Baraban sub girls

ԲԱՌԱՐԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԴԵՐՁ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՊԱՋԱՆՅԱՆ
Կարգաթիւ

ՊԱՏԿԵՐՕՔ, ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՒՑՕՔ

ԵՒ

ՏԱԽՏԱԿՕՔ

معارف عمومیه نظارت جلیلهسنك رخصتی ایله طبع اولنمشدر

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ՅԱԿՈԲ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

1881

Digitized by Google

GRAD
Erie
438
Buhr

Digitized by Google

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ամէն Քրիստոնեայ ուրախութեամբ կ'ընդունի որեւիէ նէ գիրք որ Սուրբ Գրոց վրայ լաւագոյն տեղեկութիւն տամնալու կը նպաստէ։ Այսպիսի նպաստ մը, ինչպէս կը յուսանք, պիտի ըլլայ մատեանս, որ կը պարունակէ Ամերիկայի եւ Եւրոպայի մէջ Սուրբ Գիրքը քննող նորագոյն հետազօտութիւններուն արդիւնքը։ Մանաւանդ փոյթ եւ խնամ տարուած է այս գրքին մէջ տրուած տեղեկութեանց ճշդութեանը, ինչպէս նաեւ ուղղութեան նշանագրաց եւ թուանշանաց որ Սուրբ Գրոց այլեւայլ մասերուն գլուխները եւ համարները կը ցուցնեն։

Կը յորդորենք որ ընտանիքներ, եւ կիրակնօրեայ Դպրոցաց ուսուցիչներ եւ ուսանողներ գործածեն այս գիրքը։

Իմիք դիւրութիւն ըլլար մատեանս անոնց որ կը փափաքին տեղեկանալ Սուրբ Գրոց յօրում միայն կը գտնուին յատնահատկան կէտերը։ Այս է մեր իղձը եւ աղօթքը։

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՒԳԵԼԵԱՆԻ
կարդա՛ղու

Digitized by Google

Digitized by Google

GRAD
EREV
433
1 01-92

ԲԱՌԱՐԱՆ
ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

Աբ։ Այս բառը չի գտնուիր Սուրբ Գրոց մէջ։ Թալմուտին մէջ է, և Հրեից արբազան տարուցն հինգերորդ ամսեան, իսկ քաղաքական տարուցն՝ մեսսանաներորդ ամսեան անուն է։ Ըստ վկայութեան յիսանոց՝ այս ամիսը կը սկսէր Օգոստոսի նոր լուսնէն։ Հրեից օրացուցին մէջ Աբ ազգ ամիս էր։ Ամոյն մէկին ծամ էր Ահարոնի մեհուան համար, Թուոց Լ Գ. 38. ուրիշ ծամ կամ ամոյն քնանին ի յիշատակ այն առատաձեռնին հրամանին որով Եգիպտոսէ ելլողներն շատերը մերժուեցան մտնելէ առեւտուրց երկիրը, ինչպէս նաև ի յիշատակ կործանման առաջին և երկրորդ տաճարին։ Տես Ամիս։

Աբադոն կամ Ապառդիոն։ Առաջինը եբրայեցերէն է, երկրորդը Յունարէն. երկուքն ալ կը նշանակէն ապական, Յայտ. Թ. 11։ կը կոչուի "անդունդին հրեշտակը" այսինքն հրեշտակ մահու կամ աստուածիչ հրեշտակ։

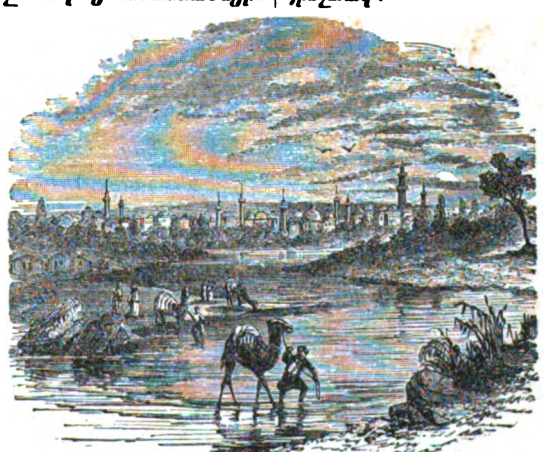

ԱՐԱՆԱ ԳԵՑ ՆԻ ԴԱՄԱՍԿՈՍ

Աբաճա և փարփար, գետք Դամասկոսի, Դ Թագ. Ե. 12։ Աբանան անտարակոյս այժմու Բարադան էր, Յունաց Քրիւսորրոասը։ Յատակ, զով և արագընթաց գետ է լեռնային, կը բխի Անդիլիբանանէ, յարեւելից հիւսիսոյ Հերմոնի, և կը հոսէ գէպ հարաւային արեւելեան գաւառը։ Դամասկոսի մօտ կը գառնայ գէպ արեւելք, և քաղքին պարսպին ստորոտէն քերելով կը թափի 20 մղոն գէպ արեւելք երեք մեծ լիճերուն մէկուն մէջ։ Ի միտս կոյս, և այնպէս յորգալուլ, որ Թէպէտ իրը ինը կամ աւտը մինչ կամ չորացք կը բաժնուի գաւառը ոռոգելու և չուրը տալու

Digitized by Google

քաղքին և շրջակայ գիւղօրէից, տա-
կաւին մեծ է մինչև վերջը։

Դամասկոսի գատաստին մէջ երկ-
րորդ մեծ և ինքնագլուխ գեհ է Աւա-
որ կ'անցնի Դամասկոսի Հարաւային
կողմի դաշտէն, և կը թափի վերո-
յիշեալ երեք լճակներուն ամենէն հա-
րաւայինը։ Կը կարծուի թէ Յորդ
Գրոց փարփարն ալս է։ Որովհետև
Դամասկոսի այս գետերը երբէք չեն
ցամքիր, այլ հդեմայ գրախտին
պէս պաղպաղք և գեղեցիկ կ'ընեն
երկիրը զոր կ'ոռոգեն, Նէեմանն յիրա-
ւի նախամեծար համարեցաւ զանոնք
քան "իսրայելի ջուրերը" որ կը ցա-
մաքին ամառուանի սոփերին օրերը։

Աբաթիմ, լերինք Յորհլեից մեա-
նալ ծովուն և ստորին Ցորգանաձոր,
"երիքովի դիմացը"։ Ովասուա և Ռու-
բենի ցեղին երկրին մէջ։ Այս լերանց
ստորաձոթքինը ճշդիւ որոշել ան-
հնար է։ Նաբատ, փասգա և փո-
գովը լեռներն Աբարիմ գօտւոյն
կը վերաբերին, թուոց ԻԼ։ 12։ Լ.Գ.
47, 48։ Բ Օր։ Լ.Ե. 49։ Լ.Դ. 1։ Իր-
ապարիմ, թուոց ԻԱ։ 11, կը թուի
նշանակել նոյն շղթային հարաւային
մասը։

Աբրայ Ասրիէլեն անուն է և կը
նշանակէ հայր։ Կը ցուցնէ մանաւանդ
այն գաւթը, ընտանեթիւնը և սիրոյ
վստահութիւնը որ է ի մէջ ծնողաց
և որգւոց, Մարկ։ ԺԴ։ 36։ Հռոմ։
Ը։ 15։ Գաղ։ Դ։ 6։

Աբդեդօմ, Գազայ եպսկոպոս, Ղե-
ւտացի էր, որ Ողիայի ատեանի մնհ-
ատանէն եղաւ, տասպանակի իր տունը
ընդունելով օրհնուեցաւ։ Ատեի քա-
ջալերութեամբ Դաւիթ տարտա տա-
պանակը երուսաղէմ։ Աբդեդօմ և
որդիքը եղան գանձապան փիլիստեացոց
խորանին երուսաղէմ, Բ Թագ։ Զ։
10–12։ Ա Մնաց։ ԺԳ։ 18–24։ ԺԶ։
38։ ԻԶ։ 4–8, 15։

Աբդեմելէք, Գազայ եթովպացի, ե-
զեկիա Թագաւորին ներսիսացի ծա-
ռան, որպ միջոցաւ ազատեցաւ ե-
րեմիա տաժանական գերութեան
մէջ։ Այս պատճառաւ անձնական
ինաղ Աբդեմելէք երբ երուսաղէմ
առնելուցաւ Նաբուգոդոնոսոր, Երեմ։
Ա Ը։ 7–13։ ԼԹ։ 15–18։ "Տէրը կը
չնայ անոնք որ իրեն են"։

Աբդիա, Գազայ Տեսան։ Ի. Ա.քա-
յարու տանը անուանի էր։ Երբ Յե-
զաբել կը կարդէր մարգարէները,
Աբդիա հարիւր մարգարէ ազատեց
մահուանէ, պահելով զանոնք երկու
քարայրներու մէջ և ամենէքեան տուելով
անոնց, Գ Թագ։ ԺԸ։ 4։

2. փոքր մարգարէից չորրորդին ա-
նունն է։ Կը կարծուի թէ Աբդիա
մարգարէացաւ 587 ին նախ քան
զՔր։ Աբդեաբէ չի կրնար առուգիա-
բուսիլ թէ երբ ապրեցաւ Աբդիա,
սակայն հաւանական է թէ ժամա-
նակակից էր Երեմիայի և նեղակիւռ,
որք միևնոյն ատեանի պատուհասը
մարգարէացան եգեմայեցւոց վրայ
ի պատիժ, անոնց ամբարտաւանու-
թեան, բանաքթեան և անգութ
թշնամանացը որովք վարուեցան Հր-
բէից հետ երուսաղէմայ կործանուե-
լէն ետքը։ Աբդիու մարգարէութիւ-
նը կատարուեցաւ երուսաղէմի կոր-
ծանմանէն իրը հինգ տարի ետքը։

3. Աբդիա անուամբ ուրիշ ա-
կամ տասն անձինք կը յիշուին, Ա
Մնաց։ Գ։ 21։ Ի։ 3։ Ը։ 38։ Թ։ 16,
44։ ԺԲ։ 9։ ԻԵ։ 19։ Բ Մնաց։ ԺԵ։
7։ Լ.Դ. 12։ Նեհ։ Ը։ 9։ Նէեմ։ Ժ։ 5։

Աբդիու մարգարէութիւնը։ Տես
Աբդիա 2։

Աբեդնագով, Գազայ Նոփվոյ։
Այս գազդէացին անունը տրուեցաւ
Ազարիայի, այն երեք իշխանազուսն
պատանեկաց միոյն որ Յուդայի երկ-
րէն գերի տարուեցան Նաբուգոդո-
նոսորայ ժամանակ, և անոր առջև-
նեաց մէջ ընկեր էին Դանիէլի, Դան։
Ա։ 7։ և իրենց առաքինութեան, ի-
մաստութեան և բարեպաշտութեանը
համար բարձր պաշտօնի հասան,
Դան։ Ա։ 3–19։ Բ։ 17, 49։ Անոնց
անկաղոդ հաստատութիւնը զԱս-
ուած գատաւորել կատարյուից տա-
լէ, ինչպես նաև բորբոքեալ հնոցէ
ազատութիւնը ձեռամբ հրեշտակի, շա-
տերուն պատճառ եղան ճշմարիտ
Աստուածը ճանչնալու, և յաւի-
տեան երանելի ըրին այս բարեպաշտ
պատանիները, իրը օրինակ գերեզմանց
և հաստատուն հաւատոյ առ Աս-
ուած, Դան։ Գ։ երբ։ ԺԱ։ 34։
Տես և Հնոց։

Աբենեզէր, Միզպեհեան, անուան

էր տեղւոյն ուր Սամուէլ քար մը կանգնեց ի յիշատակ չնորհակալութեան Աստուծոյ օգնութեանը որ տուաւ իսրայէլի տիգրաց տղոց Փիլիստացւոյն փղշտացւոց դեմ մեծ պատերազմի մը մէջ։ Անկէ առաջ Իսրայէլ նոյն տեղը յայտնուած էր և տապանակը գերի տարուած էր, Ա թագ. Դ. 1. ե. 1. Է. 5–12։

Աբենեզեր, հայր Լաոյ, որմէ էր Սաուղի հօրեղբօրը կնիկայ և անոր զօրացը զօրավար, Ա թագ. ԺԴ. 50։ Սաուղի մնհատանէն եղբը եօթը տարի թիկունք եղաւ անոր օգտւելի ցերուսթէէ, բայց Սաուղի հարճին Ռեսփայի պատճառաւ ցերուսթէէն յանգիմանուելով, ամբաղձ թագաւորութիւնը Դաւթի ներքև միացնելու ձեռնարկից, բայց դաւով ապանուելուց ցովաբէն, կամ՝ ի վրէժ մնհատան ցովաբու եղբօրն Ասայէլի զոր Աբեներ առաջ սպանած էր։ և կամ, որ ասելի հաւանականն է, առ նախանձու։ Այս սպանութիւնը դարչելի թուեցաւ Դաւթի որ ազգ յօրինեց Աբեների մնհատան վրայ, Բ թագ. Բ. 8. Գ. 33։ Դաւթի յետոյ Սողոմոնի յանձնից մնհատին պատուհասել ցովաբայ ամիրը, Գ թագ. Բ. 5, 6։

Աբեսա, հայր ընծայի կամ՝ ըստ հայր է, Դաւթի քրոջը Շարուհեայ երկը որդւոց երէցն էր, եղբայր ցովաբու և Ասայէլի, Դաւթի քաջագոյն զօրաւորներէն մին, Ա Մնաց. Բ. 16, և հաւատարիմ իր մօրեղբօրը, Թագաւորին։ Աբիսա եկաւ մինակ Դաւթի հետ Սաուղի վրայէն, Ա թագ. ԻՋ. 7–11. և ցերուսթէէի դեմ պատերազմին մէջ, Բ թագ. Բ. 18, 24, ինչպէս նաև եգովմայեցւոց, Ա Մնաց. ԻԼ. 12, 13, Ասորւոց ու Ամմնացւոց դեմ պատերազմներուն մէջ, Բ թագ. Ժ. 10, Հրամանատար էր։ Փղշտացւոց դեմ կռւոյ մը մէջ գինւորի ազատեց վտանգէ ապանեալ ցերբրիներ հակոյն, Բ թագ. ԻՍ. 16, 17։ Աբիսա իւր նիզակը կանգնեց երեք հարիւրի դեմ և ըսպանեց զանոնք, Բ թագ. ԻԲ. 18. և Սեմեիի, Արխազմայ և Մոաբէէի դէպքերուն մէջ Դաւթի հետ էր, Բ թագ. ԺՋ. 9. ԺԸ. 2. ի. 6, 7։

Աբեսաղ, պետ, իսրայէլի դատաւորաց տասներորդն էր, ԹՀԴ-ՂԵ մնացի։ Եօթը տարի գատաւորութիւն ըրաւ, և անուանի էր իւր ընտանեաց բազմութեան և յատկութիւնը կողմանէ, 1182 ին՝ նախ քան գԲր., Դատ. ԺԲ. 8։

Աբէլ-բեթմաքա, ուր գան Մատոյ, քաղաք էր ցկղնի Նեփթաղիմայ, ի հիւսիսոյ Մաւնի լճին։ Սաբէէի ապստամբութեան ատենը պաշարուեցաւ այս քաղաքը, Բ թագ. ի. 13–22. ուր տասն տարի եղբը ապաս զային Բնիագաք, Գ թագ. ԺԵ. 20. և գաբձակ 200 տարի եղբը, թագաւորի փաղատար, Դ թագ. ԺԵ. 29։ Բ Մնաց. ԺՋ. 4 համարին մէջ կը կոչուի Աբելմայիմ։ Բազդատէ Գ թագ. ԺԵ. 20։ Կը կոչուի նաև լուկ Աբէլ, Բ թագ. ի. 18։

Աբէլ-մայիմ, ուր որ կը լինի։ Տես Աբէլ-բեթմաքա։

Աբէլմաուլա, ուր պարոյ, էր քաղաք իսաքարայ, ցորդանանեան մնու, ԲԻԲ-ասխոլէն տասը մղոն գէպ ի հարաւ։ Գիդէան այս տեղւոյն մնու զարկաւ Մադիանացիները, Դատ. Է. 22. Հատ ծնաւ և եղիսէ, Գ թագ. ԺԹ. 16։

Աբէլմիսրայիմ, ուր եփրատայ։ Այս անունը յիշեալ տեղւոյն տըրուածքաւ ցովսեփայ և ընկերներուն եօթնօրեայ ողբին համար, երբ ցեղերայ մնդմինը եգիպտացւոն թաղուելու կը տարուէր, Ծննդ. Ս. 10, 11։ Այս տեղը երիքովի գաւառին մէջ էր, երիքովի և ցորդանանու միջեւը։

Աբէլսատիմ, ուր Սատիմ, Մովաբու գաւառին մէջ էր, յորեւելից ցորդանանու, և փսգովը լերան մնու, ցառաջ քան զմնհն Մովսէսի իսրայէլի որդւոց բանակատեղւոյ մին էր, Թուոց Լգ. 49։ Ցհռետ Բ. 1 համարին մէջ կը կոչուի Սատիմ։ Մովաբացի և Մագիանացի կանայք հոս հրապուրեցին իսրայէլացիները ի պղծութիւն և ի պաշտօն Բէլփեղեղի, և 24,000 տգիր մեռան հարուածով, Թուս. ԻԵ։

Աբէլբեթմաիմ, ուր այֆոփանաց, էր գիւղ Ամմնացւոց, վեց մղոն հնուս Ամմնացւոց Իսրբրայէն, Դատ. ԺԱ. 33։

Digitized by Google

քաղքին և շրջակայ գիւղօրէից, առաւելն մեծ է մինչև վերջը։

Դամասկոսի գաւառին մէջ երկրորդ մեծ և ինքնագլուխ գետ է Աւսոր կ՚անցնի Դամասկոսի հարաւային կողմի գաշտէն, և կը թափի վերոյ յիշեալ երկը լիճերուն ամենէն հարաւայինը։ Կը կարծուի թէ Սուրբ Գրոց փարփարն այս է։ Որովհետև Դամասկոսի այս գետերը երբէք չեն ցամքիր, այլ նդհմայ գրախին պէս պտղաբեր և գեղեցիկ կ՚ընեն երկիրը զոր կ՚ոռոգեն, Ղեմանի յիրաւի նախանձելի համարեցաւ զանոնք քան "իսրայելի ջուրերը" որ կը ցամքին ամառուան ժողովուրդին օրերը։

Աբաթիմ, լերինք յորհևլից մեռեալ ծովուն և ասորին Քոզբանեանոս, "երկաթվէ դիմացը" Մովսէս և Ցեսուէնի ցեղին երկրին մէջ։ Այս լերանց տարածութիւնը ճշդիւ որոշել անհնար է, նաբաս, փոգաց և փոգոր լեռներն Աբարիմ գաւազանի կը վերաբերին, թուոց ԻՀ. 12. Լ Գ. 47, 48. Ք Օր. Լ Ր. 49. Լ Դ. 1։ Իյէազարիմ, թուոց ԻԱ. 11, կը թուի նշանակել նոյն շղթայից հարաւայինը մասը։

Աբբայ Ասորւոցն անուն է և կը նշանակէ հայր։ Կը գտնի մանաւանդ գրած գաւթը, քանանութիւնը և սիրոյ վառահութիւնը որ է ի մէջ ծնողաց և որդւոց, Մարկ. ԺԴ. 36. Հռոմ. Ը. 15. Գաղ. Դ. 6։

Աբդեդօմ, Դաւթ Եփլէյ, Ղեւտացի էր, որ Ովբեդի տանէն մնհուսանէն եղաը, տասպանեին իր տունը քնգունելով օրհնեցաւ։ Ահեր քաղաքելով Դաւիթ տարաւ տապանակը երուսաղէմ։ Աբդեդօմ և որդիքը եղան գանձապան փիլոյութեան խորանին երուսաղէմ, Ք թագ. Ջ. 10–12. Ա Մնաց. ԺԵ. 18–24. ԺՋ. 38. ԻՋ. 4–8, 15։

Աբդեմելէք, Դաւթ Խուշոյի, եղիպիա Թագաւորին եմենպացի ծառան, որպ միջոցաւ ազատեցաւ երեմիա տանմամբ ընկղմած ազտուզի բանտին մէջ։ Այս պատմութեան անվնաս մնաց Աբդեմելէք երբ երուսաղէմ առնուեցաւ Նաբուզոդոնոսէն, երեմ. Լը. 7–13. Լթ. 15–18։ "Տէրը կը ճանչնայ անոնք որ իրեն են"։

Աբդիա, Դաւթ Տեսան։ ի. Աքսյարաս տանը անուանն էր։ Երբ ցեզաբել կը ջարդէր մարգարէները, Աբդիա հարիւր մարգարէ ազատեց մնհուսանէ, պահելով զանոնք երկու քարայրներու մէջ և ուտելիք տալով անոնց, Գ թագ. ԺԸ. 4։

2. Փոքր մարգարէից չորրորդին անունն է։ Կը կարծուի թէ Աբդիա մարգարէացաւ 587 ին նախ քան գԴր.։ Աբդիան չի կրնար առանձին յառաջ թէ երբ ապրեցաւ Աբդիա, սակայն հաւանական է թէ ժամանակակից էր երեմիայի և Եզեկիելի, որք միևնոյն ասկալի պատահարը մարգարէացան Եդոմացւոց վերայ ի պատիժ անոնց ամբարտաւանութեան, բռնութեան և անգութ ընթացքնին որով վարուեցան Հրէից հետ երուսաղէմայ կործանուելէն ետքը։ Աբդիու մարգարէութիւնը կատարուեցաւ երուսաղէմի կործանմանէն իբր հինգ տարի ետքը։

3. Աբդիա անուամբ ուրիշ ութ կամ տասն անձինք կը յիշուին, Ա Մնաց. Գ. 21. Է. 3. Ը. 38. Թ. 16, 44. ԺՌ. 9. ԻՀ. 19. Ք Մնաց. ԺԷ. 7. ԼԴ. 12. Եզր. Ը. 9. Նէեմ. Ժ. 5։

Աբդիու մարգարէութիւնը։ Տես Աբդիա 2։

Աբեդնեգով, Դաւթ Նոփէյ։ Այս գաղդէացին անունը տուեցաւ Ազարիայի, այն երկը իշխանապետն պատանեկաց միոյն որ ցուցայի երկրէն գերի տարուեցան Նաբուգոդոնոսորայ ժամանակ, և անոր տրքուեցան մէջ բնկեր էին Դանիէլի, Դան. Ա. 7. և իրենց առաքինութեան, իմաստութեան և բարեպաշտութեանը համար բարձր պաշտօնի հասան, Դան. Ա. 3–19. Ք. 17, 49։ Անոնց անչզդոզդ հաստատութիւնը զԱստուած գաւանելու կատաղութենէ ազատեց, ինչպէս նաև բորբոքեալ հնոցէ ազատուելնին մեծ առթ հրեայներին, շատերուն պատճառ եղան ճշմարիտ Աստուածը ճանչնալու, և յաւերժական երկնային բերին այս բարեպաշտ պատանիներն, իբր օրինակ գերազանց և հաստատուն հաւատոյ առ Աստուած, Դան. Գ. Եբր. ԺԱ. 34։ Տես և Հնոց։

Աբեմելէք, վիմ ազնուական, անուն

Digitized by Google

էր տեղւոյն սուբ Սամուէլ քար մը կանգնեց ի յիշատակ չնորհակալութեան Աստուծոյ օգնութեանը որ առաքեցաւ Իսրայէլի արդւոց ազօթից Սամուէլի փղշտացւոց դէմ մեծ պատերազմի մը մէջ։ Անկէ առաջ Իսրայէլ ծայն տեղը յայրուածած էր և տապանակը գերի տարուածած էր, Ա Թագ. Գ. 1. Ե. 1. Է. 5–12։

Աբեզեր, հայր լսող, որմէ էր Սաւուղի հօրեղբօրը Ներեայ և անոր զօրացը զօրավար, Ա Թագ. ԺԴ. 50։ Սաւուղի մեհենանէն առքը ետքը առաքի ընկունելը եղաւ անոր արդւոյն ցնծութենէն, բայց Սաւուղի հարճին ինափայի պատճառաւ ցնծութենէն յանգիմանուելով, ամբաստ Թագաւորութիւնը Դաւթի ներքև մեռցնելու չեռնարկեց, բայց գաւազ ապահուեցաւ ցաւերէն, կամ՝ ի վրէժ մեհենանի ցաւերու եղբօրն Ասայելի զոր Աբենները առաջ սպանած էր։ Եւ կամ, որ տեղի հաւանական է, առ նախանձու։ Այս ապահութիւնը գաղտնի թուեցաւ Դաւթի որ ազգ յօրինեց Աբենների մեհենանի վրայ, Բ Թագ. Բ. 8. Գ. 33։ Դաւթի յետոյ Սողոմոնի յանձնեց մեհենաւոր պատասխանել ցաւերոյ ուխտը, Գ Թագ. Բ. 5, 6։

Աբեսա, հայր ընծայի կամ ու հայր է, Դաւթի քրոջը Շարուհեայ երկը արգւոց երեցն էր, Հոգեայր ցաւերու և Ասայելի, Դաւթի քաջագործն զօրաւորներէն մին, Ա Մնաց. Բ. 16, և հաւատարիմ իր մօրեղբօրը, Թագաւորին։ Աբիսա եկաւ մինակ Դաւթի հետ Սաւուղի վրայոր, Ա Թագ. ԻՋ. 7–11. և ցնծութենէն գէմ պատերազմին մէջ, Բ Թագ. Բ. 18, 24, ինչպէս նաև նգովմունքուց, Ա Մնաց. ԺԻ. 12, 13, Առաքաց ու Ամմնացոց գէմ պատերազմներուն մէջ, Բ Թագ. Ժ. 10, Հրամանատար էր։ Փղշտացւոց գէմ կռուոյ մը մէջ պիտի ազատեց վտանգէ ապահովելով ցնծրիւնեռը հակոյն, Բ Թագ. ԻԱ. 16, 17. Աբիսա իւր նիզակը կանգնեց երկը հարիւրի գէմ և բապանենց զանոնք, Բ Թագ. ԻԳ. 18. և Սեմեին, Աբիսայոյ և Ութէրի գերգաքեան մէջ Դաւթի հետ էր, Բ Թագ. ԺՋ. 9. ԺԸ. 2. ի. 6, 7։

Աբեսամա, դայեակ, իսրայէլի դատաւորաց առաներորդն էր, ԹԻԴ. Հեմացի։ Եօթը տարի դատաւորութիւն ըրաւ, և անաւանի էր իւր ընտանեաց բազմութեան և յարգանքին հասնիլ, 1182 քն. նախ քան զԲր., Դատ. ԺԲ. 8։

Աբէլ-բեթմաքա, աբօր տանն Մաախ, քաղաք էր ցեղին Նեփթաղիմայ, ի հիւսիսոյ Մաւանի լճին։ Սաբէէի ապստամբութեան առնէրը պաշարուեցաւ այս քաղաքը, Բ Թագ. ի. 13–22. ուրկանէ առաքի եղաւ ազատ գային ինեղպագ, Գ Թագ. ԺԵ. 20. և գաբնեալ 200 առաքի եղբը, Թագգաթ-փազաւար, Գ Թագ. ԺԵ. 29։ Բ Մնաց. ԺՋ. 4 Համմորին մէջ կը կոչուի Աբէլմայիմ, Բազդատ. Գ Թագ. ԺԵ. 20։ Կը կոչուի նաև Լոկ Աբէլ, Բ Թագ. ի. 18։

Աբէլ-մայիմ, աբօր ասա Լուէ։ Տես Աբէլ-բեթմաքա։

Աբէլմաուլա, աբօր պաբոյ, էր քաղաք իսաքարայ, ցորդանանեան մօտ, ԹԻԴ. ասահայէն ասոր մղան դէպ ի հարաւ։ Գիդէոն այս տեղւոյն մօտ զարկաւ Մադիանացիները, Դատ. Է. 22. Հոս ծնաւ և Եղիսէ, Գ Թագ. ԺԹ. 16։

Աբելմիսրայիմ, աբօր Եէիպոցոց։ Այս անունը յիշեալ տեղւոյն արբունեցաւ ցաւերեփայ և ընկերներուն եօթնօրեայ ազգին համար, երբ ցաւկոտայ մորմինը եգիպտական թագաւորեալ կը տարուէր, Ծննդ. Ծ. 10, 11։ Այս տեղը երիքովի գաշտին մէջ էր, երիքովի և ցորդանանու միջտեղը։

Աբելսատիմ, աբօր Սոտիմ, Մավարու գաշտին մէջ էր, յորեւելից ցորդանանու, և փագովը լերան մօտ։ Ցաւաջ քան զմիհն Մովսէս Իսրայէլի արգւոց բանախառնելեաց մին էր, Թուոց Լգ. 49։ ցնեաւոյ Բ. 1 Համմորին մէջ կը կոչուի Սատիմ։ Մովարացի և Մադիանացի կանայք հոս տեղացուբեցին Իսրայէլացիները ի պղծութիւն և ի պաշտօն Բէլփեղգողայ, և 24,000 ոգիք մեռան հարաւածով, Թուս. Իե։

Աբէլբեթմաքա, աբօր այիեփտոնց, էր գիւղ Ամմնացւոց, վեց մղան հեռու Ամմնացւոց Իսրայէլէն, Դատ. ԺԱ. 33։

Digitized by Google

Աբիա, ոմն հայր է Եհովա. 1. Ա-համանի զեղչին մէջ տան մը նահապետն էր. երբ Դաւիթ քահանաները քան և չորս դասակարգ բաժնեց՝ տասնա-րին ապաստարանութիւնը կարգաւ կա-տարելու, ութերորդ դասակարգը կոչուեցաւ յանուն Աբիայ, Ա Մնաց. ԻԴ. 10։ Ա.յս դասակարգն էր Զա-քարիա, Ղու կ. Ա. 5։

2. Աբիա էր Իսրայէլի առաջին թագաւորին Ցերոբովամայ որդին որ մեռաւ մանուկ։ Սիրելի էր և ողբաց անոր վրայ ազգը, քանզի "Առաս-ծոյ առ.ջևը բարի բան մը գտնուեցաւ անոր վրայ,, Գ Թագ. ՍԴ. 1–18։

3. Աբիա էր ցուգայի առաջնին թագաւորին Ռոբովամու որդին. գա-ղը ելաւ յամի տասնեւ.ս. տարի. 3016, և երեք տարի միայն թագաւորեց։ Ցերոբովամայ հետ պատերազմ ընե-լով նշանաւոր յաղթութիւն մը բե-րաւ, ը Մնաց ժԳ., բայց և այնպես հետևեցաւ իր հօրը չար օրինակին։ Անոր մայրը, Մաաքա կամ Միքայիա, հաւանականապես թոռն էր Աբիա-ղոմայ, Գ թագ. ժԲ. 2. ը Մնաց. ժԱ. 20. ժԳ. 2։

4. Աբիա էր մայր Եզեկիա թա-գաւորին, ը Մնաց. ԻԹ. 1։

5. Աբիա էր Սամուէլի երկրորդ որ-դին։ Սամուէլ, Իսրայէլի վրայ գա-տաւոր դրաւ զԱբիա և անոր եղ-բայրը։ Ասոնց կաշառակերութիւնը և անիրաւութիւնը պատճառ տուին ժողովրդեան թագաւոր խնդրելու, Ա թագ. Ը. 1–5։

Աբիաթար, էբեսդանց հայր, որգի էր Աքիմելէքայ և տասներորդ քա-հայապետ Հրէից։ Երբ Սաւուղ մորգ զրկեց ի Նոբ ջնջել Նոբ քա-ւած քահանաները, Աբիաթար որ մանուկ էր՝ փախաւ անապատն առ Դաւիթ, Ա թագ. ԻԲ. 11–23, որոյ քով կեցաւ երբեմն քահանայ, Ա թագ. ԻԳ. 9. Ա. 7։ Դաւիթ թա-գաւորելէն ետքը Հաստատուելով քահանայապետութեան մէջ, օգնա-կան եղաւ անոր տասպանակը ներա-ռաղէմ բերելու, Ա Մնաց. ժԲ. 11, 12, և էր Դաւիթի կողմը Աբիսողո-մայ ապստամբութեան առնէնը, ը թագ. ժԲ. 35, բայց յետոյ խնայե-ար թագուց իւր բարեկամը Դաւիթ անոր ծերութեան առնէնը, և յաբե-ցաւ Ադոնիայի։ Սողոմոն յաղթելով Հօրը, հանեց զԱբիաթար քա-հանայապետութենէ, և զրկեց զանի Անաթովթ, Գ թագ. Բ. 26, 27. այսպէս կատարուեցաւ մարգարէու-թիւնը որ եղած էր առ Հեղի 450 տարի առաջ, Ա թագ. Բ. 27–36։ Կ'երևի թէ Սաւուղ հանելով քա-հանայապետութիւնը Իթամարայ տունէն որմէ էր Հեղի՝ տուած էր Հզկիասդայ տոհմին, զՍադովկ քա-հանայապետ կարգելով։ Այսպէս մի-ևնոյն ժամանակի մէջ երկու քա-հանայապետք կային Իսրայէլի մէջ. Աբիաթար Դաւիթի հետ, և Սադովկ Սաւուղայ հետ։ Այս կրկին քահանայապետութիւնը տևեց Աբիաթարէ մին-չև Սողոմոն, յետ որոյ Սադովկ և անոր ցեղը միայն կատարեց այն պաշտօնը։

Բայց գժտութիւն մը կը ծագի ատ պատերազմէն, որ, Գ թագ. Բ. 27, կ'ըսուի թէ Աբիաթար հանուեցաւ քահանայապետութենէն Հրամանաւ Սողոմոնի, մինչ, Բ թագ. Ը. 17. Ա Մնաց. ԻԸ. 16. ԻԹ. 3, 6, 31, կ'ըսուի թէ Աքիմելէք որդի Աբիա-թարայ քահանայապետ էր զոր ընդ Սադովկայ։ Այս գժտութեան հետևանքն անդին լուծուեցաւ այս է որ Հոյրը և որդին միանգամայն կը կրէին Աքիմելէք և Աբիաթար ա-նունը։ Հրէից մէջ անսովոր չէր այս։ Տես ի տառն Աբիգեա։ Այս կեր-պով կրնանք լուծել նաև այն գժ-տութիւնը որ Մարկոսի Բ. 26 հետևորէն կը ծագի։ Այս հետևորէն մէջ Մարկոս կ'ըսէ թէ Աբիաթար տուաւ տաղաւարութեան հացը Դաւիթի, ակնարկելով Ա թագ. ԻԱ. 1–6 հետևորները, ուր Աքիմելէք է փոխանակ Աբիաթարայ։

Աբիգեա, հայր ցոն-բէեան, 1. կին նախ Նարազայ կարմելացւոյ, և ա-պա՝ Դաւիթի։ Լսելով Նարազայ ա-պերախտութեան առ Դաւիթ, Ա թագ. ԻԵ. 14, իւր ծառաներէն ո-մէնց հետ էշերով առաքեր տարաւ Դաւիթի։ Իւր քաղաքավարութեամբ րը և խոհեմութեամբ շահելով Դաւիթի սիրտը, յետ մեռնելն Նարազայ ար քին եղբը պատահեցաւ, կին եղաւ

Digitized by Google

Դաւթի։ Ա. յս ամուսնութենէն ծնան ինչպէս ասինք կը կարծեն, երկու որդիք, Փիլոս և Դանիէլ, Բ Թագ. Գ. 3. Ա Մնաց. Գ. 1. բայց լաւ հաւանական է թէ այս երկուքը մէկ անձ էր։

2. Գոյր Դաւթի և մայր Ամասայի, Ա Մնաց. Բ. 16, 17։

Աբիեզեր, հայր օգնութիւն, թուան Մանասէի, Թուոց ԻԶ. 29, 30, և նահապետ տզգաւառցիին սրմէ էր Գեդէօն, Յես. Ժ. 2. Դատ. Զ. 34. Ը. 2։ Ա. յս վերջին համարին մէջ "Աբիեզերի ազգակից" բառերը կը նշանակեն Մոգիանացւոց պատրաստութիւնը 300 մարդոց ձեռքով որ մեծ մասամբ Աբիեզերեան էին. և "եփրեմի ճառաքաղութիւն" խօսքը կը նշանակէ Օրէբի և Զէբի բանուելը, և այն յաղթութեան ուրիշ պատճառները զոր քաղցին եփրեմեանք։

Աբիիմացիք, բնակիչք Աբելիմայ որ էր անուն գաւառի Անգլիերատեռ տարեվերման գաւիվայրին վրայ, 12–20 մղոն յարեմտից Հիւսիսոյ Դամասկոսի, գեղ ի Հեզիսուպոլիս կամ Բառաղրեկ։ Աբիլինէ անուանք ելեակ է Աբիլա քաղաքէն, և կը կազմուի նաև Աբիլինէ Լիսանեայ, որպէսզի տարբերին ուրիշներէն։ Լիսանիաս անուն մարդ մը կը կառավարէր այս գաւառն իբրև չորրորդապետութիւն Հռոմի կայսեր Տիբերիոսի հնգետասաներորդ տարին, Ղուկ. Գ. 1։

Աբիմելէք, հայր Թփուտի, 1. փըզրտացաց Գերարայի թագաւոր, առաւ զՍարրա իր տունը, բայց քնոյ մէջ Էրամեան առնելով դարձուց զնա Սարրա առ Աբրահամ, և տուաւ անոր 1,000 կտոր արծաթ իբրև "աչքերու ծածկոց" Սարրայի համար, այսինքն իբրև քաւութեան նուէր, և իբրև վկայութիւն իր անմեղութեան յաչս ամենեցուն։ Աբիմելէք յետոյ ուխտ հաստատեց Աբրահամ հետ, Ծննդ. Ի։

2. Ուրիշ թագաւոր Գերարայի էր, և հաւանականապէս առաջինին որդին, ու ժամանակակից Իսահակայ։ Աբիմելէք յանգիմանեց գիտակի որ ինբնիկայի համար բռած էր թէ իր քոյրն էր։ Յետոյ ուխտ բրաւ Աբիմելէք Իսահակայ հետ ի Բերսաբէէ, Ծննդ. ԻԶ։

3. Հարճարդի Գեդէօնի. Տօրը մահուանէն ետքը թագաւոր եղաւ Աբիմելէք սպանելով քսան մը վոյ իր Տօրը եօթանասուն որդիքը, կրասերը Յոթեսեան միայն ազատեցաւ։ Յոթեսեան Աբիմելէքցւոց երեսը տեսաւ տանից վարմունքը ծառերուն առակովը։ Երեք տարի ետքը Աբիմելէք եւան Աբիմելէքայ դէմ, Աբիմելէք վանից զանոնք և անոնց քաղաքը կործանից, բայց մինչ թիրեց քաղաքին վրայ կը յարձակէր, կին մը վերէն երկանաքար նետից անոր գլխուն վրայ։ Աբիմելէք չարաչար վիրաւորուելով հրամայից զինակիրին որ սպանի զնի զանի, Դատ. Թ։

Աբիճաղաթ, ալիւր հայր, 1. որգի Յեսսեայ, և մին անոր երիք որգիներէն որ Սաւուղի հետ էին փղշտացւոց պատերազմին մէջ, Ա Թագ. ԺԶ. 8. Ժէ. 13։

2. Սաւուղայ որգին որ մեռաւ պատերազմին մէջ ի Գելբուէ, Ա Թագ. Լ Ա. 2։

3. Կարիաթարիմէն Ղևտացի մը, որպ տան մէջ եօթանասուն տարի Ծնաց տապանակը փղշտացիներէն հետ գրկուելէն ետքը, Ա Թագ. Է. 1. Ա Մնաց. ԺԳ. 7։

Աբիհուդ, Նոյն (Եհուդ) է հայր, Ասհարանի երկրորդ որդին որ քահանայ օծուեցաւ իւր երիք եղբայրներովը, Եզ. ԻՐ. 1, բայց քիչ մը ետքը կրասկով այրեցաւ աստուածանաստ իր եղբայրը Նադաբաւ հանդերձ, վասն զի տասնը խնկարկութիւն ըրած էին Տասարայի հրով փոխանակ տասնեակին այն կրակէն որ ազգակիզաց սեղանոյն վրայ կը վառէր Տաճարապետրդ, Ղև. Ժ. 1–2. ԺԶ. 12. Թուոց ԺԶ. 46։ Որովհետև այս գեղեցիկ ետքը իսկ և իսկ տարեվերացաւ գինի խմել երբ վկայութեան խորանին մէջ պիտի ապատաւորէին, շատ հաւանական է թէ Նադաբ և Աբիհուդ արբեալ էին երբ այն յանցանքը գործեցին Աստ մեռը կը զգաւշացնի յայտնապէս թէ այն անզգամին միայն զոր Գրիստոս սրբեց, Երբ. Ժ. 10–14, պէտք է խառնակ վաճառել ի պաշտօն Աստուծոյ։ Աստուծոյ պաշտօնին մէջ վտանգաւոր է անոր պատասխանները խառնրիլ։ Մեր գործն այնպիսի Աստուծոյ

Digitized by Google

մը հետ է որ խմնասուքեամբ սահմանած է իր պաշտօնը, արգասաւորեամբ կը պահանջէ իր սահմանադրութեան կատարումը, և սասակութեամբ կը պատժէ երբ կը կատարուի այնպիսի բան մը զոր ինք պատուիրած չէ։

Աբիաթաք, հայր փիլիպպեան, գերդաստիկ կայ ազգիկ Աառնամոցի, ի սաքարում երկրէն։ Դասւքին ծերութեան սահմանը տարաւելու համար, գ թագ. Ա. 1, 2։ Դասւքի մնհասանէն հաքը Ադոնիա ուզեց կին ընել զԱբիսագ իւր ապատամբական նպատակը կէն յառաջ տանելու համար, և սպանուեցաւ, գ թագ. Բ. 13–25։

Աբիսաղամ, հայր Խոզեզպիեան, Դասւքի տգդին Մասքայէն, Բ թագ. գ. 3։ Ընդհանուր էր Աբիսողմայ գերեզգկութիւնը, և գլխոյն մնգերն այնպէս առաւ էին, Բ թագ. ժԴ. 25, որ երբ շատնալով կը կարուէին, քանզի նեղութիւն կու տային անոր, կարուած մազը կու գար արքունի կը շտով 200 սիկղ, այսինքն իրը 30 ունկի կամ իրը 250 տրամ։ Արդարև տարօրինակ է բայց ոչ անհաւատալի։ Դասւքի ուրիշ մեկ տգդին, Ամմոն, բռնաբատած ըլլալով Աբիսողմայ քոյրը Թամար, սպանուեցաւ Աբիսողմայ գաւազանակոսքեամբ։ Աբիսողմ այս սպանութենէն ետքը փախաւ Գեսուր, ուր անոր հաւը, Թալմի, կը թագաւորէր։ Երկք տարի հաքը ցովարաս միջնորդութեամբ Դասւքի Թոլ տաւաւ Աբիսողմայ դառնալ երուսաղէմ։ Քանի մը տարի հաքը Աբիսողմ հաշտուեցաւ Դասւքի հետ, և հաստատակութիւն գտաւ անոր քով, Բ թագ. ժԴ։ Բայց Աբիսողմ սպիրատիս գանուեցաւ հօրը հետ։ Սկսաւ ժողովրդասէր ձեւանալ, և խորամանկ հնարքով "Իսրայէլի բոլոր մարդոց սիրտը իրեն դարձուց," և հուսկ ուրեմն թագաւոր հրատարակեց զինք Քեբրոնի մէջ։ Դասւքի խոյս տաւաւ երուսաղէմէն։ Աբիսողմ հալածեց զԴասւքի, և կռուին մէջ որ ծագեցաւ Դասւքի և Աբիսողմայ մէկտեղ Աբիսողմայ զօրքը յաղթուեցաւ։ Աբիսողմայ մազերը ծառի մը կըռուեցան, և Աբիսողմ կախուած մնաց։ Յոաբ գանելով զանի սպանելու, Դասւքի չատ սգաստեցաւ անոր մահուանը վրայ, և գառն ազգերով լացաւ, Բ թագ. ժԸ. 33։

Աբիսողմայ պատմութիւնը շատ օգտակար խրատ է մեզայ, մանաւանդ ունայնութեան, փառասիրութեան, մոլեկան կրից և ծնողաց դէմ անհնազանդութեան մխտակ պատուհասներ։

Աբիսուա, հայր սպահվնիան, սգդի փիւնհեսի և չորրորդ քահանայապետ զինի Ահարոնի, Ա Մնաց. Զ. 50։ Աբիսուա հաւանականապէս ժամանակակից էր Էդզոնի և Աւավ գայ, Դատ., Գ։

Աբիքոռ, հայր բոլդրնիան, 1. Ռուբենի սգդիներէն եգկարու սգգուց մին, որ Մովսէսի գէմ ապստամբելով կորուեցաւ կորխայ հետ, Թուա. ժԶ.

2. Բենիամինի Գհելի անգրանիկ սգգին, գ թագ. ժԶ. 34։

Աբիքաէլ, հայր ղրնիան, Ցուգայի թագաւորին Ոսրովամայ կինն էր, Բ Մնաց. ժԱ. 18, և "աղջիկ" այսինքն սերունդ, եգկարու, եգրօր Դասւքի։

Աբրամամ, հայր բամնիան, ի սկզբան Աբրամ, հայր բոյր, Մնգ. ժԼ. 4, 5, Հրէից ազգին մեծ նահապետը, սգդի Թարայի, Սեմայ սերունդէն։ Աբրահամ ծնաւ Գազդէացոց Քուր քաղաքը յամի աստղծ. աշխ. 2008, այսինքն 1996 տարի նախ քան զԳրիստոս, Մնգ. ժԱ. 27, 28։ Եօթանասուն տարի բնակեցաւ Հարր, ապա կոչուելով Աստուծմէ թողուց իւր կնասպաշտ ազգականները, և գնաց Մեսոպոտամիա խաւան քաղաքը, Գործ. Է. 2–4, իւր հօրը, իւր կնոջը Սարայի, իր եգբօրը Նաքովրայ և իւր եգբօրգուցին Ղովտայ հետ։ Գնչ տարի ետքը հայրը մեռաւ և Աբրահամ Աստուծոյ հրամանաւը եկաւ խաւանէն իւր կնոջը և եգբօրգուցին հետ, և մնաւ խոստացեալ երկիրը իրրև ժողովրդական կամ թափառական հովիւ։ Ժամանակ մը Սիւքեմ բնակելով, չինդ հան, քաան ազգութեան իւրաւ, սեզան Տէրոջը որ երևցաւ

Digitized by Google

և խոստացաւ անոր զաւկին տալ այն երկիրը։ Ջուր և արօտ գտնելու համար անել տուր փոխուելով, վերջապէս տվի մը պատճառաւ ինկաւ Եգիպտոս, ուր գԱարա իր քոյրը կը կոչէր, վախնալով ըսել Թէ իւր կինն էր, Մնդ. ժԲ։ Գանձուաւ երկիրը գաղնալով բազմութեամբ հօտից և արջառաց, Թազուց գՂովտ բնակիլ սաորին ցորգանանու բարերար հովտին մէջ, և իւր վրանները կանգնեց Մամբրէ, Մնդ. ժԳ։ Գէր սաբիներ երեքը ազատուց գՂովտ և անոր բարեկամները գերութենէ, և օրհնեացաւ Մելքիսեդեկէն, Մնդ. ժԴ։ Պարձնալ երևնալով անոր Աստուած բաւ Թէ անոր զաւակը պիտի բազմանար երկինք աստղերուն պէս, յայտնեց նաև Թէ անոնք պիտի հարատևհարուէին եգիպտոս 400 տարի, և ապա պիտի գաղնային ժառանգել խոստացեալ երկիրը, Մնդ. ժԵ։ Բայց անոր սրտի տրամելուն խոստումը դեռ կատարած չէլլալով, Սարա իրրև հարճ տուաւ Աբրահամու իւր ազախինը Հագար որմէ ծնաւ Իսմայէլ, Մնդ. ժԶ։ Տասնիրեք տարի հետը Աստուած գարձնալ երևնալով Աբրահամու բաւ Թէ խոստման ժառանգը պիտի ծնանէր Աբրահամու բուն կնոջմէն Սարայէ որ Սարայ անունը փոխելով Աստուած կոչեց Սարրա։ Հաստատեց նաև Թլփատութեան ուխտը, Մնդ. ժԻ։ Հոս պատահեցաւ նոտու երեք հրեշտակներուն ալյելութիւնը, և յիշատակաց արժանի միջնորգութիւնը զոր բրաւ Աբրահամ ազաչելով Տէրոջը հրեշտակին Սոդոմի բնակչաց համար, Մնդ. ժԲ։ Ցետ այնորիկ գնաց Աբրահամ գԵզ ի Հարրա, Գերբարա, ուր գարձնալ Թլփեն քարը կը կոչէր գԱարրա։ Ապա երկրին մէջ ծնաւ Իսահակ։ և քիչ հետը Հագար և Իսմայէլ արտաքսեացան բնակութեան նոր տեղ մը փնտռելու, Մնդ. ԻԱ։ Իբր քսան և հինգ տարի հետը, Աստուած փորձեց Աբրահամու հաստատը, Տրամմիլով անոր զոհել գԻսահակ, որգին և խոստման ժառանգը, Մորիա լերան վրայ, Մնդ. ԻԲ։ Տասնեւհինգ տարի հետը, Սարրա մեռաւ, և Մաքփելայի այրը գնեցաւ Եբրեա գերեզմանատեղի, Մնդ. ԻԳ։ Աբրահամ զրկեց իւր տանը վերակացուն, և առաւ Իսահակայ համար կին Միլկագեսայ մէջ իւր բարեպաշտ ազգականներէն, Մնդ. ԻԴ։ Ինք ալ ամուսնացաւ գՔատուրայի հետ և ունեցաւ վեց որգի որոց իւրաքանչիւրը եղաւ մէն մի ազգի նահապետ Աբարիայ մէջ։ Աբրահամ լի աւուրբք և պատուով մեռաւ 175 տարեայ, և անոր որգիքը Թազեցին զանի այն գերեզմանը ուր Թազուած էր Սարրա, Մնդ. ԻԵ։

Աբրահամ իր առաքինութիւններովը Աստըծ Գրոց մէջ նշանաւորապէս անձանց մէկն է։ Աբրահամ ճշմարիտ նահապետ էր սրեւելեան, այն երկրին մէջ իշխան մը։ Ունէր մեծ հարստութիւն, շատ ընդածին նէր, և գրացի ժողովրդոց սէրն էր մեծարուի։ Բայց և այնպէս էր սրգասէր օտար և պանդխտաց, անոր միմիայն առաջնածնէն էր գերեզմանատեղին զոր գնեց։ Աբրահամ նշանաւոր էր նաև ուղղափառութեան կողմնակից։ Բայց քան զամենայն նշանաւոր էր անոր պարզ և անկեղծ հաստատը։ Հաստատը մէն որ կը հնազանդէր առանց վարանման կամ յապաղման, և չդիտցաւ նաև այն փորձեն որ քան զամենայն փորձ սաստուր էր, այնպէս որ յիրաւի կոչուեցաւ "Տէրը Հաստատացուց։" Գատմութեան մէջ անուն մը պատիւ գըտած չէ մարդկային ազգին այնչափ մեծ մասնէն ինչպէս Աբրահամու անունը։ Աբրահամ կը պատասխանէ սէ միայն Հրեաներէն և Քրիստոնեաներէն, այլև Մահմետականներէն։ Աստուծոյ խոստումը լիովին կատարած է Աբրահամու վրայ իրրև նախահօր Քրիստոսի յարամ բոլոր ազգերը օրհնեալ են, և իրրև հօր ամենայն հաստատացելոց։ անոր գաւակը երկինքի աստղերուն չափ է, և նոքա Հանգերձ պիտի ժառանգեն երկինքին Քառանը։

Աբբատճամու գոգը։ Ղուկասու Աւետարանին մէջ, Գլ. ԺԶ. 22, կ'իմանաք Թէ Ղազարոս տարաբաղաս Աբրահամու գոգը, այսինքն տարա-

Digitized by Google

յուբիեան երանուհէս կայանը ուր էր հաւատացեալց հայրը։ Չոն գըտնուածներն քան Մատթէոսի, Գլ. Ը. 11. և բան Ղուկասու, Գլ. ԺԳ. 29, իրքև թէ սեղանի մը բոլորտիքը բազմելով ուրախութեան տօն կը կատարէին։ Մեկնո. Տէր Նորէ, քան սարեւելից, սեղան բազմելու նշանակութիւն ունէր, Ցովհ. ԺԳ. 23։ Տես Ուտել։

Ագաբոս, Հրեայ, յարուցեալ Քրիստոսէն հօր, Նախնի եկեղեցւոյն մէկ մարգարէն, Թեպեա Փիլատոսի եօթանասունական աշակերտաց մին։ Մարգարէացաւ սովը որ պատահեցաւ կեզդիոս կայսեր ժամանակ, յամի Տն. 44, և զոր կը յիշէն Սուետոնիոս և այլք։ Այս սովը Հրէաստանի մէջ սաստիկ էր, և Անտիոքէն օգնութիւն ղրկուեցաւ երուսաղէմի եկեղեցւոյն, Գործ. ԺԱ. 28։ Ագաբոս մարգարէացաւ նաեւ յետ սմաց Թէ Պօղոս չատ նեղութիւն պիտի կրէր Հրէից ձեռքէն, Գործ. ԻԱ. 10։

Ագագ, բնիդհանուր անուն Ամաղեկացւոց թագաւորներուն, ինչպէս փարաւոն էր անուն եգիպտոսի թագաւորներուն, Թուոց ԻԴ. 7. Ա Թագ. ԺԵ. 8։ Սուրբ Գրոց մէջ վերջին անգամ յիշուած Ագագ "կտոր կոտոր եղաւ„ Սամուէլի ձեռքով Տէրոջը առջեւ, վասն զի Սաուղ, չհամաձայնեցաւ Աստուծոյ հրամանին, խնայած էր Ագագայ և Ամաղեկացւոց չօաներուն և արջառներուն, փոխանակ ջնջելու զանոնք։ Ագագ անուամբ կերպով պատժուեցաւ, ինչպէս կ'երեւի, իւր չարաչար անգթութիւններուն համար, Ա Թագ. ԺԵ. 33։

Ագար, հաւատիւ, ներկինեալ չբնակ մնացեալ, գրեց Առաքեալ Լ. գլուխը որ Սոդոմեան առաքինութեան հետ գրուած է։

Ագուտ, մեծ թուչուն ոճ, երազմամբ չի չրջիր, և չսպրդիկը է։ Իր որսին նման առչութիւնը կը հանէ, Առակ. Լ. 17։ Երբ ձագերը կը սկսին թռչտիլ, կ'արտաքսէ զանոնք, Ցոր. ԼՉ. 41. Սգմ. ՃԽԷ. 9։ Ագուտները կերակրեցին գեղեա հրաշքով, Գ Թագ. ԺԷ. 6։

Ագրիպպաս, գ֊Հրովդէին։ Տես Հերովդէս 4, 5։

Ադադ, չբուսոր, 1. Եդովմի թագաւոր որ կոտրեց Մադիանացիները Մովաբու գաշտին մէջ, Ծննդ. ԼՉ. 35. Ա Մնաց Ա. 46։

2. Ուրիշ թագաւոր եգովմայ որ կը յիշուի Մնացորդաց մէջ, Ա Մնաց. Ա. 51։

3. Ուրիշ եգովմացիի իշխան սրբազոզուն, որ փախաւ եգիպտոս մինչդեռ մանուկ էր, յետ նուաճեալին Դաւթի զեդեմ, Ա Թագ. Ը. 14. ազգէ ընդունելութիւն գտաւ և ամուսնացաւ թագուհւոյն քրոջը հետ։ Ցետ մնչհասան Դաւթի և Ցովաբու, գարձաւ եդոմ, և չանց, բայց ի զուր, թօթափել Սողոմոնի լուծը, Դ Թագ. ԺԱ. 14–22. Ա Մնաց. Ը. 17։

Ադադ-ռեմոն, Մաղեդդովի հովտին մէջ անուն տեղւոյ սուր բարի Թագաւորը, Ցովսիայ, սպանուեցաւ եմովսայոյց հետ կուռի մը մէջ, Դ Թագ. ԻԳ. 29. Բ Մնաց. Լ֊ն. 20–25։ Այս գեղբին վրայ մեծ ազգ եղաւ, Զաք. ԺԲ. 11։

Ադամ, հովիւն, 1. առաջին ծնող և նախահայր մարդկային ազգին։ Շինուեցաւ հողէ և եղաւ հոգի կեդդանի Աբարչին չնչովը։ Աբարչագործութեան վերդինը եղաւ, և առաւ հրամանն իշխելու երկրիս բոլոր արարածներուն։ Որպէս զի մինակ չնար, Աստուած օգնական տուաւ անոր զՆւա, որ անոր կին եղաւ։ Այսպէս հաստատուեց Աստուած ամուսնութիւնը որ առաջին հաստատութիւնն է ոչ միայն ժամանակին, այլև կարգադրութեան և օրհնութեան կողմանէ մարդկային ազգին համար։ Ադամ կատարեալ ստեղծուեցաւ բնական, իմացական և հոգեւոր ձիրքերով, և փորձուելու համար գրուեցաւ Եդեմայ գրասէրը։ Սուրբ և երջանիկ էր, բայց մեղանչական բլլալով, Աստուածային փորձութեամբը և Եւայի Թելադրութեամբ Աստուծոյ յայտնի հրամանին դէմ գործելով ինկաւ այդ վիճակէն, և այնպէս անէծք բերաւ իրեն և իւր բոլոր զաւակներուն վրայ։ Աստուծոյ ազդմութիւնը մէջ մնաւս, փրկիչ մը խոստացուեցաւ, և անէծքին կատարութեամբ խափանուեցաւ. բայց Ադամ արտաքսուեցաւ

Digitized by Google

նշանին և անոր կինոջ ծառային, և դատապարտեցաւ ամէն մէկը քսան տարի բանտի տալու։ Ադամայ երկրորդ կնոջ անունն էր Եւա, որ նշանակէ կենդանութիւն, որովհետև ինք անկման պատճառը կը ըլլար կին մը ըլլալով։ Անոր անդրանիկը կայէն, և երկրորդը որդին Աբէլ, համաձայն իրենց անհնազանդութեան, մին բանուելով, միւսը խնամելով։ Ադամայ և Եւայի երեք զաւակներուն մէջ երկրի ուսումերը և դասերը, բայց միայն Սեթայ անունը յիշուած է։ Ադամ ապրեցաւ քանի հարիւր երեսուն տարի և տեսաւ իր սերնդեան սրտի բաժանելը երկրիս վրայ։ բայց "մարդոց չարութիւնը երկրի վրայ կը շատնար։ Ադամայ մահուան առնչութեամբ Հայրը Ղամբ յիշուած և հինգ տարեկան էր, և այն մարդոց կարգին էր, որ "Աստուծոյ հետ կը քալէին", անտարակոյս լսելով գղջացեալ Ադամայ բերնէն մարդկային ազգին նախասիրական պատմութիւնը։

Մարդուն արտաքին անձնքը կը ցնորի ոչ միայն մարմնապէս աշխատութիւնն և վիշտ ամուլ և փշոտիկ երկրի վրայ և մարմնոյն բնական լուծումը, այլև մարդուն ամենատչին մասին, այն է հոգւոյն, "յաւիտենական մահը"։ Ահ որքա՜ն կարօտցած պատկերը, և ազատ նշանակ ոչ միայն բնական մահուան, այլև Աստուծոյ յաւիտենական բարկութեանը և անէծքէ, որ ապրելու մահ է, և մահու վէմ։ մարդկային ազգին վրայ։ Աւա՜յ եւս կը կարծէ գտնել առանձնապէս ամէն տեղ Ադամայ աչխարհը մնած մահուան հետ կը բազդատելով Քրիստոսով հնարուած կենաց, ազատութեան մէջ։ Եւ ահա կենաց հոգւոյ է, որ նէ անէծքին ժամանակաւոր և մարմնաւոր պատժէն ոչ ոք է կամ կրնայ բացատրել, բայց անէծքին հոգւոյ և յաւիտենական պատիժը վերցնելու համար Քրիստոս մնաց, և ով որ ազատութեամբ և հաւատով մտնէ նոր կը դիմէ պահ ազատ ազատ նայելու մնալին, և պահ մնալ յաւիտենական կենաց մարմնով և հոգւով պատրաստուի։

Քրիստոս կը կոչուի "քրիստոս Ադամ։ Ա կորնթ. ժե. 45, երբ դէմ հոգեւոր անդնեան, և բոլոր հաւատացեալց համար ապրելու կենաց և արդարութեան, ինչպէս որ առաջին Ադամ էր իւր բոլոր անդնեան համար ապրելու և մեռնելու։

2 Ադամ, քաղաք Յորդանանեան, դէպ ի հիւսիս ծովը, դրեթէ քով մը հնուս Յորդանանեան կամրջին դիմաց համարձակ տեսնելէ։ Յես. Գ. 16.

Ադամա, տե՛ս։ Յես Եսդրաս։

Ադամ, հրեից հեթանոսական տարբեր երկրամասնորդը ամէնը, և քրիստոնեից փրկութիւնը։ Ան անոնց մէջ էր բարձրի տանը։ Ադամ կը հնանդ մեծամեծ տարբեր տարբեր, որոնք հնան բառական տարբեր, որոնք կը հնանդին հիմնուած, քան զրկուած նոյնն տարբեր կարգ է մեռնած առաջին ու. երբոր տարբ նոյն. գրքին մէջ կ՚ըսուի, հիմնուած ծեր երկրամասնորդ տանը մէջ էր կոչուելն կը Աստ. տարբեր նեղուց Ադամ. Յես Ադամ։

Ադամ, Յորդանի մէջ հարաւէ ու Յերիքովի դէմ հարաւային և դրեթէ Ցորդանի և Արիւնի գրան. Ես Մատ. Գ. 29. ժե. Մարկոս. Բ Կոր. Գ. 29. ժե. 15. ժԳ. 22. Յորդանան և տանը կոչուն թէ Ադամ գետնեցաւ տան Յերիքովամ ի բնութիւն. և թէ տան հարաւային էր ու տանիկն տարածեն գետ, գ Թագ. 13. Ան տեսած արդէ տանիկ. անցնէք կը մեռած Աստ գրոց մէջ. Եզր. Բ. 11-20. Ջաղ. Ա. 1.

Ադամ, տե՛ս։ Ադամի գետակ մէջ չորս քաղաքներն մին, որ հին նաւակ հոսի կոչուած և ծանր կոչուած Ցեռնեալ ծաղիկ, գետնի ժԳ. 2. ժԳ. 21. Ջ. Գէտ. ժԱ. 8. Ադամա, նոյնն Ցեր իմ. գետ թէ չորս տարածի մը. Ադամին, ի թագ. գ. 4. Աստուծոյ և Արիւնի հաստատուն նոյնը Ադամա տարածութիւն. թնչոտ թագաւորութիւնը տարածուած էր տանը կոչուած Ադամա գետ. Ադամա գետ. Ադամ էրդրոյ. Ադամ. Ադամ և տարածը իր բնութ. գետնը և

Digitized by Google

յուբեան երանուէտ կայանը ուր էր Հաւատացեալց Հայրը։ Հոն գրանուաղներէն քան Մատթէոսի, Գլ. Ը. 11. և բան Ղուկասու, Գլ. ԺԹ. 29, իբրև թէ սեղանի մը բոլորտիքը բազմելու ուրախութեան ատն կը կատարքեն։ Մեխան եթէ նոսիլ, քան արեւելեցւոց, սեղան բազմելու նշանակութիւն ունէր, ցոմ. ԺԳ. 23։ Տես Ուտել։

Ագաբոս, Հրաէ. Հարսագրիչն հոր, նախնի եկեղեցւոյն մէկ մարգարէն, թերեւս Քրիստոսի ետքանաման աշակերտաց մին։ Մարգարէացաւ սովը որ պատահելոց կղդիոս կայսեր ժամանակ, յամի Տ. 44, և զոր կը յիշէն Սուետոնիոս և այլք։ Այս սովը Հրէաստանի մէջ սաստիկ էր, և Անտիոքէն օգնութիւն ղրկուեցաւ երուսաղէմի եկեղեցւոյն, Գործ. ԺԱ. 28։ Ագաբոս մարգարէացաւ նաև յետ ամաց թէ Փողոս շաս նեզութիւն պիտի կրէր Հրէից ձեռքէն, Գործ. ԻԱ. 10։

Ագագ, թնդհանուր անուն Ամաղեկացւոց թագաւորներուն, ինչպես փարաւոն էր անուն եգիպտոսի թագաւորներուն, Թուոց ԻԴ. 7. Ա Թագ. ժԵ. 8։ Սուրբ Գրոց մէջ վերջին անգամ յիշուած Ագագ "կատր կտոր եղաւ„ Սամուէլի ձեռքով Տէրոջը առջև, վասն զի Սաուղ, հակառակ Աստուծոյ հրամանին, խնայած էր Ագագայ և Ամաղեկացւոց հօտերուն և արջառներուն, փոխանակ ջնջելու զանոնք։ Ագագ անասունը կերպով պատժուեցաւ, ինչպէս կ'երեւի, իւր չարաչար անգթութիւնները նուն համար, Ա Թագ. ժԵ. 33։

Ագուր, Հաւաքիչ, Ներշնչեալ Հրեայ մատենագիր, գրեց Առակաց Լ. գլուխը որ Սողոմոնի առակներուն հետ գրուած է։

Ագռաւ, մեծ թռչուն ոռ, երամաւին չի շրջիր, և շագղակեր է։ Իր օրսին նախ աչուքները կը հանէ, Առակ. Լ. 17։ երբ ձագերը կը սկսին թռչիլ, կ'արտաքսէ զանոնք, Ցար. Լ. 41։ Սգմ. ՃԽԷ. 9։ Ագռաւները կերակրեցին զեղիա Հրաշքով, Գ Թագ. ԺԷ. 6։

Ագրիպպաս, գ-ասպրոն։ Տես Հերովդես 4, 5։

Ադադ, զրոյր, 1. Եդովմի թագաւոր որ կոտրեց Մադիանացիները Մովաբաց դաշտին մէջ, Ծննդ. Լ.Զ. 35. Ա Մնաց Ա. 46։

2. Ուրիշ թագաւոր եդովմայ որ կը յիշուի Մնացորդաց մէջ, Ա Մնաց. Ա. 51։

3. Ուրիշ եդովմայեցի իշխան արքայազուն, որ փախաւ եգիպտոս մինչ դեռ մանուկ էր, յետ նուաճելոյն Դաւիթի զեգամ, Բ Թագ, Ը. 14. աղէկ ընդունելութիւն գտաւ և ամուսնացաւ թագաւորին քրոջը հետ։ Ցետ մահուան Դաւիթի և Յովաբու, դարձաւ եդոմ, և ջանաց, բայց ի զուր, թօթափել Սողոմոնի լուծը, Գ Թագ. ԻԱ. 14–22. Բ Մնաց. Ը. 17։

Ադադ-ռեմօն, Մակեդովի հովտին մէջ անուն տեղւոյ ուր բարի թագաւորը, Յովսիայ, սպանուեցաւ եգիպտացւոց հետ կռուի մէջ, Դ Թագ. ԻԳ. 29. Բ Մնաց. Լ.Ե. 20–25։ Այս գէպքին վրայ մեծ ազբ եղաւ, Զաք. ԺԲ. 11։

Ադամ, հողէնէ, 1. առաջին ծնող և նախահայր մարդկային ազգին։ Շինուեցաւ հողէ և եզաւ հոգի կենդանի Աբրչին չնչովը։ Աբրչեացոր-ծութեան վերջինը եղաւ, և առաւել հրաման չի խելու երկրիս բոլոր արարածներուն։ Որպէս զի մինակ չմնար, Աստուած օգնական տուաւ անոր զնէս, որ անոր կին եզաւ։ Այսպէս հաստատուեց Աստուած ամուսնութիւնը որ առաջին հաստատութիւնն է ոչ միայն ժամանակին, այլև կանոնաւորութեան և օրհնութեան կողմանէ մարդկային ազգին համար։ Ադամ կատարեալ առնգծուեցաւ բնական, իմացական և հոգևոր ձիրքերով, և փորձուելու համար գրուեցաւ եդեմայ դրախտը։ Սուրբ և երջանիկ էր, բայց մեղանչական ըլլալով, Աստուածային փորձութեանմբը և եւայի թերադրութեամբ Աստուծոյ յայտնի հրամանին դէմ գործելով ինկաւ այդ վիճակին, և այնպէս անէծք բերաւ իրեն և իւր բոլոր զաւակներուն վրայ։ Աստուծոյ ողորմութիւնը մէջ մտաւ, փրկիչ մը խոստացուեցաւ, և անէծքին տարաւորմբ խափանուեցաւ. բայց Ադամ արտաքսուեցաւ

Digitized by Google

եդեմէն և անոր կենաց ծառէն, և դատապարտութեան ծանր աշխատութեամբ ապրելու։ Ադամայ երջանկութիւնն ասելի գառնացաւ, երբ տեսաւ իր անկման պատճառն իր զոյգին վրայ։ Անոր անդրանիկը կայէն, և երկրորդ որդին Աբէլ, համառնման բերնոյ անկեալ ծնողաց, կանխաւ յափշտակուեցան անոնցմէ, մին ըստպանուելով, միւսը խլ-յա տալով։ Ադամայ և Եւայէ եղան թերևս ուրիշ ուտառներ և գառներ, բայց միայն Սեթայ անունը յիշուած է։ Ադամ ապրեցաւ ինն հարիւր երեսուն տարի և տեսաւ իր սերնդեան տրտգ բազմանալը երկրիս վրայ։ բայց "մարդոց չարութիւնը երկրի վրայ կը չատնար„ Ադամայ մխիտարան տեսնը Նոյայ հայրը Ղամէք յիսուն և հինգ տարեկան էր, և այն միտրդոց կարգէն բլլալով որ "Աստուծոյ հետ կը քալէին„ անտարակոյս լսեց զղջացեալ Ադամայ բերնէն միտրդկային ազգին նախատօրը պատմութիւնը։

Մարդուն տրուած անէծքը կը ցուցընէ ոչ միայն միտրեսատր աշխատութիւն և վշտալից երկրի վրայ և միտրեղոյն բնական լուծմանը, այլև միտրդուն տգնուտդային միտրին, այն է հոգւոյն, "յաւիտենական միտրը„ Ա.յն օրը կորուսցաց Ադամ իւր Աստրչին բարեշնորհն պատկերը, և եղաւ նշանակ ոչ միայն բնական միտրուան, այլև Աստուծոյ յաւիտենական բարկութեանը և տանիծից, որ տրտգարև միտրէ է, և միտրու վճիռ միտրդկային ազգին վրայ։ Այսպէս կը կարծէ Զօքսս առաքեալ որ առին տեղ Ադամայ աշխարհքը միտած միտրուան հետ կը բաղդատէ Քրիստոսով շնորհուած կեանքը, Հռոմ. ե։ Այս կեանքը հոգեւոր է։ այն միտրն ալ, բարեչնորհն նշանակութեան նայելով, հոգեւոր է։ Անէծքին ժամանակաւորը և միտրեսատր պատժէն ոչ ոք է կամ կրնայ բլլալ ազատ, բայց անէծքին հոգեւոր և յաւիտենական պատիժը վերցնելու համար Քրիստոս միտաւ, և ով որ ապաշխարութեամբ և հաւատով ապաւինը կը գտնէ պիտի ազատի ապառնայքալ միտրէն, և պիտի միտնէ յաւիտենական կեանքը միտրնով և հոգւով միանգամայն։

Փրկիչը կը կոչուի "վերջին Ադամը„ Ա Կորնթ. ժե։ 45, իբրև գլուխ հոգեւոր սերնդեան, և բոլոր հաւատացելոց համար ապրեալ կենաց և արդարութեան, ինչպէս որ առաջին Ադամն էր իւր բոլոր սերընդեան համար ապրեալ մեղաց և մահու։

2. Ադամ, քաղաք ցորդանանու մօտ, դէպ ի Տիբերիոյ ծովը, որմէ քիչ մը հեռու ցորդանանու ջուրերը դիզուելով ճամբայ տուին Հրէից, Յես. Գ. 16։

Ադասատ, Տ. Ինի Տես Եթեր։

Ադար, Հրէից եկեղեցական տարաւոյն երկոտասանաներորդ տիրը, և քաղաքականին վերջերորդը։ Այս տիրոյն մէջ էր բաբիլոն տեր։ Ադար կը հատնմանուի մեր մարտի տիրոյն։ Որովհետև լուսնական տարին, որուն կը հետևէին Հրեայք, քան զարեգակնային տարին կարճ է մնատասն աւուրբք որ, երեք տարի եղեր, գրեթէ տիր մը կ'ընէն, Հրեայք մեծին երեքտասանաներորդ տիրս մը զոր կոչեցին Վ-Ադար, այսինքն Երկրորդ Ադար։ Տես Ամիս։

Ադդաի, ցուգայի մէջ տարագրեալ որ ցերոբովամի դէմ տարգաբերացաւ և գերեց Ռոբովամու և Աբիայի պատմութիւնը, Բ Տնաց. Թ. 29. ժԲ. 15. ժԳ. 22։ ցովսեպոս և այլք կը կարծեն թէ Ադդով զրհուեցաւ առ ցերոբովամ ի Բեթէլ, և թէ այն տարգարէն էր որ առաքեցաւ ապտնութեամբ, Գ թագ. 13։ Այս անուանմբ ուրիշ այլևայլ անձինք կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ, Եզր. Ը. 17–20։ Զաք. Ա. 1։

Ադմա, տրոյ, Սիդդիմի գաշտին մէջ չորս քաղաքներէն մին, որ երկնատաք հրով կործանեցաւ և ծածկուեցաւ Մեռեալ ծովին, Ծննդ. ժԴ. 2. ժԹ. 24, 25. Ովս. ժԱ. 8։

Ադոթիա, Եհ-Լո Տէր իմ է, Դատ. Թի չորս որդուց մին, Ագգիդէն, Բ թագ. Գ. 4։ Ամմոնի և Աբիսողոմայ մնհասանէն եղաբը Ադոնիա ուզեց թագաւորել, թէպետ թագաւորութիւնը իրեն պատկանած էր անոր կրտսեր եղբօրը, Սողոմոնի։ Ադոնիա զԱբիսողոմ, զՅոաբ և ուրիշներ իր

Digitized by Google

ֆողմը չհնձով յարմարի ապատամբեցաւ և կ՚ուզէր թագաւորել, մինչ Դաւիթ գնա կենդանի էր։ Երբ այս ապատամբութեան լուրը Դաւիթ հասաւ, իսկոյն պատճել տուաւ զՍողոմոն։ Ասոր վրայ Ադոնիայի բարեկամները ցրուեցան, և Ադոնիա ապաստանեցաւ սեղանին եղջիւրները։ Սողոմոն յանդիմանութեամբ մը միայն թոզուց զԱդոնիա։ Բայց Դաւիթի մեհուանէն քիչ հեռը ուզելով կին առնուլ զԱբիսագ, յուդայ թէ թագաւորութեան հետևէ էր, ասոր և ապառնեցաւ, գ թագ. Ա. և Բ։

Ադոնիբեզեկ, տէր Բեզէկի մէջ գտնուածքի աբևելեան կողմը, Բեզեկի մէջ գտնուածքի բառնալու։ Սահմանակից երկիրներուն փոքր թագաւորներէն եօթանասուն թագաւոր բռնելով, անոնց ոտքերնուն և ձեռքերնուն բոյթ մատները կտրած էր, և իրենց շուն կը կերակրէր զանոնք։ Ադոնիբեզեկ ցուպի և շմնուի ցեղերուն գէմ պատերազմելով գտնուածքաց և փերեզացոց հետ, յաղթուեցաւ, և բռնուելով յիշեալ երկու ցեղերէն, պատժուեցաւ մինչեւոյն անգութ կերպով, Դատ. Ա. 4–7։

Ադոնիսեդեկ, տէր երբոնացւոյ Թագաւոր, որ ուրիշ չորս թագաւորաց հետ գաշնակցութիւն բրաւ ցեռասղ գէմ։ Մեծ կռիւ եղաւ Գաբաւոնի մօտ ուր Տէրը օգնեց Իսրայէլի ահագին կարկտով անձրևով, և օրը երկիցնելով զքանի չէլեզը։ Հինգ թագաւորները չորաչար զարնուելով թաքուն ծերբ մը մէջ ի Մակեդա, բայց ցեռա բռնեցուլ զանոնք ապանեց, ցեռ. ժ։

Ադոնիքամ, տէր Բէչերութեան, Դաւիթի և Սողոմոնի ժամանակ հարկատու։ Առաղձ կարելու համար Լիբանան զրկուած երեսուն հազար մարդոց վրայ վերակացու գրուեցաւ Սողոմոնէն, գ Թագ. ե. 14։ Նոյն անձը կը կոչուի նաև Համառաւոս Թեամբ Ագորամ, ե թագ. ի. 24. գ Թագ. ժԲ. 18. ե Մնաց. ժ. 18 Սպառնեցաւ ապատամբող ամբոխ ցեղերէն առ որս զրկուած էր Ռոբովամ կողմանէ յորդորել զանոնք ի հնազանդութիւն, և կամ փոքրել ուրիշ պատճառներով։

Ադոնիրամ, տես Ադոնիբամ։

Ադոբայիմ, ցուզպի հարաւային կողմը քաղաք զոր ամրացուց Ռոբովամ, ե Մնաց. ժԱ. 9։ Ըստ Բռնակնանի այժմու Դուրան է, որ է ընդարձակ գիւղ, Քերրունէն հինգ մղոն գէպ հարաւային արևմուտք։

Ադրազար, հզօր թագաւոր Ասորւոց։ Կը թագաւորէր Սուբայի և շրջակայ երկիրներուն մինչև Եփրատ, գ Թագ. ժԱ. 23։ Երբոր յաղթուեցաւ Դաւիթէն նուաճուեցաւ, ե Թագ. Ը. 3, 4. ի. 6–14, 16–19. Ա Մնաց. ԺԸ. 3. ԺԹ. 6։

Ադրամելէք, ֆաւ֊ խեֆաւդի, 1. որդի Ասորեստանի Թագաւորին Սենեքերիմայ, եւ. Լ Ի. 38։ Եզեկիայի վրայ ձեռնող արշաւանքէն ետքը երբ Սենեքերիմ գարձած Նինուէ, անոր երկու որդիքը Ադրամելէք և Սարեսասար քաղ չէրեց սանդգոմեան։ Ասոնք երկիւղի թէ գուցէ զոհուէին Նեռրոպազ Աստուծոյն, սպանին իրենց հայրը և փախան Հայաստանի լեռները 713 ին նախ քան զԲր։

2. Անոն չաստուծոյ զոր կը պաշտեին Սեփարուխիացիք, այսինքն Սամարիոյ այն բնակիչները որ Իսրայէլացոց եփրատէն անդին գերի տարուելէն ետքը եկան բնակեցան անոնց տեղ։ Անոնք իրենց տղոցքը կրակէ կ՚անցուցանէին ի պատիւ Ադրամելէքայ և ուրիշ աստուածոյ մը որ Անամելէք կը կոչուէր, Դ Թագ. ԺԸ. 31։ Ոմանք կը կարծեն թէ Ադրամելէք էր փոխանակ արդգական, և Անամելէք փոխանակ լուսնի։

Ադրիատգա ծով անունը, Գործ. ԻԷ. 27, հիմա կը յուշնէ վ՚ենետկոյ ծոցը միայն, բայց Գօզոս առաքելոյն առնելը այս անուամբ կը հասկցուէր Յունաստանի և Իտալիոյ մէջտեղի բոլոր ծովը որ Տարտէն կ՚երթայ կիսեսէն մինչև Սիկիլիա, որոնց մէջտեղ կ՚ինայ Մալտա կամ Մելիտա կղզին։

Ազայէլ, ապստամբ տէս, Ասուրց Բնակագաղ Թագաւորին պաշտօնեան, զոր ապագայ գահակալութիւնը մարգարէացաւ Եղիա, գ Թագ. ԺԹ. 15։ Շատ տարիներ ետքը Ազայէլ ղրկուեցաւ Բնակագաղէն առ Եղիսէ որ առնուէն Դամասկոս էր Տարցնե-

լու թէ պիտի առաջնա՞ր բնակագաղ հիւանդանոցին ենէն։ Հետևեալ օրը Աղայէլ խնդրեց զբնակագաղ թաց լսելով, Դ Թագ. Ը. 7–15, 885 ին նախ քան զԳԸ։ Աղայելի շփոթիլը մերգաւորէին առնլն նշան էր թէ ապագէն խորհած էր այս ոճիրը։ Յափշտակելով սթռնալը թագաւորից քաջառողջ առաւ, և իւր յաջող և ապագործոյն պատերազմներով յուգալի և խարտեալի դէմ, արդարացուց եղե. աէն մերգործութիւնը, Դ Թագ. Ը. 28. ժ. 32. ժԲ. 17. ժԳ. 3, 7. Բ Մնաց. ԻԲ. 5։

Ազատացեալք, Գործ. Զ. 9։ Ազատացեալք թագաւորնուած բառը Լատինները է։ Ա՛յսպէս կը կոչուէին անոնք որ գերի բլլալով յետոյ կ՚ազատուէին. այսպէս կը կոչուէին նաև այսպիսի անձանց զաւակները. "Ազատացեալոց ժողովարանը„ կամ պարզապէս Թիւն ունէր Նիւբինացւոց և Աղէքսանդրացւոց ժողովարանին հետ որոց երկուքն ալ Ազատկեցի էին, ուստի անունը կը կարծեն թէ նաև Ազատացեալք Ազատկեցի էին։ Բայց աւելի հաւանական է թէ այս անունը կը տրուէր այն Հրէից որ Հռովմայեցիներէն գերի բռնուելով ազատուած էին իտալիա, և հոն ազատուելով սովոր էին բազմութեամբ այցելութեան գալ երուսաղէմ, ուր և ուներին իրենց համար յատուկ ժողովարան ալ։ Հրէից քաղաքներէ այցելութեան եկող Հրէից պէս, ինչպես կը յիշուի Դործոց Առաքելոց վերյիշեալ հատորին մէջ։ Այս ազատացեալք հանդիպեցին Սաւփանոսի դէմ հակածուելը որ առաջ քարկոծմամբը վերջացաւ։ Տես Ժողովարան։

Ազաբիա, օձնարնի փետուն, Ցուգայի թագաւոր, Ի Թագ. ժԸ. 1–7։ Բ Մնացորդաց ԻՉ. գլխոյն մէջ և ուրիշ տեղեր կը կոչուի Ոզիա։ Վեհաստանամեայ էր երբ սկսաւ թագաւորել, 806 ին նախ քան զԳր.։ Անոր թագաւորութեան առաջին մասը յաջող և երջանիկ եղաւ, բայց յետոյ ուզելով խնկարկութիւն ընել տաճարին մէջ, բորոտեցաւ, և մինչև իւր մինչը մեռց բորոտ, Բ Մնաց. ԻՉ. 16–23։ Այս անունը շատ հանարակ էր Հրէից մէջ, և այս անունը կրող շատեր Համառօտաբար կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ։

Ազգաքանութիւն կամ Ազգաճամար։ Երբէք ազգ մը քան զԵրբայեցիս աւելի հոգ չատարած իւր ազգաբանութիւնները պահելու, քանզի ազգաբանութեանց մէջ կը յիշուէին ցեղերու տարբերութիւնները, երկիրներուն սեպհականութիւնը և այլևայլ պարտաւորներու և առանձնաշնորհութեանց իրաւունքը, Ա Մնաց. Ե. 1, 17. Թ. 1. Բ Մնաց. ԺՌ. 15. եզր. Բ. 62։ Ուստի Հրեայք իրենց ազգասիրութեան ցուցակները խնամով կը պահէին ամէն ատեն։ Սուրբ Գրոց մէջ կը գտնենք ազգաբանութիւն մը որ աւելի քան 3,600 տարի պահպանցաւ, Ա Մնաց. Ա. Գ. Ջ։ Ազգաբանութեան միջոցաւ կ՚ապացուցուի նաև թէ Քրիստոս ծնաւ քան մարգարէից Աբրահամեան սերունդէն, և եր ժառանգ իւր Հօր Դաւթի թագաւոր, Ղուկ. Ա. 32։ Բ Տիմ. Բ. 8. Եբր. Է. 14։ Աւետարանները մէջ կայ Քրիստոսի երբ 4,000 ամեայ ազգաՀամարը։ Մատթէոսի Ա. և Ղուկասու Գ. գլուխներուն երկու ազգաՀամարները կը տարբերին իրարմէ. մին կոչ տալ Հաւանաբանական Քրիստոսի կարծեցեալ Հօրը Յովսեփայ, և միւսն՝ անոր մորը Մարիամայ ազգաՀամարը։ Երկու գիծեր կ՚իջնեն Դաւթի որգիներէն, Սողոմոնէն և Նաթանէն, կը միանան ի Սաղաթիէլ, և գործակալ ի Քրիստոս։ Յովսէփ Քրիստոսի օրինական Հայրն էր, և Մարիամայ ազգակից, այնպէս որ Մեսիան Դաւթէն կը սերէր օրինակ և "ըստ մարմնոյ„ միանգամայն։ Այլևայլ ազգաՀամարներուն մէջտեղ անՀամաձայնութիւնը կրնայ միաբանիլ Հրէից այլևայլ մասնաւոր օրինաց Համեմատ։ ԸնդՀանուր ազգաՀամարը որ մինչև Յովսեփոսի ժամանակ պատրաստ էր, ինչպէս կ՚ըսէ նոյն ինքն Յովսեփոս, կորսուեցաւ Հրէական ազգին կործանմամբ։ Ուստի և Տիմոս սրբիչէ ուսա մեսիայի մը անՀնար է ապացուցանել իւր սերունդը Դաւթէն։

Մելքիսեդեկ եր "պատմաՀամար չունեցող„, Եբր. Է. 3, այսինքն իրրև Հրեայ։ Սուրբ Գրոց ազգաՀամար-

Digitized by Google

ներէն չէր կրնար յաւելուիլ Թէ իրա-
ւունք ունէր Աստուծոյ ժողովուրդէն
համարուելու։ Անոր քահանայա-
Թիւնը տարբեր էր Ահարոնի և անոր
սրբուց քահանայութիւնէն։ Բազդա-
տէ Եզր. Բ. 62։

Ազեկա, քաղաք Յուդայի երկրին
մէջ, երուսաղէմէն իբր հնգետասան
մղոն գէպ հարաւային արեւմուտք։
Կը յիշուի Յեհոսադայ և Սաւուղայ
պատմութեանց մէջ, Յես. ժ. 10.
Ա Թագ. ԺԷ. 1։ Նաբուգոդոնոսոր
ատաս այս քաղաքը, Երեմ. Լ. 7,
բայց յետոյ Հրեայք նորէն ճանգիս-
ցան, Ներեմ. ԺԱ. 30։

Ազովտոս։ Տես Ասեդով։

Աթարատգե, Թերեւս կը նշանա-
կէ խիտ կամ փառաւոր։ Այս տեղ
զոր կրնայն Զորտարել և Ներեմիա,
իբրև գարմից կողմանէ կառավարք
Հրէաստանի, Եզր. Բ. 63. Ներեմ.
Ը. 65։

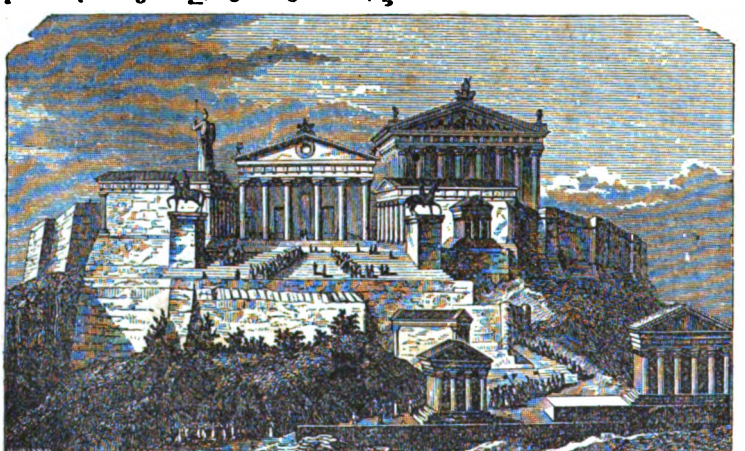

ԱԿՐՈՊՈԼԻՍ ՅԱԹԷՆՈՅ, ԻՆՉՊԷՍ ՈՐ ԷՐ

Աթենք, այսինքն Յունաստանի մէջ
Աստիկէի գլխաւոր աստուածուհին Ա-
թենասայ փալփ, Սարոնեան ծոցին
վրայ, Կորնթոսէ իբրև քառասուն
և վեց մղոն գէպ արեւելք, և իբր հինգ
մղոն հեռու ծովեզերէն։ Քաղաքը
գաշտի մը վրայ էր որ հարաւա-
յին արեւմուտքէն կը ձգուէր մինչև
ծովը ուր ունէր երեք նաւահանգիստ,
որոց մէւտքը պաշտպանուած էր եր-
կայն և լայն պարսպով։ Դաշտին վրայ
կային ապառաժուտ բլուրներ, որոց
մեծագոյնն էր Ակրոպոլիս կոչուած
գեղեակը։ Քաղաքը չինուած էր այս
գեղեկին բոլորտիքը, և չէնքերուն շար-
քը դէպ ի ծովակողմն էր։ Բլուրն
գագաթն էր գրեթէ տափարակ, իբր
սեղ հարիւր ոտք երկայն և չորս հա-
րիւր ոտք լայն։ Ակրոպոլիս մանկլա-
մար հարկ էր անդրիլ Պրոպիլէա
կոչուած հոյակապ գուռնէն որ ա-
րեւմտեան կողմն էր գրօսնականերով
և նկարներով զարդարուած երկու
մեհեանիներով։ Գիշեր գուռը բլրոյն
վրայ հանող մարմարիոնէ սանդղոյ
մը գլուխն էր։ Բլրոյն վրայ չինուած
էին Աթէնքի պաշտպան աստուածնե-
րուն մեհեանները։ Ձախակողմեան
մեհեանն էր Աթենասայ որ քաղքին
պաշտպանը կը համարուէր։ Միւնոյն
յարկին տակ էր Պոսիդոնի մեհեանը։
Հրապարակին մէջ բարձր պատուան-
դանի մը վրայ կը կենար Աթենասայ
պղնձէ անդրի պատկերը հօրանաս-
ուն ոսք բարձր։ Ձիակողմեան հա-
յկապ մեհեանը կը կոչուէր Պար-
թենոն, Աթենացւոց պարծանքը,
յունական ճարտարապետութեան
չքնաղ հրաշակերտը։ Ճանապարհոր-
դը որ կողմէն որ գար, առաջին բա-

՝ի զոր կը սեպէր՝ էր Պարթեւնան, որ իւր պերճ գլուխը կ՚ամբառնար քաղաքէն եւ գլեկէն վեր։ Պարթեւնաի ազնուականներն անգամ տակաւին ալիպէս շքեղ են որ օտարականին աչքն իսկոյն իրենց կը ձգեն։ Պարթեւնան չի նուած էր յունական ճարտարապետութեան Դորիական կոչուած ճաւղ, գեղեցիկ ապիտակ մարմարիոնէ, եւ էր իրր հարիւր ոտք լայն, երկու հարիւր քսան եւ վեց ոտք երկայն, եւ ՚ի ծայնասուն ոտք բարձր։ Շինուածները՝ երկերկու կարգ, իսկ քովերը մէյմէկ կարգ սիւներ կային։ Վերի գրանգալն ճակատը գունըէն զարգարուած էր գեղեցիկ քանդակով որ պատկեր էր Թեսփորի մը ի պատիւ Աթենասայ։ Իսկ մէյնիին մէջ կար Աթենասայ անգրի պատկերը, գործ Փիդիասայ, գեղեցկութեան եւ ճարտարութեան կողմանէ հռչակաւոր։ Այս անդրին էր ապկէ եւ փղոսկրէ, իրր քաղաստուն ոտք բարձր։ Աստուածուհին (Աթենաս) ոտքի վրայ էր, եգիպտոսը (վահանով) ծածկուած, մէկ ձեռքը նիզակ եւ միսը՝ յաղթութեան նշան մը։ Ակրոպոլեայ աստրատը, մէկ դին էր Ոդէան կոչուած շէնքը, եւ միւս դին Զրիւստոնէան կոչուածը, ուր գլխաւոր դատաստաց եւ նշանաւոր քաղաքացւոց թնջուկը կը տրուէր հատարակաց ծախքիւք։ Ակրոպոլեայ եւ այլ բլրոյն մէջտեղ ուր Աբէոսպագոս կոչուած ժողովը կ՚ընէր իւր նիստերը՝ կար նեղ հովիտ մը։ Այն բլրէն քիչ մը անդին կար նաև Պնիքս կոչուած ապառաժուտ բլրակ մը ուր ազգային ընդհանուր ժողովները կ՚ընէին։ Հոն կը ցուցուի գեռ բարձր ուեղ մը ուսած երեւելի ատենաբանը իրրև բեմ կը խօսէին ժողովրդեան։ Այս բեմը քարափար է։ Հոն մօտ էր նաև ափոյն, այսինքն վաճառանոցը որ հրապարակ էր, գործ ժ. 17, շուրջանակի գեղեցիկ չէնքերով, և ամէն կողմն կաչին բազմինք, մատուռնք և մեհեանք յորոց ամենք հղյակապ էին։

Այս գեղեցիկ քաղաքը նշանաւոր էր նաև իր բնակիչներուն զինուրական ատաղձդին, գեւսութեան, ճարտարասութեան և քաղաքավարութեան համար։ Հին քաղաքակրթութեան բուն իսկ ծաղիկն էր։ Աթենացւոց փիլիսոփայական դպրոցներն աշխարհի վրայ ամենէն երեւելիներն էին, իսկ անոնց նախիւնները, անդրիագործները և ճարտարապետները ոչ ոք գերազանցեց։ Բայց քան զԱթէնք "բոլորովին կռապաշտութեան մէջ ընկղմած„ քաղաք ալ չկար։ Պօղոս առաքեալ այցելութիւն ըրաւ Աթենացւոց յամի Տեառն իբր 52 ին, և Թեսէոս Աթենացի հպարտ փիլիսոփաներուն մէջ մինակ էր, հաւատարմութեամբ և յաղթութեամբ քարոզեց անոնց զՅիսուս և մեռելոց յարութիւնը, Գործ · ժԷ. 16–34։

Այժմու Աթէնք գեղեցիկ քաղաք է, և ունի իրր 50,000 բնակիչ։

Արուս. Արեւելական պատուոյ և իշխանութեան նշանակ է աթոռը, և թագաւորներուն ի պաշտօնէ նուաստնալու տեղ։ Սողոմոնի աթոռն էր փղոսկրէ և ոսկիապատ. ունէր վեց ընդարձակ աստիճաններ, և իւրաքանչիւր աստիճանին երկու քովերը կար մէն մի առիւծ ոսկեղէն, Գ Թագ. ժ. 18–20։ Երկինք կը կոչուի Աստուծոյ աթոռը, և երկիր՝ անոր պատուանդանը, Եսայ. կԶ. 1։ Աստուծոյ աթոռը վեմ կերպով նկարագրուած է նաև իրրև յաւիտենական, և արդարութեան ու իրաւանց վրայ չինուած, Սաղմ. Խե. 6 · Ղէ. 2 · Տես նաև Եսայ. Զ. 2–4 · Եզեկ. Ա։ Քրիստոս իրրև երկնաւոր թագաւոր կը նստի աթոռին վրայ յաւիտեան, Սաղմ. ՃԺ. 1 · Եբր · Ա · 8 · Յայտ · Գ. 21։ Անոր հաստատութիւն աշակերտները մատնակից պիտի ըլլան անոր թագաւորական փառացը, Ղուկ · Իե. 30· Յայտ · Դ. 4· Ե· 10։ Քրիստոս պատուիրեց մեզի չերբնալ երկինք վրայ որ Աստուծոյ աթոռն է, որպէս թէ այնպէս ընդունելի պիտի անարգելէին զԱստուած, Մատ. Ե· 34 · Իգ. 22։

Աւամօր, երաժշտական բառ է, հատանականապէս կը նշանակէր սեռական մը նուագարան, Թգ. սազմոսի ոտիպոտը · Ա Մեսոց · ժԵ· 20։

Աւելուխա, ֆռիգիւ ԿՏէր (եհովե)։ Այս բառը կը պատահի Սաղմոսաց չորեքտուն սկիզբը և վերջը։ Աւելուխան կ՚երգուէր նաև ուրախութեան

Digitized by Google

ասներու օրեր, իբր նշան ցնծութեան և փառաբանութեան. այս մոգք կը գործածէր նաև Քրիստոնէական եկեղեցին այս բառը, և տակաւին կը գործածէ հոգևոր երգերու մէջ, Ցայտ. ժթ. 1, 3, 4, 6։

Աւմուկ, ազգ մի ծառայ կամ փայտի զոր Քրմաց բերու Ոփիրէն Սողոմոնի. Այս փայտէն շինուեցան սաստիարին և Սողոմոնի տան յինաբանները և նուագարանները, Գ Թագ. ժ. 11. Բ Մնաց. Բ. 8։ Հրէից բառբիները կը կոչեն զայն Բասար, բայց չի կրնար բուսատ բլլալ. Հաւանական. նապէս ալմուկ հինա Պրազիլիոյ փայտ կոչուած փայտին ծառն էր, որ կը բուսնի նաև արևելեան Հնդկաստան, Աիամ, Մոլուգեան կղզիները և Ճաբան, և շատ տեսակներ ունի։ Այս ծառին փայտը շատ տոկուն է, և ազնիւ կարասիներ չինելու կը գործածուի։ Այս փայտէն կ'ելլէ նաև տեսակ մը գեղեցիկ կարմիր ներկ որ շատ կը գործածուի։ Գոյնին բուստի գունոյ նմանութեանը համար Թերևս կոչուած է ալմուկ, որ ըստ Հրէից բառբունաց կը նշանակէ բուսատ. ուստի բառին նշանակութիւնը պիտի բլլայ բառնի կամ ծառ բառոյ։

Աւփեռս, 1. Հայր Ցակոբոյ կրտսերի, Մատթ. ժ. 3. Ղուկ. Զ. 15, և այլ Մաթիսմոս որ Ցիսուսի մօրը քոյրը կը կարծուի, Ցովհ. ժթ. 25։ Տես Մաթիսմ 1. և 3։ Ցովհաննու ժթ. գլխոյն 25 համարը բազդատելով Ղուկասու իդ. գլխոյն 18 և Մատթէոսի ժ. գլխոյն 3 համարները. րուն հետ, կը տեսնենք որ Աւփեռս նոյն է ընդ Կղէոպասոյ։ Աւփեռս մի. ևնոյն անձին Ցունարէն անունն է, իսկ Կղէոպասոս՝ Եբրայեցերէն կամ Ասորերէն անունը։

2. Հայր Մատթէոսի կամ Ղեբեայ, առեւտրապանչին, Մարկ. Բ. 14։

Աւֆա, Ցունարէն այրուբենին առաջին գրոյն անունն է ս'ևրբերի գրոյն անունն է ա'լֆ։ Ցոյնք իրենց գիրերը կը գործածէին իբրև թուանշան, և ալֆա կը նշանակէր Ա կամ առաջին։ Ուստի մեր Տէրը կ'ըսէ, "Ես եմ Աւֆա և Օփէգ՝ սկիզբը ու վերջը, առաջինը ու վերջինը։" այսպէս կը ցուցնէ իւր յաւիտենականութիւնը, և թէ ինք է ամէն բանի պատճառ և վախճան, Ցայտ. Ա. 8. ԻԱ. 6. ԻԲ. 13. Բազդատէ նաև. Խդ. 6. ԽԸ. 12. Կող. Ա. 15–18 համարները։

Աւծիլեր, Հրեայք կ'ածիլէին իրենց մօրուքը տրտմութեան, ապաշխարութեան և վշոյ ժամանակներ, Ցոր. Ա. 20. Երեմ. ԽԸ. 37, երբեմն նաև ծիսական մաքրութեան ատեն, Ղևտ. ժդ. 9. Թուա. Ը. 7։ Ուրիշ ժամանակներ կը թողուին աճել իրենց մօրուքը ուրիշ արևելեան ազգաց պէս բաց Այեպիտացւոց որ կ'ածիլէին իրենց մազերը, ինչպէս կը տեսնինք Հերոդոտոսէ և հին յիշատակարաններէ։ Ուստի Ցովսէփ ածիլուելուց երբ փարաւոնի առջև պիտի ելլէր, Ծննդ. ԽԱ. 14։ Տես Մօրուք։

Ակատ, պատուական քար է։ Այսպէս կոչուած կը կարծուի Սիկիլիոյ Ագքատես գետէն ուր շատ կը գտնուէր այս քարը։ Ակատը որ այլևայլ տեսակներ ունի՝ կը գտնուի նաև Հնդկաստան, Եւրոպայի այլևայլ կողմերը և Ափրիկէի Բարբարոսոյ գլուխը։ Այս քարը կէս թափանցիկ է, և շատ անգամ գեղեցիկ երակներ և ամպեր ունի, և շատ բնական իրաց պատկերը մնոր կը ցուցնէ։ Հրէից քահանայապետին լանջապանակին վրայ երրորդ կարգին երկրորդ քարն էր, Ել. ԻՀ. 19. Լթ. 12։

Ակեղձամ, ափսոս սրեաւ, փոքր ազաբակ ի տարազս Եբրայեցւոյ։ Քրիստոսի ժամանակ Հրէից քահանաները գնեցին այս ազաբակը երեսուն արծաթի գրոս Ցուդա Ասպատն իրրև Ցիսուսի սրեան գինը, Մատթ. իե. 8. Գործ. Ա. 19։ Ընդհով թէ օրէն չէր գործածել այն առակը սրբազան բանեբու, քանզի սրեան գին էր, գնեցին անով բրտի ազաբակին իրրև գերեզմանատեղի օտարականաց։ Որովհետև այն ազաբակը Ցուդայի առակովը գնուեցաւ, Գործոց Առաքելոց Ա գլխոյն 18 համարին մէջ կ'ըսուի թէ Ցուդա գնեց զայն։ Ասանգութիւնը կը ցուցնէ այս ազաբակը Ջարտոզով կոչուած բլլոյն գահատանգին վրայ որ Ենիմնի ձորին վրայ կը կարկառի Հարաւէն։ Կ'երևի թէ այս ազաբակը խաչակրաց առանէն սկսաւ գործածուիլ իրր գե-

Digitized by Google

բնզմնանատեզի պատդխտց. յետոյ նաև ի Հայոց. բայց հինա իրբև գերբնզմնանատեզի չի գործածուիր։

Ակիւզաս, արծաթ, Պոնտացի Հերքեայ, սուսեռասիս խորանակար, որ իւր կնաձը Պրիսկիլլեաս յաբեցաս Հառվմայ նախկին եկեղեցւոյն քրիստոնեաներուն։ Երբ կզոդիոս կայսր Հալածեց Հրեաներն ի Հռովմայ, Ակիւզաս և կինը եկան կոնդիոս, և այնուհետև եզան ընկեր և գործակից Պօղոսի, որ գովութեամբ կը յիշէ զանոնք, Գործ. ԻՓ. 2, 3, 24–26. Հռովմ. ԺԶ. 3, 4. Ա Կորնթ. ԺԶ. 19. Բ Տիմ. Դ. 19։

Ակկաբոճ, արմատէ Խլսմ, քաղաք Պաղեստինու վերջին հիւսիսային ծայրը, զոր Յեռու տուաս Յուգայի, Յեռ. ԺԵ. 45, բայց յետոյ սրուեցաս Դանայ, Յեռ. ԺԹ. 43, թէպետ երբեմն թէ Հրեայք խաղաղութեամբ ժառանգելցին երբեք այն քաղաքը։ Ակկարոն նշանաւոր է տասանականին գերութեանը և նորէն խորտակելի տրուելուն համար, Ա Թագ. Ե. 10. Զ. 1–18։ Այս քաղաքին մէջ կը պաշտաւէր Հանճիկ աստուածը, Դ Թագ. Ա. 2։ Անոր սահերը մարգարէացուեցաս, Ամովս. Ա. 8. Սոփոն. Բ. 4. Զաք. Թ. 5, 7։ Ըստ Բոպինսոնի, այս քաղաքին տեղն է այժմու Մահմետական գիւղն Աքիր, Աստեղովէ իբր տասն մղոն դէպ հիւսիսային արեւելք։ Ահերակաները չկան։

Ակնվացի։ Այս անունը կը տրուի բարովին Թափառիկ և ոսոխանանման քարի մը, Յոբ. ԻԸ. 17. Յեսայ. Դ. 6. ԻԱ. 11։

Ակռաբիմ, Խրկիմ, զոր է վեր տեղ էր սահմանաց երկրին ոսոմոնացւոց Հարաւային արեւմտեան դին, Թուոս. Ա. 36, ուր էր բազմաթիւն օձից և կարճաց, Բ Օրին. Ը. 15։ Այս տեղը Հասանասկանապէս Մեռեալ ծովուն մօտ, անոր Հարաւային արեւմտեան դին, լերանց մէջ էր։ Յեսայ. Գլ. ԺԵ. 3, կը թարգմանուի Ակրաբիմի զառ. ի վեր։

Ակքով, քաղաք Ասերայ ցեղին, Դատ. Ա. 31։ Նոր կտակարանին մէջ Ակքով կը կոչուի Պտողեմայիս, Գործ. ԻԱ. 7, յորմէ Պտողեմեան թագաւորաց մէկուն որ ընդունեցաւ և գեղեցկացոյց այս քաղաքը։ Խաչակիրք այս քաղաքը կոչեցին Աքր կամ Աքրի Սուբր Յովհաննէս (Սէն ժան տ'Աքրը)։ Օսմանցիք գեռ Աքքաս կը կոչեն զայն։ Խաչակիրաց ժամանակ քանի մը անգամ պաշարուեցաս այս քաղաքը, և վերջին անուամբ քաղաքն էր զոր Օսմանցիք առին Քրիստոնեաներէն։

Աճավա, Ըաղդէացւոց երկրին մէջ քաղաք էր։ Այս անուամբ կոչուեցաս նաև գետը որոյ եզերքը ժողվեցին աքսորեալ Հրեայք իրենց երկրորդ կաթաւանին առ Եզրաստա, մինչ կը դառնային երուսաղէմ, Եզր. Ը. 15, 21, 31։ Թէպետ այժմու Հիր կոչուած տեղն է առ Եփրատայ, Պաղտատու լայնութեան տակ։

Աճարոճ, լ–ոնթիոխ, որդի Ամրամայ և Յոքաբեդի, Ղեւեայ ցեղէն, եղբայր Մովսէսի և Մարեամայ, Եզ. Ջ. 20։ Ծնաւ յամի ստեղծմանն աշխարհի 2430, և նախ քան զԳիր. յամին 1574։ Երիւք ամօք երիցագոյն էր քան զՄովսէս, Եզ. Ի. 7։ Մինչ Մովսէս գիտարկելացաս եգիպտոսէ հանելու կը ջանար, Ահարոն անոր կազմնէ խօսող և նմա ազգակից էր, Եզ. Դ. 16։ Ահարոնի կինն էր Եղիսաբեթ, գուստր Ամինադաբայ, և անոր որդիքն էին Նադաբ, Աբիհու, Եղիազար և Իթամար։ Ուխտուեաբերկամեայ էր Ահարոն երբ կանչուեցաս առաւծմէ անապատին մէջ գոբերի մօտ գործակից ըլլալ Մովսէսի։ Եգիպտոսէ ելից ժամանակն ալ գործակից էր եղբօրը, Եզ. Դ–ԺԶ. Ամաղեկացւոց դէմ կռուին առենը վեր բանից Մովսէսի ձեռքը, Եզ. ԺԷ. անոր հետ ելաս նաև Սինա լերը առնելու Աստուծոյ փառքը, Եզ. ԻԴ. 1, 2, 9–11։

Ահարոնի առաւելութիւնն յայտնի էր որ ընտրուեցաս ի քահանայութիւն, ինչն և սերունդ նորա։ Աստուծոյ հրամանաւն օծուած առաջին քահանայապետն է, Եզ. ԻԹ. ԻԹ. Ղեւ. Ը. և ապա հաստատուեցաս իր պաշտօնին մէջ, երբ կորհ և անոր ընկերները ատակեցան։ Ահարոնի բարեխօսութեամբ Տէրը ազատեցաս և գաւազանը ծագկեցաս, Թուս. ԺԶ. ԺԷ։ Ահարոն հաստատուիմ էր և

Digitized by Google

անձնուրաց իւր պաշտօնին պարտուց մէջ, և խանդարհնութեամբ "լուա կեցաւ,„ երբ որդիքը Նադաբ և Աբիհու մեռան Տեառն Տաճառածով, Ղե. ժ. 1–3։ Բայց և այնպէս երբեմն ծանր յանցանաց մէջ ինկաւ։ Չինեց ոսկիէ սրթը, Ել. ԼԲ., և երբ Մարիամ ապրսամբեցաւ Մովսէսի դէմ, Ամբրն Տաճառիթ գտնուեցաւ անոր, Թուա. ժԲ., և Մովսէսի հետ անհնազանդ եղաւ Աստուծոյ ի կադէս, Թուա. ի. 8–12։ Վ անոնցմէ Աստուածչքնաղաց անոր մնաղ աւետեաց երկիրը, այլ Ահարոն մեռաւ Հովը լեռը, եգիպտի երկրին մէջ, եգիպտասե ելլելէն ետքը քառասներորդ տարին իբր ի Տատակի 123 ամուց, Թուա. ի. 22–29. Լ. Գ. 39. Բ Օրինաց մէջ, գլ. ժ. 6, Ահարոնի Տաճառ կ'բուսի թէ մեռաւ ի Մօսերա, որ թերևս իսրայէլացւոց բանակատեղին էր Հովը լերան արևմտեան կողմը Հովտին մէջ և անկէ ելլաւ Ահարոն Հովը լեռը։ Աբարացիքը դեռ կը ցուցնեն լերան վրայ տեղ մը իբր Ահարոնի գերեզմանը զոր և շատ կը պատուեն։ Ահարոն իւր քահանայապետական պաշտօնին մէջ երեսելի օրինակ էր Քրիստոսի, զոր զի կոչուեցաւ Աստուծմէ և օծուեցաւ, կը կրէր կուրծքին վրայ իսրայէլի ցեղերուն անունները, կ'իմացնէր Աստուծոյ կամքը Ուրիմով և Թումիմով, կը մտնէր Սրբութեանց սրբութիւնը Քաւութեան օրը, "ոչ առանց արեան,„ և կը բարեխօսէր Աստուծոյ ժողովրդեան Տաճառ և կ'օրհնէր զանոնք։ Տես Քահանայ։

Ահարոնեաններ։ Սերունդք Ահարոնի քահանայապետութեան պատկաս կուսուած են, և Մ Նաց. ժԲ. 27։ Եբկրաստան քաղաք սեպհականն էր անոնց Յուդայի և Բենիամինի երկրին մէջ, Յես. ԻԱ. 13–19. և Մ Նաց. Զ. 57–60։

Ադ։ Հրեայք տղը կ'տառնուին Մեռնելով ծովէն, այսինքն, կամ այն Տամանկ տպաստած բլլէն որ ծովուն Տարաբային տրեմնեան ծայրն է, և կամ բնական ցնդմամբ ծովերէն վրայ նոստածէն։ Աբարացիքը կ'տառնան մեծամեծ ազի կատուներ, երկու կամ երեք մետր թաւծր, և կը վճառեն մեծ քանակութեամբ բոլոր Աիրիոյ մէջ։ Ուր որ Մսրբ Գրոց մէջ կը յիշուի տղը, անոր պատճառող զօրութիւնը, և կերակրոյ Տամար իբրև Տամեմ կաքաւութիւնը կ'ակնարկուին, Ցոբ. Զ. 6։ Աղով տղերքը մը բժշկուեցան Հրաշիւք, Դ Թագ. Բ. 21։ Աստուծոյ սեղանին վրայ մատուցուած զոհերուն տղ կը դրուէր, Ղե. Բ. 13. Եզեկ. ԽԳ. 24. Մարկ. Թ. 49։ Աղ կը խատնուէր նաեւ նաւթրական խնկոյն մէջ, Ել. Լ. 35։ Բան Սբբ Գրոց, բարի մարդիկ "երկրի աղ„ են, Մատթ. ե. 13. Նաեւ չնորՀակալի և ճշմարիտ խօսքեր տղ են լեզուի, Մարկ. Թ. 49. Կող. Դ. 6։ Տես և Եզեկ. ԺԶ. 4։ Երբ երկրի մը Տամար տղոտ կամ աղաւտղոտեն կ'ըսուի, կը նշանակէ անպտղութիւն և ամայութիւն։ Այս յատկութեամբ Սբբ Գիրքը կ'ակնարկէ Սոդոմ և Գոմոր որոնց գետինն ալի է, կծու և տպտղատու ջուրերով ծածկուած, Բ Օր. Իժ. 23. Եզեկ. ԽԼ. 11. Սոփոն. Բ. 9։

Աղը նաեւ տեսակցութեան և սեղանակցութեան նշանակ է։ Ուսոյի և ուխտի Տամար բառած է, "Քեզի . . . Տերոջը տալէ . . . տպի ուխտ մընի է յաւիտեան,„ Թուա. ԺԸ. 19. Բ Մնաց. ԺԳ. 5։ Աղը նաեւ հիւրասիրութեան նշանակ է, նաեւ ծառայից Տաստատութեան առ տեառն, բարեկամաց, հիւրոց և պաշտօնէից առ այնոսիկ որ կը պահեն զանոնք կամ կ'ընդունին իրենց սեղանը։ Ցայնկոյս Եփրատայ գաւառներուն վերաԳացուներըը գրկելով առ Արտաշէս կ'ըսեն, "Մեր ոսկիկը պալատին բլլալուն Տամար՝ մեզի չի վայլեր որ թագաւորին ընտրեալ տեսնենք„, Եզր. Դ. 14։ Այս Տամարին գաղղէացիներն է, "վասնզի պալատին տպոյին ապրած ենք„։

Աղաջ։ Նոր կատակարանը կը գործածէ այս բառն, առանց պատասխանելու կամ գովելու տպանդին վերաբերեալ անձինք կամ անոնց կարծիքը, Գործ. Ե. 17. ԺԵ. 5։ Հրեից մէջ չորս տպանդ կար, գործքով և կարծեօք իրարմէ տարբեր, բայց իրարու հետ և իրենց տգդին հետ հաղորդակցութեան մէջ։ Այս ա-

Digitized by Google

զանդներէն էին փարիսեցիք, Սադուկեցիք, Յոանննէսեանք և Հերովդիանոսք։ Քրիստոսէ Աստուածէն ի սկզբան հրէական նոր ազանդ մը կարծուեցաւ. ուստի Տէրտուղոս ամբաստանելով զՊօղոս փիլիսոփ ասելն, կ՚ըսէ թէ Պօղոս գլխաւոր է Նազովրեցւոց ազանդին, Գործ. Իդ. 5. և Հռոմի բնակող Հրեայք ըսին Պօղոսի երբ Հռոմ գնաց Պօղոս, "Մենք ոչ ազանդին վրայով տեղեկացած ենք՝ որ ամէն տեղ ասոր դէմ կը խօսին, „ Գործ. իԸ. 22։ Տես Հերետիկոսութիւն։

ԹՂԹԱՏԱՄ ԱՂԱՒՆԻ

Աղաւնի, Այս թռչունը սուրբ էր քան Մովսիսական օրինաց, և մինչև նաւանդ ազգասէր զոհ կը մատուցանէին աղաւնի, Ննդ. ԺԵ. 9. Ղև. Ե. 7. ԺՒ. 6-8. Ղուկ. Բ. 24։ Աւետ. ևայլ տեսակէ ազգաւնւոյ կամ ազատական կային Պաղեստինու մէջ, և նոյնիսկ Կ. գլխոյն 8 համարէն կը տեսնուի որ ազաւնիք երբեմն կուգային մեծ բազմութեամբ երամ երամ։ Աղաւնիք նշանակ էին մեծամտութեան, անմեղութեան և հեզասրտութեան, Ովս. Է. 11. Մատթ. ժ. 16։ Աղաւնին ընտրուեցաւ կատարեալ ըլլալ Աստուծոյ հաշտութեանն ընդ մարդկան զկնի ջրհեղեղին, Ննդ. Ը., և մեծարեցաւ իրրև օրինակ Հոգւոյն Սրբոյ, Մատթ. Գ. 16. Տես և Ցատրակ։

Աղաւնիի ազգ։ Դ. Թագ. Զ. 25, կուտայ է թէ Սամարիոյ պաշարման ատենը "մէկ կապիճին չորրորդ մասը աղաւնիի ազգը հինգ սկղ արծաթի ծախուեցաւ, „ այսինքն իրր կէս լիբրա։ Որովհետև ազաւնւոյ ազգը ասոնցմէ շատ աւելի անգամ մարդու համար կերակուր չէ, ընդհանրապէս կը կարծուի թէ վերոգրեալ համարին մէջ յիշուածն ազաւնւոյ ազգը տեսակ մը սխտոր կամ ոսոխ կամ վիճ էր, որ ազաւնւոյ ազգէն շատ նմանն են։ Այս ընդհանրներէն շատ կը վանասուի ի գահիրէ Մէլքօք գացող ուխտաւորաց, և Դամասկոսի մէջ կան շատ խանութներ սոր սխտոր միայն կ՚ետիւն։ Գնձէ տասպակէ վրայ խորովուած և չորցուած սխտորը երկայն ճամբորդութիւն ընողներուն համար շատ յարմար պաշար է։

Աղբիւր, կամ մշտաբուխ ակունք անդադար ջրոյ շատ յարդի էին Պաղեստինու մէջ, և շատ տեղեր իրենց մեծ գոնուածնի ազգեր մը անուամբ կոչուած են։ Աբրազան մնատնիագիրքը շատ անգամ ազգերուն օրինակ կ՚առնուն հոգևոր բաներ գեղեցիկ կերպով նկարագրելու։ Զարօրինակ Աստուած "կենաց ջուրի աղբիւր„ է, Երեմ. Բ. 13։ Քաւութիւնը պատուական աղբիւր է մեռելոց, բաժիչ և կենատուու, Զաքէ. Գ. 18. Զաք. ԺԳ. 1։ Աւետարանին մխիթարութիւնը և երկնից երանութիւնը նոյնպէս աղբեր օրինակած կը նկարագրուին, Ասագ. Ղ. 7-9. Յայտ. Է. 17։ Տես և Ջրհոր։

Աղեղ, տեսակ մը զէնք որ ի հնումն շատ կը գործածուէր որսի և պատերազմի ատեն։ Եր չինուէր փայտէ, սակրէ կամ պղպջատէ, Ննդ. Իէ. 3. Սադ. ԺԸ. 34։ Աղեղը շատ անգամ ոսքով կը լարուէր։ Աղեղ կրազնեքը կապարճի մէջ կը գնէին զայն երբ պէտք չունէին գործածելու, Ամբ. Գ. 9։ Բնենամիներէն նշանաւոր էին իրրև կորովի աղեղնաւորք, Ա Մնաց. ԺԲ. 2. Բ Մնաց. ԺԴ. 8. ԺԼ. 17։ Տես և Զէնք։

Այս խօսքը, "խարերայ աղեղ„ առուն կը նմանցնուի Իսրայէլի ժողովուրդը, Սադ. ՀԸ. 57. Ովս. Է. 16, կը նշանակէ յոսի կամ բեկեալ աղեղ որ նետը չարձակէր շիտակ։ Բ Թագ. Ա. 18, կը կարդանք, "Գաւուխրեց որ Աղեղը ցուցնլի որդւոցը սորվեցնեն։„ Ի վարուց պատերազմի մէջ աղեղ գործածել սովորութիւն էր Հրէից, Ննդ. ԽԸ. 22։ Ցիշեալ խօսքն, "աղեղ սորվեցնել„ քան ամենից

Digitized by Google

կը նշանակէ տրվեցներ Սաւուղի և Յոնաթանայ վրայ շինուած ազգը որ Բ Թագաւորաց վերոյիշեալ համարէն եռքը կու գայ, և ազգով կոչուած է այն գլխոյն 22 երորդ համարին մէջ յիշուած ազգը բառէն, ինչպէս որ Հին կտակարանին առաջին չորս գիրքերը կոչուած են իւրաքանչիւր գիրքին առաջին բառէն։ Տես և Ներ։

Աղեքսանդրիա, անուանի քաղաք Սուրիոյ եգիպտոսի մէջ, Միջերկրական ծովուն և Մերովեանի ծովակին մէջտեղ, ոչ կարճ հեռի Նեղոսի վերջին ճրնաճեռան բերանէն։ Այս քաղաքը շինուեցաւ 332 ին նախ քան զԳր. ի մեծէն Աղեքսանդրէ և լցաւ ճոյն և չբնայ գաղթականաք։ Աղեքսանդրիա շատով ծաղկելով եղաւ կեդրոն տուրնատիկ փոփոխման ի մէջ արևելից և արևմտից, և յետ ժամանակաց մեծութեան և հարբութեան կողմանէ եղաւ երկրորդ քաղաք յետ Հռովմայ։ Հին քաղքին շրջապատն էր իբր հնգետասան մղոն, և բնակիչն էր 300,000 ազատ քաղաքացի և նոյնչափ ստրուկ։ Գեղեցիկ փողոց մը 2,000 ոտք լայնութեամբ կ'անցնէր քաղքին մէջէն, ծովակողմեան դանէն սկսելով մինչև կանոպոսի կոչուած գետը, այնպէս որ թէ հեռուէն Միջերկրականին և թէ հարաւէն Մերովեան ծովակին նաւահանգստին մէջ նաւերուն երթևեկը կը տեսնուէր այն փողոցին։ Ուրիշ փողոց մը ուղիղ անկեամբ կը կտրէր այս փողոցը, և ուր որ այս փողոցներն իրար կը կտրէին՝ կար քառակուսի մը կէտ մղոն շրջապատով։ Ցետ մեռնելոյն Աղեքսանդրի, որոյ մարմինը գրուած էր այս նոր քաղաքը, Աղեքսանդրիա եղաւ թագաւորանիստ քաղաք ան. Պտղոմեականք, և տասնը յետին փառաւորութեան։ Պտղոմեաններէն առաջինն երկիր թագաւորաց ժամանակ Աղեքսանդրիոյ փառքն ի կատար հասած էր։ Փիլոսոփայից մէջ հռչակաւորագոյնք անգամ ոչ արևելքէն միայն, այլև ցնաւասանէ և ի Հռովմայ, ատենին համար հոն կը գիմէին, և գիտութեան ամէն ճիւղին մէջ նշանաւոր մարդիկ կը գտնուէին այն քաղաքը։ Պտղոմեա Սովմեր, Պտղոմեան տոհմին առաջին թագաւորը հիմնեց մատեանը, մանուածոյատունը 700,000 հատոր գրնուած, և ուրիշ հշյակազ հատատատուբիւններ։ Ի մահուան նղէսպատրոյն, 26 նախ քան զԳր., Աղեքսանդրիա անցաւ Հռովմեցւոց ձեռքը, և իբր հպատ տարի մեծ համբաւ վայելելէն ետքը, յամի Տ. 646 ին նուաճեցաւ Օմար ամիրապետէն։

Սուրբ Գրոց ցունարէն կամ Աղեքսանդրեան թարգմանութիւնը հռ եղաւ հռեհանատան ուսեալ Հրեից ձեռքով, ուստի և թարգմանութիւնը կը կոչուի հռեհանատից թարգմանութիւն։ Գաղքին շինուիլն քիչ ետքը չատ Հրեաներ գալով բնակեցան հոն։ Յովսեպոս կ'ըսէ թէ նոյն ինքն Աղեքսանդր քաղքին մէջ յատուկ թաղ մը ցուցուց Հրեից, և ցունաց հետ հաւասար իրաւունք և առանձնաշնորհութիւններ առաւ անոնց։ Փիլոն Երրայեցին, որ Քրիստոսի ժամանակ Աղեքսանդրիոյ մէջ կը ծաղկէր, կ'ըսէ թէ քաղքին հինգ մասէն երկուքը Հրեայք կը բնակէին։ Նոյն հեղինակին խօսքին նայելով, անոր ժամանակին Աղեքսանդրիոյ և ուրիշ եգիպտական քաղաքաց մէջ գրեթէ մէկ միլիոն Հրեայ կար. բայց այս թիւը չափազանց կը թուի։

Աղեքսանդր։ 1. Աղեքսանդր մեծ, Մակեդոնացւոց փիլիպպոս թագաւորին մեծանուն որդին և յաջորդն էր։ Աղեքսանդր կ'ամիսթիւ, Դանիէլի Ը. 6, և Ը. 4–7 համարներուն մէջ, չորեքթեւեան ընձու և միեղջերեայ քոշի օրինակներով, որ կը ցուցնեն անոր աշխարհակալութեան արագութիւնը և մեծ զօրութիւնը։ Աղեքսանդր ապահմանեալ էր Աստուծմէ Պարսից տէրութիւնը ջնջելով ցունացը հատատալ։ Արձանին վրայ, զոր Նաբուգոդոնոսոր տեսաւ երազին մէջ, Դան. Բ. 39, պղնձէ մարմինը կը ցուցներ զԱղեքսանդր։ Աղեքսանդր յաջորդեց Հոր 336 ին նախ քան զԳր., և տասներկու տարուան մէջ տիրեց Ասորւոց, Պաղեստինու և Եգիպտոսի, հինգից զԱղեքսանդրիա, յաղթեց Պարսից և գնաց մինչև ի Հնդիկս։ Բայց զեղխութեան և շատակերութեան տալով զինք մեռաւ ե-

Digitized by Google

բնաունևերկամեայ, թողլով ընդարձակ տէրութիւն մը զոր անոր զբաղվարները բաժնեցին իրենց մէջ։

2. Աղէքսանդր որդի էր Ամմոնի նիւբինացւոյ, Մարկ. ժԵ. 21, և, ինչպէս կ'երևի, նախկին Գրիսոանէից երևելիներէն էր։

3. Աղէքսանդր կամ Աղէքսանդրոս էր մին յանգամից ժողովոյն որ գումարապարտեց զՊետրոս և զՅովհաննէս, Գործ. Գ. 6։

4. Աղէքսանդր եփեսացի Հրեայ էր որ ի գոլ Ջանց հանգարտեցնել Գօղոսի գէմ յուզեալ ամբոխն յԵփեսոս, Գործ. ԺԹ. 33։

5. Աղէքսանդր էր գործերն, որ ուրացաւ Գրիստոսի հաւատքին, Ա Տիմ. Ա. 20. Բ Տիմ. Դ. 14։

Ադի ձողք։ Այս տերը նշանաւոր է իպատճառս յայտնութեանց Դաւթի, Բ Թագ. Ը. 13. Ա Մնաց. ԺԸ. 12. Սազմ. կ, և Ամոսայի, Դ Թագ. ԺԴ. 7, եգամոյեցւոց դէմ։ Տարակոյս չկայ թէ այսու անուամբ կը կոչուէր խոր և ընդարձակ հովիտն Էլ-Ղոր, որ իրր սեպ մտնն երկայնութեամբ կը ձգուի Մեռեալ ծովէն մինչև Ակաբայի կողմանի կազմեալ գաւառանդները։ Ինչպէս մերձակայ տերը, նոյնպէս այս տերը կ'ընծայէ հրաբխոյ նշաններ, և է աւերակ և ամայի։ Երբեմն կ'ողողի Մեռեալ ծովուն գատն ջուրերէն որ մինչև հնդեստանն ատը կը բարձրանան։ Ջուրերուն հեղհեղէն հովտին եղերքը նետաձած փայտի կտորատանք ատիս այնպէս թաթախ են որ չեն փտիր։ Եւ հովտին հիւսիսային արևմտեան կողմէ կայ ատի լիճ մը։ Այս հովտին մէջ տեղ տեղ ատէն ապրտակտկելով է, տեղ տեղ՝ ճախճախուտ է, տեղ ալ կայ ուր ատրատպրին ջրոյ հեղեղ մը կը հոսի գտնգատ, և կամ մերթցնետ կը մնայ։ Հովտին հարաւային կողման մէկ մասին մէջ կան մնչալի թուփեր և վայրի մեղուաբոյ ձառնապարհորդք երբեմն հանդիպած են հոն մարդ ատատրով լեցուած վիհերու որոնց մէջ ատրտը և ձիան քնկղմնած և փորուած են, Ծննդ. ԺԴ. 10. Սոփոն Բ. 9։ Տես և Ցորդանան և Ծով։

Ադիւս։ Ադիւան ընդհանրապէս կաւէ չինուելով արևի մէջ կը չորցուէր և կը կարծրանար, Ծննդ. ԺԱ. 3, երբեմն նաև փուռն մէջ կը դրուէր, Բ Թագ. ԺԲ. 31. Նաա. Գ. 14։ Բաբելոնի աշտատակը շինուած էր ադիւռ, և փոխանակ շաղախի ձիւթ գործածուած էր։ Ադիւան ընդհանրապէս մեկ քառակուսի ատը էր։ Բաբելոն և Եգիպտոս շատ կը գտնուին այս մեծութեամբ ադիւռներ, որոնց վրայ կայ թագաւորական կամ քրմական դրոշմ։ Եգիպտացիք ծանր կերպով կ'աշխատցնէին գերեալները ադիւռատրկութեան մէջ։ Եգիպտոսի

հին շինուածոց վրայ ադիւռատրկութեան գործարանին գրեթէ բոլոր գործողութիւնները նկարուած են, գորօրինակ՝ կաւը կրել, շաղուել, ադիւռները շինել, չորցնել և շարել։

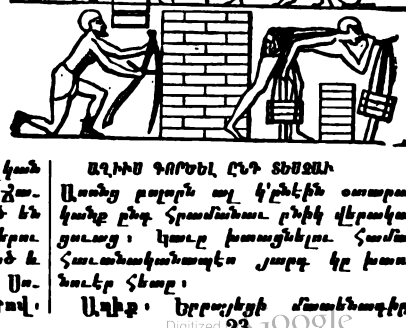

ԱՂԻՒՍ ԳՈՐԾԵԼ ԸՆԴ ՏԵՍՈՂԻ

Առանց բոլորն ալ կ'ընդունին օտարականք ընդ հրամանաւ բնիկ վերակացուաց, կաւը խառնցնելու համար հատանգիանապէս յարդ կը խառնուէր հետը։

Ադիք։ Երբայեցի մատենագիրը

Digitized by Google

այս բառը կը գործածեն շատ անգամ մարգուս մարքին ներքին մասանց համար առհասարակ, իբրև ներքին մարգ, ինչպես որ մինչ շատ անգամ սիրտ բառը կը գործածենք նոյն միտք։ Ուստի ազնիւ բառն յոյժ կը նշանակէ նիստ գիտ, խանգաղատանաց, կարեկցութեան, սիրտ հանգիստ, Գ թագ. Դ. 26. ես. կԳ. 15. երեմ. Լա. 20։

Աղուէս։ Սուրբ Գրոց մէջ երբեմն երկու բառ կը թարգմանուի Հայերէն ազուէս, և շատ անգամ գիւրին չէ որոշել թէ ինչ անասնոյ համար բուռած է։ Պաղեստինու մէջ աղուէսու այլևայլ տեսակներ կային, սակայն ալ կերպարանքը և բարքը նման հասարակ աղուէսու։ Աղուէսը խորամանկ է, շատակեր և փնաստկար, Եզեկ. ԺԳ. 4. Ղուկ. ԺԳ. 32։ Խաղողը շատ կը սիրէ, և շատ վնաս կու տայ այգիներու, Երգ. Բ. 15։ Աղուէսուն և ազուէին տեսակը ծանօթ է, Այս կենդանին մինակտաց է, և իւր որջը կը փորէ գետնին մէջ, Ղուկ. Թ. 58։ Շնագայլն հիմա սակաւ շատ է Պաղեստինու մէջ, և հաւանականապէս Սուրբ Գրոց մէջ շատ տեղ "աղուէս" բառով այս անասունը կ'ակնարկուի։ Շնագայլը հասարակ չան մեծութիւն ունի, գլուխը գայլու գլխոյ և ձեան աղուէսու տպուզ կը նմանին, իսկ գոյնը բաց գետնագոյն է։ Գայլոյ գազանութեան հետ ունի նաև շան լիրը համարձակութիւնը։ Որս բնելուն և ձայնին կոզմանէ կը տարբերի աղուէսէն։ Շնագայլք խմբովին կ'ելլեն որս, և լալագին ոռնալու ձայնիւ և հալածելով գիշերն ի բուն կը ձանձրացնեն լազնները։ Կը բնակին ծակերու և տարբրու մէջ, գետերու մօտ կը թափառին գաղութներուն հետևոր և հաւնոցներ մնռնելով մեծ կատորած կ'ընեն։ Բայց անոնց ամենօրեայ կերակուրն է որս, մողէսներ, մկներ, խայտող և մորթուած անասնոց փորոտիքը։ Եթէ ուրիշ բան չէն գտներ, կ'ուտեն հին կաշեայ կտորներ կամ ինչ որ ժամանակու անասնոյ վերարերած է։ Կարաւանատներու և բանակներու հետևէն կ'երթան, կ'ուտեն մեռելոց մորմինները, գիակներ անգամ կը հանեն գերեզմաններէ, Սաղմ. կԳ. 10. Ողբ. ե. 18։ Ինչ որ Սամփսոն ըրաւ փըղշատաց ապրուստուն աղուէսներով կամ Թերևս շնագայլներ, Դատ. ԺԵ. 4, 5, Նոյնը կ'ընէին հին Հռովմայեցիք ցորենի ատատուծոյն Սանդատամեսատպետի կամ Դեմետրի տօնին, այսինքն աղուէսներու ձեռերուն ջահեր կապելով կը թողուին կրկիսին մէջ մինչև որ կրակը կը սպառէր զանոնք։ Այս բանը կ'ընէին ի վրէժ, վասն զի ժամանակաւ աղուէսները քանի մը ցորեն արտ այրած էին։

Աղքատ, Սաղմ. ԺԲ. 5. Խն. 1–3։ Ագքատը մանաւանդ կերպով կը խըղամուէին հին ամատուածներ մէջ, եր. ԻԳ. 6. Ամոս. ԺԴ. 31, և ամատել եւ ի նարամս, Մատթ. ԻԵ. 42–45. Ցակ. Բ. 5։ Դպրոց նուէրը զոր օրէնքը կը պահանջէր ազքատանէրէն այնպէս ընդունելի էր ինչպես մեծատանց տարատատ պատրաստը, Ղամ. ե. 7–13. Մարկ. ԺԲ. 41–44։ Ամբարտ, ձիթատատաններու և այգեաց ճառագայն ազքատաց թողուլ հրամայուած էր, Ղամ. ԺԹ. 9. Բ Օր. ԻԴ. 19. Համբ. Բ. 2։ Եթէ տարին անգամ մը երկրին ինքնարոյս բերքը հատարակաց էր ամենուն, Ղամ. ԻԵ. 7, իսկ ցօրելեան տարին ազքատին առնուած ամէն տատուածոյ նորէն պիտի հատուցուէր տատրին տիրոջը։ Տես նաև Ղամ. ԻԵ. և Բ Օր. ԻԴ. գլուխները։ Մարգարէք տատկութեամբ կը խօսին ազքատներուն անտես ընդունե-

Digitized by Google

բան և զրկողներուն գէմ, Եւ. ժ. 2. Երեմ. ե. 28. Ամովս. Բ. 6. բայց ազգաստութիւնը մեծ առաքինութիւն էր մանաւանդ առ նախկին ԳՀիսոսանեայս, Մատթ. Ջ. 2–4. Ղուկ. ժ. 33–35. ԺԹ. 8. Գործ. Թ. 36–39. ժ. 2. ԺԱ. 29, 30։

Աղօթք։ Աղօթքն է զգացմունքը և փափաքները մատուցանել Աստուծոյ յանուն Տիրոջ մերոյ և փրկչին Յիսուսի ԳՀիսոսի և նորա միջնորդութեամբ։ Աղօթիւք կը խօսի մարդ ընդ Աստուծոյ օգնութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ։ Աղօթքը ԳՀիսոսանէին Հոգևոր կեանքն է, և ով որ աղօթքի Հոգին չունի՝ ԳՀիսոսանեայ չէ, Յհ. Ի Ա. 15. Սաղմ. ժ. 4. Աստն գաթա մէջ Աստուած միշտ Համաձայնութեամբ ընդունած է իւր աղբերուն աղօթքը։ Օրինաց հրատարակուելէն Հետ նբ. բայց ներք չէ ազգն երբէք Համապատասխ պաշտօնը հրապարակաւ վերկայութեան խորանին և յետոյ տաճարին մէջ։ Այս պաշտօնն էր երեկոյեան և առաւօտեան զոհերու մատուցումն Համապատասխ, Համեմատ ազօթքի զոր քահանայք և Ղևտացիք կը մատուցանէին այն նուիրական չէնքին մէջ։ Նման ամէն օր քահանայք կը մատուցանէին զոհեր, խունկեր, ընծաներ և երեսխոյրիս այս և այն անձին Համար. կը կատարէին այլևայլ արարողութիւններ անգթանիներու փրկանաց կամ պղծելոց մեղքերու Համար. մեղ բանիւ ժողովուրդն ամէն գեհ կու գար Հան իւր ուխտը կատարել և մատուցանել պաշտօն Աստուծոյ ու ուրիշներու օգնր մեռյն, այլ և Հատարակ օգնր. բայց առանց ազօթքի պաշտօն բնաւ չէր կատարուեր, Ա Մնաց. ԻԳ. 30. Ղեւեմ. ժԱ. 17. Ղուկ. Ա. 10։ Տիս նաև Գ Թագ. Ը. 22, և տաճարին պաշտամանն Համար Դաւթի տպմնաները։

Բարեպաշտ մարդիկ ամեր էին օրը երեք անգամ ազօթել որոշեալ ժամերը, Սաղմ. Ե Ե. 17. Դան. Ջ. 10։ Տես և ժամ։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշատած աստրերուն ամերոյութիւնն էր Հրապարակաւ, առ անհն և առանձին ազօթել, ինչպես նաև խրնց տաճարական զբաղմանց մէջ կարճ մեղթանք արձակել առ Աստուած, Ղեւեմ. Բ. 4։ Ազօթքի առեն այս ինչ կամ այն ինչ դիրքով կենալ պատուիրուած չէ Սուրբ Գրոց մէջ։ Ոտքի վրայ բազկատարած, Գ Թագ. Ը. 22, գլխակոր, Ծննդ. ԻԴ. 26, ծնգաց վրայ, Ղուկ ԻՌ. 41, և գետնատարած, Մատթ. ԻՋ. 39, ազօթել անխափ սովորութիւն էր։ Ազօթք մատուցանելու է Հպատակութեամբ ի կամն Աստուծոյ, և ջերմեռանդ, յարատև և անկեղծած վըստահութեամբ առ Աստուած ի Քրիստոս։ Աղօթից Հետ պարտի ըլլալ նաև խոնարհ խոստովանութիւն և չնորՀակալութիւն ի սրտէ, ապերս մատուցանելով աչ մեռյն ազգակցաց և կարեւոր բարեկամաց այլև բոլոր մարգոց Համար։ Ուղիղ բանը և սէրը կը թելադրեն զմեզ աղօթել առ Աստուած. ով որ առանց ազօթքի կ'ապրի՝ յայտնի կ'ընէ իւր սրտին անատուածութիւնը։ Աստուած ամէն մարդէ կը պահանջէ ազօթից պաշտօնը, Եզեկ. Լ Ջ. 37. Մատթ. Է. 7–11. Փիլ. Դ. 6. Ա Տիմ. Բ. 1–3. Յակ. Ե. 5։ Այս պարտքը զանց ընծայները բաւական պատճառ չունին զերծանք արգարացընելու։ Շատ անգամ կ'բսուի թէ ազօթքը չի կընար փոխել Աստուծոյ անայլայլելի խորհուրդները. բայց առ Աստուած մատուցուելու ամէն ազօթք, ինչպես նաև ազօթից ընդունելութիւնը կամ մերժումը, կան Աստուծոյ նախախնամութեան խորհուրդներուն մէջ։ Կ'ատարկուի նաև թէ ազօթքէն Աստուած աչ ատելի բան մը կը տրվի մեր պիտոյից վրայ, ոչ այլ ատելի յօժար կ'ըլլայ կատարուիլու մեր խնդրուածներըը, այլ մեզ կ'ընէ ինչ որ մեզի Համար բարի է։ Բայց կ'երևի թէ Աստուած կ'ուզէ մանաւանդ որ մեր ազաչելովը տայ մեզի բարիք, զոր առանց այնր կրնար չըտայ։ "Քու ազգակակից մոլին երեսին պէս չուտով քեզի պիտի ազօրմի. զանիկա լսածին պէս քեզի պատասխան պիտի տայ։" Ես. Ը. 19։ Ամեն ճշմարիտ ազօթք ըսելու է աս խոսքը. "Ա ազգասոր ազգակից, ու Տէրը լսեց անոր, և զանիկա իր բոլոր նեզութիւններէն փրկեց," Սաղմ. ԼԴ. 6։

Digitized by Google

Սուտ կրօնքներէն ալ յարգ կ'ընծայեն իրենց աղօթքներուն որոնց մէջ ապաւորդ խօսք կան և ունայն կրկնութիւններ, որովք կ'ուզեն հասնիլ պահանջութիւնը լեցունել։ Նաև կեղծաւորը կը սիրէ աղօթել մանաւանդ մարդոցմէ փառաբանուելու համար։ Այս մեղքերը Քրիստոս կը գտատպատակ Մատթէի Զ. գլխոյն 5–15 համարներուն մէջ, և իր աշակերտներուն կու տայ սերտանական աղօթքին ձևն իբրև գեղեցիկ օրինակ աղօթից։ Եփես. Զ. 18. Ա Թես. Ե. 17. Ա Տիմ. Բ. 8 համարներուն մէջ Պօղոս կը պատուիրէ հաւատացեալց միշտ և ամենայն ուրեք աղօթել, սուրբ ձեռքեր վերցնելով, և օրհնելով զԱստուած ամէն բանի համար, թէ ուտելու, թէ ըմպելու, և թէ որ և իցէ գործ կատարելու մէջ. կ'ըսէ նաև թէ ամէն բան ի փառս Աստուծոյ ընելու են հաւատացեալք, Ա Կորնթ. Ժ. 31։ Միով բանիւ, մեր Տէրը կը պատուիրէ մեզի անդադար աղօթք ընել, Ղուկ. ԺԸ. 1. Ի Ա. 36։

Ամաղեկացիք, հզօր ժողովուրդ էին Ապատամբ Աբրահիմ մէջ, Մեսեհալ և կատմիր ծովերուն մէջտեղ, Թերևս իբրև Թափառականի։ Անոնց բնակավայրեան բուն տեղը ծանօթ չէ, ընդհանրապես կը կարծուի թէ անոնց երկիրն էր ի հարաւայ Պաղեստինու, Սէիր լերան և եդեմատոի ատհմանագլխոյն մէջտեղ։ Ամալեկացիք, ինչպես կ'երևի, շատ քաղաքներ չունէին, թէպէտ ունէին քաղաք ինչպես յիշատած է Ա Թագաւորաց ԺԵ. գլխոյն 5 համարին մէջ։ Ընդհանրապես խառն խուռն կը բնակէին այրերու մէջ կամ վրանները տակ, այժմու Աբրահացի վրանները տակց պէս որ Գերտուին կը կոչուին։ Իսրայելացիք այն ինչ անցած էին կատմիր ծովէն, մինչ Ամալեկացիք յարձակեցան անոնց վրայ Ռափիդիմի անապատին մէջ, և սպանին զանոնք որ առ յոգնութեան կամ անկարութեան ետ ճնացած էին. և այս յարձակմանն համար զոր բրին առարապարտուց Աստուծոյ ժողովրդեան վրայ՝ ընկնման վճիռը արուեցաւ անոնց դէմ, Ել. ԺԷ. 8–16։ Դարձեալ կուռեցան Իսրայելի մէկ մասին դէմ ատեստաց երկրին սահմանին վրայ, Թուա. ԺԴ. 45, և 400 տարի ետքը Սաուղ յարձակելով տատակեց զանոնք հրամանաւ Աստուծոյ, Ա Թագ. Իե։ Բայց և այնպէս մնաց ցորդ մը ապրելաւ և տևեց յետոյ։ Դատիթ քանի մը անգամ վանեց զանոնք, Ա Թագ. ԻԷ. 8. Լ. 1. Բ Թագ. Ը. 12, և հնուկ ուրեմն շմահանեանք ընդհեցին զանոնք եզեկիայի ժամանակ, Ա Մնաց. Դ. 43, և այնպէս կատարուեցաւ Բաղաամին մարգարէութիւնը, Թուա. ԻԴ. 20։ Հմանն, Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած վերջին Ամաղեկացին, կորսուեցաւ իր եղբայրներուն պէս Հրէից դէմ կռուելով։ Տես Եսթերայ գիրք։

Ամաղէկ, որդի Եզիփազայ և Թումնայ Եսաւայ, Ծննդ. Լ.Զ. 12։ Ամալեկայ այս սերնդեան վրայ որոշ բան մը բառուած չէ Սուրբ Գրոց մէջ։ Ամալեկացի կոչուած ազգն ասկէ շատ առաջ կար, Ծննդ. ԺԴ. 7. Թուա. ԻԴ. 20։

Ամանա, Անդիլբանան լերանց հարաւային մասին կամ գագաթան անունն է, Հեբրոնի կից և անոր հիւսիսային կողմը։ Ասկէ կը հոսեր Ամանա կամ Աբանա գետը գեղ ի Դամասկոս, Երգ. Դ. 8։

Ամասիա, զբոսիկն Տէրն (Եհովա) ։ 1. Յուդայի ութերորդ թագաւորն էր, որդի Յովասայ։ Սկսաւ թագաւորել 835 ին նախ քան զԿր., և թագաւորեց քսան և ինը տարի Երուսաղէմ։ Տէրոջը առջև ուղղութիւն ըրաւ բայց ոչ կատարեալ սրտիւ։ Գնահին վրայ հաստատուելէն ետքը մեռցուց իւր հայրը սպանողները, և 300,000 հոգի ժողովելով Յուդայէ, 100,000 ալ Իսրայէլէ վարձելով կռուեցաւ Եդոմացիոց դէմ։ Հարիւր հազար վարձկան զօրքն որ առնակից ուխտելոյ հրամանաւ Աստուծոյ որ առաքեց այն օգնութեան յաղթութիւն տուաւ անոր։ Բայց և այնպէս եդոմացիոց կուռքերը բերաւ իր երկիրը, և կանգնելով պաշտօն մատուցք անոնց։ Այսպէս ապստամբ բերաւ անոր կործանումը գլուխ

Digitized by Google

կեց։ Յետ ասկաւուց յանխորհուրդս պատերազմ ըրաւ Իսրայէլի հետ, և յաղթեաց ամմեցւ։ Տասն և հինգ տարի եղեր պատերազմեցաւ գաւառաններէ որոց ձեռքէն խլեր տուած էր Լաքիս, Դ Թագ. ԺԴ. 1–20. Բ Մնաց. Իզ։

2. Բեթելի ասկիզէն որիտան քալմին էր, որ ամբաստանեց զԱմովս առ Յերոբոամ, և խնդրեց աքսորել զնա Յուդայէ երկրէն անոր հաւատարմութեանը համար, Ամով. Է. 10–17։

Ամքիա, Տէր խոստացաւ, 1. տարի Մարիօթայ որ Ահարոնէ կ'իջնէր ն-զիաղտարան։ Հայր էր Աքիտովբայ և հաւ Սադովկայ, որով քահանայապետութիւնն անցաւ այն ճիւղին, Բ Մնաց. Զ. 7։

3. Էր վերջին ժամանակի քահանայապետաց մին, որդի Ալարիայի և հայր ուրիշ Աքիտովբի մը, Ա Մնաց. Զ. 11։ Նշմարելի մի՛ևնոյն յանկին մէջ, Ա Մնաց. Զ. 11, կոչ Ազարիա անուն երկը անձինք։

Ամարիա, Թագաւոր Ահնաբայ Երրորդ ամին Ժամանակ։ Ուրիշ երկը մանր Թագաւորութեանց իշխաններ-բով պատերազմեցաւ Մեհաբայ ծովին մօտերը բնակող ցեղերուն, և գաշտին քազաքներուն հետ, Ինդ. ԺԴ. 1։

Ամբակում, փոքր մարգարէից մէկը։ Աւոր կենաց վրայ անգիտութիւն չունինք. միայն կ'երեւի Թէ ժամանակակից էր Երեմիայի, և մարգարէացաւ իբր 610 ին նախ քան զԳր., նկատելով Քաղդէացոց ցուգայի վրայ առաջին անգամ յարձակիլնին քէլ յաղաջ, Դ Թագ. ԻԴ. 1։

Ամբակումայ մարգարէութիւնը։ Այս գիրքը մէկ պատգամ է երկը գլխէ բազկացեալ։ Ամբակում առաջին գլխոյն մէջ կը մարգարէանայ վասն իրը զոր յարիշտակով և ահարկու գազգէացիք ընդ հաւաղ պիտի բերէին մեզապատա ազգին վրայ։ Երկրորդին մէջ կը մարգարէանայ յաղթութիւնն ապագայ խանարհումը։ Երրորդ գլուխը վեմ և գեղեցիկ երգ է, ուր մարգարէն կը մարդի Տէրոջը օգնութիւնը յիշելնելով հին աւուրց մէջ անոր մեծազօր գործերը, և մեծ վստահութիւն կը յայտնէ յԱստուած։ Գան այս յաղթական երգը բարձր և պերճ բան մը չկայ նոյն իսկ երբայական բանաստեղծութեան մէջ։

Ամեսայի, էին, 1. Դաւթի քեռորդին, անոր քրոջը Աբիգեայի և Յոթաբայ Իսմայելացւոյ մը որդին։ Թերեւս այս ազգականութիւնն էր պատճառ որ Դաւթի անոր այնչափ սէր չցուցնուց որչափ իւր միւս քեռորդիներուն, և Ամեսայի Թերեւս այս պատճառաւ յարեցաւ Աբիսողմայ անոր ապստամբութեան առաջին։ Ամեսայի Աբիսողմայ զօրավարն էր, և յաղթուեցաւ իւր մրցակիցէն Յովաբէ, Բ Թագ. ԺԹ. և ԻԸ.։ Յետոյ Դաւթի ուղեց անոր նորէն, և ապարապետ ընել զանի փոխանակ Յովաբայ որպ ամբաստանած գնաց զնէն զգուած էր, Բ Թագ. ԻԹ. 13։ Բայց Սաբէէի ապստամբութեան յուզման առեն Ամեսայի նենգաւորապէս սպանուեցաւ իւր Յոյր ոտքէն, Բ Թագ. Ի. 4–10, 1022 ին նախ քան զԳր.։

2. Եփրեմի իշխաններէն մին, որ դէմ կեցաւ երբև գերի պահել Յուդայի մարդիկը որ Իսրայէլի Թագաւորին փակեր էր դէմ պատերազմին մէջ գերի բռնուած էին, Բ Մնաց. ԻԸ. 12։

3. Ղեւտացի մը որ Դաւթի յարեցաւ ուրիշ երեսուն իշխաններով մինչ Դաւթի անապատը կը փախչէր Սաւուղի երեսէն, Ա Մնաց. Զ. 25. ԺԲ. 16–18։

Ամոզ մածական է և բուն կը նշանակէ հաստատուն, իսկ փոխաբերաբար հաստատութիւնն։ Այսպէս Յայտնութեան մէջ, Գլ. Գ. 14, Քրիստոս կը կոչուի "Ամէնը, հաստատութիւն ու ճշմարիտ վկան,, ուր վերջին խօսքն Ամէն բառին բացատրութիւնն է։ Ամէն, մանրատրէն գործածուելով, կը նշանակէ առուգիս, ճշմարտապէս, հաստատուն։ Կը գործածուի խօսքի մը սկիզբը խօսքին ոյժ տալու համար, ինչպէս է շատ անգամ Քրիստոսի խօսքերուն մէջ, և բնագրանգամ կը թարգմանուի ճշմարիտ, ճշմարիտ։ Յովհաննու Աւետարանին մէջ միայն յաճախ գործածուած է կրկնաբար, ճշմարիտ, ճշմարիտ։ Խօսքին վերջը կը գործած-

Digitized by Google

ուի շատ անգամ միանգամ կամ կրկնուելով, մանաւանդ երգոց և աղօթից վերջը, զորօրինակ, "Ամէն ասէ ամէն„, Սաղմ. ԽԱ. 13. ՀՒ. 19. Զթ. 52։ Այս վերջին գործածութեան մէջ բառին բուն նշանակութիւնն է նախընթաց խօսքերը հաստատել, յուշնել ազօթքին անկեղծութիւնը և խնդրել ազօթքին ընդունելութիւնը. ասոնի "ամէն ասէ ամէն„ կը նշանակէ Աւետարան է, այսպէս թող լինայ եղիցի և եղիցի։ Ուստի երգմանց մէջ, քահանան երգմանն կամ ուխտին կամ անէծքին խօսքերը կրկնելէն ետքը, անունք որ Ամէն բառը կ'ըսէին՝ կը կապուէին նոյն երգմանը, Թուա. ե. 22. Ի Օր. ԻԼ. 15, 26. Ներեմ. ե. 13. Ը. 6. Ա Մնաց. ԺՉ. 36։ Բազդատ Սաղմ. ՃՉ. 48։

Ամփեռատար, ամպավոր տեղ, 1. որդի Ամմայ, ի ցեղէն Յուդայ, և հայր Նաասոնի։ Գիրքսաասի նախանհարց մէկն էր, և անոր գուստրը Նզիսաբէթ կին էր Ահարոնի, Ել. Զ. 23. Հնուէ Գ. 20. Մատթ. Ա. 4։ "Ամինադաբին կառքերն„, Երգ. Զ. 12, էին շատ թեթեւ և արագ. Թերևս այն ժամանակին երևելի կառավարիներէն մէկ երևելին կ'ակնարկուի։

2. Ցահաթաս մէկ որդին, Ա Մնաց. Զ. 22։

Ամիս։ Եբրայեցւոց ամիսները լուսնական ամիս էին, այսինքն՝ մէկ նոր լուսնէն մինչև միւսը։ Այս լուսնական ամիսները կը հաշուուէին մէն մի քսան և ինն ու կէս օր. կամ, մանաւանդ, մին երեսուն օր էր, և յաջորդը՝ քսան և ինը, և այսպէս փոփոխակի մինչև տարւոյն վերջը։ Երեսնօրեայ ամիսը կը կոչուէին լի կամ ամբողջ ամիս, իսկ այն ամիսները որ քսաննիններորդ էին՝ թերի ամիս կը կոչուէին։ Ամաւգուստոս միշտ նոր լուսնէն կը սկսէր, և այն օրը կը կոչուէր օր նոր լուսնոյ կամ նոր ամիս։ Եբրայեցիք ամիսները կ'անուանէին առաջին, երկրորդ, երրորդ, և այլն։ Այն անուանները որ հիմա ծանօթ են՝ գիւրաբեռնան առնեն գաղթից յետոյ առնուած կը կարծուին։ Երբ եբրայեցիք եգիպտոսէ կ'ելլէին ապրիլ ամսուն, Աստուած հրամայեց որ այն ամիսն, այսինքն՝ քաղաքային տարւոյն երեքտասներորդ ամիսը, որ ազգային տարւոյն առաջին ամիսն էլլար, իսկ որպէս պիտի հաշուուէին կրօնական տօներէն. և այն առնէն սկսելով ամիսները հաշուելու այս երկու եղանակով ալ վարուէցան Հրեայք։

Որովհետև Հրէից ամիսները լուսնական էին, իսկ մերիններն ամենևին կախում չունին լուսնէն, չեն կրնար միևնոյն ժամանակ սկսիլ և վերջանալ։ Սակայն ընդհանրապէս Հրէից նիսանը կը համապատասխանէ մերը ապրիլին, զիւս՝ մեր մայիսին, և որ ի կարգին, ինչպէս կը տեսնուի յաջորդ ազիւսակէն։

Եբրայական ամիսք	Գրեթէ կը համեմատին մերք	Արտաքին տարւոյ ամիսներ	Ներքին տարւոյ ամիսներ	Նշանակ
Աւիւ կամ Նիսան Նե. ՅՌ. 2, 18. Եսթ. Գ. 7.	ԱԳՐԻԼԻ	Ա.	Ի.	Ազատութեան ամիսք
Իար կամ Զիւս, Գ. Թագ. Զ. 1.	ՄԱՅԻՍԻ	Բ.	Ը.	
Սիվան, Եսթ. Ը. 9.	ՅՈՒՆԻՍԻ	Գ.	Թ.	Զօր հրամանի
Թամուզ, Եզեկ. Ը. 14	ՅՈՒԼԻՍԻ	Դ.	Ժ.	
Աւգ.	ՕԳՈՍՏՈՍԻ	Ե.	ԺԱ.	
Իլուլ, Նէեմ. Զ. 15.	ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ	Զ.	ԺԲ.	
Աներան կամ Թշրի, Գ Թագ. Ը. 2.	ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ	Է.	Ա.	Աշխարհական տարւոյ ամիսներ
Բուլ, Գ Թագ. Զ 38.	ՆՈԵՄԲԵՐԻ	Ը.	Բ.	
Քասլև, Զաք. Է. 1.	ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ	Թ.	Գ.	
Թեբեթ, Եսթ. Բ. 16.	ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ	Ժ.	Դ.	
Սեբաթ, Զաք. Ա. 7.	ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ	ԺԱ.	Ե.	
Ադար, Եսթ. Գ. 7.	ՄԱՐՏԻ	ԺԲ.	Զ.	

Որովհետև տասաւերկուս լուսնական

Digitized by Google

ամիսք կ'ընեն երկք տարի յիսուն և չորս օր և վեց ժամ միայն, հրբ-
բեից տարին քան զՀռովմէականսը
կարճ էր երկուասուան ասուրբ։ Որով-
հետև այս 12 օրուան տարբերու-
թեան պատճառաս ասոնցին ամսոյն
նոր լուսինը դիշերահաւասարին հետ
միանալոյն ժամանակ չէր պատահեր,
Հրեայք երկք տարին անգամ մը կը
յաւելուցին երեքասուանեքորդ ամիս
մը զոր կը կոչէին վեադար, այսինքն
երկրորդ ադար։ Այս միջոցաս անոնց
լուսնական տարին գրեթէ կը հաւա-
տարեր արեգականոյն տարուդ։ Տես
և Տարի։

Ամուքիւն։ Ամուքիւնը գժբախ-
տութիւն կը համարուէր մանաւա-
պահես սրևելք, Ծննդ. ԻԶ. 1. Լ.
1–23. Ա Թագ. Ա. 6, 19. Ես. Խէ.
9. Խթ. 21. Ղուկ. Ա. 25, և մա-
նաւանդ առ Հրեայ կանայս որ կը
հաւատային Մեհեմի խոստմանը,
Ծննդ. Գ. 15, և կը փափաքէին հաս-
նիլ Մեհեմի մայր բլլալու պատուդն։
Թէ որչափ առատիկ էր այս փափաքն՝
ասկէ յայտնի է որ ամուլ կանայք
ատուտզոյ կարգի և շատ անգամ ա-
պօրինաւոր միջոցներու կը ձեռնարկ-
կէին, Ծննդ. ԻԶ. 2. ԻԹ. 31. ԼՐ.
14. Բ Օր. Խե. 3–10։ Ամուլ կամ
անպտուղ կը կոչուին Սուրբ Գրոց
մէջ Քրիստոնեայք որ Հաւատոյն պը-
տուղներէն անմասն են, և չեն առա-
ւատցեալ բարի գործովք, Ղուկ. ԻԳ.
6–9. Բ Պետ. Ա. 8։

Ամմոնացիք, Ղովտի որդւոյն Ամ-
մոնի սերունդը։ Ջամրատիմ կոչուած
հսկաներուն հին ցեղը ընկլուով, տի-
բերին անոնց երկրին որ Հբեսաուոն-
նի սրևելեան կողմն էր, Բ Օր.
Բ. 19–21։ Ամմոնացւոց երկիրը կը
ձգուէր Առնոնէն մինչև Յաբոկ, և
Յորդանանէն շատ հեռու Արաբիոյ
մէջ։ Անոնց մայրաքաղաքն էր Րաբ-
բա, կը կոչուէր նաև Ռաբբաթ Ամ-
մոն, և վերջը կոչուեցաւ Փիլադել-
փիա, Յաբոկայ հովիտը։ Մովսէսի
ժամանակ Ամովրհացիք քշեցին զԱմ-
մոնացիս այն երկրէն դէպ սրևելք,
Թուա. ԻԱ. 21–35. ԼԲ. 33։ Մովսէսի
արգելուեցաւ անոնց վրայ յարձա-
կիլ, Բ Օր. Բ. 19։ Ամմոնացիք առա-
ջին կռապաշտ էին. անոնց գլխաւոր
կուռքն էր Մողոք, որ Ռաբբոթի
հետ գալն կը կարծուի, Դ Թագ. ԺԱ.
5–7. Դ Թագ. ԻԳ. 13։ Յեփթայէի
ժամանակ հարստահարեցին զիսրա-
յէլ, և յաղթուեցան անկէ մեծ
կորուստով, Դատ. ԺԱ։ Ամմոնի որ-
գիքը յետոյ սլլեալ ժամանակ նը-
ւաճելոյն զիսրայէլ, ուստի մարգա-
րէք կը ապատնային անոնց պատու-
հաս Աստուծմէ, Երեմ. Խթ. 1–6.
Եզեկ. ԻԵ. 2–10։

Ամոնց, հաւատարիմ, երէց որգի
Դաւիթի Յեզրաելացի Աքինոամէն։
Ամնոն իւր քոյրը բռնաբարելուն ա-
թիւ միայն յիշուած է։ Այս բռնա-
բարութեան համար Աբիսաղոմ եր-
կու տարի հոքը գտաւ ապանեց
զԱմնոն, Բ Թագ. ԺԳ։

Ամոս, Թովմիէն, Յուդայի չո-
րեքտասաներորդ թագաւորը, որգի
Մանասէի, սկսաւ թագաւորել, 639
ին նախ քան զՔր., քսանամնեկ, և
երկու տարի միայն թագաւորեց Ե-
րուսաղէմ։ Տէրոջը առջև չարութիւն
ըրաւ, ինչպէս ըրած էր անոր Հայրը,
Մանասէ. Թողուով Եհովա Աստուա-
ծը, և կուռքեր պաշտեց։ Ամմոն
ծառաներն անոր դէմ դաւաճանու-
թիւն ընելով իւր տանը մէջ մեռ-
ցուցին զնա. բայց ժողովուրդը ըս-
պանեց դաւաճաններըը, և թագաւ-
որեցուց անոր որդին Յովսիա։ Ամոն
Թագաւորացաւ Ողոյի պատմեղը, Դ
Թագ. ԻԱ. 18–26. Բ Մնաց. Լ Գ.
21–25։

Ամովս, Նոյ, 1. փոքր մարգարէ-
ից չորրորդը, Հովիս Թեկուէ քաղքէն
որ Յուդայի երկրին մէջ փոքր քա-
ղաք էր, իբր երեսուսուն մղոն Ե-
րուսաղէմէն դէպ ի հարաւ։ Ամովս
մարգարէացաւ Իսրայէլի վրայ Բե-
թէլ, Յուդայի Թագաւորին Յովսիա-
յի, և Իսրայէլի Թագաւորին Բ. Յե-
րոբովամայ օրերը, իբր 787 ին նախ
քան զՔր., ուստի Ամովս ժամա-
նակակից էր Ովսեայ, Յովէլի և Ե-
սայեայ։ Ամովսայ գիրքին ասպիսի
երկու գլուխները մարգարէութիւն
են շրջակայ ազգաց գէմ որ Թշ-
նամի էին Աստուծոյ ժողովրդեան։
Բայց Ամովսայ մարգարէութեան գլխ-
ւոր նիւթն էին Իսրայէլի տասն
ցեղերը։ Անոնց առաջ ժամանակակ

Digitized by Google

յաջողութիւնն առ՝ ցերթովամիա թանձր կռապաշտութեան, անբրա՛ւութեան և ապականութեան առաջաւ զանձնիք. այս մեղաց համար Ամովս կը ապառնայ Աստուծոյ պատուհասն անոնց վրայ, բայց կը վերջացնէ մարգարէութիւնը միխիթարութեան ուրախալի խօսքերով։ Մեզքը յանդիմանելու մէջ Ամովսայ ուշադիր համարձակութիւնը զայրացուց քուրմերը որ ըսնացին ազգարել տալ դանի, Ամովս. Է. 10–17։ Ամովսայ մարգարէութեան ոճն, ուրիշ մարգարէից ոճոյն նայելով, շատ բարձր է, պատկերներով լի, հակիրճ, այսպէս ամենայնիւ պարզ է և յստակ։

2. Քրիստոսի նախահայրներէն մին, Ղուկ. Գ. 25։

3. Ամովս հայր Եսայիայ, Դ Թագ. ԺԹ. 2. Ես. Ա. 1։

Ամուսնութիւն, ցկեանս միաւորութիւն առն և կնոջ։ Աբրահամ հրամանն է մարգկային ազգը մշտնջենաւորելու և երջանիկ ընելու համար։ Ամուսնութիւնը հաստատուեցաւ դրախտին մէջ, Ծննդ. Ա. 27, 28. Բ. 18–24, և մարդկային ընկերութեան պատուականն և մեծագոյն բաներուն մեծ մասին հիմն է։ Ծնողական սիրոյ և պատասխանատուութեան զգացմանն նպաստելով մեծապէս կը նպաստէ նաև տղոցոց առաջդիմութեանն ու երջանկութեանը, անանց խնամով կրթուելուն որպէս զի ըլլան առաքինի, աշխատասէր, հոգ տանին իրենց պատուոյն, ուղիղ սովորութիւններ ստանան և բարի վախճաններու համար գործեն, վերջապէս ստանան ինչ որ ընտանիք գաղափարին մէջ կը պարունակուի։ Աստուած ի սկզբան մէկ այր և մէկ կին ստեղծեց։ Առաջին բազմակնայ եղան Ղամէք, և "Աստուծոյ որդիներէն„ այսինքն Ծնողաց Աստուածը պաշտողներէն, անանք որ չբռանալով "մարդն իրենց ընտրածներէն իրենց կիներ առին„ Ծննդ. Գ. 19. Զ. 2։ Միւս կողմանէ Նոյ և անոր երեք որդիքը մէն մի կին ունէին. կ'երևի թէ նաև Նոյին բոլոր հարսները մինչև Ագամ նոյնպէս մէն մի կին ունեցան։ Նոյնը կրնայ ըսուիլ նաև Ցոբայ, Նաքորայ և Ղավայ համար, նմանապէս Աբրահամու համար ի սկզբան։ Տես Հարց բառը։ Յաջորդ գարերուն մէջ բազմակնութիւնն սաստկեալ հաստատակ եղաւ Հրէից մէջ, և Սբբ Գիրքը այս սովորութեան գէշ հետևանքը կը ցուցնէ շատ օրինակներով, Ծննդ. ԻԶ. և Լ. Դատ. Ը. 30. Բ Թագ. Գ. 3–5. Գ Թագ. ԺԱ. 1–8. Բ Մնաց. ԺԱ. 18–21. ԻԳ. 21։ Քրիստոսի ժամանակ Հրէից մէջ բազմակնութիւնն ըլլալուն վրայ մի՛տատակութիւն չկայ։

Իսրայելացւոց արգելքով էր կին առնուլ քանի մը մանաւանդ աստիճաններէ, Ղևտ. ԻԸ. և Ի. Բ Օր. Ի՛ն կռապաշտ ցեղերուն հետ ամուսնանալը խստիւ արգիլուած էր, եզ. Լ. 16։ Ցետ ժամանակաց արգելուեցաւ խնամութիւն ընել նաև որևիցէ հեթանոս ազգի հետ մանաւանդ անոնց հետ որ թլփատութիւն չունէին, Ներեմ. ԻԳ։ Ըստ Ղևտացւոյն օրինաց եթէ Հրեայ մը կը մեռնէր անզաւակ, անոր մօտակայն եղբայրը կամ ազգականը պարտէր առնուլ այրին, որպէս զի առաջինն որդին զոր կինը ծնանէր այս ամուսնութենէն՝ համարուէր ժառանգ անոր առջի երկանը, Ծննդ. ԼԸ. Բ Օր. Իե. 5–10. Մատթ. ԻԲ. 23–26։

Քրիստոս հաստատեց ամուսնութիւնն իբրև աստուածային միշտատև հաստատութիւն մը, և կին արձակելն արգելեց բաց ի մէկ պատճառէ միայն, Մատթ. Ե. 32. ԺԹ. 3–6, 9. արգելեց նաև ամուսնութեան ուխտին մնոք անգամ անհաստատրիմ գտնուիլ, Մատթ. Ե. 28։ Տես նաև Երբ. ԺԳ. 4 և Յայտ. ԻԱ. 8։

Հրեայ ծնողք սովոր էին ուրիշ ծնողաց հետ խօսիլ իրենց տղոց ամուսնութեանը համար և կարգադրել, երբեմն մանչուն նախագոյն ընտրութեանը համաձայնած, բայց ոչ առանց առնելու նաև աղջկան համաձայնութիւնը, Ծննդ. ԻԱ. 21. Իդ. Լ Գ. 4–6. Դատ. ԺԴ. 2, 3։ Ընկալուչք սովորաբար կը խոստանային շատ առաջ քան զամուսնութիւնն։ Տես Նշանուխլ։ Փեսային կողմն վարձանք կը տուէր հարսին ծնողացը և եղբայրներուն, եզ. ԻԲ. 16. Բ Օր. ԻԲ. 29։ Ամուսնութեան արարողութիւնը սա-

Digitized by Google

վերաբար կը կատարուէր մեծ հանդիսիւ, և երկար խնջոյիւք և ուրախութեամբ։ Սովորութիւն էր փեսային համար փեսացու մը կարգել, զոր Քրիստոս "փեսային բարեկամ" կ'անուանէ, Յովհ. Գ. 29։ Նաև ուրիշ երիտասարդներ՝ ի պատիւ փեսային, և օրիորդք ի պատիւ հարսին կ'երթային անոնց հետ ամուսնութեան արարողութեան օրը։ Փեսացուէրը յայտնի կը յիշուին Սամփսոնի պատմութեան մէջ, Դատ. Ժ. 11, 20 · ԵՐԳ · Ե. 1 · Ը. 13 · Մատթ. Թ. 15, նոյնպէս հարսնքորը կը յիշուին, Յաղմ. Խե. 9, 14 · ԵՐԳ · Ա. 5 · Բ. 7 · Գ. 5 · Ը. 4։ Փեսացուէրին պաշտօնն էր վերահսկողութիւն ընել ամուսնութեան արարողութեան առաջին։ Հարսնեաց խրախճութիւնը կը կատարուէր մեծ հանդիսիւ · պատանիք և օրիորդք կը նստէին ուրոյն սեղանիներու մէջ և գաւա կը բազմէին սեղան։ Սամփսոնի հարսնեաց առաջին երիտասարդք կը զբօսնուին առաւօտուան ատենը, և փեսան կ'որոշէր առաւօտուան լուծողներուն վարձքը, Դատ. Ժ. 14։

Հրեայք կ'ըսէն թէ երեսատեմի աւետումէն առաջ փեսայք և հարսնունք իրենց ամուսնութեան օրը պահակ կը դնէին։ "Ով Աբնէր աղջիկներ, ելէք, և Սողոմոն թագաւորը տեսէք ան թագովը, որով իր մայրը անոր փեսայութեան օրը պսակեց զինիկ, երգ · Գ. 11։ Տես և Եսա. ԿԱ. 10։ Աւրի Հրեայք ուրբք ուրբք լի ափով ջուրեան կը նետուին նորոգ ամուսնացելոց վրայ ըսելով, "Աճեցէք և բազմացարուք։" Ուրիշ տեղեր ցորնին հետ կը ափեն նաև դրամ զոր ապքսորք կը ժողվեն։ Ամուսնութեան բուն արարողութիւնը շատ պարզ էր, այսինքն ամուսնութեան դաշնագիրը կամ ուխտը կը կարդացուէր, Առակ. Բ. 17 · Մաղ. Բ. 14, և բանկեսքը մաղթանքներ կ'ընէին ամուսնացելոց համար, Ծննդ. Իդ. 60 · Հռութ. Դ. 11, 12։

Հարսնեաց խրախճութիւնը կը տեւէր ընդհանրապէս եօթն օր՝ եթէ հարսը կոյս էր, եթէ այրի էր՝ երկու օր։ Աշխատելու Հրեան Հիմնական համար կ'ըսէ Յակոբոս, "Ձեր ուրախութիւնը, Ցակ. Դ. 9։ Սամփսոնի հարսանիքը տեւեց եօթն օր, Դատ. Ժդ. 17, 18։ Ընդհանրապէս ազգկան օր առնելը կը կատարուէր այս եօթնօրեայ ուրախութիւնը, յետ որոյ հարսը կը տարուէր փեսային տունը։

Քրիստոնէութիւնը յատկապէս սուրբ կը համարի ընտանիքը։ Ըստ Քրիստոնէութեան՝ ընտանեաց հիմը սէրն է, և կը պատուիրէ որ ընտանեաց անդամներն իրարու երջանկութիւնը նախատեսեալ համարին, նամանաւանդ ամուսնութիւնը կը նմանցնէ այն անճառ միութեան որ կայ Քրիստոսի և եկեղեցւոյ մէջ, Եփես. Ե. 22–33։ Աչքարհիս վայ չկայ տեղ մը ուր կինն այնպէս մեծարուի, երջանիկ և օգտակար է ինչպէս Քրիստոնեայ երկիրներու և Քրիստոնեայ տան մէջ։ Հաստատեալ պատուէր կը տրուի ամուսնանալու "Տէրոջմով," Ա Կորնթ. Է. 36։ Տարակոյս չկայ թէ Աստուծոյ նախնի ժողովրդեան վրայ դրուած արգելքները բոլոր ժամանակներու համար դաս էին, և չրեւից մէջ արգելքներ ամուսնութեանց գէշ հետևանքներէն եթէ զգուշացուի, առաջը կ'առնուի ծանր չարեաց որ Քրիստոնէի մը աշխարհասիրի մը հետ ամուսնանալէն շատ անգամ առաջ կու գան։ Աստ և հնոյ ատ միմեանս պատահականութեանց վրայ տես Եփես. Ե. 22–23։ Ա Տիմ. Բ. 11, 12։ Ա Պետ. Գ. 1–7։

Հռովմայ եկեղեցին ամուսնութիւն կ'ընէ այն բանը զոր Հոգին Սուրբ "բոլորովին պատուական," կը կոչէ։ Հռովմայ եկեղեցին ոչ միայն կը գովէ ամրութիւնը և կուսութիւնն աշխարհականաց մէջ, այլ և խոտոր կ'արգիլէ ի եկեղեցականաց ամուսնանալ, և այսպէս "ամուսնանալէն արգելլելով" Ղեռ ամուսնը կը տեղահանէ իրեն, Ա Տիմ. Դ. 3։ Տես և Ընծանութիւն, Հարց, Արձակման թուղթ և Ն։

Ամպ։ Պատերազմին ամենատան եղանակին մէջ ամպ գոն ուրբք կը տեսնուէր, Ա Թագ. ԺԲ. 17, 18, և եթէ Միջերկրականի կողմէն ելլէր, անձրևի նշան էր, Գ Թագ. ԺԸ. 44 · Ղուկ. ԺԲ. 54։ Ամպք նշանակ էին

Digitized by Google

զօրաց և բազմութեան, հաւանապէս իրենց մեծ և վեհեր շարժուձեւերովը, Ես. Կ. 8. Երեմ. Դ. 13. Կը նշանակէին նաև ներկայութիւնը, ինչպես Աննա լեռը, Ել. ԺԹ. 9. ԻԴ. 12–18, տաճարին մէջ, Ել. Խ. 34. Գ Թագ. Ը. 10, ամպիզէն սիւնով և այլակերպութեան լեռը։ Աստուծոյ և Քրիստոսի մեծութեանը նկարագիրներէն չատին մէջ ամպը կը գտնուին, Սաղմ. ԺԸ. 11, 12. Ղ. 2. Մատթ. ԻԴ. 30. Յայտ. ԺԴ. 14–16։

Ամպի սիւն, Աստուծոյ ներկայութեան և խնամոց հրաշալի նշանն էր, Ել. ՓԳ. 24. ԺԳ. 10. Թուա. ԺԲ. 5, որ կ'առաջնորդէր անապատին մէջ Իսրայէլացւոց։ Էր միջոց պաշտպանութեան, երբեմն նաև հովանի ըլլալու համար ցերեկները, և լոյս տալու համար գիշերները, Ել. ԺԳ. 21, 22. ԺԴ. 19, 20։ Անոնք կ'ուզէր Աստուած իսրայէլացւոց չուն, Թուա. Թ. 15–23. ԺԴ. 14. Բ Օր. Ա. 33։ Տէռ ամպերու գոյութիւն իսրայէլացւոց սրտի կը նկատուէր եսայի ապագայ ներելութեան, Ես. Դ. 5։

Ամագլուխ։ Ամէն նոր լուսին ամագլուխ էր Հրեից։ Տէռ Ամիս։ Հրեայք մանաւանդ պատիւ կ'ընէին ամէն ամիսը առաջին օրուան, որպէսզի ան Մովսէս յատուկ զոհեր մատնած էր, Թուա. ԻԸ. 11–15. բայց չպատուիրեց ամագլուխներուն իբրև սուրբ օր բռնել, ոչ ալ կրնայ ապացուցուիլ թէ նախնիք իրենք սուրբ օր կը պահէին ամիսգլուխը. լոկ կամաւոր ջերմեռանդութեան համար հանդիսաւոր օր էր։ Կ'երեւի թէ Սաւուղի ժամանակէն իսկ, Հրեայք ամագլուխներն աւուրք մը ընտանեկան ուրախութիւն կը կատարէին, քանզի Դաւիթ պարտէր այն օրերը Սաւուղի սեղանը գտնուիլ, և անոր առաջիկայ չըլլալն այն օր հաճոյ չթուեցաւ Սաւուղայ, Ա Թագ. Ի. 5, 18։ Ըստ Մովսիսական օրինաց, բայց ազգային զոհերէն որ սրուելով ժամանակներ կը մատուցուէին, իւրաքանչիւր անձ ունէր իւր յատուկ բարեպաշտական զոհը, Թուա. Ժ. 10։ Ամագլուխները կը հրատարակուէին ի ձայն փողոյ, Սաղմ. ՁԱ. 3, և հանդիսաւոր զոհերու մատուցմամբ։ Բայց քան զամէնայն նշանաւոր ամագլուխն էր քաղաքական տարւոյ առաջին ամագլուխը, կամ Աննեան ամանոյն առաջին օրը, Ղեւտ. ԻԳ. 24։ Այն օրը նուիրական և ծոռ էր, և ծառայական գործ բնաւ արգիլուած էր այն օրը, Ամմո. Ը. 5։ Տաճարին ցնծից թագաւորութեան մէջ կը թուի թէ ամսորութիւն ունէր ժողովուրդը մարգարէից ապագայութիւն ընդունել ամամագլուխներուն, անոնց ընծաներ տանելու և անոնցմէ խրատ կամ հրահանգ ընդունելու համար, Դ Թագ. Դ. 23։ Եզեկիէլ կ'ըսէ, Խե. 17. տես նաև Ա Մնաց. ԻԳ. 31. Բ Մնաց. Ը. 13, թէ ամամագլուխներու մէջ մատուցուած ազգակերը թագաւորին ծախիքը կը կատարուէին։ Գրքատանէութեան հատատատուելէն քիչ ետքը այս ատները խափանուեցան, Գաղ. Դ. 9, 10. Կող. Բ. 10, թէպէտ Հրեայք մինչև ցարդ գիտեն այն տոները։

Ամբամ, Ծոյց Բ–ՉՀԻՒ, Տայր Ահարոնի, Մարիամայ և Մովսէսի, մեռաւ Եգիպտոս Հարիւր երեսուն և եօթնամեայ, Ել. Զ. 18, 20։

Ամբի, Ծոյց ԵՀՎՀ։ Իսրայէլի Էլա թագաւորին զօրապետն էր, բայց Յեսաբեթէլի պաշտպանման ներքեւ գտնուելով, և լսելով թէ իւր տէրը Էլա սպանուեցաւ Զամբրիէն որ յափշտակած էր թագաւորութիւնը, վերցուց պաշարումը, և զօրքէն թագաւոր ընտրուելով քալեց Զամբրիի վրայ, յարձակեցաւ անոր վրայ Թրսացի մէջ, այնպէս որ Զամբրի ըստիպուեցաւ զինք բոլոր ընտանեօք այրել իւր պալատին մէջ ուր ապաստանած էր։ Զամբրիի մեռնելէն ետքը, Իսրայէլի ժողովրդեան կէսը ճանչցաւ զԱմրի իբրև թագաւոր, միւս կէսը Գինեթեայ որդին Թամնի։ Այս բաժանումը տեւեց չորս տարի, բայց Թամնիի մեռնելէն ետքը բոլոր Իսրայէլ ճանչցաւ զԱմրի որ թագաւորեց տասներկու տարի, վեց տարի Թրսա, վեց տարի ալ Սամարիա, Գ Թագ. ԺԶ. 8–28։

Թրսա ի սկզբան մայրաքաղաք էր Իսրայէլի թագաւորներուն. բայց

Digitized by Google

Ամրի բլուր մը գնելով, Գ Թագ. ԺԶ. 24, չինչդ Հան նոր քաղաքը, որ բլրոյն նախկին տիրոջը Սամերի անունեմբ կոչեցաւ Սամարիա, և Ամրի քրաւ զայն քաղաքը Թագաւորանիստ։ Սամարիա եղաւ տյնուհետև մայրաքաղաքը Իսրայէլի Թագաւորութեան։ Սամարիա Բեթ-Ամրի անունեմբ կը յիշուի քարէ տախտակներու վրայ գրուա Լէյարտ մնաներու Հանից Նինուէի ատեաններէն։

Ամիխալիա, էր քաղաքը Մակեդոնիոյ, ոչ հեռի Սարիման գետին բերնէն։ Այս գետը կը պատեր քաղաքին բոլորտիքը, որ ասկե առած է իւր անունը, քանզի Ամիխալիա կը նշանակե "չորպատառաձ քաղաք"։ Գիւղը որ հիմա հին քաղքին տեղն է՝ կը կոչուի Եմիալի կամ Եսմիալու, որ Ամիխալոյ աղաւաղեալն է։ Հոս այցելութիւն ըրին Փօլոս և Շիղաս, Գործ. ԺԷ. 1։

Ամօթացիք, լիսաբնոյ, Քանանացոց չորրորդ որդիէն Եմերէ սերեալ ժողովուրդ էր, Մնդգ. Ժ. 16։ Ասոնք ի սկզբան բազմամարդացուցին Մոաբացիները, Քիրեաթայիմեան կողմի լեռները, Քերբոնի մօտ. բայց յետոյ ընդարձակելով իրենց սահմանները, տիրեցին Մովաբացւոց և Ամմոնացւոց գեղեցիկ երկիրներուն գէպ արեւելք, ցարդկայ և Աւմնիոց ձորերուն մէջտեղ, Թաւ. ԺԳ. 29. ԻԱ. 21–31. Ցես. Ե. 1. Դատ. ԺԱ. 13։ Մովսէս այս երկիրները առաւ Ամովրհացւոց Սիհոն Թագաւորին ձեռքէն։ Ամովրհացւոց երկիրը յայնկոյս Յորդանանոս տրուած էր Ցուդայի ցեղին, իսկ այն մասը որ էր յայնկոյս Յորդանանոս՝ Ռուբինի և Գադայ ցեղերուն։ Ամովրհացի անունեմբ Սուրբ Գրոց մէջ շատ անգամ առհասարակ Քանանացիք կ'իմացուին, Ննդգ. ԺԵ. 16. Ամովս. Բ. 9։ Տես և Քանանացիք։ Այս խօսքով, "Քու հոյրդ Ամորհացի՝ ու մայրդ Քետացի էր," Եզեկ. ԺԶ. 3, Աստուած կը յիշեցնէ Հրեից Թէ ի բնէ արժանաւորագոյն չեն քան զչարագոյնս ի մէջ կռապաշտ Քանանացւոց։

Այգի։ Տես Որթ։

Այեզոն, գիւղ այնհանդ։ 1. Էր քաղաք Դանայ երկրին մէջ, սեպհականեն Ղեւտացի կահաթեանց, Ցես. ԻԱ. 24։ Շատ հեռու չէր Թեմեսկէն, և փղշտացիք առին զայն Աքազու ձեռքէն, Բ Մնաց. ԻԸ. 18։ Հովսէ մը մէջ կամ մօտ էր, ոչ ինչ հեռի Գաբաւոնի ծորէն, և կը կարծուի Թէ ալժմու Եալան է։ Հովհաւը գէպ ի հիւսիս էր, և այն տեղն է ուր Ցեռս հրամայեց սրեգակին և լուսնի կենալ, և հնազանդեցան անոր, Ցես. ժ. 12։

2. Քաղաք Բենիամինի ցեղին, էր երեք մղոն հեռու ի Բեթելայ գէպ արեւելք։ Ի օրերամ ամէնացոյց այս քաղաքը, Բ Մնաց. ԺԱ. 10։

3. Ջաբաւոնի մէջ տեղի ուր Թագաւորեցաւ Ելօն, Դատ. ժԲ. 12։

Այեզոն։ Այն տեղն էր ուր Ցովհաննէս կը մկրտէր, մօտ ի Սալիմ, Ցորգանանոս արեւմտեան կողմը, Ցովհ. Ա. 28. Գ. 23։ Նը կարծուի Թէ ուր կամ տասը մղոն գէպ ի հարաւ էր ի Բեթսանէ, և Ցորգանանոս մօտ։

Այիզ, տէր կամ տպիրս, անուն մեծի ի քաղաքաց Ցուդայ որ յետոյ տրուեցաւ Շմաւոնի, Ցես. ԺԵ. 32. Ա Մնաց. Դ. 32։ Ի նոյն անուն տեղւոյ, Քանանաց հիւսիսային կողմը, Թաւ. Լ. 11։

Այլակերպութիւն, Մատթ. ԺԷ. 1–9. Բ Պետ. Ա. 16–18։ Քրիստոսի վարուց մէջ այս նշանաւոր դէպքը հասանականապէս պատահեցաւ Հերմոն կամ ուրիշ լեռ մը ոչ հեռի ի Կեսարիայ Փիլիպպոսի։ ասանգիսթիները որ թարգոր լեռը պատահած կը համարին՝ վստահական չէ։ Տես և Թաբոր։ Քրիստոսի բոլոր կերպարանքը և հանգերձները երեւեցան ի վեր քան զընտութիւն փառաւոր։ Օրինքը և մարգարէք, զորս կը ներկայացնէին Մովսէս և Եղիա, հպատակութիւն մատուցին Աւետարանին։ Քրիստոսի հետ խօսելով մարգկային ազգին համար կարեւոր նիւթոց այսինքն անոր քաւիչ մահուան վրայ, ցուցին Թէ միաբանութիւն կայ հին և նոր անուանութեանց միջտեղ, և կարեկցութիւն ի մէջ երկնից և երկրի, և երկնաւոր ձայնը զոր լսեցին՝ պատիւ և ամէն բանի վրայ իշխանութիւն կուտար անոր։ Բայց այն մեծ նպատակէն որ էր վկայել

Digitized by Google

Ա.ՅԾ

Գրիաստոսի մեծությունեան և առաքւածութեանը, այն առաջինը ցուցցուց թէ մեռելոց յոգիք կը շարունակեն իրենց գոյութիւնն անեռեզրի աշխարհի մը մէջ, օրինակ մը առաջ յանձին փրկչին թէ ինչպէս պիտի ըլլան փառաւորեալ մարմինք յերկինս, և քաջալերեց թէ՝ Տէրը և թէ անոր աշակերտները պատրաստուիլ իրենց ապագայ նեզութիւններուն։

ԱՅԾՈՒՈՑ ԵՐԿՐԻՆ Ա.ՅԾԸ

Այծ, ծառեօք անասուն է նման ոչխարի, բայց, փոխանակ բրդոյ, մազով ծածկուած է։ Հրեայք այծի մեծամեծ երամներ կը պահէին, Ննդ. իէ. 9. Ա Թագ. իե. 2. Բ Մնաց. ժ. 11։ Այծը մազուբ կը համարուէր զոհի համար, Եզ. ԺՒ. 5. Ղեւտ. Գ. 12. Թուա. ժե. 27, իսկ այծի կաթը և ուլն, պատիճն ձագը, յաճախ կը գործածուէին իբրև կերակուր, Բ Օր. ԺԴ. 4. Դատ. Զ. 19. Առակ. իէ. 27. Ղուկ. ԺԵ. 29։ Հաստատակ կաշեայ հագուստներ կը շինուէին այծի մորթէ։ Այլեայլ տեսակ այծեր կային Պաղեստինի։ Մէկ տեսակը երկայնամազ էր Անկիւրիոյ այծերուն պէս, ուրիշ մէկ տեսակն էր երկայն և լայն ականջօք։ Ամվս. Գ. 12, հաւանականապէս այս տեսակը կ'ակնարկէ, և գետ Պաղեստինոս հաստատակ այծն է։

Հերոդոտոս կ'ըսէ թէ, ի Մինգէս, ստորին Եգիպտոսի մէջ, թէ՝ արուս և թէ էգ այծ կը պաշտուէր։ Հեթանոսաց աստուածը Պան կը նկարուէր այծի կերպարանքը և աստուածբոյ։ Հեթանոսք բան իսկ այծը կը պաշտէին, ինչպէս կը տեսնուի իսիս տաճարին մէջ։ Այս վատանուն աստուածութեան անունը գործածած պղծութիւններէն չեն կըրնար պատմիլ։

Ա Թագ. իԴ. 3. ՃՍԼ. Լթ. 1. Սազմ. ՃԴ. 18, այծեամ թարգմանուած բառն հաւանականապէս կը նշանակէ տեսակ մը վայրի այծ, մեծ և ուժգնագոյն, որ տեսակին կը գտնուի Աինայի թերակղզւոյն և Մեսոպոտամիոյ սարեւելեան և հարաւային լեռներուն։

Այս այծերը մեծ նմանութիւն ունին Ալպեան լերանց այծերուն։ Գոյն կամ քառասունը մէկտեղ կ'արտածին, և այն անոնց մէջէն իրեւ դէտ պահպանութիւն կ'ընէ։ Փոքր ազմիկ մը որ կը լսեն, խմբովն կը մեհեծեն աներկիւղ վազելով ապառաժներուն վրայէն, և բարձր տեղերէ իրենց եզջիւրներուն վրայ կ'իյնան ատոնց վնասուտելու։ Անոնց եզջիւրները երկտեղ երկար ոսոր երկայն են, և Արաբացիք կը վաճառեն այն եզջիւրները գանակի կոթ և սրիչ ասոր նմանն բան չկրնալու։ Տես Ազատ արձակ

Digitized by Google

ուելու ցանկազ, և գաւառիւց բառերը։

Այծամարդ։ Այծամարդք ցուցանեն գիցաբանութեան մէջ երևակայական գեներ էին, կէս մարդ և կէս այծ։ Միտապաշտ մարդիկ կը հաւատային թէ այծամարդք սահատաներ և մեցատաւտ տեղեր կը բնակէին։ Եսայեայ մէջ, ԺԳ. 21. Լ. 14, այծամարդ թարգմանուած երբայերէնէն բառը կը նշանակէ իրրև զայծեամներ մեզմող և թառ, կամ թեր և կապկի ցեղէն ճիւաղ։ Ղեւտացւոց Ժ. գլխոյն 24 համարին մէջ կը թարգմանուի "նոխազ,, իսկ Ղեւտ. ԺԶ. 7, "գեւ„ թարգմանուած է։ Այծեմարդաց կամ յուշկապարիկաց բնակիլը Բաբելոնի աւերակաց մէջ կը յուցնէ թէ այն քաղաքն անբնակ և բոլորովին ամայի էր։ Տես և կապիկ։

Այծեամ։ Արապե կը կոչուի Սուրբ Գրոց մէջ ոչ Սկովտիոյ և Գերմանիոյ այծեամը կամ վիթը, այլ սրբևելեան այծեամը։ Շատ անգամ կը յիշուի Սուրբ Գրոց մէջ, Բ Օր. ԺԲ. 15, 22. ԺԴ. 5. Դ Թագ. Դ. 23. Առակ. Զ. 5. Երգ. Բ. 7, 9, 17. Ը. 14. Ես. ԺԴ. 14։ Այծեամին իրր երկու և կէս սուր բարձր է, մեծ կարմրագոյն. փորը և ոտքերն բոպիտակ են. ունի երկայն և լերկ ականջ, կարճ և կանգուն հատակ։ Եղջիւրները չէ են, իրր երկոտանեան մնատ երկայն, և ծռած՝ ի ձև քեռերի։ Կը գտնուի Պէրպէրիատան, Եգիպտոս, Աբարիա և Յաւորիա, և է կէս մեծութեամբ խարազէ (փոսֆ)։ Կը պատի երամներին, գիւրաւ կ'ընտելանայ, թեպետ ի բնէ շատ երկչոտ է. իսկ միսը կը համարուի ընծայիր կերակուր։

Իրր քառն և ինը տեսակ այծեամ կայ։ Այծեամին այծի և եղջերուի միջին մէկ տեսակն է։ Ընդհանրապէս կը գտնուի Աթիա և Ափրիկէ, մանաւանդ լերանց երիվերներու մէջ, կամ բարեխառն գաւառի մէջ սարևածագեան բուն մնա։ Եւրոպա կը գտնուին այծեամին տեսակներէն այծքաղ և յամոյր։ Ամերիկա գտնուած մէկ տեսակը միայն գտնուած է, այն է Մեսսուրեան այծեամը որ Միսիսիրիի գետին սարևմտեան կողմը կը բնակի։ Այծեամնիք ընդհանրապէս կը բնակին բերբերաս տեղեր, թեպետ կան նաև սահմփարակ տեղեր բնակողներ։ Կան տեսակներ որ խմբովին կը պատին, երկու կամ երիք հազարը մէկտեղ, մինչ ալյք հինգը կամ վեցը մէկտեղ միայն կ'ընկերանան։ Այս անասուններէն վայելուչ են մազմրուով, առագ, կայտառ, երկչոտ, գիշաշ, շատ հեզ. կ'ընթանան լայն վազիւք, և զարմանալի շուտութեամբ կ'ոստոստեն. քնթանալու ատեն ատէպ կը կենան վայրկան մը իրենց հետեւնեանները դիտելու, և կ'որոշեն թէ որ գի պատմին փախչիլ։ Վազելու մէջ կ'ոստոցնին բարակը և ամենէն արագընթաց շունը, սուտի որսորդք ատիպուած են այծեամ որսալու համար յատուկ կերթուած բազմերու օգնութեան դիմել, Բազէն հանելով կ'արգելու այծեմնեն ընթացքը, որպես զի շունը հասանելով բռնէ։ Հնդկաստանի և Պարսկաստանի մէջ տեսակ մը ինձ կամ յովազ կը գործածեն այծեմնեն որսի։ Ցօվազը կամ ինձը իւր որսը կը բռնէ աչ թէ ատից արագութեամբ, այլ գաղտնաբար ոստոմամբ որ այծեմնեն ոստոմեն կը հաւասարի, բայց և այնպես եթէ յովազն իւր ոստոյնին փորձին մէջ չի յաջողիր, որսը կ'ազատի։

Այծեմնեն արագութիւնն ի վազուց ատեակ եղած է այն երկիրներուն մէջ ուր այծեմնեք կը գտնուին, Բ Թագ. Բ. 18. Ա Մնաց. ԺԲ. 8, ինչպէս նաև անոր աչուքներուն գեղեցկութիւնը։ "Աչեմնեն աչուքներ ունիս„ ըսելը մեծ գովեստ կը համարուի։

Digitized by Google

Ա.յծի մազ։ Մ.վ.Եւ գործածից այծի մազը խորանին վարագոյրները շինելու, եւ իմ. 4. ԻՋ. 7. Լ.Ե. 6։ Ա.սիպ, փախչելով եւ նկիլկիլ այծ. բան մազը շատ փայլուն եւ գեղեցիկ է, և կը կախուի մինչև գետին։ Գեղեցկութեան կազմանէ հատատար է մեռոցքի։ Հովիւք մեծ խնամով և ուշադ կը լուան այս այծերը գետի մէջ։

Հատատակ այծի մազը սրմէ Ա.բրահամեան կը շինեն ծածկոց իրենց վրանները եւ սրբիչ պիտոյից համար է խոշոր եւ սեւ։ Չբնչից մազգործներուն եւ աղքատաց հանդերձն այս նիւթեն էր։

Ա.յծքաղ։ Ա.յս անունը արուսած է, Բ Օր. ժԴ. 5, չորքոտանի մը որ, ինչպէս կը տեսնուի, այծեման տեսակէն է։ Ա.յսպէս կը հասկնան Ա.սորերէն թարգմանութիւնը եւ Թարկիմեները։ Նման Ա.բարերէն թարգմանութիւնները վայրի այծի մէկ տեսակը կը համարին այս անասունը։

Ա.յր։ Հրէաստանի գետինն ի բնէ շատ յարմարութիւն ունի այրերու կազմութեան, և բոլոր երկրին մէջ գետնափոր տեղեր կամ անձաւներ շատ են ալլեալ մեծութեամբ, և շատ անգամ առատակիներ կ'ելլեն ատնոնցմէ։ Ա.յրերն ընդ հանրապէս բնակութեան, փախստեից ապաստանի, նաեւ թագաւոնի տեղեր էին։ Ղովտ Ա.գամայ կործանմանէն ետքը այրի մը մէջ բնակեցաւ, Ծննդ. ԺԹ. 30. Եգիպտեցւոց երկրին մէջ գետնայ այրերու քաղաք էր, թագ. ԻԴ. 21. Երգ. Բ. 14. Երեմ. Խթ. 16. Ա.բգ. 3։ Գիշերանի մեծ ազգատոհմերը գետ կը բնակին այրերու մէջ, երբ իրենց հօտերը կ'արածեն։ Բնական այրերը երբեմն բնակութեան համար կ'ընդարձակուէին, նաեւ յատուկ այրեր կը փորուէին ապաստանի եւ պաշտպանութեան համար, Դատ. Ջ. 2. Ա թագ. ժԴ. 6. Ես. Բ. 19։ Մաքֆելայի, Ոդոդոնայ, Նիպագդիի, Կարմելոյ և Ա.երուսղէմ այրերը տակաւին կան։ Տես և Գետեզմանք։

Ա.ցա, 1. Եգիպտ. կանանց մէկուն, Ոզիբ.ամոյի, Հայրն էր։ Մինչ կ'արածէր իւր հօրը էշերն անապատին մէջ, "Ջերմուկները" գտաւ, Ծննդ. Լ.Ջ. 24, քան զերկեսցերէն բնագրին։ Ա.յսպիսի ջերմուկներ կը գտնուին Մեռելոյ ծովուն արեւելեան եզերքը որ շատ հետաքննել չէր Սեբերցիներէն ուրիշներ էր Ա.նա։ Ա.յն գտաւ.ին մէջ էր յետոյ, ցուրտով և Հասմայեցւոց ժամանակը, Հատկապես ջերմուկը, կասկածելի է։

2. Կը կարծուի թէ այս անուանմբ Միջագետաց մէջ քաղաք մը կար եփրատայ մէկ հատին վրայ, Դ Թագ. ԺԸ. 34. ԺԹ. 13. Ես. Լ.Ե. 13։

Ա.ցագ, ի վաղուց հետէ ծանօթ և գործածուած մեռոգ է, թագ. Լ.Ա. 22. Տիւրացիք բերին անագը թաղխահէն, եզեկ. Իե. 12. Եսայեայ Ա. գլխոյն 25 համարին մէջ անագ կոչուած է կապարի կամ արծաթի տեսակի մը խառնուրդն արծաթի հետ զոր կը զատեին հալեցնելով խառնուրդը։

Ա.ցապովր, Բնակավայրի երկրին մէջ քահանայից սրուսած քաղաքներուն մէկը։ Րուզինաքն զԱ.նաթոթի նդին կը համարի այժմու Ա.նագայի հետ որ իբր չորս մղոն գէպ ի հիւսիս է Երուսաղէմ սրեւելեան կողմէն, ցեւս. ԻԱ. 18. Ա Մնաց. Ջ. 60։ Ա.նաթոթի նբնակիչ մերժեցին անոր խօսքը և կը բնդդրեին անոր կեանքը, Երեմ. ԺԱ. 21։

Ա.ցաւութ, Բ Օրինաց մէջ, ԺԴ. 5, այս անուանմբ կոչուած կենդանին, Հատանգկանապէս, այծի նման տեսակ մը վայրի ոչխար է, և դեռ կը գտնուի ապաստաժ Ա.բարիոյ մէջ։

Ա.ցամայէլ, ազգական Եբեմելայի որմէ մեզգաբէն ազգական մը գնաց գերեզման։ առաջ, և օրինաւոր մեռրգաբէական պատգամին Թէ ժողովուրդը սխալ գաղափար իւր ժառանգութեանը, Երեմ. Լ.Ե. 6–12։

Ա.ցացի, Բարեբնդ, 1. տեղապահ էր Ա.սայի ժամանակ, 905–914 նախ քան զԳր.։ Բանտարկուեցաւ իր հատատատութեանը համար։ Ա.յս Ա.նանի էր հայր Ձեռաւ մեզգաբէին, Գ Թագ. ԺՋ. 1–7. Բ Մնաց. ԺՋ. 7–10. ԺԹ. 2. Ի. 34։

2. Ա.յսպէս կը կոչուէր նաև Ղեւ-

Digitized by Google

միայն եղջյուրը որ անասունն երաս-
զէմ գանուած չբերից թշնաս. վի-
ճակին վրայ լաւ բերաս. Բառերէն։
Աստ յանձնուեցաս յիւոյ քազքին
գուսաներաւն պահպանութիւնը, Ն-
եմ. Ա. 1–3. Ն. 2, 3, 455 ին նախ
քան դրբ.։

Անճաճիա, ապտաձապտաբ, 1. գա-
բաւանի մէջ տուտ մորգարէ որ իւր
ամբարիշտ յանդգնութեանը համար
յանկարծ մնհասաւմբ վերցաւ բուտ
բանին Աստուծոյ, երեմ. ԻՐ. 15–17.
2. Անանիա՝ Ակգրաքայ երրայեցի-
բէն անունն էր։

3. Դարձեալ, Նէեմիայի ժամանակ
բաբելացի և հաւատարիմ պաշտօ-
նատարի մը անունն էր, Նէեմ. Ն. 2

4. Անանիա կը կոչուէր Սափիրայի
այրը որ երուսաղէմացի չրեայ էր և
Քրիստոսէն յարեցաւ, և երբ իւր
ագարակը վաճառելով առաքեալց քան-
լով Թէ բոլորը կու տար, յանդի-
մանուեցաւ Պետրոսէն իրեն. Հոգւոյն
Սրբոյ ստոգ, և յանկարծ մեռաւ,
Գործ. Ե. 1–10։

5. Անանիա Դամասկացի չրեայ
էր և բժշկից Պօղոսի աչուըները որ
կուրցած էին, երբ Քրիստոս լուսա-
ւոր տեսլեամբ երեցաւ Պօղոսի Դա-
մասկոսի ճամբան վրայ, Գործ. Թ.
10–17. ԻՌ. 12։

6. Անանիա չրեից քահանայապետ
էր որդի Ներեդէոսի։ Աստուց երկ-
րին չատ ամբարիշտ կատաղի կուսա-
գրատուէ իրեն կապեալ ղրկուեցաս
Հռոմ, և Յովհաթան գրուեցաս ա-
նոր տեղը, բայց Անանիա նպղծիս
կապրէն ազատութիւն գանելով գաբ-
ձաս Պաղեստին։ Յովհաթան սպա-
նուեցաս Ներոնեմբ ժամանակ, և
Ի՛երեմ Թէ Անանիա կատարեց քա-
հանայապետի փոխանորդի պաշտօնը,
մինչև որ Ագրիպպաս գիտակցել գրաւ
քահանայապետ։ Այս Անանիա էր
որոյ առաջև կոչուեցաս Պօղոս փերիքե-
սի ժամանակ, և որ հրամայեց սպա-
սաւորաց զարնել Պօղոսի բերնին։
Այս հարուածին գեմ Առաքեալն
մորգարէական պատասխանը կա-
տարուած կը Թուի, քանզի նրա-
առաքեմի պաշտպանն սկիզբը, չորա-
գործք այրեցին Անանիայի տունը, և

գանելով զԱնանիա որ ջրմղի մը մէջ
պահուած էր՝ սպանանեցին, Գործ.
ԻԳ. 2. ԻԴ. 1։

Անճաճուխ։ Պարտէզի խոտ է, լատ
բաւականին ծանօթ։ Փարթամցիք օ-
րինքին բաս առ բաս պահպանու-
Թեան նախանձաւորացն ցուցնելու հա-
մար զնրանք, անանխոյ, ասմբի և
չամանի անգամ ատասանորգը կու
տային, Մատթ. ԻԳ. 23։ Գրիստոս
անանց այս ճշդութիւնը չի պարսաւ-
եր, այլ կը գանգատի, Թէ անանք
որ այսպիսի գործ ընդհանրապէս մէջ
այսչափ զգուշաւոր էին՝ օրինքին կա-
րևոր պատուէրները զանց կ՚ընէին,
և կը կարծէին Թէ գիւրին և արատա-
քին պարտականութիւններ կատա-
րելու մէջ իրենց ճշդութիւնը բա-
ւական պատճառ էր արգարացնելու
անանց զանցառութիւնը զԱստուած
ի վեր քան զամենայն սիրելու, որով
նորգնալ բլլալու, սուբր և բարի
կենաց վարելու և ուրիշ ատանց նման
մեծամեծ պարտականութեանց մէջ։

Անճափատ։ Սուբր Գիրք “անճա-
պատ„ բառով ընդհանրապէս կը
հասկնայ անմիշտ երկիր, ամայի տեղ
կամ մորգագործուին։ Կային անճա-
պատներ որ բարորովին չոր և մերկ
էին, այլ՝ գեղեցիկ էին և խոտա-
ւէտ։ Դաւիթ անապատին գեղեց-
կութեանը վրայ կը խօսի, Սաղմ.
կն. 12, 13։ Սուբր Գիրք գաղես-
տինու մէջ շատ անապատներ կը
յիշէ։ Յատնաւանէ յիշուած անա-
պատներ են մեծ և տհագին ա-

Digitized by Google

նապատան ապաստած Աբրահիմ մէջ, Քանանու հարստասիրն կոզմը, թու. ԻԱ. 20, Նաև Քանանու և Եփրատ ապ մէջտեղի երկիրը, Եզ. ԻԹ. 31. Բ Օր. ժԱ. 24։ Այս անապատանեաց մարգագետիններըը Հմուտ և գարնան ծածկուած էին փափուկ սբատով, բայց ամառուան առաջ չանելով կ'այրէր զանոնք, և Աբրահամ ցիր կը տախտակէին ուրիշ տեղեր երթալ արօտ փնտռելու։

Աճգէ, ԻՆՉՊ, փոքր մարգարէից մէկն էր, որ հասանականապէս Զորաբաբէլի հետ եկաւ Հրէից առաջնին գարձին ատենը Բաբելոնէ 536 ին նախ քան զԿր.։ Սկսաւ մարգարէանալ Դարեհի Վ շաբաթեայ երկրորդ տարին, 520 նախ քան զԿր.։ Անգէի մարգարէութեան նպատակն էր շարժել իւր հայրենակիցները նորէն սկսելու տաճարին շինութիւնը որ շատանց ընդհատեալ էր։ Անգէ յաջողեցաւ, վասն զի Դարեհ հրամանն տուած էր շինել տաճարը, Եզր. Զ։

Երկրորդ տաճարին մեծ փառքը ատ եղաւ որ, ինչպէս մարգարէացած էր Անգէ, Քրիստոս, "տաճն տզգեցան յանկալին,, հան եկաւ, և փառաւորը ըրաւ իւր տաքին տեղերը, Անգ. Բ. 7–9։

Աճգդ, յափշտակիչ թռչուն է, ուստի և անուանը թռչնոց կարգը կը դասուի Մովսէսէն, Ղեւտ. ժԱ. 14։ Տես և թռչուն։

Անգամալուծութիւն։ Այս անունը կը գործէ երբեմն մարմնոյն մէկ կողմը կամ մէկ մասը, երբեմն ալ բոլոր մարմինը, շարժելու կամ զգալու կարողութիւնը, և կամ երկուքը միանգամայն խափանելով։ Դուն ուրիք բժշկելի հիւանդութեանց մէկն է, բայց Քրիստոս մէկ խօսքով կը բժշկէր անգամալուծները, Մատթ. Դ. 24. ժԲ. 10. Մարկ. Բ. 3–12։ Գօսաբնակ ձեռքը, Մարկ. Գ. 1, թէ բնական անգամալուծութեան արգիլեցն էր։ Կայ նաև հոգեղ անգամալուծութիւն զոր Մեծ Բժիշկը կընայ բժշկել, և նա՛ միայն։

Անգամագնդ, կարմրագոյնն և պայծառագոյնն քան զայլ մետաղս, գժուարագնա և մեծագին։ Հնգետասանէն և Զրադաչէլեայէն բերուած մեծագոյն ապամանդք որ կան աշխարհս վրայ՝ կը պահուին Անգղիոյ, Բուսեայ և ուրիշ ակբութեանց գանձատանց մէջ, և շատ մեծագին են։ Հատարակ ապամանդք կը գործածուին ոչ միայն զարդու համար, այլ և կարծր մարմինները կարելու և անոնց վրայ գծագրելու համար, Երեմ. ԺԷ. 1։ Երբայեցերէն ուրիշ բառ մ'ալ կայ որ նդնգէս "անգամանգ,, թարգմանուած է, Եզ. ԻԸ. 18. Լթ. 11. Եզէկ, ԻԸ. 13, և բուռ ամանդ կը կարծուի թէ տպազեան է։ Ագամանդք շատ մեքուր և պապած (քրիստալացեալ) ածուխ է։

Անգուցդ, Անթօնդ կամ Ֆէդ անթօնդ բառը Սուրբ Գրոց մէջ կը նշանակէ գժտութիւն, պատժոյ տեղի, անյատակ վիշ, Ղեւտ. Ը. 31։ Տես և ցաւ։ Թ. 1. ժԱ. 7։ Կը նշանակէ նաև գերեզմանն, Հռոմ. ժ. 7, կամ ծովուն խորագոյն մասը, Սազմ. կթ. 15. ճԻ. 26. կամ քաոս՝ աշխարհս սկիզբը, Ծննդ. Ա. 2։ Տես և Դժոխք։

Անգրամիճառ, փոքր Ասիոյ Միսիա գաւառին մէջ ծովեզերեայ քաղաք էր, Լեւտաս կղզւոյն դիմացը, Գործ. ԻԷ. 2։ Հիմա կը կոչուի Ադրամիտ։

Անգրացիկ։ Այս բառը միշտ նախնական կամ բուն նշանակութեամբն առնուելու չէ. երբեմն կ'առնուի թրջոց ազնուագոյն և բնութեագոյն մասը նշանակելու, Սազմ. ՀՔ. 27. Հռոմ. Ը. 29. Երբ. Ա. 4–6։ Այսպէս Քրիստոս "բոլոր առեղծուածներուն անգրանիկն„ է, Կող. Ա. 15, վասն զի էր "միածինն„ չօր, մինչ ուրիշ արարած մը գէս առեղծուած չէր։ Քրիստոս է նաև "մեռելներէն անդրանիկը„, Կող. Ա. 18, վասն զի նա է սկիզբն և հեղինակ բոլոր հաւատացեալ մեռածներուն յարութեանը։

Եգիպտացւոց անդրանիկներուն բնաւորելէն ետքը առաջինէ Հրեշտակէն, Աստուած Հրամայեց Հրէից թլփել նոյնպէս բոլոր անդրանիկները թէ մարդոց, և թէ անասնոց։ բայց արա ազգք միայն այս օրէնքին տակն էին։ Եթէ մարդ մը քանի մը կին առնէր, պարտական էր անոնց

Digitized by Google

խաւրաքանչիւրին անգրանիկը նուիրել Աստուծոյ։ Անգրանիկները կը նուիրուէին տաճարը, և անոնց փրկանքն էր հինգ սիկղ։ Սուրբ անասնոյ մը անգրանիկը կը նուիրուէր տաճարը ոչ թէ փրկանքը ազատուելու համար, այլ ազանուելու համար. անասուրբ անասուն մը, ինչպէս ձի կամ էշ կամ ուղտ, կրնար փրկանքը ազատուիլ և կամ սուրբը անասնոյ հետ փախանակուիլ. էշուն փրկանքն էր գառն մի կամ հինգ սիկղ. եթէ չփրկուէր, կը սպանուէր, Ել. ԺԳ. 2, 11 եւն։ Անգրանիկ ոգիք, ինչպէս ուրիշ ազգաց, նոյնպէս երբեմն էին զոհ, մանաւանդ արտօնութեամբ կը վայելէին։ Տես և Ա.Գ. դրամագլուխ։

Ա.Գրամագլուխ, անգրանիկ մը առանձնաշնորհութեամբ է, ինչպէս ազգաց մեծագոյն մասին, նոյնպէս երբայեցւոց մէջ անգրանիկները առանձին շնորհքներ կը վայելէին, և սա բազմակնութեան թոյլատուութեան կաց, չան չատ հարկաւոր էր այս առանձին շնորհքները որոշել, Բ Օր. ԻԱ. 15–17։ Բաց ի գլխաւոր օրհնութենէ հօր, Ծննդ. ԻԷ., և ուրիշ մանր մանր օգտութիւնէ, անգրանիկ ոգի մը նախ յաստուածոյ կերպով նուիրեալ էր Աստուծոյ, Ել. ԺԳ. 11–16. ԻՌ. 29։ Գահանային անգրանիկը քահանայութեան պաշտօնին մէջ կը յաջորդէր հօրը։ Յակոբայ որդւոց մէջ անգրանիկը, Րուբէն, իրեն պատճառ կորոյս անգրանկութեան իրաւունքը, Ծննդ. Լ.Ե. 22. Թ. 4, և Աստուած Ղեւեայ տուաւ զայն, Թուա. Գ. 12, 13. Ը. 18։ Երէսուդ՝ անգրանիկ ոգի մը իւր հօրը առաջաւորութենէ կրկին մեծ է ա՛նուէր քան իւր միւս եղբայրներէը, Բ Օր. ԻԱ. 17։ Երէսուդ՝ հօրը պաշտօնին և իրաւանց յաջորդ էր, Բ Մնաց. ԻԱ. 3։ Այս առանձնաշնորհութիւններէն ոմանց մէջ ակնարկութիւն կայ առ Այն որ է "անգրանիկ չատ եղբայրներու մէջ,, Հռոմ. Ը. 29. Եբր. Ա. 18. Եբր. Ա. 2–6։ Նա է ամենայնի Տէր և յաւիտենական գահակալ։ Տես և Ա.Գրամագիկ։

Ա.Գրքոյս, մին յերկասնեան առաքելոց, Բեթսայիդացի, և եղբայր Պետրոսի, ձկ. Ա. 40, 44։ Ձուկ հանելու Մկրտչի աշակերտներէն ըլլալով, հասկցաւ թէ զով կ'ակնարկէր Ձկհանելէն Աստուծոյ գոյան ըսելով, ուստի և առաքելոց մէջ առաջին եղաւ Քրիստոսի եաակէն երթալու, ձկ. Ա. 35–40, և ճանչնալու զՔրիստոս իրրև Մեսիա։ Տես ձակ. Դ. 8։ Ձնոյ կալաւեցաւ յաւուրս Յուդիթեայ գեղիւնայի ծովուն և գերծաւ, Մատթ. Դ. 18, և այնուհետև Քրիստոսի հետ եր մինչև վերջը, Մարկ. ԺԳ. 3. Ձկ. Զ. 8. ԺՌ. 22։ Անդրէի վերջին պատմութեան վրայ տարակոյս բան մը գիտցուած չէ. հաւանական է սակայն թէ աւետարանը Ձաննաստանի, Թեբեա Թրաւկիոյ և Սկիւթացւոց մէջ քարոզելէն եաքը Աքայիոյ Պատրաս քաղաքը պատնէշեալ խաչանակ (×) խաչի վրայ ար ընդհանրապէս ժը կոչուի "Սրբոյն Անդրէի խաչ։,,

Ա.Գրքոցիկոս, Հրեայ Քրիստոնեայ և բանտապետ Փոլոսի, Հռ.ամմ. ԺԶ. 7։

Ա.Գէր, տղայ, 1. Ա.Բրահամեան գաղափարներէն մին, երբ Ա.Բրահամ գՀետ պնդելով Քոզոզագոմորայ ապաստէ զՂովտ, Ծննդ. ԺԴ. 13։

2. Քաղաք Ղեւտացւոց յերկրին Մանասէի, Ա Մնաց. Զ. 70։

Ա.Գրաճ, հլուծոս։ Հրէից սմխանէրէն մէկուն անունն էր գիրութենէն առած, և այսպէս կոչուած եր, վասն զի աշխատասիրին անձրևք այն սմխուան կը պատէին ընել ցամաքեալ գետերը։ Ա.Գրճանի առաջին օրը կը պատէր փող հնչեցնելու սովը, և հնձեասատանին՝ ասպետասպահապաց սովը։

Ա.Գրիպաս։ 1. Տես Հերովդէս Ա.Գրիպաս։

2. Հաւատարիմ վկայ ի Գերգամոս, Յայտ. Բ. 13։

Ա.Գկեռաց քար։ Գոր մխակուռ, ընդհանրապէս զատ հինաւն քարէն, նեմ. Ծ.Ա. 26, և կը գրուի չէնքին անկիւնը, իր վրայ հրատաս հանգիստ երկու պատերը միմեանց կապելու համար։ Ա.յսպիսի քար մը կը գտնուի Բասալտէսի, քանանեայ սոր երկայն, վիցուկէս սոր լայն և չորս սոր թանձր։

Նոր կտակարանին մէջ Քրիստոս

Digitized by Google

համեմատած է անկեան քարի սա երկք պատճառներուն համար։ Նախ, ինչպէս որ անկեան քար կը կոչուի այն քարը վասն զի կը կենայ հիման մէջ անոր օգնութիւն և զօրութիւն տալու, նոյնպէս Քրիստոս, կամ փրկչի մը վարդապետութիւնը, կը կոչուի գբլուխ անկեան, Եփես. Բ. 20, վասն զի այն վարդապետութիւնը կարևոր բազդի՝ մեան է Քրիստոնէական կրօնքին, որ ճշմարտութեանց գրուն թիւն է, և կենդանի զօրութիւն մարդոց հոգիներուն մէջ։ Երկրորդ, ինչպէս որ անկեան քարը կարևոր և յայտնի տեղ մը կը բռնէ շէնքին մէջ, նոյնպէս Քիստոս կը նմանցուի անկեան քարի, Ա Պետ. Բ. 6, վասն զի Աստուած տուած է անոր, իբր Միջնորդի, պատիւ և կարևորութիւն։ Երրորդ, ինչպէս որ մարդիկ շատ անգամ կը զարնուին անկեան քարին որ գուրս ցցուած է, նոյնպէս Քրիստոս անկեան քար կոչուած է, Մատթ. ԻԱ. 42, վասն զի Աստուածային ծանր գատապարտութեան պատճառ պիտի ըլլայ անոնց որ զայն կը մերժեն։

Ա.Ճնթեր։ Սուրբ Գրոց մէջ պատահին «կանխաւ» և «անդադար» (տեղի ու վերջի) անձևներուն վրայ խօսուած է, Բ Օր. ԺԱ. 14. Ովս. Զ. 3։ կանխաւ անձրևը կը տեղայ հոկտեմբերի վերջին մասին մէջ, որ պատրաստելու մէջ վարուցանի ժամանակ է. և օդը կը սկսի պնդանալ շարունակ փոխելով, աւելի կամ նուազ անձրևներով, բոլոր ձմեռը, մինչև անագան կամ գարնանային անձրևներն ապրիլի մէջ։ Քնո պտուղին օդը կը սկսի պարզիլ, և հունձքը կը հասնի։ Ցորնի հունձը կը կատարուի մայիսի մէջ. օգոստոսի կիսուն պտուղները կը քաղուին, և պտի եղանակէն մինչև կանխ անձրևները ժամանակը հոկտեմբերի մէջ, կը տևեն ամառուան տօթն ու երաշտութիւնը։ Ուշինչ պէսպէս գիտցիկ կը ցուցնէ հոգևոր օրհնութիւններ, ինչպէս այն առատ անձրևները որ այս ամառնային ներգործութենէ զանակէն հոգը կը տեղան, Բ Օր. Լբ. 2. Յոբ. ԻԲ. 23. Եր. Ե՛Ի. 3. Ովս. ժ. 12։

Օգերևութական պնդութիւնները որ եղան երբեմն՝ կը ցուցնեն թէ, միջին հաշուով, տարեկան անձրևը Պաղեստինու մէջ չիսուն և վեց սանթ մետր է. Միջնեան նահանգի մէջ միջին հաշուով քառասուն և հինգ մետր։ Ամէն կը տեսնուի որ, երբ Պաղեստինու անձրևը լիճերու և առուներուն մէջ առնուելին և երկիրը ոռոգելու գործածուելին ամառուան մէջ, հին պտղաբերութիւնը կը նորոգուէր։ Գիտնիր նորէն կը զգենուիլ կանոնաւորութիւն, և կ'ըլլար իրրև «զգրեթիս Աստուծոյ»։

Ա.Ճմաճութիւն։ Աստուծոյ անմահութիւնն անակնկալն և բացարձակ է. «որ թէպէտ միայն ունի անմահութիւն»։ Աբրահամոյ անմահութիւնը կախեալ է Աստուծոյ կամքէն։ Հոգւոյ անմահութեան ապացոյց են մարդուս անկոպար փափաքները և ընդունակութիւնները, յաջողագիտութիւնը, հանգերձեալ պատժոց կամ վարձուց արժանաւորութիւնը, այլևայլն հանդերձ։ Բայց բոլոր այս փաստերը գոհացուցիչ չեն առանց Սուրբ Գրոց վկայութեան։ Քրիստոս «ի լոյս հանեց կեանքը ու անմահութիւնը Աւետարանին միջոցով», Բ Տիմ. Ա. 10։ Քրիստոնէից անմահ երանութիւնը, որպ հետ մարթիոյ յարութիւնն ալ կ'իմացուի, այն միութեան զօրութեամբ է զոր ունին Քրիստոնեայք Քրիստոսի հետ, Յովհ. ԺԴ. 19։ Զաթերուն անվախճան վայրէ և անոնց միջոց պատիժը, փրկուոյ յաւիտենական կենաց հետ զոյգ կ'երթան, Մատթ. ԻԵ. 46։

Ա.Ճմաքուր։ Տես Մաքուր։

Ա.Ճա, 1. գուսար փանելի, Աներայ ցեղէն։ Աբաջ ամուսնացած էր, բայց երբէք ասոր հետը միաց պրի, և այնհետև նա իրեց վրիք Աստուծոյ ծառայութեանը։ Աննա հանապազ կը յաճախէր տաճարը աստուածահան և երկկայման զոհերուն, և հոն, մինչ աւետանեչացս տարուսան էր, հետու մանուկ փրկիչը տեսնելու բախտին, և անոնց որ կը փափաքէին անոր գալստեան՝ աստուածային ազգեցութեամբ խնացուցիչ այն մանուկին էր խօսացնել Մեսիան, Ղուկ. Բ. 36–38։

Digitized by Google

2. Աննա էր քահանայապետ Հրէից, Ղուկ. Գ. 2. Ցժվ. ԺԸ. 13, 24. Գործ. Գ. 6։ Ըստ Ղուկասու, իւր փեսային կայիափայի հետ քահանայապետութիւն ըրաւ։ Նախ Ասորւոց երկրին հիւպատոսի փոխանորդէն ելիւնեանոսէ կամ կուիրինոսէ առաւ Աննա քահանայապետութիւնը յամի Ջն. իբր 7 կամ 8, բայց յետոյ հանուեցաւ։ Այլևայլ փոփոխութիւններէ ետքը, 25 էն մինչև 36, Աննայի փեսան Ցժվեփ որ կայիափա ալ կը կոչուէր՝ վարեց այն պաշտօնը։ Նոր կառավարիչին վերոյիշեալ համաձայնութեան հակառակ՝ կ՚երևի թէ կայիափա միայն էր այն առաքինի քահանայապետը, բայց նաև Աննա որ անոր աներն էր և առաջ քահանայապետ եղած էր, և թերևս նաև անոր տեղապահն էր, մեծ ազդեցութիւն և իշխանութիւն ունէր, և կրնար առաջին կոչուիլ քահանայապետ հաւատարիմ կայիափային։ Նախ այս Աննայի առջև բերուեցաւ Քրիստոս այն գիշերը որ բռնուեցաւ։ Այս Աննա էր նաև նախագահ Հրէից ազգային ժողովին մէջ առ Պետրոսի և Ցովհաննու գէմ վճիռ տրուեցաւ, Գործ. Դ. 6։

3. Աննա էր բարեպաշտ կին եղեկաննա անուն Ղևտացւոյ մը Ափրեմթեմ-Սոփիմէն, և մայր Սամուէլի, 1171 նախ քան գԳր.։ Ջերմ պաշտօնեաք ինգրեց Աննա Աստուծմէ այն որդին, և ինքնակամ նուիրեց զանի Աստուծոյ ծառայութեան ինչպէս որ ուխտած էր։ Աննա ունեցաւ յետոյ իրր վարձք ուրիշ երեք աստր և երկու դստեր, Ա Թագ. Ա.—Բ. 21։

Ացռճ, ԹՒԽ, Ամմինադաբ թագաւորներէն մին, որոյ չորրը Նասա բարեկամացած էր Դաւիթի հետ, առնոր հալածուած ժամանակը։ Նասա մեռնելուն վրայ Դաւիթ գնեպատնեղ զրկեց ժիթիսարել անոր որդին Աննան։ Բայց Աննան անարգեց Դաւիթի գնեպատնեղը, և այս անարգանքը պատճառ եղաւ որ Դաւիթ Ամմինացւոց դէմ պատերազմելով զանոնք զօրիւս չարաչար, Բ Թագ. ԺԹ. Ա Մնաց. ԺԹ։

Ացռւց։ երբայեցւոց մէջ անուանք ընդհանրապէս նշանակութիւն ունէին։ երբեմն կը յուշեին գերգաստանի մը յատկութիւնը, երբեմն ալ ազգ մը ծնողաց հետ զուգընթաց պարգևակաները։ Շատ անգամ նաև անուն մը կ՚առնուէր մարգուն կեղեցը մէջ պատահած յիշատակաց արժանի գեղքէ մը։ Տես Իսմայելի, Եսաւայ և Ցակոբայ, Մովսէսի, Իքարթափայ պատմութիւնները, Ծննդ. ԺՉ. 11. Իե. 25, 26. Ել. Բ. 10. Ա Թագ. Դ. 21։ Բազպիրեալ անուններ յաճախ էին, և շատ անգամ Աստուծոյ անուան մէկ մասը, զորօրինակ, Ի. Ել. կ՚ունենան, կը կոչուէր Հանգերձ, կը կցուէր անուան, ինչպէս՝ Եղեազար, Ել. ԺՉ. 4, Սամուէլ, Ցժվսիա, Ագաբիա։ երբեմն ամբողջ խօսքէ մը կը բազկանար անունը, ինչպէս՝ Եղիսվեայի, որ կը նշանակէ Եհովան է ազատ։ Ա Մնաց. Գ. 36։ Նոր կտակարանին անուններըը մեծաւ մասամբ հին ազգաստոհմի անուններու շարունակութիւն են, Ղուկ. Ա. 61։ Աբրևելեանք թէթև պատճառով մը կը փոխեն իրենց անունները, ուստի և շատ անձինք կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ որ երկու կամ աւելի անուն ունէին, Հասբ Ա. 20. Բ Թագ. Իգ. 8. Ցժվ. Ա. 42։ Թագաւորք շատ անգամ կը փոխէին անոնց անուններըը որոնց պաշտօն մը կու տային, Դան. Ա. 6, 7, ուստի "նոր անուն" պատասխ և առանձնաշնորհութեան նշան էր, Ցայտ. Բ. 17։

Ացռտա։ Անոտաք շատ կանուխ սկսան գործածուիլ կրօնական պաշտամանց համար, Ծննդ. Իմ. 33։ կատարեալք և անատուներըը կ՚ընտրէին իրրև պաշտօնատեղի, վասն զի ընդհանրապէս երկրագործական տեղեր կ՚ընտրուէին։ "Լեռներուն գլուխներըը ալ կը մատուցանեն, ու բլուրներուն վրայ կռնդիի, կազամախի ու բևեկինի տակ՝ անոնց հովանին շատ լաւ ըլլալուն համար խունկ կը ծխեն," Ովս. Դ. 14։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշատակ բարձր տեղատեղք կը գործածուէին նախ եհովայի պաշտամանն համար, Գ Թագ. Գ. 3, 4, եև. Այս, ճշդիւ խօսելով, տեղագրգ և տեղատեղ էր, վասն զի, ըստ Մովսիսական օրինաց,

Digitized by Google

կը պահանջուէր ամէն ըստ սրբարա-
նին անդամը բերել, Ղեւտ. ժԽ. 8,
6. Բ Օր. ժԱ. 13, 16. Եզեկիել.

"բարձր տեղւոյն," կը գործածուէին
նաեւ կռոց պաշտամանն համար, Դ
Թագ. ԻԳ. 15, եւն.

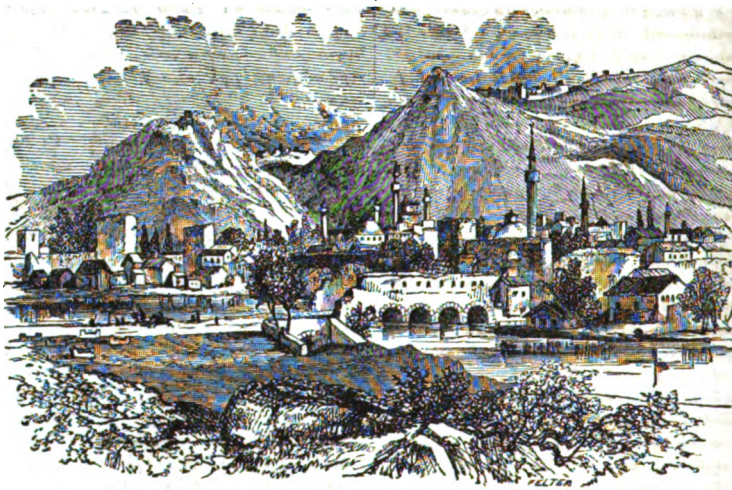

ԱՆՏԻՈՔ ԱՅՍՕՐԻՈՑ ԱՒ ՈՐՈՆԴԻՍԻ

Անտիոք, Նոր կամ կապարանին մէջ
հիմնուած երկու քաղաքաց անուն:
Առաջինը շինուած էր Որոնդէս գե-
տին վրայ, գետին բերնէն քանի մղոն
հեռու, և Աստուծոյ երկրին մայրա-
քաղաքն էր: Սելեւկոս Նիկատոր շի-
նեց այս քաղաքը և կոչեց յանուն
հօր իւրոյ Անտիոքոսի: Ասիկեան կը
գովէ այս քաղաքին ճոխութիւնը և
բնակչաց մեծ մասին հմտութիւնը
ուսմանց և դեղարուեստից: Անտիոք
ժամանակ մը նշանաւոր եր ընչաւէ-
տութեան և ազնիւ ճաշակի կողմա-
նէ, և Հռովմէական կայսրութեան
քաղաքներուն մէկ երրորդ էր: Գա-
ղաքը լինելով անթիւ անուանաւորաց
և գիտականերէ պաշարեալ, և Ազիք-
ոսանդրիոյ ու Կոստանդնուպոլսէ ճամ-
բան մէջտեղ, կը համարուէր ոչ մի-
այն գեղեցիկ և առողջաբար, այլ և
կարեւոր վաճառատեղի: Անտիոք կը
բնակէին շատ Հրեայ ընտանիքներ
զոր Հրուիրած և քաղաքացած էր
Սելեւկոս Նիկատոր: Ցետոյ նշանաւոր
տեղ եղաւ Քրիստոնէից, և Քրիս-
տոնէայ անունը հոն առաւելապես նախ
Ցիսուսի հետեւողներուն, Գործ. ԺԱ.
19, 26. ԺԳ. 1. Գաղ. Բ. 11:
Վեսպասիանոս և Տիտոս մեծ շնորհք-
ներ բրին Անտիոք քաղքին: Այս
քաղաքը նշանաւոր էր նաեւ վեղխու-
թեան և մոլութեան կողմանէ: Փիլ
քաղաքներ սուրի նեղութիւն և տա-
կած կրած են քան զԱնտիոք: Շատ
անգամ գրեթէ խռպոտ աւերեցաւ
Անտիոք երկրաշարժներէ, որոց մին
պատահեցաւ 1822 ին, և կորնչեցաւ
բնակչաց, որ անոնցմէ իրր քսան
հազար էին, գրեթէ մէկ չորրորդը:
Հիմա կը կոչուի Անթաքեա:

Միւս Անտիոք, զոր նոյնպէս Սե-
լեւկոս Նիկատոր հիմնեց, կը կոչուէր
Անտիոք Փիսիդեայ, քանզի այն գա-
ւառին կը վերաբերէր, Թէպէտ
փռիւգիոյ մէջ էր, Գործ. ԺԳ. 14.
ԺԴ. 18, 20. Բ Տիմ. Գ. 11:

Անտիպատրոս: Այսպէս կը կոչ-
ուէր Պաղեստինայ մէջ քաղաք մը,
հօրն կամ ուխտ մղոն հեռու ծովեզ-
բէն, պաղպաքեր և ջրաբեր գաշտի մը
վրայ, Կեսարիոյ և Երուսաղէմի մէջ-
տեղ: Հերովդէս Մեծ հիմնեց այս քա-
ղաքը, և կոչեց Անտիպատրիս, ի պա-
տիւ իւր հօրն Անտիպատրոսի: Հոս այ-

Digitized by Google

ցնկուածքեան բրաւ. Գօգաս, Գործ. ԻԳ. 31։ Ա՛յս քաղաքին անունը հիմա Աբրահամ գիւղ է ու կը կոչուի Գէվիր Սարաս։

Ա՛ՆԳԱՒԱ։ Ա՛յսպէս կը կոչուէր փըղշտացւոց գործ. քաղաքին թագաւորը, տես որ երկիցս փոխած Դաւիթ Սաւուղի երեսէն։ Առաջին անգամ ճանչցուեցաւ Անգուսի պաշտօնեաներէն, և վտանգի մէջ կացնելով իւր կեանքը, խելագար ձեւացաւ, և այս հնարքով զերծաւ, Ա Թագ. ԻԱ. 10։ Գանի մը տարի ետքը գործակալ հան գնաց 600 մարդով, և, իբրև Քիլեամի Սաւուղայ և Իսբոսեթէ, սիրով ընդունուեցաւ Անգուսէն։ Անգուս անոր բնակելու համար տուաւ Սիկղակ, և խոստացած ըլլալով Դաւիթի գաղափարներուն և գործքերուն վրայ, անկէ օգնութիւն կը ապահէր իսրայէլացւոց գէմ պատերազմի մը մէջ. բայց փղշտացւոց իշխաններն չհամաձայնին թագաւորը զրկել պատերազմի Ա՛ղկղակ, Ա Թագ. ԻԹ–ԻԲ։

Անղակերտ, ալրինքն աստանգ, Մատթ. ժ. 24։ Նոր կտակարանին մէջ ալպէս կը կոչուին գլխաւորապէս Քրիստոսի հետեւողք, երբեմն ցոփհանուս Մկրտչի հետեւողները, Մատթ. թ. 14, նաև փարիսեցւոցը, Մատթ. ԻԲ. 16։ Մասնաւոր առմամբ կը գործածուի երկոտասանեայներուն յուդայնելու, Մատթ. ժ. 1. ԺԱ. 1. Ի. 17։ Հիմա Քրիստոսի աշակերտ կրնայ կոչուիլ ով որ անոր վարդապետութեան կը հաւատայ, կ'ապաւինի անոր զոհին, անոր ազին կը կրէ, կը հետեւի անոր օրինակին, և անոր գործն ընելու համար կ'ապրի։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԱՒԱՐԸ, ՏԻՏՈՍԻ ԿԱՄԱՐԷՆ

Ա՛ղտաճակ։ Վ կայսրեւեան խոստնին մէջ սակզէն աշտանակը կը կենար Սուրբ տեղը մանաւանդ ձախ գին՝ տաճարատունեան հայեցի տեղանին ընդդիմակաց կողմը։ Ա՛յս աշտանակին ունէր պատուանդան մը, չիտակ բուն մը, վեց ատեղունք, երկքը՝ բունին մէկ կողմը և երկքը՝ միւս կողմը, և ծօիը ծաղկաթան բունին և ատեղանց ծայրերը։ Ատեղանց վրայ կային երկք տեսակ քանդակեալ զարդեր որ կը կոչուէին սկաւահ, գնգակ և ծաղիկ։ Ձէթագործաններուն մէջ կը գրուէր մնջուխ ձէթ։ Ձէթագործաց տեղն խրիսկուն կը վառուէին, Եզ. Իե. 34–40. Լ. 7, 8. Լ Ն. 17–24. Ղեւտ. Իդ. 1–3. Ա Թագ. Գ. 3. Բ Մնաց. ԺԳ. 11։ Առաջին տաճարին մէջ տասն աշտանակներ կային զուռ տակէն, որոց կէսն հիւսիսային և կէսն հարաւային կողմը կը կենային Սուրբ տեղը, Գ Թագ. Ն. 49, 50. Բ Մնաց. Դ. 7. Երեմ. ՄԲ. 19։ Երկրորդ տաճարին մէջ մէկ աշտանակ միայն կար վկայութեան խորանին աշտանակին նման։ Երկրորդ տաճարին աշտանակը բերուելով ի Հռոմ յիւս աւերման Երուսաղէմի, գրուեցաւ այն մեհեանը որ խոստովանութեան տաճարն կոչուէր։ Ա՛յս աշտանակին պատկերը Նկարուեցաւ Ջիտոսի յաղթական կամարին վրայ ուր գէռ կը տեսնուի, բայց ոչ ամբողջ։ Ջոքոբիոսի մեղրգարէութեան և ցովհաննու ցայտնութեան գիրքին մէջ տես աշտանակին գիզքին և խորհրդաւոր տեսիլը, Զաք. Դ. 2–12. ցայտ. Ա. 12, 20։

Digitized by Google

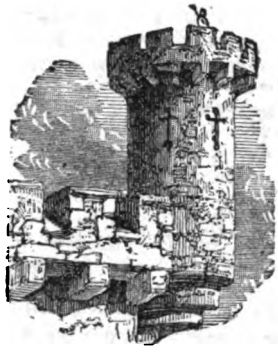

Աշտարակ։ Աշտարակներ կը կանգնեին ոչ միայն պարիսպներէն դուրս և քաղաքներուս մէջ բարձր տեղեր, Դատ. Թ. 47–49. Սաղմ. ԽԸ. 12. Ղուկ. ԺԳ. 4, այլ և երկրի մը սահմանագլուխներուն պահպան տեղեր՝ ուստի թշնամւոյն մօտենալը կրնար տեսնուիլ հեռուէն, Դատ. Ը. 17. Եսայ. ԻԱ. 6–9. Եզեկ. Լ.Գ. 2–6. Աշտարակները մեծապէս ծառայեցուց ապաստանարան էին տրշուանաց տաճիներէ. և շատ տեղամ, մինչ քաղքին մեծ մասն առնուած էր, աշտարակը կամ միջնաբերդը կը մնար անառիկ։ Այսպէս Աստուած հզօր և ապահով պաշտպան է իւր ժողովրդեան, Սաղմ. ԺԸ. 2. ԿԱ. 3. Առակ. ԺԸ. 10. Թեթև աշտարակ մը կամ գիտանոց մը կը շինուէր շատ անգամ այգեգործաց կամ հովուաց համար, ի Մեռց. ԻՉ. 10. Եսայ. Ե. 2. Միք. Դ. 8. Մատթ. ԻԱ. 33. Աշտարակի աշտարակներ մինչև ցայսօր կան Գազեստինու մէջ ինչպէս կը վկայէ Ճանապարհորդք։

Ապակի։ Ապակին ծանօթ էր հնոց, նաև չրէից անառարակոյս։ Կ'ըսուի թէ ապակին ըստ դիտաց հնարաւեցաւ փիւնիկեի ծովեզերք։ Ապակին փչելու, գունաւորելու և կտրելու տրուեաններն ընտանի էին նախնի եգիպտացւոց։ Բայց Հրէից համեմատ ապակիները շատ փայլուն մետաղէ էին, ընդհանրապէս փոքր և բոլորակ, Նե. Լ.Ը. 8. Ցոբ. Լ.Ե. 18. Ցակ. Ա. 23, Զերեփը թէ այն առեղծուածն հայելւոյ և պատառհանիներու համար ապակի կը գործածուէր. բայց բաժակ, շիշ, անօթներ, զարդեր, նաւթասեան դեղահաներ, ապակեայ հանգերձ, կը շինուէին յատկապէս։ Ապակին կ'ակնարկեն հետեւեալ վկայութիւնները, Ա Կորնթ. ԺԳ. 12. Ցայտ. Դ. 6. Ժե. 2. Իմ. 18, 21. Հատառակահատապէս նաև Ցոբ. ԻԸ. 17, ուր Հայկերէն ակնվաղնի թարգմանուած է։

Ապաշխարութիւն։ Ապաշխարութիւնն է մարդի փոփոխութիւն, այսինքն զղջալ և տրտմիլ ար այս ինչ բանն ըրինք, և ըսել ի սրտէ, երանի թէ ըրած չըլլայինք այն բանը։ Այսպէս էր Ցուդայի զղջումը, Մատթ. Իւ. 3։ Գրուած է թէ Եհոա. "ապաշխարութեան տեղ չը գտաս„ Հօրը վրայ, "Թէպէտ արցունքով խնդրեց զանիկա„ ըսբ. ԺԲ. 17. այսինքն թէ իսահակ չըւզեց փոխել ինչ որ ըրած էր, և ետ առնուլ օրհնութիւնը զոր առած էր ցհարաւայ, Ծննդ. Իե։ Աստուծոյ համար ալ երբեմն կ'ըսուի թէ "զղջացաւ„ այս ինչ բանին համար զոր ըրաւ, Ծննդ. Զ. 6. Ցոբե. Գ. 9, 10, ոչ թէ վասն զի Աստուած բազձաց այն ինչ բանն ըրած չ'լլայ, այլ վասն զի սխոր գործերուն մէջ փոփոխութիւն մը եղաւ, որ մարդկօրէն կ'ընծայուի մարդի փոփոխութեան։ Բայց ճշմարիտ ապաշխարութիւնն ըստ Աւետարանին, կամ "ապաշխարութիւնն ի կեանս„ կը նշանակէ մեզաց համար տրտմիլ և ապաշշտել ար այն մեղքը գործելնիդ, և անկէ զղուանդը դառնալ և անկեղծարար առաքինգրիլ խոնարհ և աւրբ կեանք վարել։ Ապաշխարութեամբ կամ պատուիրանաց Աստուծոյ՝ ապաւինելով անոր շնորհաց և հզօրին Արդ ապդեցութեան։ Այս ապաշխարութիւնը միշտ ճշմարիտ հատատոյ կեան կաւ պտի, և այսպէս ապաշխարողաց խոստացած է երբ թողութիւն մեզաց վասն արժանեաց Քրիստոսի, Մատթ. Դ. 17. Գործ. Գ. 19. ԺԱ. 18. Ի 21։

Ապաստանի քաղաքներ։ Ականայ կամ ըստ պատահմանի մարդ սպանողներուն ապահովութեանը համար Աստուած պատուիրեց Մովսէսի ընտրել վեց քաղաք ապաստանի, ուր

Digitized by Google

ապաւինէր վերոյիշեալ կերպով մարգ մը ապաշաղը, և ժամանակ ունենար պատրաստել իւր չաստագովութիւնն յառաջիկայ գործառութեան, և ապաշնելոյն ազգականք չկալանէին և ապաշնէին զանի, եզ. ԻԱ. 13. Թուա. Լ. 11–34։ Ապաստանի քաղաքներէն վեց

մէկն էին, երկքէ յայսկոյս և երկքէ յայնկոյս Յորդանանու։ Աբեմեան կողմն էին Կադէս՝ Նեփթալիմի երկրին մէջ, Սիւքեմ և Քերբրոն. արեւելեան կողմէ՝ Գաղաան, Ռամոթ–Գաղաադ և Բասեր, Ցեսս. Ի. 7, 8։ Այս քաղաքներն ապաստանարան էին ոչ միայն Իսրայէլացւոց, այլև Իսրայելի մէջ բնակող օտարականաց համար, Բ Օր. ԺԹ. 1–10։ Ապաստան պատասխրեց նաև ուրիշ երկք քաղաք տալ նզնելու, եթէ չբնակք բազմանալով ընդարձակէին իրենց երկիրը, Բայց այս պատասխրը չկատարուեցաւ։

Կ'երեւի թէ արեան վրէժը խնդրել ի վաղուց հետէ օրէնք կամ սկզբունք էր արեւելեան վրանարնակ ցեղերուն մէջ, Այս սովորութիւնն այնպէս արմատացեալ էր Իսրայէլացւոց մէջ անունց մանելէն առաջ խոստացեալ երկիրը, և հաստատակապէս նաև անանց բնակելէն առաջ եգիպտոս, որ Աստուած չկրամայեց Մովսէսի արմատացքի խլել զայն, այլ պատասխանի քաղաքներ հաստատելով չափ միայն գնել այն սովորութեան։ Ընդառաջելոց կամ ցեղի մը վերաբերեալ անձի մեհուան վրէժը այն անձն բռնադատելին ընտանեաց կամ ցեղին վերադարձնել անձ մը խնդրելու սովորութիւնը կը տեսնէ ասկայուն սորգի Աբրահամի վրանարնակաց մէջ, որ անապատին մէջ Թագատ նահանջ

Ագարայի՝ Աբրահամի աղախնոյն, որ կ'երթար Եգիպտոս, Ծննդ. Ժ. 7։ Ասոր նման Յակոբ ալ Լաբանի հետ ունեցած կռուին ատեն կ'ըսէ. «Ինչ որ կորսնցուցեր էր գողութեամբ ցորեկ կամ գիշեր, ես կը հատուցանէի քեզի», Ծննդ. ԼԱ. 39։ Ասոր համար Մովսէս ալ կ'ըսէ. «Եթէ մէկը գողնայ եզ մը կամ ոչխար մը, և զանոնք սպաննէ կամ ծախէ, հինգ եզի փոխարէն հինգ եզ հատուցանէ, և չորս ոչխարի փոխարէն ոչխար մը», Ելից. ԻԲ. 1։ Ասոր համար Աբրահամ ալ Եգիպտոսէ դառնալու ատեն ունէր ոչխար, եզ, էշ, ուղտ, ծառայ և աղախին, Ծննդ. ԺԳ. 2։ Ասոր համար Յակոբ ալ Լաբանի հետ ունեցած կռուին ատեն կ'ըսէ. «Ինչ որ կորսնցուցեր էր գողութեամբ ցորեկ կամ գիշեր, ես կը հատուցանէի քեզի», Ծննդ. ԼԱ. 39։ Ասոր նման Մովսէս ալ կ'ըսէ. «Եթէ մէկը գողնայ եզ մը կամ ոչխար մը, և զանոնք սպաննէ կամ ծախէ, հինգ եզի փոխարէն հինգ եզ հատուցանէ, և չորս ոչխարի փոխարէն ոչխար մը», Ելից. ԻԲ. 1։

Հին ազգաց չատերուն մէջ, մեհեանք, և մանաւանդ բագինք, բռնաւորներուն փախչողներուն ապաստանարան համարուած էին։ Աստուծոյ անգանին ապաստանելու սովորութիւնը գոր ունէին յանցաւորք՝ կը գտնենք նաև Եգիպտոսց մէջ։ Բայց այս ապաստանութիւնը բաւական չէր ազատելու յանցաւորն արժանաւոր պատիժէն, եզ. ԻԱ. 14. Գ Թագ. Բ. 28–34։

Ապաքաճգած, էր զարդ գաստակի կամ բազկի արմանիէն վար կամ վեր։ Բայց աս բառը Աստր Գրոց մէջ կը նշանակէ նաև որուն վրայ, Թուա. Լ. 50. Եսայ. Գ. 19։ Նաև ատոր կը գործածէին ապաստանիլ բոր նման թագաստարութեան, Բ Թագ. Ա. 10։

Ապիկ, Հրեից եկեղեցական տարեշրջան տասնիկն ամիսը, որ յիսայ կոչուեցաւ Նիսան։ Ան պատահաներէր գրեթէ մեր ապրիլ ամսոյն։ Ապիկ բառը կը նշանակէ գալար հատ յորնոյ, կամ թարմ պտուղ։ Այսպէս

Digitized by Google

կոչուեցաւ, վասն զի ցորենը, մանաւանդ գարին, ի հասկի էր այն ամենուն։ Ապիպ ամսոյն տասնին կը զատուէր զատիկական գառը, չորեքտասաներորդ օրը կը մորթուէր երեկոյին արեւը մտրը մտնելուն մօտ, և կ'ուտուէր նոյն իրիկունը հնգետասաներորդ օրը սկսելէն ետքը։ Ամսոյն հնգետասանէն մինչև քսան և մին, եօթն օր շաբաթական բազատրկութեան տօն էր, որոյ վերջին օրը սուրբ էր, եւ։ ԺԲ, ԺԳ։

Ապոդիոճ, տես Աբադոճ։

Ապոդոճիա, քաղաք Մակեդոնիոյ, Ամփիպոլոյ և Թեսաղոնիկեի մէջտեղ, առաջին տեղէն հեռի իբր միոյ աւուր ճանապարհ, Գործ. ԺԻ. 1։

Ապողոս, Աղէքսանդրացի Հրեայ, ուսեալ և բանիբուն, որ Սուրբ Գրոց և ցովհաննու Մկրտչի միջոցաւ եղաւ Քրիստոնեայ։ Իբր 54 ին եփեսոս գալով հրապարակաւ յայտնեց իւր հաւատքն ի Քրիստոս, յետ որոյ ուսուցանել ևս կրճատեցաւ Աւետարանին ճշմարտութեան մէջ։ Եփեսոսէն Աքայիա անցնելով, մեծ զօրութեամբ և յայտնութեամբ քարոզեց, մանաւանդ Հրեից, Գործ. ԺԸ. 24–28։ Կորնթոսի մէջ ժամանակ մը տատզեց ինչ որ Պօղոս առնկած էր, Գործ. ԺԹ. 1։ Ա Կորնթ. Գ. 6։ Պօղոս բարոյիւք չէր առնման Պօղոսի. երկուքն ալ կը ցուցնէին Կորնթացւոց երկպառակութեան համար և այլ կռտակդութեանց համար որ չատնբուն պատճառ եղան Քրիստոսէ հեռանալու, Ա Կորնթ. Գ. 4–22. ԺԶ 12։ Ապողոս գործակից եղաւ Պօղոսի Քրիստոսի ծառայութեան մէջ մինչև ի վախճան, Տիտ. Գ. 13։ Յերոնիմոս կը կարծէ թէ Ապողոս յետոյ կրճատէն Կորնթոս գարձաւ։

Ապիքա։ Ոմանք կը կարծեն թէ Ապիքա էր կին Փիլեմոնի, Փիլեմ. 2։

Ապիքոս, Ապիքոսի վաճառականը, Գործ. ԻԸ. 15, էր գիւղ կամ քաղաք վաճառաշահ։ Ապոլոս կը զատգիտս հիմնեց այս տեղն Ապոլոս կոչուած մեծ ճամբուն վրայ զոր չինեց Հռովմէն մինչև կայսրս։ Հաւանականապէս յիշեալ վաճառականոյն ապրմիս Գալատիոյ տի Սանգաս Մարիա կոչուած տեղն է, քաղաս-

տան մինչև հեռու ի հռովմայ, Բանգին կուգուած ճամբիներուն եզերքը, ուր կան հին քաղքի մը աւերակներ։ Երբք պանդոկներ կուգուած տեղը գիւղ էր իբր սուրբ մինչև հեռու ի հռովմայ, Գործ. ԻԸ. 15։

Ապառութիւն։ Հրէից գատաստարներուն առաջին պատուէր կար ըստ ժառանգութեան և արգարութեան համձայն վճիռ տալ, առանց նայելու թէ գատաստանէրէն մին քան զմիւսն աւելի հարստութիւն, ազդեցութիւն կամ ուրիշ առաւելութիւն ունէր թէ ոչ, Ղեւտ. ԺԹ. 15. Բ Օր. ԺԶ. 17, 19. Առակ. ԻԴ. 23։ Ապրեալ Աստուած ոչ քան տրտունքին երեւութին կամ պարագային, այլ մարդուն սրտին նայելով կը գատէ, Գործ. Ժ. 34. Հռովմ. Բ. 6–11։ Ապրելու պարտին նաև մարդիկ նկատել իրենց ընկերները և քան զանմ վարուիլ անոնց հետ։ Սուրբ Գրոց մէջ առաջին մեզադրութիւններ կան անոնց գէմ որ աչառութիւն կ'ընեն հարստահարուն և ազգեցութեան տէր մարդոց, Առակ. ԻԸ. 21. ՃԿ. Բ. 1–9. ՃՈւք. 16։

Ապ ձեռք, մարմնոյն առաւելագոյն գործ տեսնող, Մատթ. Ե. 30, և կամքին հրամանները կատարելու պատրաստագոյն անդամն է. ուստի մարդուս նեղքին յուզմանց շատերը ցուցնելու իրրև նշան յաճախ կը գործածուի։ Ապ ձեռքը կը նշանակէ զօրութիւն, մանաւանդ Աստուծոյ ամենակարող զօրութիւնը, Եւ. Ժե. 6. Սազմ. ԻԱ. 8. ՀԷ. 10։ Կը նշանակէ նաև պատիւ, Սազմ. ԽԵ. 9. Մատթ. ԻԵ. 34. Գործ. Է. 55. կը նշանակէ նաև մանաւանդ օրհնութիւն, Ծննդ. ԻԸ. 14, գարձեալ եղբայրական սէր, Գաղ. Բ. 9, նաև թշնամութիւն, Սազմ. ՃԹ. 6. ՃԿԶ. Գ. 1, նաև հպատակութիւն, Ա Մնաց. ԻԹ. 24։ Ապ ձեռքը կը վերցուէր ազօթքի, նաև երդմնոյ առեն, Ծննդ. ԺԴ. 22, ուստի երդմնազանց մարդու ապ ձեռքը "ատութեան ապ ձեռք„ էր, Սազմ. ՃԽԴ. 8։ Երբայեցերէնի մէջ ապ ձեռք կը նշանակէ նաև Հարս., Ա Թագ. ԻԳ. 19, 24, ինչպէս որ ձախ ձեռք կը նշանակէ հեռս, Ծննդ. ԺԴ. 15։ Տես և Աբեւելք։

Digitized by Google

Առակ։ Նոր կտակարանին մէջ առակ բառը կը նշանակէ երբեմն ճշմարիտ պատմութիւն, կամ բնութենէ առնուած օրինակ և նմանութիւն. երբեմն ալ կը նշանակէ բուն առակ, Ղուկ. Գ. 23. կը նշանակէ նաև մթին և այլաբանական խօսքով բացատրուած ճշմարտութիւն, Մատթ. ԺԳ. 15. գործածել կը նշանակէ տիպ կամ օրինակ, Եբր. Թ. 9, և կամ նմանութիւն, Մատթ. Իդ. 32։ Առակաբար, առակածաւոր, այլաբանական և խորհրդաւոր կերպով խօսիլ՝ աւետարանական լեզուն էր աբեւելեան իմաստնոց և գիտնոց, Սաղմ. Խթ. 4. Հղ. 2, և չկար բան մը այնպէս անոնց անծանելի, ինչպէս յիմար մը որ առակաբար կը խօսէր, Առակ. ԻՋ. 7։

Մարգարէք առակաւ կը խօսէին ապագայ ընդհանուր հանգամանքներուն և ժողովրդեան իրենց ապագա նպատակը կամ խաղաղութիւնը։ Նոյնպէս Յովհաննէս գործածեց այն հարուստ մարգարէն առակով որ ազքատի մը գառնուկը յափշտակելով մորթած էր, Բ Թագ. ԺՒ։ Տես նաև Դատ. Թ. 7–15. Դ Թագ. ԺԴ. 9, 10։

Քրիստոս շատ անգամ առակաւ կը խօսէր ժողովրդեան, և ասով կը հասկացնէր նշանակ մարգարէութիւնը, Ջ. 9, թէ ժողովուրդը պիտի տեսնէր և չիմանար, պիտի լսէր և չհասկնար։ Բայց այս կը ցուցնէ միայն թէ արշաւի հնազանդ էր անոնց արտին խառնութիւնը և մերկին կատարելութիւնը. քանզի Քրիստոս չէր կրնար զանոնք կրթել աւելի հաճոյական, յատակ և ազգաւ կերպով քան այս գիտցնիկ և ընտանի եղանակաւ։ Եբրայեցի մտաւորագիրը առակ շատ կը գործածէին, և ոչ միայն Հրեայք, այլ և Արաբացիք, Ասորիք, և բոլոր արեւելեան ազգեր սիրած են և կը սիրեն խօսքի այս ձևը։

Առակ մը մեկնելու համար պէտք է նկատել նախ անոր ճշմարտութիւնը և բուն նպատակը։ Առակին մասնաւոր պարագաներէն իրեն այլաբանութեան զարգ նկատելու են։ Առակին ամէն մանր պարագան մեկնելու չկանչ, և հոգևոր, այլաբանական իմաստս հանել անկէ, կրնայ մեծամեծ մոլորութեանց տանիլ, Քրիստոս հետևեալ առակները խօսեցաւ, ըստ Աւետարանչաց։

Խելացի և անխելք չինողը, Մատթ. Է. 24–27։

Հարսնիքին առակը, Մատթ. Թ. 15։

Նոր լաթի կտոր և հին հանգերձ, Մատթ. Թ. 16։

Նոր գինի և հին տիկ, Մատթ. Թ. 17։

Զիջէ ոգին, Մատթ. ԺՌ. 43։

Սերմ ցանողը, Մատթ. ԺԳ. 3, 18. Ղուկ. Ը. 5, 11։

Ոլոռիները, Մատթ. ԺԳ. 24–30, 36–43։

Մանանեխի հատը, Մատթ. ԺԳ. 31, 32. Ղուկ. ԺԳ. 19։

Խմորը, Մատթ. ԺԳ. 33։

Արտի մէջ պահուած գանձը, Մատթ. ԺԳ. 44։

Գնաւոր մարգարիտ մը, Մատթ. ԺԳ. 45, 46։

Ցանց ձգուած ուռկան մը, Մատթ. ԺԳ. 47–50։

Կերակուրները չէն պղծեր, Մատթ. ԺԵ. 10–15։

Անգութ ծառան, Մատթ. ԺԸ. 23–35։

Վարձու բանուած բանւորները, Մատթ. Ի. 1–16։

Երկու որդիք, Մատթ. ԻԱ. 28–32։

Չար մշակները, Մատթ. ԻԱ. 33–45։

Հարսնիք, Մատթ. ԻԲ. 2–14։

Տերև միայն ուսուղ Ձիթենին, Մատթ. ԻԴ. 32–34։

Տունը հոկող մարդը, Մատթ. ԻԴ. 43։

Հաւատարիմ և չար ծառայք, Մատթ. ԻԴ. 45–51։

Կուսանք, Մատթ. ԻԵ. 1–13։

Տաղանդները, Մատթ. ԻԵ. 14–30։

Թագաւորութիւն իրեն գէմ բաժնուած, Մարկ. Գ. 24։

Տուն մը իրեն գէմ բաժնուած, Մարկ. Գ. 25։

Զօրաւոր մարդը, Մարկ. Գ. 27։

Ղուկ. ԺԱ. 21։

Ծածուկ սերմը, Մարկ. Դ. 26–29։

Վառուած ճրագը, Մարկ. Դ. 21. Ղուկ. ԺԱ. 33–36։

Ցորը երկիր գացող մարդը, Մարկ. ԺԳ. 34–37։

Digitized by Google

կոյր կուրի առաջնորդ, Ղուկ. Ջ. 39։
Շինող և գերան, Ղուկ. Ջ. 41, 42։
Ծառը և անոր պտուղը, Ղուկ. Ջ. 43–45։
Փոխառու և պարտական, Ղուկ. Է. 41–47։
Բարի Սամարացին, Ղուկ. Ժ. 30–37։
Թախանձող բարեկամը, Ղուկ. ԺԱ. 5–9։
Անմիտ հարուստը, Ղուկ. ԺԲ. 16–21։
Ամպ և հով, Ղուկ. ԺԲ. 54–57։
Անպտուղ թզենին, Ղուկ. ԺԳ. 6–9։
Հարսնիք հրաւիրուածներ, Ղուկ. ԺԴ. 7–11։
Աշտարակ շինողը, Ղուկ. ԺԴ. 28–30, 33։
Պատերազմի գացող թագաւորը, Ղուկ. ԺԴ. 31–33։
Աղին հատը, Ղուկ. ԺԴ. 34, 35։
Կորսուած ոչխարը, Ղուկ. ԺԵ. 3–7։
Կորսուած դրամը, Ղուկ. ԺԵ. 8–10։
Անառակ որդին, Ղուկ. ԺԵ. 11–32։
Անիրաւ անտնտը, Ղուկ. ԺՋ. 1–8։
Հարուստը և Ղազարոս, Ղուկ. ԺՋ. 19–31։
Թախանձող այրին, Ղուկ. ԺԸ. 1–8։
Փարիսեցին և մաքսաւորը, Ղուկ. ԺԸ. 9–14։
Մնասանները, Ղուկ. ԺԹ. 12–27։
Բարի հովիւը, Յովհ. Ժ. 1–6։
Որթը և ճիւղերը, Յովհ. ԺԵ. 1–5։

Առակաց գիրք. *Հաւաքուածներ նոյը և իմաստուածից բարոյական առածներ*, որ Սողոմոնի խորին հանճարոյն և աննման փորձառութեանը, բայց մանաւանդ աստուածային ազգմանն պատուղ են։ Կ'ըսուի թէ Սողոմոն երկը հազար առակ խօսեցաւ, Գ թագ. Դ. 32, 1000 ին նախ քան զիր։ Առակաց առաջին մեծ գլուխները գրուած են զարմանալի բանաստեղծական ճաշով, և քանի յատկապէս գլուխներն անքննդատ են։ Ժ. էն մինչև ԻԲ. գլուխները կը պարունակեն իրարու հետ կապակցութիւն չունեցող առակներ։ ԻԳ. էն մինչև ԻԹ. գլուխները Սողոմոնի առակներն են որ հաւաքուցան Եզեկիայի առանձնը։ Լ. գլուխը կ'ընծայուի Ագուրին, և կը պարունակէ Աբեղայլացոց ընտանի, այլազգականաց առակներու օրինակներ։ Լեմուէլ թագաւորէն գրուած ԼԱ. գլուխը գեղեցիկ նկարագիր է կանանց առաքինութեան։ Թէ որչ խնամով այս գիրքը հաւաքուցաւ այժմու ձևով չի գիտցուիր, բայց և այնպէս չին կատարեալին մէջ չկայ գիրք մը որ աստուածաշունչին հեղինակութիւնը քան զարային առելի վկայեալ է։ Նոր կտակարանին մէջ առէպ վկայութիւններ կամ ակնարկութիւններ կան առակաց գիրքէն, Հռոմ. ԺԲ. 20. Ա Թես. Ե. 15. Եբր. ԺԲ. 5, 6. Յակ. Դ. 6. Ա Պետր. Դ. 8. Բ Պետր. Բ. 22։ Անոր խօսքերը հարուստ մեծերանոց են երկնային իմաստութեան, և հաստատուն կենաց մէջ ծագած գրեթէ ամէն խնդրոյ վրայ լոյս կը ծագէն Սողոմոնի առակները։

Առաջ, ըստ, թարպի երեց որդին, եղբայր Աբրահամու, և հայր Ղովոտի, Մեղքայի և Յեզքայի։ Առաջ մեռաւ յառաջ քան զհայր իւր Թարա, Ծննդ. ԺԱ. 26–31։

Առասպել, վէպ որ հիմ և ատենդեմիէն չունի, հեթանոսաց գիցաբանական զրոյցաց և հրէից անուրջ աստանդութեանց պէս։ Առասպելք շատ անգամ ոչ միայն սուտ և անզօր էին, այլև վնասակար, Ա Տիմ. Դ. 7. Տիտ. Ա. 14. Բ Պետր. Ա. 16։

Առաքեալ, մէկ մը իրմէ պատգամաւոր ղրկուած։ Աչխատէս կը կոչուի Քրիստոս, վասնզի Աստուծմէ ղրկուած էր մարդիկ փրկելու, Եբր. Գ. 1։ Բայց այս անունը կը տրուի մանաւանդ այն անձանց ղոր Քրիստոս ղրկեց Աւետարանը քարոզելու։ Քրիստոսի առաքեալներն էին անոր գլխաւոր աշակերտները։ Քրիստոս տուաւ անոնց իշխանութիւն, լեցուց զանոնք իւր Հոգւովը, մանաւանդ կերպով կրթեց զանոնք իւր վարդապետութիւններուն և իւր ծառայութեան մէջ, և ընտրեց զանոնք ըլլալ իւր եկեղեցւոյն հիմնադիրները։ Առաքեալք երկոտասան էին թուով, ըստ թուոց երկոտասան ցեղից Իսրայէլի, Մատթ. ԺԹ. 28, և էին պարզամիտ և անուսում մարդիկ,

Digitized by Google

հաստարակ ժողովրդեան մէջէն ընտրուածծ։ իրենց ընտրուելէն և պաշտօնի կարգուելէն ետքը, Մատթ. ժ. 5–42, հետևեցան իրենց աստուածային վարդապետին, եղան վկայ անոր գործոց, առին անոր ոգին, և տակաւ սորվեցան Աւետարանին գեղքերը և վարդապետութիւնները։ Իւր յարութենէն ետքը Քրիստոս զրկեց զանոնք բոլոր աշխարհը, պատուիրելով քարոզել, մկրտել և հրաշք գործել, այլովքն հանդերձ։ Տես Յովհ. ժ. 27. Ա կորնթ. թ. 1. ժ. 8. Բ կորնթ. ժբ. 12. Ա թես. Բ. 13։ Երկոտասանից անուններն էին, Սիմոն Պետրոս, անոր եղբայրը Անդրեաս, Յակոբոս՝ Զերեդեայ որդին, որ և "Մեծ„ կոչուեցաւ, Յովհաննես անոր եղբայրը, Փիլիպպոս, Բարթողիմէոս, Թովմաս, Մատթէոս կամ Ղեւի, Սիմոն Կանանացի, Ղեբէոս՝ Թադէոս մականուանեալ որ և Յուդա կը կոչուի, Յակոբոս "Կրտսեր„ որդի Ալփեայ, և Յուդա Իսկարիովտացին, Մատթ. ժ. 2–4. Մարկ. Գ. 16. Ղուկ. Զ. 14. Այս վերջինը մատնեց իւր վարդապետը, յետոյ կախեց զինք, և Մատաթիա ընտրուեցաւ փոխանակ նորա, Գործ. Ա. 15–26։ Գործոց Առաքելոց մէջ կը պատմուին այս հրիաստանականին մարդոց աշխատութիւնները և նեղութիւնները։ Անոնք ըրին ինչ որ ուղիղ էր յաչս Աստուծոյ ի սէր Տէրանն Յիսուսի, և զիրենք բոլորովին իրենց գործին առին եւ անդադրեալ, սիրով և հաւատով, սորվեցնելով մեզի թէ առաքելական ընորհքն առաքելական ջանքով միայն կը տարածուի։

Առիւծ, ընդհանուր ճանչցուած գազան, բոլոր անասնոց թագաւորը, ասեղ կը յիշուի Սուրբ Գրոց մէջ։ Սովորաբար կ'ըլլայ ուժ ոսք երկայն և չորս ոտք բաժնը։ Իւր սեգ և ահվի՛նհար կերպարանքը, զորմնալի ուժով ու չհատուածքիւամբը, և ահեղ մռնչմամբն անտառներուն սարսափն է։ Առիւծք հաստարակ էին Պաղեստին, տես Յոբ.ԳՑ։ Երբ ցեղերն մէջ առիւծ նշանակով եօթը բառ կայ, անոր այլևայլ տարբերք նշանակելուս և ուրիշ հանդամանաց համար։ Այս բառերէն հինգը Յոբայ մէջ է, Յոբ. Դ. 10, 11։ Տես նաև Ղեւտ. Բ. 11, 12։ Սաղմոսերգուն առիւծին մեղմով և անձայն իր որսին վրայ նետուիլը կ'ակնարկէ երբ կ'ըսէ, "Գիշատուկ տեղեր գարանամուտ կ'ըլլայ, ինչպէս որ առիւծը իր որջին մէջ... կծկուած կը պառկի, և անանկները անոր ճանկին մէջ կ'իյնան„ Սուրբ Գիրքը կարգացողը ապաքէն կը յիշէն Սամփսոնի և Դաւիթ քաջութիւնները առիւծներուս դէմ, Դատ. ժԴ. 5, 6. Ա Թագ. ԺԷ. 34–36, առիւծէ մը ոչնչուած անհնազանդ մարգաքէնին պատմութիւնը, Գ Թագ. ԺԳ. 28, հնազանդ Դանիէլի առիւծներուն գուբին մէջ անվնաս պահուիլը, Դան. Զ, նաև իր ժողովուրդին համար եհովայի խրատմանց վասն նմանութիւնը, Եռ. Լ.Ա. 4։

"Յուդայի ցեղէն եղող առիւծը„ Յայտ. Ե. 5, Քրիստոս է, որ ելաւ Յուդայի ցեղէն և Դաւիթի տունէն, և յարեաւ մեռելոց, աշխարհի և ատանայիչին։ Կը կարծուի թէ Յուդայի ցեղին նշանն առիւծ էր. ատոր Ննդոց խոթ. 9 համարին ակնարկութիւնը։

Առնուն, ոտք։ Այսպէս կը կոչուէր այն գետը որ կ'ելլէ Մեսոպոտամիոյ արևելեան կողմի լեռներէն, և կը թափի Յիշուայ ծովը։ Հիմա կը կոչուի Վատի Մօճէպ։ Ժամանակաւ Ասորեստանացոց երկիրը կը բաժնէր Ամմոնացւոց, Ամմոնհացւոց և Ռուբինեանց երկիրներէն, Թուս. Իսն. 13. Յես. ԺԳ. 16։ Կը հոսէ գետայն

Digitized by Google

անուամբ կոչուած խոր և ամնոյի հովտի մը մէջէն, ուր ամառը ոսոխը ոտատիկ է, և գետը գրեթէ բոլորովին կը ցամքի, բայց աշնան անձրեւային եղանակին գետը կ'ըլլայ ոտատիկ և ահրաձիթաց հեղեղ։

Ասա, Բ՚ԱՒԱ, յետ Սաղոմոնի երրորդ թագաւորի էր ցուգային, որդի և յաջորդ Աբիայ, Գ Թագ. ժե. 8։ Սկսաւ թագաւորել 951 ին նախ քան զՔր., և քառասուն և մի տարի թագաւորեց Երուսաղէմ։ Անոր թագաւորութեան առաջին մասը եղաւ խաղաղ և բարենշան։ Չատատանց Աստուծոյ բուն պաշտօնը, մերժեց զանոնք որ սրբապիղծ անապատութեամբ պղծագործութեան ուսած էին զերիներ ի պատուիրանաց աստուածներուն, մանրեց երուսաղէմ կռապաշտութեան վերաբերեալ բաներէն, հանեց տիկնուձէնէ իւր մօրը որ Աստարտայ կուռքը կանգնած էր։ Իւր թագաւորութեան մէնատասներորդ տարին Աստուած անոր յաղթութիւն շնորհեց եթովպացւոց Զարա թագաւորին հզօր բանակին դէմ, և Աղտրիա մերգաւրէ քաղաքներեց զԱսա յաղագ վարել բարեկարգութեան գործը։ Բայց երբ իսրայէլի թագաւորը Բաասա դէմ կեցաւ այս գործին, Ասա ոչ թէ Աստուծմէ, այլ Ասորւոց Տիմասոս թագաւորէն խնդրեց օգնութիւն։ Իւր թագաւորութեան դէպ ի վերջը ատնացաւ ունեցաւ Ասա։ Սուրբ Գիրքը կը մեղադրէ զԱսա որ բժիշկներու դիմեց մանաւանդ քան Աստուծոյ, Բ Մնաց. ժՋ. 12։ Բայց և այնպէս Ասայի թագաւորութեան ժամանակն ընդհանրապէս ցուգայի ցեղին երջանկագոյն ժամանակն էր, և Սուրբ Գիրքը քանի քանի անգամ կը գովէ Ասայի բարեպաշտութիւնն իբրև օրինակ, Գ Թագ. իե. 43. Բ Մնաց. ի. 32. իԱ. 12. Ասայի յուդայական բարեպաշտութիւնը շատ փառաւոր կերպով կատարուեցաւ։ Ասայի և Բաասայի մեջտեղ էր թշնամութիւն և կռիւ անոնց թագաւորութեան բոլոր ժամանակը, ինչպէս եղած էր Ռոբաւամի և Ցերոբաւամայ մեջտեղ, Գ Թագ. ժե. 6, 16։

Ասայէլ, ոտքաթաթափէն, Դաւթի քրոջը Շորուհեայ որդին էր, եղբայր Յովաբայ, Դաւթի երեուելի գիւցազներէն մին, անհնարին ազագ ոտիք։ Սպանուեցաւ Աբեններէր Գաբաւանի կռուին մէջ, Բ Թագ. Բ. 18, 23։

Ասաճեք, գետաւոր Պետափրեայ, քրմին կամ իշխանին Աբեզ քաղաքի։ Փարաւոն զԱսաճէք կին տուաւ ցովսեփայ, երբոր յաւելուած պատուոյ և զօրութեան անոր բարձր պաշտօնին։ Ասաճէք մայր եղաւ Եփրեմայ և Մանասէի, Ծննդ. խԱ. 45. խՋ. 20։

Ասափ, Խոշին, 1. երեւելի երաժիշտ էր Դաւթի ժամանակ, և տաճարին երգեցողաց գլխաւորներէն մին, և Մնաց. ժՋ. 5. իե. 1, 2։ Կ'երեւի թէ այս պաշտօնը ժառանգական էր Ասափա տոգմատոհմին մէջ, Նէեմ. Ի. 44. ժԱ. 22։ Ասափ կը կոչուի նաև ուսնաղոյ, Բ Մնաց. իթ. 30։ Ասափայ անուանի կոչ երկուասան սաղմոսաց գլուխը, Ծ., ՀԳ.–ՁԳ., բայց թէ Ասափ գրած էր այն սաղմոսները թէ Ասափայ և անոր յաջորդներուն յանձնուած էր զանոնք երգել, չի գիտցուիր։ Տես Երաժշտութիւն։

2. Ցիշատակաց գպիր էր Եզեկիայի ժամանակ, Գ Թագ. ժԸ. 18. Ես. Լ Ջ. 3։

3. Անտառի պահապան էր առ Արտաշէսիա, Նէեմ. Բ. 8։

Ասեղովք, ո՛րդ, փղշտացւոց երկրին մէջ ցուգայի ցեղին որսուած հինգ քաղաքաց մին զոր ցուգայ չկրցաւ երբէք նուաճել, ցես. ժԳ. 3. ժե. 47. Ա Թագ. Ե. 1. Ջ. 17. Ղեւմ. Դ. 7։ Հոս էր Դագոնի մեհեանը, և հոս բերուեցաւ նախ սաստիանին Աբեններէրի ձախող կուռէն եղոը, Ա Թագ. Ե. 1։ Աեղովք ի ցունաց Ազովոս կը կոչուէր, և Քրիստոսի ժամանակ կը վերաբերէր Հրեաստանի։ Հոս քարոզեց փիլիպպոս աւետարանը, Գործ. Ը. 40։ Ջարդիա ազգանունի գիւղ է և նաեւ կը կոչուի։

Աեճացիք, Քանանացի ազգ էր, Հատանոկանատես Լիբանան լերան մօտ, Ծննդ. ժ. 17. Ա Մնաց. Ա. 15։

Աեճափար, էր Աստեղատանի թագաւոր կամ սատրապ, որ յոյն-

Digitized by Google

կոյս եփրատայ բնակազ ազգերէն գաղթականներ բնակելով բնակեցուց Իսրայելի տան ցեղերուն երկիրները, Դ Թագ. ԺԷ. 24. եզր. Դ. 10։ Ո-մանք զԱնենոփար նոյն կը համարին ընդ Ասորբանալ, այլք՝ ընդ Սալմանասարայ։ եզրաս "մեծ և պատուական" կ'անուանէ զԱնենոփար, բայց այս անձին վրայ Սուրբ Գրոց մէջ ուրիշ յիշատակութիւն չկայ։

Ասեր, Երեսէ, ցեկոզայ՝ ութերորդ և Զեզիպայի երկրորդ որդին, Ծննդ. Լ. 13. Լե. 26։ երբ Իսրայէլացիք գոհանան մնան, Ասերայ ցեղը հինգերորդ էր կարգաւ, և կը բազկանար չիսուն և երիք հազար չորս հարիւր ոտնձ։ Ասերայ բաժինն էր ծովեզերքը, հնամաքն իրեն ասշմանն ունենալով Լիբանան և Սիդան, հարաւէն՝ կարմելոս լերան և խոզքարայ ցեղը, և արեւելքէն՝ Զաբուլոնի և Նեփթաղիմ։ Ասերայ երկիրը կը բերէր առատ ցորեն, գինի և ձէթ, և ունէր հանքեր, Ծննդ. Խթ. 20. Բ Օր. ԼԳ. 24, 25։ Այլ թէ փիւնիկեայ ծովեզրին սրտափ մնոս կը պատուհակէր չի գիտցուիր, ցեռ. ԺԹ. 25, 28. բայց Ասերեանք կարող չէին զանի վանել գրանանացիս, և անանց հետ խառն բնակեցան, Դատ. Ա. 34, 32։ Դատերի պատմութեան մէջ պատուով կը յիշուին Ասերեանք, և Մնաց. ԺԲ. 36. Նոյնպես եզեկիայի պատմութեան մէջ, Բ Մնաց. Լ. 11։

Ասերովդ, էր մին յիրկնասաց իսրայելացոց մինչ անապատին մէջ կը թափառէին, իրը հնգօրեայ ճանապարհ հեռի ի Սինայէ, Թուս. ԺԱ. 35։ Չոս Մեսգին Իսրայելի սրտիքը եօթնեակ մը կամ աւելի, Թուս. ԺԲ., և անանց յաջորդ իրնասը եզաս, ինչպէս կը պատմեի, կապերատանէի մնոս, գոհանանաս սահմանին վրայ, Թուս. ԺԳ. 1, 26. Բ Օր. Ա. 19–21։

Ասիա, արեւելեան ցամաքին մեծամեծ բաժանուածներէն մին, որ կ'իյնայ եւրոպայի արեւելեան կողմը։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած Ասիան է փոքր Ասիա, որ թերակղզի է եւրոպիոյ կամ Սկաս ծովուն և Միջերկրական արեւելեան մնաին մէջ ածուղ, և ի սկզբան կը պարունակէր Փռիգիա, Նիկիկիա, Գալատիա, Կարիա, Լիւկիա, Լիւդիա, Միսիա, Բիւթանիա, Գաղգագեացիա, կապադովկիա, Գաղղատիա, Լիկաոնիա և Պիսիդիա։ Փոքրաս Ասիոյ սահմանան եզերքն էին ի հնուաց եւսդիա, Յոնիա և Դորիս, որոց անասանք յետոյ պահանջեցան, Թեզատերկիրները խառնուեցան Միսիոյ, Լիւդիոյ և Կարիոյ գաւառներուն մէջ։ Շատ Հրեաներ ցրուած էին այս երկիրներուն մէջ, ինչպէս կը տեսնուի Գործոց Առաքելոց պատմութենէն և Յովհաննէսէ։ Նոր կտակարանին հեղինակներն Ասիոյ անուամբ կը հասկնան կամ բոլոր փոքր Ասիա, Գործ. ԺԹ. 26, 27. Ի. 4, 16, 18, և կամ անթիւխիպատեան Ասիա, այսինքն Յոնիոյ գաւառը որպ գլխաւոր քաղաքն էր եփեսոս, և զոր նամն Սորբան կ'անուանեն Ասիա, Գործ. Բ. 9. Ջ. 9. ԺՋ. 6. ԺԹ. 10, 22։ Ասիոյ անթիւխիպատեան մնաս կ'ենթադրէ նաև Փռիգիա, Միսիա, կարիա և Լիւդիա։

Ասիմաք, չտուուած էր որ կը պաշտուէր Սամարիա գաղթազ եմորացիներուն, Դ Թագ. ԺԷ. 30։

Ասիա, գոյ է Վր Աւէտ, ընդ որ նկան Մովսէսիկ և Ամմոնացիք Մեսեսալ ծովուն եզերքէն, երթալով այն գետ վերը ծովուն հարաւայիկ և արեւմտեան եզրէն, Բ Մնաց. Ի. 16։ Նոյն ճամբով կ'երթան հնամ Ադոնիացիք։

Ասկաղոն, փղշտացոց երկրին մէջ Ասդովդի և Գազայի մէջտեղ, Միջերկրական ծովուն եզերքը։ Յետ մնհուան ցեռսեայ ցեղն ասաս Ասկաղան, որ յետոյ եղաս մին ի հինգ ազատ քաղաքաց փղշտացոց, Դատ. Ա. 18. Ա Թագ. Ջ. 17։ Երեսփոխանն այսպես կը նկարագրէ Ասկաղոնի այժմեան վիճակը. "Ասկաղան էր մին ի պատնէշի նահապետութեանց փղշտացոց. հնամ անոր պարիսպներուն մէջ բնակիչ չկայ, և Ջաքարիայ մարգարէութիւնը կատարուած է, "Գազայէն թագաւորը պիտի չընակուի," Զաք. Թ. 5։

Ասոճ, Միսիոյ նահապետներէն

Digitized by Google

էր, հիւսիսէն Լեռամոս կղզւոյն դիմացը։ Ասոն Նաւարկեց Պօղոս Միանելիեն երթալու, Գործ. Ի. 13։ Հինգ ազօրմելի գիւղ է, և Պէլբամ կը կոչուի։

Ասոթգաճ, սրդի Սենեքերիմայ, և անոր յաջորդն Ասորեստանի թագաւորութեան, Դ Թագ. ԺԹ. 37. Եսա. Լ՚Ի. 38, 896 ին նախ քան զԲՔ.։ Սուրբ Գրոց մէջ անոր վրայ ստէպ մեծի կ՚ըսուի թէ գազանականներ զրկեց Սամարիա, Եզր. Դ. 2։ Կը կարծուի թէ արտաքսին պատմութեան մէջ Սարգանապաղ կոչուածն է, Ասորեստանի վերջին թագաւորը, իւր զեղխութեան և մեղկութեան կողմանէ նշանաւոր։ Երբ Նինուէ պաշարուեցաւ և մօտ էր առնուիլ, Ասորգան իւր սիրելիները և գանձը ժողվելով յորքանչիւր՝ կրակի ոստաց պալատը և կորսուեցաւ հանգիսէն խըթայովք։

Ասորեստան, անուանի երկիր և թագաւորութիւն, իւր անունն առաւ Սեմայ երկրորդ որդիէն Ասուրէ որ այն կողմերը բնակեցաւ, Ծննդ. ԺԹ. 22։ Սուրբ Գրոց մէջ Ասորեստան բառը կը գործածուի երկիր նշանակութեամբ, այսինքն,

1. Հին և իսկ Ասորեստան որ Տիգրիսի ետերքն էր, ի մէջ Աբրահամայ, Սաւհանայ և Մարաց, և կ՚երևի թէ կը պարունակէր վեց գաւառ զորս Ասորեստանի կ՚ընծայէ Պտղոմէոս, այսինքն՝ Ադրազքիս, Ասորեստան, Ադրբենիս (այժմ Էրպիլ), Գազազքինէ (քամ երբ. Գաղա, Դ Թագ. ԺԷ. 6), Ադոզնիտա և Ախոստակինէ։ Ասորեստան այն երկիրն է որ հիմիս մեծաւ մասամբ կը պարունակուի Քիւրթիստանի և Մուսուլի փաշայութեան մէջ։ Վերոյիշեալ գաւառներէն Ասորեստանին պատկաներ քազդոյնը և կարևորագոյնն էր. այս գաւառին մէջ էր ասէրութեան մայրաքաղաքը Նինուէ, և կը թուի թէ Ասորեստան բառը, յատնական միտս, այս գաւառը միայն կը նշանակէր։

2. Աւելի յաճախ, Ասորեստան կը նշանակէ Ասորեստանի թագաւորութիւնը, հանդերձ Բաբելոնիս և Մեզոպոտամիոյ մինչև Եփրատ։ Եսայի բսլոր Ասորեստանի տեղ կ՚առնու այս բառը, ըս. Ի. 20. Ը. 7. Մինգոց Բ. գիրքին 14 Համարին մէջ յիշուած Ասորեստան ոչ թէ բուն Ասորեստան, այլ Ասորեստանի թագաւորութիւնը կը նշանակէ, քանզի Տիգրիսի Համար բռնուած է հոն թէ "Ասորեստանի արևելեան կողմը կ՚երթայ"։

3. Ասորեստանի ետրութեան կոչանելէն ետքն ալ, Ասորեստան կոչուեցաւ այն երկիրները որ առաջ Ասորեստանի թագաւորութեան հպատակ էին, այսինքն՝ Բաբելոն, Դ Թագ. ԻԹ. 29. Երեմ. Ե. 18. Բ) Պարսկաստան, Եզր. Զ. 22։ Եզրասայ այս Համարին մէջ Դարեհ կը կոչուի թագաւոր Ասորեստանի։

Ասորեստանի հնագին պատմութիւնը մեծ անորոշութիւն պատած է։ Ըստ բաւական պատմութիւններէն գիտնենք որ Ասորեստանցիք մեծ ազգ էին։ Դասատարոց ժամանակ իսրայէլ նուաճեցաւ Ասորեստանի թագաւորէ մը, և թագաւորաց առաջնը Ասորեստանցոց զօրութիւնը շարունակ ապացուցանելիք էր։ Ասորեստանի թագաւորը, փուլ, Մանահեմի թագաւորութեան առնեք արշաւեց իսրայէլի երկիրը։ Թագդաղաթփաղասար օգնեց Ազաղուս Ասորւոց դէմ որ գաշնակից էին իսրայէլի տան ցեղերուն հետ։ Սալմանասար եկաւ իսրայէլի վրայ, յաջթեց Ովսէէի և նաւաճելով Համարտաւ ըրաւ զանի։ Բայց Ովսէէ ազատելով լուծը օթօսափիլ, խարհեցաւ եգիպտոսի թագաւորը գաշնակից ընել իրեն, և Համրկ տալ գլացաւ։ Սաղմանասար Համակիալով իսրայէլի թագաւորին այս գաղտնի խորհուրդը, նորեն յարձակեցաւ իսրայէլի վրայ, Սամարիա առաւ, թագաւորը կապեց շղթայիւ, ժողովուրդը գերի տարաւ Մարաց երկիրը, և վերջ տուաւ իսրայէլի տան ցեղերուն թագաւորութեան։ Յորնանահաւ առքելիեան կողմը բնակող երկիր ցեղերն արդէն գերի տարուած էին թագդաղաթփաղասարէ ի Մարաստան, երբ այս թագաւորը գԱքազ և Ցեզեկիա թագաւորութիւնն պատերազմ Համար գալով տէրերից իսրայէլի երկիրը։ Ասորեստանի ուրիշ մէկ թագաւորը Սենեքերիմ եկաւ Ցեզեկիայի երկիրը մեծ զօրութեամբ առ Եղեկիայիս,

Digitized by Google

բայց հրաշիւք յաղթուեցաւ։ Անոր որդին և յաջորդն Ասորդան աւերեց Յուդայաստան Մանասէի օրով, և չդիմացաւ Բաբելոն տարաւ յաղթեալ թագաւորը։ Այս ժամանակէն ետքը Ասորեստանի թագաւորութիւնը յանկարծ կը տկարանար։ Անոր վերջին թագաւորն էր Սեղկի Սարդանապաղ, Թոբ. Ի՛Դ. 22։ Ասորեստանի թագաւորութեան մայրաքաղաքն Նինուէ էր։ Տես Նինուէ։ Բայց այս քաղաքը վերջապէս ինկաւ Մարաց ձեռքը, աւերութիւնը բաժնուեցաւ Մարաց և Բաբելացւոց, և Ասորեստանի անունն այնուհետև մնացուկաւ։

Ասուերոս, Եփոոր։ Ընդհանուր անունով էր Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած Մար և Պարսից թագաւորաց։

1. Այսպէս կոչուած է Դարեհի Մարի հայրը, Դան. Թ. 1։ Հաւանականագոյն կարծիքն է թէ այս անունը հոս կը նշանակէ զԱժդահակ, Կիւրոսի հայրը։ Տես Դարեհ Ա.։

2. Ասուերոս մը յիշուած է Եզրասի մէջ, Եզր. Դ. 6, որմէ և յաջորդ Կիւրոսի, հաւանականապէս Կամբիւսէս որ թագաւորեց ութն ու կէս տարի 529 էն սկսեալ նախ քան զԲր.։

3. Ասուերոս էր նաև զԵսթեր կին առնող թագաւորը, հաւանականապէս Քսերքսէս։ Մեկնիչք միաբան չեն, և կը հակինան այս անուամբ բոլոր Պարսից թագաւորները։ Բայց Պարսից միւս թագաւորները յանուանէ յիշուած են Սուրբ Գրոց մէջ, կամ գէթ որոշ ցուցուած են թէ ով են։ Բայց Քսերքսէս յիշուած չէ բայց եթէ այս անուամբ։ Բաց աստի, նորագոյն քննութիւնք կը ցուցընեն թէ երբայեցերէն բառն Ասուերոս Քսերքսէսի Պարսիկ անունէն չինուած է, քանզի Քսերքսէս անունը Պարսկերէնին ազատագոյնն է ի ծունաց։ Տես Եսթեր։

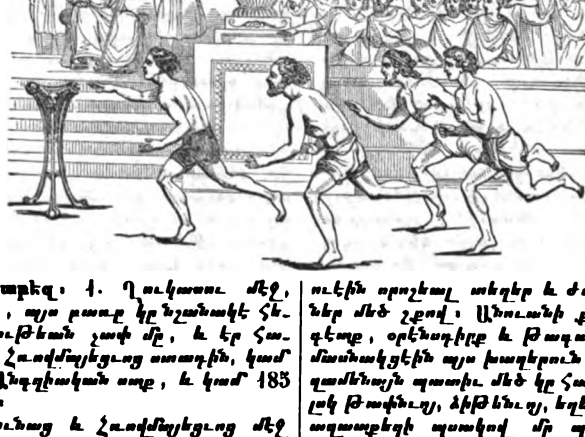

Ասպաթիզ։ 1. Ղուկասու մէջ, Իդ. 13, այս բառը կը նշանակէ հնազանդութեան չափ մը, և էր հազարաւոր Հռովմայեցւոց առագին, կամ 606 ½ Անգղիական ոտք, և կամ 185 մեդրայ։

2. ծունաց և Հռովմայեցւոց մէջ ալլեսալ խաղեր հաստատուած էին ի պատիւ իրենց աստուածներուն, և երեսաւարդները մարմնոյ զօրութեան և ազնգութեան և պատերազմի անվեհերութեան և քաջութեան կրթելու։ Այս խաղերը կը կատարուէին որոշեալ տեղեր և ժամանակներ մեծ շքով։ Անուանի քաղաքագետք, օրէնսդիրք և թագաւորք կը մասնակցէին այս խաղերուն, և քան զամենայն պատիւ մեծ կը համարուէր լսել թագաւոր, հիմնադիր, եղեռնագործ կամ ազատագործի պատկով մը պատկուիլ աստղի մեծ բազմութեան վիակից որ կը փայլեցնի պատուել յաղթողը։ Այս խաղերը տօնվելու կրթութիւնները շատ խիստ էին, և օրհիցէ տղաքարացուցիչ բան ընել տղուելեալ էր։ Այսպիսի խաղից հաւանական-

Digitized by Google

բագդնեղն էին կործեցած պատանցին, խոհմած, խազերը, ուսած և խոհմանք կուռւցան։ Ասանք կ'ակնարկէ Պօղոս կործեցուց թուղթին մէջ, Ա Կորնթ. Թ. 24–27։ Չեմ տըշան յետին կարգի խազ էր. ուրիշ խազերն էին կառատրշուը, գօտեմարտը, բռնամարտը, վազը, և անոնք կամ նիզակ տրճակել։ Չեմ տըշան օրինակ է Քրիստոնէական կեանց, քանզի, ինչպէս այն խազերուն մէջ նշդակէս հաս կայ, անձնուբացութիւն, մարմնոյ զսպել, ամէն աշխատչային ծանրութիւն մեկդի նետել, հաղարաւոր հանդիսատեսաց և անոնց մէջ կանխաս պատկեալ յաղթողներուն տրշտանքը դիտել, և հուսկ ատիճն ընդունիլ փառաւոր մրցանակ, փիլ. Գ. 13, 14. Բ Տիմ. Դ. 7, 8. Եբր. ժԲ. 1։

Աստառովթ, ասդ, լատ Ցունաց Աստարտ, էր աստուածուհի փիւնիկեցւոց, Դ Թագ. ԻԳ. 13, որոյ պաշտօնը մեծուած էր Նաև Իսրայէլացց և փղշտացց մէջ, Գ Թագ. ԺԱ. 5, 33. Ա Թագ. Է. 3. Լ Ա. 10։ Հաստատակօրէն Բահաղի հետ կը յիշուի, Դատ. Բ. 13. ժ. 6. Ա Թագ. Է. 4. ԺԲ. 10։ Այս աստուածուհւոյն ուրիշ երրայերէն անուն էր Աշերահ, ապրինքն երրայերէն, բախաստոր, կամ լուի բախտ։ Այս անունը Սուրբ Գրոց մէջ հաստատակօրէն կը թարգմանուի "անստա.,, բայց երբեմն մեկնիչք այս նշանակութիւնը յարմար չեն գտներ ոչ բառին ստուգաբանութեանը և ոչ խօսքին իմաստին։ Աստառայ անուններն երբ յոդնակի կը գործածուին, շատ անգամ կը նշանակեն Աստառայ պատկերները կամ արձաններըը, միշտ սա բառերով, կանգնել, կործանել, խորտակել, ապականել հանգերձ։ Աստառայ պաշտամանց հետ կից էին անառակ ցոփութիւններ, և անոնք որ զերկնից հրապարակաս լկտութեան կու տային, այր և կին, այս աստուածոյն նուիրեալ կը կարծուէին։ Տես Դ Թագ. ԻԳ. 7. բազդատ եւս Ղեւտ. ժԹ. 29. Բ Օր. ԻԳ. 18։

Ինչդէս որ Բահաղ կամ Բէլ, այնպէս էր Աստառովթ Ասորեստանեայց ազգին գիցաբանական աստեղագիտութեան մէջ, կը նշանակէ բախտին տուն աստղը, Ա բազդդդ կամ Լուսնթագ կոչուած մոլորակը, դիմագէս Աստառովթ կը նշանակէ բախտին էգ աստղը, Աստղկ կամ Ա բաստակ կոչուած մոլորակը։ Իսկ այն կարծեաց վրայ թէ Բահաղ կը նշանակէ զարիգածին, և Աստառովթ՝ զլուսին, տես Բահաղ բառին մէջ։ Բազդատ երեմ. Ի. 18. ժԱ. 13. Ես. 17, 18. Եզեկ. ԺԶ։

Աստառովթ Կառնայիմ, Ասթէրթ Եէնկիմ՝, Ծննդ. ժԴ. 5, կամ պարզ Աստառովթ, Բ Օր. Ա. 4, Բաստանաբազատուրին Ոգեայ քաղաքն էր, յայնկոյս Յորդանանայ։ Անունն անստառակոյս եղած է Աստառովթ կամ Աստառա աստուածմէն, որոյ պատկերները կը պաշտուէին հոն մեհեանը կամ եզջերաստր կնոջ կերպարանքով։ Աստառովթ Կառնայիմ էր Մանասէի կիսոյ ցեղին ասհմանին վրայ, ցես. ժԴ. 31, և Ղեւտական քաղաք էր, Ա Մնաց. Զ. 71։ Կը կոչուի նաև Բեհաստրան, ցես. Իս. 27։

Աստեղաբաշխութիւն։ Այն գիտութիւնն է որ կը խօսի երկնային մարմնոց վրայ։ Ասիոյ մէջ շատ յարգի էր և սովորական ուսում էր ի հնումն։ Քաղդէացիք անուանի էին այս գիտութեան մէջ։ Կ'երեսի թէ Հրեայք շատ տեղեկութիւն չունէին այս ուսման, թէպէտ անոնց կլիմանն և տպրելու եղանակը նպաստաւոր էր երկինքը զննելու։ Յայտնութիւնը տրվեցուցած էր անոնց աշխարհիս տարրին ու վարիչը, Ծննդ. Ա.։ և գիտէին թէ մի միայն կենդանւոյն և ճշմարտին Աստուծոյ անհուն ներկայութիւնը կը լեցուներ տիեզերքը փառաք. գիտութիւն մը որ ուրիշներուն բոլորովին անծանօթ էր, Սաղմ. ժԹ. ե. Ի. 26. Ամովս. Ե. 8։ Սուրբ Գիրքը, որպ նպատակն աստեղագիտութիւն տարածելու չէ, տարեգրական, լուսնի և աստեղազց վրայ կը խօսի մարգոց ողորկական լեզուաւ։ Սուրբ Գրոց մէջ հետեւեալ համառօտագրութիւնք ակնարկուած են. Աբրահամ՝ աստեղաբանական աստղ, Ես. ժԲ. 12. Յայտ. Բ. 28, Հայկ և Բազմաստեղք, Յոբ. Թ. 9. ԼԸ. 31. Ամովս. Ե. 8.

Digitized by Google

Աբջ, ցօբ. Թ. 9. ԼԸ. 32. Վ. իշապ, ցօբ. ԻՋ. 13, և երկնաւորեակ որ Հայերէն Դիմակուսքացի Թարգմանուածի է, Գործ. ԻԸ. 11. Լուսընթացք և Աբուսեակ կը պաշտուէին այլեւայլ անուամբ, իբրև Բահաղ և Աստարտ, Գատ և Մենի, Ես. կե. 11. Փայլածուն կը կոչուի Նաբատ., Եր. ԽՋ. 1, երեսակ կը կոչուի Ֆիսուն, Ամովս. Ե. 26, և Հրատ Նեբգազ, Դ Թագ. ԺԻ. 30. Տես կուռք և Աստղ։

Աստեղագէտ, Եր. Խ. 13, այսինքն գաղդեայք։ գաղդեայք կը պատրաստէին ապագան գուշակել լուսնի երեսպիներէն։

Աստիճաններուց երգը, Հնգետասան ասղմոսց վերնագիրն է, ՃՒ. ասղմոսէն մինչեւ ՃԼԴ. ասղմոսը, այս վերջինն ալ ի միասին։ Այս վերնագրին վրայ մեկնիչք այլեւայլ կարծիք ունին, հաւանականագոյնք են հետեւեալք։ Նախ, քանի ոմանց, առաջնոցս երգեր էին այն ասղմոսները զորս ներս ասղեմի տաճարը երկրպագութեան գացող Հրեայք կ'երգէին. տես Սաղմ. ՃԻԲ. 4. բայց այս վերնագիրը կրող ասղմոսներէն ոտանաւորք, զորօրինակ ՃԻԲ. ասղմոսն, միայն կը յորմոզէ այս մեկնութիւնը. ներկորգ, քանի այլոց, աստիճանաց երգ բառերը կը նշանակեն այն ասղմոսաց մէջ տեսակ մը չափ որով խմաստն իբր թէ աստիճանաբար կ'ելլէ, այսինքն երգին մէկ անդամին կամ տան մէջ ատեպ կը կրկնուի այն խօսքերը որով նախընթաց անգամը կը վերջանայ։ Այսպէս է ՃԻԱ. ասղմոսին մէջ.

4 Աչքերս գէպ ի լեռներըը պիտի վերցնեմ,
Ուրկից որ իմ օգնութիւնս պիտի գայ։
2 Իմ օգնութիւնս Տէրոջմէն է,
Ան որ երկինքը ու երկիրը ստեղծեց։
3 Ոտիկս քու ոտքդ չդողցնէ,
Ու քու Պահապանդ չնջանայ։
4 Ահա Իսրայելի Պահապանը
Պիտի չմրափե ու պիտի չնջանայ։

Բայց այս մեկնութիւնն ալ չի յարմարիր բոլոր աստիճանաց ասղմոսներուն։

Աստղ։ Աստեղք բառով երբեմն յիշեալ կը հասկնային բոլոր հոմաստղութիւնները, մոլորակները և երկինքը լուսաւորները բայց յաւելեալ և ի լուսնոյ։ Սաղմոսերգուն Աստուծոյ զօրութիւնը և ամենիմաստ գիտութիւնը բարձրացնելու համար կ'ըսէ. "Աստղերուն թիւը կը համրէ, անոնց ամէնն ալ իրենց անուններովը կը կանչէ,, Սաղմ. ՃԽԷ. 4. Աստուած նմանցուած է թագաւորի մը որ հանգէս կ'ընէ իւր զօրաց, և գիտէ իւրաքանչիւր զինուորի անունը։ Քրիստոս կոչուած է "առաւօտեան աստղ,, որ երկինքը լուսաւորելու մէջ պատրաստգոյնն է և կը տեսնուի ցօրեկը, ՃԺԷ. Իհ. 16։ Տես և Թես. Իհ. 17։ Շատ մեծ ամեմայ կամ բազմապատկութիւն ցուցնելու համար Սուրբ Գիրքը երկինքի աստղերը կամ ծովին աւազը նմանութիւն կը բերէն, Ծննդ. ԻԲ. 5. Իհ. 17. ԻՋ. 4. Եր. Լ. 13։ Ագետից և հասարակաց թշնաւութեան ժամանակները համար կ'ըսուի թէ աստղք իրենց լոյսը չեն տար, մանրամ կը ծածկեն, կը թօթափին երկինքէն և անհետ կ'ըլլան։ Այս այլալ անհատն խօսքերը, որ ազգերուն կատաւորոգ զօրութիւնը կ'անհարկեն, պարզաբանելով կը տեսնուին։

Աստղ արեւելքի մեզ։ Մեծապէս արժանի է ուշագրութեան որ, երբ Քրիստոս աշխարհք եկաւ, ոչ միայն Հրեայք անձկաւ կը սպասէին Մեսիային այլև հեթանոս երկիրներու մէջ չատք նղիւղիսի յոյսեր կը տածէին, ոմանք՝ վասն զի Հրեից մարգարէութիւններըը լսած էին, այլք՝ վասն զի փրկիչ մը պետքը կը զգային, ոմանք եւս բացէ ի բաց Աստուծոյ յայտնութեամբը։ Աբեւելքէն եկող մոգերն, ինչպէս կ'երեւի, ոչ միայն արդեօք էին թէ աղբայրազուն և աստուածասիրին անձ մը պիտի ծնանէր Հրէաստանի մէջ, այլև զանազանելով յատկութիւնեցան ի բեթղեհէմ ոգեբերութեան լուսով մը, որ գէղ իրենց գէմ եգեալ տեղը կ'առաջնորդէր անոնց, Մատթ. Բ. 9։ Աստուածի աստեղագէտն գիտէին թէ լուսնիքագ և երեսակ կոչուած մոլորակներըը գիտաստեղական թուականէն վեց տարի առաջ մէկ գծի վրայ պատահած են, և այս էր թերեւս այն աստղը զոր տեսան մոգերն

Digitized by Google

բազդիներն էին կորնթոսի պարանոցին, Խթմոսի, Խաղերը, ուսում և Իսթմականք կոչուեցան։ Ասոնք կ՚ակնարկէ Պօղոս Կորնթացւոց Թուղթին մէջ, Ա կորնթ. Թ. 24–27։ Հեսի արշաւն յեսուին կարգի խաղ էր. ուրիշ խաղերն էին կառարշաւը, գօտեմարտը, բռնամարտը, վազը, և անուր կամ նիզակ արձակել։ Հեսի արշաւն օրինակ է հրէաստանեկան կեանց, քանզի, ինչպէս այն խաղերուն մէջ նդիպէս հաս կայ, անձնուբացութիւն, մեռմինը գազիլ, ամէն աշխարհային ծանրութիւն մէկդի ձեռնել, հազուրաւոր հանդիսատեսաց և անձից մէջ կանխաս պատկեալ յաղթողներուն արշաւանքը դիտել, և հուսկ ուրեմն ընդունիլ փառաւոր մրցանակ, փիլ. Գ. 13, 14. Բ Տիմ. Դ. 7, 8. Եբր. ժԲ. 1։

Աստարով, ասոր, ըստ Ցունաց Աստարտ, էր աստուածուհի փիւնիկեցւոց, Դ Թագ. ԻԳ. 13, որոյ պաշտօնը մուծուած էր նաև Խորհրդեցւոց և փղշտացւոց մէջ, Գ Թագ. ԺԱ. 5, 33. Ա Թագ. Ե. 3. Լև. 10։ Հաստատակօրէն բառհաղի հետ կը յիշուի, Դատ. Բ. 13. ժ. 6. Ա Թագ. Է. 4. ԺԲ. 10։ Այս աստուածուհւոյն ուրիշ երբեմնիերէն անունն էր Աշերատ, այսինքն երջանիկ, բախտաւոր, կամ լաւ բախտ։ Այս անունը Սուրբ Գրոց մէջ հաստատակօրէն կը թարգմանուի "անաստուած," բայց երեւելի մեկնիչք այս նշանակութիւնը յարմար չեն գտներ ոչ բուն աստուածանութեանը և ոչ խօսքին իմաստին։ Աստարտայ անուններն երբ յոգնակի կը գործածուին, շատ անգամ կը նշանակեն Աստարտայ պատկերները կամ արձանները, միշտ սա բառերով, կանգնել, կոթծանել, խարտակել, ալլովքն հանդերձ։ Աստարտայ պաշտամանն հետ կից էին անառակ ցոփութիւններ, և անոնք որ զերնէք հրապարակաւ լինութեան կոչ տային, այր և կին, այս աստուածոյին նուիրեալ կը կարծուէին։ Տես Դ Թագ. ԻԳ. 7. բազդատ եւս Ղեւտ. ժԲ. 29. Բ Օր. ԻԳ. 18։

Ինչպէս որ Բառհաղ կամ Բէլ, սբեւելեան գիրաբանական աստեղագիտութեան մէջ, կը նշանակէ բախտին սբեւ աստղը, Աբրամագդ կամ Լուսիմբազ կոչուած մոլորակը, նոյնպէս Աստարովթ կը նշանակէ բախտին եզ աստղը, Աստղիկ կամ Աբեւտակ կոչուած մոլորակը։ Իսկ այն կարծեաց վրայ թէ Բահաղ կը նշանակէ զարնգապին, և Աստարովթ՝ ղեւտինն, տես Բահաղ բառին մէջ։ Բազդատ երեմ. Ի. 18. ժԱ. 13. ՅԴ. 17, 18. եզեկ. ժԶ։

Աստարավթ Կառնայիմ, Ափորթ Երէնէ-ը, Ծննդ. ժԴ. 5, կամ պարզ Աստարովթ, Բ Օր. Ա. 4, Բաւանոտ թագաւորին Ովգայ քաղաքն էր, յայնկոյս Յորդանանայ։ Անունն անաստարակոյս եղած է Աստարովթ կամ Աստարտ աստուածուհւոյն, որոյ պատկերները կը պաշտուէին հոն մեհկատար կամ հզօրեալ կնոջ կերպարանքով։ Աստարովթ Կառնայիմ էր Մանասէի կիսոյ ցեղին ազնիւներին վրայ, ցեւս. ժԳ. 31, և Ղեւտացւոց քաղաք էր, Ա Մնաց. Զ. 71։ Նոյ կոչուի նաև Բեհեստարան, ցեւս. Իս. 27։

Աստեղաբաշխութիւն։ Այն գիտութիւնն է որ կը խօսի երկնային մարմնոց վրայ։ Անոյ մէջ շատ յորդ էր և սովորական ուսում էր ի հնումն։ Քաղդէացիք անուանի էին այս գիտութեան մէջ։ Ո՛երեւի թէ Հրեայք շատ տեղեկութիւն չունէին այս ուսման, թէպէտ անանց կլիմայն և տպրելու նպաստաւոր էր երկինքը զննելու։ Ցայտնութիւնը տարվեցաւ էր անանց աշխարհս տարբերին ու վարիչը, Ծննդ. Ա։, և գիտէին թէ մի միայն կենդանագին և ճշմարտին Աստուծոյ անհուն ներկայութիւնը կը լեցուներ տիեզերքը փառք. գիտութիւն մը որ ուրիշներուն բոլորովին անծանօթ էր, Սաղմ. ժԹ. ես. Խ. 26. Ամովս. Ե. 8։ Սուրբ Գիրքը, որպ նպատակն աստեղագիտութիւն տորվեցնել չէ, արեգական, լուսնի և աստեղաց վրայ կը խօսի մեզաց ողովոյական լեզուաւ։ Սուրբ Գրոց մէջ հետեւեալ համառօտութիւնք ակնարկուած են. Աբրահամ՝ աստեղաստան աստղ, ես. ժԴ. 12. ցայտ. Բ. 28, Հոսկ և Բազմաստեղք, ցոբ. Թ. 9. ԼԸ. 31. Ամովս. Ե. 8.

Digitized by Google

Աբջ, ցոբ · Թ. 9 · Լը. 32 · Վ. իշապ, ցոբ · Իջ. 13, և երկուսբանակ որ Հայերէն Դիսակուբացի Թարգմանուած է, Գործ. Իը. 11 · Լուսընթաց և Արուսեակ կը պաշտուէին այլեւայլ անուամբ, իբրեւ Բահազ և Աստղտա, Գադ և Մենի, Ես · կե. 11 · Փակլածուն կը կոչուի Նարտա, Ես · Իջ. 1, երեակ կը կուուի Գիուն, Ամովս. Ե. 26, և Հրատ Ներգալ, Դ Թագ. ժԷ. 30 · Տես կուռք և Աստղ.

Աստեղագետ, Ես · Իէ. 13, այսինքն գաղդեայ · գաղդեայք կը պընդէին ապագան գուշակել լուսնի եւ բնակյիներէն,

Աստիճաններուց երգը, Հնգեւասան ասղմոսաց վերնագրէն է, ձի. ասղմոսէն մինչեւ ձԼԴ. ասղմոսը, այս վերջինն ևս ի միասին · Այս վերնագրին վրայ մեկնիչք այլեւայլ կարծիք ունին, հաւանականագոյնք են հետեւեալք · Նախ, քանի ոմանց, աստիճանաց երգեր էին այն ասղմոսները զոր հրեաստղեմի տաճարը երկրպագուբեան գացող Հրեայք կ'երգէին. տես Սազմ. ձիհ. 4 · բայց այս վերնագիրը կրող ասղմոսներէն ոմանք ասղմոսք, զորօրինակ ձիհ. ասղմոսին, ուսոյն կը յորմոքի այս մեկնութիւնը. հրէորդ, քանի ապրեց, աստիճանաց երգ բառերը կը նշանակեն այն ասղմոսաց մէջ տեսակ մը չափ որով ծառաները իրր Թէ աստիճաններ կ'ելլէ, այսինքն երգին մեկ անդամին կամ տան մէջ ատեց կը կրկնուին այն խօսքերը որոնք նախընթաց անդամը կը վերջանայ · Այսպէս է ձհԱ. ասղմոսին մէջ.

4 Աչքերս դէպ ի լեռներըը պիտի վերցնեմ,
Որոնցից որ իմ օգնութիւնս պիտի գայ։
2 Իմ օգնութիւնս Տէրոջմէն է,
Ան որ երկինքը ու երկիրը ստեղծեց։
3 Ընկիա քու ոտքդ չդողացնե,
Ու քու Պահապանդ չնիանայ։
4 Ահա Իսրայելի Պահապանը
Պիտի չմրափե ու պիտի չքնանայ։

Բայց այս մեկնութիւնն ալ չի յարմարիր բոլոր աստիճանաց ասղմոսներուն։

Աստղ · Աստեղք բառով երբեմն կը հասկնային բոլոր հաստատեղծութիւնները, մոլորակները և երկնից լուսատուները բաց յորեգակնէ և ի լուսնոյ · Աղաղնութիւն Աստուծոյ զօրութիւնը և ամենիմաստ գիտութիւնը բարձրացնելու համար կ'ըսէ · "Աստղերուն թիւը կը համրէ, անոնց ամէնն ալ իրենց անուններովը կը կոչէ ,, Սազմ. ձԽէ. 4 · Աստուած նմանցուած է թագաւորի մը որ հանգէս կ'ընէ իւր զօրաց, և գիտէ իւրաքանչիւրը զինուորի անունը · Գրքոյսս կոչուած է "աստուծոյ աստղ ,, որ երկինք լուսատուաց մէջ պայծառագոյնն է և կը տեսնուի ցորեկը, ՅայտՀ. իԹ. 16 · Տես և Թագ. իԹ. 17 · Շատ մեծ ամբոխ կամ բազմամարդութիւն ցուցնելու համար Սուրբ Գիրքը երկինքի աստղերը կամ ծովին աւազը նմանութիւն կը բերեն, Ծննդ. ժե. 5 · իՀ. 17 · իՋ. 4 · Եւ · Լը. 13 · Գգեստից և հասարակաց Թշնամութեան ժամանակներու համար կ'ըսուի Թէ աստեղք իրենց լոյսը չեն տար, մնացած կը ծածկին, կը Թօթափին երկինքէն և անհետ կ'ըլլան · Այս պլլալ անգամ խօսքերը, որ ազգերուն կատաղորգ զօրութիւնը կ'անդունդին, պարզուելով կը ակարտանան ·

Աստղ արեւելքի մէջ · Մեծագոյն արժանի է ուշագրութեան որ, երբ գրքոյսս աչխարհք եկաւ, ոչ միայն Հրեայք անձկաւ կը սպասէին Մեսիային այլև հեթանոս երկիրներու մէջ շատք նգիպելի յոյսեր կը սնուցանէին, ամենք՝ վասն զի Հրեից մարգարէութիւնները լսած էին, այլք՝ վասն զի փրկիչ մը պէտքը կը զգային, ամենք ևս բաց ի բաց Աստուծոյ յայտնութեամբը · Արեւելքին եկող մոգերն, ինչպէս կ'երեւի, ոչ միայն սորված էին Թէ աղքատանալ և աստուածային անձ մը պիտի ծնանէր Հրեաստանի մէջ, այլև պատրաստուած յատկապէս եղան ի բնէ հետիպէս օգնութեան լուսով մը, որ դէպ իրենց գէմ եգեալ տեղը կ'ստացոյնգրէր անոնց, Մատթ. Բ. 9 · Աստանի աստեղագէտն գիրքը կ'ըսէ Թէ Լուսնկատ և երեակ կուուած մոլորակները գրքոյսս հեանոս Թագաւորին վեց տարի առաջ մեկ գէթ վրայ պատահած են, և այս էր Թեբեռ այն աստղը զոր անոնք մոգերն

Digitized by Google

արևելքի մէջ. բայց որբազգին պատմութեան խօսքն այս չի ցուցնէր։

Տես Մոգեր։

Աստուած։ Այս անունը կու տանք այն յատկութեանց, անասհման, կատարեալ և անհատանելի էակին, որ արարչն ամենայնի, որ կը խնամէ և կը վարէ զամենայն իւր ամենակալ զօրութեամբը և իմաստութեամբ, և է միմիայն արժանի երկրպագութեան։ Աստուծոյ բուն իբրայեցերէն անունը է Եհովա որ կը նշանակէ Որ են։ Բայց Հրեայք առ յարգանաց կը զգուշանան բերան առնուլ այս անունը, և ուր որ Սուրբ Գրոց մէջ կը պատահի այս անունը, փոխանակ այնր կ'ըսեն Ադոնայի, Տէր։ իսկ փոխանակ Ադոնայի եհովայ, այսինքն՝ Տէր Եհովա, անուան՝ կ'ըսեն Ադոնայի ելոհիմ, որ է Տէր Աստուած։ Այս սովորութիւնը, որ անապատական է, շատ հին է, այսինքն գոնբերով յառաջ քան զԳիրքսոս. բայց բառնական պատճառ չկայ կարծելու թէ այն սովորութիւնը կար չէին կատակարանին ներշնչեալ հեղինակներուն ժամանակ։ Բուն Աստուած նշանակող բառն է ելոհիմ որ յոգնակի է, և այսպէս գործածուած է Աստուծոյ բազմապատիկ կատարելութիւնները նշանակելու համար, կամ, ինչպէս սմանք կը կարծեն, Աստուածութեան մէջ երբորդութիւնը ցուցնելու համար։ Ելից Գ. գլխոյն 14 համարին մէջ կը պատմուի թէ երբ Մովսէս հարցուց Աստուծոյ թէ ի՛նչ էր անունը, Աստուած պատասխանեց. Ես եմ Որ են կամ, ես ինչ որ եմ։ Այս երկու ձևն ալ կը ցուցնին թէ եհովա է և գոյ ի յատկութենէ, և թէ անհաս է բնութեամբ։ Որ են և Եհովա միևնոյն նշանակութիւնն ունին։

Սուրբ Գիրքը Աստուծոյ գոյութիւնը ենթադրելով կ'ըսէ. "Սկիզբէն Աստուած երկինքն ու երկիրը ստեղծեց։, և նոյն իսկ Սուրբ Գիրքը ամենէն երևելի ապացոյցն է Աստուծոյ գոյութեան, ինչպէս նաև մեր գրեթէ ուսուցիչը մեզի Աստուծոյ բնութիւնն ու կամքը ճանչցնելու։ Խօսք կը գնէ արարածոց համբ շրթունքը, և ոչ միայն կը յայտնէ զԱստուած անոր գործերուն մէջ, այլև անոր նախախնամութեան ենթակայները կը ցուցնէ։ կը ցուցնէ նաև անոր փառաւոր յատկութիւնները, անոր օրէնքը և ընդհ, և զմարդիկ ճշմարիտ և փրկարար հաղորդակցութեան մէջ կը դնէ անոր հետ։ Ինչ յայտնէ մեզի զԱստուած իբրև հոգի, միմիայն ի բնէ յատկութեան էութիւն, անճին, անաստհման, կատարեալ, և անփոփոխ ի զօրութեան, յիմաստութեան, և գիտութեան, յամենակարողութեան, յարդարութեան, ի արդութեան, ի ճշմարտութեան, ի բարութեան և ողորմութեան։ Ի մի միայն Աստուած, բայց երեքանձնեայ, Հայր, Որդի և Հոգի Սուրբ. և այս զանազանութիւնը՝ Մի յիրիս, անոր ուրիշ յատկութեանց պէս, ի յատկութենէ է։ Ինչը է ապրիլը, աեր և իշխան ամենայնի, կանխագէտ և ամենայնի և յատուցանող կը ասհմանեն ամէն բան, և է յատկութեան գատուոր և իրատարար ամենեցուն։ Ճշմարիտ կրօնից հիմն է ճշմարիտ աստուածածանութիւնը, որ է զԱստուած ի վեր քան զամենայն արարած և հատատարմութեամբ հնազանդիլ անոր։ Տես և Քիսուս Քրիստոս, և Սուրբ Հոգի։

Աստուածներ։ Աստուած կամ աստուածներ բառը, երբայեցերէն ելոհիմ, շատ անգամ կը գործածուի Սուրբ Գրոց մէջ ցուցնելու համար ատեղեակ անձի մը, զորօրինակ հրեշտակի կամ իշխանի մը, զօրութիւնը, պաշտօնը կամ գերազանցութիւնը, եզ. ԻԻ. 20. Ապր. ՀՀ. 8. Ղ Ի. 7։ Նոյն բառը կը նշանակէ նաև հեթանոսաց աուտ աստուածները։ Ատոնք շատ էին թուաւով, և կը տրաէին անոնց այլևայլ անուններ կամ ախտպանիր որ կը նշանակէին ունայնութիւն, աստիւթիւն, այլոյքն հանգեծ։ Աստուածացեալ իրաց գլխաւորներն էին արեգակն, լուսին, և բնական զօրութեանց երևելիները։ Իրբև աստուած կը պաշտատէին նաև անհամար անասունք, վախճանեալ մարդիկ, այլևայլ տեղ, կարիք և վիճակք մարդկան, և ինչ որ երկիւղ, հեշտութիւն, չարակամութիւն, հրապարատութիւն կամ հաճոյք կը շար-

Digitized by Google

ժէ։ Ա.յժմու Հնգիկներն եւս բիւրաւոր աստուածներ ունին։

Աստուածաղուձ Ա.յսպէս կը կոչուին Հին և Նոր կտակարանք, կամ, գիրքին բաւածը ըսելնք, Հին և Նոր Ուխտին գիրքերը, եղ. ԻԴ. 7. Մատթ. ԻՋ. 28։ Աստիճին, այսինքն Հին կտակը, գրուած էր մեծաւ մասամբ Եբրայեցերէն, և նախնի Հրէական եկեղեցւոյն նախրական գիրքն էր. Դանիէլի և եզրասաց քանի մի գլուխները միայն գրուելան Քաղդէերէն։ Նոր կտակարանը գրեթէ ամբողջ գրուած էր Յունարէն, որ ընդհանուր ճանչցուած լեզու էր Հրէաստանի և անոր սահմանակից երկիրներուն մէջ ուր նախ քարոզուեցաւ Աւետարանը։ Ամբողջ Աստուածաշունչը բոլոր Քրիստոնէից համար կանոն հաստատուած է, ոչ թէ Նոր կտակարանը լոկ. Թէպէտ Նորը մանաւանդ յարգ ունի, քանզի կը պարունակէ մեր աստուածային փրկչին և անոր սուրբ հրամանաց և հաստատութեանց պատմութիւնը։ Աստուած ներշնչեալ գիրքեր տալով մարդոց անանց ընտանի և հասկնալի լեզուաւ, կը ցուցնէ թէ ի՛ուզէ որ կարդան զանոնք մարդիկ, ոչ աւելեաք միայն, այլև ամէն մարդ, իւրաքանչիւր իւր լեզուաւ։

Հին կտակարանը կը պարունակէ երեսուն և ինը գիրք։ Յովսեպոս և եկեղեցւոյ Հին Հայրք կը յիշեն բաժանամ մը քսան և երկու գրոց, համեմատ քսան և երկու նշանագրաց Եբրայեցերէն այբուբենին։ Բայց բաւական ապացոյց չունինք կարծելու թէ այս բաժանումը բան իսկ Հրէից մէջ եղաւ։ Հրեայք բոլոր Հին կտակարանը կը բաժնէին երիք մաս, այսինքն՝ Օրէնք, Մարգարէք և Սուրբ Մատեանք։ Օրէնք կոչուած մասը կը պարունակէր Հնգամատեանը, այսինքն Մովսէսի Հինգ գիրքերը։ Հրեայք բաժնած են սոսկ Հատուած Հատուած, իւրաքանչիւր օրուան վրայ, այնպէս որ Հնգամատեանը կը կարգացուի տարին անգամ մը ժողովրդեանցներուն մէջ։ Երկրորդ մասն, այն է Մարգարէք, կը բաժնուէին երկու, այսինքն նախին մարգարէք որ էին Յեսուայ, Դատաւորաց, Սամուէլի և Թագաւորաց գիրքերը, և յետին մարգարէք, որ էին բուն մարգարէից գիրքերը բաց ի Դանիէլէ։ Յետին մարգարէք կը բաժնուէին գործակալ ի մեծ մարգարէս որ են Եսայի, Երեմիա (բաց Ողբոց) և Եզեկիէլ, և ի փոքր մարգարէս որ են երկոտասան կրաւոր մարգարէք։ Թէ՛ նախին և թէ յետին մարգարէներէն Հատուածներ կը կարդացուին ժողովրդականացաց մէջ օրինաց Հատուածներուն հետ, բայց այս ընթերցուածները չեն պարունակեր բոլոր մարգարէութիւնները, և ամէն Հրէական աղանդ տարբեր կարգաւ ընտրած է այն ընթերցուածները։ Սուրբ Մատեանք կոչուած մասը կը պարունակէ Հին կտակարանին մնացեալ գիրքերը, որ են (ըստ Մատթրանի բաժանման) Սաղմոս, Առակք, Յոբ, Երգ երգ, Հռութ, Ողբք Երեմեայ, Ժողովող, Եսթեր, Դանիէլ, Եզրաս, Նէեմիա և Մեծագործք։ Հին կտակարանին այժմու հատուածման մէջ կան գլուխ նախ պատմական մնացուածք, ապա խրատական կամ վարդապետական, Տուկ յետոյ մարգարէական։ Հին կտակարանին գրոց կանոնը հաստատելու և ամբողջացնելու պատիւը Հրեայք կ՚ընծայեն Եզրասայ, որ այս գործը կատարեց մասնաւոր ազդեցութեամբ կամ ներշնչութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, և օգնականութեամբ գիտուն և բարեպաշտ Հրէից իւրոյ ժամանակին։ Նոր կտակարանին գրոց իւրաքանչիւրը ասին նոյն իսկ Աստուածայր, և իրրև անանց ձեռքով ներշնչութեամբ գրուած մատեաններ Հետզհետէ Հաւաքուելով եղան մի հատոր աստանց անկանան գրոց։

Սուրբ Գրոց գլուխներու և համարներու բաժանումը համեմատութեամբ նորագոյն ժամանակի գործ է, թէպէտ կ՚երևի թէ կար ատենի հին բաժանում մը Հատուածներու։ Ա.յժմու գլխոց բաժանումը եղաւ Հատանաբանապէս ձեռամբ Հ.ենկ կարդինալի, իրը յամին 1240։ Իսկ Հին կտակարանին համարներու բաժանումը եղաւ 1450 ին, և ընդունելաւ նախ ի Հրեից։ Նոր կտակարանին այժմու համարներու բա-

Digitized by Google

ժամուամբ եղաւ Լատինները վերջ կոպտային մէջ, ըստ որում Համաձայնութեամբ մէկ տպագրութիւնը հրատարակեց 1551 ին Րոպէրտ Սդէֆանոս անուն գիտուն Գաղղիացին։ Ըստ որում անձը փախաւ և ամբաղձացաւ նաև Հին Կտակարանին բաժանումն ի Հատմարս Վերկապային ամբողջ տպագրութեան մէջ զոր ի լոյս ընծայեց 1555 ին։ Գլուխներու և Համարներու այս բաժանումը եղած է մանաւանդ կոչումի ընելը գիւրացնելու Համար քան թէ ըստ իմաստին. ուստի և կարդալու ատեն չատ անգամ այն բաժանմանց չի նայուիր ճշմարիտ իմաստն ըմբռնելու Համար։

Պօղոս առաքեալ առ Տիմոթէոս երկրորդ Թղթին մէջ կ՚ըսէ, "Բոլոր գիրքը Աստուծոյ շնչին է, „ այսինքն ներշնչութեամբ գրուած։ Ներշնչութիւնն էր Աստուծոյ Հոգւոյն միջոցաւ Սուրբ Գրոց մատենագիրներուն մտքին վրայ գործուած գերբնական ազդեցութիւնը, որով զօրութեամբ յիշեալ մատենագիրը ճշդիւ և անվրէպ խմցուցին Աստուծոյ կամքը։ Ցիշեալ մատենագիրը մերթ կը գրէին այն բաները զոր ապրէն գիտէին, և մերթ մատնաւորապէս յերկինքէն կը յայտնուէր անոնց, ինչպէս կը պատահէր յաճախ։ Աստուածային ազդեցութեան գործն էր մերթ ուղղել և արթնցնել մատենագիրը, և մերթ լոկ հսկել անոր վրայ. Նա մատնանդ յայտնի կը տեսնենք այն գրուածներուն մէջ իւրաքանչիւր մատենագրի մատնաւոր յատկութիւնը, ոճը, մտաւոր կարողութիւնը և ուրիշ պարագաներ. բայց և այնպէս Հանգիրձ այսքանիւք բոլոր Սուրբ գիրքերը յօրինուած են ընդ անսխալ առաջնորդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, Բ Տիմ. գ. 16։

Գրիստոս Հին Կտակարանին գիրքերը կը յիշէ միշտ իբրև անսխալ և աստուածային, այսինքն՝ իբրև Աստուծոյ խօսքը։ Նոր Կտակարանին մատենագիրներուն խոստացուեցաւ Հոգին Սուրբ, Մատթ. ժ. 19, 20. Յովհ. ժԴ. 26. ժԶ. 13. և այս մատենագիրը ևս գրեցին և մեզի ազդեցութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, Ա Կորնթ. Բ. 10–13. ժԴ. 37. Գաղ. Ա. 12. Բ Պետ. Ա. 21. Գ. 15. Յայտ. Ա. 1, 10–19։

Ապաճեզ, Նաբաւգոդոնոսորայ նեբբինեաց գլխաւորը, Դանիէլէ և անոր մանուկ ընկերներուն վերակացուն, որ իւր անձին վտանգով մեծ խնամք ցուցուց անոնց, Դան. Ա. 3–18։

Ապրաճաս, ժին յորգւոց Գոմերայ, թոռնորդի Յաբեթի, Ծննդ. ժ. 3։ Ապրահամեան ազգին երկիրը կը յիշուի Երեմ. ԻԱ. 27, Հայոց Մինեի և Ասբատան գաւառներուն հետ, և հաւանականապէս Սեաւ ծովուն մօտ էր։

Ասադ, ֆոռ. Քանանացի մը որդի կային ին էր քրիստեղիք մեծ սուգ բերին Յակոբայ վրայ, Ծննդ. Ի. 10, 11։ Տես և Աբելմիսրայիմ։

Ասդաղա, Նաւասհանգիստ ի Պամփիլիա, կատարակուս գետին բերանը։ Այս քաղքին այցելութիւն բրին Պօղոս և Բառնաբաս երբ կ՚երթային Պերգայէ յԱնտիոք, Գործ. ԺԳ. 24։ Կպ տակաւին գիւղ մը կոն նոյն անուամբ, որպ մօտերը մեծամեծ աւերակներ կան։

Աստարովթ կամ Աստարթ։ Այս անուամբ շատ տեղեր կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ, մին Յորգւոյն յետին մէջ, Ա Մնաց. Բ. 54, ուրիշ մը կամ երկուքը Եփրեմի մէջ, Յես. ԺՁ. 2, 5, 7. ԺԸ. 13. ուրիշ մը կամ երկուքը Գադայ երկրին մէջ, Թուս. Լ.Բ. 3, 34։ Բայց ան գաւառ աստնոյ մինչ հետքը Եփրեմի մէջ, բարձր բլրոյ մը վրայ իբր վեց մղոն դէպ արեւմտեան հիւսիս ի Բեթլեհեմ։

Ասեղ, տես՝ Ա, շատ անգամ կը նշանակէ Սուրբ Գրոց մէջ սիրոյ նուազութիւն, Ծննդ. Իժ. 30, 31. Բ Օր. Իա. 15. Աւետ. ԺԳ. 24. Մտթ. Ի. 2, 3. Ղուկ. ԺԴ. 26. Հռոմ. Թ. 13։ Աստուած տրտմոր և կատարեալ ատելութիւն ունի մեղայ և մեղաւորաց դէմ, Սաղմ. ե. 5։ Բայց ատելութիւնն ընդհանրապէս չէր կիրք է, և այ որ ատելու չէ ի սէր՝ կրնայ ատել աստուած մեղանչելու։

Ար, կը կոչուի նաև Ռաբբա կամ Ռաբբաթ Մովաբ, և էր մայրաքաղաք Մովաբու, Թուս. Իա. 28. Բ

Digitized by Google

Օր. Բ. ԵՒ. ԺԵ. 4։ Ա.յս քաղաքին տեղը օր յարդ Ռաբբա կը կոչուի՝ բլուր մը վրայ է, իբր հնգհետասան մղոն գէպ արեւելք ի Մեռեալ ծովէ, և ի հարաւայ Ամմանի, այս վերջնոյն և նոր Փաղադա ճամբուն մէջտեղ։

Ռաբբիա, արեւմտեան Ասիոյ մէջ երկիր է, ի հարաւայ և յարեւելից Հրէաստանի Հիւսիսէն հարաւ 1,500 մղոն է, և 1,200 մղոն՝ արեւելքէն արեւմուտք։ Հիւսիսէն ասհմանակից ունի իրեն Ասուրոց երկիրն մէկ մասը, յարեւելից՝ Պարսից ծոցը և Եփրատ, հարաւէն՝ Ռաբբիոյ ծովը և Պաղեստինացւոց նեղուցը, և յարեւմտից՝ կարմիր ծովը, Եգիպտոս և Պաղեստին։ Հիւսիսային կողմը Ռաբբիա երեք կը բաժնեն, Անապատ Ռաբբիա, Պատած Ռաբբիա և Երջանիկ Ռաբբիա։

ՅԻՍՄԱՒԷԼՑԻՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Անապատ Ռաբբիա, ընդարձակ անապատ է աւազուտ, տեղտեղ բլուրներով և աղօտներով։ Արեւմտեան կողմն ունի Գաղատացւոց լեռները, և արեւելեան կողմը՝ զԵփրատ, և կը ձգուի գէպ ի հարաւ։ Այս մասին մէջ էր երկիրն Իսուրացւոց, Իսմայելացւոց, Եդեմայր ժողովրդեան և այլոց, որ Բեդուէնական կեանք կը վարէին, և քաղաք, տուն և ուրիշ որ և իցէ հաստատ բնակութիւն չունէին, այլ էին վրանաբնակ։ Ռէգմ Ռաբբելների մէջ ասոնք կը կոչուին Գեղացիք։ Երբ Գօգաս կ'ըսէ Թէ գնաց Ռաբբիա և գարձաւ ծուրէն Դամասկոս, կը հասկնայ անապատ։ Այս Անապատ Ռաբբիոյ Հիւսիսային մասը որ Դամասկոսի երկրին կից է, Գաղ. Ա. 17։

Պատած Ռաբբիա Գազեստինու հարաւային կողմն է, և ունէր մայրաքաղաք Գեարա։ Տես վ. եմ։ Ռաբ-

Digitized by Google

բիոյ այս մասին մէջ էին Հարուածքին եղամանակիք, Ամպղնկացիք, Խևացիք, ալլովքն Հանդերձ։ Ա.յս ազգերն հիմա ընդհանուր անուամբ Արաբացի կը կոչուին։ Ա.յս երկրին մէջ էր կապէտ Բաւնէա, Գերարա, Բէբաս. բէէ, փառան, Արաբ, Հասմանա, Ըրոթ, Դեդան, այլովքն Հանգերձ, նաև Աինա լերան Թերակղզին և Մադիանացւոց երկիրը։ Արաբիոյ այս մասը, Թէպէտ փոքրագոյն քան զայլսն, Տարած է պատմական դիպզը։ Նահապետն Յոբ քսոջ ծանօթ էր այն երկրին։ Ի Գործս Մովսէս առաս. զմորենին վառեալ, և եղեալ լուց "մեղմ ա. բարակ ձայնը։" Ա.յս "մեծ և ահագին անապատին" մէջ Աինա լեռնէն մինչև խաստացեալ երկիրը, Իսրայէլացիք Թափառեցան քառասուն տարի։

Երջանիկ Արաբիա ասելի ի Տարաս. և յարևելեայ կոյս է, ունի ասհմանս յարևելեայ Պարսկաստան ծոցը, ի Տաբաս.ոյ՝ ովկիանոսը որ ի մէջ Ափրիկէի և Հնդկաց, և յարևմտից՝ կարմիր ծովը։ Երջանիկն Արաբիա ասհմանակից չէլլալով Հրէից, այնչափ բոտեզ չէի յիշուիր Սուրբ Գրոց մէջ որչափ առաջինն երկու մասերը։ Սակայ Թագաւորին որ այլեւլութիւն ըրաս. Սողոմոնի, Գ Թագ. ժ. 1, Տաս.անականապէս Երջանիկ Արաբիոյ մէկ մասին կ'իշխէր։ Ա.յս երկիրը շատ Տարաս.ած էր, մանաս.անդ Տաս.մէմբք, և հիմա կը կոչուի Հէճազ, Եմէն, այլովքն Հանդերձ, և վերջին ժամանակներս երեւելի եղաւ Մէքքէ և Մէտինէ քաղաքներուն պատճառաս.ը որ Արաբիոյ այս մասին մէջ են։

Ըսաս. բնիկ պատմագրաց երկու Արաբացի ցեղ կայ Տան, այսինքն ասնանք որ կը պնդեն Թէ կը սերին Արաբիոյ նահկին բնակիչներէն, ի ցոխասանալ և յայլոց, և ասնանք որ գիտմայել կը Տամարին իրենց նախահայր։ Տարաս.ոյին Արաբիոյ մէկ մասը բրաս. նած էին ի վաղուց ԳաւՀ և անոր որդիքը, այսինքն գասմայ սերունդը որ անցան նաև դիմաց, Յովբոկէ։ Իսկ Արաբիոյ միւս մասը բանած էին Սեմայ որդիքը, մանաս.անդ ցեկտանեանք, Ծննդ. ժ. 25, 26։ Իսմայէլ, Ծննդ. Իե. 13–15, և Աբրահամեան վեց որդիքն ի գետաս.ոյ, Ծննդ. Իե. 2, Եսաս.ոյ և Ղեդաս.ոյ սերունդին Տետ, բանեցին Արաբիոյ այն մասը որ մեռ է Հրէաստանի։ Գետաս.ոյ գործուց փոփոխութիւններէն ետքը անՀնար է որոշել Թէ այժմու. անՀիս Արաբացի ցեղերէն ո՛րը վերս.յիշեալ նահապետաց որմէ՞ն կը սերի։ Ա.յս ցեղերն ունին իրենց աս.անդութիւնները և իրենց աս.անձին յատկութիւնները։ բայց և այնպէս, եթէ բոլորը միանգամայն Տետնենք, մէկ ժողովուրդ են, ուրիշ բոլոր ազգերէ տարբեր։ Սա ընդհանուր բաժանումը միայն կը տեսնուի անոնց մէջ, որ ամենք քաղաքաբնակ են, ինչպէս Արաբիոյ Տարաս.ային կողմի բնակիչք, այլ՝ դաշտաբնակ, անապատակեաց։ Ա.յս վերջիններս Թափառական են, վրանաբնակ, ջրոյ և արօտոյ Տամար տեղէ տեղ կը փոխուին, և յաճախ աս.ազախութիւն կ'ընեն։ Իւրաքանչիւր ցեղ կը բաժնուի մանր մանր ջոկերու, որ մէն մի ծեր (շէյխ) կամ նահապետ ունի իրեն գլուխ։ Ա.յպէս են Պետութիւնք։

Հին աս.ուինն Արաբացիք կատարեալ էին և աս.ուեղագէտ պաշտօն կը մատուցանէին։ Հիմա անասնամբ Մահմետական են, բայց այն կրօնքին նշմարանքը միայն կայ անոնց վրայ։ Ուրիշ ազգերէ զատուած բլլալով, և գրեթէ բոլորովին օտար ազգաս.ութենէ՝ Տաս.ատութեամբ կը պահեն իրենց հին սովորութիւնները, այնպէս որ այս ցեղերը ճանչնալը մեծ լոյս կը ձգէ Սուրբ Գրոց պատմութեան վրայ։ Ա.յս ցեղերը տակաւին մնալնուն կը պահեն իրենց լեզուն, և որովհետև այն լեզուն շատ մօտ է Երբայեցերէնի, անդին օգնութիւն կը մատուցանէ Հին Կտակարանին ուսման։

Աբգաբէլ՝ Երբայեցերէն անունը կը նշանակէ մարգասիրութիւն կամ շնորՀք, իսկ յատնաբէն անունը՝ բնական սէր, վասն զի ինչպէս կ'ըսուի, մեծ գութ կը ցուցնէ իր ծնողացը, և երբեք չի դադրիր զանոնք, այլ կը կերակրէ և կը խնամէ զանոնք ծերութեան ատենը։ Զարգարս տեսնուած են տարագիրները որ իրենց ձագերը կրակէ ազատելու Համար

Digitized by Google

քրինք ճաթակ եղան բոցերուս։ Ուամ. կաց մէջ կարծիք է Քե, երբ արա. գիլք կը չուէն եղամիվին, և չուզին առաջնորդը յոգնելով ետ կը ձեռ, ուբիշ աբագիլներ ներսուկ կ'բլլան քանջելոյն։ Աբագլին ի բնէ գազիտոզ Քուչուան բլլալը, կամ Քերևս անոր բարձր Քուիրը կ'ակնարկուի երեմեայ Ը. 7 համարին մէջ. "Աբագիլը ամ. գամ օգին մէջ իր որոշ ժամանակը կը գիտէ։" Մավոնս անուսրը Քուչնոց կարգը կը գասէ զարագիլ, Ղևս. ծԱ. 19. Բ Օբ. ծԴ. 18։ Սազմոս. երգուան կ'բսէ. "Աբագիլին բնակարանը մայրերուն վրայ է," Սազմ. ՃԴ. 17։ Եւբոպայի կլիմայիւն մէջ արագիլը ընդհանրապես իւր բոյնը կը շինէ բարձր աշարարակներու կամ տաբրակոց վրայ, և կամ տան մը յարկին վրայ. բայց Պալեսթինու մէջ, ուր տուներուն տանիքը հարթ է, բարձր ծառերու վրայ կը շինէ։

Աբագլին կատուը և արուներքը երկայն և կարմիր են. կ'ուտէ գազան մուկեր, մողես, խխունջ, գորտ և միջատներ։ Փետուրները ալիտակ են, միայն Քևերուն ծայրերը, գլխոյն մէկ մասը և ոտդրները սև են։ Թրթռելու համար երեսուն օր կը նստի և չորս ձու միայն կ'ածէ։ Աբագիլը օգաստոսի մէջ կը գաղթէ Հարաւային երկիրներ, և գարնան կը գառնայ իրենց տեղը։ Եւբոպայի և Ասիոյ մէջ Հաստատակ ժողովուրդը տեղ տեղ տակաւին կը յարգէ զարագիլը իրբև նախրական Քուչուն։

Աբաղ, ցուգայի Հարաւային ծայրը գտնուած գազգ էր սրոյ բնակիչք ետ մղեցին գիսբայէլացիս, երբ տասնը փարձերին կապէսէն մեռնել խոստացեալ երկիրը, Թուս. ԻԱ. 1։ Ա.յս գազգէն յետոյ առնուեցաւ, ցես. ժ. 41. ժԲ. 14. Դատ. Ա. 16։ Բոպինսըն գտաւ այս գազգին տեղը բլլոյ մը վրայ, գէրբանէն իրբ Հնգեստասան մղոն գէպ ի Հարաւ։

Աբամ։ 1. Սարբ Գերոց մէջ յիշուած երեք մարգոց անուն է, որոնց Սեմայ, Ծննդ. ժ. 22, Նաքովրայ Քուէլ, Ծննդ. ԻԲ. 21, և գրեստոսի նախահայրց մէկուն, Հասւբ. Դ. 19. Ա Մնաց. Բ. 10. Մատթ. Ա. 3. Ղսւկ. Գ. 33։

2. Գրեթէ համաձայն է Աստրիք բառին։ Եբրայեցիք սյսպէս կ'անուանէին այն երկիրը որ Հիւսիսային սրևելեան կողմէն սահմանակից էր Գաղեստինու, և կը ձգուէր Տիգրեսէն մինչև Միջերկրական ծով, և Հիւսիսային կողմէն մինչև Տաւրոսի գօտին։ Կաշխատած է Աբամ, յաձան Աբամայ սրբոյ Սեմայ։ Ասյս մեկնութեամբ Աբամ կը պարունակէր նաև գՄիջագետս, զոր եբրայեցիք կը կոչէին Աբամ Նահարայիմ, այսինքն Աբամ Երկուց գետոց, Ծննդ. ԻԴ. 10, կամ փատան Աբամ, այսինքն գաշտ Աբամայ, Ծննդ. ԻԸ. 20, ի լատանից։ Աբամայ սքանչանան մեռնին մէջ այլևայլ քաղաքներ իրենց անուններբը տուին իրենց բոլորտիքը գտնուած երկիրներուն, ինչպէս՝ Դամասկոսի Աստրիք, Բ Թագ. Ը. 6, Մաաքայի Աստրիք, Բասանի մաս, Ա Մնաց. ԺԹ. 6, Գեսուբ, ցես. ԺԲ. 5. Բ Թագ. ԺԸ. 8, Սուբայի Աստրիք, Բեթրոսբի Աստրիք, Բ Թագ. ժ. 6, 8։ Ասոնցմէ ամենք Հզոր տէրութիւններ էին, և ատեղ պատերազմ կ'ընէին իսրայելացւոց Հետ։ Դաւիթ նուաճեց զասնոնք և Հարկատու ըրաւ, և Սողոմոն պահեց վերին իշխանութիւնն այն տէրութեանց վրայ։ Ցետ Սողոմոնի կորուսին իսրայելացիք իրենց տգիտութիւնն անոնց վրայ, բայց ի ցետոյ վամայ Բ. է։ Տես Սիւբիա։ Աբամէական լեզուն, որ շատ նման էր եբրայեցերէնի, փոքր առ փոքր փոխանակեց այս վերջինը, և Հրէաստանի մէջ խոսուած լեզուն էր Քրիստոսի ժամանակ։ Մուսուլի մօտ Աստրի

Digitized by Google

փրիստանեայք տակաւին այս լեզուն կը խօսին։

Աբատներ, Թերութիւնք կամ խեղութիւնք որ անյարմար կ'ընէին զմարդիկ ի քահանայութիւն, և զատնաւնաս՝ ի զոհ։ Այս Թերութիւնները կը յիշուին Ղևտ. ԻԱ. 18–20. ԻՌ. 20–24։ Օրէնքին այս պատուերը կ'ակնարկէր մեր գաւառներէն այն Մեծ քահանայապետը որ մնասյց զանձն Աստուծոյ անաբատ։

Աբաթատ, անուն է մի կիզգոնական գաւառի, երեսին գետին և վանայ և Ուրմիոյ ծովերուն մէջտեղ, Դ Թագ. ԺԹ. 37. Ես. Լէ. 38։ Երբեմն կը գործածուի փոխանակ Համմոէն Հայոց, Երեմ. ԾԱ. 27։ Տապանը նոասա Աբատատայ լեռներուն վրայ, ՅՆիգ. Ը. 4։ 1831 ին Ամերիկացի միսիոնարք Մր. Սմիթ և Տուայթ այցելութիւն ընելով այն կողմերը, անցան Աբատատայ գաւառէն։ Մր. Սմիթ լեռները կը նկարագրէ հետևեալ կերպով.

"Անցանք այն պերճ լերան մօտ զոր

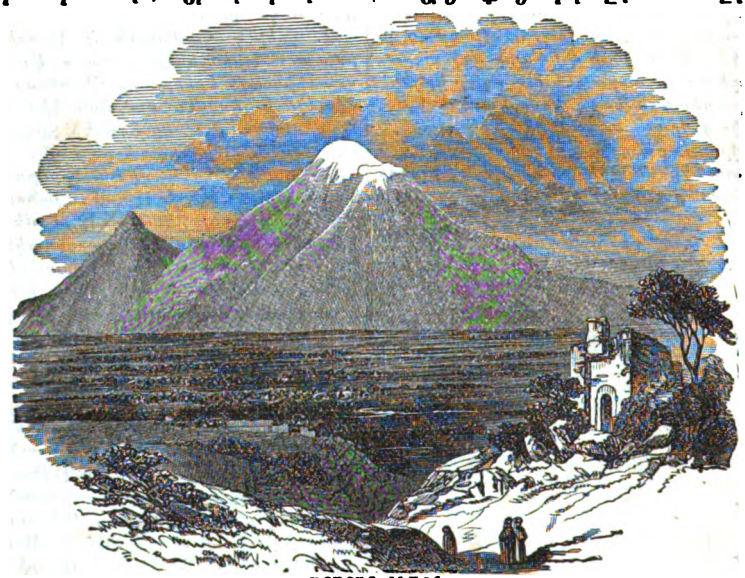

ԱՐԱՐԱՏ ԼԵՌԱՆ

Հայք Մասիս կ'անուանեն, իսկ եբրայեցիք ընդհանրապէս Աբարատ։ Աւելի քան քսան օր կը տեւեինք այն լեռը մրլոտ, երբ օդը միգապատ չէր։ Աբարատ ունի երկու ծայր, մին շատ ուղիղ բարձր է քան զմիւսը, և կիզ է գտուած մը որ կ'երթայ գէպ ի հիւսիսային արևմտեան և գէպ արևմտեան, և թէպէտ բարձր է, բայց ոչ այնչափ մինչև ծածկել այն հիանալի գագաթը։ Նախնեաւնէն, այսինքն իբր 100 մղոն հեռու յԱբարատայ գէպ հարաւ-արևելեայ, յծիլեալ գագաթը կը տեսնուի կոնաձև բարձրացեալ ի վեր երասխայ հովտին մէջէն։ Կ'ըսուի թէ Աբարատայ բարձրութիւնը 16,000 ոտք է։ Անոր գագաթը ծածկած մշտնջենաւոր ձիւնը երբեմն մեծ քանակութեամբ բրգելով կ'իյնայ մինչև ստորտան, ահագին ձայնիւ թընդացնելով երկիրը սքանչ ընդհատ յերկրաշարժէ։ Մեր այցելութեան տեսնին ամբողջ լեռը սպիտակացեալ էր ձեռափ։ Արգարև ոչ միայն Աբարատայ, այլև աշխարհիս ստորին մասերուն մէջ ուր որ չրկեցայ, չտեսայ լեռ մը որուն տեսիլն վայելչեր

Digitized by Google

քան Աբարատայ հին և նոր աշխարհի մէջտեղ անոնք բլլալու պատիւը։ Ցիշելէն մարդկային ազգը նորէն կենդանացնող այն ընտանիքը որ ժամանակաւ գանուեցաւ այս լերան գագաթը. և մինչ էի Եբոսթայ հովին մէջ, կը թաւէր ինձ թէ այցելութիւն կ'ընէի մարդկային ազգին երկրորդ սրբոցին։„

Աբարատ լերան այցելութիւն բրաւ 1829 ին Բարրոտ, որ առաջ փորձեց անոր գագաթը բլլել, և վերջապէս հասաւ մինչև 17,200 ոտք ի վերոյ քան ծովուն երեսը։ Աբարատ ունի հրաբխոյ նշաններ, և 1840 ին անոր մէկ մասը փլաւ աստիճկ երկրաշարժէ։

Աբբա, մին ի նախնեաց Ննասկայ, և հիմնիչ Գերբանի, որ առաջ կը կոչուէր այս անձին անուամբ Աբբայի քաղաք, Ցեռ. ժ. 13։

Աբգովբ, քաղաք ի մէջ Բասանաւ և Մանասէի երկրին, Ցորդանանու արևելեան կողմը։ Այսպէս կը կոչուէր նաև չորկայ երկիրը։ Իր շատ պազարեր, և ունէր ժամանակ մը վեհապետ պարապատր քաղաք, զորս առաս Մանասեան Ցայիր, և որ կոչուեցան անոր անուամբ Ցայիրի քաղաքներ, Բ Օր. Գ. 4, 13, 14. Գ Թագ. Դ. 13։

Աբդաթացնել, երբ կ'ըսենք Աստուած կ'արդարացնէ մեզ, բան կ'ուզենք թէ Աստուած մեզ արդարոյն հետ կը վարուի իրրև ընդ անմեղ, և կ'ազատէ զանի մեզաց հետևանքէն։ "Հաւատքով արդարանալ„ խօսքը կը նշանակէ թէ մարդ մը, բարի գործքով յոյսնուած Ճշմարիտ և կենդանի Հաւատով ի Քրիստոս, պիտի ազատի գատաստարտութենէն որուն արժանի էր իւր մեզաց համար. այսինքն թէ անոր մեղքերը պիտի ներուին, ինք պիտի համարուի անմեղ և սուրբ, և իրրև ընդ այնիսկ ուղղ պիտի վարուի անոր հետ։ Աստպէս բաց ի թողութենէ մեզաց և անանց պատժէն, արդարացումը կը շնորհէ մեզաւորին նաև միւանդամ հաստատուել ի շնորհս Աստուծոյ և յաւիտեան վայելել զայն։

Ա՛արդարանալը հաստատելէ Քրիստոս, Բայց և այնպէս հաւատալը և ուրիշ որ և իցէ գործ մեր կազմանէ պատճառս չէ արդարանալու։ Երբ Աստուած կ'արդարացնէ զմեզ յայտնի իւրաւ, ոչ բոլորովին և ոչ բան մասին կը նայի մեր գործերուն, այլ միայն քաւութեան և արժանեացն Քրիստոսի։ Քրիստոսս համարուեցաւ մեզաւոր որպէս զի մենք արդար համարուինք։ "Դատապարտութիւն չկայ Քրիստոս Յիսուսով եղողներուն։„ Ընդ հաւատային մեր խոկոյն մեր արդարացումը կ'ըլլայ այնպէս կատարեալ, ինչպէս կատարեալ է մեր փրկչին անհուն արժանաւորութիւնը, և ոչ թէ այնչափ կատարեալ որչափ կատարեալ է մեր յոյսը, կամ որչափ սուրբ է մեր վարքը։ Արդանաչը կամ տկար աստիճն ի սրբութեան, նդինպէս արդարանալուն հետ կը սկսի, և պարտի վերջապէս հասնիլ մինչդին կատարելութեան։ Բայց և այնպէս հարկ է զանազանութիւն բնել այս երկուքին մէջտեղ, և պէտք է գիտնալ որ, թէև հաւատացելոյն սրբութիւնը հրեշտակային սրբութեան պէս կատարեալ բլլար, չէր կրնար զհաւատացեալն երկնից արժանի ընելու գործին մէջ Քրիստոսի քաւչական արժանաւոր հետ մտա ունենալ։

Փրկչին ձրի շնորհք Ճշմարիտ արգասրացումը սուրբ կեանք վարել տալու զօրեղ միջոց է։ Երբ մարդ հաւատով կ'արդարանայ, կը ստանայ խաղաղութիւն խղճի, կը բերէ հոգւոյն պատղիները այս կենաց մէջ, վերջապէս կը սրբանայ, կ'արձակուի գատաստանին օրը, և կ'ընդաւնուի երկինք, Հռոմ. Գ. 20–31. Ե. Ը. 1–4. ժ. 4–10. Գաղ. Բ. 16–21. Եփես. Բ. 4–10։

Աբդաութիւն։ Այն առաքինութիւնն է որ մեր վարմունքը կ'ուղղէ, և կը ստիպէ վնաս չբանաւարել ուրիշներուն իրաւունքը, այսինքն անձը, ստացուածքը, պատիւը և շահերը։ Աբդարութիւնը նիւթական կամ դրամական գործերու միայն չի վերաբերիր, այլ և ուրիշ սրևիցէ յարաբերութեան ընդ մարդկան, և Սուրբ Գրոց մէջ գովեալ վարուց մեկ գլխաւոր առաքինութիւնն է։ Ճշմարտապէս արդար մարդէն, ամէն

Digitized by Google

արդարութիւն լինելու համար սրբիչ բան չի պահանջուիր, եթէ ոչ "սրբել ողորմութիւն և քաղել խնայողութեամբ ընդ Աստուծոյ," թագաւորաց, իշխանաց և դատաւորաց արդարութիւնը պարտի ըլլալ անկեղծ և անաչառ, և անոնց բոլոր որոշումները պարտին ըլլալ այնպէս որ երկնաւոր աստուածին առջև ընդունելի գտնուին։ Ա Օր. Ա. 16–17. Բ Թագ. ԻԳ. 3. Բ Մնաց. ԺԹ. 6–10։ Դատել մանաւանդ Աստուծոյ յատուկ է, և ամէն երկրաւոր աստիան կը կնոջ ընդ հավանաւ "մեծ ճերմակ աթոռին։" Աբդիր դատաստանն է Հայն Աստուծոյ, ուստի և անխրատ դատաստան մը շատ աստիճ է յաչս Աստուծոյ։

Աստուծոյ արդարութիւնն է այն էական և անհատ յատկութիւնը որ անոր բնութիւնը և ճամբաները կ'ընէ բոլորովին իրաւացի, և զինքինքն զԱստուած կ'ընէ օրինակ և պաշտպան իրաւանց ընդ ամենայն տիեզերս, Բ Օր. Լ.Ր. 4. Սաղմ. ՀԹ. 14։ Աստուծոյ արդարութիւնը չէր կրնար թողուլ զաշխարհ առանց օրինաց, և չի կրնար օրինաց վրէժը չպահանջել օրինազանցներէ չպատժելով. և որովհետև բոլոր մեղադկային ազգը միշտ կ'անցնի զօրինաք, ամէն մարդկային անձ ընդ դատաստարութեամբ է և պարտի կորսուիլ, եթէ Աստուած չխնայէ անոր ընդունելի փրկանաքը միայն որ է Քրիստոսի արիւնը։

Արդարութիւն մնատակարարել կամ ընել Հրէից մէջ շատ պարզ կերպով և սրտագ կ'ըլլար։ Ի հնումն իւրաքանչիւր նահապետ կամ գլուխ գերդաստանի գերդաստանին դատաւորն էր, Ծննդ. Լը. 21։ Յետոյ, առ ի չգոյէ դատաստանական առաջնոյ, գերդաստանին, ցեղին կամ քաղքին մէջ ծերագոյնք բնական իրաւամբ անոր դատաւորներն էին։ Ազնապատին մէջ Մովսէս Հրէից հաստատ ասհմանեց ի պաշտօնէ դատաւորներ յորոց ոմանք տասն ընտանեաց վրայ ունէին իրաւասութիւն, ոմանք՝ հարիւր, և ոմանք՝ հազար ընտանեաց վրայ։ Այս դատաւորք գժուարին խնդիրներու մէջ կը դիմէին Մովսէսի որ այնպիսի խնդրոց համար չատ անգամ Աստուծոյ կը հարցնէր, Ել. ԺԸ. 24–26. Ղևտ. Իդ. 12. Այս դատաւորները թերևս անունք էին որ "ժողովրդեան իշխաններ" կը կոչուէին, և էին ընտանեաց և ցեղից գլուխներ որ կը յիշուին յետոյ, Թուս. Իե. 3։ Գանանաս երկրին մէջ իւրաքանչիւր քաղաքի և գիւղի համար տեղական իշխաններ դրուած էին. և ասոնց պատասխանատու էր քահանայից գործակից ըլլալ, և ամէնքը միանգամայն էին ընդ աստուածպատասական իշխանութեամբ, այսինքն ընդ կառավարութեամբ Եհովայի որ իսրայէլի գերագոյն դատաւորն էր, Բ Օր. ԺԶ. 18. ԺԹ. 8–10. ՃԹ. 17. Իե. 1–6։ Առանց արտաքոյ կարգի նիստերը կ'ըլլային քաղքին դուռը, իբրև հրապարակական և յարմար տեղ, Բ Օր. Իե. 9. ԻԲ. 15. Իե. 7. Հոն կը վաւերացուէին նաև պայմանագիրք, Հռութ Դ. 1, 9. Երեմ. Լ.Բ. 7–15։ Գերորա կին մարգարէն կը դատէր դիսրայէլ արմատենեաց մէջ տակ, Դատ. Դ. 5։ Սամուէլ մասնաւոր տեղեր որոշած էր ուր կարգաւ կ'երթար դատ տեսանելու, Ա Թագ. Է. 16. Ը. 1, և Թագաւորներէն ցովսափատ մասնաւոր կարգադրութիւններ ըրաւ որպէս զի դատաւորք մարգարէական եղանակաւ տեսանէին, Բ Մնաց. ԺԹ։ Նոյն իսկ Թագաւորք գերագոյն դատաւորներ էին գրեթէ բացարձակ իշխանութեամբ, Ա Թագ. ԻԲ. 16. Բ Թագ. Դ. 9, 10. Գ Թագ. ԻԲ. 26։ Սակայն պարտական էին հսկել որ ամէն տեղ արդարութիւն ըլլար, և կ'երևի թէ անհրաժեշտութիւն կրող ամէն մարդ կրնար դիմել Թագաւորաց։ Սուրբ Գրոց մէջ յաճախ կը գտնուի թէ դատաստանք ուղիղ դատաստան չէին տեսներ, կաշառք կ'առնուին և երգմնազանց էին, Ա Թագ. Ը. 3. Գ Թագ. ԻԱ. 8–14։ Եռ. Ա. 23. Ժ. 1. Մարք. Գ. 11. Ե. 3։

Աբդու, երբայեցւոց մէջ գործածուած չափ էր։ Աբդան չափ էր ընդհանրին, զորօրինակ՝ գարւոյ, Հռութ Բ. 17, Նահ. առջեր, Թուս. Ե. 15. Դատ. Զ. 19, և էր հաւասար մարի որ հեղանիւթոց չափ էր։

Digitized by Google

Աբեսաց վրէժխնդիր։ Մարդկային կեանքը պատուականութիւնը, և մարդասպանը մեղսոյ ամբ պատժելու արդարութիւնը հիմնեալ է յայտնի որ մարդ ի պատկեր Աստուծոյ ստեղծաւ, Ծննդ. Թ. 6։ Ոչ միայն արդարութիւնը, այլև վրէժխնդրութիւնն կիրքը շատ անգամ չէր թողուր մարդասպանն անպատիժ։ Ապրատացւոց մէջ սպանելոյ մը մօտաքոյն արու ազգականը կը հալածէր սպանողը մինչև որ բանտարար կամ գաւով կր սպաննէր զանի։ Մովսիսական օրէնքը մեղսագործին կեանց վախտրէն փրկանք առնուլ յայտնապէս կ'արգիլէ, Թուա. Լե. 31. բայց սամփատասանեալ անձի մը և անոր գաւասխալին մէջտեղ միջնորդ կ'ըլլայ, մեղաւոր չէ, երեմ. Խգ. 13։ Նզեկիէլի մէջ, ըստ երբայեցերէն բնագրին, կոչուած է Աէն որ է հոյն իսկ Օն։ Աբրատացիք կ'անուանեն այս քաղաքը Այն-Շեմս, այսինքն աղբիւր արեւու։ Ինոլոր այս անուանք առկէ յառաջ կու գան, որ ի Հնուքն Եգիպտացւոց արեգական մեհեանը Հոտ էր։ Մեհեանը կործանած էր Պարսից թագաւորին ժամանակ որ կը պատմէ Թէ անկէ երկու կոթող արգէն տարուած

ԱՒԵՐԱԿՈՒ Ի ՊԱԱԼԲԵՔ

Աբեգ քաղաք այսինքն արեւփոյն փոլ, ի. եր երեելի քաղաք Սեգիպատոս, Խրփաեարէն, երբայեցերէն և Անգղեւերէն Թարգմանութեան մէջ կը կոչուի Օն, այսինքն արեւփոյ, ըստ, Ծննդ. Խա. 45։ Հօրանատուն յայտնապէս զՕն կը Թարգմանեն Հեղեսպոլիս, այսինքն Աբեգական քաղաք։ Երեմիա, ըստ երբայեցերէն բնագրին, կ'անուանէ Զէթ–Շէմէշ, որ Հայերէն "արեւու տուն" Թարգ-

Digitized by Google

էին Հառաջ։ Հիմա քաղքին տեղը Գահիրէէն վեց մղոն հեռու է դէպ ի հիւսիս արեւելեան հիւսիսայ, ուր կը տեսնուին կարգաւ աւերակներու մեծամեծ կոյտեր, և կարմիր կրանիդ քարէ կոթող մը, աւազէն իւր վրայ տաւն ոտք վեր, չորս կողմը մեհենական գիրերով ծածկուած։

2. Ուրիշ Արեգ քաղաքի տեղագրութիւնը կայ Ամիմայ մէջ, Ա. 5, "Աւէնի դաշտ„ կոչուած, այսինքն՝ արեգական դաշտ։ Այս էր խոր Աստուց Արեգ քաղաքը, որ հիմա Պաալպէք կը կոչուի։ Ասոր շքեղ աւերակներէն ապշեցուցին անգեալ դարերու մարդիկ, և կը զարմանային տեսակաւին ու պիտի զարմանային տեսնողները, մինչև որ բարբարոսութիւնը և երկրաշարժներ բոլորովին անհետ ընեն անոր հետգոյդները։ Այս քաղքին աւերակներուն մէջ նշանաւոր են երեք մեհենից աւերակները որոց մեծագոյնն, իւր սրահներովը և սիւնազարդ գաւիթներով, կը տարածուի 1,000 ոտք արեւելքէն արեւմուտք։ Հոյակապ սիւնազարդ գաւիթ մը, 180 ոտք երկայն, երկոտասան բարձր և շքեղ սիւներով, կը տանի ընդարձակ վեցանկիւնիւ բակ մը, և անկէ կ'երթուի ընդարձակ քառակուսի միջոց մը 440 ոտք երկայն և 370 ոտք լայն։ Այս միջոցին դիմացը կան ներքին մեհեանը շրջապատող սրահին սիւները տասն թուով։ Աժէն մէկ կողմ կայնի իննևտասան սիւնք, կամ ընդամէնը չիստն և չորս, յորոց վեցը միայն կանգուն են, և եօթը ոտք արամադիծով և վեհ տաւն և երկու ոտք բարձր, թող տախտեղագէսը որ իւր չորքստասան ոտք է։ Այս մեհենին գետնայարկը որոյ վերայ, իբրև հիման վերայ, կը կենայ մեհեանը, էր ատագին կամ սրահակ չէնք մը, որ գետնէն իբր չիստն ոտք վեր է, և ունի երեք քառ, վեհ տաւն և երեք ոտք երկայն և երեքտասան ոտք բարձր, որ քառն ոտք վեր են գետնէն։ Հառաջագիտնք շինած են այս մեհեանը, որ թէ ընդարձակութեան և թէ արուեստի և ճաշակի փափկութեան կողմանէ գերազանց է քան զայլ շինուածս հին աշխարհին։ Թէրթեւսթեան կողմանէ կ'ըսէ Րոպինսըն, "նման է Աթենացւոց շինուածներուն, բայց ընդարձակութեան կողմանէ գեր ի վերոյ է քան զնոսա. ընդարձակ և հաստատուն է թերացւոց շինուածներուն պէս, բայց նրբութեան և վայելչութեան կողմանէ զանոնք կ'անցնի։„

Արեւտաս, ասուպին. անուն այլևայլ Թագաւորաց հիւսիսային արեւմտեան Ասորւոյ։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած է ասանց մին միայն որ իւր գուստրը տուաւ Աղնեխատա Հերովդէ կնութեան. բայց Հերովդէս արձակեց զանի, և Արետաս պատերազմ ընելով Հերովդէ դէմ ջնջեց անոր զօրքը։ Այս պատճառաւ Տիբեր կայսր հրամայեց տուաւ Ասորւոց երկրին կոստակալին Վիտելիոսի պատերազմիլ Արետացի Թագաւորին հետ, և բերել զանի կենդանի կամ մեռեալ ի Հռոմ։ Բայց մինչդեռ Վիտելիոս պատերազմի կը պատրաստուէր, լուաց Տիբերի մեռնը յամի Տն. 37, ուստի և իակոյն ետ կանչեց զօրքը, զրկեց զանոնք ձմերանոցները, և Թագուց երկիրը։ Արետաս տեսանելով Հռովմայեցւոց անհոգութիւնը, ուզեց օգտուս քաղել անկէ, և յարձակելով տաւս զԴամասկոս ուր դրաւ կուսակալ կամ ազգապետ մը որ յամի Տն. 39, Հրէից Թէլարքութեամբ խարհեցաւս բանտարկել զՊօղոս, Բ Կորնթ. ժԱ. 32։ Տես և Գործ. Թ. 24, 25։

Արեւելք։ երբայերէն երկինք այլևայլ կողմերուն վրայ խօսելով, միշտ իրենց երեսը դէպ արեւելք դարձած կ'ենթադրէին։ Ուստի "առաջ„ կամ "առջև„ կը նշանակէ արեւելք, իսկ "ետև„ կամ "ետին„ կը նշանակէ արեւմուտք։ աջը՝ հարաւ էր, և ձախը՝ հիւսիս։ Բայց ի հաստատակ նշանակութենէ արեւելք բառին, Ք.ես. Դ. 19. Սաղմ. ճԳ. 12, Հրեայք կը գործածէին յաճախ այն բառը ցուցնելու համար ընդարձակ երկիր մը Պաղեստինու հիւսիսային արեւելեան և հարաւային արեւելեան, նաև աբեւելեան գին, զորօրինակ Ասորիք, Ամրաիա, նաև Բաբելոն, Ասորեստան, Հայաստան, այլովքն համդերձ. նոյնպէս բոլոր երկիրը Կասպից ծովէն մինչև Արաբիոյ ծոցը, Մենդ-

Digitized by Google

իթ. 1. թուղ. իգ. 7. դատ. ջ. 3. է. 12. ը. 10։ Մոգերը որ այցելութեան եկան մանուկ Փրկչին՝ այն երկրին, այսինքն արևելից մէկ մնասին, մէջ կը բնակէին, և որովհետև արևելքի մէջ էին, փրկչին աստղը տեսան ոչ իրենց արևելեան կողմը, այլ երուսաղէմի կողմը ուր պիտի ատաջնորդէր զանոնք աստղը։ Մատթ. բ. 1, 2։

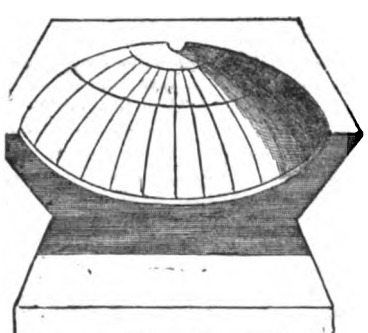

ԱՐԵՒՈՒ ԺԱՄԱՑՈՒՅՑ ՆԱԽՆԱՆՇ

Արեւու ժամացոյց, գործիք էր որ ժամացուցչին հնարուելէն առաջ յաճախ կը գործածուէր օրուան ժամերը ցուցնելու՝ արեգակին տուած ընթացքին յատուկ խազերովը։ Աքսզուս արևու ժամացոյցը, Դ թագ. ի. 11. եւ Ես. ԼՀ. 1–9, կ'երևի թէ նշանաւոր էր շինուածքին կամ մեծութեան կողմանէ, և թերևս բերուած էր Բաբելոնէ կամ Դամասկոսէ, Դ թագ. ժԶ. 10։ Վասնզի նշելու համար զեղեկիա թէ պիտի առողջանար իւր հիւանդութենէն՝ տուաւ ասոր ասոնց աստիճան ետ դառնալը եղաւ ոչ թէ երկրիս կենալովը կամ ետ դառնալովը, այլ արևուն ճառագայթներուն հրաշիւք բնականելովը։ Այս բանը Հրէաստանի մէջ միայն յայտնի էր, թէպէտ համբաւը մինչև Բաբելոն հասաւ, Բ Մնաց. Լ.Ե. 31։

Արեք, Ներսովթի քաղաքներէն մին Սեռաստայ գաշտին մէջ, Ծննդ. ժ. 10։ Աբդի խուզարկու մը այս քաղքին տեղը կը համարի հին աւերակաց այն կոյտերը որ հիմա Իրաք կամ Իրքա կը կոչուին, եվրատէն քանի մը մղոն դէպ արևելք, Բաբելոնի և այն տեղւոյն մէ ուղ ուր եփրատ և Տիգրիս կը միանան։

Աբիէլ, ասլ-Ա-ասթ-ի, 1. եզբատայ իշխաններէն մին, Եզը. ը. 16։

2. Այս անունը կը գործածուի, Բ թագ. իգ 20, և Ա Մնաց. ժԱ. 22, իբր նկարագիր կամ թերևս անուն ազգատոհմի երկուց առաջնորդաց Մովաբացւոց։ Ուրիշ մտօք ենթկինէ այս անունը կու տայ Աստուծոյ անուանին, Եղեկ. իգ. 15, և եայլ՝ երուսաղէմի, իբրև վառարան ուր պղծակեզք և թշնամիք Աստուծոյ միանգամայն պիտի ապառաւէին, Ես. իթ. 1, 2, 7։

Աբիմաթեմ–ասօփիմ, Տես Իտամա 2։

Աբիմաթիա, կամ Իտամա, քաղաք ուստի էր ցավեփ որոյ նոր գերեզմանին մէջ դրուեցաւ Քիստոսի մարմինը, Մատթ. իե. 57. Յովհ. ժթ. 38։ Եւսեբիոսէ և Ջերոնիմոսէ կը սորվինք որ այս քաղաքը մօտ էր Լիւդդայի, որ էր քաղաք քսան և չորս մղոն երուսաղեմէ դէպ ի հիւսիսային արևմուտք։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ այժմու Բամլեհի տեղն էր, որ է քաղաք մերձ ի Լիւդդա, 3,000 բնակչօք, ուր ճամբան եգիպտոսէ յԱւարիա՝ կը կարէ այն ճամբան որ է երուսաղեմէ ի Յոպպէ։ Բայց Արիմաթիայի տեղը պէտք է փնտռել մանաւանդ քանի մղոն դէպ արևելք Լիւդդայէ, ըստ որում մէջ որ Մարոնի գաշտը քերելով կ'անցնին։ Մահմետականաց առասպելի դիրքը, ժԱ. 34, կը յիշէ այս քաղաքը, իբրև թէ Լիւդդայի հետ մնան եղած Հրէաստանի, մինչ ասոր երկուքն ալ կը վերաբերէին Սամարիոյ, և այս կը յուսուորէ Ղուկասու խօսքը, գԼ. իգ. 51, որ "Հրէից քաղաք" կ'անուանէ զԱրիմաթիա։ Կը կարծուի թէ եփրեմ ասորի Ռամա կոչուած քաղաքն էր ուր ծնաւ և կը նստեր Սամուէլ։ Ռամա կը կոչուէր նաև Արիմաթեմ–Սօփիմ, Ա թագ. Ա. 1, 19, որ դիւրաւ փոխուած կ'երևի Արիմաթիա անուան։ Տես Ռամա։

Արիավք, 1. թագաւոր Ելլասարայ, դաշնակից Քադողոմորայ, Ծննդ. ժԴ. 1։

Digitized by Google

2. ԴատՀճռագիտ Նարու-գոդոնոսոր, Դան. Բ. 14։

Արիսպագոս, Առ. Ե. Ե. Աթենացոց Արիսպագոսի կոչուած ատեանակալաց հին և պատկառելի ժողովին տեղն էր, Գործ. Ի. 19–34։ Այս ժողովին անդամներէն էին լաւ-բարոյ և ծանրակշիռ ասպագ մարդիկ, որ իրենց իմաստուն և ազդար վճիռներուն համար հռչակուած էին ցուցնասոնի սահմանուելէն գուբա։ Ասոնց թիւը և իշխանութիւնը միշտ միօրինակ չէր։ Արիսպագոսի ատեանն իւր նիստերը գիշերը կ'ընէր։ Այս ատեանին իրաւասութիւնը վերաբերեալ գործքերն էին մարդասպանութիւն, ամբարշտութիւն և ուխտակութիւն։ Ամէն տեսակ մոլութիւն, ծուլութիւնն անդամ, կը պատժէր այս ատեանը, կը վարձատրէր առաքինիները և կ'օգնէր անոնց, ուշադիր էր մանուածոյ աստուածոց դէմ ելոյ հոյութեանց, և արբազան խորհրդոց կատարման։ Ուստի և Պօղոսի դատը հասնելով այս ատեանին առջև եւլելու էր, քանզի Պօղոս կը ջանար կործանել կառավարութեան բոլոր գրութիւնը, և փոխանակ այնր հաստատել Քրիստոնէութիւնը։ Գործոց Առաքելոց պատմութեան նայելով սմբոխին կամ ժողովրդեան կողմն էր այն շարժումը։ Իմաստասէր և հետաքրքրքիր Աթենացիք լսելով ամէն օր հրապարակներուն մէջ Պօղոսի քարոզութիւնը, հանդարտութեամբ և ճշդիւ իմանալու համար անոր վարդապետութիւնը, օր մը տարին զանի մտատակոյ բլուրը։ Արիսպագոսին քարէ նստարանները բաց օդի մէջ էին. գութին մէջ կը կենային եպիկուրեանք, Ստոյիկեանք, և ուրիշ զանդներէ փիլիսոփայք. ասոնց բոլորէն էր քարոզքը լի կատարելութեամբ և անոնց մեհեանները։ Սակաւ ինչ դէպ արեւելք էր Ակրոպոլիսի բարձրաւանդակը, որոյ տափարակ գագաթեան վրայ աւելի շատ և հարուստ կատարելագործական շէնքեր կային, քան նոյնչափ ընդարձակութիւն ունեցող ուրիշ որեւիցէ տեղ մը երկրիս վրայ։ Այս ակրոպոլին մէջ Պօղոս խօսեցաւ կատարելագործութեան մեզայ և չիմարութեան վրայ այնպիսի հանդարտակութեամբ և զօրութեամբ, որ անոնցմէ ոչ ոք կրցաւ հերքել անոր խօսքը, ոմանք նաև ընդունեցան Քրիստոնէութիւնը։

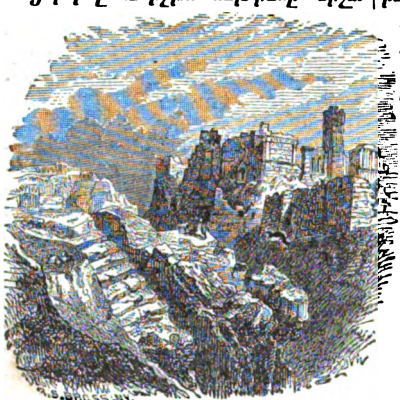

Արիստարքոս, Բ՚ել էլ՚ա՚, բնիկ Թեսաղոնիկեցի և հաւատարիմ գործակից Պօղոսի, Գործ. Ի. 4. Ի՚ի. 2. Փիլեմ. 24։ Սպանուելու վտանգի մէջ գտնուեցաւ երբ Եփեսոսի արծաթագործները խռովութիւն հանեցին, Գործ. ԺԹ. 29, բայց պրծելով շարունակեց իր գործակցութիւնը Պօղոսի հետ, և անոր բանտակից եղաւ Հռոմի, Կող. Դ. 10։

Արիսոբ, Ազգաց Արիսոբ, քաղաք էր Գանանացւոց երկրին հիւսիսային կողմը, Անասարայի մոյրքաղաքէն, Դատ. Դ 2, 13, 16։ Թոմսըն միսիոներն այս քաղքին աւերակը կը համարի հիմա Հարոթ-Հի կոչուած տեղը։ Արաբերէն Հարթի-ին Երբայեցւոց Հարոշէթ (Ազիսոբ) բառն է։ Այս տեղը բլուղ մը վրայ է որ կը նայի Ախոնի հեղեղատին դէպ արեւմտեան վրայ որ է Եստրելոնի և Ակրի դաշտերուն մէջտեղ։

Արիւճ։ Կը կարծուէր թէ բոլոր շնչաւորաց կենդանութիւնը մանաւանդ արեան էն անոնց արիւնն էր, որ Աստուծոյ մատուցուած զոհերուն մէջ բուղասեն և էական մասն էր, Ելք. Թ. 22։ Կրօնական նպատակաւ կը սրսկուէր անգանին և շնորհաց աթոռին վրայ, "քանզի հոգիին համար

Digitized by Google

քաւութիւն ընդդէմ արիւնն է,» Ղեւտ. ժԷ. ՝ այսինքն՝ մեղաւորին կենացը համար զոհին կեանքը։ Ուստի շատ անգամ կ՝անուանուին Աստուծոյ գաւթին արիւնը որ "մեզ ամէն մեղքէ կը սրբէ ,» Եփես. Ա. 7. Ա Յովհ. Ա. 7։ Աստի էր որ աստարիկ սրգելուած էր Հրեից ուսել արիւն, կամ արևիցէ կերակուր որոյ մէջ արիւն կար։ Այս սրգելքը նորոգուեցաւ Գործ. ԺԵ. 29։ Աստր ճիշդ հակառակ էր Հեթանոսաց սովորութիւնը շնչասրաց և նոյն իսկ մորգոց արիւնը խմելու, կամ հում միս ուտելու հանդերձ արեամբ, երբեմն նաև տղջ անասնոյն մէնչ կտրելով, Ա թագ. ԺԴ. 32. Սաղմ. ԺՉ. 4. Եզեկ. Լ Գ. 25։

Արիւն բառը, բաց ի սովորական նշանակութենէն, շատ անգամ կ՝առնուի նաև փոխանակ սպանութեան, Ե թագ. Գ. 28. Մատթ. Ի Ե. 25։ Դարձեալ կը նշանակէ ազգականութիւն կամ խնամութիւն։ "Մարմին և արիւն„ կը գործածուին նաև ցուցնելու համար հոգևոր բնութեան, և փառաւորեալ մարմնոյ Յակոբայ կը, Մատթ. ԺՉ. 17. Ա Կորնթ. ԺԵ. 50, և շատ ազիներ, Եփես. Չ. 12։ "Արեան և արեան մէջտեղ„ դատ, Ե Օր. Ի Ե. 8, կը նշանակէր այնպիսի դատ մը որոյ վճռէն կախեալ էր մարդու մը կեանքը։

Ազբաթ, պատուհասական մեռտպրեր ըն մին է որ ամէն ազգի մէջ սուսուկ քան զայլ մեռտպս յանձնած կը գործածուի դրամի համար։ Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուի նախ Աբրահամու պատմութեան մէջ, Ծննդ. ԻԳ. 2. Ի. 16. ԻԳ. 16, և գործածուեցաւ նախ վկայութեան խորանին, Ել. ԻՉ. 49, 32, և ապա տաճարին շինութեան առներ, Ա Մնաց. Ի Թ. 4։ Երբ իրեև առուտուրի միջնորդ կը գործածուէր, երբեմն կշռելով կու տային զայն, և ոչ իբրև կոխուած գրամ։ Նար Իսմայելացիներն ժամանակ կային գահեկաններ։ Տես և Սիկղ և Ստատ։

Ազբիւ, ցոր. Լթ. 27–30, յափշտակիչ թռչուն մեծ և ղօր, ուստի և կը կոչուի թռչնոց թագաւոր թռչնոց։ Բնագիրը արծուոյ շատ տեսակներ կը յիշէ, և թերևս Սուրբ Գրոց մէջ այս անունն արծուոյ քանի մը տեսակներուն համար գործածուած է։ Աբևելեան արծուոյ ազնուագոյն տեսակը զոր Մր. Պրուս "ոսկեղէն արծուի„ կ՝անուանէ, է ութ ոտք և չորս մատ մէկ թևէն

միւս թևէ, և նագուղ ծայրէն մինչև կառուցին ծայրը. երբ կը մեռնի, չորս ոտք և եօթը մատ է։ Բայց ծանօթ թռչնոց մէջ արծուին ոչ միայն քան զամէնը բարձրաթռիչ է, Ադամ. Իգ. 5. Երեմ. Խթ. 16. Աբդ. 4, այլ և արագաթռիչ։ Արծուոյն այս յատկութիւններէն շատ անգամ կ՝անկարելի Սուրբ Գրոց մէջ, Ե թագ. Ա. 23. Յոբ. թ. 26. Ղեր. Գ. 49։ Խոպպելացւոց անհնազանդութեան առանձ անոնց սպառնացուած չարեաց մէջ մարգարէն կ՝անուանէ զմին հեռուէն խօսքերով. "Տէրը քու վրադ հեռուէն երկրիս ծայրէն արծուի թռչելուն պէս ազգ մը պիտի բերէ, Ե Օր. ԻԸ. 49։ Նաբուգոդոնոսորայ գալուստն ևս երեսատգեմի վրայ նոյն բառերով գուշակուած է. "Ահա անիկա ամպերու պէս պիտի ելլէ, և անոր կառքերը մրրկի պէս՝ անոր ձիերը արագագնացն են ,» Երեմ. Գ. 13։ Տես նաև Երեմ. Խ. 40. Խթ. 22. Ովս. Ը. 1։ Այս թռչունն էր ազգային նշան Պարսից և Հռովմայեցւոց գրօշներուն վրայ, ինչպես որ է ցիմա Միացեալ Նահանգաց գրամներուն վրայ։

Կ՝բսուի թէ արծուին շատ երկայն կ՝ապրի, և ուրիշ յափշտակիչ

Digitized by Google

թաչնոց պէս իր փետուրները կը թա-
փէ գարնան սկիզբը, յետ որոյ անոր
ծերութիւնը մանկութեան կերպա-
րանք կ'առնու։ Ջոյա կ'ակնարկէ
Դաւիթ, երբ շնորհակալութեամբ
յիշելով եհովայի շնորհքները կ'ըսէ,
"Որ կը լեցնէ քու ծերութիւնդ բա-
րութիւնով, ու քու մանկութիւնդ
արծուի պէս կը նորոգուի,, Սաղմ.
ճԳ. 5։ Տես և Ես. խ. 31։ Արծուին
խնամով ջանաց իր ձագերը թռչելու
կրթել՝ գեղեցիկ օրինակ է Աստուծոյ
նախախնամական խնամոյն Իսրայէլի
վրայ, Եզ. ժԹ. 4. Բ Օր. Լ.Ե. 11, 12։

Արծուին նշանաւոր է իր սուր աե-
ւութեան և հոտառութեանը համար։
Արծուին միան սուրիչ յափշտակիչ
թռչնոց մէն պէս պիղծ էր Հրեից,
և ոչ ոք երբեք կ'ուտէր զայն, բայց
եթէ ի դիպուածի հարկաւորութեան։

Արձակաձգ թռուցք։ Ինն արձակել
թոյլ տուեալ էր ըստ Մովսիսական
օրինաց այլևայլ պատճառներու հա-
մար, Բ Օր. Իժ. 1–4. բայց Քրիս-
տոս կին արձակել ի դիպուածի չնու-
թեան միայն օրինաւոր համարեցաւ։

Արձակուելու ցոխագ, երբայե-
ցերէն՝ Ազազել, բառ մը որ քաւու-
թեան մեծ օրուան արարողութեանց
հետ կը գործածուէր, Ղեւտ. ժԶ.
8, 10, 26, որոյ ծագմանն և նշանա-
կութեան վրայ շատ տարբեր կարծիք
կան։ Աստգագին և լուսագին մեկ-
նութիւնն այս է. Նոյն ինքն նախա-
զէն իրեւ նշան կամ օրինակ կը տես-
նէր Աստուծոյ ժողովրդեան մեղքն
Աստուծոյ ներկայութենէն հեռու,
Սաղմ. ճԳ. 12։ Տես և Քաւութիւն։

Արմագեդոն, Մեսէրտէսի փոսն,
Յայտ. ժԶ. 16։ Մեգիդդոյ քաղաք
էր կասկածոտ լերան ստորոտը մեծ
դաշտի մը մէջ, և շատ պատերազմ-

ներու տեսարան եղած էր։ Այս է
պատճառը որ յիշեալ տեղը Յայտ-
նութեան վերագրեալ հասարիւն մէջ
կը յիշուի, որպէս թէ հոն պիտի
ժողվեր Աստուած իւր բոլոր թշնա-
միներն ի տառապանս։

Արմաւենի, Եզ. ժե. 27։ Այս
ծառը երբայեցերէն փոմբ կը կոչ-
ուի, վասն զի ուղղորդ և ուղղարեր
բուն և տատիր ունի, յորմէ ոմանք
մանաւանդ նշանաւոր է քան զայլ
ծառս. երբեմն միւնչև հարիւր տարի
բարձրութեան կը հասնի։ Տես Թաղ-
մոր։

Արմաւենին է մին ի գեղեցկագոյն
ծառոց բուսական աշխարհին։ Բաւ-

Digitized by Google

Ծին կեղևը շիտակ չէ, այլ ունի ուռ-ուցիկներ որ կը դիւրացնեն ծառին գագաթը ելլել պտուղը քաղելու, Երգ. Ե. 7, 8։ Ա.յս ուռուցիկները հին տերևներու տեղեր են. քանզի կոճղը ուրիշ ծառերուն կոճղին պէս պինդ չէ, այլ մէջը լի է ծառին հիմքովը զոր կը պատէ կեղևը։ Կեղևը դրժուարարեկ է, ի մնատաղանիւթեան տունկեն իջեցրէ հիւսուածք, յետոյ, երբ ծառը կը մեծնայ, կարծրանայով ի փայտ կը փոխուի։ Կեղևին կից են տերևները որ ի սկզբան կանգուն են, բայց երբ պատեանէն դուրս կ'ելլեն և կը մեծնան, կը տարտնուին ամէն դի, և երբ հին տերևները կը չորնան ծառին բունը երիտասարդ կ'երևնայ։ Արմաւենին միայն դէպ երկինք գիմող կանոնաւոգեղ գլխովը յատմամբ օրինակ է շնորհաց մէջ ամաղ Հոգւոյ, Սաղմ. Ղ.Բ. 12։ Երբ ծառը պտուղ տալու չափ կը հասնի, տերևները կ'ելլեան վեցէն մինչև ութ ոտք երկայն, և լայնանալով կը տարածուին։ Ա.յս տերևները կը գործածուին տուներուն առաստաղները ծածկելու և ուրիշ այսպիսի նպատակներու։ Գագաթը, որ տարմաս կը կոչուի, կ'ուտի տերևներուն տակ ոզկոյղ ոզկոյղ, որոց ծանրութիւնը երբեմն ուելի է քան հինգ քառ, և շատ քաղցր և համեղ է պտուղը։ Երկրորդ Օրինաց մէջ, գլ. Լ.Դ. 3, երիքամ կը կոչուի "արմաւենեաց քաղաք„ Ա.րդարև այն քաղքին մօտ կը գտնուին շատ արմաւենիներ. բայց այս ծառն հիմա շատ քիչ է Պաղեստինոս մէջ։ Արմաւենուոյ ոտներ և տերևներ օդին մէջ շարժել կամ գեսրինը տարածել ասպրութիւն էր ցուներց խաղերուն և պատերազմի մէջ յաղթողաց ի պատիւ։ Արմաւենուոյ ոստեր ծառմունն վերայ տարածուելան նաև, երբ Սիմոն Թագաւորն իր յաղթական մուտքն քրստերուսաղէմ, Յովհ. ԺԲ. 12, 13. Նոյն պատիւը պիտի ցուցուի անոր նաև երբ իր ժողովուրդին հետ աւելի մեծ փառաք մտնէ երկինքը, Յայտ. Է. 9։

Արտեր, տ-եալ Ն։ 1. Հին քաղաք էր Ասէնաթի հիւսիսային դին, Ռուբենի ցեղին հարաւային սահմանին վերայ, Ե Օր. Բ. 36. Պ. 48. Յես. ԺԳ. 9։ Ամվրհացւոց երկրին մէջ էր, Յես. ԺՌ. 2, բայց յետ ժամանակաց ինկած կը թուի Մովաբացւոց ձեռքը, երեմ. ԽՂ. 19։ Տես և Ասեճոճ։

2. Գաղաք էր Գադայ երկրին մէջ, հասանելականապէս Բաղալաթ Ամմոնի սահմանին կողմը, Յես. ԺԳ. 25, և Եբեղս Յաբոկի մօտ, Ե Թագ. ԻԳ. 5։ կը յիշուի Դատաստարաց գլ. ԺԱ. 33։

3. Գաղաք էր Յուդայի ար Դանիէլի բնակիներ ղրկեց, Ա Թագ. Լ. 28. Ա Մնաց. ԺԱ. 4։ Բազինաբ այս քաղքին հետքը գտաւ Քերրանէն իբր վեց ոտանաւոր մղոն դէպ ի հարաւային արեւմուտք։

Արտաղ, քաղաք էր Փիւնիկեցւոց, Ազատ գետին բերանը փոքր ապատաժ կազմելով մը վերայ, Տրիպոլիսէն քսան և երկու մղոն դէպ ի հիւսիս։ Հիմա կը կոչուի Բուտրոն, և աւերակ է։ Արտաղացւոց ձեռքն էր նաև քաղաք Ծովիզերը։ Ասոնք գտանողացի էին, Ննդ. ԺԱ. 18. Ա Մնաց. Ա. 16, և իրրև նաւավար կը յիշուին, Եզեկ. ԻԷ. 8, 11։

Արտակեցիք, ազգաս գտանողացի, Ասիդոնացւոց ծիւղէն, կը բնակէին Արքա կոչուած քաղաքը, Լիբանանու հիւսիսային սահմանին ատորտը, Ննդ. ԺԱ. 17. Ա Մնաց. Ա. 15։ Պրոքէսարտ և ուրիշ գոան Արքայի տեսանողները Տրիպոլիսէն իբր չորեքտասան մղոն դէպ հիւսիսային արեւելք։

Digitized by Google

Աբուսմա, Բաբելոնական, Սիրքեմի մօտ գիւղ էր ուր կը բնակէր Արքմելէք, Դատ. Թ. 41։

ԱՍՈՐԻՈՑ ԵՐԿԱՒՆ ԱՐՋԸ

Արգ։ Հին կտակարանին շատ տեղերէն կը տեսնուի որ արդիք սովորական էին Պաղեստինեայ մէջ, Ա Թագ. ԺԸ. 34, 36, 37. Բ Թագ. ԺԸ. 8. Դ Թագ. Բ. 24։ Ասորւոց երկրին արջերը կը նմանին Հայաստանեայ անձաւներուն մէջ։ Խոժոռ և վայրագ բարքերը վայ արջը կը յատկացնեն մեծ զօրութիւն, հանճար և ծառեայ վրայ ելլելու յարմարութիւն։ Աստակ եղած է արջուն անագորոյն նախիւնը, մանաւանդ անոնց դէմ ար անոր ձագերուն կը պատնեն։

Արջ կը կոչուի նաև հանմատուտ զօրութիւն մը, տե՛ս ՚՚Արջին զաւակները,, կը նշանակէ անմատչելի տեղ անոր մօտ գտնուող աստղերը, Յոբ. Թ. 9, և ԼԸ. 32։

Արտաղես, Ոչ ինքնաբ, Պարսից թագաւորներուն շտեմարան անունը կամ տիտղոսն է։ 1. Այս անունը տրուած է Եզրասէյ Դ. 7–24 հանմարներուն մէջ Շմերդ մոգի, որ յաջորդեց Աքմենը յետ մանհուան Կամբիւսեայ 522 ին նախ քան զԳր., պնդելով թէ Նէհեմիոյ որդին Շմերդ էր զոր Կամբիւս սպանել տուած էր։ Այս թագաւորին տանին էր որ Հռեսմ և այլք զեղծարար թիւններով դադրեցնել տուին երկրորդ տաճարին շինութիւնը, Շմերդ սպանուեցաւ ասի ամին թագաւորելէն ետքը, և յաջորդեց Դարեհ Վշտասպեայ։

2. Այս անունէն եզրասա է գերեզմանի մէջ յիշուած թագաւորն էր Հասանականատեղ գետնքեսի որդին և յաջորդն Արտաշէս երկայնաբազուկ, որ թագաւորեց 464 ին և մեռաւ 425 ին նախ քան զԳր., երեսուն և ինը տարի մեղմով թագաւորելէն ետքը։ Աստ թագաւորութեան ևօթներորդ տարին, Եզրաս երկրորդ անգամ բազմութիւն մը բերաւ Երուսաղէմ գերեալ Հրեաներէն։ Նոյն երկ՚յնաբազուկն Արտաշէսի քսաներորդ տարին Նէեմիա իրեն կուսակալ ղրկուեցաւ Երուսաղէմ, Նէեմ. Բ. 1. Ե. 14, եւն։

Արտեմաս, Ինչպէս կ՚երեւի, հաւատարիմ պաշտնեայ էր, գործակից Պօղոսի, Տիտ. Գ. 12, որ արժանի դատեց զանի Տիտոսի տեղը բռնելու ի նրեսէ, մինչ Տիտոս Պօղոսի հետ Նիկոպոլիս պիտի անցնէր ձմեռը։

Արտեմիս, Երեւելի չաստուած էր Յունաց, անոնց երկաստասան մեծ աստուածներէն մին։ Արտեմիս երկինքը լուսին էր, երկրի վրայ Անահիտ, իսկ դժոխոց մէջ Հեկատէ։ Ինդոսական կանայք իրենց օգնութեան կը կանչէին զԱրտեմիս։ Ընդհանրապէս կը նկարուէր գլխուն վրայ մահկասւ, աղեղ ի ձեռին և սրտորգի հանդերձով, քանզի կը համարուէր անհատաց և սրտորգութեան պաշտպան։ Արտեմիսոյ համար կ՚ըսուէր թէ գտաւար էր Արամազդայ ի լատանայ, և երկաւորեակ քոյր Ապոլոնի։ Իրրև Հեկատէ կը համարուէր սրինանահեղ և անագորոյն. իրրև աստուածուհի որսորդութեան և անտառաց՝ կը համարուէր զգաստ, բայց հպարտ և սրամասէր։ Իրրև բնկերացեալ ընդ լուսնի կը նկատուէր փոփոխամիտ և վաղաշուռ։ Եփեսոսի Արտեմիսն էր Ասորւց Աստարտը, և կ՚երեւի թէ անպարկեշտ տարտղնութիւններով և մոգական գաղտնեաց կը պաշտուէր, Գործ. ԺԹ. 19։ Ոը պատմի թէ անոր պատկերը (արձանը) երկինքէն վար նետուած էր Արամազդէն, և կը կարծուի թէ փայտի կտոր էր դէպ ի վար քաշուած, վրան կնոջ իրանով որ շատ տուինք ունէր և գլխոյն վրայ փորթկի

Digitized by Google

աշտարակ մը, իւրաքանչիւր ձեռքը գերեզման մը վրայ։ Արտեմեայ այս պատկերը շատ հին էր, և շատ մեծարուի։

Աստուածաշունչին մէհեանը փառաւոր և պարծանք էր եփեսոսի։ Իր 425 ոտք երկայն, և 220 ոտք լայն, և ունէր 127 քիւն սպիտակ մարմարիոնէ, իւրաքանչիւրը 60 ոտք բարձր։ Ունէր մեծագանձ հարստութիւն։ Շինուած էր 220 տարուան մէջ, և էր աշխարհի եօթն հրաշակերտաց մին։ Այն տաճարն որ Ադրեանդր մեծ ծնաւ, 356 ին նախ քան գԳր., եբրտարատաս անուն մէն այրեց այս մեհեանը իւր անունն անմահացնելու համար, բայց մեհեանին չհասոյ շինուածքաւ աւելի մեծ փառաւորութեամբ։ Արծաթէ մեհեաններըը զոր Դեմետրիոս և այլք կը շինէին, հաւանականապէս Արտեմեայ բան մեհենին նմանութեան էին առ անոնի գործածուելու համար, և կը վաճառուէին ճանապարհորդներուն և այցելուներուս։ եփեսոսի հին դրամներուն վրայ Արտեմեայ մեհենին և պատկերին նմանութիւնները կան առ յունաբերէն վերնագրով "եփեսացւոց„, Գործ. ի՞թ. 28, 34, 35։

Աբցաւնք։ Բարակ տպակիկ կամ հաստաթուղթ խեցիէ փոքրիկ սափորներ, որ կը պարունակէին յուղալուծութեան առաջին լացողներուն արտասուաքը՝ կը դրուէին մեռելոց գերեզմաններուն մէջ հնուիմ և Գաղիատոնի, և շատ կը գտնուին հին շիրիմներու մէջ։ Այս սովորութիւնը կը բացատրէ Սաղմ. ՄՁ. 8, որ կը ցուցնէ թէ Աստուած միշտ կը յիշէ իր ժողովրդեան տրտմութիւնը։ Ըստ ՃՀայտ. Ի. 17, Աստուած կը սրբէ ամէն արտասուաք անոնց աչքերէն, այսինքն կը մոռցնէ անոնց յանիսնան իրենց կրած կիծնները։

Աբփար, Աստուց քաղաք էր, կը յիշուի եսմոթի հետ, Դ թագ. ի՞Ը. 34. ի՞թ. եւ. ի՞. 9. Լ՞Ը. 19, և Դամասկոսի հետ, Երեմ. խթ. 23։ Տեղը ծանօթ չէ։

Աբփաքսադ, մին յորդւոց Սեմայ ջրհեղեղէն երկու տարի ետքը, Ծննդ. ի՞. 22. ի՞Ա. 10։ ՃԱբփաքսադայ ազգն երկաստանի ազգք մինչև Աբրահամ, բայց ինք, Աբփաքսադ, ապրեցաւ մինչև Աբրահամու գալնանացաւոց երկիրը հաստատուելէն և զՂուկաս չորս թագաւորաց ձեռքէն ազատելէն ետքը։ Մեռաւ յամի ստեղծման աշխարհի 2096, ի հաստակի չորս հարիւր երեսուն և ութ ամաց։

Աբքեզայոս, Մեծին հերովդէ որդիներէն մին, անոր Սամարացի կնոջմէն, Մաղթակէե։ Իւր եղբօրը Անտիպատայ հետ կրճտեցաւ Հռոմայ, և հօրը մեռնելանէն ետքը թագաւորից Հրէաստանի, եդեմի և Սամարիոյ (բայց ի Գալիլա, Գաւգարա և Հիպպոն քաղաքներէն) տէրերէ կամ էթնոգրաֆէ անուամբ, Մատթ. Բ. 22։ Այս համարէն կը հասկցուի թէ Աբքեզայոս օրը պէս անգութ և բռնաւոր էր, և պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ իւր տասը տարի իւր իշխանութիւնը վարելէն ետքը, ամբաստանեցաւ կայսեր քով իւր անգթութիւններուն համար, և աքսորեցաւ Վիէննա առ Հռոդանոսի ի Գաղիա, ուր և մեռաւ։

Աբքիպպոս. կ'ողջունուի Փօղսէ իւր "վկնուորակից„ Փիլիմ. 2, և կը խրատուի գործադնել իւր պաշտօնին ի կատար, և կատարել զայն, Կող. Դ. 17։

Աւազան։ Էր մեծ բասրասեղ սամանի պղնձէ որ շինուեցաւ Եբրայեցի կանանց Տալիլեներէն, և գրուեցաւ վկայութեան խորանին դրանը և ազլակիզաց սեղանին մէջտեղ։ Այս սամանին մէջ ջուր կը դրուէր պաշտօնեաներուն քահանայից լուացման համար, Ել. Լ. 18–21. Լ՞Ը. 8. Թ. 7, 30–32։

Սողոմոնի տաճարին համար, բայց ի պղնձէ ծովէն (առ Ծով) ի պէտս քահանայից, շինուեցան նաև տասն աւազանք զոհերը մաքրելու համար, Բ Մնաց. Դ. 6։ Իւրաքանչիւր աւազան կ'առնէր իւր 900 քառ. ջուր, և կը կենար մեծ ճարտարութեամբ շինուած գեղեցիկ պատուանդանի մը վրայ, Գ Թագ. Է. 27–39։ Այս աւազաններէն կը կենային քահանայից գործերին մէջ, տաճարին դիմացը, հինգը մէկ կողմէ և հինգը միւս կողմէ։ Տես Տաճար։

Աւանդութիւն, Կող. Բ. 8. Տիտ.

Digitized by Google

Ա. 14։ Կը նշանակէ վարդապետու-թիւն, կարծիք կամ առվթրութիւն որ Սուրբ Գրոց մէջ չի գտնուիր, այլ բերանացի եկած է ազգէ յազգ ներշնչեալ կարծուած անձէ մը։ Նա-հապետաց ժամանակ յարդէն էին ա-ւանդութիւնք և պատառարիչ, ուս-ոսի և պահուելցան։ Բայց յետոյ փո-խանակ աւանդութեանց եկան Ա-ստուծոյ կամաց յայտնութիւնները որ առէպ կրկնուելցան և աւելի ընդար-ձակ են քան զաւանդութիւնս։ Այս յայտնութիւնները կը պարունակէ Սուրբ Գիրքը որ մի միայն կատար-եալ և բաւական կանոն է հաւատոյ և վարուց։ Այս գիրքին հետ բաղդ-ատուելու են բոլոր աւանդութիւնք, ինչպէս նաև գրիաոսէ առաջ, զոր խակ եռայեայ ժամանակ, կ'ըլլայիր, ես. Ը. 20, քանզի աւանդութիւնք ամենևին յարդ չունին երբ կը հա-կառակին Սուրբ Գրոց, կամ բան կը յաւելուն անոր վրայ և կամ բան կը պակասեցնեն անկէ, Յայտ. ԻԲ. 19։ Հրեայք ունէին շատ անգիր աւանդութիւններ որոց համար կ'ը-սէին թէ տրուած էին Մովսէսի Սի-նա լեռը, և Մովսէս յայտնեց զա-նոնք Յեսուայ, և անկէ անցան գա-ւառապետաց, և անոնցմէ՝ մարգարէից, իրենց պատասխանիներէն եղբը Հռով-մայեցւոց հետ առ Ադրիանոսիս և Սեվերոսիս, Հրեայք տեսնելով թէ օր քան զօր կը ցրուէին երկրիս մյլ-եայլ կողմերը, խորհեցան ի գիր առնուլ իրենց աւանդութիւնները զանոնք պահելու համար։ Ուստի Բաբբի Յուդա, որ սուրբ կոչուած է, գրեց Միշնա կոչուած գիրքը որ քան Հրեից իրրև երկրորդ օրինադիրք է, և հրէական աւանդութեանց հը-նագոյն ժողովածոյն է, գրուած 190 –220 յետ Քրիստոսի։ Այս գիրքին վրայ յետոյ աւելցան երկու մեկնու-թիւնք, որոց մին կը կոչուի Կամարա Երուսաղէմի իրր 370 թին, և միւսը՝ Կամարա Բաբելոնի յամին 500։ Ա-ռանցմէ և Միշնայէն բազկացեալ են Երուսաղէմի և Բաբելոնի Դալմուտ-ները։ Այս հատորաւոր գիրքը վայ-բարար առաւպելով կը կարգան Հրեայ վարդապետք և աստուածա-բանք։ Այսպիսի առասպելական յի-մարութեանց հետևողները խստիւ կը մեղադրէ մեր Տէրը, և կը յան-դիմանէ զՀրեայս ըսելով թէ քանի Աստուծոյ օրէնքը վեր կը գտանէին իրենց ծերութեան աւանդութիւնները, և թէ անպատշաճ կերպով կը կատա-րէին անոյն պատուէրներ, մինչ ի-րենց կարևորագոյն պարտիքը զանց կ'ընէին, Մատթ. ԺԵ. 1–20. Մարկ. Է. 1–13։

Բ Թես. Գ. 6, "աւանդութիւն„ կը նշանակէ ներշնչեալ հրամանք-ներ անանց ընթերոյն որ Աստուծմէ ընդ-ունած էին այն հրամանքները, և արտօնութիւն ունէին հաղորդել զա-նոնք յաճախ Աստուծոյ։ Այս առա-քելական հրամանքաց հետևիլ պար-տական էին անոնք միայն որ իրրև ներշնչեալ հրամանն կ'ընդունէին զա-նոնք ուղղակի առաքեալներէն։ Եթէ այնպիսի աւանդութիւններէն ունինք մեզի հասած ըլլայնի, զանոնք հա-մեմատել գտնելու էինք Աստուծոյ խոս-քին, որպէս զի ընդունէինք, քանզի մարգարէութիւն և հրաշք գտած են։

Աւետիք գաղտ, էր քաղաք Խոր Աս-որուց, կը կոչուէր Հեղիսպոլիս (Արեւգական քաղաք), և հիմա կը կոչուի Պաալպէկ, Ամաս. Ա. 5։ Տես Արեգ քաղաք։

Աւետարան, կը նշանակէ աւետիք կամ բարի լուր։ Այն յայտնութիւ-նը և ուսուցութիւնն է զոր Աստ-ուած ծանոյց յանցաւոր մարդուն մեր փրկչին Յիսուս Քրիստոսի ձեռ-քով։ Սուրբ Գիրքը կ'անուանէ Աւե-տարանը "Աւրհնութեան աւետա-րան„, Մատթ. ԻԴ. 14, "Աստուծոյ շնորհաց աւետարան„, Գործ. Ի. 24, "Քրիստոսի„ և "խաղաղութեան„ աւ-ետարան, Հռոմ. Ա. 16. Ժ. 15։ Նը կոչուի նաև "փառաւոր„ և "յաւ-իտենական„ աւետարան կամ աւե-տիք, Ա Տիմ. Ա. 11. Յայտ. ԺԴ. 6, և արդարև ամենազգի սիտղաս-նորու ասժանի է Աւետարանը։ Հիա-տարակութեամբ կենդանի և վարգապե-տութեամբ, մեռելոտմբ, յարու-թեամբ և համբարձմամբ Տիառն մերոյ։

Աւետարան կը կոչուին նաև գիր-քերը որոնց մէջ պատմուած է Քրիս-

Digitized by Google

ասաի վարդը, հրաշքները, մահը, յարութիւնը եւ վարդապետութիւնը, վասն որ ասոնք լուսոգոյն լուրերն են որ կրնային երբէք տրուիլ մարդկային ազգին։ Զարմանական կամ վսեմաբանական աստուածաբան չունիք, որ են Մատթէի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու աւետարանները։ Ասոնք ոչ միայն ընդհանուր ընդունուած են, այլեւ շատ կանոնի ընդունած են իրենց աւետարանի պատմութիւնը աւետարանի, եւ սուրբ հարցն վարդապետութեանց եւ գործոց Քրիստոսի։ Ոչ միայն Քրիստոսէութեան բարեկամք, այլեւ թշնամիք ասոնցմէ վկայութիւն կը բերէին։ Թէ՛ անոնք որ ուրացած են Քրիստոսէութեան գէմ, եւ թէ՛ անոնք որ պաշտպանած են զայն, ասոնց հաւատար սուրբ վաւերական աւետարան ճանչցած չեն, թէպետ կային ուրիշ գրուածներ իրենց պատմութիւնք վարուց եւ գործոց Քրիստոսի։ Այս անհարազատ աւետարաններէն ամենք գէտ կան, եւ կը պարունակեն ոչ սակաւ մեղսութիւններ եւ առասպելական պատմութիւններ, բայց անոնց կարեւորութիւնն անուղղակի միայն է։

Ոմանք կը կարծեն թէ աւետարանչիք օրինակիցին իրարմէ կամ հնագոյն եւ բնագրածակագոյն աւետարանէ մը։ Մարկոս թէ՛ Մատթէի աւետարանին իւր աչքին առջեւ ունենալով գրած ըլլայ իրենք, եւ թէ՛ ասոնց ոչինչ, նոյնպէս Ղուկաս թէ՛ Մատթէի եւ Մարկոսի աւետարանները ունենալով իւր առջեւ գրած ըլլայ իրենք եւ թէ աւետարանչին, գիտնանք որ անոնք "Սուրբ Հոգիէն շարժուած խօսեցան," մինչ կը պատմէին Քրիստոսի գործերը եւ խօսքերը զորս տեսած էին եւ գիտէին իրենք ճշմարիտ, աննախապաշարմունք աւետարչով գրուածներէ եւ բերանացի աւանդուած տեղեկութիւններէ զորս գիտէին թէ վաւերական եւ ճշմարիտ էին, եւ աշակերտաց մէջ ճանչցուած։ Աւետարանիչը չեն գրեր նաեւ ճիշդ ժամանակին եւ տեղւոյն կարգաւ։

Մատթէի Աւետարանը։ Թէ երբ գրուեցաւ այս աւետարանը՝ շատ անստոյգ է։ Սակայն հնագոյն վկայութեանց բոլորը կը հաստատեն թէ այս աւետարանը քան զմիւս երեքն առաջ հրատարակուեցաւ։ Ոմանք կը կարծեն թէ գրուեցաւ 38 ին։ Շատ վէճեր եղան թէ այս աւետարանը բուն Եբրայեցերէն գրուեցաւ թէ Յունարէն։ Հին մնանդագրաց միարան վկայութիւնն ի նպաստ Եբրայեցերէնին է, այսինքն թէ գրուեցաւ Պաղեստինու լեզուաւ եւ ի պէտս Եբրայեցի Քրիստոնէից։ Բայց, միւս կողմանէ, այս վկայութիւնն ճշգութեան ատուգութիւնը վրայ տարակոյս կայ։ Մատթէի աւետարանին յունարէնի խոչխնատ բլլալուն վրայ պատմական տեղեկութիւն մնանելին չկայ, եւ այժմ մեր (Մատթէի) յունարէն աւետարանը շատ նշանները ունի թէ բնագիր է. այս կարծիքը կը հաստատուի նաեւ բնագրին ոճէն որ համաձայն է այն գարուն լեզուին, եւ աս պարագայէն ևս որ Յունարէն լեզուն այն ատեն Պաղեստինու մէջ սերտ լեզուն էր։ Վերոյիշեալ երկու կարծիքն ալ պաշտպանողները երեւելի մարդիկ են։ Այլեւ որ այս աւետարանը նախ Եբրայեցերէն գրուած կը համարին կը կարծեն թէ ետին իսկ հեղինակը յետոյ գարձուց զայն յունարէնի։ Մատթէոս կը գրէ իրեն "արդարեւ խոստովեցայ," իրեն առանց նենգութեան գարձող Հրեայ մը որ իր եղբայրներուն կը սորվեցնէ։ Յաճախ կոչուածներ կ'ընէ Հին Կտակարանէն։ Նը յուշեմ փրկիչն իրեն կատարուիլ յուսոյն Իսրայելի, իրեն խոստացեալ Մեսիա, Թագաւոր աշքայուհեանն Աստուծոյ։

Մարկոսի Աւետարանը։ Հին մանագրիք միարան կը վկայեն թէ Մարկոս, որ առաքեալ չէր, գրեց աւետարանն ընդ ազդեցութեամբ եւ առաջնորդութեամբ առաքելոյն Պետրոսի։ Նոյն աւանդութիւնը, թէպետ ոչ այնպէս միարան եւ յայտնի, կը հաստատի այս աւետարանը գրուած ի Հռոմ, եւ հրատարակուած յետ մահուան Պետրոսի եւ Պօղոսի։ Մարկոս գրեց նախ հետեւանաց համար, բնչպէս Հրեից սովորութիւններ բաւական մեկնելն կը տեսնուի։ Նը յուշեմ զՔրիստոս իրեն Մարդարէ Աստուծոյ, Տէրը արդեամբ եւ բանիւ։

Digitized by Google

Մարկոս Ճշմարիտ պատմիչ է աւետարանի, կը յիշէ գործք մանաւանդ քան խօսք, համառօտ, պարզ և հաստատ ոճով, երբեմն նաև դէպքերը մանր նկարագրելով։

Ղուկասա. Աւետարանը։ Կ'ըսուի թէ Ղուկաս գրեց իւր աւետարանն ընդ առաջնորդութեամբ Պօղոսի, որոյ ընկեր էր անոր ճանապարհորդութեանց շատերուն մէջ։ Անոր ընդարձակ աւետարիչներ և ընդհանրական ոգին կը նմանին հեթանոսաց մեծ առաքելոյն տեսութեան և ոգւոյն։ Անոր աւետարանը կ'ընծայեցնէ գրիչ ստոս իրրև դիմած Թարեկամ մեզասրաց, իրրև փրկիչ աշխարհի։ Կ'երևի թէ այս աւետարանը գրուեցաւ նախ թէոփիլոսի համար որ էր ազնուականի ազգի կամ հռովմայեցի, և կը կարծուի գրուած յամի Տեառն 63։

Ցովհաննու Աւետարանը։ Բոլոր հին մատենագիրք վերջին կը համարին այս աւետարանը։ Ոմանք կը դնեն անոր հրատարակութիւնը ներսեսա կայսեր առաջին տարին, այսինքն յամի Տ. 96, կամ վախճանէն և հօրէ տարի յետ մնհուսան փրկչին, և մինչ Ցովհաննէս էր աւելի քան սէքսաւն տարեց։ Ցովհաննու աւետարանը կը յայտնէ գիրքստոս իրրև աստուածային և աստուածատեսութեամբ փրկիչ, որոյ Աստուծոյ յայտնեալ մարմնով։ Ցովհաննու աւետարանն հաւանար մանաւանդ քան պատմական աւետարան է. կը թողու շատ բաներ զորս միւս աւետարանիչք պատմած են, և աւելի քան միւսներք կը պարունակէ հոգւոյն մէջ գրիստոսով նոր կնունք, գրիստոսի հետ միութեան, վերստին ծննդեան, յարութեան և հոգւոյն Սրբոյ գործին վերաբերեալ բաներ։ "Գիտեսո սիրելի աշակերտի„ ոգին կը տիրէ այս պատմական աւետարանին մէջ։ Աստուածատ յարմարութիւն ունի հերքելու այն ժամանակին գնոստիկեան հերետիկոսութիւնները, բայց յարմար է միանգամայն կրճատելու գրիստոսի եկեղեցին ազգաց յաղթ։

Աւետարանիչ, այն որ աւետիս կու տայ բանիս կամ գրով։ Ի սկզբան կային աւետարանիչներ կամ քարոզիչներ որ, առանց կապուած ըլլալու եկեղեցւոյ մը հետ, կը քարոզէին ուր որ կ'առաջնորդուէին Հոգւով Սրբով, ինչպէս են քարոզիչներն ամանք մեր օրով, Եփես. Գ. 11։ Աւետիսի էր փիլիպպոս, Գործ. Ի Ա. 8։ Նաև Տիմոթէոս կը խրատուի "աւետարանչի գործ գործել„ Բ Տիմ. Դ. 5։ Աւետարանիչ կը կոչուին ընդհանրապէս Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս և Ցովհաննէս, վասն զի անոնք գրեցին չորս աւետարաններըը որ յաւիտենական փրկութեան զուարթ լուրերը կը բերեն մարդոց։

Աւերմուճքին պղծութիւնը, զոր կը յիշէ մեր Տէրը, Մատթ. Ի Գ. 15. Մարկ. ԺԳ. 14, և մարգարէացաւ թէ պիտի տեսնուէր նորա զէմ վերջին պատրաստման ատենը Հերոդիմայեցիներէն առ. Տիտոսիս, հաւանականապէս կը նշանակէ Հռովմայեցւոց զօրքը որոնց գրօշներուն վրայ կային անոնց աստուածներուն և կայսրերուց պատկերները, և պաշտուեցան սուրբ տեղին մէջ, երբ տաճարը և քաղաքը միանգամայն անցան Հռովմայեցւոց ձեռքը, Ղուկ. Ի Ա. 20։ Տես և Ջ Ճ Ք։

Աւետիք, եր բնիկ մարդուն ցեղէն և ազատաց գիտցուէր Մովսէսեանց Հրամանաւ անոնց ծագումը եգիպտ, և ապա զօրք ժողվելով և յաղթելով անոր բանակին։ Աւետ-

Digitized by Google

գաւեց զիւրայիւ պատուով չատ առաքիներ, Դատ. Գ. 12–31. Դ. 1։

Աւրաց, եզեկ. Խէ. 46, էր ի սկզբան փոքր նահանգ ի հարաւոյ Դամասկոսի և յարեւելից Տիբերիոյ ծովուն, բայց յետոյ ընդարձակեցաւ գէպ ի հարաւ և արեւելք, և չհաւասարեցաւ ժամանակը կոչուեցաւ Աւրանիտիս։ Հիմա կը պարունակէ հին Տրաքոնիտիս, Հաւրան, Իտուրէա և Բաւսանէպոլի մասը։ Պօռըջտաղ շատ մեծը կը նկարագրէ զԱւրան։ Շատ քաղաքներու աւերակներ յոյն արձանագրութիւններով կը գտնուին ցիր ու անգ այն անհարթ երկրին վրայ։

Ափարսաթացիք, եզր. Դ. 9. ե. 6։ Ասկէ կ'երեւայ է Ասորեստանի թագաւորին հպատակ ժողովուրդներէն մին որ զրկուեցաւ Սամարիա։ Ափերացիք ալ, եզր. Դ. 9, նոյն լաւերի Փարսիկ էին։

Ափեկ, զբ.-թիւն, 1. Լիբանանու մէջ քաղաք էր զոր տալ սրսշուեցաւ Աներայ ցեղին, ցես ժԴ. 4. ժԹ. 30, բայց չնուաճուեցաւ երբէք, Դատ. Ա. 31։ Այս քաղքին տեղը կը գտնուի գետ Լիբանանի լեռը, և կը կոչուի Ափկա։

2. Էր քաղաք Իսաքարայ ցեղին, ցեզրայէլի հովտին մէջ, և կը յիշուի փղշտացւոց հետ պատերազմներուն մէջ, Ա Թագ. Դ. 1. ԻԹ. 1։

3. Էր քաղաք հինգ մղոն գէպ արեւելք Գալիլեայի ծովէն։ Այս քաղքին պարիսպն բնական քան և ևօթն հազար Ասորւոց վրայ սա ՌՆհագաւ գաւ, սորը յաղթուելէն ետքը Իսրայելացիներէն, Գ Թագ. Ի. 26–34։

Ափեր, էր Մադիանու որդիներէն մին, Ծննդ. ԻԵ. 4։

Աքսաբ, 1. էր վեցերորդ թագաւոր Իսրայելի, որ յաջորդեց իւր Հօրը 918 ին Նադաբ քան զԴր. և քսան և երկու տարի թագաւորեց։ Անոր կինն էր Տիւրոսի եԹրսաղ թագաւորին գուստրը ցեզաբէլ, փառասէր և մոլի կռապաշտ կին մը, որոյ ազգեցութեամբ Բահաղաս և Աստտրովթի պաշտօնը մուծուեցաւ Իսրայէլի մէջ։ Աքսաբ Սամարիոյ մէջ մի հեան չունէց Բահաղաս, և կանգնեց պատկեր Բահաղաս և Աստտրովթայ։ Կռապաշտութիւնը և անօրէնութիւնը սասկալի կերպով բազմացաւ այս թագաւորին օրովը, և "Աքսաբ իր ըրած գործքերովը իրմէ առաջ եղող Իսրայելի բոլոր թագաւորներէն աւելի Իսրայէլի Տէր Աստուածը բարկացուց։" Մինչ Աքսաբ այսպէս ապստամբէր Աստուծոյ դէմ, Աստուած այցելութիւն ըրաւ այն երկրին երկրաժայռ երաշտութեամբ և սովով. և ապա կարմելացի Լեռը յանդիմանեց կռապաշտութիւնը երկինքէն Տրով և Բահաղի չորս հարիւր և չետուն մարգարէներուն սպանմամբ։ Իրը վեց տարի եղաբ Աստուծ թագաւորը Բնադատ շատ զօրքով արշաւեց Իսրայելի վրայ, բայց չարաչար յաղթուեցաւ, և աւելի չարաչար յաղթուեցաւ, երբ Աքսաբ գերի բռնեց զանի, բայց յետ սակաւ միոյ արձակեց, և այնպէս բարկացուց զԱստուած։ Նախանձամբեան ազգատրաբութեանց և շնարհաց հակառակ, Աքսաբ տուեց մեղաց մէջ, և ի վախճանի, զնաւորմի սպանելէն ետքը, անոր չարութիւնը և գայրկելի կռապաշտութիւնն այն աստիճան հասուցին, զրկեց Աստուած զԵղիա ծանուցանել Աստուծոյ պատուհասը որ պիտի գար Աքսաբայ և անոր տանը վրայ։ Բայց այս պատուհասան բան մտաին յամաց Աքսաբ խոնարհելուն համար։ Բիւ ետքը ցեզրայէլի թագաւորին ցովսափատ հետ գացած բլլալով առնուլ Բամոթ-Գաղաադ Ասորիներէն, և հակառակ հրամանին Աստուծոյ կռուի մէջ մնալով սպանուեցաւ, և շուները լզեցին անոր արիւնը Սամարիոյ աւազանին քով, Գ Թագ. ԺԶ. 29 մինչև իԲ. 40։

2. Էր սուտ մարգարէ որ խաբեց Իսրայելացիները ի Բաբելոն, և որոյ համար մարգարեացաւ Երեմիա, եր. իԹ. 21, 22։

Աքաք, չորս քաղաքներէն մին զոր Սենեսարայ դաշտին մէջ չինեց Նեբուքաղէթ, Ասորեստանի պետութեան հիմնադիրը, Ծննդ. ժ. 10։ Շատ պարզորոշ կը կարծեն Թէ այս քաղքէն այն աւերակներուն անդն էր որ կան Պալաստաէն վեցկէ մինչև ինը

Digitized by Google

մղան հետու գեպ սրեմմուտք։ Չոն կայ Ներսովիայ բլուր անուն չէնք մը ազիւատակերտ, 400 ոտք չրջապատով և 125 ոտք բարձր, աւերակներու հազուագիւտ մը վրայ։ Բայց Բաւլինգը Հնագէտը կը կարծէ թէ Աքազ այժմու Նիֆֆէր կոչուած տեղն էր, Տարատային Բաբելոնի ճահիճներուն մէջ։

Աքազ, որդի էր Յովաթամայ և երկուտասանեւորդ Յուդայի թագաւորաց մէջ։ Աքազ քսանհինգ տարի կամ Պատ. ԺԶ. 1, 2, 20, 738 ին նախ քան զՔր.։ Աքազ նշանաւոր եղաւ իր կռապաշտութեանը և ըզՅշմարիտն Աստուած անարդելուն համար։ Եօտհամ մեռելոսէրեսթեանց շատերն ուղղուած են առ Աքազ, ես. Ի։ Աքազ իր գահակիցը կրտսեր անցուց ի պատիւ կուռց, Աստուց առատաձեռնը եմիծ երեսաղէմ, տաճարը յարմարուց ըստ օրինակի Ասորւոց մեհեանները, նաև գոցեց գոյն բոլորովին։ Այսպէս զրկուելով եհովայի օգնութենէն քանի մը տարի գամ յակրեռւեցաւ իսրայելի փակէե Թագաւորէն և Ասորւոց Բասին Թագաւորէն։ Եգեմոնիացիք տապատմուեցան և փղշտացիք տեղ կ'արշաւէին Յուդայի երկիրը։ Իր այս ձախողութիւններուն մէջ Աքազ ևս աւելի հետացաւ Աստուծմէ, և խնդրեց Ասորեստանի Թագաւորին փութալ օգնութիւնը։ Այս անխնամտ գործով հարկատու եղաւ փութալ և անոր յաղթութին Թագաւորի փառաւորեալ։ Աքազ յետին կատարութեան մէջ ինկաւ Ասորեստանցւոց բարեկամութիւնը շահելու համար։ Բայց կռապաշտութեան մէջ խստանալով մեռաւ իրեւ ամբարիշտ ի հաստակի երեսուն և վեց ամաց, և զրկուեցաւ իր հարց գերեզմանը Թագաւորէ, Բ Մնաց. ԻՀ։

Աքայիա Նոր կտակարանին մէջ կը գործածուի փոխանակ բոլոր Յունաստանի, Մակեդոնիոյ Տարաւային կողմը, բովանդակելով Պելոպոնեսոս կամ Մորէա, և կորնթոսի ծոցէն գէպ ի հիւսիս քանի մը երկիրներ, Գործ. ԺՀ. 12. ԺԹ. 21. Բ Կորնթ. ԺԱ. 10։ Բայց յունն Աքայիա էր գաւառ Յունաստանի, մայրաքաղաքն էր Կորնթոս, և կը պատուանակեր Պետրոսպոնէսի հիւսիսային ափեմմեան մասը։ Տես և Յունաստան։

Աքար, Քաղմայ որդին, որ անհնազանդ գտնուելով Տէրոջը սասեմի հրամանին, երեքտվի նզովեալ, այնինչ կորստեան մնատնուած սատրէն քանի մը բան գողցաւ։ Այս բանն անէծք և պատուհասին բերաւ իսրայէլի վրայ։ Վիճակաւ հանկըցուեցաւ Թէ յանցաւորը էր Աքար, և երեքտվի հիւսիսային կողմը Աքորայ ձորին մէջ քարկոծուեցաւ իւր ընտանեօքը, Յես. Զ. 18. Ի. 1–26. Ա Մնաց. Բ. 7։

Աքեգիբ, էր քաղաք Աներայ ցեղին, բայց Հրեայք չկրցան մերժել անկէ գանանացիները, Դատ. Ա. 31։ Յետոյ կոչուեցաւ Յոյներէն Եկդիպպա, և հիմա կը կոչուի Ջիպ։ Քաղաքը ծովեզերեայ էր, Աքրէն իր ժառանգութիւն չառաւ ի հիւսիս։

Աքիա, 1. որդի էր Աքիտոբայ և քահանայապետ ի Թագաւորութեան Սաուղայ, Ա Թագ. ԺԴ. 3։ Հաւանականապէս էր եղբայր իր յորդին Աքիմելեքայ զոր Սաուղ սպանել տուաւ, Ա Թագ. ԻԲ. 9։

2. Իր մերգարէ և պատմիչ Սողոմոնի և Յերոբովամայ ժամանակներուն, Գ Թագ. ԺԱ. 29. Բ Մնաց. Թ. 29։ Նր կարծուի Թէ այն անձն էր որ յանուն Աստուծոյ խօսեցաւ Սողոմոնի, երբ Սողոմոն կը չինէր տաճարը, Գ Թագ. Զ. 11, և գործ ձեռք երբ Սողոմոն ինկաւ մեղքի մէջ, Գ Թագ. ԺԱ. 11։ Այս Աքիա ծանրագին Յերոբովամայ հրամայել տասը ցեղերուն Յուդայէ բաժնուիլը, և Յերոբովամայ տան հաստատուիլը, բայց յետոյ մարգարէացաւ նաև տանոր կործանումը, Գ Թագ. ԺԴ. 1–14։

Աքիկամ։ Յովսիա զրկեց այս անձն առ Ողդա, կին մարգարէ, երբ օրինաց գիրքը գտնուեցաւ տաճարին մէջ, Գ Թագ. ԻԲ. 12։ Աքիկամ յետոյ մեռերիմ բարեկամ եղաւ Երեմիա մարգարէին, Երեմ. ԻԶ. 24. ԼԹ. 14։

Աքիմաաս, որդի և յաջորդ Սադոկայ, եղաւ քահանայապետ առ

Digitized by Google

Սողոմոնի։ Ա. Դաւթի, Աքիմաաս իմացուց Դաւթի Աբիսողոմայ և անոր ապստամբակիցներուն խորհուրդը, Բ Թագ. ժԵ. 15–24։ Սմն Աքիմաաս տուաւ Դաւթի նաև Աբիսողոմայ պարտութեան և մահուան լուրը, Բ Թագ. ժԸ։

Աքիմելէք, որդի Աբիտովբայ և եղբայր Աբեայ, որուն յանձնուեցաւ քահանայապետութեան մէջ։ Ըմանք կը կարծեն սակայն թէ երկուքը միևնոյն անձի անուններ են։ Աքիմելէքի քահանայապետութեան առնչութեամբ տեղեկանկը Նոբ կոչուած քաղաքէն էր, ուր կը բնակէր Աքիմելէք շատ քահանաներով։ Հոս ընդունեցաւ Աքիմելէք զԴաւիթ, երբ այս վերջինը կը փախչէր Սաուղէն։ Աքիմելէք տուաւ Դաւթի առաջնորդութեան հացերէն և գոռիխթա սուրը։ Երբ Եդոմացիին Դոեկ պատմեց այս բանը Սաուղայ, Սաուղ մեռցնել տուաւ Աքիմելէքայ օգնականները, և յիշեալ կոտորածին ձեռքը ապահնել տուաւ զԱքիմելէք և ուրիշ ութսուն և հինգ հոգի եֆովայի մարգարէներուն, Ա Թագ. ԻԲ., յանցանք մը որ միայն բահանան էր կրնար պնդացնել տալ Սաուղայ իւր թագաւորութիւնը և աստուծոյ բարեկամութիւնը։

Աքիմաաս, 1. Էր գլխաւոր Աքիմաասայ և կին Սաուղայ, Ա Թագ. ժԴ. 50։

2. Էր կին Ցադոկայ հացի զոր իրեն կին բրաս Դաւիթ, և որմէ ծնաւ Ամմին։ Ամմոնկացիք գերի բռնեցին զԱքիմաաս ի Ռեհոբոթ, և Թագ. Լ. 5, բայց Դաւիթ ազատեց զանոնք և բերաս Քերոն, Բ Թագ. Բ. 2. Գ. 2։

Աքիով, որդի Աբինադաբայ որոյ տունէն էր Աստուծոյ տապանակը։ Երբ տապանակը հանուեցաւ Աբինադաբայ տունէն իրուսաղէմ տարուելու համար, Աքիով կ'երթար տապանակին առջևէն, ուստի և ազատեցաւ իր եղբօրը Ոզայի արկածէն, Բ Թագ. Զ. 3–7։

Աքիս, անմաքսաբեր անասուններէն մին, Ղեւտ. ԺԲ. 29։ Աքսի ալևալալ անասուններ կան Զաղեստոնի և մեռելը, բայց վերոյիշեալ համարին մէջ աքիս կը նշանակէ թերևս հաստատակ խլուրդ։

Աքիտովբ, 1. Թառն Հղելայ և որդի փննհէզի որուն յաջորդեց Աքիտովբ քահանայապետութեան մէջ Հղելայ մահուանէն ետքը, քանզի հայրը փննհէզ ապահուած էր պատերազմի մէջ նախ քան զԿր. 1141, Ա Թագ. Դ. 11։

2. Որդի Ամարեայի և հայր Սադովկայ, Բ Թագ. Ը. 17. Ա Մնաց. Զ. 8։

Աքիտոփէլ, ծննդեամբ Գիղոնցի էր ի սկզբանէ Դաւթի մտերիմ և կարևոր բարեկամիներէն մին. բայց Աբիսողոմայ ապստամբութեան առաջնը բռնեց այս վերջինին կողմը և եղաւ անհնազանդ Թշնամի Դաւթի, երբ Աբիսողոմ մերժեց հետևիլ Աքիտոփէլայ խնամատար խորհուրդին, Աքիտոփէլ գնաշնկից ապստամբութեան ելլէ, և ինքզինք կախեց, Բ Թագ. ժԵ. 12. Գլ. 17. Սաղմ. Մե. 12–14։ Կ'երևի թէ Աքիտոփէլ էր հաս Բեթսաբէի, Բ Թագ. ԻԳ. 34 համեմատ բազդատ. ժԱ. 3։ Եզեքեայ կամ Էլիսամ, և Ա Մնաց. Գ. 5, Ամմիէլ, միևնոյն անձ են։

Աքսաֆ, Նեղ–Ի–ն, էր հաւիտ ի հիւսիսոյ Երիքովի. այսպէս կոչուած է Թերևս այն նեղութեան համար որ իսրայելացւոց վրայ եկաւ ի պատճառս մեղքոց Աքսրայ որ հոն ապահովեցաւ, Ցեսու. Ի. 26։ Մտորմտրիք կը յիշեն զԱքսաֆ, երբ յոյս և խըմդութիւն կը խոստանան Աստուածրանին անհատութեան առնիը, Նո. կե. 10. Ովս. Բ. 13։

Աքսա, գուստոր Քաղեփայ որ առաւ օժտիս տրուելուս կին իր Օթնիէլէն, իրեն ի վարձ տալուան Դաւթիր քաղքին, Ցեսու. ժԵ. 15–17. Դատ. Ա. 12, 13։

Աքսափ, Քհանանոս երկրին մէջ արքայանիստ քաղաք էր, Ցեսու. ԺԱ. 1, զոր առաւ Ցեսու, և տուաւ Աներայ ցեղին, Ցեսու. ԺՌ. 20. ԺԹ. 25։

Digitized by Google

Բ

Բաալիս, էր թագաւոր Ամմոնացւոց Հրէից գերութեան ժամանակը։ Բաալիս նեբեմեց Հրէաստանի կուսակալին Դոմաղիայի սպանուածը, ե-բեմ. թ. 14. ԽԱ. 1–10։

Բաալոր, էր քաղաք Դանայ ցեղին, ցես. ժթ. 14։ Այս քաղաքը Բեթ-որոնէն շատ հեռաւ չէր։ Թեքեա նոյն է ընդ Բաալեթայ զոր նորէն շինեց Սողոմոն, Գ թագ. թ. 18. Բ Մնաց. Ը. 6։

Բաաղա, 1. էր քաղաք ցեղին ցուդայի, ցես. ժե. 29։ Կը կոչուի նաեւ Բաղա, ցես, ժթ. 3. Ա Մնաց. Դ. 29։

2. Ուրիշ քաղաք ցուդայի Հարաւային կողմը, նոյն ընդ Կարիաթարբայ, ցես. ժե. 10։

Բաաղաւոր։ Աբիսողոմ հոս կը պահէր իւր հօտերը, Բ Թագ. ԺԳ. 23։ Այս տեղը մօտ էր Եփրայիմի, որ ցուդայի քաղաք էր, Երուսաղէմէն իբր ուր մղոն դէպ արեւելք։

Բաաղգադ, էր քաղաք Լիբանանու հովտին մէջ, առ ոտամբ Հերմոնի։ Հիւսիսէն քան զԲաաղգադ անդին չգացին ցեղասպան պատերազմիները, ցես. ժԱ. 17. ԺԳ. 7. ԺԳ. 5։ Թեբեա նոյն էր ընդ Բաաղէերմոն։ Ո-մանք կը կարծեն թէ Բահաղգէք էր. բայց այս քաղաքն աւելի դէպ ի հիւսիս էր։

Բաաղփարասիմ, տեղ Իսմայելացւոց, Դատ. Ը. 20. Ա Մնաց. ԺԴ. 11. Ես. ԻՀ. 21։ Այս տեղը Ռաֆայիմոց հովտին մէջ էր, ոչ շատ հեռաւ Երուսաղէմէն դէպ հարաւային արեւմուտք։

Բաաղա և Ռեքաբ, որդիք Ռեմմոնի, Սաւուղի որդւոյն Ցերութեի ծառայութեան մէջ էին։ Կարծելով թէ վարձք պիտի ընդունէին Դաւիթ, ծածուկ սպանեցին իրենց տէրը որ կէս օրուան ատենը կը քնանար իր տանը մէջ, և գլուխը կտրելով տարին ի Քեբրոն առ Դաւիթ. բայց կրեցին պատիժ արժանի անունց որոնց "ուրբերն արագ են ի հեղուլ զարիւն„ Բ թագ. Դ. 1–12։

Բաասա, որդի Աքիայի, Իսրայէլի թագաւորին Նադաբայ սպասաւորը, Գաբաաթոնի պաշարման ատենը դաւով սպանանելով իւր տէրը Նադաբ յաջորդեցաւ Իսրայէլի թագաւորութիւնը 953 ին նախ քան Ք.Ը., և տիրեց քսան և երիք տարի։ Բաասա ջնջեց Ցերոբովամայ բոլոր ցեղը ինչպէս որ մարգարէացուած էր, Գ թագ. ԺԴ. 7–14, բայց իր չար վարուցը և կռապաշտութեանը համար իւր վերայ բերաւ Աստուծոյ բարկութիւնը, Գ թագ. ԺԶ. ԺԶ. 1–7, 12։ Աստուած պատգամ ղրկեց անոր ցեսւ մարգարէին Բերիով։ Այս մարգարէութիւնը կատարուեցաւ, վասն զի Բաասայի մահուանէն երկու տարի ետքը անոր բոլոր տունը ջնջուեցաւ։

Բաբելոն, Խաւխախիա. էր առնուն բարձր աշտարակի զոր սկսան շինել Նեմրայ զաւակները որոնց մէջ գլխաւոր և առաջնորդ էր Նեբրովէ, ջրհեղեղէն իբր հարիւր քսան տարի ետքը։ Կոչուեցաւ Բաբելոն, այսինքն խառնակութիւն, վասն զի հոն խառնակեց Աստուած աշտարակը շինողներուն լեզուն, Ծննդ. ժ. 10. ԺԱ. 9։ Բաբելոնի աշտարակը շինողներուն նպատակն էր ընել այն տեղը կեդրոն մնդկային ազգին զոր ընդ հանուր իշխանութեան մը ներքեւ կը խորհէին միացնել։ Որովհետեւ այս նպատակը հակառակ էր Աստուծոյ խորհուրդին որ կ'ուզէր սփռել մարդիկ երկրիս բոլոր երեսին վրայ, և որովհետեւ ամբարտաւանութիւն, թերեւս նաեւ գաղտնի ամբարշտութիւն կար այն նպատակին մէջ, Աստուած ուշացուց շինողներուն խորհուրդը հրաշալի կերպով այլեւայլ լեզուներ տալով այն գործին գլուխ հանողներուն, կամ տարբեր տարբեր կերպով արտասանել տալով անոնց միևնոյն լեզուն, այնպէս որ մարգոց նախնական լեզուն այլեւայլ գաւառական լեզուներու բաժնուեցաւ, և այս բաժանումը պատճառ եղաւ մարդոց երկրիս այլեւայլ կողմեր ցրուելու։ Տես նաեւ Գործ. Բ. 1–11։ Աշ-

Digitized by Google

աստրակը, ինչպէս կը տեսնուի, թողուեցաւ անկատար, բայց յետոյ կատարուեցաւ, և կոչուեցաւ աշտակ Բէլայ, և էր բուն Բաբելոն քաղքին մէջ։ Հերոդոտոս տեսաւ այս աշտարակը, և կ'ըսէ թէ էր քառակուսի բուրդ, որոյ շրջապատն էր կէս մղոն։ Ամբողջ աշտարակը կը բազկանար վեցէ վեց ուժ աշտարակներէ, որոց իւրաքանչիւրն երթալով կը նրբանար գէպ ի վեր, և իւրաքանչիւրին բոլորտիքը կար լայն ճամբայ մը ընդ որ կ'ելլուէր վերէն աշտարակը։

Այս աշտարակին մէջ կ'ըլլային աստեղագիտական դիտողութիւններ, բայց այն շէնքը նուիրեալ էր մանաւանդ պաշտամանն Բելայ որոյ մեհեանը կը պարունակէր ամբաւ գանձեր, զրօսրնական ոսկեձոյլ անդրիներ որոց մին քառասուն ոտք բարձր էր։ Հոն դրուեցան երուսաղէմէն բերուած ոսկեղէն նուիրական անօթք, Բ Մնաց. Լ.Զ. 7. Երեմ. Ծ.Ա. 44։ Աշտարակին աւերակները կը կարծուին այժմու Պիր Նէմրոտ կոչուած տեղը որ Հիլլէէ կամ այժմու Բաբելոնէ վեց մղոն հեռու է, և ընդհանրապէս արեւի մէջ չորցուած և կուպրի հետ զանգուած աղիւսներու կոյտ է։ Բլրոյ երեսէթ ունի, բայց է աւերակ բոնի քայքայուած, մըրրիկներէ բացուած, և աղիւսներու և խեցեղէն անօթոց և այլ իրաց կտորներով խառն որ աստղիկ ջերմութեամբ մը հալած և յապակի փոխուած են։ Բլուրը 190 ոտք բարձր է, և գլուխը կայ անձև աշտարակ մը 90 ոտք շրջապատով և 35 ոտք բարձր, նուրբ աղիւսէ, որմէ ծածկուած կը թուի բոլոր բլուրը։ Աշտարակը երկու ճեղքուած է և վերի դին կրճատած և որպէս թէ զարնուած է կայծակէ։ Ոմանք կը կարծեն թէ այս երեւոյթը նշան է Աստուծոյ բարկութեանը յիշեալ քաղքին վրայ։ Տես և Նաբուգոդոնոսոր։

Բաբելոն կը կոչուի նաև 1. այն երեւելի քաղաքը Եփրատայ քով, և ի սկզբան շինուելուս համանուն աշխարհակին հետ։ Բայց Բաբելոնի շինութեան վրայ կան ուրիշ հին աւանդութիւններ։ Ոմանք հիմնադիր կը համարին այս քաղքին զՀամիրամ, այլք՝ զՆաբուգոդոնոսոր։ Այս լուրերը կրնան միաբանիլ իրարու հետ, եթէ ենթադրուի թէ Շամիրամ նորոգեց, իսկ Նաբուգոդոնոսոր ընդարձակեց և զարդարեց քաղաքը։

Բաբելոն շինուած էր մեծատարած և պատուարներ դաշտի մը վրայ զոր կ'ոռոգէր Եփրատ որ քաղքին մէջէն կ'անցնէր։ Կը պատմուի թէ անոր պարիսպներուն շրջապատն էր 60 մղոն, բարձրութիւնը 300 ոտք և լայնութիւնը 75 ոտք, Երեմ. Ծ.Ա. 44–58։ Պարսպին բոլորտիքը խոր խրամ էր։ Օրը կողմերուն ամէն մէկն ունէր 25 պղնձէ դուռներ, և իւրաքանչիւր դռնէն մինչև դիմացի դուռը շինուած ճամբայ էր։ Այսպէս իրար կտրող ճամբաներուն միջոցը կազմուած քառակուսիներուն մէջ կային անթիւ տուներ և պարտէզներ։ Նաբուգոդոնոսորայ պալատն էր վեց մղոն շրջապատ ունեցող միջոցի մը մէջ։ այս միջոցին մէջ էր նաև կախաղանաւոր պարտէզը, որ վրայէ վրայ կամարներու վրայ շինուած սահպին հողակոյտ էր իբր 400 ոտք բարձր, որոյ վրայ կային ծառաստաններ և բուրաստաններ, զորս ոռոգելու համար ջուրը մեքենաներով գետնէն վեր կը հանուէր պարտէզին մէջ, Դան. Դ. 29, 30։

Առ Նաբուգոդոնոսորաս Բաբելոն մեծութեան և փառաւորութեան կատարը հասաւ։ Անուանի էր գիտութեանց, մանաւանդ աստղագիտութեան, այլևայլ արուեստներու մէջ համբաւեան, զօրօրինակ գործ, կերպաս, անուշահոտ նիւթեր, սահանակապ զգեստներ շինելու մէջ։ Իր դրիցը պատճառաւ Բաբելոն մեծ և ընդարձակ առեւտուրի կեդրոն էր Եփրատ գետով և կարաւաններով Միջին Ասիոյ, Ասորւոյ և Եգիպտոսի միջեւով։ Իր "վաճառականաց քաղաք„ Ես. Խփ. 14. Եզեկ. ԺԷ. 4, և անոր գործ կը թափէր, աշխարհակալութեամբ կամ վաճառականութեամբ, գրեթէ բոլոր ծանօթ երկիրներուն հարստութիւնը։ Եւ ասոր էր պատճառ որ մեծագործ կը կոչէն զանի "Մեծ„ Դան. Դ. 30, "բոլոր երկրին պարծանքը„ Երեմ. Ծ.Ա. 41, "ոսկեձուցաց փառաւո-

Digitized by Google

ԲԱԲ

բութեանը պարծանքը,„ եւ· ԺԳ· 19, “Թագաւորութեանց տիկին,„ եւ· Ի֊Ե· 5, բայց միանգամայն “քրնքջուղ սա փափուկ,„ և “հեշտասէր,„ եւ· Ի֊Է· 1, 8։ Բնակիչներուն հպարտութեան և զեղխութեան պատճառաց, ապականութիւնն և հեշտասիրութիւն յետին ծայր հասած էին։ Բէլ, Նեբոյ, Նէրգալ, Մերոդաք, Սոկքովթ֊Բենովթ և ուրիշ կուռքեր կը պաշտուէին հոն այնպիսի արհամարհութիւններով որովք պղծութիւնը եզած էր նիւթ կրօնի։ Հարկ էր որ եհովա Բաբելոնի վրայ բերէր իր վրէժխնդրութիւնն այն քաղքին մեղացը համար։ Աւրդարև վայրերը զորս մեզգաբերք կոչ տուն Բաբելոնի՝ բոլոր Սուրը Գրոց տհասաց և վնասմ պատգամներուն երևելի մէկ մասն են, եւ· ԺԳ· 1–22· ԺԴ· 22· Իա· 9· Ի֊Է· Երեմ· Իե· Ծ· Ծա·, եև։

Բաբելոն երկար ատեն չմնաց մայրաքաղաք աշխարհի։ Ա֊Ե Նաբոնիդոսիւ որ Սուրը Գրոց Բաղտասարն է, և Թոռն Նաբուգոդոնոսորայ, Ախսրոս պաշարելով առաւ զԲաբելոն։ Ցոյն պատմագրաց խօսքերը հոս միասրան են Սուրը Գրոց պատմութեան հետ, այսինքն Թէ Ախսրոս իւր վերջին յարձակումն ըրաւ գիւղերայն, երբ բոլոր քաղաքը, պարիսպներուն ամրութիւնը վստահ, մեծ ուրախ մը օր ուն֊ձնատուր էր շուայտութեան և անառակութեան, և Թագաւորն ու աւազակներն մեծ խրախճութեան մէջ էին։ Ախսրոս նախ փորել տուաւ ջրբաղնաց մը քաղքին արևմտեան կողմէն մինչև Ախռակերթի ծովակը, և ապա գետը փոխուց այն ջրանցքին մէջ, այնպես զորբը գետին հին ճամբէն սր քաղքին մէջէն կ'անցնէր և ցամքեցաւ։ Մնան քաղաքը, Դան· ե·, 538 ին նոյն քան գիր։։ Ան ժամանակէն սկսաւ նուազիլ Բաբելոնի կարևորութիւնը, քանզի Ախսրոս իւր Թագաւորութեան մայրաքաղաք ըրաւ Շօշ։ Բաբելոն տարբառամարիքեցաւ ընդդէմ Դարեհի Վիշտասպեսի որ նուաճեց զայն, քանդեց բոլոր գուռները, և պարիսպներն իջուց մինչև յիսուն արմկան բարձրութիւն։ Ըստ Արաբոնի, Գոբրեսես կործանեց Բէլի աշտարակը։ Պարսից

ԲԱԲԵԼՈՆԻ ԱՂԻՍ

և Աղեքսանդրի յայնժրդներուն ժամանակ Բաբելոն երթալով բնակաւ, մանաւանդ յետ որդի Սկևկոս Նիկատոր չինեց Սելևկիա, և բոլոր զայն մայրաքաղաք։ Բաբելոնի բնակչաց մեծ մասը գացին հոն, և Սարաքոնի ժամանակ, այսինքն ատ Օգոստոսա, Բաբելոն այնպես ամայացեալ էր որ կրնար անհատաւ կոչուիլ։ Հնոյն Բաբելոնի տեղը կար քաղաք մը մինչև չորրորդ դար և ոչ ատկաս Հիերոյք կը բնակէին հոն, Ա Պետր· Ե· 13։ Բայց այն ժամանակէն հետէ Բաբելոն գրեթէ կը գագրի յիշուելէ. Նոյն իսկ անոր աւերակներն ալ վերջին երկու հարիւր տարուան մէջ սկսան գանուիլ, և այս գարուս մէջ միայն հնար եղաւ անոր աւերակները գծագրել և նկարագրել։ Այս աւերակներն են մեծաս մնատաքի հողաթլուններ, ընդհանրապէս ազիւսէ, և են ճեզքուտած և փտած ժամանակաս, ազիւսոյ բեկորներով, կղտով և խեցեղէն ամաններու կտորներով խառնուտած։ Այս ազիւսներուն մէկուն պատկերը վերը դրուտած է։ Հիւսէնը չորս մղոն դէպ հիւսիսային արևմուտք կայ ուրիշ բլուր մը զոր բնիկները Գասր կ'անուանեն, և կը կար-

Digitized by Google

ծուի թէ կախաղանաւոր բուրաստանին տեղն է։ Այս ատերական 2,400 ոտք երկայն է և 1,800 ոտք լայն։ Առոր մէջ ուրիշ բլուր մը, որ Միւսճելլեպահ կը կոչուի, նոյն մեծութիւնն ունի։ Այս բլուրներէն կամ հազարապատիներէն հանուած են հազարաւոր ագիւսներ սեպագիր գիրերով, և այնչափ հին են որչափ Նաբուգոդոնոսոր որոյ անունը ատեպ կը կարդացուի այն ագիւսներուն վրայ։ Բոլոր այն երկիրն ամայի և անբնակ է։ Վնասակար գազանք և ճճիք շատ են հոն, և գրեթէ չկայ տեղ մը աշխարհիս վրայ որ ժամանակաւ այնպէս ծաղկեալ բլլալով հիմա յետին աստիճան անշքութեան հասած է քան զայն է Բաբելոն։ Եսայեայ մարգարէութիւնը որ Բաբելոնի ատերմանէն իրը հարիւր տարի առաջ արուեցաւ՝ բառ առ բառ կատարուած է, ես. ի. 14։

Բաբելոն անունն այլազանօրէն գործածուած է, ցայտ. ի. 8. ի. 3. ի. 6. ի. 10. ի. 19. ի. 22. ի. 24. ի. 25. ի. 26. ի. 27. ի. 28. ի. 29. ի. 30. ի. 31. ի. 32. ի. 33. ի. 34. ի. 35. ի. 36. ի. 37. ի. 38. ի. 39. ի. 40. ի. 41. ի. 42. ի. 43. ի.

ԳԼՈՒԽ ԲԱՀԱՂՈՒ, ՏԻՐԱՑՒՈՑ ԴՐԱՄԷ

ժ. 18, 28։ Տես Աստարովթ։ Բահաղ բառին յոգնականին, Բահաղիմ, կը նշանակէ Բահաղու պատկերները կամ անդրիները, Դատ. Բ. 11. ժ. 10։ Թէ այս կուռքին պաշտօնը որչափ սովորական էր Փիւնիկեցւոց և Կարքեդոնացւոց մէջ, յայտնի է անձանց յատուկ անուններէն. զորօրինակ, Փիւնիկեցւոց մէջ Եթբաալ, Յերոբաազ, Աստրուբաղ, այլովքն Հանդերձ։ Բաբելացւոց մէջ ալ նոյն կուռքը կը պաշտուէր Բէլ անուամբ որ Բաճաղ բառին ուրիշ մէկ ձևն է, Եա. Խջ. 1. Երեմ. Ծ. 2. ԺԱ. 44։ Բահաղ կը պաշտուէր Բաբելոն, այլ քաղքին անուանի աշտարակին մէջ, որոյ վերնատունը միանգամայն դիտատունց էր աստեղագիտական, և հոն կը պահուէին աստեղագիտական դիտողութիւնք։

Բոլոր քննիչք կ'ընդունին թէ Աբեղեկեան աստեղագիտական կամ մանաւանդ քաղդէական առասպելաբանութենէն յառաջ եկաւ երկնային մարմնոց պաշտօնը։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Բահաղ կամ Բէլ արեգական էր, և թէ այսու անուամբ յիշեալ լուսատուը կ'ընդունէր աստուածային պատիւ։ Բայց ցոյն և Հռովմայեցի մատենագիրք բաւեցուց Բէլը կ'անուանեն Աբրամագդ Բէլ, որ կը նշանակէ Լուանթագ մոլորակը, որ Աբրահամին կամ Աբղեկեան հետ կը համարուէր ամէն ոսկեստաւրութեան առիւծ և պահ-

ԱՍՏԱՐՏ, ՏԻՐԱՑՒՈՑ ԴՐԱՄԷ

պանիչ։ Լուանթագ, Աբրահամին հետ, համամատութեանց երջանիկն էր, ընդ որով բախտաւոր թագաւորները միայն կը ծնանէին։ Ուստի շատերը կը կարծեն թէ Բահաղ անուամբ պաշտուածը Լուանթագ էր, ինչպէս որ Աստարովթ անուամբ պաշտուածն էր Աբրահամական մոլորակը։ Ապագէն արեգական ալ կը պաշտուէր իբրև աստուած վերոյիշեալ ազգաց մէջ, բայց կը յիշուէր իր բուն անուամբ, ինչպէս Դ Թագ. ԻԳ. 11։

Բահաղու մեհեանները ու բագինները էին ընդհանրապէս բարձր տեղեր։ Մանասէ Իրուսաղէմի տաճարին երկու գաւիթներուն մէջ կանգնեց բագիններ բոլոր զօրութեանց երկնից և մանաւանդ Աստարովթայ, Դ Թագ. ԻԱ. 5, 7։ Երեմիա կը սպառնայ այն Հրէից որ իրենց տաղնեաց վրայ զոհ մատուցած էին Բահաղու, Երեմ. Լ.Բ. 29, և Յովսիա կործանեց բագիններըը զորս Աբեղ կանգնած էր իր վերնատան տանիքին վրայ, Դ Թագ. ԻԳ. 12։

Բահաղու կը զոհուէր մարդ, ինչպէս կ'երևայ նաև արեգական։ Երեմիա կը յանդիմանէ Ցուդայի և Երուսաղէմի բնակիչները, վասն զի "Բահաղին բարձր տեղտ.անքը շինեցին, որ իրենց տղաքները կրակով այրեն, Բահաղին ողջակէզ ընեն,, Երեմ. ԺԹ. 5։ Այս խօսքը յայտնի կը ցուցնէ թէ այն ողորմելի տղայք կրակով կը սպանուէին ի պատիւ Բահաղու։ Տես Մողոք։

Իսրայէլի որդիքը յաճար էին պաշտել զԲահաղ։ Տես Թուա. Իե. 3. Դատ. Բ. 13. Գ. 7։ Աա. Սամուէլիւ. Հրեայք Թողուցին իրենց կուռքերը,

Digitized by Google

Ա Թագ. է. 4։ Ա.յսպէս ասեց առ Դաւիթ և Սողոմոնիւ. բայց առ Աբեյաւաս, որ կինն Ցեղաբէլ դուստր էր Միդոնացւոց թագաւորին նէթրաասղու, նորէն մեծ շքեղութեամբ հառատատուեցաւ Բահաղայ պաշտօնը, Գ Թագ. ժԶ. 31։

Ուրիշ բառերու կցուելով, Բահաղ կը նշանակէ նաև ուրիշ աստուածներ։ Բահաղ-Բերիթ, կամ "տէր ուխտի,„ էր աստուած Սիքեմացւոց, Դատ. Ը. 33. Թ. 4։ Բէլփեգովր, կամ "տէր փեգովրայ,„ էր պիղծ կուռք Մովաբացւոց, Թուա. իե. 3, 5. Ովս. Թ. 10։ Բահաղ-Զաննիփիկ, էր աստուած փղշտացւոց Ա.Կկարոն։ Տես Բեեզեբուղ։

2. Բահաղ բառը կը տեսնուի նաև տեղւոյ բարդ անուններէն ունայց մէջ, և Բահաղ աստուծոյն վերաբերութիւն չունի։

Բաղա, Ծննդ. ժԴ. 2. Տես Սեգոր։

Բաղատամ էր անուանի իզմ փաթուբ քաղքէն, առ Նփրատայ, Թուա. իԲ. 5։ Մովաբու թագաւորը Բաղակ տեսնելով իսրայէլացւոց բազմութիւնը, և վախնալով անոնց յարձակումէն իր երկրին վրայ, կանչեց զԲաղատամ, որ իր կարծեցեալ գերազգայն զօրութեան համար նշանաւոր էր, գալ և անիծել զիսրայէլացիս։ Բաղատամ, թէպէտ ստիպուած ասոր էր, լաւ համարեցաւ հարցնել զԱստուած որ տուիլ ոչ երթալ առ Բաղակ։ Բաղակ ուրիշ պատգամաւորներ դրկեց, որոնց հետ վերջապէս Բաղատամ գնաց առանց հաճութեան Աստուծոյ, որ հրեշտակ մը դրկեց պատահիլ անոր ճամբան և գազանացնել զանի։ Հոն պատահեցաւ Բաղատամու իշուն պաղչիլիքը, Թուա. իԲ. 22, 35։ Բայց Բաղատամ փոխանակ անիծելու, օրհնութեամբ Աստուծոյ հոդիէն օբշնել իսրայէլ որդիքը։ Ա.յս երեսւ Բաղատամ երկրորդ և երրորդ անգամ, այնպէս որ զայրացաւ Բաղակ և մեծ բարկութեամբ արձակեց զԲաղատամ։ Յետոյ գուշակեց Բաղատամ ինչ որ իսրայէլ պիտի ընէր ժամանակաւ շրջակայ ազգաց։ և յորդորելէն ետքը զԲաղակ կռապաշտութեան և պոռնկութեան հրապուրել զիսրայէլացիս, քանզի ա.յս մեղքերով իսրայէլացիք պիտի բարկացնէին զԱստուած և մերժուէին անկէ, հրաժարեցաւ Բաղատամ Բաղակէն և գնաց իր երկիրը։ Ա.յս չար խորհուրդն ի գործ դրաւ Բաղակ։ Մովաբացի կանայք հրապուրեցին զիսրայէլացիս ի պիղծ և կռապաշտ պաշտօն Բէլփեգովրայ, և ա.յս պատճառաւ 24,000 մարդ բապատնուեցաւ իսրայէլէն, Թուա. իե. 1–9. Լև. 46. Բ Պետր. Բ. 15. Յուդ. 11. Յայտ. Բ. 14։

Բաղատամ հաւանականապէս Սեմայ սերունդ էր, և ատոյգ գիտութիւն ունէր ճշմարտին Աստուծոյ վրայ։ Բաղատամ կը կոչէ զԱստուած իւր տէր Աստուածը, Թուա. իԲ. 18, բայց և այնպէս կ'երևի թէ կասկածող և աուա մասրպարէ էր միտքն, նման այն շատերուն որ կայնի իսրայէլի թագաւորաց ժամանակը, մինչև որ Հակատակ ելաւ Աստուծոյ ժողովրդեան։ Ա.յս առթիւ Բաղատամ, Հակատակ իւր կամքոյ, ընդունեցաւ բարձր պատգամներ եհովային, բայց և այնպէս անոր սիրտը չփոխուեցաւ և Բաղատամ չմնաւ "գնաց ոչդարձող,„ Թուա. Լև. 8. Յեսու. ժԳ. 22։

Բաղակ, էր թագաւոր Մովաբացւոց, երբ իսրայէլացիք կը մօտենային խաստացեալ երկրին։ Բաղակ գարհուրեցաւ թէ գուցէ յարձակէին իսրայէլացիք իր վրայ և սպաննէին զանի, ինչպէս ըրած էին Սիհոն և Ովգ թագաւորներուն, ուստի և Բաղակ ազատեց զԲաղատամ հարցուկ դալ և անիծել զանոնք։ Անոր երկիղը միանգամայն զգուշութիւնն էր ընդհանրապէս եղած, Բ Օր. Բ. 9։ Տես Բաղատամ։ Տեսաւ որ ամենևին վախնալու պատճառ չունէր իսրայէլացիներէն, եթէ խաղաղութեամբ երթար անոնց հետ, և ոչ ամենևին յոյս կար անոր, եթէ պատերազմի բռնուէր անոնց հետ։

Բաղդատ, էր Աբրահամու սերունդէն Գետուրա, Ծննդ. ԻԵ. 4, 2։ Սոփ և եղբայրները հաստատեցին իրենց բնակութիւնն Ապատաժ Աբարիա, և այսպէս Բաղդատ որ Սոփքեցի ոյսինքն Սոփեան էր՝ ազգական և բարեկամ էր Յոբայ, և

Digitized by Google

եկաւ յաւակցիլ նմա անոր վիշտերուն մէջ, ՅՈՎ. Բ. 11. Ը. ԺԲ. ԻԹ։ Անոր գլխաւոր փառքը սա էր թէ յանկարծ, արագ և ահեղ է Աստուծոյ բարկութիւնը կեղծաւորաց և հրապարակաւորաց վրայ։

Բաղտասար, էլման Բելշ, քաղդէացւոց անուն է որ տրուեցաւ Դանիէլի Նաբուգոդոնոսորայ արքունեաց մէջ, Դան. Ա. 7. Դ. 8։

Բաղտասար, Բաբելոնի մէջ գտնուած վերջին թագաւորին անունն էր, 538 նախ քան զԳր.։ Այս Բաղտասար է որ ամբարիշտ խնջոյք մը ընելով ինք խմից և իւր պաշտօնեայներուն ալ խմել տուաւ իւր հաւատն Նաբուգոդոնոսորայ ձեռքով հրաւառակնոյց տաճարէն բերուած նուիրականն ամօթներով։ Բաղտասար սարսափեցաւ տեսնելով մարգարձեռքը որ կը գրէր պատին վրայ. և նոյն գիշերը սպանուեցաւ Բաղտասար, վասն զի Մարը, զօրավարաւ Թեամբ Դարեհի և Կիւրոսի, առին Բաբելոն քաղաքը, Դան. Ե։ Տես Բաբելոն։

Բաճ, Երրորդութեան երկրորդ անձին տիտղոսներէն մին, կը ցուցնէ Թերևս թէ Աստուած իւր գործելովը և ուսուցանելովը կը յայտնուի, ինչպէս որ մարգուս խորհուրդը կը յայտնուի բանիւ, այսինքն խօսքով, Ա ՅՈՎ. Ա. 1. Ե. 7. ՅՕՍՓ. ԺԲ. 13։ "Տէրոջը խօսքը" Հաստատակ ոճ էր հին կտակարանին մէջ, և կը նշանակէր միշտ ԵՀովայի յայտնութիւնը գրիւոտսի գալատեանէն բաւական առեն առաջ Սէրբ Գրոց Հրեայ մեկնիչներն, ուր որ այն գիրքին մէջ ՅԵՈՎԱ բառը կը հանդիպէր, անոր տեղ կը գործածէին Բաճ, խօսք, բառը. և այս բառը ծանօթ էր Հրէից մնասեղգիրներուն իրրև աստուածային էութեան մը, Աստուծոյ որպէսին, անունը։ Այս բառին ճշմարիտ նշանակութիւնը, այսինքն գրիւոտսի համար ըստ ած բլլալը ցուցնել շատ կարևոր թուեցաւ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ, վերջին ներշնչեալ հեղինակին, որ վերջին սարերներուն մէջ գրիւոտսի անձին վերաբերեալ քանի մը մոլորութիւններ առնուելուն տարեվերան փիլիսոփայութենէն, և սկսան սպրդիլ գրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ։ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ կը նկարագրէ "Բանը" իրրև անձնաւորը և աստուածային էութիւն, ինքնագոյ, և համագոյ ընդ Հօր ի յաւիտենից, բայց և այնպէս ուրոյն անկէ իրրև Որդի, արարիչ ամենայնի արարածոց, և ատ մարդկէ սրտուած կենաց և լուսոյ աղբիւր. վերջապէս ի լրման ժամանակաց մարմնացաւ ի մէջ մարդկան, ՅՈՎՀ. Ա. 1–3, 14։ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Աւետարանը լի և յատակ է գրիստոսի աստուածութեան վրայ, ՅՈՎՀ. Ի. 31։

Բաճառ։ Այս բառը շատ անգամ գործածուած է Իսրայէլացւոց չուէրը ցուցնելու. եգիպտոսէն գանան, և Ղևտացիան օրինաց մէջ կան մասեր որ բանակին "մէջը" կամ" բանակէն "գուրս" գործուած իրաց կը վերաբերին։ Բոլոր ժողովուրդը կը բաղկանար վեց հարիւր հազար պատերազմողներէ, թող զկանայս և զմանկունս, Թուա. Ա. 2. և բաժնուած էր չորս գունդ, այնպէս որ չորս դիէն իրր թէ քառակուսւոյ մը մէջ կ'առնէին խորանը, և իւրաքանչիւր գունդ ունէր ընդհանուր գրօշ մը, Թուա. Բ. 3։ Այնչափ բազմութեան կարգաւ և հնազանդութեամբ բանակիլն և չուելն ազգարձ զարմանալու արժանի էր։ Բաղտասար Պովարու բարձանդ վրայ կենալով ահիւ և զարմացմամբ տեսաւ այն ահաւոր տեսիլը. "Ով ՅԱՒՈՒ, քու վրանները, ո, ով Իսրայէլ, քու խորանները քիչ գեղեցիկ են," Թուա. ԻԴ. Ի։

Իսրայէլի գունդերուն բանակատեղ բանակատեղն չուելուն համար տրուած հրամանը մանր յիշուած է, Թուա. Թ. ՃԱ։ Գատաստան և մի չուց անուններուը կան Թուա. Լ.Գ. առաջինն չուէն որ էր Ռամսէս, և եղաւ ազբիւրի մէջ, 1491 ին նախ քան զԳր., մինչև վերջին չուն ՅՈՐԴԱՆԱՆՈՒ ևզերքը քառասուն տարի յետոյ։ Տես նաև Գիքք։

Անապատին մէջ ճանապարհորդած ազգ ասված էին իրենց ուղեորը և կառաւորները բոլորակ ձևով չարել իրրև պատսար, և այն բոլորակին մէջտեղ հանգչել իրենց վրանը։ Այս

Digitized by Google

կերպով կը բանակէին մեծամեծ կապանքով և զօրք, Ա Թագ. ԻԶ. 5։

Բաճեա, էր որդի Ցովիադայի, և հրամանատար Դաւթի թիկնապահներուն։ Անոր անունովն քաջութիւն ներուն քանի մը օրինակները յիշուած են, Բ Թագ. Ը. 18. ԻԳ. 20–23։ Բանեա յարեցաւ Սողոմոնի մինչ ամանք Ադոնիայի կը նպաստէին, ապստամբեց զՅովաբ հրամանատար Սողոմոնի, և փոխանակ Ցովաբայ եղաւ ընդհանուր հրամանատար զօրաց, Գ Թագ. Ա. 36. Բ. 29–35։

Բաճերեգէա, օբդի+ օբդան։ Բրիտաս տուաւ այս անունը Զերեդեայ որդւոց, Ցակոբայ և Ցովհաննու, Մարկ. Գ. 17, թերևս սա պատճառաւ որ անոնց քարոզութիւնը հզօր և ազդու էր։ Ոմանք կը կարծեն թէ այն անունը տրուեցաւ անոնց, երբ յիշեալ երկու եղբարը խնդրեցին Քրիստոսէ կրակ իջեցնել երկինքէն, և կործանել Սամարացւոց այն գիւղը որոյ բնակիչք չուզեցին ընդունել զՅիսուս և աշակերտները, Ղուկ. Թ. 53, 54։

Բառաձաքաս, օբդի Փէթաբոթիան, կը կոչուէր նաև Ցովսէս, էր աշակերտ Քհսուսի և ընկեր Պօղոսի առաքելոյն։ Բառնաբաս Ղևտացի էր, և բնիկ Կիպրացի։ Կ'բսէր թէ վաճառելով իւր բոլոր առացուածքը, անանց գինը բերած և դրած էր առաքելոց ոտքը, Գործ. Դ. 36, 37։ Երբ Պօղոս Երուսաղէմ եկաւ, իւր դաւթէն երեք տարի ետքը, իբր յամի Տ՛ն. 38, Բառնաբաս ներկայացուց զանիկ առաքելոց, Գործ. Թ. 26, 27։ Հինգ տարի ետքը, երբ սաղէմոյ եկեղեցին լսելով Ա.ետաբառնէն յաջաղադիսի թիւնն Ա.անտիոք, Հան զրկեց զԲառնաբաս, որ մեծ ուրախութեամբ տեսաւ Աստուծոյ շնորհաց զարմանալիքը, Գործ. ԺԱ. 20–24։ Ցետոյ գնաց Բառնաբաս Տարսոն խնդրել զՊօղոս և երեսլ Անտիոք, ուր մէկտեղ բնակեցան երկու տարի, և շատ մարդիկ գարձան ի Տաւտաս։ Պօղոս և Բառնաբաս թողին զԱնտիոք յամի Տ՛ն. 45 ողորմութիւն տանելու համար Անտիոքայ եկեղեցւոյն յերուսաղէմայ, և քիչ ետքը գարձան, բերնից հետ բերելով զՑովհաննէս Մարկոս, Գործ. ԺԱ. 28–30. ԺԲ. 25։ Մինչ անանք Անտիոք էին, Սուրբ Հոգին ըսաւ, որ սրուին զանանք այն գործին համար զոր Տէրը տուած էր անոնց տալու, այսինքն՝ նոր եկեղեցիներ անկէտու հեթանոսաց մէջ։ Պօղոս և Բառնաբաս գացին Կիպրոս և փաթան Ասիոյ քանի մը քաղաքները, Գործ. ԺԳ. 2–14, և երբք տարի ետքը դարձան Անտիոք։ Յամի Տ՛ն. 50, Բառնաբաս և Պօղոս Աստուց եկեղեցիներէն կարգուեցան պատգամաւոր առ առաքեալս և երիցունս որ յԵրուսաղէմ՝ քանի մը խնդրոց համար զորս յուզած էին հրեաներուն նախանձաւորք. և երուսաղէմի եղբարց վճիռն առնելով յիշեալ խնդրոց վրայ, գարձան իրենց հետ առնելով զՅուդաս Բառնաբաս Անտիոքայ մէջ սկսան կեղծաւորիլ Պետրոսի թլպատութեամբ, ուսանի և յանդիմանութեան լանց Պօղոսէն։ Մինչ երկրորդ առաքելական ճամբորդութեան մը համար կը պատրաստուէին Պօղոս և Բառնաբաս, վէճ ծագեցաւ անանց մէջտեղ Մարկոսի համար որ Բառնաբասայ եղբօրորդին էր։ Այս պատճառաւ բաժնուեցան իրարմէ, Պօղոս գնաց Ասիա, իսկ Բառնաբաս՝ Մարկոսի հետ, Կիպրոս, Գործ. ԺԳ.–ԺԵ. Գաղ. Բ. 13։ Բառնաբասայ վրայ այնու հետև բան մը չենք գիտեր։ Աբարբէնէ լեզուով անվաներ Ա.ետաբան մը կայ որ Բառնաբայ կ'բնծայուի, և Թուղթ մը որ կը խօսի Մովսիսական անտիսաբեան կապակցութեան վրայ Ա.ետաբանին հետ, բայց յայտնի է թէ ուրիշէ մը գրուած է։ Բառնաբասայ անունը նախնի եկեղեցւոյն պատմութեան մէջ շատ յարգի էր։ Երբ Բառնաբաս իւր բոլոր առացուածքը տուաւ Քրիստոսի, տուաւ նաև ինքզինք, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի անոր անձնանուէր և կատարեալ աշխատութենէն առաքելական գործին մէջ, Բառնաբաս սիրելի գործակից էր Պօղոսի, ինչպէս էր Մկանկիան Լուբերի, և էր արդարև "արգի միխիթարութեան" Քրիստոսի եկեղեցւոյն համար։

Բառսաց, պրբ-Բէր, Թուս. ԻԱ. 33,

Digitized by Google

էր բլուրին երկիր Պաղեստինու մէջ Յորդանանու արեւելեան կողմը, ի մէջ Հերմոն լերանց ի հիւսիսոյ, և Գաղաադու լերանց և Ամմոնացւոց երկրին՝ ի հարաւոյ։ Երկիրն այս ասնանուն առած է գետնին կակուղ և աւազուտ յատկութենէն։ Սուրբ Գրոց մէջ բաւական գովութեամբ կը յիշուի իր կաղնիներուն մեծութեանը, արջառներուն ազնուութեանը և արօտներուն առատութեանը համար։ "Բասանու խոյերու ճարպով„ Բ Օր. Լբ. 14. "խոյերու, գառներու, նախանձներու ու զուարակներու՝ որոնց ամէնը Բասանի գեր անասուններ են„ Եզեկ. Լթ. 18։ Եսայեայ Բ. 13 հատուածին մէջ Բասանու կաղնիները կը յիշուին Լիբանանու եղևիններուն հետ։ Արդի ճանապարհորդք կը պատմեն թէ երկիրը տակաւին լի է կանաչագեղ և բարեբեր մարգագետ, հովիտներէ կ'անցնին զովացուցիչ գետակներ, բլուրները զարդարուած են պարակ պարակ անտառներով, և արօտներն առատ ճարակ կը մատուցանեն անոնց մէջ արածուող հօտից և անդեաց։ Ա. Յեսու. Ա. Մակ. Բասանու գլխաւոր գաւառներէն մին, ասնէր վերծուն պարսպատոր քաղաք, Բ Օր. Դ. 43. Յես. Ի. 8. ԻԱ. 27։ Ովգայ և անոր ժողովրդեան նաւաճելէն ետքը, Յես. ԺԲ. 4, Բասանի յատկացաւ Մանասէի ցեղին։ Դաւիթ պաշար կ'ասնէր այս գաւառաւէն, Գ Թագ. Դ. 13։ Հազարէլ տիրեց Բասանու, բայց Յովաս ետ առաւ զայն, Դ Թագ. ԺԳ. 33. ԺԴ. 25։ Բասան բառէն ելած է Յունարէն Բատանէա անունը, որուն Արաբերէնին մէջ՝ Էլ-Պաթէյն։ Բայց այս վերջինը Բասանու հարաւային մասն էր միայն։ Էին Բասանու մէջ էին Հռովմայեցւոց գաւառները Գաւլոնիտ, Տրաքոնիտ, Աւրանիտ, Բասանէա և Իտուրէա։

Բաթ, Թագաւոր Սոդոմայ առ Աբրահամ, Ծննդ. ԺԴ։

Բաթաբրա, առ Ֆրիստոսիս. Նշանառար աւազակ որ բանտարկեալ էր և մահապարտ խաւսութեան և սպանութեան համար։ Հռովմէական կառավարութեան սովորութիւնն էր, Հրեաներուն սիրոյը շահելու համար Զատկի տօնին արձակել Հրեայ բանտարկեալ մին զոր Հրեայք կ'ընտրէին։ Պիղատոս չկամաց այս սովորութեան համեմատ արձակել զՅիսուս, բայց Հրեայք խնդրեցին զԲաբաբրա, Մատթ. Իե. 16–26։

Բաթակ, էր որդի Աբրահամայ, Ներփաղթիմի կազէա քաղքէն։ Ատուած Դերովպոլի, մարգարէ կնոջ, միջոցաւ հրամայեց Բաթակայ ազատել գիտցուել Քանանացւոց Քաքին թագաւորին ձեռքէն։ Բաթակ խօք առնելով Դերովպոլէն թէ անոր հետ պիտի երթայ, ժողվեց 10,000 մարդ, և բանակեցաւ զանոնք թաբոր, թեբևա խուսափելու համար թշնամւոյն 900 երկաթի կառքերէն, Դատ. Դ. 3։ Ատուած ինչնին պատերազմեցաւ փոխանակ Իսրայէլի որդւոց։ Դերովպոլի և Բաթակայ երգը, Դատ. Ե., կը պատմէ անոնց յաղթութիւնը։ Բաթակայ անունը յիշուած է Հաւատով երեսելի անձանց կարգը, Եբր. ԺԱ. 32։

Բաթաքիա, Մատթ. ԻԳ. 35։ Ցայտնի չէ թէ ով էր այս Բաթաքիա։ Թեպետև այն Զաքարիայի Հայրն էր որոյ մահը յիշուած է ի Մատթ. ԻԴ. 20, 21. և թէպետ այս Զաքարիայի համար ըսուած է թէ որդի էր Յովհոդայի, Հրէից մէջ սովորութիւն էր միևնոյն անձի երկու անուն ունենալ։ Հաւանական է սակայն թէ բուն իսկ Զաքարիա մարգարէին Հայրն էր, ինչպէս նոյն իսկ մարգարէութեան մէջ (գլ. Ա. 1,) Բարաքիայի որդի կոչուած է Զաքարիա։ Թեպետև Զաքարիա մարգարէ սպանուած էր, և պատմութիւնը ծանօթ էր աւանդութեամբ։ Հրեայք անտարակոյս գիտէին այս գէպքը, սակայն թէ ոչ կը հերքէին Փրիստոսի խօսքը որ յանդիմանութիւն էր Հրէից դէմ։

Բաբբաբոս։ Ըստ Յոյն լեզուին, ուրիշ բոլոր ազգէր, որ սէ և ուսեալ։ և կրկին ըլլային, "բարբարոս„ էին։ Ըստ Պօղոս "Յոյն և բարբարոս„ անուանէր բոլոր ազգերը կ'ինքնիսկ, Հռոմ. Ա. 14։ Ղուկաս "բարբարոս„ կ'անուանէ Մալղա կղզւոյն բնակիչները, Գործ. ԻՀ. 1, 4։ Աբդաբէ, "բարբարոս„ բառը Սուրբ Գրոց մէջ կը գործածուի ստորակա-

Digitized by Google

նաց համար որ մեսաննագրին բնիկ լեզուն չէին խօսեր, Սաղմ. ՃԺԹ. 1, և վայրենական բնութիւն կամ բարք ամենևին չի ցուցներ անոնց վրայ ո-րոց համար կը գործածուի։

Բաբելիոս։ Աչսպէս թարգմանուած է Նոր Կտակարանին մէջ ցուռնարէն բառ որ կը նշանակէ փաստաբան, ուսուցիչ կամ մխիթարիչ։ Բաբելիոս վերագիրը տրուած է մեր Փրկչին. "Հօրը քով բաբելիոս ունինք Քհանա Հրիստոս արդարը," Ա Յովհ. Բ. 1։ Բայց աւելի յաճախ կը նշանակէ Հոգին Սուրբ։ Հագին Սուրբ "միւս Մխիթարիչն" է որ եկաւ յետ Փրկիստոսի, և Փրիստոնէական եկեղեցւոյն խոստացուած մեծ օրհնութիւնն է, Յովհ. ԺԴ. 16, 17, 26. ԺԵ. ԺԶ. Ղուկ. Իդ. 49. Գործ. Ա. 4։ Մխիթարիչ բառը ճշդիւ չի ցուցներ Հոգւոյն Սրբոյ պաշտօնը, վասն զի Հոգին Սուրբ ոչ միայն մխիթարելու համար էր, այլև օգնելու և առաջնորդելու Քրիստոնէից, ինչպէս բուռ Քրիստոս։ Հոգւոյն Սրբոյ վերաբերեալ խոստումը բուռն կատարուեցաւ առաքեալաց։ Մխիթարիչն օգնեց անոնց երբ անոնք ժողովոց առջև կոչուեցան, առաջնորդեց անոնց ճշմարտութեան և փրկութեան վերաբերեալ իրաց մէջ, յիշեցուց անոնց Քրիստոսի խօսքերը և գործքերը, և յայտնեց անոնց գալու բաները։ Հոգւոյն նեքկայութիւնն ունէր իրեն հետ շնորհաց յայտնական նշանները, և կը լնցնէր Քրիստոսի բացակայութիւնը։ Ի հեզեցին է տակաւին քնդ. տրնտեսութեամբ Մխիթարիչին, և նոյն Հոգին տակաւին կը յանդիմանէ աշխարհ մեզաց, արդարութեան և հանդերձեալ դատաստանին համար։

Բաբելիսաւ։ Տես Եղիմաս։

Բաբել։ Ղղջումնելու սովորական ձևն առ. Հրեայս էր շալ լխճա, այսինքն "խաղաղութիւն քնդ քեզ", Նոյն բառերը կը գործածուին նաև Արաբացւոց մէջ մինչև ցայսօր, այսինքն՝ Սելմ լխճա, առ որ ողջունեալ անձը կը պատասխանէ, "խաղաղութիւն քնդ քեզ"։ Սուրբ Գրոց մէջ կան ողջունի ուրիշ ձևեր, որոց մեծ մասը մեզ թիւնք են, զորօրինակ. "Տէր ընդ քեզ։" "Ողջ կաս" "Ուրախ լեր։" "Օրհնեալ լիր դուն ի Տեառնէ։" Աբեւելեանք դեռ ատեպ և մեծ կարևորութեամբ կը գործածեն այսպիսի ողջոյնները։ Արաբացւոյ մը նամակը գրեթէ լի է ողջունիւք։ Եթէ քեզի գար գոյժ տալու թէ տունդ կ'այրի, նախ օրուան ողջոյնը տալու և առնելու էր, և ապա թերևս պիտի ըսէր, "Ինչ որ Աստուած կամի, բարի է, բայց դիտցիր որ տունդ հիմա բոցերու մէջ է։" Աբեւելեանք

ողջոյն տալու ատենն նաև այլևայլ արարողութիւններ և չարժուածներ կը կատարեն։ Մերթ կը համբուրեն զերար, մերթ կրտսերագոյնը երիցագունին ձեռքը կամ մօրուքը կը համբուրէ, կամ ձեռքը կուրծքին վրայ դնելով կը խոնարհի մինչև գետին, և ապա կանգնելով ձեռքը բերանը կամ ճակատը կը տանի։ Տես Ցակոբայ ողջունելը գնաած, Ծննդ. խԳ. և բազմատե Ծննդ. ԺԳ. 4. Իգ. 7. խԲ. 6. Ա Թագ. Իե 23. Բ Թագ. Ա. 2. Յովհ. Ի. 26. Աչս քաղաքավարական արարողութիւններէն ոմանք կատարելու համար բաւական ժամանակ կը պահանջուի, ուստի երբ եղեռ իր ծառան ղրկեց մնաւել մանկան վրայ մարգարէին գաւազանը դնելու, պատուիրեց անոր ոչ ՛ւարդու բարև տալ, և ոչ բարև առուղին բարևին պատասխան տալ, Դ Թագ. Դ. 29։ Նոյն պատճառաւ Քրիստոս պատուիրեց եօթանասնից ընաւ մէկուն բարև չտալ ճամբան,

Digitized by Google

Ղուկ. ժ. 4, այսինքն՝ այն ձեւաւոր և ձանձրալի կերպով ի զուր չվատնել ժամանակը։ Աբեւելեանք իրենց քաղաքավարական ձեւերը կ'ընեն շատ անգամ արտաքուստ և ոչ ի սրտէ. բայց Քրիստոսի օրհնութիւնն էր ի սրտէ, և կը բերէր իրեն հետ "քանի գնահատելի բան մը։" "Իմ խաղաղութիւնս կու տամ ձեզի. չէ թէ ինչպէս աշխարհս կու տայ՝ ես ձեզի կու տամ", Յովհ. ժԴ. 27։

Բաբդուղիմեոս, երկոտասան առաքեալներէն մին, Մատթ. ժ. 3. Մարկ. Գ. 18. Ղուկ. Ջ. 14. Գործ. Ա. 13։ Փիլիպպոսի հետ կերդ կ'ուսանի, և թէպէ թէ միևնոյն անձն էր զոր Յովհաննէս կը կոչէ Նաթանայել, Յովհ. Ա. 45–51, և կը յիշէ միւս առաքելոց հետ, Յովհ. ԻԱ. 2։ Թերեւս Բարթուղիմեոսի բուն անունը Նաթանայել էր, և ընդհանրապէս կը կոչուէր Տէր անուամբ Բարթուղիմեոս կամ Որդի Թոլոմէի, այսինքն որդի Թոլոմէի։ Տես Առաքեալ և Նաթանայէլ։

Բարձր տեղ։ Հին Ռանանացիք և ուրիշ ազգեր երկնային մարմիններու և իրենց կուռքերը կը պաշտէին բլուրներու, լեռներու և յատուկ շինուած բարձրաւանդակաց վրայ։ Իսրայէլացւոց պատուիրուած էր ջնջել այս կռապաշտական տեղերը, Բ Օր. ԺԲ. 2, բայց անոնք փոխանակ այսպէս ընելու, ներհակ եղան հնազանդութեան, և նախ պաշտեցին զնոսա բարձր տեղեր, Ա Թագ. Թ. 12. Գ Թագ. Գ. 4, և ապա կուռքեր, Գ Թագ. ԺԱ. 7. Գ Թագ. ԺԲ. 10, 11. Բարձր տեղերուն վրայ չինեցին նաև մեհեանները, "բարձր տեղերու կառուցիններ", Գ Թագ. ԺԳ. 32. Դ Թագ. ԺԷ. 29, և ուր նէին յատուկ քուրմեր, Գ Թագ. ԺԲ. 32. Դ Թագ. ԺԷ. 32։ Այլեւայլ անուանեալ նախրուած էին այլեւայլ կռոց, և բարձր տեղերը կառապաշտութեան հետ կապուած էին անբաժին կերպով. Այս էր մէկ պատճառը թէ ինչու Տաճար Երուսաղէմ կը պահանջէր որ չբերեց ոճերը և զոհերը միայն երեսափայի կառուցուածքին, տաճարին մէջ, որպէս զի կեդրոնացնէ և միայն Չէմասթեան Աստուծոյ ժողովուրդն ազատ միտք առնուներու գայթակղութենէն, և միամտին վկայէր կառապաշտութեան դէմ։ Մարգարէք կը յանդիմանեն զիսրայէլացիս բարձր տեղերու պաշտամանն համար զոր պարտէին մանաւանդ կործանել. բայց շատ քիչ թագաւորներ կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ որ այն պատուէրը կատարեցին, թէպէտ թագաւորաց շատերը նախանձաւոր էին օրինաց։ Տաճարին շինուելէն առաջ բարձր տեղերը բոլորովին հակառակ չէին օրինաց, բաւական որ Աստուծոյ միայն երկրպագութիւն մատուցուէր հոն։ Ա. դատաւորաց թէպէ թէ քանի մը մանաւանդ պարագաներու մէջ թոյլ տրուեցաւ բարձր տեղերու պաշտամանն, և Սամուէլ զոհ մատոյց շատ անգամ այնպիսի տեղեր ալ առանց նակը չկար։ Նոյն իսկ Դաւթի ժամանակ ժողովուրդը կը զոհեր Տէրոջը Գաբաւոն, Երուսաղէմ և Գաբաւոն։ Բարձր տեղեր աւելի յանճախ էին Իսրայէլի թագաւորութեան մէջ, և այն ըլլոց վրայ ժողովուրդը շատ անգամ կուռ երկրպագութիւն կ'ընէր, և անթիւ գայթակղութիւններ կը գործուէին։ Տես Ագուտաց Ձեր.

Բաթաք, օրհնեալ, 1. որդի Ներեայ, Յուդայի ցեղէն եբեւելի տուեր մը։ Մատթիա բարեկամ էր Երեմիայի։ Իր 605 ին գրեց Երեմիայի առաստածառուր պատգամները ի բարուխ Նորին իսկ Երեմիայի, և ապա կարգաց ժողովրդեան, և դարձեալ իշխանաց ոմանց։ Այս վերջիններն առին գիրքը, և ինչ որ գրուած էր իսկոյն իմացուցին Յովոյեքիմ թագաւորին որ Երուսաղէմ կ'ապրէր. Բարուք գրեց զայն երկրորդ անգամ քանի մը յաւելուածներով, Երեմ. Լ.Ջ. Կը կարծուի թէ Բարուք իր եղբօրը Սարայիայի հետ Բաբելոն գնաց, այն քաղաքին վրայ Երեմիայի գուշակութիւններովը, Երեմ. Ծ.Ա. 59–64։ Բարուք յետ այնորիկ մատնակից եղաւ Հալածանաց Երեմիայի, անոր հետ բանտարկուեցաւ, և բանտարկութենէն երբեմն ազատուելէ հետ, Երեմ. Խ. 6։ Յետ մահուան Երեմիայի, քանի անանգիտութեան բարեհնեաց, Բարուք

Digitized by Google

գործառ Բաբելոն։ Անկանան գիրք մը կայ որ Բարուքայ կ'անծայուի։

2. Ուրիշ Բարուք մը կը յիշուի Նեեմիայի բարեկամաց մէջ, Նեեմ. Գ. 20. ժ. 6. ժԱ. 5։

Բարսաբա, սրբի խոստովանիչ, 1. ցավերէ Բարսաբա, սրբոյ մականուանեալ, էր մին ի նահակից աշակերտաց Գրիստոսի, և հաստատակամ նպատէր ևօթանասունեներէն։ Էր ոմն մին յերկուց անուանելոց լեցնելու երկոտասանից թիւը որ պակասած էր ցուդայէ իսկարիովտացւով, Գործ. Ա.։

2. ցուդա Բարսաբա էր "մարգարէ„ և երեւելի անգամ եբրատացւոյն եկեղեցւոյն։ Այս Բարսաբա շնորհեալ հանդերձ որոշուեցաւ երթալ Պօղոսի և Բառնաբայ հետ կարևոր պաշտօնով մը առ նորընծայ հեթանոս Անտիոքացի եկեղեցւոյն մէջ, Գործ. ԺԵ. 22–33։

Բարտիմէոս, սրբի Տէրտէ, կոյր մարդ մը զորոյ աչքը բացաւ Գրիստոս զնանապարհայն մօտ յերիքով, Մատթ. Ի. 29–34. Մարկ. Ժ. 46–52. Ղուկ. ԺԸ. 35–43։ Ըստ Մատթէոսի, բժշկեալներն երկուք էին. բայց Մարկոս և Ղուկաս զԲարտիմէոս մեզի կը յիշեն, որ իւր հօր անունը կը կրէր, իբրև ծանօթ անձի մը։ Այս հրաշալի բժշկութեան ժամանակին վրայ առաքելոյն անհամամաձայնութիւն մը կայ, որ առաջի առաւ ոմանց երկու դէպք ենթագրել այլ եւայլ ժամանակներ, մին՝ երբ Գրիստոս մտաւ երիքով, և միւսն՝ երբ ելաւ անկէ։ Ասկայն յաջորդագոյն է մանաւանդ կարծել թէ Բարտիմէոս լեց Գրիստոսի մերձենալը, Ղուկ. ԺԸ. 35, և առաջին օրը ի մտացաւ թէ ով էր նա, և քաջալերաբար փրկչին մարգարէութեանէն որ առ Զաքէոս, ուրիշ կարծի մը հետ խնդրից մեծաձայն Գրիստոսի օգնութիւնը, երբ Տէրը կ'անցնէր ճամբէն երուսաղէմ երթալու։ Բարտիմէոսի հաստատուած հաւատքին պատշաճ պատմութիւնը, և Գրիստոսի խոկմն կարեկից ըլլալն անոր բաւական են քաջալերիլ ամէն մարգ հանդերձեալութեամբ երթալ առ Քրիստոս։

Բաւուրիմ, քաղաք բենիամինի մօտ յերուսաղէմ զճանապարհայ ցորդանանու։ Սակայ կը յիշուի Դաւթի պատմութեան մէջ, Բ Թագ. Գ. 16. ժՋ. 5. ժԻ. 18։

Բեեստաբա, Ղևտական քաղաք Մանասէի երկրին մէջ յայնկոյս ցորդանանու, ցես. ԻԱ. 27։ Կը կոչուի նաև Աստարովթ, Ա Մնաց. Զ. 71։ Բեեստարա Թերևս բեթ-Աստարովթի համառօտութիւնն է։

Բեզեկ, գանանացւոց քաղաք, որոյ թագաւոր էր Ադոնիբեզեկ։ Այս քաղքին ի ցուդայէ ասմանի պատմութիւնը կայ, Դատ. Ա. 1–8։ Այս քաղքին մէջ Սաուղ հանդէս ըրաւ իւր զօրաց յաւաղ քան երթալը Գազատպատու ցաբիսի պաշարութիւնը վերցնելու, Ա Թագ. ԺԱ. 8։

Բեթաբարա, փէվ անջղ կամ հուն, քաղաք զաբեւելեան ափամբ ցորդանանու, ուր ցավհաննէս կը մկրտէր, ցովհ. Ա. 28։ Թերևս նոյն էր ընդ Բեթբարայ, Դատ. Է. 24. բայց բուն տեղը ծանօթ չէ։ ցուհաբէն ձեռագրաց շատերը և նորագոյն տպագրութիւնք փոխանակ Բեթաբարայի ունին Բեթանիա, նշխակ անծանօթ։

Բեթագդա, քաղաք բենիամինի, ցուդայի հարմանապետութ, ցես. ԺԵ. 6. ԺԸ. 19, 21։ Րոպինսոն այս տեղը կը դնէ ցորդանանու բերանէն երեք մղոն հեռու, երիքովի ճամբուն վրայ։ Հոն կար գեղեցիկ անուտս, առատ քաղցր և ջինա ապրելի որ լատպտոյնն էր ցորդանանու հովսիի մէջ։

Բեթաեմ կամ Տեբաթ, քաղաք Սաբայի Ասորւոց։ Դաւթի առաւ այս քաղաքը, Բ Թագ. Ը. 8. Ա Մնաց. ԺԸ. 8։ Թերևս ապժմու Տայբէհն է, ի մէջ Բերիոյ և Թագմիվոյ։

Բեթաենիա, փալե պրոնիթաց, գիւղ Զեթենեաց լերին արեւելեան զառիվերին վրայ, իբր երկու մղոն յարեւելից արեւելեան հարաւ երուսաղէմի, երիքովի ճամբուն վրայ։ Գրիստոս յաճախ կ'երթար հոն, Մատթ. ԻԱ. 17. Մարկ. ԺԱ. 1, 12. Ղուկ. ԺԹ. 29։ Բեթանիա կը դնակէին Մարթա և Մարիամ, և հոն յարութիւն առաւ Ղազարոս, ցովհ. ԺԱ։ Հոն օծեց Մարիամ զը-

Digitized by Google

Տէրն ի յիշատակ աւուրք թագաւորացն Նոբա, ՅովՀ. ԺԲ։ Փրիստաս այս գիւղին մեռ զոր կը սիրէր՝ համբարձաւ երկինք իւր աշակերտներուն մէջէն, Ղուկ. ԻԴ. 50։ Բեթանիոյ այժմու անունն Ազբրիեհ է լեալ է Ղազարոս անուանէն։ Իսկզի գիւղ է իբր քսան աւուեհ բազկացեալ։

Բեթասուփիմ, փառ ֆռզէվենդէց, հաւանականապէս էր մերձակայ և կը վերաբերէր տաճարին, Ա Մնաց. ԻՋ. 15։

Բեթաբրէլ, հաւանականապէս Աբբեղա, այժմ Իրպիտ։ Աւյս անուամբ տեղ մը կար Գալիլեայի ծովէն քսան և հինգ մղոն դէպ հարաւային արեւելք։ Ուրիշ համանուն տեղ մը կար ի Գալիլեա, մեռ ի Մագգդալա։ Հոս կային քանի մը մեծամեծ և գրեթէ անմատոյց ապրեր, ի կողմանէ դասեւանդին, Ովս. ԺՐ. 14։

Բեթաւաց, փառ սանդայոթեան, տեղի և անապատ մեռ ի Բեթէլ յարեւելս, Ցես. Ե. 2. ԺԸ. 12. Ա Թագ. ԺԳ. 5. ԺԴ. 23։ Կը թուի առ յանդիմանութեան գործածուած երբեմն երբեմն նոյն իսկ Բեթէլի համար, յետ որոյ ոսկեղէն որթերը կանգնուեցան հոն, Ովս. Դ. 15. ԺԲ. 5։ Բեթէլ կը նշանակէ տուն Աստուծոյ, իսկ Բեթաւան՝ տուն ունայնութեան, այսինքն մեղաց կամ կռոց։

Բեթաքաբմա, փառ ֆիւռ, կը կարծուի թէ էր փրանկաց լեռը, ի մէջ Թեկուէի և Բեթլեհեմայ, Ներեմ. Զ. 1։ Ի կռնակէ բլուր մինաւոր, յորոյ վերայ խոշակերը հզօր ամրոց մը շինած էին։

Բեթեսիմօք, փառ ամյոթիեան, քաղաք Իսաքարայ։ Իսրայելացիք ետուին այս քաղաքը Մովսէսացիներուն, Թուս. Լ Գ. 49. Ցես. ԺԲ. 3. ԺԳ. 20. բայց Մովսէսացիք Թափեցին զայն Իսրայելացիներէն յետ գերութեան, Եզեկ. ԻԸ. 9։ Կայր յարեւելից Ցորդանանու ոչ հեռի յիշեալ գետին բերանէն։

Բեթէլ, փառ Ալփօթ, անուն քաղաքի յարեւմտից Դայիոյ, Եփրեմայ և Բենիամինի սահմանագլուխ, Ծննդ. ԺԲ. 8. ԻԵ. 10–22, և էր հոն ը Ցակոբ քնացաւ և տեսաւ իւր նշանաւոր երազը, և տուաւ այս անունը տեղւոյն քանզի հին անունն էր Լուզ, Դատ. Ա. 23։ Ցետ երեսուն ամաց Ցակոբ դարձեալ հոն կանգնեց իւր վրանը, Ծննդ. Լե. 1–15։ Ցետաւ տեսաւ զԲեթէլ և տուաւ Բենիամինի, Ցես. ԺԲ. 9. ԺԸ. 22։ Սակայն Եփրեմացիք վտնեցին զՔեռաբաղամ, Դատ. Ա. 22–26։ Հոս Ցակոբ երկար ատեն ուխտին տապատեղակը, և հաւանականապէս վկայութեան խորանը, Դատ. Ի. 26. Ա Թագ. Ժ. 3։ Բեթէլ էր նաև մին ի տեղեաց յորս Սամուէլ կը դատէր ժողովուրդը կարգաւ շրջելով, Ա Թագ. Է. 16։ Ցետ Սողոմոնի եղաւ տեղի թանձր կռապաշտութեան, քանզի Ցերոբովամ հոն դրաւ իւր ոսկեղէն որթատից մին, վասն զի Բեթէլ ի սկզբանէ էր վայր նուիրական, Գ Թագ. ԺԲ. 29։ Մարգարէք շատ անգամ պատգամներով դրկուեցան ի Բեթէլ, Գ Թագ. ԺԳ. 1, 2. Ե-րեմ. Խ. 13. Ամովս. Գ. 14. Է. 10։ Ա-յն պատգամներուն առաջինը կատարուեցաւ Ցոսիայի ձեռքով, Գ Թագ. ԻԳ. 13. հոն Ցաջորդեալ պատգամը կատարուեցան վերջին աւերմամբ Բեթէլայ, ուր հիմա ալ այլ ինչ բայց աւերակք կը գտնուին։ Բոպինսան Բեթէլայ տեղը կը համարի այժմու Ռեդդին։ Երկաստանի մղոն հեռու է Երուսաղէմէ դէպ ի Արեւքմ, բլուրց մը հարաւակողմեան ծայրը։ Ուրի յարեւելից անձուկ և պարսպաքար հովիտ, և յարեւմտից ճամբայ մը որ երկար ատեն գործածուած է։ Բլուրն արեւելեան ստորոտը կան Ցորդանոյ մեծ քարեղէն աւազանի որ նախնի Երբայեական ժամանակի գործ է։ Տես Բեթաւեն։

Բեթլեհեմ, փառ Հոյե, 1. անուանի քաղաք, տեղի ծննդեան Դաւթի և Քրիստոսի։ Ցուդայի երկրին մէջ էր, Երուսաղէմէ վեց մղոն հեռու դէպ արեւմտեան կողմը, և հաւանականապէս առաւ այս անունը շըրջակայ երկրին պտղաբերութենէն։ Նոյն նշանակութիւնն ունէր նաև հին անունը Եփրաթա որ կը նշանակէ պտղաբեր, Ծննդ. Խ. 7. Միք. Ե. 2։ Բեթլէհեմ ունէր գեղեցիկ գիրք երկայնաձև զառիվերի մը վրայ,

Digitized by Google

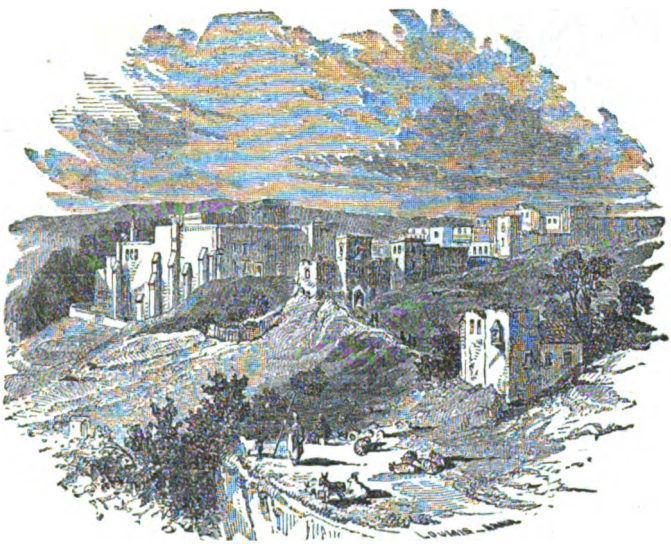

ԱՑԾՄՈՒ ԲԵԹԼԵՀԵՄ

երկու հազար եօթն հարիւր ոտք վեր քան ծովուն երեսը, և ունէր ամէն կողմանէ իւր առջև գեղեցիկ տեսարանները։ Շրջակայ լուսէք ծածկեալ էին որթովք և թզենեօք և նշենեօք, և հովիտք կը բերէին առատ ցորեան։ Ուրուայմ ամրացուց զԲեթլեհեմ, բ Մնաց. ժԱ. 6, բայց Բեթլեհեմ ուրիշ տեղերու նայելով անձնական էր, Միք. ե. 2, և ցեսուէն և Ղեեմիայեն չի յիշուիր ցուդայի քաղաքաց կարգը։ Բեթլեհեմ գուարթութեամբ կը յիշուի Ռոսի և Հուդիթայ անունները։ Հռչակաւոր է մանաւանդ իւր տեղի ծննդեան Դաւթի, Ա Թագ. ժԼ. 12, 15. ի. 6. Բ Թագ. իԳ. 14–17. բայց ի վեր քան զամենայն նուիրական է իւրեա տեղի ուր փրկիչը ծնաւ։ Աչի սիրելի տեղւոյն վրայ Թէթրաց աստղնորդ աստղը, հոն արեւելեան մոգք երկրպագին թագաւորաց թագաւորին, և հոն ուր Դաւիթ կ'արածէր իւր հօտը և կ'օրհնէր զԱստուած՝ լսուեցան հրեշտակաց երգերն ի ծննդեան փրկչին, Ղուկ. Բ. 8։ Բեթլեհեմ հիմա կը կոչուի Պէթ Լահմ, և ունի իրը երեք հազար բնակիչ, և գրեթէ բոլորն անուանմբ Քրիստոնեայ են։ Ակն մղոն դէպ ի հիւսիս է տեղին զոր աւանդութիւնը կը ցուցնէ լինել գերեզմանն Հռաքէլայ, Ծննդ. Լե. 16–20. և իրը երկու մղոն դէպ հարաւային արեւմուտք են այն մեծամեծ աւազանները որ կը կոչուին աւազանք Սողոմոնի։

2. Անծանօթ տեղի Զարուզունի երկրին մէջ, ցես. ժԹ. 15. Դատ. ժԲ. 10։ Այս երկրորդ քաղքէն զանազանութեամբ Դաւթի քաղաքը կը կոչուէր ընդհանրապէս ցուդայի Բեթլեհեմ։

Բեթեզդա, փոքր ընդհաց, անուն աւազանի կամ աղբեր մօտ ի տաճարն Երուսաղեմի. կարծեմ նաև բաց չենք մը այն աւազանին վրայ կամքով ի բնակութիւն հիւանդաց որ կու գային փորձել ջուրին բժշկիչ զօրութիւնը, Յովհ. ե. 2։ Աւանդութիւնն այս աւազանին տեղը կը համարի հոն ուր հիմա մեծ ցամաք փոս մը կը տեսնուի, տաճարին վերբերեալ գեանին հիւսիսային պատէն դուրս։ Բայց Բոպինսան հաստատականագոյն կը համարի թէ այն փոսը Մարիա լեռը մատակայ հեռա-

Digitized by Google

ապրին լեռներն։ բաժնող խրամին մէկ մասն է։ կ՚ըսէ թէ բուն ԲԵԹ-ՀԵԶԴԱՅ էր թերևս "Աղբիւր կուսին„ կոչուած տեղը, ցովտափաստ հովտին տարբին մասին մէջ, ուր Հարիւր և յիսուն տաք գետ ի Տարտա տա-ճարին գետնէն։ Այս աստղազնը շատ հին էր, և կը թուի թէ կ՚ապրէր ջուր տաճարին տակը չինուած հին աստղաններէն։ Վ ԵՇՏԱՏԱՆ կամ ԵՕՖԵՒՏԱՏԱՆ թուով երկու թև տա-ճիճաններ, որոց մէջտեղ կայ տա-ստաբերկու տաք լայն տախտակամած մը, կը տանին վար աստղազնը, որ տատանելհինգ տաք երկայն է, և հինգ կամ վեց տաք լայն։ Ջուրերը կը բաշխուին և կը յաճախուն ժամա-նակ ժամանակ, և տարերկրակայ ջե-րանոցքով կը հոսին վար Սելովամայ աստղանը։ Կը կարծուի թէ այս ա-ստղանն էր զոր ՆԵՒՄԻա կը կոչէ "ԹԱԳԱՏԱՐԱՆ աստղանը„ ՆԵՒ. Բ. 14։ ԲԵԹ-ՀԵԶԴԱ, ԹԵՒ. ծանօթ և մեռեալ մեզ, կոթաւած է իւր բա-ժին զօրութիւնը. բայց ապրիւրն զոր Քրիստոս բացած է մեզոց, յան-ցանաց և մեղաւոն համար, ծով է ամենուն և երբէք չի կորնցներ իւր զօրութիւնը։ Տես ՍԵԼՈՎԱՄ։

ԲԵԹՇԱՄԱԲԱ, թուա. Լ.Բ. 3, 36. ցես. ԺԳ. 27, և ՆԵՄԵՐԻՄ, ես. ԺԸ. 6. ՅԵՒՄ. ԽԸ. 34. էր քաղաք ի Գադ, ՅՈՐԴԱՆԱՆԻՆ քիչ հեռու գետ արևելք, գետակի մը քով որ կ՚ելլայ Ռաամովի Գաղատացի մօտէն գետ հարաւային արևմուտք մինչև յիշեալ գետը (ՅՈՐԴԱՆԱՆ)։

ԲԵԹՈՐՈՆ, գաս. այբէ, զաբգիս՝ ՁԷՒԹԱՒ, էր հատաբակաց անուն երկու դպացի քաղաքաց, որ էին ԲԵ-ՆԻԱՄԻՆի երկրին հիւսիսային արևմուտ-եան անկիւնը, և կը զանազանուէին իրը վերին և տաորին ԲԵԹՈՐՈՆ։ Այս քաղաքներէն շինուած էին երկու զատ-վերաց վրայ, երկուտակ հովիտներով։ Տաորին ԲԵԹՈՐՈՆ կը բաժնուէր ի վերնոյն անձուկ հովտիւ, և քարուտ և գժուարին ճանգ մը կը տանէր այն զատվիվրն յորոյ վերայ շինուած էր վերին ԲԵԹՈՐՈՆ։ Վերջինը մնատագոյն էր երուսաղէմի, իրը երկուտասան մղոն հեռի անկէ. և երկոքեան էին ծավէզերք տանող տավրական ճամ-

բուն վրայ։ Այս անցքէն վար հա-լածեց ՅՈՒԱՒՄՆ ացիս, և պօղա տակէ անցաւ դէպ երոյն, մինչ կ՚եր-թար ԱՆԱՓԱՏՈՒՐՈՒ, ցես. ժ. 1–11. ԳՈՐԾ. ԻԳ. 31, 32։

ԲԵԹԱՄԻԱ, գաս. աբիթեան, 1. քաղաք ՅՈՒԴԱՅ, ատեալ քահա-նայից, ցես. ԻԱ. 16. Ա ՄՆաց. Ջ. 59. Ա ԹԱԳ. Ջ. 15։ Էր իրբ հնգե-տասան մղոն գետ արևմուտք ԵՐու-սաղէմէ, մերձ ի ատտիմաս Դանայ և փղշտացւոց, ցես. ԺԵ. 10. Ա ԹԱԳ. Ջ. 12։ Չատանականապէս նոյն քնդ իսաամէսի, ցես. ԺԹ. 41։ Նշա-նաւոր է ՅՈՒԴԱՅի և ԻՍՐԱՅԷԼի մէջ-տեղ պատերազմին պատճառաւ, յորում պարտեցաւ Ամասիա, Դ ԹԱԳ. ԺԴ. 12–14. և վասն զի տա-պաստակը փղշտացիներէն գարձաւ հան, և պատժեցան անոնք որ յան-դգնեցան անոր մէջ նայիլ, Ա ԹԱԳ. Ջ։

2. Անուանի քաղաք ՀԻՒԴԱՍՏՈՒ, ԵԶԵՄ. ԽԳ. 13։ Տես ԱԶԵԿ ՔԱՂԱՔ։

ԲԵԹԱՅԻԴԱ, տեսի ՅԻՍՈՒՍԻՒՆ, 1. քաղաք ի ԳԱԼԻԼԷԱ, ԳԱՆՆԱՍԱՐԵԹԻ ծովուն արևմտեան եզերք, կափառ-նայումին քիչ մը հեռու։ Էր տեղի ծննդեան առաքելոցն փիլիպպոսի, ԱՆԴՐԷԱՅ և ՊԵՏՐՈՍԻ։ Տէրը շատ ան-գամ կ՚երթար հոն, ՄԱՏԹ. ԺԱ. 21. ՄԱՐԿ. Ջ. 45. Ը. 22։

2. Էր քաղաք ի ԳԱԼԻԼԵԱՅԻ, ի հարաւոյ նոյն ծովուն, և յարևելից ՅՈՐԴԱՆԱՆՈՒ։ Այս տեղւոյն մօտ կերակրեց ՅԻՍՈՒՍ հինգ հազարը։ Քաղաքը շինուած էր գեղեցիկ բլրոյ մը վրայ մօտ ՅՈՐԴԱՆԱՆ, երեք մղոն լայն և շատ պտղաբեր գաշտով մը բաժնուած ԳԱԼԻԼԵԱՅի ծովէն, Ղուկ. Թ. 10։ Բազդատե ՄԱՏԹԷԻ ԺԴ. 13–22. ՄԱՐԿ. Ջ. 31–45, Համեմա-նելը։ ՓԻԼԻպպոս, այն երկրին չոր-բորգապետն, ընդարձակեց այս քա-ղաքը, Ղուկ. Գ. 1, և կոչեց զայն ՅՈՒԼԻԱՍ ի պատիւ ՅՈՒԼԻԱՅ, գտեր Օգոստոսի։ Յարգիտ փոքր, բայց ա-ւերակ է։

ԲԵԹՍԱՒԴԱ, աւելի ընդհանուր ա-նուանն էր ԱԿԻԲ ծպոլիս։ Էր ՅՈՐԴԱ-ՆԱՆԷՆ երկու մղոն գէպ արևմուտք, ի ծայրն ԵԳԵՐԱՑԻՒՆ մեծ գաշտին բա-զուկներէն մէկուն, ՅՈՒԼԻԱՅԻ հովտին,

Digitized by Google

որ կ'երթայ վար Յորգանանու հովիտը, հարաւային արեւելեան ազգութեամբ։ Քաղաքը չինուած էր զառիթափին վրայ, ճիշդ ուր առուկին (Յեզրայելի) հովիտը կը սկսի երթալ զառիթափ, մինչեւ կը հասնուրի վերջին (Յորգանանու) հովտին։ Բեթանան տրուած էր Մանասէի, Թէպէտ ոչ իսկոյն նուաճեցաւ, Յես. ժԻ. 11, 16։ Դատ. Ա. 27։ Սաւուղի դիակը կախուեցաւ այս քաղքին պարսպէն, Ա Թագ. ԼԱ. 10, 12։ Բ Թագ. ԻԱ. 12։ Գ Թագ. Դ. 12։ Այս տեղը զարդիս կը կոչուի Պէյսան, և է Տիբերիայէն իբր քսան և չորս մղոն դէպ ի հարաւ։ Այժմու գիւղը կը պարունակէ հօմանասուն կամ ուխտաւոր ասաւ, որոց բնակիչք ողորմելի վիճակի մէջ են, Պէտուինները յափշտակութեանը նշանակ։ Հին քաղքին աւերակները բաւական ընդարձակ են, ասա եզերը գետակին որ կ'անցնէր քաղքին մէջէն և հովտին քովէն։ Կ'բսուի թէ քաղքին շրջապատն իբր երկաթ մղոն էր։

Բեթասէբ, քաղաք Յուդայի բլրոտ երկրին մէջ, մօտ ի Քերբրոն, Յես. ԺՍ. 58։ Ի որովհետեւ ամրացուց այս քաղաքը, Բ Մնաց. ԺԱ. 7, որ եղաւ օգնական երուսաղէմի վերստին շինութեանը, Նէեմ. Գ. 16։ Ըստ Յովսեպոսի էր մին ի հզօր ամրացաց Յուդայի, բայց գիտքը գեռ սրոշ գիտցուած չէ։

Բեթփագէ, գոյն Խշ, փոքր գիւղ Ձիթենեաց լերան արեւելեան ստորոտը, մօտ ի Բեթանիա, Մատթ. ԻԱ. 1։ Մարկ. ԺԱ. 1։ Ղուկ. ԺԹ. 29։

Բեթփեգովր, քաղաք Մովաբացւոց որ Ռուբենի ստանձնութեան մէջ էր, և առնուեցաւ Ամովրհացւոց ձեռքէն, Յես. ԺԳ. 20։ Այս քաղքին համբաւան ստացած էր Բէլբեգովր կոչուած կուռքին պատճառաւ որ հան կը պաշտուէր։ Բեթփեգովրի մօտակայ հովտին մէջ Մովսէս օրհնքը կարգաց Իսրայելի որդւոց, և թաղուեցաւ, Բ Օր. Դ. 44–46. Լ.Դ. 6։

Բեթգամր, Դանայ երկրին մէջ, մօտ ի Մասպա։ Նշանաւոր է փղշտացւոց պատրաստութեան, և Աբենեզէր կոչուած քարին համար զոր Սմուէլ հանգնեց հան, Ա Թագ. Ի. 11։

Բելիաք, որ լուծի ինչ։ Այս բառն անգամ մը միայն գործածուած է Սուրբ Գրոց մէջ, Բ կորնթ. Զ. 15։ և անառաքելական Սատանայի համար բսուած է։

Բեհեմոթ, անասուն մեծ երկաքնդան, որ նկարագրուած է Յոբ. Խ. 15–24։ Մեկնիչք հիմն ընդհանրապէս միաբան են թէ Բեհեմոթ գետասի է որ Նեղոսի և Ափրիկէի ուրիշ մեծամեծ գետերուն մէջ միայն կը գտնուի։ Շատ մեծ, ուժեղ և յարձանդարմին է. կ'ապրի գետերու մէջ, բայց կ'ելլէ նաև եզերքը սէզ, ցորեն, գալար խոտ և ծառերու ճիւղեր ուտելու։ Գետասէրոյ տեսիլը ցասմաքի վրայ շատ ազգեղ է, քանզի մորմինը կարի յաղթ է, լերկ և բուլորշի, մորթինը հաստ ու ամուր գլուխն անհնարին մեծ, որունգը նոյնպէս ուսանց համեմատութեան կարճ։ Տեսնուած է ստուա գետասէր, երկայնութիւնը ութ նետասան ոտք, բարձրութիւնը ութ, և շրջապատը հնգետասան, գլուխը երկք ու կէս ոտք, մէջքն ինն ոտք և բերնին լայնութիւն իբր երկու ոտք։ Ականջները մանր և ուռ են, աչուքները մանր և սև, շրթունքը շատ թանձր և լայն, և ունգունքը մանր։ Ատամունքը բերնին մէջ արգաբև տհաստ են, մինչեւ ծամելուց վերին ծամելուց ժանիքը որ են կոր, և գուն ինչ գլանաձև. այս ատամունքն այնպէս զօրաւոր են և կարծր որ պողպատի զարնուելով կրնան կրակ հանել, և երբեմն կ'բլլան երկու ոտք երկայն, և իւրացանչիւրը կու գայ ասելի քան վեց ֆունտ։ Մի'ւս ատամին ասելի փոքր է։ Ագին կարճ և թաւ է, և բոլոր մորմինը

Digitized by Google

պաշտպանուած է թանձր և պինդ մորթով ընդ որ չէն կրնար թափանցել առաւ և սլաք, և ծածկուած է կարճ ատևով։

Մր. Բիւբէլ վերջին նեղոսի քով երևելի կառոյց մը պատմութիւնը կ՚ընէ։

Գետաձի մը զոր պաշտեցիներ էր շատ ծեր սարու, և կը թուէր հասած իր կատարեալ ամման։ Երկայնութիւնն էր, ցուկէն մինչև ապտոյն ծայրը, իրը հնգետասան ոտք, և ժանիքն, արմատէն մինչև ծայրը, կորութեան սրտատքին երեսն ի վեր, քսան և ութ մատ։ Այս անասնոյն հետ կռուեցանք չորս ժամ, և այն՝ գիշերայն։ Աղբարև գազանը շատ մօտ եկաւ մեր մեծ նաւակին, և պիտի կորուսանէր զայն, թերևս նաև մեր կեանքը։ Երբ փոքր նաւակի մը մէջ տեսաւ որսորդները որ զանի քաշելու համար երկայն չուանը կապելու վրայ էին խարսխանչին, գազանը մէկ ոստմամբ նետուեցաւ այն փոքր նաւակին վրայ, իրեն հետ առնելց ջուրին տակը և կորը կորը բրաւ գայն։ Հրացանի քանի և հինգ գնդակներէն որ իրը հինգ ոտք հեռաւորութենէ արձակուեցան գազանին գլխուն՝ մին միայն անցաւ մորթէն և ոսկրներէն՝ անանդոյն ցուկին մօտ, այնպէս որ, ամէն անգամ որ շուչ կ՚առնէր և կու տար, նաւակին վրայ արեան հեղեղ մը կը հոսեցնէր։ Մնացեալ գնդակները միացին անոր թանձր մորթին մէջ։ Վերջապէս ստիպուեցանք փորը թնդանօթ մը գործածել. բայց քանի մը ոտք հեռուէն արձակուեցաւ հինգ գնդակներով գազանին գլուխը և մարմինը չարաչար ծակոտուելէն ետքը մեռաւ գազանը։ Այս վիթխարի գետաձին ըստ հաճոյս տարաբ բերաւ մեր մեծ նաւակը գետին ամէն կողմը։

Բենադադ, 1. Թագաւոր Դամասկեան Ասբուց, զոր Յուդայի Թագաւորն Ասա վարձուք կանչեց իրեն օգնութեան իսրայէլի Բաասա Թագաւորին դէմ, Գ Թագ. ժԵ. 18–22։ Բենադադ աւերեց Նեփթաղիմայ երկրին մեծ մասը։

2. Որդի և յաջորդ վերոյիշեալ Բենադադայ։ Երկու տարի հետզհետէ մեծ բանակ հանեց, և կռուեցաւ Իսրայէլի Աքասար Թագաւորին դէմ։ Բենադադ չարաչար յաղթուեցաւ օգնականութեամբ Եհովայի, բլրոց, նաև գաշտաց Ասուրացոյն, Գ Թագ. Ի. 1։ Աքասար, հակառակ Ասուրացոյ հրամանին, խնայեց Բենադադայ, և խաղաղութեան դաշինք բրաւ անոր հետ։ Այս դաշնադրութիւնը չկատարուած կը թուի, քանի որ երկք տարի ետքը Աքասար նորոգեց պատերազմը և սպանուեցաւ, Գ Թագ. ԻԲ. 1։ Յետ իրը հին սմանց, Բենադադ նորէն արշաւեց Իսրայէլի երկիրը, և եղիսէ մարգարէ նահատակեց անոր գիտակցութիւնը, Գ Թագ. Զ. 8–23։ Բայց պատերազմին անգամ մը ևս նորոգուեցաւ։ Բենադադ պաշարեց զՍամարիա, և սովով ի նեղ արկ քաղաքը։ Ասուած արհաւիրք ղրկեց Ասորւոց բանակին վրայ գիշերայն, և հետզհետով փախաւ զօրքը, Գ Թագ. Զ. 17. Ի. 6. Ամակ. ԻԸ. 4։ Սակաւ մինչ յառաջ քան իր մահը, Բենադադ հիւանդանալով ղրկեց զԱզայէլ հարցանել եղիսէ մարգարէին, թէ ինչ պիտի բլլար հիւանդութենն ելքը։ Մարգարէն պատասխանեց թէ հիւանդութիւնը մահացու չէր, բայց և այնպէս պիտի մեռնէր Բենադադ. կնճռոտ պատասխան մը զոր Ազայէլ լուծեց անկողնին մէջ խեղդելով իւր տէրը, Գ Թագ. Ը. 7–15։

3. Որդի այժմու Յիւելոյն Ազայելի։ Հայրը շատ նեղած և հարատահարած էր զԻսրայէլ. բայց այս Բենադադ կորսյս ինչ որ շահած էր հայրը, ցօղափաստ թագաւորէն երիցս յաղթուելով, Գ Թագ. ԺԳ.։

Բեճամաքե, կրտսերագոյնն յորդւոց Յակորայ և Ռաքելի, Ծննդ. Լ. 16–18։ Ռաքել մեռաւ երբ ծնաւ զԲենիամին, և մինչ վերջին չունչը կու տար, անուանեց զորդին Պէն-Օնի, այսինքն՝ "տրտմու թ եանս որդին.„ բայց Յակոբ կոչեց զնա Բենիամին, "որդի աջ ձեռին իմոյ։„ Բենիամին մեծ մխիթարութիւն էր Յակոբայ որ կը սեանէր յանձին Բենիամինի իւր սիրեցեալ կինը զոր թաղած էր, և զՅովսէփ զորոյ կորուստը կ՚ողբար։ Ժողովրդեան համակրութեան թողուլ

Digitized by Google

զանի երթալ իր հղբայրներուն հետ Եգիպտոս, Ծննդ. խթ. 6։ Բնիամինի ցեղը փոքր էր ի սկզբան, և գրեթէ չնշուեցաւ Դատաստրոց ժամանակ, Դատ. Ի., բայց յետոյ բազմացաւ յոյժ, Ի Միաց։ Ա. 8. ժէ. 17. Բենիամինեանք քաջ էին, Ծննդ. խթ. 27, և "Տէրոջը սիրելին,„ և անոր քով ապահովութեամբ կը բնակէին, Բ Օր. Լ. 12, քահանի Բենիամինի երկիրը կից էր Ցուդայի և սուրբ քաղաքին ի հիւսիսոյ։ Տասն ցեղից ապստամբութեան առնեը, Բենիամին յարեցաւ Ցուդայի, և այս երկու ցեղք յետ այնորիկ Ծառային սերտիւ միացեալ, Գ Թագ. ԺԱ. 13. ժԲ. 20. Եզր. Դ. 1. ժ. 9։ Սաւուղ Ի-ազատար և Տարսոնացին Պաւղոս երկուքն ալ Բենիամինի ցեղէն էին, Փիլ. Գ. 5։

Բեսելիէլ, Ընդ հովանեաւ Ապտնոյ, էր արուեստագէտ, որուն տուաւ Աստուած յատուկ հանճար ընդ ի զարդարել վկայութեան խորանը, Ել. Լ.Ա. 2. Լ.Ե. 30։

Բեթաճ, երբեմն կը գործածուի Սուրբ Գրոց մէջ փոխանակ խօսողի, Ել. Դ. 16. Երեմ. ԺԵ. 19։ Աստուած Մովսէսի հետ խօսեցաւ "բերան ի բերան„ Թուա. ԺԲ. 8., այսինքն անոր հասկնալի կերպով և յայտնի։ Օրէնքը պարտէր լինել Երբայեցւոց "բերանը,„ Ել. ԺԳ. 9., այսինքն ըստ ակի կրնկալու էին զայն և անոր վրայ խօսելու էին յաճախ։ "Բերնին գաւազանը,„ Եռ. ԺԱ. 4, և սրած սուրը, Ցայտ. Ա. 16, կը նշանակեն Քրիստոսի խօսքին զօրութիւնն ի յաղթահարել, յիրկել և ի դատել։ Տես և Եռ. խթ. 2. Երբ. Դ. 12։

Բեերզեբէ, Իբւ-Բ, 1. Մաւուռացի, Շմաւոնի երկրէն, հայր Եդրիկէլի որ առաջ Սաւուղի գաւառորը Մերովբ, Ա Թագ. ԺԲ. 19. Բ Թագ. Իև. 8։

2. Ծեր և հարուստ Գաղատացի, բաբեկամ Դաւիթի, երբ Դաւիթ տարագիր էր Աբիհոդամայ ապստամբութեան ժամանակ։ Բերզելի ղրկեց առաջ պաշար, անկողիններ և ուրիշ բաներ ի պէտս Դաւիթի մնոյդոց, Բ Թագ. ԺԲ. 27. ԺԹ. 32։ Ի գարձին Դաւիթի, Բերզելի գնաց անոր հետ մինչև Յորդանան, և չուզեց, իր ծերութիւնը պատճառելով, բնակիլ Երուսաղէմ և ընդունել բարիքը զոր կը խորհէր ընել անոր Դաւիթ։ Մինչ Դաւիթ իւր վերջին պատուհասները կու տար Սողոմոնի, պատուիրեց անոր նաև սէր ցուցնել Բերզելիի ազգատոհմին, և ընդունել զանոնք յարքունիս իւր, Գ Թագ. Բ. 7։

3. Գահանայ մին որ կին առած էր ի գաւառաց Բերզելիի, Եզր. Բ. 61. Նէեմ. Է. 63։

Բեթիա, քաղաք Մակեդանիոյ, ոչ հեռի ի Փիղիպոսէ գեպ հարաւայինս տրեմուտք, և Բերմիոս լերան մօտ։ Բերիա կոչուեցաւ յետոյ Իրենոպոլիս, և զարգիս կը կոչուի ի Թրքաց Գուբ, յայլոց Գաբա Վերիա։ Գողոս յաջողութեամբ քարոզեց հոս Աւետարանը։ Հանճարեղ Բերիացիք քննեցին Գողոսի վարդապետութիւնը Հին կտակարանին գրաբածներով, և շատերը հաստատացին, Գործ. ժԷ. 10, 14. ի. 4։

Բերիճիկէ կամ Բերենիկէ, երիցագոյն գաւառը Հերովդէ Ագրիպպայ Ա.ոյ, և քոյր կրտսերոյն Ագրիպպայ, Գործ. իե. 13, 23. իջ. 30։ Բերենիկէ ամուսնացաւ նախ իւր օրհղբօրը, Հերովդէ, Քազկիսի թագաւորին հետ, և անոր մահուանէն ետքը, ապստամբաց համար իւր եղբօրն Ագրիպպայ հետ ապօրինաւոր յարաբերութեան մէջ բլլալու կասկածէն որ ի գաւառացի էր, ամուսնացաւ Կիլիկիոյ թագաւորին, Պողեմոնի, հետ։ Ա.յս ամուսնութիւնը շատով քակուեցաւ, և Բերինիկէ դարձաւ իւր եղբօրը քով, և յետոյ եղաւ տարփածու Վեսպասիանոսի և Տիտոսի։

Բեթաբա, քաղաք Աստրոց գոր առաւ Դաւիթ, Բ Թագ. Ը. 8. Ա Մնաց. ԺԸ. 8. եզեկ. Իե. 16։ Ոմանք կը կարծեն թէ Պէյրութ էր այս քաղաքը. բայց, թէպ անուանց նմանութիւնը, ուրիշ նշաններ կը ցուցնեն թէ Բեթթա ասկի ներաբ էր, Համամիաս կամ Դամասկոսի մօտ։

Բեթսաբէ, կին Ուրիայի, և հաւանականապէս Թռան Աքիտոբելայ։ Դաւիթ նախ շնութիւն ըրաւ Բերսաբէի հետ, ապա հնարիւք ազանել տուաւ անոր այրը, և հետկ յետոյ

Digitized by Google

կին առաւ զանի։ Ա՛յս մեղքերը հատճղ չէ՛ուեցան եհովայի որ զրկեց զինքեան մարգարէ առ Դաւիթ մարգոյն (էգ ոչխարին) առակաւ, Բ թագ. ԺԲ. 1։ Դաւիթ ապաշխարեց դառնապէս, բայց և այնպէս պատժուեցաւ, Բ թագ. ԺԱ. ԺԲ։ Բերթաբէ էր մայր Սաղոմնի որոյ յաջորդելուն համար հօրը գահուն շատ աշխատեցաւ Բերթաբէ, Գ թագ. Ա. 15։ Ցետ այնորիկ կը յիշուի Բերթաբէ Ադոնիայի դէպքին պատճառաւ, Գ թագ. Բ. 13, ՄԱ. Սաղմոսին վերնագրին մէջ, և Գրիստոսի նախնեաց կարգը, Մատթ. Ա. 6։

Բերսաբէե, կէհոր երդման, Ծննդ. ԻԱ. 31· ԻՋ. 31, 33, քաղաք զոր և ուէթ մղոն դէպ ի հարաւային սահմանաւ ի Բերսոնէ, Սաւբը երկրին հարաւային ծայրը։ Դան Սաւբը երկրին հիւսիսային ծայրն էր. ուստի "Դանէն մինչև Բերսաբէե" խօսքը կը ցուցնէ բոլոր երկրին երկայնութիւնը, Դատ. Ի. 1։ Աբրահամ, Իսահակ և Ցակոբ յաճախ բնակեցան ի Բերսաբէե, Ծննդ. ԻԱ. 31· ԻԲ. 19· ԻՋ. 23· ԻԸ. 10· ԽՁ. 1։ Գաղտքը որ յետոյ չինուեցաւ Նոյ տրուեցաւ Ցուդային, և ապա Շմաւոնի, Ցես. ԺԵ. 28· ԺԹ. 2։ Սամսէլ իւր որգիքը դատաւոր դրաւ հոս, Ա թագ. Ը. 2։ Եղիա երբ կ'երթար Գոբէբ՝ հոս հանգեաւ, Գ թագ. ԺԹ. 3։ Ոզիայի ժամանակ Բերսաբէե էր նիստ կառավարութեան, Ամովս. Ե. 5. Ը. 14։ Գերութենէն ետքը Հրեայք բնակեցան հոն, Ներեմ. ԺԱ. 27, 30, և յետ գիրքսատի քանի մը դար էր մեծ գիւղ։ Բազիլեոսն գաւառ այս քաղքին տուաւ յայմանս Գիւրէոսէպս, Գաւառնոս Հարաւային կողմը մեծ անապատին եզերքը, այսինքն փոքրիկ անդնակ քաղքի մը ուերակներէը, և պատուական ջրոյ երկու քարաշէն ջրհոր, շուրջանակի քարեղէն առագաստ։ Շատ նշաններէ յայտնի էր ջրհորին հնութիւնը։

Բեէլմաօճ, Ցուդայի երկրին մէջ յայնկոյս Յորդանանու, Թուս. Լ.Ի. 38։ Կը կոչուի նաև Բեթմաուն, Եբեր. Ծէր. 23, և Բեթբէելմէն, Ցես. ԺԵ. 17։ Ա՛յս քաղքին ուերակները գտնուեցան երկու մղոն գէպ ի հարաւ Հեբրոնէ։ Եղկիէլ, Իե. 9, կը յիշէ զԲեէլմէն իբրև քաղաք Մովաբացւոց։

Բեեղզեբուղ, փէր օզիոյ։ Հրեայք այս անունը կու տային սատանայի, Մատթ. ԺԲ. 24, իբրև պատճառի ամենայն պղծութեանց և գաթշանաց կատապաշտութեան։

Բեեղսեփաճ, քաղաք Հեգիպտոս, Հատանախանապէս մօտ Յայժմանս Սուէզ։ Տէզը ծանօթ չէ, ինչպէս են մանր տեղեկութիւնք ճամբուն Իսրայէլացւոց երբ Եգիպտոսէն ելան։ Իսրայէլացիք կարծեր ծովը անցնելէն առաջ դարձեալ բանակեցան Բէեզեփոնի "առջին„ և "դիմացը„, Եբ. ԺԲ. 2· Թուս. Լ.Գ. 7։

Բեեր, օքիւր, քաղաք Ցուդայի, ըստ Ցովսեպոսի և Ցերոնիմոսի քանի մը մղոն գէպ արեւմուտք Երուսաղեմէն, մօտ ի Բեթսամիս։ Ցոզաբամ հոս ապատնեցաւ իւր եղբօրն Աբիմելեքայ երեսէն, Դատ. Թ. 21։

Բժիշկ, եգիպտացւոց բժշկական ճարտարութիւնը շատ համբաւաւոր էր։ Իւրաքանչիւր բժիշկ տեսակ մը հիւանդութեան համար էր, և այսպէս մեծ տուներ շատ բժիշկներ կ'երթային, Ծննդ. Ծ. 2։ Նաև երբայեցւոց մէջ կային ասպետական բժիշկներ, եր. ԻԱ. 19· Առակ. ԺԵ. 22· Մատթ. Թ. 12. Ղուկ. Դ. 23. Ը. 43։ Ի հնումն քիչ տեղեկութիւն ունէին մարդկիկ անդամազննութեան, և ասոր մէկ պատճառը սա էր որ գիակաւն գպչիլ պղծութիւն կը համարուէր ըստ օրինաց։ Ուստի նախնիք մնացուդ էին սպասաւորին մահճակալ քան ներքին հիւանդութեանց և ախտից, Ես. Ա. 6· Եզեկ. Լ. 21, Թէպէտ ներքին և մեսաւոր խնդասրմանց համար ևս կը ջանային դասրման մնացուցանել, Ա թագ. ԺՋ. 16· Բ Մնաց. ԺՋ. 12։ Կը գործածէին օծանելիք, խիւսեր (լ-ֆ), մշուկ, ձիթով օծանել, ջերմուկներ և գետերս մէջ լուացուիլ, և ուրիշ շատ դասրմաններ, Ներեմ. Խ.Ջ. 11։ Շատերը կը դիմէին նաև բժիշկներ և կախարդանաց։

Բիգբաթա, պորթ խոթէ, Աստիբասի պալատին մէջ ներքինի մը որոյ դատաստանութիւնը Բագաւորին գէմ.

Digitized by Google

ի գերև ելաւ Մուրթքէի հակառա-
թեամբ, Եսթ. Բ. 21։

Բիւրեցիա, Ա Պետր. Ա. 1, գա-
ւառ փոքրուն Ասիոյ հիւսիսային մա-
սին մէջ, Սև ծովուն եզերքը, յա-
րեալ ունենալով զՊոփղագոնիա,
ի հարաւոյ՝ զԲիւթինիա և զԳալա-
տիա, և յարևմտից հարաւոյ՝ զՄիւ-
սիա։ Ուղղակի կոստանդնուպոլսոյ
դիմացն էր, և է անուանի իրրև մին
ի գաւառաց առ որս առաքեալն
Պետրոս ուղղէց իւր առաջինն Թուղ-
թը. Նաև իրրև գտնուած ընդ վար-
չութեամբ Պղնիոսի, որ նամակի մը
մէջ առ Տրայիանոս կայսր, պատ-
ասով կը յիշէ հոն, իբր յամի Տ. 106 ին, հալածեալ Քրիստոնէից թի-
ւը, բարբր և առոգրութիւնները.
Նաև վասն զի, իբր յամի Տ. 325 ին,
Բիւթանիոյ մայրաքաղաքը Նիկիա
եղաւ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ
Տա-չակաւոր ժողովը։ Յիրաւի կրնայ
համոզուիլ իրրև գաւառ ուսեալ ի
Պետրոսէ, և կը կարդանք որ երբ
Զօզոս որոշեց երթալ ի Բիւթանիա,
Հոգին չթոյլատ։ Գործ. ԺԶ. 7։

Բլիթ, կարծր փխրելի տեսակ կըր-
կած հացի (Biscuit), Գ Թագ. ԺԴ. 3։

Բռաւսուոս, Հերովդէ Ագրիպպայ
անհնազանդ որ կաշառաւ օգնեց
Տիբերացւոց և Ակռնացւոց, Գործ.
ԺԲ. 20։

Բռաս, տրոփ-թիւն, Հաւաք Բ. 1,
Տարաւաս Բեթզեհեմացի, Յուդայի
ցեղէն, որմէ սկսելով կարգաւ յիշ-
ուած են ցուցակի թագաւորք,
Մատթ. Ա. 3։ Հաւատոյ դէպքին
մէջ ասոր վարուելը կը ցուցնէ թէ
եր այր բարեսէր միաղամայն ողջա-
միտ։ Ընդունելեաս թէ ինչ որ Հը-
ռաւթ կը պահանջէը անկէ իրր ի
մօտաւոր ազգականէ՝ իրաւացի էր։
Ըստ հրամանի Պ. Հատակեան օրինաց,
Բռաս առաւ կին Հէգ ճարաքեզը, և
այսպէս եղաւ մին ի նախահարց
Դաւթի, նաև Դաւթի Որդւոյն և
Տէրոջը։ Բռաս էր Հայր Բոլբեթաս,
Ովբեթ՝ ցեռսէի, և ցեռսէ՝ Դաւթի։
Հռութայ պատմութիւնը գեղեցիկ
նկարագիր է այն գարուն պարզու-
թեանը, մինչ արուհատակեալ սի-
րահարութիւնը գեռ բնական և սեռն
սերոյ տեղը բռնած չէին։

Բռասր, գետակ որ կը թափի Մի-
ջերկրական ծովը Գազայ քաղքէն
հիմնդ մղոն դէպ հարաւ։ Դաւթի
զօրաց մէկ մասն հոս կեցաւ, երբ
Դաւթի կը հալածէր զԱմաղեկացիս,
Ա Թագ. Լ. 9–21։ Գետակը կը յա-
մառքի գարնան։

2. Բռասր կը կոչուէր նաև ապատ-
տանի քաղաք մը Ռուբենի երկրին
մէջ յայնկոյս Յորդանանու։ Այս
քաղքին տեղը ճշդիւ գիտցուած չէ,
Բ Օր. Դ. 43. Յեռ. Ի. 8. ԻԱ. 36։

Բռթսէ, կը նշանակէ ոչ այն նիւ-
թը որ վառօգ չինելու կը գործածու-
ած, այլ նիտրոն, որ է նիւթ մի
հանդային աստիճի այլևայլ աղերէ
բաղկացեալ։ Գացախի հետ կ'եռայ,
Առաք. ԻԲ. 20, և լուացուելու հա-
մար կը գործածուի, Երեմ. Բ. 22։
Զիթոյ հետ միանալով կ'ըլլայ սա-
պակ մը կարծր օճառ։ Կը գտնուի
Նիտռոն բնրանութեան մօտ քանի մը
լճակներու յատակը նստած կամ
ջուրին վրայ ի լուղ։

Բռթռոս, բորով վարակեալ անձ։
Ինչպէս ծանօթ է, բորը տեսակ մը
կիր է որ թեթ թեթ յատակի կու-
գայ մարդին վրայ։ Կ'ըլլայ այլևայլ
կերպ և ոչ միշտ միևնոյն ատոմնականի
ատոմութեամբ։ Մարմնոյն վրայ կը
գոյանան նախ բաց կարմրագոյն ա-
բածներ, ապա գորշագոյն սպիտակ
թեթեր, երբեմն բոլորշի՝ մէկ կամ
երկու մետ լայնութեամբ, և երբեմն
աւելի մեծ։ Բորը շատ անգամ կը
վարակէ ծունկերը և արմունկները,
երբեմն նաև բոլոր մարմինը։ Ընդ-
հանրապէս առողջութիւնը չի խան-
գարեր, բայց անբուժելի կը համար-
ուի։ Կ'բուսնի թէ տարափոխիկ չէ,
այլ կ'անցնի ի հարց յարդիս ընդ
բազում ազգս, և սակաւ կ'ազնիւ-
անայ։ Այս անուան ներքոյական
նշանները, ինչպէս նաև գարմանը,
մինդր նկարագրուած է, Ղևտ. ԺԳ.
14։ Տարակոյս չկայ սակայն թէ հին
ատենները բորը, մանաւանդ ծանր
տեսակը, պարսիկ համարուել հար-
ուած կամ պատուհաս Աստուծոյ,
Բ Օր. ԻԹ. 8։ Հրեայք կը գարշէին
և կը խորշէին բորէն իրրև անուսոբ և
վարակիչ սնոտի, նաև կը համարէին
իրրև նշանակ պատիժ,

Digitized by Google

պյտպէս էին ասդաբեր, ինչպէս գիտանիք, բորոտութիւնք Մարիամայ, Թուոց. ԺՒ. 10, Գէեզիի, Դ Թագ. Ե. 27, և Ողչայի, Բ Մնաց. ԻՋ. 16–23։ Այս սխալը գեղով չէր դարմանուէր։ Անհատցեալը պատուէր ունէր երթալ առ քահանային, ոչ առ բժիշկն, և կը զրկուէր ժողովրդեան ասպնուէրներուն շառերէն։ Եր գտնիանք որ բորոտք կ'ընկերանային իրարու, Դ Թագ. Ի. 8։ Ղուկ. ԺԻ. 12։ "Բորոտութեան հարուածը" կը կոչուի ոչ միայն մարդոց բորոտութիւնը, այլև անոր նման ասրածներ որ կը ղրկուէին տանց և հանդերձից, Ղևտ. ԺԳ.։ Այս վերջին տեսակ բարուստութիւնը ճշդիւ ծանօթ չէ, բայց կ'երևի թէ ալն կլիմային մէջ անծանօթ տղէս էր որ, իբրև պատիժ յատուածուստս կը ծանրանար մարդոց վրայ։ Այս բորն օրինակ էր ժողովրդեան մէջ բարոյական ապականութեան ատհասր հետևանաց, երբ Աստուծոյ շնորհքը բոլորովին հեռացած է։ Բորոյ ամէն տեսակը կնդհանր օրինակ է մեղաց, նաև մեղքը, որ հոգւոյն հիւանդութիւնն է, իբրև գբար վարակիչ, անուսրը, տարափոխիկ և անբուժելի է, այնու բանուած անձը կը բաժնէ յերկնից և յԱստուծոյ։ Երթալով սաչեցող բարոյական ապականութիւնը և սանր տղետալի վախճանը կը ցուցնեն թէ մեղք կայ։ Բայց փրկիչը ցուցուց թէ կարող է բժշկել հոգւոյն վատթարագոյն սխտերն անգամ, բանիս միայն արթնալով բորոտները, Ղուկ. ԺԻ. 12–19, և քնդունել զնդղատրն ի մանակցութիւն շնորհաց զորս կը վայելէն Աստուծոյ որդիները։

Եղեփաղատկան բորոտութիւնը որ կը կարծուի թէ ցորոյ հիւանդութիւնն էր, և "պաչորը", Բ Օր. ԻԸ. 27, 35, կամ եգիպտական կեղը, տեսակ մը կոճակ կոճակի դուրս տուող հիւանդութիւն է բորի տեսակէն, բայց սուելի վատթար։ Այս անունը տրուած է մերձին մանթ, կաթծր և խորտուբորտ երևութէն, և տղբին ձևէն որ կ'ուսւի և մատուցներէ կ'իյնան։ Այս տեսակալի սխալը բոլոր մարդինք կը վարակէ, կեղեր և մեռագոյն թեթեր կը ծածկեն մարմինը, և հեղը գլխոյն, մօրուքը, մատուներ ձեռաց, և մանկանց վրայ ծայր տեղեր, կը թափին։ Այս սխալը կայ տակաւին տղբ երկիրներ։ Խաչակիրք բերին զայն Եւրոպա, բայց տակալի Հարուածներու և հազարաւոր ուրիշնոցնե-րու շնորհութեան պատճառ բլլալէն ետքը, յիշեալ սխտն անհետացաւ կամ իւր ձևը փոխեց։

Բու, յափշտակիչ թռչուն գիշերային։ Բուն ուսելի չէ։ Այս թռչնոյն այլևայլ տեսակները կը գտնուին Պաղեստին, և կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ։

Բուբաստ, քաղաք եգիպտոսի, որ Բուբաստոս կը կոչուէր ի Յունաց, և ունէր հռչակաւոր մեհեան Բուբաստիս չաստուծոյն, որ Հարսալին Եւրոպայի Արտեմիսյ կը համեմատուէր։ Անհուն բազմութիւն տարուէ տարի այցելութեան կու գար այս մեհենին։ Բիպլեհեմի աւերակներն, Նիղոսի արևելեան բազկին վրայ մօտ ի հին ջրանցն Սուէզի, աղիւսներու և խորտակեալ անօթոց կոյտ են, Եզեկ. Լ. 17։

Բուզ, որդի Նաքովրայ և Մեղքայի, նախահայր Բուզացոց որ կը բնակէին Միջագետք կամ Բաբ, և յետոյ թերևս յԱռաբատն Աբաթիա, Ցննդ. ԻԲ. 21. ՅոբԼԲ. 2. Երեմ. ԻԵ. 23։

Բուլ, անուն ութերորդ ամսոյն Հրէից. Թալմուտի մէջ կը կոչուի Մարչէշուան։

Digitized by Google

Բուսա, կարծր և. կրային նիւթ որ կը գոյանայ ծովու մէջ մխիթարաւոր միջատներու աշխատութեամբ։ Բազմատիպ ձեռվը կը նմանի յատակ ծառի բնոյ կամ ոստեղան։ Ի բազմագունի, սև, սպիտակ և կարմիր։ Ելարմիր բուսոյը քան զայլս յարգի է։ Ծսր. ԻՂ. 18, և Եզեկիէլ, ԻԷ. 16, կը դառնան զայն պատուական քարերու կարգը։ Ելարմիր ծովուն մէջ շատ կայ, և Հարթաւային սվիճանաի կզզիներէն շատը բուսած ժայռեր են, Հազուագիւտ ծառ կուսած։ "Գործ Հարբ. բառն, Աւետ. Գ. 15. Ը. 11. Ի. 15. ԼԱ. 10, բուս կարծեաց բազմոց, կը նշանակէ բուսած զարգ։

Բուբսա, անօթ յորում կրասկ գրուելով խաղկ կը ծխուէր երբեմն Հրէից պաշտամանն առաջը։ Բուբուսային ձևը քաջ ծանօթ չէ։ Հանապատզարգ պաշտամանն մէջ գործածուած բուբսան ի սկզբան չինուածոյ պղնձէ, Թագ. ԺԶ. 39։ Գառուբեան մեծ սեղանն (Եբերա նաև սեղան ոսկի, Ելից. ԼԹ. 38, և Ղեւտ. Դ. 7, 18) ոսկի էր, և ոչ պղնձի։ Ուրեմն բուբսան

Բրուտ, չինիչ խեցեղէն անօթոց (հողէ ամանի), Ծննդ. Իգ. 14, 15. Դատ. Ի. 16, 19. Սաղմ. Բ. 9։ Եգիպտոսի հին նկարներուն մէջ կը տեսնուին բրուտը որ տախտակ արագ արագ շարժելի դրդանդ վրայ գործն ալ լավ ալ ձևեր կու տան կամ կոտրին զոր արդէն լմնած կամ շաղուած են տախտակ։ Ջրոյ գուռ մը կար բրտին քով, ուստի ջուր առնելով թաց կը պահէր կաւը։ Անօթին ձևն և գեղեցկութիւնն տալէն ետքը, կը փակնէր ունկոնքը, կը չիներ վրան զարդեր, և քիչ մը չորնալէն ետքը զգուշութեամբ կը տանէր փուռը թրծելու։ Բրտին իշխանութիւնը կաւին վրայ օրինակ կ'առնուի Սուրբ Գրոց մէջ ասա ի ցուցանել զիշխանութիւնն Աստուծոյ որ բրտա մեզ կաւէ, ուստի և ինչպէս որ կ'ուզէ կը չինէ և կը վարէ զմեզ։ "Մի՞թէ ձեզի ասս բրուտին բրածին պէս ընելու կարող չե՞մ, ով Իսրայէլի տունը, կ'ըսէ Տէրը։ Ահա ինչպէս է կաւը բրուտին ձեռքին մէջ՝ դուք իմ ձեռքիս մէջը այնպէս էք, ով Իսրայէլի տունը," Երեմ. ԻԸ. 1–6։ "Մի՞թէ առեղծուածը իր Ստեղծողին կրնա՞յ ըսել Թէ Ձեր ինչո՞ւ աստանկ չինեցիր։ Բրուտը իշխանութիւն չունի՞ կաւին վրայ՝ նոյն շաղուածքէն տաման չինելու, մեկը պատուոյ և միւսը անարգանաց համար," Հռոմ. Թ. 20, 21։

Գ

Գաղտ, վշտանք, Դատ. Թ. 26–41, որպէս Աբեղ, Թեբեա տերունդ եմռվրայ, հօր Աբիւքեմէ, Մննդ. Լ. Ի. 2–6։ Յաթեցաւ Աբիւքեմացւոց երբ ապստամբեցաւ Գեդէոնի որգւոյն Աբիմելէքի գէմ։ Գրգռեց զԱբիւքեմացիս և առաքաւ զանոնք ի պատերազմ, բայց յայրերուելով մերժաւեցաւ քաղքէն։

Գաաս, Երէսփոխ, բլուր եփբեմայ, որոյ հիւսիսային կողմն էր թամնաթա–Սարա, անուանի իրրև գերեզմանատեղի Յեսուայ, Յես. Իգ. 30. Գաասի ձորերը, Բ Թագ. Իգ. 30. Ա Մնաց. ժԱ. 32, էին հասանելական ապա բլրոյն առաջաքը։

Գաբա, Բլուր, Ղևտացիական քաղաք Բենիամինի, Յես. ԺԸ. 24. Իեմ. 17. Ա Մնաց. Ը. 6, մնաս ի Ռամա, Ներեմ. Խ. 30. Ես. ժ. 29, և ոչ հեռի Յուդայի Թագաւորութեան հիւսիսային սահմանէն, Դ Թագ. Իգ. 8. Զաքը. ժԴ. 10։ Դաւիթ Գաբայի մօտ յաղթեց Փղշտացւոց, Բ Թագ. ե. 25։ Ասա Նորոգեց զԳաբա Ռասայի սահմանիւրով, Գ Թագ. ժե. 22։ Գաբա երուսաղեմէն վեց կամ եօթն մղոն էր, և կը բաժնուէր Մաքմասէն ի հիւսիսոյ խորաձորով մը։ Տես Գաբաա։

Գաբաա, Բլուր, 1. քաղաք Բենիամինի, և Թագ. ժԳ. 15, տեղի ծննդեան և նիստ Իսրայէլի Թագաւորին Սաուղի, ուստի յաճախ կը կոչուի, "Գաբաա Սաուղեան," Ա Թագ. ժԱ. 4. ժե. 34. Իգ. 19. Իջ. 1. Բ Թագ. Իև. 6. Ես. ժ. 29։ Գաբաա անուանի էր նաև իւր մերձաւոր Համար, մանաւանդ այն մերձաւոր Համար զոր գործեց բռնաբարութեամբ մանուկ Ղևտացւոյն կինը, որ գաղտած էր բնակիլ հոն. և պատերազմ մին Համար որ այս գործէն յառաջ եկաւ, մինչև ի ոչնչաւ կատարումն Բենիամինի ցեղին, Դատ. ԺԹ։ Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ Թէ այս բանը պատահեցաւ այնպիսի ժամանակ մը որ Թագաւորը չկար Իսրայէլի մէջ, և ամէն մարդ կ'ընէր ինչ որ իր աչքին

Digitized by Google

Համեմ էր։ Բոզինան Գաբաոնցի հետքը գտաւ ցնծալի փոքր և աւերակաձև լի գիւղին մէջ մնաս ի Ռամա, բաժանեալ ի Մաքմոնայ ի հիւսիսոյ խորադորով մը, և իրեն վեց մղոն Յերուսաղեմէ ի հիւսիսոյ արեւելից։

2. Գաղաղ ցուցիչի, ցես. ժե. 57, որ էր իրէ վեց մղոն ի հարաւոյ արեւելից Երուսաղեմի։ Ա՛րուսի Թէ Ամբակում մարգարէն հոս թաղուեցաւ։

Գաբաթցոն, Բ՚՚ր, քաղաքի փղշտացոց, ի մէջ ասկմանաց ցեղին Դանայ, Ղևտացւոց համար որոշեալ, ցես. ժե. 44. ԻԱ. 23։ Ասկայն փղշտացիք չմերժուեցան անկէ. և ատ Նոգտաբաս փղշտացիք էին տէր քաղաքին։ Նոգտաբ ապատնուեցաւ ի Բասասայի մինչդեռ պաշարուած էր քաղաքը, Գ Թագ. ժե 27. ժԶ. 15։ Ա՛յս քաղքին ջնացեալ պատմուԹիւնը, ինչպէս նաև գիրքը ծանօթ չեն։

Գաբաւոն, երեւելի քաղաք Ներեայոց, յետոյ Ղևտական քաղաք, Բենիամինի երկրին մէջ, ցես. ժԸ. 25. ԻԱ. 17։ Էր մնաս ի Գաբաա և Գաբաա և երբեմն վերնապահ կ՚ատենաի փոխանակ Գաբաայի։ Գաբաւոնի գտնուածդէ բնակիչք խաբեԹեամբ դաշինք ընին Յեսուայ և Իսրայելի ծերերուն հետ, և ազան փայտակիրք խորանին վկայուԹեան։ Հինգ գրացի Թագաւորք միասին ինկան անոնց վրայ, բայց յազԹուեցան ի Հրեից մեծ պատերազմաւ։ Ա՛յս պատերազմին առնէն էր որ "արեւը երկնից մէջտեղը կայնեցաւ,„ ցես. Թ. և ժ։ Հոս գրուած էր տատապնակը չատ տարիներ, և Ա՚՚ամ. ժԶ. 39. ԻԱ. 29. Բ Ա՚՚ամ. Ա. 3, 4. և հոս տեսնուեցաւ Աատուած ի գիշերի մանուկ Թագաւորին Սողոմոնի, Գ Թագ. Գ. 4–15։ Նշանաւոր է նաև ցովսեփեանց երկու գիպուածոց համար, Բ Թագ. Բ. 12–32. Ի. 8–12. Երեմ. ԽԱ. 12։ Գաբաւոն էր բանձրուԹեան մը վրայ, վեց մղոն ի հիւսիսոյ Երուսաղեմէ։

Գաբէա, պրոմՒՒՒ, ցուցչի յիշէն ասեն, որպ Համեալ կ՚ըսուի Թէ "իր եղբայրներէն փառաւոր էր,„ ինչպէս կ՚երեւի, իր աղօԹքին ազդուԹեանը պատճառաւ, և Ա՚՚ամ. Դ. 9, 10։

Գաբրիէլ, այր Աստուծոյ, մին ի գլխաւոր հրեշտակաց։ Ղևկուեցաւ մարգարէին Դանիէլ մեկնել անոր տեսիլները, նաև ատ Զաքարիա, աւետել նմա ցովհաննու Մկրտչի ծնունդը, Դան. Ը. 16. Թ. 21. Ղուկ. Ա. 11, 19։ Վեց ամիս ետքը ղրկուեցաւ ՆազարէԹ, ատ Մարիամ կոյս, Ղուկ. Ա. 26–38։

Գագար կամ Գոզգոթա, վերջինը եբբայեցերէն բառ է, թիւմ ի՚՚ն, այն տեղն ուր գրիստոս խաչուեցաւ, մնաս Յերուսաղէմ, ցովհ. ժԹ. 20, բայց քաղքին պարիսպներէն դուրս, Մատթ. Իէ. 33. Մարկ. ժե. 22. ցովհ. ժԹ. 17. Եբր. ժԳ. 12։ Ի Գողգոթա կար պատեզ մը և գերեզմանն ուր գրուեցաւ գրիստոսի մարմինը մինչև ի յարուԹիւն նորա, ցովհ. ժԹ. 41, 42։ Երեւցնելի է Թէ բուն Գողգոթա և գերեզմանը առուգիսայն տեղերն էին ուր հիմա չինուած է "Սուրբ գերեզմանի եկեղեցին,„ ընդարձակ շէնք ի հիւսիսոյ Սիոն լերինն և այժմու քաղքին մէջ, շինեալ այդ ուր առ Հեղինեայ դիւղիչ յամի Ցն. 335, աւանդուԹեամբ թէ էր իբր Թէ հրաշքով որոշուեցաւ Թէ էր խաչելուԹեան տեղը։ Սուրբ Գրոց աշխարհագրիներէն ամենք կը պնդեն Թէ այս տեղերն էին, բայց Բոպինսոն և այլք բազում կը հակառակին աստակատեռ, բանալով Թէ անդոր է այն աւանդուԹիւնը, և Թէ վասն զի գժուարին է ցուցնել Թէ գերեզմանին այժմու կարծուած տեղը դուրս էր հին քաղքին պարիսպներէն։ Տես Եբրաստանէն։ Ֆիւրը որ այն տեղերն այցելուԹիւն բրած արդարան դեպքերուն տեսարանը առուգիսալու նպատակաւ, արդարև հնարաւոր համարեցաւ Թէ ուղիղ կերպիւն բլուր աւանդուԹիւնք արդարան տեղերուն վրայ, այսինքն Թէ խաչելուԹեան տեսարանը կրնար կատարուած բլուր այժմու ցուցուած տեղը, այժմու ցուցուած քարը կրնար երկրաշարժէն պատառատած քարերէն մէկուն կտորը բլլալ, կէսը երկաթով պատեալ քարերէն սիւնը զոր տեսաւ՝ կրնար այն սիւնն բլլալ զոր կապուեցաւ

Տէրը ձագկման առաջին, կարծր քարի պէս փոքրիկ կտորը սր ճրագով կը ցուցուէր երկաթեայ թելէ վանդակի մը մէջ՝ կրնար պէս քաջքէն ըլլալ սրպ վրայ նստաւ Տէրը երբ կը պոակուէր փշով, կանթեղներով լուսաւորեալ և սպիտակ վիմագործ տապանով ծածկեալ և գմբեթաձեւն ատեղ կբերնար սրբոյրեան Քրիստոսի բանն թաղմանն և յարութեան տեղն ըլլալ. բայց երբ տեսաւ սր բոլոր պէս բաներըը գրեթէ միաձամուռ մեկնեց էին, և իմացաւ սր եկեղեցւոյն հիմ նորկաթեան առաջնը գեւորդ փորուած և հարթուած էր, և թէ չէղնէ գշխոյն պէս եկեղեցին շինելու համար կործանել տուաւ մեհեանը սր եկեղեցւոյն տեղն էր, և, մանաւանդ, երբ տեսաւ սր բոլոր պէս սրբոյզան կարծուած Քրիստոսին ժողովուրդը անագաղան ընելէ ուրիշ բանի չէին ծառայիր, և պէս բաներն իրրև հետաքրքրութեան առարկայ ժողվելով ցուցնող եկեղեցիներուն նպաստակը, չկրցաւ հաւատալ բնծայել թէ պէս բաներն են սրբոյրեւ ինչ սր կ'բսուին թէ են։

Գոհութիւն մատուցանենք սր, թէպէտ Քրիստոսի մեհեանն բան տեսարանը հիմիս ծանօթ չէ, անոնք բակուսելի է ոսկւոյն թէ "Քրիստոս մեռաւ և թաղուեցաւ ու յարութիւն առաւ երրորդ օրը՝ գիրքերուն բնաձին հաստիատաւ„ Ապա հին ծիսական օրէնքն անցաւ, ոսոսանական կոզոզոտուեցաւ, մորգիի փրկուեցան, Աստուած հաշտեցաւ և երկինք բացուեցան բոլոր հաւատացելոց։

Գադ, Խ-ի, 1. որդի Յակոբայ և Լիայի ազախնոյն Զելփայի, Ծննդ. Լ. 11։ Գադայ ցեղը ելաւ եգիպտոսէն քառասուն և հինգ հազար վեց հարիւր և չիսուն հոգւով, Ծննդ. ԽՁ. 16. Թուա. Ա. 24։ Ովգ և Սիհոն թագաւորաց պատերազմելէն ետքը, Գադ և Ռուբէնի ազգերին ժառանգել իրենց բաժիններն յայնկոյս Յորդանանու, պատճառելով իրենց հատեալն բազմութիւնը։ Մովսէս ընդունելէ ետք անոնց խնդիրը սա պայմանաւ սր մեկտեղ պիտի երթային իրենց եղբայրներուն հետ և օգնել անոնց Յորդանանու արեւմտեան կողմը նուաճելու, Թուա. ԼԲ։ Գադայ ցեղին ժառանգութիւնը հասմանն ունէր ի հիւսիսոյ՝ Մանասէի, ի հարաւոյ՝ Ռուբէնի երկիրներըը, յարեւմտից՝ ընդ Յորդանան, և յարեւելից՝ Ամմոնացւոց երկիրը։ Հիւսիսային արեւմտեան ծայրը կը հասնէր մինչև Գալիլեայի ծովը։ Երկիրն էր գեղեցիկ և արօտաւէտ, թէպէտ Գադեանք արեւելեան Աբրահամացւոց ասպատակութիւններուն դէշտակ ըլլալով միշտ սպառազինեալ և ի զգուշի կենալու սահմանել էին, Ծննդ. Խթ. 19. Բ Օր. Լ Գ. 20. Ա Մնաց. Ե. 18–22, 25, 26. ԺՌ. 8։ Գադայ գլխաւոր քաղաքներըը կը հիւսուին քաղաք Գալաադաց, Յեսս. ԺԳ. 25։

2. Դատի բաբեկամը, սր անոր հետ գնաց երբ Դատի կը հալածուէր Սաւուղէն, և չատ անգամ կը զրկուէր յատուածածոստ պատգամու առ Դատի, Ա Թագ. ԻՌ. 5. Բ Թագ. ԻԳ. 11–19. Ա Մնաց. ԻԱ. 9–19. Բ Մնաց. Իթ. 25, Սուբբ Գբոց մէջ կը կոչուի մարգարէ, և ամէն առնող Դատի։ Կ'երեւի թէ Գադ գրած էր Դատի կենաց պատմութիւնը սր կը յիշուի և Մնաց. Իթ. 29։

Գադաթացիք, բնակիչ քաղաքին Գադարայ սր այժմ Ռումբէյա, գլխաւոր ամուր քաղաք Գեկապոլսոյ, սր բաւական կարեւոր էր Քրիստոսի ժամանակ, և ունէր չատ ցոյն բնակիչ, Հերոմոսքո գեսարն Հարաւոյին կողմը, հոթը մղոն ի հարաւոյ արեւելից Գալիլեայի ծովուն, կրաչարէ ուղղորդ և սեպ լեռնակի մը ստափարակ գագաթան վրայ։ Կան լեռնակին գլուխը ասերաքներ, կողերուն վրայ ոչ սակաւ գեղեցիկ տեղեք յորս ստուկաւին կը բնակին մարդիկ, բակ լեռնակին ստորոտը՝ ջերմուկներ։ Գագաթացւոց երկիրը կ'երթար մինչև Յորդանան և Գալիլեայի ծովը։ Այս երկրին ասհմանին վրայ ծովակին մօտ գործուեցաւ Մատթ. Ը. 28. Թ. 1. Մարկ. Ե. 1–20, և Ղուկ. Ը. 26–39 պատմուած հրաշքը։ Դիւացը լեգեան մը հանուեցաւ երկու ոչուհանքէ, և մտաւ խոզերուս երամակի մը սր կոտորեցաւ ծովուն մէջ։ Տես Գերգեսացիք։

Digitized by Google

Գադեր։ Ա.յս բառը կը նշանակէ պոչիկ, ծոյր փեղ, ինչպէս նաև հնամեայ բառը որ տակէ եկած է։ Գադեր էր հին տեղի գանանացուց, Ցուցակի գաշտին վրայ, Ցես. ԺԲ. 13, և էր հատանականապէս նոյն ընդ յորդո բառին Գադերա։

Գադերա, քաղաք Ցուդայի գաշտին մէջ, Ցես. ԺԵ. 36, հատանական անուանէս մինչեւն նախընթաց Գադեր և Բեթգադեր քաղաքներուն հետ, Ա Մնաց. Բ. 51։ Ուստի կը թուի թէ կը վերաբերէր գաղերոյ ընտանեաց։

Գազա, հնչ, զորդիս Ղանդհ, հին քաղաք գանանաց հարաւային արեւմտեան ծայրը, Ծննդ. ԺԹ. 19, որ կը վերաբերէր Աւագաց, Բ Օր. Բ. 23, և տալա փղշտացւոց անցաւ։ Ցեսու Ցուդայի ցեղին տուաւ այս քաղաքը, բայց չնուաճեց զայն, Ցես. ԺԱ. 41. ԺԱ. 21, 22. ԺԳ. 3. ԺԵ. 47։ Ցուձա ժամանակ մը տիրած կ'երեւի այս քաղքին, բայց ատ դատաւորք անկախ էր, և էր մին ի հինգ գլխաւոր քաղաքաց փղշտացւոց, Դատ. Ա. 18. Գ. 3. ԺԳ. 1. ԺՁ.։ Սամփսան տարաւ Գազայի դուռները, և յետոյ դոյն քաղքին մէջ հեղնեն աւերակներուն տակ ծածկով մեռաւ։ Հեղեալ ժամանակ հան էր Աստուծոյ տապանակը, Ա Թագ. Ջ։ Գազայ Ծանոյցաւ Դատերի և Սպղոմոնի իշխանութիւնը, Ցովսեփեմայ և Ա.քսաւս ժամանակ նորէն տուգաւ իր ազատութիւնը, բայց դարձեալ նուաճեցաւ ատ Եզեկիայ, Գ Թագ. ԺԸ 8։ Ցետաւտ ուրիշ նուաճեցաւ ի Փառդէացւոց, ի Պաբոխ և Ան-գիլոսացւոց, Երեմ. ԽԷ. 1։ Իբր 96 ին նախ քան գԳր., Հրէից Թագաւորն Ալեքսանդր Ցանէոս առաւ Գազա և կործանեց։ Հռովմայեցի զօրապետը Գաբինիոս վերաբին շինեց զԳազա, և ոչ յետ բազում ժամանակի հռովմայեցւոյն փրկչին, Գրիւանանիայ եկեղեցի մը անհունեցաւ հան՝ տիրող կռապաշտութեան գէմ կռուելու։ Ցամի Տ. 634, Գազա մտաւ ընդ Մահմետական լծով, և առ Խաչակրաց եղաւ աւերակ։ Մատաքի խիք շինուեցաւ և ամրացաւ, և է զորիս քաղաք 15,000 բնակչօք։ Հին քաղքէն ասկաս ինչ Ցեսուբերգ ընդարձակ բայց ցած աւերակի կոյս են, իբր երկու կամ երիք մղոն հեռու ծովէն։ Գազա ժամանակաւ այնպէս ամուր էր մինչեւ հինգ տիս զդեմ ունել Մեծին Ալեքսանդրի։ Ա.յժմու քաղաքն աւելի գաշտին մէջ է որ շատ պազարեր է, լի պարտիզօք արմաւենեաց և նիւթենեաց։ Հին Գազա ունէր ծովէն մօտաւորապէս տեղ, բայց ոչ նաւահանգիստ կոչուելու արժանի նաւահանգիստ մը։ Մարգարէք շատ անգամ կը յիշեն այս քաղաքը, Երեմ. Խե. 20. Ամովս. Ա. 6, 7. Սոփոն. Բ. 4. Զաքր. Թ. 5։ Հարաւային ճամբան երուսաղեմէ ի Գազա, Ցշնաւսը ի պատմութեան եթովպացի ներքինւոյն, կը կոչուի "անապատ" Գործոց Ը. գլխոյն 26 համեմատ մէջ, քանզի այն տեղն յիշեալ ճամբան կ'անցնէր անշէն և անմարդի տեղերէ։

Գազեր, ֆհաւանդ, տրքուհի քաղաք գանանացւոց, Ցես. ժ. 33. ԺԲ. 12, Բեթորոնի և Մկրկերկամանին մէջտեղ, Ցես. ԺՋ. 3։ Ցետոյ եղաւ արեւելեան սահման եփրեմայ և տրքուհացաւ Ղեւտացւոց, Ցես. ԺՋ. 3. Ի Ա. 21։ Գանանացիք երկար տեղն չելան քաղաքէն, Ցես. ԺՋ. 10. Դատ. Ա. 29. բայց եգիպտացի Թագաւոր մը հանեց զանոնք անկէ, և քաղաքը տաւաւ իր գաստր, կնոջ Սպղոմոնի, Գ Թագ. Թ. 16, որ ամբացաւ զայն։

Գազոպազ, բլուր Վոյոթեան, Մննդ. Լ.Ա. 45–48, էր յարեւելից Ցորդանան, լեռնային մասին մէջ որ Հերմոն լեռնէն սկսելով կը քաշէ գէպ ի հարաւ, ընդ մէջ Ցորդանանայ և Անապատ Աբարիմ։ Կ'ըսուի թէ այս լեռնոյն մէջ շատ գեղեցիկ տեսարաններ կան։ Դաշտերը պազարեր են, լերինք անտառախիտ, և որ կողմ և նայուի գեղեցիկ տեսիլ մը կ'ընծայուի աչացդ։ Սուրբ Գիրքը իբր ծանօթ կը յիշէ շատ անգամ Գազատացւոց կռապիներէրը և անասնոց հօտերը, Մննդ. Լ.Ի. 25. Թուա. Լ.Ի. 1։

Գազտատ անունը երբեմն կը նշանակէ բոլոր երկիրն յորկոյս Ցորդանան։ Ա.յսպէս, Բ Օր. Լ.Դ. 1, կ'ըսուի թէ Ա.սատած ցուցուց Մովսէսի, Ն.սրաւ լեռներէն, "բոլոր Գա-

Digitized by Google

ղատաւ երկիրը մինչև Դան, բազ-դատեի թու. ԼԲ. 26, 29. Բ Օր. Գ. 12. Սակայն բուն Գաղատիա էր ի հարաւոյ Բաստանաց, բայց հաստատեալ Գաղատացի ազգին մէջտեղ ասհմանը ճշդիւ որոշուած չէր. Բաստան և Գաղատիա չատ անգամ ի միասին կը յիշուին, ՃԹ. Ժ. 5. ԺԳ. 11. ԺԷ. 1, 3. Դ թագ. Ժ. 33. Գաղատացւոց մէկ մասն էր այն երկիրը որ զաթիս կը կոչուի Գէլէադ, Գաղեսոնիտ բնիկ ազգանունը ասկէ առնուն մին. Տես Բալատաճ և Բատաճ.

Գաղատացւոց լեռն, յանձուկ մի-ասը, էր անատակոյս այն որ այժմ ձեռել ձէլատ կամ ձէլուատ կը կոչուի քան Գալգհարատայ, և որոյ քա-տորան է իբր երկու ժամ, կամ վեց մղոն հեռու Վաստի Զէրգաչէ կամ ի Յաբբովկայ գետ ի հարաւ. Լեռը կ'երթայ յարևելից յարեւմուտս, և է երկայն իբր երկու ժամ ու կէս (ան կամ ատաղ մղոն). Այս լերան վրայ են ձէլատ և ձէլուատ քաղաք-ներուն աւերակները, Հասանեակատա-ցէս ասէի, ըստ Յովսէի Զ. 8, հին Գաղատաց քաղքին, որ այլուր կոչ-ուած է Ռամովթ Գաղատաց. Գա-ղատացւոց լերան հարաւային կողին է այժմու Զուլգ քաղաքը. Հասանա-կանաբար այս լերան վրայ էր որ Յակոբ և Լաբան կանգնեցին յիշա-տակի քարեր, Մնդգ. ԼԱ. 45–48. Տես նաև Դատ. Ի. 3.

Գաղատիա, գաւառ փոքրն Ա-սիոյ, ի հարաւոյ և յարևելեան հա-րաւոյ Բիւթանիոյ և Պափլագանիոյ, յարևմտից Պոնտոսի, ի հիւսիսոյ և յարևմտեան հիւսիսոյ Կապադովկիոյ, նշանակ ի հիւսիսոյ և յարևելից հիւ-սիսոյ Լիկաոնիոյ և Փռիւգիոյ, Բ Տիմ. Դ. 10. Գաղատիա անունը ե-լած է հին Գաղատացիներէն, որոնց-մէ երկու ցեղ (Տրոկմեանք և Տոլիս-տոբոգիանք) Հանգերձ եկեղ ցեղով մը (Տեկտոսագացիք) գաղթեցին հան Բրենոսի դէմ. յաւարի առնելէն ետքը, և խառնուելով նախնի բնակ-չաց հետ, կազմեցան Գաղատացւոց յիշոյն, նախ քան զքր. 280: Ասոնց աերբուռդը կը խօսէր Նիգատերէն գէթ մինչև Յերոնիմոսի ժամանակ, գաղ-թականութենէն վեց հարիւր տարի ետքը. այս Աթիական Գաղատացիք պահեցին նաև Գաղղիական ցեղին պատերազմող և դիւրագրգիռ բնու-թիւնը. Տես Գաղ. Ա. 6. Դ. 15. Ե. 7: Ա. Օգոստոս, իբր 26 ին նախ քան զՔր., Գաղատիա եղաւ Հռովմ-ական նահանգ, և անէր ատրչն կատա-կել. Գաղատիա նշանաւոր էր երկրին պտղաբերութեան և ծագկեալ վա-ճառականութեան կողմանէ: Էր նաև նիստ գազթականաց ալլեալ ազգերէ, որոց մէջ կային շատ Հրէայք, և կ'երեւի թէ Գօղոս ատոնցմէ շատերը դարձուց ի Քրիստոնէութիւն, Ա Կոր. ԺԶ. 1: Գօղոսի առաջին ա-ցելութիւնը եղաւ, Գործ. ԺԶ. 6, Հասանեակատացւոց յամի Տ. 51–2. քանի մի տարի ետքը երկրորդ ալցելութիւնը, Գործ. ԺԸ. 28, յեա տրոյ առ Գաղատացիս Թուղթը գըր-ուած կ'երեւի: Առաջին ալցելութեան ժամանակ հիւանդ էր առաքեալը, բայց և այնպես Գաղատացիք ընկա-լան զնա "իբրև զՔրիստոս Աստու-ծոյ," և որոյ մտոք գրկեցին Աւե-տարանը: Զարս կամ հինգ տարի ետքը Քրիստոնէութիւն գատնող չքնայ վարդապետք եկան անոնց մէջ: Ասոնք չէին ընդուներ թէ Գօղոս ա-ռաքեալ էր, շատ կարևոր կը հա-մարէին հրէական օրինաց համառօտ գործքերը, և եղծին Աւետարանը հրէական սովորոյթներ խառ-նելով անոր հետ: Գօղոս լսելով զայս, մինչ հասանեակատացւոց կո-ըընկերոջ էր, յամի Տ. 57–8, գրեց իւր Թուղթն առ Գաղատացիս: Զայրացմամբ կը յանդիմանէ իւր որդեկոչելեր ի Քրիստոս անոնց այն-պէս սրտով օտարանալուն հետևը Քրիստոսէ և ճշմարտութենէ. կ'ըսէ թէ ինք առաքեալ է, և թէ ինչ որ կ'ուսուցանէր կ'ուսուցանէր իբրև առաքեալ, վասն զի առած էր զա-նոնք նոյն իսկ Քրիստոսէ. վերջապէս զգրեղ կերպով կը հառոտատէ Քրիս-տոսեական էութեան այն մեծ վարդապե-տութիւնը, այսինքն հաստատով տր-գարանալուս վարդապետութիւնը, յաւելուով այս տարագրութեան յա-ջողութիւնը մեզ կազմանէ հրէա-կան օրինաց, և մեզ կազմանէ տալ զնոսա վերնալուս հետ: Թուղթին ընդ-

Digitized by Google

համուր նիւթը մինչդեռ է ինչ որ է չափմանցուց թուղթինը, և կ'երբեք թէ այս երկու թուղթերը միևնոյն ժամանակ գրուած են։ Գաղատաթով ակնհայտ երեսները կը յիշեցին ակնհայտական պատմութեան մէջ իբր հին հարիւր տարի։

Գաղգաղա, էլոհա՛, ի· տեղի հրաչակաւոր ի մէջ ցորդանանու և երիքովի, ուր նախ բանակեցան Իսրայէլացիք ցորդանան անցնելէն առքը, և առաջին զատիկն երկրին ի գառնան, ցես· Դ· 19· ե· 9, 10։ Գաղգատա տարիներով եղաւ գլխաւոր բանակատեղ Իսրայէլացւոց, մինչ ցեսու երկիրը նուաճելու զբաղեալ էր, ցես· Թ· 6· ժ· 6, 15, 43։ ցեսոյ չնուեցաւ հան բաւական մեծ քաղաք մը, ցես· ժե· 7, որ շատ կողմանէ անուանի եղաւ։ Հոս ծնաց վիպասէն խորանը մինչև տաբուեցաւ ի Սիլով· Նաև, բան կարծեաց բազմաց, Սամուէլ հոս կը մատուցանէր զոհ և կը գասէր գիսաւորել, և հոս պատկառեցաւ Սաուղ, Ա Թագ· Ի· 16· ժ· 8· ժԱ· 15· ժԳ· 7–9· ժե· 33։ Հոս հաստատուեցաւ մարգարէից դպրոց մը, Դ Թագ· Դ· 38, բայց և այնպէս կը թուի թէ յետոյ եղաւ կատարեալ ապականութեան կայան, Ովս· Դ· 15· ԺԲ· 12· Ամովս· Դ· 4· ե· 5։ Զարգիս հետքն անգամ ծանօթ չէ գաղգաղայի։ Ըստ ցուձաեղագրի, երկու մղոն հեռու էր երիքովէ։

2· Ուրիշ Գաղգաղա կայ մօտ յԱնաթոթ պատրիս, ցես· ԺԲ· 23· Ներեմ· ԺԲ· 29։ Ի թերևս երրորդ մը կայ եփրեմայ լեռներն ի հիւսիսոյ Բեթելի Ռ Որ· ժԱ· 30· Դ Թագ· Բ· 1–6։ Ուղիղ չէ անանց կարծիքը որ Անաթոթպատրիսի մօտ Գաղգաղան կը համաձայնի դատաստանական տեղի Սամուէլի, և մարգարէից դպրոցներէն մին։

Գաղիաճ, անթիհիւպատոս էր Ալքսիոյ, ում նկղեմոս կայսերաքը, Փոքսոսի ժամանակ, Գոթ· ԺԸ· 12–17, և էր երեց եղբայր Սենեքայի խմաստասիրին, որ կը նկատուի զԳաղիան իրրև յետին ատաճման մարգատեր և արգասաւոր։ Այնոր բան նիման էր կորնթոս, և երբ կորնթացի Հրեայք ամբոխ յարուցին Փօղոսի դէմ և ձգձգեցին զանի յատեան, Գաղիան չուզեց անոնց ազդակալի և անիրաւ պատճառանաց։ Ցոյնք որ ատաջիկայ էին, ուրախ եղան որ հալածիչ Հրեայք մերժուեցան, և խնամալով Սոսթենէսի վրայ որ գլուխ էր ատենին, ծեծեցին զանի· փոխանակ եղանակ մը զոր Գաղիան թոյլ տուած չլսելու չէր։ Իւր եղբօրը Սենեկայի պէս նաև Գաղիան ապատնուեցաւ հրամանաւ Ներոնի։

Գամաղացիք· Աչա բառը գործածուած է ի Սուրբ Գիրս, Եզեկ· իե· 11, իբրև անուն ժողովրդեան, բայց կը նշանակէ մանաւանդ քաղ և պատերազմող։

Գամաղիէլ, անուանի փարիսեցի Փօղոսի ժամանակ, վարդապետ օրինաց և անդամ Սինեդրիոնին։ Ունէր մեծ ազդեցութիւն Հրէից մէջ և բան ոմանց կ'ըսուի թէ էր նախագահ Սինեդրիոնին առ Տիբերիաս, կայսրեսիա և կզոդեաս։ Թալմուտականք կ'ըսեն թէ Գամաղիէլ որպէս էր բարբի Ակիւնի և Թառն մեծանուն օրինագէտին Հիլելի, և թէ չէս մատնանուն Գամաղիէլի չիջաւ Մովսեսական օրինաց փառքը։ Գամաղիէլի վերհանին բանբեռատութիւնը Սինեդրիոնին մէջ փրկեց առաքեալները վտանգաւոր մատնութենէ, և ցուցուց թէ Գամաղիէլ ունէր արդարև մեծ իմաստութիւն և էր բարեկամ կրօնական ազատութեան, երբ չէր սասանիկ միտեալ Աւետարանին, Գործ· ե· 33–40։ Փօղոս առաքեալ մեծ պատիւ կը համարի իրեն որ աշակերտ էր Գամաղիէլի, Գործ· ԻՒ· 3, և տարակոյս չկայ թէ Փօղոս անկէ տարված էր ոչ միայն ատենիկ նախանձախտութենէն Հրէական օրինաց համար, այլև անկեղծութեան, անկողմնակալութեան և ազատասիրութեան։ Սակայն ստանդութիւնը թէ Գամաղիէլ ընդունից Քրիստոնէութիւնը, չի համեմատիր այն բարձր համբաւին զոր վայելած է Գամաղիէլ ի մէջ բարեպաշտ յետին գարուց։

Գամաքիա, ի· որդի Սափանայ գրոի տոհմարքին ատ Ցավակիմու։ Գամարքիայի անունին մէջ կարգաց բառարք մեծատարի նեհեմիայի մար-

գարեւութիւնները, եւ գամարիտ էր որ ուրիշներուն հետ չանայց եւ երկրորդ անգամ կարգացուց յիշեալ մարգարէութիւնները։ Ելի մեծ բազմութեան առջեւ, եւ բերաւ ոտքը կարգալ թագաւորին որ պրեղ տեսաւ զայն, երեմ. Լ.Զ.։

2. Հեղկեայ արդի որպ ձեռամբ Եզեկիա թագաւորը զերկեց հարկը Բաբելոն առ Ղարգուգոդոնոսոր։ Գամարիտ տարաւ նաեւ նամակ մը ուր երեմիա կը զգուշացներ զգերեալ Հրեայս սուտ մարգարէներէ որ առնոնց տարագ ազատութիւն կը խոստանային, երեմ. ԻԹ. 3, 4։

Գայի, թագաւորանիստ քաղաք Ֆռանանացւոց, յորեւելից Բեթելոյ։ Աբրահամ անգամ մը Գայիի մօտ բնակեցաւ եւ շինեց սեղան, Ծննդ. ժԲ. 8. ժԳ. 3։ Նշանաւոր է Գայի, վասն զի հոն յայրագուեցաւ Յեսու Ն.քարայ պատճառաւ, եւ ապա յաղթեց, Յես. Է. 2–5. Ը. 1–29։ Այս քաղքին ասերակաց վրայ կը խօսին Իւսեբիոս եւ Ցերոնիմոս, բայց անոր տեղը գեռ ճշդիւ գիտցուած չէ։

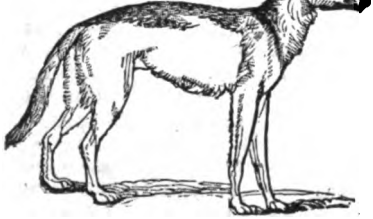

Գայլ, գազան անագորոյն, շան տեսակէն։ Արդարեւ կը նմանի ճիշդ շան, քանի մը թեթեւ տարբերութեամբ միայն կ'որոշուի շուներէն։ Գայլը երբեք չեն հանչեր, այլ միշտ կ'ոռնան։ Գայլն անգութ է բայց երկչոտ. կը փախչի մարդէ, եթէ շատ անօթի չէ։ երբ շատ կ'անօթենան գայլը, խմբովին կու գան գիւղերը գիշերային, և կը պատառատեն գով որ կը գտնեն, երեմ. Ե. 6. Եզեկ. ԻԹ. 27. Ամբ. Ա. 8։ Են արագագոյն, բաւական զօրաւոր՝ ոչխար մը տանիլ տանելու։ Եւ հաստատակ շուներու կը յայրթեն։ Սաստիկ ձմեռները գայլերը մեծ խումբեր կը կազմին, ասկալէն տեղատու ձայներով կու գան և ահագին ահերոսներ կ'ընեն։ Ասկալէ են մեղատուներ հովիւներու, վասն զի ոչխարներուն տիարութիւնը և երկչոտութիւնը նշանակ կ'ընէ զանոնք գիւրաւ որս բռնելու գայլոց, Ղուկ. ժ. 3. ՅովՀ. ժ. 12։ Աչագէս հայածիչք և սուտ վարդապետք միշտ "յափշտակող գայլեր" եզած են գրիսոտոսի Հօտին, Մատթ. ժ. 16. Գործ. Ի. 29։ Գայլը կը գտնուի նաեւ Սիրիա, Ափրիկէ և Ամերիկա։ Ընդհանրապէս բազմամարդ տեղերէ կը հալածուին գայլք, բայց և այնպէս ամէն տեղ կը գտնուին մեծամեծ անտառներու մէջ և լեռնային տեղեր։

Գայիոս, 1. Մակեդոնացի մը որ ընկեր եղաւ Պօղոսի անոր ճանապարհորդութիւններուն մէջ, և փոքր մնաց ևս պիտի ապահովէր ամբոխէն Յեփեսոս, Գործ. ԺԹ. 29։

2 Պօղոսի ձեռագ գտրձած կարգն թացի մը, որ երբ հիւր պահեց իր տունը զՊօղոս մինչդեռ ատաքիայէ կ'աշխատեր կորնթոս, Հռոմ. ԺՉ. 23. Ա կոր. Ա. 14։

3. Դերբացի մը, որ Պօղոսի յարեցաւ կորնթոսէ, առաքելոյն վերջին ճամբորդութեան առենն Յերուսաղէմ, Գործ. Ի. 4։

ՅովՀաննու երբորդ թուղթն ուղղուած է առ "սիրելեալն Գայիոս," որոյ հիւրասէր բարքը շատ կը յարմարէր երկրորդին որ յիշուեցաւ։ Գայիոս անունը սովորական էր մանաւանդ այն տեղերն ուր Հռովմայեցիք կը բնակէին. բայց և այնպէս Սուրբ Գրոց մէջ երկու կամ երկք անձինք միայն յիշուած են այս անունովը։

Գուշակութիւն։ Աբեղելեան ազգերը սիրող են ըզգալութեան, Հմայից, երազահանութեան և գուշակութեան։ երբ Մովսէս կը հրամայեր օրէնքը, վերայիշեալ միտումը շատոնց Հաստատակ էր եգիպտոսի և մօտակայ երկիրներուն մէջ, և Իսրայէլացոց այս միտումը խափանելու համար խստիւ արգելուեցաւ անոնց գալերու, վհուկներու, իզձերու և երազահաններու երթալ, և փոխանակ այնր Աստուած խոստացաւ անոնց

Digitized by Google

տալ մարգարէութեան ճշմարիտ ոգին որ յանձնառու գերազանց է քան զկախաղարդութեան ոգին, Ել. ԻԲ. 18. Ղեւտ. ԺԹ. 26, 31. Ի. 27։ Ա-նոնք որ կը սիրէին գիւրաւութեան կամ ըղձալութեան ոգի ունենալ՝ կը քարկոծուէին, Բ Օր. ԺԸ. 9–12. և մարգարէութեանց մէջ ստեզ և աստիճ մերազգութիւններ կան առ կախարդս գիմնզներու, ինչպէս նաև առաս մարգարէից գէմ որ կը խոսե-ին ժողովուրդը, Ես. Ը. 19. Խէ. 11–14. Եզեկ. ԺԳ. 6–9։ Ա-յս անա-պաշտութիւնները նոքեն զօրացան Գաղդէացւոց հետ յարաբերութենէ առ վերջին թագաւորաց Ցուդայի, և Բաբելոնի գերութեան առեներ, Դ Թագ. ԻԱ. 6. Բ Մնաց. Լ Գ. 6։ Տես Մոգութիւն, Մոգեր։

Գուշակութիւնը քանի մը տեսակ էր. Ջրով, Հրով, Հողով և օդով։ Գուշակութիւն կ'ըլլար նաև հատե-լու թռչնէն, ուլտիքը, երազք, նետիք, ամպերէ, զոհերու փորո-ւածքէն, և որպէս թէ ոգիներու հետ խօսելով, այլովք հանդերձ, Եզեկ. ԻԱ. 21։

Գառնուկ, ոչխարին ձագը, նաև ուլ, այսինքն այծի ձագ, Ել. ԺԲ. 5. Գրխատուս է գառն Աստուծոյ, Ցովհ. Ա. 29, վասն զի մարդոց մեղ-քին համար ընդունելի զոհ է։ Չին կռապաշտներն զոհերն էին օրինակ կամ առաւել ոչ միայն գրխատուած քահանայ մեհեանն, այլև անոր անա-բատ որբուհեան և անդիմադրած հեզութեանը, Ես. ՄԳ. 4–9։ Ցայտ-նութեան մէջ կը նկարագրուի, Ե. 6. ԺԲ. 11, ոմն իսկ յերկինս իբրև զոհելի գառն։ Տես և Զատիկ և Զոհ։

Գահոճ–Գաթեր, ոչ հոյակ, քա-զաք կարմիր ծովուն արեւելեան ծոցին հիւսիսային ծայրը, մօտ Յերեփ։ Իսրայէլացիք հոս կեցան եգիպտոսէ ի գնալն ճանապարհորդութեանն վերջին տարին, Թուս. Լ Գ. 35. Բ Օր. Բ. 8։ Ա-յս նաւահանգստին մէջ պատրաստեց Սողոմոն իւր նաւա-տորմիղը որ պիտի երթար Ոփիր, Գ Թագ. Թ. 26։ Նաև Յովսափատայ այդպիսի մէկ փորձը չյաջողեցաւ Գ Թագ. ԻԲ. 49. Բ Մնաց. Ի. 36։ Տես նաև և ելաթ և ելաթ։

Գաթի։ Գտրիի կը ցանուէր ի պա-ղեստին յայտնի, և կը հնձուէր գարնան, այսինքն զատկին։ Երբա-յեցիք յաճախ կը գործածէին գա-րեհաց, Բ Թագ. ԻԷ. 28. Դ Թագ. Դ. 42. Յովհ. Զ. 9։ Գաթին կը տրե-ուէր նաև ատեզ ի կերակուր անաս-նոց, Գ Թագ. Ի. 28։

Գաթիզիեց, լեռան յերկրին Եփե-մայ։ Ա-յս լերան և Գերազիզ մէջտեղ էր քաղաքն Ափեքմ, Դատ. Թ. 7։ Ա-շխարհք քիչ անգամ տեսած է աւելի տհաճութիւն, քան երբ իսրայել-լացիք, զԱնատն նուաճեցնելէն ետքը, կանչուեցան յիշեալ տեղը, և վեց տեղ կեցան Գտրիզին լերան վրայ օրհնութիւն կարդալ անոնց որ պիտի պահէին Աստուծոյ օրէնքը, և միւս վեց տեղը՝ Գերազիզ լերան վրայ, անէծք կարդալ անոնց որ պիտի չպահէին այն օրէնքը, մինչ բոլոր ժողովուրդը միաբերան կ'ըսէր, Ամէն, Բ Օր. ԺԱ. 29. ԻԷ. 12–26. ԻՀ։ Տես տեսարան ի Սիւքեմ։

Գաւազան, ծառի մը բանէն ե-լած տատ, Ծննդ. Լ. 37։ Ուր նշա-նակէ նաև ցեղ զոր կը գործածեն ճանապարհորդք, Ես. Գ. 1, և հո-վիւք, Ղեւտ. Իէ. 32. Զաք. ԺԱ. 10–14, երբեմն և կը ցուցնէ պատ-ժոյ գործիք, Ամոս. Իդ. 13. Իթ. 15, գործեալ՝ արքունի գաւազան, Եսթ. Ը. 4. Ես. ԺԴ. 5, նաև իրեւ նշանակ իշխանութեան, Սաղմ. Բ. 9, և իրեւ նեցուկ, Սաղմ. ԻԳ. 4։

"Գաւազանին տակէն անցնիլ", Եզեկ. Ի. 37, խօսքը կ'ակնարկէ կերպ որով Հրեայք իրենց գաւազանց տատանորդը կը պատէին, Ղեւտ. Իէ. 32։ Զատկով գառնուկներն իրենց մեյրերէն, կը փակէին զանոնք գոմի մը մէջ, ընդ որ դուրս ելլելու նեղ անցք մը միայն կար, և մեյրերը կը գնէին այն անցքին առջեւ, երբ անցքին դուռը կը բացուէր, գաւա-նուհները կը փութային գալ իրենց մեյրերուն քով, և մարդ մը անցքին բերանը կենալով, կարմրագեղի մէջ մխուած գաւազանի մը ծայրը կը դպցնէր ամէն տատ գառնուկէն մէ-կուն, և այսպէս կարմիր նշան մը կ'ընէր անոր վրայ ըսելով. "Սո՛ւրբ ըլլայ տեառնորդի համար"։

Digitized by Google

Գաւիթ, շուրջ փակեալ տեղի, կամ բակ սրահելեան տանց մէջ, Բ Թագ. ԻԷ. 18։ Տաճարին գաւիթը տես Տաճար բառին մէջ։ Նաև վկայաբեանն խորանն ունէր գաւիթ։ Աւրհնելեան տուներըը շինուած են ի ձև մեջլուղը պարսպ քաղաքաւոր գաւիթի մը բոլորակը։ Տես Տուն։

Գերազ, 1. տա. Հովմնեցուած գառաւ նիւմովմնեցուց երկրին, զարգիս կը կոչուի Նահ. ՁԷ.պալ որ կը նշանակէ լերինք։ Հիւսիսային մասն է լերանց շղթային որ քերի զարհնելեան կողմամբ Էլ Ա.բրազահ կոչուած մեծ հովտին, որ Մեռեալ ծովէն սկսելով կ'երթայ մինչև Կարմիր ծովուն Նեղանան կոչուած ծոցը, Սազմ. ՁԳ. 7։

2. Գէրազիմի հիւսիսային կողմը փիւնիկէի նահանգներ և գառաւ որ ի ցուներց կը կոչուէր Բիբղոս, զարգիս կը կոչուի Ճէպայիլ։ Բնակիչներն են 2,000։ Նախնի բնակիչք կը կոչուէին Գերազացիք։ Առանց երկիրը և բոլոր Լիբանան Խորայէլացւոց տրուած էր, բայց Խորայէլացիք չկրցան իսպառ հանածել զայն, Յես. ԺԳ. 5։ Գերազ կարևոր տեղ էր, Եզեկ. ԻԸ. 9, ուր և կը պաշտաւեր Թամուզ առաուածը։

3. Բ Օր. Ի. 4, լեռան Եփրեմայ երկրին մէջ, յանդիման Գարիզիմի լերին որմէ բաժնուած է Գերազ իբր վեց հարիւր կանգուն լայն և երկը ձգող երկայն հովիտ յորում էր Ա.իքեմ քաղաքը։ Երկու լեռներն ալ գրեթէ միևնոյն երկայնութիւնը, բարձրութիւնը և ձևն ունին, և առանց բարձրութիւնը չի կարծուիր աւելի քան երեք հարիւր և յիսուն կամ ութ հարիւր ոտք վեր ծովուն երեսէն։ Գերազ լեռն՝ ասլակողմ, և Գարիզին ձախակողմ կ'ելնեայ անտեղ որ երեսոսղմէ գալով կը գառնան որ անցնին հիւսիսային արևմտեան հովիտը յարևմտից Ա.իքեմայ։ Ոմանք կ'ըսեն թէ անկից լեռը, Գերազ, ամուլ և ամայի է, իսկ Գարիզին զուարթ և պտղաբեր։ Բայց զարգիս քիչ տարբերութիւն կայ այս երկու լերանց իրարու նայող կողմերը որ հաւասարապես անպտղաբեր և անբեր են։ Սակայն կ'ըսուի թէ Գարիզին լերան ետևի կողմն աւելի բարեբեր է, և լեռը քիչ մը աւելի բարձր է քան զԳերազ։ Գերազ լերան ստորոտը շատ գետնափոր գերեզմաններ կան։ Տես Գաթիգիճ, Սիւքեմ։

Գեդեռճ, կամ Գեթրատաղ, Խոյհոր, ի ցեղէն Մանասէի, քաղ. և զգօն գառաւաւր Իսրայէլացւոց, մանաւանդ սրևելեան և հիւսիսային ցեղից, նախ քան զԳր. 1249 էն մինչ 1209։ Կը բնակէր Եփրա, յարեւելից Յորդանանու, երկիր մը արդ վերայ կը յարձակէին ատեղ սրևելեան ասՀմանակից թափառական ցեղը Հնձոց ժամանակ։ Իւր ժողովրդեն ապատելու համար կոչուեցաւ Աստուծմէ, և երկնաւոր նշաններէ քաջալերուելով յարձակց Մադիամացւոց, և պատճառ եղաւ որ Իսրայէլացիք շատ տարիներ բնակեցան յապահովի։ Ապատամբ քաղաքներէն Սոկքովթի և Բանուէլ, և Զերեէ և Սազմանա եղբայրասպաններըը պատժելը, Եփրեմացոց նախանձը ցածուցանելը, և չուզելն ընդունել թագը զոր Հրեայք կը մատուցանէին, կը ցուցնեն թէ Գեդեռն էր մին յընտիր դատաւորաց Իսրայէլի։ Սակայն սակեզէն եփուր շինելով մեղաց և որոգայթի մէջ ինկաւ, քանզի այս եփուրը որ յիշատակ էր այն հրաշալի յայտնութեան զոր Աստուած գործեց Գեդեռնի ձեռաք՝ երկար ժամանակ պաշտուեցաւ իբրև կուռք, Դատ. Ջ.Ը. և Թագ. ԺԲ. 11։ Եբր. ԺԱ. 32։

Գեդովր, ցուզային լերանց մէջ քաղաք, որոյ մնացորդ կայն պարսպաց ասօտներ։ Այս քաղաքն ի սկզբան Ամազեկացւոց ձեռքն էր, և Մնաց. Դ. 39. ԺԲ. 7. ցես. ԺԵ. 58. Զարգիս կը կոչուի ՁԷտուբ, իբր ութ մղոն ի ՌԷթլէհեմ գէպ հարաւակողմն ասկմտաք։ Գեդովր է նաև անուն մարգոյ, և Մնաց. Ը. 31. Թ. 37։

Գերացիք, տես Գէր։

Գերասենացի, Խոլիոյ, պարսպեզ կամ ծառաստան հովտի մէջ առ առասրատով լերինն Զերենեաց, հանգեպ երուսաղեմի, ուր երբեմն կ'առանձնանար Քրիստոս, և ուր կրեց մահաւան տագնապը և մնանջեցաւ

Digitized by Google

ԳԵԹՍԵՄԱՆԻ ԵՒ ԼԵՌՒՆ ՁԻԹԵՆԱՑ

ի ցուգայէ, Մատթ. ԻԶ. 36–57։ Ըստ հին աւանդութեան Գեթսեմանիի էր մօտ ի տառատ Ձիթենեաց լերին, յայնկոյս հեղեղատին Կեդրոնի։ Այն տեղը որ զարդիս քարէ սրմռվ փակուած է՝ թերևս կը պատրաստակէ հին պատրիգին մէկ մասը։ Ի քառակուսի, վաթսուն կանգուն լայն և վաթսուն կանգուն երկայն, և ունի ութ հին ձիթենի, որոց տարմանեաց այլևայլ տեղեր գեռևէն դուրս կ'արձակուին, և քարակուսիւք ծածկուած են։ Չոս, կամ թերևս ոչ հեռի տառի, կրից մեր Տէրն այն աչառատ տագնապը և արեան քրտինք թափից իւր քաւիչ մահուանը մօտ, և հոս խորին հպատակութեամբ ազօթելով որ անդնի իրմէ բաժակը՝ վերջացուց իւր ազօթքը ասս խօսքերով. "Բայց չէ թէ իմ կամքս՝ հապա քոդ եղիցի։" Այս պատրուակէն գիւրաս առեալ ամբոխին "չահերով ու լաստաբերներով" երուսաղէմի գտուածէն եկեալ և ցուգային հանգերձ աճապարանօք գալը զգիտուս բռնելու։ Երուսաղէմի այցելութիւն ընող ամէն ճանապարհորդ նախ այս տեղը կը փնտռէ, և քան ուրիշ տեղեր հոս տեսնի երկար կը մնայ յատակ քան զդատաստան ի հայրենիս իւր։

Գերեզմանք, Ջարուզային երկրին մէջ, էր տեղի ծննդեան Յովհաննու, Դ Թագ. ՓԴ. 25։ Էր մօտ ի Սեպփորիս, Տիրերիա տանող ճամբուն վրայ։

Գեհենգեբլաքեմ, մին յիլեանաց Իսրայէլացւոց, Հովը լեռնէն Մովաբու գաշտը երթալու ճամբուն վրայ. տեղն անծանօթ է, Թուա. ԼԳ. 46։

Գեհոզի, 1. մին ի չորից գետոց դրախտին, ըստ սմանց՝ Երասխ, Ննգ. Բ. 13։ Տես եդեմ և եփրատ։

2. Ագրիւբ մօտ Յերուսաղէմ յաբեմտից։ Այս տգրիւրին քով օծուեցաւ Սողոմոն թագաւոր, Գ Թագ. Ա. 33, 38։ եզեկիա այս տգրիւրին վրան գոցեց, և բերաս անոր ջուրը տասրերկրեայ ջրմղով քաղաքը, Բ Մնաց. ԼԲ. 3, 30. ԼԳ. 14։ Այս տգրիւրին տեղը տտեսուին կայ լճակ կամ աւազան, երկք հարիւր ասք երկայն, երկու հարիւր ասք լայն և քան ասք խոր, աստիճանօք յերկոսին անկիւնս։ Մօտերս, մինչ գետինը կը փորուէր Անգլիական ակնդեցւոյն հիմը դնելու համար, գտնուեցաւ ահագին ջրմղ մը որ կը վազէ

Digitized by Google

գէպ արեւելք և արեւմուտք, երեսուն ասք խոր գետնին մէջ, քարաշէն և շաղախով մանճեալ, և մեծաս մանասմէ ապառաժի մէջ փորուած։ Թերեւս այս ապրիլբը կապակցութիւն ունէր Գեհենի ապրիլբ հետ։

Գեղբուռ, ապիւ-ը հիւհաս, ապն լերանց ի հարաւոյ արեւելից ցեղուսիլի գաշտին, և ունի երկուասունք հովիտներ որ այս մեծ գաշտը կը կազմեն ցորդանանաս ձորին հետ։ Բուռն ցեղոյսիլ Գեղբուռի հիւսիսային սահմանին հովիտն է. հարաւային սահմանին կողման հովիտը կը բաժնէ զԳեղբուռ ի ըլլոց Սամարիոյ։ Գեղբուռի արեւելեան մասին մէջ էր Գեղբուռ քաղաքը որմէ առած է լեռին իւր անունը, և որ հիմա կը կոչուի Ձէլմոն։ Այս տեղին մօտ Սաուղ և ցօղնաթան յաղթութեան փղշտացիներէն և մեռան, Ա Թագ. ԺԴ. 4. Լ Ա։ Գեղբուռ հիմա չոր և մամլի լեռ է, Բ Թագ. Ա. 6, 21։ Ենգոմր կոչ՝ ի հիւսիսոյ, և ԲԷթսան՝ յարեւելից Գեղբուռայ։

Գեղեցիկ ճաւաճագիսա, ծովածաղ փոքր, մօտ ի քաղաքն Ղասա, կրեակէ հարաւային եզերքին մէջերայ ղը։ Պօղոս, յերթալն ի Հռոմ, ուզեց այս նաւահանգիստը ձմեռել, Գործ. ԻԷ. 8։ Նաւավարք նախամեծար համարեցան զփիւնիկէ, իբրև աւելի անքոյթ, և այս պատճառաւ խրեցաս նաւը։ Այս ծովածոցը տակաւին կը պահէ իւր հին անունը։

Գեղաց, ատ-ոյ, քաղաք Յուդայ, Յես. ԺԵ. 51, ուր կը բնակէր Աբիմաոփէլ, Դաւթի խորհրդականը, որ յետ մնանականելոյ Դաւթի գէմ եղած ապստամբութեան, տեսնելով որ իւր խորհուրդը մերժուեցաւ Աբիսաղոմայ, կախեց զինք, Բ Թագ. ԺԵ. 12. ԺԷ. 23։

Գեճճեսարիք, կը կարծուի ապաւազիանը Քնեերէթ բառին զոր տես։ "Գինեսարեթի երկիրը,, Մատթ. ԺԴ. 34. Մարկ. Ջ. 53, էր փոքր երկիր իբր երկք կամ չորս մղոն երկայն Գալիլեացւոյ ծովուն արեւմտեան եզերքը։ Աբրուն և վերջին ասպիճան պաղաբեր գաւառ էր։ Հաւանական-նապէս այս երկրին մէջ էր կափառնայում և ԲԷթսայիդա Գալիլեացւոց, տեղիք որոց ատեն այցելութիւն կ'ընէր մեր Տէրը։ Տես Մով 4։

Գեսամ, ՚ՒՀ-ւ, Աբրահամի սին որ հակառակորդ եղաւ Աստուծոյ գործին առ Ղեհեմաս, ծաղրելով և նենգութիւն նկատելով, Ղեհեմ. Բ. 19. Ջ. 1–9, իբր 445 ին նախ քան զԳր։

Գեսեմ, անուն եգիպտացւոց երկրին այն մասին ուր բնակեցան Իսրայելացիք ՃակոբայՃամանակէն մինչև Մովսիսի ժամանակ. Գեսեմ էր հատանագանապէս յարեւելից գետնաւանն բազկին Նեղոսի, գէպ Աբրահամ։ Տես Եգիպտոս։ Թուխ թէ կը հասնէր մինչև Նեղոս, ԵլՀ. Ա. 22. Բ. 3, քանզի Հրեայք առաջ ձուկ կ'ուտէին, Թուս. ԺԱ. 5, և արեւմտեան կ'ուռոգէին իրենց երկիրը, Բ Օր. ԺԱ. 10։ Գեսեմ մօտ էր Հերմոպոլիս և Ռամեսս քաղաքներուն, և ոչ հեռի ի մայրաքաղաքէն եգիպտոսի, Ծննդ. Խե. 10. Խը. 11. ելՀ. Ը.–ԺԲ։ Եգիպտոսի երկրին լաւագոյն մասերէն մին էր, գեթ երբայեցւոց համար որ հովիւ էին, Ծննդ. ԽՋ. 34, և անասնապահութեան աւելի յարմար և պտղաբեր էր անասուն քան հիմա։ Ի Գեսեմ բազմացան և բարգաւաճեցան Հրեայք, Ծննդ. Խը. 27, և հոն չարչարուեցան, բայց և այնպէս չմոռցուեցան Աստուծմէ, ելՀ. Ը. 22. Թ. 26։ Եգիպտացիներէն ևս շատեր կը բնակէին Հրէից մէջ և անանց բոլորտիքը։

Գեսեմաղաթ, սասանումն և գլորումն երկրի հրաբխային տեղեր, քանի ծանօթ աշխարհի բոլոր կողմերը։ Գեսեմաշարժի պատճառաց համանականապէս ներքին չերմութեան կամ հրոյ ազդեցութիւնն է։ Սուրբ Գիրք կը յիշէն շատ երկրաշարժներ, Թուս. ԺՋ. Գ Թագ. ԺԹ. 11, 12։ Մին եղաւ Յուդայի Ոզիա թագաւորին քսան և եօթնհարիւրդ տարին, և կը յիշուի Ամովսի Ա. 1, և Զաքարիայ ԺԴ. 5 համարներուն մէջ։ Ցիշատակաց արժանի էր մանաւանդ գետնաշարժը որ պատահեցաւ ի մահուան Փրկչին մերոյ, Մատթ. ԻԷ. 51, և որոյ հետեւանք սեանք կը կարծեն թէ բոլոր երկրի վրայ տարածուեցաւ։ Պաղեստինա մէջ գետ-

Digitized by Google

նաշարժ ատէպ պատահած է. 1837 ին եղաւ երկրաշարժ մը Գալիլեայի ծովուն մօտ, և Տիբերիոյ գրեթէ երդրորդ մասը կործանեցաւ. այս երկրաշարժէն, և հազարաւոր մարդիկ կորան հոն և մօտակայ քաղաքները: Երուսաղէմի վրայ գալու ազդանշ մէջ գետնաշարժ ևս մարգարէացուած է, Մատթ. ԻԴ. 7, և պատմութիւնը կը հաստատէ այս մարգարէութեան ճշմարտութիւնը.

Գետնաշարժ բառը կը գործածուի նաև փոխաբերութեամբ, ցուցնելու համար ատամածոյ զօրութիւնն ու վրէժխնդրութիւնը, ինչպէս ի Սաղմ. ԺԸ. 7. ԽՋ. 2. ՃԴ. 32, և այլուր, նաև իբրև նշանակ քաղաքային կամ ազգային մեծամեծ ձախորդութեանց, Մատթ. ԻԴ. 7, 29. Յայտ. ԺՋ. 18:

Գեսեր, Գեսերացիք, անուն գաւառի և ժողովրդեան Յ Աւորիս: Գեսեր էր յարևելեան կողման ցորդանանու, ի մէջ Բեսանու, Մասքայի և Հերմոն լերան, և Եբրայեցւոց երկրին սահմաններուն մէջ. բայց Իսրայելացիք չվռնեցին այն երկրին բնակիչները, Յես. ԺԲ. 5. ԺԳ. 13: Գեսերի բնակիչք, ինչպէս կ'երևի, հարկատու եղան Իսրայելացւոց, Ա Մնաց. Բ. 23, բայց ունեցան իրենց թագաւորները. Դաւթի կանանց մին, Մաաքա, Աբիսողոմի մայրը, դուստր էր Գեսերի թագաւորին Թոլմիի, և Աբիսողոմ հոն գտաւ ապաստան յետ սպանանելոյ զԱմնո, և երկու տարի մնաց իւր հաւուն քով, Բ Թագ. Գ. 3. ԺԳ. 37. ԺԵ. 8: Գեսեր բառը կը նշանակէ կամուրջ, և այն երկրին սահմանագլուխը ուր, քան վերոգրեալ առելկութեան, պարսիկք գնել զԳեսեր, այսինքն ի մէջ Հերմոն լերին և Տիբերիոյ ծովուն, կայ տակաւին Յորդանանու վրայ հին քարերէն կամարով չորեքկամարեայ որ կը կոչուի Ձիէր պէնի Եաքուպ, այսինքն, Յակոբայ որդւոց կամուրջը: Ն'երևի թէ Գեսեր կարևոր տեղ էր ընդ որ կ'անցնէր Դամասկոս և արևելեայ երթալու ճամբան:

Գեսերացի անուամբ կոչ նաև ժողովրդ մը Պաղեստինու Հարաւային կողմը, մօտ ասպ Փղշտացիս, Յես. ԺԻ. 2. Ա Թագ. ԻՀ. 8:

Գերապա, հին քաղաք կամ տեղի Փղշտացւոց ի ժամանակս Աբրահամու և Իսահակայ, Ծննդ. ԺԹ. 1. Ի. 1. ԻՋ. 1, 6, 17: Գերարա հետս չէր Գազայէ, ի հարաւոյ Յուդայի, բայց անոր բուն տեղը ճշդիլ գիտցուած չէ. Տես Բ Մնաց. ԺԻ. 13, 14:

Գերգեսացիք, Մատթ. Ը. 28. Մարկոսի և Ղուկասու մէջ կը կոչուին Գադարացիք: Տես Գադարա: Մատթէի Աւետարանին ձեռագիր օրինակներէն ոմանք ունին Գերասացի. բայց Գերասա իբր քաղաքաւան մղոն հետու էր այն տեղէն ուր Մատթէի Ը. 28 համարին մէջ պատմուածք հրաշքը կատարուեցաւ: Նոր Խուզարկու մը գտաւ Գերգեսա կամ Գերասա կոչուած աւերակները Գալիլեայի ծովուն արևելեան կողմը, և այս աւերակներն են թերևս հին Գերգեսա քաղաքին մնացորդները:

ՎԻՄԱՓՈՐ ԳԵՐԲԶՄԱՆ Ի ՊԵՏՐԱ

Գեթսեմանէ, տեղի Թագմանի. Իբրայեցիք միշտ մեծ ախամ կը տանէին իրենց մեռելներուն Թագմանը. Անոնց գերեզմաններէն շատերը փխմափոր էին, ինչպէս Սերնայի գերեզմանը, Ես. ԻԲ. 16, Յուդայի և Իսրայէլի Թագաւորաց գերեզմանները, և այն յորում դրաւեցաւ մեր Փրկիչն ի Գողգոթա. Հրէից գերեզմաններն երբեմն գետնի տակ էին, բայց յաճախ ապառաժի մը քով, և այսպիսի գերեզմաններ շատ կը գտնուին հին քաղաքաց աւերակներուն մօտ, Դ

Digitized by Google

Թագ. Իգ. 16. Եռ. Իր. 16։ Ճանապարհորդք կը գտանեն զանոնք Ա-

ԱՋԼ ԳԵՐԶՄԱՆ Ի ՊԵՏՐԱ

սուրց երկրին ամէն կողմը առ առատաձով բլրոց և լերանց. զորօրինակ ենովմի հարաւային կողմը, Զիմենեաց լերան արևմտեան կողմը, Տիբերիա, Պետրա, Բաթագայի կրճին մէջ, և Ակրապի հարաւային կողմը,

ՇԻՒՄ ԱՌԻՕՈՂՈՄԱՑ ԵՒ ԱՋԼ ԳԵՐԶՄԱՆՔ Ի ՀՂՒԼԱՑԻՆ ԿԵՂՐՈՆԻ

ծովին ապաստաժուտ եզերքը։ Գերեզմանք, ինչպես նաև հասարակաց

գերեզմաններուց, ընդհանրապէս քաղաքաց սահմաններէն դուրս էին, ինչպէս կը տեսնուի ույսօր իսկ նախ և արդի Երուսաղէմի վրայ, Թագ. Իգ. 6. Երեմ. Իշ. 23. Ղուկ. Ի. 12. Յովհ. ԺԱ. 30։ Տես Ակեղդամա։ Յուդայի թագաւորք, գերեզ բոլորը, կը թաւին թաղուած ըլլալ Երուսաղէմ, Աման լեռը, Թագ. Բ. 10. Թագ. ԺԴ. 20. Բ Մնաց. Ժշ. 14. Իզ. 27. Գործ. Բ. 29։ Ընտանեկան գերեզմանք հասարակ էին և կը պահուէին խնամով, Ննդ. Ս. 5–13. Դատ. Ը. 32. Բ Թագ. Բ. 32. Գ Թագ. Ժգ. 22։ Գերեզմաններուն վրայ քար գնել սրբանաւգութեամբ առնուրեին էր, Ննդ. Լե. 20. Դ Թագ. Իգ. 16, 17։ Ակրսաղէմ թաղուեցաւ ընդ կարկատով քարանց, Բ Թագ. ԺԸ. 17։ Հին հեթանոս ազգաց չատերուն մէջ, թագաւորք կը թաղուէին մեծ հողաբլոյ տակ, զինուք և զարդուք և ձիով և սպասաւորներով Հանդերձ, Եզեկ. Լգ. 26, 27։ Կը կարծուի թէ Եգիպտոսի բրգաձեք գերեզմանք էին թագաւորաց, իւրաքանչիւր բուրգ ունի մի կամ երկու սենեակ, յորոց միոյն մէջ գտնուած է բուրգը շինել տուող թագաւորին քարեղէն գագաղը։

Մարգարէից գերեզմանները պահել և զարդարել թէպետև բարեպաշտութեան գործ էր, բայց չատ անգամ նաև կեղծաւորութիւն էր. մեր Տէրը զՓարիսեցիս կը նմանցնէ գերեզմանաց բռելոց, որ արտաքուստ գեղեցիկ կերեւին, բայց ներքուստ լի են յափշտակութեամբ և ապականութեամբ, Մատթ. Իգ. 27–29. և Լայդիոգ ցուցած է թէ ամէն տարի, երբ Ձմերուան անձրեւները կ'անցնէին, Իերուսէղիք կը լուային գերեզմանները։ Ղուկ. ԺԱ. 44, Փրեսատոս զՓարիսեցիս կը նմանցնէ "անյայտ գերեզմաններու,, որոնց վրայ մարդիկ կը պտտին առանց գիտնալու, և այսպէս անմաքուր կ'ըլլան յանդէտս։ Կարծեցեալ սրբոց գերեզմանները և սկրնակը սրնաստաշտութեամբ պաշտել անատեն և հիմիս ևս կատաշտութեան տեղրական ձևն է. և Փրկիչ մեր կ'ըսէ

իւր ժամանակին Հրէից Տաճար թէ իրենց Հայրերուն պէս յանցաւոր էին, Ղուկ. ԺԱ. 47, 48. կը չհնէին այն մարգարէից գերեզմանները զոր ապաւած էին իրենց Հայրերը. որպէս կեղծաւոր կատարչութիւն այնպէս մնացում մեղք էր ինչպէս էր անոնց Հայրերուն սպանանելն զմարգարէս։ Այս մարգարէապաշտք յետ սակաւուց ի խաչ հանելով աստուածային Մարգարէն զոր Մովսէս գուշակած էր՝ ցուցին թէ ինքեանք ևս հաւան էին իրենց Հարց գործին։ Ասուց երկրին մէջ զարիս Ասէթի գերեզմանը Սիոն լեռը և Աբրահամն՝ ի Քերրոն մեծ խնամով կը պահուին։ Թագուր գերեզմաններ երբեմն կը գործածուէին իրբև տեղի ապաստանի և բնակութիւն աղքատաց, ես. կե. 4. Ղուկ. Ը. 27։ Պագանացի հովիւք տակաւին իրենց հօտերը կը հանգուցանեն այնպիսի գերեզմանաց մէջ, իրբ յապահով տեղւոջ, և Թափառական Արաբացիք անոնց մէջ կը բնակին ձմեռը։ Տես Թաղում։

Գերիվեր։ Կ'երևի թէ պատերազմի մէջ բանուած գերիք ի Հնումն կը համարձակէին մնհատպարտ, ուստի և քան զմահն նուազ սահմանս տանջանաց կը մնտնուէին։ Ցաղթողք կը կոխէին անոնց պարանոցին վրայ, ՁԱԻ. Ժ. 24, ի նշան անարգ հպատակութեան, ինչպէս կը տեսանի Սաղմ. ՃԺ. 1։ Կը վանճատէին զանոնք իրբև ստրուկ, ինչպէս Ցզնէփ։ Կը խեղէին զանոնք, ինչպէս բրին փղշտացիք Սամփսոնի, և Իսրայելացիք Ադոնիբեզեկայ։ Կը վարէին զանոնք, մերկ ի հանդերձից, ի պատուհասս իրենց յաղթանակին։ Շատ անգամ նաև լարով մը չափելով գերիները, անոնց մէջէն կ'ընտրէին չատերը, Բ Թագ. Ը. 2, և կը սպաննէին, Բ Մնաց. Ի՝Ե. 12։ Աչքերն կ'իներին երբեմն առ անդիմադրելիան, Բ Թագ. ԺԲ. 31. Ա Մնաց. Ի. 3։ Հնամենի յետիք երբեմն ողջ գերիները կը կապկին մեռելոց գիականց, և կը թողուին այնպէս մեռնիլ. սովորութիւն մը որ կը բացատրէ Պօղոսի ապաղաքը, "Ո՛Ի՞նչ խղճալի մարդ եմ ես. ո՛վ զիս պիտի ազատէ ես մահեան մարմնիէն", Հռոմ. Է. 24։

Գերադիւց։ Աստուած չատ անգամ կը պատժէր Հրէից մեղքը գերութեամբ կամ ասրկունեամբ, ինչպէս որ առաջ ապառնացած էր, Բ Օր. ԻԸ։ Սակայն Հրէից առաջին գերութիւնը յորմէ ազատեց զնոսա Մովսէս, կրնայ համարիլ մնհատնանդ իրբև թղլատութիւն Նախանձմունեան քան պատիժ մեղաց։ Դատաւորաց ժամանակ երկոտասան ցեղք վեց անգամ հպատակ եղան օտար թագաւորաց։ Բայց Հրէից նշանաւորագոյն գերութիւնը, կամ մնհատնանդ տաղտկութիւն ի Հայրենեաց, եղաւ Իսրայելի և Ցուդայի գերութիւնն առ թագաւորք ասյս երկոս տերութեանց։ Նախ Իսրայել քան մասին գերի տարուեցաւ նախ քան զԳԲ. 740 ին ի թագաւորութեան Թագաւորաց, Դ Թագ. ԺԸ. 29։ Ցեղն որ էին յարևելից Ցորդանանու, Ջաբաւդոնի և Նեփթաղիմայ ցեղերուն մէկ մասովը, ես. Թ. 1, գերեցան զաւաջինն։ Ցետ քանի ամաց Սաղմանասար գերի տարաւ Իսրայելի Ցեացեալ մասը, Դ Թագ. ԺԷ. 6, և բնակեցուց զանոնք ի հետաւոր քաղաքս. անոնցմէ շատերը հետևնականապէս հետաւ չէին կասկած ծագէն, և անոնց տեղը բերուեցան գաղթականք ի Բաբելոնէ և ի Պարսից, Դ Թագ. ԺԷ. 6–24։ Բայց ի մնգաւորութեանց ոմանց, ես. ԺԱ. 12, 13. երեմ. Լ.Ա. 7–9, 16–20. Յոթ. 2. եզեկ. Լ.Է. 16. Ովս. ԺԱ. 11. Ամովս. Թ. 14. Աբդ. 18, 19, ալլովքն հանդերձ, որք ալևսալ կերպով կը մեկնաբանի իրբև ցուցնող անցեալ կամ ապառնի դարձ, մնհատնանդ Տաճառաստութիւն բնական և բարոյական կերպով, ուրիշ փաստ չկայ թէ տասն ցեղք ամբողջ դարձան երբէք ի Պաղեստին։

Ցուդայի ընդ հանրապէս երեք գերութիւն կը հաշուուի. 1. Աս. Ցովակիմաս, սակը երրորդ տարին, նախ քան զԳԲ. 606 ին, երբ Դանիէլ և այլք տարուեցան Բաբելոն, Դ Թագ. ԻԴ. 1, 2. Դան. Ա. 1։ 2. Ցովակիմայ վերջին տարին, երբ Նաբուգոդոնոսոր 3,023 Հրէայ տարաս Բաբելոն. կամ մնհատնանդ աս Ցո-

Digitized by Google

զատուս երկիրը մինչև Դան։ „ Բազմատեառ Թուս. Լ.Ե. 26, 29. Բ Օր. Գ. 12։ Սակայն բուն Գազատագ էր ի հարաւոյ Բասանոս, բայց հետանալականատակս երկուքին մէկտեղ սահմանը ճշդիւս որոշուած չէր։ Բասան և Գազատագ չատ անգամ ի միասին կը յիշուին, ցես. ԺԲ. 5. ԺԳ. 11. ԺԷ. 1, 5. Դ Թագ. Ժ. 33։ Գազատագուս մէկ մնան էր այն երկիրը որ զարդիս կը կոչուի Գէլէատ, Գազետանիոս բնակչեալ տարագրեալ մնալուէն ետև։ Տես Բալատաց և Բասան։

Գազատագուս լեռն, յանձնակ միտքս, էր անտառակոյս այն որ այժմ ձգելով ձգելատ կամ ձգելատս կը կոչուի ըստ Պտղոմէոսի, և որով բաստրան է իբր երկու ժամ, կամ վեց մղոն հեռու վասի Զերգասկ կամ ի Ցարբակայ գետ ի հարաւ։ Լեռը կ'երթայ յարևելից յարևմուտս, և է երկայն իբր երկու ժամ ու կէս (ուր կամ տասը մղոն)։ Անր լերան վրայ են ձգելատ և ձգելատս քաղաքներուն աւերակները, հետանականապես տեղ, ըստ Ովսեէի Զ. 8, հին Գազատագ քաղքին, որ այլուր կոչուած է Ռամովթ Գազատագ։ Գազատագուս լերան հարաւային կողմն է այժմու Զարգ քաղաքը։ Հետանականապես այս լերան վրայ էր որ Ցակոբ և Լաբան կանգնեցին յիշատակի քարեր, Մնդս. Լ.Ա. 45–48։ Տես նաև Դատ. Ը. 3։

Գազատախ, գետաս փղշտ. Ասիոյ, ի հարաւոյ և յարևելեան հարաւոյ Բէթ-Թանիոյ և Գեփլագանիոյ, յարևմտից Գոնասաթ, ի հիւսիսոյ և յարևմտեան հիւսիսոյ կապադովկիոյ, նշանակես ի հիւսիսոյ և յարևելից հիւսիսոյ Լիկայանիոյ և Փռիւգիոյ, Բ Տիմ. Դ. 10։ Գազատախ անունը եղած է հին Գազատացիներուն, որոնցմէ երկու ցեղ (Տրակմեանք և Տոգիստորեանք) հանգերձ եկեղ ցեղով մը (Տեկոսագացիք) գաղթեցին հին Բրիտանիա գՀռոմի յաջորդ ատենները, և խառնուելով նախնի բնակչաց հետ, կազմեցան Գազատացի յայնք, նախ քան զԳր. 280։ Անոնց աերուհիը կը խօսէր Կելտերէն գԷբ մինչև 6երորդ դարուն, գազաթակոնութենէն վեց հարիւր տարի առաջ. այս Աթիական Գազատացիք պահեցին նաև Գազղատական ցեղին պատերազմող և գիւրագրգիռ բնութիւնը։ Տես Գազ. Ա. 6. Դ. 15. Ե. 7։ Ա. Օգոստոս., իբր 26 ին նախ քան զԳր., Գազատախս եղաւ Հռովմէական նահանգ, և ունէր ու-րոյն կուսակալ։ Գազատախս նշանաւոր էր երկրին պաղպաղերութեան և ծաղկեալ վաճառականութեան կողմանէ։ Էր նաև հիմս գազթականաց ալլեալ ազգերէ, որոց մէջ կային շատ Հրեայք, և կ'երևի թէ Պօղոս առնդմէ շատերը դարձուց ի Քրիստոնէութիւն, Ա Կոր. ԺԶ. 1։ Պօղոսի առաջին ալցելութիւնը եղաւ, Գործ. ԺԶ. 6, Հաւանականապես յամի Տ. 51–2. քանի մը տարի ետքը եղաւ երկրորդ ալցելութիւնը, Գործ. ԺԸ. 28, յիս որոյ ատ Գազատացիոս թուղթը գրուած կ'երևի։ Առաջին ալցելութեան ժամանակ հիմնդ էր առաքեալը, բայց և այնպես Գազատացիք ընկալան զինս “իբրև զՔրիստոսի Աստուած,„ և որոյ մտաք գրկեցին Աւետարանը։ Զարս կամ հինգ տարի ետքը Քրիստոնէութիւն գատանող չբնայ վարդապետք եկան անոնց մէջ։ Անոնք չէին ընդուներ թէ Պօղոս առաքեալ էր, շատ կարևոր կը համարէին Հրէական օրինաց հաստատուն գործքերը, և եղծին Աւետարանը հրէական տարապրոլթիւններ խառնելով անոր հետ։ Պօղոս յոհովզայս, մինչ հետանականապես կը բընդհատոս էր, յամի Տ. 57–8, գրեց իր Թուղթն առ Գազատացիս։ Չայրացմամբ կը յանդիմանէ իր որգեակներն ի Քրիստոս անունդ այնպէս արագ ատարագ ատարանալուն համար Քրիստոսէ և ճշմարտութենէ. կ'ըսէ թէ ինք առաքեալ է, և թէ ինչ որ կ'ուսուցանէր կ'ուսուցանէր իբրև առաքեալ, վասն զի առած էր զանոնք նոյն իսկ Քրիստոսէ. վերջապէս զօրեղ կերպով կը հաստատէ Քրիստոսականութեան այն մեծ վարդապետութիւնը, այսինքն հետատով արդարանալու վարդապետութիւնը, յաջորդելով այս տարապարութեան յայտարերութիւնը մեկ կազմանէ հրէական օրինաց, և միւս կազմանէ տարբ կեանք վարելու հետ։ Թուղթին ընդ-

Digitized by Google

հանուր նիւթը մխիթարն է ինչ որ է հաւատքն եւ յոյսը թուղթիդ, և կ՚երեւի թէ այս երկու թուղթերը մխիթարն ժամանակ գրուած են։ Գաղատիոյ եկեղեցիներէն կը յիշուին եկեղեցական պատմութեան մէջ իբր հին հարիւր տարի։

Գաղդացի, ելբրոմ, 1. տեղի ունեցաւ ի մէջ Թրդատեանոց և Եբիկտոի, ուր նախ բանակեցան Իսրայէլացիք Թրդատեան անցնելէն առքը, և առաջին զատիկն բրին ի գետեան, ցեւս. Դ. 19. Ե. 9, 10։ Գաղգադտա տարիներով եղաւ դէպ ուր բանակիլ Իսրայէլացւոց, մինչ ցետս երկիրը նուաճելու գրաւելէ էր, ցեւս. Թ. 6. ժ. 6, 15, 43։ ցետոյ չինուեցաւ հոն բանական մեծ քաղաք մը, ցեւս. ժԵ. 7, որ շատ հռչմանէ անուանի եղաւ։ Հոս ճշդ վկայութեան խորանը մինչև տաճարացաւ ի Սիլով. նաև, ըստ կարծեաց բազմոց, Սամուէլ հոս կը մնայուցքներ գոհ և կը դատէր գիտարկել, և հոս պատկառելու Սաւուղ, Ա Թագ. Ի. 16. ժ. 8. ժԱ. 15. ժԳ. 7–9. ժԵ. 33։ Հոս հաստատուեցաւ մարգարէից գպրոց մը, Դ Թագ. Դ. 38, բայց և պիտի կը Թուի թէ յետոյ եղաւ կառավարութեան կայան, Ովս. Դ. 15. ժՌ. 12. Ամովս. Դ. 4. Ե. 5։ Զարգիս հետքն անգամ ճշդած չէ գաղգադտի։ Ըստ ցովսեպոսի, երկու մղոն հեռու էր երիքովէ։

2. Ուրիշ գաղգադտ կար մօտ յԱնտիպատրիս, ցեւս. ժՌ. 23. Ն.եմ. ժՌ. 29։ Ու թերեւս երբորդ մը կար եփրեմայ լեռներն ի հիւսիսոյ ԲեԹելի ՌՕր. ժԱ. 30. Դ Թագ. Ը. 1–6։ Ուրիշ չէ անոնց կարծիքը որ Անտիպատրիսի մօտ գաղգադտն կը համարին գաստատօրանոտ տեղի Սամուէլի, և մարգարէից գպրոցներէն մին։

Գաղիեա, անթիհիւպատոս էր Պօղոսի ժամանակ, Գործ. ԺԸ. 12–17, և էր երեց եղբայր Սենեկայի իմաստասիրին, որ կը նկարագրէ զԳաղիան իբրև յետին տաճկական մարգպատը և արգասաւոր։ Անոր բուն նիստն էր Կորնթոս, և երբ Կորնթացի Հրեայք ամբոխ յարուցին Պօղոսի գէմ և ձգձգեցին զանի յատեան, Գաղիոն չուզեց անոնց տղկալի և անիրաւ պատճառներուն։ Ցոյնք որ ատելիկայ էին, տեսան որ հաւլածիչ Հրեայք մեծ ուժ էին, և խնամով Սոսթենէսի վրայ որ գլուխ էր ժողովին, ծեծեցին զանի. փոխանակ եղանակ մը զոր Գաղիան թոյլ տուած բլլալու չէր։ Իր եղբօրը Սենեկայի պէս նաև Գաղիան տպատնեցաւ հրամանաւ Ներոնի։

Գամադացիք։ Այս բառը գործածուած է ի Սուրբ Գիրս, Եզեկ. Իէ. 11, իբրև անուն ժողովրդեան, բայց կը նշանակէ մանաւանդ քաղ և պատերազմող։

Գամաղիէլ, անուանի փարիսեցի Պօղոսի ժամանակ, վարդապետ օրինաց և անգամ Սինեդրիոնին։ Ունէր մեծ ազդեցութիւն Հրէից մէջ և քան ամենց կ՚ըսուի Թէ էր նախագահ Սինեդրիոնին առ Ցիբերիոս, կայսրասիրաց և կղզոդեաս։ Թալմուդեանները կ՚ըսեն Թէ Գամաղիէլ որդի էր բարբի Սիմէոնի և Թոռն մեծանուն օրէնագէտին Հիլելի, և Թէ յետ մահուան Գամաղիէլի չիջաւ Պողոսական օրինաց փառքը։ Գամաղիէլի վէճեանն բանբերասութիւնը Սինեդրիոնին մէջ փրկեց առաքեալները վտտանումն մահուանէ, և յուշտ Թէ Գամաղիէլ ունէր սրտագին մեծ իմաստասիրութիւն և էր բարեկամ կրօնական ազատութեան, երէ չէր սատարիկ մխիթար Աւետարանին, Գործ. Ե. 33–40։ Պօղոս առաքեալ մեծ պատիւ կը համարի իրեն որ աշակերտ էր Գամաղիէլի, Գործ. ԻՒ. 3, և աստուածգիտ չկայ Թէ Պօղոս անկէ տարված էր ոչ միայն ատելիկ նախանձաւորութիւն հրէական օրինաց համար, այլև անկեզծութիւն, անկողմնակալութիւն և ազատասրտութիւն։ Սակայն աստանգութիւնը Թէ Գամաղիէլ ընդունեց գրիստոսեութիւնը, չի համաձայներ այն բարձր հանճարոյն զոր վայլած է Գամաղիէլ ի մէջ բարեաւնաց յատին գտրուց։

Գամաքիա, 1. որդի Սափանայ գպրի տաճարին առ Ցովսիան։ Գամարիայի անունին մէջ կարգաց բառուք մեծաձայն եբեմիայի մար-

Digitized by Google

գաբէութիւններըը, և գամարիա էր որ ուրիշներուն հետ չանայց և երկրորդ անգամ կարգացուց յիշեալ մարգարէութիւններուն առնելի մեծ բազմութեան առջև, և բերաւ առանը կարգալ թագաւորին որ այրել տուաւ զայն, երեմ. Լ.Զ.։

2. Գնգկեայ որդի որոյ ձեռամբ ընդկիա թագաւորը զերկնց Տարկը բաբելոն առ. Նաբուգոդոնոսոր։ Գամմարիա տարաւ նաև նամակ մը ուր երեմիա կը զգուշացնէր զգերեալ չդնայս տալ մարգարէներէն որ առնին զարագ ազատութիւն կը խոստանային, երեմ. իԹ. 3, 4։

Գայի, թագաւորանիստ քաղաք Քանանացւոց, յորևելից Բեթելայ։ Աբրահամ անգամ մը Գայիի մօտ բնակեցաւ և շինեց սեզան, Ծննդ. ժԲ. 8 · ժԳ. 3։ Նշանաւոր է Գայի, վասն զի Հոն յաղթուեցաւ Յեսու Աբաթայ պատճառաւ, և տարաւ յաղթեց, Յես. Ի. 2–5 · Ը. 1–29։ Այս քաղքին աւերակաց վրայ կը խօսին Իսաերիա և Յերոնիմոս, բայց անոր տեղը գեռ ճշդիւ գիտցուած չէ։

Գայլ, գազան անագգորգի, շան տեսակէն։ Արդարև կը նմանի ճիշդ շան, քանի մը թերև տարբերութեամբ միայն կ'որոշուի շուներէն։ Գայլը երբէք չին հաչեր, այլ միշտ կ'առնան։ Գայլն անգամ է բայց երկչոտ. կը փախչի մարդէ, եթէ շատ անօթի չէ։ Երբ շատ կ'անօթենան գայլք, խմբովքին կու գան գիւղեր գիշերային, և կը պատուհասն զով որ կը գտնեն, երեմ. ե. 6. Եզեկ. իԲ. 27. Ամբ. Ա. 8։ Են արտաքոսն, բաւական զօրաւոր՝ ոչխար մը տանելու, և հաստատակ շուներու կը յարձակին։ Սաստիկ ձմեռները գայլերը մեծ խումբեր կը կազմին, տոհմերէ տուներու ձայներով կու գան և ոչխարին աւերածներ կ'ընեն։ Տոհմերն են մանաւանդ Հովիտներու, վասն զի աչքառնութեան տեսողութիւնը և երկնատեսութիւնը նշանակ կ'ընէ զանոնք դիւրաւ տես բլուրու գայլոց, Ղուկ. ժ. 3 · ՁԺ. ժ. 12։ Աչալոյս հայեցիչք և տուս վարդապետք միշտ "յափշտակող գայլեր„ եղած են Քրիստոսի Հօտին, Մատթ. ժ. 16. Գործ. ի. 29։ Գայլք կը գանուին Եւրոպա, Ասիա, Ափրիկէ և Ամերիկա։ Ընդհանրապէս բազմամարդ տեղերէ կը հալածուին գայլք, բայց և այնպէս ամէն տեղ կը գտնուին մեծամեծ անտառներու մէջ և լեռնային տեղեր։

Գայիոս, 1. Մակեդոնացի մը որ բնակեր եղաւ Փոզոսի անոր ճանապարհորդութիւններուն մէջ, և փոքր միւս ևս պիտի ապտնուէր ամբոխէն Յեփեսոս, Գործ. ժԹ. 29։

2 Փոզոսի ձեռագ գարձած կարգնթացի մը, որ իբր հիւր պահեց իր առանը զՓօզոս մինչդեռ առաքեալը կ'աշխատէր կարիթոս, Հռոմ. ժԶ. 23 · Ա կոր. Ա. 14։

3. Դերբացի մը, որ Փօզոսի յաբեցաւ կարնիմասէ, առաքելոյն վերջին ճամբորդութեան առենն յԵրուսաղէմ, Գործ · ի. 4։

Ցովհաննու երբորդ թուղթն ուղղուած է առ "սիրելեալն Գայիոս„ որոյ հիւրասէր բարքը շատ կը յարմարի երկրորդին որ յիշուեցաւ։ Գայիոս անունը ասվորական էր մանաւանդ այն տեղերն ուր Հռոմէացիք կը բնակէին. բայց և այնպէս Սուրբ Գրոց մէջ երկու կամ երիք անձինք միայն յիշուած են այս անունովմէ։

Գաւազանագիրք։ Աբեղեան ազգերը սիրող են զբաղմունեան, տմարդ, եսասիրտ և գաւշակութեան։ Երբ Մովսէս կը հրամայեր օրէնքը, վերոյիշեալ միտումը շատանց հաստատակ էր Եգիպտոսի և մեռոակայ երկիրներուն մէջ, և իսրայելացոց այս միտումը խափանելու համար խոսիւ արգելուեցաւ անոնց գիւթերու, վհուկներու, խզնելու և երազահանութեան երեմ, և փոխանակ այնր Աստուած խոստացաւ անոնց

Digitized by Google

ատել մարգարէութեան ճշմարիտ ա-
պին որ յանդիման գերազանց է քան
զկախարդութեան ոգին, Ել. ԻԲ.
18. Ղեւտ. ԺԹ. 26, 31. Ի. 27։ Ա-
նոնք որ կը պիղծին գիւրաւութեան
կամ ըզձութեան ոգի ունենալ՝ կը
քարկոծուէին, Բ Օր. ԺԸ. 9–12. և
մարգարէութեանց մէջ ստեզ և
սասանիկ մեղադրութիւններ կան ա-
կախարդս գիմողներու, ինչպէս նաև
սուտ մարգարէից զէմ որ կը խոսե-
ին ժողովուրդը, Ես. Ը. 19. Երէ.
14–14. Եզեկ. ԺԳ. 6–9։ Ա՛ս անա-
պաշտութիւնները նորէն զօրացան
Գաղդէացւոց հետ յարաբերութենէ
առ վերջին Թագաւորազ ցուդայի, և
Բաբելոնի գերութեան առներ, Դ
Թագ. ԻԱ. 6. Բ Մնաց. Լ Գ. 6։
Տես Մոգութիւն, Մոգեր։

Գուշակութիւնը քանի մը տեսակ
էր. ջրով, հրով, հողով և օգով։
Գուշակութիւն կ՚ըլլար նաև հաւե-
բաս թռիչէն, ուլտիքը, երազէր,
նետիւք, ամպերէ, զոհերու փորո-
տիքէն, և որպէս թէ ոգիներու հետ
խօսելով, ալլոկը հանգերձ, Եզեկ.
ԻԱ. 21։

Գառնուկ, սչխարին ձագը, նաև
ուլ, այսինքն այծի ձագ, Եր. ԺԲ.
5. Քրիստոս է գառն Աստուծոյ,
ցոհ Ա. 29, վասն զի մարդոց մեղ-
քին համար ընդունելի զոհ է։ Հին
կտակարանին զոհերն էին օրինակ
կամ ստուեր ոչ միայն քրիստոսի
քաւիչ մահուան, այլև անոր անաս-
քասը արդութեան և անդիմադրե
հեզութեանը, Ես. ՄԳ. 4–9։ ցայս-
նութեան մէջ կը նկարագրուի, Ե.
6. ԺԲ. 11, դոյն իսկ յերկինս իբրև
զոհելի գառն։ Տես և Զատիկ և Զոհ։

Գաւիօճ–Գաբեր, ուր հոլոչ, քա-
զաքը կարմիր ծովուն արեւելեան ծոցին
հիւսիսային ծայրը, մօտ Յելոթ։
Իսրայէլացիք հոս կեցան Եգիպտոսէ
ի գուրս ճանապարհորդութեանն
վերջին տարին, Թուս. Լ Գ. 35. Բ Օր.
Բ. 8։ Ա՛ս նաւահանգստին մէջ
պատրաստեց Սողոմոն իւր նաւա-
տորմիղը որ պիտի երթար Ոփիր,
Գ Թագ. Թ. 26։ Նաև Յոզոսափատաս
ապիգունակ մէկ փորձը չյաջողեցաւ
Գ Թագ. ԻԲ. 49. Բ Մնաց. Ի. 36։
Տես նաւթ և նաւ։

Գաթի։ Գտրին կը ցանուէր ի պա-
զեստին յարշտան, և կը հնձուէր
գարնան, այսինքն զատկին։ Երբա-
յեցիք յաճախ կը գործածէին գա-
րեհաց, Բ Թագ. ԻԻ. 28. Դ Թագ.
Դ. 42. Յովհ. Զ. 9։ Գարին կը տըր-
ուէր նաև ստեզ ի կերակուր անաս-
նոց, Դ Թագ. Ի. 28։

Գաթիգիճ, լեռան յերկրին Եփրե-
մայ։ Ա՛յս լերան և Գերազիմ մերձակ
էր քաղաքն Սիւքեմ, Դատաս. Թ. 7։ Ա՛յ-
խարհք քիչ անգամ տեսած է աւելի
տհաճոյ տեսիլ, քան երբ իսրայե-
լացիք, զիրանան նուաճելէն ետքը,
կանչուեցան յիշեալ տեղը, և վեց
ցեղ կեցան Գարիզին լերան վրայ
օրհնութիւն կարդալ անոնց որ պիտի
պահէին Աստուծոյ օրէնքը, և միւս
վեց ցեղը՝ Գերազ լերան վրայ, անէծք
կարդալ անոնց որ պիտի չպահէին
այն օրէնքը, մինչ բոլոր ժողովուրդը
միաբերան կ՚ըսէր, Ամէն, Բ Օր. ԺԱ.
29. ԻՀ. 12–26. ԻԶ. Տես տեսարան
ի Սիւքեմ։

Գաւազան, ծառի մը բունէն ե-
լած ատ, Ծննդ. Լ. 37։ Որ նշա-
նակէ նաև ցուղ զոր կը գործածեն
ճանապարհորդք, Եր. Գ. 1, և հա-
վիւք, Ղեւտ. ԻԵ. 32. Զաք. ԺԱ.
10–14, երբեմն և կը ցուցնէ պատ-
ժոյ գործիք, Առակ. ԻԳ. 13. ԻԹ.
15, գործեալ արքունի գաւազան,
Եսթ. Ը. 4. Ես. ՓԴ. 5, նաև իրրև
նշանակ իշխանութեան, Սաղմ. Բ.
9, և իրրև նեցուկ, Սաղմ. ԻԳ. 4։

"Գաւազանին տակէն անցնիլ", Եզեկ. Ի. 37, խօսքը կ՚ակնարկէ
կերպով սրով Հրեայք իրենց գաւազանց
տակաւորդը կը զատէին, Ղեւտ. ԻԵ.
32։ Զատելով գաւազանակներն իրենց
մոլրերէն, կը փակէին զանոնք գամ
մը մէջ ընդ որ գազրա եղելու նեղ
անցք մը միայն կար, և մոլրերը կը
գնէին այն անցքին առջեւը, երբ
անցքին գլուխը կը բացուէր, գաւա-
նակները կը փութային գալ իրենց
մոլրերուն քով, և մարդ մը անցքին
բերանը կենալով, կարմրագեղի մէջ
մուած գազազանի մը ծոլրը կը
դպցնէր ամէն տարը գաւանակներն մէ-
կուն, և այսպէս կարմիր նշան մը
կ՚ընէր անոր վրայ ըսելով. "Սո՛ւրբ
ԸԱՅ գաւանորդի համար"։

Digitized by Google

Գաւիթ, շուրջ փակեալ տեղի, կամ բակ արեւելեան տանց մէջ, Բ Թագ. ԺԲ. 18։ Տաճարին գաւիթը տես Տաճար բառին մէջ։ Նաեւ վկայու. Թեան խորանն ունէր գաւիթ։ Աբեւելեան տուներէն շինուած են ի ձեւ մէջտեղը պարապ քառակուսի գաւիթ մը բալորակը։ Տես Տուն։

Գերազ, 1. տս. Հռովմէացւոց գաւառ Եգովմէացւոց երկրին, զորգիս կը կոչուի նաեւ Ճէպալ որ կը նշանակէ լերինք։ Հիւսիսային մասն է լերանց շղթային որ քերի զարեւելեան կողմամբ էր Աբրահամ կուշուած մեծ հովտին, որ Մեռեալ ծովէն սկսելով մինչեւ կարմիր ծովուն ծոցը կ'երթայ Սազմ. ՁԳ. 7։

2. Զէկրուգի հիւսիսային կողմը փիլիստիացւոց նահանգին եւ գաւառ որ ի ցուցից կը կոչուէր Բիրզա, զորգիս կը կոչուի Ճէպալիս։ Բնակիչներն են 2,000։ Նախնի բնակիչք կը կոչուէին Գերազացիք։ Առանց երկիրը եւ բոլոր Լիբանան Իսրայելացւոց տրուած էր, բայց Իսրայելացիք չկրցան խլացուցանել զայն, Յես. ԺԳ. 5։ Գերազ կոչեալ տեղ էր, Եզեկ. Իչ. 9, ուր եւ կը պաշտուէր Թամուզ աստուածը։

3. Բ Օր. Իչ. 4, լեառն Եփրեմայ երկրին մէջ, յանգիման Գարիզիմ լերին որմէ բաժնուած է Գերազ իբր վեց հարիւր կանգուն լայն եւ երկար մղոն երկայն հովիտ յորում էր Աբիգեմ քաղաքը։ Երկու լեռներն ալ գրեթէ միեւնոյն երկայնութիւնը, բարձրութիւնը եւ ձեւն ունին, եւ առանց բարձրութիւնը չի կարծուիր տեղի քան երեք հարիւր եւ չորս կամ ութ հարիւր ոտք վեր ծովուն երեսէն։ Գերազ լեռն՝ ասկեսզմ, եւ Գարիզին ձախակողմ կ'երկնայ անոնց որ Նոսաղեմէ գալով կը գտանան որ անցնին հիւսիսային արեւմտեան հովիտը յարեւմտից Աբիգեմայ։ Ոմանք կ'ըսեն թէ անիծից լեռը, Գերազ, ամուլ եւ ապայի է, իսկ Գարիզին զուարճ եւ պտղաբեր։ Բայց զորգիս քիչ տարբերութիւն կայ այս երկու լերանց իրարու նայազ կողմերը որ հաւասարապէս սերպտեղ եւ անբեր են։ Սակայն կ'ըսուի թէ Գարիզին լերան եւեւի կողմն աւելի բարեբեր է, եւ լեռը քիչ մը աւելի բարձր է քան զԳերազ։ Գերազ լերան ստորոտը շատ գեղանափոր գերեզմաններ կան։ Տես Գաթիգիճ, Սիւքեմ։

Գեդեոն, կամ Ցերոբաաղ, Յոչեսու, ի ցեղէն Մանասէի, քաջ եւ պօն գաւառաւոր իսրայելացւոց, մանաւանդ արեւելեան եւ հիւսիսային ցեղից, նախ քան զՔր. 1249 էն մինչ 1209։ Կը բնակէր Եփրա, յաբեւելից Յորդանանու, երկիր մը որպ վերայ կը յարձակէին ատեն ատեն արեւելեան սահմանակից թափառական ցեղեր հնձոց ժամանակ։ Իւր ժողովրդէն ազատելու համար կոչուեցաւ Աստուածմէ, եւ երկնաւոր նշաններէ քաջալերուելով յաղթեց Մադիանացւոց, եւ պատճառ եղաւ որ իսրայելացիք շատ տարիներ բնակեցան յաղտհովի։ Ապատամբ քաղաքներ Սոկքովթ եւ Բանուէլ, եւ Զեբեէ եւ Սալմանա եղբայրապաններէ պատժելը, եփրեմացոց նախանձը ցածուցանելը, եւ չուզելն ընդունել Թագը զոր Հրեայք կը մատուցանէին, կը ցուցնեն թէ Գեդեոն էր մին յընտիր գաւառաւորաց Իսրայելի։ Սակայն ոսկեզէն եփուդը շինելով մեղաց եւ որպտղութի մէջ ինկաւ, քանզի այս եփուդը որ յԻշայ ասկէ էր այն երեսլուն յաղթութեան զոր Աստուած գործեց Գեդեոնի ձեռաք՝ երկար ժամանակ պաշտուեցաւ իբրեւ կուռք, Դատ. Ը.–Ը. Ա Թագ. ԺԲ. 11։ Ներ. ԺԱ. 32։

Գեդովր, ցուպային լերանց մէջ քաղաք, որպ մնացեր կայնի պատրատ ասօսներ։ Այս քաղաքն ի սկզբան Ամազեկացւոց ձեռքն էր, Ա Մնաց. Գ. 39. ԺԲ. 7. ցես. ԺԸ 58։ Զարգիս կը կոչուի ՁԷտուբ, իբր ութ մղոն ի ՌեՒԼԻՀԷմ գէպ Հարաւայ. ին ասկմուտք։ Գեդովր է նաեւ անուն մարդոյ, Ա Մնաց. Ը. 31. Թ. 37։

Գերացիք, տես Գէր։

Գերասեմացիք, Ամաւելացիք, պարապէզ կամ ծառաստան հովտի մէջ առտորտով լերինն Զիբեոնեաց, Հանգէպ Երուսաղեմի, ուր երբեմն կ'առանձնանար Քրիստոս, եւ ուր կրնց մնհտան տագնապը եւ մանաւանդ

Digitized by Google

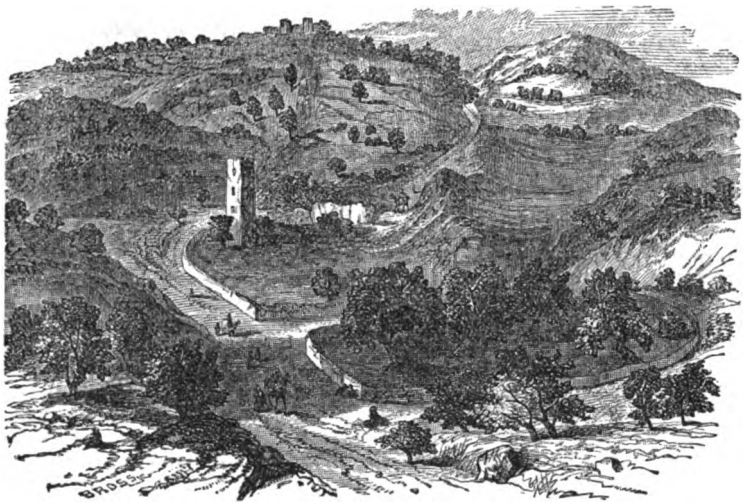

ԳԵԹՍԵՄԱՆԻ ՆԻ ԼԵԱՌՆ ՁԻԹԵՆԱՑ

ի ցուգայէ, Մատթ. ԻՋ. 36–57։ Ըստ հին աւանդութեան Գեթսեմանի էր մօտ ի ստորոտս Ձիթենեաց լերին, յայնկոյս հեղեղատին Կեդրոնի։ Այն տեղը որ զարդիս քարէ որմով փակուած է՝ թերևս կը պատրանակէ հին պատրիգին մէկ մասը։ Ի քառակուսի, վաթսուն կանգուն լայն և վաթսուն կանգուն երկայն, և ունի ութ հին ձիթենի, որոց արմատներն այլևայլ տեղեր գետնէն դուրս կ'արձակուին, և քարակուտիւք ծածկուած են։ Չոս, կամ թերևս ալ հեռի ատի, կրեց մեր Տէրն այն ահաւոր տագնապը և արեան քրտինք թափեց իւր քաւիչ մահուանը մօտ, և հոս խորին տպաւորութեամբ աղօթելով ըս անդնի իրմէ բաժակը՝ վերջացուց իւր աղերսքը ոսս խօսքերով։ "Բայց չէ թէ իմ կամքս՝ հապա քուկդ թող ըլլայ։" Այս պատրէզէն դիւրաս տեսաս ամբոխին "Ջահերով ու լապտերներով" ներսատազէմի գուռնէն ելլել և ցածդպիւս հանդերձ ամասպարանաք գալը գձիտուս բռնելուս։ Ներսատազէմի այցելութիւն ընդ ամէն ճանապարհորդ նախ այս տեղը կը փնտռէ, և քան ուրիշ տեղեր հոս աւելի երկար կը ձգէ յաւազ քան զգուռնալն ի հայրենիս իւր։

Գեբքոփեր, Զարուղանի երկրին մէջ, էր տեղի ծննդեան Յոկիանուս, Դ Թագ. ԻԴ. 25։ Էր մօտ ի Սեպփորիս, Տիբերիա տանող ճամբուն վրայ։

Գելմձդէրլաքեմ, մին յիջևանաց իսրայէլացւոց, Հովը լեռնէն Մովաբ գաշտը երթալու ճամբուն վրայ. տեղն անծանօթ է, Թուա. ԼԳ. 46։

Գեհոց, 1. մին ի չորից գետոց դրախտին, ըստ սմանց երասխ, Ծննդ. Բ. 13։ Տես Եդեմ և Փիսոն։

2. Աղբիւր մօտ Յերուսաղէմ յորևմտից։ Այս աղբիւրին քով օծուեցաւ Սողոմոն թագաւոր, Գ Թագ. Ա. 33, 38։ Եզեկիա այս աղբիւրին վրան գոցեց, և բերաւ անոր ջուրը ստորերկրեայ ջրմղով քաղաքը, Բ Մնաց. ԼՒ. 3, 30. ԼԳ. 14։ Այս աղբիւրին տեղը տակաւին կայ լճակ կամ աւազան, երկը հարիւր ասք երկայն, երկու հարիւր ասք լայն և քսան ասք խոր, աստիճանաք յերկոսին անկիւնս։ Մօտերս, մինչ գետինը կը փորուէր Անգղիական եկեղեցւոյն հիմը գնելու համար, գտնուեցաւ ահագին ջրմուղ մը որ կը վազէ

Digitized by Google

գէպ արեւելք և արեւմուտք, երեսուն ոտք խոր գետնին մէջ, քարաշէն և շազախով մածեալ, և մեծաս մասն ապառաժի մէջ փորուած։ Թեպետև այս ապրիբը կապակցութիւն ունէր Գեհոնի ապրիբներ հետ։

Գեղբուռ, ապիւ-ը հչ-ահո, ողն լերանց ի հարաւոյ արեւելից ցեղասիւն դաշտին, և ունի երկոտասնեակ հովիտներ որ այս մեծ դաշտը կը կազմեն ցորդանանոս անուին հետ։ Բուն ցեղոյիլ Գեղբուռի հիւսիսային սահմանեան հովիտն է. Տարաւոյին սահմանեան կողման հովիտը կը բաժնէ զԳեղբուռ ի լերոյ Սամարիոյ։ Գեղբուռի արեւելեան մասին մէջ էր Գեղբուռ քաղաքը որմէ առած է լեռն իւր անունը, և որ հիմա կը կոչուի Ձէլմոն։ Այս տեղին մօտ Սաուղ և Յոնաթան յազթութեան փղշտացիներէն և մեռան, և Թագ. Ի Ը. 4. Լև. Գեղբուռ հիմա չոր և ամայի լեռ է, Բ Թագ. Ա. 6, 21։ Ենդոր կայ ի հիւսիսոյ, և Բեթսան յարեւելից Գեղբուռ։

Գեղեցիկ ճաւճաւգիսա, ծովածոց փոքր, մնաւ ի քաղաքն Ղասա, արեւելի հարաւային եզերքին մէջտեղը։ Զօզոս, յերիքովի ի Հռոմ, ուղեց այս նաւահանգիստը ձմեռելու, Գործ. Իե. 8։ Նաւավարը նախամեծար հանճարեղ զիւնիկէ, իբրև աւելի անքոյթ, և այս պատճառաւ խրհցաւ նաւը։ Այս ծովածոցը տասկաւին կը պահէ իւր հին անունը։

Գեղաց, ա-որ, քաղաք ցուղայ, ցես. ժե. 51, ուր կը բնակէր Աքիսաոփէլ, Դաւիթի խորհրդականը, որ յետ մահանակցելոյ Դաւիթի դէմ և զոհ ապստամբութեան, տանելով որ իւր խորհուրդը մերժուեցաւ Աբիսաղոմոյ, կախեց զինք, Բ Թագ. ժե. 12. ժԼ. 23։

Գեցեսեմաքէ, կը կարծուի ազաւաղիւնէն գիներէն բառին զոր տես։ "Գեննեսեմաքեի երկիրը," Մատթ. ժԴ. 34. Մարկ. Զ. 53, էր փոքր երկիր իւր երկը կամ չորս մղոն երկայն Գալիլեայի ծովուն արեւմտեան եզերքը։ Աբրուն և վերջին ատտիճան պտղաբեր գաւառ էր։ Հաւանական նապէս այս երկրին մէջ էր կափառնայում և Բեթսայիդա Գալիլեացոց, տեղիք որոց ատեպ ապիւնելութիւն կ'ընէր մեր Տէրը։ Տես Ցով. 4։

Գեսամ, անյ-, Ա.րաբացի սմն որ հակառակորդ եղաւ Աստուծոյ գործին առ Նէեմիա, ծաղրելով և նենգութեան դիմելով, Նէեմ. Բ. 19. Զ. 1–9, իբր 445 ին դամ քան զԲՔ.։

Գեսեմ, անուն եգիպտացւոց երկրին այն մասին ուր բնակեցան Իսրայելացիք Քահրայ ժամանակէն մինչև Մովսիսի ժամանակ։ Գեսեմ էր հաւանականապէս յարեւ.ից Փելուսեան բազկին Նեղոսի, գէպ Արաբիա։ Տես Եգիպտոս։ Թուի թէ կը հասնէր մինչև Նեղոս, Ել. Ա. 22. Բ. 3, քանզի Հրեայք առատ ձուկ կ'ուտէին, Թուս. ԺԱ. 5, և արեւմտեան կ'ուռոգէին իրենց երկիրը, Բ Օր. ԺԱ. 10։ Գեսեմ մօտ էր Հերմոպոլիս և Իամմեւս քաղաքներուն, և ոչ հեռի ի մայրաքաղաքէն Եգիպտոսի, Ծննդ. Խե. 10. Խէ. 11. Ել. Ը.–ԺԲ։ Եգիպտոսի երկրին լաւագոյն մասերէն մին էր, գէթ երբոյնեցաց համար որ հովիւ էին, Ծննդ. ԽԶ. 34, և անասնապահութեան յարմար և պտղաբեր էր անասուն քան հիմա։ Ի Գեսեմ բազմացան և բարգաւաճեցան Հրեայք, Ծննդ. Խէ. 27, և հոն չարաչար նեղուեցան, բայց և այնպես չմոռցուեցան Աստուծմէ, Ել. Ը. 22. Թ. 26։ Եգիպտացիներէն ևս շատեր կը բնակէին Հրէից մէջ և անոնց բոլորտիքը։

Գեսեմաքաթ, սասանուած և գլորուած երկրի հրաբխային տեսիլք, քանի ծանօթ աշխարհի բոլոր կողմերը։ Գեսեմաշարժի պատճառաց հանանականապէս ներքին կիրմտեան կամ հրոյ ազդեցութիւնն է։ Սուրբ Գիրք կը յիշէն շատ երկրաշարժներ, Թուս. Ժ. 9. Գ թագ. ժԹ. 11, 12։ Մին եղաւ ցուղայի ոգիս թագաւորին քսան և եօթնհրորդ տարին, և կը յիշուի Ամովսայ Ա. 1, և Զաքարիայ ԺԴ. 5 համարներուն մէջ։ Յիշատակաց արժանի էր մանաւանդ գետնաշարժը որ պատահեցաւ ի մեռնիլ Ոզիայի մերոյ, Մատթ. Իե. 54, և որոյ հետեւանք մնացք կը կարծեն թէ բոլոր երկրի վրայ տարածուեցաւ։ Պաղեստինու մէջ գետ-

Digitized by Google

Նաշարժ սակս պատահած է. 1837 ին եղաւ երկրաշարժ մը Գալիլեայի ծովուն մօտ, և Տիբերիոյ գրեթէ երբորդ մասը կործանեցաւ. այս երկրաշարժէն, և հոսպարտաւոր մարդիկ կորան հոն և մօտակայ քաղաքները: Երուսաղէմի վրայ գալու սպառիչ մէջ գետնաշարժ ևս մարգարէացուած է, Մատթ. ԻԴ. 7, և պատմութիւնը կը հաստատէ այս մարգարէութիւնը ճշմարտութիւնը:

Գետնաշարժ բառը կը գործածուի նաև փոխաբերութեամբ, ցուցնելու հսկայ ապստամբոյ զօրութիւնն ու վրէժխնդրութիւնը, ինչպէս ի Սաղմ. ԺԸ. 7. Իջ. 2. ՃԴ. 32, և այլուր, նաև իբրև նշանակ քաղաքային կամ ազգային մեծամեծ ձախորդութեանց, Մատթ. ԻԴ. 7, 29. Յայտ. ԺԶ. 18:

Գեսեր, Գեսերացիք, անուն գաւառի և ժողովրդեան Յ Աւորիս. Գեսեր էր յարևելեան կողման Յորդանանայ, ի մէջ Բեսանայու, Մասքայի և Հերմոն լերան, և Եբրայեցւոց երկրին սահմաններուն մէջ. բայց իսրայելացիք չվռնեցին այն երկրին բնակիչները, Յես. ԺԳ. 5. ԺԶ. 13: Գեսերի բնակիչք, ինչպէս կ'երևի, հարկատու եղան Իսրայելացւոց, Ա Մնաց. Բ. 23, բայց ունեցան իրենց թագաւորները: Դաւիթի կանոնց մին, Մասքա, Աբիսողոմի մայրը, գաւառը էր Գեսերի թագաւորին Թոլմիի, և Աբիսողոմ հոն գաւառ ապաստան յետ սպանանելոյ զԱմնոն, և երեք տարի մնաց իւր հետևան քով, Բ Թագ. Գ. 3. ԺԳ. 37. ԺԵ. 8: Գեսերի բառը կը նշանակէ կամարը, և այն երկրին սահմանագլուխը ուր, քան վերագրեալ տեղեկութեան, պատարիկք դնել զԳեսերի, այսինքն ի մէջ Հերմոն լերին և Տիբերիոյ ծովուն, կայ տակաւին ցորդանանու վրայ հին քարեղէն կամարը, չորեքկամաքեայ որ կը կոչուի Ձիրը Պէնի Եագուպ, այսինքն, Յակոբայ որգւոց կամարը: Կ'երևի թէ Գեսերի կարևոր տեղ էր ընդ որ կ'անցնէր Դամասկոս և արեւելեայ երթևեկու ճամբան:

Գեսերացի անունամբ կոչ նաև ժողովուրդ մը Գալեաստինայ Հարաւային կողմը, մօտ առ Փղշտացիս, Յես. ԺԻ. 2. Ա Թագ. ԻԷ. 8:

Գեբաբա, հին քաղաք կամ տեղի Փղշտացւոց ի ժամանակս Աբրահամու և Իսահակայ, Ծննդ. ԻՅ. 19. Ի. 1. ԻՋ. 1, 6, 17: Գեբարա հետաքրքրական չէր գազազէլ, ի հարաւոյ Յուդայի, բայց անոր բուն տեղը ճշդիլ գիտացած չէ: Տես Բ Մնաց. ԺԴ. 13, 14:

Գերգեսացիք, Մատթ. Ը. 28. Մարկոսի և Ղուկասու մէջ կը կոչուին Գադարացիք: Տես Գադարա: Մատթէի Աւետարանին ձեռագիրը օրինակներէն ամենէն ուղիղ Գերասացի. բայց Գերասա իբր քաղաքն ալ Յորդանանու հետու էր այն տեղէն ուր Մատթէի Ը. 28 համաձայն մէկ պատմուած հրաշքը կատարուեցաւ: Նոր խառարկու մը գտաւ Գերզա կամ Գերասա կոչուած աւերակները Գալիլեայի ծովուն արևելեան կողմը, և այս աւերակներն են Թերևս հին Գերգեսա քաղքին մնացորդները:

ՎԻՄԱՅՈՐ ԳՆԴԱՍԱՆ Ի ՊԵՏՐԱ

Գերեզման, տեղի թաղման: Իրբրայեցիք միշտ մեծ խնամ կը տանէին իրենց մեռելներուն թաղմանը: Անոնց գերեզմաններէն շատերը վիմափոր էին, ինչպէս Աբրահամի գերեզմանը, Ծննդ. ԻԹ. 16, Յուդայի և Իսրայելի թագաւորաց գերեզմանները, և այն յորում դրուեցաւ մեր Փրկիչն ի Գողգոթա: Հրէից գերեզմանները երբեմն գետնի տակ էին, բայց յաճախ ապառաժի մը քով, և այսպիսի գերեզմաններ շատ կը գտնուին հին քաղաքաց աւերակներուն մօտ, Դ

Digitized by Google

թագ. իգ. 16. եւ. իթ. 16։ ձա-
նապարհորդք կր գանեն զանոնք Ա-

ԱՑԼ. ԳԵՐԶՄԱՆ Ի ՊԵՏՐԱ

ստուց երկրին ամէն կողմէ ստե-
ղոտով բլրոց եւ լերանց. զորօրինակ
ենովմի հարաւային կողմը, Զիմեն-
եաց լերան արեւմտեան կողմը, Տի-
բերիա, Պետրա, Բաթադայի կրճին
մէջ, եւ Ակրայի հարաւային կողմը,

ՇԻՒՄ ԱՌՅՕՂՄԱՑ ԵՒ ԱՑԼ. ԳԵՐԶՄԱՆՔ
Ի ՀԵՂԵԱՑԻՆ ԿԴՐՈՆԻ

ծովին ապաստաժուտ եղերքը։ Գե-
րեզմանք, ինչպէս նաեւ հաստաբակաց

գերեզմանոցք, ընդհանրապէս քա-
զաքաց սահմանները գուբս էին,
ինչպէս կը տեսնուի այսօր իսկ նախ-
նի եւ արդի Երուսաղէմի վրայ, Գ
թագ. իգ. 6. երեմ. իջ. 23. Ղուկ.
Ը. 12. ցովհ. ժԱ. 30։ Տես Ակեղ-
դամա։ Ցուգայի թագաւորք, գեր-
եզ բոլորք, կը թաւին թաղուած
ըլլալ Երուսաղէմ, Ամոն լեռը, Գ
թագ. Բ. 10. Դ թագ. ժԻ. 20. Բ
Մնաց. ժջ. 14. իԸ. 27. Գործ. Բ.
29։ Ընտանեկան գերեզմանք հասա-
րակ էին եւ կը պահուէին խնամով,
Ծննդ. Ս. 5–13. Դատ. Ը. 32. Ռ
թագ. Բ. 32. Գ թագ. ժԳ. 22։
Գերեզմաններուն վրայ քար գնել
արձանագրութեամբ առյուրեթիւն
էր, Ծննդ. Լե. 20. Դ թագ. իԳ.
16, 17։ Աբիսողոմ թաղուեցաւ ընդ
կարկառով քարանց, Բ թագ. ժԸ.
17։ Հին հեթանոս ազգաց չատերուն
մէջ, թագաւորք կը թաղուէին մեծ
հաղարլոյ տակ, զինուք եւ զոր-
գուք եւ ձիով եւ սպասասարներով
հանդերձ, Եզեկ. Լ.Բ. 26, 27։ Նը
կարծուի թէ Եգիպտոսի բրգունք
գերեզմանք էին թագաւորաց, իւրա-
քանչիւր բուրգ ունի մի կամ երկու
անեակ, յորոց մէյոյն մէջ գտնուած
է բուրգը շինել տուող թագաւորին
քարեզին դագաղը։

Մարգարէից գերեզմանները պա-
հել եւ զարդարել թէպետեւ բարե-
պաշտութեան գործ էր, բայց չատ
անգամ նաեւ կեղծաւորութիւն էր.
մեր Տէրը զփարիսեցիս կը նմանցնէ
գերեզմանաց բուելոց, որ արտաքուստ
գեղեցիկ կերեւին, բայց ներքուստ
լի են յափշտակութեամբ եւ ապա-
կանութեամբ, Մատթ. իգ. 27–29.
Եւ Լայֆուդ ցուցած է թէ ամէն
տարի, երբ ձմերուան անձրեւները
կ'անցնէին, երբայեցիք կը լուէին
գերեզմանները։ Ղուկ. ժԱ. 44, փրկ-
տոս զփարիսեցիս կը նմանցնէ "ան-
յայտ գերեզմանների," որոց վե-
րայ մարդիկ կը պատին առանց
գիտնալու, եւ այսպէս անմիջապէս
կ'ըլլան յանդիման։ Կարծեցեալ
սրբոց գերեզմանները եւ տկրները սր-
նապաշտութեամբ պաշտել անատեն
եւ հիմիս եւս կատարեալ տեղ
վորական ձեւն է. եւ փրկիչ մեր կ'ըսէ

Digitized by Google

թե ժամանակին Հրէից Համար թէ իրենց Հայրերուն պէս յանցաւոր էին, Ղուկ. ԺԱ. 47, 48. կը չհնէին այն մարգարէից գերեզմանները զոր սպանած էին իրենց Հայրերը. որպէս կեզծաւոր կատարչութիւնն այնպէս մնհայցաս մեղք էր ինչպէս էր անոնց Հայրերուն սպանանելն զմարգարէս։ Ասյս մարգարէապաշտ յետ սակաւուց ի խաչ հանելով սատուածային Մարգարէն զոր Մովսէս գաւչական էր՝ յուսին թէ ինչեանք եւս Հաւան էին իրենց Հարց գործին։ Ասուց երկրին մէջ զարդ իս Իսրայէլ գերեզմանը Սիոն լեռը և Երուսաղմէն՝ ի գերբոն մեծ խնամով կը պահուին։ Թաֆուր գերեզմաններ երբեմն կը գործածուէին իրբև տեղի ապատուանի և բնակութիւն ազգաստաց, ես։ կե. 4. Ղուկ. Ը. 27։ Պաղեստինացի Հովիւք սակաւին իրենց Հօտերը կը Հանգուցանեն այնպիսի գերեզմանաց մէջ, իբր յապահով տեղւոջ, և Թաֆտաւական Աբրահիմ անոնց մէջ կը բնակին ձմեռը։ Տես Թաղում։

Գերիներ։ Ալերեմ թէ պատերազմի մէջ բռնուած գերիք ի Հեաեան կը համարուէին մնհայապատ, ուստի և քան զմահն նուազ ահաւոր ատեան։ Ջաղթողք կը մնառնուէին։ Ջաղթողք կը կոխէին անոնց պարանոցին վրայ, Ցես. ժ. 24, ի նշան անարգ հպատակութեան, ինչպէս կը տեսնուի Սաղմ. ՃԺ. 1։ Կը վանճաէին զանոնք իրրև տուրէ, ինչպէս Ցուլեփ։ Կը խղդէին զանոնք, ինչպէս բրին Փղշտացիք Սամփսոնի, և Իսրայելացիք Ադոնիբեզեկայ։ Կը վտրէին զանոնք, մերկ ի Հանդերձից, ի պատիւ իրենց յաղթանակին։ Շատ անգամ նաև լարով մը չափելով գերիները, անոնց մէջէն կ'քնտրէին չատերը, Բ Թագ. Ը. 2, և կը սպաննէին, Բ Մնաց. Իե. 12։ Ասյսպէս կ'ունէին երբեմն ատ անգթութեան, Բ Թագ. ԺԲ. 31. և Մնաց. Ի. 3։ Հեռվմայեցիք երբեմն ողջ գերիները կը կապէին մեռելոց դիականց, և կը թողուին այնպէս մեռնիլ. սովորութիւն մը որ կը բացատրէ Պօղոսի աղաղակը, "Ո՛Նչ խղճալի մարդ եմ ես. ո՛վ զիս պիտի ազատէ ատ մահեսյոյս մարմինէն„, Հռովմ. Է. 24։

Գերութիւն։ Ատուած չատ անգամ կը պատժէր Հրէից մեղքը գերութեամբ կամ ասրկութեամբ, ինչպէս ար առաջ ապատնացած էր, Բ Օր. ԻԸ։ Սակայն Հրէից առաջին գերութիւնը յորմէ ազատեց զնոսա Մովսէս, կրնայ Համարուիլ մնհայանդ իրրև թիպտատութիւն Նախնեաց թէ քան պատիժ մեղաց։ Պատատարաց ժամանակ երկոտասան ցեղք վեց անգամ Հպատակ եղան օտար թագաւորաց։ Բայց Հրէից Նշանաւորագոյն գերութիւնը, կամ մնհայանդ տարագրութիւն ի Հայրենեաց, եղաւ Իսրայելի և ցուղայի գերութիւնն ատ թագաւորաց այս երկու տերութեանց։ Նախ Իսրայէլ ըստ մնհին գերի տարուեցաւ նախ քան զՔՐ. 740 ին ի թագաւորութեան Սամարացւոյ, Դ Թագ. ԺԸ. 29։ Ցեղքն որ էին յարևելից Ցորդանանու, Ջաբուզոնի և Նեփթաղիմայ ցեղերուն մէկ մասով, ես։ Թ. 1, գերեցան զաւսյինն։ Ցետ քան ամաց Սաղմանասար գերի տարաւ Իսրայելի մնացեալ մասը, Դ Թագ. ԺԷ. 6, և բնակեցուց զանոնք ի Հեռաստ քաղաքս. անոնցմէ չատերը Հաստնախանապէտ Հեռաւ չէին կատպից ծովէն, և անոնց տեղը բերուեցան գաղթականք ի Բաբելոնէ և ի Պարսից, Դ Թագ. ԺԷ. 6–24։ Բայց ի մարգարէութենէ ամնից, ես. ԺԱ. 12, 13. Երեմ. ԼԱ. 7–9, 16–20. Թես. 2. Եզեկ. Լ. 16. Ովս. ԺԱ. 11. Ամովս. Թ. 14. Աբդ. 18, 19, պյլովքն Հանդերձ, որք պյեսպյ կերպով կը մեկնուին իրրև ցուցնող անցեալ կամ ապառնի դարձ, միւսանգամ Հատատուիլն ի բնական և բարոյական կերպով, ուրիշ փաստ չկայ թէ տատն ցեղք ամբողջ դարձան երբէք ի Պաղեստին։

Ցուդայի ընդՀանրապէս երկը գերութիւն կը Հաշուուի. 1. Աս Ցովակիմաս, անոր երրորդ տարին, նախ քան զՔՐ. 606 ին, երբ Նաբուգոդոնոսոր 3,023 Հրէայ տարաս Բաբելոն. կամ մնհանաւանդ աս Ցո-

Digitized by Google

վաքինաւ, երբ նոյն ինքն ցովսքին ղրկուեցաւ Բաբելոն, այսինքն Նաբոգոդոնոսորայ եօթնհարիւրդ կամ ութերորդ տարին, նախ քան զՔր. 598 ին, Դ Թագ. ԻԴ. 2, 12. Բ Մնաց. Լ.Ջ. 8, 10. Երեմ. ՃԲ. 28։ 3. Ա. Սեդեկիաւ., նախ քան զՔր. 588 ին, երբ Երուսաղէմ և տաճարը քանդուեցան, և Հրէից ազնուականները և մեծագին բաներուն մեծ մասը տարուեցան ի Բաբելոն, Դ Թագ. ԻԵ. Բ Մնաց. Լ.Ջ. Եօթանասուն տարին զոր պիտի մնային Հրեայք ի գերութեան, Երեմ. ԻԵ. 11. ԻԹ. 10, կը համրուին հաւանականապէս առաջնոյ գերութեան թուականէն, նախ քան զՔր. 606։ Մինչ Հրեայք Բաբելոն էին, ունէին դատաւորներ և ծերերը որ կը կառավարէին զանոնք, և երբ վէճ կը պատահէր անոնց մէջ, վճիռ կու տային իրենք դատաւոր քան իւրեանց օրինաց։ Դանիէլի գիրքը կը ցուցնէ մեզ Հրեայ մը որ պալատին մէջ բարձր պաշտօն ունէր։ Նոյնպէս Եսթերայ գիրքը կը ցուցնէ թէ ազդեցութեան տէր Հրեայք որչափ շատ էին Պարսից տէրութեան մէջ, Մարդուքէք կ'ուխտաէին, ոչ ի զուր, կենդանի պահել ճշմարիտ կրօնքին լոյսը։

Վերջապէս գերութեան եօթանասնահարիւրդ տարին լրացաւ, և Կիւրոս, իւր Թագաւորութեան առաջին տարին ի Բաբելոն, նախ քան զՔր. 536, հրովարտակ հանելով իւր բոլոր տէրութեան մէջ, հրամայեց տուաւ Աստուծոյ ժողովրդեան դառնալ իրենց երկիրը, և տաճարը շինել Նորէն, եզր. Ա. 1։ Իրը 50,000 Հրեայ դարձան Հրէաստան, եզր. Բ. 2. Նեհեմ. Է. 7։ Ա.յս բազմութիւնը դրաւ երկրորդ տաճարին հիմը, և շէնքը լրացաւ Դարեհի վեցերորդ տարին, նախ քան զՔր. 516։ Ցիսուն և ութ տարի ետքը եզրա տարաւ նորէն 7,000 հոգի Բաբելոնէ ի Հրէաստան։ Եզրասայ յաջորդեց իրեն կուսակալ Հրէաստանի Նէեմիա, որ հաւատարմութեամբ ջանաց և յաջողեցաւ բարւոքել ժողովրդը, և անոր աշխատութեան շնորհի պարսպները Երուսաղէմի դարձան ի վերայ։

Հաւանականապէս հիմնս Յակոբոյ սերունդէն ոչ ոք կրնայ յուշնել թէ անոր երկոտասան որդւոց որմէն կը սերի։ Յուդա և Իսպայէլ միանգամայն խախտեցան "իրենց ժառանգութեան բաժնէն„ որ ի Քանան, և յորուեցան ի մէջ օտարաց, ուստի Տարկաս այլևայլ ցեղք խառնեցան իրարու հետ, Յուդայի և Եփրեմայ նախահաձառութիւնը վերցաւ, և նորէն կենդանացաւ Աբրահամու, Մովսիսի և Դաւթի յիշատակը, եզր. Ջ. 16, 17. Ը. 35. եզեկ. Լէ. 26–28։

Հրէից վերջին գերութիւնը, յամի Ն. 71, տասկալի եղաւ, քանզի տանեաց լցած էին իրենց անօրէնութեան չափը մերժելով զիրիստոս և աւետարանը։ Ըստ Յովսեպոսի 1,000,000 Հրեայք կորան ի պաշարման Երուսաղէմի ի Տիտոսէ, և իրը 100,000

գերիք տարուեցան Հռովմէական գաւառներու, և մեռան տառապամաշտի խաղերուն մէջ, կամ իրրև հաստատակաց գերիք դատապարտուեցան քանի աշխատութեան և կամ իրրև բռտրուկ վաճառեցան մարդոց։ Ա.յս պատկերը կը ցուցնէ վեսպասիանոս կայսեր միտալը, յամի Ն. 71, ի յիշատակ առմանն երուսաղէմի։ Ա.ս Աղրիանոս կայսերաս, յամի Ն. 133, նոյնպիսի ծանր հարուած եկաւ Հրէից վրայ որ նորէն ժողովուած էին ի Հրէաստան. և այսօր Հրեայք ցրուած են ընդ ամենայն աշխարհ, բայց և այնպէս կ'արդուին ուրիշ ազգերէ որոնց մէջ կը բնակին, հետ ծերով ընդ վայիս զոր անհաւատութիւնը բերաւ անոնց հայրերուն և

Digitized by Google

անունդ վըտյ, և սպասելով ժամանակին երբ Քրիստոս "ցակոբէն ամբաւրչուելիւնները մէկդի պիտի գործէ,„ Հռոմ. ժԱ. 25, 26։

Գեթսեմ, պտղատեղ, մին յերկուց որդուց Մովսիսի և Սիպփովրայ, Մադիանացւոց երկիրը, ել. Բ. 22. ԺԸ. 3։ կ'երեւի թէ Մովսէս իր որդուցը մեծ պատիւ կամ պաշտօն չտուաւ, այլ անունը պարզ Ղևտացիները էին, և Մնաց. Իգ. 15։

Գեթսեմ, տրտփատեղ, երէց որդի Ղևիայ, և Ղևտական ցեղին երեք ճիւղերէն միոյն նահապետը, Մննդ. Խջ. 11. ել. Զ. 16։ Գերսոնեանք անապատին մէջ վկայութեան խորանին արևմտեան կողմը կը բնակէին, և անոր վարագոյրներն և ուրիշ կտրտրանին կը տանէին իրենց յիշեալ, թուա. Գ. 17, 25. Դ. 24–28, 38–41. ժ. 17։ Երկրաստան քաղաքը որոշուած էին Գերսոնեանց ի հիւսիսային կողմն, ցես. Իև. 6. և Մնաց. Զ 62, 71։

Գեփա, հրաբխէն, Մագիանու որդի և Աբրահամու թոռն, Մննդ. Իե. 4, որ իւր բնակութիւնը հաստատեց Աւարրիա, ինչպէս կը կարծուի, մեծ ի Մագիամ, և յիւր անուն կոչեց այն երկիրը, եմ. կ. 6։

Գեեզի, չոր փոսկոն, մուերիմ ծառայ Եղիսէի։ կը յիշուի ի պատմութեան Սունամացի կնոջ, Դ թագ. Դ. 14–37, և Նէեմանայ Ասորւոյ որմէ նենգութեամբ առաւ մեսն մի յոնծայէն զոր Եղիսէ ընդունած չէր. Գեեզի իւր այս ագահութեան և խարէութեան համար պատժուեցաւ մշտնջենաւոր բորոտութեամբ, Դ թագ. ե. 20–27, 894 ին նախ քան Ք.Ծ.։ Աւա Գեեզի էր որ յիսոյ եղիսէի զործանալի գործքերը պատմեց Յովրամայ թագաւորին, երբ Աստուծոյ նախախնամութեամբ Սունամացի կինը բերուեցաւ թագաւորին առջև իւր երկիրը պահանջելու, Դ թագ. Ը. 1–6։

Գեհ, քաղաք փղշտացւոց, և առնոց հինգ սերունդներէն մին, Ա թագ. ե. 8. Զ. 17։ Նշանաւոր քաղաք էր փղշտացւոց սահմանագլուխը, մեծ յերուսաղէմ. բայց Գեթայ տեղն ի վազուց կորստած է։ Աւա քաղքէն էր Գողիաթ, և թագ. ժԸ. 4. Տես և ցես. ժԱ. 22. Բ թագ. իև. 19–22։ Հոս ապաստինեցաւ Դաւիթ յերեսաց Սաուղայ, և թագ. իև. 10. իԸ. 2–7։ Գեթ ինկաւ ընդ իշխանութեամբ իսրայէլացւոց ի սկզբան թագաւորութեան Դաւիթ, և Մնաց. ժԸ. 4, և էր հպատակ Դաւիթ յաջորդներուն մինչև ի վատթարել ցուգայի թագաւորութեան։ Ռոբովամ նորոգեց կամ ամրացուց այս քաղաքը, Բ Մնաց. ժԱ. 8։ ցետոյ ետ առին զայն փղշտացիք, բայց Ողեա նորէն նուաճեց զԳեթ, Բ Մնաց. Իջ. 6։ Բնակիչները կը կոչուէին Գեթացի, ցես. ժԳ. 3. և Դաւիթ ուներ անոնցմէ երկու հազի իրեն ծառայ, որ հաւատարմութեամբ յարեցան անոր Աբիսողոմայ ապստամբութեան ատենը, Բ թագ. ժե. 18–22։

Գիճի, երբայեցերէն բառը սբ, Գ թագ. ժԹ. 4, 5. ցոբ. Լ. 4. Սաղմ. ձի. 4, գիհի թարգմանուած է կը նշանակէ տեսակ մը ցօղատատ որ հաւատարակ է Աբարիոյ անապատներուն մէջ, և ուներ գեղեցիկ ծաղիկ և դառն արմաւատ։

Գիճի։ Ուրվկեան որթն ընտանի էր Քանանու և մերձակայ երկիրներուն մէջ, գինին, իրրև ըմպելի,

Digitized by Google

յաճախ կը գործածուէր, մանաւանդ ի խրախճանս, ես. Ա. 7. ե. 6. Դան. ե. 1–4. ՅԵՀ. Բ. 3։ Իբրեւ մին ի նիւթոց վաճառականութեան երկրին աւետեաց, կը մատուցուէր իբրեւ նուէր ի պաշտամունս տաճարին, եզ. ԻԹ. 40. Թուա. ժե. 4–10։ Գինին նաեւ երախայրեաց կարգէն էր, Բ Օր. ԺԸ. 4, եւ կը գործածուէր Ջատկի առնին, և. եզաւ. մին ի նիւթոց հաղորդութեան խ. ՚ՕՀՈՒԴԻՆ, Մատթ. ԻՋ. 27–29։ Յորնոյ և ձիթոյ հետ յիշուելով կը նշանակէ բոլոր ժամանակաւոր բարիք, Սաղմ. Դ. 7. Ովս. Բ. 8. Յովէլ Բ. 19։

"Գինի" բառը մեր Աստուածաշունչին մէջ առան երբեմն եւ երկու յատկութեան է, բայց առանձին երկուքը միասին ընդհանրապէս կը գործածուի։ Գինի թարմացնուած գլխաւոր բառն է երբեմն ե՞չ և յունարէն ինոս, որ գինւոյ բոլոր տեսակներուն ընդհանուր անունն է, Ննէմ. ե. 18։ Այս նիւթին վրայ առանց երկար գրելու, համառօտիւ միայն կ՚ըսենք թէ, "գինի" բառով Սուրբ Գրոց մէջ կը հասկնուի

1. Խաղողոյ զուտ ջուրը, խմբեալ, ուռած և ուելի կամ նուազ արբեցուցիչ, բայց ոչ օսար նիւթով խառն, և ոչ դառնալ հեղուկներով և ոգւովք աստուհացեալ։

2. Քաղցու, խաղողոյ նոր մղուած հիւթը, ոչ խմբեալ կամ դեռ ի խմորման։ Այս մտօք Հբայ. կը գործածէին փէ՚ռ բառը։ Գինին, իբրեւ բնիք երկրագործութեան, Տասանասկօրէն կը յիշուի այս անուամբ յորնոյ և ձիթոյ հետ, Ծննդ. Խ. 11. ել. ԻԲ. 29. Բ Օր. ԼԲ. 14. Ղուկ. ե. 37, 38։

3. Մեզր գինւոյ, որ կը շինուի քաղցուն եփելով մինչեւ որ թանձրանայ։ Այս մտօք Հին Կտակարանին մէջ կը գործածուի փէ՚ռ, այսինքն՝ խոյր, բառը, և խօքրին խմաուտէն միայն կրնայ հասկցուիլ թէ գինւոյ մեզր եթէ մեղուաց մեղր իմանալու է, Թուա. ԺԲ. 12. Աստակ. Բ. 2, 5։

4. Համեմեալ գինի, որ կը շինուի գինւոյն մէջ համեմունք և ուրիշ գեղեր խառնելով։ Այսպէս պատրաստուած գինին զօրաւոր է և գերագնիչ ճաշակի, Երգ. Ը. 2։

5. Զօրաւոր գինի, Ներսիսեան վ՚՚ռ։ Այս բառը կը նշանակէ երբեմն անուազակ կամ անխառն գինի, ինչպէս Թուա. ԻԸ. 7. կամ գեղորհիք խառնեալ գինի, ինչպէս ես. ե. 22. բայց կը նշանակէ մանաւանդ գինի չինեալ յարմատէ, ի մեղուէ, այլովքն հանգերձ, և ընդհանրապէս աւելի արբեցուցիչ է իբրեւ խառնեալ գեղորհիք։

"Գինի գինին" կը շինուէր Դամասկոսի մօտերը, և այն քաղքէն կը գրկուէր Տիւրոս, Եզեկ. ԻԷ. 18։ Ի՚ր նմանէր Լիբանանի գինւոյն, որ իւր պատուականութեան և անուշահոտութեան կողմանէ անուանի էր, Ովս. ժԴ. 7։ Տես Գեղբոն։

Շատ ջանք եղած է Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած գինիներուն անվնասներն որոշել, և ցուցնել թէ Աստուածաշունչ մատեանք միշտ անվնասներուն թշուառութիւն բուած, և արբեցուցիչ տեսակներէն պատպանուած են ու ղղակի կամ անուղղակի։ Բայց այսպէս չնայ հարկաւոր չէ ցուցնելու համարը թէ մինչեւ ցարբեհնալ գինի խմել յայտնապէս արգիլուած է Աստուծոյ խօքէն։ Գինւոյ գործածութեան սահմանին օրինակը որ կը յիշուի Սուրբ Գրոց մէջ իր եռանդն բերած է մեզք և ամբիծ։ Նոյնպէս գինեպրութեան ուրիշ օրինակները, Ծննդ. Թ. 21. ժԹ. 31–36. Ա Թագ. ԻԵ. 36, 37. Բ Թագ. ժԳ. 28. Գ Թագ. Ի. 12–21. եսթ. Ա. 10, 11. Դան. ե. 23. Յայտ. ժԶ. 2։ Գինին կը կոչուի ծաղր երբեմն, Աստակ. Ի. 1, պատճառ թերհաւատութեանց, Աստակ. ԻԳ. 29–35, վայրերու, ես. ե. 22, մելոթութեան, ես. ԻԸ. 1–7, և ամբարիշտ յիմարութեան, ես. ե. 11, 12. ՍՋ. 12. Ովս. Դ. 11։ Գինի գործածել ուրիշ ուրիշ յայտնի արգելուած է ի Սուրբ Գիրս, Ղեւս. ժ. 9. Թուա. Զ. 3. երբեմն եւս կը յիշուի իբրեւ չար մարգոյ յատուկ, Յովէլ. Գ. 3. Ամովս. Զ. 6։ Շատ անգամ պատուէր կամ խրատ կը տրուի զգուշանալ ի գինւոյ, Ա Թագ. Ա. 14. Աստակ. ԻԳ.

Digitized by Google

31 · Լև· 4, 5 · Ա Տիմ· Գ· 3 · Տեզ մը նաև վայ կարգացուած է անոնց որ ուրիշներուն պատճառ կ'ըլլան գինի խմելու, Ամբ· Բ· 15 · Ընդ հակառակին, թզլլատուելութիւնը որ երբեմն եղած է չափաւոր գինի խմելու· Պատճառին համար է, ոչ թէ այն երկրներուն համար ուր գինին գոյանալն կը բերուի և կամ գինետունց մէջ կը չինուի, և շատ անգամ խաղողէ մերքուր հիւթով կ'եփել մը անգամ չի պարունակեր· կամ, եթէ զուսն է և գեղորելիք խառնելով չէ, գեթ ոգելից նիւթերով աղտոտացած է· Գինի գործածելու դէպքը բոլորովին փոխուած է յորմէ հետէ ալքոհոլ կոչուած նիւթն հանելու եղանակը գտնուեցաւ, և աղբեցուցիչ ըմպելիք գործածելէ յառաջ եկող ասկելի հետեւանք հիմա աւելցած և հանրացած են· Դանիել և Ինքսարեանք յիրաւի եղան գինեհատ, եբեմ· Լև· 14· Դան· Ա· 8, և Գողոթա այս նիւթին վերաբերեալ խրատն արգասաւ իրեն աստուածային պատուէր ընդհանուր ընդունելութեան արժանի է, Հռոմ· ԺԴ· 21 · Ա Կորնթ · Ը· 13·

Գինեձ, համեմատին անկոչ մը մնանք և բոլորակ սերմը· Տունկը բուն Չի.. Նաստառնէ է, և ընդհանուր տարածուած է յԱֆթա և Հարաւային Եւրոպա· Սերմը կը ցանուի մարտին· Գինձին իրրև համեմ կը գործածուի առ Արեւելեայս, և սեռ կը գործածուի առ գեղագործս, չաքարագործս, և առ այլ ասցին նմանս· Մանանային որ անապատին մէջ նման էր գնձոյ, ե· ԺՁ· 31· Տես և Մանանայ·

Գինեվութիւն, որ է արբեցութիւն, կը յիշուի Սուբբ Գրոց մէջ թէ՛ իրրև երբեմն պատահած և թէ իրրև ունակութիւն· Արբեցութեան յիմարութիւնը ցուցուած է օրինակներով, Սաղմ· ՃԽ· 27· Եռ· ԺԹ· 14· ԻԳ· 20· ԻՀ· 7, 8, կը պատուաստուի իրրև յանցանք, Եռ· Ե· 22, առնոր վերանիրը կը նկարագրուին, և Թագ· Իե· 36· Գ Թագ· ԺՁ· 9· ի· 16, և պատիժը կը ցուցուի, և Կոր· Ջ· 9, 10· Արբեցութիւնը յառաջ կու գայ ի գինւոյ, Մինգ· Թ· 21· ԺԹ· 33· Երեմ· ԻԳ· 9· Եփես· Ե· 18, նաև ուրիշ ագելից ըմպելիներէ, ինչպէս յօղուտ, ի ցքւոյ, և յայլոց նմանեցաւ, Ա Թագ· Ա· 13–15· Եռ· Ե· 11· Աւյս պատճառաւ գինի խմել արգելեալ էր անզանին ծառայող քահանայից, Ղեւտ· Ժ· 9· և ամէն մարդու խրատ կը տրուի զգուշանալ ի գինւոյ, Աստ· Ի· 1· ԻԳ· 31· Ուրիշները գինի խմելու հրապուրիչ Աստուծմէ անիծեալ մեղք է, Ե Թագ· ԺԱ· 13· Ամբ· Բ· 15· Արբեցութիւն պիտի ըլլայ անապարակոյս ուր որ սովորութիւն է ագելից ըմպելիք գործածել, Ուստի խնայուն և աստուածնիր մարդիկ կը ջանան բոլորովին հրաժարեցնել մարդիկ ասկէ տեսակ արբեցուցիչ ըմպելիքէ, Ա Կոր· Ը· 13· Տես Գինի·

Գիքէր· Հին երբայեցիք իրենց աստուեստական օրը կը սկսէին երեկոյէն, և կը վերջացնէին մինս երեկոյն· Այս սովորութիւնը Եբեւս ընդունուած է Մինգոց Ա· 5, 8, 13, և այլ համանիներուն Հաւնեանս· "Իրիկուն ու առաւօտ ըլլալով առաջին օրը եղաւ·" Երբայեցիք երեկոտասան ժամ կու տային գիշերոյ, և երեկոտասան ժամ առաւընջեան· բայց այս ժամերն հաւասար չէին, բայց եթէ գիշերահաւասարին· ուրիշ ժամանակներ, երբ գիշերուան ժամերը երեկոյն էին, առաւընջեանները էին կարճ, ինչպէս ի ձմեռան· և երբ գիշերուան ժամերը կարճ էին, ինչպէս ամառը, առաւընջեան ժամերն էին ընդհակառակն երեկոյն· Տես ժամ·

Գիշերներն երկրի շատ ցուրտ են Աստուց երկրին մէջ, երբ ցորեկներըը շատ տաք են· և ճանապարհորդք յանապատին և ի լերինս մեծ ի գազանոտին ալն մեծ նեղութիւնը, զոր կը կրեն այս երկու հակառակ ծայրերէն, կը յիշեն ի լսատատութիւն Յակոբ, Ծննդ· Լև· 40, "Ցորեկը ստերը ինծ գիշերը գոյութը կը մաչէր զիս, և աչքերէս քունս կը փախչէր·"

Գիք· Գողտա կը խօսի "գրոյ" վրայ զատելով զայն "Հոգիէն" Հռոմ· Բ· 27, 29· Ի· 6· Բ Կորնթ· Գ· 6· բառգ տանելով երէկներն լոկ խօսքը և անոր արտաքին պաշտամունքին անոր հոգեւոր նշանակութենեն հետ և արտանց հնազանդութենեն հետ առ այն Հոգւոյն Գրքատասի·

Digitized by Google

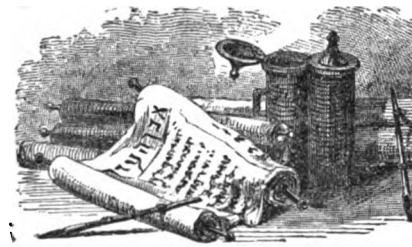

ՀԻՆ ՄԱՏԵԱՆԻ, ԳՐՈՂԻ ՆԻ ԿԱՂԱՄԱՐ

Գիրք, Գիրը չհնարուած ատենները, ի սկզբան կապարեայ կամ պղնձեայ տախտակներու, ծառի կեղեւներու, աղիւսի, քարի եւ փայտի վրայ կը քանդակուէր՝ ինչ որ մարդիկ կը բաղձային ապագային հաղորդել, Բ Օր. Իմ. 2, 3. Յոբ. ԺԹ. 23, 24։ Տաճարանոյ օրէնքը գրուածքան քարեղէն տախտակներու վրայ։ Գիր կը գրոշմուէր նաեւ ազիւսի եւ կղմինտրի վրայ որ յետոյ կրակի մէջ թրծուելով կը կարծրանային։ Աւազոտ աղիւսաներ շատ գտնուեցան Բաբելոնի աւերակաց մէջ, Տես Բաբելոն եւ Ղարաւգադոն։ Փայտէ, տատասկէ եւ փղոսկրէ տախտակներ սովորական էին առաջներու։ Երբ փայտէ միայն էին, շատ անգամ կ՚օծուէին մոմով, որ կ՚ընդունէր տախտակին վրայ գրուածքը գիրը գրչի ծայրով կամ պողովատեայ գրչաւ, Երեմ. ԺԷ. 13, եւ գրուածը կրնար ջնջուիլ գրչին լայն ծայրովը, Ղուկ. Ա. 63։ Յետոյ փոխանակ փայտեայ տախտակներու գործածուեցան սրմանեներ, եւ նաեւ ու բարակ կեղեւներ ալիւաղ ծառոց, ինչպէս կնձնի, հացի, դիհոյ, թզենւոյ եւ նմանեաց։ Կեղեւի, ինչպէս նաեւ թղթոյ եւ մագաղաթի վրայ գրուածները, դիւրաս տարուելու համար կը բոլորուէին գլանաձեւ։ Նախնիք կը գրէին նաեւ լաթի վրայ. բայց հնագոյն ինքը սրոյ վրայ կը գրուէր էր պապիւրոս կոչուած տեսակ մը եղէգ որ Եգիպտոս եւ ուրիշ ալիւաղ տեղեր հատարակ էր, եւ տախտակին կը գտնուի Աբդիէլոյ եւ Քոզբէացւոց երկրին կողմերը։ Ցետոյ ուրիշներ հնարուեցաւ մագաղաթին ի մերթ ընդմերս, փոքրուն Ասիոյ Պերգամնի կոչուած նահանգը, եւ սկսաւ գործածուիլ փոխանակ պապիւրոսի։ Այս կանուղ ինքնոց վրայ գրելու համար կը գործածուէր փոքր վրձին կամ ծայրը ճեղքուած եղէգ, Երեմ. Լ. 23։ Թանաքը կը շինուէր ի մրոյ ճրագի, խառնած փղոսկրէ, այլ եւայլ խէժերէ, եւ յայլ նիւթոց, եւ գիրերն անջնջելի ընելու համար երբեմն գրուածը կը ցոցուէր կրակի։ Գրիչը կամ գիրը իրենց կապամբերը կը կրէին իրենց մէջքը, Եզեկ. Թ. 2։ Կապաւէ թուղթ շինելու արդի կերպը ծանօթ եղաւ Եւրոպայի մէջ 1300 ին։ Իսկ տպագրութեան արուեստը հնարուեցաւ իբր Հարիւր Յիսուն տարի յետոյ քան զայդ թուականն։

Ուսան հին գիրքերը թուղթի նման նիւթէ մը շինուած եւ բոլորուած թանձր տոմներ էին, եւ կը գրուէր անոնց մէկ երեսը միայն սիւն սիւն։ Ընթերցողը հետդհետէ կը բանար բոլորուածը երկու փոքր գլաններու միջոցաւ որոց մին տոմարին կամ հատորին սկիզբն էր, եւ մրուր վերջը։ Բոլորուած տոմար առատաձեռ կը կապուէր կամ կը պատռատուէր, եւ ապա կը կնքուէր, առատաձեռին հանգոյցին կամ կապին տեղը կնքամոմ կաթեցնելով եւ վրան կնիք կոխելով, Ես. Իր. 11. Յայտ. Ե. 1–3։

Թէ գրել կար շատ հին ժամանակ՝ կը մեկնաբերուի Ընդդէմ Ե. 1. Նիւթ ժԱ. 14. Յոբ. ԺԹ. 23 եւ ԼԱ. 35 համարներուն։ Եգիպտացիք ի վաղ ժամանակաց հետէ հմուտ էին գրելու արուեստին։

Հին մատենագիրք փոխանակ գրելու իրենց գիրքերը բուն իրենց ձեռքով, կը գործածէին նօտարներ։ Զօգոս առաքեալ իբրեւ մատանաւոր պարագայ կը յիշէ առ Գաղատացիս Թէ այն նամակին իր ձեռքը գրած էր, Գաղ. Զ. 11։ Միւս նամակներուն Զօգոս կը յանձնէր իւր ազդրին միայն իւրով ձեռամբ, Ա Կորնթ. ԺԶ. 21. Կող. Դ. 18. Բ Թես. Գ.

Digitized by Google

17։ Ն֊ատարբ որ առ. Հռովմայեցիս թուղթը գրեց՝ կը յիշէ վինք նամակին վերջը, Հռոմ. ԺԶ. 22։ Տես Նամակ։

Ազգաբանութեան գիրք, Մնդ. ե. 1. կամ Մննդեան գիրք, Մատթ. Ա. 1. գործածուած է ազգաշնամարի մասը։ Տես Ազգաբաձութիւն։

Տէրոջը պատերազմներուն գիրքը, թուոց. ԻԱ. 14, էր հաւանականապէս առանձին մը վիճակագրական օրագիրը որ կը բազկանար ուրոյն ուրոյն երգերէ։

Ուղիղին գիրքը, Ի Թագ. Ա. 28, թերևս էր հաւաքածոյ առանձին մը ազգային առակներու, որովք առիթ կու տար Դաւիթ էր հին ժամանակաց պատմութիւնն ասանդել յիշողաց։

Ցիշատակաց գիրք Թագաւորացն Ցուդայ և Իսրայելի էին, թէպէտև կը կոչուի, Հաստատակաց առաքելոցը, Գ Թագ. ԺԴ. 19, 29։

Կենաց գիրք, Ասղմ. կթ. 28։ Հաւանականն է թէ այս ոճն առնուած է աղբիւրի առվորութենէ մը որով Թագաւորը պահել կու տային իրենց ծառայութեան մէջ գտնուղ անձանց, գաւառներու վերակացուց, զինուորական պաշտօնէից անուններն, զորոց թուոյն երբեմն նաև անանց անուններուն ցուցակը։ Արաբելեան բանաստեղծութեան սկզբնական ոճով կ'ըսուի թէ Աստուած կը գրէ մեռելներու մէջ մեղաց անունները, գործքերը և ճակատագիրը, և այն մեռելներն ուր կը գրուին ընտրելոց անուանք՝ "կենաց գիրքը„ կը կոչուի, Փիլ. Դ. 3։

Գիրք Սաբբաթ։ Տես Աստուածաշունչ։

Գոգ և Մագոգ բիբ հանդիսապէս ի մեռելոին կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ։ Մնդոց ժ. գլխոյն 2 համարին մէջ Մագոգ, իբր նահապետ ազգի մը, կը յիշուի տերևալ ի Ցաբեթէ։ Եզեկիելի Լ. և Լթ. գլուխներուն մէջ Մագոգ թուի նշանակել երկիր մը հանդերձ բնակչօք, իսկ Գոգ՝ այն երկիրին թագաւորը. բայց քննիչք մեռելոին չեն թէ այս անուններով ո՛ր երկիրը և ժողովուրդն իմանալի է։ Մեկնիչներէն ոմանք Մագոգ անուամբ կը հասկնան զԱկիս Թագիս, զՊոնթա, զՊաղաբիկա և ուրիշ այլեալ ազգեր։ բայց հաւանականագոյն կարծիքն է թէ այս անունը առուած է առ հասարակ հիւսիսային ազգաց ընդդիմակաց հին հրեից և Աթից, կամ կովկասու հիւսիսային կողմանի երկիրներուն։ Գոգ և Մագոգ կը յիշուին նաև Ցովհաննու Ցայտնութեան մէջ իբր Աստուծոյ ժողովրդեան թշնամիներ որ չեթաչար պիտի յաղթուին յԱրմագեդոն, Ցայտ. ԺԶ. 24–16. ի. 7–9։

Գոդոդիա, Ֆիլիպէ Տեսն, որ գիր Ալբիկամէ, կարգեալ ի Նաթան գոդոնատոյ կուսակալ Ցուդայատանի յետ աւերման Երուսաղէմի։ Իւր Հօրը պէս կը պատուէր զի բնակիա և բարեկամ էր անոր, Երեմ. Խ. 5։ Իմաստութեամբ սկսաւ վարել իւր կուսակալութիւնն ի Մասփա, բայց յետ երիսուց ամաց ապստամբ գտաւ իսմայէլ անուն ումեք, Գ Թագ. ԻԵ. 22–26. Երեմ. Լթ. 14. Խ. 5–ԽԱ. 18։

Գոթոզոիա, ըստ Տէր փոսվիցոսցոնի, Թուան Ամրոսի, Ի Մնաց. ԻԲ. 2, և գուսար Ալբայարու և Ցիզաբելէլայ, Դ Թագ. ժԱ. 1։ Զարմանալի է որ Գոթոզոիա, կռապաշտ կին մը, ընտրուեցաւ Թագաւորել ի վերայ Ցուդայի, իբրև կին Ցովրամայ, որդւոյ բարեպաշտին Ցովոսափատայ, սրբոյն Ցուդայ։ Գոթոզոիայի ՚ի ստոյգ ազգեցութիւնը ձգեց ի կռապաշտութիւն և յեղեռն թէ իւր այրն Ցովրամ և թէ որդին Ոքազիա, Ի Մնաց. ԻԱ. 6. ԻԲ. 3։ Ցետ տասներեսամեայ մնջհուան այս երկուց, Գոթոզոիա յափշտակեց գահը, և չտնաց հասատատ Ցեհու տեղաբ՝ սպանդելով բոլոր Թագաւորական արուներէն։ Միայն Թոաս նորա Ցովաս, գեռ մնջհուկ կաթնկեր, իւր Հօրաքոյր Ցովսաբէէ ձեռաբ ազատեցաւ կատարածէն։ Վեց տարի հոգը հանելով իւր սպասուհիի տեղէն պահուեցաւ անվնաս և հաւատարիմ քահանայապետէն Ցովիադայէ, որ և ապահովել տուաւ զարիներորդ հրամանի Գոթոզոիա, Դ Թագ. ժԱ. Ի Մնաց. ԻԳ։

Գոթոնգիէլ, տես Աթնիէլ, որգի կենեզի և առաջին գատաւոր Իսրայելացոց զոր ազատեց Գոթոնիէլ Մեսոպոտամացոց Թագաւորին բռնակալ

Digitized by Google

նէն, և կառավարից խազազութեամբ քառասուն տարի։ Գոթոնիէլի կինն Աքսա, գուստր Խորեզրօր Նորա գաղթական, տուաւ ցաւ ի վերջ քաջութեան Նորա յատմանի քաջութիւն Դաբիրայ, ցես. ժե. 17. Դատ. Ա. 13. Գ. 9, 10։

Գողգոթա, երրայեցերէն անուն որ կը նշանակէ տեղի գանկի։ Տես Գագաթ։

Գողիաթ, տափարիկ անուանի հրոմայ Գեթացի որ մնացմասրաւթեան կը հրաւիրէր իսրայելի զօրքը, և որոյ գէմ սեպհական ևլնելով Դաւիթ բռնաննից զանի։ Ա. Թագ. ժէ. գլխոյն մէջ կը գրուի։ Գողիաթու հասակին էր ինն ու կէս ոտք բարձր, կամ, կանգունը քսան և մի մնաս հաշուելով, տասելի քան մետասան ոտք։ Տես Հսկայ։

Գողութիւն, Եբ. ի. 15. Ա. կ. իԲ. 22։ Ա. յս յանցանքը կը պատժուէր բուս Մովսիսական օրինաց կրկին կամ չորեքպատիկ հատուցմամբ։ Ա. յս հատուցումը պիտի ընէր գողը, եթէ հարկ ըլլար, իր առացուածքը վաճառելով, կամ ծառայելով գողցուած բանին տիրոջը որչափ ժամանակ որ պիտոյ էր, Եբ. իԲ. 1–8, 23. Բ Թագ. ժԲ. 6. Առակ. Զ. 30, 31. Ղուկ. ժԲ. 8։ Օբէնքը թոյլ կու տար ապանդիլ գիշերուան գողը գողութեան գործին մէջ. իսկ մարդագողը մնահազուրս էր, Եբ. իԱ. 16. իԲ. 2։

Գոճազմ, հաւանականապէս նոյն ընդ յահիթ, էր քահանայապետական լանջապանակի քարերէն մին, Եբ. իԸ. 19. Լթ. 12։ Ա՛բասւթ թէ այս պատուական քարն էր փայլուն կարմիր, ոսկեա՛ ինչ գեղագոյն, և թափանցիկ։

Գոմեր, 1. Մնդ. ժ. 2, 3. Ա Մնաց. Ա. 5. Եզեկ. Լ՛Ը. 6, մին յորդւոց Յաբեթի, և հարր Ասքանազայ, Րիփաթայ և Թորգոմայի։ Ա՛ր կարծած թէ Գոմեր բնակեցաւ Սկսա ծովուն հիւսիսային եզերքը, և թէ յաճախն Նորա կոչուեցան Կիմմերացիք և Գրիմէ (Իրմ՛)։ Իբր 700 ին նախ քան զԳր., Գոմերի սերունդէն մնաս մը եկաս փարը Ասիա։ Գոմերի անուան և ազգականութեան հետքը կը գտնուի նաև Անգղիս վաղ կոչուած երկրին ժողովրդոց տըրուած կոչմամբ, Գոմերոն և Կիմերիկ, և նոյնպէս ուրիշ ժողովրդոց տրուած կիմբացոց, Ումբրացոց, Կամբացոց, անուանց մէջ զորս կը յիշէն պատմիչք։

2. Պտղի մը որոյ հետ Ովսէէ մարգարէն, ինչպէս կ՛երևի, մարգարէական տեսլեան մէջ, ամուսնացաւ բուս Հրամանին Աստուծոյ, Իսրայելի ժողովրդեան ցուցնելու համար իրենց հոգևոր անմաքրութեան կամ պաշտութեան միջոցը, Ովս. Ա.։

Գոմոր, Հին Մեռեալ ծովուն հարաւատայքին մնացին մնաս, Ափգիմ կոչուած պատերը հովին քաղաքներէն մին, որ այրեցաւ աստուածատուած պատուհասիս։ Տես և Սոդոմ։

Գովզոզ, հիմնի Ոզան, գետ Մեսրոպ և մերձակայ գաւառին, Ես. Լ՛Ը. 12, ուր թագաւորի փախստական ևացաւ Սաղմանասար զրկեցին գերացեալ զորս գերեցին, Դ Թագ. ժԻ. 6. Ա Մնաց. ե. 26։ Գերեզել Օզան կամ Ոսկի գետ է Գաբսից հետ սիռային արևմտեան կողմը, և մանուածապատ գնացիւք կ՛երթայ կը թափի Կասպիական ծովը։

Գովզոզ, Ղևտացեան քաղաք ի Բասան, յերկրին Մանասէի, յայնկոյս Յորդանանու։ Գաւազանիս կոչուած փարը գաւառին անուն ևտաի էր, Բ Օր. Դ. 43. ցես. ի. 8. իԱ. 27. Ա Մնաց. Զ. 71։

Գոբծք Առաքելոց։ կանանեաց գիրք Նոր Կտակարանի, գրեալ ի Ղուկասէ իրբև շարունակութիւն իւր Աւետարանին, և, ըստ մեծին, պատմութիւն նախագոյն եկեղեցւոյ։ Բայց ոչ թէ բովոր առաքելոց պատմութիւնն է, այլ գլխաւորապէս Պետրոսի և Պօղոսի։ Ղուկաս իւր Աւետարանին մէջ կը ցուցնէ Քրիստոսութեան հիմնադիրը պատմելով ինչ որ ըրաւ, ուրվցուց և կրեց Քիստոս։ Առաքելոց գործերուն մէջ կը ցուցնէ Քրիստոսնէութեան տարածումը, պատմելով ինչ որ յաջմաք էր ցուցնելու թէ ինչպես Հոգին Սուրբ առաջնորդեց և օրհնեց Քրիստոսի առաքելին հետևողներն որ աշխատեցան չինել Քրիստոսնէական եկեղեցին։ Սկսելով անոնի ուր վերջ

Digitized by Google

ջացուցած էր իւր Աւետարանը, կը պատմէ զՀամբարձումն Քրիստոսի, և թէ այս դէպքին վրայ ինչպէս վարուեցան առաքեալք, զՀնգուճն Հոգւոյն Սրբոյ ըստ խոստման Քրիստոսի, զՀրաշս ու քարոզութիւն առաքելոց, անոնց զարմանալի յաջողութիւնը, և զՀալածանս որ ելան անոնց դէմ, և ուրիշ դէպքեր որ նրուագաձի եկեղեցւոյն համար կարևոր էին, մինչ ի ցրուումն առաքելոց ընդ ամենայն աշխարհ։ Ցետոյ կը ցուցնէ Ղուկաս թէ ինչպէս յաջողութեամբ՝ չքնութիւնը, և ինչպէս Պետրոս հեթանոսներէ դարձողներն ընկալաւ Քրիստոնէական եկեղեցին։ Զատմանքեան Պողոսի մասին մէջ կը պատմէ Պօղոսի գործն ու կոչումը, անոր առաքելական եռանդը, աշխատութիւնները և տառապանքը, և կը վերջացնէ իւր կատարեալ բանասաթեամբ նորա ի Հռոմ։

Ղուկաս ականատես էր դիպաց մեծ մասին զոր կը պատմէ։ Ղուկասու Ցունաբէնը յատակագիծն է քան Նոր Կտակարանին ուրիշ մասանց Ցունաբէնը, իսկ տեղեկութիւնը զոր կու տայ նախկին եկեղեցւոյ ոգւոյն վրայ, որպ անգամներէն շատերը Քրիստոսի հետ ապրած էին, անգին է։ Գիրքը գրուած է Հռոմէական յաւմի Տ. իբր 64 ին, այն է տասկաս ինչ յետոյ քան ըզքրիստական վիպին գէպքին զոր կը պատմէ։ Իսկ տեղն ուր գրուեցաւ ծանօթ չէ։

Գործոց առաքելոց գիրքը Հանհնարաւով և օգտակար կարգալու համար Հարկ է բաւական տեղեկութիւն առնել աշխարհագրութեան, ժամանակին սովորութիւններուն և ժողովրդեան որ կը յիշուին, և գլխաւոր պատմական դիպաց։ Պէտք է տեղեակ ըլլալ Հռոմէացւոց զօրութեան, անոնցմէ գրուած պատմութեանց կարգին և անուններուն, ինչպէս նաև Հրէից ազգին սիմոնին և քաղաքական կարծեաց որ նաև Քրիստոնէութեան ընդառաջ Հրէից մէջ կը տեսնէին։

Գործ, ծանօթ անասուն երկնկեղջուր, անասունի իւր մասուններ եգիպտոսի Հարուածներուն մէջ, եմ. Ը. 1–14։ Ի՛սուսի թէ կախաղան կրցան գործեր բերել երկրին վրայ իրենց գիւթութեամբը, բայց որովհետև չկրցան վերջնել զանոնք, յայտնի է թէ իրենք յառաջ չբերին զանոնք։ Գործերը մասն մասին տես։ Եգիպտացւոց անկողինները տես որ մօտ էին գետնին, և անոնց փառից մէջ որ գետնին մէջ խոնաչներ էին։

Գուբ, տաղտուկ ջրոյ, բնական կամ արուեստական։ Գուբք երբեմն կը գործածուէին իրրև բանտք, Ծննդ. Լ Ե. 20. Երեմ. Լ Ը. 6։ Գուբ բառը կը գործածուի նաև փոխանակ գերեզմանի, Սաղմ. Լ. 3, 9։

Գաւազանութիւն։ Տես երես 108։

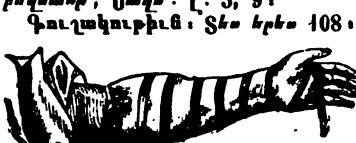

Գրաչափնակք էին բալարեակ ասմանք մագաղաթի, որ կը գրուէին օրէնքէն խօսքեր։ Հրեայք այս գրագրանակներէն կը կրէին իրենց ճակատին կամ ձախ բազկին վրայ։ Այս սովորութիւնը յառաջ եկած ՃԳ. գլխոյն 9 և 16 համարներուն սխալ մեկնութենէն. "Արիւնք քու ձեռքիդ վրայ նշանի համար" ու այլերուգ ձեռքանդ ճակատացի համար ըլլայ։"

Մատեանացի Լէտն մասնաւոր տեղեկութիւն կու տայ այս գրագրանակներուն վրայ։ Ճակատի գրագրանակներուն վրայ խօսուած է Ճակատնոց բառին տակ։ Իսկ բազկի գրագրանակին էր երկու կտոր մագաղաթ որոնց վրայ կը գրուէր քառատողանի տառերով և յատուկ մելանաւ որ այս նպատակին համար կը շինուէր մեծ խնամով։ Մագաղաթներէն կը բարեսուէին այնպէս որ անոնց մէկ ծայրը ճ'ըլլար տաբ, և կը գրուէին տրճատեսակ կաշիէ տփղ մէջ։ Ցետոյ կը գերեսուէին միևնոյն կաշիէ քառակուսի կտորի մը վրայ որմէ կը կախուէր թ նման կաշեայ փակ մը իրր մէկ մասը լոյն և կանգուն ու կէս երկայն։ Այս էր բազկի գրագրանակը, և կը գրուէր ձախ բազկին այն տեղը տբ կը կերկնաւ բազուկը, և փակը Հոն կապուելէն ետքը ի ձև եբրայեցերէն

Digitized by Google

յովհ (՝). Նշանագրին, կը պատասուէր բազկին վրայ պատուականաձև մինչև ի ծայր միջամասին։ Այս գրատպանակը կը կոչուի Դեֆէլ Անեաց։

Յունարէն բառը որ Հայերէն գրատպանակ թարգմանուած է՝ կը նշանակէ պահպանիչ, և կը նկատուէր ոչ միայն իբրև յուշարար օրինացն Աստուծոյ, այլև իբրև պաշտպան ընդդէմ դիւաց։ Գրատպանակը Հաստատեալ էին ժամանակ մուտ գտած Հրէից մէջ։ Քրիստոս կը յանդիմանէ փարիսեցւոց Հպարտութիւնն ու կեղծաւորութիւնը զոր կը յայտնէին լայնելով իրենց գրատպանակներն ի նշան մեծ խիստութեան և բարեպաշտութեան, Մատթ. Ի՚Գ. 5։ Ընդհակառակն Դաւիթ կ՚ըսէ, "Իմ սրտիս մէջը պահեցի քու խօսքերդ, որ չմեղանչեմ քեզի Գմ," Սաղմ. ՃՒԹ. 11։

Գրքոյ։ Մովսիսական օրէնքը կը պաշտպաներ ազգքաղ որ ատիպաւած էր տալ ապահովութիւն մը փոխի Համար կամ պայմանի մը կատարման Համար։ Եթէ ազգքաս մը գրաւ կը դներ իւր վերարկուն որով կը ծածկուէր գիշերները, այն գրաւն առ օրին ետ դարձնելու էր, Ել. Իթ. 26, 27։ Պարտատէր մը չէր կրնար պարտապանին տունը մտնելով առնել գրաւ ինչ որ կ՚ուզէր զորօրհնակ, երկանաքարշ, իրրև Հարկատու գործիք կենաց, չէր կրնար գրաւուիլ, Բ Օր. Իդ. 6, 10, 11։ Տես և Ցոբ. Իթ. 6. Իդ. 3, 7։ Կատապուղք երբեմն զանց կ՚ընէին այս պատուէրները, Ամմո. Բ. 6–8։ Տես փոխ։ Գրաւ առնուլ Հարկ է մոլի մարդոցմէ որոնց մարդ չէ կրնար վստահիլ, Առակ. Ի. 16։

Գրիչ։ Նախնեաց գրիչը կարծր երկաթէ էր, երեմ. Ի՚Է. 1, երբեմն ագամանդ կը գրուէր ծայրը՝ կարծր ներթոց, զորօրինակ մետաղեայ տախտակներու վրայ գրելու Համար։ Եթէ տախտակը սրոյ վէրայ պիտի գրուէր՝ մնծապատառ էր, գրչին մէկ ծայրը լայն և կակուղ էր պատրաստը ջնջելու Համար։ Մատղաղաթի, լաթի և ստանց նման նրբերու վրայ գրելու Համար եղեգեայ գրիչ կը գործածուէր, կամ բարակ փայտի ի մեզոյ, մելանաւ, Գատա. Ե. 14. Ցոբ. ԺԹ. 24. Եա. Ը. 4. Երեմ. Լ. 23. Գ Յովհ. 13։

Գօտի։ Արեւելքի ընդհանրապէս կը Հագնէին լայն Հանգերձ որ մինչև ոտքերը կ՚իջնէր, այնպէս որ երբ վազել կամ փախչել կամ գործի մը պատրաստել կ՚ուզէին, կը ստիպուէին կապել իրենց Հանդերձը գօտուով։ Ուստի "մէջքը գօտի կապել" կը նշանակէ գործի պատրաստուիլ, Գ Թագ. Դ. 29. Գործ. ԺԲ. 8, ապատանի կոչման կամ գաղտնեան տիրոջը կամ Քրիստոսի, Ղուկ. ԺԲ. 35։ Կը կարծուէր նաև Թէ պնդակազ գօտին ատելի ոյժ կու տար Համրերելու, ուստի գօտին պնդել ոճը կը գործածուի, երբ խրատ կը տրուի Քրիստոնեաբար ժրանալ, Ցոբ. Լ՚Ը. 3. Երեմ. Ա. 17. Եփես. Ջ. 14. Ա Պետր. Ա. 13։ Քակուած գօտի ատենով կը նշանակէ ապար և անպատրաստ գտնուիլ ի գործ, Եա. Ե. 27։ Հասարակ ժողովուրդը և մարգաւէրք կապէին գօտի կը կապէին, Գ Թագ. Ա. 8. Մատթ. Գ. 4։ Բայց կային նաև բանաւոր ակ և կատաւ գօտիք, երեմ. ԺԳ. 1. Նաև մեռելոցաբեր, երբեմն նաև բանուած։ Գօտին ընդհանրապէս երկայն և լայն էր, և ծալուած գեղ յերկայնութիւն, և կը փաթթուէր մէջքը։ Գօտին կը ծածկուէր նաև իրրև քանի մատակ և ուրիշ բաներ գնելու, Մատթ. Ժ. 9. Մարկ. Ջ. 8։ Արաբացիք և ուրիշ արեւելեանք մեներոյն կերպով գօտի կը գործածեն ցարդ. Հիմա և դանակ կամ գաշոյն կը գրուի գօտին կամ կը կախուի, ինչպես սովոր էին ընել նաև Հրեայք, Ա Թագ. Իե. 13. Բ Թագ. Ի. 8։ Դափրք կամ գրագիրք՝ իրենց կապամարը, Հիւսք իրենց կանգուններ կը կրէին նոյնպէս իրենց գօտւոյն մէջ, Եզեկ. Թ. 2։ Տես Հաձգերթ բառին պատկերները։

Դ

Դարաբար, Ղևտական քազաք ի սահմանս Զաբուղոնի և Իսաքարայ, Յես. ԺԹ. 12. Իշ. 28. Ա Մնաց. Ջ. 72։ Այս քազաքն Հաստնակապատկ այժմու Տէպուրիյէ կոչուած

Digitized by Google

առեղն էր, որ փոքր գիւղ է առ. ասա-
բատով Թաբոր լերին յարևմտից հիւ-
սիսոյ։

Դաբիր, բան, պատիւ, Դատ. Ա·
11, առեղ որ կը կոչուէր նաև Կարի-
աթ–սեփէր, այսինքն գրոց քաղաք,
և, Կարիաթ–սաննայ, այսինքն քա-
ղաք գպրոցական, ցես. ժե· 15,
49։ Ա՛յս անուններէն գատելով կ'ե-
րևի թէ նուիրական առեղ էր առ
Քանանացիս, և գիւտն կամ մնաւե-
նադարան։ Յոզապատի Տարսեացին ա-
բեմնեան կոդմն էր այս քաղաքը,
զոր Իսրայելացիք առին Ենակեմնե-
բէն առ ցեսառաս։ Թէպէտ Յոսուայ
Քանանացիք նորէն առին զայն, բայց
Գոթոնիէլ վերսին նուաճեց, և
յետ այնորիկ տրուեցաւ Ղևտացւոց,
ցես. ժ· 38, 39. ժե· 15–17. Իս.
15։ Դաբիրի տեղը բոլորովին կոր-
ուսած է։ Նոր ուրիշ Դաբիր մը ի
Գադ, և երրորդ մը՝ Բենիամինի սահ-
մանին վրայ, ցես. ԺԴ· 26. ժե· 7։

Դագոն, Ցօսի ապրատ, ազգային
աստուած փղշտացւոց, ունէր մեհե-
նան ի Գազա, յԱզովտոս և այլուր,
Ա Մնաց· ժ· 10։ Սամփսոն կործա-
նեց Գազայի մեհենաը, Դատ. ԺԶ·
21–30 Ազովտոսի մեհենին մէջ Դա-
գոն երկիւղս ազանչելիք ինկաւ Ա-
ռաւծոյ առագաստակին առջև, և երկ-
րորդ անգամուն անոր ձեռուըները և
գլուխը ջախջախեցան, մնաց միայն
մարմինը որ էր ի ձև մեծ ձկան, Ա
Թագ· ե· 1–9։ Տես և ցես. ժե· 21.
ժԹ· 27։ Սոյն ձեռվ ուրիշ կուռքեր
ևս կային առ հինոս, մանաւանդ
Թերկեատն կամ Աստրպատիս կոչ-
ուած աստուածուհին։ Նմանօրինակ
աստուած մը, այն է Վիշնուի "մար-
դեղութիւն", շատ կը պաշտուի
Հնդկաստանի, և Դագոնի պէս ան-
տարակոյս պիտի ձկնագոյն Աստուծոյ։

Դաքտել, տպչուր, մին յաղագաստա-
բնէից ընդ կարեոյ ընդգեմ իշխա-
նութեանն Մովսիսի և Ահարոնի,
Թուա· ժԶ·։

Դանիէլ, գոյն, փղշտացի կին մը
զոր կը սիրէր Սամփսոն, և որ մատ-
նեց զանի Իսրայելի թշնամիներուն
ձեռքը, Դատ· ժԶ·։

Դանեեկաց, ըստ ցունաց գրոցմ,
ըստ Հռովմայեցւոց դևնաբ, արժէքն
էր իւր երիք կամ չորս դահեկան
(դռաքուշ)։ Սուրբ Գրոց այն հատոր-
ներէն ուր այս բառը կը պատահի՝
կը տեսնուի որ ի վարձ աշխատու-
թեան, կամ, բան մը գնելու հա-
մար տրուած ստակին բան արժո-
ղութիւն այն ատեն աւելի էր քան
հիմա, ուստի և գահեկան թարգ-
մանուած ստակին արժէքն աւելի
ծիշդ կը ցուցնի քառորդ մէճիտիե-
իւ քան դահեկանաց։ Ապա, "եր-
կու հարիւր դահեկանի հաց բաւա-
կան չէր", Մարկ· Զ· 37, և "երկու
դահեկան հանից, պանդոկապետին
առաւ", Ղուկ· ժ· 35, խօսքերուն
մէջ պէտք է հասկնալ երկու հար-
իւր քառորդ մէճիտիէի հաց, ոչ
թէ երկու հարիւր դահեկանի, ուս-
տի և պանդոկապետին տրուած վարձ-
քը երկու քառորդ մէճիտիէ էր ոչ
թէ դահեկան, ապա թէ ոչ չնչին
գումար մը եղած կ'երևայ։ Նոյնպէս
Յայտ· Զ· 6, "կապիճ մը ցորենը մէկ
դահեկանի" խօսքին մէջ, նէթ դա-
հեկանով դուրուշ հասկնանք, մեծ
աստուածութիւն կը ցուցնէ, ուր բնա-
գրին միտքը նուազութիւն է։ Այս
մտաք այգին գործող մշակաց հասմար
օրը մէկ դահեկանին, այսինքն քա-

Digitized by Google

ատրգ մեճխիբէն, բաւական վարձք էր այն ատեն, Մատթ. ի. 2։

Դատիք։ Յունարէն բառն ընդհանրապէս կը նշանակէ մարդիկ որ առանձնաց տալու պաշտօն ունէին առնոց որ իրենց յանդգնքը չէին ուզեր խոստովանիլ։ Տանջանքը երբեմն երկար կը տեւէր։ Դատիճ կը կոչուէին նաեւ բանտապետք, ուստի Հալառնասկան է թէ, Մատթ. ԺԸ. 34, զայս հին բառն այս մտօք գործածուած է։

Դաղմանութիւն, քաղաք կամ գիւղ մօտ ի քաղաքն Մագդալա, Մարկ. Ը. 10. Տես եւ Մատթ. ԺԵ. 39. Թէ ուր էր Դալմանութիւն՝ յայտնի չէ ճիշդ. բայց էր Գալիլեայի ծովուն արեւմտեան եզերքը, Տիբերիայէն դէպ ի հիւսիս։

Դաղմատիա, գաւառ Եւրոպական յարեւելից Ադրիական ծովուն, եւ մտան Լիւրիկէի։ Էր սահմանակից Մակեդոնիոյ, վերին Միսիոյ եւ Լիւսուանիոյ։ Այս վերջինէն կը բաժանուէր Տիտոս դէտով։ Չոս գրկուեցաւ Տիտոս ի Պօղոսէ տարածել Քրիստոնէական կրօնքը, Բ Տիմ. Դ. 10։

Դամասկոս, անուանի մայրաքաղաք Ասորւոց, յիշեալ նախ Ծննդ. ԺԴ. 15. ԺԵ. 2, եւ հիմա հանդիսանալով աշխարհի վոյլ բոլոր քաղաքաց հնագոյնն է։ Բազատա, բուն հնոց Քրիսարրոաս, գետին եզերքն է, գեղեցիկ եւ պտղաբեր դաշտի մը վրայ Անդի Լիբանանու լերանց արեւելեան կողմը։ Տես Աբանա։ Այս դաշտը շուրջանակի իրեն յիսուն մղոն է. հարաւէն եւ արեւելքէն բաց է յանապատան Աբաբիոյ, եւ միւս կողմանէ փակեալ է լեռներէ։ Ի հիւսիսոյ Դամասկոսի շրջակայ երկիրն, որ հանդիսականապէս կը պարունակէ նաեւ հովիտը որ ի մէջ Լիբանանու եւ Անտի Լիբանանու, կը կոչուի ի Սուրբ Գրոց "Ասորիք Դամասկոսի„, Բ Թագ. Ը. 5, եւ ի Սորտրոնէ՝ Խոր Ասորիք։ Ջ Դամասկոս որ ի սկզբան առանձին թագաւորներ ունէր՝ առաւ նաեւ Դաւիթ, Բ Թագ. Ը. 5, 6. եւ ապա Ջերբաղամ Բ., Բ Թագ. ԺԴ. 28։ Այս քաղքին այն առանձնաց պատմութիւնը կը գտնուի Սուրբ Գրոց մէջ սուր նէհեմանայ, Ռեզոնադադայ։ Ազայելի եւ Ռասոնի վերայ կը խօսուի, Ջ Դամասկոս նուաճեց Թագդաղաթ փառաւոր, Դ Թագ. ԺԶ. 9. յետ այնորիկ եղաւ հպատակ Ասորեստանցւոց, Բաբելացւոց, Պարթից, Սկիւթացւոց եւ Հռոմայեցւոց։ Ի ներսէ ի քէ առ Պօղոսի տիրեց այս քաղաքին, գէթ առ ժամանակ մի, Արետաս արքայ Ազատաւ Արաբիոյ, անոր հերովդէ Ագրիպպայ, Այն թագաւորին Դամասկոսի մէջ այնչափ բազմացեալ էին Հրեայք, որ, բաս Յովսեպոսի, Ներոն կայսր անոնցմէ բիւր մը հրամայից միանգամայն ըսպանանել։ Դամասկոս յիշատակց արժանի է Քրիստոնէից իբր տեղի գարձի Քրիստոսի հաւատացուց ծառային. Պօղոսի առաքելոյ, Գործ. Թ. 1-27. ԻԲ. 1-16։ 1506 էն հետէ Դամասկոս ինկած է ընդ իշխանութեամբ Թրքաց, եւ է մայրաքաղաք Դամասկոսի գաւառին։ Բնակչաց թիւն է իրր հարիւր յիսուն հազար։ Արարացիք կ'անուանեն զԴամասկոս Էշշամ։ Բոլոր ճանապարհորդք կը գովեն զԴամասկոս հանդերձ շրջակայ տեղեաք իրրեւ մին ի գեղեցիկ եւ ի բարեբեր մասանց աշխարհի։ Դաշտը որ շուրջ գքաղաքաւ՝ է արգաւանդ-գեղեցիկ եւ ջրարբի, եւ ճանապարհորդին աչքը, որ դին եւ նայի, կ'տպչի տեսանելով կանաչ գաշտագետին մը ահագին, անթիւ գեղիւք եւ ագարակք, պարտիզօք, ազարիւրք եւ պրտաւ պրակ անուտներով։ Պղտղաբեր ասելի մծուէն տեսնողը՝ կը տեսնէ շատ բան որ ոչ միայն զգայարանաց այլեւ մտաց անհաճոյ են։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած քաղաքներէն որ ցարդ կան՝ Դամասկոս միայն քան զայլ ասելի պահած իւր արեւելեան կերպար։ Հասարակաց չէնքերը եւ շուկան գեղեցիկ են. նաեւ առանձին մարդոց տուներէն շատերը, թէպէտ արտաքուստ անշուք, ներքուստ զարդարեալ են մեծապահս չքեղութեամբ։ Դամասկոս իւր գրիցը պատճառաւ ի սկզբանէ հետէ մեծ վաճառաշահ քաղաք է, Եզեկ. ԻԷ. 18։

Քաղքին մէջ կայ տոհմական փողոց մը որ կը կոչուի "Ուղիղ„, եւ է հանդիսականապէս, այն որ կը յիշուի

Digitized by Google

Գործոց Առաքելոց Թ. գլխոյն 11 համարին մէջ։ Այս փողոցն արևելեան դուռնէն սկսելով մէկ կամ աւելի մզոն երկայնութեամբ կ՚անցնի քաղաքին մէջէն։

Դամասիս, կամ Դասկոս, Ասորեստանի որ պատուով կը յիշուի իբրև մին ի կանոնաց որ քարոզութեամբն Պօղոսի ընդունեցան Քրիստոնէութիւնը յԱրեւելս, Գործ. ԺԱ. 34։

Դայեակ։ Սուրբ Գրոց մէջ շատ անգամ կը յիշուի այն խնդուկասէր և հաւատարիմ յարաբերութիւնը որ կայ ի հնումն ի մէջ դայեկաց և սանուց նոցա, ես. Խթ. 22, 23. Ա Թես. Բ. 7, 8։ Քրիստեայ արժանի է Ներեկային հաւատարիմ և պատուական դայեակը, Դերովբա, որ բոլոր կենացը մէջ յարեցաւ իւր սանուն, և երբ մեռաւ, գերեզմանին տակը կոչուեցաւ "կաղնի սգոյ,, Ծննդ. Իվ. 59. Լե. 8։

Դաճ, փափաք, 1. որպէս ցանկութիւն ի բաղդատիչ, Ծննդ. Լ. 3. Լե. 25։ Դանայ ցեղն երկրորդ էր յետ Ցուդայի թուով յառաջ քան զմբոստանալն ի Գանան, Թուա. Ա. 39. ԻԶ. 43։ Դանայ որուսած բաժինը ցոպակի մօտ ծովեզերն կը ձգուէր գեղ հարաւային արևելք։ Յաջմանակից էր Դան փղշտացւոց քնդ որս միշտ կռուոյ մէջ էր, Դատ. ԺԳ.-ԺՉ.։ Դանայ երկիրը պտղաբեր էր բայց փոքր, և նեղնի բնակիչք երկրին զօրաւոր էին։ Ուստի Դանայ ցեղին մէկ մասը ուրիշ երկիր փնտռեց և նուաճեց, ցես. ժԹ. Դատ. ԺՀ.։

2. Քաղաք որ ի սկզբան կը կոչուէր Լայիս, Դատ. ԺՀ. 29, Իսրայէլի երկրին հիւսիսային ծայրը, յերկիրն Նեփթաղիմայ։ "Ի Դանայ մինչև ցԲէերսաբէէ„ խօսքը կը նշանակէ բոլոր աւետեաց երկիրը ծայրէ ի ծայր, քանզի Դան էր վերջին հիւսիսային քաղաք, և Բէերսաբէէ՝ վերջին հարաւային։ Դան քաղաքն էր առ ատոմբոսով Լերմոնի, յարևմտից չորս մղոն հեռու ի Պանէասայ, Ցորգանանու սկանց միշն մօտ, առ որս որ հիմա կը կոչուի Դէլլ էլ Գասի։ Լայիս ժամանակաւ կը պատկանէր Սիդոնացւոց, և Դան անունն առաւ Դանայ ցեղին մէկ մասէն որ առաւ և նորոգեց զայն, Դատ. ԺՀ։ Լայիս էր քաղաք կամ ապաստութեան, և Դան յետոյ նման ցերդուամբ սակեղէն որթերէն միշն, Գ Թագ. ԺԲ. 28. Ամովս. Ը. 14։ Թէպէտ միանգամ և երկից ծագկեցաւ, Դատ. ԺԸ. 10. եզեկ. ԻԸ. 19, շատ քիչ ծաղրգի կայ անկէ հիմա։

Դաճելի մարգարէութեամբ գերբը մարգարէութեամբ խօսեն պատմութիւն է։ Առաջին վեց գլուխները մանաւանդ պատմական են, ծագեալները՝ մարգարէական։ Գրուեցաւ իբր 534 ին նախ քան զԿր.։ Այս գերբին մէջ պատմուած ազատչելիքն սրգարև նորանշան և ուշագրութեան արժանի են, և նպատակ ունին ցուցնել Աստուծոյ ժողովրդեան է, անոնց ապաւանութեան տունն անգամ անտես չընել։ Տերը փրկել գանոնք, և այնպէս ցուցնել անոնց թէ չնայելնեբան թէ էական տարբերութիւն կայ ի մէջ Եհովայի և կռոց, ի մէջ ժողովրդեանն Աստուծոյ և աշխարհի։ Գերբին վերջին մասին մէջ գտնուած մարգարէութիւնք դանելի ժամանակին սկսեալ բոլոր գործոց համար են մինչև ի կատարած աշխարհի։ Աստրնատանի, Պաբսից, Յունաց և Հռովմայեցւոց տէրութիւնները կը նկարագրուին պատշաճ պատկերներով։ Քրիստոսի գալստեան ճշդի ժամանակին ըստ ած է հան. Նեռին ելքը և անկումը և անոր իշխանութեան տևողութիւնը նշանակած ճշդիւ նշանակուած են. Քրիստոսի յաղթութիւնն իր թշնամիներուն վրայ, և Քրիստոսի կրօնքին ընդհանուր տիրելը նպատակ ցուցուած են յայտնապէս։ Գերբը լի է բարեպաշտութեան և ջերմեռանդ եբաժանտութեան բարձր զգացմունքով։ Գերբին ոճը պարզ է, յատակ և հակիրճ, և մարգարէութեանց շատերը գրուած են այնպէս յայտնի և պարզապիսի, որ անհետանալուէն ամանք կը պնդեն թէ նկարագրուած իրերուն պատահելէն ետքը գրուած են։ Իսահակ Նէաոն զինանիւ կը համարի քան զայլ ամենայն մարգարէս յայտնարան և պարզաբան, և քան զնոսա դիւրմեաց, և կ՚ըսէ թէ վերջին ժամանակի վերաբերեալ ի-

Digitized by Google

քաց մէջ Դանիէլ իբրև բանալի նըկատուելու է այլոց մարգարէից։

Գիրքին հարազատութեան և վաւերականութեան վոչ աղաւաքին և ներքին զօրեղ ապացոյցներ կան։ Իբրև աղաւաքին ապացոյց՝ ունինք զվկայութիւն Նորին իսկ Քրիստոսի, Մատթ. ԻԴ. 15, զըրպոյն Ցովհաննու և զՊօղոսի՝ որ Դանիէլի մարգարէութեանցն հետ բան կ՚առնուն. զՑովհաննէսի՝ որ զԴանիէլ կը համարի մեծագոյն ի մարգարէս, և վերջապէս Հրէից Դարկութեանցն և Դալմատեանցն՝ որք ատեն կը կոչեն զԴանիէլ ի վկայութիւն։ Ներքին ապացոյց են Դանիէլի ոճը, լեզուն, գրութեան եղանակը, որ բոլորովին յատկանի են գարուն. բայց մանաւանդ Դանիէլի գրոց մարգարէութեանցն անթերի կատարումը կը ցուցնէ թէ արդարև մարգարէ էր Դանիէլ։ Այս գիրքն, ինչպէս նաև Եզրասեան, գրուած է քան մասին Երրայեցերէն և քան մասին Քաղդէերէն, որ էր գլխաւոր լեզու Բաբելացւոց։

Դաճիէլ, 1. որ և Բաղտասասար քան Քաղդէացւոց, մարգարէ էր Դաւթի թագաւորական սերունդէն, և, գեռ մանուկ, տարուբացաւ գերի ի Բաբելոն, Յուդայի թագաւորին Ցովակիմայ չորրորդ տարին, 606 նախ քան զՔր. Ընտրուած էր, երիւք ընկերօք, Անանիայ, Միսայելի և Ազարիայ, բնակել յարքունիս Նաբուգոդոնոսորայ, և հան քան բանականին դաստիարակուելով մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ Քաղդէացւոց գիտութիւններուն մէջ, բայց զգուշացաւ պղծուելէ ուտելով թագաւորին սեղանէն զրկուած հաստատութիւնքէն, որ շատ անգամ անմաքուր էին քան օրինաց Հրէից, կամ պղծեալ կուռց պատշաճման ձօնեալ բլլալով։ Ցետ երկրամեայ դաստիարակութեան, Դանիէլ և ընկերք նորա դէր ի վերոյ գտնուեցան քան զայլ պատանիս, և բարձր պաշտօնեաներ եղին աքքունի ծառայութեանն մէջ։ Այս միջոցին ցուցուց Դանիէլ իւր մարգարէական շնորհքը մեկնելով զերազն Նաբուգոդոնոսորայ, որ զԴանիէլ բուռ Բաբելոն քաղաքին վերակացու, և գլուխ գաստուն գիտնոց և քրմաց։ Այլ թուի թէ Դանիէլ Բաբելոն չէր, թէրևս գեսպանութեամբ զբրկուած էր այլուր, մինչ անոր երկրորդ ընկերները նետուեցան բորբոքեալ հնոցը։ Ցետ ամաց իւր Դանիէլ մեկնեց Նաբուգոդոնոսորայ սերիշ մէկ երազը, և ապա գՆաբուգոդոնոսորայ տեսիլն բազատասասրայ, որոյ վերջին գործը եղաւ կարգել գԴանիէլ սաւելի բարձր պաշտօնի մը քան զոր տուած էր անոր յառաջ իր թագաւորութեան սառնը, Դան. Ե. 29. Ը. 27։

Ցետ առնման Բաբելոնի ի Մարացւոց և ի Պարսից, առ Ախաքսարսէ և Ալիւրոսիս, Դանիէլ միաշ իւր բարձր պաշտօններուն մէջ, և վայելեց մինչև ի մահ իւր յիշեալ թագաւորաց, Ախաքսարսէյ և Ալիւրոսի, շնորհքը, բայց ի կարճ ժամանակէ մը, երբ միւս պաշտօնէից նախանձը յայտնեցաւ տալ թագաւորին նետել գԴանիէլ ի գուբն առիւծոց, գործ մը որ եղաւ առ եզեռանէ Դանիէլի թշնամեաց։ Այս միջոցին Դանիէլ մեծ փութով կ՚աշխատէր, պահզ և ազօթիւք, ինչպէս նաև իւր խրատներովը, ձեռք բերել Հրէից գարձն իրենց երկիրը, քանզի խոստացեալ ժամանակը եկած էր, Դան. Թ։ Դանիէլ տեսաւ ի կենդանութեան իւրում Հրէից գարձին հրամայականն ի գերութենէ, և իւր ժողովրդէն շատերուն դառնալն ի Հրէաստան։ բայց չի գիտցուիր թէ երբէք գնաց տեսանել զՅերուսաղէմ։ Ալիւրոսի երրորդ տարին, ունեցաւ Դանիէլ տեսիլներ Հրէից վիճակին վոյ մինչև ի գալուստն Խոստացեալ փրկչին։ Հուսկ յետոյ կը տեսանինք անոր հանդարտութեամբ ապասելն իր բազմարդիւն կենաց խաղաղաւէտ վախճանին և սրգ տարեց փառաւոր յաջորդութեանը։ Դանիէլ էր մին ի նշանաւոր սրբակեաց անձանց որ կը յիշուին ի պատմութեան։ Անոր ոչ միայն ծերութիւնն այլ և երիտասարդութիւնը նուիրեալ էր Աստուծոյ։ Դժուարագոյն ժամանակներու մէջ պահեց իւր անբծութիւնը, և արեւելեան արքունեաց բազմապիսի հրապոյրներուն մէջ էր միշտ մարդուբ և անսագիտուս։ Անբեկիւ զ դաստեա-

Digitized by Google

ցաւ Աստուծոյ անուանն առաքի հե-
թանոս թագաւորաց. և մնաքարիւս
պիտի բլլալոր եթէ հրաշիւք չազատէր
մնհատանէ։ Դանիելի վարքն ալ ատ-
եան է երիտասարդաց ընթերցմանը, և
անոր վարուց դասերը լի են կարևոր
խրատներով։

2. Դատ[illegible]թի երկրորդ օրդին որ կը
կոչուէր Նահ. Քիւլբ, Ա Մնաց. Գ.
1. Բ Թագ. Գ. 3։

3. Ոմն յազգէն Իթամարայ, չոր-
բորդ որդւոյն Ահարոնի։ Իր մին ի
գլխաւորաց որ Եզրաստայ հետ եկան
Բաբելոնէ ի Երուսաղէմ, և եղաւ
մին ի գլխաւոր աշխատողաց բարե-
կարգութեան ազգին, Եզր. Ը. 2։

Դաճի։ Դանակ թարգմանած բա-
ռը կը նշանակէր Հռովմէական դրամ
մը պղնձէ որոյ տրժէքն էր իբր 10
փող (Քառ)։

Դալտ, տես Գաճաճ և Կաղճի։

Դատաստգութիւն, կարգն որով
քահանայք Երուից կը կատարէին ի-
րենց ապաստարանութիւնը տաճարին
մէջ։ Տես Աբիա։

Դատախաչակ, Գազ. Գ. 24, 25,
բառ ցուներն Բիւխուխ տեսակ մը
տեսչ որ խնամ կը տանէր տղա-
յոց, անոնց գիտութեան սկզբանքը
կը տալէին, և ժամանակին գպրոց
կը տանէր զանոնք և գպրոցէն կ'տա-
ձակէր։ Աթոպես Մովսիսական օրէն-
քը գատաստակ էր Երուից, վասն
զի հակց Երուից ազգին տղայութեան
վրայ, և վերջապես օրինակներով
և մարգարէութիւններով զանոնք
տարաս Քրիստոսի։ Երբ Հրեայ մը
կը տրվէր Քրիստոսի հաստատել, օ-
րինքին գատաստարակութեան պարտա-
նը կը դատէր այն անձին համար։

Հրեից գպրոցներուն վրայ քիչ բան
գիտցուած է, ոչ ալ յայտնի է թէ
երբ և որչափ տարի տղայք կը կըր-
թուէին գպրոցաց մէջ, Բ Օր. Ջ. 7–
9. ԺԱ. 18–20։ Հաստատական է թէ
ոչ միայն նահանգական գատաստարա-
կութիւնն, այլ և չափաւորապէս կըր-
թութիւնն էր ընդ խնամով կրօնա-
կան պաշտօնէից։ Քրիստոսի ժամա-
նակ, ինչպէս կ'երևի, դրեթէ ամէն
Հրեայ գիտէր կարդալ և գրել։

Դատաստան բառը գործածուած
է, Մատթէի Ե. գլխոյն 21, 22 հա-
մարներուն մէջ փոխանակ դատաս-
տանական տանէն, այսինքն փոխա-
նակ տանեի ւօթն գատաստարաց որոց
համար կ'ըսէ Յովսեպոս թէ իւրա-
քանչիւր քաղաքի մէջ կային, և
մանր մունր գատեր կը տեսանէին։
Տես և Ժողովարան բառը։

Դատաստանի օր որոյ համար եր-
բեմն "գատաստան" բառը միայն կը
գործածուի, այն մեծ օրն է երբ, ի
կատարածի աշխարհիս և ի վախճան
ժամանակաց, Քրիստոս պիտի նստի
գատել զամենեսին, և երբ ամէն
մարդկային անձ պիտի գատուի և
վարձատրուի բուս գործոց իւրաց, թէ
բարեաց և թէ չարաց։ Քրիստոսի
երկրորդ գալստեան ժամանակը և
այն ժամանակին տևողութիւնն Աս-
տուծոյ միայն յայտնի են։ Այն ժա-
մանակը պիտի գայ յանկարծ, և
փառաւոր բայց ահեղ մեծվայելչու-
թեամբ։ Այն օրը պիտի տեսնուին
թէ Աստուծոյ բոլոր ճամբաներն ի-
րաւացի են։ Բոլոր տիեզերք պիտի
լեցուի զարմանօք և արդարացնէ
Քրիստոսի ահաւոր բայց անարատ և
անհերի արդարութիւնը, բայց անոր
բարութիւնը որ առատել հրապոյ-
լի է՝ պիտի պահէ զանի անմնաս-
փառաք։ Քրիստոս մանաւանդ պիտի
ընդունի այնուհետև իւր վարձքը, և
փառաւորուի ի սուրբս իւր, որ պի-
տի յայտնուին ի մեռելոց քան նահանա-
թեան նորա։ Քրիստոս պիտի բաժնէ
բոլոր մարդիկ երկու դաս. բոլոր ար-
դարք պիտի գտնուին ի միասին, և
բոլոր չարք՝ ի միասին. սատանա-
ծածուկքը՝ ի միասին, և սատանածած-
ւեցք՝ ի միասին. որ ի կենդանու-
թեան իւրեանց ապաշխարութեամբ
ի Քրիստոս հաստատացին՝ ի միասին,
և որ անզգոյշ և անհաստատ մեռան՝
ի միասին։ Ես այս վճիռն և բա-
ժանումն պիտի բլլայ յայտնականա-
ապէս դասին մէջ գտնուողք պիտի
յայտնին արդարութեամբ և ուրախա-
թեամբ, իսկ երկրորդ դասինները
պիտի ընկղմին ի մեղս և ի վայ յա-
ւիտենական, Ժողով. ԺԱ. 9. Դան.
ԺԲ. 2. Մատթ. Ժ. 15. ԺԲ. 36. Իե.
31–46. ԻՋ. 64. Յովհ. Ե. 22. Գործ.
ԺԻ. 31. Հռոմ. ԺԴ. 10–12. Բ Թես.
Ա. 7–10. Բ Պետր. Բ. 9. Գ. 7. Ա

Digitized by Google

ցավ։ Դ. 17. Ցայտ. Ի. 12–15։

Դատաւորք, նըրայեցւոցըն ղեկ-ՆԻ, էին իշխանք, պետք կամ ա-ռաջնորդք Իսրայելի, ի ցեուռս մինչև ի Սաուղ։ Այս իշխան դա-տաւորք շատ տարբեր էին հասարակ դատաւորներէն կամ ժողովրդեան դատերը առնողներէն։ Այս վերջին-ներուն վրայ տես Աբդաթուբիւճ բառը։ Կարգեգործութիք, որ Տիւթա-ցիներէն հաստատած էին, ունէին նոյն-պէս կառավարիչներ զորս Սուֆֆէդ կամ Սաֆեդիմ կ'անուանէին, և ո-րոց իշխանութիւնը հաստատը էր թագաւորական իշխանութեան։

Հրէից դատաւորաց իշխանութիւ-նը ցկեանս էր։ Բայց յաջորդութիւնը միշտ շարունակ չէր։ Մերթ ժողո-վուրդը կը ծնար անտէրութիւն, այսին-քըն առանց իշխանի, և մերթ ընդ հպատակութեամբ օտար թագաւո-րաց յորոց հարստահարուելով կը հնծեր առանց ազատչի։ Դատաւորը ընդհանրապէս աստուածծուտ կը ցուցուէին, բայց և այնպէս երբեմն ժողովուրդը կ'ընտրէր յարմարագոյն անձ մը ազգը հարստահարութենէ ազատելու. և որովհետև հարստա-հարութիւնը շատ անգամ մանաւոր էր, այսինքն այս ինչ գաւառի կամ ցեղի վրայ, ընտրուածն գատաւորն այն գաւառին կամ ցեղին վրայ մի-այն ունէր իշխանութիւն։ Այսպէս Աւոդ, ցեփթայէ, Իլոն և Ցայիր գատաւորին գլխաւորապէս Ցորդանա-նու արևելեան կողմը բնակող Հբր-հայք, քանզի յիշեալ անձինք այս ցե-ղերն ազատեցին հարստահարութենէ. Բաբակ և Թովզա գատաւորին հիւսի-սային ցեղերը. Աբդան՝ կեդրոնական ցեղերը. Աբեսան և Սամփսան՝ հա-րաւայինները։ Դատաւորաց իշխա-նութիւնը քիչ տարին էր քան զթագաւորացը։ Դատաւորք ունէին իշխանութիւն պատերազմ հրատա-րակելու և խաղաղութիւն բնելու. անոնց վճիռներ բացարձակ էին, բայց սրտօնութիւն չունէին նոր օ-րէնք տալու, կամ նոր բեռ դնելու ազգին վրայ։ Օրինաց պահապաններ էին, պաշտպանք կրօնից, վրէժխնդիր-դիրք յանցանաց, մանաւանդ կռա-պաշտութեան յանցանաց. չունէին ոչ սմմանական և ոչ պարբանութիւն կամ չքեղութիւն։ Էին նաև առանց թիկ-նապահի. իսկ կառք և ապարանքք այնչափ միայն ունէին որչափ կրնա-յին վարձել իրենց անձնական հա-րստութեամբ։

Ներվեալ պատուէրը վերնադրելու կամ ջնջելու բոլոր գրանցագիրները, մա-սամբ իւրք միայն գործագրութեաց. և անոնք որոց թնդանութեամբ ապա-կանացին գՀբրայս իրենց կառապաշ-պութեան և մոլութեան թունդը։ Մեքսայի և Ղևատացւոյն գործը, և Գաբաա գործածած ոճիրը որ պատ-ճառ եղաւ սաստիկ պատերազմին ընդդէմ Բենիամինի, թէպէտ պատ-մուած է ի վերջ կոյս Դատաստրաց գիրքին, գԼ. ԺԷ.–ԻԱ., պատահեցան ոչ երկար ժամանակ յետոյ քան զմահն Ցեսուայ, և կը ցուցնեն թէ ինչպէս շուտ հեռացաւ Իսրայէլ Աս-տուածմէ։ Զանոնք պատժելու համար թշ. տուաւ Աստուած Միջագետաց և Մոաբաց ազգերուն, Քանանացւոց, Մադիանացւոց, Ամմոնացւոց և Փղշտացւոց, չորչորել և կեզե-քել Իսրայելի ցեղերուն մէկ մասը, երբեմն նաև ոչնչայն ազգը։ Բայց գը-թալով անոնց վրայ, ժամանակ ժա-մանակ կը յարուցանէր վերոյիշեալ զինուորականն և քաղաքական իշխա-նաց, որն է՝ Դատաւորաց, մին։ Հնգետասան դատաւորք կը յիշուին Սուրբ Գրոց մէջ, որ կը սկսին Գո-թոնիէլիւ, իրը քսան տարուս յետոյ քան զՑեսուս, և կը տեւեն մինչև ի թագաւորել Սաուղի։ Դատաւորաց յաջորդութեան, ինչպէս նաև ան-ոնց երկարելու թեան ժամանակին թուա-կանները են.

	Տարի
Գոթոնիէլ, իրը 1405 ին նախ քան զԳՔ.	40
Ընդ Էգղոնիս.	18
Աւոդ և սյլք	80
Ընդ Փղշտացւովք	անյայտ
Սամեգար	անյայտ
Ընդ Յաբինաս.	20
Դեբօրա և Բաբակ	40
Ընդ Մադիանաս.	7
Գեդէան.	40
Աբիմելէք	3
Թովզա	23
Յայիր	22

Digitized by Google

Ընդ Ամմինադաւովք . . .	18
Ցեփթայէ	6
Աբեսան	7
Եղօն	10
Աբդօն	8
Ընդ Փղշտացւովք . . .	40
Սամփսոն	20
Հեղի	40
Ընդ Փղշտացւովք . . .	20
Սամուէլ, իբր	12

Սաւուղ, առաջին թագաւոր, նախ քան զԲՀ. 1095։

Ժամանակն ի Դեմոնիեկէ մինչեւ ի Սաւուղ, ըստ վերոգրեալ տոմարացն, իբր 500 տարի է. ըստ ընկալեալ ժամանակագրութեան՝ իբր 310 տարի։ Այլ կարծեմ թէ վերոյիշեալ միջոցներէն ոմանք ժամանակակից են իրարու. բայց Դատաւորաց գիրքին պատմութիւնն ուրիշ ծանօթ թուականաց, և Գ թագաւորաց Ջ. գրելոյն 4 համարին և Գործոց առաքելոց ԺԳ. գլխոյն 20 համարին հետ միաբանելու եղանակին կողմանէ ժամանակագիրք հաւանձայն չեն, թէպետ այլևայլ գործադրելի միջոցներ առաջարկուած են, բայց ասոնց քրնութիւնն այս գործին ասմանէն գաւրս է։

Դատաւորաց Գիրքը կը պարունակէ այն ժամանակներուն պատմութիւնը յորս Իսրայէլ կը կառավարուէր Դատաւորներէ, և շատ անգամ վկայութիւն բերուած է այս գիրքէն Նոր Կտակարանին և Սուրբ Գրոց ուրիշ մասերուն մէջ։ Դատաւորաց գիրքը կը թուի գրուած յառաջ քան զառնուլ Դաւիթի զԱհոն, Գատ. Ա. 21, բայց Թագաւորականն կառավարութեան հաստատուելէն ետք, Գատ. ԺԷ. 6. ԺՂ. 1. ԻԱ. 25. Թէ ով էր այն գիրքին հեղինակը՝ ծանօթ չէ. քննչաց մեծ մասը Սամուէլի կ'ընծայեն զայն, 1403 ին նախ քան զԳԲ., բայց շատերը կը համարին զայն խմբագրեալ Յեզեկեայ։ Դատաւորաց գիրքը կը ցուցնէ Աստուծոյ խնամքն իր ժողովրդեան վրայ, իւր երկնչելմտութեան հետ խառնելով ատ ժամանակակից պատահարը։ Դատաւորաց ժամանակն էր, ընդհանրապէս նկատելով, մին ի բազմենեան ժամանակաց Իսրայէլի պատմութեան, և արդեօք կը հաստատեն Աստուծոյ սա խօսքը, "Թէ որ զիս մերժելով ապստամբիք, ատոր ձեզ„ նոյնպէս կը հաստատեն անոր միւս խօսքը թէ, "Թէ որ դուք յօժարիք ու հնազանդիք՝ երկրին բարիքը պիտի ուտէք„ Եսա. Ա. 19, 20։

Դարեհ, 1. Դարեհ Մար, Դան. Ե. 31. Թ. 1. ԺԱ. 1, էր որդի Ահդաքսակայ, Մարաց Թագաւորի, և եղբայր Մանդանեայ, մոր Ամիւտեայ, և Աժիւտայ, մօր Եղմայեցի ազգայ և հանուղ Բաղտասարայ. այսպէս Դարեհ Մար էր մօրեղբայր Եղմայեցոյ ազգայ և Ափեռոսի։ Հրեայք կոչեն զնա ընդհանրապէս Դարեհ, Եսթա. նասուէր՝ Ասուէրոս, իսկ Քաղդեացիք՝ Ափաքսար։ Դարեհ ընկեց զԲաղտասար թագաւոր Քաղդէացւոց, և կալաւ աթոռը մինչեւ ի մահ իւր որ պատահեցաւ յետ երկուց ամաց, երբ այն աթոռն ինկաւ Ափեռոսի մեծի։ Ան Մարն Դարեհիս նեռուեցաւ Դանիէլ առաքածներուն գաւրը, Դան. Ջ։

2. Դարեհ Վղտապեայ, որ կը յիշուի Եզրասայ 4-7 գլուխներուն մէջ, նոյնպէս յԱնգեայ, իբրև նորէն հաստատող տաճարը վերստին շինուելու հրամանը, որ տորուեցաւ Հրեից ի Ափեռոսէ, և ապա յետս կոչուեցաւ։ Դարեհ Վղտապեայ յաջորդեց 521 ին նախ քան զԲԸ. Շմեռոն մոգի որ յափշտակեց աթոռը։ Դարեհ Թագաւորեց երեսուն և վեց տարի, փոխեց կառավարութեան նիստն ի Շօշ, որոյ վրան Բաբելոն ապստամբեցաւ ի Դարեհէ, բայց Դարեհ նուաճեց ապստամբութիւնը, և քանդեց Բաբելոնի պարիսպները, ինչպէս մարգարէացուած էր, Երեմ. Ծ Ա. 58։

3. Դարեհ Կոդոմաննոս, Նէեմ. ԺԲ. 22, էր մին ի քահէ և աստուածձեռն Թագաւորաց Պարսից։ Ադեքսանդր Մեծ յաղթեց անոր քանի մը անգամ, և հուսկ յետոյ կործանեց Պարսից տէրութիւնը, յետ երկերիւր և վեցհարիւր ամաց Հաստատութեան նորա։ Դարեհ ապաշնուեցաւ իւր զօրապետներէն յետ վեցամեայ կարճ Թագաւորութեան, Ալեքսէս ճշմարտեցաւ մարգարէութիւնն Դանիէլի,

Digitized by Google

գլ. Ը. որ Պարսից թագաւորութեան մեծնալը գուշակած էր եղջիւր ածելով դեպ արեւմուտք, գեպ ի հիւսիս և գեպ ի հարաւ գացող խոյին օրինակաւ որուն ոչ ինչ կարող պիտի ըլլար ընդդիմանալ, ինչպէս նաև գուշակած էր անոր կործանութիւն աշխարհներուն մէջտեղ լոյն եղջիւրնէր ունեցող քօշէ մը (Աղէքսանդր Մեծ), որ պիտի գար յարևմտից, և պիտի ընթանար բոլոր աշխարհք առանց գետինը կոխելու։ Ա՛յս մարգարէութիւնն այնպէս բացայայտ է որ ամենևին պէտք չունի լուսաբանութեան, և ճշդիւ կը նկարագրէ ինչ որ ժամանակին կատարուեցաւ և է նիւթ պատմութեան։

Դաւիթ, ժողովուրդ անդր քան զնփրատ։ Ասանցմէ գողթնականներ եկան Աւետարբեան, Դ թագ. ժ ԻԶ. 24. եզր. Դ. 9։ ևր կարծուի թէ Դաւիթ էին Դահէ, որ կը բնակէին յորևևելից կասպից ծովուն, և էին հնպատառակ Պարսից։

Դաւիթ, «էբէյեաւ, կրտսերագոյնն յորդիս Ցեսեի, ի ցեղէն Ցուդայ, ծնեալ ի Բեթլէհէմ 1085 ին նախքան զՔՐ., մին ի նշանաւոր մարդոց որ կը յիշուին արբազան և արտաքին պատմութեան մէջ։ Դաւթի վարքը երկար պատմուած է Ա թագ. ժԶ. գլխէն մինչև Գ թագ. Բ։ Էր "Տէրոջը օծեալը,, ընտրեալ յԱստուծոյ լինել թագաւոր Իսրայէլի փոխանակ Սաւուղայ։ Ա՛յս պաշտօնին համար օծուեցաւ Սամուէլէ մարգարէէն քանի մը տարի յառաջ քան զնշանելն ի գահ, Ա թագ. ժԶ. 1–13, առ որ պատրաստեց զնա Աստուած պարգևօք Հոգւոյն Սրբոյ, և երկար ննգութիւններով և վտանգօք։ Դաւթի իւր հովուութեան առնիներ, մինչ պատանի էր, նշանաւոր եղաւ համարձակութեամբ, հաւատարմութեամբ և հաւատովն յԱստուած. և մինչդեռ երիտասարդ էր՝ կոչուեցաւ յարքունիս, իբրև հմուտ երաժշտութեան, քաջ, զօրն և անձամբ գեղեցիկ։ ժամանակ ժամանակ կը փոփոէր և կը զուարճացնէր զԱաւուղ որ կը տանջուէր մանձուռութեան ոգիէն և խղճի խայթէ։ Դաւթի եղև Սաւուղի պալատականներէն մին, Ա թագ. ԺԶ. 21, բայց երբ փղշտացւոց պատերազմը բռնկաւ, Դաւիթ, ինչպէս կ'երևի, թողուց զԱաւուղ և դարձաւ իւր տունը խնամ առնել իւր հօրը Հսուերսեան։ Ընախանձամոլութիւնը շուտով առիթ ընծայեց Դաւթի երթալ տեսնել բանակը, և անոր քաջութեան և հաւատոյն տուաւ յաղթութիւն ի վերոյ հակալ սխոյեանին Գողիաթու։ Դաւիթ զարձաւ յարքունիս պատկեալ պատուով, սաւաւ զօրավարձի մը հրամանատարութիւնը, և ամէն ատի ի վեր իւր բարուքը գնացիքը շուտով տատցաւ ժողովրդեան վստահութիւնը և սէրը։ Բայց Սաւուղ նախանձը վերջապէս ստիպեց զԴաւիթ ապաստանել յանապատն Ցուդայի, ուր շուտով ժողվեց վեց հարիւր հոգի բաղկացեալ խումբ մը զոր պահէր ի կատարեալ հնազանդութեան և կը գործածէր միայն երկրին թշնամիներուն դէմ։ Բայց տակաւին կը հալածուէր ի Սաւուղայ անհաշտ թշնամութեամբ, և որովհետև չուզեց մնալ ձեռք ի թագաւոր իւր, թեպետ Սաւուղ քանի մը անգամ ինկաւ անոր ձեռքը, վերջապէս լաւ համարեցաւ Դաւիթ խոյս տալ յերկիրն Փղշտացւոց։ Հոն ընդունուեցաւ պատուով, բայց պատահեցաւ ոչնպիսի դժուարութեանց, որ չէր կարող մնալ հոն պատուով, մինչ Սաւուղի և Ցոնաթան մահը բացաւ անոր ճամբայ գէպ ի խոստացեալ գահը։

Իակոն ընտրեցաւ Դաւիթ թագաւոր ի վերոյ տոհմն Ցուդայի ի Քեբրոն. և եօթը տարի ընդդիմանալէն ետքը, նաև Իսրայելի տասն ցեղերը միաձայն հաւանութեամբ ընտրեցին զնա թագաւոր։ Դաւիթ աթոռանիստ քաղաք ըրաւ զԵրուսաղէմ, և եղաւ նահապետ թագաւորական տան մը որ տևեց մինչև ի սպառ բարձումն Թագաւորութեան ի Ցուդայէ։ Իբրև թագաւոր նշանաւոր եղաւ հաւատարմութեամբն առ Աստուած և առ մեծ Նպաստակն որոյ վիճակ կուգար էր այն ծառը և կրնար պաշտօնին։ Դաւթի տարած Աստուծոյ տապանակին ի Քաղաքն Սուրբ մեծաշուք պատրաստով և ցնծութեամբ։ Մեծ փղի տարած աստ-

Digitized by Google

ուսածոյին պաշտամանց նորոգմանն և կատարմանը։ Անաչառ կը տեսնէր ժողովրդեան գործերը, և մեծ նպաստ մատուց ընդհանուր զարգացմանն ազգին։ Դաւթի իմաստութեամբ և ջանիւք հաստատուեցաւ Հրէից թագաւորութիւնը, և իւրեք քանի պատերազմող կարող եղաւ ոչ միայն յօդուածս թեամբ զդեմ ունել արատքին թշնամեաց յարձակումներուն, այլև ընդարձակել տերութեան սահմանները բոլոր այն երկիրներուն վրայ զոր խոստացած էր Աստուած տալ Իսրայելի, այսինքն ի կոտրիր ծովէ և Եգիպտոսէ մինչև ցԵփրատ, Ծննդ. ԺԵ. 18. ցԵս. Ա. 3։ Դաւթի մեծագոյց ժողովուրդն աստղերազմաց, և ժողվեց առատ նիւթ փառաւոր տաճարի մը համար զոր ի մտի ունէր շինել ի պատիւ Եհովայի, բայց զոր կանգնել Սողոմոնի արտօնութիւնն էր։

Դաւթի յաջողութեան և բացառական իշխանութեան ապացոյն ազգեցութիւնէն բոլորովին զերծ չմնաց։ Շատ և տաստիկ փորձութիւններ ան ենթարկեցաւ. և թէպէտ անոր վերջը ընդհանրապէս հանգստակ էր գլխովին դրացին ազգաց թագաւորներուն վրդովեցը, ինկաւ ոտկայն Դաւթի ծանր ծանր մեզայ մէջ։ Իրեք զայլ թագաւորս ժամանակին ունէր բազում կանայս, և ի վերջ կեղտ կենաց իւրոց կրեց գառն վիշտեր որ էին արգասիք բազմակնութեան։ Ուրիայի և Բերսաբեայ գիպաց մէջ Դաւթի սճերն արդարև տոկալի էր, բայց երբ արքունեաց գործակալն էր, խորհրդով ամենայնի խարեց, խանարհութեամբ յանձն առաւ յանդիմանութիւնն ու պատիժը, և խնդրեց ու գտաւ շնորհս Աստուծմէ։ Այնուհետև յաջողեալ նեղութիւնք յորդոր եղան անոր խոնարհիլ և չլինել յանձնապատասան։ Երկպատակութիւնք, անարժան անխոնարհութիւն և ապստամբութիւն պակաս չեղան անոր տուներն։ Թագաւորալ, Աիմոնի և Աբիսողոմայ պատմութիւնք կը ցուցնեն Թէ ինչպէս ի խոր խոցուած էր անոնց հօրը սիրտը։ Աբիսողոմայ, Սարէպի և Ագաբիայի խոհութիւնները, ոսկի և արծաթութիւնը որ տուապեցուցին ժողովուրդը, եղեռնագործութիւնք ցոփութեայ, այլասիրութիւն հանգերձ, գոլով տուին դաւթի, "Եթանիք Թէ աղաւնիի նման Թեւեր ունենայի, որ Թռչէի ու հանգիստ բլլայի։" Բայց և այնպես Դաւթի նեղութիւնները չհաստատ եղան անոր։ Անոր մտաց հաստատութիւնը, բարուց անշողոքութիւնը, խոնարհութիւնը, ազնուութիւնը և բարեպաշտութիւնը կը փայլեն ի վերջին գործս նորա Ագոնիայի տպագրութեան տեղիս։ Անոր պատուէրն առ Սողոմոն վասն եղեռնագործ կենաց ցոփարուս և Սեմէիայ արդարութեան պատուէր էր և ոչ վրէժխնդրութեան։ Տաճարին շինութեան համար Դաւթի պատրաստութիւնները, և հրապարակական պաշտօնն յորում ամենայն ինչ նուիրեց Եհովայի և հրաւիրեց բոլոր ժողովուրդն օրհնել զՏէր Աստուած հարց իւրեանց, կը պահին չքնաղ գեղեցկութեամբ և փառաք Աստուծոյ նշանաւոր ծառային կեանքը։ Ցետ քառասնամեայ թագաւորութեան մեռաւ Դաւթի ի հասակի ութսնամեայ։ և մի ամաց։

Դաւթի ունէր բարձր ատաղձանի խմացութիւն և հանճար. անոր նշանաւոր առաքինութիւններն էին ապաստանձնութիւն, ուղղութիւն, արութիւն, փոյթ և յարատևութիւն. իսկ աստուածպաշտութեան մասին անոր գլխաւոր յատկութիւնն էր միաժիտ և ներմեռանգ հաւատք։ Հմուտ աշխարհավար, գոտ պատերազմող և քաջ բանաստեղծ էր։ Իւր սաղմոսներուն մէջ ապաստաբար կը յայտնէ իւր սիրտը ազնչին։ Սաղմոսներն են աստուածազգեցիկ երգեր, որ կը պարունակեն ոչ սակաս մարգարէական պատգամներ, և զարմանալի յարմարութիւն ունին Աստուծոյ ժողովուրդը եռանգի ըերկրյուցոլափ գանուի Աստուծոյ ժողովուրդ յերկրի։ Թէև սաղմոսք բուն և նախ երբայեցերէն լեզուաս ԲԱԲՂԵՀԻՄ հովիտներուն և Սիոնի բարձրութեանց վրայ երգուեցան, բայց և այնպէս արևիցէ օտար լեզուաս ևս քաղցր կը հնչեն, և են սիրելի բոլոր փրկասանեայ սիրտերու ընդհանուր աշ-

Digitized by Google

խարհի վրայ։ Դաւիթ ուսումնասիրգու-թիւնը մուծանելով. ի պաշտամունս տաճարին, հին ծէսերուն վրայ ա-ւելցուց կարևոր միջոց մը կրթա-թեան և շինութեան։

Իսկ իբրև թագաւոր, Դաւիթ էր երևելի օրինակ հրիատոսի, և անոր ընտանեկութիւնը նոր երկիրներ նուաճելով, կը ցուցներ հրիատոսի համաշխարհական թագա-ւորութիւնը։ Անոր թագաւորական ցեղը նորէն կենդանացաւ հոգևորա-պէս յանձին հրիատոսի, որ էր զա-ւակ Դաւիթի ըստ մարմնոյ, ուստի ըստ Սուրբ Գրոց կը կոչուի "Որդի Դաւիթի„, և պիտի նստէր անոր ա-թոռը։

Դգմենիք։ Ըստ ոմանց այն տունկին էր որմէ կը հանուի լուծողական իւ-ղը (հիմ Խոզը)։ Այս տունկը արև-ելքի մէջ կ'երևայ բարձր ուրէք մին-չև երկոտասան ոտք. մէկ տեսակին տերևի բարձր կ'երևայ։ Այս տունկին տերևները լայն են, և վեց կամ եօ-թը բաժանեալ։ Բայց որովհետև հի-մա գիտցած է թէ հին Վինուէի մօտերը գդմենոյ տեսակ մը հաս-տատնելով կը տարածեն անոր ճիւղերը հողի կոշտերէ և ծառի ճիւղերէ շին-ուած տաղաւարներու վրայ որոնց տակ պաստիզպանք կը պտոյտպարսպին Ասիական երկիրներու տերևին տա-տիկ տապին, բազմական յայտնի և դատ է թէ Ադրաբերէն փրօ կոչուած այս տունկն է բուն ցողունաւոր դդմե-նին։ Եթէ ան խօսքը, "Մէկ գիշեր-ուան մէջ բուսաւ„ ցողն։ Դ. 10, բազմական նշանակութեամբ առնուե-լու է, կը նշանակէ թէ Աստուած "հրամայեց„ դդմենոյն, Դ. 6, փու-թացնել իւր աճումը, այնպէս որ մէկ գիշերուան մէջ դդմենին բուսաւ և ջղացաւ հրաշիւք։

Դեբռճ, Դեմռճ, եմ. ժե. 9, Դեբռճ-Գադ, թուա. Լ Գ. 45, 46, քաղաք Գադայ, թուա. Լ Բ. 34, որ յետոյ անցաւ Ռուբենեանց, ցեւս. ժԳ. 17։ Իր գաշտի վրայ Աւնոնի հիւսիսային կողմը, և եղաւ առաջին իրևևան խորայելացւոց, Աւնոն գե-տէն անցնելէն ետքը։ Ցետոյ ուրեմն կը գտնենք զայն Մովաբացւոց ձեռ-քը, եմ. ժե. 2. երեմ. ԽԸ. 22։ Այս քաղքին հետքը կը տեսնուին զարդիս Տիպան կոչուած տեղը։

Դեբօրա, ծղտ., 1. մարգարէ, և կին Ղաբիդովթայ. դատեց գիտցայէլ, և կը բնակէր արմաւեն-ոյ մը տակ ի մէջ Ռամայ և Բեթէ-լի, Դատ. Դ. 4, 5։ կոչեց գԲարակ, պատերիբեց անոր յարձակել Սիսա-բայի վրայ և յաղթութիւն խոստա-ցաւ անոր։ Բարակ յանձն չառաւ երթալ առանց Դեբօրայի։ Դեբօրա գնաց անոր հետ, բայց բուսաւ անոր թէ այս արշաւանաց յաղողութիւնը պիտի ընծայուէր կնոջ մը և ոչ բա-րակայ։ Ցետ յաղթութեան Դեբօրա չնինց ազանչելի յաղթական երգ մը որ կը գտնուի Դատաստանաց գիրքին մէջ, գլ. ե։

2. Դայեակ Ռեբեկային որ իւր աս-նուն հետ եկաւ Աստուց երկրէն ի Քանան, Ծննդ. Իվ։ Դեբօրա մե-ռաւ մօտ ի Բեթէլ, և թաղուեցաւ մեծ պատուով և խանդաղատանքով, Ծննդ. Լե. 8։ Այսպիսի գեղեց մը զոր Մովսէս այսպէս պարզօրէն կը յիշէ, թէև գեղեցիկ, հազիւ արժա-նի կը համարուէր յիշուելու մեր մե-ծամեծ պատմութեանց մէջ, յորս

Digitized by Google

թագաւորաց, երեւելի քաղաքագիտաց և գոռ պատերազմողաց գործերը մանաւանդ կ՚արձանագրուին իբրև պանծալի, քան խնարհ բոյց բազմարդիւն կեանքի մը գործողի յիշատակը։

Դեդան, 1. Թոռն Գուշայ, Ծննդ. ժ. 7. և 2. որդի Ջեկեանայ, որդւոյ Աբրահամու ի Քետուրայ, Ծննդ. իե. 3։ Երկրին ևս էին նահապետք ցեղից որ սակաւ կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս։ ԵՒը կարծուի Թէ Գուշեան Դեդանայ անունդը բնակեցաւ Հարաւային Արաբիա, մեծ ի Զաղակային ծոց, ուր կայ կղզի մը ղոր Արաբացիք կը կոչեն Տատէն։ Արաբ-Համեան Դեդանայ անունդը կը բռնակէր մեծ ատ. եդովմայեցիս, Երեմ. խթ. 8։ Ուր որ Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուի այս անունը, միշտ լաւ չի հասկցուիր Թէ որ Դեդանայ վրայ է խօսքը։ Հաւանականապէս Գուշեան Դեդանայ ցեղն էր որ վաճառականներ կ՚ելնէր։ "Դեդանացւոց կառաւանները" կը յիշուին առ Եսայ. իԱ. 13։ Դեդանեանք կը յիշուին նաև առ Եզեկիէլ, Լ՚. 13, ընդ վաճառականս Թարսեայ, և անոնք էին իրենց առևտրոյն ընդ փիւնիկեցիս։

Դենգպօլիա, (Ցունաբէն բառերէն տէպ, տաճար, և իւլս, քաղաք,) գաւառ ի Զաղեստին, որ ունէր տաճար գլխաւոր քաղաք, յայսկոյս և յայնկոյս Յորդանանայ, մանաւանդ յարեւելից, Մատթ. Դ. 25. Մարկ. ե. 20. Ղ. 31։ Ըստ Պլինեայ, այս քաղաքներն էին, Սկիւթոպոլիս, փիղադելփիա, Ռափանէք, Գադարա, Հիպպոս, Գիսա, Գիդդա, Գաբաոս, Կանաթա, և Դամասկոս։ Ցովհաննու փոխանակ կանաթայի կը գնէ Ռաղաս։ Թէպէտ Իսրայէլի ասհմանին մէջ էր Դեկապօլիս, շատ օտարականներ կը բնակէին հոն, ուստի և օտար անունք պահէց։ Թերևս ոմն պատճառաւ որ այն գաւառին մէջ շատ խոզ կը սնուցուէր, Մատթ. Ը. 30. սովորութիւնն մը որ արգիլել էր ի Մովսիսական օրինաց։

Դեմաս, խոշվրտան, գործակից Պօղոսի ի Թեսաղոնիկէ. յետոյ Թեղուց գնաց, կամ վհատելով գործին ծանրութենէն, և կամ հրապուրեալ ի սիրոյ աշխարհի, Կող. Դ. 14. Բ Տիմ. Դ. 10. Փիլմ. 24։

Դեմետրիոս, դիւթուխ, 1. արծաթագործ Եփեսացի, որ կը շինէր Եփեսոս Արտեմիայ համբաւաւոր մեհենին օրինակները, զորս կը վաճառէր օտարականաց, Գործ. ժԹ. 24–40։ Տեսնելով առևտրանին տապրածութիւն, ոչ Եփեսոս միայն, այլև ի շրջակայս նորա, ժողվեց իւր արուեստին բանուորներն, բսելով Թէ այն նոր վարդապետութեամբ ոչ միայն իրենց շահը, հապա նաև պաշտօն մեծին Արտեմիայ որ Եփեսոս ի վտանգի էր իսպառ խափանուելու։ Այսպէս քարոզչին մէջ ելլաւ աղմուկ և խռովութիւն ղոր հազիւ կրցաւ հանդարտեցնել քաղքին գործակալը կէս բռնութեամբ, կէս համոզմամբ։

2. Աշակերտ, հատուկանականապէս նաև պաշտօնեայ մեծատուն, Գ Ցովհ. 12։ Թերևս էր վերոյիշեալ Եփեսացի արծաթագործը, բայց այս կարծիքն ապացուցուած չէ, և ոչ մերժուած։

Դեբբէ, փոքր քաղաք Լիկայոնիոյ ի փոքր Ասիա, ուր Պօղոս և Բառնաբաս փախան ի Լիւստրայէ, յամի Տն. 44, Գործ. ԺԴ. 19։ Եր առաւօտուան Տաւրոս լերանց ի հիւսիսոյ, վերստաւան կամ եօթնևտասն մղոն հեռի ի Լիւստրայէ։ Ցիշեալ երկու առաքեալք հոս շատ աշակերտ առացան, որոց մէջ էր Թեբեռս Գայիոս, որ յետոյ եղաւ գործակից Պօղոսի, Գործ. ԺԴ. 20. ի. 4։

Դժոխք։ Երբայեցերէն Շեօլ և Ցունարէն Հադես բառերն ընդհանրապէս կը թարգմանուին դժոխք, և շատ անգամ կը նշանակեն մեռելոց հանգիստարան տեղը, Սաղմ. ԺՉ. 10. եւ. ԺԴ. 9։ Չոա էր մեծատունը յետ թաղման իւրոյ, Ղուկ. ԺՉ. 23։ Հին կտակարանին վերոյիշեալ համբոյրներն և ալյք կը ցուցնեն Թէ անհնին է անոնց կարծիքը որ կ՚ըսեն Թէ երբայեցիք հանդերձեալ կեանց վրայ գաղափար չունէին։

Դժոխք բառը հանապարհորէն կը ցուցնէ պատժոյ տեղ մը հանդերձեալ աշխարհին մէջ, և նոր կտակարանին Ցունարէն բնագրին մէջ

Digitized by Google

կը ցուցուի գիհեան, Նովփ չոր, բառով։ Տես Ցեռվմ։ Բ Պետ. Բ. 4, ապատամն հրեշտակաց համար ցունարէն բնագրին մէջ կ'ըսուի թէ ինկան "Տարտարոսը," քանզի ցունարէն այս անունը կը տրուէր գժոխքոց ներքին անգունդին։ Ուրիշ բառեր ալ կան գործածուած որ կը ցուցնեն աշխարհ տանջանքը զոր պիտի կրեն հոն գատապարտեալք։ Ջրոբրինակ կը կոչուի "արտաքին խաւար," "բոց," "հնոց հրոյ," "անշէջ հուր," "կրակ և ծծումբ," սլլովքն հանդերձ, Մատթ. Ը. 12. ԺԳ. 42. ԻԲ. 13. ԻԵ. 30, 41. Մարկ. Թ. 42–47. Ցուդ. 13. Ցայտ. Ի. 14։ Դժոխոց թշուառութիւնն է զրկուիլն ի տեսութենէ և ի սիրոյն Աստուծոյ, երջանկութեան ամէն տզրկերէ անմասն մնալ, մշտնջենաւոր մեղք, խղճի խայթ վասն անցելոյն, չար կիրքեր, Աստուծոյ արգար բարկութեան ճանչցուելիք, և ուրիշ ամէն տառապանք հոգւոյ և մարմնոյ որ բնական հետեւանք են մեղաց, և զոր կը պահանջէ Աստուծոյ օրէնքն իրրև պատիժ։ Տանջանաց տեսակութիւնը հատատար պիտի բլլայ յանցանաց առատճանին, Մատթ. ԺԵ. 13. ԻԹ. 14. Ղուկ. ԻԲ. 47, 48։ Եւ այս պատիժները պիտի բլլան յաւիտենական, քանզի է երկինք երանութիւնը։ Աստուծոյ վրէժխնդրութիւնը պիտի չդադրի տեղալ գատապարտեալոց գլխուն, և պիտի բլլայ միշտ "գալու բարկութիւն։"

Դիցա, գոփել, գուսար Ցակոբայ ի Լեթայէ, Մննդ. Լ. 21, անոր մի միայն գուսարը որ կը յիշուի Սուրբ Գրոց մէջ։ Մինչ Ցակոբայ ընտանիքը կը բնակէր մօտ ի Սաղէմ, Դինա անզգուշութեամբ ընտելացաւ Քանանացի տզրկանց, և մանաւանդ Հրաւոր իշխանին Սիքեմայ։ բայց Շմաւոն և Ղեւի, եղբարք Դինայի, անագորոյն կերպով վրէժ խնդրեցին իշխանէն, ի մեծ ցաւ իրենց հօրը Ցակոբայ, Մննդ. Լ Գ. Թող. 5, 7։ կ'ենթաի թէ Դինա տղջ էր, մինչ Ցակոբ գնաց Եգիպտոս հանգերձ ընտանեաւք։

Դիոճենիս, ապատածպետիկ, մին յաւետնականաց Աբրահամոյ ի Ա-

թէնս, որ գաթեաւ քարոզութեամբ Պօղոսի, Գործ. ԺԷ. 34։ Ըստ աւանդութեան, Դիանեսիոս անուանի էր գիտութեամբ, և ձեռնադրեալ ի Պօղոսէ եպիսկոպոս Ադինացւոց, յետ բազում աշխատութեանց և նեզութեանց, կատարեցաւ հրով։ Դիոնեսիոսի ընծայուած մատեանք տասբաղատ չեն, այլ են գործ անծանօթ մատենագրի մը չորրորդ կամ հինգերորդ գարուն։

Դիոս, Հայերէն Աբրամպզ, գըլխաւոր դէպ կռապաշտ Ցունաց և Հռովմայեցւոց։ Ըստ Ցունաց կը կարծուէր որդի կռանոսի և Հերայ, ծընեալ ի կրետէ։ Ինչ չար, լիրբ և տանտնային յանցանք որ կայ մարդոց մէջ, հեթանոսական դիցաբանութիւնը բոլորն ալ իրրև յատկութիւն կ'ընծայէ այս աստուծոյ։ Բայց և այնպէս կը նկատադրուէր միշտ կերպարանօք և գնացիւք ազնիւ և փառաւոր։ Լիստրացի ռամիկն զԲառնաբաս Համարեցաւ Դիոս, Գործ. ԺԴ. 12, 13. ԺԹ. 35։

Դիոտրեփես, ծնաչխել է Դիւոթ, ազգեցութեան տէր անգամ, թերևս պաշտօնեայ, նախկին եկեղեցիներէն մէկուն։ Ըստ ցովհաննու, Դիոտրեփես էր նախանձաւոտ և փառասէր, և բռնադատ կը հանէր եկեղեցին բարեպաշտ քրիստոնեաները, Գ ցովհ. 9, 10։

Դիւմաքոս։ Տես Սատաճա։

Դոգացիք կամ Ռոգացիք, Ա Մնաց. Ա. 7, ժողովուրդ սերեալ ի ցարեթէ ցաւանաւ, Մննդ. ժ. 4։ Ասոնք, ըստ վերոգրեալ համաբրի մեացորդաց, և ըստ աստեպանութեան անուան, հաղորդակցութիւն ունէին Հռոդոս կղզւոյն կամ սերիշ տեղւոյ մը հետ որ էր Մեծերկրական ծովուն հիւսիսային եղերքը։

Դովեկ, Իտլոտ, եդոմեայեցի, վերակացու հօտից Սաւուղի։ Մինչ էր ի Նոբ, տեսանելով Աքիմելեքայ քահանայապետի բարեկամական ընդունելութիւնն առ Դաւիթ, մինչ այս վերջինը կը փախչէր Սաւուղէն, գնաց իմացաց Սաւուղայ քաոթութեան։ Սաւուղ պատիհ առիթ համարեցաւ այս գէպքը վրէժ խնդրել անմեղ քահանայէն, և մինչ Սաւուղի ծա-

Digitized by Google

ա.անդրէն ոչ ոք յանձն առաւ ապան-
դել Աստուծոյ քահանան, օտարաց
կան հեթանոսք, Դովեկ, յանձն առաւ
կատարել թագաւորին վատ հրաման-
նը։ Դովեկ ոչ միայն սպաննեց զԱ-
քիմելէք և ամբիծ ուխտառն և չորս
քահանայ, այլ և քաղաքն ամբ ա-
նձինք կը բնակէին՝ առանց անցաց, Ա
թագ. ԻԱ. ԻԲ։ Դաւթի կը գուշակէ
անօրէն դահճին վրայ գալու պատաս-
հառը, Սադմ. ԾԲ. ՀԻ. ՀԽ։

Դովը, արքայանիստ քաղաք գա-
նանացւոց Մելքիբրկական ծովուն վը-
բայ ի մէջ կնաւթայի և կարմելոս
լերին. առնուելէն ետքը արուեցաւ
Մահաւաի, ՁԵՒ. ԺԱ. 2. ԺԲ. 23.
ԺԷ. 11. Գ թագ. Դ. 11. Ա Մնաց.
Ի. 29։ Չիմա փոքր Նաւահանգիստ
է, իբր 500 բնակչօք։

Դուման, ցեղ և երկիր Իսմայելաց.
ւոց ՀԱբարիա, ՍՆԴ. ԻԵ. 14. Ա
Մնաց. Ա. 30. Եւ. ԻԱ. 11։ Անուա-
րակոյս նոյն է որ հիմա կը կոչուի
Աբարացիներէն "քարաւա Դումա",
և, "Դումա Ասուրաց", Աբարիոյ և
Ասուրաց անապատին սահմանագլու-
խը, բերդով մը։

Դուռ։ Աբելբէթեան պարսպաւոր
քաղաքաց դասուներն էին ընդհան-
րապէս ի փայտէ, Դատ. ԺԶ. 3, յա-
ճախ երկաթապատ կամ պղնձապատ,
Սադմ. ՃԷ. 16. Եւ. ԻԵ. 2. Գործ.
ԺՒ. 10, տմբացեալ նգբք և գնաս-
փակօք, Բ Օր. Գ. 5. Գ թագ. Դ.
13։ Դասուներուն կից կը շինուէին
աշտարակներ, Բ թագ. ԺԸ. 24, 33։
Քաղաք մը ընդհանրապէս առնուած
կը համարուէր, երբ կ'առնուէր գաս-
ուր, Բ Օր. ԻԸ. 52. Դատ. Ե. 8։
Ուսոի "գուռ" երբեմն կը նշանակէ
զօրութիւն, իշխանութիւն, գրեթէ
նոյն մտօք, որով սուլթաններուն
արքունիքը կը կոչուի Դուռ։ Ասու-
ածած կը խոստանայ Աբրահամու թէ
անոր զաւակը պիտի տիրէ թշնամ-
եաց գաւառներուն, այսինքն անոնց
քաղաքներուն և ամրոցներուն, Ծննդ.
ԻԲ. 17։ Այսպէս նաև "գժոխքին
գաւառները" կը նշանակէ գժոխային
զօրութիւն կամ նոյն իսկ գժոխք։

Աբելբէթեան քաղաքաց մէջ կար
միշտ հրապարակ մը իւրազանչիւր
գրան քով, և էր վաճառանոց և
դատաստանարան մինդամայն, Ծնն.
ԻԳ. 10–18. Հռութ Դ. 1–12. Բ Օր.
ԺԶ. 18. ԻԱ. 19. Իե. 6, 7. Ա.ակ.
ԻԲ. 22. Ամովս. Ե. 10, 12, 15։ Հոն
կը ժողովուէր նաև ժողովուրդն իբրև
զբօսանաց տեղ, Ծննդ. ԺԹ. 1։ Ուս-
ոի "գուռը նստողներ" կը կոչուին
ծոլք և դատարկապորտք որ արբե-
ցողներու հետ ընկեր են, Սադմ. ԿԹ.
12։ Այս հասարակաց տեղերուն
տխրութենէն և միայնութենէն կը
հասկցուէր թէ ապոյ մէջ էր քաղա-
քը, Ես. ԺԴ. 31. Երեմ. ԺԴ. 2։
Նաև հոն հասարակաց ծանուցումնե-
ր կ'ըլլային, և մարգարէք կոչ տա-
յին իրենց պատգամները, Առակ. Ա.
21. Է. 3. Ես. ԻԹ. 21. Երեմ. ԺԷ.
19. ԻՋ. 10։ Ցանցատներ կը ապա-
նուէին քաղքին դրան մօտ, բայց
գաւբը, Գ թագ. ԻԱ. 13. Գործ. Է.
58. Եբր. ԺԳ. 12։ Ցայգի համար իր
գուռը բարձրանոզ մարգէ կը փա-
թաթանէ իր կօշտանութեամբ, Առակ.
ԺԷ. 19։ Գուռը բոլորովին բանալ
կամ վերցնել նշան էր ուրախու-
թեան և ազնունելոյ, ինչպէս երբ
փրկիչն համբարձաւ երկինք, Սադմ.
ԻԴ. 7, 9. և նոր Երուսաղէմի գուռնե-
ր, որ բաց են երկրաւոր քաղաքաց գրանց
հակառակ օրք գիշերներըը խնամով կը
գոցուին և կը պահպանուին, կը
ցուցնեն այն լուսոյ աշխարհին բնակ-
չոց երջանիկ ապահովութիւնը, Ցայտ.
ԻԱ. 25։

Դուբա, գաշտ ի Բաբելոն ուր
նաբուգոդոնոսոր կանգնեց իւր սա-
կեղէն պատկերը, Դան. Գ. 1։

Դպիր։ Տես երես 138։

Դռնապահ կը պահպանէին հա-
ստարակ մարդոց նաև քաղաքաց
գուռնները, Բ թագ. ԺԸ. 26. Գ
թագ. Ի. 10. Մարկ. ԺԳ. 34. Ցովհ.
ժ. 3։ Դռնապահք տաճարին էին
Ղեւտացիք, ժամանակ մը չորս հա-
զար թուով, գաս գաս բաժնուած,
Ա Մնաց. ԺՋ. 42. ԻԳ. 5։ Առոնք
կը կենային պահպան ամէն գրան
քով, և երբ իրենց կարգը կու գար
գռնապանութեան, տաճարին ապա-
սաւորութիւնը կ'ընէին, Ա Մնաց.
ԻՋ. 1, 13, 19. Բ Մնաց. Ը. 14.
Լե. 15։ Գիշերապահ լուս ժամերը
կ'անցուներէն փառաբանութեան եր-

Digitized by Google

գերավ, Սաղմ. ՃԼԴ։ Բ Մնաց. ԻԳ։ 2–19 Համարներուն մէջ կը յիշուի այս Ղևտացւոց հաստատութիւնն ի պաշտպանել զՁուաս և սպանանել զՈճոբոզիա։

Դրախտ, կը նշանակէ պարտէզ կամ ծառաստան։ Երբայեցերէն կոչ, պարփէզ, կը գործածուի նոյն մտօք, Նէեմ. Բ. 8. Ժողով. Բ. 5. Երգ. Դ. 13։

Ըստ ասուածք կը գործածեն զբրախտ բառը երբ կը խօսին Եդեմայ պարտիզին վրայ ուր Աստուած դրաւ զԱդամ և զԵւա։ Այս հաչակաւոր պարտէզն արդարև հաստատակօրէն կը կոչուի "երկրաւոր դրախտ„ և գրեթէ չկայ աշխարհիս վրայ տեղ մը ուր փնտռուած չէ դրախտը։ Տես Եդեմ։

Նոր կտակարանը, Եդեմական դրախտին անկարկելով դրախտ կը կոչէ այն տեղն ուր երանելւոց հոգիները կը վայելեն յաւիտենական երանութիւն։ Աւետարանական խօսքին վրայ ըստ զղջացեալ աւազակին, "Այսօր իմ հետս դրախտին մէջը պիտի ըլլաս„ Ղուկ. ԻԳ. 43։ Պօղոս իւր վրայ խօսելով յերբորդ գէմս, կ'ըսէ. "Գիտեմ մարդ մը, որ դրախտը յափշտակուեցաւ ու լսեց չպատմուելու խօսքեր, որ մարդու արժան չէ խօսիլ„ Բ Կորնթ. ԺԲ. 4։ Եւ Յայտնութեան մէջ, Բ. 7. ԻԲ. 14, կեանց ծառը, որ բնակեան վայելչութիւնն էր դրախտին ուր կորուեցան անմեղութիւն և երջանկութիւն մարդուն, գործածուած է յուցնելու այն աշխարհը ուր անմեղութիւնը և երջանկութիւնը նորէն պիտի հաստատուին կատարեալ պէս և յաւիտեան։

Դրամ, եզր. Բ. 69, ոսկի գահեկան Պարսից, որպ արժէքն էր իբր հինգ թալէր։

Դպիր, էր հին երբայեցւոց մէջ գրելու և հաշուելու վարժ անձ, Դատ. Ե. 14, որ և թագաւորին հրամաններըը ժողովրդեան կը հաղորդէր, այժմու առերեսթեանց առաջնորդներուն պէս, Բ Թագ. Ը. 17. Ի. 23։ Հին անառատութեան վերջին ժամանակներըը մանաւանդ յետ գերութեան, և նոր անառատութեան սկիզբը, գպիր կը կոչուէին Հրէական օրինաց հմուտ անձինք, վարդապետ կամ մեկնիչ օրինաց։ Այսպիսի էր Եզրաս, "Մովսէսին օրինացը արագագիր գպիր„, Եզր. Է. 6. Ա Մնաց. ԻԷ. 32։ Նոր կտակարանին մէջ յիշուած գպիրք էին գաս մը մարդիկ որ Սուրբ Գիրքերըը պահելու և հասկցնելու կը թուած էին։ Աստոց պաշտօնն էր այն գիրքերն օրինակել, անոնց մէջին տեղերը բացատրել, և օրէնքին արտաքոյ անթերութեանց վերաբերեալ խնդիրներ լուծել, Մատթ. Բ. 4. սակայն էին մանաւանդ այն մեկնութեանց և տեսանողութեանց որով Հրեայք

Digitized by Google

սովոր էին եղջանել օրէնքը, Մատթ. ԺԵ. 1–6։ Հրեայ մանաւանդ իրը ժողովրդեան վարժիչները կը համարին զդպիրս։ Այս գիրը կը կատարէին իրենց պաշտօնը ժամանակ ժամանակ ժողովուրդը հաւաքելով ամէն քաղաքի մէջ, օրինաց վրայ ընտանեաբար խօսելու կամ վիճաբանութեան խնդիրներ յարուցանելու համար։ Դիպուածոց ազդեցութիւնն հարկաւ մեծ էր. անանց չատերն անդամ էին հրէից ժողովին, և կը գանուէր գանոնք առել յիշուած ծերոց և քահանայապետաց հետ, Մատթ. Ե. 20. Ի. 29. ԺԲ. 38. Ի. 18. ԻԱ. 15։ Փարիսեացց պէս ասոնք ալ աստիճ հակառակորդ էին Քրիստոսի, և քահանայից ու խորհրդականաց հետ միաբան էին հալածել զՔրիստոս և զաշակերտս նորա, քանզի քիչ անգիտութիւն ունէին Քրիստոսի վրայ զորմէ Մովսէս և մարգարէք գրեցին, Նոյն անձինք որ գիրը կը կոչուին Աւետարանիչներն մէջն մէջ, ուրիշ Աւետարանի մը համապատասխանող համաձայնութիւն մէջ կը կոչուին օրինական և վարդապետ օրինաց, Մատթ. ԻԲ. 35. Մարկ. ԻԲ. 28։ Ուստի "գիրք„ բառը կը գործածուի նաև ուսմամբ և իմաստութեամբ անուանի անձանց համար, Ա Կորնթ. Ա. 20։

Դրուսիոս, յօդվ. Լուկիոս, կրասբաջոյի գաւառը Հերոդէի Ագրիպպայ Ա., և քոյր կրասերոյն Ագրիպպայ և Բերնիկեայ։ Դրուսիոս անուանի էր ինչպէս գեղեցկութեանը, նոյնպէս յայրատ վարուցը համար։ Նախ ամուսնացաւ ընդ Եղիփանէ, որէ ոյն Անտիոքայ թագաւորին կամագնայ, սա պայմանաւ որ Եղիփան պիտի ընդունէր Հրէից կրօնքը։ բայց յետոյ երբ Եղիփան չուզեց թլփատուիլ, Դրուսիոս առուցաւ կին իւր եղբօրմէն Եմեսայի թագաւորին Ազիզոսի։ Երբ փիլիքս եղաւ կուսակալ Հրէաստանի, համոզեց զԴրուսիոս թողուլ իւր այրը և կրօնքը, և ըլլալ անոր կին։ Զօրաւոր ատենց առջև վկայեց Քրիստոսահաւատից կրօնքին ճշմարտութեանը, Գործ. ԻԴ. 24։ Դրուսիոս և որդին յետոյ սարսին կորուսան ի Կուվ լերան բորբոքումէ Նեռէն մեկուսացեալ։

Դօթայիմ, տեղի ուր Յովսէփ վաճառուցաւ Իսմայելացւոց, Ծննդ. Լ. 17, և ուր Աստրք Տաքան կուռքեւ թեամբ բանիւ եղիսէէ, Դ Թագ. Ջ. 23։ Դօգայիմ էր Աստուց երկրէն եգիպտոս տանող մեծ ճամբան վերայ, իրրև մեսոպան ձոյն գեպ ի Տարսա և Սամարիոյ։

Ե

Եաե, եհովա բառին երրայական համառօտութիւնը, Սազմ. ԿԸ. 4։ Յաճախ կը տեսնուի երրայեցերէն բարդ անուանց մէջ, ինչպես Ագաբիա, Մաղաքիա, Ալէլուիա, որոց վերջին վանկն երրայեցերէնի մէջ նշան է։

Երեք, 1. Նահապետ երրայեցւոց, Ղուկ. Գ. 35։ Տես երրայեցիք։

2. Կնոջեղբ անի, սերունդ Յոբաբու, անուրոյն Մովսէսի։ Կը բնակէր Փառնասացւոց երկրին հիւսիսային մասը, և կ'երեւի թէ իր ժամանակին նշանաւոր անձանց մին էր։ Ասոր կինը, Յայել, իւր ձեռքովը սպանանց զՍիսարա, Դատ. Դ. 11, 17. Ե. 24։

Երրայեցիք, Աբրահամու սերնդեան այն ճիւղը որմ բնիկ տեղն էր Քերկրին տափաստաց։ Երբ յետ անաւնը նախ Ննդ. ԺԴ. 13, որտասած է Աբրահամ, և ընդհանրապէս կը կարծուի Յագեալ Յերեբայ, երկայնակեաց նահապետաց վերջինէն։ Եբեր տեսաւ իւր սերնդեան վեցերորդ ծնունդը, յորոց մին էր Աբրահամ։ Երբ քան զամենայն նախնիս իսաւհակ և Յակոբայ սէրն տպրեցաւ, այնպէս որ յետ մահուան Աբրահամու տակաւին կենդանի էր քանի մը տարի։ Կ'երեւի թէ հրեայք այն տանն օտար ազգերէն կը կոչուէին երրայեցի, մինչ անոնց ընտանի անունն էր իսրայելացի։ Իսրայելացիք յետ ժամանակաց Յուգա անունէն կոչուեցան Հրեայ, այսինքն բնակիչք Յուգայի երկրին կամ Յուգայտացանի որ Հայերէն կը կոչուի Հրէաստան, Դ Թագ. ԺԶ. 6։

Հրեից նահապետն, Աբրահամ, էր հովիւ թափառական, որոյ գլխաւոր գոյքն էին հօտք խաշանց և անգեաց,

Digitized by Google

բայց չունէր հաստատուն բնակու-
թիւն, այլ ըստ պիտոյից ժամանա-
կին ջրոյ և արօտի համար կ'երթար
տեղէ տեղ։ Այսպէս իրրև վրանա-
բնակ ապրեցաւ գաղթականաց ՈՒր
քաղաքէն, և ապա ի Խառան, ուստի
գալով բնակեցաւ նոյնպէս իրրև
վրանաբնակ գնանալու երկիրը զոր
Աստուած խոստացաւ տալ անոր
զաւակին։ ՈրդիՆ և Թոռը, Իսահակ
և Յակոբ, յաջորդեցին Աբրահամու։
Նախախնամութեան զօրմնալուի կար-
գադրութեամբ, Յովսէփ, Յակոբայ
որդւոց մին, եղաւ փոխարքայ Ե-
գիպտոսոյ, և ասկէ մը ժամանակ հրա-
ւիրեց իւր հայրը հանդերձ ընտան-
եօք գալ բնակիլ Եգիպտոս։ Յա-
կոբայ սերունդն, իսրայէլացիք, չորս
հարիւր երեսուն տարի բնակեցան
հոն, և էին տորմկաք եգիպտացւոց։
Այս առիւծութենէն ազատուց զանոնք
Աստուած ի ձեռն Մովսէսի, որ հա-
նեց զանոնք մեծամեծ նշանօք և սր-
ասեւաթիւք եգիպտոսէ և տարաւ ի
Քնան, ուր Աստուած տուաւ անոնց
իւր օրէնքը, և ապա, յետ քառա-
սուն տարի թափառականութեան յանապա-
տին, բերաւ զանոնք խոստացեալ
երկիրն ասկմանը։ Հոն մեռաւ Մով-
սէս, և յաջորդեց անոր Յեսու որ
նուաճեց ցանկալի երկիրը, և վիճա-
կաւ բաժնեց զայն իսրայէլի ցեղե-
րուն։ Այն ժամանակէն հետէ ի-
սրայէլացիք կառավարուեցան յանուն
Եհովայի, իշխանաց, դատաւորաց
կամ նահապետաց, մինչև Սամուէլի
ժամանակ, մինչ կառավարութիւ-
նը փոխուելով եղաւ միապետական,
և Սաւուղ օծաւ թագաւոր։ Դա-
ւիթ, մանուկ հովիւ, բայց այր ըստ
սրտին Աստուծոյ, թագաւորեց
զինի Սաւուղի, և եղաւ նախահայր
նոր ցեղի մը որ թագաւորեց երու-
զեմ մինչև ցիսդասք Նուաճումին երկ-
րին ի գաղդէացւոց։ Սակայն առ-
Ներօվամնաւ թագաւորն Դաւիթի ասան
ցեղը ապստամբելով կազմեցին Իս-
րայելի թագաւորութիւնն՝ ուրոյն
Յուդայի թագաւորութենէն։ Այս
երկու թագաւորութեանց մէջտեղ,
այն է Յուդայի և Իսրայելի, էր միշտ
թշնամութիւն և յաճախ պատե-
րազմ, որ չվերջացան եթէ ոչ երկու

ազգին ևս մեծագոյն մասին գերու-
թեամբն ի Բաբելոն, ի Մարս, և
այլուր։ Յետ ետասնամսեայ ամի գե-
րութեան, Չերեից մէկ փոքր մասը
միայն գարձաւ իր երկիրը, և չինեց
նոր տաճար Երուսաղէմ, և չանաց
կանգնել զգեղը, բայց Հարկ եղաւ
անոնց կռուիլ, նախ առ Մակարա-
յեցւովք, ընդդէմ Սելևկեան թա-
գաւորաց, (տես Ներուսաղէմ,) և ա-
պա ընդդէմ Հռովմայեցւոց, որք,
յետոյ ուրեմն առ Տիտոսիս ասկին
գերուսաղէմ և բոլին հիմնայատակ
յամի Տն. 70–71։ Թէպէտ երուսա-
ղէմ վերստին չինուեցաւ Յետոյ,
Հրեայք չկրցան այլևս ստանալ ի-
րենց անկախութիւնը, այլ կան
ցրուեալ երկրիս բոլոր ազգաց մէջ,
բայց կը պահեն իրենց ազգային
յատկութիւնները, և կը բնակին իր-
րև օտարական, Նա մնասնասնդ իրրև
ուրոյն ցեղ կամ ճնաւ։

Ըստ Յովսեպոսի, Երբայեցւոց կա-
ռավարութիւնն էր աստուածապետա-
կան, այսինքն՝ կառավարութիւն մը
որոյ գերագոյն իշխանն էր Աստուած,
և անոր հրամանին համեմատ կը կա-
տարուէր ամէն ազգային գործ։ Այս
կառավարութիւնն ապրեցուց փափ-
խաթիւններ կրնց առ Մովսէսիս որ
Հրէից օրէնսդիրն էր, առ Յեսուա
յաջորդող նորա, առ գատաւորսք,
առ թագաւորսք և առ քահանայա-
պետսք։ Բայց բոլոր այս փոփոխու-
թեանց մէջ Աստուած կը նկատուէր
միշտ իրրև թագաւոր իսրայելի,
թէպէտ միշտ միևնոյն կերպով չէր
վարեր իւր իշխանութիւն։ Ա. Մով-
սիսիս, կը բնակէր ժողովրդեան մէջ
ինչպէս թագաւոր մը իւր պալատան
կամ բանակին մէջ։ միշտ պատրաստ
էր պատասխան տալ անոնց, Հարկա-
ւոր օրէնքներն հրատարակել, և ամէն
բանի համար տալ իւր պատուէրնե-
րը։ Աստուածապետութեան ժամա-
նակը բաւն այս էր, բաւ-ին անձակ
նշանակութեամբ։ Ա. Յեսուա և
Դատաւորսք գրեթէ միևնոյն էր.
քանզի Յեսու լցեալ ոգւով
որով վառեալ էր Մովսէս, բան մը
չէր ըներ առանց Հարցնելու զԱս-
ուած. միւսներն, այսինքն գատա-
ւորք, էին առաջնորդք զորս կը յա-

Digitized by Google

բուցանէր ինքն Աստուած ազատել զիսրայէլ և վարել զնոսա յիւր ս-նուն։ Իսրայէլացւոց թագաւոր խընդ-րեալը խոովեցաւ զԱմմաւել, այն ժա-մանակին մարգարէ գտաւոսորը, քան-զի Աամուէլ հաստատեցաւ այս խնդիրն իւրև մերժուիլն աստուածպետական խշխանութեան, Ա Թագ · Ը. 6, 7։ Աստուած հաճեցաւ կատարել ժո-ղովրդեան խնդիրը, բայց միշտ պա-հից իւր գերագոյն իշխանութիւնը, և ամենեն հնազանդութիւն կը պա-հանջէր։

Երբայեցւոց կրօնքը կրնայ նկատ-ուիլ այլևայլ կողմանէ, քան այլև-այլ ժամանակաց ազգին։ Ա. Նա-հապետաք, Աստուծոյ կանչը կը տոր-վէին ուղղակի Աստուծմէ յայտնու-թեամբ, պաշտօն կը մատուցանէին Աստուծոյ ազօթիւք և զոհիւք, հա-կառակ էին կռապաշտութեան և ամբարշտութեան, կը կատարէին թլփատութիւնն իւրև կնիք ուխտին Աստուծոյ ընդ Աբրահամ, և կը պահէին այն օրէնքները զորս Աստու-ծոյ շնորհաց լոյսը և հաւատքը կը ցուցնեն անոնց որ միամտութեամբ և հաւատարմութեամբ կը փնտռեն զԱստուած, ոնոր տգիտութիւնը և ճշմարտութիւնը։ Կ'ապրէին ապահո-վով Մեսիայի, ցանկալոյն ամենայն ազգաց, գալ ընալ անոնց յայտերը և փափաքները, ուսուցանել և օրհ-նել զանոնք։ Աւետիսի էր կրօնքն Աբրահամու, Իսահակայ, Յակոբայ, Յովսեփայ և սրոց ի կարգին, որք պահեցին Աստուծոյ պաշտօնը և ծըշ-մարիտ կրօնից ատանդութիւնը։ Յետ Մովսէսի, երբայեցւոց կրօնքն եղաւ աւելի որոշ, և տարբերութիւններ, օրէնք, ծոմեր, քահանաներ և զոհեր ատմանուածքան մեծ ճշդութեամբ։ Այս տնտեսութիւնը պատկեր կամ օրինակ միայն էր աւելի կատարելոյ մը որ պիտի յառնէր ի յիսուս ժա-մանակաւ, երբ գար Մեսիան, և բե-րէր կեանք և անմահութիւն ի լոյս իւր աւետարանով, և ընէր լի քա-ւութիւն վասն մեզաց աշխարհի։ Տես Օրինաց։

Երկայն ժամանակ Եգիպտոս բնա-կելով, երբայեցիք ոտացան աստիճ միտում մը ի կռապաշտութիւն, այնպէս որ Մովսէսի ոչ հրաշքները, ոչ զանոնք կռաց պաշտօնները եւս պահելու զգուշութիւնները, ոչ օրի-նաց խստութիւնը, և ոչ իսրայէլի բանակին մէջ Աստուծոյ ներկայու-թեան փառաւոր նշանները, կրցան յազթել այն չարաչար միտման։ Գիտենք թէ ի՛նչպէս դիւրաս յանձն առին պաշտել ոսկեզէն որթը, մինչ այն ինչ ակնատես եղած էին այն-պիսի աստուածայնոյն գործոց։ Աաւուզ և Դաւիթ իրենց բոլոր ճա-խութեամբը չկրցան ի տպաս վերցնել այն հնացեալ սխալը։ Իսրայէլացիք եմէ ոչ յայտնի, գէթ գաղտ կը հետեւէին հեթանոսական սնոտի տո-ղորութեանց։ Կը զոհէին բարձր տե-ղեր, և կ'երթային դիւթերու և հար-ցուկներու։ Սողոմոն անգամ որ ընտ-րեալ էր Աստուծոյ տաճարը շինե-լու՝ եղաւ գայթակղութեան քար Աստուծոյ ժողովրդեան։ Փիւնիկեց-ւոց, Մովաբացւոց և Ամմոնացւոց աստուածներուն բագիններ կանգնեց, և ոչ միայն թոյլ տուաւ իւր կա-նանց իրենց հայրենի աստուածները պաշտել, այլ և ինք փղոր ի շտեմ խանարհեցաւ անոնց պաշտօնները։ Գ Թագ · ԺԱ. 5–7։ Անոր յաջորդ-ներէն շատերը ցուցին նոյնպիսի տը-կտրութիւն։ Յերոբովամ եմդծ իս-րայէլի մէջ ոսկեզէն որթատն պաշ-տօնը, որ այնպէս խոր արմատացաւ որ անհնար եղաւ արմատախիլ ընել զայն։ Ա. Այս պատճառաւ Աստուած մատանեց գերբայեցիս անոնց թշնամի-ներուն ձեռքը, ի գերութիւն վարել և ցրուել զանոնք։ Տես Կռապաշ-տութիւն։ Յետ գերութեան կը թուի թէ բոլորովին ի բաց կացին Հրեայք կռապաշտութենէ, բայց տակաւին զեղծ էին և հեռի Աստուծոյ, և երբ լցին վերջապէս իրենց չափը, մեծ բաժակը մերժելով և ի խաչ հանելով փառաց Տէրը, տրմսուտա-խիլ եղան և ցիր ու ցան երկրիս բո-լոր երեսին վասն ատոր ազգերու մէջ։

Երբայեցերէն լեզուին համար տես Լեզու։

Հրեից ազգին մինչև ցայսօր ծնունդ իրև տարբեր ժողովուրդ ուրիշ բո-լոր ազգերէ, տառնց հակառակու-թեան հրաշք է և պատճառ կու տայ

Digitized by Google

մեզ սա գիտողութիւնները ընելու.

1. Հրեայք ցրուեալ են բոլոր ազգաց մէջ, և կը գտնուին ոչ միայն Եւրոպայի և Ամերիկայի, այլև ի յԱսիոյն ծայրն Ասիոյ, նոյն իսկ ի Թիպէդ և ի Զին։ Հրեայք չատ են ի Պարսկաստան, Հիւսիսային Հնդկաստան և ի Թաթարիստան, և սոքա որ ճանապարհորդ կրնայ երթալ՝ են, ինչպէս ինքեանք կ'ըսեն, սերունդք տասն ցեղից որ գերի տարուեցան Ասորեստանի թագաւորներէն։ Շատ են նաև յԱրաբիա, յԵգիպտոս, և ընդ բոլոր Ափրիկէ։

2. Մարդոց մեծագոյն մասը մեռնի կերպով կը վարուի անոնց հետ այսինքն՝ ստելութեամբ, թշնամութեամբ և արհամարհանօք։ Անցեալ դարուց մէջ անթիւ զրկանք և տառապանք դիմեցան անոնց վրայ։ Դեռ քիչ ժամանակ է որ սուելի հարուածներ կը վարուին անոնց հետ Եւրոպական տերութիւններէն ոմանք. բայց ընդհանրապէս գուն ուրիք ապահովութիւն և խաղաղութիւն կը վայելեն։

3. Ամենայն ուրիք կը պահէն իրենց մանաւանդ օրէնքները, զորօրինակ՝ թլփատութիւնը, զոր կը կատարեն ըստ հայրենի օրինաց, քառասնեան մեծ օրը, նաև շաբաթը կամ հանգստեան օրը որ բուն շաբաթի օրն է ոչ թէ Քրիստոնէից շաբաթին, այն է Կիւրակէն։ Ուրշափ հնար է ճշդիւ կը պահեն նաև պատգը, այսինքն՝ Հրէական զատիկն առհասարակ։

4. Բաժնուած են այլևայլ ազանգներու։ Առնգմէ ոմանք կասի իմն յարեալ են բաբանիներուն աստանդութեանց, և Պալմուտին մէջ հրամայուած տեսակ տեսակ պատուէրներուն։ Այլք, ինչպէս Դատայիկ կոչուածները, արհամարհանօք նզգ կը մերժեն այն աստանդութիւնները և պատուէրները, և չին կատարեր միայն կը յարին՝ եբրայեցի Հրէից մեծագոյն մասը, և անոնք որոց գրուածները ծանօթագոյն են մեզ, բաբանեան են, և կրնան նախնի փարիսեցւոց աղանգէն համարուիլ։

5. Հրեայք ամէն տեղ կը համարին զՀրէաստան իրբև իրենց տեղ հանգան երկիրը, և զերուսաղէմ իբրև իրենց մայրաքաղաքը։ Ուր որ բնակին, և որչափ և բնակին, կը փափաքին մէկ իրենց հայրենի երկրին, և ամենևին չեն խառնուիր ուրիշ ազգի։ Այնպէս կը հաւատան թէ կորսուած չեն իրենց հայրենիքը և պիտի չկորսընցնեն. և այս կարծիքը կը հաղորդեն իրենց զաւակներուն։ Օտար քաղաքի մը մէջ որչափ հանգիստ և անգորրութիւն և վայելեն, կը յուսան տեսնել զԱիան և զերուսաղէմ միւսանգամ կենդանացեալ իբր ամբիւնէն։

6. Հրէից ազգին թիւը հարևանցի կերպով հաշուուեցաւ քանի մը տարի առաջ ի խնդրոյ Եաբոլէոնի Գոնսթարդի, և չինք գիտեր ինչ ազբիւրէ առնուելով ցուցացեալ հետևեալ գումարը.

Թուրքիոյ մէջ	1,000,000
Պարսկաստան, Օբին և Հնդկաստան՝	300,000
Արևմտեան Եւրոպա, Ափրիկէ և Ամերիկա՝	1,700,000
Ընդ ամէնը՝	3,000,000

Այս թիւը չատ նուազ է։ Մայթեպրուն զՀրեայս համարի իբրև չորս և կամ հինգ միլիոն։

Եբրայեցիս, թուղթ առ. Նպատակ այս թուղթին, որ Նոր կտակարանին կանոնագրգռոյն գրուածներուն կարգը կը գասուի, էր ցուցնել Հրէից, նոյն իսկ անոնց գիրքերուն, Քրիստոսի աստուածութիւնը, մարգկութիւնը, քաւութիւնը և բարեխօսութիւնը, մանաւանդ անոր աստուածութիւնը քան զՄովսէս և քան զՀրեշտակս Աստուծոյ. ցուցնել երկրորդ՝ թէ աստուածաբանը գեր ի վերոյ է քան զՀրէական օրէնս, և է Մովսիական տնտեսութեան բուն նպատակը և խորհուրդը. զօրացնել ի Հրէից գաթձողները դէմ դնել հալածանաց ժամանակ ուրացութեան, և յորդորել զանոնք իրենց Քրիստոնէական դաւանութեան համաձայն վարուելու։ Այսպէս նկատուելով, առ երբայեցիս թուղթը բանալի է Հին կտակարանին գրոց, և է անգին, վասն զի բացայայտ կը մեկնէ, և աստուածային ապդեցութեամբ կը ցուցնէ անհերքելի կերպով թէ Քրիստոս

Digitized by Google

տուի պատարագը քաւութեան այն մեծ զոհն է որուն օրինակ էին Հին կտակարանին անասունքն բոլոր զոհերն ու պատարագները։ Ա՛ւ երբայեցիս թղթոյն հեղինակին անունը թուղթին մէջ յիշուած չէ, սակայն քնիկներուն մեծ մասը Պօղոս առաքեալն կ՚ընծայէ զայն։ Կը կարծուի նաև գրեալ Յունարէն, ի Հռոմ, իրր յամի Տ. 63։ Տես և Պօղոս։

Երբայեցւոց բանաստեղծութիւն։ Գիւղարուեստից մէջ բանաստեղծութիւնը միայն կը մշակուէր Հրէից մէջ, և յետին աստիճան կատարելութեան հասած մնասնէ անդ։ Սուրբ Գրոց բանաստեղծ հեղինակներուն ձեռագրը որ, բաց ի քերթողական աւիւնէն, ունէին նաև աստուածագիր ազդեցութեան եռանդը։ Երբայեցւոց բանաստեղծութիւնը գրեթէ բոլորովին քնարական էր. վարդապետական, եղերական, հովուական կամ մարդասիրական ևս քնարական էին։ Փնարական էական յատկութիւնն է ներքին զգացմանց ազդու յայտարարութիւն։ Ուստի և կը բղխի նուագարանի կոչուած անուանէ, իրր նկարագիրը կամ պատմութիւն անձանց և իրաց, արտաքին է։ Երբայեցւոց բանաստեղծութեան գլխաւոր նիւթն էր նախ կրօնքը, և ապա հայրենիքը որ, ընդ աստուածապետական իշխանութեամբ, կրօնքին հետ սերտ կապակցութիւն ունէր։ Հրէից բանաստեղծութեան գլխաւոր և երևելի յատկութիւնն է վեհանձնութիւնը։ Կրօնական բանաստեղծութիւնն ի հնումն գրեթէ Հրէից սեպհական էր. ուրիշ հին ազգերուն այնպէս դաւանաբեալ էր սր ստժանի չէ գալ ի համեմատութիւն ընդ երբայեցիներն։

Երբայեցերէն բանաստեղծութիւնը կը տարբերի երբայական արձակ գրութենէն, նախ՝ վանն զի է վեհ, յանդուգն, ապ յարիր, բարձր ոլորանաց թիւններ կը գործածէ և անչուշտ և անրան իրաց անձնասարութիւն կու տայ։ Երկրորդ՝ վանն զի ունի յատուկ քերթողական լեզուս կամ ձև, թէպէտ ոչ այնպէս յայտնի և տրշ, ինչպէս են Յունացն ու Հռովմայեցւոց։ Երրորդ՝ վանն զի ուներ չափ թէպէտ տարբեր Յունաց և Հռովմայեցւոց չափէն։ Յունաց և Հռովմայեցւոց չափը վանկերու կամ տառերու չափ է, երբայեցւոց չափն յայտնի է որ բառերը և խօսքին անդամները դասաւորապէս կերպով կը շարուին։ Այս նիւթին հմուտ մարդոց կարծիքն է թէ երբայեցիք տաղաչափութիւն չունէին, այսինքն վանկերը քերթողապէս բաժնել տալ տալ, ինչպէս ասեղանաց, հասկ՚ղրը, և մեծաձիրջը։ Կը կարծուի թէ երբայական քերթուածոց, որ մեծաս մասամբ տասը կամ երկ էին, գլխաւոր յատկութիւնը սա էր որ տողերը դասաւորապէս կերպով մը կը յանգէին կամ կ՚աւարտէին, բայց այս արուեստը բոլորովին կարուսած է, ինչպէս նաև լեզուին ճշմարիտ հնչումը։

Բայց, բաց յայնմանէ, երբայական քերթուածոն ուներ նաև չափ մը որ է համեմատականութիւն, և կը կայանայ յայսմ որ իւրաքանչիւր տուն պիտի բազկանայ գոնէ երկու մասէ կամ անդամէ որ համեմատութիւն կամ ազերս մը ունին իրարու։

Ի քերթուածս երբայեցւոց համեմատականու թիւնն իմաստին կամ ձևին մէջ է։ Իմաստի համեմատականութիւնը երեք տեսակ է. այսինքն

1. Համանունական, ուր խօսքին երկու անդամք կու տան միևնոյն գաղափարը տարբեր բայց իրարու շատ մօտ, շատ անգամ նաև համանուն կամ միևնոյն բառերով. զորօրինակ,

Մարդս ի՞նչ է որ զանիկա կը յիշես,
կամ մարդու որդին, որ անոր այցելութիւն կ՚ընես։

Սազմ. Ը. 4։

Ինչո՞ւ հեթանոսները խռովութիւն կ՚ընեն,
ու ժողովուրդները պարապ բան կը մտածեն։

Սազմ. Բ. 1։

երկինքը բնակարդ անանց վրայ ալիք ծիծաղի,
Տիրը ծաղր պիտի ընէ զանոնք։

Սազմ. Բ. 4։

Այսպէս է նաև Ղեմիկայ երգը, Ծննդ. Դ. 23, և Ցոբ. Է. 1, եւն։

Digitized by Google

2. Հաւատարկական, ուր խոստին մէկ անդամին խմաստը միւսին խմաստին հակառակին է, զորօրինակ,

Խմաստուն կնիկները իրենց տունը կը շինեն,
Բայց յիմար կնիկը զանիկա իր ձեռքովը կը փլցնէ։

Առակ. ԺԴ. 1։

Մեղմ պատասխանը սրտմտութիւնը կ'իջեցնէ,
Բայց խիտ խօսքը բարկութիւնը կը գրգռէ։

Առակ. ԺԵ 1։

3. Հաւանդրական, ուր մինչդին բան մի վերաբերեալ նոյն կամ նման իմաստներ մի զմիոյ կնի կու գան, կամ թէ խօսքին առաջինն անդամին իմաստը յաջորդ անդամներուն մէջ կը հաստատուի ուրիշ խօսքերով, որոց բառերը և շարադրութիւնը միևնոյն է, զորօրինակ,

Տէրոջը օրէնքը կատարեալ է, հոգին կը նորոգէ.
Տէրոջը վկայութիւնը ճշմարիտ է, տգէտը իմաստուն կ'ընէ։
Տէրոջը կանոնները շիտակ են, սիրտը կ'ուրախացնեն.
Տէրոջը պատուիրանքները պայծառ են, աչքերուն լոյս կու տան։
Տէրոջը վախը սուրբ է, յաւիտեան կը մնայ.
Տէրոջը դատաստանները ճշմարիտ ու բոլորովին արդար են։

Սաղմ. ԺԹ. 7, 8, 9։

Այս օրինակներուն մէջ երկու անդամոց համեմատականութիւնն, քիչափս կը տեսնուի, կատարեալ և յայտնի է։ Համեմատականութեան այս տեսակին ատեն կը տեսնուի Սաղմոսաց, Ցոբայ և Հին Կտակարանին ուրիշ բանաստեղծական գիրքերուն մէջ. Բայց ի մասնաւորէս և յամենս ի սաղմոսաց կը նշմարուի անհատական կամ ազատ համեմատականութիւնը, և երբեմն՝ բազադրեալ համեմատականութիւնը։ Համեմատականութիւնն անհատական է, երբ անդամոց մին կարճ է քան զմիւսն, ինչպէս առ Ովսեայ Դ. 17։

Եփրեմ հուսքերուն յարեր է.

Զանիկա թող տուր։

Իսկ բազադրեալ համեմատականութիւնն ունի քանի մը տեսակ, զորօրինակ, երբ տունը կամ տողը ունի երեք անգամ, երեքն ալ համեմատական իրարու, ինչպէս Ցոբ. Գ. 4. և կամ, անդամոց երկուքը հակադրեալ են երրորդին, զորօրինակ,

Գանգուր Տէրոջը ճամբաները շիտակ են,
Ու արդարները անոնց մէջը պիտի քալեն,
Բայց յանցաւորները անոնց մէջը պիտի գլորին։

Ովս. ԺԴ. 9։

Երբեմն տունը չորս անդամ ունի որը երկու պարզ համեմատութիւն կը կազմեն, կամ առաջին և երրորդ անդամքը կը համեմատին, միև երկրորդին, և միւսը չորրորդին, և կամ չորեքին ևս ուրոյն ուրոյն համեմատական են։

Եղը իր տէրը կը ճանչնայ,
Ու էշը իր տիրոջը մսուրը.
Բայց Իսրայէլ զիս չճանչնար,
Իմ ժողովուրդս չիմանար։

Եսա. Ա. 3։

Որչափ որ երկինքը երկրէս բարձր է,
Այնչափ իր ողորմութիւնը իրմէն վախցողներուն վրայ զօրաւոր է.
Որչափ որ արևելքը արևմուտքէն հեռու է,
Այնչափ հեռացուց մեզմէ մեր յանցանքները։

Սաղմ. ՃԳ. 11, 12։

Բերան ունին, բայց չեն խօսիր,
Աչքեր ունին, բայց չեն տեսներ.
Ականջներ ունին, բայց չեն լսեր,
Ու շունչ չկայ անոնց բերանին մէջ։

Սաղմ. ՃԼԵ. 16, 17։

Բ. և Փ. սաղմոսներու կրնանք յիշել իրենց մանաւանդ օրինակ բանաստեղծական հոմանիշաւորականութեան։

Ինչ որ մինչև յաջորդ բաւեցաւ, կը վերաբերի երբայական տաղաչափութեան։ Բայց յայտնեմ կան ուրիշ յիշատելու բաներ, զորօրինակ, իմնաստը։ ՃԼ. 21 և 31 տուներուն մէջ 8, 15, 21 և 31 տուները, ինչպէս խԹ. և խԳ. սաղմոսներուն 5, 11 և 15 տուները կրկնուած են ի վերջ իւրաքանչիւր տան։ Այսպէս են նաև առաքինաց

Digitized by Google

ասղմնաներըը, ուր իւրաքանչիւր տան գլխաւոր բաժը կը երկնուի ի սկզբան մեռուսար տան։ Տես Ասիճացիք.

Չին կասկարանին ասելի քան ևրիր մարդ տաղտկափութիւն է, ինչպես ցոր, Սաղմոնը, Սղոմոնի գերքերը, և Մարգարէից մեծագոյն մասը. բայց բուն տաղտկափութիւն կամ քերթուած, բան Հրէից, էին ցոր, Սաղմոնը և Առակներըը, որը և շնչուելու մնանալու մը ունին։

Եգիպտոս, Հռչակաւոր երկիր Աֆրիկէի հիւսիսային կողմը, Միջերկրական ծովուն արևելեան եզերքը։ Եբրայեցիք կը կոչէին զայն Մեսրաիմ, Ինդ. ժ. 6, ասսած և Աբրահամիք կ'անուանեն Մըսրը. Եգիպտոս անունը ցունարէն և Լատիներէն է, բայց Թէ ասսոր առնուսած է այս անունը՝ յայտնի չէ։

Եգիպտոսի բնակելի տեղերը մեծաս մասամբ հովիտ են, ընդ որ կը հասէ Նեղոս գետ ասղիզ գծով ի հիւսիսոյ ի հարաս կոյս։ Նեղոսի հովիտը երկուասակ պատսած է լեռներէ, որ ուրեք ուրեք ասելի կամ նուազ կը մօտենան գետոյն և կամ կը հեռանան անկէ։ Իբր քառասուսն կամ յիսուն մղոն ծովիզրէն, անդ ասր այս հովիտը կը վերջանայ, Նեղոս կը բաժնուի սլլեալ ճիւղերու կամ բերանները. որ գետին Տիւտոս կոչուսած մասը կը կազմին։ Ըստ նախնի մասնագրաց այս ճիւղերը կամ բերանները եօթն էին. արևելեան ծայրին բերանը Պեղուսիանի բերանն էր որ հիմա կը կոչուի Դիմիէի բերան. իսկ արևմտեան ծայրի բերանն էր Կանոպոսինը որ զարգիս կ'անուանուի Աբուքիրի բերան. Որովհետև այս ճիւղերը կը բաժնուէին մինչեղոյն բանէն, այսինքն գետոյն մարմնէն, և երթալով ճառագայթանէ, ասոկսւ կը բացուէին իրարմէ մինչև ծովը, հարկաւ, այն կէսերն ասր կը բաժնուէին մինչև ծովեզերը, կը կազմուէր եռանկիւնի մը, և այս պատճառաս այն մասը, որ է գետոյն բանէն մինչև ծովեզերը, կոչուսած է Տելտա որ ցունարէն սյլասութենէն չորբրդ, այսինքն Δ, Դ, գրոյն անունն է, և մինչև յարդ կը պահէ այս անունը եբրայական լեզուաց մէջ։ Եզեկիել մարգարէ, գլ. իթ. 10. Լ. 6, Եգիպտոսի համար կ'ըսէ Թէ կը ձգուէր ի Մագդոլէ, այսինքն ի Մագդոլոնէ որ Պեղուսեան ճիւղէն յոսս հեռու չէր, մինչև ի Սուէնէ, այն է, բոսս այժմու աշխարհագրաց, եռուսան, այսինքն Եթովպիոյ սահմանագլուխը։ ցոյն և Աբրահամի մանուսգիրքը ևս պնուսան կը գնեն իրև հարասսային սահման Եգիպտոսի։ Հոս նկասս կ'ելլէ ջրվէժներուն սպասաժներէն և կը մնուի բուն Եգիպտոս։ Վ. սանորդ Եգիպտոսի երկայնութիւն է, ասղղ գծիս, իբր չորս հարիւր յիսուն մղոն, և տասբսծութիւնն իրր մեսուսան հազար քառակուսի մղոն։ Հաւսին լայնութիւն, ընդ մէջ Եռուսանայ և Տելտայի, միսակերպ չէ. և նաև Նեղոսի ողողուելն ասրեք ասրեք կը հասնի մինչև լերանց սասրսոյը, այլսւր՝ կը մնայ լերանց սասրսոյն ասգին իրրև մի կամ երկու մղոն միջոց որ երբեք չի ծածկուիր ջուրերէն, ուսսի և է միշտ չոր և մերկ։ Ի սկզբան Եգիպտոս անունը կը նշանակէր միայն Նեղոսի հովիտը և զՏելտայն. բայց յետոյ Եգիպտոս անուսմբ սկսան հասկցուիլ նաև այն երկիրը որ է ի մէջ այսր և Եսարմր ծովուն։

Աւետեան և ջրվէժներուն շրջակայ երկիրը շատ գեղեցիկ է. Եգիպտոսի մեսացեալ մասերը, մանաւանդ Տելտայն, միսակերպ են և ձանձրալի, բայց սեսիւը կը փոխուի բան փոփոխել հզանոսկաց տեսքն։ Գետնեան կէսէն հեռը, այսինքն յետս հնձոց, ուրկից բան չեն սեսներ Թէ ոչ միայն երկիր, լի այնպիսի լոյն պատսասուածներով որ վազել անցնիլ գժուարին է։ Աշնանային գիշերահասսարին սասներ երկիրն ասրիլ բան չընծայեր հայեցողաց, բայց Թէ անհուն մանկերանց շատադին կամ գետնած ջրոյ, ընդ որ դուրս կը ցցուին արմաւենիք, գիւղորիք և նեղ նեղ Թուփեր, որ միմեանց ճանապարհ են երթեւեկութեան։ Թէ նաև հազելոյ ջուրց, որ ընդհանրապէս կարճ ժամանակի միայն կը մնան այն բարձրութեան մէջ, կը սեսնես, մինչև ի վերջ աշնան, սեւ և թանձր

Digitized by Google

ՀԻՆ ՊԱՏԿԵՐ ՄԵՄՆՈՆԻ, Ի ԴԱՇՏԻՆ ԹԻՒԷԻ

ակախառն ցեխ։ Բայց ձմեռը բնու-
թիւնն իւր բոլոր չքեղութիւնը կը
հագնի։ Այս եղանակին մէջ նոր
բուսոց գալարութեան և զօրութեան,
պտղոց և բանջարոց պէսպիսու-
թեան և առատութեան նմանը տես-
նուած չէ որևիցէ եւրոպական երկիր
մը որ պաղաբերութեան կողմանէ
հաւասար է։ Յիշեալ եղանակին
Եգիպտոս նման է ծայրէ ի ծայր գե-
ղեցիկ պարտէզի, կանաչագեղ մար-
գագեանի, ծաղկատէս դաշտի, կամ
ցորենոյ արտի մը որոյ առաքացեալ
հասկերը վեր վեր կը ճօճին։ Այս
պտղաբերութիւնն, ինչպէս ծանօթ
է, կախեալ է Նեղոսի սաղարկան
և կանանաւոր յորդութենէն։ Այս
է պատճառ որ Հոմերոս "Նեղոսի
ասուրը„ կ'անուանէ զԵգիպտոս։ Տես
Նեղոս։

Նաև երկինք նուազ մխակերպ և
ձանձրալի չէ քան երկիրը։ Եգիպտա-
ցի երկինքը միշտ պարզ է առաւոյ
ամպոյ, ապիտակ մանուածագ քան
կապոյտ գունով և լուսով։ Օգն ու-
նի պայծառութիւն մը որուն գժուա-
րաւ կը հանդուրժեն աչք, և բոցակեզ
արեգակը զորոյ տօթոյ մեղմելու հա-
մար չկայ կ'ապրեր կը մրկէ ցերեկն
ի բուն ընդարձակ և անպատասխան
դաշտագետնիներէն։ Եգիպտոսի երկ-
րին դիրքն այնպէս է որ, թէպէտ
շատ տեղեր ծառեր կան, բայց շուք
գրեթէ բնաւ չկայ։ Ծառի մը հիմնոյն
անասնի է արմատներն, որ յատակը
կը գանուի, բայց որովհետև այս
ծառին բունը երկայն և նուրբ է, և
տերևներն իրեն փունջ ծառին դա-
գաթին են, քիչ տաւեր կը ձգէ, և
հովանին շատ սակաւ է։ Ուստի Ե-
գիպտոսի կլիմայն շատ տաք է։ Ա-
մառը չերմաչափին ՛ընդհանրապէս
Ֆարէնհայթի մինչև հօթանասուն
կամ ութսուն աստիճանը կ'երթայ,
վերին Եգիպտոսի մէջ աւելի վեր։
Անպատասխան այրիչ խորշակը որ Ա-
մման կամ Կամսին կը կոչուի, կը
պատահի ընդհանրապէս գրեթէ ա-
ւազին գիշերահաւասարին ժամանա-
կը։ Շատ անգամ նաև մարտնիրուս
խաւերը կ'ապականեն երկիրը։ Տես
Մարախ։

Digitized by Google

ՄԵՀԵՆԱՆ ԱԳՈՒ–ՍԻՄԵԼԱՑ, ՆՈՒՐԻԱ, ԿԻՍՈՎ ԹԱՂԵԱԼ
ՅԱՒԱՋԻ. ՊԱՏԿԵՐՔ Վ.ՔՈՍՈՒՆ ՈՏՔ ԲԱՐՁՐ

Շատ հին ժամանակներ, ինչպէս կ'երեւի, եգիպտոս կը բաժնուէր երեք գլխաւոր մասն։ Հին մատենագիրք կը յիշեն վ.երին եգիպտոս՝ կամ Թէբայիս. Մէջին եգիպտոս, Հօրնոբէնք կամ Հօրիքազտաքք, և Սաորին եգիպտոս կամ Տելտա, որ կը պատանեակեր նաև Նեղոսի արեւելեան և արեւմտեան կողմի ընդարձակ երկիները։ Եգիպտոսի գաւառները և քաղաքները որ Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուին՝ կը գանուին այս երեք բաժանմանց մէջ։

1. Սաորին եգիպտոս։ Այս բաժինին հիւսիսային արեւելեան մասն էր "եգիպտոսի գետը," (տես ի տառիւ,) Գազեւսուհաւ սահմանին վրայ։ Այնպատը որ էր այս սահմանագլխոյն, կարմիր ծովուն և Գեղուսիոնի մէջ տեղ՝ կը Թուի Թէ էր Սուրայ անապատը, Ծննդ. ի. 1, զարգիս՝ Էլ Ճէֆէր։ Ան, "եգիպտոսի ամրութիւնը (բանալին)," Եզեկ. Լ. 15, հաւանականապէս Գեղուսիոնն էր։ Կը Թուի Թէ Նեղոսի Գեղուսեան ճիւղին և կարմիր ծովուն մէջտեղն էր Գեսեմի երկիրն առ որով կը քերէր, յարեւելից հիւսիսոյ, Սուրայ անապատը, և Թերեւս Իսմայէս գաւառին մէկ մասն էր, Ծննդ. Խ. 11։ Այս մասին մէջ, կամ իրեւ սնոր կից, կը յիշուին նաև Պիթոն, Իսմայէս, Գիբեսեթ, Ոէն կամ Աւրէզ քաղաք։ Տելտա կոչուած մասին մէջ էին Տահպանէս, այն է՝ Տափնէս կամ Դափնէս, Ջոան, որ է Յունաց Տանիս, Ղևտնդուպոլիս, որ Թերեւս կ'ակնարկուի Ես. ԻԹ. 18։ Յունականէն Տելտայի էր Ալեքսանդրիա։

2. Մէջին եգիպտոս։ Հոս կը յիշուին Մոփ կամ Մեմփիս, և Հանէս որ էր Հերակլեոպոլիս Յունաց։

3. Վ.երին եգիպտոս։ եգիպտոսի Հարաւային մասն է։ Կը Թուի Թէ նբրայեցիք կը կոչէին այս մասը Պաթրուսը, Երեմ. Խ. 1, 13։ Սուրբ Գիրք այս մասին մէջ երկու քաղաք միայն կը յիշէն, այսինքն՝ Նով, կամ Ճէդապտին և, Նով Ամմոն, ըստ հօրինականէն՝ Դիոսպոլիս, որ եգիպտոսի հին մայրաքաղաքին Թէբէի Յունարէն անունն էր (տես Ամմոն), և Սուէնէ, Հարաւային ծայրի քաղաք և սահման եգիպտոսի։

Digitized by Google

Եգիպտոսի երկրագործական բերք գլխաւորներն էին ցորեան, մանր եւ գիպտացորեան, բուն եգիպտացորեան, որիզ, գարի, բակլա, վարսակ, ոսխ, պրաս եւ սոխ. նաեւ կտաւ եւ բամբակ։ Ա բամասենին եւ որթը յաճախ են։ Պապիւրոսը որ յարդ կը գըլանուի, բայց քիչ, գլխաւորապէս մերթ ի Տամիեդ, է եղէգ իրը ինն ոսպ բարձր, բոլոր մասի թանձրութեամբ, եւ ունի աղուամազի նման փունջ ի գլուխն։ Տես Գիրք, եւ Պապիւրոս։ Եգիպտոսի անասունք են, բաց ի սովորական ընտանի արջառ, վոյրի եզն կամ գոմէշ մեծ բազմութեամբ, էշ եւ ուղտ, շունք նոյնպէս բազմութեամբ՝ անասէր, եգիպտական ազիս, կոկորդիլոս եւ ձիագետն։

Եգիպտոսի բնակիչք երիք ցեղէ են. 1. Խփտիք, կամ Նախնի Եգիպտացւոց սերունդը։ 2 Ֆելլահք, կամ Հողագործք, որ կը կարծուին թէ Սուրբ Գրոց մէջ փուղ կոչուածներն են։ 3. Ա բարացիք, կամ Եգիպտոս Նաւաճողք, որոց մէջ են Նաեւ Թուրքերը եւ ալլք։ Խփտիք անուանմբ Քրիստոնեայ են, եւ են գրագիրք եւ տոմարագիրք։ Այնչափ յեղափոխութիւններ տեսած են ասոնք կառավարութեան մէջ, որ կառավարութիւն մը թէ Ցեղ եւ թէ կործանի հող չեն ըներ։ Ֆելլահք այնչափ հարատահարութիւն կը կրեն, եւ այնպէս անարդ համարուած են յայս Գետնափորութեան կամ վրանարնակ Արաբացւոց եւ իրենց իշխանութեան, որ գժուարաւ կրնան տատցուած տեղնալ, եւ երբէ ունենան եւս, դուն ուրիք կը վաչխլեն զայն հանգարտ եւ ազահով. բայց եւ այնպէս աշխատասէր եւ Թեան արժանի ցեղ են, եւ շատ կը սիրեն իրենց երկիրը եւ գնեզոս գետ։

Եգիպտացւոց զբօսութեան եւ աշխատասիրութեան մեծագոյն նշան են բրգունք որ տակաւին կան յօրինակ եւ ի զարմացմանն աշխարհի։ Աշխարհի վրայ հիմա քան զբրգունս Եգիպտոսի հին կամ ընդարձակ չենք չեզ։ Բուրգերուն մեծագունին յատակին էր 764 տոք լայն եւ նոյնչափ երկայն, եւ իրը չորս հարիւր եօթանասունն եւ չորս տոք բարձր։ Ըստ կարծեաց ոմանց իսրայելացիք չինեցին բուրգերն

ՈՒՂԻ ԸՆԴ ՄԵԾ ՍՐԱՀՆ ՍԵԱՆՑ, Ի ԴԱՄՈՒԱՏ, Ի ԹԵՐԻ

իբրեւց տարկուբեան տաճարն Եգիպտոսոս։ Բայց թէ հին պատմութիւնն ընդհանրապէս, եւ թէ արգի խուզարկութիւնք հակառակ են այս կարծեաց։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ տաճարի քան երկու հազար տարի յառաջ քան զքրիստոս չինուեցան բրգունքը, իրը գերեզմանատեղիք թագաւորաց։

Սակայն բաց այս անկորնչելի յիշատակաց թագաւորաց որ շատոնց մեռցուած են, Եգիպտոս ունի ուրիշ շատ չէնքեր, որ քան զբրգունս չեն նուազ զարմանալի, Սուհի մօտ, ջրվէժներէն վեր գեղեցիկ կղզեաց վրայ, եւ վերին Եգիպտոսի մէջ ուրիշ տեղեր, մանաւանդ Թերեբէ մօտ Նեղոսի բոլոր հովտին մէջ ուր էին Նաեւ Գաւառնաք, Լաբիրոս եւ ուրիշ քաղաքներ։ Մնհէտնք, տնգրի պատկերը, կոթողք եւ տփինքսք որ շատ են այն կողմերը՝ հիացուցին եւ ահ կը գործեն տեսանողաց վրայ իրենց մեհագին բարձրութեամբ, միատարր մեծութեամբ եւ ընդարձակ տարածութեամբը, եւ մեռելոց բնակարաններն, այն է գերեզմանք ժայռերու

Digitized by Google

ՅԱՂԹԱԿ ԹԱՆԴԱԿՈՐ, Ի ՄԵՀԵՆԻ ՈՒՐԻՑ, Ի ՎԵՐԻՆ ԵԳԻՊՏՈՍ

մէջ բնաբառը մուտ միանձներով, կը ձգուին մինչև ատրնթերակայ լեռները։ Մեհենաներուն յատկ սիւները, անոնց ընդարձակ պատերը և շիրմաներուն շատը ծածկեալ են քանդակագրե և նկարիւրք որ շատ յստակ են, վասն զի նախնի եգիպտացւոց հրաշատարակական և առասպելական կեանքը կը ցուցնեն։ Տես Սիսակ։ Այս գրուածոց հետ խառն կը գտնուին արձանագրութիւնք մեհենական կոչուած նշանագրոք, որոց ի վաղուց հետէ ծածկուած նշանակութիւնք սկսած են բանալ արդի գիտնական խուզարկութիւնք։ Մեհենական արձանագրութիւններէն սմանք լոկ նշանակ կամ պատկերութիւն են գիւրին առ հասկնալ։ Բայց մեծ մասն նոցա, ինչպէս յայտնի է հիմա, գրուած է սեռակ մը նշանագիրներով որ պատկերներ են, և իւրաքանչիւր պատկեր այն իրին, որոյ պատկերն է, եգիպտացւոյն անուան սաւաղին գրոյն հնչմունքը կը ցուցնէ։ Զարօրինակ, Ոսիք բառը, որ եգիպտացոց Ոսիրիս աստուածոյն անունն է, կը գրուի եղէգան, տղու և բերնի պատկերներով, վասն զի այս երեք բաներուն յոյներէն անուանց, որ են Ռք, Աի և Րո, սկզբնագիրներով կը կազմուի Ոսիք անունը, Բայց և այնպէս այս գրուածներն սկսեալ կերպով կրնան կարդացուիլ, ուստի և առարկայ իմաստներ կ'ելլեն։ Երբեմն ալ բառ մը թէպէտ մէկ նշանակութիւնը կը կարդացուի, նշանակութիւնը կը մընայ անչուշտ, և կը կարծուի թէ բառ հին քրմական լեզուին զոր գիտնականք միայն կը հասկնային։

Եգիպտոսի հին պատմութիւնը թանձր մթութեան մէջ է։ Թէ հին պատմութիւնը և թէ արդի խուզարկութեան հետևանքը սա կը ցուցնեն թէ գիտութիւն և քաղաքակրթութիւն մեծան և տարածուեցան Եգիպտոսի մէջ, հարաւէն, մանաւանդ Մերովէ կոչուած կոզմէն. և թէ հին տանկը Եգիպտոսի մէջ միևնոյն ժամանակ երկրին սլլեալ կոզմերն սլլեալ թագաւորներ կամ կառավա-

Digitized by Google

բութիւններ կային որք յետ ժամանակաց միանալով եղան մեծ թագաւորութիւն մը։ Եգիպտացի թագաւորաց ընդհանուր անունն էր փարաւոն որ կը նշանակէր գերագոյն իշխանութիւն։ Ասոր թագաւորաց շատերուն անուններէն և անոնց հատուածներուն յաջորդութիւնները պատահած է պատմութիւնը։ Բայց եգիպտացի պատմագրաց իրենց ազգին մեծ հնութիւն մը տալու միտքին համեմատելի ըրած է անոնց պատմութիւնը։ Տես փարաւոն։

Ասոր հին և նշանաւոր երկիրը շատ անգամ յիշուած է Սուրբ Գրոց մէջ։ Ան Աբրահամեան եգիպտոս էր հասկըցանոնց աշխարհն, և դպին իսկ նահապետը հոն դիմեց ովվի մը ժամանակ, Ծննդ. ԺԲ. 10։ Աբրահամու կինը, Սարա, ուներ եգիպտացի աղախին մը, Հագար, զմայրն Իսմայելի։ Նաև Իսմայել կին առաւ եգիպտասէ, Ծննդ. ԻԱ. 9, 21։ Ութիշ սով մը ատ. իսահակաս., ասիպէց այս նահապետը երթալ մնաց Եգիպտոս, Ծննդ. ԻԶ. 2. իսկ ցահկոբ և անոր բոլոր տունը կատարելին իրենց օրերը Եգիպտոս, Ծննդ. Լ.Թ.–Ծ.։ Ցետ ազատութեան իսրայէլացոց իրենց տարիութեան երկրէն, եգիպտասէ, կը գտանինք որ այս երկու ազգերն, իսրայէլացիք և եգիպտացիք, երկար տաեն չատ քիչ հազորդակցութիւն ըրին իրարու հետ։ Ան Դատ. և Սոզոմենիս եգիպտոս միւսանգամ կը յիշուի։ Սոզոմեն կին ըրաւ իրեն եգիպտացի իշխանազուն օրիորդ մը, Գ Թագ. Գ. 7. Թ. ԺԱ.։ Բայց անոր որդւոյն Ռոբովամայ, հինգերորդ տարին, ցուգա, խնարկեցաւ ընդ տախտ Աբեսակայ, տորթալի Եֆիպտացւոց, Բ Մնաց. ԺԲ. և յետ բաւական տարւոց Հրեայք մերթ գաշնակից էին և մերթ ի կռուի ընդ եգիպտացիս, մինչև երկոքին նուաճեցան ընդ ձեռամբ Ասորեստանեայց, Դ Թագ. ԺԷ. ԺԸ. 21. ԻԹ. 29. ԽԹ. Երեմ. Իե. Լ.Ե. 5. ԽԹ. ԽՋ.։

Կամբիւս սերից եգիպտոսի, և բռնեալ զայն հնազանդ Փարթից սերոց թեան յամին 525 նախ քան զՔՐ.։ եգիպտոս միաց ընդ իշխանութեամբ Փարթից մինչև Ալեքսանդր մեծ որ առաւ այն երկիրը յամին 330 նախ քան զՔՐ.։ Ցետ մահուան Ալեքսանդրի եգիպտոս եղաւ մնաց Պտղոմէանց թագաւորութեան հանդերձ Ասորովք, Պաղեստինով և Լիբիա։ Զկնի ճակատուն Ակտիոմի, 30 ին նախ քան զՔՐ., եղաւ նահանգ Հռոմայեցւոց։ Քրիստոսի ժամանակը բազում ի Հրեից կը ընակէին Ալեքսանդրիա, Ղևնդուպոլիս, և յայլ կողմանս եգիպտոսի. նոյն իսկ մեր փրկիչը գաւս հոն ապաստէն ի տղայութեան իւրում, Մատթ. Բ. 13։ Ցայնմ ժամանակէ հետէ եգիպտոս գադրեցաւ ի լինելոյ ուրոյն թագաւորութիւն, ուստի եգիպտոսի պատմութիւնն այնուհետև խառն կ'երթայ ընդ պատմութեան այն ազգաց որ ժամանակ ժամանակ տիրեցին այն երկրին։ Ցամի Ցն. 640 Մահմետականն Ալբարացիք տիրեցին եգիպտոսի, և յետ ժամանակաց եգիպտոս ամբողջապէս ձեռքէն անցաւ ի ձեռս Թրքաց, գոր ձեռնէ Ալբարացւոց, Քրդաց, Մամլուքներոց, և հետակ ուրեմն, 1517, Օսմանեանց, և է ցարդ հնազանդ Օսմանեան կառավարութեան, բայց զարգիս ունի յատուկ կառավարութիւն ընդ իշխանութեամբ զարմին Մեհմետ Ալի փաշայի։ Ասյաչս լցան բանք հին մարգարէից, ընչպէս կը կարդանք ի Սուրբ Գիրս, Եզեկ. ԻԹ. 14, 15. Լ. 7, 12, 13. Լ.Ե. 13։ եգիպտոսի այժմու բնակչաց թիւն է երկու միլիան կամ աւելի քիչ աւելի։

Նախնի եգիպտացիք կը պաշտէին լուսաւորները և բնական զօրութիւնները. բայց քուրքը նոցա հմուտ էին մխանգամուին առաւելագիտութեան և քաւդեութեան, և թերևս աստղմէ էին ելից գիրքին մէջ, գլ. Ը. 11, 22, յիշատակ իմաստասիրաց, կախարդաց և միգաց։ եգիպտոսի ժողովրդեան մէջ, որ գոտգ կուռատ ազգերէն կարգերու կը բաժնուէր, պատուականագոյն և հզօրագոյն կարգն էր քրմացը։ Թերևս ատոնց իմաստութիւնն էր յորում կրթեալ էր Մովսէս, Գործ. Ի. 22։ Բայց եգիպտացւոց կրօնքն ունէր նաև առանձինն սա, որ կենդանի անասուններ պաշտել կոտ տար իրրև նշանակ կամ օրինակ

Digitized by Google

քաւն պաշտելի իրաց։ Եգիպտացիք ոչ միայն իրրև նուիրական կը յարգէին անասնոց անասնիներէն զոմանս որպ սպանողք կը կրէին մահու պատուհաս քան օրինաց, այլ և անասուններէն ամենք մեհեանները մէջ գրուելով կը պաշտուէին իրր աստուած զոհիք և նուիրք։

"Եգիպտոսի հեղեղատ„ Թուս. Լ.Դ. 5. Ցեսու. ժե. 4, 47. Գ Թագ. Ը. 65. Դ Թագ. ԻԴ. 7. Եսա. ԻԼ. 12. Եզեկ. Խ. 19. ԽԸ. 28, (և քան անոնց, Ցենդ. ժե. 18, Թէպէտև այս համարին մէջ գործածուած է առարկեր բառ որ կը նշանակէ մեծ գետ,) կ'անուանուի Էր-Աբիլ կոչուած առուն որ կը Թափի Միջերկրական ծովուն Տաթուսոյին արեւելեան անկիւնը, մօտ Ռինոգոլուրա կոչուած տեղը։

Եդեմ։ Անուն ասիական գաւառաի յարեմ էր գրուիլը։ "Եւ Տէր Աստուած արեւելքին կողմը Եդեմի մէջ պարտէզ անկեց, ու իր չինած մարդը հոն դրաւ„ Ցենդ. Բ. 8։ Եդեմեայ տեղին կը նկարագրուի այսպէս. "Եւ պարտէզը ջրելու համար Եդեմէն գետ մը կ'ելլէր, ու անկէ չորս գլուխ կը բաժնուէր։ Անոնց անունը փիսոն է„ այլովքն հանգերժ։

Այս մասիս համարին շատ մեկնութիւններ արուած են, և չատեր այլևայլ տեղերու կամցան յարմարցընել, բայց համարին տալգի իմաստը գիտցուած չէ ցարդ։ Աբդ տրուն անհնար է ցուցնել Թէ ուր էր Եդեմ։ Ոմանք ի մասնաւորաց կը համարին Թէ էր բարձր և կեգրանական տեղ մը ուսկի այլևայլ գետեր բղխելով կը հասնէին ամէն կողմ, և կը Թափէին այլևայլ տեղեր որ խոնարհագոյն էին քան գրուն ուր նոցա։ Այսոլիսի բարձր գաւառներ կը գըտնուին ի Հայս, յորմէհանից Մասեաց, իրր 5,000 ոտք բարձր ծովուն երեսէն։ Հոն, շրջանակի մը մէջ որ արտաքինքեր քանի մը մղոն միայն է, կը բղխեն չորս գետեր, Եփրատ, Տիգրիս, կամ Դիկղաթ, որ կ'երթան գետ ի հարաւ Պարսից ծոցը, երեսին որ գետ ի հիւսիսային արեւելք երթալով կը Թափի կասպից ծովը, և փասիս կամ Աղիւս որ կ'երթայ գետ ի հիւսիսային արեւմուտք մինչև Սեաւ ծովը։ Այս չորրորդ գետն է Թերևս Եդեմայ փիսոնը, և երեսին Թերևս Գիհոնն է, քանզի այս երկու անուանք ևս մեկնչին նշանակութիւնն ունին, և կը ցուցնեն գետին ոլորանման արագութիւնը։ Այս բարձր երկիրը, տափարին գեղեցիկ և բարերերը, Թերևս էր Եդեմայ երկիրը, և անոր ընտիր մասին մէջ գետ առևելք էր Թերևս Եդեմայ երանաւէտ դրախտը։

Շատ մեկնիչներ ուրիշ տեղ կը գնեն զԵդեմ, այսինքն մօտ ի տեղին ուր Եփրատ և Տիգրիս, յիւր երկար ուղևորութեան, կու գան ի մի վայր, Պարսից ծոցէն հարիւր և քսան մղոն գետ ի հիւսիս, և ուր Ուլայ գետ, գալով յարևելից հիւսիսոյ, կը Թափի Եփրատայ և Տիգրիսի մէջ։ Այս գաշտը թէպէտև շատ փոխուած է հազարաւոր տարիներու մէջ, և հիմա չէ այնպէս յուսալի և գեղեցիկ քնչպէս էր երկրիս սկզբան ժամանակը։ Բայց և այնպէս ջրհեղեղէն բաւական ժամանակ ետքը Սինաարայ գաշտը նոյն երկրին մէջ իրեն ձգեց գեղչայ տրգաց գաղտնիքը, Ցենդ. ժ. 8–10. ժԱ. 8։ Որովհետև Եդեմայ գետերուն երկուքը Եփրատ և Տիգրիս էին, հասանական է Թէ գրախտը վերոյիշեալ երկու տեղերէն մէկուն մէջ էր։ Բայց ուր էր ո՛ր այլ և էնչ անկնճոն և անխթից մարգգին։ Ցենդ. առաջին գլուխները գրրախտն անհնա եղած կը գնեն յայտոց մեղգիան, և հնար չէ մարգգ գանել գոյն երկրիս վրայ։ Սուրբ Գրոց վերջին գլուխը կը հանէ մեր ակնութեան առջև փառաւորագոյն և Ցեսյան գրախտ մը։ "Երանելի են անոնք որ անոր պատուիրանները կը կատարեն, որ իշխանութիւն անեն կենաց ծառին վրայ։„

Եդեմէ, էսդր, 1. անուն Եսաւայ, երեց որգոյ Իսահակայ։ Այս անունը յարմար էր Եսաւայ բնական կարգիր գտնելին, բայց ապահոցաս անոր մականունէ, ինչպէս կ'երևի, ի պատճառս "չհիացմանին„ որով վաճառեց անդրանկութիւնը, Ցենդ. ԻԵ. 25, 36։ Տես Եսաւ։

2. Անուն երկրի, ըստ 8ունոց ե-

Digitized by Google

գովմէ։ Եը կոչուի նաև լեառն Եփ-
ր՝ , որ ի սկզբան կը ձգուէր Մի-
նաւ ծովէն մինչև Յորդանան ծով կաթ-
մբ ծաւալն , և երկայնութիւնն էր
հարիւր մղոն , իսկ լայնութիւնը՝
Հնգետասան կամ քսան ։ Ցետ ժա-
մանակաց ընդարձակուեցաւ , և կը
ձգուէր մինչև ի ծովմանս Ցուդայի
ի հարաւոյ , գէպ ի գիւրբոն ։ Եգով-
մոյեցւոց երկրին մէջ մեծ մաս մը
կը բռնէր երկայն գօտին լերանց որ
է ի մէջ Իւղոր կոչուած մեծ ա-
ւազուա հովտին և Էլ-Աբրապահի
յորմոմից (տես Յարդաճառն), և Ա-
բաթիոյ անապատին յորմելից ։ Այս
գօտւոյն հիւսիսային մասը կը կոչուի
զբաղիս ձէթալ , այն է հինն Գերազ ,
որ տես ։ Գօտւոյն միջնեակ մասը
կը կոչուի ձէթել Շէրա ։ Բոլոր գօ-
տին ընդհատակեայ է հսկայներով և
ձորերով որ կ՝իջնեն յորմելից բարձր
անապատէն և կ՝երթան մինչև յա-
բաթաց յորմուտս ։ Այս գօտւոյն
մէջ կը տեսնուին հեռք բազում քա
զաքաց և գիւղից կործանելոց ի վա-
զուց , և ոչ սակաւ տեսանք ջուց և
հովիտք պատերէզք որ իրենց սերտա-
տութեան նշաններն տակաւին
կը կրեն , Ննդ . Իէ . 39 ։ Բայց գաղ-
գիս ամմոյութիւնը կը տիրէ ։ Եգով-
մոյ տրեւելեան մասին մոյրաբազուքն
էր Գատրա ։ բայց Եգովմոյ գլխաւոր
քաղաքն էր Գեւարա կամ Վ՝էմ , ոյ-
տինքն տպատաժ , վասն զի քաղքին
մէկ մասը լերանց տպատաժներս
մէջ փորուած էր ։ Ջարդիս կը կոչ-
ուի Վ՝ատի Մուսա , ոյտինքն՝ Հովիտ
Մովսէսի ։ Տես Վ՝Եմ

Այս երկրին նախին բնակիչներք
կը կոչուէին Գոմացիք , և վասնսու-
ցան Եգովմոյեցիներէն , Ննդ . ժ . 6 . Լ . 21 . Ք Օր . Բ . 12, 22 ։ Բուն
Եգովմոյեցիք էին , ինչպէս անուն
անուանէն յայտնի է , սերունդ Եգով-
մոյ կամ Եսաւայ , ցակոբայ երէց
եղբօր , Ննդ . Լ . 6–9 , և կը կա-
ռավարուէին իշխաններէ , Հմր . 15 ,
յեսայ ունէցան թագաւորներ , Հմր .
31 ։ Տես նաև Ելից ժ . 15 և Թա .
ի . 14 ։ Երբ Իսրայէլացիք Եգիպտոսէ
գալով մնացեան Եգովմի տրեմեան
սահմանը , Եգովմոյեցիք չէթողուցին
անոնց անցնիլ իրենց երկրէն Մով-
բացուց երկիրն երթալու ։ Տես նաև
Բայց և այնպէս Աստուած հրամայեց
Իսրայէլացւոց պահել բարեկամու-
թիւնն իրենց "եղբօրը , ըստ որ
Թու . ի . 14–21 · Ք Օր . Բ . 4–7 · ի Գ .
7 ։ Բայց և այնպէս այս բարեկամու-
թիւնը չէր կրնար տեւել միշտ ։ Սա-
ւուղ պատերազմի բռնաբնացաւ անոնց
հետ , և Թագ . ի Գ . 47 · բայց ե-
գովմոյեցիք չնուաճեցան մինչև Դաւ-
թի ժամանակ ։ Դաւիթ նուաճեց
զանոնք , որպէս զի կատարուէր ի-
ատհակայ մարգարէութիւնը թէ ցա-
կոբ պիտի տիրէր եսաւայ , Ննդ .
ի . 29 · Գ Թագ . ի . 15 · Ա Մնաց .
ի . 11–13 · Այս նուաճմամբ ծանր
էր եգովմոյեցւոց , և Սղոմոնի թա-
գաւորութեան վերջը , եգովմոյեցի
իշխանն Ադադ , որ ի ազգայութեան
եդիպտոս տարաւած էր , գաղանալով
իւր հայրենիքը , հրաժարեալ եւս
Թագաւոր , Գ Թագ . ի . 14–22 ։
Հաւանական է սակայն թէ Ադադ
Թագաւորից միայն եգովմի տրեւել-
եան մասին , Գ Թագ . իԲ . 47 . Բ
Մնաց . ի . 36 · քանզի եգովմոյեցւոց
երկրին այն մասը որ էր ի հարաւոյ
չէբեսատեան , որոց հպատակ ցա-
գին Թագաւորաց մինչև ի Թագա-
ւորութիւնն ցուդայայ , սրմէ տպըտ-
աստմեցին եգովմոյեցիք , Բ Մնաց .
իՍ . 8 , և կատարուեցաւ ի ատհակայ
մարգարէութեան երկրորդ մասը ,
Ննդ . իէ . 40 ։ Նաև ցագին Թա-
գաւորն , Ամասիա , յաղթեց եգով-
մոյեցւոց , 1,000 մարդ ապաննեց , և
տեսնի քան 10,000 հոգի գործ մը
վար ներկել տաւաւ , Դ Թագ . ի Գ .
7 . Ք Մնաց . իե . 11, 12 · Բայց այս
յաղթութիւնը երկար չտեւեց · երբ
Նարաբգագնասոր պաշարեց զԵրու-
սաղէմ , եգովմոյեցիք միացան անոր
հետ , և քաղաքացին զնա ի հիմանց
աւերեցին , բայց անոնց ան-
գթութիւնը երկար տասն անապատ
չմնաց · Մարգարէից կանխատես-
թեանէն շատերը կ՝ակնարկեն եգով-
մոյ պատահմոր , Ադդ . Երեմ . Խթ .
7 . Եզեկ . իե . 35 · Մաղ . Ա . 3, 4 ։
Հինգ տարի յետոյ քան գաւառին
Երուսաղէմի , Նաբաբգագնասոր խո-
նարհեցաւ Հրէից գօրքի ազգերան-
բոլորը , մանաւանդ զեգովմոյեցիս ,

Digitized by Google

թէպէտ ի գերութիւն չմատնեց զանձինք. ուստի և ՃովՀանէս Հիւրկանոս հանեաց զանձինք Հրէաստանի համբաւային մնաւէն զոր գրաւած էին եգովմեցիքը, ի սպառ նուաճեց զանձինք, և սահեաց զանձինք Հրէից օրէնքն ընդունել և թլփատիլ. թայց եգովմ ծառայից Հրէից վերջին թագաւորութեան մինչև ի կործանումն երուսաղեմի ի ձեռն Հռովմայեցւոց։ Ցովեպոս կը պատմէ թէ 20,000 եգովմեցիք հրաւիրած էին ի պաշտպանութիւն քաղաքին, բայց անոնք սպանութեան և յափշտակութեան առին դիրնին։ եգովմեցիք Հասկ ուրեմն գաղթեցին և խառնուեցան Նաբաթացւոց Հետ, որ էին ներեակ Իսմայելի Նաբեովթ անուն որգիէն։ Իրենց յաջող ժամանակը եգովմեցիք շատուր և հըզօր էին, վանասակարութիւն կ'բնէին ծովէն և ցամաքէն, էին նաև երկրագործ և անասնապրոյծ, Թուա. ի. 17։ Բայց ոչ անոնց ամբր սպառնացածները, երեմ. Խթ. 16, ոչ սատանացածները, Բ Մնաց. Իե. 20, կրցան պահել այս Հարուստ և ատագ երկիրն յամայութենէ, և ի լինելոյ նըբևելի նշան մնրգարէութեանց ծըշմարտութեանը։

Եգրայի, մին ի գլխաւոր քաղաքաց Բասանու, որոյ մնա կորսուեցաւ Ովգ իւր զօրօք, Թուա. Իև. 33–35. Բ Օր. և. 4. Գ. 1–5։ Այս քաղաքն անցաւ յետոյ Մանասէի ցեղին, Ցես. ժԳ. 31։ Եգրայիի ատենանին ընդարձակ տեղ կը բռնէին։ Եգրայի էր նշանաւոր տեղի ի նախկին գարս գրիհատնէութեան և սատխտակրօք։ Հիմա կը կոչուի Տրաա, և կայ Գաւլանիտի ծովուն ըերնէն իբր երեսուն և հինգ մղոն գէպ արեւելք։

Եգբիել, հօր Աստուծոյ, որգի Բերգելեի, ամենահաճելի ընդ Մերովբայ որ գնաւոր էր Սաուղայ և խոստացեալ Դաւթի, և Թագ. ԺԸ. 19։ Եգրիել Մերովբէն հինգ որգի ունէր որ սրսուեցան Գեորսանացւոց ձեռքը, Տէրոլը ատելն սպանութիւս ի վրէժ անգթութեանն զոր գործած էր անոնց Հասւ, Սաուղ, ընդդեմ Գաբաստանացւոց։ Բ Թագ. Իև. 8, այս սպանուած անձինք կը կոչուին Մեղբոզայ որդիք, զոր Մեղբոզ "Բնրզելեի որդւոյն եղրիելին ծներ էր.„ բայց այս, եթէ գրչի վրիպակ չէ, պէտք է ըսել թէ Մեղբոզ որդեգրած էր զորգիս իր քրոջէ Մերովբայ, որ թերևս մնաւած էր. կամ թերևս երկոքին քոյր և կ կայսեր Մեղբոզ Տես Աբիաթար։

ԱԱՈՐԻՈՑ ՑՈՒԼ

ԵԶ, որ լատաց որսուն ի չափ Հասեալ, որ ի Սուրբ Գիրս կը կոչուի ցուլ։ Անասուն ատրբ քան Ղևատական օրինաց, և յատնի ուանկի, Գ Թագ. ժԲ. 21։ Եզն երբայեցւոց Հարստութեան գլխաւոր մասն էր ատ. Նահապետաց որ Հովուական կեանք կը վարէին, Ընդ. Իդ. 35. Ցոբ. Ա. 14. Խթ. 12 Հերկելու Համար ընդՀանրապես եզ կը գործածէին երբայեցիք, Գ Թագ. ժԲ. 19, Նշմարելս կայի մէջ ցորեն կասկլու, և այն ատեն օրէն չէր եղանց ցատուկը կապել, Ա Կորնթ. Թ. 9, այլ պարտ էր մանրաբար կերակուր տալ անոնց, Ե. Լ. 24։

Եզեկիա, բարեպաշտ Թագաւոր Ցուդայի, յաջորդց իւր Հօրը Ա. քազաս., իբր 726 ին, և մնաւ իբր 698 ին նախ քան ՔԲՔ.։ Եզեկիայի պատմութիւնը գրուած է Բ Թագաւորութեան ԺԸ. էն մինչև Ի. գլուխ Ներսէս, և Պատգորգաց ԼԹ. էն մինչև Լ.Ր. գլուխներուն մէջ։ Տես և եսայի Լ.Զ.–Լ.Ը.։ Եզեկիայի Թագաւորութիւնը նշանաւոր է անոր Հաւատարիմ ջանիցը Համար ի նորոգել զպաշտօն եՀովայի, անոր մեծամեծութեան և յանձնառատանութեանը Համար Աստուածացուց գեմ, այս վերջիններուն չարաչար պատրաստ Թեանը Համար պօղթիւք եզեկիայի,

Digitized by Google

անոր հիւանդութեան և խնամարկութեանը համար, վերջապէս խոզապուխեան հնգետասան տարիներուն համար որ յաւելան անոր կենացը վրայ։ Եզեկիայէ յաջորդից անարժանն Մանասէ։

Եզեկիէլ, որդի Բուզիայ, մարգարէ ի քահանայական ցեղէ, տարուած էր գերի ի Նաբուգոդոնոսորայ ի Բաբելոն, ճոգալի ճովակիմ թագաւորին հետ 538 ին նախ քան զԳր., և զրկուած էր գովարար գեհենի քով. Տես Նիճուե։ Եզեկիէլ սկսաւ իւր պաշտօնը յերեսներորդ ամի կենաց իւրոց, քսան ընդհանուր հաշուոյ. բայց թերևս յիսներորդ ամին յետ հարցմանն ասխարին ընդ Աստուծոյ առ ճովսիաս, եզեկ. Ա. 1։ Ա. յետոյին կը պատասխանէ եզեկիէլի գերութեան հինգերորդ տարուոյն։ Իսրայէլի ծերերը եկան առ եզեկիէլ խրատ ընդունելու, եզեկ. Ը. 1։ ԺԴ. 1. Ի. 1. ԼԳ. 31։ Եզեկիէլ մարգարէացաւ քսան տարի, 595 էն մինչև 575 նախ քան զԳր., յորմէնէ մինչև յոլքատառաներորդ տարին յետ վերջին գերութեան երուսաղէմի։ Աստուքին ուր տարին ժամանակակից էր Երեմիայի։ Նաև Դանիէլ կ'ապրեր միևնոյն ժամանակ, եզեկ. ԺԴ. 14, 16. ԻԸ. 3, թէպէտ եզեկիէլի մարգարէութենէն մեծ մասին թուական չունի։

Եզեկիէլի գիրքը լի է աստուածային փառաց վեհ տեսիլներով և աշխատութիւններով խորհրդոց սրբոց գեմ անոնց ապստամբ ազգին համար ընդդէմ Աստուծոյ, և անոնց կատարելութեան գարշելութեանց համար, գլ. Ա.–ԻԳ։ Ա. Այս գիրքը կը պարունակէ նաև նոյնպէս աշխատութիւններ ընդդէմ Ցեղտոյն և ուրիշ թշնամի ազգաց, գլ. ԻԵ–ԼՒ։ Գիրքին վերջին մասը կը պարունակէ Աստուծոյ ժողովրդեան գարձին և վերջին հաստատութեանը վերաբերեալ պատգամներ, գլ. Լ Գ.–ԽԸ։

Եզբաս, անուանի քահանայ և առաջնորդ ազգին Հրէից։ Եզբաս էր "տրտփագիր դպիր օրինաց", այլ գիտուն, ճշմարիտ, հաստատակամ, և, ինչպէս կ'երևի, պատասխանատու յաղթութիւնս Գաղդեայ թագաւորին։ Եզբասայ գիրքը կը պարունակէ տասնեակ քան ուրիշ տասնեակ պատմութիւն, սկսելոսի թագաւորութեան մեծ մասին, կամբիւզի, Շէրքսէսի, Դարեհի Վշտասպեայ, Քսերքսէսի թագաւորութեան բոլոր ժամանակին, և երկոքեան Արտաշիսի թագաւորութեան ութ տարիներուն։ Եզբաս այս վերջին թագաւորէն առաւ հրովարտակներ, ոսկի և ամէն հարկաւոր օգնութիւն, և գնաց ի գլուխ մեծի բազմութեան գաթնէացոց ի գերութենէ Յերուսաղէմ, 457 ին նախ քան զԳր.։ Եզբաս ժողովրդեան վարագը և հաստատակաց պաշտօնեան վերաթերեալ շատ բան ուզէր հան, եզը. Ը.–ժ. և Ղեեմ. Ը.։ Քէտ այնորիկ, ինչպէս կը կարծուի առհասարակ, Եզբաս ժողվեց և սրբագրեց Հին Կտակարանին բոլոր գիրքերը յորոց կը բաղկանայ Սուրբ Գրոց ամբողջ կանոնական մասը։

Եզբասայ գիրքը կը պարունակէ Հրէից ի գերութենէ դարձին պատմութիւնն ի ժամանակէ անտի Կիւրոսի, և կը յարէ նաև ինչ որ ինքը յիշոյ, 450 ին նախ քան զԳր.։ Կան Եզբաս անուամբ երկու անձնաւորութիւնք որ սոյն եզբասայ կ'ընծայուին։

Եկեղեցական, իւրաքանչիւր անձ որ ի կարգի Եկեղեցւոյ կը համարուի։

Եկեղեցի, ազգաւոր, ի. մին ի չորից տարոց որ անուանակ էին իսմասատութեամբ, բայց Սողոմոն գեր ի վերայ եղաւ քան զնոսա, Գ Թագ. Դ. 31. և Մնաց. Բ. 6. կը թուի թէ նմանապէս էր որդի Ջորայի կամ Եզրահայի, և Թառն նահապետին ճուգայի։

2. Ղեւտացի, որդի Կհոհաթ, և մին յերից գլխաւոր երաժշտաց տաճարին, և Մնաց. Զ. 44. ժե. 17–19։ կը թուի լինել նոյն ընդ Իդիթուն, և Մնաց. Իե. 1. Բ Մնաց. Լե. 15։

3. Անձ մը որոյ գործ կը համարուի ՀԹ. Սաղմոսը։

Digitized by Google

Եւռավղիա, մին ի մեծամեծ թագաւորութեանց Ափրիկէի։ Սահ կը յիշուի ի Սուբը Գիբա Քուշ անուամբ, որպ այլևայլ նշանակութիւնք ըստ չին կատկտրանին՝ յիշուած են Քուշ բառին մէջ, զոր տես։ Բուն Եւռավղիա էր ի հարաւոյ եգիպտոսի առ Նեղոս գետով, և ունէր սահմանն ի հիւսիսոյ՝ զեգիպտոս մօտ ի ջրվէժս Սուէնի կամ Ասուանի, յարևելից՝ զկարմիր ծով և Բերևնա նաև զմեռն ինչ Հնդկիայն Ովկիանոս, ի հարաւոյ՝ զանծանօթ գաւառս ներքին մասին Ափրիկէի, և յարևմտից՝ զԼիբիա և անապատներըզ։ Եւռավղիա կը պարունակէր հարկաւ այժմու Նուբիոյ կամ Սնոարոյ և Ազիսինիոյ կամ Հապեշիոյ երկիրներըզ։ Եւռավղիոյ գլխաւոր քաղաքն էր Հինն Մերովէ համանուն կզզւոյ կամ երկրի վրայ, ընդ մէջ Նիլոսի և Ատբարոյ, զոր գիտ Դագազղէ, ոչ հետի այժմու Շենաէ, եւ ժԸ. Սոփոն. Գ. 10։

Եւռավղիոյ հիւսիսային մասը որ յետոյ Մերովէ կոչուեցաւ, ի սկզբան կ'անուանուէր Սուբա, յանուն երեց որգւոյն Քուշայ, Ծննդ. ի. 7։ Եւռավղիա ուրեք ուրեք լեռնային էր, և ուրեք ուրեք ատազոտ, բայց մեծագոյն մասն էր ջրաբեր և պտղաբեր։ Եւռավղիոյ առևտրական բերուց գլխաւորներն էին եղինձս, փղոսկր, հասմնմունք, ոսկի և պաղտուական ակունք։ Այս երկրին պատմութիւնը մեծաւ մասամբ խառն է եգիպտոսի պատմութեան հետ, և այս երկու երկիրներըզ շատ անգամ ի միասին կը յիշուին ի Սուբզ Գիբա, եռ. ի. 3–6. Թգ. 3. Թե. 14. եզեկ. Լ. Դան. ԺԱ. 43։

Զաբա "Եւռավղոյին" որ արշաւեց Յուդայի երկիրն առ Ասային, 944 ին նախ քան զՔ., ի Մեռոց. ԺԴ. 9–15, ըստ կարծեաց ոմանց էր թագաւոր եգիպտոսի՝ Եւռավղիական հարստութենէն մի, քան այլոց էր Եւռավղիոյ թագաւոր որ կը տիրէր Դաբմիր ծովուն երկու կողմերուն, այսինքն՝ Ադարիա և Ափրիկէի հարաւային միանգամայնի։ Ըստ այս մեկնութեան հնար և գիւրին էր Զաբայի գալ ի Գաղեստին առանց անցնելու եգիպտոսէ։ Եւռավղիոյ թագուհին, կանդակ, որպ ներքինին կը յիշուի Դործոց Առաքելոց գլ. Ը. 27 համարին մէջ էր հասանականապես թագուհի Մերովէի, ուր կանդակ անուամբ կանոչք տիրացին հետզհետէ։ Որովհետև կը պատմուի թէ յիշեալ ներքինին կ'երթար եբաստզեմ երկրպագութեան համար, էր հաւանականապես, եթէ ոչ ծնընդեամբ, գէթ կրօնիք Հրեայ։ Կ'երևի թէ բաստական Հրեայք կային այն երկրին մէջ։ Աւետարանը կաստակիցներ առացաւ այս Հրէից մէջ, այնպէս որ չորրորդ գաւառն մէջ արգէն ամփոզջ Աստուածաշունչը թարգմանուած էր ցունաբէնէ հին եբրայեցերէնի։

Եւաք, քաղաք եգիպտոսի ցոց, հիւսիսային ծայրը կարմիր ծովուն արևելեան ծոցին որ ի հնումն կը կոչուէր Ելանեան ծոց, և զորգիս՝ ծոց Ագաբայ։ Հոս էր նաև Գաբահնգաբեր, մօտ Հելիոպ, Բ Օր. Բ. 8. Գ թագ. Թ. 26։ Այս ծոցը, թէև ծանօթ հնոց, էր գրեթէ անծանօթ արդի աշխարհագրաց մինչև ի ժամանակն Գաւրգ Տարթի. Այս յանգուածն ճանապարհորդն այցելութիւն բրաւ հան, և այս ծովածոցին վրայ կատարեալ տեղեկութիւն առաւ։ Դաբթի նուաճեց զԵլոթ, և ըրաւ երևելի վաճառատեղի, Բ թագ. Ը. 14. Սոզամեն ևս չիներ հոն նաւեր, Բ Մնաց. Ը. 17, 18։ Աս ցվերամեա եգիպտոսցիք միաւանգամ առին զԵլոթ, բայց գաբձեալ առին Ոզիայի, Դ թագ. Ը. 20. ԺԴ. 22, և Ռզիա՝ Ոսաբիի, ԺԶ. 6։ Աս չատ մեղեցաւոք եղաւ էր ծագիեալ վաճառականութեամբ և գիւրաւնեչաւ կան օգնիք։ Յամի Տ՚. 630, նոսթ հնկաւ ընդ իշխանութեամբ Մահմետ, և է զորգիս ասէրակ։ Նոսթի մեռ Ագաբայ տէրոջը, ուր Սինա լեռնէն գաղեստին գացող ճանապարհորդք յանախ այցելութիւն կ'ընեն, մի միայն կարևոր տեղն է ի պաշտպանութիւն Մեքքէ գացող ուխտաւորաց։

Եղեգն, տիւրէ Ասորոյ, մին յեօթանասուն ծերոց որ օգնական կարգուեցան Մովսէսի ի կառավարել

Digitized by Google

զժողովուրդն։ Մարգարէութեան հոգին եկաւ նկատակ և Մովսեսի վրայ որ յիշեալ եօթանասունները էին, և այս երկուքը որ Մովսէսէ հեռու կը գանուէին բանակին մէջ սկսան մարգարէանալ։ Յետոս անկարգ համարեցաւ անոնց մարգարէանալը, բայց Մովսէս խօսեցաւ ի նպաստս նոցա, Թուա. ԺԱ. 24–29։

Նկատելիք, որ Խափսոն Ասորած է, Բնթրելհեմացի սեռ, այլ Նյեմհեայ. Հառաք Ա. 2։

Ելից. Գիրք, երկրորդ գիրք Մովսէսի հնգամատեանին և բոլոր Հին Կտակարանին։ Այսպէս կոչուած է վասն զի կը պատմէ Իսրայէլացւոց ելնի Յեգիպտոսէ։ Կը պարունակէ իրը հարիւր քառասուն և հնգամեայ ժամանակ, ի մահուանէն Յովսեփայ մինչև ի կանգնումն վկայութեան խորանին յանապատին, յամի ստեղծման աշխարհի 2369–2514։ Նկից գիրքին սկզբնական նիւթերն են, 1. Իսրայէլացւոց հարստահարութիւնն ընդ իշխանութեամբ փարաւոնի մը որ Յովսեփայ յիւս մահուան ցաւսեփայ. "Նոր թագաւոր մը եկաւ որ Յովսէփը չէր ճանչնար„ գլ. Ա. 8։ Այս խօսքն, քառ ոմանց, կ'ակնարկէ Հիւկսոսներէն որոց սպշաւանքն Յեգիպտոս եղած կը յիշուի իրրև զպնաս ժամանակաւ քառ սպատկրին պատմութեան, և որ տեսիլքին ալն երկրին ու սակաւ ժամանակ։ Կ'ըսուի թէ Հիւկսոսներն, քառ նշանակութեան այս անուան, էին հովիւ թագաւորներ, և եկան յարեւելից։ 2. Մովսիսի ծնունդը, տնութիւը, չորսնասներութիւնը և փախուստը, գլ. Բ.–Ջ.։ 3. Մովսիսի կոչումը, փարաւոնի խոստոստութիւնը, և տասն հարուածեալ պատուհասը, գլ. Է.–ԺԱ.։ 4. Զատկի տօնին հաստատութիւնը, Իսրայէլացւոց յանկարծ մեկնիլը, անցնիլն ընդ կարմիր ծով, և Մովսիսի և ժողովրդեան փառաբանութիւնը յայնկոյս ծովուն, յետ կորստեան փարաւոնի և զօրաց նորա, գլ. ԺԲ.–ԺԵ. 5. Դեպ ի Սինա լեռնալու տանն ի պատճառս ժողովրդեան գործած հրաշից պատմութիւնը, գլ. ԺԶ.–ԻԷ.։ 6. Օրինաց հրատարակումն ի լերինն Սինայի։ Պատմութեան այս մասին մէջ կը յիշուին ժողովրդեան պատրաստութիւնն ի ձեռն Մովսիսի, և հրատարակումն նախ բարոյական օրինաց, և հետոյ ծիսական օրինաց։ Այս մասին մէջ կը յիշուին նաև վկայութեան խորանը կանգնելու և Ասուածոյ այն առնը կատարելու վերաբերեալ հրահանգք, գլ. ԻԹ.–Խ.։

Ելից գիրքին պատասխան է աչ միայն պահել Իսրայէլացւոց եգիպտոսէ ելից յիշատակը, այլև ցուցնել Աստուծոյ եկեղեցւոյն ստուգապատքը և յաղթանակը, ցուցնել նաև Աստուծոյ խնամքն ի վերայ եկեղեցւոյն, և պատրաստ պատուհասին զոր կը բերէ Աստուած եկեղեցւոյ թշնամիներուն վրայ։ Ելից գիրքը պատճառ կը ցուցնէ նաև գկատարումն Աստուծմէ առաջարբասած խոստմանց և գուշակութեանց, այսինքն թէ անոր զատակը պիտի բազմանար յոյժ, Ծննդ. ԺԵ. 5. ԺԷ. 4–6. ԽՉ. 27. Թուա. Ա. 1–3, 46, և թէ պիտի հարստահարէին օտար երկիր, ուստի պիտի հանուէին չորս սերունդ ետքը գործութեամբ, Ծննդ. ԺԵ. 13–16. Եւ. ԺԲ. 40, 41։ Իսրայէլացւոց ելքն Յեգիպտոսէ շատ կոչտանէ օրինակ է գրիստոնէական եկեղեցւոյ յանապատի աշխարհս, մինչև ի հատանել նորա յերկինքն գառան։ Տես և կորնթ. ԺԱ., նաև առ եբրա. յիշեալ Թուղթը։ Ելից գիրքը կը գնէ մեր առջև գՔրիստոս ցուցնող աչ սակաւ օրինակներ և նշանակներ, ինչպէս են Մովսէս, Բ Օր. ԺԸ. 18, Ահարան, եբր. Դ. 14–16, Համար 4, 5, զատկական գառը, Եւ. ԺԲ. 46. Յովհ. ԺԹ. 36. Ա կորնթ. Ե. 7, 8, մանանան, Եւ. ԺՉ. 15. Ա կորնթ. Ժ. 3, գորերալ վէմը, Եւ. ԺԷ. 6. Ա կորնթ. Ժ. 4, շեփորից աշեռագր, Եւ. Լ. 6. Հառաք. Գ. 25. եբր. Դ. 16, վկայութեան խորանը, Եւ. Խ. "Բառնը մեր մէջը բնակեցաւ„ Յովհ. Ա. 14։

Իսրայէլի ոգւոց այս ելքն եգիպտոսէ, և անանց պանդխտութեանն անապատին մէջ, Հրէից ազգին պատմութեան գլխաւոր գտարագլխներէն մին կը կազմեցանեն։ Անանց առաջնորդն էր միշտ եհովա, և բոլոր

Digitized by Google

գէպքեր որ մի գլխով կին պատահէ-
ցան՝ մէն մի հրաշքներ էին։ Անոնց
Ռամմեսէս Նլլէլէն մինչև Հասիլեն ի
տահմանս խոստացեալ երկրին, քա-
ռասուն տարուան ժամանակի միջոց
էր։ Այս միջոցին սերունդ մը անցաւ, և Մովսիսական օրէնքը
տրուեցաւ և վաւերացաւ Սինայի ո-
րոտաձիերով և փայլակներով։ Զկով
պատմութիւն մը որ այնպէս յստակ
կը ցուցնէ Նախախնամութեան միջա-
մտութիւնն ազգերու և անհատներու
գործերուն մէջ, ինչպէս Իսրայէլաց-
ւոց անապատին մէջ պանդխտու-
թեան պատմութիւնը։

Նոյն ԺԲ. 40 յիշուած չորս հարիւր
երեսուն տարին կը սկսի, քսան տարի
յետոյ ժամանակագրութեան, ի
ժամանակէն երբ խոստումը եղաւ
առ Աբրահամ, Ծննդ. ԺԵ. 13
ցակորոյ յԵգիպտոս գալէն մինչև
ցկնո Իսրայէլի որգւոց, անցին իրը եր-
կերիւր երեսուն տարի։ Եօթանասունն
և հինգ հոգին եղած էր երկոց ժամա-
նակը 600,000 այր, բաց ի տղայոց։
Աստիք ատին իրենց հետ բազմութիւն
հօտից և արջառաց, և բազում կո-
զոպուա եգիպտացիներէն։ Հզօր ձե-
ռամբն Աստուծոյ միայն եղաւ անոնց
փրկութիւնը, ահեղ նշաններով, և
կը թուի թէ Աստուած այս բանն
ըրաւ իւր փառաց վրէժը խնդրելու
համար, վասն զի Ընդօս, Ճաննէր,
գազառս, Ձկունք, արջառք, այլազգի
հանդերձ, կը պաշտուէին եգիպտա-
ցիներէն։

Ցետս առանձնարդ և վերջին հար-
ուածին, Իսրայէլացիք սպիտաս ար-
ձակուեցան յԵգիպտոսէ։ Նը կար-
ծուի թէ Իսրայէլացիք գումարուած
էին ի Ռամեսէս կամ Հերոպոլիս,
յերկիրն Գեսեմայ, իրը երեսուն և
հինգ մղոն յորմէ մօտ ի Սուէզ, հին ջրանցքին քով որ գնա-
զոս կը մերձենէ կարմիր ծովուն հետ։
Իսրայէլացիք ճամբայ ելան առաջին
ամեսեան հնգետասաներորդ օրը, կամ
զատկին յաջորդ օրը, այսինքն իրբև
ի կիսում ապրիլի։ Անոնց ճամբան
իր գէպ Հարաւ-արեւելք մինչև
Ոթոմ, բայց անկէ փոխանակ եր-
թալու ազգային ի Սինա, գարձան
գէպ ի Հարաւ, Եզ. ԺԴ. 2, կարծիր
ծովուն արեւմտեան կողմէն, և հա-
ստան, յետ երից աւուրց ճանապարհ-
որդութեան, հասանականապէս
մօտ ի Սուէզ։ Հոն, արեւելեան հող-
մոյ միջոցաւ, Աստուած հրաշից
ճեղքեց ծովին ջուրերն, այնպէս որ
իսրայէլացիք անցան անոր մէջէն
հետ, մինչ եգիպտացիք որ յան-
գդնեցան անոնց հետէն մանել, հեղ-
ձան, երբ ջուրերը միացան միւսան-
գամ։ Սուէզի ծովուն այն ճիւղն ընդ
որ անցան Իսրայէլացիք երեք կամ
չորս մղոն միայն լայն է, և անցա-
ռութեան ատեն անկէ կրնայ անց-
նիլ մարդ հետ։ Աւազի լայնատարած
և խորագոյն էր, բայց գարնան գիպ-
ուած աւազէն ու խիճէն լեցուած և
փոխուած է։ Հոն գործուած հրաշքը
զարմանալի էր, և աւելի յայտնի
ցուցուց Աստուծոյ ձեռքը քան որ
և իցէ մէն ի տասն հարուածոց։ Ըստ
Սուրբ Գրոց Աստուած սաստիկ ա-
րեւելեան հովով „ ճեղքեց ծովը, „ջուռ-
բերը ժողովուեցան, „ “հեղեղները դե-
զի պէս կայնեցան, „ “և Իսրայէլի
որդիքը ծովուն մէջէն ցամաքով քա-
լեցին։ ու ջուրերը անոնց աջ կողմէն
և ձախ կողմէն պարիսպ եղան։„ Այս
ահեղ բարը գիշերը մինչև ի պահ
առաւօտուան առանց ամենեւին ար-
գելք բռնելու Իսրայէլացւոց անցքին,
մինչ առաւօտուան գիսրայէլացիս հա-
լածող եգիպտացիք ծանգուածոյն
ջուրերէն։ “զօրաւոր ջուրերուն մէջ
կապարի պէս ընկղմեցան։„ Հրաշք
էր այս, զոր հով մը չէր կարող
գործել, ինչպէս Նէեմեայ լսել լաւ-
ցուեր է ի Յորգանան բաւական պիտի
չըլլար բաւիղ զնա ի բոլոսութե-
նէն։ Հոս պէտք է յիշել նաև որ
աշխարհագիրներէն ոմանք կը կարծեն
թէ այս հրաշքը կատարուեցաւ ի
Հարաւոյ Ագաբայէի, Սուէզէն աւան
կամ երկոտասան մղոն հեռու, ուր
ծովը իրրև աւազաձիրկու մղոն լայն
է։ Այս կարծեաց գէմ կրնան ոչ
սակաւ առարկութիւններ հանուիլ,
թէպէտ չի կրնար ապացուցուիլ թէ
սխալ է։ Զարգիս գիտաբերն է այն
աեղերուն նկարագիրները ուսչիլ, ինչ-
պէս գիտաբերն է ցուցնել հզօրագ մը
աստանդական գերութենէն Աստուծոյ
թագաւորութիւնը մտնելու անցքը։

Digitized by Google

Բայց այս երկու դիպաց մէջ ևս գործն Աստուծոյ է, և փառքը նորա միայն։

Այս ըմբռնմանցն փրկութեան հասարի փառք մնաւորացանելէն ետքը, իսրայելացիք յառաջ գացին կարմիր ծովուն արևելեան եզերքէն, հավիւնեներէն և անապատէն մինչև ի Ալիմ։ Իսրայելի այս չուն կրնայ գծագրուիլ։ Մեռայ, Եգիմ և Ալի անապատը հաստատականապէս միևնոյն են։ Ջերբրդ ամենան, այսինքն յունիսին, կամ մանաւանդ յունիսի կիսուն, իսրայելացիք հասան ի Ալիմ, իրը յետ երկամեայ ճանապարհորդութեան։ Չոս տրուեցաւ օրէնքը, և իսրայելացիք ինացին հոն մինչև կատարուեցաւ ինչ որ Ելից մնացեալ մասին, Ղևտացւոց գիրքին և թուոց առաջին ինն գլուխներուն մէջ կը պատմուի, այսինքն մինչև յաղորդ տարւոյն երկրորդ ամսուն (մայիսի) քսանևորդ օրը, իրը մեռաւան ամիս։

Իսրայելացիք այս ժամանակին չուելով ի Սինայէ, գացին հիւսիսին ընդ անապատն փառանաու կամ թեբա կարմիր ծովուն արևելեան միւսին ի վեր, և հիւսիսին ընդ Էլ-Ադապահ, մինչև ի կադէս-բառնէ, փառանաու հարաւային սահմանին մօտ։ Անոնց դէպ ի հիւսիս ճանապարհորդութեան մէջ, Ռաֆիդիմի մօտ ի Սինա, Տաբերա (հրկիզութիւն), Կիբրոթ-Հաթթաավա (գերեզմանք ցանկութեան) և Ասերոթի, այնպիսի դէպքեր կատարուեցան, որոց պատմութիւնը շատ կազմնակ արժանի է ուշադրութեան։ Ի կադէս-բառնեայ լրտեսներ զրկուեցան դիտել խատաստիալ երկիրը, և դէպ լուր բերին, հաւանականապէս նոյն տարւոյն օգոստոսին։ Ժողովուրդը տրտնջից ետ գառնալ և թափառիլ անապատին մէջ, մինչև որ այն սերունդին դիակները խմորին անապատին մէջ, թուա. ԺԴ. 25։ Իսրայելացիք այնպէս ըրին։ Տէրէ տեղ թափառելով ի մեծ անապատին փառանաու ար ի հարաւոյ Զազեսարնու, նպատակ ի մեծ ուղղաստ անապատին որ կը կոչուի Էբ-Ղոր և մանաւանդ Էբ-Ադապահ, որ կը ձգուի Մեռեալ ծովէն մինչև Ագաբայի ծոցը, այն է՝ արևելեան բազուկ կարմիր ծովուն։ Տէս ՃՈՐԴԱՅԱՆ։ Թէ ուր և ինչպէս այն երկայն ասորիներն անցան՝ չենք գիտեր, և ոչ իսկ Թէ ինչ ճամբաներով, և ոչ անցան անապատէն, կամ Թէ բաց ի մանանայէն ինչ կերակուր ստուեցաւ անոնց։ Մովսէս կ'ըսէ. "Շատ օրեր Սէիր լեռանը բոլորտիքը պտտեցանք," միշտ ասոր նորածին Թեամբ հրահրելէն ետև և ամիպէն, թուա. Թ. 22։ Մովսէս կը յիշէ զանազան երթևեռանան ինձանաց որ մեծ մասամբ անծանօթ են, և ուր իսրայելացիք հանգիստ կամ բանակեցան յառաջ քան պհանակելը իւրեանց ի Դասխոն-գաբեր, թուա. ԼԳ. 19–35, և յիս այնորիկ կը յիշէ ասոնց գործն ի կադէս, անդ, 36, 37, յառաջնում ամենան, թուա. ի. 4, յիս անցանելոյ իրը երեսուն և ութ ամաց։ Մինչ այսպէս երկրորդ անգամ բանակեցան ի կադէս, Մովսէս զրկեց առ արքայն Եդովմայեցւոց, խնդրել Թոյլատուութիւն անցանելոյ անոր երկրէն, այսինքն լերանց (Սէիր լերան) շղթային որ է Էլ-Ադապահ կոչուած մեծ հովտին արևելեան կողմը։ Տէս ԵԴՈՎՄ։ Եդովմայեցիք չեստուին անդք, և իսրայէլ տեսանելով որ կարող չէր հարստէն մանել գաղեսային, վասն զի գանանացի չգոր ցեղեր կը բնակէին հոն, տեսիպատեցաւ բանել այն ճամբուն որ տանի դեպ ի հարաւակողմ էր շուրջ գԵդովմա, թուա. ԻԱ. 4։ Եդովմէն գառանալէն քիչ ետքը, իսրայելացիք եկան Հոր, ուր մեռաւ և թաղուեցաւ Ահարոն, թուա. ի. 20–28։ Յառաջ երթալով Էլ-Ադապահ կոչուած հովիտն ի վեր մինչև Գաբոխոն-գաբեր, կարմիր ծովուն արևելեան ծոցին գլուխը, անցան արևելեան լեռնէրէն, և ապա գայթան ի հիւսիս ընդ արևելեան անապատան, այն ճամբով ընդ որ Մահմետական ուղեւորաց մեծ Ասրեական կարաւանը կ'անցնի զարդիս ի գնալ ի Մէքքէ։ Իսրայելացիք հասան Զարեգի ձորը, Մովսէս հարստային սահմանագլուխը, ճիշդ յիս քառասուն տարուց ելլից Եգիպտոսէ։

Հեռանալ ցանկը իսրայելացւոց ի Կնանեացոն ցուցցին է իրենց ճամբագրութեան ասան անապատին մէջ։

Digitized by Google

Ա· ԵԳԻՊՏՈՍԷ Ի ՍԻՆԱ

ԵԼԻՑ ԺԲ –ԺԹ·	ԹՈՒՈՑ ԼԳ·
Ի-սմինեաէն, ժԲ· 37 ·	Ի-սմինեաէն, համար 3·
1. Սոկքովթ, ժԲ· 37 ·	Սոկքովթ, համար 5 ·
2. Ոթամ, ժԳ· 20 ·	Ոթամ, համար 6·
3. Փխարիօթ, ժԴ· 2 ·	Փխարիօթ, համար 7 ·
4. Անցք ընդ կարմիր ծով, ժԴ· 22, և երկքօրեայ չու- նադատին Սուբ, ժԵ· 22 ·	Անցք ընդ կարմիր ծով և երկքօր- եայ չու յանապատին Ոթամ, համար 8 ·
5. Մեռայ, ժԵ· 23 ·	Մեռայ, համար 8 ·
6. Եղիմ, ժԵ· 27 ·	Եղիմ, համար 9 ·
7.	կարմիր ծովն ի վեր, համար 10 ·
8. Ամն անապատը, ժԶ· 1 ·	Ամն անապատը, համար 11 ·
9.	Դափկա, համար 12 ·
10.	Եղուս, համար 13 ·
11. Ռափիդիմ, ժԷ· 1 ·	Ռափիդիմ, համար 14 ·
12. Ամնոյն անապատը, ժԹ· 1 ·	Ամնոյն անապատը, համար 15 ·

Բ· ՍԻՆԱՑԻՆ Ի ԿԱԴԷՍ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՆԳԱՄ

ԹՈՒՈՑ ժ·–ի·	ԹՈՒՈՑ ԼԳ·
Ամնոյն անապատէն, ժ· 12 ·	Ամնոյն անապատէն, համր. 16 ·
13. Տաբէրա, ժԱ· 3· Բ Օր· Թ· 22·	
14. Կիբրօթ–Հաթթաավա, ժԱ· 34·	Կիբրօթ–Հաթթաավա, համար 16 ·
15. Ասերովթ, ժԱ· 35 ·	Ասերովթ, համար 17 ·
16. Կադէս, փառանու անապատը, ժԳ· 1, 27· Բ Օր· Ա· 2, 19· Անտի կը գառնան ետ և կը թափառին երեսուն և ութ տարի, թու· ժԴ· 25–36 ·	
17.	Ռաթամա, համար 18 ·
18.	Ռեմոն–փարէս, համար 19 ·
19.	Լեբնա, համար 20 ·
20.	Ռեսսա, համար 21 ·
21.	Կեհելաթա, համար 22·
22.	Սօփար լեռը, համար 23 ·
23.	Քարադա, համար 24 ·
24.	Մաքելօթ, համար 25 ·
25.	Թասմէ, համար 26 ·
26.	Թարա, համար 27 ·
27.	Մատեկա, համար 28 ·
28.	Համոնա, համար 29 ·
29.	Մոսերօթ, համար 30 ·
30.	Բանէ–յական, համար 31 ·
31.	Հորդագադգադ, համար 32 ·
32.	Եոտբաթա, համար 33 ·
33.	Եբրօնա, համար 34 ·
34.	Գասիոն–գաբեր, համար 35 ·
35. Դարձ ի կադէս, թու· ի· 1 ·	կադէս, համար 36 ·

Digitized by Google

ԹՈՒ· Ի·, ԻԱ· Բ ՕՐ· Ա· Բ· ժ·	ԹՈՒՈՑ ԼԳ·
կապեսէն, թաւ· Ի· 22·	կապեսէն, հատ՚որ 37·
36· Բէրսէթ–քանէ–յաիան, Բ Օր· ժ· 6·	
37· Հովը լեռը, թաւ· Ի· 22· կամ Մօսերա, Բ Օր· ժ· 6, ուր մեռաւ Ահարոն·	Հովը լեռը, հատ՚որ 37·
38· Գադգադ, Բ Օր· ժ· 7·	
39· Եահբաթա, Բ Օր· ժ· 7·	
40· Ճանապարհ կարմիր ծովուն, թաւ· ԻԱ· 4· ելաթ·ով և Գասիոն–գաբերի քովէն, Բ Օր· Բ· 8·	
41·	Սելմոնա, հատ՚որ 41·
42·	փունոն, հատ՚որ 42·
43· Ովոթ, թաւ· ԻԱ· 10·	Ովոթ, հատ՚որ 43·
44· Իյէ–աբարիմ, թաւ· ԻԱ· 11·	Իյէ–աբարիմ, հատ՚որ 44, 45·
45· Ջարէդ ձորը, թաւ· ԻԱ· 12· Բ Օր· Բ· 13, 14·	
46· Առնոնի ձորը, թաւ· ԻԱ· 13· Բ Օր· Բ· 24·	
47·	Դիբոն–Գադ, հատ՚որ 45·
48·	Գելմոն–Դիբլաթէմ, հատ՚որ 46·
49· Ջրհորը յանապատին, թաւ· ԻԱ· 16, 18·	
50· Մաթթանա, ԻԱ· 19·	
51· Նահալիէլ, ԻԱ· 19·	
52· Բամոթ, ԻԱ· 19·	
53· փռագա, գրուած է Ա.բարիմի կարգը որոյ մէկն էր փռագա, ԻԱ· 20·	Աբարիմի լեռները, մեռ ի Նաբաս, հատ՚որ 47·
54· Բաաղաու ճամբով Մովաբա գաշտը ցորգանանաս քով, մեռ յերիքով, թաւ· ԻԱ· 33· իԲ· 1·	Մովաբաս գաշտը առ ցորգանանաս, մեռ յերիքով, հատ՚որ 48·

Եւ առաք, Մինդ· ժդ· 1, 9, Թեբեա մինանդ երկիրն ընդ Թելասարայ, Գ թագ· ժԲ· 12· եւ· Լ Ի· 12 Աբարբերէն Թարգմանութիւնը կը կոչէ զայն Հայաստան։

Նկեղեցի· Նկեղեցի Թարգմանուած ցուհարէն բառը կը նշանակէ ընդհանրապէս հաւատացեալ կամ կրօնական ժողով· և երբեմն այսպէս կը Թարգմանուի, ինչպէս Գործ· ԺԹ· 32, 39· Նոր կտակարանին մէջ հաւատացեալներն կը նշանակէ կրօնական երկրպագուաց ժողով, Թէ՛ Հրէական, ինչպէս Գործ· Ի· 38, և Թէ Քրիստոնէական, ինչպէս Մատթ· ժԶ· 18· և կորնթ· Զ· 4· Վերջին միտքն աւելի ընդհանուր է, և այսպէս գործածուած է կրկին նշանակութեամբ, ուսոնի կը նշանակէ

1· Ընդհանուր Քրիստոնէական և հնգեցին, Թէ անհատականին որ կը բազկանայ յայնց որոց անուանքը գրեալ են յերկինս, և զորս կը ճանչնայ Աստուած, բայց մինչ չենք ճանչնար, երբ· ԺԲ· 23, և Թէ՛ տեսանելի եկեղեցին որ կը բազկանայ ի հնատակած Քրիստոսի յերկրի աստ, կաղ· Ա· 24· և Տիմ· Գ· 5, 15·

2· Ջերկինք Քրիստոնեայ գաւանողաց մանաւանդ եկեղեցի կամ խումբ

Digitized by Google

մը, որ մեկուսիզ գալով պաշտօն կը մատուցանեն տեղ մը։ Այսպէս կ'ըսուի, Հաւատով, կոնթոսի, եփեսոսի, փիլիպպէի և այլ քաղաքաց եւ կեզեցիներ, առ որս Պօղոս առաքեալ ուղղեց իր թուղթերը։

ԵՅովա, անճառելի անունն Աստուծոյ առ. Երբեմն ։ Այս բառը երբեք յոգ չէր առնուր, և ոչ իսկ անոր յոգնակին կը գտնուի։ Հրեայք չէին երբեմն առնուր այս անունը, և երբ կը հանդիպէին այս անուան ի Սուրբ Գիրս, կարդալուատեն փոխանակ այնը կ'ըսէին Ադոնայի, այսինքն Տէր, կամ Եհոհիմ, այսինքն Աստուած։ Տես Աստուած։ Երբեմն Աստուածաշունչին մէջ ԵՀովա բառը կը գրուի յիշեալ երկու բառերէն մէկուն ձայնաւորներովը։ Շատերը կը կարծեն թէ ԵՀովա բառն հին ատենը կը կարդացուէր Եահվեհ, բայց այս ստոյգ չէ։ Բառին նշանակութիւնն է Ես, կամ Եմ։ Ի, այսինքն Եհովան, բառը, կը ցուցնի գինքնագոյութիւն, գանկախութիւն, գանփոփոխութիւն և գրսվանդակ աստուածայնին անսահմանութիւն, որ է գրաւ կամ երաշխաւորութիւն թէ Աստուած պիտի կատարէ իր բոլոր խոստումները։ Տես և Եհ. Գ. 14, ըս եմ որ եմ, որպ նշանակութիւնը տես Աստուած յօդուածին մէջ։ Ելից Զ. 3 համարին մէջ Աստուած կ'ըսէ, "Աբրահամին, Իսահակին ու Յակոբին Ամենակարող Աստուծոյ անունով երեցայ. բայց իմ ԵՀովա անունով անանց չյայտնուեցայ։" բայց և այնպէս կ'երևի թէ ԵՀովա անունը ծանօթ էր ի սկզբանէ, ինչպ. Գ. 1։ Սկսիլ կարծուիլ թէ ինչո Աստուած, երբ զմարդն Ադամ անուանեց, զինք անոր ԵՀովա անուամբ յայտնեց. բայց երբ նահապետաց յայտնեց զինք, յատկապէս այս անունը չտուաւ իրեն՝ ինչպէս տուաւ երբ Մովսէսի յայտնուեցաւ, և ոչ այն անուան խորին նշանակութիւնն ի մացուց անոնց՝ ինչպէս խմացուց Մովսէսի։ Նահապետներուն կ'ըսէր. "Ես եմ ամենակարող Աստուածը," ծնի. 1. ԻՋ. 24. կամ, Ես եմ ԵՀովան, Աբրահամին, ևն, Աստուածը," բայց ոչ երբեք լսի, "Ես եմ ԵՀովան,"

ԵՀովայիրե, Տէրը պիտի պատնի, կամ, Տէրը պիտի նախատնուի։ Աբրահամ տուաւ այս անունը տեղւոյն ուր պիտի զոհէր իւր որդին գիտնակ, Ծննդ. ԻԲ. 14։ Աբրահամ տուաւ այս անունը, ակնարկելով պատահանքը զոր տուաւ Իսահակայ Հարցմանն, ըստ 8 համարին, Թէ "Աստուած իրեն ոչխարիզ բլլալու գառը պիտի պատրաստէ։"

ԵՀովահիրե, Տէրը իմ երևցաւ ե, ել. ԺԶ. 15։

ԵՀովայ-շալոմ, Տէր խաղաղութիւն, կամ, Խաղաղութիւն Տէրն։ Գեդէոն տուաւ այս անունը սեղանի մը զոր չինեց ի տեղւոյ ուր Տէրոջը հրեշտակը երևցած էր անոր, և ոգեշնչած էր զնա բսելով, "Խաղաղութիւն բլլայ քեզի," Դատ. Զ. 24։

ԵՀովաշամա, Տէրը հոն է, եզեկ. էլ տուաւ այս անունն ապագայ սուրբ քաղքի մը, եզեկ. ԽԸ. 35։

Եղ, ի վաղուց ի հետ կը գործածուէր յատկելը, ոչ միայն քահանայ կամ թագաւոր օծելու, այլև առ հատորակի գլուխ, մօրուք և մարմինն օծելու, Ծննդ. ԻԸ. 18։ Տես և Օծել։ Եղը կամ ձէթն ընդհանրապէս կը գործածուէր նաև ի կերակուր, եզեկ. ԺԶ. 13։ Նոր և քաղցր ձէթը նախամեծար էր քան զկոզի և քան զճարպ համ ասլու համար կերակրոց, և ասոկուն յԱսորիս գրեթէ ամէն տեսակ կերակուր կ'եփի ձէթով։ Նաև իբրև ստակի նման էր կը մատուցուէր տաճարը, որպ հետ ասոր ծախքն էր մատուցանել նաև բարակ ալիւր, Ղեւտ. Ե. 11. Զ. 21։ Լապտերաց համար և ս մնգուր ձէթը լաւ կը համարուէր, և կը գործածուէր վկայութեան խորանը լուսաւորելու։ Զձէթ այս այլևայլ գործածութեանց պատճառաւ ձէթենւոյ տնկայութիւնն էր մեծ ըրեդանուր և ի շահեցեր Նէմոց, և Մեծաց Իե. 28. Ովս. ԺԲ. 2։ Զձէթը, ցորենոյ և գինւոյ պես, խանթի և առևտրոյ վաճառք էր, Բ Մնաց. Լ.Ը. 28. եզր. Գ. 7։ Լապտերաց ձէթը կը մղուէր ձէթասպասքէն, մինչդեռ պատրը գայթ և կանանչ էր, թէթև ծեծմամբ կամ ճմլմամբ, ել. Իե. 20. ԻԹ. 40։ Զաքգիս, ինչպէս նաև հին ատենը, հա-

Digitized by Google

սուն ձիթապտուղը կը ճմլուի վրայէն քարէ գլանաձեւ անցուածով։ Ճմլուած ձիթապտուղն յետոյ կը մղուի ձիթոյ ազօրեայ մէջ, երբոյնցերէն, ներքնդէն։ Ձիթապտղոյ հատերն հիմա ոտքով չէն կսխուիր, բայց կ'երբեմն թէ այսպէս կ'ընէին երբոյնցիք, գէթ քան մասին, երբ ձիթապտուտզք կակուղ էին, Մխ. Ջ. 15։ Գերեզմանի, այսինքն չկիոյ ճամբայ, հաւանականապէս առած էր այս առնուն ի սկզբան հոն մօտ գտնուած ձիթոյ մամլիչ մը։ Տես Ձիթենի։

Եղամ, երկիրն որ յետոյ կոչեցաւ Զարեհատան, Ծննդ. ժԴ. 1։ Աւ. երկիրը կոչուած էր Եղամ յանուն որդւոյն Սեմայ, Ծննդ. ժ. 22։ Ցոյն և Հռովմայեցի մատենագիրք կը կոչէին զայն Եղիմայիս, որ կը պարունակէր զմեան ինչ Սուսիանայի, այժմ Քուշանք, կամ, որ ատելի հաւանական է, կը պարունակէր մաս բոզչ Սուսիանա։ Շօշ կամ Շուշան քաղաքն այս երկրին մէջ էր, Դան. Ը. 2։ Տես և Գործ. Բ. 9։

Եղբայր կը նշանակէ ի Սուրբ Գիրըս որդի մրենոյն ծնողէ կամ ի ծնողաց, Մատթ. ժ. 2. Ղուկ. Ջ. 14. եղբօրորդի, քեռորդի և կամ մօտաւոր ազգական, Ծննդ. ժԳ. 8. ժԴ. 16. ՃՀ, Ը. 3. Գործ. Ա. 14. ազգակից կամ հայրենակից, Մատթ. Ե. 47. Գործ. Գ. 22. Երբ. Է. 5. ընկեր, հաւասար, Մատթ. Ե. 23. Է. 3. սիրելի, բ թագ. Ա. 26. Քրիստոնեայ իրր Աստուծոյ որդի, Գործ. Թ. 30. ժԱ. 29։ Մատթէի գլ. ժԲ. 46–50, ժԳ 55, 56, և Մարկ. Գ. 31–35 համարներուն մէջ Քրիստոսի եղբարք այնպիսի կապակցութեամբ յիշուած են իրենց մօրը և քոյրերուն հետ, որ կրնանք հաւանականապէս ըսել թէ անունք էին որդիք Մարիամու և Ցովսեփայ, կրտսեր քան զՔրիստոս։ Բայց և այնպէս բոլորովին ոտպդ չէ այս։ Մատթէի ժԳ. 55 համարին մէջ յիշուած Ցակոբ, Ցովսէս և Ցուդա, էին թերևս նոյն Մատթէի Իւ. 56, Ղուկայ Ջ. 15, 16, և Ցովհաննու ժԲ. 25 համարներուն մէջ անհատկուած մօրքաքուրդիք Ցիսուսի, քանզի կդէոպպաս և Ալփէոս հաւանականապէս միևնոյն են։

Եղեւիճ, ազնիւ ծառ մշտադալար տեսակեալ ի Սուրբ Գիրս, Սաղմ. Ղ. 12. եզեկ. Լ. 3–6։ Աւ. ծառերն էին ընդհանրապէս լայն և

Digitized by Google

բարձրաբերձ, ամանց չրկապատն էր երեսաւն և հինգ մինչև քառասուն ոտք, և բարձրութիւնն՝ իննսուն։ Եղևիներ կ'արձակէր իւր լայնատարածած և գրեթէ հորիզոնական ոստերն իբր տան կամ երկոտասան ոտք ի վերոյ քան զգետինն. նուրբ և ուղիղ և իբր մի մատնաչափ երկայն տերևներ շատ խիտ են։ Եղևնոյ պտուղն է, մոյր ծառին պտղոյն պէս, փոքր կոն։ Այս անուանի ծառը կը բուսանի Ասիոյ մէջ ալ միայն Լիբանան, այլև Ամանոս և Տաւրոս լեռներէն և այլուր յԱրևելս, բայց ալ ուրեք կը հասնի Լիբանանու եղևիներուն մեծութեան և բարձրութեանը։ Մշակուած է նաև Եւրոպայի պարտէզներուն մէջ։ Այս տեսակէն երկու շատ պատուական ծառ կը գտնուի Անգղոյ Զիզուխը կոչուած քաղաքը. Նաև Բարիզի բուսարանական պարտէզը կայ շատ գեղեցիկ եղևին մը։ Եղևնոյն լայնատարած ոստերուն և կոնաձև գագաթին վերևէն համմատութիւնն է որ գեղեցիկ կ'ընէ այս ծառը։ Խէժը որ կը ծորէ եղևնոյն բունէն և կոնաձև պտղէն՝ բաղատմունի պէս կակուղ է, և անուշահոտ իբրև զբաղատմունն Մէքքէի։ Այս ծառին բոլորութիւն ամէն բան ոստերի բաղատմուն կը հոտի, ուստի եղևնոյ անտառն այնպէս ախորժելի և անուշահոտ է, որ մեծ զուարճութիւն է այն անտառներէն անցնիլ, երգ. Դ. 11. Ովս. ԺԴ. 6։ Եղևնափայտը յարմար է մեծապատ չինուածներու, քանզի ազատ է փտութենէ, և ճճիներ չեն ճեռաբեր անոր, ուստի և տանց յարկերը, և տնկակաց յատակը և ձեղունը ծածկելու համար գերան և տախտակ ընդհանրապէս այս ծառէն կը կտրուին։ Փայտը կարմրագոյն, գեղեցիկ, պինդ և անոստ է։ Պերսեպոլիսի պալատը, Երուսաղէմի տաճարը և Սողոմոնի պալատն եղևնափայտէ չինուած էին, և "Լիբանանու անտառին տունը," Երեմ. այսպէս կոչուած էր, վասն զի շատ եղևնափայտ գործածուած էր անոր չինութեանը, Գ թագ. Է. 2. ժ. 17։

Եղևնոյ անտառներէն որ ժամանակաւ կը ծածկէին Լիբանան՝ հինգ տակաւք մեռացած են, Ես. Ը. 13. ժ. 19. Թէպէտ տակաւքն կան ցիր ցան անդ ծառեր որ բուն եղևնոյ կը նմանին։ Մեծամեծ և հնագոյն եղևինք, որ բուն եղևնին կը կարծուին, կը գտնուին անտառի մէջ, քիչ հեռու Պաալպէքէն Տրիպոլիս տանող ճամբուն վրայ որ Լիբանանէն կ'անցնի, լերան արևմտեան կողմի գագաթէն քիչ վար, Լիբանանու բարձրագոյն գագաթեան ստորոտը։ Այս անտառին ծառերը տակաւ են թուով, բայց շատ հին, Թերևս Փրիստոսի ժամանակէն, իբր 400 կամ 500 մետասպատուհան ծառերով խառն։ Տես և Լիբանան։

Եղևնին բառը Սուրբ Գրոց մէջ, բաց ի ճշմարիտ եղևնոյ Լիբանանու կը թուի նշանակել երբեմն բևեկնի և երբեմն մոյր ծառ։

Եղեռագէ, քաղաք Ամովրհացւոց, մօտ ի մոյրաբաղաքը Նոցա Հեբրոն։ եզէկ. ԻԷ. 3, 37։ Եսայի և Երեմիա այս քաղքին գէմ ապառնեալը կ'բնեն, յիշելով զայն Մովաբացւոց քաղաքներուն հետ, Ես. ԺԵ. 4. ԺԶ. Ց. Երեմ. Խ. 34։ Եղէկէի, որ այժմ Էլ-Ալ կը կոչուի, աւերակները կը կենան իբր մէկ մղոն կամ աւելի գէպ հիւսիսային արևելք Հեբրոնէ։

Եղեգ, երբեմն կը նշանակէ անկոյ մը, ինչպէս գագայի, կոթը կամ ցօղունը, Մատթ. ԻԷ. 48. Յովհ. ԺԹ. 29։ Սակայն սովորապէս եղէգ բառը կը նշանակէ յատուկ տունկ մը որ ճահճային տեղեր կը բուսանի, Ցոբ. Խ. 21. Ես. ԺԹ. 6, և է նուրբ և գիւրաբեկ, ուստի և հանմարուած է իբր նշանակ կամ օրինակ տկարութեան, Գ թագ. ԺԴ. 15. Դ թագ. ԺԸ. 21. Ես. Լ.Ջ. 6. եզէկ. ԻԹ. 6, և անհաստատութեան, Մատթ. ԺԱ. 7։ "Ջախջախած եղէգը," Ես. ԽԲ. 3. Մատթ. ԺԲ. 20, օրինակ է բեկեալ սրտի մը որ մօտ է ինկնալ անյուսութեան մէջ իր մեղքերը և կոծեսեալ վիճակը ճանչնալով։ Փրկիչը կը պաշտպանէ և կը զօրացնէ շնորհօք այսպիսի հոգիներ։

Եղէգն հին ատենը կը գործածուէր իբրև գրիչ և իբրև չափ, եզէկ. Խ. 5. ԽԲ. 16։ Նաև կարծուի թէ Հրէից

Digitized by Google

մէջ "եղէգ„ կոչուած չափն իրը առանձ առք երկայն էր։

Եղիա, եհովա է Աստուած իմ, մեր-դարէ, բնիկ Թեզբացի ի Գաղաադ, Գ թագ. ժԷ. 1։ Եղիայի ծնողքը և նախկին պատմութիւնը ծանօթ չէ։ Անոր անվնչհեր հետաքրքրմութիւնն առ Աստուած գրգռեց Աքաաբու և Ցեզաբելայ բարկութիւնը, մանաւանդ երբ Եղիա, ի պատիժ մեղաց Իսրայէլի, ապատնեցաւ բազմամեայ երաշտութիւն և սով 908 ին նախ քան զԳր.։ Աստուծոյ ազդեցութեամբ Եղիա ապաստինեցաւ Քերիթ հեղեղատին եզերքը, ուր հրաշիւք կը կերակրուէր ագռաւներէն։ Անկէ գնաց փիւնիկեցոց Սարեփթա քաղաքը, ուր հրաշքով մը իրեն կերակուր հայթայթեց, և ուրիշ հրաշքով իւր ասպնջականին մեռեալ տղան յարոյց։ Դառնալով առ Աքաաբ, այն մեծ բազմութիւնն հաւաքել տուաւ Կարմեղոս լերը, ուր Աստուած պատասխանեց եղիայի "կրակով„ և բահաղու քուրմերն ապանեցուցան։ Անոնցմէ գաղթեցաւ երկայն և ոսկեայ երաշտութիւնը և առատ անձրեւ տեղաց յերկինս ա-ղօթիւք մերձաւորին։ Եղիա տեսնելով թէ Աստուծոյ այս պատուիրի գործն ևս յապաշխարութիւն պիտի չբերէր Հրէից ազգը և անոր իշխանները, գրեթէ յուսահատեցաւ։ Խոյս տուաւ անապատը, և բերուեցաւ Աստուծոյ լեռն, ի Քորէբ, ուր Աստուծոյ զօրութիւնը և ազգմութիւնը տեսնելով մխիթարուած էր։ Դարձեալ դրկուեցաւ երկայն ճանապարհորդութեամբ ի Դամասկոս, օծանելու զԱզայէլ թագաւոր Ասորւոց։ Եղիա օծեց նաև զՅեհու ի թագաւոր Իսրայէլի, և զնդիսէ կոչեց լինել մարգարէ։ Յետ վեց ամաց յանդիմանեց զԱքաաբ և զՑեզաբել անոնց անիրաւութեանցը համար ընդգէմ Նաբովթայ։ Յետ այնորիկ մի ամի գամ երևեցաւ Ազաքիայի մինչ մարգարէանալու, և ինքեանց հուր յերկնից երկու խումբերու վրայ որ զանիկ բռնելու դրկուած էին։ Կանխաւ իմանալով թէ ի մեռոյ պիտի վերանար երկրէս, կու-տայ իւր վերջին խրատները մարգարէից գլորցին, հրաշքով կ'անցնի Յորդանանէն, և կը յափշտակուի երկինք հրեղէն կառաք առաւոտ ճաշակելոյ զմահ, թողլով իւր վերարկուն և պաշտօնն աշակերտին իւրում եղիսէի, Գ թագ. ժԲ.–ժԹ. ԲԱ. և Դ թագ. Ա. 2։

Եղիայի վերանալը դիպեցաւ իրը 896 ին նախ քան զԳր.։ Կը կարծուի թէ յառաջ քան զվերանալ իւր գրած էր նամակը, որ ուղի տարի եղբը կ'իմացնէր ցերթողամիտ անոր մնուցուցած հիւանդութիւնը և մահը, Բ Մնաց. ԻԱ. 12–19։

Եղիա էր մին ի նշանաւոր և պատկառելի մարգարէից երբայեցւոց։ Էր ան վնչհեր, հաստատասիրտ, անողոք, անձնուիրաց, և նախանձաւոր փառացն Աստուծոյ։ Եղիայի սմբոզի վարքը և կեանքը նշանաւոր է առանձին բարոյական մեծութեամբ։ Եղիա պատմութեան մէջ յանկարծ կ'երևայ առանց առաջուց ծանօթանալու, և անհրաժեշտ կ'ըլլայ հրաշիւք։ Կը թուի լինել յերկնաւոր գրուած պատգամաւոր մը որ մի միայն գործ ունէր ընելու, և անոր միայնի գործած էր այն գործով միայն։ Եղիայի պատմութիւնն արդարև չնչին խորհիկ պատմութեանց կարգէն է, և լի է հրաշանգեր։ Պատգէն մեծ պատուիրէր Մովսէսի և եղիայի սր, շատ գարեր յետոյ քան զիսոնաւիլ նոցա յերկինս, անոնք միայն երևեցան այլակերպութեան լերան, վկայելու թէ կան երկինք, և փրկչին հետ խօսելու անոր մահուան վրայ, Ղուկ. թ. 28–35։

Յովհաննէս Մկրտիչ կանխաւ խոստացուած էր ընդ անուամբ եղիայի, վասն դի վարուք և բարոյիւք նմանի պիտի ըլլար Իսրայէլի այն հին մարգարէին, Մաղ. Դ. 5, 6. Մատթ. ժԱ. 10–13։

Եղիաք, երիցագոյն եղբայր Դաւթի։ Եղիաբ էր խիստ և նախանձոտ առ Դաւիթ, և այնպէս հաստատեաց զգաստատանն Աստուծոյ որ ոչ թէ երևութին կը նայի այլ սրտին, Ա թագ. ժԶ. 6, 7. ժԲ. 28։

Եղիազար, 4. երրորդ որդի Ահարոնի, և քահանայապետ յետ Նորա, Եզ. Զ. 23. թուա. Ի. 25–28։ Քահանայապետութիւնը ձեաց եղիազարայ

Digitized by Google

ցեղին մէջ եօթն ազգ, մինչև ի ժամանակն Հեզեկ., երբ կը սեռանին զայն տուեալ Իսմայելացւոց վաճառականաց Եդոմայ, Ա. Դասէ. և Սաղմ. նորէն տրուեցաւ Եղիազարայ տոհմին, և այնպէս տևեց մինչև յետ գերութեան։

2. Մին յորդւոց Աբրահամայ։ Մեծարեցաւ տապանակին պաշտօն առանելուն համար, մինչդեռ Աստուծոյ ուխտին այս նշանը կը գտնուէր անոր հօրը առանը, և Թագ. Է. 1։

3. Դասէի ախոյեանաներէն մին, ի Թագ. ԻԳ. 9. և Մնաց. ԺԱ. 11–18։

4. Դամասկոսի օրինաւոր ժառանգ Աբրահամու, եթէ Աբրահամ մեռներ անզաւակ, Ընդ. ԺԶ. 2։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ եղիեզեր էր "երիցագոյն ծառայն" որ յետ վաճառուն և հինգ ամաց դրկուեցաւ կին բերել Իսահակայ, Ընդ. ԻԴ.։ Բայց որովհետև այս վերջինն ամուսնը տուաած չէ, որովհետև Աբրահամ ունէր մեռ ազգականներ, ինչպէս Ղոմո և այլք, և որովհետև ապացոյց չկայ թէ Աբրահամ երբէք բնակեցաւ Դամասկոս, ամենք կը կարծեն թէ եղիեզեր էր մին ի մեռաւոր ազգականաց Աբրահամու և կը բնակէր ի Դամասկոս, և թէ "տանն հայրզը," և "տանս ծառայն," քան բնագրին "տանս որդին", միևնոյն նշանակութիւնն ունին, այսինքն տիրնապետ ժառանգ գերդաստանին։

5. Ռուբէլ շատեր կը յիշուին եղիազար անուամբ, ել. ԺՐ. 4. և Մնաց. ԺԵ. 24. Ի. 16. Բ Մնաց. Ի. 37. Ղուկ. Գ. 29։

Եղիակիմ, 1. մին ի թագաւորաց Ցուդայ, Դ Թագ. ԻԳ. 34։ Տես Ցուակիմ։

2. Եղկիակիմ արքունի պաշտօնէից մին, որ այլոց հետ զրկուեցաւ խօսել Ղեզեկիայի պաշտպան Ասորեստանցի զօրաց սպարապետին հետ, Դ Թագ. ԺՐ. 19. Ես. Լ. 37։ Տես Սեմնեքերիմ։

Եղիասիբ, քահանայապետ յաւուրս Նեեմիայի, որ մեռնելուց էր վերջին շինութեան պարսպին Երուսաղէմի, Նեեմ. Գ. 1։ Հաւանական նապէս նոյն անձն էր որ յետոյ տամբասանուեցաւ երբև պղծիչ տաճարին, այս չէնքին սենեակներէն միոյն մէջ բնակեցնելով հեթանոս մը և Ամմոնացի մը, որ անոր ազգականն էր, Բ Օր. ԻԳ. 3, 4. Նեեմ. ԺԳ. 10. ԺԳ. 4–9։

Եղիմ, մին յիջևանաց Իսրայելացւոց յերթալ նոցա ի Ակիա, ել. ԺԵ. 27. ԺԶ. 1. Թուա. Լ Գ. 9։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ էր այժմուն Վադի Ղարուանէլ, ընդարձակ հովիտ որ կ'երթայ ի հարաւոյ արևմտից դէպ ի ծով, Սուէզին երբ քառատասն մղոն դէպ արևելք։ Չուս կայնի ազբիւր մը և տասներ, մեցասաք և Թուփք բազմաք, և ասկաս մոշայք և արմաւենիք։

Եղիմաս, հրեայ կախարդ, յաւպարանս Սերգիոսի Պօղոսի, Հռովմայեցի փոխանակի բռնչխին Կիպրոսի Պափոս քաղաքը։ Պօղոս առաքեալ խափ. յանդիմանեց զԵղիմաս, և զարկաւ զանի խաչին կուրութեամբ, վասն զի ճշմարտութիւնը քննելէ տրգելել կը ջանար զփիսթանակ բռնչխին որ յօժար էր թողուլ կուռքերը և անապաշտութիւնը, և պատուհասանն ընդունել, Գործ. Գ. 6–12։ Եղիմասայ կուրութիւնը պիտի տևէր "տատն մը," և պիտի ծառայէր անոր հոգևոր լուսաւորութեանը։

Եղիեզ, ծանօթ տունկ խայթիչ, որ անմշակ երկիրներ կը բուսնի, Ես. Լ. 13. Ովս. Թ. 6։ Եղինէ թարգմանուած է երբայեցերէն տարրեր բառ մը, Ցոբ. Լ. 7. Առակ. ԻԳ. 31. Սոփոն. Բ. 9, որ կը թուի նշանակել եղնճին մէկ մեծ տեսակը։

Եղիեսեր, եհուա է Ապուսի նորա, ծնեալ ի Բուզ, Ընդ. ԻԲ. 21, որ էր, հաւանականապէս քաղաք եղովմայեցւոց, երեմ. ԻԵ. 23, թերևս Բօսրա, երեմ. ԽԹ. 7, 8, 13։ Եղիեսեր եկաւ վշտակից բլլալ Ցոբայ տանը Ձախարդութեանը Տամանու։ Իրեն եռանդուն, Տանձարեզ և բարեպաշտ երիտասարդ, ուշադրութեամբ ունկնդիր եղաւ Ցոբայ և անոր բանեկամաց խօսքերուն, վերջապէս բանկալով խօսիլ, երկայն չատագովութեամբ ուզեց անոնց խօսքերը, Ցոբ. ԼՒ.։ Եղիեսեր խօսքերն ուս Ցոբ բանեկամեանն և մեզմ էին, թէպէտ իրաւացի. կը մեղադրէ զՑոբ որ զինք

Digitized by Google

կ՝արդարացնէր մանաւանդ քան թէ զԱստուած։ Ցորոյ հակառակորդնե-րը կը պարսաւէ որ զՑոր իրրև կեղ-ծաւոր կը դատապարտէին, ան-գիտ ըլլալով Աստուծոյ նախախնամու-թեան զարմանալեացը։ Այլ և այլ իմաստներով գեղեցիկ կը լայտնէ իւր հաւատքն Աստուծոյ ազգմունքեանը որ ներող և նորոգող է գէպ ի մե-ղաւորս, Ցոբ. ԼԳ. 23, 24, 27–30։ Աստուածաշունչին թերևս հնագոյն գիրքին (Ցոբայ) այս հատուածներն ա-նին անառակ որդւոյն առակին բուն ոգին։

Եղիասարեր, Ափսած է երգահան Նոբ, ջերմեռանդ կին ի դատերայց Ա֊հարոնի, կին Զաքարեայ և մայր Ցովհաննու Մկրտչի, Ղուկ. Ա. 5–25, 36, 39–80։

Եղիայ, մին յորդւոց Ցաւանայ, Ծննդ. ժ. 4։ "Եղիայի կղզիները," որ կապուատակ և ծիրանի կերպաս կը ղրկէին ի Տիւրոս, Եզեկ. Իէ. 7, կը կարծուին նշանակել Ցունաստան և անոր մօտակայ կղզիները։

Եղիսե, աշակերտ և յաջորդ Ե-ղիայի։ Եղիսե էր մարգարէ Իսրայէլի առ Ցերոբաւամ, Ցեհու, Ցովա-քազ և Ցովաս, 903–838 նախ քան զՔր։ Եղիսէ ծնած էր Աբէլ-մաուղա, ուր գտաղած էր երկիր հեր-կելու, մինչ Եղիա կոչեց զնա լինել մարգարէ, Գ Թագ. ԺԹ. 16։ Ցետ ասոնց մինչ Եղիսէ ապականաւս եղաւ Եղիայի հրաշալի համբարձմանն, ճեղ-քից զՑորդանան անոր մնչկեկաւ, և յաջորդեց անոր իրրև գլխաւոր մարգարէից գործոյն։ Իր մարգարէ-ութեան երկար միջոցին ատեն մաս-նակից էր Իսրայէլի թագաւորու-թեան հաւատակաց գործերուն։ Նա-և չատ հրաշք գործածեցաւ բանիւ Եղիսէի։ ի հրաշից ոստի ոմանք էին՝ երիքովի ջուրերուն քաշկռտիւնը, այրի կնոջ ամանին ձիթով լեցուիլը, և ջուր արուխը Ցուդայի, Իսրայէլի և Եդովմայեցւոց գաշնակից բանակ-ներուն, Աբեղնեացի կնոջ որդի տոր-ուիլը և յետոյ անոր յարութիւն առնուլը, Նեեմանայ ի բորոտութենէ սրբուիլը, Գեհազիի յանցանաց խմոց-ուիլը և անոր պատժուիլը։ Եղիսէի պատմութիւնը կայ Դ Թագաւորաց Բ.–Թ. գլուխներուն, և ԺԳ. գլխոյն 14–21 համարներուն մէջ։ Անոր մահ-ուան տուգը կատարեց Ցովաշ Թա-գաւորն Հնգերկ ժողովրդեամբ, և մէկ տարի ետքը Եղիսէի գերեզմանը Թագուած մեռեալ մը յանկարծ յա-րութիւն առաւ։

Եղիփազ, Ափսած է զջուխն Նոբ, ծննդեամբ Թեմանացի, և բա-րեկամ Ցոբայ, Ցոբ. Բ. 11։ Տես և Ծննդ. Լ.Զ. 10։ Եղիփազ կը Թուի լինել երիցագոյն քան զԲաղդատ և զՍոփար, և առաջին եղաւ ի խօսել առ Ցոբ, Ցոբ, գլ. Դ, Ե, ԺԵ, ԻԲ։

Եղմաթավդաք, որդի և յաջորդ Նաբաւդոնոսորայ, արքայի Բաբե-լացւոց, 561 ին նախ քան զՔր. ։ Բաբելկամաբար վարուելին ընդ Ցովա-կիմայ գերի Թագաւորին Ցուդայի, հանելով զանի բանտէ, և մեծարե-լով ի վեր քան զայլ գերիս, յիշ-ուած է իրրև գովութիւն եղմաթավ-դաքայ, Դ Թագ. ԻԵ. 27. Երեմ. ԾԲ. 31–34։ Անոր Թագաւորութիւնը կարճ եղաւ, վասն զի ապստամբեաց դաւաճանութենէ մը որոյ գլուխ էր եղմաթովդաքայ քեռայրը Ներիգլա-սար որ և յաջորդեց անոր։

Եղնգեաքար։ Եղունգը Հրէից քա-հանայապետին լանջապանակին մե-ծատոհմութեան պատուական քարն էր, Ել. ԻՀ. 20։ Աւժմու եղնգեաքարը ունի տակաւ ինչ նմանութիւն ոչ-կոչուած քարին։ Եղնգեաքարին գոյ-նը մարդոյ եղնգան գոյնն ունի, և ատոր անուն է անունը։ Քայտնի չէ Թէ եղնգեաքար Թագրկմանուած եր-բայեցերէն բառը բուն եղնգեաքար կը նշանակէ. բայց կը նշանակէ պատուական քար մը, Ծննդ. Բ. 12. Ել. ԻԸ. 7. ԻՀ. 9–12, 20։ Եղնգեա-քարի նման մարմարիոնի տեսակ մը ծանօթ էր Ցունաց, և Թերևս այս է "եղնգեաքարը," որմէ մեծ քանա-կութիւն մը պատրաստ էր Դաւիթ տա-ճարին համար, Ա Մնաց. ԻԹ. 2։

Եղոհգած, Խնկարկութեան համար գործածուած անուշահոտ նիւթոց մին, որ Աբրութիւն կոչուած տեղը մխայն կը ծխուէր, Ել. Լ. 34։ Ոչ կարծուի Թէ էր եղունգ կոչուած տեսակ մը խեցեմորթի պատեանը, որ երբ կրակը կը դնուուէր, մչկի հօտ

Digitized by Google

կ՚արձակէր։ Եղանգ կոչուած խնդեմորթին լաւ տեսակը կ՚ելլէ կարմիր ծավէն, և է սպիտակ և լայն։

Եղջերաւ, տեսակ մը էրէ վայրի, ուսբր ըստ Ղևտականաց օրինաց, Ղևտ. ԺԲ. 15, բարձրութեան, թեթևութեան և վայելչութեան կողմանէ անուանի, Երդ. Բ. 9. Ես. Լ. 6։

ՂՂՆ ԵՒ ՂՂՈՐԴ

կը նշանակէ նաև եղն կամ եղնիկ, այսինքն եղջերուին էգը, նմինպէս անուանի թեթևութեան և ձևոյն վայելչութեան կողմանէ։ Եղնիկն եղջիւր չունի, ինչպէս նաև անասնոց ուրիշ տեսակներուն էգերը, բայց ի բէն կոչուած եղջերուի տեսակէն, Գ՚Թագ. Թր. 21 համարին մէջ Նեփթաղիմ նմանցուած է ազատ թողուած, կամ արագ ազելով վայելչութեան հասնող եղջերուի, իսկ "գեղեցիկ խօսքեր տուազ" խօսքը կ՚ակնարկէ առեղնախօսներ, մանրազբէներ և բանաստեղծներ որ Նեփթաղիմի ցեղէն պիտի ելլէին։ Հատատարիմ և գիրած կին մը կը նմանցուի եղնիկի, Առակ. Ե. 19։ Եղջերուի կամ եղնիկն նմանցուած են նաև արագանաթ և թեթևագնաց քաջ, Ա՚մր. Գ. 19։

Եղջիւր 1. Եղջիւրը կը գործածուէր իբրև անօթ ըմպելոյ և պահելոյ օծանելիս, խունկ անուշանա, այլևայլն հանդերձ, Ա Թագ. ԻԶ. 1. Գ Թագ. Ա. 39։ "Սեղանին եղջիւրները" կը նշանակէ սեղանին չորս անկիւնները և անոնց վրայ բարձր տեղերը, Ել. Իչ. 2. Լ. 2։ Տես Սեղան։ Անոնց չափերուն գէնքը և զարդն անոնց եղջիւրներն են, և այս է պատճառ որ եղջիւրը շատ անգամ նշանակ է զօրութեան, պատուոյ և իշխանութեան։ Տէրը բարձրացուց Դաւթի եղջիւրը, և կը փչրէ ամբարշտաց եղջիւրները։ Կը կարգանք նաև փչրկութեան եղջիւր մը հանուած, և եղջիւր մը հողով աղտոտած, Բ Օր. Լ Գ. 17. Ա Թագ. Բ. 1, 10. Յոբ. ԺԶ. 15. Սաղմ. Հե. 10. Դան. Ը. 20–24. Ղուկ. Ա. 69։ Աստ խօսքերուն մէջ թերևս կ՚ակնարկուի կապտի զարգացց հաստատակ մէկ մասն արևելեան ազգերէն ոմանց մէջ։ Լիբանան լերանց Տիւրզիներուն մէջ

ամենանուաճ կանայք իրենց գլխոյն վրայ կը կրեն արծաթեզէն եղջիւր, ինչպէս այս պատկերին մէջ կը տեսնուի. պատկերին մէջ միւս գլուխը Հագիշ իշխանի մը գլուխ է։

2. Անասնակ որդին կը ցանկար ուսանիլ խոզերուն տրուած եղջիւրներէն, այսինքն պտղոյ կամ ընդեղինաց պատեանները որ խոզերուս կը տրուին, Ղուկ. ԺԵ. 16։ Ղուկասու այս հատմանրին մէջ գործածուած Յունարէն բառը կը նշանակէ եղջերներն կոչուած ծառին պտուղը որ է երկայնաձև, նման եղջեր։ Աստ պատուղն հաստատակ է Միջերկրականին ծովեզերեայ երկիրներէն։ Կը թուզուի որ այս պտուղն հասնի և չորնայ ծառին վրայ։ Աղքատք կ՚ուտեն զայն, նաև աւելացուց

Digitized by Google

կը տրուի։ Եղջերւոյն մշտադալար ծառ է մեծակի բաբձրութեամբ, բազմատ, բոլորակ և մուխ կանանչ տերևներով խիտ, մի կամ երկու մատ տրամագծով։ Ծաղիկները մանր են, կարմիր և ողկուզաձև, դեղնագոյն ցօղնավք։ Պտուղն է նման դալար ոլոռան փաճանկներուն, թխագոյն, ոլորկ, իւր վեց կամ ութ մատ երկայն, և մի մատ կամ քիչ աւելի լայն։ Պաղոյն մէջը երկու բաժնուած և խոր խոր է, իւրաքանչիւր խորշ կը պարունակէ հատ մը ոլորկ փայլուն։ Հատուն պտուղը քաղցրահամ է, մեղրանման հիւթով։ Հատնատկանապէս երկայն և կոր ձևին հատմար կուտեցուած ի ցունաց վերոյիշ որ կը նշանակէ եղջերիկ։ Վերմնանցիք եղջերւոյն կ'անուանուին ցօվհանուս հացնի, վասն զի կը կարծուի թէ ցօվհաննէս Մկրտչի կերակուրն այս պտուղն էր։

Եմաթ, անուանի քաղաք Ասորւոց, Եմաթ, բան օրինակի Երուսաղէմի և Դամասկոսի, Ասորւոց երկրին և գաղեստինու այն սակաւ տեղերուն մէկն է որ իրենց կարևորութիւնը

մինչև ատենէն մը պահեցին ի վաղնջուց մինչև ցարդ։ Եմաթ անունը կը գտնենք Ծննդ. ժ. 18, իբրև նախառջանացի ցեղի մը. և յաճախ կը յիշուի իբրև հիւսիսային սահման Քանանացւոց, և այս էր անոր մեծագոյն տարածութիւնը, թուոց. ժգ. 22. ցես. ժգ. 5. Դատ. գ. 3։ Ա. Դասէթիս թագաւոր, թագաւորը Եմաթայ, էր դաշնակից Նարա, Բ թագ. Ը. 9, 10։

Գուլգհարաս կը նկարագրէ զԵմաթ այսպէս. "Եմաթ," կ'ըսէ, "կայ ատոնի և անոնի Ըռուդ գետոյ։ Գաղդին մէկ մասն է իւրոյ մը կողին, և միւս մասը՝ գաշտի վրայ։ Գաղդաքը մեծանիստ է, և բնակիչաց Թիւն է հաւանականապէս ոչինչ պակաս քան զ30,000։ Ձորս կամուրջ կայ գետին վրայ գեզ ի քաղաքը։ Գետէն ջուր կ'երթայ քաղքին վերին մասը բարձր ճախարակներէ կախուած դոյլերով։ Դոյլերը կը պարպուին քարաշէն ջրանցքաձև մէջ որ կը կենան կամարներուս վրայ, որոց բարձրութիւնը կը հասնի վերին քաղքին մինչև գլուխը։ Ճախարակներուն Թիւն է իբր երկուհազարի։ Անոնց մեծագոյնին տրամագիծը չէ փոքր քան եօթանասուն ոտք։ Եմաթայ գլխաւոր տուրուստան է Ալեպացւոց հետ, որ հոն կ'երթան դնել իրենց վճռներուն վերթարեալ նրբերը և ապահովիլը։ Եմաթայ երկիրը կը պարունակէ իրր հարիւր և քսան չէն գիւղեր, կան նաև իրեն եօթանասուն կամ ութսուն գիւղ որ Թաղուած են ամայի։ Երկրին ամենամեան մասն է Ասորւոց երկրին համբարձանոցը, Թէպէտ հունձն հոն չէ տարբ աւելի քան տասնապատիկ, գլխաւորապէս ի պատճառս բազմութեան մկանց որ երբեմն բոլոր հունձը կ'ապականեն։" Եմաթայ մուտքն է հիւսիսային մասն հովտին որ կը ձգուի Զազեսանիէ մինչև հոն, ընդ մէջ Լիբանանու և Անդիլիբանանու, Գ թագ. Ը. 65։

Եմաց, հաւապտիր, 1. անուանի իմաստասէր մէն Յուդայի ցեղէն։ Թէ երբ ապրեցաւ Եման, յայտնի չէ, Գ թագ. Դ. 31։

2. Կաշագեան Ղեւտացի, որուն, իբրև գլխաւոր երգեցողի առաջարին,

Digitized by Google

կ՚ընծայուի ուխտուն և ուխտորդ սաղմոսը, Ա Մնաց. Զ. 33. ԺԶ. 41, 42։

ՆՆաւակ, յոր. ՆՆաւակիմ, անուանի հսկայք ի Գազեոնի, սերունդ Գիբբոնի քաղաքին հիմնադրին Աբրայի։ Ասոնք կը բնակէին ցուդային հարաւային կողմի լեռնային երկիրը և գազեոնիոնաս ուրիշ քաղաքներ։ Երթալէն ետև լրտեսները զարհուրեցան ասոնք տեսնելով, Թուա. ԺԳ. 34, բայց Քանանացւոց երկիրը նուաճելէն ետև, Հրեայք չնչեցին այն հսկաները կամ վռնտեցին, Յեհո. ԺԱ. 22. ԺԵ. 14. Դատ. Ա. 20։

ՆՆգադդի, աքիոր ասլոյ, Ա Թագ. ԻԴ. 1, 2, կը կոչուէր նաև Ասատանթամար, այսինքն՝ արմաւենւոյ փալատ, վասն զի հոն մեծերը շատ արմաւենիներ կային, Գնդ. ԺԴ. 7. Բ Մնաց. Ի. 1, 2։ ՆՆգադդի էր մեծ Մեհեկար ծովուն արեւմտեան եղերաց մի կողմին, քսան և հինգ կամ երեսուն մղոն գէպ հարաւային արեւելք Յերուսաղեմէ, ցուդայի անապատին բարձր մասին ծայրը, ուր երկիրն ապառաժոտ է և լի այրերով, Ա Թագ. ԻԴ. 1. Եզեկ. ԽԼ. 10։ Տես Մով բառին Գ. յօդուածին պատկերը։ ՆՆգադդի բարձունք հազար հինգ հարիւր ոտք վեր են քան զՄեհեկար ծով։ Գովէն իբր չորս հարիւր ոտք վեր գեղեցիկ և յորդ աղբիւր մը, որ առատութեն հին անուները կը կրէ, կը հոսէ գէպ ի վեր ծովը՝ ճամբուն վրայ առգելով պարտէզներ հազիս մը և գաշտ մը իրը կէս մղոն քառակուսի։ Թէ հովտին և Թէ գաշտին մէջ կան ուեղեակներ, Լբրան կողին վրայ ի սկզբան սասթեճան սասթեճան հարիւ անկոր չինուած էին, և լբրան բոլոր գագաթէն էր բարերեր, Երդ. Ա. 14։

ՆՆգաՒիմ, 1. գաղաք ցուդայի, հաւանականապէս մեռ ի Բեթէլ, Յեհո. ԺԵ. 34։

2. գաղաք քահանայից, Խաչքաբ երկրին մէջ, զարգիս՝ ձէնին, հնգետասան մղոն հեռի Թարար լեռնէն գէպ ի հարաւ, Յեհո. ԺԹ. 21. ԽԱ. 29։

ՆՆգովր, քաղաք Մանասէի, Յեհո. ԺԷ. 11, Թարար լեռնէն չորս մղոն գէպ ի հարաւ, մեռ ի Նային, Սկիւթասլոյ ճամբուն վրայ, Սաղմ. ՀԳ. 9, 10։ Հոս կը բնակէր վհուկն առ որ գնաց Սաւուղ հարցնելու, Ա Թագ. ԻԸ. 1. Այս կախարդին պալատը Թէ կարգ էր մեռելոց ոչխարը կանչել, անասրահայս առա էր։ Վհուկը զարմացաւ և սարսափելով աղաղակեց երբ Սամուէլի կերպարանքն երեցաւ իրեն, զրկուելով Աստուծմէ խոյտառակելու համար կինը և վերջին ազդարարութիւնը տալու համար Սաւուղի։

ՆՆեգլայիմ, եզեկ. Խէ. 10, քաղաք առ Մեհեկալ ծովուն, յորմէ մնից ցորդանանու բերնին։

ՆՆովմ, այսինքն՝ նոր նովմայ կամ որդւոյն նովմայ, է հովիտ անձուկ, ճիշդ ի հարաւոյ Երուսաղեմի։ Կ՚երթայ դէպ ի վեր յորմաս կոյս հեղեղատին կեդրոնի, և կը մնայ գհհոնի հորը որ կը ձգուի առ ստորոտով Սիոն լերին ի հարաւոյ, մինչև ցոպպէի գաւազ։ Նովմի հորն էր ջրաբեր, և ի հնումն էր գալարագիծ և հովասուն ի պատճառս հովանաւոր ծառոց։ Ցուդայի և Բենիամինի սահմանը կ՚անցնէր այս հորէն, Յեհո. ԺԲ. 8. ԺԸ. 16. Նէեմ. ԺԱ. 30։ Զհորին ստորին մնայն մէջ, գէպ ի հարաւային արեւելք, և մեռ Թագաւորական պարտէզներուն և Սելովամայ, կամաւորաց իսրայէլացիք իրենց տղոյրը կրակէ կ՚անցունէին ի պատիւ Մոզոքայ, Գ Թագ. ԺԱ. 7. Դ Թագ. ԺԶ. 3. Երեմ. Լ.Ը. 35։ Տես Մողոք։ Այս գաւշելի զոհերուն տեղը կը կոչուէր նաև Տոփեթ, Ես. Լ. 33. Երեմ. Ի. 31։ Ըստ ոմանց, այս բառը կ՚ելլէ Երբայեցերէն փփ, Թմբուկ, բառէն, քանի կը կարծուէր Թէ Թմբուկ կը զարնուէր զոհելու մանկանց ազազակն անլսելի ընելու համար։ Բայց լուկ կարծիք է այս։ Ցովսիա Թագաւորը պղծեց այն տեղը, Դ Թագ. ԻԳ. 10, հաւանականապէս ազբանոց ընելով զայն։ Ընդհանուր կարծիք է Թէ վերջին Հրեայք, բան օրինակին ցուվանայ, հոն կը Թափէին ամէն տեսակ տղը, ինչպէս նաև անասնոց և չարագործաց դիակները, և Թէ Մոզոքայ գաւշելի պաշտամանն համար, և կամ, այն պաշտօնը ընդունելէն ետքը,

Digitized by Google

հան ներաւած ազբերու կոյտը, որպ զարշ հոտը կրնար ժանտամահի պատճառել, ապահերու համար վառաւած կրակը ակնաբիկնով, տաղորաւ թիւն եղած է պլաստանաբար գերեզմանին, այսինքն նախ յորին կրակին առնուանել այն յատկանիշական կրակին աբ կը պատժուին չար մարդիկ և անկեալ ոգիք (դևք)։ Բայց այս կարծեաց ալ հիմն անտարակ է։

Հաւատամքնաղդին է թէ վերջին ժամանակի հրեայք հանդերձեալ կեանց մէջ չարերուն պատիժը նախմայ (գեհենի) ձորին կրակին նմանցնելու գաղափարն առած են ազդեալներէն. "քանզի Տօփեթ շատոնց պատրաստաւած է. անիկա ալ թագաւորին համար պատրաստաւեցաւ. զանիկա խորունկցաւ ու լայնցաւ. անոր գերը կրակ ու շատ փայտ է. զանիկա Տէրոջը շունչը ծծումբի հեղեղի պէս պիտի բորբնիցնէ," գէ. Ի. 33. "Եւ անոնք պիտի ելլեն ու ինծի ապաստամբ եղող մարդոց դիերը պիտի տեսնեն. քանզի անոնց որդը պիտի չմեռնի, ու անոնց կրակը պիտի չմարի. ու անոնք ամէն մարմնոյ զզուանք պիտի ըլլան," գէ. ԿՋ. 24։ Հրեայք կ'ըսեին թէ այս համարներուն փոխաբերութեամբ կը նշանակեն վերջը զոր Աստուած պիտի պատրաստէ իւր թշնամիներուն և իւր ժողովուրդը հարատահարողներուն։ Յայտնի չէ թէ մարգարէն այն տեղ այլաբանութեան մէջ կ'ուզէ բսել թէ նովմայ ձորին մէջ միանգամայն կրակ կը վառեր։ Բայց զնարդ և խղճ, առ ասոնք է թէ հրեայք գիտեն, այսինքն նովմայ ձոր, անունը տուին այն տեղ՝ ուր գինք և չար մարդիկ կը պատժուին յատկանիշական հրով։ Նոյն գիտեն անունը Նոր Կտակարանին մէջ շատ անգամ գործածց կը տրուի, Մատթ. Ե. 22, 29, 30. Ժ. 28. Մարկ. Թ. 41, 44, 46. Ղուկ. ԺԲ. 5. Յակ. Գ. 6. Տես Դժոխք։

Նովմայ հարատային կոչման պատճառները լի են բացատրած ճեղքերով, որ ժամանակաւ մուռելովք լի էին, բայց որդ թափուր գերեզմանները բերան բերանները են։

Նովմբր, ոչ, Թուն Ագամայ։ Ապրեցաւ ինն հարիւր և հինգ տարի, յամի տասնչորսին աշխարհի 235–1140։ Ադամ, Սէթ, և Ենովք մնացեալ յաւաջ քան զնա, և Նոյ ժամանակակից էր Ենովսայ իբրև տարեաւն և չորս տարի, Ծննդ. Թ. 26. Ե. 6–11. Ղուկ. Գ. 38։ Աս Ենովսայ "տեսաւեցաւ Տէրոջը անունը կանչել," այսինքն քան հրապարակաւ և կանոնաւոր հերոյով պաշտօն մատուցանիլ Աստուծոյ, կամ, ըստ ընթերցուածին որ ի լուսանցս, այն տաճն տեսան մարդիկ կոչուիլ յանուն Տեառն, այսինքն աստուածապաշտ մարդիկ ամբարիշտներէն որոշելու համար։

Ենովք, Նահապետ. 1. որդի Կայնէն, յորոյ ի պատիւ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած առաջինն քաղաքը կոչեցաւ Ենովք, Ծննդ. Դ. 17։

2. Եօթներորդն յԱդամայ, և Հայր Մաթուսալային. գալու Փրկչին վերայ հաւատով Աստուծոյ ծնաւ տպրող նահապետաց անուանին, Եբր. ԺԱ. 5, 13։ Ամբարիշտ գործս մը մէջ ենովքայ չքնաղ բարեպաշտութեանն ի վկայութիւն, ըստ օրինակին ենոքեան փոխադրեցաւ Ենովք առանց ճաշակելոյ մահու։ Երկհարիւր վեցտասն և հինգ տարի միայն տպրեցաւ, յամէ տասնեօթնին աշխարհի 622 էն մինչև 987, Ծննդ. Ե. 18–24։ Յուդաս առաքեալ իւր Թուղթին մէջ, Համ. 14, 15, վկայութիւն կը բերէ տասանգործութեամբ Ենովքայ ընծայուած մարգարէութենէ մը, ցուցնելու համար թէ Ենովք կը հաւատար հանդերձեալ գատաստանի մը։ Այլ յատնոն Ենովքայ անկանան գիրք մը ուր այնպիսի խօսք մը կայ։ Աչի գիրքը հաւատականապէս գրուած էր բարեպաշտ Փրխատնէն մը առաջին գարուն, և յորդի է սա կարգանել միայն որ կը ցուցնէ թէ նախկին եկեղեցին կը հաւատար հանդերձեալ գատաստանին։ Ենովքայ գիրքը երբեք չէ գատնատցաւ իրրև կանոնական։

Եպափրաս, էրէրոչին, կը կարծուի լինել Հիմնիկ կաղատուցող եկեղեցւոյն, և ի Գողատ կը կոչուի "որիկնի ծառայակից," և "հաւատատարիմ պաշտօնեայ Փրխատոսի," Կող. Ա. 7. Դ. 12։ Եպափրաս եղաւ ժամանակ մը բանտակից Պօղոսի ի Հռոմ։

Digitized by Google

Եպափբռտիդռս, Հ՛ւյեը՝ը՝ւ, անգամ եկեղեցւոյն փիլիպպեցւոց, որուն յանձնուելցաւ այն եկեղեցւոյն կողմէն հանգանակուած առակը տանիլ Հռոմ յօգնութիւն առաքելոյն Պօղոսի, փիլիպ. Բ. 25. Դ. 18։ Այս սիրոյ գործը կատարելու համար այն առաքեան յոգնեցաւ Եպափբռտիդռս որ Հռոմ հասնելէն ետքը պառկեցաւ ծանր հիւանդութեան մէջ։ Այս հիւանդութեան առթիւ կը սոսկինք թէ որչափ կը յարգէին և կը սիրէին զնա Պօղոս և փիլիպպեցիք, փիլիպ. Բ. 25–30։ Ի գարձին բերաւ Եպափբռտիդռս Պօղոսի Թուղթն առ փիլիպպեցիս։

Եպեքեռռս, ֆ՛ւվի՛։ Պօղոս, ի Թղթին առ Հռոմայեցիս, ողջոյն կը դրէ Եպենետոսի, Հռոմ. ԺԶ. 5, և կը կոչէ զնա "Աքայիոյ առաջին պտուղ„ այսինքն՝ առաջին անձը որ դարձած էր քրիստոնէութեան առաքելոյն Յիսուսի։ Ջեռագրաց և Թարգմանութեանց չատերն ունին, փոխանակ Աքայիոյ, Ասիա։

Եպիկուրեացք, անուանի տղանդ հեթանոս փիլիսոփայից։ Եպիկուրեանք էին նիւթապաշտ, նա մանաւանդ անառատած, այսինքն կը հաստատային թէ նիւթոյ հաղամասք գոյին ի յաւիտենից, և թէ այն հաղամասք փոշւոյն քան պատահմանն իրար գալէն կազմուելցաւ ամէն բան, թէ անառանելիք և թէ անառանելիք։ Ի՛սրանցմէն Աստուծոյ նախախնամութիւնը և հոգւոյ անմահութիւնը, և կը պնդէին թէ ոչ վերջին դատաստան կայ և ոչ հոգի, այլ ինչ որ կայ՝ նիւթեզէն է զօրէն մարմինդ, և կորնչելի յետ մահուան։ Եպիկուրեանց վարուց կանոնն էր անձին հաճոյքը, այսինքն՝ փնտռել հեշտութիւն, զոր պարտ է, կ՛ըսէին, կարգաւ և կանոնով վարել։ Մոլութիւնը կը գատապարտէին սա կողմանէ միայն որ ընդհանրապէս կը նսեմացնէ մարգուն երջանկութիւնը։ Այս աղանդին հիմնագիրը Եպիկուրոս փիլիսոփայն ուսեալ և զգաստ մարգ էր, որ իւր սկզբանց համամատ կ՛ապրէր, և մեռաւ յԱթէնս 271 ին նախ քան զԲ. ի տես եօթանասուն և երից ամաց։ Սակայն աշակերտք նորա դիւրաւ զեղծան իրենց վարդապետին կանոնէն, և յանլսփս անձնասէրք եղան հեշտութեանց։ Ա-Պօղոսիս Եպիկուրեանք յետին աստիճան զեղծ էին, և Տարկաս ոչ միայն իրենց փիլիսոփայութեան, այլ և իրենց վարուցը պատճառաւ աստղիկ պիտի հակառակէին այն մեծամեծ ճշմարտութեանց զոր կը քարոզէր առաքեան Աստուծոյ, յարութեան և հանդերձեալ դատաստանին վրայ, Գործ. ԺԼ. 16–34։

Եպիսկոպոս, փ՛ռռ՛ւ, նա որ բանի մը վրայ պաշտօն կամ վերակացութիւն ունի։ Ընդ կաթոլիկեան ժէ դ այս բառին տրուած նշանակութիւնը յայտնի կը տեսնուի մանաւանդ փիլիպ. Ա. 1 համարին մէջ, ուր եկեղեցւոյ մը հովուին տրուած է այս անունը։ Գեղեցիկ գիրքսատոս կը կոչէ "Զգոյշ հոգիներուն Հովիւը և Տեսուչը„ Ա Պետր. Բ. 25։ Պօղոս կը յիշէ եպիսկոպոսէ մը պահանջուած յատկութիւնները, Ա Տիմ. Գ. 2. Տիտ. Ա. 7, և այլուր։ Նոյն ինքն գրիստոս է եպիսկոպոսաց գլխաւոր օրինակը։

Եսայեայ Մարգարէութիւնը. Տես Եսայի.

Եսայի, է՛ւ՛ռ՛ւիւ՝ Տէռ՛ռ՛ւ, սքանչ Ամմոսայ, Հրէից մարգարէներուն մէջ հռչակաւորագոյններէն մին։ Եսայի սկսաւ մարգարէանալ երբոր դեմ ի դեմս կատարած կ՛ըլլայ Թագաւորութեանն Ոզիայ, իւր 759 ին նախ քան զԲր., և կատարեց մարգարէական պաշտօնն իւր Յիսուս տարի, երկար Թագաւորաց, ցուվաթամայ, Աքազու և Եզեկիայի առենը, ըս. Ա. 1։ Տես և Դ Թագ. ԺԵ–ի. Բ Մնաց. ԻԶ.–ԼԲ։ Եսայեայ մարգարէութեան առաջին տասնհինգ գլուխները կը վերաբերին ցուգայի Թագաւորութեան. յետոյ կու գան ԺԳ–ԻԳ. գլուխները որ ստոյգ ապագայ դէմ են բաց ի ԻԲ. գլխէն որ երբեմնի դէմ է, ԻԴ. էն մինչև Լ. գլուխներուն մէջ որ, ինչպէս կ՛երեւի ցեզեկիայի ժամանակին կը վերաբերին, մարգարէն կը Թափ մարգարէական տեսլեամբ նայիլ յապագայ գերութեան և Մեսիայի ժամանակին։ Լ. էն մինչև ԼԹ. գլուխները հաւանօրէն կը պատմեն Սենեքերիմայ

Digitized by Google

արշաւանքը, և խրատը զոր Եսայի առաւ Եզեկիայէ։ Այս պատմութիւնը կը գտնուի նաև Թագաւորաց Դ գիրքին ԺԸ. 13 համարէն մինչև Ի. 19 համարներուն մէջ, և արտաբեր Եսայեայ Լէ։ գլուխը Դ Թագ. ԺԹ. գլխոյն հետ գրեթէ բառ առ բառ նոյն է։ Եսայեայ գիրքին Յոգնեալ մնաց, այսինքն Ի. գլխէն մինչև ԿՉ. կը պարունակէ այլևայլ պատգամներ որ կը վերաբերին առաժամանակեայ գերութեան և այն գերութենէն դարձին ապագային, և Մեսիայի ձեռքով տրուելիս հոգևոր ազատութեան վերաբերեալ մեծ փառաւոր գաղափար մը կուտան։

Եսայի ներաշխարհիկ միայն բնակած և հոն մարգարէացած կը թուի, և Լ։ գլխոյն մէջ պատմուած դէպքէն ետքը այլ ևս չի լիշուիր պատմութեան մէջ։ Ըստ աւանդութեան թաղմունեաին և հին եկեղեցւոյ Տերց, Եսայի կենդանագին սղոցեցաւ ատ Մանասէի, ներ. ԺԱ. 37։ Այս աւանդութիւնն լիշուած է անկանոն գիրքի մը մէջ որ կը կոչուի "Հանգիստ բարձաւ Եսայեայ," բայց այս պատմութիւնը անհիմն կը թուի։

Մեկնիչներէն ոմանք առաջարկած են Եսայեայ գիրքը ժամանակագրական կարգաւ ներքև մաս բաժնել, մէն մի մաս կարծելով յօրինեալ ատ երեք թագաւորաց, Ազարիայ, Ազքազիու և Եզեկիու։ Բայց Եսայեայ մարգարէութիւնն այսպէս երկար ժամանակ տրուած բլլալը տարակուսական է, քանզի գիրքին գլուխներէն ոմանք ժամանակագրական կարգ չեն։ Բայց գիրքին երկու մասէ բաղկացած բլլալն յայտնի կը տեսնուի։ Առաջին մասը կը բաղկանայ առաջին երեսուն և ինն գլուխներէն, երկրորդը մնացեալ գլուխներէն, որ են Ի. էն մինչև ԿՉ.։

Առաջին մասը կը պարունակէ այն մարգարէութիւնները և պատմական դէպքերը զոր գրեց Եսայի իւր մարգարէական պաշտօնին ժամանակ, երբ միլամեայ էր տերութեան քաղաքական գործերուն, և կը գործէր իրրև պատգամաւոր յատուկ ածուած առաքեալ ատ Հրեայս, անոնց Ներքին և արտաքին յարաբերութեանց վերաբերեալ պատգամներ տալու։ Այս մասին մէջ պարունակուած մարգարէութիւնք առանձին առանձին պատգամներ են պլլևայլ ժամանակ և պլլևայլ առթիս հրատարակեալ, և յետոյ ի մի հաւաքուած, բայց և այնպէս, թէ վերնագիրներէն և թէ ուրիշ տեղ և ծանօթ նշաններէ յայտնի է թէ իրարմէ զատ ուրյն պատգամներ են։

Երկրորդ մասն, ընդհակառակին, բոլորովին կը վերաբերի ապագային։ Այս մասն, ինչպէս կ'երևի, գրուած է մարգարէին կենաց վերջին տարիներուն մէջ, երբ Եսայի, իւր ազգին ատատաձեռնական կառավարութեան մէջ մասնակցութենէ դադրելով, և անմիջապէս իրեն յայտնուած մարգարէից Թագլաթ Ազգային ներկայ գործերուն միջամտել, ապագայ դէպքերն ակատ մարգարէորար նկատել։ Ուստի և այս մասին մէջ որ, առաջնոյն պէս, յատուկ ակնարկ չէ տրուտքին պարագաներէ, մարգարէական պատգամներն իրարմէ զատ և առնախ չէն կրնար նկատուիլ, այլ մնատատեղ իրարու հետ յարաբերութիւն ունեցող մարգարէութեանց մարմին մը կը կազմեցանեն։ Մարգարէն, այս երկրորդ մասին մէջ, նախ կը մխիթարէ իւր ժողովուրդն, ատենելով անոնց թէ մեռ էր պարտ նոցա Բաբելոնեան գերութենէն զոր ինք գուշակած էր, գլ. Լ։ 6, 7։ Յառնատանէ կը յիշէ Թագաւորը յոյր ձեռն պիտի պատժէր Եհովա իւր ժողովրդեան հարատահարիչները, և իրենց հպարտութիւնը պիտի գարձուներ գՀրեայս։ Բայց Եսայի այս մարգարէական ազատութիւնը միայն գուշակելով չի դադրիր։ Բաբելոնեան գերութենէ ազատութեան գործին հետ կը կցէ նաև այն ազատութիւնն իր մեզայ և իր մոլորութենէ որ պիտի բլլար ձեռամբ Մեսիայի։ Մերթ այս երկու ազատութիւններն իրարու հետ անբաժան կապակցեալ են, և մերթ մին քան զմիւսն աւելի յատակ և զգալի կերպով կը գուշակուի։ Բայց մնատատեղ երկրորդ ազատութեան վրայ մարգարէն երբեմն այնպէս բացատրական կերպով կը դարձնէ իւր ուշադրութիւնը, որ, Աստուծոյ

Digitized by Google

հոգևոր թագաւորութեան և անոր պատճառի չհիմնադրին փառաց տեսլեանէն յափշտակեալ, կը թաւի ժամանակ մը չտեսնել աւելի մերձաւոր ապագային, այն է իւր ազգին մօրմէ նաւոր ազատութիւնը։ Ցիշեալ հոգևոր ազատութեան նկարագրին մէջ եւս դէպքերու կապակցութիւնն չի տեսնուիր։ Մերթ մարգարէն այն ազատութեան հեղինակը կը տեսնէ անաբգանաց և ցայտոց մէջ. և գործեալ յանկարծ անոր յափշտակեալ մտաց տալը կը նկարագրի Մեհեայի թագաւորութեան հետագային գործերը, գործեր՝ յորս մտրդիկ, երկիւղածիք ժամանակաւ օտարացեալք Յաստուծոյ, պիտի ուզեն նորէն գտանել զա. գործեր՝ յորս ամէն բան որ Աստուծոյ կամացը հակառակ է՝ պիտի չնկատի, և ներքին և արտաքին խաղաղութիւնն ընդհանուր պիտի տիրէ. վերջապէս գործեր՝ յորս խոպան պիտի վերանան այն ամենայն չարիք որ ի պատճառս մեղաց մեր գոյան յաշխարհ։ Աստանդ նկատելու տեղ և ժամանակ, այն բաժանութենէն ետք հանած էր զնա Հոգին Սուրբ, կը տեսնէ յարգարէն Մեհեայի թագաւորութեան մեծնալն ու բազգատաւորելը, այն թագաւորութեան դէմն սկզբնաւորութենէն մինչև ի փառաւորիսկ և կատարեալ աճումն նորա։

Եսայի յիրաւի և յարժանի կը կոչուի "աւետաւորիչ մարգարէ,, և եկեղեցւոյ հարք կ'անուանեն անոր մարգարէութիւնն "Աւետարան ըստ Եսայեայ,, Չան մնար գուշակուած են զարմանալի անձն և ծնունդ այնորիկ որ է "Իմմանուէլ, զոր մեզ Աստուած,, անոր բարերար կեանքը, քաւիչ մահը, և ամենայաղթ յաւիտենական թագաւորութիւնը, նո. Ի. 14–16. թ. 6, 7. ԺԱ. 1–10. ԼՌ. ԽԹ. ԽԹ. ԾՌ. 13–15. ՄԳ. Կ. ԿԱ. 1–3։ Եսայեայ լեզուին պարզութիւնը, մեծբութիւնը, քաղցրութիւնը և վեհութիւնը, և Մեհեայի վրայ անոր մարգարէութեանց ճշդութիւնը կու տան անոր Հրեից մարգարէներուն և բանաւորներուն մէջ առաջնութեան պատիւը։

Եսաւ, հաւր որդի Իսահակայ և երկու օրհնակ եղբայր ցակոբայ, Յննդ. ԻԵ։ Երիցագոյն էր քան զՑակոբ, ուստի և օրինաւոր ժառանգ, բայց վաճառեց զանդրանկութիւն իւր ցակոբայ։ Ցննգոց գիրքին մէջ յիշուած են եսաւայ անխոհեմ ամուսնութիւնները, գլ. ԻՁ. 34, իւր հօրը գլխաւոր օրհնութիւնը կորնչեցնելը և այս պատճառաւ անոր դժրտութիւն ցակոբայ դէմ, գլ. ԻԻ, յետոյ հաշտուելն իր եղբօրը հետ, գլ. ԼԲ. և Լ.Գ, և անոր սերունդը, գլ. ԿՁ.։ Եսաւ կը կոչուի նաև Եդովմ. Եդովմ և անոր սերունդը բնակեցան Մեռեալ ծովուն հարաւային լեռները և տարածուեցան մինչև Ագապայի ծոցը, և ետքն ազգ հզօր։ Եսաւ այն երկիրը կոչեց յիւր անուն Եդովմ, որ յետոյ կոչուեցաւ Իտումէա։

Եսբաաղ, Ա Մնաց. Ը. 33, չորրորդ որդի Սաուղայ, ընդհանրապէս կը կոչուի ցերուսբէ։ Հրեայ ներքին չաստերը կը խզճային արտաբերել բառը բաալ որ էր անուն կամ բնաւորութիւն, ուստի նորատակ անուան երիրորդ վանկին տեղ դրին Բուսաբ բառը որ կը նշանակէ ւթրոնք, ինչպէս փոխանակ Մերիբաազ անուան կ'ըսէին Մեմփիբոսեթ, այսպէսն հանդիպած Տես ցերուսբէ։

Եսերոն, անուանի քաղաք Ամմոնհացւոց, քանի մղոն դէպ արեւելք ցորդանանու բերդէն, ցես. ԺԳ. 10, 17։ Այս քաղաքը տուեցաւ Ռուբենի ցեղին, բայց ապա անցաւ Գադացւոյ, և յետ այնորիկ Ղեւտացւոց։ Ջեսերոն նահատակած էր Մովսուս Սեհոնի թագաւորը, և քանի էր զայն արքայանիստ քաղաք, բայց իսրայէլացիք ատեն գայն ապահաս ինչ յառաջ քան զնուճն Մովսէսի, թուս. ԻԱ. 25. ցես. ԻԱ. 39։ Իսրայէլի ատեն ցեղից գերի երթալեն ետքը անդր քան զՅափրատ, Մովսացիք միւսանգամ տէր եղան եսերոնի, ես. ԺԵ. 4. երեմ. Խ. 2, 34, 45։ Այս քաղքին աւերակները դեռ կը կոչուին եսեան, և են բլրոյ մը գատ վայրին վրայ, Մեգերայէն ութն մղոն դէպ ի հիւսիս։

Եսթաուել, ցատգոյն արեւմտեան ասմանին վրայ քաղաք որ յետոյ տրուեցաւ Դանայ, ցես. ԺԵ. 33. ԺԹ. 41։ Ցիշուած է Սամփսոնի պատ-

Digitized by Google

մուքեան մէջ, Դատ. ԺԳ. 25. ԺԶ. 31։

Նաթեմով, քաղաք քահանայից յերկրին Ցուդայ, Յես. ԺԵ. 50. Իւ. 14. Ա Թագ. Լ. 28. քան Թոպինեանի այժմու Սեմունա գիւղն է, ի հարաւոյ Գեբրոնի։

Նաթեր, Պարսկերէն անուն, տուեալ Ագաթոպի, գտաեր Աբիքելի, Բենիամինի ցեղէն։ Աբիքելի ընտանիքը Ցուդայի երկիրը գաթձած չէր Եհուդոյի հրովարտակէն եաքը, ուստի եաթեր հաւանականապէս ծնած էր յայնկոյս Տիգրիսի, իրը հինգ հարիւր տարի յառաջ քան զԲ.։ Եաթերայ ծնողքը մեռած էին, և հօրեղբայրը Մուրթաքէ հոգ տարաւ անոր գաստիարակութեանը։ Աստիճան թագաւորն իւր կինը վաշխի արձակելէն եաքը, բոլոր Պարսկաստանի մէջ փնտռել տուաւ կանանց մէջ գեղեցկագոյնը, և եաթեր էր մին յընտրելոց։ եաթեր չնորհք գտաւ յաչս թագաւորին, որ ամուսնացաւ անոր հետ արքունական չքեղութեամբ, մեծ պարգեւներ ընելով, և հարկերը թողլով իր հպատակներուն։ Այսպէս սիրելի ըլլալով եաթեր թագաւորին, կրցաւ նշանաւոր բարիք մը ընել իր ժողովրդեան, որ այն ատեն շատ էին Պարսկաստանի մէջ։ Իւիշատակ այն ազատութեան այն ատեն չրիւից մէջ տօն մը հաստատեցաւ որ մինչեւ ցայդ կը կատարուի, և կը կոչուի փուրիմ։ եաթեր իրեն կին ընող Աստեղոսի հետ կը կարծուի թէ էր Գաբրըսէս քան արտաքին պատմութեան։

Գիրք եսթերայ։ Այս գիրքը միշտ կանոնական համարուած է թէ ի Հրէից և թէ ի Քրիստոնէից, թէպէտ անոր մէջ քանի մը յատկութիւնք որ թարգմանութիւններէն և ձեռագիրներէն ամենց մէջ կը տեսնուին՝ անկանոն են։ Թէ ո՛վ գրեց այս գիրքը՝ յայտնի չէ։ Գիրքը կ'ընծայուի Եզրի, ցուակիմ անուն քահանայապետի մը և Մուրթքէի։ Ի նպատաստ այս վերջին կարծեաց կան ներքին ապացոյցներ. գիրքը գրուած կ'ներևի Պարսկաստանի մէջ, պատմուած դէպ ապաց ականատես վկայէ մը, 509 ին նախ քան զԲ.։ եսթերայ Գիրքը գեղեցիկ և ճշդիւ կը ներկայացրէ Պարսկական արքունիքը և սովորութիւնները, բայց գիրքին ոգին բոլորովին Հրէական է։ եսթերայ Գիրքին դէպ խաւսք յարգն է զգալի կերպով ցուցնել Աստուծոյ զբամնագարձ սիրոյ չութիւնը, անոր խշխանութիւնը մարդկային կրից վրայ, և խնամքն առ ժողովուրդ իւր, զոր, թէ և ողտար երկրի մէջ գերի, կրնայ բարձրացնել ի վեր քան զամենայն թշնամիս նորա։

Եպաղ, պլպլ. 1. Ամուրհացի խշխան մօտ ի Գեբրոն, որ Աբրահամ հետ հետամուտ եղաւ սրեւելեան զօրաց որ զՍոդոմ աւերած և զԼոտ գերի տարած էին, Ծննդ. ԺԴ. 13։

2. Նեղ և ջրաբեր հովիտն ուստի տուին եբրայեցի լրտեսք խաղողոյ ողկոյզները զոր լծակով վերցնելով երկու հագի բերին առ Մովսէս, Թուս. ԺԳ. 22-27. Լ.Ի. 9. Ե Օբ. Ա. 24։ Ա կարծուի թէ եաբաղ այն հովիտը կամ ձորն է որ կից է Գեբրոնի ի հիւսիսոյ, ուր առատութիւն ընտիր է խաղողը, ինչպէս նաեւ նուռը, թուզը, ձիթապտուղը և ուրիշ պտուղներ։

Եստամ կամ եբտամ, քաղաք ի Ցուդա մօտ ի Բեթլեհէմ և ի Թեկուէ։ Սողոմոնի սիրելի տեղն էր եստամ, և Ռորովամ ամրացուց զայն, Ա Մնաց. Դ. 3, 32. Ե Մնաց. ԺԱ. 6։ Բեթլեհէմէն իբր մէկ ու կէս մղոն դէպ ի հարաւայինն արեւմուտք, ոչ հեռի Սողոմոնի ջրհորներէն, ուրտեղ կոչուած աւերակ գիւղը եստամայ տեղը կը կարծուի։ "եստամ ապառաժին խոռոջը, ուր բնակեցաւ Սամփսոն, Դատ. ԺԵ. 8-19, Թերևս այս տեղւոյն մօտ էր, և Թերևս երկու մղոն դէպ արևելք փրանկաց լեռնէն։

Եթաղ. Արևելեանք, մանաւանդ Հրեայք, մեծ յարգ կ'ընծայէին եբազոց, և անոնց մեկնութեանը համար կը գիմէին երազահաններու։ Երազ հանել տալու սովորութիւնը շատ հին էր, ինչպէս կը տեսնուի փարաւոնի մնացականաբերին և տապտաբետին պատմութենէն, Ծննդ. Խ։ Նոյն իսկ փարաւոն և Նաբուգոդոնոսոր երազ մեկնել տուին։ Աստ-

Digitized by Google

ուած մանաւանդ ապագային չարգելից Հրեից երազոց հաւատաք ընծայիլ և երթալ առ երազահանս։ Օրէնքը կը դատապարտէր ի մահ զանոնք որ կը պնդէին լինել մարգարէ երազատես, թէ և կատարուէր անոնց գուշակութիւնը, եթէ այսպիսեաց նպատակը կռապաշտութեան առաջնորդել էր, Բ Օր. ԺԳ. 1–3։ Բայց երազ մը մեկնել տալու համար Աստուծոյ մարգարէի մը և կամ քահանայապետին դիմել արգիլեալ չէր անոնց որ կը հաւատային թէ երազը զոր տեսան նշանակութիւն ունէր։ Աստուած շատ անգամ երազովք կը յայտներ իւր կամքը, և կարդուիճին կու տար իւր ծառաներուն երազոց մեկնութիւն տալ, Ծննդ. ի. 3–7. ԽԸ. 12–15. Ա Թագ. ԻԸ. 6. Դան. Բ, ՁովՀԼ. Բ. 28. Մատթ. Ա. 20. Գործ. ԻԷ. 23։ Աստուծմէ տրուած երազք մարգարէական տեսիլներէն կը տարբերէին այնու՝ զի երազք քնոյ մէջ կը պատահէին, իսկ տեսիլք յարթնութեան։ Աստուած խօսեցաւ առ Բիմելէք երազով, իսկ առ Աբրահամ՝ տեսլեամբ։ Երկուքին մէջ ալ Թագուց մնալին մէջ սաստկութիւն թէ յայտնուած իրը ճշմարիտ էր։ Բայց քան զամենայն երազ կամ տեսիլ գեր ի վերոյ է Սուրբ Գիրք, մեր ապահով և բաւական առաջնորդն յերկրէ յերկինս։

Ծառայութիւն։ Նախնի ԵբրայեցիքԱ մեծ ճաշակ ունէին ծառայութեան, զոր կը գործածէին իրենց կրօնական պաշտամանց մէջ, հրամայարարական և առանձին ուրախութեանց, հարսանեաց և տօնական առաւն, նաև իրենց սովորութեան օրերը։ Սուրբ Գրոց մէջ ունինք սուրբերու, շնորհակալութեան, գովութեան և ազգ ազգ երգեր. նաև ոգբեր, ինչպէս Դաւիթի ոգբերը Սաւուղայ և Աբներայի մեռնելուն վրայ, մանաւանդ Երեմիայի ոգբերգութիւնը Երուսաղէմի կործանման վրայ. ինչպէս նաև յաղթութեան, յաղթականակի և խնդակցութեան երգեր, որպիսի են Մովսիսի երգը կարմիր ծովու անցնելէն ետքը, և Դեբովրայի ու Բարակայ և ալլոց երգերը։ Աստուծոյ ժողովուրդը տարբեր երկը անգամ կ'երգէր երուսաղէմ, ճամբան ուրախութեան երգեր երգելով, Սամուէլ. Ձդ. ՃիԲ. Եզ. Լ. 29։ Սաղմոսաց Գիրքը կը պարունակէ աստուածազգեցիկ երաժշտութեան այլեւայլ զարմանալի երգեր, և է ամէն գարու մէջ աստուածապաշտից համար անապատ գանձ։

Երաժշտութիւնը թերեւս գեղարուեստից հնագոյնն է։ Յարաբ որ էր յառաջ քան զԼիզհզեղն էր Հայր քնարահարաց և սրնգահարաց, Ծննդ. Դ. 21։ Լամեխ, ասեր ՅաներայՑ, կը գանգատի թէ գաղտ մեկնեցաւ ՅաբալԿոր քնատնկաբ, այնպէս որ Լաբան չկրցաւ "ուրախութեամբ և երգերով, թմբուկներով ու քնարներով " յառաջարկել զանոնք, Ծննդ. Լև. 26, 27։ Մովսէս, յետ անցանելոյ ընդ ծովն կարմիր, անցնելով ի գլուխ տրանց երգից երգ մը զոր ինք յօրինած էր, մինչ Մարիամ, քոյր նորա, կանանց գլուխն անցնելով կ'երգեր պարուք և քնարօք, ել. ԺԵ. 20, 21։ Մովսէս չինից նաև տրծաթի փողեր, զորս կը հնչեցնէին քահանայքն մեծամեծ զոհերու և տարեկան տօներու ժամանակ։ Դաւիթ, որ շատ յօժարակամ էր յերաժշտութեան, կը հանգստացնէր Սաւուղի խռովեալ ոգին քնարահարութեամբ, և Թագ. ԺՉ. 16, 23. և երբ ինք նստաւ գահը, տեսանելով որ Ղևտացիքը չէին գործածէսէր վկայութեան խորանին տախտակները, վարագոյրները և սեղծիներըը կրելու, վասն զի անոնց բնակութիւնը երուսաղէմ էր, անոնց մեծ մասը կարգեց երգել և նուագարան հարկանել Տաճարին մէջ, և Մնաց. Իե։ Դաւիթ տասնականը երուսաղէմ բերաւ յաղթանակու և ուրախալի երաժշտութեամբ, և Մնաց. ԺԳ. 8. ԺԵ. 16–28, ղեկեղով Սողոմոն հրատարակուեցաւ թագաւոր, Գ Թագ. Ա. 39, 40։ Նաև Հին կտակարանին մարգարէները կը խնդրէին երաժշտութեան օգնութիւնն իրենց պաշտօնին մէջ, Ա Թագ. ժ. 5. Դ Թագ. Գ. 15։

Աւետ, եհան և իսիէոն էին գլուխք երգեցողաց վկայութեան խորանին առ Դաւիթ։ և տաճարին առ Սողոմոնի։ Աւետ ունէր չորս

Digitized by Google

որդի, Իդիթունի վեց, և Եմանի՝ չորեքտասան։ Ահա քանի և չորս Ղևտացիք, որոնք երից երաժշտապետաց տաճարին, էին ի գլուխ քանի և չորս դաստուց երաժշտաց որ կը ծառայէին տաճարին մէջ կարգաւ, բայց աւելի մեծ էր հանն անոնց թիւը մեծամեծ ոտներու օրը։ Կաթգալ կը շարուէին ողջակիզեաց սեղանին բոլորտիքը։ Որովհետև անոնց միմեանց գործն էր սորվիլ երաժըշտութիւն, երգել և նուագել թէ ձայնիւ և թէ գործեաւ, հարկաւ քաջ գիտէին այն արուեստը, Ե Մնաց. Ի Թ. 25։

Նաև թագաւորը ունէին իրենց երաժշտական խումբը։ Ասոր էր գլուխ երաժշտաց Դաւթի։ Տաճարին և կրօնական արարողութեանց մէջ կ'ընդունուէին նաև կին երգիցուհիներ, որ ընդհանրապէս էին գերուհիք Ղևտացւոց։ Եզր Թ ուելով գերութենէ գարձողները զոր ինք բերաւ, անոնց մէջ կը լինէ երկու հարիւր այր և կին երգիցուհիներ, Բ Թագ. ԺԹ. 35. Եզր. Բ. 65. Նէեմ. Է. 67։

Հրէից երաժշտութեան տեսակին գալով, կարծեզ միայն կրնանք գաղտել, քանզի այն երաժշտութիւնը վաղուց կորուսած է։ Հաւանական նապէս երգեցողներու բազմութիւնը կ'երգէր մինչդեռ եղանակը ձայնի միանդամ ասորիճանաւ, ոչ թէ տարբեր բայց ներդաշնակաւոր աստիճանօք, ըստ այժմու Եւրոպական երաժշտութեան։ Հաւանականապէս նաև նուագարան կը գործածուէր ձայնաւոր երգերու հետ։ Ջիւրդ և Իգէ, Երբայական երաժշտութեան հմտոյք կրնանք ըսել թէ իր վանմութեամբ և ազգուութեամբը յարմար էր բարձր զգացուածներ շարժելու, ուստի և արժանի է գերազանց համարուելու։ ԵՒր կարծուի թէ տա ճարին երգեցողներն քառասն երբեմն կը բաժնուէին քանի մը խումբ, և առաջնոյ կ'երգէին փոխ առ փոխ երաժշտաց ընդհանուր գասին հետ։ Երբայերէն առաջնոյ այսպէս փոխ առ փոխ երգուելու շատ յարմար են, և մեծ զուարճութիւն և բերկրութիւն կը շնորհեն։ Տես Իդ, ձԼՋ, ձԽԸ, ձՄ առաջնոյներըը։

Ասյլևայլ նուագարաններ կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս, բայց չէ հնարաւոր ճշդիւ որոշել թէ այն նուագարաններըը մեր այժմու երաժշտական գործիներէն որո՛նց կը նմանէին. բայց և այնպէս կրնանք ասել կամ նուազագոյն գաղափար ունենալ այն նուագարաններէն ամենոյ վայր զոր նաև ցոյնք, Հռոմայեցիք և Եգիպտացիք կը գործածէին, և որ ծանօթ են մեզ։

Ահա նուագարաններըը երեք տեսակ էին։

Ա. Նուագարան ալեօփ։

1. Քինոր, "քնար,, Ս նգ. Դ. 21։ Յաճախ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, և էր հաւանականապէս նման մեր քնարին։

2. Նեվել, "տաւիղ,, Ա Թագ. ժ. 5։ Կ'երևայ թէ քնարի մեծ տեսակ. նէրուն անունն էր։

3. Ասոր, կը նշանակէ տասանագի։ Ըստ Սագմ. ՂԲ. 3, այս գործին տաւիղ կոչուած նուագարանէն տարբեր էր. բայց ուրիշ տեղերէ յայտնի է թէ տասանագեայ տաւիղ էր։ Տես Սագմ. Լ Գ. 2. ՃԽԴ. 9։

4. Ակբիւթ։ Ահա բառը կը գտնուի Ը, ՁԱ. ՁԴ, և այլ տաղմոսաց վերնագրին մէջ։ Անունէն կը կարծուի թէ դաւթի այս նուագարանը բերաւ ի Գեթայ։ Ահաւ կը կարծեն թէ աղեաք նուագարանաց ընդհանուր անուն էր։

5. Մէնէդ, պարբ, Սագմ. ՃՄ. 4։ Հաւանականապէս էր ուրիշ տեսակ նուագարան ազեաք։

Digitized by Google

6. Սաքխա, "ջուրթակ," Դան. Գ. 5, 7, 10, 15։ Ազգ ինչ քնարի։

7. Բհանդիբէր, "տաւիղ," բստ Դան. Գ. 7։ Կը կարծուի թէ նոյն իսկ նեփել կոչուած նուագարանն էր։

8. Մ՚ալըլ՝։ Կը գտնուի ՄԳ և ԶԸ աղաղնաց վերնագրին մէջ, և կը կարծուի թէ էր վէն կամ քնար։

Տես Քճաք բառին պատկերը։

Բ. Փչելու նագարաններ.

9. Բէրէն, "եղջերու," Ցես. Զ. 5։ Եղջերափող։

10. Շոփ՚, "փող," Թուա. Ժ. 10։ Բէրէն կոչուած գործուղն հետ միեւնոյն է։

11. Զաղվէրհա, այրինքն ուղիղ փող, "չեփոր," Սաղմ. ՂԾ. 6։

12. Ցոբիւլ, կամ Բէրէն Ցոբել, փող Ցոբիւլեան, կամ նշանափող, Ցես. Զ. 4։ Հաւանականապէս նոյն ընդ նուագարանաց որ նշանակուած են 9 և 10 թիւերով։

13. Զաբլ, "սրինգ," Ա.յս բառը կը նշանակէ ծակուած ծայրէ ի ծայր, Ա Թագ. Ժ. 5։

14. Մէյզուֆէհ, Դան. Գ. 5 եէն։ Հաւանականապէս, գաղդէական ապնուն երկփող սրինգի։

15. Ո՚ֆ՚ֆ, "սրինգ," Թարգմանուած է, Մինգ. Դ. 21։ Ուշադրը կը բազկանայր երկու կամ աւելի սրինգներէ, իրարէ կ՚էին հովուական սրինգը։

թերեւս կը նշանակէ փուք կոչուած տակաբինգը։ Տես 16 թիւ պատկերը։

Գ. Զարնուելոյն գործ նագարաններ.

17. Դ՚ֆ, Մինգ. Լ Ա. 27, գաֆ և ուրիշ ամէն տեսակ թմբուկ։

18. Ֆաամ՚, "զանգակ," Ել. ԻԸ. 33։ Կը գրուէր Հրէից քահանայապետին պատմուճանին քղանցը։

19. Ցիլցիլ՚, "ծնծղայ," Սաղմ. ՃԾ. 5։ Ա.յս բառն յաճախ կը գործածուի։ Մնծղայն հաւանականապէս երկու տեսակ էր, ձեռաց ծընծղայ և մատանց ծնծղայ։

20. Շալիլ՚, Ա Թագ. Ժ. 6։ Շատերը նոյն կը համարին զայս հետեւեալին։

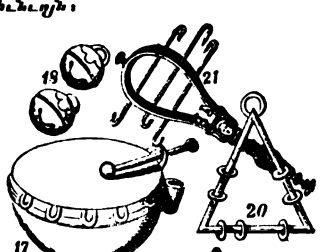

21. Մինաանէյ՚, "ծնծղայ," Բ Թագ Զ. 5։ Հաւանականապէս քշոց։ Բերայեցերէն բառը կը նշանակէ ցնցել կամ երերցնել։ Գործն էր ընգհանրապէս իբր վերջաւորեան կամ ուխտաւոր մնար երկայն, երբեմն արծաթապատ։ Ուղղորդ բռնելով կ՚երերը-

Digitized by Google

ցնէին, և բժժժներըը կամ փոքը զանգակիկներ ատդին անդին կը շարժէին գաւազաններուն վրայ։

Այս նաւագաններէն ամենց վրայ աւելի մեծ տեղեկութիւն տրուած է այն անուանց տակ որ մեր Թարգմանութեան մէջ տրուած են այն գործեաց։

Երախայրիք էին ընծայք մատուցեալք Աստուծոյ հնձուած բերոց մէկ մասէն ի նշան հնազանդութեան, հպատակութեան և չնորհակալութեան։ Տրուած մասն էր փոխանակ բոլորին, ցուցնելու համար թէ բոլորն Աստուծոյ էր։ Երախայրիք կը մատուցուէին տաճարը, մինչդեռ բերքը ժողուած չէր, և ցորենի հունձն անցած էր, բայց դեռ ժողովուրդը սկսած չէր գործածել նոր բերքը։ Յանուն ազգին մատուցուած երախայրեաց առաջինն էր Նիսան ամսոյն 15 ին երկրկրին քաղաքած ոբայ մի գաւարդ որ տաճարին դաստիարակ մէջ կը կատուէր։ Որան խնամով ատկուելէն ետքը, անկէ իբր մի կապուճ կը խորովուէր և կը ծեծուէր տանդի մէջ։ Ծեծածին վրայ կը թափուէր ձէթ և ափ մը խունկ, և ապա քահանայն առնելով ընծան կ'երերցնէր Տէրոջ առջև դէպ ի չորեքին ծագած աշխարհի, յետոյ անկէ ափ մը առնելով կը նետէր սեղանին կրակին մէջ և ծխացորդը կը պահէր։ Յետ այնորիկ ամէն մարդ ազատուելու իւնէր քաղել հունձը։ Երբ ցորենդ հունձն անցած էր, Պենտեկոստէին օրը կը մատուցուէր յանուն ազգին ուրիշ տեսակ երախայրի, այսինքն երկու նկանակ խմորուն, մէն մի իրբև մի կապուճ ալիւր, Ղեւտ. ԻԳ. 10, 17։ Բաց յայս ընդհանուր երախայրեաց, իւրաքանչիւր ոք պարտական էր բերել զիւր երախայրին ի տաճարն, բայց երբ և որչափ՝ Սուրբ Գրոց մէջ յստակած չէ։

Բաց յայսմանէ, կար ուրիշ տեսակ մը երախայրեաց մատուցանելի Աստուծոյ, Թուս. ԺԸ. 19, 21. Նէեմ. Ժ. 37. այսինքն, երբ ընտանիք մը հաց կը թխէր, անկէ մաս մը զատելով կու տար տեղւոյն քահանային կամ Ղեւտացւոյն, և եթէ հան ոչ քահանայ կար և ոչ Ղեւտացի, փուռը կը նետէր այն մասը, որ այրելով կը ապատէր։

Երախայրի կը կոչուէին նաև այն ընծայք զոր Հրեայք առ ջերմեռանդութեան կը բերէին տաճարը, երբ շնորհակալութեան ատն մը կը կատարէին, ուր կը հրաւիրէին իրենց ազգականները և բարեկամները, և իրենց քաղքին Ղեւտացիները։ Գոհանալէ և Ղեւտացւոց ևկամաւտին մեծագոյն մասն էր երախայրիներէ և տասանորդէ։

Գրիստոնեայք ունին "Հոգիին առջի պտուղը„ (երախայրին), Հռոմ. Ը. 23, այսինքն ընդունած են աւելի առատ և գերազանց պարգևներ քան գՀրեայս։ "Գրիստոս մեռելներէն յարութիւն առած է՝ իննջեցելոց առաջին պտուղը„ Ա Կորնթ. ԺԵ. 20, այսինքն թէ է կարապետ այնոցիկ որ պիտի յարիրն, վասն զի Գրիստոս կ'յարիր, Ցովհ. ԺԴ. 19։

Երաշտ։ Երբ մեծ տնկոյղ եղանակը, որ կ'սկսի Մարտ. ԻԹ. 2–9. Թէ. 29, 31, կը նշանակէր երջանկութիւնն որ կ'ընծայեր պարտականութիւնն ի հնազանդել։ Հրեշտակը թմրեցուց ցանկորայ զաւրն ամենայնիւը, ցուցնելու համար թէ անոր յաղթութիւնն իր հասատքին և ազօթքին զօրութենն էր, ոչ թէ սուրն, Մարտ. Լ. 25–31։ "Ազգին զարնել„ խօսքը կը նշանակէր ինք զինք ամբաստանել կամ դղրդել, Երեմ. Լ. 19. Եզեկ. ԻԱ. 12։ Գաւառապետները իրենց տուրը ձախ ազգէր վրայ կը կրէին, քանզի այնպէս դիւրաս կրնային հանել տուրը պատանէն, եթէ ձախայ ձեռամբ գործ չէին, Դատ. Գ. 15–21. Երէ. Գ. 8։ Նոյնպէս իրենց անունը կը դրոշմէին ոչ միայն իրենց վճռանին այլ և իրենց արջն, կամ պատմուճանին և կամ առնապանին վրայ, Ցայտ. ԺԲ. 16։ "Արուեստէն մինչև երանքը„ Դատ. ԺԸ. 8, կը թուի նշանակել բոլորովին, իսպառ։

Եթաղաւոր, այն որ զինք անձամբ պատասխանատու կ'ընէ ուրիշի մը անձին տպատհովութեանը, Պենտ. ԻԳ. 9 և ԻԹ. 32, կամ անոր պարտուցը, այլևս չանգիտէ, կատարեալ հատուցմունք, Աստ. ԻԲ. 26։ Գրիստոս "աւելի ազնիւ ուխտի մը ե-

Digitized by Google

բաշխաւոր„ է. այսինքն՝ ընդհանուր փաստաւոր և կատարեալ ուխտին մէջ իր վրայ առած է կատարել ինչ որ Աստուծոյ օրէնքը կը պահանջէ մարդոցմէ, որպէս զի մարդիկ արձակուին և ուխտին բոլոր օրհնութիւնները ճոխանան, Երր. Է. 22։ Ուստի և Հնազանդեցաւ մինչև ի մահ, Ես. ԺԳ. 5, 12։

Երաստոս, -ւոյ, Քրիստոնեայ բարեկամ և գործակից Պօղոսի ի Կորնթոս, Հազարապետ կամ գանձապետ քաղաքին։ Պօղոսի ետևէն դնաց Յեփեսոս, և ղրկուեցաւ Մակեդոնիա Տիմոթէոսի հետ, Գործ. ԺԹ. 22։ Երաստոս Եփեսոս էր նաև երբ Պօղոս կը գրէր առ Հռովմայեցիս, Հռովմ. Ժ.Զ. 23, և մնաց հոն, մինչ Պօղոս գնաց կապեալ ի Հռոմ, Բ Տիմ. Դ. 20։

Երգ, կրօնական տուղ, նուագ կամ ոտանաւոր, Եփ. Ե. 19. Կող. Գ. 16։ Պօղոս խրատ կու տայ Քրիստոնէից չինութիւն տալ իրարու "սաղմոսներով ու օրհնութիւններով և հոգևոր երգերով„ Մատթէոս կը պատմէ թէ Քրիստոս և աշակերտներն յետ ընթրելոց օրհնութիւն մը երգեցին և գնացին ելան։ Թերևս երգեցին սաղմոսաց այն մասը զոր Հրեայք սովոր էին երգել զնոսի պատահին, և զոր կը կոչէին Հալլել, այսինքն՝ սաղմոս աւետիսի, այն է 113–118 սաղմոսները, որոց առաջինն երկուքը կը կարծուի թէ կ'երգուէին յատուկ քան զՋատիկն, և Յաղագաւորքն յետոյ։

Երգ Երգոց, 1012 ին նախ քան զԿՔ։ Այս պատմանկան և գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը միշտ տեղ ունեցաւ կանոնական գրոց մէջ, և Հարիսա Աստուած աշուներին մնան էր Քրիստոսի ժամանակ։ Նախին Քրիստոնեայք պատկե կը համարէին, և ցանկերու, ձեռագրոց և թարգմանութեանց մէջ կը գտնուի։ Բազում և պլևալ կարծիք եղած են այս երգին նիւթին և նպատակին վրայ. բայց թէ երգին նպատակն է ցուցնել հոգևոր սէրը և հաղորդակցութիւնը որ կայ ի մէջ Քրիստոսի և եկեղեցւոյ, յայտնի է Սուրբ Գրոց շատ տեղերուն հետ համաձայնութեան։ այսինքն Սուրբ Գրոց այն տեղերուն ուր Աստուած և մանաւանդ Քրիստոս կը ցուցուին իբրև այր կամ փեսայ եկեղեցւոյ, և ուր ամուսնութիւն, իբր այլևայլ յարաբերութիւններով, կը գործածուի իբրև օրինակ յարաբերութեան որ է ի մէջ Փրկչին և անոր ժողովրդեան։ Այսպէս Եզ. ասողմոն է Մեսիական հարսանեաց երգ մը։ Տես և Ես. ԾԳ. 5. Կի. 5. Երեմ. Գ. Եզեկ. ԺԶ. Ովս. Ա.–Գ. Բ Կորնթ. Ժ.Ա. 2. Եփես. Ե. 23–32. Յայտ. ԺԹ. 7–9. Իս. 2–9։

Այս գեղեցիկ բանաստեղծութեան վրայ խօսելով, հարկ կը համարինք յիշեցնել տարբերութիւնը որ կայ ի մէջ արևելեան և արևմտեան ազգաց։ Ադրի սովորութենից և կարգաց դատելով չենք կրնար այս երգին նպատակը, այլաբանութիւնները և ոճը հասկնալ։ Հոգևոր եռանդը և քաղցրութիւնը սիրոյ նմանցնել կամ սէր կոչել սովորական է արևելեան ազգաց մէջ, և մեկնիչք արևելեան բանաստեղծութենէ կը բերեն շատ օրինակներ որ մեծ նմանութիւն ունին այս ներշնչեալ այլաբանութեան։ Աւետարանին ոգւով տոգորեալ Քրիստոնեաներուն շատերը մեծ բերկրութիւն և օգուտ գտած են այս գիրքը կարդալով։ Ցօհաննէս Եղուսարտս կ'ըսէ. "Ներքին քաղցրութիւն մը կը գտնեմ որ զիս կը յափշտակէ խոկումներուս մէջ։ Ուրիշ բանի մը չեմ կրնար նմանցնել այս քաղցրութիւնը եթէ ոչ հոգւոյն հանդարտութեան և բերկրալի վերացման աշխարհիս հոգւերէն։ Երբեմն ես իրր թէ տեսիլ կը տեսնեմ, այնպես կը կարծեմ զիս մեռած և երևակայութեամբս առանձնացեալ մարդոցմէ հեռու լեռ մը կամ ամայի անապատ մը ուր Քրիստոսի հետ քաղցրութեամբ կը խօսիմ, և յափշտակեալ և ընկղմեալ յԱստուած։ Աստուածային իրաց վերայ զգացումս շատ անգամ յանկարծ կը բորբոքէ հոգւոյս մէջ եռանդ մը զոր չեմ կարող բացատրել։ Մինչ այս վիճակի մէջ կը գտնուիմ, հարկաւոր կը թուի ինձ երգել մեռածութիւններս, կամ իմ անձիս պատմել զանոնք եզանակաւոր ձայնով մը„։

Հատնինգերեցին Հոն Գրաւն իւր ներգոց Երգոյն գեղեցիկ մեկնութեան

Digitized by Google

յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ. "Ա-յս գիրքը պիտի թուի մեզ արգասաւոր վըս-եմ, կրթիչ մնաց եւ չարժիչ սրտի, եթէ Քրիստոսի եւ անոր ժողովրդեան մէջ իրը ամուսնութիւն եւ կենակ-ցութիւն հաստնանք զայն։ Գիրքին լաւագոյն մաս, մնրդոց սիրտերուն մէջ սրբութիւն եւ մաքրութիւն յառաջ բերելու զօրութիւնը, անոր լեզուին նմանութիւնը Քրիստոսի առակներուն եւ ցոյնութեան գիրքին հետ, հարսին անկեղծութիւնին ի խոստո-վանել իւր յանցանքը, եւ գիրքին ընդհանուր ընդունելութիւն գտնելը թէ առ Հրեայս եւ թէ առ Քրիստոնեայս, բաւական ապացոյց են անոր աստուածաշունչ բլլալուն։ Երգոց երգն, անոնց համար որ մարմնաւոր, եւ մնամաւանդ զեղծ մնոք կը կար-դան զայն, է հոտ ի մահուանէ ի մահ, վասն զի կը պղծեն այնպիսեաց միտքը եւ խիղճը. բայց անոնց համար որ Քրիստոսի հետ կենակցութեան փոքր գիտեն եւ կը կարդան երկնա-ւոր եւ հոգեկիր մնոք՝ պիտի բլլայ հոտ ի կենաց ի կեանս։ Հոն խօսող-ներն են Քրիստոս, հաւատացեալք եւ դասերը նրուասզեմի։" այսինքն ընկերը եւ բարեկամք հաւատացեալոց։

Երգմնեցուցիչ, անձ կամ տե-ղ մը գէ հանդոյք կամ հալածողք, որ այսպէս կոչուած են, վասն զի ողոր էին Աստուծոյ անունը տալ կամ գիւթական հնարք գործածել։ Ա-ռաքեալք կարող էին հանել զդեւս յանուն Քրիստոսի, Մատթ. ժ. 1. Մարկ. ժԶ. 17. Ղուկ. ժ. 17. Նաև խաբերայ մնարդիկ, թէ յառաջ ի թէ յետ մնհուան փրկչին, կը պըն-դէին նոյն զօրութիւնն ունենալ, Մատթ. ժԲ. 27. Մարկ. Թ. 38. Ղուկ. Թ. 49, 50. Գործ. ժԹ. 13–17։ Երգմնեցուցիչ որ կը պնդէին ունենալ գեւ հալածելու զօրութիւնը՝ կը պնդէին նաեւ գաղտնի գիտութիւն ունենալ գիւաց բնութեան, եւ այ-լեւայլ խաոց, գեղորէից եւ քարանց, եւ իրենց խաբերայ ստուերանին մէջ սուտ էին ալլեւայլ ազօթներ եւ հը-մայութիւններ ընել. բայց բոլորը ստութիւն եւ խաբէութիւն էր եւ խոտիւ արգելեալ։ Տես եւ Գուշա-կութիւն, երես 108։

Երգուիլ, բան մը հաստատել կո-չելով վկայ զԱստուած։ Աստուած արգելած է ամէն սուտ երդում, եւ խօսելու ատեն սովորութիւն ընել յիմարկտուս կոչել զանունն Աստուծոյ. բայց երբ հարկը կամ իրի մը կարե-ւորութիւնը կը պահանջէ երգում, թոյլ տուեալ է յաստուածատաս երդնուիլ յանուն Աստուծոյ, Եբ. Ի-Ր. 11. Ղեւտ. Ե. 4։ Յանուն կուռ երդ-նուիլ կատարեալ ստութիւն կը համար-ուէր, Երեմ. Ե. 7. ԺՌ. 16։

Ա-ն Հրեայս երգում պահանջել դատաւորաց պաշտօնն էր։ Դատաս-ւորը յոտն կայով կը հրամայէր երգ-նուլ որոց անկ էր ըստ օրինաց։ Ա-յսպէս երդմնցուց Կայիափաս զՔրիս-տոս, Մատթ. Ի-Զ. 63։ Քհտւս լուա կեցած էր երկայն հարցափորձին ա-տենը, երբ քահանայապետը գիտնա-լով թէ երգում տալ ստոյգ միջոց է պատասխան առնելու, յոտն կա-լով բսաւ, "կենդանի Աստուծով քեզ կ'երդմնցնեմ որ մեզի ըսես, թէ դուն ես Քրիստոս Որդին Աստու-ծոյ։" Ա-յս երգմնեն, որ այսպէս ի պաշտօնէ կը տրուէր՝ Քհտւս պա-տասխանեց թէ արդարև Քրիստոս, այսինքն Մեսիան էր։

Երգումն է վկայ կոչել զԱստուած իրբև ամենատես վկայ թէ ինչ որ կ'ըսենք ճշմարիտ է, և իրբև ամե-նազօր վրէժխնդիր՝ եթէ սուտ է ինչ որ կ'ըսենք, Երբ. Զ. 16։ Երգումը զօրութիւն ունի, եթէ կը հաս-տատնք թէ Աստուած անսահմանի արս-գար է, թէ անգամտիճ չի թողուր զանոնք որ ի զուր կը յիշեն անոր ա-նունը, և թէ Աստուծոյ չնորհքը կորնչցնել յանդնա ատելի է քան որեւիցե օգուտ շահիլ սուտ վկայու-թեամբ։ Երգումը կրօնական պաշ-տամանն գործ է, և այս է պատճառ-ը որ Աստուած կը պատուիրէ երգ-նուլ յանուն իւր, Բ Օր. ժ. 20, և կը ցուցնէ թէ ինչ եղանակաւ պիտի առնուի երգումն, և ինչ պարտականու-թիւն ունի նա որ կ'երդնուի, Նե. ԻԲ. 11. Բ Օր. Զ. 13. Սաղմ. ԺԵ. 4. Իր. 4։ Ուսոի անաստուածք որ կ'ըսեն թէ Աստուած չկայ, և անոնք որ չեն հաւատար հանդերձեալ վար-ձուց և պատժոց, չեն կրնար երգ-

Digitized by Google

նուլ բան պատշաճի։ Այնպիսեաց բերանը երդումը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ սուտասիրչու ծագը։

Ոդն իսկ Աստուծոյ համար կ'ըսուի թէ իւր խոստումը կը հաստատէ երդմամբ, և այսպէս կը համեմատի մարդոց սովորութեան, Սաղմ. Ղե. 11. Եբր. Զ. 13, 16, 17։ Ծառի. Ե. 34, 35. Ցակ. Ե. 12 համեմատութեան երդմանն արգելքը Հրէից անխորհրդաբար և ամենապատրաստ երդումի ընելու չարաչար սովորութեան դէմ է, ապա թէ ոչ հարկ կ'ըլլայ ըսել թէ Փրկող առաքեալ Քրիստոսի պատուէրին դէմ գործեց, Հռովմ. Ա. 9. Գաղ. Ա. 20. Բ Կորնթ. Ա. 23։ Երդնուլ ստիպեալ են անոնք որոնցմէ կը պահանջուի իրենց խոսքին ճշմարտութիւնը հաստատել նուիրական կերպով մը գատաստանի առջև. թէպէտ տարակոյս չկայ թէ շատ անգամ երդումի կը պահանջուի թերեւսբար և սբ. ամենևին հարկ չկայ, և շատեր կ'երդնուն դիւրաբար, առանց խորհելու թէ ինչ մեծ պատասխանատուութիւն կ'առնուն իրենց վրայ։ Որովհետև պատրաստակամ ենք վերջին ստոյգնան մեծարանք վարուիլ դէպ առ Աստուած, մեծապէս զգուշանալու ենք արագ և յանխորհուրդ երդումի ընելէ, երբ խոստումի մը կ'ընենք։ Երդմամբ տրուած խոստումի մը չկատարել ստերդմնութիւն է, եթէ խոստումը հակառակ չէ բնական և աստուածային օրինաց, քանզի այնպիսի երդումի մը պարտաւորիչ չէ։ Տես և Կոբքաց և Ուխտ։

Երդմանն սովորական ձևն էր առ Հրեայս, "Աստուած ինծի այսպէս ու ասկէ՛ տալի՛ր ընէ,„ այլևայլն, Աստուած ապահովէ զիս այս անանդին պէս, (քանզի երդմանն առնն շատ անգամ անաստուն մը զոհի համար կը զնուհրն,) նա մանաւանդ առաւել քան զնա պատժէ զիս, եթէ ինչ որ կ'ըսեմ ճշմարիտ չէ, Հռոմ. Ա. 17. Ա Թագ. Գ. 17։ Ուրիշ ձև երդմանն էր "Կենդանի է Տէր,„ Դատ. Ը. 19. „Սողգը կ'ըսեմ Քրիստոսով ու չեմ ստեր,„ Հռովմ. Թ. 1. "Ձշմարիտ կ'ըսեմ Քրիստոսով և սուտ չեմ խօսիր,„ Ա Տիմ. Բ. 7. "Վկայ է ինծի Աստուած,„ Փիլիպ. Ա. 8։ Կ'երևի թէ երդմանն հետ այլևայլ գործեր կ'ըլլային, զորօրինակ գնել զձեռն ընդ երանգաց, Ծննդ. ԻԴ. 2. Թէ. 29. և ձեռս յերկինս ամբառնալ, Ծննդ. ԺԴ. 22, 23. Բ Օր. ԼԲ. 40. Ցայտ. ժ. 5։

Երեմիա, մին ի գլխաւոր մարգարէից Հին Կտակարանին, մարգարէացաւ ատ. Ցովսիա, Ցովակիմա և Սեդեկիա, նաև այս վերջնոյն գերութենեն ետքը։ Երեմիա ծնած էր Անաթովթ, ի ցեղէ քահանայից, և էր աստմանեան Աստուծոյ լինել մարգարէ, և նախքանցաւ այս գործին յաւուրջ քան իւր ծնունդը, Երեմ. Ա. 4, 5։ Ի պատանեկութեան կանչուեցաւ գործել իրրև մարգարէ, 628 ին նախ քան զՔր., Ցովսիա թագաւորին երեքտասաներորդ տարին։ Այս բարի թագաւորն անաստուածկոյս գործակից եղաւ Երեմիայի յաւուրջ տառապ ժողովրդեան բարեկարգութիւնը. բայց մարգարէին կեանքն այնուհետև եղաւ ի նեղութեամբ և չալածանաց։ Ցովակիմ կրակը նետեց անոր մարգարէութեան տոմոսը, և կ'ուզէր զանի սպաննել, Երեմիա մեղմով խրատեց զՍեդեկիա և իմացաւ տապանաւոր որ ի մտոյ պիտի գար Խորհրդի մի դղեակաբար ազգին վրայ։ գուշակեց նաև եօթանասնամեայ գերութիւնը, բայց ի զուր։ Մարգարէին ճշմարտախօսութիւնը շատ անգամ վտանգի մէջ գրաւ անոր կեանքը, և ի բանտի էր Երեմիա, երբ Երուսաղէմ առնուեցաւ ի Նաբուգոդոնոսորայ։ Նաբուզազանաոր սրձակեց զԵրեմիա, և խոստացաւ տեղ տալ անոր Բաբելոն, բայց մարգարէն ընտրեց Յեսուի Հրէից Յեսդորդին հետ, և քիչ եղբը տարիոգեցաւ երթալ անոնց հետ Եգիպտոս, յամին 586 նախ քան զՔր., և կր խրատեր ու կը յանդիմանէր զանոնք մինչև ի մահ իւր։ Իրր քաւաստան և երկու տոքի Հաստատութեամբ բռնեց ճշմարտութեան և Աստուծոյ կողմն իւր ատենի ազգին դէմ։ Թէպէտ ի բնէ հեզ, զբաց և երկիւղած, սակայն չէր զանգիտեր վտանգել, երբ պարտքը կը պահանջէր այնպէս։ Սպասնալիք բաւական չէին լռեցնել զԵրեմիա, ոչ

Digitized by Google

ալ այլոց չարաչար վարուելն իր անձին դէմ կ՚օտարացնէր զնա անոնցմէ։ Ի խոնգակաթ սիրոյն առ Հառնպիտ իւր մնանակից եղաւ անոնց աղէտից, զոր չկրցաւ հեռացնել տալ առնոնց գլխոյն խրատելով և զգուշացնելով զանոնք։

Երեմիայի Գիրքը կարգի դնել գործարին է, վասն զի անոր մտքգործութեանց և պատգամներուն շատերը ժամանակագրական կարգաւ չեն։ Բայց և այնպէս այս գիրքը կրնայ բաժնուիլ, բնական և լաւ բաժանմանց ճիշդ կերպով, չորս ընդհանուր մասս, որ չորս իշխանաց, Յովսիայ, Յովակիմայ, Սեդեկիայ և Գադողիայի ժամանակ տրուած մտքգործութիւնները կազդաւ կը պարունակեն։ Գիրքին վերջին գլուխը կը թուի յաւելեալ յայլմէ, թերևս Հեզեստոյ, և առնուած է գրեթէ բան առ բան թագաւորութեանց Դ. գիրքէն, գլ. իդ. 18–20, և գլ. իե. Տես երեմ. ՄԱ. 64։

Երեմիայի գործն է նաև Ողբոց Գիրքը, սակայն մտքգործէն պատառուչ կերպով կ՚ողբայ իր ժողովրդեան թշուառութիւնը։ Տես Ողբք։

Երեք։ Այս խօսքը, "երեք օր և երեք գիշեր,„ Մատթ. ժՒ. 40, կը նշանակէ երեք օր, քանզի Հրեայք փոխանակ ամրողջ աւուր, այն է քառն և չորս ժամուց, սովոր էին րնել "օր և գիշեր։„ Եւ Ա Թագ. Լ. 13, "երեք օր„ խօսքով պէտք չէ հասկնալ ամրողջ երեք օր, այլ մէկ ամրողջ օր, և առաջինն ու վերջինն մէկ մասը միայն, քանզի Հրեայք սովոր էին նաև օրուան մէկ մասն օր կոչել։ Տես և Ննդ. Ե. 12, 17. Ա Թագ. Լ. 12, 13։

Երեք պաճուճներ, գիւղ երեսուն և երեք մղոն ի հարաւոյ Հառվմայ։ Նը յիշուի ի նկերառել, և կը կոչուի տատասին երեք պանդոկ։ Տես և Ապփիոս։

Երեկ ու այսօր, երբ. ժԴ. 8 հասմարին մէջ գործածուած է ընդհանուր մտօք իբր անցեալ և ներկայ ժամանակ։ Գրիստոս մեկնչն է յայտնեան։ Մարդուս կեանքը և գիտութիւնը համեմատութեամբ "երեկուանն„ են, Յոբ. Ը. 9։

Երեկամուճք։ Երբայեցիք երեկամուճքը կը համարէին իբր տեղի զգացմանց, և կ՚ընծայէին մարմնոյն այն մասին գիտութիւն, ուրախութիւն, վիշտ, հաճոյք. ուստի կ՚բսուի ի Սուրբ Գիրս թէ Աստուած կը քննէ սիրտ և կը փորձէ երիկամունքը։

Երիզ։ Կարմիր երիզը կը մատուցուէին ի գոհ վասն մեղաց ազգին, թուա. ժԹ. 1–10 նկարագրուած մասնաւոր ևգանակաւ։ Այս զՏէն օրինակ էր ճշմարիտ գոհին որ եղաւ մեղաց համար յանձնին Քրիստոսի, Երբ. թ. 13, 14։ Զարարատ կամ գերեզիկ երիզը նշանակ էր անառակ ցոփութեան, Երեմ. Խզ. 20. Ս. 11. Ովս. Դ. 16։

Երիքով, քաղաք Բենիամինի, Յես. ժԶ. 7. ԺԸ. 21, իբր ութ ասան մղոն յարեւելից արեւելեան հիւսիսոյ Երուսաղեմի, և Յորդանանէ իբր երեք մղոն։ Գանանացւոց առաջին քաղաքն է զոր առաւ Յեսու։ Երիքովի պարիսպներն հրաշիւք կործանեցան և Յեսու չնչեց բնակիչներըթող ի Ռախաբէ և անոր գերդաստանին, անէծք կարգալով անոր որ մտաքերքր նորէն չնենլ այն քաղաքը։ Յեսուայ անէծքը կատարեալ եղաւ ի Հիէլի քան հինգ հարիւր տարի ետքը յաջորդին Յիեհլայ, Յես. Զ. 26. Գ Թագ. ԺԶ. 34։ Բայց ուրիշ երիքով մը չհիւանած էր մինչ առաջինն, Դատ. Գ. 13. Բ Թագ. Ժ. 5։ Երիքով կը կոչուէր նաև "արմաւենեաց քաղաք„ Բ Օր Լդ. 3. Դատ. Ա. 16, և յետոյ ծաղկեցաւ և կարևորութեան կողմանէ երկրորդ էր գինի նրուսաղեմի։ Երիքով ունէր մարգարէից դպրոց, և էր նման նեղեայի, Դ Թագ. Բ. 4, 18։ Հոն բժշկեց Քրիստոս երկու կոյրերը, Մատթ. Ի. 29–34, և նրնց Զաքէոսի, Ղուկ. ԺԹ. 1–10։

Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ երիքովի տեղն էր այժմեան Ռիհահ, գծուծ և աղտեղի գիւղ Ա բաթացւոց իբր երկու հարիւր բնակչօք։ Սակայն ըստ այժմու ճանապարհորդաց երիքով էր երկու մղոն յարեւմտից Ռիհահի, վասն-զի ասոր-Քիւդ կոչուած ձորին բերանը, ուր կու գայ ճամբան երուսաղեմէ դէպ ի գաշտը։ Ի Քրեսուայ կործանեալ երիքով էր Քերևո

Digitized by Google

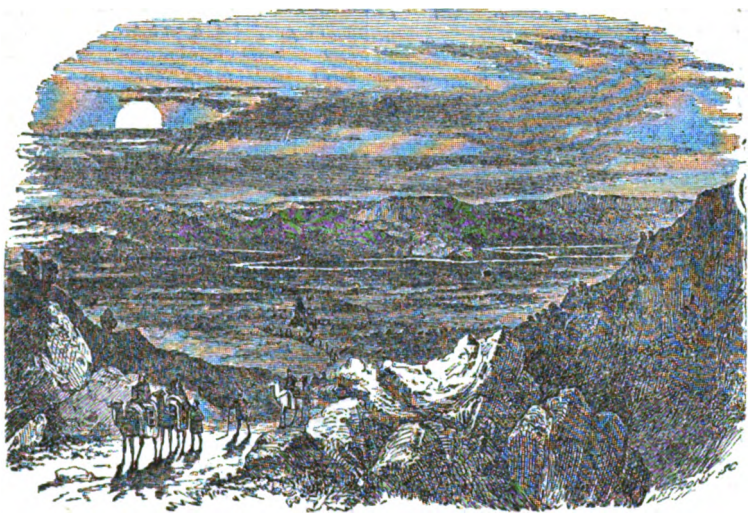

ԴԱՇՏ ԵՐԻՒՈՎՒ՝ ՅԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԼՐՈՑ

մեծ յանուանեալ ազգիւրն Եղիսէի, այսինքն ապժոյռ Աստի էս Սուլդան կոչուած ակունքը, Ուիհսհէն երկու մղոն գէպ հիւսիսային արեւմուտք։ Երիքովի արեւմտեան եւ հիւսիսային կողմերը կան կրաքարի բարձր բլուրներ, յորոց մին, որոնց գագաթն դատ, 1,200 կամ՝ 1,500 ոտք բարձր, կ'ասուածու զանուն իւր ստացեր ա-ւանդութենէն թէ Քրիստոս հոն քառասուն օր պահեց եւ փորձուեցաւ։ Ասյս բլրոց եւ ցորդանանու մէջտեղ է "Երիքովի դաշտը," ցես. Դ. 13, որոյ գիմացն են "Մովաբու գաշտերն" յորեւելից գետոյն։ Ասյս դաշտն էր ի հնուումն ջրաբեր եւ պտղաբեր յոյժ։ Հիմա ալ կրնայ պտղաբեր ըլլալ, բայց թողեալ լքեալ է, եւ արմատներք, բազաւանդը եւ մերկը, որովք անուանի էր երբեմն Երիքով, անհետ եղած են։

Երիքովէ յԵրուսաղէմ երթալու ճամբան է նեղ եւ քարուտ անցքերէ դար վեր, ձորերու եւ վախերու մէջէն։ Շատ գժուարին եւ վտանգաւոր է այս ճամբան, եւ է միշտ աւազակաւ, ինչպէս էր բարի Սամարացւոյն ժամանակ, Ղուկ. ժ. 30–34։ Երկաթ էր ի վաղուց ծանօթ եւ պիտանի, Ննդ. Դ. 22։ Մովսէս յաճախ կը յիշէ այս մետաղը։ Եգիպտոսի մէջ ծառայութիւնը կը նմանցնէ հայհոյել երկաթոյ հնոցի, կը յիշէ նաեւ գանանու երկրին երկաթը, Բ Օր. Գ. 11. Դ. 20. Ը. 9։ Պէտք էս կազմածք եւ անօթք կը չինուէին ի հնուումն երկաթէ։ Տաճարին չինուածոյն համար ամբաւ երկաթ գործածուեցաւ, Ա Մնաց. իԹ. 2, 7։ "Երկաթ" օրինակ է ատրկութեան, զօրութեան, յամառութեան, քաջասրտութեան, նեղութեան, այլովքն հանդերձ, Բ Օր. ԻՀ. 48. ցոբ. Խ. 18. Ե՞ս. ԽՀ. 4. Երեմ. Ա. 18. Եզեկ. իԲ. 18, 20. Դան. Բ. 23։ "Երկաթը երկաթով կը սրուի," կ'ըսէ իմաստունը, "ու մարդը իր բարեկամին երեսը կը սրէ," այսինքն թէ բարեկամին առաջակայութիւնը մեզի ուրախ վստահութիւն եւ ապահովութիւն կու տայ։ Աստուած իւր սպասարկաց եւ ուխտադրուժ ժողովրդեան կը տպատնայ ընել զերկինս պղնձի եւ զերկիր՝ երկաթի. այսինքն ընել զերկիր երաշտ եւ զերկինս առանց անձրեւի, երկաթի կառք էին կառք

վառեալք երկաթի ցցովք և գերանդեաք ։ Տես կառք ։

Երկինք, ի Սուրբ Գիրս, կը նշանակէ նախ օդը, ամպերուն, մոլորակաց և աստեղաց տեհմիները, բայց մանաւանդ երանելեաց աշխարհը որ ի վերոյ է քան զտեսանելի երկինս, նոր կոչումն "երկիրդ երկինք ,, և "երկինք երկնից ,, որ միևնոյնը կը նշանակեն ։ Հոն պիտի բնակին սուրբք, և տեսանել զԱստուած, որչափ ինչ հնար է տեսանել արարածոյ ։ Հոն եղաւ Քրիստոս բարեխօսել իւր ժողովրդեան համար և պատրաստել տեղոյն ուր վերջապէս պիտի ժողովուին, և այլ ևս չմեկնին անկէ, Եփես. Գ. 10. Եբր. Ը. 1. Թ. 24–28։ Քաւարար փոքր ի շատէ միայն գիտենք երկնից տեղը և երևոյթը, նաև անոր բնակչաց գրաղումը և երանութիւնը ։ Սուրբ Գիրքը կը սորվեցընէ մեզի թէ որևիցէ մեզ կամ չարիք մերժուած է անկէ. մեզպէս պատուղ պիտի չգտնուի հոն, այսինքն անէնք կամ տրտմութիւն կամ հեծութիւն, արտասուք և մահ. առաջինն բաներն անցան ։ Սուրբ Գիրքը կը նկարագրէ վերկինս ալլեգորաբար, գործածելով ամէն պատկեր զոր բնութիւնը կամ արուեստը կրնան ընծայել, այն տեղւոյն երանութիւնը գէթ օրինակաւ ցուցնելու ։ Ուստի կը կոչէ զայն թագաւորութիւն, ժառանգութիւն ։ կ'ըսէ թէ հոն կան ուղիք փափկութեան, փառք կենաց, փառաւոր լոյս, հիանալի երգեր, պատմուճանք, պսակք, խրախճութիւնք, ՚զուարթութիւն, գանձք, յաղթանակներ ։ Սուրբ Գիրքը դարձեալ կը ցուցնէ մեզ երկինքն տեսաբանութիւնը։ արգելքը հոն կը շրջի առաջի Աստուծոյ, Քրիստոսի հետ կ'երևի ի փառս ։ Երկինքը կեանք է, յաւիտենական կեանք, փառք, յաւիտենական աստուածութիւն փառաց, փրկութիւն, հանգիստ, խաղաղութիւն, լուսոյն ուրախութեան, Տէրոջը ուրախութիւնը։ Ա՛ն փառաց մէջ սյլևայլ աստիճաններ կան, և անդադար յառաջ երթալ ։ Հոն պիտի բլլալ ընկերակցութիւն մը, որոյ երջանկութիւնը յառաջ պիտի գայ ի բարս հետ հաղորդութենէ և տեսութենէ, և իրարու բարեկամութիւն ցուցնելէ և ընդէ ։ Ամէն սուրբ կատարեալ մտքով պիտի բլլայ հոն, և բերկրութեամբ պիտի ապրինք աներևոյթ Աստուծով յաւիտեան, Մատթ. Ը. 11. Ժ. 3. 4. Ա Թես. Բ. 19. Դ. 13–17. Հոն միշտ պիտի տեսնենք զԿրիստոս, և պիտի զգանք թէ ամենայն ինչ հոն կատարեալ և յաւիտենական է։ Սուրբ Գիրքը կը սորվեցնէ նաև թէ մեծութիւն և միևնոյնկից պիտի բլլայ հոգւոյն երանութիւնը, ուստի մեր խոպան երանութիւնը մերմինոց յարութենէն առքն է։ Մարմինը մեռնելէն պիտի բլլայ հոգւոյն երանութեանը, վասն զի հոգւոյն հետ նաև մարմինն փրկուած է, և, ի յարութեան արդարոց, պիտի առնու Քրիստոսի փառաւորեալ մարմնոյն նմանութիւնը։ Քրիստոս իշխանով յերկնից և դարձեալ հոն ելլելով կը ցուցնէ երկրայոգւոց հոգւոց թէ արդարոն կայ երկինք ։ կը բանայ երկնից դուռները մեզաւորաց իւր քաւութեան զոհիւ, և անոնք որ Քրիստոսի արեամբ պիտի ընդունուին երկինքը, պիտի պատրաստուին երկնից հաւատոյ Քրիստոսի շնորհօք, և անոր սիրոյն մէջ միայն պիտի գանեն իրենց երջանկութիւնը յաւիտեան ։ Տես երկնից թագաւորութիւն։

Երկիր, Թէ՛ երրայեցերէն և թէ յունարէն միևնոյն բառը կը գործածուի ցուցնելու թէ՛ բոլոր երկրագունտը և թէ՛ մասնաւոր մաս կամ գաւառ մը երկրիս վրայ ։ Խօսքին խնամտէն միայն կրնայ որոշուիլ թէ որ մտաք առնուած է երկիր բառն այս ինչ կամ այն խօսքին մէջ։ Զորօրինակ, Մատթէի առ խօսքին մէջ, "Բոլոր երկրին վրայ խաւար եղաւ ,, Մատթ. Ի. 45, կրնայ հասկցուիլ թէ՛ Հրէաստանի երկիրը միայն, և թէ՛ բոլոր աշխարհ ։ "Բոլոր երկիր, խօսքը կը գործածուի երբեմն առհասարանութեամբ փոխանակ ընդարձակ տեղոյ, Եզր. Ա. 2։ Երկիր բառն, իբրև զատ յերկինէ, կը գործածուի փոխանակ հոգեպատնեխ կամ անոր երեսին ։ կը գործածուի նաև փոխանակ ատաի կամ վարելի երկրի ։ կը գործածուի փոխանակ բնակչաց երկ-

Digitized by Google

բիս , ապրովքն Հանդերձ ։ Բաբդյական մոգք , երկրաւոր բառով կը հասկցուի ինչ որ երկնաւոր , հոգևոր և առաքը չէ , ՃՀՀ · Գ· 31· Ա կորնթ· ժԵ· 47 · կող· Գ· 2 · Ճակ · Գ· 15 ։ "Երկրիս վարի կողմերը„ խօսքով կը հասկցուի մեռելոց աներևոյթ աշխարհը , Սաղմ· կԳ· 9· Եռ · Խ· 23· Եփես · Գ· 9 ։

Երկնից թագաւորութիւն ։ Այս բառը գործածուած է նոր կտակարանին մէջ նշանակելու հաստատ փրկուտոի տիրել և տնօրինելը , կամ իշխանութիւն վարելը ։ Հին մեզդատրեր երբ Մեսիային յայտնութիւնը կը նկարագրեն , Դան · Բ· 44 · Ի· 13, 14 · Միք · Դ· 1–7, նա երբ անաջակուելուն և չարչարուելուն վրայ անգամ կը խօսին , սակը են յիշել նաև անոր իշխանութիւնը , թագաւորութիւնը և տատուածութիւնը ։ Հրեայք , մարգարէից այս տեղին հազիւ միտքը չհասկնալով , ակն ունէին Մեսիայի , իբրև երկրաւոր թագաւորի որ պիտի գար նուաճել իւր թշնամիները , Դատել գոհը հաստատել միւսանգամ քան առաջին պատուածութեան իւրաքանչիւրները , հնազանդեցնել հեթանոսները , և վարձատրել իւր բարեկամները և հաստատուիմ ծառայներն քան չափով հատատարմութեան և ծառայութեանց նորա ։ Հրէից այս սխալ կարծիքն է պատճառ որ առաքեալք , մինչդեռ քան սրտանուչ ճանչցած չէին գիրքատոս , կը վիճէին իրենց մէջ թէ ով առաջին պիտի ըլլար անոր թագաւորութեան մէջ · Նոյն սխալ կարծիքն է նաև հատանակատնապէս պատճառ որ Զեբեդեայ որդիքը ցանկացան երկու առաջին բարձրն ունենալ յարքայութեան փրկուտոի , այսինքն նստիլ յասլմէ և յահեկէ իրենց սիրելի Վարդապետին և Տեառն ։ Առաքեալք ետքը սորվեցան թէ փրկուտոի թագաւորութիւնն այս աշխարհէ չէր , ՃՀՀ · ԻԸ· 36, 37, և թէ անոր ծառայութիւն , պատիւ , միջոցները և վարձատրութիւնները հոգևոր և երկնային էին ։ Փրկուտոի թագաւորութիւնն ունենալ ունի իւր արտաքին ձևը , որ է ատեանն իւր եկեղեցին , Մատթ · ԺԳ· 47, և կու տայ աշխարհի ժամանակաւոր երանութեանց մեծագոյնը , բայց անոր ճշմարիտ տէրութիւնն է ի հոգիս մարդկան ։ Փրկուտոի թագաւորութենէն են առնոր որ Հոգւոյն Փրկուտոի միացեալ են ընդ նմա իբրև ընդ գլխոյ և թագաւորի իւրեանց , ի սիրել , պաշտել և վայելել զնա յաւիտեան ։ Փրկուտոի գործն երկրիս վրայ էր հաստատել այս թագաւորութիւնը , Մատթ · Գ· 2 · Իւր աշակերտները դրաւ այն առքայութեան մէջ մինչ դեռ երկրիս վրայ էր , և մանաւանդ իւր յարութենէն և համբարձմանէն ետքը , ՃՀՀ · Ի· 22 · Գործ · Բ· 32–36 · է "գլուխ ամէն բաներու վրայ„ որպէս զի ընէ այն թագաւորութիւնը յազթականն և գերագոյն նոյն իսկ երկրի վրայ , Դան · Ի· 27 · Եփես · Ա· 20–22 · Փրկուտոի թագաւորութիւնը կատարելու պիտի ըլլայ երկինքը , Մատթ · Ը· 11, և պիտի չդադրի երբէք , Ղուկ · Ա· 33 , նաև երբ փրկչին բարեխօսական թագաւորութիւնը վերջանայ , Ա կորնթ · ԺԵ· 28 ։

Երկպառակութիւն , պատուաստամ կամ ճեղքուամ · ընդհանրապէս կը գործածուի նոր կտակարանին մէջ ցուցնելու համար անհամաձայնութիւն փրկուտոնէից մէջ · կուտով և հակառակութեամբ , բայց առանց որոշելու հերձուածոյ կամ պատակամն , Ա կորնթ · Ա· 10–12 · ԺԲ· 25, 26 · Յանդիմանքը կրնայ բազմութեան կամ ասկաւութեան և կամ երկոցունց ևս կողմն ըլլալ · Երկպառակութիւնը մեզք է փրկուտոնէական սիրոյ գէմ , և կարելիբր կը խոչ փրկուտոնէութիւնը , ՃՀՀ · ԺԵ· 21 · Հռոմ· ԺԲ· 4–21 ։

Երկրորդ Օրինաց , Գիրք , կամ երկրորդութիւն օրինաց · Ա յսպէս կոչուած է ի Յունաց հնգամատեանին վերջին գիրքը , վասն զի Մովսէս այս գիրքին մէջ կը համառօտէ ինչ որ պատուիրած էր առաջին չորս գրոց մէջ , Բ Օր · Ա· 1–6 · ԻԹ· 1 · Լև· 1 · Լ Գ· ։ Այս գիրքը կը պարունակէ ըզպատմութիւն անցից անցելոց յայնպատմին մեռատանեարդ ամսոյն սկիզբն մինչև երկոտատանեարդ ամսոյն հօրհնեարդ օրը , իսպիսկացաց ընգծատասե եվլուն քառատանեարդ տարին , այն է իբր վեց հօրհնեակ

յառաջ քան զամն 1451 նախ քան զՔՐ.։ Երկրորդ Օրինաց այն մասը ուր Մովսէսի մահԸ կը յիշուի՝ յետոյ աւելցուած է, հետևականապես ի ցառաջ։

Երկրորդ Օրինաց Գիրքը վաեմ և պատուական առենաբանութիւն է առաքեալներուն "առնն Աստուծոյ," որ արդէն մեծարոյ էր իւր հասակին և փորձառութեանը պատճառաւ, և կը կենաց գրեթէ երկիրց գուրգ։ Մովսես կուտայ Աստուծոյ ժողովրդեան իւր հայրական խրատն և օրհնութիւնը, և ապա կելլէ փեսացուի գագաթը և կը մեռնի առանձին։ Մովսես այս գիրքին մէջ կրկին կը պատմէ ինչ որ գրած էր Աստուած Իսրայելի որդւոց, համառօտիւ կը յիշէ օրէնքը, կը ցուցնէ թէ ինչու համար պատուիրն սիրել զԱստուած և ծառայել անոր։ Գիրքը լի է խանդակաթ խնամովք, խնամատուր խրատուք և նախանձաւոր սիրով հայրենասէրի և մարգարէի գէպ Աստուծոյ ժողովուրդը, զոր ամենեւ երկար կրած էր իր ծոցը։ Ցառնագոյնք ի մատենագրաց Սուրբ Գրոց ատեպ վկայութիւն կը բերուին այս գիրքէն, նաև. մեր Տէրը, Մատթ. Գ. 4, 7, 10։

Երկրպագութիւն տս. Աստուած, թէ՛ հոգևոր ըլլալ և թէ տեսանելի, թէ՛ առանձին և թէ՛ հրապարակաւ, թէ՛ անհատից և թէ՛ ընտանեաց և հասարակութեանց կազմանէ, է ոչ միայն յայտնի պարագ ամենեցուն որ կը հաւատան ՅԱստուած, այլ և ատեզ պատուիրուած է ՅԱստուածն ծառայել գերս։ Տես և Աղօթք։ Բոլոր հաւատացելոց յաւուրս նիւթական պատրաստական, որ նախ տաճարին և ապա ժողովրդեանցոյց մէջ ըստ հրամանին Աստուծոյ կատարուած կրօնական պաշտամանց համար հաստատուած մեկտեղ հաւաքուիլը Քրիստոնէական օրէնք էր։

"Երկրպագութիւն" բառը կը նշանակէ երբեմն հպատակութեան և յարգանաց այն ձևը որով սովորութիւն էր պատուել զթագաւորս կամ մեծարոյ անձինս՝ անանց առջև խոնարհելով, Դան. Բ. 46. Ղ.ա.կ. ԺԴ. 10։ Աբեղեան ազգաց մէջ գեռ կայ այս սովորութիւնը, կործան յերեսս ճակատը գետին մերձեցնել, Ննդ. Լ.Գ. 3. Մատթ. ԺՐ. 26։

Երմոս, Քրիստոնեայ ի Հռոմ, Հռոմ. ԺԶ. 14։ Ըստ ոմանց կը կարծուի թէ այս Երմոս էր Հերքինաց "Երմասաց Հովիւը," կոչուած հին գիրքին, որ կը պարունակէ ճշմարտութեան և բարեպաշտութեան հետ խառն յիմար և անպաշտական բաներ։

Երուսաղէմ, Սուրբ երկրին գլխաւոր քաղաքը, իսկ Քրիստոնէից համար աշխարհիս բոլոր քաղաքաց հռչակաւորագոյնը։ Է ՀՅ1° 46′ 43″ հիւս. լայն., և ՀՅ35° 13′ արեւել. երկ., բարձրաւանդակի վրայ ի հարաւոյ երկրին կեդրոնին, իբր երեսուն և հօթն մղոն հեռու Միջերկրական ծովէն, և իբր քսան և չորս մղոն ի ցորդանանէ։ Երուսաղէմի տեղը շատ կանուխ նուիրական եղաւ Աբրահամու հաստատութեան փոխանելովին Աստուծմէ, Ննդ. ԻԲ. Ը Մոյց. Գ. 1։ Բնիխամինի և ցուգայի ցեղերուն սահմանին վրայ էր երուսաղէմ, մեծաւ մասամբ առաջինին սահմանին մէջ, բայց իբր վերջնոյն վերաբերեալ կը համարուէր, քանզի ցուգա ապատ էր այն քաղաքը, ցես. ԺԵ. 8. ԺՐ. 16, 28. Դատ. Ա. 1–8։ Քաղքին վաղեմի անունն էր Սալեմ, Ննդ. ԺԴ. 18. Սաղմ. ՀՉ. 2։ ցետոյ կոչուեցաւ ցերուսա, իբրև քաղաք ցերուսացոց, Դատ. ԺԹ. 10, 11։ Ամբոխ դիրք ունենալով երուս-

Digitized by Google

գէմ դնել Իսրայելացւոց որ կ'ուզէին մինակ աէր ըլլալ քաղաքին, մինչև Հուսկ ուրեմն Դաւիթ յարձակմամբ առաւ անոր ամրոցը, Բ Թագ. Ե. 6, 9, և յետ այնորիկ առաւ այժմու անունը, և կոչուեցաւ նաև "քաղաք Դաւթի։" Այնուհետև եղաւ կրօնական և քաղաքական կեդրոն Թագաւորութեան, և հետզհետէ ընդարձակուեցաւ, զարգացուեցաւ և ամրացաւ։ Բայց Երուսաղէմի գլխաւոր փառքն այս էր որ անոր հոյակապ տաճարին մէջ կը բնակէր միմիայն կենդանի եւ ճշմարիտ Աստուած, և կը յայտնէր ինքզինքը։

Յետ բաժանման տասն ցեղից, Երուսաղէմ եղաւ միշտ մայրաքաղաք Յուդայի Թագաւորութեան։ Քանիցս առնուեցաւ և կողոպտուեցաւ, և Հուսկ յետոյ քանդուեցաւ ամբողջովին գերութեամբ, Դ Թագ. ԺԴ. 13. Բ Մնաց. ԺԲ. 9. Իւ. 16. Իդ. 23. Իե. 23. Լ. 3, 10, 17–20։ Յետ ԵօթանասունՀ տարուց Հրեայք դարձեալ ի դարձին իւրեանց ի գերութենէ յամին իբր 536 նախ քան զՔ., և շատ չանցաւին հանել զնա յառաջին պայծառութիւն իւր։ Իբր 332 ին նախ քան զՔ. Երուսաղէմ հպատակեցաւ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ. և անոր մահուանէն քիչ տարի ետքը Եգիպտոսի Պտղոմէոս Թագաւորն առաւ զայն յարձակմամբ շաբաթ օր մը, մինչ Հրեայք, ինչպէս կ'ըսուի, կը խղճէին կռուիլ։ 170 ին նախ քան զՔ., Երուսաղէմ ինկաւ ընդ իշխանութեամբ Անտիոքոսի Եպիփանու որ կործանեց քաղքին պարիսպները, Աբրամզդայ պատկերը կանգնեց տաճարին մէջ, և ամէն կերպով ջանաց ժողովուրդը դարձնել ի կռապաշտութիւն։ Սակայն տա. Մակաբեամբ Հրեայք, 163 ին նախ քան զՔ., զայն ինքնիշխան, ձիշդ գար մը ետքը, Հռովմայեցիք ախրեցին քաղքին։ Հերովդէս Մեծ շատ ծախք ըրաւ քաղաքը գեղեցկացնելու։ Այս նորոգեալ քաղաքը և տաճարը եկաւ յաւերման օրհնեալն Մեսիա, ի լրման ժամանակաց, և փառաւոր ըրաւ իւր ոտքերուն տակը։ Բայց գերիւրութեամբ մերժելով և ի խաչ հանելով լցուց

Երուսաղէմ իւր անօրէնութեան բաժակը։ Հրեից ազգը կործաւ իւր Հայրենի երկրին երեսէն, վասն զի Տիտոս առաւ և հիմնայատակ ըրաւ քաղաքն ու տաճարը, յամի Տ. 70–71։ Երուսաղէմի բոլոր շինուածներէն միայն եօթ են մնացած մինչև երեք աշտարակք և արեւմտեան պարսպին մէկ մասը։ Ցետոյ երբ Հրեայք ոչնչան նորէն դառնալ հին և կը խլրտէին, Ադրիանոս կայսր Հեղինէական գաղթականութիւն մը տնկեց հոն 135 ին, և աքսորեց Հրեաներն, հոն դառնալ արգիլելով անոնց ընդ պատժով մնչհու։ Ադրիանոս փոխելով քաղքին անունը կոչեց Էլիա Գաբիտոլինա, նաւ բերեց զայն հեթանոս առաուածոց, որոնք հնար էր պղծելու համար քաղաքը, և ինչ որ ձեռնհաս էր բնել ըրաւ ջնջելու համար անկէ թէ Հրեութեան և թէ Քրիստոնէութեան հետքը։ Յայնմ ժամանակէ հետէ Էլիա անունը եղաւ այնպէս հաստատակ, որ Երուսաղէմ անունը պահուեցաւ Հրեից և Քրիստոնեայ գիրոց մէջ միայն։ Բայց առ Մեծաւ Կոստանդիանոսիւ Երուսաղէմ առաւ իւր հին անունը, որ և պահուեցաւ մինչև ցայսօր։ Հղիմնէ, մայր կաստանդիանոսի, հինգ երկու եկեղեցի, ի Բեթլեհէմ և ի լերինն Ձիթենեաց, իբր յամի 326, և Յուլիանոս որ յետ հօր իւրոյ պայազատեց իւր հօրեղբօր կաստանդիանոսի տեսութիւնը, մտաբերեց նորէն շինել տաճարը։ Բայց անոր գիտասրութիւնը, ինչպէս նաև Հրեից որոց պաշտպան էր Յուլիանոս, եւ ի գերեւ, ինչպէս կը պատմեն ժամանակակից պատմիչք, երկրաշարժով և հրեղէն գնդակներով որ գործուածոց մէջ կը պայթէին, յամի Տ. 363։

Երուսաղէմի պատմութիւնն այնուհետև շատ համառօտ է։ Պարսից Թագաւորը Խոսրով 613 ին առնելով զերուսաղէմ, սպանդից, ինչպէս կը պատմեն, 90,000 մարդ, և բոլոր զօրութեամբ ջանաց ջնջել ինչ որ մնացեալ էր Քրիստոնէից։ Հերակղիոս կայսր 627 ին յաղթեց Խոսրովու, և Երուսաղէմ անցաւ միւսանգամ Յունաց։ Յետ սակաւուց եղան Պարսիկ տէրտէրակք, և Իսլէզ ամբռստեալը

Digitized by Google

637 ին առաջ զԵրուսաղէմ Փրիսանեանները յետ չորեքտասնեայ պաշարման։ Երուսաղէմ Պարս ընդ իշխանութեամբ ամիրապետաց Գաղաստոյ մինչև 868։ Այս թուականին եգիպտոսի Թուլոք իշխանն Ահմէտ առաջ քաղաքը, որ իբր 220 տարի եղաւ Հայասակ սյլևալլ Թուլոք և Սարակինոս տէրանց, մինչ 1099 ին Խալէկիրք առին զայն ընդ առաջնորդութեամբ կատփրուա Գոդֆրեոնի որ և ընտրուեցաւ թագաւոր Երուսաղէմի։ կատփրուայի յաջորդեց եղբայրը Պալտուին, որ մեռաւ 1118 ին։ 1187 ին Սալադին, առնլդան արաբևլից, առաջ քաղաքը մասանաւթեամբ Ջրհայլոյ կոմսին Բայմոնտի, որ մեռած գանուեցաւ անկողնին մէջ այն օրն առաւօտուն յորում պիտի մատնուէր քաղաքը։ Երուսաղէմ տերութեան նորէն 1242 ին Լատին իշխանաց ձեռամբ Դամասկոսի էմիրին Սալէհ Իսմայիլի։ 1291 ին տուին զայն եգիպտոսի սուլդանները որ կալան զայն մինչև 1382։ Օսմանեան Սուլթանն Ակլիմ, նուաճեց զեգիպտոս և զԱսորիս հանդերձ Երուսաղեմաւ 1517 ին, և անոր որդին Սուլդան Ապէչ Իսմայիլն չինեց կամ նորոգեց պարսպաւ պարիսպն 1534 ին։ Յայնմ ժամանակէ հետէ Երուսաղէմ կը մնայ ընդ իշխանութեամբ Օսմանեանց, միայն քիչ մը ժամանակ, այն է 1832–1834, Երուսաղէմի տերեց Իպրահիմ փաշա եգիպտացի։ Երուսաղէմ հիմա կը վերաբերի Դամասկոսի գաւառին, թէպէտ ունի յատուկ կառավարիչ Օսմանեանց։

Երուսաղէմ կայ ի մէջտեղ գաշտին Հրէաստանի, իբր 2,400 ոտք ի վեր քան զմիջերկրականն։ Գետինը բարձր է, բայց, գէպ արևելք, ի սկզբան մեղմ, և ապա աստիճ զառիվայր, ուր ուրիք ուրիք կան վախեր որ կը կարկառին Յովսափատաց ձորին, կամ որ նդին է, կեդրոնի հեղեղատին վրայ։ Նոյն բարձր գետինին ի հարաւոյ կը յանգի ի խոր և ի նեղ ձորն Ենովմայ, որ քաղքին հին հարաւային սահմանն է, և որ նդնպէս արևմտեան կողմէն զառիվէրը երթալով կը յանգի հիւսիսային արևմտեան բարձրաւանդակը։ Բայց նոյն խոկ քաղքին մէջ կան երկու ձորակ կամ նեղ հովիտներ որ քաղքին չինարհատ մասը կը բաժնեն երիք գլխաւոր թաղ կամ բլուր։ Սիոն, այս բլուրներուն բարձրագոյնը, էր քաղքին հարաւային արևմտեան թաղը, ասոր որով, ի հարաւոյ և յարևմտից, կը քերէր Ենովմայ խորաձորը. իսկ ի հիւսիսային և յարևելեան կողմանն Աիոնի էր նեղագոյն ձորն "պանրագործաց," կամ Տիւրոպէոնի, որ ի հարաւոյ արևելից կը յանգէր ի հեղեղատն Կեդրոնի։ Նաև Տիւրոպէոն կը միանար, Աիոնի հիւսիսային արևելեան ստորոտին մօտ, հիւսիսէն դէպ ի վար եկող ձորի մը հետ։ Աիոն կը կոչուէր նաև Քաղաք Դաւթի, և ի ցովսեպոսէ՝ "վերին քաղաք." ի հնուէն պատուսել բլուրով պարսպագր և խորաձորովք, քաղքին ամրագոյն մասն էր, ուր էին նաև միջնաբերդք և թագաւորին պալատք։ Տիւրոպէոնը կը բաժնէր զԱիոն ի հիւսիսոյ յԱկրայէ, և յաբևելեան հիւսիսոյ ի Մօրիայէ։ Ակբա էր ցած քան զԱիոն և քան զգեսեմանին արևմտից հիւսիսոյ անդր քան զպարիսպան։ Ակբա կոչուած թաղը կը կոչուի ի ցովսեպոսէ "ստորին քաղաք." Մօրիա, առաջր լեռը, կայ ի հիւսիսոյ արևելից Սիոնի, ընդ որսամ կապակալ էր ի հնումն իւր մնասգոյն ծայրն կամրջով մը Տիւրոպէոնի վրայ։ Բացինան այս կամրջին միացցորդները գտած կը համարի։ Մօրիա էր ի սկզբան բարձրաւանդակ փորը, բայց յետոյ ընդարձակուեցաւ բանականն բլուրս համար տաճարին։ Քաղքին արևելեան կողմանն երկայնաձիգ բլուրն մասն էր, և կը նայէր Կեդրոնի խոր հեղեղատին վրայ։ Քիչ մը կարանալէն ետքը, նորէն բարձրանալով կը կազմէ Բևզեթա կոչուած բլուրը, այն է "նոր քաղաք" բանց ցովսեպոսի, իսկ հարաւէն խոնարհելով կը կազմէր Ոփազ կոչուած բլուրը։ Երուսաղեմի արևելեան կողմը, ի հիւսիսոյ ի հարաւ ձկտեալ կայ Զիթենեաց լեռը, որ կը բաժնուի քաղքէն հեգեզատաւ Կեդրոնի, և ամենաառաջան կ'ընծայէ քաղքին և շրջակայ երկրին։ Հանդէպ Մօրիայի, կամ տակաւ ինչ ի հարաւ, կայ պարտէզն Գեթսեմանեայ իւր ձիթե-

Digitized by Google

հիներով, առ ասամբ լերինն Զիթենեաց։ Ձիշդ ի ատոքա քաղքին, Կեդրոնի հեղեղատին արևելեան կողմն է աղտմանլի գիւղն Սելովամայ։ Առաւել ի խոնարհ, Կեդրոնի հեղեղատը կը միանայ ընդ ձորդն Ենովմայ, գեղեցիկ տեղ մը՝ որ ի հնումն կը կոչուէր "պարտէզք աղբեանի"։ Եւ խոնարհագոյն է Նէեմիայի ջրհորը, ի հնումն աղբիւր Ռոգէլի։ Այն տեղէն միացեալ ձորը պտտուելով լերանց մէջն մերթ ի հարաւ և մերթ յարեւելս կոյս, կ'երթայ մինչև ի Մեռեալ ծով։ Տիբրաֆոնի բերանը, ընդ մէջ Որթալայ և Սիոնի, է Սելովամայ աղբիւրը։ Ի հովտին որ յարևմտից և ի հիւսիսոյ արևմտից Սիոնի՝ են երկոքին աղբիւրք Դեհնի, որոց ատորինը հին ատեր և ցամքէ է։ Երուսաղէմի մնայ ապառաժներուն մէջ, մնանալանի քաղքին դիմացը, Կեդրոնի և Ենովմայ ձորերուն քովերը, կան ոչ սակաւ վիմափոր գերեզմանք և անձաւք։

Նախնի Երուսաղէմի պարիսպներուն հնագոյնը, այն է Դաւթին և Սողոմոնինը, կը պատէր ոչ միայն բոլոր Սիոն լեռն, այլև զՄորիան և զՈրեղ։ Խորանձորը ի հարաւոյ և յարեւելից Երուսաղէմի բնական դիրութիւն կու տային ամրացնելու և պաշտպանելու քաղաքին այն կողմերը։ Հարաւային պարիսպը, Թագաւորաց և Քրնիստոսի ժամանակ կ'անցնէր այն բլուրներուն գագաթէն որ իրենց մէջ ունէին Սելովամի աւազանը, Ոգէլ, Թերեւս նաև Ենովմայ և Կեդրոնի ձորերուն մէկ մասը, Բ Մնաց. Լգ. 14. Նէեմ. Բ. 14. Գ. 15։

Երկրորդ պարիսպ մը զոր շինեցին Ցովթամ, Եզեկիա և Մանասէ հարաւային կողմը փոխեց, և իր մէջ առաւ մնաց մը տեղ նաև հիւսիսէն։ Այս պարիսպը կը սկսէր ոսկաւ ինչ յարեւելից Հիսպիկոսի աշտարակէն որ էր Սիոնի հիւսիսային արևմտեան ասմանին վրայ, և իւր մէջ առնէր զԱկրա և Բեզեթայ մասը, և կը միանար արևելեան կողմի հին պարսպին հետ։ Գերուեցեան առեն այս պարիսպը, ինչպէս նաև առաջինը, կործանած էր, բայց յետոյ երկոքին ալ շինուեցան նորէն, ինչպէս կը կարծուի, գրեթէ նոյն գծին վրայ, և էր ըստ հնութեան նոյն առ Քրքուտոսի։ Երկրորդ պարսպին ճիշդ ուղղութիւնը Թերեւս կրնայ գիտցուիլ այսուհետև, եթէ գետինը նորէն փորուի, բայց առ այժմ անկարելի է քան զսպլ մասաւոր տեղագրութեան երուսաղէմի։ "Գեղեցիկ այ աշտարակին" տեղն, ուր այս պարիսպը կը սկսէր, առուգել, և անոր ընթացքը շուրջանակի գծագրել հարկ է մինչև Անտոնիա, ցուցնելու համար թէ, դիրքը կամ տեղը զոր աւանդութիւնը կու տայ Դաւդոթայի, և հիմա քաղքին սասմանէն կամ պարիսպներէն ներս կը ցուցուի, բնաւ գիտցիս այն սասմանէն ներս թէ գուրս էր։ Տեղագրութենէն առնուած փաստերը շատ հակառակ են աւանդութեան և կը թուի թէ բոլոր այն մասը, եթէ առաջիւ չէր պարիսպներէն ներս, գէթ քաղքին սրուաձանձերուն մէջ էր այն առեն. քանզի

Երրորդ պարիսպը, զոր սկսաւ Հերովդէս Ագրիպպաս իւր առան ամաք յետոյ քան գնաչելութիւնն Քրիստոսի, կ'երթանար Հիպպիկոսի աշտարակէն իւր կէս մղոն ի հիւսիսոյ արևմտից մինչև յաշտարակն Փսեփինոսի, և քերելով շուրջ "զգերեզմանաք թագաւորաց," կ'երթար ի խնարհ յարեւելից Բեզեթայի, և կը կցէր ի հին պարիսպն արևելեան։ Քաղքին բոլոր շրջապատն էր այն առեն ոսկաւ ինչ աւելի քան մղոնս չորս, որ հիմա հազիւ երկու և երեք քառորդ մղոն է. և այն ընդարձակ միջոցի ի հիւսիսոյ, զոր կը պատէր պարիսպն Ագրիպպայ, ժամանակաւ քաղքին մէկ թաղն էր, ինչպէս յայտնի է տուներուն ջրհորներէն որ ցարդ կան, և մարմրի կտորներէն զոր առօրեայ շատ անդամ գուբս կը հանեն։

Այժմու Երուսաղէմ որ Ակրաց ցիներէն Էլ-Գուտս, այսինքն սուրբ կը կոչուի անառարակաց Սուրբ Գրոց Երուսաղէմին տեղն է։ Դրից կողմանէ է տակաւին "գեղեցիկ բարձրութիւնով," և կը կենայ իր արգէն ծանօթ բլուրներուն վրայ "քաղաքի մը պէս որ ինքնիրէն միաւորած է,"

Digitized by Google

Սաղմ. ԽԸ. 2, 12 · ՃԻԲ. 3, 4 · ՀԻԵ. 4, 2։ Անոր հայկապ պարիսպներուն և բազմաթիւ գմբէթներուն և աշտարակներուն տեսիլը հետաքրքրութիւն չի շարժեր այլևս մեզի համար, որովհետև անոնց հին փառքն անցած է, անոր խաւսելի բիւրաւորները չկան այլ ևս, ամայութիւնը կը ծածկէ ցամաքը լեռներուն մէջ շրջիլ զուարճանալու, և խորհրդեան ցեղերն ոչ ևս կ'երթան բազմութեամբ ի տաճն Տեառն։ Նա որ երբեմն կը նստէր իրրև դշխոյ անոնց մէջ՝ հիմա կը նստի միայնակ, "ազգերուն ատեան կոչուած,„ զրկեալ իւր օրհնութենէն, և իր թշնամիներուն մէջ տրտմած։ "Աիոն ազգերուն մէջ պէտ հերկուած է,„ և անոր գեղեցիկը խաւսուած է հարիւրաւոր տարիներէ հետէ ազգերուն որ ուրիք ուրիք մինչև քաղաքն ոտք խոր է։

ԱՑԺՄՈՒ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ Ի ՀԱՆԱԳԱՐՁԷՆ ՐԱԹԱՆՒՈՑ

Ա.յժմու պարիսպը շինուած է 1542 ին քանոնէ մինչև վերհաւան ոտք բարձրութեամբ, և շրջապատած է իրր երկու և կէս մղոն։ Աբրևելեան կողմի պարիսպը որ կարճագոյնն է՝ գրեթէ չիւոակ է. և նոյն պարսպին հարաւային կէսը միանգամայն տաճարին հիմնա էշ-Հարէմ, Նաւ-իրահան, կոչուած արձանագրան է։ Ա.յս նուիրական գետինը, որ 1,530 ոտք երկայն է ի հիւսիսոյ ի հարաւ, և 930 է մինչև 1,050 ոտք լայն, շուրջ փակեալ է բարձր պատերէ, որոց ատերին մէսին քարերը սեղ սեղ շատ մեծ են և հնագոյն քան վերին մասինները։ Ա.յս գետնին վրայ է հիմնուած հանգիստն մզկիթը որ Գուազէդ էս Սուգրաս, այսինքն գմբէթէ սպասաւորեալ, կը կոչուի, և էլ Ագսա մզկիթն, իրենց սազարակներովը։ Ի հնումն այս գետնին վրայ էին նախկին տաճարը և մեծ աշտարակն Անտոնիա։ Տես Տաճար։ Ա.յս գետնոյն հարաւային արևելեան անկիւնը, ուր պատը ևօթանասուն և ևօթն ոտք բարձր է, գետնոյն յատակը հարիւր և չիսուն ոտք վեր է քան պղտմեալ յատակին կէդրոնի։ Ա.յս անկիւնէն պարիսպը կ'երթայ, մերթ բարձր և մերթ ցած, դէպ արևմտեան հարաւ. պ.Սիոն կտրելով կ'անցնի անոր մեծագոյն մասը գուբա թոզլով ի հարաւոյ, և արևմտեան գիէն կը դառնայ դէպ ի հիւսիս Յոպպէի գուռը, ուր կայ առակասին շատ հին և հզօր աշտարակի մը առարին մասը։ Ա.յս աշտարակին վերին մասը չէ այնչափ հին և հաստատուն, Աշ-

Digitized by Google

տարակը կը կոչուի "Աշտարակ Դաւիթի," եւ ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Յովնաթան Հիւպրիկեան է։ Եւ անկէ պարիսպը դառնալով կ'երթայ մինչեւ հիւսիսային արեւելեան անկիւնը։ Ունի տեղ տեղ իրարմէ աչ հաւասար հեռի քառակուսի աշտարակներ, եւ վրան շրջիանակի մնարակոցներ, նետադիւթեան կամ հրացինուց համար բաց տեղերով։ Հինս քաղքին պարիսպը չորս դուռ ունի, Յոպպէի կամ Բեթլէհէմի դուռն՝ յարեւմտից, Դամասկոսի դուռն՝ ի հիւսիսոյ, Ս. Ստեփաննոսի դուռն՝ յարեւելից եւ Ամոնի դուռն՝ ի հարաւոյ։ Իւ Հարաւի պարսպին արեւելեան կողմն է Ոսկեղէն կոչուած դուռը որ շատոնց գոցուած է։ Նաեւ քաղքին պարիսպն ունի երկու դուռ որ մօտերս գոցուած են, այսինքն Հերովդէսի դուռն՝ հիւսիսային արեւելեան դին, և Ագրեսց դուռն ի Տիւրոպէոն՝ ի հարաւոյ։

Քաղքին պարիսպներէն ներս փողոցներն են նեղ և շատ անգամ ապեղ, խորտուբորտ և ոչ բարւոք յատակեալ, նաեւ տեղ տեղ ոտգետի, թէեւտ ոչ այնչափ որչափ են շատը ի փողոցս ի քաղաքս արեւելից։ Տուներն են կափարիչ քարերէ, փողոցի վրայ քիչ պատուհաններով։ Տուներուն չխոակ յարկերուն վրայ կը տանուին գմբեթներ, բայց քաղքին գեղեցկագոյն մասն է մեծ մզկիթին վերաբերեալ գեղքին իր խոտաւէտ ածուներով և նոճիներով և քան զպարիսպը բարձր և չքեղ գմբեթովը։ Այս գեղեցիկ տեղը մնալ մինչև մեր ատենները խոտիւ արգելեալ էր որևիցէ հրեայի։ Սկսան լեզան այն մասէն որ պարսպէն ներս է բաւական մեծ տեղ կը գրաւէ Հայոց մեծ վանքը և որ այն Յակոբայ եկեղեցին։ Պարսպէն անդին և հեռուն դէպ ի հարաւ կայ մզկիթ մը, որ կ'ըսուի թէ Դաւիթ գերեզմանին վրայ շինուած է։ Մահմետականք նախանձախնդիր են մանաւանդ այս մզկիթը մնծանալ հրեաներէ քան Իւմէրի մզկիթը։ Ասոր մօտ է Ամերիկացի միսիոնարաց փոքր գերեզմանատունը։ Սիոնի հիւսիսային արեւմտեան անկիւնն է չորեքկուսի մի քարգի հին և մեծագործ զոր վերապէն յիշեցինք։ Աւելի հեռուն գեղի հիւսիս է Լատինաց վանքը, երուսաղէմի արեւմտեան ծայրը, և ի մէջ սոքա և միջոցի քաղաքին է Սուրբ գերեզմանի եկեղեցին որ, ըստ աւանդութեան կը կարծուի թէ շինուած է բուն այն տեղւոյն վրայ ուր մեռաւ Քիստոս և յարեաւ։ Տես Գողգոթա։ Քաղքին այլևայլ կողմերը կը տեսնուին ուր և կամ տասն մզկիթաց աշտարակները, և ի միջի իրը երկու հազար տունք յորոց ոչ սակաւք հին և կիսաւեր են։

Երուսաղէմի այժմու բնակիչներն են իրը 12,000, յորոց իրը երկու հինգերորդն է Մահմետական, և մնացեալներն են, գրեթէ հաւասար թուով, Քրիստոնեայ և Հրեայ։ Կայ նաև 800 մինչև 1,000 հոգի բազկացեալ զօրք ի պահպանութիւն քաղաքին, և ամէն տարի ապրիլ ամսուն հազարաւոր ուխտաւորք օտար երկիրներէ կու գան կարճ ատենիւ մը ընել Սուրբ տեղերուն։ Մահմետականք կը բնակին քաղքին կեդրոնը, և գէպ ի հիւսիս և արեւելք։ Հրէից թաղը Սիոնի հիւսիսային արեւելեան կողմն է։ Յոյն, Լատին, Հայ, Ասորի և Խափտ Քրիստոնեայք կը բնակին գլխաւորապէս իւրաքանչիւր իրենց վանաց մօտ, իսկ անոնց գերեզմանատուներն, ինչպէս նաև Ամերիկացի միսիոնարներուն, Ամոն լերան վրայ են։ Հրէայք իրենց մեռելները կը թաղեն Ձիթենեաց լեռը, իսկ Մահմետականք այլևայլ տեղեր, բայց մանաւանդ Մարկայի արեւելեան գաւառակին վրայ։ Այժմու երուսաղէմ տեսուր պատկեր է հնոյն երուսաղէմի։ Հոն բնակող բնիկ Քրիստոնեաներն անարգ և տգէտ հայասակներ են Մահմետականաց, և անոնց փծուն վէճերն և որ նազապաշտութիւնները նախատինք եղած են Քրիստոնէից անուան։ Հրեայք, թուով իրը 3 էն մինչև 5 հազար, եւս աւելի ընչեղ և անարգ են։ Անոնց շատերն օտար երկիրներէ եկած են, և եկած են հոն մեռանիլ, քաղաք մը որ վաղուց անոնցը չէ։ Անգադար հառաչահարութենէ վհատած, կ'ապրին իրենց հե-

Digitized by Google

ատաւոր Համաձգիներուն Նպաստիւք։ Մեծ արտօնութիւն է անանց մերձենալ ի հիմունս սրբազան բլրոյն ուր անանց Հայրերը կը պաշտէին զմիայն ճշմարիտն Աստուած։ Հոն, Մորիայի աբեւմտեան պարապին տակը, փոքր գետնի մը վրայ, քանի մը մեծամեծ և հին քարերու մէտ ժողովուելով մնացուածնդ նուիրական օրեր, կը նային հողին վրայ, և լալով և ողբալով կը կարդան երեմիայի արտասուաչէն ողբերգութիւնը, իբր կենդանի վկայք Աստուծոյ խօսքին ճշմարտութեանը որ կատարուած է անանց վրայ։ Տես և Պարիսպ։

Վերին երուսաղէմ, է անուն տաճարալ եկեղեցւոյ Քրիստոսի, Նշանակելու Համար թէ եկեղեցին Հաստատ հիմնուած է Աստուծոյ սիրոյն, քնարութեան և ուխտին մէջ, Նշանակելու Համար նաև եկեղեցւոյ զօրեղ ամրութիւնները, կենդանի ապդիւրները և գեղեցիկ ապարանքները, անոր Հազարապուրները և ի նմա բնակող զԱստուած, Նշանակելու Համար վերջապէս եկեղեցւոյ այն փառքը որ կատարեալ պիտի բլլայ յերկինս, Գաղ. Գ. 26. Եբր. ԺԲ. 22. Յայտ. Գ. 12. ԻԱ.։

Եւա, առաջին մայր ազգի մարդկան, և պատճառ անկման մարդոյն։ Եւայի պատմութիւնն այնպէս սերտ կապակցութիւն ունի Ադամայ պատմութեան հետ, որ Ադամ յօդուածին մէջ եղած դիտողութիւնները կը վերաբերին նաև Եւայի։ Եւա անունը կնշանակէ Նշանակ բառէ մը ելած է, Ծննդ. Գ. 20։ Եւա չինուեցաւ, ինչպէս կը կարդանք Ծննդ. Բ. 18–22, վասն այն և յոյժ, առաի լինել ընդ իշխանութեամբ Նորա և տկարագոյն քան զնա, բայց նաև սիրուելու Համար յառնէ իբր մարմին Նորա։ Կնոջ մարդոյ պատմութիւնն ամէն դարու մէջ Հաստատած է պատիժը որ վճռեցաւ Աստուծմէ Եւայի վրայ, ինչպէս կը պատմուի Ծննդ. Գ. 16։

Եփլաս։ Սուրբ Գիրքը կը յիշէ Եփլաս անուն սերեալ ի Քամայ, Ծննդ. ԺԹ. 7, և ասրիշ մը ի Սեմայ, Ծննդ. Ժ. 29։ Ուստի քաոս այսմ պատրինք ընդունել երկու Եփլաս։

1. Աստաջնոյ Եփլասի քնակութեան տեղը կից է եգիպտոս գրասխան տեղւոյն։ Ըստ ասնանց այս Եփլասին տեղն էր Հատանակասնապէս Սեռս ծովուն Հարաւային արեւելեան ծայրը. քաոս ալյոց ի գլուխ Պարակային ծոցին։ Տես նգեմ։

2. Մխս Եփլասն կը թուի թէ էր յԱբարիս։ Թագաւորաց Ա. գրոց ԺԵ. 7 Համարին խօսքէն, "Եւ Սասուղ Եփլասէն մինչև եգիպտոսին դիմացի Սուրը՝ Ամաղեկը զարկաւ,, կ'երևի թէ այս Եփլաս էր գաստառ Աբարիոյ հիւսիսային արեւմտեան մասին մէջ, քանզի Սասուղի պատերազմին պարագաները չեն թողուր մեզ ենթադրել թէ Եփլաս աւելի հեռուն կը տարածուէր Աբարիոյ ցամաքակղզւոյն վրայ։

Եւնիկէ, Տիմոթէոսի և գուստր Լաւդիկեայ։ Էր կին Հրեայ, թէպէտ այր նորա Ցոյն, Գործ. ԺԶ. 1. Բ Տիմ. Ա. 5։ Եւնիկէ աստիպեց իւր որդւոյն ճշմարտութեան ուստմը զոր ընդունած էր իւր բարեպաշտ մօրմէն. և Պօղոս, երբ Լիւստրէ եկաւ, գաստ զանոնք պնդեալ և Հաստատեալ ի ճշմարտութեան որ ի Քրիստոս։

Եւոդիա, անուանհոտ։ Տես Սիւզտիքի։

Եւտիքոս, բարեբախտ, այր երիտասարդ որ մեռաւ ի Տրոյաս Հիներով ատեն մը, ուր Պօղոս կը քարոզէր, երբորդ դատիկսին անեկին պատուհանէն, բայց Պօղոս յարոյց զնա աքանչելիգբ, Գործ. Ի. 6–12։

Եւթակիկլոճ, հոմ սասոյն։ Էր մերիկ հողմոյ որ եկաւ Պօղոսի նաւին վրայ կրեռէի Հարաւային եզերք, և նետեց նաւը Մալդայի ցամաքը, Գործ. ԻԷ. Փոքր կղզին կոչուա որպ Հարաւէն կ'անցներ նաւը, և Ափրիկէի ծովեզերին յորձանուտը ուր նաւապետը կը վախնար թէ գայե իյնար նաւը, Գմր. 17, կան յարևմտից Հարաւակղ կրեռէի։ Հետևանքը կը ցուցնե թէ այն Հովը կոչ գար յարևելից արևելեան հիւսիսոյ։ Հիմա այն Հովը կրնայ արևելեան կոչուիլ։

Եփեսացիս, թուղթ առ։ Պօղոս գրած էր այս թուղթն ի Հռոմ,

Digitized by Google

հաւանականապէս յամի Տն. 62։ Արդի քննչաց երեւելիները միաբան չեն թէ այս թուղթը Եփեսոսի՝ թէ Լաւդիկէի եկեղեցւոյն ղրկուեցաւ, կամ թէ երկուքին միանգամայն ըլլոց հետ կապակցութիւն ունենին այն կողմերուն ուրիշ եկեղեցիները։ Բայց այս խնդրոյն որոշուելն կարեւոր վարդապետութիւն կամ դիտելիք մը չի հետեւիր։ Թուղթը ղբկուած է եկեղեցւոյ մը եւ ամէն ընթերցողի դիւրմաց է։ Թուղթին առաջին մասը ընծոյհակալութեան է Աստուծոյ ընծոյից ազդեցութեանը եւ անկէ բղխեալ օրհնութեանց։ Երկրորդ մասը յորդոր է Քրիստոնէական պնդութեան եւ հաստատութեան, եւ պարտականութեանց հաստատութեամ կատարման։ Թուղթեբուն մէջ պերճագոյն եւ պատուականագոյնն է, ստաւոտ նիւթով եւ լի վսեմ տպաւորութեամբ, ըստ ամենայն վայելմ, եւ ջերմ եռանդով։ Այս յատկութիւնները պատուական կ'ընծայեն այս թուղթն ամէն երկրի եւ ազգի Քրիստոնէից։

ՆԻԵՏՈՍ, մայրաքաղաք Բոնիոյ, Տաքսկատորագոյն ի փոքրն Ասիա, մօտ Կայիստրի բերանն, իբր քառասուն մղոն յարեւելից Հարաւոյ Զմիռնիոյ։ Նուիրեալ էր մնռասանդ Անհետեսական պաշտամանն եւ մեհենին որ կը համարուէր իբրեւ մին ի մէջ եօթն հրաշակերտաց աշխարհի։ Տես Աբսեմիա։ Գօղոս առաջին անգամ յամի Տն. իբր 54 այցելութիւն ըրաւ Եփեսոս, Գործ. ԺԹ. 19, 20։ Այս առաջին կարճ այցելութենեն ետքը նոյն առաքեալ ուրիշ երկայն այցելութիւն մը ըրաւ ի վերջ կոյս նոյն ատրուց, որ տեւեց երկու տարի, Գործ. ԺԹ. 10. ի. 31։ Այս կանուխ եկեղեցին վայելեց Ակիւղասոյ եւ Պրիսկիլլոյի, Տիւքիկոսի եւ Տիմոթեոսոյ աշխատութիւնները։ Առ Եփեսացիս գրուած է Գօղոսի լուսազոյն թուղթերէն մին։ Եփեսոսի երեցունք տեսնուեցան Գօղոսի հետ ի Մելիտոս, երբ առաքեալը Երուսաղէմ կ'երթար, եւ կը կարծուի թէ Գօղոս նոյն այցելութիւն ըրաւ Եփեսացւոց յետ առաջին բանտարկութեան իւրոյ ի Հռոմ։ Ի նէս առաքեալ Եփեսոս անցաւ իւր կենաց վերջին տարի, եւ հոն գրեց իւր Աւետարանը եւ Թուղթերը, եւ թէ յետ գրելոյ ի Պատմոս Քրիստոսի պատգամն առ Եփեսացիս, գտարձաւ նոսա և մեռաւ անոնց մէջ։ Քրիստոս Եփեսոսի եկեղեցւոյն կոչտայ բարձր գովեստ, հանդերձ նշանաւոր ազդարարութեամբ, Յայտ. Բ. 1–5, որ կ'երեւի թէ չկրցաւ զսուել այն եկեղեցին ի կործանմանէ յետ իրը վեց հարիւր տար տեւելոյ։ Արդարեւ հիմա անոր աշտանակը շարժած է իր տեղէն։ Այն մեծ և ընչաւէտ քաղաքին տեղն հիմա ամեր և անապատ է։ Անոր նաւահանգիստը եղած է ժանտաճահս ճահիճ։ Կայիստոսի գետին հարաւային կողմանն հարթ, սիրուն և բարերար երկիրն հիմա ամայի է, և բարձրաբանդակաց վրայ որ անոր սահմանագլուխն են՝ ուրիշ բան չի տեսնուիր բայց տգեղ աւերակներ։ Հնագին թատրոնին, Գործ. ԺԹ. 29, ուրուագիծը միայն կը նշմարուի տապատած երկրին վրայ, իսկ Անահետական մեհենին հիմնաքը գեռ մնռերու գտնուելան։

ԵՓՈՒՏ, գեղեցս զարգաս զոր կը հագնէին քահանայք Հրէից շղակին և բամպակեին վրայ։ Եփուտ էր ասանց թեզանեաց և երկուստեք ճեղքեալ ի վեր քան զբազուկն։ Կը բազկանար երկու կտորէ, յորոց մին կը ծածկէը մէջքին առաջկողմը, և մեան՝ յետակողմը, և երկոքին կը տորը կը կցէին իրարու հետ ուսերուն վրայ ոսկեղէն և ականակապ ճարմանդիւք, և կ'իջնէին մինչև ի կէս զսեին։ Եփուտին վրայ կապուած էր նաև գօտի մը որով կը պնդէին եփուտը շուրջ զմիջոցով, Ել. ԻՀ. 6–12։ Երկու տեսակ եփուտ կար. մին պարզ, ի կտաւէ, վասն քահանայից, Ա Թագ. ԻԲ. 18, և միւսն ծաղնեղօծ, վասն քահանայապետին։ Մանուկն Սամուէլ կը հագնէր եփուտ, թէպէտ Ղեւտացի և դեռ պատանեակ էր, Ա Թագ. Բ. 18։ Դաւիթ, մինչ կը տանէր տապատանին Երուսաղէմ, հագած էր եփուտ կտաւեայ, Բ Թագ. Զ. 14։ Հրեայք անապաշտական պատիւ կուտային այս հանդերձին, և կը գոր-

Digitized by Google

ծածկին զայն ի պաշտել զԱստա-
ղովթ Գեդէոնի եփուդը եղաւ որոգայթ
Իսրայէլի. և Միքա չունեցաւ եփուդ՝
արժանաւոր պաշտօն մատուցանելու
համար իւր Աստուածոյին, Դատ. Ը.
27. ԺԷ. 5. ԺՐ. 17։

Եփրա, 1. Քաղաք Բենիամինեանց
զոր Իսահրիա կը դնէ հինգ մղոն
Յարևելից Բեթելի. Եփրայի մօտ է
այժմու փոքր գիւղն Դայիպէ, կո-
նաձև բլրոյ մը վրայ, Յես. ԺՐ. 23.
Ա Թագ. ԺԳ. 17։

2. Քաղաք Մանասէի ցեղին ու-
ր կը բնակէր Գեդէոն, և ուր յետ
մեռնելոյն նորա պաշտաւեցաւ ասոր
եփուդը, Դատ. Ջ. 11–24. Ը. 27։

Եփրաթ, 1. Երկրորդ կին Քաղե-
բայ և մայր Ովրայ, Ա Մնաց. Բ.
19։ Ոմանք կը կարծեն թէ յանուն
սորա կոչուած էր Եփրաթա կամ
Բեթղէհէմ, Ա Մնաց. Բ. 50. Դ. 4.
Ցես և Ցննդ. Լ.Ե. 16, 19։ Եղիմելէք
էր Եփրաթացի ի Բեթղէհէմէ Յու-
դայ, Հռութ Ա. 2. Դ 11. Նոյնպէս
և Դաւիթ, Ա Թագ. ԺԶ. 12։

2. Անուն Եփրեմայի և Եփրեմացոց,
Ա Թագ. Ա. 1. Գ Թագ. ԺԱ. 26.
Սաղմ. ՃԼՀ. 6։

Եփրայիմ, քաղաք ուր խոյս տուա-
ւ Քրիստոս իւր Թշնամիներուն երե-
սէն, Յովհ. ԺԱ. 54, Հաւանականա-
նապէս էր նոյն որ կը կոչուի Եփ-
րա, Յես. ԺՐ. 23. Ա Թագ. ԺԳ.
17։ Տես և Բ Թագ. ԺԳ. 23։ Կը
կարծուի լինել այժմուն Դայիպէ,
Յորդանանու ձորին վրայ նայող բլու-
րոյն վրայ, հինգ մղոն յարևելից Հե-
սիոյ Բեթելայ։

Եփրատ, անուանի գետ Ասիոյ,
որ կը բղխէ ի լերինս Հայոց, կը հոսի
ատ ատ Ասորեստանեայ կապադովկիոյ, Ասո-
ւոց երկրին, անապատին Ալբարիոյ,
Քաղդէացւոց երկրին և Միջագետաց
և կը յանգի Պարսկական ծոցը։ Ըստ
նորագոյն խուզարկութեանց Օշանեի,
Եփրատ կ'ընդունի զՏիգրիս իւր մէջ
Քասրնահ կոչուած տեղը, և այս մի-
ացեալ գետը կը կոչուի Շատ էլ Ա-
րապ։ Երկու հոգի գետերուն միաց-
ման տեղէն հինգ մղոն վար, Շատ
էլ Արապ յարևելից հարաւայ կ'ըն-
գունի զԲերքաս, որոյ երկայնութիւ-
նըն է իբր հինգ հարիւր մղոն։ Քնը-

խասի բերնէն վար ատ ատ և երկու մղոն
վար, ուրիշ մեծ գետ մը, Քուբան,
արևելքէն գալով կը թափի ի Շատ
էլ Արապ։ Ջարդիս այս գետը կը
մնայ ի Շատ էլ Արապ՝ այս վերջնոյն
բերնէն քառասուն մղոն վեր. բայց
ատ ատ կ'երթար ուղղակի Պարսից
ծոցը, յարևելից Շատ էլ Արապ գե-
տոյն։ Ըստ կարծեաց որ զՆեմական
պարբերը կը դնէ մօտ ի տեղին ուր
կը միանան Եփրատ և Տիգրիս, այս
գետերը կրնան համարուիլ իբր չո-
րեքին գետք դրախտին։ Արնանք են-
թադրել թէ Քուբան, ինչպէս հիմա
նոյնպէս շատ հին ժամանակներ, կը
թափէր ի Շատ էլ Արապ, և թէ-
բևս ատեն վեր իւր այժմու բերնէն։
Սուրբ Գիրքը ատեղ կը կոչէ զԵփրատ
լոկ "գետ,, Եր. Իգ. 31. Եսա. Է. 20.
Ը. 7. Երեմ. Բ. 18. կամ "գետ մեծ,,
և կը ցուցնէ զայն իբրև արևելեան
սահման երկրին զոր Եբրայեցւոց
խոստացած էր Աստուած, Բ Օր. Ա.
7. Յես. Ա. 4։ Եփրատ ամառներըը
կը յորդէ Նեղոսի պէս, երբ ձիւնք
կը սկսին հալիլ Հայաստանի լեռնե-
րուն վրայ։ Եփրատայ, ինչպէս նաև
Տիգրիսի, ակունք են ի լերինս Հայոց,
բայց իրարու մօտագոյն ակունք նո-
ցա քիչ մղոն միայն բացագոյն են
իրարմէ։

Եփրատ Սուրբ Գրոց աշխարհա-
գրութեան մէջ կարևոր է, իբրև
արևելեան սահմանագուխ երկրին
Իսրայելի։ Ադտաբև Իսրայելացւոց
իշխանութիւնը երբեմն միայն տա-
րածուեցաւ մինչև այն գետը. բայց
կ'երևի թէ նոյն իսկ Եզիպտոս ատ-
նկատուած ձգեց իւր իշխանու-
թիւնը մինչև յարևմտեան ափունս
Եփրատայ։ Եփրատ իբր հազար ու-
հարիւր մղոն երկայն է։ Անոր ուղ-
ղութիւնն ընդհանրապէս է դէպ յա-
րևելեան հարաւ. բայց քիչ մը տեղ
կը հոսէ դէպ արևմուտք, և կը մե-
ռնոյ Միջերկրական ծովուն մերձ ի
Եկիկիա։ Իւր բոլոր ընթացքին մէջ
իրեն ընկեր ունի զՏիգրիս։ Կան շատ
քաղաքներ անոր եզերքը որ հարթ
են մնալնատանդ քան լեռնային. Եփ-
րատ ընդհանրապէս շատ լայն չէ,
անոր լայնութիւնը կը փոխուի իբր
երեսուն տեղ մինչև երեք հարիւր

Digitized by Google

կանգուն։ Անոր հաստութիւը, յիսուն հասանելով ի դաշտս Միջագետաց, կը սկսի յամրանալ, և այն կողմերը ոչ սակաւ ջրանցքներ չհնուած կան պատճառ համար երկիրն յողողմանէ, և օգուտ քաղելու համար անոր տարեկան յորդութենն։ Ա. Սեվկեսոյ և Հիլլէի որ է հինն Բաբելոն, կը մնասնայ Տիգրիսի, և անոր ջուրեր զուտ մէկ մնաց ջրմուղներով կը տարուի ի Տիգրիս. բայց յետոյ այս երկու գետք դարձնալ կը խոտորին ի բարմէ, և գարնան ծագէն իրը հարիւր քսան մղոն վեր միանալով կ'երթան մի գետ։ Եփրատ շատ յարմար չէ նաւարկութեան, թէպէտ թեթև նաւք կրնան երթալ անոր մէջ իրը հազար մղոն ի վեր կոյս, և այժմ ոչ նաւք որ ովկիանոսն կ'երթան գետն ի վեր կը հանդիպին տափարին այն աւազակ մարդ ապատ յաստերուս որ հազարաւոր տարիներ առաջ կը բերին վաճառք գետն ի վար։

Եփրեմ, երկրորդ որդի Յովսեփայ, ծնեալ Եգիպտոս, Ննդ. ԹԱ. 52. Թէպէտ կրտսերագոյն, առաւ իր հասուն Յակորայ գլխաւոր օրհնութիւնը, և Եփրեմայ ցեղը միշտ նշանաւոր եղաւ քան զցեղ երիցուն Մանասէի, Ննդ. ԽՉ. 8–20. Թոս. Բ. 18–21։ Եփրեմայ բաժինն էր մեծ և ի միջոցի աւետեաց երկրին, և ուներ գետանցեալ պատուական երկիրներէն ոմանք Եփրեմեանց բաժինը կ'երթար Միջերկրական ծովն մինչև Յորդանան, ի հիւսիսոյ Դանայ և Բենիամինի, և ունէր զԱյալով, զԱբիքիմ, այլովք հանդերձ։ Լերանց գաւառն որ կ'անցնէր Եփրեմի երկրէն կը կոչուէր "Լերինք Եփրեմայ," կամ "Եփրեմայ լեառն." Այս գաւառն կ'երթար նաև դէպ ի հարաւ Յուդայի երկիրը, և հոն կը կոչուէր "Լերինք Յուդայ"։ Որովհետև Սամարիան, խոշոր և գեղեցիկ մայրաքաղաքը, Եփրեմայ երկրին մէջ էր, Եփրեմ անուանը շատ անգամ կը գործածուի փոխանակ Թագաւորութեան Իսրայէլի, ես. Ժ. 13. Երեմ. Լ. 6. Ս. 19։

Եփրեմայ անտառն, ուր Աբիսաղոմ կորսուց իւր կեանքը, էր յարեւելեան կողման Յորդանանու, մերձ ի Մանայիմ, Բ Թագ. ԺԸ. 6–8։

Եփրոն, ան, գետացի մը որ կը բնակէր ի Քերբոն առ Աբրահամայ, Ննդ. ԻԳ. Դաշնադրութեան գեղեցիկ պատմութիւնը զոր բրաւ Եփրոն Աբրահամու հետ, և այնուհետև անոր անուանն յիշատակութիւնը, կը ցուցնեն թէ Եփրոն իշխան էր այն երկրին մէջ։

Եքեզա, լուր, Ա Թագ. ԻԳ. 19։ Անմատոյց տեղի Յուդայի անապատին Տարաս յին ծայրը, ուր Թագաւոր Դաւիթ իւր թշնամիներուն եբնակէր։

Եօթը։ Որովհետև ի սկզբանէ այս էր թիւ աւուրց եօթնեկին, Սուրբ Գրոց մէջ յաճախաւոր կարևորութիւն կ'ընծայուի այս թուոյն, այնպէս որ եօթն ընդհանրապէս կը ցուցնէ ամբողջութիւն կամ կատարեալ թիւն։ Սուրբ անուանութիւնէն եօթն եօթն առնուելեցան տապանը, Ննդ. Է։ Աստուածութեան և տասն տարիներն Յեգիպտոս եօթն էին, Ննդ. ԺԱ։ Ա. Հրեայս ոչ միայն ամէն եօթնեորդ օր էր շաբաթ, այլև ամէն եօթնեորդ տարի էր շաբաթ կամ հանգստեան տարի, և յետ եօթնեցուն եօթն տարուց կու գար Յոբելեան տարին։ Բաղարջակերաց և տասնաւարահարաց տօները եօթն օր կը տեւէին, և զոհելի անասնոց շատութիւն թիւը որոշեալ էր լինել եօթն։ Ոսկեղէն աշտանակին ունէր եօթն ճրագարան։ Եօթն քահանայք, իւրաքանչիւր եօթն փողով շուրջ կան զպատրազը Երիքովի եօթն օր, և եօթներորդ օրը եօթնիցս եօթն անգամ։ Յայտնութեան մէջ կը յիշուին եօթն եկեղեցիք, եօթն աշտանակք, եօթն ոգիք, եօթն աստեղք, եօթն կնիքք, եօթն փողք, եօթն որոտմունք, եօթն չիչք, եօթն հարուածք, և եօթն հրեշտակք որ կը թափեն այն հարուածները։

Եօթն թիւն, ի Սուրբ Գիրս կ'տանի շատ անգամ իրը ամբողջ թիւ կամ իրրև բովանդակութիւն մը, ինչպէս են տասն մեզք "տասնեակ," կամ "երկոտասանեակ" (դեկալոգ)։ այսպէս են՝ Մատթ. ԺԲ. 45. Ա Թագ. Բ. 5. Յոբ. Ե. 19. Աստ. ԻՉ. 16, 25.

Digitized by Google

եւ. Դ. 1. Երեմ. ԺԵ. 9։ Նշանակէ, եօթն անգամ, կամ եօթնապատիկ, կը նշանակէ շատ անգամ, առատապէս, լիուլի, Ծննդ. Դ. 15, 24. Ղեւտ. ԻԶ. 24. Սաղմ. ԺԲ. 6. Հբ. 12. Մատթ. ԺԸ. 21։ Իսկ եօթնատուն անգամ եօթն կը ցուցնէ եւս աւելի չափաւորութիւն, Մատթ. ԺԸ. 22։

Զ

Զաբուդ, օձէր, մին յորդւոց Նաթանայ մարգարէի, մեծերիմ բարեկամ և խրատատու Սողոմոնի, թերևս Սողոմոնի հետ կրթուած էր իւր մարգարէ հօրմէն, Գ թագ. Դ. 5։

Զաբուդեան, բնակիչ, վերաբերեալ որդի ցակոբայ և Լիայի, ծնեալ ի Միջագետս, Ծննդ. Լ. 20։ Մովսէս շատ քիչ տեղեկութիւն կու տայ մեզ այս անձին վրայ։ Զարուզոնի ցեղը մեծաթոյ էր իւր թուոյն հասմար, Թուա. Ա. 30. ԻՋ. 26։ Այս ցեղին բաժինը գաղեաատիոնս մէջ տրուեցաւ քան կանխատեսութեան ցակոբայ, Ծննդ. խԹ. 13, և կը ձգուէր Միջերկրական ծովին առակարմելոս լերամբ մինչև ի ծոմն գենեսարեթի, ընդ մէջ իսաքարայ՝ ի հարաւոյ, և Նեփթաղիմայ և Ասեբայ՝ ի հիւսիսոյ և յարևմտից հիւսիսոյ, ցեա. ԺԹ. 10 Զաբուզոնի որդիք կը յիշուին յաճախ ընդ որդւոց իսաքարայ, Զաբուզոնի մօտաւոր ազգականք խառն էին ընդ փիւնիկեացոց յարևմտից, Դատ. Ա. 30. եա. Թ. 1, և գործակից գտնուեցան ընդ Բարակայ և Գեդէոնի՝ պաշտպանել երկիրն ընդդէմ Հարսատաէրչաց, Դատ. Դ. 10. ե. 18. Զ 35 նոքն մին ի դատաւորաց Իսրայէլի, էր Զաբուզոնեան, Դատ. ԺԲ. 11, 12։ Սակայ վայելեցին հրաշահռչակ բնակիչք երկրին Զաբուզոնի, ինչպէս նաեւ պարարեթ և կանան, կեսարացուստ, Մագդալա և Տիբերիա, որոց ամէնքն ալ էին յերկրին Զաբուզոնի։

2. Քաղաք Աստղայ առհմնագլուխ, բայց հաւանականապէս կը վերաբերէր Զաբուզոնեանց, ցեա. ԺԹ. 27։

Զամբրի, հմբաւոլ. 1. Իշխան ի ցեղէն Շմաւոնի, ապստամբ փիներհէսի յայտ յանդիման գործուած յանցանքի մը համար Մովաբու դաշտին մէջ, Թուա. Խե. 14։

2. Զօրապետ կիսոյ գնգին ձիաւորաց Իսրայէլի Թագաւորին Ելայի։ Ապստամբեցաւ իր տիրոջը դէմ, բանալնեց զնա և յափշտակեց Թագաւորութիւնը։ Զարդեց անոր բոլոր ազգատոհմը, առանց խնայելու անոր ազգականներէն և բարեկամներէն եւ ոչ միոյն. այսպէս լցաւ Աստուծմ պատգամն ու. Բաասայ, Տայր Ելայի, ցեու մարգարէին բերնով։ Զամբրի եօթն օր միայն Թագաւորեց, քանզի Իսրայէլի զօրքը որ անասնն պաշարած էր փղշտացւոց Գաբաթոն քաղաքը՝ դրին Թագաւոր իրենց զօրապետն Ամրի, որ գալով պաշարեց Զամբրի ի Թերսա։ Զամբրի տեսնելով որ յաղնուալ էր քաղաքը, այրեց զինք իւր պալատին մէջ բոլոր ատացուածովը, Գ Թագ. ԺԸ. 1–20. Դ թագ. Թ. 31։

3. Ուրիշներ ալ կը յիշուին այսու անուամբ, Ա Մնաց. Ը. 6 և Ը. 33–36։

Զամզումիմ, ազգ հսկայից յորեւելից Ցորդանանու։ Զամզումիմը յաղթեցաւ եղան ի Գագազացւոյն, Ծննդ. ԺԴ. 15, և ջնջուեցան յԱմմանացւոց, որ ժառանգեցին անոնց երկիրը մինչև որ ինքեանք ևս նուաճեցան ի Մովսիսէ, Բ Օր. Բ. 20, 21։ Տես և Ամմոնացիք։

Զանով, անուն երկուց քաղաքաց ի ցուդա, ցեա. ԺԵ. 34, 56։ Առանց մերձն բնակիչներն օգնեցին երուսաղեմի կրկին շինութեան, Եզեմ. Գ. 13. ԺԱ. 30։

Զասիկ, երբայեցերէն՝ էխոխ, անցի, անուն առաւել ասնին որ հասատատեցաւ ի յիշատակ ելից Իսրայելացւոց յԵգիպտոսէ. կը նշանակէ նաեւ այն ասնին մատաղատի զօրը, եև. ԺԲ։ Այս ասնը կուտեցաւ զասիկ կամ անցք, վասն զի ելից նախընթաց գիշերը, առատակիւ հրեշտակը որ զարհուրեցուց եգիպտացւոց անդրանիկները՝ անցաւ առանց մեռնելու

Digitized by Google

Հրէից առնելը, որոց վրայ իրքև նշան արհաւած էր յարմնէ գառին, որ և այս պատճառաւ կոչուեցաւ զատիկ կամ պասկը, Մարկ. ԺԴ. 12, 14. Ա Կորնթ. Ե. 7, կամ զատկական գառն։

Եգիպտոսէ ելից ամիսը, որ ապրիլ կը կոչուի ի Մովսիսէ և յետոյ կոչուեցաւ Նիսան, եղեալ այնուհետև ըստ հրամանին Աստուծոյ առաջին ամիս նոր իրաւական կամ եկեղեցական տարւոյ։ Հրեայք այն ամսուն չորեքտասաներորդ օրը, ի մէջ երկուց երեկոյից, (տես Իրիկուց,) պարտէին զննուլ զատկական գառն, և հրաժարիլ ի հացէ խմորելոյ։ Հետեւեալ օրը, որ հնգետասաներորդ էր և կը համարուէր նախընթացից երեկոյին վերջերորդ ժամէն, էր զատիկն կամ պասկըատան որ կը տեւէր եօթն օր, զորս սովորութիւն էր կոչել "բաղարջակերաց օրեր,„ կամ "պասիկ,„ Ղուկ. Իժ. 1. բայց առաջին և եօթներորդ օրերը միայն էին մնռատանդ հանդիսաւոր, Ղեւտ. Իգ. 5–8. Թուա. Իը. 16, 17, Մատթ. Իջ. 17։ Այն օրերն էին հանգստեան օրեր, և չարաթի կը կոչուէին ի Հրէից։ Ջնուելու գառնն պարտէր բլլալ անարատ, արու և տարեւոր, այսինքն մէկ տարուան։ Եթէ գառն չգտնուէր, ու՛ր կրնար առնուիլ։ Ամէն տան մէջ գառն և կամ ու՛ր մը մորթուելու էր։ բայց եթէ ընտանիքը չունէր այն չափ մարդ որ ուտէին գառնը, կրնար ուրիշ փորը ընտանիք մը առնուլ ընկեր։ Զատիկը զննուելու և ուտուելու էր երուսաղէմ միայն, թէպէտ տանին ուրիշ արարողութիւնները կրնային կատարուիլ նաև ուրիշ որ եւիցէ տեղ։ Գառնը խորովուելու էր ամրողջ, և ուտուելու էր ոսկր գիչերը, բազարջ հացիւ և եղերդով։ Գառէն բնաւ ոսկր մը կոտրուելու չէր, և եթէ մնա մը ուրիշոր, այրուելու էր կրակով, Ել. ԺՒ. 6 Թուոյ. ԺԹ. 36։ Եթէ ոք անկարող էր բրնելոյ զատիկը արուելոյ ժամանակին, պարտէր կատարել զայն յաջորդ ամսուն. ով որ կամաւ զանց կ'ընէր կը զրկուէր Աստուծոյ ուխտին ընորհքէն. մինչ, ընդհակառակն, առաքինի գտնուող օտարականք ևս կրնային անոր մասնակից բլլալ, Թուա. Թ. 6–14. Բ Մնաց. Լ։ Զատիկը ճաշատիրոջ ձեռավ և զգեստով ուտուելու հրամանը կ'երևի թէ պահուեցաւ առաջին զատկին միայն։ Բայց յընտանեկան սովնախմբութենէ, նաև հաստարակաց և ազգային զոհեր կը կատարուէին բազարջակերաց սովնեն բոլոր օրերը, Թուա. ԻԸ. 19։ Նաև երկրորդ օրը գարւոյ հնձոց երախայրիք կը մատուցանէին ի տաճարին, Ղեւտ. ԻԳ. 10։

Հրեայ մատնեանագիրը մնար կը նկատուի զատկի սոնը. անանց նկատուէին կը յիշենք հոս ինչ ինչ կարևոր։ Անոնք որ պիտի կատարէին զատիկը, պահանջուած մաքրութիւնեն ընէին եղբը կը բազմէին սեղան. ընթրեցոց տերը կ'առներ բաժակ մի խաղցոյց, և կ'օրհնէր զԱստուած խաղողոյ համար, և ապա ամենքը կը խմէին։ Ցետ այնորիկ ձեռք կը լուային։ Անասնեն զատկական գառը կը բերուէր սեղան անխմոր շրեերով, եղերգով և քաքաւրաս։ Ապա տանուտէրը կը գոհանար Աստուծմէ երկրին սրդեանց համար, և եղ. ԺՒ. 26, 27 պատուիրուած հրաշեանգիները կը յիշեցնէր ամէն պարագանեւով։ Ցետ երկրորդ բաժակին և երկրորդ անգամ լուացման ձեռաց, անխմոր շրեի մը կը կոտրէր և կը բաժնուէր, և գոհութիւն կը մատուցանէր առ Տուչն Հացի։ Երբ ամենքն ըստ բանականին կ'ուտէին առաջի եղեալ կերակրէն, վասն ազատութեան Յեգիպտոսէ և վասն տուչութեան օրհնաց կը մատուցանէր գոհութեան երբորդ բաժակը և կը ճաշակուէր, Մատթ. ԻՋ. 27. Ա Կորնթ. Ժ. 16. այս կը կոչուէր "բաժակ գոհութեան,„ ի վախճանի ընթրեաց սովորութիւն էր մատուցանել չորրորդ բաժակ մը և երգել օրհնութեան սաղմոսներ, Սաղմ. ՃԽԵ. 10. ՃԼՋ. եւն. Մատթ. ԻՋ. 30։

Քրիստոս իւր կենաց վերջին տարին կատարեց զատիկն իւր աշակերտներուն հետ երեկոյին յարմատ պիտի ակեր իւր խաչելութեան օրը, Մատթ. ԻՋ. 17. Մարկ. Ժդ. 12. Ղուկ. ԻՒ. 7։ Ցաջորդ օրը որ կը ակեր ի մոռնել արեգական իւր մեհենաւէն երկը

Digitized by Google

ժամ ետրբ՝ էր Հրէից շաբաթ, և կը պահէր նաև "զատիկ,, Յովհ. ԺԹ. 29. ԺԸ. 28. ԺԹ. 14, 31։ Տես և Մատթ. Իէ. 62։

Այս տուրբ տօնն էր յիշատակ միանգամայն ուխտ ի բնէ և ըստ գիտմանն յոյր սակս Հաստատուած էր. այսինքն ՀԵգիպտոսէ ազատութիւնն որոյ յիշատակ էր զատիկը՝ ուխտ կամ օրինակ էր մեծ փրկութեան որ գուշակուած էր կանխաւ։ Փրկուտս զատկական գառը նմանցուց իւր անձին որ այն գառին նախատիպն էր՝ փոխանակ զատկին Հաստատուելով տէրունական ընթրիքը։ "Փրկուտս մեր զատիկը զոհուեցաւ մեզի համար,, Ա Կորնթ. Ե. 7. և երբ կը բազդատենք եգիպտոս զենեալ անմեղ գառն ընդ անաստմանն Գառին Աստուծոյ, անհնար տարբերութենէն կրնանք հասկնալ թէ յանհունս մեծ է մեր կորուստը զոր Աստուծոյ Գառնէն միայն կրնայ "անցուննել,, մնել, և թէ հարկ է մեզ պատպարիլ առնոր թափուած արեան ներքև յատաջ քան մեր վրայ գալը գատաստանի գիշերոյն և յաւիտենական աւերին։

Նաև այժմու Հրեայք կը պահեն զատիկը։ Զազէատինու Հրեայք զատկի տօնը կը կատարեն եօթնեակ մը, բայց արտաքոյ Զազէատինու գըտնուող Հրեայք ուր օր կ'ընեն զատիկ, ըստ հին աւանդութեան իրիք, բան արուեստ նենգութիւնը կը գրկէ երկու մարգ գիտել զատաջինն երեւումն նոր լուսնին, և այն անձինք խոկոյն կ'իմացուննեն այն երեւումը ժողովոյն գլխաւորին։ Ա. երկու՝ չէ խելոյ, երկու օր ատելի կը բանեսի զատիկը։

Իսկ Քրիստոնէից զատիկն, այն է տէրունական ընթրիքը, հաստատուեցաւ ի Քրիստոսէ, երբ, վերջին զատկի ճաշուն զոր ըրաւ ցիսուս աշակերտներուն հետ, ընդ օրինակաւ հացին և գինւոյ, տուաւ աշակերտներուն զմին, այն է հացն, ուսուցի իրը նշանակ իւր մարմնոյն, և զմիւսն, այն է գինին, բմշակ իրը նշանակ իւր արեան։ Սովին ցուցուց Քրիստոս թէ պիտի տար իւր մարմինը Հրէից ի մահ մատնուելու։ Զատկական գառնն զոր Հրեայք զենին, կատր կատր ըրին և կերան, և որոյ ոսրիւնը պահեց զանոնք ատատաձիչ Հրեայքն, եր տիպ և օրինակ մահուան և յարչատնաց փրկչին մերոյ, և ոսրեան նորա որ հեղաւ ի փրկութիւն աշխարհի։

Զարա, պայծառութիւն, 1. որդի Ռագաւելոյ, և թոռն Եսաւայ, Ծննդ. ԼՉ. 13, 17։

2. Որդի Յուդայի և Թամարայ, Ծննդ. ԼԸ. 30. տես և Մատթ. Ա. 3։

3. Որդի Շմաւոնի, նախնեայր Զարդայեանց տոհմին, թուա. ԻԶ. 13. Ծննդ. Խ. 10, կը կոչուի Սահառա։

4. Քուշեան թագաւոր որ արշաւեց Յուդայի վրայ ասագին բանակաւ առ Ասայիս, Բ Մնաց. ԺԴ. 9—13։ Մեծին Հերոդեան չեն թէ Զարա Հարեւանին Արքայիկ եկաւ թէ յԵգիպտոսէ և յԵթովպիոյ։ Սակայն շատերը կը հետեւին Շամբոլիոնի, որ նոյն կը համարի զԶարա եգիպտական արձանագրութեան և պատմութեան Ոսորքոնի կամ Ոսորէոյ, որ Ասիկայ յայտնուի Աիսակայ։

Զարեդ, գետ որ կը հոսի Մեսեւել ծովուն Հարաւային մասը, Հասանոկանապէս առ կիր քաղաքաւ Մովաբու, այժմ կերակ, թուա. ԻԱ. 12. Բ Օր. Բ. 13, 14։

Զաքարիա, չէլտով Տեառն, 1. Թագաւոր Իսրայէլի որ յաջորդեց իւր Հօրը Ցերոբովամայ Բ ի, 773 ին նախ քան զԲր. և Թագաւորեց վեց ամիս։ Աստուծոյ առջև չար գործեց և ցարիսի որդին Սեղոմամ խռով Հանելով Զաքարիայի գեմ ապստնեց զնա Հրապարակաւ, և փոխանակ նորա Թագաւորեց։ Այսպէս լցաւ Աստուծոյ պատգամն առ Ցեհա, թէ սնոր զաւակը պիտի նստէր Իսրայէլի գահը մինչև չորրորդ ազգ, Գ Թագ. ԺԴ. 29. ԺԵ. 8—11։

2. Որդի Բարաքեայ, և թոռն Ադովայ քահանայի, Եզր. Ե. 1. Զ. 14, կը կոչուի որդի Ադդովայ, և յաջորդ նորա ի քահանայութեան, Նեեմ. ԺԲ. 4, 16, Թերեւս վասն զի առնատեան մոռած էր Բարաքիա։ Զաքարիա մեռաւ անաղարտն է փորը մորգրատրեց։ Զօրաւորելի հետ գործեաւ Բաբելոնի և ակտե մարգաբեանալ մինչդեռ պատանի էր, Զաք. Բ. 4, Դասերի վերջաւորեալ երկրորդ

Digitized by Google

տարին, 320 նախ քան ք.Ք., նախքանական տարուցն ութերորդ ամիսը, և երկու ամիս յետոյ քան զԱնգէ։ Այս երկու մարգարէք միասին կը քաջալերէին ժողովուրդն ի գլուխ հանել տաճարին շինութիւնը որ ընդհատեալ էր քանի մը տարի, եզր. ե. 1։

Զաքարիայի մարգարէութիւնը ըզՄեռոյիէ, քան զմարգարէութիւնս այլոց մարգարէից աւելի մանաւանդ և բացայայտ են, և ոմանք մարգարէութեանց չատերը, դանդիելինեանցն պէս, առասիլ կամ նշան են։ Գիրքը կը սկսի կարճ մտիս, յետ որոյ վեց գլուխք կը պարունակեն տեսիլներու շղթայ մը որ կը ցուցնեն ժամանակին պատահելիքն Իսրայէլի համար իւր նախին վիճակը բարձրանալու քան խոստման, Աստուծոյ ժողովրդեան թշնամիներուն ջնջումը, հեթանոսաց գարձը, Ոստիկ այն է Մեսիայի գալուստը, Հոգւոյն Սրբոյ հեզութիւնը, և Աստուծոյ ուխտին ծառայութեանը համաստատումը եկեղեցւոյ կանխորութիւնը և ապահովութիւնը։ Ի գլուխք կը յիշեցնէ հին դէպքեր։ Թ. էն մինչև ԺԱ. գլուխները մէջ կը գուշակէ Յունգիի բարւոյնան օրեր Մակաբեանց ժամանակը, միանգամայն Պարսից և ուրիշ սահմանակից ազգաց ճակատագիրը։ Մնացեալ եօթը գլուխները կը նկարագրեն Հրեից ապագայ պատահարները, երբ աստղեմի պաշտօնեմբ, Մեսիայի յայտնեանը, և վերջին աւետ փառքը, երբ ամէն բանի վրայ պիտի գրուէր "Սբրբութիւն Տեառն։„

3. Ոգւոյն խնամոյն և հաստատութիւմ մարգարէ խրատուն, որոյ մնը սկիզբն ազնուից եզաւ Յունգ, ի Մնաց. Իզ. 5, 16. Թերևս նոյն է որ էր յօրոյ Աքաղաւ, ի Մնաց. Իր. 27. Իթ. 1։

4. Բարեբերեալ որգւոց մին, որ, ուրիս քահանայապետին հետ միասին, եզաւ "հաստատութիւմ վկայ,„ եո. Ը. 2. ի Մնաց. Իթ. 13։

5. Մատթ. Իգ. 35. Ղ.ուկ. ԺԱ. 51, հաստատականապէս Յունդեցւոյ քահանայապետի կամ Բարեբերեալ որդին, որ ապահաս քարկոծմամբ հրամանաւ Յուդեաստ՝ հրապարակաւ յանդիմանելուն համար թագաւորը, պալատականները և ժողովրդը որ խոստրած էին Աստուծմէ, ի Մնաց. Իդ. 20–22։ Ոմանք կը կարծեն թէ Մատթէի և Ղուկասու վերոյիշեալ համարները կ'ակնարկեն զԶաքարիասմարգարէ. բայց պատմութիւնը չի յիշեր անոր մնչը։ Այլք կը կարծեն թէ այս Զաքարիան էր որդի Բարուքայ որ սպանաւ տակաւ քիչ յառաջ քան զաւերն Երուսաղեմի. բայց անգեմ և աւելորդ կը թուի ենթադրել թէ Քրիստոս կը խօսի հան մարգարէաբար։

6. Քահանայ ութերորդ դասակարգին որ կը կոչուէր Աբիայ, և Մնաց. Իփ., այր եղիսաբեթի, մօր Յովհաննու Մկրտչի։ Այս Զաքարիա կը բնակէր, երբ տաճարին մէջ կենացուկարգն իրեն չէր, լեռնային երկիրն ի Տարաւոյ Երուսաղէմի։ Ծանօթ են մեզ Զաքարիայ բարեպաշտ և անաբասա վարքը, տեսանել ի տաճարին զԳաբրիէլ որ կը խոստանար անոր որդի, թէպետ արդէն ծերացեալ էր Զաքարիա, Զաքարիայի թերահաւատութիւնը որոյ ազապատ ժամանակ մը համարցաւ, անոր հրաշալի բժշկութիւնն ի թլփատութեան որգուդին, և անոր ազնիւ և մարգարէական օրհնութիւնը, Ղ.ուկ. Ա. 5–25, 57–79։

Զաքեոս, արբար, Ն.էեմ. Ի. 14, անուանի մաքսապետ կամ հարկահան Յերիքովի, որ զԱիսուս տեսնելու համար եկաւ ժանտաթի զինին որոյ առ.ջևէն պիտի անցնէր Քիսուս։ Փքրկիչը, որ գիտէր տնոր սիրտը, երբ մօտեցաւ թզենուդին, հրամայեց անոր իջնել ծառէն, և կամեցաւ հիւր ըլլալ անոր տունը։ Որովհետև Հրեաղգեացւոց պաշտօնին մէջ էր Զաքէոս, Հրեայք կը կոչէին զնա "մեպաւոր,„ Ղ.ուկ. ԺԹ. 1–10։ Այն օրէն ցուցցուց Զաքէոս ապաշաւ և հաւատաք առ Փրկիչն, որ խոստացաւ անոր փրկութիւն իրրև որգւոյ Աբրահամու ի հետ Հաւատոյ, Գաղ. Գ. 7, ինչպէս նաև ծնդեմամբ, որպէս թուի, էր որդի Աբրահամու։ Տունը որ հիմա իրրև Զաքէոսի տուն կը ցուցցուի Երիքովի գաւառին մէջ

Digitized by Google

հաւանականապէս միացարդ է տասներորդ գարուն մէջ կամ ասկէ մօտ ժամանակ չհնաւած բնդդի մը։

Զերեդիա, փոքր եհովէյէ, որ Յոզոմայ և Հայր առաքելոցն Յովհաննու և Յակոբայ, էր ձկնորս բաւական հարուստ, Գալիլիոյ ծովուն արեւմտեան եզերք, և իսկոյն առաւ իր երկու որդիքը եւթ Յիսուս կոչեց զանոնք, Մարկ. Ա. 19, 20։ Զերեդեայ կինն ևս Յիսուսի հետևողներէն էր, և կը ծառայէր անոր ստացուածքէն։ Տես Սողոմէ։ Զերեթեայ որդին Յովհաննէս քահանայապետին ծանօթներէն էր, և Յիսուս իւր մօհուան ժամուն անոր յանձնեց իւր մայրը, Յովհ. ԺԹ. 15, 16. ԺԹ. 26։

Զերուպ, բնաթոռն, քաղաքապետ Սիւքեմայ, որ հնազիւք յանձնեց քաղաքն Աբրահղեայ իւր տիրոջը, որգ. գ. գ. 2։

Զեղիա, ի-ով, աղաւնին Լիւսյի, և եղև հարճ Յակոբայ, և ծըննաւ անոր զԳադ և զԱսեր, Ծննդ. ԼԶ. 24. Լ. 9–13։

Զեճա, բարեպաշտ դպիր օրինաց և բարեկամ Պօղոսի, որ իւր կենաց վերջին տարին գրեալ ի Հիկաոլոսէ, կը յանձնէ զԶենաս և զԱպողոս խնամոց Տիտոսի որ անատեն կրեսէ կը գանուէր, Տիտ. Գ. 13։ Զենաս անունը յունական է. Թերևս նաև էր Յունական օրինաց գիտիր մանաւանդ քան Հրէական օրինաց։

Զերեա, ով, կին Համանայ, իրրև զնա հպարտ և սխակալ։ Իւր ալրը, ինչպէս նաև տասն որդիքը սատաւ կախաղանը որ Համան անոր խրատաւը պատրաստած էր Ասուէրոսի ծառայից Մուրճքեի համար, Եսթ. Ե. 10–14. Զ. 13. Ի. 10. Թ. 13։

Զեբբի, հ-ը-ով, քաջ իշխան Եփրեմեան, զօրավար փակչէի սքանչելի իսրայէլի ի պատերազմին Աքազու, Բ Մնաց. ԻԸ. 7։ Սա է Թեբեա "որդի Տոբէելի" կոչուած անձը, Ես. Ի. 6, զոր Ութասին և փակէէ կը խորհէին Թագաւորեցնել Յուդայի վրայ։

Զեր և Օրեր, էսյ և ափոտ, երկու Մադիանացի իշխանք, որ բըռնուեցան յետ յաղթութեան Գեդէոնի, և սպանուեցան այն տեղերն ուր սպաստասած էին, և որ յետոյ կոչուեցան, ի յիշատակ նոցա "վէմ Օրեբայ," և "հնձան Զեբայ, Դատ. Ի. 25։ Ասոնց պատուհասան օրինակ էր Ասուածոյ բոլոր թշնամիներուն պատուհասին, Սազմ. ՁԳ. 12. Ես. Ժ. 26։

Զէնք։ Երբոյեցւոց պատերազմական զէնքերն էին նման վիհուց զոր գտյնու ժամանակաւ կը գործածէին ուրիշ ազգեր, զօրօրինակ, ասւր, Նիզակ, աեգ, սլաք, գեղարդն, սպիղն, նետ և պարտասակ։ Գաշտապատեան զէնք էին ռազատաբան, զրահ, վահան, լանջապանք, սուսերապանք, սլաղվքն հանգերձ։ Տես Պատերազմ։

Հոս դրսւած պատկերները կը ցուցնեն վաղուց գործածուած սլաղվոյ զինուց օրինակներ, նաև պահպանոց սլաղվոյ մասերը, և զանոնք կրելու եղանակը։ Սաւրը Գթոց մէջ յիշուած զէնք և պահպանակ են 1. զրահ, վարպապանակ և լանջապանակ. կ'երևի թէ առանք կը չհնուէին ի մերթ կամ ուրիշ կակուղ նիւթի, երբեմն ծածկեալ էին մետաղեայ վահանակով որ կռնակին

Digitized by Google

մարմնոյն անդամոց արևիցէ ձևն առնուլ. 2. առղաւարտք որ ընդհանրապէս մեռեալք էին և ունէին ցցունս կամ գարդմանակ. 3. վհանի կամ ասպարտ որ էր փայտեայ մարթապատան և կամ մետաղեայ. 4. առնետապանք թանձր մորթէ կամ պղնձէ. նաև

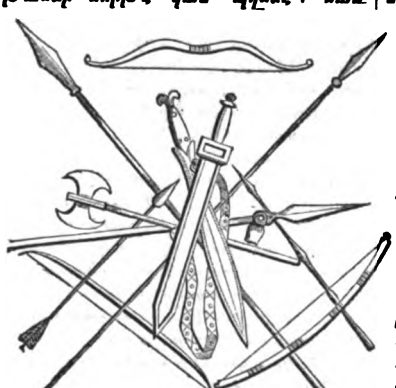

ազեզունք և նետք, սակր կամ վազղակաւոր, գեղարդ, նիզակ և ալաք կամ կարճ նիզակ, և սուր Հանգերձ պատեհնիւ. Հին ատենոտան սուսերք էին կարճ, չհասակ և երկասայրի։

Իւրաքանչիւր Հրեայ ցեղ ունէր իւր դրօշը։ Աւետմուեքիճ պղծութեանց բաւին առակ դրուածք է պատկեր մը որ կը ցուցնէ Հռովմէական լեգէոնաց դրօշները, զորս Հրեայք հեթանոսական կը համարէին ոչ միայն վասն զի այն դրօշք ձօնեալ էին դից քաւրմերու ձեռամբ, այլև վասն զի պատկեր կար անոնց վրայ, և դրօշք իսկ պաշտելի էին, եև. Ի. 4։

Զիռա, Երբայական տասրւոյն երկրորդ ամիսը, որ կը կոչուէր Նաև Իար, և կը պատասխանէր գրեթէ մեր մայիսին, Գ Թագ. Զ. 1։

Զիփ, քաղաք Յուդայ, յորս մղոն ի հարաւոյ արևելից Ջերօնի. առոր մօտ էին ամուր տեղերը յորս Դաւիթ թագաւոր երկար ատեն, Ա Թագ. ԻԳ. 14, 15։

Զմիւռնիա, անուանի քաղաք Յունիոյ, չինեալ ի գլուխ խոր ծովածոցի փոքրասիական Ասիոյ արևմտեան եզերքը, քառասուն մղոն ի հիւսիսոյ արևմտից Եփեսոսի։ Զմիւռնիա էր մին հարատագոյն և գեղեցագոյն քաղաքաց այն երկրին, և շատ Հրեայք կը յաճախէին հոն։ Շատ կանուխ հաստատուեցաւ հոն Ջրիստոնէական եկեղեցի, և էր մին յեօթն եկեղեցեաց առ որս եղաւ Ցիսուսի պատգամն ի Յայտնութեան Յովհաննու, Ա. 11. Բ. 8–11։ Ի տակաւին քաղաք ծաղկեալ վաճառականութեամբ, ուր կ'երթան շատ օտարական Նաւեր։ Բնակիչներն են իրբ 150,000, որոնց կէսը Մահմետական է, մէկ չորրորդը Ջոյն, և մնացեալները գլխաւորապէս Հայ, Հրեայ և Եւրոպացի. Ուրիշ Նաւահանգիստ խոր և ընդարձակ, և է պաշտպանեալ, բայց յորձմունքց կազմէն, բլրովք որ շատ թանձր են քաղքին հետևի կողմը, և երեք դիէ կը պատեն քաղաքը։ Այս բլուրներուն վրայ են հին քաղքէն դժգոհ մնացորդք, որոց մէջ է առաջին այսրինքն առաքելոյն ուր, ուր կ'ըսէ Թէ կատարուեցաւ մարտիրոսութեամբ Պողիկարպոս, որ էր աշակերտ Յովհաննու առաքելոյն, և հաստատեաց "Հրեշտակ եկեղեցւոյն Եփեսոսի,, Յայտ. Բ. 8։ Զմիւռնիա շատ անգամ գրեթէ ամբակ եղած է երկրաշարժէ և հրկիզուեցեր է. 1834 ին շատ մարդ մեռաւ հոն հնոտախտէ, և 60,000 անձինք մեռան 1824 ին ժանտախտէ, բայց և այնպէս գեղեցիկ գրիցը պատճառաւ շուտով նորէն կը ծաղկի։

Digitized by Google

Ջմուռս, պատուական խէժ ծառ. եւս ի ծառոյ որ հատուրակ է ՀԱփրիկէ եւ ՀԱրաբիա, եւ է իրը ուխտ կամ ինն ոտք բարձր։ փայտը կարծր է, և բունը՝ փշոտ։ Ունի շատ տերեւակներ ալևեալ սատիճանի ազնուութեամբ։ Ի ատագոյն տերեակը ծառի բանական խղդոյն բազադրիչ մէկ մնան էր, եր։ Լ։ 23։ ԵՒը գործածուէր նաև ի ծխանելիս, եսթ։ Բ։ 12։ Ասղմ. Խե։ 8։ երգ։ Դ։ 6։ Ե։ 5, 13, և ի դիւապատուէրեան, ապականութենէ պահելու համար գին, ՅովՀ։ ԺԹ։ 39։ Մոգերը որ եկան տեսնել քէն պաշտել զԻրիստոս, մատուցին անոր զմիւռս, Մատթ։ Բ։ 11։

Մարկ։ ԺԵ։ 23 համաձրին մէջ կը յիշուի "գինին զմռսով խառնեալ,„ որ մատուցուեցաւ Քիստոսի յառաջ քան գխաչելութիւնն, անոր չարչարանաց ցաւերը նուազցնելու նպատակաւ։ Հրէից մէջ սովորութիւն էր այսպիսի թմրեցուցիչ ըմպելի տալ մահապարտից ի ժամու ապանմանն, Առակ։ Լև։ 6։ Ումանք կը կարծեն թէ Մարկոսի զմռսոյն գինին ոչ է նոյն ընդ "քացախով խառնեալ լեզուն„ Մատթէոսի գլ։ Իվ։ 34։ Այս քառղները կը կարծեն թէ զմռսով խառնեալ գինին տրուեցաւ Քիստոսի առ կարեւցուեթեան, որպէս զի տապաստի չզգար չարչարանաց ցաւերը, մինչ քացախով խառնեալ լեզուն, սրմէ խմել չուզեց, առ անգիտութեան տրուեցաւ։ Բայց միւս մեկնաբանն աւելի հաւանական է։ Տես Լեզու։

Զմռսել։ եգիպտացիք մեռելները կը պատէին կամ կը զմռսէին այսպէս. դիապատիկք, որ իրը նուիրական պաշտօնեաներ կը համարուէին, մեռելոյն ըղեղը կոր երկաթով մը կը հանէին ընդ ականջաւն, և գանկը կը լեցնուէին պնդիչ գեղորեիք. կը հանէին նաև փորոտիքը, բաց ի սրտէն և յերիկամանց, ծակ մը բանալով մեռելոյն ձախ կողէն. կը լուային յիչեալ մասերը գինեով արմաւոյ, և նորէն կը դնէին իրենց տեղը, խառնելը լեցնելով պնդիչ և նեխութենէ պահող դեղերով։ Մարմինը կ'օծէին ատեպ իւղով նաճադ, զմբռաւով, կինամոնով և այլ դեղորեիք իրը երեսուն օր, և ապա բուրակի մէջ կը դնէին իրը քառասուն օր։ Այսպէս գին ազատ կը մնար փտութենէ, մինանգամայն կ'երևէր իրը կենդանի։ երբ Մովսէս կ'ըսէ թէ Քանոքացւոյ մարմինը քառասուն օր պատեցին դիապատիկք, հաւանականապէս կ'ակնարկէ այն քառասուն օրը որ հարկաւոր էին նախընթաց գործողութենէն համար, այնպէս որ, ընդ ամենայն, եօթանասուն օր տեւեց Քանոքացւոյ համար Իորդանի ոտգը եգիպտոս, Ծննդ։ Ե։ 2, 3։

Քիստոյ մարմինը կը հանէին բորակէն, կը լուային, կը պատէին երկայն կտաւներով, կը թաղեսէին ի գետնափոս և կ'օծէին խէժիս։ Քիս այնորիկ մեռելը կը յանձնէին ազգականներուն, որ տապանի մէջ դնելով կը պահէին գնա տուներ և կամ գերեզմանն կը դնեին։ Այսպէս պահուեցաւ Քավսիպոլ մարմինը, որ տեսուեցաւ իրը երկու հարիւր տարի ետքը յերկրէն ուեւտաց, Ծննդ։ Ե։ 26։ Շատ մումիաներ կը գտնուին գետ եգիպտոս, տորերկրեայ մասաներուն մէջ յորս գրուած էին երկու կամ երիք հազար տարի առաջ։

Չատարակ մարդոց մեռելը պատրաստ համար կը գործածուէր կուպր կամ ձիւթ, որ գիւրագին և գիւրագիւտ էր։ Այս նիւթով կ'օծէին գիակը և պատանդեն ըստ պիտոյից շատ կամ քիչ։ Գերեզմաններ գըտնուած են ուր հազարաւոր մումիներ

Digitized by Google

դրուած էին կարգաւ մի զմիով առանց տեղատեղի, և պահուած էին այնպէս։

Հրէից սովորական կերպը դի պատելու այսչափ խնամով և կատարեալ չէր։ Հրեայք կը պատէին դին կրկին և կրկին կտաւներու մէջ, այլ եւայլ համեմունքին նիւթեր քսելով, ինչպէս զմուռս, հալուէ, այլովքն հանդերձ։ Այսպէս պատեցին փրկչին մարմինը Յովսէփ և Նիկոդեմոս, բայց Մարիամներք որ չէին գիտեր զայս ուզեցին նոյն պատուիրը մատուցանել Յիսուսի զինի չսբաթաւն Հրէից, Յովհ. ժԹ. 38–40։ Բայց նաև այս կերպով պատել ընդհանուր սովորութիւն չէր Հրէից մէջ։ Տես Թաղում։

Զմբուխտ, քար պատուական, իբր մեծ յակինթ կամ սուտակն, մուխ կարմրագոյն, որ կ'ըսուի թէ կը փայլէր նաև ի մթան, և էր շողշողուն քան զյակինթ, ել. իԸ. 17։

Զոհ, նուէր մատուցեալ Աստուծոյ անոր սեղանին վրայ ձեռամբ օրինաւոր պաշտօնէի։ Զոհը տարբեր էր ընծայէ։ Զոհը ապանդ էր, ուր ընծայն էր պարզ նուէր կամ տուրք։ Շատ պատճառ կայ կարծելու թէ զոհք ի սկզբանէ պատուիրուեցան առատածաւտատ, ապա թէ ոչ կրնայինն համարուիլ իբրև անոսի պաշտօն և Աստուած չէր ընդունիր զանոնք, մինչ գիտենք թէ ընդունեցաւ։ Տես Աբէլ։ Գամ և որդիք Նոյ, Նոյ և սերունդ Նոյա, Աբրահամ և անոր զաւակը, Յոբ և Մելքիսեդէկ, յաւելլ քան զօրէնսն Մովսէսի, մատուցին Աստուծոյ հնութեական զոհեր։ Մովսիսական օրէնքը զոհերուն տեսակը, թիւը և ուրիշ պարագաները միայն սահմանադրեց։ Իւրաքանչիւր ոք ի սկզբան էր քահանայ և պաշտօնեայ իւր զոհին. գէթ ազատ էր ընարել որևիցէ քահանայ և անոր ձեռքովը մատուցանել իւր զոհը։ Ընդհանրապէս այս պատուիրանն էր ընտանեաց գլխաւորին, ուստի և քահանայապետին էր իրաւունք անդրանկին։ Սակայն յետ Մովսիսի քահանայապետութիւնն տուաւ Լեւայ ազգ սեպհական Ահարոնի տան։

Առ հրեայս զոհ մատուցանելու մի միայն տեղ սահմանեալ էր յորինացն։ Նախ վկայութեան խորանը, և ապա տաճարը կու գար ժողովրդը պաշտօն մատուցանել շաբթ զանազանաւ ճշմարտին Աստուծոյ, Ղեւտ. ԺԷ. 4, 9. Բ Օր. ԺԲ. 5–18։ Բայց երբեմն թագաւորք, մեռգապարք և գաւառապետք ուրիշ տեղեր ևս մատուցին զոհ, Դատ. Բ. 5. Զ. 26. ԺԳ. 19.

Digitized by Google

Ա Թագ. Է. 17. Գ Թագ. Գ. 2, 3. ԺԲ. 33։ Հրեից պատուիրուած էր առնել ամէն տեսակ մորգ.զոհ, իբրև հեթանոսական և գարշելի յաչս Աստուծոյ, Ղեւտ. Ի. 2. Բ Օր. ԺԲ. 31. Սազմ. ՃՁ. 37. Ես. ԿՋ. 3. Եզեկ. Ի. 31։

Հրեայք ունէին երկը տեսակ զոհ.

1. Ողջակէզ, ուր ողջոյն անասունը կ'ապրուէր, առանց ինդոյլ մնացորդ զոհել տուողին, և կամ քահանային որ կը զնուր և կը զոհէր անասունը, բայց ի մորթէն զոր կ'առնոյր քահանային, քանզի յաւուրջ քան զմատուցանելն զոհին առ Աստուած, մորթը կը հանէին, և տուրքերն ու փորոտիքը կը լուային, Ղեւտ. Ա. 1–17. Է. 8։ Ողջակէզը գաւանութիւն էր յանցաւորութեան մորդկային ազգին, և նշան քաւութեան։ Բայց անասնոյն պրտւելը տեղանին վրայ կը նշանակէր, մատուցողին կողմէն,ամբողջ նուիրուելն անձին իւրոյ և ամենայնի որ էր իւր առ Աստուած. իսկ ի կողմանէ անասնոյն զոհելոյ՝ կատարուելն քաւութեան։

2. Վճան ֆլոյտ, պատիւքն մեռոյց համար պատարագը, որպ մէկ տեսակն էր վճան յանցանաց, պատիւքն յանցանաց համար մատուցուած զոհը։ Զոհի այս տեսակներէն կը տարբերէին ողջակիզէն այնու, զի այս զոհերը բարոյական կամ ծիսական օրինաց դէմ յանգիտս կամ գէթ առանց յանձնապատուհան գործուած մատնաւոր յանցանաց համար էին։ Այս զոհէն ևս մաս չէր հանուեր զոհատուին, այլ զոհող քահանային միայն ուներ բաժին անկէ, Ղեւտ. Զ.–Ջ. Է. 1–10։

3. Խաղաղութեան զոհ. տանիք կը մատուցանէին ուխտ մը կատարելու, գոհութիւն մատուցանելու Աստուծոյ վասն երախտեաց (շնորհակալութեան նուէրք), կամ տանձին ջերմեռանդութեան համար (ինքնակամ նուէրք)։ Իսրայէլացիք կը մատուցանէին այս զոհերը երբ և կը կամէին, պարտաւորութիւն օրինաց չկար տանց համար, և իրաւունք ամեսոյ էր ընտրել ինչ անասուն որ կ'ուզէր, զոհելի ըստ օրինաց, Ղեւտ. Գ. Է. 11–34։ Օրէնքը կը պահանջէր միայն զոհելի անասնոց անարատը։ Այս տեսակ զոհ մը բերոզը կու գար խորանին դուռը, իւր ձեռքը կը դնէր զոհելի անասնոյն գլուխը, և կը զնուր զոյն։ Քահանան կը սրսկէր անոր արիւնէն

Digitized by Google

չուրջ զսեզանով ողջակիզաց, կ'ապրեր հրով ցմահ քաղցրին, ապին-քը ստորին որովայնին, երիկամանց ճարպը, լեարդը և աղիքը: Եթէ գառն էր կամ խոյ, կ'ապրեր նաև զիստր որ այն երկրին մէջ շատ ճարպառատ է: Քահանան այս բաներըզանին կրակին վրայ դնելէն առաջ, կու տար զանոնք զոհը մատուցանել առաջին ձեռքը, և վեր բարձրացնել և դէպ ի չորս անկիւնս երկրի երեքցնել կու տար զանոնք, բանելով և սգղելով անոր ձեռքը: Անանկին երբուծը և ոչխ ուսը զոհը մատուցանող քահանային էր, և կ'երևի թէ այն երկու մասերն ևս կը դրուէին զոհը մատուցանել տուողին ձեռքը, թէպէտ Մովսես երբուծը միայն կը յիշէ: Ցետ այնորիկ զոհին մնացեալ մասերը կը տրուէին անոր որ զոհը մատուցանել տուաւ, և որ կրնար ուտել զանոնք իւր ընտանեաց և բարեկամաց հետ, Ղևտ Ը. 31: Խաղաղութեան զոհը կը նշանակէր մեղաց քաւութիւն, և այնպէս հաշտութիւն ընդ Աստուծոյ, և ստէպ հաղորդակցութիւն ընդ նմա և ժողովրդեան նորա:

Մեղաց համար ալիւր կամ ըմպելիք մատուցանել չնորհեալ էր աղքատաց, որ կարող չէին եզ կամ այծ կամ ոչխար բերել, Ղևտ. Ե. 10–13: Այսպիսեաց համար բաւական էր մատուցանել ալիւր որոյ վերայ սրսկուած էր ձէթ, և խունկ դրուած էր վրան: Եւ քահանան ալիւրէն ափ մը և բոլոր խունկն առնելով, կը ցաներ զանոնք սեզանոյն կրակին վրայ. իսկ մնացեալ ալիւրն իրեն էր, և պարտէր ուտել զայն բազարջ խորանին մէջ, և քահանայք միայն կրնային ճաշել անկէ: Իսկ ուրիշ նուէրներէ, զորօրինակ, ի պտղոյ, ի գինւոյ, նաշէդի, քաջարէ և յայլոց, քահանան միշտ մնաս մը առնելով կը նետէր կրակը, իսկ Աստուածդրէ կը վերաբերէր նուէրը մատուցանող քահանային և ուրիշ քահանայից: Այս նուէրաց հետ կար միշտ ազ և գինի, բայց ալիւրէ չունուած բաներըբազարջ բլլալու էին, Ղևտ. Բ.:

Այն նուէրը որոյ մատուցմանն ատենը թուելուն մէջ կամ այծ մը կ'աբառնուէր, ճշդիւ խօսելով զոհ չէին, քանզի արիւն չէր թափուեր, և անասունը կը մնար ողջ:

Թուելուք կը մատուցուէին զոհ երբէք առաքիւ, 1. Մեղաց համար, երբ մատուցանող անձը հարուստ չէր և չէր կարող բերել ոչխար կամ արջառ, Ղևտ. Ե. 7, 8: 2. Կանանց մաքրութեան համար յետ որդեծնութեան, Ղևտ. ԺԲ. 6, 7: Եթէ կինը կրնար գառն կամ աղաւնւոյ ձագ մատուցանել, երկուքն ալ պարտէր բերել. գառն ողջակիզի համար, և աղաւնին՝ իբրև վնան մեղաց: Բայց եթէ չէր կարող գառն մատուցանել, կը բերէր զոյգ մը տատրակ, կամ զոյգ մը աղաւնւոյ ձագ. մին՝ ողջակէզ, և միւսը՝ վնան մեղաց: 3. Բռնաւորութենէ մաքրելու կը մատուցանէին երկու ճնճղուկ. մին՝ կը մատուցուէր ողջակէզ, և միւսը՝ կ'աբառնուէր, ինչպէս յիշուեցաւ ի վերոյ, Ղևտ. ԺԻ. 4, եւն., 49–51:

Ջատկական գառին համար տես Ջատիկ:

Խորանին և տաճարին մշտնջենաւոր զոհն էր, Ել. ԻԹ. 38–40. Թուա. ԻԸ. 3, մատուցանել ամէն օր երկու գառն ողջակիզաց տեղանը, զմին՝ առաւօտուն, և զմիւսն՝ յերեկոյին: Առանք կ'ապրուէին իբրև ողջակէզ, բայց մեզմ կրակով, որպէս զի երկար տևէր անոնց ապրուելը: Առաւօտեան գառնին կը մատուցուէր յետ արեգակնագալուստի, յետ խնկարկութեան, ոսկեզնէ սեղանին վրայ, և յառաջ քան արևելեայ զոհ: Իսկ երեկոյեանը կը մատուցուէր ի մէջ երկուց երեկոյից, այսինքն, յետ խնկարկելոյ սեղանին և յառաջ քան զդիշերն: Այս երկու գառանց հետ կը մատուցուէր նաև կէս հինէն գինի և կէս հինէն մաքուր ձէթ, և արդեօք կամ իրբ հինգ հինէն նաշէդ:

Այսպիսի էին Հրէից զոհերը, զոհք որ Աստուծմէ ասհմանուած էին, բայց չէին ինքնին բաւական սրբել զՀոգին կամ յաւէտ անոր մեղքը: Պօղոս նկատուցած է օրինաց այս զոհերը և ուրիշ սպասողութիւնները իբրև "տկար և չքաւոր սկզբունք,, Գաղ. Դ. 9: Այս զոհերը նշանակ

Digitized by Google

էին շնորհաց և մեքբութեան, բայց չէին կարող տալ շնորհք և մեքբութիւն։ Կը ցուցնէին մեղաւորին իւր կատարութիւնը սրբուելու և արդարանալու Աստուած, բայց չէին կարող սրբել զմեղաւորն կամ արդարացնել։ Զոհք մարգարէութիւն կամ օրինակ միայն էին ճշմարիտ զոհին, այն է Գառին Աստուծոյ, որ գերազանց կերպով կը բովանդակէ յինքեան այն զոհերուն բոլոր յատկութիւնները, քանզի է միանգամայն աղջակեզ, վասն մեզաց, և պատարագ գոհութեան. ունի բովանդակ էութիւնը և զօրութիւնը որոց ըստ աւերը միայն էին հին զոհերը։ Ջատկական գառնն, հանապազորդ ողջակեզք, նաշէղմ և գինւոյ նուէրներ, և ուրիշ որևիցէ տեսակ նուէր կամ ընծայ, կը խոստանար և կը ցուցնէր ճիշտ Քրիստոսի մահը, եբր. թ. 9–15. ժ. 1։ Ուստի և ճիշտ իբրով մահուամբ չնջեց զոհերը, Ա կորնթ. ե. 7. եբր. ժ. 8–10։ Պատարագելով զինք միանգամ ամենուն համար, եբր. ժ. 3, խափանեց ուրիշ ամէն զոհ և պատարագ, և կը փրկէ յաւիտեան զորս միանգամ կը հաւատան, եփես. ե. 2. եբր. թ. 11–26, և առանց այլ քաւիչ զոհի, Աստուծոյ արդարութիւնը պիտի չերծողուր բնաւ ազատ որևիցէ մեղադիր հոգին։

Փոխանակ մեղաւորին ուրիշի մը զոհաբերուն գաղափարը Հին Կտակարանին մէջ հաստատակ է, Ղեւտ. ԺԶ. 21. ԲՕր. ԻԱ. 1–8. եւ. ՄԳ. 4. Դան. Թ. 26. և այս էր անաստուածներ մեռուցցանելուն խորհուրդը, Ղեւտ. Դ. 20, 26. ե. 10. ԺԴ. 18. ԺԶ. 21։ Այս է նաև պատճառը թէ ինչու համար ասրիւնը, որ անասնոյն բուն կեանքը և հոգին է, կը սրբացնէր մեղաւորին վրայ և կը թափուէր առաջի Աստուծոյ նշանակելու համար զոհին յետին կորուստը կամ մեռը փոխանակ մեղաւորին, Ղեւտ. ԺԷ. 11։ Բայց մեծ խնամով խրատ կը տրուէր Հրէից չվատահիլ այն զոհերուն իրրև տրժանաւոր պատարագի։ Ըստ ատ էր անոնց թէ առանց զղջման, հաստատուն և նորոգմանն, որևիցէ զոհ գործելի էր Աստուծոյ, Աւետ. ԻԱ. 27. երեմ. Զ. 20. Ամովս. ե. 22. Միք. Զ. 6–8, թէ Աստուած տգորմելի՛ թիւն կ՚ուզէ և ոչ զոհ, Ովս. Զ. 6. Մատթ. թ. 13, և կատարեալ սէր առ ինքն, Մարկ. ԺԲ. 33։ "Հնազանդութիւնը զոհէն, ու խոսք մեռիկ ընելը խոյերուն ճարպէն աղէկ է„ Ա Թագ. ԺԵ. 22. Աւետ. ԻԱ. 3. Մատթ. ե. 23։ Տես և յիսներորդ սաղմոսը։ Ինչպէս առաքիտատեսութեամբ, նոյնպէս անաստուն կրնար բսել. "Աստուծոյ զոհը կոտրած հոգին է. կոտրած ու խոնարհ սիրտը, ո՛վ Աստուած, դուն չես անարգեր„ Սաղմ. ՂԱ. 17։ Հրեայք, եթէ չունէին այս ոգին, չէին կրնար հաճոյական զոհ մատուցանել Աստուծոյ, և Աստուած չատ անգամ մարգարէից բերնով կ՚իմացնէ զայս, Սաղմ. խ. 6. եբ. Ա. 11–14. Ովս. Զ. 6. Յովէլ Բ. 12–18. Ամովս. ե. 21, 22, այլովք։

Զոհ կամ պատարագ բառը երբեմն փոխաբերութեամբ կը գործածուի փոխանակ Քրիստոնէից կրօնական պաշտամանն, ցուցնելու համար թէ Քրիստոնէից իրավ բան մը տալու է ի նուէր Աստուծոյ, Հռոմ. ԺԲ. 1. Փիլիպ. Դ. 18. եբր. ԺԳ. 15, 16. Ա Պետր. Բ. 5։

Ջոռոնք, մեծ քար մօտ Յորդանան Ռուբէնեայ, ի հովտին որ է կէց ընդառաջելի յարևելից Տաբասեայ, ուր կուսակրեօք Աղոնեայ ժողովեալ էին յաստատամբութիւն, Դ Թագ. Ա. 9։

Ջոպա առեղ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, և պատմութեան եր գործածել զայն ի սրսկմունս որ Հրէից ծխատական օրինաց մեան էին, Եւ. ԺԲ. 22. Ղեւտ. ԺԴ. 4–6. Սաղմ. ՂԱ. 9. եբր. թ. 19։ Ի նաւատ Թափ, և կը յիշուի իրրև բաբերազգին առակ տնկոց մէջ, ինչպես մեայր ծառը կը յիշուի իրրև բաբերազգին առակ, Դ Թագ. Դ. 33։ Ցովհաննես առաքեալին մէջ, գլ. ԺԹ. 29, զինաւորաց համար կ՚բսուի թէ "քաղցախով սպունգ մը լեցնելով, զսպոյն մշտիկի վրայ փաթթած„ մատուցին Քրիստոսի բերնին, այսինքն զսպոյ կոչուած առնկին բանին կամ եզիզան վրայ, որ կ՚երևոյր իբր երկու ոտք կամ ալեզի երկայն, և բաւական էր հաս-

Digitized by Google

նել խաչի վրայ գանուած անձի մը մինչև բերանը։ Մեկնիչք ուրիշ այլեւայլ տուներու անուն կը կարծեն Սուրբ Կրոց զոպան։

Զուգեցիք, Ըստ Քազդէացւոյն եւ քան եօթանասնից թարգմանութեան կը նշանակէ այր յաղթանդամ եւ արտաքոյ. Զուգեցիք կը բնակէին յարեւելից Յորդանանու առ Ասրատամոս, երբ յաղթուեցան ի Գեդողագոմորայ եւ անոր դաշնակիցներէն, Ննդ. ԺԴ. 5, եւ կը կարծուի թէ էին յազգէ հսկայից որ կը կոչուէին Զամզումիք, Բ Օր. Բ. 20։

Զբաճ, Ղեւեմ. Դ. 16. Յոբ. ԽԱ. 26, կը նշանակէ պատկանակ, այսինքն մարմինը զինուց հարուածներուն դէմ պաշտպանելու տեսակ մը հին ազգանելիք պատերազմոցաց ի ձեռ բանկոնի կամ պատմուճանի, և կ'իջնէր ի ծոծրակէն մինչև մէջքը։ Զրահը կը շինուէր գժուարաբեկ մորթէ, կամ խառ խառ առանեթատոպ կըտաւէ, կամ իրարու վրայ յեղ պըզնձէ վահանակներէ զորն թեփոց ձկանց, և կամ շղթայակերպ կամ ուղղանակերպ յօրինեալ մանր մանր օղակներէ, Եզ. ԻՀ. 32. Լթ. 23։

Զօրաբաբել, որդի Սաղաթիէլի, յազգատոհմէ Դաւթի։ Եզր. Ա. 8, կը կոչուի "Սասրասար իշխան Ցուդայ", Զօրաբաբել, ինչպէս առնուն յայտնի է, ծնած էր Բաբելոն, և եղաւ առաջնորդ առաջին հատուածին Հրէից դարձելոց Բաբելոնի գերութենէն 536 ին նախ քան զՔրիստոս։ Ակբաս անոր յանձնէց տաճարին նուիրական անօթներըը, զոր Զօրաբաբել դարձուց Երուսաղէմ, Եզր. Ա. 11։ Զօրաբաբել կը յիշուի մինչ նախ իրեւ գլուխ իրենց հայրենիքը դարձող Հրէից, Եզր. Բ. 2. Գ. 8. Ե. 2. Անգ. Ա. 1. Բ. 1–9, 21–23։ Նա դրաւ տաճարին հիմը, Եզր. Գ. 8, 9. Զաք. Դ. 9, և նորէն հատատեց Աստուծոյ պաշտօնը և ժողովրական զոհերը։ Երբ Սամարացիք կամեցան գործակից ըլլալ տաճարին վերստին շինութեանը, Զօրաբաբել և ուրիշ գլխաւորք Ցուդայ չտուին անոնց այս պատիւը, մինչև որ Կիւրոս հրամայեց Հրէից միայն շինել զայն, Եզր. Գ. 2, 3։ Սամարացիք հրամանն առնելով Պարսից թագաւորէն գադրեցուցին տաճարին շինութիւնը, և Հազիւ Դարեհի Վիշտասպեայ երկրորդ տարին 524 ին նախ քան զԿր., եւս հրամանի յաւազ առնել շինուածը։ Զօրաբաբել վայ ուրիշ բան չէիք գիտեր, բայց միայն թէ անկէ կը սերէին Յովսէփ և Մարիամ միանգամայն, Մատթ. Ա. 13. Ղուկ. Գ. 27։

Զօրաց Տէրը, ըստ Երրայեցերէնին Սաբաովթ որ կը նշանակէ զօրք կամ զօրութիւն, առատ Եհովա—Սաբաովթ կը թարգմանուի Զօրաց Տէր, կամ, Տէր զօրութեանց։ Զօրք բառը հոս չատ ընդարձակ նշանակութիւն ունի. կրնայ նշանակել երկնից զօրքը, այսինքն զհրեշտակս, որ Աստուծոյ պաշտօնեաներն են. կրնայ նշանակել նաև զաստեղս և զմոլորակս որ իրրև զօրք ճակատեալ ի պատերազմ կը կատարուին Աստուծոյ կամքը. կրնայ նշանակել դարձեալ երկրաւոր թագաւորաց զօրքը, որոց կռիւները կը դարձուին Աստուած ի կատարսեաց իմաստուն խորհրդոց իւրոց. կրնայ վերջապէս նշանակել առնուց խաւմերը, ինչպէս մեռոքը որ զօրկաս եգիպտոս, լորամերգին որ կերակրեց գԻսրայէլ յանապատին, կամ, գրաւիծը և խաւնիծը որ Տէ-

Digitized by Google

բոլը "մեծ զօրքը„ կը կոչուին, Յովել Բ. 25. և վերջապէս, Աստուծոյ ժողովուրդը, հին և նոր ուխտին միանգամայն. արդարև մեծ զօրք՝ որոյ զօրապետ և հրամանատար Աստուած է, Բ Թագ. Զ. 2. Սաղմ ԻԹ. 10. Հռովմ. Թ. 29. Յակ. Ե. 4։

Է

Էգդոն, զօրաբոյլ, առըջայ Մովաբացոց, օգնութեամբ Ամմոնացւոց և Ամաղեկացւոց, նուաճեց Հրէից հարաւային և արեւելեան ցեղերը։ Էգդոն արքայանիստ քաղաք ըլաւ իրեն գերիքով, և պահեց իր իշխանութիւնն ութեասան տարի, բայց յետոյ ապստամբ ՅԱւովդայ, և անոր ժողովուրդը ցրուեցաւ, Դատ. Գ. 12–30։

Էդովմիթ, քաղաք, Բենիամինի և Յուդայի սահմանագլուխը, ոչ հեռի Յերիքովէ երուսաղէմ երթալու ճամբուն վրայ։ Այս ճամբան կ'ելլէ սամոյի և քարաւտ երկրէ, "Էդովմիմի զառիթմերէն„ Յես. ԻԲ. 7. ԻԸ. 17. և է անդի ապստամբի աւազակաց։ Քրիստոսի առակը բարի Սամարացւոյն վրայ, Ղուկ. Ժ., այս տեղը կ'ակնարկէ։

Էլ, զբօսիխն, մին յանուանց Աստուծոյ, մանաւանդ ի քերթուածս, Ծնն. ԼԴ. 18–20։ Յաճախ կը գտնուի մանաւանդ ի յատուկ անուանս, զորօրինակ Բեթէլ, Դանիէլ, Եղիա, այլովք հանդերձ։ Էլոյի, ինչպես Էլի, կը նշանակէ Աստուած իմ։

Էլա, խէթ, 1. Հովիտ ուր ապան Դաւիթ զԳողիաթ, և Թագ. ԻԷ. 2, 3, 19։ Էբ, Հաւանականապէս, իբր մետասան մղոն դէպ յարեմտեան հարաւ Յերուսաղէմէ։

2. Որդի և յաջորդ Խորսիլի թագաւորին Բաասայի, 926 ին նախ քան զԳՔ.։ Երկու տարի թագաւորեց Եղէլն հոգը, ապստամբ յարձնցուեցաւ ի Զամբիայ որ անոր ապստամբութեանն էր։ Զամբի թագաւորելով փոխանակ Էլայի ջնջեց անոր տունը, քանզ մարգարէութեան ցեղապ, Գ Թագ. ԺՋ. 6–10։

Էլիսաստա, տես Փառաց։

Էմիմ, ահասոյ, ազգ հսկայ և պատերազմող, որ ի ժամանակս Աբրահամու ունէր զերկիրն յայնկայս Յորդանանու։ Յետոյ Մովաբացիք եկան հան, Ընդեց. ԺԴ. 5. Բ Օր. Բ. 10։

Էմմաուս, բարդ բառ կամ անուն երբայեցերէն, որ կը նշանակէ ընդ ծով Ապաստ։ կ'ատենուի Միջերկրական ծովը, որ, միացնելով աստուածային բնութիւնն ընդ մարդկայնոյն, և գալով բնակել ընդ մարդկան, է արդարև ընդ ծով Ապաստ։ Ես. Է. 14. Ը. 8. Մատթ. Ա. 23։

Էմմաուս, Ըբ.ւ, գիւղն ուր կ'երթային երկու աշակերտք, երբ Յիսուս ճամբան երեսցաւ անոնց իբր յարութեան օրը, Ղուկ. ԻԴ. 13։ Ղուկաս Էմմաուս գիւղին հեռաւորութիւնն Յերուսաղէմէ կը գնէ վեհասուն ասպարէզ, կամ իբր 7½ մղոն. և Յովսեպոս կը յիշէ գիւղ մը Էմմաուս անուն նոյնչափ հեռի երուսաղէմէ։ Այս վկայութիւնները բաւական յայտնի են, ուստի կընաք յուսացուիլ թէ աշխարհագիրք դիւրաւ պիտի որոշէին այս գիւղին տեղը. զարմանալի է սակայն որ Քրիստոսեայ մատենագրաց կարծիքը տարբեր է Էմմաուսի վրայ։ Ընդհանրապէս կը կարծուէր թէ Ղուկասու Էմմաուսն էր այն Էմմաուս որ էր փղշտացւոց գաշտին սահմանը, և յետոյ կոչուեցաւ Նիկոպոլիս, իբր քսան մղոն հեռի Յերուսաղէմէ։ Եւսեբիոս և Հերոնիմոս ունէին այս կարծիքը, և բոլոր աշխարհագիրք, մինչև ի սկիզբն ԺԴ. գարու, հետեւեցան անոնց։ Ցետոյ, չենք գիտեր ինչ պատճառաւ, սկսաւ կարծուիլ թէ Էմմաուսի տեղն էր Գուպէխիզէ կոչուած փոքր գիւղն, իրը երեք մղոն յարեմտից Նէապոլսի, որ է հինն Մասփա, և ինն մղոն Յերուսաղէմէ. բայց այսպէս կարծելու գոյզն պատճառաւդամ չկայ։ Զիարդ և իցէ Էմմաուսի տեղը տակաւին կը մնայ անորոշ։

Էն, բնատուի անասուն որ ամենուն ծանօթ է։ Յճախ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս։ Ազնուականք Զոզնատիոս մէջ էշով կը պատկերին։ Դերձակաց իւր երգին մէջ "ճերմակ էշերս վրայ հեծնող„ կը կոչէ երկրին հարուստները, Դատ. Ե. 10։ Տես և Դատ. Ժ. 4. ԺՌ. 14։ Աբեղեան էշք ան-

Digitized by Google

նման են հիւսիսային երկիրներուս էշերուն, քանզի են աւելի մեծ, շղայտ և փայլի, և նոյն գովելի յատկութիւններն ունին ինչպէս հին ատենը նոյնպէս հիմա, ուստի և հեծնելու կը գործածուէին, մանաւանդ մատակներն, իրենց հատուցում գնացից համար։ Ա.յս պատճառաւ շատ անգամ մատակ էշեր յիշուած կը գտնենք։

Ցիւռը կամ վայրի էշը, ծանօթ ասնաուն յատկելու, նոյնպէս յուշած կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, և է քան զԿատարակ էշն ատելի զուղղիկ և յարդի։ Ցիւռ ի հնումն շատ կը գտնուէր ի Պաղեստին, յԱսորիս, յԱբարբիս, ի Միջագետս, ի Փռիւգիա և ի Լիկաոնիա, բայց զարդիս քիչ են ցիւռք այն երկիրներուն մէջ, և կ'երևի թէ հիմիս թաքստոցներուն մէջ, Պարսկաստանի և Հնդկաստանի մէջ տեղ տեղ և Ափրիկէ կը գտնուին։ Ցիւռք շատ կողմանէ նման են վայրի ձիոյ։ Երամ երամ կը պատահին ընդ առաջնորդութեամբ իրենցմէ մէկուն որ ուղեցոյց կամ պատհապան է։ Իր կենդանական ճամբան, կը թողուն մարդոց մօտենալ իրենց, բայց յաղագ անհնարին արագութեամբ կը փախչին։ Չէ յաջողուած ի մանուածանդ անոնց թեթևութիւնն ու շուտութիւնը։ Ցուռ ձայնը կը նմանի հատարակ իշու ձայնի, բայց աւելի բարձր և բարակ է։ Մ. Օ. րիէր կ'ըսէ. "Ուղեցինք որսալ երկու ցիւռ, որոց արագութիւնն աւելի էր քան մեր ձիերուն արագութիւնը, և փախչէլով մինչ բաւական հեռանալէն եռալը, զկայ առին, և մեզի գառնալով սկսան խորտակել ձայն հանել ունգամբք որպէս թէ ծաղրելու համար մեր ունայն ջանքը զանոնք բռնելու։

Էփսիքա, ութերէն է՛, կամ ընդ որ հաճիլ է՛, մերոյ Մանուսկէի, Դ թագ. իԱ. 1, և ևկեզեցւոյ արուեստ անուանները մին, ե. կԲ. 4։

Ը

Ըննծայ։ Ընծայ տալ տուիրուելի ինչ եղած է ի վաղուց հետէ ի նշան սիրոյ, պատուոյ կամ մեծարանաց։ Մեծարանք առ թագաւորս շատ անգամ ընծայիս կը ցուցուէր, Ա թագ. ժ. 27, նոյնպէս բարձր աստիճանի անձանց ընծայիք օրէն էր մատուիլ, Ծննդ. խԳ. 11. Դատ. Զ. 18. Ա թագ. Թ. 7. Գ թագ. ժԴ. 3. թագաւորք զգեստս ընծայ կու տային անոնց զորս կ'ուզէին պատուել, Ծննդ. խե. 22, 23. Ա թագ. ժԸ. 4, և գանձ՝ ուրիշ թագաւորաց, առ յարդանաց կամ առ երկիւղի, Դ թագ. ժԶ. 8. ժԸ. 14. Բ Մնաց. Թ. 9, 12։ Ցաղթողք իրենց յաղթական կառքէն կը սփռէին ընծաներ և մանաւանդ շնորհք ի նշան ուրախութեան և մեծարեան, Սաղմ. կԸ. 18. Գործ. Ա. 2, 4։ Մարգարէք կ'ընդունէին կամ կը մուծէին ընծայ, ինչպէս որ պատահ կը հասնուէին իրենց, Դ թագ. ե. 15. Ը. 9. Գան. Բ. 48. ե. 17։ Ընծայ բառը շատ անգամ գործածուած է փոխանակ կաշառաց, նե. իԳ. 8. Սաղմ. ժե. 5. ես. ե. 23։ Ընծայ կը կոչուին նաև նուէրք մատուցեալք առ Աստուած, Բ Օր. ԺԶ. 17. Մատթ. ե. 23, 24։

Աստուծոյ մատուցեալ ընծան իրեև անարիւն նուէր տարբեր էր զոհէն, բայց մեր թարգմանութեան մէջ ընծան երբեմն կը նշանակէ նաև զոհ։ Ընծաներէն, այսինքն անարիւն նուէրներէն ոմանք, ինչպէս ալիւր, գինի, աղ, կը մատուցանէին զոհերու հետ. այլք զոհերու հետ կապակցութիւն չունէին։ Զոհերոյ պէս, ընծաներէն ևս զոմանս պարտք էր մատուցանել, ինչպէս երեսփոխներէն

Digitized by Google

և տատանուրդները. այլք կամաւոր միայն էին։ Մաքսեաց գրոց մէջ այլևայլ տեսակ ընծաներ կը յիշուին։ Ասոնց մէջ են, 1. Նաչիհ կամ գերմանի ալիւր, 2. Շօթք եփեալք ի թոնիր, 3. Շօթք եփեալք ի տապակի, 4. Շօթք խաղով խորովեալք, 5. Նոր հնձոց երախայրիք, լոկ և կամ խորովեալ հատակով կամ առանց հատակի։ Շօթերը կը շաղախէին ձիթով, և կամ կը խորովէին ի տապակի, կամ եփելէն ետքը կը թաթխէին ձիթոյ մէջ։ Ակզանին մատուցանած հացի ընծան բազարջ էր, քանզի խմոր երբէք չէր մատուցանէր սեղանը ոչ լոկ և ոչ զոհերու հետ, Ղեւտ. Բ. 11, 12։ Բայց հատորապէս խմորուն հաց կրնար ընծայուիլ քահանայից և պաշտօնէից տաճարին։ Մեղը երբէք չէր ընծայուիր զոհի հետ, բայց կրնար մատուցանիլ մինակ, իբրև երախայրի, Ղեւտ. Բ. 11, 12։ Անոնք որ անտառն կը բերէին զոհելու, պարտէին նաև բերել ընծայ ալիւր, գինի և աղ զոհին հետ։ Անոնք որ նուէր միայն կը մատուցանէին հաց կամ ալիւր, կը մատուցանէին նաև ձէթ, խունկ, աղ և գինի, որ իրր թէ նուէրին համեմներն էին։ Պաշտօնեայ քահանային կ'ընծայուէր ընծաները բերողին ձեռքէն, անոնցմէ մին մը կը դնէր սեղանին վրայ, և մնացորդը կը պահէր իրրև պաշտօնեայ Աստուծոյ ի սէուս իւր։ Մատուցուած ընծաներէն խունկը միայն կ'այրէր բոլորովին, քահանային բան մը չէր պահեր անկէ։ Տես Ղեւտ. Բ. 2, 13, եւն. Թուա. ԺԸ. 4, 5։

Երբեմն օրէնքը ցորեն կամ հաց միայն կը պահանջէր, զոր օրինակ երբ հնձոց երախայրին կը մատուցուէր, թէ՛ ընդհանուր ազգին կողմէն, և թէ՛ առանձին մարդոց կողմանէ իրրև նուէր։ Անարիւն նուէրը կը նշանակէին ընդհանրապէս ոչ այնպէսի քաւութիւն, որչափ ընծայատուն անձին և առաջնածոց նուիրումն առ ԵՀովան։ Մէկոյ երբ ընծայատուն ազգքառ բլլալով չէր կրնար անասուն գնել, փոխանակ անասունի կը բերէր անարիւն նուէր իրրև զոհ քաւութեան, Ղեւտ. Ե. 11։ Տես և Զաճ։

Թ

Թաբգէ, հանճարեղ, ստեղ Ամբիծ որ յետ մնալուան Էլէյի իբր երեք տարի ի զուր հետամտած եղաւ առնել Իսրայէլի թագաւորութիւնը, Գ Թագ. ԺՋ. 18–23։

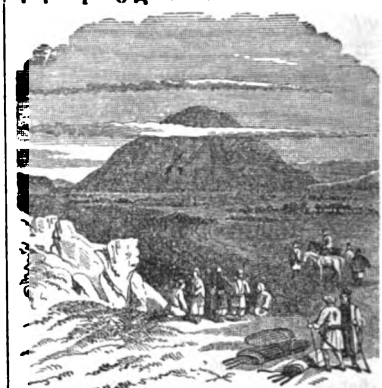

ԹԱՒՕՐ, Ի ԴԱՇՏԻՆ ՅՕՁՐԱՁԵԼԻ

Թաւօր, առանձին լեառն ի Գալիլեա, յորմէ Յեզրէելից հիւսիսակողմն դաշտին, որոյ մէկ բազուկը միւնոյն ուղղութեամբ կը ձգուի անդր քան զլեառնն։ Թաւորի գեհինը կաւաքար է, լեառ՝ կոնաձև և անտառապատին, մանաւանդ հիւսիսային կողմը։ Ունի ընտիր կաղնիներ և ուրիշ ծառեր և հատաւէտ տունկեր։ Դաշտէն որ առ ստորոտով նորա է՝ կը բարձրանայ 1,350 ոտք, իսկ դաշտը Մէջերկրականն ծովէն վեր է 400 ոտք, և մանուածոյ շաւիղ մը որ լերան հիւսիսային արեւմտեան գլին է՝ մէկ ժամու մէջ կրնայ մարդ ելլել ձիով լերան գագաթը։ Լերան գագաթը երկայնաձև փոքր տափարակ է որոյ շրջապատն է իբր մէկ մղոն։ Մեծատարած և գեղեցիկ է տեսարանը լերան գլուխը կեցողին տեղը։ Երեքին կողմն ալ բազուկք Պաղեստինումէջ գեղեցկագոյն տեսարաններէն մին կը համարին զայն, և Լաթտ Նոճենի գէշ չի յիշեր թէ քան զայն գեղեցիկ տեսարան տեսած էր երբէք ուրիշ լեռնէ մը։ Տես Երեմ. Խ. 18։

Digitized by Google

Թաբօր լեռնէն կը տեսնուին ծիլդ ալն տեղերը որ կը տեսնուին Նազա-րեթի բարձունքներէն որ ամեկէ հինգ մղոն են դէպ արեւմուտք. Տես Նա-զարէթ։ Թաբօր լեռնէն կը տեսնուի Միջերկրական ծովը բայց ընդ աղօտ, բարձրաբանդակներէն ամենէն որ կան ընդ մէջ լերան և ծովուն, ի դաշ-տին որ է լերան հարաւային ստորո-տը՝ կը բզխեն ակունք հեղեղատին Կիսո՛ն. այն դաշտին վրայ են նաև Ենդովր և Նային, գիւղք առնաւանիք ի պատմութեան Սուրբ Գրոց։ Ոչ միայն ցեղապետի բարերար դաշտը, և կարմեղոսի և Գեղրուղայ լեռները և այլ տեղք, այլև Գալիլեայի ծո-վուն մէկ մասը կը տեսնուի յարեւելս հիւսիսոյ, և դէպ ի հիւսիս կը տես-նուին նաև լերինք Գալիլեայի, Հան-դերձ Սափետ քաղաքաւ որ այն լե-րանց բարձրագունին գագաթն է, և կը յիշեցնէ առաջը որ Թերեւս այն քաղաքն ակնարկելով ըսաւած է, "Քաղաք մը որ լերան վրայ կեցած է՝ չկրնաը պահուիլ։„ Աւելի դէպ ի հիւսիս և արեւելք, իբր յիսուն մղոն հեռուն կը տեսնուի Հերմոնի ձիւնա-պատ գլուխը, Սաղմ. ՁԹ. 12։

Ի հնումն կար ամենը քաղաք մը Թաբօր լերան գլուխը, Թերեւս Նովին անուամբ, և Մնաց. Ջ. 77։ Ջրիս-տոսի ժամանակ կար այս քաղաքը, և Հռովմայեցիք պահպանող ունէին հոն. այս հակառակ կու գայ ատան-դութեան որ ցԹաբօր կը դնէ տեսու-բան այլակերպութեան։ Լերան գա-գաթն վրայ դեռ կան հին պարսպի մը աւերակներ, ուրիք ուրիք կան նաև մեսգորդք բերդից և տանց, յորոց ոմանք են խաչակրաց ժամա-նակէն, այլք՝ աւելի հին։ Թաբօր լեռն Իսաքարայ և Զաբուղոնի սահ-մանին վրայ է, Ցես. ԺԱ. 12, 22։ Բարակաչ զօրքն հոն բանակեցաւ յա-ւագ քան զկաուելն ընդ Ահաբայի, Դատ. Դ. 6, 12, 14 Ցետ ժամանակաց կը թուի լեալ նիստ կառապաշ-տութեան, Ովս. Ե. 1։

Թագաւոր, Թագաւորք։ Ի Սուրբ Գիրս Թագաւոր բառը միշտ չի նշա-նակեր իշխան մեծազօր, և մեծամեծ երկիրներու տէր։ Աւանդին քաղաք-ներու, կամ իրենց վերաբերեալ քա-նի մը գիւղեր միայն ունեցող քա-դաքներու իշխանաց շատ անգամ Թագաւոր անուանը տրուած է. նաև Թագաւոր կոչուած են ի Սուրբ Գի-րըս անձինք զոր պարտ էր մանաւանդ առաջնորդ կամ գլխաւոր կոչել։ Այս դիտողութիւնը կը վերցունէ զարմանքը զոր Թերեւս պիտի զգան ոմանք տեսնելով որ Քանանաց պէս փոքր երկրի մը մէջ կային երեսուն և մի Թագաւորք զոր նու ածեց Ցե-սու, Ցես. ԺԲ. 9–24, բայց յայլոց բազմաց որ անտարակոյս գերծան ի զինուց Ցեսուայ։ Նոյն իսկ Ադոնի-բեզեկ որ հզօր Թագաւոր մը չէր՝ կը յիշէ եօթանասուն Թագաւոր որոց յաղթած և ձեռաց և ոտից բոլի-մատները կտրած էր։ Տես և Գ Թագ. Դ. 21։ Այս Թագաւորք շատ տեղ անտարակոյս նման էին այժմու Ա-րաբացւոց չէ խերեան։

Իսրայէլացիք Թագաւոր չունեցան մինչև Սաւուղ, և կատաւարուեցան նախ ծերերէ, ինչպէս յեգիպտոս. ապա Աստուծմէ կարգեալ առաջ-նորդներէ, որպիսիք էին Մովսէս և Ցեսու, ապա ի գատաւորաց, որպիսի էին Գոթոնիէլ, Աւոտ, Գիդէոն, Սամուէլ, և Հուսկ ուրեմն ի Թա-գաւորաց, որպիսի էին Սաւուղ, Դա-ւիթ, Սաղոմոն։ Որովհետև Աստու-ծոյ մասնաւոր ժողովուրդն էր Իսրա-յէլ, անոնց կառավարու Թեան կերպն էր բոլոր աստուածպետական։ Աստ-ուած տուաւ անոնց օրէնք, Աստ-ուած կը դնէր անոնց իշխանները. այն օրինաց և իշխանաց պարտէր Հնազանդիլ ժողովուրդն, իբրև Աս-տուծոյ, և ի դիպել տարակուսա-նաց պարտէր Հարցունել Աստուծոյ, իբրև բոլոր իշխանի և տեսանո՛, Հնչ-պէս որ գրուած է. "Տէր է մեր դա-տաւորը, Տէր է մեր օրէնադիրը, Տէր է մեր Թագաւորը։„ Հրեից Թագա-ւոր ինդրելը Հնչնամարհ էր ընդդէմ Աստուծոյ. իբրև անհնազանդ և ա-պստամբ յետոյ կալ անձիկական կառավարութենէն Եհովայի, Ա Թագ. Ը. 7։ Բայց և այնպէս նաև ընդ իշ-խանութեամբ Թագաւորաց Իսրայէ-լացիք զԱստուած ունէին իրենց Թա-գաւոր։ Կառավարութիւնն, իբրև մանաւանդ, էր քրէական յանցանք-

Digitized by Google

Անոնց օրէնքը դարձեալ Աստուածոյ գիրքն էր։ Թագաւորը կ՚օծուէր Աստուծոյ մարգարէէ մը և կամ քահանայապետէն, և այս անձինք կը դնէին Թագն անոր գլուխը և գաւազանը ձեռքը կու տային, Բ Օր. ժԷ. 15, 18–20. Ա Թագ. ժ. 1. ժԲ. 12–15. Բ Թագ. Ա. 14, 21. Գ Թագ. Ա. 39. Դ Թագ. Թ. 1–6. ԺԱ. 12. Աղաղ. ԻԱ. 3։ Իբր նուիրական պաշտօնէից ձեռնադիր կու տար Աստուածհաճոյ կացուցանելով գործոց վերաբերեալ այնպիսի հրամաններ որ հարկաւոր էին և կը խնդրուէին, և նոյն պաշտօնեայք Աստուծոյ իրենց հրահանգներով և խրատներովը կը կատարէին ազգային գործքերուն մնծագոյն և կարևորագոյն մասը։ Յորչափ ժողովուրդը և Թագաւորը կը նայէին Աստուծոյ իրեւ իրենց գլխոյն, բարեհնչեան և յաջող էին, և երբ խոտորեցան Աստուծմէ, կործանեցան խաւար։ Յերկուց Թագաւորութեանց, Յուդայի և Իսրայելի, այս վերջինը շուտով և բոլորովին ետ կեցաւ ի հպատակելոյ Աստուծոյ, Բ Մնաց. ԺԳ. 4–12. ուստի և կորսուեցաւ նախ, տևելով երկերիր յիսուն և չորս տարի զինի մնչհուան Սողոմոնի, 975–721 նախ քան զԳր., իսկ Յուդայի Թագաւորը իրեն ալ հետևող տոհմերէ։ Յուդայի Թագաւորութիւնը տևեց երեք հարիւր ութսուն և եօթը տարի յետ բաժանումին, 975–588 նախ քան զԳր., ունենալով իրենէ ետեւի Թագաւոր ի ցեղէն Դաւթի։ Հետևեալ ցուցակին մէջ կը տեսնուին միանգամայն Յուդայի և Իսրայելի Թագաւորը ըստ պատմութեան Սուրբ Գրոց, անոնց Թագաւորութեան սկզբան և տևողութեան Թուականութիւն, ժամանակագրութիւնն է Ռուսերուսի և ալոցներուն որ գրեթէ համաձայն են իրարու։

ԹԱԳԱՒՈՐՔ ՈՂՋՈՅՆ ԱԶԳԻՆ

	Ն. Ք. ՋԳՐ.	ԹԱԳԱՒՈՐԵՑ
Սաուղ	1095	40 տարի
Դաւիթ	1055	40 »
Սողոմոն	1015	40 »

ՅՈՒԴԱՅԻ ԻՍՐԱՑԵԼԻ Ն. Ք. ՋԳՐ. ԹԳԻՐՆԵՐ

Ռուբովամ	975	17 տարի
Յերոբովամ	975	22 »
Աբիա	958	3 տարի
Ասա	955	41 »
Նադաբ	954	2 »
Բաասա	953	23 »
Ելա	930	1 »
Զամբրի	929	7 օր
Ամրի	929	12 տարի
Աքաաբ	918	22 »
Յովսափատ	914	25 »
Ոքոզիա	897	2 »
Յովրամ	896	12 »
Յովրամ	892	8 »
Ոքոզիա	885	1 »
Գոթողիա թագակալ	884	7 »
Յովսա	878	40 »
Յովաքազ	856	17 »
Յովաս	840	16 »
Ամասիա	838	29 »
Յերոբովամ Բ	825	41 »
Ոզիա	810	52 »
(Ամամէջ)	784	12 »
Զաքարիա	772	6 ամ.
Սեղղում	772	1 »
Մանայէմ	771	10 տարի
Փակէիա	760	2 »
Փակէէ	758	20 »
Յովաթամ	758	16 »
Ահազ	741	16 »
(Ամամէջ)	738	10 »
Ովսէէ	729	19 »
Եզեկիա	726	29 »
Սամարիա կ՚առնուի	721	
Մանասէ	697	55 »
Ամոն	642	2 »
Յովսիա	640	31 »
Յովաքազ	609	3 ամ.
Յովակիմ	609	11 տարի
Յովաքին	598	3 ամ.
Սեդեկիա	598	11 տարի
Երուսաղէմ կ՚առնուի	588	

Թագաւորաց Գիրքը։ Թագաւորաց առաջին երկու գիրքը որ Սամուէլի կ՚ընծայուին՝ չեն կրնար ամբողջ անկէ գրուած ըլլալ, քանզի Ա Թագ. ԻԸ. գլխոյն մէջ կը յիշուի անոր մահը, 1055 ին նախ քան զԳր.։ Հաւանական է սակայն թէ մինչև յիշեալ գլուխը Սամուէլ գրած է. իսկ ետեւեալ գլուխները կ՚ընծայուին ընդհանրապէս Նաթանայ և Գա-

Digitized by Google

գալ, 1018 նախ քան զԳՐ. ։ Թագաւորաց առաջին երկու գիրքը կը պարունակեն Սամուէլի, Սաուղայ և Դաւթի պատմութիւնները։ Առնչութիւն վկայութիւն բերուած է Նոր կտակարանին մէջ, Գործ. ԻԳ. 22. Եբր. Ա. 5. Նաև ազգմնագց և ուրիշ գրոց մէջ կան այս գիրքերն ակնարկող խօսքեր։ Վերջին երկու գիրք Թագաւորաց կը պարունակեն Յուդայի և Իսրայելի Թագաւորաց պատմութիւնը միանգամայն խառն, սկսելով ի Սողոմոնէ և վերջացնելով Սեդեկիաս, տարբեր ի գրոց Մնացորդաց որ Յուդայի Թագաւորաց պատմութիւնը միայն կու տան։ Այս վերջին երկու գրոց մէջ պարունակուած պատմութիւնք անատարակոյս գրուած են ի մերոյ ներշնչեալ հեղինակէ, և չեն հաւաքածոյ։ Որ կարծուի թէ գրուեցան յառաջ քան զգիրս Մնացորդաց։ Ըստ աւանդութեան Հրէից երեմիա է հեղինակ այնց գրոց, 620 ին նախ քան զԳՐ. ։ Մասնաւորապէս հաւանականանալի է իւր նիւթն առած է երկուց Թագաւորութեանց պատմութիւնն ներքին զրոյց գրած էին ժամանակակից մարգարէք կամ քահանայապետք, Գ Թագ. ԺԱ. 41։ Տես Մնացորդք։ Սուրբ Գրոց այս չորս գիրքերը մեծապէս օգտակար և իրաւականք են։ Որ ցուցնեն մեզ գլխուղի կատարումն խոստմանց և ազդարարութեանց Մովսիսի, և իւրաքանչիւր էջ կր հաստատուի սա առաքելական գեղեցիկ խօսքը թէ "Տէրոջը երկիւղը սկիզբն է իմաստութեան։„

Թագզար–փաղասար, արքայ Ասորեստանի, հրաւիրուեցաւ Յուդայի Աքազ Թագաւորէն օգնել նմա ընդդէմ Թագաւորացն Ասորւոց և Իսրայելի, Գ Թագ. ԺԶ. 7–10։ Թագզար–փաղասար եկաւ Գաղիլեացին, և ծանր հարկ առաւ Աքազէ, ուստր և նեղեց զնա բայց չօգնեց, ը Մնաց. ԻՉ. 20, 21։ Իսկ Իսրայելի Թագաւորութենէն գերի տարաւ շատ քաղաքաց բնակիչները, և նոստոյց զանոնք իւր տէրութեան սահմանը կողմերը, 740 նախ քան զԳՐ., Ա Մնաց. ե. 26. Գ Թագ. ԺԵ. 29, և այսպէս յանգէտս կատարեց ե-

սայեայ մարգարէութիւնը, Ես. Է. 17. Ը. 4։ Որ կարծուի թէ Յարէբ, Ընծան, անուանն առ Ովսեայ, Ովս. ե 13. ԺԲ. 6, կը նշանակէ այս Թագաւորը. Թագզաղաթ–փաղասար իննեւսան տարի Թագաւորեց ի Նինուէ, և Թողուց Թագաւորութիւնը Սաղմանասարայ իւր որդւոյն։

Թագուհի երկնից, անուն զոր կատարչաց Երբայեցիք կու տային լուսնի, Երեմ. Է. 18. Ժխ. 17, 18։ Տես Աստարտ։

Թագգաղ, տէլ–Բիւն, կը Թուի թէ էր գլխաւոր դաշնակից ցեղերուն, և գոդոզոզոմորայ հետ միաբանեցաւ արշաւել Աբգդիմի ձորը, Սէբր լեռը, են, բայց յաղթուեցաւ Աբրահամէ, Ծննդ. ԺԴ. 1–16։

Թադեոս, մանկանուն Ցուդայի առաքելոյն։ Տես Ցուդայ Ը.։

Թադմոր, տրմաւնէ, Գ Թագ. Թ. 18, քաղաք շինեալ ի Սողոմոնէ յատնապատին Ասորւոց, Անապատ Ասորիոյ ասհմանուրեան վրայ դէպ ի գետն Եփրատ, ը Մնաց. Ը. 4։ Հեռու էր մարգոյ բնակութենէ, անշէն ամայութեան մէջ բարեբեր հողմր վրայ։ Հաւանական է թէ Սողոմոն չհնեց այն քաղաքը գիւրացնելու համար Արեւելից հետ իւր առուտուրը, զոր յառաջ տանելու համար

Digitized by Google

հարկ էր Աբրահիմ այն անվրդի ա-
նապատին մէջ ունենալ տեղ մը,
ուր ճանապարհորդք կարող լլլային
գտնել առատ ջուր։ Թագմոր էր
իբր հարիւր քսան մղոն ի հիւսիսոյ
արեւելից Դամասկոսի. հետաւորու-
թիւն մը որ աւելի քան վեհն էր
հետաւորութեան մինչև Եփրատ։
Սկզբնական անունը պահպանած մին-
չև ցԱղէքսանդր։ Աղէքսանդր տիրեց
այն կողմերը մինչև այս քաղաքը, որ
յետոյ փոխելով Թագմոր անունը
կոչուեցաւ Պալմիրա, Թէպէտ եր-
կուքն ալ միևնոյն բանը կը նշանա-
կեն, այսինքն "արմաւենեաց քա-
ղաք։" Պալմիրա 130 ին առնուազն
հաւմէյեցիներէն, և իբր հարիւր
յիսուն տարի ետքն գաղնաւար Նոցա։
Երրորդ դարուն մէջ անուանի թա-
գուհին Զենոբիա կը թագաւորէր հան
բոլոր մերձակայ գաւառաց վրայ,
մինչև որ յաղթուելով տարուեցաւ
Հռոմէաց

մաքմինները, Ա թագ. Լ.Ա. 12, և ժանտախտ մը մեռնողներ, Ամովս. Ջ. 10։ Սովորութիւն էր մնասուր ազգականաց գոցել մեռելոյն աչուքները և տալ նմա վերջին հայհոյութիւն, և սկսանել կոծը, Մինդ. Խ.Ջ. 4. Մ. 1։ Ուրիշ ազգականներ և բարեկամներ կու գային մասնակից ըլլալ այս կոծին որ մերթ կը դադրէր և մերթ նորէն կը սկսէր մինչև յետ թաղմանն, Ցովհ. ժԱ. 19 մեռելոց ազգը և կանայք կը յիշուին Մարկ. ե. 38։ Ա. արևելեայց տասկաւին սովորութիւն է լալական կանայք վարձել, Երեմ. թ. 17. Ամովս. ե. 16, որ կը գովչին մեռեալը, Գործ. թ. 39, և կազկազային ձայնիւք և ցնորական շարժուածով, երբեմն նաև երաժշտական տխուր նուագօք, Մատթ. թ. 23, խորին ցաւ յայտնել կը ջանային, Եզեկ. իդ. 17, 18։

Իակ և իակ յետ մնհատան, մեռելոյն գիտակը կը լուային և կը դնէին պատշաճ անհատ մը, Գործ. թ. 39, զոր կը պատէին կոստօք և անուշ շոհոտ նիւթերով, և գլուխը վարշամակ կը կապէին, Մատթ. Իէ. 59. Ցովհ. ժԱ. 44։ Եթէ մնրմինը պիտի չզմռսուէր, շուտ կը թաղէին, թէ երկրին տակը կլիմային պատճառաւ, և թէ վտան զի բոտ օրինաց որբուհւոյ համար մնհատան և թաղման մէջտեղ գոն ուրեք կ'անցնէր քոսանէտրս ժամ, Գործ. Ե. 6, 10։ Դիակը պատուէն եաքը կը գնէին գագաղը, որ էր տախտակամած և կը գրուէր պատգարակի մը վրայ, զոր չորս ծայրերէն բռնելով կը տանէին գերեզմանն, Բ թագ. Գ. 31. Ղուկ. Է. 14։ Երբեմն կը գործածուէր մեծագին և փառաւոր գագաղ կամ գահաւոյտ, Բ Մնաց. ԺՋ. 14. խոկ թագաւորաց և ուրիշ մեծամեծաց մարմինները կը գրուէին նաև փայտակերտ արկղերու կամ քարէ տապանները մէջ։ Ազգականք և բարեկամք մեռելոյն կ'երթային գագաղին հետևէն մինչև գերեզմանը որ ընդհանրապէս քաղքէն գուրս էր։ Երբեմն յետ յուզարկաւորութեան հացկերոյթ կը տրուէր, Երեմ. ԺՋ. 7, 8, և չեռակաւ օրերը տեսրը մեռելոյն երբեմն երբեմն կ'երթային գերեզմանը լալ, և զարգարել չիրիմը գոլործագկօք, Ցովհ. ժԱ. 31, տովորութիւն մը որ դեռ կը տեւէ։ Տես և Ջմռսել և Գերեզման։

Թամամ, ածական, ա. կին սեռ գանանացի, մայր փարէսաս և Ջարեայի, Մինդ. Լը.։

2. Մին ի գաստերաց Դաւթի։ Տես Թռլմի։

3. Մին ի գաստերաց Աբիտաղմայ, Բ Թագ. իդ. 27։

Թամմա, ա. հարճ Եզիփտացւոյ, որդւոյ Եսաւայ։ Այս անունը կը յիշուի Եզովմայեցի ցեղերուն պատմութեան մէջ, Մինդ. Լ.Ջ. 12, 22, 40. Ա Մնաց. Ա. 36, 51։

2. Հին քաղաք գանանացւոց, Մինդ. Լը. 12–14, կը կոչուի և Թամնաթա։ Ցետ նուաճման երկրին գանանացւոց յիսրայէլէ, թամնա կ'իյնար ցուգայի և Դանայ ատհմանին վրայ, Ցես. ժե. 10. իթ. 43։ Երկար ժամանակ մնաց ընդ իշխանութեամբ փղշտացւոց։ Սամփսոնի կինը Թամնացի էր, Դատ. իդ. 1–5. Բ Մնաց. Իը. 18։ Թամնայի ատեպի տեղը որ Հիմա Դիպնե կը կոչուի երկը մեզի հետաս է Ջօրայէ, յարևմտից Հարաւայ։

Թամնաթ–Եսրեհ, կամ, Թամնաթ–սարա, Դատ. Բ. 9, քաղաք յիսրկրին Եփրեմայ, որ եղաւ բնակութեան տեղի և ժառանգութիւն Ցեհոսուայ, և տեղի թաղման նորա, Ցես. իթ. 50. Իդ. 30։ Տեղին զոր Ցեհոս ընտրեց իրեն բնակութեան համար՝ կը թուի թէ էր այժմեան Դիպնէ, երկիր շատ և լեռնային, կօֆնայէ յԱնտիպատրիս երթալոտ ճամբուն վրայ։

Թամուզ, Ասորւոց կուռք, կը յիշուի Եզեկ. Ը. 14, ուր կ'ըսուի թէ կանայք կու լային թամուզի համար։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ թամուզ էր փխինիկեցւոց Ադոնիսը, և թէպէս եգիպտացւոց Ոսիրիսը։ Ադոնիսի առասպելական մասին ու յարութիւնը, որ կը կարծուի թէ նշանակ էր արեգական մահնալուն և գառնալուն, կը տեսնուէր ամառնային ատեպ տարիքին ժամանակը նախ ողբով, և ապա ուրախութեամբ և անառակ խնջոյիւք։

Digitized by Google

Թանձաք, թափառաբանիտ քաղաք Քանանացւոց, Ցես. ԺԲ. 21, յերկրին Խալքարու, բայց առաւած էր Մանասէի, Ցես. ԺԼ. 11. ԻԱ. 25։ Հան կայ յարդ փոքր տեղ մը որ կը կոչուի Թանաննաք, Ցեզդուկլի դաշտին Հարաւային տանհմանին վրայ, չորս մղոն դէպ ի հարաւային արեւելք Մակեդովոյ տեղէն որ ընդհանրապէս կը յիշուի Թանանքայ հետ, Դատ. Ա. 27. Ե. 19. Գ Թագ. Դ. 12։

Թանկ, այն է՝ հաստաճիւ արեան, անուն ախտի որ կը պատճառի մանաւանդ Թուխ կոչուած ուռոյցներ, Բ Օր. ԻԸ. 27. Ա Թագ. Ե. 12։

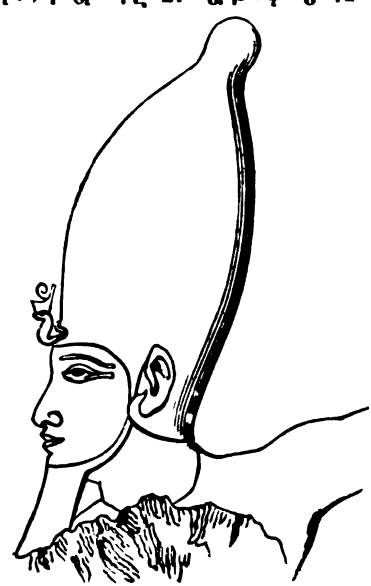

Թաքահա, խոշտանգիչ, Թագաւոր եհովափոյ կամ Քուշոյ և եգիպտոսի։ Այս Թագաւորը չգոր բանակաւ եկաւ օգնել եզեկիայի յորոյ վերայ եկած էր Սենեքերիմ, Դ Թագ. ԺԹ. 9, բայց Աստուածաշնչոյ բանակը չնչուեցաւ յաւուրջ քան զմանանելն ի ճակատ, Նս. Լիբ. 19, 712 ին Նաթ քան զԲր.։ Թաքահա է անուանուած Տարակոյն Մանեհովսոյ, և Տեարքանն Աստուածոյն, երրորդ և վերջին Թագաւոր քուան և հինգերորդ կամ եհովափոյական Հարստութեան։ Նը կարծուի թէ է ես. Լ. 2 համարին մէջ յիշուած փարաւոն, և թէ նոյն ես. ԺԹ. գլխոյն մէջ նկարագրուած անիշխանութիւնը պատահեցաւ ատոր Թագաւորութենէն առջը։ Թաքահա էր չգոր Թագաւոր, որ կը սթրէր վերին և առորին եգիպտոսի մասնագամոյն, և առարծեց իւր իշխանութիւնը մինչև Յաթնա և մինչև յարձանան Հերակղի յարեմտեան։ Անուն և յաղթութիւնք առուս յիշեալ են հին մեհենի մը արձանագրութեանց մէջ ի Մեսիրեզ Ապտ, ի վերին եգիպտոս։ Բասսէլենի անկէ օրինակած է անոր գլխոյն պատկերը առ ի վերոյ։

Թաթա, որդի Նաքորոյ և Տալոյ Նաքովրոյ, Աբանոս և Աբրահամու, Ծննդ. ԺԱ. 24, ծնաւ զԱբրահամ ի Հասակի ՀօԹանասուն և երկուց ամաց, յՈւր քաղաքի Քազդէացւոց։ Երբ Աբրահամ կոչուեցաւ Աստուածմէ երթալ յերկիրն ասեհասց, Թաթա և բոլոր տունը գացին անոր հետ ի Խառան, ի Մեսոպոտամ, իբր 1918 ին նախ քան զԲր., Ծննդ. ԺԱ. 31, 32։ Թաթա նոյն տարին մնաւ ի Խառան երկու հարիւր ՀօԹանասուն և հինգ տարուան։ Աստր Գիրք յայտնի կ'ըսէ Թէ Թաթա կռապաշտ էր, կամ ժամանակ մը կռապաշտած կոն սովորութիւնները խառնեց ճշմարիտ աստուածպաշտութեան հետ, Ցես, Իդ. 2, 14. և ամենը կը կարծեն Թէ նոյն իսկ Աբրահամ այնպէս ըրաւ ի սկզբան, բայց յետոյ Աստուած չնորհք ընդլով ճանչցուց անոր այնպիսի պաշտամունն անհնութիւնը, և Աբրահամ ազատեց նաև իր հայրը կռապաշտութենէ։

Թաթթակ, անուն կուռ զոր Աւայիք մոնծին ի Սամարիա, Դ Թագ. ԺԷ. 31։

Թաթախ, 1. երկրորդ որդի Ցաւանայ, Ծննդ. Ժ. 4։

2. Թաթախ, հին քաղաք, Սպանիոյ Տարաւսային կողմը, կաստոլգուիվիր կոչուած գետոյն երկու բերաններուն մէջտեղ։ Էր գագիսական նահանգին փխանիկեցւոց, և քան զմինայն վաճառաշահ քաղաքս ան-

Digitized by Google

ուանի եբրայեցւոց և փիւնիկեցւոց առուտուրին համար։ Թէ թարթիս յարեվմտեան էր, յայտնի է Ս՚ննդոց ժ. 4 համարէն, ուր թարթիսի հետ կը յիշուին եգիպտ., կիտացիք և Դոդացիք։ Տես և Սազմ. ՀԲ. 10։ Ըստ եզեկիելի Ա՚Ը. 13, էր կարևոր տեղի վաճառականութեան. քան եբեմեայ ժ. 9, թարթիսէն կու գար արծաթ, երկաթ, անագ և կապար ի վաճառանոցս Տիւրոսի։ փիւնիկեցիք ի ցոպէ կը նաւարկէին ի թարթիս, ցոմբ. Ա. 3, 4։ Եսայի. գ՚. ԻԳ. 1, 6, 10, յայտնապէս կ՚ըսէ թէ թարթիս էր երևելի գաղթականութիւն փիւնիկեցւոց։ ԵՒր յիշուի ուրիշ հետաւոր տէրութեանց հետ, Ես. կՋ. 19։ Բոլոր այս պարագայք կը յարմարին Սպանիոյ թարթիսի։

Բայց Սուրբ Գրոց վերոյիշեալ համարներէն ոմանց մէջ թարթիս կը թուի առնուած ընդհանուր նշանակութեամբ, իբրև սրևիցէ հետաւոր քաղաք ի ծովեզերս եւրոպայ, և ասոի սովորութիւն եղած կը թուի "թարթիսի նաւ" կոչել սրևիցէ մեծ նաւ վաճառականական, հետաւոր տեղեր նաւարկութեան համար շինուած։ Յայտնի չէ ասկէ թէ նաւք, զոր Սողոմոն շինել տուաւ ի Գասիոն-Գաբեր առ Կարմիր ծովուն, Աֆրիկէի հարաւային կողմն գտնուելով կ՚երթային ի թարթիս Սպանիոյ, թէ թարթիս անունը տրուած է ուրիշ հնդկական կամ եթովպական քաղքի մը, ինչպէս Ամերիկա գտնողներն սրևելեան Հնդնաններն, Հնդկաստան և Հնդիկ, տուին Ամերիկայի և Ամերիկացւոց։ Գ Թագ. ժ. 22. Իմ. 48, 49. Բ Մբնաց. թ. 21. ի. 36. Ես. ԻԳ. 1, 14. կ. 9։

Թափելու Ցուցք, քիչ չափով գինի որոյ մէկ մասը կը թափուէր զոհին վրայ, և մնացորդը կը տուէր քահանային, եել. ԻԹ. 40. Ղևտ. ԻԳ. 18. Թուա. ժե. 5, 7։ Ա՚յս նըուէրը հաստատուած կ՚երևի ցուցնելու համար թէ բոլոր երկրաւոր բարիք Աստուծմէ են, Ս՚ննդ. Ղ. 14։

Թափիչ, ապիտակացուցիչ կամ լուացարար Հանդերձի, թէ ինչպէս կը ապիտակացնէին Թափիչք հանդերձները՝ ծանօթ չէ։ Քրիստոսի Հանդերձներն յայլակերպութեան ևղան ապիտակ փայլուն, այնպէս որ "երկրիս վրայ Թափիչ մը չկրնար ճերմկցնել։" Մարկ. թ. 2։ Ցիշուած է նաև Թափիչներուն օճառը, Մաղ. գ. 2, և Թափիչներու ագրիպը։ Տես Ռովզէլ։

Թափուռ, 1. զարգիս թէֆֆուհ, քաղաք Քերմոնի Հիւսիսային արևմտեան կողմը, բլուրներու մէջ, ցեւ. ժՌ. 17 ժե. 53։

2. Ուրիշ քաղաք ցուդայի, յարևմտից Հարաւտյ Քերմոնի, ցեւ. ժե. 34։

3. Քաղաք եփրեմայ և Մանասէի սահմանին վրայ, ցեւ. ԺՋ. 8։

4. Ոմն ի տոհմէն Քազեբայ, Ա Մնաց. Բ. 43։

Թափսա, Հին թափսակոս, երևելի քաղաք յարևմտեան ափունս եփրատայ, և Հիւսիսային արևմտեան ծայր տերութեան Սողոմոնի, Գ Թագ. Դ. 24։ Իբրև վերջին Հան եփրատայ դէպ ի Հարաւ, կարևոր էր այն քաղաքը Սողոմոնի որպ նպատակն էր արևելից վաճառականութիւնը ձգել ի Պաղեստին։ Ա՚յս նպատակաւ շինեց Սողոմոն զՊամիր անապատին ճամբուն վրայ։ Թերևս այս քաղաքը կը Հասկցուի Գ Թագ. ժե. 16 համարին մէջ, Թէպետ ոմանք Հոս ուրիշ քաղաք մը կարծեն մօտ ի Սամարիա։

Թերեա, քաղաք եփրեմայ մօտ ի Սիքեմ, որպ ի պաշարման ապանութեան Աբիմելէք, Դատ. թ. 50–55։ Բ Թագ. ժԱ. 21։

Թեզրացի, Թեզրէ քաղաք էր յերկրին Նեփթաղիմայ։ Հոս ծնած էր Եզիա, Գ Թագ. ժէ. 1։ Թեզրէ կը յիշուի անկանոն գրոց միայն մէջ։

Թելասիկ, տեղի ուր Քովքար գնաով ի Միջագետս, ուր Աստրեասանդիք ընակեցան։ Հրէից գերութենէն մնաց մը, եզեկ. Գ. 15 թալլասար անուն քաղաք մը դեռ կայ այն կողմերը։

Թեղօղ, ծառ միտղ ալոր, ձեռվ և մեծութեամբ նման Լամպարտիոյ կաղամախւոյն։ Փայտը շատ տևական է, և կը թուի թէ գրչելոց համար կը գործածուէր, Ես. Խ. 14։ Կը

Digitized by Google

կարծուի թէ Սուրբ Գրոց մէջ "մայր„ բառն ուրիշ ուրեք գործածուած է փոխանակ Թեղուչի, ԲԹագ. Զ. 5, և այլուր։

Թեմա, իմայելեան ցեղ և փոքր գաւառ, ի հիւսիսոյ Անապատ Աբարիոյ դէպ ի Դամասկոս. Մննդ. ԻԵ. 15։ Նր յիշուի Դեղանոյ հետ, Ես. ԻԱ. 14. Երեմ. ԻԵ. 23, և անուանի էր իւր կաթսայանոցներուն համար, Յոբ. Զ. 19։ Այն երկիրը առկայն թեմա կը կոչուի Արաբացիներէն։

Թեմանի, հպա., քաղաք և գաւառ յարևելեան եդովմայ, հան բնակեցաւ Թեմանի, Թառա Եսաւայ, Մննդ. Լ.Զ. 11, 15, 42. Ամովս. Ա. 12. Ամբ. Գ. 3։ Բնակիչք Թեմանայ, Մննդ. Լ.Զ. 34, ուրիշ եդովմայեցւոց պէս, Համբաւեալ էին իրրև բանիւն իմաստութեամբ, Երեմ. Խթ. 7, 20. Աբգ. 8, 9։ Տես և զբանս եղիփազայ Թեմանացւոյ ի գիրս Յոբայ։

Թեսաղոնիկեցիս, Թուղթ առ, Ա. և Բ.։ Այս Թուղթերն առաջինը են ի Թուղթս Պօղոսի, և գրուեցան ի Կորնթոս, յամի Տ. 52 և 53։ Առաջին Թուղթին մէջ առաքեալը կը յայտնէ իւր ուրախութիւնը Տիմոթէոսի բարւոք վկայութեան վրայ Թեսաղոնիկէի հաւատացելոցն համար, և կը զօրացնէ զանոնք ընդդէմ հալածանաց և փորձութեանց որ կրնային գալ անոնց վրայ, ցուցնելով անոնց Աւետարանին ճշմարտութեանը համար Աստուծոյ հրաշալի վկայութիւնը, Ա. 5–10. կը խօսի նաև Աւետարանին քարոզիչներուն յատկութեան վրայ, Բ. գլ. 1 համեմատէն մինչև Գ. գլ. 13, աւետարանական պատուէրներուն որքութեան վրայ, Դ. 1–12, և հրեաստան և անոր ժողովրդեան յարութեանը վրայ, Դ. 13–Ե. 11։ Թուղթին միացեալ մնացը գործնական խրատներ են։

Երկրորդ Թուղթին մէջ Պօղոս կ'ուզէ սխալանս ինչ յորս ինկած էին Թեսաղոնիկեցիք, մանաւանդ զերկրորդ գալոստենէն հրեաստան կը ցուցնէ թէ յայտնութիւն քան զգալոստեան հրեաստան պիտի յայտնուէր "մեղայ մարդը„, "կորստեան որդին„, "որուն գալը Սատանայիին ազդեցութիւնովը է բոլոր զօրութիւնով և նշաններով, և սուտ հրաշքներով·„ որ աստուածապիղծ իշխանութիւնն վառելոյ պիտի մնասերէ եկեղեցւոյ վրայ, "Հակառակորդը հպարտացած ամենայն վրայ որ Աստուած կ'լսուի·„ Այս կանխատեսութիւնն Հռովմայ եկեղեցւոյն վրայ ճիշդ կատարումը կը ցուցնէ թէ առաքեալն արդարև Հոգւոյն Սրբոյ ազդմամբ գրած է, քանզի Հռովմի անդիքրիստոսական պահանջումներն յառաջագոյն գիտնալ մարդկօրէն անհնար էր։

Թեսաղոնիկէ, քաղաք և նաւահանգիստ յերկրորդ բաժնին Մակեդոնիոյ, Թերմական կոչուած ծոցին գլուխը։ Երբ Եմիլիոս Պաւղոս, յետ տիրելոյ Մակեդոնիոյ, բաժնեց այն երկիրը չորս նահանգ, Թեսաղոնիկէ եղաւ գլխաւոր քաղաք երկրորդ բաժնին, և նոյնս Հռովմայեցի կառավարչի և հասարակապետ մը։ Առաջ կը կոչուէր Թերմա։ Պնակիչներն էին Ցոյն, Հռովմայեցի և Հրեայ, յորոց ամենեցուն կազմեց Պօղոս առաքեալ Քրիստոնէական եկեղեցի մը։ Հրեայ բնակիչք քաղաքին շատ էին, և ունէին ժողովրդանոց ուր Պօղոս, յամի Տ. 52, քարոզեց անոնց մի գիշեր միոյ երիցս ի շաբաթու։ Ի մէնք ի Հրէից, իսկ ի հեթանոսաց բազումք, ընկալան զաւետարանն, բայց ծնացեալ Հրեայք խորհելով նեղել առաքեալը, պաշարեցին տունը ուր կը կարծէին Թէ կը բնակէր Պօղոս։ Սակայն եղբարք գաղթ յանգղկեցին զՊօղոս հանգերձ Շիղայիս գեղ ի Բերիա, և այնպէս առաքեալն հանգերձ ընկերօք իւրով վերծաւ, Գործ. ԺԻ։ Թեսաղոնիկէ, զորդիս՝ Սկեղնիկ, հիմն գծուծ քաղաք է, բայց ունի իբր 70,000 բնակիչ, որոց մեկ երրորդն Հրեայ է։

Իբր Պօղոս մեկնեցաւ ի Մակեդոնիոյ Աքէնք և կորնթոս երթալու, Թազուց փախանակ իւր զՏիմոթէոս և զՇիղայ ի Թեսաղոնիկէ, պատուիրելով նոցա հաստատել զեկեղեցին Քրիստոնէից ի հաւատս զոր ընդունած էին նոքա ի Հռոմէ։ Պօղոս յետ այնորիկ գրեց երկու Թուղթ առ Թեսաղոնիկեցիս։ Տես և Պօղոս։

Digitized by Google

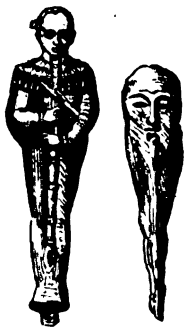

Թերափիմ, փոքր կուռք կամ անձ պաշտամունք պատկերը։ Թերափիմներ ունենալէ եւ պաշտելէ, եւ անոնց պատճառ հարցունելէ մեծամեծ օգտաներ ըմանկալէին անապատմարգին։ Տես Դ Թագ. ԻԳ. 24. Եզեկ. ԻԱ. 21։ Աբեղեանն ազգերը սահմանին հետ ըստ կ'ընծային յուդա թից եւ բժժանաց։ Հնոց Թերափիմները կը թուի թէ էին առանձին կուռքեր, եւ անոնց պաշտօնը երբեմն խառնուեցաւ ընդ պաշտամանն Եհովայի, Դատ. ժԻ։ կը թուի նաեւ թէ Թերափիմներէն ոմանք էին մարգակերպ եւ մարգահատակ, Ա Թագ. ԻԹ. 13, 16։ Ըսքելի կուռքերը, Ծննդ. ԼԱ. 19, 30, Թերափիմներ էին։ Նշմարէս Դատ. ԺԻ. 5. ԺԸ. 14, 20. Ովս. Գ. 4։

Թերաս, հմմ. Ներգ. Ջ. 4, քաղաք Քանանացւոց, Յես. ԺԲ. 24, եւ տպտ յեղին Մանասէի կամ եփրեմայ, և արքայանիստ քաղաք Թագաւորացն Իսրայելի յատուկ Յերոբաւամայ մինչև ի Թագաւորութիւնն Ամրիի, որ չինեց Սամարիա քաղաքը։ Սամարիա եղաւ պնոյհետև մայրաքաղաք Իսրայելի Թագաւորութեան, Դ Թագ. ԺԲ. 14, 16։ Թերասայի բուն տեղը գիւղացած չէ։

Թեւդաս, տպագաստի Հրեայ, յիշեալ ի Գամալիելէ յամի Տն. 33, Այս Թեւդաս իրը սերունդ մը առաջ էր քան զԻամալիէլ, Գործ. Ե. 36, 37, ուստի և չեմք եւս չէ ընդ միւս Թեւդասայ, յամի Տն. 44, զոր կը յիշէ Յովսեպոս։ Յես մահուան Մեծին Հերովդէ ոչ սակաս տասմրութիւններ պատահեցան Հրեից մէջ Թեւդաս էր նաև հասարակ անուն, որ երբայեցերէն Մատթէոս անուան կը պատասխանէր, և Յովսեպոս այսոս անուամբ կը յիշէ բարեկարգիչ մը որ յաջողութիւն չգտաւ և այրեցաւ ի վերջ կոյս Թագաւորութեան Հերովդէ։

Թեքեթ, եսթ. Բ. 16, տասներորդ ամիս Հրէից Նաւրեական տարեշրջի, և կը սկսէր ի յունուարի, ի սկզբան լուսնական ամսոյն։

Թեկուէ, Երեմ. Ջ. 1, քաղաք Յուդայ, զորմէ ասէրակ։ Էր ընդարձակ բարձրաւանդակի վրայ, երկաստասան մղոն հեռի Յերուսաղէմ։ Թեկուացի էր իմաստուն կինը զոր միջնորդ գրաւ Յովաբ, Բ Թագ. ԺԴ. 2. Թեկուացի էր նաև Ամովս մարգագործ, Ամով. Ա. 1։ Թեկուէ Գրիսանանեաներ կը բնակէին առ Խալկրոք։ Անապատն Թեկուէի յիշեալ Բ Մաքաբդացւոց ի. 20 համարին մէջ, կ'երթայ ի հանուրչ գէպ ի Մեռեալ ծով։

Թեճաղ, փոքր անասուն անվնաս, արջոյ չափէն, ձմեռները թմրած կը մնայ, և բան տեղն է ցուրտ երկիրներ, ուստի Պաղեստին չի գտնուիր։ Այս պատճառաւ ոմանք կը կարծեն Թէ, Ելից Իե. 5. ԻՋ. 14. Եզեկ. ԺՋ. 10 և այլուր յիշուած "Թէշալի մորթը,, իրրև ծածկոյթ խորանին և պետս կօշկաց, էր մորթ ոչ Թէ այս անասնոյն, այլ ուրուակ մը չգիտնարէզ որ կը գտնուի Էսմիր ծովեզերքին մէջ։ Պուքըշտրա կ'ըսէ Թէ ուրուած էր ծովեզերքը պատուած մեծ չկան մը մորթին մասորը որ մէկ մասս Թանձր էր, և զոր Ասթացիք կը գործածէին հագուստի շինելու։ Այլք կը կարծեն Թէ Թէշալ էր երբ վայրի, այծեղնի ուրուակէն, և Թէ առաջ մորթը կ'առնուին Հրեայք Յեգիպտոսէ։

Թեոփիլոս, ափսոսալուր, պատուաւոր անձ առ որ կ'ուղղէ Ղուկաս աւետարանիչ իւր աւետաբանը և գործոց Գործոց Ա. Ղուկ. Ա. 3. Գործ. Ա. 1։ Այս անձին վերայ ընդհանրապէս առ միայն կրնանք ըսել Թէ, հաւանականապար էր ան ի պատուականներց որ կը բնակէին ապ-

Digitized by Google

ատքոյ Պաղեստինու, և Թոզած էր հեթանոսութիւնը՝ Քրիստոսի կրօնքն ընդունելու համար։

Թքեցի, Թքենի Թաթգմանուած բառը բուն կը նշանակէ լծուղ, և գործածուած է այնպիսի ծառերու համար որ կը ծորեցնեն բաղսամոն կամ խէժ։ Մասնաւոր տեսակները ծանօթ չեն. Թէպէտ ամենք կը կարծեն Թէ Թքենով պարտ է հասկնալ կաղամախի և կամ ասուդ տեսակ մը, Բ Թագ. ե. 23, 24. Ա Մնաց. ժԴ. 14, 15։

Թիզ, եզ. ԻԸ. 16, Հեռաւորութիւնն ի ծայրէ ծոյլի մատին մինչև ի ծայր ճկուքին երք մատուռները տարածուած են։ Թիզն իրը ինը մատնաչափ է։

Թիքաա, մին յորդւոց Ցաբեթի, որ կը կարծուի Թէ էր նախահայր Թրակացւոց, Ծննդ. ժ. 2։

Թիւատիր, քաղաք Լիւդիոյ, ի փոքրն Ասիա։ Բնակիչք Թիւատիր քաղաքի էին Մակեդոնացի գաղթականք։ Այս քաղաքն ի սկզբան կը կոչուէր Պեղոպիա և Եւհիոպիա, զարդիա Ագ Հիսար։ Էր Լիւդիոյ և Միւսիոյ սահմանին վրայ, մօտ ի Կիւկոս կամ ի Գալ գետ, ի մէջ Սարդիկեայ և Պերգամոյ։ Ասոր էր Ցայտնութեան "եօթն եկեղեցիներուն" մին, Ցայտ. Ա. 11. Բ. 18, 24։ Միթրան ներկելու արուեստին համար նշանաւոր էր Թիւատիր, ինչպէս կը տեսնուի աթձանագրութենէ մը որ մնաւոր գտնուեցաւ հոն. և տակաւին չատ կարմիր կտաւ կը գրկէ ի Զմիւռնիա, իբր վաճառուն մեղն հետի չարևմտից հարաւոյ, Գործ. ԺՁ. Ագ Հիսար աղքատ քաղաք է վեց հազար բնակչօք, որ մեծաւ մասամբ Մահմետական են։

Թլփատութիւն, այսինքն չոփոխել ըստ ընթացից, քանզի այս արարողութեան մէջ արտաքին մորթը կը չափաւէին։ Աստուած պատուիրեց Աբրահամու թլփատիլ իրր ի նշան ուխտին իւրոյ, և նոյնպէսեր հնազանդելով այս պատուէրին թլփատուեցաւ ինքնաւնևինամնի, ինչպէս նաև անոր որդին Իսմայէլ, և Աբրահամու տան մէջ ամէն արու, Ծննդ. ժԻ. 10–12։ Աստուած նոյն պատուէրը տուաւ նաև Մովսէսի, և անոնց որ կ'ուզէին մանակից ըլլալ դաւակական զօրհնի՝ հրամայուեցաւ թլփատիլ և կատարել այս պատարուէրն այնուհետև բոլոր արու տղայոց վրայ անոնց ծննդեան ութերորդ օրը, Եզ. ԺԲ. 44. Ղեւտ. ԺԲ. 3. Յովհ. Է. 22։ Հրեայք միշտ մեծ զգուշութեամբ պահած են այս օրէնքը, և կ'երևի Թէ նաև եգիպտացի մէջ կը կատարէին զայն, Յեր. Ե. 4–9։

Ոչ միայն Իսրայէլացիք, այլ և Աբրահամէ սերեալ ուրիշ ազգեր, ինչպէս Իսմայէլացիք, Աբրահացիք, այլևայլն հանդերձ, ունէին թլփատութիւն։ Զարգիս Մահմետականն կրօնքին էական պայմաններէն մին է թլփատութիւնը, և Թէպէտ Ղուրանին մէջ պատուիրուած չէ, կը գործադրուի՝ ուր որ կը դասանուի այս կրօնքը։ Տեսակ մը թլփատութիւն ունին նաև Հապէշք, և այլևայլ ցեղք Հարաւային Ափրիկէի, ինչպէս նաև ռովորութիւն էր ատ հին եգիպտացիս։ Բայց ապացոյց չկայ Թէ թլփատութիւնը կր կատարուէր տզայոց վրայ, կամ Թէ էր բնդհանուր, ազգային կամ կրօնական ռովորութիւն յատուկ քան պատուիրելն Աստուծոյ ատ Աբրահամ։

Հրեայք մեծ անպրութիւն կը համարէին անթլփատութիւնը, և մեծագոյն թշնամանքն ատ նոտա էր կոչել "անթլփատ։" Պօղոս յաճախ կը յիշէ այսու անուամբ պչեհանոտս, բայց ոչ թշնամանաց ազգատ. Հնոմմ. Բ. 26, մինչ զՀրեայս կ'անուանէ "թլփատութիւն," են։

Հեթանոսութենէ ի Քրիստոնէութիւն գործողներուն վրայ ևս այս օրէնքը կատարելու վէճը մեծ խռովութիւն պատճառեր եղած նախնի եկեղեցւոյն մէջ, Գործ. ԻԵ, և երկար տևեց մինչև որ Տաճկացեալ Թէ "Քրիստոս Յիսուսով ոչ թլփատութիւնը բան մըն է, ոչ ալ անթլփատութիւնը, հապաց նոր ստեղծած ըլլալն է բանը," Գաղ. Ե. 2, 3. Ջ. 15։

Ձշմարիտ թլփատութիւնը սրտին է, և "սրտիս և ականջով անթլըէ

Digitized by Google

փաստ, են անոնք որ չեն ուզեր հնազանդիլ Աստուծոյ օրէնքին, և ոչ ընդունել զԱւետարանն Քրիստոսի։

Թմբուկ, գործի երաժշտական, իր վազուց և ասէպ յիշատակեալ ի Սուրբ Գիրս, Մնդ. ԼԱ. 27. ցոր. ԻԱ. 12. *Հրեայք դոփ կը կոչէին զայն, և այս անուամբ կը հասկնային Թմբկի ռամկն տեսակը։ Զերևիր Թէ Հրեայք կը գործածէին Թմբուկ պատերազմ ներու ատեն, այլ միայն հանդարտ կաց ուրախութեան ատեն*, եր. ԺԵ 20. ես. ԻԴ. 8, և հանդարտակօրէն կանայք կը հարկանէին Թմբուկ, Սաղմ. ԿԵ 25։ Թմբուկը կը բաղկանար, *ինչպէս նաև հիմա, բոլորակ շրջանակէ կամ խողովակաձև տուփէ, որոյ երկու կողմը կ'ամրացունէին մորթ։ Թմբկէն կը կախէին նաև բոժոժներ կամ մանր մանր զանգակներ։ Թմբուկը կը գործածուէր ուրիշ երաժշտական գործեաց հետ, և ատեն ատեն կը զարնուէր թակով կամ ուռամբ։ Կարմիր ծովէն անցնելէն հետք, Մարիամ, քոյր Մովսիսի, առաւ Թմբուկ մը, և սկսաւ հարկանել և պարել ընդ այլ կանայս*, եզ. ժե. 20։ Եզեկիէլի գուսաները դիմաւորեց Հայրը Թմբկօք և այլ նուագարանօք, Դատ. ԺԱ. 34։ Տես ԵրաժշտութիւնԸ։

Թոբէլ, *մին յորդւոց Ցաբեթի*, Մնդ. ժ. 2. Թոբէլ կը կարծուի նախահայր Տիւբալացւոց, որ կը բնակէին յարևելեան հիւսիսային մասին փոքրասիոյ։ Իրին գոռ պատերազմող, և կը բերէին գերի և ոչնչի անօթներ ի վաճառանոցս Տիւրոսի, Ես. կԶ. 19. եզեկ. ԻՀ. 13. ԼՒ. 26. ԼԸ. 2. ԼԹ. 1։

Թոբեհիայեհ, *որդի Ղամքայ և Սեղայի, գրիչ դարձնութեան*, Մնդ. Դ. 22։

Թոլմի, *Թագաւոր Գեսուրայ, ի սահմանս Պաղեստինու և Աստուծոյ երկրին։ Դաւիթ առաւ կին սորա գեսուրը Մաաքա, որ եղաւ մայր Թամմարայ և Աբիսողոմայ։ Աբիսողոմ խնդրեց իւր քրոջը Թամմարայ անարգանաց վրէժը ապստամբելով զԱմնոն, և ապա խոյս տուաւ յորքանիս հաւատն իւրոյ Թոլմիի, ուր մնաց երկար տարի*, Բ Թագ. Գ. 3։

Թովիէլ, Սաղմ. ՃԸ. 4, 5։ Ժող. ժ. 11. երեմ. Ը. 17, *անձինք որ Հնդկաստան և Եգիպտոս շատ են, և կը պնդուին Թէ կարող են բռնել, ընտանեցնել և վարել զօձս, կարծ Թունաւորներն անգամ*։

Թովմա, *ութն*, 1. *երէց որդի Իսաքարայ և գլուխ ազգատոհմին*, Մնդ. ԽԶ. 13. Թուա. ԻԶ. 23։

2. *Դատաւոր Իսրայէլի ի ցեղէն Իսաքարայ, քսան և երկու տարի յետ մեռնելոյն Աբիմելէքայ։ Կը բնակէր Սամիր, եփրեմի լերանց մէջ*, Դատ. ժ. 1, 2։

Թովմաս, *առաքեալ*, Մատթ. ժ 3, *անուանեալ Ցունարէն Դիդիմոս, այսինքն Եղբայրակ*, Յովհ. ի. 24, *եր հաւանականապէս Գալիլեացի, ինչպէս միւս առաքեալները, բայց անոր ծննդեան տեղը և կոչման պարագաները ծանօթ չեն*, Ղուկ. Զ. 13–15։ *Կ'երևի Թէ եր բարուք դիմագրաւ, ջերմ աշակերտ Քիստոսի, անձնուրաց, բայց ոչ դիւրահաւան, որ և առաջին եղև չհաւատալ առանց ապացուցի Քրիստոսի յարութեանը*, Յովհ. ԻԱ. 16. ԳՓ. 5, 6. ի. 19–29։ *Ըստ բանից ոմանց ի Հարց եկեղեցւոյ, Թովմաս գնաց քարոզել ի Հնդիկս. ուրիշները կ'ըսեն Թէ քարոզեց Պուէտանաց կամ եթովպացւոց որ առ կասպից ծովուն*։

Հնդկաստանի մէջ կայ Քրիստոնեայ անուանեալ ժողովուրդ մը որ Թովմասեան կը կոչուի, քանզի ասոնք կը պնդուին Թէ Թովմաս քարոզեց հոն Աւետարանը։ Աս ժողովուրդը կը բնակի Մալապոտի կղզիներէն մին, ծովեզերեայ տեղ մը։

Թովմա, *Հըշբոն, Թագաւոր Եմմեթայ Հաասրիս, զրկեց իւր որդին խնդակից լինել Դաւթի Սուրային Թագաւորին Ադրազարի դէմ Հաղթութեան համար, Բ Թագ. Ը. 9–11. Ա Մնաց. ԺԸ. 9։*

Թորգոմա, *զատակ Ցաբեթի*, Մնդ. ժ. 3։ *Կը կարծուի Թէ յանուն Թորգոմայ կը կոչուէր ի սկզբան Աթիոպիան մասը որ յետոյ կոչուեցաւ Աբեսինիա կամ Հայք*, Եզեկ. ԼԸ. 15, 16։ *Աս երկիրը երեւելի էր իր ձիերուն և ջորիներուն համար։ Թորգոմացիք այժմեան Հայոց պէս էին աշ-*

Digitized by Google

խաստաւէրը, Հանդարտ և վաճառա-
կան ժողովուրդ, Եզեկ. ԻԷ. 14։

Թուզ. Թզենին Հաստատակ է ի պա-
տերազմին և յարևելս, և լինի պատառաս
և ջով ցամքալ և ապառաժ տեղեր
ուր ուրիշ ոտնկ դժուարասա յա-
ռաջ կու գայ. իւր մեծութեանը և
հինգբլթակեայ տերևներուն առա-
տութեանը պատճառաւ Թզենին է
մին ի հովանաւոր ծառոց, և պատու-
ղը որ շատ առողջարար է ի կերակուր
ընդունելի և պատուական էր Պա-
ղեստինոս մէջ։ Թզենին էր նաև Նր-
շանակ խաղաղութեան և լիութեան,
Գ Թագ. Դ. 25. Միք. Դ. 4. Զաքա.
Գ. 10. Յովհ. Ա. 49–51։ Թուզը եր-
կու տեսակ է, "կանուխ„ և "ան-
գան„, կանուխը որ սև և սպիտակ
է՝ կը հասնի յամենայն յունիսի,
ուր անագանը զոր չորցնելով կը պա-
հեն՝ դուն ուրիք կը հասնի յառաջ
քան զՕգոստոս ամիս։ Այլ նաև եր-
կայն մեծագոյն տեսակ մը անագա-
նահաս, որ երբեմն կախուած կը
թողուն ծառին վրայ ձմեռն ի բուն։

Թզենւոյն պտուղն է մին յախոր-
ժահամ պտղոց արևելից, և յաճախ
կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս։ Կանուխ
Թուզը մանաւանդ շատ կը գովուի,
Ես. ԻԸ. 4. Երեմ. Իդ. 2. Նաև.
Գ. 12, Թէպէտ ամենայնի Թուզն
ասելի առատ է, Դ Թագ. Ի. 7. Ես.
ԼԸ 21։ Թզենւոյն մնանաւոր յատ-
կութիւնն է որ յառաջ քան զտե-
րևն պտուղը կը սկսի երևիլ առանց
տալու ծաղիկ։ Այս ծառին տերև-
ներն այնպէս անագան կը ցցուին,
որ յիրաւի է Քրիստոսի խօսքը, "Երբ
անոր ոստերը կը կակուղնան և տե-
րևները կը ցցուին, գիտէք թէ ա-
մառը մօտ է, Մատթ. Իդ. 32. Երք.
Բ. 13։ Պտուղն, ի գալարութեանն,
է տանձաձև։ Կը կարդանք պղպեղա-
տիտս Թզոյ, Ա Թագ. ԻԵ. 18. Դ
Թագ. Ի. 7. Ա Մնաց. ԺԲ. 40։
Թզոյ պղպեղատիտը Հաստանականապէս
կողովոյ կամ կոյթի մէջ կոխուած
թուզեր էին, որ չորնալով կ'ըլլային
բլիթ կամ հոծ մասս մը։ Աբրահամ
այսպէս կը կոխուին դէս Աբրահամ։

Անպտուղ թզենին որ չարացաս-
բանիս փրկչին մերոյ, իբրև ասեղ
ազդարարութիւն անպտուղ հաս-
տատացոյց, կ'երևի թէ միայն տերև
տուած էր։ Այս ծառը ճամբուն
վրայ էր, որոյ պտուղներն ամէն
մարդ կրնար ուտել, և թէպէտ դեռ
կթոյ ժամանակ չէր, Մարկ. ԺԱ.
14, արժան էր սակայն որ ծառն
ունենար գոնէ տհաս և կիսահաս
պտուղներ։ Բայց և այնպէս այն թը-
զենւոյն վրայ ուրիշ բան չկար բայց
միայն տերև, Մատթ. ԻԱ. 19։

Թուղթ, կը նշանակէ նամակ, բայց
նոր կտակարանին մէջ Թուղթ կը
կոչուին յատկապէս ի ձև նամակի
գրուածները զոր առաքեալք և ուրիշ
ներշնչեալ անձինք գրած են առ
նախնին հաստատացնելու սրբեալ առ-
թիւ, գովելու, յանդիմանելու և
խրատելու համար Քրիստոնէայ եկե-
ղեցիները։ Հոգին Սուրբ այսպէս
պատրաստ եւ առաւ որպէս զի ունենայինք
ճշմարիտ աւետարանին ևեծամեծ
պատուէրները ոչ միայն իրև պատ-
մութիւն գրեալ յաւետարանէսդ,
այլ և ընտանեբար յարմարեալ հա-
նապազորդ կենաց մէջ ծագելի դրժ-
ուարին խնդրոց։ Պէտք չէ կարծել
թէ առաքելոց ձեռք շարադրուած
կամ անոնց թելադրութեամբը խմ-
բագրուած որևիցէ գիր կամ ազգ
էր յատուկ ածուած առ եւել և կամ
յարմար պահելու առ յոյսդ։
Տես Ա կոր. ե. 9. կող. Դ. 16։ Ա-
ռաքելոյ ամենայնիւ ասլով պահ-
ուած են առաքելոց այն գրուածները
միայն որ ներշնչեալ էին, և յորոյ
օգտակար խրատներ հանուած են և

Digitized by Google

կրնան հանուիլ, իրրև ի միջնոլինաւոր ապահովագրութենէ կամ օրինագրէ հաստատ և բարւոյ։ Պէտք է գիտնալ ապակւոյն որ միւնոյն օրէնք կամ խրատք միևնոյն ինդրոյ լուծմանը կրնան ծառայել։ Երբ Նոր կտակարանին թուղթերէն մին կը կարդանք, պարտինք նկատել թուղթին առիթ տուող դէպքը, զպաղատգոյս անձանց տա որս ուղղեալ է թուղթը, ժամանակը յորում գրուած է, գրուածին ընդհանուր նպատակը, ինչպէս նաև այլևայլ հանգամանքներուն կամ փաստերուն բուն դիտաւորութիւն։ Գարտինք նկատել նաև գրողին ոճը և եղանակը, բանլուն կերպը, մանաւոր արդիւնքը զոր գբողը յառաջ բերել կ'ուզէր անոնց վրայ առ որս կը գրէր, և որոց խոհանոցին, սովորութիւններուն, ընդհանուր սկզբանց և յայնժամուն վիճակին յարմարցուցած է իւր փաստերն, այլևայլ հանդերձ։

Նոր կտակարանին գիրքերէն քսան և մին թուղթեր են. չորեքտասանն՝ ի Պօղոսէ, մին՝ ի Յակոբոսէ, երկուքն՝ ի Պետրոսէ, երեքն՝ ի Յովհաննէ, և մին՝ ի Յուդայէ։ Որովհետև այս թուղթերը գրած են Նոր կտակարանին մէջ առանց նկատելու անոնց ժամանակագրական կարգը, անոնց բնիերցուածը մեծ չափով ուիւն կրնայ տալ, ուստի և լաւագոյն է կարգալ զանոնք, եթէ հնար է, այն եկեղեցիներուն, առ որս ուղղեալ են թուղթերը, Գործոց առաքելոց մէջ յիշուած պատմութեան հետ ի միասին։ Այսպէս կրնայ ընթերցողը գտնել նաև թուղթերուն ժամանակագրական կարգը որուն միտ դնել արժան է, ինչպէս նաև թուղթ գրողին պարագաներուն որ կրնան գուշակուիլ, քանդի, ինչպէս բնական է, գրողին յայնժամուս զգացմունքն անտարակոյս ազդած են գրուածին։ Թուղթքն ուղղեալք ի Յովհաննէ և ի Պետրոսէ, ի Պետրոսէ և ի Յուդայէ առ Հրեայս ցրուեալս շատ տարբեր են ոճով Պօղոսի թուղթերէն առ հեթանոս, ուստի և միևնոյն բանի չեն կրնար ծառայել։ Պօղոսեականներն անշուշտ կը պարունակեն խոպքեր և կ'ակնարկեն դէպքեր որ աւելի ծանօթ և ընտանի էին բուն նախնի ընթերցողներուն քան յետոց։

Թուխիմ։ Տես Ուխիմ։

Թուղց, Գիրք–, այսպէս կոչուած է, վասն զի առաջին երկք գլխոց մէջ կան Հրէից և Ղևտացւոց աշխարհագրութիւնք որ եղաւ մատնութեամբ յետ շինութեան և կանգնման խորանին։ Գիրքին մնացեալ մասը կը պատմէ խորայիլացւոց չուն ի Սինայէ, և անոնց թափառելին ապատատին մէջ մինչև հասան Մովաբացւոց սահմանը։ Թուոց գիրքը գբուած է ի Մովսէսէ, 1451 ին նախ քան գԳր.։, և է չորրորդ դիրքը Հնգամատենին։ Տես Ելք։

Թուլուց։ Մովսէս ուրիշ անուանով պէս նաև Թեշուենիրը կը բաժնէ ի սորթս և յանապատս։ Առաջիններն ուսանելի էին, վերջիններըմ ոչ։ Այս խըրատութեան ընդհանուր պատճառն այս է. այն Թուչուններ որ ընդհղին կամ սերմ կ'ուտեն՝ ապրդ են, իսկ անոնք որ մսակեր, շղաղակեր և ձկնակեր են՝ անուռըդ։ Տատրակ, ագռաւնագագ և Թերևս ուրիշ սեռակ Թըռչուններ, ըստ օրինաց Մովսէսի, զուհելի էին, Ղևտ. ե. 7–10. ՓԴ. 4–7. Ղ ուկ. ԲՒ. 24։

Մեծ գժուարութիւն կայ ճշդիւ որոշելու, Ղևտ. ԺԱ. 13–19, և Բ Օր. ԺԴ. 11–20, սորգելեալ Թուչնոց այլևայլ սեռակներըմ, և անոնց նըբայութիւնն անուններըմ Թարգմանել։ Տեղեկութիւնք զորս ունինք անոնց վրայ՝ կր գտնուին մեր Աստուածաշունչի Թարգմանութեան մէջ անոնց տրուած անուանց յօդուածներուն մէջ։

Մովսէս գուբ և կարեկցութիւն սորվեցնելու համար Հրէից, կը պատուիրէ անոնց որ, երբ Թուչնոյ բոյն կը գտնեն, ձագր և մայրը միանգամայն չառնուն, այլ ազատ Թողլով մայրը, ձագը միայն առնուն, Բ Օր. իԲ. 6, 7։

Երգեցիկ Թուչնոց համար վանգակ յիշուած է Երեմ. ե. 27, նմանապէս վարմ, Ամոս. Է. 23. ՓՈղով. Թ. 12։ Գիշատիչ Թուչունք նշանակ էին ապականիչ զօրաց, Եր. Խզ. 13. ե-

Digitized by Google

բեմ. ԹԲ. 9. Եզեկ. ԼԲ. 4. Յայտ. ԹԹ. 17–19. Կ'բռնուի նաև այլաբանօրէն թէ Աստուածած կու գայ ի պաշտպանութիւն ժողովրդեան իւրոյ արագութեամբ արծուոյ, Եռ. ԼԱ. 5։

Թ

Թամ, Թամ բառն ի Սուրբ Գիրս կը նշանակէ զմին երկոտասան հատուածոց մնացից յորս բաժանեալ էր տիւը կամ ցերեկն, ի ծագելոյ արեգականն մինչև ի մտանել նորա, և էր հարկաւ տարբեր երկայնութեամբ յայլևայլ եղանակս տուղոյ, Մատթ. ի. 3–6. Յհ. 9. Տիւը բաժանելու այս կերպը կար Հրէից մէջ գոնէ յետ գերութեան, և թերևս ասկէ կանուխ, Դան. Գ. 6. Դ. 19. Երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամք որոշեալ ժամանակ էին աղօթից, Գործ. Բ. 15. Գ. 1. Ժ. 9. Սակայն ի սկզբան տիւը կը բաժնուէր չորս մաս, այսինքն, առաւօտ, փոխ-ժամ որ կը սկսէին ի կիսոյ ժամանակին որ էր ի մէջ առաւօտուն և միջօրէի, Դ Ներ. ԻԹ. 9, այսինքն կէս օր, և Եբէյ. Կ'երևի թէ նաև ցոյնք ի սկզբան այս կերպով կը բաժնէին տիւը, բայց նախ՝ երեք մաս. յետոյ յաւելին չորրորդը, Նախկին ներոյիցիքը, ինչպէս նաև ցոյնք, կը թուի թէ բաժնած էին նաև գիշերը երեք մաս կամ պահ, այսինքն առաջին պահ, Ողբ. Բ. 19, մէջին կամ երկրորդ պահ, Դատ. Է. 19, և այգ կամ երրորդ պահ, Նե. ԻԴ. 24. Բայց երբ Հրեայք Տպատակ ազգն Հռովմայեցւոց, առին գիշերը չորս պահ բաժնելու Հռովմէական սովորութիւնը, այսինքն երեկոյ, կամ առաջին քառորդ յետ մտանելոյ արեւուն, մէջ գիշեր կամ երկրորդ քառորդ որ կէս գիշերուն կը վերջանար, Հաւախօս կամ երրորդ քառորդ որ կը սկսէր կէս գիշերէն, և վաղորդայն կամ չորրորդ քառորդ որոյ մտան էր նաև արշալոյսը, Մատթ. ԻԴ. 23. Մարկ. Զ. 48. ԻԳ. 35. Ղուկ. ԻԲ. 38։ Բոլոր գիշերն ի քուն անցուսնող մարդուն իւր մի վայրկեան կը թուի գիշերուան մէկ պահը, Սաղմ. Ղ. 4. Նոյնպէս կարճ է մարդ. առ կեանքն առ յաւիտենականութեան։

Թամաճակ։ Բայց ի սովորական գործածութենէ, Սուրբ Գիրք ժամանակ բառը կը գործածեն երբեմն իբր տարի, զորօրինակ առ Դանիէլեայ, Դ. 16, կամ իբր մեծագործական տարի, որ կը բազկանար երկք հարիւր և յիսուն ընական տարիներէ, իւրաքանչիւր օր իբրև մէն մի տարի առնելով։ Այսպէս Դանիէլի Է. 25, և ԻԲ. 7 համեմատեսուած խօսքը, "ժամանակ մը, ժամանակներ ու կէս ժամանակ," կը թուի նշանակել երկք ու կէս մեծագործական տարի, կամ 1,260 բնական տարի։ Այս մեծագոյն ուրիշ տեղ կը կոչուի "քառասուն և երկու ամիս," իւրաքանչիւր ամիս երեսուն տարի հաշուելով, Յայտ. Ի. 2, 3. ԻԲ. 6, 14. ԻԳ. 5։

Թաւտաթզենի, զարմանալի ծառ, որ կը թուի ունենալ թէ թզենւոյ և թզենւոյ բնութիւն միանգամայն, թէ թզենւոյ նման է տերևներով, իսկ պտղով թզենւոյ։ Ընդհանրն այսպէս կը նկարագրէ ժանտաթզենին. "Եգիպտոս այլևս տեսակ թուզ կայ, որ իրարմէ կը տարբերին, մանաւանդ մին շատ տարբեր է միւսներէն, ինչ ժանտաթզենւոյն թուզը, զոր Աբրահամիք Նեվէզ կ'անուանեն. Այսպիսի թզենւոյ մը վրայ ելլաս Զաքէոս տեսնել փափկիչը որ երիքմով պիտի անցնէր, Ղուկ. ԺԹ. 4. Ժանտաթզենին նման է կաղամախւոյ, և իւր պտուղը կը բերէ տարբեր կերպով քան զայլ ծառս։ Պտուղներն ունի իւր բունին վրայ։ Բունէն կը բուսանին չիղեր խաղողի կոճերու պէս, և այն

Digitized by Google

չիղերուն ծայրերը կը բանային պըտուղը խիտ ատ խիտ իրենց զոդկոյզը խաղողոյ։ Ծառը միշտ կանաչ է, և տարին քանի մը անգամ կու տայ պտուղ, քանզի տեսած եմ ժանատաթզենի որ երկու տարին անգամ մը պտուղ տուած է։ Ժանատաթզենին ունի բանի թզոյ ձևն ու հատը, բայց համով շատ տարբեր է ի թզոյ, քանզի ունի անախորժ անուշութիւն։ (Տես Ամովս. Ի. 14։) Գոյնն է կարմրագոյն դեղին և ունի ատուներ ի գոյն մանրիզոյ։ Զաղոյն մէջը նման է բանի թզոյ, բայց թխագոյն, դեղին պիտակներով։ Այս ծառը հատարակ է եգիպտոս։ Աղքատ բնակիչք մեծաւ մասամբ ատոր պտղովը կ'ապրին։„

Ժանատաթզենին ունի լայն բուն, որ գետնէն քանի մը մետր միայն վեր կը բաժնուի հինգ կամ վեց հատ ճիւղերու. կը տնկուի ճամբու բաւ վրայ, մանաւանդ երկճիւղ ճամբաներու վրայ, և տուտաք արմատներ կ'արձակէ գետնին մէջ ամէն կողմ, այնպէս որ հատատմամբ զօրաքիանն կողմնակէ շատ քիչ ծառ կրնայ մնալ ատոր հետ։ Գ թագ. Ա. 27. Ա Մնաց. Ի. 28, և Բ Մնաց. Ա. 15 համեմատութիւնէն յայտնի է թէ այս ծառը շատ հասարակ էր Պաղեստինի։ Որթոյ հետ յիշուելը, Սաղմ. ՀՀ. 47, ինչպէս նաև Դատ. թէ վերակացու կացուցիլը ժանատաթզենիոյ տունկերուն վրայ, կը ցուցընեն թէ ինչպէս զարդիս նոյնպէս անտառն յարդի էր այս ծառը։ Եր. Բ. 10 համարէն կը տեսնուի որ ժանատաթզենիոյ փայտը կը գործածուէր շինուածներու, և թէպէտ այս փայտը ծակոտկէն էր բայ նմանութեան պատճառ, էր ասկոյն գիմացկուն և տևական։ Մբ. Շաւ. Եդիպտոսի գիրեզմաններէն և մումիաներէն նկատելով կ'ըսէ թէ գատաւ մումիայի արկղներ և փոքր քառակուսի տուփեր որոց մէջ տեսակ տեսակ պատկերներ կային և գրուած էին յատուկ իւղագանիւք մումիայի։ Այս արկղք և տուփք ժանատաթզենեայ փայտէն ըլլալով, իրբ երկար հազար տարիէ հետէ պահուած են ամբողջ և անեղծ ի փտութենէ։

ժամուտախտ, թէ երբայեցերէնի և թէ ուրիշ լեզուաց մէջ կը նշանակէ ամէն տեսակ սխալ և սղէտք։ Բուն ժամուտախտ այսինքն արատաթիւն նշանակող երբայեցերէն բառը տարափոխիկ հիւանդութեանց ամէն տեսակը կրնայ նշանակել։ Մարգարէք բնդհանրապէս սուրբը, ժամուտախտը և ոճը միանգամայն կը յիշեն իրբև երեք սղէտք որ հասարակօրէն մէկտեղ կու գան։

Խոյլ կամ պալար պատճառող ժամուտախտէ, որ վերջին դարուց մէջ շատ աղետալի եղաւ յարևելս, հիւանդութեանց աստղակոպիդը և ապրելի տարափոխիկին է։ Ժ. դարուն ճարակեցաւ Եւրոպա, Ասիա և Ափրիկէ, և կը կարծուի թէ երեք տարուան մէջ իբր 25,000,000 մարդ մեռաւ այս ախտէն։ Աժիական մեղ ձայնալի պէս նաև ժամուտախտ մեղաց պատճառաւ աշխարհ մնինոզ աղետից չարագոյնն է, և կրնայ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած հարուածներուն նման համարուիլ, Եր. Ի. 14։

ժամուտգութիւն։ Ժամուտախտ թեան օրէնքն առ երբայեցիս շատ պարզ էր։ Մարդ մը կրնար հոգեպին տաղցուած մը յերաշխի դնել, բայց վճռաւոր ուչ, Թուս. Լ. 6–9։ Տես Ցարելնաց։ Չէր հնար ամէն մէղքին չնաչարը իրաւունք առնուլ տաղցուածքի մը վրայ, բայց եթէ ժամուտգութեամբ կամ յայրարդութեան ուղիղ գծիս։ Երեցգոյն որդին ունէր երկին մաս ի ժամուտգութեան։ Աղջկունք հոգեպին տաղցուած չունէին, բայց երբ մարդ մը ատար չէր թաղար, դատարը կը ժամուտգէր, առ պակասաւ որ պետի ամուսնանար Ցոր ցերեկն մեկուս հետ։ Անորդի մեռնողի կանուծներէն կ'ելնային անոր պզտկականներուն, բան օրինացն որ է թուս. Ի. 8–11։ Ըստ Մովսիսական օրինաց կատակ աւերդ էին, բայց առս ուրեմն մեռածան, Գաղ. Գ. 15. Երբ Թ. 17։ Երբեմն առ կենդանութեամբ Ցոր կը բաժանէր ժամուտգութիւն առ արգիս. այսպէս անուսակ որդւոյն առաքինին մէջ Ցայրն իր ժամուտգութիւնը բաժնեց երկու արդիներուն, Ղուկ. Ժե. 12։

Digitized by Google

ժողովարան, տեղի ուր կը կատարուէին Հրէից կրօնական պաշտամունք։ Որովհետեւ Հին կտակարանին մէջ ժողովարան յիշուած չէ, մեկնիչներէն շատերը կը կարծեն թէ Հրեայք սկսան ժողովարաններ ունենալ այլեւայլ տեղեր յետ գերութեան, իսկ յատուկ քան զգերութիւնն առաջածային պաշտամունք կը կատարուէին բացօթեայ տեղեր կամ մեզգարէից տուներէն։ Տես Դ Թագ. Դ. 23։ ՀԴ. Սաղմոսին 8 համարին մէջ յայտնի չէ թէ խօսքն թագաւորական բառը կը նշանակէ ազօթատեղի, որպիսի էին ժողովարանք յետ գերութեան։ ժողովարանք, այս նշանակութեամբ, այսինքն իբրեւ ժողովատեղիք կրօնական պաշտամունն համար, գրեթէ ամենուրեք շատ կային։ ժողովարանք կը չինուէին այնպիսի տեղեր ուր կը գտնուէին գոնէ տասն չափահաս, ուսեալ, բարեպաշտ եւ բաւական հարստատ անձինք որ կրնային գալ յանձնդրութիւն հոն կատարուած ատաստանային պաշտամանն։ Քաղաքներու մէջ այլեւայլ ժողովարաններ կային, եւ գերութենէն քիչ ժամանակ ետքը անանց օգտակարութիւնն այնպէս յայտնի եղաւ, որ բոլոր երկրին մէջ բազմացան անոնց թիւը, եւ էին ասպէս թէ թագոյին եկեղեցիներ Հրէից ժողովրդեան համար։ ժողովարանաց թիւը կ'երեւի թէ շատ էր, եւ որովհետեւ ժողովարան մը կանգնել մեծ բարեպաշտութեան գործ համարուած էր, Ղուկ. Է. 5, կամ իբր անցագիր երկինք երթալու, պէտք չէ զարմանալ լսելով թէ ժողովարանք անգամ քան զպէտս բազմացան, այնպէս որ Երուսաղէմի մէջ միայն անոնց թիւը չէր պակսեր քան 460 կամ 480։ Ընդհանրապէս կը չինուէին բարձր տեղեր եւ երկու մաս ունէին։ Շինուածին արեւմտեան մասին մէջ էր արկղը ուր կը գրուէին օրէնքին գիրքը եւ մեզգարէներէն հատուածներ, եւ կը կոչուէր տաճար՝ պատուոյ տեղ։ Մեւս մասն ուր ժողովուրդը կը հաւաքուէր՝ կը կոչուէր մեզմին ժողովարանին։ ժողովուրդը կը նստէր երեսը գէպ ի տաճարը գարձուցած, իսկ երիցուկք դէպ ի ժողովուրդը գարձած կը նստէին։ Երիցանց եւ ժողովրդեան մէջտեղն էր բեմը կամ գրասկոլը, երիցանց նստարանները բարձր էին քան զայլսն։ Ջայս կ'ակնարկէ «ժողովարանները» մէջ առաջին աթոռները, խօսքը, Մատթ. Իգ. 6։ Կանանց տեղն էր ղատ վերնատուն վանդակապատ։

ժողովարանաց պաշտօնեայք տասն էին, եւ վեց աստիճան կը բաժնուէին։ Առաջին աստիճանի պաշտօնեայք էին ժողովրդապետք որ ժողովարանին պետութիւնը կը կարգադրէին, եւ արտօնութիւն ունէին խօսել առ ժողովուրդն։ Ամեն ժողովարան ունէր երեք ժողովրդապետ։ Մր. Լայտֆուտ կը կարծէ թէ ժողովրդապետք ունէին տեսակ մը քաղաքական իշխանութիւն, եւ էին խնամարկողք աստիճանի դատաստանը, որոց առաջնոյն կը կոչուէր ընդհանրապէս «խորհուրդ երից,» եւ առանց պաշտօնեայ էր դատել կրօնից դէմ մանր մունր յանցանք, նաեւ որոշել ժողովարանին անգամներուն միջեւը ծագած վէճեր պարտուց եւ փոխադ, գողութեան, սպանութեան եւ այլ ոտնձնման խնդրոց վերայ։ Թերեւս այս պաշտօնեաներէն կ'ակնարկուին Ա Կորնթացւոց Ժ. գլխոյն 5 համարին մէջ։ Տես Դատաստան։ Երկրորդ աստիճանի պաշտօնեայ էր «ժողովարանին հրեշտակը,» կամ ժողովրդեան պաշտօնեայն, որ կ'ազօթէր եւ կը քարոզէր։ Ասիոյ եկեղեցւոց հովիւներուն տրուած «հրեշտակ» անունը, Յայտ. Բ. 3, այս պաշտօնեաները կ'ակնարկէ։

ժողովարանին մէջ կրօնական պաշտօնը կը կատարուէր սա կերպով։ «ժողովարանին հրեշտակը» կ'ելլէր բեմն, եւ կը կատարէր տասբակաց աղօթքը, մինչ ժողովուրդը, որ առաջ նոստած էր, ելլելով, ոտքի վերայ մնելկ կ'ընէր վայելուչ գրիւք եւ ջերմեռանդութեամբ, Մատթ. Զ. 5. Մարկ. ԺԱ. 25. Ղուկ. ԺԸ. 11, 13։ Աղօթից թիւն բնաւ տասն էր, եւ ի վերջաձայն ազօթից կը կարդացուէր Շղամբը։ Յետոյ կը կարդային իրենց գրասպանակները, եւ ապա կու գար օրհնաց եւ մաքրագրերից ընտրեալ մի կամ երկու հատուածք, որոց վերայ կը քարոզէր ժողովարանին հրեշտակը։ Ասոնց ետեւէ կու գար ուրիշ մի աղօթք, եւ ապա կը վերջանար ժողովարանին ժողովը։ Ասոնց ետեւէ կու գար ուրիշ մի աղօթք, եւ ապա կը վերջանար ժողովարանին ժողովը։ Ասոնց ետեւէ կու գար ուրիշ մի աղօթք, եւ ապա կը վերջանար ժողովարանին ժողովը։

Digitized by Google

թերցուածը։ Օրէնքին ընթերցուածը քաւաժեշտուածի էր յիսուն և չորս յօդուածած, ընդ որս կէց էին իւրաքանչչեբը յօդուածի պատասխանող մասունք մեղապարտութիւններին. (տես Գործ. ՀԳ. 15, 27. ՃԱ. 21. և այս յօդուածներըը կը կարդացուէին մի քաւ միջէ ամէն շաբաթ, այնպէս որ ամբողջ ընթերցուածը մէկ տարի կը տեւէր։ Ցետ գարձին ի գերութենէ, օրէնքը և մարգարէներըը կարգացցաղը թարգմանիչ էր, Ել. Ը. 2–8, որ ընթերցուածը կը թարգմանէր ժողովրգեան այն ատենուան լեզուաւոր էր Ասորւոյն մը խառն Քաղդէերէնիւ. Պաշտօնը կը վերջանար Սաբր Գրոց մէկ մասին մեկնութեամբ և անոր վրայ քարոզով. Մերթ մէկ պաշտօնեայ միայն կը կատարէր այս բաներըը, և մերթ այլեւայլ պաշտօնեայք որ առաջինայ էին պաշտօնական։ Ընթերցողք անտարակոյս կը յիշեն աւետարանին մէջ պատմուած նշանաւոր գէպքը, թէ ինչպես Քիստոս այս սաղմոսը եղեն առին առնելով քարոզեց իր հայրենակիցներուն, Ղուկ. Դ. 21, թէպէտ աւետարանիչներուն մէջ կը յիշուին սրբոյ օրինակներ Քիստոսի և առաքելոց վարդապետութեան ժողովրանաց մէջ։ Տես Մատթ. ՃԳ. 54. Մարկ. Զ. 2. Քուէ. ԺՀ. ՃԲ. 20. Գործ. ՃԳ. 5, 15, 44. ՃԴ. 1. ՃԵ. 2–4, 10, 17. ՃԲ. 4, 26. ՃԹ. 8։ Պաշտօնին վերաձան կը տրուէր համաձայն ազօթքով կամ օրհնութեամբ մը։

Հրէից ժողովրանները կրօնական պաշտօնատեղի կամ ազօթանոց մի չէին, այլ և դատաստանատեղան այն գատերուն համար որ կ'ինդիրէին ընդ իրաւատութեամբ երից խորհրդոց, որ վերը յիշուեցաւ։ Այսպիսի գատերու մէջ ժողովին կողմէն յանդաւորաց դէմ տրուած վճիռը երբեմն կը գործագրուէր նոյն իսկ խորհրդին տեղը, ըստ սովորութեան որ ետքէն ալ ամենայն ատեն պատիժը այժմ իսկ տարագ տարագ կը տրուէին։ Ուստի յիշուած կը գտանինք ժողովրանին բու մէջ ձեծ և ձաղկում, Մատթ. ՃԷ. 17. Մարկ. ՃԳ. 9. Գործ. ԻԲ. 19. ԻԶ. 11. Բ Կորնթ. ՃԱ. 24։ "Ժողովրանէն գուրս ձգուիլ," կամ

բանադրուիլ Հրէից եկեղեցիէն և ղրկուիլ ազգային առանձնաշնորհութիւններէ, մեծագոյն պատիժ էր, Ցովհ. Թ. 22. ԺԲ. 42. ԺԶ. 2։ Նման առ մեզ Հրեայք ժողովրան կը չինեն ուր որ բաւական ջուրը կան, և շաբաթ օրերը կը ժողովին հոն կրօնական պաշտամանն համար, որ կը կատարուի այսպէս։ Չէին. Պատկառանէն մասեր կը կարգացուին կամ կ'երգուին հին Եբրայական լեզուաւ, թէպէտ այս լեզուն ժեռնալ է, և այն լեզուաւ խօսող Հրեայ չատ քիչ կը գտնուի։ Ներսաստղեմ ժողովրաւնոց մէջ, որ հիմա ինն կամ տասն են թուով, ոմանք այն Հրէից հասմար են որ կանխաւ Սպանիացի էին, ոմանք ևս Գերմանացի Հրէից հասմար են, ևն, ինչպէս որ առ կենդանութեամբ Փրկչին կային առանձին ժողովրաններ Ազատելոց, Եգիբեներացոց, Ազիքսանդրացոց և այլոց հասմար, Գործ. Զ. 9։

Ժողովողի, Գիրք—, է մին ի գերոց Հնոյ Կտակարանին, և ընդհանրապէս կ'ընծայուի Սողոմոնի։ Բազդատէ Գ Թագ. Գ. 12 ընդ ժողով. Ա. 16, և Գ Թագ. ժ. 21, 27 ընդ ժողով. Բ. 4–9, ինչպէս նաև Գ Թագ. ժԱ. 3, 4 ընդ ժողով. Է. 26, 28։ Ժողովողը կը թուի գրուած ի Սողոմոնէ անոր ծերութեան ատենը, երբ Սողոմոն ապաւած էր կռապաշտութեան, զեղխութեան և հեշտութեան հրապոյրներէն, այսինքն իրբ 977 ին նախ քան զՔր. ։ Ժողովողի գիրքը ճառ է ճշմարիտ իմաստութեան վրայ, կը պարունակէ առանձին կանոններ զորս կը լուսաւորէ Սողոմոն իւր անօրինակ փորձառութեամբը, և մարդկային կենաց վրայ իմաստութիւններով։ Բոլորը յայն կը յանգի թէ ամէն երկրաւոր հաճոյք ունայնութիւն է, և թէ կայ հանդերձեալ կեանք մը լուսաւոյն քան զարգիս, և թէ միմիայն ճշմարիտ իմաստութիւն է "վախնալ Աստուծմէ և անոր պատուիրանքներըը պահել։" Այս է, կ'ըսէ Սողոմոն, իր բոլոր խօսքին վախճանը, Ժողով. ԺԲ. 13։ Այս գիրքը կարգացողը զգուշ ըլլալու է հետևութիւն չհանել աստանձին առանձին իմաստներէն, և

Digitized by Google

պարտի դիտել ամբողջ գիրքին ընդհանուր նպատակը և գործութիւնը։

Ի

Իդիքուճ, ֆովեթան, Ղևտացի մը, առաջարին երաժշտաց գլխաւորներէն մին, Ա Մնաց. ԺԶ. 38–42։ Իդիթունի տոհմը կը վարէր նոյն պաշտօնը, Բ Մնաց. ԼԵ. 15. Ներեմ. ԺԱ. 17։ Աստուց մէկուն անունը կը յիշուի Լթ. կհ. և Հէ. Սաղմոսաց վերնագրին մէջ։ Տես Ասափ։

Իթամար, չորրորդ որդի Ահարոնի, նաւիրեալ ի քահանայութիւն, Ել. Ձ. 23. Թուա. Գ. 2, 3։ Իթամարայ տոհմը հոգ կը տանէր խորանին նաւասպատին մէջ, Ել. ԼԸ. 21. Թուա. Դ. 28։ Այս տոհմէն ոմանք, ինչպէս Հեզի, Աքիտոբ, Աքիա, Աքիմելէք և Աբիաթար, եղան քահանայապետ, բայց ատ. Սողոմոնիս քահանայապետութիւնը տրուեցաւ Եղիազարու տոհմին, Գ Թագ. Բ. 27, 35։ Տես Աբիթաբ։

Իժ, ազգ օձի, նշանաւոր թոյնին սաստկութեանը համար։ Կ'ըսուի թէ իժը գազաններուն մէջ ինքնակարապգունները մին է։ Ուստի և է նշանակ կամ օրինակ չարագործի և ինքնակարագործի իրաց, Ցոբ. ի. 16. Եսա. Լ. 6։ Իրիսատա և Ցաքոնեա Մկըրտիչ իժ կոչեցին Հրէից մէջ գաս մը մարդիկ, Մատթ. Գ. 7. ԺՌ. 34. ԻԳ. 33. Ղուկ. Գ. 7։ Պօղոս ի Մելիտինէ (Մալթա) անվնաս մնաց իժի մը խայթուածէն, մինչև կարծել բարբարոսաց թէ աստուածն սպի էր ի կերպարանս մարդոյ, Գործ. ԻԸ. 3։ Իժի մէկ տեսակն ի հիւսիսային Ափրիկէ, թէ և ոչ շատ ատելի քան մի ոջիլ, կը համարուի հին չարագործն քան զայլ օձս, և Հասէլգուիսթ տանուն ճամբորդ մը կը յիշէ Եգիպտոսի մէջ իժ մը որոյ խայթուածն խոցոյն քաղցկեղով կը վարակէ խայթուածին մարմինը, և կը մեռցնէ քանի մը ժամու մէջ։ Տես Օձ։

Իլուլ, Երբայական ամիս, երկուասասնեերորդն քաղաքացին տարւոյ, և եկեղեցականին վեցերորդը, Ներեմ. Ջ. 15։ Կը տևէ սեպտեմբերի նոր լուսնէն մինչև հոկտեմբերինը։

Իկոնիոն, քաղաք մեծ և ընչաւէտ փոքրոն Ասիոյ, զորդիս Գալատիա։ Փոքրոն Ասիոյ գաւառներն սլոպէս փոխուած են սլլեալ ժամանակ, որ սլլեալ մատենագիրք զԻկոնիոն կը համարին մասն մերթ Փռիւգիոյ, մերթ Լիկաոնիոյ և մերթ Պիսիդիոյ։ Քրիստոնէութիւնը մնաւա հաս ի ձեռն Պօղոսի յամի Տ. 45։ Բայց աստուածեան բարեխոսութեաւ խոյս տալ անկէ ազատեալս համար իւր կեանքը վտանգուելէ մը զոր չհաւատացող Հրեայք յարուցին անոր դէմ, Գործ. ԺԳ. 51. ԺԴ. 1–6։ Հրեայք գացին առաքելոյն ետևէն մինչև Լիւստրէ, ուր քիչ մնաց պիտի սպանուէր Պօղոս, բայց յետոյ, 51 ին, նորէն եկաւ Իկոնիոն, Գործ. ԺԴ. 19, 21։ Ի Տիմ. Գ. 11։ Իկոնիոյ եկեղեցին տանէ մինչև սլեմերորդ դար, բայց ընդ իշխանութեամբ Մահմետականաց բոլորովին մարեցաւ։ Ջորդիս Գանիա է մայրաքաղաք Գաթամանիոյ։ Իկոնիոյ երկիրը գեղեցիկ և պտղա-

Digitized by Google

քեր է, 260 մղոն ի հարաւոյ արեւելից կաստանդնուպոլսէ, և 120 մղոն հեռու Միջերկրականէն։ Շատ մեծ է, և պարիսպն ունի 108 քառակուսի աշտարակներ, քաղաքին քայլ հեռու իրարմէ։ Բնակչաց թիւն է 40,000, որ են Մահմետականք, Հայ, Յոյն և Հրեայ։

Իճմ, գազան անապօրէն, կզոյ կամ կատուի տեսակէն, խայտ և պիտակ, լայնածնօտ, աւուր ժամերգ, բոլորակ ականջօք և յայտի մազմնով. առջեւի թաթերն ունին հինգ հինգ ճիրանները, ետևինները՝ չորս չորս։ Ինձը թեթեւաշարժ է, ուժեղ և գիշատիչ. վնասակար բնաւորի անասնոց, նաև մարդոյ, երեմ. ե. 6. ժԳ. 23. Դան. է. 6. Ովս. ժԳ. 7. Ամբ. Ա. 8։ ի Սուրբ Գրոց յայտնի է թէ գազանաբնու մէջ ինձ կը գտնուէր առեղ առեղ։ Ընձառ երբայեցերէն անունն յաճախ կը հանդիպի յատուկ անուանց մէջ, որպիսի է Բեթենամրատ, որ կը նշանակէ Ուր յաճախ են ինձք։ Ղազնպոհի են Ղամբա, Նեմբրիմ, Թերևս նաև Ղերբուվի, որպէս Հբզոր։ Եսայի նկարագրելով Մեհեայի երջանիկ թագաւորութիւնը, կ'ըսէ, գլ. ժԱ. 6. "Ինձը ուխին հետ պիտի պառկի, և որթը ու առիւծ առիւծը և պարարտ զուարակը մէկտեղ պիտի լսուածին։" Երգոց երգին մէջ Տարօր կը յիշէ "ինձերուս լեռները," Երգ. Դ. 8, որ ըսել է լերինք հանգչոյն Լիբանանու և Հերմոնի յորս որջացեալ էին վայրի գազանք։

Իղամեղաւ, ծանօթ միջատ որ ուշնի սատակ խայթոց։ Աստուած Ցանհանայինեանէն շատերը հալածեց իսրայելի տալկէն այս միջատներով, Ել. ԻԳ. 28. Բ Օր. Ի. 20. Յես. ԻԴ. 12. Իսրայելացիք որ աւազուտ անապատին մէջ էին՝ ազատեցան անկէ։ Տես և Ճանճ։

Իսահակ, Հէբ. Ցհնդ. ժԻ. 17. ԺԸ. 12. ԻԱ. 6, մին ի նախնիք Նահապետաց որ իսրայելի ազգին և Քրիստոսի, արդի Աբրահամու և Սառայի, 1896–1705 նախ քան զՔր.։ Իսահակայ պատմութիւնը կը գտնուի Ցհնգոց ԻԱ., ԻԴ.–ԻՀ. և Լ. 27–29 գլուխներուն մէջ։ Իսահակ նըշանաւոր է իր ծննդեան հետ կից պարագաներուն կողմանէ, իբրև որդի մարգարէութեան և խոստման ի ծերութեան ծնողաց իւրոց։ Ի տղայութեան անգամ սիրելի էր իւր եղբօրն Իսմայելի, արդէն Հագարայի հարճի, և ապաւ օրինակ է անանց որ խոստման որդիք են, Գաղ. Դ. 29։ Նեաւ Լերկիւղին Աստուծոյ մինչև ի պատանեկութիւն, Իսահակ ցուցուց իւր աղնուականութիւնը հնազանդելով այն նշանաւոր փորձին մէջ որով փորձեցաւ էր Հօրն Աբրահամու հաւատքը, և որ ըրաւ այն նահապետը "Հայր հաւատացեալ"։ Իսահակ խոնարհ հլութեամբն Աստուծոյ բոլոր կամացը կանխաւ նկատեց յանձին զՄիածին Որդին Հօր։ Քառասնամեայ ամուսնացաւ ընդ Ռեբեկայ, բարեպաշտին և գեղեցկի, ի Միջագետաց։ Իսահակ իւր կենաց մեծագոյն մասն անցուց ի Տարաս մեծ մասին Քանանու և անդր մնաց։ Ի թագաւորն Հօր իւրոյ միացաւ իւր սրտագութեամբ եղբօրն Իսմայելի հետ։ Իսահակայ երկու որդիք կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս։ Մօրը մասնաւոր սէրն առ Յակոբ, և Հօրն առ Եսաւ, պատճառ եղան այն ձախող նախանձուն, գժտութեան, մեզաց և երկար բաժանման ի մէջ երկուց եղբարց, Թէպէտ այս բոլոր բաներէն կարգագրեալ էին ի վերուստ ի կատարումն խոստմունց Աստուծոյ։ Ի հասակի Հարիւր երեսուն և եօթն ամաց էր երբ օրհնեց Իսահակ զՅակոբ և յուզարկեց զնա ի Միջագետս։ Հարիւր և ութսնամեայ էր երբ մեռաւ, և երկու որդիքը թաղեցին զնա Աբրահամու շիրիմը։ Ի բուռ բարուց խնարհ էր Իսահակ, հանդարտ և մտախոհ. յատուկ ածծայաշ-

Digitized by Google

տանէեան՝ ջերմեռանդ, լի հաւատով, և հզաւտակ յոյժ կամացն Աստուծոյ։

Իսաքար, հոտոտուած, այսպէս կոչուեցաւ իւր մօրմէն Լիայէ, Ծննդ. Լ. 18, եօթներորդ որդին Յակոբայ, ծնեալ 1749 ին նախ քան զԴԲ.։ Ի սաքարայ ցեղին ապագան գուշակած էին Յակոբ և Մովսէս, Ծննդ. խթ. 14, 15 · Բ Օր · Լ Գ. 18, 19։

Իսաքարայ ցեղն ունէր յիւրում և չորս հազար մարդ անապատին մէջ և երբ Իսրայէլացիք գհանան մտան, Իսաքարայ ցեղը բազմանէր եւս կազմանէ երկոտր եր, թուոց Ա. 28· ԻԶ. 25։ Անոնց բաժինը, որպ սահմանեցան էին յաբեւելից Յորդանան, յաբեմտից՝ Մանասէ, ի հիւսիսոյ՝ Զաբուղոն, և ի հարաւոյ՝ Եփրեմ, կը պարունակէր երեւելի մէկ մասը ցեղ բայելի գեղեցիկ դաշտին, որ էր մին գաղեաւտեան պտղաբերագոյն երկիրներէն։ Իսաքարեանք անխոնջ հողագործ էին, և գովաբանեալ կը լինէ ասին իրենց քաջ և իմաստուն հայրենասէրը, Դատ · ե· 15 · Ա Մնաց. Լ. 1–5 · ԺՌ. 32։

Իսմայէլ, որոյ ըե Ապտան, 1. Ծննդ · ԻԶ. 21, որդի Աբրահամու և Հագարայ, 1910 ին նախ քան զԳԲ.։ Ի սկզբան կը համարուէր "որդի խոտման,„ բայց երբ Իսահակ ծնաւ և կաթէն կտրեցաւ, Իսմայէլ արտաքսեցաւ Հօրը տունէն իրբ եօթնեւտասն ամաց, և իւր մօրը հետ ուղեւորեցաւ իւր բնիկ երկիրը, Բդիխատոս։ Պարտատեալ ի սօթոյ և ի ծարաւոյ, և ապա հրաշիւք կազդուրեալ, ծառ փարանոս անապատը, առաւ կին Եգիպտոսէ, և եղաւ հայր երկոտասան որդւոց որք յետոյ եղան գլուխք Աբրահամի ցեղից։ Կ'երեւի թէ Իսմայէլ սիրով և բարեկամութեամբ եր Իսահակայ հետ, և անոր հետ գտնուեցաւ Հօրը անկողնին քով իժամու մնհսուան Նոյեան Իսմայէլ մեռաւ Հարիւր երեսուն և եօթն ամաց, Ծննդ · իե· 9, 17։

Մովսէսի ժամանակ կ'բուէր թէ Իսմայէլացիք, սերունդք Իսմայելի, կը բնակէին "Եւիլայէն մինչև Սուր որ է Եգիպտոսի դիմացը,„ այսինքն ի հիւսիսային արեւմտեան մասին Արաբիոյ։ Տես Եւիլա 2։ Ուստի Իսմայելացիք, Սիմոյ չորրորդ սրգւոյն ցեկտանայ սերնդեան հետ, Ծննդ. ի· 26–29, և ցեկտանայ հետ որ էր որդի Աբրահամու ի փետասբայ, Ծննդ · իե· 3, և Թերևս նաև ցեկտանայ և ցեկտանայ եղբայրներէն ամանց հետ, բռնեցին Աբրահիոյ բոլոր ցամաքակղզին։ Տես Աբաքիա։ Իսմայելացիք բազմացան և զօրացան յոյժ, քան խոտտանի Աստուածդ, Ծննդ. ի· 20։ Նաև խոտտանը, Ծննդ. ի·Ջ. 12, լինով կատարուեցաւ ի սերնդեան նոցա։ Բնակելով իրենց "եզերայրներուն,„ իսրայելացւոց մեծ, կը վարէին յափշտակիչ, վայրագ և յիւրազգայից կեանք։ Գրեթէ սաւանդ փախուելու կան մինչև ցայսօր, իրրև անընդհատ բայց հարկաստաւ տուողք անապատին։ Տես Մադիամացիք։

2· Ցուդայի ցեղէն իշխան մը որ խոյս տուաւ Ամմինադաւ երկիրը, երբ իրաւագէմ աւերեցաւ Գաղդեացիներէն։ Գիչ հետքը գտանուաւ և ազանիեց զՈրթագղնա կտաւակալ և զայլ բազումս։ բայց ամբաստեցաւ փախչելով ազատել իւր կեանքը, Եսթեր· խ. 41։

Իսբայէլ, յայտնի Ապտայ, անուն տուեալ Յակոբայ, յետ կռուելոյ նորա ընդ Հրեշտակ–Եհովայի ի փանուէլ, Ծննդ · Լ. 1, 2, 28, 30· Ովս · ժՌ. 3։ Տես Յակոբ։ Իսրայէլ անուանմբ կը հասկացաւի երբեմն իսրայելի բոլոր սերունդը, Յակոբայ զաւակը, Ա կորնթ · ժ. 18 · երբեմն կը հասկացաւին բոլոր Յհսանիոս հաստատեալք, իրբ հպեւոր զաւակ իսրայելի, Հռովմ. թ. 6. և երբեմն՝ իսրայելի թագաւորութիւնը, կամ ասան ցեղք, իրրև ուրբան և զատ ի թագաւորութենէն Յուդայ։

Իսրայելացիք, "որդիք իսրայելի,„ անուն երկոտասան ցեղից միասդամնդին մինչև ի բաժանումն թագաւորութեան Հրէից առ Ռոբովամ։ Յետ այնորիկ իսրայելացիք կոչուեցան ասան ցեղք միայն յորոց կը բազկանար իսրայելի թագաւորութիւնը։ Եփրեմ, որ գլխաւոր էր ասան ցեղից մէջ, կը թուի թէ չատ կանուխ ցուցաց ոգի հպարտութեա ցա-

Digitized by Google

գալի գէմ։ Յետս նեփթհաեան էր։ Տոպահակը երկար առեն Յետց յերկրին նեփթհայ ի Սիւաղ։ Նաև Յերթալ վամ էր ի ցեղէն նեփթհայ։ Յետ բառնեան թագաւորութեան, խափանելու համար տան ցեղերուն երթն Յերուսաղէմ յերկրպագութիւն, երկու ոսկեզէն որթք կառնելցան ի Բեթէլ և ի Դան, և այսպէս կատարելութիւն հատատուածոյ տաղն ցեղերուն մէջ, և ազգականութիւն և ամուսնութիւն սուրբ ազգ յառաջ գացին յիսրայէլ քան ի ցուդա։ Իսրայէլ կրեց պատուհաս սրով և սովով և այլ ազէտիւք, և հուսկ յետոյ, շատ անգամ յանդիմանուելէն և իւր պարանոցը խստացնելէն ետքը, սրտգ սրտգ ընկճուելու, և այն առանց դարմանոյ։ Հաբիւր յիսուն և չորս տարուան մէջ գոռ տեաց Իսրայէլի քանի թագաւոր։ Սկսաւ Յերոբաամ Նաբատայ, որ սկսաւ 975 էն մինչև 724 նախ քան զԳ., կացին ինհետասան թագաւորք այլևայլ տուներէ։ Տես թագաւոր։ Սիւգեմ, Թերսա և Սամարիա եղան մի գլխով հին քաղաքք արքայութեան Իսրայէլի։ Յետ գերութեան Իսրայէլի ի Սաղմանասարայ, Իսրայէլացիք չդարձան ազգովին իրենց հայրենիքը։ Դարձողները խառնուեցան ցուդայի և բնիկներին ցեղերուն, և նոքա հանգերձ կազմեցին Հրեայ ազգը որ առ Քրիստոս։ Տես և Գաւառ, Նրբայներիք և Ցուդա բառերը։

Իսուխա չի յիշուիր Հին կտակարանին մէջ բայց եթէ առ ընդհատ նոյն անուններով, Նխոտիկը, կղզիք ծովու։ Նոր կտակարանին մէջ, Գործ. ԺԸ. 2. Ի Ն. 1, 6. Եբր. ԺԳ. 24, կը յիշուի գլխաւորապես ի պատճառս Հռոմի, զոր տես։ Իսայեայի գուշակը չհաւմիայ, զոր տես։ Իսայեայի գուշակը որ կը յիշուի Գործ. ի. 1, էր Հռոմեական գունդ յիսրայէլ, և կը կենար ի Կեսարիա Պաղեստինու։ Այսպէս կոչուած էր որովհետև Հռոմը ուրիշ գունդերուն որ կ'առնուէին Աստուածերկրին և ուրիշ մասերէ գաւառներէն։

Իսուրացիք, գաւառ Պաղեստինու հիւսիսային ուրևէ մասերը։ Այսպէս կոչուած էր ի յիշատակ անուանին Յետուրայ, որդւոյ Իսմայելի, և կը վերաբերէր կիսոյ ցեղին Մանասէի, Ա Մնաց. Ա. 31. Ե. 19։ Յետուր անունը Յետացած է ցարդ այն գաւառին վրայ։ Փրիստոսի ժամանակ Իսուրացոց երկրին էր ի չորրորդ պետութեան Փիլիպպոսի, Ղուկ. Գ. 1։ Գալիլեայի ծովուն և Դամասկոսի գրեթէ մէջտեղը կ'էյնար, բայց սահմանը ճիշդ գիտցուած չէ։ Իսուրացոց համար կ'բսուի թէ էին կռապի ի նետաձգութեան և յայգագործութեան։

Իրիկուց։ Երբայեցիք երկու երեկոյ կը համրուէին օրուան մէջ. ինչպէս ան խօսքին մէջ "երկու իրիկունները մէջտեղը," Ել. ԺԲ. 6. Թուա. Թ. 3. ԻՀ. 4, ի լուսանցս։ Այս միջոցին զնուելու էր զատիկը, և համապատրաստ երեկոյեան գոհ մատուցուելու էր, Ել. ԻԲ. 39–41։ Ըստ Գատարիացիոց, այս միջոց ժամանակին ի մէջ երկուց երեկոյից կը սկսէր, արևին մայրը մինչև ցայգ կամ արշալոյս երեկոյեան։ Տես Բ Օր. ԺՁ. 6։ Ըստ փարիսեցւոց և ըստ Բաբանեացց, առաջին երեկոյն կը սկսէր երբ սրեւգակը կ'սճապատրէր ի մուտս, այսինքն յիններորդ ժամէն, քսի երկրորդ երեկոյն կը սկսէր արևին մտնելովը։ Տես Օր։

Իւղ։ Տես Նղ։

Իքսոքօզ, տոր էյին ֆոփ, մին յորդւոց փենեհեսի, և թոռն Հեղեայ, որոց երկուքն ալ, ինչպէս նաև մայրը, մեռան ազգուն ծննդեան օրը, Ա Թագ. Դ. 19–22. ԺԴ. 3։

Լ

Լաբան, ապիպ, Հարուստ աեր խաշանց ի Միջագետս, որդի Բաթուելի և թոռն Նաքորայ, եղբօր Աբրահամու, Ծննդ. ԻԴ. 28–31։ Թէ ինչ բարուց աեր էր՝ կը տեսնուի ուրախանալենէն որով տեսաւ իւր քրոջը Ռեբեկա ի գնալութիւն իւր հարուստ օրհնգրօրն Աբրահամու մեռմոր որդւոյն, Ծննդ. ԻԴ. 30, 50, և իւր քեռորդւոյն և փեսային Յակոբայ հետ խորհրդութիւնէն և բանակցութիւնէն, որոց գէմ պաշտպանեց զինք Յակոբ խորագիտութեամբ և հաստ-

Digitized by Google

առաքմանը թեամբ։ Երբ ճակատ առաջ թէ իւր յայրոգութեանը և Լարանայ նախանձուն պատճառաւ իւր անկոյն հետ միաբան չհնար էր, հրամանաւ Աստուծոյ խոյս ետ գաղտ երթալ ի Քառան։ Լարան գիտեա մնաւ ճակատոյ, բայց Աստուած զգաւշացոյց զնա չիշնալ ճակատոյ, և Լարան գարձաւ իւր տունը՝ խաղաղութեան գաշինք մը ընելով ճակատոյ հետ։ Ու'երևի թէ Լարան աստուածածածաւ. Նոյն և աստուածածապաշտ էր, Կննդ. ԻԴ. 50. Լ. 27. ԼԱ. 53. բայց "աստուածքը„ կամ թերափիմը գորս գողացած էր Իակէլ Հօրմէն, Կննդ. Լ.Ա. 30, 34, կը ցուցնեն թէ Լարան բաւորվին ազատ չէր յարատոյ կռապաշտութեան։

Լայիս։ Տես Դաւճ 2։

Լաճայրոյի գրքոյ, էհոր օրոյ կինդանի է և փրկանէ գա, Քանանացոց հարատոյին արևմտեան ասհմանին վրայ, ուր Հագարա տեառա հրեշտակը, Կննդ. ԺՋ. 14։

Լաճզապաճակ, մին ի զարդուց քահանայապետին Հրէից, Ել. ԻՀ. 15–30։ Իր քառակուսի իւր ասան մնաւ, մեծագին յոյժ, զոր քահանայապետը կը կրեր իւր կուրծքը։ Լանձապանակը կը շինուեր մեծնոյն նիւթէն որմէ եփուտը, և էր կըրկնակ, այսինքն երեսով մը և պատասով մը, քառ օրինակի քառակի կամ պարկի, ուր, քառ բանի Թառբաւնեաց, կը գրուէին Ուրիմը և Թումմիմը։ Լանձապանակին երեսին վրայ կար երկաստան քար պատառակաճ, որոց իւրաքանչիւրին վրայ քանդակուած էր Իսրայէլի ցեղերէն մէկուն անունը։ Վերէն վարէն երեք կարգ շարաւած էին քարերը, և իւրաքմէ կը բաժնուէին ոսկեզէն քառակուսաձև շրջանակաւք որոց մէջ ընդելուզուած էին քարերը։ Լանձապանակին չորս անկիւնները կար մէն մի օղակ, և փուտին վրայ գանուած չորս օղակներուն դէմ առ դէմ, և այս օղակներէն կը հասաստանէր լանձապանակը եփուտին վրայ կապոյտ ժապաւէններով, որ չորս անկեանց օղակներուն կցուած էին։

Լաւոդեա, լաւոփն, բարեպաշտ կին Հրէայ, զորոյ "անկեղծ հաւատքը„ կը գանէ Գօղոս սուրբ գասերը՝ Եւնիկեայ, և Թեոփիլ Տիմոթէոսի վրայ, Բ Տիմ. Ա. 5։

Լաւոդիկիա, մեծ և հարուստ քաղաք Փղգուն Ասիոյ, Գալատեան Փռիւգիոյ մոյրաքաղաք։ Լիւկոս գետոյն քով շինուած էր, ոչ շատ վեր այն տեղէն ուր այս գետը կը խառնուի Մէանդր գետոյն հետ, մօտ ի կողոսա և Հիերապոլիս։ Գաղքին հին անունն էր Դիոսպոլիս, բայց յետոյ Անտիոքոս Բ. ընդարձակելով քաղաքը կոչեց Լաւոդիկիա յանուն կնոջ իւրոյ Լաւոդիկեայ։ Իւր յամի Տ. 65 կամ 66 ին Լաւոդիկիա, ինչպէս նաև Հիերապոլիս և Կողոսա, կործանեցաւ գետնաշարժէ, և Մարկոս Աւրելիոս իսկոյն շինից զայն։ Ջրգդիա ասեբակ է, և անոր կը կոչուի Էրգէր Հիսար։ Հոս ի հնումն գրիստոնէական եկեղեցի կար, զոր կը յիշէ Գօղոս առաքեալ ի Թղթին սա կողոսացիս, և ուրիշ, հիմա կոտաւեալ, կազ. Բ. 1. Դ. 13–16, Թուզ Թէ մը մէջ, զոր սմանք Նփեսացւոց Թուղթը կը կոչեն։ Գօղոս հատանաւորապէս այցելութեան ըլաւ Լաւոդիկէի եկեղեցւոյն, յամի Տ. 63։ Լաւոդիկէի եկեղեցին էր երկրի եկեղեցիներէն մին առ որս մանաւանդ պատգամներ գրկուեցան ի գրիստոսէ յետ հատմութեան, Յայտ. Ա. 11. Գ. 14–22։ Լաւոդիկիոյ վրայ այնուհետև շատ քիչ տեղեկութիւն ունինք, գիտնալ տակայն Թէ կարեւոր ժողով մը գումարուեցաւ հոն մօտ

Digitized by Google

ի կէս չորրորդ գարուն, և թէ գրեթէ ամենեւին գոնէ նշմարանքը մեզ հան մինչև ի ժամանակս Թրքաց։

Լաքիս, քաղաք ի հարաւային արեւմտեան մասին Յուդայի, ցեւս. ժ. 3, 5, 31։ Ի սկզբան ամրացոյց զԼաքիս, Բ Մնաց. ժԱ. 9, և էր քաղաքը բաւական ամուր ժամանակ մը գէմ գնելու Սննդեքրիմայ բոլոր զօրաւն, Դ թագ. ժԸ. 17. ժԹ. 8. Բ Մնաց. ԼԹ. 1, 9, 21. Միք. Ա. 13։ Հոս ապաստանացաւ Ամասիա թագաւորը, Դ թագ. ժԴ. 19։ Սուրբ Գրոց ճշմարտութեան իբր զրամնային հատատութիւն, տես Սեղեքեբիմ։

Լեադդ, Ղևս. Գ. 4։ Նախնիք մարդուս այս գործարանը կը համարբէին իբրև նիստ կրից։ Կատագաղը զոհի համար զննելով անասնոց լերդէն հմայիւք գուշակութիւններ կընէին, եզեկ. ԻԱ. 21։

Լեքէա, քաղաք յարեւմտեան մասին Յուդայի, ոչ հեռի ի Լաքիսէ, զոր առաւ Յեհու գանանացիներէն, և տուաւ քահանայից, ցեւս. ժ. 29, 30. ժե. 42. ԻԱ. 13. Ա Մնաց. Զ. 57։ Շատ ամուր քաղաք էր, որոյ պարիսպներուն տակ Ասորեստանի բանակը չորգաւեցաւ հրաշիւք, Դ թագ. ժԹ. 8, 9, 35։

Լեզու, Աստուծոյ նշանաւոր պարգեւներէն մին, որուն մեծագոյն կատարած է մարգ իւր նմանողութեան հետ ստրելու և զարգանալու համար, և զոր պարտի յարգել և գործածել անոր անդին ստժանաւորութեանը վայելուչ կերպով, ի փառս Աստուծոյ և յօգուտ ազգի մարգկան։ Լեզուն ի սկզբան ոչ թէ յատուկ եւ կատ խօսելու բնական կարողութենէն ի մարգն, այլ էր ստեղծուածի կամ ստրջ Աստուծմէ։ Ադամ և Եւա երբ ստեղծան՝ գիտէին խօսել իրարու հետ և ընդ Աստուծոյ։ Իբր երկու հազար տարի "բոլոր երկրին լեզուն մէկ՝ ու խօսուածքը մէկ էր,, Ծննդ. ժԱ. 1։ Բայց, ըստ սովորական ժամանակագրութեան, իբր Տուբալ-կայէն տարի, ըստ այլոց, և աւելի յետոյ քան զԶրհեվեզն, Աստուած հրաշքով "խառնակեց„ Բաբելոնի ապրստամբ գուշեանց լեզուն, և ցրեաւ զանոնք ամենայն կողմանց երկրի վրայ, ուստի անոնց անունը կոչուեցաւ։ Հիմա հարիւրաւոր լեզուք կը խօսուին երկրի վրայ, և անհաւատալի ապերախտութիւն մակէ ասա հանել Սուրբ Գրոց վարդապետութիւնն զմիութեան մարդկային ազգին։ Գիտցուածք է ասկայն որ այս այլևայլ լեզուները կը բաժնուին քանի մը գլխաւոր դասս որ զարմանալի ազգականութիւնս կամ նմանութիւն ունին իրարու հետ, և լեզուագիտական քննութիւնները որչափ յառաջ կերթան, այնչափ աւելի բացայայտ կը տեսնուի մարդկային ազգին միութիւնը և Սուրբ Գրոց ճշմարտութիւնը։

Պենտեկոստէի օրը երբ աւարէմ տեսնուած հրաշքը, հակադարձն է այնը որ տեսնուեցաւ ի Բաբելոն, Գործ. Բ. 1–18, և գիզերիկ կը ցուցընէ աստուածային գիտութիւնը խառնակութեան և միաբանութիւնն բերել ուր որ մեզքը բերած է բաժանում և երկպառակութիւն, և միացնել բոլոր մարդկային ցեղերն ի մի մեծ եղբայրութիւն։

Սուրբ Գիրքը սորվողներուն համար կարևորագոյն խնդրոց մին է գիտնալ զբնութիւնն և զպատմութիւնն լեզուաց որովք պատմչին գրեցաւ այն արքայական մատեանը։ Յունարէնի վերայ, որով գրուեցաւ ի սկզբան Նոր կտակարանը, պիտի խօսուի Յունաստանի բաժնին մէջ։ Երբայեցերէնը, որով գրուած էր Հին կտակարանը, ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ ճիւղ մի այն տեսնուեցող լեզուաց որ ի սկզբան կը խօսուէին յարեւմտեան Ասիա, և ընդհանրապէս կը կոչուին Սեմական լեզուք, քանզի այս լեզուները Սեմայ սերունդէն ծագող ազգաց լեզուներէն կը կազմուին։ Ուսումն երբայեցերէնը քով քովի գիտնալու համար կը պահանջուի նաև տեղեկութիւն ունենալ միւս համանգեղ, այն է Սեմական լեզուաց։

Սեմական լեզուք կընան բաժնուիլ երկք գլխաւոր ճիւղ, այսինքն Արամերէն, Երբայեցերէն և Արաբերէն։ 1. Արամերէնը, որ կը խօսուէր Ասորւոց երկիրը, Միջագետք և ի Բաբելոն, կը բաժնուի յԱսորերէն և ի

Digitized by Google

գաղդէացւոյն. ասանիք կը կոչուին երբեմն նաև Ասիմոնեան և Ասիւնէան Աբեամերէն։ 2. Երբայերէն կամ գրաբառներէնը, ես։ ժէ։ 18, կը խօսուէր ի գաղիլեացի, և հասարակապետ, քիչ տարբերութեամբ, նաև ի փիւնիկէ և ի գաղթականութիւնս փիւնիկեցւոց, զորօրինակ՝ կարթագէնի և ուրիշ տեղեր։ Փիւնիկերէն կամ գանանիկեան լեզուներէն այնպես քիչ մնացորդ կայ, և այն պէսպէս այլայլեալ, որ ստուգիւ չենք կրնար դասել թէ այս փիւնիկական լեզուիք ինչ աստիճան նմանութիւն ունէին գաղիլեացիոյ միւս լեզուներուն հետ։ 3. Ասորերէնը, ընդ որում մեծագոյն նմանութիւն մը ունի եբրայերէնը, ունի զարդիս այլևայլ ճիւղեր որ կը խօսուին, և չատ երկիրներ տարածուած է Սեմական լեզուաց այս ճիւղը։ բայց, որչափ որ գիտենք անոր նախկին վիճակը, կ'երևի թէ ի սկզբան գլխաւորապէս Ասորեստոյ և եփովպիոյ միայն սեպհականած էր այս լեզուն։

Բոլոր այս Սեմական լեզուիք կը զատնադասուին եբրայական լեզուներէն այլևայլ մանաւանդ նշաններով։ Նախ Սեմական լեզուիք, բոլորն ալ, կը գրուին յաջմէ ի ձախ, և անանց գիրքերը կը սկսին ուր մերիններէն կը վերջանան. անանց այբուբէնը, բաց եփովպացերէնէն որ վանկական է, ունի միայն բաղաձայններ, որոց վերջ կամ վարջ կը գրուին ձայնաւորաց նշանները. ունին քանի մը կոկորդային գիրեր զորս հնչել եբրայացւոց դժուարութիւն է. լեզուին սոմանց ներն են ընդհանրապէս երկգրական բայեր, և կը հնչուին, ըստ այլևայլ գաւառաբարբառաց, մի կամ երկու ձայնաւորաւ. բայերն ունին երկու ժամանակ միայն, անցեալ և ապառնի, և գերանուանք, ի խառնուածակ հոլովս, ընդհանրապէս կը միանան ստիպին խոսքին մէջ այն ատեան կամ բային հետ առ որ կը վերաբերին։ Այս այլևայլ լեզուիք կամ բարբառք բան եւս ևս հին են, և առաջին հայրենիք նոցա է Ասիմոնեան Ասիա։ Թէ ասանց բոլորն ալ ի՛ նէլլէն միևնոյն ծնունդ բուներ յայտնի է, բայց արդէլ թէ անանց որոն է որ քան զմիւսներըր քիչ շատ լուծիւն կրեց՝ դժուարին խնդիր է։ Նախ և առաջ որդւոյն Աեմայ լեզուն էապէս Ագամայ և բոլոր նախաջրհեղեղական լեզուն էր։ Սակ և նեղեր ժամանակակից էին Աբրահամու, և ինչպէս քաջ պատճառ ունինք հաւատալու, ասանդեցին իրենց լեզուն Իսրայէլի զաւակին, քանզի հաւանական չի թուիր թէ, ի խառնակաւթեան լեզուաց ի Բաբելոն, չմնաց բնաւ ասոնց մէջ որ պահեց նախկին լեզուն։ Ջերմեր թէ Աեմայ սերունդք էին ընդ չինիչս ազատակին, Ծննդ. ժ։ 8–10։ Հնագոյն պատմութիւնք որ կայ յաշխարհի՝ եբրայեցւոց լեզուաւ գրուած է։ Այս լեզուն ծագեցաւ մանաւանդ ի գաղիլեա և հասաւ յիւր կատարելութիւն ի մէջ փիւնիկեցւոց և եբրայեցւոց մինչև ի գերութիւնն Բաբելոնի. անկէ քիչ եղաւ լեզուն սկսաւ խլնալ, մինչև եզաւ եբրայերէնէ և Ասորերէնէ խառն լեզու մը, այսինքն այն լեզուն որ առ կենդանութեամբ փրկչին մերոյ կը խօսուէր ի մէջ Հրեաց։ Ասորերէնը ծագեցաւ ի մէջ Ասիմոնեան Ասորեստանի և եղեր ժամանակաւ յաւարտ գան գաս յարևելս և ի հիւսիսակողմանի գաղիլեացիոյ. բայց յետոյ ձգուեցաւ աւելի յարևմտեան կոյս, և շատ տարածուած էր ի ժամանակին յարամ Քրիստոսական եկեղեցին Ասորւոց կը ծագէր։ Բայց այս լեզուն (Ասորերէնը) մեռաւ լեզու է ոչ այժմ միայն, այլև շատ դարերէ հետէ։ Եբրայերէնին համար եւս կրնանք ըսել թէ, բաց ի սակաւ գիտնոց որ հմուտ են այս լեզուին, Հրեից Միացեալ մեծագոյն մասին համար մեռեալ է իբր երկու հազար տարիէ հետէ։ Իսկ Քրաբական գիրքերն վերայ մեր գիտութիւնը կ'երթայ քիչ ժամանակ յառաջ քան զՄահմետ։ Բայց յաջորդ այս մտրգասէր անուանելոյն՝ Ղուրանի լեզուն տարածելեն ոչխարհիս մեծ մասին վրայ։ Արաբերէնն այժմ խօսեալ լեզու է Մարոքոս, Ալճեզիրա, Աֆրիկէի բոլոր հիւսիսային ափանց վրայ. խոկ կարգալ այս լեզուն և հասկնալ կրնան շատեր աւր որ ընդունած է Ղուրանը, զորօրինակ

Digitized by Google

ի Թասլքիա, Գարեկաստան, ի Հէն-դիկս և ի Թամբաս։

Հին Եբրայեցերէնին Ծագումդնորը կան ի Հին Կտակարանի և ի սակաւ Փխենիկեան և Ասենիկեան բառս և յարձանագրութիւնս որ ուրէք ուրէք գտանւած են։ Աբամերէնի Ծագումդը կան յայլեալ գիրս։ Քազդէացին, ուր ինքը Դանիէլի և Եզրասայ գրոց մէկ մասին մէջ, Դան. Բ. 4 էն մինչև Ի. 28· Եզր. Դ. 8 էն մինչև Զ. 18, և Ի. 12-26, որ այս լեզուէն (Արամերէնէն) Ծագած հատուկտոր-ոց մէջ հնագոյնն է։ Ինքզոսի Թարգմանութիւնն է Քազդէացին, այս լեզուին մնացագոյն և յատկագոյն օրինակը կամ ճաշակն է։ Աստերէնի գալով, կան նաև այսու լեզուաւ մատեանք բազումք և ձեռագիրք։ Այս լեզուին հնագոյն ճաշակը կու տայ մեզի Բէշիդոյն, այսինքն Աստերէնի Թարգմանութիւնն Հին և Նոր կտակարանաց, և է, հաւանականապէս, գործ երկրորդ դարուն յետ Քրիստոսի։ Այս լեզուաւ գրուած շատ մատենագիրներ ծագած են, որոց գրուածներէն Թերևս շատերը կան մատեանին, Թէպէտ և բոլոր ազգագրութիւնքը քիչ են։ Աբարերէն կան ամենաւ մատեանք ազգալ և ձեռագիր, պատմութեան, գիտութեանց և ամենից և գործութեան վրայ։ Աբարերէնին և անոր մնացուր ճիւղերուն քաջ գիտութիւնը ոչ սակաւ լոյս կը սփռէ Հին Կտակարանին գրոց վրայ։

Լեզի, ընդհանուր անուն տրեալ դասն բանի մի։ Ի գիրս Ծննդ., գլ. ԺՉ. 13· Ի. 14, կը նշանակէ անասնոց լեզին կամ մազը։ Ի գիրս Ամովսի, գլ. Չ. 12, Եբրայեցերէն լեզի բառը Թարգմանուած է "օշինձ գրս.„ Մատթ. Իդ. 34, կ'ըսուի Թէ գինուորք տուին Քհնտոսի քաղցած լեզուով խառն, զոր Մարկոս, գլ. ժԵ. 23, կը կոչէ զմուռով խառն։ Հաւանականապէս էր այն կծու գինին զոր Հռոմէականք գինուորք կը խմէին, խառնելով ընդ զմուռ և ուրիշ գառնահամ նիւթոց։

Լեմուէլ, Աստուծոյ Լ. գլխոյն հեղինակը։ Ոմանք կը կարծեն Թէ Լեմուէլ առաքեալ անուն է փոխանակ Սողոմոն անուան։

Լեռներ, երկրի վրայ Աբարչին հպարտագոյ և հիանալի գործերուն կարգն են, և են անմոռաց յիշատակ մեծամեծ գիպուց որք մեծամասնութեամբ գործած են ի լերինս։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած լեռներէն շատք Աստուծոյ հրաշալի գործերուն վկաներն են։ Անոնց բարձր գագաթներք աստղաց, կամ ամուններք յիշոյն իր մտքին մէջ, չի կրնար չյիշել նաև այն հրաշալի գէպքերը և ծըշմարտութիւնները որ այս ինչ կամ այն ինչ լերան հետ կապուած են։ Այսպէս Աբարատ լեռն է Նոյեան յիշատակ ջրհեղեղին, այսինքն մեզոց մարդոյ, և արդարութեան և ազգութեան Աստուծոյ։ Սինա լեռը կը յիշեցնէ Աստուծոյ օրինաց տալուածութիւնը։ Կարմելոս լեռը կը խրատէ զմեզ, որպէս երբեմն եղիա զիարտէլ, չկտալ յերկուս տալ, այլ, եթէ Աստուած է Տէրովս, գնա միայն սիրել և պաշտել։ Այլակերպութեան լեռը տակաւին կը փայլէ հան քարոզուած ճշմարտութեանց փառք, և գերազ և գարիզին տալուածին կը հնչեցնեն անէծքը և օրհնութիւնները որ ժամանակաւ այնպէս ահալոր կերպով լսուեցան առնից վրայ։ Այսպէս նաև Հոբ և Նաւում, Լ յերեսան և լերինք գեղեցկալ նշանաւոր եղած են երեմեի գիպոք։ Լեռնէն Ափոն և Սարիոն և Զիբեոնացոց են ծագեկալ պատուականի յիշատակներով, և լերինք շուրջ զԵրուսաղէմայ, և այլ ամենայն "բլուրք յաւիտենականք„ նուիրական վկաներ են յաւիտենական զօրութեան և հաւատարմութեան Աստուծոյ։

Ցուցապատան կամ Հրեաստանի եր երկիր լեռնային, և Հրէից քերթողք և մարգարէք այն երկիրը պատող լեռներէն կը հանեն շատ գեղեցիկ և բարձր նմանութիւններ աստուածային շնորհաց և լուսաւորութեանց։ Այսպէս Թագաւորութիւն մը կը կոչուի լեռ, Սամ. Լ. 7, մեծ նաւատնէ գրքոյ Քրիստոսի Թագաւորութիւնը, ես· Բ. 2· ժԱ. 9· Դան. Բ. 35։ Այսպէս նաև գժուարութիւնը "մեծ

Digitized by Google

լեա՝ է, Ջաք. Դ. 7։ ցեղափոխու-
թիւնն է անկումն լերան ի ծով,
Սաղմ. ԽՋ. 3։ Աստուած դիւրաս և
արագ կը վերցնէ ամէն խոչընդոտ.
“լեռները մոմի պէս կը հալին ՅՀո-
վայի երեսէն,„ Սաղմ. Ղ.Ի. 5։ Ան-
շարժ և անյաղդդող է միշտ Աստ-
ուած ի բնէ. “Քու արդարութիւդ
հզօր լեռներու պէս է,„ Սաղմ. Լ.Ջ.
6։ Աստուծոյ սիրոյն յատկանիշա-
նութիւնը կը նկարագրուի սա նմա-
նութեամբ. “Քանզի լեռները պիտի
վերնան, և բլուրները պիտի տատա-
նին, բայց իմ ողորմութիւնս քեզմէ
պիտի չվերնայ, ու իմ խաղաղու-
թեանս ուխտը պիտի չտատանի, կ'ը-
սէ Տէրը որ քեզի կ'ողորմի,„ Ես.
ՆԴ. 10։ Երբ Դաւիթ կ'ուզէ ցու-
ցընել իւր թագաւորութեան ան-
շարժութիւնը, կ'ըսէ. “Ով Տէր, քու
հաճութեամբդ իմ լեռս հաստա-
տուն կացուցեր,„ Սաղմ. Լ. 7։ Աստուծմէ
իր ժողովրդեան խոստացած տա-
հովութիւնը և պաշտպանութիւնը
սա կերպով գեղեցիկ կը նկարագրուի.
“Ինչպէս որ Երուսաղէմ լեռներով
պատած է, անանկ ալ Տէրը իր ժո-
ղովուրդին չորս կողմն է մինչ եւս
հինէ յաւիտեան,„ Սաղմ. ՀԻԸ. 2։
Երեմիա ուզելով ցուցնել թէ ա'ր-
չաւ մնալու էր իւր հաստատած ա-
Աստուած, և թէ վատահութիւնը
զոր կու տար անոր այն հաստատը՝ ի
վեր էր քան գիտատահութիւնն զոր
կրնար տալ որևիցէ երկրաւոր բարիք
կամ պաշտպանութիւն, կ'ըսէ. “Ձի-
բաւի բլուրներուն և լերանց բազմա-
թեանը յուսալը պարապ բան է.
Հաստ Իսրայելի փրկութիւնը մեր
Տէր Աստուծմէն է,„ Երեմ. Գ. 23։

Հրեաստանի բլուրք մշակեալ էին
ի հնումն յոտից մինչև ի գագաթս-
նը։ Անոնց կողերն հարթեալ էին
վարելէն վեր ածու, որոց վրայ
կը տեսնուէին խիտ ու խիտ որթք
և ձիթենիք և թզենիք և ուրիշ պըտ-
ղատու ծառեր։ Զայս կը թուի ակ-
նարկել այն խօսքը որ ըսուած է
առաւօտածառատուն մշակին համար,
թէ, “Լեռները ծածկուեցան անոր
հովանիովը,„ Սաղմ. Զ. 10։ Աստ
նման խօսքեր շատ կան ի Սուրբ Գի-
րըս։ Յովհաննէս Մկրտչ կ'ըսէն թէ
գուն ուրիք կը պատահի որ մերդ-
լեռնէ մը անցնելով, չհրաւոնանի ա-
մոյի տեղերն անդամ, չտեսնէ որթոյ
և ձիթենւոյ համար լերան կողմն
վրայ իրարմէ վեր յօրինուած ածու-
ներու նշմարանքը, թէպէտ հիմա
այն ածուներուն վրայ վարուցանն
չկայ։ Բայց գոն կ'ըսէ. “Կան շատ
տեղեր ի Հրեաստան որ ապառաժոտ
են, բայց և այնպէս այն ապառաժ-
ներուն մէջտեղ հողը կարի հիւթեղ
և բարեբեր է. և եթէ կոպիճներըն
մանրելով, մանրատըը խառնես հողով,
շատ պտղաբեր հող կ'ունենաս։ Ա-
սոր շատ յայտնի օրինակներ կան
տեղ տեղ։ Զորօրինակ, Քերբոնի լերբ-
ջակայ տեղատեղ շատ քարուտ են,
բայց և այնպէս ծածկեալ են պղեա-
տառաք։ Կարծեմ այն երկիրներն որ
հիմա առատապար և քարուտ են նա-
հապետաց ժամանակ էին երկիր մշա-
կելի, և այն գեհինիները որ հիմա
մերկ և լերկ են՝ այն ատեն էին քա-
ղաքներ։„

“Այն կողմերն անգամ,„ կ'ըսէ Թա-
պինան, “որ հիմա կորզ և ամայի
կ'երևան, կը ցուցնեն նշաններ թէ
ժամանակաւ էին շէն և գործեալ։
Աբգարէն շատ բլուրներու վրայ կը
տեսնուին շուրջանակի հին ածուներ-
ուն մնացորդները, որ անտարակոյս
նշանակ են թէ վարուած և ցան-
ուած էին յառաջ ժամանակաւ։„
Նոյն անձը երեմայով գէպ ի Քերբ-
բոն, տեսաւ “որ ի վաղուց մնացած
ածուները բլուոց հովերուն վրայ տա-
կաւին կը մշակուէին իրրև արտ, և
ուրիք ուրիք երկիրը կը ցուցնէ փոքր
ի շատէ նմանութիւն այնր որ էր ի
հնումն։„

Ուրիշ քարոզիչ ճանապարհորդ մը
կը գրէ. “Շատ անգամ լերանց ստո-
րոտքն մինչև կատարը կը համբակիր
քաղաքաւան, յիսուն, վաթսուն, հա-
րիւր հարիւր ածու-
ներ։ . . . Ի՜նչ զաւրաշալի պատկեր-
ներ էին արգեօք այն լեռները, զոր
փոխանակ լոկ խաղ գինեէս այ-
գիներ կը զարգարէին կանաչագեղ։
Աբգարէն պիտի ճշմարտին բանիք մար-
գարէին ցուվելով, թէ “լեռները
քաղցրու պիտի կաթեցնեն,՝ երբ ա-
մէն արթ այս բլուրներուն վրայ կա-

Digitized by Google

խէ իւր Հասուն ոգեղղներն ի վայր։ Տեսանելով նաև թէ ի՛նչ զարմանալի կերպով ապաւաժ լերինք եղած են ժամանակաւ յարմար վարձատրելու հաղագս ծառ աշխատութիւնը, յայտնի կը տեսնինք Եզեկիէլի առ խաստման նշանակութիւնը. "Բայց դուք, ով իսրայէլի լեռներ, ձեր սաստերը պիտի երինջնէք, ու իմ ժողովրդիս իսրայէլին համար ձեր պըտուղները պիտի բերէք։"

Լեւիաթան, Սազմ. ՀԴ. 14. ՃԴ. 26, ջրային հրեշ նկարագրեալ ի գիրս Յոբայ, գլ. ԽԱ. Հաւանական. նապէս այս գազանն է կոկորդիլոսն, որ Հաւիլայ Ներգոսի, ինչպէս նոյն գիրքին Ժ. գլխոյն Բնհեմովթին է գնատանն որ նոյն գետին մէջ կը գտնուի։

Կոկորդիլոս, կամ Չայերէն գետոյ նհանգ կոչուած գազանին բնիկ գետն է Ներգոս, բայց կը գտնուի նաև Աթոյ և Ափրիկէի սուրբ գետերուն մէջ։ Գետոյ նհանգն է երբեմն մինչև երեսուն ոտք երկայն։ Նշանաւոր է շատակերութեան և ուժ եղութեան, ինչպէս նաև լղոլոլու արագութեան կողմանէ. կը յարձակի մարդու և վիճաբար անասնոց վրայ անվնհար և բուռն կերպով։ Եթէ երբէք բռնուի գորաւոր ուռկանի մէջ, շատ անգամ կ'ընկղմէ մօտ գտնուած նաւակները։ Բերանը մեծ է քան սրնիցի գազանի բերանը, երկու ծամելիքը միանգամայն կը շարժէ։ Վերին ծամելիքն ունի իբր երեսուն և վեց, և առջինը՝ երեսուն ոտք, ուժեղ և մեծամեծ առաստանք։ Փոխանակ մրթի ունի պատեան ի խնդոց, այնպէս կարծը, որ հրացանի գնտակներու անդամ գէմ դնելու բաւական է, և փորէն միայն կրնայ վիրաւորուիլ։ Յատկութիւնք կոկորդիլոսի, որ ի վազուց հետէ եղած է միշտ սարսափ Ներգոսի եզերքը և մօտերը բնակողներուն, այնպէս նման են Ցբայ մէջ նկարագրուած լեհաթանաս յատկութեանց, որ ամենևին տեղի չի տար սարակուսանալու թէ այս երկուքը միևնոյն գազանն են։ Յոբը Գրոց մէջ տեղ տեղ Եգիպտոսի Թագաւորը կը նմանցնուի լեհաթանաս, ե. իե. 1. Եզեկ. իթ. 3։

Հեռևեալ Հատուածն առնուած է Ամերիկացւոյ մը նամակէն։ Այս անձը որ Մանիլլա բնակած էր՝ գեղեցիկ կը նկարագրէ կոկորդիլոս գազանին զօրութիւնն ու մեծութիւնը։ "Վերջին անգամ որ որսորդութեան ելայ, գիշատուր ջանգա եղաւ կոկորդիլոս մը սպաննելով, որ իբր երկու սարիէ հետէ ծովակին մօտ գիւղ մը կ'ապականէր, ձիեր, կովեր, երբեմն նաև մարդիկ առնելով։ Լսելով թէ գազանը մի կամ երկու օր առաջ ձի մը սպառնելով տարած էր գոյն նեղ գետ մը, գացի հոն սպասաւորներովս, գետին բերանը գտնցի հատուկանելով, և յարձակեցանք ա. հագին գազանին վրայ հրացանօք և նիզակօք։ Ջիւ մը ժամանակ յաւասատաբար կռուելէն ետքը, յաջողեցանք գազանը գետ ուռկանը ձգել, որ խանջալ և պատրաստակալ հրացանի և նիզակի հարուածներէն, բանուեցաւ որոպէին մէջ, և քաշելիքով ցամքեք, և վերջին մնհացաւ հարուածը տուինք անոր։ Գազանին երկայնութիւնն էր քսան ոտք, իսկ թանձրութիւնը մեսասանէ մինչև երեքտասան ոտք, այսինքն՝ նեղագոյն մասն էր մեսասան, իսկ լայնագոյնը երեքտասան։ Գլխոյն միայն ծանրութիւնն էր հարիւր քաշ։ Գլխէն ամբողջ ձին գետ ատամներուն մէջ էր։ Ջիւն արուեցաւ երեք ոտնաչափ հանգերձ գետ հանեցինք։"

Լեգենդ։ Հեռվէսական լեգենդին թիւը տարբեր էր այլևայլ ժամանակ, այսինքն՝ հազարէ մինչև տասնի քան վեց հազար։ Քրիստոսի ժամանակ լեգենդի թիւն էր վեց հարիւր,

Digitized by Google

բաց ի հեծելից։ Իւրաքանչիւր լեգէոնի մէջ կային տասը գունդք, որ գաթձնալ կը բաժնուէին երկք երկք խումբ, և իւրաքանչիւր խումբ գաթձնալ կը բաժնուէր յերկուս հարիւրապետս մէն մի հարիւր զինուորէ բաղկացեալ։ Սակրը գրոց մէջ լեգէոն բառը կ'առնուի փոխանակ յանհունս մեծ թուոյ։ Գրիստոս բժշկեց գեւահար մը որ բաւա թէ լեգէոն էր անունը, այսինքն թէ բիւրաւոր գեւերէ կը տանջուէր, Մարկ. Ե. 9։ "Տասներկու գունդէն (բառ յուն. բնագրին լեգէոն) աւելի հրեշտակներ„ խօսքը, Մատթ. ԻՋ. 53, կը ցուցնէ երկնային զօրաց ամբաւ բազմութիւնը, և անոնց պատրաստութիւնը ծառայելու Գրիստոսի։

Լեռն, ինծի, աւելի յերկրին քան գայ, ուր Սամփսոն ապանձեց հազար Փղշտացի իշու ծնօտով, ուր և բաւ ազօթեց նոյա բղխեց ազբիւր հարկանել անոր ծարաւը, Դատ. ԺԵ. 9–19։ Թէպէտ Լեհի ծնօտ կը նշանակէ, 19 համարին մէջ իբրև յատուկ անուն թաղուած է անթեքգման. "Ես Աստուած Լէքհին մէջ եղած փոսը բացաւ, ու անկէ ջուր ելաւ։„ Սամփսոն այն ազբիւրը կոչեց Ենգօքէ, այսինքն ազբիւր ազօթողի։ Ազբիւրը չդադրեցաւ այնուհետև ի բղխելոյ, և Թերևս կը բղխէ մինչև յայսօր, վկայելու համար թէ Աստուած կը լսէ իւր ժողովրդեան աղաղակը, և կարող է յամենք երկիրն ընել ջրաղբի ի պէտս ժողովրդեանն Աստուծոյ, Ննդ. ԻԱ. 19. Թագ. Ի. 11։

Լիա, վոփոխ., երէց՝ դաստաբ Լաբանոյ, և առաջին կին Յակոբայ, Թէպէտ ոչ այնչափ սիրելի սրչափ քոյր նորա Ռաքէլ։ Բայց կենացը մէջ կը յիշէր խորհուրդը որով անոր Տէրը Յակոբայ։ Լիա եղաւ մայր եօթն որդւոց, որոց մին էր Յուդէն, Յակոբայ անդրանիկը, և Յուդա, նահապետաց գլխաւորը ցեղին Հրէից, նախորդ Յուսչին թագաւորական տոհմին, և նախահայր Փրկչին մերոյ, Ննդ. ԻԹ. 16–35. Լ. 1–21։ Կը կարծուի Թէ Լիա մեռած էր յաւաջ քան վերջին Յակոբայ ընտանեաց յԵգիպտոս, Ննդ. ԽԶ. 31։

Լիբանան, ապխ., երկայն շղթայ լերանց ի հիւսիսոյ Պաղեստինոյ, այսպէս կոչուած է ի պատճառս գորշագոյն կաւագոյն որմէ բազկացեալ է լեռը, Թերևս նաև սպիտակ երևութին համար զոր կ'առնեն ձմեռները ձիւնէն։ Լիբանան երկու ճիւղ է, որոնք կ'երթան հիւսիսային արևելքէն գէպ ի հարաւային արևմուտք, երկուքն ալ գրեթէ հաւասար ուղղութեամբ իրարմէ և Միջերկրական ծովուն եզերքէն։ Տես Սիդոն բառին պատկերը։ Արևմտեան ճիւղը կը կոչուէր ի ցնծից Լիբանան, արևելեանն՝ Անդիլիբանան, ըստ Հայոց՝ Լիբանաներ կամ Անոր Լիբանանու։ Այս երկու գօտիներուն մէջտեղն են երկայն հովիտ մը խոր Ասորիք կոչեցեալ, և "Լիբանանու հովիտը„ Յես. ԻԱ. 17, զորգիս Պաղեստաց։ Այս հովտին բնակիչները լայն է ի հիւսիսոյ, իսկ ի հարաւոյ անձուկ յոյժ, ուր Լիդանի, ըստ հնոց Լեռնագէս գետը կ'ելլէ հովտէն և կը հոսէ գէպ յարևմուտս մինչև ի Միջերկրական ծով, ի հիւսիսոյ Տիւրոսի։ Արևմտեան գօտին բարձրագոյն է քան արևելեանը, և գագաթներէն ամենք կը կարծուի Թէ են մինչև 10,000 ոտք բարձր։ Իակ մէկ գագաթն, արևելեան ճիւղին մէջ, այսինքն Հերմոն լեռը, զարգիս ձէհէլ էշ Շէյխ, աւելի բարձր է, և գրեթէ կը մօտենայ միջնկենաւոր ասուցեալ սահմանին։ Տես Հերմոն։ Լիբանանու բարձրագոյն գագաթեան համար Աբրաւոյ բանասաղծ մը կ'ըսէ. "Իւր գլխոյն վրայ կը կրէ ձմեռ, ուսերուն վրայ՝ գարուն, ծոցին մէջ՝ աշուն, մինչ ամառը կը նկնէ առ աստ նորա։„

Սբրազան մատենագիրք աւելի կը յիշեն այլազանօրէն այս բարձրլեռները, Եր. ժ. 34. Լե. 2, որ կանգնած են իբրև հզօր պատուար ի հիւսիսոյ, Եր. ԼԵ. 24։ Ար յիշեն անոր ծովանման տերևներուն ծփալն ի հազմոց, Սաղմ. ՀՁ. 16, անոր պերճ մայրերն և ուրիշ ծառերը, Եր. կ. 13. Եզեկ. ԻԹ. 23, անոր անթիւ հօտերը, որոց բոլորը մի մեղք անգամ չէին բաւական քաւելու, Եր. Խ. 16, և անոր ընտիր գինին, Ովս. ԺԴ. 5։

Digitized by Google

Մովսէս կը ցանկար մանել սուրբ երկիրը, որպէս զի "ան բարի լեռը ու Լիբանանը" տեսնէր, Բ Օր. Գ. 25. և Սողոմոն իւր սիրելւոյն համար որ Քրիստոսի օրինակ էր՝ կ'ըսէ. "Սիրապարանքը Լիբանանին պէս" էր, Երգ. Ե. 15։ "Դէպ ի Դամասկոս նայող Լիբանանին աշտարակը," Երգ. Է. 4, չնորհ կրնաս չտեսնել, երբ կը կարդանք թէ որ սրտի ճաճանչապարհորդը կ'ըսէն մեծամեծ քարերով չինուած հին տաճարաց սեւերանգներուն վրայ։ Այսպիսի տաճարաց շատերուն սեւերանգները գտնուած են Լիբանանեան ալեպալ կողմերը, որոց շատերը երեսելի տեղեր են լեռներու բարձրանց վրայ, ուր անոնք անտառակոյս մեծ աշխատութեամբ և ջանիւք կանգնուած են։

Ձարդիս Յանդուգն և խոովասէր լեռնաբնակ ցեղ մը բռնած է զԼիբանան, որոյ լեռնային անապատները միայն ինքնին գրեթէ աշխարհք մը կը կազմեն։ Լիբանանու արեւմտեան զառիվերը սր ծովեզերեայ գաշտէն սկսեալ դէպ ի վեր կ'երթայ ածու ածու։ ծածկուած է սրճովք և ձիթենիովք, թթենիովք և թզենիովք, և ունի, ինչպէս նաև լերանց հովիտները, շատ գիւղեր։ Անոնք Լիբանանու այնչափ բազմամարդ և մշակեալ չէ։ Լիբանանու գլխաւոր բնակիչներն են Տիւրզիք և Մարոնիք. երկուքն ևս մեծ լեռանդ կրօնասէրք են, Տիւրզիք՝ Մահմետական, և Մարոնիք՝ Հռոմէական։ Առանց մէջ ցրուած կան նաև Յոյնք և Հայք։

Լիբեացիք, կամ՝ Լիբիա երկիր ի հիւսիսոյ Ափրիկէի, կը ձգուէր զեզերք Միջերկրականին ի մէջ Եգիպտոսի և կարքեդոնի, քիչ մը դէպ ի ներս մնալով։ Եգիպտոսի կից մասը կը կոչուէր երբեմն Մարմարիկան Լիբիա, և այն մասը որ էր շուրջ Ղեպիւնէից կը կոչուէր Ներքինական Լիբիա, յանուն Ներքինէի որ այն մասին գլխաւոր քաղաքն էր, կամ, կը կոչուէր նաև Պենտապոլեան Լիբիա, հինգ քաղաքներէն որ էին Ներքինէ, Ապոլոնիա, Բերենիկէ, Արսինոէ և Պաղոմայիս։ Այս քաղաքներուն մէջ կը բնակէր բազմութիւն Հրէից յառաջ Քրիստոսի։ Առանք ի Հրեաստան գաղթող Լիբեացւոց հետ կ'երթային Ներսեսեանք յերկրպագութիւն, Գործ. Բ. 10։ Լիբիա Աստ այս անունը Ղազարիներէն, Մննդ. ժ. 13, պատերազմող ցեղ մը որ օձերուն եգիպտացւոց թագաւորին Ահասկայ, և Եթովպացւոց թագաւորին Զարայի, անոնց պատերազմներուն մէջ ցուգայի գէմ, Բ Մնաց. ԺԲ. 3. ԺԴ. 9. ԺՋ. 8. Դան. Ժ.Ա. 43։ Ղիբեացիք գաշնակից էին նաև հին Թրդացւոց, Հաւ. Գ. 9։ Լիբեացիք հաւակ ուրեմն իւնան ընդ իշխանութեամբ Կարքեդոնի, և յետ ժամանակաց Ցունաց, Հռովմայեցւոց, Սարակինոսաց և Թրքաց։

Լիդիա, կին Թիւատիրայի, որ կը բնակէր Մակեդոնիոյ փիլիպպէ քաղաքը և էր ծիրանավաճառ։ Լիդիա ի ծնէ Հրեայ չէր, բայց դարձած էր ի Հրեութիւն, և էր երկիւղած Աստուծոյ։ Լուսաւորեալ ի Տեառնէ սրտով ընդունեց Աւետարանն ուրախութեամբ, և մկրտուելով ընտանեօք, բանագաւաճ զՊօղոս և անոր գործակիցներն իւր տունը բնակել, ցուրչափ Յեսուի փիլիպպէ, Գործ. ԺՋ. 14, 40. Տես փիլիպպէ։

Լիկաոնացիք կամ Լիկաոնիա, փոքր գաւառ փոքրն Ասիոյ, որոյ սահմանք էին, ի հիւսիսոյ՝ Գալատիա, յարեւելից՝ կապադովկիա, ի հարաւոյ՝ Իսաւրիա և Կիլիկիա, իսկ յարեւմտից՝ փռիւգիա։ Կ'երևի թէ Լիկաոնիա Մեծին փռիւգիոյ սահմանին մէջ էր, բայց Օձոստոս ըրաւ զայն Հռոմայեցւոց։ Լիկաոնիոյ երկիրը ապափակ էր բայց ոչ պտղաբեր, սակայն յարմար յոյժ արօտոյ։ Այս երկրին քաղաքներն, Իկոնիոն, Դերբէ և Լիւստրա կը յիշուին ի Նոր կտակարանի, Գործ. ԺԴ. 6։ "Լիկաոնարէնը ,, Հմր. 10, ընդհանրապէս կը կարծուի թէ էր ցունաբէնի ճիւղերէն մին, Աստրերէն բառերու խառնուրդով ասուած։ Լիկաոնիա հիմա Թուրքիոյ գաւառներու գաւառն մնաց է։

Լիկիա, գաւառ յարեւմտից հարաւոյ փռիւգիոյ Ասիոյ։ Ունէր սահման յարեւմտից զկարիա, յարեւելից՝ զՊամփիւլիա, ի հիւսիսոյ՝ զփռիւգիա, և ի հարաւոյ՝ զծովն Միջերկ-

Digitized by Google

բական։ Եբկիրը քիչ մը լեռնային է, բայց ալ մերկ։ Լիկիոյ քաղաքներէն կը յիշուին Պատարա և Միւրա ի Նոր կտակարանի, Գործ. ԻԱ. 1, 2. Իչ. 5։

Լիճ։ Տես Մերոմ և Ծով։ Այն սովակալի նկարագիրը թէ գժոխքը իբրև կրակով և ծծմբով բորբոքեալ լիճ է, Յայտ. ԺԹ. 20. ԻԱ. 8, կ'ակնարկէ հրեղէն ծովը ուր Սատան ապառնացաւ և ընկղմեցաւ։

Լինոս, տօնի, Քրիստոնեայ ոճն ի չգոյէ, որոյ կազմին ազդոյն կը գրէ Պօղոս առ Տիմոթէոս, Բ Տիմ. Դ. 21։

Լիւդեա, Եբրայեցերէն՝ Ղովդ, Ա Մնաց. Ը. 12. Եզր. Բ. 33, և ի ճառնաց Դիոսպոլիս կոչուած, էր քաղաք ինն մղոնաւս հեռի յարեւելից Յոպպէի, ի վերայ ճանապարհին որ յԵրուսաղէմ։ Հոս բժշկեց Պետրոս զԵնեաս, Գործ. Թ. 33, 34։ Լիւդեա կործանեցաւ ոչ բազմօք յետոյ քան զԵրուսաղէմ, բայց շուտով շինուեցաւ նորէն, և եղաւ եպիս ան ուանի Հրեական գպրոցի մը, և կոչ դեա յամի Տ. 518։ Լիւդեա կը յիշուի յաճախ խոչակրաց պատմութեան մէջ։ Շինուած էր գեղեցիկ և ընդարձակ գաւառի վրայ, որոյ գեւորները կը բազկանայ պարտիզի ընծիր ան հողէ, որ կրնայ շատ պտղաբեր գործուիլ։ Չիմա է ոմորմլի գիւղ որ Լոդ կը կոչուի։ Մէջին գտուց մէջ շինուած փառաւոր եկեղեցւոյ մը աւերակները գեռ կը պահեն զանունն Աբդոն Գեորգիոս, որ հոն թաղուած կ'ասածուի երրորդ դարուն։ Անգղիոցի խոչակիրք Անգղիոյ "պաշտպան" ընծրեցին այս տուրբը, և շատ տատապելական վէպեր կը պատմուին այս տուրբին քաջագործութիւններուն վրայ։

Լիւսիաս, ֆրօփէ, փրմնիթան, տես Աբիլինացի։

Լիւսիաս, ֆրօփէ, կամ կղզապետ Լիւսիաս, էր հազարապետ Հռովմայեցի պահապան զօրաց յԵրուսաղէմ, երբ Պօղոս վերջին անգամ պյեղութիւն ըրաւ այս քաղաքին։ Լիւսիաս պատուով կատարեց իւր պարտքը, երկինք ազատելով ըզՊօղոս Հրէից գաւաճանութենէն, Գործ. ԻԱ. 27–40. ԻԲ. ԻԳ։

Լիւստրա, քաղաք Լիկաոնիոյ, մօտ ի Դերբէ և Իկոնիոն։ Հոս ծըննած էր Տիմոթէոս։ Պօղոս և Բառնաբաս հոս քարոզեցին Աւետարանը, և կաղ մը բժշկելով, փոքր միւս եաս և պիտի պաշտուէին։ Սակայն քիչ ժամանակ ետքը Պօղոս քարկոծուեցաւ հոն, Գործ. ԺԴ. 6, 20. Ժ.Ջ. 1. Բ Տիմ. Գ. 11։ Ջարդին Լիւստրա փոքր գիւղ է, և կը կոչուի Լադիք։

Լիւրիկացիք, Եբրայական Եբկիր, Ադրիատական ծովուն եզերքը, ի հարաւ Եպիւասի, և յարեւմտից Մակեդոնիոյ։ Ի հնումն կը բաժնուէր ի Լիբուռնիա, այժմ Խրուաթք, ի հիւսիսոյ, և ի դազմատիա՝ ի հարաւ։ Այս վերջին մասը կը պահէ առաւելին իւր անունը։ Տես Դազմատիա։ Լիւրիկացւոց աստմանները փոխուած են այլևայլ ժամանակ։ Մինչև հոս հասաւ Պօղոս քարոզելով Քրիստոսի աւետարանը, և հաւատականապես անցաւ նաև Լիւրիկէի մէկ մասէն, յամի Տ. 57, Հռովմ. ԺԵ. 19։

Լոյս, Աստուծոյ մեծագանչ, զըսաւրհագոյն և օգտակարագոյն առաքեալներէն մին։ Աշատ ի գոյ վերցրեալ սարբչութեան առաջին օրը։ Ըսաս Աստուած "Լոյս ըլլայ,, և եղաւ լոյս։ Գան զլոյս պատշաճ բան մը չկայ յուշցնելու ինչ որ տուրբ, փառաւոր, հոգևոր, ուրախալի և բաղեցուր է։ Աստի է հետևեալ խոսքերուն գիւղեցկութիւնը և զօրութիւնը. "Աստուած լոյս է,, Ա Յովհ. Ա. 5, և "Լուսոյ Հայրը,, Յակ. Ա. 17. Քրիստոս է "Աբեգային արդարութեան,, և "Լոյս աշխարհի,, Յովհ. Ա. 9. Ը. 12. Այսպէս նաև Աստուծոյ խօսքը "լոյս,, է, Սաղմ. ՃԺԹ. 105. լոյս են նաև ճշմարտութիւնը և Քրիստոնեայք, Յովհ. Գ. 19. ԺԲ. 36. յայտնութիւնը "լոյս,, է, Եսա. Ը. 16, և երկինք՝ լուսալի է, Յայտ. ԻԱ. 23–25։ Բոլոր այս բաներուն ներքևին է "խաւարը,,

Լոպատրգի։ Տես էջ 241։

Լուացում։ Մովսիսական օրէնքը կը պատուիրէ այլևայլ ծիսական լուացումներ թէ քահանայից, Ել. Լ. 19–21, և թէ այլոց, Ղեւտ. ԺԲ–

Digitized by Google

ծե· , երբ · թ· 10 · Ա,յս լուացմունք նշանակ էին հոգևոր մաքրութեան արեւամբ փրկչին , Տիտ · գ· 5 · ցայտ · Ա· 5 , ինչպէս նաև այն սրբութեան առանց որոյ ոչ ոք կարէ տեսանել զԱստուած : Ա,յս օրինական լուացմանց վերայ ասելցուցած էին Հրեայք ուրիշ լուացումներ ,յատկապէս ուր մարկ · ի· 2–4 , և ամենաշրջութիւն կը համարէին զանց ընել այն լուացումներն , ինչպէս շատ անգամ կ'երեւէր Փրիստոս , Ղուկ · ժԱ· 38 · ցաւալ քան զճաշն և յետոյ ձեռք լուալու սովորութիւնը, Մատթ· ժե· 2 , որ կը ցուցնէ թէ մեստուըներով ասել սովոր էին Հրեայք , տուկաւին կայ ,Ասորիս · Տես Ագճոզիճ բառին պատկերը , ուր ապաստատ մը կուժէ մը ջուր կը լեցուի սիրոջը ձեռքը լոյն անօթ մը բռնելով տալ կը , Ի թագ · գ· 11 · Սաղմ· կ· 8 · Տես Ոտք և կօղիկ : "Լուանալ բռնձեռս„ էր վկայել անմեղութեան ուրոյք , Բ Օր · իԱ· 6· Մատթ · իե· 24 ·

Լորամարգի · Արեւելեան լորամարգին գաղթական թռչուն է , տատրակի մեծութեամբ եւ գրեթէ նմանագիրկայի կազմուածին · Հաստէգութիւնք կ'ըսէ թէ լորամարգին մեծ բազմութեամբ կը գտնուի յերեքս Մեռելոյ ծովուն և Ցորդանանոյ , և յանապատս Արաբիոյ , և Դիոգորոս կը հաստատէ թէ ամբաւ բազմութեամբ կ'արտացուի Ռինոկոլուրա կոչուած տեղւոյն մօտերը, Պաղեստինոյ հարաւային արեւմտեան ծայրը : Նաև Պուքհարտ անանցմէ մեծ բազմութիւն մը գտաւ Մեռելոյ ծովուն հարաւային կողմերը : Ուստի իորայեալ բանակին վերայ եկող լորամարգ-

ւոյն բազմութիւնն անհաստատելի չէ · ինչպէս կ'երեւի , հրաշքը յայտնի էր միայն որ "Տէրոջմէն հով մը„ բերաւ լորամարգին հոն ի յետին կարօտութեան ժողովրդեան , Եզ · ժԶ· 13 · Թուա · ժԱ· 31 · Սաղմ· ՀԵ· 27 ·

Լուզ , էր հին անուն գոնէ միոյ մասին Բեթելի , Ծննդ · իԸ· 19 · ցետ · ժԶ· 2 · ժԸ· 13 · Յետոյ տրուեցաւ փոքր տեղւոյ մը զոր շինեց փախթատականն մը ի Բեթելայ , Դատ · Ա· 26 · Տես Բեթել ·

Լուծ , նշանակ հպատակութեան և ծառայութեան , Գ Թագ · ժԲ· 4 · երկաթի լուծ կը նշանակէր ստրկութիւն , Բ Օր · իԸ· 48 · Միտեական օրէնքը լուծ էր , ծանր կապանք , Գործ · ժե· 10 · Գաղ · ե· 1 · Ընկերնալ կամ խգել զլուծ կը նշանակէր առժամանակեայ կամ մշտնջենաւոր աղատու թիւն ի կապանաց , Ես · ՏԸ· 6 · երեմ· ԺԸ· 20, և երբեմն ընդվզել ,յօրինաւոր իշխանութենէ , երեմ · ե· 5 · Աստուած միայն և ոչ այլ ոք կրնայ բառնալ երկաթի լուծը զոր մեղքը կը դնէ մեր վերայ , Ողբ · Ա· 14 · յայց Քրիստոսի ծառայութեան լուծը թեթեւ և փոքրագի է , Մատթ · ժԱ· 29, 30 ·

Լուսա , դահեկանի փոքր , որոյ երկուքը կ'ընէր մի նաքաբակիտ , այսինքն հնովմայեցւոց սա կոչուած դահեկանին մէկ չորրորդը : Մէկ սա հաստատ էր Օսմանեան 12 ½ փողոյ (բարայի), ուստի լուսնոյն և հաստատ էր 4 ½ փողոյ , Ղուկ · ժՌ· 59· իԱ· 2 ·

Լուսին · Գիղեցկի և պերճ իշխան գիշերոյ , Ծննդ · Ա· 16 , մին ի գլխաւոր վկայից աս ազգ մարդկան զարարութենէ , զիմաստութենէ և զօրութենէ Արարչին , Սաղմ· Ղ· 3, և որովհետև լուսին իւր բոլոր լոյսը կ'առնու յարեգակնէ , և կը ցոլացնէ զայն շուրջանակի , գիղեցիկ պատկեր է եկեղեցւոյ Քրիստոսի · Արեւելից չինչ երկինքը լուսնին մանաւանդ պայծառութեամբ կը փայլի · Հին ազգաց շատերը կը պաշտէին զլուսնին , ուզգակի, և կամ իբրև կուռք Աստարտա, Աբրամիս , Աննահիտ , Հեկատէ , Մէնէ , Միլիգդա , Մոյսա , և այլովք անուամբք · Եբրայեցւոց պատուէր-

Digitized by Google

ատած էր զգուշանալ մանաւանդ այս կատաղութենէն, Բ Օր. Դ. 19. ժէ. 3. բայց և այնպէս խոտորելցիք ինկան այս կատաղութեան մէջ, Դ Թագ. ԻԱ. 3. Ես. կե. 11. Երեմ. Լ. 18. Ը. 2. ժԹ. 13. Խդ. 17–25։ Տես և Լուսցման և Նոր Լուսին։

Լուսցման, տեսակ մը ախտաժէտ մոզք, շատ անգամ նաև մոբմիով։ Այս տեսակ ախտաժետաց լուսնոտ անունը տրուած է, վասն զի կը կարծուէր թէ ի լրման լուսնի կը տեսնուէին ախտին նշանները անոնց վրայ. Ցնորել, Թալանալ, տերթիլ իրրև սեւամահացման, գիւտհարութեան նշաններ էին, բայց լուսնոտաց վրայ, որ գիւտհար չեն, կը տեսնուին նոյն նշանները։ Լուսնոտը ի Սուրբ Գիրս կը յիշուին զատ ի գիւտհարոց, Մատթ. Դ. 24. ժԵ. 14։ Տես Դեւք։

Խ

Խաղաւարտ, ել. Թ. 8–10, կիզիչ վէրքեր ղրկ Մովսէս հրաշքով յատաջ բերաւ եգիպտացւոց մարմինները վրայ օդին մէջ մխիր ցանելով։ Եթէ այն մխիրն ազիւս Թըրծելու հնոցներէն էր, այն մխրէն պատճառուած խաղաւարտներուն ցաւը հարկաւ եգիպտացւոց յիշել տուաւ ազիւսաբկութեան ծանր տանապանքը զոր անոնք կրեր տուած էին Իսրայէլի արդուց։

Խաղող, պտուղ որթոյ։ Պաղեստինեան խաղողը շատ ալնիւ էր, մեծ և քաղցրահամ, Թուա. ԺԳ. 24։ Ջարգիա, և Հասանականապէս միշտ այսպէս եղած է, տաբեկան խաղողոյ շատ քիչ մասը կը գործածուի գինի շինելու։ Րոպինսան կ'ըսէ. "Գերբոնի ընդարձակ այգիներէն գինի չելլեր բաց այն տակաւէն զոր կը շինեն Հերեսեայք։" Ազգին, յատաջ քան խոյծիլը, կը գործածուի այլև այլ բաներու։ Կը չորցունեն յորևս, կամ հինքը քամելով կ'առնուն շիշերու մէջ, և բոլոր տարին կը գործածեն իրրև Թխա., Թուա. Ջ. 4։ Խաղողը չորս կամ հինգ ամիս կը տևէ Աստուց երկրին մէջ, Ղևս. ԻՋ. 5. Նաև խաղողոյ ժամանակին անցնելէն ետքը ողկոյզները կրնան առանց չորնալու ձմեռն ի բուն ճեալ այգիներուն մէջ, եթէ աղէկ պաշտպանուին ցաւրաէն։ Խաղողը շատ ախտն է պաղեստինեան, և սովորական աւտելեցաց գլխաւորն է։ Չատած խաղողն ալ չորցնելով կ'ընեն չամիչ, այնպէս որ գալոյը խաղողն անցնելէն ետքը, չամիչ կը գործածուի մինչև նոր այգեկութը։

Բաց այն օրէնքէն որ այգի տնկողին կը պատուիրէր երեք տարի չկեր ալգին, կար ուրիշ օրէնք մը որ չէր տար Թոյլ Հրէից ճաշակել ընել այգին, այլ կը պատուիրէր Թողուլ զայն աղքատաց, Ղևտ. ժԹ. 23։ Օրէնքը Թոյլ կու տար նաև անոնց որ այգիէ մը կ'անցնէին՝ քաղել և ուտել խաղող հան, բայց ոչ առնուլ և տանիլ, Բ Օր. ԻԳ. 24։ Աստնային ուրիշ կը տեսնենք զարմանալի ապացոյցներ մարդասիրութեան որ Մովսիսական օրէնսդրութեան ոգին է։ Իւր ողկոյզներէն ի տատ կաղապատեալ այգին էր պատկեր ամոյսութեան, Ես. ժԼ. 6. ԻԳ. 13. Աբդ. 5։ Տես Այգի։

"Վայրի խաղողն" էր պատուղ վայրենի որթոյ։ Ա.յսպիսի որթոյ խաղողը կը կոչուէր ծաղկի գինւոյ. երբեք չէր խայծեր, ջուրը միայն կ'աւազնուէր իրրև Թխա. Ես. Ե. 2, 4 Համաբերուն մէջ Աստուած կը գանգատի Թէ, իր ժողովուրդին, զոր անկած էր իրրև որթ ընտիր, իրրև այգի գեղեցիկ, ուներ իրաւունք ակնատուղ պահանջելու, բայց անոնք տուին ազուխ, այսինքն խաղող վայրի, պտուղ անհամ և անհամ։

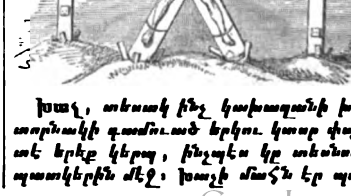

Խաչ, տեսակ մը կախաղանի խաչաձեւակի գամուած երկու կտոր փայտ երկար կերպ, ինչպէս կը տեսնուի պատկերին մէջ։ Խաչի մահն էր պա-

Digitized by Google

առիթ առնաբդապետին գերեզաց, և նշան վճռատհամբաւութեան, Բ Օր. ԻԱ. 23. Գաղ. Գ. 13։ Ա՛յս պատիժն այնպէս հաստատակ էր առ Հռովմայեցիս, որ ինչևիցէ նեղութիւն, վիշտ, տառապանքն, այլովքն հանդերձ, կը կոչուէր "խաչ։" Քրիստոս կ'ըսէ թէ իւր աշակերտները պարտին առնուլ իրենց խաչը և երթալ անոր ետևէն։ Խաչն արդարոն նշան էր անարգութեան և չարչարանաց, սակայն և այնպէս է նշան պատուոյ և փառաց Քրիստոսէ։

Խաչելու սովորական եղանակն էր գամել բևեռներով մեհենարանին երկու ձեռուընին և ոտուընները՝ կամ զատ զատ և կամ միասնաբար։ Երբեմն փոխանակ գամելու կը կապկին առ առանօք։ Ա՛յս կերպը թէպէտ մեղմ կը թուի, քանզի քիչ ցաւ կու տայ, սակայն աւելի անագորոյն էր, վասն զի խաչելը շատ երկար տանելով կը մեռնէր։ Երբեմն ևս թէ բևեռ և թէ առանան կը գործածուէին խաչելու, այսինքն մեհենապետը թէ՛ կը գամուէր և թէ կը կապուէր խաչին։ Ա՛յս կերպով կըրնային խաչով հանդերձ վերցնել խաչուածներըը և այնպէս տնկել խաչը, քանզի առանանն ըստ բաւականին կը բռնէր խաչեալը։ Խաչին մէջտեղէն մեռ կար դուրս ցցուած կտոր մը փայտ որ նոյնպէս խաչելոյն մարմինը բռնելուս համար էր։ Նախ քան զբեւեռելն դիմահատպարան ի խաչ, կը ձաղկէին չուանակոյ խարազանաւ և կամ կաշեայ փոկով. այս վերջին կերպ ձաղկումը կը հեմամբուէր խրտուռչին և աւելի անարգական քան զձաղկումն խարազանաւ։ Սորուկք որ մեծամեծ յանցանաց պատասու որ էին՝ կը պահէին կոխատեղւոյն կամ խաչի վրայ, և այսպէս ձաղկելով կը տարաձէին քաղքին մէջ։ Քրիստոս բարձեալ կը տանէր իւր խաչը, և որովհետև կը կբէր առնչ ընդ ծանրութեամբ խաչին, Սիմոն անուն Կիւրենացի մը բռնելով բանի տանել տուին խաչը Քրիստոսի ետևէն կամ Քրիստոսի հետ, Մարկ. ժ.Ե. 21։

Յետ բևեռելոյ զմահապարտն ի խաչ, կու տային անոր թմրեցուցիչ բմպելի մը, որպես զի քիչ զգայ ցաւին սաստկութիւնը, բայց մեր Փրկիչը մերժեց այս սփոփանքը, Մատթ. ԻԷ. 34. Մարկ. ժ.Ե. 23. Թէպէտ կը թուի թէ յետոյ քիչ մը ճաշակեց գինուորներուն հասատակ բմպելիէն։ Ոչ կուսած ըլլալով ի Հօրէ կրնար մեհենապետ հասին ծանր բեռը վասն կորուսեալ ազգի մարդկան, զգաց թէ չէր արժան նմա յանձն առնուլ այն սփոփանքը որ ուրիշ խաչելոց կը տրուէր, և զոր ընդունել անունց արժան էր, բայց ոչ իրեն։ "Գաւաթը որ Հայրը ինծի տուաւ՝ պիտի չխմե՞մ անիկա," Յովհ. ԺԸ. 11։ Խմեց զայն մինչև յատակը։ Որովհետև խաչը կը կանգնուէր արեւգական ուղղութիւն ժամերուն, խաչապատնէն և բևեռներէն պատճառեալ վէրքերը շուտով կը բորբոքէին, և խաչելը կը պատճառէր ի ծարաւ։ Աբրհամն արդելուելով իւր սովորական շրջանէն, կը ժողվուէր մարմինն այլևայլ կողմերը, և սաստիկ ցաւ կուտար։ Խաչելոյն ամէն թեթև շարժումը կը յուզելոյր անոր ցաւը որ չէր կրնար պլպպգ թեթևնալ բայց եթէ մեհենան անզգայութեամբ և կամ բուն իսկ մեհենամբ։ Խաչեալ մարդիկ կ'ապրէին խաչին վրայ քանի մը օր, երբեմն եօթնեակի մը կամ աւելի։ Ուստի Պիղատոս մեր Տէրոջը շուտով մեռնելուն վրայ զարմացաւ, քանզի բնականապէս աւելի երկայն ապրելու էր, Մարկ. ժ.Ե. 44։ Երկու աւազակաց բաթերը խորտակած էին փութացնելու համար անոնց մահը, որպէս զի անունց մարմինները խաչին վրայ չմնային շաբաթի օրը, Բ Օր. ԻԱ. 23. Ցես. Ը. 29. բայց խաչեալը ընդհանրապէս կը թողուէին կախուած բնդ հսկողութեամբ պահապանաց, մինչև որ անունց մարմինները կ'իյնային գետինը, կամ թռչուններ և գազանք գայով կ'ուտէին։

Խառաճ, հին քաղաք, Միջագետաց հիւսիսային արեւմտեան մասին մէջ։ Աբրահամ Ուր քաղքէն ելլելէն ետքը, բնակեցաւ այս քաղաքը մինչև մեռաւ անոր հայրը Թարա. իսահակի հետ մարդ գրկեց իրեն կին բերելու, և Յակոբ հոն փախաւ իր եղբօրը Եսաւայ երեսէն, Ծննդ. ժ.Ա. 31, 32. ԺԲ. 5. ԻԹ. ԻԸ. 43. ԻԸ.

Digitized by Google

40. ԻԹ. 4։ Աստուածաշունչք առ Ե-զեկիաս աւերեցին զԵրուսաղէմ, Գ Թագ. ԺԹ. 12. Եւ. Լ.Ե. 42։ Նաև կրասոս Հռովմայեցի զօրապետը հաս յաղ-թութեացաս և սպանաս Պարթևներէն։ Ա.ԺամուԽաուան է Եփրատայ մէկ ճիւղին վրայ, 36° 52՛ Հիւս. լայն., և 39° 5՛ արևել. երկ., տափարակ և աւազուտ դաշտի մը վրայ։ Աբրա-համիք ամանք Թափառականք կը ըր-նակին հոս, և ընտրած են այս տեղը ջուրերուն առատութեան և օգտա-կարութեանը համար։

Խաւճիճ։ Մարախի մէկ տեսակին է, ցովիլ. Ա. 4. Բ. 25. Ամովս. Գ. 9։ Մարախի տեսակներ են նաև ջոր-եակը և գրուիճը։ Ասոնք յատուկ քան Թևաւորիին անգամ փետակոտ և ապականիչ են։ Տես Մարախ։

Խաւար։ Խաւար է ուր բնական լոյսը չկայ, Ծննդ. Ա. 2։ Աչքերա-նօքէն կը նշանակէ թշուառութիւն և ձախողութիւն, ցոր. ԺԸ. 6. Սաղմ. ՃԼ. 10. Եր. Ը. 22. Թ. 1։ Խաւարը կը ցուցնէ նաև սրիգականն և աստուածպաշտութիւնը, ուստի և սյլաբանօրէն կը ցուցնէ գլխաւոր կամ ապագ մարդոց անկումը, և ազգի մը տապնուալը, Եր. ԺԳ. 10. Գործ. Բ. 20։ "Գործք խաւարի„ են անմաքուր գաղտնի տոնք որ կը կա-տարուէին ի պաշտամունս Հին ան-ուանց, Եփես. Ե. 11։ "Աբրահամի խա-ւար„ կը ցուցնէ այն մարդոց տապ-նուալը որոց ապրելն գոցուած են երկ-նից դուռները, Մատթ. Ը. 12։ Ե-գիպտոսի խաւարը, Ել. ժ. 21–23, հրաշքով էր. Նոյնպէս այն խաւարը որ ծածկեց Հրէաստան ի նշան ոգոյ ի խաչելութեան փրկչին, Ղուկ. ԻԳ. 44։ Այս խաւարումը չի կրնար արե-գակեան խաւարումէն յառաջ եկած ըլլալ, քանզի գաղտկական լուսինը նոր լրացած ըլլալով կը գտնուէր երկրէս անդին, ոչ թէ երկրիս և ա-րեգակեան մէջտեղ։

Խեցի, խեցեղէն, այսինքն հողէ շինուած անօթոց բեկորներէն գտա-նուած։ Բ. 8, յարմար օրինակ մարդ-կային անյարգութեան և գիւրաբե-կութեան, Եր. Խե. 9։ Հին քա-զաքներէն շատերուն աւերակաց մէջ այսպիսի անօթոց բեկորներէն գտա-նուած է շատ մեծ քանակութեամբ։ Ասոնք ընդ-հանրապէս բրտի հասարակ, բայց աղէկ ապիկուած անօթներու կտոր-ներ են։ Աղքատ մարդիկ կը գործա-ծէն այսպիսի բեկեալ անօթներ, և-թէ այն անօթները կատր կատր եղած չեն, Եր. Լ. 14։ Ջարդիս շատ ան-գամ կը տեսնուի յարևելս ապրիւր-ներու քով կոտրած ամանի մը որով ջուր կը խմուի. ամանք այսպիսի կոտրած ամաններ կը գործածեն կրակ դնելու։

Խեւացիք։ Տես Քաճաճացիք։

Խթան, եզերը վարելու սրածայր գաւազան, որուն դէմ ետ սրացած եզը, կը կծի։ Ուստի ոչ միայն Ցո-նաց և Հռովմայեցւոց, այլև Հրէից մէջ առակ մը կար որ մարդկային և աստուածային իշխանութեան հա-կառակող ստահակ մարդոց համար կ'ըսուէր, Գործ. Թ. 5. ԻՋ. 14։ Տես և Ցոր. ԺԸ. 25, 26։ Տես նաև եզ։

Խնամ, Սաղմ. ՃԸ. 8 համաձայն մէջ կը նշանակէ հաւասարակ խոնջ առանց պատեհի. "քալած ատենը կը հալի„ թոզլով իւր լորձունը ար-ար կ'երթայ։

Խոհեմութիւն այն կարողութիւնն է, զոր ամէն բարոյական էակ ունի, Հռովմ. Բ. 13–15, և որով զօրաւ-թեամբ կ'ընտրենք զբարին ի չարէն, և կընանք հետևել առաջնոյն և խոր-չիլ ի վերջնոյն։ Խոհի մնաց պատճառն է մեր բոլոր գործերը կանոնաւորել բուռ Աստուծոյ կամաց զոր կը յայտ-նէն մեզ բնութիւնը և Սուրբ Գիրք։ Աչքերս վարուելու կարողութիւնն, այն է՝ խրոխճը, կը ցուցնէ թէ պա-տատանելու ենք յաւետնին Աստու-ծոյ, ուստի և խզճին ձայնը յիրաւի արժանի է կուտելու ձայն Աստուծոյ։ Գիտենք թէ ոգեմիտ և ճշմարտապէս լուսաւորեալ մարդուն խղճին ան-վրէպ կը ցուցնէ անոր իւր պարտքը, և թէ որևիցէ բարեր կամ հրապոյր չի կրնար արդարացնել խղճի մնաց գէմ կատարեալ գործ մը։ Աբդաբա-ամէն մարդ գիտէ թէ միշտ ընելու է ինչ որ ուղիղ է կամ համաձայն խղճի մնաց, բայց և այնպէս խիղճը մեծապէս կը խանգարի, երբ սիրան ապականեալ է, վասն զի ապականեալ սրտին միտքերը գատողա-

Digitized by Google

թիւնը կը թիւրեն և կ'աղաւաղեն միշտ և յամենայնի. Ըստ ճշմարիտ կ'ըսէ Պօղոս թէ պարտք կը համարէր իրեն հալածել Քրիստոսի աշակերտները, Գործ. ԻՋ. 9։ Պօղոսի մեղքն յայտնի էր որ մեղադրելի անհոգութեամբ չէնաց բան կարի լուսաւորել իւր խիղճը, և մաքրել զայն շնորհօքն Աստուծոյ։ Ամէն դարու մէջ եկեղեցւոյն մնայր խղճիւ սխալ վարդապետութիւններ պաշտպանել և ճշմարտութիւնը հալածելը կը տորվեցընէ մեզ թէ որչափ կարօտ ենք աստուածային լուսոյ և սրտաբար շնորհաց։ Քրիստոսի արեամբ սրսկեալ "բարի" և "աւրը" խիղճը, Ա Տիմ. Ա. 5. Գ. 9, յատակ կը տեսանէ Աստուծոյ կամքը, և կը տիպէ զմեզ հնազանդել այն կամաց չարժելով զմեզ աւետարանին փաստերով։ Որչափ աւելի կը հնազանդինք այն կամաց, այնչափ աւելի մաքուր կ'ըլլայ մեր խիղճը, Գործ. ԻԴ. 16, և խղճին լրտի վկայութիւնը երջանկութեան գլխաւոր պատճառաց մէկն է։ "Տկար," կամ տարտամ և կոյր խիղճը, Ա Կորնթ. Ը. 7, "պղծուած" խիղճը որ գերի է ապականեալ սրբոյն, Տիտ. Ա. 15, և "խանձուած" խիղճը, Ա Տիմ. Դ. 2, որ օրինաց և աւետարանին դէմ միանգամայն խըօսացեալ է, եթէ չփոխուի չնորհօք, կ'ըլլայ ի վախճանի վրէժխնդիր խիղճ, գործիք սոսկալի և յաւիտենական խայտերու։ Ցուդալի վախճանը բաւական է ցուցնել այսպիսի խղճի մը քաոսնեալ զօրութիւնը։ Տանջանքը զոր վրէժխնդիր խիղճը կու տայ, ոչ մէկ ընդհատ սաստիկ է քան զմարմնաւոր տանջանս, և թէպէտ յաւտահս կրնայ թմրած ըլլալ, անդին պիտի բլլայ որդ մը որ չի մեռնիր, և կրակ՝ որ չի մարիր երբէք։

Խմոր, թթու հայթի կոտր որ խըմորեալ զանգուածէ մը կը պահուի նոր զանգուածի մը խմորելու համար։ Զատկին եօթն օրերը տոներուն մէջ խմոր պահել արգելեալ էր Հրէից, ի յիշատակ այնր գոր բրնկ անանց նախիքը, երբ կ'ելլէին եգիպտոսէն։ Որովհետև եգիպտացիք կը փութացընէին գերբայելոցիս շուտով գալ եւլլ երկրէն, ժողովուրդը, ամասպարեցին շինել իրենց հացերը չապատեալով զանգուածին խմորելուն, Ել. ԺԲ. 15, 19։ Հրեայք խնամով կը մաքրէին իրենց տուները խմոր գտանկի տանէն առաջ, Ա Կորնթ. Ե. 6։ Աստուած արգելած էր խմոր և մեղր նուէր մատուցանել առաջորը, Ղեւտ. Բ. 11։ Խմորոյ մեծ զանգուած մը փոխելու յատկութիւնն առնուած է իբրև օրինակ աւետարանին ամբողջ ընկերութիւններ սրբացնելու զօրութեան, երբեմն նաև մեղր վարդապետութեանց և ապականեալ մարդոց չար ազդեցութեանը, Մատթ. ԺԳ. 33. ԺՋ. 6–12. Ա Կորնթ. Ե. 6–8։

Խցձորեցք, կը յիշուի Ներգ. Բ. 3. Ը. 5. Ցովել. Ա. 12. Շատերը կը կարծեն թէ հոս յիշուած խնձորենին կիտրոնենի է։ Այս ծառին թէ ծաղկին և թէ պտղոյն պատճառ գոյնը, անոյշ հոտը և գեղեցիկ երեւոյթը շատ յարմար կու զան վերոյիշեալ համեմատութեան։ Խնամատուն մարգարէ խորհուրդները, եթէ ազէկ բացատրուին, նման են "արծաթեայ գառդերու մէջ գրուած ոսկիէ խնձորներու," այսինքն գեղեցիկ գործուած պատգամի կողմնակերու մէջ հաստատ ոսկեգոյն պտղոյ։

Խցզայք, կոչունք, հացկերոյթ։ Սիրոյ խնջոյք, Ցուդ. 12, հաստատուած հացկերոյթ էին պարզ կերակուրներով ու նախկին քրիստոնեից։ Տէրունական ընթրիքը միանգամայն կը կատարուէր այս հացկերոյթի հետ։ Հարուստները կու տային

Digitized by Google

կերակուրը, և բոլոր ջրհատներեայք, հաթուած և աղբատ, եթէ կամէին, կրնային անխոթիր հաղորդ ըլլալ ճաշոյն։ Նաև հիւանդներու և հեռաւոր եղբարց կը ղրկուէին բաժինք։ Աւազիսի խնջոյից նպատակն էր ցուցընել ջրհատներէից սէրն առ միմեանս, բայց շատ անգամ այս խնջոյք առիթ կու տային զեղծման, և յետ ժամանակաց վերցան, Ա կորնթ. ԺԱ. 17–34։

Երբ այնիքեր հիւրասէր ըլլալով, առվոր էին խնջոյք մը ընել երբ հիւր մը կու գար անոնց տունը, ուրիշ խնջոյք մը կ՚ընէին, երբ հիւրը կը մեկնէր, Ծննդ. ԺԹ. 3. ԼԱ. 27. Դատ. Զ. 19. Բ Թագ. Գ. 20. Դ Թագ. Զ. 23։ Աւյոպես խնջոյք մը եղաւ ի գաւթին անառակ որդւոյն, Ղուկ. ԺԵ. 23։ Շատ անգամ խրնջոյք կ՚ըլլար, երբ ընտանեաց մէջ ուրախալի դէպք մը կը պատահէր, ինչպէս ծնունդ, Ծննդ. Իմ. 8. Ես. 20. Ցոբ Ա. 4. Մատթ. ԺԴ. 6, Հարսանիք, Ծննդ. Իդ. 22. Դատ. ԺԴ. 10. Յովհ. Բ. 1–10, կուսերք խաչանց և հունձք, Դատ. Թ. 27. Ա Թագ. Իե. 2, 36. Բ Թագ. ԺԳ. 23։ Հաց կերոյի մը կ՚ըլլար նաև ի յուզարկաւորութեան ննջեցելոց, Բ Թագ. Գ. 35. Երեմ. ԺԶ. 7։ Տաճարը զոհ և հունձք մատուցանելու ելեկելերը ուրախութեան ճաշ կ՚ընէին չոն այն զոհէն ուտելով և փառաբանելով զԱստուած, Բ Օր. ԺԲ. 6, 7. Ա Թագ. ԺԶ. 5. Բ Թագ. Զ. 19։ Պատուէր կար պատրիարգաց հրաւիրել կարօտեալները մեծութենէդ ըլլալ ճաշէն, Բ Օր. ԺԶ. 11, Նա մանաւանդ մեծութեամբ կոչունք ընել, ազքատաց համար, Բ Օր. ԺԲ. 17–19. ԺԴ. 28, 29. ԻԶ. 12, 15. ողորմութիւն մը զոր Քրիստոս մեծութեամբ կը պատուիրէ, Ղուկ. ԺԴ. 12–14։

Խնջոյք կը կատարուէին ի հնումն պարզ և անպաճոյճ կերպով։ Բայց Քրիստոսի ատենը հետզհետէ ողորմութիւններէն շատերը մեծած էին։ Խնջոյքը կամ "ընթրիքը" կը կատարուէր ընդհանրապէս յետ միջօրէի հինգերորդ կամ վեցերորդ ժամուն, և շատ անգամ կը տեւէր մինչև ի տարաժամ։ Հրաւիրեալներ կը

հրաւիրուէին բաւական ժամանակ առաջ, և հրաւէրն ընդունողներէն դարձեալ ապատուորէն կը սպասուէր երբ ընթրեաց ժամը կը մօտենար, Մատթ. Իե. 4, 8. Ղուկ. ԺԴ. 16–24։ Դուռը պահապան կը կենար ներս չհանելու անկոչ մարդիկ, և ապա տանտուտէրն ինքնիւրով կը գացեր գուռը, Մատթ. Իե. 10. Ղուկ. ԺԳ. 24։ Երբեմն մեծ բազմութիւն կը գտնուէր յընթրիս, Եսթ. Ա. 3, 5. Ղուկ. ԺԴ. 16–24. և անոնցմէն կը դրուէր սեղանապետ մը որ պաշտօնին յատկապէս ծանրաբարոյ, զգաստ և անդողդոջ անձ մը ըլլալու էր, Յովհ. Բ. 8։ Կոչնականք կը բազմէին իւրաքանչիւր իր պատուոյն և աստիճանին համեմատ, Ծննդ. ԽԳ. 33. Ա Թագ. Թ. 22. Աւետ. Իե. 6, 7. Մատթ. ԻԳ. 6. Ղուկ. ԺԴ. 7։ Ի բազմականս արժանաւոր տեղ բանելու շատ նախանձախնդիր էին սրեւէկերպ։ Երբեմն կոչնատէրը թեթեւ, պատուական և լոյն հանգերձներ կու տար բազմականաց, և անոնցմէն հանգերձը հագնիլ չուզել մեծ թշնամանք կը համարուէր ատենոտիրոջը, Ժող. Թ. 8. Մատթ. Իթ. 11. Յայտ. Գ. 4, 5։ Բազմականք կ՚ընկղմանէին ոտքանին բոլորտիքը, և ջուր ի լուացմանն և անուշահոտ ծխանելիք կը մատուցուէր ատենց, Մարկ. Ի. 2. Ղուկ. Ի. 44–46. և յետ ճաշոյն դարձեալ ձեռք կը լուային, մինչ ապատուոր մը կը լեցուներ ջուրը։ Տես Մահիճ բառին պատկերը։ Ի ժամ ճաշոյն և յետ այնորիկ պլլեպլլ զբօսանք և զուարճալիքներ կը կատարուէին։ Նաև ատենօտասներ կ՚ըսուէին, Դատ. ԺԴ. 12, արեւելեան վէպեր կ՚ըսուէին, երաժշտութեամբ և կազապով, շատ անգամ նաև շնայութեամբ և արբեցութեամբ կ՚անցնէր ժամանակը, Ես. Ե. 12. Իմ. 7–9. Ամմո. Զ. 5։ Տես և Ուտել, Կերակուր։

Խոզ, ծանօթ անասուն, զոր ատել արգելեալ էր Հրեից։ Աւրգաթե Հրեայք այնպես կը գարշէին ատել խոզենի, որ խոզին անունն անգամ տալ չէին ուզեր, Ղեւտ. ԺԱ. 7. Բ Օր. ԺԴ. 8։ Կատպատշտական գրչելի տողերուն կարգը կը յիշուի

Digitized by Google

Նաեւ Հրեաներէն ոմանց խոզի միս ուտելը, Ես. կե. 4. կՋ. 3, 17։ Նե կտրծուի թէ հեթանոսաց վաճառելու համար հակառակ օրինաց կը անուցանէին Հրեայք խոպիրան երամակը որ գիւղացիներով հեղձան Գենեսարեթի ծովը, Մատթ. Ը. 32։ Անառակ սրդոյն գնդիցիկ եւ ապդուառակը կը ցուցնէ թէ խաղաղածուած Թիւնն ինչ անարդ եւ գարշելի գործ համարուած էր ուս Հրեայս. իրենց հայրերնի ժառանգութիւնն անառակ կուեցամբ վատնող Քրիստոսական վերջին ապաստանն էր այս ապուհառը, Ղուկ. ժե. 14–16։ Ահա անառնդին անուղղայ սիրտ բոլորը կը ցուցնէ թէ ճշմարիտ հաւատքն ընդունել բաւական չէ եթէ նորոգուած չէ սիրտը, Բ Պետր. Բ. 22։ Խոզին առ ան կոխելը պատուականն բանները ցեխի մէջ՝ գեղեցիկ օրինակ է անոնց որ արհամարհանօք եւ չարաչար կը գործածեն աւետարանին շնորհքը, Մատթ. Է. 6։

Վայրի խոզը, որ եւ կինճ կամ վարազ, կը համարուի իրրեւ նախկին ցեղ հասարակ խոզի։ Ի գաղան կատարի եւ ահեղ։ Վարազին ժանիքն ատելի մեծ եւ ոստիկ են քան զժանիս ընտանի խոզի, եւ ատեն է երկաթագոյն, որ մանաւանդ սեւի կը զարնէ։ Ցուկը երկայն է, ականջները կարճ են։ Ջարդին վայրի խոզեր կամ վարազք յաճախ են վերին Ցորդանան մօտ ճախճախուտ տեղեր։ Նը գանուին նաեւ ի Կարմելեան, եւ մօտ Տիբերիոյ ծովուն երամներին։ Խոչտելքերնց ժամանակը շատ էր այս անասունն ի գաղտնութեան։ Իրիշտրամ, ատուանդանի Աբիւծատիրաց, պատահելով առանց մէկուն, զարկաւ ներսը կաց, եւ մինչ գաղանը կը ջանար ազատիլն կեզրքել Իրիշտրամ յարձակեցաւ գազանին վրայ եւ սատակից քնաւ սրով։ Վնասները զորս կուտայ այս գազանը՝ նկարագրուած են ի Սաղմոսին, Ջ. 13։

Խայր, ապարօշ կամ վարսակալ Հրէից քահանայապետին, քանի մը կանգուն երկայն բեհեզէ, զոր յետ պատելոյ զգեստին, կը պնդէր վերեն գլխուն վրայ կապատակ ժապաւիններ, ընդ որ անցած էր թիթեղ ոսկի որ կոչ գոր ճակատր, եւ վրան գրուած էր Սրբութիւն Տեառն, Եել. ԻԸ. 4, 36–38. Լթ. 28–31։

Խոճարիութիւն, առաքինութիւն թէ՛ յատկութեամբ եւ թէ՛ ազդեցութեամբ բոլորովին հակառակ հըպարտութեան։ Յատկաթ կը գովուի ի Սուրբ Գիրս, Առակ. ժե. 33. ԺՉ. 19։ Տէրն մեր մանաւանդ կը գովէ խոնարհութիւնը, Մատթ. ԺԸ. 4, եւ կ՛ազնուացնէ, կը պատուականացընէ իւրով օրինակաւ, Յովհ. ԺԳ. 4–17. Փիլ. Բ. 5–8։ Աստն ստեղծեալ էակ, թէեւ սուբր, պարտի անհնազ այս առաքինութիւնը. բայց միշտ եւ հանապազ դէմ ստոր եւ սերտող յատկութիւն ըլլալու է խոնարհութիւնն ի բարս մեղուցեալ եւ ապականեալ սրտոց մերդման։

Խոսափումն։ Գործս այս բառով կը հասկնայ Աստուածմէ մերդոց չընորհուած հոգեւոր բարիք, մանաւանդ գիրքերուս, եւ գՀոգին Սուրբ եւ Աւետարանին բոլոր պարգեւները, որոց առհասարակ ոչնչացուս Աբրահամու եւ մեռս հանգուցեալ, եւ խոստացուեցաւ թէ ոչխար սրուէր

Digitized by Google

նաև բոլոր հաւատացեալոց յիսնոցա, Հռոմ. Ի. 43, 14 · Գաղ. Գ. 14–29։ "Որդիք խոստման„ բառով կ'իմացուին, կամ՝ խոստհակաւ սերունդը, իբր գաւակաւ ի սերնդէն խոստացեալ, կամ՝ ի Քրիստոնէութիւն գարձող Հրեայք, և կամ վերջապէս բոլոր հաւատացեալք որ հաւատով մասնակից կ'ըլլան Քրիստոսով փրկուելու խոստման։ Երբայեցւոց Թղթոյն Ժ. 39 հատորին "խոստումն„ բառը կը նշանակէ խոստացուած իր մը, Գործ. Ա. 4։ "Ամենամեծ և պատուականայն խոստումնք„ բանիւ կ'իմացուին բոլոր բարիք այս և հանդերձեալ կեանց, բարիք՝ զորս անվրէպ պիտի տայ Աստուած իւր ժողովրդեան Քրիստոսով, Բ Կորնթ. Ա. 20 · Ա Տիմ. Ի. 8 · Բ Պետր. Ա. 4։ Ի չնորհս անհուն արժանաւորութեան փրկչին, անհուն սէր, անսահման թմայաստութիւն և ամենակարող զօրութիւն իբրև գրաւ կը կենայ յօգուտս և ի պէտս ժողովրդեանն Աստուծոյ · քանզի եթէ Աստուած իւր միածին Որդին տուաւ անոնց համար, արդեօք և աւելի պիտի տայ, երբ հարկաւոր տեսնէ, ուրիշ որևիցէ բարիք որ քան զայն առատին են, Հռոմ. Ը. 32։

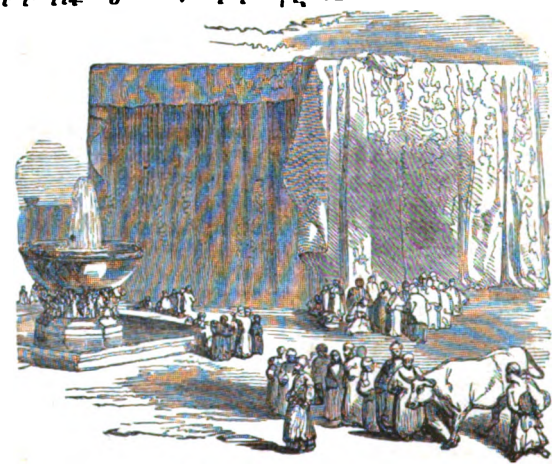

Խորան, վրան, տաղաւար, կամ աժամանակեայ տուն։ Իրբ հաստատուն խորան տես վրան բառը։ Ի Սուրբ Գիրս խորան կը կոչուի մանաւանդ վրանը զոր շինից Մովսէս յանապատին Հրամանաւ Աստուծոյ, իբրև տեղի կրօնական պաշտամանց Հրէից, յատուկ քան զշինուածն տաճարին։ Աստուածոյ պատուիրեր թէ ինչպես պիտի շինուէր խորանը, և շինութեան պատմութիւնը, գրուած են ի գիրս Ելից, գլ. Իե. և որ գկնի։ Այս խորանը կը կոչուէր շատ անգամ ժողովքի խորան կամ խորան վկայութեան։

Խորանն էր երկայնաձև քառակուսի, երեսուն կանգուն երկայն, տասն կանգուն լայն և տասն կանգուն բարձր, Ել. Իջ. 15–30 · Լջ. 20–30 · այսինքն իրր չիւսուն և հինգ ոտք երկայն, ասթեատասն ոտք լայն և ասթեատասն ոտք բարձր։ Երկու կողմերը և արեւմտեան ճակատը շինուած էր ասկի թիթեղներով պատուած և արծաթեայ խարիսխներու վրայ հաստատուած ոտտիսի փայտէ տախտակներէ։ Կայմին նայն փայտէն և նոյնպէս ոսկիապատ լծակներ որ կ'անցնէին տախտակներուն վրայ հաստատուած ասկի օղակներէ։ Աբեղեանն ճակատան, ընդ որ էր մուտն ի տորանն, չկայրին տախտակներ, այլ սատիմի փայտէ հինգ սիւն որոց գլուխներըը և շրջանակներըը նոյնպէս ոսկիապատ էին, հինգ պղնձէ խարիսխներու վրայ հաստատուած։ Խո-

Digitized by Google

քահանն այսպէս չինուելէն ետքը կը ծածկուէր չորս այլևայլ տեսակ վարագոյրներով։ Առաջին և ներքին վարագոյրն էր բեհեզէ, որոյ վրայ կային քերովբէներու պատկերներ, գործ ասղնագործ, ի կապուտակէ, ի ծիրանւոյ և ի կրկնակի կարմրէ. այս գեղեցիկ վարագուրէն էր նաև ձեղունը։ Երկրորդ վարագոյրն էր այծի մազէ, երրորդն՝ ի չիկակարմիր մորթւոյ խոյոց, իսկ չորրորդ և արտաքին վարագոյրն էր ուրիշ տեսակ մը մորթէ։ Տես Թեեաղ։

Աբդն քսինք թէ խորանին արեւելեան ճակատը տախտակ չունէր, այլ հինգ սիւն միայն տատիկի փայտէ, և այս ճակատը ծածկելու համար կար վարագոյր մը նկարչին ասղնագործ, որ կը կախուէր այն հինգ սիւներէն, եել. իչ. 16։

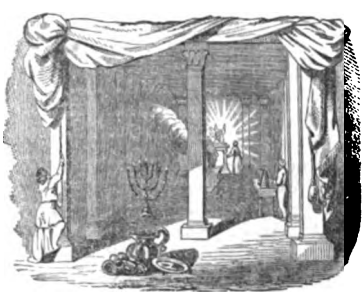

Ահա էր արտաքին երեսպէ խորանին որ, վերոյիշեալ տեսնոց պէս, սատափի փայտէ, իրարմէ երկու և կէս կանգուն հեռու, արծաթէ խարիսխներու վրայ հաստատուած չորս ասկիսպաստ սիւներով կը բաժնուէր երկու մասի, եել. իՋ. 32. լՋ. 36. և այս սիւներէն կը կախուէր ուրիշ վարագոյր մը նոյն նիւթերէն յորոց էր արեւելեան ճակատին վարագոյրը, եել. իՋ. 31–33. լՋ. 35. եբր. թ. 3։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ խորանին մէջը բաժնուած էր այնպէս ինչպէս ատեաղը, որ խորանին օրինակին համեմատ շինուելուս։ Խորանին բոլոր երկայնութեան երկու երրորդը սրտուած էր առաջին սրահին, կամ Արեւութեան, և մէկ երրորդը երկրորդ սրահին, կամ Արեւմտեանն։ Առաջին սրահը քահանայից կանգուն երկայն, տասն կանգուն լայն, և տասն կանգուն բարձր էր, իսկ վերջին սրահը՝ տասնեւկանգուն միայն երկայն, և նոյնչափ լայն և բարձր։ Դիտողութեան արժանի է որ ոչ Սրբոց Թիւնը և ոչ Սրբութեանց Սրբութիւնն ունէր պատուհան։ Ուստի առաջին մեծ սրահին մէջ հարկաւոր էր ապատկեր որպէս զի քահանայք կարող լուսոյն կատարել պաշտօնը։

Ահապէս շինուած խորանը կը կենար երկոյնաձև բաց տեղ մը կամ գաւիթ մը, հարիւր կանգուն երկայն և յիսուն կանգուն լայն, ճիշդ սրեւելքէն արեւմուտք, եել. իչ. 18։ Շուրջ զգաւթիւն կային սիւնք ի պղնձոյ, արծաթի շրջանակօք, իրարմէ հինգ հինգ կանգուն հեռու, քսան մէկ կողմէն, քսան միւս կողմէն, և տասն տասն յետոյ և առաջոյ։ Ահա սիւներուն խարխխներն էին պղնձի, և հաստատուած էին գետնին ցիցերով նոյնպէս ի պղնձոյ, եել. լՀ. 10, 17, 20։ Սիւներուն բարձրութիւնն էր հաւանականապէս հինգ կանգուն, քանզի այս սիւներէն կախուած վարագոյրք այս բարձրութիւնն ունէին, եել. լՀ. 18։ Գաւթիւր շուրջնակի գոգող վարագոյրք էին բեհեզէ, այսինքն մանուած բարակ քսմանէ, եել. իչ. 9. լՀ. 9, 16, բաց ի վարագուրէն որ էր գաւթին արեւելեան ճակատն ընդ որ էր մուտ ի սուրբ թէն. այս վարագոյրն էր նոյնպէս բեհեզեայ ի կապուտակէ, ի ծիրանւոյ և ի կարմրոյ կրկնելոյ, և ունէր կապեր առ ամփոփելոյ ի վեր կամ ի կողմն մի, երբ քահանայք պիտի մտնէին գաւթիրը պաշտօն կատարելու, եել. իչ. 16. լՀ. 18։ Ահա գաւթին մէջ էր ողջակիզաց սեղանը և աւազանն հանդերձ պատուանդանաւ կամ խարխուխ։ Ողջակիզաց սեղանը կը կենար գաւթին գրեթէ խորանին դրան ուղղութեամբ իրրեւ ի միջոցի, բայց աւելի մօտ գաւթին դրան, եել. խ. 6, 29. աւազանը կը կենար ի մէջ ողջակիզաց սեղանոյն և գրեթէ խորանին, եել. լՀ. 8։ Ահա գաւթին մէջ կու գար ամէն իսրայելացի մատուցանել իւր նուէրները։

Digitized by Google

Ա.րդ, խորանը թէև գաւթին մէջ էր, բայց ոչ ճիշդ անոր կեդրոնը։ Հաւանական է մանաւանդ թէ գաւթին արեւելեան կողմը, խորանէն ապդին, աւելի ընդարձակ էր, այսինքն քառակուսի մը յիսուն կանգուն երկայն և յիսուն կանգուն լայն. և արդարև քան զայս փոքր միջոց մը չէր կրնար բաւել հոն կատարուելու գործին, և բազմութեան՝ որ պարտէին առաջիկայ գտնուիլ պաշտամանն։ Գանք հիմա կսուց և կարասեաց խորանին։

Արուեստին կոչուած տեղն ուր քահանայից միայն թոյլ տուեալ էր մտնել, Եր. ք. 6, յիշուելու սրբոց ժամերէ բան կար. այն է՝ խնկոց սեղանը, առաջնորդութեան հացին սեղանը և աշտանակը լուսոյ համար։ Առանց իւրաքանչիւրին վրայ խօսուած է իրենց տեղերը. սակս այն բաներէ։ Խնկոց սեղանը կը կենար ի միջոցի Սրբուեստեան, վարագոյրին առջև, Ել. Լ. 6–10. Թ. 26, 27. այս սեղանին վրայ կը ծխուէր խունկ ամէն առաւօտ և երեկոյ, Ել. Լ. 7, 8։ Խնկոց սեղանին հիւսիսային գին, այսինքն յոյժ քահանային ի մտնելին, կը կենար առաջնորդութեան հացին սեղանը, Ել. ԻՋ. 35. Թ. 22, 23, և ի հարաւոյ Սրբուեստեան՝ աշտանակին ակի, Ել. ԻԸ. 31–39։ Սրբուեստեան Սրբուեստեան մէջ, ուր քահանայապետը միայն կ'իշխէր մտանել տարին մի անգամ, Եբր. Թ. 7, կը կենար տապանակը զոր կը ծածկէին քառութիւնը և քերովբէք։

Կը կարծուի թէ իւր մէկ միլիան թաղերի ակի և արծաթ գործածուեցաւ ի զարդ խորանին։ Նշանաւոր և մեծածախ չինուածը որ նկարագրեցաւ՝ կանգնեցաւ Ամիայի անապատը, յետ ելլելն Իսրայէլի յԵգիպտոսէ, երկրորդ տարւոյն առաջին ամսոյն առաջին օրը, Ել. Թ. 17. և կանգնուելէն ետքը, հանգերձ կահիւք և կարասիօք օծուեցաւ ուրբ խղով, Ամր. 9–11, և սրբուեցաւ արեամբ, Ել. ԻԹ. 6–8. Եբր. Թ. 21։ Ողջակիզաց սեղանը մանաւանդ սրբուեցաւ եօթնօրեայ պատարագաւ, Ել. ԻԹ. 37, մինչ ցեղերուն իշխանները հարուստ ընծաներ կը նուիրէին ի պաշտօն սրբարանին, Թուա. Է։

Զմոռնանք նաև յիշել թէ խորանին այնպէս չինուած էր որ կրնար ի պատահանդիպ հարկին մնալ մաս մաս բաժնուիլ, և նորէն կանգնուիլ։ Խորանին այսպէս անջատուելի մասերէ կազմուիլն հարկաւոր էր, վասն զի Իսրայելացիք ի չունել իւրեանց յանապատին պարտէին տանել զայն ընդ իւրեանս։ Ի վերանալ խորանին կը վերանայրէին նաև հրեղէն սիւնն և ամպն, և ի հանդչելն կը հանդչէին. Ամէն անգամ որ Իսրայելացիք կը վերցնէին իրենց բանակը, քահանայք կը քակէին խորանը, ծածկոցի մէջ կ'առնուին, և ղևտացիք կարդաւ և կանոնով բարձեալ կը տանէին, Թուա. Դ։ Ուր որ կը բանակէր ժողովուրդը, խորանը կը կանգնուէր ժողովրդեան վրանները մէջտեղ։ Ժողովուրդը կը կազմէր բանակ քառակուսի, իւրաքանչիւր ցեղ իւրով գթովիւ, իրը երկու հազար կանգուն հեռի ի խորանէն. Մովսէս և Ահարան հանդերձ քահանայիւք և ղևտացւովք կը բանակէին անոնց մէջ։

Թէ որչափ տևեց խորանը՝ չենք գիտեր։ Մինչ Պաղեստին կը գրաւուէր, խորանը Սիլոյ ի Գազգազայ, Յես. Դ. 19. ժ. 43։ Յետ նուաճմանն Պաղեստինայ շատ տարիներ Սիլոյ ի Սկզբամ, Յես. ԺԸ. 1. Ա Թագ. Ա. 3։ Բ Թագ. Զ. 17, և Ա Մնաց. ԺԸ. 1 համեմատելուն մէջ կ'երեսի թէ Դաւիթ պատրաստեց և կանգնեց խորան Յերուսաղէմ վասն Տապատնակին որ ժամանակ մը կեցած էր կարիաթարիմ, և ապա Աբեդոմի տունը, Ա Մնաց. ԺԳ. 6, 14. Բ Թագ. Զ. 11, 12։ Ա Մնաց. ԻԱ. 29 համարին մէջ կ'երեսի թէ Մովսէսէ չինուած խորանն այն ատեն կը կենար տակաւին ի Գաբաւոն. ատոնի կ'երեւի թէ տապանակը կանխաւ զատուած էր խորանէն։ Խորանը մնաց տակաւին ի Գաբաւոն ատ. Սղոմոնիս, որ զոհ մատուց անոր առջևը, Բ Մնաց. Ա. 3, 13։ Այս վերջին անգամն էր որ կը յիշուի խորանը, զայնմէ կ'երեսի թէ տապանակին հետ տաճարը բերուած խորանը Բ Մնաց. Ե. 5, այն վրանն էր յորում կը պահուէր տապանակին ի Սիոն։

Digitized by Google

Խաբճուրդ, կը նշանակէ փալանի, եւ այսպէս կը գործածուի ի նշանակել հեթանոսական "խորհուրդներ, կամ ծածուկ արարողութիւններ որ ի հին ամէնուն գաղտնութեամբ։ Ի Սուրբ Գիրս "խորհուրդ" բառը կը նշանակէ այն կրօնական ճշմարտութիւնները որ, առանց աստուածայնային յայտնութեան, անծանօթ պիտի մնային մարդոց։ Մեր Տէրը երանի առաւ աշակերտներուն, որ Աստուած յայտնած էր անոնց "երկնից արքայութեան խորհուրդները„ Մատթ. ԺԳ. 17. ԺԱ. 25. Ղուկ. ժ. 21–24։ Զօրս կը մնկնէ այս խօսքը, Եփես. Գ. 1–9. եւ յաճախ կը գործածէ խորհուրդ բառը. Աւետարանին խորհուրդը, Քրիստոսի խաչին խորհուրդը, Քրիստոսի խորհուրդը որ ծածկուած էր ի յաւիտենից, մարդեղութեան խորհուրդը, այլեւայլ հանդերձ. Հռոմ. ԺԱ. 25. Ա Կորնթ. Բ. 7–10. Դ. 1. ԺԳ. 2. ԺԵ. 51. Ա Տիմ. Գ. 9, 16։ Ասոնք կոչուած են խորհուրդք ոչ միայն վասն զի ունին ինչ ինչ որ ի վեր են քան զմարդկային միտս, եւ ինչ ինչ՝ զորս գիտել մեզ անհնար էր, եթէ Որդին Աստուծոյ եւ Հոգին Սուրբ յայտնած չըլլային մեզի, այլ եւ վասն զի նախնի Քրիստոնեայք ասոնք չէին բանար սրեւիցէ մարդոյ, քան խրատուն Քրիստոսի առ աշակերտս իւր, "Ասրբ բանը շուներուն մի տաք, եւ ձեր մարգարիտները խոզերուն առջեւը մի ձգէք„ Ա Կորնթ. Բ. 14։ Տէզ մը "խորհուրդ„ բառը կը թարգմանէ նշանակել Աւետարանին առանաւանդ մէջ Աստուծոյ գաղտնի նպատակին բովանդակութիւնը, որ ասկաս պիտի յայտնուի մինչեւ ի վախճան, Յայտ. Ժ. 7. ԺԱ. 15։

Խորհուրդ կը նշանակէ նաեւ այլաբանութիւն մը, այսինքն բան մը յայտնելու այն կերպը որով բանի մը մէկ մասը կը ցուցնենք, ընդ քոզով ծածկելով ուրիշ մէկ մասը, զոր գիտնալ կամեցողը պարտի ջանալ վերցունել քողը։ Այսպէս հօմն աստղերուն խորհուրդը, Յայտ. Ա. 20, այլաբանութիւն է որ կը ցուցնէ Աստղ հօմն եկեղեցիները հօմն վառուած աշտանակներու օրինակաւ։ Այսպէս "խորհուրդ, Մեծ Բաբելոն,„ այլաբանական պատկեր է հոգեւոր Բաբելոնի, կառավարութեան, հոգեւոր պոռնկութեան, այլեւայլ հանդերձ. "Նա քեզի բանի ան կինան խորհուրդը„ այսինքն՝ Մեկնեմ քեզի այս այլաբանական պատկերին միտքը, Յայտ. ԺԷ. 5, 7։

ԽոթՂ, պատուական քար մը վառելու կամ հատատելու համար խոռոչ, եզ. ԻԸ. 11, 25. Լթ. 6։

ԽուճԿ։ Խունկ մատուցանել առերկրային քահանայից միայն պարշտօնն էր։ Խունկ մատուցանելու համար քահանայք կը մտնէին ամէն առաւօտ եւ երեկոյ Սրբութիւնը։ Գաւառաթեան մեծ տօնին քահանայապետը կը խնկարկէր իւր բռնաւառաւ երբ կը մտնէր ի Սրբութիւն Սրբութեանց, եւ ծուխը որ ծառացնել կ'ելլէր աթոռելք էր անոր համաձայնակ եւ մանր նայիլ տապանակին եւ քաւութեան, Ղեւտ. ԺԶ. 13։ Ղեւտացւոց թոյլ տրուած չէր մերձենալ ի բռնաւառ, եւ կոթթ, Դաթեան եւ Աբիրոն չորս չորս պատժուեցան այս պատուէրին դէմ գործելով։ Խունկը նշանակ էր մանաւանդ աղօթից։ Մինչ խունկ կը ծխուէր, ժողովուրդը կ'աղօթէր ի գաւթին առանձինն, եւ անոնց աղօթքը խունկին անոյշ հոտովը Տանդերձ կ'ելլէր երկինք, մինչեւ որ քահանան գալով կու տար օրհնութիւնը։ Այսպէս Քրիստոս կը մատուցանէ իւր ժողովուրդը եւ զաղօթս նոցա առ Աստուած, որ կ'ընդունի զնոսա վասն արժանաւորութեան Քրիստոսի եւ միջնորդութեամբ նորա, եւ կու տայ օրհնութիւն ընտրելոյ, "Զեր մեղքերը թաղուած են, գոյգեր խաղաղութեամբ„ Սաղմ. ՃԽԱ. 2. Ղուկ. Բ. 9. Յայտ. Ը. 8. Ը. 4։ Խունկ երբեմն կը նշանակէ զոհ եւ զոհելի անասնոց ճարպը, քանզի բուն խունկ չէր մատուցուէր սղջայկիպաց սեղանը, Սաղմ. ԿԶ. 15։ Խնկոց սեղանին նկարագրութիւնը տես Սեղան բառին մէջ։

Խուճեղեգ, եբր. Դ. 14, հմմտ. ինչ կարմիր, յիշելով ընդ նեբրբս յորոց կը կազմուէին նուիրելի անուշահոտութիւնք, եզ. Լ. 23։ Բուն անուշահոտ եղէգը կամ սէզը կու գայ Հնդկաստանէ. եւ մարգա-

Digitized by Google

բէք կը խօսէին ատոր վրայ իրարև զօ-
ատար և մեծագին նիւթդ, եւ· Ղկ· 24· եբեմ· Զ· 20· եզեկ· ԻԼ· 19։

Ծ

Ծառայ։ Ա. յս բառը կը նշանակէ երբեմն զայն որ կամաւ յանձն կ'առ-
նու ապահատուրել այլոց։ Ա. յսպէս Յեսու էր ծառայ Մովսիսի, եղիսէ՝ Եղիայի, և Պետրոս, Անդրեաս, Փի-
լիպպոս և Պօղոս էին ծառայք Յի-
սուսի Քրիստոսի։ Փարաւոնի, Սա-
ուղի և Դաւթի ծառայք էին հր-
պատակք նոցա քնդհանրապէս, և մանաւանդ պաշտօնեայք և խոր-
հրդականք սրբունեաց նոցա Փղշ-
տացիք, Ասորիք և այլ ազգք էին ծառայք Դաւթի, այսինքն, Տպա-
տակ և հարկատու էին նոցա։ Ծա-
ռայք Աստուծոյ են նոքա որ նուի-
եալ են ի ծառայութիւն նորա, և կը հնազանդին անոր սուրբ խօսքին։

Ըստ նախկին նշանակութեան իւ-
րում, այս բառը կ'առնուի ի Սուրբ Գիրս իբրև ապահատուր վարձկան, և կամ իբրև այնպիսի ոք որով ապահա-
տուրութիւն էր ստացուած տեւական իւրոյ մինչև այս ինչ ժամանակ և այս ինչ կամ այն ինչ պայմանաւ։ Յովսէփ է առաջին զորմէ կը կար-
դանք ի Սուրբ Գիրս թէ վաճառե-
ցաւ ի ծառայութիւն, Ննդ· Լ. 27, 28։ Հին Նահապետք ունէին ի-
րենց գերդաստանին մէջ շատ ծա-
ռաններ որ կ'երևի թէ քաղցրա-
բարութեամբ և արդարութեամբ կը նայ-
ուէին։ Մեծ վստահութիւն կը մա-
տուցուէր անոնց, և այս ծառայք կրնային նաև լինել ժառանգ իրենց տէրանց ստացուածոցը, Ննդ· ԺԵ. 11–16· ԺԹ. 2–4· ԻԵ. 1–10։ Ասոնք մանակից էին նաև կրօնական ա-
ռանձնաշնորհութեանց նահապետա-
կան գերդաստանին, Ննդ· ԺԹ. 9–13, 27· ԺԸ. 19, և ուրիշ սիրոյ մը չէին կրնար թաղուիլ իրրև ծառայ։

Ա. Երբայեցւովք բռնի ծառայու-
թիւն կամ ստրկութիւն ընդհանուր էր ազգաց մէջ։ և որովհետև Հրէից մէջ եւս մեծ գաւած էր այս, Մովսէս օրէնք գրաւ նաև ստրկաց համար

դատաբերութիւնը։ Մեղմագոյն ստորը-
կութիւնն էր երբայեցւոյ մը ստորը-
կութիւնն ուրիշ երբայեցւոյ մը տուն։ Մարդ մը իրրև ստրուկ ծա-
ռայելու կը բանադատուէր այլև այլ պատճառաց համար, գողութեանէ, զ'խաբէութեան աղբատութենէ, Եզ· ԻԱ. 7· Ղևտ· ԻԵ· 39–47· փոխա-
նակ պարտուց զոր այլազգ չէր կա-
րող հատուցանել, Դ Թագ· Գ· 1· գողնի փոխարէն, Եզ· ԻԲ. 3· կամ չհնչելու համար իւր փրկանաց դիմք հեթանոսաց մէջ գերութենէ։ Ծա-
ռայու թեան կամ ստրկութեան այս տեսակը չէր կրնար տևել աւելի քան վեց կամ եօթը տարի։ Բայց յետ ապահատման այս շրջաբերական, այ-
սինքն եօթը տարիներուն, ծառային կրնար կամաւ մշտնջենապարկ իւր ծառայութիւնը, կամ մինչև յոբել-
եան տարին մնալ իւր տիրոջը տանն իբրև ծառայ տարեկ, բայց, ի վե-
կայութիւն այսր, պարտէր ականջը ծակել տալ տաշտի վկայից, Եզ· ԻԱ. 2, 6· ԻԸ. 40։ Երբայեցի ծա-
ռան բռնադատութեամբ չէր ծառայել խաղ, և ոչ աւելի խիստ ծառայ-
ութեան գրութիւ։ Ծառան իրաւունք ունէր բողոքել դատաւորաց, կրօ-
նական առանձնաշնորհութեանց մա-
նակցել, ունէր նաև ազատութիւն ազատութիւն պահանջելու փոխարէն տուգանք մը հատուցանելով, և պարգև պահանջել տիրոջմէն երբ կ'ելլէր ծառայութենէն, Ղևտ· ԻԸ· 47–55· Բ Օր· ԺԵ. 12–18· Տես և Բ Մնաց· ԻԶ. 10, 11· Ղեւեմ· Ե 1–13· Երեմ· Լ. 8–22։ Մովսիսական օրէնքը հոգ տարած էր նաև ազա-
տութեան ծառայի մը որ ի տարկու-
թեան էր Հրէից մէջ բնակող օտա-
րականի քով, Ղևտ· ԻԸ· 47–54։

Հրէից գրացի և ազնիւ մէջ բնակող հեթանոսներէն, մեծատունք տ-
նանց պատերազմի գերիներէն և գա-
նանացաց միացորդներէն Հրեայք շատ ստրուկներ ունէին։ Օրէնքը կը պատուիրէր նաև տոնիք, Բ Օր· Ա· 16, 17· ԺԲ. 19։ Այս ստրուկները կրնային Հրէութիւնն ընդունել, ա-
ներուն մեծանակից լինել, կրօնական հրաւանդ և առանձնաշնորհութիւն-
ներ վայելել, Եզ· ԻԲ. 44· Բ Օր· ԺԲ.

Digitized by Google

48 · ԹՔ· 10–13· Լև· 10–13· Սորուկ մը զոր խեղած էր տէրը՝ ազատ թողուելու էր, Եզ· ԻԱ· 26, 27· օտարի հաբատասէրութեան փախչողն ընդունուելու էր, Բ Օր· ԻԳ· 15, 16· Մանկավարժութիւն կամ մարդագործութիւնն տրգելելու էր ընդ պատժոյ մտնու, Եզ· ԻԱ· 16· Բ Օր· ԻԴ· 7· Ա Տիմ· Ա· 10·

Հրէից մէջ չկար այն տեսակ ստրկութիւն որ կար Հռովմայեցւոց մէջ ֆրխատոսի ժամանակ· Հռովմայեցիք իրբև սորուկ կը գործածէին պատերազմի գերիները, և սորուկ կը գնէին· Անոնց սորուկները ցկեանս ծառայ էին, և տեարը բացարձակ իշխանութիւն ունէին իրենց սորուկներուն անձին և կենաց վրայ· Բայց և այնպէս շատ ծառաներ կը թողուէին ազատ, և շատ անգամ Հռովմայեցի ազատեալ մը բարձր պատիւ ներու կը հասնէր·

Սարկութեան կամ բռնի ծառայութեան վերաբերեալ խօսքերէն, որ կան ի Սուրբ Գիրս, կը մնկատուի թէ սորուկ վարել չար և ատելի գործ է, Ա Կորնթ· Ի· 20–24· Երբեմն Սուրբ Գիրքը կանոն կու տայ տեարոջ և ծառայից պարտաց վրայ որ առ միմեանս, Եփես· Ջ· 5–9· Կող· Գ· 22· Դ· 1· Տիտ· Բ· 9· Փիլեմ· Ա Պետր· Բ· 18, և կը քարոզէ սա ճշմարտութիւնները, թէ բոլոր մարդիկ մինչդէ սկիզբէ են, թէ ամէն մարդու հոգին անմահ է, և թէ բոլոր մարդիկ իրաւունք ունին կարգալ Սուրբ Գիրքը, և վայելել ամէն միջոց ճանչնալու փրկիչը և ծառայելու անոր· Ճշմարտութիւններ զորըս եթէ ի գործ դնէին տեարք և ծառայք, իշխանք և իշխանաւորք, ազատք և կրտսերք, ապաքէն կը վերնար ամէն հարստահարութիւն, յորմէ կը գարշի Աստուած, Բ Օր· ԻԿ· 14· Սազմ· ՃԳ· 6· Ես· ԺԱ· 1–3· Ամովս· Դ· 1· Մաղ· Գ· 5· Յակ· Ե· 4·

Ծառք յաճախ կը գործածուին իբրև օրինակ թագաւորաց, մեծատանց և ճոխից, Սազմ· Լ Ի· 35· Ես· Ը· 13· Դան· Դ· 10–26· Ջաք· ԺԱ· 1, 2· "Ծառն գիտութեան բարւոյ և չարի," կը բերէր արգելելու պատուղը, զոր ուտելով Ադամ, սաւազ, գիտցաւ բարին՝ բայց կորսընդունելով, գիտցաւ նաև փորձիւ թէ ինչ մեծ ազէտք էր մեղքը, Ծննդ· Բ· 9, 17· "Կենաց ծառ" պիտի իբ լար թերևս երաշխաւորութիւն մանգամային միջոց կենաց, կինք յաւիտենական արքութեան և օրհնութեան, եթէ չէր մեղացեալ մարդը· Տես և Ցայտ· Իմ· 2·

Ծեծել· Ծեծ կամ ձաղկումն հասարակ էր առ Հրեայս· Մեր Փրկիչը կրեց այս բարբարոսական և անարգ տանջանքը, որ երբեմն այնպէս խըստիւ և չարաչար կը կատարուէր մինչև մահ գործել, Յովհ· ԺԹ· 1· Ըստ օրինաց Մովսիսի ծեծի հարուածն աւելի պիտի չլիար քան զքառասունն, Բ Օր· ԻԵ· 1–3· Հրեայք առզգուշութեան թէ գուցէ դիպուածով քառասունն անցնէր և այնպէս օրէնքն աւրուէր, սահմանեցին յետոյ երեսունն և ինն հարուած միայն, կամ երեքտասան՝ երեքկզուեան խարազանաւ· Ծեծելու երկու կերպ կար· մին՝ չունենալ խարազանաւ կամ մտրակաւ, և կամ կաշեայ փոկով որոյ ծայրը երեքեն սրածայր երեքեք կար· միւսը՝ բրով կամ քթով· կը մերկացնէին յանցաւորն ուսերէն մինչև մէջքը, և կը պրկէին բազուկներէն ցած ցցի, որպէս զի հակէր դէպ ի վար, և հարկանողը դիւրաւ ծեծէր թիկունքը· կամ, ըստ սրդի եղոանակին գան հարկանելոյ, գանէլին կը տարածէին երեսի վրայ գետինը, Բ Օր· ԻԵ· 2· Պօղոս կը պատմէ թէ, Բ Կորնթ· ԺԱ· 24, Հնգիցս ծեծուեցաւ ի Հրէից մինչ պակասքան զքառասունն· և յայլորդ Համարին մէջ կը ցուցնէ թէ երբ ձաղկումը տարբեր էր խարազանաւ ծեծուելէն, քանզի կ'ըսէ, "Երեք անգամ ձաղկով ծեծուեցայ·" ի ձաղկելն երբեմն թիկանց կը տարեր հարուածը, և երբեմն առից ներբանին·

Ներեք, Իսրայելի ցեղապետք, որ յաւուրչ քան զՀաստատութիւն երբայական իշխանութեան, կը վարէին իրենց քաղաքները և ժողովուրդը· Մովսէս և Ահարոն կը վարէին Իսրայելի ներբաւոն հետ իրբև ընդ երեսփոխանաց ազգին, Եզ· Գ· 16· Դ· 29· ԺՌ· 21· երբ օրէնքը տրուե-

Digitized by Google

ցաւ, Աստուածդ Հրամայեց Մովսիսի առնուլ երեսուն ծերերը, ինչպէս նաև զԱհարոն, զՆադաբ և զԱբիուդ, զորդիս նորա, իբրև վկայս, Ել. ԻԴ. 1, 9։ Ահաւասիկ կը գըտնենք մի՛շտ այս եօթանասուն կամ մօտաւորապէս եօթանասուն և երկու ծերոց թիւը. վեց վեց իւրաքանչիւր ցեղէ։

Վերոգրեալ, էր խորհուրդ եօթանասնոցն ծերոց առ Հրեայս, որոնց նախագահ էր քահանայապետը։ Այս խորհուրդը կ'որոշէր ազգին կարեւորագոյն գործերը։ Յովսեպոս առաջինն անգամ կը յիշէ Հրէից ծերակոյտն ի խօսելն զիշխապատուութենէն Յովհաննու Հիւրկանոսի Բ. ի, 69 ին նախ քան զիր։ Կը կարծուի թէ ծերակոյտը հաստատուեցաւ յետ շինուածեան երկրորդ տաճարին, մինչ մարգարէութիւնը դադրած էր, ի նմանութիւն խորհրդոյն եօթանասուն ծերոց առ Մովսիսիս, Թուոց. ԺԱ. 16–24։ Վերակոչեալ խորհրդատեղին էր շինուած բոլորակ, որոյ կէսն էր տաճարէն դուրս, և միւս կէսը՝ տաճարէն ներս, և այս վերջին մասին մէջ կը նստէին դատաւորք։ Նախագահը որ ընդհանրապէս քահանայապետն էր՝ կը նստէր աթոռի վրայ սրահին գլուխը, նախագահի փոխանորդը կամ գլխաւոր խորհրդականը կը նստէր անոր աջ դին. միւս ծերք երկու կողմէ կը նստէին կարգաւ։ Այս խորհուրդին անդամից մեծագոյն մասը քահանայք կամ Ղեւտացիք էին, թէպէտ աշխարհականն մարդիկ ևս կային անդամից մէջ։

Վերակոչեալին իշխանութիւնը շատ ընդարձակ էր։ Ստորինատեաններու դէմ բողոքոդաց դատերը կը վճռուէին հոս. նոյն իսկ թագաւորը, քահանայապետը և մարգարէք էին ընդ իրաւասութեամբ նորա։ Ազգին ընդհանուր գործերն ևս կը բերուէին այս ժողովոյ առջև, մանաւանդ այնպիսի գործեր որ կրօնից կամ պաշտամանն հետ վերաբերութիւն ունէին, Մարկ. ԺԴ. 55. ԺԵ. 1. Գործ. Դ. 7. Ե. 41. Զ. 12։ Կ'երևի թէ նաև օտար քաղաքներ բնակող Հրեայք ի կրօնականս կրնային բերուիլ այս ատեանը, Գործ. Թ. 2։ Մահապարտութեան վերաբերեալ դատերը ևս առնելու իրաւունք ունէր այս ժողովը, բայց այս իրաւունքը հանդիպանակ յառաջ քան զԿրիստոս, Յովհ. ԺԸ. 31։ Մեր Տէրը հետևականապէս այս ծերակոյտը կ'ակնարկէ, Մատթ. Ե. 22։ Կը թուի թէ կաթ իւրաքանչիւր քաղաք ուրիշ ատրճան մը յօթին անդամից, այնպիսի խնդրոց լուծման համար որ այնչափ կարևոր չէին։ Հետևանակապէս այս ատեանն է որ կը կոչուի "դատաստան„ Մատթ. Ե. 22։

Միածաճ։ Այս գեղեցիկ երևոյթին պատճառն է արեգական ճառագայթից բեկումը, երբ այն ճառագայթք կանգնին տեղացող անձրևին կաթիլներէն։ Ճառագայթք կը բաժնուին գոյներուն ինչպէս հետևածականով կ'երևնայ ապաւկայի մէջ, և ապա կը ցոլանան ամպէն որ է յանդիման արեգական և հայեցողին։ Հարկ չէ կարծել թէ ծիածան չկար յառաջ քան զԶրհեղեղն. բայց Աստուած յետ Ջրհեղեղին դրաւ զայն լինել ուրախարար կնիք ուխտին բնական ընդ մարդկան, կնիք մը՝ որ այնպէս հաստատուն է ինչպէս այն բնական օրէնքը որմէ յառաջ կու գայ ծիածանը։

Միծեռնիկ, ծառնօթ Թռչուն գաղթական, որ հաստատակ է եւրոպա և յարևելս, Սաղմ. ՁԴ. 3. Ես. ԼԸ. 13. Երեմ. Ը. 7. Տես և Կռաւնիկ և Ճնճղուկ։

Ծծումբ, հանքային նիւթ, գիւ-

Digitized by Google

բաբորբոք յոյժ, որ և կը վատի հեղձուցիչ հոտով։ Սոգամ և դաշտին ուրիշ քաղաքները կործանեցան "Յծրմբրով և կրակով„ Ծննդ. ժԹ. 24., և այս ահաւոր դէպքը յաճախ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, իբրև նշան ժամանակաւոր և յաւիտենական դատաստանին Աստուծոյ ի վերայ չարագործաց, Ցոբ. ԺԸ. 15. Սոփ. ԺԱ. 6. Նա. Լ. 33. Լփ. 9. Ցայտ. ԻԱ. 8։

ՉՆՈԱՑ ՆԻ ՄԱՏԱՆՑ ՍՆԵՂԱՑ, ՆԻ ԹՄԲՈՒԿ

Ցնծագայ, երաժշտական գործի, կազմեալ ևրկու պղնձի կորնթարդ տախտակներէ, որ զարնուելով ընդիրևարս, կը հանին թրթռակ և սուր ձայն։ Սաղմոսէն, ՃՆ. 5, կը տեսնուի թէ կարճ ձեռաց և մատանց ծնծղայ։ Ծնծղայք կը գործածուէին ի տաճարին և հաստարակաց զուարճութեանց մէջ, Ա կորնթ. ԺԳ. 8. ԺԴ. 5, ինչպէս սովորութիւն է զարդիս առ Հայս։ Տես նրաժշտութիւն։

Ցոհգործ, Գիրք։ Հին կտակարանին նուիրական գրոց առաջինը։ Ծննդոց կոչուած է Եօթանասնից Թարգմանութեան յատնարէն անուանէն որ կը նշանակէ ամէն բանի կամ տիեզերաց "Ծննդեան„ այսինքն գոյացման կամ ստեղծման գիրքը։ Առհասարակ ընդունուած է թէ Մովսէս գրեց այս գիրքը, և կը կարծուի թէ գրեց յետ հրաստարակելոյ զօրէնս։ Ծննդոց գրոց վաւերականութիւնը հաստատուած է անհակառակելի փաստիւք, և բոլոր Սուրբ Գրոց մէջ երևսուն և երիք անգամ կոչուած է ի վկայութիւն իրաց նախընթաց մատեանն։ Հին գրուած պատմութիւնը կը պարունակէ իրը 2,369 տարուց ժամանակ ըստ կարճագոյն ժամանակագրութեան, բայց ըստ Հէլլէն. աւելի երկար ժամանակ։ Կը պատմէ արարչագործութիւնը, դնախաւոր վիճակ և զանկումն մարդոյն, Աղտմայ և անոր յաջորդաց պատմութիւնը յիշելով միանգամայն կբօնից յաւաջադիմութիւնը և զսկիզբն տարուեսից. զազգահամար, զտիս և զմահ նահապետաց միչև ցՆոյ, զբնդհանուր ապաստմութիւն և զապականութիւն ազգի մարդկան, ըզհամաշխարհական ջրհեղեղն, և զապաստումն Նոյի և տան նորա ի տապանին, Նոյի և անոր տան պատմութիւնը յետ ջրհեղեղին, զրազմանալն որդւոց Նոյի երկրիս վրայ և բաժնել զերկիր ի մէջ իւրեանց. աշտարակաշինութիւնը, լեզուաց խառնակութիւնը, և մարդկային ազգին ցրուումը, Աբրահամու, Իսահակայ Յակոբայ և Յովսեփայ կենաց պատմութիւնը։ Ծննդոց գիրքը, Սուրբ Գրոց միւս մասերուն պէս, գրուած է "աստուածաշնչին ներշնչութեամբ„ բայց և այնպէս անոր մէջ պատմուածք բանիերէն չատերուն անտարակոյս քաջ ծանօթ էին Հրեայք։ Ադամայ պատմութիւնը բերանացի աւանդութեամբ եօթն նահապետաց միջոցաւ եկած էր առ Մովսէս ինչպէս հաւանական է, և Մովսէս ունեցած ըլլալու է հին պատմական գրուածներ որոնցմէ ևս աւած ըլլալու է շատ բան։ Ծննդոց գիրքը հիմ կը դնէ Աստուածաշունչին բոլոր միացեալ գիրքերուն, և երկրիս, մարդուն և կրօնից պատմութեան մէջ անոր չարգն անդին է։

Ցոմապաճութիւն։ Ցոմ ամէն դարու և ամէն ազգի մէջ պահուած է տրտմութեան և նեղութեան ժամանակներ, Ցոէլ. Գ. 5։ Ցոմը կրնայ թելադրեալ համարուիլ ի բնութենէ, որ այնպիսի ժամանակներ չընդունիր կերակուր, և քաղցի աղերժակը կը բառնայ։ Սուրբ Գրոց մէջ

Digitized by Google

բան ծանապահութեան օրինակ մը յիշուած չէ նախ քան զՄովսէս։ Մովսիսի քառասնօրեայ ծոմը, ինչպէս նաև նզովքին և Քրիստոսինը, պարտադիր էր, Բ Օր. Թ. 9. Գ Թագ. ԺԹ 8. Մատթ. Դ. 2։ Հրեայք բառնալ կը պահէին ծոմ, երբ առիթ կ՚ունենային խնամարհեաս ցանել զանձինս առաջի Աստուծոյ, խոստովանել զվնաս իւրեանց և ջանալ հաշտ առնել զնա, Դատ. Ի. 26. Ա Թագ. Ե. 6. Բ Թագ. ԺՌ. 16. Նէեմ. Թ. Ի. Երեմ. Լ.Ջ. 9։ Մանաւանդ հանապարհագ ազէտից ժամանակներ Հրեայք յատուկ ծոմեր կը սահմանէին. կամ թագաւոր տղայոց անգամ կու տային ծոմնապահել, Յովէլ. Բ. 16. Ըստ սեռ Դան. Ժ. 2, 3։ Արեւին մտնելէն իր սկսէին ծոմ պահել և կը ձեպային այնպէս մինչև յաջորդ օրուան դղին ժամը։ Քաւութեան մեծ օրը չեն անկասնապէս եր առ Հրեայս միմիայն տարեկան և ազգային ծոմնապահութեան օր։

Զերեքր թէ Տէրն մեր օրինակաւ կամ՝ պատուիրանաւ Հանապահից ծոմնապահութեան յատուկ օր։ Անդ ամ մը միայն ըստ թէ իբր աշակերտներր պիտի պահէին յետ մեհուան խրոց, Ղուկ. Ե. 34, 35։ Աբդարև առ այլոց և առ աջին հաւատացելոց կեանքը լի եր անձնուրացութեամբ, չարչարանօք և պահովք, Բ Կորնթ. Ջ. 5. ԺԱ. 27։ Քրիստոս ճանչցաւ այս առաքութիւնը, և առաքեալք ի գործ դրին զայն ի դէպ ժամանակի, Մատթ. Ջ. 16–18. Գործ. ԺԳ. 3։

Ծով։ Հրեայք ծով կ՚անուանէին ջրոյ մեծամեծ կոյտեր, Ցոբ. ԺԹ. 11, որպիսի են Տիբերիոյ և Մեռեալ ծով կոչուած ջրակոյտք, նաև գետրն Նեղոս և Եփրատ, Ես. ԺԱ. 15. ԺԲ. 2. ԻԱ. 1. Երեմ. ՄԱ. 36, 42։ Գլխաւոր ծովք յիշեալք ի Սուրբ Գիրս են 1. Ծովն Մեծ, որ է Միջերկրականն, որ և կոչի յետին կամ արեւմտեան ծով։ Աբդարև երբայեցերէն անունը որ Միջերկրական ծովին կը տարբի՝ շատ անգամ կը գործածուի փոխանակ արեւմտից։ Մեծ ծովն է 2,200 մղոն երկայն, և ծովին լայնագոյն տեղւոյն ընդարձակութիւնն է 1,200 մղոն։ Այս ծովն ուրիք տեղք այնպէս խոր է որ չի չափուիր։ Խաղացքր (մակընթացութիւն և տեղատուութիւն) շատ սակաւ է, բայց շատ անգամ կը յուզուի սաստիկ հովերէ։ Գարնան փչող հովերուն ուղղութիւնն է ընդհանրապէս ի հարաւոյ արեւելից և ի հարաւոյ արեւմտից, իսկ տարւոյն միւս ցուրտ մասանց մէջ հովերն են մեծաւ մասամբ հիւսիսային արեւելեան և հիւսիսային արեւմտեան։

2. Կարմիր Ծով, Ել. ժ. 19. ԺԳ. 18. Սաղմ. ՃՋ. 7, 9, 22, կ՚առնուի այս անունն յԵղովմէոյ որ է ի մէջ կարմիր ծովուն և Պաղեստինու, կամ ի գունոյ լերանց որ են անոր արեւմտեան եզերք, և կամ մանր մանր ճեմիներէն որ խառն բազմութեամբ կը յորդեն անոր երեսը։ Կարմիր ծովն ունի յարեւելից և ի հիւսիսոյ արեւելից զԱրաբիա, իսկ յարեւմտից և ի հարաւոյ արեւմտից՝ զՀաբեշ և զԵգիպտոս, և ձգի ի նեղուցն Պաղէստինեանոյ մինչև ի Սուէզ, հեռաւորութիւն մը որ իբր 1,400 մղոն է։ Միջին հաշուով ծովին լայնութիւնն է 150 մղոն, խոր խորութիւնը՝ 1,800 ոտք։ Հիւսիսային ծայրը կը բաժնուի երկու ծոց, որ են ծոցք Սուէզի և Ագապայի, որ կը կոչուէր առ նախնեաց ծոց Հեբրայեցւոց կամ Եղանեան ծոց։ Աւազինն է 190 մղոն երկայն, և երկրորդը՝ 100 մղոն։ Այս ծոցերուն մէջտեղն է Հաբեսկաստր Թերակղզին Սինայի։ Աղագապի ծոցը Հաղորդութիւն ունի ընդ Մեռեալ ծովուն Էլ Ակրապահ կոչուած մեծ աւազուտ ձորով, որոյ նկարագիրը տես Ցորդանան բառին տակ։ Այս երկու ծոցք միայն կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս։ Իսրայելացիք յետ իւրեանց յԵգիպտոսէ, պատնէշեցք անցան արեւմտեան ծոցէն ի հարաւոյ Սուէզի, և ապա, յետ զամս բազումս բնակելոյ և թափառելոյ յանապատի Թերասկզբին և ի հիւսիսոյ Դորա, եկան ի գետափս ագաբեր, և ծայր արեւելեան ծոցին։ Տես ելից Գիրք բառերը։ Զաքարիայի ժ. 11 համարին մէջ կարմիր ծով և Ընդլա միանգամայն յիշուած կ՚երևին։

3. Մեռեալ ծով, կը կոչուի նաև

Digitized by Google

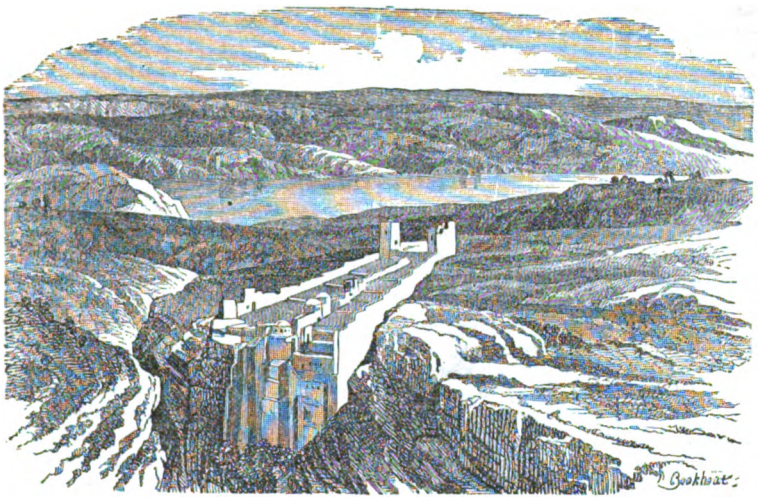

ՄԵՌԵԱԼ ԾՈՎ, ՆԻ ՎԱՆՔ ՍՐՐՈՑՆ ՍԱՐԱՑԻ ԱՌ ՀԵՂԵՂԱՏԻՆ ՆԵԴՐՈՒՆԻ

Աղի ծով, Ծննդ. ժԴ. 3, Ծով դաշտի, Բ Օր. Դ. 49, Արևելեան ծով, Ջոէլ. ԺԴ. 8. իակ ի ցառնից և ի հարաւմայեցւոց՝ Ասփալտեան ծով, և այժմու Արաբացիներէն՝ Ծով Լոտայ։ Կայ յարևելեան հարաւային անկեան Սուրբ երկրին, և կ'ընդունի Յորդանանու ջուրերն ի հիւսիսոյ, և զԱռնոնին և ուրիշ մանր գետոց՝ յարևելից։ Երկայնութիւնն է աւելի քան քառասուն մղոն, լայնութիւնն՝ ութ կամ ինն մղոն, և է, իբրև աւազանի մէջ, ի մէջ լերկ գահաւանդից որ են ի կաւաքարէ, և կը բարձրանան յարևմտից՝ 1,200 կամ 1,500 ոտք ի վեր քան զերես ծովուն, իսկ յարևելից՝ 2,000 և հա աւելի ոտք։ Հարաւային ծայրը կայ լայն խորաձոր մը որ կ'ողողվի յետ տարեկան անձրևաց։ Երկրին ընդհանուր տեսքն է անախորժ, ամուլ և ամայի, բայց ուրեք ուրեք կան վտակք և աղբիւրք զով ջրոց, որ իրենց ճամբուն մէջ դէպ ի ծովն՝ կ'անցնին պտղատու խոտաւէտ տեղերէ, յորս կը բնակին բազմութիւնք թռչնոց։

Ջուրք Մեռեալ ծովուն են յոտակ և վճիտ, բայց աղի և դառն յոյժ։ Այս ծովին ջուրերուն տեսակարար ծանրութիւնն աւելի մեծ է քան զայլ ծանօթ ջուրց, քանզի մէկ հինգերորդ կամ մէկ չորրորդ աւելի ծանր է քան հասարակ մաքուր ջուրը։ Գիտունք լուծելով այս ջուրը գտած են որ անոր ծանրութեան մէկ չորրորդն պղպեղ աղեր են, մանաւանդ մագնեսիոնի և աստիոնի քլորիտ կոչուած աղերը։ Նաև հասարակ աղ որոնչութեամբ կը նատի ծովին եզերքը, կամ ծովին մէջ թաթախեալ հանդերձից վրայ։ Աղը առանցքեալ գանուած է նաև ծովին յատակէ, և մօտ յափունս նղնդակէս յատակին վրայ՝ ի ձև կեղեզ։ Այս կծու ջուրին մէջ ձուկ չի կրնար ապրիլ, և անոնք զոր կը բերէ Յորդանան՝ սատմամայն կը մեռնին։ Տես և Եզեկ. Խ. 8–10, ուր Աստուածային չորհաց բաժիչ և նորոգիչ զօրութիւնն ազդու կերպով ցուցուած է օրինակաւ Աստուծոյ սեղանին քովէն բղխող կնգրոնի, որոյ յաչս կարող զօրութեամբ այս մեռելացու ծովը կը բժշկուի, կը ընդունի բազմութեամբ ձկանց, ինչպէս նաև անպտուղ և ոգեղ անապատը որ է ի մէջ նոյն ծովին և Երուսաղեմի, կ'բլլայ պտղաբեր և գեղեցիկ։ Լազարոս աբրահամին անանձնական մարդ մը կրնայ

Digitized by Google

գիւրաւ կենալ այս ծովին երեսը, և մեռքմինը ջուրին մէջ մոքճելու համար ուժ տալուս է անձին։ Լինչ հազարապետին նաւաստիները Հովհ Հանդիպեցան, երբ Յորդանանէն գալով մտան այս ծովը։ Աչքերս թանձր էր ջուրը, որ "սլանաց հարուածները, փոխանակ նմանելու բարկացեալ ծովի մը կոհակներուն, կը նմանէին Տիտանեանց մռթմերուն բախմանը։„

Ժամանակ ժամանակ, մանաւանդ յետ գետնաշարժի, շատ կպրաձիւթ ծովին յատակէն ցնդելով կ'ելլէ և կը լողայ ջուրին երեսը, և գէպ ի ծովեզերը կը մղուի, ուր Աբարացիք կը ժողվեն կպրաձիւթին այլևայլ պիտոյից համար։ Նզերաց վրայ կը գտնուին նաև ծծումբ և տեսակ մը քար կամ ածուխ, զոր Աբարացիք խաթա կ'անուանեն, և որ չիուելով կ'արձակէ անտանելի հոտ։ Այս քարը որ նաև մեռեալ լեռներէն կը բերուի է սև, և յղկուելով գեղեցիկ փայլ կ'առնու։ Մոնորել անապատին մէջ Ս. Ցովհաննու վանքը այս քարերէն շինուած երկու ոտք երկայն և լայն քառակուսի կոտորներ որոց վրայ քանդակներ կային, և քարերն էին այնպէս փայլուն յղկուած, ինչպէս կ'ըլլայ սև մարմարիոնը։ Ինակինչ սովին առեղծուածակ կը յօրինեն նկարագիրներ, մկրիչներ, գաւիթներ և ուրիշ հրապարակական տեղեր։ Այս քարն յղկուելով կը կորանցնէ իւր անախորժ հոտը։ Փինկ այս քարէն կտոր մը կրակի վրայ դրուէ, որ ծծմբոյ աստղիկ հոտ տալով սկսաւ բորբոքիլ։ Բացը ելաւ չորս կամ հինգ մասնաչափ բարձր, և տևեց իրեն երկու րոպէ։

Մեռեալ ծովուն բնութեան և յատկութիւններուն վրայ շատ բան բռնուած է աւելորդաբանութեամբ ի հին մատենագիրս, նաև յամենս յորդեաց։ Շատոպրիան կ'ըսէ թէ կողմնազգին ձայներ կը լսուին այս ծովին մէջէն, ուսոր ջուրերուն մէջ ժամանակաւ ընկղմեալ մարդոց հեղձամղձուկ ազազաղկին նման։ Կ'ըսէ նաև թէ մօտ յետերս ծովուն կը բաւանի պատգամ մը գեղեցիկ ի տեսանելի, բայց մէջն համակ մոխիր է։ Կ'ըսէ դարձեալ թէ ծառեր մեռեալք կը լողան այս ծովին երեսը։ Այլք կը պատմեն թէ սև և ծծմբային ազդիք կ'ելլեն միշտ ջուրէն, և թռչունք որ ծովեզերք վրայէն թռչիլ կը մեռանէին կ'կորչէին մեռեալ ասոր ժանտահոտ ծուխէն։ Հաստատութեան արժանի անձինք հերքած են այս պատմութիւնները, և կը հաստատեն թէ թռչունք անվնաս կը թռչին և կը թռան այս ծովին վրայ, թէ ամենևին չգիր չելլեր անոր երեսէն, բացայն չոգիէն որ կը ցնդի, երբ արեգական աստիկ ջերմութիւնը կը ծծէ անոր ազբայց խոնաւութիւնը, և թէ այն կողմերը տիրող հիւանդութեանց պատճառ՝ Յորդանանու հովտին և Մեռեալ ծովուն ցած դիրքն է և անհնարին ասոր, ոչ թէ ուրիշ հրաշալի և ահեղ զօրութիւն մը։ Ի շագոպրիանէ յիշեալ "Սոդոմայ խրոնքը„ և ինչ որ Յովսեպոս և այլք կ'ըսեն Մեռեալ ծովին մօտ ասեղերը բուսանող պատուղներու համար՝ նոյնպէս շատ չափազանց են։

Ամերիկացի հազարապետն Լինչ 1848 ին մտատղեալ նաւակաւ մեկնեցաւ Տիբերիոյ ծովէն, գնաց Յորդանանէն վար մինչև Սոդոմի ծովը, և իբրև երեք եօթնեակ անցուց քննեցաւ այն ծովը։ Իբր 1,300 ոտք խոր գտաւ զայն, և մակերևոյթէն աւելի քան 1,300 ոտք ցած քան զմակերեսոյթ Միջերկրականին։ Ծովին արեւելեան կողմը, հարաւային ծայրէն իբր ութ մղոն հեռու, ցած հրուանդան մը կ'երթայ դէպ արեւմտեան գահաւանդները ծովուն լայնութեան մինչև երեք չորրորդը, և հրուանդանին սուր ծայրը կը գտնուի մինչև հինգ մղոն դէպ ի հիւսիս։ Ա. ատոյտով այս սրածայրին ծովը յանկարծ կը դեղնի, և հարաւային ծոցին միջին խորութիւնը չէ աւելի քան երկուտասան կամ երեքտասան ոտք, (հմ. ժն. 2։ Որ կարծես թէ ծովին այս ցածագոյն մասը կը ծածկէ երկնասոյզ կրակով կործանեալ քաղաքաց Սոդոմայ, Գոմորայ, Ադմայի և Սեբոյիմայ տեղերը, թէև ամենք կը կարծեն թէ այս քաղաքներ ծովին հիւսիսային կողմն էին։ Ադգիմի ձորն էր ժամանակաւ գաշտ զատ, ջրարբուխ, նման գրեթ-

Digitized by Google

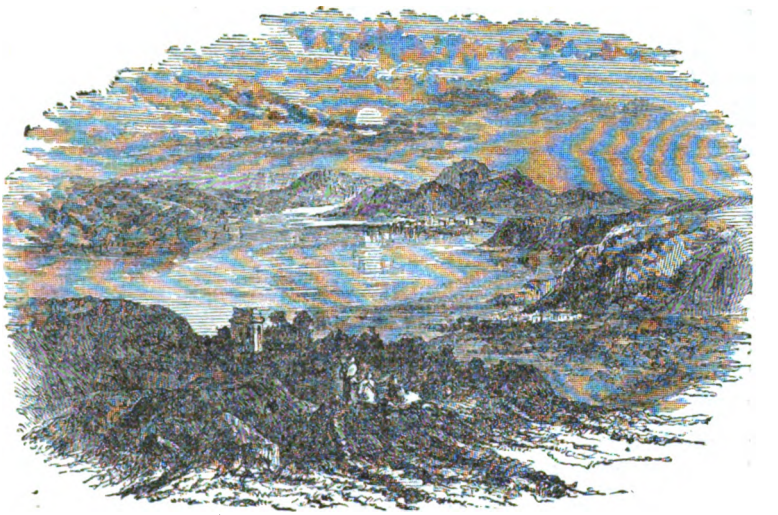

ՅՈՎ ԳԱՒԻԼԱՅԻՆ, ՆԻ ՀԱՂԱՓՐ՝ ՄԱԳԴԱՂԷ ՆԻ ՏԻՐԵՐՈՒ

տին Աստուծոյ, Մննդ. ԺԳ. 10., բայց հիմա է և բոլոր գալու գարնանուն մէջ պիտի ըլլայ յիշատակ սարդար բարկութեանն Աստուծոյ, Բ Օր. Իթ. 23, և ասհատար ազգ անհոգ մեղաւորաց թէ Տէրոջ օրը պիտի գայ նաև անոնց վրայ յեզակարծութեամ և առանց փրկութեան, Մաթթ. ԺԵ. 15. ԺԱ. 22–24. Բ Պետր. Բ. 4–9. Յուդ. 7։ Գեղին ծոցին յատուկն է խոր կատոտ ճաթին, Մննդ. ԺԳ. 10։ Հարաւային արեւմտեան եզերքը կայ լեռ կամ բարձրաւանդակ մը մեծաւ մասամբ յատուճակէ, և կը կոչուի Ղատուամ կամ Սոդոմ, ի մէջ որոյ և ծովուն կը կենայ կանգուն բոլորակ սիւն աղէ՝ քառասուն ոտք բարձր, և կը յիշեցնէ Ղովտայ կինը։ Ա այժմ Մեռեալ ծովը յայտնի ելք չունի և ցորդանանու ջուրը որ անոր մէջ կը թափին՝ հաւասարակշռութեամբ կը շինին գոլորշիով անհամով արեգական ասատիկ ջերմութենէն, թէեւս երկիրը կը ծծէ մէկ մասը։ Ոմանք կը կարծեն թէ ծովին հիւսիսային և գլխաւոր մասն յաւաղ եկած է բնական ինչ աստուածութենէ երկրի, երկար ժամանակ յաւաղ քան զկործանել Սոդոմայ, և քան զկազմել հարաւային ծոցին. թէ ցորդանան ի սկզբան կը թափէր կարմիր ծովն այն նշանաւոր պատահածէն որ յականց ցորդանանու կ'երթայ Ագապայի ծոցը, և թէ, նախապատմական ժամանակ, ցորդանանու կապիճը և հովիտն իրենց այժմու նիստն իջան և կազմեցին Մեռեալ ծովը։ Լինչ ի քննելն զայսպիսակ ծովուն, գտաւ ծովուն մէջ ձորակ մը որ կը պատատեսանէ ցորդանանու ջրանցքին որ է նոյն գետին հովտին մէջ ի հիւսիսոյ ծովուն։ Տես ցորդացած։

4. Տիւերիոյ կամ Գալիլեայի ծովը, կը կոչուի նաև Գեննեսարեթի կամ Գեննեսրեթի ծով, Թուա. Լ.Դ. 11, յանուն մօտակայ երկրին, կամ գրեթեաւոր քաղաքաց որ առ եզերք ծովուն։ Ըստ արտաքին ձեւոյն կը նմանի հէլուետիոյ շրջանակաւոր ծովակին, թէեպետ այնչափ մեծ չէ։ ցորդանան այս ծովէն կ'անցնի ի հիւսիսոյ ի հարաւ։ Տիբերիոյ ծովուն երկայնութիւնն է երկոտասան կամ չորեքտասան մղոն, լայնութիւնը՝ վեց կամ եօթն, իսկ խորութիւնն է 165 ոտք։ Ծովուն աւազանը կամ ընդունարանը խոր է, շուրջ պատեալ յա-

Digitized by Google

ՅՈՎ

մինոյն կողմանց բոլորաձև գեղեցիկ բլուրներէ, որոց բարձրութիւնը կը հասնի 500 է մինչև 4,000 ոտք, բայց ունի երկուասունք նեղ անցք ընդ որս կը մտնէ և կ'ելլէ Ցորդանան։ Յովսէ այս պատմագրեալ դիրքը կը պահէ զնա ըստ բաւականին հովերէ, բայց և այնպէս յանկարծ յղդզդ և պատրաք պակասս չէն անոր մէջ, և անոր եզերքը նաւարկողաց կը հանդիպին ստէպ սաստիկ մրրկաց, որ կը յիշեցնէն ալեկոծութիւնները որոց հանդիպեցան Քհուս և աշակերտք նորա։ Ցորդանանաս անցնիլն այս ծովէն գէպ ի Մեռեալ ծով յայտնի է այն բուռն հոսանքէն որ զղտալի է ծովուն մէջտեղը։ Թէ այս ծովին հրաբխային սասսանութիւնէ յառաջ եկած է՝ յայտնի կը տեսնուի շատ նշանակէ, զրօրինակ սև կպրաձիւթ քարերէ որ շատ են այս ծովին մէջ, ատեպ և սաստիկ սասսանութիւնները և ոչ սակաս ջերմկային աղբիւրներէ որ կը բխեն ի նմա։ Ըստ Հազարապետին Ամմինասի, այս ծովին 328 ոտք խոր է քան զմակերեսոյթ Միջերկրականին, թեպետ Լինէ 653 ոտք կը հաշուէ։ Ջուրն է յատակ և քաղցր, և ունի մեծ բազմութիւն ազգի ազգի ընտիր ձկանց։ Տեսիլ ծովուն արեւմտեան ափանց բլուրներն այնչափ վսեմ չէ որչափ ետևի Մեռեալ ծովուն, բայց քան զայն գեղեցիկ է։ Գեղեցիկ է մանաւանդ անոր տեսքն ի գարնան, մինչ բլուրք որ գետակաւ ծածկեալ են ցորենով և պէսպէս ծաղիկով։ Ժամանակաւ անոր եզերքը խիտ առ խիտ շաբաթած բազմամարդ քաղաքներէ, անասունք և ծառատունկներ որ կը ծածկէին անոր բլուրները, նաւակք և կուրք որ կ'երթևեկէին անոր վրայ՝ անհետ եղած են։ Բայց ծովը կը մնայ Աւետարանիչներուն մէջ նկարագրուած տեսարաններով արդարև նաւթական, փրկիչն մարգկան յաճախ կը նայէր անոր հանդարտ և գեղեցիկ ջուրբ, և ատեպ կը նաւարկէր անոր վրայ. լռեցուց անոր ալիքը մէկ խօսքով, և նաւթական գործեց անոր ափունքն աքանչելիօք խրովք և վարդապետութեամբ։ Առաքելոց շատերն հոս կոչուեցան լինել "որսորդ մարդկան,, և անոր ջուրերուն վրայ իջաւ Պետրոս դողալով և գոչելով, "Տէր, փրկէ զիս,, Մատթ. Դ. 18. ժԴ. 22. Ղուկ. Ը. 22. Յովհ. Ի Ա. 1։ 5. Յով կամ Ջուրք Մառաւոթ։

Գընձէ ծով, շինեալ ի Սողոմոնէ վասն տաճարին, էր անօթ բոլորակ իբր հինգտասան ոտք տրամագիծ, և կը կենար տասնարկն գառիթը, և կ'առնէր երիք հազար մաս ըստ Բ Մատեանց Դ. 5, կամ երկու հազար մար՝ ըստ Գ Թագ. Ի. 26։ կալմէտ կը խորհի միտրանել այս տարբերութիւնն ըսելով թէ բուն անօթը կամ տասերը կը տանէր երկու հազար մար, հազար մար ևս տակի տաւազանը։ Անօթը կը կենար պղնձէ երկոտասան եզանց վրայ, և էր հաւանականապէս աշխարհիս վրայ շինուած պղնձի անօթոց մեծագոյնը, գործուած մի որ կը ցուցնէ այն ժամանակի պղնձագործաց մեծ ճարտարութիւնը։ Այս տաւազանին ջուրը կը կրէին կա՛մ գարաւանացիք, և կամ, ըստ մասնեանագրաց Հրեից, այն ջուրը կու գար խողովակաւ Եռասեմի Ցրհորէն, և կը հոսէր անդադար։ Այս ջուրը կը գործածուէր քահանայից սլաքնալ լուացմանց, Բ Մատ. Դ. 6, որ էին մշտնջենաւոր և ապդու վկայութիւն աստուածատուռ թէ որչափ հարկաւոր է բարոյապես մաքրուիլ յանապատս ապրելոյն շնորհացն Քրիստոսի։ Վերի պատկերը կարծեցաք միայն չինուած է։

Digitized by Google

Կ

Կադեմօք, քաղաք ի սահմանին Սիհոնի թագաւորին Եսեբոնի, ուստի Մովսէս դրկեց անոր դեսպան խաղաղութեան։ Այս քաղքին մօտ կար անապատ մը, Բ Օր. Բ. 26։ կադեմօթ եղաւ յետոյ Ղևտական քաղաք Ռուբենի, Յես. ԺԳ. 18. Ի Ա. 37։

Կադէս, 1. կադես–Բառնեայ, որ կը կոչուի նաև Ենմոսեփաթ, Ծննդ. ԺԴ. 7, է անուն աղբեր, քաղաքի, և անապատին որ շուրջ պնդուաս, Սաղմ. ԻԹ. 8, աւետեաց երկրին հարաւային սահմանին վրայ։ Կ'ըսուի, Թուա. Ի. 16, Թէ էր եգիպտոս "սահմանին ծայրը," և էր հաւանականապէս շատ մօտ Էլ–Ահապահ կոչուած մեծ հովտին, ի հարաւոյ Մեսեալ ծովուն։ Բոպինսան գտաւ ջրաբեր տեղ մը, համաձայն Սուրբ Գրոց մէջ տրուած նշանակութեան, Էլ–Ահապահի արեւմտեան սահմանագլուխը, իբր քառասն և եօթն մղոն հեռու ի Մեսեալ ծովէ։ Իսրայելացիք իրենց ճանապարհորդութեան մէջ երկիցս եկան կադէս. նախ իսկոյն յետ ելլոյ ի Սինայէ, և երկրորդ՝ յետ երեսուն և ութ ամաց։ Աւազային անապատին երկաստան լեռնաջրերուն վրայ կը գտնուին, ժողովուրդն ապրուստամիջոցաւ, և յանձնապաստանութեամբ ուզեց մտնել Քանան Սեփամի կրճէն, որ էր մօտ ի հիւսիսոյ կադէսի, Թուա. ԻԳ. և ԻԴ. ։ Երկրորդ անգամուն մեռաւ Մարիամ, ժողովուրդը տրտնջեց ջրոյ համար, հրաշիւք ջուր տրուեցաւ, Ահարոն և Մովսէս մեղանչեցին ի հանդէս ջուր յատպատաժէն, և ի զուր խընդրեցին ասոնք եդովմի թագաւորէն, Թուա. Ի. 1–22։ Ցուպի հարուածային սահմանը կ'երթար մինչև ի կադէս–Բառնեայ, Յես. ԺԻ. 22. Ժե. 3։

2. Քաղաք ապաստանի յերկրին Նեփթաղիմայ. այժմ Քէտես, երեք մղոն յարեւմտից հիւսիսոյ Մասաոի լճին, Յես. ԺԹ. 37. Ի. 7։ Իսրայէլի դատաւորը Բարակ հոս ծնած էր, Դատա. Դ. 6։

3. Քաղաք ի հարաւոյ Յուդայի, Յես. Ժե. 23։

4. Քաղաք յերկրին Իսաքարայ, Ա Մնաց. Զ. 72։

Կալ, սեղի սուր կը կատուն, պատինքն կը ծեծեն հասկերը, Հռութ Բ. 17. Ես. ԻՀ. 27, մերթ ըրջք, մերթ կոխել տալով ցուլկը չկապուած եզանց, Բ Օր. Իե. 4, բայց մանաւանդ կամմոլ, պատինքն որաներուն վրայ յատի գործիք մը քաշել տալով եզանց։ Տես Յորեց։ Զարդին գործածուած կամն ի պազեստին կը չինաւի իրարու կից երկու կարճ տախտակներէ որոց տակի երեսը միաւած են սրածայր քարեր կամ երկաթներ, Ես. ԻՀ. 27. Խա. 15. Ամովս. Ա. 3։ Եգիպտացւոց կամունք այսպէս կը նկարագրուին ի Նէբուբայ։ "Եգիպտացիք ատ ի կասուլ գլորուան կը գործածեն, ինչպէս նահնիք կ'ընեին, եզեր որ Թէ կը կոխկռտուին ցորնոյ հասկերը, և Թէ' կը քաշէն իրենց եանէն ծանր գործիք մը հասկերուն վրայ։ Այս գործիքը տատիան, պատինքն գլանաձև քար չէ, ինչպէս Ա Լաբրա, և ոչ տախտակ սուր քարերով, ինչպէս Յաստիս, այլ տեսակ մը գասկ է որոյ մէջտեղը կան երեք տափանաձև անիւք երկաթապատ որ առանցքի վրայ կը գառնան։ Ներքագործը Տարթսոն մը կ'ընտրէ իւր աթոռին մէջ կայի համար, և հոն կը կրէ ցորնոյ որաներէն գրաստիւք կամ սուղտաք։ Ցետոյ երկաս եզ կը լծէ դահկին, ինք կը նստի վրան, կը քշէ եզերը եանէ և տատ որաներուն վրայ, և ժամանակ ժամանակ կը փոխէ եզերը, Այս գործողութեամբ յարգը հետ գհետ կը կտրատի և ցորնոյ կ'ելլէ հասկէն։ Այս մէջոցին հողագործը քանի մը անգամ ներքժանով կը գարձնէ մանրատած հասկերը, և ապա կալին մէջտեղը քաշելով կ'ընդհեզ։ Վերը նկարագրուած գործիքն է որ հայերէն կոչի կամ կամմատալ կը կոչուի, Բ Թագ. Իդ. 22. Ա Մնաց. Իա. 23։

Երբ ցորնահատը կը զատուին յարդէն եզանց կոխելովը միայն, կամ կամմատալլու հանգերձ, կալին մէջ տեղ գիզուած շեղջը քանի մը կան–

Digitized by Google

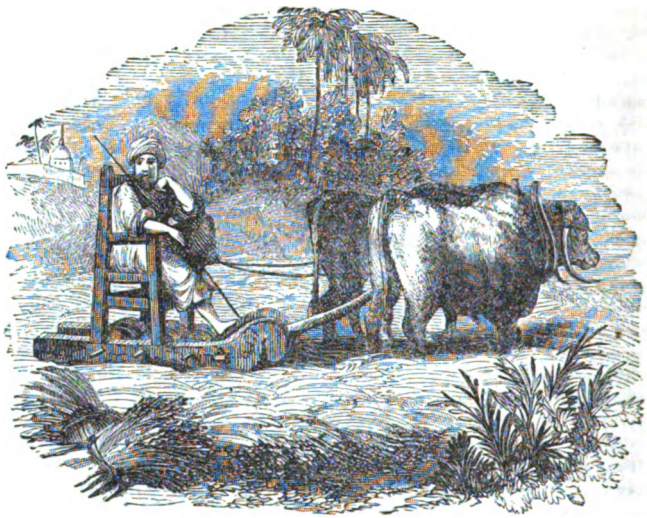

գուն երկայն հեծանոցօք կը հասուի, այսինքն կը սուրսի հովին որ կ'առնուս կը տանի մղեղը, և ցորենն ինքնին դիզուած կը մնայ կալին մէջ, և եթէ հարկ է, հասկը կը կրկնուի։ Ահա պատճառաւ կալք բաց տեղ ըլլալու են, Դատ. Ջ. 37, և շատ անգամ բարձր տեղեր, ինչպէս էր Ռաւնայի կալը Մորիա լերան վրայ, Ա Մնաց. Իւ. 15, որպէս զի հովը լաւ եւս օգնէ հասման ցորենին, Երեմ. Դ. 11, 12, զոր երբեմն խարբալէ կ'անցունեն իապատ մնջբելու համար յատրդէն։ Գետին մը կալի համար կը պատրաստուի, նախ՝ կակղելով հողը և ապա ծեծելով մինչև պնդանալ։ Մինչ ցորենը զգուշութեամբ կը ժողվուի համբարանոցը, յատրդ և մղեղը կը ժողվուին ալրուելու համար. գեղեցիկ օրինակ այնր որ պիտի ըլլայ դատաստանին օրը, Մատթ. Գ. 12։

Կախարդութիւն, խարէական արուեստ մը մոգոց, և ի Սուրբ Գիրս կը յիշուի վհկութեան, գիտութեան, բղծութեան, համայնութեան և մեռելոց համայնութեան, այսինքն մեռելոց ոգիներուն հետ իբր թէ խօսելու արուեստին կարգը։ Կախարդութեան բոլոր տեսակները մատնանշուած են Օրգելիալ և գուշակարտեալ են ի Սուրբ Գիրս, Եզ. իԲ. 18. Ղևտ. ժԹ. 26, 31. Ի. 27. Բ Օր. ԺԸ. 10, 11։ Կախարդանց կարծեցեալ զօրութիւնը կ'ընծայուէր դիւաց տգիտութեան, և այս սուրբ տեղը միշտ հակառակ համարուած է ճշմարիտ կրօնից։ Կախարդանց կարծեցեալ հրաշքները գործուած են միշտ խաբէութեամբ և ձեռաց արագութեամբ և կամ գիտութեանց գաղտնիքը որ ասկատուց ծանօթ են։ Եգիպտոսի կախարդներուն համար բան ուած է թէ շատ բան կ'ընէին "իրենց կախարդութիւններովը," Եզ. Ը.—Թ., Գործ. ԺԹ. 19։

Կաճաք, ժողով, որդի Ղևհայ, Ծննդ. ԽՋ. 11, և հայր Կահաթեանց որ կարգեալ էին կրել տապանակը և խորանին նուիրական կահերն ի ղալելացւոց պահպանութեան տանելը յանապատին, Եզ. Ջ. 16–24. Թուա. Դ. 4–15։

Կաղամախ, Ծննդ. Լ. 37. Ովս. Դ. 13, հասանականապէս ոսիտակ կաղամախին, որ տերևներուն ներքին կողման ոսիտակութեան համար այսպէս կոչուած է։ Ի ծառս գեղեցիկ և հովանաւոր, և հասարակ է

Digitized by Google

Պաղեստին և ի շրջակայս նորա։ Ասկային, բաս ամանից, վիրայիչեալ առձրը կաղամախաս կր հասկցուի շեր կուչուած ծառը որմէ կ'ելլէ առաչին։

Կաղճի։ Իբր վեց տեսակ կաղնու կր գտնուին ի Պաղեստին։ Թաբիենան կը յիշէ մեռ ի Քէբրան կաղնի մր որոյ բնոյն շրջապատան էր քսան և երկու և կէս ասր։ Թոպիտեան Յորդանանէ անդին բարձրաւանդակաց և բլուրց վրայ տեսաւ շքեղ կաղնիներ ինչպէս ի Տնաւեն, Ես. Բ. 13. Ջաբ. ԺԱ. 2։ Ա.յս ծառը կը գտնուի բոլոր երկիրներու մէջ որ գՄէքքերկրան կանուս, իսկ Պաղեստինու մէջ կ'երևլոյ շատ մեծ։ Կաղնին երկայնակեաց էր։ Յետ բազում դարուց զկնի Քրիստոսի, կաղնի մը մեռ ի Քէբրան կը պաշտուէր իբրև գմին ի կաղնեաց բնդ որով բնակած էր Աբրահամ ի Մամբրէ։ Հաստատակաց գործոց շատերը կը տեսնուէին ընդ հովանեաս կաղնեաց և ուրիշ մեծամեծ ծառոց. զոհեր կը մատուցուէին և Քաղաքը կը պահակուէին անոնց տակ, Յետ. Իդ. 26. Դատ. Զ. 11, 19. Թ. 6։ Տես Ագետաս։

Կայեճ, ոտոյիս, անդրանիկին ազգի մարդկան, Ծննդ. Դ. 1, և առաջին մարդասպան։ Տես Աբել։ Կայէն մեղանչեց հակառակ ազդարարութեանց Աստուծոյ, և արհամարհեց Աստուծոյ կոչն ի խոստովանութիւն և յապաշխարութիւն, Ծննդ. Դ. 6–9։ Կայենի պատիժն էր մարմնական պիտոյից նուազութիւն և ստաստպանք, խղճի խայթ, արտաքսումն յընկերս։ Թենէ և կորուստ յայտնի ներկայութեան և շնորհաց Աստուծոյ, Ծննդ. Դ. 16։ Բայց Աստուած պատուհասին հետ խառնեց նաև ողորմութիւն, և գրաւ նշան ի կայէն որպէս զի չկրկր մարդս ձեռք մեռնել պատիժ արուեստի էր, և այսու ցուցց Աստուած թէ ինք էր միայն կայենի դատաւորը։ Կայէն խոյս առաւ Նայիդ կոչուած երկիրը, յարեւելից Եդեմայ, և չինեց քաղաք զոր անուանեց Ենովք յանուն միոյ յորդւոց իւրոց։

Կայիափա, քահանայապետ Հրէից յամի Տ. 27 էն մինչև 36։ Իր Սադուկեցի և տեսերիմ թէ նամ տասի։ Աստր տասնը ժողովեցան յետ յարութեան Ղազարոս քահանայապետ Հրէից ցհատսի մեռը, մինչ բոլոր ժողովուրդը դեռ հաստատացած չէր անոր։ Այս ժողովներէն մէկուն մէջ, ցոյհ. ԺԱ. 47–54, ոմն կայիափաս խորհուրդ տուաւ սպաննել զՅիսուս ազգին աշխարհային փրկութեանը համար։ Կայիափաս այս խօսքով չանգիտաս մարդասրէացաս թէ ցիսուսի մեռը հարկաւոր էր ի փրկութիւն աշխարհի։ Ցիշեալ ժողովներուն որդիքը սաս եղաս որ, Մատթ. ԻԶ. 1–5. Մարկ. ԺԴ. 1. Ղուկ. իԲ. 2, ցհատս բանեցան, բերուեցաս նախ առաջի Աննասի որ քահանայապետ էր կանխաս, և յղեց զՅիսուս առ փեսայն իւր կայիափաս։ Տես Աննաս։ Կայիափաս քննեց զՅիսուս ծերակուտի ժողովին առջև, և սկսաս դատաստանը։ Ցհատս ծաղրելէն ետքը, տարուեցաս առ Պիղատոս դատաստանատուներս և մնաս նուելու ի մեռ, Մատթ. ԻԶ. 57–68. Մարկ. ԺԴ. 53–72. Ղուկ. իԲ. 54–71. Ցոյհ. ԺԸ. 13–27։ Ցհատսի ի մեռ մնալուելովը գոհ չեղան կայիափաս և բարեկամք նորա, այլև սկզբան ստասիկ հալածել անոր աշակերտներն յետ մեռնելան նորա, Գործ. Դ. 1–6. Ե. 17, 33։ Բայց յետ սակաս ատենց հաւ'բարձման Քրիստոսի, և անկանելոյ Պիղատոսի ի պաշտօնէ, կայիափաս ևս սկսաս պաշտօնէն հրաժարուելու վ իսկզիսի հիւպատոսին Հռովմայեցւոց։ Կայիափաս, Հին կտակարանին ըստ պատմութեան, տեսաւ օրինակ է այն մարգոց որ հաւատակ կր կենդան լուսոյ, չարաչար կը գործածեն առանձին շնորհք, պատիւ և պատեհութիւն։ Կայիափաս թէպէտ մարդասրէացաս Քրիստոսի համար, բայց և այնպէս անոր կենդանի էր անհատաբար և ազգրագործի կեանք, և մեռը՝ ասկալի։

Կայացած, ոտոյիչ, 1. Ղևդի ենովքասոյ և հայր Մաղաղիելի, Ծննդ. Ե. 9. Ա Մնաց. Ա. 2։

2. Ղևդի Աբրահամեան և հայր Սաղայի, Ղուկ. Գ. 36։ Բայց այս կայնան յիշուած չէ Հին կտակարանին երեք ազգահամարներուն մէջ, Ծննդ. ժ. 24. ԺԱ. 12. Ա

Digitized by Google

Պնաց. Ա. 24, և ոչ հին թարգմանութեանց մէջ։ Այս անունը երկիցս կը պատահի Եօթանասնից հին Յոյն թարգմանութեան մէջ միայն։ Ոմանք կը կարծեն թէ Ղուկասու Աւետարանն օրինակողներէն մին եմնյծ այս անունը Եօթանասնից հետ համեմատելու բերելու համար ազգասիրութիւն։

Կայսր, էր անուն յորջորջանաց Յուլիան գերդաստանին ի Հռովմ։ Յետոյ եղաւ պաշտօնի անուն յանձին Յուլիոս կոյսեր, և յետ ետրա անուր ազգականներուն որ Յուլիոսի պաշտօնն առին և ետան կայսերական գահը։ Յուլիան ազգատոհմին կոյսերը վերջացան Ներոնիս, բայց և այնպես այն ազգատոհմին կոյսը տանուն, իբրև պաշտօնի անուն, պահեցին յետ Ներոնի յաջորդ կայսերական գահուն։ Կայսր անուամբ կը յիշուին Նոր Կտակարանին մէջ Օգոստոս, Ղուկ. Բ. 1, Տիբեր, Ղուկ. Գ. 1. ի. 22, կղաւդիոս, Գործ. ԺԱ. 28, և Ներոն, Գործ. Իե. 8. Փիլ. Դ. 23։ Կալիգուլա, յաջորդն Տիբերի, յիշուած չէ։

Կաճառ, 1. Գետ որ կը բաժնէր զԵփրեմ ի Մանասէէ, և կը թափէր Միջերկրական ծովը ի հիւսիսոյ Ցոզակէի, Յես. ԺՋ. 8. ժ Ի. 9։

2. Քաղաք Լեկերին Ասիոյ, Յես. ԺԹ. 24, 28։

Կաճայ, տեղի ծննդեան Նաթանայելի, քաղաք ուր Տէրն մեր գործեց իւր առաջին զքանչելիքը, և ուր յետ ոտկաւուց բանին միայն բժշկեց ազնուականին որդին որ հիւանդ էր ի կափառնայում, ևս Ներսիսեան մշոն հետս ի կանայէ, Ցովհ. Բ. 1–11. Դ. 46–54. Իե. 2։ Այս քաղաքը կը կոչուէր կանայ Գալիլեացւոց, զորդիս Գանաա էլ ձէլել, և է ևօթն մշոն ի հիւսիսոյ Նազարէթի։ Այս է կարծիք Իոպինեանի։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ էր մեռ ի Նազարէթ։ կանայ այժմ աւերակ է։

Կանգուճ, սովորական չափ առնարիս։ կանգուճն էր զառաջինն յարմկանէ մինչև ի ծայր միջնոյ մասին, և է հաւասար վայելչակազմ մարդու մը երկայնութեան չորրորդ մասին։ Երբայեցւոց կանգուճն է, բառ ամանոյ, քանն և մի մասն. բառ այլոց ուրեմն։ Դիմամատեանքը կ'ըսեն թէ երբայական կանգուճը չորիր մասամբ աւելի երկայն էր քանն Հռովմայեցւոց կանգուճը։

Կանգակա, անուն ԵՒովպացի թագուհւոյ որոյ գանձապետը դարձաւ ի Քրիստոնէութիւն քարոզութեամբ Փիլիպպոսի աւետարանչին, Գործ. Ը. 27։ ԵՒովպիա ուր կը թագաւորէր կանդակա չէր Հապէշ, այլ վերին Նուբիոյ այն մասը որ ի Յունաց կը կոչուի Մերովէ, և կը կարծուի թէ էր այժմու Ապաթոյլէ գաւառը, ի մէջ երկրաստան և ուրեմն ստորիճանաց հիւսիսային լայնութեան։ Այս կողմերը, և նշանաւոր վերին հովտին մէջ անտուածաւերակաները կը ցուցնեն թէ բարձր քաղաքակրթութիւն կար ի մէջ նախնի ԵՒովպացւոց։ Պլինիոս և Սարապան կը պատմեն թէ ոսկեա մի յաւազի և յետոյ քանի գիրքնոնէականի թուականն, բուն ԵՒովպիա էր ընդ իշխանութեամբ հին թագաւորաց որ ընդհանուր անուամբ կանդակա կը կոչուէին։ Երանոս և Իւսեբիոս կ'ըսեն թէ յիշեալ Նեղբնեղոյն միջոցաւ նոյն ինքն թագուհին կանդակա գործաւ ի Քրիստոնէութիւն, և այնպէս Աւետարանը քարոզուեցաւ բոլոր այն տէրութեան մէջ։

Կանքեղ, Նախնեաց կանքեղներն էին այլևայլ պատրաստուածք և գեղեցիկ ձևով տուգանք և անօթներ, և զորս ձեռօք կրել կամ պատուանդանի մը վրայ դնել դիւրին էր։ Տես և Ալաւտաճակ։ կանքեղի մէջ վառելի նիւթն էր բուսական իւղ, մրագուռ, մոմ, այլովքն Հանգերձ, և կը վառէր գիշերն ի բուն։ Տեղ տեղ յարևելս աղքատ բնակիչք դեռ առողջութիւն և մխիթարութիւն կը Հաստատին կանքեղ վառելը։ Ուստի ոմն մը Համար ըսել թէ ճրագը մարած էր՝ կը նշանակէր թէ այն տունը կամ բնակիչքը կորուսած կամ ընկուսած էր, Յոբ. ԺԸ. 5, 6. Առակ. ԺԳ. 9. ի. 20. Երեմ. Իե. 10, 11, մինչ Հանապազորդ վառեալ լոյսը կը նշանակէր յաջողութիւն և առողջութիւն տան և ազգատոհմի, Ե Թագ. ԻԱ. 17. Գ Թագ. ԺԱ. 36. Սաղմ. ՃԼՒ. 17. փողոցները սար-

Digitized by Google

ուելու կանթեղաց կամ լապտերաց պատրոյգը մեծ ըլլալու էր, և շատ իւղ կը ծախսէր, ուստի և Հարկ էր լապտերին հետ ունենալ նաև սմսնով ձեթ առնչ ճարակ տալու համար ճրագին, Մատթ. ԻԵ. 3, 4։ Ջահ և լապտերք, Յովհ. ԺԸ. 3, շատ Հարկաւոր էին հին ատենները քաղաքաց մէջ, որոց փողոցներն լուսաւորուած չէին։

Կանճճ։ Այս բառն յունարէն է և կը նշանակէր ի սկզբան օդղոյդ ֆօտալ, ուստի կ'առնուի փոխանակ պտպտելի կամ էշտալ, որուն հետևելով կրնայ ուղղել և որոշել մարդ իւր կարծիքը կամ գործը։ Այս վերջին նշանակութեամբ գործածուած է կանոն բառը, Գաղ. Ջ. 16. Փիլ. Գ. 16։ Այս մտօք գործածած են նաև Ցոյն Հարք, որ ամէն խնդրոյ մէջ իրրև անսխալ խրատ և առաջնորդ կը Համարէին Աստուածայ կամքը յայտնելէ ի գիրս Հին և Նոր կտակարանաց, ուստի և բնականապէս կանոն անունը տուեցաւ Սուրբ Գրոց ամբողջ Հաւաքածոյին։ Կանոն կը կոչուի նաև ցանկ կամ ցուցակ մը ուր յիշուած են կարգաւ աստուածաշունչ յայտնեալ Հաւատոյ կանոնը պարունակող գրքերն անուններուը։

Որպէս զի ցանկ կամ ցուցակ մը Սուրբ Գրոց կանոն Համարուի, Հարկ է որ ցուցուած ըլլայ թէ անոր մէջ յիշուած բոլոր գիրքերը գրուած են աստուածայնչին յայտնութեամբ, թէ ամբողջ և անեղծ պահուած են, թէ առանց արտաքին յաւելուածոյ են, և թէ աստուածայնչին յայտնութեամբ արուած գիրք մը անկէ դուրս թողուած չէ։ Տես Աստուածաշունչ։

Կապադովկիա, Փոքրասիոյ Ասիոյ հին գաւառներուն մեծագոյնը, որ ունէր ասհմանակից ի հիւսիսոյ զՊոնտոս, ի հարաւոյ զլերինս Տաւրոսի որ կը բաժնէին զայն ի Կիլիկիոյ և յԱսորւոց, յարևմտից՝ զԳալատիա, և յարևելից զՀայս։ Աղիւս գետ կ'ոռոգէր այս նահանգը որ նշանաւոր էր ոսկորին ազնուութեանը և ձիոյ, իշոյ և ուխտարի ազնիւ տեսակներուն Համար։ Շատ Հրեայք կը բնակէին այս նահանգը, Գործ. Բ. 9։ Քրիստոնէութիւնը կանուխ մուծաւ հոն, Ա Պետր. Ա. 1, այնպիսի ժողովրդեան մը մէջ որոյ ծուլութիւնը, նենգաւորութիւնը և մոլութիւնն առակ եղած էր։ Տես և Կբետոս։ Ոչ սակաւ անուանի Քրիստոնեայ Հարք կամ Հայրապետք ելան այս գաւառէն, զորօրինակ Բասիլեղ և Երկրին Գրիգորք։ Առանց եկեղեցիներուն Հետքը կը տեսնուին պատմութեան մէջ մինչև տասնեերորդ դար։

Կապար։ Այս ծանօթ մետաղն, ինչպէս կը տեսնուի ի Սուրբ Գիրս, շատ հին ժամանակ կար։ Եգիպտացիք "կապարի պէս ընկղմեցան„ Կարմիր ծովը, Ել. ԺԵ. 10. Թուա. ԼԱ. 22. Եզեկ. ԻԷ. 12։ Ցոր կը ցուցնէ կապարին կարևորութիւնը մշանջենաւոր կերպով յիշատակ աւանդելու Համար ատ. յայտ եկելոց, Ցոբ. ԺԹ. 24։ Այս մետաղը կը գործածուէր ի մաքրել զարծաթ, մինչ անգիկը դեռ ծանօթ չէր. և նշանակը որով այս մետաղը կը զատ ի կղկղանաց՝ գեղեցիկ կը ցուցնէ Աստուածպ խրատն իւր ժողովուրդը պատուհասիւ, Երեմ. Զ. 29, 30. Եզեկ. ԻԲ. 17–22։

Կապել տակեճ, պարան մը քանի մը անգամ անցուցնել նաւի մը տա-

Digitized by Google

կէն և քաշերէն, և կապակ տախտակամածի նաւին, որպէս զի հովը գեղանիները և տախտակները քայքայելով չտանի, Գործ. Ի՚Է. 17։ Ա.յս կերպով նաւ կապակ զարդիս և տաղտրաթիւն է, երբ հարկ կը տեսնուի։

Կապիկ, անասուն որ կոչտ նմանանաւթիւն մը ունի մարդոյ։ Կապկի շատ տեսակներ կան։ Սողոմոն այս անասունը բերել տուաւ Ոփիրէն, Գ Թագ. ժ. 22. Բ Մնաց. Թ. 21։ ժամանակաւ կապիկներ կը պաշտուէին Յեգիպտոս, և դեռ կը պաշտուին ուրիք ուրիք Հնդկաստանի մէջ։ Ձանազատորոշ մը կապիկներու նաւթիրեալ հոյակապ մեհենի մը նկատած կ՚ընէ։

Կապիճ, չափ ինչ Հրէից, ըստ ցովնափոսի մեր չափով 1 քաշ (օք.) 288 տրամ, իսկ ըստ Թաքսնեանց՝ 351 տրամ միայն։

Կապուտակ։ Տիւրոսի հռչակաւոր և մեծագոյն ծիրանւոյն, նախնեաց աղբիւրի գոյնին, գոհէ կը համարուի Հերակղէս անուն տիւրացի մը, որոյ շանն ըստ դիպուց ծիրանի կուչուած ատրճ մը ուտելով, և շրթունքը ծիրանագոյն ներկուած գտնով առ տէր իւր, առիթ եղաւ այս մեծագին ներկին գտնուելուն։ Բայց ծիրանին հին է քան այս կարծեցեալ դէպքը, քանզի կը գտնենք զծիրանին իբրեւ րոզմիցս յիշեալ ի Մովսէսէ։ Երկու տեսակ ծիրանի յիշուած է ի հին կտակարանի.

1. Արգամանն, որ ի մեզ "ծիրանի„ կը թարգմանուի, և էր կարմրագոյն

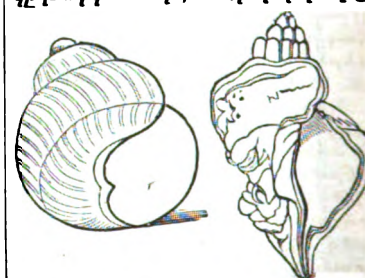

ՀԷԼԻՒՍ ԼԱՆԹԻՆԱՑ ԵՒ ՄՈՐԻՔՍ ԴՐՈՒՆՔՈՒԼՈՒՄ

ծիրանի, Միջերկրական ծովուն զերբը դտնուած տեսակ մը ատորէէ։

2. Եհբէլէթ, որ կը թարգմանուի "կապուտակ.„ կապուտակագոյն կամ երկնագոյն ծիրանի էր այս, նոյնպէս տեսակ մը ատորէէ։ "Կարմիրը„ կամ "որդան կարմիրն„ ինչպէս ստուգէն յայտնի է, կ՚ելլէ որդէ մը։ Բոլոր այս գոյները նուիրական էին առ Հրեայս։ Վերջինը կը գործածուէր քահանայապետին եփատէին, և վարագոյրներուն, ժապաւէններուն և հնդհերձից համար, Ել. իջ. 4, 4, 31, 36. Իր. 31. Թուա. Դ. 6–12. ժե. 38։

Ըստ հնութեանց "ծիրանին„ կը թուի թէ կը բազկանար սյլլեայլ ներկերէ որ կ՚ելլէին ոստրէէ և պէտպէտ որատեսիք կը պատրաստուէին, և ազնուագոյնն էր Տիւրոսինը։ Որովհետև իւրաքանչիւր ատրէ քանի մը կաթիլ միայն կու տար յիշեալ ներկէն, ընտիր ծիրանին շատ ծանրագին էր։ Թագաւորք և առաջին պաշտօնեայք հռովմայ կը հագնէին հանդերձ ծիրանի։ Ներոն մեհեան պատաժով արգիլեց իւր հպատակաց գործածել ծիրանի։ Մեր փրկչին հագուցին քղամիդ կարմիր, ծաղրելու համար անոր տիտղոսը, "թագաւոր Հրէից„ Ցովհ. ժԹ. 2, 5։ Տես և

Digitized by Google

Դատ. Ը. 26. Եսթ. Ը. 15. Աբակ. Լ Ա. 22. Դան. Ե. 7. Ղուկ. ԺԶ. 19։ Մովսէս գործածեց ի կարմրոյ և ի ծիրանագոյ ներկեալ աստուզէն հիւթեր ի պէտս խորանին և ի զարդ զգեստուց քահանայապետին, ել. Իե. 4. ԻԶ. 1, 31, 36. Լթ. 1. Բ Մնաց. Գ. 14։ Նաեւ Բաբելացիք կը հագցունէին իրենց կուռքերուն հանդերձ ծիրանի և կապտատակ, Երեմ. Ժ. 9. Եզեկ. ԻԳ. 15. Իէ. 7, 16։

Կապպադովկիա, տե՛ւ Խոչէ, անուն առեղծ. Պիղատոսի պալատին առջև, ուստի հրատարակեց Պիղատոս մեր Տէրոջմ մահուան դատավճիռը, ցովհ. ԺԹ. 13։ Յունարէն կը կոչուէր քաղաքապետ։ Կապպադովկիոյն սովորական առեղ չէր դատավճիռը, այլ կը դատաստանին պահէին դուրս դուռը քաղաքին, ել. բազմութեան մօտ, և Պիղատոս հոն ելաւ, քանզի Հրեայք չէին կրնար այն օրը պալատը մտնել, ցովհ. ԺԸ. 28. ԺԹ. 4, 9, 13։ Կը թուի թէ կապպադովկիա կոչուած առեղն էր երկին երփին մերմերիոնէ յօրինեալ աստղայատակ պատշգամ, ուր դրուեցաւ Պիղատոսի աթոռը։ Աչսպիսի զարդարանք աստղայատակ պատշգամ այն առանձ սովոր էին ունենալ Հռովմայեցի մեծատուններ։

Կառք էին այլեւայլ ձեւով, երկու կամ չորս անուանք, ձգեալ ի ձիոց կամ ի ջորւոց, երբեմն նաեւ յեզանց, մեռդիկ և ըլեա կրելու համար։ Ի Սուրբ Գիրս կառք կը կոչուին ընդհանրապէս թագաւորաց, իշխանաց և զօրավարաց կառքեր, Ննդ. Խա. 43։

Կառք կամ նաեւ "երկաթի" կառք կը կոչուին այն կառքերը որ պատերազմի առանն կը գործածուէին, և վառեալ բլլալով գերանդեաք և սուր երկաթներով, երբ թշնամւոյն ճակատին վրայ կը յարձակէին, մեծ չարդ և փնաս կու տային։ Քանանացիք, որոց յաղթեց Յեսու Մատաւնի ջուրերուն մօտ, ունէին բազմութիւն հեծելոց և գերանդազէն կառաց, Յես. ԺԱ. 4. Դատ. Ա. 19։ Սիսարա չատուիր ցարին թագաւորին զօրավարն ունէր հինգ հարիւր կառք գերանդազէն, Դատ. Դ. 3։

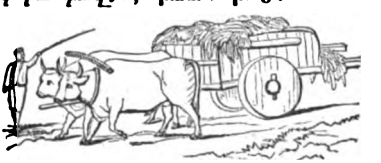

Բնակարանք կառք ընդհանրապէս ցած և երկայն, միանգամայն անպատճառ և խոշոր կերպով շինուած էին, և կը ձգուէին յեզանց։ Աչսպիսի կառք կը կոչուին մանաւանդ այլ։ Այս տեսակ կառք ղրկուեցան ի Յովսեփայ բերել հօրը ընտանիքն յԵգիպտոս, Ննդ. Խե. 27։ Կառք կը գործածուէին ի հնումն ի պատերազմին, թէպէտ հիմա գրեթէ անծանօթ են, ճամբաներուն դժուարութեան և անհարթութեանը պատճառաւ։ Սայլք մանաւանդ կը գործածուէին շատ մօտ տեղեր բերա, գլխաւորապէս արտէն կամ կալէն ցորեանը և ուրիշ բերքեր դաշտէն վերցնելու։ Ձանազարհարդ և վոմճառք, փոխանակ կառաց, հետեւաբար տեղեր կը տարուէին ընդհանրապէս ուղտու, գրատատուք և ջորւոք։

Կաախա, կեղև անուշահոտ ծառոյ, որմէ կը հանուէր ռուբը իւղը կազմոց նուիրոց մին, ել. Լ. 24. Սաղմ. Խե. 8. Եզեկ. Իէ. 49։

Կատարութիւն։ Աչս բառին ռովորական նշանակութիւնն լատ բաւականին յայտնի է։ Կատարեցաւ բառը պիտի բսուի վերջապէս եհովայի բոլոր կանխատեսութեանց և խոստմանց համար, որոց իւրաքանչիւրն պիտի կատարուի լատ ժամանակին և տեղւոյն, ցես. իգ. 14։

Digitized by Google

Մատթ. Բ. 17. Ը. 17. ԺԲ. 17։ կանխատեսութեանց և խոստմանց կատարման շատ օրինակներ կան ի Սուրբ Գիրս։ Մարդիկ շատ անգամ տարբերը նպատակաւ և դիտաւորութեամբ, դա մանաւանդ իրենց չար խորհուրդները կատարել կարծելով գործակից եղած են կատարման խորհրդոցն Աստուծոյ։ Ա. յատկ. ցովկ. ԺԹ. 24, 28, 36, Գրիստոսի խաչելութեան գործակատարք յանգիտաց ի գործ դրին Աստուծոյ խորհուրդ ներէն մին։ "Որպէս զի կատարուի," խօսքը կը նշանակէ երբեմն, թէ այն ինչ բանը որ սրդէն կատարուած է՝ մարդարէութիւն կամ օրինակ էր այս ինչ բանին որ գեռ նոր կը կատարուի։ Ա. յատկ Ովսէէի խօսքը, գԼ. ԺԱ. 1, "Իմ որդիս եգիպտոսէն կանչեցի," կը վերաբերի ուղղակի Իսրայէլի ելիցն գերութեան երկրէն Յեգիպտոսէ, բայց Մատթէոսէ, գԼ. Բ. 15. կը սորվինք թէ Հոգին Սուրբ այն խօսքն ըսել թելադրեց մարգարէին ալ առանց նկատելու միանգամայն Գրիստոսի փախուստն Յեգիպտոս և դարձն այն երկրէն։ Բացատրեն Նաև Մատթ. ԺԳ. 14 Համարին ընդ եա. Զ. 9 Համարին, և Ղուկ. Դ. 18–21 Համարներն ընդ եա. ԿԱ. 1–3 Համարներուն, ինչպէս Նաև Գործ. Ա. 16, 20 Համարներն ընդ Սաղմ. ՃԹ. 8 Համարին։

կաթող, Աւյս թռչունը կը յիշուի միայն Ղևտ. ԺԱ. 18, և Բ Օր. ԺԴ. ՃԶ. տարտակսելի է սակայն թէ երբայեցերէն բառն այս Համարներուն մէջ կը նշանակէ բուն կարապ կամ փոր թռչունը։ Ըստ ասացուածք ունին ցեծ կամ քաջահաս, և կարմրահաս, թռչուն ջրային։

կաթիաթաթիմ կամ **կաթիաթ**–Բառ. ցեա. ԺԵ. 9, 60, քաղաք Գաբաւոնացւոց, որ յետոյ տրուեցաւ Ցուդային։ Ըստ Բենիամինի ասկնմանին վրայ, ցեա. ԺԲ. 14, 15, իբր թէն միեն Յերուսաղէմ Ղևտացւոց կամ Լիւդեացւոց ճամբուն վրայ։ Տապասնակը Հոս Շատ տարիներով, Աբրահամացւոյ տունը, մինչև Դաւիթ տարաւ զայն անկէ Երուսաղէմ, Ա Թագ. Ը. 2. Բ Թագ. Զ. 2. Ա Մնաց. ԺԳ։

կաթիաթեմ, 1. կաթիաթ, Հալած բաւին երկաթին։ Իբր հին քաղաք Էմիմներու, յարեւելից Յորդանանեան. յետոյ եղաւ մի զմիոյ կնի բնակութիւն Մովաբացւոց, Ամմոնհացւոց և Իսրայէլացւոց, Ընդ. ԺԲ. 5. Բ Օր. Բ. 9–11. եղեկ. Իե. 9։ կ'ըսէ նաեւ Ռաբբինի ցեղին սահմանը, թուա. ԼԲ. 37. ցեա. ԺԳ. 19։

2. Ղևտացեան քաղաք Լեկրիոն Ենեփթաղիմայ, Ա Մնաց. Զ. 76. կը կոչուի նաև Կարթան, ցեա. ԻԱ. 32։

կաթիաթ–Սեփեր, Տես Դաբիր։

կաթիճ, Ղուկ. ԺԱ. 19, բոլոր մեջատաց մեծագոյնը և չարագոյնը։ Աբրահամի երեւութիւն շատ նմանեն է խեցգետնի, բայց քան զնա զարհուրելի է։ Հարաւային Եւրոպայի կարծիք դուն ուրեք կ'ըլլան քան երկու մետր երկայն, բայց այրեցեալ գաւառներուն սակ քան զառաս հինգ կամ վեց սանդամ երկայնագոյնք յայտնի կը պատահին։ Կարիճք ուրիշ միջատներ կ'ուտեն, բայց իրենց տեսակէն ևս երբեմն կը ապանձնեն և կ'ուտեն։ Մարդ առանցմէ իրր երկու հարիւր դրաս միեղնոյ ամանի մէջ, և քիչ օրուան մէջ միայն չորեքտասանք որ միւռնեցը կերած էին։ Նոյն անձը կարճ մը դրաս ապահեղէն ամանի մէջ, և տեսաւ որ այս կենդանիքն իւր ձագերը կ'ուտէր երբ կը ծնանէին. անոնցմէ մին միայն ապրեցաւ այս ընդհանուր կոտորածէն, մորը թիկունքն վրայ ապրատանելով, և քիչ ետքը իւր եղբայրներուն վրէժը խնդրեց ուտելով որդևկեր մայրը։ Աւյս է սակայն անասնոյն բնութիւնը. տեսնուած է Նաև որ, երբ կարիճը վտանգ կը տեսնէ որմէ փախչելու տարիշ ճամբայ չունի, ղինք խայթելով կը ապանձնէ։ կարիճն ապեկ նկատ-

Digitized by Google

գրուած է ցայտնութեան մէջ, գլ. Թ. 3–10։ Բայց հոն նկարագրուած կարծեցեալ խայտաճաղ մեհ չէր գործեր, այլ այնպէս ատաղձ ցած մինչեւ խայտելոց ընտրել մանուածանդ մեհենիս, Տես՝ 6, քան կրել ընդ երկար։ Ըստ Շաւի, կարծեց խայտուածը միշտ մնայացու չէ, քանզի անանց թունդն վնասակարութիւնը համեմատ է անոնց մեծութեան և կազմութեանը։ Կարիճը կը թափէ թոյնը սուր և թիւր ծայրիւ խայթոցին որ իրարու ագուցեալ վից յօդուածներէ կը բաղկանայ։ Խայտուածը կը պատճառէ ուժին ցաւ, բորբոքում, կարծրութիւն, մերթ մըռել և մերթ այրիլ։ Կարիճք կը սիրեն չոր և բարձր տեղեր, և կը լծագչին քարերու տակ և հին փլատակաց ծակերուն մէջ։ Հրեայք կարիճներու պատահելեան անապատին մէջ, Բ Օր. Ը. 15, և Մեռեալ ծովուն հարաւային ջերմ հովտին մէջ դիմացէ դիմաց շարուած ժայռերուն Ագրապալին, այսինքն կարիճք, անունը կը ցուցնէ թէ կարիճք շատ էին հոն։ Հրէաստանի կարիճը երբ կ'ամփոփուի, նման կ'ըլլայ ձուոյ մեծութեամբ և ձեւով։ աստի Նմանութիւնն և օրինակ Ղուկասու, գլ. ԺԱ. 11, 12։ կարիճքն զոր գոտուն Իորովամ կը սպասաւոր գործածել փախանակ չուանակոյ խարազանի, Գ Թագ. ԺԲ. 11, էին հաւանականապէս ձագկեր հանգոյց հանգոյց նման յօդուածոց կարճի, ուստի և այն անուանին խայտուածին պէս կը գործեր ատաղձի ցաւ։

Կաթկուտ, է կաթիլ անձրեւոյ պատճառել ի ցրտոյ ի վերին կողմանս օդին։ Եգիպտոսի Հարուածոց մին էր կարկուտ, Ել. Թ. 24, և էր ասկալի չոյժ, վասն զի գուն ուրեք կը տեղայ կարկուտ այն երկրին մէջ։ Առաւած կարկուտ գործածից Նաեւ ի վաճառ Քանանացւոց բանակ մը, Ցես. Ժ. 11։ Կարկուտ բառը կը գործածուի այլաբանութեամբ փոխանակ ահագին աւատուածտառաջ պատահասի, Ես. ԻՀ. 2. Ցայտ. ԺԶ. 21։

Կարմեղոս, գոլը պղպէջիր, 1. քաղաք Ցուդայի, Համանուն լերան վրայ ուր մղոն ի հարաւոյ Յարեւելից Քեբրոնի, Ցես. ԺԵ. 55։ Աստուղ, ի գատունդն ի պատերազմէն ի վերայ Ամաղեկայ, այս լերան վրայ կանգնից յաղթութեան նշան մը։ Հոս կը բնակէր Նաբալ կարմելացին, Աբիգեայի այրը, Ա Թագ. ԺԵ. 12. Իե։ Աւերակներէն կը տեսնուի թէ կարմելոս բաւական մեծ քաղաք էր։

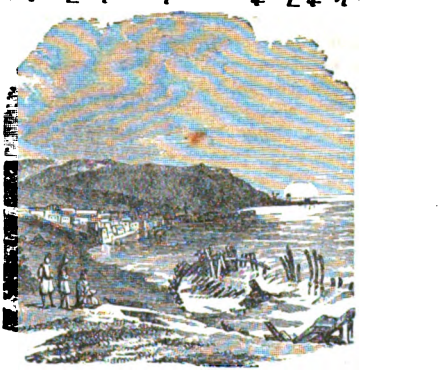

ԼԵՒԱՒՆ ԿԱՐՄԵԼՈՍ ԵՒ ՀԱՑԱՁԱ

2. Հռչակաւոր գօտի բլլոց որ Ցեզրայելի Հովտէն կ'երթան ընդ արեւմտեան հիւսիս, մինչև ի Տրաւանգանն որ Աքեզիպ կը կազմէ։ Մեծագոյն բարձրութիւնն է իբր 1,500 ոտք։ առ հիւսիսային արեւելեան ստորոտով Նորա կը հոսէ Կիսոնի հեղեղատը, և քիչ մը աւելի գէպ ի հիւսիս՝ Բեզոս գետը։ Լերան հիւսիսային ծայրը կայ մենաստանն կարմելեան արեւղայից որ է կարգ ինչ վանականաց, հաստատեալ երկոտասանեակրդ դարուն, և ունի հիմնայլեալ ճիւղիր յԵրբոպա։ Կարմղոս լեռը մեծագոյն հրաւանգանն է Պաղեստինու ծովափանց վրայ։ Հիւսիսային կողմեան ստորոտը կը մերձենայ ջրոյն, այնպէս որ, Աքեզիպ հիւսիսային արեւելեան բլուրներէն նայուելով, կարմելոսի ստորոտը ջուրին մէջ ընկղմած կը թուի։ ատկաս ինչ դէպ ի հարաւ գալով կը քաշուի ներս, այնպէս որ հոն ի մէջ ծովուն և լերին կայ ընդարձակ գաշտ ծաղկեալ ստրտոբէնք և ձիճաստաղագ։ Մարիդի կը նկարագրէ այն կողմն իբրև շատ զուարճալի տեղ,

Digitized by Google

և կ'ըսէ թէ հողին լաւութիւնը յայտնի է անտի, որ անթիւ անուշահոտ ուռնկեր և ծաղիկներ, զոր օրինակ յակինթ, հօրուտ, շահզրամ՝ և այլք իրրև վայրի ծաղկունք կը բուսնին լեռներուն վրայ։ Ւրիդեր կ'ըսէ, "Կարմրաղս լեռն է հասնիկ կանաչագեղեցուս. անոր գագաթը կան մնոյրք և եղևնիք, և ուխտի ի խոնարհ ձիթենիք և ծաղրենիք։ Ոչ սակաւ ապուր յատակաջուրը կը ըղխեն անկէ, որոց մեծագոյնը կ'ելլէ եբէսյի կուշտած աղբերէն, և գալատացեղ մանչատախտ ափանց մէջէն կը փութան երթալ Կիսոնի հեղեղատը։ Ամէն ուեսակ մշակութիւն զարմանալի կերպով կը յաջողի այս մեղմ և զուարթ երկինքէ տակ։ Աքեայի ծորէն և անոր պատաքար եզերքէն անդին մինչև Լիբանանու կապուտակ բարձունքը և Սպիտակ կուշտած հրաւանդանն, ամենայն ինչ ապշեցուցիչ կ'երևի կարմելոսի գլխէն նայողին։ "Նաև գաղնէ, որ ելաւ այս լեռը և գագաթեան վրայ պատեցաւ ժամերով, կ'ըսէ, "Կարմելոս պաղեստինու լերանց հասճղագոյնը և գեղեցկագոյնն է, երկայնանիստ, ընդհանրապէս ծառատախտ և ծաղկազարդ։ Հասնելով վերջապէս հանդիսաւորաց գագաթը երբ անատաւ մը գուրս ելանք, տեսանք ի ստորև ցնդայելի համբաւաւոր դաշտը և Կիսոնի հեղեղատը որ կ'անցնի անոր մէջէն։ Թաբոր լեռը և փոքրն Հերմոն էին հանդէպ մեր (յարևելս), բայց յամէմ (ի հարաւոյ) իրրև պատուար կային մեր տեսութեան առջև լուրք Սամարիոյ։" Այս բլուրներուն հարաւային կողմէն անտատատախտ բըլուրներու շարք մը կը տարածի դէպ ի հարաւ և կը կազմէ Սամարիոյ բարձր երկիրը։ Անոնք որ կ'ելլեն կարմելոս լեռն սամաւանի վերջը, ամէն բան չորցած և մրկած կը գտնեն. բայց և այնպէս կը մնայ բաւական բան որ կը ցուցնէ թէ որչափ ճիշդ է հին մատենագրաց խօսքը որ կը ցուցնէ գնացքները գեղեցիկ յոյժ, ես։ Լե։ 2, կանաչագեղեսս և վայելուչ ձևով, երէ։ Է։ 5, և խոտալից, ճարատկաշատ, ես։ Լգ։ 9։ երեմ։ Ը։ 19։ Ամովս։ Ա։ 2։ Կարմելոսի ժայռերը կարծր կաւաքար են, և ունին ի բնէ ապրեր և խոռոչներ, Ամովս։ Թ։ 3։ Մարդիկ այս ապրերէն կամ խոռոչներէն շատերը լայնցուցած և յարմարցուցած են բնակութեան, և լեռը գրեթէ միշտ ապատատնարան եղած է բարեպաշտից։ Նշանաւոր է կարմելոս իրրև ապրելութեան տեղի մարգարէից Եղիայի և Եղիսէի, Գ թագ։ Բ։ 25։ Դ։ 25, և մանաւանդ վասն զի հոն ապատնուեցան քսբրք Բաղաղս, Գ թագ ԺԸ։

Կարմիր կամ կրկնակի կարմիր, Գոյն հաճելի հնոց, ել։ իե։ 4։ Իշ։ 1, 31, 36։ Իրրև գովեստ կը յիշուի թէ Սաուղ կարմիր հագցուց գրաւորաց Իսրայէլի, Բ թագ։ Ա։ 24։ Այս գոյնին սաստկութիւնը և ուժգնութիւնը կ'ակնարկէ Եսայի, գլ։ Ա։ 18, և Յայտնութեան մէջ, գլ։ ժէ։ 3, 4, գործածուած է փոխաբանի չարութեան և անզգամութեան։ Որգան կարմիր կոչուած փոքրիկ մոլջասը որ կը գտնուի ատեակ մը կապուղ տերևներուն մէջ ի Սպանիա և Միջերկրականին արևելեան մասերն երկիրներէ՝ կոչ տայ այս գոյնը։ Որգան կարմիրը կը գործածուէր առ հինեան շիկակարմիր կամ շատագոյն ներկելու, և կը կարծուէր լինել ամիգոյ կամ թափ մը պտուղ։ կարմիր ներկելու համար հինս կը գործածէք ուրիշ միջատ մը որմէ հանուած կարմիրն ատելի պայծառ է, բայց ոչ այնչափ տևական։ Տես Կապուտակ։

կարմիր Ծով։ Տես Ծով։

կարպաս, Գիզանի աշակերտ և բարեկամ որ կը բնակէր ի Տրոյա, Բ Տիմ։ Դ։ 13։

կաւ։ Խեցեղէն անօթ չնեղելու սահմանեալ կաւը կը կոխուէր ոտիք լմելու, այսինքն ազէ խառնելու համար, ես։ Իա։ 25, յետոյ գրգռան վրայ կաւին կը տրուէր ձև անօթ որ ապա փռան մէջ կը թրծուէր, Եր։ ԺԸ։ 3։ Թգ։ 9։ Բրտի արուեստաւոր օրինակ կը բերուի ի Սուրբ Գիրս ցուցնելու համար մարդուս կոխուելը Աստուծմէ, ես։ կԹ։ 8։ Հռոմ։ Թ։ 21։ Տես Բրուտ։ կը թուի թէ կաւ կը գործածուէր նաև կնքելու, ինչպէս մենք հինս կը գործածենք մոմ, 3ոբ։ ԼԸ։ 14։ Բաբելոնի ազիւանե-

Digitized by Google

բուն վրայ տեղնուած են մեծամեծ կնիքներ կամ գրոշմներ, և արդի ճանապարհորդք տեսած են յարեւելս խաներու և համբարանոցներու դրանց փականքը դուրսէն կնքուած կաւով։

Կափառնայում, գլխաւոր քաղաք Գալիլեայի Քրիստոսի ժամանակ։ Կափառնայում յիշուած չէ յառաջ քան զգերութիւնն։ Էր ի հիւսիսային արեւմտեան եզերք Գալիլեայի ծովուն, իբր հինգ մղոն ի Յորդանանէ, և ասոր ճանապարհին վրայ Դամասկոսէ մինչև ի Միջերկրական ծով։ Կը թուի թէ Յիսուս իւր քարոզութեան երկար տարին Կափառնայում կը նստէր մնալուանդ քան ուրիշ տեղ։ Երկու եղբարք Անդրէաս և Պետրոս կը բնակէին հոն։ Քրիստոս շատ անգամ կ'ուսուցանէր հոն ի ժողովրդանոցին, և մեծամեծ զօրութիւններ հոն գործեց, Մատթ. ժ։ 23. Մարկ. Ա. 21–35. Յովհ. Զ. 17, 60. և կը կոչուի "իր քաղաքը", Մատթ. Թ. 12–16. Ի. 1. Մարկ. Բ. 1. Այսօր բնակիչք Կափառնայումի բարձրացան մինչև երկինք, բայց իրենց անհաւատութեան անզիջողութեան պատճառաւ նետուեցան ի կորուստ, Մատթ. ժԱ. 20–24։ Կափառնայումի բուն անուներ և տեղը կորուսած էին։ Սակայն Րոպինսոն գտաւ զնոսա ի խան Մինեէ, Գեննեսարեթի գեղեցիկ գաշտին հիւսիսային սահմանին վրայ, ուր բաւական մեծ աւերակներ կան, և առատ ազբիւր մի ոչ հեռի ի ծովէն։

Կափթորացիք, տերունդք Մեսրեմայ, և ազգականք Քասղուհւոյ որոց հետ անձնականապէս ծանօթ կը բնեակէին Աֆրիկէի հիւսիսային ափերը։ Այս երկու ժողովրդք միանգամայն կը յիշուին իրրև նախնիք Փղշտացւոց, Ննդ. ժ. 14. Բ Օր. Բ. 23. Ամովս. Թ. 7. և Հաւանական է թէ այս երկու ժողովուրդն միանգամայն կազմուած գաղթականութիւն մը վտնեց Աւստրիներն ի Հարաւային արեւելեան եզերքս Միջերկրականին, և բանեց այն երկիրը փղշտացի անուամբ որ ընդհանրապէս կը կարծուի թէ կը նշանակէ եկ կամ օտարական։ Բայց թէ այս գաղթականութիւնը ևիպորոտ եկաւ թէ նրուէէ կամ ի Կապադովկիոյ, յայտնի չէ։

ԿԱՐՄՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՔԱՒ

Կաքաւ, ծանօթ թռչուն, որոյ երկք տեսակը կը գտնուի ի Պաղեստին։ Սաւուղ Տէրութեան գործիքի իրրև կոչեաւ լերանց վրայ, Ա. Թագ. ԻՉ. 20, կրնայ օրինակ բերուիլ Աբբաթացւոց սովորութիւնը, որ այս թռչունն առէք Տալածուելէ յոգնած տեսնելով, յանկարծ կը յարձակին անոր վրայ և կը զարնեն բրօք։ Երեմեայի ժԷ. 11 համարը լաւ ևս կրնանք թարգմանել այսպէս. Իրրև կաքաւ որ կը ժողվէ ձուեր զոր ինք ածած չէ։ Նշանակութիւնն այս է, օտար ձուոց վրայ թխսող կաքաւն ի զուր կը յոգնի, քանզի երբ ձագերը կ'ելլեն ձուէն, չեն ճանչնար զնա իրրև մայր։

Կեանք, ի Սուրբ Գիրս է կամ բնական, Ծննդ. Գ. 17, կամ հոգևոր, որպիսի է նորոգեալ հոգւոյ կեանքը, Հռոմ. Ը. 6, և կամ յաւիտենական, սուրբ և երանելի անմահութիւն, Յովհ. Գ. 36. Հռոմ. Զ. 23։ Քրիստոս բնական կենաց մեծ հեղինակն է, Կող. Ա. 16, նաև հոգևոր և յաւիտենական կենաց, Յովհ. ժԳ. 6. Զ. 47։ Քրիստոս գնեց այս հոգևոր յաւիտենական կեանքը փոխարէն ասելով իւր բուն կեանքը, և կու տայ այն հոգևոր յաւիտենական կեանքը ձրի իւր ժողովրդեան, Յովհ. ժ. 11, 28։ Քրիստոս է երկրիս վրայ աղբիւր իւր ժողովրդեան հոգևոր

Digitized by Google

կենաց, Գաղ. Բ. 20. վերջին օրը պիտի յարուցանէ զանոնք, և բնէ զանոնք յաւիտեան մնանակից իւր բուն կենացը, Յովհ. ժԱ. 25. ԺԴ. 19.

ԿԵԳԱՐ, անարդն, որգի Իսմայելի, Ծննդ. ԻԵ. 13, Հայր կեդարացւոց կամ կեդրացւոց զորս կը յիշէ Պլինիոս, և որ կը բնակէին մօտ ատ Նաբաթացիս յԱնապատն Արաբիոյ։ Նոր ցեղ հզօր և թուով բազում, բայց ոչ բարեհամբաւ, Սաղմ. ճԻ. 5։ Երբեմն յանուն ատցա կը կոչուին աղջկն իսկ Ինապատն Արաբիա և թափառական բնակիչք նորա, Ես. ԻԱ. 16, 17. Երե. 11։ Անոնց վրան-

ներն ի սեաւ ատևդ ուղտոս շատ գեղեցիկ տեսիլ կ'ընծայէին գաշտի վրայ, Երգ. Ա. 5։

ԿԵԴՄՈԹացիք, Ծննդ. ԺԵ. 19, Քանանացի ցեղ որ կը բնակէր ատեատց երկիրը յարեւելից Յորդանանու, շուրջ գՀերմոն լերամբ։ Ամենք խորհեցան Թէ կադմոս, կարծեցեալ գտիչն ալփաբետաց Յունաց, որ և կ'բուսի Թէ եկաւ յարեւելից, էր կեդմոնացի։ Եթէ այսպէս է, ապա ի կադմոսէ հնարեալ ալփաբետն ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ կեդմոնացւոց այբուբենը, քանզի յայտնի է Թէ Յունաց ալփաբետն փիւնիկեցւոց կամ հին Երբայեցւոց այբուբենէն է։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՆԻ ՀՈՎԻՏՊՆ՝ Ի ՀԱՐԱՒՈՑ. ՑԱՋՄԷ՝ ԿԵԴՐՈՆ, ՆԻ Ի ՁԱՅՄԷ՝ ՆՈՎՄ

ԿԵԳՐՈՆ, ձմեռնային հեղեղ, և ձորն ուր հոսէ այս հեղեղն, յարեւելից Երուսաղեմի։ Այս ձորը կը սկսի ասկաւ ինչ յարեւմտից հիւսիսոյ քաղաքին, կ'անցնի իբր կէս մղոն ի հիւսիսոյ այժմու պարսպին, և կը դառնայ ի հարաւ։ Հոս ձորն լայն և բաց է. բայց երբ կը վազէ ի հարաւոյ ի մէջ քաղաքին և Ձիթենեաց լերին, կ'լլայ անձուկ և խոր։ Մորիա լեռան դիմացը լոկ հեղեղ է, հարիւր չիսուն ոտք ի խոնարհ քան զպարիսպ

քաղաքին։ Կ'լլայ աւելի խոր, երբ կ'անցնի գԱկլոպամ, Ենովմի ձորը, և զաղբիւրն Ղեհեմայ. ապա կը դառնայ յարեւելս հարաւոյ, և նեղ և դաշտավէտ կիրճէ մը և Սրոյն Սարդայի կոչուած ատակալի անապատէն անցնելով կ'երթայ Մեռեալ ծովը։ Կեդրանի հեղեղատն զարգիս չար է տարուայն մեծ մասը. անձրեւոտ եղանակներու մէջ անգամ միշտ չի հոսիր հեղեղատը. ծանր և շարունակ անձրեւներ միայն կը յարուցանեն հե-

Digitized by Google

զնդ յորդ բայց սակաւակեաց։ Հեղեզեան անցնելու համար կայ անցք մը քարերէ և մխակամարակայ կամուրջ մը ի մէջ Աբրոյն Սահմանոյ գրան և Գևբեսմանի պարտիզին։ Թերևս այս ճամբով փախաւ Դաւիթ յԱբիսողոմայ, Բ Թագ. ժԵ. 23, և փրկիչն մեր յաճախ կ'անցնէր այս ճամբէն յերթալն ի Բեթանիա, ի լեառն Ձիթենեաց և ի Գեթսեմանի, Ցովհ. ԺԸ. 1, 2. Այս անգին և եղեամի անգին մէջ, հոն ուր ասիք ի բան կը խառնուին, Թագաւորքն Ասա, Ցովսիա և եզեկիա կորուսին կուռ-քերը և գարշութիւնները որով պղծեալ էր երուսաղէմ, Գ Թագ. ԺԵ. 13. Դ Թագ. ԻԳ. 4, 6, 12. Բ Մնաց. ԼԹ. 16։ Տես ՆՇովմ և ԵՓառաւաղէմ։ Հին կեդրոնի չուրերուն մէկ մասը կ'երթայ բուն իսկ տաճարէն, և այլևայլ ճիւղ բաժնուելով կ'երթայ անգին մինչև խորագոյն տեղը։ Եզեկիէլ մարգարէ այս բանը գեղեցիկ և զարմանալի ոճով կը փոխէ, գուշակելով աստուածային շնորհաց գետը որ պիտի նորոգէր գաւառները։ Եզեկիէլ նկարագրեալ գետը կ'երթայ տաճարէն, Ատուածգոյ տեղւոյն քովէն, կը հասէ միշտ աճելով, և վայրկ անապատներուն կուտայ կանաչութիւն, պտղաբերութիւն և գեղեցկութիւն, նոյ մանաւանդ կը բժշկէ նոյն իսկ Մեռեալ ծովուն գաւառները չուրերը, Եզեկ. Խէ. 1–12։

Կեղծաւոր, այն որ դերասանի պէս կը ձևացնէ թէ է՛ ինչ որ չէ։ Կեղծաւոր անունը կը տրուի ընդհանրապէս անոնց որ կ'ատանուն առաքինութեան կամ բարեպաշտութեան կերպարանք, առանց ունենալու զայն արդեամբ։ Մեր փրկիչն իրրև կեղծաւոր կը յանդիմանէր զՓարիսեցիս, Ղուկ. ԺԲ. 1։

Կեցգտնակերպութիւն, Դ Թագ. ԻԳ. 5, երբայեցերէն բառը կը նշանակէ ծիածան, լեռ, և կը գործածուի ցուցնելու համար զոգիականին երկուասանն աստեղատունները, ընդ որս որպէս թէ կը մտնէ և կ'ելլէ արեգակն իւր տարեկան ատրևոյթ շրջանին մէջ ընդ կամարն երկնից։ Հրեայք այս համատատութիւնները կը պահեն իբրև աստուած։ Տես և Ծննդ. Լէ. 9։

Կենդանագիր, հին ժողովուրդ գրանու, զորոց երկերն խոստացաւ Ատուած զուսակին Աբրահամոյ, Ծննդ. ԺԹ. 19։ Կ'երևի թէ կենդանագիր ընդ այլ գրանագիս խառնուած, և կորուսած էին իրենց անգհական անունն յատկապէս քան զՑեսու։ Կենդանագիրք տարբեր են ի կենդանեղէնց, այսինքն յորդւոց կենդանոյ։ Կենդանի անուամբ երկու անձինք կը յիշուին ի պատմութեան Սուրբ Գրոց, երկոքին ևս յետոյ են քան զկենդանագիրս, Ծննդ. Լ. 15, 42, ցԵս. ԺԹ. 6. ԺԱ. 17։

Կենդանի, ժողովուրդ որ կը բնակէր յարևմտից Մեռեալ ծովուն, և տարածուեցան մինչև Ալեքսանդրիա։ Ցոթոր, անուն Մովսիսի, էր կենդանի, և անոր ընտանիքն խնայելացաւ հետ երթալով, ուրիշ կենդանոց հետ բնակեցան աւետեաց երկրին այլևայլ կողմերը, Դատ. Ա. 16. Դ. 11. Ա Թագ. Լ. 29. Ա Մբնաց. Բ 55։ Գիրքեր և ինքաբանութիւնք ասոնց անուանուին էին։ Կ'երևի թէ կենդանիք կը ճանչնային և կը պաշտէին զՀովս, և բոլոր ցեղը բարեկամ էր երբայեցւոց։ Յատուկ խնամք կենդանոց երբ գնոց կորուսանել զԱմազիկացիս յորոց մինչ կը ընակէին կենդանիք, Թուս. ԻԻ. 21, 22. Ա Թագ. ժ Ե. 6։

Կենքբա, Նաւասհանգիստ կորնթոսի, այժմ կոչի Ղխբրիս, ուստի Նաւարկեց Պօղոս եփեսոս երթալոճ, Գործ. ԺՀ. 18։ Իր վաճառատեղի։ Ի սկզբան հոս եկեղեցի կար, Հռովմ. ԺԶ. 1։ Կարնթոսի պարանոցին ստրուկներուն կողմն էր քաղաքը, ուր կամ բնն մղոն յարևելից կարնթոսի։ Մեռ նաւասհանգիստն էր Ղեբէոն, յարևմտեան ծովեզերք պարանոցին։

Կեսարիա, սակաւ կոչեցեալ Կեսարիա Պաղեստինացւոց, էր առ ևզերբ Միջերկրական ծովուն, ի մէջ Ցոպպէի և Տիւրոսի։ Ի սկզբան էր փոքր տեղի, կոչեցեալ Աբոյռգոյ աշտարակ, բայց վերոյն չինուեցաւ մեծ պայծառութեամբ։ Հերովդէս Մեծ ամրացուց այս քաղաքը և չինեց նաւասհանգիստ կանգնելով թաւմէն

Digitized by Google

ընդարձակ, նաև զարդարեց քաղաքը հոյակապ շինուածովք, և կոչեց Կեսարիա, ի պատիւ Օգոստեայ։ Գրեթէ ամենայն բնակիչք քաղաքին էին Ցոյնք, և Հերովդէս հաստատեաց հնգամեայ խաղեր ի պատիւ կայսերն։ Այս Կեսարիա էր մայրաքաղաք Հրէաստանի ատ. Մինչև Հերովդիս և ատ. Հերովդիս Ագրիպպաս Ա. էր նաև նոքա Հռովմայեցի կառավարիչք, մինչ Հրեաստան կը կառավարուէր իրրև Հռովմէական նահանգ։ Սակայ խռովութիւնները կ'բլլային հոս ի մէջ Ցունաց, Հռովմայեցւոց և Հրէից, այնպէս որ կ'բսուի թէ անգամ մը 20,000 մարդ ինկաւ մէկ օրուան մէջ։

Աւետարանին պատմութեան մէջ կը յիշուի Կեսարիա իրրև տեղի ընակութեան Փիլիպպոսի աւետարանչին, Գործ. Ը. 40. ԻԱ. 8, և կոռնելիոսի հարիւրապետին, որ եղաւ առաջին պտուղ ի հեթանոսաց, Գործ. ժ. ԺԱ. 1–18։ Հոն զարնուեցաւ Հերովդէս Ագրիպպաս Աստուծոյ հրեշտակէն, Գործ. ԺՏ. 20–23։ Պօղոս շատ անգամ ցցնելութիւն բրաւ հոն, Գործ. Թ. 30. ԺԸ. 22. ԻԱ. 8, 16. հոն ելաւ առաջի փելիքսի որ գողաց առաքելոյն խրատէն, Գործ. ԻԴ. 23. ԻՌ. հոն բանտարկեցաւ երկու տարի և յետ գառաքելոյ առաջի փեստոսի և Ագրիպպայ, նաւարկեց անկէ ի Հռովմ, Գործ. ԻԸ. 26. ԻԶ. 1։ Այս կեսարիա զարդիս է կոչ. աւերակաց։

Կեսարիա փիլիպպեայ, քաղաք երկք կամ չորս մղոն յորևկէից Դանայ, մօտ յորևկէական ակունս Ցորդանանու։ Ի հնումն կը կոչուէր Պանէասա, Պան աստուածոյն նուիրեալ այրէ մը, ուստի կը բղխէր մին յակունց Ցորդանանու։ Այս կեսարիա էր ուր լերինք յորևմտից Հարմոնի կը կցին գաշտին որ է ի վերոյ լճին Հուլէյի, բարձր լեռնագաշտի մը վրայ, շուրջ պատչարեալ ի ծարծարոյ և յատուաց, հզօր և ամուր պատերով։ Փիլիպպոս, Տքաքսնացաց չորրորդապետն, ընդարձակեց և գեղեցկացուց այս քաղաքը, և կոչեց կեսարիա ի պատիւ Տիբերի կայսեր։ և փիլիպպոսի անունը յատնցաւ յայն՝ որպէսզի Հռովմայեցւոց այս կեսարիայն միւս կեսարիայէն որ առ Միջերկրականաւ։ Գրեթէտաս ազգեալ թիւն ըրաւ այս քաղաքին ատեան ինչ յատակ քան զոյլակերպութիւնն իւր, Մատթ. ԺԶ. 13–28. Մարկ. Ը. 27–38. Ղուկ. Թ. 18, 27։ Ներաւ ոգեմի աւերումն եղեր, Տիտոս հոս կատարել տուաւ զՀրեայ գերեա իրարու հետ և զիրար սպանանել ի տաւերամարտի։ Ատ. խաչակիրք շատ փոփոխութիւն կրեց կեսարիա, և զարդիս է գծուծ գիւղ աւերակներու մէջ։

Կերակուր։ Զերեքիր թէ հին Երբայեցիք մանաւանդ եղանակներ ունէին կերակուրներ համեմելու և հանգերձելու։ Ալ գտնենք անոնց մէջ խորոված և խաշած միս, և համեմած։ Մսվաճառ կ'ապգելու անոնց եփել զուլ ի կաթին մօր իւրոյ, Ել. ԻԳ. 19. Լ. 26, պատուէր մը որ մնայդեպրութիւն տոքնցնելու համար էր, և թերևս չթոդլու համար զանոնք հետևիլ իրենց գրացի ազգաց այս կռապաշտ սովորութեանը։ Հրէից արգելքեալ էր նաև գինուլ կովը և անոր որթն, ոչխարը և գառնը, այծը և ուլը միանգամայն ի միում ատեր։ Հրեայք չէին կրնար նաև քան օրինաց կարել կերգանին անասնոյ մէկ մասն ուտելու համար զայն հում կամ եփած։ Արգելեալ էր նաև ուտել ի մսոյ սուրբ կամ ուտելի անասնոյ մը որ ինքնին կը մեռնէր կամ կը հեղձնուր առանց արիւն թափելու։ Նոյնպէս օրէն չէր արևիցէ Հրէի ուտել կերակուր զոր ատրոգգէ մը պատրաստած էր, և ոչ իսկ ատրազգէ մը խոհանոցի կապրանին իւր խոհարանին մէջ գործածել թոյլ տալով էր Հրէի մը։

Արիւն և կամ հեղձուցեալ ուտելու արգելքը միշտ ճշդիս պահեցին Հրեայք։ Քրիստոնեայ եկեղեցւոյն մէջ ի հեղձուցելոյ և յարիւնէ զգուշանալու պատուէրը տևեց երկար տաեն, վասն զի տրուեցաւ առաքելոց ժողովէն Հրաւագրեմ, և ծանուցուեցաւ հեթանոսութենէ դարձողաց հաւատացելոց, Գործ. ժԵ։

Նախկին եկեղեցւոյ մէջ շատ վէճեր եղան կռոց զոհեալ կերակուրներ ուտելու վրայ։ Նորոգ գործեալ Քրիստոնեաներէն ամենք գիտնալով

Digitized by Google

թէ կուռք ոչինչ են, և թէ Քրիստոս ջնջեց խաղաղութիւնը որ ի մէջ սուրբ և պիղծ անասնոց, կ'ուտէին անխըտիր ինչ որ անոնց առջև կը տրուէր, նոյն իսկ հեթանոսաց մէջ, առանց հարցնելու թէ կերակուրը նուիրեալ էր թէ ոչ կուռց։ Նոյն ազատութեամբ կը գնէին նաև ւսւսերկրը վաճառանոցներէ, առանց նկատելու թէ սուրբ կամ թէ պիղծ էին ըստ օրինաց Մովսիսի, կամ թէ նուիրեալ էին թէ ոչ կուռց։ Բայց տակաւ և տգէտ Քրիստոնեայք կը գայթակղէին ազատամիտ Քրիստոնէից պիղծ կամ զոհեալ ուտելու անխտրութենէն, կարծելով թէ կուռց զոհեալ կերակուրներէ ուտելով մնանկիկ կ'ըլլային կուռց զոհ մատուցանելու համաբերշտ և պիղծ պաշտամանն։ Կարծեաց այս առաքելութիւնն ի մէջ առաջնեաց աշակերտաց առիթից զաւակութեան Հաւատոյ Սրբոյ ազդմամբ լուծել այս խնդիրը, ստատ Պօղոսի թուղթերուն մէջ կը գտնենք կանոնս ներ թէ՛ անոնց հետամուտ որ կը խղճէին ուտել զոհեալ, և թէ՛ անոնց հետամուտ որ կ'ուտէին ամենևին առանց խղճի։ Ասոնցմէ, այսինքն անոնք որ անսալով իրենց խղճի մեաց խնամով կը զգուշանային այնպիսի կերակուրներէ, կը խրատուին սիրով վարուիլ անոնց հետ որ չուտեն այնպիսի խիղճ. և այս վերջիններն, թէպէտ ազատ էին գնել և ուտել այնպիսի կերակուրներ առանց խղճելու, քանզի կերակուր մը կուռց նուիրուելով առանձնէն չի պղծուիր, կը խրատուին ասոնք Քրիստոնէական սիրոյ և խոհեմութեան ազագաւ զգուշանալ վասն այլոց որ կը գայթակղին, կը դժհամակին կամ թերևս կը հրապուրին ի մեղս, Հռոմ. ժԴ. 20–23. Ա Կորնթ. Ը. ժ. 19–33. Տես Ա. 5։ Այս ընդհանուր սկզբունքը գործադրելի է ի նմանօրինակ գէպս։ Ուստի պարտիմնք նաև մենք հետևիլ անձնուրաց առաքելոյն օրինակին զոհելով մեր ազատամտութիւնը, սուր որ կը տեսնենք թէ մեր ազատամտութիւնը կրնայ գայթակղութեան և մեղաց պատճառ ըլլալ այլոց։

Կնփաս, ի՛, Ասորերէն կամ յատին երբայերէն անուն տուեալ գետոն ի Քրիստոսէ, ցովհ. Ա. 42։ Յունարէն և Լատիներէն Պետրոս բառը միևնոյն նշանակութիւնն ունի։ Տես Պետրոս։

Կեդրոն, ձորի դաշտին մէջ։ Դաւիթ ազատեց այս քաղաքը փղշտացիներէն որ պաշարած էին զայն, բայց յետոյ քաղաքացիք կ'ուզէին Սաուղի ձեռքը մատնել իրենց ազատիչը, Ա Թագ. ԻԳ. 1–13. երեմ. Գ. 13։

Կետ, մեզի ծանօթ ծովային ասնասնոց մէջ քան զայլ վիխաորին, ցոբ. Ը. 12։ Կէտ թարգմանուած է, Ծննդ. Ա. 21, երբայեցերէն բառը որ կը նշանակէ արևնիցէ սհսգին և անարի գազան ծովային, "Մեծ ձուկը" որ գծռնեան կլնց յայտնի չէ թէ ինչ ձուկ էր, քանզի ցունեաէն բառն ասա Մատթէի, գլ. ԺԲ. 40, անկայտ է։ Բայց բուն կէտ ձկունք, ինչպէս նաև յայթի շնաձկունք կը գտնուէին ի Հնդ. ծովն Միջերկրական ծովուն մէջ։

Կիբբոթ–հաթթաւա, էբէբէմէ ցանկութեան, մին յօթևանաց Իսրայէլացւոց յանապատին։ Հոն խնդրեցին ուտելու համար միս Ասուածմէ, բսեղով թէ ձանձրացած էին մանանայէն, Թուս. ԺԱ. 34, 35. ԼԳ. 16։ Լորամարգի տուեցաւ անոնց մեծ բազմութեամբ. բայց մինչ կերակուրն յատամնոնս նոցա էր, Ասուած զարկաւ անանցիկ ցասկոտի բազմութիւն, որ տեղին կոչուեցաւ "Գերեզմանք ցանկացելոց," Սաղմ. ՀՀ. 30, 31, յիշատակ յաշտարակ բոլոր մարդ կային ազգին որ անկմանն մեղաց գէմ, Ա կորնթ. Ժ. 6։

Կիբբիք, Ասյս բառը կը նշանակէ ոչ ինչ գիտեմ է։ Հասանականապէս էր անուն երասշտական գործոյ կամ տգէ ինչ երասշտութեան որ եկած էր ի գիտեալ, ուր Դաւիթ քնակեցաւ ժամանակ մը, մինչ կը Հայածուէր ի Սաուղայ, Ա Թագ. ԻԵ. 1–7։ Իսկ գիտէ բառը կը նշանակէ նբբայերէն հնչան. Ասած ոչ սակաւք կարծեցին թէ կիթեթիթ կը նշանակէր սեռակ մը երասշտական գործի կամ գիտոն որ կը գործածուէր այգեկիզ ժամանակ։ Ասյս բառը կը գտնուի ի վերնագրին Ը., ՀԱ. և ՀԴ.

Սազմոսաց, որոց բոլորն ալ կը պատհանին երաժշտական ազգաւ նուագ կամ եղանակ։

Կիլիկիա, Հարուստային աբեւելեան գաւառ փոքրուն Ասիոյ, ունէր սահմանն ի հիւսիսոյ Տիւրոսի շղթան, որ կը բաժնէր զնա ի կապադովկիոյ, ի Լիկաոնիոյ և Իսաւրիոյ, ի հարաւոյ՝ Միջերկրական ծովը, յարեւելից՝ զԱսորիս և յարեւմտից՝ զՊամփիւղիա։ Կիլիկիոյ աբեւմտեան մասը խիտ և լեռնային էր, աբեւելեանը՝ մեղմ և դաշտային։ Կիլիկեան եղեալ փոխանակ բդեշխի ի Կիլիկիա։ Այս գաւառին մայրաքաղաքը էր Տարսոն, ուրկէ ծննդեան առաքելոյն Պօղոսի, Գործ. Ջ. 9։ Հրեայք շատ էին Կիլիկիա, և անդադար հազորդակցութեան մէջ ընդ Երուսաղէմի, և Երուսաղէմի Հրէից պէս հակառակ Քրիստոնէութեան յառաջադիմութեանը։ Նոյն իսկ Պօղոս մանկութենէ եղած կ'երթայ հրապարակական վիճաբանութեանց ընդ Ստեփանոսի, Գործ. Ջ. 9. Ի. 58։ Յետ դարձին ի Քրիստոնէութիւն, Պօղոս գնաց իւր հայրենիքը, Գործ. Թ. 30. Գաղ. Ա. 21, և հաստատուց եկեղեցիներ, որ կը յիշուին Երուսաղէմի ժողովին կողմն գրուած նամակին մէջ, Գործ. ԺԵ. 23։ Պօղոս յետոյ դարձեալ առաքելական պցեպութիւն մը ըրաւ Կիլիկիոյ եկեղեցիներուն, զանոնք հաստատելու և ծաղկեցնելու նպատակաւ, Գործ. ԺԵ. 36, 41։

Կիճ. կը յիշուի ի Սաւրբ Գիրս իբրև սիրելի և պատուական ընկեր և օգնական, ոչ թէ ազգականի մերձութուն, Կ'նգ. Բ. 23, 24, ստանձնեալ իբրև հարկաւոր ի լրացնել զմարդն, Կ'նգ. Բ. 18. և թէպէտ պաշտօնէ երկրորդ, Կ'նգ. Գ. 16. Ա Կորնթ. ԺԱ. 3, 8, 9. ԺԲ. 34, 35. Ա Տիմ. Բ. 11–14, մանաւանդ պատճառ է ասկայն այն պաշտօնին համար, և այնպէս պիտանի է այն պաշտօնին մէջ ինչպէս այրն յիւրումն։ Այրը և կինն արդարև էապէս մի են, և միոյն բնական յատկութիւններն այնպէս կը պատասխանեն յատկութեանց միւսոյն, որ երկու քին յատկութիւններըը միանգամայն են հինն քան սրբիչ սրեւիցէ միութիւն խանգակաթ և սեռական միութեան։ Ա յսպէս Սաւրբ Գիրքը Հրեայ կինը բաժնեցուցած է վեր քան զկէսն անոս կանայս. և Հին կտակարանը կ'ընծայեցնէ կանանցի բարուց ազնիս պատկերներ։ Բայց և աւելի մեծ է խորհրդ սր կայ ի մէջ հինն անոս և Քրիստոնեայ կնոջ. հնն անոս կինը մտոք և արտաքս միանգամայն յետնեալ, զատուցեալ և վտարեալ է, և ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ խաղալիկ և ատրուկ ատնեն. սակ քրիստոնեայ կինն է կրթեալ, ազնուացեալ, զուարճութիւն և օրհնութիւն աշխարհի։ Քրիստոնէութիւնը կ'արդելէ բազմակնութիւնը և կինն արձակել բաց ի միոյէ պատճառէ, Մատթ. Ե. 32. ԺԹ. 3–9. կը տովեցնէ թէ այր և կին, թէ կապեալ և թէ ազատ, մի ևն ի Քրիստոս, Գաղ. Գ. 28, և թէ երկինքը պիտի չտանուն զիրար իրրև ամուսին, այլ պիտի ըլլան իրրև հրեշտակ Աստուծոյ, Մատթ. ԻԲ. 30։ Արդարև առաջին եղաւ կինը յանկման, բայց պատուեցաւ ընդունելով ի մերձաւոր ազգակցութիւն Փրկչին աշխարհի, և կանայք եղան մեծագործ բարեկամք Քրիստոսի մինչդեռ յաչխարհի էր։ Առաջին անիծից գլխաւոր բեռը ծանրացաւ կնոջ վրայ. բայց կանանց, իբրև անդամոց եկեղեցւոյ, թուով առաւելութիւնը քան արանց, կը ցուցնէ թէ Աստուծոյ խորհուրդն էր չնորհքը զոր պիտի տար մերգութեան աւելի առատութեամբ տալ կնոջ մարդոյ որ առաջին եղաւ ի մեղանչել և ի կրել։

Աստեղեան ազգս կանայք մեծաց զատուցեալ կ'ապրին յարանց. չեն տեսանուր հրապարակաւ բայց եթէ զբաղեալ, և չունին մուտ հաստատ կաց ընկերութեան մէջ, և չեն երեսիր հիւրոց որ կու գան յայցելութիւն արանց և եղբարց նոցա, ի ճաշ անգամ չեն նստիր արանց հետ որոց ազգականն են։ Գիւղերու մէջ կանայք այնչափ զատուած չեն որչափ քաղաքներու մէջ, և ոչ այնչափ հերիւց արչափ ուրիշ ազգաց մէջ կը պահպանի այս սովորութիւնը։ Կանանց գործն էր ընդհանրապէս առ անհն զբազմունք, Առակ. ԼԱ., ինչպէս

Digitized by Google

ցորեն ապրել, հոգ թերել, կար, ասղնագործութիւն, այլովքն հանդերձ. Աղքատ կանայք կը շրջէին ճոպաղ հնձոց ժամանակ, նահապետաց դրստերք կ'արածէին հաւ իրենց հայրենի հօտերը, Ծննդ. իմ. 9. եղ. բ. 16. և գրեթէ ամէն առտիճանի կանանց գործն էր ի պէտս ընտանեաց կրել ջուր, զոր կը բերէին սափորով իրենց առուերուն վրայ, շատ անգամ բաւական հեռաւոր տեղերէ, Ծննդ. իմ. 15–20. ցովհ. դ. 28.

ԿԻՆԱՄՈՆ, մին ի նիւթոց յորոց կը կազմուէր անուշահոտ ձէթը որով օծութեան խորանը և նուիրական սաւօխքը, Ել. լ. 23. Առակ. է. 17. Երգ. դ. 14. Իր քանի ուրք քարձրացող ծուխի մը նիւթերին կեղևէն է, զոր քերծելով կը կորզուի շերտ շերտ նեղ և գալարուած, ինչպէս կը գտնուի ի վաճառանոցս։ Կինամոնի գոյնն է մուխ կարմիր, ասատկահամ. համեմային և քաղցրաբոյր։ Ընտիր տեսակը կոչ. գայ ի Սէյլանայ, ցայտ. ժէ. 13.

ԿԻՊՐՈՍ, կղզի մեծ Միջերկրական ծովուն մէջ, յարեւելեան հիւսիսային կողման ծովուն որ է ի մէջ Կիլիկիոյ և Ասորւոց։ Ի իւր հարուր ը քառասունն մղոն երկայն, իսկ լայնութիւնը կը փոխուի հինկէ մինչև յիսուն մղոն Կիպրոսի բնակիչք ի հնումն ընկղմեալ էին ամէն տեսակ զեղխութեան և անառականութեան մէջ։ Անոնց գլխաւոր աստուածն էր Աստղիկ որ հայկապ մեհեան ունէր ի Պափոս։ Կղզին էր շատ պտղաբեր և գինաւէտ, ունէր առատ ձէթ և մեղր, սար և պղինձ և ակոտ և ազնիւ տեսակ ինչ բիւրեղի կամ պտղպտղակի։ Ունէր նաև մեծամեծ անտառներ նռնոց, կղզւոյն քաղաքներէն կը յիշուին Նոր Կատակարանին մէջ Պափոս սրեւմտեան եզերքը, և Սաղամիս՝ սրեւելեան եզերքը։ Աւերատարներ քարոզելեցաւ ի Կիպրոս շատ կանուխ։ Գործ. ժԱ. 19։ Բառնաբաս և Մնասեան և ուրիշ երեւելի Քրիստոնեայք բնիկ Կիպրացի էին, Գործ. ժԱ. 20. իե. 16։ Առաքեալքն Պօղոս և Բառնաբաս առաքելական շրջան մը բրին Կիպրոս յամի Տ՚ն. 44, Գործ. ժԳ. 39. իե. 4։

ԿԻՍՈՑ, զարդիա՝ Մուկոդդա, հեղեղատ որ կը բղխի Ցեղայելի դաշտին մէջ, մօտ ի ատորոտ թաղօր լերին։ Մեծ դաշտն անցնելէն, և մանր մանր գետակներ ընդունելէն ետքը, կը հոսէ առ առաջի կարմրագոյն լերան, և կը թափի Միջերկրական ծովը, առակաւ ինչ հեռի Յաքեայէ։ Կիսոն կարմրագոյն բոլոր ջուրերն ընդունելով կ'երկայ աշնասոյս գետ իւր բերնէն մինչև ծովն մղոն տեղ. բայց բոլոր սրեւելեան մասը կը ցամքի բոլոր ամառը, վասն զի մեծ դաշտն ընդ որ կ'անցնէ՝ հիմնատ առանց անառատի է։ Բայց և այնպէս ձմեռը և յորդ անձրեւներէն ետք ը, յորդելով կ'երկայ յայթ և արագընթաց հեղեղ։ Ելեսեայի զօրաց կիսոնի մէջ, Դատ. դ. 13. ե. 21, հեղձնոյն ճիշդ օրինակը տուին Ալբարացիք, երբ 1799, ապրիլի 18 ին, թաթոր լերան կատուն ետքը կը փախչէին յերեսաց Գաղեացի զօրաց։

ԿԻՏՈՑԻՔ, սերունդք Քաւանայ, որգւոյ Քարէթի, և անանց երկիրը, Ծննդ. ժ. 10։ Կիտոցի բառը թուի թէ կը նշանակէր ի սկզբան Կիպրոս կղզին, և ընդարձակ մնոց առնուած է նաև ցուցնելու Միջերկրականին ուրիշ կղզիները և շրջակայ երկիրներ, գոլորիմակ Մակեդոնիա, Դան. ժԱ. 30, և Հռոմ, Թուա. իդ. 24։

ԿԻՔ, ի. Ամբար քաղաք Մովաբու, կը կոչուի նաև Կիրհարեթ և Կիրհարէս, Ես. ժե. 1. ժՋ. 7, 11. Երեմ. խԸ. 31։ Իսրայելի թագաւորն

ցավըտամ անգամ մը գրեթէ հիմնա-
յատակ ըրաւ գիւղը, Դ Թագ. Գ.
25։ Զարդիս կը կռչուի Քերթող, և
անոնի իրը երեք Հարիւր երդ, ոեպա-
ցեալ բլլոյ վրայ Ձորակի մը գլուխը
որ կ'երթայ Հնգետասան մղոն վեր
Մովաբու լեռները։ Այժմու բնակ-
չաց երեք չորրորդն է անուամբ Քրես-
տոնեայ, և չարաչար կը Տարատա-
Տարուին ընկակայ Արաբացիներէն։

2. Գաւառ՝ ուր Թագաւոր Փաղա-
ատար գերի տարաւ Դամասկոսի ժո-
ղովուրդը, Դ Թագ. ԺՁ. 9։ Կը
կարծուի Թէ էր մնտ ի կուր գետ,
յորևելից հիւսիսոյ Հայաստանի։
Կուր կը Տուէ յարևելս Տարաւոյ,
և միանալով Եփռատայ Տետ կը Թա-
փի կասպից ծովը։

ԿԻՐԵՆԷ, քաղաք և գաւառ Լի-
բիոյ, յարևմտից եգիպտոսի, ի մէջ
Ծովածոցին որ կը կոչուի Մեծ Սիրդ
և Մարէոտիս ու ծովակի որ զարդիս կը
կոչուի Գայրսան, Պարզա գաւառին
մէջ։ Կիւրենէ ժամանակաւ կը կոչ-
ուէր Պենտապոլիս, հինգ գլխաւոր
քաղաքաց պատճառաւ որ էին այն
գաւառին մէջ, այսինքն՝ Կիւրենէ,
Ապողոնիա, Ակեռնոյէ, Բերենիկէ
և Պտղոմայիս։ Ատի էր Սիմոն Կի-
բենացի, Տայր Ալէքսանդրի և Ռու-
փոյ, և Հռովմայեցի զինուորը բռնե-
ցին զնա օգնել Քրիստոսի խաչը
կրելու, Մատթ. Ի. 32. Ղուկ.
ԻԳ. 26։ Կիւրենէ գաւառին մէջ
կային շատ Հրեաներ, որոց մեծ մասն
ընկալաւ Քրիստոնէութիւնը, Թէպէտ
այլք մեծ յամառութեամբ Տակա-
ռակեցան, Գործ. ժԱ. 20. ԺԳ. 1։
Նաև Գործ. Ջ. 9։

ԿԻՐԵՆԵԱՑԻ, կամ, ըստ իւր լատի-
նական յորջորջման, Պարզիոս Սուղ-
պիկիոս Կուիրինոս, էր կուսակալ
երկրին Աստուց, Ղուկ. Բ. 2։ Ըստ
պատմութեան Կուիրինոս կուսակալ
էր Աստուց Ղուկասու մէջ յիշուած
թուականէն քանի մը տարի ետքը,
և աշխարհահամարը զոր կը յիշէ
Ղուկաս՝ եղաւ, ըստ արտաքին
պատմչաց, երբ Քրիստոս ուի կամ
տասը տարուան էր։ Ուստի Ղուկաս
վերյիշեալ Համարը կրնայ Թարգ-
մանուիլ այսպէս. "Աւյս աշխարհա-
կան եղաւ նախ ատ Կիւրենեան որ
էր կուսակալ Ասորւոց," Տես և
Գործ. Ե. 37։

Ըստ նորագոյն քննութեանց Կի-
րենիոս հաւանականապէս եղաւ եր-
կիցս կուսակալ Ասորւոց երկրին,
առաջին անգամ Ղուկասու Բ. գլու-
խոյն 2 Համարին մէջ յիշուած Թա-
կաւորին։

ԿԻՒՐՈՍ, որպէս կամբիւսեայ Թա-
գաւորին Պարսից, և Մանդանեայ
գաւառ Աժգահակայ Թագաւորին
Մարաց։ Կիւրոս օգնեց մծրեզբօր
իւրում Կիաքսարայ (կոչեցեալ "Դա-
րեհ մեդ" ի Սուրբ Գիրս) նուաճել
փղոր Ասիա, և ապա Մարաց և
Պարսից միացեալ զօրութեամբ ա-
ռաւ զԲաբելոն և ջնջեց Քաղդէա-
ւոց ազգութիւնը։ Կիւրոս առաւե-
կին իւր մծրեզբօր կիաքսարայ դուս-
տրը, և այսպէս յետ միաՏուսց Մա-
րաց և Պարսից ազգութիւնը։ Կիւրոս
կանխաւ յիշուած է յՀայեայ, ԽԴ.
28. Խե. 1–7, իբրև ազատարար Հը-
բեից, քանզի Կիւրոս Հանեց առաջին
անգամ Հրաման դառնալ Հրէից
գերութեան իրենց երկիրը, Բ Մնաց.
Լ.Ջ. 22, 23. Եզր. Ա. 1–4։ Դանիէլ
մարգարէ էր սիրելի պաշտօնեայ Կիւ-
րոսի, Դան. Ջ. 28։

ԿԱՂԱՄԱ, կը յիշուի, Փիլ. Դ. 3։
Թէպէտ առանց ապացոյցի, կը կար-
ծուի ոտկայն Թէ այս այն ԿաղամԷան
էր որ յետոյ եղաւ եպիսկոպոս ի Հը-
ռոմ, և ընդՀանրապէս կը կոչուի
ԿաղամԷա Հռովմայեցի։ Երբ կարծեաց
եկեղեցին յոյժ լալ էր երկպատա-
կութենէ, ԿաղամԷա գիրս առ Կորն-
թացիս Թուղթ մը։ Այս Թուղթն
այնպէս յարգի էր առ Նախնի գրիս-
տոնեայս, որ շատ եկեղեցիներու մէջ
կը կարդացուէր Հրապարակաւ։

ԿԱԳԱՔ։ Երբայեցերէն բառը որ
ընդՀանրապէս կոչի կը Թարգմանուի
կը նշանակէ բուն ցամաք երկիր,
բնականի երկիր, որպ Տակառակն է
ջուր, ծով և գետ, Ես. ԽԹ. 15։
Տես և Ես. Ա. 2։ Ուստի ընդՀակառա-
կին ջրոյ Տակառակին, այսինքն ցա-
մաք ցայտնելու Համար կը գործած-
ուի, և կը նշանակէ ջրոյ մեռ երկիր,
մնատմբ իւրք տղոցեալ կամ բոլոր-
ովին չուրջ պատեալ ի ջրոյ, այսինքն՝

Digitized by Google

ծովեզերեայ երկիր, ծովափն, կղզի։ կը նշանակէ ծովափն, երբ Աղովստո-ս վրայ է խօսքը, ես. ի. 6, կամ Տիւրոսի վրայ, ես. իԳ. 2, 6, կամ Փեղոպոնեսի, այսինքն Յունաց վրայ, եզեկ. իէ. 7. "կղզիք եղիսայի։„ կը նշանակէ բուն կղզի, երբ խօսքը կափարտրի, այսինքն Կրետէի վրայ է, երեմ. խէ. 4. նաև երեմ. Բ. 10. նոյնպէս Սաղմ. Ղէ. 4, նաև եսթ. ժ. 1, ուր կղզիք ծովու խօսքը կը նշանակէ բուն կղզի։ Այս բառին յոգնակին, կղզիք, կը գործածուէր առ Հրեայս ցուցնելու համար հեռաւոր երկիրներ անդր քան զծով, այսինքն Թէ՛ ծովափանք և Թէ կղզիք. և մանաւանդ արևմտից կղզիները և ծովեզերեայ երկիրները, որոց անհրեակ էին Հրեայք փիւնիկեցւոց նաւարկութենէն, ես. իԳ. 15. Բ 15. Երե. 4, 10, 12. Սաղմ. ՀՔ. 10։ եզեկ. իէ. 15 կը Թուի ակնարկել Արեւելեան Հնդկաց Աբրիսիզղատոյր։

կղեովպատ, այր Մարիամայ, Յակ. ԺԲ. 25, կը կոչուի նաև Աղփեոս, Ղուկ. Իդ. 18 համաբերին մէջ յիշուած կղէովպատ հաւանականապէս առաքեալ անձ էր։

կղօդա, փոքր կղզի մեռ յարեւմտեան հարաւային ափն Կրետէի։ Անոր մեռ անցաւ Պօղոս երբ կ'երթար Նաւով Երուսաղէմ, Գործ. իէ. 16։ Զարդիս կը կոչուի Կոցդոյ, ուր իբր երեսուն ընտանիք կը բնակին։

կղօդիա, կամ, կին Քրիստոնեայ, որ հաւանականապէս գործակից էր ի հաւատոյ քարոզութեամբ Պօղոսի ի Հռովմ, Բ Տիմ. Դ. 21։

կղօդիոս, կամ, հինգերորդ կայսր Հռովմայ, յաջորդ կայիոսի կալիգուլայի, յամի Տն. 41, և նախորդ Ներոնի. Թագաւորեց երեքտասան տար։ Տուաւ Թագաւորական իշխանութիւն Ագրիպպայի Հրեաստանի վրայ, որ յետ մեռհաւան Ագրիպպայի երկամեայ նահանգ Հռովմեական, յամի Տն. 45։ Զայնու ժամանակաւ պատահեցաւ հաւանականապէս սոսկ գուշակել յԱգաբոսէ, Գործ. ԺԱ. 28։ Իր կայսրութեան ինն երորդ տարին կղոդիոս արտաքսեց Հրեաներն ի Հռովմայ, Գործ. ԺՉ. 2։ Յամի Տն. 43–44, զորոյ արշաւեց ի Բրիտանիա։ Թունաւորեալով մեռաւ Հեռասէ Ագրիպպինայ որ անոր կինը միանգամայն քրոջը գուստրն էր։

կղօդիոս Լիւսիաս։ Տես Լիւսիաս։

կճգրուկ, խէժ չոր և համեմայիկն, կը ծորէ ծառէ մը որ կը բուսնի Արաբարիա և ի Հնդիկս։ Ուրիշ համեմունք խառնուելով այս խիժին հետ կը կազմէին նուիրական խունկը, զոր ուրիշ բաներու գործածել խստիւ արգիլեալ էր, նե. Լ. 34–38։

կնիդոս, քաղաք և թերակղզի Դարիսի ի կարիա, փոքրուն Ասիոյ հարաւային արևմտեան ծայրը, ի մէջ Հռոդոս և կով կղզեաց։ Ունէր գիղեցիկ նաւահանգիստ, և էր նշանաւոր իբրև պաշտօնատեղի Աստղկան։ Պօղոս հանդիպեցաւ հոս մինչ կ'երթար նաւով ի Հռովմ, Գործ. իէ. 7։

կնիւզ, տունկ բանջարեղէն յիեզոփիւրոս կամ ջուրերու քով։ Կը գործածուի հիւանդութեան ատեն, փոխարէն, կտղով, չուան, այլոցմէ հանդերձ։ Կնիւնի նման տունկի մը ծառը կը գործածուի եւրոպա իբրև պատրոգ ճրագի։ ես. Թ. 14. ԺԹ. 15 համարներուն մէջ կինիւն բառը կը նշանակէ սինլգոր մարդիկ և հաւատարակ ամբոխ։

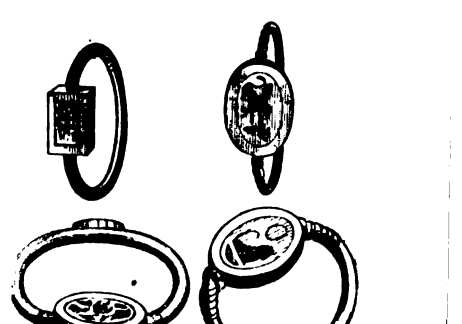

կնիք, կնքել։ Այս բառերը շատ անգամ կը գործածուին ի Սուրբ Գիրըս։ Կնիք կը գործածուէր շատ հին ժամանակ, և սկզբնապէս տեսակ էր։ Մէկ տեսակը կը գործածուէր փա-

Digitized by Google

խանակ ձեռնոցի կամ ատորագրութեան անուան. կնքոյն ատրն իւր անունը կամ յատուկ նշան մը կը տպաւորէր կնքով գրուածի մը վրայ յատուկ մեքանաւ՝ գրուածը վաւերացնելու համար: Կ'երևի թէ ընկերութիւնք ունէին կնիք որ ընկերութեան անդամոց մէկուն քով կը պահուէր, և այս անձը կը կոչէր կնիքը հանդերձ ձեռնագրով կամ առանց դնելու ձեռնագիր: Ատանձին մարդոց կնիքն էր փոքր և մատանւոյ կամ տպաւորանոյնի վրայ զոր կնքոյն ատրը կը կրէր իւր մատը կամ գաւազանէ, երեմ. Լ. 10. Ղուկ. ԺԹ. 22. Յակ. Բ. 2. Տես Մատանի: Կառավարչաց իրենց կնիքը կը դնէին իրենց մատը եթէ մատանւոյ վրայ էր, և կամ իրենց ծոցը կը պահէին զգուշութեամբ. Աբգարի կնիքը կը վերաբերէր կամ թագաւորին անձին և կամ տէրութեան, Բ Թագ. Ա. 10: Թագաւորին կնիքը միշտ թագաւորին քովն էր, իսկ տէրութեան կնիքը կը պահէր տէրութեան քարտուղարը: Աբեղեան ազգաց արդի սովորութենէն այսչափ կը տեղեկանանք այս կարևոր գործոյն վրայ: Աբգարի կնքով կնքուած բան մը պաշտօնապէս վաւերացեալ կը համարուէր, Գ Թագ. ԻԱ. 8: Գործի մը համար կնիքն ուրիշի ձեռք յանձնել կը նշանակէր լիակատար իշխանութիւն տալ այն անձին յիշեալ գործին մէջ, Եսթ. Գ. 10, 12. Ը 2: Նիւթը յորդ վերայ կը կոխուէր կնիքը՝ էր ընդհանրապէս մոմ, երբեմն նաև կաւ, և ատոր պատճառն էր հետևանականապէս կլլմնոյին յերմութիւնը, Յոբ. ԼԸ. 14: Կնիքը կը նշանակէր թէ կնքուած իրն առացուած էր կնքողին. շատ անգամ բան մը կը կնքուէր որպէս զի զգուշութեամբ պահուէր կամ որպէս զի օտար ձեռք չմօտենար, Բ Օր. Լ. 34. Յոբ. Թ. 7. ԺԴ. 17: Կնքուելու դրան կամ տեզրոյն փականքին կամ ապխին վրայ կը փակցուէր մոմը կամ կաւը և այնպէս կը կնքուէր, որպէս զի չբանգնէր ոք գաղտ բանալ, Երդ. Դ. 12. Դան. Զ. 17. Մատթ. ԻԷ. 66: Աբեղեայ ճանապարհորդողը զարգիս ևս կը տեսնէն այս սովորութիւնը: Գրոց, ափոց կամ մագազատետեայ տոմսերու կապին վրայ կը կոխուէր կնիքը, Եռ. Ը. 16. Յայտ. Ե. 1. Հոգին Սուրբ կը կնքէ զԻրիստոնեայս, իբր պատակերը գրոշմելով ատոնց վրայ ի նշան թէ անոնք են, Եփես. Ա. 13, 14. Դ. 30. Տես Սրտի:

Կնճռոտիլ էր բնական կամ արուեստական: Աբեղեան ազգաց մէջ սովորութիւն էր փորձել գէնքս կամ վերջալ զգլուխն ի նշան ոգոյ ի մտհմանն ազգականաց, Յոբ. Ա. 20. Նեեմ. ԺԳ. 6: Այս սովորութիւնն իբրև հեթանոսական, արգելեալ էր առ Հրեայս, Բ Օր. ԺԴ. 1: Ինականն կնոտութիւնն արհամարհելի էր, քանզի կասկած կու տար բարուոութեան: Բեթելի տղայք կ'ազազակէին եղիսէի ետևէն, "Ել, կնոտակ, ել, կնոտակ,, Դ Թագ. Բ 2): Որովհետև այս խօսքով կ'անարգէին Աստուծոյ մարգարէն, նովին գործով հետևականապէս Համբորուցքն նաև անարգած եղիսէի վերացման պատճառ եղան:

Կոիտք: Հրեայք առևտրոյ մէջ գործածուած ասկին և արծաթը սովոր էին կշռել: Սիկղ, կէս սիկղ, մեայս և տասնդ., ոչ միայն անոնք էին որոշ արժէք ունեցող ոսկի և արծաթ դրամոց, այլև կշռոց ինչ: "Սրբութեան, կամ տաճարին կշռքը, ել. Լ. 13, 24. Ղեւտ. Ե. 15. Թուա. Գ. 50. Ի. 19. ԺԸ. 16, թերևս էր կշռոց կանոն կամ օրինակ որ կը պահուէր տաճարը, ոչ թէ առանձին մը կշռոյ՝ տարբեր հատարակ սկզբէն. քանզի, թէպետ Մովսէս ատհմանեց որ ամէն բանի գնոյն համար որոշուած արծաթը սրբութեան կշռոյն համեմատ բլլայ, Ղեւտ. ԻԷ. 25, տարբերութիւն չի դնեը ատկոյն ի մէջ քառն կերատոնց ոսկեզ և հատարակ ոսկեզ. եզեկիէլ, գլ. ԽԵ. 12, խօսելով չափոց և կշռոց վրայ զոր կը գործածէին Հրեայք առևտրոյ մէջ, կ'ըսէ թէ սիկղը քառն կերատոն էր, ապա ուրիշ հատատար էր սրբութեան կշռոյն: Տես Կշռոց եւ չափուց ցուցակն ի վախճանի գրոցս:

Կոգի: Ընդհանրապէս ետին թուղթ մտնուած նրբայեցերէն բառ կը նշանակէ բուն թթուաւոր կաթն կամ մածուն, Ննդ. ԺԸ. 8. Դատ. Ե.

Digitized by Google

25 · 8որ · ի· 17 · Ա՛յս բմպելին, այս-
ինքն լոյծ մածունը, մինչև ցարդ ա-
խորժելով կը խմուի յարևելս։ Պրուք-
հարտ, մինչ Մեռեալ ծովուն հա-
րաւային կողման անապատէն կ'անց-
նէր նգիպատոս երթալու, "Ալեր հետ
տարի մէկտեղ,„ կ'ըսէ, "ֆիլ մը կո-
գի և մածեալ կաթն, որ ջուրի մէջ
լուծուելով կ'ըլլայ ոչ միայն բմպելի
զովարար, այլև կը կարծուի գեղ
պահպանիչ ի խորշակէ ամառնային
ճամրորդութեան մէջ։„ Բայց նաև
բուն կոգին կամ կարագը ծանօթ
էր Հրեից։ Ջարդիա շատ կը գործած-
ուի Աբրահամեներէն և Ասորիներէն,
և կը չինուի կաթը լեցունելով հա-
մատարակ հաղարակի (այծի մորթէ
շինուած քսակի) մէջ, վրանին ձողէն
կախելով և շարժելով մինչև որ
կաթը մածնու կամ խտանայ։ Բայց
և այնպէս ատոնք չէ թէ կոգի թարգ-
մանուած Եբրայեցերէն բառը կը նշա-
նակէր բուն կարագ։ Նոյն իսկ Ա-
կաց Լ· 33 համարը կրնանք թարգ-
մանել, "Եթէ կաթը պնդիս կը բերէ
պանիր·„ և ուրիշ տեղեր ևս լսե է
"մածունն, կամ "մածեալ կաթն„
թարգմանել այն բառը։

Կաւճ, անօթ փոքր ջուր և ուրիշ
հեղանիւթ պահելու, Ա թագ· ԻԶ·
11։ Վ.երի պատկերը կը ցուցնէ այլ-
եւայլ հին բաժակներ, ճամբորդու-
թեան շիշեր և ատամնանիներ որոց Ն.
մանիները գեռ կը գործածուին յԱ-
րեւելս։

Կառոպատ։ Պատերազմի ատեն
առնուած ապարը բաժնուելու էր
հաւասար կատուղիներուն և բանա-
կատեղին պահպանողներուն մէջ,
թուա· Լև· 27–32։ Նախ Աստուծոյ
տրուելու բաժինը կը զատուի բոլո-
րէն, և, առ թագաւորութեամբ,
մեծ մաս մը ապարէն կ'առնուր նաև
թագաւորը։

Կառոսա, քաղաք փռիւգիոյ, ի
վերայ Լիւղոս մօտ ի խառնուիլն Լի-
կոս և Մէանդր գետոց, և ոչ հեռու
Հիերապոլիս և Լաոդիկիա քաղաք-
ներէն, Կող· Բ· 1· Դ· 13, 15։ Ա՛յս
քաղաքաց հետ նաև կողոսա կործա-
նեցաւ երկրաշարժէ ընդհանուր տասանե-
րորդ տարին, յամի Տ. իւր 65 ին,
մինչդեռ Պողոս կենդանի էր։ Կողո-
սա նորէն չինուեցաւ ընդ հուպ։ Ա՛յս
քաղքին Քրիստոնեայ եկեղեցին առ
որ Պողոս գրեց Թուղթ՝ կը Թուի
կազմուած Հեռաւոյն Եպափրասյ,
Կող· Ա· 2։ Տես և Ա· 7, 8, 9· և
Դ· 12, 13։ Ջարդիս Քոնոս կը կոչուի
Կողոսայի տեղը։

Կառոսացիս, թուղթ առ — գրուե-
ցաւ ի Պողոսէ ի Հռոմ յամի Տ.
62։ Թուղթը գրելու առիթի տուաւ
լուրը զոր բերաւ Եպափրաս ա-
ղոս, Կող· Ա· 6–8, Կողոսացւոց և
կեղեցւոյն վրայ, որոց կ'երևի թէ
դեռ այլեւլութիւն բնած չէր առա-
քեալը, Կող· Բ· 1, թէպէտ ծանօթ
էր անոնց պատմութիւնը և գործե-
րուն, Գործ· ԺՉ· 6· ԺԸ· 23· Հը-
բեայ փիլիսոփաներէն ամենք որ Քրիս-
տոնէութիւնն ընդունած էին, բայց
օրինական խորհրդութիւններ և ուրիշ
մոլորութիւններ կը խառնէին մաքուր
վարդապետութեան հետ, ինսաստկար
ազդեցութիւն մը գործած կը Թուին
այն եկեղեցւոյն վրայ։ Պողոս կը ցու-
ցընէ Թէ մեր փրկութեան բոլոր յոյսն
է ի Քրիստոս, իբրև միմիայն միջ-
նորդ, յորում կը բնակի ամէն բան
լրումը, կը զգուշացնէ զկողոսացիս
անոնց մէջ մուծուած մոլորութեանց
դէմ որ հակառակ էին աւետարա-
նին, և շատ հմտորէն պատճառնե-
րով կը խրատէ զանոնք ցուցնել
Քրիստոսի թեան արժանի բարք և
վարք։ Կողոսացւոց Թուղթը գրուե-
ցաւ Եփեսացւոց Թղթին հետ մի-
ամանակ, և երկուքն ալ զրկուե-

Digitized by Google

ցան մինչեւ ոտնքին ձեռաք։ Այս երկու թուղթերը շատ նմանն են իրարու, եւ երկուքն ի միասին ործիլ շատ յարմար է։

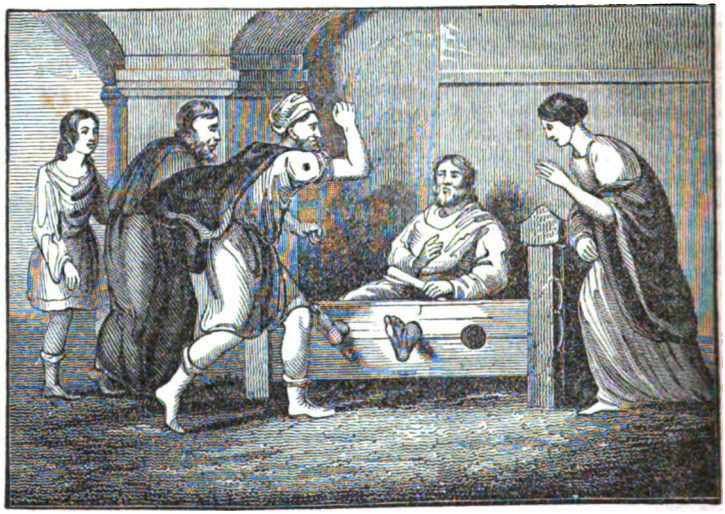

Կոճղ։ Կոճեղք յորս պնդեալ էին Փօղոս եւ Շիղա, Գործ. ԺԶ. 24, կը գործածուէին Եւրոպա եւ Ամերիկա մինչեւ մօտ ատեններս։ Կոճղը կը բացվածաբ երկու գերաններէ որոց վերինը շարժուն էր։ Երկու գերաններուն միացման տեղը կային կարգաւ ծակեր ըստ չափոյ ոտից պնդելոյն ի կոճղ։ Երբեմն նաեւ բազուկները կը պնդուէին։ Կոճեղք ընդհանրապէս կը դրուէին հրապարակներ, որպէս զի չտնցատրը, րոց ի ցաւէն զոր կը կրէր, ըլլար նաեւ նշանակ նախատանաց ամբոխին, Ցոբ. ԺԳ. 27. Երեմ. Ի. 2։

Կառաճելիոս, հարիւրապետ Հռովմայեցի, որ կը կենար Զազիստինոս կեսարիա քաղաքը, եւ կը կարծուէր թէ էր երեւելի Հռովմայեցի մունէ, եւ եզաւ հեթանոսութենէ ի քրիստոնեութիւն գարձողներուն առաջինը։ Առոր գարձին պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ ինչպէս քահանայ Աստուած միջնորդը որ էր ի մէջ Հրէից եւ հեթանոսաց։ Ցայտնի է թէ, երբ աստուծոյն անգամ կը յիշուի, Գործ. Ժ. 1, արդէն առաջնորդուած էր ի Հոգւոյն Սրբոյ թողուլ կռապաշտութիւնը, եւ երկիր պագանել ճշմարտին Աստուծոյ, եւ անզգաստից մէջ ապրիլ աստուածապաշտութեամբ եւ բարի գործովք։ Կռնէլիոս պատրաստ էր ընդունել Փրկիչը, եւ Աստուած հանից զնա ի լոյս։ Աստուածային իմն ազգմամբ Կռնէլիոս զրկից կանչել զՊետրոս, որ նշանակ յերկինաստ պատրաստուած էր երթալ հրաւէրին։ Պետրոս գնաց ցոպակէ ի Կեսարիա, իբր երեսուն եւ հինգ մղոն տեղ, քառորդից աւետարանը կռնէլիոսի եւ անոր տանը, եւ զարմանալի տեսաւ Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւներն հեղեալ անոնց ամենուն վրայ։ Այսպէս մեկնեց Աստուած տեսիլքը որ եղած էր Պետրոսի, եւ Պետրոս թողուց իւր հրեական խորութիւնները, եւ սկսաւ իւր մեծ գործը, Քրիստոսէ յայտնապէս ընդունուածներն բնդունելով յեկեղեցին իբրեւ աստիքաւել հեթանոսաց, Գործ. ժ. 44։

Կով, փոքր կղզի Յունաց տերքիպեղագոսին, քիչ հեռու փոքրասիոյ Հարաւային արեւմտեան ծայրէն։ Փօղոս այս կղզւոյն քովէն անցաւ երբ կը նաւարկէր երթալ Յերուսաղէմ, Գործ. ԻԱ. 1։ Ջարդեալ կը կոչուի

Digitized by Google

Ա֊ծանրքեօյ։ Երեւելի էր պաղաբերու֊թեանը, գինւոյն և շերամին, նաեւ ազնիւ տեսակ դիպակի և բնհղղ գործուածներուն համար։

Կոտոպած, տեսակ մը մահացու օխտ որ սքանչելիօք մուտ եգիպտացւոց անասուններուն մէջ և մեծ ջարդ բրաւ, մինչ երրայեցւոց անասուններըը միեղոյն երկրին մէջ ծնացին ազատեսա, եւ· ք· 3։

Կոբրաց, նուէր կամ ձօն առ Աստուած և անոր տաճարին, Մաղաք· Իգ· 18։ Գրիսաոս կը յանդիմանէ Հրէից անգթութիւնն առ ծնողս իւրեանց, վասն զի խրճան, նուէր, կը մատուցանէին Աստուծոյ ինչ որ իրենց ծնողաց տալ պարտէին։ Որդին կ'րսէր իւր կաթսեալ ծնողին, "Ան քանը որ ինծմէ պիտի շահիս, Աստուծոյ տալու կորբան է,„ այսինքն թէ՝ Աստուծոյ տուած եմ ինչ որ դուն ինէ կը պահանջես, Մարկ· Է· 11։ Հրէից վարդապետներուն ատանդումիւնը կը խրախուսէր այսպիսի նուէրներ, և թղլ չէր տար ժողովրդեան ընել ինչ որ պարտէին իրենց ծնողաց, թէպէտ այնպիսի նուէրներու պատրուակաւ զրկել կատար ծնողքը հակառակ էր բնութեան և մտաց, և կը խափանէր Աստուծոյ օրէնքը որ կը պատուիրէ պատուել ծնողս, Մաղաք· ԺԵ· 3–9։ Փարիսեացիք, և յայլորդք նոցա Դալմանուենացիք, կը ներէին նաև պարտապատնոց զրկել իրենց պարտատէրներ տալով Աստուծոյ ինչ որ պարտէին անոնց, որպէս թէ փոխ զոր պարտէին իրենց ատացուածն էր մանաւանդ քան պարտատէրոջ իրաւունքը։

Կոբեակ, ողջ ինչ հնաոյ որպ սլլևալ տեսակները կը մշակուին յԻտալիա, յԱսորիս, յԵգիպտոս և ի Հնդիկս։ Կորեակը կը գործածուի թէ՛ գալար իրրև խոտ, և թէ՛ իրրև հատուն ունգ հաց և տալ ձմեռն բաներ շինելու։ Ընձկեալ, գլ· Դ· 9, հրամայեն առաս Աստուծմէ շինել հաց խառն ի ցորենոյ, ի գաբարայ, յոլոռանէ, ոսպէ և կորեկէ։ "Տուբալայն,„ կ'ըսէ Նիպոր, "է տեսակ մը կորեկան, որմէ կը շինուի հաց ծուռատու կարմրագ, ձիթով, կոգուով, այլևայլ հանգերձ, և է գրեթէ մի֊

մեայն կերակուր զոր կ'ուտեն երջանկին Արարիոյ հասարակ ժողովուրդը։ Այս հացն այնպէս անհաճոյ թուեցաւ ինձ, որ լոկ գտնելէն հացը լաւագոյն համարեցայ։„ Այս վկայութիւնը կը լուսաւորէ Ղեկեկիէլ մարգարէին ստուածային հրամանը հացի համար, որ անոր խոտ կերակրոյն մէկ մասն էր։

Կոբկ, Ղևտացի որ ապստամբեցաւ ընդդէմ Մովսէսի և Ահարոնի, և այնպէս ընդդէմ Եհովայի։ Էր հօրեղբօրորդի Մովսէսի, քանզի այս վերջինոյն և կորեայ հարք իսահատ և Ամրամ էին եղբարք, եւ· Զ· 16–21։ Կորհ նախանձելով քահանայութեան և քահանայական պատուոյն որ տուեցան Աստուծմէ Մովսէսի և Ահարոնի, իր հօրեղբօրորդւոց, մինչ ինք պարզ Ղևտացի էր. ուստի անոնց իշխանութենէն դէմ մնաց մէկ ձեռք բերելու համար կորհ յապստամբութիւն գըրգռեց ժողովուրդը։ Բայց ասիկ որ այս առաջնակ Ղևտացւոյն բան ոչին ամբարտաւանութիւն և փառասիրութիւն էր մանաւանդ քան նախանձ փառացն Աստուծոյ։ Երկու հարիւր և չխուն Ղևտացիք զոր ձգած էր կորհ իւր եռանէն՝ կորեան աստուածառաք կրակով, մինչ երկիր հրա֊

Digitized by Google

չիւք բացուելով եկուէ գնորէք գլխաւոր ընկերօք նորա, Դադանաա և Աբերոնիս, թու. ԻԶ. Բայց կորխայ որդիքն ապատեցան, թու. ԻԶ ԽԱ։ Կորխեանք կամ "որդիք կորխայ" անուանի ազգատոհմ էին երաժըշտաց կամ պետից առ Դաւթիս, Ա Մ՚նաց. Թ. 19. ԻԶ. Ա. Աստից կընծայուին շատ սաղմոսներ, Սաղմ. ԽԲ, ԽԴ, ԽԹ, ՀԴ, ՀԸ, ՀԷ, ՀՐ։

Կորնթացիս, թուղթ առ — Պօղոս գրեց այս թուղթը յԵփեսոս իբր յամի Տն. 47, երբ գտնէր տուն նէն եկեղեցւոյն միջոցաս լուր առաւ Կորնթոսի եկեղեցւոյն վրայ, գլ. Ա. 11, և նոյն իսկ եկեղեցւոյն նամակէն որով խորհուրդ կը հարցնէր, գլ. Է. 1, և զոր հաւանականապէս բերած էր Ստեփանոս, գլ. ԺԶ. 17։ Հերձուածներ եւած էին եկեղեցւոյն մէջ յանուն Պօղոսի, Պետրոսի, Ապողոսի և նոյն իսկ Քրիստոսի, և չարաչար կը մեղադրէին իրարու դէմ։ Այս նամակին առաջին մասին մէջ կը ջանայ առաքեալը միաբանութիւն հաստատել անոնց մէջ, միացնելով զնոսա ընդ մեծ և մի միոյն Գլխոյն եկեղեցւոյ։ Ապա առիթ առնելով առակի կը զգուշացնէ զանոնք առատանուն փիլիսոփայութեան վերագրաւած առաքինութիւնէն, և կը խրատէ չդնել յոյս մարգկային իմաստութեան վրայ փոխանակ պարզ և հզօր բանին Աստուծոյ։ Ե. գլխոյն մէջ կը սկսի յանդիմանել զկորնթացի Քրիստոնեայս քանի մը անհամեստ սովորութեանց համար որ մնաւ գտած էին անոնց մէջ, և զոր ունէին յատաջ քան զՔրիստոնէութիւնն, ինչպէս աւրիշ արատքինք, և կը պատուիրէ անհնար ընել այնպիսի սովորութիւնները իրենց մէջէն։ Պատասխանն կուտայ անոնց հարցմանց ամուսնութեան և ամուսնութեան, և կուտ զոհելով կերակուրներ ուտելուս վրայ։ կը խօսի նաև այլևայլ մոլորութեանց և մեղաց դէմ, և յայտնապէս խրատներ կուտայ եղբարց մէջ ծագած վէճերու և աղօթքի ժողովներու մէջ վայելուչ կերպով վարուելու վրայ։ կը խօսի նաև Տէրունական ընթրեաց, ջնջուելու եղբայրութեան և աղէկ գործ ածելու վրայ հոգևոր պարգևներ

որովք կը գերազանցէին կորնթացիք քրիստոնեայք, բայց ոչ առանց պարծենկոտութեան և զեղծմանն։ Կը սորվեցնէ նաև քրիստոնէական բարեգործութեան լաւագոյն եղանակը, և կը վերջացնէ սիրոյ ողջոյններով։

Թուղթ Բ։ Այս թուղթը գրելու առիթ տուին տեղեկութիւնք զոր առաւ Տիտոս, երբ եկաւ առ Պօղոս ի Փիլիպպէ։ Տիտոս պատմեց Պօղոսի թէ բարւոք ընդունելութիւն գտած էր առաջին թուղթ նորա առ կորնթացիս և աղէկ ազդեցութիւն բուած էր, բայց թէ կային տակաւին ոմանք որ կը հակառակէին թղթին, բամբասելով զառաքեալն իրեն թէ թեթևամիտ և յաղտոտ, վասն զի չերբառյելուն թեան բոտ իւրամ խոստման, կը պահպարակէին նաև անոր խոստութիւնը պղծագործ անձին դէմ, և կը պարսաւէին զՊօղոս իրրև ինքնահաճ և յանձնապաստան, վասն զի որպէս թէ կը պնդէր ունենալ իշխանութիւն մը որ ոչ անոր պաշտօնէին և ոչ անձնական երևութին կը վայլէր։ Պօղոս իւր երկրորդ թուղթին մէջ կը պատասխանէ բոլոր այս ընդդիմութեանց։ Լայնարար կը խօսի նոր ուխտին առաւելութեան և անոր պաշտօնէից և պարտուց, նաև կորնթացի քրիստոնէից պարտականութեան վրայ ազորմածութեան տուրք հաւաքելու։ Ցետոյ կը պաշտպանէ իւր ընթացքը, իւր առաքելական պատուին և իշխանութիւնն իւր հակառակորդաց դէմ։ Ի վախճանի կը յորդորէ զանոնք յաջաշխարհութիւն, ի խաղաղութիւն և յեղբայրական սէր։ Այս երկրորդ թուղթը կը թուի գրեալ տակաւին ժամանակ յետոյ քան զառաջինն։

Կորնթոս, առաջ կը կոչուէր Եփիւրա, և էր մայրաքաղաք Աքայեցւոց, ի վերայ պարանոցին որ կը բաժնէ Յունական ծովն յԵգեական ծովէն, ուստի և կը կոչուէր "երկծով", Բուն քաղաքն էր ասկաս ինչ ի ցամաք կայս, բայց ունէր նաւահանգիստ կրկին, զՂէքէան՝ յարեւմտից, և զԿէնքրէա՝ յարեւելից։ Դիրք քաղաքին կու տայ նմա առևտրական և զինուորական մեծ յարգ, քանզի կորնթոս ոչ միայն դուռն էր

Digitized by Google

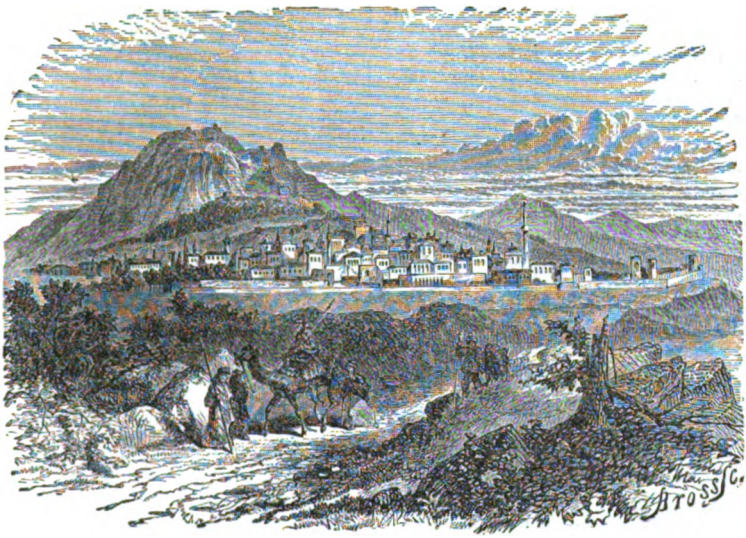

ԱՐԻՒ ԿՈՐՆԹՈՍ

արեւելից և արեւմտից առեւտրոյն, ինչպէս է Տարսէնի պարանոցն երկուց Ովկիանոսաց տուբեառին, այլ և էր գուբառն Պելոպոնեսի, և անդ ք մէջ հիւսիսային և հարաւային ցունաստանի։ կորնթոսի ամբուխիւնք էին ոչ միայն քաղաքին պարթեանէն, այլ և կորնթոսի գղեակը որ էր ապառաժ լեռ 2,000 ոտիւք ի վերոյ քան զծովն, գահաւանդիւք յամենայն կողմանց, և ունէր գագաթն վրայ քաղաքի մը համար բաւական տեղ։ Այսպէս կորնթոս եղաւ մ՚ի բազմամարդագոյն և յարչեղագոյն քաղաքաց ցունաց։ բայց ընչաւէտութիւնը ծնաւ ամբարտաւանութիւն, յանձնապաստանութիւն, մեղկութիւն և ամէն մոլութիւն որ կը ծնանի ի յղփութենէ։ Անառակ ցոփութիւնը մանաւանդ ոչ միայն ներեալ, այլև նուիրական եղած էր հոն, ի պատճառս պաշտամանն Աստղիկեան, և այն պաշտամանն նուիրեալ բազմաթիւ անհամեմատ կանանց։ կորնթոս աւերեցաւ Հռոմայեցիներէն յամի Տն. 146։ ցետոյ չինեցաւ միւսանգամ առ ցուլիոս կայսեբաս, որ հոն հաւմէական գաղթականս թիւն մը տնկեց, բայց թէև արագ ստացաւ կորնթոս իւր առաջին պայծառութիւնը, սակայն ինկաւ նորէն չուսլութեան և շամբշուբեան մէջ։ Պօղոս եկաւ կորնթոս յամի Տն. 52, Գործ. ԺԸ. 1, և կը բնակէր հանդերձ Ակիւղասու և կնոջմէ նորա Պրիսկիլլա, քանզի երկոքին էին ասուեստիս։ Պօղոս այս ասուեստիս հոգալով իւր պիտոյքը, ինաց ի կորնթոս տարի մի և վեց ամիս, քարոզելով աւետարանը նախ Հրէից և ապա, աւելի յաջողութեամբ, հեթանոսաց։ Այս միջոցին գրեց առաքեալն առ թեսաղոնիկեացիս թուղթերը։ ցետոյ երկիցըն ևս ալցելութիւն ըրաւ կորնթոսացւոց, Գործ. Ի. 2. Ա կորնթ. ԺՋ. 3. Բ կորնթ. ԺԲ. 14. ԺԳ. 1։ Երկրորդ ալցելութիւնը կարի հանդուրժելի եղաւ, չար, ինչպէս կը թուի, ըրաւ եփեսոսէ երրորդ ալցելութեան ժամանակ գրեց թուղթեր առ Հռովմայեցիս և առ այլ եկեղեցիս։ Ապագոյ աշխատեցաւ ի կորնթոս յետ Պօղոսի, և Ակիւղաս և Սոսթենէս էին հղնակս կորնթոսի առաջին հովիւներէն, Գործ. ԺԸ. 1. Ա կորնթ.

Digitized by Google

Ա. 1. Ժ. 19։ կորնթոսի տեղն հիմնա վատատոզջ և գրեթէ ամայի է, և անոր նախկին մեծութեան հաւ- ղիս աղօտ նշմարանքը կը տեսնուի։

կուաքսոս, ֆրիսաննեայ ամն որ կը բնակէր կորնթոս, բայց քաղ ան- ատանն, Թուի լինել ազգատ Հռով- մայեցի։ Պօղոս կուաքսոսի կոզմէն ոգևչն կը գրէ եղբարց որ ի Հռովմ էին, Հռովմ. ժ. 23։

կուպր։ Տես Ցիւբ։

ՀԻԿՍԷՒՆԱՒԴ, ԿՈՒՐՏ ՀՆԴԿԱՑ

կուռք, կռապաղտութիւն։ կուռք բառը կը նշանակէ պատկեր կամ նմանութիւն կռածոյ։ Ի Սուրբ Գիրս կը գործածուի միշտ նշանակելու որևի- ցէ գից, այսինքն չաստուծոյ մը պատ- կեր։ Աստուած կ'արգիլու նաև որևի- ցէ արարածոյ մը պատկերը կամ նը- մանութիւնը կուել և կանգնել պաշ- տօն կամ երկրպագութիւն մատու- ցանելու նպատակաւ, Ել. Ի. 3, 4. Լդ. 13. Բ Օր. Դ. 16–19. Ի. 25, 26։ Կ'արգիլու նաև որևիցէ տեսա- նելի բանի նմանցնել Նոյն իսկ ճշմ- մարիտ Աստուած, Ել. Լբ. 4, 5. Բ Օր. Դ. 15. Ղեւմ. Թ. 18։

Հեթանոսք ամէն տեսակ կուռք ունէին, Նկարել, քանդակել, գրօշել և ձուլածոյ, և ամէն տեսակ նիւթէ, յոսկւոյ, յարծաթոյ, ի պղնձէ, քարէ, փայտէ և ի խեցւոյ, այլովքն հանդերձ։ Աստղք, ոգիք, մարդիկ, անասունք, գետք, առուակք

ԲՈՒԼԼԻՈՒՐ, ԿՈՒՐՏ ՀՆԴԿԱՑ

և աստղերք էին պաշտելի։ Գրեթէ չկար ընկերութիւն զօրութիւն, կարո- ղութիւն հոգւոյ, առաքինութիւն, մե- ղութիւն կամ վիճակ կենաց, որ չհամարուէր արժանի պաշտամանց։ Տես Աստղ։

Անհնար է ստուգիւ ըսել թէ երբ սկսաւ գիշապաշտութիւնը և երբ մեծացան կուռք։ Յառաջ քան զԲեր- հեղեղն չկայ այսպիսի պաշտաւնեայ յիշատակութիւն, թէպէտ Սուրբ Գրոց լռութենէն չի հետևիր թէ կռապաշտութիւն չկար անոնցմէն։ Յովսեպոս և բազումք ի հարց ակն- զեցւոյ կը կարծեն թէ հուպ ընդ հուպ գինի ջրհեղեղին սիրուց կռա- պաշտութիւնը. և արդարև սուբ որ գարձուենք մեր աչուըներն յետ Ա- բրահամու, ոչ այլ ինչ կը տեսնենք եթէ ոչ կռապաշտութիւն։ Թէ նոյն իսկ Աբրահամու նախնիք, և Աբրա- համ գլխովին, չմնացին տղայոց կռա- պաշտութենէն՝ յայտնի է ի Յեսուայ, ԻԴ. 2, 14։

Երբայեցիք չունէին ազգային կուռք և պաշտօն կռոց։ Այ հետևէին ա- րիւ ազգաց կռապաշտութեանը, բայց չերեւիր թէ հնարեցին իրենց համար յատուկ պաշտօն հեթանոս- կան։ Մինչ Եգիպտոս էին, չտեսրը պաշտեցին Եգիպտացւոց աստուած-

Digitized by Google

ներբը, եզեկ. ի. 8. անասպատնին մէջ պաշտեցին գառանացուց, եդիպատացուց, Ամմոնացուց և Մովաբացուց. Հրէաստանի մէջ փիւնիկեցւոց, Ասորւոց և ուրիշ դրացի ազգաց աստուածները, թագ. Ութ. Դատ. ժ. 6. Ամով. ե. 25. Գործ. է. 42. թեբեա ՌաքէլՀուր կը պաշտէր իր հօրը լարանայ տունը, քանզի գողցաւ հօրը թէրափնները, Ննդ. Լև. 30. Յակոբ, յետ գաղթին իւրոյ ի Միջագետաց, պահանջեց յիւրայոց հանել օտար աստուածներն իրենց մէջէն, նաև անպաշտելիական օղերը համ գինդերն իրենց ականջներէն, և անոնք այնպէս ըրին ընդ կաղնւոջին մօտ ի ԱՀքեմ։ Յակոբ պահեց իւր առաւն ի պաշտամանն ճշմարտին Աստուծոյ ցորչափ կենդանի էր։

Ընդ խշխանութեամբ Պատուորաց "Իսրայէլի սրդիքը Տէրոջը առջեւը չարութիւն ըրին ու Բաշողիմը պաշտեցին. և Թողուցին իրենց Հայրերուն Տէր Աստուածը, ու օտար աստուածներու ետեւէ գացին, իրենց բնակտիքը եղող ազգաց աստուածներուն, ու անոնց երկրպագութիւն ըրին. ուստի Տէրը Թողուցին և Բաղաղը ու Աստարովթը պաշտեցին, Դատ. Բ. 11, 12։ Գեդէոն որ մեռնելուր օգնութեամբն Աստուծոյ ազատած էր զանոնք, չինեց եփոնտը եղաւ գայթակղութիւն Իսրայէլի ի կռապաշտութիւն, Դատ. Ը. 27։ Նոյնպէս Միքայի թերափը կուռք էր, և ինոց մինչև ի գերութիւնն Իսրայէլի ի Բաբելոն, Դատ. ժ.Ը. 5. ԺԸ. 30, 31։ Տես Թերափիմ։

Ի ժամանակս Սամուէլի, Սաուղոյ և Դաւթի, աստուածապաշտութիւնը կը Թափ մնաքուը պահուած Իսրայէլի։ Կալ կար ապականութիւն և վերուց անկարգութիւն, բայց կռապաշտութիւն ոչ կամ եղաւ։ Սողոմոն ատ ի հանդիսանալոյ այլազգի կանանց իւրոց, կանգնեց մի հեռանները ի պատիւ Աստարտայ աստուծոյն փիւնիկեցւոց, Մողոքայ՝ աստուածոյն Ամմոնացւոց, և Քամոսայ՝ աստուածոյն Մովաբացւոց։ Յերբոմամ որ յաջորդեց Սողոմոնի՝ կանգնեց ոսկիզէն որթեր ի Դան և ի Բեթէլ, և մեղայ զիսրայէլ։ Ժողովրդը համաձայնակութիւն առնելով թագաւորին ճոխութենէն, պաշտեց ոչ միայն այն ոսկիզէն որթերը, այլև ուրիշ շատ կուռք, մանաւանդ զԲաղաղ և զԱստարտս։ Ատ Աքսյարտաւ կռապաշտութիւնն հասաւ յիւր կատար։ Ամրարիշան ցեզեքէլ խորհեցաւ ջնջել եՀովայի պաշտօնը հալածելով զմարգարէս, (որ, իրրև թոմբ կամ պատուար, ունէին ի ժողովրդենէն զամանս ի ճշմարիտ աստուածպաշտութեան,) մինչև բարկանալ Աստուծոյ և մատնել զիսրայէլ թագաւորաց Ասորեստանի և գերազեցւոց, որ խաղացուցին զանոնք անդր քան զԵփրատ։ Գալեէ ե դղնչափ ապականեալ էր և ցուցս։ Մարգարէից բանք որ կը նկարագրեն ցուդայի անկարգութիւնները և կռապաշտութիւնը, գարշութիւնները և պղծութիւնները բարձր տեղեր և կռաց նուիրեալ անասուններու մէջ, և մարդասպէները զոր կը նկարագրեն մարգարէք, կը ապրատեցնեն ընթերցողը, և յայտնի կը ցուցնեն մարդկային սրտին ապականութիւնը։ Տես Մարդ։ ցեռ գործին ի Բաբելոն, Հրեայք այլ եւս չինկան ի կռապաշտութիւն, մեծ եռանդ ունէին աստուածպաշտութեան, և բաց ի յանցանից ինչ առ երեւելեւսն Անտիոքոս, Ա Մակաբ. Ա., ժողովրդը խորհեցաւ բոլորովին կռապաշտութեան մեղքէն։

Որովհետև Մովսիսական օրինաց դլխաւոր նպատակներէն մին էր ուներ հաստատուն զպաշտօն ճշմարտին Աստուծոյ, և որովհետև Աստուածը կը համարուէր իրրև թագաւոր իսրայելեան ազգին, այս պատճառաւ կը անուանէր որ կռապաշտութիւնն ծխրնեաց ցանկին մէջ առաջին տեղին ունէր իրրեան Մովսէս։ Արդարև ծխր էր կռապաշտութիւնը ոչ միայն ընդդէմ Աստուծոյ, այլև ընդդէմ գլխաւոր օրինաց սերութեան, ուստի և տեսակ մը քրէական յանցանք։ Մի միայն կենդանին և ճշմարիտն Աստուած էր նաև աշխարհակալին օրինադիր և իշխան իսրայելի, և իրր թագաւոր ճանչցուած էր ազգէն։ և այս է պատճառ որ կռապաշտութիւնն էր նաև եղեան,

Digitized by Google

այսինքն ծանր յանցանք, տեղու-
թեան գէմ, վասն որոյ յիբրեւ և
յարժանի կը պատժուէր մահուամբ,
որպէս են քրէական յանցանք կամ
մատնութիւն զաբդիու։ Ըստ հրեա-
կան օրինաց կատարելոյը քարկոծուե-
լու էր ցմահ, և կատարեալ քաջութ
մը քանդուելու էր ի ոտից ամենայ-
նիւ որ էր ի նմա, Բ Օր. ԺԳ. 12–18.
Ժէ. 2, 5։

Ջարդիս կատարելութիւնը կը
տիրէ երկրիս մեծ մասին վրայ, և
կատարելոյեն թիւնէ իբր 600,000,000։
Գրեթէ բոլոր հեթանոս ազգեր, ինչ-
պէս Չինացիք, Հնդիկք, բնակիչք
կղզեաց Հարաւային ովկիանոսի, այլ-
ևլքն Հանդերձ, ունին կատարելագոյ
պաշտօն և երկրպագութիւն կը մատ-
ուցանեն։ Իսկ եթէ կատարելութիւնը
բարոյապէս նկատենք, իրրև
ոչ միայն աստուածային պաշտօն առա-
ջաստուածոց, այլև իրրև յանչափ
սիրել և պաշտել որ ինչ է Աստ-
ուած, ո՛րչափ գրիստոնեայք յիրաւ
պիտի մեղագրուին իրրև այս
ծանր մեղաց պատժապարտ։ Ով որ
կը սիրէ զաշխարհ, և զեարդ և իցէ
հետամուտ է ընչից, պատուոյ, փա-
ռաց, իշխանութեան և անձին սիրոյ,
մինչև մատնալ կամ թոդուլ զԱստ-
ուած և զքրիստոս, այնպիսին այն-
պէս չարաչար խոտոր է ինչպէս էին
նախնի իսրայելացիք, և չկարէ յոյս
ասել թէ պիտի արծիթ յանկեղ դա-
տաստանացն Աստուծոյ, Կող. Գ. 5։

Կաւրութիւն։ Այս ազգալի հիւան-
դութիւնն ընդհանուր է յԱբրևելս։
Այն երկիրներուն մէջ անասնական
գործարանին միասնական բնական շատ
պատճառներ կան, ինչպէս արեգա-
կան առատիկ տապը, և օդին մէջ
լողացող մանրամասղ փոշին որ կը
մտնէ և կը մաշեցնէ աչքը։ Գաղիոյ
և Անգղիոյ զօրքը որ երկար տարի
միացին եգիպտոս գաղղիական պա-
տերազմին առին, առատիկ կը տագ-
նապէին աչացաւէ։ Ի քաղաքս Ե-
գիպտոսի կուրութիւնը մշտնջենաւոր
է իրրև տարափոխիկ սակս բնակիչ-
ներուն ազատելի սովորութեանց պատ-
ճառաւ։ Կուրութիւնը յաճախ է
նաև Աստուց երկրին ծովեզերքը։
Հին ատենը ծովը էին մատղիկ շատ
անգամ կուրացնել այն անձինք զորս
կ'ատէին, կամ յորոց երկիւղ ա-
նէին, Դատ. ԺԶ. 21։ Ա Թագ. ԺԱ.
2։ Գ Թագ. Իւ. 7։ Կուրութիւնը
երբեմն պատուհաս էր Աստուծմէ,
Ծննդ. ԺԹ. 11։ Գործ. ԺԳ. 6, և
շատ անգամ կը պատահեցուէր իրրև
պատիժ, Բ Օր. ԻԸ. 28։ Մահմետա-
կան օրէնքը կը պատուիրէ հրեից
մեղադրութիւն ցուցնել և քնասէր
առնել կուրաց, Ղևտ. ԺԹ. 14. Բ
Օր. Իւ. 18։ Ջուցաբեր մը չէր կրնար
կատարել քահանայական պաշտօնն,
Ղևտ. ԻԱ. 18։

Գրիստոս շատ անգամ աքանչելագ
բժշկեց թէ հիւանդութենէ և թէ ի
ծնէ կոյր անձինք։ Ի ծնէ կոյր բժշկե-
լը կրկին հրաշք էր, քանզի ոչ միայն
աեսութեան գործարանը նորոգուե-
լու էր, այլև տրուելու էր աչքը
գործածելու կարողութեան վարժա-
թիւն որ ընդհանրապէս երկար փոր-
ձիւ կը առացուի, Մարկ. Ը. 22–25։
Կուրին աչուն բնեղէնն մերձենալ (գըգ-
չիլ) և ծեփել կաւով, Մատթ. Թ.
29. Յովհ. Թ. 6, չի կրնար բժշկե-
կան կամ բուժիչ զօրութիւն մը
ունեցած լլալ։

"Կուրութիւն" բառը կը գործած-
ուի շատ անգամ փոխանակ տգի-
տութեան կամ մոլորութեան, մա-
նաւանդ մեր մեղանչական ազիտաս-
թեան ի հագեպոս, Մատթ. ԺԵ.
14. Բ Կորնթ. Գ. 4։ Աստուծոյ
շնորհքը չարաչար գործածելը կը
աստակացնէ այս կուրութիւնը, Յովհ.
ԺԲ. 40։ Երանի՛ աչաց որ կը տեսանեն
իրենց հայեցուածոն ի վեր քան զա-
մենայն իրենց փրկչին վրայ։

Կբակ, ի Սուբը Գիրս յաճախ կիմ
է ընդ ներկայութեան Աստուծոյ,
զորօրինակ ի մարեին վառուիլ և ի
լերինն Սինա, Ել. Գ. 2. ԺԹ. 18.
ի ԺԸ. Սաղմոսին և յերգն Ամբա-
կումայ։ Երկրորդ գալստեան Քրիս-
տոսի պիտի ըլլայ "բորբոքած կրա-
կով," Բ Թես. Ա. 8։ Ի Նոր Կտա-
կարանի կրակն օրինակ կը ներկայե
ցուցնելու Հոգւոյն Սրբոյ լուսաւորիչ
ուրախարար և սրբասուրբ զօրութիւնը,
Մատթ. Գ. 11. Գործ. Բ. 3։ Ղբ-
կելով կրակ յերկինէ ի ապառել ըզ-
զոհս, Աստուած կը յայտներ շատ

Digitized by Google

անգամ թէ հաճեսցի էր ընդ այնս, ինչպէս ըրաւ Աբրահամ, Ծննդ. Ժ. 4. Աբրահամու, Ծննդ. ԺԸ. 17. Մանոահի, Դատ. ԺԳ. 19, 20. եղիսէի, Գ թագ. ԺԸ. 38. և ի նաւակատիս խոքանին և տաճարին, Ղեւտ. Ի. 24. Բ Մնաց. Է. 4. Այս նուիրատուն հուրը պահած էին քահանայք մեծ խնամով, ե. Լև. 9. Հին կրօնից չատերուն մէջ կրակը կը պաշտուէր, և զգուշոյս կ'անդամնէին ընդ հաւր ի պատիւ Մողոքայ, Դ Թագ. ԺԷ. 17. Երեմ. Է. 31. եզեկ. ԺՋ. 21. Իդ. 37. Հրեայք, բաց յեփելոյ կերակուր, տարուդն մէկ փոքր մասին մէջ միայն պէտք ունէին կրակի. Ոչ միայն վառարաններ, Թոնիր և հնոց, այլև իրենց տներնին կը ջեռուցանէին "կրակով" կրակարանները մէջ, Երեմ. Լ. 22. 23. Ղուկ. ԻԲ. 56. Հրէից արգելեալ էր շաբաթ օրերը կրակ վառել, Ել. Լե. 3, արգելք թերևս կերակուր եփելու միայն այն օրը, բայց Հրեաներէն շատերը ցարգ բացարձակ կ'առնուն այս պատուէրը, և ոչ իսկ այլազգի տպաւորութեց կու տան կատարել այս գործը. Մանաւանդ այս պատուէրով կ'ուզէր պահել ի հրդեհէ կալին ցորենը և ուրիշ բաներ տմնատունն չոր եղանակին մէջ, Ել. Իր. 6. Երկիր պիտի աւերի կրակով, Բ Պետ. Գ. 7, և իբր ազգապատուիրութիւն կրնան համարուիլ այս աւերման Սոդոմայ հրկիզութիւնը, բորբոքմունք հրաբուխ լերանց և աստուածութիւնք որ յատնաթ պատահելով կը ցուցնեն թէ երկիրս կեղրոնը հնոցապատ է բորբոքման կայ։

Կրետէ, կղզի մեծ, գտրգիս Գանտիս կոչեցեալ, Միջերկրական ծովուն մէջ։ Բնակիչք նորա էին ի սկզբան, ինչպէս հաւանութեան է, ցեղ ինչ կափթորիմայ։ Կրետէ հաւանեցաւ է ի համրել իբր հարուրդատաքեան։ Որովհետև կղզին պատահալ է ի ծովէ, քնակիչքն էին հմուտ նաւավարք, և անոնց նաւերը կ'երթային ամէն ծովեզերեայ երկիր։ Ըստ նաև անուանի յաղեղնատուութեան յարուտ կը կրթուէին ի մանկութենէ։ Կրետացիք էին մին ի գրով սկսող երկիր երկիրներէն որ են կապադովկիա, Կիլիկիա

և Կրետէ, և որոց խոստախուերթիւնն առաջ եղած էր առ Յոյնս։ Ի հասարակաց խոսս "Կրետառնալ" բառը կը նշանակէր ստել. և այս կ'արդարացնէ առաքելոյն ձախող նկարագիրն գնկրեացոց թէ էին հանապազասուտք, չարաճճիք, գառաբկապորտք, ըստ վկայութեան Յոյն բանաստեղծին Եպիմենիդեայ, Տիտ. Ա. 12, 13։

Կրետէ անուանի էր իբրև Մինովեայ օրէնադրի, և Սուրբ Գրոց պատմութեան մէջ նշանաւոր է, վասն զի կը յիշուի ի ճանապարհորդութեան Պօղոսի ի Հռոմ, Գործ. ԻԷ. Պօղոսի նաւն հասաւ նախ Սողմոնա որ էր արեւելեան գլուխ կղզոյն, ապատնեցաւ գեղեցիկ նաւահանգիստը, խորշ ինչ ի հարաւային կողմն, յորմէ մերձ Ղասէա գիւղն։ Յետոյ Մատղա գիւղն։ Յետ սակաւ մեղ և հակառակ խրատուն Պօղոսի, նաւը գնաց ի փիւնիկէ որ էր նաւահանգիստ ապահով վագոյն կրետէի արեւմտեան կողմը. բայց հանդիպեցաւ սաստիկ հողմոյ որ կը փչէր յորմէ արեւելեան հիւսիսոյ։ Նաւաստիք սոխրուեցան տալ առաջ գաստիներն հովին որ նետաց նաւը Մալթա։ Կը կարծուի թէ Պօղոս յետոյ եւս եկաւ Կրետէ, ի նաւարկելն ի Փռղրն Աւետ, Ա Տիմ. Ա. 3. Փետ. 22. Հան հաստատուց եկեղեցիս ներ ըստ կարգաց Աւետարանին, և Թողուց զՏիտոս հովուի պաշտօնով, Տիտ. Ա. 5։

Կրեսկէս, ուիշէլ, օգնական Պօղոսի առաքելոյն, և հաւանականապէս մին յեօթանասուն աշակերտաց. կը կարծուի թէ իւր պաշտօնը վարեց ի Գալատիա, Բ Տիմ. Դ. 10։

Կրիսպոս, խոնջեցեալ, նախագահ էր ժողովրդանոցին որ ի կորնթոս, և դարձաւ քարոզութեամբ Պօղոսի, Գործ. ԻԸ. 8, և մկրտեցաւ ի նմանէ, Ա կորնթ. Ա. 14։

Կրնատութիւն, հատուած, բառ յանդիմանական, որ ուսած է հրեայ միտ վարդապետաց ոմանց ի փիլիզպէ, իբր լոկ մարմնիկ յաղագս, հակառակ ճշմարիտ թլփատութեան որ կ'ընէ նոր ստեղծուած ի Քրիստոս Յիսուս յաղագս գործոց բարեաց։ Եփես. 2։

Կօղիկ։ Տես Հաղորդ։

Digitized by Google

Հ

Հաբէլ, առնչաբախիւն, երկրորդ որդի Ադամայ և Եւայի։ Եղաւ հովիւ և մատոյց Աստուծոյ պատարագ իւր հօտերէն, մինչ եղբայր նորա կայէն կը մշտուցանէր ի պտղոյ երկրին։ Աստուած նայեցաւ ի պատարագն Հաբէլի, և ոչ ի կայենին. ուստի կայէն սպանանեց զՀաբէլ առնախանձուն, Ծննդ. Դ։ "Հաւատով մատոյց Հաբէլ լաւագոյն պատարագ քան զկայէն„ այսինքն, սիրտ նորա եր ուղիղ առաջի Աստուծոյ, և պաշտեց զԱստուած միամիտ հնազանդութեամբ հրամանացն Աստուծոյ։ Անոր գոհը որ եղաւ հեղմամբ արեան՝ եր գոհ մեղաւորի ապաշխարեղոյ որ ապաւինեալ եր ի քաւութիւնն ապհասնեալ յԱստուծոյ։ Ընդունելի եղաւ անոր գոհը, և Աստուած վկայեց հաւանականապէս, հրակով յերկինից։ Աւետարան առաւ Հաբէլ վկայութիւն թէ "արդար„ եր, այն է՝ արդարացեալ, երբ։ ԺՒ. 4։ "Արեւլի արիւնը„ կը բողոքէր վրէժխնդրութիւն, Ծննդ. Դ. 10, բայց Քրիստոսի արիւնը կ'աղաղակէ թողութիւն և փրկութիւն իւր ժողովրդեան համար, երբ։ ԺԲ. 24. Ա Ցովհ. Ա. 7։

Հաբէլ կամ Աբէլ է նաև յաւելուած այլեայլ քաղաքաց անուններուն սկիզբը, և անատուն կը նշանակէ խոտաւէտ, ճարակաշատ։

Հագար, պանդխտ, աղախին Եգիպտացի ի տան Սարայի, Ծննդ. ԺԶ. 1, որ վասն զի ամուլ եր, առաւ զՀագար Հարճ Աբրահամու, որպէս զի անոր միջոցաւ ունենար որդիս, բայց ժողովրդեան Աբեւելեայց այնր ժամանակի։ Հագարայ պատմութիւնը կայ Ծննդոց ԺԶ. ԺԸ. Իմ. գլխոյ մէջ։ Գոգոյ առաքեալ այլազանութեամբ զՀագար կը հանէր առաւ օրինակի Հրէից եկեղեցւոյն որ եր յաղախնութեան ծառայական օրինաց, ինչպէս որ զՍարա կ'առակէ ի ճշմարիտ եկեղեցին Քրիստոսի, յազատն աղախնութենէ, Գաղ. Դ. 24։ Հագարայ անունն ի մեծ պատուի է առ Արաբացիս որ կը համարին թէ են սերունդք Հագարայ։

Հագարացիք, Ա Մնաց. Ե. 10, 20, սերունդք Հագարայ կամ յամայելի։ Ի Սաղմոսին ՁԳ. 6, այս անունը տրուած կ'երևի Իսմայելացւոց մէկ մասին։

Հալաւ, ծառ արևելեան Ընդկատառանի, լինի բարձր իրր ութ կամ տասն ոտք, և կու տայ հօտ անդր, Ազար. Խե. 8. Առակ. Է. 17. Երգ. Դ. 14։ Ցոյնք Ագազդրան կ'անուանէին այս ծառը կամ փայտը, որ յորդեաց կոչուեցաւ Հալուէի փայտ, գրախտի փայտ, արծաթոյ փայտ, այլազգի հանդերձ։ Ըստ արդի բուսաբանից Հալուէն երկու տեսակ է. մին կը բուսնի Գոլչին Ձինաս, Ափսամ և ի Ձին, և գործ չի հանուիր։ Ծառը կը պատասխի թէ է մեծ, ուղղորդ բունով և բարձր տառերով։ Մեծ տեսակը որ ասելի հասատակ է՝ կը կոչուի Խոյ ի Հնդկաց. ծառը կը բուսնի Մոլուքեան կղզիներէն։ Տերեւները նմանն են տանձենոյ տերեւներուն։ Ունի կաթնային հիւթ որ, երբ ծառը կը մեծնայ, կարծրանալով լինի խէժ անուշահոտ։ Ծառին բունն է ոտոտ կամ հանգոյց հանգոյց, ծամածռուած և ընդհարապէս անշուք։ Ըստ Հոմերի եղիպտացիք կը գործածէին զՀալուէն ի դեղատոմսեան։ և Հիկոկեմոս բերաւ Հալուէ խառնեալ ընդ գմռոյ ի պատել գմբարիին Տեառն մերոյ, Ցովհ. ԺԹ. 39։ Այս անուշահոտ նիւթն, ինչպէս կը տեսնուի, քիչ մը տարբեր է դեղագործաց Հալուէէն, որ է խէժ դառնահոտեմ, և կը հանուի ստորին խոտէ մը։

Համաճ, խոփ, մին յատկացց Պարսից թագաւորին Ատուերսէ։ Մուրիքէ անուն Հրէէն վրէժ խնդրելու համար նիւթեց բոլոր Հրէից ջնջումն Պարսից տերութեան մէջ, բայց նախախնամութեամբն Աստուծոյ նենգերայ միջամտութեամբ կոյս բոյս թագաւորին շնորհքը, պատճառեղաւ իւր կործանմանը, և Հրեայք ազատեցան վտանգէն։ Համան կը կոչուի Ագագացի, և որովհետև Ագագ ընդհանուր անուն էր Ամաղեկ-

Digitized by Google

կացի թագաւորաց, Հրեայք կը կարծեն թէ Համանն անունց ցեղէն էր։ Թերևս այս էր պատճառ անոր ատելութեանն Հրէից դէմ։ Տես Ամաղեկացիք։ Ամրողջ ցեղէր կոտորել առ վրէժխնդրութեան սովորութիւն է Ցարդ յԱսիա, և մերևեան երկիրներուն այցելութիւն ընող արդի ճանապարհորդաց վկայութիւնները կը հաստատանեն և կը լուսաբանեն Համանայ սխալութեան պատմութիւնը։ Համանայ մահը եղաւ 485 ին նախ քան զԳր։ Անոր պատմագրը կը ցուցնէ թէ ամբարտաւանութեան կը հետևի կորուստ, թէ Աստուծոյ նախախնամութիւնը կ'ուղղէ ամէն բան, և թէ պէտք է որ կորուսի Աստուծոյ թշնամին։

Համբարձումն, Քրիստոսի երկինք ելլելը տեսանելի կերպով։ Քրիստոս յետ յարութեան իւրոյ քառասուն օր ատեն երևելով իր աշակերտներուն, ցուցուց անոնց յայտնապէս թէ արդարև կենդանի էր, և ապա զԱիթենեաց լեռը տանելով զանոնք, անոնց առջև համբարձաւ երկինք, ուր պիտի մնայ մինչև գայ միւսանգամ վերջին օրը դատել զկենդանիս և զմեռեալս, Գործ. Ա. 9, 11։ Քրիստոսի Համբարձմանն ապացոյց է Հոգին Սրբոյ գալուստը, Յովհ. ԺԶ. 7–14. Գործ. Բ. Քրիստոս բան մարդկային բնութեամբ համբարձնալով երկինք, յաղթեց փառաք մնացեան և դժոխոց, իրեև գլուխ իւր մարմնոյն որ է եկեղեցին։ Մեկնեցաւ իւր աշակերտներէն օրհնելով զանոնք, և բազմութիւնը երկնային զօրաց գացին ի միասին և ողջունեցին զնա, Ղաւդ. ԻԴ. 9. ԿՂ. 17։ Քրիստոսի Համբարձմանէն յառաջ եկող սարդիւնք են. Համբարձմանն վերայ օրինակաց և մարգարէութեանց կատարումը, Քրիստոսի էլեանէն առաջեի Աստուծոյ վասն մեր իրեև քահանայ, աւելի յայտնի և կատարեալ կերպով առնուլն իւր բարձր պաշտօնը, մարդոց համար պարգևներ ընդունելը, իւր ժողովրդեան համար ճամբայ բանալն յերկինս, Եբր. Թ. 19, 20, և հաստատելն իւր առաքեալներուն յոյսը թէ յետ յարութեան մեռելոց պիտի համբառնան երկինք, Յովհ. ԺԴ. 1, 2։

Հայելի, ի սկզբան կը շինուէր մետաղէ, մանաւանդ պղնձէ, Ել. ԼՐ. 8. Յոբ. Լէ. 18, զոր հալեցնելով կը ձուլէին բոլորաձև, և յետ յղկելոյ և փայլեցնելոյ, կը կցէին ի նետ զարգարուն մեղեխ (կոթ) մը։ Աստիսիկ հայելիք գտնուած են ի հին աւերակս Եգիպտոսի։

Հայկ, Յոբ. Թ. 9, Հայերէն թարգմանութեան մէջ գործածուած է փոխանակ միոյ ի պայծառագոյն հաստատութեանց Տարագային կիսագունեայ երկնից։ Երբայեցերէն բառը որ է Ղ-Ե-Լ, ըստ Հմուտ մեկնչաց և ըստ հին Թարգմանութեանց, կը նշանակէ Օրիոն կոչուած համաստեղութիւնը, որ կը կարծուէր ժամանակաւ պատճառ տաղտից և մրրկաց, ուստի և Վիրգիլիոս կը կոչէ "ամպրոպային Օրիոն„ Յոբոյ ԼՐ. գլխոյն 31 համարը կապակից կ'ընծայէ այս համաստեղութեան, և այս յարմար կու գայ յատկական աստաւսպէնի զՕրիոն հակայէ, որ կ'ըստւ կապակցել իրկինս անմիտ կապերն համար աստուածոց դէմ։

Հայհոյութիւն։ Հայհոյիչ է այն մարդը որ նախատինք կ'արձակէ Աստուծոյ և անոր ստորագրելոց դէմ, այսինքն այնպիսի յատկութիւններ կ'ընծայէ Աստուծոյ որ անարժան են աստուածութեան, և կամ կ'ուրանայ այն յատկութիւնները զորս ունի Աստուած։ Մովսիսական օրէնքը մահ կը սահմանէ հայհոյչաց, Ղեւտ. Իդ. 12–16։ Հանդարտակ նշանակութեամբ հայհոյիչ կը կոչուին այնպիսի մարդ-

Digitized by Google

դիկ որ յիշաց, այսինքն պիղծ և սնարգական տիտղոսներ կու տան այլոց, Գ Թագ. ԻԱ. 10. Գործ. Ջ. 11։ Հոգւոյն Սրբոյ գեմ հայհոյութիւն, Մատթ. ժԲ. 31, 32. Մարկ. Գ. 28. Ղուկ. ժԲ. 10։ Ասյս մեղքը կը գործէին փարիսեցիք, որ իրենց հոմոզմունք հակառակ, չարութեամբ և յամառութեամբ Քրիստոսի հրաշքները և Հոգւոյն Սրբոյ գործը կ'ընծայէին գիւաց։ Շատ անգամ կը հարցուի թէ միթէ այս էր և ցաւ. Ե. 16 "մահացու„ կսչուած մեղքը, և միթէ մեր օրերն ալ կը գործուի. սա ստոյգ է թէ ով որ կը ծաղրէ օրէնքը և կրօնական պատուէրները, կ'արհամարհէ Հոգւոյն Սրբոյ գործն ի սիրտս մարդկան, յամառութեամբ կ'անսասան Աստուածութեանն, կը նախատէ Քրիստոնէութիւնը և "Հոգւոյն պատշաճը„ այնպիսին սոսկալի մեղայ պարտական է, և արժանի է խստագոյն դատաստան, Մատթ. ԺԲ. 31։ Ընդ հակառակն, մեծագոյն հայհոյիչ մը որ կը զգայ զեղջ և ապաշնութիւր մեղայ համար, և կ'ուզէ խոստովանիլ զանոնք յոտս քհղչին, թող չատրակուսի թէ պիտի կատարուի Քրիստոսի սա խօսքը թէ, "Ան որ ինծի կու գայ՝ բնաւ դուրս պիտի չհանեմ։

Հայր, շատ անգամ կը նշանակէ նախնի, հիմնադիր կամ գլուխ, ինչպէս Ծննդ. Դ. 20, 21. ցովհ. Ը. 56. Հռովմ. Դ. 16։ ցովհէփ եղաւ Հայր փարաւոնի, Ծննդ. խե. 8, իբրև անոր խորհրդականը և խնամատու։ Աստուած է Հայր մարդկան, իբրև Արարիչ նոցա, Բ Օր. Լի. 6. Ես. կգ. 16. կէ. 8. Ղուկ. Գ. 38։ Բայց որովհետև մեղքը կորսուցինք որդեգրութեան իրաւունքը, Քրիստոսով միայն կրնանք կոչել զԱստուած այն խանդաղատական անունովը, "Հայր մեր,„ ցովհ. ի. 17. Հռովմ. Ը. 15–17։

Ա. Նահատակութ, Հայրն էր սէր և գաստատուր իւր գերդաստանին, և ունէր գերեթէ բացարձակ իշխանութիւն իւր ընտանեաց վրայ։ Որդւոյ մը անհնազանդութիւնը կամ անաստգանքը ծանր յանցանք էր։ Ընդ օրինօք, որգւոց յանցանաց սմանք էին սպանք, եզ. Իա. 15, 17. Ղևտ. ի. 9, և հայրը պարտական էր այնպիսի որգին մնատնել հատարակաց առնէն, Բ Օր. ԻԱ. 13–21. Տես և Մայր։

Հանգերձ։ Գլխաւոր հանդերձք երբայեցւոց էին շապիկ և վերարկու։ Կ'երևի թէ ատենօք կը բազկատար ձեռք մը "փոխելու հանդերձ,„ Դատ. ԺԴ. 13, 19. Գործ. Թ. 39։ Շապիկը կտաւէ էր և կը հագնուէր մերթ ին վրայ, էր մարմնոյն ձևին յարմար, և ունէր բազուկներ անցնելու տեղեր, երբեմն նաև լայն և քսց թեզանիք, և կը հասնէր մինչև ծնկաբները, իսկ կանանց շապիկը կը հասնէր մինչև ի սրունս։ Շապիկն էր երբեմն առանց կարելի փար անկեալ, ինչպէս էր ցհսուսինը, ցովհ. ԺԹ. 23։ Իսկ վերարկուն էր կտոր ատուոյ իբր քառակուսի, երեք կամ չորս կանգուն երկայն և նոյնչափ լայն, որ մարմնոյն վրայ կ'առնուէր, և կը կապուէր կամ կը ծակուէր ուսերուն։ Ով որ չապկով մերկ էր առանց վերարկուի երբեմն "մերկ„ կը կոչուէր, Ես. Ի. 2–4. ցովհ. իԱ. 7։ Վերարկուն կը ծառայէր երբեմն իբրև գուգ բան կերևոյ, իսկ աղքատաց համար անկողին էր գիշերը, Ել. ԻԲ. 26, 27. ցոբ. ԻԲ. 6։

Ասյս երկու հանդերձից մէջտեղ Հրեայք կը հագնէին երրորդ մը, որ էր հանդերձ երկայն և լայն, այն է պատմուճանը կամ պարեգօտն ի կտաւէ կամ յատուկ առանց թեզանեաց։

Digitized by Google

Գլուխը կը ծածկուէր ընդհանրապէս վերարկուին մէկ մասովը, արեւելեան սառակուճենէն և անձրեւէ պաշտպանուելու համար, Բ Թագ. ժԵ. 30. Գ Թագ. ժԹ. 13. Եսթ. Զ. 12։ Բայց քահանայք կը դնէին տեսակ մը խոյր, գլխանոց կամ ապարօշ նուիրական։ Զկնի գերութեան Հրեայք, գէթ բազումք ի նոցանէ, սկսան կրել ապարօշ կամ փաթթոց որ ցարդ կը գործածուի յարեւելս։ Կանայք կը կրէին այլեայլ պարզ և զարդարեալ ծածկոց գլխոյ։ Նաև քողը մեան էր կանացի ազանդեանց կամ զարդուց, Ես. Գ. 19։ Քողք պէսպէս էին, և քող կը կրէին ոչ միայն ամուսնացեալ կանայք, այլև ամենքը. քողն էր ընդհանրապէս նշան պարկեշտութեան, կամ հպատակութեան իշխանութեան տրանց, Ծննդ. Իժ. 65. Ա Կորնթ. ԺԱ. 3–10. բայց երբեմն ծածկուէր Համար, Ծննդ. ԼՐ. 14։

Որովհետև Հրեայք չէին փոխեր իրենց զգեստուց ձեւն, հակառակ սրտի նորաձեւութեան, սովոր էին, քան չափոյ հարստութեան խրեանց, շատ զգեստներ ունենալ ի պահեստի, Ես. Գ. 6։ Զայս կ'ակնարկէ Քրիստոս, երբ կը խօսի զգենուցեալ զորս կ'ուտեն ցեցք, Մատթ. Զ. 19. Յակ. Ե. 1, 2։ Թէպէտ զգեստուց միօրինակ ձեւը կը տեւէր դարեր, երբեմն ազգ պատմութեան այն քառասնդարեան ժամանակին մէջ Հարկաւ եղած է զգեստուց ձեւի փոփոխութիւն, և միշտ պէսպիսութիւն և տարբերութիւն եղած է հանդերձեցեալ ի մէջ այլեայլ աստիճանի մարդկան, մանաւանդ ազանելեաց Թագաւորին, հանդերձանաց և զարգուց կողմանէ։ Հին գարերուն մէջ, մինչդեռ ընկերութիւնը վայրենի և բիրա էր, անասնաց մորթերէն կը շինուէին հանդերձք, Ծննդ. Գ. 21. Ելք. ԺԱ. 37։ Մանել, անկանել և ասեղնագործութիւն շատով սկսան ծաղկիլ, եզ. Լ.Ե. 25. Դատ. Ե. 30։ Գուբգ կամ խարազն կը գործուէր այծի մազէ կամ ոսկէ, ասղնագործին հանդերձք էին ասուէ, կտաւէ, և թելեայ նաև բամբակէ։ Այս Ներքոյ տարազագործութիւնն քննականաց մէջ և կանանց գործ էր, Առաք. Լ.Ա. 13–24։

Մեծամեծ և հարուստք կը սիրէին պէսպէսակ հանդերձ, ուսաի և պէսպէսակ հագնել նշան էր ընչեզութեան և բարեկեցութեան, Ժողով. Թ. 8։ Չբնշոսկաց համար կ'ըսաւ Քրիստոս. գործ են համեմատ պիտակ. այսպէս պէսպէսակ փայլուն հանդերձիք երեւցաւ նաև Տէրն մեր յայլակերպութեան, Մատթ. ԺԷ. 2։ Նմանապէս ասուրք կը նկարագրուին պէսպէսակահանդերձք, Ցոյս. Է. 9, 13, 14. Քրիստոսի արդարութիւնը զոր հագած են պայծառագոյն է քան հրեշտակացը։

Սգոյ հանդերձք առ Եբրայեցիս էին քուրձ և խարազն, և գոյնն էր Թուխ կամ սեաւ, Ես. Ս. 3. Ցոյս. Զ. 12։ Որովհետև մարգարէք ապաշխարողք էին պաշտօնեայ, անոնց հանդերձք միշտ ազատորի հանդերձ էր։ Այրիք ևս էին գրեթէ միշտ Թխազգեստ։ Երէմեացիք, ուրիշ գոյնի ժողովրդոց պէս, կը հագնէին երբեմն նկարակերտ հանդերձ մեծագին պէսպէս գոյներով, Դատ. Ե. 30։ Տես նաև Ծննդ. Լ.Է. 3, 23. Ա Թագ. ԺԳ. 18, Թէպետ այս համարներուն մէջ յիշուածն, քան ամենց, էր պարզագոյն երկայն Թեզանէզը։ Կապուտակ, կարմիր և ծիրանի յաճախ կը յիշուին. կապուտակը նուիրական գոյն էր։ Նկարակերտ, ասղնագործ յօրինուած հանդերձք շատ յայրգի էին առ Հրեայս, Դատ. Ե. 30. Սաղմ. ԽԵ. 14։

Digitized by Google

Նշանակ Հանդերձն այնչափ տարբեր չէր սրանց հանդերձէն որչափ է առ մեզ. բայց և այնպէս կար տարբերութիւն, և Մովսէս կ'արգիլէ երկու սեռից փոխել իրենց հանդերձներն ի մէկ կանացի կամ առնացի, Բ Օր. իԲ. 5. քանզի հանդերձի այս փոփոխման հետ ընդհանրապէս կից էր անհամեստութիւն և քանի մը կուռց պաշտօն։ Ցայտնի չէ Թէ ինչ մտաք կ'արգելու Մովսէս այլասլաքառն զգենուլ, այսինքն կտաւ և սոր ի միասին հանելուած, Բ Օր. իԲ. 11. Հաւանականապէս վասն զի անապաշտ ազգաց հեթանոսական սովորութիւն էր այս։ Ես. Գ. 16–23 համարներուն մէջ կը յիշուին յայնժամ Հրէից կանանց զարդերը։ Այս զարդերն էին պատմուճան, ոսկեհատ բամպակեայ, լօդիկ լոյին փոփոխել, գօտի, քող, ծամակալ հիւսկէն, գինգ և օղ, մանեակ, ապարանչան, մատանի և մեհեանդ, նաև շատացող կօշիկներ և հայելի մատաղեայ։ Գործ. ԺԹ. 12 համարին մէջ կը յիշուի նաև թաշկինակ և վարշամակ։ Անդրավարտիք ևս կը գործածուէին, Եւ. ԻՐ. 42, բայց Թերևս ոչ ընդհանուր։ Տես Գօտի, Մատանի և Հողաթափ։

Աստուածաշունչին պատմական գիրքերուն մէջ կը տեսնուի նաև Թէ շատ հին ժամանակներ անգամ հանգերձ ընծայ բնել սովորութիւն էր։ Յովսէփ իւր եղբայրներէն իւրացանչիւրին տուաւ մէն մի ձեւք հանգերձ, և Բենիամինի՝ հինգ, Ծննդ. ԽԵ. 22։ Ն.էմման տուաւ Գէեզիի երկու ձեւք հանգերձ, Սազմոնն անգամ կ'ընդունէր հանգերձներ իրմէ ընծայ, Բ Մնաց. Թ. 24։ Այս տեղուրեքներ գէտ կայ յարևելս, ինչպէս կը վկայեն ճանապարհորդք։ Հարսանեաց հանգերձի առակին մէջ Թագաւորը կը պատուէր բոլոր հրաւիրեալներէն հարսանեաց տարազ գարնալ անանձ, Մատթ. իԲ. 11։

Չաճէա, քաղաք Եգիպտոսի, Ես. Լ. 4, որ կը կարծուի լինել ժոմանն Եհնէս, ի մերին Եգիպտոս առ Նեղոսի։

Չաղտութիւն, ի Սուրբ Գիրս կը

նշանակէ գժտութեան պատճառները բառնալով միաբանգամ հաստատել բարեկամութիւնը կամ համաձայնութիւնն ի մէջ երկուց անձանց, Ա Թագ. իԹ. 4։ Գրքոյսս իր եզրօրը հետ գժտեալ անձին կը պատուիրէ երթալ հաշտութիւն անոր հետ, և խոստովանութեամբ և հատուցմամբ համճնդել զնա յատաջ քան զմատուցանելն իւր ընծայն կամ պատարագը, այսինքն զհին առաջի անդանդաղ Աստուծոյ, Մատթ. Ե. 23, 24։ Աստուծոյ հետ խաղաղութիւն ունենալու ևս աւելի կարևոր գործին մէջ մեզաւոր մարդն իւր փրկութիւնն ապահովելու համար պարտի հաշտուիլ ընդ որդւոր Աստուծոյ։ Այս հաշտութիւնը չէ կրնար կատարուիլ բայց Թէ արեամբ Գառնին Աստուծոյ զօրութեամբ Հոգւոյն Աբրբոյ, Հռոմ. Ե. 10. Բ Կորնթ. Ե. 19. Եփես. Բ. 16։

Չաստատութիւն, Ծննդ. Ա. 17, երկնից միջոցը որ անմիջապէս կը պատէ երկիրս։ Հրեայք կը Թուի Թէ կը կարծէին Հաստատութիւնն իբր անհուն բիւրեղեայ կամար տաճարզարդ, որ կը կենայ երկիրս հետաքոր պորսին կամ հորիզոնին վրայ շրջելանակի, իբրև անիջեալ ի մէջ վերին և առարին ջուրց, և Թէ անձրևը կ'իջնէ անոր պատուհաններէն կամ աստղաքարներէն, և Հարկաւ պինդ և հոծ կը կարծէին հաստատութիւնը, Սաղմ. ԺԸ. 1. Եւ. Ի. 22։ Սուրբ Գրոց դպատակը գիտնալապէս մեկնել չէ բնական երևոյթները։ Որովհետև Սուրբ Գիրք հրովք կը սորվեցնէ, այլ Թէ աստեղագիտութիւն կամ բնագիտութիւն, պարտական չէր կանխելով յայտնել արդի գիտնոց ճշդագոյն գիւտերը. ուստի Սուրբ Գիրք բնական իրաց և երևութից վրայ կը խօսի մարդոց սովորական լեզուաւ։ Այս է մին ի պատճառաց յորոց աղագս Սուրբ Գիրք ամեն գարու մէջ իմանալի եղած է ժողովրդեան։

Չասոր, 1. Գլխաւոր քաղաք ի հիւսիսային գաւառն, որպ Թագաւորն Յոբրին, գաշնակից զօրաց Յաբին Հասորայ, յԱես. ԺԱ. 1–13։ Բայց Հասոր նորէն զօրացաւ և

Digitized by Google

ժամանակ մը նեղեց զԽոսրայէլացիս, բայց նուաճեցաւ ի Յարաքայէլ։ Սողոմոն ամրացուց այս քաղաքը որ Յեսոց Խորայելի ձեռքը մինչև յարշաւանս Թագղաթ-փաղասարայ, Ցեւ. ԺԲ. 36 · Դատ. Դ. 2 · Գ Թագ. Թ. 15 · Դ Թագ. ԺԵ. 29 · Շատ հեռի չէր ի լճէն Մաոնի։

2. Գաւառ յԱրաբիա, զոր յաւուր գարձուց Նաբուգոդոնոսոր, ՅԵՐԵՄ. ԽԹ. 28–33։ Տե՛ն անծանօթ է։

3. Քաղաք յերկրին Ցուդայ և Բենիամինի, Ցեւս. ԺԵ. 23 · Նեեմ. ԺԱ. 33։

Հաբա, Ա Մնաց. Ե. 26, Հատանակապէս երկիր լեռնային ի հիւսիսային մասին Մարաց։

Հաբիւբպաղ, Հոմովմայեցի ապագ, Տրամանաւար Հարիւր վինուրաց։ Շատ Հարիւրապետներ պատուով կը յիշուին նոր կտակարանին մէջ, Մարկ · ԺԵ. 39 · Ղուկ · Ի. 1–10, մանաւանդ Կոռնելիոս առնուականն և բարեպաշտն, առաջին պտուղ ի հեթանոսաց առ Քրիստոս, Գործ. Ժ։

Հաբկ։ Ամէն Հրեայ աշխարհիս որ և իցէ կողմը պաշտպան էր Հաստացանել տաբերական Հարկ կամ տուրք կէս սիկղ, այսինքն իրը հինգ կամ վեց դահեկան, ի նշան դաստանելոյ զԱստուած թագաւոր, և ի ծախս պատուոյ տաճարին, ԵԼ · Ի. 12–15։ Զայս անհնարելով բռնած է Քրիստոս, Մատթ · ԺԷ. 25, 26 Համարներուն խօսքը որոյ խնաման այս է. "Ե՞ւթէ այս տուրքը կ'առնուի յառնուն Հօր, ևս որ Որդին եմ, ազատ եմ անկէ։" Ուր կտակարանին մէջ տարի տուրքը զոր Հաւմսկացիք կ'առնուին։ Օտարաց և կառապաշտից Հարկ տալու Հարցման, Մատթ · ԻԲ. 16–22, Քրիստոս այնպիսի պատասխան մը տուաւ, որ ոչ ոք կրնար ոչ իրը ապստամբական և ոչ իրը Հակառակ Հայրենասիրութեան և աստուածապաշտութեան բամբասել։ Հրեայք կասկած պատկերը դրոշմելով դրամոց վրայ, որպեսզամբ կը ծանչնային անոր իշխանութիւնը։ Քրիստոս կը խրատ տէմն մարգու տալ իւրը, և ի վեր քան զամենայն Աստուծոյ որոյ գերագոյն իշխանութիւնն ամէն բանէ վրայ յայտնի է, Ա կորնթ · Ժ. 31 · Ա Պետր · Բ. 9, 13։

Հաբճ, բառ որ, յարդի մնատնագիրս, կը նշանակէ ընդհանրապէս կին մարդ, որ առանց ամուսնութեան կ'պղծէ ընդ առն իրրև կին նորա. բայց ի Սուրբ Գիրս հոգի բառը կ'առնուի սուրիշ մտաք, այսինքն կը նշանակէ օրինաւոր կին, բայց երկրորդ կարգի։ Հարճը տարբեր էր ի բուն կնոջէ այնպէս՝ զի չէր հրապարակաւ ամուսնացեալ, այլ լոկ խօսեալ էր. չէր բերեր պաշտօնական կամ օժիտ, և չունէր մնան ի ամուսնութեան գերդաստանին։ Հարճը կրնար արձակուիլ, կամ ընծայիք ետ ղընդունիլ, Ծննդ · ԻԱ. 14։ Հարճ մը կրնար արտոքսուիլ նաև Հարճէ մը ծնած տղայք, և չտալ նոցա մնան ի ժառանգութենէ, Ծննդ · ԻԹ. 6։ Հարճ ունենալու մէկ պատճառը ցուցուած է ի պատմութեան Աբրահամու և Յակոբայ, Ծննդ · ԺՉ, Լ։ Բայց Հարճ ունենալ եղաւ ընդհանուր սովորութիւն, և Մովսէսական օրէնքը չտի գրաւ այս սովորութեան, ԵԼ · ԻԱ. 7–9 · Բ Օր · ԻԱ. 10–14, բայց երբեք չվաւերացուց զայն։ Աւետարանը միւսանգամ Հաստատեց ամուսնութեան նախկին օրէնքը, Ծննդ · Բ. 24 · Մատթ · ԺԹ. 5 · Ա կորնթ · Ի. 2, և Հարճ ունենալը եղաւ իրրև պատկութիւն և շնութիւն։

Հաբս։ Տե՛ս Ամուսնութիւն։

Հաբսաճիք։ Տե՛ս Ամուսնութիւն։

Հաբսաճիքի ճաճղերթ։ Տե՛ս Հաճղերթ։

Հաբօք, ապրիւթ մեռ ՅԵԼԱՅԷԼ և ի լեառն Գիլգաւայ, Գատ. Ի. 4. Բ Թագ. ԻԹ. 25։

Հաց, բառ որ ի Սուրբ Գիրս կ'առնուի յաճախ փոխանակ կերակուր առհասարակ, Ծննդ · Գ. 19 · ԺԸ. 5. ԻՀ. 20 · ԵԼ · Բ. 20 · Մանանայն կոչուած է հաց յերկնից, ԵԼ · ԺՁ. 4։ Հաց բուն և նախնական մտօք կը ցուցնէ ընդհանրապէս պան ցորենի ալիւրէ. գործելոյն ընդհանրապէս աղքատաց համար էր, երբեմն նաև կեր ձիոց։ Ցորենը կ'ապացուէր օր քսան օրէ փոքր քարերէն երկաներով,

Digitized by Google

ալիւրը կը թրուէր փայտեղէն տաշտի մէջ, և կը թողուէր խմորիլ, եղ. ԺԲ. 34. Ովս. Է. 4։ Ցեղդ կը չինէին նկան և կ'եփէին։

Ընթերի Հրեայք հաց եփելու պէսպէս եղանակներ ունէին. շատ անգամ կ'եփէին յանթեղի, գետնի վրայ. ի վերայ բոլորակ պղնձի կամ երկաթի տաններու և կամ ի տապակի կամ ի թոնրի։ Աբրահամի և ուրիշ արևելեան ազգեր, ուր որ փայտ քիչ է, շատ անգամ կ'եփեն իրենց հացն ի մէջ երկու մեզմով վառած քարկորայ։ Բաւուղ է այսպէս եփած հացը, երէկ նդին օրը կ'ուտուի, բայց հացին կեղևը սև է և այրած, և ունի տակաւ ինչ ապրայ հոտ։ Ա.յս յայտնի կ'ընէ Եզեկիէլի Դ. 9, 15 համարները։

Երբայեցիք, ուրիշ արևելեան ազգաց պէս, ունէին տեղական մի թոնիր, որ էր նման մեծ թագուկի, ծակը կամ բերանն ի վերուստ. այս թոնրին մէջ կը վառէին կրակ։ Երբ տաղէկ կը տաքնար թոնիրը, կը խառնէին ալիւր ընդ ջրոյ, և ընելով խիւս կը ծեփէին թոնրին երեսը։ Ա.յսպէս հացը կ'եփի խնկոյն, և կը թափի բարակ իրրև նշխար, Ղևտ. Բ։ Հաց կ'եփէին նաև ծեփեալ կամ բռնալ գետնափոր խոռոչաց մէջ։ Ա.յս փուռն մէջ կրակ կը վառէին, և երբ բոլոր բռնականին կը տաքնար փուռը, փուռն ներքին երեսը կը փակցնէին բարակ շօթեր որ խակոյն կ'եփէին։ Մեծ քաղաքաց մէջ կային հասարակաց փուռներ, և հացատարերք՝ տրուեստիս, երեմ. Լ.Ի. 21. Ովս. Է. 4։

Ուրուհետև Հրեայք ընդհանրապէս բարակ հաց կը չինէին, ի նև տապակ շօթի, դանակով չէին կտրեր, այլ կը բրդէին կամ կը բեկանէին, Ողբ. Դ. 4, ուստի սովորական եղած է ի Սուրբ Գիրս ըսել "բեկանել հաց,, այսինքն սեղան նստիլ կերակուր ուտելու։ Նոր Կտակարանին մէջ "բեկանել հաց, կ'ըսուի Տէրունական ընթրիքը կատարելու։ Տես Ընտել։

Առաջաւորութեան հաց, երբ հաց եփուած, էր հացն նուիրեալ Աստուծոյ, յաւուրս շաբաթուց սակեզէն սեզանին վրայ որ կը կնդրը Աբրահամ։

ՍԵՂԱՆ ԱՌԱՋԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՑԻՆ

Թիւն կոչուած տեղը, եղ. ԻԵ. 30. և էին երկոտասան շօթ բաղարջ առնիւ և կնգրկով, Ղևտ. Բ. 13. Իդ. 5–9։ Ոչ ոք բաց ի քահանայից կրնար բոլոր օրինի ուտել առաջաւորութեան հացէն. բայց և այնպէս Դաւթի Աբիմելէք քահանայապետէն խնդրեց և առաւ այն շօթերէն և կերաւ ի հարկին առանց խղճելու, Ա Թագ. ԻԱ. 1–6. և Տէրն մեր Դաւթի այս գործը կը յիշէ արդարացնելու համար իւր աշակերտներէը որ ցորեղոյ հասկեր կորզելով կերած էին յաւուրս շաբաթու, Մատթ. ԺԲ. 1–4։

Հաւ։ Հաւուն խնամքն ի պաշտպանել իւր ձագերը բազէներէ և ուրիշ յափշտակիչ թռչուններէ՝ գեղեցիկ օրինակ է փրկչին գորովալի խնամոյ առ ժողովուրդ իւր, երբ անոնք նշանակ են հրաժարութեանց յափշտակող գիւրին և պլլոց վտանգաց, Մատթ. ԻԳ. 27. ԻԴ. 22։ Հաստատակ ընտանի հաւը յամենայն չէ յիշուած ի Սուրբ Գիրս, Մարկ, ԺԳ. 35. ԺԴ. 30. Ղուկ. ԻԲ. 24. բայց գարգոս հաւ և հաւկիթ աւելի կը գործածուին յԱստուածաշունչ ուրիշ առիթներ ուտելիք որ չէ անկարելի։

Հաւալուս, թռչուն շատակեր ջրային, երբեմն երամներով կը չրջի և կը գաղթէ։ Իր գոնութի կերպ երկիրներ ինչպես հասարակածի կողմերը նաև եգիպտոս և Պաղեստին։ Մեծութեամբ գրեթէ հաւասար է կարապետի, նման ձևով և գունով կը նմանի անոր։ Կարճ փետուրներն են գորշագոյն սպիտակ, երկայնները՝ սև։ Նշանաւոր մնան է լոյն և տապակ կտուցը հնգետասան մատ երկայն, և իրմէ կացին տակ

Digitized by Google

քսակը ուր կը պահէ կերակուր, որ և կ'ըսուի թէ կ'ատնաու մինչև հնգեւտասան քաշ։ Երբ այս քսակը պարապ է, չի տեսնուիր, բայց երբ կը լեցուի, շատ զարմանալի կ'երեւայ։ Հաւալուսը ծիւլ, անհոգ և ախորժ թռչուն է, և ձայնը խիստ և ահաւոր է. Ազգ. ՃՌ. 6. Զագիսն իրենց մորը կոկորդէն կ'ատնուն կերը. և այն ատամնական ատանգութիւնը թէ հաւալուսը կը ցաւ իր կուրծքը որպէս զի ձագերը կերակրէ արեամբ՝ ատամ եղած կը թուի. Ղևտ. հաւալուսն կը ատրը սրոյ ծայրը սուսեռի, ծռած և կարմիր է և կը հանգչի ապիտակ լանջացը վրայ, թերեւս արիւնած կարծել տալած է կուրծքը։

Հաւաքաօս։ Ա. յապէս կը կոչուէր երբորդ պահ գիշերոյն, որ հասնի ժամնեակ։ Տես ժամ։

Հաւատարիմ։ Ա. յապէս կը կոչուին ի Սուրբ Գիրս Ճշմարիտ Քրիստոնեայք, ցուցնելու համար անոնց վաստահութեան արժանի և անյողդողդ քրիստոնէական բարքը, Գործ. ԺԶ. 15. Ա Կորնթ. Դ. 17. Եփես. Զ. 21. Կող. Դ. 9. Ա Պետր. Ե. 12։ "Հաւատարիմ խօսք„ կը նշանակէ այն որ չի կրնար ոտա յանգիմանութիւն, Ա Տիմ. Ա. 15. Բ Տիմ. Բ. 11։

Հաւատարմութիւն Եհովայի անհաւատմանն ատոգանելեաց մին է, որ և կատարեալ կ'ընէ թէ՝ անոնց վստահութիւնը որ կը հաւատան Եհովայի խօսքին և կը վստահին անոր խոստմանց, և թէ՝ անոնց անյաւատութիւնը որ կ'երկմտին անոր խօսքէն և չեն հաւատար անոր սպառնալեացը, Բ Օր. Ե. 9, 10. Թուա. Իգ. 19. Սաղմ. Զթ. 33, 34. Երե. ժ. 23։

Հաւատք է ընդունել բան մը զոր կը հասկնանք թէ ճշմարիտ է։ Կրօնական հաւատք է ընդունել աստուածային յայտնութեան և այն յայտնութեամբ ցուցուած դիպաց և վերջապատութեանց ճշմարտութիւնը։ Այս հաւատքը կրնայ լոկ պատմական ըլլալ, առանց ամենեւին ազդեցութիւն ընելու մեր բարուքից և վարուց վրայ. և անոնեն մեռեալ հաւատք է, զոր գէք ևս ունին։ Բայց կենդանի կամ փրկարար հաւատքը ոչ միայն իրրև ճշմարիտ կը ճանչնայ կրօնից մեծամեծ վարդապետութիւնները, այլև կ'ընդունի զանոնք սրտիւ և յօժարութեամբ. և այսպէս է ազդիւր միամիտ հնազանդութեան կամացն Աստուծոյ, և կը տեսնուի ի բարս և ի վարս մարդոյն։ Հաւատքը ի Քրիստոս է շնորհք զոր Հոգին Սուրբ կը գործէ մարդուն որոյն մէջ. շնորհք՝ որով կ'ընդունինք զՔրիստոս իրրև մեր Փրկիչը, մեր Մարգարէն, Քահանան և Թագաւորը, և կը սիրինք զնա, և կը հնազանդինք անոր։ Այս կենդանի հաւատքն ի Քրիստոս է մեզմէ փրկութեան, ո՛չ վարձատրելի, այլ իրրև գործիք։ Աստանդ այս հաւատոյ չկը մեզմէ թողութիւն, և ոչ արդարութիւն վաստ. և անոնք որ տգեղ բացեալ են հաւատով, կ'ապրին և կը քալեն հաւատով, Մարկ. ԺԶ. 16. Յովհ. Գ. 15, 16. Գործ. ԺԶ. 31. Ա Յովհ. Ե. 10։

Ճշմարիտ հաւատքն է շնորհք եանկան և ազդիւր քրիստոնէական կեանց։ Անով կը յաղթէ Քրիստոնեայն աշխարհի, մարմնոյ և դիւթի, և կ'ընդունի արգարութեան պսակը, Բ Տիմ. Դ. 7, 8։ Այլոր հաւատոյ զօրութեամբ արժանաւոր մարդիկ ի հնումն գործեցին զարհնչելիս, Երբ. ԺԱ. Գործ. ԺԴ. 9. Ա Կորնթ. ԺԳ. 2։ Աստուած կ'օգնէր անոնց երբ բան մը կ'ըսէին քան հրամանի Աստուածային, Մատթ. ԺԵ. 20. Մարկ. Թ. 23. ԺԱ. 23, 24։ Հռոմ. Ա. 8 համարին մէջ, հաւատք կը նշանակէ գործ հաւատոյ ցուցուած, կատա-

Digitized by Google

բելով ամէն պատրաստականութիւն ի գաւանութեան հաւատոյ։

Հաւօթ-յայիր, ցոյիրի գիւղեր, գաւառ գաղատացւոց մէջ, ուր կային երեսուն գիւղք կամ աւանք որ կը վերաբերէին երեսուն որդւոց ցայիրի, գաւառաւրացց Իայրայիւի, Թուս. Լ.Ր. 41 · Դատ. ժ. 3, 4։

Հեթաճոս։ Հրեայք այս անունը կուտային այն ամենուն որ ընդունած չէին Մովսիսի օրէնքը։ Հրեութիւնն ընդունող այլազգիք կը կոչուէին օտարտկան (եկամուտ, նորահաւատս)։ Յարմէ հետէ աւետարանն սկսաւ քարոզուիլ, ճշմարիտ կրօնքն սկսաւ տարածուիլ ու ամենայն ազգս։ Աստուած որ խոստացած էր բերել նովի մարգարէից կանչել հեթանոսներն ի հաւատս աւետելութեամբ ընորհաց՝ կատարեց իւր խոստումն, այնպէս որ Քրիստոնէական եկեղեցին կը բազկանար գլխաւորապէս հաւատացեալ հեթանոսներէ, քանզի ի բնից աւանձնանորհութեանց վրայ Տպատրաստեալ Հրեայք չընդունցան զՔրիստոս իրրև Մեսիա և փրկիչ։ Պօղոս թուղթերուն մէջ հեթանոսք կը կոչուին ընդհանրապէս Ցոյն, Հռովմ. Ա. 14, 16 · Ա Կորնթ · ԻՒ. 22, 24 · Գաղ. Գ. 28։ Նոյնպէս Ղուկաս գրուածներուն մէջ, Գործ. ժԱ. 20 · ԺԸ. 4։ Պօղոս չատ անգամ կը կոչուի Աւաքեալ հեթանոսաց, Գաղ. Բ. 8 · Ա Տիմ. Բ. 7, վասն զի առաւելապէս հեթանոսաց քարոզեց Պօղոս, ուր Պետրոս և միւս առաքեալք քարոզեցին մանաւանդ Հրեից, և կոչուեցան Աւաքեալք թլփատութեան, Գաղ. Բ. 8։

Հեթանոսաց փոյթ։ Յովհաննու կ'ըսէ թէ տասնորին գաւթին մէջ կար մի քանորմ կամ վանդակապատ, կըրծով չափ բարձր, ցուներէն և Լատիներէն վերագրով թէ օտարազգեաց արգելեալ էր մտ երթալ անդանին, Եփես. Բ. 14։ Տես Տաճար։

Հեթանոսց (ազգս) ւղղիւրէզ, Մնդ. ժ. 5, կը նշանակէ զՓոքրն Ասիա և բոլոր Եւրոպա, որոյ բնակիչք էին Յաթեթի սերունդքն։

Հեծանց, գործի հասկոյ զցորեան։ Աս. արեւելեայս հեծանոցը երկաս տեսակ է. մին ի ձև երկաք կամ չորքժանուայ, և ունի չորս ոտք երկայն մեղեխ (կոթ). տասով ցորենը կը հասուցի, այսինքն կը արտի հազմոյ, որպես զի յարդը կամ ւզեղը մեկդի երթայ. միւս տեսակն այնպէս չինուած է որ հով կը հանէ երբ օդը հանդարտ է, Ես. Լ. 24։ Հեծանոցով ցորեն մաքրելը գեղեցիկ օրինակ է խոպան անջատման արդարոց ի մեղաւորաց յաւուր դատաստանին ի ձեռն գերագոյն դատաւորին Քրիստոսի, երեմ. ժե. 7 · Մատթ. Գ. 12։ Տես և կալ։

Հեղի, քահանայապետ Հրէից, տասնչինն՝ Իմամարայ ցեղէն, Ա Թագ. Բ. 27։ Հեղի նաև քահանապետի տարի դատաւորութիւն ըրաւ Իսրայէլի, և անուանի էր բարեպաշտութեամբ և վաստակով, բայց մեպոդրելի յոյժ վասն անհոգութեան իւր որդիքը կրթելու։ Այս պատճառաւ Աստուծոյ պատուհասը եկաւ տանը տանը վրայ, Ա Թագ. Գ. 11–18։ Փղշտացւոց դէմ պատերազմի մը մէջ ինկան երկու որդիքը և Իսրայէլ յաղթուեցաւ։ Հեղի լսելով նաև տապանակին գերի իյնալը մեռաւ կոթուածէ, Ա Թագ. Դ։ Աստուծոյ ապատնայիքն իսպառ կատարուեցաւ Աբիաթարայ օրով։ Տես Աբիաթար։

Հերձուածողութիւն։ Աւաքելոց թուղթերուն մէջ այս բառը կը նշանակէ ազանդ կամ կուսակցութիւն և կը ցուցնէ յամառ կամ ապստամբ ոգի, ինչպէս նաև մոլորութիւն ի հաւատոյս և ի բարս, Ա Կորնթ. ժԱ. 19. Բ Պետր. Բ. 1։ Աւաքեան գաղբէն եղբ հերձուած բառը սկսաւ նշանակել մոլորութիւն միայն ի վարդապետութեան։

Հերմէս, Բոլիքն, առաւպելքեալ առաւած հին հեթանոսց, պատգամաւոր աստուածոց, և պաշտպան գրքերուն, ճարտարախօսութեան և վաճառականութեան։ Ցոյնք Հերմէս, այսինքն թարգմանն անուանը տուին անոր, վասն զի կը համարէին զնա թարգմանն կամաց դից։ Հաւանականապէս այս էր պատճառ որ Լիւստրացիք Հերմէս կարծելին զՊօղոս և կամէցան զոհել անոր, երբ տեսան որ ի ծնէ կաղը բժշկեց, և զի

Digitized by Google

Պօղոս կը քարոզէր Ճարտասիսօսեաց թեամբ. իսկ զԱռաւնարան Համաքեցան Դիոս, վասն զի Բառնարան պատկասելի էր դիմաք, Գործ. ԻԴ. 11, 12։

Հերմագինես և Փիգեղոս, գործակից Պօղոսի ի փոքրն Ասիա, բայց թազուելոյն զնա անոր երկրորդ բանտարկութեան ատենն ի Հռոմ, Ր Տիմ. Ա. 15։

Հերմաս, բարձր լեռ Պազեատինոս հիւսիսային արեւելեան ստանիսը. կը կոչուի նաև Ախան, Ր Օր. Գ. 8. Դ 48։ Հերմեան էր մեան Անգի լիսանեան գօտեղին, հան ուր կը սկսի արեւելեան ցածագոյն ճիւղը, Դամասկոսի լայնութենէն սակաւ մի ի հարաւ, և երթալով դէպ ի հարաւ՝ կը վերջանայ Գալիլեայի ծովուն գլխոյն արեւելեան կողմը։ Այս չորեքեան կը կոչուի զարդիս ձեզել Հէյլ։ Հերմեան լեռը կը կարծուի լինել այժմեան ձեզել Հէ Շեյխ, որոյ բարձրագոյն գագաթը քան սրսխեց լեռ բարձր է յԱսորիս, կը հանի մինչև մշանջենաւոր ձեան կամ սառոյցի ստանիսը, տասն հազար ոտք ծովէն վեր։

Հերմեանի պատկերը տես Մատ. ՀԸ բառին տակ։ Հաք քէթ որ զՀերմեան տեսած էր բլրէ մը ի հիւսիսոյ Նազարեթի կը նկարագրէ այսպէս. "Լեռը չէր տեսեալէր, բայց երբ քիչ մը բարձր ելլանք, յանկարծ երեւցաւ այդպիսի պերճութեամբ որ նկարագրել անկարելի է։ Քան զամենայն չրջկալ տեղիս բարձր էր։ Մոտաւոր և վճիռ օգը մեզ կ'երեւցնէր լեռը, թէ և բուն լեռը մղձաւանջով հետաւոր էր։ Լերան գագաթը և կողերը ծածկոյ ձիւնը, որպէս թէ արծաթէ հանգերձ հագած էր, կը փայլէր արեգական ճառագայթներէն։ Այդ վայրկենին երեւցաւ ինձ Հերմեան ոչ իբրև մերկ զանգուած հողոյ և քարոյ, այլ կենդանի և ոգեւոր։ Կը կենար ճամբուս վրայ խոստումնակի, իբր հակայ հզօր երկնաբերձ, ուսուցչական ամբարտաւանութեամբ իր գօրութեան և պերճութեան վրայ։ Զգացի Սաղմոսերգուին այն այլաբանական խօսքին ճշմարտութիւնը թէ, "Հիւսիսը ու հարաւը դուն ստեղծեցիր։ Թաբոր ու Հերմոն քու անունովդ կը ցնծան,, Սաղմ. ՁԹ. 12։

Հերովդեսեան, կուսակից Հերովդէս Անդիպաս, Մատթ. ԻԲ. 16. Մարկ. Գ. 6։ Այս Հերովդէս Տարկաստա և Հպատակ էր Հռովմայեցւոց, ուստի կուսակիցք նորա կը պնդէին թէ արժան էր Հարկ տալ կայսեր, իսկ փարիսեցիք հակառակը կը պնդէին։ Հերովդեսեանց կարծիքը կը լուսաբերէ Մատթէի ԻԲ. 16 համարը։

Հերովդէս, է անուն Ութ Հերովդեսեաց որ տիրեցին իսկոր Հրէաստանի կամ անոր մէկ մասին, ընդ իշխանութեամբ Հռովմայեցւոց, և կը յիշուին Նոր Կտակարանին մէջ։

1. Հերովդէս մեծ, Մատթ. Բ. Ղ. և Ա. 5։ Էր որդի Անտիպատրոսի Եդոմեցւոյ, որ էր մեծերիմ ցուլեան կեսարու։ Չնգետասանամեայ էր Հերովդէս, երբ կարգեցաւ իր հօրմէն կուսակալ Գալիլեայի, Հիւրկանոսի Բ. ի ժամանակ որ անասուն իշխան էր Հրէից ազգին, մինչդեռ եղբայր նորա Փասայէլ միևնոյն իշխանութիւնն ունէր Հրէաստանի վերայ։ Անտանիոս յետոյ հաստատուց զանոնք այն պաշտօններուն մէջ, չորորդ ապեակ տիտզոսով, իբր 41 ին նախ քան զԳԲ. Հիւրկանոսի եղբայրն Արիստոբուղոս հակառակած էր միշտ Հիւրկանոսի, յետոյ Արիստոբուղոսի որդին Անտիգոնոս սկսաւ հակառակիլ Հերովդէի, և օգնական ունէր զՀրեայս։ Ի սկզբան յաջողութիւն չգտաւ, և Հերովդէս Հանդց զնա երկրէն գաւթս, բայց ժամանակութեամբ Գարթեացց Հուսկ ուրեմն յաղթեց Հերովդէ, և տիրեց բոլոր Հրէաստանի, իբր 40 ին նախ քան զԳԲ։ Սակայն Հերովդէս փախաւ ի Հռոմ, և հան առնելով Հրէաստանի թագաւորութիւնը ձեռամբ Անտոնիոսի, զորք ժողվեց, և յաջթելով Անտիգոնոսի սասս գերեսասղեմ և ընկեց Մակաբայեցւոց ցեղը, 37 ին նախ քան զԳԲ։ Ականատես կեսրը, ուր պաշտպան Նորա Անտոնիոս յաղթեսեցաւ, Հերովդէս մեսցաւ ի կողմն Հոկտաւիոսի, և Հաստատուեցաւ իր իշխանութեան

Digitized by Google

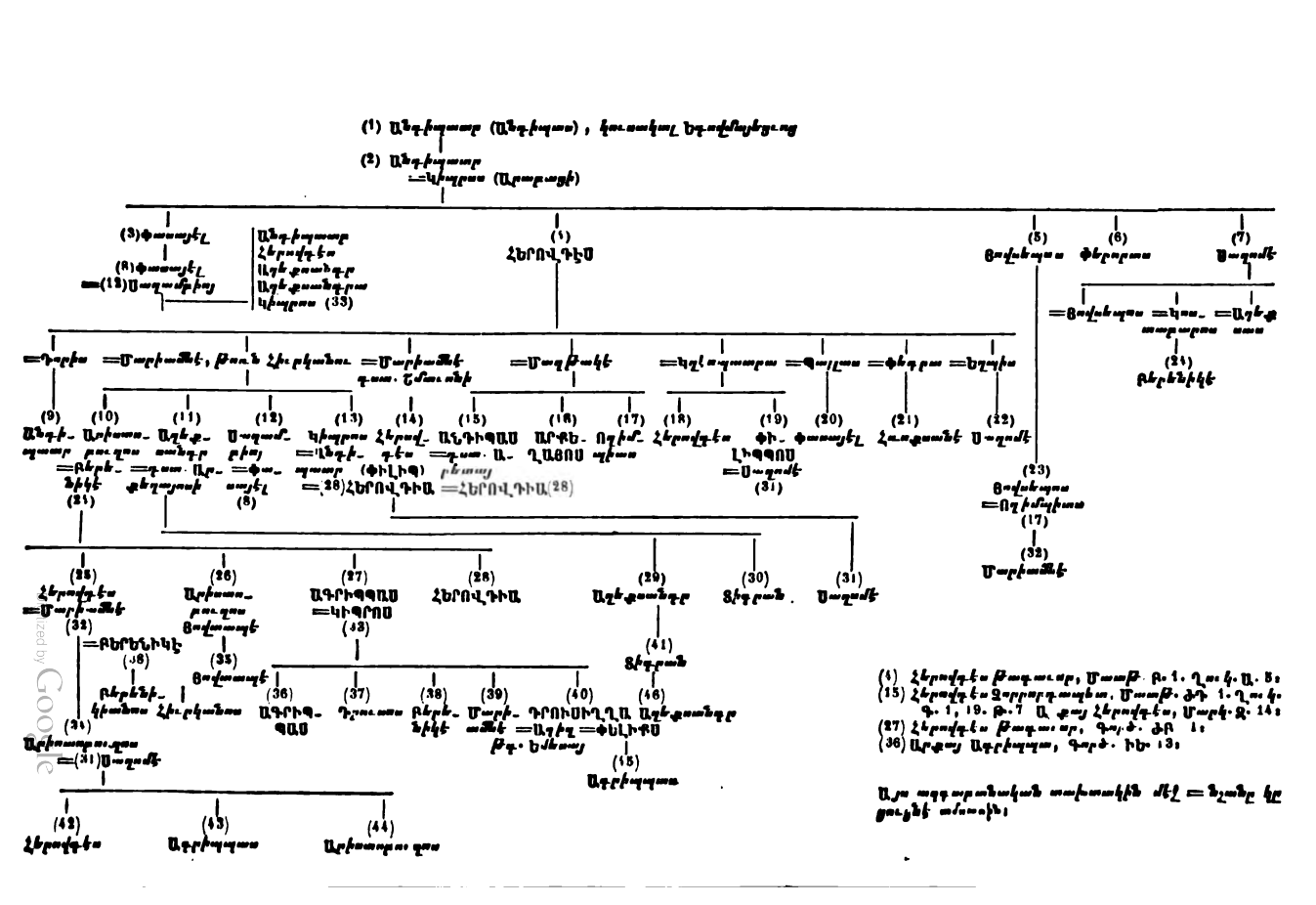
(1) Անգիտացար (Անգիտաց), հաւատակիր եգիպտեայցւոց
(2) Անգիտացար =Կիպրոս (Արբացոյն)
(3)Փաստիէլ
(8)Փաստիէլ =(13)Մագդիէլեայ
Անգիտացար
Հերոփդէս
Անգիտանգրա
Անգիտանգրա
Կիպրոս (33)
(4) ՀԵՐՈՎԴԷՍ
(5) Յովհաննես
(6) Փերդրոս
(7) Յակոբ
=Յովհաննես =Հաւա- =Անգիտ-
ստացուած ասա
(24)
Բերենիկէ
=Դոլբիս =Մարիամեայ, քոյր Հիւրկանոս =Մարիամեայ գաւա· շմանեայ =Մագբակէ =Կղէոպատրա =Գալլաս =Փերդրա =Եղպիս
(9) Անգիտ- ացար =Բերենիկէ (21)
(10) Անիաս- բաւղոս քահանայ
(11) Անգիտ- ացար քոյր
(12) Մագոմ- =Փա- սայէլ (8)
(13) Հիպատոս =Անգիտ- ացար (փիլիպ) =(28)ՀԵՐՈՎԴԻՈՒ
(14) Հերովդէս գէս =գաւա· Ա- ղաւթոս բեռայ
(15) Անդիոքոս
(16) Արքե- ղաւոս
(17) Ոզիմ- պիոս
(18) Հերովդէս
(19) Փի- լիպոս =Մագոմէ (31)
(20) Փաստիէլ
(21) Հաւանեայ
(22) Մագոմէ
(23) Յովհաննես =Ոզիմպիտաս (17)
(32) Մարիամեայ
(25) Հերովդէս =Մարիամեայ (32)
(26) Արիաս- բաւղոս Յովհաննէ (35)
(27) ԱԳՐԻՊՊԱՍ =ԿԻՊՐՈՍ (43)
(28) ՀԵՐՈՎԴԻՈՒ
(29) Անգիտանգրա
(30) Յիդրաեայ
(31) Մագոմէ
(41) Յիդրաեայ
(34) Արիստոբուղոս =(31)Մագոմէ
(38) Բերենիկէ հիւրհանոս
Հիւրկանոս
(36) ԱԳՐԻՊՊԱՍ
(37) Դրուսաս
(38) Բերենիկէ
(39) Մարիամեայ =Արիքէ Թագ· Եմեսայ
(40) ԴՐՈՒՍԻԱՂՂԱ
(46) Անգիտանգրա =ՓԵԼԻՔՍ (15) Ագրիպպաս
(42) Հերովդէս
(43) Ագրիպպաս
(44) Արիստոբուղոս

(4) Հերովդէս Թագաւոր, Մատթ· Ը. 1· Ղուկ· Ա· 5։
(15) Հերովդէս Յորդորդապետ, Մատթ· ԺԴ 1· Ղուկ· Գ· 1, 19· Թ· 7 Ա. գործ Հերովդէս, Մարկ· Ը· 14։
(27) Հերովդէս Թագաւոր, Գործ· ԺՒ 1։
(36) Արքայ Ագրիպպաս, Գործ· Իե· 13։

Այս ազգաբանական աղիւսակին մէջ = նշանը կը ցուցնէ ամուսին։

մէջ։ Հերովդէս չանաց չսիրել Հրէից սէրը, ծորգիւրով և զարգարելով տաճարը, (տես Տաճար) և շատ քաղաքներ հիմնելով կամ ընդարձակելով. բայց Հրէից կանխակալ ատելութիւնն օտար վճռ գէմ ևս ապրելի ոտտկացաւ, երբ Հերովդէս եմոյծ հնազանդ խոզերն ի պատիւ կայսեր, և թատրոններ և կրկէսներ շինեց Յերուսաղէմ։ Բայց մանաւանդ Հերովդի անագորոյն բարքն ատելի բրաւ զինս Հրէից։ Հերովդէս ոպանձնց իւր կինը Մարիամնէ, և անոր երկու որդիքն, Ադէքսանդր և Արիստոբուղոս. և երբ մեռնելու վրայ էր, հրամայեց իւր հպատակներուն երեւելիներէն շատերը դնել Սրհիպովի բանտը, և խոստում առաւ քրոջմէն զանոնք սպաննել տալ, երբ ինք հոգին փչէր, որպէս զի, ինչպէս կ'ըսէր, սգաստանք թաղումէնին ի մեհուան Հերովդի։ Բայց այն խոստումն ի գործ չդրուեցաւ։ Հերովդի որդին Անտիպատրոս սպաննուած էր, վասն զի գաւ գործած էր թունաւորել իւր հայրը, և հինգ օր ետքը մեռաւ Հերովդէս յամի Տն. 2, վերջաւունեալ թագաւորելով, թագաւորելով երեսուն և եօթը տարի։ Հերովդի թագաւորութեան տասնը ծնաւ Քլէոպատրա Հերէնեան Համմոնի, և զՔիպրոս կորնդնելու Հայոյոր, Հրամայեց կոտորել Բեթլեհեմի մէջ ծնած բոլոր տղոյք երկու տարուընէն վար, Մատթ. Բ.։ Նաև Մակերդեաս կը յիշէ այս գեպքը։ Քիպրոս մեռնելան Հերովդի, տասը թագաւորութեան կէսը, այսինքն՝ Հրեաստան, Իդումէա և Սամարիա, որուեցաւ անոր որդւոյն Արքելայոսի, ազգապետի տիտղոսով. իսկ մնացեալ կէսը տրուեցաւ միւս երկու որդւոցը, Հերովդի Անդիպաս և Փիլիպպոսի, չորրորդապետի տիտղոսով։ Հերովդէս Անդիպաս տաւաւ Գալիլեայի և Պերէայի գաւառները, և Փիլիպպոս՝ Բաթանէան և Աւրանիտիս և Աւրանիտա։

2. Հերովդէս Փիլիպպոս։ Տես Փիլիպպոս։

3. Հերովդէս Անդիպաս, Ղուկ. Գ. 1, էր որդի Մեծին Հերովդի, տասը Սամարացի կնոջէն Մալթակեայ, և Տետրապետ եղբայր Արքելայոսի, որոյ հետ կրթուած էր Հռոմ։ Հօրը մեռնելանէն ետքը, Օգոստոս կայսր կարգեց զնա չորրորդապետ Գալիլեայի և Պերէայի, այսինքն Տարասան մասին երկրին, յարեւելից Յորդանանու, Ղուկ. Գ. 1, ուսաւ և երբեմն կը կոչուի ընդհանուր անուամբ Թագաւոր, Մարկ. Զ. 14. Քրիստոս, երբ Գալիլեացի, էր ընդ իշխանութեամբ այս Հերովդի, Ղուկ. ԻԳ. 6–12։ Հերովդէս Անդիպաս առաւ նախ կին Արաբացի Թագաւորին Արետայ գուստրը. բայց յետոյ սիրահարելով Հերովդիայ, որ անոր եղբօրը փիլիպպոսի կինը, և մեռ եղբօրն Արիստոբուղեայ գուստրն էր, արձակեց իւր առաջին կինը, առնոց զՀերովդիա Թողուլ իւր այրը, և կատարեցաւ անոր Հետ։ Հերովդիական Թելադրութեամբ Հերովդէս գրնաց յետոյ Հռոմ խնդրել պատիւ և տիտղոս Թագաւորի. բայց Հոն ամբաստանուելով առաջին կալիգուլայի, ըստ Թափանձանաց իւր եղբօրորդւոյն Հերովդի Ագրիպպայ, եղբօր Հերովդիայի, աքսորուեցաւ Լուգդունան (այժմ Լիոն) ի Գալիա, յամի Տն. իրբ 41 ին, և անոր իշխանութեան գաւառները տրուեցան Հերովդի Ագրիպպայ։ Հերովդէս Անդիպաս էր որ զՅովհաննէս Մկրտիչ գլխատել տուաւ, Մատթ. ԺԴ. 1–12. Մարկ. Զ. 14–29։ Այս Հերովդէս էր նաև, ինչպէս կ'երևի, հեռուաղ, կամ գէթ բաբեկամ Սպասուկեցւոց ազանգոյն, Մարկ. Ը. 15։ Բազդատ Մատթ. ԺԶ. 6։ Տես Հեռավեստիք։

4. Հերովդէս Ագրիպպաս Մեծ կամ Ա., Գործ. ԺԲ. իԳ. 35, էր թոռն Հերովդի Մեծի և Մարիամնոյ, և որդի Արիստոբուղեայ որ սպաննուեցաւ իւր մօրը հետ քառ Հրամանի հօրն։ (Տես վերագոյն, Հերովդէս Ա.) երբ կալիգուլա կայսր եղաւ, Ագրիպպաս հանուեցաւ բանտէն ուր գրած էր զնա Տիբեր, և ընկալաւ կայսրէն, յամի Տն. 38, թագաւորի յորդորմամբ, միանգամայն այն գաւառները որ կը վերաբերէին անոր եղբօրը, փիլիպպոսի չոր-

Digitized by Google

բորդ տպետի, (տես Հերոդէս Ա.), նաև Լիւսանիայ չորրորդ տպետի։ (Տես Աբիլենացիք)։ Հերոդէս Տետրաւքացաւ յետոյ այս վերջինի երկիրներուն մէջ ի կղզիայ, որ և յաւել անոր իշխանութեան վրայ ցուգայի և Սամարիոյ այն մասերը որ առաջ կը վերաբերէին ասոր հօրեղբօր Հերոդի Մեծի, յամի Տն. 43։ Հրէից Հաճոյ ըլլալու համար Հերոդէս Ագրիպպաս սկսաւ հալածել զԳրիստոնեայս. բայց կը թուի թէ առնելի բան չկրցաւ ընել բայց միայն ապանել տալ զՅակոբոս, և բանտարկել զՊետրոս, քանզի յետ ասկաւուց մնաւ յանկարծ և չարաչար ի կնատրիա յամի Տն. 44, Գործ. ԺԲ։ Յովսեպոս կը կոչուի լոկ Ագրիպպաս անուամբ։

5 Հերովդես Ագրիպպաս կըրտսեր կամ Բ., Գործ. ԻԵ. 26, էր որդի Հերոդի Ագրիպպայ Ա. ց, և կրթուեցաւ ի Հռոմ, ընդ իննամով կղզիայ կոյսեր։ Հօրը մահուանն ատենը, երբ եօթնեւտասնամեայ էր, կայսրը փոխանակ հօրը յաջորդ ընծեալ զՀերոդէս Ագրիպպաս, ըրաւ թագաւորը Քաղկիսի որ անոր հօրեղբօրը հերոդէս կը վերաբերէր։ Յետոյ Հերոդէս հանուելով Քաղկիսէն, թագաւորը սխտղոսով առաւ այն գաւառացց կոտազարութիւնը զոր ունէր առաջ անոր հայրը, այսինքն Բաւտանէա, Տրաքոնիտիս և Աբիլենէ կոչուած գաւառացց, առ որս յաւելան յետոյ ուրիշ քաղաքներ։ Այս Հերոդէս Նոր կոտակարանին մէջ և ի Յովսեպոսէ կը կոչուի լոկ Ագրիպպաս։ Փեստոս ասոր առջև հանեց զՊօղոս, Գործ. ԻԵ. 13. ԻՋ։ Ագրիպպաս մեռաւ Տրայիանոս կայսրութեան երկրորդ տարին, ի հասաւ կի օրհանասան ամաց։

Հերովդիա, թագ. Հերոդի Մեծի և Մարիամնոյ, գուստր Արիստոբուղեայ և քոյր Հերոդի Ագրիպպայ Ա. ց։ Զառաջինն ամուսնացաւ իւր հօրեղբօրը փիլիպպոսի հետ, բայց յետոյ թողլով զնա կապուեցաւ առնոր եղբօրը Հերոդի Անդիպայ հետ, Այս Հերոդիայի թերևս դրութեամբ գլխատել տուաւ Հերոդէս Անդիպաս զՅովհաննէս Մկրտիչ, քանզի Հերոդիա ունէր զՅովհաննէս որ հասմարքաւկուեցաւ կը յայդիմաներ գՀերոդէս կին ընդունուն հասար գնոյն Հերոդիա որ անոր եղբօրը կինն էր։ Երբ Հերոդէս Անդիպաս ուղաորուեցաւ ի Լիոն, Հերոդիա գնաց անոր հետ, Մատթ. ԻԴ. 3, 6. Մարկ. Զ. 17. Ղուկ. Գ. 19։ Տես Հերովդես 3։

Հիկկայօս, Սաղմ. Թ. 16, կը կարծուի ցուցնել Հանգիստ կամ դուլ տպետնեցութեան տաճն խոհման համար, մինչ, հասանաւկատնապես, նուագարան կը զարնու էր։

Հիմեռոս, հասանաւկանապես ամգամ եկեղեցւոյն Եփեսոսի, որ մասորեցաւ յարութեան ճշմարիտ վարդապետութիւնը ուրանալով, և բանալով թէ յարութիւն արդէն եղած է։ Երբ առաջինն անգամ կը յիշուի, Ա Տիմ. Ա. 20, արդէն մերժուած էր եկեղեցիէն, և երբ գարձեալ կը յիշուի, Բ Տիմ. Բ. 17, 18, գեռ գոգրած չէր զայլ մոլորեցնելէ։

Հիմեն, չափ հեղանիւթից առաջարեայս, զորօրինակ ձիթոյ, եւ Ղ. 24. եզեկ. Խե. 24, կամ գինւոյ, եւ. Իե. 40. Ղևտ. ԻԳ. 13։ Հիմէն էր վեցերորդ մասն միարի, և կը առնէր տասն կամ մեասասան ճաշակ։

Հինոյ, երգ. Ա. 14. Դ. 13, երբեմն կը կոչուի նաև Նիպրատի ծառկի, զոր Ասորացւոց Ալէհենա, է պահանակագոյն ծառկի անուշահոտ, ոզկոզաձև։ Աբեսիական կանայք այս տունկին չորցած տերևներուն փոշին կը գործածեն իրենց եղունգներուն, որով և ձեռաց նարնջագոյն կարմիր գոյն տալու։ Եգիպտացւոց մումիաներուն եղունգներն այսպէս ներկեալ գտանուեցան։ Հինայի ծառիներէն առնուշահատ են, և որովհետև ոզկոզաձև են, եգիպտացի կանայք կը կրեն զանոնք իրենց ծոցը։

Սուրբ Գիրք, և հին և նոր մասնաւորիներէն շատերը կ'ակնարկեն զարտաքսանուն նկարելու սովորութիւնը, որով աչք կ'ներկեն ծաւի, փարփար և իրր նաւատիպ։ Ցեզեքիէլ հայ համար, Ի թագ. Թ. 30, կ'ըսուի, "Իր աչքերուն ծարոյր գրաւ։" Ոմանք կը զեղծանէին չպարկելու սովորութեամբ, Երեմ. Գ. 30. մանաւ-

Digitized by Google

ւանդ անպարկեշտ կանայք, Առակ. Ջ. 25. փայտի, փղոսկրի կամ որձաքարէ նուրբ շիշ մը կը թրջին վարդենջրոյ մէջ և ապա չատ մնար փոշւոյ մը մէջ կը թաթխեն, յետոյ աչուքները գոցելով, արտեւանունց մէջլն կը քաշեն այն նուրբ շիշը, որ ներկ անւ ծիր մը կը թողու արտեւանունց եզերքը, և այս կը համարուի զարդ։ Բարակ փոշին որ կը կոչուի ֆոհլ, կը պատրաստուի տեսակ մը ածուչոտնա խիժի, երբեմն կապարի կամ ուրիշ նիւթոյ այրածէ, ինչպէս որ օդտակար կը թուի աչաց։ Զարդից մէջ այս սովորութիւնն հաստատակ է ոչ կանանց միայն, այլև արանց. այսպէս էր նաև առ եգիպտացիս, ինչպէս կը ցուցնեն եգիպտոսի թերէ քաղքին նկարները։ "Արթաքայի կանայք„ կ'ըսէ Ղիւրտ, „ "կը ներկեն իրենց եզունգները շուտագոյն կամ ի գոյն արեան, և իրենց ձեռուրներն ու ատոնցները՝ գեղին, հինա կոչուած խոտով։ Նոյնպէս իրենց արտեւանունց եզերքը կը ներկեն սեւագոյն՝ փոշի կոչուած ներկով զոր կը պատրաստեն չքնաղ կապարէ։ Այսպէս ոչ միայն կը լայնեն իրենց արտեւանունքը, այլև իրենց երեսին և ձեռաց վրայ իբրև զարդ կը նկարեն սեւագոյն պատկերներ։ Երբեմն իրենց մեռելոյն վրայ կը կանեն պատկերներ, և ապա կը քանեն կատաղին վրայ ներկ մը, որ կը թափանցէ մարթին մէջ այնպէս խոր, որ այս կերպով տպաւորուած զարդը կը մնայ անջնջելի ցկեանս։ Արաբացի կանայք գեղեցկութիւն կը համարին այս կատաղածնները։

Հիւանդութիւններ կամ ախտք մուծան յաչխարհ մեղաք, և բազմացան յոյժ, որչափ ազգականանալ, մեղք և զեղծ բարք տիրեցին։ Թող հիւանդութեանց բնական պատճառները, չար ոգւոց թոյլ տրուեցաւ յառաջ բերել հիւանդութիւններ Հբէից մէջ, Ցոբ. Բ. 7. Մարկ. Թ. 17. Ղուկ. ԺԳ. 16. Ա Կորնթ. ԺԲ. 7։ Բարեպաշտ Հրեայք Աստուծոյ մեսրը կը տեսանէին ի գալ հիւանդութեանց, Սաղմ. ԼԹ. 9—11. Ղ. 3—12. և երբեմն մանաւանդ հիւանդութիւնք կը զրկուէին ի պատիժ այս ինչ կամ այն ինչ մեղաց, օրինակ են Երիմելիք, Գէհազի, Յովրամ, Ոզիա, Մարիամ, Հերովդէս, Փղշտացիք, և անոնք որ անարժանութեամբ կը մերձենային սէրբուհական ընթրեաց, Ա Կորնթ. ԺԱ. 30։ Գրիւտոտա յայտնի բրաւ իւր աստուածային գործութիւնը և զօրութիւնը՝ բժշկելով ամէն տեսակ հիւանդութիւն. և այս բժշկութեանց մէջ, ինչպէս նաև ի հիւանդութեան Աասայի, Բ Մնաց. ԺՋ. 12, տեսնուած է թէ աստանց Աստուծոյ օրհնութեան ընդունայն է բժշկից ճարտարութիւնը։ Սուրբ Գրոց երկրներուն մէջ տիրող հիւանդութիւնք էին չարաչտնդ, մրթոյ հիւանդութիւնք, անդամալուծութիւն, թանչ և այլոցս։ Գրեթէ մեռելոյ ամէն հիւանդութիւն ունի նմանն ախտ մը ի հոգւոջ։

Հիւսիս։ Տես Արեւելք։ Բաբելացւոց և Ասորեստանցւոց համար բնուած է թէ պիտի ի հիւսիսոյ ; վասն զի տասնք յարձակեցան Իսրայելի վրայ հիւսիսային ճամբով, անապատէն չանցնելու համար, Երեմ. Ա. 14. ԽՋ. 6, 24. Յոէլ. Բ. 13։ "Ահա հիւսիսէն ամպիի պես լոյս կը գայ„ կ'ըսէ Ցոբ, Ցոբ. ԼԷ. 22։ Այս այնպէս ճշմարիտ է հիմա Յաւորիս և Յաբարիս, ինչպէս էր իրբ երբք հազար տարի առաջ։ Ճամբորդ

Digitized by Google

մը կը պատմէ այսպէս. "Մեր բարեկամներէն որ երեսուր ժամանակէ հետէ հոն կը բնակէին՝ ըսին ինծի թէ վաղիւ օդը յստակ պիտի ըլլայ մեր ճամբորդութեան համար, քանի հովը հիւսիսէն էր։ Եւ արդարև առաւօտ որ հիւսիսայինն հովն եղաւ գար մինչ ամպ ոսկեգոյն, նշան պայծառատուր. և ինչպէս ի ժամանակս փրկչին, կրնայինք ասել մենք ևս ըսել երբ երեկոյ էր, "Պարզ պիտի ըլլայ, ինչու որ երկինքը կարմրած է'," Մատթ. ԺԶ. 2։

Հիւրասիրասիրութիւն։ Բոլոր արևելեան ազգերը մեծ առաքինութիւնը կը համարին հիւրասիրութիւնը։ Աբրահամ ճանապարհորդներէն հետեւեալ վկայութիւնները բաւական լոյս կու տան Սուրբ Գրոց շատ տեղերուն։ Տէ լա Բոք կ'ըսէ. "Արաբը մեռնելէն եղբօր համար յիշատակ մատրոյզ, և գրեթէ գիշեր էր երբ մեռներ գաշլոը. բայց արուհետև լի էր գաշլոը գիւղօրհնիք յարս կը բնակէին մեծաւ մասամբ Մարոնիք, մեռնիր առաջին առնը գիշերն հոն անցնելու։ Տեղւոյն քահանայն կը բաղձար ընդունել զմեզ իր տունը, և մեզի ընծրիք հանեց իւր փոքրիկ տանն առջև ծառերուն տակը։ Մինչ կը ճաշէինք, ոմիսակ փոքր թոռով օտարական մը եկաւ, որ յետ ողջոյն տալոյ ամենեցուն, նստաւ ուսուել առանց պատասխանի տալու քիչ բան ուսուելէն ետքը մեկնեցաւ, ոտեպ կրկնելով Աստուածպ անունը։ Մարդիկը մեզի ըսին թէ օտարականը՝ նշի անցորդ էր, և անառարակոյս ուխտի ըլլալով օգուտ քաղել այս պատեհութենէն քան սովորութեան արհեւելով, որ հիւրասէր են մինչև ուտ ամենայն մարդիկ։" Այս պատմութիւնը կը յիշեցնէ Աբրահամու հիւրերը, Ծննդ. ԺԸ, ՅՈրոյ սովորութիւնը, Յոր. Լ. 17, և այն հանդիսակութիւնը որով առաքեալք Քրիստոսէ պատուէր առին մեռնել օրևիցե մարդոյ տուն չեռ ոչ ողջոյն տալոյ, և հոն ճաշով ուտել և բան պիլ ինչ որ գտաէր անոնց առջև, Ղուկ. ժ. 7։ Օտարասիրութեան և հիւրընկալութեան ընդհանուր ոգին կամ սովորութիւնն էր պատճառ որ Յաիսրաս և Յովհաննէս բարեացան քանի մը տարիներ Սամարացւոց դէմ, Ղուկ. թ. 52–56, և Գաբաոնի մարդիկը չարաչար պատժուեցան իրենց անզգամութեան համար օտար մը դէմ, Դատ. ԺԹ. 20։

Նախ ու կ'ըսէ, "Աբրահամ հիւրասիրասիրութիւնը մինչ գովուած է. և կարծեմ թէ պիտի ևս Աբրահամը և նոյն առաքինութիւնն աւելի չքնչէ ընդհատ քան զիւրեանց նախնիս։ Երբ Աբրահամ տեսան են, որևիցե հիւր կամ եկ կը հրաւիրեն ճաշել իրենց հետ, հիւրը թէ՛ ճրիստոնեայ եւ թէ՛ Մահմետական, թէ՛ հարուստ և թէ՛ աղքատ։ կարաւանները մէջ շատ անգամ հանդիպեցայ մէկ անոր որ չուրեսան մը անցորդները ասիպած է գալ մատնակից ըլլալ իւր պարզ ճաշուն։ Շատերը քաղաքավարութեամբ կը հրաժարին, բայց հրաւէրն ընդունողին չորեսան զուարթութեամբ հանած է բաժին իւր հոգւոյն և ասրմանէն։"

Հոս պարտ կը համարինք նաև յիշել թէ ինչ պարտականութեան ներքև կ'իյնան անոնք որ տեղւանակից կ'ըլլան ուրիշի մը։ Նախ ու կ'ըսէ, "երբ Աբրահամի շէյխ մը հոց կ'ուտէ օտարականաց հետ, ատոնք կրնան վստահիլ անոր հատատարմութեանը և անոր պաշտպանութեանն ապաւինիլ։ Ուստի ճանապարհորդ մը միշտ ազէկ կ'ընէ, եթէ նախ տեղանակցութեամբ կը շահի իւր ուղեցոյցին բարեհամբութիւնը։" Եւ այս կը յիշեցնէ մեզ Սաղմոսերգուին գանգատանք, Սաղմ. ԽԱ. 9, այն մարգուն ապերախտութեան գէմ որ բարեկամ և ընտանի էր նմա, և առ որ վճռատացեալ էր Սաղմոսերգուն, "Մինչև անգամ իմ բարեկամն որուն ապաւիներ էի, իմ հացս ուտողը ինծի գէմ կրունկ վերցուց։"

Նախնի հիւրասիրասիրութեան գեղեցիկ օրինակներ կը գտնուին Ծննդ. ԺԸ. 1–8. Եզ. Բ. 20. Դատ. ԺԳ. 15. ԺԹ. 4–9։ Առաջին երկու օրինակներուն պատմութիւնը թերևս առաքուտուած են ցանոց և Հռովմայեցւոց վէպերուն որ կը պատմեն թէ իրենց աստուածներն երբեմն իջեր ճանա-

Digitized by Google

պարհորդք ծպտեալ կերպարանօք այցելութիւն կ'ընէին մարդոց, փորձելու համբոյր անոնց հիւրասիրութիւնը, եւն, երբ · ժԳ· 2։

Նախկին Քրիստոնեայք իրենց դրեթեաւ պարտուց մին կը համարէին հիւրասիրութիւնն առ օտարականս, Հռոմ· ժԲ· 13· Ա Տիմ· Ե· 10, յիշելով փրկչին խօսքը թէ ով որ կ'ընդունի Քրիստոսիններէն մին, զնոյն ինքն Քրիստոս կ'ընդունի, և թէ՝ ինչ որ կը տրուի անանցիկ միոյն, թէ և բաժակ մը պաղ ջուր բլլայ, պիտի չկոտչ անվարձ, Մատթ· Ժ· 40–42· Իե· 34–45։ Նախկին Քրիստոնեայք արդարև այնպես սիրով կը կատարէին այս պարտքը որ հետզհետէ անդամ կը զարմանալին։ Քրիստոնեայք կ'ընդունէին ամէն օտարականս, բայց մանաւանդ զնոտանիս հաւատոյ։ Հաւատոցեալք գրեթէ չէին ճանապարհորդեր առանց յանձնարարական թղթոյ, որ կը վկայէին անոնց ուղղափառութեան, և կը դիւրացնէին հիւրընկալութիւնը Քրիստոսի անունը գանանոցաց քով։ Ոմանք կը կարծեն թէ Յովհաննես երկու կարճ թուղթերը հաղորդութեան և յանձնարարութեան նամակներ են։

Հնգկատասն, եմ· Ա· 1· Ը· 9, երկիր յարևելից նախոյն Պաղեստացւոյն և Բաբելոնիոյ, և կոչուած է Հնգիկք կամ Հնգկատասն յանուանէ ինքեան գեղոյ որ այն երկրէն կ'ածէին։ Նախնեաց Հնգկատասնն ասելի ընդարձակ էր քան ի հիւսիս և յարևմուտս քան զայժմուն Հնգկատասն. իսկ Հարաւային մասը որ այժմ քաջ ծանօթ է մեզ՝ չէր այնչափ ծանօթ մինչև արգի նաւարկութեան թուականը։

Հնձաց, կը նշանակէր ոչ միայն այն մեծ գաշտը յորում կը կոխեր խաղողը, այլև երբեմն բոլոր տեղին այգւոյն կուբը և գինին պահելու։ Հնձանը շատ անգամ էր գետնափոր տեղեակ։ այսպէս առանուտերը "հրնձանն փորեց„ իւր այգւոյն մէջ, Մատթ. Իա· 33· Տես և Ա՚ակ· Գ· 10· Ցովել· Գ· 13· Անգե· Բ· 16· Տես և Գիքի։

Հնոց, էր ընդհանրապէս կրեղէն,

այսինքն շարժուն, Ծննդ· ԺԹ· 17։ Հնոցն ուր Նաբուգոդոնոսորի Գանիէլի երեք բարեկամներն էր մեծ, և մեաց բաց անոնց նէրս դրուելէն ետքը, Դան· Գ· Երեմ· Իմ· 22 Համաբրին մէջ յիշուած սոսկալի պատիժը գետ կը գործածուի յաբեւելս։ Հնոց բառը կը գործածուի նաև սաստիկ հարբուտահարութիւն ցուցնելու համար, Բ Օբ· Գ· 20։

Հոգի։ Նախնիք կը կարծէին թէ մարդուս հոգին, կամ լաւ ևս բանիք, կենդանաբար զօրութիւնը, կը բնակէր մարդուս շունչին մէջ, և շունչին հետ կը մեկնէր մարմնէն։ Ուստի Եբրայեցերէն և Յունարէն բառերը որ, երբ խօսքը մարդու վրայ է, կը թարգմանուին մեր Աստուածաշունչին մէջ "հոգի„ կը թարգմանուին "կենդանութիւն„ կամ "շունչ„ երբ անասնոց վրայ է խօսքը, Ծննդ· Բ· 7· Ը· 15· Թուա· ԺԶ· 22· Ցոր· ԺԲ· 10· Ղ· 14, 15· Սաղմ· ՃԳ· 29· Ժողով· ԺԲ· 7· Գործ· ԻԸ· 25։

Բայց այս կենդանաբար զօրութեան հետ, որ հաւասարապէս է մարդոց և անասնոց և յանասունս կը կորսուի մարմնոյն հետ, մարդուս մէջ կայ հոգևոր, բանաւոր և անմահ հոգի մը, որ է նիստ մեր մտածութեան, զգայմանց և իմաստասիրութեան, որ և կը գաւակ գմեզ անբան արարածներէ, և յորում կը կայանայ գլխաւորապէս մեր նմանութիւնն ընդ Աստուծոյ, Ծննդ· Ա· 26։ Աւա հոգին հարկաւ հոգևոր կամ անմահ է, վասն զի կը խոր-

Digitized by Google

հի, և աննախըն բլլալուն համար հարկաւ անմահ է։ Սուրբ Գիրքը մարգարէս միայն կ'ընծայէ իմացողութիւն, խրատ, աստուածաշունչ օրհնութիւն, իմաստութիւն, անմահութիւն, և յոյս հանգիստ բաշխողական եւ բանուիւեան։ Նոյնպէս մարգարէն միայն կը ապատանայ պատիժ ի հանգերձելոցն, և առնելոյ ի գժոխս։ Սուրբ Գիրքը ուրիշ ուրիշ կը թուի խորհ գնել ի մէջ հոգւոյ և ոգւոյ, Ա Թես. ե. 23. Երբ. Գ. 12, համարելով վերջինը, ոգին, իբրև գործարան մեր զգացողութեանց, սխորժակաց և կրից, հաղորդ ընդ մարմնոյ, իսկ առաջինը, հոգին, իբր ազնուագոյն մասն բնութեան մերոյ, հաղորդ ընդ Աստուծոյ։ Բայց և այնպէս հոգին և ոգին են միևնոյն անբաժին և հոգևոր էութիւն, որ կը կոչուի նաև միտք և սիրտ, կարող ապրելու, զգալու, խմանալու, խմաստասիրելու, կամելու, այլևայլ հանգերձ։ Այս հոգևոր էութեան սովորական անունն է հոգի։

Հոգւոյ անմահութիւնը հիմնական վարդապետութիւն է յայտնելոյ կրօնիդ։ Հին Նահապետք ապրեցան և մեռան այս ճշմարտութեան հաստատած, և առին խոստումներ, վասն զի ունէին յոյս հանգերձելոյ կենաց։ Տես Ծննդ. Խթ. 49. Թուա. Իգ. 10. Ա Թագ. Իզ. 13–15. Բ Թագ. ԺՌ. 23. Յոբ. ԺԹ. 25, 26. Ժագով. ԺՌ. 7. Երբ. ԺԱ. 13–16։ Աւետարանին մէջ "կեանք և անմահութիւն," և անմահ հոգւոց յարգը, լիովին ի յոյս բերուած են, Մատթ. ԺՉ. 26. Ա Կորնթ. ԺԵ. 45–57. Բ Տիմ. Ա. 10։ Մարգոց հոգիները փրկելու համար Քրիստոս կամաւ մեռայց զանձն ի մահ. և ի՞նչպէս պարտ է մեզ աշխատիլ և գործել և ջանալ, իւրաքանչիւր իւր շրջանին մէջ, յառաջ տանելու այն մեծ գործը որոյ վասն Քրիստոս աբիւն թափեց և մեռաւ։

Հոգի բառը կը գործածուի նաև ուրիշ մտաց ի Սուրբ Գիրս։

1. Վասն Հոգւոյն Աբրոյ, որ է երրորդ անձն Աբրոյ Երրորդութեան, և որ ոգեց ի մարգարէս, կը չարժէ բարի մարդիկ, կը հեղու իւր օծումը մեր սիրտերուն մէջ, կու տայ մեզ կենդանութիւն և միխիթարութիւն։ Մկրտուած և օրհնուած ենք յանուն նորա, ինչպէս յանուն Հօր և Որդւոյ։ Ուր որ Սուրբ վերագիրը կը գտնենք Հոգի բառին հետ ի Սուրբ Գիրս, միշտ հասկնալու ենք այս աստուածային անձը. բայց կան տեղեր ուր այս մտաց առնելու է հոգի բառը, թէև Սուրբ բառը թողուած է։ Տես և Սուրբ Հոգի։

2. Հոգի բառը կը գործածուի իբրև շունչ, կամ իբրև պատճառ շնչառոյ կենաց։ Աստուած ստուած է այս հոգին կամ շունչը, և կ'ատելու է՝ երբ կը բաժնոյ կեանքը, Ժագով. Գ. 21։

3. Կը նշանակէ իմացական հոգին, որ կը կենդանացնէ մարմինը, և կը պահէ իւր գոյութիւնը յետ մեռանելոյ մարմնոյն։ Այս հոգին է այն անմահը, բանական և ընտրող գոյութիւնը որ ընդունակ է յաւիտենական երանութեան։

"Բանտին մէջ եղած հոգիները," Ա Պետ. Գ. 19, ինչպէս կը կարծուի սա. Նահապետք, են նախաջրհեղեղեան մեղաւորաց հոգիները որ հին ատեն պահուած են գաւառատեղի օրուան, բայց սա որս քարոզից Հոգին Նոյի միջոցաւ, են, Բ Պետր. Բ. 5, մինչդեռ ի մարմնի էին։ Այսպէս Քրիստոս "քարոզից" ելիսեացւոց, որոց անձամբ ալցելութիւն բրած չէր երբէք, Եփես. Բ. 17։

4. Կը նշանակէ ճշմարիտ հաւատացելոց նորոգեալ բնութիւնը որ է գործ Հոգւոյն Աբրոյ, և անոր նմանի կ'ընէ հաւատացեալոյն հոգին։ Այս նշանակութեամբ հոգւոյն հակառրեալն է մարմինը, Յովհ. Գ. 6։ Այս հոգին կենդանի մնացեալ է ընդ "Հոգւոյն Քրիստոսի," որ կենդանի կ'ընէ զշնչիրիա Քրիստոսեայ զերգիա Աստուծոյ, և կը տարբերէ զանոնք խաւարի որդիներէն որոց կեանքն է բուռ հոգւոյ աշխարհի, Հռովմ. Ը. 1–16։ Նոր կտակարանին մէջ ասեղ ասեղ գժուարին է որոշել թէ հոգի բառը նորոգեալ հաւատացեալոյն հոգի՞ն թէ Քրիստոսի հոգին կը նշանակէ։ Այս նեղքին քրիստոնէականն հոգին է ընդհանուց հոգի, որգե-

Digitized by Google

գրութեան հոգի, այսինքն՝ Հոգին Սուրբ հիւսել ի հոգի հաւատացեալին, որ և համարձակութիւն կու տայ մեզ կոչել զԱստուած "Աբբա," այսինքն՝ Տէր հայրէ։ Անոնք որ են ընդ ազդ եղբութեամբ այս Հոգւոյ, "իրենց մարմինը խաչ հանած են կիրքերով ու ցանկութիւններով մեկտեղ," Գաղ. ե. 16–25։

"Հոգւոց ընծորութիւն," կը նշանակէ ընտրել կամ որոշել թէ մարդ մը արդարև Աստուծոյ Հոգիէն ներշնչեալ է թէ ոեւէ մարդարէ, խաբեբայ է, որ միայն իր հոգւոյն կամ առաջնորդի ազդեցութեանը կը հետեւի։ Գողտ. Ա Կորնթ. ժԲ. 10, Հոգւոց ընծորութիւնը կը յիշէ ի կարգի հրաշալի պարգեւաց ըստ Աստուած կամ տարր հաւատացեալոց ի սկզբնական գրիստոնէութեան։

"Հոգին մարել," Ա Թես. ե. 19, փոխաբերութեամբ ըսուած է, և դիւրին է հասկնալ։ Հոգին կը մարի, երբ կը հետաձգենք գնա մեզի առաքելութիւնը, ազխատասիրութեամբ, ազահութեամբ, անհոգութեամբ և ուրիշ մեզմէ որ հակառակ են սիրոյ, ճշմարտութեան, խաղաղութեան և ուրիշ պարգեւաց և յատկութեանց Սուրբ Հոգւոյն։

"Կը տրամեցնենք," Աստուծոյ Հոգին, երբ կը հակառակինք անոր ուրբ յորդորանաց, անոր շնորհաց ազդեցութեանը, կամ գաղջութեան և անհոգութեան մէջ կ'ապրինք, կ'արհամարհենք անոր պարգեւները կամ զանց կ'ընենք, կը վերծանինք անոր քաղցրութեամբը կամ առաւնայնութեան և աշխատասիրութեան, և կամ առ անհոգութեան։

Հաղաքափ, Մարկ Զ. 9։ Արեւելեայց սովորական հողաթափն էր օդ ատից, այսինքն տրեխ (ւոբէք), որ էր ատից ներքնակին ձեւով կտոր մը փայտ կամ կաշի։ Այս կերպ հողաթափ հագնողը կ'անցնուներ ատոր հողաթափին վրայ հաստատուած երկու փոկերէ, որոց մին կու գար ոտքին երկոք բոլոր մատներն առջեւէն, և միւսը կը պատէր պճեղը։ Հողաթափին ատակի մատն էր երբեմն տունկի մը ճիւղերէ հիւսուած կամ գոյաթէ (էխսոփսէ) մը կտրուած։ Խրատը կամ

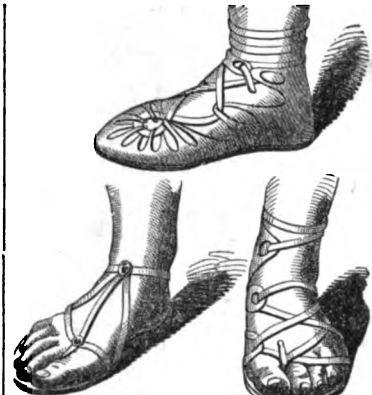

փոկը, նոյ մատնատանգ տարբերը հողաթափը, շատ անգամ չէլին ինչ էր, Ծննդ. ԺԴ. 23. Ամովս Բ. 6. Ը. 6։

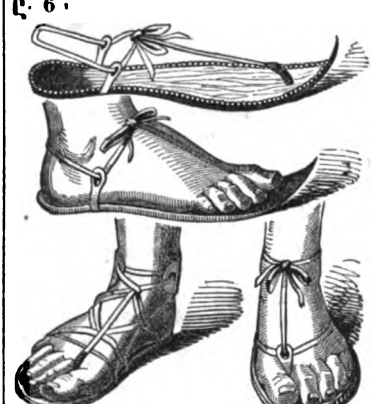

Ընդհանրապէս այսպիսի հողաթափ հասկնալու է ուր թարգմանութեան մէջ "կօշիկ" ըսուած է։ Բայց հիմա արեւելեայք կօշիկ կը չ՛գործեն, և հաւանական է թէ նոյն էին հին ատեններն ալ։ Հին ատենները կօշիկ կը գործածուէր կօշիկ։ Թուրքերը, Ասորիք և Եգիպտացիք կը հագնին տակէ մը թէ կօշիկ որ կը նմանի մեր այժմեան մեծ ճակնեղաձև, երբեմն ալ կը հագնին փայտէ կօշիկ բարձր կրկատիր։ Պետրոս հողաթափ կամ տրեխ մարդոյն կը հագնին։

Digitized by Google

կանանց կօշիկներն ընդհանրապէս աւելի զարգարուն էին, երգ. Է. 1, և հաւանականապէս կը նմանէր այժմու արևելեան կանանց շղուականներին, մանաւանդ թեթև՝ որ ոտքին մատուցներըը միայն կը ծածկէ և է ընդհանրապէս այծի մորթէ կամ մետաքսէ, սակայն յօրինեալ, եզեկ. ԻԶ. 10։ Տես թեկաղ։

Սովորութիւն չէ յարևելս կօշիկ կամ հողաթափ հագնիլ տան մէջ։ Արևելցիք կօշիկը կը հանեն միշտ, երբ տուն կամ մանաւանդ ազօթատեղ կը մտնեն։ Ուստի կ'ըսուի, "ոտքէն կօշիկը հանել,„ ել. Գ. 5. Բ Օր. Իե. 9. Ցես. ե. 15։ Երևելի անձանց ոչ ցեղութիւն ընողներ իրենց կօշիկներն գրան առջև կը թողուն։ Մզկիթ մը ազօթելու գացողներն իրենց կօշիկները կը յանձնեն գանապանին, եթէ ոտաստան չունին։ Թոպիոնցի հետ Գաբիելին լեռը գացող Սամարացիք, երբ մտեցան իրենց հին տաճարին աւերակներուն, հանեցին իրենց կօշիկները։ Կօշիկները հագնիլ կը նշանակէ երթալու պատրաստուիլ, ել. ժԲ. 11. Գործ. ժԲ. 8։ Կօշիկները հագցունել, ծանելով քակել, կամ վերցնելով պահել, խոնարհագոյն ապաստաւորաց գործ էր. Նոր գնաւածն ատրկի մը առաջին գործն էր իր տէրոջը կօշիկները հանել, և կրել զանոնք։ Երբեմն աշակերտք այս ծառայութիւնը կ'ընէին իրենց վարդապետներուն, և պատիւ կը համարէին զայն. ուստի կ'ըսէր Յովհաննէս Մկրտիչ թէ չէր արժանի Քրիստոս կօշիկներուն խրացները (կապերը) քակել կամ կրել զանոնք, Մատթ. Գ. 11. Մարկ. Ա. 7։ Տես և Ոտք բառին տակ ոտք լուալ։ Ազգաւոք ընդհանրապէս բակ կ'երթային, բայց ոչ այնպէս հարուստք, բայց եթէ ի նշան սգոյ, ի Թագ. ԺԵ. 30. Ես. Ի. 2–4. եզեկ. ԻԻ. 17, 23։ Խարտիւլեացոց ընկերհաշտութեան սկիզբը ալ որ առացուած մը կ'ուզէր վա-

Digitized by Google

ճառել ուրիչին, քօշիկը կը հանէր և կու տար գնողին վկանիրու առջև ի հաստատութիւն վաճառման, Հռ. Դ. 7–11։ Հրէից օրէնքը կը պատուիրէր նաև որ, եթէ տագր մը չէր ուզեր առնուլ իւր հանգուցեալ եղբօր կինը, կինը կը հանէր իւր տագրեր քօշիկը և կը թքնէր անոր երեսը, Բ Օր. Իսկ. 7–10։

Հողմաման, թռչուն ջրային, Ղեւտ. ԺԱ. 17, տագի մեծութեամբ։ Կ'ապրի ձկամիք զոր կը բռնէ մեծ յաջողութեամբ, և է այնպէս որկրամոլ և շատակեր, որ առակ եղած է անոնը։

Հովեր, Մատթ. ԻԴ. 31։ Պատճառներու տիրող հովերն ընդհանրապէս արևմտեան են, կամ մանաւանդ հարաւային արևմտեան, Ղուկ. ԻԲ. 54։ Բայց կը փչէ երբեմն նաև հիւսիսային հով, Ցոր. Լիբ. 9, որ, ինչպէս հին աստեղն էր, այժմ ևս է կարապետ պարզութեան օդոյ, և կը հաստատէ Առակաց Իսկ. 23 համարին խօսքը թէ "Հիւսիսային հովը անձրևը կը ցրուէ։" Եբրայեցիներ կամ ուղուղիկ հողմ կոչուած մրրկային հովին համար տես այս բառը։

Բայց ի նշուր Գիրս յայտնապէս յիշուած հովն է "արևելեան հովը," որ կը նկարագրուի իբրև կեղեքիչ և ցամաքեցուցիչ պտղոց, Ծննդ. Խա. 6. Եզեկ. Իե. 10. Ժբ. 12, նաև իբրև աստիճաչունչ, Սաղմ. ԽԸ. 7. Եզեկ. Իե. 26. Ցաթե. Դ. 8։ Այս հովը կը կոչուի նաև խորշակ, Սաղմ. ԺԱ. 6։ Խորշակն է այն տագը և նեղացուցիչ հովը որ կու գայ ի Տարաւոյ արևելեայ, և կը փչէ մանաւանդ ամառուան կէսերմ և չոր ամիսները։ Այսպէս գալով Արաբիոյ անապատէն, կը աստիճացնէ ամառուան տագրը և երաշտը, և ընդհանուր թուլութիւն և տկարութիւն կը բերէ։ Իսկ Սմիթ որ խորշակին փորձն առած էր ի Պէյրութ՝ կը նկարագրէ այս հովին իբր նման և գրեթէ նոյն շեշտքով կոչուած խորշակին ղորղ ըզփորձն առած էր ի Մալթա, և որ կը փչէ նաև Սիկիլիա և Իտալիա, սա առաջներութեամբ միայն որ, շեշտքով ծանրն վրայէն անցնելով կը առանայ բառախան խանգութիւն։ Արաբացիք խորշակը կ'անուանեն Սիմում, թուրքերը՝ Սամիէլի, և ըստիպատիք՝ Գամսին, և գարնով համամասած էր իրրև հողմ ժանտ որ յանկարծ առնելով կը տանէր անապատ մարդիկ և կարաւանները, գրեթէ առ ժամայն կը սպանէր զանոնք իւր թունաւոր և հեզձուցիչ շնչով։ Բայց վերջին ուշիմ ճանապարհորդք միտ դնելով անոնց որ այս հովը չունի տևողութիւն թունաւորազդեցութեան։ Ի սկզբան կարի առաք և չոր, որ առաջ առաջ ի շոգին կը լուծէ հաստատակ մարկեզէն հանգամանիներու չորը, կ'արգիլէ մարմնոյ նոյ արտաշնչու թիւնը, քիմքը և կոկորդը կը չորցնէ, և կու տայ տագնապ և պարտաստութիւն։ Որովհետև շատ անգամ կը փչէ աստիճկ գոռալով, փոշին և մանր աւազը երկինք հանելով կը մթացնէ օդը որ իրբ թէ ծրրոցած կը ծածկի, և ճանապարհ իրր կողոպտակալ իւր ճամագգացներէն կ'երեսի իրրև հեռվէն գուշնու մը։ Մարդիկ և անասունք միտգամայն մեծապէս նեղուելով կը խնդրեն ապաստանարան։ Ուղտերը կը դարձնեն իրենց գլուխը և իրենց գլուխը կը պահեն գետնին մէջ։ Խորշակին հետ շատ անգամ թափառ կոչուած պատատակ հովը աւազն ու փոշին կը վերցնէ իրրև սիւն որ կը բարձրանայ և տարագ տարագ կը չորժի դէպ ի վեր։ Այս մրրկին կը նմանցնէ Ցովէլ մարգարէ Աստուծոյ սպառնար օրը. "երկինք մէջ ու երկրի վրայ նշաններ պիտի դնեմ" ասիւն և կրակ և ծուխի սիւներ, արեւը խաւարի պիտի գառնայ՝ ու լուսինը արիւնի," Ցովէլ. Բ. 28, 41. Գործ. Բ. 19, 20։

Թռչունն կը նկարագրէ խորշակին ուրիշ մէկ տեսակը, որ տեւելի հեզձուցիչ է քան մինչև յարգ. յիշուածները։ "երկինք կը ծածկուի ամպերով, և ազատ փայլատակումներ կը խաղան օդին մէջ, բայց ոչ անձրև կայ, ոչ արտասու և ոչ մրրիկ։ Բայց տագն անտանելի է. ամէն ճանապարհորդ կը իջնէր ապաւէն, թռչունը կը զօրին մնէ տեղը, հաւ կը հետևի բերանաբաց պատերուն տակ, և բնաւ կենդանի մը ի շարժման չէ։"

Հովիւ։ Աբէլ էր հովիւ խաղաղ,

Digitized by Google

Ծննդ. Դ. 2, ինչպէս նաև հին հա-
հապատներէն շատերը։ Երբ մարդիկ
սկսան բազմանալ և սլլլսալ գոր-
ծերով գբաղիլ, Յոբազ սրտի Ղա-
միքայ եզաս հայր, այսինքն հիմնիչ
խաշնարածաց և վրանարնակաց,
Ծննդ. Դ. 20։ Հին նահապետաց
հարստութեան մեծ մասն հօտը և
անդեայք էին, որոց խնամ կը տա-
նէին որդիք, գստերք և ընդհանիք
նոցա։ Ինպէս, հին Յակոբայ, եր
խաշնարած, Ծննդ. Խթ. 6. որդիք
Յակոբայ, նախահայր ասան ցեղից
Իսրայէլի, էին ղղնպէս Հավիւ. Հավիւ
էր նաև Դաւիթ, Իսրայէլի թագա-
ւորը, Սապմ. ՀՀ. 70–72։ Հովուա-
թիւնը մեծապէս կը գովուի ի Սուրբ
Գիրս, Ղուկ. Բ 8–20։ Թագաւորաց
ժամանակը հավիւներու գլխաւորնե-
բէն ամենը մեծ պաշտօններ կը վա-
րէին, Ա Թագ. ԻԱ. 7. Դ Թագ. Գ.
4. Ա Մնաց. Ի՝. 29–31։ Ի գաղևա-
ացին և ի շրջակայս, բայց յայնժամէ
որ խաշնարած էին, կայնի և կան
ատակաբին բազմութիւնք վրանարնա-
կաց կամ Թափառական հովուաց
որ Տեառնառուն բնակութիւն չունին։
Ա՝յս վրանարնակք ունէին շատ ան-
գամ ընդարձակ արօտներ պլլևալ
անգեր, և ի սահիպել հարկին արօտէ
յարօտ կը տանէին իրենց հօտերը,
Ծննդ. Լ՝. 12–17։ Ընդարձակ ա-
ռնապատներուն մէջ յարձակելց և ի
հարատպ գաղևոցինու կը գտնուէին
շատ տեղեր որ ձմեռը և գարնան
ծածկատած էին արօտով, Ել. Գ. 1.
Սապմ. կե. 12։ Բայց ամառատան
ատեբը կը չորցնէր նաև այն տեղա-
պատներուն արօտը, և կը տարիպէր
հավիւները և անոնց հօտերը երթալ
ի խնգիր հովտաց և ջրաղբի տեղերու։
Հզօր և հարատտ հովիւ նահապետ-
ներ, ծառաներու և ազախիններու
տէր, յարգի և պատուական յոյս
ամենեցուն՝ շատ տեղ յիշուած են
ի Սուրբ Գիրս, Ծննդ. ՃԴ. 14–24.
ԻԱ. 22–32. ԻՉ. 13–16. Լ. 43. Ցոբ.
Ա. 3։

Ա՝ատատած երբեմն կ՝ատնու Իսրա-
յէլի հովիւ անուանը, Սապմ. Չ. 1.
Եբեմ. Լ՝Ա. 10։ Նաև Թագաւորը,
Թէ ի Սուրբ Գիրս և Թէ ի հին մա-
տենագիրս կը կոչուին "հովիւք ժողո-

վրդեան։„ Ա՝սրգաբերք շատ անգամ
կը յանդիմանեն "Իսրայէլի հովիւնե-
րը։„ այսինքն՝ Թագաւորները, որ
կ՝արածէին զանձինս և ոչ իրենց հօ-
տը, զոր մսահատանգ կը ներգին, կը
ատանջէին, կը խաբէին և կը մսրսե-
ցնէին, Եզեկ. Լ՝Դ. 10։ Նոյնպէս
Գրիստոս, իբրև Մեսիա, կը կոչուի
շատ անգամ հովիւ, Զաք. ԻԳ. 7,
որ և կ՝անուանէ զինք "Բարի հովիւ։„
որ իւր կեանքը կոտ ատոյ ոչխարնե-
բուն համար, Յովհ. Ժ. 11, 14, 15։
Գօղտս կը կոչէ զԳրիստոս "ոչխարնե-
բուն մեծ Հովիւը։„ Երբ. ԺԳ. 20,
և Գետրոս կը կոչէ զնա "Հովուապե-
տա։„ Ա Գետր. Ե. 4։ Գրիստոսի
պաշտօնեաները ղղնպէս հովիւ են,
Երեմ. Գ. 15. ԻԳ. 3. Եփես. Գ. 11։

Յովհաննու Ժ. 1–16 համառօտաբան
մէջ Գրիստոս կ՝ըսէ Թէ բարի հովիւն
իր կեանքը ոչխարներուն համար կը
գնէ, Թէ կը ճանչնայ զանոնք և անոնք
կը ճանչնան զնա, Թէ կը լսեն անոր
ձայնը և անոր ետեւէն կ՝երթան և
ինք անոնց առջեւէն կ՝երթայ, Թէ
ոչ ոք կրնայ առնուլ զանոնք անոր
ձեռքէն, և Թէ հովիւը կը կոչէ զա-
նոնք յանուանէ։ Ընտիհետև ատանք
երկրին ռովորութենէն առնուած օ-
րինակներ են, մեզի այնչափ ազգայ
չեն Թուիր ինչպէս կը Թուէին Յե-
ռուսաղէմի ոչխարնեբուն որ ամեն օր
կը տեսնէին հովիւներուն վարուելքն
իրենց ոչխարներուն հետ։ Ա՝րեւելք
պատազ արտի ճանապարհորդք հա-
ճախ կը հատատատին Սուրբ
Գրոց ճշմարտութիւնը նաև այս մտա-
պատկերներուն մէջ. կը տեսնեն Թէ
հովիւը ոչխարներուն առջեւէն կ՝եր-
Թայ, և Թէ ամեն ոչխար խոհեմ կը
վազէ հովուին ետեւէն երբ կը կոչուի
իւր մտանատար անուամբ։ Վտրձկան
կամ չար հովիւը կը մտանշայ ոչխարը,
և գողը կ՝ուներ ոչ Թէ գոհելի հա
կամ փարատիլ գուտանէն, այլ սատրիշ
ճամբով կը ռպրդի ներս։ Տես Ոչ
խար։ Սուրբ Գիրքը հատատատրեմ
հովուաց գեղեցիկ յատկութիւնեն-
բուն օրինակաց կը ցուցնի Գրիստոսի
խնամքն առ հօտ իւր։ Հովիւը պա-
տատխանատու էր իրեն յանձնուած
ամեն ոչխարի համար, Ծննդ. Լ՝Ա.
39. Ել. ԻԲ. 12. Ցովհ. Ժ. 28. կա-

Digitized by Google

բոտ էր մեծ քաղաքաւորութեան և համբերութեան, Ծննդ. Լ. Ա. 40։ Ա Թագ. ժԷ. 34, 35։ Ցակ. ժ. 15։ մեծ գործ կը ցուցնէր ակար աչխատրին, և գործիքը կը կրէր իւր բազկաց վրայ, Ծննդ. Լ. Գ. 13։ Եւ. Ի. 12։ Մարկ. ժ. 14, 16։ կը փնտռէր կարեւորել աչխարը և կը բերէր գնոյ թիկամբ "մանուան շուքին ձորձն„ գալար խտտրուս վրայ և յատակ ջուրերու քով, Սաղմ. ԻԳ. Ղուկ. ժԵ. 4–7։

Հովք, կանուխ լեռան Սէիր լերանց շրջակային մէջ, յարեւելից Արաբացւոյ, ոյսինքն այն մեծ հովին որ կը ձգտի Միւսաալ ծովէն մինչև եզեռնեան ծոցը։ Ուր նմանին անկանան ձեավ կտրուած կտիր, երբք ապտաւժուս կատարելով, և կը նայի ամենայն երեսի մը վրայ ուր կան բարձունք և վտիք, ձորը և անապատը։ Այս լերան վրայ մեռաւ Ահարոն ի Ներկայութեան ազգին և սրտպնդեաց Յեսու. Ի. 22–29. Ղ. 38։ Ցախաւրն կը կոչուի ձէգել Ընէպի Հարուն, ոյսինքն լեռան Ահարոնի մատգարէին. և լերան գլուխը կոչ մանհմատան գերեզման մը իբր գերեզման Ահարոնի, ասկից հին չինուածոյ մը քով ուր թերեւս Ահարոնի թագման տեղն է։

Հուս, երկիրն ուր կը բնակէր Ցոբ, Ցոբ. Ա. 1։ Երեմ. Իե. 20։ Ողբ. Դ. 21։ Եօթանասունք կ'անուանուին Աւետարան։ Ուր թէ թէ էր Յանապատն Արաբիա, ի մէջ Պաղեստինու, Եգիպտոսի և Եփրատայ, և Հաւանականապէս ոչ կորի հեռի Ե-

դովմայ սահմաններէն։ Սապդ չէ թէ Հաւասի բնակիչք էին սերունդ Հաւասայ որդւոյն Աբրահամ, թէ Նաքովրայ որդւոյն Հաւասայ, և կամ Հաւասայ Քուսեցւոյն, Ծննդ. ժ. 23. Իե. 21. Լ. 28։ Կ'երեսի թէ Հաւասի բնակիչք շատ բան գիտէին ճշմարիտ Աստուածոյ և առաքինութեան եւ կրօնից ակզբանց վրայ։

Հուտիթիա, լայնութեան Տեառն, Թագաւոր Մովսիսի, և միամօր սրտի ենթակայ։ Հաւատիայի սրտից բազմութիւնը կը յիշուի իբրև նշան աստուածային օրհնութեան, Ա Մնաց. ԻԳ. 17։

Հեմիթա, կուռք, նոյն ինք Քիան։ Տես Ամով. Ե. 26, և Գործ. Է. 43։ Տես Քիանց։

Հեզիոն, այժմ Բէճմիոյ, մայրաքաղաք գաւառին վերին Կալաբրիոյ, Իտալիոյ հարաւային ափեմբանան ծայրին մօտ ծովեզերքը, Ակկիլիոյ Մեսսինա քաղքէն ափ մղոն դէպ արեւելեան կողմը։ Պօղոս ի նաւարկելն ի Հռոմ՝ եկաւ հոս ի գամբք, Գործ. ԻՐ. 13, 14։ Հաւանի երեւելի քաղաք էր առ նախնիս։ Այս քաղաքն հիմա կիսաւեր է և պատճառաւ երկրաշարժին որ եղաւ 1783 ին, և չունի աւելի քան ափեաւտան հազար բնակիչ։

Հեռամ, պատանեաց թագաւորին Գաթրից ի Սամարիա, երբ կը շինուէր երկրորդ տաճարը։ Նեհգաւոր նամանով մը հանել առաւ հրամայական գործերնեալոյ տաճարին շինութիւնն առ ժամանակ մի, ոյսինքն իրբ երկու կամ աւելի ամիք յառաջ քան 520 նախ քան զԳր. երբ նորէն սկսաւ գործը, Եզր. Դ. 8։

Հոդոզ, կղզի և քաղաք առնուաղ յարեւելս։ Հին անունն էր Ոփիսաա։ Ընդհանուր անունը կ'անկարելի հան ասող վարդից առաւտութիւնը և գեղեցկութիւնը։ կղզին է իրբ քառասուն մղոն երկայն և հնգետասան մղոն լայն։ ունի անհատական լեռներ և շատ պտղաբեր հովիտներ։ Հռոդոս քաղաքը, կղզւոյն հիւսիսային արեւելեան ծայրը, էր մին ի նշանաւոր քաղաքաց Յունաց։ Անուանի էր կոլոսոս կոչուած պղնձէ պատկերին պատճառաւ որ էր հա-

Digitized by Google

բիւր հինգ տաք բարձր, զոր չինեաց Ռաբէս Լիւդացի, կը կենար քաղաքին նաւահանգստին ընդդէմ, մարմարիոնէ վեմեան սեանց վրայ, և յիսուն և վեց տարի միայն տեւեց, յետոյ կործանեցաւ երկրաշարժէ, բարերար կոչուած Պողոմէոս, եգիպտոսի թագաւորին ժամանակ, որ սկսաւ թագաւորել 244 ին նախ քան զԲՀ։ Եբր Պօղոս եկաւ Երուսաղէմ յամի Տն. 58, այցելութիւն ըրաւ Հռոդոսի, Գործ. ԻԱ. 1։ Ա. ժամանակաւորապէս է քաղաքը պարապատար ըլլալ ոճոյ թուրքաց, ունի իբր 45,000 բնակիչ և երեւելի վաճառականութիւն։ Ռոդոսի օդին մաքրութիւնն առակ եղած է, և կլիման շատ պարզ է։

Հռովմայ, Լծբ, էր մանուկ ազատին Յովհաննու Մարկոսի մօր Մարիամայ տունը, երբ Պետրոս հրաշիւք ազատեցաւ բանտէն, Գործ. ԺԲ. 13։

Հռովմ. կրնայ ըսուիլ թէ Հռովմ քաղաքն է քան զայլ ամենայն քաղաքս երկրի նշանաւոր, քանզի եղաւ երկայն ժամանակ աթոռ հեթանոս աշխարհի, և յետոյ դարերով եղաւ գլխաւոր եկեղեցական մայրաքաղաքն առնուազնեայ Քրիստոնէայ աշխարհին։ Շինուած էր առ Տ։ եր գետով իբր հնգետասան մղոն հեռու Միջերկրական ծովին, ի դաշտին որ հիմա կը կոչուի դաշտ Հռովմայ։ Հռովմի մեծագոյն փառաւորութեան ժամանակը քաղքին պարիսպներն էին գրեթէ քսան մղոն շրջանակի, և կը փակէին իրենց մէջ անուանի եօթն բլուրները, որոց վրայ կը խօսին քերթողք Հռովմայեցւոց, Յայտ. ԺԻ. 9։ Նկարներով և անդրի պատկերներով զարդարեալ շինուածներուն փառաւորութեան կողմանէ գեր ի վերոյ եղաւ Հռովմ քան զայլ քաղաքս, և կ'ըսուի թէ ունէր իբր երկու միլիոն բնակիչ։ Անուանի էր արուեստից և գեղեցկութեան մէջ յատկապէսութեամբ, բայց և առաւել աշխարհակալութեամբ։ Գրեթէ ամէն ծաղօթ ազգի կողոպտուք և գերեալ իշխանները նպաստակին այս կայսերական քաղքին մեծութեան և պայծառութեանը։ Բազոր նուաճեալ ազգաց առաւածներուն տեղի չեղաւ ստուած եր Հռովմ պաշտուած հազարաւոր գիք մէջ, և ժողովուրդն եր անհնարին անապատ և բարեյաջող գեղջ յոյժ։ Հեթանոսական տգիտութեան քաղաքացիներ նկարագիրը զոր կու տայ Պօղոս առ Հռովմայեցիս Թղթոյն Ա. 21–32 համարներուն մէջ՝ ըստ ամենայնի կը հաստատուին նոյն իսկ Հռովմայեցի մատենագիրք։

Հռովմ հիմնեցաւ 752 ին նախ քան զԲՀ. ի Հռոմիւլոսէ, և ժամանակ մը վարուեցաւ թագաւորաբար։ 8ից մերժելոյ Հռովմայեցւոց զՏարկունիս, կառավարութիւնը տասնեցաւ երկու հիւպատոսաց որ ամի ամի կ'ընտրուէին, և կառավարութեան այս ձեւը տեւեց հարիւրաւոր տարիներ, և յետոյ աւերեաց վարչական իշխանութիւնն անցաւ ի ձեռս միահեծան իշխանաց։ Յուլիոս կայսր նախ առաւ միահեծան իշխանութիւնը, առանց ստանալոյ զանուն ինքնակալի կամ թագաւորի։ Ազգական նորա Հակտաւիոս, որ յետոյ Օգոստոս կոչուեցաւ, առաւ ինքնակալ անունը յամին իբր 30 նախ քան զԲՀ։ Առաւօտուն ինչ յաշխարհ փրկիչն մեր։ Յաջորդ ինքնակալք Հռովմոյ որ ոչն ստանուան ծանուցի աշխարհի մեծագոյն մասին տիրեցին մեծաւ մասամբ նշանաւոր եղան իրենց անագորոյնութեամբ, անասնականութեամբ և ցոփութեամբ մինչև կատաղիքն նոյն, որ ընկալեցաւ Քրիստոնէութիւնը և ըրաւ զոյն իր աստուածեան կրօնքը։ Փոխելով կայսերական աթոռն ի Կոստանդնուպոլիս, յամին Տն. 328, մնացաւ Հռովմ առ ատեան իշխանութեան և ազդեցութեան Հռովմոյ, որ այնու հետեւ եղաւ միայն մայրաքաղաք արեւմտեան եկեղեցւոյ։ Բայց իբրեւ եկեղեցական մայր քաղաք, ստացաւ Հռովմ առ ատեան զօրութիւն մը որ ատեան կը տանէ կամ ծալի երկիրներուն մէջ, բայց առած է իւր մեհեանց հարուածն ի ձեռս բազդակատութեան, և մեռաց լուսատարութեան որ ասնոի հետեւեցաւ։ Զարգիս երեւելի է Հռովմ մանաւանդ իւր առաջին մեծութեան չքնաղ աւերակներով, որոնք են մեհեանք, կոթողք, հասարակաց բազանիք, ջրմուղք,

Digitized by Google

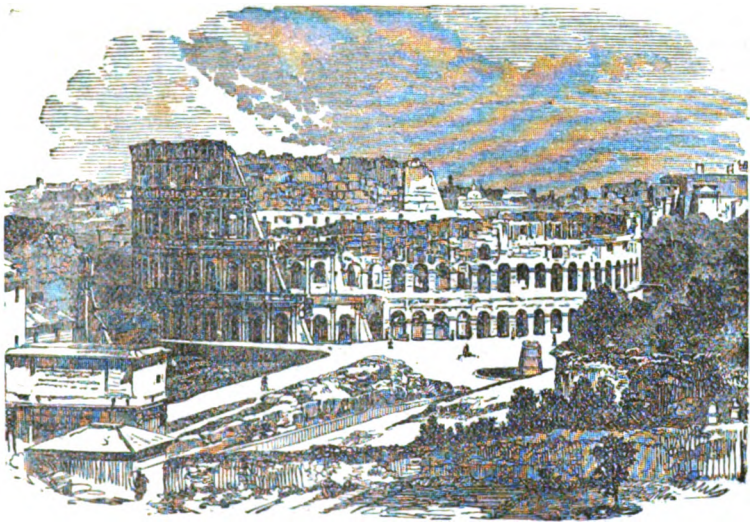

ԱՒԵՐԱԿՈՒ ԿՈՂՈՍԷՈՆԻ Ի ՀՌՈՒՄ

յաղթական կամարը եւ թէատրոնը։ Գեր ի վերոյ է նաեւ ցարդ իւրեւ պանծացան գեղարուեստից։ Ունի եկեղեցիս երեք հարիւր վաթսուն, յորոց մին է Աբրոյն Պետրոսի եկեղեցին որ մեծագոյն եկեղեցին է յաշխարհի, եւ ութիւր սրբարան պանծալի եկեղեցիներ։ Ի հռոմ կան նաեւ մեծամեծ մատենադարանք, ինչպէս է մանաւանդ վ. առաքելական մատենադարանը, անթիւ թանգարանք եւ մուսեոնք լի ընտիր պատկերօք եւ անդրիւք, թոզ պալատներըը, ամարանոցներըը, դպրոցներըը եւ հիւանդանոցներըը։

Հին կաթակարանին մէջ հռոմի յանուանէ յիշուած չէ, Դանիէլի մարգարէական տեսլեան մէջ միայն, Դան. Բ. 33, 40. Ի. 7, 19, այլ բանաւրէն ակնարկուած է։ Մինչեւ այն ժամանակը որ հին կտակարանին կանոնը գոցուեցաւ, այսինքն մինչեւ 400 նախ քան զԳր., հռոմ այնչափ հռուս առարածած չէին իրենց իշխանութիւնը մինչեւ յայտնի ծանօթանալ Հրեից. բայց ի Գիրս Մակաբայեցւոց եւ Նոր կտակարանին մէջ հռոմ առեղ կը յիշուի։ Տես և Մակաբ. Ը։ Առաջին գաղ-

նակցութիւնն ի մէջ Հրեից եւ հռոմայեցւոց եղաւ ի ձեռն Յուդայի Մակաբէի, 162 ին նախ քան զԳր։ Եղբայրը Յուդայի, Յոնաթան, նորոգեց այն դաշինքը 144 ին նախ քան զԳր.։ Յետ այնորիկ հռոմայեցիք ի մեծագ յարաբերութիւն ուներցան ընդ Հրեայս, ոչ միայն առ Հերովդէս, այլ եւ յետ որոյ Հրեաստան եղաւ նահանգ հռոմայեցւոց, մինչեւ ի տապատխարտուն Հրեից իրենց երկրէն։ Հռոմայեցիք երբեմն առին զերուսաղէմ. նախ առ Պոմպէիոս 63 ին նախ քան զԳր., գործեալ առ Աստիսաբ՝ 33 ին նախ քան զԳր., եւ Հուսկ ուրեմն առ Տիտոսիս՝ յամի Տն. 70, երբ քաղաքն ու տաճարը միանգամայն յաւեր գաթձան։ Տես Հրեաստան։

Հազարաւոր Հրեայք կը բնակէին հին ատենին ի հռոմ, ուր, ինչպէս հիմա, քաղքին մէկ մասը յատկացեալ էր անոնց, եւ ունէին առաջնորդութիւն պաշտել իրենց ազգային կրօնքը։ Անոնց, ինչպէս նաեւ հռոմայեցւոց մէջ, Աւետարանը մեծ գոտա կանուխ, Թերեւս անոնց ձեռքով որ էին Յերուսաղէմ պետնտեկոստէի օրը,

Digitized by Google

Գործ. Բ. 10։ Ա. կղզեաւս, յորմէ Տն. 50, Հրեայք և Քրիստոնեայք միանգամայն արտաքսեցան ի Հռովմայ. և առանցմէ թուին լինել Ակիւղաս և Զրհակիոս, Գործ. ԺԸ. 2. Հռովմ. ԺԶ. 3։ Ըստ Զօսիմոսի կը գրէր իւր թուղթն առ Հռովմայեցիս, յորմէ Տն. 58, Հռովմի Քրիստոնէական եկեղեցւոյն հաստատքը հռչակեալ էր ամենայն ուրեք, Հռովմ. Ա. 8. ԺԶ. 19. Յամի Տն. 64, ուրիշ առասպել չալածանքի ելաւ Քրիստոնէից դէմ ի Հռովմ առ Ներոնիս։ Այս չալածանաց եռանդն եկաւ այլ աւելի կամ նուազ առասպել, ժամանակի մը միջոց առելով, այնպէս որ մինչև կոստանդիանոս Մեծ առասպ չալածանք կը հաշուուին։

Կղզեաւանի տեղը, որպ պիտի աւերակներն այս հին աշխարհակալ քաղքին Յովսեփենեան մէջ քան զլալս աւելի հիացուցիչ են, եղած է անառարան ոչ սակաւ քրիստոնէից մարտիրոսաց կռիւներուն ընդ գազանս, և այն գետինը քանի՛ քանի անգամ արեամբ ծծած է զարիւն հաղարաւոր քաջ նահատակաց, որոնց և կանանց և աղլոյց, որ յանձն առած են, ամենեք գազալով այլք խրոխտելով, բայց ամենեքին քաջալաբար, կրկ զմահ մեռնելուն համար ուրանալ զՔրիստոս։ Կղզեաւէն կուչուած տեղը չինուած էր լինելու առառարան աստերամարտից, և կ'բաւէ թէ այս չինուածին համար հընգետասան հազար գործաւոր աշխատեցաւ տասը տարի։ Իր չինուած ձուաձև, 620 ոտք երկայն, և 513 ոտք լայն. առարածութիւն առագարէզին էր 290 ոտք երկայն և 180 ոտք լայն, մին քան զմիւս բարձր շատ կարգ նստարանօք, որոց բարձրագոյնը, որ միանգամայն յետնին էր, 160 ոտք ի վեր էր գետնէն։ Այս մեծ ամփիթէատրոնը կ'բաւէ թէ ունէր նոյն ատեանն հազար հանդիսատեսաց համար։ Այս շէնքին ատերակներէն, յորչափ պետն, պիտի բլլան արդարև տիւթ յաշխարհ հեթանոսական բարբարոսութեան։

Հռովմայեցիս, թուղր առ., գըրուեցաւ ի Գօղոսէ այն երկր տմնուան մէջ զոր Ներոն ի կործեց, այսինքն՝ յամի Տն. 58, յատաջ քան զերթալ իւր յԵրուսաղէմ, Հռովմ. Իե. 25։ Տես և Գործ. Ի. 2, 3, 16. Հռովմ. ԺԶ. 23. Ա կորնթ. Ա. 14. Բ Տիմ. Դ. 20։ Այս թուղթը քան զայլ թուղթս Գօղոսի կարևոր է, գիտնական կերպով և փաստերով գրուած։ Գլխաւոր առիթ առաքելոյն այս թուղթը գրելու, ինչպէս կը տեսնուի, եղած է կարծեաց հակառակութիւնն ի մէջ Հրեայ և Հեթանոս հաստատացելոց, ոչ միայն ի Հռովմ, այլև այլուր։ Հրեայն կը համարէր զինք առանձին չնորհք և վերոյ քան զՀեթանոսն, և Հեթանոսն, ընդ հակառակն, չէր ընդունիր Հրեին առաւելութիւնը, և կը գժկամակէր լսել Հրեին այս պարծանքը։ Ուստի առաքեալը, թուղթին առաջին հինգ գլուխներուն մէջ, կը ցուցնէ թէ ամբողջ մարգկային ազգը զեղծեալ և ընդ դատապարտութեամբ է, և թէ ոչ Հրեայն և ոչ Հեթանոսն անկին ի բնէ առանձին չնորհ կամ անձնական արժանաւորութիւն, այլ թէ երկուքնալ ի՛ընդունի ամէն պարգեւ Աստուծոյ ինքնիշխան չնորհքէն Քրիստոսով. քանզի Քրիստոս է միայն մեր արդարութիւնը։ Յետոյ կը սկսի առաքեալը ցուցնել թէ Քրիստոս մեր արդարութիւնն է, և կը պատասխանէ ձրի արդարացման վարդապետութեան հակառակորդներուն որ կը պնդէին թէ այն վարդապետութիւնը կը քայլայլէ միտքը, և թէ Աստուած իրաւունք չունի պատիժ վարուիլ ընդ մարդկան։ Ժ. և ԺԱ. գլուխներուն մէջ Գօղոս կ'ազգէ իւր խօսքն առ Հրեայս։ Թուղթին Յետոյ մասին մէջ որ յորդորական է՝ առաքեալը կը ցուցնէ գործնական կանոններ որ շատ կարևոր են բոլոր Քրիստոնէից համար։

Հռուք, յոբել, կին Պովաստի, որ իւր սիրուհով Նպիմետ գաւառալով ի Հրէաստան, հատանագործեալ պէս Գեդէոնի դատաւորութեան ժամանակ, քիչ հոգը ամնանացաւ ընդ Բոաղ, ազգականին Նպիմեայ։ Այս ամնանութենեն սերեցաւ Դաւիթ, և ի Դաւիթ՝ մեր փրկիչն Քրիստոս Մատթ. Ա. 5։

Digitized by Google

Հռութայ, գիրք, կը պարունակէ այս պատմութիւնը, և գրուած է շատ պարզ և գեղեր ոճով։ Հեղինակին նպատակն էր, անոնարակայս, Դաւիթի թագաւորին ազգաբանութիւնը ցուցնել։ Գիրքին սկիզբը կ'ըսէ թէ այս պատահեցաւ մինչ գատաւորը կ'իշխէին իսրայէլի. ուստի կը հասկցուի թէ հեղինակին ժամանակը գատաւորէն յետոյ էր։ Գիրքին վերջը կը յիշուի Դաւիթի անունը, և այս կը ցուցնէ թէ գիրքը քան զԴաւիթի, այսինքն քան 1060 նախ քան զԳր. առաջ չէր։ Հռութայ գիրքը մեր Աստուածաշունչին մէջ կու գայ յետ գրոց Դատաւորաց, իբրև յաւելուած նորա։ Չին հայրերն շատ բը Դատաւորաց և Հռութայ գիրքերը մի կը հաշուեին։ Հռութայ պատմութիւնը կը ցուցնէ այն ժամանակին ազատ և պարզ բարքը, և Հրէական օրինաց մեզմ և ազդմանի ոգին, կ'ակնարկէ Աստուածպարին ապագայ ծառայութեան հեթանոսաց մէջ, և գեղեցիկ օրինակ է Աստուծոյ խնամատարութեան առ ընտրեալն իւր։ Հռութայ մեռելոց յարութեան գիծ և յոյս Աստուած հաւատոյ։

Հակառակներ։ Ոմանք կը կարծեն թէ առաջին մոգպիկ էին յազգ Մանգամ և հաստատապէս կ'ասեն զայն մոգպիկ, քանզի երկայնակեցութիւնն ընդհանրապէս արգիւնք է մոգութեայ յազգ Մանգամացոց և ուժգ։ Բայց գիտենք թէ կային հակառակ և ցեղք հակառակ նաև յորմէ հետէ մոգպետութիւն կենաց միջին երկնաւորութիւնը հաստատուեցաւ մեծապէս։ Սակայն կ'երևի թէ այն հակառակ կարգէ ուրուա էին, և երբ գատաւորք նզիպատոսի մոգպետութեան և հին ժամանակին զրահեցին և գործիներէն որ գերեզմանեցաւ, ճանապարհաւ և թագեալ քաղաքներու մէջ կը գտնուին, հարկ է ըսել թէ մոգպիկ ընդհանրապէս քան այժմու մոգպետին հաստատ աւելի բարձր հաստատ չունէցան։ Բայց կային յառաջ քան զԸրհեղեզն, Մանդ. Զ. 4, հակառակ, որ ծնան առերես ընտանեաց ամենանաթենէ, և էին արտաքոյ քան զտանդրականն անարիք մարմնով, ուժգնք և անբեզ գաղթ։ Զկին ըրհեղեզին կը յիշուի ինտափրիմերաւն ցեղը, Մնդ. Ժ. 5. Ցեռ. Ժէ. 15. աստղ ազգական էին Էմիմք, նախկին բնակիչք Մովաբաց, և Զամզումիմք Ամմոնացոց երկրին մէջ, Բ Օր. Բ. 10, 20։ Ովք էր այս ցեղն վերջիններէն մին, Բ Օր. Գ. 11, 13։ Ցարձանաց Մեռեալ ծովուն շուրջ գիւղերնին և զիղեշտացուածք կը բնակէին Ենակիմք, որոց տեսիլն այնպէս գաղտագաղ իսրայէլացոց լրտեսներըը, Թուա. Ժ. 33. Ցեռ. ԺԱ. 21, 22։ Ասոնց ցեղէն էր Գողիաթ և ազգականք նորա, Ա Թագ. Ժէ. 4. Ա Մնաց. Ի. 4–8։ Տես Ղեռակիմ, Դաղիաթ և Ըահիայիմ։

Հքաղք, որ կը կոչուի նաև Նշան, աքանչելիք, սյլոյիք հանգերձ, Գարծ. Բ. 32, և կը նշանակէ այնպէս գեր ի վերոյ քան զՏատարակ օրէնս բնութեան մինչև սահմանը խոստովանելու Աստուծոյ աստանձին մինչամեայ թիւնը։ Հրաշք տարբեր են այն զարմանալի գործերէն զորս մեսնաւոր մոգպիկ կրնան ցուցնել պատիր տարուխոսիք, գաղտնի գիտութեամբ, կամ բնական օրինօք որ այն զարմանալիքը գործողներուն միայն ծանօթ են և ոչ այլոց։ Հրաշքներըը զորս Փրկուտս գործեց այնպիսի էին որ Աստուած միայն կրնար գործել. այն հրաշքներըը գործուածքան հրապարակաւ, շատ վկաներու առջև, բարեկամաց և թշնամեաց. կրնային խոտիւ քննուիլ, և ունէին աստուածային նախանշանութեան արժանի նպատակ. վկայուած են յայնպիսի անձանց որոց բարքն ու վարքը կը պահանջին որ հաստատուին անոնց խօսքին։ Նաև ի վկայութիւն այն հրաշից հաստատուածքան օրէր և առվարութիւններ, որ այն հրաշից ժամանակէն մինչև յարգ կը տեւէն, և որոց հաստատուն է նաև անմոռաց պահել այն հրաշից յիշատակը։ Փրկուտս իսկ յիշից իւր հրաշքներն իրր անժխտելի ապացոյց իւր աստուածութեան և մեռելոցն պատուհան, Մատթ. Թ. 6. ԺԱ. 4, 5, 23, 24. Ցաղ. Ժ. 24–27. Ի. 29, 31։ Նգիպատոս կախարդաց և աստղամոգաբերից ի Նեռն և ի հաստատ խաբէութիւնները, Բ Օր. ԺԴ. 1. Մատթ. ԻԴ. 24. Բ Թես. Բ. 9.

Digitized by Google

ցայտ. ժԳ. 13, 14, չէնին վերջին-
եալ վկայութիւնները. Աստուած
մարդոց հրաշք գործելու իշխանու-
թիւն կու տայ վկայելու համար թէ
վարդապետութիւնը զոր այն մարդիկ
կը սորվեցնեն, կամ պատգամը զոր
կու տան՝ ճշմարիտ է, Գ թագ. ԺԸ.
38, 39. Հրաշքն Աստուծոյ կնիքն է
զոր չի դրոշմեր աստուհետ վրայ, և
թէպէտ սուտ նշանք աստուածային և
արբանեակաց նման բաւական են խա-
բել "եթէ կարելի էր՝ նաև ընտրեալ-
ները, " բայց և այնպէս անանք որ
ճշմարտութեամբ կը ջանան գիտնալ
և ընել Աստուծոյ կամքը՝ չեն խա-
բուիր այն սուտ հրաշքներէն. Որով-
հետև հրաշից գլխաւոր նպատակն էր
վաւերացնել յայտնութիւնը որով
Աստուած կամեցաւ իմացնել իւր
կամքը, այն հզոր գործքերը գործե-
ցան, երբ Սուրբ Գրոց կանոնը գոց-
ուեցաւ և ընդունուեցաւ, և գրիս-
տոնէութիւնը հաստատուեցաւ ընդ-
հանուր. գրիստոնէութեան առաջին
գարէն ետքը քիչ հրաշք գործուե-
ցան. և թէ պէտք պիտի բլլայ նորէն
հրաշից, Աստուծոյ միայն գիտելի է.

Հետևեալ ցանկը կը պարունակէ
Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած երեսելի
հրաշքները, բաց այն գերբնական
տեսիլներէն կամ յայտնութիւննե-
րէն որովք ծանոյց Աստուած զինք
իւր հին ծառաներուն, նաև բաց ի
նախախնամութեան այն անթիւ նը-
շանները որովք յայտնեց Աստուած
իւր հզօր ձեռքը, և որ գրեթէ այն-
պէս անհրկրայելի են ինչպէս բուն
հրաշքները. Տես նաև Մարգարէու-
թիւն բառը.

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՀՐԱՇԻՔՆԵՐԸ

Ա բարեպատրաստութիւն, Մննդ. Ա.։
Ջրհեղեղ, ընդ որում կին են բա-
զում հրաշք, Մննդ. Զ.–Ը.։
Կործանումն Սոդոմայ, ալլովք
հանդերձ, Մննդ. ԺԹ.։
Բժշկութիւն Աբիմելիքայ, Մննդ.
Ի. 17, 18։
Մարներին վառեալ, եզ. Գ. 2–4։
Մովսիսի գաւազանին յօձ և նորէն
ի գաւազան գառնալը, եզ. Դ. 3, 4.
Ե. 10։

Մովսիսի ձեռքը կը բորսի, և կը
բժշկուի, եզ. Դ. 6, 7։
Ջուրին յարիւն փոխուիլը, եզ. Դ.
9, 30։
Ընդոսի յարիւն դառնալը, եզ.
Ե. 20։
Գորտք, և բարձումն նոցա, եզ.
Ը. 6, 13։
Մուն, եզ. Ը. 17։
Շանաճանճ և բարձումն նոցա, եզ.
Ը. 21–31։
Անասնոց կոտորածը, եզ. Թ. 3–6։
Ուռեցք և խաղաւարտք, եզ. Թ.
10, 11։
Կարկուտ և բարձումն նորա, եզ.
Թ. 23, 33։
Մարախ և բարձումն նորա, եզ.
Ժ. 13, 19։
Խաւար, եզ. Ժ. 22։
Անդրանկաց մահը, եզ. ԺՌ. 29։
Կարմիր ծովուն ճեղքումը, եզ. ԺԴ.
21, 22։
Եգիպտացիք ծովապտղ կը կոթ-
սուին, եզ. ԺԴ. 26–28։
Մեռելի ջուրերը կը քաղցրանան,
եզ. ԺԵ. 25։
Լորամորգիք և մանանան, եզ. ԺԶ.
Պատաժէն ջուր, ի Փորբ, եզ.
ԺԷ. 6։
Ամաղեկ կը յաղթուի, եզ. ԺԷ.
11–13։
Ամպեղէն սիւնը և կրակը, թուա.
Թ. 15–23։
Մարիամու բորոտութիւնը, թուա.
ԺՌ. 10։
Կորխոյ և ընկերներուն կորուստը,
թուա. ԺԶ. 28–35, 46–50։
Ահարոնի գաւազանը կը ծաղկի,
թուա. ԺԷ. 8։
Պատաժէն ջուր, ի կադէս, թուա.
Ի. 11։
Պղնձէ օձիւ բժշկութիւն, թուա.
ԻԱ. 8, 9։
Բաղաամու էշը կը խօսի, թուա. ԻՌ.
28։
Հարսաւած յանապատին, թուա. ԻԸ.
1, 9։
Յորդանանու ջուրերը կը բաժնուին,
յես. Գ. 10–17։
Յորդանան կ'առնու նորէն իւր ըն-
թացքը, յես. Դ. 18։
Երիքով կ'առնուի, յես. Զ. 6–20։
Աքոր կը յայտնուի, յես. Է. 14–21։

Digitized by Google

Արեգակն և լուսին կը կենանն, Յես. ժ. 12–14։
Գեդէոնի գրաքը կը թրջի, Դատ. Զ. 36–40։
Մատիանացուց պատասխանութիւնը, Դատ. Ի. 16–22։
Սամփսոնի քաջութիւններըը, Դատ. ԺԴ –ԺԶ.։
Դագոնի տունը կը կործանի, Դատ. ԺԶ. 30։
Դագոն կ'ինդրէ տապանակին առաջը, այլովքն Հանդերձ, Ա Թագ. Ե։
Տապանակին դարձը, Ա Թագ. Զ. 12
Ողջասէր և անձրև Հնձոց ժամանակ, Ա Թագ. ԺԲ. 18։
Ցերեկովամայ ձեռքը կը գօսանայ, այլովքն Հանդերձ, Գ Թագ. ԺԳ. 4, 6։
Սեղանը կը պատռի, Գ Թագ. ԺԳ. 5։
Երաշտութիւնը, Գ Թագ. ԺԷ. 6։
Ագխա կը կերակրի ազգասանեաըն, Գ Թագ. ԺԷ. 6։
Աւետրը և ձէթը կը շատնան, Գ Թագ. ԺԷ. 14–16։
Մեռեալ մանուկը կը յառնէ, Գ Թագ. ԺԷ. 22, 23։
Ջոհր կը սպասի կերակով, Գ Թագ. ԺԸ. 36, 38։
Անձրև կը բերուի, Գ Թագ. ԺԸ. 41–45։
Մարդիկ կը կորուսին երկնասաք հրովը, Գ Թագ. Ա. 10–12։
Ցորդանան կը ճեղքուի, Դ Թագ. Բ. 14։
Մահացու ջուրը կը բժշկուի, Դ Թագ. Բ. 21, 22։
Տղայք կը պատասխին արջերէ, Դ Թագ. Բ. 24։
Ջուր կը տրուի, Դ Թագ. Գ. 16–20։
Ձէթը կը շատնայ, Դ Թագ. Դ. 1–7։
Տղան կը յառնէ, Դ Թագ. Դ. 32–35։
Նէեմանն կը բժշկուի, Դ Թագ. Ե 10, 14։
Գէեզիի բռտասութիւնը, Դ Թագ. Ե. 27։
Երկաթը կ'ելլէ ջուրին երեսը, Դ Թագ. Զ. 6։
Ասորիք կը կուրանան, այլովքն Հանդերձ, Դ Թագ. Զ. 18, 20։
Մարդ մը յարութիւն կ'առնէ, Դ Թագ. ԺԳ. 21։
Ասորիք կը յաղթուին, Դ Թագ. ԺԹ. 35։
Եզեկիա կը բժշկուի, Գ Թագ. Ի. 7։
Սաուերը ետ կը գառնայ, Դ Թագ. Ի. 11։
Ապծութեան ախտ յիսրայելի, Ա Մնաց. ԻԱ. 14։
Ցոխտն կը պահուի ձկան փորը, Յովն. Ա. 17. Բ. 10։

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՀՐԱՇԻՔՆԵՐԸ

Աստղ յարևելս, Մատթ. Բ. 3։
Հագիր իրրև զաղաւնի, Մատթ. Գ. 16։
Քրիստոսի պահելը և փարձուիլը, Մատթ. Դ. 1–11։
Քրիստոսի սյլևևայլ հրաշքներըը, Մատթ. Դ. 23, 24. Ը. 16. ԺԴ. 14, 36. ԺԵ. 30. Մարկ. Ա. 34. Ղուկ. Զ. 17–19։
Բորոտը կը բժշկուին, Մատթ. Ը. 3, 4. Ղուկ. ԺԵ. 14։
Հարիւրապետին ծառան կը բժըշկուի, Մատթ. Ը. 5–13։
Պետրոսի զոքանչը կը բժշկուի, Մատթ. Ը. 14։
Մրրիկը կը դադրի, Մատթ. Ը. 23–26. ԺԴ. 32։
Դեւերը կը հանուին, Մատթ. Ը. 28–32. Թ. 32, 33. ԺԲ. 22–28. ԺԷ. 14–18։
Անդամալոյծը կը բժշկուին, Մատթ. Թ. 2–6. Մարկ. Բ. 3–12։
Տեառնտեղին բժշկութիւնը, Մատթ. Թ. 20–22։
Ցայրասի դուստրը կը յառնէ, Մատթ. Թ. 18, 25։
Կուրաց տեսութիւնն կը տրուի, Մատթ. Թ. 27–30. Ի. 34. Մարկ. Ը. 22–25. Ցովհ. Թ. 1–7։
Համրերը կը բժշկուին, Մատթ. Թ. 32, 33. ԺՌ. 22. Մարկ. Է. 33–35։
Աշակերտաց հրաշագործութիւնները, Մատթ. Ժ. 1, 8։
Բաղմութիւնը կը կերակրի, Մատթ. ԺԴ. 15–21. ԺԵ. 35–38։
Քրիստոս ծովին վրայ կը քալէ, Մատթ. ԺԴ. 25–27։
Պետրոս կը քալէ ծովին վրայ, Մատթ. ԺԴ. 29։
Քրիստոսի սյլակերպութիւնը, այլովքն Հանդերձ, Մատթ. ԺԷ. 1–8։
Հարկին ստակը ձկան բերնէն, Մատթ. ԺԷ. 26։

Digitized by Google

Թզենին կը չորնայ, Մատթ. ԻԱ. 19։
Հրաշք ի խաչելութեան, Մատթ. ԻԷ. 51–53։
Հրաշք ի յարութեան, Մատթ. ԻԸ. 1–7. Ղուկ. ԻԴ. 6։
Ձկանց որս, Ղուկ. Ե. 4–6. Յովհ. ԻԱ. 6։
Աւրէնքն որդին կը յաւանէ, Ղուկ. Է. 14, 15։
Հրաշք Յովհաննու պատգամաւորաց առջև, Ղուկ. Է. 21, 22։
Հրաշք հօթանասունն աշակերտաց, Ղուկ. Ժ. 9, 17։
Հիւանդութեան պատճէն բժշկուած կինը, Ղուկ. ԺԳ. 11–13։
Ջրգողեցւոյն բժշկութիւնը, Ղուկ. ԺԴ. 2–4։
Մազքսոն ականջը կը բժշկուի, Ղուկ. ԻԲ. 50, 51։
Ջուրը կը փոխուի ի գինի, Յովհ. Բ. 6–10։
Ազնուականին որդին կը բժշկուի, Յովհ. Դ. 46, 53։
Բեթհեզդա աւազանին անդամալոյծը կը բժշկուի, Յովհ. Ե. 5–9։
Նաւը յանկարծ իւր առեղը կը հասնի, Յովհ. Զ. 21։
Ղազարոս յարութիւնը, Յովհ. ԺԱ. 43, 44։
Քրիստոսի գալն առ աշակերտս իւր, Յովհ. Ի. 19, 26։
Գնտեակաստէի օձուն պատնէշիքը, Գործ. Բ. 1–11։
Հրաշք ի ձեռն առաքելոց, Գործ. Բ. 43. Ե. 12։
Ի ծնէ կաղին բժշկութիւնը, Գործ. Գ. 7։
Անանիայի և Սափիրայի մեռնիլը, Գործ. Ե. 5, 10։
Շատ հիւանդներ կը բժշկուին, Գործ. Ե. 15, 16։
Առաքեալք կ'արձակուին բանտէն, Գործ. Ե. 19։
Հրաշք ի ձեռն Ստեփանոսի, Գործ. Զ. 8։
Հրաշք ի ձեռն փիլիպպոսի, Գործ. Ը. 6, 7, 13։
Ենեայ բժշկութիւնը, Գործ. Թ. 34։
Դորկաս կը յաւանէ, Գործ. Թ. 40։
Գնտեաս կ'ապաւսի բանտէն, Գործ. ԺՒ. 6–10։
Եղիմաս կը զարնուի կուրութեամբ, Գործ. ԺԳ. 11։
Հրաշք ի ձեռն Պօղոսի և Բառնաբայ, Գործ. ԺԴ. 3։
Կաղը կը բժշկուի. Գործ. ԺԴ. 10։
Պիղծ ոգին կը հանուի, Գործ. ԺԶ. 18։
Պօղոս և Շիղա կ'ապաւսին, Գործ. ԺԶ. 25, 26։
Մանուսաւր հրաշք, Գործ. ԺԹ. 11, 12։
Եւտիքոս կը յաւանէ, Գործ. Ի. 10–12։
Իմն հարուածը չի վնասեր, Գործ. ԻԸ. 5։
Պօղիոսի հայրը, ապուվքն հանդերձ, կը բժշկուի, Գործ. ԻԸ. 8, 9։
Հրեղտակ՝ թե երբայեցերէն և թե ցուեարէն բուն բառը կը նշանակէ դիւցազն կամ պատգամաւոր, և այսպէս կը թարգմանուի երբեմն, Մատթ. ԺԱ. 10. Հրեշտակ կամ պատգամաւոր կամ դիւցազն անուանը կը տրուի երբեմն նաև հաստատակ պատգամաւորաց, Ցոբ. Ա. 14. Ա Թագ. ԺԱ. 3. Ղուկ. Թ. 52. մարգարէներու, Ես. ԽԲ. 19. Անգ. Ա. 13. քահանայից, Յոզով. Ե. 6. Մատ. Բ. 7. նաև անշունչ իրաց, Սաղմ. ՀԸ. 49. ՃՂ. 4. Բ կարնի. ԺԲ. 7։
Ընդհանուր պատգամաւորի մասը, հրեշտակ բառը կը պատշաճի նաև Քրիստոսի, իբր մեծի հրեշտակի կամ դիւցազնին նորոյ ուխտի, Մատ. Գ. 1, և Աւետարանին պատշանեանները, իբրև եկեղեցւոց ահաւոյնները, Յայտ. Բ. 1, 8, 12, ապուվքն հանդերձ։ Ա կարնեցւոց ԺԱ. 10 համարին մէջ լատգոյն մեկնիչը "հրեշտակ" բառով կը հասկնան ուսուցչ հրեշտակները, որ կերպով մը ներկայ են քրիստոնէից ժողովներուն մէջ, և ի պատիւ նոցա կը վայելէը կանանց շուք դնել իրենց գլխուն, այսինքն քող ի նշան հպատակութեան ունելի բարքը իշխանութեան։ Տես և Քառ։
Բայց հրեշտակ բառն ի Սուրբ Գիրս ընդհանրապէս գործածուած է ի նշանակել տեսակ մը բանաւոր էակներ, ազնուագոյն և գերազանց քան զմարդիկ։ Այս էակներէը կը կոչուին Աստուծոյ բոլորտիքը, և Աստուծոյ կը գործածէ զանոնք իրեն իւր պատմութիւնքը կամ գործակալներէը վե-

Digitized by Google

բել՝ նոքօք աշխարհիս գործերը, և նպատակ անհատից ինչպես նաև բոլոր մարդկային ազգին ի լաւութիւն և յօգուտ, Մատթ. Ա. 20. ԻՓ. 30. Գործ. Ի. 30, այլովքն հանդերձ։ Հրեշտակք են մարդու, այսինքն զուտ հոգի, կամ հոգևորական մարմնով, բայց չունին իբրև զնոսին նիւթական և գործարանաւոր մարմին, չունին նաև անուն, այն է որում և իցի զօրութիւն, Մատթ. ԻՓ. 30։ Հրեշտակք ասեղծուած էին անասահմանական յաւուրց քան զեր աշխարհին ստեղծումը, Յոբ. ԳԸ. 7։ Ըստ Սուրբ Գրոց բազում են յոյժ խնաւ, դասք. Ի. 10. Մատթ. ԻՋ. 53. Ղուկ. Բ. 13. Երբ. ժՓ. 22, 23. Նշանաւոր են զբօսիկք, Սաղմ. ՃԳ. 20. Բ Պետր. Բ. 11. Յայտ. Ե. 2. ժԸ. 21. ժԹ. 17. և ֆրօնիկք, Գատ. ժԳ. 20. Եռ. Զ. 2–6. Դործ. ԻՀ. 23. Յայտ. Ը. 13։ ԵՒս թուի թէ այլազգ էին, Եռ. Զ. 2–6. Եզեկ. ժ. 1. Կող. Ա. 16. Յայտ. ժՓ. 7։ Հրեշտակ անունն արդէն կը ցուցնէ թէ այս ոգիները կատարիչ են Նախախնամութեան հրամանների առ մարդիկ, և Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուին շատ գեպքեր յորս կարևոր մաս ունեցած են հրեշտակք։ Բայց և այնպէս այս պաշտօնները մէջ կը գործեն լոկ իրբև գործիք ի ձեռս Աստուծոյ, ի կատարութիւն հրամանաց նորա, Սաղմ. Ղ. Ա. 11. ՃԳ. 20. Երբ. Ա. 14։ Ուստի ապաւինելու չենք անոնց, և ոչ երբ կրպագութիւն մատուցանել կամ ազօթել յանուն նոցա, Յայտ. ժԹ. 10. ԻՓ. 8, 9։ Թէպէտ Սուրբ Գիրք չատ յայտնապէս թէ իւրաքանչիւր մարդ ունի իւր առանձին պահապան հրեշտակը, կը տարվինք սակայն բացայայտ թէ հրեշտակք կը ապաստանարին իւրաքանչիւր Քրիստոնէի, Մատթ. ժԸ. 10. Ղուկ. ԺԶ. 22. Երբ. Ա. 14։ ԵՒս փափաքին նաև յոյժ մարգոց փրկութեան, Ղուկ. Բ. 10–12. ժե. 7, 10. Ա Պետր. Ա. 12, և կ'ուզեն որ մարդիկ հաղորդ լինան յաւիտենական երկնից երանութիւններ. բուն, Երբ. ժԲ. 22։

Ա. Այն հրեշտակները "որ իրենց իշխանութիւնը չպահեցին," այլ ապրատակը գանուածքան Աստուծոյ դէմ, կը կոչուին հրեշտակք առատանալի կամ գէշ, Մատթ. ԻԵ. 41. Յայտ. ԺԲ. 9։ Ասոնց հետևող կ'ըսուի թէ Աստուած զանոնք "խստաբար կապեր ով տարտարոսը ձգած՝ գատաստանի պահել տուաւ," Բ Պետր. Բ. 4։ Տես Դևդ ավատ, Հրեշտակապետ։

Հրեշտակ Տեառն, Երեշտակ Աստուծոյ, սովորական անուանք հրեշտաց ի Հին Կտակարանի։ Տես Ծնդ. ԺԶ. 7–13. ԻՌ. 11–18. Լև. 11–13. ԼԲ. 21–30. Եզ. Գ. 2–6. 14. ԻՓ. 20. Դատ. Բ. ԺԳ. 16–22. Գործ. Ի. 30–38։ Այսպէս հրեշտաց հաղորդակցութիւնն ընդ մարդկան, մանաւանդ ընդ ազգաց հաւատացելոց, յաւուրս նոր Կտակարանաց, բայց և այնպէս ասոնք չեն ընդունակ ամենևին մեղ հետ ընկերանալու, ոչ ալ մենք ընդունակ ենք ասոնց հետ ընկերանալու։ Ասոնք ոչ ունին մարմին, ոչ ալ ունին ազգ կամ ցեղ, ոչ ալ կ'ամուսնանան, ոչ ալ կը մեռնին, Մատթ. ԻԲ. 30. Մարկ. ԺԲ. 25. Ղուկ. Ի. 36. Ուրեմն ասոնք չեն կրնար ունենալ ոչ մի ընկերական յարաբերութիւն մեղ հետ, ոչ ալ մենք կրնանք ունենալ ասոնց հետ։ Ասոնք ոչ ունին ոչ մի ընտանեկան կամ ազգային կապակց

գանանոս՝ յարեւելից, Միջերկրական ծովէն՝ յարեւմտից, և ի հարաւոյ Աբեթացւոց երկրին։ Թուի թէ այս անհմանութիւնքն ներս էր մտեալ մի եղովմայ։ Հրէաստան այսու ընդարձակութեամբ եղեալ մտան թագաւորութեան Հերովդէի Մեծի, և յետոյ անցեալ անոր որդւոյն Աքրքեղայոսի։ Երբ այս վերջինն մերժուեցաւ իւր անագորոյնութեան համար, Հրէաստան եղեալ նահանգ Հռովմայեցւոց, և մտան անդ իշխապետութեան Ասորւոց, և կը կատարուէր ամէն գատաստանագրաց միենեւ հուսկ ուրեմն տրուեցաւ իրեն մտան թագաւորութեան ատ Հերովդէս Ագրիպպաս Բ.։ Բոլոր այս միջոցին մէջ նահանգին անհմանութիւնքը յաճախ փոխուեցան, և տլլեալ քաղաքք և աւանք յատելեան կամ յատուածեցան։

Ցուդայի ցեղին սկզբնական երկիրն էր լեռնադաշտ բարձր, շատ բլուրներով, ձորերով և հովիտներով, նաև խորանիստ դաշտերով և պատճառի մարգագ յարեւմտից և ի հարաւոյ, Զաք. Ի. 7։ Իր երկիր ատաղձ, պուտրճալի և պաղպղտեր։ Հովիտներէն կան տապին առատ ցորեն, և բլուրք էին ջրարբի, ծածկեալ այգեստանօք, Ծննդ. խԹ. 11, 12, և հարուստ ձիթենիօք, թզենիօք և ուրիշ պաղատու ծառերով։ Տես Գաճաճ։ Ցուդայի երկրին լեռնային մասն էր ի հարաւոյ և յարեւելից հարաւոյ Բերաւսաղէմի, Ղուկ. Ա. 39, 69. այս մասին մէջ էին Բեթլէհէմ, Բերրոն և ուրիշ քաղաքներ։ Դաշտային մասը երկրին ցած կողմն էր, մտած ի Ցորդանան, Բ Թագ. Բ. 29. Դ Թագ. Իե. 4, 5։

"Հրէաստանի անապատը" ուր Ցովհաննէս սկսաւ քարոզել, և ուր Քրիստոս փորձուեցաւ, կը թուի թէ էր Ցուդայի երկրին արեւելեան մասին մէջ, առ Մեռեալ ծովուն, և կ'երթար մինչեւ Երիքով, Բ Թագ. ժԵ. 28։ Ի տակաւին բոլոր այն երկրին անչէն և ամայի մասը, Մատթ. Գ. 1. Դ. 1։

Հօտ։ Տես Ոչխար։

Հօրմա, ասէրեան, թուի. ԻԱ. 1–3. կը կոչուի նաև Սգփամի. քաղաքը Քանանու հարաւային ծայրը, որոմ ապատատմէ Իսրայէլացիք յաջողութեան երկարօրդ սաբին յետ ելից Յեգիպտոսէ, թուի. ԺԴ. 45. յետոյ քանդուեցաւ, Դատ. Ա. 16, 17։ Շմաւեանեանք ծադկեցուցին այս քաղաքը, Ցես. ԺԹ 4, և Դաւիթ զբերկեց անոնց մաս մը իւր ատարէն զոր առած էր Ամաղեկացիներէն, Ա Թագ. Լ. 30։

Զ

Զեռք շատ անգամ կ'ատնուի փոխանակ ոտի, զբօսնիլ. այսպէս լինել "ի ձեռին" ուրուք, կը նշանակէ լինել ընդ իշխանութեամբ նորա։ Զեռաւընիրը կցել կամ զարնել առվորական եղանակ էր պայմանի կամ երդնելու, ինչպէս որ ատ մերթ մերդիկ չատ անգամ ձեռք կու տան իրարու ի նշան հաճութեան. "Զեռք վերցընել" կը նշանակէ երդնալ։ "Վ բան ձեռք դնել" կը նշանակէ ձեռնադրել, պայմանի նուիրել պաշտօնի մը, և հաղորդել աստուածային պարգեւ կամ զօրութիւն, Ծննդ. ԽՀ. 14. Թուա. Ը. 10. Ի Ե. 18. Մարկ. ժ. 16. Գործ. Զ. 6. ԺԳ. 6. Ա Տիմ. Դ. 14։ Քահանայապետին ձեռք դնելն արձակման նոխազին վրայ, որպէս թէ անոր վրայ անցուցնելու համարք ժողովրդեան յանցանքը, կը նշանակէր Քրիստոսի քաւարեան գործը, որպէս զի մեղաւորը չկորսուէր իր չարութեան մէջ։ Տես Լատցառ։

Զի հին ատենն այնչափ չէր գործածուէր աշխատութեան, որչափ եղեն և էշ, ինչպէս յայտնի է Աստր Գիրքէն։ Զի կը գործածուէին իշխանք և պատերազմողք թէ ի կռուի և թէ առանց կռուոյ, Նե. ժԴ. 9, 23. Ելթ. Զ. 8. ժողով. ժ. 7։ Գատաստանի ձիոյ գեղեցկագոյն նկարագիր է բոլոր հին հեղինակաց մէջ Ցոբայ նկարագիրն, Ցոբ. Լթ. 19–25։ Զի հատարուկ էր եգիպտոս, Ծննդ. Խե. 17. Ել. 9. երգ. Ա. 9, բայց Հրէից արգելեալ էր եգիպտոս երթալ ձիու համար, Բ Օր. ժԷ. 16, կամ շատ ձի պահել, Ցես. ժԱ. 6. Բ Թագ. Ը. 4։ Ա յս արգելման պատճառն էր պահել զիսրայէլացիս զեղխութենէ,

Digitized by Google

կատարչաւորութենէ և երկիրներ նուա-
ճելու ցանկութենէ, ես. Լև. 4–3։
Սակայն Սպղոմոն ունէր մեծ բազմու-
թիւն հեծելոց և կառաց, ը Մնաց.
Ա. 14–17. թ. 25։ Զի երբեմն կը
նուիրուէր կռաց, ը Թագ. ԻԳ. 11։
Զի կը նշանակէր շատ անգամ պատե-
բանօրէն հրեշտակական և երկրաւոր
զօրութիւն ընդ իշխանութեամբ կամ
հրամանատ Աստուծոյ, ը Թագ. ԺԱ.
11. Զ. 15–17. Զոք. Ա. 8. Զ. 2–6.
Ցայտ. ԺԱ.–Ը.։

Զիթենեաց լեռն, ը Թագ. ԺԵ.
30, էր ցած շրթայ մը ի հատուկ ի
հիւսիս՝ յարեւելից երուսաղէմ. գա-
գաթին էր իրր կէս մղոն հեռու քաղ-
քին պարսպէն, և կը բաժնուէր
քաղքէն կեդրոնի հեղհղատով։ Գետ-
նին բաղադրութիւնն է կրայրին կա-
ւաքար, և կան շատ տեղ լերան
վրայ նոյն նիւթէն ապատաժներ։
Զիթենիք, որ ժամանակաւ շատ էին
հոն, և յորոց ատած է լեռն այս
անունը, հիմա շատ քիչ են, բայց
կան հին զիթենիներէ ծնացեալ կաճղ-
ներ զորս ժամանակը չէ կրցած ար-
մատախիլ ընել։ Աւյս գօտւոյն վրայ
կան երիք կատարք. առաջնի Տարա-
ւայինը որ քան զմիւս երկուս ցած
է՝ կը կարծուի թէ էր "Ցանցանաց
լեռ,, վասն զի Սպղոմոն պղծից զայն
կատարչաւորութեամբ, Գ Թագ. ԺԱ.
5–7. Դ Թագ. ԻԳ. 13։ Աւյս լերանց
վրայէն կ'անցնի ճանապարհն ի Բե-
թանիա, ճանապարհ սրտահաճ յԵբի-
քով և ի Յորդանան։ Զիթենեաց
լերան կազմութեան վրայ յարեւմտից կան
շատ վիմափոր գերեզմանք։ Գան զե-
րատատեմ երկու Տարիւր տարբ վեր է
լերան միջին կատարը, ուստի կը
տեսնուին ոչ միայն քաղաքը, այլև
բոլոր այն երկիրը, ինչպէս նաև լե-
րինք Նփրեմայ՝ ի հիւսիսոյ, Հովիան
Յորդանանայ յարեւելից, մինչև մի
Մեռեալ ծովն յարեւելից Տարաւ-
ւոյ, և անդր քան զՄեռեալ ծով
Փերաք՝ ի լերինս Մովաբու։ Բներևս
չկայ լեռ մի երկրիս վրայ ուստի տես-
նուին այսչափ գեղեցիկ տեղեր, յի-
շեցուցիչք երևելի և կարևոր դիպուց։
Ցաճախ այս լեռը կ'երկեր մեր փրկիչը
յերթալն յԵրուսաղէմ կամ ի մեկ-
նելն անտի։ Գեթսեմանի այս լերան

տակն էր յարեւմտից, և Բեթանիա՝
յարեւելեան զառիվայրի նորա, Մատ.
ԻԴ. 3. Մարկ. ԺԳ. 3։ Հաւանա-
կանապէս Բեթանիոյ մօտ, ոչ թէ,
ինչպէս աւանդութիւնը կ'ըսէ, լերան
միջին կատարին վրայ, Համարձակա-
գրիներս երկինք, Ղուկ. ԻԴ. 50.
Գործ. Ա. 12, թէպէտ համարձակման
եկեղեցին ըստ աւանդութեան շին-
ուած է այն կատարին վրայ, սակ և կը
ցուցուի քարի մը որոյ վերայ որպէս
թէ Քրիստոսի տարին նշանը տպա-
ւորուեցաւ, երբ կը համբառնար։
Ուրիշ այն կատարէն Յիսուս երիք
որ յաւազ քան զմեզ իւր նայելով
քաղքին վրայ լացաւ, յիշելով հայ-
րական խնամքը զոր տարաւ Հրէից
երկայն դարերէ հետէ, և ցաւելով
երուսաղէմի ծնողաբար կործանման
վրայ։ Աւետարանին պատմութեան
մէջ շատ քիչ դէպք քան զայս
բնական և արտաքուստ աւետարանն
ասելի կը շարժէ զերիս։ Զիր տարա-
կոյս թէ Աստուած էր որ հոն կը խօ-
սէր։ Յիսուս կանխատեսութիւն,
կանխատեսութիւն և կարեկցութիւ-
նը ապացոյց են ասոնց։ Տես Ղուկ.
ԺԹ. 37–44, և Մատթէի ԻԴ. 35–
38 համեմատելը որ հետեւեալ օրը
խօսեցան։ Նոյն լեռը կ'անկարելին
նաև մեզ զգալ նեղութիւնը հանդերձեալ
դատաստանին որ պիտի կատարուի
յերկրորդ գալստեան Քրիստոսի յաշ-
խարհ, Զաք ԺԴ. 4։ Տես Գեթսե-
մանի բառին մէջ Զիթենեաց լերան
միջին կատարին տեսարանը։ Տես
նաև Գերեզման։

Զիթեղի, Ն մին հնագոյն ծառե-
րէն որ Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուին,
և ընդհանրապէս, թերևս ջրհեղեղին
ակեակալ, նշանակ է խաղաղութեան,
Ննդ. Ը. 11։ Մինչ համեմատած է
իրրև մին ի պատուականագոյն ծա-
ռոց Գաղտեացիոց որ կը կոչուի եր-
կիր խղոյ և մեղու, Բ Օր. Զ. 11.
Ը. 8. Ամբ. Գ. 17։ Զկայ ծառ քան
զայս տեւելի յամառ յիշուած ի Ցոյն
և ի Լատին մատենագրիս։ Ա. Ցոյնս
Զիթենին նախրատան էր Աթենասպ,
և անով կը պսակէին զԱրամպդ,
զԱպողոն և զՀերակղէս։ Զիթենին
շատ գեղեցիկ չէ տեսլեամբ, և գոն
տերևք կը բարձրանայ տեսնի քան ի

Digitized by Google

բնաւն ոսք · տերևներն են լրիմացոյն կանաչ՝ վերի երեսը, և սրծաթա-գոյն՝ տակի երեսը, և են ընդհանրա-պէս զոյգ : Զիբենւոյն փայտը կարծր է, տոտախի փայտի պէս : Ա.ատա ծաղիկ կը բանայ, և պատղ կու-տայ ամէն երկրորդ տարին : Ծաղիկն ի սկզբան գեղին է, բայց երբ կը բացուի, լինի սպիտակ, կեդրոնը մխայն կը մնայ գեղին : Պատղը ձևով և գունով կը նմանի սալորայ, և է նոյն կանաչ, ապա մեծացոյն, և երբ կը հասնի, լինի սեաւ : Պատղը կը քաղուի ծառին ատերը թօթուելով և ձողով զարնելով, Բ Օր · Իդ · 20 · Եռ · ժԷ · 6 : Երբեմն կը քաղուի ձեռ-խակ, և կծու հեղուկ մը կը դըր-ուելով կը տարուի հեռու տեղեր : Զիբատպուղը յարգի է մանուա-նդ ձիթոյին համար, որ կարևոր նիւթ է սուլուորոյ յարևելս : Զիբենին կը սիրէ քարուտ երկիր, և կը բուսնի տպա-ւաժուտ բլուրներու կողերուն և գագաթներուն վրայ անգամ ուր քիչ հող կայ, ուստի ելած է առ խօսքը · "Ա.պառաժ վէմէն եղ ,, Բ Օր · Լ.Ր · 13 · Ցար · Իթ · 6 : Զիբենին մշտադա-լար է և երկայնակեաց յոյժ, և նշա-նակ առյդ և երկայնամիտ բարե-պաշտութեան, Սաղմ · Մ.Ր · 8 : Չին ձի-թենւոյ մը բոլորտիքն ի միևնոյն բնոյ կը ծլին մատաղ ձիթենիք ի գագր մայր ծառին՝ մինգգեա կենդանի է, և երբ կը մեռնի, կը յաջորդեն անոր : Զայս կը թուի ակնարկել տրդաւ մարդուն բնաւանեաց նկատագիրը, Սաղմ · ՃԻՀ · 3 : Ա.յս ծառը ծանր կը մեծնայ, նաև ծանր կը մեռնի : Ա.յժմու հին ձիթենիք որ ի Գեթսե-մանի՝ կը կարծուին բուսեալ այն ձիթենեաց սրմանաներէն որ սկանաս-ատ եղեն մեր Տէրոջը մատնուան առագաստին : "Վ.այրենի ձիթենիի, փորբագոյն է քան զընտանին, և ա-մէն կողմանէ, նաև պատղին կողմանէ, տարբին քան վնաս : Ընտանի ձիթեն-ւոյ պատուաստաւորը վայրի ձիթենւոյ վրայ՝ կը բերէ ամենիւ պատղ, մինչ վայրենւոյն պատուաստան ընտանւոյ վրայ՝ կը մնայ ինչպէս էր յառաջ : Բայց և այնպէս, ընդհակառակն, Ռոմիոսոսի վրայ պատուաստատեալ մե-զաւորը մնանակից կ'ըլլայ Փրկչին

բնութեան , և կը բերէ պատղ ազ-նիւ , Հռովմ. ԺԱ · 13–26 :

Զիւք , Ծննդ · Զ · 14 · Ել · Ռ · 3, է նաւթին որ ի հնումն կը գտնուէր առա-Մեռելոյ ծովուն կամ մեռ ի նա, ուս-տի և ծովը կոչուած է ծով նաւթի : Նաև Բաբելոնի կողմերը կար առատ ձիւթ , և կը գործածուէր իբրև վա-ռելի : Նոյն առատանին , ինչպէս նաև Մովսէսինը , ձիւթով ծեփուելով և-զան ամէն տափանցելի ջրոյ · և Բաբելո-նի աշտարակին ապրանքներուն համար փոխանակ շաղախի գործածուեցաւ ձիւթ : Զիւթին ընդհանրապէս պինդ է , բայց ջերմութեամբ հալելով և գործածուելով իբրև շաղախ , լինի այնպէս կարծր ինչպէս են քարերը որոց հիւսուածն համար յոյժ կը ծա-ւայէ ձիւթին իբրև շաղախ : Երկրա-շարժով տապանին կը հանուի գուբա Մեռեալ ծովուն յատակէն , և եր-բեմն առատութեամբ կը հասէ դէպ ի ծովեզերք : Տես Ծով 3 :

Զիւն շատ անգամ կը բերուի յօ-րինակ ի Սուրբ Գիրս ապիստակա-թեանը համար , Ել · Դ · 6 · Թուս · ԺԲ · 10 · Դ Թագ · Ե · 27 · Սաղմ · ՄԱ · 7 · Եռ · Ա · 18, նաև մեղքիչ յատկութ-եանը համար , Ցար · Թ · 30 : Ա.ատ-կաց, Իե · 13, խօսքը, "Հանդիպի ա-տենին ձիւնին զովութեանը պէս ,, կ'ակնարկէ ձեան գործածութեանը ցուրտ րմպիլիք պատրաստելու ի խըմ-ելոյս · իսկ, "Ա.մուռատան մէջ ձիւն ,, ըսելով, գԼ · ԻԶ · 1, կ'ուզէ ըսել թէ ինչպէս որ ամմառը ձեան տեղալ տա-բաժամ և անդնակաև է, նոյնպէս անգէպ և անվայել է յիմարին պատ-ուհ յաջողութիւն : Լիբանանու լեռներ-ուն Դամասկոս և Գէյրութ ձիւն բերել և վաճառել սովորութիւն է , նա յԱղթպատա-ս կը դրկուի ձիւն : Պատմագրութ-ւոյնեան մէջ տատ ձիւն գտնե-ուելը կը տեղայ կամ կը նատի եր-կար տաեն , բայց միայն բարձր տե-ղեր , Բ Թագ · ԻԳ · 20 : Ուրիշ բնա-թեան հրաշալեաց պէս նաև ձիւնը կ'ընծայուի աջոյն Ա.ատուծոյ , Սաղմ · ՃԽԷ · 16, 17 :

Զվեռ : Տես Գառնան :

Զոր : Սուրբ երկրին համար , իբր ձորաձև երկիր , տես Գառնան բառը,

Digitized by Google

խակ մանաւանդ ձորերու կամ հովիտներու համար տես Երուսաղէմ, Ցեզրայէլ, Ցորդանան, Ռափայիմ, Սիւքեմ և Սոդոմ բառերը։ "Մահմետան շուքին ձորը," կը նշանակէ հոգւոյն շատ վտանգաւոր և տխուր ժամանակը, Սաղմ. ԻԳ. 4, և կը թուի թէ Սաղմոսերգուն կը խօսի թեւլապրեալ յիշատակաւ պաղեստինու խոր, ծմակային և մթին ձորերուն յորս գանուած էր շատ անգամ հովուապետին ատենը աչխատելով հանդերձ։ Ա. յատկէս պետրոսի հովտին մասաւրը երկայն և մանաւանդ ապատ կերճ է, ի մէջ երկուց լեռնազանց տոտի և ատեան, ուրկէ ուրկէ ոչ սահելի լոյն քան երկոտասան կամ չորքտասան ոտք, իսկ լեռնազանց բարձրութիւնն է երկերիւր կամ երեքհարիւր ոտք, և գրեթէ իսպառ կ'արգելու օրուան լոյսը։ Տես տեսարան ի վեմ։ Նոյնպիսի կերճ մը ծանօթ է զարգիս ի Տարսոնոյ կարմրեզոսի, և կը կոչուի արգարև "Ձոր մանուան չքոյ։"

Ձուկ, Ձկնորս։ Երբոյեցիք ձկանց տեսակներ նշանակող շատ քիչ բառ ունին։ Մովսես ընդհանրապէս կ'ըսէ թէ ամէն տեսակ ձուկ գեւոց, ծովակաց և ծովուց որ ունի թեւ և թեփ՝ ուտելի է. այլ ամենայն տեսակք գարշելի ըլլան Հրէից, Ղեւտ. ԺԱ. 9–12. Բ Օր. ԺԴ. 9, 10։ Նեղոս ի վաղուց անուանի էր և տեսակաւին իր ձուկերուն առատութեան և զանազանութեան համար, Եւ. Ի. 18–21. Թուա. ԺԱ. 5։ Նաև Տիբերեայ ծովը շատ առատ է ձկամբ, Ղուկ. Ե. 5. Ցովհ. ԻԱ. 6–11։ Ձկունք ընդհանուր կերակուր էին ի մէջ Հրէից, Մատթ. Ի. 10, և կը բերուէին Միջերկրական ծովէն, Նէեմ. ԺԴ. 16, և Ցորդանանէ։ ԵՒս բանուէին կարթիւ, Ամովս. Դ. 2, ալաքզ, Ցոբ. ԽԱ. 7, և ուռկանաւ, Եւ. ԺԲ. 8–10։ "Մեծ ձուկը," Ցովն. Ա. 17, որ կլլեց զՑովնան, Թերևս չանաձկան տեսակէն էր, քանզի այս ձուկն հասարակ է Միջերկրական ծովուն մէջ։ Երբայեցերէն և Ցունարէն բառք, Մատթ. ԺՌ. 40, կը նշանակէ ձուկ, և ոչ կետ ձուկ։ Տես Կետ։ Ձկնորսք յաճախ կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս, և Քրիստոսի առաքելոց շատերը ձկնորս էին, բայց Քրիստոս զանոնք մարդոց ձկնորս կոչեց, Մատթ. Դ. 18–22։

Նախնի Քրիստոնեայք հալածանաց ժամանակ սովոր էին իրենց միտաղնեբառն, կնիքներուն և շիրիմներուն վրայ փորագրել տալ ձկան պատկեր, իբրև լռելեայն դաւանութիւն իրենց հաւատոյն, քանզի Ցունարէն ΙΧΘΥΣ, ձուկ, բառին հինգ գիրերն են սկզբնատառք այս հինգ բառից, "Քրիստոս Քրիստոսու, Որդի Աստուծոյ, Փրկիչ," Այս պալաբանական նշանը եղաւ յետ ժամանակաց անապաշտութեան առարիթ։

Ղ

Ղաբացիներ։ Տես Լիբեացիք։

Ղազարոս, օգնական Աստծոյ, 1. բարեկամ և աշակերտ Քրիստոսի, եղբայր Մարթային և Մարիամայ ուրոց հետ կը բնակէր Ղազարոս ի Բեթանիա մերձ Երուսաղէմ։ Քրիստոս շատ կը սիրէր այս գերդաստանը և յաճախ այցելութիւն կ'ընէր անոնց. և երբ Ղազարոս ծանր հիւանդ էր, անոր քոյրերը լուր ղրկեցին Քրիստոսի, "Տէր, ահա անիկա զոր դուն կը սիրես, հիւանդ է," Քրիստոս եկաւ Բեթանիա, մինչ Ղազարոս չորս օր առաջ մեռած և թաղուած էր, և յարոյց զնա ամենքուքով, "Ղազարոս, դուրս եկուր," Այս յայտնի և հիանալի հրաշքն ազդեց Քրիստոսի, որ փրկչին թշնամիները խորհեցան զՔրիստոս և զՂազարոս միանգամայն բնաւորնել, Ցովհ. ԺԱ. 1–11։ Ղազարոս մնաց շարժեց զՔրիստոս, որ իրրև խանդակաթի և մեծերիմ բարեկամ լացաւ անոնց հետ զորս կը սիրէր, բայց միանգամայն, իբրև իշխան կենաց, սկսաւ իւր յաղթանակը մեռելոյն և գերեզմանի վրայ։ Երանի անոնց որ գիտեն թէ, թէև մեռնին ինքեանք և իրենց սիրելիները, կենդանի պիտի ըլլան նովաւ որ բնաւ։ "Ես եմ յարութիւն և կեանք," և, "Ինչու որ ես կենդանի եմ, և դուք կենդանի պիտի ըլլաք։"

2. Թշուառ մեռցիկը որ, բան մեղ ի գեղեցկութեան և խրատական

Digitized by Google

առաւկաց Քրիստոսի, կը կնոջ մեծատան դուռը։ Ղազարոս, թէպէտ աղքատ և խցուածալ մարմնով, էր յորդւոց Աստուծոյ, ուր մեծատունը որ անձնդիւր մանուածդ քան մելի կամ սճարագործ կը նկարագրուի, ֆ'ազրեր առանց Աստուծոյ, ամէն տեսակ երկրաւոր բարիօք յղփացեալ։ Այս երկուքին վիճակին յաստիս բոլորովին հակառակ էր անոնց իսկական վիճակին որ Աստուծոյ միայն յայտնի էր, և տեսնուելուստ այն զարմանալի փոփոխութեամբ որ եղաւ յետ մահուան նոցա, Ղուկ. ԺԶ. 19–31։ Տես Գոգճ Աբրահամու։ Քրիստոս յայտնապէս կը տրվնչէ մեզ այս առակով, թէ բարեկեցիկ և թշնամիք Աստուծոյ, անմիջապէս յետ մահուան, կը սկսին զգալ իրենց արժանաւոր հատուցումը, և թէ առնոց հանդերձեալ վիճակն անփոփոխ և յաւիտենական է։

Ղամեք, 1. Ծննդ. Դ. 18–24, զաւակ կայենի, հինգերորդ ի նմանէ, և նախահայր մեծ սերնդեան մը որ նշանաւոր եղաւ ճարտարութեամբ մշակութեան, երաժշտութեան և տպաւորալ մեքենական արուեստից մէջ։ Ղամեք առաջինն է որ կը յիշուի իբրև բազմակին։ Ղամեքայ խօսքն առ երկուս կանայս իւր է տեսակ մը հին բանաստեղծութիւն, և է գեղեցիկ օրինակ գաւչնակաւոր կրկնման նըբագեղական բանաստեղծութեան։

"Ադդա և Սիլլա,
Լսատրուք ձայնիս.
Ունկն դիք բանիս,
կանայք Ղամեքայ։
Սպանի եմ զայր
ի վէրս ինձ,
Եւ երիտասարդ՝
ի հարուածս.
Թէ կայենին վրէժ
Խնդրեսցի եօթնիցս,
Եօթանասուն եօթն
Լիցի Ղամեքին։"

Այս ոճ յոտից կուրին շատ մեկնութիւններ տրուած են։ Հաւանական կանագոյնը թերևս սա է թէ, Ղամեք քան գիպաց կամ ի պաշտպանութիւն իւր ապանութիւն ըրած էր, և մտանուած էր ի վրէժխնդրութիւն սրեանաուսին, բայց կը փարատէ իւր կանանց երկիւղն ըսելով թէ, եթէ Աստուած ընդ ծանր պատժով արգիլած էր սպանութիւն կայէնի, ինդ. Դ. 15, որչափ ևս առաւել խնայուելու էր կենաց Ղամեքայ որ կայինի նայելով անպատրաստ էր։

2. Որդի Սահաւաղայի, և հայր Նոյի. ապրեցաւ եօթն հարիւր և եօթանասուն եօթն տարի, և մեռաւ 5 տարի յառաջ քան զջրհեղեղն, ինդ. ե. 25–31։

Ղասեա, քաղաք մծոս ի գնգեցիկ նահանգին, ի հարաւային կողմանն ԵՒփրատայ։ Պօղոս հանդիպեցաւ հոս ի նաւարկելն ի Հռոմ, գործ. իԷ. 8։

Ղերեոս։ Տես Յուդա 3։

Ղերօճա, Դաւ. ԻԱ. 19, քաղաք եփրեմայ, մօտ ի Սիլով, ի մէջ Բեթելայ և Ահիքեմի։ Այս քաղքին անունը և ամբը պահպանած են յայծմեայ Լուպպան կոչուած գեղջ։

Ղեւի, յօրթ., 1. երրորդ որդի Յակոբայ և Լիայի, ծնեալ ի Միջագետս։ Ղևի եղաւ հայր երեք որդւոց և ցղաբուիդի, մօր Մովսէսի, Ինդ. իԹ. 34. Նե. Զ. 16–20։ Ոմանք հետև Ղևի մանկակից եղած էր Ահիքեմացւոց նենգաւոր կառավարչին, Ինդ. Լդ., հայրը մահուան ատենին մէջ մարգարէացաւ Ղևիայ սերնդեան վրայ գալու չարիքը, Ինդ. Խթ. 5–7. բայց արժէհետև Ղևեանք յետոյ Աստուծոյ Թեր կեցան, Մովսէսի հրամանի տրուելուստ օրհնել զանանք, Նե. Լ. 26–29. Բ Օր. Լդ. 8–11։ Ղևիայ ցեղն, քան մարգարէութեան ցակոբայ, ցրուեցաւ բոլոր Իսրայելի մէջ, առանց յատուկ մաս ունենալու ի բաժանման Քանանաց, այլ միայն քաղաքներ ի բաժին ալոց ցեղից։ Սակայն այս կորգագրութիւնը ճշտապէս չէր Ղևիայ ցեղին, վասն զի Աստուած ընտրած էր այս ցեղն ի պաշտօն տաճարին և ի ազատ քահանայութեան, և առանձին շնորհքներ տուաւ անոնց զոր տուած չէր մեռ ցեղ, երաժշտիք և նուէրք մատուցելոք ի տաճարն, ինչպէս նաև զոհիալ անասնոց այլևայլ մասերը կը վերաբերէին Ղևիայ ցեղին։ Տես Ղեւտացիք։

Digitized by Google

2. Մատթէոս առաքեալ կը կոչուէր նաև Ղեւի։ Տես Մատթեոս։

Ղեւացիք։ Այս անուամբ կ'իմացուին սերունդք Ղեւիայ, եղ. Զ. 16. ՃԹ. Գ. 3, (տես Ղեւի.) բայց գլխաւորապէս անունք սր գործածուեցան տաճարին խնամարկութեան պաշտօններուն, որովք կը զատուէին քահանաներէն, որ նոյնպէս ի Ղեւիայ էին Ահարոնէ, և գործածուեցան տաճարին բարձրագոյն պաշտօններուն, թուա. Գ. 6–10. ԺԸ. 2–7։ Աստուած ընտրեց զՂեւացիս ի սպասաւորութիւն խորանին և տաճարին, փոխանակ անդրանկաց բոլոր Իսրայէլի, քանզի ի բնէ անդրանկաց կը վերաբերէր այն պաշտօնը, և անդրանիկք սրդէն նուիրեալ էին Աստուծոյ ի յիշատակ մեծի ազատութեանն Յեգիպտոս, եղ. ԻԳ. թուա. Գ. 12, 13, 39–51։ Անապատին մէջ Ղեւացւոց յանձնուեցաւ խորանին և անոր կահոյից և կարասեաց հոգը։ Ղեւացիք կը կրէին խորանը հանգերձ իւր սարքին տեղէ տեղ, և իւրաքանչիւրն Իսրէլ Ղեւացի ընտանեաց ուներ իւր առանձին պաշտօնը, թուա. Ա. 51. Դ. Ա Մնաց. ԻԳ. 2, 27։ Ցետ չինուիլեան տաճարին Ղեւացւոց յանձնուեցաւ հոգ տանել գրանց, նուիրական անօթոց, պատարաստութեան առաջնորդութեան հացին և այլոց նուիրաց, ինչպէս նաև երգեցողութիւնը և նուագածութիւնը, Ա Մնաց. Թ. 23. Բ Մնաց. ԻԹ։ Ղեւացիք կը բերէին փայտ, ղուբ, այլևայլ հանդերձ, քահանայից. կ'օգնէին անոնց զոհերը պատարաստել, և ժողովրդեան հանգանակութիւնները ժողվել և բաշխել, Բ Մնաց. Լ. 16, 17. Լե. 1։ Նոքա էին նաև պահապանք տաճարին, Նեեմ. ԺԳ. 13, 22։ Ըստ սմանց ՃԼԴ. Սազմոսին ոգեշունչը և պատասխանին էին դիշերավուր երգ Ղեւացւոց։ Բաց ի սպասաւորութենէն տաճարին, Ղեւացիք ուրիշ կարևոր պաշտօն մը ևս կը կատարէին, այն էր՝ կրթել և ուսուցանել ժողովուրդը, Բ Մնաց. Լ. 22. Նեեմ. Ը. 7, որուն մէջ ցրուած էին, ջանալով կապել ցեղերն իրարու հետ, և ծագկեցնել ի նոսա առաքինութիւն և աստուածապաշտութիւն։ Ղեւացիք մանաւանդ կ'ուսանէին օրէնքը, և էին ժողովրդական դատաւորք երկրին, թէպէտ բուն հսկողութեամբ քահանայից, Բ Մնաց. ԺԹ. 9. ԺԹ. 8–11։ Աստուած հոգ տարած էր Ղեւացւոց ապրուստին, տալով նոցա ցորեկ, պտղոց և անասնոց տասանորդը. բայց Ղեւացիք ևս իրենց տասանորդին տասանորդը կու տային քահանայից. և որովհետև Ղեւացիք յատուկ հող չունէին երկրին մէջ, տասանորդը ղոր կու տային քահանայից կը համեմատէր իրրև երթալոյ ղոր պարտէին մնաւորցանել Աստուծոյ, թուա. ԺԸ. 21–32։ Կը թուի թէ տասանորդ տալ Ղեւացւոց պատուէր չէր, այլ իրրև խրատ կախեալ էր ի կամաց և ի յօժարութենէ ժողովրդեան, ուստի օրէնքը կը զգուշացնէ ժողովրդն անոնց չընել Ղեւացւոյն, Բ Օր. ԺԲ. 12, 18, 19։

Աստուած Ղեւացւոց բնակութեան համար սեպհականած էր քաղաքներ և ումէ քաղաք, դաշտերով, մարգագետիններով և պարսպեալներով, թուա. Լե։ Երեքտասան քաղաք միայն այս քաղաքներէն քահանայից սեպհական էր, այն ցեղերուն մէջ որոց երկիրը մնա էր յԵբրատա. զէմ. Վեց Ղեւականաց քաղաք ցուցուած էր իրր քաղաք ապաստանի, Ցես. Ի. 21։ Մինչ Ղեւացիք աստուածարին մէջ կը զբաղէին սպասաւորութեամբ, ունէին սրսնուրութիւն ուսանել հոն հաստատուած պաշտպանն և օրըստօրական զոհերէն։ Նոյն սրսնուրութիւնը շնորհուած էր նաև սրևիցէ Ղեւացւոյ որ կամեաս կ'երթալ երուսաղէմ նուիրել զանձն առ աէր Աստուծոյ ի սպաս տաճարին, Բ Օր. ԺԲ. 18, 19, ԺԸ. 6–8։ Ղեւացւոց օծումը կամ ձեռնադրութիւնը չատ պարզ էր։ Տես թուա. Ը. 5–22. Բ Մնաց. ԻԹ. 34։

Ղեւացիք միւս Հրեաներէն տարբեր հանգերձ չունէին մինչև ի ժամանակս Ագրիպպայ։ Ագրիպպայ սյս նորաձեւութիւնը կը յիշուի ի Յովսեպոսէ, որ և կ'ըսէ թէ հին ազգային ձևը փոխել թոյլ չէր տուեր ամպատիժ։

Ղեւացիք կը բաժնուէին այլևայլ

Digitized by Google

դաս. Գերանեանք, կահաթեանք և Մերաբեանք, թուա. Գ. 17–20։ Ա-Ղեւտացիս կային նաև այլեւայլ ատենեանք, ինչպէս ատ. քահանայի, Ա Մնաց. ԻԳ.–ԻԶ։ Ի սկզբան Ղեւտացիք չէին կրնար իրենց պաշտօնին ծառայութեան մտնել յառաջ քան զերծանիրդ տարին կենաց իւրեանց, թուա. Դ. 3. Ը. 25. բայց Դաւիթ քահանայրդ տարին սահմանեց իրեն նորընծայութեան տարի. իսկ յերեսնիրդ տարին կը դադրէին ի պաշտօնէ, Ա Մնաց. ԻԳ. 24–27։ Այլեւայլ պաշտօնք, ինչպէս գանապատնեութիւն, երգեցողութիւն, պահապանութիւն, այլովքն հանդերձ, կը կատարուէին կարգաւ մէն մի օրեին եւակ, Ա Մնաց. ԻԳ.–ԻՋ. Բ Մնաց. ԻԳ. 4, 8. Լև. 17. եզր. Գ. 8–12։ Ցետ ապատամբութեան տասն ցեղից Ղեւտացիներէն շատերը թողուվ իրենց քաղաքները որ Իսրայէլի մէջ էին եկան բնակել յերկրին Յուդայ, Բ Մնաց. ժև. 12–14. ԺԳ. 9–11։ Զկնի գերութեան նոյնպէս շատ Ղեւտացիներ դարձան յայնմ կուսէ եփրատայ ի Հրէաստան, Ներեմ. ԺԱ. 15–19. ԺԲ. 24–31։ Նոր կտակարանին մէջ Ղեւտացիք շատ չեն յիշուած, Ղուկ. Ժ. 32. Յովհ. Ա. 19. Գործ. Գ. 36։ Եւ կրծատի ասկայն Թէ "գիրքը" և "վարգապետը" գըլխաւորապէս Ղեւտացւոց գտանէ էին։

Ղեւտացւոց գիրք, երրորդ գիրք Հնգամատեանին, այսպէս կոչուած է, վասն զի եւ պարունակէ մանաւանդ Ղեւտացւոց, քահանայից և զոհերու վերաբերեալ օրէնք և կանոններ։ Երբայեցիք կ'անուանեն այս գիրքը "Օրէնք քահանայից"։ Գիրքին առաջին մասին մէջ կը նկարագրուին մանր այլեւայլ սրբութեան և անարիւն զոհք, ազջակեզք, նուէրք հացի, մեղաց, խաղաղութեան, անգիտութեան և յանցանաց. կը ցուցուի նաեւ Թէ ի՛նչ մեղաց համար և ի՛նչ կերպով մատուցանելու էին այն զոհք։ Այս մասիս տեղեկութիւնք ոչ միայն կը ցուցնէին աստուածային պաշտամանն կարեւորութիւնը, այլև կ'որգելուին որևիցէ մերգկային յաւելուած կամ փոփոխութիւն որ կրնար ի կատարած թիւնն էր "առաւեր գալու բարեաց," օրինակ գոհութիւն "որ յաւիտենական Հզօրն ձեռաք մատոյց զանձն առնարատ առ Աստուած։" Այս այլաբողջութեանց գեղեցիկ մեկնութիւնը կը գտնուի ի թղթին որ առ Եբրայեցիս։

Ահարոնի և անոր որդւոց քահանայ օծուիլը յիշելէն ետքը, Ղեւտացւոց գիրքը կը պատմէ Նաբատայ և Աբիհուդայ խրատական դէպքը։ Ցետոյ կը յիշէ անձնական և օրինական մեղքութիւնները, մշտնջենաւոր յաւերժար պղծութեան մեղայ, և սրբութեանն Աստուծոյ։ Ցետ այնորիկ կու գայ Քաւութեան մեծ օրուան նկարագիրը։ Ցետ այնորիկ գիրքը կը զգուշացնէ զչբնեայս Քանանացւոց անապատնութիւններէն, կռապաշտութենէն, պղծութենէն, այլովքն հանդերձ. և օրէնք կու տայ ի պահպանութիւն բարուց, առաղնութեան և հաստատակաց անդորրութեան։ Ցետոյ կու գան պատուէրք ածիք և տարեկանաց, և օրէնք պահպանութեան շաբաթուան և յոբելինին, ուխտից և տասանորդաց։ Գիրքին վերջին մասին մէջ տրուած ազդք և խոստմունք կ'ակնարկեն զապագային, և նպաստակ ունին միացնել բոլոր ազգը Ծառայել իրենց ուխտին Աստուծոյն։ Ղեւտացւոց գիրքն առհասարակ կը համապատասխ գործ Մովսէսի, որուն օգնական էր թերևս եզբայր նորա Ահարոն։ Գրուած կ'երևի 1490 ին նախ քան զԹր. ։ Եւ պարունակէ զպատմութիւն երկրորդ տարւոյն ասաւորին ամենան յետ ելիցն Իսրայելի Յեգիպտոսէ։

Ղեվտ, Դաւիթ, որդի Աստուծոյ և եղբօրորդի Աբրահամու, գնաց իւր հօրեղբօրը եաւէն ի մեկնել նորա յԱբեյ, և յետոյ ի Խառանէ, բնակել ի Քանան, Ծննդ. ԺԱ. 31. ԺԲ. 4–6. ԺԳ. 1։ Աբրահամ միշտ մեծ ակն ցուցուց Ղեվտայ, և երբ չկրցաւ ի միասին բնակել ի Քանան, քաջալեր եղաւ զնա ի Մեսոպոտամիա, ուր կրնար ամուսնանալ ի մերձաւոր ազգականաց, Ծննդ. ԻԸ. 1–7։ Աբրահամ ի մահուան իւրում ետ ամենայն ինչս իւր Իսահակայ, և որդւոց հարճից ետ պարգեւս, և առաքեաց զնոսա յերկիրն արեւելից, Ծննդ. ԻԵ. 5։ Ղեվտ ի ծնանել իւր զՅակոբ և զԵսաւ էր ամաց ԾԸ. Ծննդ. ԻԵ. 26։ Ղեվտ ի ծնանել իւր զՅակոբ և զԵսաւ էր ամաց ԾԸ. Ծննդ. ԻԵ. 26։ Ղեվտ ի ծնանել իւր զՅակոբ և զԵսաւ էր ամաց ԾԸ. Ծննդ. ԻԵ. 26։ Ղեվտ ի ծնանել իւր զՅակոբ և զԵսաւ էր ամաց ԾԸ. Ծննդ. ԻԵ. 26։

Digitized by Google

կը թաւի թէ անոնցմէն երկրին պըտղաբերագոյն մասն էր։ Հոն բնակեցաւ Ղովտ մինչեւ ի ապառ. կործանումն Սոդոմայ և մնացեալ քաղաքաց։ Ղովտ Սոգոմացւոց մէջ ինաց արդար, ի Գեռար. ԲՌ. 7, բայց արկածք որ անոր վրայ եկան այն երկիրն ընտրելէն ետքը իրեն տեղի բնակութեան, զորօրինակ՝ վարին ի գերութիւն արևելեան յիշողականերէ, նեղութիւնը զոր կուտային անոր մէջն և ամրաթիչ գրացիք, ոտացուածոց կորուստը զոր կրեց յայրման քաղաքին, իւր փեսացուներուն և կնոջ մնչը, եթէ չեն ապացոյց թէ Ղովտ ատելի կ'ընարէր հանգիստ և շատ քան զիւր պատուոյց կատարումը, ապացոյց են ասկայն թէ գիղեցիկ և պտղաբեր երկիրը միշտ բնարելի չէ, քանզի ատոր քաղաքացիներուն անառակ շամբշուխիւնը կրնար կործանել զնա յանդուգն կորստեան, և վնասել անոնց որ անոր հետ յարաբերութիւն ունին։ Ղովտայ կինը, որ յետս նայելուն համար անհնազանդութեամբ քարացաւ, ինց ճամբուն վրայ առակալի դատաստանաւն Աստուծոյ, ահեղ ազդարարութիւն է անոնց որ իրենց երեսը կը գարձնեն դէպ ի Սիօն, բայց կամք չունին թողուլ զամենայն վտան փրիստոսի, Մննդ. ԺԹ. Ղուկ. ԻԷ. 32։

Ղուդ, մին յորդւոց Սիմայ, Մննդ. Ա. 22, և նախահայր, ինչպես կը կարծուի, Լիւդացւոց ի փորն Ասիոյ։

Ղուդացիք, տերունդ Մեսրեմայ, Մննդ. Ա. 13, որ կը բնակէին Հայիբրիկէ, Հասանականապատ մեծ Լեթովպիա. էին կորովի ազեղնաւորք, Ես. ԿՋ. 19, և կը յիշուին իբրև զինուորք ընդ Եթովպացիս, Լիբէացիս և ընդ Տիւրացիս, Երեմ. ԽՋ. 9. Եզեկ. ԻԼ. 10. Լ. 5։

Ղուկաս, ըստ սրբոյ, տաւերասրանիչ Հասանականապատ նոյն որ կը կոչուի ի սրբոյն Պօղոսէ, "սիրելի Ղուկաս բժիշկը," Կող. Դ. 14։ Ղուկաս տաղանդ, փիլեմ. 24, յատկութիւնեն նոյն է ընդ Ղուկանոսի։ Ղուկաս էր հեղինակ աւետարանին որ կոչի յանուն նորա, և Գործոց առաքելոց։ Իր բարեկամ և ընկեր Պօղոսի ի բազում ի ճանապարհորդութեանց նորա որ կը պատմուին վերջին մասունին մէջ, այն է ի գործս առաքելոց։ Այսպէս, Գործ. ԺԶ. 11, տաւղջին անգամ կը գործածէ "մենք," բառը, յուշնելով թէ էր ընդ Պօղոսի ի Տրովա, և յատկութեամբ ճանապարհորդութեան նորա ի Մակեդանիա։ Փիլիպպէ հասնելէն ետքը Հարկ և դաս ժամանակ մը բաժնելով. բայց նորէն միանալով էին ի Փիլիպպէ, երբ Պօղոս կը նաւարկէր անտի յերուսաղէմ, և յայնմ ժամանակէ հետէ եղև Ղուկաս միշտ գործակից և ընկեր առաքելոյն յաշխատութիւնս, ի ճանապարհորդութիւնս և ի նեղութիւնս նորա, մինչեւ ի վախճան առաջին բանտարկութեան նորա ի Հռոմ, Գործ. ԺԸ. 1. ի. 5, 6, 13–16. ԻԱ.–ԻԸ. փիլեմ. 24. Բ Տիմ. Դ. 11։ Յառաջ քան զլինելն ընկեր Պօղոսի, և յետոյ եւս, պատմութիւն անձին Ղուկասու անմահօր է մեզ, կամ անաղտից առանդութիւններէ միոյն ծանօթ։ Ղուկաս երկու գրոց մէջ, Աւետարանին և ի Գործս առաքելոց, ընդ աղօտ միոյն կը յիշէ զինք. բայց և այնպէս չէք տարակոյս թէ շատ օգտակար եղաւ նախկին և կեղեցւոյն գրատութեամբ իւրով, դաստղութեամբ, հաւատարմութեամբ, նաև բժշկական ճարտարութեամբ իւրով, թող իւր գրատածոց անգին ժառանգութիւնը զոր թողուց եկեղեցւոյ։

Ղուկիոս, լատատոր, Ակրեհացի, յիշեալ ի Գործս առաքել. ԺԳ. 1, էր մին ի պաշտօնէից և ի վարդապետաց եկեղեցւոյն Անտիոքայ, և հասանականապետ ազգական Պօղոսի, Հռոմ. ԺՋ. 21։ Յամին կը կարծուի լինել նոյն ընդ Ղուկասու աւետարանչի, բայց զոյս հաստատելու ապացոյց չկայ։

Ճ

Ճագաթ, Ղեւ. ԺԱ. 5. Բ Օր. ԺԴ. 7. Սաղմ. ՃԴ. 18. Առակ. Լ. 26. Աւյս անասունը մեծութեամբ և ձեւով նըմանի է ակորկի (ապա Բուվեռը) և է թխասպոյն։ Բայց է յոյր և գանգաղ մարմնով, առանց ագապ, և ունի խիստ մեզեր մարթին վրայ առնօր։

Digitized by Google

Ոտից թաթերը լերկ են և ճիրանները տափակ և բոլորշի, եւևի ոտուընեբուն ներքին մատանց ճիրանները միայն երկայն և սրածայր են։ Ճագարը չի կրնար գետինը փորելով իրեն որջ շինել, այլ կը բնակի ի ծերպս քարանձաւաց։ Կը կոչուի ի Սողոմոնէ "իմաստուն,„ և "տկար ժողովուրդ,„ ձագարը երկչոտ են, կը շրջին ելոմովին, և են այնպէս ազնիւ և զգօն որ անցնող թռչնոյ մը շուքին անգամ կը խրտչին։ Կ'րսուի թէ Պատնեխ անունը առած են փիւնիկեցի նաւորդ, որ այն երկրին եզերքը տեսնելով տեսակ մը անասուններ նման ճագարի որ Լեմական լեզուաց մէջ կը կոչուի ըֆֆան, կոչեցին երկիրը Սպանիա, այսինքն շրջաններու կամ ճագարներու երկիր։

Ճակատ, եզեկ. Թ. 3։ յայտ. Ի. 3։ Հնդկաստանի մէջ այլևայլ կուռ ծառայող անձինք ճանչցուելու համար թէ ո՛ր կուռքին կը ծառայեն, մանաւանդ նշաններ կը դրոշմեն իրենց ճակատները։ Այսպէս գերիները կ'առնէին իրենց ճակտին վրայ յատուկ նշան մը, որով կը ճանչցուէր թէ այն ինչ մարդուն գերին էին։

Ճակատնոց։ Մոսենացին Լևեան այսպէս կը նկարագրէ ճակատնոցը։ Հրեայք չորս կոտր մագաղաթի վրայ յատուկ շինուած մելանով և տեսակ մը նշանագրով իւրաքանչիւր կոտրի վրայ կը գրեն սա խօսքերը։ "Սրբէ ինձի ամէն անդրանիկը„ ևն, Ել. ԺԳ. 2–10. 2. "Եւ ըլլայ որ՝ երբ Տէրը քեզ գանանացւոց երկիրը տանի,„ ևն. Համար 11–16. 3. "Ով Իսրայէլ, մեկ Տէր Աստուածը մեր միայն Տէր է,„ ևն, Բ Օր. Զ. 4–9. 4. "Թէ որ ուշագրութեամբ մտիկ ընէք իմ պատուիրանքներս,„ ևն, Բ Օր. ԺԱ. 13–21։ Այս կ'ընէին Հրեայք ըստ բանից Մովսիսի որ կ'ըսէ. "Ասիկա քու ձեռքիդ վրայ նշանի համար՝ ու այքերուդ մէջտեղը ճակատնոցի համար ըլլայ,„ Ել. ԺԳ. 16։

Հրեայք այն չորս կոտր մագաղաթները իրարու կապելով և քառակուսի մը կազմելով, վրան Երբայեցերէն Ш շին տառը կը գրեն. յետոյ ծայրը

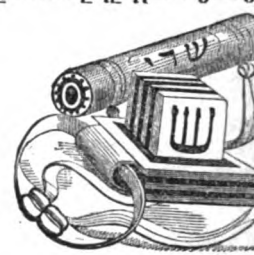

կը դնեն որթուս կաթծր մորթէ փոքր քառակուսի կտոր մը, որմէ գոտի կ'ելլեն փոկեր։ Այս քառակուսին կը

դնեն իրենց ճակտին մէջտեղը, փոկերով կը կապեն այնպէս, որ փոկերուն երկու ծայրերը կ'իյնան կուրծքին վրայ։ Այս է ճակատնոցը։ Բռնապետագոյնք ի Հրէից այս ճակատնոցը կը կապեն առաւօտեան և կէս օրուան աղօթից առեն, բայց ընդհանրապէս առաւօտեան աղօթից առեն միայն։ Տես Գրապաճառք։

Ճամբայ։ կը թուի թէ Հրեայք "Շաբաթ օրուան ճամբան„ կը հաշ-

Digitized by Google

ուէին իրբ մէկ մղան, Պատմ. Ի՛Դ. 20. Գործ. Ա. 12։ Մէկ օրուան ա-վերական ճամբան է իրբ քոան մղան, Արևելեան ազգաց սովորութիւնն է ընդհանրապէս առաջին օրուան ճամ-բան կարճ ընել, որպէս զի ճանա-պարհորդաց գիւրին լլլայ ետ գառ-նալ առնուլ, եթէ բան մը մոռցած են։ Այսպէս կարճ էր Թեբևս այն "մէկ օրուան ճամբան„ զոր գացին Ցիսուսի ծնողք, Ղուկ. Բ. 44։

Իսրայէլացւոց ճամբորդութիւննե-քուն համար տես Նահց, գիրք։

Ճաճճ, ազդ ինչ միջատի որ շատ առատկներ ունի։ Մովսէս սուրբ մի-ջատներու մեծագոյն մասին պէս Նոյն ճանճը կը համարի անմաքուր, Ղևտ. ԺԱ. 12։ Ճանճեր շատ են յԵգիպ-տոս, և են տոգոտկոտի և նեղացու-ցիչ յոյժ, բազմութեամբ և յամա-ռատութեամբ կու գան մարդոց երեսին, աքսոնանանոց և սուրբ մատենին վկայ, թէ սրչափ անտանելի է ճանճերուս հարուածը, անկէ յայտնի է որ ամ-բողջ գաւառներ յարևելս անմարդի կ'լլլան ճանճերուս պատճառաւ, որոց յարձակմանն չկրնալով տոկալ բնա-կիչք կը սպրիպուին գէթ առ ժա-մանակ մի հեռանալ իրենց բնակու-թիւնէն, Նե. Ը. 24։ Փղշաւոցիք և գառնանաոցիք կը պաշտէին զԲէելզեղ-բուղ, Ճանճին աստուածը, Հաւա-նականապէս իրբև պաշտպան այս անասնանելի միջատաց դէմ։

Եսայի մարգարէ, Ի. 18, Եգիպ-տոսի և Ասորեստանի զօրքն այն եր-կիրներուն մէջ յայտնեա անհնազան միջատներու նմանցնելով կ'ըսէ. "Ե-պիսի բլլայ ան օրը՝ որ Տէրը պիսի սուլէ եգիպտոսի գետերուն ծայրը եղած ճանճերուն, ու Ասորեստանի մէջ եղած մեղուներուն։„ Որմանք կը կարծեն թէ հոս յիշուած ճանճը Բ-թովպիոյ ճանճն է զոր Պրուս անուն հետինակը կը նկարագրէ այսպէս. "Այս ճանճը քան զՀասարակ ճանճը քիչ մը աւելի մեծ է մարմնով և մեծագլուխ, և ունի քան զբևեա մե-ղուի լայնագոյն թևեր, որ ճանճի թևերուն պէս իրարմէ զատատած, նաև շատ բարակ և անգոյն են, և չունին սովնևին րիծ կամ պիտակ։ Երբ այս հարուածը կ'ելևնայ, և կը լսուի ճանճերուն բզղզմբը, բոլոր անասունք Թողուով իրենց արօտը, կը սկսին իրբև կատաղեալ վազել այսոր անդր գաշտերուն մէջ մինչև կը մեռնին հիւծեալ աշխատութե-նէ, երկիւղէ և քաղցէ։ Ուրիշ հնար չկայ անոնց ազատելու, բայց եթէ Թողուլ հազոս երկիրը և փու-թալ յատաղտատ անապատ, և մնալ հոն մինչև վերջին անձրևները. ճան-ճերը չեն համբերեկիր հալածել զանոնք մինչև հոն։„ Նաև ուղղը կը սպրիպուին խոյս տալ այս միջատ-ներուն երեսէն. իսկ փիղք և ռնգեղ-ջիւրք Թանձր ցեխով կը ծեփեն իրենց մերմինն ի պաշտպանութիւն ընդ-գէմ հարուածոց ճանճից։

Ճաղատ, առ. Հերկայս չափ ինչ հե-ղանիւթից որ կը պարունակէր իրբ ½ քաշ։

Ճարմանգք, կոճակաձ յոսկւոյ կամ ի պղնձէ որ կը միացնէին խորանին վարագոյրներուն փեղկերը, Եւ. Իջ. 6, 11։

Ճարպ, Ջոհեալ անասնոց պա-րարտ մասունքը մինչ այրուելու էին, իբրև ընծիր մուտն և ընկալուէ Նու-իրեալ Աստուծոյ։ Ընտիրականն էր նաև սրունքը, իբրև կենդանական մասն անասնոյն։ Հրէից արգելեալ էր ա-ւել զմին և զմիւսն, Ղևտ. Գ. 16, 17. Ե. 23-27։

Ճճղուկ, Թռչուն փոքր որպ Թե-ւերուն և ազդային փետուրներըը Թուխ են, իսկ մարմինքն՝ գորշ և սև։ Ճնճղուկը հասարակ է ևրոպա, Ա-սիա և Ափրիկէ։ Է քնասէր և մեր-գասէր, և կը յամենայն մարդկանէ

Digitized by Google

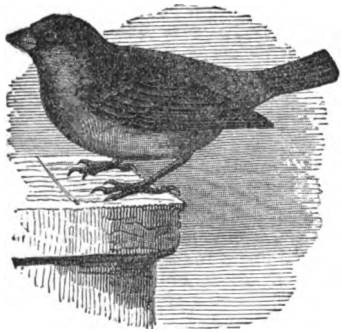

տեղեր։ Տանց և սերիշ չինուածոց քաւերուն տակ կը շինէ իւր բոյնը. կ'ուտէ սերմ, պտուղ և միջատներ, և կ'ածէ հինգ կամ վեց ձու՝ բաց մխրատգոյն, սև պտակներով։ Հրեաք էն Ն ԷՔԷՈՒ բառը կը նշանակէ սերիշ ճաւուղ թռչնոց մանր տեսակներէն, որոց կերակուրը նոյնպէս սերմ և միջատներ են, և կը համաձուխն ի կարգս մաքուր, այսինքն ուտելի թռչնոց, Ղեւտ. ԺԴ. 4։ Տորտիկ կուճուած թռչունն այս տեսակներէն է, և կը թուի ակնարկեալ ի Սաղմոսին ՃԲ. 7։ Այս թռչնիկը նշանաւոր է յարեւելս իբրև մինակեաց մարդաբնակ տեղեր, և ողբագին ձայնիւ նուագող։

Ճնճղուկն, համեմատութեամբ սերիշ թռչնոց, թեթեւագին է, ուտելի և շատ յարմարութեամբ բուսած է թէ Աստուծոյ ամենախնամ տեսչութիւնը ճնճղուկներն անդամ կը հոգայ, Մատթ. Ժ. 29։ Այս թռչունը դեռ շատ են թուով, ճաշուզ և անհանգստաբար, և գիւրագոհն են յԲեւտասզէմ, Ղուկ. ԺԲ. 6։ Կը թրուչխին մեծ բազմութեամբ Իսմէրի մզկիթին բոլորտիքը ար հին տաճարին տեղն է, և որպ տահմանին մէջ ի վաղուց տաքը են չինել իրենց սիրելի բոյները, Սաղմ. Ղ. 3։

Մ

Մաալոճ, մին յորդւոց Եղիմելեքայ և Նեյեմեայ, առաջին այր Հռութայ Մովաբացւոյ, Հռութ. Ա։

Մատաքա, 1. քաղաք և գաւառ երկրին Ասորւոց կամ Ասորեստ, Ա Մնաց. ԺԹ. 6, մէկ կազմէն մնաս ի ատորատ Հէբրոնի և Գեսուրայ։ Մանասէի երկրին մնաս յայնկոյս Յորդանանու կը հասնէր մինչև այս երկիրը, ինչպես նաև երկիրն Ովգայ Թագաւորին Բասանայ, Բ Օր. Գ. 13, 14, բայց ինչպես կ'երևի, չէզոք ընդ իշխանութեամբ Իսրայէլացւոց, Ցես. ԺԲ. 4–6. ԺԳ. 13, բայց մերթ առ Դաւիթ, Սողոմոնի և Յերոբոամայ Բ. իւ։ Մատաքայի Թագաւորն, Ասորւոց երկրին ուրիշ Թագաւորներուն հետ, միաբանեցաւ ընդ Ամմոնացիս ի պատերազմին ընդդէմ Դաւիթի, և յաղթուեցաւով ի դաշ հարկատու, Բ Թագ. Ժ. 6–8, 19։

2. Մին ի կանանց Դաւիթի, մայր Աբիսողոմայ։ Էր գուստր Թալմիի, Թագաւորին Գեսուրայ ԱԱսորեստ, Բ Թագ. Գ. 3։

3. Կին Ռոբովամայ և մայր Աբիայ արքային Յուդայ։ Կ'երևի թէ գուստր էր Աբիսողոմայ, Գ Թագ. ԺԵ. 2. Բ Մնաց. ԺԱ. 20–22։ Ի գիրս Մնացորդաց, Բ Մնաց. ԻԳ. 2, կը կոչուի Մաքայիա, և կ'երևի թէ էր գուստր Ուրիէլի, կ'երևի թէ այս Թագուհին մեծ ազդեցութեան տնէր յարքունիս, բայց Թուան նորա Աստ ընկէց զնա սիկնութենէն, վասն զի Մատքա էր նախանձաւոր կռապաշտութեան, Բ Մնաց. ԺԵ. 16։

Ուրիյ վեց կանայք կը յիշուին այստա անուամբ, Մնդ. ԻԲ. 24. Գ Թագ. Բ. 39. Ա Մնաց. Բ. 48. Է. 16. ԺԱ. 43. ԻԷ. 16։

Մագաղատ։ Տես Գիբէք։

Մագդաղա, Մագդաղել ի Հնդ. մի ս տահմանս Նեփթաղիմայ, Ցես. ԺԹ. 38. զորդիս փոքր դիւղ Թրքաց Մէսճէլ կոչուած։ Է մես յապին ծովուն Գալիլեացի, վերջին արևմտեան ծայրը, երբք մղոն յարևմտից Տիբերեայ, ի հարաւայրեն մնային փոքր գաշտի մը որպ մինա ծայրն էր կապտանայում, և ասոր մես Դաւիմնութեա, Մատթ. ԺԵ. 39. Մարկ. Ը. 10։ Մարիամ Մագդաղենացի ծնած էր կամ կը բնակէր ի Մագդաղա։ Մագդաղա, յետ

Digitized by Google

կրծանմանն երեսաղեմի, եզեա. Ներսէս հրէական դպրացի մէջ։

Մագադղ, ալաբաստ, սահմանաքարէ քաղաքք հիւսիսային եզիպտոսի, գէպ ի կարմիր ծով, երեմ. խԶ. 1· խՋ. 14· եզեկ. իԹ. 10· Լ. 6· Իսրայէլացիք, յելս իւրեանց յեգիպտոսէ, բանակեցան ի մէջ Մագդղի և ծովուն, եԼ. ԺԴ. 2· թես. ԼԳ. 7։

Մագոգ։ Տես Գոգ։

Մագրաթ, քաղաք մեծ ի Գալիլ և ի Գաւլոնա ի հիւսիսոյ Մաքեմասայ, այժմ կոչեսեսայ, Ա թագ. ԺԴ. 2· եես. ԺԴ. 28։

Մադայ, երկրորդ որդի Յաբեթի, նախահայր Մարաց, ևն, Ծննդ. Ժ. 2։

Մադաս, մին յորդւոց Աբրահամու և Քետուրայ, Ծննդ. իե. 2։ Նր կարծեն թէ բնակեցաւ Հնդկաստան, մեռ իւր եզբօրը Մադիամու։

Մադիամ, չորրորդ որդի Աբրահամու և Քետուրայ, Ծննդ. իե. 2։

Մադիամացիք, սերունդք Մադիամու, վրանաբնակ ցեղ Հնդկաստան, թուով բազում, և Ներսես ոտարք և անդէովք և ուղտիւք, ես. ի. 6։ Առաջին և բուն երկիր Մադիամացւոց Թուի լինել յարեւելից եզեանեան ծոցոյ կարմիր ծովուն. Զորոյն աշխարհագիրք Տան կը գրեն Մադիան քաղաքը, Գործ. Ե. 29։ Բայց կը Թուի Թէ Մադիամացիք տարածուած էին գէպ ի հիւսիս, Տալանականապէս ընդ բովանդակ անապատն Յարեւելից Սէիր լերին մինչև ի ոտՏմանս Մովաբացւոց. մին կողմէն ևս բանած էին բոլոր այն երկիրը որ կը ձգուի մինչև մեռ ի լճառն Աինայի։ Տես եԼ. Գ. 1· ԺԸ. 1· թես. իԲ. իե. Դատ. Զ.–Ը։ Ըստ Ծննդոց իե. 2, 4, (բազդատ. 12–18 Տամաբանեալն Հետ.) Մադիանացիք այլ էին յորդւոց Իսմայելի, Թէպէտ այլոտք կը գտնենք այս երկու ժողովուրդը միասին, որպէս Ներսես կատարեալ իրարու Հետ, այնպէս որ մերթ միսով անուամբ կը կոչուին և մերթ միւսով։ Տես Ծննդ. Լիե. 25, բազդատեալով ընդ 36 Տամարին։ Մայրաքաղաք Նոցա կը կոչուէր Մագիան, որպ Ծնացորդք գեռ կային ատ. ՁերունիմասԷ. և ատ. եւսեբեասւ։ Մադիան էր ատ. Աւանան գետով, ի Տարաւաց քաղաքին Աբ, կամ Աբէսոպոլիս։

Մագիանացիք էին կառապետք, և յամեաս կը Տրապուրէին գերապետեցիս պաշտել Մադիանացւոց ատոուածներըք։ Շատ անգամ նաև կ'ընէին զնոսա Տարկաւոտ և կը ՏարբատասՏարէին։ Տես Թուս. իԲ. իե. ԼԱ. երբ Իսրայէլացիք կը վարէին իրենց ապրուերը և մերձ էին ի Հնձել, Մադիանացիք Տանդերձ Ամաղեկացւովք և արեւելեան անապատին, կ'իջնէին վար իբրև մարախ անԹիւ բազմութեամբ, իրենց անասուններովը և վրանովներով և ուղտերով, յափշտակել և ատանել երկրին արդիւնքը, և ոչ միայն արդիւնքը կը կողոպտէին, այլև արեւտուր տէրերը կը սպաննէին։ Եւ Չիներ չէնելով բանականն զօրաԹիւն կամ Հաւատք կամ ատաչնորհ գէմ դնելու այն չիւզակներուն, շատ անգամ կ'ապատինէին լեռներք և այրերք, մինչև որ Հետաքար Թշնամին։ Անգամ մը Գեդէոն ապատեց ժողովուրդն այս յափշտակիչներէն, Դատ. Զ. 7։ Ամեն իսմայելացիք կ'ապրին ատեսակ ոչ նոսիներ չիւղացկուԹեամբ, և անոնց ապատատակուԹիւններք, յափշտակուԹիւնները և սպանուԹիւններք կրնան նկատագրուիլ այնպէս ինչպէս նկարագրուած են անոնց Հայրերուներք Հրէից հին պատմիչներէն։

Մադմաննա, քաղաք մեծ ի Գաղատ. ի սկզբան կը վերաբերէր ցոգդայի, յետոյ անցաւ Շմաւոնի ցեղին, Ցես. ԺՆ. 31· Ա Մնաց. Բ. 49։

Մադմեննա, քաղաք ոչ Հեռի Յերուսաղեմէ, տեղին անծանօթ, ես. Ժ. 31։

Մադմէն, տեղի անծանօթ Յերկրին Մովաբացւոց, երեմ. խԸ. 2։

Մազ։ Հրեայ ազգ, բաց յատասաւորաց, Թուս. Զ. 5, 9, և ի գիպաց ինչ, ինպէս Աբիսաղումինը, Բ Թագ. ԺԴ. 26, բաւականն կարճ կը կտրէին իրենց մազերը, Ա Կորնթ. ԺԱ. 14, և անուշահոտ իւղերով կ'օծէին իրենց գլուխը, եԼ. Լ. 30–33. Սաղմ. իԲ. 5· Ժողով. Թ. 8· Սգաւորը անհնամեմ կը Թողուին իրենց մազերը, կամ կ'ածիլէին և կամ կը

Digitized by Google

փետրին բռնամբ, իբրեւ. Ել. 29։ կանոյք կը սրբէին գէա արձակել, հիւանել զՀերո, օծանել անուշահոտ խառըվով, և այլևայլ եղանակաւ կը զարդարէին իրենց գլուխը, Ես. Գ. 18, 24. Ա Կորնթ. ԺԱ. 15։ Առաքեալք կ'արգելուին կանանց այս կերպով յարդարել զՀերս, Ա Տիմ. Բ. 9, Ա Պետր. Գ. 3։ "Կանանց մազերնուն պէս մազեր„ կը նշանակէ նեռին մարբեխներըը, Յայտ. Թ. 8։ Բորոտք՝ երբ կը մազրուէին, և Ղեւտացիք՝ երբ կ'օծուէին քահանայ, կ'սծիլէին իրենց բոլոր մարմինը, Ղեւտ. ԺԳ. ԺԴ. 8, 9։

Մազաթօր, Յոբ. ԼԸ. 32։ Թարգմանիչք Սուբը Գրոց կը կարծեն թէ այս բառը կը նշանակէր զերկոտանան կենդանակերպ զոդիակոսը, այսինքն երկնից կամարին վրայ լոյն գօտի մը, որոյ մէջ են արեգական և լուսնի ճամբան վրայ գտնուած աստեղք։ Որովհետև արեգական և լուսնին կը թափին ամէն տարի չորեան ընել այս գօտւոյն մէջ, այնպէս որ գօտւոյն իւրաքանչիւր մասն հետզհետէ կ'ընդունի այն լուսատուներըը, կը կարծուի թէ, "Մազաթօթը ժամանակին կրնա՞ս հանել„ կը նշանակէ կրնա՞ս քու զօրութեամբդ զոդիակոսի մէջ տարեկան շրջան ընել տալ արեգական և լուսնի, որպէս զի տարւոյն եղանակներն, ամառ, ձմեռ և այլք յայնպէս կարգաւ։

Մարուսաղա, արդի Եռվքայ և Տալը Ղամիքայ։ Մարթուսաղա ապրեցաւ 969 տարի, քան զայլ մարդիկ երկայնակեաց եղաւ, և մեռաւ տարի մը միայն յառաջ քան զջրհեղեղն, Ծննդ. Ե. 21, 22։

Մակեդա, գլխաւոր քաղաք Քանանացւոց, որոյ մօտ հինգ դաշնակից թագաւորք յաղթուելով բռնեցան յայրին ուր ապաստնած էին և սպանուեցան։ Այս քաղաքն էր Լեքնայի, Ադկայի և Լաքիսի մօտ, ի Տարաւոյ արեւմտից երեսաստղմի, յերկրին Ցուդայ, Յես. Ժ. 10–28. ԺՌ. 16. ԺԵ. 41։

Մակեդովի, քաղաք Մանասէի, Թէպետ Իսաքարայ երկրին մէջ էր։ Ի սկզբան էր արքայանիստ քաղաք Քանանացւոց, և երկար ժամանակ պահեցին զայն Քանանացիք, Յես. ԺՌ. 21. ԺԶ. 11. Դատ. Ա. 27։ Մակեդովի էր Յեզբայելի դաշտին հռոմայեցւոց արեւմտեան սահմանին վրայ, կիսանի հեղեղատին մօտ, և գայր կ'սկիսրեկ թեքեա "Մակեդովի քաղաքը„ որ յիշուած է Դերվոյսի և Բարակայ երգին մէջ, իբրև տեղի յաղթութեան նոցա, Դատ. Ե. 19, 21։ Ա. Սալոմոնիկ Մակեդովի էր ամուր քաղաք, Գ Թագ. Թ. 15։ Հոս մեռաւ Ոքոզիա արքայ Յուդայ, հոս յաղթուեցաւ և սպանուեցաւ Յովրամ, և հոն ողբաց զնա Իսրայէլ, Դ Թագ. Թ. 27. ԻԳ. 29. Զաք. ԺՌ. 11։ Բոլոր նդին կը համարի ընդ Մակեդովի զարդիս Լէշմանն կոչուած գիւղը զոր Հռովմայեցիք կը կոչէին Ղեգիան։

Մակեդոնիա, ընդարձակ երկիր ի հիւսիսոյ Յունաստանի։ Սահմանք նորա են Թեսալիա և Եպիրոս ի հարաւոյ, յարեւելից՝ Թրակիա և ծովը Եգէական, յարեւմտից՝ Ադրիական ծով և Լիւրիկէ, ի հիւսիսոյ Դարդանիա և Մէսիա։ Մակեդոնիոյ գլխաւոր գեղերն էին Սարիսան և Աքսիոս։ Հռչակաւոր էին լերինքն Ողիմպոս և Ալիա. առաջինն անուանի է ի դիցաբանութեան Յունաց իբրև նստատեղ, Թեսալիոյ սահմանին վրայ, և միջնա մասամբ այն երկրին մէջ. իսկ երկրորդն, այն է Ալիա, է հրուանգանի մը ծայրը յափն Եգէական ծովուն, և զարգիս նշանաւոր է մենաստաններուն պատճառաւ, յորս կը կարծուի թէ կան պատուական մնացորդք մասունեաց։ Նախկին բնակիչք Մակեդոնիոյ կը համարուին կիմացիք, Ծննդ. Ժ. 4, բայց հին պատմութիւն երկրին ծանօթ չէ։ Մակեդոնիոյ թագաւորութիւնն հաստատուած կը պատմուի իբր չորս հարիւր տարի յառաջ քան զՔրիստոս, առ որս, և մանաւանդ առ որդւով նորա առ Մեծն Ադկսանդրիս հաստատ Մակեդոնիա թ կառաւորի իշխանութեան։ Ադկսանդր, 336–323 նախ քան զՔր., անցնելով ի գլուխ Մակեդոնացւոց և Յունաց միացելոց, տիրեց արեւմտեան և հարաւային Ասիոյ մեծ մասին։ Դանիէլ գուշակած էր Ադկսանդրի աշ-

Digitized by Google

խարհակալութիւնը, Դան. Ը. 3–8, մինդ ջրերով քօշի նմանութեամբ։ Դիտողութեան արժանի է որ հին գահերկանք Մակեդոնացւոց անունն այս ազգային նշանը։ Յետ մահուան Աղէքսանդրի, Մակեդոնացիք սկսան ինչալ, և հետակ ատենին նուաճեցան ի Հռովմայեցւոց ատ. Պաւղոսիս Եմիլեաս, 168 նախ քան զՔր., որ չորս գաւառս բաժնեց այն երկիրը։ Յետոյ Հռովմայեցիք բաժնեցին բոլոր Յունաստան և Մակեդոնիա երկու մեծ նահանգ, և կոչեցին Մակեդոնիա և Աքայիա, 142 նախ քան զՔր., Հռովմ. ԺԵ. 26. Բ կորնթ. Ը. 2։ Տես Յունաստան։ Նոր կտակարանին մէջ այս անունն հետևանակութեամբ առնուելու է այս վերջին նշանակութեամբ։ Բուն Մակեդոնիոյ քաղաքներէն կը յիշուին ի նոր կտակարանի, Ամփիպոլիս, Ապողոնիա, Բերիա, Նէապոլիս, Փիլիպպէ և Թեսաղոնիկէ։ Այս երկիրը կանուխ ընկալաւ զԱւետարանն, յամի Տ. 55, ի ձեռն Պօղոսի առաք երկնաւոր առելութեամբ ազգ եղաւ երթալ աշխատիլ հոն, Գործ. ԺԶ. 9. ի. 1։

Մառ կ՚առնուի ի Սուրբ Գիրս, նախ, փախանակ բաժանման մորմնոյ և հոգւոյ, տարբեր հոգ, Մննդ. Իե. 11. երկրորդ, փախանակ օտարանալոյ յԱստուծոյ, և անկանելոյ ընդ բարկութեամբ նորա, Ա Յովհ. Գ. 14 և այլուր. երրորդ, փոխանակ երբեք հանապ, այն է՝ միշ յաւիտեան գատաստարանին։ Մարդն էր պատիժ պատուիրանազանցութեան Ադամայ, Մննդ. Բ. 17. Գ. 19. և բոլոր ներուին նորա լինելով պատուիրանազանց, եղաւ հաղորդ անիծին եդելոց ի վերայ Ադամայ։ Քրիստոս "մեր կեանքն" է։ Ամէն հաստատուածք հաղորդ է կենաց նորա, հոգևորապէս և յաւիտեան. և թէպէտ մեղք և մորմնաւոր միշ կը մնան ի վերայ ազգի մարդկան, սակայն անոնց խայրոցն ատնաւած է. և ի յարութեան վերջին թշնամին պիտի կոխուի ընդ ոտիւք, Հռովմ. ե. 12–21. Ա կորնթ. ժե.

Բնական միշտը կը նկարագրուի իբրև երևոյթն չնչոյ կամ ոգւոյ, էնէ ընդէն, Սաղմ. ՃԻ. 29. իբրև դադար միւսանգամ ի հոգ, Մննդ. Գ. 19. ժողով. ԺԲ. 7. իբր մերկանալ հոգւոյ զմարմնին, զոր իբր թէ հագած է հոգին, Բ կորնթ. Ե. 3, 4. կամ իբրև վրան յորում բնակիլ է, Բ կորնթ. Ե. 1. Բ Պետր. Ա. 13, 14։ Հաւատացելոց միշն է իբրև մեկնիլ երթալ ի տուն, և ննջել ի Քրիստոս, Փիլ. Ա. 23. Մատթ. ԺԲ. 24. Յովհ. ԺԱ. 11։

Մահ բառը կը գործածուի նաև երբեմն փոխանակ մեծ ինչ ազետից, կամ միշ սպառնացող մնասուցա վտանգի, զորօրինակ հալածանաց, Բ կորնթ. Ա. 10. "Մահատան գտաք ներբը," Յոբ. ԼԸ. 17, կը նշանակէ անհետանալի աչխարհն ուր կը բնակին ոգիք մեռելոց։ Մահ կը գործածուի նաև պալատանօրէն առ ի ցուցանել հրեսատեից անգթութիւնը մեղաւոր աչխարհի փորձութիւններուն, Կող. Գ. 3։

Մահճալար, ի վերնագիրս ՃԳ. և ՀԸ. Սաղմոսաց կը կարծուի լինել բառս վերաբերեալ ձայնի եղանակին կամ նուագարանին որ կը գործածուէր այն Սաղմոսներն երգելու. կամ ինչպես Հէնգստէնպերգ և Ազէքսանդր կը կարծեն, հոգևոր հիւանդութեանց որ են նիւթ այն Սաղմոսաց ողբերուն։

Մահներ-ղալալ-ճաղ-պազ, տե՛ս պօսի, Խղճալոյ, էոյի յաւոյ, առնուն զոր առաւս Եռայի իւր որդիներէն միոյն, մարգարէաբար ցուցնելու համար զարագ ասորւոց յայրհնի Ասորեստանեայց Ասուրաց և Խորայելի, Ես. Ը. 1–3։

Մահիկ, այսինքն՝ լուսնիկ, կը կարծուի թէ էր զարդ պարանոցի ոչ կանանց միայն, Ես. Գ. 18, այլ և արարոց և ուղտուց անդամ, Դատաս. Ը. 21, 26։

Մահիճ, էր և է, առ. ասրևելեայս բազմանալ կամ լայն և ցած առաքնան շուրջանակի ի սենեակս, թէ՛ իբրև գահ ուրախ նստելու համար ի տուէ, և թէ՛ իբրև անկողին ննջելու համար ի գիշերի, նլ. Ը. 3. Բ Թագ. Դ. 5–7։ Մահիճը երբեմն աստիճան աստիճանի վրը էր գնանէն, Դ Թագ. Ա. 4. Սաղմ. ՃԼՔ. 3։ Մահճին ծածկոցը պետական էր, չատ թանկ քիչ զարգարուն բան կտրոզութեան առա-

Digitized by Google

նուռեռան։ Աղքատաց մնչհիճն էր լոկ ակուամբ (Ֆնդիէ) կամ խշտեակ մը, և կամ օմոց կամ ծածկոյթ մը զոր և իբրև վերարկու կը հագնէին ցերեկը, Եզ. ԻԲ. 27. Բ Օր. ԻԴ. 13։ Վաճառոյ դիւրին էր Յիսուսի քանլ բժշկելոց, "Եւ, առ մնչհիճդ և գնա,„ Մարկ. Դ. 21։ Բայց մնչհիճի կամ անկողնի համար գոհոյք, այսինքն ուբոյն կազմած, ծովրական էր, Թեպետ ոչ մեր այժմու գոհաւորա կաց (էսթելա) պէս։ Տես Բ Օր. Գ. 11. Ամմա. Զ. 4։ Հրեայք գիշերներըը կը հանէին իրենց հօշիկներըը միայն և արտաքին հանդերձը։

Մաղաքիա, մարգարէաբեան։ Մաղաքիա է վերջինն ի փոքր մարգարէից և բոլոր մնատնագրաց Հին կատակարանին։ Այնպես քիչ տեղեկութիւն կայ այս անձին վասյ, որ ամենք, Թեպետ առանց բաւականի պատճառի, կը տարակուսին Թէ Մաղաքիա արդարև յատուկ անուն է, Թէ ընդհանուր անուն, այսինքն՝ հրեշտակ Տեառն, իբրև պատգամաւոր կամ մարգարէ Աստուծոյ, Անգ. Ա. 13. Մալ. Գ. 1։ Մաղաքիա տասնեակներորդ մարգարէացաւ իբր 416 ին նախ քան զԲր., Ընէեմեայի իշխանութեան վերջին տարիներն, զկնի Անգեայ և Զաքարիայ, քահանայից և ցուցչի ժողովրդեան մէջ մեծ անկարգութեան մը ժամանակ։ Վասն այսր կը մեղադրէ զքահանայս, և կը յանդիմանէ ժողովուրդը վասն զի օտար կիներ կ'առնէին, իրենց եղբարց գեմ անգիտութեամբ կը վարուէին, իրենց կիներըը կ'արձակէին, և ոչ տատանորդ, ոչ երախայրի կատարէին։ ԵՒր Թուի ակնարկել ուխտը զոր Ընէեմիա նորոգեց Աստուծոյ հետ հանդերձ քահանայիւք և գլխաւորօք ժողովրդեան։ Իր մարգարէութեան վերջին մասին մէջ Մաղաքիա կը մարգարէանայ զգալատ ցովհաննու Մկրտչին հոգւով և զօրութեամբ Եղիայի, Մալ. Գ. 1. Դ. 5, 6. Մատթ. ԺԱ. 10, 14 ԺԷ. 10–13. Ղ ու կ. Ա. 17։ Նր մարգարէանայ նաև Քրիստոսի երկին գալստեան, և երկիւղած առաքելութենէ երանութիւնը։ Այսպէս Հին կատակարանը կը գոցուի Մեսիայի մարգարէութեամբ, և Նոր կատակարանը կը բացուի այն մարգարէութեան կատարմամբ։

Մաղքոս, Խաչատր, ծառային զորոյ աչ ականջը կտրեց Պետրոս և ցքառա հրաշքով ողջացուց ի Գեթսեմանի, Մատթ. ԻԶ. 51։ ցքառան վրայ և կողնեռուն, անոր տատուածութիւնը ցուցնող երկու նշան տեսանելէն եռքը, Ղուկ. ԻՒ. 51. ցովհ. ԺԸ. 6, գաթանալ բառնելն գնա՝ յայտնի կը ցուցնէ մարգկային տզգին կատարեալ և յատուկ ութիւնն ի մեղս։

Մամբրէ, պոլսոյ, Ամվէսացի իշխան, եղբայր Եսքեղայ և Անեբայ։ Երկքին առջև միաբան բոլոր զօրութեամբ օգնեցին Աբրահամու Թափել զՊոմա գերիներուն ձեռքէն, Ծննդ. ԺԴ. 8. ցանուն այս Մամբրէի կռուած տեղը։

2. Գաղղացի ուր կը բնակէր Մամբրէ, որ յետոյ կռնւեցաւ Գերբոն, որոյ սրտաբաձնութեան մէջ կար մեծ կաղնի մը կամ կաղնեղ անառատ։ Աբրահամ և որդիք նորա շատ ատեգամ հոս կը կանգնէին իրենց վրանները, Ծննդ. ԺԳ. 18. ԺԸ. 1։ Մակփելայի այրը մնատ էր Մամբրէի գտեղեվից, Ծննդ. ԻԳ. 17, 19. Խթ. 30, և մնատատր բարձրատանդակէն Աբրահամ կրնար տեսնել Սգոմայ և Գոմորայ ծուխը, Ծննդ. ԺԹ. 27, 28։

Մամոնայ, բառ. Գաղղէացիէն որ կը նշանակէ ինչ, պատճառ։ Գրքոստոս բառս, "Չէք կրնար ծառայել Աստուծոյ և մամոնային,„ Մատթ. Զ. 24։ Հարստութիւնն արդարոն կոչուած է ապատիւնելոց ի Նա, ինչպէս Աբրամզդ կամ Անահիտ, և կատարելու մը չի կրնար երկինք մտնել։ Քրիստոս կը խրատէ նաև զմեզ, օրինակաւ անիրաւ տնտեսին, աշխատելու ինչու, "անիրաւ մամոնային,„ որ ընդհանրապէս կը փնտռուի և կը գործածուի մեղք, այնպէս գործածել, որ զԱստուած, մեր գատաստան, ընենք մեզի բարեկամ, և ընդունինք ճշմարիտ հարստութիւնն յերկինս, Ղուկ. ԺԶ. 9, 11։

Մայր, ծառ. մշտագալար, գեղեցկատեսիլ, որոյ հոյակապ բարձրութիւնը և տերևախիտ ստուերը կոտան հաճոյական շուք և հովանի։

Digitized by Google

երբայեցերէն բառը շատ տեղ թուի նշանակել նոճի, զոր տես։ Մայր փայտը կը գործածուէր ի շինուածս նաւուց, եզեկ. ԻԷ. 5, նաւագործաց, Բ թագ. Զ. 5, տանց գերանաց, Եզր. Ե. 8, 10. Ե. 11. Երգ. Ա. 17։

Մանոյեմ, Փիւրէլ, վիշտատանէ բորդ Թագաւոր Իսրայէլի, յաւտ. Ջագոյն զօրավար զօրաց Ջաքարիայի։ Մանոյեմ թեւրաս էր երբ լսեց իւր սիրոջը սպանուիլը, և իսկոյն խոյացաց ի վերայ Սեզղամի, որ փակուած էր ի Սամարիա։ Մանոյեմ բռնեց և սպաննեց զնա, և ապա նստաւ գահը։ Թագաւորեց Սամարիա տասը տարի, 771–760 նախ քան զԳր., և էր բռնաւոր և անագորոյն կառավարող։ Աստիասանի Թագաւորը, Փուղ, առ Մանոյեմմու արշաւելով Իսրայէլի երկիրը, ստիպեց զնա տալ հազար տաղանդ արծաթ, զոր հատոյց Մանոյեմ հարկ գնել իւր հարուստ հպատակաց վրայ մարդ գլուխ մի տասն սիկղ։ Կը թուի թէ Մանոյեմ մեռաւ բնական մահուամբ։ բայց որդին և յաջորդ նորա փակեին երկու տարի միայն Թագաւորեց, և այն հարստութեան վերջինն էր, Ի թագ. ԺԵ. 13–22։ Աստիասանի արձանագրութեան մը մէջ որ մտերմ գըտնաւոյ՝ յիշուած կը գտնուի Մանոյեմի անունը։

Մանայեմ, Փիւրէլ, գայիկորգի Հերովդէ Անդիպոյ, բայց անհնարին նմա բարերարք և վարձանաս։ Մանայեն էր պաշտօնեայ Հրէստասի Հանոյ, Հերովդէս՝ պարտաւոր աբեան Հրէստասի և կարապետին Նորս միանգամայն, Գործ. ԺԳ. 1։ "Մէկը սիրոյ ատենուն, և միւսը Թողուի։"

Մանայիմ, Երկու քաղաքէ, անուն տեղոյ ուր Հրեշտակաց բանակ մը և Յակոբայ բանակին Հանդիպեցան իրարու, մինչ Յակոբ կը գտանար ի Միջագետաց, Ծննդ. ԼԲ. 1, 2։ Մանայիմ էր ի հիւսիսոյ Յաբոկայ և մօտ ի փանուէլ, և յետոյ եղաւ Ղևտացեան քաղաք յերկրին Գադայ, Յես. ԻՈ. 38։ Կ'երևի թէ էր քաղաք ամուր, քանզի Յեբուսթէ Նրատաւ Հոն իւր կարճ Թագաւորութեան ատեն, և Դաւիթ Հոն ապաստանեցաւ յերուսաղէմէ, Բ Թագ. Բ. 8. Ժէ. 24, 27։

Մանահաթ, Հրաշալի կերակուրն զոր տուաւ Աստուած ամենապատին մէջ Իսրայէլացւոց։ Իր մասին սերմ, ապխտակի իջքան զեղեամեն, բոլորակ և ի չափ գնձոյ, եւ. Ժ. Թու. Ժա. կը տեղայր առմէն առաւօտ, ցօղոյն հետ, Իսրայէլի բոլոր բանակին մէջ անոնց քաղաքանալուն ճամբորդութեան ատենն յանապատին ալնպէս առաւտ, մինչև բանալ այնչափ բազմութեան փախանակ հացի, եւ. Ժ. 35. Բ Օր. Իթ. 5, 6. Յես. Ե. 12։ Ոչ սերմք քաղած է Թէ Իսրայէլացիք սերիշ կերակուր չուենէին։ Թէ շատ ալիսր և արջառ կար Իսրայէլի բանակին հետ՝ Սուրբ Գրոց շատ տեղերէն յայտնի է։ Ամէն օր կը մատուցանէին անոտարակոյս, բայց ուրիշ նուէրներէ, նաև զոհք յաղնանոց, որոց մէսը կ'ուտէին քահանայք և Ղևտացիք քսան օրինաց։

Երբ մանանային առաջին անգամ տեղաց, Իսրայէլացիք չէին գիտեր Թէ ի՛նչ էր այն, և կ'ըսէին ի բարու, Ման հա՛ս, որ կը նշանակէ, ի՞նչ է այս։ Շատք ի մեկնչաց կը կարծեն Թէ այս Հարցմանն առէպ կրկնուելէն Ժողց Ման կամ մանանայ անունը։ Պաւղքարտ կ'ըսէ Թէ, ի հովիտս շուրջ գԱմինային, գոր կը գտնուի տեսակ մը մանանայ որ կը ծարէ այլևայլ ծառերէ, բայց մանանայիմի անանգ ի մոլորէ, յատկիս ամսուն մէջ։ Ա բաքացիք կը քաղեն այս նիւթը, և կը չինեն անկէ տեսակ մը քաղքար, և կը կուչեն պիչտպէն Ծէզ։ Տես եւ. Ժ. 31։ Յեսող Էրէնպուրգ քընննելով տեսաւ որ այս հիւթը ծառերուն էր տեսակ մը միջատ զոր մանր կը նկարագրէ Էրէնպուրգ։ Բայց այս նիւթէն և հաստատակ մանանայէ որ կը գործածուի իրրև լուծիչ դեղ և կ'ելլէ Հացի կչուած ծառերէն Հարաբային եւ Թուրգիայ, կան ալ բաներ, ի պարակատան և այլուր մանանայ կոչուած ուրիշ տեսկերի նիւթեր որ նոյնօրինակ ծագում և յատկութիւններ ունին։ Բայց այս նիւթերուն և ոչ մին կրնայ նոյն համարուիլ Իսրայէլացւոց մանանային հետ, որ յայտնի է Թէ յատկապէս անոնց

Digitized by Google

համար տրուեցաւ աստուածածուսա, վասն զի սկսաւ տեղալ երբ այն ժողովուրդը պէտք ունէր կերակրոյ աւազանին մէջ, և երբ այս պէտքը դադրեցաւ՝ դադրեցաւ նաև մանանայն։ Այս մանանայն ոչ թէ ծառերէ կամ թափերէ կը ծորէր, այլ կ'իջնէր անապատին երկնէ ուր որ կ'երթար ժողովուրդը, և յատկութեամբ տարբեր էր մանանայ կուշուած մեզի ծանօթ նիւթերէն, քանզի էր այնչափ կարծր որ կ'աղացուէր և կը խորովուէր իբրև ցորեան, և կ'ուղդուէր ի վազին։ Չըսչալի էր նաև աստուածեան կողմանէ, վասն զի անապական կը մնար շաբաթ օրը։ Այս վերջին երկու յատկութեամբ Աստուած ոքանչելապէս կը յայտներ շաբաթ օրուան սրբութիւնն, իբրև օր հանգստեան հաստատուած ի սկզբանէ աշխարհի, և ոչ Աինա լեռնէն։ Բաց ասած, մանանայն մնա մը դրուելով յատկեղէն ամանի, իբրև վկայութիւն պահուեցաւ ապագայ ազգականին մէջ ուր մեզ անապականն այն նիւթը որ ինքնին պահականացաւ էր, Եբր. Թ. 4։

Ի Սազմոսին, ՀՐ. 24, 25, մանանայն կը կոչուի "հրեշտակներու հաց„ "երկինէ ցորեն„ ցուցնելու համար թէ էր գերազանց, և կու գար չնչակ Աստուծոյ ձեռքէն։ Իսրայէլացիք կը ժողվէին մանանայն մարդ գլուխ մէյմէկ օմէր։ Անոնք որ ապրելի կը քաշէին քան զայս չափ՝ ապրելին կու տային այլոց։ արգելելով էր ծածկել համար թաղել զայն, և այս, ինչպէս կ'ուսուցանէ Պօղոս, Բ Կորնթ. Ը. 13–15, խրատ էր ամէն մարդու չխոտորիլ երկրաւոր և կորստական բարիք, այլ տալ աստուածային մեր եղբայրներուն ի կարօտութեան նոցա։

Աստուծոյ այս մեծ պարգեւն աստ. Իսրայէլացիոց շատ բաներու զգալի օրինակ է, և կը նշանակէ "ճշմարիտ Հացը„ որ կու գայ յերկինէ տալու աշխարհի և կորուսեալ մարդոյ, Յովհ. Զ. 31–58. Յայտ. Բ. 17։ Մանանայն պահ, կ'իջնէ Քրիստոս ի վերուստ եկեղեցւոյ գաշտան, իբրև հանապազորդ և աստուա պաշար, ընուլ զգեստս իւրացանչիւր մարդոյ։

Մաճաճենի տեսակ մի ծառ որ թափ որ կը բուսանի ի Պաղեստին. կը հասնի մինչև երեք կամ չորս քսան բարձրութեան, մի միտ թանձր ցօղոցներով։ Հազ.քեթ, ի քննելն այս ծառին մէկ պարտէզ, տեսաւ թուչուն մը որ իջնելով նստաւ յատուկ մանանայ մի որ անոր մօտ էր, Մատթ. ԺԳ. 31, 32. Մարկ. Դ. 31–32։ Ոմանք կը կարծեն թէ մանանխով կը հասկցուի Ս–ուրբ Բերբէթա կուչուած ծառը, որ նոյնպէս կը գտնուի ի Պաղեստին, և կը բերէ պտուղ ոսկւազանձ, որպ մէջ կան մանրանխոյ նման սերմունք։ "Մանանխով հատ„ կ'ըսուէր իբրև առածի փոքր և չնչին բան մը ցուցնելու համար, Մատթ. ԺԷ. 19։

Մաճառ, Խաչաքէշ, 1. երէց որ գիւղի ծովեփայ, ծնեալ Յեգիպտոս։ Մանուածի սերունդը եղաւ մեծ ցեղ, և երկու բաժնուեցաւ յերկրին աւետեաց. մէկ մասը բնակեցաւ յաբելեղից ցորդանանու, Բասան կուչուած երկիրը, ցարդեայ գեաէն գեղ ի հիւսիս. և միւսը մասը՝ յորմէ ցորդանանու, ի մէջ եփրեմայ և Իսաքարայ, և կ'երթար ցորդանանէն մինչև Միջերկրական ծովը։ Մանասէի ցեղն առորին էր յայժ քան զցեղն Եփրեմայ, բան կանխաւագութեան Թեսմայ, ըստ կանխաւագութեան Յակոբայ, Ընդ. ԽԱ. 50, 51 ԽՀ. ցեւս. ԺՋ. 17։

2. Ամարիշա որդի և յաջորդ բարեպաշտին Եզեկիայ, արքայի Յուդայ։ Սկսաւ թագաւորել դեւս մանուկ երկուտասանամեայ, 698 ին նախ քան զՔ.Ր., և թագաւորեց յիսուն և հինգ տարի։ Սակայն կատարշաւ Թեան, բանաւորութեան և անպտղութեանը համար, Թագաւ ետ Աստուած Ասորեստանեայց առնել զնա գերի ի Բաբելոն ի քսան և երկրորդ տարի թագաւորութեան նորա, հաւանականապէս առ Ասորեստանի արքայն Ասարհատանի։ Բայց չեն, ի Բաբելոն, այնպես խնամարկեցաւ զանձն, որ Աստուած չարժեց զԱսորեստանեայս միւսանգամ հատուցանել զնա յաթոռ իւր իբրև հպատակաւոր։ և այնուհետև Մանասէ ջանաց ուղղել չարիքը զոր գործած էր առաջ։ Իւր նախկին կուռքերը և

Digitized by Google

վհուկները վերցուց, և ի հոգևոր և մարմնաւոր օգուտս թագաւորութեան իւրոյ շատ նոր կարգեր հաստատեց. նորոգեց նրուաղէմի ամրութիւնները, նոր մուտ մը պատեցով պարսպաւորեալ մինչև, և զՈփէլ յարևելից հարաւայ, և զօրացուց ցուդայի պարսպաւոր քաղաքները։ ցետ երկար թագաւորութեան որ երկայնագոյն էր քան այլ թագաւորաց ցուդայ, մեռաւ խաղաղութեամբ և թաղուեցաւ յՀերուսաղէմ, Դ Թագ. ԻԱ. Բ Մնաց. Լ Գ։

Մանէ, Բոնել է. թեկնել, կլսել է. փաթսիճ, բռնակել է. գաղդեսբէն բառերը որ հետևիլ գրուեցան յորմէ, մինչ Բաղատասար ամբարիշտ խնջոյքը կաւ առար, և կը նշանակէին անոր տան մեռանելուն պատուհասը, Դան. Ե։ գաղդեայքն առատագործեր չկրցան կարդալ այն գիրը, թերևս վասն զի գրուածի էին հին երբեմնական նշանագրօք, և եթէ կարդալ ըլլային ևս կարգալ, պիտի չկրնային մեկնել իմաստը որ չտարագուշտկ էր։ Սակայն Դանիէլ առատագործաւորը հանճարով հաճկեցաւ և իշխեց բանել համաձայնակ այն գրոյն ահաւոր իմաստը, և ի նմին գիշերի կատարուեցաւ Դանիէլի խօսքը։ Ո՛րչափ ամբարտաւանն գլուխներու վրայ, շատ անգամ իրենց ամբարշտութեան և շռայլատութեան մէջ, ձեռքը որ անոնց անցեալ պատմութիւնը գրածէ կը գրէ անոնց վերահասս կորուստը։

Մանուէ, հանդիպ, բնիկ Սարասացի, ի ցեղէն Դանայ, և հայր Սամփսոնի, Դատ. ԺԳ. 13. ԺԶ. 31։ Մանուէի արդարի ծննդեան և քաջագործութիւններուն կանխասացութեան մէջ կը տեսնենք ուխտին Հրեշտակը որ երևցաւ Աբրահամու, Գեդէոնի և այլոց, և որ ոչ կը դիմէհ երբէք և ոչ կը քննայ, այլ կը հակէ իւր զրկեալ ժողովրդեան վրայ։ Այսպէս երևցաւ նաև ցակոբայ, և չուզեց բանել իւր խորհրդատար անուանը, Ծննդ. Լ. 29. Դատ. ԺԳ. 18. Եսա. Թ. 6. Ղուկ. ԺԳ. 34։

Մանթագոր, Երբայեցերէն՝ Տոփոխ, Ծննդ. Լ. 14–16. Երգ. Ը. 13, տունկ ինչ որուն կ'ընծայուէր, հաւանականապէս առանց հիման, զամոլ կանոչս որդեծին ընձելու զօրութիւնը։ Չին Թարգմանութեանց չստեղծաւ նայելով, կը թուի լինել Լինդէն Ապրոթ Մանթրաւրա կոչուած տունկը որ մորմի (պէլլատոնայի) տեսակէն է, ճանկնդեղի նման տերևաւորով, ոսպնուկ և կարմրագոյն ծաղկօք, և անուշահոտ, դեղին խնձորներով, և կը հասնի մօտիտ ամէն մինչև Յուլիս։ Բայց այս կարծիքը հաստատուած չէ։

Մառճ, քաղաք ի ծայր լեռնային մասին ցուդայ, ցեղ. ԺԵ. 55, որոյ մօտ կը բնակեր Նաբալ և ուր ապրստամբեցաւ Դաւթի յԵրեսաց Սաւղայ, Ա Թագ. ԻԹ. 24, 25. ԻԵ. 2։ Ըստ Բոպիհոնի Մասն է այժմու Մային կոչուած սաւերակոտ տեղին, եօթն մղոն ի հարաւ կոյս յարևելից Քերբրոնի։

Մառճացիք, Աբրահամի ցեղ, Բ Մնաց. ԻՋ. 7, որ կը յիշուի Ամասց դեհացուց և Իթրայելի ուրիշ Թշնամիներուն հետ։ Աստոց բնակութիւնը կը թուի թէ էր մօտ ի տեղին ուսանելու Մասան, գրեթէ յարևելից պետրայի (Վ. Իսի), ի վերայ ճանապարհին ուխտաւորաց Դամասկոսէ ի Մէքքա։ Ոզիա յաղթեց Մասնացւոց։

Մառօճ։ "Մառօնի ջուրը„ ցեղ. ԺԱ. 5, կամ ծովակ Սեմեքոնի, ցորդանանէ կազմուած երբեմն ծովակաց հիւսիսայինը։ Ի ի հարաւային մասին հովտին զոր կազմեն երկոքին ճիւղք Հերմոնի։ Ծովակը կը կոչուի հիմա, քամ անուան հովտին, ծովակ Հուլէհի։ Բուն ծովակը երկայն է չորս կամ հինգ մղոն, և թերևս չորս

Digitized by Google

ՅՈՎԱԿ ՄԱՌՕՆԻ, ՀԱՆԴԵՐՁ ՀԵՐՄՈՆ ԼԵՐԱՄԲ Ի ՀԵՌՈՒՆ

մղոն լայն, և կ'անձկանայ գեպ ի հարաւ։ Ի ծանծաղ և ատակաւորբ, և մեծ մասը ծածկուած է ջրային ան կոք։ Հազարաւոր ջրային թռչունք կը խաղան ծովակին երեսը, և ծովակն ունի առատ ձուկ։ Հիւսիսային կողմն է Հաւլէհի գաւառը որ է տասփարակ, իբր վեց կամ աւելի մղոն երկայնութեամբ։ Այս տափարակին վերին ծայրը կը միանայ երկը գետակներն յորոց կը կազմուի Յորդանան։ Յարևմտից Յորդանանու ի վեր քան զծովակն, կայ ճանապհն որ կ'երթայ գեպ ի հիւսիս մինչև ի խառնուրդն երից գետակաց, և անդր ևս, մինչ յարևելեան կողման երկիրը մշակուած է գրեթէ մինչև ծովակը։ Տափարակին արգաւառ պտղաբեր է, բարիքներ յոյժ։ Ամէն տեսակ արմտիք կու գան յատուկ դիպուն երկամբ, և արժանի է Դանայ ցեղին լրատուներուն գովեստին. "երկիրը տեսանք, և ահա շատ ազէկ է . . . անանկ տեղ մըն է՝ որ հոն երկրի վրայ եղող բաներուն մեկը պակաս չէ ,, Դատ. ԺԸ. 9, 10։ Հողը կը բաղկանայ հեզեզային նիւթերէ, և երկրին մեկ մասը կը թաւի ողողեալ ջուրերէ ի գարնան։ Այսպէս էլ Հաւլէհի ծովակը և հովիտը են ամբաստ մէջերանոց, և հանդերձ ձեռքը Հերմոնի կը մնատակարարեն յատմբրային ջուր ցորդանանու։ Այս ծովակին մօտ ցեղու յաղթեց Գեդեոն հիւսիսային մասին թագաւորաց, ցես. ԺԱ. 1–8։

Մասիա, փիտոնոց, 1. քաղաք ի Գաղատիա, Ովս. Ե. 1, այսպէս կոչուած ի կարկաւէն զոր կանգնեցին ցակոբ և Լաբան, Ընդդ. Լև. 49։ Ըստ ոմանց այն տեղն էր որ կը յիշուի ի պատմութեան ցեփթայեայ, Դատ. ժ. 17. ԺԱ. 11, 29, 34։

2. Քաղաք Բենիամինի, ժողովատեղի ցեղից Իսրայէլի առ գատաստանբզք, ցես. ԺԸ. 26. Դատ. Ի. 1, 3. Իև. 1։ Հոս կը գտնէր և կը գատէր Սամուէլ, և հոս ծանուցաւ Սաուղայ թէ պիտի թագաւորէր, Ա Թագ. Է. 5–16. ժ. 17։ Աստ ամբաստաւ ոչ քաղաքն իբրև պատասխ ընդդէմ Իսրայէլի, Գ Թագ. ԺԲ. 22, և էր հնոտ կուսակալի առ Նաբուզադոնոսորա, Երեմ. Խ. 6, խակ յետ գերութեան նորէն առնաւեցաւ, Ննեմ. Գ. 19։ Անուանէն յայտնի է թէ քաղքին տեղը բարձր էր, և էր մօտ ի Ռամովթ, ուստի Բազինեան նոյն կը համարի զՄասպա ընդ տեղւոյն որ այժմ կոչի Նեպի Սամուէլ,

Digitized by Google

չորս կամ հինգ մղոն դէպ ի հիւսիս արեւմտեան հիւսիսոյ երուսաղէմ։

3. Քաղաքը ի գաշտին Ցուդայի, Ցես. ԺԵ. 38։

4. Հավիտ մնաս ի հերման լեառն, դէպ ի Միդիան, Ցես. ԺԱ. 3, 8։

Մատաթիա, պոլսէ Տիառն, մին յաշակերտաց որ շրջիցան ընդ Փրկչին ի սկզբանէ եղեալ նորա մինչև ի համբարձմանն նորին, Գործ. Ա. 21–26, և յետ համբարձմանն Քրիստոսի ընտրեցաւ լինել մին յառաքելոցանից։ Մատաթիայի վասն չունինք ուրիշ տեղեկութիւն։

Մատաճի, օղ ի զարդ ականջաց, ապրանից, արուեստից, բազկաց կամ մատանեաց։ Մատանեայ կամ օղի հնութիւնն յայտնի է ի Սուրբ Գրոց և յարտաքին մատենագրաց։ Երբ փարաւոն կատարեալ թիւնը յանձնեց Յովսեփայ, հանելով մատանին իւր մատենէն տուաւ անոր, Ծննդ. ԽԱ. 42։ Ցես յաղթութեանն ի վերայ Մադիամու, Իսրայելացիք մատուցին

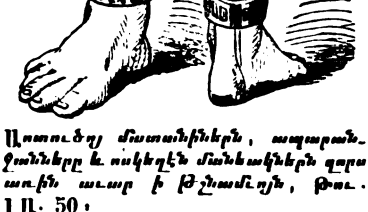

Ականաւոր մատանիներն, ապարանջանները և ոսկեղէն մանեակներն զոր տուին աստր ի շինամուխն, Թուա. Լև. 50։

Իսրայելացի կանայք կը կրէին օղ ոչ միայն ի մատանին, այլև ի ականջս և յականջի, և ի պճղունս ոսկի։ Տես Ապարանջան։ Յակոբոս

հայրատութեան և պատուոյ նշան կը համարուի ոսկեղէն մատանին ի մատանին, Ցակ. Բ. 2։ Ի դատնալ սանուտակ որդւոյն, Յոսէր հրամայեց հագցունել անոր պատմուճան գեղեցիկ, և մատանի գնել մատը, Ղուկ. ԺԵ. 22։

Մատանին կը գործածուէր մանաւանդ իբրև կնիք տու ի կնքել նամակ, և Սուրբ Գիրք ընդ հանրապէս զմատանին կը համարի մանաւանդ տեսակեան թագաւորաց և մեծամեծաց, ինչպէս եգիպտոսի թագաւորին, Ցոսեփ, Ա. քաղաս., Ցեզաբելոյ, Ա. տուէրսի թագաւորին, անոր սերելոյն Յամանայ, Մուրթքէի, Դարեհի մարքայի և այլոց, Գ Թագ. ԻԱ. 8. եսթ. Գ. 10. երեմ. ԻԲ. 24. Դան. Զ. 17։ Ա. յիշատակաց հրամայականները և ուրիշ հրամաններ կը կնքուէին անանց մատանեաւ իբրև կնքով, և այս դրոշմը որպէս թէ կը վաւերացընէր այն գրուածները։

Մատթեա, պոլսէ, առաքեալ և աւետարանիչ, էր որդի Ալփեայ, ի ծնէ Գալիլեացի, կրօնիւք Հրեայ, արուեստիս մաքսատաւ, Մատթ. Թ. 9. ժ. 3. Ղուկ. Զ. 15։ Մին աւե-

Digitized by Google

տարբերիչք կը կոչեն զնա լեզ Ղեւի, որ անոր երբայեցերէն անունն էր, Մարկ. Բ. 14. Ղուկ. Ե. 27. բայց ինչ կը կոչէ զինք միշտ Մատթէոս, որ թերեւս անոր մաքսատուրեւթեան կամ հարկահանութեան ժամանակի անունն էր։ Մատթէոս չի ծածկեր իւր նախկին արուեստը. այսպէս կը բարձրացնէ Աստուծոյ շնորհքը որ հանեց զնա ի պաշտօն առաքելութեան։ Մատթէի ասվորական քնակութիւնն էր կափառնայում, և մաքսատուրեւթեան տեղն էր հաւանականապէս ծովեզրի ճամբուն վրայ, մօտ ի ծովը Տիբերիոյ։ Հոն, մինչ իւր պաշտօնին վրայ էր, կանչուեցաւ ի Քհստոս երթալ անոր ետևէն, Մատթ. Թ. 9. Մարկ. Բ. 14։

Հաւանական է թէ Մատթէոս արդէն ծանօթ էր Տրայենց և վարդապետութենէն Քհստոսի։

Մատթեոսի, աւետարան քատ։ Տես Աւետարան։

Մատուռակ, Ննդ. Խ. 1, 13. Ղեւիմ. Ա. 11։ Աւազ պաշտօնեայ տանն Թագաւորաց։ Մատուռակին գործն էր լնուլ և մատուցանել բաժակը թագաւորին։ Մատուռակապետ կը կոչուէր մատուռակաց գլուխը կամ վերակացուն, Ննդ. Խ. 2։

Մաք, չափ հեղուկներոց որ կը տանէր իբր 30 քոշ և 384 տրամ։ Գինին զոր ըրաւ Քհստոս Տրայենց ի կանա Գալիլեացւոց արդարև շատ էր, բայց հարբեցողներն ալ շատ էին, և թերեւս հարբանիքը տեւեց ամբողջ օրհնեակ մը, Դատ. Ժ. 12. և թերեւս ի լուր Տրայենց մեծ բազմութիւն եկաւ Տոն ճաշակել Տրաշալի գինիին։

Մաթախ, միջատ թեւաւոր շատ տեսակներ որ շատ տեսակներ ունի, և մեծ հարուածի էր յարեւելս հին ատենը, ինչպես նաև հիմա։ Տասն այլևայլ երբայեցերէն անուններ կան ի Սուրբ Գիրս միջատներու այս սեռին համար, բայց ամենք հաւանականապէս տարբեր տեսակներու անուն են, կամ միևնոյն տեսակին այլևայլ ձեւերուն։ Ըստ Սուրբ Գրոց մնարախի ամենամեր գունդերն ըստ Տրամանին Աստուծոյ կը թռչին և կ'երթան, և են ի պատիժ ազգաց մեղուցելոց,

Բ Օր. ԻԸ. 38–42. Գ Թագ. Ը. 37. Բ Մնաց. Զ. 28։ Եգիպտացւոց հարուածներուն մին էր մնարախ։ Մարախը ծածկեց բոլոր երկիրն այնպէս որ անցաւ գետինը, և ամէն կանաչ խոտ և գալարի տպատեցան, ինչպէս ծառից պտուղները որ կարկտէն ճեռացած էին, Ել. Ժ. 4–19։ Բայց այս միջատին մանաւանդ նկարագիրը և անոր ապրելակերպը կը տեսնուի մանաւանդ առ Յովելեայ, Բ. 3–10, քան այլուր ի Սուրբ Գիրս։ Յովելեայ այս նկարագիրն է արտաքին բոլոր մնարգարէական նկարագրութեանց մէջ երևելին, և ոչ միայն մանրամասնութիւն, այլև Թշնամւոց, որոց կարապետ էին մնարախք, տեսքովն և ապականութիւնը կը ցուցնէ ազգս կերպով և ճշդիւ։ Այս նկարագիրը կարդացողը կը տեսնէ որպէս Թէ յայտ յանդիման այն ազգսնիչ բանակին ասկեղ չուն, և անոր ահռելուլի արդիւնքը որ է համատատած ամայութիւն։ Գէտք չէ մտածել նաև նաև որ, Յովելեայ Ա. գլխոյն ի համարին մէջ յիշուած չորս տեսակ միջատք, խաւաբիճ, մնարախ, ջրաւազ և գրասիճ, ըստ Երբայեցւոց ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ մնարախ այլևայլ կերպարանք, ասնանք Թերեւս անթիւ։ Շատ և մորիւրի հետեւեալ կատարները, զորս նաև Նիեռ, Պուզըտատան և ուրիշ ճանապարհորդք կը հաստատեն, կրնան Թերեւս իրենց մեկնութիւն ծառայել Սուրբ Գրոց վերոյիշեալ հատուածին և նմանեաց։

Շատ կ'ըսէ, "Մարախք զորս ես տեսայ՝ մեծ էին քան մեր հասատրակ մնարախք, և ունէին Թեւեր սեւ բծաբծրով, իսկ որունք նոցա և մնարմին էին

Digitized by Google

բաց գիշնագոյն։ Ասոնք նախ կ'երե-
ւին ի վերջ կղզւոյ մարտի, և կու գան
երբեմն հարաւային հողմով։ Ի մէջ
ապրիլ ամսոյ այնպէս կը բազմանան
որ օրուան տաքութն կ'ելլեն յօգտս ե-
բամովին, կը թաւչին իրրև զամպս,
մինչև, քան բանին ցովելեայ, մթա-
ցուցանել արևը։ Երբ հողը այնպէս
առատակի է որ գունդ գունդ մարտա-
ներ իրարու հանուի կը խուճապեն կամ
իրար կը խառնուին, կը տեսանուի
սահմանագծուին նմանութիւնը, "Ա-
բրահամ ապա թօթափուեցաւ,, Սահմ. ՃԹ.
23։ Մայիսի մէջ այս գունդերը տա-
կաւ կը քաշուէին ի Մէդիճոհ և յայլ
մերձակայ դաշտս ուր կ'ածէին զձուս
իւրեանց։ Ա.յն ինչ կը թափէին,
այսինքն կ'ոգևորէին ձուք, ամբաս
բազմութիւն ձագուց պարս գործե-
լով, մղանի ուխերորդ մասին մի-
ծութեամբ իրր երկայնաձև կամ
քառակուսւոյ հոծ մարմին մը կ'ուղ-
ղուէին գէպ ի ծովը։ բան չէին թո-
ղուր իրենց առջև։ ինչ որ գոլար և
հիւթեղ էր կ'ուտէին, ոչ միայն ման-
րախոտ բանջարք, այլ և այգիս, թզե-
նիս, նռնենիս, արմաւենիս, խնձո-
րենիս, և գամնոյն ծառ գաշտի,
ցովել։ Ա։ 12, և կ'ընդհէին զայս, պա-
հելով իրենց կարգն իրրև բանակ
ճակատամարտող, եղլելով ծառեր կամ
պատերն ի վեր որոց կը պատահէին
իրենց ճամբուն վրայ, նաև մոռնելով
առուներ և անձեակներ քան օրինակի
գազոց։ Բնակիչք անոնց առաջն առ-
նելու համար կը բանային իրենց գաշ-
տերնուն և պատրաստներուն մէջ փոսեր
և խրամներ, զոր կը լնուին ջրով, և
կամ կը դիզէին չեղ չեղ մուցասա,
խազան կամ ասցին նմանի դիւ բոյրերաց
նիւթեր, որոց կրակ տալով կը
փառկեցնէին, երբ կը մօտենային մար-
բաքը։ Բայց ի զուր էր այս ամենայն,
քանզի խրամներն կը լեցուէին տրագ
տրագ, և խարոյկներէն կը մարէին զի-
բար հրոզ խառն բազմութենէն,
մինչ ճակատը կը յառաջանար անվե-
հեր ի վառանգէն, և հասածքը կու գար
այնպէս տոգնած որ ընդկրկել զայն
գրեթէ անհնար էր։ Յետ միոյ կամ
երկուց տարւոյ ի չոլ անկանելով ա-
ռաջին խմբին, նոր խուժմբեր հասնե-
լով ի ձուոյ, կ'ելլէին ճռաքաղ առա-
ջինները ուտելէն, կրծել ծառերուն
կեզևները և մաստոյ ճիւղերը որ
պրծած էին առաջինն որկորտանաք-
ներն կտրատանելով միայն իրենց պը-
տուղները և տերևները։ Յիրաւի կը
նմանցնէ զնոսա մարգարէն մեծ բա-
նակներու, և կը յաւելու թէ երկիրն
էր իրրև զդրախտ առաջի նոցա, և
իրրև անապատ ամայի յետոյ նոցա։"

Մարիէր կ'ըսէ, "Յունիսի 14 ին,
մինչ գիւղ կը նստէինք մեր վրանին-
բան տակ զմիջօրէին, լսեցինք ան-
սովոր ձայն մը, հեռուէն եկող առա-
տակ հողմոյ նման։ Վեր նայելով
տեսանք ահագին ամպ մը, տեղ տեղ
փետեկեալ կիսով չափ, ուրիշ մաս-
երը բոլորովին սև, որ կը տարածե-
ւէին օդին մէջ, և երբեք երբեք կը
խաւարեցնէր նաև արևը։ Շուտով
հասկցանք թէ մարախ էր, որ խմո-
վին կ'իյնար մեր վրայ։ Մարախներն
էին կոփր, մինչև թուել ինձ տե-
սանել այն շատագոյն առատակիչ մա-
րախը որ էր մին հարուածոց նիւթա-
ւոսի։ Իսկոյն պարտիզպանք և հո-
գագործք սկսան բարձրաձայն գոչել
թշլ չտալու համար անոնց իջնել
վար։ Կարծես թէ կը չուէին միով
բնական ազդմամբ, և կը շարժէին
իրրև մի մարմին, որ կը թաւէր ուղ-
ղակի և վարելաչ հասարակաց ա-
ռաջնորդէ մը, ցովել։ Բ. 7։"

Մարախը "մաքուր„ անասուն էր
Հրէից համար, Ղևտ. ԺԱ. 22, ուս-
տի և էր ուտելի։ Մատթ. Գ. 4,
կ'ըսուի Յովհաննու Մկրտչի համար
թէ "անոր կերակուրն էր մարախ և
վայրենի մեղր։„ Մարախք գեռ կ'ու-
տուին յարևելս, և քան ամենց շատ
համով են, թէպէտ քնգհանրապէս ոգ-
քատաց կերակուր է։ Նիկոլը
կ'ըսէ, "Մարախք կը բերուին ի վա-
ճառս տոգոնաս։ Աւրարիայ բոլոր գո-
գաքաղքները, Պասքէլմանաւէլ մինչև ի
Պասրա։ Սուամբա լեռը տեսայ Ա-
բաբացւոց մը որ ժողոված էր այս մի-
ջատներէն պարկով լեցուն։ Մարախք
կը պատրաստուին ի կերակուր այլև-
այլ եղանակաւ։ Եգիպտոս Աբրահա-
յիէ մը խնդրեցինք մեր տակէն ուտել
մարախ. մարդն իսկոյն կրակի վրայ
դրաւ քանի մը չոր, և կերաւ կի-
սախորով. ուսւ բնիկներն և գլխէն բրա-

Digitized by Google

նելով կ'ուտեր ի մի կուռ։ Երբ Աբրահամիք շատ մարթոյ կ'ունենային, կը խորովէին կամ կը չորցունէին զանոնք ի թոնիրի, կամ՝ կը խաշէին և կ'ուտէին թաթխելով յաղ։ Մարթոյն Աբրահամիք կը խաշէին մանաւանդ երբը, և ապա կը չորցունէին ի տանիս։ Կողով կողով կը դրուէին մարթիք շուկաներու մէջ ի վաճառս։„

Պուքքհարտ նղնպէտ կը պատմէ. "Պետունիք կ'ուտեն մարթոյ, զոր կը քաղեն մեծ բազմութեամբ ի սկիզբն ապրիլ ամսոյ, երբ դեռ բրնձի չունին։ Յետ խորովելոյ ապակաւ ինչ երկարաձգէն տապակներու վրայ ուր կ'եփի հաց, կը չորցունէն յարեւու, և ապա կը լեցունեն մեծամեծ պարկերու մէջ քիչ մը ազ խառնելով։„

Ի ցայտնութեան, թ. 7–10, ահաւոր նկարագիր մը կայ խորհրդոց, ուր մարթիք են նմանի պատերազմական ձիերու, գիսաւոր իբրև վկայ նայո, այլովքն հանդերձ։ Աննպատակ Աբրահամիք մը, և աւրիշ Պաղատացի Աբրահամիք մը նոյն նմանութիւնը լսեց Ղիպուր։ Ասոնք մարթոյին գլուխը կը նմանցնէին ձիոյ գլխոյ, յանձքը՝ լանջից առիւծու, ոտուքները՝ ասից ուղտու, մարմինն՝ օձի մարմնոյ, պոչը՝ կարճի պոչին, բոզկուկները, երեք չէմ սխալիր, կուսի մը խոզոպինդրուն, այսպէս նաև աւրիշ մասերը։ Ղ. Իսալացիք մարթոյը կը կոչեն ձիուկ, և Գերմանացիք՝ ձի խոտոյ։

Մարգարէ կը նշանակէր, մանաւանդ ի սեռասութեան Հին Կտակարանին, այլ Առաւածոյ, միանգամայն առաւածազգեցիկ ի պատմել գանխաւ զպատգային և գաղտնի դէպքեր գուշակել։ Մարգարէք կը յայտնէին նաև Առաւածոյ կամքը հասարակ գիպաց և պարտաց վերաբերեալ, և էին պատգամաւորք ներատ մարդկի։ Բայց այս բառը կը գործածուի երբեմն աւելի ընդարձակ մտօք, զորօրինակ, Ահարան էր մարգարէ Մովսիսի, Նլ. Ը. 1, այսինքն միջնորդ ծանուցանելոյ առ ժողովուրդն պատգամները զոր Մովսես կ'ընդունէր Առաւածմէ։ Նղնպէտ սրբազան երաժշտաց համար կ'ըսուէր թէ կը մարգարէանային, և Մ Նաց. իե. 1. և Գ օղ. 10, քան տաղերու հեղինակաց, զԱրատոս պէտս հեթանոս, կ'անուանէի "իրենց բուն մարգարէն„ Տէս Ա. 12։ Գիրքը չի խզճեր մարգարէ անուանք տալ նաև խաբեբայից, թէպէտ ատոնք առուբեամբ կը պարծէին ունենալ աստուածային ազգեցութիւն։ Որովհետև ճշմարիտ մարգարէք, երբ լցուած էին Առաւածոյ Հոգւոյն ազդեցութեամբ, երբեմն կ'ունենային սաստիկ յուզմունք, այնպէս յուզմուն նման շարժմունք ի գիտաց կը կոչուէր նղնպէտ մարգարէութիւն։ Սաւուղի համար ար կը տագնապէր գիւէ մը՝ կ'ըսուի թէ "ատոր մէջ մարգարէութիւն բրաւ։„ Ա Թագ. ԺԸ. 10։ Նոր կտակարանին "մարգարէք„ էին կարգ մը մարդիկ որ հրաշալի պարգեւներ ունէին, և էին երկրորդ զնի առաքելոց։ Կ'երեւի թէ ատոնք կը յայտնէին աստուածային ազդեցութեամբ ապագայ դէպքեր և Հոգւոյն Սրբոյ կարգերն իրենք պատգամ Առաւածոյ։ Տէս Ա կորնթ. ԺԱ. 4, 5. ԺԴ. 1, 31, և այլուր։ Աւետիս կ'ըսուի ի Գործս առաքելոց, ԺԳ. 1, թէ ցնծագաս և շնորհս մարգարէք էին, թէ կային յիսկզբանէ Աւետարանչաց մարգարէք առմանք և վարդապետք, այսինքն որ ուսուցչի պաշտօն ունէին։ Առաւած դրած էր յեկեղեցւոյ, նախ առաքեալներ, ապա մարգարէներ, Ա կոր. ԺԲ. 28։ Տէս և Եփես. Բ. 20. ցայտ. ԺԸ 20. Գործ. ԻԱ. 9։

Հին կտակարանին մարգարէք էին մանաւանդ պատգամաւորք Եհովայի, զոր կը յարուցանէր Առաւած և կը դրկէր ի Հարկի, մարգոց պարտքը ծանուցանել, Հանգիստ թէ մեղաւոր են, կոչել յապաշխարութիւն և յուղղութիւն, թագաւորները հրամանգել, և հրամայարկել Առաւածոյ գատաստանները մարդոց գէմ, Դ Թագ. ԺԲ. 13. Եզեմ. Իե. 4։ Մարգարէք կ'ուձէին քահանայից և Ղեւտացւոց կրթել Առաւածոյ ժողովուրդն ի հաւատոյս, մանաւանդ Իսրայելի թագաւորութեան մէջ, ուր պահան էին ճշմարիտ քահանայք Առաւածոյ, Դ Թագ. Դ. 23։ Մարգարէք նաև գործակից էին թագա-

Digitized by Google

ւորաց հաստարակաց գործոց մէջ բա-
րեպաշտութիւն և առաքինութիւն
ծաղկեցնելոյ։ Մարգարէք էին խո-
նարհ, հաւատարիմ, անձնուրաց և
անվեհեր մարդիկ, Դ Թագ. Ա. 8.
Զաք. ժԳ. 4. Մատթ. Գ. 4, կենաց
հեշտութիւններէն և զեղխութենէն
հեռու, Դ Թագ. Ե. 15, յամառ հա-
լածեալ և ապտակեալ, Մատթ. ԻԳ.
34–37. Երր. ԺԱ. 32–38. Յակ. Ե. 10.
բայց ունէին հզօր ազդեցութիւն իրենք
վկայք Աստուծոյ։ Ովսանք ի հոգւոյն
գոչուած էին յարօրոյ և ի հատից, Դ
Թագ. ԺԹ. 20. Ամովս. Ի. 14. Զաք.
ՃԳ. 5։ կայսին նման "մարգարէից
գոլոցներ,„ որ կը յիշուին նախ ան-
Ամանուելիս, ի Գաղատաս, ի Նազատ.
ի Բեթէլ, ի Գազգազա և Յերիքով,
ուր պատանիք կը կրթուէին ի կրօնս
և կը պատրաստուէին առաջնորդ ըլ-
լալ ի կրօնակ-ան պաշտաման, Ա
Թագ. Ժ. 5. ԺԹ. 20. Դ Թագ. Բ
3. Դ. 38։ "Մարգարէից որդիներէն„
շատերը կրթուելով այն գոլոցներուն
մէջ եղան ոչ միայն կրօնից վարդա-
պետս, այլև ներշնչեալ մարգարէներ։
Ամովս իր մարգարէութեան համար
կ'ըսէ թէ տարաբաղ կոչուած էր, Ա-
մովս. Է. 14, 15։ Սուրբ Գրոց մէջ
կը յիշուին նաև մարգարէ կանայք,
ինչպէս Մարիամ, Դեբովրա և Ողդա.
և ի Նր կոչուածնի՝ Աննա, եղի-
սաբեթ և Մարիամ։ Զարձքեր գրա-
ւորը փիլիպպոսի կը թուի թէ ժա-
մանակ մը ունեցան մարգարէական
ոգի։

Մարգարէք պատգամ կ'ընդունէին
Աստուծմէ երբեմն ի տեսլեան, յա-
նուրջս և յերազի։ Բացատրէ թուա.
ԻԴ. 2–16. ցավել. Բ. 28. Գործ. ժ. 11,
12. ցայտ. Ա. 10–20։ Այս յայտնու-
թեանց առեն երբեմն կը տեսնուէր
Աստուծոյ ներկայութիւնը. երբեմն
ևս Հոգին Սուրբ կ'ազդէր միայն մար-
գարէից մտքին։ Գաղափարը նոցա
կ'ազդուէին թագաւորաց, իշխա-
նաց, քահանայից որոց ամենատանգ
կը վերաբերէին այն պատգամք. կ'ու-
զուէին նաև ժողովրդեան, գրով
կամ բանիւ բերանով և տրապատ-
կաւ, յանձամբ հրաշքիւք, կամ խոր-
հրդաւոր նշաններով որոց նպատակն
էր պատգամները մեկնել և ազգաս-

գործել, նո. Ի. երեմ. Ի. 2. ժԹ.
եզեկ. Գ. 10։

Չին կոտակարանին մէջ կան ներ-
չնչեալ գրուածք վերստաւան Հրեայ
մարգարէից, որոց չորք են եսայի,
երեմիա, եզեկիէլ և Դանիէլ, որ
կը կոչուին մեծ մարգարէք, մնաց-
եալ երկոտասանք՝ փոքր մարգարէ-
ներ են։ Մարգարէից ճշմարիտ ժա-
մանակագրական կարգին գալով,
տարբեր կարծիք կան։ Վ. որը յա-
ւաճած կարգը նախամեծար է քան ո-
մանց, մինչ ալք, գէթ փոքր մար-
գարէից հասնար, ճշդագոյն կը հա-
մարուին երբոյեցիներէն Աստուածաշուն-
չին կարգը, որ մեր հաստարակ թարգ-
մանութեան կարգն է։ Մանր տե-
ղեկութեան համար տես իւրաքան-
չիւր մարգարէի անուան ալբուբենա-
կան կարգին մէջ։

1. ցՅովհան, Իսրայելի թագաւորին
ցԵրոբովամայ Բ ի ժամանակ որ կը
սկսի 825 ին նախ քան զՔր. ։ կամ
Թեղեա առ. ցՅովասաս, նախորդաս
ցԵրոբովամայ։

2. ցՅովէլ, առ. Ողեսիս, տարբերս
ցաւգայ, իբր 800 ին նախ քան զՔր.,
սկսաւ մարգարէանալ յառաջ քան
զԱմովս և զՈվսէէ.։

3. Ամովս, առ. Ողեսիայ, տարբերս
ցաւգայ, և Իսրայելի թագաւորին
ցԵրոբովամայ Բ ի վերջին տարիներն,
իբր 787 ին նախ քան զՔր.։

4. Ովսէէ, յաջորդս Ողեսիայ, ցո-
վաքամայ, Աքազու և եզեկիայի
թագաւորաց ցաւգայ, և ցԵրոբովա-
մայ Բ.ի և յաջորդաց նորա, թա-
գաւորացաց Իսրայելի, իբր 785 էն մին-
չեւ 725 նախ քան զՔր.։

5. Եսայի, մերձ ի մահն Ողեսիայ,
տարբերս ցաւգայ, և ի սկզբան թա-
գաւորութեան ցՅովաթամայ, 758 էն
նախ քան զՔր., մինչև ի թագաւո-
րութիւնն Մանասէի, 697 նախ քան
զՔր.։

6. Միքիա, յաջորդս ցՅովաթամայ,
Աքազու և եզեկիայի, թագաւորաց
ցաւգայ։ Յովաթամ սկսաւ թագա-
ւորել 758 ին նախ քան զՔր., և ե-
զեկիա մեռաւ 697 ին։ Այսպէս Մի-
քիա ժամանակակից էր եսայեայ։

7. Նաւում, ի վերջին սաւսաւ թա-
գաւորութեան եզեկիայի, և յետ

Digitized by Google

աբշալամեաց Սենեքերիմայ, ի մէջ 710 ին և 700 ին նախ քան զԲր.։

8. Սոփոնիա, իսկ և իսկ յետ Թաղաւորելոյն Յովսիայ, և յառաջ քան զալաւրն Ղինուէէի, իբր 630 ին նախ քան զԲր.։

9. Երեմիա, Յուդայի Թագաւորին Յովսիայ երկրաշատանեբորդ տարին, 628 ին նախ քան զԲր.։ Երեմիա մնրգսարեացաւ յաւուրս Սեզոմայ, Յովակիմայ, Յեքոնիայ և Սեդեկիայ, մինչև յառաջմի Երուսաղէմի գերազդեցիներէն, 588 ին նախ քան զԲր.։ Նր կարճաւի Թէ մեռաւ երկու տարի ետքը Եզեքիասու։

10. Ամբակում, Յուդայի երկիրը, մեռ ի սկիզբն Թագաւորութեան Յովակիմայ, իբր 610 ին նախ քան զԲր., և յառաջ քան զգալուստն Նաբուգոդոնոսորայ։

11. Աբդիու, մեռ յանկամն և ի գերութիւն Երուսաղէմի, 588 ին նախ քան զԲր., և յառաջ քան զառաջին յոթիւն Եզեկիայ։

12. Եզեկիել, որ տարաւեցաւ գերի ի Բաբելոն, Յուդայի Թագաւորին Յեքոնիայի հետ, 598 ին նախ քան զԲր.։ Սկսաւ մարգարեանալ իբր 590 ին նախ քան զԲր., և շարունակեց ետ Նաբուգոդոնոսորաս, մինչև չորեքտասաներորդ տարին յետ վերջին գերութեան Երուսաղէմի որ եղաւ 588 ին նախ քան զԲր.։

13. Դանիէլ, գեռ մանուկ՝ տարաւեցաւ գաղդէացւոց երկիրը, 606 ին նախ քան զԲր., այն է Յուդայի Թագաւորին Յովակիմայ չորրորդ տարին։ Մարգարեացաւ ի Բաբելոն մինչև գերութեան վերջը, և հաւանաբար կանոնական գաղթեցաւ 534 ին նախ քան զԲր.։

14. Անգէ, գարձաւ գերութենէն 536 ին նախ քան զԲր., և մարգարեացաւ Դարեհի Վշտասպեայ երկրորդ տարին, 520 ին նախ քան զԲր.։

15. Զաքարիա, մարգարէացաւ Յուդայի երկիրը, միևնոյն ժամանակ ընդ Անգէի, 520 ին նախ քան զԲր., և Թաւի Թէ շարունակեց յետ նորա։

16. Մաղաքիա, կր կարծուի Թէ մարգարէացաւ իբր 416 ին նախ քան զԲր., ի վերջ կայս վարչութեան Նեեմիայի յերուսաղէմ։

Փրկաւաս, սրսուն կը վկայեն բոլոր մարգարէք, Ղուկ. Իփ. 27, 44. Գործ. ժ. 43. Ա Պետր. Ա. 10, 11, իր եկեղեցւոյն գերագոյն ՄԱՐԳԱՐԷՆ է ամէն դարու մէջ, Բ Օր. ԺԸ. 15–18. Գործ. Գ. 22–24, և կը յայտնէ անոնց իւր ծառանեբութեան միջոցաւ, անձամբ և իւր Հոգւովը, ինչ որ գիտենք Աստուծոյ և անմահութեան վրայ։

Մարգարէութիւն, կանխատեսութեան ապագայ գիպուց, աստուածաշնչին ազդեցութեամբ։ Մարգարէութիւնը շատ տարբեր է հանճարեղ և յաղթական գուշակութենէ ապագային, և անորոշ և երկիմի պատգամէ՝ առանց ապագի նշանակութեան ձշմարիտ մարգարէութիւնը կոչ գայ մեկնի Աստուածմէ, և է անվրէպ պատգոյց Թէ յայտնուածն Աստուածմէ է։ Ճշմարիտ մարգարէութիւնը կը ճանչցուի սա նշանիւերէն. որ տաճ բլլալու է բնականի ժամանակ յապագի գան վկանիանալիկ գէպքը. մարգկային իմաստութեան համ նաև իմաստութեան գիտնալ կարելի բլլալու չէ. մանաւանդ և ճիշդ համաձայնութիւն ունենալու է գուշակեալ գիպաց հետ, և մարգարէացողն Ամենակալէն ներշնչեալ բլլալուն ըստոյգ վկայութիւն տալու է։ Սուրբ Գրոց մարգարէութիւններուն շատերը գարեր առաջ պատահած գէպքեր ըլլած են կանխաբեր, գէպքեր որոց պատահմանն ամենևին հետաքնութիւն չէր, և կարելի էր անոնք պարապ գանել, և կ'ենթադրէր գեռ չկատարած իրաց և չծնած մարդոց կամքէն. և ի վերոյ այսր ամենայնի այն կանխատեսութիւնը կատարած են ի տեղւոջ և ի ժամանակին որ մարգարէութեան մէջ ցուցուած էին կանխաւ։ Աւետիսի էին Մեսիային գալստեան և խաչելութեան, և Հրեից ցրումանն և պատհասնութեան մարգարէութիւնները, և այլք։ Սուրբ Գրոց մարգարէութիւններն են լայնատարած հիւսուած մը որոյ հետագային կանխատեսութիւնք կը հատնին մինչև աշխարհիս պատմութեան վերջը։ Հիւսուած մը որ ատաքնանաս և համաձայնութեամբ առած է ամեամ և զարգացում դարէ ի դար, և տարբեր անձանց միջոցաւ, յորոց ամենեք

Digitized by Google

չէրնայով լիովին հատու բլլալ, "կը քննէին թէ երբ կամ ինտոր առանն կ'իմացնէր իրենց մէջը եզած գրխատոսի Հոգին,, Ա Գեսր. Ա. 11. և յայտնի է թէ բոլորը գործ է Եհովայի, և զաթմանալի յայտ մեր։ Մարգարէական գրուածք ունին փոքր ի շատէ մեկուելիւն, զոր երկայնմանութեամբ և տպօթիւք կարդալը միայն կրնայ փարատել, իսկ այն մարգարէութիւնք որ դեռ կատարուած չեն՝ պիտի լուսաւորուին երբ գէպքերը կատարուին։ Ոչ ասկաս մարգարէութիւնք որ ի սկզբան կը վերաբերէին ի մօտոյ կատարութեան դիտցած և արդէն կատարուած են, կը վերաբերին նաև, անորէնութեանցն Աատուծոյ, ուրիշ փառաւոր գիպուած որ դեռ պիտի կատարուին։ Զորօրինակ, Մատթէի Ի֊. գլխոյն մարգարէութեան ընդհանուր նիւթն է Քրիստոսի ելեւէջն ի գատաւոր գիշնամիս իւր և ազատել իւր սիրելիները։ Ի նկարելն այս նիւթին ուրուագիծը, Մատթէոս կը նմանի նկարչի որ բարձր տեղ մը կը նկարէ երկիրն ու առաջի իւր է. քաղքին եկեղեցւոյն աշտարակն՝ ի հեռուն, և լերանց կատարներն ի մտայղ հեռագոյն հորիզոնին, մօտ ատ մօտ կ'երևին պատկերին վրայ։ Ա֊յտպէս ի նկարելն դէսլուսոյն Քրիստոսի, կը ատուերագրէ նախ անոր գալուն քանի մը պարագաներն յատկանիշ նշանակներ որ կատարելոց էր յետ իւր քաղաստան ատենը, ապա յաջորդ հանգրուն մէջ քանի մը սրտ պարագայս երկրորդ գալստեան փրկչին ի կատարածի աշխարհիս. բայց և այնպէս բոլոր նկարն ընդհանուր ատուածութեան միայն է։

Մարգարիտ։ Մարգարիտը պատուական նիւթոց կարգն էր ատ. նախնիս, Ցայտ. ժԻ. 4, և մեծագործ յարգի էր իբրև զարդ կանանց։ Մարգարտորին վաչառականութիւնը գեռ կը զարմանել զարեւելեայս, և մարգարտեայ մանեակն արեւելեան թագաստարոց սիրելի զարգն է։ Երկնից արքայութիւնը նմանցուած է պատուական մարգարտի, քան զայլ ամենայն ինչ այնպէս գերազանց, մինչև վաճառականին վաճառել զամենայն զոր ունէր՝ առ ի ստանալ այն մարգարտը, գիտնալով որ անոր չհամեմ մեծ գումար պիտի ընդունէր, Մատթ. ժԳ. 45, 46։ Երկնից գուռներըը կը նկարագրուին իբրև յօրինեալ ի մարգարտից. "ամէն մէկ դուռը մէյմէկ ամբողջ մարգարտեայ էր։,, Ցայտ. իԱ. 21։ Քրիստոս պատուիրեց իւր աշակերտներուն իրենց մարգարիտները չնետել առաջի խոզաց, Մատթ. է. 6, այսինքն, չյայտնել աստուածային պատուականին ճշմարտութիւնները յամառ ականջներու։ Ոմանք այնպիսի մարգարդ որ կը մերժեն զանոնք թէ նամանաք և բռնութեամբ։

Մարգարէին է նիւթ իրեւ զվէմ կոթողացեալ առնակ մը ատարէի մէջ, որ կը գանուի Ասորեից ծորը, Սէլլանի, Ճաւայի, Սումադդայի և այլ տեղեաց ծովեզերքը, քիչ չափով կը գանուի նաև երկրագունտիս ուրիշ կողմերը։ Գիտցուած չէ թէ մարգարիտը բնական կերպով կը գոյանայ թէ արդիւնք է մանուածոյ հիւանդութեան մը, կամ օտար մարմնոյ մը, զորօրինակ ատեղոյ կամ կապարի հատի մը ոստրէին մէջ մտնելուն։ Մարգարտատիր ոստրէք կը գոյանան խաւ մը խաւ մը ծովուն խորը ժայռերու վրայ, և վարժ ուսուցիչներ կը հանեն զանոնք ծովէն գործանան մէջ քանի մը չաստի երբ օդը հանգարտ է։

Ա֊յս ոստրէին պատեհանէն կամ ատենէն է գազտնական կոչուած խեցին (ԽԲԿԵ)։

Մարեատա, քաղաք յերկրին Ցուդայ, Ցես. ժԵ. 44, ամրացուցեալ ի Ռոբովամայ, Բ Մնաց. ժԱ. 8, և տեղ ծնունդեան Միքիայ։ Ա֊յս քաղաքին մօտ հովտի մը մէջ Ասա յաղ-

Digitized by Google

թեց ասհագին զօրութեան Ջարտյի եմ ավագագոյ, ի Մնաց · ժԴ. 9–13։ Մարեաս էր հաւանականապէս յաբելմունեան սահմանին Ցուդայ, ի հարաւոյ Եղևերոպոլսի։

Մարբա, քարի Ղազարու և Մարեմայ, ի Բեթանիա։ Թեպետ բազում տարիք ի Մարեմայ, էր սակայն ճշմարիտ և ջերմ բարեկամ Յիսուսի և սիրելի նմա, Ցովհ · ԺԱ. 5։ Ջրիստոսի կշտամբելն զՄարթա, Ղուկ. ժ 38–42, չի ցուցներ թէ Մարթա անմխիթար էր նորոգիչ չնորհքէ։ Անոր սիրտիր հոգն ի հիւրընկալել զՔրիստոս պիտի չմոռնայ երբէք, և ոչ անոր ամենապարելին ի դիմաւորել զՔրիստոս և հաւատալն ի յարուցիչ զօրութիւն նորա, Ցովհ · ԺԱ. 20–28. ԺԲ. 1, 2։ Տես Մարիամ 4։

Մարիամ, 1· "մայրն Ցիսուսի," Գործ · Ա. 14։ Անոր քաղցր և սիրուն բարքերը, և նշանաւոր պատմութիւնն ի Տրաշալին ծննդեան Փրկչին, պատմուած են յառաջին երկու գլուխս Մատթէի և Ղուկասու։ Ցիսուսի ազգահամարը Մարեմու ի Դաւիթ և Աբրահամէ տուած է Ղուկասու Դ. գլխոյն մէջ, և կը ցուցնէ թէ ի Մարեմայ ծնաւ Քրիստոս "ըստ մարմնոյ," հին մարգարէութեանց համեմատ։ Ցետ դարձին յԵգիպտոսէ ի Նազարէթ, հինգ անգամ կը յիշուի Մարիամ ի պատմութեան առաքեալներին. երբեմն իբր յայտնի, երբեմն ի Քրիստոսէ, Մատթ · ԺԲ. 46–50. Ղուկ · Բ. 49, 50. Ցովհ · Բ. 4. մի անգամ" երբ կը յանձնէր զնա Ցիսուս խնամոյ Ցովհաննու, Ցովհ · ԺԹ. 26. և վերջին անգամ" իբրև ի խմբի աշակերտաց յԵրուսաղէմ յետ համարձակման Տեառն, Գործ · Ա. 14։ Ա յիշուհետև բոլոր գործոց առաքելոց, թուղթերուն և Ցայտնութեան մէջ ամենևին յիշուած չենք գտներ զնա։ Ցայտնի է թէ Մարիամու պատշաճ մնաուցանել գնա ակած չէր անուսն։ Ցետին գաղուց մէջ Հռովմայ եկեղեցւոյն Տնորքն է այս պատշաճը, որոյ Տիմքն անգամ չի գտնուիր ի Սուրբ Գիրս, և որ աստպարիչ է սուտ աստուածներին։ Հռովմայ եկեղեցւոյն նորամուս Տրնաորքն է նաև անուանել անարատ յղութիւն և անբիծ սրբութիւն Մարիամու։ Տես Հռովմ. Գ. 10, 23. Գաղ · Գ. 22. Ա Ցովհ · Ա. 8. և բազգաւատ նաև վերոյիշեալ յանգիմանութիւնները, և նորին խակ Մարիամու խոստովանելը զինք կարօտ փրկչի, Ղուկ · Ա. 47։ Ընդիւր նորամուս Տրնաորք է կարծեցեալ կուսութիւնն Մարիամու յետ ծննանելոյն զՔրիստոս, Մատթ. Ա. 25. Ղուկ · Բ. 7։ Սուրբ Գրոց մէջ ոչ սակաք "անգրանիկ որդի," կոչուած է միամոր որդի մը։ Աւետարանին մէջ տեղ տեղ յիշուած են եղբարք և քոյրք Ցիսուսի Տանգերձ մարբք նորա իրեն ընտանիք, Մատթ. ԺԳ. 55, 56, և ինքն Մարիամ ճանչցուած էր իբրև կին Ցովսեփայ, Տանախականապէս իբր երեսուն տարի, Ցովհ · Զ. 42։ Գաշտառել զՄարիամ իբր "Թագուհի երկնից," և իբրև "մայր Աստուծոյ," Սուրբ Գրոց լռութիւ նկատելով ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ Հայհոյութիւն և կատաղաշտութիւն, և ազօթք մատուցանել նմա իբրև Աստուծոյ, կամ նաև իբրև բարեխոսի առ Աստուած, ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ բնծայել նմա ամենակարող զօրութիւն, և այս արդարև հատատացնել է մերիայն և բատական Միջնորդը որ է Քրիստոս, Ա Տիմ. Բ. 5. Ե բր. Դ. 16։ Մարիամ էր "օրՏնեալ" և մնուանաւորապես "կանանց մէջ" օրՏնեալ, ինչպես Ցայել էր "կինկնեբուն մէջ" ատելի օրՏնեալ," Դատ. Ե. 24 Ղուկ. Ա. 28· բայց Քրիստոս ինք կ'ըսէ թէ ատելի օրՏնեալ և երանելի են անանք "որ Աստուծոյ խօսքը կը լսեն և կը պահեն," Ղուկ · ԺԱ. 27, 28։

2. Մայր Մարկոսի աւետարանչին։ Այս Մարիամ ունէր տուն յԵրուսաղէմ, ուր Տնաւոգք Քհոսեր կը ժողովուէին։ Պետրոս, երբ արձակուելուցաւ բանտէն ձեռամբ Տրեշտակի, Տան եկաւ և բախեց գուռը, Գործ · ԺԲ. 12։ Հայեծանաց ժամանակ Քրիստոսեանց հետ հիւրընկալութեան և միաբան ազօթից համար այսպիսի աւետարան չուտ անգամ յիշուած կը գտնենք ի պատմութեան նախկին գարուց Քրիստոսեութեան։

3. Կին կղեոպասյ և մայր Ցակոբոս կրտսերոյ և Ցովսեայ, Մատթ.

Digitized by Google

Իե. 56, 61. Ղուկ. Իդ. 10. Յովհ. ԺԹ. 25։ Ա՛յս վերջին համարքը յայտնի չըներ թէ այս Մարիամ քոյր էր թէ ոչ Մարիամայ մօր Տիառնէ։ Ոմանք կը կարծեն թէ չորս անձինք յիշուած են հոն, այսինքն Քրիստոսի մայրը, անոր մօր քոյրը, Մարիամ Կղէոպասի և Յակոբայ և Յովսէի Տես Մարիամ 4, և Յակոբ 3։ Մարիամ Կղէոպասի վազ հասատաց Քրիստոսի և լինէր երբեմն ուղեկից նմա, անոր ծառայութիւն ընելու։ Յիսուսի հուներն գնաց նաեւ ի Գողգոթա, և էր Յիսուսի մօրը հետ առ աոտ խաչին։ Դառնալեցաւ նաեւ ի թաղումն, պատրաստեց առնուշահաս իւղեր օծել Տէրը, և գերեզաց կանուխ գերեզմանը յարութեան առաւօտուն։ Տես Կղէոպասպաս։

4. Քոյր Ղազարու զոր Տէրը յարոյց ի մեռելոց։ Մարիամիս և քեռնորա Մարթայի բոլորը զոյգ մը գեղեցիկ պատկեր են, Մարթայինը գործասէր և բազմազբաղ կինազ, Մարիամինն հոգեւոր խոհման և հանգստասէր կին։ Մարիամիս հասնար երկնային երկրպագելի վարդապետին և Տիառն, Ղուկ. ժ. 39–42։ Ա՛յս երկու քերց բարուց տարբերութիւնը առանուանցաւ մանաւանդ յերթիս ի Բեթանիա, յետ յարութեան Ղազարու։ Չկար ծառայութիւն այնպէս խնամարկ զոր չտեսեր Մարթա մատուցանել Յիսուսի, ինչպէս որ չկար մեծագին նարէր զոր չհամեր Մարիամ թափել ի պատիւ փրկչին իւրոյ, Յովհ. ԺԱ. ԺԲ. 1–8։ Ա՛յս գեպքը պէտք չէ շփոթել այն դիպաց հետ զոր կը պատմէ Ղուկաս, Է. 37–50։

5. Մագդալենացի, կամ ծնընդեամբ ի Մագդալայ առ ծովակատն Գալիլեացւոյ։ Ա՛յս Մարիամ էր մին ի պատուաւոր և գոյատար կանանց, որ կը պատասարկեին փրկարարի և աշակերտաց նորա, Մատթ. ԻՀ. 1–10. Մարկ. ԺԵ. 47. ԺԶ. 1–10. Ղուկ. Իդ. 1–12. Յովհ. Ի. 1, 2, 10–18։ Մարիամ կը սիրէր մանաւանդ զՅիսուս իբր իւր ինչ բարերարը, վասն զի Յիսուս ետճն գՆ. հանած էր անկէ, Ղուկ. Ը. 2, 3։ Մարիամ կանուխ գնաց Յիսուսի գերեզմանը, և Յիսուսէ հան մեկնելոյ աշակերտաց, եղաւ առաջին որ իմկաւ յառն յարուցեալ փրկչին։ Ապացոյց չկայ թէ Մարիամ երբեք անառատակ կեանք վարեց։

6. Բեթերաց և օգտակար փրխոտանեայ սիկին ի Հռոմ։ Պօղոս բարեւ կը գրէ առ ի թղթին առ Հռոմեացիս, Հռոմ. Ժ. 6։

7. Քոյր Մովսէսի և Ահարոնի, հաւանականապէս այս Մարիամ էր որ հոգ կը տանէր պատուելոյն առպատնակին յորում էր մանուկն Մովսէս, Ել. Բ. 4, 5. Թուա. ԻԶ. 59. Միք. Զ. 4։ Իբրև մարգարէուհի առաջնորդ եղաւ իսրայէլի կանանց երգել երկրպագութեան և գոհութեան երգն առ Աստուած յԵլ նոցա յԵգիպտոսէ, Ել. ժե. 20, 21։ Մարիամ նախանձաւ գանգատը Մովսէսի և անոր Եգիպտացի կնոջ դեմ պատճառեալ առաջնոյնակեայ բորոտութեամբ, Թուա. ԺԲ. Բ Օր. Իդ. 9։ Բայց Մարիամ ներում գտաւ և լիշխուեցաւ, և մնաց ի վախճան ճամբորդութեան իսրայէլի յանապատին, մեռաւ ի կադեսփառնեայ, Թուա. Ի. 1։

Մարկոս, հեղինակ չորս աւետարանիչներէն մին։ Տես Աւետարան։ Գիտուն ընդհանրապէս կը կարծեն, և հաւանական կ'երեւի, թէ Մարկոս միևնոյն անձն էր որ կը յիշուի Յովհաննէս Մարկոս անուամբ ի Գործս առաքելոց, Գ.Ծ. 12, 25. Գ.Ծ. 5, 13, և իբր եղբօրորդի և աշակերտ Բառնաբասայ, Կող. Դ. 10։ Մարկոս էր նաեւ ընկեր Պօղոսի և Բառնաբասայ առնոց ճանապարհորդութեան առաջին Յուդեացոց մանկ Անտիոք, ի Պերգա և ի Պամփիւլիա, ուր, այս վերջին տեղը, Մարկոս թողուց զանոնք և գործակից յԵրուսաղէմ ի մեծ ահաճութիւն Պօղոսի, Գործ. Գ.Ծ. 5, և այլուր, ԳԵ. 37–39։ Բայց ապացոյց Մարկոս հաւատարմութեամբ աշխատեցաւ Բառնաբասայ հետ ի Կիպրոս, և Պօղոս կը յիշէ գնա, մինչ ի բանտի էր ի Հռոմ, իբրև անոնցմէ մին որ ընկեր և օգնական էին նմա, Կող. Դ. 10, 11, Բ Տիմ. Դ. 11. Փիլեմ. 24։ Մարկոս յետոյ գնաց Պետրոսի հետ ի Բաբելոն։ Որովհետև Մարկոս որդի էր Մարեմայ որոյ առանձ յԵրուսաղէմ սովոր էին ժողովել առաքեալք,

Digitized by Google

հաւանական է թէ մանուածոցական աւանդ էր հրեաստանեայ վարդապետութեանն ի պատրաստ, որ և յայն ատեն կը կոչէ զնա ուղիղ, Ա Պետր. ե. 13։ Բաղդատ. Ա Տիմ. Ա. 2, և Բ Տիմ. Ա. 2։

Մարկոսի, աւետարան քատ։ Տես Աւետարան։

Մարմին, նիւթն յորմէ կը բաղկանայ մարմնիք մարգկան և անասնոց։ Ի Սուրբ Գիրս, բաց ի սովորական նշանակութեանց, Ցոբ. Լ. 25, կը ցուցնէ մարդկային ազգն իբր ցեղ, Ծննդ. Զ. 12. Սպաս. ճԽե. 21. Ես. Խ. 5, 6, և ամէն կենդանի արարած երկրի վրայ, Ծննդ. Զ. 17, 19։ Յաճախ կը գործածուի իբրև հակադրեալ "Ոգւոյ,, ինչպէս մենք կ'ըսենք մարմին և հոգի, Ցոբ. ԺԴ. 22. երբեմն ևս կը նշանակէ զմարմինն իբրև կենդանւոյ և զգայուն, Մատթ. Ի. 41, և իբրև նման մարմնաւոր ախորժակաց, Աւետ. Ե. 11, Բ Կոր. Է. 1։ Ի Նոր Կտակարանի "մարմին,, բառը կը նշանակէ շատ անգամ մարմնոյ ախորժակները, միասնութիւնը և կիրքը, որ կը գործունեն զմարդ ի տալոյ զանձն Աստուծոյ և Հոգւոյն Սրբոյ գործերուն։ Մարմինը կամ մարմնեղէն սկիզբը հակառակ կամ հակադրեալ կ'ըսուի Հոգւոյ և հնգեալ սկզբանց, Հռոմ. Ը. Գաղ. Ե. 17։

Մարգարէ, կոչեր բարելացւոց հաւանականապէս կը ցուցներ Հրաման մարդարակը, Երեմ. Ա. 2։ Բարելոնի թագաւորաց անուանք, ինչպէս Նաբուքոդոնոսոր և Մարդուքդան, Ես. ԼԹ. 1, որ կը կոչուի Բալդանի Բազդան, Դ Թագ. Ի. 12։

Մարով, տեղի անծանօթ ի Գալիլիա, անիծեալ Յերգեան Դերովբոյ, վասն զի չմիաբանեցաւ ընդ Գերովբոյ հակառակ թշնամեաց Իսրայելի, Դատ. Ե. 23։ Չաւանականապէս Մարովզի մնասուրութիւնն պատերազմի տեղւոյն, կամ պատերհութիւնը զոր ունէին բնակիչք նորա օգնութիւն մնասուցանելու Դերովբոյ, մերձագրելի ըրին մանաւանդ անոնց տրամիշտան օգնելու։

Մարդ, որ Մատաթ կը կոչուէին Յերոյացւոց, և կը կարծուին սերեալ ի Մագոյէ, յորգւոյ Յաբեթի, Ծննդ. ժ. 2, կը բնակէին կատպից ծովուն արեւմտեան և հարաւային դին մինչև Պարթից երկիրը որ անոնց հարաւային կողմն էր, ունենալով ի հիւսիսոյ և յարեւմտից զՀայս և զասորեստան։ Մարաստանի կը վերաբերէին այժմու Շիրուան, Աբբասեան, Կիլան, Մազանդարան և Իրաք Աճեմի կոչուած երկիրները։ Մարաց երկրին տարածութիւնն ասելի մեծ էր քան Պատիոյ տարածութիւնը, ի մէջ 32 և 40 աստիճանաց հիւսիսային լայնութեան, և էր մին Աթոյ պատաբեր և կանուխ ժամանակաց մշակուած երկիրներէն։ Կը բաժնուեր երկու մեծ մաս. հիւսիսային արեւմտեան՝ որ կը կոչուէր Աբբասեական կամ փոքր Մարք, և հարաւային՝ որ կը կոչուէր մեծ Մարք։ Առաջինն է այժմեան Աբբասկեան, ինչպէս ասացի, նախնեաց հնման, գաւառ տէրութեան Պարսից, յորմէ կապից ծովուն, պատչարհալ Տաւրոսի գաւառն բարձր լեռներէն, բայց տրեւելեան կողմէն ալ գետն Կուր կը բաժնի զնոյն ալ գից։ Մեծ Մարք են գլխաւորապէս այժմեան Իրաք Աճեմի կամ Պարսկական Իրաք։ Մարաց հին մայրաքաղաքն էր Եկբատանա։

Մարք են մին ի հնագոյն միահեծան թագաւորութենց զոր կը յիշէ պատմութիւնն։ Յետ կալոյ հպատակ դարերով ընդ իշխանութեամբ Ասորեստանեայց, Մարք ապստամբեցան ատ վարբակաս ի Սարգանապաղայ, և ապա ի Սենեքերիմայ միաւորագամ իբր 700 ին նախ քան զՔր. Եղան Տղոյ, կիրճ և Հարաստատ, Ես. ԺԳ. 17, 18. Իւ. 2, 3, և Մեռցին տարաս թագաւորութիւն, մինչև ատ ինքնին միացան ընդ Պարսից։ Այսպէս ելաւ Մարապարսկական տէրութիւնն, և "օրէնք Մարաց և Պարսից,, կը յիշուին ի միասին ի սրբազան մատենագրաց, Եսթ. Ա. 19, և որ ի կարգին։ Դան. Զ. 8, 12, և այլուր։ Կը յիշուի նաև "Մարաց և Պարսից թագաւորներուն ժամանակագրութիւնը,, Եսթ. ԺԴ. 2։ Արդարև, այն ժամանակէն հետէ բարձ, առաջութիւնը, կրօնը և քաղաքա-

Digitized by Google

կրթուԹիւն Մարաց և Պարսից կը Թուին ևս քան զևս խառնեալ։ Ընդհանրապէս կը Թուի Թէ, ինչպէս կրնայ առնուիլ հին Ջէնտի գրուածներէն, Մարք, Պարսք և Բակտրիացիք էին ի սկզբան միևնոյն ցեղ, ու նէին միևնոյն լեզուն, զենտէրէնը, միևնոյն կրօնք, և կը պաշտէին զՈրմիզդ, իբր գերագոյն էակ, որոյ սյմբոլական նշան էր հուրը։ Եր պաշտէին նաև զասեղոս, մանաւանդ մոլորականները, և ի վեր քան զամենայն՝ զարեգագին և զլուսին։ Գուրջը նայա, Մոգք, էին ուրոյն Մոր առՀմ, որոց գործ էր պարապիլ գիտութեանց և կատարել զպաշտամունս քրէից։ Այս մոգերէն, և, որպէս կարծի, յառաջ քան զՔիւրոս, ելեալ Զրադաշտ ոմն բարեկարգիչ, կամ մանաւանդ նորոգիչ հին բայց խանգարեալ պաշտամանց լուսոյ։ Զրադաշտի պատմութիւն Լուսոյ։

Մարք առաջին անգամ կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս իբրև մնան Ասորեստանի ուր տարուեցան գերի տասն ցեղք Իսրայելի. նոքա այն ցեղերը որ էին յայնկոյս Ցորդանանաւ, ի թագաւորութիւն Փաղասարայ, և Մնաց. ե. 26, առպա Յահոյ, իբր 721 ին նախ քան զՔՐ., ՇեցուԹ մնան ի Սամոնիա առաջ, Դ Թագ. ԺԷ. 6։ Մարաց յաջորդ պատմութիւնը խառն է ընդ պատմութեան Պարսից։ Այս երկուազգէրն ալ նուաճեց Աղէքսանդր Մակեդոնացի, 330 ին նախ քան զՔՐ., և գոր մը յետոյ եղան Հարկատու Պարթեաց որ էին գրացիք նոցա յարեւելից, և Պարթեաց հետ ի միասին կը յիշուին ի Դործս առաքելոց Բ 9։ Տես Պարսկաստան։

Մաքթես, Սոփան, Ա. 11, Թուի լինիլ Յերուսաղէմ կամ մօտ Յերուսաղէմ, և էր Նիստ վաճառականաց, բայց յայտնի չէ Թէ ուր էր։

Մաքիր, ին. Ա. ին յորդւոց Մանասէի, Ծննդ. Ե. 23։ Աստ անբանդը չատ աշխատեցաւ նուաճել զԳաղաադացի, Թուս. Լ՚Ա. 39. ՁԼու. ԺԷ. 1, ինչպէս նաև ի պատերազմին ընդդէմ Յաբինայ և Սիսերայ, Դատաս. Ե. 14։

2. Բարեկամ Մեմփիբոսթեայ, որդւոյ Յովնաթանայ, Բ Թագ. Թ. 4, 5։

Մաքմաս, քաղաք Բենիամինի, ինն մղոն ի հիւսիս յարեւելից Երուսաղէմի, ՆեեմՀ. Ի. 31. ԺԱ. 31։ Էր ամէն ատեղ, խոր Հովտի մը հիւսիսային դին. Թերևս այս պատճառաւ Սենեքերիմ, յերթալն Յերուսաղէմ, հոն Թողուց իւր բանակին ծանր կապրանսն, Նե. ԺԸ. 28, 29։ Աշխոր Հովտին մէջ, առկաս ինչ յարեւմտից քաղաքին, կան երկու սեպատեալ բլուրք կամ ապառաժք, որոց մին կը կարծեն լինել "Մաքմասայ կնիճը„ որ կը յիշուի Յովնաթանայ յաղԹութեան պատմութեան մէջ, Ա Թագ. ԺԳ. 23. ԺԴ. 4։ Բոպինան գտաւ հոս Մուխամմէս կռնեցւոյ գիւղ մը, որ կը Թուի լինիլ բաւական մեծ և կարևոր քաղաքի մը մնացորդ։

Մաքուր և Ամպաքուր, բառք ստեպ ի կիր սրկեալք ի Սուրբ Գիրս ծիսական նշանակութեամբ, կ՚ըստուին անասուններուն ոմանց, երբեմն նաև մարդոց վրայ, ըստ օրինաց Մովսիսի, Ղեւտ. ԺԱ.—ԺԵ. Թուս. ԺԹ. Բ Օր. ԺԴ։ Մաքուր և անմաքուր անասնոց խորութիւնը կար նախ քան զՔրհեղէնն, Ծննդ. Ի. 2։ Մովսիսի այս օրինքը ոչ Թէ լոկ կամայական էր, այլ ունէր բանաւոր պատճառներ, զորօրինակ անասնոց յարմարութիւնը զոհուելու, մարդոց առողջութիւնը, Հրէից անջատութիւն ուրիշ ազգերէ, և անոնց լուսոյական մաքրութիւնը, Ղեւտ. ԺԱ. 43–45. Ի. 24–26. Բ Օր. ԺԴ. 2, 3, 21։ Միևնոյն օրինքը կը պահպանէր տակաւին առ Քրիստոսիս, բայց ՀնՀնութեամբ ընդ օրինաց աւետարանին, Դործ. ԺԱ. 9–16։

Ըստ օրինաց անմաքուր կը համարուէին Հրեայք պլլեալք եղանակաւ, կամաւ և ակամայ։ Անմաքրութիւնը կը դադրէր, ընդհանրապէս նոյն օրաւան երեկոյին, լուացմամբ։ Երբեմն կը տեւէր եօթնեակ մը, նա մինչև քառասուն կամ յիսուն օր, և ի մաքրութիւն կը պահանջուէին զոհք կամ նուէրք։

Մաքսաւոր, մեքս ընդունող պաշտօնատար կամ Հարկահան։ ԱռՀասարակեցիս կոչին երկու տեսակ

Digitized by Google

հարկահանք. ոմանք էին ընդհանուր հարկահանն, որ իւրաքանչիւր գաւառի մէջ ունէին փոխանորդներ։ Այս հարկահանք կը հաւաքէին տէրութեան եկամուտը, և հաշիւ կուտային կայսեր, և էին մեծապոյ կառավարութեան առջև։ Ըստ կիկեռնի ամենից մէջ էր հռովմայեցի ազնուականաց ծաղիկը, քաղքին զարդը և հանրապետութեան ոյժը։ Բայց այս հարկահանաց փոխանորդք, այսինքն երկրորդական հարկահանք կամ մաքսաւորք, կը համարուէին գող և քաւկահաստ։ Թէոկրիտոս հարցուելով թէ ո՛րն է անապարոյնն ի գազանս, պատասխանեց. "Ի գազանս վայրի՝ արջ և առիւծ, ի գազանս քաղաքի՝ մաքսաւոր և հացկատակ։" Առ Հրեայս մանաւանդ ատելի էր տուրն և պաշտօն մաքսաւորի։ Հրեայք մեծ դժկամակութիւն կը զգային, երբ կը տեսնէին մաքսաւորաց ժողվելն օտարականներէն, այսինքն Հռովմայեցիներէն Հրէից վրայ դրուած հարկերը և տուրքերը։ Գալիլեացիք, կամ՝ Հերոդիանոսք, մանաւանդ դժկամակութեամբ յանձն կ'առնուին հարկ տալ, և ապօրինաւար կը համարէին հարկատուութիւնը, Ի Օր. ժ. 15։ Մաքսաւորի կամ հարկահանի պաշտօն վարող Հրեան իրեն հեթանոս կը համարուէր իւր համազգիներուն, Մատթ. ժ. 17։ Կ'ըսուի նաև թէ այսպիսիներուն թոյլ չէր տրուեր տաճարը կամ ժողովարանները մտնել, մանաւանդ բլլալ հաւատացեալ աղօթից կամ դաստուրութիւն ընել, և կամ վկայութիւն տալ դատաստանական ատեանի առջև։

Մեր փրկչին օրով չատ մաքսաւորներ կային Հրէից մէջ. Զաքէոս հաւանականապէս էր գլխաւոր հարկահան, քանզի կը կոչուի "մաքսապետ" Ղուկ. ժ. 2, բայց Մատթէոս հաւատարիմ մաքսաւոր էր, Ղուկ. ե. 27։ Հրեայք կը բամբասէին զՅիսուս իրեն բարեկամ՝ մաքսաւորաց և մեղաւորաց, և սեղանակից նոցա, Ղուկ. Ե. 34. բայց Յիսուս, գիտնալով անոնց ինքնահաւանութիւնը, անհաւատութիւնը և կեղծաւորութիւնը, պատասխանեց, "Մաքսաւորներն ու պոռնիկները ձեզմէ առաջ կը մտնեն Աստուծոյ թագաւորութիւնը," Մատթ. Իմ. 31։ Տես և տաճարին մէջ ազօթող մաքսաւորին գեղեցիկ ապաշխարութիւնը, և փարիսեցւոյն յանձնապաստան ոգին, Ղուկ. ժը. 10–14։

Մաքթելա, արա և այլ զոր գնեց Աբրահամ ի գերեզմանատեղի ընտանեաց իւրոց։ Նախ Սարա թազուհւոյ հան, Ծննդ. իդ., և ապա Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ, նաև Ռեբեկա, Լիա, և այլք, Ծննդ. խթ. 30. Ե. 13։ Տես Քեբրոն։

Մեդաբա, քաղաք Յորեւելից Յորդանանու յերկրին Իսրայելացոց, Յես. ժԳ. 9, 16։ Դաւթի զօրքը հան առաջաւ մեծ յաղթութիւն, և Մնասե. ժթ. 7։ Յետ ժամանակաց Մեզաբա ինկաւ իւր նախկին տէրոջ Մափիբոշեթոյ ձեռքը, Թագ. Իև. 30. Եզ. ժե. 2։ Մեդաբայի տաբերակները կան գեռ Եսերունի քանի մը մղոն դէպ ի Տարաւ բարձրաւանդակի վրայ և կը պահէ հին անունը։

Մեդեկամմա, Բ թագ. Ը. 1. Ա Մնաց. ժԸ. 1։ Տես Գաթ։

Մելաճ, Երեմ. Լ. 18։ Նախնեաց մելանը կամ թանաքն էր թանձր և սեւակոյն, նման մեր ապագրութեան մելանին։ Հասարակ նիւթերէն էին փոշի ածխոյ, փղոսկրի սրբեցուած, ջուր և խէժ։ Լաւ ձկան (կաղամամբանկան) փորի սեւ հիւթէն ևս կը գործածուէր երբեմն իբրև մելան։ Դեղակիրք կամ գրիչք կը կրէին իրենց կաղամարն ի գօտիս կամ կախեալ զգօտւոյ, Եզեկ. թ. 2։ Տես Գօտի։

Մելիտե։ Մելիտէ կը կոչուէին ի հնումն երկու կղզիք. մին՝ Ադրիական ծովուն, Լիւրիկէի եզերքը, այժմ կոչի Մելիտա, և միւսն՝ ի Մեջերկրականին, ի մէջ Ակկիլէոյ և Ափրիկէի, և զարդիս կոչի Մալթա։ Թէ այս Պաւղոս էր մին ի կղզեաց որոց մէտ նաւաբեկութիւն կրեց Պօղոս, յայտնի է ոչ միայն կողմէն ուստի կը փչէր հովը, (տես Եւքաղիկլոն), այլև անտի, զի Պօղոս եւ նաւ կղզիէն Ադբեանդրացի նաւով որ ձմերած էր հոն յերթալն Իտալիա, և յետ հանդիպելոյ ի Սիբրակուսա և ի Հռեգիոն, եւ ելեալ ի Պատիոլա, այս-

Digitized by Google

պէս նաւարկելով դէպ ուղիղ։ Մինչ Մելիտէ չատ հեռու կ'իյնար սովորական ճամբէն Աղեքսանդրիոյ Իտալիա։ Տասանիլ նաւին բոլոր գիշերը յառաջ գնաց զնաւարկութիւնն Ադրիական ծովուն, հակառակ չի գար այս կարծեաց, վասն զի Ադրիական անունը կը տրուէր բոլոր Յունական ծովուն որ է ի Հ Սիկիլիոյ և Յունաստանի։ Տես Ադրիա, Գործ. ԻԷ. 27. ԻԸ. 1։

Մալթա է կղզի ապառաժոտ, վեհաուն և երկայն մղոն ի հարաւոյ Սիկիլիոյ, եօթնեւտասն մղոն երկայն և ինը մղոն լայն և տարածութիւնն է իր հարիւր քառակուսի մղոն, 100,000 բնակչաք։ Շատ հին ժամանակ էր փիւնիկեցւոց ձեռքը։ Սիկիլեացի ցոյնք առին զՄալթա փիւնիկեցիներէն, և կարթագոնացիք ցոյներէն, իսկ 242 ին նախ քան զԲր. Հռովմայեցիք կարթագոնացիներէն։ Պօղոս առաքելոյն ժամանակ Մալթա այս վերջիններուս ձեռքն էր։ Ցետ բազում փոփոխութեանց, վերջապէս ինկաւ Մալթա ի ձեռս Անգլիացւոց, որ 1814 էն հետէ առանց հակառակութեան կը տիրեն կղզւոյն։ "Սբ. Պօղոսի ծոց" անունը գետ կը կրէ, ի հիւսիսային կողմն կղզւոյն, փոքր ծովածոց մը որոյ մուտքը յորևելս կդայ է, համաձայն Գործոց առաքելոց ԻԷ. գլխոյն նկարագրին։ Առաքեալ ձեռքը պաշտպանեց հոս զՊօղոս ի վտանգաց թէ ի ցամաքի, և թէ ի ծովու։ Պօղոս մնաց հոն երկու ամիս, և շատ հրաշք գործեց։

Մելիտա, հին քաղաք, ի սկզբան մայրաքաղաք Ցունիոյ, փոքրուն Աթոյ արևմտեան եզերքը, կարիոյ ատհմանագլուխը։ Մէանդր գետոյն բերնէն գէպ ուղիղ ի հարաւ։ Մելիտա եղաւ ծնող ոչ սակաւ գաղթականութեանց, և անուանի էր ի պատմութիւն մինչեին և պատգամաստեղծ Ապողոնի Դիդիմեայ, և իրը տեղի ծնունդեան Թեոդոսի, Անտրոմինարի, Դիմոկրիտեայ և այլ երեւելի արանց։ Պօղոս առաքեալ ի ծնունդսարհորդելն ի Մակեդոնիոյ Յերուսաղէմ, հոն կեցաւ օր մի կամ երկու, և սիրով ուսանուեցաւ եփեսոսի Քրիստոնեայ երիցանց հետ, որք հրաւիրեցան առաքելոյն եկեան տեսնել զնա իբր երեսուն մղոն հեռուէն, ի Հիւսիսոյ, Գործ. Ի. 15–38։ Պօղոս երկրորդ անգամ այցելութիւն ըրաւ Մելիտոյ յետ երկրորդ բանտարկութեան իւրոյ ի Հռովմ, Բ Տիմ. Դ. 20։ Այս քաղաքը եղան Քրիստոնեաներ և եպիսկոպոսութիւք հինգերորդ դարէն մինչև ութերորդ դար. բայց Մելիտա շատոնց կործանած է, և անոր ճիշդ տեղը որոշել գժուարին է, վասն զի Մէանդր գետոյն բերնին մօտ ծովեզերք շատ փոխուած է։

Մելոտ, անուն կամ յորջորջումն մուտուսակի կամ տակառապետի պաշտօնի յորքանչիւր Նաւրաբգոնաւորոյ, Դան. Ա. 11–16։

Մելքիսեդեկ, խոփաւոր արքայ Սաղէմի, նաև քահանայ բարձրելոյն Աստուծոյ։ Իբրև քահանայ Աստուծոյ օրհնեց Մելքիսեդեկ զԱբրահամ, և առաւ անկէ տասանորդ, Ծննդ. ԺԴ. 18–20 Սաղմ. Գիրք բան մը չեսեր մեզի անոր Տօրը կամ մեռը վրայ, անոր ազգատոհմին ծննդեան կամ մահուան վրայ։ Մելքիսեդեկ էր միայնակ, առանց նախորդի և յաջորդի, թագաւոր քահանայ հաստատեալ յԱստուծոյ. և այսպէս Մելքիսեդեկ էր առակ օրինակի Քրիստոսի, որ է "քահանայ յաւիտեան ըստ կարգին Մելքիսեդեկի," և ոչ ըստ կարգին Ահարոնի, որոյ ազգատոհմը, օծումը, կեանքը և մահն ծանօթ են, Սաղմ. ՃԺ. 4. Երբ. Ե. Տես և Ազգաճամար։

Մեծ հետազոտութեան պատճառեցաւ մեկնչաց թէ արդարև ով էր Մելքիսեդեկ։ Անհայր կարծիք եղան զան զնմանել, այսինքն թէ էր Հոգին Սուրբ, Որդին Աստուծոյ, հրեշտակ մը, նոյնիսկ և Սէմ։ Բայց հետևանք այնպիսի կարծիք անոնցն է որ կը համեմատին զՄելքիսեդեկ իբրև արդար և խաղաղասէր թագաւոր, աստուածապաշտ և քահանայ Աստուծոյ բարձրելոյ յերկրին Քանանացւոց, բարեկամ Աբրահամու, և աստիճանաւոր վերագոյն քան զնա։ Այս կարծեաց հիմն է արդարև Ծննդոց ԺԴ. և Եբրայեցւոց Է. գլուխներուն խօսքը, և է մի միայն կարծիք որ կրնայ համաձայնիլ հետևողի և ըն-

Digitized by Google

գունելի քան սիզդանց մեկնելոյ զՍուրբ Գիրս։ Տես Սաղեմ։

Մելօզ, 1. Հաւանականապէս Ախանի միջնաբերդին պատուանդը, յԲաբելացիս։ Կը յիշուի Դանիէլի և Սոզոմենի պատմութեան մէջ, Բ Թագ. Ե. 9. Դ Թագ. ԺԲ. 20. Ա Մնաց. Ը Ա. 8. Բ Մնաց. Լ Բ. 5։

2. Անուն գերդաստանի կամ ընդգի ի Սիւքեմ։ Այս վերջին մտաք, "տուն Մելոնի," թուի նշանակել բերդին պահապանները, Դատ. Թ. 6։

Մեկոնութիւն, յայտնել զնշմարիտ իմաստս գերբնական երազոց, այլովքն հանդերձ, Մնաց. Խա. Դան. Բ. 4։

Աստուծոյ խօսքն ուղիղ մեկնելու համար կը պահանջուին գիտութիւնս պէս նորոգեալ սիրտ, փափաքող յոյժ ուսանիլ և առնել զկամն Աստուծոյ, հոգւոյն Սրբոյ օգնութիւնը խնդրել և ստանալ, հաստատ հաւատոյ հանդուիլ թէ Աստուծոյ խօսքը միայն է կանոն մարդկային մտաց և սրտին որ մոլորութեանը և թիւրութեան ենթակայ են, համեմատիլ պատմութեան և աշխարհագրութեան, Սուրբ Գրոց ժամանակին սովորութեանց, օրինաց և լեզուաց, հաստատակաց, բնաւորական և ներքին կնիքս։ Սուրբ Գիրը այսպէս ասրվիլ իւրքանչիւր մարդոյ ատօնութիւնը և պարտքն է։

Մեղաց մարգը։ Տես Ննո։

Մեղեսիկ, ամէն պատուական ծիրանագոյն կտպոյտ, որ կապուտակագոյն կամ կարմրագոյն տպիտակի կը զարնէ։ Ցաւակի գունով մեղեսիկ գժուարագիւտ է, ընդհանրապէս պղտոր է, և ծուռ ու մուռ գիծերով։ Այս քարին ազնուագոյն տեսակը կոչ գայ Սէյլոնէն, որ և Հնդկաստանէ, Արաբիայէ և Սաքսոնիայէ։ Այս տեսակը շատ յարգի է, եղ. ԻՀ. 19։

Մեղու, Բ Օր. Ա. 44։ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած մեղուն հաւանականապէս մեղրագործ մեղուն է։ Կ'երևի թէ մեղուք շատ էին Քանանու երկիրը, քանզի մեղրը հաստատակ կերակուր էր այն երկրին մէջ, Գ Թագ. ԺԳ. 3. Սաղմ. ՁԱ. 16. Երգ. Ե. 1. Իս. Ի. 15, և ընդհանուր վճռատակութեան նիւթ, Եզեկ. ԻԻ. 17։

Ցժարութիւն մեղուին վրէժ խըն-դրելու իւր մեղուանոցը խանգաբաղձներէն։ կ'ակնարկուի ՃԺԸ. առաջմաբեր 12 համարին մէջ։

Եայիայ Ի. 18 համարին այլաբանութիւնը, եթէ Չաքարեայ Ժ. 8 համարին հետ բաղդատուի, կը թուի ակնարկել սուլելով մեղուներն իրենց մեղուանոցէն գուրս կանչելու սովորութիւնն մը, և կամ այն զարմանելի բնական ազդումը որով տեսակ մը մեղուք աշխատելու կը սկսին, երբ անոնց թագուհին իւր փեթակին վրան կոչնելով թևերը կը բանայ և կը բզզայ։

Վայրի մեղուք շատ անգամ իրենց փեթակները կը շինեն ծառերու խոռոչաց և քարերու ծերպերու մէջ, Սաղմ. ՁԱ. 16։ Կայ տեսակ մը վայրենի մեղր զոր ուրիշ միջատներ կը շինեն ծառերու տերևներուն վրայ ոչնչով ոստոստ, մինչև ծորել կաթիլ կաթիլ գետինը։ Այս այն նեխած է որ կը յիշուի Ա Թագ. ԺԴ. 25, 27, և թերևս նոյնը կ'իմացուի նաև Մատթ. Գ. 4։

Մեղք, որևիցէ խորհուրդ, խօսք, բազձանք, գործ կամ զանցառութիւն, հակառակ աստուածային օրինաց, կամ, այն օրինաց նոյնելով թերի։ Անօգուտ աշխատութիւն է ջանալ քննել թէ ինչպէս կամ ասոնի ծագում առաւ մեղքը։ Լաւագոյն է մեզի համար ջանալ ազատիլ ձրխաստով մեղաց պատժէն և զօրութենէն թէ՛ զմեզ և թէ՛ աշխարհը։ Մեղաց մասին յայտնուի, տպականել նորա զգալ մարդկան, մեղաց բնութիւնը, տեսակներն, սորդիւնքը և չարաչար տիրելն ամէն չնորհուած սրտի, լիապէս նկարագրուած են ի Սուրբ Գիրս, Մնաց. Ջ. 5. Սաղմ. ԾԱ. 5. Մատթ. Ժե. 19. Հռոմ. Ե. 12. Ցակ. Ա. 14, 15. Մեղքը իրրև բնութեան, աստուածպաշտութեան, սիրոյ և ծառայութեան Աստուծոյ հակառակ, կը կոչուի ամբարշտութիւն. իրրև բանաստրութիւն օրինաց Աստուծոյ և իրաւանց մարդոյ, կը կոչուի պատասխրանազանցութիւն կամ յանցանք. իրրև խոտորումն յարաբանական ուղղութենէ, կը կոչուի անօրէնութիւն կամ անաւրդաւորութիւն. իրր չար և

Digitized by Google

գաւն սրմնաս այժմու բոլոր պատուիրանազանցութեանց, իբրև ապականութիւն հազորդեալ ի նախածնողաց մերոց առ սերունդս նոցա, կը կոչուի "սկզբնական մեղք," կամ, քսոս Սուրբ Գրոց, "մեղքին," "օրէնք մեղաց և մահու," այլովքն Հանդերձ, Հռովմ. Ը. 1, 2. Ա ՅովՀ. Գ. 4. Ե. 17։ Աւրդոր պատիժն կամ "թոշակ մեղաց մահ է," և մահ ապառնացած էր Աստուած առաջինի մեղաց, Ծննդ. Բ 17, նդիակէս բոլոր ապագայ մեղաց. "Աւյն անձը որ կը մեղանչէ պիտի մեռնի," Մի միայն մեղք, որ վասն ապաշխարութեան եղած չէ և որ ներուած չէ, կը կորուսանի զՀոգին, ինչպէս որ մի միայն բեկումն անպիտան կը գործէ ամիկնասին սմբ բողջ հեռագրական պարանը։ Մեղաց պատճապարտութիւնը և չարութիւնը կը չափուի ի արբութենէ, յարգարութենէ և ի բարութենէ օրինաց զոր կը բռնաբարէ մեղքը, ի յանիսնականութենէ թշնամութեան զոր կը պատճառէ, և ի մեծութենէ զոհին որ հարկաւոր եղաւ մեղքը քաւելու Համար։

"Մեղք, կը գրուի երբեմն փոխանակ քաւութեան զոհին, այսինքն մեղաց պատարագին, որ կը նկարագրուի Ղեւտ. Դ. 3, 25, 29. Աւյպէս, Հռովմ. Ը. 3, և Բ կորնթ. Ե. 21, Պօղոս կ'ըսէ թէ Տէրդ Թունեցաւ Աստուծոյ որպէս զի ՅՀիսուս, որ մեղք չէր գիտեր, բլլար մեզի Համար քաւութեան զոհ, "վասն զի Աստուած զանիկա որ մեղք չէր գիտեր, մեզի Համար մեղաւոր սեպեց որ մենք անոր միջոցովը Աստուծոյ արդարներն բլլանք։"

Հոգւոյն Սրբոյ դէմ մեղաց Համար տես Հայհոյութիւն։

Մեղքոդ, Սաւուղի երկու գաւեթաց կրասեբապետ, որ սիրեց զԴաւիթ, և զոր Սաւուղ ահաւոյ տուաւ Դաւթի ի կնութիւն, Ա թագ. ԺԸ. 49. ԺԸ. 20–29։ Մեղքոդ հնարիւք փախցնելով զԴաւիթ, ազատեց անոր կեանքը ապառնողներէն որ զբերած էին ի Սաւուղայ, Ա թագ. ԺԹ. 14, 15։ Սաւուղ զՄեղքոդ տուաւ կին փալտիելի, Ա թագ. ԻԵ. 44, բայց Դաւիթ քանի մը տարի ետքը նորէն առաւ զՄեղքոդ, Բ թագ. Գ. 12–21։ Երբ Դաւիթ կը բերէր տապանակը Երուսաղէմ, Մեղքոդ դժգոհակելով ծաղրեց Դաւթի կաքաւելը, և Դաւիթ սէրը պազեցաւ անկէ մինչև ի մահ նորա, Բ թագ. Զ. 16–23։ Մեղքոդի աստիւրթիւնին կրօնական կնճռի եռանդեան գէմ ասելի էր քան անոր սէրն առաւր իւր և առ Աստուած։ Մեղքոդ չ'ժողուց որդի։

Մեհեդոմ։ Տես Մաղաք։

Մեմփիբոսթ, որդի Յոնաթանայ, կը կոչուի նաև Մերիբաաղ, Ա Մնաց. Ը. 34։ Տես Նաբաազ։ Մեմփիբոսթէ էր մանուկ տղայ, երբ Տէրը սպանուեցաւ ի կուռին Գեղբսայ, Բ թագ. Գ. 4, և աստուածնորա այնպէս խռովեցաւ այս լուրն առնելով, որ ձգեց տղան, և այս պատճառաւ Մեմփիբոսթէ Հաց կաղ ցկեանս։ Երբ Դաւիթ առնելով թագաւորութիւնը խաղաղեցաւ, ի հնդիր եղաւ Սաւուղի տանէն կենդանի մնացողներուն, և մարգասիրութիւն ցուցուց անոնց փոխանակ բարեկամութեանն ի մէջ իւր և Յոնաթանայ։

Մեմփիս, հին քաղաք Յեգիպտոսոյ, Ովս. Թ. 6։ Մեմփեսի ասեբակները, թէպէտ ոչ ընդարձակ, կան տակաւին քանի մը մղոն վեր քան զկինն գտնելու։ Ես. Ժէ. 13. Երեմ. Բ. 16. Խդ. 1. Եզեկ. Լ. 13, 16։

Մեմֆիս էր մայրաքաղաք Նախնի թագաւորաց Եգիպտոսի մինչև ի ժամանակս Պտղոմէոսից, որ ընդ Հռոմբ սակս կը Նստէին ՅԱղեքսանդրիա։ Հոս, ինչպէս կը կարծուի, բանտարկեցաւ Յովսէփ և ապա եղև իշխան. Հոս կեցաւ և Մովսէս առաջի փարաւոնի։ Մարգարէք, վերակիշել Համարելուն մէջ, կը մարգարէանան զայրէտս զորս պիտի կրեր Մեմֆիս ի թագաւորաց Ջազդէացւոց և Պարսից, և յորոյկեացոց որ պիտի երթային Եգիպտոս կամ պիտի պապրնէին Եգիպտացւոց կը պատանան կորուստ այն երկրին մէջ։ Ի Մեմֆիսի կ'ուսուսէր և կը պաշտսէր Նախրիական եզն Ապիս, յորում կը բնակէր, ըստ Եգիպտացւոց, չաստուած Նոցա Ոսիրիս. և Եզեկիել կ'ըսէ թէ Տէրը պիտի կորուսանէ զկուռս Մեմֆիսի, Եզեկ. Լ. 13, 16։ Մեմ-

Digitized by Google

փխա գրեթէ պահէց իր պոյծառաւ-
թիւնը մինչև նուաճեցաւ Աբրահա-
յինեներէն յունեականերոգութեամ և
յինեւոտանիերոգութեամ Մահմետական
թուականին, այն է ամ Ցն. 641,
յետ որոյ մոլորքազգաց եղաւ Ֆոս-
գատ, այժմուն հին Գահիրէ, զոր
շինելու գործածուեցան Մեմփիս
նեխեերը։ Բրգուներք յոռս թաղուած
են երեսնի անձինք Եգիպտոսի կան
մինչև ցայսօր. բայց հոյակապ քա-
ղաքը որ կը տեսաներ մնացեալով
ի մէջ բրգաց և Նեղոսի գրեթէ
խաղտ անհետ եղած է։

Մեռնիք, քաղաք Ամմոնացւոց ի
ժամանակս Յեփթայեայ, Դատ. ԺԱ.
33, չորս մղոն դէպ արեւելեան հիւ-
սիս յԵսերոնէ։ Մեռնիթ կոչ տար
քնարը ցորեն Տիւրոսի վաճառանոց-
ներուն, Եզեկ. իէ. 17։

Մեռայ, գաղանիւն, ջրհոր մեծ
ի կարմիր ծով, երեք օրաւան ճամ-
բով հեռու այն տեղէն ուր իսրայէ-
լացիք անցան կարմիր ծովը։ Այս
հորին ջուրն էր զոր Մովսէս հրաշիւք
քաղցրացուց ծառի մը ճիւղերը մխե-
լով ջուրին մէջ իսրայէլացւոց ծա-
րաւն անցնելու համար անապատին
մէջ, Ել. ժԵ. 23–25։ Ջուր անուշ-
ցնելու զօրութիւն ունեցող տունկ
մը մինչև ցայդ ճանչցուած չէ։ Ա-
մարաս կը կոչուի զարգիս ձմեռնային
հեզեղատի մը չոր գետինը, որմէ
քիչ հեռուն դէպ ի հարաւ կայ Հա-
ւարաս կոչուած ջրհոր մը որ մեծ
նմանութիւն ունի նկարագրուած Մեռայի։ Այս հորին ջուրը
վայրկեան մը ծեծելով բերնի մէջ
նոզկալի համ մը կ'առնու։ Աբրահա-
մեան չեն խմեր այս ջրհորէն, այլ ի-
րենց ուղտերը միայն կ'ոգեւորացնեն
անկէ։

Մեռելացնմայ, այն որ 'ի լուսէ թէ
կարող է յայտնել անծանօթ և ա-
պառնի գէպք մեռելները կանչելով
և հարցուներով անոնց, Բ Օր. ԺԸ.
10, 11։ Մեռելահմայութիւնն ըստ
օրինաց Մովսիսի յանցանք էր ար-
ժանի քարկոծմանն, Ղեւտ. ի. 27։
Տես կախարդութիւն։ Տարակոյս
չկայ թէ մեռելոց հոգիներուն հետ
հաղորդակցութիւն ունենալ կարծ-
ելու խաբէութիւնը մեզք է առաջի
Աստուծոյ նաև զարգիս, ինչպէս էր
առ Մովսիսիս։

Մեռնիլ, կը նշանակէ ի Սուրբ
Գիրս, նախ՝ բաժանումն մարմնոյ ի
հոգւոյ, իբր ասոնք հաւ, Սնդ. իե-
11. երկրորդ՝ ծառայանալ, Աստա-
ծոյ և իշխալ անոր բարկութեան
ներքև, Ա Յովհ. Գ. 14, այլուրքն հան-
դերձ. երրորդ՝ իբր եւէ-ըտ հաւ, որ
է յաւիտենական դատապարտու-
թիւն։ Մահ տրուելոյ ի պատիժ
մեղաց Ադամայ, Ծննդ. Բ. 17. Գ.
19, և բոլոր սերունդ նորա, իբրև
նոյն մեղաց պատժապարտ, հաղորդ
եղած է Ադամայ տրուած անէծքին։
Քրիստոս "մեր կեանքն է։" Ընդդէմ
հաւատացեալը մնայնակից են անոր
կենացը հոգևաւորապէս և յաւիտեան.
և թէպէտ մեղքը և մարմնաւոր մա-
հը կը մնայ մարդկային ազգին վրայ,
սակայն հանուած է մեղաց և մահու
խայթոցը, և ի յարութեան վերջին
թշնամին պիտի կոխուի ընդ ոտս ք-
հաւոմ. ե. 12–21. Ա կորնթ. ժե։

Բնական մահը կը նկարագրուի իբր
մեկնումն հնչոյ կամ ոգւոյ, եփլ. ըԹԹ.
Սաղմ. ՀԳ. 29, իբրև գարձ մարգոյ
ի սկզբնական նիւթն ար է հող, Սնդ.
Գ. 19. Ժազով. ԺՒ. 7, իբրև ի բաց
մերկանալ հագւոյ զմարմին, ար է
Հանգերձ նորա, Բ կորնթ. ե 3, 4,
կամ վրան նորա յորում բնակեալ
է, Բ կորնթ. ե. 1. Բ Պետր. Ա. 13,
14. Հաւատացելոյն մնայն է իրրև
չու, երթ ի տուն իւր, և ննջել ի
Քրիստոս, փիլ. Ա. 23. Մատթ. Թ.
24. Յովհ. ԺԱ. 11։

Մահ բառը կը գործածուի նաև
փոխանակ մեծի իրիք ապեսից, կամ
մեռանելու վտանգի որ կը ոգուռնայ
կենաց, ինչպէս Հալածումն, Բ Եսթ.
Ա. 10։ "Ի բուռնէ մնացեալ," Ցար. Լը.
17, կը նշանակէ անեռևոյթ աշխարհն
ուր կը բնակին ազգք մեռելոց։ Մահ
կը գործածուի նաև այլաբանօրէն
յուշեցնելու Հասնող Քրիստոսէն ան-
զգայութիւնը մեղաւոր աշխարհի
փոքրութիւններուն, Կող. Գ. 3։

Մեսա, 1. տեղի, Քակտանայ երկրին
արեւելեան սահմանագլուխը, Ծննդ.
Ժ. 30, և կը կարծուի թէ էր ի գա-
ւառն Բաթրայի, Գաղտից ծագին հե-
սպային արեւմտեան ծայրը։

Digitized by Google

2. Թագաւոր Մովաբու, որ հա-
ւատոյց Ծանր Հարկ Իսրայէլի Թագա-
ւորին Աքաաբու, բայց ապստամբ
եղեալ ի մահուանն Նորա, Դ Թագ.
Ա. 1. Գ. 4–27. Աքաաբու որդին
Յովրամ, օգնութեամբ Յուդայի և
Եդովմայ, պատերազմեցաւ ընդ Մե-
սայի և պաշարեց զնա ի մայրաքա-
ղաքի Նորա։ Մեսա չկրնալով ճեղ-
քել անցնիլ պաշարող զօրքը, Խըն-
դրեց իւր աստուածներուն օգնու-
թիւնը, զոհելով զիւրում որդին
քաղքին պարիսպներուն վրայ։ Պա-
շարողք սոսկալով այս անագորոյն
անարդանէն, մեկնեցան տէիւ Թէ
գուցէ առնէիք գոր անոնց վրայ։

Մեսիա, ծնեալ, անուն առեալ
գիտաւորապէս կամ յատկապէս այն
գերագոյն Ազատչին որ խոստացուած
էր Հրէից։ Երբ Թագաւորք, քահա-
նայապետք, երեւեին նաև մարգարէք,
կը նուիրէին իրենց պաշտօնին, Հրեայք
սովոր էին օծել զնոսա, ուստի և
պաշտօնի մը համար "օծել" խօսքը
կը նշանակէր երբեմն լոկ կարգել կամ
ընտրել զոք այս ինչ կամ այն ինչ
պաշտօնի։ Եփրա, Պարսից պետու-
թեան հիմնագիրը, որ ազատութիւն
շնորհեց Հրէից ի գերութենէ, կը
կոչուի, Ես. Խի. 1, "Օծեալ Տեառն,"
և Յեզեկ. ԻԸ. 14, "օծեալ" վերագիրը
կը տրուի Տիւրոսի Թագաւորին։

Բայց ինչպէս տեղէն ըսինք, Մե-
սիա անունը տուին Հրեայք, իբրև
բուն և յատուկ ախտոյտ, այն փրկչին
և Ազատչին որուն կը սպասէին,
և որ խոստացուած էր անոնց մար-
գարէութիւք։ Որովհետև սուրբ օծուածք
կը տրուէր Թագաւորաց, քահանայից
և մարգարէից, անոնք որ խոս-
տացեալ փրկչին աշխարհի կու տա-
յին անունը, քան բանականին կու տային
հասկնալ Թէ Թագաւորի, քահա-
նայապետի և մարգարէի յատկու-
թիւնները գերազանց կերպով պիտի
ունենար այն փրկիչը, և Թէ պիտի
լլլար Թագաւոր, քահանայապետ և
մարգարէ ոչ միայն Հրէից, այլև
բոլոր մարդկային ազգին, մանաւանդ
անոնց որ պիտի ընդունէին զնա իբրև
փրկիչ։ Տես Քրիստոս։

Թէ Քրիստոս էր Հին Կտակարա-
նին ճշմարիտ Մեսիան, ցոկոտոյ
"Սելոմը," ցօրմ "Փրկիչը," "Հրէշ-
տակ ուխտին," բոլորովին յայտնի է։
Անոր գալստեան ժամանակը կանխաս-
ցուցած էր, Ծննդ. ԽԹ. 10. Դան.
Թ. 20, 25. Անգ. Բ. 7. Մաղ. Գ. 1. ի
ժամանակի գալստեան փրկչին, և
այն ատեն միայն, կատարեալ էին
այս մարգարէութիւնք. այն ատեն
լցան հօրհնաւոյն հօրհներգք ա-
մէից, և ամէնէ ինչ յետոյ խորտա-
կեցաւ խոպոտ գաւազանն ի ձեռաց
ցուցիչ, մի միայն ցեղին որ ունէր
յայնժամ Հրէից ազգին առաջնոր-
դութիւնը, և տանճարն ուր պիտի
գար Մեսիային՝ ընծուեցաւ։ Այն ա-
տեն կային նաև գեռ ազգապետական
յուշակք որ կը ցուցնէին Քրիստոսի
ազգին կանխատացեալ ճիւղէն։ Քրիս-
տոսի ծնունդեան, յայտնութեան, կե-
նաց, չարչարանաց և մահուան,
նաև յարութեան, համբարձման և
Թագաւորութեան վրայ շատ և յայտ-
նի մարգարէութիւնք բովանդակ կա-
տարուեցան յանձին Քրիստոսի, Ցովհ.
Ա. 41. Գ. 25։

Մեսարեմ, մին յորդւոց Քամոյ,
և հայր ալլեալ Ափրիկեցի ցեղիւրս,
Ծննդ. ժ. 6, բայց մնասանդ Ե-
գիպտացւոց, որ և կայուեցան յա-
նուն Նորա։ Մեսարիմ է նաև Երբա-
յեցիերէն անուն Եգիպտոսի ի Սուրբ
Գիրս, և Աւրարացիք ցարդ Մըսըր
անունը կու տան այս երկրին։

Մետաքս, Պարզմանն ժամանակը
եկաւ ցաւնատաւն և Հռովմ Չինու
արևելեան երկրէն Ազէքսանդրիոյ
ճամբով, և ծանրութեամբ ոսկի
կ'արժէր։ Երբեմն կը բերուէր կարժ
կարժ, և կը գործուէր գիպակ
թեթեև անգլայս։ Կը յիշուի Ցայս.
ԺԸ. 12։ Չի գիտցուիր Թէ երբ Հրէ-
եայք սկսան գործածել մետաքս։

Մերքաի, փերսէ, կրտսերագոյնն
յերից որդւոց Ղևեայ, ծնեալ ի
Քահաթ, և Ղևատացի գերդաստանի
մը գլուխ, Ծննդ. Խ. 11. Ել. Ջ. 16.
Թուա. Գ. 17. Ա Մնաց. Ջ. 1։ ի ծա-
նուցապարհորդութեան Իսրայէլացւոց
յանապատին, Մերարեանց գործն էր
բառնալ զտախտակամածս խորանին,
կրել զնոսա յօթևանէ օթևան, և
հան կանգնել, Թուա. Գ. 29–33. Ե. 8։

Digitized by Google

երկոտասան քաղաք տրուած էր Մերարեանց յայնկոյս Յորդանանէ, Յես. ԻԱ. 7, 34–40։

Մերիպա, խոփ, 1. օթևան իսրայելացւոց ի մէջ կարմիր ծովուն և Սինա լերին։ Հոս տրանջեցին իսրայելացիք Առուածոյ դէմ, և Առուածած ապաստաժէն ազբիւր հանեց ի պէտս նոցա, ել. ԺԷ. 1–7։ կոչուեցաւ նաև Մասսա, Բրչաբիւն, վասն զի հոն փոթեցին իսրայելացիք զԱստուածած, Բ Օր. Լ.Գ. 8. Երր. Գ. 8։

2. Նշանակէս հրաշալի ազբիւր յանապատին Աբէ, ոմն ի կապէս. տես Թուա. ի. 13, 14։ Հոս մեղանչեցին Մովսէս և Ահարոն, ուստի և Աստուածած չտուաւ անոնց անցնիլ ցորգանանէն։ Եր կոչուի "Ջուր Մերիպայի," Բ Օր. Լ.Գ. 8. Սաղմ. ՁԱ. 7. ՃՀ. 32, կը կոչուի նաև "կապեսի Մերիպա," Թուա. ԻԷ. 14. Բ Օր. Լ.Ե. 51. Եզեկ. ԽԷ. 19։

Մերկ, ի Սուրբ Գիրս յաճախ կը նշանակէ զբաղտութիւն մերկ, այլ թերի հագուստ։ Աչատէս ՃԺ. ԻԱ 7, Պետրոսի համար կ'ըսուի թէ "մերկ էր, այսինքն թէ հանած էր վերարկուն, և մինակ շապիկով կամ պարեգօտիս կը կենար։ Տես Հանգերձ։ Աչատէս հաւանականապէս եր. ի. 2. Մկբ. Ա. 8. Գործ. ԺԹ. 16. Երբեմն կը նշանակէ աղքատութիւն և անբաւականութիւն յօրինելոյ հանգրուան, ինչպես ՃԿ. Բ. 15։ Աչատէս նաև եր. Երկ. 7. Բ Կորնթ. ԺԱ. 27։ Ազգ մը կը կոչուի "մերկ," երբ կոբաստած է իւր ամբարիշտները, հարբասութիւնը, այլասէրն հանգերձ, Ծննդ. Խն. 9. Ել. Լն. 25. Բ Մնաց. ԻԸ. 19։

"Մերկութիւն" բառը կ'առնուի նաև փոխանակ ամօթոյ։ "Մերկութիւնը բանալ," կը նշանակէ անարժան խառնիք կամ զբաղասրութիւն, Ղեւտ. ի. 19։

Մերովը, ածած, երիցագոյն գուսպերը Սաուղայ, էր խոստացեալ Դաւթի ի գնութիւն, ի վարձ յաղթութեան նորա ի վերայ Գողիաթայ, բայց տրուեցաւ Նդրիելի, որդւոյ Բերզելայ Մուսլացւոյ, Ա Թագ. ԺԹ. 49. ԻԸ. 17, 19։ Մերովը ունեցաւ հինգ որդի Յեդրիելէ, որք մասնեան Գաբաւնացւոց, և կոխուեցան առաջի Աստուծոյ, Բ Թագ. ԻԱ. 8, 9։ Թագաւորաց այս համարին նայելով, Գաբաւնացւոց մասնած հինգ որդիք էին Մերքողայ. բայց տես Իտրիէլ։

ՄԵՐԵՆԱՑՆ ԵՒ ԱՇՏԱՐԱԿ

Մերքեցայ, պատերազմական գործի բաղխելոյ զպարիսպս։ Էր երկայն և հաստ գերան որ ունէր մէկ ծայրը մետաղեայ գլուխ նոխազի։ Աչս գերանը կախելով մէջտեղէն կը մղէին ուժգնութեամբ և ստէպ քաղքին կամ բերդին պատերուն, մինչև որ խրամատ կամ ճեղքուած կը բացուէր։ Մերքենան կը գրուէր երբեմն փայտեզէն աշտարակի մը ներքնատունը, և ատկէ քան հարիւր մարդ կը վարէր այս մեքենան, մինչ աշտարակին վերնատունը կը կենար բազմութիւն աղեղնաւորաց, Եզեկ. Դ. 2. ԻԱ. 22։

Մծղուկ, փոքրիկ մրջեայ թռչուններ և խայթոցասէր, իրրև առակ կամ օրինակ յիշուած է, Մատթ. ԻԳ. 24, "Մժղուկը կը քամէք, և ուղտը կը կլլէք," Աչս խօսքը կ'անհաւատէ Հրէից սովորութիւնը որ գինին կը քամէին, այսինքն կ'անցուներին ընդ պարզոց, թէ գուցէ օրինաց մէջ իրրև անսուրբ արգելեալ մրջեայ մը կ'ըլլէին, Ղեւտ. ԺԱ. 23. և Տէրը կ'առաւելէ անոնց որ կը խղճէին անանց զգուշութեամբ ետ կենալ փոքր փոքր յանցաներէ, և չէին խղճեր գործել մեծամեծ մեղքեր։

Միեղզերաս, երրայեցերէն բառը

Digitized by Google

կը նշանակէ փխուած կամ ապշըլլալ, և եղբարց Թիւ չի ցուցներ։ Աւրդի մեկնիչներէն չատերը կը հասկնան այս բառով աբեւելեան երկիրներուն վայրի ցուլը կամ գոմէշը, որ կը նմանի Ամերիկայի գոմիշուն, բայց ունի մեծ եղջիւրներ, և չունի Ամերիկայի գոմիշուն լանջերց Թաղ մորթը, բայց անհնարին ուժեղ է։ Ցաղթ մարմինը, և կորեքը նորա ներդաստաղաց և ամառաստաղաց յայտնի նշանակ են ամեր ահագին զօրութեան, Թուս. ԻԳ. 22։ Տեսել նորա է գաղանագրին և սեներիմ, միանգամայն ապուշ։ Գլուխը վիթխարի է, աչուըները մանր. և որ եւս ասելի վայրենագոյն կ'ընէ այս անասնոյն գեղջը՝ անոր գանգուր հերոց խոպոպիկն են որ կը կոխուին անոր ալտերին և ստորին կլսփէն, Ցոբ. Լ. 9–12. Սազմ. ԻՒ. 21։

Վ ալրի գոմէշը կը գտնուի Ափրիկէի և Հնդկաստանի շատ տեղերը, ուր կ'ապրին նոքա երամովին յանտառս, և կը համարուին իբր յեսին ստորնոտեան գազանագրին և գիւրաստկար։ Ուրարդ, Թէև բազմութեամբ, չեն համարձակիր երես առ երես կռուիլ այս գազանին դէմ, այլ Թաքստեամբ Թունփերու կամ ծառերու ճիւղերուն մէջ, ուստի կը յարձակին՝ մինչ գոմէշը կ'անցնի անոնց առջեւէն։

Եգիպտոս, ինչպէս նաև Հարաւային Եւրոպա, գոմէշը փոքր ի շատե ընտանեցած է մնասգրին ժամանակներ։ Ձանազարհարդ կը գտնեն գոմէշներ նաև Ասորիս, Պարսկաստան և ի Հնդիկս։ Նաև ընտանի գոմէշն այնչափ չլու չէ արշաւի եղը, կը պահէ միշտ գազանութեան և սեռնութեան նիշարդ մը, և վայրենի և գաժան հայեցուած։ Ընդհանրապէս կը քշեն և կը վարեն գոմէշն անուր մը անդաստանելով ցուլը։ Ասկոյն ներեցին ներքայեցոց կը Թափ լինայ ծանօթ գոմիշուն վայրենին միայն, իբրև գազանագարդ և յաղթանդամ յայտ։

Միեցեի, Թագաւորութիւն հրաւիրեալ ի պատերազմ ընդդէմ Բաբելոնի, ընդ Ասորեստան և Ասքանազ, երեմ. Ա. 27. Նը կոչեսցի նշանակել գէշ յատկութեան կամ գնահատ ինչ նորա։

Միզագետ, ցուռաբէն անուն երկրին որ ի մէջ եփրատայ և Տիգրեսի, ըստ Ասորացոց՝ Ալ ձէզիրա, այսինքն՝ կղզի։ Տես Ադամ 2։ Բուն Միջագետաց առաջաբանութիւնն է Պարսից ծոցէն մինչև Տաւրոսի գագաթն. բայց Միջագետք անուամբ կը հասկցուի ընդհանրապէս վերին մասն ի վեր քան զԲաբելոն, և զորդիս կոչի Տիարպեքիր, անուանի առատ պտղաբերութեամբ, մինչ ստորին մասն, այժմեան Իրագ Ասրապի, անբեր և անջրդի է։ Միջագետք եղան հետզհետէ մասն ասէրութեան Ասորեստանեայց, Բաբելացոց, Պարսից, Մակեդոնացոց և Հռոմայեցոց, և այժմ կը վերաբերին Օսմանեան պետութեան։

Այս երկիրը կից է ընդ հնագոյն պատմութեան ազգի մարգկան յառաջ և յետոյ քան զլրհեղեղն։ Եդեմ չէր հեռի անտի, Ադամայ մօտ էր նմա ի հնութեայ, և երկիրն Սենաար՝ ի տարուայ։ Ձանազարհարդք կը տեսանեն հոն ապրարք. "հին աշխարհը,, և հոն այն երկրին մէջ շատ բան՝եր այնպէս հին, որ ցուռաստանի և հնութիւնք նոր են առ նոքա։ Միջագետք էին հայրենիք նահապետաց որ նախ քան զԱբրահամ, այսինքն՝ Թարայի, Եբերայ, Փազղեկայ, այլոցն հանգերծ։ Հոն ծնան Աբրահամ և Սարա, և կանայք Իսահակայ և Ցակոբայ, նահապետաց երկրատան ցեղից Իսրայելի։ Միջագետք կը յիշուին նաև ի Սուրբ Գիրս իբրև բնակութեան առաջինն հարատաստաչին Իսրայելի ի ժամանակս Դատաւորաց, Դատ. Գ. 8–10. ի պատմութենեան պատերազմից Դաւիթ, Ի Թագ. ժ. 16։ Ի Միջագետաց եկան նաև պատգամաւորք Հրէից, և Թերևս ի Հրէաստանէ գարձեալ հետանոտք, կատարել զգատաստին յԵրուսաղէմ, Գործ. Բ. 9։

Միզոռդ, այն որ կը կենայ ի մէջ երկուց կողմանց կամ անձանց իրրև բանարար կամ հաշտատար և համազակեր։ Ցորչափ մարդ կը զգ՝ոյ իւր յանցաւորութիւնը և Աստուծոյ սրբութիւնն ու արդարութիւնը, չի համարձակիր գէմ առ գէմ խօսիլ այն անձին հետ որմէ յիրաւի կը

վախճանայ։ Ուստի ամէն ժամանակ և ամենայն ատեանք սովորած էին և են մարդկիկ դնել ի մէջ հոգւոյն և դատաւորի նորա անձ մը կամ իր մը հաշտարար, զորօրինակ քահանայ մը կամ արդար և բարեպաշտ մարդ մը, և կամ զոհերու ճենճերը կամ խնկոց ամպոյշ հատը, ցոր. Թ. 33։ Ըստ այսմ Իսրայելացիք առ Մովսէս Ահնա լեառը, Բ Օր. Ե. 23–31, և Աստուած հաճեցաւ կացուցանել միջնորդ ի մէջ իւր և ժողովրդեան զՄովսէս, որ առնոյր և տայր մէկ մէկ ձեռքով օրէնքը, և միւսով՝ ժողովրդեան հնազանդութեան ատեան։ Միջնորդութեան պաշտօնը կատարեց Մովսէս շատ անգամ, տե՛ս Ղ. 30–32. Թուա. ԺԴ. Ստզմ. ՀՁ. 23, և այսպէս էր իրրև գործակալ և օրինակ Քրիստոսի, Գազ. Գ. 19։ Մեսիան ամէն դարու մէջ եղած է միմիայն Միջնորդ ի մէջ Աստուծոյ և մարդոյ, և առանց նորա Աստուած է անմատոյց և հուր ծախիչ, ցՀՁ. ԺԴ. 6. Գործ. Դ. 12։ Քրիստոս, իբր հրեշտակ ուխտին, եղաւ միջոց հաղորդակցութեան ընդ երկինս և ընդ երկիր ի տեառնաւթեան Հին կտակարանին. և իրրև Միջնորդ նորոյ ուխտին կ՚ընէ ինչ որ հարկաւոր է կատարել հաշտութեան համար ի մէջ Աստուծոյ և մարդոյ։ Որպէս զի չտնորդութի Աստուծոյ պատիւը, կ՚երևնայ անոր ատելև իւր քաւիչ արեամբն իրրև բարեխօս մեր կոմանէ, և իւր սիրոյն իրրև կարեկից մեզ, և Հոգւոյն Աբրոյ գործակցութեամբ կ՚ընէ զմեզ յօժար և կարող դատնալու առ Աստուած։ Ապաշխարող հաստատակամներն, անոր անձը, փառաբանութիւններն, ազօթքը, կ՚ընդունուին վասն Արիւնոյն, և այս միջնորդ միայն կ՚ընդունի հաստատակամները, չնորհք և յաւիտենական կեանք։ Քրիստոս միայն ունի Միջնորդի և բարեխօսի այս բարձր պաշտօնը, զի նա միայն է Աստուած և մարդ միանգամայն, Ա Տիմ. Բ. 5։ Միջնորդակից ընել Քրիստոսի զՄարիամ և զառաքեալ, կը ցուցնէ թէ Քրիստոս անկարող է կատարել իւր յաւուրկ պաշտօնը, երբ. Ը. 6. Թ. 15. ԺԲ. 24։

Միզնորդութիւն, Քրիստոսի երևելին առաքելի ամենայն յերկինս իրր բարեխօս իւր ժողովրդեան, և մատուցանելն իւր կատարեալ գործը, որպէս զի լուելի ըլլայ անոնց ազօթքը, և անոնց անձերն ընդունելի նուէր, եբ. ՂԹ. 12. Հմմտ. Ը. 34. Երբ. Ի. 25. Թ. 24. Ա ՅովՀ. Բ. 1։ Այսպէս բարեխօսելով վասն միաձուռոց իրրև միմիայն Միջնորդ, կատարեալ կ՚ընէ լալ անոր գործը, և անկարօտ օգնութեան Մարիամմէ, որոց կամ հրեշտակաց, և է ատեանգիր գէր ի վերոյ։ Հոգւոյն Աբրոյ համար կ՚բսուի թէ կը բարեխօսէ հաստատուկոյց հաստատ ի սիրտս նոցա, Հռոմ. Ը. 26, երբ կը դնէ անոնց բերանը խօսք, և անոնց սիրտը ատրբ փափաքները, առանց որոց պիտի չկրնային գտնել չնորհք, և որ են բոլոր կամաց Աստուծոյ, և ընդունելի նմա Քրիստոսով։

Միհաք։ Տե՛ս Աբեդճագով։

Միխիլիճ, հին մայրաքաղաք Լեբոս կղզւոյ, Նաւահանգիստ յարևելից կողման կղզւոյն, գէպ ի փորձ Աթոս։ Զօրս հան եւրե ի ցամաք ի գաղթին ի Յունաց Յերուսաղէմ, Գործ. ի. 19։ Այս կղզին կը կոչուի զարդիս Միթելինդ, և ատենօք հին քաղաքին հան տակաւին մնա ի կատարի։

Միւսիա, գաւառ փոքրոյ Ասիոյ հիւսիսային արևմտեան ծայրը. ունի սահման ի հիւսիսոյ զՊրոպոնտիա, յարևմտից՝ զԵգեական ծով, ի հարաւոյ՝ զԼիդիա, և յարևելից՝ զԲիւթանիա։ Զօրաց քարոզից այս գաւառաց յառաջին ճանապարհորդութեան իւրում Յեսուայ, Գործ. ԺՁ. 7, 8։

Միքա, ամի յերկրէն Եփրեմայ ի ժամանակս գաւառարոց, տակաւ ինչ յետոյ քան զՅեսու։ Միքա գողցաւ իւր մօրէն Հազար հարիւր սեկղ արծաթդ, և Հանճարեցաւ նորա պատրաստեց այն տակով յատուկ պաշտօնատեղի և պատկեր գործածելի ի պաշտամունն Եհովայի, և վարձեց Ղեւտացի մը իրրև քահանայ։ Նախախնամութիւնը խափանից զանոր կատարելութիւնը, և Դանի ցեղէն խումբ մը մարդիկ առին անոր քահանան և ինչ որ պատրաստած էր պաշտամունն համար, Դատ. ԺԸ. 18։

Digitized by Google

Միքայել. Տես Հրեշտակապետ։

Միքիա, 1. Հօրեղբայրն ի փոքր մարգարէս, Մօրաստացի, կամ ի Մո-
րեսեթայ, գիւղ մօտ Յերևիթեբայո-
լոն, յարևմտեան Հրէաստանի։ Մի-
քիա մարգարէացաւ առ Յովաթա-
մեա, առ Աքազա և առ Եզեկիա, թագաւորաց Յուդայ, իբր յիսուն
տարի, եթէ ըստ ամանց հաշուելոյ,
գրեթէ ի սկզբանէ թագաւորու-
թեան Յովաթամայ մինչև Եզեկիա-
յի վերջին տարին, 750–698 նախ
քան զԳր։ Միքիա էր գրեթէ ժա-
մանակակից Եսայեայ, և ունէր ա-
րիւք գրեթէ բուռ առ բուռ նոյն է
ընդ Եսայեայ։ Տես Ես. Բ. 2, և Միք.
Գ. 1. դարձեալ՝ Եռ. ԽԱ. 15, և Միք.
Դ. 13։ Ասոր անյողդող հաստատու-
մըն իւրեանը եղաւ իբրև վհատո-
մի իբրև դար մի յետոյ, երեմ.
Իջ. 18, 19. Միք. Գ. 12։ Միքիայի
ոճն է բարձր և առատիկ, յաճախ
զարտասանութեամբ կամ վեղարմամբ։
Նախ մարգարէութեան նորա են
մեզք և պատուհաս Իսրայելի և Յու-
դայ, ասերուամբ Սամարիոյ և Իրու-
սաղէմի, գործ Հրէից ի գերութենէ
և պատիժ պատուհասի ինքնամեայ
նոցա։ Միքիա կը մարգարէանայ ըզ-
գալուստ Մեսիոյն, որոյ “ելքը ի
հնուց՝ յաւիտենական օրէն է,, իբրև
հիմն ամէն յուսոյ փառաւոր և օր-
հնեալ ապագայի հաւատոյ։ Կը յիշէ
Յուդայի ՌեհբէՀեմի իբրև տեղի ու-
պիտի ծնանէր փրկիչն ի կինոջէ. Միք.
Ե. 2, 3։ Հրեայք այսպէս կը հաս-
կնային այս մարգարէութիւնը,
Մատթ. Բ. 6. Յովհ. Է. 41, 42։

2. Իշխանն Յուդայ որ եղև գործա-
կից և օգնական Յովսափատայ ի կըր-
թել և ի բարեկարգել Յուդայի ժո-
ղովուրդը, Բ Մնաց. Ժէ. 7–9։

3. Մանուկ իշխան յաջորդեալ Յո-
վակիմայ. իմացուց Թագաւորին խոր-
հըրդականներուն երեմիայի մարգա-
բէական ապատնեալքը, երեմ. Լ.Ջ.
11–13։

4. Հաւատարիմ և անեղկիզ մարգ-
գաբէ, զոր Տարքուց Աքիայոբ ուրքայ
Իսրայելի ի խնդրոյ Յովսափատայ զե-
լից պատերազմին ընդդէմ Ասորւոց։
Միքիա գրուեցաւ բառնը ապատել
եղից պատերազմին, որ կատարուե-
ցաւ ըստ կանխատեսութեան Մի-
քիայի, և Միքիա արձակուեցաւ հա-
ւանականապէս, Գ Թագ. Իր. 8–38։
Աքայոբա գնացքն այս գեղքին մէջ
կը ցուցնէ մեզի զարմանալի յիմարութիւնն ընդգէմ լուսոյ։

Միքիայ, մարգարէութիւն. Տես Միքիա 1։

Միխթաբիչ, բարեխօս, ուսուցիչ կամ քաջալերիչ։ Այս վերադիրը կը տրուի մեր Փրկչին. “Հօրը քով բարեխօս ունինք Յիսուս Քրիստոս արդարը,, Ա Յովհ. Բ. 1։ Բայց յաճախագոյն ևս կը նշանակէ զՀոգին Սուրբ, “ուրիշ Միխիթարիչ,, որ պիտի յաջորդէր Քրիստոսի, իբրև մեծ օրհնութիւն խոստացեալ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ, Յովհ. Ժ.Դ. 16, 17, 26. Ժե. 16. Ղուկ. ԻԹ. 49. Գործ. Ա. 4։ Միխիթարիչ բառը ճշդիւ չի յայտներ զպաշտօն Հոգւոյն Սրբոյ, որ ոչ միայն պիտի միխիթարէր, այլև պիտի օգնէր և առաջնորդէր առաքեալց, ինչպէս ըսած էր Քրիստոս։ Առաքեալք կատարուած տեսան խոստումն որ եղած էր անոնց։ Միխիթարիչն օգնեց անոնց երբ կռուեցան ժամպետութեամբ, առաջնորդեց անոնց փրկութեան գործին վերաբերեալ ամէն ճշմարտութեան մէջ, չիշեցուց անոնց ինչ որ խօսած և գործած էր Քրիստոս, և յայտնեց անոնց գալու բաները։ Անոր գալստեան ժամանակ գիտցան յաղթական նշանք Խորհուրդ, և Քրիստոսի տեղը բռնեց Սուրբ Հոգին։ Եկեղեցին է տակաւին ընդ անանուտ թեամբ Միխիթարչին, և ինքն Միխիթարիչը, տակաւին կը յանդիմանէ զաշխարհ վասն մեղաց, վասն արդարութեան և վասն հանդերձեալ դատաստանին։

Միջտութիւն է խորհուրդ ուր իբր որով մարդիկ կ’ընդունին իրենց անդամակից Քրիստոնէական եկեղեցւոյ։ Միջոցութիւնը կը մատակարարուի յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, և է երևելի և հրապարակաւոր դաստանութիւն հաւատոյ ի Քրիստոս և ի փրկութիւն նորա, կենդանի միութեան ընդ նմա, յանձն առնելով կեալ նոր կենօք ըստ պատուիրանաց և ի ծառայութեան նորա, և ակնկալութեան մանակցելոյ փառաց

Digitized by Google

նորա և յաւիտենական անմահութեան։ Մկրտութիւնը նկատուելու չէ սմենևին իբրև վերսին ծնունդ թէպէտ նշանակ է վերսին ծնելոյ եան։ Մկրտութիւնը Տաստատութեան Քրիստոսի եկեղեցւոյն մէջ ի նմին խակ ի Քրիստոսէ և յառաքելոց նորա, և բոլոր հետեւողք նորա պարտին կատարել զայն մինչև ի վախճան ժամանակաց։ Ջոյլ կիրառութեան պատճառք այս խորհրդեան մէջ են ջրոյն մաքրիչ բնութիւնը և սրբարարութիւնք հին անուանութեան ուր "ջուր և արիւն„ ևին յաստատութեան կարգելոյ նշանք բարոյական նորոգմանն և քաւութեան։

Մկրտութիւն "Հոգւով Սրբով և հրով։„ Մաստի. գ. 11. Ղուկ. գ. 16. Քրիստոս կը խօսի այս համարներուն մէջ ցորեղով և յարդի վրայ, այսինքն անոնց վրայ որ պիտի ընդունէին զնա, և անոնց վրայ որ պիտի մերժէին զնա։ Աւազին կարգիններէն պիտի վայելեն տաստատութեամբ զաստաՅն և զմխիթարութիւն Հոգւոյն Սրբոյ. բայց նոյն Հոգին "յարդը պիտի այրէ անշէջ հրով։„ Շատեր "Տուր„ բառը կ'սահմանեն Տոս ընդարձակագոյն մտօք, այսինքն մաքրելու նշանակութեամբ, Քրիստոսի մաքրելուն իւր ժողովուրդը՝ ջնջելով ամբարշտութիւնն անոնց մէջէն, և արբեցով զնոսա ի մեզոց արկանելով զնոսա ընդ պատաՏհաքաղ խրատս։ "Անիկա Հալեցնողին կրակին պէս պիտի բլլայ։„

Մղոց։ Մղն բառն, տա. Մաստ. էֆ, ե. 41, սահմանած է փոխանակ մղոնի Հռովմայեցւոց, որ էր ութ տադարէզ, 1,000 քայլ, այսինքն իրը 1,614 եարտա, մինչ Անգղիական մղոնն է 1,760 եարտա։

Մեռա, կշիռ և դրամիս արծաթոյ, և կը գործածուի ի Հին Կտակարանի, Գ Թագ. ժ. 17. Եզր. Բ. 69. Նէեմ. է. 71, փոխանակ երբայեցերէն Մաձե բառին զոր տես, և ի Նոր կտակարանի՝ փոխանակ Աստիկական Միցա բառին, որ էր Տաստատար հարիւր տրաքմիի, կամ իրը չորեքտասան թ ալերից։

Մեսսոց, չէզոփոլ, կիպրացի, "հին աշակերտ„ տա. որամ՝ բնակեցաւ Գօզոս Հերուտագէմ, Գործ. ԻԱ. 16։

Մեսրոպեան Գիրք, անուն երկտասնեակեան գրոց Հնոյ կտակարանին։ Հելլենակ նոցա ծանօթ չէ, թէպէտ ընդՀանուր կարծիքը կ'ընծայէ զնոսա Հզդեսական, 457 նախ քան զԲր. ի գրելն զայս մատեան, Հելլենակը գործածած կը թուի ոչ միայն Սուրբ Գրոց Հնագոյն մատերը, այլև սրբոյ շատ Հաստարակաց գրատածներ, որ այժմ կորստած են, ի Մեսր. թ. 29. ժԶ. 11. ի. 34։ Աստղնի գիրքն է բովանդակութիւն սրբազան պատմութեան, Հանդերձ ազգաՏոհմարիւք, ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցմահն Դաւիթ։ Երկրորդ գիրքն է պատմութիւն թագաւորաց ցուդայ, առանց պատմութեան թագաւորաց Իսրայելի, ի սկզբանէ թագաւորութեանն Սաղմոնի մինչև, մինչև ի գաթէ գերութեանն ի Բաբելոնէ։ Սովին կը տարբերի ի գրոց թագաւորաց, որ ունին ցուդայի և Իսրայելի թագաւորներուն պատմութիւնը միանգամայն։ Շատ տեղ ուր մինչեցին թագաւորի պատմութիւնը կը յիշուի, Մեսրոպեաց պատմութիւնը գրեթէ օրինակուած է թագաւորաց գիրքէն. սրբոյ տեղը մին կը ծաւալի իրև յաւելուած մատեան։ Մեսրոպեան անունը, զոր ԵօԹանասիոս առած են այս գիրքին, կը ցուցնէ թէ Տնացած կամ թողուած գիտաց յիշատակութիւն է այս գիրքը։ Աս երկու գիրքը կը խօսին մանաւանդ եկեղեցական իրաց վրայ. քանի զդիրս թագաւորաց ընդարձակագոյն կը խօսին Տասարակաց պաշտամանն և սարտրզութեանց վրայ, և մանր կը պատմեն Դաւիթ ի պատրաստութիւնն ի չինուած տաճարին, և զչինուելիսն նորա և զնաւակատիսն ի ձեռն Սողոմոնի. միւս թագաւորաց պատմութիւնք ևս լի են անոնց կրօնական գործերուն և զաղմանց յիշատակութեամբ, Ա Մեսր. ԺԹ. 8–11. Բ Մեսր. ժԱ. 13. ԺԹ. 8–11. ԻՉ. 16–19, և այլուր։ Մեսրոպեաց գիրքերը կարգացուելու են ի միաբան ընդ գրոց թագաւորաց։ Որովհետև միևնոյն ժամանակի վրայ կը խօսին թէ թագաւորը և թէ Մեսրոպեան, Տարիւռ կը լուսաւորին զիրար, և կը կազմին անընդՏատ և խրատական

Digitized by Google

պատմութիւն, որ կը ցուցնէ թէ կրօնքն է գլխաւոր ազդեցիչ ազգին բարգաւաճմանց, իսկ ամբարշտութիւնն՝ ապականիչ, Աւետ. ժԴ. 34։ Մեծագործից գրոց մէջեր պարագաներն սրժանի են ուշագրութեան, այնու ևի կը վերաբերին ապագայ թագաւորութեանն Քրիստոսի։ Մբնացորդաց մնալեանք կը բովանդակեն իբր 3,500 տարուան պատմութիւն։

Մոգեր, անուն որ Մարաց և Պարսից մէջ կը տրուէր քահանայից, իմաստնոց, փիլիսոփայից և ազգին նշանաւոր մէկ դասուն, որ աւանդ էին գիրենք բարձրագոյն և բնական գիտութիւն, մանաւանդ աստեղաբաշխութիւն և բժշկականութիւն սորվելու։ Մոգերը միայն կը կատարէին կրօնական արարողութիւններ, և կը պնդէին թէ կրնային հոգւոց իշխանութիւն մարդոց գաղտնի բաներ, ապառնի դէպք և աստուածոց կամքը։ Տես Մաթ. Ե. 1։ Ու սրովհետև այս պատճառաւ մեծ պատիւ և ազդեցութիւն ունէին, թոյլ տուեալ էր նոցա մնայնել յարքունիս թագաւորաց խորհուրդ տալ նոցա։ Կ՚երթային նաև զօրաց հետ ի պատերազմ, և այնպէս կարևոր կը համարուէին ազգ և կարծիք նոցա, որ ոչինչ գործի չէր ձեռնարկուեր առանց հաճութեան և հաւանութեան նոցա։ Սոյն նման գաս մը մարդիկ կային և ի Բաբելոն, Եգիպտոս, Ասորիս և յայլ տեղիս։ Դանիէլի Գիրքը կը ցուցնէ թէ մ՚բոլոր մեծաքոյ էին մոգք ի Բաբելոն։ Դանիէլ կարգեցաւ վերակացու այս իմաստնոց, բայց նախանձ նոցա վիճաստութենէն Դանիէլի և աստուածութիւն նոցա Դանիէլի կրօնքին դէմ, ինչպէս նաև բանք զոր տան նոցա խօսել եսայի, գլ. Խէ. 13, 14, և Դանիէլ, բ. 9, 27, կը ցուցնեն թէ, իբրև գաս կամ ջոկ, անմնան էին նոքա ճշմարիտ իմաստութենէ։

Այսպէս չէին անունք որ եկան "աքաքեւքէն„ ապրնանել և պաշտել գմանուկն Քրիստոս, Մատթ. բ. 1–12։ Գեւբութիւնն Հրէից յայնհետ եփրատայ տարածած էր ընդ բոլոր արևելս ճշմարիտին Աստուծոյ ծանօթութիւնը. և այս փիլիսոփայք և աստեղագէտքը, ի խնդրելն զիմաստութիւն, տեսեալ և հաւատացած էին մարգարէութեանց որ գԱնթխայէն, և առաւ ուծանուան առաջնորդելով եկան անոր ի Բեթլէհեմ։ Տես Աստղ։ Այս մեգերով հեթանոս աշխարհին փիլիսոփայութիւնը և փիլիսոփայութիւնը յայտնեց իւր հպատակութիւնն յաստուս փրկչին։ Տես և Սպաշ. Հբ. 10, 11. Եռ. կ. 1–3։

Մոգութիւն, քան Սուրբ Գրոց ամէն տեսակ անապատ արարողութիւնք մեղաց, կախարդաց, վհկաց, մեռելահմայից, գիւթաց, հմայողաց, աստեղագիտաց, գուշակաց, երազահանից, հարցկաց, քաշգէից, այլոցն հանգերձ, զոր ի կիր տրկանել արգելեալ էր յօրինաց Աստուծոյ թէ յօգուտ և թէ ի վնաս մարդկան։ Սահման պատժով արգելեալ էր նաև հարցանել զդիւթս և գհմայս, Ղեւտ. ժԹ. 31. ի. 6։

Մոխիր։ Խորհուրդ և մեխրով ապաշխարել, կամ նստիլ ի մոխիր, էր արտաքին նշան գղջմանն և ապաշխարին վասն մեղաց, և կամ արտմութեան ի ձախորդութիւնս։ Այսպէս բրաս ցաք, բ. 8, և բազմոցք ի Հրէից մեծ երկիւղի մը ժամանակ, եսթ. գ. 3. նոյնպէս Նինուէի թագաւորը, յովն. գ. 6։ Կաթսիր երինջոյ մոխիրը կը գործածուէր օրինական մաքրութեան համար, թուա. ժԹ.

Մոգուհի, Ղեւտ. ժԱ. 30, ազգ ինչ վհանոյ։ Մարմնին է իբր վեց մատ

Digitized by Google

երկայն. ատաւքներն ունին իւրաքանչիւր հինգ մնան, որոյ երկուքն, իրրև բոյթ մնատուն, կը կենան հանդէպ միւս երից. այլ ատաւքներէ կը գտանան եօթ և աւելի՛ մին զատ ի միւսոյն։ Կ'ուտեն ճանճեր, զորս կը բռնեն երկնցնելով իւր երկայն մնծնոզ լեզուն։ Կրնայ քանի կամուց ատատցանել զինքն օգտով, կրնայ իւր ատվարտկան գոյնը որ է գորշ, փոխել ի կանչ, կապուտակ, նաև սեւ, եթէ զայրացած է։

Մողաք, Խափար, Գ Թագ. ԺԱ. 3, 7. Գործ. Ը. 43. Երեմ. Խթ. 1. Սոփան. Ա. 5, անուն կատց զոր կը պաշտաէին Ամմնացիք։ Նաև Իսրայելացիք մնացին այս կատց պաշտօնը, թէ ի ճանապարհորդութեան իւրեանց անապատին մէջ, և թէ գալնատին մնանելէն ետքը, Դ Թագ. ԻԳ. 10. Եզեկ. Ի. 26, 31։ Գլխատոր զՀՆ Մողոյ էին մարդապզՀք, այսինքն ապոյք որ կենդանոյն կը նետաէին կատքին հրաշէկ ձեռաց մէջ։ Տես ՅՕՎՀ։ Բազդատ Ղեւտ. ԺԸ. 21. Բ Օր. ԺԲ. 31. Սաղմ. ՃՉ. 37, 38. Երեմ. Ի. 31. ԺԹ. 2–6. ԼՒ. 35։ Ասոր հանմանութեան ամանց նայելով, Մողոք կը թուի լինել սերիշ անուն բահաղուս, և կը գանանք որ փիւնիկեցիք, որոց գլխաւոր աստուածն էր Բահաղ, և անանց գազթականները կարքեգոնացիք, կը պաշտէին անոր անդրի պատկերը նդնպիսի ոսկեայի զՀՀրով, ինչպէս Հաւմնացիք իրանց աստուածը կանոս։

Մոսոք, Սազմ. ՃԻ. 5, վեցերորդ սրդի Ցաբեթի, Ծննդ. Ժ. 2, բնակեցաւ մնա Դորտազայ յարեւելեան հնդհսային ծայր փոքուն Ասիոյ, ի վ Խրս, և կը կարծուի ի բազմանց թէ էր Հայք Մոպռավաց, այսինքն Բաստաց։ Մոսոք աստուածը կ'ընծեր Տիբրսոի հետ "մարդաց հպճնեսրս, և պղնձէ ամանները„ Եզեկ. ԻԼ. 13։

Մովաբացիք, սերունդ Մովաբայ սրդոյ Ղովտայ, Ծննդ. ԺԹ. 30–38։ Մովաբացւոց երկիրն էր յարեւելից Յորդանանայ Մեռեալ ծովուն, և մնաննատնգ ի Հարաւ գետոյն Առնոնի։ Սակայն ժամանակ մը կ'երթար մինչև Ցաբոզի, և բաւական ժամանակ երկիրն յայնկոյս Յորդանանու ընդդեմ Երիքովի պահէր "Մովաբաստգաշտ„ անունը, Թուս. ԻԲ. 1 Բ Օր. Ա. 5. ԻԹ. 1. Ցես. ԺԳ. 32։ Մովաբացիք աստծ էին այն երկիրը Քեմոշ կոչաստծ Հակոյից ցեզէն, Բ Օր. Բ. 11, և Աստնոի հիւսիսային կողմի երկրէն եկող Ամմոնհացիք առնին զայն աս-

Digitized by Google

նոնցմէ, թուղ. ԻԱ. 13, 26. Դատ. ԺԱ. 13–18, և յետոյ Մովսէս առաջնոյն երկիրը և առաջ ժառանգութիւն ցնծալին Ռուբինի։ Երբ Իսրայէլացիք մնացեան Եգիպտոսէ, Մովսիսացիք վարուցան մեծ անգթութեամբ, թուղ. ԻՌ.–ԻԴ. Բ Օր. Բ. 8, 9, և թէպէտ Աստուած չերազուց առնուլ անոնց երկիրը, զրկից սակայն զնոսա և զերծանէ նոցա մինչև աստանդորդ ազգ իւր ժողովրդեան առանձին շնորհքէն, Բ Օր. ԻԳ. 3–6։ Մովսիսացիք էին աստուածկ կառավարող, կը պաշտէին զՅեսմովս և զԻեհոբեդովը պիտի արարողութիւններով, թուղ. Իե, և մարգարէնիւք, Դ Թագ. Գ. 27. Տես Մաղաք։ Ժամանակի մը, ինչպէս յայտնի Հաւատոյ, էր խոտորութիւն ի մէջ նոցա և իսրայէլի, բայց ընդհանրապէս թշնամութիւն կար այս երկու ազգաց մէջ, ինչպէս առ եգիպտոս, Դատ. Գ. 12–30, առ Սաուղիս, Ա Թագ. ԺԴ. 47, առ Դաւիթ, Բ Թագ. Ը. 2, 12, առ Յովսաման և Յերոբովամ, Դ Թագ. Գ. ԺԴ. 20. ԺԴ. 25։ Մովսիսացիք օգնեցին Նաբուգոդոնոսորայ ընդդէմ Հրէից, Դ Թագ. ԻԴ. 2. Եզեկ. ԻԸ. 6–11. և Հրէայք գերի երթալէն առաջ, թէև թէ առին նորէն իրենց հին երկիրն ի հիւսիսոյ Աստանի, Եռ. ԺԵ. 16։ Հրէից մտրգարէք չատ բարեացակամութիւնք կ'ընեն Աստուծոյ և անոր ժողովրդեան այս վերջին թշնամեաց դէմ, թուղ. ԻԴ. 17. Սոփոնիա. Կ. 8. ՀԳ. 6. Երեմ. ԻԸ. 9–21. ԽՂ. Ամովս. Բ. 1–3. և բոլոր ճանապարհորդք մխիթարեն կը հաստատեն թէ կատարած են այն մտրգարէութիւնք։ Անոնք թէև խստաբար կը ծածկեն Մովսիսական լեռները, և անոր պատգամիր հաւիտեանները մեծաս մտաստիր անձնակ են։ Մովսիսացիք երկրին է ընդ իշխանութեամբ Թրքաց, բայց բնակիչքն են գլխաւորապէս Թափառականն Արաբացիք, Սոփոն. Բ. 8, 9։ Գիւղ ճանապարհորդք հաստիրածկեցան անցնիլ այն երկրէն զարգիս։ Կ'ըսեն թէ կան հոն շատ ատերհիներ, ինչպէս նաև կարծանեակ չիրմիր, գուանր, ջրհարներ, մեհեաններ, այլազգի հանգերձ, որ կը ցուցընեն թէ երկիրն էր ժամանակաւ բազմամարդ։

Մովսիսացի։ Տես Նեղոսի։

Մովսէս, անուն Հրէից հաւատացեալ մարգարէին և օրէնսդրին որ առաքած զանոնք եգիպտոսէ յերկիրն ապահաց։ Որովհետև եգիպտացի իշխանաւհի մը գրաւ այս անունը, անտարակոյս եգիպտական բառ է, և Յովսեպոս ասոր տալ այս անուան ծագումնաբանութիւնը, երկուս եգիպտական բառերէն, Մով, Նոյ, և Ուսէ, ջուր։ Հրեայք թէթև փոփոխութեամբ յարմարցուցած են զայն իրենց լեզուին, ինչպէս ըրած են նաև ուրիշ օտար բառերու, կոչելով Մոշէ, Մաղաս բայէն որ կը նշանակէ հանել։ Տես Ել. Բ. 10։ Մովսէս ծնաւ ի թուին 1574 ին նախ քան զՔր. Էր սրտի Ամրամայ և Յոքաբեդայ, Ղևեայ ցեղէն, կրասին եղբայր Մարիամայ և Ահարոնի։ Պատմութիւն Մովսիսի այնչափ ընդարձակ է որ չենք կրնար հոս գնել, և հարկաւոր չէ, քանզի սրբէն ծանօթ է։ Բաւականն է գիտել միայն թէ Մովսիսի պատմութիւնը կը բաժնուի երիք ժամանակ, իւրաքանչիւրն քառասնամեայ միջոց։ Առաջին ժամանակն է ի մանկութենէն նորա, այս ինքն գիտը ներսուելէն և հանուելով փարաւոնի գաւազ սրգեղիր ըլլալէն մինչև ի փախուստ նորա ի Մադիամ։ Այս միջոցին Մովսէս ապրեցաւ յարքունիս փարաւոնի, "եգիպտացւոց բոլոր իմաստութիւնովը վարժուեցաւ և զօրաւոր էր իր խօսքերովը և գործերովը,„ Գործ. Է. 22։ Այս գովեստը չէ առանց նշանակութեան. "եգիպտացւոց, և մանաւանդ անոնց քահանայից "իմաստութիւնը,„ անուանեն երեմելի էր յաշխարհի։ Երկրորդ ժամանակ պատմութեան Մովսիսի էր ի փախչիլն մինչև այսրէն գարձ նորա յԵգիպտոս, Գործ. Է. 30. և բոլոր այս միջոցին կը թուի թէ Մովսէս ապրեցաւ ի Մադիամ, թերևս այլ մեծ պետութիւն չէր երբեք ազգաց թեանց համեմատ։ Չան ամուսնացաւ ընդ Սեպփորայ գաւառ իմաստնոյն և բարեպաշտին Յոթորայ, և ընդելաւ անապատական կեանց։ Ի՞նչ մեծ խոհ ի մէջ այս և առաջին կեանց Մովսիսի, այսինքն ի մէջ արքունական շքոյ և իմաստութեան, և ի

մէջ պարզ վրանարնակ կենալ։ Բայց և այնպէս այս ճամբով պատրաստեց զնա Աստուած ըլլալ միջոց ազատութեան ժողովրդեան իւրոյ իր կենաց երբորդ ժամանակին մէջ, որ կը սկսի յելից եգիպտոսէ և կ'երթայ մինչև ի մահ նորա Եսբաս լեռը։ Այս միջոցին մէջ մ'րչափ գործ կատարեց Մովսես իբրև անմիջական պաշտօնեայ Բարձրելոյն։

Մովսիսի վարքը և անոր օրէնքը և կարգերը կը մատուցանեն գեղեցիկ նիւթ փրխոտնեայ պատմագրի մը գրչին, եթէ քաջ հմուտ է հնախօսութեան Սուրբ Գրոց։ Օրէնք և կարգք Մովսիսի կը շրջին ազատութեան, մուքրութեան, խմնատութեան, արգարութեան և մարգասիրութեան ոգի, և մանաւանդ կատարեալ սիրոյ, պատուոյ և հնազանդութեան առ Աստուած։ Այն օրէնք և կարգք որպես թէ ձուլելցին Իսրայէլացւոց բարքը, և փոխեցին զնոսա ի լինելոյ հավիւ ազգ ժողովուրդ քաղաքավարեալ և հազագործ։ Այս ժողովրդեան և Աստուածաշունչին միջոցաւ, այն օրինաց և կարգաց հաստատութիւնը տարածուեցաւ բոլոր աշխարհի վրայ, և շատ անգամ ասր գիրը չէր պահուեր, անոր ոգին կ'ընդունէր։ Այս ոգին ընդունելցաւ Նոր Ուխդիս գաղիազ ժողովուրդը երբ կը դներ իւր օրէնքը, և այն ժողովրդեան ձեռք հաստատուած կարգաց մէջ ինչ որ կայ արժանաւոր և յարգի՝ երբայեցի օրէնքագրին ազգութեան ընծայուելու է։

Աստուծոյ այս ծառային անունը կը յիշուի յաճախ ի մատեանագիրս Ցեսանոց և Լատինացւոց, յաճախագոյն ևս ի գիրս Աբդացւոց և Հրեայ բարեպետաց։ Բայց ինչ որ կ'ըսեն ոմանք զՄովսիսէ՝ են մեծաւ մասամբ անհիմն զրպյք, կամ ծերբասին պատմելոցն ի Սուրբ Գիրս։ Զ Մովսես կը պատուեն մանաւանդ իրենց գրուածներուն մէջ Հրեայք իբրև հաւատարագոյն անձն, և իբրև հիմնագիր իրենց բոլոր օրինաց և կարգաց։ Հին և Նոր կտակարանաց մէջ անթիւ տեղեր կը ցուցնեն թէ սրբոյ բարքը կը համարին զնա սրբազան մատենագիրք, Սաղմ. ճԳ. 7. ճԵ. 26. ճՁ. 16. Ես. կԳ. 12. Երեմ. ԺԵ. 1. Դան. Թ. 11. Մաղաք. Ը. 4. Ցսիմ. Ե. 45. Թ. 28. Գործ. Է. 20, 37. Հեսեմ. Ժ. 5, 19. Երբ. Գ. ԺԱ. 23։

Ինչ որ գործեց և ուսոյց Մովսես, գործեց և ուսոյց իբրև պաշտօնեայ Բարձրելոյն, բայց և այնպէս յայտնի կը տեսնուի թէ յատրամբ էր Մովսես այն պաշտօնային իւր բարդիքը և առաքինութիւնովք։ Թեպետ ի բնէ ցասկոտ և անհամբեր, այնպէս յաղթեց իւր անձին, մինչև յիրաւի կոչուիլ քան զայլ ամենայն մարդիկ հզ, Թուա. ԺԲ. 3։ Բաբերպաշտութիւն, խանարհութիւն և երկայնմտութիւն նորա, խնամատութիւն և ազգասիրութիւնն ի վարիլ զժողովրդեն, անպատկառ նախանձը և հատաւտքն առ Աստուած, և անձնուրացը Հայրենասիրութիւնը նմանելու արժանի օրինակ են։ Շատ բան զարմանալի օրինակ է Քրիստոսի ի բարս և ի վարս Մովսիսի, որ իբրև առաջնորդ ժողովրդեան զոր կը կրէր իւր սրտին վրայ, եղաւ անոնց բարեխօս, օգնական, ուսուցիչ և անուցիչ մինչև յերկիրն խոստացեալ։ Բոլոր կրօնական կարգք և ծէսք Մովսիսի ունին նպատակ զՔրիստոս, և ինչն Մովսես իբր երկու հատոր տարի եղբը, լրացան վրայ մատոյց անձամբ իւր հոգատարութիւնը Մարգարէին զոր կանխաւ գուշակած էր, Բ Օր. ԺԸ. 15, 19. տեսուս. "ան բարի լեռը ու Լիբանոնը„ Բ Օր. Գ. 25, և եղաւ խօսակից Փրկչին այն փառաւոր գործին վրայ, այսինքն մատնուան զոր պիտի կատարէր Տէրը յԵրուսաղէմ, Ղուկ. Թ. 31։

Մովսես է հեղինակ հնգամատեանին, այսինքն առաջին հինգ գրոց Հին կտակարանին։ Այս գիրքերը գրելու առնն հատանոկատակես օգնական ունէր իրեն զԱհարոն, որ սովոր էր արձանագրել ժողովրդեան հանդիսագործութ գործերը, Եզ. ԺԻ. 14. ԻԴ. 4, 7. ԼԳ. 27. Թուա. Լգ. 1, 2. Բ Օր. ԼԱ. 24, և այլուր։ Ինչ ինչ ուելցուած է սրբոյ ներշնչեալ անձէ մը ի վերջին գլուխ Բ Օրինաց։ Մովսիսի կ'ընծայուի նաև ինչերորդ

Digitized by Google

Սաղմոսը, որպ ասելիս և եւանգելուն խօսքերը կ'առնուն նոր ազդեցութիւն, եթէ արդարև Մովսէս է որ գրեց զայն մեծ ի վախճան պանդխտութեան իւրոյ։

Մուկ, ի Սուրբ Գիրս կը նշանակէ մանաւանդ վայրկի մուկ, բայց հասարակականապէս նաև միևնոյն ալլեալլ տեսակները, յորոց ոմանք կ'ուտուէին։ Մովսէս, Ղեւտ. ԺԱ. 29, կ'ըսէ թէ անուսուրբ է մուկը, բայց և այնպէս երբեմն կ'ուտուէր. և Եսայի, ԿՋ. 17, կը յանդիմանէ զՀրեայս որ մուկ կ'ուտէին։ Արդի Արաբացիք կ'ուտեն երբեմն խնուրդ և քսրաթաշ և յորդուկ։ Մկունք մեծ ինսա սկսան տալ փղշտացւոց սահմանին, յետ որպ փղշտացիք առին տապանակը, ուստի և տարհաւանդան զրկել տապանակը ոսկի մուկերով և թանչքի ուսկիներով, Ա Թագ. Ի. 6, 9, 11. Ջ. 4, 5։ Նման հիմնագաղտի մկունք շատ են այն երկիրներուն մէջ։ Տես Համաստ։

Մուճ, երրորդ հարուածք եգիպտոսի, Ել. Ը. 16. Սաղմ. ՃԸ. 31։ Վնասուկար եղաւ մանաւանդ քրմաց, որ ատիպատեցան վիրալ և լուանալ իրենց մարմինք երեք օրն անգամ մը, իրենց չեռ անմաքուրը բան մը չսազնելու համար մեհեանները։ Մեկնիչներ չատերը կը կարծեն թէ մուճն էր փոքրիկ մժեղ որ շատ էր յեգիպտոս։

Մուրթք, եսիեղոյ հօրեղբօրորդին, որ ի մեծ պաշտոն և ի պատիւ բարձրացաւ յարքունիս Ասուերոսի թագաւորին։ Տես Գիրք Եսթերայ։

Մրեալք, է գիրս, կամ ինչ որ զբաւելով կը նսեմ գինւոյն տակ։ Եբրայեցւոց ժամանակ մըրոյ վրայ թողուած գինին կը ստանայր գեղեցիկ գոյն և համ։ Ուստի այսպիսի գինիք կ'առնուէին իբրև օրինակ կամ նմանութիւն ազգի, որ յետ երկար հանգըստեան և յաջողութեան, եղած է հարուստ և զեղխ, և ընկղմած է ի յափրութիւն մարմնոյ, Երեմ. ԽՀ. 11. Սոփոն. Ա. 12։ Տէրոջը բարկութեան բաժակին մրուրը քամել, Սաղմ. Հե. 8. Ես. ԾԱ. 17, կը նշանակէ մինչև խաւսա խմել, այսինքն կրել Աստուծոյ բարկութիւնն ասանց մեղմութեան և վախճանի։

Մրգիւն, միջատ փոքր, անուանի վնասն ժրութեան և խնայողութեան իւրոյ, ընկերութեամբ ապրելուն և ճարտարութեանն ի շինել զլոյն իւր։ Մրջնոյ տեսակներէն ոմանք արդարև կը շինեն բոյներ որ անոնց մնայունին մեծութեանը քով յարմարաւս մեծ են, այսինքն այնչափ մեծ որ տասնապարիսպ մնոյդ կրնայ բնակիլ անոնց մէջ։ Այս բոյներուն յարկէն ամբարձ չանցնիր, և ունին շատ մթերանոցներ, սրաՀներ, ճեմելիս, սպրովքն Հանդիպ, վերջապէս են գործ ճարտարութեան և անգուլ աշխատասիրաց։ Մրջիւնք մեծ փոյթ և խնամ կը տա-

Digitized by Google

նին իրենց ձագերուն, թէ մինչ գեռ ձու են և թէ յետ ազևաբոյոյ։ Սպիտակ մրջիւնք են մեծ և շատ ճերմակագոյ։ Մրջնոյ տեռակներէն շատը կը խնդրեն մեղրէն և շաքարեղէն ուտելիք։ Դեռ գտնուած չէ մրջնոյ տեռակ որ համբարէ ցորեան ձմեռուան համար, քանզի մրջիւնք ձմեռուան եղանակին կը թմրին։ Սողոմոն, Առակ. Ջ. 6, կը գովէ մրջիւնը, վասն զի երբ եղանակը կը թողու, կ'աշխատի անդադար և կ'ընդունի իւր աշխատութեան վարձքը. ուստի կը խրատէ զմեզ իմաստունը նոյն փութով աշխատիլ և չփախցունել առիթը, Առակ. Լ. 24, 25։ Խոնարհագոյն կարգի անասուններ շատ կոզմանէ իմաստնագոյն են քան մեղուր մարդը, Ցոբ. ԺԲ. 7, 8։

Մբտեճի, ծառ գեղեցիկ մշտադալար և անուշահոտ, կը բուսնի ի վայրի Նբրոպոյի բոլոր հարաւային, Ափրիկէի հիւսիսային և Ասիոյ բարեխառն մասերը, մինչև Ինդ ի ծովեզբս։ Տերեւք մբտենւոյն են ուռասաղ պայծառագոյն կանաչ. ծաղիկներն սպիտակ, երբեմն թեթեւ կարմրագոյն, և ողկոյզներն են ի չափ մանր ոլոռան, մանրիշականգոյն կամ ճերմակ, անուշակ և հոտմեմհոտամ, որպիսի է բոլոր տունկը։ Աբեւելքի մէջ կը գործածուի իբրև դեղ, և է արդարև կազդուրիչ և օգտակար, Ղեմ. Ը. 15. ես. ԽԱ. 19. Մե. 13. Ջաջ. Ա. 8. 10. 11։

Մօրթա, բուռ յորոյ վերայ երեսաձկի տաճարը չհնուած էր, ի Մնաց. Գ. 4։ Տես Երեսաձեմ։ Մօրթա կը թուի լինել տեղին ուր Աբրահամ պիտի զոհէր զԻսահակ, Մնդ. Իբ. 1, 2, և ուր Դաւիթ բաբեխօսեց իւր ժողովրդեան համար Ոռնայի կալին քով, Ի Թագ. ԻԴ. 16–25։

Մօրուք։ Հրեայք ստկաւամասղ և անօր մօրուքը կը համարէին ազգդուխ, մինչ երկայն, լի և թաւ մօրուքը կը համարուէր ազնուագոյն զարդ, պատիւ և գեղեցկութիւն։ Մարգս պատուոյն և մեծարգութեան որպէս կայսեանն էր մօրուքը։

ՄՕՐՈՒՔ՝ ՑԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՆԿԱՐՈՒԱԾ

Բանիւ Թէնամանել կամ արգելամբ անարգել մօրուքն էր գործ անաքաժան. ունել զմօրուաց յարգանաք աղջ ձեռամբ և համբուրել զայն էր ցուցնել մեծ պատիւ և սէր, և թոյլ տուեալ միայն մտերիմ բարեկամաց։ Խնամ մեծ կը տարուէր մօրուաց, Սաղմ. ՃԼԳ. 2. Դան. Ժ. 3։ Թողուլ անխնամ, փետել կամ փորթել զմօրուս, էր նշան մեծի տրտմութեան, Եզր. Թ. 3. ես. Ժե. 2. Երեմ. ԽԱ. 5. ՅԸ. 37. իսկ վիրաւոր զմօրուս էր նշան նուաստութեան և

Digitized by Google

սրբհամարհանաց։ Շատերը յանձն կ՚առնուին մեռնիլ մանաւանդ քան այս Թ-ղնամնութիւնը կրել։ Այս կը մեկնէ Սուրբ Գրոց չատ տեղերը, զորօրինակ Դաւթի ծառաներուն դրաւած ծանր Թ-ղնամնութիւնը, Բ Թագ. ժ. 4–14, Նէեմիայի նահանձայղղ զայրացուսմբ, Նէեմ. ժԳ. 25, եղանակը զոր Դաւթի ընտրեց ցուցնելու համար իւր կեզծեալ խելագարութիւնը, Ա Թագ. ԻԱ. 13, և Մեմփիբոսթէի ոտգը, Բ Թագ. ժԹ. 24, Ցովաբայ մեղմախօսիքը, Բ Թագ. Ի. 9, և Թեբեաս ցատգի, նաև չատ տեղեր ի մարգարէս, ես. Ե. 20. Ս. 6. եզեկ. Ե. 1–5։ Տես Ածխել։

Ց

Ցաբեր, ընդարձակ, երիցատգին յերից սրգուց Նոյի, Մննդ. Թ. 23. ժ. 21, ծնեալ Հաբիւր ամօք յառաջ քան զջրհեղեղն։ Թեբեաս Ցապհաոան է զոր ցունաց վէպերը կը յիշեն իբրև նախահայր Ցոյն ցեղին։ Եօթն որգիք ատա, Մննդ. ժ. 2–5. Ա Մնաց. Ա. 5, իրենց անդնդով հանգերձ բանեցին Ասիոյ հիւսիսային մասը, և մեծագոյն մասն Եւրոպայի։ Այս եօթանց խաղաղանչերին հատանեան տեղը ցուցուած է անոնց անուններուն տակ։ Ցեղոյ սերմին Ցոյնք և Հռովմայեցիք նոսաձեցին հարաւային և արեւմտեան Ասիոյ չատ տեղերն բան կանխատացութեան Նոյի, Մննդ. թ. 27։ Ցաբեթի “ընդարձակութիւնը” կը սատյածուի հիմն նաև Ամերիկայի վրայ։

Ցաբիճ, 1. Հզօր Թագաւոր սա Ցեսուա ի Չաստր, Քանանու հիւսիսային գին։ Դաշնակցութիւնը զոր կազմից Ցաբին զգեմ ունել Ցեսուայ՝ ոչ այլ խնք նպատակ եթէ ոչ խաղատ կործանման նորա, Ցես. ժԱ., 1450 ին նախ քան զԿր.։

2. Ուրիշ Թագաւոր Հասորայ, գար մի և կէս յառաջ։ Այս Ցաբին բանացաւ Իսրայէլացոց վրայ իւր քսան տարի, մինչև Դեբովրա և Բարակ ելան իբրև ազատիչք, Դատ. Դ. Սաղմ. ՁԳ. 9։

Ցաբիա, քաղաք կիսոյ ցեղին Մանասէի յարևելից Ցորդանանս. ընդհանրապէս կը կոչուի Ցաբիա Գաղաադ, քանզի էր ընդհանրապէս Գաղաադ կոչուած երկրին մէջ։ Եաբիսս կը գնէ զայն իւր վեց մղոն հեռս ի Պեղղայէ, գէպ ի Գերասս։ Իսրայէլացիք կազատեցին այս քաղաքը, վասն զի բնակիչները չկամեցան օգնել Նացս ի պատժել զԲենիամինեանս, Դատ. ԻԱ. 8–10։ Ցետ ժամանակաց պատերազմ Ամովրհացիներէն, և Սաուղ վերցուց պաշարումը։ Ի շնորհակալութիւն այս ծառայութեան ազգ Ցաբիաս թաղեցին Սաուղի և անոր որգուց մարմինները փղշատցոց Թշնամանքէն, Ա Թագ. ԺԱ. ԼԱ. 11–13. Բ Թագ. Բ. 5։

Ցաբոկ, յետոյ Ցաճիճա, զարգիս՝ Ցերնա, քաղաք փղշատցոց ատ Միջերկրական ծովուն, իբր երկոտասան մղոն ի հարաւոյ Ցոպէի։ Չերեայք ատին այս քաղաքը, Բ Մնաց. ԻՋ. 6։

Ցաբակ, զարգիս՝ Զերգա, գետ մշտահոս որ Թափի ի Ցորդանան ի միջոցի ճանապարհին որ ի մէջ ծովակին Գալիլեայի և Մեռեալ ծովուն, իբր երեսուն մղոն հեռս երկաքանչիւրէն, յետ հոսելոյ իբր վեճասուն մղոն ընդ արեւմտեան։ Ի վերճառնի կ՚անցնի բարձր և անապատ երկրէ մը, ընդունելով իւր մէջ գետակ մը ի հիւսիսոյ, և ուրիշ գետակ մը ի հարաւոյ։ Այս վերջին գետակը կը բաժնէր զԱմմոնացիս յիսրայէլէ։ Ցաբակայ արեւելեան մասը կը ցատնքի յամմոն։ Ցաբակ, գեղ յարեւմտեան, կը հոսէ խոր ձորակէ մը։ Փառնուել, ուր Ցակոբ կառնացաւ հրեշտակին հետ, էր հուն Ցաբակայ, Մննդ. ԼՀ. 22։ Այս գետը կը բաժներ զերկրէն Ովգայ յերկրէն Սեհոնի, Ցես. ժԲ. 2, 5, և կ՚անցներ երկրէն որ յետոյ տրուեցաւ Գադայ ցեղին։

Ցազեր, Թու. ԻԱ. 32, քաղաք Ամովրհացոց ի Գաղաադ, յետ ժամանակաց եղաւ Ղեւտական քաղաք ի Գադ։ Իբր հնագետաան մղոն հեռս էր յերեքսնէ գեղ ի հիւսիս, մնաս ի գետ մի փոքր, Թու. ԼՐ. 1. Ցես. ԻԱ. 39. Ա Մնաց. ԻՋ. 31. երեմ. ԽՐ. 32։

Ցակինթ, ակն պատուական գեղ-

Digitized by Google

նագոյն կաթմիր կամ ի գոյն յակինթի ծաղկան, սեալևամմ իբրև զոսկեկոն և զմեղեսիկ։ Եթէ կրակ սեանէ, կը կարմրցնէ գոյնը, և կը նմանի սպասմանդի, Յայտ. Թ. 17. ԻԱ. 20։

Յակոբ, Խոթ., որդի Իսահակայ և երկուորեակ ընդ Եսաւայ։ Որովհետև ի ծննդեան բանած էր եղբօրը գարշապարէն, կոչուեցաւ Յակոբ, այսինքն հետամուտ, այն որ կոս գայ զինի և կը բռնէ հակասակորդին գարշապարէն, յարփշտակող սրտիկ տեղը, Ծննդ. ԻԵ. 26։ Յակոբայ այսպէս իր եղբօրը գարշապարէն բռնելով աչխարհք գալը կանխատես նշան էր անոր ապագայ վարուց։ Յակոբ էր հեզ և հանդարտ, հովուութեամբ կ'ապրէր։ Եաւս սեւելի խրխոտ էր և վայրագ, և որսասէր։ Իսահակ կը սիրէր մանաւանդ զԵաւս, իսկ Ռեբեկա՝ զՅակոբ։ Յակոբ իւր եղբօրը բացակայութենէն և հօրը տկարութենէն օգուտ քաղելով, յետ առնոյ անդրանկութիւնը, ասիպտ եցաւ փախչիլ ի Միջագետս զգուշանալու Եաւսայ եղբօրը վրէժխնդրութենէն, Ծննդ. ԻԷ. 28։ Ձամբան երևցաւ Յակոբայ Աստուծոյ հրեշտակն յԵրասղէմ (տես Սաճդուղ) և խոստացաւ նմա Աստուծոյ պաշտպանութիւնը, և յայտնեց Աստուծոյ նպատակն որ էր ժառանգիլ զսահակի նորա գոհանալու երկիրը, և զգալուստ Մեսիային ի նմանէ, Ծննդ. ԻԸ. 10, եև։ Յակոբայ յաջորդ ասպիրները, զորս կ'անուանէ Յակոբ "Աստուած ևս ինձ ծառեցաւ," անցան բազում ցաւոք, բայց անոնց ամենուն մէջ Աստուծոյ խնամքը և օգնութիւնը պատհեցին զՅակոբ։ Իւր վեցհարիւր մղոն ճամբորդութեան մէջ ի Միջագետս, և Լաբանու քով քսան տարուան բազմաչխատ ծառայութեան և զբաղմանաց ատեն, Աստուած միշտ յաջողութիւն տուաւ Յակոբայ, և ի գարձին նորա յերկիրն խոստացեալ գարձաւ ի Լաբանու և եօթանասնից անձին ի քաղցրութիւն։ Գանանու ասմանին վրայ Աստուծոյ հրեշտակներն հանդիպեցան Յակոբայ, և հրեշտակներուն Աստուծոյ կուռեցաւ անոր հետ, օրհնեց զինա, և ասուաս նմա պատուական անունն Իսրայէլ։ Բայց սխալ դիպաց պիտի հանդիպէր Յակոբ։ Մայրը մեռաւ էր. անոր կանանց հետհետէ գառնացաւ անոր կեանքը. տղաքը, Դինա, Շամաս, Ղևի և Ռուբէն, լցին գնա ցաւով և ամօթով. անոր սիրելին Ռաքէլ և հայրն իսահակ բարձան մահուամբ. Յովսեփայ կորուսաը, զոր գազանները կերեցած կը կարծէր, մեծ ցաւ եղաւ Յակոբայ, և Բենիամինի տարուբերն յԵգիպտոս գրեթէ պիտի իջեցնէր սալևոր ծերութեան տրամութեամբ ի գերեզման։ Բայց Յակոբայ կեանքը երեկոյին անցաւ հանդարտ և պայծառ։ Իրև տասնեւեօթը տարի վայելեց Յակոբ անհամով և երջանիկ օրեր յերկրին Գեսեմ։ Իւր մահուան մեռ ժողվելով իւր որդիքն օրհնութիւն տուաւ անոնց յանուն եհովայի։ Սպագայ յաջողութեան օրերը տեսաւ հոգւով աչքը, մանաւանդ Յուդայի թագաւորական ցեղին երկայն գիծը, իրրև ի գագաթ բարձրութեան հասած ի փառաւոր թագաւորութեան Սելովայ։ "Տեսաւ զոյն, և սրտին եղաւ։" Յետ սահմանուց յաւելուա հարս իւր, և մարմին նորա զմեռաւորվ թաղուեցաւ ամենայն պատուով Աբրահամու չիրիմը մեռ ի Քերրոն, նախ քան զԿր. 1836–1689։ Ի պատմութեան Յակոբայ կը տեսնենք անոր մեղայ պատիժն աստուածտեսաւ, և անոր անգադար ամեհի ի շնորհս մինչև ի վախճան, Ծննդ. ԻԹ.–Ե. Յակոբայ անունը յիշատակած է ի Նոր Կտակարանի, ցուցնելուս համար Աստուծոյ վերին իշխանութիւնը և հաւատոյ զօրութիւնը, Հռոմ. Թ. 13. Եբր. Ժ.Ա. 9, 21։

Յակոբին տարիքը. Տես Սիւքեմ։

Յակոբոս, 1. կոչեցեալ մեծ կամ երէց, որոշելու համար ի կրտսեր յայն Յակոբայ, էր մին յերկոտասանեան առաքելոց, եղբայր Յովհաննու աւետարանչին, և որդի Զերեդեայ և Սողմէի, Մատթ. Դ. 21. ԻԷ. 56։ Տես և Մարկ. ԺԵ. 40։ Յակոբոս էր ի Բեթսայիդայ Գալիլեացւոց, և թողլով իւր աշխարհական սրուեստը, գնաց Քրիստոսի ետեւէն, Մարկ. Ա. 19, 20։ Մայր նորա Սողմէ էր մին այն կանանց որ շատ անգամ ընկեր

Digitized by Google

էին Քրիստոսի անուամբ ուղևորութեանց մէջ, և օր մը խնդրից որ իւր երկուս որդիքը նստէին յաջմէ և ի ձախմէ Քրիստոսի յարքայութեան նորա, Մատթ. ի. 20–23։

Յակոբոս և Յովհաննէս ի սկզբան ձկնորսք էին, հանդերձ Հարբ իւրեանց Զեբեդեայ, Մարկ. Ա. 19։ Ասանք ականատես եղան Քրիստոսի պայծառութեան, Մատթ. ԺԷ. 1, 2, և երբ Սամարացիներէն ամենք չուզեցին ընդունել զնա, Յակոբոս և Յովհաննէս խնդրեցին Քրիստոսէ հուր իջեցնել յերկինք և սպրել ըզնոսա, Ղուկ. Թ. 54։ Ա.յս պատճառաւ, կամ թերևս անուն նախանձուն և փութքին համար իրենք պաշտօնեայք Քրիստոսի, տրուեցաւ ասանց յետոյ Բոանէրգէս կամ Որդիք որոտման անունը, Մարկ. Գ. 17։ Պետրոսի պէս կը թուի թէ կը վախէին և Յակոբոս մնանաւատ տանձնին շնորհք ի մէջ առաքելոց, Մարկ. Ա. 29. ե. 37. Թ. 2. ԺԳ. 3. ԺԴ. 33. Ղուկ. Ը. 51։ Յետ համբարձմանն Տեառն, որուամ ականատես եղաւ Յակոբոս, կը թուի Տեառնէ յերեսս աղաչէմ, ուր սպանաւ հրամանաւ Հերովդիադի, իբր յամի Տ. 44, իբրև առաջին մնարարոս ի մէջ առաքելոց, Գործ. ԺԲ. 1, 2։

2. Ուրիշ առաքեալ, որդի Ալփեոսի, կամ Կղէոպասի, Մատթ. Ժ. 3. Մարկ. Գ. 18. Ղուկ. Ջ. 15։ Ասոր մեր անուանն էր Մարիամ՝ (3), Մատթ. ԻԼ. 56. Մարկ. ԺԵ. 40։ Ա.յս վերջին համարին մէջ կը կոչուի այս Յակոբոս "պզտիկ„ որպէսզի ուղևորութեամբ ի Յակոբոսէ Զեբեդեայ։

3. "Եղբայր Տեառն„ Գաղ. Ա. 19, էր կամ հարազատ եղբայր Քրիստոսի իբրև որդի Յովսեփայ և Մարիամայ, կամ, ինչպէս շատերը կը կարծեն, քեռորդի Քրիստոսի, և նոյն ընդ Յակոբոս Ալփեայ (2)։ Ա.յս Յակոբոս նոսուս երուսաղէմ, Գործ. ԺԵ. 13, և կը կոչուի "Արդար„ ի Յովսեպոսէ, և կ'ըսուի թէ քարկոծուեցաւ իբր յամի Տ. 62։ Յակոբոսի թուղթը կ'ընծայեն ոմն անոնք որ զատ կը համարին զնա ի Յակոբոս կրասերէ։ Յակոբոսի ազգականութեան խնդիրը տարակուսանքի է։ Աւետարանիչք կրկին և կրկին կը յիշեն զՅակոբոս, զՅովսէս, զՅուդա և զԱիմոն իբրև "եղբարս„ Տեառն, և ասանց հետ կը յիշեն նաև Տէրոջը "մայրը„ և "քոյրերը„ Մատթ. ԺԳ. 46. ԺԹ. 56. Մարկ. Գ. 31. Ջ. 3. Ղուկ. Ը. 19։ Դարձեալ, աւետարանիչք յայտնապէս կ'որոշեն Քրիստոսի եղբայրներն առաքեալներէն, առաքելոց մէջ յիշելով զՅակոբոս կրասեր և զՅուդա, Յովհ. Բ. 12. Ի. 3–10. Գործ. Ա. 13, 14, և այսպէս զօրաւոր ապացոյց կ'ընծայեն, ինչպէս ամենք կը կարծեն, այն կարծեցոց թէ Յակոբոս Ալբդարն էր հարազատ եղբայր Տեառն։

Յակոբոսի Թուղթը կը կարծուի ընդհանրապէս գրուած յԵրուսաղէմ իբր յամի Տ. 61, Ալբդար կոչուած Յակոբոսէն, սակաւ ինչ յառաջ քան զմահ նորա։ Ուղղուած է գլխաւորապէս հրեայ հաւատացելոց, բայց անտարակոյս բոլոր Քրիստոնէից օգուտ գործելու նպատակաւ։ Ուսան և կը կոչուի Թուղթ ընդհանրական։ Շատ անգամ կարծուած է թէ այս Թուղթը կը տարբերի հաւատոյ և գործոց վարդապետութեան մը տարբեր յայնմանէ զոր կը տարվերի Պօղոս ի Թղթին Հրոմ։ Բայց այս երկուս առաքելոց են վարդապետութիւնն քուս հնման հնչնդին է, միայն թէ Պօղոսի վարդապետութիւնն է գլխաւորապէս հաւատոյ վասն իրենց միմեանց հնման բարի գործոց, իսկ Յակոբոսինը՝ գլխաւորապէս բարի գործոց վասն, որ կը ծնանին ի ճշմարիտ հաւատոյ։ Ըստ Պօղոսի, ճշմարիտ հաւատքը չի կրնար ծնալ առանց բարի գործոց, և ըստ Յակոբոսի՝ չիք ըլլալ ճշմարտապէս բարի գործք որ չբղխի ի ճշմարիտ հաւատոյ։

Յամխոս։ Տես Յուճես։

Յայէլ, Ելաթով, կին Քաբերայ Կինեցւոյ։ Սպանից զՍիսարա, գանանոցուց բանակին ապստամբութիւնը որ փախած էր ի վրանն Յայէլի, որ անասանն ժամանակի մը Համար կը գտնուէր Յազորայէլի գաշտին արևմտեան սահմանագլուխը։ Յայէլ օգուտ քաջութեամբ ոյս պատահմանն, մինչ Սիսարայ կը քնանար, մխեց մեծ բե-

Digitized by Google

ւեռ մը կամ վրանին ցից՝ ընդ քունս զօրավարին, Դատ. Դ. 17–23։ Աստուա անհատական յայնցաւոր էր իսրայէլացւոց դէմ անիրաւ պատերազմիւքեանց, թերևս նաև մերձդկային ընկերութեան դէմ իւր ամբիւներով։ Բաց առաի, թերևս վտանգ կար կենաց և պատուոյն Յայելի, եթէ թողուր զԱիսարա ողջ, կամ թերևս երևակայէր հիւրընկալութեանն զոր առեալ էր խրայելացիներէն՝ շարժեցին զնա խնդրել զվրէժ հարստահարութեան հիւրընկալու ժողովրդեան, ընդ որում նաև էր համազգի և համամարիւն։ Դերվոյսի երդը կը գովէ Յայելի գործն իրրև արդարև դիւցազնական, և իրրև յաստուածածուատ պատուհաս որ, ինչպէս նաև Աիսարայի զօրաց պարտութիւնը, շատ ծանր եղաւ անոր, մանաւանդ զի սպանութեամբ ձեռամբ կնոջ մերձդոյ, Դատ. Ե. 4, 24–27, 31։

Յայէր, լատ.-օբիւլ. 1. առաջնորդ յատմանն Բաստանաւ, հաւանականապէս յատաջ քան անցանելն Հրէից քոս Յորդանան, նախ քան զԳր. 1451 ին։ Գոան և երիք քաղաք մօտ Ա.Յորդ կուգեան յանուն Յայիրայ Հաւաթ-Յայիր, զոր տես։

2. Ո.Թ.երորդն ի գատաւորս Իսրայէլի, ի Գաղաադ Մանասէի, նախ քան զԳր. 1210 ին։ Կը Թուի Թէ այս Յայէր էր զաւակ և ժառանգ առաջնոյն, Դատ. Ժ. 3–5։

Յայտնութիւն, 1. Ծանուցանելն Աստուծոյ երկայով, տեսլեամբ, յատիր չատկութեամբ մտաց կամ այլ ազգ, ճշմարտութիւններ զորս գտնել անհնար է մերդոյ առանց աստուածային օգնութեան, Գաղատ, ա.Գ.ին։ 12, Բ կորնթ. ԺԲ. 1, 7, կը խօսի անանց վրայ յերկրորդ գէմն առհասարակութեան, և կ'ըսէ Թէ չի գիտեր մարմնով էր Թէ առանց մարմնոյ, երբ այն յայտնութիւններն ընդունեցաւ։ Ուրիշ տեղ կ'ըսէ Թէ մանաւանդ յայտնութեամբ ընդունած էր իւր Աւետարանը, Գաղ. Ա. 12։

2. Կը նշանակէ այն մանաւանդ տեսիլները զորս ունեցաւ Յովհաննէս առաքեալ և աւետարանիչ ի Պատմոս կղզւոջ, սուբ աքսորուած էր Հրոմայեցւոց Դոմետիանոսի։ Յայտնութեան գիրքն քոս տեսակին կը վերաբերի ի կարգս Եզեկիելի գրոց, և ունի տերտ յատարերութեան ընդ մարգարէութեանց Հին Կտակարանին, և մանաւանդ ընդ գրոց վերջին մարգարէից Եզեկիելի, Զաքարեայ, և մանաւանդոյ Դանիելի գրոց որ գրեթէ ամբողջ տեսիլ կամ օրինակ է։ Այս զարմանալի է որ կը գժուարացնէ Յայտնութեան Գրոց մեկնութիւնը, այնպէս որ մինչև յայտ մեկնիչ մը կարող եղած չէ լուծին բանալ այս գրոց գաղտնիքը։ Յայտնութեան հեղինակին գալով, Գրքատանէուսեան գրեթէ բոլոր գարձրան մէջ եկեղեցւոյ վկայութեանն եղած է միշտ ի պատասո Յովհաննու, սիրելի աշակերտին Քհսուսի։ Իակ Թէ երբ գրուեցաւ այս գիրքը, շատ ի մեկնչաց կը կարծեն գրուած լինա կարծանման Երուսաղէմի, իրը յամի Տն 96, մինչ այլք կը համարին գրուած տեսիլն կանուխ։

Յայտնութեան գիրքն է հատատութիւն այն մեծ խոստման Թէ կնոջ զաւակը պիտի ջախջախէր օձին գլուխը։ Այս մարգարէութեան ձեւերը և օրինակները փաստատար և ազգ. են։ Գիրքը յի է մարգարէական վերմութեամբ, և տեսիլ այլաբանական և խորհրդատար նշաններով։ Ոմն կնիք կը բացուին, ոմն փողք կը հնչեն, ոմն սնոմք կը թափին։ Հզոր հակառակորդք և թշնամի զօրութիւնք, յի սերերիմ գատնութեամբ ընդգէմ հրեշատնէսութեան, ժամանակ մը կը չարչարին եկեղեցին, բայց վերջապէս կը յաղթահարին և կը ջնջուին. երկինք մեծանալով, ծով խառնելով և երկիր ասրանալով կը կատարին այն թշնամութեց գէմ, և վախճան այն երկայն կռուոց ու այլ ինչ է եթէ ոչ ընդհանուր ծառայութեան խաղաղութեան, ճշմարտութեան և արդարութեան։ Միևնոյ տեսութիւնը կը տեսէ, ժամանակ ժամանակ գաղթ փաստարանութց կ'երգեն գովեստ սրարչին Աստուծոյ, և հրեշտակի փրկչին և վարչին տիեզերաց։ Այսպէս ամէն բնթերցող կը հասկնայ Յայտնութեան գրոց ընդհանուր

Digitized by Google

նպատակը, որ կու տայ անվերջ յոյս և մխիթարութիւն։ Նաև լի է Քրիստոսով։ Կը ցուցնէ անոր փառքն իրը փրկիչ և վարիչ, և կը նկարագրէ այն խորին և տիեզերական հպատակութիւնը և գովեստը զոր զնեցալ Գառնուկը կընդունի յաւիտեան ատոջի աթոռէն։ Կամ՝ Քրիստոս Աստուած է, և կամ՝ սուրբք և հրեշտակք՝ կատարչաց։

"Ահա գիրքն ըստ արժանւոյն մեկնեալ," կ'ըսէ Նևտոն Եպիսկոպոս, "մեկ մարգոս կամ մեկ գործ չէ, և հատանոցական չէ թէ յատակ պիտի հասկցուի ցայտնութեան գիրքը մինչև ատեն բան չկատարուի։"

Յայրոս, լատ. իշխան ժողովրգանոցին որ ի կափառնայում, նշանաւոր վնան հատանոյն ի Քրիստոս։ Հիւանդ գտաւոր Նորա երկոտանանամայ յարեաւ և բժշկուեցաւ ձեռամբ Փրկչին, Մարկ. ե. 12. Ղուկ. Ը. 41։

Յաբեկ և Յաբեկ էին երկուք յերեկելի մնգուց եգիպտոսի, որ մերձցեցան ընդ Մովսիսի և ընդ Ահարոնի, փորձելով գործել այն հրաշից նմանը զոր կը գործէր Մովսէս։ Տես ել. է. 11, ալլովքն հանգերձ։ Ահա անուններդը չեն գտնուիր Հին կտակարանին մէջ, այլ յաջմահ կը յիշուին Բարուեսաց գիրքերուն մէջ, Բ Տիմ. Գ. 8։

Յաառն, ք՛ն։ղ, ազգական և առարկական Պօղոսի ի Թեսաղոնիկէ։ Անձամբ և ընդհանուր միջամտեալ պաշտպանել առաքեալն ամբոխէն, յասմ Տն. 52, Գործ. ժԻ. 5–10։ Կը թուի թէ Յասոն Պօղոսի հետ գըտնուեցաւ նաև ի կորնթոս հինգ տարի յետոյ, Հռոմ. ժԶ. 21։

Յասպիս, ակն պատուական պէսպէս գունով, զորօրինակ կանաչ, ծիրանի, ալլովքն հանդերձ, շատ անգամ լրթագոյն և գեղեցիկ կարմիր և գեղին գաւազանների, Եզ. ԻԸ 20. Յայտ. Դ. 3. ԻԱ. 11։

Յասսա, քաղաք ի հիւսիսային մնասին Մովսէս։ Մովսէս այս քաղաքին մօտ զարկաւ զՍեհոն, Թուս. ԻԱ. 23։ Յասսա էր յերկրին Ռուբենի, և էր քաղաք Վկաստացոց, Յես. ԻԱ. 36։ Եռայեայ ժե. 4, և Երեմիայի ԽԸ. 21 համաձայներուն մէջ կ'երևի լինել գաբեալ ի ձեռս Մովաբացւոց։

Յաթկ։ Տես Տուճ։

Յաթուքիւճ, Քրիստոսի — Շատ մեծ և կարևոր է այս ի Քրիստոնէութեան, թէ իրրև պատմութիւն, և թէ իրրև վարդապետութիւն։ Թէ Քրիստոս յարութիւն առաւ, ապացուցեալ է, և Քրիստոսի խոստումնուն ճշմարտութեան համար բոլոր ապացոյցներուն պահն է, Ա Կորնթ. ժե. 14–18, և Քրիստոս առաջուց բաւական անգամ։ Թշնամիք Քրիստոսի առուգեցին խնամով թէ արդարև մեռած էր Քրիստոս, և որպէս զի անկասկած ըլլալին, պահապաններ եւս դրին գերեզմանին։ Բայց և այնպէս Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց երեք օրէն, և մեռոնաձն անգամ, այլևայլ դիպուածով երևցաւ բազմութեանն վկայից, փարատեց թերահաւատութեան երկրայութիւնը, և յետ քառասուն աւուրց համբարձաւ երկինք։ Քրիստոսի յարութիւնը շատ կարևոր կը համարէին առաքեալք իրենց քարոզութիւններուն մէջ, Գործ. Ա. 22. Բ 24–32. Դ. 33. ժ. 40, 41։ Քրիստոսի յարութիւնը Քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ կը կենայ իրրև վէմ զօրութեան, և իրրև երաշխաւորութիւն թէ Աստուած ընդունած է Քրիստոսի քաւութեան պատարագը, թէ Քրիստոս յաղթանակաւ կատարած է փրկութեան գործը, և թէ կը փոխէ յանմահութիւն իւր ժողովրգեան հոգին և մարմինը միանգամայն։ Քրիստոս թաղուեցաւ մեր մեղաց բեռան տակ, բայց յարեաւ իրրև անմահական արդարացնել և փրկել զմեզ։ Քրիստոսի մեռնը կը ցուցնէ անոր սիրոյն մեծութիւնը, իսկ յարութիւնը կը ցուցնէ թէ անոր աերը հաստատ իւր նպատակին։

Մեռելոց յարութիւնը։ Նոր կտակարանին առաքեալին պարծանքն է որ լի և լի կը յայտնէ այս մեծ վարդապետութիւնը, զոր խնամոնագոյնք ի հեթանոսաց կ'ուրանային և կը ծաղրէին, Գործ. ժԻ. 32։ Նաև ի հին կտակարանին կը գտնենք, թէ եպետ ոչ այնպէս յայտնի, մեռելոց յարութեան վարդապետութիւնը. զորօրի-

Digitized by Google

նակ, եւ ԻՋ. 19. Դան. ԺԲ. 2։ Քրիստոսի ժամանակ Հրէից ազգը, բաց ի Սադուկեցւոց, կ՚ընդունէր մեռելոց յարութեան վարդապետութիւնն իբրեւ զմին ի գլխաւոր մասանց հաւատոյ։ Սադուկեցւոց մեռելոց յարութիւնն ուրանալուն պատճառն այս էր որ ամբողջ մարդը, մարմինը եւ հոգին միասին, կը համարէին կորուսեալ ի մեռնելն։ "Սադուկեցիք կ՚ըսեն թէ յարութիւն չկայ, եւ ոչ հրեշտակ եւ ոչ ալ հոգի,, Գործ. ԻԳ. 8։ Ասիա վարդապետութեան երկրորդ մասին, այսինքն թէ չկը հոգի, իբրեւ Սուրբ Գրոց հակառակ վարդապետութիւն, հերքուելով, բազմոցվին կը խախտուէր անոց միւս վարդապետութիւնը թէ չկը յարութիւն մեռելոց, քանզի, եթէ հոգին կորսուի մրկ մեռնելուն, յայտնի է թէ Աստուած կրնայ տալ անոր ուրիշ մարմին մը։ Ասիա էր Քրիստոսի փառաց Սադուկեցւոց դէմ, եւ այսու հերքեց անոնց վարդապետութիւնը, Մատթ. ԻԲ. 31, 32. Մարկ. ԺԲ. 26, 27։

Քրիստոսի յարութիւնը յաճախ կը յիշուի ի Նոր Կտակարանի իբրեւ գլխաւորական եւ առհասարակ յարութեան ապրարաց որ անոր հետ միացեալ են հաւատալով, Ա Կորնթ. ԺԵ. 49. Ա Թես. Դ. 14, իբրեւ իրենց գլխոյն հետ։ Քրիստոս է "յարութիւն եւ կեանք,, ՅովՀ. ԺԱ. 25։ Արդարք "կը ննջեն ի Քրիստոս,, եւ պիտի րնթանան ի փառս "անոր հետ,, Ա Թես Դ. 13–17. Ե. 10. անոնց կեանքը "պահուած է Աստուծոյ քովը Քրիստոսի հետ,, Կող. Գ. 3, եւ որովհետեւ Քրիստոս կենդանի է, իրենք ալ կենդանի պիտի ըլլան, ՅովՀ. ԺԴ. 19։ Սուրբ Գիրքը կը սորվեցնէ թէ պիտի ըլլայ յարութիւն նաեւ չարերուն։ Բայց չարերը պիտի յառնեն ոչ փառաւորուելու Քրիստոսով, այլ դատուելու անկէ, եւ դրկուելու ի տանջանս յաւիտենից, Դան. ԺԲ. 2. ՅովՀ. Ե. 28, 29 բազդատէ ընդ Իե. 31–46 Մատթէի, եւ ԻԴ. 15 Գործոց։

Քրիստոս իւր ժամանակին այս վարդապետութիւնը խթծածելուն համար. "Դուք մոլորած էք, որ ոչ գիրքերը գիտէք եւ ոչ Աստուծոյ զօրութիւնը,, ՅարաքիՆը է, եւ նա որ ամենազէտ եւ ամենակարող է՝ պիտի չկրնայ որ ի գերեզմանէ իւր նպատակը Աստուած յարուցած չէ մեզի հոգեւարեալ մարգեզի ճշդի բնութիւնը եւ ոչ թէ յարութիւն կը կայանայ անոր նդիւթիւնը հերքելոր մարմնոյն հետ. բայց այն մարմինը պիտի ըլլայ անապականն, գիրքասուած փառաւորեալ մարմնոյն նման, Փիլ. Գ. 21, եւ պիտի ըլլայ հոգեւոր մարմին, կերպ հոգւոյն որ կատարեալ եղած է բոլոր նմանութեան Քրիստոսի։

ՅաւաՁ, չորրորդ որդի Յակոբայ, Ծննդ. Ժ. 2, 4։ Ասիա անունը դրեր է Յուդայ ցեղ անուան հետ, ուստի կ՚ելլէ Յանիաս։ Որ հետեւի թէ Յուդան էր նախահայր Յուդայ։ Տես Յուդա ՅասաՏաՁ։

ՅաՀթղտակութիւն մատաց։ Յերբեմն եւ յաներջոյց տորբեր վիճակ, յորում զգայութիւնք մարթին փակուած են, կամ անկատեալ մտքէն որ ըմբռնելոյ է կամ ցնորիս, ինչպէս ի զառանցանս հիւանդութեանն, եւ կամ, ինչպէս ի հնութեն, աստուածային յայտնութեամբ։ Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուին այլեւայլ օրինակք յափշտակութեան մտաց, ինչպէս Բաղաամին, Թուա. ԻԴ. 4, 16. Փետրոսին եւ Պօղոսին, Գործ. Ժ. 10. ԻԲ. 17. Բ Կորնթ. ԺԲ. 1–4։ Տես եւ Ծննդ. Ե. 21–24. ԺԵ. 12–21. ՅոբՀ. Դ. 13–21։

ՅաքիՁ, ապստամբական, անուանի ազգակցութեան պղնձի սեան ի մուտս տաճարին Սողոմոնի, Գ Թագ. Է. 21։

ՅերուսաղիՁ։ Տես ԿռաճաճաղիՁ։

ՅերուսԹ, որդի եւ յաջորդ Սաուղի։ Աբենները, ազգական եւ տպատրաստ Սաուղի, այնպես բրատ որ ՅերուսԹէ ճանչցուեցաւ Թագաւոր ի Մանայիմ Իսրայէլի մեծագոյն մասէն, մինչ Դաւիթ Թագաւորեց ի Հերբրոն Յուգայի վրայ։ ՅերուսԹէ քառասուն և չորս տարուան էր երբ Թագաւորեց, և երկու տարի Թագաւորեց խաղաղութեամբ, յետոյ բռնութեամբ Դաւիթի դէմ երկար և անյաջող պատերազմի։ Երբ Աբենները զայրացան Յերուսաղէմ Թագաւորելոյ զնա, ՅերուսԹէ ևս քանի վեց տարի կառավարեցաւ, և ի վախճանի տպատուե-

Digitized by Google

ցաւ, Բ Թագ. Բ. 8–11. Գ. Դ. Տես և Իսբաաղ։

Յեդիդիա, «իւիւ Ա«օ«ծ«, անուն զոր տուաւ Նաթան մարգարէ Սողոմոնի ի ծննդեան նորա, Բ Թագ. ԺԲ. 25։

Յեզաբէլ, գուստր Եթբաալայ Թագաւորին Տիւրոսի և Սիդոնի, և կին Աքաաբայ արքայի Իսրայելի, Գ Թագ. ԺՁ. 31. Յեզաբէլ բոլոր զօրութեամբ չանաց հաստատել կռապաշտութիւնն ի Սամարիա, և չնչել զպաշտօն Աստուծոյ և անոր ծառաներուն կեանքը։ Արդեօք իւր կենաց վտանգաւ ազատուց Հարիւր մարգարէ։ Յեզաբէլ կը պահէր չորս հարիւր քուրմ Աստարտայ։ Երբ մարգարէք Բահաղու ապահովեցան ի կարմելոս բանիւ Եղիայի, Յեզաբէլ չանաց վրէժ խնդրել Եղիայէ։ Յետոյ յափշտակից Նաբովթայ այգին Աքաաբայ հմար սահրգմնութեամբ և ապառնութեամբ։ Յեզաբելայ եղերելի մահը, արժանաւոր պատիժ անոր արիւնահեղ կենացը, պատահեցաւ, ըստ կանխատեսութեան Եղիայի, անոր յանդիմանց տեղւոյն մօտ, Գ Թագ. ԻՀ. 19. ԻԱ. Դ Թագ. Թ. Յեզաբելայ անունը եզաս առակ, և ցավհանէս կու տայ այս անունը, հաւանականապէս իրը վիրագիր, կը նշոյ մը որ էր թխուտիր քաղաքէն առաքելոյն ժամանակը, և ունէր յեզաբելայ ազդեցութիւնը, չամլութիւնը, չարահամութիւնը և վատաբարութիւնը, Յայտ. Բ. 20։

Յեզբայէլ, 1 անուանի քաղաք Իսաքարայ, Յես. ԺԹ. 18, յարևմտից Բեթսանայ, Բ Թագ. Դ. 4։ Աքաաբ ունէր հոս պալատ, և քաղաքը եղաւ անուանի ի պատճառս Նաբովթայ այգւոյն զոր առաւ Աքաաբ, Գ Թագ. ԻԱ. և վրէժուն որ խնդրեաց յԱքաաբէ, Դ Թագ. Թ. 10, 14–37. Ժ. 1–11։ Յեզրայէլ կոչուեցաւ եսարելա առ Մակեդոնացւովք, և է զարգիս Ալբարացի գիւղ փոքր և աւերակ, և կը կոչուի Զէրին, Գեղբուտայ լերան Հիւսիսային արևմտեան ծայրը։ Կը նայի բարձրէն Յեզրայելի մեծ դաշտին վրայ յարևմտից, և բլուրց վրայ որ կը պատեն դաշտը, իսկ յարևելս կոյս կը կարկառի Յեզրայելի ընդարձակ և պտղաբեր հովտին վրայ, Յես. ԺԷ. 16. Դատ. Զ. 63. Ովս. Ա. 5, որ յարևելից արևելեան հարաւոյ կ'երթայ դէպ ի վար մեծ դաշտէն մինչև Յորդանան, ի մէջ Գեղբուտայ և փոքուն Հերմոնի։ Այս հովտին մէջ Զէրինէն վար և յարևելից նորա է յորդ «աղբիւրն Յեզրայելի,» որուն մօտ կոթեաս Սաւուղ, Ա Թագ. ԻԹ. 1. Լև. 1։

2. Մեծ դաշտն որ ի մէջ Յեզրայելի և Աքրի։ Կը կոչուի մերթ Մակեդովի հովիտ,» Բ Մնաց. Լ. 22, և մերթ «դաշտ կամ հովիտ Յեզրայելի,» յանուանէ երկուց քաղաքաց, մին Մակեդով, հովտին մէկ ծայրը, և միւսն արևմտեան մտոին մէջ, Յուդիթ. Ա. 8, Յեզրայէլ, որ յետոյ կոչեցաւ Եսարելոն։ Այս գեղեցիկ դաշտն, ի ձև երկանկեան, Մինչերկրականէն սկսեալ կը բարձրանայ առակաս մինչև չորս հարիւր ոտք, և է իրը երկքառասան կամ չորքառասան մղոն երկայն ի հիւսիսակողմն, եօթնեասան մղոն՝ յարևելից, և քսան մղոն՝ ի հարաւոյ արևմտից։ Այս արևմտեան մասն է հարթ. բակ արևելեանն ալեւի անհարթ է, և հուսկ ուրեմն կը բաժնուի, Գեղբուտայ լերամբ և փոքուն Հերմոնիս, յորմ հովիտս երկու կամ երեք մղոն լայն, որ երթալով ի խոնարհ կը միանան ընդ հովտին Յորգանանու։ Այս երկը հովիտներէն միմիայն, որ վերը նկարագրուեցաւ, է բուն «հովիտն Յեզրայելի,» Ակոսնի հեղեղատը կ'անցնի Յեզրայելի դաշտէն։ Ամառ էր ջրաղացք և պտղաբեր յոյժ, բայց այժմ բանուածի և զրկանաց խորշակէն զարնուած, կը մնայ անմշակ և անապատ։ Մեծ ճամբաներն անկոխ են, գիւղերը պակասած։ Իրայելի մէջ, Դատ. Ե. 6։ կան քանի մը մներ գիւղեր, գլխաւորապէս բարձրաւանդակաց վրայ որ կը պատեն հովիտը։ Ամառ հանձը զոր կուտայ այժմ իսկ սակաւ մշակութեամբ, կը ցուցնէ Թէ կրնայ այն դաշտը գտնել լինել Համաստատնոց Աբրիոյ։ Այս դաշտին մէջէն, Կարմելոսէ մինչև Յեզրայէլ, եղեամ վազեց Աքաաբայ կառաց առջևէն, Գ Թագ. ԻՀ. 46։ Այս դաշտը եղած

Digitized by Google

է նաև շատ անգամ ճակատատեղի պատերազմից։ Հոս ընկուեցաւ Աբատրայէլ զօրքը, Դատ. Դ. Հոս ինկաւ Յովսիա ի կուռն ընդդէմ փախուստն նէ նկաւողաց, Դ թագ. Ի՛Դ. 29։ Նոյնպէս Հռոմայեցւոց վերջին ժամանակներէն և առ խաչակրաց հոս տրուեցան սէզ ասկաս ճակատք. Նաև մեր դարուն մէջ, թաւրէզ մօտ, հազար հինգհարիւր դաղիացի, ընդ զօրավարութեամբ Քլէպէրի, կրեցին յարձակումն քսան և հինգ հազար թուրքերէ իբր կէս օր, մինչև օգնութեան հասաւ Նաբալէոն։

Յեկբավէլ, ի. քաղաք Յուդայի, Յես. ԺԵ. 38։

2. Անուն զօր տուաւ Ամասիա Ասպատած Աբրահիմ մոլորեալ ազգին, Դ թագ. Ի՛Դ. 7։ Տես Վեմ։

Յեկամաց, երկրորդ որդի Աբրահամու ի Քետուրայ, նախահայր Սաբայեցւոց և Դեդանեանց Հարուածին Աբրահիմ, Ծննդ. ԻԵ. 1–3։

Յեկոամաց, որդի Եբրայեցւոց և ուրիշ Նեմանեան տոհմիս, Ծննդ. Ի՛. 25–30. Ա Մ նոց. Ա. 19–23։ Կը կարծուի Թէ այս Յեկոան է Գահէթան կամ Եքթանին յորմէ Աբրաքէ պատմիչք սերեալ կը համարին արաբացի ազգը։

Յեսքիբեցոր, Հակայ որ պիտի ըստանէր գԻսրաէլ ի կուռք, այլ ըստանաւ Յաբեսայէ, Բ թագ. ԻԱ. 16, 17։

Յեսու, էրէն, ի. որդի Նաւեայ, անուանի զօրավար Իսրայէլացւոց և յաջորդ Մովսիսի։ Ի սկզբան կը կոչուէր Օսէս, Թուա. ՃԳ. 9, 17։ Յեսուս անցուց գԻորայէլ Յորդանանէն, սիրեց երկրին աւետեաց, և յաղթեալ զօրութեամբ Աստուծոյ գՅերիքով և գՀայ։ Յետ այսորիկ բազում ազգաց երկրին Քանանացւոց, բաժնեց անոնց երկիրն Իսրայէլի ցեղերուն։ Աւասիկ անգամ կը յիշուի իբրև զօրավար Իսրայէլացւոց ընդդէմ Ամաղեկայ ի Ռափիդիմ, Ել. ԺԷ. 8–16։ Տես և Թուա. ԺԴ. 6։ Երբ անցաւ Յորդանանէն, էր ասպատն և չորեքտասնեայ, և յետ իբր քսան և վեց ամաց կարգեցաւ իբր պաշտօնեին մէջ, և, յետ դառնալոյ գԻորայէլ, իբր կալուածքին տեղը, Թամնաթ–Հարէս, մեռաւ 1426 ին նախ քան գԿր.։ Յեսու իբր կեանքը, որ անաչառ էր քան Սուրբ Գրոց, վերջացուց արժանաւոր կերպով, գումարելով ի Սիքեմ վերջին մեծ ժողովն ուր կոչեց բոլոր Իսրայէլ, ուղղեց առ նոսա այն հաչտկասուր ճառը, և նորոգեց գնիւր ուխտն առ Աստուած։ Ինչպէս կը տեսնուի, Յեսու մեծ հաստատութեամբ Թեամբ ծառայեց Աստուծոյ։ Ոչ ոք քան զնա տեսաւ աւելի և աւելի մեծ գործունէութիւնք, և անոր կեանքը մէջ կը տեսնուին չատ կէտեր, որ մեծ նմանութիւն ունին կեանքը Աստուծոյ զօրաց մեծագործն Ջօրավարին որ կը տանի իւր ժողովուրդն ի ճշմարիտ երկիրն աւետեաց։

Յեսուայ գիրքը կը պարունակէ բոլոր Յեսուայ գործերուն պատմութիւնը, և գրուած էր ի նմին խակ Յեսուայ կամ ընդ առաջնորդութեամբ նորա, 1427 ին նախ քան գԿր.։ Իր. գլխոյն 27 համարէն սկսելով, Յետագայ մնան յաւելուած է ալլ գրչի, բայց բոլորը գրուած է ապդեցութեամբ Հագէայի Աբրա, Բ Տիմ. Գ. 16։

2. Որդի Յովսեդեկայ, էր քահանայապետ Հրէից ի գարձին Նոցա ի գերութենէ, և ըստ արժանւոյն աշխատեցաւ ի վերայն չինութեան Երուսաղէմի և տաճարին, և ի նորոգութեան աստուածպշին պաշտամանն, Եզր. Գ. 3. Ե. 2։ Աւս Յեսուայ անունը կը յիշուի ի գիրս մարգարէից որ ժամանակակից էին նմա, Անգէ. Ա. 1. Բ. 2, Զաք. Գ. Զ. 11–13։

Յեսուբաւ, բանասաւեղծական առնուն Իսրայէլի, և Հաւատանականացէ կ'ելնէ երբայեցերէն բառէ մը որ կը նշանակէ ժխել ուվչ։ Աւսյպէս կոչուած է Աստուծոյ ժողովուրդն իբրև առարկայ արդարացուցիչ մեղի Աստուծոյ որ "Յակորին վրայ աչքէ նմանութիւն մը չընծեց„ Բ Օր. ԼԲ. 15. Լ Գ. 5, 26. Եր. Խ Դ. 2. Թուա. ԻԳ. 21։

Յեսուհ, որդի Ովբեդայ և Տայրը Դաւթի։ Էր Թուն Հաւատոյ Մովսէսի, և ապաւինեցաւ Հաւատոյ Տայրենի երկիրն, ի Մովաբ, մինչ Նախանձոտն Սաւուղ չերաշտը կը Հալածէր զորդի Նոցա, գԴաւիթ, Հաւատ. Դ. 17. Ա Թագ. ԺԶ. ԺԷ. 12. ԻԲ. 3. Մատթ. Ա. 5։

Digitized by Google

Ցերասպալիս, քաղաք փռւիգիոյ, ոյր երկրին արևմտեան սահմանին վրայ, մօտ ի խառնուիս Լիւկոս և Մէանդր գետոց, և ոչ հեռի ի Լաւոդիկեայ։ Անուանի էր ջերմուկներուն պատճառաւ։ Քրիստոնէական եկեղեցի մը կայմնեցաւ հոս կանուխ ընդ հովուութեամբ Տաւտոսարինի եպսիկոպոսի, կող. Դ. 12, 13։ Այս քաղաքն հիմա ասպետական է, բայց աւերակները կը ցուցընեն տակաւին անոր հին պայծառութեան նշանները։ Այս նշաններէն են երեք եկեղեցեաց մնացորդները, թատրոն մը, կրկէս մը և ոչ տակաւ չքրիմներ։ Ապառաժին ստիսակ ճանկառը, յորոյ վերայ շինուած էր քաղաքը, տուած է անոր այժմեան անունը Բամպուկ գալէ, այսինքն Բամբակեայ բերդ։

Ցերոբաամ, Ի. առաջին թագաւոր Իսրայելի, Եփրեմեան, որդի Նաբատայ։ Ի վերջ կոյս թագաւորութեան Սողոմոնի, և մինչ էր պաշտօնեայ նորա, ցերոբովամ ապստամբելով Սողոմոնէ, ոտիսպանեցաւ փախչիլ Եգիպտոս։ Ի մահ Սողոմոնի հրաւիրեցաւ տուան ցեղերէն գալ և մեռուցանել անոնց ինդիրը Ռոբովամ. և երբ Ռոբովամ մերժեց անոնց խնդիրը, ցերոբովամ ապստամբ ցեղերէն ընտրեցաւ թագաւոր, նախ քան զԹԳ. 975 ին։ Թագաւորեց քսան և երկու տարի։ Իւր մէկ գործին պատճառաւ պորտատնոք կը յիշուի ցերոբովամ ի Սուրբ Գիրս, իբրև մեղաչնչել տուող իսրայելի։ Ցերոբովամայ այս գործն էր հաստատել նորա ոսկեղէն որձեր ի Բեթէլ և ի Դան, որպէս զի ժողովուրդը երկրպագէր այն որձերուն և չերթար երուսաղէմ։ Թողլով նաև Ահարոնի քահանայական սերտնդը, ժողովրդեան տարին մեծէն ընտրեց քահանաներ։ Այս անզգամ բայց ազգաւ մեղայոյր, որ ունեց առ յաջողութիւն նորա, կը ցուցներ տակաւին Աիրեան մեռանդամոյն չարութիւն։ Ոչ հրաշք, ոչ ապտարարութիւնք և ոչ տարաժամ մահ որդւոյ նորա Աբիայ կրցան զգաստացնել զՑերոբովամ։ Ցերոբովամ իւր բոլոր օրերն անցուց Յուդայի հետ պատերազմաձև, և յետ կարճ թագաւորութեան որդւոյ նորա Նադաբայ մեռցաւ այն ազգատոհմը, Գ թագ. ԺԲ.–ԺԴ. Ի. Բ Մնաց. Ժ. 13։

2. Ցերոբովամ երկրորդ, երկրորդաներորդ թագաւոր Իսրայելի, որդի և յաջորդ Յովաշայ, 825 ին նախ քան զԲՔ., թագաւորից քառասուն և մէկ տարի։ Յաջողութեամբ յաջողէ տարաւ Ասորւոց դէմ պատերազմը զոր սկսած էր Յոաք նորա, առաւ Համաթի և Դամասկոս և բոլոր երկիրն յարևելից Յորդանանու մինչև ի Մեռեալ ծով, և ազատութիւնը հաստուց ի ծայր յաջողութեան և բարգաւաճման։ Բայց և այնպէս անոր երկար թագաւորութեան ժամանակ ծանրացաւ Իսրայելի մեզքը, վասն զի յաջողութեան յետ ապերջան հանգ զեղխութիւն, հարստահարութիւն և մոլութիւն։ Յետ ցերոբովամայ սկսաւ արագ խլնալ թագաւորութիւնը, և ազգատոհմը կորնչաւ մէկ տարւան մէջ, Դ թագ. ԺԴ. 23–29. ԺԵ. 8–12։ Տես նաև ժամանակակից մարգարէները, մանաւանդ զԱմովս և զՈվսէէ։

Ցեփթայէ, Բաղ. որդի Գաղաադու, էր գաստատար Իսրայելի և յաջորդ Յայիրայի։ Ցեփթայեայ պատմութիւնը գրուած է ի գիրս Դատաստանց ԺԱ. ԺԲ. Ցեփթայեայ կենաց պատասխ դէպքն է նախնել նորա իւր գաստարն երբև զոհ Աստուծոյ ի կատարած նորա ախորհրդի խոստն։ թէ Ցեփթայէ դատաստ զոհուեցաւ թէ ոչ, այս խնդրոյն վրայ գրաստածները չենք կրնար յիշել հոս։ Այսպիսի ուխտ մը դէմ զղուանք ընական է, ուստի և շատ մեկնիչներ կը կարծեն թէ Ցեփթայեայ ուխտը չկատարուեցաւ, նկարագրագէտ, այլ միայն ստիպուեցաւ ազդիկը ձուլ ամուրի ցկեանս։ Ջիսրդ և իցէ, Սուրբ Գրոց մէջ բաստած չէ թէ Տաճայ եղաւ Աստուծոյ Ցեփթայեայ ուխտը։ Գօդոս զՑեփթայէ կը յիշէ Հին կտակարանին սրբոց հետ որ նշանաւոր եղան հաստատով, Եբր. ԺԱ. 32։

Ցեքոնիա։ Տես Յեսայիայ։

Digitized by Google

Ցեռ, 1. որդի Ասաֆայ, մեր. գարէ, որ տուրաս պատգամ յԱստուածոյ առ Բաասա, արքայ Իսրայէլի, և յետ բազում ամաց, առ Յովսափատ, արքայ Ցուդայ, Գ Թագ. ԺՉ. 1-7. Բ Մնաց. ԺԹ. 1-3. Ի. 34։

2. Որդի Յովսափատայ և Թռան Ղամհասայ, (տես Գ Թագ. ԺԹ. 16 և Դ Թագ. Բ. 2,) զորավար զորացն Յովրամայ։ Ցէու սպանեալով իւր տէրը յափշտակեց Իսրայելի աթոռը, 884 ին նախ քան զՔ., և Թագաւորեց երեսուն և ութ տարի։ Տես տուր պատմութիւնը ի գիրս Գ Թագաւորացն ԺԹ. 16, 17, և Դ Թագաւորացն Ժ. 10։ Ցէու կատարեց Աստուծոյ խօսքն որ ըսդրդը ընկելով ամբարշտին Աքաաբու ազգատոհմը, և նախանձայուզութեամբ կոտորելով բահաղեայ քրմերը և Աքաազայ ուրիշ բարեկամները։ Բայց սիրտ Ցէուայ չէր ուղիղ ընդ Աստուծոյ։ Ասորիք սիրեցին անոր երկիրներուն ազատելման ատմանին, և անոր ցեղը ընկճեցաւ չորս սերդ ետքը։

Ցիէլ, Ինդոանէ ե Ափսայ, Բաեղեացի, որ Նոքէն չինեց զԵրիքով հայկատակ անիծքին որ տուաւ եր իրը հինգ հարիւր տարի առաջ, Ցես. Ջ. 26։ Ահեծքին կատարուիլը մանրամասն որդւոց Նոյա կը ցուցնէ Թէ անոր անունն նշանակութիւնը ճշմարիտ է, Դ Թագ. ԺՋ. 34։

Ցիմար, այն որ խմաստութեամբ չի գործեր, այսինքն չի Հնազանդիր աստուածային ազդատարութեանց և պատհանկամանց որոց հիմն է անհունն խմաստութիւն։ Ուստի "յիմարը„ կը համարուի չար, աստուածատեաց և աստուածամոռաց, Սաղմ. ԺԴ. 1. Առակ. ԺԹ. 1։ Անպատկ յիմարութիւն կը գործածուի փոխանակ անզգամութեան, Բ Թագ. ԺԳ. 12, 13. Սաղմ. ԼԸ. 5։ Յիմար կամ անմիտ ցանկութիւնք կը կոչուին չար ցանկութիւնք, այլևըն հանդերձ։ Ճիմար բանք, յիմար խնդիրք են աստնային, անոտի, անօգուտ խօսք, Բ Տիմ. Բ. 23։

Ցիսուս Քրիստոս, որդի Աստուծոյ, Օծեալ և փրկիչ աշխարհի, առաջին և գլխաւոր նիւթ մարգարէութեանց, յատակագծին նկարեալ օրինակօք և խոստացեալ ի Հին կտակարանի, ակնկալութիւն նահապետաց և ցանկալին ազգաց, յոյս և փըրկութիւն հեթանոսաց և փառք, երջանկութիւն և մխիթարութիւն Քրիստոնէից։ Ցիսուս անունը կը նշանակէ երբայեցերէն փրկիչ։ ԵՒ որ երբէք կրնց այս անունն այնպէս յիրաւի և արժանի, և ոչ կատարեաց լի և լի այն բառին նշանակութեանն ինչպէս Ցիսուս Քրիստոս, որ կը փրկէ ի մեղաց և ի դժոխոց, և ստացաւ վասն մեր զերկինս իւրով արեամբ։ Այս անունը արտեցաւ Ցիսուսի աստուածային հրամանաւ, Մատթ. Ա. 21, իրրև յատուկ անուն ի վազց ցանկալի փրկչի, և զոր բնաբեր բերեալց փրկելոց յերկինս յատեանն սքանչ պաշտեն իրրև իրենց մի միայն և ամենատատուկ Ազատիչը։

Ցիսուս էր Հասարակ անուն փըրկչին, մինչ Քրիստոս որ կը նշանակէ Օծեալ, Մեսիա, էր անոր պաշտօնին անունը։ Երկու անուանքը ևս կը գործածուին ուրիշն ուրիշն յատեստամենտին և ի Թուղթս առաքելոց. բայց Ցիսուս ընդհանրապէս կը գործածուի միայն յատեստամենտին, որ անոր վարուց պատմութիւնն են, մինչ ի Թուղթս որ կը խօսին անոր աստուածային բնութեան և կենարար գործին վրայ, Ցիսուս կը կոչուի Քրիստոս, կամ Քրիստոս Ցիսուս, կամ Տէր Ցիսուս Քրիստոս։ Տես Քրիստոս։ Հայ, Ցիսուս անուան տակ, որ փրկչին մարդկային անունն է, կը վայելէ գնել անոր մարդկային բնութեան և երկրաւոր կենաց վերաբերեալ պատմութիւնը։ Ցիսուսի ճշմարիտ և անթերի մարդկութիւնը, որ ունէր հոգի և մարմին մարդոյ միանգամայն, կը ստանայ ամենայն ուրեք ի պատմութեան աւետարանին։ Այն որ "Աստուած է ի վերոյ ամենայնի„ էր Իսրայելացւի կամ Հրեայ "ըստ մարմնոյ„ Հռոմ. Թ. 5, և ստաս յիւր վերոյ մեր բոլոր բնութեանն ստ ի լինել կատարեալ փրկիչ։ Իրրև մարդ Ցիսուս էր մեծագոյն Թագաւորը։ Չէ հնար նկարագրել բանիւ այն բնութիւնը յորում այնպիսի հաստատութիւն և հնազութիւն, այնպիսի մեծութիւն և խա-

Digitized by Google

Նաւթհաւթիւն, այնպիսի եռանդ և հանդուգնութիւն, այնպիսի խմնութիւն և պարզութիւն, այնպիսի սրբութիւն և գութ, այնպիսի սրտմտութիւն և ազգասիրութիւն, այնպիսի մտերմութիւն երկնից և երկրի հետ, այնպիսի սէր առ Աստուած և առ մարդիկ էին այնպէս հմտանձոյն և հաւատարակիցք։ Այն բնութիւնն մէջ չկար բան մը ոչ ատելի և ոչ պակաս։ Աշխարհ երբէք յառաջ չբերաւ, և ոչ իսկ բերանից այնպիսի բնութիւն մը, և անոր գեղեցիկ նկարն աւետարանաց մէջ ապացոյց է այս վերջիններուն աստուածային ծագման։ Իր մէջ զոր ան. հատուցք անգամ չէն կրնար ուրանալ։ Եթէ ամէն դարու մարդկային ազգին բոլոր ցեղերն և բոլոր լեզուները դային ի մի վայր տեսանել խաչեալ փրկիչն այնպէս ինչպէս է, և անոր հետ ի կշիռ բերել աշխարհիս ազնուագոյն բարերարները, միևնոյն ձայնը պիտի լսուէր ամէնէն։ Փառաց ամէն պատկ և գովեստի ամէն մրցանակ պիտի տրուէր Քրիստոսի, որ միայն արժանի է իր բնութեան կատարելութեան համար, սիրոյն համար առ ազգ մարդկան, զոհերուն համար սրոց առարաւ, և երախտեաց համար զոր յուշցուց։ Միշտ պիտի հռչակուի Քրիստոս փառաք իրրև բառնիկամ մարդկան, իրրև Գառան զոհեալ մեղք համար։

Քրիստոս Փրկութեան գալստեամբ և զաւ երկիրս միշտ փառաւոր է վէր քան զայլ աշխարհս, և երկիրս պատմութեան մէջ ոգևորչական գործք ունի գալստեան է։ Քրիստոս ծննդեան ժամանակը յիշատակաց արժանի և զաւ Փրկութենական թուականաւ, սրոյ առաջին տարին կը պատասխանէ իրրէ 753 րորդ տարւոյն շինութեան Հռովմայ։ Ընդհանրապէս ընդունուած է սակայն, որ փրկիչը ծնած էր գէթ չորիւք ամաք յառաջ քան զամ Տ. Ի, և իրրէ չորս հազար տարի յետոյ քան զառաջնումն Ադամայ։ Քրիստոս իրր երեսնամեայ սկսաւ իւր հրապարակաւ պաշտօնը և վեցից զայն, ըստ ընդհանուր կարծեաց, երիք ու կէս տարի։ Քրիստոսի Նահատակաց համար տես Ապզատութիւն։

Քրիստոսի վարքը պատմուած է չորս աւետարանիներուն մէջ որ գրուած են մանաւանդ ազգ ուղղութեամբ Հռոմայն Սրբոյ։ Ոչ տակաւ ջանք եղած յատկապէս կարգել աւետարանիչներուն պատմութիւնները ըստ ժամանակագրութեան։ Բայց սրամիտ հետև և ոչ մին յաւետարանչաց կը պատմէ դէպքերը ժամանակին կարգաւ, շատ դէպքեր կը ծանան անորոշ ըստ կարգի ժամանակին, և այլևայլ տեղ կը դրուին վերջիրևալ դիտակարգութիւնն ընդ հեղինակներէ։ Ոչ ոք ի ապացոյն տակայն եղած այնպէս յատկապէս այս աշխատութեան մէջ ինչպէս Թագիանան, ուստի կ'առանձնք անոր պատուական գիրքէն որ կը կոչուի "Հանճարային Աւետարանաց", հետևեալ ցուցակին, ուր կը տեսնուին այլևայլ դէպք կենաց փրկչին կարգաւ և ըստ ժամանակին որ հաւանական կարծուած է։

ՄԱՍՆ Ա.

ԴԷՊՔ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼՔ ՏՆՆԴԵԱՆ ՅԻՍ

ՑՂԱՑՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՈՒՍԻ

ԺԱՄԱՆԱԿ. ԱՌ ՔՐ ԵՐԵՔ ԵՒ ԿԻՍ

Հրեշտակ կ'երևայ Զաքարիային – Եբսաաբեմ։

Հրեշտակ կ'երևայ Մարիամու – Նազարէթ։

Մարիամ յայց ելանէ Եղիսաբեթի – Քաղաք ի Հրեաստան։

Տնուանդ Քահանայ Մերոյ – Քաղաք ի Հրեաստան։

Հրեշտակ կ'երևայ Յովսեփայ – Նազարէթ։

Ծնունդ Քրիստոսի – Բեթլեհեմ։

Հրեշտակ կ'երևայ Հովուաց – Մօտ ի Բեթլեհեմ։

Թլփատութիւն Քրիստոսի և ընծայումն նորա ի տաճարն – Բեթլեհեմ. Երուսաղեմ։

Մոգք – Երուսաղեմ. Բեթլեհեմ։

Փախուստ յԵգիպտոս։ Անապատնուէրթիւն Հերովդէս։ Դարձ – Բեթլեհեմ. Եգիպտոս. Նազարէթ։

Քրիստոս երկատասանամեայ կ'երթայ ի տուն Յաւակին – Երուսաղեմ։

Digitized by Google

ՄԱՍՆ Բ.

ՍԱՆՈՒՑՈՒՄՆ ՆԻ ՄՈՒՑ ՓՐԿՉԻՆ Ի ԳԱՇՏՈՒՆ ԻՒՐ ՀՐԱԳԱՐԱԿԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. ԻՒԼ Գ ՕՐ

Գաշտօն Յովհաննու Մկրտչի – Ածոպան. Յորդանան։
Մկրտութիւն Յիսուսի – Յորդանան։
Փարիսեցիք – Անապատ Հրեաստանի։
Յառաջաբանն առաքեալներին Յովհաննու։
Վկայութիւն Յովհաննու Մկրտչին առ Յիսուս – Բեթանիա յայնկոյս Յորդանանայ։
Յիսուս կը ստանայ աշակերտներ – Յորդանան. Գալիլիա։
Հարսանիք ի Կանա Գալիլեացւոց։

ՄԱՍՆ Գ.

ՓՐԻՍՏՈՍ ԱՌԱՋԻՆ ՋԱՏԻԿը Կ'ԸՆԷ, ՆԻ ԳՈՐԾՒ ՆՈՐԱ ՈՐ ՉԿԱՆ՝ ՄԻՆՉԵՒ ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՋԱՏԻԿՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. Ա՛Ր Գ

Ի ատեան Ջատկին Յիսուս ասպատրէն գուրս կը հանէ վաճառականները – Եբրայերէն։
Փրիստոս կը խօսի ընդ Նիկոդիմոսի – Եբրայերէն։
Յիսուս կը մնայ ի Հրէաստան և կը մկրտէ։
Ա՛յլ վկայութիւն Յովհաննու Մկրտչի։
Յիսուս կը մեկնի երթալ ի Գալիլեա յետ բանտարկութեան Յովհաննու։
Յիսուս կը խօսի ընդ Սամարացի կնոջ։ Բազուքը ի Սամարացւոց կը հաստատան Յիսուսի – Ակռիմ կամ Նեապոլիս։
Յիսուս կը վարդապետէ հրաշագործ։ կաւ ի Գալիլեա։
Յիսուս մխիւանգամ ի կանա, ուր կը բժշկէ զորդի թագաւորական որ հիւանդ էր ի կափառնայում – կոնա Գալիլեացւոց։
Յիսուս ի Նազարէթ. կը մերժուի անտի, և կը հաստատէ իւր քնակութիւնն ի կափառնայում։

կոչուին Անդրէաս Պետրոսի և Անդրեայ, և Յակոբոս և Յովհաննու, հանգերձ հրաշալի որսով ձկանց – Մօտ ի կափառնայում։
Բժշկութիւն դիւահարին ի ժողովրդապետացի – կափառնայում։
Բժշկութիւն զաղջանչին Պետրոսի և սպրոց քոպմաց – կափառնայում։
Յիսուս իւր աշակերտներով կ'երթայ ի կափառնայում և կը շրջի ընդ Գալիլեա։
Բազում մը բժշկութիւնք – Գալիլա։
Անդամալուծին բժշկութիւնը – կափառնայում։
կոչուին Մատթէոս – կափառնայում։

ՄԱՍՆ Դ.

ՓՐԻՍՏՈՍ Կ'ԸՆԷ ՆԵՐՈՐԴ ՋԱՏԻԿը, ՆԻ ԳՈՐԾՒ ՆՈՐԱ ՈՐ ՉԿԱՆ ՄԻՆՉԵՒ ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՋԱՏԻԿՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. Ա՛Ր Գ

Աւազանն Բեթ-Հեզդայ. բժշկութիւն անդամալուծին, և քանիք Յիսուսի որ գիտեն – Եբրայերէն։
Աշակերտք կը քաղեն հասկեր ի շաբաթս – ի ճանապարհին է Գալիլա։
Բժշկութիւն գօսացեալ ձեռքին ի շաբաթս – Գալիլա։
Յիսուս կու գայ յերը ծովուն Տիբերեայ, և քանզմնութիւնք կ'երթան անոր ետևէն – Ծով Գալիլա։
Յիսուս կ'ասանձնանայ լեռ մը, և կ'ընտրէ երկոտասանները. բազուկը կ'երթան անոր ետևէն – Մօտ ի կափառնայում։
Լերան քարոզը – Մօտ ի կափառնայում։
Բժշկութիւն ծառայի հարիւրապետին – կափառնայում։
Յարութիւն որգաղ այրւոյն – Նային։
Յովհաննէս Մկրտիչ բանտէն աշակերտներ կը դրկէ առ Յիսուս – Գալիլա. կափառնայում։
Բանք Յիսուսի իւր մեծ գործին վրայ – կափառնայում։
Մինչդեռ ի Ճաշու էր Յիսուս փարիսեցւոյ մը տունը, կ'օծուի կնոջէ մը որ մեղաւոր էր – կափառնայում։
Յիսուս միւսանգամ կը շրջի ի Գալիլեա հանգերձ երկոտասանից։
Դիւահար մը կը բժշկուի։ Գալիլը

Digitized by Google

և փարիսեցիք կը հայհոյեին – Գոյէ։

Դպիրը և փարիսեցիք կը խնդրին նշան։ Բրիստոսի խօսքը – Գոյէ։

Մօտագոյն ազգականք Քհանայի առնոր ճշմարիտ աշակերտներն են – Գոյէ։

Ի ճաշէն փարիսեցւոյ մը առնուը, Քհանան վայ կը կարդայ ընդդէմ փարիսեցւոց և այլոց – Գոյէ։

Քհանան կը խօսի առ աշակերտս իւր և առ բազմութիւնն – Գոյէ։

Սպանուածն ամենը ի Գալիլեացւոց։

Աւանակ անպատուաղ թզենւոյն – Գոյէ։

Աւանակ սերմանացանին – Մով Գոյէ. ծոց ի կոփտնայսմ։

Աւանակ որմանց։ Այլ աւանակք – Մօտ ի կոփտնայսմ։

Քհանան կը հրամայէ անցնիլ յայնկոյս ծովուն։ Դէպք ինչ։ Մրրիկը կը գադրի – Մով Գոյէ։

Երկու դիւահարը գադարացաց – Հոբաստային ասելիքն եղ ծովն Գոյէ։

Ղևեայ կոչուելը – կոփտնայսմ։

Յայրսոի գաւառը յարութիւնը։ Տիւանատես կինը – կոփտնայսմ։

Երկու կոյրը կը բժշկուին, և խուլ և համր դեւը կը հանուի – կոփտնայսմ։

Քհանան գարձեալ կու գայ ի Նազարէթ, և գարձեալ կը մերժուի։

Քհանան երրորդ անգամ կը շրջի ի Գալիլեա։ Ներկատասանից հրաւիրեալ կ'ընդունին և կը ղրկուին – Գոյէ։

Հերովդէս կը համարի զՔհանան լինել Յովհաննէս Մկրտիչ, զոր սանկաւ մի յառաջ գլխատած էր – Գոյէ։ Բիւրեա։

Երկոտասանից կը գառնան, և Քհանան կ'երթայ անոնց հետ յայնկոյս ծովուն։ Հինգ հազարը կը կերակրին – կոփտնայսմ. Հնոյօսյչին ասելիքն եղ ծովն Գոյէ։

Քհանան կը քալէ ծովին վրայ – Մով Գոյէ։ Գինեասիրի։

Քհանան խօսքն առ բազմութիւնն ի ժողովրդանոցին – ի կոփտնայսմ։

ՄԱՍՆ Ե·

ՓՐՈՓՏՈՒԱՆ ԵՐՐՈՐԴ ՉԱՏԿԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՎԵՐՋԸՆ ՄԵԿՆՈՒՄՆ ՆՈՐԱ Ի ԳԱԼԻԼԱԿԷ Ի ՅՕՆՆ ՅԱՂԱՒԱՐԱՀԱՐԱՑ

ԺԱՄԱՆԱԿ. Ա՜ֆ՜ փ՜յ

Քհանան կը չատագովէ իւր աշակերտները վասն անլուայ ձեռաց ուտելոյ նոցա։ Փարիսեցական աւանդութիւնք – կոփտնայսմ։

Փիւնիկ Ասորի կնոջ գաւառը կը բժշկուի – Երէք Տէրտէր և Ապտէք։

Խուլն և համր կը բժշկուի, նշանակ ուրիշ չատեր։ Զորքհազարքը կը կերակրին – Դիւանագիտ։

Փարիսեցիք և Սադուկեցիք գարձեալ նշան կը խնդրեն – Մօտ ի Մոփտալա, յարևմտեան կողմն ծովուն։

Քհանան կը պատուիրէ աշակերտանեւրուն զգուշանալ ի խմորոյ փարիսեցւոց, այլովքն հանդերձ – Հնոյօսյչին ասելիքն եղ ծովն Գոյէ։ Երէք։

Կոյր մը կը բժշկուի – Բիւրեայէրս (Ցոյս)։

Քհանան և միւս աշակերտք գարձեալ կը գաւառին իրենց հաւատոցն ի Բրիստոս – Երէք կնօսյայ Փէլեպոյ։

Բրիստոս կը գուշակէ իւր մահը և յարութիւնը, և իրեն հետեւողներուն ազատագոյ նեղութիւնը – Երէք կնօսյայ Փէլեպոյ։

Աշակերտաւթիւն Տէտաեան։ Բանք նորա որ զկնի ընդ երից աշակերտաց – Երէք կնօսյայ Փէլեպոյ։

Բժշկութիւն դիւահարին զոր աշակերտք չկրցան բժշկել – Երէք կնօսյայ Փէլեպոյ։

Քհանան գարձեալ կը գուշակէ իր մահը և յարութիւնը – Գոյէ։

Հրաշիւք չորեքհազարի գահեկան հարկին – կոփտնայսմ։

Աշակերտք կը վհատին թէ ա՛վ պիտի բլլայ մեծ։ Քհանան կը խրատէ ի խոնարհութիւն, յերկայնմտութիւն և յեղբայրասիրութիւն – կոփտնայսմ։

Եօթանասունք կը հրամայուին և կը ղրկուին – կոփտնայսմ։

Քհանան կ'երթայ ի տունն առաքելոց հաւատացց։ Վերջին անգամ մեկնելը նորա ի Գալիլէէ։ Դէպք ի Սամարիա։

Բարտիմէոսը կը արբեւրին – Սահմէթ։

Digitized by Google

ՄԱՍՆ Զ·

ՅՈՆ ՅԱՂԱՒԱՐԱՀԱՐՍՑ, ԵՒ ԳՈՐԾՈՒ ՈՐ ՉԿՆԻ ՄԻՆՉԵՒ Ի ԳԱԼՈՒՍՏ ՅԵՒՄՆ Ի ՌԹՈՒԱՆՆԱ, ՎԱՅՑ ԱՒՈՒՐՔ ՅԱՌԱՋ ԳԱՆ ՉՋՈՐՈՐՈՒԴ ՉԱՑԻԿՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. ՎԱԽ ՍՓ., ՊՈՂՈ ՓՈՎ ԼՈՓՆԵԼՈՅ

Յիսուս ի տօնին առաջաւորահարց։ Հրաժարական վարդապետութիւն նորա — Եբ՝ սոպիր։

Ի շնութեան բռնուած կինը — Եբ՝ սոպիր։

Ա՛լ վարդապետութիւն Տեառն հրաժարական։ Յիսուս կը յանդիմանէ Հրէից անհաւատութիւնը, և խոյս կու տայ անոնց ձեռքէն — Եբ՝ սոպիր։

Յիսուս հրաւիրեց կու տայ օրինակութիւնի մը։ Կը սահմանէ ընկերութիւնը։ Բարի Սամարացւոյն առակը — Մ՝ օր յԵբ՝ սոպիր։

Յիսուս ի տան Մարթայի և Մարիամայ — Բ՝ իւնիս։

Յիսուս կը սարսռցնէ աշակերտաց թէ քնչպէս պարտ է ազօթել — Մ՝ օր յԵբ՝ սոպիր։

Եօթանասունք կը գառնան — Եբ՝ սոպիր։

Որ ի ծնէ կոյր՝ կը բժշկուի ի շաբաթ։ Բանք Տեառն որ յիմ այսբրիկ — Եբ՝ սոպիր։

Յիսուս յերուսաղէմ ի տօնին նաւակատեաց։ Կ՝երթայ յայնկոյս Յորդանանաւ — Եբ՝ սոպիր։ Բ՝ իւնիս յայնկոյս Յորդանանաւ։

Յարութիւն Ղազարու — Բ՝ իւնիս։

Երբոր կայիաթայ ընգէմ Յիսուսի։ Յիսուս խոյս կու տայ յերուսաղէմէ — Եբ՝ սոպիր. Եփէսէի։

Բաղմութիւնը կ՝երթան զկնի Յիսուսի յայնկոյս Յորդանանաւ։ Բժշկութիւն անդամալոյծ կնոջն ի շաբաթ — Հ՝ ոփ՝ ն Յորդանանաւ. Գիւղ։

Յիսուս կ՝երթայ դէպ յերուսաղէմ ուսուցանելով ի ճանապարհին։ Երբոր կը տրուի նմա զգուշանալ ի Հերովդէ — Գիւղ։

Յիսուս կը ճաշէ գլխաւոր փարիսեցւոյ մը տունն ի շաբաթ։ Դէպք — Գիւղ։

Ի՛նչ կը պահանջուի ճշմարիտ աշակերտներէ — Գիւղ։

Ա՛նակ կորուսեալ ոչխարին, ապրվքն հանգերձ։ Ա՛նակ անառակ որդւոյն — Գիւղ։

Ա՛նակ անիրաւ առնտեսին — Գիւղ։

Փարիսեցիք կը յանդիմանեն։ Ա՛նակ մեծատան և Ղազարու — Գիւղ։

Յիսուս կը պատուիրէ համբերութիւն, հաւատք, խնամարհութիւն — Գիւղ։

Թէ յանկարծ պիտի ըլլայ Գրիստոսի գալուստը — Գիւղ։

Ա՛նակներ. Թախանձող այրին։ Փարիսեցին և մաքսաւորը — Գիւղ։

Պատուէր յազգած աբգակելոյ զկին — Գիւղ։

Յիսուս կ՝ընդունի և կ՝օրհնէ փոքր տղայք — Գիւղ։

Հարուստ երիտասարդը։ Ա՛նակ աշխատաւորաց յայգւոջ — Գիւղ։

Յիսուս երրորդ անգամ կը գուշակէ իւր մահը և յարութիւնը — Գիւղ։

Յակոբ և Յովհաննէս կը մնաուցանեն իրենց փառասէր խնդիրը — Գիւղ։

Բժշկութիւն երկուց կուրաց մերձ Յերիքով։

Աւազակութիւն առ Զաքէոս։ Ա՛նակ տասն մնասուց — Եբ՝ իւ՝ լ։

Յիսուս կու գայ ի Բեթանիա վեց աւուրք յառաջ քան զպասիկն — Բ՝ իւնիս։

ՄԱՍՆ Է·

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՒ ՄՈՒՏՑ ՅԻՍՈՒՍԻ ՅՕՐՈՒՍՄԱՆ ՅԱՂՒՄ, ԵՒ ԳՈՐԾՈՒ ՆՈՐԱ ՈՐ ՉԿՆԻ ՆԱԽ ԳԱՆ ՉՋՈՐՈՐՈՒԴ ՉԱՑԻԿՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. ՀԻՆԳ ՕՐ

Յիսուս հանգիստու կը մնայ Յերուսաղէմ — Բ՝ իւնիս, Եբ՝ սոպիր։

Անպատուական թզենին։ Յիսուս տաճարէն կ՝արտաքսէ վաճառողները և գնողները — Բ՝ իւնիս. Եբ՝ սոպիր։

Անպատուական թզենին կը չորնայ — Ի ժղ Բ՝ իւնիս՝ ս Եբ՝ սոպիր։

Հրեայք կը հարցունեն Յիսուսի թէ որո՛վ իշխանութեամբ կ՝ընէր։ Երկու որդւոց առակը — Եբ՝ սոպիր։

Զար մշակներուն առակը — Եբ՝ սոպիր։

Digitized by Google

Թագաւորի սրգուհի Հարսանեաց առակը – Եբ–ոգ–վ։
Փարթեաց–աց Նեղգաւոր Հարցուածը. Հարկ տալ կայսեր – Եբ–ոգ–վ։
Սադուկեց–աց Խորամանկ Հարցուածը. Յարութիւն մեռելոց – Եբ–ոգ–վ։
Օրինական մը կը Հարցնէ Յիսուս. Երկու մեծ պատուիրանք – Եբ–ոգ–վ։
Քրիստոս ի՞նչպէս սրգի է Դաւիթի – Եբ–ոգ–վ։
Խրատ գլուխ–ներու ընդդէմ չար օրինակի դպրաց և փարիսեց–աց – Եբ–ոգ–վ։
Վա՛յ ընդդէմ դպրաց և փարիսեց–աց։ Ողբ ի վերայ Երուսաղէմի – Եբ–ոգ–վ։
Աւրէն դրամը – Եբ–ոգ–վ։
Ոմանք ի Յունաց կը խնդրեն տեսանել Յիսուս – Եբ–ոգ–վ։
Բանք ի վերայ անհատատութեան Հրէից – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս տաճարէն դուրս ելլելէն ետքը կը գուշակէ անոր աւերը և իւր աշակերտաց Հայածուածը – Եբ–ոգ–վ։ Լ–ած Զիւիւնեաց։
Նշանք գալոտեան Քրիստոսի ի կոթծանել զատճարն, և տալ վախճան բնակերհաշտութեան Հրէից և Հրէական անտեսութեան – Լ–ած Զիւիւնեաց։
Ակնարկութիւն վերջին գալոտեան Քրիստոսի յաւուր դատաստանին։ Խրատ արթուն կալոյ։ Առակք. Տասն կուսանք։ Հինգ տաղանդք – Լ–ած Զիւիւնեաց։
Դատաստանի օրուան տեսարանը – Լ–ած Զիւիւնեաց։
Իշխանք կը միաբանին սպանանել զՅիսուս։ Ընթրիք ի Բեթանիա։ Մատնութիւն Յուդայի – Եբ–ոգ–վ։ Բեթանիա։
Պատրաստութիւն վասն զատկին – Բեթանիա. Եբ–ոգ–վ։

ՄԱՍՆ Ը·

ՋՈՐՈՐԴ ՋԱՏԻԿՆ. ՋԱՐՋԱՐԱՆՔ ՅՕԱՒՈՒՆ, ՆԻ ԴԷՊՔ ՈՐ ԿԻՑ ՆՆ ՀՆԱ ՆՄԱ ՄԻՆՋԻ Ի ՎԵՐՋ ՀՐԻՑ ՇԱՐԱՔՈՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. Եբ–ոգ–վ

Ջատիկեան ընթրիք։ Վէմ ի մէջ երկաստանից – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս կը լուայ աշակերտաց առաջները – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս կը ցուցնէ մատանիչը։ Յուդա կը մեկնի – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս կը գուշակէ Պետրոսի ան–կումը, և երկաստանից ցրուածը – Եբ–ոգ–վ։
Տէրունական ընթրիքը – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս կը մեկնաբէ իւր աշակերտաները։ Հոգին Սուրբ կը խոստացուի – Եբ–ոգ–վ։
Քրիստոս ճշմարիտ սրբ։ Աշակերտաներն առանձին պիտի ըլլան աշխարհի – Եբ–ոգ–վ։
Հալածուած կը գուշակուի։ Միւսանգամ կը խոստացուի Հոգին Սուրբ։ Աղօթք յանուն Քրիստոսի – Եբ–ոգ–վ։
Քրիստոսի վերջին աղօթքն աշակերտաներուն հետ – Եբ–ոգ–վ։
Մահու առագնապ ի Գեթսեմանի – Լ–ած Զիւիւնեաց։
Յիսուս կը մատնուի և կը բռնուի – Լ–ած Զիւիւնեաց։
Յիսուս յանդիման կայիափայ։ Պետրոս երիցս կ'ուրանայ Տէրը – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս յանդիման կայիափայ և Հրէից ժողովոյն։ Կ'ըսէ զանձնէ թէ Քրիստոսն է, կը դատապարտուի և կը ծաղրուի – Եբ–ոգ–վ։
Հրէից ժողովը կը զրկէ զՅիսուս առ Պիղատոս – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս յանդիման Հերովդի – Եբ–ոգ–վ։
Պիղատոս կը ջանայ արձակել զՅիսուս։ Հրեայք կը խնդրեն զԲարբբա – Եբ–ոգ–վ։
Պիղատոս կը մատնէ զՅիսուս ի մահ։ Յիսուս կը ձաղկի և կը ծաղրի – Եբ–ոգ–վ։
Պիղատոս դարձեալ կը ջանայ արձակել զՅիսուս – Եբ–ոգ–վ։
Յուդա կը զղջայ և կը կախէ զինք – Եբ–ոգ–վ։
Յիսուս կը տարուի ի խաչ Հանուելու – Եբ–ոգ–վ։
Խաչելութիւնը – Եբ–ոգ–վ։
Հրեայք կը ծաղրեն զՅիսուս մինչ էր ի խաչին։ Յիսուս կը ներէ զղջացեալ աւազակին։ Կը յանձնէ իւր մայրը Յովհաննու – Եբ–ոգ–վ։

Digitized by Google

ՄԱՍՆ Զ·

ՅՕՆ ՅՈՂԱՒՈՒԱԾԱՒՈՑ, ԵՒ ԳՈՐԾՒ ՈՐ ՉԿԱՆ ՄԻՆՉԻ Ի ԳԱՂՈՒԱՑ ՅԵՒԱՆ Ի ԲԵԹԱՆԻԱ, ՎԵՑ ԱՒՈՒՐՒ ՑԱՌԱՋ ԴԱՆ ՉՋՈՐՈՒՐՈՒ ՉԱՑԻԿՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. ՎԱՂ ԱՓ, ՊՕՏԱ ՓՈՎԼՈՓԻՒ—

Ցիսուս ի տանին տաղաւարահարաց։ Հրաժարեսկաւ վարդապետութիւն նորա — Եբ—ապիր։

Ի շնութեան բռնուածի կինը — Եբ—ապիր։

Այլ վարդապետութիւն Տեառն հրաշագործեաւ։ Ցիսուս կը յանդիմանէ Հրեից անհաւատութիւնը, և խոյս կու տայ անոնց ձեռքէն — Եբ—ապիր։

Ցիսուս հրաշանագ կաս տալ օրինականեր մը։ Կը սահմանէ ընկերութիւնը։ Բարի Սամարացւոյն առակը — Մ՝ր յԵբ—ապիր։

Ցիսուս ի տան Մարթայի և Մարիամայ — Բիւրեղ։

Ցիսուս կը տարվեցնէ աշակերտաց Թէ ինչպես պարտ է աղօթել — Մ՝ր յԵբ—ապիր։

Օրհնաւորութիւնք կը գառնան — Եբ—ապիր։

Որ ի ծնէ կոյր՝ կը բժշկուի ի շաբաթու։ Բարք Տեառն ար յիսս ապրիկ — Եբ—ապիր։

Ցիսուս յԵրուսաղէմ ի տանին Նաւագետաց։ Կ՝երթայ յայնկոյս Յորդանանաց — Եբ—ապիր։ Բիւրեղ յայնկոյս Յորդանանաց։

Յարութիւն Ղազարու — Բիւրեղ։

Խրատ կայթափոյ ընդդէմ Ցիսուսի։ Ցիսուս խոյս կու տայ յԵրուսաղէմ — Եբ—ապիր։ Եփրայիմ։

Բազմութիւնք կ՝երթան զկնի Ցիսուսի յայնկոյս Յորդանանաց։ Բժշկութիւն անդամալոյծ կնոջն ի շաբաթու — Հոփոխ Յորդանանու։ Պիւրեղ։

Ցիսուս կ՝երթայ գԵղ յԵրուսաղէմ ուսուցանելով ի ճանապարհին։ Խրատ կը տրուի նմա զգուշանալ ի Հերովդէ — Պիւրեղ։

Ցիսուս կը ճաշէ գլխաւոր փարիսեցւոյ մը տունն ի շաբաթու։ Դէպք — Պիւրեղ։

Ի՛նչ կը պահանջուի ճշմարիտ աշակերտներէ — Պիւրեղ։

Առակ կարուսեալ ոչխարին, ապրվքն Հանգերծ։ Առակ անառակ որդւոյն — Պիւրեղ։

Առակ անիրաւ առաւերին — Պիւրեղ։

Փարիսեցիք կը յանդիմանեն։ Առակ մեծատան և Ղազարու — Պիւրեղ։

Ցիսուս կը պատուիրէ համբերութիւն, հաւատք, խոնարհութիւն — Պիւրեղ։

Թէ յանկարծ պիտի ըլլայ Գրիստոսի գալուստը — Պիւրեղ։

Առակներ. Թափանձող ապրին։ Փարիսեցին և մաքսաւորը — Պիւրեղ։

Պատուէր յաղագս աբձակելոյ կնոջ — Պիւրեղ։

Ցիսուս կ՝ընդունի և կ՝օրհնէ փոքր տղայք — Պիւրեղ։

Հարուստ երիտասարդը։ Առակ աշխատաւոյց յայգւոջ — Պիւրեղ։

Ցիսուս երրորդ անգամ կը գուշակէ իւր մահը և յարութիւնը — Պիւրեղ։

Յակոբ և Յովհաննէս կը մնաւոյանեն իրենց փառասէր խնդիրը — Պիւրեղ։

Բժշկութիւն երկուց կուրաց մերձ Յերիքով։

Այցելութիւն առ Զաքէոս։ Առակ տասն մնաւոյց — Եբէփվ։

Ցիսուս կաս գայ ի Բեթանիա վեց աւուրք յառաջ քան զպատիկն — Բիւրեղ։

ՄԱՍՆ Է·

ՀՐԱՁԱՐԱԿԱՒ ՄՈՒՏՔ ՑԻՍՈՒՍԻ ՅՕՐՈՒՆ ՅԱՂՒՄ, ԵՒ ԳՈՐԾՒ ՆՄՈՒՆ ՈՐ ՉԿԱՆ ՆԱԽ ԴԱՆ ՉՋՈՐՈՒՐՈՒ ՉԱՑԻԿՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. ՀԻՆ ՕՐ

Ցիսուս Հանդիսիւ կը մտնէ յԵրուսաղէմ—Բիւրեղ, Եբ—ապիր։

Անպտուղ թզենին։ Ցիսուս տաճարքէն կ՝արտաքսէ վաճառակաները և գնողները — Բիւրեղ։ Եբ—ապիր։

Անպտուղ թզենին կը չորնայ — ի գէլ Բիւրեղ։ Եբ—ապիր։

Հրեայք կը հարցունեն Ցիսուսի Թէ որո՛վ իշխանութեամբ կ՝ընէր։ Երկու որդւոց առակը — Եբ—ապիր։

Զար մշակներուն առակը — Եբ—ապիր։

Digitized by Google

Թագաւորի որդւոյն հարսանեաց ա-
ւուրքը – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Փարիսեցւոց հնդհաւոր հարցումը.
Հարկ տալ կայսեր – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Սադուկեցւոց խորամանկ հարցումը.
Յարութիւն մեռելոց – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Օրինական մը կը հարցնէ Յիսուսի, Բ-
հու մեծ պատուիրանք – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Քրիստոս ինչպէս որդի է Դաւիթի –
Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Խրատ գիտնականութեան ընդդէմ չար
օրինակի գործոց և փարիսեցւոց –
Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Վայ ընդդէմ գրոց և փարիսեց-
ւոց։ Ողբ ի վերայ Երուսաղէմի –
Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Աւրհնի գրամը – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Ողորմած ի Յունաց կը խնդրեն առնել
զՅիսուս – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Բանք ի վերայ անհաւատութեան
Հրէից – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս տաճարէն դուրս կելլելէն ետքը
կը գուշակէ անոր ապերը և իւր
աշակերտաց հալածումը – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։ Լ՟ե՟ա՟ն Զ՟իւ՟ն՟ի՟ն՟ա՟ց։
Նշանք գալստեան Քրիստոսի ի կոր-
ծանել գաւառաց, և տալ վախ-
ճան ընկերհաւատութեան Հրէից և
հրէական անառակութեան – Լ՟ե՟ա՟ն
Զ՟իւ՟ն՟ի՟ն՟ա՟ց։
Ակնարկութիւն վերջին գալստեան
Քրիստոսի յատուկ դատաստանին։
Խրատ արթնոն կալոյ։ Ա՟մ՟ա՟կ՟ը։
Տասն կուսանաց։ Հինգ տալանդք –
Լ՟ե՟ա՟ն Զ՟իւ՟ն՟ի՟ն՟ա՟ց։
Դատաստանի օրուան տեսարանը –
Լ՟ե՟ա՟ն Զ՟իւ՟ն՟ի՟ն՟ա՟ց։
Իշխանք կը միաբանին ոչնչանալ
զՅիսուս։ Ընթրիք ի Բեթանիա։
Մատնութիւն Յուդայի – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։ Բ՟ե՟ր՟ն՟ա՟ե՟ա։
Վարդապետութիւն վասն զատկին –
Բ՟ե՟ր՟ն՟ա՟ե՟ա։ Բ՟ա՟ւ՟ր՟։

ՄԱՍՆ Ը.

ՋՈՐՈՐԴ ՋԱՏԻԿՆ. ՋԱՐՋԱՐԱՆՔ ՅՆԱՒՈՒՆ,
ԵՒ ԴԷՊՔ ՈՐ ԿԻՑ ԵՆ ԸՆԴ ՆՄԱ ՄԻՆՉԵՒ
Ի ՎԵՐՋ ՀՐԷՈՑ ՇԱՒԱՔՈՒԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿ. Բ՟ր՟ա՟ս՟ ՕՐ

Ջատկական ընթրիքը։ Վէճ ի մէջ
Հրէից – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս կը լուայ աշակերտաց ոտը-
ները – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս կը ցուցնէ մատնիչը։ Յուդա
կը մեկնի – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս կը գուշակէ Պետրոսի ան-
կումը, և երկաստանից ցրուածը
– Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Տէրունական ընթրիքը – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս կը մխիթարէ իւր աշակերտ-
ները։ Հպին Սուրբը կը խոստաց-
ւի – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Քրիստոս Հշմարիտ որթ։ Աշակերտ-
ներն ատելի պիտի ըլլան աշխար-
հի – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Հալածում կը գուշակուի։ Մխիթա-
րիչ կը խոստացուի Հոգին Սուրբ։
Աղօթք յանուն Քրիստոսի – Բ՟ա՟-
ւ՟ր՟։
Քրիստոսի վերջին ազօթքն աշակերտ-
ներուն հետ – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Մահու ուռկանով ի Գեթսեմանի –
Լ՟ե՟ա՟ն Զ՟իւ՟ն՟ի՟ն՟ա՟ց։
Յիսուս կը մատնուի և կը բռնուի –
Լ՟ե՟ա՟ն Զ՟իւ՟ն՟ի՟ն՟ա՟ց։
Յիսուս յանդիմանի կայիափայ։ Պետ-
րոս երիցս կ'ուրանայ Տէրը – Բ՟ա՟-
ւ՟ր՟։
Յիսուս յանդիմանի կայիափայ և
Հրէից ժողովոյն։ Կ'ըսէ զանձնէ
թէ Քրիստոսն է, կը դատա-
պարտուի և կը ծաղրուի – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Հրէից ժողովը կը ղրկէ զՅիսուս առ
Պիղատոս – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս յանդիմանի Հերովդէ – Բ՟ա՟-
ւ՟ր՟։
Պիղատոս կը ջանայ արձակել զՅի-
սուս։ Հրէայք կը խնդրեն զԲա-
րաբբաս – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Պիղատոս կը մատնէ զՅիսուս ի մահ։
Յիսուս կը ձաղկի և կը ծաղրի – Բ-
ւ՟ա՟ւ՟ր՟։
Պիղատոս գարձեալ կը ջանայ ար-
ձակել զՅիսուս – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յուդա կը զղջայ և կը կախէ զինք –
Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Յիսուս կը տարուի ի խաչ հանուե-
լու – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Խաչելութիւնը – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։
Հրեայք կը ծաղրեն զՅիսուս մինչ էր
ի խաչին։ Յիսուս կը ներէ զղջաց-
եալ աւազակին։ Կը յանձնէ իւր
մայրը Յովհաննու – Բ՟ա՟ւ՟ր՟։

Digitized by Google

խաւար կը պատէ։ Քրիստոս Հոգին կ՚առանձնէ ի խաչին – Եբ։։ ։։։

տեղեր և պատգամներ, ինչպէս կ՚երևի ճշմարտիւ պատմական գիրքեր։ Նա մանաւանդ Յոբայ անունը և պատմութիւնը ծանօթ է բոլոր արևելեան ազգաց մէջ։ Արաբացի մատենագիրք հկր յիշեն զՅոբ, և շատ Մահմետական ընտանեաց անդամք կը կրեն Յոբ անունը։ Հինգ այլևայլ տեղեր կը յուշեն Յոբայ գերեզմանը։

Թէ երբ ապրեցաւ Յոբ ոտուգիւ յայտնի չէ, բայց չիք տարակոյս թէ ժամանակին հնութիւնը նահապետական է։ Գիրքը կը թուի ակնարկել ըրկիզեղը, Յոբ. ԻԲ. 15–17, բայց ոչ Մովսէսյ աւերը, եգիպտոսէ ելքը, կամ օրինաց տուչութիւնը։ Նոյնպէս չի յիշուիր քահանայական կարգ, քանզի Յոբ ինքնին էր իւր ազգատոհմին քահանան, ինչպէս Նոյ և Աբրահամ։ Ի գիրս Յոբայ կ՚ակնարկուին կռապաշտութեան հնագոյն ձևը, տեղապաշտութեան և գրեալս հնագոյն եղանակը, Յոբ. ԻԲ. 24։ Նաև Յոբայ երկայնակեցութիւնը կը ցուցնէ նոյն նահապետական հնութիւնը։ Յոբ յետ փորձութեան իւրոյ ապրեցաւ հարիւր և քառասուն տարի, և յառաջ քան զփորձանան իսկ էր ծեր, քանզի որդիք նորա էին ուրոյն ուրոյն բնակութեանց տեղք, Յոբ. Ա. 4. ԻԲ. 16։ Երկայնակեցութեան գործ անաստին գէտ անցած չէր, ԺԵ. 10։ Հէլի կը դնէ Յոբայ փորձանքն յառաջ քան զծնունդն Աբրահամու, և Ովսերիոս (Ըշբը)՝ իբրև երեսուն ամօք յառաջ քան զելս Յեգիպտոսէ, 1521 ին նախ քան զՔՐ.։

Գիրքին բուն հեղինակին վրայ այլևայլ կարծիք կան։ Գիրքն ունի որպոէտէ բնագրի մը ամէն յատկութիւն, թարգմանութեան նշան ամենևին չի տեսանուիր։ Եթէ այսպէս է, հարկ է ըսել թէ հեղինակն ի բնէ Եբրայեցի էր, քանզի լեզուն յատակ Եբրայեցերէն է։ Հեղինակը կը ցուցնէ թէ ի մեռոյ ծանօթ էր Եգիպտոսի և Աբաբիոյ, և կը գրէ աշխարհեան բանաստեղծութեան վեմ ոճով։ Բոլոր այս պատգամներ կը նպատատեն կարծեաց այնոցիկ որ գՄովսէս կը համարին հաւանականագոյն հեղինակ այն մատեանին։ Բայց կան որ այն գիրքը կ՚ընծայեն աւրիշ անձն։ Գիրքը կ՚ընծայէ նահապետական կրօնից գեղեցիկ պատկերը։ Կը վարդապետէ Աստուծոյ գոյութիւնը և յատկութիւնները, զտարտութիւն և զամենախոհամ տեսչութիւն նորա, չար սգւոց և մարդկային ազգին ապրեստամբութիւնը և յանդատարութիւնը, Աստուծոյ սպրմանիութիւնը զոհի մը ազատաբ, և պայմանաւ ղրկմանն և հաւատոյ, Լ.Գ. 27–30. ԽԲ. 6, 8, հոգւոյ անմահութիւնը և գարտութիւն մարթեայ, ԺԴ. 7–15. ԺՔ. 25–27։

Գլխաւոր խնդիրն յորոյ վերայ կը խօսուի Յոբայ գիրքին մէջ այս է, թէ ի՛նչպէս կը համբերէ Աստուծոյ սրգտարութիւնը որ սրդաբար վիշտ կրէն, մինչ անզգամք կը վայելեն յաջողութիւն։ Այս խնդիրը կը լուծուի այսպէս. ինչպէս յայտնի է թէ Աստուած նախախնամութեամբ կը վարէ մարդոց գործերը, նոյնպէս յայտնի է թէ ունի իրաւունք ընտրելու չարաց և բարեաց հատուցումը ատոնց ժամանակը և եղանակը, և փորձելու իւր ժողովրդեան հաւատարմութիւնն ինչպէս որ իրեն հաճոյ է։

Յոբայ խօսքն իւր բարեկամաց հետ կրնայ բաժնուիլ երկը մաս։ Յառաջնումն եղիփազ կը խօսի առ Յոբ և Յոբ պատասխանի կու տայ. յետոյ Բաղդատ և Յոբ, և Սոփար և Յոբ կը խօսին փոխանակաբ։ Երկրորդ մասին մէջ Նոյն կարգը կը տեսնուի, Նոյնպես երրորդին, միայն թէ յետ պատասխանելոյն Յոբայ առ Բաղդատ երեք բարեկամէն կը գադրին ի խօսելոյ ընդ Յոբայ, և փոխանակ Սոփարայ չորրորդ բարեկամ մը Եղեհուա անուն կ՚առնու խօսքը, և բոլորը կը վերջանայ Նոյն իսկ եհովայի վճռով։ Բարեկամաց Յոբայ փաստն այս է թէ, անոր այն երևելի արկածները, զրկուած էին հարկաւ անոր վրայ ի պատիժ ծանր ինչ յանցանաց, և կը ըստնգատանեն զնոս ի խստասիրտութիւն և յապաշխարութիւն։ Բարեպաշտ նահապետն, իբրպետ իւր ուղղութեան և առ Աստուած սիրոյն, վերանեալ և զարմացեալ է այն ծանր պատուհասին վրայ, և տրտմելով իր բարեկամներուն մեզադրանաց հանդեր, չերմութեամբ կը

Digitized by Google

պաշտպանել իւր անմեղութիւնը, և կը ցուցնէ թէ լաւ է մարդկանէ ևն երբեմն վշտահարեալ քան զԱլլս. բայց կը մոռնայ Յոբ թէ իւր գաղտնի մեղանչութ ասիմանի էին ևս ասելի ծանր պատժոց։ Յոբ հանդերձ հաստատուն զօր ունի ասս. Աստուածն՝ յիմնարարապէս կը գանգատի զնմանէ։ Յետոյ ուրիշին Յոբ խոնարհաբար կը խոստովանի իւր յանցանքը, և կը վայելէ Աստուծոյ քաղցր ժպիտը։ Բոլոր գիրքը գրուած է երբայական բանաստեղծութեան վերայ սճով, բաց երիս առաջին գլուխներէն և վերջինին մէկ մասէն որ արձակ են։ Իբրև քերթուած գիրքը լի է վեհ զգացմունքով և ազգու պատկերներով։

Յոբայ հիւանդութեան համար կը կարծուի ընդհանրապէս թէ էր ելեփանդական կամ սեռ կոչուած բորոտութիւնը։ Երբայեցերէն բառը որ "կեղ" թարգմանուած է՝ չի նշանակեր հարկաւ վէրք կամ պալար, այլ պրուիմի կամ բարբարոսի։ ուստի ծանօթ հիւանդութենից և ոչ մին պիտի քալի կը պատահանէր Յոբայ, գլ. Բ. 7, 8. Ե. 5, 13, 14. ԺԹ. 17. Լ. 17 համեմատեսուն մէջ տրուած նկարագրին, ինչպէս վերոյիշեալ ազգ բորոտութեան։ Տես Բորոտութիւն։

Յորաթ, ութերկ, որդի Ռագաուելի, ծոռ. Ժ. 19։ Ըստ ամանոց Յորաթ էր նոյն ընդ Յոթորայ, անուրոյն Մովսիսի, քանզի Սեպտուագինտ կը կոչուի գուստր Ռագաուելի, իրրև անուն սեռ բանդէն։ Ըստ այլոց, Յորաթ էր եղբայր Յոթորայ։ Անոնք որ այս կարծիքն ունին՝ կը պնդեն թէ անուր թարգմանուած երբայեցերէն բառն, Դատ. Դ. 11, կրնայ նշանակել նաև խնամի ամուսնութեամբ։ Երբ Իսրայելացիք պիտի մեկնէին Սինա լեռնէն, Մովսէս խնդրեց ի Յորաթայ լինել ուղեկից ընդ ժողովրդեանն Աստուծոյ, ոչ միայն իր անձին համար, այլև վասն զի Յորաթայ ծանօթութիւնն անապատին և լանկուց նորա՝ կրնար շատ անգամ օգտակար լինել Իսրայելացոց։ Կ'երևի թէ Յորաթ հաճեցաւ Մովսիսի առաջարկութեան, Դատ. Ա. 16. Դ. 11։

Յորաթ, Էրէլ-Տաֆիւն, որդի Ղամիքայ և Ադդայի, ի զաւակէ կայենի։ Յորայ եղաւ գտակ քնարի և սրնգոյ, Ծննդ. Դ. 21։

Յորելեառն, ասոն Չբերից որ կը կատարուէր յիսուն տարին անգամ մը, ուստի և Տարեկան կոչ գար յետ եօթն եօթնեակաց ամաց, այսինքն՝ եօթն անգամ եօթն ամաց, Ղևտ. Իե. 10։ Յորելեան կը նշանակէ Հնչուն, ուրատ խոլեան փողին ձայնէն որ այս ասոնը կ'ուսեալէր։ Յորելեան կոչուած տարին ոչ ոք կը ցանէր կամ կը հնձէր, այլ ամէն մարդ կը չատանար այնտ զոր գետինը և ծառ ի ինքնին յատաջ կը բերէին։ Իւրաքանչիւր ոք դորէն կ'ստանոյր իւր ժառանգութիւնը որ ծախուած կամ ի գրաւի էր, և կամ որևիցէ կերպով անցած էր այլուս. Նաև երբայեցի ծառայք կամ աղրուկք կ'արձակուէին հանդերձ կանամիք և որդովք, Ղևտ. Իե.։ Յորելեան տարւոյն առաջին ինն օրերը կ'անցնէին ուրախութեան ատնիւք, և ոչ ոք այն օրերը կը գործէր, և ամէն մարդ կը կրէր պատկ ի գլուխ իւր։ Տասներորդ օրը, որ էր օր մեծի քաւութեան, Հրէից ժողովը կը հրատարէր հնչեցուցանել փողերը, և խակ և խակ գերիք կը թողուէին ազատ, և հողք կամ կալուածք կը գտանային ի նա բուն տեսան իւրեանց։ Այս գիրութեան օրէնքը գրուած էր առ չթողուլ մեծատանց զրկել զաղքատս, և ախրանալ բոլոր երկրին ի ձեռն գնոյ, կամ գրաւով և կամ յափշտակութեամբ, և որպէս զի պարտք չդիզուէին կարի, և որպէս զի տարուկք չմնային կանամիք և որդուովք իւրեանց ի միաձնութեան ծառայութեան։ Յորելեան տարին միշտ կը պահուէր նաև աստիճանաւոր հաստատութիւն ի մէջ Հրէայ ընտանեաց, կը պահէր նաև երկիրներու սկզբնական բաժանումն իւրաքանչիւր ցեղի, և գերդաստանները կը տարածուէին և կ'ուզէին իսկ հողտանել ճշդիւ գրել և պահել իրենց ազգութիւնը։

Այս տարին կը յիշէին նաև Հրէայք թէ երկար էր տեր և խնամական տանեայնի, իսկ իրենք տեր հպատակներ միայն էին։ "Երկիրը իմն է, և դուք իմ քովս պանդխտականեր ու հիւրեր էք," Ղևտ. Իե. 23։

Digitized by Google

Հրեայք խնամով միասք կը պահէին յոբելէանին տարիները, քանզի գնեալ և վաճառելի առացուածոց դնային առաւելութիւնը կամ նուազութիւնը կախեալ էր յոբելէան տարւոյն հեռաւորութենէն կամ մօտաւորութենէն։ Եւ այսի յայտնի կը լինի այս մտածութիւնը և կարևոր ատեն իրեւ օրինակ և չուք փաստ անհնարութեան չնորհաց աւետաբանին, Եր. կԱ. 1, 2. Ղ.ա.կ. Դ. 17-21։

Տես և Շաբաթ բառը սոր տարի ամեն ուրիշ տօն մը յիշուած է։

Յոբէլ, արդի Ղամբայ և Ալգդալ, ի ջուտակէ կայնին։ Կը կարծուի առաջին կամ նախահայր վրանաբնակաց, այսինքն թէ նախ Յոբէլ ընորից սպրել թափառական հովուական կեանք, որ ցարդ կը տեսնուի Ալաբաիա և ի Թաթարս, և թէ նա հնարից նաև կրելի վրաններ, թերեւս ի մորթի, Ծննդ. Դ. 20։

Յոբոր, "առեր Մովսիսի,, հովիւ իշխան կամ քաղաք Մադիանացւոց, Նե. Գ. 1. Դ. 18. ԹՓ. երբ Իսրայէլացիք Ալինա լեռն էին, Յոթոր այցելութեան եկաւ Մովսիսի, վարչութեան վերաբերեալ քանի մը առաղջ խրատ տալու անոր, և տպա գործառ իւր ժողովրդեան քով։ Տես Յոթոր և Ռագուէլ։ Յոթոր էր առաւ ածպատուչ, Նե. ԹՓ. 10, 11, ոմանք կը համարին և թէ էր Ալբրահամէ ներհակ Մադիանու միջոցաւ, Ծննդ. ԻԵ. 2։

Յոյգ, Հին կտակարանին մէջ կ'առնուի փխանակ երբեմն երեցներէն Յառան բառին, որ համանուն է Յոնիոյ, և կը թուի նշանակել սէ միայն զեղչեա կամ Յունաստան, այլև զաղեմեան փոքրն Ասիա, և զկղզիս Յունաց սրոց բնակիչք էին Յոնիացիկան ցեղէ, Ծննդ. ժ. 2։ Բայց Յոյն կը նշանակէ մանաւանդ զեղչեա։ Ասա երկիրն ատեպ չի յիշուիր ի Հին կտակարանի, Դան. Ը. 21. ժ. 20. ԺԱ. 2. Յովէլ. Գ. 6. Զաք. Թ. 13։ Տես Յաւան։

Ներ կտակարանն Յոյն կ'նանուանէ միայն զեղչեա, որ կը կարծուի թէ կը նշանակէր ի սկզբան ուրոյն քաղաք մը, այլ յետոյ տարածեալ բոլոր երկրին ի Հարաւոյ Մակեդոնիոյ։ Իսր 146 ին նախ քան զՔր. Հռովմայեցիք նուաճեցին զՅոյնս, և ապա բաժնեցին այն երկիրն երեսս մեծ Նահանգ, կոչելով զմին՝ Մակեդոնիա յորում էին քաղ Մակեդոնիա, Թեսսալիա, Եպիրոս և Լիւրիկէ, և զմիսն Աքայիա յորում էր բոլոր երկիրն ի Հարաւոյ աստղեղոյն։ (Տես Աքայիա) ի Գործս առաքելոց ի. 2, Յոյնք բառն առնուելու է իւր ընդարձակ նշանակութեամբ, այսինքն պարտ է խմանալ զբոնն Յունաստան կամ զեղչեաց Հնդկաստան Զեղոպոնեսիս։ Բուն Յունաստանի սահմանք էին ի հիւսիսոյ՝ Մակեդոնիա և Լիւրիկէ յորմէ կը բաժնուէր Յունաստան լերամբք, ի հարաւոյ՝ Միջերկրական ծով, յարեւելից՝ Եգէական ծով, և յարեւմտից՝ Յոնիական ծով։ Ընդհանրապէս կը բաժնուէր երեք մեծ մաս, Զեղոպոնէս, Նիւսգաս և Հիւսիսային Յունաստան։

Զեղոպոնէս, որ ի վաղուց կը կոչուէր Զեղոպոքաս և Ալբգաս և այժմ կը կոչուի Մորէա, էր հարաւային ցամաքակղզին. ունէր երեւելի քաղաքներ, որպէս Սպարտա, Մեսինէ, Եղիւս, Կորնթոս, Արգոս, այսոքան հանդերձ։ Նիւսգաս կոչուած մասը որ է այժմեան Խաստուխ մեծ մասը, ունէր սա նշանաւոր քաղաքներն, Աթենք, Մեգարա, Զղատէա, Դելփոս և Ակարնան։ Հիւսիսայինն Յունաստան կը բազկանար ի Թեսսալիոյ և Հեպիւրոսէ, Հնդհերձ Լիւրիսաս, Նիկոպոլիս և այլ քաղաքաք։ Մեծաստաքած կղզիքն կրետէ և Եւբէա կը վերաբերէին Յունաց, ինչպէս նաև շատք ի կղզեաց որ Ալբքիպելագոսի և յարեւմտեան։

Կը թուի թէ Հրեայք և Յոյնք քիչ ծանօթութիւն ունէին իրարու, մինչև ի ժամանակս սրշալեանց Մեծին Ալեքսանդրի Հեգիպտոս, Ասորիս և յարեւելս։ Այնուհետև այս երկու ազգերն ընդելան իրարու, քանզի երկոքեան եւս, Յոյնք և Հրեայք, ցըրուած էին ընդհանուր։ Հրեայք Յոյն կը կոչէին բոլոր ազգերը զորս նուաճեցին և կը վարէին Յոյնք, այնպէս որ այս անունը Ներ կտակարանին մէջ գրեթէ նմանութիւն էր հեթանոս բառին, Մարկ. Ի. 26. Գործ. Ի. 21.

Digitized by Google

Հռովմ. Ա. 16։ "Ցին„ կամ Հելլենացիաւ անունն ընդհակառակն կը նշանակէ ծննդեամբ եւ կրօնիւք Հրեայ որ Յունարէն կը խօսէր։ Ասպէս կը կոչուէին մանաւանդ օտարազգի Հրեայք եւ եկամուտք, մինչ անունք որ Հատարակ Հրեարէն կամ Արամերէն կը խօսէին կը կոչուէին Եբրայեցիք, Գործ. Զ. 1. Թ. 29։ Ցոյներ էին փղիպ, սուբ եւ կերթ, բայց Հաբեանցի ատ Հրէից։ Գերբ ի վերոյ էին պատարագի եւ խաղաղութեան վերաբերեալ պրուեհանեներս մէջ, բայց գերեզկատեր էին մանաւանդ քան կատարիչք պատրուց եւ պատշաճից։ Անոնց մեծամասնութիւնը եւ Թուլսմորիութիւնը մեծամեծ արգելք էին անոնց Քրիստոնէութիւնն ընդունելու, բայց եւ այնպէս Պօղոս աշխատեցաւ գլխաւորապէս եւ մեծ յաջողութեամբ Յունաց քաղաքներուն եւ Յունաց մէջ։ Ոչ սակաւ ծաղկեալ եկեղեցիներ կային Յունաց մէջ ի Կնոսոս, եւ տարակոյս չկայ թէ Ցոյնք երկար ժամանակ պահեցին մեծ փութով առաքելական սովորութիւնները։ Բայց վերջապէս շատ կարծիք ելան հատատոյ վարդապետութեանց վրայ, հերձուածք եւ հերիհիկոսութիւնք պատառակտեցին եկեղեցին, և քէն, բռնաբարութիւն, նաև հալածմունք եկան գլխի։ Այս չարքերը վերցնելու համար գումարուեցան ժողովք, և պէսպէս հանգամանակ հատատոյ կողմնեցան։ Կայսրութեան նստին փոխելին ի Հռովմէ ի Կոստանդնուպոլիս տուաւ տերութեան յունարանակ երկիրներուն ստացուածութիւն, և Յունական եկեղեցւոյն արտուհիներն ակնան շատ տերեր ընդունելութիւն գտնել։ Ուխերորդ դարուն մէջ ծագեցան վէճեր, որոց վախճանը եղաւ խպատա հերձուածք ի մէջ Ցոյն և Լատին եկեղեցեաց։ Յունական եկեղեցին շատ նման է Հռովմէականին, և ունի իբր յիսուն միլիոն ժողովուրդ, ի Րուսիա, Յունաստան, ի Թուրքիա, Ասորիս և այլուր։

Յունարէնը նախնական լեզուն է Նոր Կտակարանին բոլոր գրոց, բայց ի Թեբէա Մատթէի ստեղծագործն։ Բայց սրբազան մատենագիրք հետեւած են յունարէն մատենագրութեան այն ոճին որով կը գործածէին Հելլենացիալք, այսինքն յունացեալ Հրեայք, մեծ ծանելով շատ ստացուածներ կամ խօսքի դարձուածներ Աստրերէնէն և Հրէից այն ժամանակուան երբայեցերէնէն, ուստի և Նոր կտակարանին Յունարէնը շատ տարբեր է հին Ցոյն ընտիր մատենագրաց լեզուէն։ Մատենագիրք Նոր կտակարանին առիպուեցան գործածել նաև նոր բաներ կամ հին Յունարէն բառերու նոր նշանակութիւններ տալ բացատրելու համար կրօնական գաղափարներ որ բոլորովին նոր էին Յունաց, և որոց վրան յատուկ բառեր չունէին Ցոյնք։ Յետ Մեծին Աղեքսանդրի Յունարէնը գրեթէ ընդհանուր ծանօթ լեզու եղաւ բոլոր Աւրիմ մէջ, և առհասարակ կը գործածուէր ի տուրևառա։ Որովհետև սրբազան մատենագրաց նպատակն էր գարձ ոչ միայն Հրէից որ ցրուած էին բոլոր արևելք, այլև Հեթանոսաց, ընական էր գրել աւանց Յունարէն, որ արդէն ընտանի էր ամենուն։

Յոպոպ, չուղ Թռչուն գեղեցիկ, բայց ապուհոտաբ և կերկերաձայն, ըստ Մովսիսի՝ անմաքուր, Ղեւս. ԺԱ. 19։ Յոպոպը նման է սարդիկ կսկուածՀռչնոյ, ունի կուռց երկայն, սև, նուրբ և քիչ մը կոր, սրունքը գոր-

Digitized by Google

շագոյն և կարճ։ Գլխուն վրայ ունի ցցուած գոյնզգոյն փետուրներէ, զորս քան կամի կը տնկէ կամ կը խոնար-

հեցնէ։ Վիճն ու կուրծքը կարմրագոյն են, իսկ թեւերը և ագին՝ ոսկեգանգրիչ։

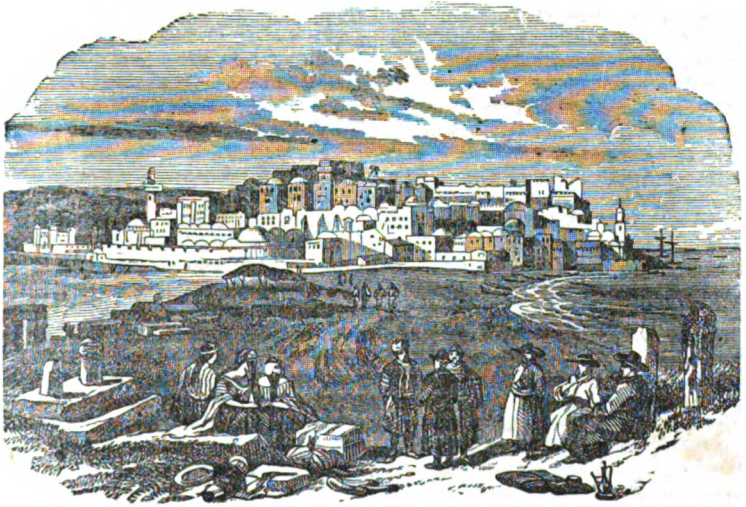

ԱՁԺՄՈՒ ՅՈՊՈՎԷ՝ Ի ՀԻՒՍԻՍՈՑ

Յոպպէ, աշխարհիս հնագոյն նաւահանգիստներէն մին։ Իր առաջնագլուխ քաղաքը Դանայ ցեղին, Յեհ. ԺԲ. 46, Մերկերկրական ծովին եզերք, կեսարիայէն իբր երեսուն մղոն հեռու, և իբր երեսուն և հինգ մղոն Յարկմտից Հիւսիսայ Երուսաղէմի։ Նաւահանգիստը ծանծաղ է և անպատապար ի հողմից, բայց և այնպէս էր գլխաւոր նաւահանգիստ Հրէաստանի վասն զի դիւրամատոյց էր Երուսաղէմի, և է տակաւին գլխաւոր տեղի ուր կը մտնեն նաւք ուխտաւորաց՝ թէ՛ առաջին և թէ՛ երկրորդ տաճարը չինելու Հարկաւոր առաղձը հոս դրկուեցաւ Լիբանանէ և Տիւրոսէ, Բ Մնաց. Բ. 16. Եզր. Գ. 7։ Հոս մնաւ Յովնան նաւ՝ թաբախ երթալու, և Պետրոս հոս յարոյց զԱծեմիկ, և Աիմոնի խաղտխորդի տունը, որ ծովակողմն էր, երկնաւոր տեսլեամբ ուսաւ թէ փրկութիւնը ոչ միայն Հրէից, այլև հեթանոսաց համար էր, Գործ. Ժ.—ԺԱ։ Յոպպէ երկիցս աւերեցաւ Հռովմայեցիներէն, Իր հնաս Քրիստոնէական եկեղեցիմը քանի մը դար յետ կոստանդիանոսի։ Խաչակրաց ժամանակ շատ նշանաւոր եղաւ։ Զարդիս, 1799, յարձակումի երից և առնուեցաւ Գաղղիացիներէն, և կ'ըսուի թէ հազար երկու հարիւր թուրք գերիներ իրենց խոստման դժուելուն համար ապանուեցան։

Ա.ԺՄՈՒ քաղաքն եաֆա կը կոչուի հրուանդանի մը վրայ որ կարկառած է ի ծով, բարձր իրը հարիւր չխուն ոտք, և ունի ի գագաթան բերդ մը իրրև պահակ, և ամէն դի հայեցց մը պէսպէս և գուարճալի։ Յարևմտից Յոպպէի էր ծոցն Միջերկրական, ի հարաւոյ կոյին պտղատու դաշտաւանդինք փղշտացւոց մինչև ի Գազա. ի հարաւոյ ջրարբի աւրտք Սարոնի, իսկ յարևելից՝ լերինք բարձրաբերձք եփրեմայ և Յուդայի։ Ա.ԺՄՈՒ Յոպպէ է պատրաստել բոլորաձև ի հարաւոյ և յարևելից՝ ընդդէմ ցամաքակողման, բայ մնայն նաև ի հիւսիսոյ և յարևմտից՝ ընդդէմ ծովակողման։ Շրջակայք քաղաքին, բայց յաւազաբլուրց որ ի ծովեզերն, լի են

Digitized by Google

գրախոհութ և այգեստանոց : Ովվէն քաղաքը կ'երևի իբրև կայտ իմն շինուածոց՝ հած և կից տա միմեանս, իսկ սեպացեալ կողերէն նայողին այս շինուածք կ'երևին ուրիք ուրիք սրսպես թե յից իրարս վրայ : Փողոցք են կարի նեղ, անհարթ և ապառնիղ, որբափողոց են մանաւանդ քան փողոց : Բնակիչք կը կարծուին լինել իբրև հնգհետասան հազար, որոց աւելի քան կէսն են թուրք և Արաբացի : կան շատ մզկիթներ, և լաւիք, ցոյնք և Հայք ունին ուրոյն եկեղեցիներ, և փոքր վանքեր յընդունելութիւն՝ ուխտաւոր օտարականաց :

Յովաբ, որդի Շարուհեայ, քեռ Դաւթի, և եղբայր Աբեսայի և Ասայելի, էր ազարակատ բանակին Դաւթի, ամեր թագաւորութեան գրեթէ բոլոր ժամանակը : Յովաբ էր գլուխ պատերազմող և հմուտ զօրավար : Իւր մեծ ազդեցութիւնը կը գործածէր շատ անգամ յօգուտ, ինչպես յայտնութիւն կան Աբիսողոմի, և ի հանդարել Դաւթի զիս բայել, Բ Թագ. ԺՀ. ԺԹ. Ի՝. : Բայց Յովաբ էր ի բնէ ճոխաճան, քինախնդիր և անխնայ, ինչպես յայտնի է նմանապես ապանդիչն զԱբենէր և զԱմասա զորագլուխն իւր զԱմեսայի, Բ Թագ. Գ. 27. Ի. 9, 10, Դաւթի հետ խոսիւ վարուելէն, Բ Թագ. Գ. 39. ԺԹ. 5, և խորամանկ թշնամութիւնէն ի բանին Ուրիայ, սպանելէն զԱբիսողոմ և միաբանելէն ընդ Ադոնիայ ընդդեմ ստոյգ ածուածոյ ցուցեալ ժամանդիր գահուն : Բայց այս բաներուն համար հուսկ յետոյ սպանաւ Յովաբ Հրամանաւ Սողոմոնի, Գ Թագ. Բ :

Յովաքամ, 1. կրտսեր որդի Գեդէոնի որ վերծաւ ի կատարածէ եղբարցն որ եղաւ ի ձեռն Աբիմելէքայ, և յետոյ համաձայնակապես և մարգարէաբար յանդիմանեց զԱբիմելէքիս գեղեցիկ առակաւ գիներն և այլ ծառայ : Յովաթամ փախչելով սպառնացաւ ի Բէերը, և հաւանական շապէս անոնց իւր սպառնալից գուշակութեան կատարումը, Դատ. Թ : Տես Աբիմելէք 3 :

2. Որդի և յաջորդ Ողիայ կամ Ազարիայ, արքայի Յուդայ, 758 ին նախ քան զԲր. : Ան Թագաւորեց Երուսաղէմ մը տարի վարեց Թագաւորութիւնն իրը խնամակալ տա կենդանութեամբ իսկ իւր բորոտեալ հօրն Ողիայ, բայց գահը ելաւ ի տիս քսան և հինգ տարոց, և Թագաւորեց վեցտասան տարի երկիւղածութեամբ : Յովաթամայ իմաստուն և յաջող Թագաւորութեան, և անոր աշխատասիրէն գործոց պատմութիւնը գրուած է ի Դ. գիրս Թագաւորաց, գլ. ԺԵ. 5, 32–38, և ի Մ՝նաց. ԻՋ. 21 և ԻԽ. 9 :

Յովակիմ, կամ Եղիակիմ, երկրորդ որդի Յովսիայ, եղբայր և յաջորդ Յովահազայ կամ Սեղդեսիայ, արքայի Յուդայ, որպ փոխանակ դրաւեցաւ Թագաւոր Ներաւքի Եգիպտոսի Թագաւորին : Յովակիմ Թագաւորեց մեսասան տարի որ եղաւ զեղխութեան, կաշառասիրութեան և կռապաշտութեան սկզբնիւր : Յովակիմայ Թագաւորութեան երրորդ տարին Նաբուգոդոնոսոր գերի տարաւ Բաբելոն Յովակիմայ իշխանաց և գանձուն մեկ մասը : Տարի մը ետքը գաշնակից նորա եգիպտացիք յարձակեցան ան եփրատաս, բայց և այնպես Յովակիմ արհամարհեց ենթակայի ազգարարութիւնները, և կրակը տեառ տուաւ անոր գիրքը : Հուսկ ուրեմն Յովակիմ ապստամբեցաւ ի Նաբուգոդոնոսորայ, այլ յաջորդեալ ապստամբացաւ ան Թագաւորեալ 599 ին նախ քան զԲր., Դ Թագ. ԻԳ. 34. ԻԴ. 6. Բ Մ՝նաց. ԼՋ. 4–8. Երեմ. ԻԲ. ԻՋ. ԼՋ :

Յովաքազ, 1. որդի և յաջորդ Ջէուայ, արքայի Իսրայելի, 856 ին նախ քան զԲր., Թագաւորեց եօթնեասան տարի ի պատիժ մեղաց նորա և մեղաց ժողովրդեան, Աստիք ան զպղծելու և տա Բնակադատաւ յաբձակեցան Իսրայելի վրայ, և ի մեծ նեղ ինկաւ Իսրայէլ : Յովաքազ խնդրեհցաւ առաջի Աստուծոյ, և փրկութիւնը եկաւ ձեռամբ արքայ նորա Յովասայ, Դ Թագ. ԺԳ. 19, 25 :

2. Յովաքազ, որ կը կոչուի նաև Ազզուր, Ա Մ՝նաց. Գ. 15, էր երրորդ որդի և յաջորդ Յովսիայ, արքայի Յուդայ, 609 ին նախ քան զԲր. Թագաւորեց իրը երեք ամիս Յերուսաղէմ. Եգիպտոսի Թագաւորն ըն-

Digitized by Google

կէց զնա աթոռէն, Դ Թագ. ԻԳ. 30–31. Բ Մնաց. Լ.Ջ. 1–4։ Տես և Երեմ. ԻԲ. 10–13. Եզեկ. ԺԹ. 3։

Յովաս, 1. Հայր Գեդէոնի, յազգատոհմէն Աբիեզերայ, յերկրին Մանասէի։ Այս Յովաս երկար ժամանակ եղաւ պաշտօնակիցն Բաալհազոս, բայց երբ որդին Գեդէոն համարձակեցաւ ելլել կռապաշտութեան դէմ, նաև Յովաս դարձաւ ընկռկելի կողմը, Դատ. Ջ. 11, 25–32։

2. Պաշտօնեայ որուն յանձնուեցաւ պահել զՄիքիա մարգարէ, ազատելու ձախող պատերազմին առենն Ասորւոց հետ, Գ Թագ. ԻԲ. 26. Բ Մնաց. ԺԸ։

3. Ութերորդ թագաւոր Ցուդայի, 878-838 նախ քան զԲՔ.։ Յովաս մանչ ազատեցաւ Ոքոզիասի բոլոր որդիներէն զրա սպան Հանին նոցա Գոթողիա, յափշտակիչ գահուն։ Յովաս ազատուելով ձեռամբ Յովսաբեայ Հօրաքեայ իւրոյ, և պահուելով վեց տարի տաճարին մէջ, սմբ բարձաւ աթոռը Հօրենմանի խնամով Հաւատարմին Յովիադայ քահանայապետի, և ցորչափ կենդանի էր այս մեծարոյ անձը, Յովաս ծառայեց Աստուծոյ և էր ի յաջողութեան։ Կուռքերը վերցած էին և տաճարը սրբուած էր։ Բայց երբ Յովաս սկսաւ անոնց վատ խրատուց, կռապաշտութիւնը կենդանացաւ մէջերնին, և երբ Ջաքարիաս քահանայապետ կշտամբեց յանցաւոր ժողովուրդը, սպանուեցաւ թագաւորը հրամայեց քարկոծել Աստուծոյ նախանձաւոր ծառան, զորմէ բարեբաբեին իւրոյ Յովիադայ։ Աղէտք բռնեցնելու անոր գլխուն վրայ սորագ սրբագ, քանի մը անգամ յազթուեցաւ Ասորիներէն, և տուաւ անոնց տուգանք տաճարին գանձը. զգուշելի հիւանդութիւն մը գառնացուց անոր կեանքը, որուն վերջ տուաւ ծով անոր ծառաներուն դաւ սպանութիւնը, և ինք չթողուեցաւ իւր Հարց գերեզմանը, Դ Թագ. ԺԱ. ԺԲ. Բ Մնաց. ԻԳ. ԻԴ։ Յովէլ մարգարէ ժամանակակից էր Յովասայ։

4. Որդի և յաջորդ Յովաքազայ, սորբայի Իսրայէլի, 840–825 նախ քան զԲՔ.։ Ասոր ընթացքը շատ կողմանէ գովելի էր։ Յովաս կ'ակնածէր եղեսէ մարգարէէն, և այցելութիւն ըրաւ անոր մինչ մարգարէն մերձ էր ի մեռանիլ, և հան լսեց Աստուծոյ պատգամը թէ երիցս պիտի յազթէր Ասորւոց։ Յովաս յազթող եղաւ Նաեմ, երբ ասիպատեցաւ կռապաշտ ընդ Ամասիայի, սորբայի Յուդայ, և էր արդարև մին յազնուագոյն թագաւորաց Իսրայէլի։ Սակայն ոսկեղէն որթոն պաշտօնը տանեց նաև անոր թագաւորութեան տունը, Դ Թագ. ԺԳ. 9–25. ԺԴ. 1–8. Բ Մնաց. ԻԵ։

Յովաքիմ, արդի և յաջորդ Յովակիմայ սորբայի Յուդայ, 509 ին նախ քան զԲՔ., թագաւորեց երկաք ամիս և տասս տասուեցուս ի Բաբելոն, ուր բանտարկեցաւ երեսուն և վեց տարի, և տպա արձակուեցաւ Հրամանաւ Եւիլ-Մարոդաքայ, և եղաւ անոր սիրելի, Դ Թագ. ԻԴ. 6–16. ԻԵ. 27. Բ Մնաց. Լ.Ջ. 9, 10։ Այս վերջին համարին մէջ կ'լսուի թէ Յովաքին էր ութ ամեայ երբ սկսաւ թագաւորել։ Եթէ ութ սխալմամբ լսուած չէ փոխանակ ուԹ եւ տասին, ինչպէս ուներ Դ Թագաւորացն ԻԴ. 8 համարը, կրնայ կարծուիլ թէ ի սկզբան տասը տարի թագաւորեց Հօրը կեանքը, և մեռաւ Նաեմ ՁԿԹ տարեկան։ Նոր կոչուի նաև Ձկթնիա, Ա Մնաց. Գ. 16. Երեմ. ԻԲ. 20. Լ.Ե. 1։ Երեմիայի ԻԲ. 30 համարին մարգարէութիւնը կը նշանակէր թէ անոր որդիներէն ոչ ոք պիտի նստէր աթոռը, Ա Մբնաց. Գ. 17, 18. Մատթ. Ա. 12։

Յովելեայ, մարգարէութիւն, կը սկսի ճիջդ և ազդու նկատողութեամբ սլլեակ տեսակ մարախներու խուժելէրնէն պատճառեալ սովակատնեցեան, Հանդերձ տեսակի երաշտութեամբ։ Մարախներու Հարուածը, մին յաչտաւորագոյն ազէտից սրեւելից, (տես Մարախ.) ազդու նշանակութիւն է արշաւանաց թշնամուց, որ շատ անգամ եկած է Հրեաստանի վրայ. և շատերը Յովելի մարախով կը հասկնան զԳողդեացիս, զՊարս, զՅոյն և զՀռովմայեցիս։ Իսպ մարգարէն չի հետանար իւր սլլուխանութենէն, եթէ սլլուխանութիւն է. կը նկարագրէ երկիրը կողոպտեալ ի գալստոյ, ցամաքեալ երաշտութեամբ, տասանապեալ ժա-

Digitized by Google

զովութիւնը կը յորդորէ ի պահս և յաղաչանս ի պաշտօնեայսն Աստուծոյ, և կը քաջալերէ զնոսա խոստանալով թէ պիտի վերնաբար հարստացնէ զնոսա պատրաստութիւնը պիտի գտանեն։ Մինչ կը սկսի նկատել զերկրի և յայգագործութեան գործը, մարդասիրէն կ'արձակէ իւր հայեացքները դէպ յաւերժական աւերակ հեռուները ապագայ մը, և կը մտորգրէ հոգևոյն Սրբոյ հետևութեամբ, և Մեհեայի թագաւորութեան նշանները և զգայնելիքը և հոգևոր բարգաւաճումը, Յովել. Բ. 28։ Պետրոս առաքեալ կը կոչէ այս հատորը, Գործ. Բ. 26։ Յովհաննէս սոր բոլորովին բանաստեղծական է և վայելուչ, և նրա կարապետներն եռանդուն և վեհ։ Անոր մտրգարէութիւնն է երբայական բանաստեղծութեան պատուականագոյն քարերէն մին, և շատ յարմար խրախուսելու զինուորական եկեղեցին ամէն դարու մէջ։

Յովել, մին ի փոքր մարգարէից, որոյ վերայ ուրիշ բան չունք գիտեր բայց ի տակաւ ակնարկութիւններ զոր կատարի մեզ անոր կարճ բայց պատուական մարգարէութիւնը։ Յովել կ'ապրէր ի թագաւորութեան Ցուդայ, և ի ժամանակին մինչ տաճարը և տաճարին պաշտօնը դեռ կային, Յովել. Ա. 14. Բ. 1, 15, 32. Գ. 1։ Այլևայլ մեկնիչք այլևայլ թուականի կ'ընծայեն Յովելայ մարգարէութեան, բայց ամրոզ կարծիքն այս է թէ Յովել մարգարէացաւ առ թագաւորութեամբ Ոզիայի, իբր 800 ին նախ քան զԳր.։

Յովիաձա, քահանայապետ, որ պաշտպանեց մանկանն Յովասայ կեանքը և աթոռն ընդդէմ յափշտակութեան Գոթողոլիայ։ Յովիադայի իմաստութիւնը և բարեպաշտութիւնը օրհնութիւն եղան այն թագաւորութեան մինչև ի մահ նորա։ Յովիադա մեռաւ 130 տարեց, իբր 834 ին նախ քան զԳր., և թագաւեցաւ թագաւորական պատուով, Դ թագ. ԺԱ. Բ թագ. Իգ. Իդ։

Յովհաննէս, մին ի հաւատարիմ կանանց որ կը պատասուրէին փրկչին ի կենդանութեան նորա, և բնաւ անուշահոտ իւղեր անոր գերեզմանը։ Այս նորա գեղեցիկ էր հաղարապատիկ Հերովդէ Ագրիպպայ, Ղուկ. Ը. 3. ԻԴ. 1–10։

Յովհաննէս, 1. Մկրտիչ, կարապետ Տեառն մերոյ Յիսուսի, որդի Զաքարեայ և Եղիսաբեթի, և ծնաւ իբր վեց տարի յառաջ քան զՔրիստին, ինչպէս Լիւկիան և Թոլիենոն կը կարծեն, ի Յեգիպ. Յես. ԻԱ. 16. Ղուկ. Ա. 39, քաղաք իբր հինգ մղոն ի Տիբերիադ, այլ ըստ ասացողաբեան տեղ մը որ իբր չորս մղոն հեռու էր նախատեմէ յարևմտեան կոյս։ Շատք ի կանխասացութենէն Հին Կտակարանին կատարեցան ի Յովհաննէս։ Տես Ես. Խ. 3, և Մատթ. Գ. 3. Նաև Մաղ. Գ. 1. Դ. 5, և Մատթ. ԺԱ. 14։ Նաև Յովհաննէս ծնունդը, անունը և պաշտօնը ծանոյց կանխագուշակել հրեշտակ անոր ծնողաց քահանայի մինչ կը տպաւորուէր նա տաճարին ուղղանին առջև։ Ուրիշ աչ տակաւ հրաշք պատահեցան յայցելութեան Մարիամու առ Եղիսաբեթ, և ի ծննդեան Յովհաննու, Ղուկ. Ա։ Յովհաննէս իբր երիտասարդութեան ժամանակին անցաւ յանապատն, և մինչ երեսուն տարեկան չէր, երևեցաւ իբրև մարգարէ Աստուծոյ։ Լինելով նաև ի ծնէ քահանայ և խոստմանբ Նազովրեցի ըստ երևութեան և ըստ եղանակի վարուցն, եղաւ իբրև երկրորդ Եղիա։ Բաղմութիւնք ամէն կողմանէ կ'երթային առ Յովհաննէս լսել անոր բերկրեն Աստուծոյ խօսքը զոր Յովհաննէս կը քարոզէր համաձայնակ յանդիմանելով առնոց մեղքը, և ընդունել մկրտութիւն ապաշխարութեան իբրև պատրաստութիւն լի և լի յայտնութեան շնորհաց Քրիստոսի։ Շատերուն պէտ որ կու գային ի մկրտութիւն Յովհաննու, եկաւ նաև Քրիստոս, և մկրտուեցաւ յօրինակ հնազանդութեան պատուիրանաց Աստուծոյ։ Յովհաննէս նշմարմարին ուրախացաւ Քրիստոս էր Մեհեայն, բայց "զանգիակ չէր ճանչնար" մանաւանդ աստուածային նշանաց, մինչև տեսաւ որշել նշանը, այն է զԼոյս Հոգևոյն Սրբոյ։ Աստանի ի մէջ անցաւ Յովհաննէս իբրև երևեցուցիչ "ամենայն օրինաց և մարգարէից", և յանդգն

Digitized by Google

աշխարհի զԳրիստոս իբրև քաւիչ փրկիչ, և այնպէս դրաւ զՔհնութիւն հրապարակական պաշտօնին մէջ։ "Ահա Առաւծոյ գառը որ աշխարհի մեղքը կը վերցընէ," Յովհ. Ա. 29. Գաղ. Գ. 24։

Յովհաննէս այն առն մեծապատիւ կը մեծարուէր ժողովրդէն, Ղուկ. Գ. 15. Հրեից ժողովը պատգամաւորներ ղրկեց անոր, Յովհ. Ա. 19–28. Հերովդէս "շատ բան կ'ընէր, և կը լսէր անոր քաղցրութեամբ," Բայց Յովհաննէս գրաւ ինչ որ ունէր՝ փրկչին տեղը, Յովհ. Ա. 27. Գ. 33. Շատ անգամ յիշուած են Յովհաննու "աշակերտները," Մատթ. Թ. 14. Ղուկ. Ե. 33. Յովհ. Գ. 23–25. Դ. 1, և ասոր մեծ ազդեցութիւնը, Գործ. ԺԹ. 25. ԻԹ. 3։ Զնոր գիտեր Թէ ինչուհամար ժամանակ մը յառաջ տարաւ զրոյն իւր պաշտօնը, փոխանակ Քրիստոսի հետ մնալու։ Տեսեց տակաւին իւր հետաքրքրիմ աշխատութեանց մէջ բարեկամներէն հասմոր, և այս աշխատութիւնները պատճառ եղան որ Յովհաննէս իւր պաշտօնին երկրորդ տարին բանտարկեցաւ ի Հերովդէս։ Տես Հեռվզես 3։ Դեռ բանտի մէջ էր երբ ղրկեց իւր աշակերտներէն երկուքը Հարցնելու Քրիստոսի, "Դուն ա՞ն ես որ գալու էր, Թէ ուրիշի մը սպասենք," Մատթ. ԺԱ. 3։ Յովհաննէս այս պատգամը ղրկելու շարժեցաւ Թերևս գիտնալու համար Թէ արդեօք Քհանան այն ժամանակուս Մեհիան էր որպ գալատեան անհամբերութեամբ կը սպասէին Հրեայք, իբրև գալատեան փրկչի մը որ պիտի ազատէր զանոնք յաշխարհային տառապանաց, կամ Թերևս կասկածելով Թէ արդեօք տառգիս Մեհիան էր Քհանս, ուզեց տառգիլ զայս նորին իսկ Քհանսէ բերնէն։ Այս պատգամաւորութեան առթիւ կոչեց Քրիստոս զՅովհաննէս մեծ քան զամենայն մարգարէս, վասն զի Մեհիայէ բոլոր մարգարէներէն Յովհաննէս միայն տեսաւ Մեհիայի ժամանակը զոր ատենել ամենքը կը ցանկային, բայց և այնպէս Յովհաննէս յետին էր քան զՔհսիին յարքայութեան Առաւծոյ, այնու զի մեռաւ առանց տեսնելու այն թագաւորութիւնը որ հաստատուեցաւ մեռսւսմբ և յարութեամբ Տեառն իւրոյ։ Յովհաննու գործն երկրի վրայ արագ կատարուեցաւ։ Հերովդէս, քան Յովհաննէս, կ'ակնածէր մեծ ազդեցութենէն զոր ունէր Յովհաննէս ժողովրդեան վրայ, և Հերովդես կը վախնար ի Յովհաննէ, վասն զի Յովհաննէս Տառապարիմ էր Հերովդեայի երկանը։ Հերովդեայի դրացիր Սաղոմէի կարգաբը, և արգելել թագաւորին երդումը եզան պատճառանք, և Յովհաննէս գլխատեցաւ ի բանտին։ Աշակերտք Յովհաննու թաղեցին անոր մարմինը պատուով, և գացին պատմել Յիսուսի, Մատթ. ԺԴ. 3–12։

2. ՅովՅաննէս առաքեալ եւ Աւետարանիչ, որդի Զերեդեայ և Սողոմէի, էր ծնեալ ի Բեթսայիդա Գալիլեացւոց։ Զբեղեսս և որդիք նորա էին ձկնորք, և կ'երևի Թէ բաւական ընչեզ էին, Մարկ. Ա. 20. ԺԵ. 40. Յովհ. ԺԸ. 15. ԻԹ. 27։ Յովհաննէս էր ի բնէ ազնիւ միանգամայն ամպազդուռ։ Սուրբ Գիրք շատ գեղեցիկ կը նկարագրէ զնա. Հանդարտութիւն, խոնարհութիւն, գիտութիւն և հոգեյարութիւն կը փայլէին անոր վարուց մէջ։ Բայց անոր խանդագնեցի, մանաւանդ և հոգեւոր բնութեան մէջ կը տեսնուէին նաև պիտ և հաստատութիւն մտաց, Ղուկ. Թ. 54 Հեղ էր, միանգամայն պինդ և անվհատ։ Յովհաննէս առաջնակարգ էր փրկչին խաչելութեան զոր իբրև ականատես կը նկարագրէ, Յովհ. ԻԹ. 35։ Յովհաննէս կանուխ հաստատ փրկչին գերեզմանը, և յետ համբարձման նորա, համաձայնութեամբ կը քարոզէր աւետարանը Երուսաղէմի մէջ, Գործ. Դ. 13, առ այնչ գրելով բանտարկութիւն, ծեծ և մահս սպառնալիս։ Հնչանաւոր էր Յովհաննու սէրն առ Յիսուս, և Թերևս այս սէրն էր միանաւանդ քան փառաբերութիւն կամ պատկառելիքը Քրիստոսի Թագաւորութեան վրայ, որ շարժեց զՅովհաննէս խնդրել նաեւ յայմէ Քրիստոսի յարքայութեան նորա, Մատթ. Ի. 20–24։ Կը կարծուի Թէ Յովհաննէս մանկագոյնն

Digitized by Google

էր յառաքեալս։ ի սկզբան աշակերտ էր Յովհաննու Մկրտչի, բայց երբ ճանչցաւ զՅիսուս, իսկոյն յարեցաւ ի նա։ Յովհաննուի մը հարկն դարձաւ յիւր առաջին գործն գալիլեացւոյ ծովուն քով, բայց շատով կը լուացաւ թողուլ զամէն բան և հետևիլ Փրկչին, Ղուկ. Ե. 5–10։ Քրիստոս մնաղատար սէր ուներ այս կաթոգին և եռանդուն աշակերտին, Յովհ. Ի. 23. Ի. 26. Ի. 2. ԻԱ. 7։ ի վերջին ընթրիս, Յովհաննէս ծունկաց Քրիստոսի լանջից վրայ, և ի մեռանիլն նմա յանձնեց Յիսուս իւր մայրը։ Պետրոսի և Յակոբոսի հետ տեսաւ այլակերպութիւնը, և փրկչին տագնապի ի Գեթսեմանի։ Տես Յակոբ։ Յետ Համբարձման Տիառն մերոյ Յովհաննէս Յեսուսաղէմ, ուր էր նա մին ի գլխաւոր սեանց եկեղեցւոյ, Գաղ. Բ. 9։ Նը կարծուի թէ յամի Տն. իրը 65 ին Յովհաննէս գնաց Յեփեսոս, և աշխատեցաւ տապատածել աւետարանը փոքր Ասիոյ մէջ, սը, յետ բազում ամից մնալոյն Պատմոսի, եղաւ պատուով և ազգեցութեամբ ծանօթ և երևելի։ Յամի Տն. իրը 95 ին աքսորուեցաւ, հաւանականապէս առ Դոմետիանոսիս, Պատմս կղզին, ուր ունեցաւ այն տեսիլները որ նկատ. բազգրուած են Յայտնութեան մէջ։ Ետոյ դարձաւ Յովհաննէս Յեփեսոս, ուր տպրեցաւ մինչև ի խոր ծերութիւն, այնպէս որ գժուարաւ կրնար երթալ եկեղեցւոյ պաշտօնեութեան առանց օգնութեան իւր աշակերտաց։ Յովհաննէս չկրնալով այլ ևս երկայն քարոզներ առալ, առվոր էր ըսել ժողովրդեան. "Մանկտիկներ, սիրեցէք զմիմեանս," և երբ անոնք այս կարճ խրատատն առկրկնութեան վրայ կը զարմանային, Յովհաննէս կ'ըսէր. "Այս է Տէրոջը պատուէրը, և է բաւական եթէ կատարէք։" Ոսկեբերան, կղեմէս և Նիսերոն կը պատմեն թէ, Յովհաննէս ի գարձին ի Պատմոսէ իմացաւ թէ իւր նախկին աշակերտներէն պատանի մը խոյս տալով լեռները, մնացած էր ասուզակաց խումբ մը։ Ներողութեան առաքեալն երթալով աւազակներուն լեռնային որջը, գտաւ այն պատանին։ Առաւած օրհնեց իւր ծառայութիւն ամենեկին և հաւատարիմ սէրը, և պատանին համոզելով ազատեցաւ յաւիտենական մահուան կորուստէն։ Յովհաննէս մնաւ Յեփեսոս մինչև յերրորդ ամին Տրայիանոսի, յամի Տն. 100, և էր յայնժամ, ըստ բանից Եւսեբիոսի, քնարան և չորեք ամեայ։ Յովհաննու մարմինը թաղուեցաւ քովը մնաց, և եկեղեցւոյ հարց շատերը կը յիշեն թէ հոն էր առաքելոյն գերեզմանը։

Բայց անգին Աւետարանէն և Յայտնութեան գիրքէն որ Յովհաննու անունը կը կրեն, ունինք երկը թողութ Յովհաննու։ Առաջինն է կամարձակ, այսինքն ընդհանուր, որ հաւանականապէս Աւետարանին հետ ի միասին հրատարակուած է, և կը հերքէ Քրիստոսի անձին վրայ քանի մը գնատակեան մեղանչութիւնները. բայց այս թղթոյն գրուած է մանաւանդ ի շինել ընդհանուր եկեղեցւոյն ի ճշմարտութեան և ի շնորհս, և առանձինն՝ ի սուրբ սէր։ Երկրորդ թղթոյն գրուած է "առ քիւրիա տիկինն," կամ, առ պարտիզին կնբ, որ էր հաւանականապէս քրիստոնեայ մին կին, երևելի բարեպաշտութեամբ և օգտակարութեամբ։ Երրորդը գերուած է առ Գայիոս, զոր Յովհաննէս կը գովէ իրրև հաւատարիմ և հիւրընկալ, և կը յորդորէ առնել առնէն բարի գործ մէջ։ Յայտնութիւնը և թուղթք Յովհաննու, ինչպէս կը կարծուի առ հասարակ, գրուած են յամի Տն. իրր 96–98։ Աւոնք վերջին դիրքերն են Նոր Կտակարանին, որոյ հաստատութեան մեծապէս օգնած է Յովհաննէս իրրև երկայնակեաց քան զայլ առաքեալս։

3. Յովհաննէս որ կոչեցաւ Մարկոս։ Տես Մարկոս։

ՅովՁագաթ, 1. որդի Սամասոյ, եզբօր Դաւթի, այր խրոխտանկ և չարաբարոյ, բարեկամ Աճիտոփէլի, Բ Թագ. Ժգ. 3–5։ Բայց և այնպէս կը թուի թէ վաղ խմացաւ Աբեսողոմայ միտքը քրօջն անարգանաց վրէժը խնդրելու Ամնոնայ, և ցերտութեամբ և առանդ մտազգրանաց յիշեց իւր բարեկամին ապտնալը, Համար 32–35։

2. Մին յորդոց Ռեքաբայ, կնոջ

Digitized by Google

ցի, սերեալ ի Յազարայ, յանհերոգուհին Մովսիսի։ Էր գլուխ Ռեքաբեանց առ Յեհուա, և կը թուի թէ պատուէր առեալ էր անոնց հրաժարել ի գինւոյ, Դ Թագ. ժ. 15. Ա Մնաց. Բ 55. Երեմ. Լ. 6–10։ Տես Ռեքաբեացք։

Յովզաբադ, դռնէպահ Տաճարի, 1. Ղևտացի, որդի Գերսոնի և Թոռն Մովսիսի։ Այս Յովզաբադ, յետ մահուն Յեհուազ անզգամութեամբ եղաւ քահանայ, նախ Միքայէլի, և ապա Դաւիթայ ի Լայիս կամ ի Դան, ուր սերունդք նորա յաջորդեցին նմա մինչև ի գերութիւնն, Դատ. ժԸ. ժԲ։

2. Եբէց որդի Սաւուղի, մին ի լաւագործ անձանց որ կը յիշուին ի պատմութեան Հին Կտակարանի։ Պատմութիւն քաջութեան Յովզաբադայ ի Մաքմաս, Ա Թագ. ժԳ. և ԺԴ. յայտնի կ'ընէ անոր հասարակ անուանակոչութիւնը որ կան այս պատմութեան մէջ կը հաստատուին ուրիշ հին պատմութիւններէ և արդի գիւտութիւններէ։ Տես Նիգուե։ Յազգապարապութենէ մերգարէին Ընտէացիք ապաչխարեցին, և բազմանացան կործանումէ յապաղեցաւ. բայց Յովզաբադ տեսնելով թէ իւր գործակցութիւնը չկատարուեցաւ և Աստուծոյ ժողովրդեան թշնամեաց խնայուեցաւ, արամեցաւ, ուսաի և Տարկ եղաւ Աստուծոյ երկայնմտութեամբ, գործնէայն միջոցաւ, ուրիշ խրատ մը առալ Յովզաբադ։ Տես Դըդմեզիք։

Այս պատմութեան ճշմարտութիւնը կը հաստատուի Քրիստոսի կրկին վկայութեամբ, Մատթ. ԺԲ. 39–41. ԺԶ. 1. Ղուկ. ԺԱ. 29–32։ Յովզաբադ դէպքը շատ խրատական է, քանզի կը ցուցնէ թէ Աստուծոյ հոգեխնամական կատարեալ գործութիւնը կը ձգուի առ հեռաւոր ազգս, և թէ անոր շնորհքը ոտնմանեալ չէ միայն իւր հաւատացեալ ժողովրդեան։

Յովզաբադ, Տէր փոքրոյ, բազմահարուստ Յազատ, որդի և յաջորդ Աբայի, Սկսաւ թագաւորել ի հասակի երեսուն և հինգ ամաց, իրր 914 ին նախ քան զՔր. և թագաւորեց քսան և հինգ տարի։ Յովզաբադայ պատմութիւնը գրուած

բութիւն նորա, որ կը սկսի 825 ին նախ քան զՔր. Յոզիան կարծելով խաւսափիլ Աստուծոյ պատուէրէն, նաւարկեց ի Յոպպէ թարթիս երթալու, որպէս զի որչափ հնար էր հեռու գտնուէր Նինուէէ ուր հրամայուած էր երթալ։ Բայց հանդիպելով ալեկոծութեան, նետուեցաւ ծովը իւր իսկ հաճութեամբ, և հրաշիւք պահպանեցաւ ի փոր ահագին ձկան որ կլլեց զՅոնան։ Տես Կետ։ Աւլլեալ ձկին և հեռվմեական վիպք փոխ առած կը թուին այս աղբիւրէն։ Յետ երից աւուրց, որ օրինակ են Տեառն մերոյ Յիսուսի ի գերեզմանի, ձուկը փսխեց զՅոնան գուբս ի ցամաք։ Աստուծոյ խօսքը երկրորդ անգամ հրամայեց անոր երթալ ի Նինուէ, և Յոնան հնազանդեցաւ։ Նինուէէ մեծութեան և բազմամարդութեան վերաբերեալ ակնարկութիւնք որ կան այս պատմութեան մէջ կը հաստատուին ուրիշ հին պատմութիւններէ և արդի գիւտութիւններէ։ Տես Նինուէ։ Յազգապարապութենէ մերգարէին Ընտէացիք ապաչխարեցին, և բազմանացան կործանումէ յապաղեցաւ. բայց Յոնան տեսնելով թէ իւր գործակցութիւնը չկատարուեցաւ և Աստուծոյ ժողովրդեան թշնամեաց խնայուեցաւ, արամեցաւ, ուսաի և Տարկ եղաւ Աստուծոյ երկայնմտութեամբ, գործնէայն միջոցաւ, ուրիշ խրատ մը առալ Յոնան։ Տես Դըդմեզիք։

Այս պատմութեան ճշմարտութիւնը կը հաստատուի Քրիստոսի կրկին վկայութեամբ, Մատթ. ԺԲ. 39–41. ԺԶ. 1. Ղուկ. ԺԱ. 29–32։ Յոնան դէպքը շատ խրատական է, քանզի կը ցուցնէ թէ Աստուծոյ հոգեխնամական կատարեալ գործութիւնը կը ձգուի առ հեռաւոր ազգս, և թէ անոր շնորհքը ոտնմանեալ չէ միայն իւր հաւատացեալ ժողովրդեան։

Յովսափատ, Տէր փոքրոյ, բազմահարուստ Յազատ, որդի և յաջորդ Աբայի, Սկսաւ թագաւորել ի հասակի երեսուն և հինգ ամաց, իրր 914 ին նախ քան զՔր., և թագաւորեց քսան և հինգ տարի։ Յովսափատ պատմութիւնը գրուած

Digitized by Google

է թագաւորաց Գ. գրոց մէջ, ԺԵ. 24. ԻՒ. Բ Մնաց. ԺԶ.–Ի. Յովասափատ երեսելի էր նախանձու ճշմարիտ կրօնից, և հաստատ տպաւորեալ թեամբն Աստուած. իսպառ մոռացեալ երկիրը կռապաշտութենէ, վերադարձուցանելով զամենեսեան առ Աստուածն հարազատ երկրպագութեան, և հոգ տարաւ ժողովրդեան կրթական կրթութեան. թագաւորութիւնն Յովասափատայ եղաւ յաջող և բարեկեցիկ ներքոյ և արտաքոյ։ Անոր կենաց մեծագոյն պատահմունքն եղաւ խնամութիւնն ընդ Աքաբ թագաւորին Իսրայէլի, որով անդրամ դուռորը Գոթողիա նախ վերացաւ Յուդայէ թագաւորութիւնը, ապա յետոյ թագաւորից ինքնագլուխ։ Յովասափատ Աքաբայէ կնա բառնաւեցաւ ձախող պատերազմի մը Ասորւոց դէմ, բայց չատով գործուց իւր ջնջելի ի պատառ կրօնից և արդարութեան։ Ընդոլխոյի հետ առևտրական գործի մը ձեռնարկելով չյաջողեցաւ, և չուզեց երկրորդ փորձ մը ընել, Գ Թագ. ԻԲ. 49, 50, բայց Ընդոլխոյի յաջորդին Յովրամայ հետ միաբանեցաւ ի պատերազմի նորա ընդդէմ Մովաբացւոց։ Կը թուի թէ այս եղաւ պատճառ որ Մովաբացիք, Ամմոնացիք, Եդովմացիք և Ասորիք մեծ բազմութեամբ եկան Յովասափատայ վրայ, բայց Յովասափատ գտնելով եղաւ յաղթող հաստատուն Աստուած։ Յովասափատ մեռաւ վախճանեամբ։

Յովասափատայ Յովիտք, կամ Ձոր պատերազմին Ափօտեայ, այլազանուն անուն ահագին ձորոյ ուր Աստուած պիտի գատէ զբնակիչս Ժողովրդեան իւրոյ, Յովէլ. Գ. 2, 12։ Պատճառաբանէին որոշ անդրադարձ մը անպիսակոնել այս անունը, կամ կարծել թէ հապաղութիւն ունի այս անունը Յովասափատայ այն մեծ կատարին հետ որ նկարագրուած է Բ Մնացորդաց ի. գլխոյն մէջ։ Այս պատերազմը լուծ օրինակ մը կրնայ հաստատել ընդհանուր գաղափարներուն, և ոչ ամենեւին ինչ։ Բայց և այնպէս երբորդ գտնեն հետ Յովասափատայ հանգիստ կամ ձոր անունը տրուած է այն խոր և նեղ լեռնանցքին յորմէ իջնելով երուսաղէմի, որ կ'երթայ ի հիւսիս և ի տարաւ ի

մէջ քաղաքին և լերինն Ձիթենեաց, և կը կոչուի ի Սուր Գիրս հետզհետէ կիդրոնի։ Տես Երուսաղէմ։

Յովսէս, 1. մին յեղբարց Տէառն մերոյ, Մատթ. ԺԳ. 55. Մարկ. Զ. 3։ Յիսուսի հաղարդներէն ի սկզբան չէին հաւատացած անոր, բայց յետ յարութեան նորա կը գտնուին Յիսուսի աշակերտաց հետ, Յովհ. Բ. 12. Ղ. 5. Գործ. Ա. 14։

2. Որդի կղէոպասայ և Մարիամայ, ումանք նոյն կը համարին զայս ընդ առաջնոյն, Մատթ. ԻԷ. 56։ Տես Յակոբոս 3։

3. Տես Բառնաբաս։

Յովսեփ, 1. որդի Յակոբայ և սիրելի նորա Ռաքելի, ծնեալ ի Միջագետս, Ծննդ. Լ. 22–24, 1747 նախ քան զԲԸ. Նշանաւոր է մանաւանդ այնու զի Աստուծոյ զարմանալի նախախնամութիւնը բարձրացուց զնա բառնաէն մինչև յաստիճան պաշտօնատարութեան փարաւոնի, և միջոց ըրաւ զնա փրկելու ահագին մահուանէ կեանքը։ Յովսեփայ պատմութիւնը Սուրբ Գրոց քան զամենայն գուարճալի և խրատական պատմութեանց մեն է, և գրուած է անմնման կերպով բնականի, պարզ և արուեստաւէտ ոճով։ Բառ մը չեն կրնար զեղչել առանց եզծանելու անոր գեղեցկութիւնը, և ոչ հարկ կայ պարզել զանոնք զգոյն, այլ առաքինեան ընտանի և դիւրիմաց է։ Այս պատմութենեան մէջ կը տեսնուի յայտնի և յատակ թէ ինչպէս Աստուած իւր խնամով տեսչութիւնը կը տարածէ ամեն բանի վրայ, մեծի և փոքրու, որպէս զի օր քան զօր ատելի ի լոյս ածէ իւր ընդհանուր նպատակը։ Չկայ պատմութիւն ի Սուրբ Գիրս որ քան զպատմութիւնն Յովսեփայ աւելի յատակ ցուցնէ Աստուծոյ երկիւղին պատկանիչ և ազնուացուցիչ զօրութիւնը, և պատահարից և մանկամարդաց հասմար անոր առաքինին յորդոր։ Որդիական գիշ և անյողդողդ հաւատով, զգաստութեան ի մանկութեան և հաստատութեան ի թշուառութեան, կենաց ամեն վիճակի մէջ զգօնութեան և աշխատութեան, միշտ զաւաթի ապերասիկ չբծկլուս ընդ Աստուծոյ, և ի մոհուան հագին և մեռելոյն միանգամայն

Digitized by Google

Աստուծոյ ձեռքը յանձնելու սերտն պատկերը տեսնելով ի Յովսէփ, ԵՐԲ. ԺԱ. 22, անտարակոյս պիտի գոչէին մանուկ ընթերցողք մեր, Ո՛վ, իցի՛ Աստուածն Յովսէփայ ըլլար նաև իմ Աստուածս, Մնդ. Լ.Ե. և Լ.Թ.–Ս։ Յովսէփ մեռաւ հարիւր և տասն ամեայ, 1637 ին նախ քան գրիչս, և ԵՐԲ Իսրայէլացիք, մէկ ու կէս դար առաջ, ելան եգիպտոսէ, տեսին Յովսէփայ ոսկրները, և հուսկ ուրեմն թաղելին զանոնք ի Սիւքէմ, ԵԼ. ԺԳ. 19. ՅԵՍ. Ի.Ի. 32։ Մահմետականն չիբրեւ մը կը ծածկէ զարդիս տեղին որ ընդհանրապէս, և թերևս ուղղութեամբ, կը կարծուի լինելու տեղի թաղման Յովսէփայ։ Քարէ ցած որմով պատած և բարձր ծառերով պարտէզած և պատած լը ևին տեղ է այս, յորմէհետէ մուտս Սիւքէմի հովին, այն հովիսք գացողներուն ալ դին և աւելի մեռ Գերազ լերան քան Գարիզիմին։

2. Ա.յր Մաբեմայ մեր Քրիստոսի։ Ազգահամեայ տարս տրուած է Մաթեմ. Ա. 1–16, մինչև Դաւիթ, ցուցակ և Աբրահամ։ Տես Ազգաբանութիւն։ Յովսէփ կը բնակէր Գալիլեայի Նազարէթ քաղաքը, ուր կը գործէր զարպետութեան հինգերորդ տասնամեակ Քրիստոսի, զոր ապա նաև Քրիստոս, Մարկ. Զ. 3։ Յովսէփ էր այր բարեպաշտ և մեծատուչ, ինչպէս կը տեսնուի անոր վարուելուն եղեռնական Մարիամայ և անոր որդւոյն հետ։ Յովսէփ և Մարիամ ի տիտանին կ'երթային ԵՐուսաղէմ ի զատկին, մինչ Քրիստոս էր երկոտասանամեայ, Ղուկ. Բ. 41–51։ Ո-րովհետև Սուրբ Գրոց մէջ աւելի քան մը յիշուած չէ, և որովհետև Քրիստոս իւր մայրը յանձնեց սիրելի աշակերտին, ընդհանրապէս կը կարծուի թէ մեռած էր Յովսէփ յառաջ քան սկսանիլ Քիստոսի իւր հրապարակական պաշտօնը։ Կ'երևի թէ Յովսէփ քալ ծածկեր էր Հրէից, Մարկ. Զ. 3· Յովհ. Զ. 42։

3. Մ՚ննդեամբ Ա.բիմաթիայ, բայց Քրիստոսի խաչելութեան ժամանակ կը բնակէր ԵՐուսաղէմ։ Յովսէփ Ա-րիմաթիացի անտարակոյս հաստատուած էր Մեսիային, և "ակն ունէր Աստուծոյ թագաւորութեան", ըէր անդամ Հրէից ազգային ժողովին և գէմ կեցաւ փրկչին ի մահ դատապարտութեան գործին, բայց ի գուբ, Ղուկ. ԻԳ. 51։ ԵՐբ ամէն բան կատարուեցաւ, Յովսէփ գնաց Համբառնալութեամբ առ Գիպատոս, և խնդրեց Յիսուսի մարմինը։ Աբգէն գիշեր էր, և սկսած էր Հրէից շաբաթը։ Ուստի Յովսէփ, օգնութեամբ Նիկոդիմոսի, պատեց Քիստոսի մարմինը խունկերով ատժամուն, և գրաւ զնաս իւր գերեզմանը, Մարկ. ԺԵ. 43–46. Յովհ. ԺԹ. 38–42։

4. Ա.շակերտ Քրիստոսի, կը կոչուի նաև Յուստոս և Բարսաբաս։ Տես Բարսաբաս։

Յովսէփ, որդի Ա.մոնի և Թամնոր-գի Եզեկիայ, բաբելացի Թագաւոր Յուդայ, որ նորոգեց տաճարին պաշտօնը, և բերաւ ի կարգ և յուզութիւն ազգին կրօնական զեղծումները։ Ոչ ոք ի Թագաւորաց Յուդայ տասաւնեալ քան զՅովսէփ ընդհէց մեռոգիւբ կատարելութեան հետքը երկրէն։ Ի մէջ այլ գործոց, զորեց կատ-գինները ի բեթէլ, այրելով ոսկրց վրայ ոսկից մեռած քահանայից ոսկրները զրօս հանից գերեզմանները, ինչպէս որ սուելի քան երկը Հարիւր տարի առաջ մարգարէացուած էր, Գ Թագ. ԻԳ. 2։ Մինչ տաճարը կը մաքրուէր և կը նորոգուէր Հրամանաւ Յովսէփայ, քահանայք գտան տաճարին մէջ Մովսէսի հնգամատեանին, իբրև բնագիրը գրեալ ձեռամբ Մովսէսի։ Հրէից թագաւորեան և կառավարութեան նախկին օրէրը Սուրբ գիրքն անտես եղած էր, և նոյն իսկ բարեպաշտն Յովսէփ խոստովանաց կարգալով նոր գտնուած գիրքին վերջին գլուխները զրօս երբէք տեսած չէր առաջ։ Այն գիրքին մէջ սպառնացուած պատուհասներէն ահագոռ ըլլալու համար Յովսէփ խոնարհեցաւ Աստուծոյ առջև, և ջանացը յաւպաշխարհութիւն տեղ ժողովուրդը։ Յորդորեց զնոսա նորոգել իրենց ուխտն ընդ Եհովայի, և տեսնց զատիկը մեծ հանդիսիւ։ որոյ նըմանը տեսնուած չէր այս տեղին հատատութեան սկիզբէն ետեւ։ ժողովրդեան գործն ի սրտէ չէր, ստուտ և չկրցաւ գործադնել տատաս տեղին

Digitized by Google

պատուհասը։ Բայց Յովհան մեռաւ յառաջ քան զՀայասանել չարեաց։ Յովհան ինկաւ ի պատերազմին ընդ Փարսմանի Նեբուսովայ, զորոյ սանդքն իր երկրէն տարպուհեցաւ արգելել Յովսիա, վասն զի Նեբուսով կ՚երթար Ասորեստանի թագաւորին վրայ։ Եբեմիա և բոլոր ժողովուրդը խորին ցաւով կ՚աղերսին այս իմաստուն թագաւորին մեռնիլը, Ցուց. ԺԲ. 11։ Յովսիա սկսաւ թագաւորել 641 ին նախ քան զՔ.։ ի հասակի ութ ամաց, և թագաւորեց երեսուն և մէկ տարի, Դ Թագ. ԻԲ. ԻԳ։ Բ Մնաց. Լ. Դ. Լ. Ե.։

Յովհան, բառ. որ կ՚ելլէ Յեհոահէն Եօթ (է) և Երբայեցերէն Եօ (ո) գերբոյն անունէն։ Երբայեցերէն այբուբենի մէջ յովոր փոքրագոյն գիրն է, ասսաի և կը գործածուի դոյզն կամ չնչին բան մը ցուցնելու, Մատթ. Ե. 18։ Տես Նշանագիր։

Յովբաբ, 1. որդի Ալքասրու ազգքոյի Խորայելի, յաջորդեց իւր եղբօրը Ոքոզիասի, 896 ին նախ քան զՔ. և թագաւորեց երկոտասան տարի։ Յովհամ սպրդելեց Բահաղաս պաշտօնը, բայց հեռանեցաւ Յերոբովամու մեղաց։ Ասոր թագաւորութեան ատենը Մովաբացիք ապստամբեցան։ Յովհամ Թիկունք ընելով իրեն զգ Յովսափատ, Յուդայի թագաւորը, և հրաշիւք ազատուելով երեսուն թենէ ի շնորհս դաշնակցին իւրոյ, յաղթեց Մովաբացւոց մեծ կոտորածով։ Ուր յետ բազմաց Յովհամ պատերազմ ունեցաւ նաև ընդ Բենհադադայ ասրբայի Ասորւոց, և ընդ Ազայելի յաջորդին Բենհադադայ։ Այս թագաւորին ժամանակին էր որ Սամարիա ազատեցաւ հրաշիւք պաշարմանէ և սովէ, և գործուեցան եղելութիւնք այլևայլ ազանձելիքն, յորոց մին էր Նէեմանայ բժշկութիւնը։ Յովհամ վերատուաւ էր ի կռապին ընդգէմ Ազայելի, և ապաշխարեցաւ Ռամմովթ Գաղաադացւոյ ապստամբանին ներուն մէջ Ձեռամբ զօրավարին իւրոյ Ցեհուայ։ Մարմինը տարուեցաւ Նարովթայ յերգայելացւոց ասրոյ։ Յովհամայ վերջացաւ Ալքասրու տոհմը, Գ Թագ. ԻԱ. 18–29. Դ Թագ. Ա. 17. Գ. 1. Զ. 9։

2. Որդի և յաջորդ Յովսափատայ, ազգքոյի Յուդայ։ Թագաւորից իւր Հօրը հետ, 889 էն նախ քան զԳր.։ չորս տարի, չորս տարի ևս առանձին, ընդ ամենայն ութ տարի։ Դժբախտաբար ամուսնացեալ էր Աքասարու և Յեզաբելայ գուստր Գաթոզելայ հետ, որով չար ազդեցութիւնը պատճառ եղաւ որ Յովրամայ թագաւորութիւնը եղաւ այնչափ երկրին։ Յովրամ սպանեց իւր հինգ եղբայրները և յաջորդակից անոնց ասացաւածքը։ Եմոյծ փիւնիկեացոց կուռ քերը և անոնց պաշտօնը Յուդայի երկիրը։ Ասոնցմով բարկութիւնը հասաւ վերջապէս։ Յովրամ մեռաւ անօգնականի յայտնատմրութեան եդամայիեցւոց որ յաջողեցան, ինչպէս ի կրկին արշաւանս Փղշտացւոց և Արաբացւոց։ Յովրամայ երկիրը, քաղաքը և տուէր կեղտոտեցան, մանաւանդ զարնուեցաւ տակաւին թանչելին հիւանդութենէ, և յետ մնհուան իւրոյ Յովրամ թագաւորաց գերեզմանը թագուելու պատուէն ստացած վրէժխնդրեաց, Դ Թագ. Ը. 16–24. Բ Մնաց. իԱ.։

Յոբդաճառ, գլխաւոր գետ Պադեստինայ, որ կը հոսի ի հիւսիսոյ ի հարաւ, և կը բաժնէ Սուրը երկիրն յերկուս մասանս, որոց մեծագոյն և կաթնաղոյզն է արեւմտեանը։ Կան երկու փոքր գետեր, որոց երկուքն ալ կրնան համարուիլ ակն Յորդանանու։ Ասոնց մին, մօտ ի Պանիաս, հինն կեսարիա Փիլիպպեայ, կ՚ելլէ մեծ խոտուէ մը որ սպառազարտ լերան մը կողին վրայ է, և կը հոսէ մշտնիերով դէպ յարեւմտեան հարաւ, ուր կը խառնուի միւս մեծագոյն գետակին հետ, որոյ ակն է ապրիւրն ի Դեղլէ–Գասան, երեք մղոն յարեւմուտս Պանիասայ։ Բայց Թոզ զայսպիսի, կայ ուրիշ երրորդ և մեծագոյն գետ մը որ կը բղխի Պաղեստինեան սահմանեան սահմանին անդին, մօտ ի Հասբիա, Հերմոն լերան արեւմտեան կողմը, կը հոսէ քսան և չորս մղոն գէպ ի հարաւ, և կը միանայ միւս գետակներուն հետ՝ յառաջ քան զմտնելը Նոցա Մառանի Լուսերը, որ հիմա կը կոչուի Ցաղակ Հուլէյի։ Այս մերաւ ծավակը, երբ կը լեց-

Digitized by Google

ուի, է իբր եօթն մղոն երկայն, և կ'ընդունի ուրիշ ոչ ոտկաս բայց փոքր գետակներ, մանաւանդ յորդանէն։ Տես Մատթ. Գործոց Գործոց, Մատթի ծովակէն հլուխով կը հասնի իբր հինգ մղոն դէպ ի հարաւ մինչև ի ծովն Տիբերեայ, որուն մէջ կը նշմարուի անոր յոտակ և ուղիղ հատանքն իբր երկոտասան մղոն մինչև յիշեալ ծովուն վարի ծայրը։ Անոր յատակ կը տեսնի իւր մանուածոյ ալատ ճամբան ի հարաւ, մինչև անոր վերի ջուրերը կը կորսուին Գոլոմոյ գառնահամ ծովակին մէջ։

Ահա երկու ծովակներուն, այսինքն Տիբերեայ և Մեռեալ ծովուն, մէջտեղ է Գործոց հովիտը կամ գաշտը, Դ Թագ. Իե. 4. Բ Մատթ. Դ. 17։ Աբարացիք կը կոչեն այս գաշտն Էլ-Ղոր։ Անոր մէջէն լեռնուԹիւնն է իբր հինգ մղոն, բայց եւրիքովէ մեռ է երկոտասան կամ հինգ դետոտասն մղոն։ Ահա հովիտն կամ գաշտին երկու դին մեկ ծայրէն մինչև միւսը կան բլուրներ, որ յորեւմըտից կը բարձրանան սեպ ուղղորդ 1,000 կամ 1,200 ոտք, իսկ յարեւելից՝ կը վերանան աստիճան աստիճան բայց աւելի բարձր։ Հովիտը շատ ատք է, և, բաց այն միտեքէն որ կ'ուռգուսին ազբիւրներէ կամ ա-ւուններէ, աւազուտ և առանց ծառոց։ Տեղ տեղ ծածկուած է խիտ ոտ խոտ կանաչև բլրակիներով, և ուրկէ ուրկէ ունի նոցին նման բայց աւելի շատ և նեղ, հազիւ մղոնի մը մեկ ուԹեթորդին լայնուԹեամբ, գաշտատեղ բարձրուԹիւններ։ Ահա հովտին մէջէն կ'անցնի Գործոնան օձաձև, քան հովտին ընդհանուր մակերևոյԹը հնդհատասանեկ մինչև յիսուն ոտք խորուԹեամբ։ Ափունքը, ջրոյն կից, ծածկուած են խիտ ոտ խիտ ուռի, մշտյ և վարդատատրգ կոչուած ծառերով և Բուսփերով, և շատ անգամ հոս քաշուելով մեծ վայր կը Թագուն խոտոց և ծառոց։ Գործոնանոս ոտորին մեսին մէջ գեղ ոտ պաշարեալ է շատ տեղ շամբերէ։ Գետին կից մեցատուտ էնս ոտ ոտով տպուէն գազանաց, որ հարկաւ դուրս կ'ելլէին երբ գիտը կը կախէր մեցատուտը, ուստի կասկած է ոտ խօսքը, "Ահա առիկա տատիճի պէս ոտմեր բնակարանին վրայ պիտի ելլէ՝ Գործոնանոս ջուրերուն յորդելէն," Երեմ. Խթ. 19. Ը. 44։ Գործոնան հիմա աւելի խորէն կը հոսի քան յառաջ, բայց հիմա եւ ոչ միայն գետին բուն կապիճը կը լեցուած գարնան, այլև ջուրն այնուհետև կը յորդի մինչև ոտղոջել տեղ տեղ

Digitized by Google

նաև գետնզրը, և Մեռց. ԺԲ. 15։ Մեռցեալ նահանգաց նաւատորմիղին պատշաճանականէրէն լինէր, որ 1848 ին նաւաբեկից Յորդանանոս մէջ, կը վերկայէ թէ, թէպէտ Գալիլէայի ծովէն մինչև Մեռեալ ծով հետաւոր բուխ ունէր վճիտ մղոն մինչ է ուղիղ գծիս, գետին բուն երկայնութենէն է երկու հարիւր մղոն, վասն զի կորի մանուածով և պատ ի պատ է գետը։ Գետին լայնութիւնը տարբեր է այլևայլ տեղեր ևս. թեանասուն և հինգ ոտքէ մինչև հարիւր ոտք, իսկ խորութիւնն է երեքէն մինչև երկոտասան ոտք։ Նաև ջրոյն չափը կը տարբերի յոյժ եղանակի եղանակէ և տարուէ տարի։ Հոսանքն է արագ և ուժգին, և ունի շատ սուղ յորձանք և ջրվէժներ, յորոց իբր քսան և հօթը կը յիշէ Լինչ իբրև վտանգաւոր նաև այն երկաթեզէն նաւատնիերուն համար ոտով կը նաւարկէր այս պատշաճանակը։ Տիբերեայ ծովը 312 (ըստ Լինչի, 653) ոտք ցած է քան զմեռելևոյն Միջերկրականին, իսկ Մեռեալ ծովն իբր 1,316 ոտք, ուստի և Յորդանանոս հեղութիւնն այս երկու ծովուց մէկեալ է 1,000 ոտք։ Ջուրը Յորդանանոս են զով և քաղցր, և Գալիլէայի ծովուն պէս նաև Յորդանան է ձկնառէտ։ Գետն ունի քարաշէն կամուրջ, ստորև քան զծովակն Հուլէի (տես Գետաւ), և ուրիշ կամրջի մը ասիրակներէ կան տանեալուին ի Տիբերեայ ծովն։ Աւելացայ հուներ, գիւրանցանելիք հաստատակ եղանակներու մէջ, կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս, Դատ. Գ. 28. ԺԲ. 5. Բ Թագ. ԺԲ. 22–24։ Գետն անցնելու համար կը գործածուէին նաև նաւակներ, Բ Թագ. ԺԹ. 17, 18, 39։ Տես Ծով 4։

Յորդանանոս տարեկոր յորդութիւնն առաջին անգամ Յեսու և Իսրայէլ գետէն, Յես. Գ. 15։ Բայց ապա ալ ուժգին և յորդեալ գետը զկայ առաւ յանկարծ յանդիման Երիքովի, և մինչ առաջին ջուրերը կը հոսէին դէպ ի ծով, վերինք հրաշիւք կեցան, և քահղին գետին մէջ ընդարձակ անդք Իսրայէլի ժողովրդեան Յես ապնորիկ երկաս անձինք և անցան հրաշիւք ընդ Յորդանան, Եղիա և Եղիսէ, Դ Թագ. Բ. 8, 14։ Յորդանանոս ջուրերուն մէջ բժշկուեցաւ բորոտն Նեեման, և կորսնեալ կացինը լողացոյց բանիւ Եղիսէի, Դ Թագ. Ե. 14. Զ. 6։ Հան մկրտուեցաւ նաև մեր Փրկիչը, Մատթ. Գ. 13, և այս գիտցոյ յիշատակիը կը կատարեին տարեկ տարի ի մէջ ապրիլ ամսոյ հազարաւոր ուխտաւորք անուանեալ գրիստոնէից այլևայլ գաւառանոտիքներէ։ Այս ուխտաւորք ժամանդրեալ օր մը և ընդ պաշտպանութեամբ Օսմանեան զինուորաց, կ'երթան յայցելութիւն գետոյն, կը խմեն ջուրէն և կը լուացուին գետը, և յետ միոյ կամ երկուց ժամուց կը գառնան երուսաղէմ։

Յորդանանոս գլխաւոր ճիւղք են, երմոք, ի հնոմէն հեղհեղաքար, բաւական մեծ գետ, և Յաբբոկ, երկարին ևս յարևելից։ Կան նաև ուրիշ մանր մանր վտակք և շատ լեռնային առուք, որ ամառը կը չորանան հետզհետէ։ Յայնկոյս Յորդանանոս կը նշանակէ գետին արևելեան կողմը, բայց յատակ քան զնաւազել Յեսուայ զՊատկատուն, կը նշանակէ արևմտեան կողմը։

Զարգիս Յորդանան կը կոչուի Մեռեալ ծովուն մէջ. բայց շատերը կը կարծեն թէ, շատ հին ժամանակ յատակ քան զկործանեալն քաղաքացն որ էին ի հովտին Սոդոմայ, Յորդանան կ'անցնէր Մեռեալ ծովին և Աբդիմի ձորէն, և կը հոսեր դէպ յատակ մինչև կարմիր ծովուն ծոցանեան ծոցը։ Արդարև Մեռեալ ծովուն հարաւային ծայրը կապուած է եղանեան կամ ագապոյի ծոցին հետ այն մեծ հովտիս որ Աբաբարէնն կը կոչուի Էշ-Արապա, և է Էշ-Ղոբի, այսինքն Յորդանանոս հովտին մոտը։ Հովտին է ի մէջ հարաւոյ և հարաւային արևմտեան հարաւոյ։ Երկայնութիւնը, Մեռեալ ծովին մինչև Ակաբա, ուղիղ գծով է իբր հարիւր մղոն։ Մեռեալ ծովուն ծայրէն տաղտուկ դաշտ մը կը տարածուի դէպ ի հարաւ բլուրներու մէջ և հասարակ ծովուն երեսին, մինչև ութ կամ տասն մղոն հեռու, ուր կտրկին գահաւանգ մը, վերհասնելէն

Digitized by Google

մինչև աւերակաց տեղ բարձր, ընդ մէջ կը կարկ գաշտը, և կ'երթայ ընդ լայնաթիւն հովտին կողմէ ի կողմ, բայց իւր սահմանեան ծայրը կը թողու իւր կէս մղոն լայն հովտի մը անցքը։ Այս հովիտը կ'երթայ մղոններով գէպ ի հարաւ ի մէջ լայն և ամայի հովտին Էլ-Ափրաղահ որմէ յետոյ գուբս կ'ելլէ, և որոյ կողը կը տանի ի Մեռեալ ծով։ Վերոյիշեալ գահաւանդը, որ հաւանականապէս Սուրբ Գրոց Ակռաբբիմ կամ կարճ կոչուած տեղատուժն է, այն տեղն է ուր Էլ-Ղորը կը վերջանայ, և կը սկսի Էլ-Ափրաղահն, որ ետեղ կ'երթայ անընդհատ մինչև Յազտալ։ Երկուտակը Էլ-Ափրաղահի կը քերին շղթայք լերանց։ բայց գէտք որ կ'իջնեն այս լեռներէն՝ կ'ըլլան անհետ իրենց կոպճատ ճամբուն մէջ Յատալ քան զՏատանեկն ստորին հովիտը, այնպէս որ այս ստորին հովտան է ամենէք գրեթէ առանց ջրոյ, որ Անապատ Ափրաղի մէջ միայն կը բուսցնեն բոյս և ծառ, և կը գործէ զայն բնակիլ։ Բոլոր հովտին մէջ չկայ տեղ մը նշմարելիք ճանապարհի կամ ուրիշ օրինակ տեղւոյն հովտին մէջ ամենևին գոյն

գայլ։ Յուգա, երբ կը յիշուի իբրև առարքեր Լիտոյենէ կամ Լեփրեմայ, այսինքն Սամարիոյ թագաւորութեանէն, կը նշանակէ Յուգայի թագաւորութիւնը և Դաւթի սերմնդը։ Տես երբայեցիք և թագաւոր բառերը։ Այս ցեղին նշանաւոր յատկութիւններէն մին այս է, որ պահեց ճշմարիտ կրօնքը և քահանայական պաշտօնը հանգերձ օրինական ծէսերով ի տաճարին որ Լերուսաղէմ, մինչ տասն ցեղք եղան անհնազանդ կառավարչութեան, մննասականդ տակէն որոնք պաշտէին։

2. Լեփարիովատացի, այսինքն ի Լարիովթ քաղաքէ Յուդայ, Յես. ԺԵ. 25։ Էր մին յերկոտասան առաքելոց փրկչին, և կը թուի թէ կը վայելէր իւր բոլոր առաքելակցաց վստահութիւնը։ Մինա առաքելոք անոր կը յանձնէին ինչ նուէր որ կ'ընդունէին, և իրենց բոլոր ապրուստին միջոցները, և երբ երկոտասանք ղրկուեցան քարոզել և գործել զքահնչելիս, կը թուի թէ Յուգա անոնց մէջ էր, և ընդունած էր միևնոյն զօրութիւնը և իշխանութիւնը։ Սակայն տակաւ էր, նոյն իսկ ժամանակ, սեռ հակամիտ իրեն մնալ մը տասարակաց առաքէն, Յովհ. ԺԲ. 6, և վերջապէս կնքեց իւր վատութիւնը՝ մատնելով զՔհիստոս առակի համար։ Իրը 3 Անգղլիական սակաւ չնչին գումարի մը համար Յուգա խոստացաւ հրեից ժողովին յանձնել զանգին ուր մնար էր բանալ զՔհիստոս գիշերային առանց վտանգի խաւարութեան։ Բայց երբ տեսաւ Յուգայ իր մատնութեան հետևանքը, զղաց սաստիկ խայթ խղճի, և որովհետև անհնար էր առնել զինք այն ազատուլի գիտցած պատասխանատուութենէն, նետեց քահանայից առջև արեան գինը, անցաւ ենովմի մերձ հովտին, և կախեց զինք, Մատթ. ԻԷ. 3–10։ Ղուկաս, ի Գործս առաքելոց, Ա. 18, կը յայտնէ թէ Յուգայ ինկաւ գլխիվայր և հերձաւ ընդ մէջ, հետևանականապէս վասն զի խղճացաւ չտնաը կամ կոտրեցաւ ճիւղը որմէ կախուած էր։ Այս կրկին մեղսանան տեսարանն էր թերևս սեպացնալ բերոյն Տես Ակեղդամա։ Յուգայի այն խոստովանութիւնը որ խղճին տագնապէն յառաջ եկաւ՝ երևելի վկայութիւն է անարատ անմեղութեան Քհիստոսի, Մատթ. ԻԷ. 4, և անոր ահաւոր վախճանը՝ խրատ մեծ ընդդէմ ագահութեան, կեղծաւորութեան և ամէն անհատատրմութեան, Մատթ. ԻԶ. 34։ Յովհ. ԺԷ. 12։ Գործ. Ա. 25։

3. Մին յառաքելոց որ կը կոչուի նաև Ղեբէոս և Թադէոս, Մատթ. Ժ. 3։ Մարկ։ Գ. 18։ Յուդ. 1, որդի Ալփեայ և Մարիամայ, և եղբայր Յակոբոսի կրտսերոյ։ Տես Յակոբ 2 և 3։ Այս Յուդա էր Յուդայի անուամբ ծանօթ Թղթոյն հեղինակը, Մարկ. Զ. 3։ Ղուկ. Զ. 16։ Գործ. Ա. 13։

4. Եղբայր Տեառն մերոյ, Մատթ. ԻԳ. 56։ Շատերը կը կարծեն թէ այս Յուգա էր մօրաքեռորդի և ազգեղբայր Քհիստոսի, և էր նոյն ընդ Յուդայ առաքելոյ 3։ Բայց Քհիստոսի “եղբայրներըն„ Հաւատացած չէին առնոր մինչև մեռ ի վախճան կենաց նորա։ Տես Յակոբոս 3։

5. Քրիստոնեայ վարդապետ, որ կը կոչուի նաև Բասրագաս, և ղրկուեցաւ Երուսաղէմ Հայոց Հայոց՝ Պօղոսի և Բառնաբայ հետ, Գործ. ԺԵ. 22, 27, 32։

6. Մականուանեալ “Գալիլեացի,„ կը կոչուի նաև, Ջովսեպոսէ, Գամաղիացի։ Ինած էր Գամալա, քաղաք ի կայսրնիսիա, մեռ յորում եան հարատային ան Տիբերեայ ծովուն։ Ունելով ընկեր զՍագովկ սեռ, ժողովուրդ յապստամբութիւն գրգռեալ զՀրեայս, բայց սպանուեց ի կռիւ բնիսոսէ կամ ի Կիւրենեայ որ գոյնուժամանակաւ էր կառավարչ Աստուց և Հրէաստանի, Գործ. Ե. 37։

7. Հրեայ սեռ ի Դամասկոս, ընդ որում կը բնակէր Պօղոս, Գործ. Թ. 11։

Յուդայեացիք, անուն տուեալ Հրէից որ կը բնակէին աստր ազգաց մէջ, մննասականդ յետ գերութեան ի Բաբելոնէ, յանուանէ Յուդայի, նախահօր նոցա։ Տես Երբայեցիք։

Յուդայի, բառդ, Հաւատացեալ առ գրուած յայտի Տի. 66։ Ի ե-

Digitized by Google

ա.անդամն և ատամին ապդ. տա. այնա. սիկ որ տուա վարդապետաց ոմանց մնոլորտ.թիւններուն և զնդծ վարուց կը հետևէին, ուստոի և մտանակից պիտի ըլլային անոնց ատրապետելի պատժոյն։ Ա.յս Թուղթը կը նմանի երկրորդ Թղթոյն Պետրոսի։ 14 և 15 համարին մէջ կոչուած վկայութեան համար, տես ի Պետ. 2։

Յուլիոս, հարիւրապետ Ա.գ.ստա. եան գնդին, որուն յանձնեց փես. տոս, կուսակալ Հրէաստանի զՊօղոս, տանել զնա ի Հռոմ։ Յուլիոս շատ կը յարգէր զՊօղոս։ Թոյլ տուաւ անոր երթալ ցտմնոյ ի Սիդոն և ապցէլութիւն ընել իւր բարեկամներուն։ Նոյն հաւատքին ատեն ուրիշ անգամ մը Յուլիոս դէմ կեցաւ գաւաճանութեան զոր նիւթած էին զինուորք բոլոր կապկոյց կենաց գէմ, և այնպէս ազատեց առաքեալը, Գործ. ԻՀ։

Յոզաբեդ, կին Ամրամայ և մայր Մովսէսի, Ահարոնի և Մարիամայ, թուա. ԻՋ. 59։ Յոզաբեդ էր գուստր Ղեւեայ, և Հօրաքոյր իւր երկանը, ել. Ջ. 20, Թէպէտ յետոյ այսպիսի ամուսնութիւնք արգիլուեցան, Ղեւտ. ԺՀ. 12։

Յօճաճաց, արգի կարէի, մին ի գլխաւոր զօրավարաց Հրէից յետ կործանման Երուսաղէմի, 588 ին նախ քան զՔ., որ ճանչցաւ Գադոզիայի իշխանութիւնը, և յայտնեց անոր իսմայելի գաւաճանութիւնը, բայց ի զուր, և խնդրեց Գադոզիայի մահ. ատան վրէժը. բայց յետոյ ատեամբ Հրէից ինացորդն յԵգիպտոս հակառակ խրատուն Երեմիայի, որ չկրնալով տրգելուլ Յօհանանու ապստամբականն և կատպալա ընթացքը, մնգտարհացան ատոնցմէ այլեւ պատուհասը, որ կատարուեցաւ ժամանակին, Դ Թագ. ԻԵ։ 23–26. Երեմ. Խ.–ԽԹ։

Յօսաբէթ, հօրաքոյր Յովսէպ, արքայի Յուդայ։ Յօսաբէթ ազատեց կոտորածէն և պահեց զՅովսէպ մինչ. գեւ մանուկ էր՝ Գոթողիայի գաւաճանութենէն, Դ Թագ. ԺԱ. 1–3։

Ն

Նաամ, 1. արքայ Ամմոնացւոց, յաղթուեցաւ ի Սաւուղայ, մինչ պաշարած էր Նաասս գՈսամվէթ–Գաղաադ, և Թագ. ԺԱ. Նաասս, կամ ինչպէս սմանք կը կարծեն, անոր որդին և անուանակիցը, բարեկամուեցաւ Դաւիթի, Բ Թագ. Ժ. 2։

2. Հայր Շաւրուհեայ և Աբիգեայ, քերց Դաւիթի ի հօրէ կամ ի մօրէ միայն։ Նաասս Թերևս էր այլ անուն Յեսսէի, կամ Թերևս անուն կնոջ նորա։

Նաասոն, մին ի նախահարց Տէառնէն, Մատթ. Ա. 4. Ղուկ. Գ. 32, նահապետ ցեղին Յուդայ յանապատին, Թուա. Ա. 7. Ռ. 3. Ի. 12, և ներդրդի Ահարոնի, Ել. Ջ. 23. Հառաբ. Դ. 20. Ա Մնաց. Ռ. 10։

Նաբաղ, չխոր, ի գաւառակ Գաղիլեայ, աէր մեծամեծ երկիրներու և ամուսնոց, ի Մատն և ի կարմելեան ի հարաւոյ Յուդայի։ Դաւիթ մեծ ևրատատար էր Նաբաղայ, վասն զի պաշտպանած էր զնա անապատին ատաղանիներէն, բայց և այնպէս Դաւիթի մեծ կարօտութեան ժամանակ, մինչ Նաբաղ պարտէր ատաստանաւորութեամբ օգնել Դաւիթի, մերժեց ամենևին անոր խընդիրը, որ էր քիչ մը պաշար Դաւիթի կարօտեալ զօրուց։ Դաւիթ զայրացնալով Նաբաղայ այս ապերախտութեան և հիւրասիրութեան համար, ճամբայ ելլաս մտիկ ի սուր զՆաբաղ և անոր մարդիկը։ Բարեբախտութեամբ Նաբաղայ խնամատուն կինն Աբիգեա տզեղից ատաչն առաւ։ Տասն օրէն Տէրը զարկաւ զՆաբաղ որ մեռաւ, Ա Թագ. ԻԵ։ Տես Աբիգեա։

Նաբաս, հրէաբերթ, 1. քաղաք մեռ ի Բենիամ և ի Գայի, Եզր. Բ. 29. Նէեմ. Լ. 33։

2. Գաղաք Ռուբենի ցեղին, Թուա. Լ. 38։ Մովաբացիք ատին այս քաղաքը, և ունէին զայն տա. երեմիա. յին, Ես. ԺԵ. 2. Երեմ. Խ. 1։

3. Լեռ Մովաբա., ուստի Մովսէս տեսաւ տեւեանաց երկիրը, և սեր

Digitized by Google

մեռաւ։ Նաբատ. Աբարիմ լերանց մէկ կատարն է յանդիման երիքովի ի վերայ։ Ախդէն, Զուրքհարտ, և այլք, նոյն կը համարին զայս ընդ Ագդաբատի, իբր առանձ մեղն ի հիւսիսոյ Աւնանի։ Ձանազարհրդք չեն յիշեր չատ բարձր կատար մը այն շղթային մէջ որ ծիրդ երիքովի դիմացն է, և որ դիւրաքայ սրժանալի դիտուած չէ, Բ Օր. Լ. 49. Լ Դ։

4. կուռք Բաբելացւոց, ես. Խ. 1։ Բաբելացւոց առաջապահական առասպելոց մէջ կը տեսնուի թէ այս կուռքը հաւանականապէս Հերմէս էր։ Նոյն հին Աբրահիկը կը պաշտէին գնդաբար։ Թէ ընդհանուր և շատ յարգի էր այս աստուծոյն պաշտօնն առ Քազդէացիս և առ Ասորեստանեայս, յայտնի է ազ առկաս յատուկ անուններէն որ կը գտնուին ի Սուրբ Գիրս, և որոց բարգութեան մէջ կը տեսնուի այս բառն, որպիսի են Նաբուգոդոնոսոր, Նաբուզարդան, Նաբուսասքեսան, երեմ. Լ. 9, 13, ինչպէս նաև ծոյն և Հաւմայեցւոց մականուանգրաց մէջ Նաբանիդ, Նաբանատոր, Նաբազարդան, այլովքն Հանդերձ։

Նաբէօր, մեծ յորդոց իսմայէլի, Ծննդ. Իե. 13, որոյ սերունդը գրաւած էր Անատաս Աբարիմ արօտներն, ես. Կ. 7, և Հուսկ յետոյ եդովմայեցւոց։ Կը կարծուի թէ արտաքին պատմութեան մէջ յիշուած Նաբաթացիք ատոնք էին։ Տես Եդովմ։

Նաբաղք, բէր, իսմայելացի ամի ծերպայնէլ, որ չուզեց վաճառել Ա-քսաբատ իւր հայրենական այգին, Գ. Եսդ. Իե. 23, 24, և յոյն ոսկոս ապառնացաւ թէ լսելագրեալ ծերպայնելոյ թագաւորելով իբրև Հայհոյիչ։ Ա-քսաբատ սէր եղաւ խակոյն ցանկացեալ այգւոյն, թէեւս պատճառաւորելով թէ կատարտեան կ'ինար այն կոլուածն իբրև ստացուածք մատնչի, մատնիչ հրատարակելով զՆաբովթ զպատրաստելն իբրև հայհոյիչ. կամ թէեւս Նաբովթայ ժառանգները չբողոքեցին այգւոյն յափշտակութեան գէմ վասնոյ ծերպայնելոյ գաղտնի սպառնալիքէն։ Սակայն եղեալ չվաճցաւ ծանուցանել թագաւորին և թագաւորուհւոյն զնոսա բարեպատուհն, եհովայի, մնասելոյա պատուհասոք։ Գ թագ. ԻԱ. Դ թագ. Թ. 24–26, 36. ժողով. Ե. 8։

Նաբուգոդոնոսոր, որդի և յաջորդ Նաբոպողասորայ, թագաւորեց Քազդէացւոց իբր 600 ին նախ քան զԲր. Քրիշ. ժամանակ յառաջ գահակից եր հօրը, և զրկուեցաւ նորէն առնուլ զԲաբելիս, զոր գրաւած էր Նէքաւով, որքայ եգիպտացւոց։ Նաբուգոդոնոսոր յաղթելով եգիպտացւոց, խոյազ ի վերայ կուսակալին փիւնիկեցւոց և ի վերայ ցուգայի թագաւորին ցովակիմայ որ հարկատու եղած էր Նէքաւովայ։ Նաբուգոդոնոսոր կալաւ զցովակիմ և չղթայակապ տարաւ գերի ի Բաբելոն, բայց յետոյ արձակեց զնա ի չրէաստան տարեկան մեծ հարկ մը տալու պայմանաւ։ Խոյազայ չատ մնալ երուսաղեմ, յորոց միջի էին Դանիէլ, Անանիա, Միսայէլ և Ազարիա, ամենեքին թագաւորական գերեզմանանէն, զորս Նաբուգոդոնոսոր պատաներից խնամով կրթել յանձնեց վերադարձին և յիմաստութեան վերադէպ, որպէս զի այսպէս կրթուելով այն չորեքին պատանիք գործածուէին յորքունիս թագաւորին, Դ թագ. ԻԴ. 1. Բ Մնաց. Լ. 6. Դան. Ա. 1։

Նաբոպողասոր մեռաւ, և Նաբուգոդոնոսոր որ այն ատեն կամ եգիպտոս էր և կամ Հրէաստան, ամենապարեց երթալ ի Բաբելոն, իբր զօրապետաց յանձնելով Ասորւոց, Հրէից, Փիւնիկեցւոց և եգիպտացւոց գերիները Բաբելոն տանելու գործը. քանզի, ըստ Բերոսոսի, Նաբուգոդոնոսոր նուաճած էր բոլոր այն երկիրները։ Նաբուգոդոնոսոր բանձնեց այս գերիներն այլևայլ հասուածս, և երուսաղեմի տաճարին նուիրական անօթներէն և ուրիշ մեծագին կողպատներ գրաւ ի պատհասի Բելայ մեհենաց։ Ցովակիմ երեք տարի հաւատարիմ մնաց Նաբուգոդոնոսորայ, և ապա ապստամբեցաւ. բայց յետ երից կամ չորից ամաց, պաշարուելով յԵրուսաղէմ, գերեցաւ և սպանուեցաւ, և մար-

Digitized by Google

մինը Նեռուելցաւ գէշ թուչնոց երկնից, ըստ մարգարէութեան երեմիայի, գլ. իԲ։

Յովակիմայ յաջորդն, Յեքոնիա, թագաւորեաց ՅուդայՀ, ապստամբելով ի Նաբուգոդոնոսորայ, պաշարուեցաւ Երուսաղէմ, առիպուեցաւ լինել անձնատուր, և տարուեցաւ, իւր գլխաւոր պաշտօնէից հետ, գերի ի Բաբելոն, նդնպէս մերձ նորա և կնոջ, և ընտիր ընտիր ձեռագործք եբուռատացի, թագաւ իրեն տասն հազար։ Ասոր գերիներէն էին Մուրթաքէ, Հօրեղբօրորդի եսթերայ, և եզեկիէլ մարգարէ, եսթ. Բ. 6։ Նաբուգոդոնոսոր տասնամ նաև բոլոր տաճարին անօթները գորս Սողոմոն չինել տուած էր տաճարին Հասնոր, և թագաւորական գանձը, և թագաւորեցուց Յեքոնիայի Հօրեղբայրը Մաթանիա, զոր Սեդեկիա անուանեց։ Սեդեկիա ինոց Հաւատարիմ Նաբուգոդոնոսորայ ինք տուրի, յետոյ ապստամբեցաւ և եղաւ դաշնակից ընդ գրացի թագաւորս։ Բաբելոնի թագաւորը եկաւ Հրէաստան, նստաՃեց երկրին գլխաւոր տեղերը, և պաշարեց զԵրուսաղէմ։ փարատան վաթսուն եկաւ եգիպտոսէ օգնել Սեդեկիայի, բայց Նաբուգոդոնոսոր պատասխեցաւ անոր, և ետիպեց զնա դառնալ իւր երկիրը։ Յետ այսորիկ Նաբուգոդոնոսոր պաշարեց զԵրուսաղէմ երկք Հարիւր իննսուն օր։ Սեդեկիայի մեռանելուրդ տարին, 588 նախ քան զԲր. առնուելցաւ քաղաքը, և Սեդեկիա բռնուելով բերուեցաւ Նաբուգոդոնոսորայ առջև, որ այն ատեն էր ի Ռեբղաթ Յերկրին Ամաթու։ Բաբելացւոց թագաւորն ի մահ գատապարտեց զնա, անոր աչքը առջև հրամայեց սպանանել որդիքը, Յետոյ Հանեց Սեդեկիայի աչուքներն, և չղթայակապ զրկեց զնա ի Բաբելոն, Դ թագ. իԿ. իե. Բ Մ՚նաց. Լ.Զ։

Նաբուգոդոնոսորայ թագաւորութեան ժամանակ Բաբելոն և Բաբելացւոց տէրութիւնն Հասաւ ի ծագ պայծառութեան։ Նաբուգոդոնոսոր շատ աշխատեցաւ զարգարել զԲաբելոն, և այս եղաւ նորա մեծամեծ պարծանաց մին։ "Ա՛ չէ՞," կ՚ըսէր, "այն մեծ Բաբելոնը՝ որ ես իմ զօրութեամբս իմ մեծութեանս փառքին Համար թագաւորութեան տուն շինեցի։" Բայց Աստուած կործանեց անոր պարծանքը, և Նաբուգոդոնոսոր ժամանակ մը իջաւ ի կարգ վայրենի գազանաց, ըստ մարգարէութեան Դանիէլի։ Տես Դան. Ա.-Գ։

Տիգրիսի մօտ ատերակաց մէջ գըտնուած արձանագրութիւն մը, որ կը պահպանի Լանտան, Արեւելեան Հնդկաստանի Տուն կոչուած տեղը, կը պատմէ Նաբուգոդոնոսորայ սկսեալ գործերն ի Բաբելոն և Պորսիբպա կոչուած տեղը։ Արձանագրութիւնը յանկարծ կտրելով պատմութիւնը կ՚ըսէ թէ թագաւորին սիրտը խաստացաւ քաղդէից դէմ։ "Կործից Համար նուէրներ չէր տար, Մերովդաքայ պաշտօնը գադրեցուց, և արդելից զՀնչել աստուածոց։ Կէ երթեր ըստ Բելտրոֆեան խոստաց։" Նաբուգոդոնոսոր կը կարծուի մեռեալ 562 ին նախ քան զԲր., յետ թագաւորելոյ ամս իրեն քառասուն։

Մին ի Հաչախագոյն գործոց որ կ՚ընծայուին Նաբուգոդոնոսորայ, և ընդոր անուանարակոյս կը պարծէր Նաբուգոդոնոսոր, էին անուանի "կախաղանաց բուրաստանք," զորս ասի թէ չինեց Նաբուգոդոնոսոր ըստ ցանկութեան կնոջ իւրոյ, Ամիւտեայ դշխոյին որ Հովասուն անեալ էր յաշխարհին իւրամ. յերկրին Մարաց։ Բաբելոնի պէս գաշտաւայէ երկրի մէջ ապտիսի պարտէզ մը չինել բարձրաբերձ ծառերով ոչ այլ ազգ Հընար էր, եթէ ոչ արուեստիւ մեծամեծ Հողաբլուրներ կանգնելով. և ասգաբոլ Նաբուգոդոնոսոր Հրամայեց աշխարհին Հողակոյտ մը կանգնել իբր չորս Հարիւր քառակուսի ասք ասրբութեամբ, և աւելի քան երկք Հարիւր ասք բարձր։ Այս Հողակոյտին վրայ շինեցան սծուբ մին քան զմիւսն բարձր, մեծամեծ քարերով ծածկուած սրմոց կամ թմբոց վրայ։ Ի բաքանչիւր սրմոյ կամ թմբոյ վրայ դրուեցաւ կարգ մը պրտուտեզէն, անոր վրայ կարգ մը ձիւթ և ձիւթին վրայ երկու կարգ քոթ, և ասանց տեմնուն վրայ դարձեալ կարգ մը կապար։ Այս Հողակոյտին

Digitized by Google

կից չինուեցաւ ուրիշ մը նմին նման բայց աւելի փոքր, և դարձեալ ուրիշներ։ Հոդակոյտից վերջինն կարգին վրայ որ էր կողպեր դրուեցաւ հող, և տունկուեցան ծառեր, թուփեր և ծաղիկներ։ Այս կերպով չինուած պարտէզներ կ'ուռզուէին Եփրատաւորը կ'անցնէր առ առուրտով այն պարտիզաց, և ջուրը կ'ելլէր մեքենայիւք վեր հողակոյտից մէջէն։ Այս պարտէզներուը պալատին մեծաստրած գեղեցկէն փոքր մնու մը միայն բռնած էին, բոլոր այն գեղեցիկը որ ունէր վեց մղոն շրջուածաւ էր պատուսալ պարսպով։ Այս պարսպէն ներս կային ուրիշ երկու պարիսպք և բարձր աշտարակ մը, և բաց ի պալատին չէնքէն, գեղեցիկներ, պարտէզներ, այլովքն հանգերձ։ Բոլոր դուռներուը պղնձի էին։ Պղնձի գուռներ կը յիշէ Եսայի, խօսելով Բաբելոնի առմանն վրայ ի կիւրոսէ, ԵՈ. ԽԵ. 2։ Կախաղանաց բուրաստաններուն ուրիշ երկիրներ կը կարծուի թէ են այն խաւսն ի խուռն հոդաբլրոյն տակ որ կը կոչուի Գաւար, յորում էին Եփրատայ, և որոյ տարածութիւնն ունի հազար կանգուն երկայնութիւն, և լօրն հարիւր կանգուն լայնութիւն։ Այս հոդաբլրէն հանուած ապիւռ են, և ամենուն վրայ դրոշմուած կայ անուն Նաբուգոդոնոսորայ։

Այս թագաւորին ուրիշ մեկ չէնքն էր այն որոյ աւերակք կը կոչուին այժմ Պիրս Նիմրուտ, իբր ուղի մըզոն ի հարաւոյ արեւմտից վերջին։ Տեղ բաբելոն։ Չէնքերի բոլորանի խուզարկութիւնք ցուցին թէ Նաբուգոդոնոսոր չէնեց յիշեալ Պիրս Նիմրուտ, աւելի հին չէնքի մը աւերակաց վրայ։ Այս չէնքն էր վեց կարգ կամ յարկ, որոց իւրաքանչիւրը քսան ոտք բարձր էր, և քառասուն երկու ոտք նուազ հոլիզոնական քան իրմէ վարինը։ Ի գագաթան չէնքին էր մեհեանը և գերեզմանոցը։ Այս չէնքն հիմա եղած է հոդակոյտ մը յատակի փոխուած։ Շէնքին իւրաքանչիւր կարգը կամ յարկը նուիրեալ էր մոլորակի մը, և այն մոլորակին յատկացեալ գոյնով ներկուած։ Աւազջինը, որ գանանի նուիրեալ էր, էր սև, լուսնինգագին կամ Աբրամոզդինը՝ շաւագոյն, Հրաւքին կամ Աբէսինը՝ կարմիր, արեգականը՝ գեղին, Արեւակին կամ Աստղկանը՝ կանաչ, և փայլածուին կամ Հերմէսինը՝ կապոյտ։ Մեհեանն էր սպիտակ, և հասանականապէս էր նշանակ լուսնի։ Այս վերջէն աւերեալ չէնքին անկիւնները մնուտրս խաչաձեւով, գանուեցան գլանիներ քեհատգիրներով որ կարդացուեցան և հասկցուեցաւ թէ Նաբուգոդոնոսոր չինած էր այն չէնքը որ կը կոչուէր "Պորսիբրայի եօթն գնդաց կոյսն„ թէ փլիլած էր, և թէ Նաբուգոդոնոսոր շարժեալ իւր առաւծմէն, ի Միրվադաչայ, նորէն չինած էր զայն ապիւռ և գոմազմ կոչուած պատասխան քարերէ, "առանց փայտերու չէնքին տեղը և առանց խախտելու տնոր հիմը։„ Արձանագրութիւնը կ'ըսէ նաև թէ այս նորոգութիւնը եղաւ հինգ հարիւր չորս տարի յետոյ քան զառաջին շինութիւնն որ եղած էր թագաւորի. փառաւորոյ ձեռաք Նոյն ձեռ։ Այս չէնքը եթէ չէր Տան ուր Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ թէ էր Բաբելոնի աշտարակը, և ոչ Տան ուր էր Բէլոյ մեհեանը զոր կը նկարագրէ Հերոդոտոս, գէթ Բաբելոնի աշտարակին և մեհենին նման էր։ Այս չէնքին աւերակին Տանուած ամէն ապիւռ ունի իւր վրայ Նաբուգոդոնոսորայ նշանը։ Իսկ Գորսիբրա կոչուած տեղը կը թուի թէ էր մին յարուարձանաց Տնոյն Բաբելոնի։

Նաբուզարդան, էր զօրավար Նաբուգոդոնոսորայ, և հրամանատ Նաբա կազապետց և այրեց գերուսաղէմ՝ Դ թագ. ԻԵ. 8–20. երեմ. Լ. 9. ՄԲ. 12–30։

Նադաբ, սատրապետ, 1. էր երեց որդի Ահարոնի, և սպանուաւ առաջաւորութեամբ պատուհասիւ, վասն զի յանդգնեցաւ մատուցանել առաջ Տեր պղծկիզայց անգաթը, Ղեւտ. Ժ։ Տես Աբիհուդ։

2. Որդի Յերոբովամայ Ա. գ, որ քսան իսպայելի։ Յաջորդեց Տօրը, 954 ին նախ քան զԳՔ., և յետ թագաւորելոյ երկու տարի միայն, սպանուեցաւ, մինչդեռ պաշարած էր Գաբաթոն, գաւառաքաղաքին մեջ Բառասայի որ էր Իսպաքրայ յազգէն, և յա-

Digitized by Google

փշատակեց թագաւորութիւնը։ Նաեւ չար գործեց Աստուծոյ առջեւ եւ անոր հետ կռիւ տուաւ նաեւ որդիքը եւ ծերոքովմոյ բոլոր ազգատոհմը ըստ կանխաստացութեան Աստուծոյ, Գ թագ. ժԻ. 25–30։

Նազարէթ, քաղաք ստորին Գալիլեայի, իբր եօթնասուն մղոն ի հիւսիսոյ Երուսաղէմ, յերկրին Զաբուղոնի։ Շինուած էր բլրոյ մը կողը, եւ կը նայէր չքեղ եւ գեղեցիկ հովտի մը վրայ զոր կը պատէին բարձունքներ նեղ անցք մը միայն բաց թողլով ի հարաւոյ։ Նազարէթի միանձնուհի այս կրճքին բերանը կը ցուցնեն գահուանդ, եւ կ'ըսեն թէ այն գահուանդէն վար պիտի նետէին զՔհուստ մեսիոյի քաղաքին, Ղուկ. Դ. 29։ Նազարէթ իբր վեց մղոն հեռու է յարեւմտեան հիւսիսոյ ասպետներէն թաբոր լերին, իբր ի կէս ճանապարհին որ ի Ցորդանանէ ի Միջերկրականն։ Նոր կտակարանին մէջ կ'յիշուի թէ Նազարէթ էր "քաղաք Քհուսի,, վասն զի էր սովորական տեղի բնակութեան ուր կը կենար Քհուս իբր կենաց առաջնին երեսուն տարին, Մատթ. բ. 23. Ղուկ. Ա. 26. բ. 51. Դ. 16։ Քհուս այցելութիւն ըրաւ Հան իբր պաշտօնին ժամանակ, բայց շատ հրաշք չգործեց ժողովրդեան անհաւատութեան համար, Մատթ. ԺԳ. 54–58։ Նազարէթ չին կատարներին մէջ չի յիշուիր, և ոչ Քհուս անգամ. կ'երեւի թէ էր փոքր գիւղ և աննշան, Քհս. Ա. 46։ Ամբոխն էն–Նազարէայ է գիւղ զատուցեալ, իբր երեք հազար բնակիչ, որոց մեծ մասը Լատին և Յոյն Քրիստոնեաներ են։ Իբր սեթ հարիւր տուր վեր է ծովուն երեսէն, և Աիւրիոյ մէջ գեղեցկագոյն տեղն է։ Տունները քարաշէն են, երկու յարկ, տանփարակ տանեզք։ Ունի մզկիթ մը, մեծ վանք մը Լատինացւոց, և երկու կամ երկք մատուռ։ "Գահավիժութեան լեռ,, կոչուած տեղին ըստ աւանդութեան գրեթէ երկու մղոն է քաղքէն, ուստի և հաստատական չերեւիր թէ կատարեալ Նազարէթցիք տարին զՔհուս ի նմանէ հեռու գահավիժ բնելու, մանաւանդ որ սակաւ մըտ կան ուրիշ գահաւանդք երեսնէ մինչեւ չորս հարիւր տուր բարձր գետնէն։

Ի գագաթանէ բլրոյն, որոյ գատվայրին վրայ շինուած է Նազարէթ, տեսարանն արդարեւ զքաղեցնելի է։ Ի հիւսիսոյ կը տեսնուին անթիւ բլուրք Գալիլեայի, ձիւնապատեան Հերմոն մանաւանդ. յինքն կը ձգէ զաչս հայիցողաց։ Յարեւելից կը տեսնուի Ցորդանանաւ հովիտը, և անդր քան զնա ազգաց բարձունք նախնեաց Բաստանու։ Ի հարաւոյ կայ մեծատարած և գեղեցիկ գաշտն Եզդրայելի, հանդերձ հոյակապաց թաբոր լեռ և մասամբ փոքուն Հերմոնի և գեղատայ որոյ արեւելեան ծայրը միայն կը նշմարուի, և հանդերձ բլրովք Սամարիոյ գեղ ի հարաւ, մինչ կատմեցոս կը կենայ կանգուն յարեւմտից գաշտին, ունելով առ ստորոտով իւրով Միջերկրականին կողատատակ ջուրերը։ Պալինեան ի գիրսն որ կոչի "խուզարկտիւնք զՍուրբ Գրոց ի Պաղեստին,, կ'ըսէ. "Գանի մը ժամ կենայ այն գագաթան վրայ, յարիշտակեալ մտաց այն ընդարձակ տեսարանին և դիպաց վրայ զորս կը յիշեցնեն մատեանք տեղիքն։ Գիւղին մէջ (Նազարէթ) որ բլրոյն ստորոտին մնաս է՝ անցուց փրկիչն աշխարհի իւր մանկութեան տարիները, և թէպէտ առանր կենաց այն կանուխ ժամանակին վրայ շատ քիչ բան գիտենք, կան սակայն որ սակաւ բանական դիրք որ տեսակետն կը ձգեն մեր հայեցուածն, ինչպէս ձգեցին ժամանակակից գնորայն Աստուածկոյս կ'երեսար Քհուս յաճախ այն ատրիւրն որոյ մօտ կանգնած էինք մեր վրանը. անոր ստուերներն անտարակոյս կոխեցին ատեպ մանկտիկ բլուրները, և այնուհետեւ դիտեցին այն բարձրութենէն շքեղ տեսարանը։ Հոն խաղացած թեան իշխանը կը նայէր ի խոնարհ մեծ գաշտին վրայ, ուր գտացած էր յաճախ պատերազմից տղուհիկր, և հանդերձ պատերազմողաց ներկեալ էին տրեամբ։ Փրկիչը կը դիտէր նաեւ անտարակոյս ծովին, ընդ որ նաւք սրընթաց սրընթաց պիտի տանէին փրկութեան աւետիսն անտեսին գետ. անծանօթ ազգերու և երկիրներու։ Ո՛չ փոփոխութիւն այն ժամանակէն մինչեւ հիմա։ Կուբ և արիւնհեղու-

Digitized by Google

թիւն սրգասրև գազգած չեն յատկ-
բուլ այն թշնամականն երկիրը, և
թանձր խաւար կը պատէ դէտ բնա-
կիչները· բայց այն երկրին ծագելց
լոյսը որ լուսաւորելց գաշխարհ և
յայտնելց նոր երկիրներ։ Չիմա այն
լուսոյն ճառագայթը կը սկսի ցոլա-
նալ ետ հետաւոր կողմներէն և եր-
կիրներէ, լուսաւորել վերջապէս այն
խաւարեալ երկիրն ալ ծագելց ի
սկզբան։„

Նազովբեցի, յորջորջեալ առաքեալ
Քրիստոսի, Գործ. Բ 22. Դ. 10. կան-
խաւ ըսուած էր ի մարգարէս, Սաղմ.
իԲ. 7, 8 · եւ · ՍԳ. 2, Թէ Մեսիան
պիտի անարգանօք և մերժուէր ի
մարդկանէ. և այս յորջորջումը, որ
իրրև նախատանաց անուն գործած-
ուելցաւ, ցուցուց մարգարէութեանց
ճշմարտութիւնը, Մատթ. Բ. 23·
Գործ. իԴ. 5։ Նազարէթ էր քաղաք
փոքր, Գաղիլեոյնաւ անարգ մնալին
մէջ։ Տես Նազարէթ։

Նաթան, պրոփետ, 1. Հրեայ մարգ-
գաբէ, Ջազ · ԺԲ. 12, բարեկամ և
խորհրդական Դաւթի։ Չանձղ թուե-
ցաւ Նաթանայ Դաւթի գիտողու-
թիւնը տաճար մը չհիմնելու Աստու-
ծոյ, բայց հրամանաւ Աստուծոյ
ստուար թողուլ այն գիտաւորու-
թեան կատարումը Սողոմոնի, Բ թագ.
Է. 1–17։ Գնդեցիկ և յարմար առա-
կով մը ցուցուց Դաւթի նորին մեղքն
ընդդէմ Ուրիայի և Բերսաբեայ, Բ
թագ · ԺԲ. Սագմ. ՂԱ. և կը թուի
թէ Նաթանայ անվնիներ հանմնորձա-
կութիւնը հաճելի եղաւ Դաւթի, և
այս հանմարձակութիւնն արգասաւ ար-
ժանի է յաւերժ յիշատակի. տես
Նաթան 2։ Հաւանական է թէ Սողո-
մոն կրթուեցաւ ընդ խնամովք Նա-
թանայ, Բ թագ · ԺԲ. 25։ Ընգծաւև
Սողոմոնի խաղաղութեամբ յաջորդելն
յահթոռ թագաւորութեան եղաւ օգ-
նական Նաթանայ, Գ թագ. Ա։
Նաթան ունէր գրաւածներ Դաւթի
և Սողոմոնի վրայ, բայց այս գրու-
ածներէն կորսաւած են, Ա Մնաց.
իԹ. 29. Բ Մնաց. Թ. 29։ Թէ որչափ
ապրեցաւ Նաթան առ Սողոմոնիս,
չէ յայտ, բայց անոր արգիւնքէն ե-
կած քարթ պատմութեանէ էին
յորջորջեալ Սողոմոնի, Գ թագ. Դ. 5։

2. Մին յորդւոց Դաւթի ի Բեր-
սաբէէ, Ա Մնաց · Գ. 5 · ԺԴ. 4, և
եր Քրիստոսի նախահայրերէն, Ղուկ.
Գ. 31։ Տես Ազգաճամար։

Նաթանայէլ, պրթէ Աստուծոյ,
աշակերտ Քրիստոսի, հետանգակա-
նապէս նշի ընդ Բարթողիմէոսի, զոր
տես։ Նաթանայէլ էր ի կանայ Գա-
լիլեացւոց, Ցովհ · իԱ. 2, և գՔրիս-
տոս առաջին անգամ ճանչցաղներն
մին, որպ սրսին գազանիքը և վարդը
յայտնեց անոր Քիստոս երբ առաջին
անգամ խօսեցաւ անոր հետ, Ցովհ.
Ա. 45–51։ Փիլիպպոս եմոյծ զՆա-
թանայէլ առ Քիստոս, որ ի անաս-
նելն զնա խօսեցաւ այն նշանաւոր
գովեստը, որով Նաթանայէլ անաս-
նը եզաւ հանմանուն ընդ բառին ան-
կեղծութեան։ "Ահա իրաւցնէ Իս-
րայելացի մը, որուն նեղութ նենգա-
թիւն չկայ։„ Նաթանայէլ էր մին
յաշակերտաց որոց երեւցաւ Քրիստոս
առ ծովուն Տիբերեայ յետ յարու-
թեան իւրոյ, Ցովհ. իԱ. 2։ Նաթա-
նայէլ յետ ականատես լինելոյ համ
բարձմանն Քրիստոսի, միւս առաքե-
լոց հետ դարձաւ Երուսաղէմ, Գործ.
Ա. 4, 12, 13։

Նաթանայիմ, Նաթէրեթ, անուն
որ ի սկզբան արուեցաւ Ղևսացւոց,
Թուա. Ը. 19 · բայց յետ հաստատելոյ
Իսրայելացւոց ի Քանան, տրուեցաւ
անոնց սրոց գործն էր սպասաւորու-
թիւն խորանին և տաճարին, և որ
կը կատարէին դժուարագոյն ծառա-
յութիւնները, ինչպէս փայտ և ջուր
կրել։ Նախ Գաբաւնացիքը կարգե-
ցան յայս պաշտօն, Յես. Թ. 27, ա-
պա ուրիշ Քանանացիք որ անձնա-
ուուր եզած էին, և որոց կնութքը
չնարհաւանդ էր։ Աստնցմէ շատերը կը
թուի թէ եղեն նախ սպասաւորը
Դաւթի, Սողոմոնի և ուրիշ իշխա-
նաց, որք յետոյ կարգեցին զանոնք
տաճարին սպասաւորութեան, Գ
թագ · Թ. 20, 21. Եզր · Բ. 58, 70 · Ը.
20 · Նեեմ · ԺԱ. 3։ Հաւանական է
թէ առանք գործած էին ի հրետ-
թիւն, Նեեմ. ԺԻ. 28, և թէ անոնցմէ
շատերը կ'ըսէին ի սրտէ ինչ որ կ'ը-
սէր Դաւթի, "Աւելի ընծրկցի իմ
Աստուծոյս տանը չէմին վրայ կենալ,
քան թէ ամբարշտաց վրանները

Digitized by Google

մէջը բնակիլ։ „ Սաղմ. ՁԴ. 10։ Նախանձիլ առաքեալք էին ի գերեզմանին Յիսուսի յերկին հետ, և բազմաթիւքն զրկուած էին մեռ ի կատարից ծով, ուստի եզբայր բերաւ առնցմէ երկու հարիւր քսան հոգի Հրէաստան, եզր։ Ը. 17։

Նախանձամտութիւն, յատուկ գործ անչուտութիւն և խնամածութիւն Աստուծոյ նախանձամտութիւնը կը պահէ և կը վրէժ առնէն սրտմած։ Անոր նախանձը կը տարածուի բոլոր տեսիլներուց վրայ, և է անդուլ և անգադար։ Աստուծոյ բոլոր յատկութիւնները կ'իմացուին նախանձամտութեամբ։ Աստուած է սր կու տայ կերակուր ազգաստուց, և կը լնու բոլոր կենդանի սրտրածոց փափաքը։ Սուրբ Գիրքը կը տովէ՝ թէ ամէն սրտրածած կը նայի Աստուծոյ և ի նրմանէ կախեալ է, Ցոր. ԼԸ. 41. Սաղմ. ՃԴ. ՃԽԵ. 15, 16. ՃԽԷ. 8, 9, և կը հաստատէ թէ Աստուած կ'իշխէ բոլորովին ամէն դիպուց և բոլոր էից վրայ։ Ամենեքին չկայ գիպուած յաշխարհի. "վ իճակը ծոցը կը ձգուի, բայց անոր ամէն կարգադրութիւնը Տէրոջմէ է, „ Առակ. ԺԶ. 33։ ՃՐՆճզուկ մը, կամ մուղ մը ի գլխոյ չհինաբ գետին առանց գիտութեան Աստուծոյ, Եռ. ԺԴ. 26, 27. Մատթ. Ժ. 29, 30 Գործ. ԺԷ. 24–29 Ինչ որ չնչին չհամարիցաս Աստուած առեղծել, չնչին չի համարիր նաև պահել և խնամել։ Իւրաքանչիւր մարդոյ պատմութիւնը, կանգնումն և անկումն իւրաքանչիւր ազգի, և Քրիստոսի եկեղեցւոյն յատկացեալ թիւնը կը յայտնեն ամենայն ուրեք և յամենայն ժամ զնուած Աշխարհիկ "որ ամէն բան իր կամքին խորհրդովը ի գործ կը գնէ։ „

Նախանձախորութիւն։ Տես Շնորհք։ բառին առակ։ Նախանձաս կուսաքը, եզեկ։ Ը. 3, 5, Նայն է ընդ թոմազ, Համար 14։ Տես Թոմազ։

Նամակ։ Կ'երևի թէ նամակ գրել իրարու դուն ուրեք սովոր էին Հրեայք։ Նամակ քիչ առեղ կը յիշուի Հին Կտակարանին մէջ, Բ Թագ. ԺԱ. 14. եզր. Դ. 8։ Նամակ կը զրկուէր բարեկամի կամ ճանապարհորդի ձեռաք, եբեմ. ԻԹ. 3, կամ արքունի սուրհանգակաց, Բ Մնացք. Լ. 6. եսթ. Ը. 10։ Նամակք ընդհանրապէս կը գոլորուէին գլանաձև վերջին ծայրը վրան փակցնելով։ Նամակները կը կնքուէին, Գ թագ. ԻԱ. 8, և երբեմն կը գրուէին պահանջի կամ մեծագին և զարդարեալ քառակի մէջ։ Բաց նամակ գրեիլ արհամարհանաց նշան էր, Նէեմ. Զ. 5։ Նոր կտակարանին մէջ յաճախ կը յիշուին նամակք առաքեալներէն գրուած։

Նայիդ, խոյտիլ, խափանիլ, երկիր յարձակիլ եդեմայ, այսպէս կոչուած է, վասն զի հան թափառելոյ կայէն յետ վտարանդութեանն, Ծննդ. Դ. 16։

Նայիճ, սուր ջրհատաս գործեց իւր գլխաւոր հրաշէց մին, յարուցանելով ի կենաս այրուդ մը մեռածներ սրգին, Ղուկ. Ը. 11–17, էր գիւղ փոքր ի Գալիլիա, երկը մղան ի հարաւոյ սահմանից լերինն Թաբոր։ Ջարդիս գծուած գիւղ է, և կը կոչուի Նէին։

ՀԱՄԱՐԱԿ ՄԸ

ՀԱՍԱՐԱԿ ՆԱՊԱՍՏԱԿ

Նապաստակ, Նայն ցեղէն սրմէ է ճագարը։ Հրէից սրպէսիսալ էր սահմ սյս անասնոյն միսը, Ղևտ. ԺԱ. 6, վասն զի թէպէտև "սրսճայցող „ է նապաստակ, բայց "կճղակաւորաչխ„ չէ։ Գիտցուած չէ ցարդ. նապաստակը սէ տեսակ մը սր կ'որոճայ։ Աստուց երկրին մէջ կային սպանսալ անասակք նապաստակաց։

Նաբգոս, Ներգ։ Ա. 12. Դ. 13, 14, իւղ անուշահոտ յոյժ, կը պատրաստուէր տասնեակ մը սր կը բռնանի Հընգ-

Digitized by Google

պատուհասը։ Բայց Յովսիա մեռաւ յաւուրսն՝ քան զհասանել չարեացն։ Յովսիա ինկաւ ի պատերազմին ընդ Փարաւոնի Նեքաւովայ, զորոյ անդր էր երկրէն ասիակուեացսն արգելել Յովսիա, վասն զի Նեքաւով կ՚երթար Ասորեստանի թագաւորին վրայ։ Եբեմիա և բոլոր ժողովուրդը խորին ցաւով կ՚ողբային այս խնամուն թագաւորին մեռնիլը, Զաք. ԺԲ. 11։ Յովսիա սկսաւ թագաւորել 641 ին նախ քան զՔ.։ ի հասակի ութ ամաց, և թագաւորեց երեսուն և մէկ տարի, Դ թագ. ԻԲ. ԻԴ։ Բ Մնաց. Լ. Դ. Լ Ե.։

Յովհ, բառս որ կ՚ելլէ Յունաբէն Ւօβ (ι) և Եբրայեցերէն Իօբ (י) գրոյն անուանէն։ Եբրայեցերէն այրուքենի մէջ յաւոր փորբագոյն գիրն է, ուստի և կը գործածուի դոյզն կամ չնչին բան մը ցուցնելու, Մատթ. Ե. 18։ Տես Նշանագիր։

Յովբաթ, 1. որդի Ադաասու տոքքոյի Իսրայելի, յաջորդեց իւր եղբօրը Ոքոզիայի, 896 ին նախ քան զՔ.։ և թագաւորեց երկոտասան ամ։ Յովհամ արգիլեց Բահաղու պաշտօնը, բայց հետևեցաւ Յերոբովամու մեղաց։ Ասոր թագաւորութեան ատենը Մովաբացիք ապստամբեցան։ Յովհամ Թիկունք ընծայով իրեն զեղ Յովսափատ, Յեհոսափատ թագաւորը, և հրաշիւք ազատուելով երեսուն թենէ ի շնորհս դաշնակցին իւրոյ, յաղթեց Մովաբացւոց մեծ կոտորածով։ Ոչ յետ բազմաց Յովհամ պատճառեամբ ասենեցաւ նաև ընդ Բենհադադայ ասրբայի Ասորւոց, և ընդ Ազայելի յաջորդին Բենհադադայ։ Այս թագաւորին ժամանակին էր որ Ասմարիա ազատեցաւ հրաշիւք պաշարմանէ և սովէ, և գործուեցան եղելութիւնք այլևայլ զրանչելիքն, յորոց մին էր ընծայումն բժշկութիւնը։ Յովհամ վերջապատուած էր ի կատուին ընդդէմ Ազայելի, և ապաշխարեցաւ Ռամոթի Գաղաադացւոց պատրաստեալ ներուն մէջ ձեռամբ զօրավարին իւրոյ Եհուայ։ Մարմինը տապուեցաւ Նարովթայ յիզրայելացւոց տրտսը։ Յովհամու վերջացաւ Ա.քահապաս տահմը, Գ թագ. ԻԱ. 18–29. Դ թագ. Ա. 17. Գ. 1. Ջ. 9։

2. Որդի և յաջորդ Յովսափատու, արքայի Յուդայ։ Թագաւորեց իւր Հօրը հետ, 889 էն նախ քան զԳր., չորս տարի, չորս տարի ևս առանձին, ընդ տանեցւոյն ուր տարի։ Դժբաղտաբար Թեհովամ ամուսնացաւ էր Աքաաբայ և Յեզաբելայ դստեր Գաթողիայ հետ, որով չար ազդեցութիւնը պատճառ եղաւ որ Յովրամայ թագաւորութիւնը եղաւ անէծք այն երկրին։ Յովհամ սպանեց իւր հինգ եղբայրները և յայտնի կռապաշտութեան տարաձայնեցաւ։ Եհովա փիւնիկեացոց կուռքերը և անոնց պաշտօնը Յուդայի երկիրը։ Ասոնցմով բարկութիւնը հասաւ վերջապէս։ Յովհամ մեռաւ անօգնական յոպատասպրութեան եդ ամայեցաց որ յաջողեցան, ինչպէս ի կրկին արշաւանս փղշտացւոց և Աբարացւոց։ Յովհամայ երկիրը, քաղաքը և տուները կողոպտուեցան, մնայունը զաւնեցաւ սոսկալի թանչային հիւանդութենէ, և յետ մահուան իւրոյ Յովհամ թագաւորաց գերեզմանը թաղուելու պատուէն ան։ գամ զրկուեցաւ, Դ թագ. Ը. 16–24. Բ Մնաց. ԻԱ։

Յոբդաճառ, գլխաւոր գետ Պաղեստինեայ, որ կը հոսէ ի հիւսիսոյ ի հարաւ, և կը բաժնէ Սուրը երկիրն յերկուս մասունս, որոց մեծագոյն և կարևորագոյնն է արևմտեանը։ Կան երկու փոքր գետեր, որոց երկուքն ալ կրնան համարուիլ սկիզբն Յորդանոյ։ Աստից մին, մօտ ի Պանիաս, հինն Կեսարիա Փիլիպպեայ, կ՚ելլէ մեծ խոռոչէ մը որ ապառաժոտ լեռան մը կողին վրայ է, և կը հոսէ մղձաւերով գէպ յարևմտեան հարաւ, ուր կը խառնուի միւս մեծագոյն գետակին հետ, որոյ սկիզբ է տարբիւրն ի Դէլլ–էլ–Գաատի, երեք մղոն յարևմտից Պանիասայ։ Բայց թոզ զայոտակ, կայ աւելի երկարագ և մեծագոյն գետ մը որ կը բղխի Պաղեստինեայ սահմանեան սահմանէն անդին, մօտ ի Հասբեա, Հերմոն լերան արևմտեան կողմէն, կը հոսէ քանի և չորս մղոն գետ ի հարաւ, և կը միանայ միւս գետաղերաց հետ՝ յառաջ քան զմնանալ նոցա Մառաւի Ջուրերը, որ հիմա կը կոչուի Ծովակ Հուլէի։ Այս մերձաւ ծովակը, երբ կը լեց-

Digitized by Google

ուի, է իբր եօթն մղոն երկայն, և կ'ընդունի ուրիշ ոչ սակաւ բայց փոքր գետակներ, մանաւանդ յաբևմտից։ Տես Մառօճ։ Ցորդանան, Մառօնի ծովակէն ելլելով կը հոսի իբր ինն մղոն դէպ ի հարաւ մինչև ի ծովիկ Տիբերեայ, որուն մէջ կը նշմարուի անոր յատակ և ուղիղ հոսանքն իբր երկոտասան մղոն մինչև յիշեալ ծովուն վարի ծայրը։ Անտի յառաջ կը տանի իւր մանուածոյ ալայտ ճամբան ի հարաւ, մինչև անոր վէհիտ ջուրերը կը կորուսին Սոդոմայ դառնահամ ծովակին մէջ։

Այս երկու ծովակներուն, այսինքն Տիբերեայ և Մեռեալ ծովուն, մէջտեղ է Ցորդանանու հովիտը կամ դաշտը, Դ թագ. իե։ 4։ Բ Մնաց. Դ. 17։ Աբրահամիք կը կոչեն այս դաշտն Էր-Ղոր։ Անոր միջին լայնութիւնն է իբր հինգ մղոն, բայց ելիքովի մնա է երկոտասան կամ հընգետասան մղոն։ Այս հովտին կամ դաշտին երկու դին մէկ ծայրէն մինչև միւսը կան բլուրներ, որ յարևմտից կը բարձրանան սեպ ուղղորդ 1,000 կամ 1,200 ոտք, իսկ յարևելից՝ կը վերանան աստիճան աստիճան բայց աւելի բարձր։ Հովիտը շատ ոտք է, և, բայց այն մասերէն որ կ'ոռոգուին ազբիւրներէ կամ առուներէ, աւազուտ և առանց ծառոց։ Տեղ տեղ ծածկուած է խիտ ախտ խոնաձև բլրակներով, և ուրիք ուրիք ունի նոցին նման բայց աւելի շատ և նեղ, հազիւ մղոնի մը մէկ աւերտրդին լայնութեամբ, դաշտաձև բարձրութիւններ։ Այս հովտին մէջէն կ'անցնի Ցորդանան օձաձև, քան հովտին ընդհանուր մակերևոյթը հնդետասանէ մինչև յիսուն ոտք խորութեամբ։ Ափունքը, ջրոյն կից, ծածկուած են խիտ ախտ ախտ սաւթ, մշուշ և վարդատարգ կաչուած ծառերով և թուփերով, և շատ անգամ հետ քաշուելով մեծ վայր կը թողուն խոտոց և ծառոց։ Ցորդանանու ոտորին մնասին մէջ գեղը պաշարեալ է շատ տեղ չամբերէ։ Գետին կից մնացած ուրէն ամայի տպաւէն գաղանաց, որ հարկաւ դուրս կ'ելլէին երբ գետը կը կոխէր մնցած ուրէն, ուսանի ելած է ոտ խօսքը, "Ահա առիւծի պէս ամբառ բնակարանին վրայ պիտի բլլէ Ցորդանանու ջուրերուն յորդելէն," երեմ. խթ. 19. Ե. 44։ Ցորդանան հիմա աւելի խորէն կը հոսէ քան յառաջ, բայց հիմա եւ ոչ միայն գետին քուն կատիճը կը լեցուած գարնան, այլև ջուրն այնչափ կը յորդէ մինչև ողողել տեղ տեղ

Digitized by Google

նաև գեռոզրը, Ա Մնաց. ԺԲ. 15։ Մխոցեալ նահանգաց նաւատորմիղին պաշտօնականներէն Լ՚ինչ, որ 1848 ին նաւարկեց Ցորգանանու մէջ, կը վերկայէ թէ, Թէպէտ Գալիլեայի ծովէն մինչև Մեռեալ ծով հետաքրքրութիւնը վերծանուն մղող մեայն է ուղիղ գծիւ, գետին բուն երկայնութիւնն է երկու հարիւր մղոն, վասն զի կարի մանուածոյ և պատ է պատ է գետը։ Գետին լայնութիւնը տարբեր է այլևայլ տեղեր եօթանասուն և հինգ ոտքէ մինչև հարիւր ոտք, իսկ խորութիւնն է երեքէն մինչև երկուասուն ոտք։ Ընական ջրոյն չափը կը տարբերի յայժ եղանակ եղանակ և տարուէ տարի։ Հնոյանքն է արագ և ուժգին, և ունի շատ տեղ յորձանք և ջրվժներ, յորոց իրը քսան և եօթը կը յիշէ Լ՚ինչ իբրև վտանգաւոր նաև այն երկաթեզէն նաւակներուն համար որ բովը կը նաւարկեր այս պաշտօնակալը։ Տիբերեայ ծովը 312 (քսան Լ՚ինչի, 653) ոտք ցած է քան զմակերեւոյթ Մերկերկրականին, իսկ Մեռեալ ծովն իրը 1,316 ոտք, ուստի և Ցորգանանու շրջուելիւնն այս երկու ծովուց մէջտեղ է 1,000 ոտք։ Ջուրը Ցորգանանու են զով և քաղցր, և Գալիլեայի ծովուն պէս նաև Ցորգանան է ձկնաւէտ։ Գետն ունի քարաշէն կամուրջ, ատորև քան զծովային Հուլէի (տես Գեսաւր), և ուրիշ կամրջի մը ասերակները կան ասկաւեին ի Տարասոյ Տիբերեայ ծովուն։ Աւելեալ Հունք, դիւրանցանելիք Հասարակ եղանակներու մէջ, կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս, Դատ. Գ. 28. ԺԲ. 5. Բ թագ. Ժ՚Է. 22–24։ Գետն անցնելու Համար կը գործածուէին նաև նաւակներ, Բ թագ. ԺԹ. 17, 18, 39. Տես Ովկ 4։

Ցորգանանու տարեկան յորգութեան ատենն անցան Քեռու և Իորդէն գետէն, Քեռ. Գ. 15։ Բայց և այնպէս ուժգին և յորգեալ գետը զկայ ատաս յանկարծ յանդիմման երիցուվ, և մինչ ատորին Քուրերը կը հանէին գետ ի ծով, վերինք հրաշիւք կեցան, և Թողին գետին մէջ ընդարձակ անցք իսրայէլի ժողովրդեան։ Քեռ այնորիկ երկու անձինք ևս անցան հրաշիւք ընդ Ցորգանան, Եղիա և Եղիսէ, Դ թագ. Բ. 8, 14։ Ցորգանանու ջուրերուն մէջ բժշկուեցաւ բորոտն Նեեմեան, և կոքնատալ կացինը լողաց բանիւ Եղիսէի, Դ թագ. Ե. 14. Ջ. 6։ Հոն մկրտուեցաւ նաև մեր Փրկիչը, Մատթ. Գ. 13, և այս գիպուց յիշատակը կը կատարեն ատարէ ատարի ի մէջ ապրիլ ամսոյ հաղարաւոր ուխտաւորք անուանի Քրիստոնէից այլևայլ գաւառներէն։ Այս ուխտաւորք ժամանդրեալ օր մը և ընդ պաշտպանութեամբ Օսմանեան զինուորաց, կ՚երթան յայցելութիւն գետոյն, կը խմեն ջուրէն և կը լուացուին գետը, և յետ միոյ կամ երկուց ժամուց կը գառնան երուսաղէմ։

Ցորգանանու գլխաւոր ճիւղք են, երմոկը, ի հնումն՝ Հերմոկը, բաւական մեծ գետ, և Ցաբբոկ, երկոքին ևս յաջակէսէ։ Կան նաև ոչ ատկոյ մեծ մեծ վտակք և շատ լեռնային առուք, որ ամառը կը ցամքին հետզհետէ։ Ցայնկոյս Ցորգանանու կը նշանակէ գետին տրեհլեան կողմը, բայց յատաջ քան զնուաճել Ցհաւատ զՑայգեաստին, կը նշանակէ տրեհմտեան կողմը։

Ջարդիս Ցորգանան կը կոչուի Մեռեալ ծովուն ստկ։ բայց շատերը կը կարծեն թէ, շատ հին ժամանակ յատաջ քան զկործանումն քաղաքացն որ էին ի հովտին Սոդոմայ, Ցորգանան կ՚անցնէր Մեռեալ ծովէն և Ափգդիմի ձորէն, և կը հոսէր գէպ յատաջ մինչև կարմիր ծովուն ծոցանան ծոցը։ Աբդտրեն Մեռեալ ծովուն հարաւային ծայրը կապատած է եղեամեան կամ Ագապայի ծոցին հետ այն մեծ հովտիւ որ Աբարիմներ կը կոչուի Էր-Ռաթայա, և է Էլ-Ղոր, այսինքն Ցորգանանու հովտին մեաը։ Հովիտն է ի մէջ հարաւոյ և հարաւային արեւմտեան հարաւոյ։ Երկայնութիւնը, Մեռեալ ծովէն մինչև Յաբոկ, ուղիղ գծով է իրը հարիւր մղոն։ Մեռեալ ծովուն ծայրէն աւազուտ գաշտ մը կը տարածուի դէպ ի հարաւ բլուրներու մէջ և հասատար ծովուն երեսին, մինչև ութ կամ տասն մղոն հեռու, ուր կրայնի գահաւանդ մը, վերեռուներն

Digitized by Google

մինչև աւերակաւն տակը բարձր, ընդ
մէջ կը կարկ գալարը, և կ'երթայ
ընդ լայնաւերիւն հովտին կազմէ ի
կողմ, բայց իւր սրանկիւնան ծայրը
կը թողու իբր կէս մղոն լայն հովտի
մը անցքը։ Այս հովիտը կ'երթայ
մղոններով դէպ ի հարաւ ի մէջ լայն
և ամայի հովտին Էր-Ռաթաձ որմէ
յետոյ գալարա կ'ելլէ, և որոյ ընդերը կը
տանի ի Մեռեալ ծով։ Վերոյիշեալ
գաշտաւանդը, որ հատանականապէս
Աւերը Գրոց Ակտաբբիմ կամ կարիճ
կոչուած տպատաժին է, այն տեղն է
ուր Էր-Ղորը կը վերջանայ, և կը
սկսի Էլ-Ռրաթաձն, որ ամեն կ'եր-
թայ անդիդհատ մինչև Յազատաս։
Երկուսուկը Էր-Ռաթաձի կը քերին
շղթայք լերանց. բայց գիտէ որ
կ'իջնեն այս լեռներէն կ'ըլլան ան-
հետ իրենց կազմուած ճամբուն մէջ
յատաջ քան գՀատանեալն ատորին հո-
վիտը, այնպէս որ այս ատորին հովիտն
է ամենուքը գրեթէ առանց ջրոյ, որ
Անապատ Աբարիմ մէջ միայն կը
բատացուհէ բոյս և ծառ, և կը գործէ
գայն բնակելի. Բայց հովտին մէջ
չկայ ամենևին գոյզն նշմարանք ճա-
նապարհի կամ ատրիշ սրևէիցէ ձե-
ռագործի սրտեւտիս մարդոյ։ Կար-
ծիքը թէ Ցորդանան ի սկզբան կ'անց-
նէր այս մեծ հովտէն՝ ստուգութիւն
չունի, վասն զի Մեռեալ ծովը իբր
1,300 ոտք ցած է քան զՄագապոյի
ծոցը, և վասն զի մօտակայ տեղեաց
մեծ մասին ջուրերը կը հոսին դէպ ի
հիւսիս Մեռեալ ծովը։ Հարկաւ
նաև Ցորդանան կը թափէր ի սկզբան
և ոչ ինչպէս հիմա յիշեալ ծովէ և կը
ծոսը հան, ոտպես թէ ոչ հարկ է ա-
սել բոտ Լինչի և այլոց, թէպէտ
տարակուսելի է այդպէս կարծել, թէ
Մեռեալ ծովը, և ընդ նմա բոլոր
հովիտը գէպ ի հիւսիս և ի հարաւ,
յերկրեանց նախին բարձր գրկից իջան
յայժմու խորագոյն գիրքը, թերևս
բազմաք յատաջ քան այն ահեղ
պատահարը որ տուաւ Ղովտայ ա-
պատանանել "լեռը," Ծննդ. ԺԹ. 17–
28, 30։ Տես Ժամ 3։

Ցորձանաւուտ, Գործ. ԻԼ. 17, հա-
ւանականապէս վտանգաւոր ատա-
գուտը և պատյոր երկու ծոցերուն
մէջ Ափրիկէի եղերքն ի հարաւոյ
Մալտայի։ Այս ծոցերը կը կոչուէին
Մեծ և Փոքր Սիրտս, և յորոց կը
տակոյին նախին նաւավարք։ Հազմը
յորմէ վերջացան Պօղոս և ընկերք
նորա՝ կը սպատնար նեաել զանոնք
ի փոքրն Սիրտս։

Ցորձանք, են քարք ծանօթ երե-
ւոյթք յարևելս, և կը կարծուի թէ
կը պատճառին ստուգութիւն կամ պը-
տուտակ հովից։ Թանձր, մեծ, ձա-
գատաձև ամպ մը կը տեսնուի կախ-
եալ յերկինից, և այս ամպը երբեմն կը
շարժի արագ ծովին վրայ, որմէ եր-
բեմն երբեմն կը բաթրանայ ջուրը
կտնաձև և կը հոի վերնոյն։ Ուր որ
տատնք կը միանան, սիւնը կտնայ ե-
րիք տոք թանձր ըլլալ, և երբ այն
սիւնը կը կարի, հեղեղք ջուրց կ'իջ-
նեն վար։ Այս բաները կը գտնուին խո-
տորմանին 7 համաքրին մէջ, ուր սա-
կայն ստգմտորգտան կը թափ տանար-
կել ջրվէժներ։

Ցուդա, 1. չորրորդ որդի Ցակո-
բայ և Լիայի, ծնեալ ի Միջագետս,
1755 թն նախ քան զԳԲ., Ծննդ. ԻԹ.
35։ Պատատաւոր անձ է ի պատմու-
թեան Ցովսեփայ, Ծննդ. Լ.Ը. 26,
27. ԽԴ. 16–34, բայց ոչ այնպէս ի
պատմութեան թատմորայ նուագին իւ-
րոյ, Ծննդ. ԼՀ. Ցակոբայ վերջին
օրհնութիւնը կը մնրգատրեանայ Ցու-
գայի ազգատատհմին զօրութիւնը և
յաջողութիւնը, և այն ցեղին առնելն
իրրև գլուխ հրեական ազգին մինչև
Ջրիստոսի ժամանակը, Ծննդ. ԽԹ.
8–12։ Թեպետ Ցուգա չէը ամեդրա-
նիկ, շուտով համարուեցաւ իրրև
գլուխ որդւոց Ցակոբայ, և ցեղ նո-
րա եղև քան զայլ ցեղս խոյակելի
չգօր, և թուով բազում։ Պաղեստի-
նաս հարաւային սրանկիւնան մասն ին-
կաւ բաժին այս ցեղին։ Տես Հրե-
ատտաց 1. Ցուգայի երկրին ատհմա-
նագլուխն էր Ներատաեմ, նախ հրե-
ական պատատան, և Ցուգայէ ելաւ
Դաւիթ և ատոր թագաւորական
զատքը, որմէ սերեցաւ Փրկիչն աշ-
խարհի։

Ցետ գտարձին ի գերութենէ, Ցու-
գայի ցեղը գրեթէ միացաւ իրեն հետ
բոլոր Եբրայական ազգը, որ յայնմ-
հետէ ճանչցուեցաւ իբր Հրեայ,
կամ Ցուգայեան, իրրև սերունդ Ցու-

Digitized by Google

գայի։ Յուդա, երբ կը յիշուի իբրև տարբեր Յիսուսէն կամ Յեփթեմայ, այսինքն Սամարիոյ թագաւորութենէն, կը նշանակէ Յուդայի թագաւորութիւնը և Դաւթի սերունդը։ Տես Երբայեցիք և թագաւոր բառերը։ Այս ցեղին նշանաւոր յատկութիւններէն մին այս է, որ պահեց ճշմարիտ կրօնքը և քահանայական պաշտօնը հանգիստ օրինական ծէսերով ի տաճարին որ Երուսաղէմ, մինչ տասն ցեղք եղան անձնատուր հաւատապատութեան, մանաւանդ տակէն որթեր պաշտելու։

2. Իսկարիովթացի, այսինքն ի Կարիովթ քաղաքէ Յուդայ, ցես. ժե. 25։ Իր մին յերկոտասան առաքելոց փրկչին, և կը թուի թէ կը վայելէր իւր բոլոր առաքելակցաց վստահութիւնը։ Միւս առաքեալք անոր կը յանձնէին ինչ նաեւ որ կ'ընդունէին, և իրենց բոլոր ապրուստին միջոցները, և երբ երկոտասանք ղրկուեցան քարոզել և գործել զքանչելիս, կը թուի թէ Յուդա անոնց մէջ էր, և ընդունած էր միևնոյն զօրութիւնը և իշխանութիւնը։ Սակայն սովոր էր, նոյն իսկ այն ժամանակ, տեղահանել իրեն մնաս մը հաստատակաց ապահէն, Յովհ. ժԲ. 6, և վերջապէս հնձեց իւր վաստութիւնը՝ մատնելով զՅիսուս ոտակի համար։ Իրը 3 Աղդիսական սակաւ չնչին գումարի մը համար Յուդա խոստացաւ Հրէից ժողովին ցուցնել զտեղին ուր մնացեր էր լուռելի զՅիսուս գիշերային առանց վտանգի խռովութեան։ Բայց երբ տեսաւ Յուդայ իր մատնութեան հետեւանքը, գայց աստիկ խոյեր խղճի, և տրտմեալ անհնար էր առնել զինք այն ազետալի դիպուածոյ պատասխանատուութենէն, նետեց քահանայից առջև արեան գինը, անցաւ նեռվմի մերձ հովտին, և կախեց զինք, Մատթ. ԻԷ. 3–10։ Գործս առաքելոց, Ա. 18, կը յայտնուի թէ Յուդայ ինկաւ գլխիվայր և հերձուած ընդ մէջ, հաւանականապէս վասն զի խզեցաւ չուանը կամ կոտրեցաւ ճիւղը որմէ կախուած էր։ Այս կրկին մնացեան տեսարանն էր թերևս սեպագրեալ բլրոյն կողն ի հարաւոյ նեռվմի ձո-

ղոյն։ Տես Ակեղդամա։ Յուդայի պատասխանութիւնը որ խղճին տագնապէն յառաջ եկաւ՝ երևելի վկայութիւն է անարատ անմեղ թեան Յիսուսի, Մատթ. ԻԷ. 4, և անոր աշխատաւոր վախճանը՝ խրատ մեծ ընդդէմ ագահութեան, կեղծաւորութեան և ամէն անհաւատարմութեան, Մատթ. ԻԶ. 34։ Յովհ. ժԼ. 12։ Գործ։ Ա. 25։

3. Մին յաւետաբերց որ կը կոչուի նաեւ Ղեբէոս և Թագէոս, Մատթ. ժ. 3։ Մարկ։ Գ. 18։ Յուդ։ 1, որդի Ալփեայ և Մարիամայ, և եղբայր Յակոբոս կրասերոյ։ Տես Յակոբ 2 և 3։ Այս Յուդա էր Յուդայի անուամբ ծանօթ Թղթոյն հեղինակը, Մարկ։ Զ. 3։ Ղուկ։ Զ. 16։ Գործ։ Ա. 13։

4. Եղբայր Տեառն մերոյ, Մատթ. ԻԳ. 56։ Շատերը կը կարծեն թէ այս Յուդա էր մօրաքեռորդի և ոչ եղբայր Յիսուսի, և էր նոյն ընդ Յուդայի առաքելոյ 3։ Բայց Յիսուսի "եղբայրներըը" հաւատացած չէին առնոր մինչև մօտ ի վախճան կենաց նորա։ Տես Յակոբոս 3։

5. Քրիստոնեայ վարդապետ, որ կը կոչուի նաեւ Բարսաբաս, և ղրկուեցաւ Երուսաղէմ Անտիոքի Գումոսի և Բառնաբայ հետ, Գործ։ ժե. 22, 27, 32։

6. Մականուանեալ "Գալիլեացի," կը կոչուի նաեւ, Ցովսեպոսէ, Գաւդոնացի։ Ունած էր Գամալիա, քաղաքի Կապանիտիս, մօտ յորմէ եան Հարուածային ապն Տիբերեայ ծովուն։ Ունելով ընկեր զՄաթովկ սուն, ժողովեաց յապստամբութիւն գրգռել զՀրեայս, բայց ապականեալ ի կռիւն Նեսէ կամ ի Սիւրենեայ որ զոյնժամանակաւ էր կուսակալ Ասորւոց և Հրէաստանեաց, Գործ։ Ե. 37։

7. Հրեայ սուն ի Դամասկոս, ընդորում կը բնակէր Գօղոս, Գործ։ Թ. 11։

Յուդայեաններ, անուն ատելի Հրէից որ կը բնակէին օտար ազգաց մէջ, մանաւանդ յետ գարձի գերութեան ի Բաբելոնէ, յանուանէ Յուդայի, նախանձաւոր նոցա։ Տես Երբայեցիք։

Յուդայի, բանդր, հաւանականապէս գրուած յամի Տ. 66։ Ի ե-

Digitized by Google

ատանգան և սաստիկ տզգ տա. այնո-
սիկ որ տատա վարդապետաց սմանց
մոլորութիւններուն և զեղծ վարուց
կը հետևէին, ուսան և մասնակից
պիտի ըլլային անոնց տարապարտ
պատժոյն։ Ա. յս թուղթը կը նմանի
երկրորդ թղթոյն Պետրոսի. 14 և 15
համարին մէջ կուլուած վկայութեան
համար, տես ՅՁՈՎՔ 2։

Յուլիոս, հարիւրապետ Աւգոստ-
եան գնդին, որուն յանձնեց փեղ-
սոս, կաւսակալ Հրէաստանի զՊօ-
ղոս, տանել զնա ի Հռոմ։ Յուլիոս
շատ կը յարգէր զՊօղոս։ Թոյլ տուա-
ւ անոր երթալ ցտկնոջ ի Սիդոն և
այցելութիւն ընել իւր բարեկամնե-
րուն։ Նոյն հաւատարմութեան ատեն
ուրիշ անգամ մը Յուլիոս գէմ կե-
ցաւ գաւազանութեան զոր նիւթած
էին զինուորը բոլոր կապելոց կենաց
գէմ, և այնպէս ազատեց առաքեա-
լը, Գործ. ԻԷ։

Յոքաբեդ, կին Ամրամայ և մայր
Մովսէսի, Ահարոնի և Մարիամայ,
Թուա. ԻՋ. 59։ Յոքաբեդ էր գաւազար
Ղևիայ, և հօրաքոյր իւր երկանը,
Ել. Ջ. 20, Թէպէտ յետոյ այսպիսի
ամուսնութիւնք արգիլուեցան, Ղևտ.
ԺԸ. 12։

Յօճաճան, արգի կարէի, մին ի
գլխաւոր զօրավարաց Հրէից յետ
կործանման Երուսաղէմի, 588 ին նախ
քան զՔր., որ ճանչցաւ Գադոզիայի
իշխանութիւնը, և յայտնեց անոր
իսմայելի դաւաճանութիւնը, բայց
ի զուր, և խնդրեց Գադոզիայի մահ-
ուան վրէժը. բայց յետոյ սպրաւս
Հրէից Մացոյրդն յԵգիպտոս հակա-
ւակ խրատուն Երեմիայի, որ չկրնա
լով տարհլուլ Յօհանանու սպառամ
բական և կառավար ընծացքը,
մնգաւորեացաւ սատաշածային պա-
տուհասը, որ կատարուեցաւ ժամա-
նակին, Դ Թագ. ԻԵ 23–26. Երեմ.
Խ.–ԽԴ։

Յօսաբեհ, հօրաքոյր Յովնայ,
արքայի Յուդայ։ Յօսաբեհ տգտնեց
կոտորածէն և պահեց զՅովնա մինչ-
գեռ մանուկ էր՝ Գոթոզիայի դա-
ւաճանութենէն, Դ Թագ. ԺԱ. 1–3։

Ն

Նաամ, 1. արքայ Ամմոնացւոց,
յաղթուեցաւ ի Սաուղայ, մինչ
պաշարած էր Նաասա գՈհամովբ-Գա-
դատ, և Թագ. ԺԱ։ Նաասա, կամ
ինչպէս սմանք կը կարծեն, անոր որ-
դին և անուանակիցը, բարեկամու-
թեամբ էր ընդ Դաւիթի, Բ Թագ.
ժ. 2։

2. Հայր Շարաւհայ և Աբիգեայ,
քոյր Դաւիթի ի հօրէ կամ ի մօրէ
միայն։ Նաասա թերևս էր այլ անուն
Յեսսէի, կամ թերևս անուն կնոջ
նորա։

Նաասոն, մին ի նախահարց Տէս-
ուքն, Մատթ. Ա. 4. Ղուկ. Գ. 32,
Նահաշոնա յեղին Յուդայ յանապատ-
սին, Թուա. Ա. 7. Բ. 3. Ի. 12, և ա-
ներբրդի Ահարոնի, Ել. Ջ. 23. Հուսթ.
Դ. 20. Ա Մնաց. Բ. 10։

Նաբաղ, ինչ, ի գաւառակ Գաղե-
բայ, տէր մեծամեծ երկիրներու և
անասնոց, ի Մաան և ի կարմրացս ի
հարաւոյ Յուդայի. Դաւիթ մեծ և
բախտաւոր էր Նաբաղայ, վասն զի
պաշտպանած էր զնա անապատին
աւազակներէն, բայց և այնպէս
Դաւիթի մեծ կարօտութեան ժամա-
նակ, մինչ Նաբաղ պարտէր առա-
ւտուան հետևեալ օրն Դաւիթի,
մերժեց ամենայն թեամբ անոր խրն-
դիրը, որ էր քիչ մը պաշար Դաւիթի
կարօտեալ զօրաց։ Դաւիթ զայրա-
նալով Նաբաղայ այս ապաշնորհու-
թեան և հիւրասիրութեան համար,
ճամբայ ելաւ մեռնի ի տուր գՆա-
բաղ և անոր մարդիկը։ Բայց Աբիգ-
այիլ Նաբաղայ իմաստուն
կինն Աբիգեա ապեցուց զայրա-
ւյն։ Տասն օրէն Տէրը զարկաւ զՆա-
բաղ որ մեռաւ, Ա Թագ. ԻԵ։ Տես
Աբիգեա։

Նաբաւ, հրէերէն Խ, 1. քա-
ղաք մօտ ի Բեթէլ և ի Գայի, Եզր.
Բ. 29. Նէեմ. Է. 33։

2. Քաղաք Ռուբենի յեղին, Թուա.
Լ. 38։ Մովաբացիք տարին այս քա-
ղաքը, և ունէին զայն տա. Երեմիա-
յիւ, Ես. ԺԵ. 2. Երեմ. ԽԸ. 1։

3. Լեռ Մովաբա, ուսան Մովսէս
տեսաւ տեսեսաց երկիրը, և սեր

Digitized by Google

մեռաւ։ Նաբաս Աբարիմ լերանց մէկ կատարն է յանդիման երիքովի ի վերոյ։ Ախիգէն, Գուրքհարաս, և այլք, նոյն կը համարին զսա ընդ Աղգարոսի, իբր տան մեղն ի հիւսախոյ Աւետեաց։ Ճանապարհորդք չէին յիշեր չատ բարձր կատար մը այն շրջակայքին մէջ որ ճիշդ երիքովէ դիմացն է, և որ գետ քան արժանւոյն դիտուած չէ, Բ Օր. Լ. 49. Լ Դ։

4. կուռք Բաբելացւոց, եւ Ի. Թագ. 1։ Բաբելացւոց աստեղապաշտական առասպելաց մէջ կը տեսնուի թէ այս կուռքը հաստատապէս էր մեռեր։ Նոյն հին Ասորեստիք կը պաշտէին զՆաբաս։ Թէ ընդհանուր և չատ յարգի էր այս աստուծոյն պաշտօնն առ Բազդեացիս և առ Ասորեստանեայս, յայտնի է ոչ սակաւ յատուկ անուններէն որ կը գտնուին ի Սուրբ Գիրս, և որոց բարդութեան մէջ կը տեսնուի այս բառն, որպիսի են Նաբուսազդանոսոր, Նաբուզարդան, Նաբուսարսեքան, Երեմ. Լթ. 9, 13, ինչպէս նաեւ Ցոյն և Հռովմայեցի մատենագրաց մէջ Նաբոնիդ, Նաբոնասար, Նաբազաղասար, այլովքն հանդերձ։

Նաբէօթ, յին յորդւոց Իսմայելի, Ծննդ. Իե. 13, որոյ սերունդը գրուած էր Աստպասս Աւրաբիոյ սրօտաներն, Ես. Կ. 7, և հուսկ յետոյ ե. զաս հպատակ եդովմայեցւոց։ Նը կարծուի թէ սրտաբին պատմութեան մէջ յիշուած Նաբաթացիք ասոնք էին։ Տես Եդովմ։

Նաբովթ, Բիւր, Իսրայելացի մին Յեզրայելէ, որ չուզեց վաճառել Աքաաբայ իւր Հոյրենական այգին, Գ. Թագ. Իե. 23, 24, և յայն ասկս սպանուեցաւ թէզաբելի ծեզաբելայ թագուհւոյն զգպարտութեամբ իբրև հայհոյիչ։ Աքաաբ սէր եզաւ խնդրն ցանկացեալ այգւոյն, թերևս պատճառելով թէ կատարելութեան կ'իյնար այն կալուածն իբրև ստացուած մեռնելի, մեռնիլ հրամայեալ կելով զՆաբովթ զգպարտեալն իբրև հայհոյիչ. կամ թերևս Նաբովթայ ժառանգները չկրցեցին այգւոյն յափշտակութեան դէմ վճռելով Յեզաբելայ գաղտնի սպառնալիքէն։ Սակայն եղիա չվհատաւ ծանուցանել թագաւորին և թագուհւոյն քան զնոսա բարձրագոյնին, եհովայի, մեռելութեան պատուհասը, Գ Թագ. Իե. Դ Թագ. Թ. 24–26, 36. ժողով. Ե. 8։

Նաբուզազոսոր, որդի և յաջորդ Նաբոպողասարայ, Թագաւորեց Բաբելացւոց իբր 600 ին նախ քան զԲր. Ի քիչ ժամանակ յառաջ գահակից եր Հօրը, և զբաղեցուցաւ նորին առնուլ զիրաւարժիս, զոր գրաւած եր Նեքաւսով, որոյ եգիպտացւոց։ Նաբուգոդոնոսոր յաղթելով եգիպտացւոց, խռուցաց ի վերայ կուսակալին փխինիկեցւոց և ի վերայ Յուդայի թագաւորին Յովակիմայ որ հարկատու եղած էր Նեքաւսովայ։ Նաբուգոդոնոսոր կալաւ զՅովակիմ և չղթայակապ տարաւ գերի ի Բաբելոն, բայց յետոյ արձակեց զնա ի Հրէաստան տարեկան մեծ հարկ մը տալու պայմանաւ։ Խռովարար չատ մարդ եբռնատակեմ, յորոց միջի էին Դանիէլ, Անանիա, Միսայէլ և Ազարիա, ամենեքեան թագաւորական գերդաստանէն, զորս Նաբուգոդոնոսոր պատուիրեց խնամով կրթել յատուկ գաղդէացւոցն լեզուին և ի մատենագրութեան գաղդէից, որպէս զի այսպէս կրթուելով այն չորեքին պատանիք գործածուէին յաջորդ թագաւորին, Դ Թագ. Իդ. 1. Բ Մնաց. Լզ. 6. Դան. Ա. 1։

Նաբուզոդոնոսոր մեռաւ, և Նաբուգոդոնոսոր որ այն ատեն կոչ եգիպտոս էր և կամ Հրէաստան, ամէնապարկ երթալ ի Բաբելոն, իբր զօրագլուխ յանձնելով Ասորւոց, Հրէից, Փխինիկեցւոց և եգիպտացւոց գերիներէն Բաբելոն ատենելու գործը. քանզի, քան Բերոսոսի, Նաբուգոդոնոսոր հռչակած էր բոլոր այն երկիրներուն։ Նաբուգոդոնոսոր բաժնեց այս գերիներն այլևայլ հատուածի, և երբ ազգերի տասնհրեակներն հաւքերները և սրբիչ մեծագին կողպատանիներ գրաւ ի պատհեան Բելոյ մեհենիը։ Յովակիմ երիք տարի հաւատարիմ մնաց Նաբուգոդոնոսորայ, և ապա ապստամբեցաւ։ բայց յետ երից կամ չորից ամսոց, պաշարուելով Յերուսաղէմ, բռնուեցաւ և պատնեշեցաւ, և մեր-

Digitized by Google

մինը նետուեցաւ գէշ Թագնոց երկնից, ըստ մարգարէութեան երեմիայի, գլ. իբ։

Յովակիմայ յաջորդն, Յեքոնիա, Թագաւոր Յուդայ, ապստամբելով ի Նաբուգոդոնոսորայ, պաշարուեցաւ Երուսաղէմ, առիթուեցաւ լինել անձնատուր, և տարուեցաւ, իբր գլխաւոր պատանեկից հետ, գերի ի Բաբելոն, նոյնպէս մայր նորա և կանայք, և ընտիր ընտիր ձեռագործք երուսաղէմի, Թուով իրրև տասն հազար։ Այս գերիներէն էին Մուրթքէ, Հրեայ գերդաստանէ Բենիամինի, և ազգակից մարգաբէ, Եսթ. Բ. 6։ Նաբուգոդոնոսոր առաւ նաև բոլոր սահկեզէն անօթներըը զոր Սողոմոն չինել տուած էր տաճարին համար, և թագաւորական գանձը, և Թագաւորեցոյց Յեքոնիայի հօրեղբայրը Մաթանիա, զոր Սեդեկիա անուանեց։ Սեդեկիա ետց հաւատարիմ Նաբուգոդոնոսորայ ինչ տարի, յետոյ ապստամբեցաւ և եզաւ գանձակից ընդ գրացի Թագաւորս։ Բաբելոնի Թագաւորը եկաւ հրէաստան, նուաճեց երկրին գլխաւոր տեղերը, և պաշարեց զԵրուսաղէմ։ Փոքրաւն վախտ եկաւ եգիպտոսէ օգնել Սեդեկիայի, բայց Նաբուգոդոնոսոր պատահեցաւ անոր, և ոտիկաց վնաս դնաւել իւր երկերը։ Ցետ այսորիկ Նաբուգոդոնոսոր պաշարեց զԵրուսաղէմ երկը Հարիւր ինիսուն օր։ Սեդեկիայի միւսասանեարդ տարին, 588 նախ քան զՔր. ատնուուեցաւ քաղաքը, և Սեդեկիա բռնաւեալ բերուեցաւ Նաբուգոդոնոսորայ առջև, որ այն ատեն էր ի Ռիբղա յերկրին Ասորւոց։ Բաբելացւոց Թագաւորն ի միտ դատապարտեց զնա, անոր աչաց առջև հրամայեց սպանանել որդիքը, յետոյ հանել Սեդեկիայի աչուըներն, և չղթայակապ զրկեց զնա ի Բաբելոն, Ի Թագ. ԻԴ. Իե. Բ Մնաց. Լ.Զ։

Նաբուգոդոնոսորայ Թագաւորութեան ժամանակ Բաբելոն և Բաբելացւոց տէրութեան Տակաւ ի ծագ ագիտութեան։ Նաբուգոդոնոսոր շատ աշխատեցաւ զարգարել զԲաբելոն, և այս եզաւ նորա մեծամեծ պարծանաց մին. "Ա՛ չէ՞," կ'ըսէր, "ան մեծ Բաբելոնը՝ որ ես իմ զօրութեամբս իմ մեծութեանս փառքին համար թագաւորութեան տուն շինեցի։" Բայց Աստուած կործանեց անոր պարծանքը, և Նաբուգոդոնոսոր ժամանակ մը իջաւ ի կարգ վայրենի գազանաց, ըստ մարգարէութեան Դանիէլի։ Տես Դան. Ա.-Դ։ Տիգրիսի մօտ ատերակաց մէջ գտնուած արձանագրութիւն մը, որ կը պատմէ Լ'անան, Աբեղեան Հընգկատանի Տուն կոչուած տեղը, կը պատմէ Նաբուգոդոնոսորայ այլևայլ գործերն ի Բաբելոն և Պորսիբպա կոչուած տեղը։ Արձանագրութիւնը յանկարծ կտրելով պատմութիւնը կ'ըսէ թէ Թագաւորին սիրտը խռտացաւ քաւգէից դէմ. "Կործնից համար նուէրներ չէր տար, Մերոդաքայ պաշտօնը գադրեցաւ, և ապրելէն զՀել աստուածոց։ Ու էսիլեր ըսո Բիլտրսիեան խնդրաց," Նաբուգոդոնոսոր կը կործանի մինչեւ 562 ին նախ քան զՔր., յետ Թագաւորելոյ ամս իրրև քառասուն։

Մին ի հռչակաւոր գործոց որ կ'ընծայուին Նաբուգոդոնոսորայ, և զոր անհատակոյտ կը պարծէր Նաբուգոդոնոսոր, էին անուանի "Կախաղանաց բաբառատունք," զորս ասի Թէ շինեց Նաբուգոդոնոսոր ըստ ցանկութեան կնոջ իւրոյ, Ամիւտեայ դշխոյին որ հռովմայեան անուամբ էր յայսխորհին իւրում. յերկրին Մարաց։ Բաբելոնի պէս դաշտաձև երկրի մէջ այսպիսի պարտէզ մը չկրնար բարձրաբերձ ծառերով ու այլ ազգ տընդար էր, եթէ ոչ արուեստիս մեծամեծ հոգալութիւններ կանգնելով. և արգարև Նաբուգոդոնոսոր հրամայեց այնպիսի հազակոյտ մը կանգնել որը չորս հարիւր քառակուսի ոտք տարածութեամբ, և աւելի քան երկը հարիւր ոտք բարձր։ Այս հազակուտին վրայ շինուեցան սծուկք մին քան զմիւսն բարձր, մեծամեծ քարերով ծածկուած որոց կամ թմբոց վրայ։ Ու բարձրագիւր որոյ կամ թմբոց վրայ դրուեցաւ կարգ մը պրտուուղէն, ասոր վրայ կարգ մը ձիւթ և ձիւթին վրայ երկաս կարգ քար, և ասոնց ամենուն վրայ դարձեալ կարգ մը կապար։ Այս հազակուտին

Digitized by Google

կից չինուեցաւ ուրիշ մը նմանն նմանի բոլոր աւելի փոքր, և գարձեալ ուրիշներ։ Հոզակուտից վերջին կարգին վրայ որ էր կապարի գրուեցաւ հող, և անկուեցան ծառեր, թուփեր և ծաղիկներ։ Այս կերպով չինուած պարտէզներ կ'ուռղուէին եփրատաւոր կ'անդնէր առ առորոգով այն պարտիզաց, և ջուրը կ'ելլէր մէջերնայիւքը վեր հողակուտից մէջէն։ Այս պարտէզները պալատին մեծաստուածոյ գեղեցիկ փոքր մաս մը միայն բռնած էին, բոլոր այն գեղջերը որ ունէր վեց մղոն շրջագայ՝ էր պատեալ պարսպով։ Այս պարսպին ներս կային ուրիշ երկու պարիսպք և բարձր աշտարակ մը, և բաց ի պալատին չէնքէն, գանթիներ, պարտէզներ, պլոզքի հանգերձ։ Բոլոր գուռներըը պղնձի էին։ Պղնձի գուռներ կը յիշէ Եսայի, խօսելով Բաբելոնի առմանն վրայ ի կիւրոսէ, ԵՍ. ԽԵ. 2։ Կապազանաւ բազարաստնեներուն աւերակներըը կը կործուի թէ են այն խառն ի խուռն հողաբլրոյն տակ որ կը կոչուի Գաստ, յարևելից Եփրատայ, և որոյ տարածութիւնն ունի հապար կանգուն երկայնութիւն, և ութեն հարիւր կանգուն՝ լայնութիւն։ Այս հողաբլրին հանուած ապիւրը ապինբ են, և ամենուն վրայ գրոշմակ կայ անուն Նաբուգոդոնոսորայ։

Այս թագաւորին ուրիշ մէկ չէնքն էր այն որոյ աւերակք կը կոչուին այժմ Պիրս Նիմրուտ, իրը ութ մղոն ի հարաւոյ արևմտից վերոյիշեալ պարսպէն։ Տես Բաբելոն։ Չէնքի Իոլինոնի խուզարկութիւնք ցուցին թէ Նաբուգոդոնոսոր չինեց յիշեալ Պիրս Նիմրուտ, աւելի հին չէնքի մը աւերակաց վրայ։ Այս չէնքն էր վեց կարգ կամ յարկ, որոց բարձրանչիւրը քսան ոտք բարձր էր, և քառասուն երկու ոտք նուազ հոբիզոնական քան իրմէ վերինը։ Ի գագաթան չէնքին էր մեհեանը և գիտանոցը։ Այս չէնքն հինս եղած է հողակոյտ մը յատակի փոխուած։ Շէնքին իւրաքանչիւր կարգը կամ յարկը նուիրեալ էր մոլորակի մը, և այն մոլորակին յատկացեալ գունով ներկուած։ Առաջինը, որ կոնաձև նուիրեալ էր, էր սև, Լուանթագին կամ Ներգալին, երկրորդը՝ շատագոյն, Հրատեին կամ Մերկուրիոսը՝ կապոյտը, որ գագաթանը՝ գեղին, Արեւանկեան կամ Ասդղիկոնը՝ կանաչ, և փայլածուխն կամ Հերմէսինը՝ կապոյտ։ Մեհեանն էր սպիտակ, և Տաճարականապետ էր նշանակ լուսնի։ Այս վազուց աւերեալ չէնքին անհիւններըը մնոտեր խուզուելով, գանուեցան գլանիներ բնեռագիրներով որ կարդացուեցան և հակցուեցաւ թէ Նաբուգոդոնոսոր չինուած էր այն չէնքը որ կը կոչուէր "Պորսիբբայի եօթեն գնգոց կոյան„ թէ փլփլած էր, և թէ Նաբուգոդնոսոր շարժեալ իւր աստուածէն, ի Մերովագոյ, նորէն չինած էր զայն ապիւրէ և գաճապր կոչուած պաստուհան քարերէ, "առանց փոխելու չէնքին տեղը և առանց խախտելու նոր հիմը։„ Արձանագրութիւնը կ'ըսէ նաև թէ այս նորոգութիւնը եղաւ հինգ հարիւր չորս տարի յետոյ քան զառաջին շինութիւնն որ եղած էր Թագղաթ-Փալասարայ ձեռօք նոյն ձևով։ Այս չէնքը եթէ չէր հան ուր Սուբ Գիրք կ'ըսէ թէ էր Բաբելոնի աշտարակը, և ոչ հան ուր էր Բելայ մեհեանը զոր կը նկարագրէ Հերոդոտոս, գէթ Բաբելոնի աշտարակին և մեհենին նման էր։ Այս չէնքին աւերակէն հանուած ամէն տպիւռ ունի իւր վրայ Նաբուգոդոնոսորայ նշանը։ Իսկ Պորսիբբայ կոչուած տեղը կը թուի թէ էր տին յարուստարձանաց Հնդոյն Բաբելոնի։

Նաբուզարդան, էր զօրավար Նաբուգոդոնոսորայ, և հրամանաւ նորա կողոպտեց և սրբեց զՅերուսաղէմ, Դ Թագ. ԻԵ. 8–20. Երեմ. Լ՚Թ. 9. ՄԲ. 12–30։

Նաբաթ, տատասէոն, 1. էր երէց որդի Ազհարոնի, և ապանաւ աստուածատուր պաստուհասին, վասն զի յանգգնեցաւ մնուցանել օտար հուր պղծակիզաց սեզանը, Ղեւ. Ժ. Տես Աբիուդ։

2. Որդի Յերոբովամայ Ա. գ, որքսայի Իսրայելի. Յայնորդեց Տօքը, 954 ին նախ քան գԲր. և յետ Քրիստոսի երկու տարի մեռաւ, տասնուհնգաւ, մինչդեռ պաշարած էր Գաբաթան, գաւառաճանապհամբ Բաղտասէի որ էր Իսաքարայ յԱրէն, և յա-

Digitized by Google

փշատակից թագաւորութիւնը։ Նազար չար գործեց Աստուծոյ առջև և անոր հետ կռուեան նաև որդիքը և ցերեքովսոյ բոլոր ազգատոհմը քան կանխաւագաւթեանն Աստուծոյ, Գ Թագ. ժԹ. 25–30։

Նազարեթ, քաղաք ստորին Գալիլեայի, իրր եօթանասուն մղոն ի հիւսիսոյ Երուսաղեմի, յերկրին Զաբուղոնի։ Շինուած էր բլրոյ մը կողը, և կը նայեր չքեղ և գեղեցիկ հովտի մը վրայ զոր կը պատէին բարձունք նեղ անցք մը միայն բաց թողլով ի հարաւոյ։ Նազարեթի միանձնեաց այս կրճին բերանը կը ցուցնեն գաւազանգէ վար պիտի նետէին զՅիսուս մարդիկ քաղաքին, Ղուկ. Դ. 29։ Նազարեթ իբր վեց մղոն հեռու է յարեւմտեան հիւսիսոյ սրեւմտից թաբոր լերին, իբր ի կէս ճանապարհին որ ի Ծովեանակէ ի Միջերկրականն։ Նոր կտակարանին մէջ կ'իմանաք թէ Նազարեթ էր "քաղաք Յիսուսի,„ վասն զի էր սովորական տեղի բնակութեան ուր կը կենար Յիսուս իւր կենաց առաջին երեսուն տարին, Մատթ. Բ. 23։ Ղուկ. Ա. 26։ Բ. 51։ Դ. 16։ Յիսուս այցելութիւն ըրաւ հան իւր պաշտօնին ժամանակ, բայց շատ հրաշք չգործեց ժողովրդեան անհաւատութեան համար, Մատթ. ԺԳ. 54–58։ Նազարէթի Հին կտակարանի մէջ չի յիշուիր, և ոչ Յովսեպոսէ. կ'երևի թէ էր փոքր գիւղ և անշէն, Յովհ. Ա. 46։ Աւժմուն Ին–Նասիրաս է գիւղ զատուցիկաւ, իբր երեք հազար բնակիչք, որոց մեծ մասը Լատին և Յոյն Քրիստոնեաներ են։ Իբր սեթ հարիւր ոտք վեր է ծովեան երեսէն, և Աիւրիոյ մէջ գեղեցկագոյն տեղն է։ Տուները քարաշէն են, երկու յարկ, տանիքները տանեաք։ Ունի մզկիթ մը, մեծ վանք մը Լատինացւոց, և երկու կամ երեք մատուռ։ "Գահավիժութեան լեռ„ կոչուած տեղին քան սանդութեան գրեթէ երկու մղոն է քաղքէն, սակայն և հաւանական չերևիր թէ կատարգնալ Նազարեթցիք տարին զՅիսուս այնչափ հեռու գահավիժ բնելու, մանաւանդ որ աւելի մօտ կան ուրիշ գահաւանգք երեսնէ մինչև չէ չորեան տոք բարձր գեղեղին։

Ի գագաթանէ բլրոյն, որոյ գագաթվայրին վրայ շինուած է Նազարէթ, տեսարանն արգարև գեղանչելի է։ Ի հիւսիսոյ կը տեսնուին անթիւ բլուրք Գալիլեայի, ձիւնապատեան Հերմոնի մասնաւանդ յորմէ կը ձգէ զայն հայեցողաց։ Յարեւելից կը տեսնուի Ցորդանանու հովիտը, և անդր քան զնա ազօտ բարձունք նախեռնային Բաասանու։ Ի հարաւոյ կայ մեծատարած և գեղեցիկ գաշտն Եզրաելի, հանդերձ հոյակապաց թարգրեաւ և մատուռիք փոքրուն Հերմանէ և Գեղբուայ որոյ արեւելեան ծայրը միայն կը նշմարուի, և հանդերձ բլրովք Սամարիոյ դէպ ի հարաւ, մինչ կարմելոս կը կենայ կանգուն յարեւմտից գաշտին, ունելով առ ստորոտով իւրով Միջերկրականին կողատեակ ջուրերը։ Պատմեան ի գիրան որ կոչի "խուզարկութիւնք զՍուրբ Գրոց ի Գազարեան,„ կ'ըսէ. "Գիտեի մը ժամ կեցայ այն գագաթան վրայ, յարձակեալ մտաց այն ընդարձակ տեսարանին և դիպաց վրայ զոր կը յիշեցնեն մատեանք տեղւոյն։ Գիւղին մէջ (Նազարէթ) որ բլրոյն ստորոտին մեծ է՝ անցաց փրկիչն աշխարհի իւր մանկութեան տարիները, և թէպէտ տեղ կենաց այն կանխ ժամանակին վրայ չկան քիչ բան գիտենք, կան տակայն ոչ տակաւ բնական դիրք որ տեսնուին կը ձգեն մեր հայեցուածծն, ինչպէս ձգեցին ժամանակաւ զնորայն Աննատարակոյս կ'երեսար Յիսուս յաճախ այն տարբերն որոյ մեռ կանգնած լինք մեր վրանք. տեղ ստորներն անտարակոյս կոխեցին տակ մեռատակոյ բլուրներըը, և այնբերը դիտեցին այն բարձրութենէն չքեղ տեսարանը։ Չեն խոստովանիր իշխանք կը նայէր ի խոնարհ մեծ դաշտին վրայ, ուր գոռացած էր յաճախ պատերազմաց ազգնուկր, և հանդերձ պատերազմաց ներկեալ էին արեամբ։ Փրկիչը կը դիտէր նաև անտարակոյս ծագը, ընդ որ նաւք ստորագ ստրագ պիտի տանէին փրկութեան ուսուցման անտառն գեռ ամծանօթ ազգերու և երկիրներու։ Ինչ փոփոխութիւն այն ժամանակէն մինչև հիմա։ կռիւք և արիւնհեղու-

Digitized by Google

թիւն սրգ. գագրած չէն յաւելլոյ այն թշուառականն երկիրը, և թանձր խաւար կը պատէ գիւս քանս կիւնիրը. բայց այն երկրէն ծագեց լոյսը որ լուսաւորից զաշխարհ և յայտնեց նոր երկիրներ։ Չիմս այն լուսոյն ճառագայթը կը սկսի ցոլանալ ևս հեռաւոր կղզիներէ և երկիրներէ, լուսաւորել վերոյիշն այն խաւարտեալ երկիրն ուր ծագեց ի սկզբան։„

Նազարբեցի, յորիորդումն առաքեալ Քրիստոսի, Գործ. Բ 22. Դ. 10։ կանխաւ քարոզած էր ի մորգարէս, Սաղմ. ԻԲ. 7, 8։ Ես. ԺԴ. 2, թէ Մեսիան պիտի անարգուէր և մերժուէր ի մորգիանէ. և այս յորիորդումն, որ իրրև նախատեսոյ անուն գործածուեցաւ, ցուցուց մորգարէութեանց ճշմարտութիւնը, Մատթ. Բ. 23· Գործ. ԻԴ. 5։ Նազարէթ էր քաղաք փոքր, գազիլեոյիոս անարգ մեսին մէջ։ Տես Նազարէթ։

Նաթան, պորփեսիս Ա. Հրեայ մորգարէ, Զար. ԺԲ. 12, բարեկամ և խորհրդական Դաւիթի։ Չհաճոյ թուեցաւ Նաթանոյ Դաւիթի գիտողութիւնը առաջոր մը չինելու Աստուծոյ, բայց հրամանաւ Աստուծոյ առաւ թոզուլ այն գիտաւորութեան կատարելոյն Սաղմոսի, Բ թագ. Ի. 1–17։ Գնդեցիկ և յաջորոյ առաւկով մը ցուցուց Դաւիթի նորին մեղքն ընդդէմ Ուրիայի և Բերսաբեայ, Բ թագ. ԺԲ. Սաղմ. Ծ Ա. և կը թուի թէ Նաթանոյ անվնեցիր ըստ ամենայն կուիւնը հաճելի եղաւ Դաւիթի, և այս հաստատակութիւնն արգասիք սրբոյ է յաւերժ յիշատակի. ասոր Նաթան 2։ Հաւանական է թէ Սաղոմոն կրթուեցաւ ընդ խնամովք Նաթանոյ, Բ թագ. ԺԲ. 25։ Աւդասրան Սաղոմոնի խաղաղութեամբ յաջորդելն յաթոռ թագաւորութեան եղաւ օգնութեամբ Նաթանոյ, Գ թագ. Ա։ Նաթան անէր գրուածներ Դաւիթի և Սաղոմոնի վրայ, բայց այս գրուածներն կորուսած են, Ա Մնաց. ԻԹ. 29. Բ Մնաց. Թ. 29։ Թէ որչափ ապրեցաւ Նաթան առ Սաղոմոնիս, չէ յայտ, բայց անոր արդիներէն երկուքը բարձր պաշտօնեաներ էին յաջորդանին Սաղոմոնի, Գ թագ. Դ. 5։

2. Մին յորդաց Դաւիթի ի Բերսաբէէ, Ա Մնաց. Գ. 5. ԺԴ. 4, և էր Քրիստոսի նախահայրներէն, Ղուկ. Գ. 31։ Տես Ագգաճամբ։

Նաթաճայէլ, պորփ Աստուծոյ, աշակերտ Քրիստոսի. Հաւանական նպատէս նոյն ընդ Բարթողիմեայ, զոր տես։ Նախանայէլ էր ի կանայ Գալիլեացւոց, Ցովհ. ԻԱ. 2, և գրիւաստոս առաքելոյն անգամ ճանչցողներէն մին, որոյ որոյն գազանիքը և վարքը յայտնեաց անոր Քիստոս երբ առաքելն անգամ խօսեցաւ անոր հետ, Ցովհ. Ա. 45–51։ Փիլիպպոս եմոյծ զնաթանայէլ առ Քիստոս, որ ի սանտանէլն գնաւ խօսեցաւ այն նշանաւոր գովեստը, որով Նախանայէլ անանր եզաւ համանուն ընդ բառին անկեղծութիւն։ "Ահա իրաւցընէ Իսրայէլացի մը, որուն ներսը նենգութիւն չկայ։„ Նախանայէլ էր մին յաշակերտաց որոց երևեցաւ Քրիստոս առ ծովուն Տիբերեայ յետ յարութեան իւրոյ, Ցովհ. ԻԱ. 2։ Նախանայէլ յետ ակնատես լինելոյ Համբարձման Քրիստոսի, մինչ առաքելոյն հետ գտնուէր երուսաղէմ, Գործ. Ա. 4, 12, 13։

Նաթանայիմ, նախդիւլ, անուն որ ի սկզբան տրուեցաւ Ղևտացւոց, թուա. Ը. 19. բայց յետ հաստատելոյ Իսրայէլացւոց ի Քանան, տրուեցաւ անանց որոց գործն էր սպասաւորութիւն խորանին և տաճարին, և որ կը կատարէին գժուարագոյն ծառայութիւնները, ինչպես փայտ և ջուր կրել։ Նոյն գործառնութիւնք կատարեցան յայս պաշտօն, Եզե. Բ. 27, ապա ուրիշ գանանացիք որ անձնատուր եղած էին, և որոց կեանքը չնորհուած էր։ Աւանդեմ շատերը կը թուի թէ եղեն նախ ապստամբողք Դաւիթի, Սաղոմոնի և ուրիշ իշխանաց, որք յետոյ կարգեցին պահանք տաճարին ապստամբութեան, Գ թագ. Թ. 20, 21. Եզր. Բ. 58, 70. Ը. 20. Նեեմ. ԺԱ. 3։ Հաւանական է թէ ասանք գործած էին ի հրեշտ. թիւն, Նեեմ. ԺԲ. 28, և թէ անանցմէ շատերը կ'բսէին ի սրտէ ինչ որ կ'բսէր Դաւիթ, "Աւելի ընտրեցի իմ Աստուծոյ տանը չհմին վրայ կենալ, քան թէ տմրաբնշտաց վրանները

Digitized by Google

մէջը բնակիլ.» Սոպ. ՁԴ. 10։ Նաթանայիլէ տարուած էին ի գերութիւն Յուդայի յեղէն հետ, և բազմութեամբ զրկուած էին մնալ ի կատարից ծով, ուստի եզերաս բերաս առնցմէ երկու հարիւր քսան հոգի Հրէաստան, եզր. Ը. 17։

Նախախնամութիւն, յատաջագոյն անուղղութիւն և խնամածութիւն։ Աստուծոյ նախախնամութիւնը կը պահէ և կը վարէ ամէն արարած։ Անոր խնամքը կը տարածուի բոլոր տիեզերաց վրայ, և է անգուլ և անդադար։ Աստուծոյ բոլոր յատկութիւնները կ'իմացնուին նախախնամութեամբ։ Աստուած է որ կու տայ կերակուր ագռաւուց, և կը լնու բոլոր կենդանի արարածոց փափաքը։ Սուրբ Գիրքը կը տարվեցնէ թէ ամէն արարած կը նայի Աստուծոյ և ի նմանէ կախեալ է, Ցոբ. ԼԸ. 41. Սոպ. ՃԴ. ՃԽԵ. 15, 16. ՃԽԷ. 8, 9, և կը հաստատէ թէ Աստուած կ'իշխէ բոլորովին ամէն դիպաց և բոլոր ելից վրայ։ Ամենևին չկայ դիպուած յաշխարհի. "վիճակը ծոցը կը ձգուի, բայց ամեր ամէն կարգագրութիւնը Տէրոջմէ է,» Առակ. ԺԶ. 33. Հընձողուկ մը, կամ մազ մը ի գլխոյ չէյնաթ գետին առանց գիտութեան Աստուծոյ, ես. ԻԹ. 26, 27. Մատթ. Ժ. 29, 30 Գործ. ԺԷ 24-29 Ինչ որ չէնչին չհամարիցուս Աստուած ստեղծել, չէչին չի հաստատր նաև պահել և խնամել. իւրաքանչիւր մարդոյ պատմութիւնը, կանգնումն և անկումն իւրաքանչիւր ազգի, և գիրնատան եկեղեցւոյն յատկագիտութիւնը կը յայտնեն ամենայն ուրեք և յամենայն ժամ զնաւն Աստրիկ "որ ամէն բան իր կամքին խորհրդովը ի գործ կը գնէ։»

Նախաճաշատութիւն։ Տես Շնութիւն բառին տակ։ Նախանձոտ կուռքը, եզեկ. Ը. 3, 5, նոյն է ընդ թոմմուզ, Համոր 14։ Տես թոմմուզ։

Նամակ։ կ'երևի թէ նամակ գրել իրարու գալն ուրեք սովոր էին Հրեացիք։ Նամակ քիչ անգ կը յիշուի Հին կտակարանին մէջ, Բ թագ. ԺԱ. 14. եզր. Դ. 8։ Նամակ կը զրկուէր բաբելացւոյ կամ ճանապարհորդի ձեռաք, երեմ. ԻԹ. 3, կամ ալքանի

ՀԻՆ ՆԱՄԱԿ ՄԸ

սուրհանդակաց, Բ Մնաց. Լ. 6. եսթ. Ը. 10։ Նամակը ընդհանրապէս կը գալարուէին գլանաձև՝ վերջին ծայրը վրան փակցնելով։ Նամակները կը կնքուէին, Գ թագ. ԻԱ. 8, և երբեմն կը դրուէին պահարանի կամ մեծագին և զարդարուն քսակի մէջ։ Բաց նամակ գրեցի արհամարհանաց նշան էր, Նեեմ. Զ. 5։ Նոր կտակարանին մէջ յաճախ կը յիշուին նամակք առաքելականէն գրուածք։

Նայիդ, խլրիւլ, թափառիլ, երկիր յարևելից եգեմայ, այսպէս կոչուած է, վասն զի հոն թափառելցաւ Կայէնի յետ վտարանգութեանն, Ննդ. Դ. 16։

Նայիթ, ուր գիրնատան Գործեց իւր գլխաւոր հրաշից մին, յարութեանելով ի կեանս այրուդ մը մեռելոր որդին, Ղուկ. Ը. 11-17, էր գիւղ փոքր ի գալիլեա, երկը մղեն ի հարաւոյ աբրահամեց լերինն թաբոր։ Ջարդիա գծուած գիւղ է, և կը կոչուի Նէյին։

ՀԱՍԱՐԱԿ ՆԱԳԱՎՈՏԱԿ

Նապաստակ, նոյն ցեղէն որմէ է ճագարը։ Հրէից օրէնքով էր ուտել այս անասնոյն միսը, Ղևտ. ԺԱ. 6, վասն զի թէպէտև "արմաղող„ է նապաստակ, բայց "կճղակաբաշխ„ չէ։ Գիտցուած չէ ցարդ նապաստակի առնակ մը որ կ'արծծայ։ Աստուց երկրին մէջ կային այլևայլ առնակք նապաստակաց։

Նաթգաս, Ներգ. Ա. 42. Դ. 43, 14, իւզ անուշ չհնա յոյժ, կը պատրաստուէր առնակէ մը որ կը բուսանի Հնդ-

Digitized by Google

կատասան կարճ փուշերով։ Շատ յարգի էր առ Նախնիս, որ ախորժելով կը գործածէին զայն ի բազանիս և ի կոչունս։ Ովրատեաս փաքրիկ տուփ մը նարդոսք մեծ ամանի մը գինւոյ հաւասար կը դնէ, և կը հանմարի իբրև արժանաւոր նիւթ մնասուցանելի հիւթոց զուարճութեան հանմար։ Նարդոսք կը պահուէր գացուած և հնքուած, երբեմն ապխտակ կճեպ տուփերու մէջ, որոց կնիքը քակել և տուփը բանալը կը կոչուէր կոտրել տուփը, Մարկ. ժ՝Դ. 3։ Աւետարան. Նիչք կը յիշէն այս իւղն իրբև կարի անուշահոտ, "պատուականի„ և "մեծագին„, այնպէս որ անոր մէկ լիտրը կ՝արժէր տասնչի քան երեք հարիւր դինար, այսինքն՝ տասնչի քան քառասուն թոլէր, Յովհ. ժԲ. 3–5։ Տես Դաճեկաց։

Նարկէս, տղայ՝ Ի՝, Հռովմայեցի մը որպ տասնչէն շատերուն իրբև հրիսառնէից ազգին կը գրէ Գօղոս, Հռովմ. ԺՁ. 11։ Ի յոյս անուանարկը երկու անձինք կը յիշուին այն ժամանակին Հռովմէական պատմութեան մէջ. մին՝ ապառնաւեցւոյ երկաթ տարի յատաջ քան Գօղոսի գալը, և էր սիրելի կղզոդեայ կայսեր. միւսը կղզոդեայ յաջորդին, Ներոնի։

Նաև։ Տես երես 409։

Նաւաթ, Սամուելի և առնոր աշակերտներուն քահանայութիւնը մնրգտարէից դէմ մղուցի մը մէջ, Ա Թագ. ԺԹ. 18–24. ի. 1։ կ՝երևի թէ էր Ռամաթի սրտնորձանաներէն մին։ Սաուղ հալածելոց զԴաւիթ մինչև Ռամաթի ուր ապատեհած էր Դաւիթ Սամուելի քով։

Նաւում, Գիլբոա-Բիւն, հօրենարորդն երկոտասան փոքր մնրգտարէից։ Նաւումայ վարուց պատրագանէն ծանօթ չենք, բայց միայն թէ Նաւում էր բնիկ Կիկեսացի, այսինքն, ինչպէս հաւանական է, Գալիլեայի մէկ փոքր գիւղէն։ Նաւումայ մնրգտարեալութիւնը երկաթ գլուխ է, և երկաթ իրբ մէկ ճառ, ուր մնրգտարէն կը նախատէայնէ Նինուէի կործանումն այնպէս ոգեզա և կենդանի, մինչև թուիլ թէ ականատես էր գէպքին։ Նաւումայ ոճն բաւ վայելչութիւնը, եռանդը և վսեմութիւնը զարմանալի են յայլ ամենեցուն։

Նաւումայ մնրգտարեալութեան ժամանակին գալով, տարբեր են կարծիք. Հմուտ գիտնք ի մեկնչից կ՝ընդունին Յերոնիմոսի կարծիքը, թէ Նաւում մնրգտարէացաւ Նինուէի առերն առ Իզեկիաս, յետ պատճառելոյն Սենեքերիմայ Յեզեկիասու ըստ պատմութեան Բերոսոսի։ Բազդատէ իս. ի 6, և Նաւ. Գ. 8։ Նաւում Նով Ամմոնի առնման, Ռափսակայ մնրգտարեալութեան, և Սենեքերիմայ պատրաստութեան վրայ կը խօսի իրբև անցեալ գիտպց վրայ։ Կ՝ակնարկէ թէ Յուդայի ցեղը գեռ իւր երկիրն էր, և կը կատարէր Նոն իւր ատերը։ Նը յիչէ Նաև տասն ցեղերուն գերութիւնը և ցրուումը։

Նաքաթակիտ, պղնձէ գրամ Հրոմայեցւոց, կ՝արժէր իրբ չորս փող (փոթ)։

Նաքաթվր, 1. որդի Սերուգայ և Հայր Թաթայի, Ա՝Նդ. ԺԱ. 22–23. Դ. Ա՝գ. Գ. 34։

2. Որդի Թաթայի և եղբայր Ներեայսնոմի և Աստանայ։ Ամենացաս-

Digitized by Google

իբ եղբօր գաւառը, Մեղքայի հետ մինչեւ Քաղդէացւոց, Մննդ. ժԱ. 26, 29, բայց Թաւի Թէ իւր բնակութիւնը փոխեց ի Խառան, Մննդ. ԻԴ. 10. ԻԷ. 43. Նաքովը ուներ երկաստանի օրդի, յորոց մին էր Բաթուէլ, հայր Ռեբեկայ, Մննդ. ԻԲ. 20–24։

ՄԱՄՈՒ ԻՆՉ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՆԱՒՈՒ

Նաւ. Նախնեաց նաւերը շատ անհաստատ էին համեմատութեամբ օրդի նաւաց. Նաւարկութիւն կ'ըլլար զգուշութեամբ և առ ծովեզերք, մէկ հրամանդանէ մինչև միւսը, եթէ հնար էր՝ ամեն գիշեր կենալով տեղ մը, և երբ բոլոր կը գանուէին հեռի ի ցամաքէ, չունենալով գեռ կոմպասոցոյց, կը բռնէին իրենց ուղղորդ արեգակը կամ այլ ինչ և այլ ինչ աստղը. Նոյն իսկ Պօղոսի ժամանակ, Պաղեստինէ յհունաստան անցնող նաւք երբեմն կը ձմերէին Ճամբան, Գործ. ԻԷ. 12. ԻԸ. 11. Նախնեաց նաւերն ընդհանրապէս մեծ էին, թէպէտ մեծամեծներ եւս կը յիշուին. Շատ անգամ զարդարուն էին այն նաւերն խելքը և յատակագիծը, և "նշանը, որով կը ճանչցուէր նաւն' էր երբեմն նաւին պաշտպան աստուածն այն պատկերը. Նաւերը կը մղուէին ընդհանրապէս թիակօք որ շատ անգամ կարգ կարգ էին, և կամ իբարու վրայ, բայց կը գործածուէր նաև առագաստ. Պաւեղեստեղմի ատեն կը չանային ծակել և ընկղմել թըշնամեաց նաւերը. փիւնիկեցիք անուանի էին իրենց նաւերուն և ընդարձակ վաճառականութեան համար, ինչպէս կը տեսնուի եզեկիելի նկարագրէն, գլ. ԻԷ. և ուրիշ հին հեղինակներէ. Թէպէտ ցապէ, և առ. Քրիստոսիս կեսարիա Հրէից նաւահանգիստ էին, Բ Մնաց. Բ. 16, Յովն. Ա. 3, բայց և այնպէս Հրեայք չեղան երբէք ծովային ազգ, և անոնց նաւարկութիւններն, ինչպէս կ'երեւի կ'ըլլային փիւնիկեցւոց օգնութեամբ, Գ թագ. Թ. 26. ի. 22. ԻԲ. 49, 50։ Պօղոսի գեղեցիկ և ճիշդ նկարագիրն իւր ճամբորդութեան և նաւարկութեան վրայ, Գործ. ԻԷ., նախնեաց նաւարկութեան շատ գաղափար կը յայտնէ։ "Թափասի նաւերու" համար տես Թափսիս։

Ներքս, առաւած Աւետեաց, Գ թագ. ի. 31. Հրեայ մեկնիչք կ'ըսեն թէ Ներքս կը նշանակէ հաստ, և թէ կուռքն էր շանթագլուխ. Նոեմ հին կռաց պատմութեան մէջ կը յիշուին շանթակերպ կուռք ի մէջ Ասորւոց։ Սաբայեցւոց գրոց մէջ կայ

Digitized by Google

անուն Նեբատոյ, իբրև "տեսան խաւարի,„ որ, բան ոճոյ Աստուածաշնչական գիրքերուն կը թուի նշանակել չար գէն մոլորակը։

Ներրովք, ազգատոհմ, ծագում, բնութիւն, մին յորդւոց Քուշայ և թոռն Քամայ, ի վաղուց հետէ կը ցուցնէ առանձին շրջր որպէս, Ծննդ. ժ. 8–10. Ա Մնաց. Ա. 10։ Կը թուի թէ Ներրովթ ոչ Աստուծմէ կը վախնար և աչ ի մարդկանէ, թէ ժողված էր իւր գլուխը բազմութիւն չկնաց, և կը տիրէր Սենաարայ երկրին, ուր և հիմնեց կամ ամրացուց զԲաբէլոն, զՄարէք, զԱքադ և զԿալանէ։ Ծննդոց ժ. 10 համարին մէկ մեկնութեան նայելով, Ներրովթ եւս հիմնադիր Նինուէի և Քաղաքութեան Ասորեստանեայց, թէպէտ ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Ասորեստանի տէրութիւնը հիմնից Աստր, զոր Ներրովթ ստուգաբան էր Սենաարայ երկրին, Միք. Ե. 6։ Կը կարծուի թէ Ներրովթ ոկսաւ չինել Բաբելոնի աշտարակը, և առաջակաց մեծ կայ մը, Հնդոյ Բաբելոնի մօտ, կը կոչուի գէս Նոյաս անուամբ։ Տես Բաբելոն։

Նեեռաւաքա, կին Յովակիմայ և մայր Մանուէի Քաղաքացին Յկբնիայ որպ հետ հաստատակամապէս ընկեր էր ի վարչութեան, ուստի և Յկբնիայի հետ կը յանդիմանուի Երեմ. ԻԹ. Գ թագ. ԻԴ. 8. Երեմ. ԻԴ. 18. ԻԹ. 2։

Նեհռա, անուանի գէտ Եգիպտոսի։ Նեզոս կ'առնու այս անունը յետ որոյ երկաս մեծամեծ գէտք, յորոց կը բազկանայ Նեզոս, կը մնանան։ Այս գետերն են Պահր էլ Ափիաս, կամ Սպհատակ գետ որ կր բղխի քանի մը ծովակներէ Ափրիկէի ներսը, և կը հոսէ գէպ ի հիւսիսային արեւելք մինչև կը միանայ միւս ճիւղին հետ, այն է Պահր էլ Ազրէք կամ կապոյտ գետ, որ կը բղխի Աբիսինիոս կամ Հապէշ, և յետ երկայն մանր գետլոյ յարևելս հարաւոյ և յարևմուտս հարաւոյ, և անցանելոյ Տէմպէտա ծովակէն, կ'երթայ ի հիւսիս կոյս կցիլ ընդ Սպհատակ գետոյ։ Այս Ապհոնեան ճիւղը հասնելուն զարգիս իբր բաւն Նեզոս, թէպէտ Սպհատակ գետն աւելի մեծ և երկայն է, և հին ատենը կը համարուէր իբրև բուն Նեզոս։ Այս գետերը կը միանան հիւսիսային լայնութեան վեշտասաներորգ աստիճանին տակ։ Այն տեղէն սկսելով Նեզոս կը հոսէ միշտ գէպ ի հիւսիս, քիչ մը տեղ միայն խոտորելով այս ուղղութենէն գէպ յարևմուտս։ Իր հոսելոյ երկք հարիւր մղոն հեռի ի ծովէ, կ'ընդունի իւր վերջին ճիւղը, Դաձգղէ, մեծ գետ որ կու գայ Աբիսինիայ, և անցնելով ընդ Նուպիա կը մտնէ Եգիպտոս ու Ջրվէժ մօտ ի Սիէնէ կամ Եսուան։ Այս Ջրվէժք կազմած են ապառաժներու շղթայէն որ կ'երթայ յարևելից յարևմուտս։ Ջրվէժք երկք են. յետ այնորիկ գետն յոսալ կը վարէ իւր ճամբան ծանրութեամբ մինչ Նանգարա և լուռ Եգիպտոսի երկրին մէջ մինչև ի վախճան։ Նեզոսի միջին լայնութիւնն է իբր ութը հարիւր կանգուն։ Ի ստորին Եգիպտոս կը բաժնուի Նեզոս այլևայլ ճիւղեր, և կը ձևացնէ անուանի Տելտային, զորմէ տես նեգիպտոս բառին մէջ։ Տես նաև Նեզոսի տեսարան մը Նով–Ամոն բառին տակ։

Որովհետև գետն ութիք կը տեղայ հարաւային եգիպտոս, և և ամբողջ տարի, իսկ ի ստորին Եգիպտոս ընդհանրապէս թեթև տարափք միայն երբեմն երբեմն, կրնայ բաւսիլ թէ բոլոր բնական և քաղաքական կեցութիւն եգիպտոսի կախեալ կայ Նեզոսէ, քանզի տարին այս գետոյ նաև տարին տարեկան կանոնաւոր ոռոգման նորա, բոլոր երկիրը կը գտնուար տարեր անասնոց։ Նեզոսի ոռոգմանը պատճառ, որ յայն տեղեր և անապատ նախնեաց հետևելի կը թուէին, են անձրևք տարեկորք ի հեռաւոր հարաւային կողմանս երկրին, այսինքն Նեզոսի ականց մօտ, յամանան մերձակ և յետոյ եւս։ Գետը կը սկսի բարձրանալ Յունիսի ամսոյ, և երթալով կ'ածի յուլիսի մէջ։ Ոգոստոսին կը սկսի յորդել և զեղուլ եզերքէն գուրս, և տեղատմերքին հասնի կը հասնի իւր վերջին բարձրու-

Digitized by Google

թեան, և անոնցմէ երկիրը մեծաւ մասամբ ծածկուած է Նեղոսի ջուրերով, Աստուած. Ը. 8. թ. 5. Նաւ. Գ. 8։ ի սկզբան հոկտեմբերի դեւս կը սկսէ տղզուիլը. այս ամառն վերջը միայն կը սկսի գետն ամիսներէ իւր եզերաց մէջ։ Օգոստոսի կէսէն մինչեւ ի վերջ կայս հոկտեմբերի եգիպտոսի բոլոր երկիրը կը նմանի մեծ ծովակի կամ ծովու մը, ուր քաղաքք և գիւղք կ'երեին իբրև կղզիք։

Պատճառս պաղպաքերութեանն զոր կու տայ Նեղոս ոչ միայն այս ատենն է, այլ և այն թանձր սկաս խառն ամիսը զոր ջուրը Նեղոսի կը բերէն, և որ կը նստի եգիպտոսի հողին վրայ։ Այս սիսմը կը նմանի պաղաքերիկ ազոյ ծածկոցի, և ըրովհետև խակխակ այս տղմին վրայ կը սերմանուի, առանց բրելու կամ հերկելու, արագ կը բուսնի սերմը, կը չովանայ և կ'ուռճանայ։ Տես Ե-գիպտոս։

Պէտք չէ կարծել սակայն թէ Նեղոս կը ծառայի եգիպտոսի վրայ բռնակալի, և կ'ուզէ զայն բռնաբռնակալին առանց օգնութեան սրտնեսելու։ "եգիպտոսի նկարագիրներէն կ'ըսէ սմանք, " կ'ըսէ Նիւսար Լիբուէ, "կրնան կարծեցուիլ թէ երբ Նեղոս կը յորդի, բոլոր երկիրը կը ծածկի ջրով։ Գետոյն եզերաց մէտ գտնուած երկիրն արգասաբեր կ'ողողի, բայց գետնին բնական անհարթութիւններէն արգելք են ջուրերուն գետ ի հետուն տարածուելուն։ Ուստի երկրին մեծ մասը կը մնար չոր ցամաք, եթէ չինուած չըլլային ջրանցք և առուակներ որ կը լեցուին ջրով, երբ գետն իւր վերջին բարձրութեան կը հասնի։ Այս պատճառի ջուրն լեռայ կը տարածի, երբ հարկ է, գետերէ և տարեր որ չոր մնացած են։" Այս ջրանցքերուն և առուակներուն ջուրերը բարձր տեղեր հանելու համար ի վաղ ժամանակաց հետէ մեքենաներ կը գործածուին յԵգիպտոս։ Ասոնք մեծաւ մասամբ անիւներ են, որոց կապուած են գլուխ։ Եղինք կը գտնուին այս անիւներէն զամանս զոյլս որ ատելի փոքր են՝ կը գործածուին մեքենի որ նաւատով կը մղեն առքով անոնց տարբին մատուցիչները, մինչ վերի մատուցիչները կը քաշեն գետ ի վար ձեռքով, Բ Օր. ԺԱ. 10։

Որովհետև ողղմութիւնք Նեղոսի այսչափ կարևոր են եգիպտոսի բոլոր երկրին համար, հնարաւած են մինջոյնները որ կը ցուցնեն գետոյն յորդութեան սկիզբը և աճումը։ Այս մինջոյնները կը կոչուին Չափք Նեղոսի, Հազարամեայ քաղքաքաւ չէնք մը կայ ցարդ Գահիրէի դիմացը կղզեկի մը վրայ· այս չէնքն է ըստ խնամով կառավարութեան, եգիպտոսի կառավարութիւնը ժամանակաւ դիտել կու տար այս չէնքէն Նեղոսի ողղմութեան սկիզբը և հետզհետէ բարձրանալը, և կ'իմացնէր ժողովրդեան, եթէ ողղմութիւն կը բարձրանար Իսրիզեան ատեն քսան և երկու տուք, կը պատուէր առաստ հանձը, քանդելի անասնոց բոլոր գաշտը կ'ողողուելին ըստ բաւականին։ եթէ չուրը չէր հասնէր յայն բարձրութիւն, ըստ չափոյ նուազութեան ջրոյն կը պատատուէր նուազութիւն բերոց և տալ, որոյ տասկալի օրինակները կան եգիպտոսի պատմութեան մէջ։ եթէ չուրը բարձրանար տուելի քան քսան և ութ տան Բարիզեան, կը վախցուէր գարձեալ ի տալէ։ Ողղմութեան բարձրութիւնն ամէն տարի շատ ալլակերպ է նաև գետոյն ալլևալլ մասներուն մէջ· ուր որ գետը նեղագոյն է, չուրը կը բարձրանայ քսան տուք տուելի քան ի Մատրին եգիպտոս։ Նը կարծուի նաև թէ գետոյն ճամբան երթալով կը լեցուի· Տեւդայի հին ճեւղերէն շատերն հիմա ցամաք են տմանք, և գրեթէ անհետ։ Եգիպտոսի չուրբուան ցամաքելէն ի հարկէ կը հետևի երկրին անմարդաբնակ տմնալութիւնն ըստ չափոյ ցամաքութեանն։ Այս տմնալութիւնը կ'ակնարկեն այս նշանաւոր երկրին վրայ տրուած մարգարէութիւնք, Ես. ԺԱ. 15. ԺԹ. 1–10. Եզեկ. ԻԹ. 10. Լ. 12։

Չուրը Նեղոսի, թէպէտ տարուոյն մեծ մասին մէջ պղտոր են, երկրին վերի կողմերն ինկած անձրեւներուն պատճառաւ, բայց և այնպէս, երբ կենալով կը մաքրուին, կ'ըլլան մեղմ և քաղցր, յատկապէս յորդութեան։ Նեղոսի ջրոյն առաւելութիւնը կը գովեն ճանապարհորդք։ եգիպտացիք

Digitized by Google

բերանակիր կը գովէին, նա մանաւանդ կը պաշտէին զՆեզոս իբրև աստուած։

Երբայեցիք երբեմն կու տային "Ծով„ անունը եփրատայ և Նեզոսի, ես. ժթ. 5. Նաւ. Գ. 8։ Երբայեցիներէն առնելով այսպէս կոչած են այս գետը նաև Ասորւոցի մատենագիրք և եգիպտոսի ատմիկը, որ ցարդ, Նեզոսի վրայ խօսելով, ծով բառը կը գործածէ։ Նեզոս Հալչախատր է նաև իւր ձկանց համար։ Տես թուս. ժԱ. 5 ես. ժթ. 8։ Նեզոսի մէջ կը գտնուին նաև կոկորդիլոս կամ Լեւիաթան կոչուած գազանը և գետաձին կամ բեհեմովթ։ Տես եգիպտոս և Սիռվր։

Ընեմերիմ Տես Բեթ Ռաբամա։

Ներ, անձ մը Հակաւակ Քրիստոսի։ Այս մտօք կ'ըսէ Ցովհաննէս թէ իւր ժամանակն արդէն շատ նեռներ կային, այսինքն թէ շատերը ունէին Քրիստոսի հակառակ ոգի, որպիսի էին անհաւատք, հերետիկոսութիք և հալածիչք, Ա Ցովհ. Բ. 18. Դ. 3։ Այսպիսի անձանց յատուկ էր ապականել զՀայր և զՈրդին, և Քրիստոսի գալուստը մերժելով, Ա Ցովհ. Բ. 22. Դ. 3։ Բայց աստիճանակը և նախկին Քրիստոնեայք կը թուի թէ կը սպասէին գալստեան մեծի ստութ նեռին, որպ երեւոյթը պիտի ըլլայ յատուկ քան զերկրորդ գալուստ Փրկչին, և զոր Պօղոս կը կոչէ "մեղաց մարդ և անօրինութեան որդի,„ Բ Թես. Բ. 3։ Այս Հատուածը կ'ակնարկէ Ա Ցովհ Բ. 18 ըստ մեկնիչներ միաբան են թէ նեռ ին կը Հասկը ցուսին մանաւանդ վարդապետութեան կամ դրութեան մը գլուխներ, որ պիտի յայտնուին իրարու գարերով, Քրիստոսի հակառակ ոգւով, բայց Քրիստոս պիտի կործանէ զնոսա, Ցայտ. ժԱ. ԺԹ. ԻԷ։

Նեռաք, աստուած Ասորեստանեայց, որպ տաճարին մէջ և ի պաշտամանն ապանուեցաւ Սենեքերիմ իւր երկու որդիներէն, Դ Թագ. ԺԹ. 37. Ըստ աստուածաբանութեան, այս անունը կը թուի նշանակել "մեծ սրծուծ,„ և Ասորեստանցւոց հին քանդակներն ար ատ մեզ Հանուեցան

Նիներէի աւերակներէն՝ ունին մարդատաստակ կուռքի մը նմանութիւնը որոյ գլուխն արծուոյ է, ինչպէս կը տեսնուի վերի պատկերին մէջ։ Նաև ի մէջ հին Ասորեստանց կար աստուած մը ի կերպարանս արծուոյ։ Մին

պատկերը որ կը տեսնուի հոս ի վերպատահ թեւաւոր մարդոյ շրջանակի մէջ ազդ ի ձեռին, տակտ կը տեսնուի յորմանս նախնական Նիներէի իրրև պաշտելի ինչ, և կը կարծուի լինել նշանակ Ասորեստանեայց երեւելի աստուածներէն մին։

Նեռ, կը գործածուէր աս. Հրեայս ի պատերազմին և յոր. երբեմն էր լոկ ոլոր, այսինքն սպրատ անելիք, երբեմն էր փքին, այսինքն թեւաւոր, նաև մխալ թռուով, Ցոբ. Զ. 4։ Ազեղունք էին յայլևայլ նիւթոյ և բազմատիպ, յորոց զոմանս զօրաւոր մարդիկ միայն կրնային գործածել, Սաղմ. ԺԸ. 34։ Նեռք կը

Digitized by Google

գործածուէին կրակ տալու թէնեաք. եաց առաներուն եւ ի հմայութիւն, եզեկ. ԻԱ. 21. Աշխոյժ մոգք կ'առնուն նաեւ փոխանակ մանկանց, Սազմ. ՃԻԷ. 4, 5. փոխանակ փայլատականց, Սազմ. ԺԸ. 14. Ամբ. Գ. 11. փոխանակ յանկարծական ազետից, Ցար. Զ. 4. Սազմ. ԼՀ. 2. Ղև. 5. եզեկ. ե. 16, եւ փոխանակ խարտիւղ եւ կծու բանից չար լեզուի, Սազմ. ԿԴ. 3. Ձի. 4.

Ներտափ կամ Ներտափք, քաղաք մօտ ի Բեթլեհեմ, առաւել մեծի ծանօթ այժմ, Բ թագ. ԻԳ. 28, 29. Դ թագ. ԻՆ. 23. եզր. Ր. 22. Նեեմ. Է. 26.

Ներգալ, մին ի չաստաւածոց Քուշթացւոց զոր բնակեցուց Ասբեստանի թագաւորը Սամանեսար ի Պաղեստին, Դ թագ. ԺԷ. 30. Այս կուռքը հաւանականապէս կը ցուցնէր Հրաստ կամ Արէս կոչուած մեծ լուրակը, որ էր ի վաղուց նշանակ արիւնհեղութեան. Արէս կը կոչուի Սաբայեցիներէն կամ Ասբազիներէն ըսբոլ կամ ափոփ. կուռքը կը բանէր մէկ ձեռքով առաւր մերկ, և մխուռը նոր կարուած գլուխ մարդոյ մնացելոյն. զգեստներն էին կորմիր ի գոյն արեան, ինչպէս որ մեղրակին լոյսն է կարմրագոյն. Արբազանքը կը ներկէին սաթ մհկանը կարմիր, և կը մատուցանէին արեամբ թաթաւեալ հանգերձներ, նաեւ պատարագմունք մը (հաւանականապէս գերի), որ կը նետուէր ջրհոր մը. Ներգազ անունը կը տեսնուի քանի մը յատուկ անուանց մէջ, ինչպէս Ներգեզրատասար, Ներիգլատար, եբեմ. Լթ. 3, 13.

Ներքինի. Ցարքունեաց արեւելեան թագաւորաց հոգ կանանոցին և տան թագաւորին կը յանձնուէր ներքինեաց. Աստի ներքինի բառն ակատ նշանակել ներքին պաշտօնեայ պալատեան. Այսպիսի էին Պետափրէս, տէր Ցավեսփայ, Ծննդ. Լթ. 17, և գանձապետն Կանդակայ սրիկոջ եթովպացւոց, Գործ. Ը. 27. Փրկիչն մեր կը խօսի զայիսիսեաց "որ ինքզինքնին ներքինի ըրին երկնից թագաւորութեանը համար", այսինքն, որ համառ հրաժարեցան յամուսնու-

թենէ, առելի արդիւնաւորապէս աշխատելու հաւատոյ վասն արքայութեան Աստուծոյ, Մատթ. Ժ. 12. և Զօրաց առաքելոյ կը յորդորէ ծոյլս ընել երբեմն ի հարկի, հալածանաց ժամանակ, Ա Կորնթ. Է. 26, 27. Տես Գազա.

Նեփթաղիմ, վեցերորդ որդի Ցակոբայ ի Բաղղայէ, յազախնոյն Բալհեայ, Ծննդ. Լ. 8. Նեփթաղիմայ կենաց վերայ շատ քիչ բան գիտենք. Նեփթաղիմ աւետր չորս որդի, Ծննդ. Խ. 24. Ցակոբ նահապետ, երբ տուաւ իւր օրհնութիւնն, բաւ. "Նեփթաղիմ գեղեցիկ խօսքեր տուող ազատ թագաւած եղջերու մըն է," Ծննդ. Խթ. 21. Այս հասմորին մեկնաբանեան հասմար տես Եղջերու.

Նեփթաղիմայ քաղին բաժինն տերուածքեան գեղեցիկ և պտղաբեր մասն հիւսիսային Պաղեստինայ. Նեփթաղիմայ քաղին սահմաններն էին, յարեւմտից՝ Ասեր, յարեւելից՝ վերին Ցորդանան և մասն ինչ ծովուն Տիբերեայ. Ի հիւսիսոյ կ'երթար այն երկիրը մինչև Լիբանանու շղթայն, որոյ ճիւղերեն ոմանք երկայնելով գէպ ի հարաւ կը կազմէին "Նեփթաղիմայ լեռները," Ցես. Ժ. 32–39. Ի. 7. Նեփթաղիմացիք զօրաւոր էին, երբ Դաւիթ պատկեցաւ թագաւոր, Ա Մնաց. Ժ. 34, և պատասուով կը յիշուին ի պատերազմունս Դատաւորաց, Դատ. Ա. 33. Ե. 18. Զ. 35. Է. 23. կը յիշուին իրրև նուաճեալ Ասորիներէն, Գ թագ. Ժ. 20, և իրրև առաջնիք ի մէջ գերելոց Ասորեստանեայց, Դ թագ. Ժ. 29. Ե. Թ. 1. Մեր Փրկիչը սակ կ'երթար Նեփթաղիմայ երկիրն հարաւային մասը, Մատթ. Դ. 13–15:

Նեքաւով, կամ փարաւոն Նեքաւով, հարաւնեալ, թագաւոր Եգիպտոսի, յիշեալ ոչ միայն ի Սուրբ Գիրս, այլև առ Հերոդոտոսի, որ կ'ըսէ թէ Նեքաւով էր որդի Փսամմետիկոսի, որմէն Եգիպտացւոց, թէ յաջորդելով նմա ի թագաւորութեան, գումարեց զօր բազում, հանեց մեծ արմիր նաւաց ոչ միայն ի Միջերկրականին, այլև ի Կարմիր ծովուն, թէ մեծամեծ ծախիւք և չատ մնրդոց կորտեասմբ ի զօր

Digitized by Google

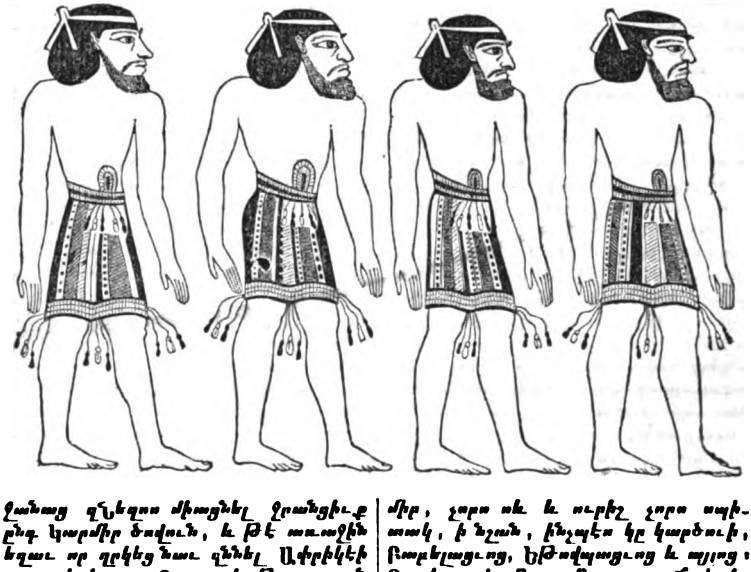

ղանաց զՆեգաս մխոցնել ղօտանցիւք ընդ կարմիր ծովուն, և թէ առաջինն եղեալ որ ղրկեց Դաւ զՆեռ Ալփրկէի բոլոր եզերքը։ Յուդայի թագաւորն Յովսիա որ Հարկաստա Լր Բաբելացի թագաւորին՝ ընդդիմացաւ Նեքաւովայ յառաջինն արշաւանս նորա ընդդէմ Նաբուգոդոնոսորայ, և կռուեցաւ անոր հետ ի Մակեդդով, ուր վիրաւորուելով մեռաւ, և Նեքաւով խաղաց յառաջ առաւնէ երկայն կեռնալու ի Հրէաստանի։ Ի գարձին Ասիրացոց կողմերէն ուր առած էր Քարքամիս, 610 ին Նաբ քան զիր., և թագած էր պահապան ի քաղաքին, զայ առաւ ի Ռեզլա յերկրին Ամորից, և զրկելով զօրք Յովաքազու Յուդայի թագաւորին վրայ, ընկէց զնա, կապեց չղթայիւք և զըրկեց Հեգիպտոս։ Ապա գալով երուսաղէմ, թագաւորեցուց Հրէից զԵզեկիամ կամ զՅովակիմ, և առաւ Հարկ Հարիւր տաղանդ արծաթոյ և տաղանդ մի ոսկւոյ։ Վերի պատակերը որ եգիպտոսի թագաւորաց մեծ Հրմէն է, զոր գտաւ Պէլզոնի, կը կարծուի թէ կը ցուցնէ Նեքաւովայ որուած չորս պատանդ կամ գերի Հրէից երեւելիներէն, որոց մին թերևս Յովաքազ էր։ Ասոնք սպասակ էին գառնով. առանց հետ կային չորս կարմիր, չորս սև և սրբիչ չորս սպասակ, ի նշան, ինչպէս կը կարծուի, Բաբելացւոց, Եթովպացւոց և այլոց։ Բաղէգլասար մեռած մը, որ յաջորդ կը սեռնուի ի հին Աստացորգս եգիպատաց, կը հաներ այս գերիները թագաւորին առջև։ Երեմիա, ԽՋ. 2, կը պատմէ թէ Նաբուգոդոնոսոր, արքայ Բաբելոնի, առաւ վերատին զԻրուքեմիա, Յուդայի թագաւորին Յովակիմայ չորրորդ տարին, այնպէս որ Նեքաւով չեղաւ ձեռնհաս պատհել աւելի քան չորս տարի տեղերը զորս նուաճեց Ասորիս, Դ թագ. ԻԳ. 29 մինչև ԻՐ. 7 ։ Բ Մնաց. Լե. 20 մինչև Լջ. 6 ։

Նէռագոլիա, այժմ կը կոչուի Նաբուլի, Գործ. ԺՋ. 11, ծովեզերեայ քաղաք Մակեդոնիոյ, մօտ ի ստմանագլուխ Թրոսկիոյ, ուր եկաւ Պօղոս Աստմեծրեակիա կոչուած կղզիէն։ Նէաւպոլիսէն գնաց Պօղոս ի Փիլիպպէ։

Նեեմիա, էսդրէի, մեծարոյ զօրապետ Բաբելոնական արքայի Դաստաներ սա. Յովհաննես արքայիս Իորսաքլի։ Նէեմիան էր վարահեալ բորաստեհան ախորհ, բայց հրաշալի քաժչկուեցաւ, երբ անգամ լուացուելով ի Յորդանան, Ղևս. ԺԴ. 7, քան խրատուն եղիսէէ, Դ թագ. ե. Ղուկ. Դ. 27։ Նէեման ոչինչ կը հա-

Digitized by Google

մարբէր իւր բոլոր պատիւը և իշխանութիւնը, և բժիշկներէ դարմանի գտած չէր։ Խրատեցաւ Թոզուլ իւր մեծամտութիւնը, և անապատ մտքատարին խրատուն, և բժշկուելով ոչ միայն շնորհակալ եղաւ մարգարէին, այլև մարգարէին Աստուծոյն։ Յայտնի վկայութիւն անոնցով Համոզուեցաւ Թէ ԵՀովա է կենդանի և ճշմարիտ Աստուած, և տարաւ իւր երկիրը երկու գրաստու բեռ հող իսրայէլի երկրէն չինել սեզան Աստուծոյ, ել։ ի. 24։ Ռնեազատ չէաւ Ռեհմանի մեհեանը երթալուն վրայ մարգարէն ներէմանայ որոշ կանոն մը չտաւաւ, անոնցով ի ներէման Աստուծոյ երկիրն և սիրոյն ծնունդը որ բանական պիտի ըլլար գիտնալնին զնա տրտաքրտաւ անգամ պատիւ մատուցանելէ կուաց։

Ներէմեայ, գիրք՝, կը պատմէ ներէմեայ բոլոր գործերուն պատմութիւնը զոր գրեց ինք ի վերջ կեան երկար կենաց իւրոց, այն է իրբ 434 ին նախ քան զԳր։ ։ Ի իրբ շարտաւ նախատինքն գրոցն եզրատայ, և կը կոչուի յոմանց ի Հարց եկեղեցւոյ երկրորդ գիրք եզրատայ։ Ներէմեայ գրոց մէկ մասն ինչպէս Ը. և Թ. գլուխները և ԺԲ. գլխոյն 1–26 համարները, կը Թուին առնուած հատարակաց արձանագրութիւններէ, այլևքն Հանգիրձ։ Ներէմեայ կը գոցուին պատմական գիրք Հին կտակտաքանին։

Ներէմիա, փէՔտաբէթն Տիտան, որդի Ա.քազեայ, ծնեալ ի Բատելեան առ գերութեամբ։ Էր, քատ ոմանց, քահանայական ցեղէ. քատ այլոց՝ ի զարմէ Թատատրաց ցուցով։ Կը վարէր պաշտօն մատուտակի Գաթոից Թագաւորին, երկոյնատարաւ ին Աբրատչիսի քով։ Գիծալով կոնկատ երատ առզեմ գատնդ Հրէից Թշնատութեան վրայ, խնդրից Տրատնան Թագաւորէն երթալ երատազեմ և օգնել չինութեան քաղաքին։ Ուտատ զրկուեցաւ իրբև կուատակալ ի քատներորդ ատին Ա.բատչիսի, իրբ 444 ին նախ քան զԳր։ ։ փոյթ տատաւ մատնատանդ չինել երատազեմի պարիսպներէ։ Սատմարացաց Թշնատութիւնը, յորոց ատգէն նեղատած էին յոյժ Հրեայք, ատատեցաւ կա ատաւ Սատնատրատատաւ, կուատակալատ գատաւին, Սատմարացիք ինչ ատգելք որ կրնային յարուցին Հրէից դէմ։ Նա այնպէս յանդգնեցան մինչև յարձակել գործատորաց վրայ, այնպէս որ Ներէմիա Տարկ Համարեցաւ Հրատմայել գործատորաց զէն ի ձեռին աշխատել, և տարուան մը մէջ ատարտեցաւ պարիսպը։ Այս մեծ գործին և անոր վարչութեան մէջ, Ներէմիայ բարեպաշտ նախանձը և անշահախնդրութիւնը, ուրն ժողովուրդն և ատ քաղաքն Աստուծոյ, և ազգին ք.ատատէնելն յօգնութիւն նորա, պատկառեցան յայտնատեամբ Ունէր գործակից ինքեան Հատատարիմ բարեկամներ, մանատանդ զԵզրատ, Ներէմ. Ը. 1, 9, 13. ԺԲ. 36, և ատհմանեց քանի մը գեղեցիկ քաղաքային կարգեր։ Իրբ 432 ին նախ քան զԳր։ , Թէպետ Թերևս ոչ ատաջին անգամ, գործատ իւր ատաջին պաշտօնն ի Բատելոն, Ներէմ. Բ. 6. Ի. 14. ԺԳ. 6. ըստ յիտ ոտատ ատմոց կուշտեցաւ նորէն երատազեմ ատղել քանի մը անկարգութիւններ որ մնատ գատած էին, որպիսի էին ատաճարին պաշտօնը զանց առնել, շարաթը լատծել, ատմատնանալ ընդ կնատպաշտս, այլևքն Հանգիրձ։ կնատպաշտ կատնայս ատնող Հրեաներէն պահանջից կամ Թագուլ զնանայս և կամ մեկնել երթալ երկրէն։ Տժգոհ քահանայներց այս կամաստր ազատրն Թերևս ատիթ տուաւ չինել Գարիզիմի տաճարը, և Հատատատել Սատմարացոց պաշտատմունքը։ Տես Սատմարացի։

Ներեսթաց, գլխոյ, անուն տատեալ Հեզեկիէլ ատքատյ ցուցատ պղնձի օձին զոր կանգնած էր Մովսէս ատնապատին մէջ, Թատ. ԻԱ. 8, և զոր պահած էին Իսրայէլացիք մինչև եզեկիէլի ժամանակը։ Պահպանել ժողովուրդը կը պատրէք այն օձն իրրև աստուած, ատատի եզեկիա ատրել տատա զայն, և ծաղրու Համար կոչեց անոր անունը Ներեսթան, այսինքն պղնձի կտոր, Դ Թագ. ԺԸ. 4։ Պատկերը, նշխարը (մնատնուկը) և ատրիշ արտատքին կամ նիւթական նշանատք, փոխանակ զատթուցանելու Հոգևոր եռանդ, Հակատակը կը գո-

Digitized by Google

ծին, Տէտանելի նշանակ կը ծածկեն փրկիչը, զոր պարտ է մնանաւանդ յայտնել, Յովհ. Գ. 14–16։

Նիկոդեմոս, մին ի խորհրդականաց Հրէից ազգային ժողովոյն, ի սկզբան փոքրհոգի, եւ ապա աշակերտ Յիսուսի։ կանուխ հաստոցուեցաւ թէ Քրիստոս Աստուծմէ եկած էր, բայց չէր պատրաստ իսկ եւ իսկ յայտնել զանձն իւրեւ հետեւող Քրիստոսի։ Աս. Յովհաննու, գլ. Գ. 1–20, կը տեսնուի նախ իրեւ երկչոտ խաւզարկու ճշմարտութեան, եւ կը տրվի վերատին ծննդեան եւ քաւութեան մեծ վարդապետութիւնը։ Աս. նմին Յովհաննու, գլ. Է. 45–52, կը գտնենք զնա զգուշաւոր պաշտպան փրկչին առաջի ժողովոյն։ Հաւակ ուրեմն ի սրտատուչ տեսարանին խաչելութեան, Նիկոդեմոս կը գաւազանի զանձն հաստատել, եւ կու գայ ընդ Յովսեփայ Արիմաթեացւոյ հատուցանել վերջին պարտքը Քրիստոսի մեռեալ մարմնոյն։ Այս երկուքն իրենց ցուցին փրկչին մարմինը խաչէն, օծին անուշահոտ իւղերով եւ գերին ի գերեզմանի, Յովհ. ԺԹ. 39։

Նիկեազեամոս, հին եւ

զերբ Տիգրիսի, գեմ յանդիման և սահմն. ալիժմուն Մատաւլ քաղաքի։ Նինուէ կը յիշուի նաև ի Սուրբ Գիրս մեծ և ժամանակս ջրհեղեղին։ Տես Ներքով։ Յես ալիտրիկ իբրև հընդհատուած դար ամենևին չի յիշուիր։ Ի գիրս Յովնանու և Նաւաւմայ կը նկարագրուի իբրև քաղաք մեծ, ըստ չուրջ գալ կը տևէր երեք օր, և ունէր ասելի քան հարիւր և քսան հազար մանուկ տղայ, կամ հասա-նականապէս վեց հարիւր հազար բնակիչ։ Կամ հն "չատ անասուն,, բազմութիւն մալրենց, պարտիզաց, անասուաց, ալլովքն հանգերձ։ Բնակիչքն էին ընչեղ, պատերազմող, և յաւաշջագէմ յոյժ ի քաղաքակրթութեան։ Նինուէ ունէր ամուր պարիսպներ գրամբք և գանձափակք, և վտանառականք նորա ասելի էին քան զասուածը. թագաւորազունն իշխանք էին իբրև զմարախս, և զօրապետք նորա իբրև զկըսրեակս։ Այս նկարագրին չատ համձայն են բանք Դիոդորոսի Սիկելացւոյ, որ կ'ըսէ թէ Նինուէ էր քսան և մի մղոն երկայն, ինը մղոն լայն, և չորջատան էր յիսուն և չորս մղոն. պարիսպն էին հարիւր ոտք բարձր, և այնպէս լայն որ երեք կառք կրնային երթալ անանց վըտյ քովէ քով, և ունէր հազար հինգ հարիւր աշտարակ, իւրաքանչիւր երկու հարիւր ոտք բարձր։

Նինուէ երկար ժամանակ եղաւ աէր արևելից. բայց իւր մեծ զէղխութեան և չարութեան համար, Յովնան մարգարէ զրկուեցաւ, ասելի քան ութ հարիւր ամիք նախ քան զԳր., զկնացանել Նինուէացւոց իրենց մեռալուա կորստեսը։ Տես և Ե. Թ. 24, 25։ Անոնց ատժամանակալ ապստամբեալ յամենայն ժամանակ մի Նինուէի անկումը. բայց իբր 753 ին նախ քան Գր., որ է ժամանակ հիմնարկութեան Հռովմայ, առնուեցաւ Նինուէ ի Մարաց առ Վաբրակաս. և իբր մեկ ատ կէս դար յետոյ, ըստ կանխատեսութեան Նաւաւմայ, գլ. Ա.—Գ. և Սոփոնիայ, գլ. Բ. 13, երկրորդ անգամ առնուեցաւ ի նախաբաղալ և ի Նաբոպոլասարայ. յետ ալիտրիկ ալլ և չատացաւ Նինուէ իւր նախնի պայծառութիւնը։ Յաջորդ մատենագիրք գուն ուրիք կը յիշեն զՆինուէ, և իբր

ՋԻՆՈՒՈՐ ՆԻ ՋԻՓ ՅԱՅՐԱՎՈ ՆԻՆՈՒԷԻ

գուգնաբերալ տեղ մի։ Նինուէ կործանեցաւ այնպէս ապստամբաւ, որ անոր տեղը գարերով ճնաց անծանօթ, մինչև Համաձակել անհատ-

Digitized by Google

տից բանել թէ այնպիսի քաղաք մը չեղաւ երբէք։ Աւերակաց կոյտը որ, բան Նաւտումոյ, Ա. 14, "գերեզման" կոչուն Նինուէի, այնպէս ծածկուած են հողով, մինչև թաւալ նման բլուրներու։ Ի այլ 1841 էն հետէ Լէյարտ, Ռոդտա և այլք բրելին և որոնելին այն ի վայրց անյայտ թողուած աւերակաց կոյտերը։ Հողակոյտը որ մնացուածոց պեղուելուն և խուզուելուն՝ են ծայրը տրապիզի մը որ իբր ուխտատան մոնն երկայն է և երկոտասան մոնն լայն, և որոյ շրջագաւառն է իբր վեհապետն մոնն. այսպէս կը հաստատուի Նինուէի ընդարձակութեան վրայ հին պատմութեան հաշիւները։ Չնպպէտ յիշեալ աւերակաց պեղումը յատուկ տեղեկութիւններ և պատկառներ, և անոնց գտուներուն տակ իբրև պահպանի թեւատոր ցուցց և մարդագլուխ առիծուց հակապատկեր արձաններ։ Այս չինուածոց անհետկերը դրուագեալ են քարերէն տեսարանականերով որոց վրայ կան բազմաթիւ քանդակներ և բեւեռագիր գրուածք որ մեծաւ մասամբ կարդացուած են։ Աորիստանի պատմութեան և տովբութեանց այս քանդակեալ նշանագրերը, ինչպէս նաև այլեալ առակներէն, փայտեղէն, փղոսկրեայ և մետաղեայ կահք և կարասիք, որ, յետ թաղեալ մնալոյ քանի և չորս դար, հիմա հանուեցան ի լոյս, անգին օգնութիւն կը մատուցանեն Սուրբ Գրոց մեկնութեան, նա մանաւանդ կը հաստատուն անոր ճշմարտութիւնը։ Ոչ միայն ուրեմն ենք այս գիւտերուն համար, այլև կը զարմանանք, երբ այս հնութիւնաց միջոցաւ տեսնած տեղեկութիւնները կը գտնենք համաձայն թագաւորաց և Մնացորդաց մէջ պատմուածներուն։ Աորիստանի արձանագրութեանց մէջ ոչ միայն կը գտնենք Ցէու, Մանասէ, եղեկիա, Ամի, Ազոխոզ և այլ սոցին նման անուանս, ինչպէս նաև զանուանս այլեալ քաղաքաց Հրէաստանի և Ասորւոց, այլև կը գտնենք նոյն իսկ Սենեքերիմ պատմութիւնն իւր արշաւանաց վրայ ի Պաղեստին, և հարկին վրայ զոր ստիպուեցաւ տալ Նմա եզեկիա. կը տեսանենք այն աւերակաց մէջ նաև պատկերներ որ կը ցուցնեն Ղաքիսայ առնելն ի Սենեքերիմայ, Դ Թագ. ԺԸ. 14, և զպատկերս պաշտօնէից Նաբա, թերևս նոյն իսկ Ռափսակայ ծաղրողին։ Այս պաշտօնեայք Հրեայ գերիները կը հանեն թագաւորին առջև, Այն աւերակաց մէջ կը գտնենք և այլ բազում բիւր։ (Տես ուրիշ պատկեր և տեղեկութիւններ ի բառին Սենեքերիմ։) Որմերուն յիշեալ քարէղէն պահանակները կը մեկնեն և կը հաստատուն նաև եզեկիելի նկարագիրը։ Որովհետև եզեկիել գերի էր Նինուէի դաւառին մէջ, անտարակոյս լսած էր "պատկերասանց" և այն պատկերներով ցուցուած իրաց վրայ, թերևս տեսած և ա ի զանոնք։ Հիմա մենք կը տեսանենք մարգիկ և տեսիլներ զորս կը նկարագրէ եզեկիել գլ. ԻՓ. 6, 14, 15, եւ. ԻԶ. 1–12, զոր օրինակ, "կապուտակի հագնոզ կուսակալներ ու նախարարներ," "պատի վրայ նկարուած մարգիկ նօթով նկարուած պատկերներ," "մէջքերնին գօտի կապած," "գլուխներնուն վրայ ներկուած խոյրեր," Նօթն այսինքն կապիր գոյնը յաճախ է այլևայլ պատճառ երանգաց մէջ զրուած այն պատկերներէ ներկուած են, եզեկ. ԻՓ. 14, 15։ Այն նկարներուն մէջ կան նաև, ինչպես կ'երեւ եզեկիել, "չի հեծնող ձիաւորներ," "սուրերը իշխաններու կերպարանքով," ի նշան պատերազմական զօրութեան և քաջութեան. չիերն են ահռելապատնոց, սեզ և ամէհի, մեծաւորաց կազմածովը։ (Տես նախընթաց պատկերը.) Այն նկարներուն մէջ կան նաև պատկերը գից որոց այլևայլ կերպով պաշտօն կը մատուցանէ, թագաւորաց և զօրականաց որ զրաւելով կ'երևին որսի և պատերազմի. նաև պատկերը ամրոցներու որ յարձակմամբ կ'առնուին. կալանաւորաց պատերազմի որ կարգաւ կը տասանեն, ի ցից կը հանուին, կը մորթուին և կամ այլապէս կը տանջուին. երբեմն նաև կը ձգուին չուանով որ կալանաւորին քթէն կամ շրթունքէն անցուած կարթի մը կապուած է, Դ Թագ. ԺԹ. 28. Եւ. Լ. 29, և կամ կալանաւորի մը աչքը կը փորուի աշտեի

Digitized by Google

մը ծայրիս, Դ Թագ. ԻԹ. 7։ Տես և Նեսրովք, Սեճեքերիմ, Սաղմանասար և Պատերազմ բառերը։

Քրիստոնեայ աշխարհ պարտի շնորհակալ ըլլալ Լէյարտի և Պոտթայի այս խուզարկութեանց համար. և Բալինոնի և Լինքսի՝ որ այն միացուցած վրայ գիտնական քննութիւններ բերին։ Սուրբ Գրոց ուսանողներուն համար մանաւանդ մեծագին են ասորեստանի հնութեան այս գանձերը, և մենք ուրախ ենք ալ միայն վասն զի նոր ապացոյցներ ասելյան ի հանգէս եկմնարութեան պատմութեան և մարգարէութեանց Սուրբ Գրոց, այլև վասն զի այսու նոր լոյս ծագեց նաև Սուրբ Գրոց խմնատին վրայ։ Ի՞նչ ազդու է նաև խրատը զոր կու տան մեզ ժամանակաս այն սէտ մեծ և հզոր քաղաքի մը նորագիւտ յիշատակները, զգուշացնելով այժմու ազգերը զեղխութենէ, սմբ բարատասանութենէն և ամբարշտութենէ որ եղան պատճառ այն հզոր աւերութեան կործանման։

Նկիճօր, Ամբ. Գ. 19, ընդհանուր անուն ազգաց նուագարանաց առ Եբրայեցիս։ Դ., Ջ., ՄԴ., ՄԵ. և ՀՋ. ասմնատաց վերնագիրներուն մէջ կը գտնուի իբրև ազգարարութիւն առ գլխաւոր իրատիլաս յիչեալ նուագարանաց երգել այն սազմոսները։

Նիհիլօթ, կը կարծուի թէ կը նշանակէ սրինգ կամ փչելու նուագարաններ։ Այս բառը կայ միայն Ե. սազմոսին գլուխը, ազգարարութեան մէջ առ գլխաւոր երաժիշտն, իմացնելու համար թէ երգը որ այս նուագարանաց միայն երգելու էր այն սաղմոսը։

Նլաճ, նշանակ, գրաւական կամ հանդէս (ապացոյց), Ծննդ. Թ. 12, 13. ԺԷ. 11. ԽԱ. Գ. 12. Ե. Ը. 18։ Նաև արկած արտաքոյ բնութեան կամ պատահաս, Դտ. ԻԱ. 11, և կամ հրաշք, իբրև նշան կամ մեռան Աստուծոյ, ԽԱ. Դ. 7–9. Մարկ. Ը. 11։ "Նշանք յերկնից" կը նշանակէ շարժմունք և տեսիլ երկնային մարմնոց, յորոց հեթանոս աստեղաբաշխք կը կարծէին գուշակութիւններ ընել, Ե. Խգ. 25. երեմ. ժ. 2։ Տես Նաւ։

Նլաճագիր, շատ փոքր մեռան։ Բառը բուն կը նշանակէ փոքր եղջիւր. երբայեցերէն տառերուն տուր և բարակ ծայրը, Մատթ. Ե. 18։ երբ Սուրբ Գիրքը կ'օրինակէին, մեծ զգուշութիւն կ'ընէին հրեայք. իւրաքանչիւր էջ և տող պարունակելու էր նդինչափ գիր։ Դիպի թերութեան կամ սխալի համար ամբողջ գիրքը մը կը համարուէր անպիտան, և գոյիրն սկսելու էր նորէն գրել բոլորը։ Բայց և այնպէս Աստուծոյ խօսքին կատարելութեան և ամբողջութեան համար հրէից այս մեծ փոյթը շատ սակաւ օրինակ էր գրիստոսի փութոյն և խնամոյ այն խօսքին արևից ճշմարտութեան, ապատնելոց և խաւսման անթերի և անսխալելի պահուելուն։ "Դիւրին է

Digitized by Google

որ երկինքը ու երկիրը անցնի, քան թէ օրէնքէն մէկ նշանագիր մը խնայ,» Ղուկ. ԺԶ. 17։

Նշանել, խօսք կամ խոստումն ի մէջ առնել եւ կնոջ իրաւուս հետ ամուսնանալու ժամանակ մը եւրոպական ազգաց մէջ ծառայ կը խոստէին (կը նշանէին) իրենց գուստրներն առանց հաւանութեան նոցա, նոյնիսկ մինչդեռ կարի մանուկ էին գուստրը, ինչպէս կը պատահի յարդ արեւելեան երկիրներ։ Երբեմն պայմանագիր կը յօրինուէր, ուր փեսային կը խոստանար գումար մը տալ հարսին իբր վարձանք։ Ամուսնութիւնը չէր կատարուէր բայց եթէ երբ հարսը կ'ըլլար գէթ երկտասանամեայ։ Խոստման պայմանը կը լուծուէր միայն արձակմամբ կամ մահուամբ, Մատթ. Ա. 18–25. Ղուկ. Բ. 6։ Աստուածբրէն խօսած, պատկեր նշանած կ'ամուսնանէ իւր ժողովուրդը խանդակաթ սիրոյ կապով, և կ'ըսէ թէ պիտի կատարէ ինչ որ խոստանալու չնորհք ըրաւ, Երեմ. Բ. 2. Ովս. Բ. 19, 20։ Այս խօսքը կամ նշանուիլը կը կատարուի Աւետարանի պաշտօնէից ձեռք և Աւետարանի քարոզութեան միջոցաւ, Բ Կորնթ. ԺԱ. 2։

Նշենի։ Այս ծառը կը նմանի

դիզձենւոյ, բայց քան զնա մեծ է։ Ի գաղտնին, ինչպէս կը ծաղկի յունուար ամսուն, և մարմրին կը հասնի պտուղը։ Նշենւոյ ծաղիկներուն ապտակ են։ Եբրայեցիներէն բառը կը նշանակէ պոռոտ, և զայս կ'ակնարկէ բան Երեմիայի, Երեմ. Ա. 11։ Ի ժողովոյդի, ԺԲ. 5, նշենին վայելչապէս նմանութիւն կը բերուի ալեւորեալ գլխոյ, թէ ծաղկիներուն հնութեան ապիտակութեանը և թէ ծառին ձմեռը ծաղկելուն համար։

Նոբ, քաղաք քահանայից յերկրին Բենիամինի, մօտ Յերուսաղէմ։ Աստուած հրամայեց անգամ մը սուրբ անցուցանել այս քաղքին բնակիչները, վասն զի հիւրընկալութեան ըրած էին Դաւթի, Ա Թագ. ԻԱ. 1. ԻԲ. 9–23. Նէեմ. ԺԱ. 32. Եսա. Ժ. 32։ Տեղը հիմա անյայտ է։

Նեռմի, փոշոտիւն է, կին եղիմելէքայ, և սկեսուր Հռութայ։ Տես Հռութ։

Նոյ, հանգիստ, փրկութիւն, առնուն հաւկաւսւոյ նահապետին զոր եհովա պահեց ջրհեղեղէն հանդերձ ընտանեօք տապանին միջոցաւ, և այսպէս նոյ եղաւ երկրորդ նահապետ մարդկային ազգին։ Նոյի և ջրհեղեղին պատմութիւնը գրուած է ի գիրս Ծննդոց, գլ. Ե.–Թ։ Նոյ էր որդի Ղամեքայ և Թոռն Մաթուսաղային. ծնած էր յամի տեղեծ. աշխ. 1056, և տարեցաւ վեց հարիւր տարի յառաջ քան զջրհեղեղն, և երեք հարիւր յիսուն տարի յետ այնորիկ, և մեռաւ երկու տարի յառաջ քան զծնունդն Աբրահամու։ Մնաղք նոյի պատեն կուչեցին զնա թերեւս յառաջագիտ թէ նոյ պիտի բլլար խոստացեալ «զաւակ կնոջն» և «պիտի ջախջախէր օձին գլուխը», նոյ այն նահապետներէն էր որ կը վերնային Աստուծմէ, և էր արդար, եզեկ. ԺԴ. 14, 20, և «տղայապետական քարոզիչ,» Ա Պետր. Գ. 19, 20. Բ Պետր. Բ. 5։ Նոյի չանքն ի նոր բազում տապականեալ աշխարհը տեւեց բաւ տարւոց հարիւր քառն տարի, և տեղեկին տղայնութիւնք չունեցաւ, Մատթ. ԻԴ. 37. Ջրհեղեղը «չգիտաւ հաւատացը երկրի վրայ», Բայց նոյ էր օրինակ ճշմարիտ հաւատոյ. հաւա-

Digitized by Google

տաց Աստուծոյ ապաստանելացը, շար-ժեցաւ երկիւղէ, և ըրաւ ինչ որ պատուական էր ընել, Եբր. ժԱ. 7։ Անոր առաջին փոյթը եղաւ, երբ կ՚ելլէր տապանէն, երկրպագութիւն մատուցանել Աստուծոյ զոհելով բոլոր սուրբ անասուններէն։ Ուրիշ քիչ բան յիշուած է Նոյի վրայ, զորօրինակ՝ արբենալը, տխուր օրինակ ամէնքդ և թշուառութեան յորդ դիւրին սովոր է ընկղմել զմարդիկ։ Նոյայ երկաթ սրտիք, ինչպէս կը կարծուի, լցին միւսանգամ զաշխարհ, ցաւերէն սերունդը կալաս մանաւանդ զեւբայրս, Սեմինը՝ զԱսիա, և Քամինը՝ զԱփրիկէ։

Անթիւ հետք աւանդութեանց Նոյայ վրայ կը նշմարուին բոլոր ազգաց մէջ։ Այս աւանդութեանց ճշդագոյնն է Ցունաց զոր ցոյց Դևկալիոնի և Պիւրրայ վրայ։ Հոս կրնանք յիշել նաև փռիւգացւոց Ապամէա քաղաքը գրուիսալ գտնկանը, Սեպտիմոս Սևերոսի ժամանակ։ Դահեկանին վրայ կար Նավ անունը, տապան, այր մը և կին մը, ագռաւ և աղաւնի՝ շեղ ձիերնեալ ի բերանի։ Տես Տապան։

ԼՈՒՍՈՍՈՐ՝ Ի ՆՂԼՈՍԷ

Նավ կամ Նավ-ամաց, քաղաք եգիպտոսի։ Գաղքին բուն անունն է Նավ-ամոն, այսինքն՝ Ներատ կամ բնակութիւն Ամմոնայ աստուծոյն, Նաւ. Գ. 8։ Նշանակութիւն է յատնարէն անունն Դիոսպոլիս, այսինքն՝ փոլս Աւրատպ Ամմոն։ Աս. եզեկ. Լ. 14, 15, կը կոչուի լոկ Նավ։ Այս անունը կը նշանակէ, ամէնեւին աստուծոյ երկրպագութեան, թերացաց քաղաքը, հին և անուանի մայրաքաղաք վերին եգիպտոսի։ Համերաս կը նկարագրէ զնոս.

"Մեծ գշխոյ աշխարհի ի տափարակս եգիպտացւոց,

Որ ափեւէ գյարգութեանս իւր ի վերոյ հազար աշխարհաց,

Եւ հետս գթիւցաղանս իւր ընդ հարիւր գրուանս։"

Լաւքսորի և կառնակայ մնհեան ներսն մեծամեծ աւերակներըը գեռ կը հաչակեն մեծութիւնը և փառաւորութիւնը որովք կը փառաւորէր պաշտօնն Աստուածոյ Ամմոնի։ Հին թերեւ քաղքին աւերակներն, իրենց ընդարձակութեամբ, տարածութեամբ, և տխուր և մենաւոր մեծութեամբ, պատկերք և բերկրանք են արգի ճանապարհորդաց։ Այս աւերակներըը ծածկուած են հանկի մե-

Digitized by Google

հինական նշանագրեր և պատմական քանդակներով, որոց մէջ հետաքրքրութեան արժանի կը համարուին յիշատակք քաղաքութեանց Ասորեստ ի վերայ Երուսաղէմի, Իւդովմայ հինգերորդ տարին, Գ Թագ. ԺԴ. 25։ Տես Սիսակ 2։

Նաբաճառատ, լատ մտաց Հրէից, օտարական որ կ'ընդունէր Հրէական կրօնքը, հետանոսութենէ ի հրեութիւն դարձող։ Հրէից օրէնքն ասէպ կը յիշէ "ձեր մէջ„ կամ "քովը պանդխատացած օտարականը„ Ղեւտ. ԺԹ. 8–16. ԻԴ. 16. Թուա. ԺՆ. 14–16. և մանաւանդ կ'ըսէ զնա Աստուծոյ ժողովրդեան ամէն առանձին շնորհաց։ Մեր Տէրը կը պարտուէ փարիսեցւոց կոյր նախանձը եկամուտ, ազգինքն ներսհատատ, չհնարելու հրեական արարողութեանց, առանց հոգ տանելու արտի թլփատութեան, Մատթ. ԻԳ. 15. Հռովմ. Բ. 28, 29։ Ըստ յետին Հրէից վարդապետաց (բարեպետց), Հրէից մէջ կային երկու տեսակ ներսհատատներ։ Առաջինք կը կոչուէին "ներսհատատք գրան„ և էին օտարականներ, կապեալ կամ ազատ, որ կ'ապրէին Հրէից մէջ և կը պահէին անոնց ուղղութիւնները կամ առանգութիւնները զարս Հրէայ վարդապետք կը կոչեն "օթին պատուիրանք Նոյի„ ազգինքն, կը հրաժարէին նախատատնց խաբեբէ առ Աստուած, կատարշտութենէ, սպանութենէ, պղծագործութենէ, յափշտակութենէ, իշխանութեան հակառակելէ, և յատկելոց արիւն, կամ միս անասնոց սպանելոց առանց հեղման արեան։ Ներսհատատից միւս դասը կը կոչուէին "արդարութեան ներսհատատք„ ազգինքն անթերի, կատարեալ ներսհատատք, և անոնք էին՝ որ թլպած էին իրենց նախնի հատատքը, և կապած էին զերեքք Մովսիսական օրէնից լի և լի պահպանութեան։ Սոքա, ըստ Հրէայ վարդապետաց, թլփատութեան և մկրտութեան միջոցաւ, և նաէրով մը կը ստանային Հրէայ քաղաքացութեան կատարեալ իրաւունք, Եզ. ԺԲ. 48, 49։ Բայց այս բառիս մէջ չի տեսնուիր ի Սուրբ Գիրս։ Ներսհատատք չատ էին մեր փրկչին ժամանակ, և կը գտնուէին նաև Երուսաղէմէն հեռու չատ տեղեր, Գործ. Բ. 10. Ը. 27։ Գրիստոնէութեան գործակիցներէն ոմանք ասոնցմէ էին, Յայտ. ԺԲ. 20. Գործ. Ջ. 5. ԺԳ. 43. ԺԶ. 4։

Նեւռ։ ի Պարսկաստան և Հայաստան սոսր ծառը կը բուսնի ի վայրի, ինչպես նաև ընդհանրապես Հարաւային երկրաց և հիւսիսային Ափրիկէ։ Նռնենին կարճ է, սակայն ուղղորդ բուն, կարմրագոյն կեղև, խիտ և տարածեալ սաստ, և մեծամեծ և գեղեցիկ ծաղիկներ չիկապոյտ։ Պտուղն է նռնիկի մը մեծութեամբ, թմանձր և պնդիկ կեղևով, ունի սաստա հատեր որոց իւրաքանչիւրն ուրոյն ուրոյն պատած է ջրի և գոգաւոր թաղանթով, և հատին է, վայրենւոյն թթու յոյժ, իսկ ընտանեցեալ քաղցր և շատ սիրաժելի։ Հատուն հատերը կ'ուտուին լոկ կամ շաքարով, իսկ հիւթէն կը շինուի օշարակ։ Պտղոյն պատուականութեան և ծաղիկներուն գեղեցկութեան համար նռնենին տնկուրկան ծառ է պարտէզներու մէջ, Երգ. Դ. 13. Ջ. 7, 11. Ը. 2. Յովէլ. Ա. 12։ Նռնենին առատ էր ի Պաղեստին, Թուա. ԺԳ. 24. Բ Օր. Ը. 8։ Նռնատեղ զորգեր կային Հրէից քահանայապետին վրայ, Եզ. իը. 33, նաև չինուածոց վրայ, Գ Թագ. է. 18։

Շ

Շաբաս։ Տես Սաբաս։

Շաբաթ, հանգիստ։ Աստուած վեց

Digitized by Google

օրուան մէջ առնգծելով զաշխարհ, եօթներորդին "Հանգստացաւ,„ Ննդ. Բ. 2, 3, այսինքն դադրեցաւ նոր էակներ առնգծելէ այս արարչագործութեան մէջ, ուստի և Հանգստեան եօթներորդ օրը, և "օրհնեց„ կամ սրբացուց և սահմանեց այն օրը մասնաւորապէս իրեն օր ստեղծագործին պաշտամանն։

Հանգստեան օրուան առաջին անգամ Հաստատուելուն պատմութիւնն ունինք հոս։ Անմահութեան պէս նաև Հանգստեան օրը Հաստատուեցաւ բոլոր մարդկային ազգին Համար։ Եղ թէպէտ թէ աստուածապաշտութիւնը ի սկզբանէ կը պահէին շաբաթը, և այս կը նշմարուի Սուրբ Գրոց Համաձայն պատմութենէն այն ժամանակին վրայ որ յաւագ է քան զօրհնութիւնն Աբրահամ։ Նոյ արձակեց աղաւնին նախ ազգաւոր, և ապա երիցս՝ ազաւնին, յետ եօթն օր միւոց տալոյ ամէն անգամ, Ննդ. Ը։ Նաև մանանայի առաքման պատմութիւնն յայտնապէս կը ցուցնէ թէ շաբաթին արդէն ծանօթ եր և կը պահուեր, Ել. ԺԶ. 22–30։ Եօթնեակն ի վաղուց Հաստատեալ բաժանում եր ժամանակի ի Միջագետս և յԱրաբիա, Ննդ. Իմ. 27։ Այս բաժանման հետքը կը տեսնուի նաև ուրիշ հին ազգաց շատերուն մէջ, որք այնպէս հետաւ էին և ցեղիւ այնպէս տարբեր իրարմէ, որ չի կրնար բաւիլ թէ եօթնեակի և եօթնեորդ օրուան գաղափարն ատնի Աինայէ կամ իբրայեցիներէն։

Մովսիսական օրինաց պատուէրներուն հետ նաև շաբաթին պահպանութեան պատուիրանին նորէն տրբաւելը ի Սինա, Հրէից Համար միայն չէր, այլ ամենուն Համար որ կ'ընդունին Աստուծոյ խօսքը, և վերջապէս՝ բոլոր մարդկային ազգին Համար։ Քրիստոս և առաքեալք կը յիշեն միշտ տասը պատուիրանները իբրև Հանապազորդ և Համաչխարհական Հրաման։ "Շաբաթը մարդուն Համար եղաւ։„ Զօրորդ պատուիրանն այնչափ զօրութիւն ունի որչափ երրորդը և հինգերորդը։ Մովսիսական օրինաց քաղաքային մասը շաբաթին Համար բրաւ քանի մը յատկութեամբ, բացատրութիւն առաւ և պատիժ սահմանեց այն օրը լուծանելոցն, բայց այն օրինքն հիմա զօրաւորութիւն չունին, Ել. Լև. 14։ Թուա. ԺԵ. 32–36։ Տաճարին պաշտօնեաները, քահանայք և Ղեւտացիք, շաբաթ օրերը կը սկսէին իրենց եօթնօրեայ ծառայութեան կարգը, և անոնք որ ստատուած էին իրենց կարգը կ'ելլէին դուրս։ Այն օրը քահանայք կը դնէին նոր Հացեր առաջաւորութեան սեղանին վրայ, և հինները կ'ուտեցնէին, Ղեւտ. ԻԴ. 8։ Նաև այն օրը կը մատուցնէին մանանեաւոր զոհեր, այսինքն երկու գառինք յողովկէզ, Հանգերձ գինւով և ալերք։ Շաբաթը, ուրիշ ամէնուան պէս, կը ուծանէր երեկոյէ երեկոյ, Թուա. ԻԸ. 9, 10։

Մովսիսական օրինաց գլխաւոր պատուէրը շաբաթի Համար էր՝ սրբել, այսինքն ուրբ և նուիրական գործել զայն, Ել. Ի. 8. Բ Օր. Ե. 12։ "Հանգստութեան օրը միայդ բեր՝ անիկա սուրբ պահելու Համար,„ Շաբաթը սուրբ կը պահուի սիրոյ Տարկաւոր գործերով, աղօթիւք, փառաբանութեամբ և գոհութեամբ, Հրապարակաւ և առանձին պաշտելով զԱստուած, անոր խօսքը կարդալով, մտաց Հանգստութեամբ, մտածելով բարոյական և կրօնական ճշմարտութեանց վրայ որ կը վերաբերին կենաց պատրաստականութեանը և անմահականութեան յոյսին։ Օրինաց միւս Հրամանն է Հանգիստ։ "Ան օրը գործ մը չգործես։„ Կեանց սովորական գործերը մեկդի թողուելու են խափան այն օրը, ոչ միայն մարքին, այլև մտաց առողջութեան Համար, և մանաւանդ Հանգստութիւն պահելու է, և այն օրուան նուիրական ժամերն անցնելու է մարդ Հոգևոր զբաղմամբ միայն։ Սուրբ օրուան պատուէրին ոգին յայտնապէս կ'արգելու զբաղիլ այն օրն աշխարհային գործերով, որպիսի են զբօսանք, ճանապարհորդութիւն, այլևայլ Հանգերձ, որովք մարդ չի կրնար սուրբ պահել, այլոց ևս արգելք կ'ըլլայ սուրբ պահելու այն օրը։

Քրիստոնէական շաբաթի է Հանգստեան օրը որ ի սկզբան Հաստատուեցաւ Հեդնմական գրախտին և

Digitized by Google

մեռանելամ՝ հրամայուեցաւ ի Աֆինա։ Քրիստոնեայք արդարև պատճառական չեն պահել շաբաթին վերաբերեալ այն պատուէրները որ Հրեից համար մեռայն էին, բայց պարտին չանալ քաղել անոր նախկին բարոյական զօրութիւնը զոր Քրիստոնէութիւնը վաւերացուց։ Հանգստեան օրն յուշարար է ոչ միայն արարչութեան ակնարկի, այլև քան զայն մեծ գէպքի մը, այսինքն քաւութեան գործոյն լրման յարութեամբն Քրիստոսի. և որովհետև Քրիստոս յարութիւն առաւ Հրեից շաբաթին յաջորդ օրը, այն ժամանակէն հետէ Քրիստոնեայք կը պահեն առաքի այն յարութեան օրը։ Շաբաթ օրուան ի կիրակի փոխուիլը յանկարծ եղած կը թուի, և, ինչպէս առհասարակ կը կարծուի, "Շաբաթին ախրոջը" առաջնորդութեամբ։ Ղեղի օրը, այսինքն եօթնեկին առաջին օրը, երեքշաբթի Ջխուռ աշակերտաց խմբին, և յաջորդ եօթնեկին նոյն օրը դարձեալ անոնց հետ էր, և յայտնեց զինք թովմային։ Ա կորնթ. ԺԱ. 20. ԺԴ. 23, 40, Համեմատութեան կ'երևի թէ աշակերտք ամէն տեղ սովոր էին ժողովել ի մի վայր պաշտօն մատուցանել և ախրեանական ընթրիքը կատարել. և Ա կորնթ. ԺՉ. 1, 2, Համեմատութեան կը տեսնենք որ այս ժողովները կ'ըլլային ի միաշաբաթուոջ, այսինքն կիրակի։ Առաքե. Գործ. Ի. 6–11 Համեմատութեան մէջ կը գտնենք Տրովացի Քրիստոնեաներ ժողովեալ ի միաշաբաթուոջ, հաղորդելով տէրունական ընթրեաց և քնդունել կրօնական հրահանգ։ Ցաւ Տանեէ կը պահէր այն օրը մեռնելուր կերպով, Ցայտ. Ա. 10. և կերպակին այն տեղն առած էր "Ցերուսաղեմ՝ան օր„ անունը, և յայնմհետէ մինչև շարդ կը պահէ զայն։ Ժամանակ մը առաքեալք, որ Հրեայ էին ազգաւ, պահեցին նաև Հրեից շաբաթը, բայց ոչ այն օրը և ոչ այն օրուան վերաբերեալ ուրիշ Մովսիսական պատուէրներ պահել կը պահանջէին Հեթանոսներէն դարձող Քրիստոնեաներէն, և ոչ իսկ Հրեայ Քրիստոնեաներէն, կող. Բ. 16։ Ընթնի Քրիստոնեայ Հարք կը յիշեն միաշաբաթին իբրև յատուկ օր երկրպագութեան, և շաբաթին փոխուած բնոյնն է միաշաբաթի է յիշատակ յարութեան Քրիստոսի։ Ներսէս Պլինեան, փոխանակ բգեշխի է գտնուսս, մեռ է վախճան առաջին դարուն, է Թղթին զոր գրեց առ Տրայիանոս, կ'ըսէ Թէ Քրիստոնեայք "սովոր են որոշեալ օր մը ժողովիլ յառաջ քան զյոյն, և բանլ երգ ի պատիւ Քրիստոսի, իբրև Աստուծոյ, և կապել զանձինս ուխտիւ չգործել սրեւիցէ յանցանք և սպանդ, այլ զերծ հանդերձ։ Այնպէս ծանօթ էր աշխարհի կիրակին պահելու սովորութիւնն Քրիստոնէից, որ Տալեածինք իբրև Քրիստոնեայ ամբաստանեալ անձանց ընդհանրապէս սա հարցմամբ կ'ըննէին. "Բռնեցիք՞ տէրունական օրը։„ Պատասխանի Քրիստոնէից առ այս էր. "Քրիստոնեայ եմ, չեմ կրնար չպահել այն օրը։„ Ցուստինոս վկայ դիտողութիւն կ'ընէ Թէ, "Ցերուսաղեմի օրը բոլոր Քրիստոնեայք ի քաղաքս և ի գիւղս կու գան ի մի վայր, վասն զի այն օրն է օր յարութեան Տիտան մերոյ, և սոքա կը կարդան առաքելոց և մարգարէից գրուածները. յետ այնորիկ ժողովին նախագահն առանձնախօսութեամբ մը կը յորդորէ ժողովուրդը միաք պահել և ի գործ դնել ինչ որ լսեցին. ապա միասին կ'ազօթեն, և յետ այնորիկ կը կատարուին խորհուրդը։ Ցհայ ալ որ կարող է և յօժար՝ կու տայ ինչ որ պատշաճ կը գտնէ, և ինչ որ կը ժողովուի կը գրուի գլխաւոր պաշտօնէին ձեռքը, որ կը բաժնէ զոյն սրբոց և այրեաց, և ուրիշ կարօտ Քրիստոնէից քան իւրաքանչիւր պիտոյից։„ Տես Ա կորնթ. ԺՉ. 2։

Շաբաթը պահելու պատուէրն յիրաւի անցած է ասան պատուիրանաց կարգը, և այն օրուան պահպանութիւնն խիստ սարկաւոր է ընկերութեան, որ առանց այնր ասուգելիպիտի չունենար տպիտութեան, մոլութեան և անզգամութեան մէջ։ Երկրիս վրայ Աստուծոյ Հրամանաւ շաբաթին պահելը կը ցուցնէ Թէ կը ինայ յաւիտենական շաբաթ մը յերկինս, որպ ատհաւոչեան է տերունական օրուան օրհնեալ հանգիստն

Digitized by Google

անանց որ Հաւատարմութեամբ կը պահեն զայն, Եբր. Դ. 9։

"Երկրորդ առաջին շաբաթ օրը," Ղուկ. Ջ. 1, կը նշանակէ, "Առաջին շաբաթին յետ երկրորդ աւուր գտանկին։ "Ջատկին եօթն օրուան առաջինը շաբաթ էր, և երկրորդ օրը ասոնց էր, յորում հնձաց երախայրին կը մատուցանէր Առաւածդ, Ղեւտ. ԻԳ. 5, 9, 11։" Հրեայք այս երկրորդ օրէն սկսեալ կը հաշուէին եօթն եօթնեակ կամ շաբաթ մինչև ի ասն պենտեկոստէից, Ղեւտ. ԻԳ. 15, 16։ Ոեւտի առաջին եօթնեակին կամ առաջին շաբաթին որ կու գար յետ երկրորդ աւուր զատկին՝ կը կոչուէր առաջին եօթնեակ կամ առաջին շաբաթ յետ երկրորդ աւուր։

Շաբաթին նախընթաց ուրբաթ օրը կը կոչուէր "պատրաստութիւն շաբաթու։" քանզի, որովհետև արգելեալ էր շաբաթ օրը կրակ վառել, հաց եփել, կամ կերակուր պատրաստել, պատուիրուած էր շաբաթ օրուան համար ամէն պիտոյք նախընթաց ուրբաթ օրը, Մարկ. ԺԵ. 42. Մատթ. ԻԷ. 62. Յովհ. ԺԹ. 14, 31, 42։

"Շաբաթ օրուան ճամբայ," խօսքին համար տես Ճամբորդութիւն։

Ոչ միայն ամէն եօթնեերորդ օրը, կամ ամէն եօթնեակի շաբաթ օրը, այլև ամէն եօթնեերորդ տարին իրրև հանգստեան տարի պահել պատուիրուած էր Հրեից։ Այս հանգստեան տարին երկիրը պիտի հանգչէր, այսինքն՝ պիտի թողուէր անմշակ, Եղ. ԻԳ. 10, 11. Ղեւտ. ԻԵ. 1–7, որպէս զի պահեսցէր աչխարհն առեղծմանն յիշատակը, ճանչցուէր Աստուածդ վերին իշխանութիւնն ամէն բանի վրայ, մանաւանդ փառնանոս երկրին վրայ զոր Աստուած պարգեւած էր Իսրայէլի որդւոց, և Աստուածդ ժողովուրդը տարվեր մարգարէութեան և գութ, քանզի պատուէր կար ծառայից, ազգասաց, եկաց և վարձկան անասնոց թողուլ արտերուն, այգիներուն և պարտէզներուն արգիւնքը։ Յովսեփոս և Տակիտոս կը յիշեն թէ իրենց ժամանակը գետ կը պահէր առ Հրեայս հանգստեան տարին։

Շաբաթ։ Հրէից թօշլ ասելով էր առնուլ շաբ պիտիքն ուրուսիս կամ վաշխ, յօտարաց, Բ Օր. ԻԳ. 19, 20, բայց Հրէի մը Հրեայէ շաբ պահանջել արգելեալ էր, Եւ. ԻԹ. 25. Սպաս. ԺԵ. 5, քանզի պատուէր արուած է փոխ առ ասակ կամ այլ ինչ ի սերտ եղբայրութեան առանց "յոյս ունենալու ետնել," Բ Օր. ԺԵ. 7–11. Ղուկ. Ջ. 33–35։ Վաշխառութիւնը շատ անգամ կը պատուէր, Ելեմ. Ե. 7, 10. Առակ. ԻԸ. 8. Եզեկ. ԻԹ. 12–14։ Մաքսականն օրէնքը վաճառաշահ ժողովրդեան համար չէր, բայց անոր արգարութեան և պարզմտութեան սկզբունքը մշանջենաւոր և ընդհանուր պարտք էր։

Շառաւոտ բլուր յաղթօս կը նշանակէ աղօթքի տանուտեր իսոք կամ ձև մը այլակի կամ այնպէս անգամ կրկնել, ինչպես կ'ընէին Հրեայք յաղօթելն։ Տէրն մեր կը գտատպարտէ այս սովորութիւնը, Մատթ. Ջ. 7։ Այսպէս ոմանք ի գիրաւոնէից սովոր են տակէ կրկնել աէրտնական աղօթքը, և կը կարծեն թէ որչափ աւելի կրկնուի այն աղօթքը, նոյնչափ աւելի հաճելի և ընդունելի կ'ըլլայ Աստուծդ։ Աւրդարև նեղութեան մէջ գտնուղ անձի մը տակեղ աղաղակին հանգոյ է Աստուծդ, Մնդ. ԺԸ. Մատթ. ԻԶ. 44. Ղուկ. ԺԸ. 1. բայց Աստուած կը նայի սրտին և ոչ չբերանց. բայց որչափ աւելի կը կրկնէ մարդ աղօթքը մի յոյսաւոյլ պնուա արժանանալ թողութեան, այնչափ աւելի կը մեղանչէ։

Շաբաուեցաս, քշոյ Դաւթի, և մայր անուանի զօրապետաց Նոյա ցովսթոյ, Աբեսալ և Աասելի, Ա Մնաց. Բ. 16։ Շաբաւհեայ այլն անծանօթ է։

Շաւէ, Հովիս մեռ յերբաւազէմ, կը կոչուէր նաև թագաւորի ձոր կամ Հովիս, թերևս եր ձոր Հեզեզաթին կնգդրնի, Մնդ. ԺԴ. 17. Բ Թագ. ԺԸ. 18։

Շափիւղա, ակն պատուականի, կաթծրութեամբ և պատուականութեամբ նշանաւոր յիս ազատնգէն։ Այս քարին տեսակներն են սլլիակալ ականը պատուականը որ կը կոչուին արևելեան ականը, զորօրինակ տարեւելեան յակինթ, արևելեան տպա-

Digitized by Google

զիան և աբեւելեան կմբուխա, ցօբ. ԻԲ. 6։ Շափիւղա անունն ընդհանրապէս կը տրուի կապոյտ տեսակին որ է կամ մուխ կապուտակ, ի գոյն լեզակի, և կամ լըճտագոյն և երկնագոյն, նե. Ի՚. 10. երբեմն պիտիս բաց է, մինչև թուիլ սպիտակ կամ անգոյն, և յայնժամ գործուելով դրեթէ կը հաւասարի ապամանդի, նե. ԻԲ. 18. Լթ. 11. ցայտ. ԻԱ. 19։

Շեփոր, նուագարան փչելոյ, կոր, Ա Մնաց. ժե. 28. Տես եքաժշտութիւն։

Շեփքիր, ի վերնագիրս Ջ., ժԲ. սաղմոսաց, և յԱ. Մնացորդս, ժե. 21. կը նշանակէ բառն ուխերոգ, և կը թուի թէ չէր նուագարան, այլ եզանակին մէկ մասը, թերևս քան զայլ մասունս ցածագոյնը։

Շեկկայօն, Սաղմ. Ի. ի վերնագրին, և Շեկիօնօթ, Ամբ. Գ. 1. կը նշանակէր, հաւանականապէս երգ կամ փառաբանութիւն, թերևս ազգ ինչ գեղջկի կամ տաղի։

Շեղա, անօթ, Գործ. ժե. 22, և Սիղաւանա, Բ կորնթ. Ա. 19. առաջինն բառը երկրորդին կրճատեալն է. Շեղա էր առաջին աշակերտաց մէջ գլխաւորներէն մին Յերուսաղէմ, Գործ. ժե. 22, քան սմանից էր մին յեօթանասնից։ Ուխտական օրէնքը պահելու վրայ վճռաբանութեան մը առթիւ ՅԱնտիոք, Գալատ և Բառնաբաս ընտրուեցան երթալ Յերուսաղէմ խորհուրդ հարցանել առաքելոց, և գործեան ցաւագրի և Շեղայի հետ։ Շեղա յարեցաւ Գողաթի, և յետ սրոյ Գողաթ և Բառնաբաս մեկնեցան իրարմէ, Գործ. ժե. 37–41, յամի Տ՚. 51, Շեղա ընկերբ եղաւ Գողաթի յայցելութեան նորա ՅԱնտիոք և ի Կիլիկիա, և ի գաւառսըն Լիկաւոնիոյ, Փռւգիոյ, Գալատիոյ և Մակեդոնիոյ։ Շեղա բանտարկեցաւ ընդ Գողաթի ի փիլիպպէ, գնաց անոր հետ կորնթոս կարճ ժամանակ անկէ բաժնուելէն ետքը, և, ինչպէս կը կարծուի, բերաւ հաւատացելոց հանգանակութիւնը որ կը յիշուի Բ կորնթ. ԹԱ. 9. փիլիպ. Դ. 10, 15, և հաւանականապէս գնաց ընդ Գողաթի Երուսաղէմ, Գործ. ԺԶ. 19, 25. ԺԷ. 4, 10, 14. ԺՐ. 5. Ա և Բ Թես. Ա. 1։ Միշտ կը տեսնուի իրրև “հաւատարիմ եղբայր,” քանզ ծանօթ բոլոր եկեղեցիներուն և գովեալ ամենեն, Բ կորնթ. Ա. 19. Ա Պետր. Ե. 12։

Շիպպօլէթ, նաւու կամ հեղոյս։ Ի պատերազմին ի մէջ եփրեմեանց և Գաղաադացւոց առ Յեփթայեան եփրեմեանք յայրերացան, և փախան դէպ յանցս Յորդանանու։ Գաղաադացիք բռնեցին այն անցքերը, և երբ եփրեմեան մը պրծելով կուգար գետէն կոչէր և ի՚ուղէր անդին անցնել, Գաղաադաւ մարդիկը կը հարցունէին անոր թէ եփրեմեա՞ն էր։ Երբ փախչողը ի՚բսէր, Ոչ, Գաղաադացիք կը պատհանջէին անկէ բառը չխոլոլէ, բայց եփրեմեանը ի՚բսէր սիպոլէթ, քանի բարբառով եփրեմեանը ար չէին կրնար չ գիրն արտասանել, և Գաղաադացիք կը սպաննէին զնա։ Այս պատերազմին մէջ ինկան եփրեմեանները 42,000 հոգի, Դատ. ԺԲ։ Դիտողութեան արժանի է որ այս գէպքը կը ցուցնէ թէ, այն հին ժամանակին անգամ, մինչեղին լեզուն խօսող Հրէից ցեղերուն մէջ կային գաւառական լեզուի տարբերութիւններ։ Ուստի զարմանք չէ, եթէ յետին դարերու մէջ կը գտնենք մեզ բառն սչլեաղ կերպով գրաւած, քանի հնչման այս կամ այն ձևին։ Թէ գաւառական լեզուի տարբերութիւնը կար միշտ, յայտնի է Գողիլեացւոց լեզուին մնանասրը Հընչմանէն, յորմէ Պետրոս ճանչցուեցաւ թէ Գալիլեացի էր, Մտրկ. ԺԴ. 70։

Շմաւոն, 1. մին յերկոտասանեան նահապետաց, սգդի Յակոբայ և Լիայի, Ծննդ. Իթ. 33. նե. Ջ. 15։ Ոմանք գՇմաւոն կը համեմատեն առելի յանդգնաբար քան մեռ եղբայրները Յովսեփայ գեղջկին մէջ, Ծննդ. Լ՚Ի. 20. Իթ. 24. Իգ. 23. բայց Շմաւոն պահուեցաւ Յովսեփայ քով թերևս իրրև պատանդ, վասն զի էր մին յերիցագոյն որդւոց Յակոբայ։ Շմաւոնի և Ղևեայ ցեղերը բաժնուած և ցրուած էին Իսրայէլի մէջ քան կանխատեսութեան Յակոբայ, այն ախտաժպրած և յերկրագիային վրէժխնդրութեան պատճառաւ իրենց քրոջը Դինայի գէմ գործուած թշնամանաց առթիւ,

Digitized by Google

Ծննդ. Լ.Դ. Խթ. 5։ Ղևի չունեը ուրոյն մաս և բաժին իրենցին ուսեալ եղայց, խակ Շմաւոն ուսաւ իրեն բաժին ցուգայի երկրէն մաս մը միայն։ Ուրեք քաղաք մը երկրներ ևս ստացաւ այս ցեղը Սէբը լեռները և Գեդոմերի անապատը, և Մնաց. Դ. 24. 39, 42։ Շմաւոնի երկիրն էր յարեւմըտից և ի հարաւոյ ցուգայի, ուր ներհակ փղշտացիներն ի հիւսիսոյ արեւմտից, և անապատն ի հարաւոյ, ցեղ. ԺԲ. 1–9։ Այս ցեղին թիւը անապատին մէջ նուազելով իջաւ 59,300 է մինչև 22,200, թուս. Ա. 23. ԻՋ. 14, հաւանականապես, վասն զի Շմաւոնեանք մասնակից եղան Մովաբացւոց յայրատ կռապաշտութեան, իրենց իշխանին Զամբրիի հետ, թուս. Իե. և կամ ուրիշ մեզաց համար։ Ցայորդ պատմութեան մէջ գուն ուրեք կը յիշուին Շմաւոնեանք։ Կը գտանինք զանոնք հաւատարիմ դատաւոր, Ա Մնաց. ԺԲ 25, և յետոյ Աստղ, Բ Մնաց. ԺԵ. 9, և մեծաւ մասամբ ընկղմած կը թուին ցուգայի ցեղին մէջ։ Մովսէս յիւր վերջին օրհնութեան կը թողու այս ցեղը, Ռ Օր. ԼԳ. բայց իւր ուխտին հաւատարիմն Աստուած Շմաւոնի առաջ առաջ Իսրայէլի մէջ, Եզեկ. Խղ. 24. ցայտ. Ի. 7։

2. Շմաւոն որ կը կոչուէր Ղևիգեր, այսինքն Ալ, Գործ. ԺԳ. 1, էր մին ի մարգարէից և ի վարդապետաց Քրիստոնէական եկեղեցւոյն Անտիոք։ Ոմանք կը կարծեն թէ էր սա Ակմոն Կիւրենացին, բայց չեք ապացոյց առ այս։

3. Պետրոս առաքեալ կը կոչուի նաև Շմաւոն ի Գործ. ԺԵ. 14, բայց սխալ՝ Ակմոն։

Շնորհք, պարգև, ՅԲ։ Աստուծոյ շնորհքն է ձրի ուէր և ապրմունքին առ մեզ սար որ չէ արժանի։ Այս շնորհքը կը տեսնուի մանաւանդ Քրիստոսով փրկութեան խորհուրդին մէջ, ցովհ. Ա. 17. Գ. 16. Հռոմ. Գ. 24–26. Աստուծոյ ձրի շնորհքով միայն կ'ընդունինք ապրմունքին, և կ'ըլլանք հաղորդ Քրիստոսի արեամբ գնուած ամէն բարեաց և օրհնութեան։

Փրկութեան բոլոր գործոյն ապրիւրն է "Աստուծոյ շնորհքը„ որ սորուած է ինքնակամ, և է գործունեայ, ամենազօր, և առ այր մարդս չունի արժանաւորութիւն, Հռոմ. Ժ.Ա. 6. Ռ Տիմ. Ա. 9։ Այս շնորհաց հետ միացեալ է "մեր Տէրոջը Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքը„ որով միայն կ'ըլլայ արդիւնաւոր շնորհքը պէտ Հայր կոչ տայ, և Որդին գնած է։ Աւետարան շնորհքն մարդոյ, կամ, ամէն ճշմարիտ արդարութիւն, Բ Գեսր. Գ. 18, կը բղխի ի շնորհաց Աստուծոյ որ անոր մի միայն աղբիւրն է, և Քրիստոսի Աւետարանը և Հոգւոյն Աբրոյ գործը, որոց երկուքն ալ գնաց շնորհք են, են իբր խոպովակք ընդարս կոչ գալ Աստուծոյ շնորհքը։ Ուսանի և Աւետարանին բոլոր պատգամները և օրհնութիւնները կը կոչուին շնորհք, Բ Կորնթ. Ը. 7. Փիլ. Ա. 7, այսինքն ոչ միայն վերսոյին ծնունդ, Թողութիւն, լուսաւորութիւն, սրբութիւն, այլ ևս պարգեւք զանազան, վարդապետութեան և մարգարէութեան, Քրիստոսական բարուց մանաւանդ գործք և յաւիտենական փրկութիւն, Ա Գեսր. Ա. 13։ Գաղ. Ե. 4, "շնորհք„ բառը կը նշանակէ փրկագործութեան խորհուրդն Աստուծոյ ըստ իւրում աղբրմունքեան, ոչ թէ մեր գործերէն։

Շնութիւն, մերձաւորութիւն երկուց անձանց որոց երկուքը կամ մին միայն կապուած են ամուսնութեամբ ուրիշի մը հետ, ուսանի և կը մեզանչեն. այս է պատճառ որ շնութեան մեղքը չարագոյն է քան զմեղս պոռնկութեան որ միևնոյն մերձաւորութիւնն է, բայց ի մէջ ոչ ամուսնացելոց։ Շնութիւնն իրրև այս տեսակի մեղաց ծանրագոյնք, և իրրև բովանդակող յինքեան ուրիշ ամէն տեսակ մարմնոյ մեղք, արգելեալ է եօթնեերորդ պատուիրանաւ։ Ուր որ բազմակնութիւնը թոյլ տուեալ էր, ինչպես Հրէից մէջ, ապօրինաւոր մերձաւորութիւնն ի մէջ ամուսնացեալ առանց ևս ոչ ամուսնացեալ նաև ոչ խօսեալ կնոջ, չէր համարուեր շնութիւն, այլ պոռնկութիւն։

Պոռնկութիւնը կրնայ բուն իմիք պատուսակիլ երկու կողմանն ամուս-

Digitized by Google

նուիրեսմբ. բայց չնուիրելը չի կըրնար այսպես բժշկուիլ։ Ուստի Աստուած չատ անգամ կը նմանցնէ զինք իւր պատուոյն նախանձաւոր ամուսնոյ, Եբեր. Լև. 32. և զՇամբրեան Աստուած մնռնալը կը նմանցնէ պառնկուիլեան և շնուիլեան անառակ տեառներին, Եբեր. Գ. 9. Եզեկ. ԻԳ. 36–49։

Ըստ օրինաց Մովսիսի, շնացողը, թէ ալր և թէ կին, կը պատժուէր մնհատամբ, Ղևս. Ի. 10. ԻԱ. 9. Յովհ. Ը. 5։ կին մը, որպ վերայ շնուիլեան կասկած կար, իւր անմեղութիւնը ցուցնելու համար կը խմէր "անէծքին լերդ ջուրէն,„ ինչպես գրուած է թուս. Ե։

Շուկայ, հին քաղաքներու մէջ, մնհատամբ ցուռնատան և չառաւմ, ընդարձակ և բաց հրապարակ, ընդհանրապէս քառակուսի ձևով և չորքիղ յարմ որպ մէկ կողմն էր բան շուկան կամ վաճառանոցը, իսկ միւս կողմերն էին մեհեանք, թատրոնք, սիւնազարդ սրահներ, պատատեղ նորանք, բաղանիք և ուրիշ հասարակաց շինուածներ։ Ան հրապարակն էր բոլոր քաղաքացւոց ամէն տեսակ առուտուրին և միաբանութեան կեդրոն։ Վաճառականք հոն կ'երթային իրենց հանապազորդ գործ գտնելու, Մատթ. Ի. 3–7, և տղայք հոն կը խոզուընէին խաղալ, Ղուկ. Է. 32։ Հոն կը գտնուրատէին նաև հասարակաց ժողովներ. հոն փիլիսոփայք և քաղաքագէտք հաւաքուելով կը վիճէին. հոն կը հրատարակուէին օրէնք և լուրեր կը տրուէին. մինչ բանիւ՝ ամէն քաղաքացի հոն կը գիմէր թէ' գործոյ համար և թէ գործոյ համար։ Նշանաւոր անձինք անգամ և ամէն կարգի և ատաձնաւոր մարդիկ հոս գային հոն, և ինչ որ կը կատարուէր հոն, կը համարուէր հրապարակական և հանգիսաւոր։ Ահա էր պատճառս որ Հպատրս փարիսեցիք "չուկանարան մէջ բարեներ կը փնտռէին,„ Մարկ. ԺԲ. 38։

Շուշան, անուագ էր առ Հրեայս, բայց եգիպտացիներէն կը պաշտուէր, ինչպես նաև կատուն։ Առ Հրեայս մնրգ մը չատ նմանցնել անհնարին թշնամանք էր, Ա թագ. ԺԷ. 43. ԻԴ. 15. Բ թագ. Թ. 8։ Շուններն Հրեաստանի մէջ այնպես էին ինչպես են ցարգ յարեւելս, ուր այս անասունք չունենալով մնանաւոր տեր, կը թափառին խումբ խումբ փողոցները, և կ'ուտեն ինչ որ մնրգիկ ի գիպ շարժեալ, կամ բան հանգիստ կուտան, և կամ իրենք ուտելուդ և անպիտան կը նետեն գուրս։ Որովհետև շուներ յաճախ կը մնան անօթի, կ'ուտեն նաև գիակներ, երբեմն կենդանի մարդոց վրայ անգամ կը յարձակին գիշերները, Սաղմ. Ծթ. 6, 14, 15. Գ թագ. ԺԴ. 11։ Սուրբ Գրոց մէջ շատ տեղեր "շուն„ անունը կը տրուի այլևայլ գաստ մարդոց, ցուցնելու հասարակ անոնց լկրբ ժլատութիւնը և որկրամոլութիւնը, Մատթ. Է. 6. Յայտ. ԻԲ. 16. Փիլ. Գ. 2, և անասնային սոլսութիւնները, Բ Օր. ԻԳ. 18. Բ Պետր. Բ. 22. Ցայտ. ԻԲ. 15։

Շուշան, 1. այս ծաղկային տունկէն այլևայլ տեսակներ կը գտնուին Պաղեստինաս վայրի ծագմանց մէջ։ Շուշանին առատութիւնը, գեղեցկութիւնը և տնտեսութիւնը ճանապարհորդաց բերկրութիւն են։ Շուշանը գարնանային ծաղիկ է, և սուրբ երկրին մէջ ամէն տեղ կը գտնուի։ Շուշանաձև զարդեր գործուածուցան ի շինուածս տաճարին, Գ թագ. Է. 19–26. Բ Մնաց. Դ. 5։ Երգոց երգին մէջ յաճախ կը գոր-

Digitized by Google

ծածուկ իբր նշան սիրելոյ, ասելի յաճախ կը ցուցնէ հարսը և անոր կատարելութիւնները, զորօրինակ, գլ· Բ· հարսը կը խօսի համառօտ 1· փեսան կը պատասխանէ համառօտ 2, և հարսը նորէն կը պատասխանէ համառօտ 3։ Գլ· Ե· 13, փեսային չբռնաւնքը կը նմանցնուին չուշաններուս, և գլ· Բ· 16· Զ· 3, կը կոչուի սրտածոզ ի մէջ չուշանաց ինքնին փեսային, և է նշանակ Քրիստոսի որ կը բերկրի իւր ժողովրդեան հետ։ Նոյնպէս Տէրն մեր չուշանէն կ'ատենաւ իւր գալստեան նմանութիւններէն մին. "Նայեցէք գաղտի չուշաններուն՝ ինչպէս կ'ածխին . . . Սոդոման ալ իր բոլոր փառաւորութեանը մէջ անոնցմէ մէկուն պէս չէ զգեցաւ։ Ուստի թէ որ գայթի խօսք . . . Աստուած ատենակ կը հագուեցնէ, հապա որչափ աւելի ձեզ,„ Մատթ· Զ· 28։

2· Մայրաքաղաք եղեմայ կամ Զարթից, Մնդ· ԺԴ· 1· Դան· Ը· 2, Ուլա գետին քով։ Շուշան կամ Շօշ էր հին թագաւորաց Զարթից յետ Նիւքոյի, եսթ· Ա· 5, և է արժանի ուշադրութեան իբր անատան զարմանալի գիծից որ կը պատմուին ի գիրս եսթերայ։ Հոս Դանիել ասաստ խոյին և քօշին տեսիլը, Բազատասրաս երբորդ տարին, Դան· Ը· Նաև Ներեմիա եր ի Շօշ, երբ առաս հրամանն Աբատաշէս թագաւորին երթալ Հրէաստան, և նորոգել եբռասողեմի պարիսպները, Նեեմ· Ա· 1։

Այժմեան Շուսդէր, գետիսատնու մայրաքաղաքը, արեւելեան երկայնութեան 49, և հիւսիսային լայնութեան 32 աստիճանաց մէջ, Գարուն գետին քով, որ Շագ էլ Ադրպալ մէկ ճիւղն է, կարծուած է ընդհանրապէս թէ է հինն Շուշան, կամ, ըստ Յոհաննց, Շօշ· բայց Ռինոլդս կը կարծէ մնասաւանգ թէ իբր երեսուն և հինգ մղոն յարեւմտեան Շուսդէրի են Շօշ քաղքին աւերակներն, որոց ընդարձակութիւնն է ծայրէ ի ծայր Թերթա աւելի քան երկուսաստն մղոն։ Ադրտարեւ այս աւերակները բռնած են ամբաւ միլոց մը գերեզման և Ադզալ գետերուն մէջտեղ, և նման աւերակաց Տիգրանի, Բաբելոնի և Գուքիայի, են կղզոյք հողոյ և ագրեւ-

ւոց՝ ազիւսոյ և գունաւոր խեցեաց բեկորներով ծածկուած։ Մեծագոյն հազուկուածին չրջապատն է իբր մի մղան, իբր Տարիւր ոտք բարձրութեամբ։ ուրիշ մը, թեպետ ոչ այնչափ բարձր, ունի չրջապատ կրկին քան զառաջինն։ Այս հազուկոյզը կը բազկանան կաւէ և խեցւոյ կտորներէ, կոտրտ կոտրտ, բայց անկանան, նաև ազիւսէ և չազուխէ, իւրաքանչիւր կոտրտ հինգ կամ վեց տոզ բարձրութեամբ, և ինչպէս կ'երեւի, են իբրև նեցուկք զանգուածոյն։ Աբատաջիք, երբ գանձ գտնելու յուսով կ'որոնեն այն հազուկոյտերը, չատ անգամ կը հանեն մնասմորիսի մեծամեծ կատարներ, լի մեհենական նշանագրօք։ Բուրգերուն բարձրագոյնին առաջատն է Դանիելի գերեզմանը, փորը և, ինչպէս կ'երեւի, յետին չէնք, որ կանգնուած է հոն ուր կը կարծեաւ թէ կը հանգչին նշխարք մարդարէին։ Բնութիւն և սա յայն կարծիս է թէ այս աւերակներն հին Շօշ քաղաքին աւերակներն են։ Ամպրոթիւնն տեղւոյն որ յատկապէս գազանները բնակութիւն է կը հաստատէ եզեկիելի մարգարէութիւնը, գլ· Լ.Բ· 24։

Լաֆիզտա, որ Վ.Իլսոն հազարապետին հետ ալցելութիւն ըրաւ այն աւերակաց, նաև խուզարկութիւն ներ ըրաւ 1851–2, կը հաստատէ վերագոյն ըստածներդ։ Ի Շօշ, կ'ըսէ, կան շատ ատաւծներ, գայլեր, յովազներ, շնագայլք, վարազք, այլովքն հանգերձ։ Տարւոյն մէջ քանի ամիս ատաւկի ասթ կ'այրէ կը մրկէ երկիրը, որ անձրեւաս եղանակին շատ պտղաբեր և գեղեցիկ է։ Լաֆիզտա փորելով մեծ հազուկոյտը գտաւ ընդարձակ պալատի մը աւերակները թուի թէ Դարեհ սկսաւ շինել այս պալատը, բայց երբոյս յուսով տապրաւ, և Ադրտաչէս աշխեղ աւարտից։ Շատ հետաքրքրական է թէ եսթերի Ա· գլխոյն մէջ պատմուած խնջոյքը եղաւ հոն։ Աւերակներուն մէջ տեսնուած սիւնագործք որոնք թերևս կ'ակնարկէ յիշեալ գլխոյն մէջ յիշուած կճեայ սիւներդ։ Մեծամեծ սիւներդ որ գտնուած են աւերակներուն մէջ են փող փող քանդակեալ և պատուճեալ պեսպես զարդուք։

Digitized by Google

Սեանց գլուխներէն մին չափուեցաւ, և էր քառն և ութ տաք բարձր։

Շաւք, երբեմն կը նշանակէ խաւար ազջամղջին, Սաղմ. ԻԹ. 4, և երբեմն հովասուն վայր, Դատ. Դ. 12։ Յոբայ ԽԴ, գԼ. Ի. 2, շուք բառը կը թուի նշանակել երկայն ոստուերները որ կը ձգուին ի ժամ մութ սկսուն։ Ոստուերին տրտմ և անդադար շարժումը նշանակ է մարդկային կենաց, Ա Մնաց. Իթ. 15։

Շօլաճիմ և Շօլաճիմ-Հոռէբ, Սաղմ. Խե. նԹ. և Ջ. ի վերնագիրս, ինչպէս նաև Շուշան-Էւոնէթ, Սաղմ. կ., են երաժշտական բառեր, բայց յայտնի չէ թէ նուագարանի անուն են թէ եղանակի։

Ո

Ոգոզամ, հին քաղաք Յուդայի դաշտին վրայ, յաւելմուխ Հարաւայ Երուսաղէմի, Ննդ. ԼՀ. 1. Յես. ԺԵ. 35։ Յեսու սպանեց այս քաղաքին թագաւորը, Յես. ԺՌ. 15։ Ոգոզամ էր մին ի քաղաքաց զորս նուրգեց և ամրացուց Ռոբովամ, Բ Մնաց. ԺԱ. 7. Միք. Ա. 15։ Հրեայք ատին այս քաղաքն իսկոյն յետ գտնելոյն ի գերութենէ, Նէեմ. ԺԱ. 30։

Երբ Դաւիթ մեկնեցաւ Գեթէ թագաւորէն, Աքիսէ, ամրացաւ "Ոգոզամի այրը," Ա Թագ. ԻՌ. 1. Բ Թագ. ԻԳ. 13։ Բայց այս այրին տեղը յայտնի չէ։ Ըստ ասացուածքին էր բլրոյն կողմը, իբր վեց մղոն յաւելոյ քաղաքին Դաւթի, Բեթլեհեմի, ուր շատ ճանապարհորդք կ'երթային յայցելութիւն։ Այս այրը հաղարապատ մարդիկ կրնայ ընդունել։

Ոզա, զբօսավայր, որպի Աբինադաբայ, որ ինկաւ մեռեալ մինչ կը տանէր տապանակը կարմիրաբարիկ դէպ ի Յորգանան, Բ Թագ. Զ. Ա Մնաց. ԺԳ։ Ոզա պատժելով, յանցանքն Աստուած իր տհամբութիւնը, վասն զի անարգ կերպով կը տարուէր տապանակը երկինքներով որ կը տարածէին զայն, և էր տապանակը բաց, այնպէս որ ամէն մարդ կը տեսնէր և կրնար մերձենալ անոր, մինչ օրէնքը կը պահանջէր քահանաներէն ինամով ծածկել զայն, և չմերձենալ անցանելով առ զնա բառնալ ի վերայ սանդ Ղևտացւոց, որոց ընդ պատժով մերձս արգիլեալ էր նայիլ կամ մերձենալ տապանակին, Նմ. Իե. 14. Թագ. Դ. 5, 15, 19, 20։ Թերևս Ոզա չէր Ղևտացի։ Տես և Ա Մնաց. ԺԵ. 2, 13։

Ոթամ, իսրայելացւոց երկրորդ բանակատեղին յետ ելից Յեգիպտոսէ, Նմ. ԺԳ. 20. Թագ. ԼԳ. 6։ Ոթամ էր մօտ ի ծայր արևմտեան ծոցոյ կարմիր ծովուն, Այս անուամբ կը կոչուի շատ անգամ նաև անապատ նոյն ծոցին արևելեան գին։

Ոդրք Երեմիայ, եղբօրական քերթուած զոր գրեց նոյն մարգարէն Երուսաղէմի կործանման առթիւ ի Նաբուգոդոնոսորայ։ Առաջին երկու գլուխները մանաւանդ կը նկարագրեն Երուսաղէմի պաշարման ազէտքը. երրորդ գլուխը կ'ողբայ հալածանքը զոր կրեց նոյն իսկ Երեմիա. չորրորդը կ'ակնարկէ քաղքին և տաճարին աւերն և ամայութիւնը, և Սեդեկիայի թշուառութիւնը. իսկ հինգերորդ գլուխն է տեսակ մը ազօթք Հրէից համար անոնց գերութեան առթիւ։ Ի վախճանի մարգարէն կը խօսի եղոմայեցւոց անագորոյնութեան վասն որ նախատած էին զԵրուսաղէմ առնոր թշուառութեան առթիւ, և կը սպառնայ անոնց Աստուծոյ բարկութիւնը։ Ողբք գրուած են 586 ին նախ քան զՔր.։

Ողբոց առաջին չորս գլուխներուն սկզբնական տառք կը կազմեն բառը, և գլուխներուն հաւասարները կարգաւ Եբրայեցերէն այբուբենին գիրերուվը կը սկսին։ Առաջին, երկրորդ և չորրորդ գլուխներն ունին իւրաքանչիւր քառն և երկու հաւասար, բուռ թուոյ նշանագրաց այբուբենին, երրորդ գլխոյն իւրաքանչիւր երեք հաւասարները միևնոյն նշանագրով կը սկսին, այնպէս որ բոլոր գլուխն ասնի վեցաուն և վեց հաւասար։ Դարձեալ իւրաքանչիւր գլխոյ գրերէ ամէն առն միևնոյն երկայնութիւնն ունի։ Հինգերորդ գլուխն այբուբենական չէ։ Երեմիայի ոգբերուն ոճը կենդանի է, փափուկ, որաստուչ և շարժիչ։ Այս մարգարէին մանաւանդ ձիրքն էր սիրական և շարժիչ

Digitized by Google

ոգբեր գրել, Բ Մնաց. Լ,ե. 25, և քան երեմիայի ոգբոց նիւթը չեզաւ երբէք ոչ ասելի ոգբալի նիւթ, և ոչ քան զայն ասելի խանդագեղեր և չարժիչ սիրով գրուածք եղերերգաց թիւն։ Կամայ ըսուիլ, և շատ ան գամ ըսուած է, թէ գրեթէ ամէն գիր արտասուօք գրուած է, և ամէն բառ բեկեալ սրտի մը հառաչանք է։ Այսու ամենայնիւ երեմիա չմոռացաւ որ իր ուխտին հաւատարիմն Աստուած կը թագաւորէր։

Ողջոյն, ոփ., կին մարգարէ ի թագաւորութեան Յովսիայ։ Ասոր հարցուեցաւ Օրինաց գիրքին նոր գտնուած օրինակին ողջունելուց հա մար, Դ Թագ. իհ. 14–20. Բ Մնաց. Լդ. 22–28, 623 ին նախ քան զԳր.։

Ողորմութիւն, Աստուծոյ բարու թիւն ու ամբարիշտ և ան մեղաւորս ճշմարտութեան և արգա րութեան հանճարոյն, Սաղմ. Զե. 10։ Աստուծոյ անհուն իմաստու թեան և սիրոյն գլխաւոր գործն է Քրիստոսով մարգոց փրկութիւն չեզնահելու գիտած խորհուրդը։ Աստուծոյ ողորմութեան փորձը ճշմարտապէս տեսնող անձը պարտի լինել ողորմած և կարեկից ան մեղաւորս, ինչպէս է Աստուած, Սաղմ. խԱ. 1, 2, և անյիշաչար ան ամենեսին, Մատթ. Ե. 7. ԺԸ. 33։

Ողջակէզ։ Տես Զոհ։

Ողեսիմաս, օփոխոչ, լինելով բա րակ փիլիմանի կողոպտչայ, փա խած էր անոր տունէն, և ապաստա նած ի Հռոմ. բայց գտանելով ի Քրիստոնէութիւն քարոզութեամբ Պօղոսի, առիթ տուաւ ան ոգեկոչին գրել առ Փիլիմոն, կող. Դ. 9. Փի լեմ. 10։

Ոգեսիփորաս, լուհութիւ, Քրիստոն եայ բարեկամ Պօղոսի Յեփեսոս։ Ե կաւ ի Հռոմ մինչ առաքեալը բան տարկեալ էր հոն վտան հատատոյ, և այնպիսի ժամանակի մը երբ գրեթէ ամէն մարդ մոռցած էր զՊօղոս։ Ան կը կարծուի պատահած ի վերջին բանտարկութեան Պօղոսի, ոչ բաղմիք յատաջ քան զմահ նորա։ Ընեսիփորոս գտանելով զՊօղոս ի կապ պանս, յետ երկար խնդրելոյ զնա, օգնեց անոր լաս կարի, առ ոչինչ գրելով վտանգը։ Ընեսիփորայ այս ծառայութեան համար առաքեալն ամէն օրհնութիւն կը մղէ անոր և անոր տանը, Բ Տիմ. Ա. 16–18. Դ. 19։

Ողոյ և Ողոիրայ, երկու այլա բանական անասունք, զորս կը գոր ծածէ եզեկիէլ, իԴ. 4, ցուցնելու համար ցուգայի և Սամարիոյ երկու թագաւորութիւնները։ Մարգարէն կը նմանցնէ զանոնք երկու քերց, որ իրր թէ եգիպտացի բազէր էին։ Ո ղոյ կը նշանակէր զՍամարիա, և Ո ղոիրայ՝ զԵրուսաղէմ։ Այլաբանու թիւնը հրէից եկեղեցւոյն պատմու թիւնն է։

ՈՋԽԱՐ ԵՐԿՐԻՆ ԱՍՈՐԻՈՑ

Ոխաբ։ Ոչխարը կամ գառն զոհի սովորական անասուններ էին քան Մովսիսական օրինաց, և գիտուած թեան արժանի է որ, երբ աստուա ծային օրէնսգիրքը կը խօսի այս զոհու թյան վրայ, միշտ կը պատուիրէ դմանին ամբողջ դնել սեղանոյն կրա կին վրայ, Ել. Իթ. 22. Ղեւ. Գ. 9։

Անմեղութիւն, հեզութիւն, հլու թիւն և համբերութիւն ոչխարի կամ գառին կ՚ընծեր այս անասունը յարմար ի զոհ, և ճիշդ պատկեր Գառին Աս տուծոյ, Յովհ. Ա. 29։ Աբդի ճա նապարհորդ մը ի Պաղեստին տեսաւ ոչխարի մը խզուիլն մօտ ի գետա մանի։ Խզողները կը տանէին հեգ նասունը գետեղարոյ կապելու հա մար, և չարաչար կը կոխէին ծնկով անասնոյն կողերուն վրայ, իբրև թէ պիտի յօշատէին մսոյմինը և ոչխարը

Digitized by Google

կը տանէր լաւութեամբ, առանց ընդդիմութեան. էր արդարեւ արտաքուստ տեսիլ, որ կը յիշեցնէր մարգարէին հետեւեալը զիրենսմէ վրայ, ես. ՄԳ. 7. Գոյծ. Ը. 32–35։

Ոչխարին այս բնութիւնն ինչպէս նաեւ անոր հօտէն օձաձեւել կամ մնլորելու միտման վրայ յաճախ ակնարկութիւններ կան ի Սուրբ Գիրս, Սազմ. ՃԺԹ. 176. ես. ՄԳ. 6. Ոչխարն է նաեւ ի բնէ երամական շրջուղ, եւ իբրեւ սիրող հօտը եւ իր տիրոջը պահպանութեան եւ առաջնորդութեանը հնազանդ, կը բերուի առեղ օրինակ Աստուծոյ ժողովրդեան, Գ թագ. ԻԲ. 17. Սազմ. ՀՁ. 13. Ջ. 1. Մատթ. ԻԵ. 32։ Ոչխար եւ այծ առեւտուին միեւնոյն տրօտի վրայ կ'արածուին ի գազիտուին, ինչպէս կ'արածուէին ժամանակաւ, Ծննդ. Լ. 35. Մատթ. ԻԵ. 32, 33։ Կատղը խաշնոյ էին ի հնումն մեծ սրբաքոթեան եւ տօնի օրեր, Ա թագ. ԻԵ. 2, 8, 36. Բ թագ. ժԳ. 23։

Գազը խաշնոյ առ իսրայէլացիս կը թուի թէ էին ընդհանրապէս բազմութեամբ մանաւանդ կամ հանդերձ առնելք սրմնապատ, յաճախ պրէրսառնչ յապառաժս։ Ա յսպէս կը պաշտպանուէր հօտն գոյժէ վտրէ գազաններէ, եւ գրեթէ ի բոլորակին առագի միջօրէին, թուս. ԼՒ. 16. Բ թագ. Ի. 8. երեմ. ԻԳ. 3, 6. ՁաՀ. ժ. 4–5։ Տես Հովիւ։

Ոպձիազ, փայտ ծառոյ որ չէ շատ մեծ, եւ կը բաւանի Հնդկաստան եւ Ափրիկէ. է սեւ, կարծր, ծանր եւ հոտ, եւ յղկուելով լինի փայլուն։ Հին առնելը շատ յարգի էր, եզեկ. ԻԷ. 15, եւ կը գործածուի առեւտուին նաւագործանց եւ ուրիշ ազնիւ կահ-կարասւոյ համար։

Ոռճա, ՁերեւսացԻ, որ կը բնակէր Մարիա լեռը, Ձերեւսացւոց մերժուելէն ետքը Դաւիթ ձեռնտր այն լեռնէն, Բ թագ. ե. 6. ԻԳ. 18։ Ասոր արեան ընտանիքին աստուածուռնա իբրեւ տեղի առաջարին համար, Բ Մնաց. Գ. 1, եւ անոր յօժարութիւնը Ձրի տալու զայն նպատակին համար, կը ցուցնին թէ Ոռնա հաւանականապէս գործած էր ի ճշմարիտ հաւատս։

Ոսկեքաթ, ակն պատուական թափանցիկ, ի գոյն ոսկւոյ ոսկեա ինչ կանաչագոյն եւ ալաբգ յոյժ, Ձոյս. ԻԱ. 20։ Ըստ բազմաց, ոսկեքարն էր ալմաստ ապագոյնը։

Ոսկի, մետաղին մեռաղ ընդհանուր ծանօթ, որ երկրիս շատ կողմերը կը գտնուի, եւ յառաջ ժամանակաւ կ'երկնէր յոփեր, Ձոբ. ԻԸ. 16. ի փարուիմ, Բ Մնաց. Գ. 6, ի Սոբա եւ ի Ռեհոմա, եզեկ. ԻԷ. 22։ Ձոբ յաճախ կը յիշէ ոսկւոյ պղեպղ առակներ, Ձոբ. ԻՌ. 24. ԻԸ. 15–19։ Աբրահամ ունէր շատ ոսկի, եւ հանգերձ զարգ կանխաւ կը շինուէին յոսկւոյ, Ծննդ. ՃԳ. 2. ԻԳ. 22, 35։ Ա յս մետաղը կը յիշուի բոլոր Սուրբ Գրոց մէջ, եւ առ նախնիք երբայեցիս կը գործածուէր յաճախ զուտ եւ խառն, ի այս պատճառաւ եր հանարակ, ինչպէս է զարգին։ Ուխտին առագաստին էր պատրաստ մեքուռ ոսկւով. քառակուսին, խորանին սեռօթներըը եւ կարասին, նաեւ կազմածք առաջարին, ինչպէս նաեւ բաժակք եւ սեռօթք Սազմանին էին համակ յոսկւոյ։

Ովքեղ, Ծոյս, արգի Բոռսայ եւ Հնդուիայ եւ հաւ Դաւիթ, Հնդուիա. Գ. 17։ Տես եւ Գրիսաոսի ազգահամարը, Մատթ. Ա. 5. Ղուկ. Գ. 32։

Ովկ, Ամվրհացի Թագաւոր Բառանու յարեւելից Ձորգանանու. յաղթուելով սպանուելուս Իսրայէլացիներէն առ Մովսէսիս։ Ովկ էր հսկայ մնրմիով, մին ի վերջին Ռափայենց որ բառնած էին այն երկիրը։ Ովկայ երկաթի մնհիճը, չորքառասան ողք երկայն, պահանցաս յիս մնհուան նորա իրրև նշխար։ Աստարովթ-կառնայիմ եւ Եդրայի էին անոր գլխաւոր քաղաքները. բայց կային սրիշ պարսպաւոր քաղաքներ, եւ երկիրն էր առատ խաշամբ եւ անգեսվ։ Ովկայ երկիրը արուեցաւ ի Մովսիսէ կիսոյ ցեղին Մանասէի, թուս. ԻԱ. 33. ԼՌ. 33. Բ Օր. Ա. 4. Գ. 1–13. Դ. 47. ԼԱ. 4. Ցես. Բ. 10. ԺՌ. 4. ԺԳ. 30։

Ովդեզ, Եմբէնէզ, մերգաւոր Աստուծոյ ի Սամարիա։ Երբ Իսրայէլացիք առ փակեցին գաղձան Ցուդայի գէմ պատերազմէն, և բերուն 200,000

Digitized by Google

գերբ, Ովդեդ գնաց անանց գիմացը և յանգիմանեաց զանոնք, այնպէս որ Սամարիոյ մէջ գլխաւոր մարդիկ հազ տարին գերիներուն, անանց տալին հանգերձ, կերակուր և այլ պիտոյս, և ականերէրը տարին իշով։ Ա.յոպէս տարին զանոնք մինչև Երիքով, Բ Մնաց. ԻԸ. 9, այլաբանի հանգերձ։

Ովվնով, քաղաք Բենիամինի, մօտ ի Դովդ, Ա Մնաց. Ը. 12. Եզր. Բ. 33։ "Ովնովի գաշտը„ կը թուի նշանակել Սարոնի գաշտին մասը մօտ Լիդեով, Նեեմ. Զ. 2. ժԱ. 35։

Ովսաննա, կը ցուցնէ ազատակ ցնծութիւն, և կը նշանակէ երբեմն երկրէն, փրկիս ի՛ս.ոյնի։ ժողովուրդն ազատակից Ովսաննա, երբ Քիստոս մտաւ յազթանակաւ Երուսաղէմ. այնինքն, այսպէս կը խնդրէր յերկինից օրհնութիւն Քիստոսէ, երբեմ Մեսիա, Մատթ. ԻԱ. 9։ Ա.յս էր նաև ուրախութեան ազազակ առաջաւորհարց ատնին, երբ Հրեայք սովոր էին երգել Սազմ. ՃԺԸ. 25, 26։

Ովսեհ, էբէ-Բիւն, առաջինն յերեքասանան փոքր մարգարէից, Սուրբ Գրոց պատմու կարգին համեմատ։ Ովսէէ երկար տասն մարգարէացաւ Ոզնայէ մինչև եզեկիա, երբ 785–725 նախ քան գԲր.։

Ովսէէի գերքն ունի բաւն երկաւ մաս։ Առաջին երեք գլուխները կը պատրաստեն այլաբանութեան շար մը իսրայէլի կառապետութեան դէմ, վ.էմ կայ թէ մարգարէին ամուսնութիւնը առաւգիս ամուսնութիւն էր թէ պատրանական առեալ. այս վերջին կարծիքը կը թուի հաւանական. բայց զնարդ և ինչ, այն ամուսնութիւնն օրինակ էր իսրայելացւոց գործոց կառապետութեանն ընդդէմ ստեղծողին նոցա ընդ Աստուծոյ։ Մբնացեալ գլուխներն են մեծաւ մասամբ կշտամբանք և մեղադրութիւն իսրայելի, մանաւանդ Սամարիոյ դէմ հին տիրող կառապետութեան հասմար։ Ովսէէի յանդիմանութիւնները խառն են մեղմ և մարգարէական գանգատանքով Ովսէէի ոճը մութ է, և դժուարին է որոշել անոր պատասխանութիւններուն բաժանումը և ժամանակը Ովսէէ կը ցուցնէ զնաթի հատուած է գալատա փըրկիչին, և Նոր կատակարանին մէջ կան ոչ սակաւ կսչուածներ Ովսէէի մարգարէութենէն, Մատթ. Բ. 13. Հբռաւմ. թ. 25, 26. Ա Գնար. Բ. 10։

Ովփ, գլխաւոր անձ մը Հրէից մէջ յանապատին։ Ահարոնի հետ վերբառնց Մովսէսի բազուկներն ի Ռափիդիմ, և գործեալ Ահարոնի հետ եզաւս տեղագնալ Մովսէսի, երբ Մովսէս էր ի Սինա, եզ. ժԷ. 10. ԻԴ. 14։

Ոտք, Բ Օրինաց Լ.Բ. 35 հատորին խօսքը, "Անոնց ոտքը սահմանաւած ժամանակին պիտի գլսրի„ և ճանապարհորդին երթին մէջ, Սազմ. ՃԻԱ. 3, "Անիկա քու ոտքդ չդողացընէ„ Սազմ. ԿՉ. 9. Երեմ. ԺԳ. 16, կ'ակնարկին չարաչար գլխոյման վտանգը ապատաժուտ և գահավէժ տեղերու նեղ ճամբաներու և շաւիղներու վրայ որ յաճախ են լեռներու։ Տես և Ես. Ը. 14. Ղուկ. Բ. 34։ Բոկ երթալ նշան էր սգոյ։ Աստուած կ'ըսե եզեկիէլի, "Մի՛ եւս ոտգ մի բանիր, կօշիկներդ ոտքերդ հագիր„ եզեկ. Իի. 17։ Բոկութիւնն էր նաև նշան մեծաբանաց։ Մովսես կօշիկներն հանելով մեռելոց բորոքեալ մերձենալն։ և բազուկը ի մեկնելոց կը կարծեն թէ քաջանալը խորանին մէջ կը ապատատարկեն բոկոտն, ինչպէս կ'ընեին լեռոյ տաճարին մէջ։ Մահմետականք երբէք չեն մտներ մզկիթ առանց յատաւգապէս լուալոց զոտս և զձեռս, և հանելու տրտաքին առնապատնները և կօշիկները։ Եթովպիոյ Քրիստոնեայք ոդիպես իրենց կօշիկներն հանելով կը մտնեն եկեղեցի, նաև Գրահմինք Հնդկաց և այլք ոմն պատիւը կ'ընեն իրենց մեհեանները և տաճարներուն։ Աբեղեան աշխարհակալք ասվոր էին իրենց տաւգրները դնել յատկաւած թագաւորներուն պատանդին վրայ, Ցես. ժ. 24. այս գործը շատ անգամ իրրև օրինակ գործածուած է Սուրբ Գրոց մէջ, Սազմ. Ը. 6. Ես. Խթ. 23. Ա Կորնթ. ժԲ. 25. Երբ. Բ. 8. Տես Նիկոտ.։

Աբեղեայք ասվոր էին տատրական ճանապարհորգաց տատրները լուանալ, վասն զի ճանապարհորգք ընդհանրապէս բոկ, իրենց տատրներն հեռվով մինչ պատատ կ'երթային,

Digitized by Google

Ծննդ. ԻԴ. 32. ԽՓ. 24։ Ա. յոպէս Աբրահամ լուաց երեք հրեշտակներ-ման ոտուքներըը, Ծննդ. ԺԸ. 4։ Ընդ. Հանրապետ ծառայից կամ ստրկաց գործ էր օտարականաց ոտուքները լուանալ. ուստի Աբիգիա, զոր Դաւիթ կ'ուզէր առնուլ կին, ըսաւ Դաւիթ. "Ահա քոյ աղախինդ իմ տիրոջս ծառաներուն ոտուքները լուալ Համար ստրկութիւն թող ընէ," Ա Թագ. ԻԵ. 41։ Պօղոս կ'ուզէր որ եկեղեցւոյ կազմէն օգնութիւն ընդու-նող այրին, հիւրասիրութեամբ ոտք-բերուն ոտուքները լուացած լլլոր, Ա Տիմ. Ե. 10։ Ա. յս սովորութիւնը գէթ կը տեսնուի ի Պաղեստին։ Ո-պիոնն կ'ըսէ Թէ, ի Իսմէէ "մեր մանուկ ատպիլականը հին արձևլեան հիւրասիրութեան միամիտ աճով կը խնդրէր որ ոտուսար մը լուար մեր ոտուքները։ Ա. յս առաջարկութիւնը զարմացուց զիս, քանզի չէի գիտեր Թէ այս սովորութիւնը գէթ կար հան։ Եւ արդարև հիմա սովորու-թիւն չէ օտարականաց ոտուքները լուանալ, բայց բնիկներուն մէջ ընդ-հանուր է այն սովորութիւնը։ Մենք հաճելացանք առաջարկութեան, Թէ' քիչ մը զովանալու, և Թէ' Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած հին սովորու-թեան մը օրինակը տեսնելու համար։ Նուբիացի ազախին մը ոտուկ' բե-րաւ ջուր, և Թաթխեց մեր ոտուքնե-րուն վրայ մեծ պղնձէ կոնքի մէջ, և ծնկան վրայ գլաւով լուաց մեր ոտ-ուքները և ապա գնդակով մը որբեց։ Մեր բոլոր ճանապարհորդութեան փոքր գիպաց մէջ հեշտագոյնն էր այս։" Մեր փրկիչը, յիսո վերջին ընթրեաց, գեղեցիկ օրինակ ոտուս-խոնարհութեան լուանալով աշա-կերտաց ոտուքները, Յովհ. ԺԳ. 5, 6, Թէպէտ ուխտորդ Համարը կը ցուցնէ Թէ ուխլի խորին նպատակ ունէր ցիսուս։ Տես Հոտոքսափ։

Որբեւայի։ Նահապետաց ժողով-նակ, Ծննդ. ԼԸ. ընդհանուր ժող-ովութիւն էր, զոր յիսոյ Հաստատեց Մովսիսական օրէնքը, Բ Օր. ԻԵ. 5–10, որ անզաւակ այրի մը, գերդաս-տանին անունը և ժառանգութիւնը պահելու Համար, պարտէր ամուս-նանալ իւր տագրը, այսինքն, Հան-գուցեալ ասն եղբօր, և կամ ուր-իշ մերձաւոր ազգականի մը հետ, Հւռւթ. Գ. 12, 13 Դ. 1–11. Մատթ. ԻԲ. 23–30։ Գերհանապատիան որ-գնելեալ էր առնուլ այրի կին, Ղեւս. ԻԱ. 14։ Ձշմարիտ կրօնից մարգոսի-րութիւնը և սգաւորութիւնն, ինչպէս պատշաճ իսկ էր, կը տեսնուին ի Սուրբ Գիրս, սակ շատ անգամ կը տեսնենք զԱստուած և անոր սիրե-լիները կատեկից վշտացելոց, օգնա-կան կատարելոց, և պատժական իրաւ-ունց այրեաց, Եւ. ԻԲ. 22–24. Բ Օր. ԺՋ. 11. ԻԴ. 17, 19. Սաղմ. ԿԸ. 3. Ես. Ա. 17. Ժ. 2. Երեմ. ԻԲ. 3. Մատթ. ԻԳ. 14։ Աստուածային եկեղեցին ան փոյթ չէր հազ առնելու այրեաց, Գործ. Ջ. 1–3. Ա Տիմ. Ե. 16, և Յակոբոս առաքեալ այս պարտքն էական մասն կը համարի Ճշմարիտ բարեպաշտու-թեան, Յակ. Ա. 27։ Հեթանոսու-թիւնն, ընդհակառակն, գիտնալով որ իրենց արանց կենդանութեան ա-տելութը գերի եղած են անոնց Համբոյրէ կ'ըսէ կամ զոհ անոնց գիտցին այրոզ խորտակին վրայ, և կամ կը թողու առանալ յանառնութեան և յա-նապատութեան իրը անյոյս և անաե-րունի։ Գերհանութեալ այրեաց պար-տականութիւնները ցուցուած են Տի-մոթէոսի Ա Թուղթին մէջ, գլ. Ե. 3–16։

Որդեգրութիւն է առնուլ ուրուք օտար մը իւր գերդաստանը, Ճանչ-նալ զայն իբրև որդի, և առնել զնա ժառանգ իւր ստացուածոց։ Յակո-բայ որդեգրելն իւր երկու թոռները զԵփրեմ և զՄանասէ, Ծննդ. ԽՀ. 5, էր տեսակ մը փոխարինութիւն, որով կամեցաւ Հաստատել մանաւ-կից ընկալ իւր թոռներն իսրայելի ժառանգութեանը, որպես Թէ բուն իւր որդիքն էին. "Եփրեմը ու Մա-նասէն ինուբենի և Շմաւոնի պէս իմ պիտի ըլլան։" Յակոբ ժառանգու-թիւն չտուաւ անոնց Հօրը Յովսեփայ, այլ որդեգրութեան որդեգրեամբ անոր որդիքը կրկին ժառանգութիւն ա-նէին։

Բայց Սուրբ Գրոց մէջ ունինք ու-րիշ որդեգրութեան մը օրինակ, այս-ինքն գուսաթ մը միայն ունենալ, և անոր որդիքն իրեն որդեգիր ընդ-

Digitized by Google

հօր մը օրինակը։ Աւյսպէս, Ա Մնաց. Բ. 22, Յովսեփայ թոռը Մաքիր, հայր Գաղաադացւոյ, Թուա. ԻԷ. 29, առաւել իւր գաւառրը եօթնի, "որ զանիկա առաւ, և ինքը վաճառուն առաբևան էր. ու անիկա Սեգուբը ծնաւ անոր. և Սեգուբը ծնաւ Յայիրը, ու ասիկա Գաղաադացւոյ երկրին մէջ քսանեւերիկը քաղաք ունէր," Յեսու. ԺԳ. 30. Գ Թագ. Դ. 13։ Սակայն, թէ՛ Յայիր և թէ՛ սերունդը, փոխանակ հաստատուելու Յուդայի ընտանիքէն, ինչպէս պարտէին հաստատիլ հայրենական գծիւ եօթնի՝ համաձայնութեան սրդիք Մաքիրայ, հօր Գաղաադացւոյ։ Նա մնաւանդ կ'երևի թէ, Թուա. ԼՒ. 41, այս Յայիր, որ էր սրդի Սեգուբայ, սրդւոյ եօթնի, սրդւոյ Յուդայ, կը կոչուի յայտնապէս "Յայիր, սրդի Մանասէի," վասն զի Մաքիր, հայր հաւաւ նորա մեր կազմանէ էր սրդի Մանասէի։ Աւյսպէս կը կարդանք որ Մաւրքեքէ սրդեքիր ըրաւ զնոքա, իւր հօրեղբօր գաւառը առաւ զնա առ իւր իբրև գաւառ, Եսթ. Բ. 7։ Աւյսպէս նաև գաւառին փարաւանի սրդեքիր ըրաւ զՄովսէս, և Մովսէս եղաւ նմա սրդի, Եզ. Բ. 10։ Նը կարդանք նոյնպէս, Հաւաբ. Դ. 17, որ Նոյեմի ունէր սրդի, սրդի մը ծնաւ Նոյեմիի, բայց բուն Հաւաբայ էր սրդին։

Զարգիս և սրդեգրութիւնը չէ անսովոր յարևելս, ուր սրդեգրութիւնը կը կատարուի քաւ օրինի հատարակաց պաշտօնեի մը առևլէ։

Նոր կտակարանին մէջ սրդեգրութիւն կը նշանակէ Աստուծոյ հրի ընտրեաց այն գործը, որով, սրդաբեցած բլլալով Հաւատքով, կ'ընդունուինք Աստուծոյ ընտանեաց մէջ, և կ'բլլանք Հաղորդ երկնից ժառանգութեան։ "Քրիստոսով," և քաւիլ արժանաւորութեամբ նորա, Հաւատացեալք "կ'ընդունին սրդեգրութիւնը," Գաղ. Դ. 4, 5։ Աւյս սրդեգրութեան առաւնձին շնորհքներէն սմանք են, ազատութիւն երկիւղ և ծառայական Հոգիէ, մեր երկնաւոր Հօր մնանաւոր սէրը և խնամքը, սրդիական վստահութիւն առ նա, աղաչ մնա առ նա միշտ և Հանապազ, Հռոմ. Ը. 15։ Աւյս սրդեգրութեան վիճակին մէջ կ'ապրինք, "Աբբա, Հայր," և իրաւունք մեր երկնաւոր բնակութեան համար, Հռոմ. Ը. 14–17. Եփես. Ա. 4, 5։

Որդի կը նշանակէ երբեմն թոռն, կամ սրնիցէ Հեռաւոր ազգական, Մնդ. Իթ. 5. Բ Թագ. ԺԹ. 24։ Երբեմն և կը նշանակէ սրդեգիր, Մնդ. Խ. 5, կամ բուռ օրինաց սրդի, Հռութ. Դ. 17. կամ ասն, այսինքն դաստիարակութեան սրդի, Ա Թագ. Գ. 6, կամ գործիս, սրպիսի էր Տիմոթ, այսինքն "Տիմոթէոս սրդի Հաստատակաց Հաւատքով," Տիմ. Ա. 4։ Եւ գործակալ կը նշանակէ մնաւոր կամ բարոյական նմանութիւն, այլևլքն Հանգերձ, Յագմ. ՁԹ. 6. Ես. Մ. 3. Գործ. ԺԳ. 10։ Աւյսու մնոզ մարդիկ կը կոչուին երբեմն սրդի Աստուծոյ, Ղուկ. Գ. 38. Հռոմ. Ը. 14։

Որդի Աստուծոյ, մնանաւոր յարաբերութիւն է Քրիստոսի, և կը յատկնէ անոր յարաբերութիւնն ընդ Հօր, Յագմ. Բ. 7. Ղուկ. Ա. 35. Յովհ. Ա. 18, 34։ Քրիստոս կ'ըսէր միշտ թէ է միածին Որդի Հօր, Մատթ. Դ. 3. Ը. 29. Իւ. 54. Յովհ. Գ. 16–18, և Հրեայք ուզիզ Հասկցան անոր միտքը, քանզի ըսին թէ Հաւասար կ'ընէ զինք Աստուծոյ, Յովհ. Ե. 18. Ժ. 30–33։

Որդի մարդոյ, այսպէս կոչեց զինք Քրիստոս առ խոնարհութեան, Յովհ. Ա. 51։ Աւյս անուամբ կը Հասկցուէր Մեսիան, ըստ կանխատեսութեանց Հին կտակարանին, Յագմ. Ջ. 17. Դան. Է. 13, 14. բայց կը թուի նշանակել մնանաւանդ Մեսիայի ճշմարիտ մարդկութիւնը կամ միութիւնն ընդ ազգի մարդկան։ Որդի մարդոյ կոչուելը տրուած է Քրիստոսի աւելի քան սրեսաւն անգամ նոր կտակարանին մէջ։

Որբ, կամ Զուարակ 1. ձագ կովու, անասուն մնջուր բուռ օրինաց։ Ասէպ կը գործածուէր ի զոհ, ուստի է ատ ըսուքը, "Մեր շրթունքներուն զուարակները պիտի մնուցցանենք," Ովս. ԺԴ. 2, և կը նշանակէ, մեր շրթանց ազաչքը և փառաբանութիւն. նորը պիտի մնուցցանենք իբրև զոհ, Եբր. ԺԳ. 15։ Գարարակաւ, այսինքն պարարեալ զուարակաւ, կը Հան-

Digitized by Google

կցուէր կերակուր ի գէր կամ պատրաստ անասնոյ, Ծննդ. ԺԵ. 7։

Երեմիայի Լ. 18 Համարին առ խօսքը, "Զատարակը երկուքի կտրեալ ու անոր կտորներուն մէջտեղէն անցնելով," կ'ակնարկէ ասիկա մը վաւերացնելուս հին եղանակ մը. ասիկա զոք ընել կուզէին թէ այսպէս յօշ յօշ կտրուին, եթէ գլժին իրենց ասիսին, Ծննդ. ԺԵ. 9–18։

Ոակեզէն արթը զոր Հրեայք պաշտացին ի Սինա, մինչ Մովսէս եւած էր լեռը, ծուլատեցաւ Ահարոնի հրամանաւ ժողովրդեան գինեգիրէն։ Այս արթուն պաշտօնը կը կատարուէր առնասնային պղծագործութեամբ, և իբր երկաք հազար անձինք որ պաշտօն տարին այն արթուն՝ պատժուեցան մահասամբ։

Ցերարովամ կանգնեց երկու ոսկեզէն արթ իւր թագաւորութեան երկու ծայրերը, որպէս զի ասոնց ցեղք պատճառ չունենային երթալ երկերը պագանելու Հայրեան համար Երուսաղէմ, և այնպէս ընդհանալ Յուդայի մարդոց հետ, Գ Թագ. ԺԲ. 26–29։ Այսպէս ժողովուրդը "մոռցաւ իւր փրկիչը," և ընկղմեցաւ թանձր կռապաշտութեան մէջ։ Ցերարովամ գուն ուրկը կը յիշեն Սուրբ Գիրք, ոսանց դնելոյ անոր վրայ առ արատը, "որ մեղանչել ոսուցաւ Իսրայելի," Գ Թագ. ԺԲ. 21։ Մարգարէն Ովսէէ ոսէպ կ'ակնարկէ բնեկելի արթը, զոյն պաշտաղներուն յիմարութիւնը և յանցանքը, և օրը յորում կուռքն և ժողովուրդը միանգամայն պիտի խորտակուէին Ասորեստանցիներէն։

2. Որթ, ասանկ գինեբեր։ Այս պատուականն և ընտանի ասանկէն շատ տեսակներ կան, և է բնական բերը ջերմ երկիրներու, ուր և մշակուած է ի վազուց հետէ։ Ուսոմ և շատ կանաչ և յոռետ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, Ծննդ. Թ. 20. ԺԴ. 18. ԺԹ. 32. Ցոբ. Ա. 18։ Որթին առասու կը բուսանի ի Գաղիատին, Բ Օր. Ը. 8, և այն երկրին մէջ տեղ տեղ մանաւանդ շատ բնաբեր էր։ Սուրբ Գիրք գովերեստով կը յիշէ Լիբանանոս և Եղբազոյ արթը, և արտաքին մասեր նոգերը կը յիշէն զընաբեր գինիս Գազայի, Սարեփթայի, Լիբանանոս, Սարոնի, Աշկաղոնի և Տիբերիոս։ Տես Սովրեկ։

Եգիպտոսի խաղողը, Ծննդ. Խ. 11, մինչ էր, ուսոմ և Իսրայելացիք յիշեալ զարմացան, երբ առնան ոգեզը զոր բերած էին լրտեսք բանակը Յեզրոզէլ, Թուա. ԺԳ. 23։ Սակայն Մովսիսի պատմութիւնը կը հաստատուն ճանապարհ զ. Նոսա Աստիգիա Ասորւոց երկրին արթէն յառաջ եկաս ոգեզ մը որ կշռեց քննասասան ոգեզիսկան լիտր (7 ֆունտ), և որպ երկայնութիւնն էր քոսան և երկք մետր, և մեծագոյն արտասկծն՝ քննասասան և կէս մետր։ Զարդիս, թէպէտ մահմետական օրէնքը նպաստաւոր չէ մշակութեան արթոյ, այլեւասան պատկաս չէ ի Գաղիատին։ Բաց ի մեծ բազմութենէ խաղողոյ որ կը բերուի օր բաս օրէ ի վաճառս Յերուսաղէմ և ուրիշ մեսասաւոր տեղեր, Փերրան մեսյին, սերեստ տարի կը ղրկեր երկաք հարիւր ուղտաս բեռամբ, կամ իբր երկաք հարիւր հա-

Digitized by Google

զոր անդղնկան լիտր (100,000 քաշ), քաղցու, կամ մեղր խաղողոյ, յիշ-գիպատոս։

Խաղողը տան պարէնի կարգ է, և այլևայլ կերպով պատրաստուելով լինի կերակուր ժողովրդեան։ Տես խաղող։ Ցուցնելու համար այլինե-րու առատութիւնը որ պիտի իշխոր բաժին ցուգալի յերկրին ասեսաց, ցակոբ իւր մարգարէական օրհնու-թեան մէջ կ'ըսէ այս ցեղին համար, թէ

"Իր յատնանակը որթին պիտի կապէ, Ու իր էգ իշուն ձագը ամենէն ազնիկ որթին.

Իր պատմուճանը գինիով պիտի լուայ, Ու իր հանդերձը խաղողի արիւնով,"

Ծննդ. խթ. 11։

Շատ անգամ որթեր կը տարածուին գետնին կամ ապառաժներու վրայ առանց խէչի, ինչ որ շատ անգամ են ձաղարտիւ, կամ որմոց, ծառոց և հովանոցաց վրայ ձգուած, կամ տունէրու արտաքին գաւթին և պա-տերուն վրայ, նաև ներքին գաւթին պատերուն երկոք տարածուած։ Որ-թերն, այսպէս բուսեալ և չովացեալ, կը բերուի շատ անգամ օրինակ ըն-տանեկան սիրոյ, խաղաղութեան և լիութեան, Սազմ. ճիզ. 3. Միք. գ. 4։

Օրէնդրը կը հրամայէ որ այգի տըն-կող մը չունայ ամենը պտղէն յոյսով քան հինգերորդ տարին, Ղևտ. ԺԹ. 23-25 Աւետ. ա. 3։ Այգ. ա. Ես. ե. 1։ Ամէն տէրութեան արգելեալ էր նաև չարաչար կոչուած տարիներ, այսինքն ամէն եօթներորդ տարին, կիմ խաղող. այն տարին այգ. ոչ պատը թողուլ էր աղքատաց, որոց և պանդխտաց, Ել. ԻԳ. 11. Ղևտ. իե. 4, 5, 11։ Տես և Ղևտ. ԺԹ. 10. Բ Օր. իգ. 21։ Ձմ-նապարհորդաց թոյլ տուեալ էր միշտ ճամբան այգի մը մտնելով քա-ղել և ուտել խաղող, բայց առնուլ տանել արգելեալ էր, Բ Օր. իգ. 24։ Մովսիսական օրինաց ուրիշ տղ-նու սկան պատուէրն էր ազատ թո-զու զինուորական ծառայութենէն այն մարդի որ չորս տարի սոխա-տելով և համբերելով կը սպասէին հինգերորդ տարին վայելել իրենց այգեղէն պաղէն, Բ Օր. ի. 6։

Ցավսեպոս կը նկարագրէ գեղցիկ և մեծագին որթ մը ի մոգուս ոսկ-ւոյ, և որոյ ոսկեզնեքն էին պատ-ուականք քարերէ, իրեւ զարդ ար-տաքին բարաւորաց գրան Սուրբ տեղ-ւոյն։ Թերևս այս որթը կ'ակնարկէր Տէրն մեր յաստեն, "Ես եմ ճշմարիտ որթը," ցուցնելու համար իւր անձին միութիւնն ընդ ժողովրդեան իւրում, Ցովհ. ժե. 1-8։

Ի Օրինաց Լ.Ը. 32 համարին մէջ "Սոդոմի որթ" չի թուիր նշանակել որթոյ վատթար տեսակ մը որ իրօք կար Պաղեստինացիները կ'ուզէ մեծա-ւանդ ըսել թէ անոնց որթը, այս-ինքն այլազգիներէն, անոնց տալ կանեալ յարքը, փոխանակ տալու յարուք խաղող, կու տար միայն թունաւոր պտուղ, ինչպէս կը կար-ծուէր միշտ թէ կու տային եղէրք Մեռեալ ծովուն, որպիսի էին, օրի-նակի ուղղակս, "խնձորք Սոդոմոյ," որ կ'բսուի թէ արտաքուստ գեղցիկ կ'երևէին, բայց ոչ այլ ինչ էին եթէ ոչ փոչի կամ մոխիր։

"Ազրիւ" բառին համար, Ես. ե. 2, 4, տես խաղող։

Հրեայք սովոր էին իրենց այգիները անկիւ ըլլոց կամ լերանց կողերը, երեմ. Լ.Ա. 5, (տես Լեռ.) քարերը մաքրելով և նետելով, և այգին պա-տելով որմով և աշտարակներով, Ես. ե. 1-6. Սաղմ. Ձ. Մատթ. իԱ. 33։ Աւգիք երբեմն վարձու կը տուէ-ին պտղոյն մէկ մասին համար միայն, Մատթ. իԱ 33, 34։ Սուրբ Գրոց քանի մը տեղերէն կը հետևի թերևս թէ այգէկ կը կարծուէր այլեւ մը ան-ձնէր հազար որթ, և կը բերէր հա-զար արծաթդ, կամ սկզբ արծա-թդ պատուդ, Ես. է. 23, և թէ այգին մշակողին կը հատուցանէր աւելի քան երկու հարիւր արծաթ, Երգ. Ը. 11, 12։ Այս այգիներուն մէջ պահա-պանք և մշակք կ'աշխատէին բրել, անկիլ, նեցուկներ գնել, յատնանել կամ յատպատել որթ երը, Ցովհ. ժե. 2, խաղողը քաղել և հանել գինի։ Աւետարանք կ'են ուրոյն գան երկերագոր-ծոց մէջ, և անոնց գործն էր երկաթի գործարին, և կը համարուէր ծա-ռայական, Գ թագ. իե 12. Բ Պ նեց. իջ. 10. Երգ. Ա. 6. Ես. կԱ. 5. Սուրբ

Digitized by Google

Գիրք կը յիշէ որթոյ անուշահոտութիւնը, Երգ. Բ. 13, և կը բերէ այս առածնիկը շատ բանեցուս օրինակ և առակ, Դատ. Թ. 12. Մատթ. Ի. 1. ԻԱ. 28. Նաբովթայ այգին, Գ Թագ. ԻԱ, եղած է իբրև առակ հարուստին կամ հզօրին ձեռքով ազքատէն բանի առնուած արևիցէ բանի, թողնել և լքնել հիւղը կամ աշտարակն, ուր պահապան մը կը զգուշանայ այգւոյն մինչ խաղողն հասած է, Սաղմ. Զ. 12, 13. Երգ. Բ. 15, առնուած է իբրև վայելուչ օրինակ ամայութեան, Ես. Ա. 8. Գեղեցիկ այլաբանութիւն մը ի Սաղմոսին Ձ. կը ցուցնէ եկեղեցին իբրև այգի անկուած, պաշտպանուած, մշակուած և առաքուած Աստուծմէ։

Ա. Յգեկութը կու գար յետ հնձելոյ և կալոյ գլորեան, Ղևտ. ԻԶ. 5. Ամմաս. Թ. 13. Խաղողը կը կըթուէր առաջին անգամ յունիս ամսուն մէջ, կամ աւելի անագան լեռնային տեղեր, Թուա. ՃԳ. 21. և այգեկութը կը տեւէր տակաւին չորս ամիս։ Բայց ընդհանուր այգեկութն էր սեպտեմբեր ամսուն, երբ ադկոյզները կը քաղէին յատացով, կը դնէին կազմներու մէջ, Երեմ. Զ. 9, և տանելով կը թափէին գուբեր կամ հընձաններ, ուր հասանականապէս նախ մտրդիկ կը կոխէին խաղողը, և յետոյ կը ճմլէին մամուլներով, Ցայտ. ՃԳ. 18–20. Իր արդարև գործ գժուարին, և կը կատարուէր երգով և պարոյք և ուրախութեան ձայներով, Երեմ. Իե. 30. Իզ. 33. Հնձան հարկանել կամ խաղող կոխելը կը յիշուի իբրև նշան Մեսիայի մեծ գործին և զօրութեան, որպէս թէ Մեսիան առանձին պիտի կոխէր հնձան այլազանութիւն, և ժողովուրդէն ոչ ոք պիտի օգնէր անոր, Ես. կԳ. 1–3 Ցայտ. ՃԹ. 15։ Ա. Յգեկութն էր ժամանակ մեծի ուրախութեան, Ես. ՃԶ. 9, 10, և շատ անգամ օրինակ գեղեցկութեան և կատարելագործութեան, Դատ. Թ. 27, մինչ գինւոյն սպաղ և որթոյ նուազելն էր նշանակ ընդհանուր ապերջից, Ես. ԻԴ. 7. Ամբ. Գ. 17. Գինի և քացախ կը չինուէին ի քաղցուէ կամ ի խաղողոյ, այսոքիքն ի խաղողոյ մնելոյ։ Տես Չծառ։

Ա. Հրեայս սովորութիւն էր նաև խաղողը չորցնել, այսինքն ընել չամիչ։ Արիգեա Հարիւր ողկոյզ չամիչ ընծայ տուաւ Դաւիթ, Ա Թագ. ԻԵ. 18, նաև Աբա նշոյշափ չամիչ բերաւ Դաւիթի իբրև ընծայ, Բ Թագ. ՃԶ. 1. Ա Թագ. Լ. 12. Ա Մնաց. ՃԲ. 40։ Խաղողոյ ուրիշ գործածութենից վըայ տես Ողկոյզ, Մեղր, Քացախ և Գինի։

Որամ, Ընտանեկար տատնկ սիզոյ տեսակէն։ Պաղեստին ամէն տեղ կը բուսանի ցորենոյ մէջ, և յետ ածելոյ շատ կը նմանի ցորենոյ, այնպէս որ յառաջ քան գլուխ կապելը գժուարին է ցորենը որոշել որոմէն։ Որոմին հատերը կը գտնուին, երբեմն կամ երիք ի միասին, երկատասան մանր խորշերու մէջ երկայն հասկի մը վրայ։ Ա. Բարթողիք կը գտանի որոմը ցորենէն հովհարով կամ մեղով յետ կալոյ, Մատթ. ՃԳ. 25–30։ Եթէ հացի մէջ խառնուի, կը պատճառէ թմրութիւն, շատ անգամ կուտայ նաև փսխել։

Որփա, Մովաբացի Նաւն Ղեմոսայի։ Որփա ծնաց իւր ազգին և աստուածներուն հետ, մինչ Հառէթ յաջորդեաց ի կեանս իւր և ի ճշմարիտն Աստուած, Հառէթ. Ա. 4–14։ Մին առնուեցաւ, և միւսը թաղուեցաւ։

Digitized by Google

Ուզալ, մին յորդւոց Ցոկտանայ, քնակեալ Յերջանկին Աբարիա, Մնդք. ժ. 27։

Ուլայ կամ Եւլհաս, գետ որ կը հոսի ապա Շօշ քաղաքաւ ի Պարսկաստան։ Ուլային եզերքն ունեցաւ Դանիէլ հաւատարիմ տեսիլ մը, Դան. Ը. 2, 16։ Ուլա Ցուհանայ Գովսպէտն էր, և զարգիս կը կոչուի Գէրխաչ. բայց կը թուի թէ ժամանակաւ ուշ նէր երկրորդ ջրանցք մը որ գետ կը նշմարուի, ինն հարիւր տուք լայն և քսան ոտք խոր, յորմէ կողմանէ Շօշայ։ Այս երկու ջրանցք կը թափէին իրենց ջուրն այժմու Գարուն կոչուած գետով ի Շադ էլ Արապ, որ է գետ միացեալ Եփրատ և Տիգրիս գետերէն, այս երկուց իրարու խառնուելէն առեալ որ է Գորնա քսան մղոն վար։

Ուխատ, այսինքն գաղն ի մէջ երկուց կողմանց։ Ուր երկու կողմանի մին յանհնաւնս ի վեր է քան զմիւսն, ինչպէս յաւելածին ի մէջ Ատուածոյ և Մարդկան, Ատուածոյ ուխատ կը կոչուի մանաւանդ խոստում, Ես. Ծթ. 21։ Երեմ. Լ.Ա. 33։ Ուխատ կը կոչուի նաեւ խոստումն ուս Ատուածոյ բարի գործ մը կատարելու կամ անմեղ վայելմանէ հրաժարելու ի շնորհակալութիւն Ատուածոյ բարութեան կամ ազատման ի մեռելութեան վտանգէ կամ ուս ասկի ապագայ չարեաց, և կամ ապառնի բարիք մը ստանալու համար։ Ուխատ կատարել մեզ մը գործելով, եր յաւելուլ մեզ ի վերայ մեզաց. բայց մարդ ազատ չէր անխորհուրդ ուխատ մը թէև կատարելով զայն վնաս կամ կորուստ կրեր, Մտզ. Ա. 14։ Ուխատ դնելու և կատարելու վրայ այլեայլ օրէնք տուաւ Մովսէս։ "Թէ որ ուխատ ընել չուզես, ան քեզի մեզք չըլլար. քանզի շրթունքներէդ ելածը զգուշութեամբ կատարես„ Բ Օր. Իգ. 21, 23. ժողով. ե. 4, 5։ Անչափահասից են, ուխատեն, եթէ էին ատանց Տաճարութեան ընտանեաց գլխաւորին, պատասխորիչ չէին, Թագ. Լ։ Մարդ կրնար իւր անձը կամ զայկները նուիրել Ատուածոյ, Թագ. Ջ. 2. Եւեթ ոչ նուիրեց իւր գանասրը, Դատ. ժԱ. 30–40, և Սամուէլ եր ուխատ նուիրեալ ի պաշտօն Ատուածոյ, Ա Թագ. Ա. 11, 17, 28։ Եթէ այր կամ կին կը նուիրէր զինք Ատուածոյ, պարտական էր մնալ ի ծառայութիւն նորա քան պայմանաց ուխատին. բայց երբեմն կրնար ազատ մնալ ուխատէն, Ղեւտ. Իե։ Այս ինքնակամ ծառայութիւնք պատշաճ էին մանաւանդ ի հին ժամանակս, յորում արտաքին զոհք և արարողութիւնք յաճախ էին քան նոր լուսաւորեալ Քրիստոնէութեան մէջ։ Տես կապրաց և Ուխտաւոր։

Ուխտաւոր, քան հին երբայական օրինաց, այր կամ կին որ յանձն առած էր ուխատ հրաժարել ի գինւոյ կամ յայլ արբեցուցիչ ըմպելեաց, և յորելեկէ ներքոյ որ էր ի բերդ օրհղ։ Ուխտաւորք չէին փոքրք իրենց մազերը, և չէին մանր որելեկէ առեւ պղծեալ ի գիշ մեռելոյ, և ոչ կ'երթային յաղարկաւորութեան։ Եթէ գիպուածով մարդ մը մեռներ անոնց առջև, նորէն կը սկսէին իրենց նուիրումը և ուխատ։ Այս ուխատ կը տեւէր ընդհանրապէս ութ օր, երբեմն ամիս մը, երբեմն նաեւ ցկեանս։ Երբ ուխատաւորութեան ժամանակը կը ապառնէր, ուխատաւորը կը բերէր զիներ և նուէրներ առաջորը, յետոյ քահանան կը փոքրէր ուխատաւորին մազերը և կ'այրէր. յետ որոյ ուխատաւորն սրբականակալ էր ուխտէն, Թագ. Ջ. Ամմօ. Բ. 11. 12։ Մշտնջենաւոր ուխատաւորք կը նուիրուէին իրենց ծնողներէն անդադարն ի ծնողենէ, այսպէս ընել ուխտեց Սամուէլի մայրը, Ա Թագ. Ա. 11։ Այսպիսի ուխատաւորութիւնք ցկեանս էին, և ուխատաւորն ոչ գինի կը խմէր և ոչ իւր հերը կր փոքրէր։ Այսպիսիք էին Սամփոն և Ցովհաննէս Մկրտիչ, Դատ. ժՓ. 4, 5. Ղուկ. Ա. 15. Ը. 33։

Ուրվհետև ի ապառնալ ժամանակի ուխատաւորութեան պահանջուած նուիրեալ ծախքը ծանր էր ազքատաց համար, շատ անգամ կ'օգնէին ուխտաւորին ոչ ուխատաւոր անձինք, որ իրը գործ բարեպաշտութեան և սիրոյ կը կատարէին այն պարտքն յանուն ուխատաւորին։ Զօգնս օգուտ քան զեղ այս առաքինութենէն ըմբռնուելոյ

Digitized by Google

Համար իւր Հակառակորդներըը որ կը բամբասանէին զնոս իրրև թշնամի Հայրենեաց օրինաց։ Ուխտաւոր Հրեայ Իրիս առնելից Համար, որոց ուխտին ժամանակին ատեաճած էր, Պօղոս ըրաւ նուիրաց ծախքը, և ուխտաւորաց հետ մտաւ տաճարը տասնեւրկու պաշտօնեաներ և մաքրութիւնը կատարել, Գործ ԻԱ. 20–26։ Նաև Գործոց ԻՐ. գլխոյն 18 Համարին մէջ կայ ազգ անհնարկութիւն մը տղոցներնակ ուխտի մը զոր ինքն Պօղոս կատարեց ունձամբ կամ ձեռնադիր Ակիւզաստոյ, Հաւանականապէս ի շնորհակալութիւն ազատութեանն ի վտանգէ կամ երախտեաց իրիք զոր ընդունած էր։

Ուղիղ գիրքը, տղմիկին գիրքը երեսելոյն, ողջմտութին։ Այս գիրքը կը յիշուի Ցեր. ժ. 13, և Բ Թագ Ա. 18, և թուի թէ էր ազգային, պատմական, պատերազմական և եղերական երգոց հաւաքածոյ, որ կար առ Դաւիթ։ Յովսեպոս կը յիշէ այս գիրքը մասնաւոր մը որ կար ի տաճարին, բայց ատոր վրայ որոշ տեղեկութիւն մը չունինք։ Այսու ամենայնիւ զարդիս հրատարակեալ գրքեանք առասպելական են։

ԱՐԱԳԸՆԹԱՑ ԿԱՄ ՏԱՃԻԿ ՈՒՂՏ

Ուղտ, գրաստ բեռնակարձ, շատ հասարակ յատկութ, ուր կը կոչուի "նաւ անապատի" և "բեռնակիր անապատի" իր վեց կամ եօթն ոտք բարձր, և զօրաւոր յոյժ, տոկուն և ատանդ աշխատութեան։ Թաթերնին բեռնաւոր տակն է ձիգ և պինդ մազկեայ, այնպէս որ կը քալէ թմշուշտոյ վրայ առանց խրելու, նաև ամէն տեսակ գետնի վրայ կ'երթայ անարգել։ Արաբացի ուղտը, որ մանաւանդ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, մի միայն ատամ ունի ստնի վրայ, մինչ Բակտրիացի ուղտը որ կը գըտնուի կեդրոնական Ասիա՝ ունի երկուս։ Եմէ լաւ կերակրուի ուղտը, ատամները կը տնդլանան գիրութեամբ, բայց յետոյ կը սկսին տակաւ հիւծիլ յանապատութեան և յաշխատութեան, և այսպէս կը լինուն կերակրոյ պակասութիւնը։ Տաճիկ ուղտն է ուղտաց մէկ տեսակը թէեւ և տարագ, այլ ատոր չի տարբերիր Հաւասարակ ուղտէն, Եբեմ. Բ. 23։ Աստմանքին մէջ ունի ուղտը տեսակ մը քամակ խորշ խորշ ուր առատ ջուր կրնայ պահել. այս քամակին մէջ մեր ատուած ջուրը կը բաւէ անոր շատ օր անապատին մէջ ճամբորդութեան ատենը։ Ուղտաց ճարակին են խոշորագոյն տերեւք, ոստք, և փուշ զոր քան զինքնակ խոտն ատելի սահմրժելով կ'ուտէ ուղտը, և օրերով կը շատանայ այնու։ Բայց ընդհանրապէս ճամբորդութեան ատենն իրր հարիւր յիսուն տրամ տրմաս, բայց կամ գարի բաւական է անոր քանի և չորս ժամ։ Ուղտը ծնկան վրայ գալով կ'ատնու իւր բեռը որ 150 էն մինչև 350 կամ 400 քաշ կրնայ բլլալ։ Ուղտը կը գուշէ բարձրանալէն, երբ կը ցատնու կամ կր նետտարտի։ Շատ անգամ յամառ և ապուշ է, երբեմն նաև կատաղի. կոզունք (ուղտաս ձագեր) այնպէս գանդաղ և ապեղ են ինչպէս ծերոգիններըը։ Արիչին հաշուով ուղտ մը կրնայ ժամը երկու և մէկ երրորդ մղոն երթալ, և կ'երթայ ծանրաքաշ քարհանել հետաքրքիրասիր ժամերով անխոնջ, և այնպէս լուրջ է երեսկային ինչպէս առաւօտուն Ուրիշ որեւիցէ անասուն չի կրնար տանիլ ուղտին խրատ և անգուլ աշխատութիւնը, և ոչ անոր պէս կրնայ ժամ ժամ խոտաբեր անապատներ, չորաբեկ կերակրոյ և անասուածութեան։ Արաբացիք յիրաւի կ'ըսեն ուղտուն Համար թէ, "Ցորոյ անասունն յիշատակ է Աստուծոյ ողորմութեանը։"

Digitized by Google

Ա֊յս օգտակար անասունը ստէպ գործածուած է յարևելս ի վաղուց հետէ, վ֊ասմատակնք այն տօթա֊գին երկիրներուն մէջ ուղտերով միայն կարող եղած են տանիլ տեղէ տեղ այլևայլ երկիրներու բերքը, և յանձնառոյթ ժամանակաց հետէ կա֊րևոր ուղտավարք կ'անցնին տարուէ տարի գրեթէ անկոխ անապատներէ, Ծննդ. Լ֊Է 25։ Մարդու մը ուղտե֊րուն թիւը կը ցուցնէր անոր հարստու֊թիւնը։ Յոբ ունէր 3,000 ուղտ, և Մովսիսացւոց ուղտերն էին իրեք զաւազ ծովու, Դատ. Ը֊ 12 և Մե֊նաց. ե֊ 21 Յոբ. Ա 3։ Ուրեմն և ե֊կաւ ատ իսօսեակ հնծեալ յուղտ, Ծննդ ԻԴ 64. թագաւորին Սաբայ բե֊րեալ ուղտեր Սղոմոնի, և Ազայէլ եգիպտի, բեռնաւորեալ ընծա֊ներիւով, Գ թագ. Ը. 9. այս ուղ֊տերն էին նաև վարժ ի պատերազմ, Ա թագ. Լ֊ 17 Ուղտն ատ. Հրեայս էր անմաքուր անասուն, Ղեւտ. ԺԱ֊ 4. բայց և այնպէս անոր կաթը եղած է միշտ ատ. Արաբացիս կարևոր մնան պարէնի, և շատ կը գործածի իրրև զովացուցիչ և առողջարար ըմպելի։ Արդարև չկայ անասուն այնպէս օգ֊տակար Արաբացւոց, թէ ի կենդա֊նութեան և թէ յետ մեռնելոյն։ Ուղտոց ատեն կը շինուին օթոցք (գորգ), վրանի ծածկոց, և մեծամեծ քուրձեր ցորենոյ։ Մորթէն կը շինու֊ին մեծամեծ տիկք ջրոյ և մածոյ, նաև օգ տութ. չուան և փոկ։ Ուղտու աղ. ը չորնալով յարևուտ, կ'ըլլայ վառելի։

Ուղտու մսով կամ առնէ ասլևայլ եայք կը գործեն կերպաս, երբեմն շատ ազնիւ և փափուկ, բայց ընդ֊հանրապէս խշոր և խիտ, ի պէտս ձովուց և ուղտապանաց և իրրև ծածկոց վրանի Ցովհաննէս Մկրտիչ ունէր հանդերձ ուղտու առեալ, և ոչ "փափուկ հանդերձ,, Մատթ. ԺԱ 8 Ա֊յժմու ատերվիշք կը հագ֊նին հանդերձ այս նիւթէն, և Գ թագաւորաց Ա 8 համարը զայս կը թարգմանէ։

Մատթէոսի ԺԹ֊ 24 խօսքը, "Դիւ֊րին է որ ուղտ որ առեղին ծակէն անց֊նի,, էր առակ որ կը ցուցնէր ան֊հնարութիւն, նոյն խօսքը կայ նաև Ղուրանին մէջ։ Ասոր նմանն է նաև թալմուտին խօսքը "փղի ընդ ծակ ասղան անցանել։,, Տես և Մատթ. ԻԳ. 24 հատորին առակը, որ կը ցուցնէ փարիսեցւոց կեղծաւորու֊թիւնը որք սովոր էին գինին պարզե֊ցէ անցուցանել։

Ուռի, շատ հասարակ ծառ որ կ'աճի ջրատ տեղեր, Ցոբ. Խ֊ 22. Ես. Խի 4, Ա֊իմնեալ տերևներուն նմանութեամբ։ Ասուած հրամայեց Հրէից առնուլ գեղեցկազոյն ծառե֊րու ատեր, մանաւանդ ջրատեղն ուռե֊ւոյ, և կրել զանոնք ի Տեառնէ Տերոյը առաջև ի նշան ուրախութեան տաղա֊ւորաց տօնին, Ղեւտ. ԻԳ. 40։ "Լացող ուռին,, որ կը յիշուի Հրէ֊ից դերութեան ազգին պատճառաւ, Սաղմ. ճԼ֊Է 2, կը բուանէր բուն ըստ բարւոյն, ասսոի և ատած է Բաբե֊լոնական ուռի անունը։ "Ուռիներուն ձորը,, այսինքն Հեզեզատը, Ես. ԺԵ֊ 7, Մովսես Հարաւային սահմանին վրայ, կր թափի Մեռեալ ծովուն Հարաւային արևելեան ծայրը։

Ուտել։ Հրեայք պղծեալ կը հա֊մարէին զինքեանս անզանակից լինե֊լով այլակրօնից և կամ բան օրինաց անասելը կամ անարգ համարեալ մարդոց, որպիսի էին Սամարացիք, Ցոհ. Գ. 9, մեռելատուրք, Մատթ. Թ. 11, կամ հեթանոսք, Գործ. ԺԸ֊ 28. Գաղ. Բ. 12։ ի միասին ուտել կը համարեալ ընդ վատահաւատ հեան ատ միմեանս և բարեկամութեան, գրատական քնութիւն և սիրոյ ի մէջ բնականաց, և կը յոտացուէր թէ մանկունք գերդ ատատանին պիտի պատհէին միշտ նոյն աերը և բնատանու֊թիւնը։ Հիւրասիրութեան օրէնքը նաև բրայական կը համարուէր, և այսօր Արաբացւոց մէջ փախստական մը յոտպատհովի է, եթէ կրնայ ապատ֊տանիլ թշնամւոյն անգամ վրանին առակ։ Դրժել հիւրասիրութեան էր աճիր մեծ, Սաղմ. Խա 9։

Գինը մը "ուտել,, է պահել անոր պատուէրները, խոստումները և ոգին, Երեմ. ԺԵ֊ 16. Եզեկ. Գ֊ 1. Յայտ. ԺԹ֊ 9. Ա֊յսպէս ուտել Քրիստոսի մարմինը և ըմպել զարիւնը, է ըն֊գունել գնա իրրև փրկիչ, և կենդա֊նի հաւատով իր եղ լցուած ըլլալ

Digitized by Google

համար իւր հակառակորդները որ կը բամբասանքին զնա իբրև թշնամի Տոյլնէ օրինաց։ Ուխտաւոր Հրեայ Փրիսանանէից համար, որոց սխալին ժամանակին աւետարած էր, Պօղոս քրիստոնէութեան ծախքը, և սխալտաւորաց հետ մնալու տուճարը տալը կատարել, Դործ. ԻԱ. 20–26։ Նաև Գործոց ԻՉ. գլխոյն 18 համարին մէջ կայ ազօտ ակնարկութիւն մը այնօրինակ սխալի մը զոր ինքն Պօղոս կատարեց անձամբ կամ ձեռամբ Ակիզասայ, հաւանականապէս ի շնորհակալութիւն ազատութեան ի վտանգէ կամ հրաշաւէտ իրիք զոր ընդունած էր։

Ուղիղն գիրքը, այսինքն գիրը երեկելոյն, ողջմտին։ Այս գիրքը կը յիշուի Ցեր. Ժ. 13, և Բ Թագ Ա. 18, և թէպէ հին էր ազգային, պատմական, պատերազմական և եղերական երգից հաւաքածոյ, որ կար առ Դաւիթ։ Յովնաթան կը յիշէ այսպիսի մատեան մը որ կար ի տանջրին, բայց ատոր վրայ որոշ տեղեկութիւն մը չունինք։ Այսպէս ան. ուսումն զարդիս հրատարակեալ գրքեանք առաւոտեցկան են։

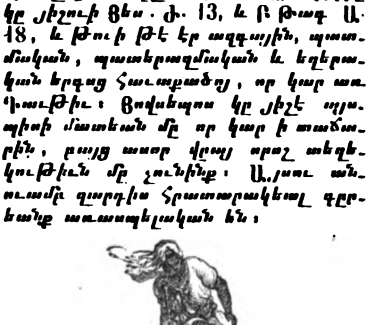

ԱՐԱԳԸՆԹԱՑ ԿԱՄ ՏԱՃԻԿ ՈՒՂՏ

Ուղտ, գրատառ լեռնավարժ, շատ հասարակ յատկութիւն, ուր կը կոչուի "նաւ ցամաքի", և "լեռնականքը սեռնպատառ" ի վեց կամ եօթն ոտք բարձր, և զօրաւոր յոյժ, տանկուն և առանց աշխատութեան։ Թաբ ընտանեաց տանկն է ձիգ և պինդ մարդկեայ, այնպէս որ կը քալէ թմլուսաւոր վրայ առանց խրելու, նաև տանկն տեսակ գետնի վրայ կ'երթայ անարգել։ Արտաքին ուղտը, որ մասնաւանդ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, մի մեծին առատաս ունի ազին վրայ, մինչ Բակտրեացն ուղտը որ կը գտնուի կեդրոնական Ասիա՝ ունի երկու։ Եթէ լաւ կերակրուի ուղտը, առատաներն կը տանչանան գիրութեամբ, բայց չետոյ կը սկսին տեսակ հիւծիլ յանապատութեան և յաշխատութեան, և այսպէս կը լինուն կերակրոյ պակասութիւնը։ Տասնիկ ուղտն է ուղտաց մէկ տեսակը թէթև և արագ, այլ ուղտ չի տարի երբեր հասարակ ուղտէն, եբեմ. Բ. 23։ Ստամոքսին մէջ ունի ուղտը տեսակ մը քսակ խորշ խորշ ուր առատ ջուր կրնայ պահել։ Այս քսակին մէջ մի երեսուած ջուրը կը քանչ անոր շատ օր անապատին մէջ ճամբորդութեան ատենը։ Ուղտաճամբորդութեան ատենը ճամբորդներն են խոշորագոյն տեղեք, ուտեք, և փաշ զոր քանի գիտցիկ խոտն ատելի սոխորժելով կ'ուտէ ուղտը, և օրերով կը շատանայ այնու։ Բայց ընդհանրապէս ճամբորդութեան ատենն իբր հարիւր յիսուն տրամ տրմաս, բակսս կամ գաթի բանական է անոր քանի և չորս ժամ։ Ուղտը ծնկան վրայ գալով կ'ուտանուտ իւր բեռը որ 150 էն մինչև 350 կամ 400 քաշ կրնայ բլլալ։ Ուղտը կը գոչէ բարձրանալուն, երբ կը ցաւանուտ կամ կը նեղուտուի։ Շատ անգամ յամառտ և ապուշ է, երբեմն նաև կատաղի. կոզուտնք (ուղտուս ձագեր) այնպէս գանդազ և տգեղ են ինչպէս ծերագոյնները։ Մէկ հարշտով ուղտ մը կրնայ ժամբ երկու և մէկ երրորդ մղոն երթալ, և կ'երթայ ծանրաքայլ քինացեալ հետուն թեամբ ժամերով անխոնջ, և այնպէս լուրջ է երեկոյին ինչպէս առաւուտուն։ Ուրիշ որևիցէ անասուն չի կրնար տանիլ ուղտին խոտ և անդուլ աշխատութիւնը, և ոչ անոր պէս կրնայ ժուժել խատութեան, չորսրակ կերակրոյ և անուտուտութեան։ Արաբացիք յիրան կ'ըսեն ուղտուն համար թէ, "Ցորոյ անասունք յիշատակ է Աստուծոյ ողորմութեանը։"

Digitized by Google

Ա՛յս օգտակար անասունը ատեպ գործածուած է յարեւելս ի վաղուց հետէ։ Վաճառականք այն տօթապին երկիրներուն մէջ ուղեւորով միայն կարող եղած են անցնել տեղ տեղ սլլեալ երկիրներու բերքը, և յանձնաժողով ժամանակաց հետէ կառավարք ուղտիւք կ՚անցնին տարուբերտարի գրեթէ անկոխ անապատներէ, Ծննդ. Լ. 25։ Մարդու մը ուղտերուն թիւը կը ցուցնէր անոր հարստութիւնը։ Ցոր ունէր 3,000 ուղտ, և Մագիանացւոց ուղտերն էին իրեն զառաջ ծովու, Դատ. Է. 12 և Մերոց. Ե. 21 Ցոր. Ա. 3։ Ուխտիկ եւ կաս ատ. իսաջհակ հնծեալ յուղտ, Ծննդ. ԻԴ. 64. թագաւորին Սաբայ բերան ուղտեր Սղոմոնի, և Ազգէն Եղիւսէի, բեռնաւորեալ քնարք ընծաներով, Գ Թագ. Ը. 9. այս ուղտերն էին նաեւ վարժ ի պատերազմ, Ա Թագ. Լ. 17։ Ուղտն ատ. Հրեայս էր անմաքուր անասուն, Ղեւտ. ԺԱ. 4. բայց և այնպէս անոր կաթը եղած է միշտ ատ. Աբրահամեան կարեւոր մնան պարէնի, և շատ կը գովաբի իբրեւ զովացուցիչ և ատ ոգեղարը բմբռնելի։ Աբդ սաբեւ չկայ անասուն այնպէս օգտակար Աբրահամայ, թէ՛ ի կենդանութեան և թէ՛ յետ մահուան։ Ուղտու սահեւ կը շինուին օթագք (գորգ), վրանի ծածկոց, և մեծամեծ քուրձեր ցորենոյ։ Մոլթէն կը շինուին մեծամեծ տիկք ջրոյ և մսախաշ, նաեւ օդ ատից. չուան և փոկ։ Ուղտու ազ. ը չորուելով յարեւու, կ՚ըլլայ վառելի։

Ուղտու մսոզ կամ սահեւ սրճեւելեայք կը գործածեն կերպաս, երբեմն շատ ազնիւ և փափուկ, բայց ընդհանրապէս խոշոր և խիտ, ի պէտս հովուաց և ուղտապանաց և իբրեւ ծածկոց վրանի Ցովհաննէս Մկրտիչ ունէր հանդերձ ուղտու սահեւ, և այլ "փափուկ հանդերձ," Մատթ. ԺԱ 8 Ա.յժմու տերվիշք կը հագնին հանդերձ այս նիւթէն, և Գ Թագ ատրոպոց Ա 8 հանդերձը զայս կը թարգմանեցնի։

Մատթէոսի ԺԹ. 24 խօսքը, "Դիւրին է որ ուղտ ասեղին ծակէն անցնի," էր առակ որ կը ցուցնէր անհնարութիւն, նոյն խօսքը կայ նաեւ Ղուրանին մէջ։ Ասոր նման է նաեւ թալմուտին խօսքը "Փղի բնդ ծակ ասղան անցանել," Տես և Մատթ. ԻԹ. 24 հանարին առակը, որ կը ցուցնէ փարիսեցւոց կեղծաւորութիւնը որք սովոր էին գինին պարզել անցանել։

Ուռի, շատ հասարակ ծառ որ կ՚ածի ջրոտ տեղեր, Ցոբ. Խ. 22. Ես. Խ 4, ձիւնեղէնութեան նման տերեւներով։ Աստուած հրամայեց Հրէից առնուլ գեղեցկագոյն ծառերու ատեր, մանաւանդ ջրատուն ուռիներ, և կրել զանոնք ի ձեռս Տէրոջը առջև ի նշան ուրախութեան տաղաւարահարց տօնին, Ղեւտ. ԻԳ. 40։ "Լայնոյզ ուռին," որ կը յիշուի Հրէից գերութեան ազգն պատմասաւ, Սաղմ. ՃԼ. 2, կը բուսնէր բուն Բաբելոն, ուստի և առած է Բաբելոնեան ուռի անունը։ "Ուռիներուն ձորը," այսինքն հեղեղատը, Ես. ԺԵ. 7, Մովաբու հարաւային սահմանին վրայ, կը թափի Մեռեալ ծովուն հարաւային արեւելեան ծայրը։

Ուտել։ Հրեայք պղծեալ կը համարբէին զինքեանս անդամներից լինելով այլակրօնից և կամ բան օրինաց անաւարր կամ անարգ համարուած մարդոց, որպիսի էին Սամարացիք, Ցովհ. Դ. 9, մերձաւորք, Մատթ. Թ. 11, կամ հեթանոսք, Գործ. ԺԸ. 28. Գաղ. Բ. 12։ Ի միասին ուտել կը համարուէր նշան վաստահութեան առ միմեանս և բարեկամութեան, գրաւական ընծայութեան և սիրոյ ի մէջ բնտանեաց, և կը յանացուցէր թէ մտնկունք զերդ աստանդին պիտի պահէին միշտ նոյն սէրը և բնտանութիւնը։ Հիւրասիրութեան օրէնքը նաբրայեան կը համարուէր, և այսօր Արեւելացւոց մէջ փախստեականն մը յանպատրաստ է, եթէ կրնայ ապաստանել ի շնամոյն անգամ վրանին տակ։ Դժել հիւրասիրութեան էր ոճիր մեծ, Սաղմ. Խա 9։

Գիրք մը "ուտել" է պահել անոր պատուէրները, խոստումները և ոգին, Երեմ. ԺԵ. 16. Եզեկ. Գ. 1. Յայտ. Ժ. 9. Ա.յտպէս ուտել ֆրկատոսի մսոմինը և ըմպել զարիւնը, է ընդունել զնա իբրեւ փրկիչ, և կենդանի հաւատով իբր թէ յցուած ըլլալ

Digitized by Google

անոր ճշմարտութեամբը, անոր հոգեւոր եւ անոր երկնաւոր կենաց, Յովհ. Ջ. 32–58։

Ո–տիլ իւղով։ Հրեայք ի հնումն ճաշու ժամանակ կը նստէին, Ծննդ. Խգ. 33. Ա Թագ. Թ. 22. Ի. 25. Սաղմ. ՃԻԸ. 3. բայց յետոյ ընկալան սեղանին կամ բազմականին վրայ ընկողմանելու սովորութիւնը, ըստ օրինակի Պարսից, Գաղդեացւոց, Հըռոմայեցւոց եւ այլոց, Ամմռս. Ջ. 4։ Հոս դրուած պատկերը, որ կը

ցուցնէ Հռովմայեցւոց երեք բազմոցով սեղանը, կրնայ լաւագոյնս լուսաբանել չատ կէտեր որ մութ են այժմու ընթերցողաց Սուրբ Գրոց։ Ինչպէս կը տեսնուի, երեք ցած սեղաններ այնպէս դրուած են որ կը կազմին քառակուսւոյ մը երեք կողմերը, մէջտեղը պարապ սա սպասաւորք կրնան մըտնել։ Ա–յս սեղաններուն բոլորտիքը ոչ թէ սեպհականներ չորսուած են, այլ կան բազմոցք կամ գահոյք ծայրէ ի ծայր, պատասխանելու յօրինեալ, շատ անգամ նաեւ գեղեցիկ զարդարեալ, Եսթ. Ա. 6. Ի. 4, 8։ կէսնականք կը հակին գլխով սեղանին վրայ ձախ արմկամբ բազմոցին վրայ յեց, ուսարի եւ իրենց ոջը մանուանդ կը գործածեն կերակուրն առնելու։ Եւ առանուի նաեւ որ բազմոցին վրայ հակեալ անձին ստուերները կը ծնան. երկնցած բազմոցն գուբս, այնպէս որ բազմելոյն ստուերները մանաւանդ քան ուրիշ մասերը մեծ են սեղանին եւ անոր կոզմէն անդնդալին, Ղուկ. Է. 36–50. Յովհ. ԺԲ. 3։

Սեղանի վրայ այս հակեալ նստելը դիւրացուց մեր փրկչին լուանալ աշակերտաց ոտուընին ի վերջին ընթրիս, Յովհ. ԻԳ. 5–12, եւ “իր փաթթուած զինջկովը որբել։„ Ա–յսպէս ի սեղան բազմելէն կը մեկնուի նաեւ Յովհաննու գիրքը, որ նայն ընթրեաց առեն բազմած ըլլալով Յիսուսի քով, երբ երկնցուց գլուխը գէպ ի փրկիչն, թաւեցաւ ինկած անոր լանջաց վրայ, Յովհ. ԻԳ. 23, 25։

Զինք գիտեր ասկայն թէ սեղան բազմելու այս սովորութիւնը երբ մնծաւ փոխանակ ցարդ սերտոց հնոց արեւելեան սովորութեան ի գործածուին եւ այլ մնասակայ տեղեր, եւ որչափ երկար ատեց։ Հրէից նախկին սեղանն էր մեծ կաոր մը բոլորակ կաշի կամ օթոց զոր գետինը կը տարածէին, եւ ընտանիքը կը նստէր անոր բոլորտիքը գետինը, կամ ակմբի

Digitized by Google

և կամ օթոցին վրայ։ Երբեմն բուն սեղանին առակը կը դրուէր պատուանդան, գետնէն սակաւ մը բարձր։

Հրեայք ընդհանրապէս օրը երկիցս կը բազմէին ի սեղան, ի միջօրէի ի ճաշ, և երեկոյին յընթրիս, Ղուկ. ԺԴ. 12. ՅովՀ. ԻԱ. 12։ Ճաշն էր ընդհանրապէս թեթեւ, այսինքն կաթ, պանիր, հաց կամ միրգ, և կ'ուտուէր յատաջ քան զմիջօրէն կանուխ առաւօտուն կամ սակաւ մը յետոյ։ Հրէից նախկին պատմութեան մէջ բուն կերակուրը կ'ուտուէր կէս օրուան մօտ, Ծննդ. ԽԳ. 25. Գ Թագ. Ի. 16։ Յետ ժամանակաց, մանաւանդ ի խնջոյս, սովորութիւն էր ճաշել յետ աւօթժամուն, և այս էր ընթրիքը։ Հրեայք սովոր էին լուանալ ձեռս յատաջ քան զճաշելն և ընթրել, սովորութիւն մը որ հարկաւոր էր անանց ուտելու եղանակին նայելով, բայց փարիսեցիք կը համարէին ձեռաց լուացումն իբրև նշան բարեպաշտութեան, Մարկ. Ը. 2, 3. Ղուկ. ԺԱ. 38։ Բարեպաշտ Հրեայք, ոչ միայն նուիրական առներու խնջոյս, այլև իրենց հանապազորդ ընտանեկան ճաշը վայելելու առեն կը ճանչնային զՏուչն առնոյն բարեաց, և կը մեղքէին անոր օրհնութիւնն իրենց կերակրոյն վրայ, Ա Թագ. Թ. 13. Մատթ. ԺԴ. 19. ԺԵ. 36. ԻՋ. 26. Ղուկ. Թ. 16. ՅովՀ. Զ. 11. Ա Տիմ. Դ. 3։ կային ընտանիք որ կ'ըսէին քահանայապետ երբորդ Սաղմոնն, երբ կը բազմէին ի սեղան։ կերակուրքն էին միս, ձուկ կամ հաւ, կոգի, մեղր, հաց և միրգ։ Տես կերակուր։ Մինչ ընդհանրապէս մանր մանր յօշելով կ'եփէին կամ կը խաշէին, և մեծ սկաւառակի մէջ հաւլոճի կոգւով, բանջարով, այլովքն հանգերձ, կը բերէին ի սեղան։ Դասնակ, պատառուզազ և գդալ, իրրև կազմածք սեղանոյ, չէին ծանօթ առ Հրեայս, այլ կերակուրն ոտից ձեռամբ կը տարուէր բերանը, Առակ. ԺԹ. 24։ Իւրաքանչիւր ոք կ'առանուր կերակուրն սկաւառակէն մեսուրելով և կամ հացի պատառով։ Շատեր գրէթէ ի միասին կը մխէին ձեռս ի սկաւառակին, ՅովՀ. ԺԳ. 26։ Գերդաստանին գլխաւորը սովոր էր

ԱՅԺՄՈՒ ԱՍՈՐԻՈՑ Ի ՃԱՇ

կրկին բաժին զրկել կամ տալ կերակրէն հիւրերուն իրրև ի պատիւ, և այլևայլ տեսակ կերակուր հանել, Ծննդ. ԽԳ. 34. Ա Թագ. Ա. 5. Թ. 22–24. և շատ անգամ կ'ընարէր ազնուագոյն պատառները և կը մատուցանէր հիւրին իւր իսկ ձեռամբ։ Տես Հռութ. Բ. 14, և ՅովՀ. ԺԳ. 26։ Տակաւին սովորութիւն է այս յարևելս։ Յետ ճաշոյն դարձեալ կը լուային ձեռք, Դ Թագ. Գ. 11։ Տես խնջոյք, Լուացում։

Ուր, երկիր Թարայի, և տեղի ծննդեան Աբրահամու, Ծննդ. ԺԱ. 28, 31. ԺԵ. 7։ Ընդհանրապէս կը կոչուի, "Քաղդէացւոց Ուր", Նէեմ. Թ. 7. և էր, ինչպէս ոմանք կը կարծեն, Միջագետաց յարևմտեան հիւսիսային մասին։ Ուռհա քաղաքը, ուր Հրեայք կ'երթան յուխտ, իրր Աբրահամու ծննդեան տեղը, է քաղաք ծագկեալ 30,000 բնակչօք, եօթանասուն և ութ մղոն յարևմտից Տիգրանակերտի։ Սակայն շատերը կը դնեն զՈւր ի Սուրին գաղդէա, այն ընդարձակ սեւեռակաց մօտ որ կը կոչուին Վարքա, 31° 19' հիւսիսային լայնութեան, և 45° 40' յարևելեան երկայնութեան։

Ուրիա, հոգ Տէրն, 4. Փետացի այն ի բանակին Դաւթի, նշանաւոր քաջութեամբ։ Ուրիայի կինը Բերսաբէ ապատեալ Տանէր քարկոծմանէ ի պատճառս շնութեան, և առնելու համար զնա կին, Դաւիթ հրա-

Digitized by Google

մոյեց դնել ի վտանգի մնհատան գրու-
բիս, Ի Թագ. ժԱ ԺԲ. 9. ԻԳ 39. Գ
Թագ ժԿ. 5։

2 Քահանայապետ առ Աքազու։
Եսայի կը կոչէ զնա Հաւատարիմ
վկայ, Ես. Ը. 2. լույց սխալեցաւ,
չինելով և գործածելով ի խնդրոյ
Թագաւորին սեռական մը աննմանն պատ-
ասխրատածին յօրէնս, Եզ. ԻԷ. 1-8.
ԼՔ. 1-7. Ի Թագ. ԺՋ. 9-12։

3. Հաւատարիմ մարգարէ ի կա-
բիսեի սրիմէ Ցուդայի Ուրիա Հաս-
տատեց երեմիայի մարգարէութիւնը
Ցուդայի վրայ, և փախչելով Եգիպ-
տոս Թագաւորին կատաղութենէն
պրծելու համար, և ետ զրկուելով
փորուան Նեբքասովէ սպանուեցաւ
անդգամարար և Թագուհեցաւ անար-
գապէս, Երեմ. ԻՋ. 20-23։ Տես և
Դ Թագ. ԻԻ. 4։

Ուբիմ ու Թումիմ, լոյս և կա-
տարելութիւն, կամ լոյս և ճշմարտու-
թիւն աստուածաշունչ անհմանեալ
եղանակ պատգամ հարցնելու Աս-
տուծոյ, և այսպէս կոչուած է Թե-
քևս Ուրիմ և Թումիմով տրուած
յայտնութեանց ճշմարտութիւնը ցու-
ցընելու։ Կ'երևի Թէ, Թէպէտ ոչ
աստուգիւ, ծանօթ էր այս Հրէից յա-
ռաջ իսկ քան առաջինն անգամն որ
կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, Եզ. ԻՀ.
30։ Ուրիմ և Թումիմն ունէր յա-
րաբերութիւն քահանայապետին վա-
կուսին կամ լանջապանակին հետ,
Ղևտ. Ը. 8, և Թերևս պատ է հաս-
կնալ Թէ ուր եփուտ կայր, հոն կայր
նաև Ուրիմ և Թումիմ, իբրև եփու-
տին վրայ կախուած. Թուա. ԺԷ 21.
Ա Թագ. ԻԳ. 9, 11. Բ Թագ. Ի. 1,
Ուրիմ և Թումիմի վրայ խօսուած է
նաև առ տեղիք, Բ Օր. ԼԳ. 8. Ա
Թագ. ԻՐ. 6. և վերջին անգամ առ
Եզրասլ, Բ. 63, և առ Նէեմեայ,
Է 65 Ոմանք կը կարծեն Թէ Ուրիմ
և Թումիմն էին քահանայապետին
վակատին պատուական քարերը, որ
կը ծանուցանէին Աստուծոյ կամքն
տրտաքոյ կարգի փայլմամբ։ Տես Ել.
ԼԹ. 8-14. Ղևտ. Ը. 8 Ա.ԼԶ կ'ըսուի
Թէ էին Ցայտնութիւն և Ճշմարտու-
թիւն լուսերը, երկու պատուական
քարերու, կամ ոսկեզէն տուփուկի
մը վրայ գրուած։ Վերացաբեր պէտք
են կարծիք այս Նիւթին վրայ, և
Մովսէս Ուրիմ և Թումիմի վրայ եր-
բէք չի խօսիր յատակ կերպով։ Երբ
Ուրիմ և Թումիմ պիտի գործածե-
ուէր Աստուծմէ պատգամ Հարցու-
նելու, եթէ երուսաղէմ էր տեղը,
քահանայապետը կը հագնէր իւր ըզ-
գեստները, և կ'երթար Սուրբ տեղը,
կը կենար վարագուրին առջև որ
Սուրբ տեղը կը բաժնէր Սրբոց Թանց
Սրբոյ Թենէն. յետոյ դարձնելով
երեսը դէպ ի տապանակն և քաւու-
Թիւնը, յորոյ վերայ կը հանգչէր
Աստուծոյ ներկայութիւնը, կը հար-
ցնէր ինչ բանի վրայ որ կը բաղ-
ձար առնուլ "լոյս և ճշմարտու-
Թիւն", Տես Լանգստանեան։

Ոփազ, երկիր որ կը բերէր ասկի,
Երեմ. ժ. 9. Դան ժ 5. Երրայե-
ցերէնը մէկ գրով միայն կը տարբերի
Ոփիրէ, և կը կարծուի Թէ միևնոյն
երկիրը կը նշանակէ

Ոփազ, Թագ. Հնդաստանեայ կին
ի տաճարն, ուստի և էր բնակու-
Թիւն Նաթանայելիներու, Նէեմ. Գ.
26, 27. ժԱ. 21։ Կը Թուի լինել որ-
մով պատած, և ամրացեալ աշտա-
րակաւ, Բ Մնաց. ԻԷ. 3. Լ Գ. 14,
և կը կարծուի Թէ Միքայ Գ 8 Հա-
մարին Երրայեցերէն բնագրին Ոփազ
լսուը որ բերու Թագաքաղաքն է
կը նշանակէ այս Թագը։ Գրեթէ ա-
ռանց երկրայութեան է Թէ Ոփազ
անունը կը տրուէր Մարիամ լեռան բա-
տարին ոգին կամ դասակարգին, ի հա-
րաւակ մկրճին տեղւոյն։ Ի Հարիւր
քսան կանգուն լոյն, և կը ձգուի հե-
Թը Հարիւր կանգուն գէպ ի հարաւ, և
կ'աւարտի ի գահաւանդ, քառասուն
կամ յիսուն ոտք լայնքր, ի վերոյ
ատաղանի կամ ատիւրն Սելոամայ։
Ակն լեռնէն կը բաժնուի յարեւմտից
Տիւրոպէոն կոչուած հովիտ, և զար-
գիս է պատրէզ ձիթենեաց, Թզենե-
աց և այլ պտղատու ծառոց։

Ոփիր, Ի մին յորդւոց Ցոկտանայ
որ բնակեցաւ ի հարաւային Ար-
բահ, Ծննդ. ժ. 26-29։

2. Երկիր ուր կ'երթային առևտրով
Հնդոսներէն Սողոմոնի նաւերը, և որ եր-
կար ժամանակ Հնդիւաստան եղաւ
ի պատճառս առիթատան և առատա ոսկ-
ւոյն, Ցոբ. ԻՒ 24. ԻՀ. 16 "Ոսկին

Digitized by Google

Ոփրայ, կը նշանակէր առատաձ. նուագարանի անկին, Սաղմ. Խե. 9. եւ. ԺԳ. 12. Ոփիրի վրայ տեղեկութիւն առած տեղիք են ի Սուրբ Գիրս, Գ Թագ. Թ. 26–28. Ժ. 11, 22. Իբ. 49, նոյնն պատասխանող հանմարներով ի Մ Նահատակս, Բ Մ Նահ. Ը. 18. Թ. 10, 21. Ի. 36, 37. ուստի կը տեսնուի թէ "Թարթաիի նաւք, կոչուած նաւերը կ'երթային Ոփիր, թէ՝ այս նաւք կը չտեսին ի Դատիան–Գաւառէն, որ էր նաւահանգիստ կարմիր ծովուն, թէ՝ իւրաքանչիւր նաւարկութիւն կը տեւէր երեք տարի, թէ՝ նաւերը կը գտանային ապահովեալ տեղաւ, սիրամարգաք, կապկաք, հանմարիւք, փղսկերբ, ալկում կամ անոյշ կոչուած փայտիւ եւ ապիոնզիւ. Այս տեղեկութիւններէն մեկնելէ կը կարծեն որոշել Ոփիրի տեղը, բայց կարծիքը նոյնս չեն միասին. Ցավոք զՈփիր կը հանմարի Մալաքա կղզին. Այլք կը հանմարին Աֆրոլա, ի հարաւային Ափրիկէ, ուր կը գտնուի հարաք տեղաւ եւ արծաթ, եւ կը թուի թէ յատկապէ ժամանակաւ կը գործուէին յանմանս. Այլք կը հանմարին զՈփիր ի հարաւակողման Արաբիոյ։

Ոփնի եւ փենեեկս, չար եւ մեղապարտ արդիք քահանայապետին Հեղեմ։ Զարաչար եւ տեղ զեղծան իւրեանց կացութեան եւ նուիրական պաշտօնին ապգեցութեամբ։ Ագահութիւն, բռնութիւն, ամբարիշտ շահասիրութիւն, ինչպէս նաեւ անառակութիւն նոցա իրենց հօրը տեսար խրատներուն, պատճառ եղան որ Հեղեմ գերդաստանն իսկաւ երեսէ եւ կործանեցաւ։ Տապանակը զոր տարած էին բանակը Հակատակ ատառացիներն հրամանին որ կ'արգելէր առնուեցաւ փղշտացիներէն, եւ իրենք ապահաւեցան ի կռուի, Ա Թագ. Բ.–Դ։ Տես Հեղի։ Աստուծոյ տապահանակը կը պաշտպանէ զայնոսիկ միայն որ կը սիրեն զնա եւ կը հետեւեցնեն նմա։ Մարդիկ ասկը են միշտ օգնութիւն տեղեկալ, կրօնքէ, մինչ անոնց սիրտը եւ վարքն ատկից չէ Աստուծոյ հետ, եւ անոնք որ Հեղեմ արգուց պէս կը մեղանչեն, անոնց պէս պիտի կորսուին։

Ոքոզիա, 1. որդի եւ յաջորդ Ա-քաաբայ, տերբայի Իսրայելի, Գ Թագ. Իբ. 40, 51. Դ Թագ. Ա. Ոքոզիա Թագաւորեց երկու տարի, առաջինն եւ օրը հետ որ ընկեր ըլած էր զնա տարի մը յառաջ քան զմահ իւր, 896 ին նախ քան զԿր. Ոքոզիա նըմանող եղաւ ամբարշտութեան Ա-քաայրաբ, և պաշտեց զԲահաղ և զԱստարտա, որոց պաշտօնը մուծուած էր Իսրայելի մէջ Ջեզաբելայ մօր նորա։ Աստր Թագաւորութեան տասներ Մովաբացիք ապստամբեցան։ Ցովսափատաս հետ միասրաներեցաւ առևտրական գործի մը հանմար կարմիր ծովուն վրայ, բայց գործը չյաջողեցաւ ի պատիժ ամբարշտութեան Ա.քազիա։ Իւր տունը պաշտպանեն Յովրամ զոկեց պատճառ Հարցունել Փղշտացոց աստուածներէն միոյն։ Եղիա անոր մնասալուտ մնալը գուշակեց նախ Ա.քազիա պատգամաւորներուն, և ապա նմին իսկ Ա.քազիա, յետ սրոյ երկու վիշտը յիսնից զատուեցան երկնատաք հրով։

2. Ոքոզիա, ասրիշ անուամբ Ցովաքազ կամ Ազարիա, տերբայի Ցուդայ, որդի Ցովրամայ եւ Գոթողիայ։ Սա յաջորդեց հօրը 885 ին նախ քան զԿր. Դ Թագ. Ը. 25. Բ Մնաց. Իբ. 2։ Գտան եւ երկու տարուան էր երբ ելաւ գահը, և տարի մը միայն Թագաւորեց երուսաղէմ։ Հետեւեցաւ Ա.քայաբայ տանը, ընդ որում խնամեցաւ էր իւր մօրը, և գործեց չար։ Սպանուեցաւ Յեհուայէ Ջեհուայ, մինչդեռ Ա.քայասյաս որդւոյն Ցովրամայ հետ էր։

Զ

Զամոճ, տասնիկ նմանի կասմանի կամ ասամբի, որոյ ծագիկք և տարք վրանման են, և սերմերը կու տան ջերմ և կծու խոզ համեմային, Ես. ԻԸ. 25–27։ Քրիստոս կը յանդիմանէ գրաւիրներն ու փարիսեցիները, որ տիպ պէս ճշդիւ կը տասանորդէին զանանուխ, զասմիթ և զչամճան, բայց կը թողուին բարիս գործել և հնազանդել օրինաց Աստուծոյ, Մատթ. ԻԳ. 23։

Digitized by Google

Չափ։ Տես Հրեական կշռաց, չափուց և դրամոց ընդհանուր ասելեաւն ի վերջ բառարանիս. Նաև չափուց վերաբերեալ մասնաւոր անուններ, ինչպես Սիկղ, Տաղանդ, Արդար, Քառ, ալյլվ. Չափ։

Չարքորդապետ է, յանձնակ մի առաք, իշխան չորից մասին տեղուն Բեհան կամ գաւառի. բայց Նոր կտակարանին մէջ է ընդհանուր տիտղոս իշխանաց որ կը վաթերին Թագաւորութեան կամ գաւառի մը որևիցե մասուր, և էին ընդ իշխանութեամբ Հաւատոյեցի կայսերաց միայն։ Այսպէս Հերովդէս Մեծ և եղբայր նորա Գրուած էին ի սկզբան Անտանիոսէ չորքորդապետ Հրէաստանի. ի մահուան իւրում Հերովդէս Մեծ թագուց իւր Թագաւորութեան կէսն Արքեղայոսի, ազգապետի տիտղոսով, մինչ միւս կէսը բաժնուեցաւ ի մէջ երկու որդւոց Հերովդի, այն է Հերովդի Ագրիպպայ և Փիլիպպոսի, չորքորդապետի տիտղոսով։ Տես Հերովդէս 1 և 2։ Նոյնպես նաև Լիսանիաս կը կոչուի չորքորդապետ Աբիլինեացւոց երկրին, Ղուկ. Գ. 1։ Հերովդէս Անթիպաս եւս կը կոչուի չորքորդապետ, Մատթ. ԺԴ. 1. Ղուկ. Գ. 19. Թ. 7. Գործ. ԺԳ. 1։ Որովհետև չորքորդապետի իշխանութիւնը նոյն նման էր թագաւորի իշխանութեան, նաև թագաւոր անունը կը տրուի Հերովդի, Մատթ. ԺԴ. 9։ Մարկ. Ջ. 14։

Պ

Պաբուբէս, եբ. ԺԱ. 11. Երեմ. ԽԴ. 1, 15. Եզեկ. ԻԹ. 14. Լ. 14, մին յերից բաժանմանց Եգիպտոսի, այն է վերին կամ Հարաւային Եգիպտոս, զոր Եզեկիէլ կը համարի ուրոյն Եգիպտոսէ, և իրրև նախաւոր բնակութիւն Եգիպտացւոց, որպիսի էին որդիքն Եթովպիա և Վերին Եգիպտոս։ Նախնի բնակիչք Պաթուբէսի կը կոչուէին Պաթրուսիմք, և էին սերունդք Մեսրեմայ, Ծննդ. ժ. 14։ Տես Եգիպտոս։

Պալատ։ Այսպէս կը կոչուի Աւետարանիչներուն մէջ տաւնք ուր կը բնակէր Երուսաղէմի Հաւատոյեցի կառավարիչը, Մարկ. ԺԵ. 16։ Կառավարիչը Հան կը նստէր իրրև գատաւոր, և Հան բերուեցաւ Քհոնա Պիղատոսի առջև։ Տես կապարան։

Հերովդէս շինած էր այս պալատն յերուսաղէմ, մնա յարաբերակն Անտոնիա, որոյ Հետ ունէր Հաղորդութիւն։ Էր շինուած Հոյակապ, և ունէր գաւիթ ընդարձակ, Մատթ. ԻԷ. 27. Մարկ. ԺԵ. 16. Ցոհ. ԺԸ. 28, 33։ Հոս կ'իջնէին Հաւատոյեցի գործակալք, երբ պյեհլութիւն կ'ընէին երուսաղէմ, վասն զի անոնց սովորական տեղն էր կեսարիա, Գործ. ԻԳ. 23. ԻԵ. 1։ Նաև կեսարիոյ պալատն յիշուած է ի Գործս Առաքելոց, գլ. ԻԳ. 35։ Գողտա կը յիշէ նաև պալատ մը ի Հռոմ, ուր վճռարութիւն տուաւ Գրիստոսի Համար, Փիլ. Ա. 13։ Ոմանք կը կարծեն թէ առաքեալն այստ կ'իմանայ Ներոն կայսեր պալատը. այլք կ'ըսեն թէ կը Հասկնայ պալատը ուր Հռոմայեցի պրեսպերը կամ գատաւորը կը տեսնէր գատ, ստասի և այն պալատն էր գատաստանատեղի։ Գործ. եալ այլք կը պնդեն, և է իսկ Հաւանական, թէ պալատ անուանէր ի Հռոմ կ'ուզէ իմացնել Գողտա գատաւորին պինեսպերեան բանակատեղին, ուր թերևս տարտ. պնա պինատոն որ միշտ անոր Հետ էր, և Գողտա շղթայիւ կապուած էր անոր, ինչպես էր սովորութիւն առ Հռոմայեցիս։

Պաճ։ Տես Ժամ։

Պանդպան, 1. ալյեքսանդրեան աստուն երկնաւոր էակաց, թերևս Տրբնշտակաց, զորս տեսաւ Նաթանաէլ Գոնաւոր յերպաղէ, Դան. Դ. 13, 17, 23։

2. Բուն պահապան։ Պահապանք այնպէս Հին են որպէս քաղաքներ, գաղթ և պատերազմունք, Եւ. ԺԴ. 24. Դատ. Ի. 19։ Երուսաղէմ և ուրիշ քաղաքներ ունէին կանոնաւոր պահապաններ գիշերք և գիւերկ, Երգ. Գ. 1–3. Ե. 7, որոց ժամէ ի ժամ աղաղակներէն կ'ակնարկէ Եսայի յօրինակ տրիճուեցեան զոր կը պահանջէ Աստուած իւր պաշտամանն մէջ, եբ. ԻԱ. 8, 11, 12. կԲ. 6։ Այն օրը երուսաղէմի պահապանք "պիտի

Digitized by Google

չլուծն, „ և ոչ "պիտի հանգչին ցորեկ կամ գիշեր ։„ մնանաւանդ գիշերը, և երբ երկիւղ կայ վտանգի, կը պահանջուի որ քաղքին բոլորտիքը դրսուած պահապանք ձոյն տան կաքաւ իրարու ։

Գամփիւլիա, գաւառ փռղուն Ասիոյ, ունենալով սահման յարեւելից զԿիլիկիա, յարեւմտից զԼիւկիա, ի հիւսիսոյ զՊիսիդիա, և ի հարաւոյ զՄիջերկրական ծով ։ Գամփիւլիա էր դէմ յանդիման Կիպրոսի, և կղզին կը կոչուի "ծով Գամփիւլեայ ։„ Գրեթէ քաղաք Գամփիւլեայ էր Գերգա, ուր Զօզոս և Բառնաբաս քարոզեցին, Գործ · ԺԳ· 13 · ԺԴ· 24 ·

Գանգռակ ։ Երկաթ սեռակի պանդոկք կան յարեւելս ։ Ոմանք են լոկ տանգիտաց կամ ոգի առնելու տեղիք, բնդհանրապէս մօտ ազբեր, և են ճամբու վրայ հեռի ի քաղաքաց, և կը կոչուին պանդոկ կամ օթևան, թէպէտ լոկ արմատաւոր տեղեր են։ Երկրորդ տեսակ պանդոկք են բանի իրևանք ար ունին գործանիչ, և որոց եկամուտն հասատատուած է կամ բարերարաց անձէ մը, և կամ իրևանող անձինք կու տան վարձ։ Երրորդ տեսակ պանդոկք են մեծամեծ շինուածներ ուր ընտանիք կը նստին, հոգ կը տանին տեղւոյն, և կու տան ամէն հարկաւոր պաշար։

Գանգրաիտ և Օսարակաձ կը գործածուին սպրկալ մոգք, և նշանակութիւնը դիւրաւ կը հասկցուի խօսքին կարգէն ։ Ըստ հանգամանաց կը նշանակին օտար կամ եկ, այսինքն նա ար չէ բնիկ յերկրին ուր կը բնակի, Ծնդ. Իգ. 4։ Մովսիսական օրէնք կը պատուիրէն մարգասիրութիւն և հիւրընկալութիւն ցուցնել օտարականաց և պանդխտաց, բսելով ։ "Քու անձիդ պէս սիրես անիկա ,„ Ղևտ. ԺԹ· 33, 34· Բ Օր· Ժ· 18, 19· Իէ· 19· Օտարականք պարտէին հպատակել օրինաց, Նէ· Ի· 10. և թպլ սուեալ էր անոնց մանակից լինել Աստուծով բնտրեալ ժողովրդեան առանձին շնորհաց, թուա· Թ· 14· ԺԵ· 14 ։ Ընտ. հիւրասիրութիւն, այսինքն հիւրեր և ճանապարհորդներ մեծարել էր պարտք ամէն բարի քաղաքացւոյ, Ցոբ · Լ Ա· 32 · Երր · ԺԳ· 2 ։

Պանիր, յամաթա կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, և է տակաւին կարևոր պարբէն յարեւելս, Ա Թագ · ԺԷ· 18 · Բ Թագ· ԺԷ· 29 · Ընդհանրապէս է բանիական և ազի յոյժ · կակուղ է, երբ նոր է, բայց շատ կը պնդանայ և կը չորնայ ։

Պատառ, ցովհ · ԺԳ· 26, փորը կատր հացի, թաթախանակ ի խմոր, ի գինի կամ յայլ հիւթ ի սեղանի, Հռութ · Բ· 14 · Աւրժմոյ կազմածք անգռանդ անծանօթ էին կամ դուն ուրիք կը գործածուէին առ հինու։ կերակուրը կը տարուէր բերան բռնուելով և միւս մատուցքներով, և համեղ կտորը շատ անգամ այսպէս կը մատուցանէին մեծապոյ հիւրոց։ Այս սովորութիւնը կը տեսնէ տակաւին յարեւելս ։ Ձավէդ կ'ըսէ · "Երկու կամ երեք պնակք խառնած մոյ, բանջարով և մսեղով կը դրուին երեսկոյին ի սեղան։ Ինծի համար կը դրուէր գանակ, գդալ և պնակ առանձին։ բայց այլք կ'ուտէին սկաւառակէն, ուր հինգ Ա բաժանցուոյ ձեռք միանգամայն կը մխուէին։ Հացը որ շատ բարակ է՝ զոր իրրև թերթ թղթոյ պատառելով կը բսլորեն և կ'ուտեն լոկ կամ կերակրոյն մէջ թաթախելով և կամ բանջարեղէնիւ։ երբ տանուտէրը սկաւառակին մէջ կը դանէր համեղ կտոր մը, կ'առնուր զայն մատուցքներով, և կը դնէր բերանս։„

Պատարտ, ծովեզերեայ քաղաք Լիւգիոյ ի փորձ Ասիա, Գտանիմա գետին բերանը, անուանի պատգամատեղի Ապողոնի, որ կը կարծուէր թէ կը բնակէր հոն ձմեռուան վեց ամիսը, և տարւոյն միւսեալ ամիսներն ի Դելպոս ։ Զօզոս երբ կ'երթար փիլիպպէէ Երուսաղէմ, գաւառ հոս փճնիկեցի նաւ մը ուր մտաւ, Գործ · ԻԱ· 1 ։

Պատգամ, տեղեկութիւն աստուածէզեր Տպղորդատած ։ կ'բսուի ամէն մատուածծային յայտնութեան և Աստուծոյ խօսքին համար բռնադատ, Գործ · Ի· 38· Հռոմ· Գ· 2· Երր · Ե· 12, եև ։

Աստուծոյ ճշմարիտ և կենդանի պատգամաւորութիւն բոլորվին անհնարն էին անուանի կերպ պատգամը ոչ

Digitized by Google

ատկաւ. հնթանոս մահենից։ Քաւքիք որ որպես թէ պատասխան կու տար յին պատգամ հարցնողներուն յատաւածոց, չատ ատեպամ երկդիմի պատասխաններ կու տային, երբ ոչ աջողութատ տեղեկութիւն ունէին ինդրոյն, և ոչ տատանձին փորձատութիւնը կամ հանճարը բաւական էր ճշմարիտ պատասխան մը թելատրել։ Աւյսպէս Պիւռատ քահանատը եպիւրոսի քաղաքներուն տալ պատերազմ ընդ Հռովմայեցիս երկդիմի պատգամով, և յետ պարտութեան Պիւռատի հասկցուեցաւ թէ պատգամը պարտութիւն կը գուշակէր մանաւանդ քան յաղթութիւն։

ՊԱՇԱՐՈՒՄՆ, ՆԵՐՔՈՎՔԱՑ ՊԱՒԱՏԷՆ, Ի ՆԻՆՈՒԷ

Պատերազմ, մարգատ անկման դատնադրոյն պատուղներէն մին, և յայտնի նշան վատթարման ազգի մարդկան, Ծնդ. Ջ. 11–13. Ես. Թ. 5. Ցակ. Գ. 1, 2։ Պատերազմ ընել շատ անգամ չարի եղած է ի պատճառս յարձակման թշնամեաց, կամ հրամանատ Աստուծոյ ի պատիժ նոցա։ Տես Ամաղեկացիք և Քանանացւոց։ Աւյսպէս ազնատիս, յետ տիրելոյ իսրայելացւոց Քանանատ, պատժեց Աստուած թէ իւր ապստամբ ժողովուրդը, և թէ զանազան հարատատ հարող ատրատրձանեալ ազգեր։ Պատերազմին եւքը շատ անգամ կը յատցըներ ճշմարտին Աստուածոյ ատրբեւրատիներն հեթանոսաց աստուածներէն, զարօրինակ ի պատերազմին փըղշատացւոց, Ա Թագ. ի. 43–47, Աստրաց, Գ Թագ. ի. 23–30, Աստրատանեալց, Դ Թագ. ի. 10–19, 35, և Ամմինացւոց, Բ Մնաց. ի. 1–30. Ուստի Աստուած յանձնատ կը յարատցանէր ատրայհանիներ իւր ժողովրդէն, պատգամ կու տար անանց պատերազմի ատեն ուրիմով և մարգարէիւք, և ոչ պատնէշներօք կ'օգնէր ատնոց ի կռուին ցատաղ քան զժատնական թագաւորաց, կը թուի թէ գրեթէ չկար կանանաւար զօրք հրէից մէջ, ալ ով որ կարող էր զէնք ատնալ կը կոչուեր բանակը, Ա Թագ. ի. 7։ Ցուդայի և Իսրայէլի թագաւորաց մեծամեծ բանակներ կը կռուէին ընդ հանրապէս հետի. կային ազեղնաւորաց և պարսատրաց գունդեր, իսկ կառք և հեծելազօր՝ շատ քիչ։ Տես Բռնակ։ Զօրքը կը բաժնուէր գունդ գունդ՝ տատանապետաց, հարիւրապետաց և հազարապետաց, ալլուվքն հանգերձ, Դատ. ի. 10. Բ Մնաց. իե. 5։ Ի քաղաքեան եւ ի պատերազմական արատեատի հրեայք հատատար էին քան տանեայնի ուրիշ գրատի ազգաց, բայց աշխարհակալութեան համար պատերազմ ընել թոյլ արատած չէր, և երբ յարձակող թշնամին կը մզուէր յետս, ժողովուրդը կը ցրուէր իրենց տուները։ Կռիւը կը սկսէր ընդհանրապէս գարնան, և կը վերջանար յատաղ քան զձմեռն, Բ Թագ. Ի. 1. Գ Թագ. ի. 22։ Երբ հրեից զօրքը կը մատնատար թշնամեաց, քահանայք կը խթախուսէին զնոսա ճատիւք, Բ Օր. ի. 2 և Թագ. Ի. 9, 13, և չարժիլ երբեք, Բ Մնաց. ի. 21։ Նահրանական փողերը կու տային նշան կռուոյ,

Digitized by Google

թաւ. ժ. 9, 10. Բ Մնաց. ԺԳ. 12–15. Նախ ազեղնաւորը և պարապաւորը կը նահատակէին, բայց յետոյ տեղի կու տային ազատազէն սիքապաւորց և ուրիշ գունդերու, որոց գործ էր խրտուիլանել թշնամին ի հեռաւոր իրենց տեղիներէն և ազատականերով, Դատ. Ի. 18–20. Ա Թագ. ԺԻ. 52. Ցոբ. Լ. 25. Ես. ԺԻ. 12, 13։ Կու տուզ շատ անգամ մեր կու գայիք ազատիլ

բազուկ առ բազուկ, ուստի կռիւը կը փոխուէր յերկշտամարտ, և ով որ յամառութեամբ կը կռուէր, և էր քաջ, ուժեղ և շոյտ՝ կը տաներ յաղթութիւնը, Ա Մնաց. ԺԲ. 8. Սազմ. ԺԸ. 32–37։ Տես Պօղոսի յորդորանքն ի քրիստոնէական պնդութիւն հոգևոր թշնամւոյն յարձակմանց դէմ, Ա կորնթ. ԺԶ. 13. Եփես. Զ. 11–14. Ա Թես. Գ. 8։ Հիներուն

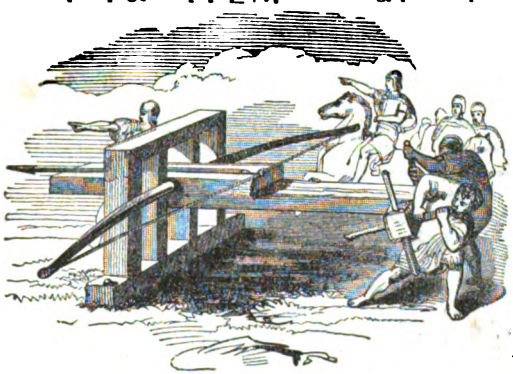

ՄԵՔԵՆԱՅ ՄԵՆԱՄԵՆ ՆԵՏՒՐ, ԵՒ ԱՁԼՆ, ԱՐԶԱԿԵԼՈՒ

կռիւներն յետին աստիճան սրբութեան էին, Բ Մնաց. Իէ. 6. կը խնայէին սակաւուց միայն յաղթանակի և կամ վաճառմանն համար իրրև գերի։ Ցաղթող զօրքն առ Հրեայս ի գարձին պատերազմէ ուրախութեամբ կ'աղջնուէր բոլոր ժողովուրդն, Ա Թագ. ԺԸ. 6, 7։ Աւարը կը բաժնուէր յետ հանելոյ բաժին Աստուծոյ, թաւ. Լև. 50. Դատ. Ե. 30. յաղթութեան նշանք կը կախուէին հրապարակական տեղեր, գովեստներ կը խօսուէին ի պատիւ քաջագործն զինուորաց, և ողբ՝ անկելոց վրայ։

Ի պաշարման պարսպատոր քաղաքաց, ընդհանրապէս կը կանգնուէին աշտարակներ շուրջանակի քաղաքին վրայ նետ ևն. տեղալու համար, և մեքենաներ կը պատրաստուէին մեծամեծ սլաքներ և քարեր արձակելու։ Գաղաքին պարիսպներուն մեր կը շինուէին նաև աշտարակներ և հոզաբերլուրներ կը կանգնուէին, զորս կը բարձրացունէին, եթէ հնար էր, հաւասարապարսպաց քաղաքին, նաև առելի բարձրը, որպէս զի շարժուն կամրջով

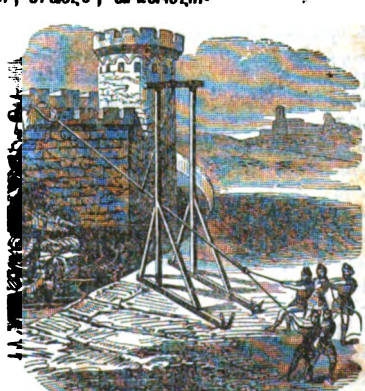

կորելի բլլար անցնիլ քաղաքը։ Նաև յոյ կոչուած մեքենան կը գործածուէր խրամատներու պարիսպը, և կարի կոչուած գործին որ էր երկայն գերան մէկ ծայրը երկաթի ճանկով և միւս ծայրը չուանով, պարապային վերայէն քարեր կամ մարդիկ քաշելու համար։ Պաշարողաց ալաչափ և ալա-

Digitized by Google

պիսի հնարից գէմ պաշարելոց մի-
ջոցներն էին թշնամւոյն վրայ տեղալ
նետ, գիլ, մեծամեծ քարեր, երբեմն
նաև եռացեալ խուզ թափել, կամ
խթել մեքենային և պատսպին մէջտեղ
յարդով լեցուած քուրձեր, յանկարծ
և ուժգնաբար եռմբ դարձ յարձակե-
լով սրբել կամ առնուլ պաշարու-
դաց աշտարակները և մեքենաները,
և նորին ամենապատրաստ դառնալ քա-
ղաքը, ի Մ՚նաց · ԻՋ. 14, 15։ Վ՚ա-
ռօդոյ, պէսպէս հրացանաց, ուր՚մ
բաց և թնդանօթոց ալժմու գիւտե-
րը փոխեցին պաշարման հին կերպը։
Տես Մեքենայ։

Որչափ հրեշտանեաց թիւնը կը զօ-
րանայ և կը տարածուի ընդ ամենայն
աշխարհ, նոյնչափ պատերազմունք
կ՚ըլլան մեղադրելի, և երբեմն կը
դժուարանան, և արդէն մեծ յա-
ջողակութիւն կը տեսնուի նոյնի
բարբարոսական ազգութիւններէն և
ոչինչ դէպ յայն խաղաղել ընդ-
հանուր տերութիւն իշխանին խա-
ղաղութեան, Սաղմ. ԽՋ. 9 · եւ · Բ.
4 · Մեք · Դ. 3։

Պատիժ։ Ամէնապէս ճնշուած և
յանցանաց համար տրուած պատիժք
և պատուհաս պէսպէս էին այլևայլ
ազգաց մէջ և այլևայլ ժամանակ։
Սպանութեան համար մեռնու պա-
տիժ է վաղուց սահմանեալ էր, նա
մանաւանդ ի սկզբան իսկ ազգի
մարդկան, և կայէն ազատեցաւ այն
պատժէն Աստուծոյ հրամանաւ մի-
այն, Ծննդ · Դ. 14, 15։ Դարձեալ
հաստատուեցաւ այս պատիժն Հնա-
դարձ պատճառք յիւս ջրհեղեղին,
Ծննդ · թ. 5, 6, և յայնապատին,
Թուա · Լ֊Ե · 9–34, և էր մինչև ընդ-
հանուր ծանօթ ի մէջ ազգաց։

Մահուամբ պատիժ ելու եղանակին
առ եբրայեցիս էր քարկոծումն, Բ
Օր · ԺԴ. 9, 10· ԺԷ. 5· ՃԼ · ԺԷ· 25·
Ցովհ · Ը. 7· բայց նաև ուրիշ այլև-
այլ եղանակներ ճանչցան Հրեայք ի
հաղորդութենէ օտար ազգաց հետ,
ինչպէս գլխատել, Դ Թագ · ԺԱ. 6–8·
Մատթ · ԺԴ. 8–12, գահավէժ ըն-
կենուլ, Բ Մ՚նաց · Իե· 12· Ղուկ · Դ.
29, կախել, ՃԼ · Ը. 29· Եսթ · Է.
10, սրբել, Դան. Գ. ընդ մէջ կորլ,
Դան · Բ. 5 · Գ. 29· Երբ · ԺԱ. 27,
ծեծել անուանեալ կազմածոյ մը վրայ,
երբ · ԺԱ· 35, ընկենուլ գազանաց,
Դան · Զ· Ա կորնթ · ԺԵ· 32, ընկղ
ծովակուր, Մատթ · ԺԲ. 6, ջախ-
ջախել յանկեան (հալած), Ա՚ակ ·
Իե· 22, և խաչել, Ցովհ · ԺԹ. 18։

Թեթեւագոյն պատիժք էին ձագկել,
Բ կորնթ · ԺԱ· 24, յանցաւորին վե-
նաւանն նմանը հատուցանել անոր,
եղ · ԻԱ· 23–25· Բ. Օր. ԺԹ. 19, բան-
տարկել, Բ Մ՚նաց · ԺՋ. 10, պնդել
ի կաճեղս, Գործ · ԺՋ. 24, տաւարել,
Ցայտ · Ա· 9, և տանջանաց տալ, Բ
Մ՚նաց · ԺԲ. 26 · Եւ · Ը. 6 · Մատթ.
ԺԲ. 30 · Երբ · ԺԱ. 37։

Պատիճառ, լուծուի, զորդիս Բոց-
ցասուլի, է ծովեզերեայ քաղաք Ն՚է-
պոլոյ գաշտերուն վրայ, ի հիւ-
սիսակողման ծովածոցին, բան քազ-
քէն ութ մղոն յարեւմտեան հիւսի-
սոյ։ Էր Հեռվմէական գաղթակա-
նութիւն։ Հոն կեցաւ Պօղոս հօթն
օր, իւր անուանի ճանապարհորդու-
թեան ատենը կեսարիայէ ի Հռովմ,
Գործ · ԻԸ. 13։

Պատկեր։ Իրի մը ճիշդ և կատար-
եալ օրինակը և նմանութիւնը։ Քրիս-
տոս կը կոչուի "պատկեր Աստուծոյ,"
Բ կորնթ · Դ. 4 · Կող · Ա. 15· Երբ ·
Ա. 3, իբրև նոյն բնութեամբ և յատ-
կութիւններով։ Աստուծոյ պատկերը
յորում մարդ ստեղծուեցաւ, Ծննդ.
Ա. 27, կը կայանայ ի հոգւոյ, իմա-
ցական և բարոյական բնութեան,
յարդարութեան և ի ճշմարիտ սրբու-
թեան մէջ գոյ։ Ադամայ զաւակը ծը-
նաւ անոր անկեալ և մեղաւոր նմա-
նութեամբ, Ծննդ · Ե· 3· և ինչպէս որ
ծնած ենք ըստ պատկերին Ադամայ
մեղաւորի, նոյնպէս պատրաստ ենք
ելլ ըստ բարոյական պատկերի երկ-
նաւոր մարդոյն Քրիստոսի, Ա կորնթ.
ԺԵ· 47–49· Բ կորնթ · Գ· 18։

"Պատկերատուն" կոչուած տեղն
ըստ Եզեկիէլի, Ը. 7–12, ուներ պատ-
կերներ որմերուն վրայ, ինչպէս որ կը
գտնուին եգիպտոսի տաճարի մէջ։
Նոյ պատերուն վրայ, և ինչպէս որ
զարդիս տեսնուեցաւ Ասորեստանի
տաճարակաց պատերուն վրայ։ Տես
Նիքուռ։

Պատմոս, կղզի Եգէական ծովուն,
ուր առաքեալն և աւետարանիչ Յով-

Digitized by Google

հանձնէ աքսորուեցաւ Դամասկոսեան յաժմի Տ՚. 93, Ցոյս. Ա. 9։ Ի կզի ապաշաւժաւա և ամենայն, իբր քաոն և ուխ մեղն չրջապատով, բաժեր և ժայռոտ ափամերք։ Հաւմենայնիւ սովոր էին հոս աքսորել շատ յանցաւորներ։ Պատմոս է ի մէջ Սամոս և Եպեսոս կղզեաց, իբր քառասուն մղոն յարեւմտից Միլետոսի հրուանդանին, և ունի զարդիս իբր չորս հազար բնակիչ, մեծաւ մասամբ Ցոյն։ Գլխաւոր նաւահանգիստն է խոր ծոց հիւսիսային արեւելեան կողմը, իսկ քաղաքն է բաժեր և սեպ ուղղորդ բլրոյ մը վրայ, որոյ գագաթեան վրայ կայ Սուրբ Ցովհաննէս անուն հին բերդանման վանքը։ Բլրէն վար կէս ճամրուն վրայ կայ բնական աղբ, որուն վրայ հիմա չինուած է մատուռ և գպրոց Ցունաց։ Այս աղբին մէջ, որ ծովուն և կղզեաց վրայ կը նայի հանդէպ սիրելի քաղաքին Ցովհաննու, եփեսոսի, Ցովհաննէս առաքեալ, քան ատանդութեան, առաւօտ և գրեց իւր մարգարէական առեսիլները։ Կղզին կը կոչուի հիմա Բատիոյ, և նաւահանգիստը Բաղմոյ, կամ Բադինոյ Սուրբ Ցովհաննէս։

Պաք։ Երբայեցերէն բառը կը նշանակէ կայլել կամ ոստնուլ առաւօտեան, Սաղմ. Լ. 11։ Հրեից պարը կամ կռաքուն էր ի նշան հոգևոր ցնծութեան և ընծայակատարեան։ Երբեմն կ՚ըլլար ի պատիւ յաղթողի ուրուք, ինչպէս եղաւ Դաւթի համար, Ա Թագ. ԺԸ. 6, 7։ Երբ Դաւիթ սպանեց Փղշտացի հսկային, "Իսրայելի բոլոր քաղաքներէն կիներները երգելով ու պարելով ելան գալին։ Պարել սովորութիւն էր նաև ընտանեկան ուրախութեանց օրեր։ Տես անառակի որգւոյն գարձին գէպքը։ Ի կրօնական պարս թմբուկ կը գործածուէր, այսինքն թմբկահարը կ՚երթար առջևէն և բազմաթիւն ետևէն՝ չափով և ծանբաքայլ և հոգևոր երգեր երգելով։ Այսպէս առաջնորդեց Մարիամ Իսրայելի կանանց, Ել. ԺԵ. 20, 21, և Դաւիթ արքայ արանց, Բ Թագ. Ջ. 14. Սաղմ. ՃՄ. 4։ Սուրբ Գրոց այն համարներն, ուր պար կը յիշուի, խնամով քննելէն շատ կարևոր հետևութիւններ հանուած են։ Էրեից պարը կրօնական էր, կը կատարուէր միայն ուրախութեան օրեր, պարողներն էին կամ կանայք և կամ արք միայն և ոչ խառն, ընդհանրապէս ցերեկ և բաց տեղ. արանց պարելը կանանց չետ չկայ ուրեք յիշուած, և զուարճութեան համար միայն պարել սովորութիւն չէր։ Այսպէս խառն կաքաւել "արեկայից„ միայն գործ էր և ոչայս կ՚ակնարկէ Մեզքոզայ խօսքը, Բ Թագ. Ջ. 20, կամ ինչպէս Ցոբ կ՚ըսէ, ամբարիշտ ընտանեաց սովորութիւն էր, Ցոբ. ԻԱ. 11, կամ լկտեաց, որպիսի էր գուսուրերն Էրեմիայի, Պատմ. ԺԲ. 6։ Աս Ցոյնս և Հաւմենայնիս էր հասարակ զուարճութիւն, և կաքաւով և պարուք կ՚արծարծէին հասարակաց ուռներըն և ընտանեկան ուրախութիւնները։ Բայց և այնպէս ակնարկ կ՚ըսէ, "Ոչ ոք կաքաւէ, եթէ ոչ կամ արբեալ իցէ և կամ խելագար։„ և այս բառերը կը ցուցնեն թէ զգաստ և ծանր մարդոց չէր արժան մտանակցել այնպիսի զուարճութեանց։ Ուստի ի խրախութիւնս ցոփակեաց մարդոց ի Հաւմի կաքաւողք էին վարձակք և դատապարտ որոց արուեստն էր կաքաւել, ինչպէս է ասակուին յարեւելս։ Վարձակք են ընդհանրապէս խառնաձայնաց կանայք և կաքաւք նոցա են շատ անգամ անհամեստ, ինչպէս էին կաքաւք հին հեթանոսաց մեհեանները մէջ, ես. ԻԳ. 16։

Պաբբեւք, կը կարծուի թէ էր ի սկզբան նահանգ Մարաց, անանց սահմանի կողմը, և եղաւ թագաւորութիւն Աբշակաց, 250 նախ քան զԿր. ։ Այս թագաւորութիւնը փոխանակ տարածուելոյ հին Պարսկաստան ներքին մեծ մասին վրայ, և Սուրբ Գրոց և արիւ հին պատմութեանց մէջ շատ անգամ կը յիշուի իբրև Պարսից ներքին։ Պարթևք ընդդիմացան իրենց թշնամիներուն իբր գրեթէ հինգ հարիւր տարի, և այ իսկ հաւանական է կարգ եղան նաւասնել զնոսա, թագ յաժմի Տ՚. 226, ամն ի սերնդոց նախնի թագաւորաց Պարսից, նուաճեց զՊարթևս, և Պարսկաստան առաւ մերձակայ իւր

Digitized by Google

նախկին անուանը և իշխանութիւնը։

Զ Պարթևս գոված են մանուածոյ բանաստեղծք իբրև քաջ հեծեալ և ազեղնաւոր որ ի փախստեան անգամ կը կռուէին թշնամւոց հետ նետեր առձգելով անոնց վրայ։ Կը թուի թէ բազմօք կը նմանէին պարթևք այժմու խազախաց։ Ն՛ըսուի թէ պարթևք էին փախստական կամ դաղթական Սկիւթացի ազգէն։ Այս երկրէն հրեայք և հրէացեալ պարթևք դանուեցան երուսաղէմ գէն. առեկոստէի օրը։

Պաբա, գործի որ շատ կը գործածուէր պատերազմներու մէջ յատաջ քան զգիւտ հրազինուց։ Դաւթի և Բնիխամինեանց պէս պատերազմող մարդոց ձեռքը տակաւին զէնք էր պատաստիկը, Դատ. ի. 16. Ա Թագ. ժԼ. 48–50. Ա Մնաց. ԺՌ. 2. Բ Մբնաց. ԻՉ. 14։

Պաբաք, երբայեցերէն Բարաս, նշ ակ Իէ. 10, ընդարձակ երկիր Ասիոյ, որպ Տարատային սրբ. մանեան դաւառն, որ էր ի մէջ հին Մարաց՝ ի հիւսիսոյ, և Պարսից ծագին՝ ի հարաւոյ, կը թուի լինել բուն երկիր Պարթից, և առակաբեր կը կոչուի Պարսկաստանն կամ Ֆարս։ Պարթիկք որ անուանի եղան յետ Սիւրոսի, հիմնադրին Պարսկական մեծ պետութեան, առաջ կը կոչուէին Եղամեցիք, և յետոյ, Հռովմայեցի կայսերաց ժամանակ կոչուեցան Պարթեք։ Տես Պարթեք։

Պարսից նախկին պատմութիւնն, ինչպես սրբ. եւթեան ազգաց մեծագոյն մասինը, անստոյգ և երկբայելի է։ Պարսիկք կը կարծուին սերեալ ի Սիմայ, անոր եղամ որդւովը, յորմ անուն կը կոչուէին ի սկզբան։ Հաւանական է թէ գարերով Ասորւոյն ազատ և ինքնօրէն, ընդ իշխանութեամբ բնիկ թագաւորաց, մինչև հաստ սրբեն նուաճեցան Ասորեստանցիներէն, և անոնց երկիրը եղաւ նահանգ այն աշխարհակալ տէրութեան։ Այնուհետև, ոչ միայն որբ բազան, այլև արտաքին մասնաւորերը սրբոյն կը յիշէին Մարաց թագաւորութիւնը Պարսկականէն։ Չէ ամենայանական, թէ այս միջոցին մանր մանր յեղափոխութիւնք ժամանակ ժամանակ առիթ տուին բազմանալ Պարսից Ասորեստանէ, բայց Պարսից թագաւորք տիրապետեցան միւսանգամ ճանաչել իրենց հպատակութիւնն առ Ասորեստան։ Երբ Մարք եղան միաձեռնառ Դիոկեսէ և առ փրաւորտէս, Պարսկաստան եղաւ հպատակ Մարաց, իբրև հարկատու իշխանութիւն։ Երբ Մարք յաղթեցին իրենց հզօր հակառակորդին, Ասորեստանի, Պարսիկք վայելեցին երկար խաղաղութիւն առ Աժդահակաւ, որպ ով կիաքսարէս։ Բայց յաջորդ Աժդահակայ, Աիաքսար երկրորդ, միաբանեցաւ Պարսից հետ ընդդէմ Բաբելացւոց, և գաշնակից զօրաց հրամանատարութիւնը առաւ Կիւռոսի, որ առաւ Բաբելոն քաղաքը, տապան զԲաղտասար, և ընկէց Բաբելացւոց տէրութիւնն 538 ին նախ քան զԿր։

Կիւռոս սիրեց Մարաց և Պարսից միանգամայնն, և միացաւ այն երկու ազգերն որ կը թուի թէ էին ի բնէ ոչ միայն համաբարս և համաբնիկ, այլև համալեզուն (տես Մարք և Մագեր) և կը խօսէին գրեթէ միևնոյն լեզուն որ ազգակից էր հին Հնդկաց Սանսկրիտ կոչուած լեզուին։ Ցիշեալ միութիւնը եղաւ 536 ին նախ քան զԿր։ Հրեից վերաբերեալ գլխաւոր գէպքն որ պատահեցաւ Կիւռոսի էր արձակումն Հրէից ի գերութենէ, վերադարձն շինութեան քաղաքին Երուսաղէմի և տաճարին, և Բաբելոնի առնուիլն 538 ին նախ քան զԿր., եզր. Ա 2։ Կիւռոսի տերութիւնը կը ձգուէր Միջերկրականէն մինչև Ինդոս գետը։ Յաջորդ նորա կամբիւս. 529 ին նախ քան զԿր., սիրեց նաև Եգիպտոսի։ Յաջորդ Թագաւորներէն շատերը մերձեցան սիրել Եգիպտոսի և Ասորւոց, եզր. Դ. 6։ կամբիւսի յաջորդեց Շէրդ մոգ, 522 ին նախ քան զԿր, եզր. Դ. 7. Դարեհ Վշտասպեայ, 521 ին նախ քան զԿր., եզր. ե. 6. Քսերքսէս, Ասուերոս կոչ գոյց Եսթերայ, 485 ին նախ քան զԿր., Արտաշես, 465 ին նախ քան զԿր, Արտաշէս երկայնաձեռակ, 464 ին նախ քան զԿր, Նէեմ. Բ. 1. Քսերքսէս Բ. 424 ին նախ քան զԿր.,

Digitized by Google

Սոգդիանոս և Դարեհ Նոթաս, 424 ին նախ քան զԲր., Արտաշէս ուժեղ, 404 ին նախ քան զԲր., Արտաշէս Ողբաս, 364 ին նախ քան զԲր., Արշէս, 338 ին նախ քան զԲր., և 335 ին նախ քան զԲր. Դարեհ Կոդոմանոս, զոր Ալեքսանդր սպանանեց Արբելացոց դէմ 330 ին նախ քան զԲր.։ Եօթներորդ դարուն մէջ Պարսկաստան ինկաւ ընդ իշխանութեամբ Սարակինոսաց, երկրաստանեցոյ դարուն շՀինկիզ խան տիրեց այն երկրին, և չորեքտասաներորդին՝ Լինդեմուր։ Աւժմուն Պարսկաստան ունի ազգմանն ի հիւսիսոյ զԿասպից ծովէ և զԹաւրիզէ, ի հարաւոյ զՄարմա, և յարեւմտից՝ Օսմանեան տէրութիւնը։ Նախկինց Պարսկաստանի բնակիչք կը պահեն հին Պարսից բարքը և սովորութիւնները, որ շատ յատուկ նկարագրուած են Քսենեփոնտայ, Եզրասայ, Եսթերայ և Դանիէլի գրոց մէջ։

Պարտաւոր և Պարտական, այն որ դրամական կամ բարոյական պարտուց ներքև է, Մատթ. ԻԳ. 16. Հռոմ. Ա. 14. Գաղ. Ե 3։ եթէ Հրէի մը տունը, անասուններն և ուրիշ ինչքը բռնական չէին տատանցունել պարտքեր, պարտատերը կընար գրաւել անոր երկիրը մինչև ցուբէլեան տարին, կամ զնոյն ինչն պարտապանը կ՚ընէր ծառայ մինչև որ պարտատուցը տատանցնէր իւր պարտքը ծառայութեամբ, կամ մինչև ցուբէլեան տարին, որ վախճան կու տար Հրէի մը ամէն տեսակ պարտականութիւններուն, Ղևտ. ԻԵ. 29–41. Դ Թագ. Դ. 1. Նէեմ. Ե. 3–5։

Պարտէզ, յաճախ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, թէպէտ երբեմն մասնաւոր մտօք. քանզի նրբայեցւոց լեզուաւ ամէն տեղ ուր ծառ կամ տունկ կը մշակուէր մեծագոյն խնամով քան ուրիշ բաց տեղեր՝ կը կոչուէր պարտէզ։ Պտղատուաց և հոտաւնաւոր ծառերը, ինչպէս նաև համեմունքին թուփք, էին երբեմն գլխաւոր տունկք պարտիզաց, թէպէտ վարդ, շուշան և ուրիշ ծաղկունք ևս շատ անգամ կը տնկուէին, և կայրն պարտէզք զոր քանդելոյն մեծի էին, Ննգե. Բ. 8–10, 15. Գ թագ. ԻԱ. 2. եսթ. Ա. 5. Ի. 8. Ժողով. Բ. 5, 6։ Պարտէզին համար կ՚ընտրուէին ընդհանրապէս, եթէ եր հնար, գետակներուն կամ ջրարբի տեղիք, Ննգե. ԺԳ. 10. Թուա. ԻԻ, 6։ Երբեմն սուազանները կը չինուէին, որոց ջուրը կը բաշխուէր սլլեալ ճամբով, ինչպես որ դեպքը կը պահանջէր, Աստակ. ԻԱ. 4. Երգ. Դ. 12–16. Ես. ՄԸ. 11։ Պարտէզք էին որմնապատ կամ ցանկապատ վարդենեօք, վայրի նռնենեօք կամ ուրիշ թուփերով, որոց շատք փշոտ են ի գալատեսին, Բ Թագ. ԻԳ. 6, 7. Յոբ. Ա. 10. Աստակ. ԺԵ. 19. Ովս. Բ. 6։ Սակայն յաճախ կը թողուէին առանց ցանկի, և պատհապան կը դրուէր, երբ պտուղները կը հասնէին, Ես. Ա. 8. Երեմ. Գ. 16, 17։ Տնկաւին սովորութիւն է եգիպտոս, Ամերթա և ի Հնդիկս, ընդարձակ տեղեր անկէ աստ, գլխաւորաբար, և ասցին նման տունկեր, և ի միջոցին, բարձրատունդական մը վրայ չինել խուց կամ տաղաւար մրգապահաց։ Այս տաղաւարին մէջ կը դրուի պահապան մը որ կը մնայ հոն գիշեր և ցորեկ, մինչև պտուղը քաղելու ժամանակ, Յոբ. ԻԷ. 18. Ես. Ա. 8։ Պարտէզներու կամ տաղաւարներու մէջ կը շինէին շատ անգամ հովանոց, նստարան, պալատներ հանդերձ, խրախճանեան և գրօսանաց համար, Ես. ՄԱ. 3, կամ հոն անձնասնալ և խոհալու համար, Յովհ. ԺԸ. 1, պահապանման և աղօթից համար, Մատթ. ԻԶ. 30. Յովհ. Ա. 48. ԺԸ. 1, 2, և կամ հեթանոսական գործութեանց համար, Գ Թագ. ԺԴ. 23. Ես. Ա. 29. կե. 3. կԶ. 17. Երեմ. Ե. 20. Գ. 6։ Պարտէզներուն մէջ կը պատրաստուէին շատ անգամ ընտանեաց համար շիրմք, Յովհ. ԺԲ. 41։

Պափոս, ծովեզերեայ քաղաք կիպրոս կղզւոյն արեւմտեան ծայրը։ Ունէր բնական ապէկ նաւահանգիստ, և Հռովմայեցւոց ժամանակ էր նիստ փոխանակի բգեղեմի։ Իր վճռատուն աստպարիզը հետու էր քաղաքէն հոչակաւոր մեհեան Աստղիկայ, որ յատուկ տեղւոյն կը կոչուէր "Պա-

Digitized by Google

փեան աստուածծուհի։ Անպարկեշտ արարողութիւնք ի պատիւ դիցուհւոյն անցեալն դեռ հարիւրաւոր տարի, յետ որոյ Պօղոս և Բառնաբաս մուծին հոն Աւետարանը, թէպէտ աշխատութիւնք նոցա չեղան բոլորովին անպտուղ, Գործ. ԺԹ. 6–13։ Տես Եղիմաս։

Պետափթէս, արէբէնեայն, 1. եպիսկոպոսի Օն, այսինքն Արեգ քաղաքին քուրմը, որոյ դստերն Ասենէթ եղաւ կին Յովսեփայ, Ծննդ. ԽԱ. 45։ Պետափրեսի անունը տարբեր ձևերով կը գտնուի ի հնագոյն յիշատակարանս եգիպտոսի։

2. Երևելի պաշտօնեայ փարաւոնի, որ գնեց զՅովսէփ Մադիանացիներէն, և կացոյց զնա իշխան իւր տան վրայ, բայց յետոյ բանտարկեց զնա զրպարտութեան մը հետևանօք. Մինչեպ կը կարծեն թէ այս Պետափրէս էր նոյն իսկ դահճապետը որ ըրաւ զՅովսէփ վերակացու բանտին, Ծննդ. Լ. 36. Խ. 4։

Պետրոս։ Այս անունը կը նշանակէ յանդարեն վէմ, ինչպէս կեփաս նոյն նշանակութիւնն ունի ասորերէն։ Պետրոս էր մին յերկուասան առաքելոց, և կը կոչուէր նաև Սիմոն, Մատթ. ԺԲ. 17, և Շմաւոն, Գործ. ժԵ. 14։ Էր ի Բեթսայիդայ, որդի Յովհաննու ձկնորսի, և ինքն ևս ձկնորս։ Ամուսնացաւէն ետքը բնակեցաւ Կափառնայում, Մատթ. Ը. 14. Ղուկ. Դ. 38, թէպէտ յետոյ ընտրուելով առաքեալ կ'աշխատէր այլուր, և կը թուի թէ յետոյ երբ իբրև առաքեալ տեղէ տեղ կ'երթար Պետրոս, իրեն հետ ունէր նաև կինը, Ա Կորնթ. Թ. 5։ Առաջին անգամ իւր եղբօրն Անդրէի միջոցաւ գալով առ Յիսուս, առաւ անկէ Պետրոս անունը, Յովհ. Ա. 42, Հաւանական նապէս ի պատճառս իւր համարձակութեան և բարուց հաստատութեան, ինչպէս նաև եռանդեան յոյսով տանելու Տիրոջը գործը։ Պետրոս երկրորդ անգամ կոչուելով, սկսաւ ընկերանալ Յիսուսի, Գալիլեայի ծովուն ևզերքը, մօտ իւր տանը, և այնուհետև տրվելցաւ լինել "մարդոց որսորդ," Մատթ. Դ. 18–20. Ղուկ. Ե. 1–11։ Աւետաւորութեաց մէջ յիշուած են այ սակաւ նշանաւոր դէպք որ յայտնի կը ցուցնեն Պետրոսի բարքը։ Այս դէպքոց կարգին են Պետրոսի դնալը ջուրերուն վրայ զՔրիստոս դիմաւորելու համար, Մատթ. ԺԴ. 29. գաւառնութիւնը զոր տուաւ Թէ Յիսուս էր Մեսիա և աստուածային Փրկիչ, Մատթ. ԺՋ. 16. անոր սխալ գաղափարը Քրիստոսի մարդեղութեան նպատակին վրայ, Մատթ. ԺՋ. 22, 23. անոր ջրմ աչեր առ աստուածային վարդապետն, Յովհ. Զ. 67–69. կարելը Մաղքոսի ականջը, Յովհ. ԺԸ. 10. յանդգնագին պարծանքը նորա թէ պիտի չլսրանար երբէք իւր Տէրը, և ապա ուրանալն զնա հանդերձ նզովիւք, Մատթ. ԻՋ. 74. Մարկ. ԺԴ. 29. Յովհ. ԺԳ. 37, 38. գաղնապէս լալը, Մատթ. ԻՋ. 75, և Քրիստոսի ներելն յետ ընդունելոյ անոր սիրոյն վկայութիւնը որ երիցս կրկնուեցաւ քան թէ ոչ երեսակ ապացուցութեան նորա, Յովհ. ԻԱ. 15–18։ Քրիստոսի մահը և յարութիւնը և առանց կցորդ պարագաներն զարմանալի փոփոխութիւն գործեցին առաքելոյն մտաց մէջ, և այնուհետև անոր պինդ և անյողդողդ ընթացքն յիրաւի արժանի է անոր անուանը։ Պենտեկոստէի օրը Պետրոս էր որ պլխաւորապէս վկայութիւն տուաւ փրկչին համար. քիչ ետքը Յովհաննու հետ բժշկեց կոյզ տաճարին գրան քով, խօսեցաւ հոն խռնեալ բազմութեան, բանտարկեցաւ, և անհերկիւղ պաշտպանեց զանձն Հրէից ժողովին առջև, Գործ. Գ. 8–21։ Յետոյ պատուհասեց յանուն Աստուծոյ յանցաւոր այրն ու կինը որ յանդգնեցան տանել Հոգւոյն Սրբոյ, Գործ. Ը. 15–24. բժշկեց զնէնէաս ի Լիդդա և յարոյց զԱբդեմիկ ի Յոպպէ, Գործ. Թ. 32–43. հաւ ունեցաւ նաև տեսիլ որ պատրաստեց զնա քարոզել առաքաւանին հեթանոս հարիւրապետին կոռնելիոսի, Գործ. Ժ. բանտարկեցաւ ի Հերովդէ Ագրիպպայ, և արձակուեցաւ ձեռամբ հրեշտակի, Գործ. ԺԲ. 3–19, և եղաւ մեանամնակից ժողովոյն Յերուսաղէմ, Գործ. ԺԵ. 7–11։ Սորբ Գիրքը քիչ տեղեկութիւն կու տայ մեզ Պետրոսի յա-

Digitized by Google

ջորդ աշխատութեանց վրայ. հաւանական է սակայն թէ երկքին առաքելքն որ նշանաւոր էին մինչ աշխատի վրայ էր փրկիչն մեր՝ կոցին միացին նշանակիւ, իբրև գլխաւոր գործիք յառաջ վարել քրիստոնէական գործը։ Զօրս կր յիշէ զՅակոբոս, զկեփաս և զՅովհաննէս որ կը թուէին լինել սիւնք եկեղեցւոյ, Գաղ. բ. 9։ Բայց նոքա գլխաւոր մէջ կը տեսնենք որ Պօղոս կը յանդիմանէ զՊետրոս վասն զի թուլութեամբ կը վարուէր Հրէամիտ քրիստոնէից պատճառաւ, որոց նախ Պետրոս ընդդիմացած էր երկուասդեմի մէջ, Գործ. ժԵ. 9։ Պետրոս աշխատած կը թուի կորնթոս, և կորնթ. Ա. 12. Գ. 22, և ի Բաբելոն, Ա Պետր. ե 13։ Պատճան մատենագիրք և այլք ամենք կը պնդեն թէ Պետրոս եղաւ եպիսկոպոս Հռովմայ։ Բայց ապացոյցք ասոր հակառակը կը ցուցնեն մանաւանդ։ Պօղոս գրելով առ Հռոմայեցիսն քրիստոնեայս, կու տայ անոնց ՀՀրաՀանգ, և գլխաւոր անձինք կ'ողջունէ յանուանէ. գրեց նաև վեց թուղթ ի Հռովմէ, բայց ասոնց և ոչ միոյն մէջ, և ոչ ի պատմութեան Գործոց Առաքելոց, կայ դոյն ինչ նշմարանք թէ Պետրոս եր կամ եղաւ երբէք ի Հռովմ։ Եւ սրովհետև Պետրոս չնաստ երբէք Հռովմ, ապա չեղաւ երբէք գլուխ համօրէն եկեղեցւոյ։ Ինչ պատիւ և իշխանութիւն որ առաւ քրիստոս եկեղեցի հիմնելու և ցուցնելու թէ ինչ կը պատուիրէ քրիստոնէութիւնը և ինչ կ'արգելէ, Մատթ. ԺՁ. 18, 19, նոյն իշխանութիւնն ասին նաև միւս առաքեալք, Մատթ. ԺՐ. 18. ՁԺՀ. Ի. 23. Ա կորնթ ե. 3, 5. եփես. Բ. 20. Ցայտ. ԻԱ. 14։ Ապացոյց չկայ թէ Պետրոս ունէր գլխաւորութիւն միւս առաքելոց վրայ, և ոչ թէ ունեցաւ յայորդ այն ազդեցութեան մէջ զոր ի Հարկէ բնդունած էր Պետրոս զրիստոսմէ ասնոնդրուն մէջ երիցագոյններէն, ժրաջանագոյններէն և հաւատարմագոյններէն իրբև մին։

Պետրոսի, թուղթերը։ Երկու թուղթք կան զոր Հաւատացելոց միաձայն Հաւանութիւնը կ'ընծայէր Պետրոսի։ Առաջնոյն Հարազատութեան վրայ վէճ եղած չէ, առաքելական Հայրերէն չատերը վկայութիւն կը բերեն այն թուղթէն որպէս թէ բուն Պետրոսի էր։ Այս թուղթը կը թուի ուղղեալ առ Քրիստոնեայ եկեղեցիս փոքրուն Ասիոյ, որ գլխաւորապէս Հրէայ Քրիստոնեաներէն կը բաղկանային, բայց կային անոնց մէջ նաև Հեթանոսութենէ դարձողներ, Ա Պետր. Գ. 3։ Պետրոսի այս առաջին թուղթը գրուած է Հաւանականապէս ի Բաբելոն առ եփրատաւ, Ա Պետր. ե. 13։ Տես Բաբելոն։ Բայց ամենք Բաբելոնիս կր Հասկնան զՀռոմ, այլք Բաբելոն անուն ուրիշ փոքր քաղաք մը Յեգիպտոս։ "Արտակով փորձութիւ„ կը թուի նշանակել աստուածային տանջանքը զոր կրեց Քրիստոնէական եկեղեցին ի վերջին ամն կայսրութեան Ներոնի, և որ վերջացաւ յամի Տ. 68։ Պետրոս կը յորդորէ զՀաւատացեալս ի Հաստատուն, ի Հնազանդութիւն և ի Համբերութիւն, առ այր ճշմարտութեան Աւետարանին և առաքելութեան Քրիստոսով փրկութեան։

Երկրորդ թուղթն ուղղեալ է առ նոյն եկեղեցիս առ որս ուղղեալ էր առաջինին։ Թ. թուղթին գլխաւոր նպատակն է Հաստատել առաջնոյն մէջ ցուցուած վարդապետութիւնները, և յորդորել Քրիստոնեայ Հաւատացեալներ այնպիսի կեանք մը վարելու որ արժանաւոր պատշաճ էր և վայել անոնց բարձր դաւանութեան և սիրոյն առ Քրիստոս։

Նախնի Քրիստոնեայք այնչափ վստահութեամբ չէին ընծայեր այս երկրորդ թուղթը "Թլփատութեան մեծ առաքելոյն„ Պետրոսի, որչափ առաջինն թուղթը։ Բաւական պատճառ չկայ սակայն առարկութեանց որ կանոնական ճանաչութեան վրայ, կամ կասկածելու թէ էր արդեօք արդարև Պետրոս Հեղինակ այն թղթին, Բ Պետր. Ա. 1. 18. Գ. 1։ Բացատրեր Ա Պետր. Գ. 20 Համարը Բ Պետր. Բ 5 Համարին Հետ։ Շատ տեղեր նման են այս թուղթը ցուգաւորի թղթին։

Պերգամոն, զարգիս՝ Պէրկամոյ, քաղաք Միսիոյ ի փորձ Ասիա, և

Digitized by Google

նիստ թագաւորաց որ կը կոչուէին Աստաղեան։ Այս ցեղին թագաւորները Հաստատած էին Հոն անուանի մատենադարան երկու հարիւր հազար հատոր գրոց, որ յետ նուաճելոյ երկրին ի Հռովմայեցւոց, տարուեցան Եգիպտոս կղէոպատրայի համար, և գրաւեցան Աղէքսանդրիոյ մատենադարանը։ Ի Պերգաման հնարաբերացաւ մագաղաթը որ յանուն քաղքին կը կոչուի լատիներէն Բէրկամէնտ, յունարէն Բէրղամէնէ։ Այս նիւթիէն յաճախ կը գործածուէր և կը շինուէր այս քաղաքը։ Պերգամոն էր տեղի ծննդեան Գաղինոսի, և կարի հռչակաւոր մեհեան Ասկղեպեայ, բժշկութեան աստուծոյն որ կը պաշտուէր ի կերպարանս կենդանի օձի։ Աստղաբանական դպրոցն ալ ի Պերգամոն էր եկեղեցի, ուր կը խօսի Յովհաննէս ի Յայտնութեան, գլ. Ա. 11. Բ. 12։ Ասիա Պերկամոյ քաղաքն է քան մեռն ի ծովէ, կայկոս գետոյն հիւսիսային կողմը, և ունի երկոտասան հազար բնակիչ։ Մեծ բերդի մը աւերակները կը տեսնուին քաղաքը պատող երեք լերանց բարձրագունին վրայ, և հին քաղքէն ոչ տակաւ մնացորդք կան տակաւին։

Պեթգե, քաղաք Պամփիւլիոյ, Գործ. Ժ.Գ. 13. Ժ.Դ. 24։ Ասիա քաղաքը ծովեզերեայ չէ, բայց շինուած է կէտարտս գետոյն քով, տակաւ ինչ հեռաւ գետոյն բերնէն, որ վաղուց գոցուած է աւազով։ Պերգէ էր մին ի նշանաւոր գաղթաց Պամփիւլիոյ, և երբ այն գաւառը բաժնուեցաւ երկու մասս, Պերգէ եղաւ մայրաքաղաք միոյ մասին, և Սիդէ միւսոյն։ Մօտակայ լերան մը վրայ էր Արտեմեայ Հոյակապ մեհեանն որուն մեծ անուն ատացած էր քաղաքը։

Պեթսիդէ, Հռովմայեցի տիկին, ուր որ ողջոյն կը դրէ Պօղոս, Հռովմ. Ժ.Ջ. 12, և կը կոչէ զնա սիրելի։

Պեճտեկոստէ, յԱՆԵՐԿԵՐ, տօն որ յիսուն օր ետքը կը կատարուէր Ննանան տաճարի վերշատասանեերորդ օրէն, որ էր երկերորդ օր զատկի տօնին, Ղեւտ. ԻԳ. 15, 16։ Եբրայեցիք կը կոչէին այս տօնը "շաբաթներու տօն," ել. Լ.Դ. 22, վասն զի կը կատարուէր զատկէն եօթը շաբաթ ետքը։ Հրեայք այս տօնին կը մատուցանէին զբախտիրթս ցորենի հնձոց որ այն ժամանակ կը կատարուէր, Բ Օր. Ժ.Զ. 9, 10։ Մատուցուած երախտիրք էին երկու նշանակ խմորեալ հացի, խըտքանձ չէրէն երկու տասանորդէ հաշտէզ, այսինքն բարակ ալեր, Ղեւտ. ԻԳ. 17։ Հանդերձ այս նուիրատ, հրամայեալ էին նաև սրբիչ մատնատոր զոհեր այս տօնին համար, թուս. ԻԸ. 26–31։

Պենտեկոստէի տօնն հաստատուած էր նախ, առիթ լինել համար գիտցեալ երթալ Աստուծոյ տաճարը, և հոն ճանչնալ անոր սէրը Իսրայէլին իրենց երկրին և աշխատութիւնն վերայ, մատուցանելով Աստուծոյ իրենց բոլոր հնձոց երախտիրին։ Երկրորդ, յիշատակել Ահեռ լեռը տրուած օրէնքը եգիպտոսէ ելլէն յետոյ երկրորդ օրը, և շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ։ Պենտեկոստէի օրն էր որ Հոգին Սուրբ եկաւ նախ առաքեալց և Քրիստոնէական եկեղեցւոյ վրայ, Գործ. Բ. 1–3։ Այս տօնին, ինչպէս նաև եօթը շաբաթ առաջ գտակի տօնին, Հրէաթիւնն պատրաստ գտաւ և միանգամայն յայտնութեամբ ի Քրիստոնէութիւնէ։ Ջատակական գառն տեղի տուաւ "մեր գտակին, Քրիստոսի," և այն Հրէական տօնը որ կը յիշեցնէր օրհնաց տրուելը, եղաւ "յաշարար Հոգւոյն Սրբոյ հեղման" երկինէն տակը գտնուող բոլոր ազգերուն" վրայ, Տաճար 5։ Այս պարգեւն, Հոգին տուրբ, Աւետարանին անհատութեան բոլոր ժամանակին համար էր, և չգոր արգիւնքը որ յաւարտ եկաւ այն տանն է գաւշակ և աւելի մեծ գործերու զոր Հոգին պիտի կատարէ ի պատասխանի ազօթից։

Պիսիդիա, գաւառ փոքրաս Ասիոյ, բաժանուեալ Միջերկրական ծովէն Պամփիւլիայեայ, տես լերամբք Տաւրոսի, և ի լեռնանգաստին որ է ի հիւսիսոյ նորա, և կը ձգուէր փախելգիոյ և Լիկայոնիոյ մեջտեղ մինչեւ իւր մայրաքաղաքն Անտիոք։ Պիսիդացիք, Տաւրոսի գաւազին բնակչաց մեծագոյն մասին պէս, չէին ընդ իշխանութեամբ և ընդ օրինօք, և

Digitized by Google

Պօղոս քարոզելով Աւետարանն Անտիոք և բոլոր Պիսիդիա, Գործ. ԺԳ. 14 · ԺԴ. 23, էր ի վանդիզ ուսուցանէր երեսէն, ինչպէս նաև յանկարծագէպ մրրիկներէ և հեղձնելէ լերանց կիրճերուն մէջ։ Այս նահանգին մէջ կային եկեղեցիներ եօթն կամ ութ գաւ։

Պղինձ, մին ի նախկին մետալաց, որ, ասկէէն և արծաթէն ետքը, քան զոսկի մետաղս աւելի կը կոթի և լինի թեւ։ Այս մետալէն և գինկէ կը շինուի խրինձ (Ռուժ) որ է նոր գիւտ։ Պղինձ ծանրի էր նախ քան զԱրճիզեղէն. թաբէկայէն էր պղնձագործ, Ընդդ. Գ. 22։ Տիւրացին Քրիստոս էր ճարտարապետ պղնձոյ, Գ Թագ. Է. 14։ Պաղեստինն ունէր առատ պղինձ, Բ Օր. Ը. 9, և Դաւիթ ունէր բազում մեծագոյն պղնձոյ առաձարին չինուելեան համար, և Մնաց. ԻԲ. 3–14։ Եզրաս, Ը. 27, կը յիշէ երկու անօթ "մաքուր ու փայլուն և սոկիի պէս պատուականի պղնձէ։" Այս պղինձն էր հատանականապէս սակեխառն կամ արծաթախառն, կամ թերևս երկու քէն միանգամայն խառնուած, և յորգի էր իւր գեղեցկութեան, պնդութեան և չքնաղութեան համար, և երբեմն նախամեծար կը համարուէր քան զոսկի։ Այսպիսի խառնուրդք կը գործածուէին թերևս փոքր հայկելաց համար որ կը յիշուին ի գիրս ելից, ԼԸ. 8 · ՃՈբ. Լ Ի. 18։

Պոմպոսի Պիտաոս, էր հինգերորդ կամ վեցերորդ Հռովմայեցի կառավարիչ Հրէաստանի գաւառին, յետ աքսորանաց Արքելայոսի։ Պիղատոս կարգեցաւ կառավարիչ Հրէաստանի յամի Տն. 26. և փորեց իւր պաշտօնին ոյն նահանգին մէջ տասը տարի, ընդ հանդարտօնաւելով կեսարիա։ Պիղատոս առնելի եղաւ Հրէից և Սամարացւոց միանգամայն իւր խիստ և անողորմ վարչութեան համար, Ղ.ւկ · ԺԳ. 1, և մանաւանդ նուաւելով Սամարացիներէն առաջի վ.խտգիտօն, կուսակալին Աւգուստ, բնակաւաշտնէն և զբկուեցաւ Հռովմ պատասխանի տալ Սամարացւոց ամբաստանութեանն յաւտնի կայսր։ Ուներ Հռովմ հասնելէն առաջ մեռած էր Տիբերիոս կայսր, և կ'ըսուի թէ Պիղատոս ազատուեցաւ ի վիճակ գաղատացուցաց հրամանաւ կալիգուլայ, և եղաւ անձնասպան։

Պիղատոսի բարքը որոշ նկարագրուած է Աւետարանիչներուն մէջ, երբ Ցիսուս դատապարտուեցաւ. Հրէից գահանայապետէն և ժողովէն, բերուեցաւ Պիղատոսի առջև, առանց որոյ հրամանին չէր կրնար ի մահ մատնել։ Պիղատոս տեսաւ Ցիսուսի անմեղութիւնը և Հրէից չար նախանձը, և ուզեց ազատել զնա։ Թէպէտ թագալ, և ազէտ կրօնական ծշմարտութեան, դիտէր փոքր ի շատէ Քրիստոսի բարուց առաւելութիւնը, և վախցաւ անիրաւութիւն ընել անոր, և ինչ որ տեսաւ Քրիստոսի վրայ՝ ետեւելի զօրացուցին անոր այս զգացմունքը, և ամէն ինչէ վճռելց կակղացնելու Հրէից խստասրտութիւնը։ Բայց Պիղատոս չունէր հաստատութիւն մտաց, ոչ արդարութեան այն խորին սկզբանքը, և ոչ օրսի ուզղութիւն որ հակառակ էր այն գործուածոց որ չարիւթեան յազթելու, ուստի յետ կրկին և կրկին ջանալոյ, Ղ.ւկ · ԻԳ. 7, 14–20 · Յովհ · ԺԸ. 31, 38 · ԺԹ. 4–6, 9–12, 15, ընդունց մանաւանդ ի մահ մատնել արդար մը քան յուսացանել իրեն դէմ դանգատողներ, և լինել նշանակ քննութեան կայսեր ոտջև։ Զեռաց լուացուցմը և գիրը զոր գրաւ խաչին վրայ՝ բաւականն են ցոյց տալու զնա։ Հաստատական է թէ այն գաւառավճռոյն վրայ մնաց տեղեկութիւն գրեց Պիղատոս Տիբեր կայսեր։ Ենթէն հարը կը յիշէն այնպիսի գրուածք մը որ ատոր ծածուածուած էր այն ժամանակ։ Բայց "Պիղատոսի գործք" կոչուած գիրքը որ հիմա կայ, յետին ժամանակի գործ է։ Հռովմայեցի պատմիչն Տակիտոս, Քրիստոսէն վերայ խօսելով կ'ըսէ։ "Այս ազգանունին գլխաւորն էր Քրիստոս, որ տպանուեցաւ իրեն մնայորդար ի թագաւորութեան Տիբերի, առ Պոնտացի Պիղատոսիս։"

Պոմպոս, Դաւ. հիւսիսային արեւելեան նահանգ փոքրն Ասիոյ, ուներ ասհման ի հիւսիսոյ զԵւքսինոս (Սև ծով), յարեւմտից զԳաղատացուցս և զՊափղագոնիա, ի հարաւոյ՝ զԱպատովկիա և Հայաստանի մէկ մասն

Digitized by Google

ար, և յարևելից զկողքս։ Պանտոս ի սկզբան կը կոչտավարուէր թագաւորզը, և ի ծայր բարգաւաճման հաստատուա Մեծաւ Մխիթարեան, որ երկար տաեն և մեծ քաջութեամբ կառավարեցաւ հոգևոյն ևս, բայց հուսկ յետոյ յաղթուեցաւ Պոմպէոսէ։ Ցետ այնորիկ Պանտոս եղաւ նահանգ հռոմէական պետութեան։ Ստրաբան աշխարհագիր ծնած էր Ամասիա, որ էր մայրաքաղաքը Պանտոսի. և նոյնպէս գլխաւոր քաղաքներէն մին, Տրապիզոն, գոր ծաղկեալ քաղաք է։ Շատ հրեաներ կը բնակէին այս երկիրը, և ժամանակ ժամանակ կ'երթային երուսաղէմ տօնի համար, Գործ. Բ. 9։ Բարեպաշտն Ակիւղաս էր ի ծնէ Պանտոսցի, Գործ. ԺԸ. 2։ Աւետարանը անկուեցաւ հոն շատ կանոնք, Ա Պետ. Ա. 1։

Պոռնիկ, կին խառնագնաց, Առակ. Ի֊Թ. 3, օրինակ կռապաշտ ազգաց և քաղաքաց, Ես. Ա. 21. Եզեկ. ԺԶ. Նաե. Գ. 4։ Առ. Հրեայս պոռնիկ կանայք ընդհանրապէս օտարազգիան էին, ասած է "օտար կին" անունը։ Պոռնիկներն շատ անգամ կուց նուիրեալ էին, և անոնց պղծութիւնն էր գործ կրօնական պաշտամանն, Թուս. Իե֊Ի֊5. Ովս. Դ. 14, գործ՝ զոր Աստուծոյ տան մէջ կատարել խոտիս արգելեալ էր, Բ Օր. ԻԳ. 18։

Պոռնկութիւն։ Այս բառը կը գործածուի Սուրբ Գրոց մէջ ոչ միայն այն պիղծ խառնակութեան համար զոր կը կատարէին ամուրի ազգ ընդ ամուրի կանայս, այլև կռապաշտութեան և ամէն տեսակ անհաստատութեան համար։ Եզեկիել, ԺԶ., կը նմանցնէ Երուսաղէմի ազգին տղոյ տղու մը որ ի չուան կանգնելով կը կապուի սախտիս ընդդ Նշովայն, ինչպէս կին ընդ առն։ Երբ այս եկեղեցին գրժելով սխտին կ'երթայ կուռ եւտէն, յիրաւի կը յանդիմանուի իբրեւ շնացող և պոռնիկ, Երեմ. Բ. 20. Գ. 8, 9. Ովս. Գ. 1։ Շնութիւն և պոռնկութիւն կը գործածուին մին փոխանակ միւսոյն։ Թէ՛ Հին և թէ՛ Նոր կտակարանք կը գաստապարտեն ամէն անսրբութիւն և պոռնկութիւն, թէ մարմնաւորն և թէ հոգեւորը, զորօրինակ կռապաշտութիւն, ուրացութիւն, հերձուած և անհաւատութիւն։ Տես Շնութիւն։

ՊԱՍԱԿԻ ՆԻ ԹԱԳԻՐ ՆԱԽՆԱՑԱԾ

Պատկ եւ թագ։ Երբայեցին ունի երկու բառ որ կը թարգմանուին պատակ կամ թագ։ Մին կը նշանակէ գլխազիր, որպիսի են չիղդ, սպասբօշ, խոյր, արտախոյր, ծաղկեալ պատակ, այլազգի հանդերձ։ Միւսն է բուն թագաւորական թագը։ Առաջինն էր լոկ երիզ կամ ժապաւէն շուրջ գլխով, պէս պէս զարգարեալ։ Նորագ ամմանացեալք, թէ փեսայն և թէ հարսն, կը պսակուէին իրենց ամմանութեան օրը, Երգ. Գ. 11. Եզեկ. ԻԶ. 12։ Թագաւորաց պսակն էր երբեմն սպիտակ ժապաւէն որ կը կապուէր ճակատը, և ծայրերը կ'իյնային ետին ծոծրակին վրայ. կամ էր հիւսուած ասկեղէն ընդ ելուզեալ ակամբք։ Հրէից քահանայապետին թագն էր թիթեղ կամ ժապաւէն կապուտակեայ վերջաւորք ի գոյն յակինթի, Եւ. ԻՀ. 36. Լթ. 30։ Երբեմն գուտ ասկիէ կր չինուէր թագը, զոր կը գնէին թագաւորք, Բ Մնաց. ԻԳ. 11, մանաւանդ երբ պատերազմի կ'երթային, Բ Թագ. Ա. 10. ԺՌ. 30։ Թագ կը գնէին նաև կանայք թագաւորաց, Եսթ. Բ. 17։ Թագը նշան է պատուոյ, իշխանութեան, և յաւիտենական կենաց,

Digitized by Google

Առակ. ԺԲ. 4. Ոդբ. Ե. 16. Ա Պետր. Ե. 4. Պսակ կը տրուէր յաղթողաց ցուներց խաղերուն մէջ, որ ստէպ կը յիշուին ի Թուղթս, ի Տիմ. Գ. 7, 8։

Պտղոմէական։ Տես Ակթով։

Պրաս։ Տես երես 463։

Պրիսկիղա, Լուկ, կին Ակիւղասայ։ Տես Ակիւղաս։

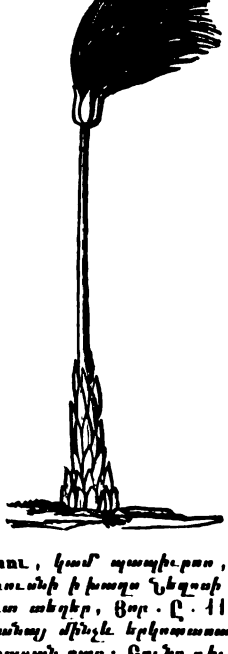

Պրտուտ, կամ պապիւրոս, եղէգն որ կը բուսնի ի խոտոտ Նեղոսի, ճախճախուտ տեղեր, Յոբ. Ը. 11, և կը բարձրանայ մինչև երկոտասան կամ հնգետասան ոտք։ Բունը գիւրաթեք է ուսանի և յարմար խոտ տատ հիւսուելու, ինչպես յայտնի է պրտուտեղէն տապանաններէն Եզ. Բ. 3, 5, նաև մեծամեծ տաճիններէն, Ես. ԺԲ. 2, որ կը շինուէին այս տուներէն։ Պրտուտեղէն նաւակներ յաճախ էին Եգիպտոս։ Աւետարանի նաւակներ իրենց թեթեւութեան և փոքրկութեան համար կը լողային ջրոյ վրայ մեծ արագութեամբ, և դիւրին էր նաւավարաց շալակել տանիլ զանոնք երբ քարուտ տեղեր կամ ցամաքներէ պիտի անցնէին։ Այս տուներէն ներքին կեղևն հարթելով և իրարու կցելով կը գործածէին իբրև թուղթ, իսկ ծուծը կ'ուտուէր երբեմն։ Տես Գիրք։

Պօղոս, Հեթանոսաց առաքեալ, նաև Սօղոս կոչուած որ երբայեցերէն անուն է։ Առաջին անգամ Պօղոս կը կոչուի ի Գործս առաքելոց, ԺԳ. 9, և, ինչպես կը կարծեն ոմանք, Սօղոս առաւ այս Հռովմէական անունն ըստ յաճախ սովորութեան Հրէից օտար երկիրներուս մէջ, կամ ի պատիւ Սերգիոսի Պօղոսի, Հասմար 7, իբր բարեկամին որ կանուխ գարձաւ ի Հաւատս։ Բայց այս երկու անունն ևս Թերևս ունէր Պօղոս ի մանկութենէ։ Պօղոս ծնած էր ի Տարսոն կիլիկեցւոց, և ժառանգած էր Հռովմէական քաղաքացութեան իրաւունք։ Ծնողք նորա էին Բենիամինի ցեղէն, և կրթած էին իրենց որգեական իրբև "Եբրայեցի Եբրայեցիներէ.„ Փիլ. Գ. 5։ Տարսոն ծանուանի էր ուսմամբ և կրթութեամբ, և տարակոյս չկայ Թէ Պօղոս օգուտ քաղած էր այնպիսի քաղաքի մէջ իրեն ընծայուած գիշերնիկ պատեհութենէն։ Եբր զարգացաւ հասակաւ, ղրկուեցաւ Երուսաղէմ յատուկ տանել իր գտատիարակութիւնն առաջ Գամաղիէլի, որ այն գարուն մէջ քան զայլ վարդապետս Հրէից անուանի և ազդեցիկ էր։ Զերևիր Թէ Պօղոս Երուսաղէմ գտնուեցաւ, մինչ Քրիստոս կը կատարէր իր պաշտօնը. և Թերևս Տարսոն գտնալէն ետքը տարվեցաւ խորանակարութեան արուեստն ըստ ընդհանուր սովորութեան Հրէից և սա սկզբան Համարմամբ, Թէ "Ով որ օգտակար արուեստ մը չի սորվեցներ իր որդւոյն, կը սորվեցնէ անոր գողնալ։„ Գործ. ԺԸ. 3. ի. 34. Բ Թես. Գ. 8։

Ցետ այսորիկ կը գտնենք զՊօղոս Հերուսաղէմ, իբր երեսնամեայի, սիրելի յաչս գլխաւորաց ազգին։ Պօղոս մեծ օգուտ քաղած էր գամաղիէլի կրթութենէն. եղաւ օրէնագէտ, անձնատուր խրատու և Հրաշանգաց փարիսեցւոց ազանդին, ըստ պաշտպան Հրէութեան, և ոխերիմ թշնամի Քրիստոնէութեան, Գործ. Ը. 3. ԻԶ. 9–11։ Ցետ Հրաշալի գարձին, զոր երկոց կը պատմէ, Գործ. Թ. ԻՒ. ԻԶ., Քրիստոս էր նմա ամենայն

Digitized by Google

յամենայնի։ Քրիստոս յայտնութեամբ անուր հոգւոյն ի դամբանական , Գործ. ԻՋ. 15. Ա կորնթ. ժԵ. 8. , և Գօղոս իւր բոլոր սիրտը , և հոգին , միտքը , զօրութիւնը և կարզութիւնը տուաւ Քրիստոսի , և այնուհետև կենդ և մնհուամբ եղաւ "Ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի ։„ իւր եռանդուն և գործունեայ մտաց բոլոր զօրութիւնը նուիրեց պաշտպանութեան և տարածման Քրիստոսի աւետարանին , մանաւանդ հեթանոսաց մէջ։ Գօղոս, ինչպէս կը տեսնուի , յատակ և քաջ գիտելով Քրիստոսեութեան մեծութը և բարձր ազին , կանանց անխնայ պատհել անուր պաշտօնը և ազդեցութիւնը մեծոց բարեաց և վարուց վրայ , ուսանի և հրեական պաշտամանի ծեսերը և սովորութիւնները մեծանալու դեմ կեցաւ , թէպէտ այսու նշանակ կացոյց զինք իւր հայրենակցացատելութեան և նենգութեանը։ Ամ բաստանանալով ի հրէից , երբեմ բանսարկութիւններ կրեց հեռվմայեցի գաւառապետներէն , և յետ մեալոյ երկու տարի և աւելի ևս ի բանտի կնճռարիս քաշուածը , ղրկուեցաւ ի Հռոմ գաւառելու , վասնզի ինք բողոքած էր կայսեր ։ Ինչ սր հին եկեղեցական մատենագիրը կը պատմէն Գօղոսի վրայ անուր Հռոմի երթալէն ետքը , բոլորովին ասոյդ չէ։ Բայց և այնպէս Քրիստոսեութեան նախկին դարերուն մէջ ատ հաստատակ ընդհանրած կարծիք էր թէ առաքեալն , յետ երեքամ տալ բանտարկութեան ի Հռոմ , արձակուեցաւ , բայց յետոյ միւսանգամ գալ գալով ի Հռոմ նորէն բանտարկուեցաւ և սպանուեցաւ Հրամանաւ Ներոնի։

Կ'երևի թէ Գօղոս հմուտ էր իւր գարուն Հրէական ուսմանց , հմուտ էր նաև Յունարէն գրութեան , ինչպէս կը տեսնուի անուր տեղեկութեանէն Յոյն լեզուին , փիլիսոփայից հետ ատեպ վէճերէն , և վկայութիւններէն զոր կը բերէ Յոյն բանաստեղծներէն , Ա բատոսէ , Գործ. ժԵ. 28 , Մենանդրէ , Ա կորնթ. ժԵ. 33 , և Յեպիմենիդեսէ , Տիտ. Ա. 12։ Բայց և այնպէս հաստատական չէ թէ Գօղոս ատաճ էր մանուսւսր Յունական դաստիարակութիւն։ Բայց ի վեր քան զամենայն ինչ քաջ բմբռնած էր Գօղոս Քրիստոնէական կրօնից սրեւէ զերազոյն նպատակը և հոգւոյ բնութիւնը , ինչպէս նաև անուր սրբարար և ազնուացուցիչ ազդեցութիւնը միամիտ հաւատացելոց սրտին և բարուց վրայ ։ Նոյն իսկ փրկչէն առած էր ընդհանուր սիրոյ բոցը , և սա զգաստութը թէ Քրիստոսով փրկութիւնը բոլոր մարդկային ազգին համար է , Գաղ. Ա. 12։ Մինս առաքելոց և վարդապետաց մեծագոյն մասն յարեալ էր Հրեութենեն , և Հրեական կրօնից ծեսերուն , սրսրզոսութիւններուն և վարդապետութեանց , և կը համարէր թէ Քրիստոնէութիւնը պարտէր պատաստատիլ հին դիդին վրայ , սր նոր տատերն իւր վրայ կրեալ համարը էր և պիտի մնար ։ Գօղոս կը թուի լինել մին անոնցմէ սր նախ և առաջ բարձրացան այս անձուկ գաղափարէն վեր , և նկատեցին Քրիստոնէութիւնն իւր ճշմարիտ լուսոյ իրքն տեղերական կրօնք ։ Մինչ այլք կ'ուզէին մնհնալ Հրէացնել նոր կրօնքն ընդունողները դնելով անոնց վրայ Մովսիսական օրինաց լուծը , Գօղոսի խորհուրդն էր քակել միջնորմը սր ի մէջ Հրէից և հեթանոսաց , և ցուցնել թէ ամենքը "մի լինին ի Քրիստոս։„ Ա. այս կը նայէր Գօղոսի բոլոր ջանքը , և եռանդեամբ յաստաջ վարելով այս նպատակը , չվարանեցաւ յանդիմանել զՊետրոս անգամ սր լաստացդին կը համարէր առ ժամանակ մի զիջանել Հրէասիրտ ներոնն։ Գօղոս այսպէս հակառակելով նախասահաշարմանց ազգին , իւր կեանքը գրաւ ի վտանգի։ Ա.րդարև անուր հնդամեայ բանտարկութիւնն Հերուսաղէմ , ի կեսարիա և Հռոմ , յաստաջ երկու գլխաւորապէս այս պատճառաւն։

Հետևեալ ժամանակագրական տախտակին ուր կը ցուցնի գլխաւոր դէպք կենաց Գօղոսի , կրնայ գիւրութիւն տալ անոնց սր կ'ուզեն գիտնալ և քննել սրբազան պատմութեան այս կարևոր մասը ։ Հուկի , Լարտների , Գահիպերի և Հասարդի այլևայլ ժամանակագրութիւնք հետ կը տեսնուին միասնագամայն։ և այսպէս տախտակին կը տեսնուին ոչ

Digitized by Google

ՊՕՂ

մեկն այն կէտերն յորս միաբան են ժամանակագիրք, այլ և կը հատկացուի թէ յայսմ մասին կատարեալ ապաւաւթեան հասանել անհնար է։

	Հանդ.	Լաթ.	Ֆ. և Ն.
Ղօղանի դարձը, Գործ. Ը, Տիբերի 21 երորդ տարին· Ա· Տ·	36	36	36
Ղօղաս կ'երթայ Աքայիա, և կը դառնայ Ասիա ևս, Գաղ· Ա· 17· և երբորդ տարին փախչելով Դամասկոսէ, ապրելութեան կ'ըլնէ Երուսաղէմի, Գործ. Ը· 23–26· Ա· Տ·	39	39	38
Երուսաղէմէ կ'երթայ ի Տարսոն, Գործ. Ը· 30, և յետ բազմամեայ աշխատանաց ի Կիլիկիա և Ասորիս, Գաղ· Ա· 21, և, ինչպէս կը կարծուի, յետ կրկնել այն ներգործութեանց մեծ մասը որ կը յիշուին Բ կորնթ· ԺԱ· 24–26, կ'երթայ ընդ Բառնաբայ Անտիոք Ասորւոց, Գործ. ԺԱ· 25, 26, ուր կ'աշխատի դոյն տարին· Ա· Տ· .	44	43	44
Անտիոք քաղաքէն ղրկեն հանդերձ Բառնաբա Երուսաղէմ· Այս էր երկրորդ ապրելութիւն Ղօղոսի Երուսաղէմ, ուր տարաւ հաւաստացեալց ներողութիւն հասոյր, և դարձաւ դարձեալ Անտիոք, Գործ· ԺԱ· 30· Ա· Տ· .	45	44	45
Ղօղաս ըրաւ իւր առաջին առաքելական մեծ շրջեան Անտիոքայ ի Կիպրոս, Անտիոք Պիսիդեայ, Իկոնիոն, ի Լիւստրէ և ի Դերբէ· և դարձաւ դոյն ճանապարհն և Ատալիայէ Անտիոք, Գործ· ԺԳ· 14· Ղօղոսի այս ուղեգնացութիւնը տեւեց երկու տարի, սկսեալով Աքայիա Տ՛ն· .	—	45	48
Երրորդ ապրելութիւն Ղօղոսի Երուսաղէմ հանդերձ Բառնաբասէ, թլփատութեան և ուրիշ խնդրոց վրայ խորհուրդ հարցընելու, և գործաւ Ղօղաս վերստին Անտիոք, Գործ· Ժե· 2–30· Ա· Տ՛ն· . . .	53	50	50
Երկրորդ առաքելական շրջան Ղօղոսի Անտիոքայ, ընդ Սիլիկիա, Դերբէ, Լիւստրէ, Փռիւգիա, Գաղատիա, Տրոյա, Նեապոլիս, Փիլիպպէ, Թեսաղոնիկէ, Բերիա, ընդ Աթենս և ընդ Կորնթոս, Գործ· Ժե· 35 մինչև ԺԸ· 1, ուր գտաւ զԱկիւղաս· Ա· Տ՛ն·	54	51	52
Յետ ապրելոտան տեղիս մնալոյ ի Կորնթոս, կ'ընէ Ղօղաս իւր չորրորդ ապրելութիւնն Երուսաղէմ, քարելով առ կենդրաս, ի Փեռոսիս և առ կեսարիա, և կը դառնայ Անտիոք, Գործ· ԺԸ· 11–22· Ա· Տ՛ն·	56	—	54
Երրորդ առաքելական շրջան Ղօղոսի ընդ Գաղատաս և ընդ Փռիւգիա, և կու գայ Եփեսոս, Գործ· ԺԹ· 1· Ա· Տ՛ն·	57	53	54
Յետ մնալոյ Եփեսոս երկու տարի, կ'երթայ ի Կորնթոս ընդ Տրոյա և Մակեդոնիա, Գործ· Ի· 1· Ա· Տ՛ն·	59	56	57
Չինդերորդ ապրելութիւն Ղօղոսի Երուսաղէմ ի Կորնթոս, Հանդիպելով Փիլիպպէ, Տրոյա, Միլետոս, Տիւրոս, Պտղոմայիս և Կեսարիա, Գործ· Ի· 3 մինչև ԻԱ· 15· Ա· Տ՛ն·	60	58	58
Յետ երկամեայ բանտարկութեան Երուսաղէմ և ի կեսարիա, կը դառնայ ի Հռոմ, առ Մեսսալ և առ Գիզէցիկ կոչուած նաւատանդաւոր, ևն, մինչև ի Մալթա, ուր նաւաբեկեցաւ· ի գարնան մեկնեցաւ երթալ ի Հռոմ, Գործ· ԻԱ· 17 մինչև ԻԸ· 16· Ա· Տ՛ն·	63	61	61

Digitized by Google

կուրդ, Գործ. ԻՀ. 30։ Ա. Տն. 65 63 63

Ցետ աշխատեցիր, ինչպէս ամենք կը կարծեն, ի Սպանիա, Հռոմ. ԺԵ. 24, 28, Նաև յԵփեսոս, ի Մակեդոնիա, Ա Տիմ. Ա. 3, ի Կրետէ, Տիտ. Ա. 5, ի Փիլիպպոս Աստ. Ա Տիմ. Ա. 15, և ի Նիկոպօլիս, Տիտ. Գ. 13, կը գտնուի գործեալ կապեալ ի Հռոմ, ուրկից թղթակցութեամբ սպասելով մարտիրոսութեան, գրելէ միայնակ, Բ Տիմ. Բ. 9. Գ. 6–18։ Ա. Տն. . . . . — 65 68

Արդի Պօղոսի այլեւայլ ճանապարհորդութիւնները, որոց շատը հետ եղած են, պէտք է ուսանել աշխարհացոյցի վրայ, նայելով միանգամայն Գործոց առաքելոց առաջնորդութեան պատմութեան, և նոյն խոկ Պօղոսի սրտաբուխ նկարագրութեան իւր աշխատութեանց վրայ, Բ Կորնթ. ԺԱ. 23–29, թէպէտ այն աշխատութեանց կէսն անգամ յիշուած չէ, երբ կը նկատենք այնչափ գաւառներն ընդ որս անցաւ Պօղոս և յորս քարոզեց, այնչափ մարդիկ զոր դարձուց ի հաւատս, եկեղեցիները զոր հիմնեց, վիշտ, վտանգ և նեղութիւնք որոց տարաւ, հրաշքները զոր գործեց, յայտնութիւնները զոր ընդունեցաւ, ճառեր, քարոզներ և նամակներ որովք մեծ յաղթութեամբ մեկնեց և պաշտպանեց հրեշտանէութիւնը, անչափ բարիքը զոր պարգեւեց Աստուած ձեռամբ Պօղոսի, առնոր դիւցազնական կեանքը և մարտիրոսական մահը, երբ, կ'ըսենք, կը նկատենք այս ամէնը, ո՛չ ապաքէն հոյակապ և զարմանալի կը թուի մեզ Պօղոս։

Պօղոսի բարուց և հանգամանաց գեղեցիկ նկարագիր են անոր թուղթերն, որով, ինչպէս կ'ըսէ Ոսկեբերան, Պօղոս "կ'ապրի առկաւին ի բերանս մարդկան ընդ ամենայն աշխարհ։ Անոր թուղթերով օրհնուած են ոչ միայն Պօղոսի ձեռօք գործակիցներն ի հրեշտանէութիւն, այլ և բոլոր հաւատացեալք մինչև յայսօր, և պիտի օր հնութեն նաև բոլոր առաքեալք որ գեռ պիտի գան յաշխարհ մինչև ի միւռոնգամ գալուստն Քրիստոսի։ Անոնց նամակներուն մէջ կը տեսնենք ի բնէ խօսողութեան և ցասկոտը փոխելով առաքելի հրեշտականէ, անվեհեր, անյողդողդ, խոհուն, մարդասէր, հեզ, մեծանձն, հայրենասէր, անձնուրաց, ազնուամիտ և գիտած ընդ առաջնորդելոյն զօրութիւն մը։

Պօղոսի թուղթերը։ Նոր կտակարանին մէջ կան չորեքտասան թուղթք որ ընդհանրապէս կ'ընծայուին Պօղոսի, սկսեալ առ Հռոմեացիս թուղթէն մինչև առ Եբրայեցիս գրուածք թուղթը։ Առաջին երեքտասան թղթոց համար վէճ կամ կասկած եղած չէ երբէք. իսկ վերջնոյն համար շատ մարդիկ, և և բաւարարաչք, երկբայած են թէ է արդեօք Պօղոսի, թէպէտ քննչաց մեծ մասին գաւառացանն այն է թէ արդարև Պօղոս էր հեղինակ թղթոյն առ Եբրայեցիս։ Պօղոսի թուղթերէն, յորս Քրիստոնէութեան սկզբունք ցուցուած են ամէն ժամանակի, ամէն տեսակ բարուց տէր և ամէն վիճակի մարդոց, Քրիստոնէական կրօնից նախին գրուածոց կարևորագոյններէն են, թող որ միանգամայն առաքելական ազդեցութեամբ գրուած են. և թէպէտ կը թուի թէ գրուած են առանց մտանատար խորհրդոյ, և են մանաւանդ թէ լեցուրիալ մեծաւ մասամբ յանկարծադէպ պարագաներէ և առաջնորդութեան ծանօթութիւններէ, ունին սակայն յինքեանս առաքելոյն մտաց մեծ և չքնաղ կնիքը, այն մտաց որ մերթրուած, բարձրացած և զօրացած էր ոգեզնութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ։

Պօղոսի թուղթերուն հետեւեալ կարգն է քան լաւագոյնի, իւրաքանչիւր թղթոյ գրութեան տեղուիը և թուականով.

Թուղթք	Տեղիք	Ա. Տն.
Առ Թես. Ա.	Կորնթոս	52
Առ Թես. Բ.	"	52
Առ Գաղ.	Կորնթոս կամ Եփեսոս գէպ ի վերջ	52 ին
	կամ ի սկզբան	53 ին
Առ Կորնթ. Ա.	Եփեսոս ի սկզբան	56 ին

Digitized by Google

Ա. Տիմոթ. Ա. Մակեդոնիա 56
Ա. Տիտոս „ կամ մծոն անդը, մերձ ի վէրջ 56 ին
Ա. կորնթ. Բ. Մակեդոնիա իբր ի հակ. 57
Ա. Հռովմ. կորնթոս իբր ի փետր. 58
Ա. Եփես. Հռովմ իբր յապրիլի 61
Ա. Տիմոթ. Բ. „ իբր ի մայիսի 61
Ա. Փիլիպպեցիս „ յառաջ քան զվէրջ 62 ին
Ա. Կողոսացիս „ „ „ „ 62 ին
Ա. Փիլիմոն „ „ „ „ 62 ին
Ա. Եբրայեցիս „ ի գարնան 63 ին

Հուկի կարգը քիչ մը տարբեր է, և ամենէք ի քննէլոց որ կը կարծեն թէ Պօղոս արձակուելով առաջին բանտարկութենէն ապրեցաւ մինչև ի գարուն ամի Ջն. 68, առ. Եբրայեցիս, առ. Տիմոթէոս Ա., առ. Տիտոս և առ. Տիմոթէոս Բ. թուղթերը կը դնեն գրուած Պօղոսի կնոջ վերջին տարին։ Տես Տիմոթէոս։

Պրաս, տունկ կանճրազով, նման սոխոյ։ Իսրայելացիք արտնջեցին սնոտիաբանին մէջ թէ հաճ չուներ մանանան, և կ'ըզձային եգիպտոսի սոխն ու պրասը, թուոց. ժԱ. 5։ Հասել քուիտ կ'ըսէ թէ իսրայելացիք կը տեսնէին ուռենայ փոքրագ կամ պըրաս, վասն զի այս տունկն ի վաղուց հետէ կը մշակուէր Յեհուդա։

Ջ

Ջայլամ, մեծագոյնն ի թռչուններ, և իբր օդակ որ կը կապէ հասուց ցեղն

ընդ չորքոտանիս, ըստ Պարսից, Աբաբացւոց և Ցունաց "ուղտատուռ," ի բնիկ չոր և տօթակէզ անապատաւորին Ափրիկէի և Ասիոյ։ Գործագոյն չայլամին է եօթն տուք բարձր, և վիզը երկք տուք երկայն. կշռաւելով կու գայ իբր 30 քուէ, և ունի բաւական զօրութիւն երկու մարդ տանելու իրրև գրաստ։ Միւս տեսակը սրոյ թևերն են սև ու փայլուն և տուտուզը՝ ապիտակ, լինի երբեմն տասն տուք բարձր։ Գեղեցիկ փետուրներն որ մեծագին են՝ կ'ստանուին թևերէն, իբր քսան իւրաքանչիւր թևէ. տասն փետուրներն են ընդհանրապէս բաւական և մնալու։ Արուներք և թևերուն տակը լերկ են, իսկ վիզը ծածկատած է անօթ և անգոյտ տղուսամազիւ։

Ջայլամին մնալմեղին ծանրութիւնը, և թևերուն մեծութիւնը և կազմուածքինը կը ցուցնեն թէ այս անասունն առեղծուած է վազելու մանաւանդ քան թռչելու։

Ջայլամը նկարագրուած է ի գիրս Յոբայ, գլ. Լ. 13-18. Լ. 29. երեմ. Ը. 39, եւ. ԺԳ. 21. Լ. 13, Թգ. 20. Միք. Ա. 8։ Աւյս և ուրիշ տեղեր ի Սուրբ Գիրս կը նկարագրուի իբրև թռչուն անասնատեսական։ Ի ընէ, անընդհատ և երկչոտ է, բայց երբեմն, մնալնալուն դէմ անօթի է, կու գայ մօտ ի շէնս և կ'ուտէ կանէ տորմեր. բայց ընդհանրապէս կը ընակի անապատներու խորը երեսմիվին կամ տափաստ ընկերօք, և կամ ընտանեբար խառնուելով իշամոյրաց, և ուրիշ վայրի էրեոց հետ։ Ջայլամն կերա-

Digitized by Google

կուրն է ընդհանրապէս նուազ և աղքատ, անապատի տուներէն որ "ընդ բուռնիլն կը թառամին։" Կ'ուսուն նաև խոզուն, միջատներ և այլ և այլ սոզուններ, քանզի որկորնոյ և շատակեր է, և շատ հետաքրքիր և կարծրագոյն նիւթերն անգամ կը լսափէ։ Ցոր կը յիշէ մանաւանդ ջայլեմեան արտգութիւնը, "Զին ու սիրոր վրայ հեծնողը ծազը կ'ընէ։" Ա.յտպէս Գաճնափոն, պատմիչ վաղուց կիւբոսի կ'ըսէ Ա.բարիոյ ջայլեմեանց համար թէ ոչ ոք կրնայ հասնիլ անոնց, և հեծնեալ որսորդը խարեալ և յանասնատ արագ արագ ետ կը դառնայ որսէն։ Անհնական գացող ծանապարհորդ մը կը գրէ այսպէս։ "Ջայլեմոն կը վազէ, բայց երբէ քիչ մը գրգռուսի, կը բանայ թևերը որպէս թէ հովը ոլիսի ծեծէ, և իրեն տոբայով կ'երթայ այնպէս արագութեամբ որ կարծես թէ երկրագոնի չէ։ կարծեմ թէ շատ հետու իր ետին պիսի թողու Անգլիական թեթևագոյն ձիոյն անգամ։"

Աւազին մէջ բոլորակ բոյն մը կը փորէ իրեն համար, և կ'ածէ շատ ձու, յորոց զոմանս կը դնէ բոյնէն գուրս կերակրելու համար նորածին ձագերը։ Էդ ջայլեմին, արեգական օգնութեամբ ընդ հասառակածիւ, և զով գիշերներ՝ իւր տրամ ընկերին հետ, կը թխաէ ձուերը, և երկչոտութիւնն այն աստիճան է, որ ի մերձենալ վտանգին, խոյս կու տայ բուներէն, և ինչպէս կ'ըսե Շաւ., "ԵՒը մնացեալ ձուերը կամ փոքրիկ ձագուներ, տա տրա թերևս չի դառնար երբէք, կամ եթե դառնայ ևս, շատ ուշ, այնպէս որ չի կրնար կիսամեռը կազդուրել, նա թերևս կենդանի անգամ չի գտներ զանոնք։ Ա.բարացիք երբեմն ամբողջ բոյներ կը գտնեն լի ձուերք։ Զաւերէն ամենք քաղցր են և ուտելի, այլք փուտ և ապականեալ։ Երբեմն կը գտնեն նաև ձագեր ոչ աւելի մեծ քան հաւու պարտեալ ձագեր, անօթի, ցիր և ցան և ի հեծեծանս, իրենց մերմէն զրկուած որբերու պէս։ Ուստի ջայլեմեան հաւմեր յիրաւի կ'ըսուի թէ 'Անիկա անգամի է իր ձագերուն իրենը չեզոծներու պէս։' զանոնք այնպէս երկար թխանելէն և անոնց վրայ հսկելէն ետքը, 'իր աշխատութիւնը դատարկ եղելուն վախ չտնի,' և ոչ իսկ կը տագայ թե ինչ պիտի ըլլայ անոնք յետոյ։ Ջայլեմեան դպրն գրոնիս յիշուած է նաև յոգեր. Դ. 3. 'Իմ ժողովուրդիս ազջիկը անապատի ջայլեմեանց պէս անգութ եղաւ,' ոչնչեցի, թողուլ իւր բուն գաւակները, և ընդունելով փոխանակ նոցա օտարներ։"

Երբ ջայլեմը կը դրգռուի, երբեմն կատաղի և զայրագին ձայնով կը սուլէ, հակոզամփռ և բնազատոց։ երբեմն հեծեծութեամբ և ողբաձայն կը գուէ. իսկ սրտն գիշերներըը կը հալածէ գարնանային թռչնամիմեանմէ որ երբեմն կը կարծուի սատիսնու մանչիւն, Մխ. Ա. 8։

Ջուրգակ։ Տես Ըրաձղտուրիւն։

Ջուր։ Տես Գուր և Ջրեար։ Ա. եսայեայ, Լ. 7, "խորշակահար երկիր," թարգմանուած երբայեցերէն բառը որ "ըմի պիտի դառնայ," սիևնոյն բառն է որ Ա.բարերէն կը նշանակէ տա աչօք տեսիլ, այսինքն պատրանական երևոյթ սրով տոթագին և անկուր անապատներու մէջ ճանապարհորդք կը կարծեն տեսնել մեծանախտ ծովակներ և ջուրերու հեղեղներ. կը թուի թե կը նշմարեն ալեաց գլուսակը, և թե բարձր ծառեր կը շարժին ջուրին ներքը զովագին զեփիւռներէ. բայց երբ դալարագիրք և ուռիք և քաղաքացիք կը կանգնին անոնց աչաց առջև, և յետս կ'ընկրկին՝ որչափ յառաջ կ'երթան ճանապարհորդք, և հաւակ ուրեմն կ'անհետանան ջերմ գոլորշւոյն մէջ։ Բայց ոչ այսպէս են բարիք Ա.ստուածային. ոտանք չեն պատոր և խորուսիկ, այլ ճշմարիտ ջուրք բղխեալ ի կեանս յաւիտենից, ես Մե. 1. Ցոչ. Դ. 14. Ցայտ. իճ. 1. Տես և ես. իթ. 8. երեմ. ժե. 18։

Ջրեղեղ, համաշխարհական հեղեղը որ զրկուեցաւ երկրի վրայ առ Նոյիս, և յորմէ ուր անձինք միայն ապրեցան։ Մովսէսի պատմութիւնն գլխհեղեցին՝ յիշուած է ի գիրս Մինգոց, Գ. Ջ.—Ը.։ Տես և Տապաց Նոյայ։ Մարդոց մեղքը եղաւ

Digitized by Google

պատճառ Յովհաննէն, և մեկնելոց մեծապոյն մասը մեռաւ կը դնեն այս դէպքը յառի ոսկեղծման ալխարհի 1656, կամ 2348 ամեր յառաջ քան զՔր. : Ցետ փակելոյ դրան տապանին ամանց վրայ որ պետի փրկուէին այս պատուհասէն, Յովհաննէն սկսաւ. Անձրեւք տեղային քառասուն օր, "մեծ անդունդքին բոլոր ազբիւրները ճեղքուեցան, ու երկնից պատուհանները բացուեցան:„ Բոլոր մարդիկ և ամէն կենդանի կորուսցան, բացի միոյն Նոյ և որ անոր հետ էին՝ ազատեցան: Հինգ ամիս Յուրերը բարձրացան տապան, և Տէրան մինչ չէ հնգետասան կանգուն ի վերոյ քան զբարձրագոյն լերանց գտագտեուն ու կրնար մարդ գտնել ապաստան. "անիկը ալիքնեն կը պատէր չուրջ զերկիր.„ Հուսկ յետոյ Յուրերն սկսան նուազել, գլուխք լերանց երևեցան, և տապանը նստաւ Արարատ լերան վրայ: Ցետ օրոյ Նոյ ազատելով քառասուն օր ևս, կամեցաւ գիտնալ Թե ինչպես էր երկրիս երեսն՝ արձակելով ագռաւ մը, և ապա երկիցս, աղաւնակ մը միջոց առնելով, արձակեց ազատնի մը: Ի վերջոյ բացաւ տապանին ծածկոցը, և տեսաւ որ գագրած էր Յովհաննէն: Նոյ երկու տապանէն, կանգնեց սեղան, և մատոյց զոհ Աստուծոյ, որ հաստատեց ազգին, այն է ծիածանին,.. իբրև նշան ուխտի, Թե այլ ոչ եւս պետի ընդէր զազգ մարդկան Յովհաննէս:

Ուրովհետև բոլոր ազգերն իջած են այն ընտանիքէն որ պահուեցաւ տապանէն, բնական էր Թէ, այսպիսի դէպքի մը յիշատակը միշտ յատնադրութիւնս պիտ և պիտ ազգաց: Եւ արգարև երկու այսպէս: Յովհաննէնն ատենադրութիւնը պահպանեցին Եգիպտացիք, Քաղդէացիք, Փիւնիկեցիք, Ցոյնք, Հնդիկք, Զինացիք, Ճապանք, Ակիւթացիք և Կելտք, և յորիւ մնացեան ԵՒիսագնեան որ է Ամերիկան՝ Մեքսիկացիք, Բերուցիք և Տարատացին ովկիանոսի կղզեաց բնակիչները: Շատերն աշխատած են գտնել բնական պատճառներ որ կրնային յառաջ բերել ընդհանուր Յովհաննէ մը. բայց զգուշանալով կամեցան մեկնել բնական պատճառներով ինչ որ Մուրք Գիրքը կը պատմեն մեզ իբրև հետք:

Ի Նոր կատակարանի, Յովհաննէն այնպէս կ'ընծայուն Աստուծոյ դքանչելագործ զօրութեան, ինչպես աշխարհիս ստեղծուածը և անոր վերջին այրուածը որ պետի բլլայ հրով: Յովհաննէզ կը յիշուի նաև ցուցնելու հաստատ Աստուածպ երկովնմատութիւնը, միանգամայն պատուհասը զոր կը զրկէ մեզպ համար, Բ Պետ. Գ. 5–7, նաև Գրիստոսի երկրորդ ահաւոր գալուստը, Մատթ. ԻԴ. 38:

Զրոյց: Անոնք որ կ'ապրին բարեխառն երկիրներ ուր Յովհրը կամ Լճմուզը կը մնատկարարեն իւրաքանչիւր տան Ցրոյ անոպատ մեքենք՝ չեն գիտեր Թէ ինչ է դքագրել ծարաւէ, և Թէ ինչ մեծ հաճոյք է յագեցնել ծարաւագ փափաքը յատակ և անոյշ Ցրով, հաճոյք մը որ քան զամենայն հնշտութիւն զգայութեան՝ հնշտալի է: Մարդ բնակելու կամ ճանապարհորդելու է Աստուց երկիրը, որպէս զի համակով լի և լի Աստը Գրոց սա խօսքին գեղեցկութիւնը և զօրութիւնը, "Ջուր՝ փրկութեան ազբիւրներէն,„ "Գազ Ջուր՝ ծարաւած մարդուն,„ "կնոջ Ջուրին ազբիւրը,„ պլուկի հանգերձ, փորել միջանուզիա Ցրոյ, կամ Ցրոյ ազբիւր գտնել, էր հոսոքակաց հոմար բարեբարութիւն, և այնպիսի Ցրոյ տէր բլլալ մեծապես կարևոր էր: Ջրարբի տեղեր առվոր էին իջևանել կարաւանք գիշերները, այնպիսի տեղեր կը գտնէին բանակ զօրքը, և քաղաքներու հիմը միշտ Ցուրերու մօտ կը գրուէր, Ա Թագ. Իթ. 1. Բ Թագ. Բ. 13: Աստի էն և Իբ բառք որ երբոյեցերէն կը նշանակեն ազբիւր և Ցրոյ, շատ տեղերու յաստակ անուանց կը հգին, ինչպես Բերեզիմ, Բերաբէե, Ենգովդ: Զրբոյ հոմարքը այնպես յարգի էին, որ տրտ կամ գաշտ մը ուր կար Ցրոյ ակն, կը տոմարուեր իբր տրքունական օժիտ կամ իշխանական վարձանք, Դատ. Ա. 13–15, և Ցրոյ մը միշտ կառավ և գաշնագրութեան պատճառ էր երկու տարբեր ցեղերու մէջ: Ալպես կը կարգանք որ Աբրահամ, երբ գաշինք հաստատեց

Digitized by Google

Աբիմելիքայ հետ, "յանգիմանեց (զԱբիմելիք) ՂՀորի մէ համար՝ որ որ Աբիմելիքի ծառաներէն բռնութեամբ առած էին, և Ղհորին առատացման մաւրհակը կիզուեցաւ մառնաւոր երգմամբ և ուխտ, Ննդ. ԻԱ. 25–31։ Աշոպիսի գործ մը եղաւ առ կենդանութեամբ իսահակայ, Ննդ. ԻՉ. 14–33։ Երբ պղմանիք կ'առաջորդուէին եգիպտ թագաւորէն չնորհել իսրայելացւոց անցնիլ իւր երկրէն, իսրայելացիք ըսին, "Մենք մեծ ճամբայէն կ'անցնինք, և թէ որ ես ոչ անառաւներս քու ջուրդ խմենք, անոր գինը կը հատուցանեմ," Թուա. Ի. 17–19։ Աւելի ազգու են բառք Ռեղա, Ե. 4. "Մեր ջուրը առակով խմեցինք." պսակին, գնեցիք օտար թագաւորներէ, թէպէտ ասէր էինք Ղհորներուն յորոց կը հանեինք այն ջուրը։ Ձանազատորդներէն ջրոյ համար առակ պահանջել գեռ սովորութիւն է ուրիք ուրիք յարևելս, մինչ ուրիշ շատ քաղաքներ տեղ որոշած է ուր գալ ջուր, երբեմն նաև հաց կը մատուցանեն օտարականաց ձրի, քաղաքին ծախիքը, կամ բարերարաց կողմանէ իւր գործ ողորմութեան, Մտրկ. Թ. 40։ Երբ Թշնամին կ'սպրչուէր երկիր մը, յառաջ վազող կամ քաղաքը պաշարող զօրքը ասիպելու համար ետ քաշուիլ, բնիկներն իսկ և իսկ քարով կը խնամին Ղհորներէը յորոց պիտի խմէր Թշնամին, Դ Թագ. Գ. 25. Բ Մնաց. Լ.Ե. 3։

Պաղեստինու մէջ ի հնումն, ինչպէս զարգիս, Ղհորներուն վրայ կը գտնուէին գիրանի վրայ շարժուն ձող որ կ'ելլէր կ'իջնէր, և կամ անուռնի ճախարակ գոլլիւ ջուր հանելու հօրէն. երբեմն նաև աստիճանաք կ'իջնուէր Ղոյն մօտ, Ննդ. ԻԶ. 15–16. բայց ընդհանրապէս ջուրը կը հանուի ասիպով և չուռնով. հին Ղհորներուն բերնի քարը մեշած է երկար գործածութենէ. Ջրհորներուն բերանը կը գոցուէր մեծ քարէ տախտակով ջուրը մնալուր պահելու համար, և որպէս զի Ղհորին տեսրը ուներայիս բռնաւորն ջուր, նաև օտարականները պահելու համար յանգզգոյշ Ղհորն խմելոյ վտանգէ. վտանգ մէ որ յատեսի կը պատահի Աստրհ, և յորմէ Մովսէս յատկապէս կը զգուշացնէ, Եզ. ԻԱ. 33, 34։ Ջրհորներուն քարը կը վերցնէին առաւօտուն կանուխ, երբ մերձակայ գիւղին կանայք և աղջկունք կու գային հանել ջուր ի պէտս իւրեանց, և կամ հօտք և անդեայք և երամակք անասնոց կու գային խմել ջուր քարէ աւազանէն որ գրեթէ ամէն Ղհորոյ քով կը գտնուի։ Այն առաւօտեան ժամուն Ղհորին գլուխն գրօտանոց տեղ էր, զուարթ անասրան բազմութեան որ կ'ողջունէին զիրար և կը խօսակցէին, մինչ ուրիշ ժամանակ տխուր էր տեղին և միայնակ, Ննդ. ԻԹ. 11–28. իթ. 1–10. Եզ. Բ. 16–19. Ա թագ. Թ. 11։ Բայց Ղհորը էին երբեմն տեղիք գողոց, Դատ. Ե. 11, և շատ կը լինէ ի Պաղեստինա գեղեցիկ տեղիւր մը որպ Աբրաերէն անունը կը նշանակէ "Աղբ, և գնա." խորհրդատոր խօսք զոր պարտ է արձատնագրել առէն երկրատոր հնչտանաց տղրիւրներուն վրայ։ Տես Գաւթ։

Հետևեալ պատկերը կը ցուցնէ նազարէթի Ղհորն որ կը կոչուի "Աղբիւր կուսին," վասն զի կը կարծուի թէ Քհոսւթ մայրը Մարիամ, նազարէթի ուրիշ կանանց հետ կ'երթայր հոն ջուր հանելու։ Ի տղրիւրս յորգատատս, քաղքէն գուրս շատ մօտ, և ուղին որ կը տանի տղրիւրը կը թափ առնակոխ ի վտարուց հետ հոն գացող բազմութենէ։ Պաղեստինի գացող ճանապարհորդք կը լինին խումբ խումբ կոնակք որ կը գիմեն հոն ասիրներով կամ հազատկերք յատ կամ ի գլուխ, և երկու կամ երեք ի միասին կը գտանան խօսելով և խնդալով։ Ամեն օր կը տեսնուի հոն ճիշդ այն տեսարանին նմանը որ կը նկարագրուի ի գիրս Ննդ. Գլ. ԻԴ. 11. "Եւ քաղաքին գուրսը գին ուղտերը հոգացուց Ղհորի մը քով իրիկուան գէմ, կինիկներուն ջուր քաշելու եկած ատենը։ Եւ ասկա Ռեբեկան եկաւ իր ուսին վրայ տափրը առնելով։ և իջաւ տղրիւրը, ու իր ատփրը լեցուց, և կը գտաներ։" Դուն ուրիք կը գտանիք յիշ-

Digitized by Google

ՋՐՀՈՐՆ ՈՐ Ի ՆԱՋԱՐԵԹ

ուած ապր մը "ուտին վրայ ջուրի տա-փոր ,„ Մարկ . ԺԴ. 13 ։

Յակոբայ ջրհորն , ի մուտս գիղե-ցիկ հովտին Սիւքեմայ յարևելից , կայ առակաւին , թէպէտ գործիս թողուած է , և շատ անգամ գրեթէ ցամաք է ։ Այս ջրհորը ծածկուած է կամարաձև յարկիւ , նեղ և ան-ձուկ մուխ ար ծանր քարով գոցուած է ։ Ջրհորին բոլորտիքը կայ բարձր տափարակ մը աւերակօք հին եկե-ղեցւոյ , զոր չինել տուած էր Հելենէ թագուհին այն տափարակին վրայ ։ Հն մեծ է Դարիզին լեռը , զոր ան-տառակայս կը դուշնէր Սամարացի կի-նը , երբ ըսաւ Փրկուածի , "Մեր Հայրերը սա լեռանան վրայ երկրպա-գութիւն ըրին ։„ Աբրահամեան կոզմն է Մուխնայի ընդարձակ և պտղաբեր դաշտան , ուր սրտերն "արդէն ճեր-մկած ու հնձանելու պատրաստ„ էին ։ Եվնն ըսաւ թէ Ջրհորը խոր էր և չունէր Ջրհան ։ Ջարդիս չափուե-ցաւ Ջրհորը , և տեսանելցաւ որ անոր խորութիւնը կը հասներ մինչև ութ-թանասունն և հինգ ոտը , և Ջրհորին տրամագիծն էր իրր քսան ոտը ։ Ուիլ-սըն , 1842 ին , չուանով իջնցուց հո-րը Հրեայ մը Յակոբ անուն գիտել Ջրհորը , և գտնուեցաւ Աստուածա-շունչ մը զոր Պանտար հորը նետած էր երկար տարի առաջ ։ Գիրքը գրեթէ բոլորովին եղծած էր Ջուրէն և խա-նութ ենէ ։ Մինչ ճանապարհորդը կը կենայ այս մեծարոյ Ջհորին քով և միտք կը բերէ հարիւրաւոր ազգէ և սերունդէ բազմաթիւներ որ խմած են այն Ջրհորէն , բայց գաթնալ ծարաւած և մեռած են , հարկաւ կը զգածի գրիստոսի այն ճշմարիտ խոսքէն առ Սամարացի կինն , և կը զգայ իւր ողբալի կարօտութիւնն այն Ջրոյն "որ յաւիտենական կենաց համար կը բըղ-խէ ։„ Յովհ . Դ ։

Ռ

Ռաք , Ռաքելի , Ռաբ բառն եբ-բայեցերէն կը նշանակէ գլուխ . այս-պէս Նաբուզարդան գահճապետ կամ գլուխ պահանորդաց տրքայինն Նաբուգոդոնոսորայ , Դ Թագ . ԻԵ. 8 , ըստ Եբրայական բնագրին է Րաբ-Թագպագաքիմ . նոյնպէս Ափա-նեզ էր բարձ կամ գլուխ Ներքին-ւաց , այսինքն Ներքինապետ , և Դա-նիել էր բարձ , գլուխ մոգուց , Դան . Ա . 3 . ե . 11 . Յետ ժամանակաց ա-նոր բառն սկսաւ գործածուիլ Հրեից

Digitized by Google

ազանդներէն իբր պատուոյ անուն, և կը նշանակէր աւեր կամ վերդպաստ։ Ինաբունեանց մէջ կային այլ և այլ կարգք կամ առաքինութիւնք. ուստ սխալտոյը չէր այնչափ պատուաւոր, բայց ուարբի սխալտոյը որ կը նշանակէ աւեր իմ կամ վերդպատ իմ՝ կը տրուէր աւելի պատուաւորոց։ Այս բառին ուրիշ ձևն է ուարբան կամ ուարբան, յորմէ կու գայ ուարբապետն, Յովհ. Ի. 16։ Այս յորկորքումը կը համարուէր պատուոյ բարձրագոյն սխալտոյս, և տրուած չէր երբեք աւելի քան եօթն անձանց, որոց տժկիքը կը վերաբերէին Հիւելի հաչակաւոր դպրոցին, և յոյժ նշանաւոր էին կարգաւ և գիտութեամբ։ Տես Գամաղիէլ։ Հաւակ ուրեմն ուարբի յորկորքումը եղաւ ընդհանուր և սովորական, և մինչև ցարգ կը գործածուի ոտ Հրէայս, Մաթէ Ի. 7, 8։ Ուարբապետ և ժողովուրդը միշտ այս սխալտոյը կու տային Յիսուսի. Մարկ. Թ. 4. ժ. 51. ԺԱ. 21. Յովհ. Ա. 38, 49. Դ. 31։

Ռաբբա, յետ ժամանակաց կոչուեցաւ փիլադելփիա, և էր մայրաքաղաք Ամմոնացւոց, մեռ ի հարաւային սահմանս Յորդանոյ, իբր քսան և երկու մղոն յայնկոյս Յորդանանու։ Անուանի էր նաև ի ժամանակս Մովսէսի, Բ Օր. Գ. 11. Յես. ԺԳ 25։ Երբ Դաւիթ պատերազմ հրատարակեց Ամմոնացւոց դէմ, զօրապետ նորա Յովաբ՝ պաշարեց զին Ռաբբա, ուր Ուրիա կռվոյն կեանքը գաղտնի հրամանաւ Դաւիթ. և երբ քաղաքն ինկաւ ի նմա, Յովաբ պատգամ զրկեց առ Դաւիթ փութալով երթալ Հոն, և վայելել քաղաքն առնելուն պատիւը, Բ Թագ. ԺԱ. 12։ Այնուհետև եղաւ Ռաբբա ընդ իշխանութեամբ Թագաւորաց Յուդայ. բայց Թագաւորք Իսրայէլի յետոյ եղան աւեր քաղաքին ինչպէս նաև ցեղերուն որ յայնկոյս Յորդանանու։ Ի վերջ կցա Թագաւորու-թիւնն Իսրայէլի, Թագաւորութիւնս-տոր, տերոյ Աստիսատանեայց, դերի վարեց Իսրայէլի մեկ մասը, և Ամմոնացիք սկսան անկախութիւնները ընել Հոն Ներսեղ Իսրայէլացւոց, վասնորոյ մարգարէք երբեմն և երբ-

կիել տուին խիստ պատգամներ ընդդէմ Ռաբբայի, մայրաքաղաքի Ամմոնացւոց, և ընդդէմ Յեռացեալ մասին երկրին։ Այն մարգարէութիւնք կատարեցան Հաւանականապէս յետ հինգ ամաց կործանմանն Երուսաղէմի, Երեմ. Խթ. 1–3. Եզեկ. Իա. 20. Յես ժամանակաց, Անտիոքոս մեծ առաւ այն քաղաքը, որ կը կոչուէր ի Յուդայ և ի Հռովմայեցւոց փիլադելփիա. բայց այս անունը ծանօթ չէ հիմա այն կողմերը, մինչ հին անունը կը կենայ առ հասարակ։ Ռաբբայի այժմու անունն է Ամման, և է իբր հնգետասան մղոն ի հարաւ արևելից Զարկի, որ է հինն Ռամոթ Գաղաադայ։ Պատերները գոյ են մեծամեծ աւերակներ զոր նկատգրած է։ Նաև այլ բազում ճանապարհորդք գոյն զայն ամայի քաղ բանի մարգարէութեանց։ Եր արդարև "ուղտերու փարախ„ և "հօտերու մակաղատեղ„ եղեկ. Իե. 5։

Ռաբբի և Ռաբբուճի։ Տես Ռաբբի Ռագուէլ, Բարեխօս Ապրահ, Թուե. ժ 29. Եր. Բ 18 Այս համարներէն կը Թուի Թէ Ռագուէլ էր հայր Յոթորայ և Սեպփորայ, և ընդհանրապէս կը կարծուի Թէ էր նոյն ընդ Յոթորայ, աներբոյն Մովսէսի։ Սակայն ամենք կը համարին Թէ Ռագուէլ էր հայր Յոթորայ, և կը կոչուի հայր մեւաներուն, իբրև գլուխ գերդաստանին։ Տես Ննդ. Լա. 43. Դ Թագ. ժԳ. 3. ժԶ. 2։

Ռազոճ, իւրն, էր նահապետ հարուստութեան, այսինքն տիրող ազգատոհմի Ասորի Դամասկացւոց Դաւիթ ի ժամանակի, և մեծ նեղութիւն տուաւ Սողոմոնի, Գ. Թագ. ժԱ. 23–25։ Ի սկզբան էր պատուաստ Ադրազարայ Ռեհոբի Սուբայ։

Ռախաբ, ընդարձակ, կին Ջանանացի երիքովի, որ առաւ խնամք զնուաց երկու լրտեսներն, և փոխարէն այս հնարքներուն խնայեցին իսրայելացիք անոր և բոլոր ազգատոհմին, երբ առին քաղաքը և կործանեցին, Յես. Բ. 1–21. Ջ. 17–25։ Հաւատքը զոր ցուցուց Ռախաբ այս գործով կը գովուի ի Թղթին առ Եբրայեցիս, ԺԱ. 31, և ի Թղթին Յակոբայ, Բ. 25։

Digitized by Google

Հրեայք, և չառք ի ֆրխտանէից կը ջանան ցուցընել թէ Ռախաբ էր պոռնկեշտ առաձնչակ՝ան կամ հիւրընկալ. բայց հատանգիտականագոյն է թէ էր արգարև "պառնիկ ,, ինչպէս կը կոչուի ի Սուրբ Գիրս։ Եթէ Ռախաբ ժամանակ մը վարեց խառնակ կեանք, յետոյ առաքին ապաշխարեց, եղաւ ճշմարիտ աստուածապաշտ, և կին Սալմոնայ, իշխանի ցեղին Յուդայ, Հառւթ. Դ. 21. Մատթ. Ա. 4։ Ապաշխարող մեղաւորը և մեղաւորը միշտ բնդունելի են փրկչին, և այսպիսիներուն չատերը, նորոգիչ շնորհօք Հոգւոյն Աբրոյ, պիտի փայլին յերկինս, մինչ անհատատ զգաստը պիտի կ'որսուի իւր անհատատութեան մէջ,

Ռաաքաբ, հպարտասիրտ, ամբարտաւանասիրտ, խորհրդատու անուն Եգիպտոսի, Սալմ. Ձէ. 4. Ձթ. 10. Եա. ԺԱ. 9։ Ա յս հանճարեղին վերջինն մէջ Եգիպտոս կը նմանցուի նաև այլաբանօրէն ծովային ճիւաղի մը. բայց առաքահատուելի է թէ Ռահաբ Թագրամանուած բառն երբէք կը նշանակէր ճիւաղ ծովային։

Ռամա, յորնակին Ռամովք, Թագրասիրտ, ուստի շատ տեղեր ի պատճառին կոչուած են Ռամա, Ռամաթայիմ, Ռամովթ, Ռամաթայիմ, այլովքն հանդերձ։ Երբեմն միևնոյն տեղը կը կոչուի ամենաքեր մերթ միով և մերթ միւսով այս անուանց, որոց առաձնքը կը նշանակեն միևնոյն բանը, Դ. Թագ. Ը. 28, 29։ Երբեմն Ռամա կամ Ռամաթի կը յարին ուրիշ անուանի մը, այիպէսի քաղքի կամ բարձրաւանդակի մը տեղը ցուցընելոյ, և երբեմն կը գրուի փոխանակ որևիցէ բարձր տեղւոյ, և չի նշանակեր ոչ քաղքը և ոչ գիւղ։

1. Գլխաւոր Ռամա էր քաղքը Բենիամինի, մօտ ի Գաբաաս, Եփրեմի լերանց կողմը, վեց մղոն հեռի ի հիւսիսոյ Երուսաղեմի, ի ճանապարհին ի Սամարիոյ Յերուսաղեմ, Յես. ԺԸ. 25. Դատ. ԺԹ. 13. Ղեհեմ. ԺԱ. 33։ Էր ի ասհմանագլխին ի մէջ Յուդայի և Իսրայելի. Բաասա արքայ Իսրայելի ամրացուց այս քաղաքը, փակելոյս Համոր անցքը Յուդայի երկրէն իւր երկիրը, Գ Թագ. Ժե. 17, 21, 22։ Կը յիշեն նաև Եսայի, Ժ. 29, Երեմիա, Լ.Ա. 15. Թ. 1, և Ովսէե, Ե. 8։ Բայց նոյն կը հատմորի Թէ Ռամա էր այժմեան Երբատ, կոնտակ բլրոյ մը վրայ, տասկաս ինչ յարևելից վերոյիշեալ ճամբուն։ Աւերակներն են խորտակեալ տներ, ասկաս քարերնք առ ի շէզ, և չին ուսուցան մը յարևմտից հատ բաւոյ։ Գիւղը գրեթէ անմարդի է։

2. Ռաղաք ի լերինն Եփրեմայ, տեղի ծննդեան, բնակութեան և թազման Սամուէլի, Ա Թագ. Ա. 1, 19. Ի. 17. Ը. 4. Ժե. 1. ԻՀ. 3։ Բայց նոյն կը կարծէ Թէ այս քաղքին տեղն էր այժմեան Սոբա, հինգ մղոն յարևմտից Երուսաղեմի։ Ռամեցի այիմ անուան նշանակութիւնը նոր կատակարանին Աբրահամեան անուան հետ, նաև հին պատմչաց ակնարկութիւնը, առնի ընդհանրապէս կարծել Թէ այն երկու տեղիք միևնոյն էին։ Բայց տարակոյս չկայ Թէ Աբրահամեան էր այն բլուրներէն միոյն վրայ որ են յարևելից Լ իւգդայի, իբր քսան մղոն յարևմտից հիւսիսոյ Երուսաղեմի, և այս տեղը կը յարմարի մանաւանդ Սուրբ Գրոց ակնարկութեանն ի Ռամայն Սամուէլի։ Գլխաւոր գրժուարութիւնը կը տեսնուի ի պատմութեան առաջնոյ ապրելութեան Սաուղի առ Սամուէլ. Ա Թագ. Թ. 4–12. Ժ. 2։ Մանաւանդ իշխանք "Բենիամինեանց երկիրը անցնելով ,, գըտնոց ընդ Տարաւ կամ ընդ արեւմտեան Տարաւ, "ու Սուփի երկիրը եկաւ ,, ի քաղաքն ուր էր յայնժամ Սամուէլ։ Յետ տեսանելոյ զմարգարէն, մինչ կը դառնար տուն, Բենիամինի Գաբաան, անդստ "Սկսաւ հի մէջ Ռաքելի գերեզմանին մօտ ,, Աբդ, գիտենք որ "Ռաքելի գերեզմանն ,, էր մօտ ի Բեթլեհէմ, մղոնեւրով դէպ ի Տարաւ Աբրահամեայք ի Գաբաա տանող ուղիղ ճամբէն։ Ուստի, եթէ դնենք Թէ Սաուղ տեսաւ զՍամուէլ յԱբրահամեան, պիտի տեսիպոլինք դնել ուրիշ Ռաքելի գերեզման մը ի մէջ առաջնոյն և Գաբաայի. կամ, եթէ Ռաքելի գերեզմանն էր ի Բեթլեհէմ, պատմինք ընդունել Թէ քաղաքն ուր Սաուղ գտաւ զՍամուէլ և ուր

Digitized by Google

մարգարէն եկած էր այն օր, Ա Թագ. Թ. 10, չէր սովորական նման Սմուէլի, այլ էր տեղի ինչ ի Տարսոս կամ Յոպէ մօտեան Հարաստոյ Բենիէհեմի, և Սամուէլ կու գար հոն երբեք երբեք յայցելութիւն իւր տարեկան ուղևորութեան ատենն իրրև դատաւոր։

3. Ռամաթայիմ Ասեփայ, Ցեռ. ԺԹ. 29։

4. Ռամաթը Նեփթալիմի, Ցեռ. ԺԹ. 36։ Այս երկու քաղաքաց տեղերը, զորս տեսաւ Բոպինսոն, կը կոչուին ցարդ Ռամէ։

5. Ռամաթը Գաղաադացւոյ, Դ Թագ. Ը. 28, 29. Տես Ռամոթ։

6. Ռամաթը Շմաւոնի ցեղին, կը կոչուի Ռամաթ Հարաւոյ, Ցեռ. ԺԹ. 8. Ա Թագ. Լ. 27։

Ռամաիմ, անուանի քաղաք ի լերինս Գաղաադացւոց. յաճախ կը կոչուի Ռամաիմ-Գաղաադ, և երբեմն Ռամոթ Մասփայի կամ դիւռանոյ, Ցեռ. ԺԳ. 26։ Այս քաղաքը կը վերադրեր Գազայ ցեղին, որուան էր Ղևտացւոց, և եղաւ մի յաստուանէն քաղաքաց յայնկոյս Յորդանանէ, Բ Օր. Դ. 43. Ցեռ. Ի. 8. ԻԱ. 38։ Անուանի էր առ վերջին Թագաւորաց իսրայէլի, և էր առիթ ատեաց պատերազմաց ի մէջ այս Թագաւորաց և Թագաւորաց Դամասկոսի, որ ախրած էին այն քաղքին, և որոց ձեռքէն իսրայէլի Թագաւորը կը ջանային առնուլ նորէն։ Հոն մեռաւ Աքաաբ, Ցզրամ վիրաւորեցաւ, և ՃԵռ օծուեցաւ Թագաւոր իսրայէլի, Գ Թագ. ԻԲ. Դ Թագ. Ը. 28, 29. Թ. 1–14 Բ Մնաց. ԻԲ. 5, 6։

Ռամաթ, քաղաք զոր շինեցին իսրայէլացիք իրենց գերութենան ատենը յԵգիպտոս, Նէ. Ա. 11։ Ռամոթ էր յերկրին Գեսեմ, և կը թուի թէ եղաւ մայրաքաղաք այն երկրին, Ծննդ. Խէ. 11։ Անկէ սկսան իսրայէլացիք իրենց չարն յԼը յԵգիպտոս, Նէ. ԺԲ. 37. Թուա. Լգ. 3, 5։ Կը կարծուի թէ էր հին Ղրանցքին վրայ Նեպոսէ դէպ ի կարմիր ծով, և իբր երեսուն և հինգ մղոն ի հիւսիսոյ արևմտից Սուեզի։

Ռասեց, արքայ Ասորւոց Դամասկոսի, որ իսրայէլի փակէէ Թագաւորին հետ սրշաւեց Ցուդայի երկիրը, 742 ին նախ քան զԳՔ. Դ Թագ. ԺԶ. 37. ԺԶ. 5–10. Ես. Ի. 1. Դասաւորվով Երուսաղէմի առՔևէն, Ռասին ընգգարձակեց իւր աշխարհակալութիւնը դէպ ի հարաւ մինչև Ելաթ, բայց յետ սակաւուց յայրմուեցաւ սպանուեցաւ Ասորեստանի Թագաւորէն, ի թագաւորի փաղասարայ, որոյ օգնութիւնը խնդրած էր Ահազ։ Նման Ռասինի ժողովրդը տարաբերեցաւ գերի անդր քան զՏիգրիս, Ես. Ը. 6. Թ. 11։

Ռափայիմցիներ. այս երբայեցերէն բառը երկու մտաք գործածուած է։

1. Ռափայիմ կը գործածուի գառնանացւոց երկրին բոլոր հակայ ցեղերուն համար որ այլևայլ բնակութիք կամ տոհմ էին։ Կային Ռափայիմք յայնկոյս Յորդանանու, յԱստարովթ կառնայիմ, Աբրահամու ժամանակ, Ծննդ. ԺԴ 5։ Կային նաև ամենք առ Մովսէսիս։ Բասանու Ովգ թագաւորն էր Ռափայիմներէն։ ԱմՑեռասաւ Ռափայիմներէն ամենը կը բնակէին գառնանաց երկիրը, Ցեռ. ԺԲ. 4. ԺԷ. 15, կը գտնուէր նաև առ Դաւիթիս, Գ Թագ. Ժ. 4–6։ Հակայն Գողիաթ և այլք էին Ցեռոդրդ Ռափայիոց, և կամ Անակիմներէն որ էին ազգատիպ նոցա։ Ասոնք կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս իրրև յաղթանդամք և հսկայք։ Կ'երևի թէ ասոնք Համբատեալ էին մանաւանդ իրրև բանաւորք և ոճրագործք, ուստի և են յիշեցեալ Աստուածային արգարութեան։

2. Ռափայիմ կը կոչուէին ուրտականք մեռելոց, որ կը բնակէին ի Շեօլ կամ ի Հատես, բառք որ կը թարգմանուին ի մեզ "մեռելք", Սաղմ. ՁՀ. 10. Առակ. Բ. 18. ԻԱ. 16, և այլուր։

Ռափայնոց, այսինքն հակայից, ձոր, երկիր կամ հովիտն անուանի էր առ Ցեռասաւս, Ցեռ. ԺԵ. 8. ԺԷ. 15. ԺԸ. 16, և առ Դաւիթիս որ յաղթեց փղշտացւոց, Բ Թագ. Ե. 18, 22. Ա Մնաց. ԺԱ. 15 ԺԴ. 9։ Էր լայն և պաղաբեր հովիտ, Եռ. ԺԷ. 5, որ կը սկսէր Եռովմի ձորէն մօտ, և կը ձգուէր մինչև Բեթլեհեմ անդին դէպ արևմտեան հարաւ,

Digitized by Google

և տալա անձկանալով կ'լլլար ինձ կիրճ որ կը տանէր դէպ ի մէկերկրա-կան ծով։ Ա.յս ձորը կամ հովիտն էր ցուգայի երկրին մէջ, բայց մնա ի ասկնան բնակութենէ.

Ռափիդիմ, իսրայելացւոց բանա-կատեղիներէն մին, ի մէջ անապատ-ին Սինայի և Սինա լերան, ուր ժո-ղովուրդը արտնջից, և Աստուած տուաւ անոնց ջուր ապաստածէն. Հնն յաթաքեցան նաև Ամաղեկացիք Իսրայելացւոց վրայ, և յաղթուե-ցան, իլ. ժԷ։ Եր կարծած թէ Ռա-փիդիմ էր ի հովիտն որ հիմա կը կոչուի Էշ-էհյա, մերձակայ Ճանապարհ յարևմտից հիւսիսոյ Սինայի, և Գորնեղոյ լերանց խմբին արևմտեան ստահմանին մնա։ Տես Սինա։

Ռափսակ, փախստական կամ ծա-ռայ, պաշտօնեայ Ասորեստանի թագաւորին Սենեքերիմայ. դրկուե-ցաւ Լաքիսէ յորդորել զեզեկիա անձնատուր ըլլալու։ Ռափսակ այս պաշտօնը կատարեց ամբարտաւա-նութեամբ և ժպրհամբութեամբ։ Ա.յս պատմութիւնը կայ Դ Թագ. ԺԸ. 17, յայլոց Տնդեբդ, եռ. Լ.Զ։ Տես Նիճուէ և Սենեքերիմ։

Ռաքել, ոչխ կամ ոչխար, Հատ. Դ. 11, կրտսեր քոյր Լիայի, դուստր Լաբանայ, և սիրելի կին Յակոբայ, Ի ևսկետ քոյրն ասելի գաւակ ունե-նար։ Ռաքել էր մայր Յովսեփայ և Բենիամինի, մեռաւ իսկ և իսկ յետ ծնանդեան Բենիամինի։ Տես ասոր պատմութիւնը Ննդոց ԼԸ.—Լ.Ե։ Ռաքելի գերեզմանն, որը կէս ժամու ճամբայ ի հիւսիսոյ Բեթլեհեմի, կը ցուցուի մինչև յայսօր, և տեղը նշա-նաւոր է Մահմետականի չիրմով, որ է քարէ սրմով պատած և վրան ու-նի գմբէթ։ Մարգարէութիւնը, Ե-րեմ. Լ.Ա. 15, կը ցուցնէ զՌաքել որ կ'ողբայ իւր սրգուոց, այն է Եփրե-մայ, Մանասէի և Բենիամինի ցեղե-րուն վրայ։ Ա.յս մարգարէութիւնը կոչուած է ի վկայութիւն Մատթէ-ոսի, Գ։ Ր. 18, Բեթլեհեմի մանկանց կատարածին առթիւ, ուր անապատ-կայս Ռաքելի սերունդէն չատերը կո-րուսան իրենց զաւկները։ Եր կարծուի թէ Իսմայս կոչուած այլ և այլ տե-ղերէն մին էր մնա ի Բեթլեհեմ։

Ռաբեկա, դուստր Բաթուելի և քոյր Լաբանայ ի Միջագետս, եղաւ կին Իսահակայ, և յետ քսան տարիք մայր ցնծութեամբ և ետաղայ։ Եղանա-կէն տրամ ինդրութեամբ և տրտնջա-ի հնութիւն Իսահակայ կը տեսնուի սրև.ելեան բարուց և տոհմութեանց չքնաղ պատկերը։ Մասնաւոր սէր ունենալով տա ցակոբ, Ռեբեկա փորձուեցաւ ձեռնարկել անիրաւ մի-ջոցներու, որպես զի ցակոբ ընդունէր անդրանկութեան իրաւունքը։ Ռեբե-կա չտեսնէր տիւչափ հատատք մինչև թա-ղուլ Աստուծոյ կատարել իւր խոս-տումը, Ննդ. ԻԸ. 22, 23։ Ռեբեկայի նենգութենէն յառաջ եկան տղե-տալի հետևանք. ցակոբ ստիպուեցաւ փախչիլ հայրենի տունէն, և երբ դարձաւ ի Միջագետաց քսան տարի յետոյ, իւր մայրը գտաւ թազուած Մաքփելային մարը, Ննդ. ԻԹ.—ԻՀ. Թթ. 31։

Ռեբեքա, քաղաք Ասորւոց, յերկ-րին Եմաթայ, գտանուս հիւսիսա-յին սրևելեան ծայրը, Թուս. Լ.Դ. 11։ Ռեբեքայի տեղն է հաստատանապես այժմեան գիւղն Ռիբլէ, որտեղես գե-ղային քով, Լիբանանու Էլ—Պուքաա կոչուած մեծ հովտին հիւսիսային ծայրը։ Ա.յս հովտէն, Եմաթայ և Ռեբեքայի ճամբով, դիւրին էր մուս-տ Պաղեստին ի հիւսիսոյ։ Ի Ռեբեքա բանուցաւ ցովսեփ և քնկերաց սատուէն ձեռամբ փարաւոնի Նե-քաւսովյ։ Հոս գրաս նաև Նաբու-գոդոնոսոր իւր գլխաւոր բանակը, երբ կը պատերազմէր ցուդայի գէմ, Դ Թագ. ԻԳ. 33. ԻԵ. 6, 20, 21. Ե-րեմ. Լ.Ե. 5. ՄՌ. 10։

Ռեգմա, Ա Մնաց. Ա. 9, գա-ւառ սուր կը բնակէին Քուշեանք, սերունդք Քամայ Թոտին Ռեգմայի, Ննդ. ժ. 7։ Եր կարծուի Թէ Ռեգ-մա Պարսից ծոցոյն արևմտեան հիւ-սիսային ափան կից էր, եզեկ. ԻԷ. 22։

Ռեմաթ, Նաբոթ, Ա. Քաղաք Պաղես-տինու, մնա ի ստհմանագլուխ եգով-մայ, ցես. ժ. 32. Զ.ոբ. ժԳ. 10, Շմաւոնի ցեղին տրուած երկրին մէջ, ցես. ժ. 7. Ա Մնաց. Դ. 32. Ն.եեմ. ժԱ. 29։

2. Վ.եմ կաւճայ բլրոյ մը վրայ, քանի մը մղան հեռու ի Բեթելայ

Digitized by Google

յարևելից, Դատ. Ի 45–47. ԻԱ. 13։ Տակաւին կայ հոն գիւղ մը որ կը կոչուի Ռամմոն։

3. Էր քաղաք Զաբուղոնի, և սրբուած էր Ղևտացւոց, Յես. ՃԻ. 13. Թերևս այն Ռիմմոն է որ կը յիշուի Ա Մնաց. Զ. 77, կրնայ կարծուիլ Թէ էր այժմու գիւղն Ռիմմոնէ, յարևմտից հիւսիսոյ Թափոր Լերին։

4. Կուռք Աստղաց, Դ Թագ. Ե. 18. Տես Ղեևմաճ։

Ռեմօճ-փարէս, անյայտ բանակատեղի Իսրայելացւոց յանապատին, Թուա. Լգ. 19։

Ռեսեփ, քաղաք զոր տուին Աստիսնասնցիք, Դ Թագ. ԻԻ. 12. Ես. Լէ. 12։ Կը կարծուի Թէ կուուեցաւ յետոյ Ռասափա, և էր իբր քսան և հինգ մղոն յարևմտից Եփրատայ գետ ի Պաղմիւրա։

Ռեսափա, Ֆէդ, Հարճ Սաուղի։ Ցետ մեռհուան Սաուղի փաստաբերն Աբեններ առաւ կին զինեփա։ Ասոր երկու որդիքն յետոյ կախուեցան Սաուղի սերիչ հինգ որգաց հետ, ի վրէժ զրկանացն զոր Սաուղ ըրած էր Գաբաւնացւոց։ Անհամեմատ խանդակաթ մայրենի սիրով Ռեսփա գիշեր ցերեկ գազանացաս անոնց մեռեալ մարմիններուն, ինչպէս կ'երևի, մեխու ամէն միջև հսկեալներէ ամբոխ, և Դաւիթ լսելով անոր ցաւագին տեղեկութիւնը, ժողովեց Սաուղի բոլոր ընտանեաց ոսկորներն, և թաղեց զանոնք պատուով, Բ Թագ. Գ. 7–14. ԻԱ. 1–14։

Ռեքաթ և Ռեքաբեամք։ Սուրբ Գիրքը կը պատմէ, երեմ. Լե. 2–11, Թէ Յովնադաբ որդի Ռեքաբայ, Իսրայելի Թագաւորին Ցեհուայ ժամանակ, պատուիրեց իւր սերունդին չխմել գինի, աշ տուներ չշինել, աշ այգիներ անկել, երկիր չունենալ, և բոլոր իրենց կենաց մէջ բնակիլ ի վրանս։ Ռեքաբեանք պահեցին այս պատուէրն իրը երկիր հարիւր տարի, բայց Յուդայի Թագաւորին Յովակիմայ վերջին տարին, Նաբուգոդոնոսոր գալով պաշարեց զԵրուսաղէմ, և Ռեքաբեանք ահիպատեցան ապաստանիլ ի քաղաքս, Թէպէտ տակաւին կը բնակէին ի վրանս։ Այս պաշարման առեն, երեմիա հրամայեց ընդունել Ռեքաբ Աստուածմէ կոչել զանոնք տաճարը, և մատուցանել անոնց գինիի խմիլը։ Ռեքաբեանք յանձն չառնելին խմել, և անոնց հատատարմութիւնն իրենց նախահօրը պատուէրին եզած ատոնիկ. յանդիմանութիւն Հրէից, որ գրժած էին իրենց ուխտին առաջ Աստուած։ Ռեքաբեանք, ի բնէ Մադիանացի, կը կարծուի Թէ խոյտառուին յանապատս առ գերբնեանցը Հրէից, և Աստուծոյ խոստումն ի պահպանութիւն այն գերդաստանին, երեմ. Լե. 19, կատարուեցաւ առնատարակոյս, Թէպէտ հին անհնար է կերպարանական Աբարիկ ցեղերուն մէջ որոշել զանոնք, ինչպէս կը կարծեն ամանք Թէ կ'որոշեն։

Ռեսեճ, հին քաղաք Ասորեստանի, ի մէջ Նինուէի և Գաղայ, Ծննդ. Ժ. 12։ Աւյ քաղաքին տեղն հիմա չի կրնար ճշդիւ որոշուիլ։

Ռոբովամ, ընդդէմ Ներ-վերթեան, որդի և յաջորդ Սողոմոնի, Ամմոնացի կնոջմանէն, Գ Թագ. ԺԴ. 21–31. Բ Մնաց. Ժ.–ԺԲ։ Ռոբովամ քառասուն և միամտոյ էր երբ սկսաւ Թագաւորել, ապատ և ծնած էր Հօրը Թագաւորութեան սկիզբը։ Եըսաղէն իրը 975 ին նախ քան զԲր. և Թագաւորից հօրենականն տարի յԵրուսաղէմ։ Ասոր Թագաւորութեան առեն ապստամբեցան տասն ցեղք, և կազմեցին Իսրայէլի Թագաւորութիւնն Ներսէսի ձեռամբ Ցերոբովամայ։ Այս բաժանման բուն պատճառն էր Ռոբովամայ յամառ անմտութիւնը, որով մերժեց խնամատար խորհրդականաց խրատը, և նախամեծար հասմարելոց բռնատարական խոստութիւնը։ Ի սկզբան խորհեցաւ բռնութեամբ նուաճել ապստամբ ցեղերը, և Թէպէտ առաջ եաս կեցաւ պատերազմելէ բուռ հրամանին Աստուծոյ, յետ ապետաց ակռա պատերազմը, որ տևեց ամբ բոլոր կենդանութեան ատենը։ Ղատ ժողովուրդն ինկաւ կռապաշտութեան մէջ, և պատժուեցաւ Ռոբովամ հինգերորդ տարին եգիպտացւոց ցօրէն։ Տես Սիսակ։ Սուրբ գիրք կը Թուի ընծայել Ռոբովամայ ձախորդութիւն բուռ մարդ անոր կռապաշտ մնալն Թագաւորութեան, Բ Մնաց. ԺԲ. 13։ Ռոբովամայ Թա-

Digitized by Google

գաւառութեան վիրջին մասը կը թուի թէ անցած ատեն խաղալ։

Ռոքովբ, 1. քաղաք Նախնեաց Ասորեստանի, ատենին անյայտ, Ծննդ. ժ. 11։

2. Տեղի յանապատին ի հարաւակ Գերբրայ և Բերսաբեէի։ Խատակ տուաւ Իսքովբի անունն այն ատենին ջրհորի մը պատճառաւ զոր փորեց հան, Ծննդ. իզ. 22։

Ռովգել, (տքի-ր) Խափ, տղայոց կոչուած էր, վասն զի հան կ'երթայրին թագաւորք լսանալ իրենց հանդերձները կոխոտելով ոտիք։ Եւ կարծուի թէ այս էր որ զորդիս կը կոչուի Նեեմեայ ազգութիւր կամ Պիր Իշտուզ, այսինքն Ցօյսյ Յերոր։ Ե ի հեղեզատին եղեգոնի, ճիշդ հան ուր այս հեղեզատը կը վիճակայ Նովմայ ծորդի հիտ, Եբրատացիմի հարաւային արեւելեան անկիւնը, Ցեռ. ժ. 7. ժԲ. 16։ Սուրբ գրոց մէջ կը յիշուի նաև Աբիհոզմայ ապստամբութեան, Բ Թագ. ժԷ. 17, և ապա Ադոնիայի ապստամբութեան առթիւ, Գ Թագ. Ա. 9։ Տեղին ուր այս ջրհորը կամ ազբիւրն է՝ հիմա Եբրատեմի մօտ գտնուած անգերբան մէջ գիզեցկոգիային է։ Ջրհորն է հարիւր քանի և հինգ տոր խոր, պատած է լայն քառակուսի քարերէ հիւսուած սրմով, որոյ մէկ կողքն է բարձր, կամարաձև, և կը թուի լինել շատ հին։

Ռուբեն, ահա որդի Ի, երիցագոյն որդի Յակորայ և Լիայի, այսպէս կոչուեցաւ մօրմէն որ խնդրեմէր ըսաս, "Տէրը իմ տառապանքիս նայեցաւ,„ Ծննդ. իթ. 32։ Ռուբէն զգծելուն համար իր հօրը հարճը Բազզա, կորցուց անդրանկութեան իրաւունքը և առանձնաշնորհութիւնները, և Յակորայ որդւոց մէջ առաջնութիւնը տրուեցաւ Յուդայի, և երկին բաժին երկուց որդւոց Յովսեփայ, Ծննդ. Լ. 22. Խ. 5. Խթ. 3, 4, 8, 10. և Մ Թագ. Ե. 1, 2։ Ռուբէն ունէր ընդգէմ Յովսեփայ նոյն մօրեղբօր զոր մեռ եղբայրներն ուներէն, բայց և այնպէս չանաց զգաստել եղբօրը կեանքն ի Դովթայիմ, որպէս զի յետոյ յանձնէր գնա հօրը, Ծննդ. Լ. 18–30։ Տես նաև Ռուբենի բարեմաս առաջարկութիւնը, Ծննդ. Խթ. 37։ Ռուբենի ցեղը չէր թուով շատ և ոչ հզօր Իսրայէլի մէջ։ Դաթան, Աբիրան և Ովն այս ցեղէն էին։ Ռուբենի ցեղը բազմութեան կողմանէ Իսրայէլի ցեղերուն մէջ քննելորդ էր, երբ Իսրայէլացիք մտան ի Քանան, Թուա. Ա. 21. ԻՋ. 7։ Ռուբինեանց երկիրն էր խոստացեալ ճարտարաշէն յարեւելից Յորդանանու, ի մէջ Աւնոնի և Հարաւոյ, և գազատաց և հիւսիսոյ. զորդիս կը կոչուի Գէլբա, Թուա. ԼՒ. 3են. ԻԲ։ Դերբովոյ կը խոսէ զՌուբենեանս վասն զի անհոգ և գանգատ գանուեցան ի պատերազմին Բաբաիոյ, Դեսա. ե 15, 16։ Անոնց գիրքն, իրրև ասմունգալուխ, նշանակ ըրած էր զանունք սակաւ յարձակմանց արեւելեայց, Դ Թագ. ժ. 33, և Ռուբինեանք ի դան ուր առաջին անգամ վարեցան ի գերութիւն Ասորեստանցիներէն, Ա Մնաց. ե. 26, 740 ին նախ քան գԲԲ.։

Ռուփոս, Լատ., որգի Սիմոնի Կիւրենացւոյ, որ բռնադատուեցաւ տանիլ խաչն յորդ վերայ պիտի հանուէր Քհսուս, Մարկ. ժե. 21։ Նէ նոյն անձն է որուն ազգքն կը գրէ Գողգո ի Թգիմին առ Հռոմմայեցիս, ԻՋ. 13, ինչպէս հաւանական է, անշուշտ կրնանք տպագրուց Համարել թէ առաջածային օրհնութիւնը կը բնակի այն մարգուն ընտանեաց մէջ, որ բարեկամ է Քհսուսի և կը կրէ անոր խաչը։

Ս

Սառնեան, Մխ. Ա. 11, կը կարծուի լինել նոյն ընդ Սեննաքար, Ցեռ. ժե. 37, քաղաք Ցուդայի տափարակ երկրին մէջ։

Սաբա, 1. որդի Ռեգմայի, Ծննդ. ժ. 7։ Կը կարծուի թէ տարբ սերբանդը բնակեցաւ մօտ ի գլուխ Պարսից ծոցին։ Տես Գուզ և Ռեգմա։

2. Որդի Ցոկտանայ, յազգէն Սեմայ, Ծննդ. ժ. 28։ Տես Սաբայեցիք 2։

3. Որդի Ցեկտանայ, և թուան Արաբահամու ի Քհսուրայ, Ծննդ. իե. 3։ Կը կարծուի թէ բնակեցաւ Յանապատն Ադրաբիա։

Digitized by Google

Սաթայեցիք էին 1. բնակիչք Սաթա կոչուած մեծ կղզւոյն, կամ մանաւանդ, թերակղզւոյն Մերովէի, ի հիւսիսային եզերակող կամ ի ծոցը, ի մէջ Նեզոսի և Աստաբասայ, այսինքն այժմուէն Ադաթայի։ Ա. այս կղզւոյն վրայ էր քաղաքը Համանան, որպ աւերակներէը կան տակաւին, քանի մը մղոն ի հիւսիսայ այժմուն Շէնոսի։ Մերովէ էր քրմական քաղաք, որպ սկիզբը կործուած է վաղեմի հնութեան մէջ։ Մերովէի թագաւորը կ'ընծայէին քուրմքը իրենց մէջէն, և կառավարութիւնն էր տասուածպետական, և քուրմքը կը վարէին իշխանութիւնն քան պատգամաց Աբամադայ Ամմոնի։ Ա. այս էր երբայեցւոց Սուրայն, քան Յովելեացոսի, որ կը յիշէ միայն գամոյն թէ կայսերս առաջ այն քաղաքը, և կոչեց Մերովէ յանուն քեռ իւրոյ։ Ա. այս պատմութեան համաձայն կոչ գան աւերակութիւնք Սաբբ Գրոց Սաբայի և անոր բնակչաց վրայ։ Ի Գիրս Մնդաց, ժ. 7, այս Սաբայեցւոց նախնին էր արգի Քուշայ, Հայր Եթովպացւոց։ Ի մարգաբէութեան Եսայեայ, ԽԳ. 3, և Սաղմ. ՀԲ. 10, Սաբա կը յիշուի իբրեւ երկիր հեռաւոր և բնչեզ առաջին համարին մէջ ի միասին կը յիշուի Եթովպիոյ և Եթովպիոյ հետ, և Մերովէ էր հեդրոնական Ափրիկէի մեծագոյն վաճառատեղի քաղաքներէն մին։ Հերոդոտոս կը նկարագրէ այս Սաբայեցիներն իբր յայտնի ազգ մարդիկ։ Տես և Եռ. Խե 14։ Ա. այս ցեղէն ճիշդ մը, ինչպէս կը կարծուի, գալով բնակեցաւ մեռ ի գլուխ Պարսից ծոցին։ Տես և Քուէղ և Ինգմա։

2. Սաբայեցիք բռնուած են նաև բնակիչք Սաբա կամ Շարա կոչուած երկրին։ Սուրբ Գրոց Շարայն կը թուի լինել Սարոնայի Սարայն, գէպ ի հարաւային մասն Ասորիոյ, մեռ յանկն կարմիր ծովուն, և մերթընդոցի երկրին էր Մաբիասա կամ Մարիբ։ Հաւանականապէս Սաբա արգի Քսկասնայ, յայգէն Սնմայ, բնակեցաւ այս երկիրը, Մնդ. ժ. 28։

Թագուհին Սաբայ որ եկաւ տեսնել զՍաղոմոն, Գ Թագ. ժ. Ր Մնոց Թ. Մատթ. ժԲ. 42, և մնացեալ տեղս տակի, փղոսկր և մեծագին խոտեկեր էր հաւանականապէս այս երկրէն իշխանք։ Աբդաբև Սաբայեցիք անուանի էին նաև առ Ցոյնս, իբրեւ երեւելի վաճառականք յիշեալ Նթոց։ Ծած. Զ. 19 եռ. կ 6. երեմ. Զ. 20. եզեկ. իե. 22. ԼՉ. 13. Սաղմ. ՀԲ. 10, 15. Յոբել. Գ. 8։ Աւանգտութիւն այցելու թագուհւոյն Սաբայ առ Սողոմոն՝ պատմուած է Աբրաքացոց մէջ, որ կը կոչեն զնա Գալքիս, և կը պատմեն թէ թագուհին եղաւ կին Սողոմոնի։

Բաց ՅահաՆեան Սաբայէ, ուրիշ երկուք նոյն անուամբ կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս։ 1. Որդի Յեկտանայ, և թոռն Աբրահամու ի Քետուրայ։ Ծննդ. իե. 3։ 2. Թոռն Քուշայ, Ա Մնաց. Ա. 9։ Թերեւս աւերակդ այս Քուշեան Սաբայի իրենց բնակութիւնը հաստատած էին յԱփրիկէ. բայց այս երկու Սաբայից խնդիրը մնաց և դժուարին է յայտնել։ Ի Սաղմոնի ՀԲ. 10, իբրեւ ուրոյն անուանք կը յիշուին Շարա և Սաբա, որ կու գան դնել իրենց նուէրներն առ ասո Քրիստոսի։

Սաբայեցիք յիշեալ ի Յոբայ. Ա. 15, էին հաւանականապէս Քուշացի ներք։

Սաբաքբտացի, վս Խոշոյէ, Ազգ բա-Քազդէական բառ, մնան ազգի դակին Քրիստոսի ի վերայ խաչին, Մատթ. Իե. 46. իՒ սազմանին 1. Համաւորէն ասանուած է ամրողջ խօսքը, որ մարգարէարար-բառած է։

Սաբէե, խոհեմարար Բնեհամինեան, որ յետ մնհուան Աբեսողոմայ ջանաց, բայց ի զուր, նոր ապստամբութիւն յարուցանել Դաւթի գեմ։ Հալածուելով պաշարուեցաւ յԱբել-բեթ-մաքաս, մեռ ի հարուածոյն մնան Լ իրանեանս, և քաղաքին ժողովուրդէն գլխատուեցաւ, Բ Թագ. Ի։

Սագովկ, արփար։ Տես Աբիթար։

Սագուկեցի։ Ա. այս անուանէ կը արրուէր Քրիստոսի ժամանակ Հրէից մէկ մնասին կամ ազգանդոյն։ Սագուկեցիք ընդհանրապէս սադրիչ կարծիք ունէին միւս գլխաւոր ազգանդէն, այն է՝ փարիսեցիներէն, բայց անոնց հետ միաբան էին հակառակ Քրիստոսի, և ի միասին հետեւեցին անոր

Digitized by Google

մասէը, Մատթ. ժԶ. 1–12. Ղուկ. Ի. 27։ Սադուկեցի անունը կը թուի ծագած երբայեցերէն բառէ մը որ կը նշանակէ ուղղ. բայց թուքմուտեանք կ'ըսեն թէ Սադուկեցի բառը ելած էր Սադոկ կամ Սադովկոս անուն անձէ մը, որ էր հիմնիչ ազանդին, և ապրեցաւ իբրև երբորդ դարուն նախ քան զԳրիստոս։ Սադուկեցիք կը մերժէին ամէն ատենադատութիւն և անդիր օրէնք, և կը հաստատէին Մուրբ Գիրքը միայն իբրև միմիայն ազբիւր և կանոն հրէականց կրօնից։ Իր մերժէին նաև փարիսեցւոց վարդապետութիւնն զդիւաց, չէին ընդունիր թէ կայնի հրեշտակք և ոգիք, կը կարծէին թէ հոգին կը մեռնէր ընդ մարմնոյն, և ընդհանրապէս չէին ընդուներ նաև հանգերձեալ կեանք վարձուց և պատժոյ, Մատթ. ԻԲ. 23։ Մինչ փարիսեցիք կը հաւատային մանաւանդ թէ ամէն դէպ և գործ կը պատահի անդատաւոր հրամանաւ կամ ճակատագրով, սադուկեցիք կը համարէին ամէն դէպ և գործ կախեալ մարդոց կամքէն և գործունէութենէն։ Այս ազատախոհ փիլիսոփայից վարդապետութիւնները չէին, ընդհանրապէս, ընդունելի ժողովրդեան, մինչ փարիսեցւոցն էին առ հասարակ ընդունելի։ բայց և այնպէս բաթբաթային կարգի մարդոց շատերն ընդունած էին զայն, և կը ցուցնէին մեծ խըստասրտութիւն և յաւատարմութիւն։ Հրէից ազգային ժողովոյ անդամներէն ամէնք սադուկեցի էին, Գործ. ԻԳ. 6–9, նաև Ա֊ազաքէլոց ժամանակի քահանայապետը սադուկեցի էր։ Գրիստոսի յարութիւնը կը թուի թէ առաւել ևս զայրացուց անոնց առարկութիւնն ընդդէմ Գրիստոսեանութեան, Գործ. Դ. 1. Ե. 17։

Սաբբաթաւգած։ Տես Թաբաեաչի։

Սալպատ, անբծնիկ, էր ցօվսեփայ անբասնդէն, մեռանելով անապատին մէջ թողուց հինգ դուստր, բայց ոչ ուստր։ Սալպատայ մասին առիթ առաւ հաստատել սա օրէնքը, որ կը հրամայէր առանց ուստեր մեռնող մարդու մը դատերաց ժառանգել իրենց հայրենի ատացութիւնը, բայց չամուսնանալ օտար ցեղէ մարդու հետ, Թուա. ԻԶ. 33. Իչ. 1–11. ցԹես. ժԻ. 3, 4։

Սահմանք Ազգաց։ Որմ կամ ուրիշ որևիցէ պատուար կանգնել կ'ուզեի թէ տովերքական չէր առ Հրեայս, Մարկ. Ը. 23, թէպէտ պատերազմները ցանկով պատել երբեմն տովերութիւն էր։ Ուստի հին և ուսումնական ատմինք կոչուածց բաց գաշտի մէջ, Հառաք. Բ. 3, կ'որպէսզի անկիւնները անկատած ծառերով կամ կոկառով քարանց։ և որովհետև գիրքին էր այս նշանները վերցնել, գրագետն հազիւ առնուլ այս կերպով կը համարուէր առնակի մը նենգութիւն և գործ արժանի խստիպատժուելու, Բ Օր. ԺԹ. 14. Առակ. ԻԲ. 28. Ովս. Ե. 10։

Սառաքիէլ, ալափետ վԱփսոսի, Ա Մնաց. Գ. 17, հայր Ջօրաբաբէլի, Եզր. Գ. 2. Նեեմ. ԺԲ. 1. Ա՚մբ. Ա. 1, մին ի նախահարց Գրիստոսի։ ասեմատոնեանութեան երկու ազգատոհմութեան մէջ ևս կը յիշուի, Մատթ. Ա. 12. Ղուկ. Գ. 27։ Տես Ազգաբանութիւն։

Սառաքիճա, գլխաւոր քաղաք Կիպրոս կղզւոյ, հոս պղնելութիւն ըրին Գօզաս և Բառնաբաս յամի Տն. 48։ Բառնաբաս էր բնիկ ի Կիպրոս, և կը բնակէին հոն ոչ սակաւ Հրեայք ասկից որ սպասուած էր սրգէն Աւետարանը, Գործ. Դ. 36. ԺԱ. 19, 20. ԻԱ. 16։ Գօզասի պղնելութիւնը նշանաւոր եղաւ եղիմասոյ վրայ գործուած հրաշքով, և կղզւոյն կառավարչին Սերգիոսի Գօզասի գարձնելն ի Գրիստոսանելութիւն, Գործ. ԺԳ. 5–12։ Սաղամինա էր ընդ արձակ քաղաք, Կիպրոսի արևելեան կողմը, և յետ ժամանակաց կոչուեցաւ Կոնստանդիա։

Սառեմ, Խալզե֊Խուն, 1. հին անուն Երուսաղէմի, Ծննդ. ԺԴ. 18. Եբր. Է. 1, 2, դոյն անունը կը սրբուէր յետոյ Երուսաղէմի այլաբանութեան, Սաղմ. ՀՉ. 2։

2. Քաղաք Ափրեմացւոց, տեղն անծանօթ, Ծննդ. Լ Գ. 18։

Սառիմ, քաղաք մօտ յԱյիանն և ի Ցորդանան, ի հարաւոյ Բեթսաիդայ, ցՎԶ. Գ. 23։

Սառիսա, գաւառ կից ի լեառն

Digitized by Google

եփրեմից յարեւմտից, Ա. Թագ. Թ. 4։ Զբահաղ-Սալմա կը դնէ Յով- | սեպոս Հեգեսոսեան մէնն ի Լբա- դայէ, դեպ ի հիւսիս։

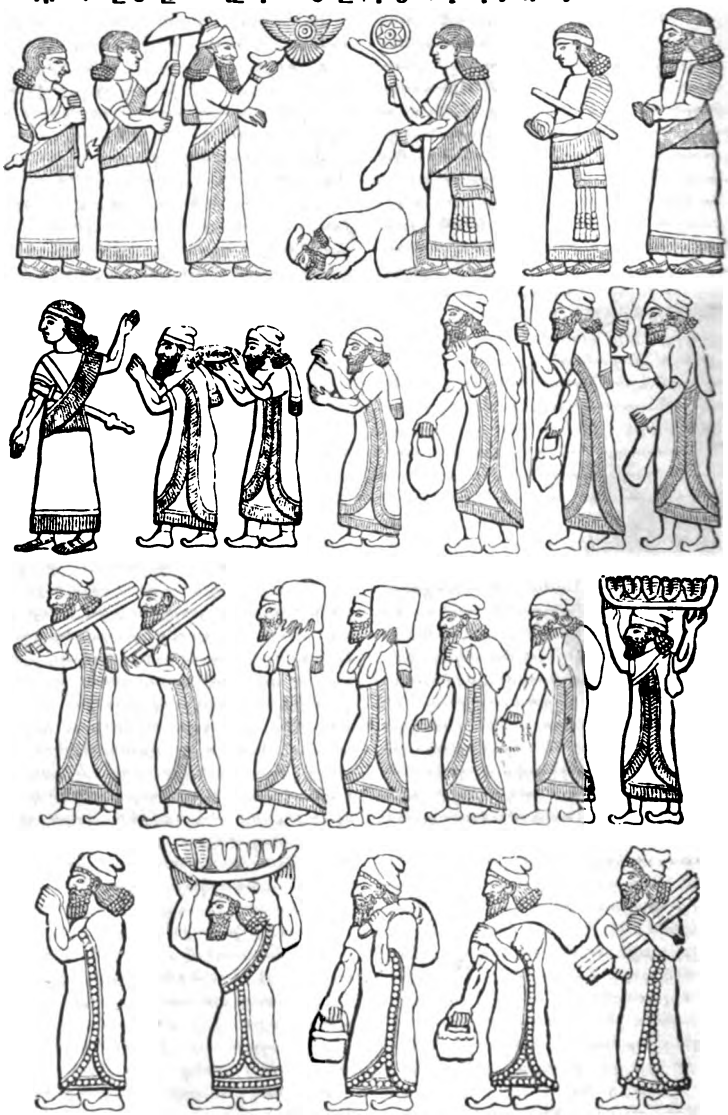

Սաղմանասար, արքայ Ասորւոց | և Սենեքերիմայ։ Ելաւ գահն իբր
ասանի, ի մէջ Թագլաթփաղասարայ | 728 ին նախ քան զԳր., և Թա-

Digitized by Google

գաւուրեց չօրեքտասան տմ։ Սուրբ Գիրքը կը պատմէ Թէ Սաղմոնատեր եկաւ Գաղէատին, առաւ Սամարիա, և ուխտեց զՈվսէէ Հաստատացնել Տարի · բայց երբորդ տարին Ովսէէ չկրնալով տանիլ Սաղմոնատերոյ կեղեքմանց, մեացաւ գաղտ եգիպտոսի Սովս թագաւորին Հետ. Ասորեստանի լուծը Ձեռնկալ ։ Սաղմոնատեր եկաւ Ովսէէի վրայ զօրօք, աւերեց Սամարիա, պաշարեց զՈվսէէ իւր քաղքին մէջ, և Թէգլաթ Ովսէէ գիմացաւ երեք տարի, Դ. Թագ · ԺԸ · ԺԸ · 9–12, Սաղմոնատար առնելով քաղաքը, կործանեց ամրութիւնները, կապեց զՈվսէէ և ժողովուրդէն շատերը վարեց ի գերութիւն անդր գան զԱփրատ։ Ասպէս կործանեց Սաղմոնատար Սամարիոյ Թագաւորութիւնը որ տեւած էր երկերիւր յիսուն և չորս տարի, 973 էն մինչեւ 721 Նախ քան զԲՔ։ Հոս գրուած պատկերը գտնուած է Ասորեստանեաց ժամանակէն Ջնջուած վեց ոտ կէս տաք բարձր ևս մարմարիոնէ կոթողի մը վրայ, որոյ բոլոր կողմերը լի են արձանագրութիւնով։ Այս կոթողը գտնուեցաւ Հիւսիսային արեւմտեան պալատին աւերակներուն մէջ և Նիմրուտ, և շատ ապացոյցներ կան կարծելու Թէ պատկերը կը ցուցնէ զՍաղմոնատար որ իւր գինուք Ձեռնհաս Հրեից Հնազանդութիւնը կ'ընդունի։ Ցուգակից Թագաւորն Եզեկիա յայտնութեամբ գէմ գրաւ Սաղմոնատարայ, Դ Թագ. ԺԸ. 7 · բայց կ'երեւի Թէ Սաղմոնատար աւերեց զՄովաբ, Եռ · ԺԸ. 9. ԺԵ · ԺԶ · ԺԹ ։ բայց ցովսեպոս Սաղմոնատար Ձեռնկալ զՓիլիպպոս Բաց ի կղզւոյին Տիւրոսէ, զոր ի զուր պաշարեց իբր հինգ տարի։

Սաղմոն, Ա Մ Ձոց · Բ. 11, ցեզատեաց ցուգայի առհմէն, այր Ռեխաբեամ և Հայր Բաասայ, Հաւետ · Դ. 20. Մատթ · Ա. 4, 5 · Ղուկ · Գ. 32։

Սաղմոն, Հրեւանգան կրետէ կղզւոյն հիւսիսային արեւելեան ծայրը, գարգիս՝ գլուխ Ակտերոյ, Գործ. ԻԷ. 7։

Սաղմոսաց, Գիրք։ Այս գրոց երբայեցերէն անունն է Թեհիլլիմ, այսինքն գովեստք կամ փառաբանութիւնք, Թէպէտ սաղմոսներէն շատերը մնաւանդ ազդ կամ եղերերգութիւն են։ Սաղմոսաց մեծագոյն մասն ունի ի վերնագրին գլուխ, որ կը նշանակէ բանաստեղծութիւն, երգ։ Այս բառը եօթանասունէք թարգմանած են յունարէն գոյս, յորմէ հայերէնն՝ սաղմոս, այսինքն նուագերգութիւն, կամ քերթուած քնաբանական։

Դասաւորութիւն։ Ոմանք ի մանանեագրաց գան գան բաժնած են սաղմոսներն անանց բանաստեղծական յատկութեան համեմատ, զարօրինակ ի տաղս, յիեղերերգութիւնս, այլոցն հանգերձ։ Լաւագոյն կարծ է բաժնել զնոսա քան նիւթոյն։ Ըստ այսմ սաղմոնք կը բաժնուին վեց գաս։

1. Երգք ի գովեստ Եհովայի, Դիւհիպ բան նշանակութեամբ։ Այս երգերն ուղիղ են առ Եհովա, իբրև առ Աստուած Հաստատ բնութեան և Աշխարհ ամենեցուց, Սաղմ. Ը, ՃԴ., իբրև առ պաշտպան Իսրայէլի, Սաղմ. Ի. ԻՓ. ԼԳ., կամ առանձին մարդոց, Հանգերձ շնորհակալութեամբ վասն ազատութեան ի չարեաց, Սաղմ. ԺԸ. Լ. ԽՁ. ԽԻ., և կամ կը վերաբերին բուն և ուղղակի յատկութեան Եհովայի, Սաղմ. Ղ. ՃԼՓ. Այս սաղմոսները գրուած են խորին խմաստիւք և վեհ զգացմամբ առ Աստուած, առ նախախնամութիւն նորա, առ փրկագործութիւնն, այլոցն հանգերձ։

2. Երգք առաքելի, որ երգուած են ի նաւակատեաս տաճարին, ի մեռս տապանակին, այլոցն հանգերձ, կամ տաճարին պաշտամունց համար յօրինուած են, Սաղմ. ԻԴ ՃԼՌ։ Այս գաւառն կը վերաբերին նաև "ուխտաւորաց երգերը," զոր կ'երգեին անանք որ կու գային պաշտօն մատուցանել տաճարը, այլոցն հանգերձ, ինչպէս են, օրինակի համար "երգք աստիճանաց," Սաղմ. ՃԻ., այլոցն հանգերձ։ Տես Աստիճանաձեւութիւն երգք։

3. Ընդհանուր կրօնական և բարոյական երգեր, որ գրուած են որոշ յուզմամբ և զգացմամբ, բանաստեղծական ոճով, ուսուն և մեղեդուս այլևայլ զգացմունքերը կը յայտնեն,

Digitized by Google

զորօրինակ, վատահաւատիւն առ Աստուած, Սաղմ. ԻԹ. կԲ. ձԻԵ., նախատիճ առ Աստուած, Սաղմ. ԺԶ, փափաք պաշտօն մատուցանելոյ Աստուծոյ անոր տաճարին մէջ, Սաղմ. խԲ. ԽԳ., աղօթք մեղաց թողութեան հասնելը, ապաւէն հանդիսի, Ա.յս գաւառն կը վերաբերին եօթն ապաշխարութեան, ինչպես կը կոչուին ընդհանրապէս, Սաղմ. Զ. իե. ԼՒ. Լե. ԼԸ. ՄԱ. ձԼ.։ Նաև վարդապետական երգեր, քանի մը ճշմարտաբերութիւն, և բարոյական սկզբունք, ապաւէն հանդիսի, պատուհասով երգեր, Սաղմ. Ա. Լ.Դ. ձԻԸ. դարձեալ, ժե. ԼՒ. Ը. և այլք։ Ա.յս գաւառն վերաբերեալ ապաշխար չատ են։

4. Եղերական սաղմոսք, այսինքն սգոց և դառնագնացից մրմնջիւնք, հանդիսի աղօթիւք օգնութեան։

5. Մարգարէական սաղմոսք, որպէս Բ. իՒ. իե. կԹ. ՀՒ. ձԺ. ապաւէն հանդիսի։

6. Գաղտնական սաղմոսք, յորս Իսրայելացւոց հին պատմութիւնը կրկնատած է ի խրատ կամ ի յորդոր, Սաղմ. ՀԸ. ձե. ձՋ. ձԺԴ.։

Բայց սաղմոսաց մէջ կատարեալ բաժանում մը ընել անհնար է, վասն զի կան սաղմոսք որոց մասունք կը վերաբերին ա.րդի ա.րդի երկու կամ աւելի տարբեր դասերու։ Բաց ի բուն Մարգարէական սաղմոսներէ, Մարգարէի վրայ կանխատեսութիւնք բոլոր սաղմոսաց մէջ կան ցիր և ցան։ Ջերմեռանդ ընթերցողք յաճախ կը պատահին այսպիսի հատուածներու որ, իրրև գրիւատոսի յատկութեան և գործին վերաբերեալ մարգարէութիւնք, կը գրաւեն ընթերցողին միտքը։ Ա.յս սաղմոսներէն ոչ սակաւք յիշատած են ի նոր կտակարանի. և անոնցմէ ոմանք չյիշատածներէն ևս շատերուն լեզուին և իմաստին նայելով կրնայ ըսուիլ թէ նաև տաճար Աստուածարգելոյն վերաբերեալ մարգարէութիւններ են։ Ոմն իսկ Դաւիթ գեղեցիկ օրինակ էր փրկիչին, և անոր կեանց այլեալ պատահարներն էին առաւերագին պատկեր Դաւիթի Որդւոյն և Ցեսուեան։ Ա.յսպիսի սաղմոսաց յիշատակութիւնն ի Սուրբ Գիրս չէ տատանց նպատակի. Դաւիթի փորձանք և յաղթութիւնք արժանի համարուած են պատմուելու ի Սուրբ Գիրս, վասն զի մասնաւոր վերաբերութիւն ունին։ Լատ Գաղգան ոմ գիտագրութիւնը կ'ընէ թէ չին կատակարանին մարգարէութիւններէն չատերը "ոմանց են այն մարգարէութիւնները Տուողին՝ յորոյ աչս հազար տարին է իբրև մի օր, ուստի և այն մարգարէութիւնք կատարուած չեն միանգամայն, այլ ժամանակ ժամանակ ընդարձակ գաւթս, թէպէտ ամանց բաց նշանակութիւնը կամ լրումը կը վերաբերի այս ինչ մասնաւոր ժամանակի։„

Վերնագիրք սաղմոսաց։ Բացի քանի և հինգ սաղմոսաց, որ և կը կոչուին սրբ սաղմոսք, բոլոր մեացեալք ունին այլևայլ վերնագիրս։ Վերնագիրք կը ցուցնեն հեղինակը, սաղմոսին առթիք, այլևայլ երգի տեսակներ, երգին եղանակը կամ չափը, նուագարանը որով պիտի երգուէր սաղմոսը, երաժշտաց գաւթը, այլևայլ հանդիսք։ Ա.յս վերնագիրք շատ անգամ մեթ են, քանզի երբայեցւոց երաժշտութիւնը և երաժշտական գործիք գրեթէ անծանօթ են մեզ։ Նաև շատ հին են վերնագիրք, եթէ չեն այնչափ հին որչափ են նոյն իսկ սաղմոսք, և յերբայեցերէն բնագրին պատուած չեն սաղմոսներէն, ինչպէս են արդի թարգմանութեանց մէջ։ Վերնագիրք նաև տարբեր են Յոաննէսէն և Ասորեցւոյ թարգմանութեանց մէջ։ Կան բաւեր որ առանց թարգմանութեան ստանուած են ի վերնագրէ, և կարծեաց մեծի կրնան մեկնութիւն։ Տես Հիեկայօն, այլևայլք հանդիսք։

Հեղինակք և ժամանակք սաղմոսաց։ Երբայեցերէն մէջ Դաւիթի կ'ընծայուին եօթանասնեան և երեք սաղմոսք, իսկ ի թարգմանութեան եօթանասնից՝ մեհասնան և աւելի։ Ղ. սաղմոսը կ'ընծայուի Մովսէսի։ Մին սաղմոսաց հեղինակներուն գտնուի, Սուրբ Գրոց քննիչներուն մէջ կարծեաց մեծ տարբերութիւն կայ։

Սաղմոսաց ամբողջ հատածգին կը թուի թէ ի սկզբանէ հետէ բաժնուած էր հինգ գիրք, թերևս ըստ

Digitized by Google

թաւայ հնգամեայներին։ Իւրաքանչիւր գիրք կը վերջանայ փոստաբանութեամբ մը։

Ա. գիրքին ունի սաղմոս Ա.–Թ։
Բ. » » » Ի–Հ։
Գ. » » » Հ–Զ։
Դ. » » » Ղ.–Ճ։
Ե. » » » Ճ–Ճ։

Սաղմոս մը կայ երկիցս, Սպաղ. ԺԴ. բազդատ. ընդ ՃԳ. սաղմոնին։ Ոմանք ևս մնան են ալլոյ սաղմոսի, զլրօրինակ, Սպաղ. Հ. է մնան Թ. սաղմոսին։ Կան նաև սաղմոսք որ կը գանուին նաև Սաւքը Գրոց սրբիշ մասերուն մէջ. այսպէս ԺԲ. սաղմոսը նոյն է ընդ Բ թագ. Իժ։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Եզբաս կարգի գրաւ սաղմոսներք վերջին ան. գամ, 450 ին նախ քան գԳր.։

Այս չնայ խորհիկ նուիրական երգերուն մէջ կան վեմ գաղափարներ Աստուծոյ վրայ, իրքև արարչի, պահպանչի և վարչի ամենիցդց, թագաւորք սաղմոսաց չատերուն մարգարէական յայտնութիւնը, և վերաբերութիւնն ատ Մեսիային և ատ մեծ խորհուրդն փրկութեան մարդկան։ Նք գնեն մեր ատչև կատարեալ օրինակներ մանկական անմեղ նախրմեան և ապաւինութեան, անդադրադր հաւատոյ և վստահութեան յԱստուած։ Ցաղմոսք են աստուածազգեցիկ համառօտ խոստովանութիւնք Սաւքը Գրոց ի պէտս աղօթողաց, և սիրելի են մանաւանդ ժողովրդեան Աստուծոյ, վասն զի կը յայտնեն կրօնական փափաքութեան ուսիցք վիճակ։ Լսելեր, ի յատուկ ոչխարանին իւրում՝ ի վերայ սաղմոսաց, կը խօսի սա գեղեցիկ կերպով. "Ո՞ր կրնաս գտնել ուրախութեան աղնուագոյն բառեր քան ի սաղմոսս գոհութեան և չնորհաբանութեան։ Չեն կրնաս նկատել բոլոր բարի մարդոց սիրտերուն վրայ, իրքև գեղեցիկ և զուարճալի պարտիզ վրայ, ևս մանաւանդ իրք թէ յիւրինիս։ Ինչ սիրուն և չքնաղ ծաղիկներ բերանաբացութեան կը քաղաքնեն Հոն ամէն տեսակ հաճոյական և ուրախարար խորհուրդներէ սա Աստուած և սա բարութիւն նորա։ Դարձեալ, ուր կրնաս գտնել ի խորոց սրտէ բղխեալ խոստովանութիւնք քեր սաստեալ քան սաղերգական սաղմոսաց մէջ։ Նաև սոնց մէջ կրնաս նկատել բարի մարգոց սիրտերնին, իրքև մեղմասէր վերայ, նա մանաւանդ իրքև թէ ի գործս։ Ինչպէս մեր թէ ազգասիրութեան հոն ամաստուծոյ բարեպաշտութեան ատգեցուցիչ և խոստովանութիւնք խորհուրդներէ։ Ինձ համար սակայն թէ չկայ յաչխարհի գիրք խրատական կամ պատմութիւն վարուց սրբոց և մարտիրոսաց ազնուագոյն և գեղեցկագոյն քան սաղմոսարանք. գնոցդի կը գրտնենք հոն ալ միայն ինչ ար այս կամ այն ատրբը գործած է, այլ ինչ ար գործած է Սաւրբն սրբոց, և ինչ ար բոլոր ատրբ մարդիկ կը գործեն ատ կատին. հոն կը գտնենք թէ ինչ է ատրբերուն վարմունքն ատ Աստուած, և ատ բարեկամն կամ թշնամիս իւրեանց, և թէ ինչպէս կը վարուին վտանգներուս և վշտաց մէջ։ Բաց յայսցանէ, հոն կայ ամէն տեսակ վարդապետութիւն և պատուէր ատստուածային։ Այս է պատճառ որ Սաղմոսաց գիրքը բոլոր բոլոր մարդոց գիրքն է, և ամէն մարդ, ինչ պարագայի մէջ ար ըլլայ, կը գտնէ հոն իւր պարագային յարմար ատղմոսներ և խօսքեր, և ճիշդ այնպէս կը թուի անոր սրտէն թէ բանն իրեն համար գրատած են անոնք, և այնպիսի կերպով գրատած կը գտնէ, քան զոր լատագոյն ոչ կրնար գրել կամ գտնել կամ բանալ։"

Ղատաստ. Իժ. 44 համարին "Սաղմոս" բառը կը նշանակէ երգարանքն Աստուածաշունչին երեք բաժանմանց մին, այսինքն Սաւրբ Գրոց իրատական կամ բարեպաշտական մասերը։ Տես Աստուածաշունչ։ Աստիճաններու Սաղմոսաց վերայ Տես Աստիճաններու։

Սամաթացիք, բնակիչք Սամաթիոյ։ Բայց Սաւրբ Գրոց մէջ այս անունս կ'իմացուի ցեղ մը որ յաւագ ելաս Իսրայելի տատն ցեղերուն հետ խառնուրդէն երբ բնակիչք Սամարիոյ և մօտակայ երկրին գերի տարուեցան Ասորեստանի Սաղմանասար թագաւորէն, Սաղմանասար անոնց տեղը զրկեց գաղթականներ Բաբելոնէ, Քու-

Digitized by Google

թայէ, Աւայէ, Եմաթէ և Սեփոփաւիմէ, որոց հետ Սամարիթաս Մեսցող Հրեայք խառնուեցան, և ի վերնաԴի ձուլուեցան ի մի, Դ. Թագ. ԺԷ. 24–41. Այս օրինակ սիրոյ մը հարկաւ տեսնլի պիտի ընէր Հրէից զՍամարացիս. Պօղ և խառն ցեղն արգելև խնգրից Աստուածոնէ իսրայէլացի քահանայ մը ուսուցանել առանց եհովայի օրէնքը, և ընկալաւ քսան մեսոնի նոր կրօնքին ձևերը, բայց Սամարացւոց մեծագոյն մեսոն կիսով չափ միայն գաղափած էր իւր նախկին հեթանոսութենէն, Մատթ. Ժ. 5. Ղուկ. ԺԷ. 16–18. Ուստի, երբ Հրեայք գաթձան գերութենէն և սկըսան նորէն շինել զԵրուսաղէմ և տաճարը, Սամարացիք ի զուր ջանացին ճանչցուիլ Հրեայ, և լինել գործակից Հրէից, Եզր. Դ. Հրեայք չաւրն յանձն և թշնամութիւն ծագեցաւ ի մէջ երկուց ազգաց, ուստի և Սամարացիք ոչ միայն ատեցան աւրն զպատրաստ զՀրեայս տաւղի Գարիզիմ թաղաստարին, Եզր. Դ. 4. Ներեմ. Դ., այլև, օգտատ քաղելով Մակեդոնի հրամանէն, Ա Օր. Իէ. 11–13, որուն Համեմատ երբ խոստացեալ երկիրը մնան Իսրայէլացիք, ժողովրդեան կէսը Գարիզին լերանը կենալով Ամէն պատասխանեցին ուխտին օրհնութիւններուն զորս կը կարդային Ղեւտացիք, ամէնար մը կանգնեցին այն լերան վրայ, և Տատոսատեցին Տան զՏէր բոլ հրամանին Մակեդոնական օրինաց, Թեպէտ Ներեին սեզանն, բոլ Սուրբ Գրոց երբայեցւոց, Գերազ լերան վրայ էր, Ա Օր. Իե. 4. Յես. Ը. 30–35. Թագ զայս, Սամարացիք մերժեցին նաև Հրէից բոլոր նուիրական գիրքերը բաց ի հնգամատնեն, Տես Սամարացոն. Այս ամենէն և սրբիչ պատգամներէ, ազգային տատելութիւնն ի մէջ Սամարացւոց և Հրեից, փոխանակ նուազելու ժամանակաւ, աճեցաւ և զօրացաւ ընդհակառակն, Ա Մակաբ. Զ. 2. Ղուկ. Թ. 52, 53. Ատոր Սամարացի անունն Հրէից մէջ եղաւ անուն թշնամանաց և անարգութեան, Յովհ. Ը. 48, և խնամով կը զգաւշանային Հրեայք խառնակելէ ընդ Սամարացիս, Յովհ. Դ. 9. Հրեաց հանաս, երբ 129 ին նախ քան զՔր., կործանեց Գարիզին լերան տաճարը, բայց Սամարացիք Գրիսատան ժամանակ գետ կը յարգէին այն լեռն իբրև նուիրական տեղ, և ապզատին յատուկ պաշտանատեղի, Յովհ. Դ. 20, 21, ինչպես ցարդ կը յարգէ զայն Սամարացւոց դպրոցն Մեսցորգը. Սամարացիք ևս Հրէից պէս կը սպասէին Մեսիային, Յովհ. Դ. 25, և առնոցմէ ամենէ եղան հետեւող Գրիսատոսի, և ընկալան Գրիսատոսական կրօնից վարդապետութիւնները. Տես Գործ. Ը. 4, այլևայլ հանգիպած. Թ. 31. Ժե. 3.

Շատերուն ծանօթ է թէ Սամարացիներէն գոյն Մեսցորգ մը կայ տակաւին ի Նապուլուս, հինն Աբեքեմ. Եւթսունի գեղատիպ խնամով քննեցին այս ժողովրդը, և գեղատեղերէն ամենէ յատեսն թղթակցեցան անոնց հետ, բայց այս քննութիւնները կարճութիւնէ յատակ չեկաւ. Այս Սամարացիք ունին հնգամատնեն օրինակ մը, զոր կ'ըսուի թէ գրած է փենհեհսի սգրչին Աբիսուա, 1400 ամեր յառաջ քան զՔր. Գեղեցիկ մը օրինակ գրուածոյ այս չքնաղ գամատնեն, առաջինն 1616 ին, և բազատուեցաւ Եբրայական բնագրին հետ, ընդ որում գրեթէ նոյն է. կան այս երկու բնագրոց մէջ ընթերցուածոյ տարբերութիւնք, բայց այս տարբերութեանց չատերուն, նա մանաւանդ ամենուն մէջ Սամարացւոց ընթերցուածը կ'երեւի խառնգարեալ. Մտեղս ճանապարհորդք առեալ այցելութիւն բրին Նապուլուսի Սամարացւոց. Առանց թիւն է իբր հարիւր և չորուան, և են ըստմ օրինապահք. Հրէից չարաչար մեծ ճշգութեամբ կը պահեն, և օր երեքս կ'երթան ժողովգտանոյն ազօթելու. Տարին չորիս, այսինքն զատկի, պենտեկոստէի, տաղաւարաց և քաւութեան տաճարաց, ամէնքը կ'երթան իրենց հին տաճարին տեղն ի Գարիզին յերկրագածութիւն. Տես Գարիզին.

Սամարիա. 1. փերիզին ժամանակ Սուրբ երկրին երից բաժանմանց մին, որոյ սահմանք էին ի հիւսիսոյ Գալիլիա, ի հարաւոյ Հրեաստան կամ

Digitized by Google

ցուցապատառն, յորում ելից՝ ցորդոնան, և յորմէ՝ Միջերկրական ծովը, և կը պարունակէր ի սկզբան եփրեմայ, Մանասէի և Իսաքարայ տուած երկիրներուն մնացորդը, Ղևտ. ժԼ. 11. ցոմ. Դ. 4։ Սամարիայ բլուրներն ալ՝ ելեր բերրի կը նկարագրեն քան ցուդայինները, և անոր հովիտներն ու դաշտերը ալելի մշակեալ և պաղարեր. Տես Բաղմաց. Ուշ ատեան Քրիստոնէական եկեղեցիներ անուանեան հոս կանուխ, Գործ. Ը. 4, 25. թ. 31. ժԵ. 3։

2. Քաղաք, Պաղեստինոյ միջերկրին մօտ, իբր վեց մղոն յորմէ հիւսիսով Սեբաստիայ։ Խորայելի թագաւորն Ամրի շինեց այս քաղաքն իբր 920 ին նախ քան ջՔր., և կոչեց Սամարիա յանուն Սեմերայ նախկին տիրոջ ելեան կամ բլուրին յորոյ վերայ շինուեցաւ քաղաքը, Գ թագ. ԺՉ. 23, 24։ Սամարիա եղած մայրաքաղաքը թագաւորաց խորայելի փոխանակ Աբեքսիայ և Թեղոսայի որ առաջ մայրաքաղաքն էին։ Քաղաքը գեղեցիկ զարդարուած էր շինուածովք։ Աքսաբ շինեց հոն պալատ փղոսկրեայ, Գ թագ. ԻԲ. 39, նաև Բահաղայ մեհեան, Գ թագ. ԺՉ. 32, 33, զոր կործանեց Եհու, Գ թագ. Ժ. 18–28։ Մարգարէք ապէղ կը յանդիմնէին զՍամարիա կռապաշտութեան համար, Եռ. Թ. 9. Եզեկ. ԺՉ. 46–65։ Երկերց պաշտպանցաւ Սամարիա Ասորիներէն, Գ թագ. Ի. Գ թագ. Ջ. 24. Ի. 1–20։ Հոսկ ուրեմն Սաղմանասար, արքայ Ասորեստանի, առաւ և կործանեց զՍամարիա, և երկրին ժողովուրդը վարեց ի գերութիւն, 721 ին նախ քան ջՔր., Գ թագ. ԺԸ. 3–6. ՌՀ. Ա. 1–6։ Տես Ամբի։ Քաղաքին մէկ մնացը նորէն շինուեցաւ Տիտրիոն անդիի կողմէն հոն բերուած հրեայ գերիներէն, բայց յետոյ գրեթէ կործանեցաւ. Ցովհաննէս Հիւրկանոս։ Հռովմայեցի փոխանակ բգեղէնի (անթիհելատաւոս) Գաբինիոս մերս և անգամ նորոգեց զՍամարիա և հոչակ Գաբինիա։ Օգոստոս տուաւ յետոյ այս քաղաքն Հերովդէի մեծի, որ ընդարձակեց և զարդարեց զայն, և ի պատիւ կայսեր կոչեց Սեբաստաս,

որ Լատիներէն Աւգուստոս բառին ցուցնարէնն է։ Հերովդէս բնակեցոյց հոն վեց հազար գաղթականի, և պատուոյ քաղաքին տզրօ պարգեւատ, չնորհեց նաև հզօրեալ մեհեան մը ի պատիւ Օգոստոսի։ Վազ խոկ յատաքեալական դարուն փիլիպպոս և ապագ յաղթութեամբ գործեցին հան. Գործ Ը. 5–25. և հոն կազմեալ եկեղեցին ունեց բաւ դարերով, մինչև քանդեցաւ Հերովդի քաղաքը։ Ցետ ժամանակաց նորէն կենդանացաւ Սեբաստաս, և խաչակրաց պատմութեան մէջ կը յիշուի։ Ջորդիս անունն գիւղ է և կը կոչուի Սեբաստիե, հին ատերակաց քարերէն շինուած քանի մը անասնոցով։

Ասհա Ռիչարտսընի տեղեկութիւնն այժմեան քաղաքին վրայ. "Դիրքը շատ գեղեցիկ է և ի բնէ ամրաբ, ինչպէս կարծեմ, առաջուց քան զՔրիստոսը։ Նը կենալ զատուցիալ բլուր մը վրայ որ գեղեցիկ և մեծ է, շուրջ պատեալ լայն և խոր հովտիւ, և երէ էր ամրացեալ, ինչպէս կ'ըսուի թէ էր ի Հերովդէ, յայտնի է թէ ի տվոյ տարեալ անձնատուր եղած էր, ոչ թէ առնուած պատերազմական արուեստին հին հնարքիւ։ Հովիտը պաշարեալ է չորս կողմէն մէն մի բլուրէ, իւրաքանչիւրը գաստատաքաղաքներ, քարի մշակուած մինչև գագաթը, ցորնէր արտերով, թզենիներ և նռիթենիներ. քարի մշակուած է նաև հովիտը։ Սամարիոյ բլուրն է նայնպէս գաստատաքաղաքներ մինչև վեր, և է բարձրութեամբ հասարապետ մեծապէսյ լերանց։

Այժմեան գիւղն է փոքր և աղքատ, և հովտէն անդին գետ ի վեր ելլէն է ուղղորդ յայժ. բայց մեր վրանին տեղէն նայողին եր Միջերկրական ոչ միայն բնական գրից կողմանէ, այլև գոթական ճարտարապետութեան ոճով շինուած հին մեհենատան մը աւերակներուն գեղեցիկ երեւութէն։

Գիւղն ամենեւին, իբր ի միջոցի առաջին գաստատաքաղաքին տեղացեր կարգ կարգ սիւներ գետ կանգնած։ Մէկ կարգին վրայ համեմատ երկնատան սիւն, բայց յայլոց բազմացը ոչ էին միայնակ, և կը թուէին լինել հզօրապարտիւ Միջոցագիծ ալ

Digitized by Google

կարգաց։ Դիտելը շատ զուարճալի է, և առաջնորդը որ կը տանիցէ զինքեան թէ այն սենեակին էին հին զարդասէր մը սենեակը։ Երկրորդ գոհանալիցն վրայ տեսանիք Յեսուորդիներ պնդակակղի շինուածոց, բայց էին իբրև կղզեաց քարի և կրոյ և տղայոցն ազդեաց։ Երրորդ կամ բարձրագոյն գոհանալին վրայ չտեսանիք այնչափ Յեսուորդի հին շինուածոց, բայց վայելչագիծք շրջակայ երկրին հիանալի տեսիլը։ Մեր աչալուրքերը բլուրը պատռող հովտին խորութենէն անդին ձգեցինք, կեցան հանգիստակաց լերանց վրայ, ուր մեզմով գար վերբարձրանալով, ամէն գիշեր կ'երևէին մեզ իբրև գրասկալի մը վրայ կարգացուս համար բաց գրուածի մնատեան։

Սամեգար, արդի Անաթոթ, երբարձր գաւառաւոր խոպոյելի, յիւս Աւազակաց և քիչ յառաջ քան գԻաբրակ, մեծ նշանաւորեան և երկիւղի ժամանակ, Դատ. Գ. 31. Ե. 6։ Յուրբր Գիրքը կ'ըսէ միայն թէ Սամեգար պատրաստանոց գիտցուել, և թէ եղան խիստ ապտանոց վեց հարիւր փղբէշասցի։

Սամեր, Նախկին տէր բլրոյն որոյ վերայ Ամրի շինեց Սամարիա քաղաքը, Գ Թագ. ԺՋ. 24։

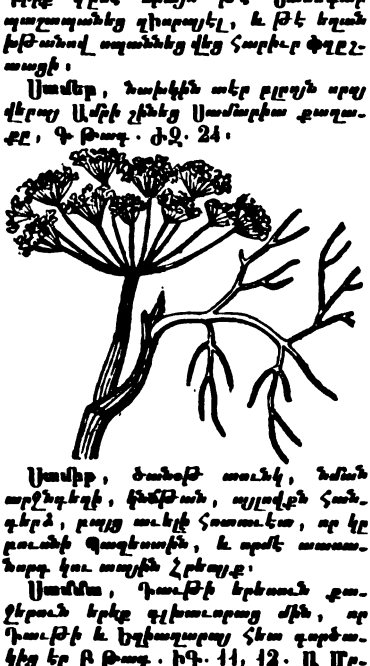

Սամիր, ծանօթ տունկ, նմանի արջնդեղի, ինձիան, սլլովքն Հանգուցք, բայց աւելի հաստատէ, որ կը բուսանի գաղտնեան, և սրամէ աստանորգ կու տային Հրեայք։

Սամմա, Դատիթ երեսուն քաջերուն երեք գլխաւորաց մին, որ Դատիթ և Եղիազարայ հետ գործակից եր Բ Թագ. ԻԳ. 11, 12. Ա Մբ-

նաց. ԺԱ. 12–14 Համարնեբուն մէջ յիշուած քաջագործութեան. Ուրիշ քաջագործութիւն տրա կը պատմուի Բ Թագ. ԻԳ. 13–17 Համարնեբուն մէջ։

Սամուա, կղզի Ա.րքիպելագոսի, առ հեղերք փռղուն Ասիոյ, Հանդէպ Լիւդիոյ, որմէ բաժնուած է կղզին անձուկ նեղուցիւ։ Կղզին նախիրակ եր պաշտաւանեան Հելլոյ աստուածոյն որ ուներ հոն հոչակակ մեհեան, որոյ մեծագործք կան յարգ։ Անուանի եր կղզին նաև խեցիզէնի ամօթոյն Համար որ կը շինուէին հոն, և իբրև տեղի ծննդեան Գիւթագործոյ։ Հռովմայեցիք գրեցին կուսականին Սամոսի ի նպատաւ Հերէից առ Շմմանեաս Մակաբեացւոյ, Ա Մակ. ԺԵ. 23։ Գօղտա Եղաւ այս կղզին, մինչ կ'երթար Բրատաւելէմ, յամի Տ՚. 59, Գործ. Ի. 15։ Զարգիոս ասէի իրբ յիսուն հազար բնակիչ, և թէպէտ քաղ մշակաւած չէ, կը բերէ ստեպոյ աստատ նարինջ, խաղող և ձիթապտուղ, կը զրկէ նաև ցորեան և գինի։

Սամուէլ, Աստուած լուեց, Ա Թագ. Ա. 20, արդի ազօթից, Հաշակաւոր մարգարէ Հրէից և գաւառաւոր, Գործ. Գ. 24. ԺԳ. 20։ Ի ծնէ Ղեւտացի եր Սամուէլ, Ա Մնաց. Զ. 22–28, և արդի եղկանայ և Ռամայի, Եփրեմի լեռան ի Ռամա, ի հիւսիսոյ արեւմուից երեսաղեմի։ Դեռ մանուկ եր, քարուհեցաւ Սիլով, անաւ և զարգացաւ վկայութեան խորանին ընդ խնամով քահանապետին Հեղեայ։ Ի ծնընդեանէ ձօնեալ Աստուծոյ և նախիրակ յանձնաւորութեան, սկսաւ ընդունել աստուածայնաւ պատգամ և արգելոյութեան խոկ, Ա Թագ. Գ., և յետ մանուան Հեղեայ կարգեցաւ գաւառաւոր Իսրայելի։ Իսրայելի գաւառաւորց վերջինը և լաւագոյնն եր։ Ռնոր բարքը և վարդութեանն արժանի են նկատուելու մանաւանդ Համանեաեան և մեծագործք։ Երբ Սամուէլ ատաս գաւառաւորութեանը, երկտասան ցեղք բարգաւանան և քաղաքաւան մեծ նշանաւորեան մէջ էին։ Սամուէլ տղաւոյց գանոնք ամէն օտար լուծէ, գաւառաւորեան ըստ ճշդիւ և անաչառ, յառաջ տարաւ գաւառիարակութիւնը և ճշմարիտ

կրօնքը, միացուց ցեղերը, և հանից զանոնք բարձր աստիճան քաղաքա-կրթութեան։ Հրէից խնդրելը թա-գաւոր, տեսանելով Սամուէլի ծերու-թիւնը և անոր որդւոց անպիտանու-թիւնը, կը ցուցնէր մեծ թերհաւա-տութիւն յԱստուած և պակասու-թիւն հնազանդութեան ի կամս նո-րա Բայց և այնպէս Աստուած ստուգ անունց թագաւոր "իր բարկութեամ-բը,„ Ովս. ժԳ. 11։ Սամուէլ օծեց զԱռաջին թագաւոր Իս-րայէլի, և յետ նորա՝ զԴաւիթ. Դաւիթ ի դէպ ժամանակի պիտի յոլովգեր Սաւուղի, որ սրտէն մեր-ժուած էր Աստուծմէ։ Սամուէլ իւր բոլոր կեանց մէջ վարեց վերին և բարեբար ազգեցութիւն մը Իսրայէլի մէջ, նոյն իսկ Սաւուղի վրայ։ Հա-ւատացից "մարգարէից գործոցը,„ որ եղաւ անհնար և չատ օգտակար։ Ա՛նուանի ինքնանեւեթամեայ, 1053 ին նախ քան զԳր., մեծարեալ ամե-նէն, և ատեք ըլլալ անոր վրայ բոլոր ազգը։ Անոր մահանէն ետքն ան-գամ Իշռայէլացիներն Սաւուղ, մե-ռացեալ Աստուծմէ զոր թագած էր, խնդրից մարգարէին խորհուրդը խա-բեպայի մը ձեռք որ կը պնդէր ու-նենալ ազինեբաս հետ հազորդու-թիւն։ Աստուած թոյլ տուաս Սա-մուէլի երևնալ թագաւորին, իբրև մարգարէական պատգամատու ի տապմանին Ղ. 6. կը գտանի Սա-մուէլ Մովսէսի և Ահարոնի կարգը, Տես երեմ. ժե. 1. երբ. ժԱ. 32։

Ա՛մփսոն, արեւոտ, արգի Մահ-ոսէի, ի ցեղէն Դանայ, ազատատարած և դատաստար Հրաելացւոյն ցեղից Իս-րայէլի իբր քսան տարի, Դատ. ժԳ —ժԶ։ Սամփսոնի ծնունդը գու-շակեցաւ ազանելիք։ Սամփսոն էր ուխտաւոր ի Նազիրութիւնէ, և մարգոց հզօրագոյնը։ Եղաւ հետ-ատոյտակ անուանի, անվճհար և զար-մանալի արուեստներով և զրպալի անհաւատութիւններով և ոգեալի մեծ-ասիրտ։ Սամփսոն իւր քաջութիւն-ներր գործեց ոչ առանց մեծանատ օգնութեան Աստուծոյ "Տէրոջը Հո-գին անոր վրայ եկաւ,„ Դատ. ժԳ 25. ժԴ 6, 19. ժե. 14. ժԶ. 20, 28։ Սամփսոնի սիրահարութեան, անոր բարեկամներուն վատութեան և թշնամիներուն չարութեան յօգուտ գործածուելնէն յայտնի կը տեսնուի թէ Աստուծոյ նախախնամութիւնն էր որ կը գործեր։ Սամփսոնի մեղքը պատճառ եղաւ որ Սամփսոն ինկաւ Աստուծոյ երեսէն և կործանեցաւ ի մեծ թշուառութիւն, բայց ի վախ-ճանի յայտնութեանէց շարչքն ու հա-ւատքը, երբ ժԱ. 32։ Ա՛յս անձին պատմութիւնը գեղեցիկ կը ցուցնէ թէ ինչպէս չար և անազնիւ են մեղքը և մեղաւորը, և ինչպէս կը հակէ Ա-րիմաստութիւնն իւր ժողովրդեան վրայ։ Տես Դատ. ժԳ. 22, և Մաթէ. իԳ. 37։

Սամօրպակէ, կղզի հիւսիսային եգէական ծովուն մէջ, առ եզերք Թրակիոյ, Տրովադէ ի փիլիպպէ առ-նազ ճամբուն գրեթէ մէջտեղ։ Իւր առաջին պայծառութեան ատեն յի-շատակ, Գազաս խորհուրդ նեռից գիշերը Սամոթրակէի հիւսիսային կողմը, Գործ. ժԶ. 11։ Աւազ կը կոչուէր Սամոս, և միւս Սամոսէն որոշելուս համար Թրակիոյն վերագրերը կը յաւե-լուին։ Սամոթրակէ ունէր բարձր լեռ-մը և հռամանան քաղաք, և էր հրա-չակաւոր իրրև նաւահրհամ հեթանո-սական խորհրդոց, մանաւանդ Գի-սերուհւոյն և Գրասերպիներուն խորհրդոց։ Աւազ կղզին առաս "նաւհրահան„ վե-րագրերն, և կը համարուէր իրրև ան-բանաւորելի սպառատանաւորան փա-խուստէց և ոճրագործաց։ Ջորգիա կը կոչուի և Թրակաց Ա՛մենեցիք։

Սամարացուս, հասանականապէս բնիկ Որանացի Մովսէս երկիրը, և մեծ թշնամի Հրէից։ Թեպետև բնա-կած էր Գաթրից կառավարութիւնէն իշխանութիւն Սամարացւոց և Սա-մարիա ներսած գաւառացոց վրայ, իրրև ենթրատած Ասիրացոց վրայ, Ա՛նոնք կրնան համարուիլ մին. երբ Ն՛էեմիա եկաւ Շուշանէն երուսաղէմ, Նէեմ. Բ. 10, 19, 445 ին նախ քան զԳր., և սկսաւ չինել երուսաղէմի պարիսպ-ները, Սանաբաղատ, Տոբիա և Գե-սամ նախատեցին զՆէեմիա, և զըր-կեցին հարցանել թէ ի՛նչ իշխանու-թեամբ ձեռնարկած էր այն գործին, և մինչ ան ապատամբութիւն չէր թագաւորին գէմ։ Բայց և այնպէս

Digitized by Google

Նեեմիա յաւելոյ ասելոյ փութով իւր գործը, և կատարից քաղքին պարիսպներուն շինութիւնը, Նեեմ. Բ. 10. Դ. 6.

Նեեմիա սահպատելով գառնալ Շուշան Աթաքսէս Թագաւորին, Նեեմ. ԺԳ. 6, 441 ին նախ քան զԲ., ասնոր բացակայութեան ատեն եղելութիւը քահանայապետին իւր թոռը Յովհադայի որդին Մանասէ ամուսնացուց Սանաբաղատաս գաւառ հետ, և Տուբիայի, Սանաբաղատայ ազգականին, տուաւ բնակարան տաճարին մէջ. Երբ Նեեմիա գարձաւ Երուսաղէմ, (ասորին ծշդիւ յայտնի չէ,) տեսաղաւնց զՏուբիա տաճարէն, և չիմացաւ Մանասէի, քահանայապետին թոռան, բնակիլ քաղաքը, և ոչ քահանայական պաշտօն վարել. Մանաւանդ այսպէս մերժուելով, գնաց իւր անդրջ, Սանաբաղատայ քով, որ օգնեց անոր իւր քահանայական պաշտօնը վարել Գարիզիմի լեռը. Տես Գաբիզիմ և Սամարացիք.

Սանեսիմ, ՅԵս. ԺԹ. 33, քաղաք Նեփթաղիմայ հիւսիսակողմը, կամ գէսի և Անդիլբանանու տաղաւորին մեռ, Դատ. Դ. 11.

Սանդուխ, Մնդ. ԻԸ. 12–17. Փարաւոնական ցնորոյ երկնոյին տանգղոյն մեկնաբանութեան առիթը վատահեցաւ զցնորս թէ ամենագէտն Աստուած պիտի խնամէր զնա, և պիտի չնորհէր անոր ժողովրդեան ամէն հարկաւոր բարիք աշխարհիս անցագարին մէջ, Երբ Ա. 44: Այն առիթը կը ցուցնէր նաև թէ ճամբայ բացուած էր երկիւղ յերկիւղ, ինչպէս նաև յերկնից յերկիր: Այս առիթը կրնանք համարիլ նաև օրինակ գրիստոսի բնութեան յոյսմ երկինք և երկիր կու գան իմ, և գրիստոսի գործին՝ որ կ'ընծանցնէ մարդիկ Աստուծոյ.

Սանիր, Հերմոն լերան արտաւոր անուն մը Ամովրհացիներէն, Բ Օր. Գ. 9. Ա Մնաց. Ե. 23. Եզեկ. ԻԷ. 5. Տես Հերմոն.

Սաստասար. Տես Զօրաբաբել.

Սատանայ, ինկած հրեշտակներէն մին, մեղադրող անունը գլուխը. Աշխարհի վրայ գլխաւոր պատճառ է չարութեան սատանայ, և անոր մեծ նպատակն է հակառակիլ բարեպաշտ գոր կ'ուզէ ընել Աստուած: ԵՒր ջանայ մանաւանդ իւր արբանեակներուն, մեռ գիւաց ձեռքով, նա կեցուներ մարդկի ընդհանրէ գրիստոսասաւ փրկութիւնը.

Սատանայ անունը կը նշանակէ ըստ Երբայեցերէն լեզուին, հակառակորդ. Բայց Սուրբ Գիրք սուրբ սրբեալ անուններ կու տան սատանայի անոր յատկութիւններըը ցուցընելու համար. ԵՒր կոչուի "իշխան աշխարհի,„ Յովհ. ԺԲ. 31. "օդոյ իշխանութեան իշխան,„ Եփ. Բ. 2. "պատ աշխարհիս սատանայը,„ Բ Կոր. Դ. 4. "վիշապ, հին օձ, սատանայ,„ Յայտ. Ի. 2. "չար,„ Ա Յովհ. Ե. 18, "մանչագ սատիճ,„ Ա Գեսր. Ե. 8. "մարդասպան,„ "ստախօս,„ Յովհ. Ը. 44. "Բեեղզեբուղ,„ Մատթ. ԺԲ. 24. "Բելիար,„ Բ Կորնթ. Զ. 15. "եղբայրներուն գէմ չար խօսող,„ Յայտ. ԺԲ. 10. Բոլոր Գրոց մէջ կը նկատգրուի իբրև լի չարութեամբ հետամուտ եղող, մանգաւանդ և խարէութեամբ, թշնամի Աստուծոյ և մարդկան: Անդադար կը ջանայ կորստանել հոգիները, և ամէն հնարքը և ներգործութիւն կը գործածէ չարմարցընել իւր փորձութիւններն մարդոց սրտերուն բարքը և վհատահարել, հրապուրելով ախոր մարդիկ, երբոմն բարիներէն անգամ, ինչպէս նաև իւր արբանեակներէն, գևերը, յոգնութիւն և ի գործադրութիւն: Գրիքէ բոլոր աշխարհը անոր որպէս ասուին է: Բայց ինքն է ընկճեալ Քրիստոսի: Գրիստոսս պիտի ջախջախէ այս օձին գլուխը, պիտի հանէ զնա աշխարհէս գուրս, ինչպէս հանած է մարդոցմէ, և հատկ ատեն պիտի փակէ զնա յատկութեան անոր և անոնց հրեշտակներուն համար պատրաստած տեղը, Մատթ. ԻԵ. 41.

"Գնա„ բառն շատ անգամ կը հանգիպի Աւետարաններուն մէջ, բայց աստանայ բառով կ'իմացուի մերս գնացք գլուխը, "Սատանան և իր հրեշտակները,„ Մատթ. ԻԵ. 41, որ բնութեամբ և գործովք նման են իրենց իշխանին: Նոր Կտակարանին մէջ շատ օրինակներ կան գևերէն բռնաւած մարդոց, որ ընդհանրապէս

Digitized by Google

կոչուած են գիւտակք։ Յմանէք կը պըն-
դեն Թէ դիւահարք բնական ախտա-
ժէտներ էին, զտրօրինակ լուսնոտ,
խելագար, այլասէրք հանգերձ, ոչ Թէ
չար ոգիներէ բռնուած։ Բայց մեր
Փրկիչը կը խօսէր և կը հրամայէր դի-
ւացը որ էին գարծագը ի դիւահարս,
և գիւք կը պատասխանէին և կը հնա-
զանդէին Փրիստոսի խօսքին, և իրենց
ներկայութեան ապացոյցը կու տային
ատելիւթիւնով զանոնք զրօս Թօզուլ կը
բռնադատուէին։ Փրիստոս, իբր ա-
պացոյց իւր պաշտօնին, կ'ըսէ Թէ գիւք
կը հաճուին. իւր առաքեալներուն կը
խոստանայ նոյն իշխանութիւնը զոր
ինք կը վարէր այն չար ոգւոց դէմ։
Գամթալէլ կ'ըսէ, "երբ կը գտնեմ
յիշուած գիւահարներէն ամենը մէջ
գիներուն Թիւը, անոնց գարծերը զա-
նազանուած գիւահարաց գարծերէն,
գիւաց խօսքն իրենց որպիսութեան
վրայ գիւահարներէն հանուելէն ետ-
քը և հանուելէն առաջ, երբ կը գըտ-
նեմ յիշուած գիւաց յատուկ բազ-
ձանք և կիրք, և գիւաց ընդհանրա-
պէս վարուելէն և գործելէն առնուած
օրինակներ, երբ այս ամենը կը գըտ-
նեմ, այնհետ է ինձ ւսբառնալ անոնց
գոյութիւնը։"

Յատիկ, ազնիւ տեսակ փայտի,
որմէ շինեց Մովսես խորանին վերա-
բերեալ առարկաներուն, սեղանները
բուն և գերանները մեծագոյն մաս-
ը։ Յերեմիա կ'ըսէ. "Ահա փայտը
կարծր է, Թիւրեմիք, ազորկ, անտես
և շատ գիզեցիկ, այնպէս որ Տա-
ւոտոր և ընտիր գործ սիրող անձինք
իրենց մտմտութեան պատասխանուն այս
փայտէն կը չինեն։ Ահա փայտը չի
բաւանիր մշակիսալ ատելը, և ոչ ու-
րիք Հռոմէական կայսրութեան եր-
կիրներուն մէջ, այլ միայն Արաբիոյ
անապատները։" Նը կարծուի Թէ կը
նշանակէ ակացիա կոչուած ծառին ան-
ատակը, որ կը գտնուի Արաբիոյ
անապատներուն մէջ, և որոյ փայտը
շատ հաստատակ է Սինա լերան և
կարմիր ծովը պատող լերանց կողմե-
րը, և է այնպէս կարծր և պինդ որ
գրեթէ անփուտ է։ Տես Աբելտա-
հիմ։

Սարա, ազատ-Ռիւն, գուստր Ա-
ւետրայ։ Երիցս կը յիշուի Եգիպտոս
գաղթելոց մէջ, Ծննդ. ԺԲ. 17. Թուս.
ԻԶ. 46. Ա Մնաց. Է. 30։ Թէ ինչու
Տամուր այսպէս նշանաւոր էր, չէ
յայտ, բայց Հրէից բարբիներն այլե-
այլ առասպելներ կը յօգուին ասոր
վրայ։

Սարաա, քաղաք Դանեանց ցու-
գայի ասկմնեին մէջ, Ա Մնաց. ԺԱ.
10. ցԼու. ԺԵ. 33. ԺԹ. 41։ Ամմի-
ան էր Սարատացի, Դատ. ԺԳ. 2,
25. Ա Մնաց. Բ. 54. Դ. 2։ Նը
կարծուի Թէ Սարաա է այժմեան
Սուբահ, որ լեռնային մեծաւոր գիւղ
է, Բեթ-ասիւսէն դէպ ի հիւսիս բուբ-
ներուն ծայրը։ Ջամբան զոր բանից
Սամփսան երբ կ'երթար թամնաթա-
է զատիվոյր քարտաս, շատ յարմար
որ բլուրս վրայի գազանաց։ Հա
ապանուեց Սամփսան առիւծին, առանց
զինու օգնութեան, Դատ. ԺԴ. 5–7։

Սարայ, կամ Սարրա, կին Ա-
բրահամու, գուստր Հօր Նահա ուրիշ
մօրէ, Ծննդ. Ի. 12։ Բայց Հրէից
մեռանագիրներուն մեծագոյն մասը
և մեկնիչներէն ամենը նոյն կը համա-
րին զՍարա ընդ Յիսքայի, որ էր
քոյր Ղովտայ և եղբօր գուստր Ա-
բրահամու, Ծննդ. ԺԱ. 29, վասն զի
"գուստր" բառն բան Եբրայական
սովորութեան կը նշանակէր որևիցէ
կին գատակ, և "քոյր" կը նշանակէր
որևիցէ մերձաւոր արեանակցութ։ Երբ
Աստուած ուխտ գրաւ Աբրահամու
հետ, փոխեց Սարայ, իմ տիկինս, ա-
նունը ի Սարրա, տիկին, և անկէ որ-
գի խոստացաւ Աբրահամու, խոս-
տում մը որ կատարեցաւ ժամանակին
կին։ Սարայի պատմութեան գլխա-

Digitized by Google

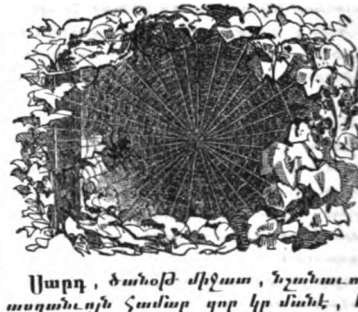

Սարդ, ծանօթ միջատ, նշանաւոր ասպանդէն համար զոր կը մանէ, և որով կը շինէ տեսակ մը ոստայն զոր մանալն, բայց այնպէս ակար որ թեթեւագոյն զօրութենէ մը կրնայ դիւրաւ բեկանիլ և կոտրտիլ։ Ցոր չաքերուն յոյսը կը նմանցուցնէ սարդի բարակման ոստայնին անզօրութեան, ցոր. Ր. 14։ Նաև Եսայեայ ԽԹ. 3 համարին մէջ կը ցուցնի թէ մեզաւորաց գործերը սարդի ոստայնի պէս անբաւական են յոյժ ծածկել կամ պաշտպանել զանոնք։

Սարդիկէ, զարդիս Սարդ, է քաղաք փռիւգիոյ Ասիոյ, յատակ ժամանակաւ մայրաքաղաք Կրեսոսի արքային Լիւդացւոց, որ առակ եղած է իւր ամուսաւ հարստութեան համար։ Սարդիկէ էր առ ոսս Տմոդոս լերան ի հիւսիսոյ, ունենալով իւր առջև լայնատարած և գուարճալի դաշտ, առգեալ մեռակայ լեռներէն բղխող պղտկայլ գետերէ և գետակներ գետէն։ Իր հռակբաէսի ի ցու-

Digitized by Google

աւրագոյն կէտերը որ կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս՝ են համաձայնել Սարդիսի Աբրահամու թերահաւատ կեղծաւորութեան միջև էր փարատանի և Աբիմելէքայ քով, ասոր երկար ամբողջութիւնը, տալն իւր ազգականիներ Հագար Աբրահամու հարճութեան, այս երկուքին, Սարդիսի և Հագարայ, նամանաւանդ բերելն իրարու, և Սարդիսի ծնանելն ի ծերութեան զիսաՀակ, "խաւսանան որդին," Մնդ. ԺԲ — ԻԶ։ Նը թաւթ է Սարդիս անհամեմատ գեղեցիկ, և աքանչելի օրինակ հաւատարիմ կնութեան։ Սարդիսի ՀլոթիՀնը կը գովուի Ա Պետր. Գ. 6, և հաւատքը՝ Երբ. ԺԱ. 11։ Տես և ես. ՄԱ. 2. Գալ. Դ. 22–31։ Սարդիս ասպրեցաւ Տարիւր քսան և եօթը տարի։ Մեռաւ Քերսոնի ձորը, և Աբրահամ Բերսաբէէ եկաւ անոր սգոյը կատարելու, յետ որոյ գնեց եփրոնէ Քետացւոյ սրան, ուր էր այր վճմափօր, Մաքփելայ անուն, ուր թաղեցաւ Սարդիս, Մնդ. ԻԳ. 9։

Սարգոն, էլամն արեփոխն, ես. Ի. 1–4, Տայր և նախորդ Սեննեքերիմայ, և Ասորեստանի մեծանուն թագաւորներէն մին։ Սարգոն էր գուա պատերազմող, որոյ անունն անգամ մը միայն կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, և պատմութիւնը քիչ ծանօթ էր, մինչև որ մօտերս գտնուեցան խորհրդաւոր ասերակաց մէջ արձանագրութիւններ, ուր Սարգոնի քաջագործութիւնները կը պատմուին։ Սարգոն պատերազմեցաւ Բաբելացւոց և Ախաականոց դէմ ի Տարսոս, Մարաց դէմ Յարևելս, Հայոց և Եգիպտացւոց դէմ ի Հիւսիս, և Ասորւոց, Փաղեստինէ, Արաբացւոց և Եգիպտացւոց դէմ Յարևմուտս։ Ան վերջին երկիրներուն մէջ երից պատերազմ մղած կը թուի, մին՝ իւր թագաւորութեան երկրորդ տարին (720 նախ քան զԲՔ.) Գազայի դէմ, երկրորդը՝ թագաւորութեան վեցերորդ տարին (715 նախ քան զԲՔ.) Եգիպտոսի դէմ, և երրորդը՝ թագաւորութեան ինևերորդ տարին (712 նախ քան զԲՔ.) գէխաւորապէս ընդդէմ Ազովստոի, զոր առաւ Սարգոն իւր զօրապետաց մէկուն ձեռքով։

նաստան ապրշատանաց ճամբուան վրայ, և բնակիչներն անուանի էին իրենց չափայր անառակութեան կազմանէ, Յեսայ. Գ. 4։ Զարգիս է սպրամիկ գիւղ, բայց ունի մեծ իշխան (խան) ի գիւրաթիւն ճանապարհորդաց, վասն զի մեսազսով պարսկաստանէն Զմիւռնիա գացող կարաւանաց ճամբան վրայ է։ Բնակչաց մեծագոյն մասն հովիւ են, որ գաշտերան մէջ արածուազ բազմութիւն հօտեր և եզամանիներ կը պահեն։

Գազաքէն գետ ի հարաւ կան մեծամեծ ատեռակներու, մանաւանդ թատրոնի, կրկինի և երկու եկեղեցեաց մնացորդք։ Բարձրաւանդակին ատ չինուած էր քաղաքը՝ ճեղքուած է երկրաշարժէ մը, կան երկու երեսւելի սիւնք, մնացորդք, ինչպէս կը կարծուի, Դիմոթեոս չասատեծոյն հին մհհէնին, որ շինուած էր երկը հարիւր տարի յետոյ քան զաւճարն Սողոմոնի։ Այս ատեռակներն, և ամենքն հողաքարերք չիրմոց ի մնասելոյս, կը ցուցանեն թէ ինչ էր Սարգիկէ, մինչդեռ ոչ երկրաշարժք և ոչ տարի հիմնայատակ ըրած էին քաղաքը։

Մահմետականք ասնին հոս մղկիթ, որ առաջ եկեղեցի էր, յորոյ ի մնացեալ կան ոչ սակաս չքնաղ սիւներ յղկեալ մարմարիոնէ։ Փիլ Թատավ անուանեալ Քրիստոնեաներ կան հոն, որ պարտիզպանութիւն կ'ընեն, կամ ուրիշ աշխատութեանց կը գործածուին տարկարար։ Սարգիկէն եկեղեցին յանգիմանուելեալ Քրիստոսէ իրեւ նաւազեալ հոգւոյ կենդանութենէ։ Ունէր անուն կենդանուց, բայց արդեամբ մնացած էր, Յեսայ. Գ. 1–6։

Սարդիոն, ազնիւ քարի տեսակ մը չիկագոյն արիւնատեսիլ, կամ երբեմն ի գոյն մորենոյ, Եւ. ԻՀ. 17. Յեսայ. Գ. 3։

Սարեպտա, քաղաք Մանասէի, մնաց ի Բեթսան, Գ Թագ. ժԱ. 26. Բ Մնաց. Գ. 17. կը կարծուի նոյն ընդ Սարեպտայ, Դատ. Է. 22, և Թեբևս՝ Սարեպտան։

Սարեփթա, Ա.ես. 20, փիւնիկեան նաւահանգիստ առ Միջերկրականի ծովուն ի մէջ Տիւրոսի և Սիդոնի, ընդ հանրապէս հայատակ Յիւրոսի։ Իսրայէլի մէջ սովի մը առեն Եղիա մարգարէ կը նայէր հոս այրեւոյ մը հետ, որոյ կաժին մէջ ձէթը, և կարասին մէջ ալիւրն ամենեցուն, և մանկիկը գարձուց ի կեանս հրաշիւք։ Կնոջ ազնիւ հատատքն առ Աստուած արժանի է յիշատակելու, և մեծանձն անձնուիրութիւնն՝ աշխարհի օրինակ բլլալու, Գ Թագ. ժԷ. 9–24։ Սարեփթա անունը կը յիշուի նաև առ Ղուկասէս, Դ. 26։ Տիւրոյն ծանօթ է հիմա Սարաֆենտ անունաւ, և է մեծ գիւղ ծովեզերքն կից բլուրներուն վրայ։

Սարդա, Գ Թագ. Դ. 12. Ե. 46. եր քաղաք Յորդանանու արեւմտեան գին մնա ի Բեթսան և ի հարաւ Սոկքովթայ։ Յորդանանու յետս բնկերումն, երբ Իսրայէլացիք անցան գետը ցամաքաբաս, կը պատմուի թէ եղաս այնչափ վեր գետ ի հիւսիս, որչափ էր Սարեթան, Յես. Գ. 16։ Տես Սարեթա։

Սարիօն։ Տես Հերմոն։

Սարկուագ։ Այս բառին սկզբնական նշանակութիւնն է գարձակից, օձնական։ Երբեմն կը թարգմանուի ապատատար, Մատթ. ի. 26. Բ Կորնթ. Զ. 4. Եփես. Գ. 7։ Սարկատագանք կը յիշուին նաև ի Գործս առաքելոց, Զ., երբև ապատատարք քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ, և կ'երեւի թէ անոնց պարտքն էր հաստատել ժողովրդեան ժողովութիւնները և բաշխել կարօտեալոց, այլ նաև քնել ազգատատց, հիւանդաց, այրեաց, որոց և անոնց որ հալածանաց նշանակ էին, և մատակարարել ամէն հարկաւոր և պատշաճ գործոն։ Վերջապէս գիտենալ մէջն յիշուած եօթն սարկաստագնիերէն կը գտնենք յետոյ որ փիլիպպոս և Պատփանաս երբեմն աստատարանիչ, այսինքն աստատարան քարոզող, կ'աշխատէին։ Սարկատագաց յատկութիւնները ցուցուած են Ա Տիմ. Գ. 8–12։

Սարօգ, 1. գաշտ կից ծովեզերքին Գազաեանները, ի մէջ Կարմելոսի և Յոպպէի, իրբ վեց ժամ երկայնութեամբ, և սկս ուշ լայնութեամբ, կը տարածուի դէպ ի հիւսիս, կարմելոսի հրատանգանէն ձգուելով մինչև Կեսարիա Փիլիպպոսի։ Ամբողջ գաշտն ունի մեծ պտղաբերութիւն, և ցորենի, գարւոյ, բամբակի, ձիթենեաց, խնձորենեաց, նռնենեաց, թզենեաց, ընկուզենեաց, և այլ պտղատու ծառոց առատ արտադրութիւն։ Ասոր մէջ կը գտնուին նաև անտառներ, որոց մէջ կը բնակին վայրենի գազաններ, որոց համար կը խօսի Եսայի Գ. 10։ Ասոր մէջ կը գտնուին նաև ոչխարներ, որոց համար կը խօսի Եսայի Ե. 17։ Ասոր մէջ կը գտնուին նաև ոչխարներ, որոց համար կը խօսի Եսայի Ե. 17։

Digitized by Google

լով գեզ ի հարթաւ. Ուղի աւազուտ անկիր, բայց գետինն ընդհանրապէս շատ պղպջաւոր է, և գալտն ի վազուց հետէ անասնի է գեղեցկութեամբ և արդասաւորութեամբ, Ա Մնաց. իե. 29. Երդ. Բ. 1. ես. Լգ. 9. Լե. 2. կե. 10. Ուղիր քաղաք համանուն, Գործ. Թ. 35. Բայլոր գալտն էր ժամանակաւ խիտ բազմամարդ, զարգիս գրեթէ անմարդի է. Ամառանան ազբիւր աստղիկ է, և օգը ոչ շատ առողջ. Բայլոր ճանապարհորդք կը նկարագրեն գալտին երևոյթին ի ամէն աշտարակէն երբեք վերջին աստիճան հարաւատ և գեղեցիկ. Յուզային տեսարանին բլուրներէն յարևելից, և Միջերկրական ծովուն շողշողուն ջուրերն յարևմտից կ'ընծայեն իրարու հակառակ տեսիլ. Դեզ ի հիւսիս և ի հարաւ, մինչև աչք կը հասնին աչք, տարածուած է այս գեղեցիկ գալտը, որոյ շատ մասերը ծածկուած են կանաչ կամ ոսկեգոյն ցորենով պատերով. Շատ մեծ են նաև Ռամլէի և Լիւդդայի սահմանք, որոց մէջէն գեղեցկատեսիլ կ'երևին գալտատնակ գիւղօրէից մատնահարները, մզկիթներու աշտարակները և գմբէթները, մինչ բլուրներուն կողերը գեղ յարևելեան հիւսիս են խիտ ու խիտ ծածկուած գիւզակներով: Գալտին անմշակ մասերը կը ծածկուին գարնան և ի սկզբան ամառան բերբերդի ծաղիկը.

2. Գաղտք ի յեղեկն Գադ, բառանու գաւառին մէջ յորդիկոյս Յորգամեանաց, Ա Մնաց. Ե. 16:

Սաւուղ, Խիզոնեան, որդի Կիսեայ, Բենիամինի ցեղէն, առաջին թագաւոր Իսրայելի, օծեալ ի Սամուէլէ, 1091 ին նախ քան զքր. Ցեղ քաւանամակ թագաւորութեան լի պէս պէս պատահարօք, ինքաւ իւր որդիներով պատերազմի մէջ Գեղբուա լերաւ: Սաւուղի յաղթութիւն Դաւթի, որ էր փեսայ Սաւուղի, և զոր Սաւուղ ուզած էր սպանանել: Սաւուղի պատմութիւնը կը գտանի ի գիրս Ա թագաւորաց, Գլ. ժ—Լև., և ի տեսութ բայց իրատեական պատմութիւն: Սաւուղի թագաւորութեան առաւօտը փայլուն էր մինչև առաւօտածոյնին Թէ նախանձմունջ մնալեան և Թէ հոգեւոր շնորհք, Ա թագ. թ. 20. ժ. 1—11, 24, 25: Բայց Սաւուղ չուտով սկսաւ անհնազանդ գտնուիլ Աստուծոյ, և մերժուեցաւ իբր անարժան կազմիլու թագաւորական ցեղ. անոր մեղքը և ազէտները բազմացան, և անոր արևը մուռ մտաւ: Անոր աստիճին պատերազմին մէջ ընդ Ամմոնացիս, Աստուած անոր հետ էր. բայց յետոյ կռւ գալ անոր յանձնապաստան գնչն ի բացակայութեան Սամուէլի, անոր անխորհուրդ երդմանը, անոր յապշութեան ներն փղշտացոց և Ամալեկացւոց վրայ, խնայելն Ագագայ և ուրիշներ, անոր ընտրեալ և կասկածոտ տրամաբանութիւնը, նախանձիլ և հալածելն զԴաւիթ, խժդժալ կոտորելն ի Նոբ քահանայներն և ժողովուրդը և զԳաբաւնացիս, նիդաղթ կախարդին հարցնելը, փղշտացոց գէմ կռիւն ուր յազթութեամբ Սաւուղի զորքը և որդիքն ապստամբեցան, և հետ յետոյ անոր յուսահատ անձնասպանութիւնը, անոր թագաւորական նշանները Ամազկացւոյ մը ձեռքով Դաւթի ատրաքը, Ա թագ. Լև. Բ թագ. Ա. Ա Մնաց. ժ. 13: Չբերից այս աստիճին թագաւորներն միգայատ ընթացքը և սակայն վախճանը նշանաւոր յանդիմանութիւն էր մեզաց զոր գործեցին խորհրդովքը խնդրելով ուրիշ թագաւոր բաց ևՀովայէ: կը ցաւցնէ նաև Թէ ինչ աստիճան չաբրութեան և կռապանութեան կրնայ երթալ մարդ որ կ'ապստամբի Աստուծմէ, և կ'ինդայ իւր փառասէր և նախանձոտ կրից իշխանութեան ներքև.

Սափան, ֆոթ, 1. գրիր կամ քաղաքագրա տա. Ցովթամ. Սափանու յանձնուեցաւ կռապաշտ տաճարին մէջ գտնուած օրինաց գիրքին պատահմենրը, Դ Թագ. իԲ. 12. երեմ. իԹ. 3. Լ. 10. եզեկ. Ը. 11:

2. Հայր Ահիկամայ, Դ Թագ. իԲ. 12. իե. 22. երեմ. իՋ. 24:

Սափատ, ֆոթատ, 1. հայր եղիսէէ, Գ Թագ. ժԹ. 16:

2. Որմն ի զաւակէ Դաւթի, Ա Մնաց. Գ. 22:

3. Գլուխ անդրադրդոց Դաւթի ի Բաբան, Ա Մնաց. իե. 29:

Digitized by Google

Սափիրա ։ Տես Ազոթիա 4։

Սաքքավր–բաճովր, վրդով տփիրաց, Դ Թագ. ժԼ. 30, կուռք պաշտանելի Բաբելացւոց մէջ, կամ, ինչպէս ամենք կը կարծեն, վրան կամ ատեաւոր ուր Բաբելացի կանայք կուռքերնին պիղծ պաշտամանի Մելխդդայի, Աստեղատեացւոց Աստղիկին։

Սերաք, Հրէից քաղաքական ատեանի հինգերորդ ամիսը, և եկեղեցական տարւոյն միւսասանեակորդը, փետրուարի նոր լուսնէն մինչև մարտի նոր լուսինը, Զաք. Ա. 7. Տես Ամիս։

Սերաիա, քաղաք Իսրայէլ, Թագ. Լ. 38. ՅԵԶ. ԺԳ. 19։ Եսդրի, ԺԶ. 8, 9, կը յիշէ Սերաիայի որթը զոր կըտրած էին Մովաբացւոց Թշնամիները, քանզի այս ժողովուրդն առած էր Սերաիա քաղաքը, Երեմ. ԽՀ. 32, և Իսրայէլի ուրիշ քաղաքներն, այս ցեղին դէրի տարուելէն ետքը Թագաւորեփաւատարմ մնալնիւ, Դ Թագ. ԺԵ. 29. Ա Մնաց. Ե. 26։ ՅԵԶԵԿԻԱՆ կ'ըսէ թէ ի մէջ Եսերանի և Սերայիայ հազիւ կար հինգ հարիւր քայլ հեռաւորութիւն։

Սերգեա, Եւփոտտը, եզեկիայի արքունեաց անունեաց, Ես. իԲ. 16, յիշոյ եղաւ առանձնապէս եզեկիայի, Դ Թագ. ԺՀ. 18, 37։

Սերգիմ, 1. Աիդդիմի ձորին մէջ երկնաւաք հրով կործանած չորս Թագաւորական քաղաքներէն մին։ Տես Սոդոմ։ Եւսերիոս և ՅԵՐՈՆԻՄՈՍ կը յիշեն այսու անուամբ քաղաք մը իրենց ժամանակ, Մեռեալ ծովուն արեւմտեան ափանց վրայ։

2. Հովիւ և քաղաք Բենիամինեանց, յորելելից Մաքմասայ, Ա Թագ. ԺԳ. 18. Ներեմ. ԺԱ. 34։

Սեգովր, քաղաք մեռեալ ծովուն հարաւային արեւելեան եղբը։ Այս քաղաքը եւս միւս չորս քաղաքաց հետ երկնաւաք հրով այրելու ատմանեալ էր աստուածածնաս, բայց Ղովտայ միջնորդութեամբ պահպանեցաւ, Ծննդ. ԺԴ. 2. ԺԹ. 20–23, 30. Ի սկզբան կը կոչուէր Բելա, բայց յետ որոյ Ղովտ ատաս հրամանի հրեշտակէն ապաստանել հան՝ քաղքին փոքրութիւնը պատճառելով, կոչուեցաւ Սեգովր որ կը նշանակէ փոքր։

Սեդեկիա, ապրատիճան Տիտան, 1. քառասնորդ և վերջին Թագաւոր Ցուդայ, որդի Յովսիայ և Ամիտալայ, հօրեղբայր իւր Նաբոթդին ցեքոնիայի, Դ Թագ. ԻԴ. 17. 19. Երեմ. ԽԹ. 1։ Երբ Նաբուգոդոնոսոր առաս Երուսաղէմ, Բաբելեան տարաս զՅեքոնիա, հանդերձ կանանմբք և որդովք, և պաշտօնէից, նաև ցուդայի ճարտար ձեռագէտներէ, և փոխանակ ցեքոնիայ Թագաւորացուց հօրեղբայրը Մատանիա, փոխելով անունն ի Սեդեկիա, և խոստաս առաս անկէ երդմամբ հաւատարիմ ծառայ Ազգատատուի։ Գնաց և մի տարուան էր Սեդեկիա երբ սկսաւ Թագաւորել յԵրուսաղէմ, և Թագաւորեց հան մեռեալոյն ամ։ Զարուեթիան ըրաս Աստուծոյ առջև, գործելով նոյն չարագործը զոր գործած էր ցեհոյակիմ, Դ Թագ. ԻԴ. 18–20. Բ Մնաց. Լ.Ջ. 11–13։ Բազդատեե Երեմ. ԻԹ. 16–19. Լ.Դ. ԼԸ. 5. եզեկ. ԺԷ 12, 14, 18։ Իւր Թագաւորութեան ինիներորդ տարին ապստամբեցաւ Նաբուգոդոնոսորայ դէմ, տալով հինգերով եգիպտոսի Թագաւորին փոխանակ վճարելոց օգնութեան՝ հաւատակ խոստաս երեմիայի, և այնչ օգտեցաւ, Երեմ. Լ.Է. 2, 5, 7–10։ Աստ վասն Նաբուգոդոնոսոր խաղացաւ իւր զօրքը Երուսաղէմի վրայ, և առաս բոլոր տունը տեզերը։ Սեդեկիայի մեռաս աստիճանեւորդ տարին, չորրորդ ամսոյն (Յուլիս) ինիներորդ օրը, Երուսաղէմ առնելուցաս, 588 ին նախ քան գիր։ Թագաւորը և անոր մարդիկը մեռաբերեցին փախչել գիշերոյն, բայց ինդիեցուց զօրքն հետամուտ եղաս և հասաս անոնց ի դաշտին Երիքովի։ Սեդեկիա բռնեւորվ բերուեցաս առ Նաբուգոդոնոսոր, ապա ի Ռիբղաթա, յԱմաթիս։ Նաբուգոդոնոսոր յանդիմանեց զնա իրբեւ ստիաբոլոժ և երդմնազանց, ապաննել տուաւ որդիները անոր առջեր, և զՍեդեկիա կուրացուց և ապա զնձնէ չղթայիւք կապեալ՝ հրամայեց տանիլ Բաբելոն, Գ Թագ. ԻԵ. Երեմ. Լ.Ը. ՅԵՌ. եզեկ. ԺԲ։ Բոլոր այս պատահարքը յայտնապէս կատարեցան մարգարէութիւնք Երեմիայի և եզեկիելի վերոյիշեալ դէ-

Digitized by Google

լուբինեբուն մէջ։ Տես նաեւ, Սեգեկիայի կուրութեան համար, ԵՐԵՄ. Լ Դ. 3, ԵԶԿ. ԺԲ. 13։

2. Սուս մարգարէ, զոր խայտառակեց Միքիա, երբ Սեդեկիա կ'ըսափեր զԱքաաբ երթալ պատերազմի Ասորւոց դէմ, Դ Թագ. ԻԲ. 11–37։ Թէ ինչ պիտի ըլլար Սեդեկիայի կանխաս յայտնած է ԻՒ. գլխոյն 25 համարին մէջ։

3. Ուրիշ սուս մարգարէ, զոր խայտառակեց Երեմիա, ԵՐԵՄ. ԻԹ. 21, 22։

Սեդրաք, Քաղդէացւոց անունն որ առաւելցաս Անանիայի յարքունիս Նաբուգոդոնոսորայ, Դան. Ա. 7. Տես Աբեդնագով։

Սելեւկիա, ամուր քաղաք Ասորւոց, ծովեզերեայ, Որանգէս գետոյն բերնէն ասկաս մի դէպ ի հիւսիս։ Էր մօտ Պիերիա լերան, ուսանի եւ կոչի երբեմն Սելեւկիա Պիերեան, եւ երբեմն Սելեւկիա ծովեզերեայ, որպէսզի համար ուրիշ համանուն քաղաքներէ, որոց թիւը չէր պակաս քան եօթն կամ ութ Ասորիս եւ ի մօտակայս։ Անոնք այս անուամբ կոչուած էին Սելեւկոս Նիկատորէ։ Պօղոս եւ Բառնաբաս առաջ նաւարկեցին անկից, երթալ Կիպրոս, իրենց առաջին առաքելական ուղեւորութեան մէջ, Գործ. ԺԳ. 4։

Սելլա, տպաւիր, Ննդ. Դ. 19։ Տես Ղամեք։

Սելմօն, բարձրաւանդակ ի Սամարիա, մօտ ի Սիւքէմ, Դատ. Թ. 48, Թերեւս մասն Գերզիզ լերին. Թուի լինել նոյն որ կը յիշուի Սադմ. ԿԸ. 14, իբրեւ ոսկեսացեալ ձեամբ։

Սելով. 1. Այս բառը գործածուած է, Ննդ. Խթ. 10, ցուցնելու համար Մեսիան, որոյ գալուստը կը նախանշանէ ցեղը սա բառերով. "Իշխանութիւնը ցուգայէն պիտի չ'պակսի, ոչ այլ անոր ազգերուն մէջ, մինչեւ որ Սելովը գայ, ու ժողովուրդները անոր պիտի հնազանդին։" այսինքն մինչեւ փրկուասի ժամանակը ցուգայի ազգանձին կառավարութիւնն, իբրեւ ցեղ, պիտի չդադրի։ Պետք է ընդունել սակայն. Թէ Սելով բառին բուն նշանակութիւնն ստուգուած չէ։ Ոմանք կը թարգմանեն, "Գաւազանը պիտի չպակսի ցուգայէ, մինչեւ գայ այն որուն անկ է," ասելի Հաւանականութեամբ, կը թարգմանեն, "մինչեւ որ խաղաղարարը," կամ "ցանկալին գայ։"

2. Անուանի քաղաք Եփրեմայ, իբր ասան մղան ի հարաւոյ Սիւքեմի, եւ քանի մղան ի հիւսիսոյ Երուսաղէմի։ Հոն ժողվեց ցեսու ժողովուրդն Աւետեաց երկրին երկրորդ բաժանութիւնը կընելու, եւ հոն Աստուծոյ խաղանը դրուած էր, յետ որոյ Իսրայէլացիք հաստատուեցան այն երկրին մէջ, ցես. ԺԸ. 1. ԺԹ. 51։ Տապազնակը եւ խորանը միացին ի Սելով 1444 էն մինչեւ 1116 նախ քան զԿր., երբ փղշտացիք առին տապազնակը Հեղիայ քահանայապետութեան առեն։ Ի պատիւ երեսաց տապազնակին կար տաճարկան ասն Աստուծոյ ի Սելով, եւ այս տօներէն մէկուն ժամանակ Սելովի ազգկունք բանուեցան Բնիամինեանց միացորգէն, Դատա. ԻԱ. 19–23։ Ի Սելով սկսաւ մարգարէանալ Սամուէլ, Ա Թագ. Գ. 2, եւ հոն կը բնակէր Աքիա մարգարէն, Գ Թագ. ԺԴ. 2։

ԱՒԼՈՒՐ ՍԻ ՋՐՀԱՒՐ ՍԵԼՈՎԱՄԱՑ

Սելովամ, ցուց. Թ. 7, 11. Ղեհմ. Գ 15. Ես. Ը. 6. ազբիւր և ջրհոր Ոփովլ բլրոյն առաջոյը, մօտ հոն ուր Տիւրոպիէոնէն կը մանուի կիգրանի հնգեսան ի հարաւոյ երուսաղէմի։ Ջրհորն հիմիս քարաշէն աւազան է, յիսուն երկայ ոսք երկայն, ութեւտասն ոսք լայն, և իննեւտասան ոսք խոր։ Աստիճաններով կ'իջնուի ջրհորին յատակը, որմէ երկար կամ չորս ոսք վեր կը վազէ ջուրը դէպ յարեւելեան հարաւ, վարի հովտին մէջ

Digitized by Google

մշակեալ գեղեցիկները առագիլու։ Ագբիւրն է կամարակապ փորուածով մէջ ջրհորէն վեր ապառաժին առքը, և փոքր աւազանը որ կայ հոս՝ ոփող լերան տակ աւազարին մէջ փորուած մանուածապատ անցիւ հաղորդուելով ունի "կաթին ազբիւր„ հետ, որ Մորիա լերան արեւելեան կողմէն իջը

ՎԵՐԻՆ ՋՐՀՈՐ ԿԱՄ ԱԳԲԻՒՐ ԿՈՒՍԻՆ

հազար հարիւր առք գետի հիւսիս է։ Տես Բեթեզդա։ Բոպինեան այս անցքէն անցաւ։ Անկէ բղխող ջուրը բաւական քաղցր և յատակ է, բայց ունի որոշ համ, իսկ երաշտութեան ժամանակ ոսկեայ ինչ գոյնհամար, նը կարծուի թէ կը բղխէր հին աստուծոյին հալին սրահի աւազաններէն, և մնասմբ ինչ նաև Աման լեռնէն։ Նը հոսէ "հանդարտ„ ես. Ը. 6, բայց քաշուելով կը վազէ յԱգրիւր կոչուածն, և մեղի ընդ մերթ անզգալի կերպով նաև ի Սելովամ։ Աւյատէս ջուրն աւելի քան մի առք ելլաւ վերի աղբիւրը, և նորէն ինկաւ աստը բաղէի մէջ, մինչ Բոպինեան կելցած էր գլուխը։ Բոպինեան ուրիշ անգամ մը անաստ որ զինուորներն հոն իրենց լաթերը կը լուային, Յովհ. Թ. 1–11. բայց լուացման համար միշտ կը գործածուի ազբիւրը։ Նաև ի Սելովամ ջուրը կը գործածուի լուացման, ապ նամանոց արբուցանելու, այլևլքն հանգերձ։

Բան մը չենք գիտեր Սելովամայ մասն գանուած աշտարակին վրայ, որպ անկասկած ապառնեց ուեհատան անձնէ։ Նը կարծուի թէ հին քաղաքին պարսպէն ներս էր այս ջրհորը։ Աշտարակին արկածիւ փրիստոս կը որվնշնէ թէ ապէտք միշտ ապացոյց չեն ամբաստարծութեան, Ղուկ. ԻԳ. 4, 5, թէպէտ մեծամեծ նեղութիւնք և աստուածային զօրս կը կրեն մարդիկ յաշխարհի շատ նուազ են քան որչափ ապահովի են լուսապոյծ մարդիկ անգամ իրենց մեղաց համար, Ռզբ. Գ. 39։

Սելքա, քաղաք Բասանիս, որուն սահմանին Իսրայէլացիք և ասւին Մանասէի ցեղին, Բ Օր. Գ. 10. Յես. ԻԲ. 5. ԺԳ. 11։ Էր Գադացւոց ասհմանին մօտ, Ա Մնաց. Ե. 11, ասր երկու ցեղից ասհմանագլուխը կը մնանեալ անապատին։ Սալխագ կոչուած քաղաք մը գեռ կայ հոն, այժմու Հաւրանայ հարաւային արեւելեան ասհմանին վրայ։

Սեխ է հասարակ յայտնի, և մեր սեխերէն չի տարբերիր։ Մելրապտք (Ամբրուկ) որ սեխի տեսակ են կ'ածին առատաբերկրի Պաղեստինի, չոր և տաղտուկ հողի վրայ անգամ։ Տես երկրի մէջ զովացուցիչ և բերկրալի պտուղ է, և է մին կերակրոյ տեսակներէն որոց ցանկացան Իսրայէլացիք անապատին մէջ, Թուա. ԺԱ. 5։

Սեկուեզոս, Երէմիա, աշակերտ է Թեսաղոնիկէ, բնիկը Պօղոսի նամակ պարտորդութեանցն ատանց մէջ, Գործ. Ի. 4։

Սեճոճ, Իլամի յարկաց, Թագաւոր Ամաղեկացւոց Յեսերան։ Զազիլ տալ անցք Իսրայէլացւոց, յարձակեցաւ անանց վրայ, և ոչնաուեցաւ բնիկ, իսկ զօրքը ընկուեցաւ, և

Digitized by Google

երկիրը բաժնուեցաւ. Խորայելացւոց, Թուա. ԻԱ. 21–34. Բ Օր. Բ. 26–36։

Սեղան, կազմած սեղանաձև օրոյ վրայ զոհք և խունկ կը մատուցուէին։ Սեղանը կը չինուէր այլևայլ նիւթերէ, բայց սովորաբար՝ քարէ, երբեմն նաև պղնձէ, և այլ նիւթէ։ Յայտնի է թէ զոհք կը մատուցուէին բացառիք յատուկ քան զԸՀՀԶՆ. բայց Սուրբ Գիրոց մէջ սեղան կը յիշուի նախ, երբ Նոյ կ'ելլէր տապանէն։ ԵՒնտև Աբրահամու Իսահակայ, Յակոբայ և Մովսիսի համար կ'ըսուի թէ կանգնեցին սեղան։ Մովսիսի հրամայեցաւ տասուսաներորդ չինել սեղան հողէ, Ել. Ի. 24։ Եթէ քար գործածուէր, կը գործածուէր անտաշ և անկոփ, համաձայնականապէս՝ որպէս զի կոփել և կտրելն սուրի չտար գործելու հեաթանակի երկրորդ պատուիրանին։ Սեղանն ունենալու չէր նաև աստիճաններ, Բ Օր. ԻԶ. 2–6։

Հրեից խորանին և երուսաղեմայ տաճարին մէջ սեղանք էին տարբեր. 1. Սեղան ողջակիզաց, 2. Սեղան խնկոց, 3. Սեղան առաջաւորութեան հացին, որոյ համար առաջ չեմք։

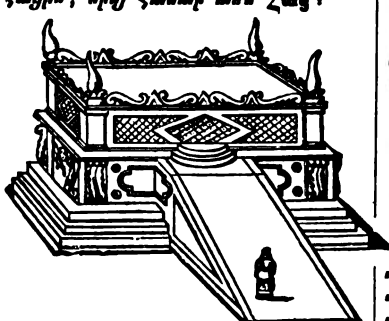

1. Սեղանն ողջակիզաց էր սեանակ մը արկղ աստիճի փայտէ պղնձապատ, իբր եօթն ոտք և վեց մատ քառակուսի, և չորս ոտք և վեց մատ բարձր։ Սեղանին չորս անկիւնները կայուն չորս եղջիւրք կամ եղունգք։ Իր կրակի, և ունէր օգտակներ և ձողեր բառնալու համար, Ել. ԻԷ. 38։ Եղ գրուէր գառիթը որ էր խորանին առջև, դէպ արեւելք։ Սպասք սեղանին էին պղնձէ, և էին թա-

զաղջ՝ օրոց մէջ կը գրուէր առելորգ մխիթը, թիք, կանք ուր կ'առնուէր զոհերուն արիւնը որակելու համար սեղանին վրայ, և մատահանք՝ գործելու համար մսի կաթսաներն կառկայրի վրայ։ Աբեակը մշտավառ էր, հրաչիւք վառուած և խնամով պահուած։ Այս սեղանին վրայ կը մատուցուէին առաւօտեան և երեկոյեան հանապազորդ զոհին գառն և ուրիշ առհմանեալ և կամաւոր ըստպանգք և նուէրք կերակրոց և ըմպելեաց։ Ա. այս սեղան թոյլ տուեալ էր փախուստից ամենից ապաւինել և գտնել պատսպանութիւն։ Սպզմանէ տաճարին սեղանն ուրիշ մեծ էր, իբր երեսուն ուղ երկայն, երեսուն ուղ լայն և հնգետասան ուղ բարձր, Բ Մնաց. Դ. 1։ Ել'ըսուի թէ էր պղնձապատ և քարերով լեցուած, յորմէհետէ՝ աստիճանով, յաճախ կը կոչուի "պղնձէ սեղան։„

2. Սեղանն խնկոց էր աստիճի փայտէ՝ փոքր, սակաւապատ. էր ութ ոտանի մատ քառակուսի, և երկար ուղ բարձր, Ել. Լ. Լ Ի. 25, և այլ լուր։ Զորս անկիւններն ունէր չորս եղջիւր, և շուրջանակի՝ նեղ ծնօտ կամ պռոակ։ Իւրաքանչիւր կողմը կայուն երկու օղամանակաք կամ լամբ ընդ որս կրնային անցնիլ լծակք կամ ձողք բառնալու համար սեղանը։ Այս սեղանը կը կենար Սրբոց-Սրբոցն կուսած տեղը, ոչ Սրբութեան սրբութիւնը, այլ անկէ դուրս, ի մէջ սակեղէն աշտանակին և սեղանոյ հացին առաջաւորութեան, և քահանայք կը ծխէին խունկ առօր վրայ ա-

Digitized by Google

մէն առաւօտ և երեկոյ · զոհօրինակ Ջաքարիա , Ղ.ա.կ · Ա· 9 , 11 · Տես Տաճար ·

Սեղանը կամ բագինն ՅԱԲԵՒ անէր գիր , "Աճապարեցին ասուածոյ ,, Գաղ· ժէ· 23· Սպսպէ է , թէ՝ Զօղոսի խօսքէն և թէ՝ ցոյն մեռանդաց վկայութենէն , թէ անզանգ անճանաչ աստուծոյ կամ աստուածոց կային ՅԱԲԵՒ · Բայց ապացուցանելու ձեռնարկել թէ այսու ան. ստմբն զո՛վ կը պաշտէին ԱԲԻՆՈՁԻՔ , պիտի ինայ մէյ անօգուտ առթ չդնէ տեղեկութեան լաս բանին · ցիշեալ գիրն պատերազմութիւն ընծայից Զօղոսի քարոզել աստուածքանը · և անոնք որ ընդունէցան զայն գասան արգարև որ Իսկը զոր անունք յանգէաս կը պաշտէին՝ մեռայն մի էր կենդանի և ճշմարիտն Աստուած ·

Սեղբոս , գրիչոյ , 1· արդի ցաբնակ կամ բնիկ ցաքեռացի , որ ներողութեամբ ապանեց Իսրայէլի թագաւորը Զաքարիա , և յաջիշտակեց թագաւորութիւնը , 770 ին նախ քան զԳր· · Սեղբոս թագաւորեց ամիս մը մեռայն , երբ Մանայէմ որգի Գադեայ ապանեց զնա Սամարիա · Այբը Գիրք կ'ըսէ թէ Սեղբոս եղաս կասարիչ Աստուծոյ պատասխանին ցէասի տան գէմ , Դ թագ · ժԵ· 10– 15 ·

2· Տես ցովաքազ 2 ·

3· Աւր Ողզայի , մարգարէ կնոջ առ ցովասա , Դ թագ · իԲ· 14 ·

Աւր անուամբ ուրիշներ կը յիշուին , թաս · իԶ· 49· Ա Մնաց · Բ· 40 · թ· 17 , 19 , 31 · եզր · Բ· 42 · Է· 2· ժ· 24, 42· Ղեսեմ· Գ· 12· Է· 45·

Սեմայիա , եհովա ըե , 1· մարգարէ իսրայէլի որպ բերնով ապագելէց Աստուած ինքովամայ չանալ բանի հնազանգնել ասան ցեղերը , և յորգորից թագաւորը և ազգանդիքն ի զղջում , երբ Աիսակ արշաւից ցաւգայէ վրայ · կ'ըսուի թէ Սեմայիա գրից ինքովամու թագաւորութեան պատմութիւնը , Գ թագ· ժԲ· 22–24· Բ Մնաց · ժԲ· 5–8 , 15 ·

2· Ղեւտացի , որ գասն և չորս գասհանդիսական գաւուց արձանագրութիւնը չինից , և Մնաց · ժե· 8 , 11· իԴ· 6 ·

3· Աստա մարգարէ ազգարեալ Հրեից մէջ ի Բաբելոն , որ հակառակ կեցաւ երեմիայի , և ձգեց իւր և իւր քնատանեաց վրայ Աստուծոյ պատասխասը · Նեհելամացի անունը կը նշանակէ երազատես , երեմ· իԲ· 24–32 ·

4· Աստա մարգարէ , վարձկան Նաբազատասայ և Տաբեալ · Ջանաց վախցնել զՆեհեմիա վասութեամբ ապատնել աշխատութեն ներսէն կողմն , որ մնալ սրգելոյ էր , թաս · Գ· 38 · Ղեսեմ· Զ· 10–14 ·

Սեմէի , հայելատես , 1· Բնիկ ցաքեռացի , ազգական Աստուզի · Թզնամանեց պիտի կը փախչէր Ադրամոդամ երեքէն , և նատաստեր ցաքեռացի խնգրից ներսէմ Դաւիթ ի գաբձին նորա · երկու անգամուն և Դաւիթ խնայից և ներից Սեմէիայ , բայց երբ կը մեռնէր , զգուշացոյց զՂ Սողոմոն այն մարգէն որ տուիշ կերպով չէր կրնար ասնձնալ բայց միայն երկիւղիւ · Սեմէի խոստացած էր Դաւիթ չէլլել երուսաղէմ գաբ , բայց յետ մահուան Դաւիթի գրժից իւր խոստման՝ իւր փախստական ծառաներուն եռանէն պնդելով , ուսորի և ի գաբձին բանուելով ապանուեցաւ , Բ թագ · ժԶ· 5–14 · ժԹ· 16– 23 · Գ թագ · 8 , 9 , 36–46 ·

2· Գաշտանայ առ Դաւիթ , թէ բնակ ասա Սողոմոնի , Գ թագ· Ա· 8 · Դ· 18 ·

3· Անուանի գերգաստան յերուսաղէմ , Զաք ժԲ· 13 ·

Սեճեսար , Տիրի երկիր մեծատաբան հարելանի բալոսիքը , և հան ուր եփրատ և Տիգրիս կը միանան , Ննեզ· ժ· 10 · ժԱ· 2 · ժԴ· 1 · ցես · Է· 21 · Սենասարայ հանգերձ , քաս երբայրական բնագրին , ես · ժԱ· 11 · Դան · Ա· 2· Զաք· Ե· 11· Տես Միքագետ ·

Սեճնեքերիմ , Բաբելոնը Ասորեստանի , արգի և յաջորգ Սալմանասարայ , սկսաս Թագաւորել 710 ին նախ քան զԳր· , և Թագաւորից քիչ տարի միայն · Եզեկիա , ապրայ ցաքեայ , Բօշխափից Ասորեստանի լուծը , որմէ չատ ներելած էր Տիրը Նորա Աքազ առ Թագլաթ-փալասարայ , ուսորի Սենեքերիմ հանից զորը Եզեկիայի գէմ , և առաս ցաւգայի բոլոր ամուր քաղաքները · Եզեկիա ,

Digitized by Google

աւետեալով որ երբեմն մեռելն մեր-նայ, զոր պահել թեւակոս գժուարին գաւառ, զրկեց գեղապատ առ Սենեքերիմ որ այն միջոցին պաշարած էր և կը քանդէր Լաքիս՝ մեռուցանել իւր հպատակութիւնը։ Սենեքերիմ ընդունեց անոր տուրքը, բայց չուզեց մեկնիլ, և զրկեց զՌաբսակ սմբարատուան պատգամաւոր երուսաղէմ։ Եզեկիա ազօթիւք գիմեց առ Աստուած, որ զրկեց տասակիչ հրեշտակ Ասորեստանցւոց բանակին վրայ, և մէկ գիշերուան մէջ ինկան զօրքէն 185,000 մարդ։ Սենեքերիմ գարձաւ տեղով Նինուէ, և գարձուց իւր զէնքն ուրիշ տղեաց գէմ որ կը բնակէին ի հարաւային Ասորեստանեայց, և տպաւ ի հիւսիս։ Բայց կեանքը չերկարեցաւ. յետ գարձին երուսաղեմէ իրը երկու կամ երեք տարիէն, մինչ երկրպագութիւն կը մատուցանէր իւր աստուածոյն Նիսրոքայ մէկ նինուէի մէջ, անոր երկու որդիքը Ադրամելէք և Սանասար տպաւնեցին զնա և փախան ի Հայս։ փոխանակ Սենեքերիմայ թագաւորեց որդին Ասորգան, Պ թագ. ԺԸ. ԺԹ. Բ Մնաց. ԼԲ։

Սուբբ Գիրք այս պատմութեան ատենագրեան երեւելի տպագրից գըտնուեցաւ հին Նինուէի ի վերուց թաղուիլ սեւերակաց մէջ։ Գույատեճուգ կուլատած հողմրլուբն, Մատուալի գիմացը, ըստ բառականին խաղատելով, տեսնուեցաւ որ այն հողմրլըզոյն տակ ծածկուած էին սեւերակք պատահի մը զոր չկրնալ տատած էր Սենեքերիմ։ Պալատին պատերը կազմուած մեծամեծ քարէ տախտակներն ծածկուած են քանդակներով և գիրերով, և թէպէտ այս քարերուն մեծ մասը կորսուած է ժամանակին բերնէ, մեծագնով կատարներն մեծ ուշագրութեան արժանի են։ Քարէ տախտակներէն ամենը կը պատմեն Սենեքերիմայ պատերազմական քաջութիւններն, և կը կոչեն զՍենեքերիմ "յազթող թագաւորաց վերին ծովէն ուր կը մտնէ արեը, մինչև տարին ծոցը ուր կ'ելլէ.," այսինքն Միջերկրական ծովէն մինչև Պարսից ծոցը։

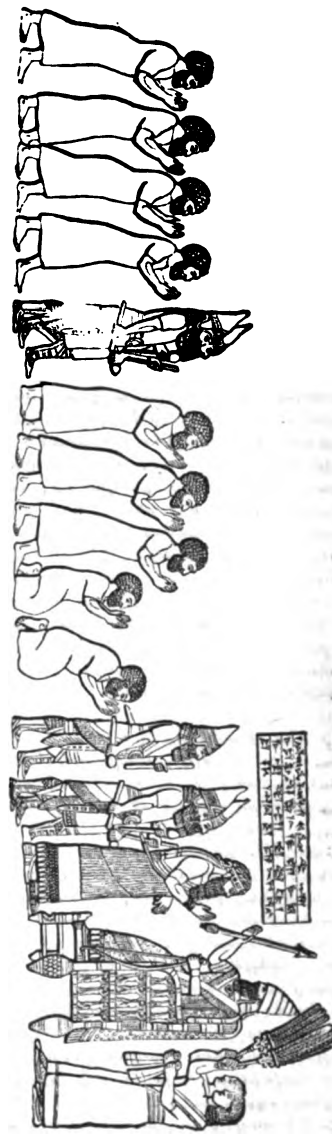

կարեւորագոյններն են անոնք որ կը պատմեն Սենեքերիմայ պատերազմներն Ասորւոց և Հրէից գէմ, իւր թա-

Սուբբ Գիրք կարգացողներուն համար այս քարկէն մատեաններուն

Digitized by Google

գաւառութեան երրորդ տարին։ Անդ նելով Լիբանան լերան վերին մասէն, կը թափ նաւաճեալ գՏիւրոս և բոլոր քաղաքներն ի հարաւոյ Տիւրոսի առ ծովեզերբն մինչև Ականացան։ Այս երկրին մէջ կատեցաւ Սենեքերիմ եգիպտացի զօրաց հետ, որ կռուի յօգնութիւն եզեկիայի։ Սենեքերիմ զարհուռ և վանեց այս թըշնամին։ Տես Դ թագ. ԺԹ 9. եզ. Լի։ Աբդանագրութիւնը յառաջ կ՚երթայ ըսելով։ "Ցուդայի թագաւոր եզեկիա, որ հնազանդած չէր իմ իշխանութեանս, անոր գլխաւոր քաղաքներէն քառասուն և վեցը, և ասոնց վերաբերեալ բերդեր և գիւղեր, որոնց թիւը չնշանակեցի, ոտի և ոտրի անոնց կոզոպոտեր։ Ամէն քաղաքներ, և ուրիշ քաղաքներ զոր կոզոպոտեցի՝ զատեցի այն երկրէն և ուուի Ականացնի, Ակկարոնի և Գազայի թագաւորներուն, փոքրկացուցելու համար այն երկիրը։ Բաց յառաջագոյն գրուած հարկերէն, երկրին վրայ գրի ուրիշ հարկ մը որպ տեղակը եւս արքունեաց։" Տես Դ թագ. ԺԸ 13. ես. Լ.Զ. 1։ Սենեքերիմ չըսեր թէ առաւ երուսաղէմ, այլ թէ տարաւ եզեկիայի ընտանիքը, ծառաներք և գանձք, հարկ առնելով երեսուն տալանդ ոսկւոյ և ութ հարիւր տալանդ արծաթոյ։ Ոսկւոյն չափը նայն է որ կը յիշուի Սուբբ Գրոց պատմութեան մէջ Սուբբ Գրոց մէջ յիշուած երեք հարիւր տալանդ արծաթը թերևս գրամ էր, իսկ ութ հարիւրը

Սերմ, Ծննդ. Ա. 11. Ցամաքս կը գործածուի այլաբանօրէն ի Սուրբ Գիրս, ինչպէս Ա Պետր. Ա. 23. Ա Ցովհ. Գ. 9. Մովսիսական օրէնքը կը պատուիրէր չցանել սրտի մէջ այլևայլ սեռակ սերմ, Ղևտ. ԺԹ. 19. Պատուական սերմը շատ անգամ մեծ երկիւղիւ կը ցանուի, բայց հունձը, գէթ ի հոգևորս, կ'երկայ ժամանակ ուրախութեան, Սաղմ. ՃԻԶ. 5, 6.

Սերովբէները, տե՛ս այդ, երկնաւոր էակները շուրջ զթաւոռն Աստուծոյ, Տես Ը Օր. Դ. 24. Եբր. ԺԱ. 20. կ'երևին թէ զատ են քերովբէներէ, Եզեկ. Ա. 5–12. Եօսէի մարգարէ, Ջ. 2, 3, կը ցուցնէ զերովբէս իբր մեծատուն ազգ երկիր պատանուան ճշմարտին Աստուծոյ, և բորբոքեալ նախանձու Թագէալ և կատարել անոր կամքը: Իւրաքանչիւր սերովբէ ունէր վեց թև, որոց երկուքով կը ծածկէր իւր երեսը, և երկուքով՝ ոտուընքը, իսկ միւս երկուքով կը թռչէր: Սերովբէք կ'աղաղակէին իրարու և կ'ըսէին, "Սուրբ, սուրբ, սուրբ է զօրաց Տէրը, բոլոր երկիրը անոր փառքով լեցուն է:„

Սերուգ, զաւակ Սեմայ, և մի ի նախահարց Աբրահամու, Ծննդ. ԺԱ. 20–23. Ղուկ. Գ. 35. Ըստ աստանդութեան Հրէից Սերուգ էր այն սերընգեան մէջ ապաւինի որ ինկաւ ի կռապաշտութիւն, Ցես. Իդ. 2.

Սեփար, քաղաք Գանանացւոց, յետոյ Հօրմա կոչուած, Ցուգայի Տարաշահպման վերջին քաղաքներէն մին, և յետոյ արաբացաւ Շմուանեանց, Ցես. ԺՌ. 14. ԺԵ. 30. ԺԹ. 4. Այս անունը կը կարծուի նշմարելի ի Սոֆիահ, երկայն և գժուարելեն կիրճ որ կը տանի Տարաւէն վեր գէպ ի Ցուգայի լեռները. Ի Սեփար ետ մղուեցան իսրայելացիք, երբ փորձէցին երկրել կռգեոնէն, Թուս. ԺԴ. 40–45. Իսւ. 3. Ը Օր. Ա. 44. Դատ. Ա. 17.

Սեփարա, Հովիտ մեծ ի Մոաբ, յորմէ ելոյ Հարաւոյ երբ ետ զնաց զերմի, տե՛ս Ասա յորմէ եմ Թաւզացի Ջարայի, Ը Մնաց. ԺԴ. 10.

Սեփարադ, տեղի ի փոքրն Ասիա Բոսփորի մօտ, տե՛ս գրկուեցան Հրեայ գերիներ, Աբդիու. 20.

Սեփաթաիմ: երբ Ասորեստանի թագաւորը Սաղմանասար գերի տարաւ զԻսրայէլ անդր քան զՏիգրիսն, փոխանակ նոցա զրկեց ի Գաղեսացին գաղթականներ, որոց մէջ էին Սեփարուհացիք, Դ Թագ. ԺՀ. 24, 31: Թէ Սեփարուիմ էր փոքր նահանգ բնիկ Թագաւորաւ, յայտնի է Դ Թագաւորաց ԺԹ. 13, և Ես. Լ. Ի. 13 համեմատելէն. Սեփարուիմ հասարակապէս էր ի Միջագետս, քանզի կը յիշուի այն երկրին ուրիշ տեղերան հետ, և վասն զի Գաղամէտ կը յիշէ քաղաք մը ասկէ նման անուամբ, Սեպփարա, իբր Միջագետաց հարաւային վերջին ծայրը:

Սեփքա և փուա, եգիպտացի մանկաբարձք, որ Աստուծմէ վախնալով կը խոպէին հարածին մանկանց երբայեցւոց, Հասկանակ հրամանին փարաւոնի: Աստուած վարձատրեց զանոնց գուբն առ ժողովուրդ իւր, թեպէտ չհամեցաւ անտարակոյս անոնց աստ բարբառեաց թագաւորին քով: Աստուած "անոնց տուներ շինեց,„ այսինքն, ինչպէս հասկանալի է, տուաւ անոնց իւրանչիւրին շատ զաւկիներ, Եւ. Ա. 15–21:

Սեր, Եփեսոս, տատրին որդի Ագամայ, յոր մեհենին հրեշտակ երբեք, Ծննդ. Դ. 25, 26. Ե. 3, 6, 8, և նախահայրը աստուածատպաշտ նահապետաց սերընգեան:

Սեիր, 1. լեռ. Ցուդայի, մեռ ի կարթաթարիմ, Ցես. ԺԵ. 10.

2. Գառնէցի, մին ի նախկին իշխանաց երկրին ի Հարաւոյ և յորմէ եկան Հարաւոյ Մեհեկոյ ծովցուն, Ծննդ. Լ. Ջ 20. Ը Օր. Ը 12.

3. Լեռնային երկիր ի մէջ Հարաւային ծովուն Մեհեկոյ ծովցուն և արեւելեան ծոցոյ կարմիր ծովուն. Հովը լեռը մնաւ էր Սէիր լերան, և է միմիայն մնաւ որ կը պահէ իւր սկզբնական անունը: Տես Եդոմ 2.

Սէկոյ, երաժշտական բառ որ կը պատահի ողմոսոյ մէջ հոմանատուած և երկար անգամ, և կը գտնուի նաև Ամմաւկ. Գ. 3, 9, 13. Ընդհանրապէս կը պատահի պարբերութեան կամ ասոն մը վերջը, բայց երբեմն իմաստի մը վերջը ևս. Հմմտ ընդ-

Digitized by Google

հանթապետ կը կարծուի թէ այս գժտութեանց բուռը կը յուզեր մասնաժողովականները համար հանդիսատ, երբ ասպետ մը կ'երգուէր, և այս Տանգուանն ատեն ատեն գոռալ մը կը կատարուէր երբեմն երբեմն երաժշտական գործեան միջոց։

Սէմ, անուն, որդի Նոյեայ, Ծննդ. ե. 32 . Ջ. 10, միշտ կ'անուանուի նախ քան գրեամ և զՅաբեթ, իբրև երիցագոյն որդի. կամ, ըստ ոմանց, վասն զի էր նախահայր երբայեցւոց։ Սէմ առաւ օրհնութիւն իւր հօրմէն, Ծննդ. թ. 26, և անոր սերունդքն են Մահմետ։ Սէմ ունէր հինգ որդի, և անունց սերունդք բանեց հինգ քրիստոնեան երկիրն ի մէջ Քամոյ և Յաբեթի, նաև արեւելից ազգաւորդոյն գաւառներըը բնակեցուս Սեմոյ սերունդք։ Այս ազգերէն ոմանց լեզուները կը կոչուին զարգիս սեմական լեզուներ, որոց թիւրէն են երբայեցերէնը, Քաղդէացերէնը, Ասորերէնը, Արաբերէնը, Հեթազոցերէնը, այլազգի հանդերձ. բայց այս ընդհանուր գաւառն մէջ կը գտնունք լեզուներ զորս կը խօսէին հոմէն սերեալ ազգեր։

Սեր։ Ասաւած սեր է. ես ան ոք, սիրայ մեզ կը բացակի Ասաւած ծոյ մեզ կը բացակի, ու Ասաւած՝ անոր մեզը, Ա Յովհ. Դ. 16։ Եհովայի գլխաւոր յատկութիւնն է սէրը, որոյ երկայնմտութիւնը և յոյնութիւնը և բարերարութիւնը և խորութիւնը, անհասանելի են, վասն զի անհուն են, Եփես. Գ. 18, 19։ Ասաւածութեան երկը անձանց մէջ սիրոյ լիութիւնը, կատարելութիւնը և երանութիւնն անմեռ են։ Աստուածոյ սէրն է անհուն հայրական հոգեբութիւն և գութ. առ մեզ ազատութիւն է անապահովի ազգութիւն։ Սէրը կը տեսնուի Ասաւածոյ բոլոր գործերուն և ճամբաներուն մէջ, և ի սիրոյ կը բղխին անոր տուրքը օրհնքը, բայց Ասաւածոյ սէրն յայտնուած է մանաւանդ Աւետարանով, Յովհ. Գ. 16։ "Յայտնի է սէրն,

Սուրբ սէրը կու տայ մտքիցս բերկրիլ Ասաւած և հնազանդիլ անոր բոլոր օրէնքն և անձամբ, սէրս և ատելութիւնը սիրել և ատիլ մարդիկ ըստ իւրացանչիւր տժգոհութեանց, բարեներն իրբև հոգևոր ընկերներ, և չարերն հրիաստանավայել գիտով։ Աւետիսի սէր է կատարելութիւն և լուծիչ օրինաց, Մատթ. ԻԲ. 37–40. Հռոմ. Ժ. 8–10։ Ասանց այնր ոչ ոք կրնայ մտնել երկինք. և որովհետև սէրն չարդուած սրտի ցանկութիւններն խոտան են մեզը, վասն զի սրտելիալ իրաց վրայ են, կամ, եթէ չսրտելիալ իրաց վրայ են, ի սիրոյ անձին և անարժան են, ուստի պատճառ "նորէն ծնանիլ„ որպէս զի ասեն զԱսաւած, Յովհ. Գ. 3. Ա Յովհ. Դ. 7, 19. Ե. 4։

Սիքա, Հարաւատ անուն Սասաղի, որուն յանձնեց Դաւիթ մինչդեռ հասատարմութեամբ և խնամով հագուցանել ցռքիաւանաւ արգոյն Մհմ փիբոսթեայ, Բ Թագ. Թ. 2–10։ Գտաւ թենէ մը խորհելով Դաւիթ Աբեսի տուաւ երկիրները զորս արգէն տուած էր Մեմփիբոսթեայ, բայց յետոյ բաժնեց այն երկիրներն երկոցունց, սեանելով որ ամասատարանք գործած էր, և անկարգ էր բռնել թէ երկաքէն ո՛րն էր յանցաւոր, Բ Թագ. Ժ. 1–4. Ժ. 24–30։

Սիդդիմ. Տես Ծով 3։

Սիդոն, զարգիս՝ Սայտա, էր անուանի քաղաք փիւնիկեցւոց, ասա Մեդիերրանեան ծովուն, քսան մղոն ի հիւսիսոյ Տիւրոսի և հոյնչափ ի հարաւոյ Զէրբութի։ Աշխարհին հնագոյն քաղաքներէն մին է, Ծննդ. Ժբ. 13, և կը կարծուի չինուած Քանանաս երկրագործն որդիէն, Ափգոնէ, Ծննդ. Ժ. 15. Ժբ. 13։ Համիրոսի ժամանակ Ափգոնացիք անուանի էին վաճառականութեամբ և հարբուտութեամբ, և էին բարգաւատեալ. Նշանաւոր էին նաև հմտութեամբ նաւարկութեան, աստեղագիտութեան, ճարտարապետութեան, ոսկերգործութեան և ուրիշ արուեստից։ Ուխելի յայտնի ապացոյն նաւատանդիսոս, որ հինս լցուած է ապագով, և փոքր նաւակաց միայն մտանելի։ Երբ Քրիստ բաժնեց Քանանաս երկիրն Հրէից, մեծն Ափգոն հնչեալ վիճակ Աշերայ, Քես. Ժ. 8. ԺԹ. 28, բայց այն ցեղը չէրցաւ եր-

Digitized by Google

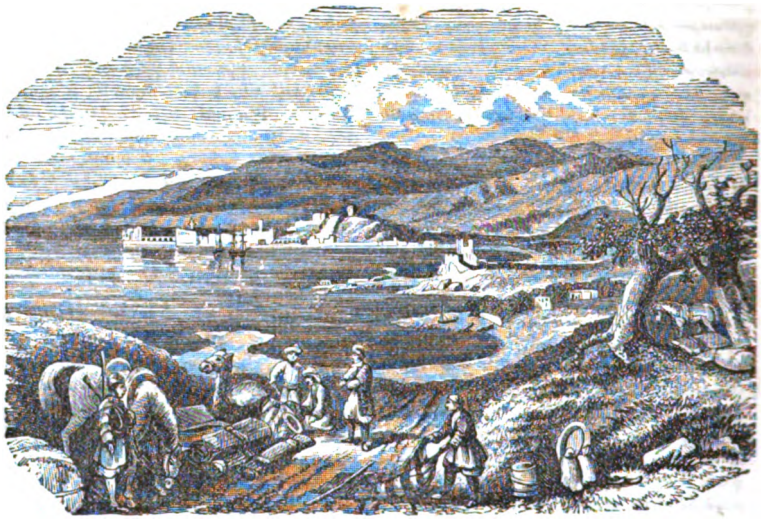

բէք տիրել Աիդոնի, Դատ. Ա. 31. Գ. 3. ժ. 12։ Աիդոնացիք Աստիճն երկար բնիկ կատաղասրտութեամբ և քաջագործութեամբ, թէեպէտ երբեմն Հարկատու թագաւորաց Տիւրոսի։ Նուաճեցան Հեսուէէ՝ բայց ելլացինէրէն, եգիպտացիներէն, Ասկէկոնացիներէն և Հաւմմայեցիներէն. այս վերջինք բոլորովին ասիկ անունց ինքնօրէնութիւնը։ Աիդոնի երկրէն ալ ոսկւոյ հետեւեցան փրկչին, Մարկ. Գ. 8, և ինքն Ցիսուս այցելութիւն բրաւ այն երկրին սահմաններուն, Մատթ. ժԵ. 21–28. Մարկ. Է. 24–31։ Ոմանք եկան անոր հետ մինչև Գալիլէա, Ղուկ. Ջ. 17։ Աւետարան քարոզեցաւ Հրէից ի փիւնիկէ յետ մահաբրոսութեան Ստեփաննոսի, Գործ. ԺԱ. 19, և կային հոն փրիստոնեաներ, երբ Փօղոս այցելութիւն բրաւ հոն ի Հաւմմ ճանապարհորդութեան ատեն, Գործ. Իէ 3։ Ձարգիս, թուղթիյ ուրիշ քաղաքաց պէս յԱստրիս, նաև Աիդոն է ազատելի և լի աւերակք, թէեպէտ գէս կ'ընէ քիչ առաւտուր մնատկոյ տեզերուս հետ նոյն ծովեզերին վրայ և ունի հինգ հազար բնակիչ։ Ուրեք Աստուծմէ պատուհաս իւր մեզաց հատար, եզեկ. ԻՀ. 21–24, թէև ոչ այնպէս չարաչար ինչպէս Տիւրոս։ Աիր փրկիչը կը յիշէ Տիւրոս և Աիդոն միանգամայն, երբ կը յանդիմանէ գՀրեչեայս որ աւելի ընդունած էին քան զնոսա, Մատթ. ժԱ. 22։ Սպասած է բարձր հրեւանգանի վրայ որ կ'երեքնայ դէպ ի ծով, և է պատապատ։ Քաղաքին մօտ տեզերն կ'առագործեն Լիբանանէ բղխող գետակէ, և անոնցմէ են գեղեցիկ պատրէզներով և պէս պէս պատրաստ ծառերով։

Աիկելակ, քաղաք նախ Ցուդայի և ետպա Շմաւոնի, փղշտացւոց սահմանին վրայ, Ցես. ժԵ. 31. ԺԹ. 5։ Փղշտացիք պատհային այս քաղաքը մինչև Սաւուղի ժամանակ, երբ Անքուս, Թագաւոր Գեթեայ, տուաւ զայն Դաւիթի։ Հոն եկան սրբիչ փախստականներ Ցուդայէ, և այնպէս կարող եղաւ Դաւիթ օգնել Անքուսայ, և զարձել Ամաղեկացիներն որ կողոպտած էին Աիկելակ, մինչ ինք չէր հոն, Ա Թագ. Իշ. 1–6. Լ. Ղեհմ. ԺԱ. 28։

Աիկղ։ Աիկղն ի սկզբան էր միայն կչկա։ ԵՒր գործածուէր կչկուլաս ոսկի և արծաթի որ չէին գրաած. "Գեաթինք չորս Տարուբ սիկղ արծաթի կ'արժէ . . . Աբրահամ կշռեց արծաթը ս-

Digitized by Google

տուտա եփբռնին, ինչպէս որ անիկա գետին սրդուողը տուղևը խօսեր էր, „Մննդ. ԻԳ. 15, 16։ կ'երևի թէ ի մէջ նաբրական սկզ. եւ Լ. 13, և սկզ. բառ "թագաւորական կշռոյ, „ Թագ. ԺԴ. 26, կաբ տարբերութիւն. բայց այս տարբերութիւնն հիմա չի կրնար ցուցնել, և, ըստ ամենոց, "Արբաբանի սիկղ„ խօսքը կը նշանակէ միայն ճիշդ և անթերի սիկղ, ըստ կանոնի տաճարին։ Սիկղ կոչուած տուղիին դրամը կոխուեցաւ յետ գերութեան, տա Մակաբայեցւոց, և Մակաբ. ԺԵ. 6, և ուներ գիր, "Սիկղ Իսրայէլի։„ Պէտք, որպ վկայութիւնը կշռոց և չափուց հնամոյ մեծ կարևորութիւն ունի, կ'ըսէ թէ սիկղն էր իրբ 220 ցորենահատ բարիզու։ Նոր կտակարանին մէջ սիկղ կը յիշուի իրբև դրամ, Մատթ. ԻՉ. 15։

Սիզուացոս։ Տես Շիզա։

Սիմեօճ, պատկառելի տուրբ յհրեայեաց, լի Հոգւով Աբրով. որ կը սպասեր Իսրայելի փրկութեան, Ղուկ. Բ. 25–35։ Ամէօնի յայտնուած էր Աստուծմէ թէ պիտի չմեռնէր, մինչև տեսնէր ի վարուց խոստացեալ Մեսիան. ուստի եկաւ տաճարն աստուածպշին սպգեցաւ թեամբ ճիշդ այն ժամանակ որ Յովսէփ և Մարիամ բերին ընծայել փրկիչն ըստ հրամանի Մովսիսական օրինաց։ Ամէօն տուտա մանուկը գիրկը, գոհաբանեցաւ Աստուծոյ, և օրհնեց զՅովսէփ և զՄարիամ։ Այս անձին վրայ ուշելի տեղեկութիւն չունինք։

Սիմոճ, 1. մին յերկոտասան առաքելոց։ Տես Պետրոս։

2. Սիմոն կանանացի, կամ Ղեւհանձայրդ, մին յերկոտասան առաքելոց։

3. Սիմոն, Յիսուսի եղբայրներէն մին, Մատթ. ԺԳ. 55. Մարկ. Զ. 3։ Ըստ ամենոց կը կարծուի լինել նոյն ընդ վերոյիշեալ Ղեւհանձայրդ Սիմոնի։ Տես Յակոբոս 3։

4. Սիմոն Կիւրենացի, որ բռնաւեցաւ օգնել Յիսուսի խաչը կրելու, Մատթ. ԻԷ. 32, Հաւանականապէս, վասն զի ճանչցուած էր իրբ եւանգելիստ Յհաւազ Յիսուսի։ Սիմոն էր "Հայր Ալէքսանդրի և Ռուփոսի„ Մարկ. ԺԵ. 21։ Փոզոսի սիրով ազատուեցաւ Ռուփոսի և մօրը, Հռոմ. ԺԶ. 13, կը տեսնուի թէ Սիմոնի բնակութիւնն յետոյ բնակեցաւ Հռոմ, և թէ անոնց սիրոյ վաստակը մոռցուած չէր Աստուծմէ։

5. Սիմոն փարիսեցի, Հաւանական նպատակ կատարեալ։ Սիմոն Յիսուսիբած էր զՅիսուս իւրտուելը, Ղուկ. Է. 36–50։

6. Սիմոն բորոտ, այսինքն որ առաջ եղած էր բորոտ։ Այս Սիմոն կը բնակէր Բեթանիա, որպ Յետ հանելը ընթրեց Յիսուս, Մատթ. ԻԶ. 6. Մարկ. ԺԴ. 3։ Տես և Յովհ. ԺԲ. 1–11։

7. Սիմոն խաղխաղող. աշակերտ որ կը բնակէր Յոպպէ, և որպ տունն հնբ եղաւ Պետրոս, Գործ. Թ. 43. Ժ. 6. ԺԱ. 32։

8. Սիմոն կախարդ, յաճախ կը կոչուի Սիմոն մոգ, այսինքն հմայող կամ դիւթ։ Տես կախարդութիւն։ Այս խորամանկ խաբերայն, ասկաս ինչ տեղեկութիւն ունենալով փիլիսոփայութեան, բժշկականութեան, բնագիտութեան և աստեղագիտութեան, ստացած էր մեծ ազդեցութիւն Սամարիոյ բնակչաց վրայ։ Բայց փիլիպպոսի քարոզութիւնը և հրաշք բերին մեծ բաժանութիւն ի հաւատաւոր, և հմայողներն զոյն ինքն Սիմոն թէ շշմեցուին մեծ էր զօրութիւն Աւետարանին։ Սիմոն յօգուտ իւր հաստեցաւ ձեռք բերել յառաքելոց հոգևոր պարգևներ, և կը յուսար առնել այն պարգևներն յարելով յեկեղեցին, և յետոյ յանդգնեցաւ աղծանքով գնել զայն։ Պետրոս դիպող չհամարեցաւ այս առիթը խայտառակելու անոր կեղծաւորութիւնն ահագին վճռով մը, Գործ. Ը. 9–24։ Աւանդութիւն աւանդութիւնները կան Սիմոնի միացեալ կենաց վրայ։ Հոգևոր պարգևներն առաքելոյ նեթ ընելու մեղքը, որ կոչուեցաւ սիմոնականութիւն յաղագս Սիմոնի, ասելի ասելի էր Պետրոսի քան առնից չատերուն որ կը պնդեն թէ են մանաւանդ պետրոսի յաջորդք։

9. Սիմոն էր Հայր Ցուդայի իսկարիովտացւոյ, Ցովհ. Ջ. 71. ԺԳ. 2, 26։

Digitized by Google

Սինա, 1. անապատ Ապատաժ Ա-բարիայ, մօտ Յեգիպտոս, և կարմիր ծովուն արեւմտեան բազկին վրայ, ել. ժԶ. 1. ժԷ. 1. թուա. Լ Գ. 12։ 2. Հին ամուր քաղաք, որ կոչուած է "զօրութիւն Եգիպտոսի," Եզեկ. Լ. 15, 16։ Այն անունը կը նշանակէ ցեխ, և այս համաձայն է Պելուսիան և Թինէհ, ցեղ և սրբի անուանից, որ նոյն ահագին անուններն են։ Այն էր Եգիպտոսի հիւսիսային սահմանին պաստառ, մօտ ի Միջերկրականն, Եղեմոսի արեւելեան բազկին վրայ։ Տեզը, Թինէհ գիւղին մօտ, է շուրջ պատեալ ճահիճներէ, և զարդիս նաւակով միայն հնար է երթալ հոն, նաւակով Եղեմոսի յորգաւթեանն առնելը, և կամ ցամաքաւ՝ ամպրոպան չար եղանակին։ Գիտի մը հոգեկոյս և սխալներ միայն ինացած են։

3. Անապատ Գանանու հարաւային սահմանագլուխը, և յարեւմտից ե-գիպտոսի, թուա. ԼԳ. 1–4։ Այն էր մօտն փոքրանու անապատին, թուա. ժԳ. 26։ Աւսր հիւսիսային սրբեւելեան ծայրն էր կադէսբառնէա, նշանաւոր՝ մանաւանդ Մարիամու, ստաքմամբ երկոտասան լրտեսաց ի Փառնան, իսրայէլացւոց տրտնջմամբ, չար բզիռդ ապստամբի և Մովսէսի թերհաւատութեամբ, թուա. ժԳ. 21. ի. 1–13. իշ. 14։

ՎԱՆՔ ՍՐԲՈՑՆ ԿԱԹԱՐԻՆԱՑ ՄՕՏ Ի ՍԻՆԱ

Սիճայ, լեռ կամ շղթայ լերանց, Ս.Պատարագի Աբարիա, Թերահկեզ-ային վրայ զոր կը կազմեն երկու բազկք կարմիր ծովուն, անուանի իրենք տեղի ուր օրէնքը տրուեցաւ Իսրայէլի, Մովսիսի ձեռամբ, ել. ժԹ. 1 էն մինչև թուա. ժ. 33։ Որովհետև այս լեռն գրեթէ անծանօթ էր զարդիս, մինչև մօտ ժամանակ, և Սուրբ Գրոց պատմութեան մէջ շատ կարևոր, քանի մը մանր տեղեկութիւն տանք այս լերան վրայ։

Ամենայն վերին մասն է ի ձև ատլանեան շրջանակի՝ երեսուն կամ քառասուն մղոն տրամագծով։ Ունի ջրոյ շատ ակունք, բարեխառն կլիմայ, և գեղեցիկ ատաստան անասնոց և բանաւորք, և յայն ատեն է ապատուէն վրանատունակ Արաբացւոց, երբ Արաբիոյ խանաբհատգին մասը բոլորովին կը չորնայ և կը ցամքի։ Այս պատճառաւ թերահզգէ այս մասն յարմարագոյն գատաստեցաւ իսրայէլացւոց բանակելու իրբ տարի մի, և այս միջոցին իսրայէլացիք հաստատեցան և առին օրէնքն ի Բարձրելոյն։ Այս երկրին բարձրագոյն և կեդրոնական մասին մէջ, ծովուն երեսէն եօթն հա-

Digitized by Google

զար տաք վեր կը բարձրանայ նախ-
րականն գագաթին փորեբայ կամ Սի-
նայի : Ա.յս երկու անուանքը կը գոր-
ծածուին գրեթէ անխտիր ի Սուրբ
Գիրս , առաջին անունը՝ մանաւանդ
յՐ. Օրէնս : Ումանք կարծեցին թէ
կայրն իրարու կից երկու կատարք
որ , Մովսիսի ժամանակ կոչուեցան ,

Գորեբ և Սինա . և արդարև միան-
ձունք այս անուններըը կու տան մի-
ևնոյն երկք մղոն երկայն շղթային հա-
րաւային և հիւսիսային ծայրից բարձ-
րաբերձութեան : Բայց Սուրբ Գիրքը
քննելով կը տեսնենք որ Փորեբ էր
ընդհանուր անուն շղթային , իսկ
Սինա՝ անուն նախիրական գագաթ ան :

Սինայի արևմտեան հովիտներէն
շատերուն մէջ , և մանաւանդ Էլէ-
Միքաթէթ , ուր կը մնան Ֆէյ-
բան հովիտն յարևմտից հիւսիսոյ ,
ապառաժներուն մերձենալն տես-
ուածքը ծածկուած են արձանագրու-
թիւններով , որ ընդհանրապէս կարճ
են , և կրճատեալ կամ յապաւեալ
այն ձևերն ուր ճանապարհորդք
կէս օրը կը նստին հանգիստ առնուլ :
Արձանագրութեանց մէջ կան խաչ
նշաններ և անասնոց պատկերներ :
Արձանագրութեանց նշանագիրներն
անծանօթ են : Ի սկզբան կարծուե-
ցաւ թէ խորայլացիք թողած էին
այն արձանագրութիւնները իրենց
ճանապարհորդութեան ատեն յա-
նապատին , յետոյ այլք ընծայեցին
այն գրուածները Քրիստոնեայ ուխ-
տաւորաց չորրորդ դարուն : Բայց
մեստրա Պիր անուն Գերմանացի գի-
տաւնը կարդաց այն արձանագրու-

թեանց շատերը , և կը համարի զա-
նոնք մի միայն ծանօթ մուսուրգ Ա-
պառաժ Արաբիոյ Նաբաթացին կոչ-
ուած ցեղին լեզուին և անոնց յա-
ռուկ գիրերուն : Մինչև ցարդ կար-
գացուածներն են լոկ յաւուրկ ան-
ուանք , ոչ Հրէական և ոչ Քրիստո-
նէական , և անուններէն ամենց ըս-
կիզբը կան ատ բառերը , "խաղաղու-
թիւն ,, օրհնեալ ,, "ի յիշատակ ,,

Մովսիսական օրինաց տուչութիւ-
նըն ի Սինա հռչակաւոր գործած է
այն տեղն աչքառիւթ վայր : Նախ
հան երեցաւ Աստուած Մովսէսի ի
մերձինն վառեալ , եւ . Գ . և Դ . և
վեց գար յետոյ , ոգևնչելագէս յայտ-
նեց զինք եղիայի , երբ մուրգսարէն
կը փախչէր Յեզաբելի բարկութենէն ,
Գ Թագ . ԺԹ : Օրինաց փոստատար և
ահեղ տուչութիւնն ատեն կ'ակնարկ-
ևի ի Սուրբ Գիրս , Դատ . ե . 5 .
Սաղմ . ԿԸ . 8 , 17 . Ամբ . Գ . 3 : Նոր

Digitized by Google

կատակարանին մէջ, ի Սինա հրատարակուած օրինաց հետ կը համեմատուի, իբրև քան զայն գեր ի վերոյ, Աստուծոյ ընտրեալ Աւետարանին տուչութիւնը, Գաղ. Դ. 24, 25. Եբր. Ժ՚Ը 28–29։

Սիճեացիք, ե՚ս. Խթ. 12, ազգ մը շատ հետս. Սուրբ երկրէն, գէպ յարեւելս կամ ի հարաւ. ընդհանրապէս կը կարծուի թէ կը նշանակէ զՀինդիճիա որ ի վաղուց հետէ ծանօթ էին արեւմտեան Ասիոյ, և կը կոչուին Բարբարիներէն Սկիւն, և Ատրիներէն Ցինի։

Սիովր, տես կամ պղպր, Ներգս։ Եսայեայ ԻԳ. 3, և Երեմիայ Բ. 18 համեմատութեան մէջ այս անունները կը հասկցուի Հարիւս Նեղոս Ցեսուայ ԺԳ 3, և Ա Մնացորդաց ԺԳ. 5 համեմատութեան մէջ անունը կը հասկնան այս անուամբ այն փոքր գետը որ է ի մէջ Եգիպտոսի և Հրէաստանի։

Սիսակ, 1. բանտատեղծականի տանուն Բաբելոնի, և կը նշանակէ, քաջ ամանոց, տուն կամ արքունիք իշխանի, Երեմ. Իե. 26. ՄԱ. 41։

ՍԻՍԱԿ, ԹԱԳՒՈՐ ՄԵՀԵՆԻ ՄԸ

2. Թագաւոր Եգիպտոսի որ պատերազմ հրատարակեց ընդդէմ Ռոբովամու, արքային Ցուդայ, անոր թագաւորութեան հինգերորդ տարին։ Սիսակ մտաւ Ցուդայի երկիրը, 971 ին նախ քան զԳր., մեծ բազմութեամբ զօրաց Եգիպտոսէ, Լուբիմի, Սուքիմի և Քուշայ երկիրներէն, առաւ Հրէաստանի ամուր աւերդներն, և տարաւ առածներին և թագաւորին տան գանձերն Երուսաղէմ, ինչպէս նաև Սողոմոնի ոսկեզէն վահանները։ Յերրորդում բարեկամ ըրած էր երեն գԱիսակ, ուստի և Աիսակ չսպասուածակից անոր երկիրը, Գ Թագ. ԺԱ. 40. ԺԴ. 25, 26. Բ Մնաց. ԺՒ. 2–9։ Աիսակ կը կարծուի թէ էր տարաբերին պատմութեան Սենուքիան, առաջին թագաւոր քսաներորդ երկրորդ Տարտանեան ճիւղին։ Աիսակ կործանեց Եգիպտոսի թագաւորաց այն ցեղն որոյ հետ խնամացած էր Սողոմոն, Գ Թագ. Գ. 1, և շատ աւերեաց տերից Եգիպտոսէ գաւառ։

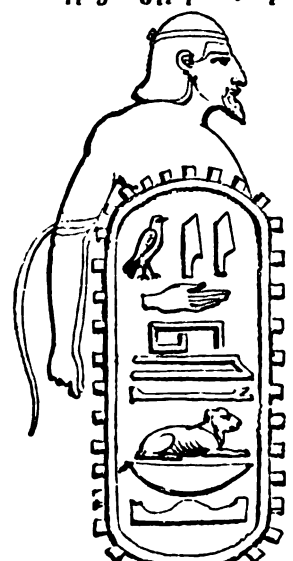

Եգիպտոսի Գառնանաք կոչուած պալատական կամ մեհենին մէջ, որոյ պատերը գեռ կան, Սենաքիմ ցուցուած է մեծ քանդակով, տանելով գերի թագաւորներ յազգութեանցէ երեք թերացի գլխաւոր տաւտուածներուս առջեւէն։ Անոնց երկիր կամ քաղաք անձնաւորեալ է, և անունը գրուած է վերը ձուաձեւի մը մէջ։ Այս պատ-

Digitized by Google

կերներէն մին, Հրեից կերպարանքը, ուն վերնագիր զոր Շամբալեան կը մեկնէ, "Թագաւորութիւն ցուգակ," ուրիշ շատ այլաբանական նշանակը կը կարծուի թէ կը ցուցնին Հրեաստանի քաղաքներ զոր Աիսակ առաւ. Տես փարաւոն։

Սիսաթա, զօրավար զօրաց Հասորի թագաւորին Յարինայ, զրկուած էր ընդդէմ Բարակայ և Դեբօրայ, որ բանակած էին Թաբոր լերան զօրօք։ Սիսարա յաղթուելով փախաւ հետի, և անասրգաբար ապանուեցաւ Յայէլ, Դատ. Դ. 6։ Տես Յայէլ։

Սիվաճ, երրորդ եկեղեցական ամիս Հրէից, և իններորդ քաղաքացիական տարւոյ, որ կը սկսի մեր յունիսի 20որ լուանէն, Եսթ. Ը. 9։

Սիբահատա, զարդիս Սիրագատա, մեծ և անուանի քաղաք Սիկիլեայ արևելեան եզերք, ընդարձակ և գեղեցիկ նաւահանգստիս։ Քաղաքը հիմնեցաւ 734 ին նախ քան զԳր., էր Հարուստ և հզօր, և բազմանեալ չորս կամ հինգ թազ կամ մոտ, որ իրեն ուրոյն քաղաքներ էին։ Քաղքին շրջապատն էր, ըստ Սուրաքուսի Հարիւր և ութ ստադիոն պարէզ, այսինքն իրր քսան և երկու անգղիական մղոն։ Սիրակուսա անուանի է իր տեղի ծնդեցան և բնակութեան Աղքիմիդէսի, որոյ Հանճարեղ մեքենական հնարքը քաղաքին պաշարման առնէն ի չառումն յիշեցաք, 200 ին նախ քան զԳր., քաղաքին առաջը երկարեցաւ։ Զօրաց Հռոմ ձեռք երկար օր, երբ Մեխենէն կ'երթար Հռոմի, գտնեան և զանազանին յամի Ջն. 63, Գործ. ԻԸ. 12։ Բնակչաց թիւն էր ժամանակաւ 200,000, գարձիս՝ 11,000։

Սիւն երբեմն կը նշանակէ ամոյ կամ ծուխ ծառացեալ, ել. ԺԳ. 21. Դատ. Ի. 40։ Հրդեհակոյ սիւն մը զարդ և նեցուկ տաճարաց և մեծամեծ շինուածոց, Դատ. ԺՋ. 25–30. Ցար. Բ. 6. ԻՋ. 11, օրինակ էր մարգարէից, Երեմ. Ա. 18, առաքելոց, Գաղ. Բ. 9, Հաւատացեալոց, Յայտ. Գ. 12, և նոյն իսկ եկեղեցւոյ, իրրև հաստատութիւն ճշմարտութեան, Ա Տիմ. Գ. 15։

Սիբամագ, կ'երևի Թէ ծանօթ չէր պաղեստինու մէջ, մինչև բերուեցաւ Սպռանկի նաւերով, Գ Թագ. ժ. 22. Բ Մնաց. Թ. 21։ Տես Թարշիս։

Սիւթիա, կամ Աստրիք, երբայեցերէն Ակամ, մեծ երկիր ասիական որ, բաւական ընդարձակ նշանակութեամբ, էր ի մէջ Միջերկրական ծովուն, Տաւրոսի գօտւոյն և Տիզրիսի, և այսպէս կը պարունակէր զՄիջագետս, այսինքն, ըստ երբայեցւոց, զԱտրիա երկու գետոց։ Տես Աբամ 2. Բաց ի Լիւանանու գօտիէն, Սիւրիա մեծաս մասամբ էր երկիր տափարակ։ Նոր կտակարանին մէջ յիշուած Աբրիոյ տափանն կրնայ հասմատիլ յարևմտից և յարևմտից հիւսիսոյ՝ Միջերկրական ծովը և Տաւրոսի գօտին որ կը բաժնէ զԱբրիա ի Կիլիկիոյ և ի կատապադովկիա որ ի փոքր Ասիա, յարևելից Եփրատա, և ի Հարաւոյ՝ Արաբացոն Աբրիա և պաղեստին, կամ մանաւանդ՝ Հրէաստան, քանզի Աբրիա անուանը կը պարունակէր նաև պաղեստինու հիւսիսային մասը։ Հովիան որ ի մէջ Լիբանանու և Անտ Լիբանանու կը կոչուէր խոր Ասորիք, անուն մը՝ որով կ'իմացուէր երբեմն նաև մեր ձակատ երկիրն յարևելից։ Հրէից գերութեան ժամանակ, Ասորիք և Փիւնիկէ էին պատճառ թագաւորաց

Digitized by Google

Բաբելոնի, և ապա եղան Հարկատու Պարսից թագաւորութեան։ Յետ որոյ երկիրն մնաց Հաւմայեցւոց ձեռք Աստիճ եղաւ Նահանգ փոխանակի բդեշխի, և Հրեաստան, Թէպետ ունէր առանձին կուսակալ կամ կառավարիչ, եղաւ մեան Աստուց, այնպէս որ կրնար բողոքիլ առ փոխանակ բդեշխին Աստուց որ ուղղէր իշխանութիւն մինչև Հանել Հրեաստանի կառավարիչն ի պաշտօնէ։ Աւելորդ է հիմա Թուլաց ձեռքը։ Այս երկրին լուսազգի մնացորդն են ի վազուց հետէ բազմամարդ, և ճանապարհորդք կը գտանեն հոն պատմութեան բոլորովին անծանօթ քաղաքաց հետք։

Սիւքեմ, 1. իշխան Քանանացւոց համանուն քաղաքին։ Այս Աբէքեմ է որ հրապուրեց Յակոբայ գուստրը Դինա, և զոր շնութեան և պղծի, առկաս ինչ յետոյ, ապականեցին նենգաբար Սիւքեմացւոց չլսուելուն հետ, Ծննդ. լ. Դ.։

2. Քաղաք կեդրոնական Քանանու, ի մէջ Գաբրիզին և Գերազ լերանց, երեսուն և չորս մղոն դէպ ի հիւսիս Երուսաղէմ։ Նախ յիշուած է ի պատմութեան Աբրահամու, որ հոն կանգնեց առաջին սեղանն ի Քանան, և բանեց երկիրն յանուն Եհովայի, Ծննդ. ԺԲ. 6. ԼԳ. 18, 19. Լ. 4 Յակոբ գնաց արտ մնաց ի Սիւքեմ, զոր իբրև ապրեցաւ Եսաւ ձմեռնոյ որ Թագուհեցաւ հոն, Ծննդ. ԽԲ. 22. ՁԵ. Ի՝Ի. 32. Քանան Նուանաձ ուելէն ետքը Սիւքեմ եղաւ Ղեւտացւոց քաղաք ապաստանի Փիրմի երկրին մէջ, և Ժոզուէման ասկի ցիզերուն, ՁԵ. Ի. 7. ԻԱ. 21. Ի՝Ի. 1, 25. Դատ. Թ.։ Հոս Ռոբոաղամ տարի առաջ տոան ցեղից ապստամբելու, Գ Թագ. ԺԲ. Սիւքեմցիք մնաց էր Յակոբայ ջրհորը կամ ազբիւրն, որ բան քով Քրիստոս խոսեցաւ Սամարացի կնոջ հետ, Ցովհ. Գ. 5. Տես և Գործ. Ը. 25 Թ. 31. ԺԲ. 3. Յետ կործանման Սամարիոյ ի Սալմանասարայ, Սիւքեմ եղաւ մայրաքաղաք Սամարացւոց, և, քանի Ցովսեպոսի, այնպէս էր մեծին Աղեքսանդրի ժամանակ։ Նոյն գարձիս է Նիւսատ առաջաւոր Ցեսուայեցւոց Սամարացւոց։

Տես Սամարացիք։ Հաւմայեցիք զԱբէքեմ կռնցին նետալոն, զոր Աբրահացիք կը հնչեն Նաբղոս կամ Նաբուղոս։ Աբէքեմի հովիտը կը ձգուի քանի մը մղոն դէպ յարեւմուտս հիւսիս ի մէջ Գերազ և Գաբրիզին լերանց, և է իբր վեց հարիւր կանգուն լոյն, այնպէս որ Գաբրիզեան մասրուբ և չոր օդին մէջ երկու լեռներն ձոյն հասցնելու չեն հեռու են իրարմէ։ պատագայ մը որ, Թագ զայլս, բաւական է ցուցնել Սուրբ Գրոց պատմութեան ճշմարտութիւնը, Բ Օր. Ի՝Ի. 11–14. Դատ. Թ. 7։ Զմեռնալուն անձրևք որ կ'իջնան հովտին սահելեան մնալ կը գտանեն ճամբայ գէպ ի Յորգանան, մինչ յարեւմտեան մասին չատ են ակռնք որ գեղեցիկ գետակ մը կը կազմեն։ Այս գետակը կը հոսէ գէպ ի Միջերկրական ծով։ "Հոս," կ'ըսէ Բոկինգան, "առատ և գրեթէ անհամեմատ կանաչութեան տեսարան բացուեցաւ մեր աչաց առջև։ Պարտիզք բանջարեղինաց և դրախտիք ամէն տեսակ պտղատու ծառոց լի է բոլոր հովտին, որպ սլլեալ կողմերը բղխող ազբիւրք կ'առատին այս պարտեզներն, և ապա գետանալով կը հոսին դէպ արեւմուտք։ Այս տեսարանը յանկարծ բացուելով մեր առջև, ղքանչացուց զմեզ։ Առ նմանը տեսած չէինք բոլոր Պաղեստինա մէջ։" Այժմու Աբէքեմ ունի երկոյն և նեզ փողոցներ, յորոց սմանք են Գաբրիզին լերան ստորոտը։ Կ'երեւի թէ քաղքին հիմնի այնչափ յատակ չերեսար գէպ արեւելք որչափ կ'երեսար հին Աբէքեմ։ Տուներք բարձր են և քարաշէն, փոքր գմբէթներով։ Բնակչաց թիւը կը կարծուի ութ հազար, բոլորք Մահմետական, բաց ի տասնեակ Ցոյն Քրիստոնեաներէ և իրք հարիւր Յիսուսեան Սամարացիներէ և նոյնչափ Հրեաներէ։ Գերազ լերան ապստամբուս ստորոտն ի հիւսիսոյ հովտին լի է հին վիմափոր գերեզմանովք։ Սամարացւոց ոստր տեղն, և Յուստինոսեան չինուած չզոր բերդին ստեղծակերն են ի Գաբրիզին։ Այս լերանց ոստր յարևելից է Մանասէի գեղեցիկ գաշտը, ասած մղոն երկայն և մէկ ու կէս մղոն լայն։ Ինչպէս

Digitized by Google

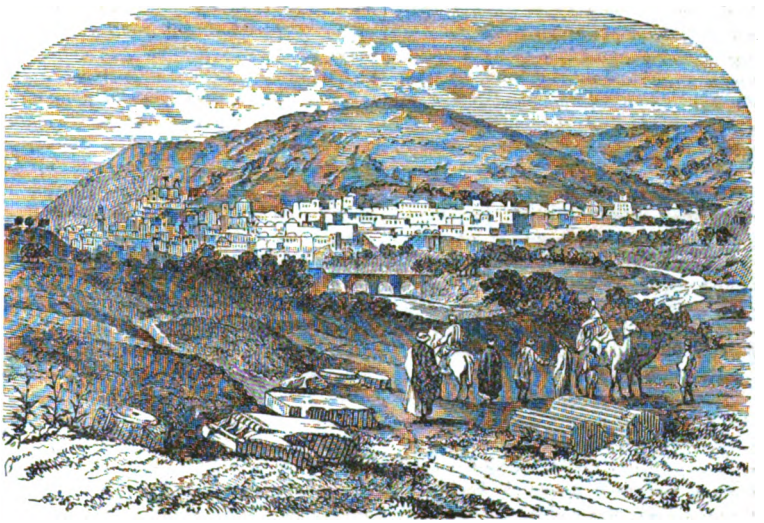

ՆԱԶՈՒԼԻՈՒ ԵՒ ԼԵՄԱՆ ԳԱՒԱՌԻՆ Ի ՀԻՒՍԻՍԱՅԻ ԱՐԵՒՄՏԻՑ ՆԿԱՏԵԱԼ

Հրեայք, Քրիստոնեայք և Մահմետականք միաբան կը վկայեն, Յովսեփոս գերեզմանն և Յակոբայ Ջրհորն են հան ուր դաշտը կը միանայ Հովտին հետ։ Յովսեփոս գերեզմանին տեղը ծածկաւած է հիմա Մահմետականաց նուիրական շիրմով, իսկ Ջրհորը՝ կամարակապ քարաշէն խրիւ, ուր կը մնանուխ յարկին վրայ բացուած նեղ ծակիկ մը, և Ջրհորին բերանը ծածկուած է մեծ քարով մը։ Ջրհորը հարիւր հինգ ասր խոր է, և հիմա երբեմն կը ցամաքի։ Հետաւոր հնութիւն ամէն նշան ունի։

Յակոբայ հաստատածը Քաղքէն այս տեղ՝ յն նկարագրէն է. "Սիւքր երկրին մէջ չկայ գեղեցկագոյն տեսարան քան Նաբլուսինը մօտակայ բարձրաւանդակներէն։ Երբ ճանապարհորդը կ'իջնէ բլուրներէն գէպ ի Նաբլուս, իբր թէ թաղուած կ'երևի քաղաքը բերկրալի և անուշահոտ բուսաստաններու մէջ, կիտով չափ ծածկուած պարտէզներէ և բարձրաբերձ ձիտատուսխտ ծառերէ, բոլորն ալ պերճ և գեղեցիկ հովտին մէջ ուր է քաղաքը։ Ինակչաց մէջ վամճատականութիւնը ծագկած կը թուի։ Անոնց գլխաւոր զբաղումն է ճաճառագործութիւն, և տարտարև քաղաքին ճաճառի գործարանները կու տան բանական ճաճառ հետաւոր տեղեր առևտուրով։ Մեր գալատեան յարգոյդ առաւօտուն տեսանք կարաւաններ որ կու գային Գաֆիրէէ, և ուրիշ կարաւաններ որ քաղաքին գրան մօտ ձիթատանդներուն մէջ իջևանած էին։

"Բնակութեամբ յիշեցինք Աբրահամ գաշտերուն մէջ կատարուած պատմութիւնը, զոր կը պատմեն Սուրբ Գիրքը և զոր գիտէինք ի մանկութենէ. բայց երբ տեսանք մեր առջև երկիրն ուր այն դէպք կատարուած են, գտանք չատ բան այնպէս ինչպէս նկարագրուած են առևելի քան երեք հազար տարի առաջ. այն բերկրալի յիշատակը փոխանցուած ի հիւսրոմին և ի յաջիչտան կութիւն մտաց, Հովտին մէջ տեսանք 'Համայիլացւոց մէկ կարաւանը որ կու գար Գաղաատէն,' Ծննդ. Լէ. 25, ինչպէս Ռաբենի և Յուդայի ժամանակ, 'և իրենց ուղտերը հասմինիով և բալասանով և զմռսով բեռնաւորած' վաճառականներ' որ երևեա ուրախութեամբ պիտի գնէին ուրիշ Յովսէփ մը իւր եղբայրներէն,

Digitized by Google

և վաճառել զնա իբրև գերի եգիպտացի Պետեփրէսի մի։ Շերմակայ բրնբրոց վրայ կ՚արածէին հօտք և անդ եայք ինչպէս ժամանակաւ, և Սամարիոյ հովուաց պարզ հանդերձք զոր կը տեսանէինք՝ չէր սմանեալ հակառակ գաղափարին զոր ունէինք, ըստ պատմութեան Սուրբ Գրոց, ցնորոյ որդւոց գլխաւորաց և կերպասանաց վրայ։ Ինչ որ կը տեսանէինք՝ յարմար էր զբաղեցնել մեր խորհուրդը և բարձրացնել մեր միտքը, և հին արքայական պատմութեան նմանն շատ բաներ այնպէս կը շարժէին մեր աիրտը, որ իւրացանչիւր վայրկեան կը թուէր մեր առջև բերել ամբողջ դարու մը դէպք։

"Մեծաքանակ գլխաւոր նիւթ է ցնորոյ ջրհորը, յորոյ վերայ ժամանակաւ շինուած էր եկեղեցի մը Ջրհորը քառակէն քիչ հեռու է, երբ ուզեմ տանիդ ճամբուն վրայ, և եղած է ի վաղուց հետէ միշտ ուխտատեղի, մանաւանդ Քրիստոնէական թուականէն հետէ, իբրև տեղի ուր փրկիչն մեր յայտնեց զինք Սամարացի կնոջ։ Աւետարանին այնպէս որոշ նշանակած է տեղը, և այնպէս յայտնի է թէ՝ նոյն իսկ ջրհորին և թէ՝ երկրին որպիսութենէն, որ, թէև ատանգութիւնը չբաւեր և թէ նոյն ջրհորն է, դիրքը միայն բաւական էր ամէն դժուարութիւն փարատելու։ Թերևս ալ ոչ ոք ի Քրիստոնեայ ուսանողաց ուշադրութեամբ կարդացած է Յովհաննու չորրորդ գլուխն, առանց դիտելու ճշմարտութեան անթիւ ներքին պատճառներ որ խառնած կու գան մեզ առջև յընթերցմանն։ Այսպիսի փոքր պատմութիւն մը ուրիշ գրուածոց մէջ չէր կրնար խորհելու և ուշ գնել ասրեանի ոյզպէս կետեր ընծայել մեզ։ Աւետարանին այս պատմութիւնը, բայ ի կարևորութենէն զոր ունի իբրև աստուածաշունչ պատմութեան ազբիւր, կը պարունակէ այնչափ տեղեկութիւն, որ Տասոր մը կը լեցուէր, եթէ լուսաբանուէին չրէից պատմութեան և աշխարհագրութեան վերաբերեալ կէտերը միայն զորս կ՚անկարելի այս պատմութիւնը, ինչ որ այս նիւթերուն վերաբերեալ կրնայ հաւաքուիլ Յովհաննէս՝ իբրև ծանօթութիւն միայն կրնայ լուսաւորել Յովհաննու այն գլուխը։ Գրիւաոսի ճամբորդութիւնն չէ հաստատեր գալիլեա, այլ ճամբորդութեան պատճառը, անցնիլը Սամարիոյ մէջէն, մասնաւորն այն երկրին մոյրաքաղաքին, մոյրաքաղաքին անունը, հասնիլն Ամիվհացւոց գաշտը որ է Սիւքեմի նեղ հովտին ծայրը, ջրհորի մը գլուխ գալ առնելոյ հին սովորութիւնը, ջուր քաշելու համար բնդհանրապես կանանց գալը, կերակուր գնելու համար քաղքէն աշակերտաց առաքումը, որմէ կը հասկացուի թէ քաղաքէն դուրս էր ջրհորը, կնոջ հարցումը որ դՀրէայս Սամարացիներէն բաժնող նախապաշարումը կ՚անկարելէր, ջրհորոյն խորութիւնը, արեւելեայց սովորական ոճը 'կենդանի ջուր,' պատմական ծանօթութիւնը ջրհորին և անոր գործածութեան վրայ, Գաւրիէլին լիրան պաշտօնը, այս ամենայն կը գտնուի հնակիրճ իրը քաոսն համարէ բազկացեալ հատուածի մը մէջ։"

Սիօճ, 1. անուն տեւեալ, Բ Օր. Դ. 48, Հերմոն կոչուած շղթայիւն բարձրանդակներէն միոյն։ Տես Հերմոն։

2. Երուսաղէմի բարձրագոյն և հարաւային լերկը, իբր երկու հազար հինգ հարիւր ոտք ի վեր քան զՄիջերկրականն, և երկու միւնչև երեք հարիւր ոտք վեր քան զՀովիսան որ սա առաջատով լերկոյն։ Տիւթոպհան կոչուած Հովիսան Սիօն կը բաժանուէր Ակրայէ ի հիւսիսոյ, և Մաւրիայէ՝ յարևելից հիւսիսոյ, և ասնէր յարևմտից Գեհոնի ձորը, ի հարաւոյ՝ Ինովմիմը, և յարևելից հարաւոյ՝ Կիդրոնին։ Սիօն էր միջնաբերգ ցնորաւոցաց միանգամ առնուելին ի Դաւիթ, և այնուհետև կը կոչուէր յաճախ "քաղաք Դաւթի," Բ Թագ. Ե. 7. Գ Թագ. Ը. 1։ Կ՚երևի թէ Դաւիթ կը սիրէր յոյժ զՍիօն անոր գեղեցկութեան և ամրութեան համար, և կը գովէ զայն իբրև օրինակ Քրիստոսի եկեղեցւոյն. "գեղեցիկ բարձրութիւնով, բոլոր երկրի ուրախութիւնը՝ հիւսիսային կողմերը եղող Սիօն լեռն է, մեծ թագաւորին քաղաքը։" "Աիօնին չորս կողմերը պաշ-

Digitized by Google

ԼԵԱՌՆ ՍԻՕՆ, ՄՂԿՒԻ ԴԱՒԹԻ, ՄԱԱՆ ՀԱՐԱՒԱՑԻՆ ՊԱՐՍԿԻ ԳԱՂԱՓԱՐԻՆ ԵՒ ՋՈՐՆ ՆՈՒՎՄԱՑ

առեցէք, ու անոր բոլորտիքը շարուեցէք, ու աշտարակները համրեցէք. ուշագրութեամբ դիտեցէք անոր պարիսպները. անոր պալատները զննեցէք, որ գալու ազգին պատմէք.„ "Ահա թագաւորները ժողովուեցան, ու միկտեղ անցան. Անոնք տեսածնուն պէս զարմացան. զարհուրեցան ու շուտով փախան.„ Սաղմ. ԽԸ. 2, 12, 13։ Սիօնի հարստութին դարեւանդին մօտ, "Գաւթի գերեզմանը„ կոչուած տեղւոյն վրայ շինուած է մզկիթ մը, զոր մեծ նախանձայուզութեամբ կը պահեն Մահմետականք, Գ Թագ. Բ. 10. ԺԱ. 43. ԻԲ. 51։ Ահա լեռն, հանդիպած Մօրիայիս և Ոփղ լերամբ, պատած էր առաջին պարսպով, և ամրացեալ մինչեւ դիւք, Ա Մնաց. ԺԱ. 5։ Սիօն լերան վրայ շինուած էին հոյակապ պալատն Սողոմոնի և, յետ ժամանակաց, Հերովդէսինը։ Սիօն շատ յարմար էր զինուորական ամրութեան, ուստի և այնպէս ուժգին ամրացեալ էր երբ Հռովմայեցիներէն առնուեցաւ, որ կայսրը գոչեց, "Սուտ գիւ զԱռաւած ունէինք մեզի ծգնական այս պատերազմին մէջ, ապա թէ ոչ մարդկային ձեռք և մեքենայք ինչ կրնային ընել այն աշտարակներուն դէմ.„ Մեծամեծ փոփոխութիւններ եղած են Սիօնի վրայ և անոր մեծ մասը գուրս է հիմա պարսպէն՝ ի հարաւոյ, և է գերեզմանոց, կամ "ազգարակի պէս հերկուած,„ ըստ Երեմիայի, ԻԶ. 18, և Միքիայ, Գ. 12։ Կ'ըսուի թէ ժամանակաւ երկու բարեպաշտ մահեներ լով երուսազեմի, տեսան որ ազռաւ մը կը վազէր Սիօն լերան վրայ, և բարեպաշտներ մին, Բարբի ցեւոս, յոյն, միւսը, Բարբի եղիազար, ծիծաղեցան։ "Ինչո՞ւ համար կը ծիծաղիս,„ ըսաւ յոյնը. "Ես դուն ինչո՞ւ համար կուլայս,„ հարցուց Եղիազարը։ "Կուլամ,„ պատասխանեց Բարբի ցեւոս, վասն զի կը տեսնեմ որ Ողջոց մէջ ըռուածը կը կատարուի, վասն զի Սիօն լերան վրայ որ ամայացեալ է՝ կը պատրին ազռաւեր։„ "Ես ես,„ ըսաւ Բարբի եղիազարն, "կը ծիծաղիմ, վասն զի կը տեսնեմ այդը որ Աստուած բան առ բան կը կատարէ իւր սպառնալիքը, և այս է բոշխաւորութիւն է լինի, թէ Աստուծոյ խոստումներն ևս պիտի չվրիպ-

Digitized by Google

պին, քանզի Աստուած պատրաստ է մանուանդ ցուցանել զողորմութիւն քան պատուհաս.»

"Սիօն,» և "դուստր Սիօնի,» գրածնաժուտ են երբեմն ցուցնելու հասմար բոլոր քաղաքը, մանուանդ Մօրիա լերաբ և տաճարը, Սազմ. ԲԸ. 6. Թ. 11. ՀԴ. 2. Եռ. Ա. 8. Յովել. Բ. 23, և երբեմն, այլաբանութեամբ, ճշմարիտ եկեղեցին երկրի վրայ և յերկինս, Երեմ. Ղ. 19. երբ. ԺԲ. 22. Յայտ. ԻԴ. 1. Տես Երուսաղէմ.

Սկեւա, Հրեայ յեփեսոս, գլխաւոր քահանայից մէջ, Թերեւս քահանայ չորս դասերէն միոյն գլուխ։ Աստր եօթն որդիքն իրբ Թէ դևեր կը հանէին, և յանդգնեցան չար ոգիներն այսպէս հարներուն ելլելու առիթով յանուն Յիսուսի։ Անոնց չարաչար յարձակումին այսպէս պատճառեցաւ որ Աւետարանին գործն յաջողութիւն գտաւ յեփեսոս, Գործ. ԺԹ. 14–16։

Սկիւթացիք, Թափառական ցեղք Սև և կապոյտ ծովերուն հիւսիսային և հիւսիսային արևելեան կողմանն բնակարանք գտաւ անոնք։ Սկիւթացիք բան Հերոդոտոսի, արշաւեցին հասարային արևմտեան Ասիա և Եգիպտոս, իրր եօթն հարիւր տարի յաւասր քան զԴարեհաոս, և Թերևս այս հրոսակաց ձեացորդն էր որ բնակեցաւ ի Բեթսան, և յանուն ոտքս կոչեցին այն քաղաքն Սկիւթապոլիս Յոյնք և Հռովմայեցիք։ Կող. Գ. 11. "Սկիւթացի,» անուանը կը Թուի նշանակել անհնարին բարբարոս։

Սկեւտեղ, տարշտ մեծ, ալ խոր, Թուղ. Ի. 13. Մատթ. ԺԴ. 8։

Սոդոմ, գաշտի քաղաքներէն մին, սար Ղովտ բնակեցաւ ժամանակ մը, Ծննդ. ԺԳ. 10–13. ԺԹ. 12։ Սոդոմացւոց մեղքը և մոլութիւնները այնպէս ծանր էին, որ Աստուած ջնջեց անոնց քաղաքն երկնատաք հրով, երիք մօտակայ քաղաքաց, Գոմորայ, Սերոյիմի և Ադմայի հետ, որ նշոյլ չար էին, Ծննդ. ԺԹ։ Սիգիմի գաշտն, սար էին այս քաղաքներն, էր գեղեցիկ և պտղաբեր, երկրատար դրախտին պէս, բայց նախ այրեցաւ, և ապա ոզոիցաւ Մեռեալ ծովուն կամ Սոդոմայ ծովակին ջրավ։ Տես Ցոթպաճառ և Ցով 3։ Մատթէոսի, երբ վայ կը կարդացուի ուրիշ երկիներուս, կը յիշէն Սոդոմայ և Գոմորայ կործանումը, և կ'ըսեն Թէ այն ուզերը պիտի ներկին անապատ, ցամաք և անմարդի, Ելեմ. Թիւ. 18. Ը. 40, մեղսագործ և Թիֆօք ծածկուած, ադաղպին և ծծմրուտ, և ատանից վար ու ցանի, Բ Օր. Իթ. 23. Ամովս. Դ. 11։ Բուլոր Սուրբ Գրոց մէջ Սոդոմայ և Գոմորայ ատերը կը յիշուի իրրև առակաւոր նշան ատաուածային պատուհասի, և իրրև հայելի սար մեղքի և վերթութեան մէջ ապրող անձնդիւրը կրնան տեսնել իրենց մօտալուտ կորուստը։ Սոդոմ անունն Յայտնութեան ԺԱ. 8 համարին մէջ տրուած է նեռին մեծ և ազգականանալ քաղաքին։ "Սոդոմացիք,» անձնասատրէին Ծննդոց ԺԹ. գլխոյն և Գ թագաւորաց ԺԴ. 24, և առ Հռովմայեցիս Թղթոյն Ա. 26, 27, հանգներուն մէջ ակնարկուած գարշ ցանկութեան։

Սոխ, եգիպտասի տունկերէն մին սրոց համար տրանջեցին իսրայէլացիք անապատին մէջ, Թուս. ԺԱ. 5։ Հռովելպուխոզ կ'ըսէ Թէ եգիպտասի սոխն է շատ քաղցր, մեղմ և անոգ տար։ Յոզնած, գլխոյն և ղուկասնոս կը ծաղրեն եգիպտացւոց անապատական յարգանքն առ այս տունկ։

Սոկքավ, փալաստր, 1. տեղի Յորդանանայ հովտին մէջ, մօտ Յորդի, սար Յորդ կանգնեց իւր վրանն ի գարձին ի Միջագետաց, Ծննդ. Լ. 17։ Յեսու. Գատ. ցեղին տուտս քաղաքը որ յետոյ չինուեցաւ Սոն, Յեռ. ԺԳ. 27։ Գեդէոն Սոկքովթի գլխաւորաց մեղմինները ծեծեց առնապատին փուշերով և տատասկներով, վասն զի այն մարդիկ խստասպատասխանեցին անոր երբ կ'երթար հալածել Մադիանացիները, Դատ. Ը. 5։ կ'երևի Թէ Սոկքովթ էր Յորդանանու արևելեան կողմը, զորդիս Սոքսւթ կոչուած տեղը։ Տես և Գ թագ. Լ. 46. Սազմ. Կ. 6։

Սողոմացի, խոզաբոյծ, երբայեցերէնի մէջ է իգականն Սոզոմոն անուան, ինչպէս Յուլիոյ Յուլիա։

Digitized by Google

ան։ Ե այլաբանական անուն Հարթին Երգոց Երգոյն Սողոմոնի, Ջ. 13, ուր փեսային ասուած է Սողոմոն անունը որ կը նշանակէ Նոյնպէս խաղաղասէր

Սաղմոն, Խալալաթէ, որդի և յաջորդ Դաւթի, Բերսաբէէն ծնած 1033 ին Նախ քան զԲր. Նախան մօրգարէ կոչեց զնա Ցեդիդիա, "սիրելի Տեառն," Բ Թագ. ԺԲ. 25, և էր Սողոմոն արդի խաստման, Ա Մնաց. ԻԲ. 9, 10։ Ուխտադրուժութիւն էր երբ առաւ Հօրմէն Թագաւորութիւնը, մինչ եզբայրն Ադոնիա, կը խորհէր յափշտակել գահը։ Սուրբ Գիրքը կը պատմէ Թէ Սողոմոն ի սրտէ և եռանդագին խնդրեց իմաստութիւն ի վեր քան զայլ ամենայն ինչ, որպէս զի կարող ըլլար բարւոք կառավարել այն մեծ ազգը, և Թէ իմաստութեան հետ առաւ ուրիշ շատ բարիք, Մատթ. Ջ. 33։ Սողոմոնի ամենամեծ իմաստութիւնը և գիտութիւնը չեմնով հաւասարեցաւ բոլոր արեւելք, և կը հռչակուի մինչև յայսօր։ Սողոմոն ամէն տեսակ ժամանակաւոր յաջողութիւն վայելեց։ Անոր հզօր իշխանութիւնը կը տարածուեր Եփրատէն մինչև "Եգիպտոսի հեղեղատը," Գալմիրաս անապատին մէջ, և Գազայէն–Դաբեր կարմիր ծովուն եզերքէն՝ անոր իշխանութեան ներքև էին։ Սողոմոն կատարեց Դաւթի բաղձանքը՝ շքեղ և հոյակապ տաճար շինելով եհովայի։ Ուրիշ շատ կարևոր հաստատութեանց և առանձին շէնքեր կանգնեցուցաւ Սողոմոն Թագաւորութեան ատեն։ Սողոմոն հաստատեց Տիւրոսի, Եգիպտոսի, Աբարիոյ, Հնդկաստանի և Բաբելոնի հետ շահաւոր առևտուր, որով արդեամբ նախ և գլխաւորապէս ինք, և ապա բոլոր երկիրն հարստացաւ յոյժ։ Սողոմոն եղաւ իմաստուն, ընչեղ, մեծարոյ և բախտաւոր քան զայլ ամենայն մարդիկ, բայց այս յաջողութեանց պատճառաւ Սողոմոն հպարտացաւ և զեղծաւ, և մեղցաւ զԱստուած։ Բայց և այնպէս Աստուծոյ ողորմութիւնը չմեռցաւ վրան։ Սողոմոն ապաշխարեց, և առաւ է մեզ իւր ապաշխարութեան ապացոյցը և փոքրամասնութեան արդիւնքն իւր ներշնչեալ գրուածոց մէջ։ Անոր թագաւորութիւնը տեւեց քառասուն տարի, 1015–975 Նախ քան զԲր., միշտ խաղաղութեամբ, և, եթէ թագաւորը չար օրինակին վրայէ և ծանր հարկահանութիւնը, եղաւ օգտակար հրէից ազգին։ Սուրբ Գիրքը այնպէս ընդարձակ չի յիշեր Սողոմոնի պատմութիւնն, ինչպէս յիշած է Դաւթինը, Գ Թագ. Ա. 11. Բ Մնաց. Ա.–Թ., բայց շատ բան կը որվինք Սողոմոնի վրայ անոր գրուածներէն, մանաւանդ Ժողովողի գիրքէն։ Զկայ գիրք մը որ Ժողովողի պէս ազգու կերպով ցուցնէ մեզի մարդկային բնութեան տկարութիւնը, թէև վերջին ատեանին գիտուն և իմաստուն ըլլայ մարդ, նոյնպէս յաջողութեան վտանգները, և բոլոր երկրաւոր բաներուց անբաւականութիւնն յագեցնելու մարդուս ցանկութիւնները։

Սողոմոն շատ բան գրած էր բնական գիտութեանց, նաև փիլիսոփայութեան և բարոյականի վրայ։ "Եւ անկիւս երկք հազար առակ խօսեցաւ, ու անոր շարագրած երգերը հազար ու հինգ էին։ Եւ անկիւս ծառերուն վրայ խօսեցաւ, Լիբանանի եղևինէն մինչև պատի վրայ բուսնող զոպան. ու նաև անասունց վրայ, թռչուններու վրայ, սողուններու վրայ ու ձուկերու վրայ խօսեցաւ," Գ Թագ. Դ. 32, 33։

Սաղմոնի աւազաձեները, Ժողով. Բ. 6։ Այս աւազաններուն կարգին են Թերևս զարդիս այս անունը կրող չինուածք, երկու կամ երեք մղոն հեռու Բեթլեհեմէ դէպ արևմտեան հարաւ։ Այս աւազանք են երեք մեծամեծ ընդունարանք ջրոյ, որ նեղ հովիտ մը մէջ են՝ ջրոյն ուղղութեամբ շարուած։ Շինուած են մեծամեծ քարերով և ներքուստ ծեփուած։ Այս աւազաններուն և ուրիշ մնասկայ ապրիւրներու մէջ միեւնոյն ջուրը ջրմղով մը կ'երթայ Բեթլեհեմ և Երուսաղէմ։ Ս երկու աւազանն է 380 ոտք լայն, միւսինը՝ 423 ոտք, և տուրինը՝ 582։ Առնց լայնութիւնն է, միւսին հաշուով, 200 ոտք, իսկ խորութիւնը՝ 38 ոտք։ Չիմա կը պատրաստակեն համեմատութեամբ նուազ ջուր, բայց և այնպէս ամբաւ օգ-

Digitized by Google

աստկաբանութիւն ունին ընթերցէմք, և կրնան նոյնչափ օգտակար գործ մը նաև երեսազրեմք։ Զրմուղը կ'անցնի եղեռվի ծորէն՝ քաղքին պարսպին հարաւային արեւմտեան անկեան մօտ, ապա կը դառնայ դէպ ի հարաւ Աման լերան բոլորտիքը, անտի դարձեալ կը դառնայ ի հիւսիս քաղքին մէջ դէպ ի Հարամ կաղուածն տեղը։

Սողոմոնի երգը, կամ Երգ երգոց Սողոմոնի, 1012 ին նախ քան զԲ.։ Այս բարձր այլաբանական և գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը գրաւած է միշտ կանոնական գրոց կարգը, և հարկաւ էր մտան Հին Կտակարանին Քրիստոսի ժամանակ։ Նախնի Քրիստոնեայք այնպէս կը նկատէին զայս, և կը տեսնուի միշտ Սուրբ Գրոց հին ջանկերուն, Հեռագիրներուն և Թարգմանութեանց մէջ։ Շատ և տարբեր եղած են կարծիքը այս բանաստեղծութեան նիւթոյն և նպատակին վրայ. այլ թէ արդարեան մտաւորագրին դիտաւորութիւնն էր ցուցնել հոգևոր սէրը և փոխադարձ հաղորդութիւնն ի մէջ Քրիստոսի և ժողովրդեան նորա, յայտնի է այն երգերուն միաբանութենէն, եթէ լաւ ուժգնոյն հասկրնուի, Սուբբ Գրոց խոսքերուն մեծ մտաին հետ, որ կը ցուցնեն զԱստուած, և մանաւանդ զՔրիստոս, փեսայ եկեղեցւոյ, և ամուսնութեան այլեւայլ յարաբերութիւնները կը գործածեն ցուցնելու համար յարաբերութիւնն որ ի մէջ փրկչին և ժողովրդեան նորա։ Խե. առաջնոյ է մեսիական հարսանեաց երգ։ Տես նաև ես. ՍՊ. 5. կի 5. երեմ. Գ. եզեկ. ԺԶ. ՈՀա. Ա.–Գ. Բ կորնթ. ԺԱ. 2. եփես. ե. 23–32. ցայտ. ԺԹ. 7–9. ԻԱ. 2–9։

Ա. այս գեղեցիկ բանաստեղծութիւնն հասկնալու համար, պարտինք յիշել տարբերութիւնը որ կայ ի մէջ արեւելեան և արեւմտեան ազգաց։ Արդի օրէնսդրութիւնը և սկզբունք հասմտածոյն չեն այս բանաստեղծութեան նպատակին, այլաբանութիւններուն և. ձեն։ Արեւելեան ազգեր սովոր են հոգևոր եռանդը և ուրախութիւնը ծածկել սիրոյ այլաբանական քօղով։

Մեկնիչք կը բերեն արեւելեան այլաբանական երգերէ հատուածներ որ մեծ նմանութիւն ունին այս առաջաբանութեան։ Շատ Քրիստոնեաներ, Աւետարանին ոգւոյն խորին ազդեցութեամբ, գտած են մեծ բերկրութիւն և օգուտ երգոց երգը կարդալով։ Յովհաննէս Լուսաւորչ կ'ըսէ. "Կը գտնեմ ներքին քաղցրութիւն որ կը յափշտակէ զիս իմ խոհմանցս մէջ։ Գիտեմ որ այլևայլ չեմ կրնար յայտնել զգացմունս բայց եթէ հանդարտութեամբ, բերկրալի վերացմամբ հոգւոյ բոլոր ուշադրութիւն կապերէ։ Նա կը թափանձէ երբեմն թէ տեսակ մը մտաւոր յափշտակութեան մէջ եմ, իբր թէ եմ լեռան մը վրայ մինակ կամ առանձին անապատ մը Քրիստոսի հետ, վերացեալ և ընկղմեալ Աստուածային ինձ թէ կ'իմանամ աստուածային խորհուրդներ որ կը վառէն յիս շատ անգամ յանկարծ հրաւանդ մը արդարև անճառելի։ Այս վիճակի մէջ լինելուն կ'երևի ինձ երգել նուագօք խոհեմներս, կամ գեղգեղեալ ձայնիւ մրմնջել խորհուրդներս աստանձին։"

Ձան Պրատէն Հատինկոնցի, Երգոց երգոյն վրայ իւր գեղեցիկ մեկնութեան մէջ կ'ըսէ. "Եթէ առնուինք այս երգն իբրև ամուսնութեան օրինակս ցուցուած յարաբերութիւն ի մէջ Քրիստոսի և եկեղեցւոյ, պիտի թիւր մեզ աքանչելի, հրաշալեաց գիչ և աբսեաննգ։ Երեքիսն վեհ ոճը, մտքոյդ սիրտերուն վրայ ազդեցութիւնն յատուկ բերելու արբանութիւն և մտքերուն իւն, լեզուին նմանութիւնը Քրիստոսի առաքեալներուն և յայտնութեան գրոց լեզուին, չարաչին պարզութիւնն ի խոստովանել իւր յանցանքը, և գիրքին ընդունելութիւնն Հրեական և Քրիստոնեական եկեղեցիներն միանգամայն, կը ցուցնէ բաւական թէ Սողոմոնի երգոց երգն ներշնչեալ է Աստուծմէ։ Այն մտքոյդ համար որ կը կարդան զայն մտքիմաստեր և հեշտասէր ոգւով է երգոց երգն հոտ մնհնանէ ի մտիս, վասն զի այսպիսեաց միտքը և խիզճը պղծեալ է. բայց անոնց համար որ Քրիստոսի հետ հաղորդութեան փորձն

Digitized by Google

առած են, և կը կարդան այս գիրքը երկնային և հոգևոր մտաց ճաշակով, պիտի բլլայ երգոց երգն սքանչելեաց հոտ կենաց ի կեանս։ Խօսակիցներն հոտ՝ են հրեշտակք, հաւատացեալք և երանելիներ դատերը, „ կամ ընկերը և բարեկամը հաւատացելոց։

Սողոմոնի սրահը։ Տես Տաճար։

Սողովմէ, Խալէպ, կին Ջերգեայ, մայր Յակոբայ երիցու և ցովհաննու Աւետարանչի, մին այն Գալիլեացի սուրբ կանանց որ կ՚երթային Քրիստոսի հետ և կը սպասաւորէին անոր, Մատթ. ԻԷ. 56։ Սողովմէ խնդրեց Քրիստոսէ նստուցանել իւր երկու որդիքն, զՅակոբոս և զՅովհաննէս, յաջմէ և յահեկէ իւր թագաւորութեան մէջ, Մատթ. Ի. 20–23։ Սողովմէի կարծիքը Քրիստոսի թագաւորութեան բուն յայտնութեան վրայ փոխանցեցան անհասկացող ի խաչելութեան որուն ակնանատես էր Սողովմէ “Հեռուէն, „ ինչպէս նաև ի յարութեան նորա զոր կանխաւ աւետած էր անոր Հրեշտակը գերեզմանին քով, Մարկ. ԺԶ. 40. ԺԶ. 1։ Ոմանք, բազդատելով Մատթ. ԻԷ. 56 համարը ցՁէ. ԺԲ. 25 համարին հետ, կը հետևցունեն թէ Սողովմէ էր քոյր Մարիամայ, մօր ցԻսուսի։

Սողոմէ էր նաև անուն դատեր Հերովդիադայ։

Սոպատրոս, Քրիստոնեայ Բերէացի, Պօղոսի աշակերտներէն մին ցաւնատանէ ի փոքրն Ասիա, Գործ. Ի. 4։ Կը կարծուի լինել ազգականն Պօղոսի, Սոսիպատրոս կոչուած Հռոմ. ԺՁ. 21 համարին մէջ։

Սով։ Սուրբ Գրոց մէջ շատ անգամ կը յիշուին սովեր պատահարին և մեռանակայ երկիրներ, Ծննդ. ԺԲ. 10. ԻՁ. 1. Հռութ. Ա. 1. Դ Թագ. Ջ. 25. Գործ. ԺԱ. 28։ Մեծագոյն էր եօթնամեայ սովը Եգիպտոսի ի փոխարքայութեան ցովսեփայ, Ծննդ. ԽԱ.։ Ա.յս սովը նշանաւոր էր առաջնորդութեան և ատաստկութեան կազմանէ, մանաւանդ որ Եգիպտոս է այն երկիրներէն մին որ չեն ազնչափ նշանակ այս աղետից իւր պատճառներուն պատմեցան։ Սովը երբեմն ընական պատճառէ կու գայ, ըստ օրինակ երբ ներքին ոչ ունելով ժամանակ չէ ուրիշ մի կողմանէ երկրին ապրուստը։ Բայց բոլոր ընական պատճառք են ընդ իշխանութեամբ Աստուծոյ, և Աստուած երբեմն կը գործածէ այն պատճառներն պատժելու համար ատելի մարդիկ կատարելեալ և ներելութեամբ, Դ Թագ. Ը. 1, 2. Եզեկ. Ջ. 11. Մատթ. ԻԴ. 7. Ջարագիայ սով հոգևոր սովը է։ Ամովս. Ը. 11։

Սովա, Թագաւոր Եգիպտոսի, որ դաշնակից եղաւ Ովսէէի, սպրծայի իսրայելի, և խոստացաւ օգնել անոր, բայց չկրցաւ արգելել զԱսղմանասար, Աստրեասանի Թագաւորն, առնալ Սամարիա և ջնջել Իսրայելի Թագաւորութիւնը, 721 ին նախ քան զԳր. Դ Թագ. ԺԷ. 4։ Տես Փարաւոն։

Սովս կը կարծուի թէ էր Սերռեետոս կամ Սաբական Բ. արտաքին պատմութեան, երկրորդ Թագաւոր ԵԹովպական կամ քուշ և հինգերորդ Տարատեայեան, և նախորդ Թարակայ։ Նոր ապացոյց մը ի լոյս բերուեցաւ վերջին խուզարկութիւններով ի Նինուէ, և է հզօր Տատատոտեպ Սուրբ Գրոց պատմութեան այնու մանաւանդ որ գտնուեցաւ յանկարծ և ազդակի։ Սուրբ Գիրքը կը ցուցնէ թէ Եգիպտոս և Ասորեստան, թէպէտ հեռու իրարմէ, էին յաճախ կռուով իրարու հետ, ցորչափ տեսեց Ասորեստանցոց զըրուելիքը, և թէ Սովս պատերազմեցաւ Սաղմանասարայ հետ։ Յետ պատերազմին կու գայ խաղաղութեան դաշինքը, և թէպէտ Սուրբ Գիրք կու տայ մանկարել թէ պատիկ գաղտնութիւն մը եղաւ, Ասորեստանի աւերակները կը հաստատուին հիմն թէ արդարև եղաւ այս դաշնագրութիւնը։ Սենեքերիմայ պատերազմին մեծագործութիւններուն մէջ մեռելոց գտնուելոց փոքր սենեակ մը, որ կը թուի լինել դիւան։ Նինուէական մէջ գտնուեցաւ հաև նաև Սովսի կնիքը, որ քաջ ծանօթ է Եգիպտական հնութեանց հմուտներուն։ Կնիքը ապատած էր, ինչպէս ազդարութիւն էր անտանին, կասր մը կասի վրայ,

Digitized by Google

որ ունէր նաև Աստուածաշունչ որ-քունական կնիքը, և այսպէս կը ցու-ցունէր հաստատականապէս թէ այն-պիսի գաշնադրութիւն մը եղած էր երկու ազգաց մէջ և պահուած էր այն սեղանին մէջ։ Եթէ այսպէս է, երբ երկու թագաւորք դրին իրենց կնիքը գրուածոյ մը վրայ որ այն թա-գաւորաց պէտ ի փոյլ գործառ, կը-նիքը ձեռաց, և բնաթերեայն ըրաւ զայն կնիք հաստատութեան իւր տուրբ խօսքին, որ է ճշմարիտ և Աստուած յաւիտեան։

Սավկիացիք, գաշնակիցք Սիւռ-կայ յարշաւեցան Նարա Յուգայի վրայ, ԲՄնաց · ԺԲ. 3 · Հաստատականապէս եգիպտոսի հարուածային արևելեան երկիրներէն։

Սավրեկ, հովիտ ուր կը բնակէր Գալիլէա, տէ հեռի ի Սարասայ և Յեռիաւուղայ, Դատ. ԺԶ. 4։ Զմե-ռը և գարնան հեզեզ մը այս հով-տէն անցնելով կը հասեր Յուգայա-ստանի հիւսիսային արևմտեան կողմը, և Դանայ և Փղշտացւոց երկրին քա-վէն կ'երթար Միջերկրականն ծով։ Յերոնիմոս կը յիշէ Սովրեկ անուն գիւղ մը հան մօտերը։ Նոյն երբայե-ցերէն բառը կը թարգմանուի, Ծննգ. Խթ. 11 · Ես · Ե · 2 · Երեմ. Բ. 21, "ընտրեալ„ և "ազնիւ„ և էր անուն որթոյ որոյ խաղողներէն մեներ էին, բայց շատ քաղցր և գրեթէ առանց թնոյ։ Թերևս այս որթին անուամբ կոչուած է հովիտը։

Սասբենեա, զբօսէյն, կարմիացաւ ժողովրդապետ զոր ծեծելին հեթա-նոսք երբ Հրեայք կը տանէին գերեզման Գազիոն, փոխանակ բգելեհի, Գործ · ԻԸ. 17, կը թուի թէ էր ա-ռաջնորդ գերեզման նոյնեներուն։ Թէ Սոթենեա յետոյ դարձաւ և է նոյն ընդ "Սոսթենէս եղբօր„ որ կը յիշուի Ա կորնթ · Ա. 1, չէ յայտ։

Սոսիպատրոս։ Տես Սոսպատրոս։

Սուբա, գաւառ Ասորւոց որոյ թագաւորը պատերազմ ըրաւ Սա-ւուղի և Դաւթի հետ, Ա թագ · ԺԴ. 47 · Բ թագ · Ը. 3 · ժ. 6։

Եբրայեցի թէ Սուբա էր մօտ ի Դա-մասկոս, և թէ Եմաթ քաղաքը զոր Սողոմոն նուաճեց, Բ Մնաց · Ը. 3, այս գաւառին մէջ էր, բայց թէ կը ձգուէր մինչև Եփրատ, Բ թագ · Ը. 3։

Սուգ բռնել։ Հրեայք, ի միջոցս ազգականաց և բարեկամաց, մեծ սուգ և կոծ կ'ընէին։ Կու լային, կը պատռէին իրենց հանդերձները, կը բաղխէին զկուրծս, և հող կը ցանէին իրենց գլուխը, Յես · Ը. 6, գեաինը կը նստէին, կ'երթային բա-կոսն, կը փետէին գՀերս և զմօրուս կամ կը կտրէին, Եզր · Թ. 3 · Ես · ԺԵ · 2, կը ցանէին իրենց լանջքը և զբնգամբ կամ այլ ապզ, Ղևտ. ԺԹ. 28 · ԻԱ. 5 · Երեմ. ԺԶ. 6 · ԽԸ. 37։ Սգոյ ժամանակն էր ընդհանրա-պէս եօթն օր, Ա թագ · ԼԱ. 11–13,

Digitized by Google

բայց կրնար ասելի համ պակաս տևել քան պատգամից, Ջաք. ԺԲ. 10։ Մովսէսի և Ահարոնի ատեն յիշատակուած մեծն և երեսուն օր, Թուա. Ի. 29. Բ Օր. Լ. 8, իսկ ցախօրինքը՝ եօթանասուն օր, Մնահ. Ս. 3։

Սպր ժամանակ մնասուքը ապրուստի ունէր մեռելոյն կը նայէին իրենց տուներէը և կը պահէին, Բ Թագ. ԺԲ. 16, համ գեանի վրայ կը ննջէին։ Անոնց կերակուրը կը համարուէր անասունը, և ոչխի իսկ ապրուստը համարուած էին անմաքուր քան օրինաց։ "Անոնց զօհերը ապրուստ հացին պէս պիտի ըլլան իրենց։ զանգիակ ամէն աստղներէը պիտի պըղծանքին,, Ովս. Թ. 4։ Ապրուստը կը ծածկէին իրենց երեսը, և ցորչափ կը տևէր սուգը՝ ուրիշ գործով չէին զբաղեր, ոչ օրինաց դիմելը կը կարգային և ոչ իրենց սովորական աղօթքը կը մնասուցանէին։ Չէին հագուսիր, ոչ իրենց անկողինը կը չտկէին, ոչ գլուխ կը բանային, ոչ կ'ածխուէին, ոչ իրենց եղունգները կը կարէին, ոչ բաղնիք կ'երթային, ոչ ալիւր կուսային մարդու։ Ձէ որ կը խօսէր անոնց, եթէ ոչ նախ անոնք խօսէին, Յոբ. Բ. 11–13։ Բանկակը կ'երթային տեսնել զանոնք և մխիթարել, Յովէլ. ԺԱ. 19, և կը բախուր կը տանէին, Բ Թագ. Գ. 35. Երեմ. ԺԶ. 7։ Սպասուղը կ'ելլէին իրենց տուներուն տանիքը համ ի տան մեռելոյ ազբալ իրենց թշուառութիւնը։ "Անոր փողոցներուն մէջ քաղաք պիտի հագնին, անոր տանիքներուն վրայ և հրապարակներուն մէջ ամէնքը պիտի ողբան ու լան,, Եսա. ԺԵ. 3. Երեմ. ԽԸ. 38։ Սպր հանգերձը չէրէից մէջ օրինաց և ոչ սովորութենէ։ Սուրբ Գրոց մէջ կը գտնենք որ չէրեայք կը պատուէին իրենց հանգերձը. սովորութիւն մը որ ցարդ կը տևէ, հինա մնա մը միայն կը պատուին, սովորութիւնը պահելու համար, Բ Թագ. ԺԳ. 19. Բ Մնաց. Լ. 27. Եզր. Թ. 3. Յոբ. Բ. 12. Յովէլ. Թ. 13։ Յատուկ ժամանակս ապր տան կը հագնէին քաղքի համ խորք, ալսինքն հանգերձ խշոր թխագոյն համ ան, Բ Թագ. Գ. 31. Գ Թագ. ԻԱ. 27. Եսթ.

Գ. 4. Յոզմ. Լ Ե. 13. կթ. 11։

Վ արձան կը բանէին լալագանները, նաև նուագածուները, երբ մեռեալն հարուստ և պատուական էր, Երեմ. Լ թ. 17. Մատթէի Թ. 23 հանգերձին մէջ կը տեսնենք գուսանաց համ արձակահարաց բազմութիւն մը երկոստասանամարդ ազգէն մը յատկապատարագութեան։ Աստոր մեկտեղ կ'երթային յատկապատարագ բազմութեան հետ որ տակաւ էին մեռելոյն հետ ընկերանալ, երբեմն գտագործը տանելու կ'օգնէին, և էին սրասատուտակից ապատարագ, Հատմ. ԺԲ. 15։

Լալագանն կանայք վարձելու սովորութիւնը եկած է մինչև մեր ժամանակ։ Ձավէդ կը պատմէ սա տեսարանը որուն ականատես եղաւ ի Նաբլուս որ է հին Սիւքէմ։ Գազքին կատաղութիւնը մեռած էր այն առաւօտ որ Ձավէդ հասաւ հան։ "Այն ինչ ակասիք քաղաքին դուռը տեսնել, նշմարեցիք բազմութիւն մարդկան որ կ'երգէին կոյիմամբ։ Եթէ, բան մոգէս, տուգ է, ամենևին չէն նմանիր ապր։ Երբեմն կը թուէր թէ մարգիկը զայրացած ի կռիւ կը կոչէն զիրար։ Իբր մօտեցանք դրան, անոնք փախուեցան յանկարծ առ կողի ազբերու և ճիչերու, որ չատ սխալ տպաւորութիւն ըրաւ մեր մտանատանգ որ սրտիկն չէր կարծեր թէ տարաբաղդ և հիւանդութիւնք քաղաքը մը կը մնային։ Այս բազմութիւնը քանի մը քայլ եկաւ մեզի հետ, բայց խանդն անսանալուս որ անանց կայսրը քաղաքին դուռն էր, ուր դարձան՝ չկրնալով մինչ բան մը ընդունել։ Երեկոյին խմացանք որ այն բազմութիւնը մեկ մասն էր ուրիշ մեծ խմբի մը 'հանձարեղ կիներու,' որ լեցուցած էին բոլոր քաղաքն իրենց ազալականներով, 'ոգբի ձայն վերցնելով,' առ նպատակ որ, բան չին սովորութեան, բոլոր բնակչաց 'այդքերը արցունքներ իջեցնեն,' և տարաձայնութիւնը չուրեր վազցնեն,' Երեմ. Թ. 17, 18։ Այս ծառայութեան համար այն կանայք յատկորոշ օրը պիտի երթային կատարութեան քով վարձ կամ պարգև ընդունելու։"

Չէրէից ապր հանգերձէն կամ ձեռ.

Digitized by Google

բէն ամենք տրամաբանական յարմար և ընդհանուր նշաններ են, ամենք և մեր ճաշակին բարբառին հակառակ և ապականեալ։ Սպա և ոչ մեկ սովորութիւնը պատահեր էր չբնական օրինաց, որ կը նայէր խոփանել մեռնելոյ քան թէ քաղցելոյ ոչն սովորութիւնները, Ղևտ. ժ. 6. ժթ. 27. ԻՍ. 1–11. Թագ. Զ. 7. Բ Օր. ժ. 1. Սպա արարողութիւնք ժամանակին սովորութիւններն էին. Տրամաբանութիւնը կը խնդրէ մխիթարել սգաւորը գոյներով. բայց Գիրքս ասանկ սովորութիւնը կը մերժէ և կը սփոփէ մեր արտասուքիս. կը ցուցնէ մեզի Հօր մը ձեռքը որ բռնած է գուազան, և մանկան մերին ձորը լուսատարած երկնային լուսով, Ա կորնթ. ժԲ. 53–55. Ա Թես. Գ. 14–18. Յայտ. Ի. 13–17. ԺԴ. 13.

Սուլել։ Զգուշութիւն մէջ ընդհանուր սովորութիւն է որ անոնք իրենց ապրուստներէը սուլելով կը կանչեն իրենց գով։ Օսպան կ'ըսէ, "երբ ատեր մը իւր ապրուստներէն մեկն ուզէ առնել, կը սուլէ, և խոյն երկու կամ երեք ապրուստ միանգամայն կը վազեն։" Եսայի այս սովորութիւնը կ'ակնարկէ, ինչպէս յայտնի է, "Տէրը պիտի սուլէ եգիպտոսի գետերուն ծայրը եզած ճանճերուն," Ես. Ի. 18 Տես և Ե. 26։

Սուրճ, քաղաք եգիպտոսի հարաւային ասկիմանագլուխը, գէպ յԱթափիա, ի մէջ Թերեի և Նեղոսի ջրվէժներուն, և զորիս կը կոչուի Աստան։ Ըստ Պլինիոսի, այս քաղաքն էր Թերսիդոլիս մը վայ Նեղոսի ասկելեան ափան մեռ, չորհապատն էր մեկն մի, և ունէր Հանմոնեցի պահանորդ։ "Մագդալէն," աշտարակէն, "մինչև Սուհէն," կը նշանակէ ընդ բոլոր երկայնութիւն եգիպտոսի, ի հիւսիսոյ մինչև հարաւ, եզեկ. իԹ. 10. Լ. 6. Հին քաղաքէն ասկաւ Յեսոցերդ մեկն կայ հիմա։ Սուհենի մեռ էին քարահատը եգիպտոսեան կրանիթի որ կը կոչուէր Սուհենեան վէմ, և որմէ շինուած են անթիւ կոթողք և հսկայական տաճարք։

Սուճամ, քաղաք Իսաքարայ, Յես. ԺԹ. 18։ Փշրուածիք բանակեցան ի Սունեմ, յեզրայելի մեծ գաշտին կամ տափարակին մէջ, Ա Թագ. իՀ. 4, և Սուլամ բանակեցաւ Գեզբաս։ Դաւիթ ապառաժին, Աբիսագի, Սունեմացի էր, Գ Թագ. Ա. 3. Սունեմացի էր, նաև կինն որ զորգին կենդանացուց Եղիսե, Գ Թագ. Դ. 8–37 Եւ երբոտս և յեզրեմեան կը դնեն զՍունեմ հինգ մղոն ի հարաւ Թաւորայ, և զորգիս կը կարծեն Թէ է Սոլամ կոչուած ազքատ գիւղն, զատիվայրի մը վրայ, յեզրայելի անձուկ հովտին հիւսիսային արեւմտեան ծայրը։

Սուսական բնակչաթիւն կը կոթծուի նշանակել Գաղթից ծագին մեռ և ապրեր բանող ծառի մը անուշ չհոտ խէժը։ Ի Թափանցիկ և գանահամով, և վառուելով կը բուրեն անպիղ հոտ։ Իսպ սուսական, ինչ նիւթ և է, կը յիշուի ասկայ և ահանդ պատուհասներուց հետ, ուր Եհովն ապիսիսի նշանաւոր պարգև մը չէ բնաթեան մինչև յիշուիլ գոհաբերուած կարգը, և ոչ ապիսիսի բերք մը որ մատնաւոր առաքելութեան տար եւ խոստայ, Մինդ. Բ 12։ Ուսաի խոսիլն չէ Հրեայ մատենագրոց կարծիքն, այսինքն Թէ առաքեալ պարտ է խնամել ծպտիլ, որմէ մեծ բազմութիւն կը գանուի յաղթանդ Գաղթից ծագին և Հնգկաց, և որուն յիրաւի կը նմանցուի մատենայն, Թագ. ԺԱ. 7։

Սուր, 1. քաղաք եգիպտոսի հիւսիսային ասկելեան ասհմանագլուխը, ոչ կարի հեռի յայժմեան Սուէզէ, Մինդ. ԺՋ. 7. Ի. 1 իԲ. 18. Ա Թագ. ժԲ. 7. իԸ. 8։ Ցառնան այս քաղաքի կոչուեցաւ անապատն այս քաղաքին և Ցառնան մէջտեղ, դէպ ի Մէջերկրական ծով, Եզ. ժԲ. 22։

2. Իչխան Մագիանացի, զորմ գաւառը ապանեց փիննհէս, Թագ. իԲ. 15–18, և ար նպիպես քիչ առքը ապահուեցաւ իսրայէլացոց հետ պատերազմին մէջ, Յես. ԺԳ. 21։

Սուրբ, Սրբութիւն։ Այս բառք երբեմն կը նշանակեն ապառաքին մաքրութիւնն, երբեմն նեղքին բուն սրբութիւնն։ Բուն սրբութիւնը կ'ապահանայնէ ապառաքին գործերը, բայց մանաւանդ մեռց նպատակը և սրբ-

Digitized by Google

սին փափաքներն։ Արբանեակը ներ-քին է, լոկ ուղղությունն չէ կամ բարձրը կամքը, կամ ուրիշ որևիցէ առաքինութիւն, այլ բոլոր առա-քինութեանց միտքան և կատարեալ խառնուածն, ինչպէս որ Տեառնածա-կազմութեան բոլոր գոյներն լուս օրինի խառնուելով կը կազմին մաքուր լոյս։ Աստուած սուրբ է գերբ ի վերոյ և անհուն կատարելութեամբ, ես. Ա. 4. Ջ. 3։ Մեռելոյն կը կոչուի "Սուրբն," Սաղմ. ԺԶ. 10. Ղուկ Դ. 34։ Գործ. Գ. 14. և Սուրբ բոլոն է յաստուկ վերագրիր որ կը տրուի Եւրոպուածութեան երրորդ անձին, Հոգ-ւոյն Սրբոյ։ Աստուած ազբիւր է սրբութեան, անմեղութեան, և մի-այն սրբասէր։ Մարդկային ազգը կորոյս անկումեն ամէն սրբութիւն, բայց Աստուած կ'ընէ նոր ստեղծ "հաղորդ սրբութեան," իւր ժողո-վուրդը, որ յերկինս պիտի գոնուի կատարելապես և յաւիտեան սրբա-գործ, և իբրև առ-հաս-աստուածու-թիւն, ամենայնի որ կը վերաբերի Աստուծոյ, զօրօրինակ՝ եւլկնից, Աս-տուծոյ տաճարին և անոր կահ-կա-րասեաց, քահանայից, մարգարէից և առաքելոց։ Հրեայք կը կոչուէին սուրբ ժողովուրդ, վասն զի զաստուած կամ սեպհականուած էին Աստուծոյ, բնական կրօնական և նախրական ժո-ղովուրդ. Նաև Քրիստոնեայք, իրբև մարմնին կամ ժողով, կոչուած են սուրբ, վասն զի նոյնպէս զաստուած կամ սեպհականուած են Քրիստոսի. Բայց սովորական քրիստոնէական մէջ, "սուրբ մարդ" նա է՝ որ իւր վարուց մէջ կը փայլեցնէ նոյնքին մաքրութիւն, բարեխորժութիւն, և առ Քրիստոս եռանդ սուրբ, որով զերազանց է սիրտ նորա։

Սուրբեր, բարեպաշտ անձինք, սիրելիք Աստուծոյ իբ երկրի վրայ և իբ յերկինս, Բ Օր. Լ. 2. Եր-բեմն կը կոչուին այսպէս բարեպաշտ իսրայէլացիք, ինչպէս ի Սաղմոսին ԺՋ. 3. Լ. 9 Զկնայ բան այնպէս յաճախ գործածուած իբ Աւետ-զոսի ինչպէս առաքն անուանը զոր կա-տայ Քրիստոսնէից, Հռոմ. Ա. 7. Ը. 27 ԺԹ. 13. ԻԵ. 25, 31. ԺՋ. 2։ Այս կոչումը տրուեցաւ Քրիստոսնէից Քրիստոսնէութեան առաջին դարու-քուն մէջ. բայց երկեղեցին ուրիշ ա-ռաքելութիւն չէր տար սուրբ անուն-ցուած անձանց, բայց միայն կ'ընդու-նէր զանոնք ի հաղորդութիւն երկ-նեցւոյ, մինչև որ այլևայլ մեղորա-թիւնք եղբին նախնական եկեղեցիէն։ Անառնեն սկսաւ Հռոմայ եկեղեցին վարդապետել թէ ունի կարողու-թիւն կամ իշխանութիւն տալ ևս չնչնելու, այսինքն հրաման թէ այս ինչ կամ այն ինչ մեռեալ անձն արժանի է պաշտաւելու, և թէ հա-ւատացեալք կրնան անոր պաշտպա-նութիւնն և բարեխոսութիւնն գի-մել. վարդապետութիւն արդարև սը-ժանի մերկին գարուց խաւարին ժա-մանակներն, և է խոկ իրաք ծնունդ այն ժամանակին։

Սուրբ Հոգի, երրորդ անձն Սուրբ երրորդութեան։ Ել բուսեալ բղխեալ ի Հօրէ, և ղրկուած Հօր և Որդւոյ կողմէն առաքելոց վրայ, Յովհ. ժ՝Ի. 26. ժԵ. 26։ ԵՒր կոչուի Հոգի Հօր, Մատթ. ժ. 20. Ա կորնթ. Գ. 11, և Հոգի Քրիստոսի, Գաղ. Բ 6. Փիլ. Ա. 19.

Թէ Հոգին Սուրբ է տրտարև ան-յ և ոչ լոկ յատկութիւն կամ զօրու-թիւն Աստուծոյ՝ յայտնի է Սուրբ Գրոց շատ համեմատութենէն ուր կը դնէ-րագրուի Սուրբ Հոգին իրբև գործող, խօրհող և կամեցող, ուստի որոշ ի-մացական անձ։ Անձը միայն կրնայ հաճիլ, բանաւարտութիւն, տրտմիլ, խօսիլ, մխիթարիլ, բարեխօսել, բաշխել իւր պիտոյից պարգևներն օրս որ կ'ուզէ։ Ուստի և Յունարե-նի մէջ անձնական գերանունանց տ-րականները գործածուած են ի գէմն Հոգւոյն Սրբոյ, որ եթէ անձ չէր, չէզոք գերանունները հարկ էր գոր-ծածել։ Թէ Հոգին է տարաբաշխեր անձ, հաստատ Հօր և Որդւոյ, անկէ յայտնի է, որ պիտիայ լոկ տաս-ուածային գործոց մէջ Հոգին Սուրբ ընկերէ է միւս երկուց անձանց, ինչ-պէս յայտարար Յունան, Կ. Ա. 2. Սաղմ. Լ. 6. Ձ. 30։ Մկրտու-

Digitized by Google

թեան ձևին մէջ հաւատալը կը յիշուի ընդ է՛ր ընդ Ողջոյն, Մատթ. ԻԸ. 19, Ղեղիպոս յառաքելական օրհնութեան, Բ կորնթ. ժԳ. 13։ կ՛ուսնաս Աստուծոյ անուն, Բ կորնթ. Գ. 17, և կը գործէ իրրև Աստուած, Հռոմ. Ը. 14. Ա կորնթ. Ռ. 10. Ջ. 19. Եբր. Թ. 14. Իրրև Աստուծոյ ազօթք կը մատուցուի Հոգւոյն Սրբոյ, Յայտ. Ա. 4, 5, Հոգւոյն գեմ մեղանչել Աստուծոյ դեմ մեղանչել է, Գործ. Ե. 3, 4. Եփես. Դ. 30, և Հոգւոյն Սրբոյ գեմ հայհոյութիւնն է անիծելի, Մատթ. ԺԲ. 31։

Հոգւոյն Սրբոյ գործն աստուածային է ի հնումն, ազգից սրբազան մատենագրաց և վարդապետաց, և առաւ անանց զբանելութիւնն պարգեւը։ Ընդ Քրիստոնէական տնօրինութեամբ Քրիստոսով փրկութիւնը կը մատուցանի հոգին մարդոց սիրտերուն, համոզելով զանոնք թէ մեղաւոր են, Յովհ. ԺԶ. 8, 9, յանցնելով անոնց ինչ որ Քրիստոսին է, լուսաւորելով և վերստին ծնուցանելով և կենդանացնելով զանոնք, Յովհ. Գ. 5. Եփես. Բ. 1։ Նը մխիթարէ սկիզբնէն, կ՛օգնէ հաւատացեալոց յաղթիա, կը վկայէ և կը բանիսօսէ անոնց համար, կ՛ուղղէ զանոնք իրենց պարտուց մէջ, և կը սրբացնէ երկնից համար։

Սաւրինգակ, մատնաւոր պատգամաւոր յարևելս, որ կը ղեկուի երբ կարևոր Հարկ է, և կ՛երթայ ճեղով և սոխիպատ, շատ անգամ նաև կարտանէ կարտանն ուրիշ ձիերով կամ ուղտերով որ կը կենան միշտ պատրաստ, Եսթ. Ը 10, 14։ Յոբ կ՛ըսէ. "Իմ օրերս սաւրհանգուիկէն արագ են," Նաև Հեսեական սաւրհանգիներ կը գործածուէին, Բ Թագ. ԺԸ 22–27։ Վարժ ընթացօղք երկոյն Միջերկրականէն մէջ կը յաղթեցնեն ձին և կ՛անցնին գայն։

Սուփի, Խուխի, յոգնականին Սոփիմ, եփրատացի մը, նախնի Սամուելի։ Էր նաև անուն գաւառին ուր կը բնակէր Սուփ Եփրեմի լեռնոց մէջ, Ա Թագ. Ա. 1. Թ. 5. Ա Մնաց. Ջ. 35. Տես Ռամա 2.

Սափաթ, Գնչուսի, Յոբայ բարեկամներէն մին, ի ծնէ Նաամացի, ապրելէն ի Նաամայ, տեղի անծանօթ։ Սափաթ երկիցս միայն կը խօսի, ապրելէն մի անգամ միայն պակաս քան մեռ երկու ընկերներ, որոց համամիտ է ընդհանրապէս Սափար, բայց կը թուի աւելի խիստ մեղադիր Յոբայ, Յոբ. Բ. 11. ԺԱ. 20։

Սափեր, "սրևելեան լեռ," տես Մանագլուխ Յոկտանեան ցեղից, Ծննդ. Ժ. 30. Թերևս նոյն է Սապտեր լեռան հետ, ի հարաւայ արևմտից Արաբիոյ։

Սափոնիա, 1. կահաթեան, Ղևիէն եօթնեերորդ ազգ, Ա Մնաց. Զ. 36։

2. Գահանայ, նահապետական կարգին մէջ բարձր, Սեզեկիա Թագաւորին խառնվայրկ ժամանակ։ Սափոնիա ասէպ կը խօսէր նրեմիայի հետ պատգամաւորներու միջոցաւ։ Էր մին ի գերելոց զորս տպաւնել տուաւ Բաբելոնի Թագաւորն ի Ներզղ, Դ Թագ. իե 18–21. Երեմ. Իև. 1. իԹ. 25, 29. Լ. 3. ԺԹ. 24–27։

3. Իննևերորդն փոքր մարգարէից կարգէն, Շմաւանի ցեղէն։ Սափոնիա մարգարէացաւ Յովսիայի Թագաւորութեան սկիզբը, մինչդեռ այս բարեպաշտ Թագաւորն նորոգութիւնն նոր սկսած չէր, Բ Մնաց. Լ Դ. 3. Սոփ. Ա. 4, 5։ Ա յարգէս կ՛որոշեն Սափոնիայի ժամանակն որ է 630 նախ քան զԳր. իսկ Ֆիլոնէի կործանումէն զոր կը մարգարէանայ Սափոնիա, Բ. 13, եղաւ 625 ին նախ քան զԳր։ Սափոնիայի մարգարէութիւնը երկու պատգամ է, երկք գլուխ, և ուղղուած է ընդդէմ Յուդայի հեռապաշտներուն և չրէշխայ հեռապաշտ ազգաց դէմ, նաև ընդդէմ չար իշխանաց և քահանայից և առաջ մարգարէից։ Սափոնիա կը գտնէ իւր մարգարէութիւնն աւետարանին պարգեւաց վրայ զուարթ խոստումներով։ Սափոնիայի ոճը և եղանակը նման են Երեմիայինները, ընդ որում ժամանակակից էր Սափոնիա ի սկզբան։ Ա յս մարգարէին յաղագս պատմութիւնն անծանօթ է։

Սաքաւ 1. Գ Թագ. Դ. 10, քաղաք ի գաւառին Յուդայ, մեռ յԱզեկա. անուանի է Դաւիթի և Սաուղայ

Digitized by Google

կառավ ընդգէմ փղշտացւոց, և թագ. ժԼ. 1, որոց դէմ ինքովաման սմբացուց քաղաքը, բայց յետոյ առին զայն փղշտացիք, Բ Մնաց. ժԱ. 7. ԻՉ. 18։

2. Գաղտք ցուգայի լեռներըք, ի հարաւոյ արեւմտից գիւրբոնի, ցեւս. ժե. 48։ Իսպինան այս երկու քաղաքաց եւս անգներուն հետքը գտաւ, Սուվէյքէհ կամ Շաւքէհ անուամբ։

Սպանիա կը պարունակէր հին ատենն այժմու Սպանիոյ և փորտուկալի թագաւորութիւնները, այսինքն Սպանիոյ ամբողջ թերակղզին։ Զօրութի ժամանակ Սպանիա էր հզաւագոյ հռովմայեցւոց, և Հրեայք առեղ կ'երթային հան։ Սպանիոյ կարծեցեալ անուան հասնիր տես Ճապտա բառը։ Զօրաւ, Հռոմ. ժե. 24, 28, կը յայտնէ իւր դիտաւորութիւնն Սպանիա անցնելու, սակայն չգտնիր կը կարծեն թէ գնաց հան իւր առաջին և երկրորդ բանտարկութեան միջտեղ ի Հռոմ յաջի Տե. 64–66։

Սպանութիւն, դիտմամբ և չդիտաւորեալ։ Դիտմամբ սպանողը միայն մեռնիր։ Իր մեղադրեալը պատժելու ամէն ոքի իսկ Աստուծոյ օրէնսդիրն։ Առաջին սպանողը կայէն ճանչցաւ վրիժ սպանողը, Ննդ. Գ. 14 Սպանութեան յանցանոց մեղաւորի հանգրանքը պատճառն այս է, որ սպրգս, իբրև զաւակ Աստուծոյ, բարձր արժանաւորութիւն ունի և նախրապան է անոր կենդանեաց, Ննդ. Թ. 5, 6։ Շարաւթեան և սպանութեան պէս, սպրգ գաղտագողի սպանողութիւնը նախկին և ընդհանուր օրէնք է սպրգ կայէն ազգին, և սկին ազգ այսպէս ճանչցած է, Գործ. ԻՉ. 4։ Սովրութեան օրէնքը կրկին հաստատեց գայս, Ղեւս. Իդ 17, և սինչ սկսմամբ սպանութեան համար սպաստանի տեղ կը հազայ, կը ծանուցանէ թէ կամաւոր սպանութը պատժելի է սեղմութը, որմէ ոչ սպաստանի քաղաքը և ոչ Աստուծոյ սեղանը կրնար ազատել սպանողը, Եզ. ԻԱ. 12–14 Թուա. Լե. 9–34. Բ Օր. ժԹ. 1–13. Գ թագ. Բ 5, 6, 28–34։ Սարգսեպանը կը սպանուէր ընդհանրապէս քարկոծմամբ, վկայութիւնն գտնէ երկու վկայից, Թուա. Լե. 30։ Եթէ մարդուս դիակ մը գտնուէր բաց տեղ և սպանողը չյայտնուէր, գիական տեղւոյն մեծաւոկայ քաղաքը պարտական էր խրթին պղծեալ մարդուիլ քառ սարտաղութեան Մովսիսական օրինաց, սպա թէ ոչ պարտաւոր էր Աստուծոյ գառաստանին, Բ Օր. ԻԱ. 1–9։ Պարզ Գրոց չատ տեղերէն յայտնի է թէ Աստուած մեռանաւորապէս կը գործէր այս սկզբն, և կը պատժէ իսկ արիւնահղել, Բ Օր · Լ.Բ. 43 · Բ թագ. ԻԱ. 1 · Սամ. Թ. 12 · Ծե 23 · Ոմո. Ա. 4 · Ցայս · ԻԲ. 15։ Գիրկիչը կը սորվեցնէ մեզ թէ մարդ կրնայ յաչս Աստուծոյ արդիւ յանցաւոր համարուելի իրեն սպանող, թեև սգեցեալը արիւնն թափած չէ, Մատթ. Ե. 21, 22։ Ա Ցովհ. Գ. 15։ Անձնասպանութեան համար օրինաց մէջ բան մը գտնուած չէ, և իրեն անձնասպանութիւն յիշուած են միայն ի Սուրբ Գիրս Սաւուղի, Աքիտոփէլայ և Ցուդայի գէպք, Ա թագ. ԼԱ. 4. Բ թագ. ժԲ. 23. Գործ. Ա 18։ Գան զանձնային սպանութիւն անհամեմատ աստառ է հզգոյ սպանութիւնը, Ցովհ. Ը. 44, և չատեր կ'ընկրկղմեն ոչ միայն գերեզման մէջ։

Սառն կշռով էր հին ատենը, խոհուած ատակ, իբրև գլամ, չկոր ի սկզբան։ Հնագոյն վաճառականութիւնն էր առաքանութիւ փոփոխութիւն, այսինքն առ վաճառս փոխանակ վաճառաց։ Սորգ ինչ որ ունէր առաքողդ հաս տար ուրիշի մը, որ, իրրև փոխարէն, հաս տար անոր իւր առաքողդին։ Ցետ ժամանակաց սկսան գործածութիւ առաքարդ մէջ սպրեսը գոյն մետաղը որոց արժէքը ծանոթ թագոյն և առելի անփոփոխ է, բայց սահարութիւնը կ'իլար կշռով վրայ, և մետալն քան այնմ հշռուելով կը հատուցուէր, Ննդ. Իգ. 16· Իգ. 21· Եզ. Լ. 24։ Ցետոյ հաս առաքութիւնն սկսաւ սպրեսլ չսփ, գրոշմ և խառնուրդ տալ առաքարդ մէջ գործածուած մետալին, անոր արժէքը որոշելու, և գնագ ու վաճառականներն ազատելու համար մետալը

Digitized by Google

կշռելու և գինը որոշելու աշխատութիւնն է։ Առաջին անգամ դրամ կոչել կը կարծուի թէ ակսած Հրէից մէջ Շմաւոնի Մակաբայեցւոյ ժամանակ, ոչ ասկէ քան մէկ ու կէս գար յառաջ քան զԳրիստոս։ Դրամին եր սեպտ, և կէս սկիզբ, և երբորդ և քառորդ սկիզբ։ Հրէից դրամներուն գրութիւն եր սոս նշանագրի և մանանայով ամանով։ մուրգու պատկեր թրխլ տուեալ չէր։ Տես Մատթ. իԹ. 16–22։ Նոր կտակարանին ժամանակ չոսո ցոյն և Հռովմէական դրամներ կային ի շրջաբերութեան Հրէաստանի մէջ։ Տես ազիւսակներն այս գիրքին վերջը, նաև Լուսմա, Դահեկան և Սիկղ բառերը։

Վ. ՀԱՅԵՑ ՔՐԻՍՏՈՍ. "Դրամ" կշռելի ընդհանուր սովորութիւն է Աստուծոյ երկիրը, իդիոպատս և բոլոր թուրքիա։ Մաշած դրամ հոն չի մերժուիր. վաճառականը կը հանէ իւր կշռարդը և կը կշռէ դրամը, ինչպես Աբրահամ օրերը, երբ այս նահապետը գնից իրեն գերեզմանատեղի։ Երբ մեծ գումար պիտի հատուցուի, կը ղրկուի սեղանատան պաշտօնեայ մը որ կը համրէ փողերը (ՓՈՒ), կեզծեալներէն կը զատէ, և կը կշռէ քրսանիներն առ առնէն առ առնէն կամ միանգամայն։" Այս կը լուսաբերէ ասա խօսքը, "վաճառականներուն մէջ անցած գնով։" Ծննդ. իԳ. 16, ինչպէս նաև սա խօսքերը, "սեռակ սեռակ կշռնէր," այսինքն, մեծ կշռի ընդհատած առակը, և փոքր առուծը կշռելու, և "խորտիս," կամ "սահրաւորութեան կշիռ։" Ը Օր. իԹ. 13. Ամով. Ղ. 5. Միք. Զ. 11. Մեր փրկիչը ի՛ սինոպիկ թէ կային "սեղանաւորներ," որ կ՚ելնէր թէ սասկ ի՛ ընդունէին յառաջ, և կը գործածէին այնպէս, որ սասկին սեռը կրնար յետոյ պահանջել հանդերձ սահմոսք, Մատթ իԹ. 27։ կային նաև հատավաճառներ կամ լուսայափոխներ որ տասնորին գործքի գործիքը կը կենային, հատանոսկեսպեղեն տասը դրամներ Հրէից դրամներուն փոխելու, և կամ ի դիւրութիւն առնողը որ կ՚ուզէին առուրնան կէս սիկղ Տաղը տալ, Եղ. Լ. 15, կամ ընծայ և զոհ մատուցանել։ Երբոսաց առուտրականց գանձանք տաճարին, ոչ միայն վասն զի աշխարհային գործը կը կատարէին առաջնորդական պաշտամանն նուիրեալ տեղ մը, այլև վասն զի խորհրդատուներուն կը կատարէին, Մարկ ԺԱ. 15–17։

Ա. Տիմոթէոս Ա Թղթին Զ. 10 Համարին մէջ Զօլոս կը գործէ "արծաթասիրութիւնն" արմատ ամենայնի չսրեաց, ոչ թէ առակը դատապարտելով, այլ առակի անկատ ցանկութիւնին, իւրաքանչիւր անձնասիրութեան և ագահութեան։ Արծաթասիրութեան սխալը, որմէ այնչափ սեղբը յառաջ կու գան, կրնայ տրուել ինչպէս մեծատան, նոյնպէս աղքատին որուն, քանզի որչափ մեծատունը, նոյնչափ ագքատը կրնայ առալ իւր սիրտն "արծաթասիրութեան։"

Ստաւրոս. Նահապետական խաչին կոզմէ չորս նիւթոց մին, Եղ. Լ. 34, 35։ Աստչին է առիւրակէ, հայկերէն չեր կոչուած ծառին խէժը, բայց ընդհանրապէս կը կարծուի թէ առաչին թուրգմանուած նիւթն էր մաքուր առուակ գմուռս, և թէ երբայեցերէն բառը կը նշանակէ բուն ՅՒՒ, և կ՚ակնարկէ խիժին կայլակիւ ծորելը ծառէն ինչպէն առանց ճեղքուածոյ։ Պլինիոս խօսելով այն ծառոց վրայ յորոց կ՚ելլէ գմուռս, կ՚ըսէ. "Ցառաջ քան ճեղքելն ինչպէն կը ծորցնեն առաչին կոչուած հիւթը, որ քանի որ եւիթէ առուակ գմուռս գերազանց է։"

Ստաքիս, հաւ, աչակերտ Պօղոսի, որ պատուով կը յիչէ զինս, Հռովմ. ԺԶ. 9։ Անունէն կ՚երեւի թէ Ցոյն էր Ստաքիս, թէպէտ կը բնակէր Հռովմ։

Ստեղծուած է գործ Աստուծոյ միայնոյ, Հայր, Որդի և Հոգին միասպառնական կը կոչուին արարիչ կամ ստեղծող, Եռ. Թ. 28. կող. Ա. 16. Ծննդ. Բ. 2։ Ստեղծուածն այնպիսի գործ է որոյ գազանիքն անհաս է ասհմանուած մտաց. բայց և այնպէս, որպէսզեան կը յայտնի մեզ Աստուծոյ անտեսանելի իրերը, Հռովմ. Ա. 20, կրնանք և պարտինք ասրելի թէ որ կը յայտնէ մեզ Աստուած իւր արարչագործ զօրութեան վրայ թէ՛ յայտնութեամբ և թէ իւր գործե-

Digitized by Google

բով։ Ա՛յս երկու-քը, յայտնութիւն և տրտմութիւն, միևնոյն Աստուծոյ ձեռքէն են, և հարկաւ հմմտական են իրարու։ Սուրբ Գիրքը կը սիրէ տարբերութեան պատմութեամբ որ յանձնառու մնծամոքիկ և վեհ է։ Ա՛յն պատմութեան մէջ յիշատակ վեց օրերը կ՛առանձին ընդհանրապէս բնական օրեր ինչպէս մեր պիժմու սաւորը. բայց տրտի երկրաբանական խուզարկութիւնը տեսիլ տու բն սա մեկնութեան, թէ "օր, բառն կրնշանակէ տեւելի երկայն ժամանակ Մեր երկրագունային կեղեւը կազմող տարիավոր տեղական քարեր խոտ խոտեն իրարմէ տրոշ, որոց խուզարկութիւնը հաստատականապէս երկայն տեւողութիւն կ՛ընծայուած։ Վ երկրին խոտին մէջ միայն գտնուած են մնդրագտական։ Հնագոյն խոտ-ք կը պարունակուին միայն քարացեալ նշխարներ անասնոց և անկոց որոց շատ տեսակ-Ներէն տրդէն մնացած և ջնջուած կը կազմեն։ Ա՛յս խոտերէն երկրիս պիժմու երեսին տակ շատ խորը կը գտնուին, բայց և պիտակ պիտակին նման թերի կազմուած են, որ կ՛երեսի թէ խուզարկիչը խոտ ժամանակագրական ծովի յատակ էր՝ թաց և կակուղ, և կարծրանալով քարացաւ։ Երկրիս պիժմու երեսին վրայ և ան իրարու վրայ գտնուած խոտեր. բայց տեսնք կ՛երեսի թէ նոյն կերպով երկայն ժամանակի մէջ կազմուած են։ Ըսուած երկրիս կեղեւին բոլոր խոտերը ճեղքուած են, և այն ճեղքուածներուն մէջէն եկած են մինչև երկրիս երեսն ուրիշ տեսակ քարեր որոց կազմութիւնն ալ ելի հին է, և կ՛երեսի թէ այս քարերը ժամանակագրական հաստած էին։

Երկրաբանութեան այս տեսակետին վրայ Սուրբ Գիրքը պատմութեան հետ միաբանելու շատ եղանակներ կան։ Նախ, թէ Մինդեց Ա գլխոյն վեց օրերը կը նշանակեն վեց երկար միջոց ժամանակի, այսինքն տարիներու չրջանները որոց մէջ երկիրս երեսը հետզհետէ կազմուեցաւ և փոխուեցաւ։ Աստուծոյ քով "մէկ օրը հազար տարուան պէս է," Սաղմ. Ղ. 2, 4. Բ Պետր. Գ 5–10. Ցայտ. Ի. Երկրորդ, թէ երկրիս երկրաբանական կազմութեան մէջ տեսանելի ժամանակի երկար միջոցներն անցան, մինչդեռ Սուրբ Գրոց մէջ պատմուածներուն ժամանակը դեռ սկսած չէր, կամ, լաւ եւս, Մինդեց Ա. գլխոյն տասնիւն և երկրորդ համարներուն մէջ յիշատակ ժամանակին մէջտեղ։ Ըստ այս մեկնութեան, յիշեալ գլխոյն երկրորդ համարը կը նկարագրէ այն վիճակը զոր ստեղ երկիրը ի վախճանի վերջին երկրաբանական յեղափոխութեան, այսինքն երբ Աստուած սկսաւ երկրիս երեսը մարդուս բնակութեան համար յարդարել և պատրաստել, և այս յարդարութիւնը կը նկարագրուին չորն գլխոյն մէս համարները։ Երրորդ, թէ Աստուած երկայն դարերու գործը փութով կատարելով վեց օրուան մէջ, տանջից աշխարհս կատարեալ և հանուն վիճակի մէջ, ինչպէս տեղացնց չկամաւ, և երկրիս քարերուն և քարացեալներուն մէջ փակեց շնչաւորց և բուսոց նախնական ձևերը յորոց բնական ընթացքով յատուկ պիտի գային այժմու շնչաւորք և ուտելիք։

"Ստեղծուած„ և, "ստեղծուածներ„ խոսքերը, Հռոմ. Ը. 19–22, կը թուին նշանակել անարատ տարբերութիւնը, որ տիեզերական անէնքին, և պիտի մնայ հանգիստ Աստուծոյ որդւոց փառաւոր ազատութեան, Եր. ԺԱ. 6. Լե. 1. Բ Պետր. Գ. 7–13 Հաստատելոց մարմինները, որ հիմա ունայնութեան նշանակ են, տեսնք պիտի հանգիստ ի յարութեան լի և լի ազատութեան, "մարմինին ազատութեան„ Հռոմ. Ը. 23

Սահմանել, գոյ, Ջրհեղեղայ կործանումի, զորոյ բնաւորիքը, որ տեսակցին էր Աստուածային ընդունողներուն մէջ յԱբգայիս, մերկաց Պօղոս հաստատականապէս յայտ Տն. 52, Ա կործ. Ա. 16։ Սահմանել գտնուեցաւ յետոյ եկեղեցւոյ ապաստարան թեան մէջ, և եկաւ եփեսոս տա Ա կործ. ԻՉ. 15, 17։

Սահմանել, գոյ, մին ետքն տարեսաւորներէն զոր ընտրեց նախ եկեղեցին երուսաղէմի։ Ստեփանոս երևելի եղաւ իւր ընկերներուն մէջ

Digitized by Google

ինքեան “Հաւատալով և Հոգւով Սրբով լինցուն մարդ մը։„ Այնուհետեւ կը տեսնուի թէ Սահմանեալ էր Հրեայ Հելլենացեալ, (տես 8յ)նը), և ապրեր ընտրուելուն մէկ պատճառն ալ անոր հմտութիւնն էր ցուեալ լեզուին, կարճառաց և սովորութիւն ներուն, Գործ. Զ. 1–6։ Սահմանեալ հզօր ազդեցութիւնը և տատանց պատահարաց ու փաստերէն անհաչտ թշնամութիւն յարուցին անոր դէմ, և Սահմանեալ բերուեցաւ Հրէից ժողովին առջև գատաստանի, սակ բասատանուելով թէ էր հայհոյիչ և հերձուածող։ Սահմանեալ ատենաբանութիւնն ի պաշտպանութիւն իւր, ատենաբանութիւն որոյ հատառնականապես մէկ մասը միայն բերուած է, կը ցուցնէ պատմական ոճով թէ Քրիստոնէութիւնը Մովսիական կրօնքին ճշմարիտ կատարութիւնը, անոր օրինակներուն կամ ծեսերուն և մարգարէութեանց լրումն էր, և թէ Քրիստոնէութեան հակառակորդք ալ այլ ինչ էին եթէ ոչ ճշմարիտ կրօնից միշտ հակառակ կեցող մարգոց որդիք։ Կատարելի ունկնդիրը խնդրեցին Սահմանեալի մեռը, և Հրէից ամբոխը եղաւ գատաստար վճռասու։ Տես 8ովհ. ժԸ. 30։ Քրիստոսասպանութիւն այնչափ նեղ ըմբռնելով ատենաբանութեամբ նեղ ալ անոնք չէին, և միևնոյն անունը կը քարկոծէին, Սահմանեալ “Նիկիոց,„ յայտնելով ատելութիւնն ի Քրիստոս “որ Աստուծոյ ալ հոգին կայներ էր։„ որպես թէ ելած էր իւր սեռութենն պատշաճանել և ընդունել իւր եկեղեցւոյն առաքելին մեռթիւրը, Գործ Ի Սահմանեալ մեռնելուն արդիւնքը կը հատատատ Տէրտուղիանոսի խօսքը թէ “Մարտիրոսաց արիւնը եկեղեցւոյ սերմն է։„ Գործ. Ը 1, 4 ԺԱ. 19–21։ Օգտակարաց կ'ըսէ թէ Գօղոսի գործին համար եկեղեցին պատրաստական էր Սահմանեալի գործքին։ Նոյն իսկ Գօղոս որ Սիրեկեցի էր, Գործ. Զ. 9. Իմ. 3, անատատ կոյս զգացած էր Սահմանեալի գատաստանութեան զօրաւիմեան այն վիճատատնեալ հանց մէջ որ կ'ըլլային անոր քարկոծմանէն քիչ առաջ, և չատ ժամանակ եղաւ որ մարտիրոսական մեռը ուտան, Գործ. Իմ. 19, 20, այսինքն, Քրիստոսեական հաւատոյ և սիրոյ յայտնականին որ ատելութեամբ այնչափ մարդիկ եղան և Քրիստոսէից թէ ինչպես մեռնելու է։ Բայց և այնպէս ինչ որ լսեց Գօղոս և տեսաւ՝ չնչպատակ անոր գործքին, մինչև ատատ զինչն ինքն Քրիստոս, Գործ. Թ։ Ըստ սրտի ատատկութեան, Սահմանեալի ապատնինն ատեն էր նորատատ արեւելեան կողմը, մեռ ի գատատ որ յետոյ կոչուեցաւ յայտնի Սահմանեալ։ Հնագոյն ատատկութիւնը կը գնէ այն ատեն ատելի դէպ ի հիւսիս։

Սառնիկեաց, ազանդ հերձատաց փիլիսոփայից որ կ'ընդունէին ճակատագրի, և այսպէս կոչուեցան Յատնարէն բառէ մը որ կը նշանակէ սրատ, վասն զի այս ազանդին հիմնադիրը Զինոն, ատելի քան երեսնդ դար յառաջ քան զՔրիստոս, կը վարդապետէր Աթենք քաղաքը սրատհի մը մէջ։ Ըստ վարդապետութեան Յատրիկեանց մարդատ գերագոյն երջանկութիւնն է ապրել բնութեան բանին համաձայն, լինել այնպէս անդգոյ, համբերող, անկարեկիր, խստատրեր և անզգայ ինչպես էին փարթատիկք, որոց շատ նման էին Յատրիկեանք։ Այս ազանդը մեծ պատիւ ատեր Աթենք երբ Գօղոս եկաւ այն քաղաքը, Գործ. ժ։ 18։

Սբբատգծութիւն, մեռանատար կերպով Աստուծոյ նատիրեալ բան մը պղծել կամ չարաչար գործածել, զոհօրինակ, կռնպատել Աստուծոյ ատեր, կամ բնել զայն ատեն ատատկաց, Մատթ. ԻԱ. 12, 13 Հատմ. Բ 2։

Սբբատած, ատեղ ատեր, նատիրեալ Աստուծոյ կը թուի թէ այսպէս կը կոչուեր մերթ ամրագրը, Յազմ. Հգ. 17, մերթ “սրբութիւնն„ ատ էին անգանն խնկաց, աշտանակին ատեր և ատատկատրութեան հագը, Բ Մնաց. Իզ. 18, և մերթ՝ “Սրբատեանց սրբութիւնն„ այսինքն ծածկագրի և ներքագրի մասն տատճրին, ատ էր ուխտին տատպանակը, և ատ ոչ ոք կրնար մտնել բայց միայն քահանայապետն, և այն տատ մի անգամ քատութեան մեծ

Digitized by Google

օրը։ Ոչի անուանը կը տրուէր նաև անասունին մէջ կանգնուած խարտեան որբագոյն մտաին, Ղեւս. Դ. 6։ Տես Տապանակ և Տաճար։ Տաճարը կամ երկրաւոր որբատունը նշանակ է երկնից, Սալմ. ՃՒ. 19. երբ թ. 24. Նոյն իսկ Աստուած կը կոչուի որբատուն, Ես. Ը. 14. եզեկ. ԺԱ. 16, և կ'ակնարկէ փախստականաց ապաստարանին ատեանն ապաստանելու իրենց ի տէրէ ապաստանի, վասն զի Աստուած է միայն ապաստան և որբ ապաստէն մեղաւորաց որ առաքածոյին արգարութեան առջեւն կը հաշտեցնէ։

Սրբել, որբը ընել, նաև նախրել Աստուծոյ, Ծննդ. Բ 3. եւ. ԺԹ. 23։ Հին կտակարանին մէջ որբել յաճախ կը նշանակէ ծխել կամ արարողութեամբ նախրել անձ մը կամ իր մը Աստուծոյ։ Ապագայ Աստուած որբը ըսած էր գՀրեայս իրեն ժողովրդ. սխալանք, Ղանգերն արարողութիւններով և քաւչական զոհիւք, եզ. Լև. 13. և Հրեից ախտաւոր տապանակը, սեղանը, քահանայք, ալեվարն Հանգիպեր, էին Հանգիսիս նախրեալ ի ծառայութիւն Աստուծոյ, Ղեւս. Ը. 10–12։ Ապագայ կ'ըսուի որբել զանձինս, երբ մարդիկ մանաւանդ պատրաստուելիւն կ'ընեն Աստուծոյ ներկայութեան և պաշտամունն, եզ. ԺԹ. 10, 11. Թուա. ԺԱ. 18։ Շաբաթը որբը էր, երբ կը պահէր, այսինքն ալեկոծ կը վարուէին մարդիկ այն օրը, որպէս թէ էր Աստուծոյ նախրեալ յատուկ օր, Բ Օր. Ե. 12։ Բալոր այսոքիսի որբաց. մունք վկայութիւն էին որբացեալն Աստուծոյ, և կը ցուցնէին մարդուս կատարութիւնն բարոյական որբացեալն, կամ Աստուծոյ մաքուր սիրոյն և հաճոյական ծառայութեան Տէրոջ և հնազանդ հոգւոյ։

Ըստ Քրիստոնէական վարդապետութեան, որբել է ճշմարտապէս և կատարեալ որբը ընել ինչ որ առաջ էր պիղծ և վարակեալ մեղօք։ Աստուծոյ շնորհքը կը հանգուցանէ այս գործը ամենայն Քրիստոսի սիրոյին որբացուցեալ հոգւոյն մէջ։ Հոգին Սուրբ կարգ է ամենայն մաքրել հատուցեալ առաջ բնութեան ապականութենէն, և "իր փառքին ատչեր ընտրեալ կալինելու ջնջութիւնով", Հոգին Սուրբ այս գործը կը կատարէ Աստուծոյ անուշութեան և խաչին միջոցաւ, Յովհ. ԺԴ. 26. ԺԶ. 17. Բ Թես. Բ. 12. Ա Պետր. Ա. 2։ Մեծապէս կարեւոր է ամէն Քրիստոնէի չՀամառակիլ Աստուծոյ Հոգւոյն, այլ գործակցիլ անոր, նա մանաւանդ Ջնանալ լինել սուրբ ինչպէս սուրբ է Աստուած գլխովին։ Ներքնապէս Հաստատուելոյ վերջին որբութիւնը Քրիստոսով է ախտ չնորհաց որ գնաւած է խաչին վրայ Անձ որ կը փրկէ զմեզ մեղաց պատժէն, կը փրկէ նաև մեղաց զօրութենէն, և այն որ կը հաստատուի երկինք տանել Հաստատելոյը, կը խոստանայ նաև պատրաստել զնա երկինց Համար։

Սրինգ։ Տես Երաժշտութիւն 15։

Սօսի, Ծննդ. Լ. 37 Սօսւոյն բաներն է բարձր և վայելուչ, կեզեր կամուղ, սաւերը լայնատարած տերևախիտ, իսկ տերեներըը կանաչ փայլուն Աստիճանաձի գաշտերուն մէջ սահիկ տառաս և ազնիւ է ասոնց կան սլլուր, եզեկ. Լև. 8։

Վ

Վաճառ, տպատր որով զօրականք կը պաշտպանէին գերեզիք թշնամիներ նետերուն դէմ։ Աստուած կը կոչուի չատ անգամ իւր ժողովրդեան վահան, Ծննդ. ԺԵ. 1. Սալմ ԺԲ. 2. ՁԴ. 11, ինչպէս նաև իշխանք և մեծ մարդիկ, Բ Թագ. Ա. 21 Տես Զեռք։

Վաճառականք, Ծննդ. ԻԳ 16։ Ապրելով երկիրներու բերքը կը փոխանակէին ընդհանրապէս ապրանքով, եւ. ԻԱ. 13, կ'երթային ուրիշներ ժամանակներ և տրուելով ճամբորդներով տեղէ տեղ, Ծննդ. Լէ. 25, 28։ Այս վաճառականք յաճախ կը գանէին ճանապարհորդելով, մինչ մեր վաճառականները կը մնան իրենց ապրանքին տեղերը։ Ճանապարհ առաքեալ կը խրատէ վաճառականներն, որ, երբ տեղ մը երթալ կ'առաջնորդեն, յիշեն հետևանց անառարկելութիւնը, և գիտնան թէ կորսուն են Աստուծոյ օգնու-

Digitized by Google

թեան, ցակ. Դ. 13։ Ժամվանքայ ազգերէն ոմանք, ինչպէս եգիպտացիք, և մանաւանդ փիւնիկեցիք, ընդարձակ վաճառականութիւն կ'ընէին ծովով, ես. ԻԳ. 2, եզեկ. ԻԷ 28։

Վայ։ Արաբացւոց մտածութիւնը չատ անգամ կը գործածեն այս բառը կանխաւ և ընդ ազգօ ցաւելու համար Աստուծոյ բարկութիւնը մեղաւորաց վրայ։ Ուստի կը կարդանք, "վա՛յ անոր՝ որ իր տունը զրկանքով, և վերնատուններըը անիրաւութեամբ կը շինէ „ "վա՛յ անոնց՝ որ ապստամբ են Աստուծմէ.„ և այսպէս շատ տեղեր, մանաւանդ Հին Կտակարանին մէջ, Ամբ. Բ. 6, 9, 12, 15, 19. Սոփ. Բ. 1։

Վաղքէ, Թագաւորի Պաբելոն, կին Աստերոսի կամ Քանդոսի, որ Հռենոս գետ սահմանէ։ վասն զի վաղքէ չուզեց Հալանի կամ անգազ երևնալ թագաւորին կընդականեբաւն, եսթ. Ա.։

Վարդապետ, ուսուցիչ։ Վարդապետք օրինաց Թերևս սարբեր էին գպիրներէն, վասն զի բերանացի կը վարդապետէին մանաւանդ քան թէ գրով կարծիք կը յայտնէին, Ղուկ Բ. 46։ Վարդապետք օրինաց բառէն կը հասկցուի թէ այս վարդապետք ուսեալ էին Աստուծոյ օրէնքը։ Այսպիսի վարդապետք կամ օրէնագէտք էին ընդ Հանրապետէս փարիսեցւոց ազանգէն, բայց Ղուկասաս ե 17 Հոմսորին մէջ յիշուած վարդապետք օրինաց չէին այն ազանգէն. Փրկուսան վարդապետութեան համբաւը բերած էր ի մի վայր բազմաթիւն մը ոչ միայն փարիսեցւոց, այլև օրինաց վարդապետներուս։

Վարաւնգ, տուն կամ յատուկ յարկ, մանաւանդ եգիպտաս, թագ. ԺԱ. 5, սխոբժելի ժողովրդեան, պէտս օրագրելոյ տարին տասնհինգ ժողովոց, մանաւանդ ամենատես տօթագին տաճարը։ եգիպտական վարդունգը ձեավ նման է մերոյն, բայց է աւելի մեծ, ընդհանրապէս իրը մի տուր երկայն։ Ըստ Հաւելուածոյ է աւելի կամաչ, ուզղորդ, կոկուզ, քաղցր և աւելի գիւրամարս քան մեր վարունգը։

Վերթիկու։ Տես Հաճդերձ։

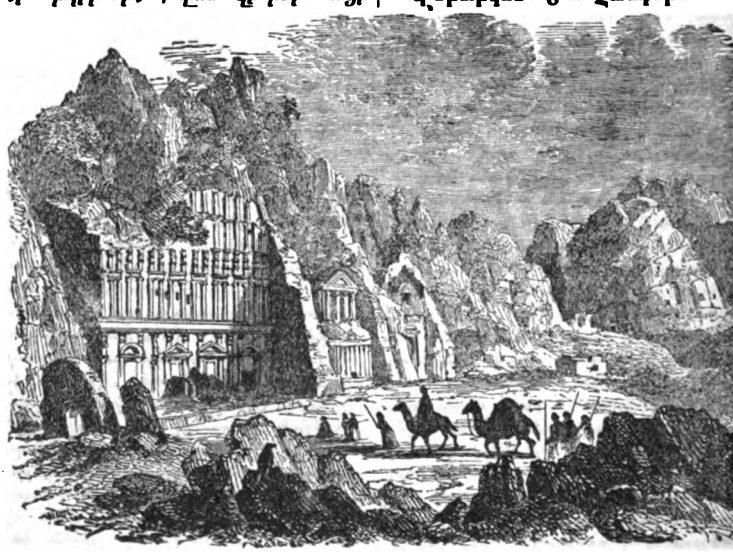

ՄԱՍՆ ԲՈՒՆ ՀՈՎՏԻՆ ՎԱՏՈՒ

Վեմ, տեսնել յիշեալ Դ թագ. | ԺԴ. 7, ուր կ'բսուի թէ ցուգպի

Digitized by Google

թագաւորն Ամասիա սպանեցաւ տասն հազար մարդ եդոմեցւոց երկրէն Ագի ձորը, և տասն վէմ պատառեցուցաւ, և անոնց անունը կոչեց Քեփթէլ, այսինքն՝ Աստուծմէ ՚Ազատեալ։ Վէմ երբայեցերէն Սէլա, և Յունարէն Բեդրա բառին թարգմանութիւնն է. ուստի աստուգիւ կը հետևի թէ Գետրա կոչուած քաղաքը, որ էր անառիկ մայրաքաղաք տպատաժ Արաբիոյ, Սուրբ Գրոց մէջ Սէլա, այսինքն վէմ կոչուած տեղն է։ Սէլա կամ վէմ կը յիշուի նաև Ես. այրեայ, ԺԲ. ԺԲ. 1, Դատ. Ա. 36. ևս Խր. 11։ Ջարդիս Պուրքհարտ եզած տատչին որ 1812 ին այցելութիւն ըրաւ Գետրայի աւերակներուն, և կը վկայէ այս քաղաքին նախկին պայծառութեան, "Երկու օրուան ճամբով ,, կ'ըսէ, "հետս Ալքասպայէն գէպ ի հիւսիսային արևելք, կայ գեղատակ և հովիտ ի ձեռէլ Շերա, վատի Մուսա կոչուած Արաբարհի աբրահեան կռոմն։ Այս տեղն ուշադրութեան արժանի է իւր հնութիւնն ներքուն և հին քաղաքի մը ծնագործներուն համար, որ կը կարծեմ թէ է Գետրա, մայրաքաղաք Պատատաժ Արաբիոյ, տեղ մը ատ, ինչպես կարծեմ, եւրոպացի ճանապարհորդ գեռ այցելութիւն ըրած չէ։ Կարծիք ատաղաքարին մէջ սրմէ բազմացեալ է հովիտը՝ կան զատիկերին վրայ երկու հարիւր և յիսուն գերեզմանք վիմափորք, մեծագոյն մասն ցունկան զարգերով կայ մեծ չէրեմ մը ի ձև մեհենի հակայատարծ, ոչնչակէս վիմափոր, սեռնեակներով, գաւիթ, սիւնազարդ սրահներով, տոլովքն հանդերձ։ Այս չէնքը գեղեցիկ օրինակ է ցունական ճարտարապետութեան, և պահած է անեզն։ կան ատրիշ չէրեմներ հանդերձ մեհարձանագր, ինչպես կը տեսնուի, եգիպտացի ոճով, և են ի ձև տաճիրեետարանի վիմափոր, պատատի մը և աշտակոս մեհենից տաերակներով։ Վեզ հովիտն արևմտեան կողմէն փակող (Հոռը) լերան գլուխն է Հարունի, այսինքն Ահարոնի, գերեզմանը, զոր մեծագոյն կը պատուեն Արաբացիք։ Թէ այս էր արդարև հին Սէլա կամ Գետրա՝ հաստատուած է այլևայլ

տիառձոյն վկայութիւններով։ Յամենայն դէպս, եւ ևս երբեմն և Յերեմիա կը հասատատեն թէ Ահարոնի գերեզմանն էր մնա ի Գետրա, և տեղին, ինչպես նաև տաերակներն, հաստատուն են Սուրբ Գրոց մէջ, և Գլինիոսէ և Սարտոնէ տրուած տեղ. կու թուանց։

ԿԻՐՃ Ի ՎԷՄ, ԵՒ ԵԼ–ԽՈՒՄՆԷ

Արդի ճանապարհորդք, մանաւանդ Լաբորտ, մանր և սրշ կը

Digitized by Google

Նկարագրին այս քաղաքը, գլխաւոր ասերականութեան պատկերներով։ Գետքայի հովիտը, Էշ–Ասրապահի մեծ հովտէն 2,200 ոտք վեր իրեն մի մղուն երկայն է հիւսիսէն ի հարաւ, և կէս մղուն լայն, երիւս կողմէն կարճ ձորակներով, այնպէս որ ամբողջ շրջապատը թերեւս կայ հինգ մղուն։ Հովիտը կը մնայուն հիւսիսէն և հարաւէն ձորակներով, բայց հովտին ասրևմտեան և արևելեան ծայրը կան անմատոյց ապառաժ քարեր, երկու հարիւրէն մինչև հազար ոտք բարձր։ Գլխաւոր ճամբան դէպ ի քաղաքն է արևելքէն, և կը սկսի քառասուն ոտք բարձր և վեր տուն կանգուն բարձրմէ հեռու ապառաժներուս մէջէն, որ երթալով ասելի բարձր և նեղ են և լի վիմափոր գերեզմաններով։ Այս մնայուն ապառաժները հովտէն որ մի մղուն երկայն է՝ կ՚ունենի առ ու տեղ լայնութիւնը տեղ տեղ երկուհարիւր ոտք միայն է, իսկ բարձրութիւնը՝ երկու հարիւր յիսուն ոտք։ Այս նեղ կերծին վերջն է Գետքայի շինուածոց չքեղագոյնը, Էլ–Խուշնէ, զոր Գուրքեհարաս մեհեան կ՚անուանեն, հանդիսակաց ապառաժին մէջ փորուած։ Հան կը սկսի ընդարձակագոյն ձոր մը որ կը տանի դէպ յորհմուտս հիւսիսոյ, կ՚անդնի ամիթիէատրոնը որ կայ ի ձախմէ նեղքոագոյն, և կ՚երթայ մինչև ի մեծ հովիտն ուր է բուն քաղաքն դէպ որհմուտք թէ՛ այս և թէ՛ բոլոր ընթերակայ ձորերուն մէջ վիմափոր գերեզմանք անթիւ են և իրարմէ վեր կարգ կարգ։ շատերուն առջև կան քարափոր սասիմանիներ, առանց որոց անմատչելի սիրտ բլուրին գերեզմանք, ինչպես կան գերեզմաններ որ բոլորովին անմատոյց են, վասն զի փորուած են իբր չորս հարիւր ոտք բարձրութեան մէջ։ Թատրոնին այնպէս ընդարձակ է որ կրնայ ասելի քան երեք հազար մարդ ընդունել։ Պատերը, զոր Ա.բապահք կ՚անուանեն տուն փարաւոնի, այն լերան ոչ վիմափոր շինուածներուն գլխաւորն է որ յարդ միաոյնի է բուսականն անեզծ ժամանակին հարուածներէն, անաստղակոյս էր Տէյրկապ չէնք։ Հովտին մէջ շատ ասելեր կան ցիր և ցան ասերականք հատարած կոց շինուածոց, և խեղճ ազնիւ ամօթոյց կատրաստանք։ Գետահէր կամ հեզնատոր կը հասե հովտին մէջէն գէպ արևմուտք, և գուբա կ՚երթէ մը նմուն տիւմ ընդ որ կը մտնէ։ Գիզեզնիկ մեհեաններէն մին, Տէիր, կը կենայ կանգուն արևմտեան կողմն։ փորուած է կարծր ապառաժի մէջ. ճակատին երկայնութիւնը և բարձրութիւնն են հարիւր յիսուն և երկու ոտք, և խանարհագոյն արձանները, որ կիսով չափ գուբա են ապառաժին երեսէն, ունին ութ ոտք արտմութիւն։ Ամբողջ շինքին վայելչութիւն տուած է մնայուածոց գեղեցկութիւն քարին որմէ շինուած են այս ամենայն շինուածք։ Գոյն է ազնիւ և կակուղ աւազաքար, երբեմն երթին, դրեթէ ամէն գոյն, կարմիր, ծիրանագոյն, սև, սպիտակ, երկնագոյն և գեղին, կարմրախառն վարդագոյն՝ մինչ վերադոյն քան գքան գոյնս կը կենայ բուն ապառաժին իւր բնական խառնութեամբ և պերճութեամբ։ Ընդարձակ և գիզեզնիկ տեառնան ամրագոյ կը թողու տեսնողին մտաց վրայ տպաւորութիւն մը զոր սչինչ կրնայ ջնջել։ Գետրա էր հին քաղաքը, ամուր բերդ և գործարով կեդրան վաճառականութեան։ Էր գլխաւորն հարիւրապետ քաղաքաց մէջ որ կը ծածկէին ալն գաւառը. բայց և այնպէս մնացորդքը կանխաս խոսկան անոր անհամ մը, միայնութիւնը և տմայլութիւնը այնպէս յայտնի որ անոր այժմու վիճակին հատատատութիւն է այն կանոխ մտքը գարերուն։ "Գնա տեսատրութիւնդ, քու սրտիդ հպարտութիւնը քեզ խաբեցուցեր, ով վէմին խոռոչներուն մէջ բնակող ու բարձր բլուրները փակղող թէև քու բոյնդ արծիւի պէս բարձրացնես, քեզ անկէ ոիրտ իջեցնեմ, կ՚ըսէ Տէրը։» Երեմ. Խ. 7–22 Տես և Ե. Դ. 5–15· Եզեկ. Լ. Ե· Յովել· Գ. 19· Ամովս· Ա. 11, 12· Աբդ· 3–16։ Թէ երբ աւերեցաւ այս քաղաքն յայտնի չէ ի Գետրա կային հրեաստանեայ եկեղեցիներ հինգերորդ և վեցերորդ գարուն, բայց 536 էն ետքը չեն յիշուած որատմութեան մէջ։

Վիճակ ատեպ կը նեռնէին Հրեայք,

Digitized by Google

քնչպէս նաեւ ուրիշ հին ազգեր, երբ գիտնալ կ'ուզէին Աստուծոյ կամքը, երբ կը գտնուէին տարակուսի մէջ եւ չէին գիտեր թէ ի՛նչ որոշում ընել պէտք էր, Ծագմ. իԲ. 18. Ա.Մակ. ԺԶ. 33. ԺԸ. 18։ Վիճակը շատ անգամ գործածուած է հրամանաս. Աստուծոյ։ Երկաստան ցնծից բաժիններուն վիճակաս որոշուեցան, ասոնք եւ իւթաքանչիւր ցեղի բաժինը կը կոչուէր անոր ժառանգութեան "վիճակը„ Թուա. ԻԶ. 55, 56. Ծագմ. ՃԻԵ. 3։ Արձակելի նախազը կ'ընդունէր վիճակաս, եւ քահանայից գահակոչութիւնն ի պաշտօն կ'որոշուէր նոյնպէս վիճակաս, Ղեւա. ԺԶ. 8. Ա Մնաց. ԻԴ. 5. ԻԵ. 8։ Նոյն միջոցաս գտնուեցան Ա.քար, Ցովնաթան եւ ցոլնան իրրեւ յանցաւոր, Ցեւս. Ի. 14. Ա Թագ. ԺԴ. 41, 42. ցոլն. Ա. 7, եւ Մատաթիա վիճակաս ցուցնեցաւ ի Քրիստոսէ լինել առաքեալ փոխանակ ցուդայի, Գործ. Ա. 26։ Վիճակարկութեան համար ընդհանրապէս կը գործածուէին կոպիճներ, որոց մէկն կամ ամենից վերայինն նշանք. այս կոպիճները նետելով հանդերձի մը գրպանը կամ խորշը, կամ տափարի եւ կամ գլխանոցի մը մէջ, կը թօթուէին, եւ ապա կը սկսէին հանել վիճակը, Ա.մակ. ԺԶ. 33. ցովհ. ԺԹ. 24։ Զ.Աստուած իրրեւ ամենախոհեմ եւ ամէն բանի կարգաւորիչ ճանչցող հաստատելոյ, ոչ հաստարակ աչխարհային, այլ կրօնական կարեւոր որոշմանց համար վիճակ կը գործէին ատ. Աստուած, եւ Աստուած այն միջոցով կը յայտնէր անոնց իւր կամքը։

Վիշապ, այսպէս թարգմանուած է Երբայեցերէն բառը որ կը նշանակէ ծովային ճիւաղ, օձ վիթխարի, այլեւս հանդերձ։ Ա.յսպէս Բ Օր. Լ.Բ. 33. Երեմ. Ցա. 34, եւ ցայտ. ԺԲ. վիշապ բառը թարգմանակել օձ անարի. Ես. Ի.Ի. 1. Ցա 9. եզեկ. ԻԹ. 3, Համաթեներուն մէջ դոյն բառը կը թարգմանակել ձկնգէտ գետայ, այսինքն կոկորդիլոս, կամ մեծ ծովային ճիւաղ, իսկ Ողբ. Դ. 3 համարին մէջ կը նշանակէ անասուն մը վայրի գազան անապատի, հաստատուն կանոնագիր (ըստ.)։

Վիլատի տպրիւք, Ղեեմ. Բ. 13։ Հաստատութեան էր տպրիւքն գնհոնի, երուսաղեմի արեւմտեան կողմը։

Վկայ, որ կը հաստատէ թէ գործ մը կամ պատահար է այս ինչ բանին։ Ըստ օրինաց Մովսիսի իրրեւ մեղադրեալ անձ մը գտնուցուցանելու համար երեք երգուեալ վկայ հարկաւոր էր, Թուա. Լ.Ե. 30, եւ եթէ յանցաւորը քարկոծուէր, վկայները պարտէին նախ առաջին քարերը ձգել, Բ Օր. ԺԳ. 9. Գործ. Է. 58։ Ա.ռաքեալք էին վկայ իրաց զորս կ'ուսուցանէին աչխարհի, Գործ. Ա. 8, 22. Բ. 32. Բ Գեսր. Ա. 12, 16–18. Ա Գրքոյս է "Հաստատութիւն վկայ„ երբ կը պատմէ մեզգոց երկնային բաներ, ցովհ. Գ. 12. ցայտ. Ա. 5։ Նմանի եկեղեցւոյ գեւցացուածք, այսինքն մարտիրոսք, են "վկայք„ հաստատ զօրաւորեան, երբ ԺԲ. 1։

Վկայութիւն, Աստուծոյ ամբողջ յայտնութիւնը որ կը ցուցնէ մեզգոց թէ ինչպէս հաստատալու, գործելու և յանապատել են, Ծագմ. ԺԲ. 7. ՃԺԲ. 88, 99. Ա կորնթ. Ա. 6. ցայտ. Ա. 2։ Օրինաց երկու քարեզէն տախտակներըն տեղացնելն "վկայութիւն„ էին Աստուծոյ ուխտին իւր ժողովրդեան հետ, ուստի և ուխտին տապանակը կը կոչուէր երբեմն վկայութիւն կամ տապանակ վկայութեան, Ել. Իե. 22. Լ.Դ. 29. Տես Տապանակ։

Վճուկ։ Թէ ինչ կը նշանակէր ի հնումն այս բառը, կամ թէ ինչ էր էրէից գազանական վհուկներուն վրայ, յայտնի է նկատմամբ հնոյ պատմութեանն Ա.յս կինն տեղատեղն կը ճանչցուէր կամ կը կարծուէր կարող գեներ և մուտլոց ոգիներ կանչելու և անոնց բան հարցուցնելու և ապագան տեսնելու։ Ա.յսպէս կը տեսնուի թէ վհուկներն այն տեսիլն կը համարուէին՝ ինչ որ կը համարուին տա մեզգ կախարդք, այսինքն ընտանի գիւաց և ոգւոց մեռելոց։ Երբ Սօրը Գիրքը կ'արգելու վհուկներու կամ կախարդներու երթալ, այս անուանները կ'իմանայ միշտ գիւաց և ոգւոց հետ հաղորդ կարծուած անձինք։

Հին կախարդաց համար կը կար-

Digitized by Google

ծուէր նաև թէ գիտէին մարգոց ա-պագան գուշակել, և գիտակ էին գազանի զօրութեան տարերաց, երկ-նային մարմնոց, տալովքն հանգերձ։ Ոգիներու հետ իրենց կարծելով հա-զորակցութեան առաւելութիւնը ծածկե-լու համար կախարդք ասոր էին գործեր գործածել, նիւթեր ծխել քիմիա-կան հնարքը, կարգալով և այլև-այլ խորհրդաւոր նշաններով ան և պատկառանք ազգել անոնցմէ և գիւրահաւան ժողովրդեան։ Վիճա-թեան առաջներն էին քաւութիւն, հմայութիւն, գիւթութիւն և ասոնց նման խորհրդական արուեստք զօրս նշդնդել ի՛արգելուն Սուրբ Գիրք, Ի Օր. ԺԸ. 10–11։ "Չեր մէջը չգտնուի անանի մարդ մը որ իր տղան կամ աղջիկը կրակի անցընէ, կամ բազդ նայի, կամ գուշակութիւն, կամ հմայութիւն և կամ դիւթա-թիւն ընէ, նաև կախարդ, կամ վը-հատ, կամ հշնաղանդ, կամ մեռե-լահմայ չգտնուի։ Ասիկա անոնցմէն կը տեսնուի թէ տիրապետութեան բոլոր ձեռք կային յարուցած Մով-սէսին, ինչպէս կան այսօր։ Անոնք որ գիտեն զայն ըսել Աստիս և զԱրաա-ցին՝ ի՛բանն թէ ծերը և յանուն, ամէն տղայոց, առ հասարակ կը հաւատային անոնց (Դատ.), գիւթութեան (դեւ-չէ-), յուսահատ, բժշկութեց (Ելսը-սէ, Դատ-ֆէ), թովչութեան և երգեհո-ղայդայութեան, և թէ այս տիրապաշ-տութիւնը զօրմնալի տգիտութեան ատենն տրեւելեանց կիներց վերայ։ Ար-գի մեծ բանիութեան համ մարգ-նիտացնելու նման բան մը կ'ըսուի թէ կայ Արեւելեայց մեգական կուռած հնարքց մէջ անծանօթ ժամանակ-ներէ հետէ։

Այսպիսի յիմարական խարէու-թիւնք խառնու տգիտելով են ի Սուրբ Գիրս, և այս խարէութիւնը գործոց-ներն ընդհանրապէս մահու պատիժ կ'ընդունէին։ Այսպիսի անձինք կը համարուէին հաւապաշտ, տգէտք մի-այնոյ ճշմարտին Աստուծոյ, և անոր թշնամի զօրութիւններէն օգնութիւն փնտռող։ Կախարդք և գիւթք գի-տէին ւմ եղ այնչափ տեղի յաջողու-թիւն կրնային գտնել, որչափ տեղի կը տկարասիրտ մարգոց յոյսն և ա-պաւինութիւնն առ Աստուածն, և կը վերնար տէրն և հնազանդութիւնն անոր աստուածային կամաց։ Ով որ Աստուծմէ կը վախնայ՝ երկիւղ չու-նի ուրիշ բանէ, բայ ով որ Աս-տուծմէ կը հեռանայ, ոչ ուրկք կը գտնէ օգնութիւն և միխիթարութիւն։ Տէռ ՆՁդովը, ուրս կախարդ։

Վրան։ Վրաններուս տակ բնակիլ ընդհանուր էր հին աստնան արեւելեան ազգաց մէջ, Մնդ. Գ. 20. որովհետև անանց կեանքն հովուական էր, հարկ էր տեղէ տեղ երթալ արօտի հա-մար, ուստի պէտք էր որ բնակա-րանք յարմար ըլլային այս թափա-ռական կեանց, Եռ. ԼՀ 12։ Նա-հապետք, Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ վրանարնակ էին, Մնդ. ԺԸ. 1. Երբ. ԺԱ. 9. և Իսրայելացիք եգիպտոսէն ելլելէն ետքը, իրենց բոլոր պանդխտութեան ատեն անապատին մէջ մնալնէ սր խոստացեալ երկիրը ժառանգելնին և մասամբ իւրք նաև յետոյ, կը բնակէին ընդ վրանօք։ Տէռ Տաղաւար։ Ատոր է այն խոս-քը, "Ով Իսրայէլ, ամէն մարդ իր վրանը գաղնայ," և որ ի կարգին, Դատ. Ի 8 Բ Թագ. Ի. 1. Դ Թագ. Ը. 21։ Աբգարեան արեւելցիք, որք, կանայք և տղայք, ընդհանրապէս բացօթեայ կ'ապրէին, ինչպէս յայտ-նի է նոր կտակարանին պատմու-թիւններէն։ Նոյնը կը տեսնուի նաև այսօր։ Մագիճացիքը, Փղշտացիքը, Ասորիք, Քամիտիք, Հագարացիքը և Քուշիտիք կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս իբրև վրանաբնակք Բազց թափա-ռական և վրանայրնակ կենաց կազ-մուն նշանաւորագոյն ազգ են Արա-բացիք, որ Իսմայէլի ժամանակէն մինչև յայժմ սովոր են բնակիլ վր-րաններու տակ։ Այնչափ յեղափո-խութիւններ մէջ որ իշխանք յիշխան փոխեցին թագաւորութիւնները, այս թափառականն ցեղը գեռ կը բնակին վրաններու մէջ, առանց տակ և վայրե-նի, ինչպես էին նախնիք նոցա։ Ար-կայն վրանարնակ կեանք սեպհական չէ միայն Արաբացւոց, այս սովորու-թիւնը բոլոր Ասիոյ մէջ կայ։

Վրանը կը չինուին ընդհանրապես բանիր կտաւէ, որ կը տարածուին

Digitized by Google

ձագերու վրայ, և ամէն կազմանէ կը քաշուին չուաններով որ կը կապուին գետինը գամուած քիւրեր. "Վրանին ցիցը, որով ծայել վարանց Ամորայի գլուխն էր անոգանձ փայտ վրանի, Դատ. Դ. 21։ Տես ես. Լ. 20. խ. 22. Ժ. 2։ Աստուծոյ տաճարը և երկինք Աբրը Դրոց մէջ կը կոչուին վրան կամ խորան եհովայի, Սաղմ. ԻԵ. 1. ՀԴ. 1. Եբր. Ը. 2. Թ. 11։ Նոյնպէս մարդուս մարմինը կը կոչուի վրան հոգւոյն, որ կը քակուի մահուամբ, Բ Կորնթ. Ե. 1. Բ Պետր. Ա. 13։

Վրանք գործածուին են. սեւ, ինչպէս վրանք կեդարու, Սաղմ. ՃԻ. 5 երգ. Ա 5. կաթմիր, այսինքն շինակարմիր տաւէ, գեղին, այսինքն փայլուն ոսկէ, ապիտակ, այսինքն կտաւէ. են նաեւ պարզապէս ձեռագործ բալորակ, այլ երկայնաձեւ, գրեթէ նման վերի վայր գարձած նաւի։ Աստուծոյ երկրին մէջ վրանք կը չինուին քնդհանրապէս խորգէ, այսինքն այծի մազէ զոր կանայք կը գործեն, Եւ Լ. 26։ Արաբացւոց վրաններն են այծի մազէ սեւ։ կան նաեւ ուրիշ տղգեր որ նոյն նիւթէն կը շինուին վրան, բայց ոչ ընդհանրապէս։ Կ'լսուի թէ Ասկազոնի նգիպոսացի և Մաւրիտանացի բնակչաց վրաններն ապիտակ էին։ Տարուբին կ'լսուի թէ Արաբացի էմիրի մը, որուն այցելութիւն ըրաւ, վրանը տարբեր էր ամբիշներէն, այսինքն էր ապիտակ տաւէ։ Արաբացի չէլիք ունենալու են շատ վրաններ իրենց համար, իրենց բնտանեաց համար, և այցելուաց համար, ինչպէս նահապետաց ժամանակ Յակոբ ունէր ուրոյն վրան իրեն համար, Լիայի, Հաւքերայ և անոնց ծառայութեան համար, Ծննդ. Լ. Ա. 33. Դատ. Դ. 17. Ասկային, բնդհանրապէս, իւրաքանչիւր բնտանեաց համար մէկ վրան բաւական էր։ Եթէ վրանը մեծ էր, վարագոյրներով կը բաժնուէր սյլևս։

Վրկժխգիր։ Տես Աբեսա վրկժխգիր։

Վրկժխգրութիւն, Բ Օր. Լ. 35 Հաւտմ. ԺԲ 19. Եբր. Ժ 30, կը նշանակէ պատուհասիչ տգրութիւն որ յատուկ է Աստուծոյ, և տարբեր մարդոց անձնական վրէժխնդրութիւնէն կամ քինախնդրութիւնէն։ Աստուծոյ տգրաւոր վրէժխնդրութիւնը կը նշանակէ նաեւ Գործոց ԻԵ. 4 համարին "իրաւունք" բառը, թէպետ շատերը կը կարծեն թէ բնակիչք կղզւոյն այն բառով կ'իմանային տգրարար թեան աստուածն Ձեւսին Դիկէ, զոր Յայնք և Հաւամայիցիք կը համարէին գետառը Աբամագդայ, և կը ասկային անկէ իբրև աղաստ, տգրաւոր և անազդելի աստուածութենէ։

Տ

Տաղանդ։ Էր ամերիական դրամ ի մէջ Հրէից, Յունաց և Հռոմայեցւոց, բայց շատ տարբեր էր այլևայլ երկիրներ և ժամանակ երկրին այլևայլ տեղերը։ Նոր կտակարանին մէջ գտնէ և անոնց գրաւոյ, որ յատուկ ժամանակաս կը հաշուուէր հրամ։ Ուստի տաղանդ կոչուած գրամին արժողութիւնը տարբեր էր այլևայլ երկիրներ, քան չափ տաղանդ կոչուած կը պարունակ որ ամէն տեղ միօրինակ չէր։ Նոր կտակարանին մէջ յիշուած տաղանդն հաւանականապէս էր Հրէական դրամ, և կը գործածուի միայն յայտնելու մեծ անորոշ գումար մը, Մատթ. ԺԸ. 24. ԻԵ. 14–30։

Տաղաւար, հին կամ խրճիթ որ ընդհանրապէս կը շինուի գետինը ձորերը տնկելով և վրան ծածկելով կոնաձև տաւոտով։ Տաղաւարաշինութեան մեծ տօնն այսպէս կոչուած էր, վասն զի Հրէից օրէնքը կը պատուիրեր տաղաւարներու տակ բնակիլ այն տօներն եօթն օրերը, Ղեւտ. ԻԳ. 40–42. Նեեմ. Ը. 14. Տես Խորան։

Տաճար, շինուած, Աստուծոյ մեռնաւորներկայութեամբը արբաւած և անոր պաշտօնին նուիրուած։ Տաճարին ուրիշ շինուածներէ տարբերութիւնն յայտնի է, որ տաճարն է բնակութիւն Աստուծոյ, ուստի հնթանոց տաճարներն որ են մինչեւնիք՝ ունէին կտաւ քեր, բայց շէնութիւն և կենդանին Աստուած կը բնակէր "ի մէջ գիրուվրէից,, Արբաւթեանց Արբաւթեան մէջ Ներատզէմ, Աստ, այլաբանօրէն առնուելով,

Digitized by Google

ասեմաբ են՝ Գրիստոսի եկեղեցին, Բ Թես. Բ. 4. Յայտ. Գ. 12. Երկինք, Սաղմ. ԺԱ. 4. Յայտ. Է. 15, և հաւատացելոյն Հոգին յորում կը բնակի Հոգին Սուրբ, Ա Կորնթ. Գ. 16, 17. Զ 19. Բ Կորնթ. Զ. 16.

Բարեպաշտութ Դաւիթ, սորվելով աստուածային յայտնութենէն թէ գերեզմանէն ընծայած էր Աստուած իրեն տեղի բնակութեան, սկսաւ պատրաստութիւններ ընել Եհովայի Տաճարը այնպիսի տաճարի մը չինութեան որ փոքր ի չատէ վայելէր աստուածային փառաց։ Բայց այս պատիւը պահուած էր Դաւթի որդւոյն և յաջորդին Սողոմոնի, որ պիտի ըլլար խաղաղասէր թագաւոր, և ոչ Դաւթի պէս՝ որ շատ արիւն թափած էր պատերազմներու մէջ։ Սակայն Դաւիթ ժողվեց մեծ բազմութիւն ոսկւոյ և արծաթոյ, պղնձոյ և երկաթոյ և ուրիշ նիւթոց այն տաճարին չինութեան համար, Բ Թագ. Ի. Ա. Մնաց. ԻԲ։

Այս Հոյակապ չինուածը կանգնելու համար ընտրուած տեղն էր Մոբիա լերը, Ծննդ. ԻՒ. 2, 14. Բ Մնաց. Գ. 1, որոյ գագաթին ի սկզբան ան. Հարթ էր, և հողերն անձև, բայց Հրեայք տիրելով այն տեղը, կ'ուզէին հարթել և ընդարձակել զայն։ Աստուածային ճարտարապետն որ վիպաւորութեան խորանին գաղափարը տուած էր անապատին մէջ Մովսէսի, այնպէս՝ Աստուած, նոյն տուաւ այս շէնքին ուրուագիծը և գաղափարը, և տաճարը շինուեցաւ ճիշդ խորանին ձեւով, միայն քան զայն շատ աւելի մեծ։ Ընտ. տաճարին պաշտամանն համար գործածուած նուէրներուն ոսկեայք նոյն և նման էին ոսկեայ ս որ կը գործածուէին խորանին մէջ, միայն սանիք աւելի մեծ էին քան ընդարձակութեան տաճարին ուրուն կը վերաբերին։ Տաճարին Հոյակապ շինուածը հիմնարկուեցաւ Սողոմոնէ 1011 ին նախ քան զԿր., իբր չորս Տարի յիսուն տարի յետ ելից Եգիպտոսէ և շինութեան խրամանին, և տեւարեցաւ 1004 ին, տաւելով իբր եօթը տարի և կէս տաճարն ի պաշտօն Եհովային, որ Տաճարը յաւէտ յաջողի կերպով յայտնել Տան իւր փառքը, Բ Մնաց. Ե—Է. Տաճարին ճակատը կամ մուտքն էր աբևելեան կողմը, ուստի և գէմ յանդիման ձիթենեաց լերին, ուր կեցոցին շքեղ և զարմանելի կ'երևէր տաճարը։ Բուն տաճարն, այսինքն անոր շինուածը, որ կը պատրաստակեր Աստուծը, Սրբարանը և Սրբութեանց Սրբութիւնը, նախրական տեսչին փոքր մասը միայն կը բռնէր, և ունէր չորս քառակուսի գաւիթներ, սենեակներ և ուրիշ օթևաններ, որ քան զբուն տաճարն շատ աւելի ընդարձակ էին։ պէտք է գիտնալ որ տաճար բառը չի նշանակեր միայն բուն շէնքը, այլ շատ անգամ նաև տրտորքին գաւիթները միասին։

Սողոմոնեան տաճարին վրայ մեզի հասած նկարագրութիւններէն ան. Հնար է ստանալ ճիշդ գաղափար անոր մասերուն և այս մասանց միութեան վրայ, այնպէս որ կարենանք ասոր բաւականի և յստակ տեղեկութիւն մեր ընթերցողաց։ Չենք գտներ երկու Հեղինակ որոյ նկարագրութիւնք Տաճարին գան իրարու. Հնաւանալ տեղեկութիւնը կրնայ գէթ ընդհանուր գաղափար մը տալ այս շէնքին վրայ։

Բուն տաճարն էր եօթանասուն կանգուն երկայն, այսինքն, արտէր տան կանգուն, Գ թագ. Զ. 3, Երբարարէ քառասուն կանգուն, Տաճար 17, և Սրբութեանց Սրբութիւնը՝ քսան կանգուն, Բ Մնաց. Գ. 8։ Իսկ լայնութիւնը, թէ՛ արտհին, թէ՛ Սրբարանին, և թէ՛ Սրբութեան Սրբութեանց, էր քսան կանգուն, Բ Մնաց. Գ. 3, և բարձրութիւնը, Սրբարանին և Սրբութեան Սրբութեանց, երեսուն կանգուն, Գ թագ. Զ. 2. բայց արտհին բարձրութիւնն աւելի էր, ուստի և ոչինչ նուագ քան Տարիւր և քսան կանգուն, Բ Մնաց. Գ. 4, այսինքն, քան զբարձրութիւն միւս մասանց չորս անգամ աւելի։ Սրբութեանց Սրբութիւնը զաստաւած էր Սրբարանէն քառակի վերագոյով, Ղեւտ. ԻԳ. 15, և էր թեթև բոլորովին մութ, Գ թագ. Ը. 12, բայց Աստուծոյ փառացը Տաճարը որ կը լե-

Digitized by Google

ցաւներ զայն։ Հիւսիսային և Հարաւային կողմը, և Արեւարեւմտեան և Արեւելեան Արգաւեթեան արեւմտեան ծայրը, կամ բոլոր շէնքին բոլորտիքը, մէկ կողման արտաքին եռանկեան մինչև միւս կողման արտաքին եռանկեան, կային կից ուրիշ շէնք, որ կը կոչուէին քառվեղ սենեակներ, և էին եռայարկ, իւրաքանչիւրն հինգ կանգուն բարձր, Գ Թագ. Զ. 10, և գոգրակն կից էին տաճարին պատին։ Այսպէս քառվեղ սենեակներուն երկը յարկը միանգամայն էր Հեզեկիասեան կանգուն բարձրը, ուստի և կը Հասնէր տաճարին կողմերուն և ծայրին բարձրութեան մինչև կէսը, այնպէս որ այս շինուածներէն վեր պատին վրայ միացած էր բաւական տեղ պատուհանից Հասմար որ լոյս կու տային տաճարին, Հասմար Ա։

Սողոմոնի տաճարը կը թուի թէ շուրջ պատեալ էր երկու մեծամեծ գաւիթներէ, այն է՝ ներքին գաւիթն էր որ էր "քահանայից," Գ Թագ. Զ. 36. Բ Մնաց. Դ. 9, և արտաքին գաւիթն, որ էր "իսրայելի։" Այս գաւիթներն զատուած էին "միջնորմով," և ունէին սենեակներ քահանայից և Ղեւտացւոց Հասմար, փայտի և ձիթով և այլ այնպիսեաց Հասմար, Ա Մնաց. ԻԸ. 12։ Յովհրդ. նկարագիրը Ջրիհատակի ժամանակ տաճարին գաւիթներուն Հասմար է։

"Հեթանոսաց գաւիթն," այսպէս կոչուած էր, վասն զի ամէն ազգէ մարդիկ կրնային մտնել Հոն։ Այս գաւիթին գլխաւոր մուտն էր արեւելեան կամ Շուշան կոչուած դռնէն, որ տաճարին գլխաւոր դուռն էր։ Այս էր արտաքին գաւիթը, և տաճարին գաւիթներուն մեծագոյնն էր, և կ'ըսուի թէ տասներեք անգամ էր Հարիւր քառն և ութ Հազար քառակուսի կանգուն։ Այս գաւիթը կը պատէր մեւս գաւիթներն և նոյն իսկ տաճարը։ Արեւելեան կամ արտաքին դռնէն տաճարը գացողները նախ այս գաւիթն կ'անցնէին, ապա կանանց գաւիթն, ապա Իսրայելի գաւիթն, և Հուսկ յետոյ քահանայից գաւիթն։ Այս արտաքին գաւիթը բաժնուած էր կանանց գաւիթն երկը կանգուն բարձր վանդակագործ սրմով, և սենեակներ վրայ կար գիր որ մնհու պատժով կ'արգիլէր հեթանոսաց և անաւրը մտնդոց անդին անցնել, Գործ. ԻԱ. 28. Եփես. Բ. 13, 14։ Քրիստոս այս գաւիթն արտաքսեց զՏի Հայմար Հետաւ տեղերէ եկողներուն ապրշտա և ստրիչ առաուուն վաճառողները, Մատթ. ԻԱ. 12, 13։ Գէտք չէ մտածել գոմնագոյն կճէ յօրինեալ գեղեցիկ քարայատակը, և "արտաներքը" կամ վրան գոց ճամբիներէն որ սենեակաց վրայ չինուած փառաւոր վերնատուններ էին։ Արեւելեան, արեւմտեան և Հիւսիսային կողմի գաւիթք ունէին միևնոյն մեծութիւնը, բայց Հարաւայինն աւելի լայն էր։ Սողոմոնի սրահ կոչուածն, Յովհ. ժ. 23. Գործ. Գ. 11, էր գաւիթին արեւելեան կողմը կամ ճակատը, և այսպէս կոչուած էր, վասն զի Սողոմոն չինած էր զայն բարձր արմէ մը վրայ ևերգրոնի Հեղեղատին կողմէն։

"Կանանց գաւիթը," որ և կոչուած է ի Սուրբ Գիրս "նոր գաւիթ," Բ Մնաց. ի. 5, և "արտաքին գաւիթ," եզեկ. Ժ. 21, կը զատէր Հեթանոսաց գաւիթն Իսրայելի գաւիթէն, և այս վերջնոյն արեւելեան կողմն էր միայն։ Նը կոչուէր կանանց գաւիթ, վասն զի Հոն կու գային կանայք պաշտօն մատուցանել, և անկէ անդին երթալ չէին Հաւատքաձկեր, բայց եթէ երբ զՏի պիտի մատուցանէին, և անոնցմէն կը մտնէին Իսրայելի գաւիթը։ Հեթանոսաց գաւիթէն կանանց գաւիթը տանող գաւառը տասներկու պզտիկ գաւառ էր, որ կը յիշուի ի Գործս առաքելոց, Գ. 2, 10, և այսպէս կոչուած էր, վասն զի գրան փեղկերը, բարաւորը և կոզակք էին գրաստագեալ կորնթացի պղնձով։ Պաշտօնարկուք կ'երկնին այս գաւիթը քանի մը աստիճան լայն սանդղով։ Այս կանանց գաւիթին մէջ "գանձանոցն," կոչուած տեղը եղաւ Հերէմ Հետ Յեսուա այն նշանաւոր խօսակցութիւնը որ յիշուած է Յովհաննու Ը. 1–20 Հատմարներուն մէջ։ Նոյնպէս այս գաւիթին մէջ եկան աղօթել փարիսեցին և մաքսաւորը, Ղուկ. ԺԸ. 10–13,

Digitized by Google

կաղը բժշկուելէն ետքը հոս վազեց եկաւ Պետրոսի և Յովհաննու ետևէն, քանզի կանանց գաւթէն էր տեղի ազօթից անանց համար որ զոհ պիտի չմատուցանէին, Գործ. Գ. 8։ Աղօթքէն ետքը առաքելոց հետ, տաճարին "գեղեցիկ" դուռնէն, ուր կը նստէր, և նուիրական վանդակապատէն, երկու առաքելոց հետ դուրս ելաւ կաղն հինգհազարաց գաւթը, ուր, արտաքին հրապարակին կամ Սողոմոնի սրահին մէջ, քարոզից Պետրոս զհաւատալն Քրիստոս։ Նոյն կանանց գաւթին մէջ բանեցքին Հրեայք զՊօղոս, կարծելով թէ պղծած էր նա տաճարը՝ մուծանելով հոն հինգհազարանոցը վանդակապատէն ներս, Գործ. ԻԱ. 26–29։

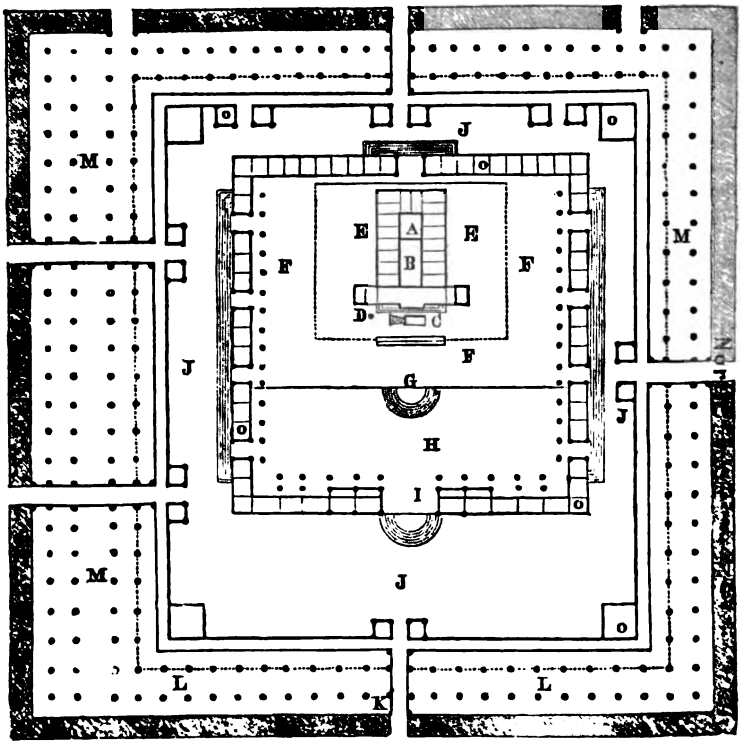

ՑԱՏԱԿԱԳԻՒԸ ՏԱՃԱՐԻՆ, ՓՐԻՍՏՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

A. Արքունի Արքունեաց։
B. Արքասան։
C. Սեղան ողջակիզաց։
D. Աւազանն պղնձի։
E. Քահանայից գաւիթ։
F. Իսրայելի գաւիթ։
G. Դուռն Նիկանոր։
H. Կանանց գաւիթ։
I. Գեղեցիկ դուռն։
J. Հեթանոսաց գաւիթ։
K. Ելևէջեան կամ Շուշան դուռն։
L. Արտաքին Սողոմոնի։
M. Արտաքին ապրանքի։
N. Արտաքին որմ։
O. Սիւնակք յայլևայլ պէտս։

"Իսրայելի գաւիթը, զատուած էր կանանց գաւթէն որմով ոք երեսուն և երկուք ու կէս կանգուն բարձր էր արտաքուստ, իսկ ներքուստ քսան

Digitized by Google

և հինգ կանգուն միջին բարձր։ Այս տաբերնակուեան պատճառն այս էր որ, որովհետև լեռն յորդ վերայ կը կենար տաճարը՝ տակաւ կը բարձրանար դէպ արևմուտք, գետինք ևս էին մին քան զմիւսն բարձր դէպ յայն կողմ։ Աբևելքէն խորանին գետինը նկնելու համար կար ասանդաղ մը հինգ տասան աստիճանաւք, և հարկ էր անցնիլ նիկանոր կոչուած հրապարակ գալէն։ Այս աստիճանաց վերայ կենալով Ղեւտացիք կ'երգէին "աստիճանաց երգերը", Գետինն բոլոր երկայնութեանն էր արևելքէն արևմուտք հարիւր ութսան և հօթն կանգուն, և լայնութեանն հիսնհինգ հարաւ՝ հարիւր եւ ութսան և հինգ կանգուն։ Այս գետինն, և զայն պատող սիւնազարդ սրահին մէջ, Հրեայք կը կենային ծանր և պատկառելի լռութեամբ, մինչ անոնց ողջակէզները կ'մատչէին նեղքին գետինը, և մինչ պաշտամունք արբառային կը կատարուէին, Ղուկ. Ա. 8–11, 21, 22։

Այս գետինն մէջ և անկէ շրջապատեալ էր "քահանայից գետինը", հարիւր վեց թան և հինգ կանգուն երկայն և հարիւր քսնհնգասան կանգուն լայն, և կը բարձրանար երկու և կէս կանգնաչափ ի վերայ քան զգետինն որ գնա կը պատէր, և յորմէ զատուած էր սեմերիք և վանդակապատով։ Այս գետնին մէջ էր սեղանն պղնձի յորդ վերայ կ'սպրեին ողջակէզք, ծոցն ձուլածոյ ովր կը լուացուէին քահանայք, և պղնձի կանքերն զոհերու լուացման համար. նաև պէս պէս կաճք և կաղամախք և սնօթք զոհից, որ մի քան միսղէ կը յիշուին Բ Մնաց. Գ. գլխոյն մէջ։ Պէտք է դիտել հոս որ, Թէպէտև Հրէից Թագ. տաճառ չէր մտնել քահանայից գետինը, մինչ խորանին գետինը կրնային մտնել բոլոր քահանայք, բայց և այնպէս Հրեայ մը կրնար քահանայից գետինը մըտնել երբք պատճառաւ, այսինքն զոհելի անասնոյն վերայ ձեռք դնելու համար, զնոյց համար զայն, և կամ երթղնելու համար անկէ մսոմը։

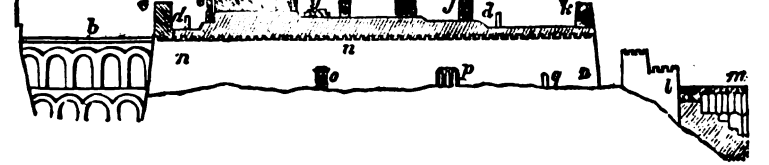

(Այս գծագրութեան մէջ, ուր տաճարը և անոր տասմանը ցուցուած է հարաւային կողմէն, n n է տաճարին գետինը պատող սրահները սրմը. a է Սիան լերան վրայ արքունի շինուածոյ մը մասը. b է Տիւրոբէան կոչուած կամարրը, որ զՍիան կը կցէր տաճարին հարաւային սիւնազարդ ճեմելոյն հետ. o և p են գրուած որ գետնին տակէն կը տանէին տաճարին գետինը որ էր վերը. q է դուռն որ կը տանէր գետնափոր շինուածներըն. l է Ոփեղ կոչուած աշտարակը, և m կարմիր երինջ կոչուած կամարրը կեդրանի հեղեղատին վրայ։

Ներսը, դէպ ի հիւսիս, կը ցուցուի տաճարին գետնոյն հատուածը. c կը ցուցնէ արևմտեան վանատունը. d՝ վանդակապատը. e՝ բարձր որմն յորոյ կողմանէ տաճարին. f Պաբբ Տունը. g՝ ողջակիզաց մեծ սեղանը. h՝ վերան ծածկուած սիւները քահանայից գետինին մէջ. i՝ Նիկանոր կոչուած գուռն ի մուտս խորանելի գետինն. j՝ Դռնեցիկ կոչուած գուռն ի մուտս կանանց գետինն, և k՝ հարաւային վանատունը, սրսաղ Սողոմոնի։)

Քահանայից գետինն բոլոր տաճարը ելնելու համար կար նզնգէս տասն գուղ երկոտասան աստիճանաւ, իւրաքանչիւր աստիճան կէս կանգուն

Digitized by Google

բարձր, և կը տանէր նուիրական տանը, որ թէ որչափ մեծ էր Սողոմոնեան տաճարին մէջ, նաև թէ որչափ մեծ էին Աբրահամն և Աբրահամեանց Աբրոսիէնն որդէն խօսուեցաւ։ Նուիրական տեղւոյն գրան մէջ, և անմիջապէս անկէ դուրս գտնուած գտերին մէջ կայնողին գիմացն էին երկու սիւնքն և Յաղ. Գ. 17. եզեկ. Ի. 49։

Սողոմոնի տաճարը պահէց իւր նախկին պայծառութիւնն երեսուն և երեք տարի միայն, երբ կողոպտուեցաւ եգիպտոսի թագաւորէն ի Ռհոսակայ, Գ Թագ. Ժ. 25, 26. Բ Մնաց. Ժ. 9։ Այնուհետև պղծուեցաւ և կողոպտուեցաւ ատեն, այսինքն՝ Ազայէլէ, Թագաւորէ Ասորեստրէ, Սենեքերիմէ, և յայլոց, Գ Թագ. Ժ. Ջ. ԻԸ., և Հուսկ յետոյ Նէբուգոդոնոսորէ 588 ին Նախ քան զՔր., յետ կալոյ Յեռոյ, քառ Ռվեր. բիսի, չորս Հարիւր քառն և չորս տարի երեք ամիս և ութ օր։

Յետն և երկու տարի ետեր Յեռոյ կեցաւ ի Զօրոբաբելէ և ի Հրէից որ Ալիւրոսէ շնորհուած արտօնութենէն օգուտ քաղելով գործեան երուսաղէմ, եզր. Ա. 1–4. Բ. 1. Գ. 8–10։ Շատ անգամ սրգելուելէ ետքը սասարեցաւ շինուած տաճարին, և նուակատիքը կատարուեցաւ ակսուելէն իւր քառն և մէկ տարի ետքը, 515 ին Նախ քան զՔր., եզր. Զ. 15, 16։ Այս երկրորդ տաճարին լայնութիւնը և բարձրութիւնը Սողոմոնի տաճարին կրկինն էր։ Ուստի և ժողովրդեան լայն երկրորդ տաճարին հիմնարկութեան տանեք, եզր. Բ. 12, 13, և գծուած Համարելն զնա քան առաջին տաճարը, Անգ. Բ. 3, ոչ թէ երկրորդ տաճարին փոքրութեան համար էր, այլ վասն զի այս երկրորդը չունէր առաջնոյն փառքը։ Այս փառքը Հագնելու համար երկրորդ տաճարն ևս ունենալու էր սոն հինգ բաներն, այսինքն՝ տապանակը և քաւութիւնը, Աաւուծոյ ներկայութիւնը կամ տեսանելի փառքը, Նուիրական հուրը սեղանին վրայ, ուրիմն ու թումիմը, և մարգարէութեան ոգին։ 163 ամեայ յառաջ քան զԳրիստոս այս երկրորդ տաճարն ևս կողոպտուեցաւ և պղծուեցաւ Անտիոքոս եպիփանոսէ, որ սրգելեց մատուցանել Հանապազորդ զոհը, մատոյց խոզին սեղանոյն վրայ, և խոպան խոփանեց եհովայի պաշտօնը, Ա Մակաբ. Ա. 46, 47, և որ ի կարգին Աւյսպէս տեւեց երեք տարի, և ապա Նորոգուեցաւ և սրբուեցաւ ի Յուդայէ Մակաբեայ, որ միւսանգամ Հաստատեց Աստուածային պաշտօնը, և նորէն նուակատիք ըրաւ։

Հերովդէս, որ Հրէից ազգային ժողովոյ անդամներէն, բայց յերկուց, ապանեալ տուած էր իւր թագաւորութեան առաջին տարին, այն է 37 ին Նախ քան զՔր., քաւութեան համար որոշեց նորէն չինել և գեղեցկացուել տաճարը։ Զայս ընել ուզեց մանաւանդ երկու պատճառի համար, Նախ՝ վասն զի խաղաղութիւն կը վայելէր, և երկրորդ վասն զի խախտեալ և քայքայեալ էր չինուածը։ Հարկաւոր Նիւթերուն երկամեայ պատրաստութենէն ետքը, Զօրաբաբելեան տաճարը վար առնուեցաւ, 17 ին Նախ քան զՔր., և քառասուն և վեց ամեայ յառաջ քան գառաջին գործին յետ սկսան Նոյոյ Հրեաներ իւր պաշտօնը։ Թէպէտ այս տաճարն իսկ տարուան մէջ չինուեցաւ այնչափ որ տասուսեղծին պաշտօն սկսաւ մատուցանել Հան, բայց և այնպէս արտարին չէին քերն աւարտելու համար մեծ բազմութիւն գործաւորաց և արուեստաւորաց կը գրաւէր ցորչափ Տէրն մեր ապրեցաւ աշխարհի վրայ։ Փրիստոսի գալուստը կատարեց Անգելոյ մարգարէութիւնը, Անգ. Բ. 9, Մալաքա. Գ. 1։ Հերովդեան տաճարն աւելի մեծ էր քան Զօրաբաբելի տաճարը, ինչպէս որ Զօրաբաբելինը մեծ էր քան Սողոմոնինը։ Գանգի մինչ երկրորդ տաճարն էր Հօրանասուն կանգուն երկայն, վեհասուն կանգուն լայն և վեհասուն կանգուն բարձր, Հերովդեանն էր Հարիւր կանգուն երկայն, Հօրանասուն կանգուն լայն և Հարիւր կանգուն բարձր։ Արտին բարձրութիւնն էր Նզիեկեա Հարիւր

Digitized by Google

կանգուն, և երկուստեր հնգետասան կանգնով չափ երկինցած բաւն շինուածէն գուրս։ Բոլոր հրեայ մատուռնագիրը չատ կը գովէն այս տաճարը շինուածոյն գեղեցկութեան, մեծագործութեան և պատուականութեան համար։ Շինուած էր ապիտակ մարմարիոնէ, ճարտարապետ և յօրինեալ մեծամեծ քարերով, յորոց ոմանք էին քսան և հինգ կանգուն երկայն, աւր կանգուն բարձր և երկոտասան կանգուն բանձր։ Այս կ'ակնարկէ անտարակոյս Մարկոսի ԺԳ. 1, և Ղուկաս. ԻԱ. 5 համարներն. "Ու երբոր տաճարէն գուրս կ'ելլէր, իր աշակերտներէն մէկը բսաւ իրեն, Վարդապետ, նայէ ինսոր քարեր են և ինչ կերպ շէնքեր։" Ղուկաս կ'ըսէ "գեղեցիկ քարերով զարդարուած։" Այս տաճարին զարգերէն միոյն նկարագիրը տես Այգի բառին տակ։

Այս հոյակապ շէնքը, որ կը բարձրանար իբրև սակէղէն և ձիւնեղէն լեռ, և էր ի զարմացումն և ի նախանձ ապերկրի, անցուս և գնաց յաւիտեան։ Ըստ մարգարէութեան փրկչին թէ "քար մը քարի վրայ պիտի չմնայ որ չքանայ։" Մարկ. ԺԳ. 2, Հռոմայեցի զօրականք ատ. Տիտոս. սիս յաղագս կերին բոլոր շէնքը, յամի Տ. 70. Տաճարին հողին վրայ կայ հիմնս երկու մզկիթ. ուր, մինչև մատ ժամանակ, ոչ հրեայ և ոչ Քրիստոնեայ թոյլ տուեալ էր մտնել։ Իւր-Հարատ մի գեղոյն տակ կան տակաւ ին ընգարձակ կամարաշէն ուղիք և գրմբեթք յանծանօթ ժամանակաց, նաև մեծ և խոր ջրհոր և այլևս շատգործ որ կը յուշգնեն թէ տաճարն ունէր միշտ առատ և անպատճ մեծ ջրոյ պրոյ մէկ մասը թերևս կու գար Գեհոնէ նզովեալոյն ջրմղով, և միւս մասը Սողոմոնի առազանէրէն, և կը հոսէին նուսան ազբերէն և Սիլոամոյ առազանէն։ Այժմս գետնոյն սրբատաքին պատերուն մէջ կը տեսնուին շատ տեղեր մեծամեծ քարինք, որ յայտնի է թէ հին պատերէն են։ Հիւսիսային արեւմտեան անկեան մօտ քանի մը յարթ քարեր կը թուի թէ էին կամարի մը խարիսխը, կամ մնան բարձր կամիջին որ ի սկզբան

էր ճամբայ տաճարին գետնէն Սիոն լեռն անցնելու, և անտի սակաւ ինչ գեպ ի հիւսիս էր հաչակաւոր հրապարակն որ էր ազրոյ տեղի Հրէից։

Թագաւորաց ժամանակի Վկայութիք իբրև գոնացական կարգաւ պատկանելութիւն կ'ընէին տաճարին, Ա Մնաց. ԻՉ. Բ Մնաց. ԻԳ. 19։ Իսկ Հռոմայեցւոց իշխանութեան ժամանակ Հռոմայեցի պատհանարգաց յանձնաւած էր Անտոնեան կուշտած տեսչ աշտարակին իւր այլևայլ գաւթերովք և տարածութիւններով որ կից էին տաճարին գետնին ի հիւսիսայ, և աշտարակէն տաճարին գետինը երթալու համար կային անդք թէ՛ վերէն և թէ գետնին տակէն, Ցովս. ԻԸ. 12. Գործ. Գ. 1. Ե. 26. Իւ. 31–40։

Բարեպաշտ Հրեայք միշտ մեծապէս կը սիրէին և կը պատուէին տաճարը, Սաղմ. ԶԳ. 1. Նաև բոլոր ժողովուրդն, այլևայլ պատճառաւք, իրենց պարծանք կը համարէին տաճարը. շատերն անէին նաև անպատշաճական և կատակաշուճական հաւատք առ այն։ Ուստի առաքեալն ամբաստանութիւն էր բսել, "Տաճարին դեմ հայհոյեց." Այս ամբաստանութիւնն երեւելի միջոց էր առիթ ժողովուրդը գրգռելու Փրկչատոր և առաքելոց գեմ, Մատթ. ԻՉ. 61. Իի. 40. Ցովհ. Բ. 19, 20. Գործ. Չ. 13. Իւ. 27–30։

Digitized by Google

Տայացիս, շատ հին քաղաք ասորեստանեայ, Թուդ. ԺԳ. 23, ընդդէմ Տաճիտեան բազկին վերայ, և կը կոչուէր ի ՅունաՏուռիա, այժմ Սան։ Իր քաղաքը տարբունի, ես. ԺԹ. 11. 13. Լ. 4։ Աւա քաղքին անուամբ կոչուած է նաեւ շրջակայ տափարակ երկիրն, ուր գործուեցան Աստուծոյ առաջին զօրաւոր նշանք ձեռամբ Մովսիսի, Սաղմ. ՀՀ. 12, 43։ Մեծամեծ կոյտք աւերակաց մնացին, կոթողք, սիւներ, արձանք, այլովքն հանդերձ, վկայութիւն են այս քաղքին նախնի մեծութեան, ինչպէս նաեւ ասեղծմանն ըստ մարգարէից, Եզեկ. Լ. 14։

Տապաճ, նաեւ որով Նոյի գերգաստանն ազատեցաւ ջրհեղեղէն, մինչ մարդկային ազգին մեացեալ մասը կործանեցաւ իւր մեղաց համար։ Երբոյ եցերկեն բնագիրն, Եօթանասունք և ցմահպոս տապան կ'անուանեն այս նաւը։ Տապանն բառին գործածութիւնը սա միայն կը ցուցնէ, թէ Նոյի նաւը չէր հասարակ առագաստաւոր նաւ, այլ կլոր երեսուն վերայ լոզալու յարմար մեծ նաւ։ Ուստի կրնանք ըսել թէ էր ընդարձակ, երկայնաձև և բազմայարկ տուն մը որ կը ծածանէր ջուրերուն վերայ, և ուներ հարիւր կամ տասնեակ մը սենեակ շէղ յարկ կամ ծածկոց։ Ես էր որդարև եւ յարկ, և դուռը կողմն էր։ Ցինաւած չէ թէ ուներ պատուհան կողմերէն, այլ ի վերուստ, հատնականապէս երդ կամ լուսամուտ զոր Նոյ չկնաց հրամանաւ Աստուծոյ, իբր կանդնով չափ բարձր, յարկին վերայ, Ծննդ. Զ. 16. Ը. 13։

Տապանին մեծութիւնը, եթէ կանգուն ուղիտասան մնաս հաշուենք, էր 450 ոտք երկայն, 75 ոտք լայն, և 45 ոտք բարձր։ Տապանը չինուեցաւ խիժապարիր փայտէ, թերեւս ի նոմայ, և ծեփուեցաւ ձիւթով, այնպէս որ ջուր չէր անցներ ներս, և էր անապատկոյս բանական ընդարձակ մինչև բնդունել ուր անձինք Նոյայ գերդաստանին և անասուններ որ պիտի ազատէին ջրհեղեղէն Նոյայ հետ, այսինքն բոլոր թռչուններէն և ուրբ անասուններէն եօթն եօթն զոյգ, իսկ անասուրներէն՝ երկու երկու զոյգ։ Անհասարակ և ուրիշներ շատ խնդիրներ յարուցին ժամանակ ժամանակ, և երկար վէճեր եղան տապանին ձեւին և մեծութեան վերայ, ազատուած անասնոց թուոյն վերայ, թէ որքանը այս անասուններ անասնեն երկրիս վերայ ապրող անասնոց բոլոր անասնեներէն էին, բայց ի ջրայնոց և յայնց որ կը նմանին, թէ միայն երկրիս մնդրդրնակ մասին մէջ ապրող տանուասնեներէն. վէճ եղած է նաեւ այնչափ բազմութիւն անասնոց տապանի մը մէջ բնակեցնելու և այնչափ օր կերակրելու գործարութեան վերայ, այլովքն հանդերձ։ Ուրբ Գիրքը կը լուծէ այս գժուարութիւններէն ամենը. Ջուրերուն վերայ վիճել սեւերդ է, քանզի բանական տեղեկութիւն չունինք խնդիրները լուծելու։ Իրենք ըսել սակայն թէ, որովհետև Ուրբ Գիրքը կը գովէ Նոյի հասարքը և հնազանդութիւնը, յայտնի է թէ անոր ազատութիւնը եղաւ հրաշքով։ Հրաշքով խնայեցաւ թէ ջրհեղեղ պիտի ըլլար, և Աստուծոյ առաջնորդութեամբ կտրեց եղաւ իւր և իրեններուն ազատութեան համար հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնել։ Աւդեւրև ինչ որ Նոյ ինքնին անկարող էր ընել առագաստին գազափարը կազմելու, զոյն չինելու և լեցնելու, Աստուծոյ հրաշալի զօրութեամբ կարազացաւ ընել, ինչպէս որ Նոյն զօրութեամբ պահեւեցաւ և զերծաւ ջրհեղեղէն։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Նոյ ջրհեղեղէն 120 տարի առաջ առաւ հրամանն առագաստը չինելու։ Բնագրատեւ Ծննդ. Ե. 32 ընդ Է. 6 համարին, և Ծննդ. Զ. 3՝ ընդ Ա Պետր. Գ. 20 համարին։ Տապանին յիշատակութիւնը կը գանուի հնագոյն ազգաց աւանդութիւններուն մէջ։ Տես Ջրհեղեղ։

Տապանակ ուխտիճ, նուիրական արկղ ուր գրուած էին օրինաց տասնաբանեայ տախտակներն, և վկայութիւն ուխտին Աստուծոյ իւր ժողովրդեան հետ, Եել. Իե. 22. Լ՚Ե. 29։ Տապանակին էր տապխմի փայտէ, ներքոյ և արտաքոյ պատեալ ոսկւով, իւր չորս ոտք երկայն, երկու ոտք և երեք մատ լայն և բարձր։

Digitized by Google

Արկղին վրայ չուրջանակի էր ծնօտ ոսկեզէն պսակաձև։ Ունէր երկու մէկ կազմէ և երկու միւս կողմէ, չորս օղակ ամէն ընդ որս կ՚անցուներին ձողեր կամ լծակներ տապանակն ուսի վրայ կրելու համար։ Նաև լծակներն էին ոսկեզօծ, և օղակներէն չէին հանուեր, եել. Իե. 10–22։ Տապանակին կափարիչը որ էր համակ յոսկւոյ՝ կը կոչուէր ողորմութիւն, որոյ երկու ծայրերը կային քերովբէք որ գէմ առ գէմ կը կենային և կը նայէին ի խնայարէ, քառաւթեան վրայ, զոր և կը ծածկէին իրենց թեւերով, եել. Լէ. 7–9։ Հոս մանանայնիգ կը բնակէր Աստուած, Ի Թագ. ԻԹ. 15. և Մնաց. ԻԳ. 6, և կը յայտնէր, թերևս զգալի նշաններով, իւր առաջկնկալութիւնը, Վևտ. ԻԶ. 2. Սաղմ. Զ 1։ Հոս կ՚ընդունէր պաշտօն իւր ժառանգուրդէն, և հոս տար իւր կենդանի պատգամներն, Թուս. Է. 89։ Հոս կը մատուցանէր քահանայապետն քառաւթեան տարեկան մեծ զոհը, ԵՐՐ. Թ. 7, Աբրաւթեանց Աբրաւթիւն կոչուած տեղը։ Վանորոյ Հրեայք քանի զամանային ինչ տարբր և նուիրական կը համարէին "Աստուծոյ տապանակը։" ԵՐբ կը չտեսնէին տապանին մէջ, քահանայք կը տանէին տապանակը ծիրանեաւ ծածկուած Իսրայելի բանակին առջևէն մեծ յորդուխեամբ, Թուս. Դ. 5, 6։ Տապանակին երեսէն բաժնուեցաւ Յորդանան, և երբ ելաւ տապանակը գետէն գուրս, ակաւսն նորէն վազել գետը, Յես. Գ. 4։ Նաև երիքովէ պարիսպը կործանեցաւ տապանակին երեսէն, Յես. Զ. 4–12։

Իսրայէլացւոց Քանանի մտնելէն ետքը տապանակը Շիլոյ ժամանակ մը ի գադգազ, և տապ անակ տարուեցաւ ի Սիլով, Յես. Դ. 19. ժ. 43. ԺԸ. 1։ Անկէ տարին Իսրայէլացիք տապանակն իրենց հետ պատերազմի, բայց երբ փղշտացւոց հետ կռուեցան, փղշտացիք գերի առին տապանակը, Ա Թագ. Դ., բայց պատժուելով տառապածտառաք Հարուածով, ետ գարձուցին զայն, որ Շիլոյ ի Կարիաթիարիմ, Ա Թագ. Է. 1։ Սաւուղի թագաւորութեան ժամանակ տապանակն էր ի Նոբ։ Դաւիթ հանեց զայն Կարիաթիարիմէ և տարաւ Աբգեդոմի տունը, և անկէ Սիոն, իւր պալատը, Բ Թագ. Զ., և հետակ յետոյ Սողոմոն բերաւ զայն Երուսաղէմ տաճարը, Բ Մնաց. Ե. 2։ Տապանակը Շիլոյ տաճարը մեծ պատուով, մինչև Յուդայի վերջին կռապաշտ թագաւորաց ժամանակ, որ զայն գերն սուրբ տեղն իւրմանց կռապաշտութեամբ, պղծելու համար, պահեցին ի գանձարանի տաճարին, մինչև որ քահանայք ստիպուեցան վերստանել տապանակը տաճարէն։ Բայց յետոյ Յովսիա հրամայեց բերել և դնել զայն սրբոցոցը, և պատուիրեց այլևս չվերցնել զայն անկէ, ինչպէս որ էին ստացել, Բ Մնաց. Լե. 3։ Կ՚երևի թէ տապանակը Ջնջուեցաւ գերութեան ատեն, կամ Բերևս բարեպաշտ Հրեայք ծածուկ տեղ մը թաքուցին զայն որ Շիլոյ անյայտ, և անյիշատակ։ Տապանակին պակասութեան համար էր որ երկրորդ տաճարը չունեցաւ առաջնոյն փառքը։

Թող ասխարհ տապանակներ զորս Մովսէս դրաւ տապանակին մէջ,

Digitized by Google

նկատագրեն այս քաղաքը, գլխաւոր առեւտրականութեան պատկերներով։ Գետը քայլի հավասր, եւ–Ալբատահի մեծ հովտէն 2,200 ոտք վեր իրեն մի մեղուն երկայն է հիւսիսէն ի հարաւ, եւ կէս մղոն լայն, երկու կողմէն կարճ ձորակներով, այնպէս որ ամբողջ շրջապատը թերեւս կայ հինգ մղոն։ Հովիտը կը մնանուի հիւսիսէն եւ հարաւէն ձորակներով, բայց հովտին արեւմտեան եւ արեւելեան ծայրը կան անմատոյց ապառաժ քարեր, երկու հարիւրէն մինչեւ հազար ոտք բարձր։ Գլխաւոր ճամբան դէպ ի քաղաքն է արեւելքէն, եւ կը սկսի քառասուն ոտք բարձր եւ վեհաւան կամարգուն իրարմէ հեռու ապառաժներու մէջէն, որ երթալով աւելի բարձր եւ նեղ են եւ լի վիմափոր գերեզմաններով։ Այս մնանուածոպատ հովտէն որ մի մղոն երկայն է՝ կ՚անցնի առուակ։ լայնութիւնը տեղ տեղ երկուհարիւր ոտք միայն է, իսկ բարձրութիւնը՝ երկու հարիւր յիսուն ոտք։ Այս նեղ կորճին վերջն է Պետրայի շինուածոց շքեղագործը, էլ–Խազնէն, զոր Պուրքհարդ մեհեանն կ՚անուանէ, հանդիպակաց ապառաժի մէջ փորուած։ Չան կը սկսի ընդարձակագոյն ձոր մը որ կը տանի դէպ յարեմտեան հիւսիսայ, կ՚անցնի ամփիթեատրներ որ կայ ի հնումէ ներքոգոյն, եւ կ՚երթայ մինչեւ ի մեծ հովիտն ուր է բուն քաղաքն դէպ արեւմուտք թէ՛ այս եւ թէ՛ բոլոր բնիներակայ ձորերուն մէջ վիմափոր գերեզմանք անհիւ են եւ իրարմէ վեր կարգ կարգ. շատերուն առջեւ կան քարափոր սեսեհնաններ, առանց որոց անմատոյցելի պիտի ըլլային գերեզմանք, ինչպէս կան գերեզմաններ որ բոլորովին անմատոյց են, վասն զի փորուած են իրր չորս հարիւր ոտք բարձրութեան մէջ։ Թատրոնն այնպէս բնդարձակ է որ կրնայ աւելի քան երկը հազար մարդ բնդունել։ Պալատը, զոր Ա.բատացիք կ՚անուանեն տուն փարաւոնի, այլ լերան ոչ վիմափոր շինուածներուն գլխաւորն է որ ցարդ մնացած է բաւական անհզօ ժամանակին հարուածներուն, անաւարակոյս էր հոյակապ չէնք։ Հովտին մէջ շատ տեղեր կան ցիր եւ ցան աւերակք հատարակաց չինուածոց, և խեղճերէն անօթի ապառաժներ։ Գետակը կամ հեղեղատը կը հոսի հովտին մէջէն գէպ արեւմուտք, և գուբս կ՚երթայ նեղ կրճէ մը նման ոլիմ՝ ընդ որ կը մտնէ։ Գեղեցիկ մեհեաններէն մին, Տէիր, կը կենայ կամգաւն արեւմտեան կողմն։ փորուած է կարծր ապառաժի մէջ. ճակատին երկայնութիւնը եւ բարձրութիւնն են հարիւր յիսուն եւ երկու ոտք, և խնամոյ հազիւ սիւներըն, որ կիսով չափ գուբս են ապառաժին երեսէն, ունին աւելի ոտք արտմտգիծ։ Ամբողջ շէնքին վոյնելը չափ իւն ստած է մանուածոյ գեղեցկութիւն քարին որմէ շինուածած են այս ամենայն շինուածք։ Գոյն է ալեհեր և կակուղ աւազաքար, երբեմն երթեմն, գրեթէ ամէն գոյն, կարմիր, ծիրանագոյն, սեւ, սպիտակ, երկնագոյն և դեղին, կարմրախառն վարդագոյն՝ մինչ վերագոյն քան գաճան կը կենայ բաւն ապառաժն իւր բնական խառնութեամբ և պերճութեամբ։ Ղարանշան և գեղեցիկ սեարանն ամբողջ կը ծածկ սեսեհնաններն մնացեց վրայ տապատութիւն մը զոր ոչինչ կրնայ ջնջել։ Գետրա էր հին քաղաքը, ամուր բերդ և գործարոյ կեդրոն վաճառականութեան։ Իր գլխաւորն հարիւրաւոր քաղաքացոց մէջ որ կը ծածկէին այն գաւառը. բայց և այնպէս մարգարէք կանխաս խօսեցան անոր անկումը, մեղչութիւնը և ամայութիւնը այնպէս յայտնի որ անոր պիտ մնաց վիճակին հաստատութիւն է այն կանխաս մարգարէութեանց։ "Քու սոհաւարութիւնդ, քու սրտիդ հպարտութիւնը քեզ խաբեցին, ով վէմին խոռոչներուն մէջ բնակող ու բարձր բլուրներուն փակչող Թէև քու բոյնդ արծիւի պէս բարձրերը չինես, քեզ անկէ պիտի իջեցնեմ, կ՚ըսէ Տէրը։» Երեմ. Խբ 7–22 Տես և Ե. Ղ. 5–15. Եզեկ. Լե. 3ովել. Գ. 19. Ամովս. Ա. 11, 12. Աբդ. 3–16։ Թէ երբ աւերեցաւ այս քաղաքն յայտնի չէ ի Պետրա կային փրփատեակ եկեղեցիներ հինգերորդ և վեցերորդ գարուն, բայց 536 էն ետքը չեն յիշուած պատմութեան մէջ։

Վիճակ ատկ կը նեռէին հրեայք,

Digitized by Google

ինչպէս նաև ուրիշ հին ազգեր, երբ գիտնալ կ'ուզէին ապառնի կամքը, երբ կը գտնուէին տարակուսի մէջ և չէին գիտեր թէ ի՛նչ որոշում ընել պէտք էր, Սպաղ. իմ. 18. Աստղ. ԺԶ. 33. ԺԸ. 18։ Վիճակը շատ անգամ գործածուած է հրամանատար Աստուծոյ։ Երկոտասան ցեղից բաժինները վիճակաւ որոշուեցան, ասած և իւրաքանչիւր ցեղի բաժինը կը կոչուէր անոր ժառանգութիւն "վիճակը„ թուա. Իզ. 55, 56. Սպաղ. Ձիե. 3։ Արձակելի նոխազը կ'ընտրուէր վիճակաւ, և քահանայից դասակարգութիւնն ի պաշտօն կ'որոշուէր նոյնպէս վիճակաւ, Ղեւ. ԺԶ. 8. Ա Մնաց. իդ. 5. իե. 8։ Նոյն միջոցաւ գտնուեցան Աքար, Յովնաթան և Յոնաթան իրրև յանցաւոր, Յես. Ը. 14. Ա թագ. ԺԴ. 41, 42. Յովե. Ա. 7, և Մատաթիա վիճակաւ ցաւցուեցաւ ի Քրիստոսէ լինել առաքեալ փոխանակ Յուդայի, Գործ. Ա. 26. Վիճակարկութեան համար ընդհանրապէս կը գործածուէին կոպիճք, որոց միոյն կամ ամենից վրայ գրին նշանք. այս կոպիճները նետելով հանդերձի մը գրպանը կամ խորշը, կամ տափարի և կամ գլխանոցի մը մէջ, կը թօթուէին, և ապա կը սկսէին հանել վիճակը, Աստ. ԺԶ. 33. Յովհ. ԺԹ. 24։ ԶԱստուած իրրև ամենահասամ և ամէն բանի կարգադրիչ ճանչցող հաւատացեալք, ոչ հաւատալի աշխարհային, այլ կրօնական կարգադրութեանց համար վիճակ կը դիմէին առ Աստուած, և Աստուած այն միջոցով կը յայտնէր անոնց իւր կամքը։

Վիշապ, այսպէս թարգմանուած է երբայեցերէն բառը որ կը նշանակէ ծովային ճիւաղ, օձ վիթխարի, այլ յաճախ հանդիպի։ Այսպէս Բ Օր. Լ. 33. երեմ. Ցա. 34, և Յայտ. ԺԲ. վիշապ բառը թարգմանուած է նոյնպէս ճիւաղ, օձ նաև։ Ես. Ին. 1. Ցա 9. եզեկ. իե. 3, համաձայնութեան մէջ նոյն բառը կը թարգմանուի նշանակել նշանդ գետոց, այսինքն կոկորդիլոս, կամ մեծ ծովային ճիւաղ, իսկ Ողբ. Դ 3 համարին մէջ կը նշանակէ անասուն մը վայրի գազան անասնատիպ, հաւանաբար շնագայլ (լտ֊ե)։

Վիշապի ազդիւր, Նէեմ. Բ. 13։ հաւանականապէս էր ազբիւրն Գեհենի, երբոր ազնիւ ջուրեր կ'ունենար։

Վկայ, որ կը հաստատէ թէ գիտէ կամ ականատես է այս ինչ բանին։ Ըստ օրինաց Մովսիսի իրրև մեղադրութեան արժանի յանցաւոր համարուելու համար մը գտատպարտելու համար երկու երգուելով վկայ հարկաւոր էր, Թուա. Լ. 30, և եթէ յանցաւորը քարկոծուէր, վկայները պարտէին նետել առաջին քարերը, Բ Օր. ԺԳ. 9. Գործ. Է. 58։ Առաքեալք էին վկայ իրենց ըղձալի կ'ուսուցանէին աշխարհի, Գործ. Ա. 8, 22. Բ. 32. Բ Պետր. Ա. 12, 16–18. և Քրիստոս է "հաւատարիմ վկայ„ երբ կը պատմէ մեզի ուղղակի երկնային բաներ, ՅովՀ. Գ. 12. Յայտ. Ա. 5։ Նախեղեկութիւն դիւցազութիւնք, այսինքն մեզ ծանրութիւնք, են "վկայք„ հաւատոյ զօրութեան, Երբ. ԺԲ. 1։

Վկայութիւն, Աստուծոյ ամէնագէտ յայտնութիւնը որ կը ցուցնէ մեզի թէ ինչպէս հաւատալու, գործելու և յուսալու են, Սպաղ. ԺԹ. 7. ՁԺԹ. 88, 99. Ա կորնթ. Ա. 6. Յայտ. Ա. 2։ Օրինաց երկու քարեղէն տախտակներըը տեսանելի "վկայութիւն„ էին Աստուծոյ ուխտին իւր ժողովրդեան հետ, ուստի և տախտակները կը կոչուէր երբեմն վկայութիւն կամ տապանակի վկայութեան, Նե. իե. 22. ԼԴ. 29. Տես Տապանակ։

Վճուկ։ Թէ ինչ կը նշանակէր ի հնումն այս բառը, կամ թէ ինչ էր Հրէից գազափարն վհուկներուց վրայ, յայտնի է ինգովէր հարցուկ հինգ պատմութեանէն։ Այս կիներ տեսանելի կը ճանչցուէր կամ կը կարծուէր կարող գիւր և մարդոց ապրներ կանչելու և անոնց բան հարցանելու և ապագան տարվելու։ Այսպէս կը տեսնուի թէ վհուկներն այն տեսիլն կը հաստատէին՝ ինչ որ կը համարուին տա մեզ կախարդք, այսինքն ընծանի դիւաց և սգաց մեռելոց։ Երբ Սօլը Գիրք կ'արգիլու վհուկներու կամ կախարդներու երթալ, այս տեսիլներով կ'ինանայ միշտ գիւաց և սգոց հետ հաղորդ կարծուած անձին։

Հին կախարդաց համար կը կար-

Digitized by Google

ծաւէր նաև թէ գիտէին մարդոց սպառման գուշակել, և գիտակ էին գազանի զօրութեան տարբերաց, երկնային մարմնոց, այլոցքն հանդերձ։ Ոգիներու հետ իրենց կարծեցեալ հաղորդակցութեան առումի իւրեր ծածկեալ հմայութ կախարդք ասոր էին գործածել, նմուխեր ծխել քիմիական հնարիւք, կարգալով և այլև այլ խորհրդաւոր նշաններով ան և պատկառանք ազգել անապատ և գիւրահաւան ժողովրդեան։ Վհկաբեան անապհներն էին քուրմութիւն, հմայութիւն, գիւթութիւն և ասոնց նման խաբէական արուեստք զօրս նոյնպէս կ՚արգելուն Սուրբ Գիրքը, Բ Օր. ԺԸ. 10–11։ "Չեր մէջը չգտնուի անուանի մարդ մը որ իր որդւան կամ աղջիկը կրակի անցընէ, կամ բազդ նայի, կամ գուշակութիւն, կամ հմայութիւն և կամ դիւթութիւն ընէ, նաև կախարդ, կամ վհուհուկ, կամ նշանագէտ, կամ մեռեալ հմայ չգտնուի։" Ահա անուններէն կը տեսնուի թէ անապատաւոր հասն բոլոր ձևք կային յարեւելս առ Մովսիսէս, ինչպէս կան այսօր։ Անոնք որ գիտեն գայժմու Աստիճ և զԱրաբացիս կ՚ըսեն թէ ծերք և մանուկ, ամէն ազգասիրէ, առ հաստատակ կը հաւատան անհնարի (Նատր), գիւթութիւն հասն (պ–ս–), յաւութիւն, բժժանաց (Բէռեսհ, Նաւախ), թովչութիւն և երդմնեցուածքով զարմանալի ազդեցութիւն ունին սրտերէն կենաց վրայ։ Աւրդի մնացեալ հասն կամ մոգ. նիռացնելու համն բան մը կ՚ըսուի թէ կայ Աբեղեայց մոգական կուռածոհնարիք մէջ անծանօթ ժամանակներէ հետէ։

Այսպիսի յիմարական խաբէութիւնք խոսիւ սրգելով են ի Սուրբ Գիրս, և այս խաբէութիւնը գործոցներն բնգհանրապէս մեղսաւ պատիժ կ՚ընդունէին։ Այսպիսի անձինք կը հաստատէին կռապաշտ, ոգեպէս մարդոց ճշմարտին Աստուծոյ, և անոր թշնամի զօրութիւններէն օգնութիւն փնտռալ։ Եպիսկոպոսք և գիւթք գիտէին իրէ այդչափ աւելի յաջողութիւն կրնային գտնել, որչափ աւելի կը սիրաբանար մարդոց յայն և սատանայապաշտութիւնն առ Աստուածն, և կը վերնար սէրն և հնազանդութիւնն անոր աստուածային կամաց։ Ով որ Աստուծմէ կը վախնայ՝ երկիւղ չունի սրիչ բանէ, խակ ով որ, Աստուծմէ կը հեռանայ, ոչ սրբութ կը գտնէ օգնութիւն և մխիթարութիւն։ Տես Ենգեդի, և Կախարդ։

Վրան։ Վրաններու տակ բնակիլ ընդհանուր էր հին ատենն արեւելեան ազգաց մէջ, Ծննդ. Դ. 20. արժէհատանաց կեանքն հովուական էր, հարկ էր տեղէ տեղ երթալ արօտի համար, ատոր պէտք էր որ բնակարանք յարմար ըլլային այս թափառական կենաց, Ես. ԼՀ. 12։ Նահատակք, Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ վրանաբնակ էին, Ծննդ. ԺԲ. 1. ԺԳ. 9. և Իսրայէլացիք եգիպտոսէ ելլելէն ետքը, իրենց բոլոր պանդխտութեան ատեն անապատին մէջ միշտ սր խստացեալ երկիրը ժառանգելին և մատամբ իւրք նահ. յետոյ, կը բնակէին ընդ վրանօք։ Տես Տաղաւար։ Աստի է այն խօսքը, "Ով Իսրայէլ, ամէն մարդ իր վրանը գաւառայ.," և սր ի կարգին, Դատ. Ի. 8 Բ Թագ. Ի. 1. Ի Թագ. Ը. 21։ Աբրահամ արձակեցիք, արը, կանայք և տղայք, ընդհանրապէս բացօթեայ կ՚ապրէին, ինչպէս յայսնի է Ղոր կատկարանին պատմութիւններէն։ Նոյնը կը տեսնուի նահ. այսօր։ Մագիսնացիք, Փղշտացիք, Ամորիք, Գամմեանք, Հագարացիք և Բաւշանք կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս իրրև վրանաբնակք։ Բայց թափառականն և վրանապատնակ կենաց կոչմանէ նշանաւորագոյն տգգ են Արաբացիք, որ Իսմայէլի ժամանակէն մինչև յայժմ սակաւ են բնակել վրաններու տակ։ Այնչափ յեզափոխութիւնք մէջ որ իշխանէ յիշխան փոխեցին թագաւորութիւնները, այս թափառական ցեղը գեռ կը նահկին վրաններու մէջ, առաւ՚ջակ և վայրենի, ինչպէս էին նախնիքը նոցա։ Սակայն վրանաբնակ կեանք անպէսական չէ միայն Արաբացւոց, այս սովորութիւնը բոլոր Ասիոյ մէջ կայ։

Վրանք կը շինուին ընդհանրապէս թանձր կտաւէ, որ կը տարածուին

Digitized by Google

ձոգերաս վրայ, և ամէն կողմանէ կը քաշուին չանդիմանելով որ կը կասկածին գնարինը գամուած ցիցերու։ "Վրան-նին ցիցը, որով ցաւել վարանց Ա-սարոյի գլուխն էր սեպուած փայտ վրանի, Դատ. Դ. 21։ Տես նա. Լ Գ. 20. Թ. 22. ՄԳ. 2։ Աստուծոյ տուն-ը և երկինք Սուրբ Գրոց մէջ կը կոչուին վրան կամ խորան եհովայի, Սաղմ. ԻԵ. 1. ՀԴ. 1. ԵԲ. Ը. 2. Թ 11։ Նոյնպէս մարդուս մարմինը կը կոչուի վրան հոգւոյն, որ կը քակուի մահուամբ, Բ Կորնթ. Ե. 1. Բ Պետր. Ա. 13։

Վրանք գոյնզգոյն են. սև, ինչպէս վրանք կեդրոնս, Սաղմ. ՃԻ. 3 երդ. Ա 5. կաբմիր, այսինքն շիկակարմիր տուաէ, դեղին, այսինքն փայլուն սակիւ, սպիտակ, այսինքն կապուտ։ Ե՛ն նաև այլևայլ ձևով բոլորակ, այլք՝ երկայնաձև, գրեթէ նման վէր ի վայր գործած նասի։ Ա-սարուց երկրին մէջ վրանք կը շինուին քնդհանրապէս խորգէ, այսինքն այծի մազէ դոր կանոյք կը գործեն, Ել ԼԵ. 26։ Աբրահամոց վրաններէն են այծի մազէ սև։ Կան նաև ուրիշ ազգեր որ նոյն նիւթէն կը շինեն վրան, բայց ոչ ընդհանրապէս։ Կ'երևան թէ Ակազոնի եգիպտացի և Մաբրահամացի բնակչոց վրաններն սպիտակ էին։ Տարուբին կ'երևի թէ Աբրահամի էմիրի մը, որուն այցելութիւնն երբոս, վրանը տարբեր էր ուրիշներէն, այսինքն էր սպիտակ տուաէ։ Աբրահամի շէյխը աւանդեալ են շատ վրաններ իրենց համար, իրենց ընտանեաց համար, և այցելուաց համար, ինչպէս նահապետաց ժամանակ ցուկոր սենեկ սրբոյն վրան իրուն համար, Լիխոյի, Հոսքելոյ և անոնց նաժիշտներուն համար, Ծննդ. Լ Ա. 33. Դատ. Դ. 17. Սակայն, ընդհանրապէս, իւրաքանչիւր ընտանեաց համար մէկ վրան բաւական էր։ Եթէ վրանը մեծ էր, վարագոյրներով կը բաժնուէր այլևայլ մաս։

Վրէժխնդիր։ Տես Արեան վրէժխնդիր։

Վրէժխնդրութիւն, Բ Օր. Լ.Բ. 35 Հաւտմ. ԺԲ 19. Երբ. Ժ 30, կը նշանակէ պատասխանիչ արդարութիւն որ յայտուկ է Աստուծոյ, և տարբեր մարդոց անձնական վրէժխնդրութիւնէն կամ քրիստոնեական թիւնէն։ Աստուծոյ արդար վրէժխնդրութիւնը կը նշանակէ նաև Գործոց ԻԸ. 4 համաձայն "իրաւունք" բառը, թէպէտ շատերը կը կարծեն թէ բնակիչք կղզւոյն այն բառով կ'իմանային սարգարութեան աստուածհնչիւն պիկէ, զոր ցնորք և հաւմայնիկը կը համարէին գաստառ Աբրամոդոյ, և կը սակայնին անկէ իբրև ազատ, արդար և անպզքելի աստուածութիւնէ։

S

Տաղանդ։ Էր ասվորական դրամ է մէջ Հրէից, Յունաց և Հռոմայեցւոց, բայց շատ տարբեր էր այլևայլ երկիրներ և ժամնային երկրին այլևայլ տեղերը։ Նոր կտակարանին մէջ գաղափար է անուան գրա՛ց, որ յատուկ ժամանակաս կը հաշուուէր հշտուկ։ Ուստի աստղագէտ կոչուած գրամին արժզութիւնը տարբեր էր այլևայլ երկիրներ, ըստ չափոյ աստղագէտ կոչուած կշռոյն որ ամէն տեղ միօրինակ չէր։ Նոր կտակարանին մէջ յիշուած աստղագէտ հռոմանականապէս էր Հրէական դրամ, և կը գործածուի մեզի ցուցնելու մեծ անտրոյ գումարը մը, Մատթ. ԺԸ. 24. ԻԵ. 14–30։

Տաղտուկ, հին կամ խրճիթ որ ընդհանրապէս կը շինուի գետինը ձորի անկեղով և վրան ծածկելով կանուչ տաւովք։ Տաղտուկաբաշտարաց մեծ ուռն պատկեր կուչուած էր, վասն զի Հրէից օրէնքը կը պատասխրէր տապաստանելու տակ բնակել այն տօնին հօթն օրերը, Ղեւտ. ԻԳ. 40–42. Նեեմ. Ը. 14։ Տես Խորան։

Տաճար, չինուած, Աստուծոյ մնանաւորներկայութեամբ արգասած և անոր պաշտօնին նուիրուած։ Տաճարին ուրիշ շինուածներէ տարբերութիւնն յայտնի է, որ տաճարն է բնակութիւն Աստուծոյ, ուստի հնթադնուոց տաճարներն որ են մեհեանք՝ անունէն կուռքեր, բայց ճշմարիտն և կենդանին Աստուած կը բնակէր "ի մէջ գիրուզերէից,, Սրբութեանց Սրբութեան մէջ եբուտաղէմ։ Ասոր, այլաբանօրէն առնուելով,

Digitized by Google

ատեաւք են՝ փրխատսի եկեղեցին, Բ թա-
կա. Ռ. 4. Յայտ. Գ. 12. երկինք, Սաղմ. ժԱ. 4. Յայտ. Է. 15, և հա-
ւատացելոյն հոգին յորում կը բնա-
կի Հոգին Սուրբ, Ա Կորնթ. Գ. 16,
17. Զ 19. Բ Կորնթ. Զ. 16։

Բաբելոնացւոյն Դաւիթ, սարկվելով
աստուածային յայտնութեամբն Թէ
ղնբուսոգեմ ընտրած էր Աստուած
իրեն տեղի բնակութեան, սկսաւ
պատրաստութիւններ ընել եհովայի
համար այնպիսի տաճարի մը չինու-
թեան որ փառը ի չասել վայելէր ա-
նոր աստուածային փառաց։ Բայց
այս պատիւը պահուած էր Դաւիթի
սրբազան և յաղորդին Սաղմոնի, որ
պիտի ըլլար խաղաղասէր թագաւոր,
և ոչ Դաւիթ պէս որ շատ արիւն
թափած էր պատերազմներու մէջ։
Սակայն Դաւիթ ժողվեց մեծ բազ-
մութիւն ոսկւոյ և արծաթոյ, պղն-
ձոյ և երկաթոյ և ուրիշ նիւթոց
այն տաճարին չինութեան համար,
Բ Թագ. Ի. Ա. Մնաց. ԻԲ։

Այս հոյակապ չինուածը կանգնե-
լու համար ընտրուած տեղն էր Մո-
րիա լերը, Մնդ. ԻՌ. 2, 14. Բ Մնաց.
Գ. 1, որոյ գագաթին ի սկզբան ան-
հարթ էր, և կողերն անձև, բայց
Հրեայք սրբելով այն տեղը, կ'ու-
զէին հարթել և ընդարձակել զայն։
Աստուածային ճարտարապետեան որ
վիճակութեան խորանին գագաթները
տաւած էր անապատին մէջ Մովսէսի,
այսինքն՝ Աստուածած, նայն տուաւ
այս շէնքին ուրուագիծը և գագա-
թարն, և տաճարը շինուեցաւ ճիշդ
խորանին ձեւով, միայն քան զայն
շատ աւելի մեծ։ Ըսաև տաճարին
պաշտամունն համար գործածած
նաւթրական ապառաժ նոյն և նման էին
ապառաժոց որ կը գործածուէին խոր-
հնին մէջ, միայն անոնք աւելի մեծ
էին քան ընդարձակութեան տաճար-
րին որուն կը վերաբերէին։ Տաճարին
հոյակապ շինուածը հիմնարկեցաւ
Սողոմոնէ 1011 ին նախ քան գԲր.,
իբր չորս հարիւր յիսուն տարի յետ
ելից Իսրայէլացւոց և շինութեան խո-
րանին, և աւարտեցաւ 1004 ին, ան-
ցով իրը եօթը տարի և վեց ամիս։
Մեծ հանդիսից նուիրեցաւ տա-
ճարն ի պաշտօն եհովայի, որ հանե-
ցաւ յայտնի կերպով յայտնել հան
իւր փառքը, Բ Մնաց. Ե—Ը։ Տա-
ճարին նախագիծ կամ մուրքն էր ա-
րեւելեան կողմը, ուստի և դէմ յան-
դիման ձիթենեաց լերին, ուր կեցա-
ղին Հրեայք և աքանչելի կ'երեւէր տա-
ճարը։ Բուն տաճարն, այսինքն սոնո
չինուածը, որ կը պարունակէր Սուա-
հը, Սրբարանը և Սրբութեանց Սր-
բութիւնը, նուիրական տեղւոյն փոքր
մասը միայն կը բռնէր, և ունէր
շուրջանակի գաւիթներ, սենեակներ
և սրահ օթեւանելոց, որ քան զբուռն
տաճարն շատ աւելի ընդարձակ էին։
Պէտք է գիտնալ որ տաճարը բուռը
չի նշանակեր միշտ բուն շէնքը, այլ
շատ անգամ նաև արտաքին գա-
ւիթներու միասին։

Սողոմոնեան տաճարին վրայ մեզի
հասած նկարագրութիւններէն ան-
կնար է սեպհական ճիշդ գաղափար
անոր մասերուն և այս մասանց մե-
ծութեան վրայ, այնպէս որ կարելուա-
յինը տալ բաւական և յատակ տե-
ղեկութիւն մեր ընթերցողաց։ Չենք
գտներ երկու հեղինակ որոց նկարա-
գրութիւնը հասնիանայն գան իրարու։
Հետեւեալ տեղեկութիւնը կրնայ
գէթ ընդհանուր գաղափար մը տալ
այս շէնքին վրայ։

Բուն տաճարն էր եօթանասուն
կանգուն երկայն, այսինքն, սրահը՝
տասն կանգուն, Գ Թագ. Զ. 3,
Սրբարանը՝ քառասուն կանգուն,
հետեւար 17, և Սրբութեանց Սրբու-
թիւնը՝ քսան կանգուն, Բ Մնաց.
Գ. 8։ Իսկ յայտնութիւնը, Թէ՝ սրա-
հին, Թէ՝ Սրբարանին, և Թէ՝ Սր-
բութեանց Սրբութեանց, էր քսան
կանգուն, Բ Մնաց. Գ. 3, և բարձ-
րութիւնը, Սրբարանին և Սրբու-
թեան Սրբութեանց, երեսուն կան-
գուն, Գ Թագ. Զ. 2. բայց սրահին
բարձրութիւնն աւելի էր, ուստի և
ոչինչ նուազ քան հարիւր և քսան
կանգուն, Բ Մնաց. Գ. 4, այսինքն,
քան զբարձրութիւն միւս մասանց
չորս անգամ աւելի։ Սրբութեանց
Սրբութիւնը վաստաւած էր Սրբա-
րանէն թանձր վարագուրով, Ղեւ.
ԻԳ. 45, և էր թեւեա բոլորտին
մեծ, Գ Թագ. Ը. 12, բայց Աս-
տուածոյ փառացը համար որ կը լե-

Digitized by Google

ցուներէ զայն։ Հիւսիսային և Հարաւային կողմը, և Արեւմտեան և Արեւելեան Արքունեաց ծայրը, կամ բոլոր շէնքին բոլորտիքը, մէկ կողմեան արտհին եռանէն մինչև միւս կողմանն արտհին եռան, կային կից ուրիշ շէնք, որ կը կոչուէին քովի սենեակներ, և էին եռայարկ, իւրաքանչիւրն հինգ կանգուն բարձր, Գ Թագ. Զ. 10, և գեղբէն կից էին սաճարին պատին։ Աւելորդ քովի սենեակներուն երկեք յարկը միանգամայն էր հինգանասան կանգուն բարձր, ուստի և կը հասնէր սաճարին կողմերուն և ծայրին բարձրութեան մինչև կէսը, այնպէս որ այս չհինուածներէն վեր պատին վրայ մնացած էր բաւական տեղ պատուհանից հասմար որ լոյս կու տային սաճարին, հասմար Դ։

Սողոմոնի սաճարը կը թուի թէ շուրջ պատեալ էր երկու մեծամեծ գաւիթներէ, այն է՝ ներքին գաւիթն որ էր "քահանայից," Գ Թագ. Զ. 36. Բ Մնաց. Դ. 9, և արտաքին գաւիթն, որ էր "իսրայելի։" Այս գաւիթներն զատուած էին "միջնորմով," և ունէին սենեակներ քահանայից և Ղեւտացւոց հասմար, փայտի և ձիթոյ և այլ այնպիսեաց հասմար, Ա Մնաց. ԻԸ. 12։ Յայտնի նկատմամբ գրոց Գրիտասի ժամանակ սաճարին գաւիթներուն հասմար է։

"Հերձանատց գաւիթն," այսպէս կոչուած էր, վասն զի ամէն ազգէ մարդիկ կրնային մտնել հոն։ Այս գաւիթին գլխաւոր մուտն էր արեւելեան կամ Շուշան կոչուած դունէն, որ առաջորին գլխաւոր դուռն էր։ Այս էր արտաքին գաւիթը, և առաջորին գաւիթներուն մեծագոյնն էր, և կ'ըսուի թէ արտաքինէն էր հարիւր քանի և ութ հազար քառակուսի կանգուն։ Այս գաւիթը կը պատէր միւս գաւիթներն և նոյն իսկ առաջորը։ Աւելեալ կամ արտաքին գունէն առաջորը գացողները նախ այս գաւիթն կ'անցնէին, առաջ կանանց գաւիթն, ապա Իսրայէլի գաւիթն, և հուսկ յետոյ քահանայից գաւիթն։ Այս արտաքին գաւիթը բաժնուած էր կանանց գաւիթն երկը կանգուն բարձր

վանգակաձոր արմով, և սիւներուն վրայ կար գիր որ մնհու պատժով կ'արգիլէր հեթանոսաց և անսուրբ մարդոց անդին անցնել, Գործ. ԻԱ. 28. Եփես. Բ. 13, 14։ Գրիտասոս այս գաւթէն արտաքսեց զՏէր համար հետս տեղեր եկողներուն արջառ և ոչխարիշ անասուն վաճառողներըը, Մատթ. ԻԱ. 12, 13։ Պէտք չէ մնանալ գոյնագոյն կճէ յօրինեալ գեղեցիկ քարայատակը, և "սրահներըը," կամ վրան գոց ճեմելիներն որ սիւներու վրայ չհինուած փատատաւոր վերնատուններ էին։ Աբեւելեան, սաբեւմտեան և հիւսիսային կողմի գաւիթք ունէին միևնոյն մեծութիւնը, բայց հարաւայինն՝ ասելի լայն էր։ Սողոմոնի սրահ կոչուածն, Յովհ. Ժ. 23. Գործ. Գ. 11, էր գաւթին արեւելեան կողմը կամ ճակատը, և այսպէս կոչուած էր, վասն զի Սողոմոն շինած էր զայն բարձր որմայ մը վրայ կեդրոնի հեղեղատին կողմէն։

"Կանանց գաւիթը," որ և կոչուած է ի Սուրբ Գիրս "նոր գաւիթ," Բ Մնաց. Ի. 5, և "սրտաբին գաւիթ," Եզեկ. ԽՋ. 21, կը զատէր հեթանոսաց գաւիթն Իսրայէլի գաւթէն, և այս վերջնոյն սրեւելեան կողմն էր միայն։ Նը կոչուէր կանանց գաւիթ, վասն զի հոն կու գային կանայք պաշտօն մատուցանել, և անկէ անդին երթալ չէին համարձակեր, բայց եթէ երբ զոհ պիտի մատուցանէին, և անասուն կը մտնէին Իսրայէլի գաւիթը։ Հեթանոսաց գաւթէն կանանց գաւիթը տանող գաւառ տաճարին "Գեղեցիկ" կոչուած գաւառն էր, որ կը յիշուի ի Գործս առաքելոց, Գ. 2, 10, և այսպէս կոչուած էր, վասն զի գրան փեղկերը, բաւառորը և հազակը էին գաւազաթեալ կորնթացի պղնձով։ Պաշտօնարկուք կ'ելլէին այս գաւիթը քանի մը աստիճան լայն սանդղով։ Այս կանանց գաւթին մէջ "գանձատունն" կոչուած տեղը եղաւ Հրեից հետ Յիսուսի այն նշանաւոր խօսակցութիւնը որ յիշուած է Յովհաննու Ը. 1-20 համարներուն մէջ։ Նոյնպէս այս գաւթին մէջ եկան աղօթել փարիսեցին և մաքսաւորը, Ղուկ. ԺԸ. 10-13,

Digitized by Google

կողը բժշկուելէն ետքը հոս վազեց եկաւ Պետրոսի և Յովհաննու հասնէն, քանզի կանանց գաւիթն էր ունէր ազօթից անանց համար զոհ պիտի չմատուցանէին, Գործ. Գ. 8։ Ազօթքէն ետքը ատաքելոց հետ, տաճարին "գեղեցիկ" դուռանէն, ուր կը նստէր, և ձեռնարկան վանդակապատուէն, երկու ատաքելոց հետ դուրս ելաւ։ կաղն հեթանոսաց գաւիթը, ուր, արտաքին հրապարակին կամ Սողոմոնի սրահին մէջ, քարոզեց Պետրոս վերևէնայն գրուածոց։ Նոյն կանանց գաւիթին մէջ բանեցին Հրեայք զՊօղոս, կարծելով թէ պղծած էր նա տաճարը՝ մուծանելով հան հեթանոսներ վանդակապատէն ներս, Գործ. ԻԱ. 26–29։

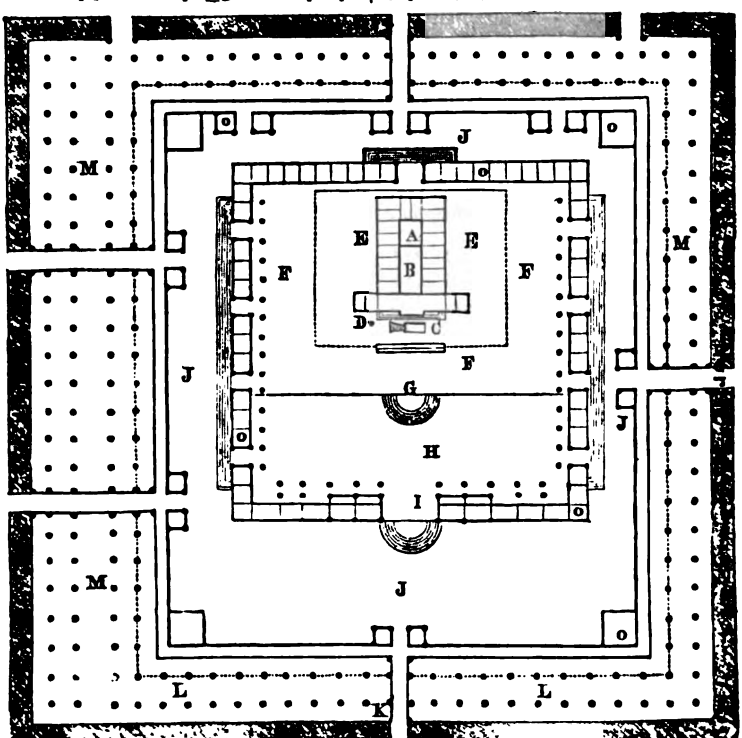

ՑԱՏԱԿԱԳԻՒ ՏԱՃԱՐԻՆ, ԳՐԻՍՏՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

A. Սրբութիւն Սրբութեանց։
B. Սրբարան։
C. Սեղան ոսկեկիզաց։
D. Աւազանն պղնձի։
E. Գահանոցից գաւիթ։
F. Իսրայելի գաւիթ։
G. Դուռն Նիկանոր։
H. Կոնանոց գաւազիթ։
I. Գեղեցիկ գուռն։
J. Հեթանոսաց գաւիթ։
K. Բևեհլեան կամ Շուշանի գուռն։
L. Սահկն Սողոմոնի։
M. Սրահկն ապրանքի։
N. Ա՛րտաքին որմ։
O. Սենեակք յայլևայլ պետս։

"Իսրայելի գաւիթը" զատուած էր կանանց գաւթէն որովհետև երկուքն ալ եկեղեցական բաժնի էր արտաքուստ, իսկ ներքուստ քահանայից գաւթէն որովհետև երկուքն ալ եկեղեցական բաժնի էր արտաքուստ, իսկ ներքուստ քահանայից

Digitized by Google

և հինգ կանգուն միջոյն բարձր։ Ա՛յս տաբերնակութեան պատճառն այս էր որ, որովհետև լիուն յորդ վերայ կը կինար տաճարը՝ տակաւ կը բարձրանար գէպ արևմուտք, գաւիթք ևս էին մին քան միւսն բարձր գէպ յոյն կողմ։ Արևելեայն խորայելի գաւիթը երկրորդ էր, որ կ'ելլար հինգ աստիճանաւ, և հարկ էր անցնիլ Նիկանոր կոչուած հզօրագոյն գռնէն։ Ա՛յս տաճարաշինութեան վրայ կինալով Ղևտացիք կ'երգէին "տաճարիանց երգերը", զորս Գաւիթին բոլոր երկայնութիւնն էր արևելեայն արևմուտք հարիւր ութսան և հօթն կանգուն, և լայնութիւնն հիսնհէն հարաւ՝ հարիւր եօթանաս և հինգ կանգուն։ Ա՛յս գաւիթին, և զոյն պատուհ սիւնազարդ սրահին մէջ, Հրեայք կը կինային ծանր և պատկառելի լսութեամբ, մինչ անոնց ողջակէզները կ'մատուցանէին գաւիթք, և մինչ պատարագ մատնք արբառոնին կը կատարուէին, Ղ. ուկ. Ա. 8–11, 21, 22։

Ա՛յս գաւիթին մէջ և անկէ շրջապատեալ էր "քահանայից գաւիթը", հարիւր վեթասան և հինգ կանգուն երկայն և հարիւր իննեասան կանգուն լայն, և կը բարձրանար երկու և կէս կանգնաչափ վերայ քան զգաւիթն որ զնա կը պատէր, և յորմէ զատուած էր սեամբք և վանդակապատով։ Ա՛յս գաւիթին մէջ էր սեղանն պղնձի յորոյ վերայ կ'ապրէին աղջկէզք, ծոմն ձուլածոյ ար կը լուացուէին քահանայք, և պղնձի կոնքերն զոհերու լուացմանն համար. նաև պէս պէս կահք և կազմածք ևս անոնք զոհից, որ մի քան միոքն կը յիշուին Բ Մնաց. Դ. գլխոյն մէջ։ Պէտք է գիտել հոս որ, թէպէտ Հրէից թոյլ տուեալ չէր մտնել քահանայից գաւիթը, մինչ խորայելի գաւիթը կրնային մտնել բոլոր քահանայք, բայց և այնպէս Հրեայ մը կրնար քահանայից գաւիթը մտնել երբ պատճառաւ, այսինքն զոհելի անասնոյն վրայ ձեռք դնելու համար, զինոյ համար զայն, և կամ երբ ցնելու համար անկէ մաս մը։

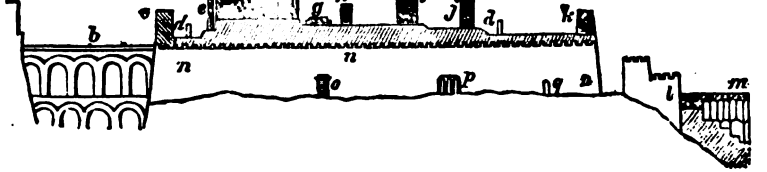

(Ա՛յս գծագրութեան մէջ, ուր տաճարը և անոր սահմանը ցուցուած է հարաւային կողմէն, n n է տաճարին գետինը պատող սրատաքին որմը. a է Աիան լերան վրայ սրբատաշ մը մնաց. b է Տիբրեան կոչուած կամարը, որ գԱիան կը կցէր տաճարին հարաւային սիւնազարդ ճեմելոյն հետ. o և p են գրունք որ գետնին տակէն կը տանէին տաճարին գետինը որ էր վերը. q է գուռն որ կը տանէր գետնափոր շինուածներն. l է Ոփազ կոչուած աշտարակը, և m կարմիր երկրէ կոչուած կամարը կեդրոնի հեղեղատին վրայ։

Ներսը, գէպ ի հիւսիս, կը ցուցուի տաճարին գետնոյն հատատածք. c կը ցուցնէ արևմտեան վանատունը. d՝ վանդակապատը. e՝ բարձր սրճի յիսուն կոզմանէ տաճարին. f՝ Սուրբ Տունը. g՝ ողջակիզաց մեծ սեղանը. h՝ վառն ծածկուած սիւները քահանայից գաւիթին մէջ. i՝ Նիկանոր կոչուած գուռն ի մուտս խորայելի գաւիթին. j՝ Գեղեցիկ կոչուած գուռն ի մուտս կանանց գաւիթին, և k՝ հարաւային վանատունը, որոյ Սողոմոնի։)

Քահանայից գաւիթէն բուն տաճարը երկնալու համար կար դղիպէս սանդուղք երկոտասան աստիճանաւ, իւրաքանչիւր աստիճան կէս կանգնաչափ

Digitized by Google

կողը բժշկուելէն ետքը հաս վազեց եկաւ Պետրոսի և Յովհաննու ետևէն, քանզի կանանց գաւթէն էր տեղի աղօթից անանց համար որ զոհ պիտի չմատուցանէին, Գործ. Գ. 8։ Ալօթքէն ետքը առաքելոց հետ, տաճարին "գեղեցիկ„ դուռնէն, ուր կը նստէր, և նոյնպէսկան վանդակապատէն, երկու առաքելոց հետ գնաց եկաւ կաղն հեթանոսաց գաւթը, ուր, սրտաբուխ հրապարակին կամ Սողոմոնի սրահին մէջ, քարոզից պետրոս գնաչեալն Քրիստոս։ Նոյն կանանց գաւթին մէջ բանեցին Հրեայք ղՊօղոս, կարծելով թէ պղծած էր նա տաճարը՝ մտցնելով հան հեթանոսներ վանդակապատէն ներս, Գործ. ԻԱ. 26–29։

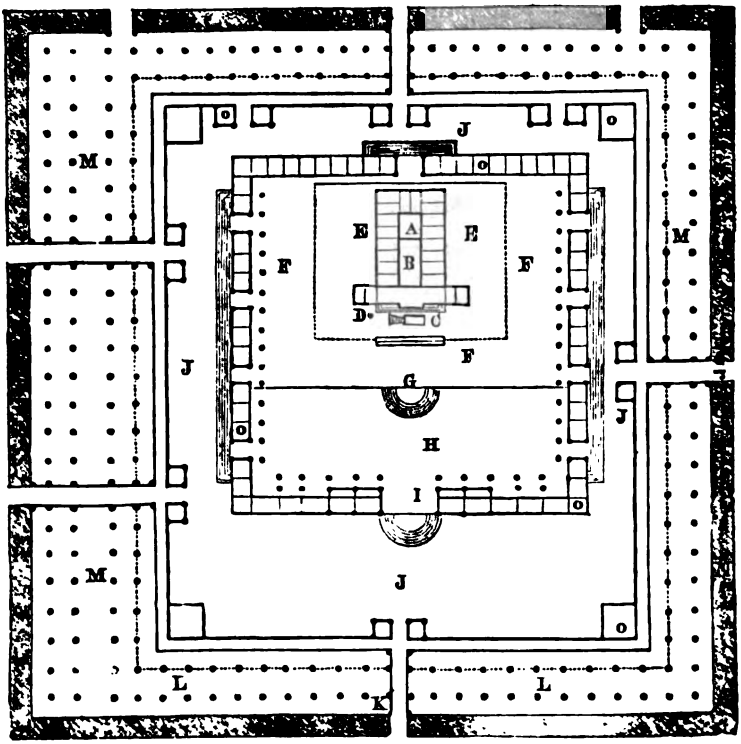

ՑԱՏԱԿԱԳԻՐ ՏԱՃԱՐԻՆ, ԴՐԻՍՏՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

A. Սրբութիւն Սրբութեանց։
B. Սրբարան։
C. Սեղան ոսկեկիզաց։
D. Աւազանն պղնձի։
E. Գահանայից գաւթը։
F. Իսրայէլի գաւթը։
G. Դուռն Նիկանոր։
H. Կանանց գաւթը։
I. Գեղեցիկ դուռն։
J. Հեթանոսաց գաւթը։
K. Աբեղէան կամ Շուշան դուռն։
L. Արտն Սողոմոնի։
M. Արտն ազգուն։
N. Սրբատաքին որմ։
O. Սենեակք յայլևայլ պետս։

"Իսրայելի գաւթը„ զատուած էր կանանց գաւթէն որմով որ երեսուն և երկու սանդուն բարձր էր արտաքուստ, իսկ ներքուստ քսան

Digitized by Google

և հինգ կանգուն միայն բարձր։ Ա՛յս տաբերնակութեան պատճառաւ այս էր որ, արտվհետև լեռն յորոյ վերայ կը կենար տաճարը՝ տակաւ կը բարձրանար գէպ արևմուտք, գաւիթք եւս էին մին քան զմիւսն բարձր դէպ յոյն կոյս։ Արևելեայն Իորայելի գաւիթը ելլելու համար կար սանդուղ մանկանէն հնգետասան աստիճանաց, և հարկ էր անդրիլ Նիկանոր կոչուած հոյակապ դուռէն։ Ա՛յս աստիճաններուն վրայ կենալով Ղեւտացիք կ՚երգէին "աստիճանաց երգերը", Գաւիթին բոլոր երկայնութիւնն էր տրեւելքէն արեւմուտք հարիւր ութսուն և հօթն կանգուն, և լայնութիւնն հիւսիսէն հարաւ՝ հարիւր եւ քսուան և հինգ կանգուն։ Ա՛յս գաւիթին, և զոյն պատազ սիւնազարդ սրահին մէջ, Հրեայք կը կենային ծանր և պատկառելի լսութեամբ, մինչ անոնց ազջակիչները կ՚ապրէին նեղքին գաւիթը, և մինչ պաշտամունք արբարանին կը կատարուէին, Ղ.ու.կ. Ա. 8–11, 21, 22։

Ա՛յս գաւիթին մէջ և անկէ շրջապատեալ էր "քահանայից գաւիթը", հարիւր վեթասուն և հինգ կանգուն երկայն և հարիւր հինգասան կանգուն լայն, և կը բարձրանար երկու և կէս կանգնաչափ ի վերոյ քան զգաւիթն որ դնս կը պատէր, և յորմէ զատուած էր սեմերիք և վանդակապատով։ Ա՛յս գաւիթին մէջ էր սեղանն պղնձի յորոյ վերայ կ՚ապրէին ողջակէզք, ծոմը ձուլածոյ ար կը լուացուցէին քահանայք, և պղնձի կոնքերն զոհերու լուացմանն համար. Նաև պէս պէս կահ և կազմածք և անօթք զոհից, որ մի քան միոյնէ կը յիշուին ի Մ՚նաց։ Դ. գլխոյն մէջ։ Պէտք է դիտել նոս որ, թէպէտ Հրէից թոյլ տուեալ չէր մտնել քահանայից գաւիթը, մինչ իսրայէլի գաւիթը կրնային մտնել բոլոր քահանայք, բայց և այնպէս Հրեայ մը կրնար քահանայից գաւիթը մտնել երբ պատճառաց, այսինքն զոհելի անասնոյն վրայ ձեռք դնելու համար, զնոյն համար զոյն, և կամ երբ դնելու համար անկէ մաս մը։

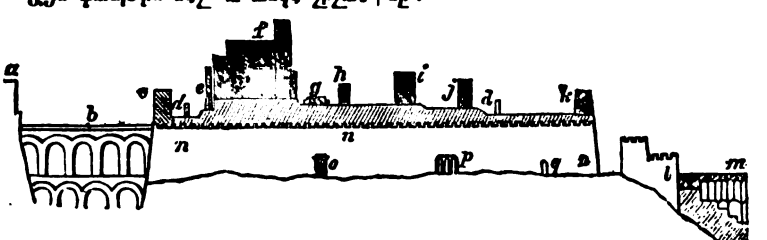

(Ա՛յս գծագրութեան մէջ, ուր տաճարը և անոր ասիմանը ցուցուած է հարաւային կողմէն, n n է տաճարին գետինը պատող սրահներն որմը. a է Սիոն լերան վրայ որքանին շինուածոյ մը մասը. b է Տիւրոբէոն կոչուած կամարը, որ զՍիոն կը կցէր տաճարին հարաւային սիւնազարդ ճեմելուղին հետ. o և p են գրուած որ գետնին ասկէն կը տանէին տաճարին գետինը որ էր վերը. q է դուռն որ կը տանէր գետնափոր շինուածներէն. l է Ոսկեղ կոչուած աշտարակը, և m կարմիր երինջ կոչուած կամարը կերդուածի հեղղեղատին վրայ։

Ներսը, դէպ ի հիւսիս, կը ցուցուի տաճարին գետնոյն հատատածը. c կը ցուցնէ արեւմտեան վանատունը. d՝ վանդակապատը. e՝ բարձր սեղն յորոյ կողմանէ տաճարին. f՝ Մերը Տունը. g՝ ողջակիզաց մեծ սեղանը. h՝ վոսն ծածկուած սիւներէը քահանայից գաւիթին մէջ. i՝ Ղևիականոց կոչուած դուռն ի մուտս իսրայէլի գաւիթն. j՝ Գեղեցիկ կոչուած դուռն ի մուտս կանանց գաւիթին, և k՝ հարաւային վանատունը, որոյ Մաղմանէի։)

Քահանայից գաւիթէն բուն տաճարը երթալու համար կար դնդակէս սանդուղ երկատասան աստիճանաւ, իւրաքանչիւր աստիճան կէս կանգուն

Digitized by Google

բարձր, և կը տանէր Նուիրական տեղը, որ թէ որչափ մեծ էր Սղոմոնեան տաճարին մէջ, նաև թէ որչափ մեծ էին Արբատեանն և Արբութեանց Արուեստինն արգէն խօսուեցաւ։ Նուիրական տեղւոյն դրան մէջ, և անմիջապէս անկէ գուրս գտնուած գաւթին մէջ կային գիմացն էին երկու սիւնքն, Յաքին և Բոազ, Բ Մնաց. Գ. 17. Եզեկ. Խ. 49։

Սղոմոնի տաճարը պահեց իւր նախկին պայծառութիւնն երեսուն և երեք տարի միայն, երբ կողոպտուեցաւ եգիպտոսի թագաւորէն ի Ամասիայ, Գ Թագ. ԺԴ. 25, 26. Բ Մնաց. ԺԲ. 9։ Ամենուհետև պղծուեցաւ և կողոպտուեցաւ առէպ, այսինքն Ազայէլ, Թագլաթփաղասարէ, Սենեքերիմէ, և յայլոց, Գ Թագ. ԺՌ. ԺԶ. ԻԸ., և հուսկ յետոյ Չնաբուզոդոնոսորէ 588 ին նախ քան զՔր., յետ կալոյ Յեհոյակիմ, քսան Ութ. տարի երեք ամիս և տասն օր։

Զերուն և երկու տարի աւեր մնալէն ետքը, երկրորդ անգամ հիմնարկեցաւ ի Զօրաբաբելէ և ի Հրէից որ Սիւրասէ չնորհատուած արտօնութենէն օգտուս քաղելով դարձեան նրուստղէմ, Եզր. Ա. 1–4. Բ. 1. Գ. 8–10։ Շատ անգամ տրգելուելէ ետքը աւարտեցաւ շինուած տաճարին, և նաև սկսուիքը կատարուեցաւ սկսուէլէն իրը քսան և մէկ տարի ետքը, 515 ին նախ քան զՔր., Եզր. Զ. 15, 16։ Ա.յս երկրորդ տաճարին լայնութիւնը և բարձրութիւնը Սղոմոնի տաճարին կրկինն էր։ Ուսան և ժողովրդեան լացն երկրորդ տաճարին հիմնարկութեան առնիւ, Եզր. Բ. 12, 13, և գծուծ Համարին զնոս քան առաջին տաճարը, Աղգ. Բ. 3, ալ թէ երկրորդ տաճարին փոքրիկութեան Համար էր, այլ վասն որ այս երկրորդը չունէր առաջնոյն փառքը։ Ա.յս փառքը Հազնելու Համար երկրորդ տաճարն ևս ունենալու էր առ հինգ բաներն, այսինքն՝ տապանակը և քառութիւնը, Աստուծոյ ներկայութիւնը կամ տեսանելի փառքը, նուիրական հուրը սեզանին վրայ, ուրիմն ու թումմիմը, և մարգարէութեան ոգին։ 163 ամբ յառաջ քան զԿրիստոս այս երկրորդ տաճարն ևս կողոպտուեցաւ և պղծուեցաւ Անտիոքոս Եպիփանէսէ, որ տրգելից մնատուցանել Հանապազորդ զՀը, մնատոյց խոզինի սեզանոյն վրայ, և իսպառ խոտանեց ՆՀովոյի պաշտօնը, Ա Մակաբ. Ա. 46, 47, և որ ի կարգին։ Ա.յսպէս տևեց երեք տարի, և ապա նորոգուեցաւ և սրբագործաւ ի ՃուդայէՄ Մակաբեայ, որ մինչեւ գամ Հաստատուեց Աստուածային պաշտօնը, և նորէն նուէակատեր բլաւ։

Հերովդէս, որ Հրէից ազգային ժողովոյ անդամներըը, բաց յերկուց, ապտանել ուսած էր իւր թագաւորութեան առաջին տարին, այն է 37 ին նախ քան զՔր., քառասնեան Համարը որոշեց նորէն չինել և գնեցկացուցանել տաճարը։ Զայս ընել ուզեց մանաւանդ երկու պատճառի Համար, նախ վասն զի խաղաղութիւն կը վայելէր, և երկրորդ վասն զի խոխտնել և քայքայել էր չինուածը։ Հարկաւոր նախերեսուն երկամեայ պատրաստութենէն ետքը, Զօրաբաբելեան տաճարը վար տնուեցաւ, 17 ին նախ քան զՔր., և քառասուն և վեց տարի յետոյ քան զառաջին զատկին յետ սկսուելոյ գրիստոսի իւր պաշտօնը, թէպէտ այս տաճարն ինը տարուան մէջ չինուեցաւ այնչափ որ տաճարական պաշտօն սկսաւ մնատուցանիլ Հոն, բայց և այնպէս արտաքին չէնքերն աւարտելու Համար մեծ բազմութիւն գործաւորաց և արուեստաւորաց կը զբաղէր ցորչափ Տէրն մեր ապրեցաւ աշխարհի վրայ։ Գրիստոսի գալուստը կատարեց Ներելոյ մեղաւորութիւնը, Աղգ. Բ. 9, Մազաք. Գ. 1։ Հերովդեսի տաճարն աւելի մեծ էր քան Զօրաբաբելի տաճարը, ինչպէս որ Զօրաբաբելինը մեծ էր քան Սղոմոնինը։ Գանգի մինչ երկրորդ տաճարն էր եօթանասուն կանգուն երկայն, վեցասուն կանգուն լայն և վեցասուն կանգուն բարձր, Հերովդէսինն էր Հարիւր կանգուն երկայն, եօթանասուն կանգուն լայն և Հարիւր կանգուն բարձր։ Արտաքին բարձրութիւնն էր նոյնպէս Հարիւր

Digitized by Google

կանգուն, և երկուսեքեր հնգեհատասան կանգնով չափ երկնցած քառն շինուածէն գուբա։ Բոլոր Հրեայ մնասեր նագիրը շատ կը գովեն այս տաճարը շինուածոյն գեղեցկութեան, մեծագործութեան և պատուականութեան համար։ Շինուած էր սպիտակ Մարմարիոնէ, ճարտարապետած և յօրինեալ մեծամեծ քարերով, յորոց ոմանք էին քառն և հինգ կանգուն երկայն, ութ կանգուն բարձր և երկոտասան կանգուն թանձր։ Այս կ'ակնարկէ անտարակոյս Մարկոսի ԺԳ. 1, և Ղուկաս. ԻԱ. 5 հատուածներն. "Ու երբոր տաճարին գուբա կ'ելլէր, իր աշակերտներէն մէկը ըսաւ իրեն, Վարդապետ, նայէ ինչ տոր քարեր են և ինչ կերպ շէնքեր։" Ղուկաս կ'ըսէ "գեղեցիկ քարերով զարդարուած։" Այս տաճարին զարդերէն միոյն նկարագիրը տես Այգի բառին տակ։

Այս հռչակաւոր շէնքը, որ կը բարձրանար իբրև սակէղէն և ձիւնազէն լեռ, և էր ի զարմացումն և ի նախանձ աշխարհի, անցաւ և գնաց յաւիտեան։ Ըստ մնացգարէութեան Փրկչին Թէ "քար մը քարի վրայ պիտի չմնայ որ չքանայ։" Մարկ. ԺԳ. 2, Հռոմայեցի զօրականք առ. Տիտոս. Յոսեպոս Հրեայ Տ. 70։ Տաճարին Հողին վրայ կայ հիմնս երկու մղոնիէ, ուր, մինչև մօտ ժամանակ, ոչ Հրեի և ոչ Քրիստոնէի Թոյլ տուեալ էր մտնել։ Իլ-Հարամի գետնոյն տակ կան տակաւին ընգարձակ կամարաշէն ուղիք և գրմբէթիք յանծանօթ ժամանակաց, նաև մեծ և խոր ջրհոր և այլևս մնացորդ որ կը ցուցնեն Թէ տաճարն ունէր միյն առատ և անպակաս մթերք ջրոյ որոյ մէկ մասը Թերևս կու գար Գիհոնի Եղեկիայի ջրմղով, և միւս մասը Սողոմոնի առուգանդերէն, և կը հոսէին կուսին աղբերէն և Սելովմայ առուգանէն։ Այժմ գետնոյն մակերեսին պատերուն մէջ կը տեսնուին շատ տեղեր մեծամեծ քարինք, որ յայտնի է Թէ հին պատերէն են։ Հնախօսին ուրեմն տեսնի մնա քանի մը յաղթ քարեր կը Թուի Թէ էին կամարի մը խարիսխը, կամ մնան բարձր կամրջին որ ի սկզբան էր ճամբայ տաճարին գետնէն Սիոն լեռն անցնելու, և անտի տակաւ ինչ գետ ի հիւսիս էր հաչտակատար հրամայողին որ էր աղբյ տեղի Հրէից։

Թագաւորաց ժամանակ Ղևտացիք իբրև գանձապան կարգաւ պահպանեալ Թիւն կ'ընէին տաճարին, Ա Մնաց. ԻԶ. Բ Մնաց. ԻԳ. 19։ Իսկ Հռովմայեցւոց իշխանութեան ժամանակ Հռովմայեցի պահապարտաց յանձնաւած էր Անտանեան կայսրած ամբոր աշտարակն իր այլևայլ գաւիթներով և ամրութիւններով որ կից էին տաճարին գետնին ի հիւսիսոյ, և աշտարակէն տաճարին գետինը երթալու համար կային անցք Թէ' վերէն և Թէ գետնին տակէն, Յոյհ. ԺԸ. 12. Գործ. Գ. 1. Ե. 26. Իա. 31–40։

Բարեպաշտ Հրեայք միշտ մեծապէս կը սիրէին և կը պատուէին տաճարը, Սաղմ. ԶԳ.։ Նաև բոլոր ժողովուրդն, այլևայլ պատճառաւք, իրենց պարտքերը կը հատուցանէին տաճարը. շատերն ունէին նաև անապատշնական և կատապշտական հատուտք առ այն։ Ըստ առաջին սովորական ամրաստանութիւնն էր ըսել, "Տաճարին դէմ հայհոյեց." Այս ամբաստանութիւնն երեւելի մէրթոց էր առ մարդ ժողովուրդը գրգռելու Փրիստոսի և առաքելոց դէմ, Մատթ. ԻԶ. 61. Իե. 40. Յոյհ. Բ. 19, 20. Գործ. Զ. 13. Իա. 27–30։

Digitized by Google

Տայածիս, շատ հին քաղաք ատորին Եգիպտոսի, Թուս. ԺԳ. 23, Եզեկի Տանիտական բազկին վրայ, և կը կոչուէր ի Յունաց Տանիս, այժմ Սան։ Էր քաղաք ազբատնի, Ես. ԼԹ. 11. 13. Լ. 4։ Այս քաղքին անուամբ կոչուած է նաև շրջակայ տափարակ երկիրն, ուր գործուեցան Աստուծոյ սուսաղին զօրաւոր նշանք ձեռամբ Մովսիսի, Սաղմ. Հը. 12, 43։ Մեծամեծ կոյտք աւերակաց մնհնից, կոթողք, ափինքներ, այլևայլ հանգերձ, վկայութիւն են այս քաղքին նախնի մեծութեան, ինչպէս նաև աւերմանն քան մարգարէից, Եզեկ. Լ. 14։

Տապան, նաւ որով Նոյն գերդաստանին ազատեցաւ ջրհեղեղէն, մինչ մարդկային ազգին մեծագոյն մասը կարաւեցաւ իւր մեղաց համար։ Երբոյեցերէն բնագիրն, թոմանաւոնք և ցամաքային տապան կ'անուանեն այս նաւը։ Տապան բառին գործածութիւնը սակ միայն կը ցուցնէ, թէ Նոյի նաւը չէր հասարակ առագաստաւոր նաւ, այլ յատկապէս վրայ լողալու յարմար մեծ նաւ։ Ուստի կրնանք ըսել թէ էր ընդարձակ, երկայնաձև և բազմայարկ տուն մը որ կը ծածանէր ջուրերուն վրայ, և ունէր ետև կամ առագաստ ինչ աւելի շէզ յարկ կամ ծածկոց։ Եւ էր արգարև եռայարկ, և գնաւոք կազմէն էր։ Յիշուած չէ թէ ունէր պատուհան կողմերէն, այլ ի վերուստ, հասանելանելու երդ կամ լուսամուտ զոր Նոյ չինեց հրեսմանաս Աստուծոյ, իբր կանխով չափ բարձր, յարկին վրայ, Ծննդ. Զ. 16. Ը. 13։

Տապանին մեծութիւնը, եթէ կանգունն սովորական մնաս հաշուենք, էր 450 ոտք երկայն, 75 ոտք լայն, և 45 ոտք բարձր։ Տապանը չինուեցաւ խիժաղբ փայտէ, թերևս ի նոճւոյ, և ծեփուեցաւ ձիւթով, այնպէս որ ջուր չէր անցներ ներս, և էր անապատկոյս բազմական ընդարձակ մինչև ընդունել ամբողջ անձինք Նոյայ գերդաստանին և անասուններ որ պիտի ազատեին ջրհեղեղէն Նոյայ հետ, այսինքն բոլոր թռչուններէն և ամբողջ անասուններէն եօթն եօթն զոյգ, իսկ անասուրներէն երկու երկու զոյգ։ Անհաւատք և սուրբներ շատ խեղդուեր յուզերին ժամանակ ժամանակ, և երկար վէճեր եղան առաջնորդին ձեռին և մեծութեան վրայ, ազատուած անասնոց թուոյն վրայ, թէ արդեօք այս անասուններ անասունն երկրիս վրայ ապրող անասնոց բոլորը ներկայացուցիչ էին, բայց ի ջրոյեց և յայնց որ կը նկնէին, թէ միայն երկրիս մարգարտնակ մնացին մէջ ապրող անասուններէն։ վէճ եղած է նաև այնչափ բազմութիւն անասնոց տապանի մը մէջ բնակեցնելու և այնչափ օր կերակրելու գժուարութեան վրայ, այլևայլն հանգերձ։ Սակայն Գիրքը կը լուծէ այս գժուարութիւնները ամենը։ Ջուրերուն վրայ վիճել սակաւիկ է, քանզի բազմական տեղեկութիւն չունինք խնդիրները լուծելու։ Կրնանք ըսել սակայն թէ, որովհետև Սակայն Գիրքը կը գովէ Նոյի հաստատութիւնը, յայտնի է թէ անոր ազատութիւնը և ղաս հրաշքով։ Հրաշքով իմացաւ թէ ջրհեղեղ պիտի ըլլար, և Աստուծոյ առաջնորդութեամբ կարող եղաւ իւր և իրեններուն ազատութեան համար հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնել։ Ազդարարեց ինչ որ Նոյ ինքնին անկարող էր ընել առագային դադարիւրը կազմելու, զոյն չինելու և լեցունելու, Աստուծոյ հրաշալի զօրութեամբ կարողացաւ ընել, ինչպես որ Նոյն զօրութեամբ պատուեցաւ և զերծաւ ջրհեղեղէն։ Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Նոյ ջրհեղեղէն 120 տարի առաջ տապան հրամանն առապանը չինելու։ Բազդատէ Ծննդ. Ե. 32 ընդ Է. 6 համարին, և Ծննդ. Զ. 3՝ ընդ Ա Պետր. Գ. 20 համարին։ Տապանին յիշատակութիւնը կը գտնուի հնագոյն ազգաց աւանդութիւններուն մէջ։ Տես Ջրհեղեղ։

Տապանակ ուխտին, նաւաձեական արկղ ուր գրուած էին օրինաց տասնաստանգիր տախտակներն, ի վկայութիւն ուխտին Աստուծոյ ի ժողովրդեան հետ, Ել. Իե. 22. Լ.Դ. 29։ Տապանակն էր աստիճի փայտէ, ներքոյ և արտաքոյ պատեալ ոսկւով, իւր չորս ոտք երկայն, երկու ոտք և երեք մատ լայն և բարձր։

Digitized by Google

ՏԱՃԿ

Արկղին վրայ չաւրթանակի էր ծնօտ պսակէն պսակառած։ Ունէր երկու մէկ կողմը և երկու միւս կողմը, չորս օղակ ոսկի ընդ որս կ'անցանէին ձողեր կամ լծակներ տապանակին ուսի վրայ կրելու համար։ Նաև լծակներն էին ոսկեպատ, և օղակներէն չէին հանուեր, եել. Խե. 10–22։ Տապանակին կափարիչը որ էր համեմատ յարկաւղ՝ կը կոչուեր փառաբիւն, որոյ երկու ծայրերը կային քերովբէք որ գէմ առ գէմ կը կեննային և կը նայէին ի խաչարձ, քառաւթեան վրայ, զոր և կը ծածկէին իրենց թեւերով, եել. Լէ. 7–9։ Չոա մանաւանդ կը բնակէր Աստուած, Դ Թագ. ի֊Թ. 15. և Մնաց. ի֊Գ. 6, և կը յայտներ, թերևս զգալի նշաններով, իւր ատենչիկայութիւնը, Կ'ասի. ի֊Զ. 2. Սաղմ. Զ 1։ Հոս կ'ընդունէր պաշտօն իւր ժողովուրդէն, և հոս տար իւր կենդանի պատգամներն, Թուա. Է. 89։ Հոս կը մատուցանէր քահանայապետն քառաւթեան տարեկան մեծ զոհը, երբ. Թ. 7, Աբրաւթեանց Աբրաւթիւն կոչուած տեղը։ Վանաորայ Հրեայք քան զամենայն ինչ սուրբ և նուիրական կը համարէին "Աստուծոյ տապանակը։" երբ կը չունէին տաճարին մէջ, քահանայք կը տանէին տապանակը ծիրանեաւ ծածկուած Իսրայէլի բանակին առջևէն մեծ յարգութեամբ, Թուա. Դ. 5, 6։ Տապանակին երեսէն բաժանեւեցաւ Յորդանան, և երբ ելաւ տապանակը գետէն գուրս, ակաւա ներէն վազել գետը, ցեւ. Գ. 4։ Նաև երիքովի պարիսպը կործանեցաւ տապանակին երեսէն, ցեւ. Զ. 4–12։

Իսրայէլացւոց Քանան մտնելէն ետքը տապանակը մնաց ժամանակ մը ի Գաղգաղ, և ապա անտի տարաբեցաւ ի Սիլով, ցեւ. Դ. 19. ի֊. 43. ի֊Ը. 1։ Անկէ տարին Իսրայէլացիք տապանակն իրենց հետ պատերազմի, բայց երբ Փղշտացւոց հետ կռուեցան, Փղշտացիք գերի առին տապանակը, և Թագ. Ի֊. բայց պատժուելով տաղտուկաւոր հարուածով, ետ դարձուցին զայն, որ մնաց ի Կարիաթիարիմ, և Թագ. Է. 1։ Սաւղի թագաւորութեան ժամանակ տապանակն էր ի Նոբ։ Դաւիթ հանեց զայն Կարիաթիարիմէ և տարաւ Աբգեդոմի տունը, և անկէ Սիոն, իւր պալատը, Բ Թագ. Զ., և հուսկ յետոյ Սողոմոն բերաւ զայն Երուսաղէմի տաճարը, Բ Մնաց. Ե. 2։ Տապանակը մնաց տաճարը մեծ պատուով, մինչև Յուդայի վերջին կռապաշտ թագաւորաց ժամանակ, որ պղծեցին սուրբ տեղն իւրեանց կուռքերով, այնպէս որ քահանայք ստիպուեցան վերցնել տապանակը տաճարէն։ Բայց յետոյ Յովսիա հրամայեց բերել և դնել զայն որբատունը, և պատուիրեց այլևս չվերցնել զայն անկէ, ինչպէս ըրած էին առաջ, Բ Մնաց. Լ Ե. 3։ Կ'երևի թէ տապանակը չնչուեցաւ գերութեան ատեն, կամ թերևս բարեպաշտ Հրեայք ծածուկ տեղ մը թաքուցին զայն որ մնաց անյայտ, և անյիշատակ։ Տապանակին պակասութեան համար էր որ երկրորդ տաճարը չունեցաւ սուրբ Նոյն փառքը։

Թող ափսոս տապանակները զորս Մովսէս դրաւ տապանակին մէջ,

Digitized by Google

հրամանաւ Աստուծոյ նահ Աֆարանի գաւազանը սր ծաղկեցաւ, և սակէզէն ապիտրով անապատին մէջ տեղացող մանանայէն մնաս մր, նահ օրինաց գիրքէն օրինակ մը Մովսէսի հրամանաւ, պահուեցան տապանակին մէջ, Թաւ. ԺԷ. 10. Երբ. Թ. 4. Եզ. ԺՋ. 33–34. Բ Օր. Լ Ա. 26։

Տապանագործ, մնարդաւ մը եկամտին կամ շահուն տապանագործ մնան յանծանօթ ժամանակաց հետէ էր նախրեալ կրօնական նպատակներու, Ծննդ. ԺԴ. 20. Իմ. 22։ Կրկին տապանագործ տալ պարտական էր ամէն Հրեայ։ Աւազանին իւր արտերուն բերքէն, ծառերէն, ոչխարներէն և արջառներէն կու տար Աստուծոյ իրր ամենայն իրաց գերագոյն Տէրոջն և Թագաւորի Հրէից տզրէն, Ղեւտ. Իէ. 30–32. Ա Թագ. Ը. 15, 17։ Աւյս տապանագործը սահմանեալ էր Ղեւտացւոց ապրուստին, Թաւ. ԺԸ. 21–24։ Փոխանակ բերոց տասի կրնար տրուիլ տապանագործ, բայց տրուելու բերրին գնոյն վրայ հինգերորդն աւելցընելով։ Ղեւտացիք իրենց տապանագործին տապանագործ մնալը կու տային քահանայից, Թաւ. ԺԸ. 26–28։ Երկրորդը զոր կալուածատուորը պարտէր տալ էր տաւարին տապանագործէն եղբօր մեռցեալ ինը մնաս բերոց մէկ տապանագործը, զոր տուողը կը գործածէր ի խարանին կամ ի տաճարին, Ղեւտացւոց, իւր ընտանեաց այլ իրաց համար։ Կրնար այս տապանագործը նախ փոխել ի գրամ, մնծատանգ եթէ տեղւոյն հեռաւորութեան համար հարկ էր, Բ Օր. ԺՌ. 17–19, 22–29. ԺԴ. 22–27։ Երբ տարին անգամ մը ազգքաղաց համար մնաս նաւոր պաշար կը պատրաստուէր, կամ այս տապանագործէն և կամ աւելի տրուք, Բ Օր. ԺԴ. 28, 29։ Աւյս տապանագործները բաւ չէին, այլ բարեպաշտ Հրեային հարստագոյն կ'ըլլար մնծատանգ տապանագործ հաստատելով, թէպէտ բանաւթիւնն չկար հաստատելու, և ոչ պատիժ բան օրինաց։ Տապանագործի օրէնքը նորագտեցաւ թէ՝ յառաջ քան զգեցրութիւնն և թէ՝ յետ գերութեան, Բ Մնաց. Լ Ա. 5, 6, 12. Եզեմ. ԺԱ. 37. ԺՌ. 44. ԺԳ. 45. բայց տապանագործք միշտ անվրէպ չէին հաստատուէր, ուստի և կը պակսէր Աստուծոյ օրհնութիւնը, Մաղ. Գ. 8–12։ Փարիսեցիք ճիշդ էին հաստատելու իրենց տապանագործը, բայց կը թողուին ինչ որ կարեւորագոյն էր, այսինքն զգործս սիրոյ առ Աստուած և առ ընկերն, Մատթ. ԻԳ. 23։

Չին տապանագործ սկզբանէն, այսինքն թէ Աստուծոյ ժողովրդեան պարտքն է տասի տալ տաճառաքանի պաշտօնէից և բարեպաշտական գործոց համար քան իւրաքանչիւր կարողութեան, քան ամենայնի ընծայուած է ի Մովսէս Գիրս, իրրև գործագրելի ի մէջ հաստատուելոց Քրիստոսի։ Քրիստոս զրկեց իւր ծառաներն երկու երկու առանց պաշարոյ և առանց արծաթոյ, պատուիրելով ընդունել իրենց պիտոյքը ժողովուրդէն, վասն զի "մշակը իր կերակուրին արժանի է,„ Մատթ. Ժ. 9–14. Ղուկ. ժ. 4–8, 16։ Նման Փօղոս նդիպեցաւ կը խօսի, Ա Կորնթ. Թ. 13, 14. Գաղ. Զ. 6։ Բարեպաշտական և բարեգործական գործերու համար կը յորդորէ գկորնթացիս, և յանուն նոցա նահ զբոլոր Քրիստոսեանեայս, պատուել իրենց եկամտէն բաժին ամէն միաշաբաթի ի կամ կիւրակէ ըստ յաջողելոյ Տէրան, Ա Կորնթ. ԺՉ. 2։ Գաւառաց չկայ տարակուսելու թէ նախկին Քրիստոսեայք քան զնախեն Հրեայս աւելի ջատաս և յօժար էին ի տալ իրենց տապագործէն, Գործ. Գ. 34–36. Բ Կորնթ. Ը. 1–4։

Տապաթաթնայ, տասի գլխաւոր պատուիրակ, Եզ. Ի. 3–17, այսպէս կր կոչեն նահ Հրեայք այս պատուէրները։ Բողբոջականը տապանագործանեան կը բաժանեն այնպէս՝ ինչպէս կը բաժանեին Հրեայք ցամենայն ժամանակ ըստ վկայութեան այս վերջինին։

Տապատ և փուղ. Աւյս բառերով կը հասկցուին ամէն տեսակ մեղապահ և թուփ նեղացուցիչ, շատ անգամ նահ փոտ, յորմէր փորձելու երկրագործին հաստատութիւնը, Ծննդ. Գ. 18։ Աւյս տեսակ տապակներ էին նշանակ ամենայն թեան, Առակ. ԻԳ. 31, և շատ անգամ կը գործածուէին իրրև խափ կամ պրելի, Սաղմ. ՃԸ. 9. ժաղ. Ի. 6. Եռ. Լ Գ.

Digitized by Google

12։ Եւ ես արտերու և պարտէզներու ցանկեր այս տեսակ տուներէն կը շինուէին, Ովս. Բ. 6։ Փոքր գիւղ մը երիքովի դաշտին մէջ փշատ մնացատներէ շինուած ցանկով մը պաշտպանուած է Աբրատցի Ախաւորաց գէմ, Էնէ Սմիթ այցելութիւն ընելով դաշտին ուր Գէդէան ժամանակաւ ապատնեցաւ փուշերով և տատասկներով ծածկել Սոկքովթի իշխանաց մարմիններըը, Դատ. Ը. 7, գտաւ հոն այնպիսի տուներ բաւական մեծութեամբ, այնպէս որ, թէ պէտ ախու վրայ էր, այն տուներէն ամենէն անոր գլխէն վեր էին։ փուշ նշանակող երբայեցերէն բառերէն շատ քիչերուն հաստիր կրնայ որոշ բառ իլ թէ Պաղեստինոս մէջ գըտնուած այնչափ տեսակ փուշերէն կամ մնացուածներէն ո՛րը կը նշանակեն։

Տունկը որմէ շինուեցաւ Քրիստոսի փշեայ պսակը, ծաղրելու մնացուածդ քան չարչարելու հաստիր չունայ, կը կարծուի թէ էր Ջէնիֆոս սէյնա Քրիս. տի կոչուած բոյսը, որ հաստատակ թուփ է մեծ փայլուն տերեւներով, և ունի մանր և սուր փուշեր իւր բոլորակ և գիւրաթեք ստուերաւոր վրայ, Մատթ. ԻԷ. 29. Յովհ. ԺԹ. 2, 3։

Տատրակ, տեսակ ագռաւնոյ, փոքր քան հասատակ ագռաւնին, և տարբեր գոյնով. կը մնէ մեզմ և ոգրագին ձայնիւ։ Տատրակը գտոիթող թռչուն է, Երեմ. Ը. 7. կը թողու Պաղեստինն կարճ ժամանակ և կ'երթայ դէպ ի հարաւ, յայց կանուխ կը դառնայ գարնան, Երգ. Բ. 12։ Ի երկուս, աստանձնութիւնը կը սիրէ, և կը տրխմրի երբ բռնատարկուի։ Օրէնքը Թոյլ տուած էր ազքատաց աստրակ մնատուցանել ոգջակէզ և մեղայ հատմար պատառագ, Ղեւտ. Ա. 14. Ե. 7։ Տատրակ կը մնատուցուէր շատ անգամ նաև մաքրութեան, և ուրիշ զոհերու համար, Ղեւտ. ԺԲ. 6–8. ԺԴ. 22. Թուա. Ջ. 10. Ղուկ. Բ. 24։ Ցաւագէ քան զօրէնս Աբրահամ մատոյց թռչուն, այսինքն աստրակ և ագռաւնի, և երբ բաժնեց միւս զոհերը, թռչուններըը թողուց ամրողջ, Ծննդ. ԺԵ. 9։

Տարաքաճ, զօրապետ Ասորեստանցի, զոր Սենեքերիմ զրկեց Երուսաղէմ Ռապսակայ հետ, Դ Թագ. ԺԹ. 17, և թերևս նոյն որ ստուգ գԱդրամոտս ստ. թագաւորութեամբն Սարգոնի, Ես. Ի. 1։

Տարի։ Հրեից տարին ընդհանրապէս երկստասան ամիս էր։ Բայց ի սկզբան տարիներն էին, ինչպէս ամենքը կը կարծեն, արեգակային, երկստասանամսեայ, և իւրաքանչիւր ամիս ունէր երեսուն օր, երկստասանեւերորդը միայն ունէր երեսուն և հինգ օր։ Զրհեղեղին օրերուն հաշուէն, Ծննդ. Ի. և Ը., կը տեսնենք որ տարին ի սկզբան երեք հարիւր վեցասուն և հինգ օր էր։ Այլ կարծուի թէ հրեայք ունէին նաև այնպէս կամ աւելի ամիս մը ի վախճանի հարիւր և քսան ամեայ, այնպէս որ այն տարին ունէր երեսուն

Digitized by Google

օր ասելի։ Բայց յետոյ, և Հրէից բոլոր պատմութեան մէջ, տարին բոլորովին լուսնական էր, և ամիսներն ունէին փոփոխակի երեսուն և քսան և ինն օր. այսպէս Հրէից տարւոյն օրերն էին երեք հարիւր յիսուն և չորս։ Այս լուսնական տարին հաւասարար բերելու համար արեգական տարւոյն (365 օր, 48 րոպէ և 47·7 մնացորդրորդ,) այսմիջոցն երկրիս շրջանի ժամանակին արեգական բոլորտիքը և եղանակաց գարձին, ամէնքդ ամիս մը կը յաւելուին Ադար ամսին ետքը, ընդհանրապէս երեք տարին անգամ մը։ Այս աւելորդ ամիսը կը կոչէին Վէ-Ադար։ Տես Ամիս։

Կ'երևի թէ Իբրայեցիք չունէին որոշ և մնայուն թուական, այլ կը հաշուէին ժամանակին իրենց պատմութեան նշանաւոր դէպքերէն, զորօրինակ յելից Եգիպտոսէ, ել· ժթ· 1· թուա· Լ Գ· 38· Գ թագ· Ջ· 1· կամ Սողոմոնի տաճարին շինութենէն, Գ թագ· Ը· 1· թ· 10, և կամ Բաբելոնեան գերութենէն, Եզեկ· Լ Գ· 21· Ե· 1· Տես Շաբաթ և Յոբելեան։

"Երկու տարուընէ վեր,„ Մատթ· Բ· 16, այսինքն, երկու տարուան տղայէ սկսելով մինչև նորածին մանուկը, կը նշանակէ, քանի ոմանց, բոլոր տարու տղայք որ գեռ երկրորդ տարին մտած չէին. քանի այլոց՝ բոլոր տղայք որ երկրորդ տարւոյն սկիզբն եղած էին, քանի մը ամիս առաջ կամ յետոյ քան երկրորդ տարին։ Բացաթողեալ և գաւառական թուականն անուանք անխախիտ կը գործածուին։ Այսպէս Ծննդոց Ը· 6 համարին մէջ կ'ըսուի, "Նոյ վեց հարիւր տարեկան էր,„ և համար 11, "Նոյին կենացը վեց հարիւրերորդ տարին,„ Ջրհեղեղի համար կ'ըսուի թէ "երեք օրէն եռքը„ յորթերին առաւ, Մատթ· Ի· 63, և այլուր թէ "երրորդ օրը„ յորթերին պիտի առնէ, Մատթ· ԺՋ· 21։ Թլփատութիւնը կ'րլլար երբ տղան "ութ օրուան„ էր, Ծննդ· ԺԷ· 12· խակ Ղևտ· ԺԲ· 3 համար կ'ըսուի թէ տղան պիտի թլփատուէր "ութերորդ օրը։ Տես և Ղևտական Ա· 59· Ռ· 21։ Այսպիսի թէթև տարբերութիւններ յանճախ կը տեսնուին ի Սուրբ Գիրս։

Տաքսոց, ասնուն Հալեկաւոր քաղաքի որ էր մերձաղաղակ կիլիկիոյ, Հարաւային արևելեան մասին փոքրաս Ասիոյ, վեց մղոն հեռու Միջերկրականէն, առ ևիւդնոս գետով, որ հոսելով քաղքին մէջէն, կը բաժնէր զայն յերկուս։ Տարսոն անուանի էր իբրև յառաջադէմ ճանապարհ գերգրութեամբ և փիլիսոփայութեամբ, այնպէս որ ժամանակ մը Տարսոնի գերագոյներուն և գիտնոց մէջ կային մարդիկ որ կրնային մրցել Աթենայի և Աղէքսանդրիոյ գիտնոց հետ։ Օգոստոս կայսր ազատ քաղաք ըրաւ զՏարսոն ի վարձ աշխատութեան և անձնուիրութեան բարեկամութեան Տարսոնացոց Հռովմայեցւոց քաղաքապետին պատերազմին ատեն։ Ամէն ազատ քաղաք ունէր առանձին շարչք կառավարել ինքնուրոյն և ինքնիշխան, չտալ հարկ, չլինել ընդ իշխանութեամբ Հռովմայեցի կուսակալի, չբնակել Հռովմայեցի պահանջող, այլ միայն կը ճանչնար Հռովմէական ժողովրդեան վերին իշխանութիւնը, և պարտէր օգնել անոր ընդդէմ թըշնամեաց։ Բայց թէ Տարսոնի ազատութիւնն իրաւունք չէր տար Հռովմէական քաղաքացութեան, անկէ յայտնի է, որ Տարսոնացի Պօղոս Տարսոնացի էր, Գործ· ԻԱ· 39, բայց և այնպէս հրամայից ծեծով չարչափորձ ընել, ԻԲ· 24, և արգելից ծեծը, երբ իմացաւ թէ Պօղոս առած էր ուրիշ ճամբով Հռովմէական քաղաքացութեան իրաւունք, Գործ· Ը· 30· ԻԱ· 25· ԻԲ· 3· Ամենասկսեալ տասներկու թուին ի Տարսոն, մեծ բազմութիւն մը կ'ապաստանէին, իրրև յայտնուեցաւ, բարձրագոյն տեղիք։

Տափղ, եո· ե· 12· Ամմո· Ջ· 5, հնուագրատ ազգաց։ Տես Ցրուժողովութիւն։

Տափիճաս, երեմ· Ռ· 16· Եզ· 7-9. Եզեկ· Լ· 18, անուն Եգիպտական քաղաքի, բուս Ցոյն մնասնագրաց Պափնէ։ Այս քաղաքը մեծ էր Պեղուսեանի, գեղ Հարաւային արևելմտեաց, Նեղոսի Պեղուսեան բազկին եզերքը, ուստի և կը կոչուի Հերոգո-

Digitized by Google

տասէ Պեզուսեան Դնափնէ ։ Հատ գաղ-
թեցին Յովհաննան և այլ բազումք
ի Հրէից , յետ աւերման Երուսաղե-
մի Ռազդեացիներէն , իրենց Հետ առ-
նով գերեմիա , Երեմ. Խգ. 7–9.
Խ. 1 ։ Թէ Տափնես էր մեծ և կա-
րևոր քաղաք , կը տեսնուի Եզեկիէլի
մարգարէութենէն անոր գէմ , Եզեկ. Լ.
18 ։ Ըստ ամենց , Հանէս , Ես. Լ. 4,
Հասարակութիւն է նոյն քաղաքին
անուան ։

Տեսանող , առասածատատ լուսա-
բերել մարդ որ կը տեսանէ ինչ որ
Աստուած միայն կրնայ յայտնել ։
Տեսանող կոչուած են Հրէից մարգա-
րէներէն ամենք , Ա Թագ . Թ. 3 . Բ
Մնաց . Իթ. 30 . Լգ. 18 , 19 . Ես .
Լ. 10 ։ Տես և Թագ . Իդ. 3–4 ։

Տեսիլք , այլևայլ տեսարանաց
կամ պարագաներու հրաշալի կեր-
պով երևնալը մարդու մտաց յարթ-
նեալ կամ ի քուն , Ես. Զ. Եզեկ.
Ա. Դան. Ը. Գործ. ԻԶ. 13 Տես Տրամ .

Տերտիոս , Երբեմն , Քրիստոնեայ
մը զոր Պօղոս գործածեց իբրև դպիր
առ Հռովմայեցիս ուղղեալ թուղթը
գրելու , Հռովմ. ԺԶ. 22 ։

Տերտիւղոս , Հռովմայեցի Ճարտա-
րախօս կամ փաստաբան որոյ ձե-
ռամբ Հրեայք գաս վարեցին Պօղո-
սի դէմ Հռովմայեցի կուսակալին
առջև ի Կեսարիա , Տասանականա-
պէս վասն զի իրենք անգէտ էին Հռ-
ռովմէական առաջաններու մէջ գաս
վարելու սովորութեան , Գործ . Իդ.
1 , 2 ։

Տզրուկ , ծանօթ վնասուն ջրային ,
որիւն ծծող , յատկանի օրինակ ագա-
հութեան և յափշտակութեան , Ա-
մաս . Լ. 15 ։ Ասիկերան տզրուկ կ'սո-
ւանէ Հռոմի Հասարակաց գանձը
կողոպտողները ։

Տէր , բացարձակ առասդող և իշ-
խան ։ Այս անունը կը վայլէ մանա-
ւանդ Աստուծոյ , և այս իմաստով
չի կրնար տրուիլ ուրիշ սարարածի
մը ։ Յիսուս Քրիստոս , իբրև Մեսիա ,
Որդի Աստուծոյ և Հաստատար Հօր ,
շատ անգամ կը կոչուի ի Սուրբ Գի-
րըս՝ Տէր , մանաւանդ Պօղոսի գըր-
ուածներուն մէջ ։

Տէրութիք , կը կոչուի նաև "Հոգ կարել ," Գործ . Բ. 42 .
ի. 7 , և Հաղորդութիւն մարմնոյն և
արեան Քրիստոսի , Ա Կորնթ . ժ. 16 ։
Ի Քրիստոնէական եկեղեցւոյն երկու
պարզ արարողութիւններէն մին ,
զոր Տառաստուեց Փրկիչը իւր առաջին
գործովն ժամանակ , այսինքն զառակի
ուռնին գինւոյը որ պիտի մատնուէր ,
և պատուիրեց աշակերտներուն կա-
տարել մինչև իւր երկրորդ գալուստը։
Անկէ Հաղորդութիւն պարտի ճաշակել
Հաց և գինի որ նշանակ են մեր փըր-
կութեան Համար Քրիստոսի բեկեալ
մարմնոյն և Հեղեալ արեան , և յի-
շել անոր մեծ զոհը , որ մեր բոլոր
յուսոյն հիմն է , և զօրեղ պատճառ
սուրբ և բարեպաշտ կենաց ։ Տերու-
նական ընթրիքը կը նորոգուի ուխտն
որ ի մէջ Քրիստոսի և Տառաստացե-
լոյն ։ Ի նմա տեսանելի նշան Քրիս-
տոնէական ընկերակցութեան , ու-
ստի և ճշմարիտ Տառաստացեալք միայն
և ոչ այլ որ ունի իրաւունք լինելոյ
մատնակից այնմ , Ա Կորնթ . ե 6–8 ։
Քրիստոնէայք ստով կրնան ակնու-
նել , և պարտին չանալ ընդունել ,
Քրիստոսի լիութենէն չնորհս փոխա-
նակ չնորհաց , Բ Կորնթ . Ա. 21, 22 .
Եփես . Դ. 15 , 16 , մինչ անոնք որ
անխոհեր կը մերձենան այս սեղանը
պատասար կ'ըլլան մեծապէս , և
կրնան պատժուիլ չաքաչար , Ա
Կորնթ . ժԱ. 20–34 ։ Հռոմայ եկե-
ղեցւոյն վարդապետութիւնը թէ Հաց
կը փոխուի բան իսկ Քրիստոսի
մարմնոյն և Հոգւոյն զոր քահանայն
նոքեն կը մատուցանէ ի պատարագ ,
Տակառակ է Սուրբ Գրոց , ինչպէս
նաև զգայարանաց և բանին գէմ ։

Տէրաւճակաց օրք : Տես Շաբաթ ։

Տիբերիա , Գալիլեայի քաղաք զոր
հիմնեց Հերովդէս Ագրիպպաս և ան-
ուանեց Տիբերիոս ի պատիւ Տիբերի
կայսեր ։ Հնագոյն և մեծագոյն քա-
ղաք մը , Թերևս Ռինոկորէթ , կը թուի
թէ յատաւգագոյն ծագեալ և յետոյ
աւերեալ էր մեռ ի Տիբերիա , ի Հա-
րաւոյ նորա ։ Տիբերիոս էր Գենեսա-
րեթի ծովակին արևմտեան եզերք ,
ձիով իբր երկու ժամու ճանապարհ
Հեռու այն տեղէն ուր Յորդանան
կ'ելլէ գաւրս ծովակէն ։ Քաղաքին
մեռ կային Հռչակաւոր աղբերակունք
Ջերմուկը կը կոչուի երբեմն նաև ,

Digitized by Google

յանուն քաղաքին, ծավ Տիբերիոյ, Ցովհ. Ջ. 1, 23. ԻԱ. 1. Տես Ցով 4. Ցետ աւերմանն Երուսաղէմի Տիբերիաս անուանի եղաւ իբրև նիստ ծովակեալ գաւրուցի մը Հրէական ուսմանն։ Խաչակիրք գրաւելով ժամանակ մը Տիբերիաս, շինեցին հոն եկեղեցի, ուր Վարագուրը յետոյ սկսան պահել իրենց անուանուները։ Ա. յժմեան Տիբերիաս անշարժ դաշտի մը վրայ է ի մէջ բարձր առափարակ երկրին և ծովուն։ Նորն Տիբերիաս կիսով չափ կործանեցաւ երկրաշարժէ մը 1837 ին, և բնակիչն է հիմա քանի և հինգ հազար, որոց իբր մի երրորդն է Հրեայ։ Պարիսպներն աւերակաց կոյտ են մնացած քան պարիսպ, և բոլոր քաղաքը ի շուառաւթեան և ապտեղութեան տեսարան է։ Ա. յժմու քաղաքին հարաւային կողմն են հին Տիբերիոյ կամ աւրիշ քաղաքներու աւերակներ, որ իբր մի և կէս մղոն տեղ կը բռնեն, մինչև ջերմուկներուն մօտ։ Ա. յս ջերմուկներուն ջուրը նոդկալի է և ապտաղային, և կարի ջերմ, այսինքն 136° մինչև 144°, բայց ջերմուկները շատ օգտակար են յօգացաւի նման ախտերու։

Տիբերիոս, կղզիոս Ներոն, երկրորդ կայսր Հռովմայ, էր որդի Լիւիայ և ուրկու Օգոստոս կայսեր, որ որդեգրած էր զնա, ուստի և Տիբերիոս եղաւ յաջորդ Օգոստոսի, յամի Տն. 14։ Զգօն և արդարասէր էր ի սկզբան Տիբերիոս, այլ յետ սակաւուց եղաւ անուսանելի մոլութեամբ և ահիւթերով, և մեռաւ յամի Տն. 37, յետ թագաւորելոյ անագորոնութեամբ քսան և երկու տարի և վեց ամիս։ Տիբերի թագաւորութեան հնգետասաներորդ տարին սկսաւ Ցովհաննէս Մկրտիչ իւր պաշտօնը, և Ցիսուս խաչուեցաւ իրը երեք կամ չորս տարի յետոյ, Ղուկ. Գ. 1։ Տիբեր կայսր քանի մը անգամ կը յիշուի Նոր Կտակարանին մէջ առանց անուանի, կայսր տիտղոսով միայն, Ղուկ. ի. 22–25. ԻԳ. 2. Ցովհ. ժԲ. 12։ Տիբեր պատուիրած էր իւր հպատակներուն աստուածային պաշտօն մատուցանել իւր պատկերին։

Տիկ։ Ա. յս պատկերը կը ցուցնէ

այծի մորթէ շինուած տեսակ մը հագուստակ, զոր ջրով լեցուն կը տանէին ջրկիրք, երբեմն նաև կը բաշխէին անով ջուր ծարաւեալոց։ Անասնոյն մորթը հանելէ և մաքրելէ ետքը, ոտքերուն տեղերը կը գոցէին, իսկ պարանոցին ծակը բաց կը թողուին ջուր կամ ուրիշ հեղուկ լեցնելու կամ պարպելու համար։ Ա. յսպիսի տիկ մը գիւրին էր կրել ուսով, Ծննդ. ԻԱ. 14։ Տես նաև Ցետ. թ. 4, 13. Սաղմ. ՃժԹ. 83. Երեմ. ծ.Գ. 12։

Երբ հեղուկ մը կը լեցուի տիկի մէջ, տիկը կ'ուռչի և կը ձկտի. մանաւանգ եթէ հեղուկը գինի է և գինին նոր, և աւելի կը ձկտի տիկը խմորմամբ գինւոյն, այնպէս որ, եթէ օդ առնելու տեղ չթողուի, հեղուկը կրնայ պայթեցնել տիկը, կամ եթէ ծակ ունի տիկը, կը ծորցնէ հեղուկը։ Ուստի հարկ է նոր գինին գնել նոր տիկերու մէջ որ գինա տուկուն են, ուստի և կրնան գիմանալ անանց մէջ լցուած նիւթին ծաւալմանն կամ ձգումնան, և թթուալ գինւոյն հասնել. իսկ հին տիկերը կրճնան, առանց վտանգի, պահել հին գինի որոյ խմորութիւն սպրդէն սկսած է, Մատթ. թ. 17. Ղուկ. Ե. 38. Ցով. Ղ.Ր. 19։

Ա. յսպիսի տիկեր կամ մորթեր դեռ կը գործածուին յարեւելս ալ ի ճանապարհորդութեան միայն, այլ և ջուր կրելու և բնականկան պիտոյից։ Տիկը կը շինուի եղան կամ ուղտոյ մորթէ գինի պահելու համար ի գինետունս։ Բայց հագուստը կրճ, այսինքն փոքր տիկեր, այծի մորթէ, աւելի ընդհանուր են ջրոյ և գինւոյ համար։ Սակայն նախնիք Հմուտ էին խեցեղէն կամ կաւեղէն ամաններ շինելու տրուեսատին, ու-

Digitized by Google

նէին նաև ի պէտս զարդու տեառակ տեառակ փաքր և գեղեցիկ կոթսաներ և ամաններ ազնիւ մետաղներէ, քաղք, յատակաւոյ, յախճապակեայ և սպիտակ կճէ, եբեմ. ԺԹ. 1, 10, 11։ Տես և կուժ, Ալգի և Աքցուեք։

Տիկ կը կոչուի նաև տեառակ մը նռոտագոյնի, Դտն. Գ. 5, 10, որ, ըստ նկարագրութեան բուրուենաց, կը չինուէր մոլթէ պարկի մը կցուած երկու փողերէ, և ունէր խոտ և մեծագոյ ձայն։

Տիմոթէոս, ապտակապաշտ, աշակերտ Պօղոսի։ Էր Լիկայոնիոյ Դերբէ կամ Լիւստրա քաղաքէն, Գործ. ԺԶ. 1. ԺԴ. 6։ Հայրը Ցոյն էր, բայց մայրը՝ Հրեայ, Բ Տիմ. Ա. 5. Գ. 15։ Հրահանգութեամբ բարեպաշտ մօրն և հանուելին, ինչպէս նաև քարոզութեամբ Պօղոսի յաւուրսն ալեկոչութեան նորա ի Լիւստրա, յամի Տն. 48, դարձի եկաւ Տիմոթէոս և յանձն առաւ Աւետարանին պաշտօնէութիւնը որպ զործ եղաւ։ Ականատես էր տառապանաց Պօղոսի, զոր կը սիրէր իբրև հայր ի Քրիստոս, Ա Տիմ. Ա. 2. Բ Տիմ. Գ. 10, 11։ Երբ առաքեալը գաթձաւ Լիւստրէ, իբր յամի Տն. 51, եղբայրները գովեցին զՏիմոթէոս իբրև արժանաւոր և յաջողակ եմ, և Պօղոս որոշեց առնուլ զնա իրեն հետ, ուստի և թլփատեց զՏիմոթէոս ի Լիւստրէ, Գործ. ԺԶ. 3։ Տիմոթէոս անձնանուէր եղաւ աւետարանին գործին, և մեծամեծ ծառայութիւններ ըրաւ Պօղոսի անոր քարոզութեան բոլոր ժամանակը։ Պօղոս ոչ միայն կը կոչէ զՏիմոթէոս սիրելի որդի, այլև եղբայր և ընկեր իւր աշխատութիւններուն, և այր Աստուծոյ, վասն զի քան զՏիմոթէոս աւելի մը տեերիմ և հաւատարիմ զոք գտած չէր, Հռոմ. ԺԶ. 21. Ա Կորնթ. Գ. 17. Բ Կորնթ. Ա. 1. Ա Տիմ. Ա. 2, 18։ Արդարև, ընտրուած էր յաւուրց մարգարէից իբրև ուղեկից և աշխատակից, ժամանակ մը նաև քանատակից նմա ի Հռոմ, երբ. ԺԳ. 23։ Պօղոս ի Հռոմ զնա յետոյ եփեսոս, յաւուրջ տաճկաց և կատարեալ ընդ այն քաղաքին մէջ աւետարանին գործը զոր Պօղոս սկսած էր, Ա Տիմ. Ա. 3. Գ. 14։ Կ՚երևի թէ շատ մեծ վաստահութիւն և սէր ունէր առաքեալը Տիմոթէոսի վրայ, ուստի և կը յանձնէ զնա յաջողակ խանդակաթ բանիւք, Գործ. ԺԶ. 1. ԺԹ. 14, 15. ԺԸ. 5. ԺԹ. 22. ի. 4. Բ Տիմ. Գ. 10. Դ. 5։

Տիմոթեոս, բանաձեռ առ։ Այս թուղթերուն առաջինը կը թուի գրուած յետ առաջին բանտարկութեան առաքելոյն Պօղոսի ի Հռոմ, և մինչդեռ էր Մակեդոնիա, և զՏիմոթէոս թողած էր եփեսոս, Ա Տիմ. Ա. 2, յամի Տն. 64։ Երկրորդ թուղթը կը թուի գրուած առ Տիմոթէոս փաքրն Ասիոյ Հիւսիսային սահմանեան կողմը, յամի Տն. 67, Պօղոսի երկրորդ բանտարկութեան ատեն, խնամելու համար իւր մօտալուտ մարտիրոսական մահը։ Խորին զգացմունքն կը կարդանք Հայրապետ առաքելոյն այս մեհկամ կտակին առաջին սրտին իւր ի Քրիստոս, իբրև վերջին պատգ սիրոյ նորա առ նա և առ եկեղեցին։ Երկոքին թուղթք եւս շատ պատասխանական են և ի խրատս առ Քրիստոնեի, մանաւանդ եկեղեցւոյ առն պաշտօնէի համար։ Այս երկու թուղթք Պօղոսի, ինչպէս նաև Տիտոսինը, շատ անգամ կը կոչուին "Հովուական թուղթք Պօղոսի։„

Տիտոս, անուանի Քրիստոնեայ պաշտօնեայ եկեղեցւոյ, ազգաւ Ցոյն, Գաղ. Բ. 3, որ գաթձաւ ի Քրիստոս նէսբիթեան քարոզութեամբ Պօղոսի, Տես. Ա. 4, և եղաւ ընկեր և գործակից առաքելոյն, Բ Կորնթ. Ը. 23։ Տիտոս ուղեկից էր Պօղոսի և Բառնաբայ, երբ առանք զրկուեցան յԱնտիոքայ յԵրուսաղէմ, Գործ. ԺԵ. 2. Գաղ. Բ. 1։ Ցետ այնորիկ զբօսկուեցաւ Կորնթոս և աշխատեցաւ յաջողութեամբ, Բ Կորնթ. Ը. 6. ԺԲ. 18։ Չկրցաւ ժամանել առաքելոյն ի Տրովս, ուր կը սպասուէր, այլ՝ ի Փիլիպպէ, Բ Կորնթ. Բ. 12, 13. Ը. 6. և յետ ազատուց յանձն առաւ երթալ աշխատել Կորնթոս, միանգամայն չանալ նպատակ ժողվել Հրէաստանի աղքատաց հաւատացելոց համար, իրեն հետ առնելով երկրորդ թուղթն առ Կորնթացիս, Բ Կորնթ. Ը. 6, 16, 17։ Իբր ուր եմ սոսը

Digitized by Google

տարի եռքը կը գտնենք որ Փոքոս կը թողու զՏիտոս ի Կրետէ, հատատուել և ուղղել այն կողմեան եկեղեցիները, Տիտ. Ա. 5։ Չոս ընկալաւ Տիտոս առաքելոյն թուղթը, յետոյ հրաւիրեալ յառաքելոյն գնաց Նիկոպոլիս, Տիտ. Գ. 12, անտի ապա գնաց առհմանակից երկիրը Դալմատիա, Փօղոսի ի Հռոմ բանտարկուելէն յառաջ, Բ Տիմ. Դ. 10։ Ըստ աւանդութեան Տիտոս շատ տարիներ աշխատեցաւ ի Կրետէ, և մեռաւ հան ծերացեալ աւուրբք։ Տիտոս կը թուի նշանաւոր հատատարմութեամբ, խնամատարութեամբ, հանդիսանալ և եռանդեամբ։ Փօղոս վըստահ էր անոր և կը սիրէր։ Փօղոսի թուղթին ատ Տիտոս մեծ նմանութիւն ունի առաջին թղթոյն ատ Տիմոթէոս, և, հաւանականապէս, գրուեցաւ ոչ շատ ուշ քան զայն, յամի Տն. 65։

Տիւբաց, բառաւոր, անուն նժիւտացւոյ, որոյ դիւանին կամ գործերին մէջ կը քարոզէր Փօղոս և կը պաշտպաններ աւետարանին վարդապետութիւնները, Գործ. ԻԸ. 9։ Ըստ ոմանց կը կարծուի թէ Տիւբան էր սոփեստ 3ոյն, աստուցիչ հռետորական արուեստի կամ փիլիսոփայութեան և գործեալ ի գրիւ ամէնութիւն, մինչ այլք կը կարծեն թէ էր Հրեայ վարդապետ կամ բառնի, որ ուներ հատատարկաց դպրոց։

Տիւբոս, Վ՛, անուանի վաճառական քաղաք փիւնիկեցւոց, հիւս մեծ հարստութեան և զօրութեան, Մինչերկրական ծովուն վրայ, Աւերի ցերկին ատհմանին մէջ, բատ արշմեան 3եռուայ, 3եռ. ԻԸ. 29, թէպէտ այն ցերը չկրցաւ երբէք նուաճել զՏիւրոս։ Տիւրոս էր "գուստր Սիդոնի,,, բայց քան զՍիդոն և քան զայլ քաղաքս փիւնիկեցւոց գեր ի վերոյ եղաւ արագ, և մինչև ի վախճան պահեց այս առաւելութիւնը։ զՏիւրոս չեն յիշեր ոչ Մովսէս և ոչ Յոմերոս, բայց Դաւիթ ժամանակէն կը սկսի յիշուիլ Հին կտակարանին գրոց մէջ։ Ի մէջ Դաւիթի և Փիրոմայ, Թագաւորին Տիւրոսի, կար սերտ բարեկամութիւն որ ամէնց յետոյ Սողոմոնի ժամանակ։ Տիւրացւոց ձեռնաւուրթեամբ, այսինքն անոնց մէ գործաւորներ և նիւթ առնելով չինից Դաւիթ իւր տունը. անոնց օգնութեամբ չինուեցաւ յետոյ տաճարն առ Սողոմոնիս, Բ Թագ. Ե. 11. Գ Թագ. Ե. Ա Մնաց. ԺԴ. Բ Մնաց. Բ. 3. թ. 10։ Իսրայելի Թագաւորին Ա.քայաբաս ամուսնութիւնն փիւնիկեցի իշխանուհւոյն 3եզաբելայ հետ մեծ պատահար և ամրաւ թշուառութիւն բերաւ տան 3եզեց վըստ, քանզի փիւնիկեցիք էին Թանձր կռապաշտ, երկրպագու Բահաղաւ և Աստարտայ, և անձնասուր ամէն տեսակ հեթանոսական մոլութեանց։ Աբտքին պատմութիւնը կը վկայէ թէ Տիւրոս մեծ զօրութիւն ունէր ծովու վրայ, և Միջերկրական ծովուն և Ադրիատիական ովկիանոսի ափանց անթիւ գաղթականներն կը քաղէր հարստութիւն և զօրութիւն։ Ըստ բանից Սուրբ Գրոց, Տիւրացիք էին ամբարտաւան և զեղխ, և լի ամէնայն մեղօք որ անմեկին ընկերք են յաջողութեան և յդիւթեան։ Պատուհաս կը պատահէին մեղքս բէք ի պատիժ անոնց կռապաշտութեան և անզգամութեան, նաև Տիւրոսի կործանումը նմաբուգպանաորի ձեռքով բուսեցաւ կռնխաս, և կատարումը ևս պատմուած է, Ես. ԻԳ. 15. Եզեկ. ԻՋ. 7. ԻԸ. 1—19. Իե. 18։ 3եռ կործանման քաղաքին, ինչպես կ'երևի, բնակչաց մեծ մասը չինեց ուրիշ քաղաք կղզոյ մը վրայ, հին քաղաքին դիմացը, իբր երեսուն տասպարէզ հեռու գտմանէն։ Այս քաղաքն ի սկզբան հին քաղաքին արուարձանն էր, բայց շուտով ընդարձակուելով եղաւ նոր Տիւրոս։ Ընչեղ և հզօր իրրև զՀինն Տիւրոս։ Այնպիսի էր ամբարձիան և զօրութիւն նորոյն Տիւրոսի, մինչև Մեծին Ալեքսանդրի իբր եօթն ամիս ջանալ ամենայն հնարիք առնուլ զայն, և հուսկ ուրեմն առաւ 332 ին նախ քան զԳր. լիր սրտակոծելով նաև ցասմանքին և կղզւոյն մերկացին հին քաղաքին աւերակներով, այնպէս որ բացատեցաւ և երևեցաւ հին քաղաքին տեղն ի լրումն մարգարէութեան թէ "Դու քարերդ, փայտերդ ու հողդ ջուրերուն մէջը

Digitized by Google

պիտի ձգեն, „ «ու պիտի աչէնանա. ու երբեր փնտռուիս՝ ալ չես-տեսնան պիտի չգտնուիս, „ Եզեկ. ԻԶ. 12, 21։ Հետու տեղեր գացող նաւ-ք Տիւրոսի ի գործին պիտի գըտնէին զնա ոչ միայն առնուած, այլ և «կրակով ոպատուած, „ Ես. ԻԳ. 1–14. Ջաք. Թ. 4. ցետ մեծամեծ ձախողութիւններէ անցնելու, և չատ-րաւ իշխանութեան նեղքև իյնալու, հուսկ յետոյ Տիւրոս ինկաւ ընդ իշ-խանութեամբ Հռովմայեցւոց, և ակատ ըստ բաւականին ծաղկել վա-ճառականութեամբ, թէպէտ նաւա-հանգիստը վատթարացած էր, և Ադքսանդրիա և ուրիշ ծովահայեաց քաղաքներ ելած և առ ոսկաս ոս-կաս խափանած էին Տիւրոսի առա-տութը, Քրիստոս անգամ մը գնաց Տիւրոսի և Սիդոնի երկրին սահմա-նը, Մատթ. ժԵ. 21, և Քրիստո-նէական եկեղեցի մը կազմեցաւ հոն յառաջ քան զամին Տն. 58, Գործ. ԻԱ. 3–7. Տես և Մատթ. ԺԱ. 11, 22։ Այս եկեղեցին ծագկե-ցաւ քանի մը դար, և ժողովներ գումարուեցան հոն. և այս ժամա-նակին մէջ Տիւրոս էր առաջին հզոր բերդաքաղաք, ինչպէս էր նաև առ խալկոքոք, որ և առին քաղա-քը, երբ սաղէմ առնելէն իբր քսան և հինգ տարի ետքը։ Տիւրոս, նուաճ-ուելէն հետէ ի թրքաց, կը ծառ-այէր ակատ, և չատ անգամ նաև գրե-թէ թափուր ի բնակչաց։ Ջարդիս է քաղաքը գաղթականեալ, որ կը կոչուի Սուր, ակար պարիսպներով, տգեղ երկար հազար բնակչօք։ Ա-յժմուն Տիւ-րոս կամ Սուր է յարեւելեան կողման երկրին որ ժամանակաւ էր կղզի մը-ղմն մը երկայն, և կէս մղոն հեռու ծովեզերէն, և ունի երկու նաւահան-գիստ որ կազմուեցան լիր արկանե-լով Ադքսանդրի ցամաքին և հին կղզւոյն միջոցին, որ հիմա լոյն պա-րսպոց է։ Բուն և գլխաւոր նաւա-հանգիստը հիւսիսային կողմն է. բայց այս նաւահանգիստն ևս չէ այնչափ խոր մինչև ընդունել մեծամեծ նաւ-եր, այլ չատ փոքր նաւեր միայն կրնան մտնել հոն։ Նաւահանգիստը լեցուած է, և կղզւոյն հիւսիսային ափան վրայ կան կործած քարերէն սիւներ, որոց մեծութիւնը և բազ-մութիւնը բաւական են ցուցնելու մեծանուն քաղաքին նախնի փառա-ւորութիւնը։ Բայց ասոր հին փառքն անցած է ի տպատա, ասկաս ձկնորաց միայն կը սփռուն իրենց ուռկաններն ասոր աւերակաց մէջ, փոխանակ վա-ճառատուներ իշխանաց հին քաղաքին։

Տիւքիկոս, աշակերտ որոյ Հեռոմբ կը զրկէր Պօղոս իր թուղթերն առ եկեղեցիս։ Տիւքիկոս էր Ասիացի, և եղաւ ուղեկից Պօղոսի կործրեայ Յերուսաղէմ, Գործ. ի. 4։ Տիւքիկոս տարաւ կողոսացւոց և եփեսացւոց թուղթերը, և Տիմոթէոսի առաջին թուղթը։ Առաքեալը կը կոչէ զնա սիրելի եղբայր, հաւատարիմ պաշ-տօնեայ ի Տէր, և ընկեր ի ծառայու-թեան Աստուծոյ, եփես. Զ. 21, 22. կող. Դ. 7, 8. Բ Տիմ. Դ. 12, և ու-նէր գիտակութիւնն զրկել զնա կրետէ, մինչ Տիտոս հոն չէր, Տիտ. Գ. 12։

Տղայք։ Բազմութիւն տղոց կը հաւաքուէր նշանակ օրհնութեան, Մատթ. ԺԻ. 3–5, և անգամակ այ-րիք կը խորհէին այլևայլ հնարք պըր-ծելու ի նախատանաց ամբոխութեան, որմէ կը պաղատէին առ Աստուած ազատել, երբ օրհնութիւն կը մտղ-թէին նորոգ ամուսնացեալց, Հռ. ԺԲ. Դ. 11։ Ծնեղական կնոջ յանկարծ և ասատիկ երկունքը չատ անգամ նմանութեամբ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս։ Պօղոս կը հաւատաբէ երկունքն իբրև արդիւնք և ապացոյց անկման մեղաց, բայց այն կանանց որ կը տևեն ի հաւատս՝ կոչ տայ ապահո-վութիւն թէ, եթէ այն ցաւոց մէջ, որ առաջին կնոջ յանցաւորութեան պատիժ է, Ծննդ. Գ. 16, վատահա-թեամբ գիմին առ Աստուած, կրնան ափոփուիլ և ազատութիւն գտնել Աստուծով, Ա Տիմ. Բ. 15։

Ներածին մանուկը սովորութիւն էր լուալ, աղով չփել և պատիլ խանձարոյրք, Եզեկ. ԻՋ. 4. Ղուկ. Բ. 7–11։ Ութ օրէն կը թլփատէին զպան և կը գնէին անունը։ Երբ կա-թէին կը կարուէր, ասոն կը կատար-ուէր շատ անգամ, Ծննդ. ԻԱ. 8։ Աղխկ ազատ մը ասանուն կամ գոյ-ակար ազատ քով կը ծառ ցկենաս,

Digitized by Google

Ումնգ · Իդ· 59 · Լե· 8։ Տղայք մեծ փափով և խնամով կրթել պարտք էր, Բ Օր · Ջ· 20–23, և անոնցմէ կը պահանջուէր պատուել զեներսը և հնազանդել անոնց և որդի մը պարտէր հպատակիլ իւր օրէն ասէն բանի մէջ, Թուս · Լ· 5, թիւլ տուեալ էր նաև հօր իւր որդին տալ ժամանակ մը ի տարկուիթիւն փախստական պարտուց, Ղևտ· Իե· 3։–41· Դ Թագ· Դ· 1· Մատթ· ԺՐ· 25։

Անդրանիկ որդին, թոզ ուրիշ ամանձին չնորհք, (Տես Անդրանկութիւն,) իւր հօրը ժառանգութիւնին կ'առնուր երկու բաժին, մինչ միւս որդիքը կ'առնուին մէն մի բաժին։ Հարճորդիք կ'ընդունէին պարգև, և երբեմն միւսներուն հետ հաւասար բաժին, Ումնգ · Իս· 8–21· Իե· 1–6· Իթ· 1–27· Դատ· ԺԱ· 1–7· Դատերը չէին առնուր բաժին, բայց միայն թուաց Իհ· 1–11 յիշուածի դիպաց մէջ։

Տղայ կամ որդի բառն նբրայեցերէն ոճով այլեւայլ նշանակութիւն ունի։ Բարի մարդիկ կը կոչուին որդիք Աստուծոյ, որդիք լուսոյ, որդիք արքայութեան, այլուվքն հանդերձ. չար մարդիկ կը կոչուին որդիք դիւին, կամ որդիք բարկութեան, անհնազանդութեան, այլուվքն հանդերձ։ Զօրաւոր մարդ մը կը կոչուի որդի զօրութեան, ամբարիշտ մարդ իներկայ, ազեղնաւոր մը որդի աղեղան, և ծառին տունը կը կոչուի ծառին որդին։ Մարդու մը սերունդն ալ որդիքն» են ազգէ յազգ։

Տճտեսութիւն, Գրիստոսի Աւետարանը հրատարակելու պաշտօն, Ա կորնթ · Թ· 17· Եփ · Գ· 2։ Նաև Աստուծոյ մարդոց հետ վարուելու խորհուրդը կամ նպատակը։ Ընհանրական, Մարմնական և Գրիստոնէական անաեսութիւններէն մէկ, Աստուած ակատ, յատուկ տարածք և կատարեալ ըլլած է իւր յայտնութիւնն իւր անձին և ընթացքով վերյ գործ այս աշխարհս, Եփես· Ա· 10 · Կող · Ա· 25։ Աստուծոյ մեծ խորհրդոյն կատարեալ յայտնութիւնը եղած է տակաւ, և մարդկային ազգին որպիսութիւնն և պատգամներուն համեմատ և յարմար։

Տուէր, գաւառ յայնկոյս Ցորդանանու, ուր ապստամբեցաւ Ցեփթայէ, երբ մերժուեցաւ Գաղայացիներէն, Դատ· ԺԱ· 3, 5։ Տիրը ծանօթ չէ։

Տուբիա, Բաբելոնի Տիտան, Ամմոնացի իշխան, գաշնակից Սանաբատայացոյ և Սամարացւոց ընդդէմ բաբելացիներ չհբեից որ կը շինէին աւերեալ տաճարը, Նէեմ· Բ· 10 · Դ· 3։ Տուբիայի ազատնակիքն և նենգաթիւններն ի դերև ելան։ Մինչդեռ Նէեմիա հետաւ էր, Տուբիա ցուդայի գլխաւորներէն ամանց ձեռքով հակատակ օրինաց բնակեցաւ նոր տաճարին գեղեցիկ սենեակներէն մին, բայց անարգանօք մերժուեցաւ, երբ կատակալը ետ դարձաւ, Նէեմ· Զ· 17–19 · ԺԳ· 1–9։

Տուն, կը նշանակէ շատ անգամ բնակութիւն, դիտատ, ուստի և տաճարը և նոյն իսկ խորանը կոչուած են տուն Աստուծոյ։

Տունք կը շինուին յարեւելս ընդհանրապես քաղաքատուն ձևով, ի մէջտեղին բաց գաւիթ կամ բակով որ այսպէս կը մեզ փակուած շուրջանակի տան պատերէն։ Բոլոր պատուհանք կը նային այն բակին վրայ, ընդհանրապէս պատուհան չկայ փողոցին վրայ։ Կան մեծամեծ տուներ որ ունին քանի մը գաւիթ, որ ընդհանրապէս հետզհետէ աստիճանաւոր քարայատակ, և մեծամեծ տուներուն շատերուն մէջ գաւիթին մէկ մասը կը ծածկուին թաւիթեր և ծառեր, Սաղմ· ԶԻ· 3· ՃԻՐ· 3։ Գաւիթին մէջ կը շինուի նաև, եթէ հնար է, աղբիւր կամ ատազան, շատ անգամ ջրատեղ, Բ Թագ· ԺԷ· 18։ Սովորութիւն է շատ տուներու մէջ տօնական ժամանակներ հրաւիրել տօնակատարները գաւիթին վրայ, և ամառուն ընհակիչ տան օրուան մեծագոյն մասը կ'անցուածնին ի բացի, այնքան անգամ կ'ընդունուին հոն։ Գիտէ ի Եբերիա, շատ անգամ գաւիթին հարթատեղին կողմը խորշ մը կայ պատին մէջ բազմոցով զարդարեալ, հան ընհակելու և զով օդ ծծելու տօնական ժամանակներ։

Digitized by Google

ՏՈՒՆ

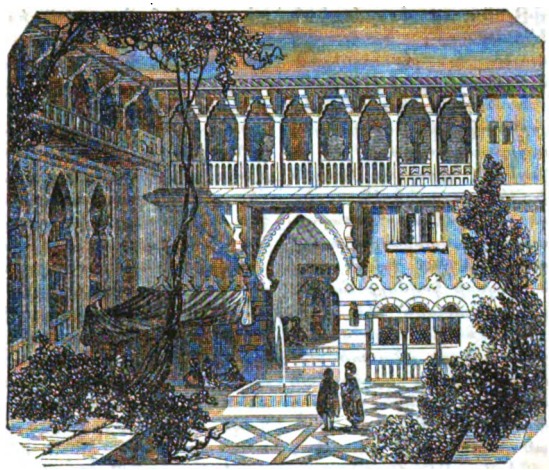

ՏՈՒՆ ՆԱԽՆԵԱՑ

Ի-բազմանչեաւ տան ճակատին մէջ տեղ կայ կամարակապ անցք որ կը տանի տան գաւթին, ոչ սղզղտգ, այլ գարձուածով, որպէս զի փողոցէն անցնողները չտեսանեն զտունը. Ա յս անցից տրտաքին գաւաթ, մեծամեծ տաւներու մէջ, կը կենայ գաւնապան, Գործ. ժԲ. 13։

Ա բրահամեան տանց Հարէի տանիքը շատ յարմար է տալ տաւանձեանաւլու և խոհալու. Հոն Սամուէլ խօսեցաւ Սաւուղի հետ, Ա թագ. Թ. 25, և, քառ 26 Հատմարին, կ'երևի թէ նաև հոն պատահեցան, ինչպէս յառգ տաղտաւթիւն է յարևելս, Բ թագ. ժԱ. 2. Դան. Դ. 30. Վ աւտ կ'ըսէ. "ի սկզբանէ հետէ Ա բրահամացւոց տաղտաւթիւնն է, և է միտգամայն տաւգլուգաւթ և գաւտաճարի, գիշերներն անցանել տաւներուն տանտերց վրայ, որ այս նպատակաս չինաւած են Հարէի, և մնատկալ տաւներէն գատաւած արմատ։ Տանտեր վրայ ննջել տրգտաւթ Հանգոյ Թաւեցաւ մէզ, քանզի հոն կը վայելէինք գով օդ, տաղտաս մեղտաւնիւթ և ապահանատալ շագիներէ, չտանեալտվ մեր վրայ տաքիշ ծտծկող բտպց մեզմէն երկինք, որ պլպլալ գիշերկոյ երկոյթ կ'քնծայէ, ամէն անգամ որ կ'տրթիննալ մտգտ գիշերը, և մինչ լատաթիւն և միայնաւթիւն յարմար կ'բնեն միտքն ի խոկաւմն, Գործ. ժ. 9։ Հին տրևելեան տաւներուն տանիքը յարմարագոյն, շատ անգամ նաև միայն տեղն էր մնատկալ երկիրը բտաւական հետաւ գիտելու, ուստի և հոն կը գիմէին վտանգի ժամանակ, Եռ. ժԵ 3 իՒ 1. Տանեաց յատակին էր ընդհանրապես պինդ հող, որ երբ անձրևէ կը թրջէր կամ կը ճեղքտաւէր, ջուր կը վազէր վար, Աւտակ. իվ. 15, և ատր, եթէ չմնքրտաւէր, գարնան կը բտաւներ խոտ վայրի, որ շատավ կը չորնար, երբ անձրևները կը դադրէին, Սազմ. ճԻԹ. 6, 7. Եռ. Լ Ի. 27։

Տունք յարևելս, մնանատանդ հայկական գիւղ, ընդհանրապէս քարաշէն են։ Նոտ թերտաւն տղիւս կը գտրծածուի։ Բայց հատարակ ժողովրդական տաւներն ընդհանրապէս գծատծ են, որոց չինտաթիւնն համար կը գտրծածուին հող, եղէգ, յարդ, և տաղց նման նիւթեր, վտան որոյ յարմար օրինակ են մտգտկոյին անցատոր և գիւղտաքարտծան կենաց, Ցտբ. Գ. 19. և որովհետև պատերն են կաւէ, տաւազէ և տզմէ, կամ, եթէ տաւելի, անեկ տզմաւէ, "տաւներըն ծակիլ," Ցտբ. իԴ 16. Մատթ. Զ. 19. իԴ. 43, գժտաւթիւն չէր, ինչպէս գրտաւ

Digitized by Google

եզեկիէլ, ԺԲ. 3, որ ժողովրդեան առջև ծակից պատը, և այտու, ինչպէս յայտնի է, չվնասուեցաւ տունը, բայց գործը զօրիզ ապատնեալը էր անհնազանդութեան, ինչպէս նաև մեռ օրինակը զոր կը գտանինք եզեկիէլ յայտնի գլխոյն մէջ, 10 էն մինչև 16 համարը։ Աստուած երկրին և Բաբելոնի հին քաղաքներէն ուրիշ բան ջնջուած չէ եթէ ոչ տաստարակաց չինուածոց աւերակներ. տուներն ի պատս անհնտ եղած են։ Գանգիսի և Ղեղսի կռպիերը ճանապարհորդողը կը պատմեն թէ յանկարծ հեղեղներ գալով, այս գետերուն աւազանս եղերքը չինուած տեղերուն բազմութիւնը գիշերուան մէջ կ'առնուն կը տանին, անոնց հետքն անգամ չեն թողուր։ Այս կը հաստատէ մեր փրկչին տատակը, Մատթ. Ի. 24-27. Տես Տապատար։

Տարբ. Տես Հարկ։

Տարագիոց, քար պատառակեան գեղջն, ի գոյն գիւղ, երբեմն նաև բաց կանուչ կամ կարմիր։ Տարագիանն էր մին յերկաստասան սպանց Հրէից քահանայապետին լանջապանակին վրայ, Ել. ԻՀ. 17. ԼԹ. 10, և էր պատառակնագոյնն ի բերոց երկրին Գուշայ կամ Հարաւային Արաբիոյ, Ցոբ. ԻՀ. 19։

Տարգամացիք, Փրիատոսի ժամանակ էր, ինչպէս անունէն յայտնի է, երկիր անհայրի և քարուտ, Պաղեստինու հիւսիսային սահմանին վրայ, ի հարաւոյ Դամասկոս, ի մէջ լերանց Անտիպատ Արարբիոյ յարևելից, և խառնուրդ, Աբրահամոնց և Բաստանէա կոչուած գաւառաց՝ յարևմտից և ի հարաւոյ, Ղուկ. Գ. 1։ Հերովդէս Մեծ նուաճեաց այս երկրին տաղաւարտոյ մերձակից, և Հերովդէսի մեռնելեն ետքը անոր որդին Փիլիպպոս տուաւ այն գաւառը, և ապա Հերովդէս Ագրիպպաս։

Տրիփոնէ և Տրիփոսէ, հին աշակերտք ի Հռոմ, Հաստատականագործք գործը, և շատ օգտակարք աւետարանի գործին մէջ, Հռոմ. ԺՋ. 12։

Տրոգիլիոն, անուն քաղաքի և հրատարակչի Իկոնիոյ, ի փորձն Ա-սիա, ի մէջ Եփեսոսի և Մակեդոնիոյ, հանդիպ Սամոսի։ Հրատարակեան է Մխիթարի կոչուած լերան գագաթանգը, Գործ. Ի. 15։

Տրովադա, ծովեզերեայ քաղաք Մխիթարի, փոքրուն Ասիոյ հիւսիսային սահմանեան մասին մէջ, եգեսկան ծովուն եզերքը, հին Տրովա քաղաքին կործեցեալ տեղին քիչ հեռու գետ ի հարաւ։ Նոյն մեռած կայ երկիրն ուր է հելլեսպոնտոսի բերը հարաւային եզերք կը կոչուի Տրոյա կամ Տրովադա։ Տրովադա էր երբեմն գաղթականութիւն Մակեդոնական և Հռովմէական, և կը կոչուէր Տրովադա Ագրիպպոնդեան։ Թուրքերն Էրքի Սհռանդոլ կը կոչեն հին Տրովայի աւերակները։ Տրովայի տեսքնակներն արգարև մեծ և երևելի են կողմնոյ անտառի մը մէջ։ Փօքոք առաքեալ Պաւղոս կարճ ժամանակ ի Տրովադա յամի Տ. 52, և անտի նաւարկեց Մակեդոնիա, Գործ. ԻՋ. 8-11։ Իւր երկրորդ ուղեւորութեան ատեն ի Տրովադա, յամի Տ. 57, աշխատեցաւ հան յաջողութեամբ, Բ Կորնթ. Բ. 12, 13։ Իւր երրորդ ուղեւորութեան ատենը եօթնեակի մը միայն Պաւղոս հան, այս ուղեւորութեան վերջին օրն յարուցց Պաւղոս Եւտիքոս անուն պատանին, Գործ ի. 5-14, յամի Տ. 58։ Տես և Բ Տիմ. Գ. 13։

Տրոփիմոս, աշակերտ Պաւղոսի, Հեթանոս, Ծննդեամբ Եփեսացի, և հետ կորնթոս առաքելոյն հետ, և ուղեկից եղաւ անոր ի Ճանապարհորդութեան նորա Յերուսաղէմ, յամի Տ. 58, Գործ. ի. 4։ Երբ Պաւղոս տաճարին մէջ էր հան, Հրեայք բռնեցին զնա և ի սպանդ ուզեցին, "Տաճարին մէջ Յոյներ մտցուց, և տուրս տակը պղծեց, քանզի առաջ էին զնա քաղաքը Տրոփիմոսի հետ, և կարծեցին թէ նաև զՏրոփիմոս ի մէջ տաճարը։ Գիտի մը ատրի երբեր Պաւղոս կը գրէ թէ Թրոգոս զնա հիւանդ ի Միլետոս, Բ Տիմ. Գ. 20։ Այս հիւանդութիւնը չէր Պաւղոսի տաւղին պղծութեան ատենն ի Միլետոս, քանզի անատեն զՏրոփիմոս մեկնեց երբեր Երուսաղէմ, և ոչ ի Հռոմ ճանապարհորդութեան ատենը, քանզի անատեն Պաւղոս չէ անդիպեցաւ Միլետոս, այլ հետաձգե-

Digitized by Google

նապէս եղաւ այն տաճն որ Փօղօս բանաստրիւթենէն տզատուելով այցելութիւն ըրաւ փաքր Ասիոյ, կրնայէր, Մակեդոնիոյ, և Թեբեաս նաև Սպարթիոյ, յաւարտ քան զիւր երկրորդ բանաստրիւթիւնն և գմահ։ Տրտիմոսի վրայ ուրիշ բան չենք գիտեր։

Տօն։ Աստուած այլևայլ ատներ կամ հանդուսեան և պաշտամուն օրեր ատհմանից հրէից մէջ, յատիւեան պահելու համար ի նպաստ նոցա գործուած մեծամեծ գիտից յիշատակը. զորօրինակ, շաբաթը կը յիշեցնէր աշխարհի ստեղծութիւնը, զատիկը կամ պասկը զելի յԵգիպտոսէ, պենտեկոստէն օրինաց տուչութիւնն ի Սինա, տյովքն հանգերձ։ Տաբեռնաց երեք ատներս ատեն, տյսինքն՝ զատկին, պենտեկոստէին և տաղաւարահացոց, տզգին բոլոր ստրեներէն կը պահանջէր երթալ տաճարը, Եզ։ ԻԳ։ 14–17։ Բ Օր։ ԺՁ։ 16, 17, և Աստուած իւր մեծութեան նախանձմունքն ատնց տհմանութեան վրայ տալ պատճառ անոնց տհմանութեան, մինչ անոնք ի բաց կեային, օտար յարձակմունէ, Եզ։ Լ Դ։ 23, 24։ Ուրիշ ատնք էին փոզ հնչեցնելու, նոր լուսնոյ ատներն, փուրիմը, նահատակութիւնքը, հանգստեան տարին, և յոբելեան տարին։ Ատնց վրայ խօսուած է տյլուր։ Այս նուիրեալ ատներուն պատճառութիւնն յայտնի էր ոչ միայն միտք բերելու զզիին կանխագոյն պատմութիւնը, այլև տրծածելու կրօնից զզեցութիւնը և Մեսիոյն ակնկալութիւնը, պժ տալու ատնց ուրախութեանն յԱստուած, փարատել հակառակութիւնը և նախանձը, և նոր ընկերակցութիւններ հաստատելու ի մէջ այլև այլ ցեղից և գերդաստանաց։ Տես Ջուսեպոս օր։

Զրիստոնէական եկեղեցին չունի ատն յայտնապէս տհմանեալ ի Զրիստոսէ կամ յառաքելոց. բայց զզովհան պատուէր ունինք յիշել ատնր մնչ քանիցս անգամ կը կատարենք աերունեական ընթերքիը, կրնանք ըսել թէ Զրիստոս այս խորհուրդը հաստատեց իրրև միջնորդ նոր տճն։ Զրիստոնեայք կը կատարեն միշտ Զրիստոսի յարութեան յիշատակը՝ ուրբ պահելով կիրակին, որ, ինչպէս կը տեսնուի Յայտնութեան Ա։ 10 հատրէն, Յովհաննու ժամանակ կը կոչուէր ընդհանրապէս "տերունական օր։"

Տօն տղաքատրաստից։ Աչտկէս կը կոչուի այս ատնը, վասն զի այս տօնին օրերը չբնակիչն տաղաւատրներս կամ հիւղերս տակ որ կը չինուէին ծառի տատերէ և տերեներէ, ի տտնին և ի գաւիթս տանց, նաև ի փողոց։ Ընէնիտս կը պատմէ թէ այս տաղաւատրներուն համար ժողովուրդը լեռներէն կը ժողվէր տրմատներ, ձիթենւոյ և մրտնւոյ ատներ։ Տաղաւատրաստից ատնն էր յիրից տարեկան մեծամեծ ատնից մին, ուր տմէն այր իսրայելացի պարտեր գտնուիլ, Բ Օր։ ԺՁ։ 16։ նը կատարուէր ութ օր, թէպէտ տմենայն ութերորդ օրէն սկսեալ, այսինքն՝ հնգետասան տաղաւրք յետոյ քան զկատարն լուանին ի հակեմբերի, բայց տաղաչին և վերջին օրերը մանաւանդ նշանաւոր էին, Ղեւտ. ԻԳ։ 42–43։ Ղեմ։ Ը։ 14–18։ Այս ատնը տհմանաւած էր ի յիշատակ քաղաքանմոյ պատնդրեալութեան իսրայելացւոց յանապատին, Ղեւտ. ԻԳ։ 42, 43, նաև իրրև տան երախտագիտութեան և չնորհակալութեան վասն հնձոց ցորենոյ, ուստի կը կոչուի նաև ժողվելու ատնը, Եզ։ ԻԴ։ 16։ ՂԴ։ 22։ Այս ժամանակն էր ատեիճ ուրախութեան և ատնի։ Հատարակաց զոհին համար կը մատուցուէր երկու խոյ և չորեք տտուան գառն առաջին հօճն ատուրց խրոքանչիւրին։ Բացի ի տացուն, կը մատուցուէր նաև երկրատուան եզ առաջին օրը, երկրատուան՝ երկրորդ օրը, մատուան՝ երրորդին, տտուան՝ չորրորդին, ինն՝ հինգերորդին, ուրբ՝ վեցերորդին, և հօճն հօճներորդին. իսկ ութերորդ օրը կը մատուցուէին մի եզ, մի խոյ և հօճն գառնիք, Թուա. ԻԹ։ 12–39։ Ամեն հօճներորդ տարին Ամաքօթ օրերը կը կարդացուէր նաև հրատարակաս, լուս ի լուսաբաշխն ժողովրդեան, Բ Օր։ Լ։ 10–13։ Ղեմ։ Ը։ 18։ Այս տարբոքսութենից վերջ յիսին Հրեայք յատելին նաև ջրատատն գինւոյ նաեր, որ կը Թափուէր խորանին առաջ

Digitized by Google

տաւարագործական գործին։ Նաև քահանայք ամեն մէկ Սեպտեմբի կուբէն լեցնելով Ջրոյ գուռն կուգնացած գուռնէն կը տանէին տաճարը, և հոն ի ձայն փողոց և եզկերափողոց, կը թափէին զայն կնոքը սեղանը դրուած գործին վրայ։ Ա՛յս, ինչպէս հաւանական է, կը կատարուէր ի յիշատակ առատ կրոյն զոր Աստուած տուած էր իսրայելացւոց մինչ կը պտըտէին յանապատին, և բնակած կը նշանակէր նաև մեզքերուն ի մէջտեղ, Ա Թագ. Ը. 6։ Ա՛յս արարողութեան հետ կ'երգէին եա։ ԺԸ. "Ուրախութեամբ կուբ պիտի քաշէք փրկութեան ազբիւրներէն։" և բնակած կ'ելլադրուած էր նաև մեր Փրկչին հրաւէրն այս տօնին առնելը. "Եթէ ոք մեկը ծարաւ է՝ թող ինծի գայ ու խմէ։" Յովհ. Ը. 37, 38։ Աստղին և ամբոխոց օր տօնին էին չորեքշաբթի, յորո կ'ըլլար առջի ժողով, և ամէն գործ արգիլեալ էր, Ղեւտ. ԻԳ. 39. Թուա. ԻԹ. 12, 35. և որովհետև ամբոխոց օրը տաւարին մէջ կատարուած երիք մեծ տօներուն վերջին էր, կ'երևի թէ մնացուածները կաբնուր և նուիրական կը համարուէր։

Տօպրակ, պարկ կամ պայուսակ որով կը տանէին ճանապարհորդք պաշար կամ մնոր կարասը ի հանապազորդ պէտս։ Մաաթ. ժ. 10։

Տօսախ, ծանօթ Թուփ գիզգիզիկ, մշտադալարք, որ կը բաւնի նաբապալի և Ասիոյ շատ տեղերը։ Տօսախի փայտը շատ յարգի է քանդակի համար։ Եսայեայ կ. 13 համարին մէջ յիշուած տօսախ բառը կը թարգմանի նշանակել բան բազմոց տեսակ մը նոճի։ Գործածուած է իբրև նշանակ մշտնջենաւոր չնաքշոց և յաղթութեան եկեղեցւոյն Աստուծոյ։

Տօփեր։ Տես Ցեռվ։

Ր

Բառք, 1. քաղաք Ղևտացիական յիրիքոյի Աստիայ, Յես. ԺԵ. 28. ԻԱ. 31, Աստր երկրին սահմանագլուխը, ոչ հեռի ի Հրեսիայ Դանայ, Թագ. ԺԳ. 22 Դատ. ԺՀ. 28։ Բազ երկար ժամանակ ստեղծուած իւր սեպհական թագաւորներն։ Ըստ ամենից երևոյթ էին այնպես անխուսափ քաղաքաց յերկրին Աստիայ։

2. Քաղաք յԱսորիս, որ Դամասկի ժամանակ եղած հարկատու էր։ Ա Թագ. ժ. 6, 8, 19։

8

Ցեղ։ Երկաստանի որդիք Յակոբայ եղան մէն մի ազգաստահմի գլուխ։ Ա՛յս երկաստանի ազգաստահմիք յորոց կազմեցաւ Հրէից ազգը կոչուցան շեղջ։ Բայց Յակոբ իւր մահուան անկողնոյն մէջ որդեգրեց զՓրեմ և զՄանասէ, Յովսեփայ երկու որդիքը, և կամեցաւ հաստատակ նաև զանոնք երկու ուրոյն ցեղ իսրայէլի մէջ, Ծննդ. խԸ. 5։ Ուստի փոխանակ երկաստանի ցեղից, եղան երկաստանի ցեղք, քանզի Յովսեփայ ցեղն եղաւ երկու։ Սակայն երբ Յեսու բաժնեց գրանանաս երկիրն Հրամանաւ Աստուծոյ, երկաստանի ցեղ միայն հաշուեցաւ, և երկաստանի բաժին բուսաւ երկիրը, քանզի Ղևտիայ ցեղին որ, իբրև նուիրական, որպէսիսկ էր ի պաշտօն Աստուծոյ, չորեքտասաներորդի բաժին, այլ բնակութեան համար սուրբ քաղաքներ բոլոր երկրին մէջ, հանգերձ երաժխայրերք, տաւարագործք և նուիրք ժողովրդեան։ Իւրաքանչիւր ցեղ ունէր իւր սեպհական իշխանները և գլուխ տաւարները, և երկաստանի ցեղք միանգամայն կը կազմէին ի սկզբան մի հանրապետութիւն, ըստ իմիք նմին Ամերիկայի միացեալ նահանգ. գաց հանրապետութեան։ Երբ Յեսու բաժնեց գանանաս երկիրն, ինուբէն, Գադ և Մանասէի կէս ցեղն առին բաժին յայնկոյս Յորդանանաս, յարեւելս։ Յետոյեալ ցեղք և Մանասէի ցեղին միւս կէսն առին բաժին յայսկոյս գետոյն, յարեմտեան։ Երկաստանի ցեղք ետքին իրարմէ միացեալ սերտութիւն, մի ազգ և մի թագաւորութիւն մինչև ի մեր Ազատմանէ, երբ ասան ցեղք ապստամբելով Դամասկի ասան գէմ, կազմեցին իսրայէլի թագաւորութիւնը։ Տես երբայեցիք.

Ցեղ։ Հասարակ ցեղն է ճմի ապահանիչ սուսերակիրաց։ Փոքրիկ ապահան ճանճ մը կ'ածէ ձուն, որմէ

Digitized by Google

կ'ելլէ փոքրիկ ոտք փայլուն, որ փոխուելով լինի գարձեալ ճանճ։ Ցեցն իրրև ապականիչ առաւելաց, և իրրև չնչին և տկար ճճի, առեպ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս, Ցոբ. Դ. 19. ԺԳ. 28. ԻԷ. 17. Եռ. Ը. 9. ՈՀ. Ե. 12. Մատթ. Զ. 19, 20։ Շեռ Հանգեալք։

ՁՀԼՔ որ ընդհանրապէս ցեց կը կոչուին և որոց մէկ տեսակն է վերյիշեալ հասարակ ցեցը՝ շատ են թռուով. քան զնագիտաց՝ իբր Հազար հինգ հարիւր։ Ցեցը կը թռչի առաւօտուն և գիշերներըր, և այսոք կը տարբերի թիթեռնիկէն որ կը թռչի ցերեկ միայն։ Ոզոը որմէ կ'ելլէ ցեց՝ կը շարժի արագ, շատ կատուզ է, և անյագաբար կ'ուտէ իրեն յատկեալ նիւթը, հասարակ ցեցն՝ տաւիղ, սլլաք՝ մռնչտակ, խաւոց տերևներն, սլլուվքն հանդերձ։

ՑԻՑ, թռչուն մեծ, յոտիշտակիչ, բազէի ցեղէն, և բազմազգի։ Ցիւն տանուբր է բաս օրինաց Մովսիսի, Ղեւտ. ԺԱ. 14. Բ Օր. ԺԴ. 13։ Տես թռչուն։ Ցիւն է մերկագլուխ կամ տակաւատմազ, լերկատարանոց, երկայնոտիւ, անոտքաժ, և գաւրշահասակ։ Դիշակեր է, բայց ոչ միշտ, և ե արատաս յոյժ։ Երբ ուզած մը անասուզութենէն կ'իյնայ ճամբան և կը մեռնի, իսկ և իսկ այս շաղղակեր թռչունը կը տեսնէ հեռուէն, և իսմովին կու գայ գիակնան վրայ։

ՑՈՐԵՑ, Սուրբ Գրոց մէջ կ'տանուի փախանակ տեսնել տարբեռաց, նաև ընդոց, ինչպէս ալեւտան, տապի։ Զազեռտոյին ժամանակ կու կու տար տաւտան տրմոնքը, որ բնակչաց գլխաւոր պարկեշն էր։ "Ցորեն, գինի և ձէթ„ էին տեսկեանն բերք այն երկրին. բուն ցորեն և գարի կը բուսանին տաճկաստանի թեամբ, եթէ ցանուին և մշակուին։ Բուն ցորենը շատ անգամ կ'ուտէին գաշտը, հասուն հասկերը չփելով ափով և զատելով յոտքէն, Բ Օր. ԻԳ. 25. Մատթ. ԺՒ. 1. Մուրկ փխրեալ կամ փոխինգ, այսինքն բահրած ցորեն, էր սովորական կերակուր իսրայելացւոց, ինչպես է ցարդ Արաբացւոց, Հուտթ. Բ. 14. Բ Թագ. ԺԷ. 28։ Հրեայք հացի համար ցորենը կը պատրաստէին առ կերրով. ցորենը կը կաստին բրով կամ ձաղկուս, Եռ. ԻՀ. 27, 28, կամ առաքաբար եզանց, Բ Օր. ԻԸ. 4, և կամ "սուր և առատաճաւոր կամաոյլիս„ Եռ. ԽԱ. 15, որ էր գոթի պղպջաձև ձուան կտուց, զոր կ'անցուն ներին ցորենի հասկերուն վրայէն և զամբ կամ ձիովք։ Տես կալ։ Երբ ցորենը կը կաստին, կը զատէին պղպ մղելէն կամ ուռնգէն հոսկով, այսինքն հովին առյով, հեծանոցաս որ թիով նման գոթիք էր, Մատթ. Գ. 13. յետ այնորիկ մաղելով ցորենը կը մերքրէին օտար նիւթերէ, Ամմվս. Թ. 9. Ղուկ. ԻԲ. 31։ Այս պատճառաւ կալը բաց օդի մէջ էր, և, եթէ հնար էր, բարձր տեղ, ինչպէս է տակաւին յորևելս ըստ վկայութեան ճանապարհորդաց, Դատ. Զ. 11. Բ Թագ. ԻԴ. 18։ Այսպէս զատուած և մերքրատած ցորենն երբեմն կը ծեծէին սանդի մէջ, Թագ. ԺԱ. 8. Ցայտ. ԺԸ. 22, բայց ընդհանրապէս կ'ազտոյին յայզորիս։

Աղօրիք կը չինուէին տարին բոլորակ քարէ որոյ վերին երեսը քիչ մը գագաթ էր, և վերին բոլորակ քարէ որոյ ներքին երեսը կոնձաթափ էր։ Այս քարիկը էին իւրաքանչիւր իբր երկաթ տաբատնգծիս, և կէս տաբ բարձրութեամբ, և կը կոչուէին, իւրաքանչիւր, երկան կամ երկանաքար, Ցոբ. ԽԱ. 24. Դատ. Թ. 53. Բ Թագ. ԺԱ. 21։ Ցորենն ընդունով ծակն էր վերին երկանաքարին կեգրանը, և տաղորին դարձնելու համար տարին երկանաքարը կը հաստատ-

Digitized by Google

ուէր գեաինը, և վերինն այնպէս գրուած էր որ մարդ մը կրնար զայն սրագ դարձնել բռնելով գաս-տատանէն։ Ալիւրը կը թափեր երկու երկաններուն քովերէն դուրս ազօր-ւոյն տակ գետինը տարածուած լա-թին վրայ։ Ալէն տուն ունէր ազօրի, և օրէնքը կ'արգելէր գրաւ առնուլ ուրիշին ազօրին կամ երկանը, Բ Օր. Խ. 6։ Մովսիսական օրինաց անհի-մնարդասիրական պատուէրներէն մին էր այս։ Աչս տեսակ ազօրիք տա-կաւին կը գործածուին յորելեա-նաև Սկովտիա ուրեք ուրեք։ Գլարք կ'ըսէ. "Սիպրոս կղզին տեսայ գետի-նը տեսակ մը քար ցորեն ազալու, որոյ նմանը կայ նաև ի Սկովտիա, ստ. Լաբռնացիս, և Պաղեստին" ամէն տեղ։ Ասոնք աշխարհի նախնին ա-զօրիքն են, և կը գտնուին դեռ ցո-րենարար երկիրներ ուր հին և խիստ սովորութիւնք դիւրաւ չեն փոխուիր նոր և հեշտագոյն միջոցներու։ Աչս երկաններով ազալու գործը յոռետ կ'երեսնայ, որ ազօրւոյն առջև գե-տինը նռակով կ'ազան. այս էր "ա-զացքին հանը բլլալ։" Եղ. ժԱ. 5, և այս սովորութիւնը կը լուսաւորէ մեր Փրկչին մարգարէական խօսքը Երուսաղէմի աւերածին օրուան հա-մար. "Թէ որ երկու հոգի մէկ ազո-րիքի մէջ ազալու վրայ գտնուին, մէկը պիտի առնուի ու միսը ձգուի," Մատթ. Խ. 41։ Սամփսան այս կա-նացի աչխատութեան դատապարտ-ուած էր, Դատ. ԺԶ. 21։ Կանացք

ազօրւոյն առնախօսք ձայնին հետ կը խառնեն քաղցր նուագներ, և երբ ատոր կամ երկատասան կին կը գար-ձուածնին ազօրիք, քարերուն ձայնը կը թնդացնէ ականջներ։ Որովհետև ա-զացումին կ'ըլլար կանուխ ժամուն, ազօրին գարձնող կանանց ազմուկը կը լսուէր բոլոր քաղաքը, և շատ անգամ կ'արթնցնէր անոնց անկարե-կիր ատերերը։ Սուրբ Գիրքը ազօրւոյն ձայնին պահպանելը կը յիշէ իբրև նշան ամայութեան, Երեմ. Խե. 10. Յայտ. ԺԸ. 22։

Յուլք Բառնալու, կ'տրածէին պա-րարտ երկիր, և չուենալով բաւա-կան տրածոզ, կ'ըլլային ուժգին և վայրագ, ուստի և անզգուշութեամբ մօտեցողները կրնային "պաշարել," և կոխել առաջիւր։ Այս յուլք նշա-նակ էին հզօր և անգութ թշնամեաց բազմութեան, Ագամ. իԲ. 12. ԿՀ. 30 եւ ԼԴ. 7 Տես և Ըզ։

Յօղ, Պզտիատին և սերիշ քանի մը արևելեան երկիրներ յօղը շատ ատատ է, և մեծագոյն կը նպատակ պահել և աճեցնել բոյսերն այն ե-զանակներուն մէջ երբ շատ քիչ կը տեղայ անձրև կամ բնաւ չի տեղար։ Մատնարել կ'ըսէ թէ զօրաց վրան-ները որ կանգնեցան Թափոր և Հեր-մոն "այնպէս թէ յօղն էին տրպէս թէ անձրև եկած էր," Ժամսս. Զ. 38. հրգ Ե 2։ Յօղն յատկապէս է սնատանգ լերանց մօտ, և ծիշդ յատակ կամ յհողի քան անձրևա-յին եզանակը։ Կը գովուի միշտ իր-րև անգին պարգև Աստուծոյ, Մրնդ. իԼ. 28. Բ Օր. Լ Գ. 28. Բ Թագ. ժԼ. 1. Յոբ. Իթ. 19. Աղգ. Ա. 10. Զաք. Բ. 12։ Յօղ թելագրած է գեղեցիկ նմանութիւններ նուիրական մատե-նագրաց, Բ Օր. ԼՒ 2. Բ Թագ. ժԼ. 12. Յայտ. ՃԺ 3 Աւետ. ԺԹ. 12. Ովս. ժԳ 5. Միք. Ե. 7։

Փ

Փախեիլ, Խոյզ, արագ ինամելով, և զօրագլուխ զօրաց փախչելոյն տա-քայլ Խորհրդեալն։ Դատաստանութիւն Նրբեցաց իւր ատերոջ գէմ, յարձակե-ցաւս անոր վրայ անոր թագաւո-րական տան աշտարակին մէջ ի Սա-

Digitized by Google

ժաքիա, և սպասնելով գնա 758 ին նախ քան զՔր., ինչ թագաւորից քանի տարի իւր յետ թագաւորելէն վերջին տասնիններորդ գալնելից եզաւ Խամասիսի Աստուց հետ, որ յարձակեցան ցուգային թագաւորին Աքազու վրայ, և Աքազ խնդրից Աստուածոնի օգնութիւնը։ Հետևանքը սա եղաւ, որ Աստուածոնի թագաւորը թագդելթփազասար առաջ գԽամասիսա, և բոլոր Իսրայելի երկիրն յարևելից ցորգանատա և ի հիւսիսոյ Գալիլեայի ծովուն, գերի տանելով բնակիչներ։ Յետ սակաւ մից էլայի որդին Ովսէե գաս գործեց փակէհի, սպասնից գնա և թագաւորից անոր տակ, Ի Թագ. ժԵ 25–38. ժԶ. 1–9. եա. Ի. Ը. 1–9. ժԼ.։

Փակէհա, որդի և յաջորդ Մանեհեմի, ուրացայի Իսրայելի, էր տասնըգամ թագաւոր, և երկու տարի միայն թագաւորեց։ Փակէհ, որդի Լիմալոյ, գաս գործեց նմին և սպասնից գնա բան տակո պալատին մէջ, Ի Թագ. ժԵ. 22–25.

Փազէհ, որդի Եբերայ, և սերդնեցւոյ չորրորդ ի Սեմայ։ Կռուեցաւ փազէհ, ալոյնքան թաֆանասի, վասն զի յատաբա նորա բաժանեցաւ երկիր, Մննդ. ի. 25. ժԱ. 16։

Փաճատէլ, քառասք յայնկոյս ցորգանանատա, և մնա ի ցատակ գետ, ամբ բացեալ Հղօր աշտարակաս զոր Գիգեան քանգից, վասն զի փախուելի մնորդիկը գլուցան օգնել Ադոնիբեզեկայ գէմ, Ղեսա. Ը. 8–17։ ցերթորվամ Ա. Նորագից զփախուել, Գ Թագ. ժԲ 25։ կռուեցաւ փախուել, ալոյնքան Ասորեայ երեսը, վասն զի չան կռուեցաւ ցանոր եՅովսէի հրեշտակին հետ գեմ առ գեմ, Մննդ. Լ.Ը 30։

Փառաց, Մննդ. ԺԴ 6, մեծ և բնդ արձակ անապատ ի հարաւոյ Գազեանոնա, և յարևմտից էլ Ասրատայոհ Հովսին որ կ'ընթանայ մեռեալ ծովէն մինչև ի ծոցն Ակաբայ։ Այս անապատին մէջ և անոր մնա իսրայելացիք պանդխտեցան երեսուն և ութ տարի։ Տես և գիրս նիւթ։ Նը ձգուէր ի հարաւոյ մինչև երկրագիայ ճանապարհ Հեբռն ի Ակնայէ, Թուա. ժ. 12, 33. ժԳ. 11, նիմէ ու մինչև ի նդին ինքն Ակնայ, Բ Օր. Լ Գ. 2. Ա.Մ. Գ. 3։ Ի հիւսիսոյ կը փակէր իւր մէջ կապտնեի և Ակնի անապատները, Թուա. ժԳ. 4, 24, 27։ Հոն բնակեցան Հապտար և Իսմայէլ, Մննդ. ԻԱ. 14, 21, և հոն առանձնացան, նամն Դաւթի, և ապա Ագադ, Ա Թագ. ԻԵ 1. Գ Թագ. ժԱ. 18։ Այս անապատան, բան գաղրգհարատ, է անհնան ամպոյն երկիր կրայնի, լի ապտակ գայլասպզիւք։ կպային ապտպոյն այս անապատին մէջ ժամանակաս քազաքներ, մշակեալ անգիր և բանական ընդարձակ արուեստագիրք։ Խանարհագոյն լերանց շղթայ մը հիւսիսային արևելեան մասին մէջ կ'անցնի յարևելից յարևմտեան։

Փառք, Փառաւորել, ի Սաղմ գիրս մեծ և սեռ պես նշանակաբերութիւն ունեցող անուանիք, որ կը գործածուին, երբ կը խոսան Աստուծոյ և անոր գործոց, փրկչին և անոր Աւետարանին, երկնային իրաց և ապրին նմանեցաց վրայ։ "Աստուծոյ փառքը" շատ անգամ անսանելի կերպով կը յայտնուէր ի հին անանաւելեան որ նշանակ էր Աստուծոյ մասնաւոր ներկայութեան, Ել. ԺՋ. 7–10. ԻԹ 9, 10, 16, 17. Լ Գ. 18–23. Գ Թագ. Ը. 11. Սաղմ. Զ 1. Զ.ոզ. Բ. 5։ Աստուծոյ փառքը կը անունաբ անոր գործերէն, Սաղմ. ժԹ. 1. Հաբ. Ա 19, 20։ Բայց փրկութեան գործին մէջ մանաւանդ կը անունաբ ի և նշանաւոր կերպով, "Ցիսուս Քրիստոսի անձովը" Ցովհ. Ա. 14. Բ կորնթ. Դ. 6. Եբր. Ա. 3։ Քրիստոնէին գլխաւոր վարձանն է ապրիլ "Աստուծոյ փառացը համար" այնպես որ Աստուած աւելի փառաւորեալ անանաբ, Ա կորնթ. Զ. 20. Ա Պետր Ի. 9։ Երգ.ան աս ձևը, "Աստուծոյ փառք աստը" կը նշանակէր, խոստովանիլ ճշմարտութիւնն աստուածային ամենագիտութեան Աստուծոյ, Ցես. Ե. 19 Ցովհ. Թ. 14։ Այս խոսքը, "փառ.քս" Սաղմ. ԺՋ. 9. Լ. 12 Մի 8. ՀՒ. 1, կը նշանակէ հոգիս կամ անձս, ինչպես "յայտնի է իմ փառաբանէն։

Փառաք, լերանց ազն, վերջին հիւսիսային մասն Աւարտնի շղթայիին, յարևելից մեռեալ ծովուն. գագաթը

Digitized by Google

Նեբէլն մին էր Նաբաս, Բ Օր· Լ.Բ· 49· Լ.Ի· 1· Սեհանի թագաւորաց թեան Հաբաւային մնոսին մէջ էր, թուս, ԻԱ· 20· Իգ· 14, և յետոյ ուղեաս Ուսբենեանց, Ցես· ԺՌ· 3· ՃԳ· 20·

փառուր, ազգաբնիւն, 1· որգի Եմմերայ, քահանայ և գլխաւոր պաշտօնեայ սաճարին· սահակաս թեամբ գեմ կեցաս երեմիայի, և հալածեց մորգրարէն մինչև ծեծել զնա և պնդել ի կաճեզս, բայց բոլորը գործաս անոր գլուխը, երեմ· ի 1–6·

2· Որդի Մեղքեայ, թշնամի երեմիայի, և անոր բանտարկութեան համար աշխատողներէն մին, երեմ· ԻԱ· 1· Լը· 1–6· Ա.յս փառաբայ ազգատոհմին շատեր գործան բաբելոնի գերութենէն, և Մեսոց Բ· 12· եզր· Բ· 38·

փարաղ· Տես Ոխակ·

փարաւոն, բուն եգիպտական բառ է մնացեալ յհերոյիցներէն, և կը նշանակէ Ցոփաբար, ուստի ուր որ այս անունը կը գտանուի, պէտք է հասկնալ Թագաւոր, զորօրինակ, փարաւոն Վաֆռա՝ է արբայ Վաֆռա· Ա.յս պատկերը փարաւոնի մը, Թեբեան Ախոսկայ, գտաեր պատկերն է, եգիպտական կոթողէ մը առնուած

Իրր երկաստանան կամ երկքաստան Թագաւորը եգիպտոսի կը յիշուին ի Սուբր Գիրս, որոց բոլորը կը կրեն փարաւոն յորինրդուածը, բաց ի Չոբրից· փարաւոն կոչուածներէն երկուքն անուն նաև ուրիշ յաստակ անուն, ինչպես Նեքաւով և Վաֆռա· Սուբր Գրոց մէջ յիշուած փարաւոններուն ժամանակագրական կարգը գրուած է սաստիկ Շամբալիոն և այլ ամենք այս փարաւոններէն զամանս միևնոյն ատեն կը հաստատին պատահին պատմութեան մէջ յիշուած եգիպտացի Թագաւորաց հետ· կան նաև փարաւոններ որ կը Ցոան անծանօթ· Ա.յդպէս եգիպտոսի պատմութիւնը և ժամանակագրութիւնն այնպէս Հաստատուած, մնաց և իրրև հակառակ կերպով յիշուած են, որ փարաւոններէն և ոչ միոյն անունը և Թագաւորը կրնան ստուգիս ցուցուիլ յատակ քան զԱհասի·

1· փարաւոն, Մինգ· ԺԸ· 15, Ա.բրահամեան ժամանակի, 1920 ին Նախ քան զԳր·· Ա.յս փարաւոն էր Հաստատիտաղէս Թերական Հարաստութենէ·

2· փարաւոն ատեր Ցովսեփայ, Մինգ· Լ.Ե· 36· Լ.Թ–Մ·· Գործ· Է· 10, 13, 1728 ին Նախ քան զԳր·· Ումանք կը կարծեն Թէ փարաւոն որոյ առաջին պաշտօնեային եղաւ Ցովսէփ՝ էր որգի յիշեալին ի Գիրս Մինգաց, Գէ· Լ.Ե· 36·

3· փարաւոն, որ չէր ճանչնար զՑովսէփ, և առ որով ծնաս Մովսէս, 1571 ին Նախ քան զԳր·, Ել· Ա· 8· Գործ· Է· 18· Եբր· ԺԱ· 23· Շատ Հաստատական է Թէ ուրիշ փարաւոն էր առ որով Մովսէս ապրեաւնցաս փախչէլ Մադիամացւոց երկիրը, և որ մնաւած էր երբ Մովսէս, որգէն ուխտադրուելնէ, գործաս Մադիամացւոց երկրէն յԵգիպտոս, Ել· Բ· 11–23· Դ 19· Գործ· Է· 23·

4 փարաւոն, առ որով Իսրայէլացիք եկան եգիպտոսէ, և որ կորաուեցաս կատմիր ծովուն մէջ, Ել· Ե–ԺԴ·· Դ Թագ· ԺԷ· 7· Նեեմ· Ը· 10· Ցովշ· ՃԼ.Ե· 9 ԻԼ.Զ· 15· Հոռմ· Ը· 17· Եբր· ԺԱ· 27, 1491 ին Նախ քան զԳր·

5· փարաւոն, Դաւիթի ժամանակի, Գ Թագ· ԺԱ· 18–22, 1030 ին Նախ քան զԳր·

6· փարաւոն, անուն Սողոմոնի, Գ Թագ· Գ· 1· Է· 8· Ը· 16, 24, 1010 ին Նախ քան զԳր·

Digitized by Google

7. Ախաբ, մեռ ի վախճան թագաւորութեան Սողոմոնի, և առ Յոսափաս, 975 ին նախ քան զԿր. Գ Թագ. ԺԱ. 40. ԺԴ. 25. Բ Մնաց. ԺԲ. 2։ Այս ժամանակին հետ եդիպտացի թագաւորաց բուն առնուանք կր յիշուին ի Սուրբ Գիրս։ Տես Սիսակ։

8. Զաբա, թագաւոր եգիպտոսի և ԵԹովպիոյ, առ Ասայիս, 930 ին նախ քան զԿր. Ա թագաւորն պատմիչք կը կոչեն զսա Ոսորգոն։ Տես Զարա։

9. Սովա, կամ Սևէքսա, ժամանակակից Ազգաս. 730 ին նախ քան զԿր. Դ Թագ. ԺԷ. 4։ Տես Սավա։

10. Թարակա, թագաւոր ԵԹովպիոյ և եգիպտոսի, առ եզեկիայիս, 720 ին նախ քան զԿր. Դ Թագ. ԺԹ. 9. ԵՒ. Ի. 9։ Թարակա բուն լինել Աւտարոնի Տեարքան, և Տես բանիդեան Մանեթովայ։ Տես Թարակա։

11. Փարաւոն Նեքաւով, առ Յովսիա, 612 ին նախ քան զԿր., Դ Թագ. ԻԳ. 29. 30, այլովքն Հանդերձ, Բ Մնաց. Լ. 20–24, այլովքն Հանդերձ, Նեքաւով էր որդի Փասամետիկեայ։ Տես Նեքաւով։

12. Փարաւոն Վափռա, ժամանակակից Նաբուգոդոնոսորայ։ Էր Թռան Նեքաւովայ, և Ապրիեան Հերոդոտոսի Սեդեկիա գաշնակից եղաւ Վափռայ Նաբուգոդոնոսորայ դեմ, և Վափռա վանից զԱսարեասանեայս Գազեացինս երկրէն, առաւ զՄիգոն և զՏիւրոս, և գտաւեալ եգիպտոս մեծ աւարաւ կ'երեւի Թէ Վափռա չկրնաց օգնել Հրեից և տարեալ Բրուտագործի իսպառ աւերուցը, երեմ. Լ. 1–5. ԵՀ. 1. ԵԶեկ. ԻԹ – Լ.Ը։ Վափռա Թագաւորից քաղաք և Հինգ տուրի, և բնակեցաւ սմա առն իւրոց զօրաց Հետ զոր կիսերեկի գեմ անյաղթ պատերազմէ մը ետքը, ինչպէս մարգարեացաւ էր։ Երեմ. ԽԴ. 30.

փարեզ–Ոզա, Բ Թագ. Զ. 8։ Տես Ոզա

փարիսեցի, Թուով բազում և տիրող տոհմէ Հրէից, վարդապետութեան և առաքինութեան շատ կեանքու մէջ միաբան, բայց բաժանեալ ուղղութիւնէ քանի մը Թիւրեալ կէտերու մէջ, որոնցմէ էին դպրոցք կամ աշակերտք Հիլէլի և Շամմէյի, որ անուանի Հրեայ վարդապետներ էին։ փարիսեցի անուանն ընդհանրապէս կ'առնուի երբեմն իբրեւ բառ էն, որ է բաժանել, որպես Թէ փարիսեցիք զատեալ և որոշեալ էին ազգին Յուդայեալ մնացեալ իրենց բարձր իմաստութեամբը և արդարութեամբը։ փարիսեցւոց ազանգը երեւեցաւ յետ դարձին Հրէից Բաբելոնի գերութենէն։ Գալով անոնց վարդապետութեան, Թէպէտ կը յարգէին Հին կտակարանին գիրքերն իրրեւ Հրէից Հաւատոյն տուիրս, կ'ընծայէին մեծ և Հաւատոյ ճախութիւն աստուածային պատուէրներուն մանաւանդ յորդորին արարողութիւնս, որոնք էին, լուացմունք, պահք, երկայն ազօթներ, օրդմնութիւն տալ, ՀԻմնանոյց և մեռելոց ցաւ Հազորդութենէ զգուշանալ, այլովքն Հանդերձ։ Տես Մատթ. Զ. 5. Ք. 14. ԻԳ. 5. Մարկ. Ի. 4. Ղուկ. ԺԸ. 12։ փարիսեցիք Մովսիսական օրէնքը բառատ բառ կը մեկնէին, բայց և այնպէս շատ անգամ կը բռնաբարէին օրինաց ոգին ըստ աստանդութեան և ըստ քմնոյ մեկնելով զայն։ Տես Մատթ. Ե. 31, 43. ԺԲ. 2. ԺԹ. 3. ԻԳ. 23։ Արդարեան կամ խոստմնէրդութեան երեւութով, և բարեպաշտական տարազին ձեւերով զրօս կը կատարէին Հրապարակաց և առ ի ցոյց, առատացած էին փարիսեցիք մեծ անուն և ազդեցութիւն Հասարակ ժողովրդեան, մանաւանդ կանանց մէջ։ Սադուկեացոց սէտ կը կարծէին Թէ ամենայն իրք և գէտք արգասիք են բախտի կամ ճակատագրի, բայց ոչ այն տառիճան Հարկաւոր մինչև խափան եղծանել մարդկային կամոյ ազատութիւնը։ Հոգին կը Համարէին անմահ, և կ'ընդունէին մարմնոյ Հանգերձեալ յարութիւնը, Գործ. ԻԳ. 8։ Ալ կարծեաց Նաև յոմանց Թէ փարիսեցիք կը Հաւատային Նաև Հոգեփոխութեան, բայց առ այս վերաբերեալ ակնարկութիւն մը չունք գտնելք ի Նոր կտակարանի, և ոչ ՁՀավանական կը յիշէ այսպիսի բնչ։ ՁՀամեաս անգամ կը յարձրմանէ

Digitized by Google

Ֆրիսաոս փարիսեցւոց անապատութիւնը և ժլատութիւնը, անոնց ագահութիւնը, ագռոմնութիւնը, առատանորդը և պատկեր ի ցոյց մարդկան, Մատթ. Զ. 2, 5. Ղուկ ԺԸ. 9, նաև անոնց կեղծաւորութիւնը օրով կը ջանային ծածկել պատրաստակաս կ'ունէին իրենց գեղծ ցանկութիւններն և վարքը, Մատթ. ԻԳ. Ղուկ. ԺԶ. 14. Յովհ. Ի. 48, 49. Ը. 9, փարիսեցւոց այս ամենայն թերութիւններն անխոյս և անաչառ յանդիմանելով չատ ատելի եղաւ փրկիչն այն մոլեգնելոց, Մատթ. ԺԲ. 14, ուստի և փարիսեցիք էին որ կ'ուզէին բռնաւոր կեանքը, ինչպես բարձին իսկ, և ատին անոր տրիանն իրենց և իրենց զաւկներուն վրայ. Բայց կ'երևի թէ կային անոնց մէջ առաքինի և ճշմարտապետ բարեպաշտ անձինք, ինչպես Յովսէփ Արիմաթացի, Նիկոդեմոս, Գերասիմ Աիմէոն, և այլք. Մատթ. Իէ 57. Ղուկ. Բ. 25. Յովհ. Գ. 1. Տյուսոնագրին Սօզոս էր խիստ փարիսեցի, Գործ. ԻԶ. 5. Գաղ. Ա. 14. փարիսեցւոց բարեաց և վարուց էական յատկութիւնները կը տեսնուին ուսկասին Ֆրիսաոսեայ երկրներու մէջ, և են այնպէս ատելի Ֆրիսաոսի, ինչպես էին փարիսեցիքն.

Փարուխիմ, Բ Մնաց. Գ. 6, երկիր ազնիւ ասկոյ. Հաւանականապես Ոֆիր, կամ, ըստ Գեսենիոսի, արեւելք

Փարփար. Տես Աբանա.

Փեգեցայ, ծանօթ բանիլար, առատկաչոտ և դառնասիրտ. Ֆրիսաոս կը յանդիմանէ զփարիսեցիս որ ի ցոյց խիստ օրինապահութեան կը առատանորդէին փեքնեան, որմէ բոտ օրինաց առատանորդ ատ չէր արժէր առենքին չնչին թեան համար, մինչ օրինաց ատեն ի էական մասերը կը թաղուին, Ղուկ. ԺԱ. 42.

Փեղեքիներ կը յիշուին միշտ Գեթեթիներու հետ իրրև թիկնապահք Թագաւորին, Բ Թագ. Ը. 18. Ի. 7 Ա. յոտ բառ. եթէ չէր անոնց Հրեայ կամ փղշտացի ատկին, կր կարծուի նշանակել ընթացք, ուստի կը նշանակէր թերևս արքունի առաքանակ, ինչպես Ֆրիսաոսի բառը կ'ելլէ երբ բայերերէն ֆրէլ բառէն; ուստի և կը նշանակէր թերևս արքունի գոհիներ Տես Գեթեթիներ.

Փելիքան, երկնիւ, Հռովմայեցի կուստակալ Հրէաստանի. Ծննդեամբ էր ստրուկ կղզացւոյ կայսեր, որ ազատ ըրաւ զնա և ատաւ պաշտօն, կուչելով կզգիտաս. Ըստ Տակիտոսի պատմագրի էր անգութ, զեղծ և վատթար. Հրէաստանի մէջ ամենաանպատեղ ընդ Իգրիպպայ, քան կրնար ակնկալել Ագրիպպայ. Փելիքս հրապարեալով զատած էր զԴրուսիլա իւր ամուսնէն Ազիզոսէ. երբ Լիսիասա զրկեց զՅովսէ կետորիս ուր կը նստեր կուստակալը, փելիքս կանչելով ատաքաղաքը լսեց անոր գաղը, և հանդուգն յանդգնեցաւ անմեղ էր Պօղոս, բայց և այնպես պահեց զնա կապատած, թէ ակնկալելով և խնայելով, գանգի կը յաճատր առաքելոյն բարեկամներէն լատանալ մեծ գումար մը ընդունել անոր ազատութեան համար. Բայց կին նորա Դրուսիլա, որ Հրեայ էր, կը զգաստ լսել Պօղոսի քարոզութիւնը, և առաքեալը կանչելով փելիքսի առջև, խօսեցաւ իւր ամբարիշտ վատութեանց մասին զգաստութեան և վերջին դատաստանին վրայ. փելիքս դողաց, բայց նորէն զրկեց զՊօղոս բանտը, և հետ ձուց իւր խոստմն ձայնը. տեսնելով օրինակ բանտի զորութեան Յիսուսի և յաղագս վճռանգին. Երկու տարի ետքը, յամի Տ. 60, փելիքս կոչուեցաւ Հռոմ, և Պօղոս զՊօղոս ի բանտի ի շնորհս կը Հրեից Բայց փելիքս կոչուեցաւ ի դատաստան, յանցաւոր դատուեցաւ իւր յատի վարչութեան համար, և Հռոմէ պրծաւ մնայնանի մի ազատութեամբ եղբօր իրոյ Պղատոնայ որ սիրելի էր կայսեր, Գործ. ԻԿ. 26. Ա Ե.

Փենեմա, բառ, երկրորդ կին Ելկանայի, հօր Սամուելի. Տես Անն. Ա. Անոնց պատմութիւնը գեղեցիկ օրինակ է բազմակնութեան չարեաց, և Ա. Բառ Ա.

Փեռեզեա, Ա. տրգի Ներեսարայ, և թոռան Ա. Հարսնի քահանայապետին. փենեհես իւր նախանձը և համառ ձակութիւնը ցուցուց ամեսպատելով

Digitized by Google

ապահանել ցուցուչի պղծագործ իշխանը, և անոր ընկերը Մագբիանացի կինը, Մովաբա գաղտնաբան մէջ, թուա. իե. ։ ի վարձ այս հանճարեղ և պատահ ծառայութեան նորա քահանայապետութեանն հաստատուեցաւ անոր ասհմին մէջ հաստատութիւն ծառայ պայմանաւ. ըստ ի կարճ ժամանակէ մը, այն է ի հեղեալ մինչև ի Սագովի, փնհէհան սերունդը վտրց քահանայապետութիւնը մինչև ասաճարին աւերը. փնհէհէս առաջնորդեց Իսրայէլի բանակին յորդոր պատերազմներուն մէջ ընդ Մագիանացիս, թուա. Լև. 6. Սագմ. ճՉ. 30, 31։ Նոյն փնհէհէս էր գլուխ պատգամաւորաց որ զրկուեցան ի յառնդիմանութիւն ցորգամանէն ասգիին ժառանգաց ցեղերուն, որ սեզան կանգնած էին, ցեռ. իԲ. 5–34։ Չորը կենդանութեան տարին փնհէհէս հէտ էր վերակացու Ղևտացւոց, թուա. Գ. 32, և յետոյ եղաւ քահանայապետ, ցեռ. իԳ. 33, և իրրև քահանայապետ ծանոյց թէ Աստուծոյ կամքն էր պատժել Գաբաայի մարդիկը, Դատ. ի. 28։

2. Մին յորգւոց Հեղեալ քահանայապետի. Տես Ոիճի։

փեսայ. Տես ՍրԳ ՍրԳաց։

փեստոս, Պորկիոս, յաջորդ փելիքսի ի կառավարութեան Հրէաստանի, յամի Տն 60. երբ կը մեկներ փելիքս Հրէաստանէն, տեսնելու համար զՀրեայս թագաւոր զՈզտոս կապեալ ի կեսարիա Պաղեստինու, Գործ. իԳ. 27, և երբ փեստոս եկաւ, Հրեից գլխաւորները խնդրեցին զատապարտել առաքեալը, կամ զրկել զնա Իրուսազէմ, քանզի Հրեայք գարան գործած էին սպանանել զնա ճամբան Աայ փեստոս պատասխանեաց նոց թէ Հաւմէայեցւոց սովրութիւն չէր դատապարտել ամբաստանեալ մը առանց լսելու, և խոստացաւ լսել անոնց ամբաստանութիւնն ի կեսարիա. Հինգ օր եղբը լսելով զՊօղոս և ամրկանալով անոր դէմ բերուած ամբաստանութեանց, առաջարկեց Պօղոսի իր գատին որոշումն յանձնել Հրէից Սինհեդրոնին. բայց Պօղոս բողոքեց առ կայսր, և այսպէս հանուց ի գերեզ Հրէից նեն-

գատոր խորհուրդը և փեստոսի գործառութիւնը։ փեստոս, արուեստ Հասնելը թէ ինչպէս զրկելու էր զՊօղոս ի Հռոմ, անգամ մը ևս լսեց Պօղոսի յառաջիկայութեան Ագրիպպայ արքային որ եկած էր յայցելն փեստոսի։ փեստոս առաջնակները բազմացած տեսնելով Հրէաստանի մէջ, չանաց նուաճել զանոնք. վերջուց նաև կատարդ կամ մեզ մը որ բազմութիւնն բերին եռակէն ձգած էր յանապատ։ Ցովսեպոս գովութեամբ կը խօսի փեստոսի կարճ իշխանութեան վրայ։ փեստոս մեռաւ Հրէաստան, յամի Տն. 62, և յաջորդեց անոր Ալբինոս։

փերեզացիք, Մնդ. ժե 20, հին բնակիչք Պաղեստինու, որ խառնուած էին փառանացւոց հետ, կամ թերևս ինքեանք ևս էին սերունդ փառանաս։ ԵՒը թուի թէ կը բնակէին փառանացւոց երկրին կեսրը, Մնդ. Լ. 30. ցեռ. ժԱ. 3. ժԷ. 15. Դատ. Ա. 4, 5, բայց կային նաև փերեզացիներ ցորգամանու երկու կողմը, լերանց վրայ և գաշտերուն մէջ։ Սուրբ Գրոց մէջ շատ տեղ, փառանացիք և փերեզացիք կը յիշուին իրարու գլխաւոր ժողովուրդք երկրին, զօրօրինակ Աբրահամու և Ղովտայ ժամանակ, Մնդ. ժԳ. 7։ Աայ ցեզէն ասկաս Յեսուրդ կար առ Սողոմնին. որ նուաճից զանոնք և բրաս հարկատու ծառայ, Գ թագ. Թ. 20։ Տես Քանանացի.

փիլիպոս, ասգի մեռ Աահէլի ծոցին, և անոր հիւթայեցին արևմտեան կողմը, երբորգ և վերջին բանակատեղի իսրայէլացւոց, կատմիր ծովէն անցնելէն առաջ, Ել. ժԳ. 2, 9. թուա. Լ Գ. 7։ Տեղը չի կրնար ճշդիլ որոշապէս հիմա։ Տես Նաև Դիպք։

փիլէ, փայլուն, հրեայ մեծ կին ի կնեքրայ, որ էր ասրեելեան նուաճասնի գիտուն կրթեալ։ փիլէ ատրաս Պօղոսի թուղթին առ Հռովմայեցիս։ Աայս թղթոյն մէջ Պօղոս կը յանձնէ զփիլէ անոնց վատահութեան և փիլոսոփայական սիրոյն։ ԵՒը թուի թէ փիլէ էր ասրկաւագ ուհի, և ուշէր ատակ և կամքը բարիք ընել այլոց առատապէս Պօղոս կ'ըսէ. "Շատերուն ինամք ատրաս ու ինձի ալ։" Հռովմ. ժԶ. 1, 2։ Ով որ կ'օգնէ

Digitized by Google

Փրիսոսոի Հաւատարիմ Ծառայի մը, այնու կ'օգնէ անդամ բարեաց կատարման։ Հոգին Աստուծ Փիլէի բարեաց տ գործքը կը ցուցնէ արժանի Ամենազթութեան։ Աստղիսի մայրաքաղաքին պիտի յիշուին Խորհրդի մէջ

Փիգեղոս, Հեթոսեան։ Տես Հեթմագիճեան։

Փիլատ, մին ի քաղաքաց զոր ուղեղին Խորհրդի որդիք փարատանի Համար Յեղիսաոս, իրենց գերութեան առներ, ել. Ա. 11։ Փիլատ է հաւանականապէս Պաղեստինոս զոր Հերոդեսոս կը յիշէ, և կը գնէ մեռ ի Պիրևեէ և Գեղեսեան բարեաց ընդդէմ, ոչ Հեռի Լրանդքէն զոր շինեցին Ներքեւով ազգայ և Դարեհ, ի ցնծալու Համար գնեցոս կարմիր ծովեան Հետ։ Տես Եգիպտոս։

Փիլիմոն, երկրագործ, Հարուստ քաղաքացի ի Կողոսայ, ի փոխ գիտ։ Գողոս գրեց Թուղթ առ Փիլիմոն, երբ անոր ծառան գողնալեմ ետ կը դրկէր։ Փիլիմոն որ գործած էր Գողոսի միջոցաւ՝ կը յորդորեւ ընդունել գողնալեմ իբրև "եղբայր սիրելի"։ Գողոս այն տանն բանաստեղծել էր ի Հռոմ։ Թուղթն Գողոսի առ Փիլիմոն պահանջեալ օրինակ է փափկութեան, քաղաքավարութեան և մարդասիրութեան։ Տես Ոնեսիմոս և Թուղթ։

Փիլիմոն, Թուղթ առ։ Տես Փիլիմոն և Ոնեսիմոս։

Փիլիպպեցիս, Թուղթ առ։ Գողոս գրեց այս Թուղթն Սիւռ առաքելին բանաստեղծութեան տանն ի Հռոմ, յամի Տ. 62։ Զերմ չնորհակալութեան կը մատուցանէ օգնութեան Համար զոր գրկած էին Փիլիպպեցիք նպաստիկ ետ, և գոհութեամբ կը յիշէ անոնց անգութ սէրն առ Նա, ինչպէս նաև անոնց գրիստոնէական անատակութեան վարքը, և պատուիրեն ի Տէրն ծանօթ, Փիլ. Ա. 7, 28, 29. Բ. 12։ Գ. 10–15։ Տես և Բ Կորնթ. Ը. 1, 2։

Փիլիպպոս, քաղաք Մակեդոնիոյ ուր կը նստեր փոխանակ բգեղեթ։ Փիլիպպոս կոչուած է յանուն Փիլիպպոսի Թագաւորին Մակեդոնացւոց, որ հորոգեց և գեղեցկացուց զայն, ուստի և քաղաքը կորնթացւոց առաջին անանուն որ էր Դոսիտոս։ Օգոստոս զրկեց Հոն Հաւատիոյեցի գաղթականներ, և այս պատճառաւ ուներ քաղաքը քանի մը առանձին անուն, ուստի և էր "Մակեդոնիոյ մեկ մասին գլխաւոր քաղաքը"։ Գործ. ԺԶ. 12, կը Թուի նշանակել Թէ փիլիպպոս էր առաջին քաղաքը ուր կը Հանդիպեր ճանապարհորդը, երբ կը Հասներ Մակեդոնիոյ նաւահանգիստը Ներապոլիս, որմէ ուղղ մղոն հեռու էր փիլիպպոս յորհնաւոր հետևոյ ընդարձակ գաշտի վրայ։ Հոն եղած անուանի կռիւն ուր Բրուտոս և կասիոս յազթուեցան Օգոստոսէ և Անտոնիոսէ, 42 ին Նախ քան Քրիս. Հոս նաև Գողոս առաջին անգամ քարոզեց Աւետարանը Եւրոպայի ցամաքին վրայ, յամի Տ. 52, երկիսուր տեսլեամբ յորդորուելով երթալ Տրոասէ ի փիլիպպէ։ Աստղին գործածէ եղած Լիւդիա, և եկեղեցին որ իսկոյն Հաստատուեցաւ Հոն՝ նշանաւոր եղաւ այս առաքեալին և Ճշմարիտ Քրիստոնեայ կնոջ բարի գործերով։ Գողոս և Շիղա մնալէ ազդկանէ մը Հարցուկ գնին Հանդիպին Հոս, և այս պատճառաւ բանտարկուեցան, ծեծուեցան անխղճ, և բանտարկուեցան։ Բայց անոնց կապանքը քակուեցան Հրաշիւք, բանտապետը դարձաւ, և Թոյլ տուաւ անոնց երթալ Ամֆիպոլիս։ Եր Թուի Թէ Ղուկաս Յետոյ Հոն, և նորէն ընկերացաւ Գողոսի, երբ Գողոս միւսանգամ այցելութեան ըրաւ փիլիպպեցւոց Համար հինգերորդ ճանապարհորդութեան ատեն Յերուսաղէմ, յամի Տ. 58, Գործ. ԺԶ 8–40. Ի. 3–6։ Աստ քանի մեզի հինա գոցուած է աւետարանիչով։

Փիլիպպոս, Ա. չորրորդ պատկան, ապրի Մեծին Հերովդէ, ի կնոջէ նորա կզեսպատրայէ։ Երբ Հերովդէ Թագաւորութիւնը բաժնեցաւ, փիլիպպոս եղաւ չորրորդապետ Բատանէայի, Տրաքոնիտայ և Աւրանիտայ, Ղուկ. Գ. 1։ Յետ Հերովդէս Ա. փիլիպպոսի կնոջերուն այս փիլիպպոսն առած էր իւր անունը։

Digitized by Google

2. Հերժվեցաւ փիլիպպոս, սակայն արդի Մակեդոնացիք հերժվելի ի Մարիամեայ դաւաճէն Սիմոնէ, ոչ թէ ի Մարիամեայ զոր կը սիրէր հերժվելոս, ցաւալով հերժվելոս կ'անուանեն զայս փիլիպպոս։ Այս փիլիպպոս կ'ատրէր առանձնացեալ, քանզի հոդոյը մերժած էր զնա ժառանգութենէ, և էր առաջին ամուսնին Հերմիպիտոսի, Պատմ. ժ'Ի. 3։ Տես Հերմիպիտոս։

3 Փիլիպպոս առաքեալ, ի Բեթսայիդայ, ի սկզբան աշակերտ Յովհաննու Մկրտչի, և մին յերկոտասանից որ կանուխ կանչեցաւ երթալ Քրիստոսի առաջէն, Պատմի. ժ. 3, յոհ. Ա. 43–48. Գործ Ա. 13 Փիլիպպոս շատ անգամ կը յիշուի Աւետարաններուն մէջ, յոհ. Զ. 5–7. ժԲ. 21. ժԴ. 8–10։ Ըստ աւանդութեան Փիլիպպոս քարոզեց աւետարանն ի Փռիւգիա., և մեռաւ Հիերապոլիս, յերկրին Ասիոյ։

4. Փիլիպպոս, սակայնապէս և աւետարանիչ. Գործ. Զ. 5. ԻԱ. 8 Եփես. Դ. 11, ի կնոջէրիա անցուց իւր կեանս գէթ մեկ մնոյը, և աւետ չորս դստերս որ ունէին մնոզաբարեութեան ձիրք, Գործ. Բ. 17. ԻԱ. 8–9։ Յետ մնհատն Աստիճանոսի, երբ Փրիսկոսանեայք արտաքսուեցան Երուսաղէմէն, քանց յաւաքելոց, Փիլիպպոս քարոզեց Աւետարանը Սամարիոյ մեծ յաջողութեամբ, և կը գտնէր շատ հաւատք։ Այս երանելի դստերմանէն մէկն կանուխքան գործել հետաւոր ոեզ մը առանձին մարգոս մը, այն է Եփեսոսի ներքինապետ Հռոմոր. բայց ներքինին տարաւ Աւետարանին լոյսն Ափրիկէի խաւարին կողմը, և կը կարծուի թէ հոն լուսաւորեց շատերը։ Գործոց պատմութեան մէջ Փիլիպպոս քան պատմհման կ'ուրիշուի աւաքեալներէն, Գործ. Ը. 4, 14, 16։ Փիլիպպոս քարոզեց աւետարանը Գաղիատիոնս ծովեզերեայ քաղաքաց մէջ, Ազովոտոս մինչև Կեսարիա, ուր յետոյ Գողոս և ընկերք նորա եղան հիւր Փիլիպպոսի "շատ օրեր,, Գործ. ԻԱ. 8–16։ Փիլիպպոսի վերջին պատմութիւնն անծանօթ է մեզ։

ՓԻԼԻՊՓԱՅԱՐԻՑ, - խոպոպիկ-Ի՛ւն, նոր հաւաքարանին մէջ կը նշանակի ամէնքն և ջատագովը հայոց ցղոլիկէ մարգկային մասց, այս աշխարհիս իմաստասիրութեան, և "աստանուն գիտութեան,, Ա կորնթ. Ա. 18–27. Ա Տիմ. Զ 20, որ հակառակին է աւետարանին ճշմարտութեան։ Գողոս կը զգուշացնէ զկողոսացիս թէ գուցէ կողոպատէին կամ գերի առարուէին "փիլիսոփայութենէ,, կող. Բ. 8։ Մարգկային սրտին թիրամութեան տիրապետն ապացոյցներէն մին է, որ սիրտը կրցաւ այն աստիճան թիւրիլ մարդուս ապնուագոյն կարգութիւնը, որ է միտքը կամ լոյսը։ Մարգկային գործարարգոյն միւրերն անգամ շատ անգամ կուրացած են բոլորովին մինչև չտեսնել կրօնական ճշմարտութիւններ, և մարդոց իմաստասիրելու կարողութեան դիմը և կորովը եղած է ոչ թէ միջոց ստանալու գիտութեան և առաքինութեան, այլ անձնասէր, ապստամբ և յիմար ամբարտաւանութեան, Պատմի. ժԱ. 23. Ա կորնթ. Բ. 14. Գ. 18–20. Յովհաննու Եպիկուրեան և Պետիկեան փիլիսոփայք ծաղրելուն Գողոսի քարոզութիւնը. և Գողոս իւր թուղթերուն մէջ շատ տեղ իւր գործունեութիւնը կը ցուցնէ հակառակ Յիսուսի վիրաւորի իմաստութեան և ճշմարիտ կրօնից, որ փիլիսոփայից և իմաստնոց կը թուէր ոտկ յիմարութիւն, վասն զի Աւետարանին իմաստութեան յայտնութիւնը ոչ թէ զոյն քարոզողներուն ճարտարախօսութենէն կամ երգեցութենէն էր, այլ Աստուծոյ զօրութենէն և Հոգւոյն Սրբոյ ազդեցութենէն ի սիրտս և ի միտս հաւատացեալոց, և վասն զի այն իմաստութեան նպատակը ոչ թէ զուարճացնել կամ շոյելոյ էր զմարդիկ, այլ յայտնել անոնց թէ յանցաւոր և ապստամբ էին մարգկին Աստուծոյ դէմ, և չկարասիլու հաւատալ կարօտ էին փրկչի։

Ինչպէս որ փիլիսոփայութեան պատմաստաս եղան ճանապարհ մէջ շատ ազգանուններ, ինչպէս Ակադեմական, Պերիպատետիկեանք և Աստիկեանք, նոյնպէս Հրեից մէջ եղան այլևայլ ազգանուններ, ինչպէս Եսսեանները, Փարիսեցիք և Սադուկեցիք։ Փարիսեցիք

Digitized by Google

կը նմանէին փոքր ի շատե Սպոյիկեանց, Սագաւկեցիք՝ Եպիկուրեանց, և Ստոյեանք՝ Ակադեմականաց։ Փարիսեցիքը էին հպարտ, ունայն և անազարծ իրրև զՍպոյիկեանս. Սագաւկեցիք կ'ուրանային զանմահութիւն հոգւոյ և զգինեսու գոյութիւնը և նպիկուրեանց պէս բոլորովին անփոյթ և անհոգ էին հանդերձեալ կենաց համար. նոանեանք աւելի Հաստեաց էին, աւելի պարզ և կրօնասէր, և յայն սակս շատ մօտ էին Ակադեմականաց։

Վ. տանգը յորմէ կ'զգուշացնէր Փօզոս իւր ժամանակին գրիստոնեաներըը կայ տակաւին։ Ինքնահաւանութիւնը բնական ընկեր է անաստուածութեան և արտի անպիղծութեան, չատերը անտես յայտնութեան ճշմարտութիւններուն, և կը հերքէ ինչ որ հաճոյ չէ իւր ճաշակին կամ քան իւր հասկութիւնը վեր է։ Ձշմարիտ խմաստութիւնն, ընդհակառակն, խոնարհ է և հնազանդ։ "Ով որ Աստուծոյ թագաւորութիւնը պզտիկ տղու մը պէս չընդունի, բնաւ պիտի չմտնէ անոր մէջը։"

Փիղագելփիա, քաղաք Լիւգիոյ, ի փարթն Ասիա։ Այս քաղաքին մէջ էր Ասիոյ եօթն եկեղեցիներէն մին, զոր իրրև հաստատիմ մեծապէս կը գովէ Գրիստոս, Յայտ. Գ. 7–13։ Փիղագելփիա կոչուեցաւ այս քաղաքը Աստաղոսէ Փիղագելփոսէ թագաւորէն Պերգամոյ որ հիմնեց այն քաղաքը։ Փիղագելփիա էր ի մէջ Հերմոս գետոյ և Տմոզոս լերան, իրր քսան և ուր մղոն ի հարաւ-արեւելից Սարդիկեայ։ Գաղաքը մեծ պատուներ կը կրէր ատեղ երկրաշարժներէ, և հին ատենը զարմանք էր թէ ինչպես մարգիկ կը հաստատեալ կէին բնակիլ հոն։ Ջարգիս է ատան փոքր և գծուծ, բայց մեծատարած, իրր 12,000 բնակչօք որոց 1,000 ը Յոյն Գրիստոնեայ են և ունին եպիսկոպոս և իրր քսան անդինք տարբեր կղերէն։ Կան հինգ եկեղեցի և վեց մկիթ, որոց մէկն համար ատգացի Գրիստոնեայք կը կարծեն թէ էր այն եկեղեցին ուր պաշտան կը կատարէին նախնի Գրիստոնեայք առաջ կը գրէ Յովհաննէս։

Փիղիպպոս, սէրեալ, էր հերետիկոս և մերժուեցաւ եկեղեցիէն, վասն զի կ'ուրանար յարութիւնը և անհատաստութիւն կը տարածէր, Բ Տիմ. Բ. 17, 18։ Տես Հիմենէոս։

Փիսոն, գրեթէ ստուգիւ չորս գետերէն մին, Ծննդ. Բ. 11, 12, և որ կը վազեր բոլոր Եւիլայի երկրին, ուր կը գտնուէր ազնիւ ոսկի։ Ինչպես դրեթէ, նպիղոս այս գետն ալլեգորիկ առիւծ կը կարծուի։ Տես Եդեմ և Եփրատ։

Փիքաղ, հաստատակառոյց էր ատեան յարկարկանաց զօրապետաց Բաբելոնի Գերեզմայ, Աբրահամու և իսահակեան ժամանակ, Ծննդ. ԻԱ. 22. իգ. 26։

Փիւնիկէ, 1. քաղաք մեծ ի հարաւակողմն Ասորեստանի։ Փիւնիկէ ատեն նահանգիս, որ ղարգիս կը կոչուի Լաւդիոյ, և որոյ բերանն է գեղ Հարաւակողմն արեւելք Գազոս, երբ կը նաւարկեր ի Հռոմ ի կեսարիա, չկրցաւ մնալ այս նաւահանգիստը, Գործ. ԻԷ. 12։

2. Փիւնիկէ, Գործ. ժԼ. 3, ընդարձակ ատեանէն կը նշանակէր նեղ երկիրն ընդարձակ երկայնութեան ասիելեան եզերաց Միջերկրական ծովուն, յԱնտիոքայ մինչև ի սահմանս Եգիպտոսի։ Բայց բուն Փիւնիկէ էր ի մէջ Լաւդիկիէ քաղաքին Ասորւոց և Տիւրոսի, և կը պարունակէր մանաւանդ Տիւրոսի և Սիդոնի երկիրները։ Ցաւալ քան զնաւանել Ցիսուսի զԳողգոթային, այս երկրին կը սիրէին քահանայքը, որդիք Գաղմոյ, որ կը բաժնուէին երկոտասան տոհմ, յորս զօրաւորագոյն էր այն ցեղը որ չէնաց զՍիդոն և էր գլուխ բուն Փիւնիկացւոց, և զոր Ցոյնք կ'անուանեն Փիւնիկեցի. Փիւնիկեցիք միայն չնաւեցան ի Ցիսուս, և ի Գաւիթ և ի Սողոմոնէ, և ոչ յառջորդ Թագաւորներէն, բայց նաւեցան Աստեաւորներէն և քաղդէացւոց Թագաւորներէն։ Ցիսուս չէս գՀետ եղեան Հպատակ Գաղտից, Ցունաց և Հռոմայեցւոց։

Փիւնիկեցիք երկար ժամանակ համբաւաւոր եղան իրրև Հարաւտաս, կիրճ և Հզօր ազգ։ Փիւնիկէ էր գաշնակից ատեսքեան վաճառաշունչ

Digitized by Google

քաղաքաց, որոց իւրաքանչիւրն իւր սեպհական երկիրներով էր հպատակ յաւուրն թագաւորի մի։ Անոնց ծովեղերքը ծագկեալ էր խիտ առ խիտ քաղաքներով, իրենց հռչատարմիզը կը ղրկէին ամեն տարի կոզմ Միջերկրական ծովուն եղերքը, ուսնէին առևտրական հազարգունի բան և գտրաքանչիւրներ էւրոպայի և Ափրիկէի հետաւորագոյն ծովափանց վրայ ապրեալ։ Անոնց երկրի բնիկը կը գնաւէին և կը վաճառականէին անոնց վաճառականները, եղեկ. իէ. կարգեցած, հին սահման չունէին, էր փիւնիկեցի գագիթականութիւն, ինչպէս նաև Կպրոսը և Թարսիս ի Սպանիա, եզեկ. Լ.Ը. 13. Անոնց լեզուն գրեթէ նոյն էր ընդ Եբրայեցիներին, և Սղոմոնոյ քաղաքաց շատերուն անուանց մէջ կը նշմարուի։ Սազմոն եբուսացւոյ մը տաճարին և իւր նաւերուն չհետևեցան և նաւարկութիւնն չատ մեր պարտական էր փիւնիկեցւոց օգնութեան։ Տես Տիւրոս։ Անոնց երկիրն էր ի մէջ ծովեղերին և բարձանց լիբանանու, և որովհետև քաջ ոտագուած էր և պազարտեր, իւր սլլեալ բարքութեանց վրայ կը բնակեր ազգի ազգի բզյսեր և տուներ, փիւնիկեցիք կը պաշտէին զԲահաղ և զԱստարտէի։

Ջարդիս փիւնիկէ է հպատակ Օսմանեանց, և կը վերաբերի Աքքի կուսակալութեան, և ուսնի քան երեսս հազար տարեկ հետէ չունի ազգային կամ բնիկ թագաւորներ, կամ որևիցէ ազատ կամ ինքնօրէն կառավարութիւն։ Փիւնիկէ անունը չի գտնուիր երբայական գրոց մէջ, այլ ի Գիրս Մակաբայեցւոց և Նոր կտակարանին մէջն։ Երբայեցիք զփիւնիկէ կը կոչեն մէյնի գանան, ես. իգ. 11. Մատթէոս, ժե. 22, գանանացի կ'անուանէի կինը զոր Մարկոս, է. 26, կ'անուանէ փիւնիկէ Ասորի, այսինքն փիւնիկեցի Ասորւոց երկրէն, քանզի փիւնիկէ անուանեն մասն էր Ասորւոց երկրին,

ՓԻՒՆԻԿ Ասորի։ Տես փիւնիկէ։

ՓՂՇԱՑԻՔ, անուանի ժողովուրդ, կը բնակէին գանանա հարաւային ծովեղերը, որ յանուն նոցա կոչուեցաւ Փղշտացիք, Սազմ. կ. 8. ՀՔ. 9, կամ Պազեստացիք։ Փղշտացիք կը թուին ի սկզբան գագիթալ եգիպտոսէ ի կափթոր, որով կը հասկնան ամենք գկրեան, այլք, քան նախնի մնատնեագրաց, գկապտադովկիա, Ծննդ. ի. 14, և ապա անտի եկան Պազեստին կափթորացի անուամբ, և վանելով Ազաքիներն որ կը բնակէին Աներիմ մինչև Գազա, բնակեցան փախտական նոցա, Բ Օր. Բ. 23։ Փղշտացոց երկիրն էր ի մէջ Միջերկրականին, և է քան ի մեծ մասին գաշտային և պազարեր։ Կը բերէ տարեկ առատ հունձ, թէպէտ քաղ մշակուած չէ և ոչ պատրաստեալ տգրով։

Փղշտացիք էին հզոր ժողովուրդ ի Պազեստին, նոյն իսկ Աբրահամու ժամանակ, 1,900 ին նախ քան գԲր., քանզի ունէին անասնոն թագաւորներ և մեծամեծ քաղաքներ, Ծննդ. ի. 2. իԱ. 32. Եզ. ժԳ. 17։ Փղշտացիք յիշուած չեն այն ազգաց մէջ որ պիտի ջնջուէին իրրև սերմնդէք գտանուին։ Բայց և այնպես ցետս յարձակեցան անոնց վրայ հրամանաւ Աստուծոյ, քանզի փղշտացիք կը տերէին իսրայէլացւոց խաստացուած երկրին սլլեալ մասերուն։ Բայց կ'երևի թէ իսրայէլտցիք չկրցան պահել փղշտացւոց ձեռքէն առնուած տերերը, քանզի գատաստարաց ժամանակէն մինչև Սաուղի ժամանակ և մինչև ի սկիզբն թագաւորութեան Դաւիթի, փղշտացիք ունէին բնիկ թագաւորներ և իշխանիներ։ Փղշտական տէրութիւնը կը բաժնուէր հինգ փոքր իշխանութիւն, ինչպէս Գազա, Աշկաղոն, Ազովտոս, Գէթ և Ակկարոն, որոց իւրաքանչիւրն ունէր առանձին իշխան։ Փղշտացիք կը հարատաևէին գիտալէլ չհեղոյ քաղհանայատութեան և Սամուելի գատաւորութեան և Սաուղի թագաւորութեան ժամանակ, իրբ հարիւր և քսան տարի։ Սամիգար, Սամփսոն, Սամուէլ և Սաուղ կռուեցան անոնց դէմ, յորմէ ետքն և տարի ունոնց տնէնաթին ջարդ սլլեալ ժամանակ, բայց չկրցան կոտրել անոնց ոյժը, Դատ. Գ. 14. Ա Թագ. Դ. Ի. ԺԴ. Լ Ա. ։ Փղշտացիք ձեռքին ազատ

Digitized by Google

մինչև Դաւիթ նուաճեց զանոնք, Բ Թագ. Ե. 17, Ը., և այնուհետև փղշտացիք միացին հպատակ թագաւորաց Յուդայ մինչև ի թագաւորութիւնն Եզեքիայ, որպէս Յովսափատաս, առ որով ապստամբեցան, Բ Մնաց. ԻԱ. 16։ Յեզեքիայ վաւակ պատերազմեցաւ ընդդէմ, և հնազանդական նուաճեց զնոսա, քանզի փղշտացիք միւսանգամ ապստամբեալ կը թուին առ Ոզիա, որ բռնեց զանոնք զինոս զօրութեամբ իւր բոլոր թագաւորութեան ժամանակ, Բ Մնաց. ԻՁ. 6, 7։ Աքազու դժբախտ թագաւորութեան տանեաց փղշտացիք մեծամեծ ընդհարներ տուին Յուդայի երկրին, բայց Աքազու որդին և յաջորդն եզեկիա գարձեալ նուաճեց զնոսա, Բ Մնաց. ԻՀ. 18. Դ Թագ. ԺԸ. 8։ Փղշտացիք չկրցան խոտա ազատիլ, բայց միայն տա վէրջին Թագաւորօք Յուդայ, և մարգարէին Եսայեայ, Ամովսայ, Սոփոնիայ, Երեմիայ և եզեկիելի ապստամնալիքէն կը տեսանինք որ փղշտացիք գործեցին իսրայելի մէջ շատ ազէտք որոց վրան Աստուած կը սպառնայ պատժել զնոսա խոտիւ և չարաչար, Նչեմ. Խ. եզեկ. Իե. 15. Ամովս. Ա. 6–8. Երեմիա. 19. Զաք. Թ. 5։ Տես և Ներեմ. ԺԳ. 23։ Երբայն Աստուածաշունչն Աստուած, և յետոյ փաստաբանիկոս ազբայ եգիպտոսի մնացորդ ինչ նուաճեցին զՓղշտացիս, որ շատ հնազանդական է թէ ընդհանրապէս, ինչպէս եղան Աստուց, փիլիսիկեացց և Գաղեհոնիա ժողովուրդք ի պատերազման Տիւրոսի Յեսայ փղշտացիք ինկան ընդ սերտութեամբ Գաղթից, ապա ընդ իշխանութեամբ Ազէքսանդրի մեծի որ կործանեց զԳազա, փղշտացւոց միմիայն քաղաքը որ իշխից ընդգիմանալ Հզօր աշխարհակալին։ Ալ Թուխ թէ ասոնց ուրիշ առ Պատկառելովք փղշտացիք խառնուեցան Գազեատիոնս ուրիշ բնակիչներուն մէջ, և ոչ ևս կը յիշուին իբրև ուրոյն ժողովուրդ։ Հին փղշտացիք կը նկարագրուին ի Սուրբ Գիրս իբրև պատերազմով ժողովուրդ, Համաս Հատարակ և պիտանի տուտեսանութ, Ելս. ԺԳ. 3. Ա Թագ. ԺԳ. 20։

Եչին երկրագործք Բահազու և Ատարատայ որ Բէեզեբուղ և Դագան կը կոչուէին, և ունէին քուրմեր և իզձեր, Ա Թագ. Զ. 2. Ի Թագ. Ա. 2. Ես. Բ. 6։ Ալ Թուխ թէ էին տեղական Աստղ, քանզի լեզու նոցա էր համանգեղ ընդ Եբրայեցերէնին, Թէպէտ ուրիշ ի նմանէ, Ննեմ. ԺԳ. 24։ Անոնց երկիրը որ էր ժամանակաց հարուստ և քաղաքներով և ատաններով ծագկեալ՝ զարգիս կայ ամայի և անմշակ, Սոփոն. Բ. 4–7։

Փղոսկր կը յիշուի Սողոմոնի թագաւորութեան առեն։ Ըստ Թագ. Սողոմոնին կը գործածուէր ի զարգ պալատանց։ Սողոմոն որ ունէր առատ ի Հնդկաստանի հետ՝ բերել տուաւ անկէ փիղեր և փղոսկր։ "Վասն զի թագաւորը ծովու վրայ ֆիրաստին նաւերուն հետ թարսուսցի նաւեր ունէր. թարսուսցի նաւերը երեք տարին անգամ մը ասկեվ, արծաթեվ, փղոսկրով և կապիկներով ու սիրամարգներով բեռնաւորուած կուգային։" Գ Թագ. ժ. 22. Բ Մնաց. Թ. 21։ Սողոմոն ունէր ատեան փղոսկրեայ և ոսկեզատաւ, որոյ երկու գիսեզերկ նիւթք կը պարծանացնէին և կը գիսեցկացնէին զիւրար, Գ Թագ. ժ. 18։ Փղոսկրն, ինչպես յայտնի է, ժանիք է փղի, ուսանի և նըբայեցերէն կը կոչուի լեզուածն են փղոսկրէ զարգերուն պատճառաւ, ինչպես երբեմն տունք որոց զարգարանոց մեծ մասն ասկրէ կամ

Digitized by Google

արծաթեն կամ ուրիշ մեծագին նիւթերէ էին՝ կը կոչուէին այն նիւթերուն անունովը, սոկեղէն, արծաթեղէն և այլ ի կարգին. այսպէս ներսէսի պատառոց կոչուեցաւ ոսկեղէն, վասն զի գրուագիակ էր հասնակ ոսկւով։ Տուներ կամ սենեակներ այսպէս զարդարելու եղանակը շատ հին էր Յունաց մէջ, և կը յիշուի Հոմերոսի։ Տես Եզեկ. ԻԶ. 6, 15. Առմոս. Զ. 4. Յայտ. ԺԸ. 12։

Փոգավր, լատին Modius, որմէ Բառգասմ տեսաւ իսրայելի բանակը, Թուա. ԻԳ. 28։ Հաւանականապէս էր քանի մը մղոն հեռաւ յարեւելից հիւսիսոյ Մեռեալ ծովուն, բայց զարգիս ծանօթ չէ։ Այս լերան մօտ և այսու անուամբ ունէին Մովաբացիք կուռք, Բ Օր. Գ. 3։ Տես Բաաղ։

Փախ։ Եհովա, իբր միմիայն տէր երկրին ուր կը բնակէին Հրեայք, կը պահանջէր անոնցմէ, իբրև միակ պայման վայելելոյ այն երկիրը, տալ առատ փոխ իրենց աղքատ եղբայրներուն։ Եօթը տարին անգամ մը փոխ տրուած առակը կ'ըլլար պարգև, և չէր կրնար պահանջուիլ ետ։ Եթէ փախանակ փոխոյ առնուած էր գրաւ, գրաւը ետ կը տրուէր քաղցրաբարեհամբ և մարդասիրութեամբ, Եզ. ԻԲ. 25, 27. Բ Օր. ԺԵ. 1–11. ԻԳ. 19, 20. ԻԴ. 6, 10–13, 17։ Մեծ ճշմարտութիւնը որ այսպէս յայտնի կը տեսնուի Մովսիսական օրինաց պատուէրներուն մէջ, բոլոր հիմնական սկզբանց հարազատելու է մեր օրինաց մէջ որ առաջնածնոց կը վերաբերին։ Առաջնածոպաշտ մը իբրև առաջնածոց տէր վարուելու չէ, այլ միայն իբրև ասանդապահ, և ինչ որ ունի գործածելու է ըստ կամացն Տեառն ամենեցուն։ Սպրդ ոգւով Տէրն մեր կը պատուիրէ փոխ տալ ձրի, նոյն իսկ թշնամւոց, և առանց յուսոյ ետ առնելոյ փոխը, Ղուկ. Զ. 34, 35։

Փող։ Առաջնածոց պատուէրից Մովսիսի չհնար երկու կատարոյ փող արծաթէ, որք առնելոյ համար ժողովրդեան, երբ կը չուէր իսրայելի բանակը, Թուա. Ժ. 2։ Այս փողը կը հնչուէր ի սկզբան քաղաքային առաջին, ամեն նօթնեորդ ամնագլուխ, Ղեւտ. ԻԳ. 24. Թուա. ԻԹ. 1, և ՅՕ. 6։ Տես Եղեկ. ԻԳ. 3։ Ուրիշ մեծագին նիւթերէ էին՝ կը կոչուէին այն նիւթերուն անունովը, սոկեղէն, արծաթեղէն և այլ ի կարգին. այսպէս ներսէսի պատառոց կոչուեցաւ ոսկեղէն, վասն զի գրուագիակ էր հասնակ ոսկւով։ Տուներ կամ սենեակներ այսպէս զարդարելու եղանակը շատ հին էր Յունաց մէջ, և կը յիշուի Հոմերոսի։ Տես Եզեկ. ԻԶ. 6, 15. Առմոս. Զ. 4. Յայտ. ԺԸ. 12։

Փոգավր, լատին Modius, որմէ Բառգասմ տեսաւ իսրայելի բանակը, Թուա. ԻԳ. 28։ Հաւանականապէս էր քանի մը մղոն հեռաւ յարեւելից հիւսիսոյ Մեռեալ ծովուն, բայց զարգիս ծանօթ չէ։ Այս լերան մօտ և այսու անուամբ ունէին Մովաբացիք կուռք, Բ Օր. Գ. 3։ Տես Բաաղ։

Փախ։ Եհովա, իբր միմիայն տէր երկրին ուր կը բնակէին Հրեայք, կը պահանջէր անոնցմէ, իբրև միակ պայման վայելելոյ այն երկիրը, տալ առատ փոխ իրենց աղքատ եղբայրներուն։ Եօթը տարին անգամ մը փոխ տրուած առակը կ'ըլլար պարգև, և չէր կրնար պահանջուիլ ետ։ Եթէ փախանակ փոխոյ առնուած էր գրաւ, գրաւը ետ կը տրուէր քաղցրաբարեհամբ և մարդասիրութեամբ, Եզ. ԻԲ. 25, 27. Բ Օր. ԺԵ. 1–11. ԻԳ. 19, 20. ԻԴ. 6, 10–13, 17։ Մեծ ճշմարտութիւնը որ այսպէս յայտնի կը տեսնուի Մովսիսական օրինաց պատուէրներուն մէջ, բոլոր հիմնական սկզբանց հարազատելու է մեր օրինաց մէջ որ առաջնածոց կը վերաբերին։ Առաջնածոպաշտ մը իբրև առաջնածոց տէր վարուելու չէ, այլ միայն իբրև ասանդապահ, և ինչ որ ունի գործածելու է ըստ կամացն Տեառն ամենեցուն։ Սպրդ ոգւով Տէրն մեր կը պատուիրէ փոխ տալ ձրի, նոյն իսկ թշնամւոց, և առանց յուսոյ ետ առնելոյ փոխը, Ղուկ. Զ. 34, 35։

Փող։ Առաջնածոց պատուէրից Մովսիսի չհնար երկու կատարոյ փող արծաթէ, որք առնելոյ համար ժողովրդեան, երբ կը չուէր իսրայելի բանակը, Թուա. Ժ. 2։ Այս փողը կը հնչուէր ի սկզբան քաղաքային առաջին ամեն նօթնեորդ ամնագլուխ, Ղեւտ. ԻԳ. 24. Թուա. ԻԹ. 1, և ՅՕ. 6։ Տես Եղեկ. ԻԳ. 3։ Ուրիշ մեծագին նիւթերէ էին՝ կը կոչուէին այն նիւթերուն անունովը, սոկեղէն, արծաթեղէն և այլ ի կարգին. այսպէս ներսէսի պատառոց կոչուեցաւ ոսկեղէն, վասն զի գրուագիակ էր հասնակ ոսկւով։ Տուներ կամ սենեակներ այսպէս զարդարելու եղանակը շատ հին էր Յունաց մէջ, և կը յիշուի Հոմերոսի։ Տես Եզեկ. ԻԶ. 6, 15. Առմոս. Զ. 4. Յայտ. ԺԸ. 12։

Փոգավր, լատին Modius, որմէ Բառգասմ տեսաւ իսրայելի բանակը, Թուա. ԻԳ. 28։ Հաւանականապէս էր քանի մը մղոն հեռաւ յարեւելից հիւսիսոյ Մեռեալ ծովուն, բայց զարգիս ծանօթ չէ։ Այս լերան մօտ և այսու անուամբ ունէին Մովաբացիք կուռք, Բ Օր. Գ. 3։ Տես Բաաղ։

Փախ։ Եհովա, իբր միմիայն տէր երկրին ուր կը բնակէին Հրեայք, կը պահանջէր անոնցմէ, իբրև միակ պայման վայելելոյ այն երկիրը, տալ առատ փոխ իրենց աղքատ եղբայրներուն։ Եօթը տարին անգամ մը փոխ տրուած առակը կ'ըլլար պարգև, և չէր կրնար պահանջուիլ ետ։ Եթէ փախանակ փոխոյ առնուած էր գրաւ, գրաւը ետ կը տրուէր քաղցրաբարեհամբ և մարդասիրութեամբ, Եզ. ԻԲ. 25, 27. Բ Օր. ԺԵ. 1–11. ԻԳ. 19, 20. ԻԴ. 6, 10–13, 17։ Մեծ ճշմարտութիւնը որ այսպէս յայտնի կը տեսնուի Մովսիսական օրինաց պատուէրներուն մէջ, բոլոր հիմնական սկզբանց հարազատելու է մեր օրինաց մէջ որ առաջնածոց կը վերաբերին։ Առաջնածոպաշտ մը իբրև առաջնածոց տէր վարուելու չէ, այլ միայն իբրև ասանդապահ, և ինչ որ ունի գործածելու է ըստ կամացն Տեառն ամենեցուն։ Սպրդ ոգւով Տէրն մեր կը պատուիրէ փոխ տալ ձրի, նոյն իսկ թշնամւոց, և առանց յուսոյ ետ առնելոյ փոխը, Ղուկ. Զ. 34, 35։

Փող։ Առաջնածոց պատուէրից Մովսիսի չհնար երկու կատարոյ փող արծաթէ, որք առնելոյ համար ժողովրդեան, երբ կը չուէր իսրայելի բանակը, Թուա. Ժ. 2։ Այս փողը կը հնչուէր ի սկզբան քաղաքային առաջին ամեն նօթնեորդ ամնագլուխ, Ղեւտ. ԻԳ. 24. Թուա. ԻԹ. 1, և ՅՕ. 6։ Տես Եղեկ. ԻԳ. 3։ Ուրիշ մեծագին նիւթերէ էին՝ կը կոչուէին այն նիւթերուն անունովը, սոկեղէն, արծաթեղէն և այլ ի կարգին. այսպէս ներսէսի պատառոց կոչուեցաւ ոսկեղէն, վասն զի գրուագիակ էր հասնակ ոսկւով։ Տուներ կամ սենեակներ այսպէս զարդարելու եղանակը շատ հին էր Յունաց մէջ, և կը յիշուի Հոմերոսի։ Տես Եզեկ. ԻԶ. 6, 15. Առմոս. Զ. 4. Յայտ. ԺԸ. 12։

Digitized by Google

խանակ գերեզմանի, Ծննդ. Գ. 19. Ցոր. Ի. 21։ փոշի կը նշանակէ բազմութիւն, Ծննդ. ՃԳ. 16, և խոնարհ և գծուծ կեանք, Ա Թագ. Բ. 8։ Երկու նշանաւոր օրինակ ունինք ի Սուրբ Գիրս փոշի կամ հող ցանելու, որ համաձայն է սովորութեան մը որ հաստատակ է յԱրեւելս։ Անոնք որ ամբաստանած մը մահը կը պահանջէին՝ սովոր էին հող կամ փոշի նետել անոր վրայ, ցուցնելու համար թէ արժանի է գերեզմանի։ Սէմէի հող կը ցանէր Դաւթի վրայ, երբ Դաւիթ կը փախչէր Երուսաղէմ, Բ Թագ. Ժ.Զ. 13։ Նոյնպէսի վարուելցան Հրէայք Պօղոսի դէմ Գործ. ոսղէմ, "Զայնէրնին վերցուցին ու ըսին, վերցուր աշխարհէն ատանկ մարդը, քանզի չվայելր ատոր ողջ ձեալ։ Ու երբոր կր կանչուըատէին ա. Հանգերձները կը նետէին և փոշին դէպ ի օդ կը ցանէին, Հայհոյական ատոր հրաման ըրաւ որ զանիկա բերդը մտցնեն,, Գործ. ԺԲ. 22–24։ Ոտից փոշին թօթափել ուրիշին դէմ կը նշանակէ խստաս հրաժարիլ, Մատթ. Ժ. 14. Մարկ. Զ. 11. Գործ. ԺԳ. 51։ Բ Օրինաց ԻԸ. 24 համաձրին մէջ յիշուած սպառնալիքն Աստուծոյ, "Տէրը անձրեւի տեղ հող ու փոշի պիտի տայ քու երկիրդ, ու երկինքէն քու վրադ պիտի իջնեն մինչեւ որ գուն բնաջինջ ըլլաս,, կը նշանակէ թէ, փոխանակ շայկական անձրեւներու, նաբր փոշոյ տեղ ելլելով յամաքեալ գետնէն, և մշտեւ յով աստուածկ և կիսիչ հողմերէ, պիտի ընաբ օդը։ Ա.յսպիսի փոշեղէն անձրեւէ ևարբր հարկաւ պիտի գայիս ասվ և հիւանդութիւն։ Տես Հող։

Փարձել, Ղուկ, ժ. 25, ընդհանրապէս կը նշանակէ հրամարել ի մեզ։ Սատանան է մեծ փորձիչ, որ փորձութեամբ կը ջանայ և շատ անգամ կը յաջողի կորուսանել մարդոց հոգիները, և Մ'նաց. ԻԱ. 1. Յոբ. Ա. և Բ. Մատթ Դ. 1. Ա Թես. Գ. 5։ Մարդիկ կը հրամարութիւն ի մեզ նաև իրենց չար միտումներէն և սրբիչ մարդոց թելադրութեամբ, Յակ Ա. 14, 15։ Աստուած որ սուրբ է և կ'ուզէ մարդոց որբութիւնը, ոչ թէ այս կերպով կը փորձէ զմարդիկ, Յակ. Ա. 13, այլ կը փորձէ զնոսա ի հանդիպս, ի կրթութիւն և ի հաստատութիւն չնորհաց որ տրուած է անոնց, Ծննդ. ԻԲ. 1. Յակ. Ա. 2, 3։ Քրիստոս կը կենայ պատրաստ օգնել իւր ժողովրդեան որեքիլ փորձանաց մէջ, Ա Կորնթ. Ժ. 13. Եբր. Բ. 18. Գ. 15. Բ Պետր. Բ. 19։ Բայց և այնպէս Քրիստոնեայք երթալու են գիմագրաւ ի փորձութիւն, Ղուկ. ԻԱ. 4։ Մարդիկ կը փորձեն զԱստուած յանձնապատառանութեամբ յուսալով անոր նախախնամութեան կամ չնորհաց, և կամ երկմտելով Աստուծմէ, Եր. ԺԲ. 2, 7. Եռ. Ի. 12. Մատթ. Գ. 7. Գործ. Ե. 9. ԺԵ. 10։ Աստուկ վիշաեր շատ անգամ կը կազմեն փորձութիւն կամ փորձանք, զոնե զի յաճախ ատիթ են մեզաց, Մատթ. Զ. 13. Ղուկ. Ը. 13. ԻԲ. 28. Յակ. Ա. 12. Ա Պետր. Ա. 6, 7։

Քրիստոս իւր պաշտօնին սկիզբը բաւեն յարձակամ կրնց փորձչէն, որ այսպէս յայտնի ըրաւ իւր լրբութիւնն և կուրութիւնը, յատակով թերևս թէ աստուածութիւն փրկչին պիտի թաղուր անօգնական անոր մարգկային հոգին, Մատթ. Գ.։ Պետք չէ կարծել թէ փրկչին փարձութիւնը լոկ տեսիլ էր, այլ արդիւնք և ճշմարտութիւն։ Հետ ատենն փորձին անյաջող ելլելով հետացաւ ժամանակ մը, բայց միշտ վտանգաւ յետս, Ղուկ. Դ. 13. ԻԲ. 53. Յոհ. ԺԳ. 30։ Փրկիչն յաղթեց, և մենք ժառանգեցինք դրախտը։

Փրամաբանութիւն, Բոլոսոփ, Ա Կորնթ. ԺԶ. 17, եկաւ կորնթոսէ Յունաստս տեսնել զՊօղոս։ Պօղոս կը յիշէ զՍտեփաննոս, զՓորտունատոսն և զԱքայիկոս իբրև առաջին պատուղ Աքայեցւոց, և իբրև առհմանեալ ի ապաստարութեան եկեղեցւոյ և սրբոց։ Ասոնք տարին Պօղոսի առաջին թուղթն առ կորնթացիս։

Փուռ, որգի Քոհէթ, Ծննդ. Ժ. 6։ Սերունդ տորս կը յիշուի Փուէյայ և Ղուգացոց հետ իրբ ի ծառայութեան զօրաց Եգիպտոսի, և իրբև մեան բանակին Գադայ, Երեմ. ԽԶ. 9. Եզեկ. ԻԵ. 10. Լ. 5. ԼԸ. 5. Նաե. Գ. 9։ Յովհաննու նայն կը համարի զՓութգացիս ընդ Մաւրիտանացւոց,

Digitized by Google

որ կը բնակէին հիւսիսային Ափրիկէ դէպ յարձանաւոր։ Տես Լիբիա։

Փուղ։ Տես Տառասկ։

Փուղ, 1. թագաւոր Ասորեստանի, իբր 765 ին նախ քան զՔ.։, եբր Ասորեստան առաջին անգամ կը յիշուի ի Սուրբ Գիրս յետ ժամանակին Ներոմիթայ։ Փուղ արշաւեց Իսրայէլի վրայ Մանայեմի թագաւորութեան առեն, բայց հաճեցաւ եռ քաշուիլ առնուով հազար տալանդ արծաթեղէ, որ հաւաստած էր իբր մի ի հկս մլիոն թալերի։ Դ Թագ. ժ։ 19, 20. և Մնաց. ե. 26։

2. եւ. կջ. 19, երկիր հետս ի Հրէաստանէ, գաղնակից Պ. ուգայ։ Ըստ Պաբսերի թուի լինել փիղէ կըղզին Նեղոսի մէջ, մօտ ի աստմանս եգիպտոսի և Եթովպիոյ։

Փուր, ՀՀ, Հրէական ասն զոր հաստատեցին Եսթեր և Մուրթքէ, առ թագաւորութեամբ Աստերասի արքային Պարսից, ի յիշատակ զրան չելի ազատութեան Հրէից Համանայ չարամիտ դաւաճանութենէն։ Փուր, այսինքն վիճակ անուան տրուելուն պատճառն այս է որ Համան, առաջին ամէն մինչև երկուստասներորդ ամիս, ամէն օր վիճակ նետել կուտար, Հրէից կործանման Համար յարձակագին օրը գտնելու։ Այս անապաշտութեամբ Համան յապաղեց օրը, մինչև հնարքը զոր կը պատրաստէր դարձաւ իւր գլուխը, Ադամ. ժջ. 33. Եսթ. գ. 7. թ. 20–32։ Փուրի ասնին նախնեաց օրը ծամ կը պահուէր, և նշանրական էր այն օրը։ Ես կարգացուցեր Եսթերայ գիրքը ժողովրդանոցաց մէջ։ Ամէն տուն խրախճութիւն կը կատարէր, իբարու ընծաներ և ողորմութիւն կու տային, խաղեր կը կատարէին, և այլեւայլ ահաւոր զբօսանաց և զուարճութեանց թոյլտուութիւն կար։ Ըստ ամանց այս ասնը կ'անկնարկէ ՁՀՀանաւ ե. 1 Համարը։ Հրեայք գեռ կը պահեն այս ասնն յամենայն Մարտիս։

Փախիգիա, ներքին Նահանգ փռքասն Ասիոյ, ունէր սահման ի հիւսիսոյ զԲիւթանիա և զՊապատոնա, յարեւելից զկապադովկիա, ի հարաւոյ զԼիկիա, զՊիսիդիա և զիսաւրիա, և յարեւմտից զՄիսիա, զԼիդիա և զկարիա։ Կը կոչուէր փռիգիա Պակատեան, նաև փռիգիա մեծ, որպիսի Համեմ ի փոքր փռիգիոյ, որ էր գաւառ փոքր Միսիոյ, մօտ ի Հելլեսպոնտոս։ Տրովական պատերազմէն ետքը փռիգացիներէն ամենք եկան այս գաւառը, ասսոի և կոչեցաւ փռիգիա փոքր։ Մեծին փռիգիոյ արեւելեան մասը կը կոչուէր նաև Լիկաոնիա։ Երկիրն էր բարձր սարափարակ, ցորնաշատ և գինեվետ, և սրտնաչատ և ոչխարի ազնիւ տեսակին Համար անուանի։ փռիգիոյ քաղաքներէն կը յիշուին Նոր կատարանին մէջ Լաոդիկիա, Հիերապոլիս, կողոսա և Աննոքը Պիսիդեայ։ Սուրբն Պօղոս երկիցս ճանապարհորդեց այն երկիրը քարոզել աւետարանը, Գործ. ԺԸ. 10. ԺՋ. 6. ԺՐ. 23։

փսամմիթոմմիսանճ, էրվէ պաբերի, եգիպտական անուն առաւել ՁՀՀիփոյ, ի յիշատակ ազատութեան որ գործեցաւ անոր ձեռքով, Ծննդ. խԱ. 45։

փրկիչ, անուն առաւել ՁԽատաի փրկատուի, փրկչին աշխարհի, վասն զի ՁԽատաս փրկեց մարդկային ազգը մեզայ գերութենէն և պարտատրութենէն, մեռանելով փոխանակ մարդկան, և այնպէս Հատոյց անոնց Հասմար փրկանք, Մատթ. ի. 28. Գաղ. գ. 13. եփես. Ա. 7. Ա Տիմ. Ե. 6. Տիտ. Ե. 14. Ա Պետր. Ա. 18, 19. Ցայտ. ե. 9։ Ցօրինո Մովսիսի, Ղևտ. իե. 25, 48, փրկող անունը կը սորուէր անոնց որ ունէին ժառանգութիւն մը ազատելու իրաւունք, մանաւանդ մօտաւոր ազգականնոց որ կրնային փրկել ժառանգութիւնը մը օտարէ մը, կամ Հրէե մը որ գնած էր այն ժառանգութիւնը։ Ա յսպիսի էր Բոաս, որ իբրև մին ի մօտաւոր ազգականաց ընդհակառակ, առաւ գՆաւմի ընդհանդերձ ժառանգը, և այսպես եղաւ տէր Հաւթայ առաջնոյ ծոց։ Երեմիա փրկեց իւր եղբօրորդւոյն Անամայելի արտը որ պիսի վաճառուէր ուրիշին, Երեմ. Լ.Ի. 7–8։ Այսպէս Գրիստոս եղաւ Հաղորդ մեր մեռանելի և սրեան, որպէս զի իբրև մեր մօտաւորն ազգականը փրկէր մեզի Հասմար երկնից ժառանգութիւնը, Ցոր. ԺԹ. 23, 26։

Digitized by Google

Փրկութիւն կը նշանակէ բուն ազատութիւնը, ուսանի և կ'ապահովի փոխանակ ժամանակաւոր ազատութեան, յաղթութեան, Ննդ. ԺԴ. 13. Ա Թագ. ԺԴ. 45։ Բայց սրովհետև Հոգևոր ազատութիւնն ի մէջայց և ի մահաւանէ, ձեռամբ Փրկչին, Ա տաթ. Ա. 21, մեծագոյն փրկութիւն է, փրկութիւն բառը կը գործածուի ընդհանրապես այս բոլոր յայտնութեանց և հոգևոր նշանակութեամբ միայն, և փրկութեամբ կ'ինդայուի ոչ միայն այս ազատութիւնն, այլև ամեն հետևանքն, այսինքն, յաւիտենական կեանք և երանութիւն Աստուծոյ թագաւորութեան մէջ, Բ կորնթ. Ի. 10. Եփես. Ա. 13։ Աւետեաց ճշդիւ կը կոչուի "մեծ փրկութիւն,„ Եբր. Բ. 3։

Հրեայք դուն ուրիք կը գործածէին թանձրացեալ բառը, այլ յաճախ վերացեալ բառերու ետեւի, փոխանակ ըսելու, Աստուած կը փրկէ և կը պաշտպանէ զնոսա, կ'ըսեն, Աստուած է պաշտպանութիւնս նոցա։ Այսպէս կ'ըսուի նաև ձայն փրկութեան, աւետեաց փրկութեան, վէմ փրկութեան, վահան փրկութեան, եղջիւր փրկութեան, բան փրկութեան, այլոյն հանգերձ, և կը նշանակին ձայն որ ազատութիւն կը պատմէ, աւետեաց որ կը յայտնէ մեծ վճռակէտ մը գործուած, վէմ ուր կ'ապաստանի ոք և է յաղթահովի, վահան որ կը պահէ թշնամւոյն յարձակմանէն, եղջիւր կամ լոյս փառաց, երանութեան և փրկութեան, այլոյն հանդերձ։ Այսպէս, մեծ փրկութիւն գործել Իսրայէլի մէջ, կը նշանակէ փրկել զԻսրայէլ մեսամլուս վտանգէ մը, ատանալ մեծ յաղթութիւն թշնամւոյն վրայ։

"Հանդերձ փրկութեան,„ Եփ. Կա. 10, այսինքն՝ իբր ահեղական օրեր հագնուած շքեղ պատմուճան։ Այս խօսքն այլաբանօրէն գործածուած է, և կը նշանակէ մտանելու շնորհաց ընդունելութիւն Աստուծմէ, զորօրինակ ազատութիւն մեծ ինչ վտանգէ ցօրէական, անէրբոյն Մովսիսի։ Կը ընակէր Բանանաւ հիւսիսային մասը, և կը թուի թէ էր նշանաւոր իւր ժամանակը։ Կին նորա ցայել մեռցուց զԱիսարա իւր ձեռքը, Դատ. Դ. 11. Ե. 24։

Քաբաւր, գիւղ Մարաց, որոյ մօտ թագաւորեցուցաւ և ապա Սամանասար ընակեցուցին Իսրայէլի գերիներէն զամանս։ Կը կարծուի նոյն ընդ Աբորաստ, Եփրատայ ճիւղին, որ զարդիս կը կոչուի Խաբար, Դ Թագ. ԺԷ. 6. ԺՀ. 11։

Քարօղ, հաւանականապէս կը նշանակէ ահեղ։ 1. Էր անուն զօրատուռ Իրիմեմ սորցայ Տիւրոսի Գալլէնէսի հիւսիսային մասին որ ունէր քսան քաղաք, զորս Սաղոմոն տուաւ նոսա ի վարձ օգնութեան ի շինութեան տաճարին, Գ Թագ. Թ. 13։ Բառը կը ցուցնէ թէ Իրիմեայ հաճոյ չեղաւ այն պարգեւը։

2. Քաղաք Աներայ, Ցես. ԺԹ. 27։

Քահանայ, այն որ կը կատարէ աստուածային պաշտօն հրապարակաւ, և կ'ըսէ մանաւանդ քահանայ մեղայ, "մարդոց մէջէն առնուած՝ մարդոց համար կը կենայ Աստուծոյ կողմը, որ պատարագներ ու զոհեր մեռոց ցանէ մեղքերու համար։„ Չին կատարուածին մէջ քահանայութիւնը անպատճառ չէր այս ինչ կամ այն ինչ գերդաստանի մէնչև յետ հրաժարութեան Մովսիսական օրինաց։ Ցառաջ քան զայն, իւրաքանչիւր գերդաստանի անգրանիկն, Տէրը, իշխանք, Թագաւորը, քահանայք էին իրենց քաղաքներուն և իրենց առաներուն մէջ։ Այսէն և Աբէլ, Նոյ, Աբրահամ և Ցոբ, Աբիմելէք և Լաբան, Իսահակ և Ցակոբ, կը մեռոցանէին անձամբ իրենց զոհերը։ Այն մեռոցուց ետեւին մէջ զոր ըրաւ Աստուած իւր ժողովրդեան հետ, առ առաջաւ լերինն Սինայ, Մովսէս կատարեց միջնորդի պաշտօնը, և երիտասարդներ ընտրուեցան ի պաշտօն քահանայութեան, Ել. ԻԴ. 5։ Բայց յորմէ հետէ ընտրեց Աստուած Ղեւեայ ցեղը ծառայել նմա խորանին մէջ, և քահանայութիւնը հզաւ սահմանեան Ահարոնի առան, Աստուծոյ զո-

Digitized by Google

հեր և նաեւ երդեր մատուցանելու իրաւունքը պահուեցաւ այն ազգատոհմին քահանայապետին, Թուա. ԺԲ. 40։ Ուստի է պատճէն ճշտագոյն թագաւորին Ողիայի, որ յանդգնեալն համարձակ մատուցանել խունկ Աստուծոյ, բորոտեցաւ իսկոյն, Բ Մնաց. ԻԶ. 19։ Տես նաեւ Սաւուղի գէպքը, Ա Թագ. ԺԳ. 7–14։ Կը թուի սակայն թէ երբեմն չէրեայ մերթապէս կը մատուցանէին զոհ Աստուծոյ, մանաւանդ մինչդեռ արդասած չէր երբուսաղէմ իբրեւ միմիայն տեղի պաշտաման։ Տես և Թագ. Ի. 9, ուր Սամուէլ որ քահանայ չէր՝ մատոյց գոհան ողջակէզ Աստուծոյ։ Տես եւ Ա Թագ. Թ. 13. ԺԶ. 5. Գ Թագ. ԺԸ. 31, 33։

Որովհետեւ Աստուած իրեն պահած էր իսրայէլի անդրանիկներն, վասն զի ազատած էր զանոնք աստանկիչ հրեշտակէն Յեգիպտոս, իբր փոխարէն առած իրեն Ղեւեայ ցեղն ի պատասաւորութիւն խորանին, Թուա. Գ. 41։ Ա.յսպէս Ղեւեայ ամբողջ ցեղն կարգեցաւ ի պաշտօն նուիրական, բայց ոչ ամենեքեան միանգամն եղանակաւ. քանզի Ղեւեայ երեք որդիներէն, որ էին Գերսոն, Կահաթ և Մերարի, և գլուխք երեք մեծամեծ ազգատոհմից, Աստուած ընտրեց Կահաթա ազգատոհմէն, և այս ազգատոհմէն Ահարոնի տունը, կատարել քահանայութեան պաշտօն։ Կահաթա ճեացեալ տոհմէն, նոյն իսկ Մովսէսի որդիք և սերունդ նոցա, միացին Ղեւատացւոց մէջ։

Ամէն կրօնական իրաց գլուխ էր քահանայապետը, և էր ովսորական գատաստար կրօնից վերաբերեալ ամէն տեսակ վէճի, նաեւ ընդհանուր տարբերութեան և գատաստանաց Հրէից ազգին, իբրեւ գլուխ համարուէն քահանայից որոց յանձն էր գատաստանութեան պաշտօնը, Բ Մնաց. ԺԹ. 8–12. ԺԹ. 17. Իւ. 5. Լ. 8, 10. Եզեկ. ԽԴ. 24։ Քահանայապետը միայն ունէր արտօնութիւն մտնել սրբասրբոցը մի անգամ ի տարւոջ, քաւութեան մեծ օրը, քաւութիւն բնել բոլոր ժողովրդեան մեղաց համար, Ղեւա. ԺՋ. 2, այլ ովքն հանգերձ։ Քահանայապետը ծնած ըլլալու էր բուն Հրեայ ազգէն կնոջէ մը որ կոյս էր երբ ամուսնացաւ քահանայապետին Օրը հետ։ Քահանայապետը զերծ ըլլալու էր նաեւ ամէն մեռելոտոր արատէ, Ղեւա. Իւ. 13։ Ընդհանրապէս սրեւիցէ քահանայ որ ունէր բնական թերութիւն՝ չէր կրնար մատուցանել զոհ, և ոչ մտնել սուրբ տեղը մատուցանել առաջաւորութեան հացը, բայց կրնար ուտել խորանին մէջ մատուցուած զոհերէն, Ղեւա. Իւ. 17–22։ Նաեւ քահանայապետը կ՚ընդունէր տասանորդ Ղեւատացիներէն, Թուա. ԺՐ. 28։

Աստուած քահանայապետին տեսքհականից նաեւ իւր պատգամը, այնպէս որ, քահանայապետը հաղորդելով իւր պաշտօնին հանգերձներն, և դրնելով ուրիմն ու թումիմը, կը հարցունէր պատգամ Աստուծմէ, և Աստուած կը յայտնէր անոր ծածուկ և ապագայ իրեր։ Արգիլեալ էր քահանայապետին սուգ ընել իւր ազգականներուն վրայ, և ոչ իսկ հօրը և մօրը, կամ մնալ առեղ մը ուր կար մեռելոյ մարմին, մի գուցէ բնա պատահմանն գպչէր պիղծ բանի մը, Ղեւա. Իւ. 10–12։

Քահանայք կը ծառայէին տեղւոյն առջև ի մտոյ։ Կը զնուէին և կը պատրաստէին հատարակաց զոհերը, կամ գէթ ընել կու տային այս ծառայութիւնները Ղեւատացոց իրենց յրամանին ներքեւ։ Երբ առանձին ոք զոհ պիտի մատուցանէր, ինք կը զնուր իւր զոհին անասունը, եթէ անասունը աստուրակ կամ ազատնաղ ձագ չէր։ Բայց սրեւիցէ զոհ տեղւոյնին վրայ մատուցանել, ինչպէս նաեւ սրբիլը սրակի՝ քահանայից անկ էր։ Քահանայք կը պահէին հանապազորդ կրակ ողջակիզաց սեղանոյն վրայ, ինչպէս նաեւ արբանեակին մէջ ոսկեղէն աշտանակաց ճրագը միշտ վառ պիտի մնար։ Քահանայք կը թերէին նաեւ առաջաւորութեան հացերուն խմորը, կ՚եփէին զանոնք, կը մատուցանէին ոսկեղէն սեղանը որ էր սրբարանին մէջ, և ամէն շաբաթ օր կը փոխէին զանոնք։ Տես Ել. ԻՐ. 29. Ղեւա. Ը.։ Ամէն օր, առ. և գիշեր., եօթնեկին ակիզբը վճռական կարգած քահանայ մը կը բերէր սրբա-

Digitized by Google

բանը բուրվառ մը ուր խունկ կը ծխ-
ուէր, և կը դնէր զայն սեղան խնկոց
կոչուած սակէզէն սեղանին վրայ,
Ղ.ու.կ. Ա. 9։

Քահանայից նուիրական զգեստ-
ներն էին. անդրավարտիք կտաւէ,
պատմուճան պճղնաւոր կտաւէ կամ
բամպակէ անկուածոյ առընեղոյծ
թելագնեզք, և գօտի բանուածոյ։ Քա-
հանայք կը զգենուին նաև եփուա-
համանկ կտաւէ, Ա Թագ. իԲ. 18,
և ապարօշ կամ վարագոյր պա-
տսատեալ նոյնպէս բանուածով, և բակ
ամբիք կը կենային պաշտօնի առեն։

Քահանայապետը գլխին կը հագնէր
նոյն օրինակ, բայց աւելի չորս կողմ
աւելի, այսինքն, պարզօծոյ, որ կը
կոչուէր պատմուճանի եփուտի, փոր
անկեալ, կապուտակ, պարանոցին
վրայ զարգերով, նռնաձեւիւք և տա-
կի զանգակներով զարգարեալ վեր-
ջաւորզք քղանցին վրայ. կապուտա-
կէ, ի ծիրանեղոյ, ի կարմրոյ և ի բեր-
հզոյ ասկեթէ եփուտ, որ կը ծածկէր
մարմինը վզէն մինչև գարշապարը.
ուսանոց որ ասկեզէն ճարմանգիւք կը
կցուէր ուսերուն, և էր ընդելուզեալ
ելզեձաքարք կոչուած պատուականան
քարերով որոց վրայ գանգակուած
էին անուանք երկոտասան ցեղից Իս-
րայելի. գօտի բանուածոյ ի կապուտ-
ակէ, ի ծիրանեղոյ, ի կարմրոյ և
յոսկւոյ որ քանի մը անգամ կը պա-
տեր մէջքը. վեհաս կամ լանջապա-

նակ, չորս ծայրերէն կցեալ եփու-
ային, ընդելուզեալ երկոտասան ան-
ասակ պատուականի քարերէ որոց վրայ
նոյնպէս քանգակուած էին Իսրայելի
ցեղերուն անունները։ Քահանայա-
պետին գլխանոցն էր խոյր բարձր և
զարգարուն, որոյ ճակատը կար թե-
թեղ ասկի սա գրով, "Սրբութիւն
Տեառն։" Ել. քահանայապետը և աչ.
քահանայք կը հագնէին այս նուի-
րական զգեստը տասնաբերէն գուբա,
ինչպէս կը բանուի ապիսարկել եղեկիէլ,
Թր. 14. Թղ. 17–19. Գործ. իԳ. 5։

Առաւուած ժառանգութեան հա-
մար երկիր չունէաւ Ղեւեայ ցեղին
գաղեսեցնու մէջ, այլ ուզեց որ ա-
նանք ապրէին տասանորգով, երա-
խայրզք և նուիրզք որ կը մատուց-
ուէին տաճարը, և հաղորդ ըլլալով
մեղաց և գոհութեան համար տա-
ճարը մատուցուած զոհերուն յորաց
բաժիններ սեպհական էին քահա-
նայից։ Թաղաղութեան զոհերէն
կ'առնուին քահանայք ուսը և եր-
բուածը, Ղեւտ. է. 33, 34. մեղաց
զոհերուն լեարդը և երիկամունքը
միայն կ'ալրէին ամրաղջ սեղանին
վրայ ի կասկարայի, մեացեալ մա-
սունք քահանայից էին, Ղեւտ. է. 6,
10։ Նաև զոհեալ անասնոց մորթը
և բուրդը կը վերաբերէր քահանա-
յից։ Երբ Հրեայ մը կը զոհէր անա-
սուն մը ի պէտս իւր, երբուածը, քա-
ղիրթը և թոքը պարտէր տալ քա-
հանային, Բ Օր. ԺԸ. 3։ Քահանայն
կ'առնուր նաև բաժին ասուէն, երբ
ոչխար մը կը խզուէր, Բ Օր. ԺԸ. 4։
Ա.յսպէս քահանայք և Ղեւտացիք,
թէպէտ չունէին կալուած կամ ժա-
ռանգութիւն, անոնց ժամանակաւոր
պետքն հոգացուած էին։ Առաւուած
առաւած էր անոնց պատապարան և
դիւրութիւններ, առնմանելով անոնց
համար քաղաքաց և ութ քաղաք
ի բնակութիւն, Թուս. Լ. 1–7։ Այս
քաղաքաց պարիսպներէն գուրս մին-
չև հասկան կանգնուն շուրջնակի եր-
կերը կը վերաբերէր Ղեւտացւոց։ Այն
քաղաքաց և ութ քաղաքներէն վե-
ցը որոշեալ էր իրրև քաղաք ապաս-
տանի անանց որ գիպուածով կամ
ակամայ պատանութիւն գործած էին։
Ցիչեալ քաղաքներէն երեքատասանը

Digitized by Google

քահանայից էր, Մատաթեայ՝ Ղևտացւոց, Ցես. ԻԱ. 10։

Քահանայից գործն էր, զոհերու մատուցողութեան եւ ատեաններն պատասխանութեան հետ, միանգամայն ժողովրդեան դատաստանաւորութեան հոգ տանել եւ անոնց գատերը տեսնել, ինչպէս նաեւ քննել բորոտութեան տեսակները, կին ապականութեան գատերը, նախանձաւորութեան ջուրերն, ուխտեր, օրինաց եւ անմաքրութեան պատճառներն, այլովքն հանդերձ։ Քահանայք կ՝օրհնէին ժողովուրդն հրապարակաւ յաղթանակ Աստուծոյ։ Պատերազմի ժամանակ քահանայից պարտքն էր կրել ուխտին տապանակը, հարցնել գՏէր, հնչեցնել նաւիլականն փողերը եւ խրախուսել զօրքը, Թուս. ժ. 8, 9. Բ Օր. Ի. 2։

Քրիստոսի քահանայութիւնն է բուն եւ ճշմարիտ քահանայութիւն, որոյ ստուեր եւ կերպարանքն էր միւոյն հրեականը։ Քրիստոս, յաւիտենական քահանայն քառ կարգին Մելքիսեդեկի, կը մնայ յաւիտեան, ինչպէս կ՝ըսէ Պօղոս, ուր քահանայք քառ կարգին Ահարոնի էին մահկանացու, ուստի եւ չէին կրնար մնալ երկար, եբր. է։ Աստուած, զոր ընդունելու համար չէրեից թէ ինչ մեծ պարգեւ կը շնորհէր անոնց, կ՝ըսէ թէ պիտի ընէր զանոնք թագաւոր եւ քահանայ, ել. ժԹ. 6, եւ Պետրոս կ՝երկրորդէ այս խոստումն ատ. Քրիստոսականայս, կամ, մանաւանդ, կ՝ըսէ թէ Քրիստոնեայք են բուն ինչ որ Մովսէս խոստացաւ հրէից, Ա Պետր. Բ. 5, 9։ Տես եւ Յայտ. Ա. 6։ Ամէն Քրիստոնեայ, գերազանց նշանակութեամբ, կը մատուցանէ զանձն հոգեւոր պատարագ, "ընդունելի Աստուծոյ Քրիստոս Յիսուսով,, բայց Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ, բացի ի Քրիստոսէ չկայ քահանայ քառութիւն ընելու մեզաց համար զոհիւ, եբր. Թ. 11–26։

Քահանայապետ։ Տես Քահանայ։ Քահանայապետին պաշտօնները մին էր լինել նախագահ ազգային ժողովին, այն է Սինհեդրինի մէջ, Տես Մեթակոյտ։

Քաղա, 1. քաղաք Ասորեստանի, շինեալ յԱսուրայ կամ ի Ներբուդ, Ծննդ. ժ. 11, 12։ Էր ոչ կարի հեռի ի Նինուէ, եւ Ռէսէն էր երկուքին մէջտեղ։ Կը կարծուի թէ Քաղա էր մնտ ի Լիկոս գետ, այն է մեծն Զաբ, որ կը թափի ի Տիգրիս։

2. Դ. Թագ. ԺԷ. 6։ Տես Քարավր։

Քաղացիք, քառ եվեհիլեի, Իէ. 23, Քաղցիք, Ներբուդայ քաղաքներէն մին, Ծննդ. ժ. 10։ Եռ. ժ. 9, որ յետոյ կոչուեցաւ Տիզբան, եւ էր Տիգրիսի ստեղնեան եզերք, Հանգչեալ Սելեւկեայ, քառն մղոն ի խոնարհ քան զՊաղատ։ Տիզբան էր ձմերոց պարթեւ թագաւորաց։ Զորդիս ոչ այլ ինչ Մեսգած են հոն եթէ ոչ պալատի մը ահերգիներ եւ կղզեաց։

Քաղաք։ Պաղեստինու քաղաքներն ընդհանրապէս շինուած էին բարձանց վրայ, ապահովութեան համար աւազակներէ եւ սպասատակներէ։ Երբեմն քաղաքը կը բռնէր ամբողջ բարձունքը որ պարսպով պատած էր։ Երբեմն ալ բերդ միոյն կը շինուէր բարձրաւանդակին վրայ, քաղաքը բարձրաւանդակին բոլորտիքը կամ ատրատն էր, և վտանգի ժամանակ ժողովուրդը կ՝ապաստանէր բերդը կամ ամրոցը։ Մեծամեծ քաղաքներ ոչ միայն ամրացեալ էին սարսուռներն պարսպով, աշտարակօք եւ դրամբք, այլև ունէին ներսը բերդ կամ ամրոց, որ էր վերջին ապաստանարանն բնակչաց, երբ քաղաքին միացեալ մասը կ՝առնուէր, Դատ. Թ. 46, 51։ Հրէից պատմագիր քաղաքներուն ամրութիւնն այլևայլ աստիճան էր. ոմանք պատեալ էին բարձր եւ լայն քարակէն պարսպով, այլք տկար պատուարաւ, շատ անգամ կաւեղէն կամ տրեւտ մէջ չորացեալ ադիւաներով միայն, երբեմն եւս այրելի նիւթերով, Եռ. Թ. 10. Ամմաս. Ա. 7–14։ Կային նաեւ պարիսպներուն վրայ պահապաններ կամ գէտեր, Սաղմ. ՃԻԹ. 1. Երգ. Ե. 7։ Հին քաղաքաց փողոցներն էին ընդհանրապէս նեղ, և շատ անգամ չէին քարայատակ։ Կային քաղաքներ որ զարդարեալ էին ընդարձակ մայրուօք և պատկէներով, զորօրինակ Բաբելոն, որոյ պատկէները

Digitized by Google

մեծ տեղ բռնած էին պարտական ներս։ Հրեաստանի քաղաքայ բազմամարդութեան ճիշդ հաշիւը զարդիս անհնար է գտնել։ Ըստ Յովսեպոսի երուսաղէմ ունէր 150,000 բնակիչ, և, երբ պաշարուեցաւ Հռովմայեցիներէն, կային աւելի քան միլիոն մը մարդիկ քաղքին չորս մղոն շրջապատ ունեցող պարիսպներուն մէջ։ Տես Դուռ, Ապաստանի քաղաքներ և Պաճարան։

Քաղաք Դաւթի, ընդհանրապէս կը նշանակէր Սիոն լեռը, երուսաղէմի հարաւային տրեւմտեան մասը, զոր Դաւիթ առաւ Յեբուսացիներէն, և ուր շինուած էր պալատ մը և քաղաք մը որ կը կոչուէին յանուն Դաւթի։ Ղ. Սկաստաս. Բ. 11 համարին մէջ կը նշանակէ Բեթլեհեմ, Դաւթի ծննդեան քաղաքը։

Քաղաք Աստուծոյ, Բ Օր. ԺԲ. 5. Սաղմ. ԽԶ. 4, և Սուրբ քաղաք, Ներեմ. ԺԱ. 1, են անուանք երուսաղէմի, որպ այժմու անունն է Եղ Գուստ, այսինքն Սուրբ։

Քաղքաց, արբանեակն մէջ սակեղէն անդանին վրայ ծխուած խունկը կազմող նիւթոց մին, Եղ. Լ. 34։ Ի Հեբ անկոյ որ կը բառնի Հապէշ, Աբարիա և Աղաորիա։ Քաղբանն է պարարտ և մածնող, խոտ հոտով և պնդիչ։

Քաղդեացիք, քաղդէայք, այսինքն մարդիկ որ կը պնդէին գուշակել գաղտնի աստեղագուշակական գիտութեամբ։ Ան կարծուէր թէ աստեղք և մոլորակք ունէին ազդեցութիւն ի բարին և ի չարն, մարդոց գործերուն մէջ, և թէ երկնային մարմինոց այս ինչ կամ այն ինչ յատկութիւնն ունէր նշանակութիւն զոր կը հասկնային այն մարմիններէն դիտելու վարժ անձինք, Դան. Բ. 2։ Այս անապատ կարծիքն ունէին մանաւանդ Քաղդեացիք, Աստեղագիք, Եգիպտացիք, Փիւնիկեցիք և Արաբացիք, և էր մանր պաշտամանն արեգակին, լուսնի և աստեղաց, Բ Օր. Դ. 19. Ժէ. 3. Ի Թագ. ԻԳ. 5, 12. Երեմ. ԺԹ. 13. Եզեկ. Ը. 16. Սոփոն. Ա. 5։ Այս ազգերը կռապաշտ էին բոլոր հոգւով, մերկացուցած էին զԱստուած իւր փառքէն, և էին յանցաւոր յոյժ յաչս Նորա։

Քաղդէացիք։ Այս անուամբ կ'իմացուին, 1. Քաղդէացւոց երկրին ժողովուրդը և այն աշխարհէն հընդհանրապէս. 2. փիլիսոփայք, բնագէտք կամ իմաստք, այսինքն աստղ մարգարէք։ Այս անուակ մարդոց գլխաւոր գործն էր աստղին չափագիտութեան և աստղաբաշխութեան, որով կը պնդէին գուշակել այս ինչ կամ այն ինչ աստեղատան կամ համաստեղութեան ներքև ծնած մարդոց ապագային։

Քաղդէացիք էին ի բնէ պատերազմող ժողովուրդ, որ կը բնակէին ի սկզբան Ուրգատաց լեռներն ի հիւսիսոյ Ասորեստանի և Միջագետաց, Ներեմ. Ե. 17։ Երբ Ասորեստանի թագաւորք իրենց իշխանութիւնը տարածեցին դէպ ի հիւսիս և յարեւմուտս, Քաղդէացիք ևս ինկան ընդ իշխանութեամբ նոցա։ Ալ Թեթ այս վայրագ և յանգգուն ցեղն, ընդ իշխանութեամբ իւր նոր տերանց, ստացաւ նոր բարք, և բերաս հրոսակութենէ գարձաւ և եղաւ քաղաքակիրթ ժողովուրդ։ Քաղդէացոց պատերազմաներ բարբրշաս ճիշդ և կենդանի կը նկարագրէ մարգարէն Ամբակում, որ հետանոս կանապէս կ'ապրէր, մինչ այս ժողովուրդն առաջին անգամ արշաւեց Պաղեստին և ի մնոտակայս, Ամբ. Ա. 6–11։ Ցայտնի չէ թէ Քաղդէացիք երբ եկան Բաբելոնի երկիրը։ Եղեկիայի ժամանակ, 713 ին նախ քան զԿր., կը յիշուի Բաբելոնի թագաւոր մը։ Ցետ Ներոդոքոդ և Ամրաֆելայ այս առաջին թագաւորն է որ կը յիշուի Բաբելոնի պատմութեան այս նոր թագաւորական ճիւղին մէջ յիշուած առաջին աշխարհակալն է Նաբոնասարայ։ Սորա որդին Նաբոպոլասոր տարաւեց ի Քաղդեացին, ինչպէս մարգարէացած էին Երեմիա և Ամբակում, Եզր. Ե. 12. Երեմ. Լ. 5։ Նաբուգոդոնոսորայ յաջորդց որդին Եւիլմարոդաք, Դ Թագ. ԻԵ. 27. Երեմ. ՄԲ. 31։ Ցետ սորա հետգոն իսկ և իսկ Ներիգլասարա, Լաբասոռոսարքոս և Նաբոնիգէա կամ

Digitized by Google

Բաղտասար, առ որով Քաղդէացիան պատերազմեցաւ Մարաց և Պարսից։ Քաղդէացւոյն Հաբրատաւթիւնը տեւեց Հաւատոմականապէս ոչ աւելի քան Հարիւր տարի։

Քաղէբ, ղան, 1. որդի Ցեփոնեայ, ի ցեղէն Ցուգայ։ Ղրկուեցաւ մէն մի մարդով իւրաքանչիւր ցեղէ Իսրայէլի, լրտեսել աւետեաց երկիրը, Թուա. ԺԳ. 6։ Բոլոր ցեղերուն լրտեսներէն Քաղէբ և Յեսու միայն վերադարձան ճշմարտաւթեամբ և հաւատարմութեամբ, և Իսրայէլի բոլոր չափահաս մարդոց մէջ այս երկուքին միայն տրուեցաւ թոյլ մտնել Քանանու երկիրը, Թուա. ԺԴ. 6–24, 38. ԻՋ. 65։ Քաղէբ էր մին յիշխանաց որ կարգեցան բաժնել Նաւաճեալ երկիրներն Իսրայէլի ցեղերուն, Թուա. Լ.Դ. 19։ Բերբրոն տրուեցաւ Քաղէբայ իբրև վարձ հաւատարմութեան նորա, քանի խոստմանն Աստուծոյ, Բ Օր. Ա. 36. Ցես. ԺԴ.։ Թէպէտ ուխտաւնեայ հինգհազարեայ էր Քաղէբ, էր տասնեակին առաջնորդ, և շուտով վանեց Ենակիմներն իւր ժառանգութեան երկրէն։ Իւր երկրէն տուաւ նաև մաս մը իւր գաւառաց Հանդերձ իւր եղբօրորդւոյն, որ այս վարձատրութեան ժամանցած էր քաջութեամբ առնելով զԴաբիր, Ցես. ԺԵ. 13–19. Իա. 12։ Այն մասը ժամանակ մը կուչուեցաւ նորին անուամբ։

2. Որդի Ովսի։ Այս Քաղէբայ որդիք բազմամարդ բերին երկիրը որ շուրջ զԲեթլեհեմայ, ևն. Ա Մնաց. Բ. 50–55։

Քաղկեդոն, ասկն պատասխան, նման ուխտի. լինի այլևայլ գոյն, մանաւանդ լաւթի կամ կապուտակ, Ցայտ. Իա. 19։ Երկրորդ շաւշ կողմը կը գտնուի, թէպէտ յանուն Քաղկեդոնի կոչուած է, որ է քաղաք Բիւթանիոյ, գէմ յանդիման Կոստանդնուպոլսոյ, և կը գործածուի մանաւանդ չինել բաժակ, սեղանօթներ և այլն այսպիսի կարասիք։ Աստ մէկ տեսակը կը կարծուի Սարդիոն։

Քամ, այբեթէլ, բաթ, օխա, 1. որդի Նոյայ, Ծննդ. Ե. 32. Ը. 13. Թ. 18. Ժ. 1։ Անզգամութիւնը որ տեսնուեցաւ անոր վարուց մէջ գէպի հայր իւր բերաւ անոր վրայ, կամ մանաւանդ, քան բանից Սուրբ Գրոց, անոր որդւոյն Քանանու վրայ, մարգարէական անէծք, Ծննդ. Թ. 20–27։ Քամ էր հայր Քուշայ, Միսրայիմայ, Փութեայ և Քանանու, այսինքն նախահայր Քանանացւոց, Հաբաւացւոց, Եբուսացւոց, Եմովրացւոց, Եգիպտացւոց և Ափրիկեցւոց առ հասարակ, Ծննդ. Ժ. 6–20։

2. Քանանատեղեակ անուն Եգիպտոսի, Սաղմ. ՀՀ. 51. ՃՉ. 22։

Քամտամ, հաւանականապէս որդի Բերզելէայ, Բ Թագ. ԺԹ. 37. Գ Թագ. Բ. 7։ Թերևս ընդունած էր Դաւիթ Բեթլէհէմի մօտ հանգամանք կալուած տեղը, Երեմ. Խա. 17։

Քամովս, ազգային աստուած Մովաբացւոց և Ամմոնացւոց, կը պաշտուէր նաև Երուսաղէմ առ Սղոմոնիս, Թագ. Իվ. 29. Դատ. Ժ.Ա. 24. Գ Թագ. ԺԱ. 7. Դ. Թագ. ԻԳ. 13. Երեմ. Խ.Ը. 7։ Ոմանք սխալմամբ նոյն կը համարին զՔամովս ընդ Ամմոնի։

Քառճան, որդի Քամայ, և Թառան Նոյայ, Ծննդ. Թ. 18։ Ալ Թուի Թէ առոր սերունդը որ շատուսր էր գերբաւեց նախ զԱիգոն, և անոր սերունդները Ասորւոց և Քանանու երկիրը, Ծննդ. Ժ. 15–19. Ա Մնաց. Ա. 13–16։ Հրեայք կը կարծեն Թէ Քառնան համամիտ էր Հօրը զՆոյ ծաղրելու, Ծննդ. Թ. 20, 27. և այս գործը եղաւ պատճառ անիծից զոր կրեց ինք և սերունդը, Ցես. Թ. 23, 27. Բ Մնաց. Ը. 7, 8։

Քառճոճացիք, սերունդք Քանանու։ Սորա բնակեցան նախ Քանանու երկիրը, ուր բազմացան յոյժ, և առևտրով ու պատերազմներով տասցան հարստութիւն մեծ, և զերբեկեցին գաղթականներ Միջերկրական ծովուն կղզիները և եզերքը։ Երբ լցաւ անոնց կռապաշտութեան և գարշելութեան չափը, Աստուած մատնեց անոնց երկիրն Իսրայէլացւոց ձեռքը, որ նուաճեցին զայն Ցեսուայ առաջնորդութեամբ։ Տես Քառճան և Քառճոճացւոց երկիրը։ Ասոնց գլխաւոր ցեղք Քանանացւոց յիշեալք ի Սուրբ Գիրս։

1. Խաւտէ, որ կը բնակէին Քառ-

Digitized by Google

նաեւս երկրին հիւսիսային մասը, Հերմոն կամ Անդի Լիբանան լերանց առաջեան, քան ցեղատոհ ժԱ. 3, ուր կը պատմուի թէ խնացիք, հիւսիսային գաւառներու սերիշ ցեղերուն հետ, յաղթուեցան ի ցեղատոհ։ Բայց խնացիք խոպան չարաչարուեցան իրենց երկիրներէն, Դատ. Գ. 3 Բ թագ. ԻԲ. 7. Գ թագ. Թ. 20։ Նաեւ գազեատինու կեդրոնը կային խնացիներ, մինչդ. Լ. 2. ցեռ. ժԹ. 1, 7։ ժԱ. 19։

2. գաճանոտիւ, յանձուկ մխոտ, որոց մի մասն կը բնակէր ի դաշտս յորդանանու, և միւս մասն ի գաշտս առ եղերք Մեկերկրական ծովուն, Թուռ. ժԳ. 29. ցեռ. ժԱ. 3։

3. Գերէսացիւ, որ կը բնակէին ի մէջ գաճանացւոց և ցեղատացւոց, ինչպէս կը ցուցնէ կոդքը որով կը յիշուին առ ցեռատոյ, ԻԳ. 11։

4. ցեբուսացիւ, որոց ձեռքն էր լեռնային երկիրը չուրջ գերուսաղեմ որոյ հին անունն էր ցեբուս, ցեռ. ժԵ. 8, 63. ժԸ. 28։ Բնիկամինեանք, որոց բաժին ինկաւ այս երկիրը, չվռնեցին զցեբուսացիս, Դատ. Ա. 21։ Ա՛ռաջին անգամ Դաւիթ առաւ զցեբուս, Բ թագ. Ե. 6։

Ե. Ամորհացիւ, որ կը բնակէին, Աբրահամու ժամանակ, երկաւազեմի հարաւային երկիրը, յորմէ մինչեւ Մեռեալ ծովն, Ննդ. ԺԴ. 7։ ցեռ ժամանակաց, Ամովրհացիք տարածուեցան բոլոր լեռնային երկիրը որ էր հարաւային արեւելեան մասն գաճանու, և յանուն նոցա կոչուեցաւ "Ամովրհացւոց լեռ.„ և ապա, "ցեռպոյի լեռ.„ Բ Օր. Ա. 19, 20. Թուռ. ԺԴ. 29. ցեռ. ժԱ. 3։ Նաեւ յորմէ ելից ցորդանանու Ամորհացիք, յաւազ քան զՄովաբ, հաստատուած էին երկու թագաւորութիւն, զթագաւորութիւնն բնակուելով՝ ի հիւսիսոյ, և միւս եւս թագաւորութիւն ի հարաւոյ, մինչեւ ի սահմանս ցեռբակոյ։ Բայց առ Աբրահամ այս Ամորհացիք անցան զցեռատվկ, և առին Ամմոնացիներէն և Մովաբացիներէն բոլոր երկիրն ի մէջ ցեռատվկոյ և Առնոնի, այնպէս որ այս վերջին գետոց եղաւ այն սահման հարաւային պատուաբ Ամովրհացւոց, Թուռ. ԻԱ. 13, 14, 26. Լր. 33, 39. Բ Օր. Դ. 46, 47. Լ Ա. 4։ Այս վերջին մասին տերացին Իսրայէլացիք յետ յաղթելոյ Սիհոնի։ Տես Ամօրհացիք։

6. Քեփտիւ, կամ Որդիւ Քեփտ, որ, քան համարեայ զոր բերին լերմոնեաք, Թուռ. ժԳ. 30, կը բնակէին Ամովրհացւոց մէջ, հարաւային լեռնային մասը որ յետոյ կոչուեցաւ "ցեռպոյի լեռ.„ Աբրահամու ժամանակ գետացւոց ձեռքն էր գերբոն, և նահապետն անոնցմէ գնեց Մաքփելային այրն ի գերեզմանն, Ննդ. ԻԳ. իե. 9, 10։ Իսրայէլացւոց գաճանն մտնելէն ետքը, կը թուի թէ գետացիք խազացին յառաջ գեպ ի հիւսիս։ Երկիրն չուրջ գՔեբրոն կը կոչուի "երկիր գետացւոց.„ Դատ. Ա. 26։ Տես Գետացիք։

7. Փերեզացիւ, որ կը գտնուէին գաճանու այլեւայլ մասերը։ Անոնց անունը կը նշանակէ գաշտաբնակ, անոնց նախկին բնակութենէն։ Քան Ննդոց ԻԳ. 7 համարին, փերեզացիք կը բնակէին ի մէջ Բեթէլի, և, քան Ննդոց Լ Գ. 30 համարին, մօտ ի Սիւքեմ։ Տես փերեզացիք։ Թող այս եօթն ցեղերը, կային նաեւ ուրիշ շատ ցեղեր մինչդ նոյն գաղմէ, որ կը բնակէին ի հիւսիսոյ գաճանու։ Սոքա էին Աւիմացիք, Ամաւացիք, Համաթացիք և Զեմարացիք։ Կային նաեւ ուրիշ շատ ցեղեր ալլեւայլ գաղմէ կամ սերունդէ գաճանացւոց երկրին մէջ, զորս առաջակեցին Իսրայէլացիք, ինչպէս Կնակիմք, Ամալեկացիք և Քանփոյիմք կամ Հակոյք։

Քաճոնու երկիր, զոր բազմամարդացոյց գաճան և անոր սերունդը, և որ յետոյ տրուեցաւ Իսրայէլացւոց։ Այս երկիրն այլեւայլ ժամանակ կոչուեցաւ տարբեր անուններով քան բնակչաց կամ անոնց պատմութենէն կետ կատակցեալ գեպաց։ կոչուած է 1. գաճան, յառաջ գաճանոյ արդւոյն գաճանու, որ բաժնեց երկիրն իւր արդւոց, որոց իւրաքանչիւրն եղաւ գլուխ մեծ ցեղի, և վերջապէս ուրոյն ազգի, Ննդ. ժ. 15–20. ժԱ. 31։ գաճան ի սկզբան

Digitized by Google

չէր պատրաստակեր երկիր յարևելից Ցորդանանոյ. 2. "խոստացեալ„ կամ "Աւետեաց երկիր„ եբր. ԺԱ. 9. Աբրահամու տրուած խոստմանէն, թէ անոր սերունդը պիտի ժառանգէր զայն, Ծննդ. ԺԲ. 7. ԺԳ. 15. Որովհետև եբրայեցիք էին Աբրահամու սերունդ, ուստի երկիրն ալ կը կոչուէր նաեւ "եբրայեցւոց„ Ծննդ. Խ. 15, և 4. "երկիր եբրայեցւոց„ յանուն իւրայեալցւոց, կամ Ցակոբայ սերընդեանն՝ յետ ժառանգելոյ նոցա զայն երկիրը. Ա. յս անունն յաճախ կը գործածուի ի հին կտակարանի. իւրայեալի երկիրը կը պատրաստակեր ընդարձակ մասեր ասոր և անոնց Ցորդանանոյ, զոր Աստուած տուաւ ի բնակութիւն Հրէից. Ցետոյ այս անունը սեպհական եղաւ ասոնց ցեղերուն երկրին, եզեկ. ԻԷ. 17. 5. "երկիր Ցուդայ„ Ա. յսպէս կոչուեցաւ ի սկզբան Ցուդայի ցեղին երկիրը միայն. Ցետ բաժանման ասոնց ցեղից, Ցուդայի և Բենիամինի երկիրները, որ եղան ասդին թագաւորութիւն, կոչուեցան "երկիր Ցուդայ„ կամ "Ցուդա„ որպէսզի հակառակ Իսրայելի երկրին. Ցուդայի երկիրը Հրէաստանի կոչուեցաւ յետ գերութեան, երկրորդ տաճարին ժամանակ, և Հռովմայեցւոց իշխանութեան ժամանակ. 6. "Սուրբ երկիր„ Ա՛ն երեք թէ Հրեայք սկսան գործածել այս անունը յետ գերձին ի Բաբելոնէ Բաբելոնի, Զաք. Բ. 12.

Քանանացւոց երկրին տասմիններն էին, յարևմտից Միջերկրական ծով, ի հիւսիսոյ՝ Լիբանանու լեռն և Ասորւոց երկիրը, յարևելից՝ Արաբիոյ անապատը, և ի հարաւոյ՝ Եգիպտ և Սին և Փառան անապատք. Քանանու երկրին մեծագոյն երկայնութիւնն էր իբր հարիւր ուրեաւն մղոն, և միջին լայնութիւնն իբր վեհտասն և հինգ մղոն. Դասէթ ժառանգեալ ընդարձակ հարաւակողմն գառաստաներ եղան մնոն Սուրբ երկրին. Ա. յս հարկատու գաւառաններըը կը վերաբերէին մնոնասանդ. այն ազգաց որ յարևելից ասդմանակից էին Հրէից մինչև շատ ներս Ա՛ն ասպատան Արաբիա, անոնք ասպա մինչև Բաբիլոն ասա եփրատայ, հանդերձ այն մնասածք Ասորւոց երկրին որ էր ի միջ Լիբանանու և եփրատայ. ի հարաւոյ, յիշեալ հարկատու գաւառներէն էր եգիպտ, և անոնք յաճախ դէպ ի կարմիր ծով մինչև ի Գասթանգաբեր.

Քանանու երկիրը բաժանեալ էր այլևայլ կերպով. Ա. Ցետ բաժնուած էր երկուասան ցեղերուն. Ա. Ի որովհետև կը բաժնուէր երկու թագաւորութիւն, Իսրայելի և Ցուդայ. Ցետոյ Քանան ինկաւ Բաբելացւոց, Ցունաց, Ասորւոց և Հռովմայեցւոց ձեռքը. Մեր Փրկչին ժամանակ, Քանան էր ընդ իշխանութեամբ Հռովմայեցւոց, և կը բաժնուէր հինգ գաւառ, Գալիլեա, Սամարիա, Հրէաստան, Բերէա և Իդումէա. Բերէա կը բաժնուէր գործածել եօթն մասդ. Աբիլինէ, Տրաքոնիտ, Իտուրէա, Գաւաղանիտ, Բաատանէա, Պերէա և Դեկապոլիս. Զարգիա, Պաղեստինի հպատակ է Թրքաց Սուլթանին.

Քանանու երկրին երեսը պէս պէս է. Հոն կան լեռներ, գաշտեր, գետեր և հովիտներ. Գլխաւոր լեռներն են Լիբանան, Կարմէլ, Թաբոր, Գազոյտ, Հերմոն, լեռան Զիթենեաց, այլևայլ Հանդերձ. Միջերկրականին, Ցեզրայելի և Երիքովի գաշտք անուանի են իբրև տեղիք մեծամեծ գիպաց. Գլխաւոր գետք են Ցորդանան, Ա՛ռնան, Սիքամի, Ցաբոկ և Կիսոն. Ծովակք են Մեռեալ ծով, Տիբերիոյ կամ Գալիլեայի ծովը և Մատնի ծովակը. Ա՛ստք նկատելագրուած են այլուր, խնդրողն՝ նկատելոյ:

Երկրին ընդհանուր ձևն համառօտիւ կը նկարագրուի հոս. Հիւսիսային սահմանին վրայ են Լիբանան և Հերմոնի բարձր լերինք, որոց գագաթներէն ամենք բարձր են տասն հազար ոտք. Ցորդանանու այլևայլ ակունք կը ըղխին ատ առորոտով Հերմոնի. Ցորդանան անցնելով Մատնի ծովակէն և Գալիլեայի ծովէն կը հասնի գետ ի հարաւ ատեղ մնոն առնելով մինչև ի Մեռեալ ծով. Ցորդանանու հովիտն է խոյանախառն, իւր ազբերէն մինչև ի Մեռեալ ծով կ'իջնէ իբրև երկու հազար ոտք ի խո-

Digitized by Google

նարչ։ Երկիրն ի մէջ Հավասին Ցորգանանու է ընդհանրապէս բարձր ատափարակ, ընդհատեալ ոչ սակաւ բլուով և խորաձորովք, ընդ որ ուղիք ձմեռնայինք հասելով կը թափին ի Ցորգանան և ի ծովն Մեռեալ։ Գալիլեայի բարձր ատափարակին է իբր լինն հարիւր կամ հազար ոտք ի վեր քան զծովն Միջերկրական։ Ի Սաորին Գալիլեա կը գտնինք ցեղայնի մեծ և գեղեցիկ գաւառը, Կարմիղոսէն և Աքրէն յարևմուտս մինչև ի Թափոր և ի Գեղբուա, և յարևելս՝ մինչև ի նոյն ինքն Ցորգանան։ Այս գաւառին ծայրէն կը սկսի երկիրն Նորէն բարձրանալ գէպ ի հարաւ, այնպէս որ Գարիզէնն ունի 2,300, Երուսաղէմ՝ 2,400, և Գերբոն՝ 2,600 ոտք, ի վերոյ քան զծովն։

Ա. ծովեզերքն, կարմրագոյն լեռնէն վար, կայ գաշտ պատղարիք. գէպ ի հարաւ տակաւ կը լայնի այս գաշտը և կը հասնուտարի վերջապէս փառանու մեծ անապատին Հիւս։ Այս ծովեզերեայ գաշտէն եղև գէպ ի ներքին բարձր երկիրն է սլլեայլ, մին քան զմիւսն բարձր լեռնապաշարիք, մինչ էջն գէպ ի Ցորգանան, ի Մեռեալ ծով և յԵդովմ, է զոյն ի թափ, գահավէժ։ Երկիրն յայնկոյս Ցորգանանու է լեռնային, երկիր պատրաս, լի պողպատիր Հովիտներով։ Աւելի գէպ արևելք է բարձր և սմոյլի լեռնագաշտան Անապատ Արաբիոյ։

Գանանու երկիրն և կլիմայն էին ընտիր յոյժ։ Ջերմաստիճանը չէր քան զչափն ասելի եթէ ոչ խոր գետնափոսն եղէրքը և ի ծովափունս, և օգն էր ընդհանրապէս քազցր և առողջարար։ Աբեգական ծածկատիլը, տամպեր և անձրև ի Պաղեստին գլխաւորապէս ձմեռնամսան կամ անձրևային եղանակին սեպհական էին։ Աշնանային անձրևք կը սկսին ընդհանրապէս Հոկտեմբերի վերջին մասին մէջ, և առաջին անձրևներէն ետեմին ջազաբ հողը կը ցամոքին ցորենը և գարին։ Անձրևք ասելի ծանր են դեկտեմբերի մէջ, և կը տևեն, թէպետ ոչ շարունակ, մինչև ապրիլ։ Մայիսէն մինչև Հոկտեմբեր անձրև չի տեղար։ Ջմեռնամսան ցուրտ առատ չէ, և գետինը չի սառներ։ Ձիւնը կը նստի երբեմն մի կամ ասելի որք թանձրութեամբ, և մերթի հանգերձ կտրկասով յաճախ է ձմեռները։ Գարին իբր հնգետասանամսուրք յառաջ կը հնձուի քան զցորենը, և այս երկու արմտիք ևս ասելի կանուխ կը հասնին ի գաշտան քան բարձր տեղեր. ցորենի հունձքը կ'երկարի ապրիլէն մինչև յունիս։ Ամառնային խառնուրդը կը հասնի յունիսին, բայց այգեկութիը չի վերջանար մինչև սեպտեմբեր։ Սեպտեմբերին և հոկտեմբերին առատիկ է ցօղը, գետինը կը ցամոքի և կը խորխոլի. հանապազ չորութիւնը վաղուց վերցած է, ջրհորք և գետք կը սկսին նոյնպես ցամաքիլ, և բոլոր բնութիւնը, թէ՛ շնչառութեան և թէ՛ սնուցման, կը սպասէ անձրևային եղանակին։

Գանանու երկրին հողը շատ բերրի է։ Տիրող քարն է կրային կաւազարտ, որ ունի շատ այրեր և անձաւներ։ Այս քարը շատով կը փոխուբր ի հող, և խառնուելով առատապէս պարարտացուցիչ հիւմերով, կը բազմացնէր, թէ՛ ցած և թէ՛ բարձր տեղեր, և ամէն կլիմայի տակ, քանզի ամէն տեսակ կլիմա կայ այն փաղր երկրին մէջ, պատղոյ և սերմնացոյ երկրի բազմատեսակ տեսակներ, զտորբենակ, ձիթենի, թզենի, խաղող և նռնենի, առատաբերաբար։ Բուսականբը ծածկուած էին խաշամբք և ածդեղբ, խակ հովիտք ընդարձակ ազտեղով ցորենով և սերմնեղց։ Աւետաց երկիրը կը կոչուէր յիրաւի իբրև երկիր "որ կաթ և մեղր կը բղխէր։" Բայց և այնպէս այն փառաւոր նկարագիրը զոր կ'ընէ Մովսէս, Բ Օր. Ը. 7–9, և պատմութեան վերկայութիւնը Պաղեստինու նախկին բազմամարդութեան վրայ, սրչափ տարբեր են այժմու մերկութենէն և ամայութենէն։ Անէծքը զոր բերաւ Հրեից անհաւատութիւնը՝ տակաւին կ'ապրի կը խանձէ այն թշուառ երկիրը։ Պատերազմաց և յոսի վարչութեան երկայն գարեր ասր և ամայի բրած են զայն։ Անոր բլուրներն որ մինչև իրենց կատարները մշակուած և ցանուած էին ժամանակաւ, և

Digitized by Google

ծածկուած սրասրբէնք, այգեստանաց նօք, ձիթաստանօք և թզենեաց պարտէզներով, տգղ կողդ և ցամբք երկիր են։ Կանուխ և անագան անձրեւք որ ժամանակաւ կը համբարաւէին տաւղանները մէջ, և մինչեւ ածծոպատ ջրանցիւք կը տարուէին տագնիլ գետինը եթաչուսքեան ժամանակ, հիմնս անարգել կը թափին ծովը։ Երկիրը, մերկացեալ իւր անասուններէն, բաց կը կենայ արեգականն կիզիչ բոցերուն, որ հիմնս կը խամրին զայն գոր ժամանակաւ պըտղաբեր կը գործեին։ Բայց և այնպէս կան տակաւին ի պաղեստին վայրեր որ կը ցուցնեն զարմանալի պտղաբերութիւնն, և ուր որ երկիրը մշակուած է, հաւ տալ հարիւրապատիկ։ Հնդիկ ցորենը կ'աճի հոն մինչեւ տասը բարձր, և կը հասնին գետ ազկղդը որ եգիպտի տգնապին հետ գրեթէ կը մրցին։ Հասնմարեղ ծաստպարհորդ միւրեան կը հաստատեն Սուրբ Գրոց վկայութիւնը գանանոս երկրին պտղաբերութեան վրայ։ Տես Եգրայեցիք, Հրեաստան։

Գանանու երկիրն ցուցուածը։ Աւետարան պատմագիրներ ցուցուած են որդորացնելու գանանու երկրին նուաճումը, և իսրայելացւոց ընդելն այն երկրին բնակիչները։ Զորօրինակ, թէ այն երկիրը ելած էր բաժին Սիմայ և զաւակի նորա գինի ջրհեղեղին, և գամոյ որդիքն յափշտակած էին զայն. թէ նախ գանանացիք յարձակեցան իսրայելացւոց վրայ. թէ Աբրահամ ատացաւ այն երկիրը գաբրով առաջ. թէ գանանացիք էին համայնգեղք ընդ եգիպտացիս, աստուած և հողորդ անոնց յանցանաց և պատժոյն իրեն հարատահարիչք եբրայեցւոց։ Թէև իրաւացի համարիմք այս պատմագիրներուն բոլորը կամ զմանս ի նոցանէ միայն, Սուրբ Գիրք ատանց և ոչ մին կը ցուցնէ։ Հրեից միմիայն պատճառն այն երկիրը նուաճելու էր ամենատեսան Աստուծոյ յայտնի հրամանք։ Հրեայք ատ միայն գիտէին թէ այն ազգերուն չարութիւնն էր պատճառ անոնց պատուհասին, զոր երկայնմտութեանն Աստուծոյ յամրցուցած էր, և որ որոշուած էր իրեն ազգ և զգուշութիւն անանց և համայրէն ազգի մերգկան կատարաշատութեան և նմին նման մեզաց գեմ։ Այս մեղքերն ատել և բնաջինջ ընել պարտական էին հրեայք. պիտի գործէին իրենք պաշտօնեայք Աստուծոյ արդարութեան, և ոչ ի յագեցուցանել իրենց ագահութիւնը, բարկութիւնը կամ ցանկութիւնը, քանզի բոլոր աւարը և գերիք պիտի ջնջուէին։ Ղաւանմանն պատմութիւնը գրուած է Թուաց Ա.-Դ. գլուխներուն մէջ, ատ Յեսուայ և Դատաստարայ Ա. գլխոյն մէջ։ Գանանացիք խոպատ չջնջուեցան։ Անոնց մէ շատերը խոյս տուին սրիշ երկիրներ, և գրեթէ անանց ամէն ցեղէն նշխարք մնացին ի հրեաստան, հպատակ իսրայելացւոց, բայց որոգայթ անանց ատաբնակութեան, և փաշ անանց կողերուն։ Դիտողութեան արժանի է նաև, որ յայտնի ծանուցուեցաւ Գանանացւոց կանխաւ թագալ իրենց երկիրները։ Այն երկիրներուն բուն բուն և մեծ Տէրն խնացուցած էր անանց թագալ լքանել այն երկիրներն և երթալ, և երբ անանք գէմ կեցան, յիրաւն կրեցին պատիժ։

Գաւիփիա, գերեալ Հրեից շատերուն բնակութեան տեղը, Տատանականապէս մօտ է կապից ծով, եզր. Ը. 17։

Գաղեր, ինն երորդ ամիս Հրեից, որ կը սկսէր գեկտեմբերի նոր լուսնէ, Ն.Եսթ. Ա. 1. Զաք. Է. 1։

Գաղովք-թափօր կամ Գասելոյի, քաղաք ի սահմանս Զաբուղոնի և ի հասքարայ, իբր չորս մղոն յաբեմեից թափօր լերին. պարիսպ հզաւոր կոչուած գիւղը կը թափ լինել այս քաղքին տեղը, շատ քարափոր գերեզմաններով, Յես. ԺԹ. 12, 18, 22. Ա Մնաց. Զ. 62։

Գաղուպքացիք։ Տես կապիրատացիք։

Գար։ Հին տաւնը գայլախազ քարէ դանակներ ընդհանուր կը գործածուէին, փոխանակ պողովատիկ դանակներու, Ել. Դ. 25. Յես. Ե. 2. Մովսէսի էր հասկ քարակոյտ կամ կարկտա յորուցանել ի յիշատակ երեսելի ինչ գիպացք, Ծննդ. Լ.Ա. 46. Յես. Դ. 5–7. Ե. 26. Ը. 29։ Բ Թագ. ԻԸ. 17։ Նոյն սովորութիւ-

Digitized by Google

նը կը սիրէ դէա. յԱսորիս, և անդորդք և ճանապարհորդք կը սիրեն խրտչանչելութը քար մը յատկուլ կատկառնելու վրայ։ Տես Աճկեաց քար։

Քարաձգ։ Ա. յոգէս թարգմանուած է, Ղեւ. ժԱ. 19. Բ Օր. ժԴ. 18, երբայեցերէն բառ մը որոյ նշանակութիւնն անյայտ է։ Տես Թըռչուն։

Քարբ, երբայեցերէն ԲՒՐԲ, տեսակ օձի, որպ Թոբիան պիտակէս ոտակիկ է, որ մանելուն պէս մորմինը կը ապտնէ խոցոյն. դարմանն տանիլ գրեթէ անհնար է։ Ի՛րաւի թէ քարբը շատ փոքր է, ոչ աւելի քան մի տոք երկայնութեամբ։ Բայց նախնեաց բան քարբը թոյն լինել տանօրէն։ Նախնիք յաճախ կը յիշեն այս օձը, բայց այնպէս անորոշ կերպով, որ անհնար է ճանչնալ ճշդիւ տեսակը։ Կը յիշուի Ցոբ. ի. 14, 16. Երեմ. Ը. 17։

Քարկոծել էր տովորական պատիժ ի մէջ Հրէից, և բաւունիք կը տամնրէին սրժանի քարկոծման ամէն ազբատ զոր օրէնք կը դատապարտէին ի մահ, առանց սրոշելու մեղաւոն եղանակը։ Բաւունիք ի՛րաւն ունէ թէ, երբ մարդ մը կը դատապարտուէր ի մահ, կը հանէին գնա քաղաքէն գուբս տպանման տեղը, և կը յորդորբին ճանչնալ և խոստովանիլ յանցանքը։ Ցետոյ կը քարկոծէին սա երկու կերպերէն մինչն համաձայն. կամ քարեր կը նետէին անոր վրայ մինչև կը մեռնէր, և կամ կ'ընկնեցնէին գնա վեհէ մը գէրխովայր, և ապ քար մը կը գլորէին անոր մարմնոյն վրայ։ Ա. ուաջին կերպն էր տովորական, և վերանորէն կը պահանջուէր նախ նետել քար անոր վրայ, Բ Օր. ժԷ. 5–7. զայս ընելու համար վկայք երբեմն կը հանէին իրենց հանգերձք կամ վերարկուն, Գործ. Է. 58։ Մատթէոս ԻԱ. 44 համարը կը թուի սակնարկել քարկոծման վերջին կերպը։ Նոյնպէս և Ղուկաս Դ. 29 համարը։ Տես և Նզովքեր։

Քարոզութիւն, հրապարակաւ և բանիւ պատմել կամ ուսուցանել կրօնական ճշմարտութիւններ, մանաւանդ Քրիստոսի Աւետարանին ճշմարտութիւնները, Գալ. Ը. 4. Բ Կորնթ. Ե. 20. Եփես. Գ. 8։ Քրօնական հրահանգ կար անառաքելոյ ի Հնոմէ։ Ընծայք կը մարգարէանար, Ցուդ. ԺԴ. 15, և նոյ էր քարոզ արդարութեան, Բ Գետր. Բ. 5։ Քրօնական առանձնաշնորհութիւններ կը յիշուին յաճախ ի պատմութեան Մովսիսի, գատաւորաց և մարգարէից. և այս առանձնաշնորհութիւնք կ'ըլլային ընդհանրապէս հրեական ազգապատութեանց և ոտնից առաքել, Ելեմ. Ը։ Տաճարին մէջ երգուած սաղմոսք ժողովուրդը հրահանգելու համար էին։ Ցետ գերութեան, շատ ժողովրդանոցներ չնուեցան, յորս բանն Աստուծոյ կը կարդացուէր և կը մեկնուէր շաբաթ օրեր։ Աւետարանին անառաքելութեան ժամանակ քարոզել պիտի չէին Քրիստոս էր կարևոր պարագ այն մարդոց որ Քրիստոսի պատգամներն կը կուսէին, այսինքն աշխարհի գործին համար Աստուծոյ գլխաւոր գործիներն, Մարկ. ԺԶ. 15. Ա Կորնթ. Ա. 21. Բ Տիմ. Բ. 2. Դ. 2։

Քարքամիս։ Սուրբ Գրոց քարքամիսը Ցոյն և Հռովմայեցի հեղինակաց ախրկախմանը չէ, ինչպէս կարծուած է ընդհանրապէս։ Սուրբ Գրոց քարքամիսն էր աւելի վերագոյն առեթբատայ, հին Մարգ կամ Հերքաւլիս քաղաքին տեղը։ Աւետարանի արձանագրութիւնը կը ցուցնէ զքարքամիս լինել, իբր յամէ անտի 1,100 մինչև ցամին 850 նախ քան զՔր., գլխաւոր քաղաք Քրիստացւոց, որ սերած էին բոլոր Ասորւոց երկրին Դամասկոսի առմնանէն մինչև Եփրատ տա. Գիր կամ Գիրէճիք քաղաքաս։ Ի՛երևի թէ այն կողմերն առ քարքամիսա էր գլխաւոր անցք ուսանի Եդիպատացոց կարևորութեան տանին ընդ Ասորեստանիս քարքամիս էր տեղի մեծապէս կարևոր։ Բ Մնաց. Լ Ե. 20 համարը բազդատ եբեմիայի ԽՋ. 2 համարին հետ։ Կը թուի թէ փարատուն նկատուով առաս քարքամիս Մակեդոնի ճակատն քիչ առքը (իբր 608 ին նախ քան զՔր.,) բայց նախ ապտակոսոր տուաս նորէն այն քաղաքը պատերազմաս իբր երեք տարի առքը, 605 ին նախ քան զՔր. (երեմ.

Digitized by Google

ԽՉ. 2)։ Քաղքամիս կը թաւալ նշանակել "Ամրոց քաղաքացւոց,, անուանելն աստուծոյն Պողպատացւոց։

Քաջախ, գինեղէն հեղանիւթից երկրորդ կամ քաջախային խմորման որդիութիւնը։ Այս բառը կը նշանակէ երբեմն նաեւ, կծու գինի, զոր յաճախ կը գործածէին գործաւորը և հաւմայեցի զինուորը, Թուս. Չ. 3. Հառաւթ. Բ. 14. Յովհ. ԺԹ. 29։ Տես Լեղի։ Ուրիշ տեղը կը նշանակէ բուն քացախ, զոր խմոտուն օրինակ կը բերէ երկիցս, Ածախ. ժ. 26. Իե. 20։

Քաւութիւն, գործ որով հաստատեալ կ'ըլլայ մեզաց, և պատժոց պարտութիւնը կը ջնջուի։ Քաւութիւնը կ'ենթադրէ ապաշխարութիւն և հաւատք ի կողմանէ մեղաւորին։ Առ Հրեայս քաւութիւն կը գործէր աստուածատուռ սահմանեալ խորհրդատուր զոհերու կատարմամբ, ինչպէս զոհին Քրիստոսի։ Նոր կտակարանը կը ցուցնէ զՔրիստոս իբրև ճշմարիտ պատարագ մեզաց հասնոյր, "Գառն Աստուծոյ,, "մեր զատիկը,, "իւր արիւնը մնատուցանող,, և "իւր պատարագովը մեզքը վերցնող,, Յովհ. Ա. 29. Ա կորնթ. ե. 7. եբհես. Ա. 7. երբ. Թ. 26։

Քաւութեան օրն էր տարեկան ասօն, որ կը կատարուէր Հանդէսամբք և ծանով թշրնի ամենայն տանեաւքդ օրը, հինգ աւուրը յաւտէ քան զասօն տասպատարագս, Ղեւտ. ԻԳ. 7. Իե. 9։ Այս կարեւորագոյն օրուան արարողութիւնք մանր նկարագրուած են Ղեւտացւոց ԺԶ. գլխին մէջ։ Քաւութեան օրը միայն քահանայապետը կը մտնէր Սրբութեանց Սրբութիւնը, երբ. Թ. 7. բայց այլեւայլ արարողութեանց համար կը տեղատուէր մտնել Հն նոյն օրը շատ անգամ։ Նախ տեղէն բուրուառաւ և խնկով լեցաւ խորհանոցաւ։ Ապա արեամբն նախագին զոր մատուցած էր իւր և բոլոր քահանայից մեզաց համար, և թրծեամբ խնկով մտան այն արեան մէջ, կը տրակէր եօթն անգամ քաւութենէն վար, և անգամ մը քաւութենէն վեր։ Յետ կատարելոյ զայս, արեան սպասատակին առնելով կ'ելլէր գուրս։ Ապա երրորդ անգամ կը մտնէր սրբեաւքն խոյին զոր մատուցած էր ժողովրդեան մեղաց համար, և այն առնէին ուրն անգամ կը տրակէր խորանին սեմերուն վրայ, և խառնելով այն արիւնը նոխազին արեան հետ, կը տրակէր դարձեալ եօթն անգամ խնկոց սեղանին եղջիւրներուն վրայ, և անգամ մը դէպ արեւելք։ Յետոյ դարձեալ գուրս ելլելով որբասատնէն, և հետ առնելով արեան սպասատակը կը թափէր բոլորը ողջակիզաց սեղանին յատակը։ Չորրորդ անգամ կը մտնէր գուրս տանելու համար բուրուառը և խնկոցը, և նորէն դառնալով կը լուար ձեռուընէն և օրուան ուրիշ պաշտօններըը կը կատարէր։ Նաև արձակման նոխազին տարտղնութիւնը կը կատարէր նոյն օրը։ Երկու նոխազ ընտրելով, մին կը զոհէր Աստուծոյ, և միւսը, որ կը կոչուէր արձակման նոխազ, վասն զի վիճակաւ կ'ընտրուէր ազատ թողուելու, կ'ալ ձակէր անապատը, բեռնաւորեալ ժողովրդեան մեղք։ Այս ամենայն տարտղնութիւնք կ'անկարկէին գՔրիստոս, և ամէն դարու մէջ կային հաւատացեալք, որ գիտէին այն տարտղնութեանց հոգեւոր և նուիրական նշանակութիւնը, երբ. Թ.–ԺԱ.։ Կը նայէին ատ Աւն զոր խոցած էին, և կ'ողբային։ Ինչպէս որ քաւութեան օրը մեծ ասօն էր, Հրէական եկեղեցւոյն, նոյնպէս աւուրք արտմութիւն զգալ պարտի Քրիստոնեայն նայելով ի Գաւանն Աստուծոյ, և "Քաղաքութեան ուրախութիւնը,, կը խառնուի անոր "ապաշխարութեան արտասուաց հետ,,

Քաւքաց, մին ի Նաւագին քաղաքաց Բանանու, չինեալ եօթն ամք յառաջ քան զՍանոյին, մնայրաքաղաք սաորին Եգիպտոսի, Թուս. ԺԳ. 23։ Ի սկզբան կը կոչուէր Կարիաթ Արբա, (Տես Արբա,) և Մամբրէ, և էր սիրելի քաղաք նահապետացն Աբրահամու, Իսահակայ և Յակոբայ, որ և թաղուեցան հոն, Ծննդ. ԺԳ. 13–24. ԻԳ. 2–9. Լ. 27. Ածեաս. և Բազերաս. Իսրայելացիք ատին զայն Քանանացիներէն և ընակիճներէն, և յետոյ եղաս Քերբռն

Digitized by Google

Ղևտական քաղաք ապաստանի, Ցես. Ի. 13-15. Ես. 13. ԻԱ. 41, 13. Դատ. Ա. 10, 20։ Քերբոն էր մոյրաքաղաք Դաւթի եօթը տարին մինչ կը թագաւորէր Ցուդայի ցեղին մէջ, Բ Թագ. Բ. 3. ե. 5։ Հան կանգնեց Աբիսողոմ ապաստամբութեան դրօշը, Բ Թագ. Ես. 9, 10։ Ի որում ամրացոյց զՔերբոն, որ կը յիշեսի նաև յետ գերութեան, բայց ոչ ի նոր կատակարանի, Նէեմ. Ի. 25։ Զարգիս Քերբոն է քաղաք անապատ եւ միայն իբր 8,000 բնակչօք, որոց 600 ը միայն Հրեայ են, իսկ մեսգեացիներն՝ թուրք և Արաբացի։ Քերբոն է խոր հովիտ մը մէջ, մերձակայ բլուրներուն մօտ, հին լեռնային մասին Հրէաստանի, իբր քսան մղոն ի հարաւոյ Երուսաղէմի, և 2,600 ոտք ի վերոյ քան զծովն։ Ա յժմու անունն է Էլ-Խուլիլ, այսինքն բարեկամ, Նոյն ընդ անուան զոր Մահմետականք կոչուան Աբրահամ, "բարեկամ Աստուծոյ," և կը պնդեն թէ իրենց ձեռքն է նահապետին գերեզմանը որ է "Մաքփելային այրը", փոքր մզկիթ մը կայ գերեզմանին վրայ, 60 ոտք բարձր արմով պատած 150 ոտք լայն և 200 ոտք երկայն շրջանակի մէջ, ուր Քրիստոնեէն թոյլ ուսանիլ չէ մտնել, բայց արմուրը կը թուի հին ժամանակի շինուած, և հաստատական է թէ անոր մէջ է գերեզմանատունը։ Ուրիշ երկու հին մեռարդք ևս կան, այսինքն երկու քարաշէն ուսումնարան, մեծագոյնն է 133 քառակուսի ոտք, և 21 ոտք խոր։ Ասոնք դեռ կը գործածուին, և մին է հաստատականապէս "Քերբոնի ուսումնարանը," որոյ վերայ կախել ուսուցչաց անուանքը։ Ի ներքուստ զՔերբոնեցին ապահովելոց, Բ Թագ. Դ. 12։ Քաղքին մէջ կան ինը մզկիթ և երկու ժողովարանոց։ Փողոցները նեղ են, տուներք քարաշէն, տարբ սանդուղ ու ունին փոքր գմբէթներ։ Չոր կը չինուին ապահովելոց կանխեղջ մեծ քանակութեամբ, և գուռնաստ մնան ևս։ Նաև մորթեն ոչխար, չամիչ և մոմ (ոլիւղ)։ Շրջակայ տեղք քաղաքին շատ պտղաբեր են։ Ի Քերբոն են Զազերասիացիք։ Քաղաքն ունի տասան մզկիտասաններ և ութիչ պաղատաս ծառատասան և քանիր արօտ։ Տես Եսթրոգ, Մամբրէ։

Քեդրոն, կը կարծուէր թէ Ասարոց Հալէպ քաղաքին հին անունը։ Հալէպ իբր Հարիւր և ութ մղոն է ի հիւսիսոյ Դամասկոսի, և իբր ութսուն մղոն՝ Միջերկրական ծովէն։ 1822 ին այս քաղաքը կրեց սոսկալի երկրաշարժ մը, որմէ գրեթէ հիմնայատակ եղաւ։ Հալէպի այժմու բնակիչք հազիւ կէսն են այն ատենուան 200,000 բնակչաց։ Բայց մօտերս հովիս մը գտնուեցաւ Անգիլիքանական սրեկիչներ զատիվոյրին վրայ, ի հիւսիսոյ Պարսկաստանի, և կը կոչուի Քեդրոն յանուն մերձակայ գիւղերէն մերոյ։ Այս տեղւոյն խաղողը և անկէ շինուած գինին ազնուութեան կոդմանէ նշանաւոր է։ Այս հովիտն է հասանականապէս գերեզմանն Եղկիների, Գլ. Իէ. 18։

Քեղկիաթ–Ասարբիմ, գաւառ գիւղաքաղաք, տեղի մօտ ի Գարատաս, այսպէս կոչուեցաւ մենամարտութեան նման ազնուապետ մը պատճառաւ, ոմն քան զպատերազմին զօրաց Դաւթի և Ցեբուսէացի, Բ Թագ. Բ. 16։

Քեղկիա, բարեպաշտ քահանայապետ Հրէից Յովսիայի Թագաւորութեան ժամանակ, Դ Թագ. ԻԲ. 4։

Այս էր նաև անուն հարց երեմիայի և Եզեկիելեան, Դ Թագ. ԺՀ. 18. երեմ. Ա. 1։

Քեհերեթ, քաղաք Գալիլեայի ծովուն արեւմտեան եզերք, Թուս. Լ Դ. 11. Բ Օր. Գ. 17. Ցես. ԺԱ. 2. ԺԹ. 35. Գ Թագ. ԺԵ. 20։ Իր քաղաք պատսպարաւոր Նեփթաղիմայ։ Յանուն այս քաղաքին կոչուեցաւ նաև ծովը։ Ցերուսաղէմ կը կարծէ թէ այս քաղաքին տեղը յետոյ չինուեցաւ Տիբերիա։

Քեսացիք, տերունդք Քեսայ, Ծննդ. Ժ. 15, քանանացի ցեղ որ կը բնակէր մօտ ի Քերբոն Աբրահամ. ժամանակ, Ծննդ. ԺԵ. 20. ԻԳ։ Քեսացիք նուաճեցան Իսրայէլացիներէն, Ել. Գ. 8. Ցես. Գ. 10, բայց բնաջինջ չեղան։ Ուրիշ Քեսացիք եր, Բ Թագ. ԺԱ. 3։ Սողոմոն Հարկատու ծառայ ըրաւ զՔեսացիս, Գ Թագ. Թ. 20։ Նոր յիշուին նաև "Թագա-

Digitized by Google

ւորք Քեռասցւոց„ ի Տարսուսեցողմանն, Գ Թագ. ժ. 29. Ի Թագ. Ի. 6. Քեռասցւոց ազգք կը յիշուի մինչև Հրեից գերութենէն դարձը, Եզր. Թ. 1. Տես Քաճառացիք.

Քեռուբա, Խուռի, կին Աբրահամու, յետ մեռելոյն Սարայի, Ծննդ. Իե. 1–6. Քեռուբա կը կոչուի "Տարճ„ որովհետև համարձակ անոր որդիքը, ինչպես նաև գիտցուիլ, Իսմայելէն որ էր որդի խոտանեան, Ծննդ. Իե. 6. Ա Մնաց. Ա. 32. Գաղ. Ի. 22, 30. Քեռուբայ որդիքն էին նախնիք այլևայլ Արաբացւոց ցեղերու.

Քեռեբիմներ, Ի. Փղշտացւոց մեկ մեռեալ էր, զոր ամենքը կը կարծեն ծագմամբ կրետացի, Ա Թագ. Լ. 11. Եզեկ. Իե. 16. Սոփ. Բ. 5.

2. Դատի թիկնապահներուն մեկ մեռեալ, որ միշտ փեղեթիներուն հետ կը յիշուի, Բ. Թագ. Ը. 18. Ժե. 18. Ի. 7. Ա Մնաց. ԺԸ. 17.

Քեռիք, ոտաձև կամ հեղգաստ փոքր որ կը թափէր ցորգանան. Այս հեղգաստին մեռ գնաց Նաամ ժամանակաւ եղեռ, և հան ագռաւաք կը բերէին անոր ի պաշար հաց և միս, Գ Թագ. ԺԷ. 3–5. Բոպինոն կը համարի թէ Քերիթ էր այժմուն Վաադի Քելդ, որ կը բղխէ բլուրներէ Յարեմտից Եբէլպովի, և այն քաղաքին մեռ հոռելով կը թափի ցորգանան. Այս հեղգաստը կը ցամաքի ամռանը.

Քեթուրէ, կարգ երկայրին ոգւոց, կամ այլայլանական նշան որ յաճախ կը յիշուի ի Հին կտակարանի և ի գիրս Ցայտնութեան. Քերովբէք այլև այլ մեռալ կը նկարկոյացուին մերթ իբրև կենդանի արարածք, Եզեկ. Ա. Ցայտ. Ի., կամ իբրև պատկերք վարագոյրներու վրայ, և կամ ասկեղ և փայտէ, յօրինուածի, Եր. Լ Ջ. 35. Լիե. 7. Եզեկ. Խա. 25. Մերթ իբրև մեռ. կերպարան, կամ երկկերպեան, կամ չորքկերպեան, Եր. Իե. 20. Եզեկ. Ժ. 14 Խա. 18, Նաև երկմեռեան, չորքթևեան և վեցթևեան, Գ Թագ. Զ. 27. Եզեկ. Ա. 6. Ցայտ. Դ. 8. Մերթ պարզ ձեռվ, ինչպես ոտիզեն քերովբէք ուխտին ոտապանակին վրայ. Մերթ խառն և վանեմ ձեռվ, ինչպես Աստուծոյ փառաց զարմանալի ոտեռ-

լեան մէջ առ եզեկիէլ, և մերթ իբրև ամէն բան որշող և վարող, և Աստուծոյ իմաստուն և արդար վճռաներն անարգել և մոռաց արգասաթեամբ անվրէպ կատարող պաշտօնեաներ, Եզեկ. Ա. և ժ. Բոլոր այս նկարագրութեանց մէջ կատարելն և թևաւոր քերովբէն է մարդակերպարան, լի աչօք և չորքգլխեան, այսինքն մարդոս, առիւծու, եզան և արծուոյ գլխով, ամէն կողմ դարձող անդադար, և արագ իբր փայլակն, երկրին պերճադոյն և չգրկագոյն արարածոց կերպարանօք, Եզեկ. Ա. ժ. Իա. Ցայտ. Ի.. Քերովբէք ընդհանրապէս կը կենան նաև մեռ առ Աստուած, զբաղեցնելք անդադար ի փառաւորել և ի պաշտել զնա, և կը շարժին արագ քան ակնարկելոյ կամաց Նորա, Սաղմ. ԺԸ. 10. Եզեկ. Ա. 26. ժ. 20. Ցայտ. Ի.. Քերովբէք առաջարին մէջ կից էին փառաբեան յօրինեալ յոսկւոյ արբոյ ձուլածոյ, Եր. Իե 19, մեծարանօք խնայարհելք Աստուծոյ նեբկայութեան տեղւոյն վրայ, Սաղմ. Ղ Թ. 1, ուր կը խօսէր Աստուած ի ժողովրդեան հետ, Գաղ. Ի. 89, կ'ընդդունէր քաւութեան տրիւներ, Ղևտ. ԺԶ. 14–16, և կ'երևէր իրեն անոնց Փրկիչ, Սաղմ. Զ. 1.

Քդաճ կամ կատաւ, ծանօթ տուենկ, որ մեծ յաջողութեամբ և օգտութ գործածուած է ի տարբեր գործութեան, Ցես. Բ. 6. Ատակ. Լ Ա. 13. Մովսես կը յիշէ եգիպտասի քթանը, Եր. Թ. 31, երկիր ի վաղուց հետէ ոտնատանի բերովք և տարբեր գործութեամբ: "Եգիպտասի բհնգը„ որ քթանէ կը շինուէր կը յիշուի իբրև տպնուածգոյն կերտուած ի Սուրբ Գիրս, Ատակ. Ի. 46. Եզեկ. Իե. 7. Հաստատական է ոտկոյն թէ բհնգով կը հասկցուի երբեմն նուրբ կտաւ բամ-

Digitized by Google

Ղևտականի քաղաք ապաստանի, Յես. ԻԴ. 13–15. Թիւ. 13. ԻԱ. 41, 43. Դատ. Ա. 10, 20։ Քեբրոն էր մոյրաքաղաք Դաւթի ետերի մինչ կը թագաւորէր Յուդայի ցեղին մէջ, Բ Թագ. Բ. 3. Ե. 5։ Հան կանգնեց Աբիսողոմ ապստամբութեան դրօշը, Բ Թագ. ԺԵ. 9, 10։ Ութը վամ ամրացյց զՔեբրոն, որ կը յիշեսի նաև յետ գերութեան, բայց ոչ ի Նոր կոակարանի, Նէեմ. ԺԱ. 25։ Ջարդիս Քեբրոն է քաղաք անապատ բիսոց իբր 8,000 բնակչօք, որոց 600 ը միայն Հրեայ են, իսկ Մոհամետականերն թուրք և Արաբացի։ Քեբրոն է խոր հովիտ մը մէջ, մերձակայ բլուրներուն մօտ, Հին լեռնային մնաներն Հրեաստանի, իբր քսան մղոն ի հարաւոյ Երուսաղէմի, և 2,600 ոտք ի վերոյ քան զծովն։ Ա.ժ մոռ անունն է Էլ-Խալիլ, այսինքն բարեկամ, Նոյն ընդ անուան զոր Մահմետականք կոչ տան Աբրահամ, "բարեկամ Աստուծոյ,„ և կը տեսնեն Թէ իրենց ձեռքն է նահապետին գերեզմանը որ է "Մաքփելայի այրը,„ փոքր մզկիթի մը կայ գերեզմանին վրայ, 60 ոտք բարձր որմով պատած 150 ոտք լայն և 200 ոտք երկայն շրջանակի մէջ, ուր ջրհուսանէն Թոյլ տուեալ չէ մեռնել, բայց որմածը կը Թուի հին ժամանակի չինուածի, և Հայտնական է Թէ ոտոր մէջ է գերեզմանատեղին։ Ուրիշ երկու հին Մոհամետական կան, այսինքն երկու քարաշէն աստղանք, մեծագոյնն է 133 քառակուսի ոտք, և 21 ոտք խոր։ Աստղ դէռ կը գործածուի, և մին է հնամենականագոյն "Քեբրոնի աստղանը,„ որոյ վերոյ կախել տուեալ Դաւթի զՁեռուսէն ապստամբները, Բ Թագ. Դ. 12։ Քաղքին մէջ կան ինչ մզկիթ և երկու ժողովրդանոց։ Փողոցները նեղ են, տուները քարաշէն, հարթ ասոնցը որ ունին փոքր գմբէթներ։ Հոս կը չինուին ապակեղէն կանթեղք մեծ քանակութեամբ, և գունաւոր մանեակներ։ Նաև մերթ Թէ տիկեր, չամիչ և մոմի (ղե+փչ)։ Շրջակայ տեղիք քաղաքին շատ պտղաղործ են. ի Քեբրոն են Գազեատինու ամենագոյն այգեստանք։ Քաղաքն ունի առատ ձիհատուածներ և ուրիշ պազատուռ ծառատունն և ընտիր ոսրտ։ Տես Եթրոն, Մամբրէ։

Քեդրոն, կը կարծուէր Թէ է Աստրոց Հալէպ քաղաքին հին անունը։ Հալէպ իբր Հարիւր և ասի մղոն է ի հիւսիսոյ Դամասկոսի, և իբր ասթասուն մղոն Միջերկրական ծովէն։ 1822 ին այս քաղաքը կրնց սոսկալի երկրաշարժ մը, որմէ գրեթէ հիմնայատակ եղաւ։ Հալէպի այժմու բնակիչք հազիւ կէսն են այն տանուսան 200,000 բնակչաց։ Բայց մուտքս հովիտ մը գտնուելուս Անգլիւանանու սրևելեան զառիվայրին վրայ, ի հիւսիսոյ Պարատայի, և կը կոչուի Քեդրան յանուն մերձակայ գիւղերէն միոյն։ Այս տեղւոյն խաղողը և անկէ շինուած գինին ազնուութեան կողմանէ նշանաւոր է։ Այս հովիտն է Հատանականատես Քեզբանն Եզեկիելի, Գ. Իե. 18։

Քեղկաթ–Ասուրիա, գուշ գիւղաքաղաք, տեղի մօտ ի Գաբրատան, այսպէս կոչուելուս մինամամբատութեան նման տղիատալի կատուղ մը պատճառաս, նախ քան զպատերազմին զօրաց Դաւթի և ցեղատեղի, Բ Թագ. Բ. 16։

Քեղկիա, բարեպաշտ քահանայապետ Հրէից ցամիսոյն Թագաւորութեան Ժամանակ, Դ Թագ. ԻԲ. 4։

Այս էր նաև անունն Հարց նբիմիսյի և Եզեկիելի, Դ Թագ. ԺԸ. 18. Երեմ. Ա. 1։

Քեմներթ, քաղաք Գալիլեայի ծովուն արևմտեան եղերք, Թաս. Լ. Դ. 11. Բ Օր. Գ. 17. Յես. ԺԱ. 2. ԺԲ. 35. Գ Թագ. ԺԵ. 20։ Իր քաղաքը պատպատուր Նեփթազիմայ։ Յանուն այս քաղաքին կոչուելուս նաև ծովը։ Յերանիոն կը կարծէ Թէ այս քաղաքին տեղը յետոյ չինուելուս Տիբերիա։

Քեսատիք, սերունդք Քեսայ, Ծննդ. Ժ. 15, քանանացի ցեղ որ կը բնակէր մօտ ի Քեբրոն Աբրահամու ժամանակ, Ծննդ. ԺԵ. 20. ԻԳ. Քեսատիք նուաճեցան Իսրայելացիներէն, Թվ. Գ. 8. Յես. Գ. 10, բայց բնակչին չէզան։ Ուրիշ Քեսատի էր, Բ Թագ. ԺԱ. 3։ Սողոմոն Հարկատու ծառայ ըրաւ զՔեսատիս, Գ Թագ. Թ. 20։ Նը յիշուին նաև "Քեսատա-

Digitized by Google

ւորք Քհառացւոց„ ի Հարաւակողմանի, Գ թաւ. ժ. 29. Դ թաւ. Ի. 6. Քհառացւոց ազգը կը յիշուի մինչև Հրէից գերութենէ գարձը, Եզր. Թ. 1. Տես Քանանացիք։

Քհառութա, Խոնի, կին Աբրահամու, յետ մահուան Սարայի, Ծննդ. Իե. 4–6. Քհառութա կը կոչուի "Տարճ„ որուընչուս Հասմար անոր որդիքը, ինչպէս նաև գիտնցուէլ, Իսահակէն որ էր որդի խաստման, Ծննդ. Իե. 6. Ա Մնաց. Ա. 32. Գաղ. Դ. 22, 30. Քհառութայ որդիքն էին նահանիք այլևայլ Արաբացի ցեղերու։

Քհեթեիմներ, 1. Փղշտացւոց մէկ մասան էր, զոր ամենք կը կարծեն ծագմամբ կրետացի, Ա Թագ. Լ. 44. Եզեկ. Իե. 16. Սոփ. Բ. 5։

2. Դասերէն Թիկնապահներուն մէկ մասը, որ միշտ փեղեթիներուն հետ կը յիշուի, Բ. Թագ. Ը. 18. ժե. 18. Ի. 7. Ա Մնաց. ժԸ. 17։

Քհեիբ, տառ. կամ հեզեզատ փոքր որ կը թափէր ցորգանան։ Այս հեզեզատին մեռ գնաց նատաւ ժամանակաւ եղեւ, և Հոն ագռաւք կը բերէին ամեր ի պատարտ հաց և միս, Գ թագ. ժԸ. 3–5. Բոպինոն կը համարի թէ Քհերիթ էր ալժամն վադի Քհէդ, որ կը բղխէ բլուրներէ յորդանանէ երիքովի, և այն քաղցրութեան մեռ հասելով կը թափի ցորդանան։ Այս հեզեզատը կը ցամքի ամառը։

Քհեռվբէ, կարգ երկնային ոգւոց, կամ ալլելուիականան ըստն որ յաճախ կը յիշուի ի Հին Կտակարանի և ի գիրս Ցայտնութեան։ Քհերովբէ այլևայլ մտօք կը նկարկայցուին. մերթ իրրև կենդանի արարածք, Եզեկ. Ա. Ցայտ. Ի., կամ իրրև պատկերք վարագոյրներու վրայ, և կամ ոսկէ և փայտէ յօրինուածք, Եր. Լջ. 35. Լի 7. Եզեկ. Խա. 25. մերթ իրրև միաձկերպարան, կամ երկձկերպեան, կամ չորքձկերպեան, Եր. Իե. 20. Եզեկ. ժ. 14. Խա. 18. Նահ. երկերեսեան, չորքերեսեան և վեցերեսեան, Գ թագ. Զ. 27. Եզեկ. Ա. 6. Ցայտ. Դ. 8. մերթ պարզ ձեւով, ինչպէս ոսկեզէն քերովբէք ապտին տապանակին վրայ. մերթ խառն և վերմ ձեւով, ինչպէս Աստուծոյ փառաց զարմանալի տեսլեան մէջ տես Եզեկիէլ, և մերթ իրրև ամէն բան որոշող և վարող, և Աստուծոյ խնամատուն և արդարոյ վճռաներն անարգել և մնաց տրագատեղեամբ անվրէպ կատարող պաշտօնեաներ, Եզեկ. Ա. և ժ. Բոլոր այս նկարագրութեանց մէջ կատարեալն և թեւաւոր քերովբէն է մարդակերպարան, լի աչօք և չորեքգլխեան, այսինքն մարդու, առիւծու, եզանի և արծուոյ գլխով, ամէն կողմ դարձող անհետևերով, և արագ իր փայլակն, երկրիս պերճագոյն և չզօրագոյն տարտարոց կերպարանօք, Եզեկ. Ա. ժ. Թև. Ցայտ. Ի.։ Քերովբէք ընդհանրապէս կը կենան նաև մեռ առաւածի, զբազելոյք անդադար ի փառաւորել և ի պաշտել զնա, և կը շարժին արագ բռա անկոարկելոյ կամաց նորա, Սաղմ. ժՀ. 10. Եզեկ. Ա. 26. ժ. 20. Ցայտ. Ի.։ Քերովբէք տաճարին մէջ կին էին փառաւորեան, յօրինեալ յոսկւոյ սրբոյ ձուլածոյ, Ել. Իե 19, մեծասրանօք խնայրհեալք Աստուծոյ ներկայութեան տեզային վրայ, Սաղմ. Ղ թ. 1, ուր կը խօսեր Աստուած իւր ժողովրդեան հետ, Թաւ. Ի. 89, կ'ընդունէր քաւութեան սրիւնք, Ղևտ. ժԶ 14–16, և կ'երևէր իրրև անանց փրկիչ, Սաղմ. Զ. 1։

Քչաճ կամ կտաւ, ծաղօթ տունկ, որ մեծ յոգնութեամբ և օգտիւ գործածուած է ի տարբեր գործութեան, Ցեր. Բ. 6. Ղևտ. Լև. 13. Մովսէս կը յիշէ եգիպտոսի քխանը, Ել. Թ. 31, երկիր ի վաղուց հետէ ատուածոյ բերովք և տարբեր գործութեամբ։ "Եգիպտոսի բհհզը„ որ քխանէ կը չինուէր կը յիշուի իրբև տղիտագոյն կերտաւ ի Սուրբ Գիրս, Ղևտ. Ի. 46. Եզեկ. Իէ. 7. Հաւանական է տակայն թէ բհհզով կը հասկցուի երբեմն դուրբ կտաւ բամ-

Digitized by Google

բակէ ։ կատաք սրով պատաճ են եգիպտական գիտակութք (մուժայք)՝ չեն կրնար հաւատարիլ մեր ալիժմու հաւատարակ կատուներուն, բայց ապահի և բարեկամական կատաք և ան տեսնուած են երբեմն. կատուի մը իւրքանչիւր քառակուսի մետրն ունէր 152 թել յատիկի, և 71 թել ի թելանի. ուրիշ մի առ իւրքանչիւր մետր 270 կրկին թել յատիկի, և 110 թել ի թելանի ։

Եռայի մեկրգարէ խօսելով Մեսիայի հետքութեան վրայ, կը գործածէ առակաւոր խօսք մը, զոր նաև Մատթէոս կ՚ուանու Քրիստոսի վրայ, "Ջահիլներուն ազէգը պիտի չիշէ, և պղտիւած պատրոյգը պիտի չմարէ„ ես. Խր. 3 · Մատթ · ժի. 20 · Եռայեայ բնագրին մէջ իրրայեցերէն բառն է քիթան, այսինքն վուշ որմէ կը շինուէր կանեփեղէնութիւն պատրոյգը · Մեսիան պիտի չբեկանէր կամ զատեր որդէն ջահիլներուն ազէգը որ մեռ էր բրդիլ ինալ, և ոչ մեռել պատրոյգը որ արդէն հատած էր և մերձ էր անցնել, այսինքն թէ պիտի չնեղէր իւր խոհարչ և զղջացեալ ազգակիցներուն, այլ պիտի գտուէր զնաս չնորհք անոնց դարձին սիրոյբը։

ՔԻՔ ։ Սուրբ Գրոց մէջ քիթ բառէն առնուած փոխաբերեալ առածներ կան բարկութիւն կամ զայրոյթ նշանակելու, քանզի մարդ իւր բարկութիւնը կը յայտնէ ընդհանրապէս ռնգունքին, այսինքն քթին ծակերը լայնելով, ուժգին շունչ առնելով, իսկ անոնցմէ չչլելով և վրնջելով, Բ թագ. Խր. 9. ՅՈբ · Լթ. 20 · Սաղմ · ԺՀ. 8 · ՔԹին գեղձէն կամ ախտակզմնան ունգեն ասկի մանեակ կախել սիրելի զարդ էր արևելեան կանանց, Առակ · ԺԱ. 22 · Եղեկ · ԺՉ. 12 · Մանեակ կամ օղ կ՚անցուներին նաև անասնոց ցեկին զանոնք վարելու և նաւատնելու համար, և մեռներս ներնուէի աւերակներէն հանուած պատկերներէն կը տեսնուի որ նաև Ասորեստանցիք պատերազմի գերիներուն հետ նոյնպես կը վարուէին, Դ թագ · ԺԹ. 28. Եղեկ · ԼՐ. 4 · Տես Նիցուէ ։

ՔԻՈՍ, կղզի Ասրիայիզոպոսի, ի մէջ Լեռպոսի և Սամոսի, փոքրուն Ասիոյ եկերոյց մեռ։ Զարդիս կը կոչուի Շիոյ, և է երեսուն մղոն երկայն և տասն մղոն լայն։ Գտնուած այս ճամբէն անցաւ, մինչ կը նաւարկէր դէպ ի Տարսոս, Գործ · ի · 15 ։

ՔԻՈՒՑ, անուն կատց զոր պաշտեցին Իսրայէլացիք յանապատին, Ամովս · Ե· 26 · Գործ · Է· 43 · Այս կուռքն էր Տաւանականապէս կատնոս, զոր կը պաշտէին արեւելեան ազգերը իրր Չար ոգի զոր պարտ էր հնազանդիլ զոհիւք · Տես Չոհեմիա ։

ՔԻՐԱՄ, ազնուական · 1· Թագաւոր Տիւրոսի որ զրկեց դեսպան յողջոյն Դաւիթի, երբ Դաւիթ հիւսե թագաւորութեան գահը, և օգնեց անոր իւր պատերը շինելու, Բ թագ · Ե· 11 · Ա Մնաց · ԺԴ· 1 · Ըր Թուխ Թէ Քիրամ էր արտաքին պատմութեան Ա րբիւրաղ ։

2· Ա՛ր Թագաւոր Տիւրոսի, հաւատնականապէս որդի առաջնոյն, Բ Մնաց · Բ· 13, և իրրև զնա բարեկամ Դաւիթի · Այս Քիրամ սրբատեկից եղաւ Սողոմոնի, երբ յաջողութեան տեսաւ զինքն, և մեծ օգնութիւն տուաւ տաճարը շինելու · Տասը փայտ և քար, նաև ասկի բազում, և տասն փոխանակ ամրաս ցորեան, գինի և ձէթ, Հանգերձ քանի քաղաքաց ի Գալիլեա, Գ թագ · Ե· Բ Մնաց · Բ· ։ Տես Հաղող։ Այս Քիրամ միաբանեցաւ Սողոմոնի հետ առևտրական գործեր ընելու յԵրևելս, Գ թագ · Թ· 26–28 · ԺԱ· 11–22 · Բ Մնաց · Ը· 18 · Յովսեպոս կը պատմէ Թէ Քիրամ և Սողոմոն իրար առեղծուածներ կը մեկնէին, և Թէ Քիրամ նորոգեց և ամենացոյց իւր քաղաքը և տէրութիւնը, և յետ Թագաւորելոյ երեսուն և չորս տարի յոյզ և բարեկեաց, մեռաւ ի հասակի յիսուն և երկու տարոց ։

3· Հայրապետական Տիւրացի, որպ մոյն Հրեայ էր · Այս Քիրամիայ խնամով շինուեցան զարդք և կատարք Սողոմոնեան տաճարին, Գ թագ · Ը· 13, 14 · Բ Մնաց · Բ· 13, 14 ։

ՔՆԱՆ, երբայեցերէն բնաբոյս, հնադոյն և հատարակ նաւագարան աղերք առ Հրեայս · Քնարն էր Թեթև և բանալի, և կը գործածուէր Թէ՛

Digitized by Google

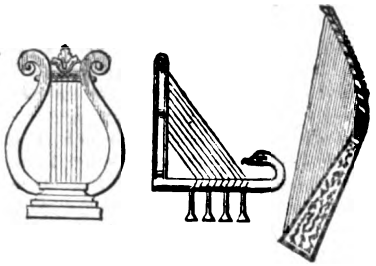

ՔՆԱՐ ՆԱԽՆԵԱՑ

Նուիրական և թէ՛ աշխարհային ուրախութեան օրեր։ Յոբազ Հնարից քնարը, Ծննդ. Դ. 21. Լև. 27. Ա Մնաց. ԻՉ. 5. Իե. 4–5 Սաղմ. ՁԱ. 2։ Գալ քնարահար էր Դաւիթ, Ա Թագ. ԻՉ. 16, 23. ԻԲ. 10։

Հրեայք ունէին ուրիշ նուագարաններ ալ, ինչ և բոլոր ազգերն ունեն, բայց անոնց ձևը ճշդիւ որոշել շատ գժուարին է։ Տես Երաժշտութիւն։

Քոբա, տեղի ի հիւսիսոյ Դամասկոսի, ուր այցելութիւն ըրաւ Աբրահամ, Ծննդ. ԻԴ. 15. գարդիս ամծամօճ։

Քոբաք, որ կը բղխէ Մինգափտոյց հիւսիսային մասին մէջ, և կը հոսէ նախ յարևելեան հարաւ, ապա ի հարաւ և յարևմտեան հարաւ, և կը թափի Յեփրատ։ Ցոյնք կը կոչէին զայս Խաբորաս. գարդիս կը կոչուի Խապուր։ Այս գետին պաղարիւր ևզերքը Նաբուգոդոնոսոր բնակեցուց Հրէից գերութեան մէկ մասը, և հոն եղաւ Եզեկիէլի փառաւոր տեսիլը, Եզեկ. Ա. 3. Գ. 15. Ժ. 15. Խգ. 3։

Քոգոզգամոր, Թագաւոր Եղամայ ի Պարսս ատ. Աբրահամեան։ Այս Թագաւորն հարկատու ըրած էր Մեսոպոտամիոյ ծովուն մօտ քաղաքները, և երբ ատոնք ապստամբեցան, Քոդողգամոր եկաւ չորս գաշնակից Թագաւորներով, և ապստամբեցուց բոլոր երկիրն ի հարաւոյ և յարևելից Յորդանանայ։ Ղովտ անոր գերեվարեալն մէջ էր, բայց Աբրահամ ազատեց զՂովտ. իսկոյն կազմեց զօրք իւր ընդծիններէն և գրացի ցեղերէն, պնդեցաւ Թշնամւոյն ետևէն, յանկարծ հասաւ և յազթեց անոնց, Ծննդ. ԺԴ. 1–24։ Բազդատ ընդ ՁԺ. ասպետին։

Քոյր։ Ըստ սմպ Հրէից, "քոյր„ բառին նշանակութիւնն այնպէս ընդարձակ էր ինչպէս "եղբօր„, կը նշանակէր ալ միայն բուն քոյր համահայր և համամայր, այլև քոյր համահայր միայն, կամ համամայր միայն, և կամ որևիցէ կին ազգական մօտաւոր, Ծննդ. ԺԲ. 13. Տես եղբայր։

Քոռ, Հրէից մեծագոյն չափն որմըռեակաց համեմր, հաւասար 10 մեղի, և կը պարունակէր, ըստ Յովսեպոսի, իբր 310 քաշ, Եզեկ. Խե. 14։

Քոռնեցիք, նոխնի ցեղ որ կը բնակէր Սէիր լերան, ուսկից վտնեցին զնոսա Եդովմեացիք, Ծննդ. ԺԴ. 6. Ե Օր. Բ. 12, 22։ Կը կարծուի Թէ Քոռնեցիք կը բնակէին այրեր կամ խուցիներ, Յոբով մէջ յիշուած մեգոց պէս, Յոբ. Լ. 6, և կը բազմնուէին այլևայլ տեղեր, Ծննդ. ԻՉ. 20–30։

Քոբազիճ, քաղաք ի Գալիլեա, մեծ ի կափառնայում և ի Բեթսայիդա, Գալիլեայի ծովուն հիւսիսային ափեմասեան եզերք։ Ըստ Յերոնիմեան Քոբազին էր երկու մղոն հեռու կափառնայումէ։ Քրիստոս կը յանդիմանէ այս քաղաքն իւր անզգայութեան համար։ Մատթ. ԺԱ. 21. Ղուկ. Ժ. 13։

Քոբեր։ Տես Սիճա։

Քուզա։ Տես Յովհաննա։

Քուճ, կը կոչուի նաև Բերոբա, զոր տես։

Քուշ, 1. երէց որդի Քամայ և Հայր Նեբրովթայ, Սաբտայ, Եւիլայ, Սաբաթայ, Ռեգմայ և Սաբեթեքայ, որոց շատերը բնակեցան Յերշանիկն Արաբիա, Ծննդ. Ժ. 6–8։

2. երկրին ուր բնակեցան որդիք Քուշայ։ Կը կոչուի նաև Եթովպիա, Թէպէտ ոչ միշտ։ Բայց Քուշ անուամբ կ'իմացուին իրր երկու տարբեր երկիրներ։

Ա. Արաբելեան Քուշ, որ կը պարունակէր Պարսից Քուշաստան, և Աիասկան կոչուած գաւառներն։ Այս Քուշ էր մանաւանդ յարևելս Տիգրիս գետոյ։ Այս մասին մէջ կը

Digitized by Google

կարծուի թէ էր Գեհոն, Ինդ. Բ. 13 · Սոփ. Գ. 10 · Տես եդեմ։

Բ. Նահ. Երուսաղէմը, քանզի կործանուց բազմաց, կը գործածէին Քուշ և Քուշան բառերն, Ամբ. Գ. 7, ցուցընելու համար Արաբիոյ հարաւային մասերն և կարմիր ծովուն եզերքը։ Այս երկրին էր Նեբրովթ, որ երթալով բնակեցաւ ի Միջագետս, Ինդ. Ժ. 8։ Նահ. "Եթովպացի կինը," զոր Մովսէս առաւ կնութեան իսրայելացւոց պանդխտութեան առեներն անապատին մէջ, եկած էր հաւանականապէս այս Քուշէն, Եր. Բ. 16–21. Թագ. ԺԲ. 1. Բ Մնաց. Իմ. 16։

Գ. Բայց Քուշ կը նշանակէ մանաւանդ Եթովպիա, որ է ի հարաւոյ և յարեւելից Հարաւոյ Եգիպտոսի, Ես. ԺԸ. 1. Ի. 3–5. Երեմ. ԺԳ. 23. Եզեկ. ԼԹ. 10. Դան. Ժ Ա 43։

Քուսաթաքեմ, Թագաւոր Մէջագեաց, որ հարատահարեց զԻսրայէլացիս ուխտ տարի, յամէ տեսիլեան աշխարհի 2591 մինչև 2599, բայց յաղթուեցաւ Գոթոնիէլէ, Հղբօրորդւոյն Քաղէբայ, Դատ. Գ. 8–10։

Քուսի, Աբրաքացի, բարեկամ Դաւթի։ Քուսի լսելով Աբիսողոմայ ապստամբութիւնը և Դաւթի փախուստն Յերուսաղեմէ, գնաց կայնեցաւ բարձր տեղ մը Երուսաղեմի գուրս, պատառատեալ հանդերձիւք և հող ի գլուխ։ Դաւիթ բառ անոր Թէ, եթէ հետը երթար, բեռ պիտի ըլլար անոր, բայց կրնար մեծ ծառայութիւն մը ընել Դաւթի, եթէ ծածկաբար Աբիսողոմայ քով իրրև խորհրդատու։ Ուստի Քուսի դարձաւ երուսաղէմ, և ջրելով Աբիսողոմայ խորհուրդը, և ժամանակ շահելով Դաւթի համար և խմացնելով անոր գործը պատահմանաւորի ձեռքով, պատճառ եղաւ Աքիտոփելի անձնասպանութեան և Աբիսողոմայ պարտութեան, Բ Թագ. ԺԵ. 32–37. ԺԶ 16–19 · ԺԸ։

Քուրձ, պարկի խոշոր կտաւէ, կը նշանակէ նաև մազեղէն կամ խորգ, Ցայտ · Զ. 12։ Մեծամեծ ազեռիից, ապաշխարութեան, յուզմանն և տագնապալի ժամանակներ, Հրեայք և ուրիշ ազգեր սովոր էին հագնել քուրձ, Ինդ. ԼԱ. 34 · Բ Թագ. Գ. 31 · Գ Թագ. Ի. 32 · Մատթ. ԺԱ. 21 · Մարգարէք յաճախ կը հագնէին քուրձ, ընդհանրապէս խոշոր տոպրակ, Մատթ. Գ. 4։ Աստուածային հրամայեց Եսայեայ հանել քուրձն իւր մարմնէն, և երթալ մերկ, Ես. Ի. 2։ Զաքարիա կ'ըսէ, ԺԳ. 4, Թէ առաջնորդքը սուտ պիտի չմոգուտէին նահ "մազոտ վերարկուով," ժողովուրդը խաբելու։

Ուրախութեան կամ սուտաւոր ժամանակ, քրձազգեստք կը հանէին քուրձը, և կը զգենուին իրենց սովորական հանգերձը, Սազմ. Լ. 11։

Քուսմեք, կտոր քահանաներ, Սոփ. Ա. 4 · Դ Թագ. ԻԳ. 5 · Ովս. Ժ. 5։ Կը կարծուի Թէ քուրմ Թագաւորական երեսյեցերէն բառը որ է ֆէմրէյ, կ'ելլէ ոչխարի նշանակող բառէ մը, և կը ցուցնէ Թերևս մագ, այսինքն կրակի կամ արեգակեան պաշտօնեայ։

Քրիսապրասոս, տասանեերորդն ի պատուական քարանց որ էին զարդ հիմնոյ երկնային Երուսաղէմի, ինչպէս տեսաւ Յովհաննէս տեսանողն։ Քրիսոպրասոսի գոյնն էր կանաչ սակեգոյն, ինչպէս կը ցուցնէ անունը, Ցայտ · ԻԱ 20։

Քրիսոստեայ, անուն տուեալ յաղի Տն. 42 անանց որ կը տասատասյին Քիսեսի իբր Քրիստոսի, Գործ. ԺԱ. 26։ Կ'երևի Թէ այս անունը տուին անանց Անտիոքացիք լոկ իբրև յորջորջումն, ոչ Թէ առ ծաղռ, վասն զի այս անունն ատելի պատշաճ կու գար Քրիստոսի հաւատացեալից։ Հաւատացեալք կը կոչէին զիրար "եղբայր," "հաւատարիմ," "սուրբ," "հաւատացեալ," իսկ հեթանոսք կ'անուանէին զնոսա Նազովրեցի և Գալիլեացի։ Նա միայն է առաքեալ Քրիստոսեան, որ ի պատճ կ'ընդունի զՔրիստոս իրրև իւր վարդապետ, առաջնորդ և տէր, իւր բարձրագոյն կենաց, զօրութեան և ուրախութեան աղբիւր, իւր միմիայն փրկիչն ի մեղաց և ի գժոխոց, իւր Աբրիչը և Աստուածը։ Անոնք որ ուզղութեամբ կը կրեն Քրիստոսի անունը, և մասնակից են անոր բնու-

Digitized by Google

Թեման, ի վախճանի պիտի բլլան մանգամանդին անոր փառացյն հաղորդ։

Քրիստոս, օձ-Ի. բառ. յունարէն, որ կը պատատկանէ նրբայեցերէն Մեսիա անունան, և տրուած է մանաւանդապէս մեր օրհնեալ Տեառն և Փրկչին։ Տես Մեսիա և Յիսուս։

Նախնին նրբայեցիք, տարվելով մարգարէներէն, ունէին յատակ գաղափար Քրիստոսի վրայ, բայց այս գաղափարը տակաւ խանգարեցաւ, այնպէս որ երբ Յիսուս երեւեցաւ ի չրեստոսանի, չրնայք ունէին սկսալ գաղափար զՄեսիայէն, կը ոպասէին աշխարհային թագաւորի և աշխարհակալի, որ պիտի վերցնէր Հռոմայեցւոց լուծը և նուաճէր բոլոր աշխարհ։ Ուստի և գայթակղեցան փրկչին արտաքին երեւոյթէն, խոնարհութենէն և տառապոյի տկարութենէն։ Այժմ չրնայք ևս ուզիլ խարուելով, ունին Մեսիայի վերայ այնպիսի գաղափարներ որ բոլորովին անծանօթ էին առ նախնին չրեայս։

Չին մարգարէք բաած էին թէ Մեսիան պիտի բլլար ասուածած և մարդ, բարձրացեալ և խոնարհ, տէր և ծառայ, քահանայ և զոհ, իշխան և հպատակ, մնայնեալ ի մեռ, բայց յարիժող ի վերայ մեռու, մեծասուան և աղքատ, թագաւոր աշխարհակալ և փառասարեալ, միանգամայն այր ցաւոց, նշանակ ակատարեալ, անծանօթ, յանկածածութեան և ի խոնարհութեան։ Բոլոր այս հակասակ իրք պիտի տեսանուէին յանձին Մեսիայի, ինչպէս եղան իսկ յանձին Յիսուսի։

Ցիշուած չէ թէ Քրիստոս օծուելոցաւ երբէք հրապարակաւ պաշտօնական անձէ մը։ Օծումը զորմէ կը խօսին մարգարէք և առաքեալք՝ է Հոգւոյն Սրբոյ, որով նչանն և օրինակ միայն էր նիւթական օծումը զոր կ'ընդունէին ի հնուէն թագաւորք, քահանայք և մարգարէք։

Քրիստոս անունը փրկչին պաշտօնին տիտղոսն է, և չէ պարտ նկատել իբրև յոգ անուն, որպէսզի Հաւատք մեր Տէրն Յիսուս կոչուած ուրիշ անձերէ։ Եթէ այս կէտն անտես

ընենք, Աւետք Գրոց չատ հանդիպելու չեն զօրաւոր ապացոյցներ։ Այսպիսի հանդիպումներուն ճշմարիտ իմաստը կը տատնանք, դնելով փոխանակ "Քրիստոսի," "Օծեալ" անունը, իսկ ի յատկին տա. Հրեայս, "Մեսիա" անունը։ Այսպէս տա. Մատթէի, Բ. 4, Հերովդէս կը հարցունէր քահանայից և գպրաց, "ո՞ւր պիտի ծնանէր Քրիստոս," այսինքն Հին կտակարանին Մեսիան։ Գետրոս կը դաւանի, "դու ես Մեսիան," Մատթ. ԺԶ. 16։ Նոյնպէս ըրին գ.ք., Ղ.ա.կ. Դ. 41։ Վերջին ժամանակներ Յիսուս անունը սկսաւ չգործածուիլ, և Քրիստոս անունն իբրև յատուկ անուն սկսաւ գործածուիլ փոխանակ Յիսուսի։

Երբ կը նկատենք զՔրիստոս ըստ պաշտօնին իրեն Աստուած և մարդ, իրբ մեր Մարգարէն, Քահանային և Թագաւորը, կը նկատենք անոր խոնարհութիւնը և փառքը, կը նկատենք նաև թէ ինչպէս Աստուած է ի նմա և ընդ նմա, թէ ինչպէս բոլոր աստուածային յատկութիւնք տեսանուեցան և բոլոր ճշմարտութիւնք Աստուծոյ ճշմարտացան ի նմա, վերջապէս երբ կը նկատենք թէ Քրիստոսէ կախեալ էին Աստուծոյ խորհուրդները, ուխտերը, խոստումներն և հրամանները, ինչպէս նաև առանձին շնորհք, պատրաք և ծառայութիւնք սրբոց յաստեմ և ի հանգերձեալսն, երբ բուեմք կը զգանք և կ'ըսենք թէ նա է ամնան յամենայնի, կոլ. Գ. 11։

Քրիստոսացնք, առաւ։ Մեր փրկիչը գուշակեց թէ չատ կարծեցեալ Քրիստոսներ կամ Մեսիաներ պիտի գային, Մատթ. Ի՛Վ. 24, և անոր մարգարէութիւնը կատարեցաւ ճշդիւ։ Այս սուտ Քրիստոսներէն մին եղաւ Կոզիբա Քրիստոսէ իբր Տարեւոր տարի եղաբը, և եղաւ պատճառ կորստեան ասելի քան կէս միլիոն Հրէից։ Ցետոյ ուրիշներ ևս եղան մինչև մեր ժամանակը։

Քրքում, փոքրիկ ծաղիկ կապուտակ, որոյ գեղին և գեղձանի նման թելերը որ ծաղկին մէջ են՝ կը հատին չատ անգիշ։ Այսպէս է նաև Հնդիկ քրքումը, Երգ. Գ. 14։ Ա-

Digitized by Google

բևեռք կը գործածուի քրքումին իբրև յարդի նիւթ ասուելոհատ, նաև իբրև համեմ և գեղ։

Կօղ, ծածկոյթ երեսաց, կաթուածային մասն հանդերձի սրբելեան կանանց որ չեն երեսուր սրսկոց բայց միայն իրենց ամուսնոյն և շատ մօտ ազգականաց։ Երբ եգիպտացի կին մը յանկարծ կը հանդիպի այր մարդու մը հոլանի, այսինքն անքօղ, իսկ և իսկ կը ծածկէ երեսը քօղով, և այնպիսի գոչմամբ սրպէս թէ մեծ դժբախտութեան մը պատահած է։ Կին մը քօղը բանալ կամ վերցնել՝ անարգել և անպատուել բնել է գնա, Ծննդ. ԻԹ. 65 Երգ. ե. 7. Ա կորնթ. ժԱ. 5, 10։ Բայց քօղ կրելու սովորութիւնն ընդհանուր չէր ամէն ժամանակ։ Սարա, կին Աբրահամու, և Ռեբեկայ և ընկերներըը չերեսիր թէ քօղ ունէին, երբ ըլհարը եկան, Ծննդ. ԻԴ 14, 15. Ա.ռակ. Ի. 13։ Տես Աբիմելեք։

Քօղք այլևայլ տեսակ էին։ Աղջիկըը զարս կը կրեն հիմա Ասորւոց և եգիպտոսի կանայք՝ կենան երեք կարգ բաժնուիլ, ամենք են մեծ և երբեմն ինանդր, ալլք՝ փոքր և թեթև կամ բարակ նիւթէ։ Առաւնին քօղն է նուրբ շղարշէ, կցեալ գլխոյ ծածկոցին, և կախեալ ետևն ի վար, երբեմն մինչև ոտուընները Նոյնպիսի քօղ մը կը կցուի ճակատը, նոյնպես կցեալ գլխոյ ծածկուհին, երբ կինը տանէն դուրս պիտի ելլէ Այս քօղը կը գացե երեսին մեծ մասը և կը կախուի վար։ Կայ նաև տեսակ մը քօղ զոր կը կրեն կանայք փազոցը։ Այս քօղն է լոյն վերարկու, ան մեաղաք, կոտուէ կամ ուրիշ խոշոր նիւթէ, այնպես լայն որ կը պատէ բոլոր մարմինը և հանդերձը, մէկ աչքը միայն թողլով բաց, Երգ. Դ. 9։ Շատ կանայք այս քօղը միայն կը գործածեն։ Առաջին կոչնթացուց ժԱ. գլխոյն 10 Համաարէն յանձարէն էլիանաբիւն բառը կը թարգմանեն նշանաւոր քօղ կամ շուք, այսինքն ծածկոյթ գլխոյ, իբրև նշան կնոջ մը ամուսնոյն օրինաւոր իշխանութեան և կնոջ հնազանդութեան։ Այս քօղը կամ շուքը կը կրեին Քրիստոնեայ կանայք ի ժողովս ազօթից և պաշտամունս "Հրեշտակներուն համար,, այսինքն բան իսկ հրեշտակաց որ ներկայ կը համարուէին այն ժողովներուն մէջ, և կամ եկեղեցւոյ պաշտօնէից համար, որ չեն նեղուիլ ամբարտաւանութեան տեսանել կին հոլանի կամ ազօթել, կրնային չփոխել ի բնէն պաշտօնին կատարման մէջ։

Օ

Օգոստոս, ութերորդ, խորհրդաւոր թիւովն ընդգրկուած տառերէն կոչուր Հռոմայ. սկսաւ թագաւորել նախ քան զՔՐ. 19 ին։ Օգոստոս Կայսեր տեղ աշխարհակոփիրը, Ղուկ. Բ. 1, յորմէ ստիպուեցան ցուվափ և Մարիամ երթալ ի Բեթլէհէմ, տեղին ուր պիտի ծնանէր Մեսիան։ Օգոստոս մեռաւ յամի Տն. 14։

Օձիք։ Աբեղեան երկրներուս մէջ փեռայէն կը պատրաստուէր հատուցանել խօսակալ ազգական Հօր այս ինչ պայմանաւոր բաժին ստրծանիչ կամ ուրիշ մեծագին իրաց, բան ատամճառի և պատուոյ գերդաստանին որմէ էր ազջիկը. այս էր օժիտ, կամ հայերէն բուն բառով վարձանք։ Յակոբ գնաց վերս կանայս ծառայելու համար զոր մատոյց առ Լայբ ն. ցա, Ննդ. ԻԹ. 18–27. Լ. 12. ԽԱ. ԻԹ 16, 17. Ա Թագ. ԺԸ. 25. Ովս. Գ 2.

Օծել էր ընդհանուր սովորութիւն առ Հրեայս և առ արեւելեան ազգս, և թագուլ զայն էր նշան տրամա-

Digitized by Google

թեան և ապ, ես. կԱ. 3։ Հրեայք կ'օծանէին մազերը, գլուխը և զմեռուս, Սաղմ. ճ'Ի. 45. ԻԱ. Գ. 2։ Տօ-

ներու և ուրախութեան օրեր կ'օծէին իրենց բոլոր մարմինը, բայց երբեմն միայն գլուխը կամ առանձինը, Սաղմ. ԻԳ. 5. Մատթ. Զ. 17. ցԱԳ. ԺԲ. 3։ Օծանիլ էր սովորական նշան մեծարանաց առ հիւրս, Ղուկ. Ի. 38, 46։ Իւղով օծանիլ մարմինը կը կարծուէր նաև առողջարար, ուստի օծումը կը գործածուի յաղթ իբրև գեղ, Մարկ. Զ. 13. ցԱԿ. Ե. 14, բայց հրաշալի բժշկութիւնք զոր կը կատարէին առաքեալք օծմամբ, բանականի չեն հաստատուելու իբրև առաքելոյս անդ խորհուրդ "վերջին օծումն„ կոչուած արարողութիւնը զոր կը կատարէ Հայաստանեայց վրայ։ Նաև մեռելոց մարմինք կ'օծուէին խնդով, պատճառ համար զանոնք արագ փչաութենէ, Մարկ. ԺԳ. 8. ԺՁ. 1. Ղուկ. ԻԳ. 56։ Հրեայք կ'օծանէին զմահուառս և գլուխները անոնց պաշտօնին սկիզբը, եւ ԼԹ. 7, 29. Ղեւտ. Գ. 3. Ելս. Թ. 8. Ա Թագ. Ժ. 16. Գ Թագ. ԺԹ. 15, 16, ինչպէս նաև խորանին և տաճարին նուիրական անօթները, եւ Ի. 26։ Նուիրական անձանց և կարասեաց օծումը կը նշանակէր թէ անոնք զատուցեալ և նուիրեալ էին ի պատս Աստուծոյ, և այս նպատակին համար պատրաստուած պատուական և անուշահոտ օծանելին արգելեալ էր գործածել ուրիշ բաներու, եւ Ի. 23–33. եզեկ. ԻԳ. 41։

Զհիմով կամ ուրիշ անուշահոտ իւղերով օծելու սովորութիւնը կար նաև առ Յոյնս և առ Հռովմայեցիս. կ'օծանէին մանաւանդ հիւրը հրաւիրեալը ի խնջոյս և յայլ ուրախութիւնս։

Օծութիւն, Ա Յովհ. Բ. 20, 27, մանաւանդ կիրթով հազորդել Հոգւոյն Սրբոյ ապդեցութիւնն ի փրկառս հաստատացելոց, առաջնորդելու համար զնոսա առ ամենայն ճշմարտութիւն և արդութիւն։

Օձ։ Այս զեռունն, անմաքուր առ Հրեայս, Ղեւտ. ԺԱ. 10. 41, ընդհանուր տարածուած է աշխարհիս վրայ, բայց թուով բազում և թունաւոր է այրկեցեալ գօտւոյն առեն։ Օձի բոլոր ծանօթ առասկներուն վերայերորդը միայն կը կարծուի թունաւոր։ Աւոնք ունին երկու փոր ժանիք ի վերին ծոմելիս, և քանի զմեծագոյն մասն օձից ծորը և գանդազ են։ Թունաւոր օձք յաճախ են Աեգիպտոս և Աւետրիա, և եօթն տարիք առասկք կը յիշուին ի Սուրբ Գիրս, յորոց ոմանք նոյն կը համարուին այն առասկներուն հետ որ կան զարգիս։ Տես Քաաբ, իժ։

Թունոց իւղ ես. ԺԹ. 29. Լ 6, յիշուած օձք, յորոց առասկեցան Իսրայելացիք յանապատին, ի տիւս Մովսէս Աքաղապին ծոցին, Հաւանաբար կանապատի կը կոչուէին "կիզող„ և "թեւաւոր„, վասն զի մեհեանց առաջ յատաջ կը բերէին իրենց իմանով, և իրենց իբրև զնետ արձակ չարժ-

Digitized by Google

մնամբ։ Հերոդոտոս արդարև կը յիշէ թէ առաջ օձ որ որպէս թէ ամէն գարնան կ՚երևէին եգիպտոսի սահմանակից Արաբիոյ մէջ, բայց ինք չտեսաւ զանոնք, և ոչ զարդիս տեսած է ոք այնպիսի ինչ։ Պղնձէ օձը զոր շինեց և կանգնեց Մովսէս ձագի վրայ, ինքնին չուներ բուժիչ զօրութիւն, այլ էր իբրև վկայ ապաշխարութեան և հաստատուն ժողովրդեան, իմաստասիրեան Գրոց հեղինակը կ՚ըսէ իսրայելացւոց համար. "Ի խրատս ամ. սակաւ մի խռովեցան, զի նշանակ փրկութեան ունիցին, ամ. ի յիշելոյ զպատուիրանս օրինացդ քոց։ Զի որ դառնայրն, ոչ վասն այնր զոր տեսանէրն՝ ապրէր, այլ վասն քո որ ամենեցուն Փրկիչդ ես։" Նոյն խոկ փրկիչն մեր կ՚ըսէ Թէ. պղնձի օձն օրինակ էր Փրկութեան, Յով. Գ. 14, 15. Փրկութիւն նայիլ հաստատ՝ փրկութիւն է օրհասական Թուղով մեղայց վարակեալ հոգւոյն։ Պղնձի օձին վրայ տես Նեհեստան։ Եզեկիա ջնջեց այս օձը որ իբրև նախրկան նշխար կը պաշտուէր։ Հաւանի, ընդհակառակն, կը չինէ առատ նշխարներ, այսինքն վանուհա կամ զանգեա արբոց, և կը պաշտէ զանոնք։ Տես Թովիէ։

Մեկնիչք շատ յոգնեցան հասկնալ Թէ որպիսի արարած էր օձը որ խաբեց զԵւա։ Ոմանք կը կարծեն Թէ օձը ի սկզբան ունէին ոտք և լեզու. բայց ամենևին հաւանական չէ Թէ օձը երբեք եղաւ սլլտզտ քան զոր են հիմա։ Օձին խորամանգ և նենգաւոր չարութիւնը շատ անգամ կ՚անկարելուի ի Սուրբ Գիրս, Մննդ. Գ. 1. Մատթ. ժ. 16 ԻԳ. 33. Զնոր առարկայս ասկայն, Թէ օձիս հաստկընալու ենք գալ, որ օձը գործածեց իբրև միջոց խաբելու առաջին կինը, Մննդ. Գ. 13. Բ կորնթ. ԺԱ. 3. Յայտ. ժԲ. 9։

Օձառ Թարգմանուած երբայեցերէն բառը պուէի կը նշանակէ խօսելը, Մաղ. Գ. 2։ երեմիայ Ը. 21 համեմատի մէջ առարերը է բարակել զոր տես։ Յայտնի է Թէ նախնիք սլլտզտ տունկեր և անանց մխիթը կը գործածէին կտաւ, և ուրիշ նուիրեր մաքրելու։ Մաքրելական անկոց մխիթը կը պատրաստէին մաղած ալիւրէ խոհ կտաւմխիթով և ուրիշ պատրաստ մաքրանց հետ կը շինէին օճառը, բայց չէ յայտ Թէ հրեայք ինչ կերպով կը գործածէին զանոնք։

Օմեկա, վերջին գիր յունական այփաբետին։ Տես Ա գիրը։

Օմեր, չափ առ. Հրեայց, առանձր. բորդ մնան արդուին։

Օրինգր, Ողբ. Գ. 15, շատ գառն և անախորժ առուկ, նշանակ ամէն զզուելի և տպականիչ իրաց, Բ Օր. ԻԹ 18. երեմ. Թ. 15. Պօլուքեան պատուիրերը դառն են "օշինդրի պես," Առակ. Ե. 3, և անիրաւութիւն և հարստահարութիւն՝ են իբր զօշինդրը և գլեղի, Ամովս. Ե 7. Զ 12։ Գազգէտարէն Թարգմանութիւնը կ՚անուանէ "օշինդր մահաս," Յայտնութեան Ը. 10, 11 համարներուն մէջ Օշինգր կոչուած առարը կը Թուի նշանակել հզոր իշխան, կամ օգոյն զօրութիւնը, գործքը, որ իշնալով չարերուն մեծ բազմութեան վրայ դառն պատասխան պիտի բերէ։ Բազդատած Դան. ժ. 20, 21. Եւ ժԴ. 12։

Օսաթակաճ։ Տես Պաճգուխա։

Օր։ Օրը երեք տեսակ է, բնական, քաղաքական և արուեստական։ Բնական օրը երկրիս անգամ մը Թաւալումին է իւր առանցից վրայ։ Գաղափարն օրն այն է, զորոյ սկիզբը և վերջը կը հաշուեն մարդիկ ըստ կամաց կամ ըստ հանգիստից։ Երբայեցիք կը հաշուէին իրենց օրն երեկոյէ երեկոյ, Բաբելացիք՝ յելից արեգական մինչև ի մուտս եւս նորա. զորդիս Եւրոպացիք կը հաշուեն օրը կէս գիշերէ կէս գիշեր։ Աւետարանչն օրն է ասիւր, այսինքն արեգական հորիզոնէն վեր գտնուած ժամանակին մինչեայ որ երկայնութիւնը կը տարբերի ըստ տարբերութեան եղանակաց տարւոյ, հասարակածին խոտորնակութեան պատճառաւ։ Արբայան մնանեանգիրքը ընդհանրապէս երկտասան ժամ կը բաժնեն տիւը։ Վեցերորդ ժամը կը վերջանայ կէս օրին տարին ի բուն, իսկ երկուտասաներորդ ժամն է վերջին ժամն յառաջ քան զմուտն ա-

Digitized by Google

բնաւ։ Բայց առանձնեան ժամերն աւելի երկայն էին ամառը քան ձմեռը, մինչ գիշերաւան ժամերն աւելի կարճ էին։ Տես ԺԱՄ և ԵՐԵՔ։

Օր բառը կ՚առնուի նաև յաճախ փոխանակ անորոշ մի ժամանակի, փոխանակ ժամանակի գալատեան Քրիստոսի մարմնով, և երկրորդ գալստեան նորա ի դատաստան, Ես. Բ. 12. եզեկ ԺԳ. 5. 8 ՅովՀ. ԺԱ. 24. Ա Թես. ե. 2։ Մարգարէական "օր„ բառով ընդհանրապէս պէտք է հասկընալ տարի, և մարգարէական "տարի„ կամ "ժամանակ„ բառով 360 օր, եզեկ. Դ. 6։ Բազդատած Դանիէլի Ը. 25 համարին երեք աւ կէս տարին, Յայտնութեան ԺԱ. 2, 3 համարներուն քառասուն և երկու ամսոց և հազար երկու հարիւր վաթսուն աւուրց հետ։

Օրէր և Ջէր, փառա և դայլ, երկու Մադիամացի իշխանք, որ բառնացան Գեդէոնի յաղթութենէն ետքը, և սպանուեցան իրենց փախստեան տեղերը, որ յետոյ կոչուեցան, ի յիշատակ նոցա, "Օրէբի վէմ„ և՝ "Ջէնեան Ջէբի„ Դատ. Ը. 25։ Անոնց պատիժը կը ցուցնէ թէ Աստուծոյ բոլոր թշնամիք այնպէս պիտի պատժուին, Սաղմ. ՁԳ 11. ես. ժ. 26։

Օրեցք, է Սուրբ Գիրս կը նշանակէ երբեմն Աստուծոյ բոլոր խօսքը, Սաղմ. ԺԹ. 7–11. ՃՀԹ. ես Ը. 20. երբեմն Հին Կտակարանը, ՅովՀ. ԺԱ. 34. ԺԵ 25, երբեմն ևս Մովսէսի հնգամատեանը որ Հրէից գիրքերուն երեք բաժանմունդց առաջինը կը կոչուէր, Ղուկ. ԻԳ. 44. Գործ. ԺԳ. 15։ Հնգամատեանն էր հատանոկանապէս "օրէնքը„ որմէ օրինակ մը իրեն համար գրել տալ և տրվիլ պարտէր ամէն թագաւոր, և զոր Տարկ էր ծանօթացնել երիտասարդաց և ծերոց, հրապարակաւ և առանձինն, Բ Օր. Ջ. 7. ԺԷ. 18, 19. Լև. 9–19, 26 Ուրիշ տեղեր օրէնք բառով կը հասկցուի Մովսիսական օրէնքը կամ տնտեսութիւնը, որպէս լու համար Աւետարանին տնտեսութենէն, ՅովՀ. Ա. 17 Գործ. ԻԵ. 8

Երբ օրէնք բառը Մովսիսական օրինաց համար ըսուած է, խնամով միտ դնելու է խօսքին կապակցութեան որպէսզի համար թէ այն օրինաց քառակապային թէ ծիսական կամ բարոյական մասը կը հասկցուի։ Սիմական օրինաց, որ կրօնական պաշտամանէն, զոհերու, քահանայից, մաքրութեանց, և այլ սոցին նմանեանց վերայ է, նպատակն էր զՀրեայս պատհել ուրոյն հեթանոս ազգերէ, և լինել իրեն սուրբ համ օրինակ աւետաւորութեան տնտեսութեան։ Սիմական օրէնքը չկրնացաւ յետ համբարձման Քրիստոսի, Գաղ. Գ. 24։ Եփես. Բ. 15. Երբ. թ. ժ. 1–22. Գաղափարի օրէնքն էր, Գործ. ԻԳ. 3. ԻԳ. 6, կատարվելու համար զՀրեայս իրենց ազգ, և կը պարտեանակեր նաև տասան պատասխանները։ Բարոյ քառաքային օրէնքը մեծ խնամատարութեամբ յորմարեալ էր Հրէից վիճակին, և մեծ օգնութիւն ըրաւ յայլազգի օրէնադրութեանց վերայ Աչի օրինաց բարեպաշտ, մարգասէր և արդար ոգին տարժանի է լինել օրինակ ամէն մարդկային օրէնադրութեան։ Բարոյական օրէնքն, Բ Օր. Ե. 22. Մատթ. Ե. 17; 18. Ղուկ. ժ. 26, 27, աւելի կարևոր է քան միւսերը, իբրև վերաբերեալ մարգուս փրկութեան։ Աչխ օրէնքը գրուած է Աբարչէն ի սրտի մարդոյ, և մեզքը չերցաւ խապատ ջնջել զայն, Հռոմ. Ա. 19. Բ. 12–15։ Աւելի մնացեալ բարոյական օրէնքն ուս Հրեայս մնանաւանդ ի Սինա, ի Տասնաբանէնն, և Քրիստոս բովանդակեց զայն ի սիրեցիան զԱստուածն ի վեր քան զամենայն, և զընկերն իրեն զանձն, Մատթ. ԻԲ. 37–40. Աչխ օրէնքը բղխաւ ին սիրոյն Աստուծոյ ուս մարդ Հռոմ. Ե. 10, 12։ Նը պահանջէ կատարեալ հնազանդութիւն, Գաղ. Գ. 10 ՅՀԿ. Բ. 10, և կատարել զայն ամէն մարդու պարտք է միշտ և ամենայն ուրեք։ Քրիստոս հատատեց և պատուհրեց զայն, Մատթ. ե. 17–20, ցուցուց թէ այն օրէնքը կը պահանջէ ատրը սիրտ, չատ գործ սրտի ընդ նոր պատճառներ ցուցուց հնազանդելու ատ նոր, վասն զի այն օրէնքն է որ յՔրստոսէ և պայծառ կը յայտնէ երկինքն ու գժոխքը, և կը Հրաւիրէ Հպատ

Digitized by Google

Սբբոյ շնորհաց ալյելութիւնը։ Սուբբ Գրոց քանի մը համառնութեան ոսնդիք պնդած են թէ նաև այս օրէնքը կատարել պարտք չէ Քրիստոսեանից, թէ Քրիստոսնեայք չեն "օրինաց ներքև, այլ շնորհաց,, Հռոմ. Զ. 14, 15. Ի. 4, 6. Գաղ. Գ. 13, 25. Ե. 18։ Այս համառնները ծեքելով կամ թիւրելով, այսինքն յանձնապատասխանութեամբ յատակով շնորհաց առատութեան, կը գլորին մոռթիկ ի մեղս և կը կարատին։ Բայց եթէ ուզիղ հասկցան այն համառները, բոլորովին համաձայն են բանից փրկչին, Մատթ. Ե. 17։ Օրէնքը չիչխեր այն մոռթուն որ է Քրիստոս, բայց և այնպէս կու գայ իբրև յատուկ ծառա կոչգեալ վարդապետ առաքածային կամաց, ընդ որ կը բերկրի անձը որ ի Քրիստոս է, Սաղմ. ՃԻԹ. 97. Մատթ. Ե. 48. ԺԱ. 30։ "Օրէնքը, բառը կը նշանակէ երբեմն ներքուստ վարդը և իշխագ գործութիւն։ "Օրէնք ի միտս,, և "օրէնք յանդամս,, կը նշանակեն, առաջինը՝ ներգործեալ հոգւոյն սուրբ հնազդութիւնները, և երկրորդը՝ բնական սրտին թիւր միտքերը, Հռոմ. Ի. 21–23։ Բացգատակ նաև Հռոմ. Ը. 2. Թ. 31. Յակ. Ա. 25. Բ. 12։

Օրինական, յատկարէն բնագրին բառն է փոյ, և կը նշանակէ նմանութիւն, Հռոմ. Ե. 14, նմանելու օրինակ, փիլ. Գ. 17, եզանական, Գործ. ԻԳ. 23։ Նոյն յատկարէն բառը թարգմանուած է նաև "գազափար,, Հռոմ. Զ. 17։ Մովսէս պիտի չիներ խարանեն քան օրինակին կամ գազափարին զոր տեսած էր լեռն, Գործ. Է 44։ Բայց տիպ կամ օրինակ բառը գործածուած է մանաւանդ, քան սնոյ Սուրբ Գրոց, ցուցնելու մարգարէական այլաբանութիւն կամ նշանակ, "գալու բարիքներուն շուքը,, Եբր. Ժ. 1, "բայց բուն մարմինը Քրիստոսինն է,, Կող. Բ. 17։ Հին ուսուցութեան էական տնազանութիւնն այս է որ այն ուսուցութիւնն օրինակ էր ներգոյն, գործօրինակ, գաստկական գաւառ և հին օրինաց բոլոր գոհերն օրինակ էին ճշմարիտ Գառնն Աստուծոյ, և կը նշանակէին Քրիստոսի մեծ քաւութիւնը, ցուցնելով թէ յանդուգնութեան սպասանի էր մնալու, և կը քաւուէր միայն ընդունելի պատիժ մը տալուն։ Հին օրինաց օրինակները կը ցուցնէին նաև թէ բառնը կամ շշմարիտը պիտի գար։

Հին Կտակարանին օրինակներն են անձինք, պաշտօնեայք, իրք, դէպք, տարտղնութիւնք և տեղիք։ Աշխատէս Ադամ և Մելքիսեդեկ, մարգարէական և քահանայական պաշտօնները, մանաւանդ և պղնձէ օձը, Յուբ բրզխագ վէմը և Յորդանանէն անցքը, զատիկը և Քաւութեան օրը, Քանանի և ազատատանի քաղաքներն, են օրինակք Քրիստոսի ի Սուրբ Գիրս։

Թէպէտ նշանաւոր է նմանութիւնը զոր ունին Հին կտակարանին գէպք կամ իրք Նոր կտակարանիններուն հետ, բայց և այնպէս այն օրինակներ բուն նմանութիւն չեն, այլ Աստուածմէ ասհմանեալ են օրինակ բլլալու, և են մանաւանդ մարգարէական այլաբանութիւնք։ Ուսոսի մեծ խնամով զատել պէտք է օրինակը բուն նմանութենէ։

Օրինական, այն որ առած էր գինք ուսանելու և մեկնելու Հրէից օրէնքը, մանաւանդ աստանգական կամ բերանացի օրէնքը։ Օրինականք ընդհանրապէս փարիսեցի էին, և Տէրն մեր կը յանդիմանէ զնոսա թէ առած էին գիտութեան փականքը ժողովրդէն։ Էին կոչգը՝ կատարագ աւագնորդք, Մատթ. ԻԳ. 35. Ղուկ. ի. 25. ժԱ 52։ Տես Դպիր։

Օրինուրիւն, Աստուածմէ և ի մարգկանէ միանդամայն։ Երբ Աստուած կ'օրհնէ, կ'ընէ նաև իւր օրհնութիւնն ազգու։ Աստուծոյ օրհնութիւնները կամ ժամանակաւոր են և կամ հոգևոր, Նիւթականն կամ մնացուր։ բայց միշտ և յամենայնի օգտակար և յարերար, Թուս. Զ. 23–27։ Օրհնութիւնը զոր մարգ մը կու տայ ուրիշ մարգու, եթէ օրհնողը մարգարէ չէ, ինչպէս Ներքագ Լ. և Թ. Օրինաց Կ. գլխոց մէջ էին օրհնողք, կը նշանակէ միայն բարի փափաք կամ իղձ անձի մը կամ անձի մը գործին և պաշտօնին համար։ Մարգու օրհնութիւնը առանձին մը ազօթք է առ

Digitized by Google

Տուիչն ամենայն բարեաց, և կը մուգթէ անոր շնորհքը կամ պարգեւն առ այն զոր կ'օրհնէ։ Խոկ մեզմէս օրհնելը զԱստուած ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ գոհանալ անոր բարերարութեանը համար, Սաղմ. ճԳ. 1, կամ, մանաւանդ այս ինչ մուանաւոր շնորհաց համար, զորօրինակ՝ կերակրոյ համար որոյ վասն ասդրութիւն է շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ, և կամ ուրիշ որևիցե բարւոյ համար, Սաղմ. ճփԶ. 13. Ա կորնթ. ժ. 16։

Digitized by Google

ՎՐԻՊԱԿ

361 Հ. Աղէա յօդուածին սկզբան բառը պիտի ըլլայ Գետաձուկ։

Ընթերցողք մատենիս պարտին գիտել որ Սուրբ Գրոց մէջ յիշուած դիպաց չատերուն ժամանակը կամ թուականն անստոյգ է, ուստի եւ այլեւայլ մատենագիրք տարբեր թուականներ կ՚ընծայեն միեւնոյն դիպաց իրենց ժամանակագրական հաշուոյն համեմատ։ Որովհետեւ այս ժամանակագրական տախտակին հեղինակն այլ է, եւ այլ՝ բուն բառարանին հեղինակը, ուրեք ուրեք պիտի տեսնուի որ դէպքի մը թուականը տախտակներուն մէջ տարբեր է բառարանին մէջ նոյն դէպքին ընծայուած թուականէն։

Digitized by Google

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

ՇՐՋԱՆ Ա·

ՑԱՐԱՐՉՈՒԹԵՆՆ, 4004 Ն. Ք. ՋՔՐ., ՄԻՆՉԵՒ Ի ՄԱՀ ՆՈՑԻ, ԱՄՔ 2006

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ	ԴԻՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՔՐ.		
4004.	Ա բարչութիւն .	Ծն. Ա. 1–7.
	Շաբաթին հաստատութիւնը .	Ծննդ. Բ. 1–3 .
	Սահմանուեցաւ Ադամայ և Եւային , համառօտաբար նկարագրեալ յԱ· գլուխ , և ապա կրկնուած .	Ծնն. Բ. 8–25 .
4004.	Մարդուն առնելուը .	Ծնն. Գ. 1–13.
Եգեմ.	Առաջին մեղաց կապակցութիւնը մարդուն յաջորդ վիճակին հետ .	Հռոմ. Ե. 14. Ա Կոր . ԺԵ.
Եգեմ.	Առաջին խոստումն փրկչի , տարտարքսում Սատանայի .	Ծն. Գ. 14–24.
4003–2, Մօտ յԵգեմ.	Ծնունդ Կայենի և Աբելի .	Ծննդ. Դ. 1, 2.
3875.	Զոհ կը յիշուի առաջին անգամ. կ'ընդունուի Աբելինը .	Ծննդ. Դ. 3–7.
3875.	Կայենի եղբայրասպանութիւնը և անիծումը .	Ծն. Դ. 8–15 .
3875–3504, Նայիդ.	Կայէն կը չինէ զինուած . կայենի սերունդը . Ղամէքայ խօսքը , այլևայլ հանդիպած .	Ծն. Դ. 16–24.
3874.	Սէթայ և Ենովսայ ծնունդը . աշխարհ և եկեղեցին կ'որոշուին .	Ծն. Դ. 25–26.
Մօտ յԵգեմ. 3769.	Ազգաբանութիւն յԱդամայ ցՆոյ· Մեռելոյն ազգաւհամառը .	Ծննդ . Ե.
3074.	Ադամ կը մեռնի 930 ամեայ .	Ծննդ . Ե. 5 .
2468.	Մարդոց չարութիւնը . Աստուած կ'որոշէ ջնջել զաշխարհ յետ 120 ամեայ . Նոյ կը քարոզէ , (Բ Պետր . Բ. 5 ,)	Ծննդ . Զ.
2468.	Ուխտն Նորոգեալ ընդ Նոյի , որ կը չինէ տապանն յետ հրամանին Աստուծոյ .	Ծննդ . Զ. 18 .
2348.	Նոյ կը մտնէ տապանը . Ջրհեղեղ յամի աշխարհի 1656 .	Ծննդ . Է.
2347, Հայաստան	Ջուրը կը նուազի . Նոյ կ'ելլէ գուրս .	Ծննդ . Ը.
Ծն . Ը . 4 . Թոզաբոմա, եգեկ. ԻԶ. 14.	Աստուծոյ ուխտը կը նորոգուի ընդ Նոյի . Նոյ և որդիքը . Նոյի մարգարէութիւնն ապագայից հայմանց .	Ծն . Թ. 1–17 . Ծն. Թ. 18–27.
2247 , յամի աշխ. 1757.	Բաբելոն. խառնակութիւնլեզուաց.ցրուումն.	Ծն. ԺԱ. 1–9 .
2233 Ն. Ք. ՋՔՐ.	Ազգաբանութիւն որդւոց Նոյի . Նէբրովթ կը հիմնէ Բաբելոնի կամ Ասորեստանի տէրութիւնը .	Ծննդ . Ժ.
Սինոսար , կամ Իրագ Աբրապի. 1998.	Ազգաբանութիւն ի Սեմայ ցԹարա . Մեռնոյն ազգաւհամառը .	Ծն . ԺԱ. 10–28 .
	Նոյի մահը .	Ծն. Թ. 28, 29.

Digitized by Google

ՇՐՋԱՆ Բ.

Ի ՄԱՀՈՒԱՆԷ ՆՈՅԻ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՅՆՈՒՆԴ ՄՈՎՍԻՍԻ
ԱՄՐ 417

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՐՐ.	**Ա. ՅՈՒՐ.**	
Հաւա, յարեւելս Եդեմայ.	Յորոյ ժամանակը ճշդիւ յայտնի չէ. Բայց կայ բաւական պատճառ դնելու անոր պատմութիւնն յառաջ քան զԱբրահամն. Գլուխք ԺԹ. 25–27. Լ. 23–28, յայտնի վկայութիւն են գործոց Մեսիային.	Յոբ. 1–42.
	Բ. ԱԲՐԱՀԱՄ.	
1996, Ուր.	Աբրահամ կը ծնանի, կ'ամուսնանայ ընդ Սարայի, կը թողու զՈւր և իւր կառավարչ ազգականները. (Յեհ. Իդ. 2,)	Ծն. ԺԱ. 27–32.
1922, Խառան.	Թարա, Ղովտ և Սարա. մնայ Թարայի.	Տես Գրծ. Է. 2–4.
1921, Քանան.	Աբրահամ կը թողու զԽառան Աստուծոյ հրամանաւ Սարայի և Ղովտայ հետ.	Ծննդ. ԺՒ. 1–9.
1921.	Մեծ բարիք կը խոստացուին անոր.	Ծննդ. ԺՒ. 1–9. Տես Գրծ. Գ. 25. Հռոմ. Դ. Գաղ. Գ. 16.
1920.	Ա.յցելութիւն յԵգիպտոս. կը կեղծաւորի.	Ծն. ԺԲ. 10–20.
1918.	Դարձ ի Քանան. Ղովտ ի Սոդոմ.	Ծն. ԺԳ. 1–13.
1917, Փետրուար.	Խոստումնք կը նորոգուին. Աբրահամ կ'երթայ ի Մամբրէ.	Ծն. ԺԳ. 14–18.
1913, Սեպտեմբեր Ը.	Քաղաքացիք. Ղովտ գերի կը տարուի և կ'ազատուի.	Ծննդ. ԺԴ.
	Մելքիսեդեկ կ'օրհնէ զԱբրահամ.	Ծննդ. ԺԴ.
1912, Փետրուար.	Աստուծոյ ուխտն ընդ Աբրահամու.	Ծննդ. ԺԵ.
1910.	Հագար. Իսմայէլ կը ծնանի.	Ծննդ. ԺԶ.
1897.	Ուխտը կը նորոգուի. անուանք կը փոխուին. Թլփատութիւն.	Ծննդ. ԺԷ.
	Աբրահամ կ'ընդունի հրեշտակներ, որոց մին էր Հրեշտակ ուխտին. Սոդոմ Ղովտայ կինը. Ղովտայ ազգատոհմ. Թիւնը.	Ծննդ. ԺԸ. ԺԹ. 1–36. ԺԹ. 1–11. 30 36.
1896, Գերարա.	Աբրահամ կը թողու Քերբրոն. կը կեղծաւորի Աբիմելէքայ առջև.	Ծննդ. Ի.
Մովաբ. Ամմոն.	Մովաբ և Բենամմի կը ծնանին.	Ծն. ԺԹ. 37, 38.
	Իսահակ կը ծնանի. Իսմայէլ կ'արտաքսուի. Ուխտ ընդ Աբիմելէքայ.	Ծն. ԻԱ. 1–34.
Մօրիա, (տաճարին տեղը.)	Աբրահամու հաւատքը կը փորձուի.	Ծննդ. ԻԲ. 1–19.
Մաքփելա, մօտ ի Քերբրոն.	Մահ և թաղումն Սարայի.	Ծննդ. ԻԳ.
	Նաքովրայ ընտանեաց պատմութիւնը.	Ծն. ԻԲ. 20–24.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՑԵՂԻ	ԴԻՊՔԻ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՀԻՌ.		
1856, Բերսաբէէ.	Աբրահամ կը դիմէ խնդ ծառան Խառանէն. Լարան կ'ընդունի զնա. ամուսնութիւն Իսահակայ.	Ծննդ. Իդ.
1850.	Աբրահամ կ'առնու կին զՔետուրայ. արդիք ի Քետուրայ.	Ծննդ. Իե. 1–6.
1836, Լահայրոյ.	Ծնունդ Եսաւայ և Յակոբայ. անունք բարքը.	Ծն. Իե. 19–28.
1821, Բերսաբէէ.	Աբրահամ կը մեռնի. Իսահակ և Իսմայէլ կը թաղեն զնա յայրին Մաքփելայ.	Ծն. Իե. 7–11.
	Գ. ԻՍԱՀԱԿ ԵՒ ՅԱԿՈԲ	
1804, Լահայրոյ.	Եսաւ կը վաճառէ անդրանկութիւնն Յակոբայ. Իսահակ կը թաղու զԱբրահամ.	Ծն. Իե. 29–35.
1804.	Ռեբեկա կը հղանայ առ Իսահակ ի Գերարա.	Ծննդ. Իզ. 1–5.
1804, Բերսաբէէ.	Իսահակ կը կեղծաւորի. ուխտ ընդ Աբիմելէքայ.	Ծննդ. Իզ. 6–33.
1796.	Եսաւ կ'առնու երկու կին զԵթացիներէն.	Ծն. Իզ. 34, 35.
1773.	Իսմայէլի մեռնի. ազգաւոնք նորա.	Ծն. Իե. 12–18.
1760, Բերսաբէէ.	Յակոբ կ'առնու հօրը օրհնութիւնը, և կը փախչի Եսաւայ երեսէն.	Ծն. Իէ. Իը. 1–5.
1760, Միջագետք.	Յակոբայ տեսիլն ի Լուզ. խոստմունք կը նորոգուին առ Յակոբ. կը բնակի իւր մօրեղբօր, Լաբանու քով.	Ծննդ. Իը. 10–22. Իթ. 1–14.
1760, Արբաիա.	Եսաւ կ'առնու կին Իսմայէլի դուստրը.	Ծննդ. Իը. 6–9.
1753 Միջագետք.	Յակոբ կ'առնու կին զԼիա և զՌաքէլ. Յակոբայ որդիքը. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղեւի և Յուդա՝ ի Լիայէ. Դան և Նեփթալիմ՝ ի Բալլայէ, յաղախնոյն Ռաքելայ. Գադ և Ասէր՝ ի Զելփայ, յաղախնոյն Լիայի. Իսաքար, Զաբուղոն և Դինա՝ ի Լիայէ. Յովսէփ՝ ի Հասքելայ.	Ծն. Իթ. 31–35. Լ. 1–24.
1745.	Յակոբայ պայմանն ընդ Լաբանու. Յակոբ կ'ըլլայ հարուստ.	Ծննդ. Լ. 25–43.
1739, Գաղատացք.	Յակոբ կը դառնայ ի Քանան, կը հալածուի ի Լաբանայ. անունց ուխտը.	Ծննդ. ԼԱ.
1739, Սոկքովթ. Տես Յես. ԺԳ. 27.	Յակոբայ տեսիլն ի Մանայիմ. գօտեմարտ ընդ հրեշտակին ի փանուէլ. հաշտութիւն ընդ Եսաւայ. բնակութիւնը ի Սոկքովթ.	Ծն. ԼՒ. ԼԳ. 1–17.
1736, Սիւքեմ. 1732.	Յակոբ կ'երթայ ի Սալէմ, Ծննդ. ԼԳ. 18–20. Յուդայի որգւոց ծնունդը.	Ծննդ. ԼԸ. 1–5.
Բեթէլ. Լուզ.	Դինա կը պղծուի ի Սիւքեմայ. կոտորած Սիւքեմացոց ձեռամբ Շմաւոնի և Ղեւեայ.	Ծննդ. ԼԴ.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՃԻՒ.		
	Յակոբ կը չուէ . կը մտքերէ խբ տունն ի կուռց . խաւսմուռնք կը ներագուին տա նա , տունուռը կը փոխու ի յիսրայէլ .	Ծն . Լե . 1-13 .
	Ի ռաքել կը մեռնի ի ծնանելն զԼինիամին .	Ծն . Լե . 16-20 .
1729, Փեբրուար.	Ի ուբինի մեղքը . Յակոբ կը բնակի Խաւ հակայ հետ .	Ծն . Լե . 21-27 .
1729.	Եաւսէյ սերունդք .	Ծննդ . Լջ .
	Դ ՅՈՎՍԷՓ , ՆԻ ԱՑԼՆ .	
1728, Դեկտեմբեր.	Յովսեփայ երկու երազներն . եղբարց նա խանձը . Յովսէփ կը վաճառի Իսմայէ լացւոց և Պետոփրեայ յԵգիպտոս .	Ծննդ . Լե .
1726, Դամիան.	Էր և Օնան կը ապականուին Ասատծմէ . Յակոբի ազգատոհմութիւնը և թոռներ . փարէզ , մին ի նախահարց Քրիստոսի , կը ծնանի .	Ծն . Լը . 6-30 .
1719, Եգիպտոս.	Յովսէփ կը յաւաջանայ , կը փորձուի , կը զրպարտուի և կը բանտարկուի .	Ծննդ . Լթ .
1718.	Փարաւոնի մատուռւոյն ու հացագործը կը բանտարկուին . Յովսէփ կը մեկնէ ա նոնց երազները .	Ծննդ . խ .
1716.	Իսահակ կը մեռնի ի Մամբրէ .	Ծն Լե 28, 29 .
1715.	Յովսէփ կը մեկնէ փարաւոնի երազները . կը բարձրանայ ի պատիւ .	Ծն . խԱ . 1-49 .
1712. 1711.	Ծնունդ երկու որդւոց Յովսեփայ , Մա նասէի և Եփրեմայ .	Ծն . խԱ . 50-52 .
1708.	Եօթնամեայ սովոյն սկիզբը .	Ծն . խԱ . 53-57 .
1707.	Յովսեփայ տասան եղբարքը կու գան գնել ցորեան . Շմաւոն կը մնայ պատանդ .	Ծննդ . խՐ .
1706.	Դարձեալ կու գան գնել ցորեան . Յով սէփ կու տայ ծանօթա . կը ղրկէ բնիամ հայրը .	Ծննդ . խԳ . խե .
1706.	Յակոբ և բոլոր տուներ կու գան եգիպ տոս . կը բնակին ի Գեսեմ . Յակոբ կ'երթայ փարաւոնի առջև .	Ծննդ . խԶ . 8-25 . խկ . 1-12 .
1704-1701.	Էֆրեմի ցրուն տալով եգիպտացւոց կը բազմացնէ փարաւոնի հարստու թիւնը .	Ծննդ . խկ . 13-26 .
1689, Եգիպտոս	Յակոբ կ'օրհնէ զԵփրեմ և զՄանասէ .	Ծննդ . խկ . 27-31 . խՂ .
1689.	Յակոբայ մարգարէութիւնն իւր որդւոց և Յուդայի վրայ , և մահը .	Ծննդ . խթ .
Մարթիալ.	Յովսէփ և եղբայրները կը թաղին իրենց հայրը .	Ծննդ . Ս . 1-13 .
1689.	Յովսէփ կը ցուցնէ անչէշտարութիւն իւր եղբայրներուն .	Ծննդ . Ս . 14-21 .

Digitized by Google

ՇՐՋԱՆ Բ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՅՇԼԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՅՏՈՒԹԻՒՆՔ	ՅՇԼԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՐՐ. 1635, Եգիպտոս.	Յովսեփ կը մատնուի հարիւր. Իշխանին գործն է Ճանաչել եւ պատուիրել անհոգ մնալու խնդիրը. Յովսեփ մեռնի.	Ծննդ. Ը. 22–26.
1577, Եգիպտոս.	Իշխանները կը բազմանան. նոր թա- գաւոր մը կը նկատէ զանոնք.	Ել. Ա. 1–21. 15–21.
1573.	Փարաւոնի հրամանն ընդհանուր սրու- նալիներուն է դէմ.	Ել. Ա. 22.

ՇՐՋԱՆ Գ.

ՄՈՎՍԻՍԻ ԾՆՈՒՆԴԸՆ, 1571 ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՐԻՒՍՏՈՍ, ՄԻՆՉԵՒ ԱՆՈՐ ՄԱՀԸ, ԱՄՔ 120.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՅՇԼԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՅՏՈՒԹԻՒՆՔ	ՅՇԼԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՐՐ.	Ա. ՄԻՆՉԵՒ ՅՇԼԻՍ ՅԵԳԻՊՏՈՍԻՆ	
1571–1532.	Ծնունդ, ընկերութիւն լինել, ազատուիլ, և նախատուր կիներք Մովսէսի.	Ել. Բ. 1–10.
1531, Փարաւոն.	Մովսէս, յիւր ազատանալոյ զԵգիպտա- յին, կը փախչի. կ'առնու կին զՍեպ- փովրա, գուստր Յեթրովայ. Գերատուր կը ծնանի.	Ել. Բ. 11–22.
1531, Եգիպտոս, 1491, Գարնան. (Գործ. Է. 30).	Իշխանները կը հինանն իրենց գերատիրան հասնիլը, Աստուած կ'երկայ Մովսէսի բարբառիլ մերինուվ. կը խոչէ զՄովսէս և զՀարան հանել զիշխանները յԵգիպտոսէ.	Ել. Բ. 23–25. Սղմ. 2Ը. Ել. Գ. Դ. 1–17.
1491, Եգիպտոս (Գործ. Է. 31).	Մովսէս կը Թողու զՓարաւոն. կը գանէ զՀարան. Երկուքը կը հաստատեն իրենց պատգամն առ փարաւոն.	Ել. Դ. 18–31.
	Մովսէս և Հարան կը խնդրեն իշխան- լացուց արձակումն. փարաւոն կը մեր- ժէ.	Ել. Ե.
1491,	Աստուած կը նորոգէ զնոր խոստումն իւր Հովսէս անուամբ.	Ել. Զ. 1–13.
1491.	Սերունդք Ռուբինի, Շմաւոնի և Ղե- ւիայ, որմէ կը սերէին Մովսէս և Հար- ման.	Ել. Զ. 14–27.
1491.	Մովսէս և Հարան գործակալ կը գրկուին. իրենց պատգամն կը հաստատուի Հրաշք. հակառակ կ'ըլլան նոյնպէս.	Ել. Զ. 28–30. Է. 1–13.

Digitized by Google

ՇԲՋԱՆ Գ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՂԱՓԱՐՈՒԹԻՒՆ	ՏԵՂԻՆ ՍՈ. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՀՌՈ.		
1491.	Փարաւոն չափէք ապրուստիդ գնոյթովդ տէր հարստատ ձեր.	ԵԼ. Լ. 14–25. Ը. Թ. Ժ. 1–20.
1491.	Զատիկը կը հարստատուի.	ԵԼ. ԺԲ. 1–20.
1491.	Յիւնհրդոց հարստատ, երկօրեայ խաւսք.	ԵԼ. Ժ. 21–27.
1491.	Իսրայէլացիք հրամանաւ կ'ընդունին Աստուծմէ ապրի խնդրել եգիպտացիներէն. Պարսեա կը ապատանայ անպտղութիւն ներուն մինչեր փարաւոնի.	ԵԼ. ԺԱ. 1–8. Ժ. 28, 29. ԺԱ. 9, 10.
1491.	Հրեայք զատիկը կ'ուտեն ղոյն տնտղին ղոյն օրը որ հրեաստան, մեր զատիկը, զնոսա մեզի հետզհետէ. տնպտղութիւնները կը ապատանին.	ԵԼ. ԺԲ. 21–30.
1491. Յունուար.	Իսրայէլացիք կ'երթան եգիպտոսէ, յոտն աշխարհի 2513.	ԵԼ. ԺԲ. 31–36. և. 40–42.
	Բ. ՁԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԻՄՕԱ-ՑԵԼԱՅԻՈՑ ՑԱՆԱՊԱՏԻՆ	
1491. Մարտիոյ.	Աստղին բանախաւսեցաւ. Զատկի պատրաստութեան համար խիստ պատուէր.	ԵԼ. ԺԲ. 37–39.
Եկիզ. տարի 1.	Աստուած կը հրամայէ զաստանցանել անպտղութիւնները. Ցաւսեփոյ տակրները կը տնտղուին.	43–51. ԺԳ. 1–19. Թաւ. ԼԳ. 1–5.
Աստղին տարի, աստղին օր Ո-թամ.	Երկրորդ բանախաւսեցաւ. Հրեայն սեռն և տանց կ'աստղնորդեն իսրայէլի.	ԵԼ. ԺԳ. 20–22. Թաւ. ԼԳ. 6.
1491. Փետրուար. տարեկան	Երրորդ բանախաւսեցաւ. Փարաւոն կը համեմէ.	ԵԼ. ԺԳ. 1–9. Թաւ. ԼԳ. 7.
Մեռանելի տղոցին բերանը.	Չորրորդ բանախաւսեցաւ. Անդք ընդ կատմիր ծով. Ցնո Ա կարդի. Ժ. 1, 2. փարաւոնի զօրաց կորուսանը. Մտմտիսի երկիր. Դաւառ Լուդը կը գտագրուհան.	ԵԼ. ԺԳ. 10. Ժ. 25. Թաւ. ԼԳ. 8.
Եզիմ. Վատ Վաստակել.	Հինգերորդ բանախաւսեցաւ.	ԵԼ. ԺԴ. 27. Թաւ. ԼԳ. 9.
Կոտրիր ծով.	Վեցերորդ բանախաւսեցաւ.	Թաւ. ԼԳ. 10.
2 տարի, 15 օր. Աին անապատ.	Եօթներորդ բանախաւսեցաւ. Ժողովուրդը կը տրտնջէ հացի համար. լորամորթի և մանանայ. Տնո Ցոմ. Զ. 31, 49. Ցայտ. Բ. 17.	ԵԼ. ԺԶ. 1–36. Թաւ. ԼԳ. 11.
Գափկա.	Ութերորդ բանախաւսեցաւ.	Թաւ. ԼԳ. 12.
Իղուա.	Իններորդ բանախաւսեցաւ.	Թաւ. ԼԳ. 13.
Ռափիդիմ.	Տասներորդ բանախաւսեցաւ. Քուր կը տրտնջուի վէմին ի Գորէբ. (Ա. կոր. Ժ. 4) Ցնոս կը յայտնէ. Ամաղեկիա. տիրէ Մովսէս կ'աղօթէ նէ.	ԵԼ. ԺԶ. 1–16. Թաւ. ԼԳ. 14.
3գ տարի, 15գ օր. Սինա.	Մեռաւանելորդ բանախաւսեցաւ. Օրէնքը տրուի պատրաստութեան.	ԵԼ. ԺԹ. 1–25. Թաւ. ԼԳ. 15.
1491. 3գ տարի, 15գ օր, ի Սինա.	Իսրայէլական օրէնքը կը տրուի. Աւրէնք, մանաւանդ պատուականներուն կը	

Digitized by Google

ՇԻՋԱՆ Գ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՅԱՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՅԱՂՒԾ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ.		
	արձէքն։ Չբնշատէ կը խոստացուի ա-ստՁնօրէն խորհելոյս։	
	ժողովուրդը կը խոստանայ հնազանդու-թիւն. ուխտին արիւնը կը սրսկուի ա-նոր վրայ. Մովսէս և այլք կը տեսնեն Աստուծոյ փառքը. Մովսէս կը մնայ լեռը քառասուն տիւ և քառասուն գիշեր.	ԵԼ. Ի. ԻԳ.
	Մխեհան օրէնք կը տրուին։ խորանը և կազմուածներըն, քահանայք և անոնց հանդերձներն, ձէն. Նրկին պատուէր շաբաթը պահելու։ Հանապազորդ զոհ և խնկաբիւրութիւն, Հռովմ. Ը. 3. Ցայտ. Ը. 3, 4։ Մովսէսի կը տրուին օրինաց տախտակներըն.	ԵԼ. ԻԴ.
	Որթատպաշտութիւն. տախտակներըն կը խորտակուին. խորանը կը հանուի քա-նակէն։ Մովսէս կը բարեխօսէ ժողո-վրդեան համար, և կը ծանրբե տեսնել Աստուծոյ փառքը։	ԵԼ. ԼԲ. ԼԳ.
Ա. տարին Եկեղ տարի և 6 գ. ամիս Սինա.	Տախտակներըն նորէն կը շինուին. Տէրոջը անունը կը կանչուի. Աստուած ուխտ կ'ընէ Իսրայէլի հետ։ Մովսէս կը կե-նայ լեռը քառասուն տիւ և քառա-սուն գիշեր. անոր երեսը կը փայլի.	ԵԼ. ԼԴ.
1491.	ժողովրդեան նուէրներն խորանին համար։ Բեսելիէլ և այլք կը պատրաստեն խո-րանը և կազմուածներըը.	ԵԼ. ԼԵ–ԼԹ.
1490, 2գ եկեղ տարի, առաջին ամիս, առաջին օր.	Մովսէսի կը հրամայուի խորանը կանգ-նել և օծել, և օծել զԱհարոն և զ-նոր որդիքը։	ԵԼ. Թ. 1–16. Յովհ. Ա. 14. Բ. 19–21. Կող. Բ. 9.
1490, 2գ եկեղ տարի, Առաջին ամիս 1 օր.	խորանը կը կանգնի։ Տէրոջը փառքը կը լնու զայն։ Իսրայէլացիք կը չուեն միշտ, երբ ամպը կը վերնայ։	ԵԼ. Թ. 17–38.
Առաջին ամիս, 8գ օր.	Ահարոն և որդիքը կ'օծուին քահանայ. Ահարոնի նուէրները. Հուր կը ոգեառէ զը-նը.	Ղեւտ. Ա–Է Ղեւտ. Ը. Ղեւտ. Թ.
	Իշխանաց նուէրները կ'ընդունուին. Նադաբայ և Աբիհուայ սատակումը. Ռաւաբեան մեծ օրը, և արձակման նա-խազը.	Թուա. Է Ղեւտ. Ժ. Ղեւտ. ԺԶ. Տէս երբ. Թ. ե. 1.
Ա. տարին ամիս, 14գ օր.	Եբկրորդ զատիկը կը տօնուի. Ոմանց թլպատ կը տրուի կատարել զայն երկ-րորդ ամիսը.	Թուա. Թ. 1–14.

Digitized by Google

ՇԻՐԱՆ Գ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՏԱՐԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԱՐԻՔ Ք. ԳՐՈՑ
ՆԱՒՈ ՏԱՆ ՋՐՓ.		
	Կերակրութիւնքառ. և մեղրաբուծութեանց համառ օրէնք.	Ղեւտ. ԺԱ–ԺԵ.
	Խառն օրէնք, բորոտական, ծխատան և տաղտապատանական. Յաղագս մրգին որ քարկոծուի հայհոյութեան համար.	Ղեւտ. ԺԶ–ԻԴ. Իւիւ.
	Տօներու. ևն. վերաբերեալ օրէնք.	Ղեւտ. ԻԳ. ԻԴ.
	Մորգորբէական խառնուածք և տգաստութիւն.	Ղեւտ. ԻՋ.
	Ութերու, ձօներաց և տաղտապորդաց վերայ օրէնք.	Ղեւտ. ԻԶ.
2ր տարի, տաս. ՀԷն օր.	Ցիզիրը կը համրուի. տանից կարգը.	Թուա. Ա. Բ.
	Ղեւտացիք կը կոչուին ի տգաս խորհրդին փոխանակ անդրանկաց. Ղեւտացւոց պարտքը.	Թուա. Գ. Դ.
	Ամէնապէս ծէզք կը հաստատուին. Ուխտատգոյ օրէնքը: Օրհնութեան ձևը.	Թուա. Ե. Զ.
	Ղեւտացիք կը նորհրդին. տանից տարիքը և տգաստութեան ժամանակը.	Թուա. Ը.
	Աշխատի փոխարէն գործածութիւնը.	Թուա. Ի. 1–10.
	Թէ տունդ ի՛նչպէս կ՚տաքմիտգէը ժողովուեան.	Թուա. Թ. 15–23.
	Ցիմար կոչ գոյ Մովսէսի հնոլ և տգաստոց հետ: Երբտա կոչ տայ Մովսէսի օգնական գատաստանիք հաստատել.	Եր. ԺԸ. 1–26.
1491 2ր տարի, 20ր օր. փառատու առաջատը.	Երկատաստանիքտգ բառնախառնի. Հրամանն չտևլոյ.	Թուա. Ի. 11, 12. (Լգ. 16,) 28.
	Մովսէս կ՚տգաչէ զցատրս երթալ Իտրայէլ կ՚հետ. Ցիմար կը գառնայ ի Մոգիամ:	Թուա. Ի. 29–32. Եր. ԺԸ. 27.
	Տապանակին չտևլոս և կենալոս տառն ըտտած փառատանութիւնը.	Թուա. Ի. 35, 36.
	Եղակ կը բորգի ի Ցորերս. Ժողովրդը կը տրանջէ մնոյ համար. Մովսէս կը գանգատի իւր պաշտօնին համար. Եօթանասուն ծեր կը կարգէ իրեն ծերակոյտ օգնականութեան համար. Լորամորգի կը տրսի ի պատտհան.	Թուա. ԺԱ. 1–34.
Աստրովթ	Երկրատաստանիքտգ բառնախառնի: Մարիամ իրեն խոտորեալ կը պատժուի բորոտութեամբ.	Թուա. ԺԱ. 35. (Լգ. 17,) ԺԲ. 15.
3ր տարիէն մին. չև 7ի տարիս. Եկեր Բատա. Նոյ կամ Նո. մատեփաթ.	Զօրքատաստանիքտգ բառնախառնի: Լրտուհք կը զրկուին գիտել երկիրը. ատենցմէ տատուանք կը բերեն գէշ լուր. Գաղէբ և Ցեսու կը մնան հաստատիմ.	Թուա. ԺԳ. 1, (Լգ. 18,) ԺԳ.
1490. 2ր երկեզ տարի, 7ի տարիս, 6ր օր.	Իտրայէլացիք լատանիքտան խօսքը լսելով կը տրանջին. Աստուած կը պատնաչ. Մովսէս կը բարեխոսի. Ժողովրդը	

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՒՔ Ս. ԳՈՒՈՑ
ՆԱԻ ԳԱՆ. ՋՐՐ		
	քառասուն տարի թափառելու կը գտանուպրատուի.	Թուա. ԺԴ. 1–39. Մկիր. Դ.
	ժողովուրդը Հաճատուկ Աստուծոյ կամաց կ'երթայ պատերազմիլ և կը յաղթուի.	Թուա. ԺԴ. 40–45.
	Նուէրներու օրէնք. չորքոտը պղծուղը կը քարկոծուի.	Թուա. ԺԵ.
	կորխայ և ընկերաց ապստամբութիւնը. երկրաշարժ, կրակ, և Հարուածք հատնան: Ահարն կը հաստատուի ի քահանայապետութեան ծագումեն գաւազանին.	Թուա. ԺԶ. ԺԷ.
	Պաշտօն և բաժին քահանայից և Ղեւտացւոց.	Թուա. ԺԸ.
	Մաքրութեան ջուր. ինչպէս պիտի պատրաստուի և գործածուի.	Թուա. ԺԹ.
1490–1452. 2տ–40տ նկերցեան տարի.	եօթնեւտասան բանախաւսութիւք (15տ են մին. չէ 31տ.) Իսրայէլացւոց, երբ անոնց պանդխտութեան ժամանակը կ'երկայնի երեսուն և ութ տարի.	Թուա. ԼԳ. 19–35.
1452.	երեսուն և երկրորդ բանախաւսութիւք. Մահ Մարիամայ.	Թուա. Ի. 1. ԼԳ. 36.
40տ նկերցեան տարի, ամսոյին ամիս.	ժողովուրդը կը քրթմնջէ ջրոյ համար. Մովսէս և Ահարն յանդիմանուր կանուն. լավ չեն մնար միասին.	Թուա. Ի. 2–13.
1490։ կապէտ. Հավը լեռան.	եդոմ չի տար անոր Իսրայէլացւոց.	Թուա. Ի. 14–21.
Սեղմոնա.	երեսուն և երրորդ բանախաւսութիւք. Ահարն կը մեռնի. Աբարտ կը յարձակի Իսրայէլի վրայ և կը յաղթուի.	Թուա. Ի. 22 մին. չէ ԻԱ. 3. ԼԳ. 37–40.
	երեսուն և չորրորդ բանախաւսութիւք. ժողովուրդը կը տրտնջէ. կիպրէ օձեր կը զրկուին. պղնձի օձը կը կանգնուի.	(Յհա Յովհ. Գ. 14.) Թուա. ԻԱ. 4–9. (ԼԳ. 41.)
փունան, Ոքովթ, Իյէ.	երեսուն և հինգերորդ, երեսուն և վեցերորդ և երեսուն և եօթներորդ բանախաւսութիւք.	Թուա. ԻԱ. 10, 11. ԼԳ. 42–44.
Դիբոն–գադ.	երեսուն եւ ութերորդ բանախաւսութիւք.	Թուա. ԼԳ. 45.
	Իսրայէլացիք կը չուին Զարկէ, Ասիան և Ջրհորը.	Թուա. ԻԱ. 12–18.
	Ամովհացւոց թագաւորը Սիհոն չի տար անոց, և կը յաղթուի.	Թուա. ԻԱ. 21–32.
	Բասանու Ովգ թագաւորը կը յարձակի Իսրայէլի վրայ, և կը յաղթուի.	Թուա. ԻԱ. 33–35.
	երեսուն և ինն երորդ բանախաւսութիւք.	Թուա. ԼԳ. 46.
Աբարիմ.	Գառասուներորդ բանախաւսութիւք.	Թուա. ԻԱ. 18–20. ԼԳ. 47.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՅԱՂԻՒ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ.		
Մովսէս կոչի առ Ցոր-	Գառատանէրօրդ առաջնէրօրդ բանակա- տանդի. պատմութիւն Բալակայ և Բալաամայ.	(Ղեւ. Ա. 78. Յայտ. իԹ. 16. Ա կոր. ժե. 25.) Թուա. իԹ. 1–41. (ՂԳ. 48.) իԳ. իԴ.
	Գառատանէրօրդ երկրօրդ բանակատանդի. կառավարութիւն Ելղեազարայ. Նա- խանձ փինհէսի.	Թուա. իե. 1–18. (ՂԳ. 49).
	Երրօրդ աշխարհահամար ժողովրդեան.	Թուա. իՋ.
	Սահմանագրութիւն. օրէնք ժառանգա- թեան.	Թուա. իէ. 1–11. ԼՋ.
1451.	Նուիրեալ. ուխտից եւն օրէնք, եւն.	Թուա. իՀ–Լ.
	Մադիամու կռուոյն. Բալաամ կը սպանուի.	Թուա. ԼԱ.
1451, 40ե ամիս. առ- ջի.	Ռուբինի, Գադայ և Կիսոյ ցեղին Մա- նասէի կը տրուին երկիրներ յաջակողից Յորդանանայ.	Թուա. ԼԲ.
	Խրատ առ իսրայէլացիս գետնան մտնե- լու մօտ. երկրին սահմաններըը կը ցու- ցուին. Ղեւտացւոց քառասուն և ու- թ քաղաքներըը սրոց վերջին էր Ապատանի քաղաք. սպանութեան գէմ օրէնք.	Թուա. ԼԳ. 50– 56. Լէ. Լե.
	Գ. ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՄՈՒ- ԹԵԱՆ ԻՕՐԱՑԵԼԻ ԵԻ ՎԵՐՋ ԳԱՇՏԱՄԱՆ ՄՈՎՍԻՍԻ.	
40ե ամիզ. առջի.	Մովսէս կը կրկնէ իսրայէլացւոց պատ- մութիւնը, նոր պատգամներ յիշելով.	Ք Օր. Ա. 4.
41ե տարի, 11 օր.	Կը կրկնէ բարեպաշտական օրէնքը և կը պատ- ուիրէ նորէն.	Ք Օր. Ի. 9. ժ. 1–5, 10–22. ժԱ.
	Կը կրկնէ ծիսական օրէնքը, կը զգուշա- ցընէ կռապաշտութենէ, սղալվքն հան- դերձ.	Ք Օր. ժՒ–ժԶ. ժԷ. 1.
Մովսէս գաշ- ակերտ Ցոզուանա- նու քով.	Կը կրկնէ և կը մեկնէ պատաստանական օրէնքը: Կը մոգութեանդ գԻրիսատա իրրև մոգութէ ար պիտի գար, և կը պատուիրէ հնազանդիլ անոր.	Ք Օր. ժԷ. 2– 20. ժՀ–իԶ.
	Կը պատուիրէ իսրայէլացւոց գետնան մըտ- նելէն ետքը քարի վրայ գրել օրէնքը, և անոր օրհնութիւններն և անէծքն ըսել Գաբիզիմի և Գեբատ լերանց վը- րայ.	Ք Օր. իԷ.
	Մարգարէական խոստմունք և անէծք.	Ք Օր. իՀ.
	Վերջին ազգ առ իսրայէլացիս.	Ք Օր. իԹ, Լ.

Digitized by Google

ՇՐՋԱՆ Գ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԱՐԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՂՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ե. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ.	Գ. ՅԱՅՈՒԱՑ ՊԱՇՏՕՆԵՈՒԹԻՒՆԸ. ՄՈՎՍԷՍԻ ՄԱՀԸ.	
40ՐԴ ՏԱՐԻ. ՄԱՐՏ ԺԱ.	Յետոյ կը խորհուրդ յայտնէ Մովսէս.	Թուոց. ԻԶ. 12–23.
	Մովսէսի՝ կը քաշուելէ ժողովրդէն եւ Աստուծոյ կը պատուիրէ քահանայից կարգել օրէնքը հրամայական ուսմունքը ամբողջ.	Բ Օր. Լ.Ա. 1–13.
	Ապստամբ պատուհասն առ Յետոյ. Մովսէս կը գրէ վկայութիւնն երգ մը. Կ'ապատրաստէ գրել օրէնքը, եւ կը յանձնէ զայն Ղեւտացւոց, մեծապատուելով թէ ինքզինքէ պիտի չկենդանդիէր ապագայ.	Բ Օր. Լ.Ա. 14–29.
	Կ'երգէ իւր երգը, եւ կը յորդորէ գիտացիլները յայտնել օրհնութիւն Աստուծոյ.	Բ Օր. Լ.Ա. 30. Լ.Բ. 1–47.
	Մովսէս կ'ելլէ Նեբաւ լեռը անհետանալ գիտանան եւ մեռնիլ.	Բ Օր. Լ.Բ. 48–52.
	Մովսէս մեծարգութեամբ կ'օրհնէ ցեղերը.	Բ Օր. Լ.Գ.
1451.	Մովսէս կը տեսնէ խոստացեալ երկիրը. անոր մեռնիլը, թաղումը եւ նկարագիրը.	Բ Օր. Լ.Գ.

ՇՐՋԱՆ Դ.

Ի ՄՏԻՑ Ի ԿԱՆԱՆ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՄԱՀՆ ՍՈԼՈՄՈՆԻ ԱՄՐԳ 475

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԱՐԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՂՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ.	Ա. ՆՈՒԱՃՈՒՄՆ ԿԱՆԱՆՈՒ, 7 ԱՄՐԳ (ՄԻՆՉԵՒ ՅԻՍՆԱՒՈՐՍ. ԱՄՐԳ 25)	
1451	Աստուծոյ պատուէրն առ Յետոյ.	Յես. Ա. 1–9.
41ՐԴ ՏԱՐԻ ՄԱՐՏ, 1ՐԴ ՄԱՅԻՍ, ԱՍՏՈՒ ՔԱՆ ՕՐ.	Լրտեսք կը զրկուին Յերիքով. Ուխտաւորք կ'ընդունի պանդոք.	Յես. Բ.
	Յետոյ կը յիշեցնէ Յորդանանեան, Հայկն, իրենց խոստումը (Թղթ. Թուոց. ԻԲ.), անոնք կը խոստանան չհնազանդիլ. Յետոյ կը ցուցնէ խորամիտութեամբ թէ ինչպէս պիտի անցնին Յորդանան. Աստուած կը քաջալերէ զՅեսու.	Յես. Ա. 10–18. Գ. 1–13.
10ՐԴ ՕՐ.	Անցք ընդ Յորդանան, (յամի աշխ. 2554). Կոմղայ կը կանգնուի. Գիտանացիք կը խռովին.	Յես. Գ. 14–17. Դ. Ե. 1.

Digitized by Google

ԹՎԱԿԱՆ ԱՌ ՏՂԻ	ԳԼԽԻ ԿԱՄ ԳԱՆԱԳԱՐՈՒԹԻՒՆ	ՏՂԻՆ Ց. ԳԼՈՒԽ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ.		
1451, Գաղդաղա.	Թլփատութիւնը կը նոգպատի. Ջրասիկը. Ժանտախտ կը գոգդի.	Ցես. Ե. 2–12.
	Ասասածոյ զօրաց զօրավարը կ'երեւայ Ցեսուայ. երկրագով կ'առնուի հրամանաւ զոյն նորին չընոգին գէմ առնելոյ.	Ցես. Զ. 1. Ե. 13–15. Զ. 2–27.
	Իսրայէլացիք կը յաղթուին Ադդատա մեզաց հասնելոյ. Ադդայ կը քնկուի.	Ցես. Է.
	Գողի կ'առնուի հնազանդելոյ.	Ցես. Ը. 1–29.
Գաղդաղա.	Գաբաաւնացիք կը խնդրեն գաշնակցութիւն ի Ցեսուայ եւ կ'ընդունին.	Ցես. Թ.
	Շատ թագաւորութիւններ կը հաւաքուին հետզհետէ.	Ցես. Ժ.
1450–1445. 1444	Ութիք յաղթութիւնք.	Ցես. ԺԱ.
Գիլգալ եւ Գաբիգին.	Օրհնեալը կը դնուի քարէ սեղանի վրայ, (Բդդ. Ը Օր. Իէ.) եւ կը հրատարակուի քաղաք ժողովրդեան.	Ցես. Ը. 30–35.
	Ութիքն, եւն, կը գաւառան իրենց երկիրը յաղթելէն Ցորգանանաւ. կը կանգնեն սեղան յիշատակի. Իսրայէլացիք կը վշտանան, կը հարցունեն պատճառը.	Ցես. ԻԹ.
	Բ. ԵՐԿՐԻՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ.	
1444.	Նաւասեալ սեղանոյ քիւը.	Ցես. ՃԹ.
	Դեռ չնաւասեալ երկիրներ.	Ցես. ՃԳ. 1–6.
	Ցեսուս կը բաժնէ երկիրը. բնն ու կէս ցեղը վիհաթաս կ'առնուն իրենց բաժինները. Ղեւտացիք չեն ընդունիր բաժին.	Ցես. ՃԳ. 7–14. ՃԴ. 1–5.
	Քուբնի, եւն, ժառանգութիւնը յաղթուելոյ Ցորգանանաւ.	Ցես. ՃԳ. 15–33.
Գեբրան, Դարբաթ Արբա, Ցես. ԻԱ. 11.	ժառանգութիւն գալէբայ.	Ցես. ՃԳ. 6–15. ՃԵ. 13–19.
	Ցուդայի բաժինը.	Ցես. ՃԵ. 1–12, 20–63.
	Բաժին եփրեմայ եւ կէտայ ցեղին Մանասէի.	Ցես. ՃԶ. ՃԷ.
1444, Սիլով.	Խորանը կը կանգնուի.	Ցես. ՃԸ. 1.
	Մնաց ցեղերուն բաժինները. Ցեսուայ ժառանգութիւնը.	Ցես. ՃԸ. 2–28. ՃԹ.
	Ապաստանի քաղաքները կ'որոշուին.	Ցես. Ի.
	Ղեւտական քաղաքները.	Ցես. ԻԱ.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՑԻԿԼԻ	ԴԷՊՔԵՐ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՑԻԿԼԻՍ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐԻՍ.		
	Գ. ՎԻԵՐՋԻՆ ԳՈՐԾԵՐ ՅԵՍՈՒԱՑ, ԵՒՆ.	
1427, Ափրիլեմ, քան Նոր կամ Սուրբ.	Յեսուայ պատուիրեցաւ զանց ձերբ իսրայէլի.	Յես. ԻԴ.
	Յեսու կը խօսի ցեղերուն, և կը նորոգէ ուխտը.	Յես. ԻԴ. 1–28.
1426, Ափրիլեմ.	Մահ և թաղումն Յեսուայ.	Յես. ԻԴ. 29–31.
	Յովսեփայ ոսկորները կը թաղուին, այլովքն հանգերձ.	Յես. ԻԴ. 32, 33.
	Դ. ԱՆՏԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴԱՏԱՒՈՐԱՑ, ԱՄՓ 339.	
	Ազգաւթիւնք չկոն մնացեալ Յեսուայ.	Դատ. Ա. 1–26.
	Ապրք որ չզօսացեցան իսրայէլէ.	Դատ. Ա. 27–36.
1425, Յունիս.	Ադոնեզեկ հրեշտակը կը յանգիմանէ զիսրայէլ, վասն զի չվանեցին զՔանանացիս.	Դատ. Բ. 1–5.
	Ակիզբն կռապաշտութեան իսրայէլի.	Դատ. Բ. 6–13.
1413.	Մկրտչի և անոր պատկերին պատմութիւնը.	Դատ. ԺԶ.
	Դանեան խաւմի մը գողնալով Մկրտչի պատկերը, կը բնակին Լայիս (յետոյ Դան), և կը հաստատեն կռապաշտութիւն.	Դատ. ԺՀ.
1406, Գարնան.	Ղեւտացւոյն և անոր հարճին պատմութիւնը. Բենիամինեանց կռուտածը, այլովքն հանգերձ.	Դատ. ԺԹ. Ի. ԻԱ.
	Իսրայէլացիք կ'ելլեն ծռուայ օտար ազգաց ի պատիժ կռապաշտութեան, և կ'ոգտագործի գատաւորաց ձեռք.	Դատ. Բ. 11–23. Գ. 1–4.
1402–1394.	Աբեղեզեան իսրայէլացիք կը հարթատհարեն զՔամ-ասորի Մեսոպոտամեայ թագաւորն. Գոթոնիէլ կ'ելլայ գատաւոր.	Դատ. Գ. 5–11.
1354–1336.	Աբեղեզեան իսրայէլացիք կը ծառայեն Մովաբացւոց սէֆեատեան սմ. Ետհիմ գատաւոր կը տրուի.	Դատ. Գ. 12–30.
	Աբեղեզեան իսրայէլացիք կը ծառայեն փղշտացւոց. Սամեգար կը տրուի գատաւոր.	Դատ. Գ. 31.
1316–1296.	Հիւսիսայինն իսրայէլացիք կը ծառայեն Քանանացւոց քան տարի. Դեբօրա կը տրուի գատաւոր. Բրգ Դեբօրա և Բարակ.	Դատ. Դ. Ե.
1256.	Աբեղեզեան և հիւսիսայինն իսրայէլացիք կը ծառայեն Մեսոպոտամեայ Քօշը տարի.	Դատ. Զ. 1–6.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԱՐԻ	ՓԱԿՈՒ ԿԱՄ ԳԱՂՏՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՆ Ս. ԳՐՈՑ
Նախ քան զայս բարձրելեսն.	Պատմութիւն հատորով, Մեհեկայի նախաժամերգ մինչեւ.	Հատուած Ա–Գ.
1249, Ամենքեմ.	Գնեցէան գաղտուկ. ի՛ընդունի սխալանքն հրեշտակին ապրելութիւնը, և ի՛ազատ գինուորել Մագիանացիներուն, թագաւորելը յանձն չառնելը.	Գաղտ. Զ, 7–40. Է. Ը.
1235–1232.	Աբխազիոյ բռնազաւթութիւնը. Յաղթութեամբ առնելը.	Գաղտ. Թ.
1232–1189.	Թագուհի և Յարիր, գաղտուկը.	Գաղտ. Ժ. 1–5.
1206–1188.	Փղշատացիք և Ամմինացիք կը նեղեն գինըտալիլ ուխտատան տամ. Յեփթալէ և ուխտը.	Գաղտ. Ժ. 6–18. ԺԱ.
1187.	Եփրեմեանց կռտրածը Գազատպացիներուն.	Գաղտ. ԺԲ. 1–6.
1182–1157.	Աբեսա, Եղեն, Աբդան գաղտուկը.	Գաղտ. ԺԲ. 7–15.
1156–1116.	Փղշատացիք կը նեղեն գինըտալիլ քաղաքաւն տարի.	Գաղտ. ԺԳ. 1.
1156.	Ամմինացի ծնունդը.	Գաղտ. ԺԳ. 2–25.
1155, Սիլով.	Ամմուելի ծնունդը. Աղնայի երգը.	Ա Թագ. Ա. Բ. 1–11.
	Հեղեայ սրգտոց չարութիւնը.	Ա Թագ. Բ. 12–21.
1143.	Ամմուելի կոչումը.	Ա Թագ. Գ.
1136–1117.	Ամմինացի ամօգանութիւնը. քաղգագրծութիւնները.	Գաղտ. ԺԳ. ԺԵ. 1–19. ԺԶ. 1–3.
	Հեղեայ տան գաղտագտանը.	Ա Թագ. Բ. 22–36, 22–25.
1116, Գազա.	Ամմինացի ըմբռնուելը և մեռնիլը.	Գաղտ. ԺԵ. ԺԶ. 4–31.
1116, Աբեննեզեր.	Իսրայէլ երկիցս կը յաղթուի փղշատացիներէն. տապանակը գերի կ'երթայ և Հեղեայ որդիքը կը սպանուին. Հեղեայ մեռնիլը.	Ա Թագ. Դ.
Ասկազան, Ազովոտ, Գոթ. Ը. 40.	Տապանակը կը գրուի Դագոնի մեհեանը. կը տարուի Ասկալոն, տպա՝ Գեթ տարուելու, տպա՝ կարիսթարիմ, ուր կը մեռչ մինչև Դաւիթ կը վերցնէ զայն.	Ա Թագ. Ե. Զ. Է. 1, 2.
1112, Մասպա.	Սամուէլ գաղտուկ. կը յորդորէ գինըտալիլ յաղագս չարութեան. փղշատացիք կը յաղթի.	Ա Թագ. Է. 3–17.
1095, Ռամա, Հեբրայիմ.	Սամուէլ գաղտուկ կը կարգէ իւր որդիները. անոնց վերջ վարչութիւնը. Խրատկացիք կը խնդրեն թագաւոր. Ասուած կը պատուիրէ Սամուելի լսել անոնց.	Ա Թագ. Ը.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՂԻ	ՏԵՂԻՔ, ԿԱՄ ԳԱՅՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՅԱՂԻՒ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՐՍ.		
	ե. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱԽՈՒԿԻ. ԱՄՓ 40.	
1096, Ընտմ.	Սամուէլ ապատանէքեան կ'օծէ զՍաուղ թագաւոր, և կու տայ անոր երկը նշան.	Ա Թագ. Թ. 1–16.
Պասափա.	Սաուղ կ'ընտրուի և կը հրատարակուի թագաւոր.	Ա Թագ. Ժ. 17–27.
Գազայագ, ի հար. արեւել. Երիքովէ. 1094.	Սաուղ կ'երթայ յօգնութիւն Գազայացւոց. Յաբէսի. կ'ընդունուի թագաւոր. Սամուէլի խօսքն առ Իսրայէլ,	Ա Թագ. ԺԱ. ԺԲ.
	Սաուղ զօրք կը ժողվէ փղշտացւոց դէմ. անհնազանդ կը գտնուի Սամուէլի, և կ'իմանայ իւր մերժուելն ի թագաւորութենէ.	Ա Թագ. ԺԳ. 1–15.
	փղշտացիք կը յարձակին. Սաուղի անխորհուրդ երդումը վտանգի մէջ կը գնէ զՅովնաթան. ժողովուրդը կ'ազատէ զՅովնաթան. Սաուղի յարձակութիւնները, անոր գէրդաստանը.	Ա Թագ. ԺԳ. 16–23. ԺԴ.
1080.	Սաուղ կը զօրնէ զԱմաղեկացիս. կը խնայէ Ագագայ և աւարին ազնիւագոյն մասին. կը յանդիմանուի ի Սամուէլէ.	Ա Թագ. ԺԵ.
1064, Բեթլեհէմ.	Սամուէլ գազան կ'օծէ զԴաւիթ ի Բեթլեհէմ իբր ապագայ թագաւոր.	Ա Թագ. ԺԶ. 1–13.
	Դաւիթ յարձակութիւնն ի վերայ Գազաթա. Ցաղեցած կը տիրէ զԴաւիթ.	Ա Թագ. ԺԶ. 1–40, 55, 56, 41–54, 57, 58. ԺԷ. 1–4. Եսդր. Թ.
1063.	Դաւիթ յարձակութիւններէ. Սաուղի մոլեգնութիւնը. կը փորձէ սպաննել զԴաւիթ.	Ա Թագ. ԺԷ. 5–9. ԺԸ. 14–23. ԺԹ. 10–16.
1062, Գաթաա, Նաւատ.	Դաւիթ կ'առնու կին Սաուղի գուռտրը. Սաուղ ալ և ալ կերպով կը ջանայ սպաննել զԴաւիթ. Դաւիթ կը փախչի առ Սամուէլ. Սաուղ մարդ կը դրկէ անոր հառնէն.	Ա Թագ. ԺԷ. 17–30. ԺԹ. 1–3. Սազմ. ԺԱ. Ա Թագ. ԺԹ. 4–24. Սազմ. ԽԹ.
1062.	Դաւիթ ապահան ընդ Յովնաթանու.	Ա Թագ. Ի.
	Դաւիթ կը փախչի առ Աքիմելէք (ուր անոր առաջը պատճառ կ'ըլլայ Հեդովմ առնէն քահանայից կիներց կորըստեան,) ապա՝ առ Անքաւոս. կը կերպարանի յիմար.	Ա Թագ. ԻԱ. Սազմ. ԾԴ. Լդ.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՏՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՏՂԻՆ ՍՐ. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ԹԱՆ ՔՐՍ.		
1062, Ոկտեմբ.	Դաւիթ գաբաւնալ կը փախչի. սրբէն Ներ կ'երթայ անոր հետևէն.	Ա Թագ. ԻԹ. 1. Սամուէլ. ՃԽԹ. Բ Թագ. ԻԹ. 1, 2. Ա Մնաց. ԺԹ. 8–18. Բ Թագ. ԻԳ. 13–17. Ա Մնաց. ԺԱ. 15–19.
Նոյ.	Դաւիթ կ'երթայ ի Մասփա, ապա՝ ի Հաբէթ. ապահաւճն քահանային հը-բամանաւ Սաուղայ.	Ա Թագ. ԻԹ. 3–19. Սամուէլ. ՍԲ, ՃԲ. ԺԱ. ՃԽ. Լ. Կ.
Հէքէլա.	Անթաթար կու գայ առ Դաւիթ. Դաւիթ կը յաղթէ փղշտացւոց.	Ա Թագ. ԻԳ. 1. ԻԹ. 20–23. ԻԳ. 6, 2–5, 7–12. Սամուէլ. Լ Ա.
1060, Յունվ.	Սաուղ կը հալածէ զԴաւիթ. սրբուհանք մը կը տեսնէ զնա գառնալ.	Ա Թագ. ԻԳ. 13–23. Սամուէլ. ՍԴ. Ա Թագ. ԻԳ. 24–28.
1059, Նոեմբեր, Աստուածամայր.	Սաուղ կը հալածէ զԴաւիթ. Դաւիթ կը խնայէ Սաուղի կեանց. Սաուղ կը խոստովանի իւր յանցանքը.	Ա Թագ. ԻԳ. ԻԴ. Սղմ. ՍԼ. ԿԳ.
	Սամուէլի մեռը. Դաւիթ և Նաբաղ.	Ա Թագ. ԻԵ.
1058, Յունվ.	Դաւիթ գաբաւնալ կը խնայէ Սաուղի կեանց.	Ա Թագ. ԻՉ.
1057.	Դաւիթ կը փախչի առ Անքուս. Ա Թագ. ԻԼ. 1–7. Սամուէլ. ՃԽԱ. Հասեր կ'երթան անոր.	Ա Մնաց. ԺԲ. 1–7.
1056.	Դաւիթ կ'երթայ Ադոզեկացւոց վրայ, և կը գառնայ ի Գեղի առաքաւ.	Ա Թագ. ԻԼ. 8–12.
	Փղշտացիք կը պատերազմին պատեհ ըսպազմի, և Իսա գան մինչև Սառնամ. Դաւիթ կ'երթայ անոնց հետ. Սաուղ կը հարցանէ Նեղոմէրի վհուկը.	Ա Թագ. ԻԸ.
	Դաւիթ նո կը զրհուի փղշտացւոց բռնակէն. գնայ ի Ախիլայ Ճամբուն վերայ շառաք կը յարձն անոր.	Ա Թագ. ԻԹ. Ա Մնաց. ԺԲ. 19–22.
	Ի գարձին ի Ախիլայ, Դաւիթ կը գտնէ զայն Ադոզեկացիներէն կողոպտած, և իւր ընտանիքը գերի բնիկած. կը հալածէ զԱմաղեկացիս, և կը վրձնէ զնանք.	Ա Թագ. Լ.

Digitized by Google

ՇԻՋՔԱՆ Գ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ	ԴԻՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ. Գերբասա.	Սաուլ կը յաղթուի պատերազմին մէջ, ան՝ որ սրիկաը կը սպանանուի, և Սաուլ կը սպանանի զինք.	Ա Թագ. Լ.Ա. Ա Մնաց. ժ. 1–14.
Աբիեզակ.	Ամազեկացի մը կը պնդե թէ սպաննեց զՍաուլ, և Դաւիթ կը սպանանի զնա.	Բ Թագ. Ա. 1–16.
	Դաւիթ սգբը Սաուլի և Յոնաթանու վրայ.	Բ Թագ. Ա. 17–27.
	Ջ. ԴԱԻԹԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆ Ա ՄՐ 40.	
1056, Քեբրոն. Գործ. ժԳ. 21.	Դաւիթ կը ճանչցուի Թագաւոր Յուդայ.	Բ Թագ. Բ. 1–7.
	Յեբուսեցիք կը հրաւառակուի Թագաւոր Իսրայէլի.	Բ Թագ. Բ. 8–11.
1054.	Քաղաքացին պատերազմը կը ծագի. Դաւիթ կը զօրանայ. Աբենները և Յեբուսեցիք կը սպանանուին գաւառ.	Բ Թագ. Բ. 32. Գ. Դ.
1049, Քեբրոն, Երուսաղէմ.	Դաւիթ կը Թագաւորե բոլոր Իսրայէլի վրայ. ան՝ որ զօրքը. կ'առնու Յեբուսացիներէն Սիոն լեռը, և կը բնակի հոն.	Բ Թագ. ե. 1–3. իԳ. 8–12, 18–39. ե 4, 5, 6–10. Ա Մնաց. ժԱ. 1–3. ժԲ. 23–40. ժԱ. 10–14, 20, 26–47, 4–9.
1048.	Քեբրոն, Յեբուսի Թագաւորն սպանանելէն կ'ըլլայ Դաւիթ. Դաւիթ ընտանիքը. երկու կը յաղթե Դաւիթ փղշտացւոց.	Բ Թագ. ե. 11–25, 13–17. Ա Մնաց. ժԴ. 1–17.
1046, կարճատ Թագաւորի Աբգեգամի տասնը, ան կ' Սիոն. Սգմ. ՃԼԲ.	Դաւիթ կը վերցունէ տապանակը. Ոզա որ Ղեւտացի չէր՝ կը պարսպած մերձնանալուն համար տապանակին, (տես թաս. Դ. 15,).	Բ Թագ. Զ. 1–11. Զ. 12–23. Սգմ. կԼ. ՃԼԲ. ՃԵ. ՂԶ. ՃԶ. Ա Մնաց. ԺԳ. 1–4, 5–14. ժե. 1–16.
	Դաւիթ չի Թագաւոր Աստուած չինել տաճարը. մեծամեծ օրհնութիւններ կը խոստանայ. Դաւիթ տգրիքը և շնորհակալութիւնը.	Բ Թագ. է. Ա Մնաց. ժԷ. Սգմ. Բ. խե. իԳ. ԺԶ. ՃԺԸ. ՃԺ.
1041.	Յաղթութիւնք ի վերայ փղշտացւոց, Մովաբայ, Ասորւոց և եդովմայ.	Բ Թագ. Ը. Ա Մն. ԺՈ. Սգմ. կ. ՃՀ.

Digitized by Google

ԹՎԱԿԱՆ ՆԻ ՅԱՂԻ	ՀԱՅԿԱ ՆԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՅԱՂԻՍ ՍՐ. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. Յ՚Ր.	Դաւիթի մարգարէութիւնն առ Մեմֆիբոսթէ։	Բ Թագ. Թ.
1038–1037, Մեգաբա.	Դաւիթ կը յաղթէ Ամմոնացւոց և Ասորւոց.	Բ Թագ. Ժ. Ա Մնաց. ԺԹ. Սաղմ. Ի. ԻԱ.
1036 և 1034, Երուսաղէմ.	Խորհրդոյն պաշտօնեայք. Դաւիթի շնութիւնը և ապաշխարութիւնը.	Բ Թագ. ԺԱ. 1. ԺԲ. 2–12, 23. 26–31. Ա Մն. Ի. 1, 3. Սղմ. ՂԱ. ԼԲ. ԼԳ. ՃԳ.
1033.	Ծնունդ Սողոմոնի. Ամեան, երէց սրբի Դաւիթի, կը բանտարկէ իւր քոյրը Թամար, Դաւիթի մի մեծի գուշտրը Դաւիթ չի պատժէր այս յանցանքը.	Բ Թագ. ԺԳ. 24, 25. ԺԴ. 1–22.
1031.	Աբիսագեմ կը սպանանէ զԱմեան և կը փախչի.	Բ Թագ. ԺԴ. 23–38.
1028.	Աբիսագեմ կը դառնայ, և կը բնակի Երուսաղէմ.	Բ Թագ. ԺԵ. 1–7, 15–17, 8–14, 18–33.
1025.	Աբիսագեմ կ՚ապստամբի Դաւիթի դէմ.	Բ Թագ. ԺԶ. 1–12.
1024.	Դաւիթ և անոր յարգելիները կը փախչին. Սադովկ և Աբիաթար հոս կը զրկուին տապանակով. Գուշի քոռ խրատուն Դաւիթի կը յարի յԱբիսագեմ որպէս զի ցրուէ Աքիտոփելի խորհուրդը.	Բ Թագ. ԺԶ. 13–27. Սաղմ. Գ.
1024, Բասուրքիմ. Երուսաղէմ.	Ամբոխ կը խարէ զՄեմֆիբոսթէ. Քեմէի կ՚անիծէ զԴաւիթ.	Բ Թագ. ԺՋ. 1–14. Սաղմ. Ի.
	Գուշի կը ցրուէ Աքիտոփելի խորհուրդը. Աքիտոփել կը կախէ զինք.	Բ Թագ. ԺՋ. 15–23. ԺԸ. 1–26.
Մանայիմ, 65 մղոն ի հիւս. արեւել. Եփրեմէ.	Դաւիթ բաժնեկամք կը բերէն պաշար, մանաւանդ Բերզէլի.	Բ Թագ. ԺԸ. 27–29. Սաղմ. ԽԹ. ԽԳ. Մ Ն. Դ. Ե. ԿՌ. ՃԽԳ. ՃԽԳ. Չ. ՀԱ.
Երուսաղէմ.	Աբիսագեմ կը յաղթուի և կը սպանուի ի Թափերայ.	
	Դաւիթ կը գառնայ, կը նորէ Սեմէիայ. Մեհիբոսթէ կը յայտնէ Ձիբային խաբէութիւնը. Գուշի հրաժարագիրը Բերզէլի.	Բ Թագ. ԺԹ. Ի. 3.
1023.	Պաբէեի ապստամբութիւնը (ՅԱբէլ).	Բ Թագ. Ի. 1, 2, 4–26.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՏԱՐԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԱՐԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՈՐ.		
1021.	Երիքամեայ սովը.	Բ Թագ. ԻԱ. 1–14.
1019.	Վերջին պատերազմ ընդ Փղշտացիս. Դաւթի փառաբանութիւնը յաղթութեան համար, անոր թշնամիները կը նուաճուին.	Բ Թագ. ԻԱ. 15–22. ԻԲ. 2–51. Ա Մնաց. Ի. 4–8. Սղմ. ԺԸ.
1018.	Դաւթի կը հպարտանայ, կը համբէ զիմբայէլ. հարուածը.	Բ Թագ. ԻԴ. 1–9, 10–25 Ա Մնաց. ԻԱ. 1–5. Իէ. 23, 24. ԻԱ. 6, 7, 8–30.
1016, Երուսաղէմ.	Դաւթի կը պատրաստէ ձիւթ, եւ հրահանգ կու տայ Սողոմոնի թէ ինչպէս պիտի չինէր տաճարը.	Ա Մնաց. ԻԲ.
	Ադոնիայի ապստամբութիւնը. Սողոմոն կ'օծուի եւ կը հրատարակուի յաջորդ Դաւթի. Ադոնիա կը հպատակի.	Գ Թագ. Ա. 4–53.
	Դաւթի կը հաստատէ քահանայից կարգերը, ալեվքն հանգերձ.	Ա Մնաց. ԻԳ–ԻՋ.
	Տէրութեան պաշտօնէից կարգերը.	Ա Մնաց. ԻԷ. 1–22, 25–31.
	Դաւթի կը գումարէ ժողով մեծ, եւ կը յորդորէ ժողովը եւ զՍողոմոն չինել տաճարը. Իշխանաց եւ ժողովրդեան նուէրները. Դաւթի շնորհակալութիւնը. Սողոմոն կը ճանչցուի թագաւոր.	Ա Մնաց. ԻՐ. 11–21. ԻԹ. 1–23. Սաղմ. ՀՔ. Ղ. Ա–ՃԼԵ.
	Դաւթի վերջին պատուէրն առ Սողոմոն. կը խրատէ ոգմանել տալ զՅովաբ եւ զՍեմէի. Դաւթի վերջին խօսքը. մահը.	Գ Թագ. Բ. 1–9. Բ Թագ. ԻԳ. 1–7. Ա Մնաց. ԻԹ. 26–30. Գ Թագ. Բ. 10, 11.
	Դաւթի սազմանները, որ թէ երբ եւ ինչ առիթով գրուեցան, յայտնի չէ.	Սղմ. Զ. Ը. ՃՁ. ԺԹ. ԻԳ. ԻԴ. ԻԸ. ԻԹ. ԼԸ–ԽԱ. ԿԱ. կե. կԹ. ՀԸ. ՀՋ. Ղե. ՃԱ. ՃԻ. ՃԻ-ՃԻՒ. ՃԻԴ. ՃԼԱ. ՃԼԳ. ՃԼԹ.

Digitized by Google

ԹՎԱԿԱՆ ԵՒ ՏԱՐԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՂՏՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԱՐԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՐՐ.	Է· ԹԱԳԱԽՈՂՈՒԹԻՒՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ· ԱՄՔ 40	
1016, Գաբաւոնի 17 մղան ի հիւսուքեմս· Գազգազոյի·	Սպզոմինի ոգևմկեզը· Աստուած կ'ստացողարկէ Սպզոմինի բան մը խնդրելը· Սպզոմինի կը խնդրէ խմաստութիւն, հարբաստութիւն և պատիւ կը յաւելցու Աստուած անոր·	Գ Թագ· Բ. 12· Գ· 4–15· Բ Մնաց· Ա· 1–5, 6–12·
1015, Եբաւազէմ·	Սպզոմինի խմաստուն գատաստանը·	Գ Թագ· Գ· 15–28· Բ Մն· Ժ· 13·
	Ագռնիա և Ցովաբ կը մեռանուին ի մահ· Աբիաթար կը հանուի պաշտօնէն· Սեմէիի կը պատահութեան չկրկնել Եբաւազեմ գալը·	Գ Թագ· Բ. 13–38·
Տիւրոս, Ասուր·	Սպզոմին քաղել կաւ տալ Հիւրամ և մեռելի տաճարին չինուելիքան համար·	Գ Թագ· Ե· 1–18· Բ Մն· Բ· 1–18·
1012, Եբաւազէմ·	Սեմէիի կը մեռանուի ի մահ գէթ եղբայրուն համար·	Գ Թագ· Բ. 39–46·
	Սպզոմին կ'ստանաւ կին փարաւոնի ազջիկը·	Գ Թագ· Գ· 1–3·
1012–1005, Գ Թագ· Զ· 1–37·	Տաճարին չինուելիքը·	Գ· Թագ· Զ· 1–8, 15–36· Է· 13–50· Զ· 9–14, 37, 38· Է· 51· Բ Մնաց· Գ· 1–9, 3, 4, 22, 10–14· Գ· 15 մինչև· Գ· 22· Ե· 1·
1005, Եբաւազէմ·	Տաճարին Նաւատփառքը·	Գ Թագ· Ը· 1–11, 62–64, 12–61, 65, 66· Բ Մնաց· Ե· 2–14· Է· 4–7· Զ· Է· 3, 8, 10· Սղմ· Խէ· Ղը–ձ· ձկ, ձկզ·
1002·	Սպզոմինի ուրիշ չինուածները· Աստուած ուրախ կ'ըլնի Սպզոմինի հետ·	Գ Թագ· Է· 1–12· Ը· 1–9· Բ Մն· Է· 11–22·
	Սպզոմինի հարստութիւնը· Տաճարին պաշտամանն համար Դաւիթ գրաւած իրերը և հանանները կը պահէ·	Գ Թագ· Ը· 10–14, 15–25· Բ Մնաց· Ը· 1–10, 12–16·

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԱՐԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԱՐԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՐՐ.		
1001, Երուսաղէմ.	Սողոմոն կը բերէ փարաւոնի դուստրն անոր նոր պալատը.	Գ Թագ. Թ. 24. Բ Մն. Ը. 11.
	Սողոմոնի երգը.	Երգ. Ա–Ը.
	Սողոմոնի մեծութիւնը.	Գ. Թագ. Դ. 1–28, 2–19. Ժ. 26. Թ. 26–28. Ժ. 14–25, 27–29. Բ Մնաց. Թ. 25, 26. Ա. 14. Ը. 17, 18. Թ. 13–21, 24. Ա. 15–17. Թ. 27, 28.
	Սողոմոնի իմաստութիւնը.	Գ Թագ. Դ. 29–33. Բ Մն. Թ. 22. Առ. Ա–Լ Ա. Ե. Ջ. 24–35. Ի.
993, Երուսաղէմ.	Սողոմոնի համբաւը. այցելութիւն Սաբայի թագուհւոյն.	Գ Թագ. Դ. 34. Ժ. 1–13. Բ Մն. Թ. 23, 1–12.
980–977.	Սողոմոնի կանոյք կը հրապուրեն զնա ի կռապաշտութիւն. Ագտդ և Ռազոն կ'ելլեն Սողոմոնի դէմ.	Գ Թագ. ԺԱ. 1–25.
977.	Աքիա կը մարգարէանայ ցերոբաւամայ թէ Սողոմոնի թագաւորութիւնը պիտի բաժնուէր. Սողոմոն կը ջանայ սպանանել զՑերոբաւամ, և Ցերոբաւամ կը փախչի Եգիպտոս.	Գ Թագ. ԺԱ. 26–40.
	Սողոմոն կը գրէ ժողովողը, Հաւանականապէս ցուցնելու Հոմանը իւր ապաշխարութիւնը.	Ժող. Ա–ԺԲ. Գ–ԺԱ. 8.
976, Երուսաղէմ.	Սողոմոնի մահը. Որդին Ռոբաւամ կը յաջորդէ.	Գ Թագ. ԺԱ. 41–43. Բ Մն. Թ. 29–31.
	Ը. ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ	
976, Մհ. քէմ.	Երբ կը թագաւորէ Ռոբաւամ, ժողովուրդն Ցերոբաւամայ առաջնորդութեամբ կը խնդրէ Հարկաց թեթեւութիւն.	Գ Թագ. ԺԲ. 1–5. Բ Մն. Ժ. 1–5.
	փախանակ անսալու ծերոց խրատուն, և բիւրատարբոց խրատուն անսալով, Ռոբաւամ կը մերժէ ժողովրդեան խնդիրը.	Գ Թագ. ԺԲ. 6–15. Բ Մն. Ժ. 6–15.

Digitized by Google

ՇԻՐՋԱՆ Դ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՅԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԻԹԻՒՆ	ՅԵՂԻՒ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԻ ՏԱՆ ՋՐՀ.	Տասն չեզք կ'ապատամբին. Յուդա և Բենիամին կը յաղթեն Ռոբովամու, և կը կազմեն Յուդայի թագաւորութիւնը. Տասն չեզք կ'ընեն զՅերոբովամ իրենց թագաւոր, և կը կազմեն Իսրայէլի թագաւորութիւնը.	Գ Թագ. ԺԲ. 16–19. Բ Մն. Ժ. 16–19. Գ Թագ. ԺԲ 20.

ՇԻՐՋԱՆ Ե.

ՍՈՂՈՄՈՆԻ ՄԱՀԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՓԱԿՈՒՄԸ*

Ա. ԳԱՅՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՈՒ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ց ՒՆԴԱ	Ն. Ք. ՋՐ.	ԻՍՐԱՑԵԼ
Ռոբովամ կը թագաւորէ 17 տարի. Գ Թագ. ԺԴ. 21. Բ Մն. ԺԲ. 13.	976	Յերոբովամ կը թագաւորէ 22 տարի մայրաքաղաք կ'ընէ Սիւքեմ. Գ Թագ. ԺԲ. 25.
Ռոբովամ կը պատրաստուի յարձակիլ տասն չեզոց վրայ. Սեմայիա կ'արգիլէ զինք. Գ Թագ. ԺԲ. 21–24. Բ Մն. Ժ.Ա. 1–4.		
Ռոբովամ կ'ամրացնէ իւր թագաւորութիւնը. Իսրայէլի քահանայք և Ղեւտացիք կը գան անոր. Ռոբովամու ընտանիքը. Բ Մն. ԺԱ. 5–23.	974	Յերոբովամ կը կանդնէ ոսկեղէն ոտքեր ի Պետէլ և ի Դան, և կը յանդիմանուի Աստուծոյ մարգարէէն. Գ Թագ. ԺԲ. 26–33. ԺԳ. 1–10.
		Բեթէլի ծեր մարգարէ մը խաբուեցուով, Աստուծոյ մարգարէն անհնազանդ կը գտնուի Տէրոջը խօսքին, և կը սպանուի առիւծէն. Գ Թագ. ԺԳ. 11–32.
Ռոբովամու և Յուդայի կառավարչութիւնը. Գ Թագ. ԺԴ. 22–24. Բ Մն. ԺԲ. 1.	973	Ներեբը փախ տանուած էին եգիպտոսէ, ուր բնակած էր Յերոբովամ.
Սիսակ կը կազմակերպէ արտաքսեմ. Գ Թագ. ԺԴ. 25–28. Բ Մն. ԺԲ. 2–12.	972	Երկիրս կը խրատուի Յերոբովամ, Աստուծոյ մարգէն և Աքիայէ, և տակաւին կը յամառի իւր կատարչութեան մէջ.
Բարք և մահ Ռոբովամու. Գ Թագ. ԺԴ. 21, 29–31. Բ Մն. ԺԲ. 13, 14–16.		Յերոբովամ փլատակեան նպատակներէն մին օրհնելը. Աստուած պատիժը նման երբ բան հրեայեան պատմութեան ու նաւտարարը երբ-
Աբիա կը թագաւորէ 3 տարի.	958	

*Նոր թագաւորաց անուններուն տպուած են հոս գոթացի գրով։

Digitized by Google

ՅՈՒԴԱ	Ն. Ք. ՅԹ.	ԻՄԱՍՏԵՂ
Գ Թագ. ԺԵ. 1, 2, 8. Բ Մն ԺԳ. 1, 2.		վհր, և իւրայիք տան չեվիէը չգիտց էին, իայց է վերճանի եղեռնագործաց իւրեանեան իւրայիք ետաւրութիւն։
Աբիա կը յաղթէ Ցերոբաւամայ. Բ Մնաց. ԺԳ. 3–21.		
Աբիա կը թաղուի ՝		
Բարք և մայհ Աբիայ. Ասա կը թագաւորէ 41 տարի. Գ Թագ. ԺԵ. 3–10. Բ Մնաց. ԺԳ. 22. ԺԴ. 1.	957 956	Աբիա կը յանգիմանէ զՑերոբաւամ. Գ Թագ. ԺԳ. 33, 34. ԺԴ. 1–18.
	955	Ցերոբաւամ կը մեռանի. Նադապ կը թագաւորէ 2 տարի. Գ Թագ. ԺԴ. 19, 20. ԺԵ. 25, 26.
	953	Նադապ կը սպանուի մօտ ի Գաբաթան. Բաասա կը թագաւորէ 24 տարի. Գ Թագ. ԺԵ. 27–34.
Ասա կը թողու կառապետութիւնը, և կ'ամրացնէ իւր թագաւորութիւնը. Գ Թագ ԺԵ. 11–15. Բ Մնաց. ԺԴ. 2–8. ԺԵ. 16–18.	951	
Ասայի յաղթութիւնն Եթովպացոց վրայ. Բ Մնաց. ԺԴ. 9–15.	944	
Ասա բան խրատուն Ազարիայի ուխտ կ'ընէ Աստուծոյ հետ. Բ Մնաց. ԺԵ. 1–15, 19.	942	
Ասա կը կաշառէ զԲենհադատ, արքայ Ասորւոց, յարձակել Բաասայի վրայ. Գ Թագ. ԺԵ. 16–22.	941	Մինչ Բաասա կը շինէր զԻամմա, յարձակումի կրնց Ասորւոց թագաւորէն. Բ Մն. ԺԶ. 1–6.
Ասա Բենհադադայ ապստամբելուն համար յանդիմանուելով Անանիէ, կը բռնադատի զԱնանիէ. Բ Մն. ԺԶ. 7–10.		
Ասայի գործերը խոտոր Աստուծոյ հետ, և բռնաբարին զխորթաբան ազատեալ ին անոր իշխանէն ։	931	Բաասա կը յանդիմանուի Ցեհուէ, կը մեռնի, և կը թագաւորէ Եղա 2 տարի, Գ Թագ. ԺԶ. 1–8.
	930	Եղա կը սպանուի ։ Զամբրի կը թագաւորէ 7 օր. կը շրջէ Բաասայի տունը։ Ամրի կ'ընտրուի թագաւոր ։ Զամբրի կը սպանէ զինք. Գ Թագ. ԺԶ. 9–20.

Digitized by Google

ՑՈՒԴԱՍ	Ն. Ք. ՋՐ.	ԻՐԱՑԱԾՔ
	926	Ամբի կը թագաւորէ 12 տարի, թաբնիի հետ քառասնամեան պատերազմի 6 տարին մեկտեղ հաշուելով։ Ամբի կը շինէ պաամարիա. Գ թագ. ԺԶ. 21–26.
	917	Ամբի կը մեռնի երիքով։ Աքաւյաք կը թագաւորէ 22 տարի։
Աստ կը մեռնի, ցավատիպատ կը թագաւորէ 25 տարի. անոր բարեպաշտութիւնը և յաջողութիւնը. Գ թագ. ԺՆ. 23, 24. Իր. 41–47. Բ Մն. ԺՋ. 14–14. ԺԷ. 1. Ի. 31–33. ԺԷ. 2–19. Բազդատէ 6 և Ի. 33 համարները։	914	Ցեխէլ կը շինէ զիերիքով, և կը բերէ իւր վրայ ցեխտպ անէծքը. Գ թագ. ԺՋ. 27–34.
		Դ թագ. ԺՋ. 25. Բազդատ Մէտ. Ջ. 16. Գ թագ. ԺՋ. 34. ցեխ. Ջ. 26.
ցովսափատ մեծ օրէնք էգաս գալեսթինացիներուն ընդ Ադոյթոս զբոյ գաստրէը Գոթոզիա առաս կին էր զրգռեցին ցեխովնա։ Ասոր յառաջ իսա ցովսափատ սրբեաստանդն է Ի-ռամ, ոչ տէր հասպատիկ ալոր ընդ ամբ համառանը։	910ին մինչև 906	Եղիա կը մարգարէանայ ասլ. կը յարուցանէ սյրուզին որդին. Բահազի մարգարէներուն հետ կը մրցի։ Եզեկ մարգարէ. Գ թագ. ԺԸ–ԻԹ.
	902 և 901	Բենհադատ կը պաշարէ զՍամարիա։ Ասորիք երկիցս կը յաղթուին։ Աքաւյաք կը յանգիմանուի. Գ թագ. Ի.
	900	Աքաւյաք կը յաջողակէ նարաւթայ ազգին։ Եզեկ կը յանգիմանէ զԱքաւյաք. Գ թագ. ԻԱ.
ցովսափատ ապցելութիւն կ'ընէ Աքաւյաքու և պատերազմակից կ'ըլլայ անոր Ասուրց գէմ. Բ Մնաց. ԺԸ.	898	Աքաւյաք պատերազմ կ'ընէ Ասորւոց գէմ, և կը սպանուի քան մարգարէութեան Միքէայ։ Ոքոզիա կը թագաւորէ, Գ թագ. ԻԲ. 1–35, 36–40, 51–54.
ցովսափատ կը յանդիմանուի ցեխուէ միաբանելուն համար ընդ Աքաւյաքու։ ցովսափատ ապցելութեան կ'ելլէ իւր երիքին մէջ, կը յորդորէ գատաւորները, և, Հատատարիմ ըլլալ. Բ Մնաց. ԺԹ. Ջ.		Հմր. 39. Տես Ամէ Գ. 15.
Մովաբու ասերը, ապովքն Հանգեբռ։ ցովսամ գահակից. Բ Մնաց. Ի. 1–30. Սաղմ. ՃԺԹ. Ի.	897	Սմ. ՃԺ. Ե Ի. Մօթուէթ գաւթեբը, (Տես։) Ա թագ. Ժ. 10. ԺԹ. 20. Գ թագ. Բ. 2, ես ետ ին ես երեքին սի համանալ բամբինն երթեր սա-սասելոյ։

Digitized by Google

ՑՈՒԴԱ	Ն. Ք. ՀԻ.	ԻՐԱՑՔԻ.
Ցնտոյ մինչեւ անցաւ Յովհաննիսի հետ Մովաբաւ գետ, եւ հասին հրաշքով ազատեցաւ. Դ թագ. Գ. Բ Մն. ի. 13. տե՛ս ՝ Ցմին Բ. 16.		Ոքոզիա կը հիւանդանայ, կը դրկէ հարցունել Ճանճիկ աստուծոյն, և կը յանդիմանուի եղիայէ։ Յովհան, եղբայր Ոքոզիայ, կը թագաւորէ 12 տարի. Դ թագ. Ա. Գ. 1–3։ Եղիա կը փոխուի։ Եղիսէ կը ճանչցուի անոր յաջորդ. Եղիսէի հրաշքները. Դ թագ. Բ.։
	896	Յովհամ մինչեւ Յովհոր ընդ Յովհափատաս եգոմայեցւոց գետ, կը վանէ զՄովաբ. Դ թագ. Գ. 4–27.
		Եղիսէ կը բազմացնէ ալրի կնոջ իւղը, և կը խոստանայ որդի Սունամացւոյն. Դ թագ. Դ. 1–17։
Դ թագ. թ. 2, 13։ Ո՛ւսի Դ թագ. ի՛թ. 16 հմմտ՛ին վրէ, ի՛ւրքա՛ն տարի. և Եղի՛ա չի՛ւնէր տարիներ և Եղի՛ան տարին չի՛ւնէր տարիներ և Եղի՛ա ՝ ցի՛ւն տարի ՝ հրամանաւ Եղիայի ՝ ցի՛ւն տարի Աքիայեան Խթաւոր Ընկերաց համար Աքիայեան գտանը։	893	Նէեմանի կը բժշկուի. Դ թագ. Ե.
	892	Եղիսէ կը լոզացնէ երկաթը. Անոր ցաղց թագաւորին խորհուրդները կը ջրէ, և անոր զօրքը կը զարնէ կուրութեամբ. Դ թագ. Զ. 1–23.
Ցովհամ կը սկսի թագաւորել Ցովհափատաս հետ. Դ թագ. Ը. 16.	891	Բենհադատ կը պաշարէ զՍամարիա. Սամարացիներն կ'ելլայ առ աստուածութիւն կ'ելլայ Ասորւոց յանկարծ փախստեամբ. Դ թագ. Զ. 24–33. Ի.
Բ Մն. իԱ. 5։ Ցովհամ Քաքաւորութիւն սկսաւ իջ տրամ երկու հազար. 897 Նա փոն զՊերսոս, գնաց ետ Ցովհայ հօրը անոր քաղաքներուն ապին. Դ թագ. Ա. 17. Գ. 1. 891, Դ թագ. Ը. 16, ՝ 889.	890	Եղիսէ կը յաջողացնէ ալրի կնոջ որդին. ուրիշ հրաշք. Դ թագ. Դ. 18–44. Ը. 1, 2.
		Դ թագ. Դ. 41։ Ա՛յս ՝ երկոքանչիւրէդ հրաւէ եղի՛ան. Եղիսէ ետքին ալ գնի Դ. 18 հմմտ՛ը Դ. 17 ին կոտը, ի՛այց յայտնի ՝ ին ատենց մէկ ՝ այլ ի՛ր երկու գաղաան գնաց։
Մահ Ցովափատաս. Ցովրամ, կը թագաւորէ 8 տարի. անոր չար և խռովարար թագաւորութիւնը. Եղիայի նամակը, որ գրուած էր անոր վերադալէն յառաջ, կու գայ առ Ցովրամ. Դ թագ. իԲ. 46, 50. Դ թագ. Ը. 17–22. Բ Մն. ի. 34 իՀ. 1–18.	889 մինչեւ 887	
Ոքոզիա կը սկսի թագաւորել իբրև տեղապահ իւր հօրը. Դ թագ. թ. 29.	886	

Digitized by Google

ՅՈՒԴԱ	Ն. Գ. ՀԳ.	ԽՈՐԱՑԵԼ
Մահ ցավոտմոյ։ Ռեբեկա կը թաղատարէ տարի մը. անոր յոտի թաղատարութիւնը. Դ թագ. Ը. 23–27. Բ Մն. ԻԱ. 19, 20. իբ. 1–4.	885	Սունամացւոյն գործը։ Աղախէր կը տպանէ զԲենադաբ, և կը թաղատարէ Աստուց, զոր կանխատեսութեան եղեակի. Դ թագ. Ը. 3–15.
Ռեբեկա կը միսթանի ցավոտմոյ հետ Աղայելի գէմ, և յետոյ ալյհլութիւն կ'ընէ անոր ցեղրայէլ. Դ թագ. Ը. 28, 29.	884	Ցավոտ վիրատարութեամբ Աստուց գէմ պատերազմին մէջ, կ'երթայ ցեղրայէլ. Բ Մնաց. իբ. 5, 6.
		Ցեռւ կ'օծաւի. Դ թագ. Թ 1–13.
Ռեբեկա կը պատնաւի ցեռւէ. Բ Մն. իբ. 7–9.		Ցավոտ կը պատնաւի ցեռւէ, Դ թագ. Թ. 14–28.
Գոթոզիա կը յոփչտակէ աթաւք 6 տարի։ Ցավոտ որդի Ռեբեկայի կ'ապատի. Դ թագ. ԺԱ. 1–3. Բ Մն. իբ. 10–12.	883	Ցեռւ կը թաղատարէ 28 տարի. կը պատնէ զՑեղրայէլ, Աբեյտրոս որդիքը, Ռեբեկայի եղբայրները, և Բահալի երկերպագանները. Դ թագ. Թ. 30–37. ժ. 1–31.
Ցավոտ կը թաղատարէ 40 տարի. Գոթոզիա կը պատնաւի. Դ թագ. ժԱ. 1–12. Բ Մնաց. իԴ–իԴ. 3.	877	
	860	Աղայէլ կը նեզէ զիսրայէլ. Դ թագ. ժ. 32, 33.
Ցավոտ կը նորոգէ տաճարը. Դ թագ. ժբ. 1–16 Բ Մն. իԴ. 1–14.	855	Մահ ցեռւոյ։ Ցավաքազ կը թաղատարէ 17 տարի. Դ թագ. ժ. 34–36. ԺԳ. 1, 2.
Ցավիազպի մահը. Բ Մն. իԴ. 15, 16.	850	Ցավոտաւ պատմութիւնը. Ցավ. Ա–Դ.
	849	Աստուած կը մնանի զիսրայէլ Աղայելի և Բենադաբզոյ, և
	842	կ'ապատէ. Դ թագ. ԺԳ. 1–7.
	841	Ցավոտ կը սկսի թաղատարել Ցավազազոս հետ միաբանութեամբ. Դ թագ. ԺԳ. 10.
Ցավոտ և ժողովուրդը կ'իյնան կռապաշտութեան մէջ. Զաքարիա կը յանդիմանէ զանոնք և կը պատնաւի տաճարին գաւթին մէջ (բզպ. Մատթ. իԴ. 35.) Աստիճ կ'արշաւեն Ցավգայի երկիրը. Բ Մն. իԴ. 17–24. Դ թագ. ԺԲ. 17, 18.	840	
Ցավոտ կը պատնաւի իւր ծառաներէն։ Ամասիա կը թաղատարէ 29 տարի. Դ թագ. ԺԲ.	838	Ցավազազոս մահը։ Ցավոտ կը թաղատարէ 16 տարի։ Աւգիւթի ուն կ'ընէ եղեակի, որ կը

Digitized by Google

ՑՈՒՑԱԿ	Ն. Ռ. ՋԲ.	ԽՈՐՀՐԴԵԼ
19–21. ԺԳ. 1–6. Բ Մն. ԽԴ. 25–27. ԽԵ. 1–4.		խոտանոյ անոր երէք յազ-թութիւն։ Ազայէլ կը մեռնի. Դ Թագ. ԺԳ. 8, 9, 11, 14–19, 22–24.
	838	եզիսէ կը մեռնի. Մեռած մար-մին մը կը դնեսուի եզիսէի գե-րեզմանը և կը յառնէ. Դ Թագ. ԺԳ. 20, 21.
	836	Յովաս երիցս կը զարնէ Ասորի-ները. Դ Թագ. ԺԳ. 25.
Ամոսիա կը վարձէ զօրք Իսրա-յէլացիներէն եդոմի դէմ օգ-նութեան հասնելու, բայց մար-գարէի մը հրամանաւ նա կը զրկէ զանոնք. Բ Մն. ԽԵ. 5–10.	827	Իսրայէլի զօրքը զարս Ամոսիա տրձակած էր՝ կը կողոպտէն Յուդայի քաղաքներէն ի գա-ւառին Խլբոանոյ. Բ Մն. ԽԵ. 13.
Ամոսիա կը զարնէ եդոմացի-ներբը և կը պաշտէ անոնց աս-տուածներբը. Բ Մն. ԽԵ. 11. Դ Թագ. ԺԴ. 7. Բ Մն. ԽԵ. 12, 14–16.		
Ամոսիա կը գրգռէ ի պատե-րազմ Իսրայէլի Թագաւորը, և կը բռնուի անկէ գերի. Դ Թագ. ԺԴ. 8–14.	826	Յովաս կը յաղթէ Յուդայի Թա-գաւորին, և կը կողոպտէ տա-ճարբը. Բ Մնաց. ԽԵ. 17–24.
	823	Մահ Յովասայ. Ցերոբովամ Բ. կը Թագաւորէ 41 տարի, կը գործէ չար. Դ Թագ. ԺԴ. 12, 13. ԺԴ 15, 16, 23, 24.
	822	Յերոբովամ հաս կ'առնուս Իսրա-յէլի ծովեզերբը, ըստ բանին Յոնայեանոս. Դ Թագ. ԺԴ. 25–27.
Ամոսիա կը սպանուի, Ոզիա կամ Ազարիա կը Թագաւորէ 52 տարի. Զաքարիայի կենդա-նութեան տասնին կը Թագա-ւորէ տղէկ. Դ Թագ. ԺԴ 17–22. ԺԵ. 1–4. Բ Մնաց. ԽԵ 23. ԻԶ 15.	808 ԷՆ ՄԻՆչև 800	
	801	Ովսէէ խիր առաջին մարգարէա-թիւնը կ'ընէ տասն ցեղից. Ովս. Ա–Գ.
Լայֆօար և այլ Դ Թագ. ԺԴ. 28 ին Խոսէը կը դնէն Ամէնը ի. 10–19։	793	Ամովս կը մարգարէանայ պա-տուհասս չրջակայ ազգաց դէմ, և քանգդեմ Իսրայէլի և Յու-դայ. Ամովս. Ա–Թ.
Ոզիայի զօրաց բազմանալուն վը-րայ Յովէլ կը մարգարէանայ Յուդայի անկումբ. Յովէլ Ա–Գ	787	Ա. 3, տե՛ս Դ Թագ. ԺԶ. 9. Հմ-ր. 6, տե՛ս Դ Թագ. ԺԸ. 8. Ա. 8, տե՛ս Բ Մն. ԻՋ. 6. Համ. 11,

Digitized by Google

ՅՈՒԴԱՔ	Ն. Ք. ՋՔ.	ԻՐԱՒԱՔԼ
		տե՛ս թա՛. ի. 14. ե. 27, տե՛ս Դ թագ. ժ. 32. ժԱ. 6.
	783	Մա՛հ ցնորամոլաժամա՛. Դ թագ. ժԴ. 28, 29. Մեկնաճափայ անկիրնըթեան ։ Իսրայէլի վիճակն անառակութեան առնելը ։ Ովսէէ կը մնորգասրէանայ պատառհաս. Ովս. Դ.
Նրեւ գլուխ գրաւած անուանիները և նշանաւոր Ա֊յոյժ֊ա գան անդամհատութեան գերը, (Հմմ. 4. տե՛ս Գ թագ. ԻԱ. 1.) անոնց պատիժն էր ի֊լատատութեան ատեն ազգին ի֊ջրհատութիւն լինելը, և անոնց փրկուիլ՝ ուսուցանելը խոշտանգելով Ա֊գագայ ։ Բայց նորին գլխէ խոշտանգութեան ընդ իւրաքանչիւրին եղեալ խոյն Մեհուխէ, հմմտ. 11. հմմ. 7, տե՛ս Դ թագ. ժԹ. 35.	771	Ջաքարիա, չորրորդ ի ցնուցեալ, կը թագաւորէ վեց ամիս ։ Սեղզուամ կը սպանանէ զնա. Դ թագ. ժե. 8–12.
	770	Սեղզուամ կը թագաւորէ ամիս մը ։ Մանահեմ կը սպանանէ զնա. Դ թագ. ժե. 13–15. Մանահեմ կը թագաւորէ 10 տարի. Դ թագ. ժե. 16–18.
	769	Ամբաստանի թագաւորը փուղ կաւ գայ Իսրայէլի վրայ, և կաշառով նա կը գառնայ. Դ թագ. ժե. 19, 20.
Ոզիա կը զարնուի բորոտութեամբ քահանայի պաշտօն վարելու ,յանգգնելուն համար. Յոթամ խնամակալ տերութեան. Դ թագ. ժե. 5. Բ Մն. ԻԶ. 16–20, 21.	765	
	761	Մա՛հ Մանահեմայ ։ փակեհիա կը թագաւորէ երկու տարի. Դ թագ. ժե. 21–24.
	759	փակէհ կը սպանանէ զփակեհիա ։ փակեհ կը թագաւորէ 20 տարի. ժե. 25–28.
Եսայի տեսլեամբ կը կարգուի ի պաշտօն մարգարէութեան. Կը մնորգասրէանայ Ջրհատուած թագաւորութիւնը, և ժողովրդեան պատուհասն իրենց մերզոց համար. Ես. Ա. 1. Զ. 2–5.	757	Ես. Ա. 1. Եր. Ի֊ժ. 4. Բազմաթ Ի. 1 ընդ Դ թագ. ժԶ. 5. Ես. Ա. 2–31։ Յե՛ս Հմմ. 7,8. Բազմաթ ընդ Բ Մն. ԻԸ. 6–9. Եր. Զ. 1, տե՛ս ցՀՀ. ժԲ. 41. Եր. Զ. 13, տե՛ս Դ թագ. ԻԹ. 12.
Մա՛հ Ոզիայի. Յոթամ կը թագաւորէ 16 տարի. անոր ,յաջողութիւնը. Դ թագ. ժե 6, 7, 32–35. Բ Մն. ԻԶ. 22, 23. ԻԸ. 1–6.	756	Եր. Բ. 19, տե՛ս ցոյժ. Զ. 15.
Մխլիա կը յանգիմանէ ցուգայի չարութիւնը. Մխլ Ա. 2.	753	Ռ Մն. ԻԸ. 2, տե՛ս էլ. ԻԶ. 19. Եր. Ի֊. 8, տե՛ս Դ թագ. ժԸ. 24. Թագաւորութեան Ա֊գագ֊ 45 տարի. Թագաւորութեան Եփեմ֊ի 29 ,, ,, Մանասէի 21 ,,

65

Digitized by Google

ՅՈՒԴԱ	Ն. Ք. ՋՔ.	ԽՄԲԱԳԻԼ
		ե՛. Յ. 16, տե՛ս Դ Թագ. ԺԸ. 29.
		ե՛. Ը. 1, հարցա՛ էրէն ՀԸ, այլ՝ ըն հատարկ էէր. տե՛ս Յոշ. ԺԳ. 18. ԻԱ. 17.
Ասորիք և Իսրայէլ կը նեգեն ըզ Յուդա· Մահ Յովաթամայ. Դ Թագ. ԺԸ. 36–38. Բ Մնաց. ԻՅ. 7–9.	742	Մէի. Ա. 5, տե՛ս Դ Թագ. ԺՋ. 32.
		Մէի. Ա. 13, տե՛ս Եբի. Լ Դ. 7.
Ազազ կը թագաւորէ 16 տարի, Դ Թագ. ԺՋ. 1–4. Բ Մն. ԻԸ. 1–4.		
Փահէէի և Ոսանիի տրշաւանքը, Ասյա առաքեալ եղայի կը մեռրգարէանայ, և կը յանդիմանէ զԱզազ Ասորեստանի հետ դաշնակից ըլլալուն համար. Դ Թագ. ԺՋ. 5. Եսա. Ի.—Ե. Ժ. 1–4.		
Եղայի կը մեռրգարէանայ Դամասկոսի և տասն ցեղերուն կործանումը. Եսա. ԺԻ.		Եսա. ԺԻ. առս Դ Թագ. ԺՋ. 9. ԺԸ. 11.
Ասորիք և Իսրայէլ կ'ասպարեն զԵզեկիա. Իսրայէլ ետ կը դարձնէ գերիները ըստ խրատուն Ովդեդի. Բ Մն. ԻԸ. 5–15.	740	
Թշնամիք կը յարձակին Ազազու վրայ, Ազազ կը վարձէ անոնց դէմ զԹագզաթփաղասար, Ասորեստանի Թագաւորը, Ասորեստանի Թագաւորը Աբդիու և եղայի. Դ Թագ. ԺՋ. 6–9 Բ Մն. ԻԸ. 16, 21, 17–20. Աբդ. ե՛. Ա. 2–31. ԻԸ.	740	Թագզաթփաղասար կ'ասպարեն ըզ Գազայացի, Գալիլիա և Նեփթաղիմ, և բնակիչները կը տանի գերի Յասորեստան. Դ Թագ. ԺԸ. 29.
		ե՛. ե. 21, տե՛ս Բ Թագ. Յ. 20.
Ազազու արքայազնութիւնը և կռապաշտութիւնը. Բ Մնաց. ԻԸ. 22–25. Դ Թագ. ԺՋ. 10–18. Ովս. ե. 6.	738	Ովսէէ կը սպանանէ զՓակէէ, Դ Թագ. ԺԸ. 30, 31.
		ԻՆՆԱԿԱՅ ԱՆԳԵՐԱՆԱԼԻՒՆ.
	730	Ովսեէ կը թագաւորէ 9 տարի. Ասորեստանի Թագաւորը Սողմանասար կ'արշաւէ Ովսեէի երկիրը, և կ'ընէ զնա հարկատու. Դ Թագ. ԺԻ. 1–3.
Մահ Ազազու. Դ Թագ. ԺՋ. 19, 20. Բ Մն. ԻԸ. 26, 27. Եսա. ԺԴ. 28–32.	726	ե՛. ԺԴ. 2՝–32, հայոյած փըչտպոյոց, տե՛ս Բ Մն. ԻՋ. 6. Աստուած որ նստաւած էր ըմնանգ ֆուտն էր. ֆայց էքէա այն բոնկն էլած չու, եզեկիա պահ-
Եզեկիա կը թագաւորէ 29 տարի. Դ Թագ. ԺԸ. 1, 2. Բ Մն. ԻԹ. 1.		

Digitized by Google

ՑՈՒՑԱ	Ն. Ք. ՀՔ.	ԽՈՐԱՑԵԼ
Եզեկիայի հետագայ բարեկարգութիւն. Դ Թագ. ԺԸ. 3–6. Բ Մն. ԼԹ. 2–36. Լ. 31.		լը պրնիչ պանդ. Գ Թագ. ԺԸ. 8.
Մովաբ կը յանգիմնուի. Եռ. ԺԵ. 16.		Եռ· ԺԵ· Ա-ՀՀմաստուի ՅԵՕՀ ՄՕՎՓԱՈ ՒՐՅԱՆՈՒՐ լԸ ԲՕԱԼԻՕՒ· Մ-ՈՎՔՈՑՈՑ ԻՐՈՐ լԸ ՈՐՔՒ ՆՕՐՔՓԻԼ ԼՐԻՆՑ ԿՈՒԼԸ. ԺՋ. 1· Տի-Դ Թագ· Գ. 4·
Մեքիա կը քաջալերէ եզեկիայի բարեկարգութիւնը. Միք. Գ. –Ի.		
Տե՛ս Ելեմ. ԻՋ. 18. Մէփ. Գ. 9.		
	723	Սաղմանասար կու գայ Ովսէէի վրայ, Ովսէէ կը բանտարկուի Հարկը չտալուն համար· Ովսէէ մարգարէ կը մարգարէանայ ատան ցեղերուն գերութիւնը, և կը յորդորէ յաղաշխարհութիւն. Դ Թագ. ԺԸ. 4. Ովս. Ի –ԺԴ.
Եզեկիայի յաջողութիւնը. Դ Թագ. ԺԸ. 7, 8.		
	723	Սաղմանասար կը պաշարէ զՍամարիա. Դ Թագ. ԺԸ. 5. ԺԸ. 9.
	721	Տատն ցեղը կը տարուի գերի ՀԱսորեստան. Դ Թագ. ԺԸ. 6–23. ԺԸ. 10–12.
Տատն ցեղից գարձին վրայ մարգարէութիւն, պատուհաս ե. գիպատակի, նոյն եգիպատակ և Ասորեստանի գարձը. Եռ. ԺԸ. 19.		

Բ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՑՈՒԴԱՑԻ ՄԻՆՉԵՒ Ի ԳԵՐՈՒԹԻՒՆՆ, ԱՄՓ. 414

ԹՈՒԱԿԱՆ ՏԻ ՑԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՑԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՀՔՐ.		
715.	Տիւրոս կը յանգիմնուի. Եռ. ԻԳ· Ասորեստանցւոց արշաւանաց վրայ մարգարէութիւն.	Եռ· Ժ· 5· ԺԳ· 27.
714.	Մարգարէութիւն Ցուդայի գերութեան և գարձին վրայ, ապագայ Հանգիպած.	Եռ· ԻԳ· ԻՋ· 17, 18· ԻԷ.
713, Հրեստասան.	Եռայի կը մարգարէանայ Ասորեստանի յարձակումը, և Բաբելոնի կործանումը· Ամենչ երիմ կ'ելլէ Ցուդայի վրայ, բայց Հարկ առնով կը Հաշտուի և ետ կը գառնայ· Եռայի կը յանգիմնէ զեզեքիասն և կը զգուշացնէ զեբռատացէմ.	Եռ· ԻՔ· 1–14· ԻԱ· Դ Թագ· ԺԸ· 13 –16· Բ Մնաց· ԼՔ· 1–8. Եռ· ԼՋ· 1· Ի· 29–31.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՅՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐԻՍ.		
Երուսաղէմ.	Եզեկիայի հիւանդութիւնը. անոր գոհունքեան երգը. Եսայի կը մարգարէանայ գերեվարուելու Բաբելացւոց. և Աքազի թշնամիներուն գառնալը.	Դ Թագ. Ի. 1–6, 8, 9–11, 7. Ես. Լ. 1–6, 22, 7, 8, 21, 9–20. Բ Մն. Լ. 24. Ես. Լ.–Լե.
712.	Նապատ կը պատահայ Նինուէի.	Նաե. Ա.–Գ.
712, Երուսաղէմ.	Եզեկիա պարծանաք կը ցուցնէ իւր գանձը Բաբելոնի դեսպաններուն, Եսայի կը մարգարէանայ Բաբելոնեան գերութիւնը.	Դ Թագ. Ի. 12–19. Ես. Լ. Բ Մնաց. Լ. 25, 26.
711, Հրէաստան	Երկրորդ արշաւանք Սենեքերիմայ. Սենեքերիմայ զօրաց առտակումը.	Դ Թագ. Ժ. 17–37, 26–28. Ժ. 1–37. Սոփ. Ի. Հգ. Հե. Հզ. Ես. Լզ. 11–22. Լէ. 1–38.
710–699	Ամէ և այլ մարգարէութիւնք Եսայեայ.	Ես. Ի.–Կզ. Մէ. 3–9.
697, Երուսաղէմ.	Եզեկիայի հարստութիւնը. անոր մահը. Մանասէ կը թագաւորէ յիսուն և հինգ տարի. անոր սոսկալի ամբարշտութիւնը. մարգարէք կը պատահին Աստուծոյ պատուհասը.	Դ Թագ. Ի. 20. 21. Իվ. 1–16. Բ Մն. Լ. 27–33. Լգ. 1–10.
	Եսայի կը մարգարէանայ Սենեքայի գերութիւնը.	Ես. Իթ. 15–25.
678 Սամարիա.	փոխանակ Իսրայէլացւոց Սամարիա բերուած Հեթանոս ազգերը նեղութեամբ առիւծներէ, կը չքնանն հրէութենէ և կատարչութենէ խառն կրօնք.	Դ Թագ. Ժէ. 24–41.
677, Բաբելոն.	Մանասէ կը տարուի գերի Ասորեստանի թագաւորէն. անոր գործը և ապաշխարութիւնը. Մանասէ կը ջնջէ կատարչութիւնը.	Բ Մն. Լգ. 11–17.
642 Երուսաղէմ.	Մանասէի մահը. Ամոն կը թագաւորէ երկու տարի. անոր սպրդարչութիւնը.	Դ Թագ. Իվ. 17–22. Բ Մն. Լգ. 18–23.
640.	Ամոն կը սպանուի իւր ծառաներէն. Ցաւախտ կը թագաւորէ 31 տարի.	Դ Թագ. Իվ. 23–26. Իթ. 1, 2. Բ Մնաց. Լգ. 24, 25. Լգ. 1, 2.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՑԵՂԻ	ԳԼԽԱՒ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՑԵՂԻԻ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՐՀ.		
634.	Յովսէս խոպան կը ջնջէ կռապաշտու-թիւնը.	Բ Մն Լդ. 3–7.
628.	Երեմիա կը կռչուի. կը յանդիմանէ զՀերեսայս իրենց մեղաց համար.	Երեմ. Ա. 2. Գ. 1–5.
623, Երուսաղէմ.	Յովսէս կը սկսի նորոգել տաճարը: Օրինաց գիրքը կը գտնուի, Յովսէս կը հարցունէ զՈղդա, կին մարգարէ. Հրապարակաւ կարդալ կու տայ նոր գտնուած օրէնքը, և կը նորոգէ սեխտը.	Դ Թագ. ԻԲ. 2–20. Իգ. 1–3, 4–20. Բ Մն. Լդ. 8, 28–33.
623.	Սոփոնիա կը քարոզէ ապաշխարութիւն.	Սոփ. Ա., Բ., Գ.
622, Երուսաղէմ.	Յովսէս մեծ չքեղութեամբ կը կատարէ զաստիկը.	Դ Թագ. Իգ. 21–27. Բ Մն. Լգ. 1–19.
612.	Երեմիա կը յանդիմանէ ժողովուրդն իրեն ուխտազրուժ, և կ'ազդայ գալս գերութիւնը.	Երեմ. Գ. 6–11, 12–25. Դ.–Ջ.
612.	Ամբակում կը մարգարէանայ պատուհաս.	Ամբ. Ա.–Գ.
612.	Երեմիա կը յորդորէ ժողովուրդն յապաշխարութիւն, և կ'ազդայ անոնց մօտալուտ ազէտքը.	Երեմ. Է.–Ժ.
610.	Երեմիա կը յիշեցնէ ժողովրդեան Յովսիայի ուխտը.	Երեմ. ԺԱ., Ժե., ԺԹ.
609, Մակեդով և Երուսաղէմ.	Յովսէս կը ապաձնաւի Եգիպտոսի թագաւորին գէմ պատերազմի մէջ. Երեմիա և ժողովուրդը կ'ազդան գնալ, Յովսիա կը թագաւորէ երկար ամիս.	Դ Թագ. Իգ. 29, 30, 28, 30ի վերջին մասը, 31, 32. Բ Մն. Լե. 20–27. Լջ. 1, 2.
Ռիբղա.	փարաւոն Նեքաւով կ'երթևեկնաւ աթաւէն և կը բանտարկէ զՅովաքազ, և յետոյ կը տանի Եգիպտոս: Յովակիմ կը թագաւորէ 11 տարի.	Դ Թագ. Իգ. 33–37. Բ Մն. Լջ. 3–5.
	Երեմիա այլև այլ մարգարէութիւններ կ'ընէ, և կ'իմացնէ գերութիւնը և Երուսաղէմի ապագայ աւերումն.	Երեմ. ԺԳ.–ԺԹ.
	Երեմիա կը մարգարէանայ փառուբի պատահարը. Երեմ. Ի., Նաև Եզեկիէլի, այսինքն Յովաքազայ, և Յովակիմայ.	Երեմ. ԻԲ. 1–23.
608.	Երեմիա կը բանաւէ և կը բանտարկուի.	Երեմ. ԻՋ.
606.	Երեմիա կը մարգարէանայ Եգիպտոսի թագաւորին փարաւոն Նեքաւովայ զօրաց պարտութիւնը Կարքամիսոյ.	Երեմ. ԽՋ. 1–12.
	Երեմիա կը մեզադրէ Հրէից անհնազանդութիւնը և իրրև հնազանդութեան օրինակ կը յուշէ անոնց Ռեքաբեանց հնազանդութիւնն իրենց հօրը.	Երեմ. Լե.

Digitized by Google

ՇԱՐԱՆ Ե.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՑԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՑԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՔՐ.		
	Երեմիա կը մարգարէանայ Հրէից եօթանասնամեայ գերութիւնը, և Բաբելոնի վրայ գալուս պատասխանը.	Երեմ. Իե.
Երուսաղէմ.	Երեմիա իւր մարգարէութիւնները գրել կը ինդրէ ի Բարուքէայ տամեն մը վրայ, և ապա կարդալ հրապարակաւ տաճարին մէջ.	Երեմ. Լ. 1–8. Իե.
606.	Նաբուգոդոնոսոր կ'առնու գերեսատէմ, և կը գնէ զՅովակիմ ի չղթայս Բաբելոն տանելու համար, բայց յետոյ կ'արձակէ, կ'ընէ զնա հարկատու, և կը կաղապատէ տաճարը.	Դ Թագ. Իդ. 1. Բ Մն. Լ. 6, 7.
	Նաբուգոդոնոսոր կը հրամայէ իւր ներքինապետին ընտրել և ղրկել Բաբելոն Հրէից թագաւորական ընտանիքէն և ազնուականներէն քանի մը անձինք թագաւորին պալատը կենալու. Դանիէլ, Անանիա, Միսայէլ և Ազարիա, որ ուրիշ անուամբ կը կոչուին Բալտասար, Սէդրաք, Միսաք և Աբեդնագով, կը ղրկուին.	Դան. Ա., Գ., Դ., Զ., Է.

Գ. ԱՌԱՋԻՆ ԱՌՄԱՆԷՆ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ 606 ԻՆ ՆԽ. ՔՆ. ՋՔՐ., ՄԻՆՉԵՒ ԿԻՒՐՈՍԻ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԸ ՀՐԷԻՑ ԴԱՐՁԻՆ ՀԱՄԱՐ ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՔՐ. 536, ԱՄՔ 70.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՑԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՑԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՔՐ.		
	ԴԷՊՔ ՑԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, ՀԱՊԵՐՋ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԻՊՔԻ Ի ԲԱԲԵԼՈՆ.	
Բաբելոն.	Դանիէլ կը գանէ քաղցը ընդունելութիւն.	Դան. Ա. 5, 8–17.
605.	Բարուք գրչէաշէալ կը կարդայ մարգարէական տոմսը. Յովակիմ կ'այրէ զայն.	Երեմ. Լ. 9–32.
603.	Յովակիմ կ'ապստամբի Նաբուգոդոնոսորայ դէմ.	Դ Թագ. Իդ. 1, 24.
Բաբելոն.	Դանիէլ Նաբուգոդոնոսորայ առջև.	Դան. Ա. 18–21.
	Դանիէլ կը մեկնէ Նաբուգոդոնոսորայ երազը. Դան. Բ. կը դիտարկէ Բաբելոնեան, 32, Մարտպատկական, 32–39, Յոյն մեկնիչներ, 32–39, և Հռոմէական պետութիւնները, 33, 4–43, ինչպէս նաև Մեսիայի թագաւորութիւնը, 34, 35, 44, 45.	

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՑԱՆԿ	ԳԼԽԱՒ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՑԱՆԿԻՒ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՊԱՆ ՋՐՐ.		
599.	Մահ ցավակիմայ՝ ցավագին կը թագաւորէ երկիր ամէն.	Դ Թագ· Իգ· 5–9. Բ Մն· Լջ· 8, 9. Երեմ. Իբ· 24–30. Իգ.
599.	Երկրորդ առաւմն Երուսաղէմի ի Նաբուգոդոնոսորայ՝ ցավագին կը տարուի Բաբելոն, և անոր հպատակներէն շատեր՝ Սեդեկիա կամ Մաթանիա կը թագաւորէ 11 տարի.	Դ Թագ· Իգ· 10–94. Բ Մն· Լջ· 10–12. Երեմ. Մբ. 1, 2. Իգ.
597.	Մարգարէութիւն թէ սրչափ պիտի տեւէր գերութիւնը.	Երեմ. Իթ· 1–14, 16–20, 15, 21–32.
	Հրեից դարձին վրայ մարգարէութիւն.	Երեմ. Լ· 31.
595.	Մարգարէութիւնք շրջակայ ազգաց գէմ. Սատա մարգարէն Անանիա կը յանդիմանէ.	Երեմ. Իէ· 28, 48, 49.
	Բաբելոնի գէմ մարգարէութիւնք.	Երեմ. Ս· 51.
Բաբելոն.	Եզեկիէլ տեսիլը Բաբելոն. անոր պաշտօնը· Եզեկ. Ա–Գ· 1–21. Եզեկիէլ կը մարգարէանայ Երուսաղէմի թշնամութիւնը.	Եզեկ· Դ· 22–27. Դ–ի·
594.	Տեսիլ կռապաշտութեանց վրայ որոց պատմիտ եղաւ գիրքն Յովհ.	Եզեկ Ը, ժ, ժԱ.
Բաբելոն.	Ա՛յլ և այլ մարգարէութիւնք ատա մարգարէից գէմ, Երուսաղէմ և Հրեից ազգը.	Եզեկ· ԺԷ–ԺԸ· Ժջ· ԺԸ· 3–18.
593.	Հրեից ծերերուն ուղղեալ մարգարէութիւնք.	Եզեկ· ԻԱ–ԻԳ.
Երուսաղէմ.	Սեդեկիայի ապստամբութիւնը և չարութիւնը.	Երեմ. Լէ· 1, 2. Դ Թագ· Իգ· 20. Բ Մն· Լջ· 13. Երեմ. Մբ· 3.
	Գահանայից և ժողովրդեան չարութիւնը, (գերութեան պատճառը, Հմր. 15, 16,) Համառօտ պատմութեամբ պատահմանց ար եկան.	Բ Մն· Լջ· 14–21.
590.	Նաբուգոդոնոսոր երրորդ անգամ կը պաշարէ Երուսաղէմ.	Դ Թագ· Իզ· 1. Երեմ. Լբ· 1. Մբ· 4. Լէ· 3, 4.
Բաբելոն.	Եզեկիէլ կը մարգարէանայ Երուսաղէմի ատերը.	Եզեկ· Իդ.
Երուսաղէմ.	Գագաթին առաւմը կը նախատացուի՝ ժողովուրդն, քան բանից երեմիայի, և՛ արձակէ իւր Հրեայ գերիները.	Երեմ· Լդ· 1–10.

Digitized by Google

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ·	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՒՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ն. Ք. ՋՐՐ.		
589·	Երեմիա կը դրուի բանտ. անոր մերգա-բէութիւնքն հան.	Երեմ. ԼՓ.–ԼԴ.
Բաբելոն.	Եզեկիէլ ի Բաբելոն մերգարէութիւնք եգիպտոսի դէմ. Եզէկ. իԹ. 1–16, և ընդդէմ Տիւրոսի.	Եզէկ ԻՋ. Տիւռ ևս· ԻԳ·
Երուսաղէմ.	Ջազդեացիք կը վերցուենն պաշարումի եգիպտոսի ջրոց դէմ քալելու համար, Երեմիա կը մերգարէանայ փշաստացուց կործանումը.	Երեմ. Լէ· Ֆ· Իէ.
	Ջազդեացի զօրաց մեկնելէն ետքը, ժո-ղովուրդը նորէն կ'ստանաւ Հրեայ գերի-ները, որոց համար յանգիմանած էր զանոնք Երեմիա, որ և կը մերգարէանայ Ջազդեացւոց ապագ դարձը.	Երեմ. ԼԴ. 11–22. ԼԷ. 6–10.
588·	Երեմիա գաբձաւ կը բանտարկուի. կը յանգիմանէ գաբձաւ զՍեդեկիա, կը նետուի Մելքիայի գուբը.	Երեմ. ԼԷ· 11–21· ԻԱ·, ԼԸ· ԼԹ· 15–18.
	Եզեկիէլ գաբձաւ կը մերգարէանայ Բա-բելոն եգիպտոսի և Նաբոնաէի դէմ.	Եզէկ· Լ· 20–26. ԼԱ.
	Երուսաղէմ կ'ստանուի. Սեդեկիա կը տարուի Բաբելոն. Երեմիա կ'ազատի.	Դ Թագ· իե· 2, 4–7· Երեմ· ՄՌ· 5–7. ԼԹ· 2–7, 11–14.
	Տարուզարդան կ'ուղարկուի տանջելու, և ժողովուրդը դարձեալ կը տանի գի-բի, քիչ աղքատ մերգիկ կը թողու պահել երկիրը.	Դ Թագ· իե· 8–21· Երեմ· ՄՌ 12–30. ԼԹ· 8–10.
	Երեմիա կ'ազատ երկրին ամայութիւնը.	Ազգ· Ա.–ե·
	Գոգոլիա կը դրուի կուսակալ. Երեմիա և ուրիշ շատեր կը յարին անոր.	Դ Թագ· իե· 22–24. Երեմ· Խ· 1–16.
	Իսմայէլ կը սպաննէ զԳոգոլիա, և կը ջանայ տանել ժողովուրդն ատ. Ամմո-նացիս. Յովհանան կ'ուրկելու զնա. ժողովուրդը վախնալով Ջազդեացինե-րեն կը փախչի եգիպտոս, Հակառակ Հրամանին Աստուծոյ.	Դ Թագ· իե· 23, 26. Երեմ· ԽԱ.–ԽԴ· 1–7.
	Երեմիա կը մերգարէանայ եգիպտոսի և կատաղչու Հրէից գէմ.	Երեմ· ԽԳ· 8–13. ԽՋ· 13–28. ԽԴ·
	Համառօտ բովանդակութիւն գերու-թեանց ի մէն Նաբուգոդոնոսորայ.	Երեմ· ՄՌ· 28–30.
	ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ ՀՐԷԻՑ ԳԱՒՄՈՒ-ԹԵԱՆ ՄՆԱՑՈՐԴՔ ԻԱՐԵԼՈՆ	
Բաբելոն.	Եզեկիէլ կը մերգարէանայ Ցուդայի խա-պառ կործանումը.	Եզէկ· ԼԳ· 21–33.

Digitized by Google

ՔՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՂՒ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՏՈՒԹԻՒՆ	ՅԱՂՒՍ Ս. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ՔՐՍ.		
587.	Մարգարէութիւնք ընդդէմ Ամմինի, Մովաբայ, Եդովմայ, Փղշտացւոց, Տիւրոսի և Եգիպտոսի.	եզեկ. իե., իէ., իը., լԲ.
	Եզեկիէլ կը խօսի գերելոց.	եզեկ. լԳ. 1–20.
	Զաւր իշխանք կը յանդիմանուին, Հրեից կը խոստացուի դարձ, Մեսիայի թագաւորութեան վրայ մարգարէութիւնք.	եզեկ. լԴ.–լԷ. 17. վերջին հատուածը.
	Եկեղեցւոյ և անոր թշնամիներուն վրայ և Հրեից դառնալուն վրայ ի հատուցումն մարգարէութիւնք.	եզեկ. լԸ, լԹ.
573.	Եզեկիէլ կը սեռնէ գալոց տաճարը.	եզեկ. խ., խԸ.
572.	Վերջին մարգարէութիւն եգիպտոսի դէմ.	եզեկ. իթ. 17–21. լ. 1–19.
570.	Նաբուգոդոնոսոր կը կանգնէ պատկեր.	Դան. գ.
569.	Դանիէլ կը մեկնէ Նաբուգոդոնոսորայ երկրորդ երազը.	Դան. դ. 1–27.
568–563.	Նաբուգոդոնոսորայ երազին կատարումը, անոր խելագարութիւնը և վերջոյին դարձը.	Դան. դ. 28–37.
561.	Եւիլմարդուք արքայ Բաբելոնի գլխաւորութիւն կ'ընծայէ Յովակիմայ.	Դ Թագ. իե. 27–30. Երեմ. ՄԲ. 31–34.
558.	Դանիէլ առաջին անգամ կը սեռնէ կեանքի սթափածները.	Դան. է.
556.	Բաղտասարայ խնջոյքը. Բաբելոն կ'առնուի.	Դան. ե.
	Դանիէլ կը սեռնէ խոյը և քօշը.	Դան. Ը.
538.	Դանիէլի ազօթքը երուսաղէմի վերաբերեալ չինութեան համար. Մարգարէութիւն եօթանասուն շաբաթաց.	Դան. թ. Սազմ. ՃՐ.
537.	Դանիէլ կը նեռանի առիւծներուն գուբը.	Դան. Ջ.
536.	Տաճարին վերատին չինութեան համար նախապատի հրովարտակը, և Հրեից դարձը իրենց երկիրը.	Բ Մն. լՋ. 22, 23. եզր. Ա. 1–4. Սազմ. ՃԻՋ. Զե.
		Սազմ. ժ., ժԳ–ժե., իե–իՋ., լՋ, լԷ, խթ, Ծ, ՄԳ, կԷ, Էէ, Զ, Զթ, ՂԲ, ՂԳ, ՃԻԳ, ՃԼ, ՃԼէ.
Երուսազէմ և Բաբելոն.	Կը կարծուի թէ ապագային գրուելոցն ևս եկեղեցւոյ նկատութեան և առաւտպատնաց սեռնէն, մանաւանդ Բաբելոնի գերութեան սեռնէը.	

Digitized by Google

ՇՐՋԱՆ Ե·

Դ· ԿԻՒՐՈՍԻ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԵՆ, 536 ՆԱԽ ՔԱՆ ԶՔՐ·, ՄԻՆՉԵՒ Ի ՎԵՐՋԻՆ ՄԱՐԳԱՐԻՒԹԻՒՆ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ, 397 ՆԱԽ ՔԱՆ ԶՔՐ·, ԱՄՔ ԻԲՐ 139

ՔԱՒԱՆԱՆ ՆԻ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ԳԱՅՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ը. ԳՐՈՑ
ՆԱԽ ՔԱՆ ԶՔՐ.		
	ՀՐԷԻՑ ԳԵՐՈՒԹԵՆԷ ԴԱՐՁԵՆ ՄԻՆՉԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՃԱՐԻՆ ՆԱԻԱԿԱՏԻՒՔ	
		ԵԶԼ· Ա· 5–11. Բ· Գ· 1–7.
536, ԵրուսաղԷմ.	Հրէից գործը՝ կիւրոս կը գտնէ ևս տաճարին նուիրական անօթներ· Սէղան կը կանգնեն·	ՍԶՄ· ԶԷ· ՁԷ· ՃԺԱ–ՃԺՒ· ՃԺԲ· ՃԺԴ· ՃԻԵ· ՃԻԷ· ՃԻԸ· ՃԼԴ·
535, ԵրուսաղԷմ.	Երկրորդ տաճարին հիմնադրութիւնն ընդ առաջնորդութեամբ Զօրաբաբելի·	ԵԶԼ· Գ· 8–13. ՍԱՁՄ· ՁԶ· 66.
534.	Սամարացիք կը գաղթեցուանին տաճարին շինութիւնը·	ԵԶԼ· Դ· 1–5, 24. ՍԱՁՄ· ՃԻԹ.
Բաբելոն.	Դանիէլի վերջին տեսիլը·	Դան· Ժ–ԺՒ.
520, ԵրուսաղԷմ.	Տաճարին շինութիւնն յառաջ կը տարուի· Անգէ և Զաքարիա կը քաջալերեն ժողովուրդն ի գործ, և կը յորդորեն զնոսա յապաշխարութիւն·	ԵԶԼ· Դ· 24. Ե· 1. ԱՆԳ· Ա· 1–11. ԵԶԼ· Ե· 2. ԱՆԳ· Ա· 12–15. Բ· 1–9. ԶԱՔ· Ա· 1–6. ԱՆԳ· Բ· 10–23. ԶԱՔ· Ա· 7–21. Բ. Զ. Բ. 5.
519.	Տաճարին շինութիւնը գործեալ կը գտնի, և գործեալ յառաջ կը տարուի·	ԵԶԼ· Ե· 3–17. Զ· 1–13. ՍԱՁՄ· ՁԼԸ· ԶԱՔ· Է· 8.
516.	Երկրորդ տաճարին նաւակատիքը·	ԵԶԼ· Զ· 14–22. ՍԶՄ· ԽԸ· ՀԱ· ՃԽԶ–ՃՄ·
	ՔՍԵՐՔՍԵՍԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ Ա-ՏՏՆ ՀՐԷԻՑ ԴԷՄ ՀԱԿԱՌԱԿՈՒԹԵՆԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՀԱՄԱՆԱՑ ՄԱՀԸ	
486.	Քահանայապետութեան տաճառն ընդդիմութիւն·	ԵԶԼ· Դ· 6.
464.	Ընդդիմութիւն երկայնաբազուկին Արտաշէսի թագաւորութեան տաճառը·	ԵԶԼ· Դ· 7–23.

Digitized by Google

ՇԱՐԱՆ Ե·

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՑԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	ՑԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
	ՆԱԽ ՔԱՆ ՋՐՐ.	
462, Շուշան (քաղաք).	Ա՛րտաշէս կ՚արձակէ զԹագուհին Վաշ-թի.	Եսթ. Ա.
458.	Եզրաս կ՚ընդունի հրամանն երթալ Երու-սաղէմ.	Եզր. Է. 2–14.
457.	Ա՛րտաշէս կ՚ընէ թագուհի զԵսթեր.	Եսթ. Բ. 1–20.
Երուսաղէմ.	Եզրաս կու գայ Երուսաղէմ. Թաղուել կու տայ Հրեից իրենց հեթանոս կիներըը	Եզր. Ը. 10, 18–44.
	Ջաքարիայի վերջին մարգարէութիւնները.	Զաք. Թ.–ԺԴ.
Շուշան.	Մարդիքէ կը յայտնէ թագուհուին կե-նացը գէմ դաւաճանութիւն մը.	Եսթ. Բ. 21–23.
453, 452.	Համանուագ հնագրքը կորսուանել զՀրեայս, և անոր պատուհասը։ Փուրիմի տօնը.	Եսթ. Գ.–Ժ.
	ՆԷՀԵՄԻԱՑԻ ԱՌԱՋԻՆ ԱՌԱՔՄԱՆԷՆ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՓԱԿՈՒՄՆ ԿԱՆՈՆԻ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ	
445, Շուշան.	Նէեմիա կը զրկուի Ա՛րտաշէսէ ապցելու-թիւն ընել Երուսաղէմի, և Դորէն շի-նել անոր պարիսպը.	Նէեմ. Ա. Բ. 1–8.
Երուսաղէմ.	Նէեմիա կը հասնի Երուսաղէմ։ Սանա-բաղատ կը ջանայ արգիլել գործը.	Նէեմ. Բ. 9–20.
	շինողք կը գործեն զվն ի ձեռին.	Գ. Դ.
	Նէեմիա կ՚ազատէ զՀրեայս վաշխատու-ւոց հարստահարութենէն. առաստաձեռ-նութիւն նորա.	Նէեմ. Ե.
	Հրեայք կ՚աւարտեն պարսպին շինութիւ-նը, և կը կատարին նաւակատիքը.	Նէեմ. Զ. ԺԲ. 27–43.
Շուշան.	Նէեմիա կը գանանայ Պարսկաստան.	Նէեմ. Է. 1–4.
Երուսաղէմ.	երկրորդ առաքում Նէեմիայի Երու-սաղէմ. բարեկարգութիւն.	Նէեմ. Է. 6–73. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. 1–9, 44–47. ԺԳ. 1–3. Սղ. Ա. ՃԺԹ.
433.	Մաղաքիա կը մարգարէանայ զեղծմանց գէմ որ մտած էին Նէեմիայի երկրորդ բացակայութեան ատենը.	Մաղ. Ա. Բ. Գ. 1–15.
428.	Ուրիշ բարեկարգութիւն Նէեմիայի.	Նէեմ. ԺԳ. 4–31.
397.	Հին կատակարանին վերջին մարգարէու-թիւնը.	Մաղ. Գ. 16–18. Դ.
	Աւյլ և ալյլ ազգաբանութիւնք, ալյլվքն հանդերձ, որ մնացուած են հասնելու-կանոգէս երբ կանոնը կը փակուէր.	Ա Մն. Ա–Թ. Նէեմ. ԺԲ. 10–26.

Digitized by Google

ՇՐՋԱՆ Զ.

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ ՄԻԱՆԳԱՄԱՑՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

ՊԱՂԵՍՏԻՆ		ՊԱՐՍԻԿ, ԱՍՈՐԻՔ ԵՒ ԵԳԻՊՏՈՍ		ԵՒՐՈՊԱ	
Ն.Ք.		Ն.Ք.		Ն.Ք.	
Զ.Ք.		Զ.Ք.		Զ.Ք.	
413	Յովհաքա քահանայապետ.	405	Արտաշէս Ուշեղ, Պարսկաստան.	404	Եւկղիդէս.
373	Յովհաննան քահանայապետ.	401	Մահ Կիւրոսի կրտսերոյ.	401	Նահանջ բիւրաւն.
351	Ովքոս տրքոյ Պարսից կը դրկէ Հրեայ գաղթականները մօտ ի ծովը Կասպից.	381	Արտաշէս Ովքոս, Պարսկաստան.	397	Զնքոփս.
		350	Պարսիկք կ'առնուն զԵգիպտոս.	389	Պղատոն.
341	Յադդուվ քահանայապետ.	335	Դարեհ Կոդոմանոս, Պարսկաստան.	363	Մանտինէա, մահ Եպամինոնդայ.
332	Աղեքսանդր Յիսո կործանելոյ զՏիւրոս, այցելութիւն կ'ընէ երուսաղեմի. Հրեայ գաղթականները կը դրկէ Աղեքսանդրիա.	331	Աղեքսանդր կը յաղթէ Պարսից առ Գրանիկ գետով 334 ին, առ Իսոս՝ 333 ին, ապա առ Արբելաս, և կը վերջանայ Պարսից պետութիւնը.	356	Փոնտոյ Աղեքսանդրի.
				345	Արիստոտէլ.
324	Աղեքսանդր կը մեռնի. Թագաւորութիւնը կը բաժնուի.				
321	Ոնիա քահանայապետ.	324	Պաղեմէոս Ղագոս, Եգիպտոս.	338	Դիմոսթենէս.
320	Պաղեմէոս Ղագոս կ'առնու զԵրուսաղէմ. կը տանի Հրեայ գաղթականներ յԱղեքսանդրիա և կիւրենէ.	312	Սելեւկոս Ա. Նիկատոր, յԱսորիս.	334	Ապելէս.
312	Սելեւկոս կ'ընդունի զԱսորիս. Սելեւկեանց Թուականը.	312	Սելեւկոսի Թագաւորութիւն յԱնտիոքայ մինչև ի Հնդիկս.	295	Եպիկուրոս.
				281	Թեոկրիտոս.
306	Աղեքսանդրի պետութիւնը կ'բլլայ չորս Թագաւորութիւն ըստ մարգարէութեան Դանիէլի.	291	Սելեւկիա կը շինուի առ Տիգրիսի.	280	Պիւռոս Թագաւոր Եպիւռոսի կը մտնէ Յիտալիա.
300	Շմաւոն արդար, քահանայապետ.	285	Դիմեհոիոս (Աղեքս.) կ'որոշէ աբեղակնային տարին.	268	Բերոսոս,
292	Եղիազար քահանայապետ.			261	Մանեթոն Եգիպտացի.]
285	Եօթանասնից Թարգմանութիւնը կը սկսի յԱղեքսանդրիա.			264	Առաջին Պունիկեան պատերազմ.

627
Digitized by Google

51 Պիհա Բ. քահանայապետ.

246 Պտղոմէոս Բաբերաց կը մատուցանէ պահ եբուսաղէմ.

216 Պտղոմէոս Հայրասէր կ'սպրգելուի մտնել Սբբուվեանց Սբբուվիւնը, ուստի կը խորհի ջնջել զՀրէից ՛Աղեքսանդրիա, բայց կ'սրգելուի հրաշիւք.

203 Անտիոքոս մեծ կ'ընդունի զՊաղեստին.

200 Սպարկեցւոց սպանդը կը սկսի.

199 Սկոպաս, զօրավար Եգիպտացի, կ'առնու Հրէաստան Եգիպտոսի Թագաւորին Հաժար.

198 Անտիոքոս միւսանգամ կը տիրէ Հրէաստանի.

195 Պիհա Դ. քահանայապետ.

176 Հեղիոդորոս կը փորձէ կողոպտել տաճարը, և կ'սրգելուի Հրեշտակէն.

170 Անտիոքոս երկրի կ'առնու զբաւական զէմ, կը սպաննէ 40,000 մարդ, և կը պղծէ տաճարը.

167 Անտիոքոս կը հալածէ զՀրէայս.

165 Յուդա Մակաբէ կը սրբէ տաճարը, և կը հաստատէ նուէրական տօնը.

161 Յուդա Մակաբէ կը սպանուի, կը յաջորդէ եղբայրը Յովնաթան.

149 Պիհա կը լինի Հեգիպտոս տաճար նմանն Երուսաղէմի տաճարին.

144 Յովնաթան կը սպանուի ի Տրիփոնէ, կր յաջորդէ եղբայրը Շմաւոն որ կը կառավարէ իշխան ի Պաղեստրիոյ.

141 Հրեայք կը հաստատեն Թագաւորութիւնը և քահանայութիւնը Շմաւոնի և զաւակի նորա.

ՆԳԻԳՈՍ.

285 Պտ. Եղբայրասէր.

247 Պտ. Բաբերաց Ա.

222 Պտ. Հայրասէր.

205 Պտ. Երևելի (Եպիփան.)

190 Առաջին Հռոմէական բանակ ՛Ասիա.

181 Պտղ. Մայրասէր.

146 Պտղ. Փիւսկոն.

144 Պտղ. Փիւսկոն.

ՆՈՐ ՋՈՒՅՑ.

ԱՈՈՐԻՈՒ.

280 Անտիոքոս Ա.

261 Անտ. Բ. Թէոս.

246 Սելևկ. Բ. Կալինիկոս.

226 Սելևկ. Գ. Կերաւնոս.

223 Անտ. Գ. մեծ.

187 Սելևկ. Դ. Հայրասէր.

175 Անտիոք Դ. Եպիփան.

164 Անտիոք Ե. Հօրեմայն.

162 Դեմետր Սովտեր կը յաղթուի և կը սպանուի

150 ՛Աղեքսանդր Բաղասեայ.

146 Դեմետրիոս Նիկատոր.

144 Անտիոք Զ. Թէոս.

143 Տրիփոն.

258 Հանգուցեալ կալանաւոր.

236 Աբքիմիդէս.

220 Պղատոս.

224 Հռոգոսի պատկերը կը կործանի.

220 Անիբալ.

218 Երկրորդ Պունիկեան պատերազմ.

216 Կաննէայի ճակատը.

210 Զենոն.

202 Անիբալ կը յաղթուի ՛Ափրիկէ Սկիպիոնէ Ափրիկանոսէ.

190 Սկիպիոն Ասիացի.

149 Երրորդ Պունիկեան պատերազմ, վերջին երկը տանը.

148 Կարքեդոն կ'աւերի.

148 Կորնթոս կ'աւերի.

Digitized by Google

135 Փարիսեցիք.
135 Շմմուէլ կը սպանուի, որդին Յովհան-նէս Հիւրկանոս կը յաջորդէ նմա.
130 Յովհաննէս Հիւրկանոս կ'ընկերանայ Սադուկեցւոց յաւծը, և կ'ըլլայ միահեծան. կը կործանէ Գաբիզին լերան տաճարը.
110 Իսանեանք.
107 Արիստոբուղոս կը յաջորդէ իւր հօրը Հիւրկանոսի, և կ'առնու թագաւորի տիտղոս.
106 Աղէքսանդր Յաննէոս կը յաջորդէ իւր եղբօր Արիստոբուղոսի, և կը թագաւորէ քսան և հինգ տարի.
79 Յաննէոս կը մեռնի. կին նորա Աղէքսանդրա կը յաջորդէ, և կ'ընէ քահանայապետ զիւր որդին Հիւրկանոս, և կը նպատակ փարիսեցւոց.
70 Աղէքսանդրա կը մեռնի. Հիւրկանոս կը յաջորդէ, բայց կը սպրպռի թագուհի թագը իւր կրտսեր եղբօր Արիստոբուղոսի.
65 Պոմպէոս մեծ կ'ընկ զԱսորիս Հռոմէական նահանգ, Հիւրկանոս կը չանայ նորին առնուլ թագաւորութիւնը.
63 Հիւրկանոս և Արիստոբուղոս կը կոչին զՊոմպէոս, որ կ'օգնէ Հիւրկանոս, և կ'ընկ Տարկատաս զՀրէաստան.
57 Արիստոբուղոս և որդին Աղէքսանդր կը յարուցանեն խռովութիւն և կը յաղթուին Աւտրոց երկրին Հռոմայեցւոց կռատակալէն Գաբինիոսէ.
51 Կրասոս կը կողոպտէ տաճարը.

116 Պաղ. Ղաթիւրոս.
88 Պաղ. Աղէքսանդր.
81 Պաղ. Աղեւտես.
55 Պաղ. Աղեւտես.
Հասմոնեան ծոցափ.
55 Գաբինիոս.
Հասմոնեան ծոցափ.
51 Կղէոպատրա.

139 Անտիոքոս Ի.
130 Դեմետրիոս Նիկատոր Բ.
127 Աղէքսանդր.
123 Անտիոքոս Ը.
111 Անտիոքոս Թ.
108 Անտիոքոս Ը. և Թ.
93 Փիլոպատոս և Անտիոքոս Ժ.
92 Դեմետր. Եւկ.
83 Տիգրան արքայ Հայոց.
69 Անտիոքոս ԺԱ.
65 Պոմպէոս կ'ընկ զԱսորիս Նահանգ Հռոմէական.
Հասմոնեան ծոցափ.
51 Բիբուլոս.

136 Սկիպիոն Նասիկա.
133 Տիբերիոս Գրակքոս.
111 Յուգուրթեան պատերազմ, (հինգ տարի.)
100 Յուլիոս Կեսար կը ծնանի.
88 Քաղաքային պատերազմ. Մարիոս և Սուղղա.
81 Կիկերոնի առաջին ատեանախոսութիւնը.
71 Սպարտակոս.
69 Ղուկուղղոս կը յաղթէ Միհրդատայ և Տիգրանայ.
63 Կատիլինային դաւաճանութիւնը.
60 Առաջին եռապետութիւն, Պոմպէոս, Կեսար, Կրասոս.
60 Կատուղղոս.
57 Սպղստոս.
50 Կոռնելիոս Ղեդոս, վկայրան.
49 Փարսաղոս ճակատը.

ՅԱՒԱՆ ԿՂԶԻ ՅԱՂԹԱՀԱՐԳԱՆՔ

Digitized by Google

251 Պ՚ախա Ր. քահանայապետ .
246 Պաղամէաս Բաբերբար կը մատուցանէ զոհ Երուսաղէմ .
216 Պաղամէաս Հայրապետը կ՚արգելուի մտնել Սբբուհեանց Սբբուհիւնը , ուստի կը խորհի ջնջել զՀբեռայեցս յԱդեքսանդրիա , բայց կ՚արգելուի հրաշիւք .
203 Անտիոքոս մեծ կ՚ընդունի զՊաղեստինն .
200 Սադուկեցւոց աղանդը կը սկսի .
199 Սկոպաս , զօրավար Եգիպտացի , կ՚առնու Հրեաստան Եգիպտոսի Թագաւորին համար .
198 Անտիոքոս մեւսանդամ կը տիրէ Հրեաստանէ .
195 Պ՚ախա Դ. քահանայապետ .
176 Հեղեազարոս կը փորձէ կողոպտել տաճարը , և կ՚արգելուի հրէշտակէն .
170 Անտիոքոս Եպեւեան կ՚առնու զԵրուսաղէմ , կը սպանանէ 40,000 մարդ , և կը պղծէ տաճարը .
167 Անտիոքոս կը հալածէ զՀրեայս .
165 Յուդա Մակաբէ կը սրբէ տաճարը , և կը հաստատէ Նաւակատեաց տօնը .
161 Յուդա Մակաբէ կը սպանուի , կը յաջորդէ եղբայրը Յովնաթան .
149 Պ՚ախա կը չինէ յԵգիպտոս տաճար Նմանի Երուսաղէմի տաճարին .
144 Յովնաթան կը սպանուի ի Տրիփոնէ , կը յաջորդէ եղբայրը Շմաւոն որ կը կարգուի իշխան ի Պաղեստինէ .
141 Հրէայք կը հաստատեն Թագաւորութիւնը և Քահանայութիւնը Շմաւոնի և զուսակի նորա .

ՅՈՒԴԱՅՈՍ .

285 Պաս . Եղբայրաքէր .
247 Պաս . Բաբերբար Ա .
222 Պաս . Հայրապետք .
205 Պաս . Երևելի (Եպիփան .)
190 Առաջին Հռոմէական բանակ յԱսիա .
184 Պաղ . Մայրաքէր .
146 Պաղ . Փիւսկան .
144 Պաղ . Փիւսկան .

ՆՈՐԻՑ .

280 Անտիոքոս Ա .
261 Անտ . Ր . Թէոս .
246 Սելևկ . Բ . Կալինիկոս .
226 Սելևկ . Գ . Կերաւնոս .
223 Անտ . Գ . մեծ .
187 Սելևկ . Դ . Հայրապետք .
175 Անտիոք Դ . Եպիփանէս .
164 Անտիոք Ե . Էօպատոր .
162 Դեմետր Սոթէր կը յաղթուի և կը սպանուի
150 յԱղեքսանդրէ Բաղասայ .
146 Դեմետրիոս Նիկատոր .
144 Անտիոք Զ . Թէոս .
143 Տրիփոն .

258 Հանգուցեալ կալանաւոր .
236 Աբբիմիդէս .
220 Պղատոս .
224 Հանգստի պատկերը կը կոծանի .
220 Անդրազ .
218 Երկրորդ Պունիկեան պատերազմ .
216 Կաննէայի ճակատը .
210 Զևնոն .
202 Անդրազ կը յաղթուի յԱփրիկէ Սկիպիոնէ Ափրիկանոսէ .
190 Սկիպիոն Ասիացի .
149 Երրորդ Պունիկեան պատերազմ , վերջին երեք տարի .
148 Կարքեդոն կ՚աւերի .
148 Կորնթոս կ՚աւերի .

Digitized by Google

135 Փարիսեցիք.
135 Շմաւոն կը սպանուի, որդին Յովհաննէս Հիւրկանոս կը յաջորդէ նմին.
130 Յովհաննէս Հիւրկանոս կ'ընկենուի Ասորւոց լուծը, և կ'ըլլայ միահեծան. կը կործանէ Գարիզին լերան տաճարը.
110 Եսսեհեանք.
107 Արիստոբուղոս կը յաջորդէ իւր Հօրը Հիւրկանոսի, և կ'առնու թագաւորի անուանս.
106 Ադէքսանդր Յաննէոս կը յաջորդէ իւր եղբօր Արիստոբուղոսի, և կը թագաւորէ քսան և եօթը տարի.
79 Յաննէոս կը մեռնի. կին նորա Ադէքսանդրա կը յաջորդէ, և կ'ընէ քահանայապետ զիւր որդին Հիւրկանոս, և կը նպատակ փարիսեցւոց.
70 Ադէքսանդրա կը մեռնի. Հիւրկանոս կը յաջորդէ, բայց կը սպիտակի թագուլ թագը իւր կրտսեր եղբօր Արիստոբուղոսի.
65 Պոմպէոս մեծ կ'ընէ զԱսորիս Հռոմէական նահանգ. Հիւրկանոս կը ջանայ նորէն առնուլ թագաւորութիւնը.
63 Հիւրկանոս և Արիստոբուղոս կը կոչին պոմպէոս, որ կ'օգնէ Հիւրկանոսի, և կ'ընէ Տարկառոս զՀրէաստան.
57 Արիստոբուղոս և որդին Ադէքսանդր կը յարուցանեն խռովութիւն և կը յաղթուին Ասորւոց հերկրին Հռոմայեցի կուսակալէն Գաբինիոսէ.
51 կատաղած կը կազապաղ առնեալը.

116 Պտղ. Ղաթիւքաս.

88 Պտղ. Ադէքսանդր.

81 Պտղ. Աղեքսան.

55 Պտղ. Աղեքսան.

Հռոմայեցի խոսոխլի.

55 Գաբինիոս.

51 Կղէոպատրա.

139 Անտիոքոս Է.
130 Դեմետրիոս Նիկատոր Բ.
127 Ադէքսանդր.
123 Անտիոքոս Ը.
111 Անտիոքոս Թ.
108 Անտիոքոս Ը. և Թ.
93 Փիլիպպոս և Անտիոքոս Ժ.
92 Դեմետր. եւ Կ.
83 Տիգրան արքայ Հայոց.
69 Անտիոքոս ԺԱ.
65 Պոմպէոս կ'ընէ զԱսորիս Նահանգ Հռոմէական.

Հռոմայեցի խոսոխլի.

51 Բիբուղոս.

136 Սկիպիոն Նասիկա.
133 Տիբերիոս Գրակքոս.
111 Յուգուրթեան պատերազմ, (հինգ տարի.)
100 Յուլիոս Կեսար կը ծնանի.
88 Քաղաքային պատերազմ. Մարիոս և Սուղղա.
81 Սիկերոնի առաջին ատենաբանութիւնը.
71 Սպարտակոս.
69 Ղուկուղոս կը յաղթէ Միհրդատայ և Տիգրանայ.
63 Կատիլինայի դաւաճանութիւնը.
60 Առաջին եռապետութիւն, Պոմպէոս, Կեսար, Կրասոս.
60 Կատուղղոս.
57 Սաղուստիոս.
50 Կոռնելիոս Նեպոս, Վարրոն.
49 Փարսաղու ճակատը.

ՅԱՒԵԼՎԱԾ ԿՑԵՑ ՂՈՒԿԱՅԿՈՒՆՔԸ

Digitized by Google

47 Անտիպատրոս կը կատրճուի յանձնձիչ Հրէաստանի ի ցուլեայ կեսարէ, կ'ընէ զիւր որդին Հերովդէս կուսակալ Գալիլեայի, և զփաստիէլ կուսակալ Եբուսաղեմի.

44 Եբուսաղեմի պարիսպները կը շինուին.

43 Անտիպատրոս կը թաւնաւորուի. Հերովդէս և փասայէլ կը խնդրեն անոր մահուան վրէժը.

40 Պարթևք կ'առնուն զԵբուսաղէմ, կը սպանանեն զփասայէլ և կը դնեն դահը Արիստոբուղոսի որդին Անտիգոնոս Հերովդէս կը փախչի Հռոմ, և կը կարգուի թագաւոր Հրէաստանի.

37 Հերովդէս կ'առնու զԵրուսաղէմ, կը գլխատէ զԱնտիգոնոս, և կը թագաւորէ Հրէաստանի քառասուն և չորս տարի.

35 Հերովդէս կ'ընէ քահանայապետ զԱրիստոբուղոս, իւր կնոջ Մարիամեայի եղբայրը, բայց յետոյ կը սպաննէ զնոս.

25 Հերովդէս վերսին կը շինէ զՍամարիա, և կ'անուանէ Սեբաստիա.

22 Հերովդէս կը սկսի շինել զկեսարիա Տրաքոնիտիս, Աբանիտիս և Փասայէլ նէտ կը տուին անոր.

17 Հերովդէս յետ երկամեայ պատրաստութեան կը սկսի վերսին շինել և ընդարձակել տաճարը.

6 Յովհաննու Մկրտչի ծնունդը կը ծանուցուի Զաքարիայի, Նոր կատակարանին կանոնը կը սկսի.

30 Հակառակութիւնս կ'ընէ զԵգիպտոս Հռոմէական նահանգ.

50 Կ. Մ. Սկիպիոն.

47 Ս. կեսար.

43 Կասիոս.

38 Վենտիդիոս.

39 Պարթևք կ'արշաւեն յԱսորիս, 50, և կը վանուին սասանեան թագաւորեմբ ի վենտիդիոս.

34 Պղանկոս.

27 Մեսսալա Կ.

22 Ագրիպպա.

43 Ս. Սատուռնինոս և Տ. Վազեմեան.

46 կեսար կ'ուղղէ տոմարը.

44 կեսար կը սպանուի. Դիոգենես Ալեքսանդրացի.

42 Փիլիպպէի ճակատը.

44 Երկրորդ եռապետութիւն. Հակառիանոս, Անտոնիոս, Ղեպիդոս.

36 Ղեպիդոս կը մերժուի եռապետութենէ.

33 Պատերազմ ի մէջ Հակառիանոս և Անտոնիոսի.

31 Ակտիոյի ճակատը.

27 Հակառիանոս ինքնակալ, Օգոստոս կոչուր սկսաղատով.

31 Մեկենաս.

29 Ովղեսիոս.

27 Պռոպերտիոս.

25 Լիւիոս.

21 Տիբուղղոս.

20 Ովիդիոս.

5 Դիանեսիոս Ալիկառնացի.

Digitized by Google

ՇՐՋԱՆ Է.

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՈՒՆԴԷՆ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՐՈՒ

ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ա. ՏՆ.		
1	Սնունդ Յիսուսի Քրիստոսի (տրտ տոմրի յառաջ քան զՔրիստոնէական թուականն).	Ղուկ. Բ. 1–16.
12	Յիսուս այցելութիւն կ'ընէ Երուսաղէմի.	Ղուկ. Բ. 41–52.
18	Տիբեր կը յաջորդէ Օգոստոսի.	
26	Պիղատոս կը ղրկուի ի Հռոմայ իբրև կուսակալ Հրէաստանի.	Ղուկ. Գ. 1.
29	Յովհաննէս Մկրտիչ կը սկսի քարոզել.	Մատթ. Գ. 1.
30	Յիսուս կը մկրտի ի Յովհաննէ.	Մատթ. Գ. 13.
33	Յիսուս կը խաչուի և կը յառնէ ի մեռելոց.	Մատթ. ԻԷ. ԻԸ.
34	Անդրէաս և Սափիրայ կ'իյնան մեռեալ.	Գործ. Ե.
35	Սաւփիանոս կը քարկածէ, և եկեղեցին կը հալածուի.	Գործ. Ը. Է.
36	Պուղոս կը դառնայ.	Գործ. Թ. ԺԳ. 9.
37	Տիբերիոս կը մեռնի, և կը յաջորդէ Կալիգուղա.	
38	Հերովդէս Անդրիպաս կ'ելլայ թագաւոր Հրէաստանի.	Գործ. Ժ.
41	Կղաւդիոս կը յաջորդէ Կայիոսի Կալիգուղայ.	
42	Հերովդէս Ագրիպպաս կ'ելլայ թագաւոր Հրէաստանի.	
44	Յակոբոս կը գլխատի ի Հերովդէ. Պետրոս կ'ազատի Հրեշտակի.	Գործ. ԺԲ. 1–19.
54	Ներոն կը յաջորդէ Կղաւդիոս Կայսեր.	
63	Պօղոս կը ղրկուի կապեալ ի Հռոմ.	Գործ. ԻԹ. ԻԸ.
65	Հրէից պատերազմը կը սկսի.	
67	Հռոմայեցի զօրապետը կը բառնայ Երուսաղէմի պաշարումը, և այսպէս պատահուեցաւ կ'ուշանայ Քրիստոնեայք երթալ ի Պեղլա յորդանանայ, քան յառաջագոյն ազգատարածութեան Փրկչին.	Մատթ. ԻԴ. 16–20.
68	Պօղոս կը կրկ մարտիրոսական մահ ի Հռոմ հրամանաւ Ներոնի.	Բ Տիմ. Դ. 6, 7.
69	Զօրքը կը հրատարակեն կայսր զՎեսպասիանոս.	
70	Տիտոս Վեսպասիանոս կը պաշարէ և կ'առնու զԵրուսաղէմ բան կանխատեսութեան Փրկչին. 1,100,000 Հրեայք կը կորուսին սովով, սրով, հրով և մեհենասէր խաչի, և 97,000ք կը վաճառուին իբրև գերի, և ուրիշ մեծ բազմութիւնք կը կորուսին Հրէաստանի տարիշ կողմերը.	Ղուկ. ԻԹ. 41–44.

Digitized by Google

ՇԱՐԱՆ Լ.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՆԻ ՏԵՂԻ	ԴԷՊՔ ԿԱՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ	ՏԵՂԻՔ Ս. ԳՐՈՑ
Ա. ՏՆ.		
71	Եբուռատակէմ և ատաճարը կը քանգուէն ի Հիմնադ.	Մատթ. ԻԴ. 2.
79	Վ հոպատիանոս կը մեռնի, և Տիտոս կը յաջորդէ։ Հերքուլանում և Պոմպէի կը կործանին վ հուվ լերան բորբոքմանէն.	
81	Տիտոս կը մեռնի, և կը յաջորդէ Դոմիտիանոս.	
95	Յովհաննէս կ'աքսորուի ի Պատմոս ի Դոմիտիանոսէ.	Յայտ. Ա. 9.
96	Յովհաննէս կը գրէ Յայտնութեան գիրքը.	
96	Ներուա կը յաջորդէ Դոմիտիանոս.	
97	Յովհաննէս կ'արձակուի աքսորէն։ Նար կատակարանին կանոնը կը փակուի.	
98	Ներուա կը մեռնի, և կը յաջորդէ Տրայանոս.	
100	Յովհաննէս, վերջին կենդանի առաքեալը, կը մեռնի երբ հարիւրամեայ։	

Digitized by Google

ԱՂԻՒՍԱԿ ՄԱՐԳԱՐԷԻՑ

ՈՒՐ ԿԸ ՑՈՒՑՈՒԻՆ ԱՆՈՆՑ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԸ

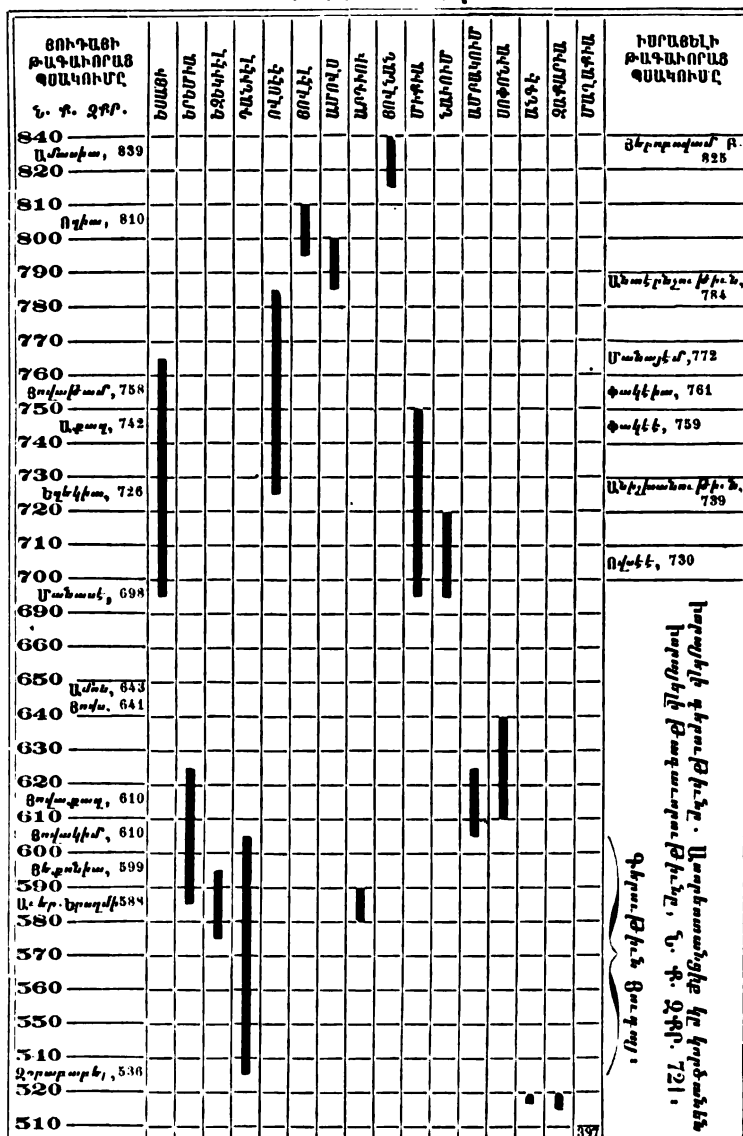

Digitized by Google

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԱՂԻՒՍԱԿ ՆԱՀԱՊԵՏԱՑ, ՅԱԴԱՄԱՑ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՄՈՎՍԷՍ, ԱՄՔ 2,500

Ա՛յս աղիւսակը կը ցուցնէ նահապետաց ծննդեան և մահուան տարիները, անոնց կեանց երկարութիւնը, թէ ա՛յք ինոցանէ կենդանի էին միւս նոյն ժամանակ, և թէ ինչպէս մարդոց կեանքը կարճեցաւ յանկարծ զկնի ջրհեղեղին։ Ադամայ Ղամէք, Հայր Նոյի, ծնաւ յամի աշխարհի 874, և մեռաւ յամի աշխարհի 1651. էր յիսուն և վեց ամաք ժամանակակից Ադամայ, և մեռաւ հինգ ամաք միայն յառաջ քան զջրհեղեղն։ Սէմ ծնաւ գրեթէ հարիւր ամաք յառաջ քան զջրհեղեղն, և ապրեցաւ շատ տարիներ յետ ծննդեան Աբրահամու և Իսահակայ։ Եբեր ապրեցաւ իւր սերընդեան մինչև վեցերորդ սերդը Աբրահամու հանդերձ։

ԱՄՔ ՅԱՐԱՐՁՈՒԹԻՒՆ·		100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600	1700	1800	1900	2000	2100	2200	2300	2400	2500
Ադամ	1									930																
Սէթ		130									1042															
Ենոս			235									1140														
Կայնան				325									1235													
Մահալէլ				395									1290													
Յարեդ					460										1422											
Ենովք							622			987																
Մաթուսաղա							687										1656									
Ղամէք									874								1651									
Նոյ											1036										2000					
Սէմ																1358						2158				
Արփաքսադ																	1658				2090					
Սղա																	1693					2120				
Եբեր																		1723				2187				
Փաղեկ																	1757		1996							
Ռագաւ																	1787				2026					
Սերուգ																		1819			2049					
Նաքովր																		1849	1997							
Թարա																		1878			2083					
Աբրահամ																					2008	2183				
Իսահակ																						2108	2289			
Յակոբ																						2168		2315		
Ղեւի																							2255	2371		
Կահաթ																							2288		2421	
Ամրամ																								2367		2504
Մովսէս																									2433	2553
ԱՄՔ Ն· Ք· ՋՐՀ·	4000	3900	3800	3700	3600	3500	3400	3300	3200	3100	3000	2900	2800	2700	2600	2500	2400	2300	2200	2100	2000	1900	1800	1700	1600	1500

Digitized by Google

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՄԼՋ ՑԻՇՈՒԱԾ ՉԱՓԵՐՈՒՆ, ԿՇԻՌՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԴՐԱՄՆԵՐՈՒՆ ՑԱՆԿԸ

1. ԵՐԿԱՑՆՈՒԹԵԱՆ ՉԱՓԵՐ

	Լինուզէ և 100 արդ.	Մէթը և 100 արդ.
Ուղուկ	0. 12	0. 08
Թիզ, 3 ուղուկ	0. 36	0. 23
Կանգուն, 2 թիզ	0. 71	0. 46
Գրկաչափ, 4 կանգուն	2. 84	1. 85
Եզեկիելի եզեգը, 6 կանգուն	4. 27	2. 77
Ասպարէզ, 100 գրկաչափ	284. 62	184. 94
Շաբաթի օրուան ճամբայ, 6 ասպարէզ	1,707. 71	1,109. 62
Մղոն, 8 ասպարէզ	2,276. 95	1,479. 50

2. ՀԵՂԱՆԻՒԹԻՑ ՉԱՓԵՐ

	Օգտա.	Տրմ.	Լիտր և 100 արդ.
Ճաշակ	0	100	0. 32
Հիմին, 12 ճաշակ	3		3. 83
Մաը, 6 հիմին	18		22. 97
Քառ. կամ խօսէր, 10 մաը	180		229. 68

3. ԱՐԱՅեԱՑ ՉԱՓԵՐ

	Օգտա.	Տրմ.	Լիտր և 100 արդ.
Կապիճ	1		1. 27
Օմէր, կամ առասանարդ, արդուբին 10 և բորդ մաը	1	320	2. 30
Քրիւ, 6 կապիճ	6		7. 65
Արդու, 3 գրիւ	18		22. 97
Քառ. կամ խօսէր, 10 արդու	180		229. 68

4. ԿՇԻՌՆԵՐ

	Օգտա,	Տրմ և 100 արդ.	Կրամ և 100 արդ.
Կերատ		0. 23	0. 71
Ահկ, 20 կերատ		4. 68	14. 25
Մնաս, 100 ահկ	1	46. 83	1,425. 51
Տաղանդ, 3000 ահկ	33	206 10	42,765. 50

5. ԵՐԱՑՑՈՒՄՈՑ ԱՐԺԱՔ ԵՒ ՈՍԿԻ ԴՐԱՄՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԿՇԻՌՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԵՓՔ

Արծաթ	Ղրշ.	Փր.	Ֆրանգ և 100 արդ.
Ահկ	12	24	2. 86
Մնաս	1,260	16	286. 46
Տաղանդ	37,812	20	8,593. 75
Ոսկի			
Ահկ	201	27	45. 83
Մնաս	20,166	27	4,583. 33
Տաղանդ	605,000		137,500.

6. ՀԱՒՎԱՑՑՈՒՄՈՑ ԴՐԱՄՆԵՐԻՆ ԱՐԺԵՔԸ

	Ղրշ.	Փր. և 100ք	Ֆր. և 100 արդ.
Լումայ	1	57	0. 01
Նաքարակիա, 2 լումայ	3	15	0. 02
Գանգ, 4 նաքարակիա	12	60	0. 07
Դահեկան, 10 գանգ	3	06	0. 72
Երկդրամեան, 2 դահեկան	6	12	1. 43
Յատեր, 4 դահեկան	12	24	2. 86
Մնաս, 100 դահեկան	315	00	71. 59

Ոմանք ասելի և ոմանք պակաս կը հաշուեն յիշեալ չափերը, մանաւանդ հեղուկ թուղթն և արմաւաց։

Digitized by Google

ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ
Կարգաթիվ 58

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

5880

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿԻՐԸ
ՍԱՄՈՒԵԼԻ ԺԱՄԱՆԱԿ
Ա. Ծուղա.
Բ. Հմաւոն.
Գ. Բենիամին.
Դ. Դան.
Ե. Եփթեա.
Զ. Մանասէ.
Է. Իսաքար.
Ը. Զաբուղոն.
Թ. Ասէր.
Ժ. Նեփթաղիմ.
ԺԱ. Գադ.
ԺԲ. Ռուբէն.
ՄԵԾ ԱՐՔԵՐԿԱՆ
ՄԵԾԱՍԻԱ
ՄԱՐԱԿԱՆ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ

Digitized by Google

Digitized by Google

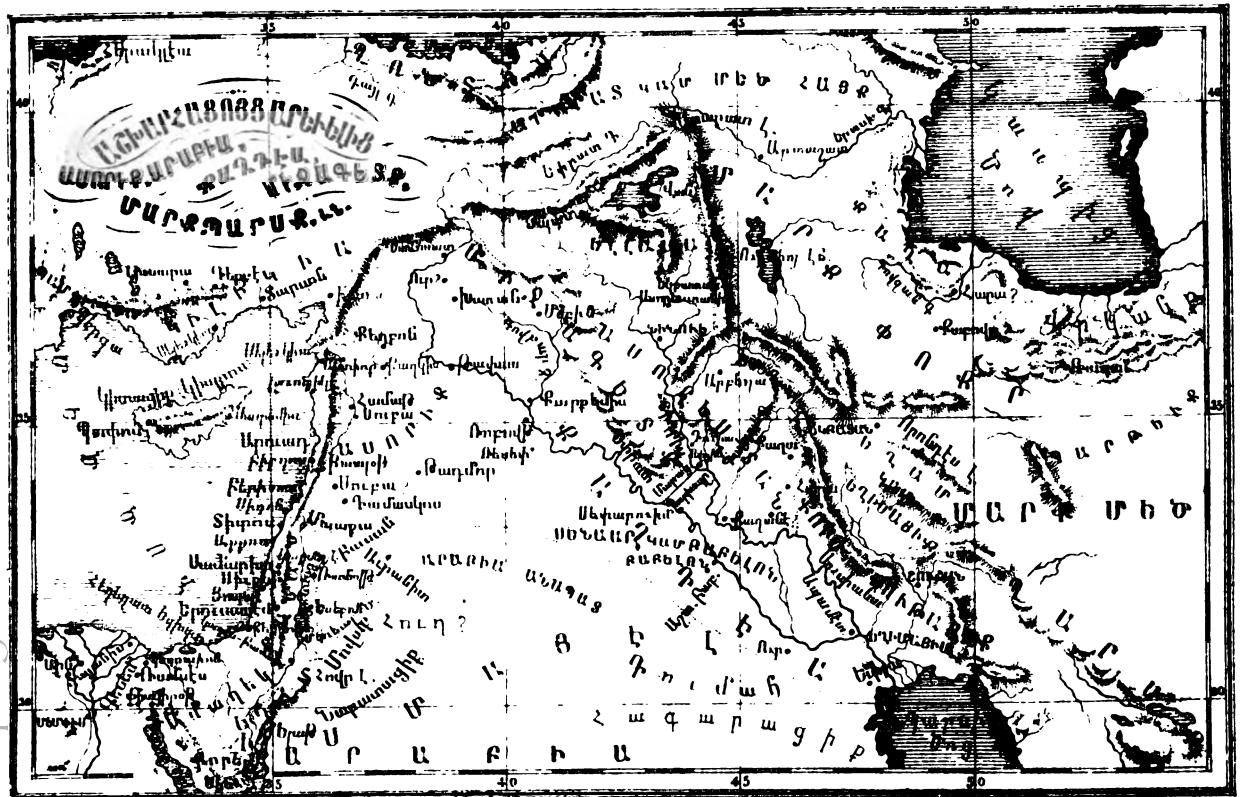
ԱՐԱԲԻԱ
ՄԱՐԴԱՍՏԱՆ
ՄԱՐՔԱՍԱՐԱՅԻՆ
ՄԱՐՔԱՍՏԱՆ
ՄԱՐՔ ՄԻՆ
ՄԱՐՔ ՄԻՆ
ՄԱՐՔ ՄԻ

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿԻՐԸ
ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾԱՍԱՆԱԿ
35
36
33
32
Digitized by Google